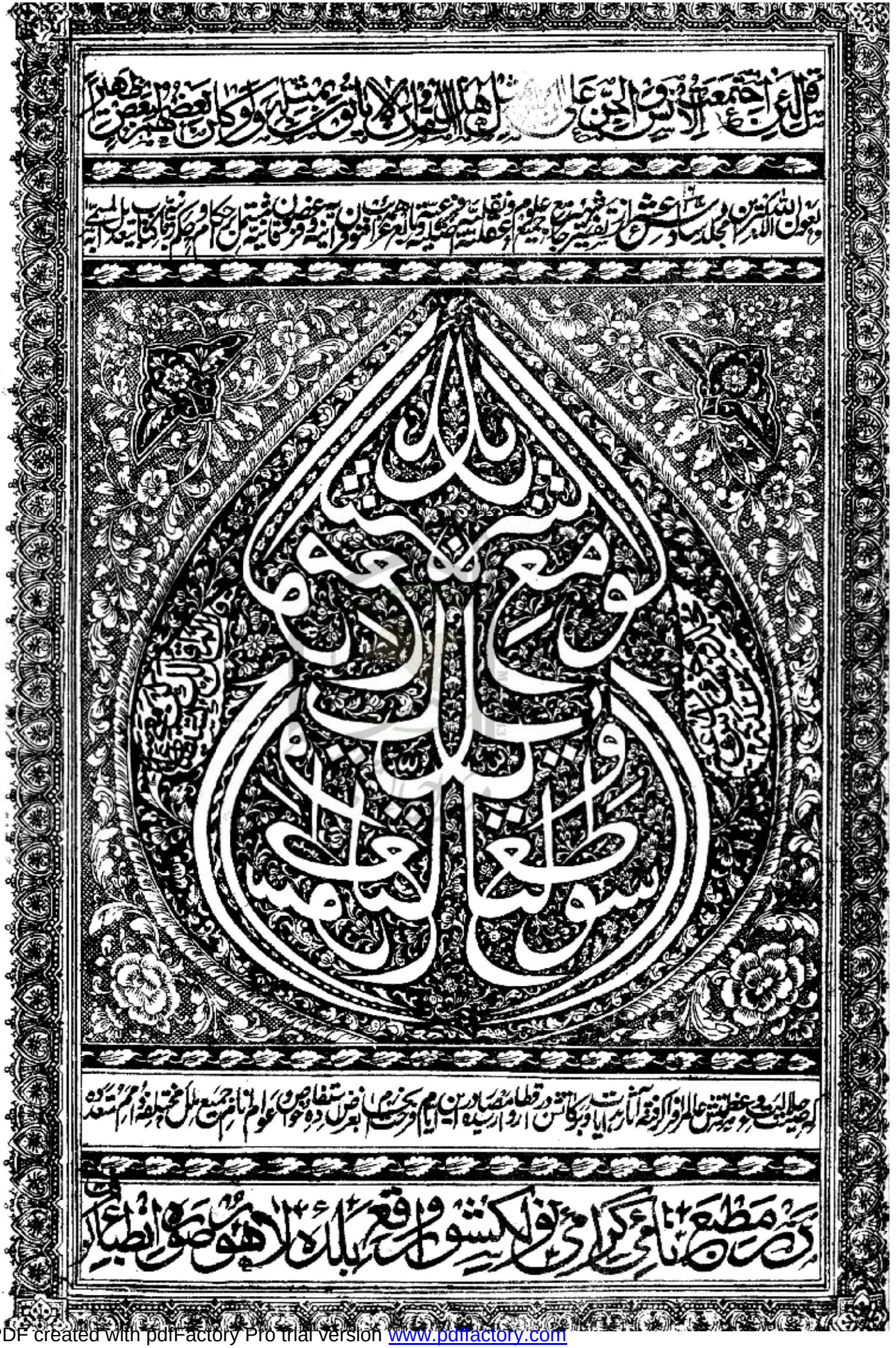

اشارۃ مشتمل بر اشارۃ

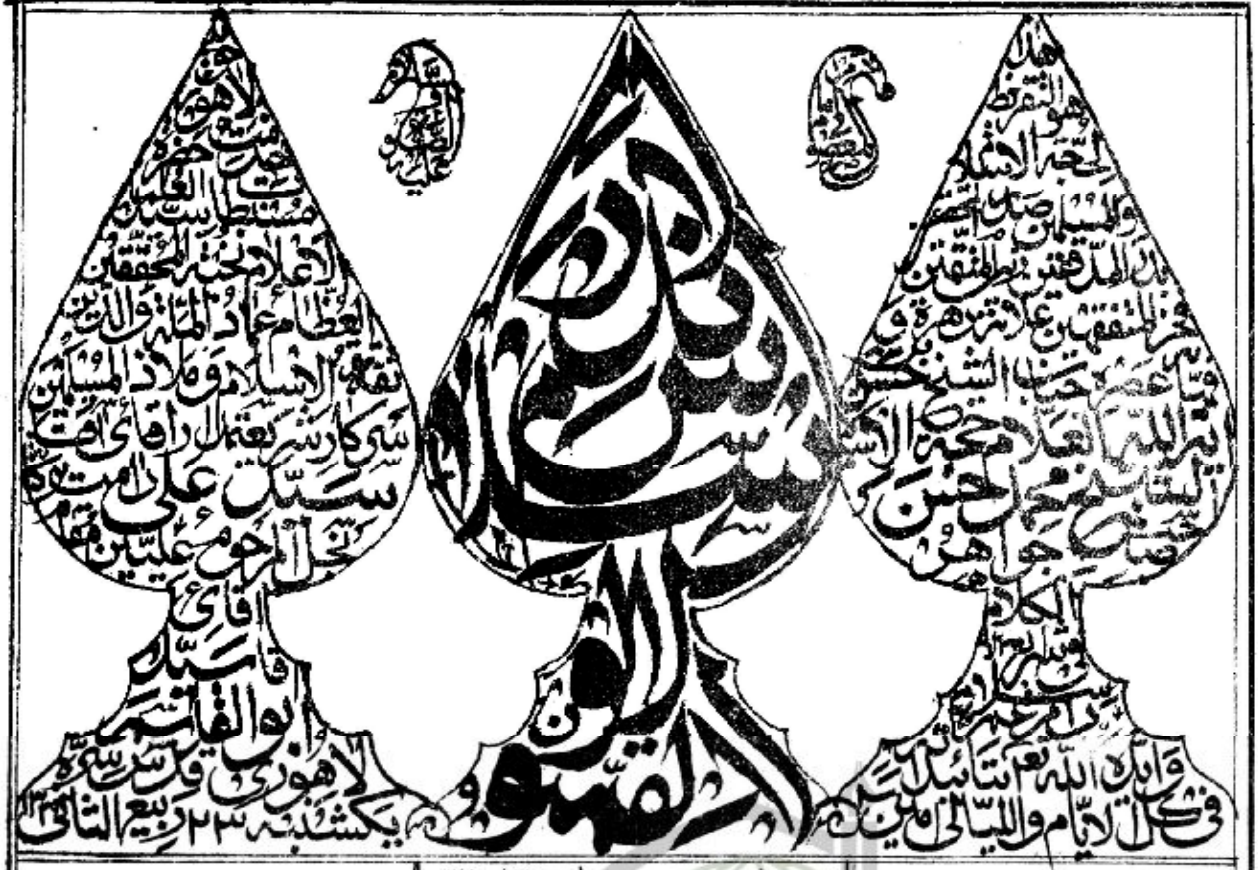
بسم اللہ الرحمن الرحیم

الحمد للہ الذی خلق الانسان وعلمہ القرآن وجعلہ افضل انواع الکتب والادوان وصیرہ نسخۃ لما اوجد من عوالم الامکان
اظہر فیہ عجائب قدرتہ القاہرۃ وابرز فیہ غرائب عظمتہ الباہرۃ وابرز فیہ ایاتہ الساطعۃ وجعل فیہ انوارہ اللامعۃ
ربط بہ الناسوت باللاہوت واودع فیہ حقایق الملک والملکوت والصلوۃ والسلام علی نبینا الذی اوتی جوامع
الکلم وانزل علیہ کتابا لا یاتیہ الباطل من بین یدیہ ولا من خلفہ تنزیل من العلیم الاعلم وعلی الہ مصابیح الظلم و
مفاتیح ابواب السعادات والکرم وودیعۃ بنی الاکرم وخزائن اسرار کتاب المحکم **اما بعد** الاحقر
الاذل **السید ابو الفضل** الرضوی القمی اللاہوری ابن حجۃ الاسلام العالم العلامۃ والحبر الفہامۃ
قطب افلاک التحقیق وشمس آفاق التدقیق حضرت **السید ابو القاسم** الرضوی القمی نور اللہ مرقدہ
وقدس سرہ بخدمت ارباب عقل صافیہ واصحاب نفوس زکیہ معروض میدارد کہ علت وغایت وضع نوامیس وادیان وبعثت مخبران از
عظماء انسان ہمینست کہ مردم از مراتع بہائم وشیاطین دور شوند وبریاضات علیین واصل گردند واز مشارکت اسراء ذل ناسوت وقصر
قرار حب طاغوت خلاص شدہ مجاورت سکان صقع ملکوت ومرافقت قطان قدس الجبروت حاصل کنند واین میسر نمیشود مگر بہ تحلی از رذایل
ورذایل آن وتحلی بشرائف صفات وفضائل آن وتزئین ظاہر وتزکیہ باطن ولاریب کہ تزکیہ موقوف است بر معرفت مہلکات صفات
ومنجیات آن وعلم باسباب ومعالجات آن وہمین حکمتی است کہ در وصف یوتی الحکمۃ فقد اوتی خیرا کثیرا اشارہ بآن کردہ
وحیی برای حیات حقیقیہ والسعادۃ المرتبۃ ومعرفت امور حاصل نمیشود مگر از صاحبان الہام وافضل واکمل ہمہ این حضرات وجود وجود
خاتم النبیین محمد ابن عبد اللہ صلوات اللہ وسلامہ علیہ وآلہ میباشد وکتاب او افضل واکمل ہمہ کتب منزلہ وناسخ جمیع ادیان سماویہ است وکیف
لا وہو کلام اللہ حاملہ روح الامین الی سید المرسلین معجزہ ایست من حیث اللفظ بغایۃ فصاحت ومن حیث المعنی قانون اتقن
تتضمن اصول حقایق معارف ومواعظ واحکام ومخزن دقایق صنع اللہ وکاشف مغیبات احوال ومبین قصص واقعہ فی سوالف القرون والاعصار
ہو مفتاح الخزائن النفیسۃ وشراب الحیوۃ الذی من شرب منہ لم یمت وہو الاستقام الذی من سقی منہ لم یسقم
عارفان معارف ربانی وسالکان سبیل صمدانی را علم قطعی حاصلست کہ پایہ معرفت قرآن بلندتر از آنست کہ اساس آنرا بمیزان وہم وقیاس
توان سنجید وتبیان معانی او برتر از آنست کہ در معیار بیان توان گنجید مجموع معارف فلاسفہ متقدمین ومتاخرین ہمگی در ہر مسئلہ از مسائل از
ثوانی واوایل یعنی قوس صعودی ونزولی فردعی واصولی در نزد ما موجود وحاضر وعلی الدوام علمای ماہر از اہل اسلام وسائر فرق کہ
ایشانرا در علم کلام سررشتہ تام وتمام بودہ در آن متامل فی ناظر بودہ ومیباشند برفکرہائے گذشتہ آنچہ ممکن ایشان بودہ افزودہ اند مدارک عشری از عشار
ویکی از ہزار آنچہ در ضمن یک سورہ بل یک آیہ از قرآن مندرجست بیان نبودہ اند نہفتا ودو گروہ کہ در طریق اسلام ہم رسیدہ وہمگی قرآنرا کلام خدا
میدانند ہر یک از برای ہر آیہ معنائی میکنند کہ مناسب مذہب ایشانست والحق وتحقیق حق معرفتش عقل سلیم مضطرب وپریشانست نہ در صرف
الفاظ موضوعہ بی نظیرش ابہائی ونہ بنحو تفصیل انحاء معانی ولپذیرش اجمالی بیانات بدیعش بمیزان حق سنجیدہ ومعانی منیعش در حلق تفکرہا
نخیدہ معارف علیہ واجبہ اش غیر ممکنۃ الحصول حقایق عنیہ حقہ اش غیر متوقعۃ الوصول بابلوغ کلماتش باقصای مرتبہ فصاحت وتوصل
عباراتش بہ اعلی درجہ بلاغت فصحاء عدنان بالسنہ سلیمہ خوشچین مصحف خرمنش - بلغاء قحطان بادراکہ مستقیم گوشہ گیر عطف
دامنش - حاصل کہ منکر اگر از کلام خالق میداند دست گواہ عدل اوست واگر اختلاق آن یگانہ آفاق میخواند دشمن شاہد فضل اوست
چہ اعادی اگر اقتداری بقوت واستعداد وتمکن از ایتان بمثل آن اگرچہ باستمداد غیر بود داشتند البتہ علم فصاحت را در میدان بلاغت می افراختند
واین ننگ را بید رنگ از سر خود بر میداشتند واگر یقین بہ نبوتش نداشتند در ہمہ این مدت متطاولہ مبارزہ را بتقبل جزیہ مبادلہ نمینمودند مجملا صحف
صحیفہ فصاحت قلم اویست جوامع الکلم راندہ واز تبیان بیان معانی صدق وصواب کریمہ لا رطب ولا یابس الا فی کتاب مبین

خواندہ اگر تفصیل این ہمگی اوصاف کلام الحمید را میخواہید ملاحظہ کنید مفصلاً و مبرہناً فعلیکم بتفسیر **لوامع التنزیل و سواطع التاویل** مصنفہ و مولفہ علمین بل اعلمین محققین و المدققین نورین بل شمسین حضرت حجۃ الاسلام علامۃ الحاج **السید ابو القاسم** القمی اعلی اللہ مقامہ کہ تا دوازدہ پارۂ تفسیر تالیف کردہ بعالم قدس ارتحال فرمودند من بعد النجل الطاہر و السبط الماہر قدوۃ المحققین و زبدۃ المتکلمین تاج الفقہاء و دین الشریعۃ الغراء حضرت حجۃ الاسلام مولینا ابو تراب **السید علی الحائری** اللاہوری مد ظلہ العالی بار تفسیر بقیہ قرآن بر ذمہ خود گرفتند و تا حال بحمد اللہ و توفیقہ **جلد** سیزدہم و چہاردہم و پانزدہم و شانزدہم تالیف و تصنیف کردہ شایع فرمودہ اند و فی الحال جلد ہفدہم در حین تالیف است امید از کرم حضرت حکیم ذو المنن و واقف ہر سر و علن آنکہ ترکیب این تالیف را کہ بتریاق تلخی سخنان حق سرشتہ شدہ بمذاق خاطر مشکل پسندان روزگار ناشناو ادویۂ اخبار و آثار مذکور را بہ انرجہ قلوب دردمندان سازگار و گوارا گردانیدہ مفسر علام را توفیق اتمام باقی مجلدات تفسیر را کرامت فرماید چہ الحق این تفسیریست کہ تا حال در تمام اسلام مثل این تفسیر جامع نوشتہ نشدہ درین ابحاث مختلفہ از علوم متکاثرہ جمعند در ذیل ہر آیت ابحاث ترتیل و تاویل و صرف و نحو و منطق و کلام و فقہ و نجوم و فلسفہ و طب و حکمت و ہیئت و طبیعیات و علم نباتات و درایت و روایت و رجال و غیر ذلک من العلوم و الفنون مبنیست و حقایق الفاظ و دقایق حروف و نکات نقاط ہر آیت در ذیل ہر آیت بیراہین عقلیہ و ادلہ نقلیہ و بینات ساطعہ و حجج قاطعہ توضیح مینماید و جملہ اعتراضات مخالفین یعنی یہود و نصاری و مجوس و ہنود و براہمہ و دہریہ و نیچریہ را بروجہ احسن و طریق ابین در محل مقتضیات خود رد می نماید این است کہ جمہور **مجتہدین** و اعلام اسلام از ممالک علیہ ایران و عراق و روم و مصر و شام و ہندوستان و غیرہ **تقاریظ** مبسوطہ بر ہمہ مجلدات این تفسیر جامع العلوم نوشتہ اند و اقرار و اعتراف کردہ اند کہ درین سیزدہ صد سال ہجری چنین تفسیر جامع العلوم تفسیری دیگر تالیف نگشتہ چہ علم فقہ باشد یا کلام - اصول باشد یا حدیث - نجوم باشد یا فلسفہ اہل آن فن در علم خود بسوی این تفسیر محتاجند و بموجودگی این تفسیر جامع العلوم بتفسیرے دیگر محتاج نیماند چہ در ذیل ہر آیت بعد از مناظرات بافرق مختلفہ مفسر علام بر حجیت قول خود علاوہ براہین عقلیہ تفسیر معصوم را شاہد میآورد اینست کہ صیت جلالت و عظمتش عالم را فرا گرفتہ و آثار ہدایات و برکاتش در امصار و اقطار از مشارق الی مغارب رسیدہ و رنہ ممکن نبود کہ حجج اسلام ایران و عتبات عرش درجات و مصر و حجاز و روم در مدح و تبجیل و تعظیم و تفخیم این تفسیر **عدیم النظیر** رطب اللسان شوند چہ ہمگی ایشان بلکہ جمہور علماء و فلاسفہ و حکمای سنیان بر توحد و تفرد مفسر حجۃ الاسلام مدظلہ العالی اتفاق و اطباق دارند ناظرین تقریظات را اینحال مخفی نخواہد بود شاہد این مرام بس است ہمانا کہ چہار مجلد تقریظات الشاہیر و تحریرات الجماہیر احیای حج اسلامیہ مدظلہ المتعلق این تفسیر علیحدہ مدون شدہ بچاپ رسیدہ **سالک** خامہ پر تعجیل را در مقام تفصیل آن نیاستادن بہ تطویل این مطلب و ذکر جزئیات آن بیش ازین تصدیع غیر ان دادن ضرور نیست **مصرع** حاجت مشاطہ نیست روی دلآرام را ۞ آنکہ دیدہ حق بین و قلب بایقین میدارد بر او حقیقۃ و حقیت این کتاب جلیل تفسیر **لوامع التنزیل** مخفی نیست این است کہ **اعلیحضرت** امیر الامراء و العظام رئیس الرسا و الفخام سحاب الجود و الطول الہاطل علیت الاحسان و الفضل الہامل نظام الدولت و الملت و الدین غیاث الاسلام و کہف المومنین مروج الشریعت المتین شیع الحق صدر الاعیان و بدر الارکان مروج الدین و القرآن قامع الکفر و الطغیان مخیر الدوران ذو الفضل و البذل و الاحسان سلمان شان سلیمان نشان امین الملت و الایمان معین العلماء و امین الحرم نصیر البلد سعید الملک امیر الدولہ سرکاری آنریبل مہاراجہ محمد علی محمد خانصاحب بہادر کے - سی - آئی - ای - والی ریاست محمود آباد ضلع سیتاپور دام اقبالہ و اجلالہ بانطباع و اشاعت این **مجلد شانزدہم** تفسیر حکم صادر فرمودند ثواب ہدایت آن بارواح اسلاف عظام ایشان بالخاصہ شود حضرت خداوند ذوالجلال و روشنی بخش دیدہ ہای دروں تعالی و تقدس دیدہ شعور کافہ جاہلان بجود مغرور را بسرمۂ انصاف بر عیوب ظاہر و باطن خود بینائی دادہ جملہ را بفکر اصلاح حال خود اندازد و جمال احوال زمرۂ مومنان سعادت مآل را بشاہلگی توفیقات خود بہر نعت صفات حمیدہ و محامد خصال آراستہ ہمیشہ منظور نظر لطف و عنایت بی نہایت خود سازاد بمحمد و آلہ الامجاد **مجلدات تفسیر لوامع** کہ بعضی شاہزادگان و نوابان و راجگان زاد اللہ توفیقاتہم تاکنون بچاپ رسانیدہ اند حسب ذیل اند **جلد** اول تماماً فروختہ شد **جلد** دوم سہ روپیہ **جلد** سوم سہ روپیہ **جلد** چہارم سہ روپیہ **جلد** پنجم سہ روپیہ **جلد** ششم سہ روپیہ **جلد** ہفتم سہ روپیہ **جلد** ہشتم سہ روپیہ **جلد** نہم سہ روپیہ **جلد** دہم سہ روپیہ **جلد** یازدہم سہ روپیہ **جلد** دوازدہم سہ روپیہ **جلد** شانزدہم سہ روپیہ - باقی مجلدات ہنوز غیر مطبوعند یزدان پاک بحرمت صاحب لولاک بیقرایدور توفیقات و تائیدات امراء و رؤساء مذہب حق تا بقیہ مجلدات غیر مطبوعہ چنین تفسیر معدن علوم و مخزن فنون را بچاپ رسانیدہ سبب افادات و استفادات علمیہ برای اہل علم گردند و بہ للمستعان و علیہ التکلان و ہو یتولی الصالحین

المشتہر ۔۔۔ **احقر الاقرار الاحقر ابو الفضل الرضوی القمی موسسہ کتب بہ لاہور**

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بسم الله الرحمن الرحيم

اهدی الیک احسن الثناء بما اهدیت من مستحسنات الحکم واشکرک بما اولیت والشکر جزاء النعم

بہترین ثناء و ہدیہ میفرستم بطرف تو بعوض آنکہ ہدیہ دیستادی بمن حکمتہائے خوبہارا وشکر گذارتوام بخیر یکہ عنایت کردی وجزای نعمتہا شکر ایست

فلعمری لقد رفعت بلوامع التنزیل وسواطع التاویل حجاب الشبهات عن العقول محق لی ان

قسم بزندگی خودم کہ البتہ برداشتی پردہائے شبہات را از عقلہا بتفسیر لوامع التنزیل وسواطع التاویل پس حق است برمن کہ تقریظ بنویسم وگفتہ

اقول مقرضا وقل بمدحك ما اقول الحمد لله الذی انزل القرآن تبیانا لکل شیء وجعله بیان یتبین به الرشد

آنچہ بمدح تو میگویم جمیع ستایش است مرخدایرا کہ نازل فرمود قرآنی راکہ بیان کنندہ ہر شئی است وگردانید او را مجمع بیان کہ

من الغی المتاسفة قلائد مرجانه فی اسماط الاعجاز علی السبوکه اسالیبه سبیکة صاغتها ید الله العلیا اللامع

ظاہر میشود باو راہ ہدایت از گمراہی۔ قلادہائے مرجان او در سلکہائے اعجاز بطرق زبور منتظم اند گداختہ شدہ است طرزہائے او گدختہ

بلولوه المکنون ودرع المصون بارق حقه عن لسان صدقه نقل لمحات انوارفی لوامع بینات وعوامض اسرار

شدنی کہ ساختہ او راست بلند قدرت (خدا) درخشندہ شدہ است بدرخشندہ محفوظ خود درخشندہ است حقیت او از زبان صدق او وابا

لواطن فی ظواهر حکم خفیات وایات تحاورحواس الخمس فی سبع مثانیها والقران العظیم ومحکمات سور

کہ در سبع مثانی او حواس بحگانہ طیرنند قسم بقرآن عظیم۔ وسور تہائے محکمہ اند کہ بہ مہربانی ہائے دائمہ ارکلام مقدس قدیم آمدہ

جائت بالالطاف المخلدة عن الکلام المقدس القدیم فنزلت بالفیض القدسی علی لسان النبی الکریم صلی

پس نازل شد بہ فیض قدسی بر زبان نبی کریم ودرود وسلام

الله وسلم علی المبجل المبهم من اسمه الشریف ووصفه وعلی آله الذین سمحوا بعرفه ونفحوا بعرفه ونعد فضلا

خدا او را بر کہ ظاہر و روشن است از اسم شریف و وصف خود وبر آل اینان کہ جوانمردی کردند بہ احسان و دوستند بخوشبوئی

کنت اجمع افکاری الشوارد لالم بالمستور خلف الجنیئة وابسط للقبض کف ناقد وماهی الا قود اماملی

وبعد چنین بسا اوقات جمع میکردم فکرہائے متفرقہ خود را کہ جمع کنم چیزے را کہ پس پردہ پوشیدہ است و دراز کنم دست ناقد خود را برا

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

نجاحها نسبته شعر انی لافتح عینی حین افتحها علی الکثیر ولکن لاری احدا وکم وکم تمنیت لابناء الدنیا

گرفتن ونیست آن مگر نقدهائے آرزوئے کہ کامیابی آن فرض است بر تحقیق میکشایم چشم خود را وقتی کہ میکشایم بر کثیر ولاکن کسی را نمی بینم وبسیار

ذوی البیان المذهب تفاسیر قارعة للقلوب یضیئ مصباحها الزاهر فی المنهج المطلوب حتی کشف النجاح

کہ ارزو کردم برا صحاب مذہب کہ صاحب بیان زر در اند تفسیرہائے کہ دلہا را بیدار کنندہ باشد کہ روشن باشد چراغ انہا تا آنکہ کشادہ کامیابی

غطاء الامل لی عن تفسیر التفسیر لفخر الاسلام سیدنا علی فالقیت منه الکشاف عن وجوه

بردہ امید مرا از تفسیر فخر اہل سلام سیدنا علی الحایری پس یافتم از وکشاینده از وجوہ غیب

الغیب الکاسی الابهام حبرا لایضاح علی انه العاری عن الریب شعر مفسر لیس الابهام حلته ✦

کہ لباس پوشانیدہ است ابہام را از سیاہی رو افتح کردن وضاحت باوجودیکہ بیراست از شک وشبہہ

مهما افاد ویکسو اللبس ایضاحا ما کان روح المعانی واحدا وتری ذلک اتمد ارایه صورت ارواحا ولا

مفسرے کہ آرائش او ابہام را زائل میکند بانچہ افادہ میکند وپوشیدگی را لباس وضاحت می پوشاند انچہ روح معانی یک بود تراازروی اندازہ

عروان احطت من الذکر بجلیته وخافیه فصاحب البیت ادری بالذی فیه کیف وقد نزل الوحی لبیت

می بینم تصویرہائے ارواح ساختی بتجلی ثبت اگر ظاہر وخفی را احاطہ نمودی زیرا کہ صاحب خانہ از حالات او واقف تر میباشد چرا باشد زیرا کہ

انت من اهله وهبط به الروح علی نتج انت الفرع من اصله فللّٰه قلمک کم حیّر حبّر وکم عبر عن نجح الا

از خانوادہ ہستی کہ وحی در آن نازل شد ونازل شد روح ملک در آن بیت برنجی کہ تو فرع از ہمان اصل ہستی پس خدا برا ست خوبی قلم تو کہ حیران کرد

مد عن المقاصد عبّر فقل للراشف هذه نهلة الوارد فرد من صافیها الاصفی وللقاطف هذا قطف الاجنی

وقت نوشتن وچہ قدر عبور نمود دلہا بے اضطراب ابدا وتشنگی مقصد را بیان نمود پس بگو برائے نوشندہ کہ برائے خوردن آینده برچشمہ است از صاف

فامدد لرکنا فان علی المرضی الفعل فداتی لسان المعانی فیه ینطق عن صدق ید ورمع الحق الیقین

مصفی وپاک است وبرائے میوہ چیننده کہ این چیدن شگوفہائی است پس دراز کنی دست را برائے او زیرا کہ این کار را علی الخاتم پدید آورده

برأیه ویکفیه اطراء علی مع الحق اجل وهو طراز النصیف الذی کشفه بوه عن وجوه المعانی بید فضل

است کہ زبان معانی دردی بر استی گویا است دور میکند باطل یقین در رائے خود وکافی است او را وصف نمودن کہ علی باحق است - بلی وحالانکہ

صناع قالت رفع الحجاب لی عن الغوامض غایة الامانی فجاء تفسیرا مفسرا وبردا محبرا بید الله فضل للالباب

ادلقش کنندہ آن تصنیف است کہ کشاد او را پدر بزرگوار او از چہرہائے معانی بدست فضل صناع کہ گفت برداشتہ شد مشکلات برائے من از نہایت

محبرا فلا یدرک لتناسب الاملاء وتقارب الطبیعة تقارب الاعضاء واجتماع المقاصد اجتماع کواکب الجوزاء

ارزوہا پس تفسیر بیان کردہ شدہ وچادر منقش بحیرانیکہ کردعقلہا را حیران پس معلوم نمیشود وباعث مناسبت املاء وتقارب طبیعت مثل تقارب اعضاء

انها اصلان اما اصل وفرع وبنیان امر نهج قیم لسلاک الشرع نعم هذا برق هدی وهذا ائتلاقه وهذا جید

وبسبب اجتماع مقاصد مثل مجتمع بودن ستارہائے جوزا کہ آیا ہر دو اصلند یا یکی اصل دیگر فرع است یا دو طریق اند یا یک طریق محکم برائے روندگان

ومسامی هذا الطواقه یا ادام الله مفسر التفسیر علی الهضبه مشبها اباه والولد بابیه اشبه واوقفا من ابن عصمته

برشرع - بلی این برق ہدایت است وآن روشنی او دین گردن است وآن زیورات گوشش او پس اے آنکہ دائم دارا وحق تعالی مفسر تفسیر

علی عاصم نافع ومن تعریف الدین به علی الحد الجامع المانع اذ هو المجتهد المطلق الذی قید الالسن علی

بر مضبہ کہ مشابہت والد خود را وپسر مشابہ پدر میباشند دواقف گردانیدہ ما را بر سر یکہ عصمت او بر عاصم نافع است واز تعریف دین بر حد جامع مانع است

حمله والعلامة الاوحد انک لاتستغرب الفضائل من عنده واما ما به تلطفت من ارسال ما الفت وصیغت

زیرا کہ او مجتہد مطلق است آنکہ رہا ہا را بر تعریف خود مقید ساختہ وعلامہ یگانہ است کہ عجیب معلوم نمیشود فضایل نزد او واما انچہ مہربانی فرمودہ بہ تمت طلب

فاهما عندی مجلدات فی کتاب الطهارة والصلوة وحیث ان ما خرج الی البیاض من ذلک للمسودة قلیل کا

انچہ من تالیف وتصنیف نمودم پس نزدی من مجلداتی اند کہ در بیان طہارت ونماز است وچونکہ انچہ مسودہ بر آمد قلیل بود وبسخہ برزہ التحصیل نادر الوصول فرشتا

لنبعثها عزیزة التحصیل فعلی الله وقوته نستکتب لکم نسخة بها تحصلکم وبعد الفراغ نرسلها الخدمکم والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته

وحصول آنکہ برائے شما نویسانیده بعد از فراغ ارسال خدمت شما خواہد شد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

هذا شرح الشرح المسمى بفتح الغفار لمن شرح الشمسية في القياس للفقيه المحدث ابن جماعة المدرس بالمدرسة الاشرفية الشيخ محمد عفا الله عنه

شرح الشمسية في القياس

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي جعل نسخة عالم الامكان شرحًا لآيات قدرته وتفسيرا وصيرنقوش صحيفة الاكوان بيانا للبينات

حمد مر خدا يرا است كه نسخه عالم امكان را براے شرح وبيان آيات قدرت خود از نيست بوجود آورد ونقوش صفحه هستى را براے دلايل وحدت

وحدته وتقريرا وانزل على عبده الكتاب قيما ولم يجعل له عوجا تبصرة للعالمين وتذكيرا والصلوة على من اوسله

خود ساخت وايجاد نمود ونازل گردانيد بربنده خود كتاب ونه گردانيد اوراكج براے رهنمائى ونصيحت جهانيان درود نامحدود برانكس باد كه فرستاد

بالهدى ودين الحق بشيرا ونذيرا وعلى اهل بيته الذين اذهب الله عنهم الرجس وطهرهم تطهيرا وبعد

اورا براے هدايت ودين حق بشارت دهنده به بهشت وترساننده از عذاب وبراهل بيت آن كه زائل گردانيد از ايشان پليدى ظاهرى وباطنى

فان لشجرة العلم اغصانا وغصونا ولها وحته اوراقا وازهارا ولا يخفى ان علم التفسير اشرف العلوم قدرا

وپاك كرد ايشان را از صغائر وكبائر وبعد از حمد وصلوة بدانيد كه براے درخت علم شاخهائى است وبرگها وگلها وشكوفها وهمى نمايد كه بدرستيكه علم

واعظمها اجرًا واعلاها مرتبة واسناها منقبة جامعًا لجهات الشرف فموضوعه كلام الله و

تفسير از علوم ديگر بلند پايه است وبزرگتر است از روى جزا وبلند تر است از روے مرتبه وروشن تر است از روى فضيلت تمام جهات شرافت را جامع

معلومه ما اراد الله وغاية الفوز بالسعادة الابدية وشدة الحاجة اليه مبنية لادراك الفيوضا

گشته است زيرا كه موضوع اين كلام الهى است ومعلوم او اراده خدا است وغرض ازوى سعادت دارين است واشد ضرورت بطرف

الاخروية ومزيته على سائر العلوم كمزية القمر على باقى النجوم فانه منبع اصول الديانات وفروعها

براے حاصل نمودن فيضهاے اخروى ظاهر است ومرتبه او به نسبت جميع علوم مثل ماه است به نسبت ديگر ستارگان زيرا كه او چشمه

واليه يرجع معقولها ومنقولها وليس هذا الا بعض من كل وقل من جل وظل من وبل ولعمرك

اصول ديانتها وفروع آنهاست ومعقول ومنقول جميع علوم رجوع ميكند باين علم ونيست مگر بعض از كل است وقليل از كثير است وتل

ان هذا الفن الشريف لا يدرك بالتمنى ولا ينال بالسوف ولعل ولوانى ولا ينا له الا من كشف عن ساعد الجد

تنيم از بارهش بزرگ وقسم بحيات خودم كه اين فن شريف به تمنى حاصل كرده نميشود ونه يافته ميشود به تسويف وتمهل نعلى وعاصل نميكند

وشمر واعزل اهله وشد المئزر وخاض البحار الاجاج وخالط البرارى العجاج ومن بان لسعيه

او را مگر آنكس كه همه تن متوجه شود وسعى بليغ نمايد واز اهل وعيال خود كناره كند وجد وجهد نمايد ودر دريائے نوغوطه زند وبيابان نوردے

فى تنقيح مشاربه وحل مشكلاته واقفى عمره فى توضيح ضمائره وتحقيق معضلاته يليق ان يفتخر به

نمايد آنكس كه در تنقيح مشاربهات وحل مشكلات او سعى نمايد وفنا نمايد عمر خود را در واضح كردن مخفيات او وتحقيق مشكلات او لايق است فخر

لا بالعشائر فانها للانسان عثائر وان يباهى بهذا لا بالاقارب فانها عليه عقارب وممن صرف

كند بوے نه به قبايل خود كه وے براے انسان لغزشها است وآنكه فخر كند باو نه به اقارب خود زيرا كه اقارب مثل گزدمها است وازآنها

لخدمة هذا العلم ايامه واشتغل بتحقيقه شهوره واعوامه وكان ممن قدح فى زند الفضل فاورى

كه صرف نمود ايامهاے خود را براے خدمت اين علم ومشغول نمود ماهها وسالها در تحقيق اين علم وبود از آنهائے كه در چقماق فضل

وجمع من نكبات العلم فاوعى محدث الزمن وراوية الدوران فرد دهره علما وفضلا وشمس عصره فضلا

آتش افروخت وجمع نمود از نكبات علم پس او حفاظت كرد محدث زمان وراوية دوران از روے علم وفصاحت يگانه زمانه وآفتاب

وبلاغة محرز قصب السبق فى جميع الفضائل والفائز بالرقيب والمعلى من فلاح الكمالات من بين

زمانه است از روے بلاغت وفضل ونصب كننده سبزه سبقت است در جميع فضائل وكامياب است از تيرهاے كمالات بدريستيكه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

فحول الاواخر والاوایل نور الهدی بدر الدجی السید السند اللوذعی والرکن المعتمد الالمعی السید علی
مطلع نام دارد (یعنی حاوی) ہے جمیع کمالات است) ازمیان سرکردگان اوایل واواخر نور ہدایت است بدر تاریکی است سید سند تیز فہم ورکن معتمد میں
الرضوی القمی الحائری اللاہوری ادام اللہ اقبالہ وافضالہ ولقد تشرفت بمطالعۃ الجزو الخامس
سید علی رضوی قمی حائری لاہوری ہمیشہ باشد اقبال وافضال او البتہ مشرف شدم بمطالعہ جزء پانزدہم
عشر من تفسیر المسمی بلوامع التنزیل وسواطع التاویل وامعنت النظر فیہ فوجدتہ کتابا جامعا
از تفسیر لوامع التنزیل وسواطع التاویل وغور و تعمق ملاحظہ نمودم اورا پس یافتم اورا جامع
لدرر النظیم مخبرا بسرہ المخزون فی محاوی اشاراتہ مظہرا لدرہ المکنون فی مطاوی عباراتہ مرتحا لطرائف
جواہر منظوم خبر دہندہ از سر مخفی او در مضامین اشارات خود ظاہر کنندہ برائے جواہر مخفی در پیچیدگیہائے عبارات خود برائے طرائف
تحقیق ابہی من ماء الشباب موشحا بلطایف تدقیق اشہی من وصال الاحباب قائلا بلسان الحال من قال
تحقیق کہ زین تر است از ابہام جوانی نزہت ناک آرندہ است بہ لطایف تدقیق کہ لطیف تر است از وصال محبوبان گوینده است بزبان حال برائے کسی کہ
بفکر صائب ونظر رسدید لقد کنت فی غفلۃ من ہذا فکشفنا عنک غطاءک فبصرک الیوم حدید حیث تضمن
فکر درست ونظر راست ومضبوط کند البتہ تحقیق بودے تو در غفلت پس پردہ اشیم از تو برده پس بینائی تو امروز در تیز است زیرا کہ شامل است
عجائب الفصاحۃ وبدایعہا وشرایف الکلام ونفایسہا وجواہر الالفاظ وفرائدہا یعجز اللسان عن
عجائبات وغرابیات فصاحت را وکلامہائے شریف ونفیس را وجواہر فرائد الفاظ را کہ از بیان آن زبان عاجز است
بیانہا ویکل قلم البیان عن تحریرہا وہذا لیس من کسب العبد اذ لیس کل من قرع بابا فتح لہ الباب
وقلم بیان از تحریر آن ماندہ وغیب ابن از کسب انسان چرا کہ نیست ہر کس کہ در الباب نماید کشادہ شود برائے او
ومن سال احلا سمع الجواب ثم انی مع کسوف البال من جہۃ القیل والقال وخسوف
ودہ ہر کس سوال کند جواب بشنود ومن باوجود کسوف در پژمردگے دل از جہت ہجوم قیل وقال وگفتگوہائے مردم و
الحال لابتلاء الاسلام باہل الضلال والاعتراف بالعجز عن ادراک مراتب الکمال لست اعد من
وپژمردگے وتباہے حال بجہۃ مبتلا شدن اسلام بہ اہل گمراہی واقرار نمودن بعاجز بودن از حاصل کردن مراتب کمال شمار کردہ نمیشوم
الفرسان ولا انا من رجال ہذا المیدان فان ہذا الافاویل نزلۃ مرا ہدی الی الشمس ضیاء والی السماء سناء
از جملہ سواران ونہ ہستم از مردم این میدان پس بتحقیق این اقوالہا بہ این منزلہ است کہ شخصی روشنی را بطرف آفتاب ویا بطرف آسمان
حیث کان دام علاہ فی الاستہار کالشمس فی رابعۃ النہار لکن اجبت ان اکون فی سلک مادحیہ وفی زمر
بدیہ فرستند زیرا کہ مرسل الیہ مثل آفتاب است در روز روشن لیکن مجیب ہم کہ باشم در رشتہ مدح خوانان وے ودر زمرہ خادمان وے باین
خادمیہ طمعا فی ان تشملنی شفاعۃ جدک یوم الحشر والمیزان وینالنی نفیض نوالہ روح وریحان فالمرجو من
کہ روز قیامت شفاعت جدوے مرا شامل گردد بخشش جد آن حاصل کنم نعمتہائے بہشت پس از کرم وبخشش شما امیدواریم کہ
کرمہ وحصن شیمہ ان لا ینسانی من الدعاء کما انی لا انساہ فی قبۃ ابی الائمۃ علیہ وعلیہم السلام
مرا از دعا فراموش نکنید چنانچہ از من فراموش نمیکنم زیر گنبد جد امامان علیہم السلام وبرائے شان باد
وتحیۃ سائلا من اللہ القبول انہ خیر مامول
ہرار ان درود وسلام

عمرہ الاجر محمد علی الما الیونسی الحنفی وفقہ اللہ الحجۃ والحرا

ہذا والتقریظ مرا بجمع الذی ہو فی الحقیقۃ الظاہر والدر الفاخر یزین المسامع حلل منہا جمان

الفقہا الاکابر کہف العلماء الاعاظم تقوۃ الاسلام مرجع الانام فخر الحق السید علی البرزنجی

مدظلہ العالی

بسم الله الرحمن الرحيم

العلي سواطع التنزيل اذ صحت عن علاه بالتفصيل . فصلت مجمل الفضائل منه فحوى ايها على التفصيل

از تالیفات علی الحاکم سواطع التنزیل است کہ از بلندی مرتبہ او بہ تفصیل واضح نمود فضایل مجمل او را مضمون آیات او بالتفصیل

ایات فضل تشهد انه العلم المفرد والبحر الذي تموج لجته والبر الهادي للبرية نهجه شعرا سواطع الهما

تفصیل نمود نشانہاے فضل او شہادت میدہند کہ بہ تحقیق او علم یگانہ است او بحریست کہ در تلجہ او موجزن است و آن صحرائیست کہ راہ او برائے مخلوقات

مستقيم اذا تسادى يضل عن الطريق وكشاف حجب الابهام باشعة رشد بترق بها الاحكام

ہدایت کنندہ است ترجمہ شعر برائے معنی راہ محکم و مستقیم است و تحقیق راہ رونده از راہ گمراہ شود و او کشایندہ ابہام است بشعاعہاے رشد کہ

ما اعذب مورد ها الصافي من شريعة الاسلام فلله فكرة من ذي جسم جرت روح المعاني فيه ومفسر لكتا

روشن میشود بآن احکام چہ شیرین است چشمہ صافی او از شریعت اسلام پس برای خدا است خوبی فکری از ذی جسم کہ روح معنی در وی جاریست و تفسیر کنندہ

الكريم الذي نزلت اسراره ببيت جده وابيه وكفاك انه كشف الحجاب والزين بتفسير اصبح عينا للعلم

برائے کتاب کریم کہ نازل شد رازہاے وے بخانہ جد و پدر او و کفایت میکند ترا اینکہ کشف نمود پردہ و زنگ را بہ تفسیر یکہ شد عین برای علم پس

فحقيق ان يقال فيه لا اثر بعد عين فقد اضائت لوامع تنزيله ظلمات الشك وفكت مجمل للنشا

لائق است اینکہ گفتہ شود در حق او کہ بعد از عین اثر نماند بہ تحقیق روشن گردانید لوامع تنزیل او تاریکیہاے شک را و جدا نمود مجمل تبتا بدا پس

فلا يفك الا باطراتها فك للعارفين نضرة وسرور وللجاهلين شفاء لما في الصدور جعله الله

حرکت نمیکند کج دین مگر بہ ثناے او برائے عارفین تازگی و خوشی است و برائے جاہلین شفاست از ان بیماری کہ در سینہ است حق تعالی گردانید

لمفسره ووسيلة يجتاز بها الصراط يوم محشره مجل من تفسير كتاب لا يفتره الا الله والراسخون نفعه الله

او را وسیلہ برائے مفسر او کہ روز قیامت بوسیلہ او از صراط بگذرد پس بزرگ تفسیر است از کتابیکہ تفسیر نمیکند او را مگر اللہ تعالی و راسخون حق تعالی بآن نفع

به يوم لا ينفع مال ولا بنون وجعله ذخرا لمعاده واعطاه جزاء الشهداء من عباده وجمع الله بيننا

بہ روزیکہ فائدہ نمی بخشد مال و اولاد و گردانید او را ذخیرہ معاد مصنف و عطا کند او را جزاے شہیدان از بندگان خود و جمع کند میان

وبينه وبين اوليائه ونرجو منه ان لا ينسانى من الدعاء في مظان اجابته انشاء الله تعالى

ما و او و اولیاء او و امید داریم کہ فراموش نکند ما را از دعا در اوقات قبولیت او انشاء اللہ تعالے

هذا ولما توفيقي الا بالله عليه توكلت واليه انيب المستطاب الفاضل الحاج الشيخ عبد الله

حسين بن العلامة الشيخ علي الشهير بالمازندراني ادام الله ظله العالي

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي خلق الخلائق اجمعين وشرف بعضهم على بعض في العالمين وجعل الانسان من اشرف المخلوقين وفضل

جمیع حمد و ثنا مر خدا را است کہ جمیع مخلوقات را پیدا فرمود و بعض ایشانرا بر بعضی فضیلت و شرافت داد و درجہا بیان کرد انیدانسانرا اشرف مخلوقین و

على الانسان الانبياء المقربين وجعل العلماء من ورثة النبيين سيما علماء امة محمد خاتم المرسلين افضل من بنى

انبیاء مقربین را بر انسان برتری داد و علماء را وارثہاے انبیاء گردانید خصوصا علماے امت محمد را از انبیاے بنی اسرائیل افضل گردانید

بني اسرائيل المكرمين وامرهم لتمهيد قواعد الدين وتهذيب مسالك اليقين وفيهم ترويج الشريعة

و حکم کرد ایشان را برائے تمہید قواعد دین و تہذیب ساختن راہ ہاے یقین و در دست ایشان رواج دادن شریعت

المطهرة وهداية الجاهلين والضالين وبكلماتهم تحل مشكلات القرآن المبين وببياناتهم يوضح

مطہرہ و ہدایت نمودن گمراہ شدگان نادانان و بکلمات ایشان حل میشود مشکلات قرآن روشن و ببیانہاے ایشان واضح میشود

احكام خير المرسلين والصلوة والسلام على خير خلقه ومظهر لطفه وخاتم رسله محمد وعلى آله واصحابه و

احکام سردار مرسلان و درود و سلام باد بر بہترین مخلوق او و مظہر لطف او و خاتم رسولان او محمد و بر آل او و اصحاب او

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

علماء امته رضوان الله عليهم اجمعين والتحية الدائمة على اعدائهم وغاصبي حقوقهم وقاتلي علمائهم وشيعتهم

علما و امت او رضوان خدا باد ابر جميع ايشان وتحيت دايم باد بر دشمنان ايشان وغاصبان حقوق ايشان وقاتلان علماء ايشان

اجمعين الى يوم الدين وبعد فقد تشرفت بزيارت الجزو الرابع عشر من مجلدات لوامع التنزيل وسواطع

شيعيان ايشان تا روز قيامت وبعد از حمد وصلوة الكه البته مشرف شدم بزيارت كتاب جلد چهاردهم از مجلدات لوامع التنزيل وسواطع

التاويل وجدته كالوحي المنزل من السماء مسمى بالتفسير الذي ليس له عديل ولا نظير ولن يصنف مثله لغاية فصاحته

التاويل پس يافتم او را مثل وحي نازل شده از آسمان كه مسمى بتفسيرے كه نيست مثل و نظير او بباعث كمال فصاحت ونهايت

ونهاية بلاغته شيء من التفاسير كشاف معضلات القرآن وجامع علوم الفرقان الصافي من كل خطاء

بلاغت او كشف كننده مشكلات قرآن است وجامع علوم فرقان است پاك از تمام خطا ونسيان

ونسيان مجمع البيان والبرهان هو من بين التفاسير بحر مواج وسماء ذات ابراج ايضاح يحل عن قواعد

است مجمع بيان ودلايل است آن در ميان تفسيرها دريائے موجزن است وآسمان صاحب برجها است واضح كننده قواعد

المشكل وبيان يكشف من سرائره المجمل غرائب نظمه منتخب بالاتفاق وعجائب نثره مشتهر في الافاق

كه حل ميشود از قواعد او مشكل و بيانست كه كشف ميشود از رازهاے او مجمل عجائبات نظم او به اتفاق منتخب است وعجائبات نثر او در جهان مشهور

اقرت بالعجز عن مقاومته السنة البلغاء وعجزت عن نعته بيان الفصحاء حقيق لان يقال وحقه كما قال

است زبانهاے بليغان از مقابلهٔ او بعجز اقرار ميكنند وبيان فصحا از تعريف او عاجز است لايق است كه در حق او گفته شود چنانچه حق تعالى در حق او

عز وجل قل لئن اجتمعت الانس والجن على ان ياتوا بمثل هذا القرآن لا ياتون بمثله ولو كان بعضهم لبعض ظهيرا

است قل لئن اجتمعت الانس والجن على ان ياتوا بمثل هذا القران لا ياتون بمثله ولو كان بعضهم لبعض ظهيرا

وكيف لا يكون كذلك وقد فسره من كان من اهل بيت نزل القرآن في حقهم اعني جامع الفضائل والمفاخر

وچرا چنين نباشد وحالانكه تفسير كرده است او را آن شخصى كه از ان اهل خانه است كه در حق ايشان قرآن نازل شده است اعنى جامع

الاوائل والاواخر العالم الخبير والفاضل النحرير حاوي الفروع والاصول جامع المعقول والمنقول قبلة الانام

فضائل ومفاخرها فخر اوايل واواخر عالم باخبر فاضل دانا احاطه كننده فروع واصول جامع معقول ومنقول قبلهٔ مخلوق

مروج الاحكام ملاذ الاسلام ورئيس المسلمين وقطب المجتهدين حجة الاسلام والمسلمين سمي جدهم

ترويج كننده احكام جاے پناه اسلام سردار مسلمين قطب مجتهدين حجة الاسلام والمسلمين سمى جدهم

امير المومنين علي المولى الوفي والسيد الصفي والسند التقي سيدنا السيد علي الحائري الرضوي

امير المومنين علي آقاے وفادار سيد بزرگوار سند تقى سردارما سيد علي حائرى رضوى

اللاهوري متع الله المسلمين بطول بقائه والحق انه قد ظله العالي انفق في تحصيل هذا التفسير الخير

لاهورى حق تعالى نفع دهد بطول بقاے او مسلمانان را حق اين است كه ظله العالى صرف كرد در تحصيل تفسير مهنير خراسانى

كنوز اعماره ومعالم افكاره وبذل في تحقيق مطالبه العالية جهده واكثر في تنقيح عباراته الكافية كده فلم

عمرهاے خود را ومعالم فكرهاے خود را وصرف نمود كوشش خود را در تحقيق مطالب عاليه او در زياده كردن تحقيق خود را در درستى عبارات او

فتح فيه مقفلا ببنان افكاره وكم شرح منه مجملا ببيان اثاره فالحمد لله والمنة بلغ الى غاية مقصوده ووصل

كه كفايت كننده است پس چه قدر كشاد در هاے قفل شده را به انگشتهاے فكرهاے خود وچه قدر بيان كرد واضح نمود مجمل او را بابيان آثار خود وپس شكر

الى قصوى مراميه شكر الله سعيه واطال الله عمره ورزقنا الله وجميع المومنين زيارته ووفقنا وجميع المومنين

احسان خدا است كه رسيد بغايات مقصود خود ودر رسيد بنهايات مقصود خود حق تعالى سعى او را مشكور گرداند وعمر او را دراز كند وما را وجميع مومنين را زيارت

مطالعة سائر مجلدات هذا التفسير المنير اللهم امين يا رب العالمين بحق محمد وآله الطاهرين

مطالعه ساير مجلدات اين تفسير منير اللهم امين يا رب العالمين بحق محمد وآله الطاهرين

موفق كند ما را وجميع مومنين را مطالعه تمام مجلدات اين تفسير توفيق بده آمين

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

هذا وقد التقريظ من جناب الائمة الاصوليين شيخ الاسلام والمسلمين آية الله في العالمين سلطان المجتهدين جناب

الشيخ عبد الله المامقاني دام ظله

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نثق

الحمد لله الذي شرف العلماء وجعل مداد هم كدماء الشهداء والصلوة والسلام على اشرف الانبياء

جميع محمود ستايش است مرخدا يرا كه شرافت داد علماء را وگردانيد سياهي اقلام ايشان را مثل خون شهيدان و درود وسلام باد بر اشرف انبياء

المنزل اليه اشرف كتب السماء وعلى اهل بيته المعصومين النقباء وبعد قد تشرفت عيناي بمطالعة

كه نازل شده است بروي اشرف كتابهاي آسماني وبر اهل بيت معصومين انور وبعد پس شرفياب شد چشمهاي من بمطالعه

المجلد الخامس عشر من كتاب لوامع التنزيل وسواطع التاويل تفسير القران المنزل من الرب

نمودن مجلد پانزدهم از كتاب لوامع التنزيل وسواطع التاويل كه تفسير قرآن منزل از رب جليل است

الجليل فوجدته تفسيراً شافياً كافياً ولجملة من العلوم الشرعية كافلا وحاوياً ولمهمات انيقة ان يكتب

پس يافتم او را تفسير شفا دهنده كفايت كننده و تمام علوم شرعيه را كفيل و احاطه كننده و برسر مهمات كه لائق است كه

بالنور على خدود الحور ولله تعالى در مصنفه العليم العلام و البحر القمقام مصباح الظلام حيث تعب

نوشته شود بنور بر رخسارهاي حور پس خدا راست خوبي مصنف او كه عالم بزرگ بسيار داننده و دريائي زخار و چراغ تاريكي است زيرا

نفسه في تصنيف ذلك وتاليفه واتعب في ذلك بابيه العلامة المبرور الله يحسن هذه السنة

كه بسيار زحمت كشيد در تصنيف اين كتاب و تاليف او و متابعت نمود در اين باب پدر علامه خود انكه اين راه نيك را بنهاد

واتى بما لم يستطعه الاوائل انار الله برهانه واعلى في روضات الجنان مقامه واسئل الله تعالى ان

و كرد آنچه گذشتگان را نصيب نشد حق تعالى برهان او را روشن كند و در روضات بهشت برين مقامش را بلند گرداند و نيز سوال كنم

يوفق المولى المعظم دام بقائه لاتمام هذا الكتاب على هذا النهج ليكون من الايات الباهرة امين

از حق تعالى كه اين مولاى معظم را براى اتمام اين كتاب بهمين طريق توفيق دهد آمين

امين لا ارضى بواحدة حتى اختم اليها الف امينا

حرره الفقير الى الله عبد الله المامقاني عفى عنه ابن الشيخ قدس سره المظفر ١٣٢٣

فہرست مضامین مجلد شانزدہم تفسیر ہذا

صفحہ	مضمون
۱۳	خطبہ و تاریخ شروع تفسیر پارہ عم و شروع آیت الم اقل لک انک لن
۱۴	ترجمہ آیات - تفسیر قال الم اقل لک الخ ✤
۱۵	قرائت لا تصاحبنی و من لدنی - موسیٰ در قول ان سالتک الخ - موسیٰ
〃	نکردہ بلکہ شرط میکند با خضر اگر آیندہ سوال کردم ترک مصاحبت کنم و الا اعذار
〃	بترک صحبت آمادہ میکند تا علل افعال را خضر علیہ السلام بیان نماید
۱۶	تحقیق اینکہ موسیٰ فراموش ان سالتک الخ گفتہ و تردید آن تفسیر
〃	حتی اذا اتیا اہل قریۃ الخ - نام قریہ از اخبار و اہل بیت ناصرہ منقول
〃	گذشتہ وجہ تسمیہ بقصاب - جواب اشکال کہ استطعام عادت کرام است
〃	پس این ہر دو حضرات چرا بر این اقدام کردند - وجہ خواہش مزد
〃	بر ساختن دیوار ✤
۱۷	جواب اشکال تکرار در آیہ استطعما - آمدن اہل این قریہ نزد موسیٰ و خضر
〃	وقت نزول آیت و التجا کردن برای تغییر لفظ باو فابوا بہ تا روفاق تحقیق
〃	ینقض — اقامہ دیوار چگونہ کرد - قرائت لاتخذت - تفسیر
〃	لاتخذت علیہ اجرا ✤
۱۸	تفسیر سانبئک - معنی تاویل و حدیث امیر المومنین علی التاویل
〃	تحقیق اشارہ ہذا و رد اضافہ اقرار بینی و بینک - موسیٰ چرا بار سوم
〃	سوال کرد ✤
۱۹	فرق میان مسکین و فقیر - دعای پیغمبر اللّٰھم احینی مسکینا - جواب
〃	اکرام مساکین - معنی ورائھم - حکم خضر بخفیات ✤
۲۰	علت افعال خضر حکمت خرق سفینہ - نام پادشاہ غاصب سفینہ
۲۱	تصرف در ملک غیر - مالکان سفینہ چگونہ مسکین اند - وجوہ
〃	ورائھم - افعال خضر اشارات اند بہ موسیٰ بمن خدا از محفوظ کردن
〃	او در حال طفولیت در یتیم ✤
۲۲	تردید رانی در تصفیۃ قلب موسیٰ - قرائت بیدینا وحیا - عوض
〃	آن پسر دختر زائیدند - بلوغ و عدم بلوغ پسر ✤
۲۳	تحقیق در خشیت و ارونا - معانی خشیت و انجابہ معنی علم علت
〃	قتل غلام - تحقیق زکاۃ ✤
۲۴	چرا اغلام را نمیرانند - اقرب رحما - اسماء دو یتیم و پدرانشان
〃	صلاح مفید بہ احوال ابناء
۲۵	اختلاف در کنز کہ طلا و نقرہ یا لوح علمی بود - جواب اشکال کہ آیا
〃	این دو یتیم بوجود کنز مطلع بودند - وجہ اختلاف ضمایر در ارادت
〃	ارونا و اراد ربک ✤

صفحہ	مضمون
۲۶	تحقیق مستطع - افعال خضر موحی الیہ بودند - وداع موسیٰ و خضر
〃	و وصیت خضر حیات خضر و علت آن ✤
۲۷	ثبوت طول عمر امام زمان - قول مذہبی در غیبت و تردید آن - اعتقاد
〃	شیعہ در مستقر امام ✤
۲۸	آیات از ویسئلونک تا امرا میسرا و معانی آیات - قرائت الفاظ
〃	آیات - ذو القرنین کہ بود - وجہ تسمیہ آن - سکندر رومی و
〃	فتوح آن و تسمیہ اسکندریہ بآن ✤
۲۹	اصل و نسل سکندر رومی - قول البوریحان در ذی القرنین -
〃	وجہ تسمیہ ذی القرنین ✤
۳۰	وجوہ تسمیہ ذی القرنین و قول علی بجواب ابن کوا در این - آیا
〃	ذی القرنین نبی بود یا ملک؟ چہل کس پادشاہ تمام روی زمین شدند
〃	و مومن بودند و دو کافر ✤
۳۱	معانی تمکین ذی القرنین - قرائت حمئۃ ✤
۳۲	جواب اشکال غروب آفتاب در عین حمئۃ - حقیقت عالم بہیئت
〃	بجموعی ✤
۳۳	ہیئت کرہ زمین مع افلاک مطابق ہیئت قدیمہ - جواب غروب
〃	شمس در عین حمئۃ ✤
۳۴	معنی حمئۃ - تحقیق عین حمئۃ مطابق جغرافیہ جدید و مراد از این
〃	اقیانوس است - تحقیق حسن حسنا ✤
۳۵	مغرب الشمس - تفسیر اما من ظلم - قرائت فلہ جزاء الحسنیٰ ✤
۳۶	تفسیر من امرنا یسرا - عمل صالح جزو ایمان نیست - معنی ایمان
〃	و بلد مین - تعریف ایمان در شریعت و در لغت و اختلاف فرق
〃	اسلام در تعریف آن - ایمان باللہ و الایمان علی اللہ - تعریف
〃	ایمان از حضرت صادق و حضرت امیر المومنین علیہم السلام و
〃	تحقیق مفسر و معنی ایمان ✤
۳۷	اعتقاد جنان اصل ایمان - حدیث نبوی در ایمان - جواب
〃	اشکال کہ غیر معصوم ناجی نیست - احوال حنظلہ غسیل الملائکہ
۳۸	آیت ثم اتبع سببا الی بمالد یہ خبرا - اختلاف مفسرین در مطلع
〃	و قول صحیح در آن - قول بعضی کہ اقصی ملک چین گویند ✤
۳۹	حکایت سیاح کہ بمطلع شمس رسید - تحقیق مطلع الشمس مطابق
〃	واقعہ - قول حضرت ابو عبد اللہ در ساکنین آنجا - تفسیر بالرویہ
۴۰	آیات ثم اتبع سببا تا وعد ربی حقا و ترجمہ آنہا - قرائت سد الفتحین

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۴۰	ماکنج رد ما - صدفین - فما استطاعوا - ظاہر	۵۶	ولایت آنہا نہایت است - معانی ولی و ذکر ولایت خدا در متعدد آیات
۴۱	لغت سد و حقیقت کاد - کیفیت و موضع سدین	"	قرآنی و معنی آن
۴۲	طول سد - تفسیر لا یکادون یفقہون - حدیث امیر المومنین ع	۵۷	معانی ولی مراد از ولایت در آیت انما ولیکم اللہ و رسولہ و الذین آمنوا
"	در احوال ذو القرنین و سد و غیرہ	۵۸	مقصود اخیرین اعمالاً و اختلاف مفسرین و قول ائمہ محل اعراب
۴۳	استنقاق یاجوج و ماجوج و احوال خروج آنہا	"	جملۃ الذین ضل سعیہم
۴۴	جواب اشکال کہ یاجوج و ماجوج انسانند یا جن - اشکال و اجوبہ	۵۹	معنی لقاء و التقاء - التقاء ختانان و مذہب حنفیہ کہ اگر بذکر کف پیچیدہ مباشرت کند و انزال نشود غسل واجب نیست - لقاء اللہ
"	و انواع و اصناف یاجوج و ماجوج	"	و تردید قول رازی کہ مراد از این رویت اللہ است - حبط اعمال
۴۵	روایت جامع نبوی در احوال ذو القرنین و یاجوج و ماجوج بتمثیل	"	فرق در احباط و تکفیر - و اقوال مفسرین و در معانی اینہا و استدلال
"	دنیا و املاک باعضا طیر - اسکندر چہ طور زبان آنہا فہمید	۶۰	ہر یک - ابطال ادلہ مجوزین احباط
۴۶	فرق در خرج و خراج - لغت روم - روم نام موضعی در مکہ - استثنائے	"	دلایل عقلی بر بطلان احباط و تکفیر - معنی تکفیر و جواز معنی بینہ
"	سکندر - لغت و اشتقاق ذو القرنین - صدفین - اتونی -	۶۱	آن - حقیقت موافاۃ
"	قطراً - فما استطاعوا - تقبا - نظارہ سکندر بہ یاجوج و ہیئت	"	موافات - تفسیر لا نقیم لہم یوم القیامۃ وزناً - قرائت ہزد و کفو
"	عجیب ایشان	۶۲	و معنی ہزد
۴۷	کیفیت ساختن سد - طول و عرض آن - روایت و میری در	"	مراد از آیات ائمہ اہل بیت اند - آیات از ان الذین آمنوا الی قبا
"	بارہ شخصی کہ بروم رسید - دلیل تقیہ از ما استطاعوا ان یظہروہ	۶۳	ربہ احداً و ترجمہ - قرائت تنفدو مدوا - معنی لغوی و اصطلاحی ایمان
"	لغت رحمت و وعد و وعید - احادیث در بارہ رحمت - فرق در رحمت	"	ایمان باللہ و ایمان للہ - ادنی ما یکون العبد مومنا - تحقیقات
"	خلق و خالق	"	آیتہ متعلق ایمان - معانی جنت و اوصاف آن از قرآن
۴۸	معنی کاد - خروج یاجوج و ماجوج علامت قیامت رسیدن سکندر	۶۴	اوصاف جنت از قرآن - معنی فردوس و اصلیت این لفظ
"	بقوم ربانی و صفات نیکوئی آن قوم - نقب کردن یاجوج و ماجوج	"	لغت حول - اوصاف جنت الفردوس
"	تدرا - قول وہب کہ پیش از قیامت آنہا ہم جارسند مگر کوہ مقدس	۶۵	نزول آیت لہم جنات الفردوس نزلاً در ابوذر و مقداد و سلمان
"	و بیت المقدس	"	و عمار - لفظ حولاً غایت وصف جنت - معنی بحر - مداد - معنی کلم
۴۹	احادیث ائمہ اہل البیت در تفسیر فاذا جاء وعد ربی - جواب اشکال	"	و کلام در صرف و نحو و علم کلام - سبب نزول آیت قل لو کان البحر
"	کہ شخصی بیگوید کہ روس و انگریز یاجوج و ماجوجند	"	مداداً
۵۰	ترجمہ آیات از و ترکنا بعضہم یموج الی ہزداً - معانی ترک - یموج	"	کلمات اللہ ائمہ اہل بیت اند - دو روایات سلیمان - در تطابق
"	و مراد از یومئذ - لغت صور	۶۶	آیت لو کان البحر الخ - در فضایل علی مرتضی - و دیدن پیغمبر شب
۵۱	تردید قول ابو عبیدہ کہ مراد از نفخ صور میراندن ارواح در اشکال ہست	"	معراج سر قطار شتران - تفسیر ہفت بحر - و لا ودیجج اللہ
"	معنی صور و کیفیت آن و نفخ آن و اختلاف در آن	"	معنی لا تبدیل لکلمات اللہ - نکات عجیبہ - صادر اول
۵۲	حقیقت صور و کلمہ کہ در آن وقت گفتہ میشود و مادہ صور - لغت	۶۷	نکات متعلق بہ کلمات اللہ
"	و اطراف صور - دو نفخہ - مواقع ذکر نفخ صور در قرآن	۶۸	تفسیر یصعد الکلم الطیب - کلمات اللہ
۵۳	کیفیت نفخ صور در روز قیامت - ذکر بعض صور صحیحہ در قرآن	۶۹	رفع انبیا بہ آسمان - کلمۃ الفضل
"	بیان نفخہ فزع و صعق و قیام و احوال محشر وقت نفخ صور بعد از آن	۷۰	سبب قبول توبۂ آدم
۵۴	عرض جہنم بر کافرین - تفسیر کانت اعینہم فی غطاء عن ذکری	۷۱	کلمۃ اللہ
۵۵	مراد از ذکر ولایت امیر المومنین - معانی حسب و نسب و مکتسب	۷۲	تعریف کلمہ از نحو
"	و ولی و اولیاء و مراد از عبادی در آیت	۷۳	لغت بشر و وحی - اقسام وحی
۵۶	رفع اختلاف کہ در این آیت زید بحث ولایت عباد ممنوع و دیگر آیات		

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۷۴	معنی محدث - ضرورت خلیفة الله در هر زمان - حقیقت نبوت بر طریق حکما	۹۴	لقاء در رویت قول مخشری در مذمت قائلین رویت - تفسیر فعل
〃	حکما را اسلام ❊	〃	عملاً صالحاً ولا یشرک الخ - حدیث ریا و سمعه و شرک خفی ❊
۷۵	کیفیت نزول وحی بر طریق حکما - نزول وحی و امثال وحی بلا واسطه	۹۵	شرک خفی و جلی - اقسام توحید ❊
〃	پیغمبر پیشه نبی بود ❊	۹۶	حقیقت ریا و سمعه - احادیث در مذمت ریا - عقاب آن ❊
۷۶	روح اعظم - کیفیت و اقسام وحی ❊	۹۷	ریاء - حل صالح ولایت آل محمد - اقسام ریا و بیان آنها ❊
۷۷	شبهه صنادید قریش در بشر بودن پیغمبر - وحی توحید - اقسام وحی	۹۸	ریا فی العبادت - فی وصف العبادة و فی غیر العبادة - تحقیق
〃	و وحی الی النحل - وحی نبوت ❊	〃	انیق شهید ثانی در اقسام ریاء ❊
۷۸	فصل حیوان در نبی و غیر نبی ❊	۹۹	اقسام ریاء - قول مفسر در خلاصه بیان ریاء - حکم عبادتیکه
۷۹	اشتقاق لفظ آله و معنی لفظ الله و حدیث حضرت صادق علیه السلام	〃	شروع لوجه الله شود و در اثنای آن ریا رو اقع گردد ❊
〃	کہ اسم عین مسمی است یا غیر مسمی ❊	۱۰۰	مخلصین - فرح و سرور بر عمل نیک ❊
۸۰	اسم عین مسمی است یا غیر مسمی - اعتقاد عدلیه و اشعریه در اسم و مسمی	۱۰۱	ریاے مباح - متعلقات ریاء معالجه ریاء ❊
〃	اسماء الهی ذاتی اند یا اعتباری و توقیفی اند یا نه - و اعلامی ایشان	۱۰۲	سورهٔ مریم - عدد آیات و الفاظ و رکوعات آن - و فضایل
〃	واحد و احد ❊	〃	و خواص آن ❊
۸۱	لغت و اشتقاق لفظ واحد او - مراتب ثلثهٔ توحید - احد	۱۰۳	خصایص سورهٔ مریم - کهیعص - معجزات قرآنیه و تحقیق آنها
〃	در لفظ واحد داخل است - فرق بیان واحد و احد - خطاب کم در	۱۰۴	آیا اسما عین مسمی و جواب اشکال کہ حق تعالی چرا آیات متشابهات
〃	انکم ❊	〃	نازل فرمود ❊
۸۲	دلایل توحید ❊	۱۰۵	فواتح سور اسم اند یا حروف - در اعراب آنها - وجوه متعدده
۸۳	در صفتین سوال کردن اعرابی از امیر المومنین در توحید - اضافت	〃	در بیان حروف بودن آنها - در معنی و مراد آنها حساب مدت
〃	کم در انکم ❊	〃	دنیا و غیره از آنها - اثبات حقیت علی و چهارده معصومین
۸۴	آله واحد توحید کامل - اشتقاق و معنی لقاء - ظن المومنین بمعنی	〃	از آنها ❊
〃	یقین - احادیث اهل البیت در تفسیر لقاء الله - تردید رازی در	۱۰۶	فائدهٔ نزول آنها - وجه نزول متعدد فواتح - موضوعیت فواتح
〃	لقاء در آیت بمعنی رویت گرفته - ادله عقلیه بر بطلان رویت باری	۱۰۷	معانی کهیعص - ذکر حسن - قرائت این ❊
۸۵	اقوال عجیبهٔ اشاعره در رویت و عدم رویت اشیاء - شبهه	۱۰۸	ترجمه و تفسیر آیات از ذکر رحمة ربک (تا) واجعله رب رضیا
〃	شرایط برای رویت و بطلان رویت باری - اقسام معرفت	〃	قرائت زکریا و ذکر نسب زکریا علیه السلام ❊
۸۶	دلایل ابطال رویت الله - ادله نقلیه بر بطلان رویت - لن برای	۱۰۹	مقصود از رحمت در ذکر رحمة ربک عبده زکریا - ندا خفی وجه
〃	نفی تابیدی ❊	〃	آن - جواب اشکال کہ ندا و صوت بلند را گویند صفت آن چرا
۸۷	آیات قرآن بر بطلان رویت - احادیث سنیان بر بطلان	〃	خفیا آمد ❊
〃	رویت باری تعالی ❊	۱۱۰	معنی وهن و لغت دعاء - آیا دعوت انبیاء رد می شوند یا نه
۸۸	احادیث سنیان و اهل بیت بر بطلان رویت باری تعالی ❊	〃	و جواب آیات کہ در آن شبههٔ رد دعوت انبیاء لازم می شود - شرح
۸۹	احادیث ائمهٔ اهل البیت بر عدم رویت باری عز اسمه ❊	〃	حال ضعف زکریا - لغت شقیا مراد از محظم ❊
۹۰	ایضاً جواب سوال کہ موسی چرا سوال رویت کرد ❊	۱۱۱	دعاے زکریا - سه امر قبل از دعاء - قرائت خفت ❊
۹۱	ایضاً ادله اشاعره بر جواز رویت و تردید آنها - تاویل آیت وجوه	۱۱۲	معنی لفظ موالی - رد قول رازی در تفسیر خلیفه - قول نیشاپوری
〃	یومئذ ناظرة الی ربها ناظرة ❊	〃	کہ انبیاء در حیات خود اقربا ے خود را بجایت خود می گزینند
۹۲	ادله اشاعره بر رویت الله و اجوبه آنها ❊	〃	ترس زکریا از کدام مرد بود - خوف زکریا در مستقبل بود - چرا زکریا
۹۳	تشریح حدیث رویت منقوله سنیان ❊	〃	خفت بصیغه ماضی فرمود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۱۱۳	خفت چرا بصیغه ماضی آمد - وزکریا چگونه دانست - لغت
〃	عاقر - ولدنگ - فرق درلدن وعند - معنی آل - فرق
〃	در آل واهل ✤
۱۱۴	اختلاف در معنی آل - معنی آل از احادیث اهل بیت ✤
۱۱۵	دلیل نبودن ابوبکر از آل - وصف آل محمدؐ ✤
۱۱۶	تفسیر ولیّا - نسب زکریا - مراد از ارث - تفسیر رشنی وریث
〃	من آل یعقوبؑ - تردید حدیث نحن معاشر لانورث الخ ✤
۱۱۷	براہین در موضوعیت نحن معاشر الانبیاء لانورث - میراث
〃	داؤد به سلیمان ملک ومال بود - جواب گفتن سلیمان
〃	سؤالات داؤد راو وراثت تخت یافتن - سوال زکریا برائے
〃	یک فرزند بود یا متعدد ✤
۱۱۸	مقصود از لدنگ در این آیت - جواب استبعاد زکریا و دعا
〃	برائے طلب فرزند - تفسیر لفظ رضیّا ✤
۱۱۹	آیات از یا زکریا انا نبشرک (تا) سجیا وترجمہ
〃	اختلاف مفسرین در ندا کنندۂ زکریا علیہ السلام - احتجاج
〃	گروهی که منادی ملائکه دانند - کلام باری تعالی ✤
۱۲۰	تفسیر سمیّا - وجه تسمیه یحیی وآیا اسم عربی است یا عجمی -
〃	بقول عمران عبد الله مقدسی نام اصلی حیی بود ونام ساد
〃	یساره - یساره یک حرف از اسم خود یعنی (ے) باو داد
〃	یحییٰ شد واین ساره ✤
۱۲۱	زهادت یحییؑ ومشابهت او به علی وحسین علیهم السلام در جوع
〃	مشابهت یحیی بحسین علیه السلام
۱۲۲	جواب اشکال بشارت بامسالت ودعا جمع نمیشود - لغت
〃	ومعانی عتیّا وغلام - غلمان جنت - لغت ومعنی عاقر و
〃	اسباب عقر - شناختن بلوغ طفل ✤
۱۲۳	معنی کبر وانی - تردید قول سدی در شک آوردن زکریا
〃	در بشارت - انکال استفهام زکریا ✤
۱۲۴	تحقیق عمر وکبر سن حضرت زکریا - حدیث معصوم در آمدن
〃	بشارت بحال بعد از دعا کردن - محل کذلک
〃	تفسیر عتیّا - حدیث کانی در مماثلت یحیی وعیسیٰ - استعمال
〃	لفظ هین در حق خدا ✤
۱۲۵	جواب سوال که جمله قد خلقتک من قبل در بی ربط است -
〃	قال کذلک کلام خداست یا کلام ملک - معنی آیت ✤
۱۲۶	ترک کردن کلام زکریا ✤
۱۲۷	معنی محراب وبکرة وعشیّا - جواب اختلاف که در یکجا ثلث لیال

۱۲۷	گفته ودر سورۂ آل عمران ثلاثة ایام فرموده است
۱۲۸	مراد از اوحی الیهم وسبحوا بکرة وعشیّا - ترجمۂ آیات اربعه
〃	خذ الکتاب تا یوم یبعث حیّا ✤
۱۲۹	علماے حکم یحیی در صبوت وشباهت بعلی ومحمد تقی - مراد
〃	از الکتاب - مراد الحکم ✤
۱۳۰	جواب اشکال که نبوت به یحییٰ وعیسیٰ چرا در طفلی داده شد روایت
〃	برهان در بارۂ یحیی وعیسیٰ علیهم السلام - معنی حنانا ✤
۱۳۱	معنی حنانا واحتمالات در این - مراد از زکوٰة وتقیّا ✤
۱۳۲	معانی زکوٰة وتقیّا وبر وجبار - نکته عرفان خود ویرورد گار خود
۱۳۳	معنی سلام والسلام وولد ومولد - حدیث صادق علیه السلام
〃	در تعریف ایمان واسلام وموت - تفسیر سلام علیه یوم
〃	ولد ویوم یموت ویوم یبعث حیّا - حالات مختصر یحیی علیه السلام
۱۳۴	حالات زهد وورع حضرت یحیی علیه السلام - سبب شهادت
〃	زکریا ویحیی علیهم السلام ✤
۱۳۵	کیفیت قتل زکریا به اره وشهادت یحییؑ - حوض قتل یحییؑ -
〃	انتقام خون حسینؑ در زمانه مهدی موعود - جواب اشکال عدم
〃	فضیلت یحیی بر دیگر انبیاء بوجه وارد شدن سلام ✤
۱۳۶	خواهد در این آیات - تطابق در معنی این آیات وآیات سورۂ
〃	آل عمران ✤
۱۳۷	ترجمه آیات اذ قالت الملئکة یا مریم تا ولم اک بغیّا -
〃	قرائت ومعنی لاهب ونبذ ونبذ - شجره مریم علیها السلام
۱۳۸	وقت وبحکم کیفیت انتباذ مریم - ومولد عیسی قبله نصاری مقرر
〃	شده - سبب احتجاب مریم - طهارت مریم وفاطمه سلام
〃	الله علیها از حیض ونفاس از قرآن واحادیث بمعنی تولد
۱۳۹	فضیلت چهار زنان - احادیث عامه در افضلیت مریم
〃	بر فاطمه وتردید آنها - وجوه عقلیه در فضیلت فاطمهؑ بر مریم
۱۴۰	دلایل نقلیه بر افضلیت حضرت زهراء علیها السلام
۱۴۱	احادیث صحاح سته بر افضلیت فاطمهؑ - فضیلت ائمهؑ از
〃	بر فاطمهؑ - معنی واشتقاق روح - قول ابو مسلم در فتمثلنا
〃	لها بشرا سویا ✤
۱۴۲	مراد از روحنا جبریلؑ ووجه تسمیهٔ او وعیسیٰ به روح ✤
۱۴۳	هیئت جبریل وقت ظهور نزد مریم - جبریل چرا بصورت
〃	انسان متمثل شد - جبریل با این عظمت چگونه در خشونه آید
〃	آمد جبریل چرا بجثۂ برق وبعوضه نیامد - استعاذۂ مریم وقت
〃	رویت جبریل - نفخ در کجا شد اقوال مفسرین واین عمر

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۱۴۴	معنی تقی در آیت - قول جبریل در رہبۂ فرزند بہ مریم - چرا	۱۵۶	معنی سریا - وجہ تسمیہ نہر بہ سریا - قرائت فنادا ؛
//	فرزند بخود منسوب کرد - مریم چہ طور دانست کہ او ملک است	۱۵۷	منادی کہ بود - جملہ من تحتہا چہ معنی دارد ؛
//	قرائت لاہب ؛	۱۵۸	معنی جذع النخلہ - قرائت تساقط - معنی و اشتقاق قری ؛
۱۴۵	معنی زکی و نفیا - بعد از لم یمسسنی بشر - لم اک بغیا چرا گفت	//	رطبا جنیا - برائے نفساء رطب و برائے بیمار عسل
//	معنی مس ؛	۱۵۹	فائدہ اعطاء سری و رطب بریم - گفتن مریم کہ خدایا چون تندرست
۱۴۶	اظہار کرامات برائے مریم - جواب اشکال در انعقاد نطفہ	//	بودم مرا خود روزی میرسانیدی و حالا چون بیمار شدم مرا نرسانی
//	عیسیٰ - قول رازی کہ نقاش نقش را از چہار چیز محفوظ	//	میفرمائی در جواب این حکمت این کہ چرا درخت خرما مامور باند تا من
//	میدارد - و خلقت خدا خلاف این است ؛	//	رطب نشد حرکۃ یوجب البر کہ درخت خشک رطب آورد
۱۴۷	خلق عیسیٰ - تجلی خدا از سنا و ساعیر و فاران - تردید	//	مضمون شواہد النبوۃ و انجیل - معنی امتان گروہی از ہر کدام
//	قائلین بہ تخیل مریم و حمل عیسیٰ - سوال و جواب یوسف	//	بریم و ہدیہ گذاردن ؛
//	با مریم در حمل عیسیٰ ؛	۱۶۰	معنی صوم و صوم الصمت مریم و وجہ آن - در اسلام منسوخ
۱۴۸	قول مفسر در ولادت مسیح علیہ السلام ؛	//	و وجہ آن - حدیث صوم کہ صوم انا کل و شرب مخصص غلط
۱۴۹	حدیث معصوم در علت تولد مسیح بغیر اب - جواب اشکال	۱۶۱	قرائت و لغت و اشتقاق لفظ فری و لقی - تفسیر آیت ما کانت
//	استبعاد مریم - آیا مریم بعد از ولادت عیسیٰ شوہر کرد -	//	ابوک امرء سوء - ہارون کہ بود ؛
//	کفو معصومہ غیر معصوم نمیشود - مریم در جنت از ازواج	۱۶۲	تردید قول رازی کہ ہارون برادر مریم بود - قول صحیح در شخصیت
//	حضرت محمد رسول اللہ خواہد شد ؛	//	ہارون - ہفتاد زن بہ مریم ۴ افترا بستند لغت و اشتقاق
۱۵۰	ترجمہ آیات از قال کذلک تا و جعلنی نبیا ؛	//	مہد و مہاد - مراد از مہد در آیت مفسرہ - کیفیت اشارہ کردن
۱۵۱	معانی و قرائت نسیا - تساقط - رطبا جنیا - و ترین و ہبن	//	مریم بہ مسیح ؛
//	وہون - چہ طور مسیح بغیر از اب خلق شد - دو آیات قرآن	۱۶۳	کیفیت کلام کردن عیسیٰ در حالت رضاعت - چرا عیسیٰ اتی
//	جواب جبریل بمریم و وجوہ تولد مسیح - کنایات علی ہین -	//	عبد اللہ گفت و ازالۂ تہمت از مادر کرد - وجہ تقدیم اقرار
//	وجود عیسیٰ آیت بود ؛	//	عبودیت عیسیٰ و علی ؛
۱۵۲	پنج آیات مسیح - معنی قصیا - اجاء و مخاض - و میدان	۱۶۴	تحقیق قول علی انا عبد اللہ و انور رسول اللہ و تردید غلات
//	جبریل بمریم - روایت امام باقر علیہ السلام کہ در ساعت	//	و نواصب - وجوہ عدیدہ در کلام کردن عیسیٰ بکلمات انا عبد اللہ
//	مریم حامله شد مغتسل شدن مریم در کاس قصبی در رفتن یوسف عقب آن	//	و تردید انصاری ؛
۱۵۳	جائے اعتزال مریم - بروایتی کربلا آمدن جناب امیر انجا	۱۶۵	عقاید نصاری در الہیت عیسیٰ ابطال اتحاد و اقسام حلول
//	و قصۂ راہب - حال نخلہ - دو معجزہ مریم ؛	۱۶۶	ادلہ رازی بر بطلان حلول ؛
۱۵۴	وجہ گفتن مریم یا لیتنی مت و معنی نسیا - بد دعا کردن مریم	۱۶۷	قول مفسر در ابطال حلول - تردید اقوال صوفیہ حلولیہ مثل
//	جولاہا نزد دعا بہ تجار روایت قصص الانبیاء کہ رنجوف	//	محی الدین - تاویل حدیث انا سمعہ الذی الخ - براہین دیگر قفل
//	و ماء معین فرات وغیرہ - معنی ماء - حمل مسیح ہم آیت بود	//	در تردید عقاید نصاریٰ ؛
۱۵۵	تاویل ششماہہ متولد شدن مسیح - مدت حمل مسیح نہ ساعت	۱۶۸	// // // ادلہ عبودیت مسیح ؛
//	تاریخ و روز و مقام ولادت عیسیٰ - فخر کعبہ بہ کربلا کہ بقعۂ	۱۶۹	وجوہ عدیدہ در تردید الوہیت مسیح - تردید اقانیم ثلثہ -
//	مبارکہ موسیٰ است - جمع بین الاخبار المختلفہ در این باب	//	اعتقاد فرقہ ملکانیہ و نسطوریہ در حق مسیح و تثلیث ؛
۱۵۶	خدا ولادت عیسیٰ را مخفی گردانید - کیفیت حال مسیح بعد	۱۷۰	اعتقاد یعقوبیہ و فرق دیگر و اریوس در حق مسیح - مضمون
//	از مخفی متولد شدن - مریم چرا تمنائے موت کرد - نظر آن	۱۷۱	ابطال قول نصاریٰ در جوہر بودن خدا - جواب اشکال
//	قصۂ حضرت امیر در حمل و قصۂ بلال در وفات بیت کانیات	//	نصاری در بودن اقانیم خواص جواہر - ابطال عقاید نصاریٰ در حلول

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۱۷۲	ابطال اقوال الکانیہ در تثلیث - ابطال عقیدہ نصاری	۱۸۳
〃	در امتزاج کلمہ بجسد مسیح - تردید اتحاد کلمہ باناسوت کل ابطال	〃
〃	عقیدہ نسطوریہ در سہ عدد بودن اقانیم - ونیز ابطال عقیدہ	۱۸۴
〃	نصاریٰ کہ کلمہ متحد گشتہ بہ مسیح	〃
۱۷۳	ابطال عقیدہ نصاریٰ کہ ہر یکی از اقانیم آلہ حی ناطق	۱۸۵
〃	است - ابطال عقیدہ نصاریٰ در انقلاب کلمہ بجسم دمی	۱۸۶
〃	ابطال ظاہر شدن لاہوت بہ ناسوت ؛	〃
۱۷۴	〃 〃 〃 〃 ابطال اتحاد ناسوت	〃
〃	جنایۂ دعوی الکلی وانیکہ قتل واقع شد بر لاہوت و ناسوت	۱۸۷
〃	وانیکہ اقنوم الحیات مخلوق حادث است و ابطال ایات	〃
〃	نصاریٰ و ابطال عقیدہ آلہ حق من آلہ حق و ابطال اقانیم	۱۸۸
۱۷۵	ابطال عقیدۂ کہ مسیح آلہ حق از آسمان نازل شد عقیدۂ	〃
〃	کفارہ و ابطال آن - ابطال اینکہ مسیح از آسمان نازل	〃
〃	شد و مریم حمل برداشت - قول لوقا در الوہیت ؛	〃
۱۷۶	قصیدۂ ابو الفضل مالکی در رد ابن اللہ دانستن نصاریٰ - رد ابن اللہ دانستن	۱۹۰
〃	مسیح حقیقۃً و مجازًا - براہین قاہرہ بر ابطال ابن اللہ	〃
〃	بودن مسیح ؛	〃
۱۷۷	آیات اناجیل یوحنا و اشعیا بر ابطال ابنیت مسیح - وجوہ	۱۹۱
〃	مختلفہ کہ مسیح در طفولیت پیغمبر بود یا نہ - احتجاج منکرین	〃
〃	بنوت مسیح در صبوت - اثبات نبوت آنجناب در صبوت ؛	۱۹۲
۱۷۸	کتابی کہ بہ مسیح دادہ شد - مواردہ ثلثہ سلام علیہ - قول منقول	〃
〃	حضرت باقر در عیسیٰ و یحییٰ ؛	۱۹۳
۱۷۹	ترجمۂ آیات از وجعلنی مبارکا تا کن فیکون - معنی برکت و	〃
〃	مبارک ؛	〃
۱۸۰	وجوہ عدیدہ در مبارک بودن مسیح - تعلیم دادن مسیح معانی	〃
〃	ایجد بہ معلم خود ؛	〃
۱۸۱	احادیث معصومین در معنی مبارک بودن مسیح - معنی و اشتقاق	〃
〃	وصیت و صلوٰۃ - اسماء اوصیاے انبیاء - معانی عدیدۂ	〃
〃	صلوٰۃ ؛	〃
۱۸۲	معنی صلوٰۃ بر محمد و آل او از خدا و ملائکہ و ناس - ابن شرف صلوٰۃ	〃
〃	از سجود ملائکہ بہ آدم - وجہ تشبیہ این صلوٰۃ بہ صلوٰۃ بر ابراہیم	〃
〃	و آل او - قائلین وجوب صلوٰۃ در نماز و مخالفین این قول -	〃
〃	کیفیت و ثواب صلوٰۃ - اشتقاق و معنی زکوٰۃ - معنی شرعی	۱۹۷
〃	زکوٰۃ - مراد از قول مسیح و اوصانی بالصلوٰۃ و الزکوٰۃ زکوٰۃ الرؤس	〃
〃	وقت وجوب صلوٰۃ و زکوٰۃ بر عیسی ؛	〃

	عیسی در صبوت کامل الخلقت بود - افضلیت نماز - تشبیہ علی	۱۹۳
	علیہ السلام بامسیح قاین صفات ؛	〃
	معنی بر و برّ و برور و شقی و شقاوۃ و شرح حدیث الشقی شقی فی	۱۹۴
	بطن امّہ ؛	〃
	بر عیسیٰ بوالدۂ خود - معنی سلام در سہ مواضع ؛	۱۹۵
	سوال و جواب یحیی و عیسی در شفاعت یکدیگر - پنج اطفال	〃
	کہ در صبوت تکلم کردند - حکایت کودک مشاطہ و صاحب	〃
	جریج - جواب اشکال در مہد تکلم مسیح را چرا یہود نقل نکردند	〃
	قرائت قول الحق و تشریح قول الحق بودن عیسیٰ - نفی اتخاذ	〃
	ولد کردن باریتعالی - تحقیق لفظ ولد و ابن ؛	〃
	براہین قاہرہ بر نفی اتخاذ ولد کردن خدا - حدیث قدسی	۱۹۸
	در این - مردم چرا بعضی را ابناے خدا ساختند ؛	〃
	وجہ اقرار گرفتن آن بہ نبوت بعض انبیاء - اتخاذ ولد چرا منفی	۱۹۹
	معانی دہ گانہ قضیٰ - معنی کن فیکون ؛	〃
	بطلان ابن خدا - قول اصحاب رازی بہ قدم کلام اللہ	۲۰۰
	و تردید آن - کلام جناب امیرؑ در کیفیت کن معنی ارادہ اللہ	〃
	خطاب کن بہ کیست ؛	〃
	حقیقت استعمال لفظ کن در ارادۂ باریتعالی - ابطال	۲۰۱
	قدم کلمہ کن ؛	〃
	ابطال قدم کلمہ کن - ترجمۂ آیات از وان اللہ ربی و ربکم فاعبدوہ	۲۰۲
	ترجعون ؛	〃
	معانی مختلفۂ لفظ رب - علت عبادت معبود - صراط مستقیم	۲۰۳
	حقیقت و مجاز صراط مستقیم - وجوہ ستہ در معنی مجازی	۲۰۴
	صراط مستقیم - احادیث سنیان کہ صراط مستقیم محمد و آل او	〃
	باشد ؛	〃
	احادیث شیعیان کہ صراط مستقیم محمد و آل محمد اند - جواب اشکال	۲۰۵
	در تعارض بعض اخبار بالبعض در تعیین صراط - قول	〃
	مفسر در حل بر قول مقدس اردبیلی ؛	〃
	جواب اشکال ابن تیمیہ در صراط بودن محمد و آل محمد ص -	۲۰۶
	لغت و اشتقاق لفظ احزاب - یوم الاحزاب و یوم الخندق	〃
	اختلاف مفسرین در لفظ احزاب - اختلاف احزاب در عیسی	〃
	مسیح - علامات خروج حضرت قایم و اختلاف احزاب در آن وقت	〃
	معنی ویل و مشہد یوم عظیم - عجب خدا ؛	۲۰۷
	تاویلات نحویین در تعجب - اختلاف مفسرین در اضلال مبین	۲۰۸
	ظالمین ؛	

WWW.MAABUB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۱۹۹	معنی حسرت - آمدن مرگ بصورت کبش املح وذبح او - خدا
〃	وارث زمین واہل آن ؛
۲۰۰	تفسیر نحن نرث الارض الخ - میراندیدن ہمہ اہل آسمانہا وملائکہ
〃	وآخر ملک الموت را - خطاب لمن الملک بہ کیست - جواب
〃	اشکال بارث مالک ارض شدن خدا جائز نیست ؛
۲۰۱	ترجمہ آیات اذوا ذکر فی الکتاب ابراہیم تا وجعلنا لہم لسان
〃	صدق علیا ؛
۲۰۲	معنی صدق وکذب وصدیق ونبی وتحقیق لفظ نبی وتعریف
〃	نبی ورسول وامام وعدد انبیاء - نزد غزالی کافر نبی می تواند
〃	شد ؛
۲۰۳	اقسام مشرکین - وجہ ذکر حضرت ابراہیم علیہ السلام ؛
۲۰۴	جواب اشکال دروغ گفتن خلیل در واقعہ کسر اصنام -
〃	صداقت حضرت خلیل در قول بل فعلہ کبیرہم - جواب
〃	سہ کذب خلیل علیہ السلام ؛
۲۰۵	توجیہات قول خلیل انی سقیم - قول معصوم کہ خلیل بیمار
〃	نبود ودروغ ہم نگفت ؛
۲۰۶	معنی قول ابراہیم کہ سارہ را اخت گفت - تحقیق لفظ
〃	ابراہیم - نام اصلی آنحضرت ابرم بود ونسب نامہ وولادت
〃	ابراہیم - تربیت خلیل ؛
۲۰۷	کیفیت مناظرہ ابراہیم با پدر ومادر خود در الہیت - ابطال
〃	بت پرستی ؛
۲۰۸	وجوہ عدیدہ در ابطال بت پرستی - اوصاف معبود حقیقی
〃	عقاید بت پرستان ؛
۲۰۹	آزر عم ابراہیم بود نہ پدر - تحقیق اسم پدر خلیل اللہ وجہ
〃	کافر نبودن پدر نبی ؛
۲۱۰	حدیث اہل بیت در انعقاد نطفہ حجۃ اللہ - ایمان آباء
〃	انبیاء علیہم السلام - آزر پدر ابراہیم نبود ؛
۲۱۱	استعمال لفظ اب بر جد وعم از روئے قرآن - استدعاء
〃	خلیل عم خود را بطریق پدرے ؛
۲۱۲	علم بمعنی خوف - در معنی ولی شیطان بودن - مراد عذاب
۲۱۳	مراعات ادب خلیل بعم خود - معانی ملیا ورجم ؛
۲۱۴	ارا غب انت گفتن آزر بروجہ استفہام بود یا تعجب -
〃	مراد از لارجمنک رجم بلسان است یا بسنگ
۲۱۵	وجوہ مختلفہ در استغفار کردن ابراہیم برای آزر سبب منع
〃	بودن اسوہ ابراہیم در استغفار کفار - وعدہ استغفار برائے

۲۱۵	کفار چگونہ جائز است ؛
۲۱۶	نبی را با علم بموت کافر بر کفر استغفار جائز است یا نہ -
〃	جواب اشکال لغو بودن استغفار کردن خلیل - معنی عسی وشتے
۲۱۷	شان نزول اعتزال خلیل ؑ - بیان تخصیص ذکر اسحٰق ویعقوب
〃	وعدم ذکر اسمعیل - معنی لسان صدق علیا ؛
۲۱۸	نام امیر المومنین ؑ در لسان صدق علیا وتفسیر معصومین
〃	اوصاف مخصوصہ خلیل - ترجمہ آیات اذوا ذکر فی الکتاب
〃	موسیٰ (تا) وکان عند ربہ مرضیا ؛
۲۱۹	قرائت ومعنی مخلصا واخلاص موسیٰ وجہ ذکر تقدیم رسول
〃	بر نبی - معنی رسول ونبی - وآیا این یک مرتبہ است یا نہ
۲۲۰	فرق میان نبی ورسول وامام ومحدث ؛
۲۲۱	معنی نداء وطور - ندا شدن بموسیٰ ومحل ندا - معنی نجی
〃	ونجوہ - ہارون اکبر از موسیٰ بود ؛
۲۲۲	مناجات موسیٰ وخواستگاری او بہ بودن از امت محمد ؐ
〃	واآمدن شیطان - قصہ اسمعیل ابن حزقیل وتاسی او
〃	بحسین ابن علی ؑ ؛
۲۲۳	اسمعیل ابن حزقیل با حسین رجعت خواہد کرد - صدق
〃	وعدہ وانتظار کشیدن اسماعیل مروے را تا یکسال حسب
〃	وعدہ ؛
۲۲۴	صدق وعدہ اسماعیل ابن ابراہیم ؑ - صدق وعدہ عیسیٰ
〃	وخاتم النبیین - جواب سوال از مدت انتظار اگر کسی
〃	وعدہ کردہ شود - معنی اہل وآل واہلبیت ؛
۲۲۵	حدیث مسلم کہ ازواج داخل اہل بیت نیستند - حدیث
〃	ترمذی وغیرہ کہ خمسہ بکبا اہل بیت اند ؛
۲۲۶	تفسیر اہل ومراد ازہ ملوۃ - اول کسی کہ بعربی تکلم کرد
۲۲۷	ترجمہ واذکر فی الکتاب ادریس (تا) لایظلمون شیئا
〃	بیان معنی ولفظ علی ورفیع - وجہ تسمیہ ادریس ؛
۲۲۸	تفسیر رفعت ادریس - کیفیت رفع ادریس باسمان
۲۲۹	رسیدن ادریس ؑ بہ بہشت - حلیہ آنجناب - گروہ انبیا
〃	منعم علیہم - عیسیٰ بطرف ام ؑ اولاد ابراہیم است
۲۳۰	تفسیر اذا تتلی علیہم آیات الرحمٰن خروا سجدا وبکیا یعنی
〃	سجداً وبکا - مراد آیات اللہ - مراد از سجدہ کردن
〃	وحالے سجدہ ؛
۲۳۱	گریہ عند تلاوۃ القرآن واحادیث خاصہ وعامہ در آن
〃	بکاء وخشیۃ اللہ واجب است یا سنت ؛

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۲۳۲	اولہ عقلیہ بر بکاء لحسینؑ اللہ گریستن اہل نار بر جہنم بحاکم تبسم و ضحک و تعجب و بکاء و	۲۴۵	در بہشت آفتاب نیست پس صبح و شام چگونہ خواہد بود ؛
۲۳۳	کتب فریقین در شہادت حسین علیہ السلام - انواع بکاء	۲۴۶	تفسیر بکرۃً وعشیًا - مراد از این بہشت دنیا - جنت و نار دنیا
//	حسینؑ و ثواب آنہا - شربت سویق بر لب اشک ؛	//	و خروج فرات از بہشت دنیا - توصیف نعم بہشت مطابق
۲۳۴	فضایل بکاء بر حسین - دیدن خلیل اللہ واقعہ کربلا و گریہ	//	اہل عجم و عرب ؛
//	کردن - ثواب بکاء نزد احتضار و در قبر - بشارت صادق علیہ	۲۴۷	تعریف ارث - میراث - تراث - اطلاق لفظ ارث بر
//	مسمع ابن عبد الملک بر گریہ - معنی خلف و خلف گفتن	//	غیر مال - مروی انا الانبیاء لم نورث دینارًا ولا درہمًا و	
//	ابو بکر انا الخالفۃ ؛	//	مروی نحن معاشر الخ - تصفیہ عبد الحق شارح مشکوٰۃ در
۲۳۵	وادی غی و گرد ہے کہ آنجا روند - مضیعین صلوٰۃ و متبعین	//	حدیث خدک ؛
//	شہوات - و مراد از اضاعت صلوٰۃ تاخیر آن از اوقات مفروضہ	۲۴۸	تقریر رازی در وراثت انبیاء محتملات ما ترکناہ صدقہ
//	از زمانی کہ در آن اضاعت صلوٰۃ نشود ؛	۲۴۹	شان نزول آیت تلک الجنۃ نادرہ حس ابن وابل سہمی
۲۳۶	خصایص عشرہ نماز - اقسام استخفاف نماز - اقسام تارک	//	و قصہ آن - معنی وراثت - تفسیر تلک الجنۃ التی نورث
//	الصلوٰۃ و احکام آنہا و فضائل نماز ؛	//	من عبادنا - قول رازی کہ ہر یک از مکلفین خانہ در نار و
۲۳۷	فضایل نماز - خشوع و خضوع در نماز - ترغیب اتمام	//	خانہ در جنت دارد ؛
//	صلوٰۃ ؛	۲۵۰	آیا غیر متقی داخل جنت میشود یا نہ - تاویل حدیث لن
۲۳۸	عذاب تارک الصلوٰۃ - تارک الصلوٰۃ در پانزدہ در	//	یدخل الجنۃ احد بعملہ - انقطاع دمی تا ۴۰ روز ؛
//	مبتلا شود - مذمت تارک الصلوٰۃ و لقمہ و کسوہ دادن	۲۵۱	تفسیر و ما نتنزل الا بامر ربک - اللہ را اسمی نیست ؛
//	بہ او ؛	۲۵۲	وجوہ اصطبار بعبادت فرمود - ترجمۂ آیات از و یقول الانسان
۲۳۹	عذاب ترک صلوٰۃ - احوال بے نماز - نماز احسن طرق	//	اولی بہا صلیًا ؛
//	عبادات است ؛	۲۵۳	آوردن ابی ابن خلف یا ولید استخوان بوسیدہ و سوال کردن
۲۴۰	حقیقت نماز و ردلالت ہ - لغت و معانی تاب و آب	//	کہ این چگونہ زندہ می شود - وجوہ مختلفہ در اثبات معاد جسمانی
//	و ناب و آل و آض - فرق در توبۂ خالق و خلق ؛	۲۵۴	اختلاف ملل در حقیقت معاد - دلایل رازی بر اثبات معاد
۲۴۱	بعد از توبہ اعادۂ ہمان گناہ توبہ را حی شکند - وجوب	//	دلایل سمعیہ بر اثبات معاد و حشر عباد ؛
//	توبہ بر اہن عقلی و نقلی - توبہ انبیاء - عوض توبہ ضمان	۲۵۵	حشر بکدام صورت و حالت خواہد بود - حشر غیر مکلفین از
//	ثواب است یا اسقاط عقاب - وجوب اجابت توبہ	//	وحوش و طیور و مجانین - اختلاف اقوال در حشر وحوش
//	خدا - تجدید زمان توبہ ؛	//	و طیور - قول صوفیہ و حشویہ در معاد و حشر عباد و جبریہ
۲۴۲	تفسیر آیت من تاب و عمل صالحًا - ایمان غیر عمل صالح	//	و تناسخیہ و دہریہ ؛
//	ظلم بر خدا جائز نیست ؛	۲۵۶	جواب اعادہ معدوم - و جواب چند شبہۂ دیگر در معاد -
۲۴۳	ترجمہ آیات از جنات عدن تا اہل تعلم لہ سمیًا - معنی جنت	//	مسئلہ اکل و ماکول - جواب اشکال بہ امتناع حیات بہ
//	و عدن - توضیح مقام عدن از احادیث ؛	//	احتراق اجساد بنار - قسم خوردن خلاق عالم در بیان
۲۴۴	غیب صفت جنت - اشتقاق لفظ لغو و سلامًا - معنی	۲۵۷	معنی جثیًا - نشستن بدوزانو در موقف - معنی شیعہ ؛
//	سلامًا - جواب سوال سلام بہ صیغۂ تنکیر افضل است یا	۲۵۸	نزول ان من شیعتہ لابراہیم - اشد عذاب بہ اشد عاتی
//	بہ صیغۂ تعریف - مراد سلام خدا بر ناس و سلام ناس بر آن	۲۵۹	تفسیر وان منکم الا واردہا - ۳۵ آیات قرآنی کہ در آن
۲۴۵	ابتلائے اصفیا بہ بلا بر با وجود سلام - معنی سلام - معنی	//	وارد است کہ متقین از جہنم و طپش آن دور اند - معنی حتم
//	سلام در بہشت - سلام از جنس لغو نیست چرا استثناء	۲۶۰	معنی ورود و نو ورود و خول و آیات قرآنی - استدلال آنانیکہ
//	کرد سلام دہندہ بر اہل جنت کیست - لغت بکرۃً وعشیًا	//	میگویند از ورود دخول مراد است - قول ایشان است کہ

WWW.MAARJP.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۲۶۰	مومنین بالطبع نان داخل نار شوند بغیر خوف وضرر - بعض مواضع
〃	جہنم خالی از نار است ؛
۲۶۱	عدم ضرر نار بہ مومنین - اخبار ائمہ اطہار در معنی ورود ؛
۲۶۲	اقوال مفسرین در حقیقت ورود - بعض اخبار متعلق نار جہنم
〃	ورود مومنین - قول صحیح کہ مراد از ورود مرور بر صراط است -
〃	نجات یافتن مومنین متقین از نار ؛
۲۶۳	من قال لا الہ الا اللہ موجب تقی وقابل لدخول الجنۃ - مکالمہ ضحاک
〃	وابو سعید در دخول ناس بجہنم وقار بیرون آمدن عصاۃ مومنین
〃	از جہنم ؛
۲۶۴	حقیقت وکیفیت بہشت ودوزخ - قول حکما در جنت ونار - لذت حسیہ
〃	وخیالیہ وعقلیہ وقول غزالی مفصلاً ؛
۲۶۵	براہین عقلیہ در دخول مومنین در جنت وکافر در جہنم - وجوہ نقلیہ
〃	مغفرت مومنین - آیات قرآنی کہ بظاہر عبارت شان معلوم می شود
〃	کہ عاصی مخلد بجہنم است وتفسیر آنہا - قول تفتازانی کہ بعض سعید
〃	از جنت خارج میشوند - معارضہ ظاہرہ سہ آیات - یوم یات لا تکلم
〃	نفس الا باذنہ - ولا یوذن - ووقفوہم انہم مسئولون ؛
۲۶۶	توجیہ تفتازانی در آیت الا ما شاء ربک وقول مفسر در توضیح
〃	معنی دخول سعید وشقی بجنت وجہنم وتوضیح الا ما شاء ربک -
〃	بیان حال مشرکین وضعفاء ومنافقین در جہنم ؛
۲۶۷	حال کفار ومنافقین وضعفاء در آخرت - حکم اطفال کفار وحال
〃	محارب ومبغض وخوارج - جواب سوال کہ آیا جنت ودوزخ
〃	الآن موجود اند ؛
۲۶۸	دیدن رسول اللہ جنت را - اتفاق ونظر زہراء از رطب جنت
〃	جای بہشت ودوزخ - بہشت در آسمان ودوزخ در زمین چگونہ
〃	می گنجد ؛
۲۶۹	معنی مقام ومندیا ومندوہ - افتخار صنادید قریش بر فقراء مسلمین
〃	مراد از آیات بینات ؛
۲۷۰	لغت واشتقاق اثاثا ورئیا - تردید افتخار قریش بدنیا - جواب
〃	سوال کہ آیا مال دنیا مذموم است یا ممدوح ؛
۲۷۱	وجہ دنیا کہ بدین مخل نباشد - دلایل فضایل علم بمال ؛
۲۷۲	وہ منفعت علم - مراد از عذاب چیست ؛
۲۷۳	تفسیر قل من کان فی الضلالۃ الخ ؛
۲۷۴	تفسیر ویزید الذین اہتدوا ہدی وایں بہ یوم خروج قائم متعلق
〃	است - معنی زیادتی ونقصان ایمان ؛
۲۷۵	ممتحن بالایمان بودن علی علیہ السلام - معنی زیادتی ایمان ؛
۲۷۶	معنی زیادتی ایمان - بیان باقیات الصالحات - اثر خیرات -
〃	تشریح سبحان اللہ والحمد للہ ولا الہ الا اللہ واللہ اکبر از قرآن
۲۷۷	تشریح باقیات الصالحات ؛
۲۷۸	اطابت کلام وامامت صیام وتہجد لیل - قصہ جناب
〃	یاعاص ابن وایل ؛
۲۷۹	اقسام علم غیب وتشریح آنہا ؛
۲۸۰	علم غیب انبیاء وائمہ علیہم السلام ؛
۲۸۱	تبرا کردن معبودان کفرہ از ایشان ؛
۲۸۲	معنی ضد عبادت مخلوق الطاعت کردن در معصیت ؛
۲۸۳	لغت واشتقاق ازا - ارسال شیاطین بر کفار - اغوای
〃	شیاطین چرا بہ ارسال تعبیر شدہ - مانعین خمس مذکورہ ؛
۲۸۴	استدلال قاضی در ارسال شیاطین - رد جبر از بار تعالی
۲۸۵	ابطال جبر - تعداد کردن باری تعالی انفاس را - معنی وفد
۲۸۶	وفد خدا بر نوق جنت سوار شوند - حکایت مشاد دینوری - جواب
〃	حرکت الی الرحمن ؛
۲۸۷	کیفیت رفتن مجرمین در موقف - معنی شفاعت - دو وجہ در
〃	معنی شفاعت ؛
۲۸۸	تفسیر اہل بیت در معنی شفاعت - قول رازی کہ کسی برای مجرمین
〃	شفاعت نخواہد کرد - مراد از عہد در لا یملکون الشفاعۃ الا من اتخذ عند الرحمن
〃	عہدا ؛
۲۸۹	استدلال قرآن وحدیث بر اثبات عہد امامت - ادلہ جواز
〃	شفاعت ؛
۲۹۰	شفاعت - اعتقاد وعیدیہ در شفاعت - اعتقاد عامہ در
〃	شفاعت - اعتقاد تفضیلیہ واحادیث شیعہ وسنی در
〃	شفاعت ؛
۲۹۱	شفاعت انبیاء وعلماء وشہداء ؛
۲۹۲	توضیح لا یملکون الشفاعۃ الا من اتخذ عند الرحمن عہدا
〃	فرق در ولد وابن - دلایل بر نفی ولد باری تعالی ؛
۲۹۳	حدیث قدسی بر نفی ولد خدا ؛
۲۹۴	جواب اشکال معقول نیست کہ ولد خدا قرار دادن خدا را
۲۹۵	لغت واشتقاق لفظ ود ومودت - تشریح سیجعل لہم الرحمن ودا (۲۹۶)
۲۹۷	شان نزول آیت سیجعل لہم الرحمن ودا واقوال مفسرین و
〃	محدثین در این آیت واختلافات در این ؛
۲۹۸	احادیث بطریق امامیہ در نزول آیت در ولایت حضرت علی
۲۹۹	اقسام محبت - تشریح محبت سببی - شہوانی - صداقت -

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۲۹۹	تکلیفی وخلقی ؛	۳۱۷	تعالی - وجوہ تکرار بسملات در قرآن - وجہ نبودن بسم اللہ بر سورہ
۳۰۰	محبت التزامی - محبت عام الٰہی بعوام عباد - محبت عبد خاص	〃	مبارکہ توبہ ؛
〃	ومحبت حق تعالیٰ - محبت عبد اخص - محبت اخص الٰہی بعبد	۳۱۸	امدان بسم اللہ مابین سورہ والضحیٰ والم نشرح و
〃	اخص ؛	〃	لایلاف والم ترکیف - معنی شقی لغۃً واصطلاحًا - ترکیب طٰہٰ
۳۰۱	محبت اخص الٰہی بعبد اخص - حقیقت محبت خاتمیت اخص	〃	ما انزلنا علیک القران لتشقیٰ - شان نزول ما انزلنا
〃	عباد وحقیقت محبت خاتمیت خدا بعبد خاص وثبوت انہا	〃	علیک القران لتشقی ؛
〃	در مصطفیٰ ومرتضیٰ علیہم السلام ؛	۳۱۹	وجوہ مختلفہ در سبب نزول ما انزلنا علیک القران
۳۰۲	ادلہ بر بودن مرتضیٰ علیؑ دارای محبت خاتمیت وواقعہ لیلۃ	〃	لتشقی - ورم کردن پاہائے مبارک پیغمبرؐ از طول قیام
〃	الہریر - اندا ختن علی خود را در مہالک از محبت خدا وواقعۂ	〃	ودرس بستن پیغمبر تا نوم نیاید - قول قاضی در تردید رازی
〃	صفین ؛	〃	کہ پیغمبر ہیچ امرے را نمی کند مگر بامر باری - پس امرے کہ بامر باری
۳۰۳	محبت ملزمہ باری - حدیث خیبر وطیر واحب الخلق بودن	〃	باشد باید باعث شقاوت نشود - شقاوت اینجا تعب است
〃	علی - ودعا کردن پیغمبر ودسیلۂ علی دادن ؛	〃	قول مفسر دراین ؛
۳۰۴	وضع ایراد افضل نبودن علی از پیغمبر - بیان محبت مختر عہ در	۳۲۰	سبب نزول این آیت مطابق تفسیر حضرات اہل البیت
〃	مومنین - احادیث فضیلت محبت علیؑ - محبت علی ونفس	〃	علیہم السلام - فرق درخوف وخشیت وتحقیق محقق طوسی
〃	علی ندشناخت ولد الحلال ومنافق ؛	〃	دراینوجہ بودن قرآن تذکرہ برائے لمن یخشی ونظیر آن
۳۰۵	احادیث اہل سنت درباره محبت علی علیہ السلام	〃	ہدیً للمتقین وغیرہ ذلک من الآیات
۳۰۶ (و) ۳۰۷	اخبار متواترہ برفرض بودن محبت علی علیہ السلام وفضایل	۳۲۱	تفسیر الرحمن علی العرش استوی - معنی عرش واستوی
	آن ؛	〃	وعقیدہ مجسمہ نشستن خدا بر عرش - وعقیدہ اہل سنت
۳۰۸	ایضًا مختصر تفسیر آیت مودۃ القربیٰ ؛	〃	در استوئے مجہول الکیفیہ
۳۰۹	محبت آل محمد موجب نجات آخرت است - اشعار شافعی	۳۲۲	تحقیق رازی دربارۂ امریکہ بظاہر مخالف عقل باشد - قول قفال در
〃	وغیرہم در محبت آل محمدؐ ؛	〃	استوائے رحمٰن علی العرش مراد استقرار امر حکومت ؛
۳۱۰	معیار محبت آل محمد - محبت تمام ذریت پیغمبرؐ - محبت	۳۲۳	جواب اشکال کہ خدا پیش از خلق عرش ہم دارائے ملک و
〃	ضالہ وفسقہ چہ طور میشود ؛	〃	الملکوت بود - قول درم مراد از استوی استیلا - ابطال
۳۱۱	انجام عصات از سادات - چرا پسر نوح ہلاک شد -	〃	قول مجسمہ وادلہ محال بودن وغیر برائے خداوند عالم ؛
〃	تحقیق لقط لد ؛	۳۲۴	ادلہ قاطعہ بر بطلان جہت ومکان رب المنان ؛
۳۱۲	وجہ نزول قرآن در عربی - مراد از قوم لدنہی امتہ اند	۳۲۵	ادلہ عقلیہ وسمعیہ بر بطلان جہت ومکان اللہ تعالیٰ -
۳۱۳	معنی رکز در کاز - خمس در رکاز - تنبیہ دہند در ہلاکت	〃	معنی احد ؛
〃	عشنیان - تفسیر ہل تحس منہم من احد رکزًا ؛	۳۲۶	جواب اشکال کہ از بعض آیات قرآن جہت ومکان برائے خدا لسلوم
۳۱۴	تعداد آیات ورکوعات وکلمات وحروف سورہ طٰہٰ - ثواب	〃	میشود - اعتقادات کرامیہ ومجسمہ - جواب اشکال کہ بتاویل
〃	وفضیلت این سورہ - آثار بعض آیات این سورہ ؛	〃	متشابہات عمل بعض قرآن دون البعض لازم آید تحقیق
۳۱۵	تاویلات طٰہٰ ؛	〃	محقق شیخ مقداد در جائیکہ عقل بظاہر معارض عقل باشد
۳۱۶	حدیث معصوم در تفسیر طٰہٰ - قول رازی کہ عدد طٰہٰ چہار دہ	〃	تاویل استوی علی العرش بطریق اہل عرفان ؛
〃	است - عظمت ثواب بسم اللہ والحمد للہ ووجہ بودن ختم	۳۲۷	تاویلات استوی علی العرش - معانی ثری وروایات اہل سنت
〃	الانبیاء رحمۃً للعالمین - ومعنی رحمٰن ورحیم ؛	〃	کہ زمین ہا بر قرن گاو اند وروایت از جناب امیر کہ ہمہ اشیاء
۳۱۷	جواب منافات در رحم وعدل - معنی رحیم بودن باری	〃	را قدرت برداشتہ - معنی جہر وسر واخفی وفرق در سر واخفی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۳۲۸	تفسیران تجیر بالقول الخ - علم خدا بمخلوق - کیفیت تقسیم علم
〃	بمخلوق و مثال این شمس است - تدبیر در اشجار و نباتات
〃	و علم اشجار ؛
۳۲۹	تفسیر اللہ لا الہ الا ہو - مراتب توحید و کیفیت ہر یک
〃	فضایل تہلیل ؛
۳۳۰	ترکیب نحوی اللہ لا الہ الا ہو - تحقیق لفظ ہو برای باریتعالی
〃	و جواب اشکالات و جواب لایقال ہو ہو ؛
۳۳۱	جواب اینکہ لفظ ہو برای بعید است و خدا قریب است
〃	جواب از مدلول ہو و از اینکہ لا نفی ماہیت میکند و تحقیق
〃	لفظ لا از نحو - وجہ ذکر سلب بر ثبوت در کلمہ توحید - آیا اینکہ
〃	دربان ذکر کلیم است - وحی بحضرت موسی دربارہ کلمہ ؛
۳۳۲	ذکر اسماء حسنی در چہار جای قرآن - تشریح اسماء حسنی - مراد
〃	از اسماء حسنی - قسمت اشیاء در عقول کامل و ناقص
〃	و ہر دو مساوی و تشریح ہر سہ ؛
۳۳۳	حقایق و دقایق عجیبہ در کیفیت اسماء - تعداد اسماء خدا
〃	در انجیل و تورات و زبور و قرآن - بیان آنکہ بعض اسماء
〃	منفرد ذکر میشوند و بعضی مرکب - وجوہ حسن اسماء الحسنی
۳۳۴	حقیقت اسم مضمر و مظہر ذاتی و صفاتی - لفظ ہو در سر
〃	زیادہ از لفظ اللہ است - سہ قسم اسماء خدا نسبتہ الی
〃	ذاتہ - قسم اول اسمائیکہ بر حقیقت عین بلا اعتبار دیگری
〃	دلالت کنند ؛
۳۳۵	قسم دویم اسمائیکہ با الاضافت بر ذات دلالت کنند قسم
〃	سویم اسمائیکہ بہ اعتبار سلب اغیار بر ذات دلالت کنند
〃	قسم چہارم اسمائیکہ بہ اعتبار سلب و اضافت بر ذات دلالت
〃	کنند ؛
۳۳۶	جواب اشکال کہ ہو واللہ اگر اسم ذات است اثر آن چرا
〃	ظاہر نمیشود - اختلاف در اسم اعظم - تحقیق و احصاء
〃	شر احصاء - تقسیم حروف اسم اعظم برای انبیاء و اوصیاء و
〃	اعطاء ہفتاد و دو حرف بخاتم الانبیاء و ائمہ اطہار - کلام
〃	در حقیقت اسم اعظم کہ غیر از اسمای حسنی اند ؛
۳۳۷	کلام در حقیقت اسم اعظم - حدیث حضرت صادق علیہ السلام
〃	مشتمل بر وجہ اخفاء اسم اعظم و وقت و ساعت و اجابت دعا و شب قدر - جواب
〃	اشکال کہ در بعض ادعیہ بر اسم اعظم حلف یاد کردہ
〃	حصر کردن اسمای حسنی در عدہ جنت بر این و فرمودن امام
〃	ابشر وا بہا - نود و نہ اسم باریتعالی
۳۳۸	اقوال در اسماء الحسنی کہ زیادہ از نود و نہ اند - شروط دخول جنت بر حفظ
〃	اسمای حسنی - مراد از ان اللہ وتر یحب الوتر بحث در اسم غیر مسمی
〃	و حدیث حضرت صادق - نود و نہ نام باری بروایت تفقہ ؛
۳۳۹	نود و نہ اسماء بروایت امام رضا - اسمای دیگر از دعای شلوغ و
〃	وجوشن کبیر - مفردات اسماء تقریبا سہ صد و مرکبہ بیش از ہزار
〃	اسمای باری مذکورہ فی القرآن ؛
۳۴۰	دعاء عند نزول الہم والحزن - تاویل اسماء الحسنی از حضرات ائمہ معصومین
〃	و احادیث اہل بیت دربارہ این - قضای حوائج ناس بوسیلہ
〃	اسماء معصومین و ذکر وجہ قبول توبہ حضرت آدم علیہ السلام -
〃	جواب اشکال معصومین اجسام اند چگونہ اسماء الٰہی تواند شد
〃	معنی اسم - و وجوہ بودن حضرات معصومین اسماء حسنی ؛
۳۴۱	وجوہ بودن حضرات ائمہ اسماء الحسنی - بحث در اطلاق لفظ
〃	شیئ بر باریتعالی - جوابات باریتعالی بموسی نسبت بہ اکرم و اعلم
〃	و اعدل و اعظم جریا ؛
۳۴۲	ترجمہ آیات از اہل اناک حدیث موسی تا فتردی - جواب اشکال
〃	در استفہام اہل اناک ؛
۳۴۳	قصہ ناری کہ موسی دید چہار اقسام نار - معنی ایناس و قبس
〃	و وجہ تسمیہ انسان و جن - تحقیق لفظ اہل ؛
۳۴۴	تفسیر اواجد علی النار ہدی - موسی حقیقۃ درخت دید یا نہ - کیفیت
〃	نار در درخت - موسی بطریق تیقن نگفت لعلی آتیکم لہذا کذبت
〃	وجہ تکرار در ضمیر انی انا ربک - کیفیت آمدن آواز ؛
۳۴۵	موسی را چگونہ معلوم شد کہ این کلام خدا است - سبب عرفان موسی
〃	کلام خدا را - آیا اگر از انسان کلام انا ربک بر آید آنہم کلام خدا است
۳۴۶	بحث در کلام باری و اختلاف عقلیہ اہل ملل در قدم و حدوث
〃	آن و اصطلاح کلام نفسانی در نسبت ایجاد شد ؛
۳۴۷	اعتقاد امامیہ در کلام باری - معانی خلع و وادی و مقدس
〃	و طوی و وجہ تسمیہ خلع و وادی - وادی مقدس فلسطین - ترویہ
〃	بودن نعلین موسی از جلد حمار میت یا خنزیر و جواب حضرت قائم
〃	علیہ السلام در تحقیق این ؛
۳۴۸	مراد از نعلین محبت اہل و ولد - تعبیر خواب دیدن نعلین بر وجہ
〃	و ولد - قول بعضی و بیان دلایل بر وجود باریست - قول بعضی علۃ
〃	خلع نعلین تعظیم بقعہ و کلام باری تعالی ؛
۳۴۹	معنی اخلع نعلیک انک بالواد المقدس طوی و تفسیر این از ائمہ اہل البیت
〃	علیہم السلام - رفتن اشرف انبیاء بہ مقام قاب قوسین با نعلین
〃	و علت آن و شرف ملبوسات نبوی و فضل حضرات اہل البیت

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۳۵۰	ثبوت به استحقاق حاصل نمیشود - علم اصول مقدم بر فروع است
//	تنویع وحی بر چهار قسم و تشریح هریک - تحقیق محدث در این
//	آیت مجیده ؛
۳۵۱	هیچ زمان خالی از حجت نمیباشد - معنی و اشتقاق لفظ صلوٰة
//	واقوال محدثین وفقهاء - ومراد از صلوٰة خدا و ملائکه و ناس
//	وآیا صلوٰة رحمت است یا غیر آن ؛
۳۵۲	مختصر اقوال در تفسیر ان اللہ وملائکته یصلون علی النبی - معانی
//	مختلفهٔ صلوٰة در قرآن - اشتقاق لفظ صلوٰة ؛
۳۵۳	معنی اقم الصلوٰة لذکری - تاویلات در لفظ لذکری - هرکه
//	نماز را فراموش کند - بخواند هر وقت که یادش بیاید - تحقیق
//	در لفظ کاد و تفسیر اکاد اخفیها ؛
۳۵۴	قولی اکاد اخفیها من نفسی واین بطور مبالغه است - وجه
//	اخفای وقت موت وساعت - واطلاع آن انبیاء و ائمه را
//	معنی لفظ صد ؛
۳۵۵	فلا یصدنک خطاب بانبیاء نیست - نهی موسی از تکذیب بعث
۳۵۶	ترجمه ۲۰ آیات ازوما تلک بیمینک تا قد اوتیت سؤلک یا موسی
//	مقولات صوفیان که اگر یک نظر حمار حیوان وجسم کثیف
//	نورانی شد پس خدا بقلب مومن نظر میکند او چرا نورانی نشود
//	وهم اینکه بیکنظر عصا حیوان شد وسحره را بلع نمود پس مومن
//	چه طور سحر نفس آماره را بلع ننماید ؛
۳۵۷	وجوه استفهام خدا از موسیٰ در آیت وما تلک بیمینک ؛
۳۵۸	خطاب بلا واسطه به موسی وخطابها بخاتم النبوة - وتکلم خدا
//	به امت محمد در قیامت - حقیقت واسم وکیفیت عصای
//	موسی علیه السلام ؛
۳۵۹	عصای موسی وتابوت سکینه نزد امام مهدی است - نجات
//	مختلفه در قول موسی که گفت هی عصای - معنی اتوکاء وتوکی
//	مختصر تفسیر جبک اللہ ومن اتبعک من المومنین - اوار موسی
//	نسبت بعصای خود اول از مصالح خود وآخر از مصالح رعیت
//	خود - همچنین در گفتن موسی نفسی میگوید - وخاتم الانبیاء در
//	دنیا هم فکر امت داشت ودر آخرت هم امتی امتی میگوید
۳۶۰	معنی مآرب - خواهید که در عصای موسی را بودند تشریح مآرب
//	آخری ؛
۳۶۱	حالات ثعبان ورنگ وطول وغیره او وحمله اور قصر فرعون
//	وخوف فرعون وقتل بیست وپنجهزار نفر از خوف - تشریح تعبیر
//	وحیه - ترک هرب وطلب وتوجه ؛
۳۶۲	جواب اشکال طبیعیین بر انقلاب ماهیت عصا به ثعبان بمثیل
//	نطفه مرغ وجوجه شدن - عصا به محض القاء به طبیعت ثعبان شد
//	بمعرفت رب ت ؛
۳۶۳	بودن اژدها بالین موسی وقت نوم - ترس موسی از ثعبان
//	ووعدهٔ حفاظت وامیان سحره - کیفیت بار گرفتن کلیم اللہ
//	ثعبان را بدست جامه پیچیده - وجه خوف کلیم اللہ - سنت
//	بودن عصاء در دست گرفتن وثواب عصائے بادام - و
//	اول کسی که در عرب در خطبه عصا گرفت - مثل این معجزه
//	از امام رضا وعلی تقی علیهم السلام - وبلع نمودن شیرهای
//	پرده ساحران را ؛
۳۶۴	وجه عقلی در ظاهر نشدن اثری در ثعبان وشیرها از مبتلعات
//	معجزه حضرات ائمه اعجب از معجزهٔ موسیٰ است بحکمة
//	انقلاب عصاء به ثعبان - نکته عارفان در گفتن موسیٰ
//	عصای وگفتن خدا القها ؛
۳۶۵	فرق در حیه وثعبان وجان - ووجوه استعمال این اسماء
//	نسبت بعصای موسی - لغت واشتقاق لفظ سیرت -
//	وجوه خوف موسی از ثعبان شدن عصاء ؛
۳۶۶	موسی بحالت بیخوفی ثعبان را گرفت - معنی جناح ووجه تسمیه
//	آن ومعنی سوء - ترکیب سنوی لنریک من آیاتنا الکبری
//	ومفهوم آیات کبرای - معجزهٔ ید بیضا - وجه نمودن موسیٰ
//	اول دست خود را به فرعون ؛
۳۶۷	وجه اظهار معجزه ید بیضا وبعد از معجزه عصاء وتاویلات این
//	هردو معجزه بغلبهٔ بر اعداء وتردید آن - تردید بخیریان و
//	تشریح بعض نباتات وحل معجزه عصاء - وذکر فاسفورس
//	وید بیضاء ؛
۳۶۸	فلسفهٔ روشن بودن ید بیضاء در روز وشب - واراد
//	ذکر فاسفورس الزاما - ذکر این که کدامی از این دو معجزه اعظم
//	است - لغت واشتقاق لفظ فرعون والقاب پادشاهان
//	دنیا - وجه تسمیهٔ فرعون واسم فرعون - معاجز یوسف و
//	موسی علیهم السلام ؛
۳۶۹	احوال ملهای فرعون بر بنی اسرائیل - تزویج آسیه - اسماء
//	چهار زنان برگزیده ونساء عالمیان وفضل حضرت زهراء
//	بر آنها - وجه بعثت موسی به فرعون ؛
۳۷۰	قول وهب منبه وفقرات اول وحی بحضرت کلیم اللہ و
//	ساکت ماندن آنحضرت تا هفت روز - تحقیق شرح صدر و

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۳۷۰	وترویدشگافته شدن صدر خاتم الانبیاء - فائده دعاء	۳۷۹	وجه فضیلت صموت وسکوت حقیقت صمت وسکوت - اقسام
//	وجه دعا کردن موسی به انشراح صدر - سوال وجواب	//	اصاغه - سبب حصول عقده در لسان موسی در صبوت از
//	در قرآن بعضی اصولیه وبعضی فروعیه وتفصیل آنها	//	انداختن نار در دهان ؛
۳۷۱	بیان جوابات قرآن مشتمل بر لفظ قل وفقل - تفسیر	۳۸۰	وجه مختلفه بجواب سوال حل عقده لسان موسی علیه السلام
//	آیت یسئلونک عن الجبال فقل ینسفها ربی نسفا -	//	آیا حل عقده لسان موسی شد واقوال در این - پیغمبر گنگ وکر
//	وجه بیان جواب در بعض آیات بغیر لفظ قل - نکات	//	نمی باشد ووجه این - عمی حضرت شعیب علیه السلام ؛
//	تفسیر در آیت اذا سألک عبادی عنی فانی قریب	۳۸۱	اشتقاق ولغت وزیر - وجه ضرورت موسی باستعانت وزیر
//	ونیامدن قل در این وفضل دعاء - ونیز اول گفتن موسی	//	وخصوصًا به استعانت هارون وخواستن وزیر از اهل خود
//	رب اشرح لی صدری - احادیث در فضیلت دعا ؛	//	تسبیح وذکر - ووجه منقوله در تفسیر کنت بنا بصیرا ؛
۳۷۲	آیات قرآن دالة بر حکم دعا کردن - اشکالات عدیده بر دعا کردن	۳۸۲	وجه تقیید دعاء موسی - هارون برادر مادری وپدری موسی و
//	وجوابات آنها - هفت قسم عبد - عبد النعمت وصفوت	//	سه سال از او بزرگ بود وسه سال پیشتر فوت شد - سوال کردن
//	وغیره - وسر گفتن رب اشرح لی صدری ؛	//	خاتم الانبیاء مثل سوال موسی - ومنزلت هارونی علی - و
۳۷۳	مخاطبه به موسی بر شش چیز - ووجه گفتن رب اشرح لی	//	فرعونیت از ایذا دهندگان پیغمبر ؛
//	صدری وخاتم الانبیاء گفت قل رب زدنی علما - شرف	۳۸۳	اسماء رواة حدیث منزلت از صحابه وتابعین - وثاقت
//	خاتم انبیاء بر کلیم - خدا خود گفت الم نشرح لک صدرک	//	وتواتر حدیث منزلت - اسمای اعلام سنیان که این حدیث را
//	معنی شرح صدر ؛	//	نقل کرده اند ؛
۳۷۴	معنی شرح صدر نور یقذفه الله فی القلب - ونشان	۳۸۴	تسمیه حسنین به اسماء پسران هارون ؛
//	این نور - حق تفصیل این دو چیز که خدا آنها را به نور وصف	۳۸۵	تسمیه حسنین ع وحقیقه آنها - تمام مراتب هارون در علی موجود
//	کرده - وتطبیق هر یک بشرح صدر - احتیاج برای استیفاء	//	بودند - نکته در انت منی وانا منک ؛
//	سراج به هفت چیز وضرورت همان چیزها برای شرح صدر	۳۸۶	در مستثنی منه بعد استثناء عمومیت غیر از مستثنی باقی می ماند
//	ووجه افضلیت نور وخالی از شمس وتفصیل آنها ؛	//	جواب اشکال منافات در مشابهت اخوت صلبی هارون
۳۷۵	تفصیل نه کرامات که بطالب قرآن مومن عطا وشده اند مثل	//	وغیر صلبی علی با پیغمبر - معنی اخوت وثبوت آن در علی ع -
//	حیات وطهارت وغیره ونکات عجیبه - نکته گانه صفات	//	جواب اشکال در عزل هارون بخلافت موسی - تشریح
//	قلوب کفار از قرآن ؛	//	امامت مطلقه از محی الدین عربی - جواب اشکال که بر حجت
۳۷۶	ووجه عدیده در حقیقت شرح صدر - مثال بدن انسان	//	پیغمبر از تو کی علی خلیفه نبود ؛
//	به مملکت وصدر قلعه وروح پادشاه وشیطان دشمن	۳۸۷	وجوه مختلفه مشتمل بر براهین عقلیه در منزلت هارون بعلی ع
//	وکیفیت عجیبه جنگ در میان این دو ولشکر فرستادن	//	تحقیق انیق در اینکه در الا لا نبی بعدی استثناء منقطع است
۳۷۷	مثال ثانی در شرح صدر - معانی صدر از قرآن - چهار	//	لهذا عموم منازل هارونی برای علی غیر از اسم نبی
//	مواد صدر - قلب - فواد - لب - مقشر هر یک -	//	ثابت اند
//	قلب چون روح محفوظ برای عالم صغیر ونکته عجیبه در شرح	۳۸۸	جواب اشکال اگر خلافت علی مراد ما بعد بمنزله یوشع چرا نیامد
//	صدر ؛	//	استنباط خلافت علی وضرورت آن - احادیث مسدول بسد
۳۷۸	تفسیر واحلل عقدة من لسانی - فضیلت نطق - خلق الانسان	۳۸۹	ترجمه آیات از ولقد منا علیک تا لعلهم یتذکرون یخشی ؛
//	علمه البیان - بغیر عاطفه علم البیان آمده - کلام جناب امیر	۳۹۰	وحی بمادر موسی چه بود - زائیدن موسی در سالیکه فرعون
//	فضیلت نطق فضیلت نطق از مناظره آدم با ملائکه - زبان	//	فرزندان را می کشت - ووجه ذکر کردن نعم را بر منت - مراد
//	آلا اعطاء معارف است ؛	//	از مرة اخری - حقیقت وحی بمادر موسی واین غیر از وحی نبوتی

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۳۹۱	معانی قذف - یم - ساحل ؛	۴۰۴	برائے او کہ لا الٰہ الا اللہ میگوید - بحث در لعلہ یتذکر او یخشیٰ و وجہ گفتن خدا این ؛
۳۹۲	ساختن تابوت و انداختن در نیل - کیفیت تولد موسیٰ ع و	//	احوال سنگدلہ قلب - لعلہ یتذکر برائے تعریض موسیٰ علیہ السلام -
//	رسیدن نزد فرعون و آسیہ ؛	۴۰۵	گفتن حضرت علی در صفین کہ من قتل خواہم کرد معاویہ را و آہستہ
۳۹۳	حالات رضاعت موسیٰ - تربیت موسیٰ نزد فرعون - جواب	//	گفتن ان شاء اللہ و وجہ این ؛
//	اشکال در طفولیت موسیٰ فرعون چگونہ عدو او گردید - رفع	//	ترجمۂ دوازدہ آیات از تالا ربنا انا نخاف تا مکذب و الی ؛
//	تعارض در عدو لہ و القیت علیک محبۃ منی ؛	۴۰۶	
۳۹۴	وجہ محبت خدا با موسیٰ در صبوت - تفسیر و لتصنع علیٰ عینی	۴۰۷	معنی فرط و افراط - ملاقات ہارون با موسیٰ و گفتگوے ایشان و
//	معانی عین ؛	//	ترسیدن - وجہ خوف موسیٰ با وجود شرح صدر - وجہ گفتن اسمع
۳۹۵	منت نہم بر موسیٰ در رجعت او بمادر خود و کیفیت این واقعہ	//	وارائے بعد از تخافا ؛
//	واقعۂ قتل قبطی از دست کلیم ؛	۴۰۸	تردید قول رازی کہ صفت سمع و بصر باری تعالیٰ زاید بر علم است -
۳۹۶	وجوہ غمگین شدن موسیٰ از قتل قبطی - دفع اعتراض بر قتل قبطی	//	اقوال فرق ضالہ جہانیان وغیرہ در این - آوردن اسمع
//	و تنزیہ موسیٰ - اقوال در ہذا من عمل الشیطان ؛	//	وارائے برائے رد حکما کہ خدا را عالم بجزئیات نمیدانند تخلیص
۳۹۷	وجوہ مختلفہ در تا ویل رب انی ظلمت نفسی فاغفرلی و	//	اہل ایمان اہم از دعوت ایشان ؛
//	انا من الضالین - جواب آنہا کہ قتل قبطی را از صغائر	۴۰۹	وجہ سلوک موسیٰ با فرعون در اول رفق و در آخر تغلیظ -
//	شمردہ قبل از نبوت جائز دانستہ اند ؛	//	رفع تعارض در اذہبوا بایاتی و جئناک بآیۃ - عقاب مومن دائم
۳۹۸	حقیقت گفتن موسیٰ ارسلنی راعوی مبین - معنی فتنہ -	//	نیست ؛
//	وجہ گفتن خدا منتہا را فتنہ ؛	۴۱۰	مناظرۂ موسیٰ با فرعون در الوہیت - تفسیر اعطی کل شیئ خلقہ
۳۹۹	کیفیت بودن ہر واقعہ موسیٰ فتنہ - اطلاق اسم فتان بر خدا	//	فہدیٰ - فساد تقلید در اصول - و معرفت خدا مقدم بمعرفت
//	جائز نہ - قصہ رسیدن موسیٰ ع در مدین و احوال آنجا	//	رسول - جواز قول مبطل ؛
//	و دختران شعیب - و مہر نکاح اجیر شدن ہشت یا دو سال تصرف	۴۱۱	بحث در اینکہ آیا فرعون عارف باللہ بود یا جاہل و اقوال
//	او بزوجۂ خود قبل از انقضاے این مدت	//	مختلفہ - تحقیق دو آیات کہ یکجا فرعون گفت فمن ربکما و در جاے
۴۰۰	در جواز اجارہ دادن نفس خود را بہ مہر زوجہ در اسلام و جواب	//	دیگر مارب العالمین - وجہ گفتن فرعون من ربکما و نہ من الہکما
//	آنہا کہ قائل بنفی آنند - تعلیم سورۂ - صنعت - شعر - حکم	۴۱۲	موسیٰ گفت ربنا الذی اعطی کل شیئ خلقہ ثم ہدیٰ - و خلیل ع
//	و ادا بہم صداق می شوند - علت وجوب مہر در اسلام	//	گفت الذی خلقنی فہو یہدین - و برائے رسول ما گفتہ الذی
//	و وجوب آن بر شوہر ؛	//	خلق فہدیٰ - مراد از خلق و ہدایت - و خلق مقدم بر ہدایت
۴۰۱	تفسیر نحن احببت علی قدر یا موسیٰ - و اصطنعتک لنفسی	//	تقلیب ترکیب عناصر در بدن انسان بر خلاف ترکیب اشیاء
//	معنی صنعت - وجہ گفتن لنفسی ؛	//	در ارض و دلیل بر صانع - صنایع نمل و نحل و بعوضہ و ہدایت
۴۰۲	اذہب انت و اخوک بآیاتی - تشریح آیات - مامور	//	خدا انسان و حیوان را در ماکل و مشارب و مناکح و ادلہ بر عجز
//	شدن موسیٰ و ہارون بذکر و باری نزد فرعون	//	باریتعالیٰ ؛
۴۰۳	لغت و معانی طغی و بغی و لئن سمعہ مثلہ - وجہ تکرار اذہبا	۴۱۳	دلیل بر وجود صانع عالم - وجہ انصراف فرعون از ضمائر تثنیہ
//	الی فرعون و آیا در وقت خطاب ہارون حاضر بود یا نہ ؛	//	بواحد - تفسیر فما بال القرون الاولیٰ - و وجوہ مختلفہ در ارتباط
۴۰۴	مراد از آیت قولا لینا و وجہ این حکم و علت این حکم	//	و اتصال این با ما قبل ؛
//	حالانکہ خدا میدانست کہ فرعون ایمان نمی آورد - اقوال	۴۱۴	تفسیر علمہا عند ربی فی کتاب و معنی فی کتاب - معنی ضل و نسی
//	یحیی ابن معاذ و ابو القاسم ابن حبیب کہ ایجاد تو امر	//	و لا یضل ربی - معنی ضلال غیبوبت - معانی مہد و خلق و
//	بر فق کردی بہ - بہ او کہ انا اللہ می گفت پس چرا رفق بنا شد	//	جعل - بیان معانی کہ لفظ جعل در آنہا استعمال شدہ - نسبتہا

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۴۱۴	زمین بہفت چیز و بیان آنہا ؛	۴۲۷	معانی و لغۃ موحدًا و سوگے در اعراب یوم الزینت - یوم الزینت
۴۱۵	ذکر طبقات ارض - ثبوت تعداد ارضین و کروی ساکنین	″	عید عاشورا را گفتہ اند ؛
″	ارض و ابطال حرکت ارض بدلایل عقلیہ ؛	۴۲۸	یوم الزینت یوم العید - معنی تولی وسعت و خیبت - تعدد
۴۱۶	کیفیت خلق ارض و آسمان - بحث اینکہ آیا آسمان افضل است	″	سحرہ و طول قصۂ فرعون - حدیث امیر المومنین در سعت -
″	یا زمین - مراد از بودن ارض رہد - مہد بمعنی مہود - مناضع	″	عذاب افتراء علی اللہ ؛
″	در کوہہا ؛	۴۲۹	کیفیت و حقیقت تنازع سحرہ - ویل - قرائت مختلفہ
۴۱۷	منافع کوہہا و آسن و باران - لغت و اشتقاق ماء - احادیث	″	آن ہذان لساحران - قول عثمان کہ در قرآن غلط است ؛
″	در نزول مطر ؛	۴۳۰	قدح در یک آیت مستلزم قدح در تمام قرآن - طعن رازی بر
۴۱۸	حقیقت سحاب و مطر و تگرگ و برف و رعد و برق و شبنم و قوس	″	عثمان و عائشہ کہ در قرآن لحن و غلط - اقوال نحویین در
″	قزح بطریق حکماء ؛	″	اعراب آن ہذان لساحران - اقوال بعضی کہ آن بمعنی نعم
۴۱۹	کیفیت صاعقہ و قوس و ہالہ و شہب و تیازک و شہاب	″	است - بر خبر نام داخل نمیشود و بحث در این - نزد بعضی
″	وزوزاویہ و حریق و انفجار عیون و زلزلہ ؛	″	این لغت بعض عرب است ؛
۴۲۰	اخراج نبات و آیا خدا خالق نباتات است یا قوت فاعلہ	۴۳۱	قیل و قال سحرہ متعلق موسی و ہارون - تنفیر کردن سحرہ
″	دارد ؛	″	مردم را از موسی و ہارون - معنی طریق - کبیر قوم را ہم
۴۲۱	جواب اشکال کہ نباتات از آب باران متکون میشوند نہ از آب	″	طریق میگویند - معنی مثلی ؛
″	زمین - معنی و لغت نہی - و تفسیر اہل بیت در اولی النہی	۴۳۲	معانی صف - کید - و قرائت تخیل - ادب ساحران و
″	تفسیر منہا خلقناکم و فیہا نعیدکم و منہا نخرجکم تارۃ اخری	″	موسی با ہمدیگر ؛
۴۲۲	دفع تعارض در اینکہ در بعض آیات خلقت انسان از تراب	۴۳۳	چرا موسی سحرہ را امر بہ القاء سحر کرد - و وجہ مقدم کردن
″	ذکر شود و در بعضی از نطفہ - اصل آدمی از خاک و دلیل آن	″	موسی سحرہ را بر نفس خود ؛
″	تاویل حدیث السعید سعید فی بطن امہ بمعنی فی قدرہ - ملک	۴۳۴	کیفیت واقعہ سحرہ و موسی و عصای موسی - اقوال در
″	ارحام می نویسد اجل و رزق و عارض کہ در آن مدفون می شود	″	تعداد سحرہ ؛
″	و اندا ختن خاک مدفن بر نطفہ - حدیث از تفسیر بحر بنی در	۴۳۵	ترجمہ آیات ازفاوجس فی نفسہ خیفۃ (تا) من تزکی
″	تفسیر منہا خلقناکم الخ و علت غسل میت ؛	″	معنی ایجاس - و جہ خوف موسیٰ ؛
۴۲۳	ملکین خلاقین - معنی ابا - مراد از آیات و ذکر آیات متعلق	۴۳۶	وجہ خوف موسیٰ - روایت از حضرت ابی عبد اللہ
″	بموسی و وجہ اسناد آیات بسوی خدا و وجہ ذکر کردن آیات	″	کہ علت عدم خوف ابراہیم در مغنیق استنار بانوار
″	بلفظ کلہا ؛	″	حجج اللہ بود - فضیلت محمد و آل محمد بر آدم و نوح و موسی
۴۲۴	ترجمۂ دہ آیات از قال اجئتنا (تا) انہا تسعی ؛	″	و عیسی و فضیلت مہدی - در تفسیر انک انت الاعلی
۴۲۵	اشتعال دادن فرعون قوم را بر مخالفت موسی و گفتن کہ	″	غلبۂ ظاہرہ موسیٰ ؛
″	قوم را اخراج از بلد میکنی - و اخراج بلد کمتر از قتل نیست	۴۳۷	وجہ عدم ذکر عصا در آیت الق ما فی یمینک - قرائت
″	فرق در سحر و معجزہ و کرامت - حقیقت معجزہ و سحر و خارق	″	تلقف و صنعوا - وجوہ خمسہ در عظمت معجزہ عصای
″	و کرامت و ارہاص ؛	″	موسی علیہ السلام ؛
۴۲۶	حقیقت و ماہیت سحر لغۃً و شرعًا ؛	۴۳۸	وجہ ذکر سحرہ بہ صیغہ واحد با وجود کثرت آنہا - و نکرہ
۴۲۷	بیان اینکہ معجزۂ موسیٰ را بہ سحر تعبیر کردن فرعون مبنی بر چہ حکمت	″	و معرفہ آمدن ساحر - وجہ اعتراف سحرہ بہ معجزہ عصای
″	بود تفصیل اینکہ ہر پیغمبر را معجزۂ قاہرہ داده شد کہ در اتقان	″	موسی - سجدہ سحرہ مجبورًا نبود - قول عکرمہ کہ خداوند عالم
″	آن فن بمعراج ترقی رسیده بود ؛	″	سحرہ را در سجود منازل جنتی آنہا را ظاہر کرد کہ این انجا است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۴۳۸	قول رازی ازین قصه استدلال بربوبیت ؛	۴۵۰	کیفیت غرق شدن فرعون باعکر خود و سوار شدن
۴۳۹	تردید رازی در قول جبر- احتجاج گروه تعلیمیه از آیت امتابرت	"	جبریل بر بادیان- جواب اشکال متعلق مدوجزر سنون
"	هارون و موسی کمعرفت الله از قبل امام حاصل میشود- و	"	بحر- اطفال قبطیان هلاک شدند- ذکر نعمت اول
"	وجوه گفتن سحره رب هارون و موسیٰ- وجوه تقدم هارون	"	خدا تعالی لقوم موسی علیه السلام ؛
"	بر موسی علیهم السلام ؛	۴۵۱	تحقیق لفظ واعدنا- وواعدنا موسی- ذکر نعمت دوم
۴۴۱	فرق میان اذن وامر- قول فرعون مشتمل بر دو وجه وذکر	"	بار تعالی بقوم موسیٰ که منفعت دینیه بود- کیفیت
"	آنها- تهدید فرعون سحره را به قطع دست و پا- چگونه فرعون	"	نزول تورات و چهل یوم صوم داشتن و بوی فم
"	تهدید سحره کرد بعد از مشاهدهٔ معجزهٔ عصا- اول کسی که	"	صایم ملائکه را خوش می آید و آن زایل میشود به مسواک
"	صلیب کشید فرعون بود- فرعون سحره را قتل کرد ؛	"	کردن ؛
۴۴۲	ذکر تابوت فرعون که برای رفتن بر آسمان ساخته بود	۴۵۲	انزال تورات- یمین جبال- حقیقت ولغت و
"	در رفتن او و فرعون بر آن- ایمان آوردن ششصد	"	اشتقاق من وسلوی و اختلاف علماء در معنی لفظ
"	هزار بنی اسرائیل به موسی علیه السلام- قوت ایمان	"	من ؛
"	سحرهٔ مومنین- تبیان کردن سحره علت ایمان آوردن	۴۵۳	حقیقت سلوی- من وسلوی از اطعمه اخروی بود
"	پروا نکردن سحره از تهدید فرعون ؛	"	تشریح طیبات- معنی طغیان ؛
۴۴۳	ترجیح سحره سعادت اخروی را بر حیات دنیا- سحره بقا و	۴۵۴	کفران نعمت موجب غضب خدا- معنی حل- وحل
"	وو از نقبط و باقی از بنی اسرائیل بودند- دیدن آنها	"	الدین- هوای- مراد از غضب از حضرت باقر- معنی غفر
"	عصارا پاسبانی کردن به موسی در خواب- سحره تمام	"	غفار- غفور- غافر- اوصاف بار تعالی وذکر مغفرت در
"	کافر بودند و بطرفة العین مومن شدند ؛	"	قرآن بصیغه ماضی و مستقبل و حال- امر- طلب استغفار
۴۴۴	استدلال معتزله بر قطع وعید اصحاب کبائر و اعتراض	"	انبیاء بغرض تعلیم امت وذکر آیات ؛
"	رازی و بعض اصحاب او- جواب اشکال متعلق مومن	۴۵۵	تفسیر انی لغفار لمن تاب وآمن وعمل صالحا ثم اهتدیٰ
"	مرتکب کبیره ؛	"	اقوال در ثم اهتدیٰ- بعضی استقامت گفته اند- بطریقت
۴۴۵	تردید معتزله در اعتقاد آنها من یات ربه مجرما و قول خلیل	"	حقیقت- قول صحیح مراد از این ولایت اهلبیت واحادیث
"	انی ذاهب الی ربی- تفسیر لا یموت فیها ولا یحیی و بعض	"	ائمه بر این مرام ؛
"	اشکال تعریف درجات علی بعضی- مراد از من تزکی	۴۵۶	احادیث اهل البیت در آنکه مراد از ثم اهتدیٰ ولایت
"	وذکر کسانیکه درجات علی میروند- و وجوه غفران	"	ایشان است- بغیر اهتداء به معصومین توبه و ایمان و
"	اصحاب کبائر ؛	"	اعمال صالحه فائده نمیدهد- غافر غفور و غفار مقابل ظلام
۴۴۶	ترجمهٔ آیات از ولقد اوحینا الی موسیٰ (تا) فاخلفتم	"	ظلوم وظلام- قبل از ایمان توبه کردن شرط است یا نه
"	موعدی ؛	"	قرائت اثر ؛
۴۴۷	معنی اسر ضرب عصا و بیبسا و درک- حکمت	۴۵۷	مراد ما اعجلک- قصه رفتن موسی بطور- جواب اشکال
"	فی اللیل حضرت موسیٰ ؛	"	استفهام و ما اعجلک- رفع اعتراض عجلت از موسی
۴۴۸	معنی هم و وجه تسمیه تیمم- تردید اینکه ضلال از خلق الله	"	رفع این اعتراض که جواب موسی بخطاب باری غیر منطبق
۴۴۹	ذکر انفلاق بحر از برای موسیٰ و تعداد و همراهیان فرعون	۴۵۸	شمه از حالات مشتاق بار تعالی- موسی چهل روز چیزی
"	ذکر دعائی که موسی برای انفلاق خواند و فضیلت	"	خورد و نه آشامید- معنی فتنه- اسناد فتنه بسوی خدا
"	ونقل نقش حضرت یوسف علیه السلام بشام و سه	"	و اضلال سامری- حالات سامری و ساختن گوساله
"	حاجات زن ضعیفه ؛	۴۵۹	حالات عجل سامری- اقوال عامه در وجوه صورت عجل و

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۴۵۹ مزخرفات ؛
۴۶۱ جواب اشکال در منقلب شدن عجل حماد بلحم و شحم و دم - قول سامری قد اصبت
" در حقیقت واقعه عجل سامری - لغت اسف - غضبناک گشتن
" موسی بر قوم بشنیدن عجل پرستی - نسبت اضلال بطرف سامری و
" تردید آنها بگفته قائلین که خدا تخلیق کفر در عباد کرده ؛
۴۶۲ معنی فتنه در موضع اعتراض از لفظ فتنتنه - تفسیر الم یعدکم ربکم وعدا
" حسنا - مراد از وعده حسن ؛
۴۶۳ عهد و موعد ؛
۴۶۴ ترجمهٔ آیات از قالوا ما اخلفنا موعدک تا وکذلک سولت لی نفسی
" قرائت و معنی ملکنا وحملنا - جواب اشکال چگونه ممکن است که
" نفی ترک حق و اختیار کفر کردند - تحقیق قائلین ما اخلفنا ؛
۴۶۵ وجوه مختلفه در معنی حمل الحلی - وچرا زنوبها اوزار گفته میشود - لغت و اشتقاق لفظ
" عجل وجسد وخوار و وجه تسمیهٔ عجل ؛
۴۶۶ تحقیق اینکه جسد عجل حلی حماد بود یا روح مع الجسم ولحم وعظم - روایتین
" لحم ودم وعظم بودن عجل - تمثیل فونوگراف - جواب اشکال در تاثیر
" خاک سم اسپ جبریل در امتحان ؛
۴۶۷ تردید روایت ثعلبی که حضرت موسی عجل را ذبح کرد و سامری جبرئیل را دید شاید
" وباز اورا اسوزانید - بنی اسرائیل النقود و زیورات بودند از قوم فرعونیان
" رسید - جائز نبودن مال غنیمت بر امم سالفه و جائز بودن این بر امت ما
" مرحمه - تحقیق اینکه آیا تمام بنی اسرائیل گاوساله را پرستش کردند یا نه ؛
۴۶۸ تخیر از هارون و پیران او و یوشع و کالب و هفتاد نفر بهمراه ایشان حضرت
" موسی همه عبادت گاوساله کردند - انتخاب کردن موسی هفتاد نفر از شش
" ملک آدم و آنها کافر گردیدند و تردید انتخاب خلیفه بروز سقیفه - کافر شدن
" بعض صحابه باز احادیث ترمذی و بخاری - در خواست کردن بعض صحابه در عصر
" حنین که برای ما هم خدا معبودی چنانچه برای آنها است - لترکبن طبقا
" عن طبق ؛
۴۶۹ احادیث اهل سنت در اتحاد صحابه - ذکر طایفه حقه در حضرت مهدی مخصص
" تفسیر امر الله - مراد از امر الله اهل البیت تحقیق اینکه عجل کلامی هم
" کرد یا محض آواز از او پیدا می شد ؛
۴۷۰ بلاوت عبد عجل - ضمیر در نسی راجع بکیست - ادله بر ابطال الوهیت عجل
۴۷۱ طریق آواز کردن عجل - رفتار جناب موسی برادله حضرت خلیل در الوهیت
" جواب جناب امیر چون او را گفته بود که شما اسلامیان اختلاف کرده مخالفت
" پیغمبر خود را دفن هم نکرده بودید - این اختلاف در حد فن سرور بود
" یا اختلاف در سقیفه - امر بمعروف کردن هارون عبده عجل را
۴۷۲ آمدن موسی و دیدن حالت قوم و انداختن الواح تورات - شعقت هارون بر

۴۷۲ برنفس خود و بر خلق - آمدن وحی بیوشع که چهل هزار اخیار را هلاک
" می کنم و وجه این بود انهم لم یغضبوا لغضبتی - قول سرور من اصبح
" وهمه غیر الله تعم فلیس من الله فی شیء - اعتراض رازی که
" که اگر انتخاب خلافت غلط بود - علی چرا مانع نشده تقیه کرد - وجواب
" این و حدیث حضرت صادق - در بیان کردن علی استحقاق خود را ؛
۴۷۳ بیان کردن حضرت علی خصائص و مناقب خود را - بیان طریق موعظهٔ
" حسنه - وجه وصف خدا برحمان در آیت آن ربکم الرحمن ؛
۴۷۴ تفسیر افعصیت امری و صمت هارون - حضرت موسی بر طور از حالت قوم خود
" آگاه شده بود ؛
۴۷۵ جواب اشکال عتاب موسی بهارون عمدا بود یا خطا بهر دو وجه معصیت بود
" قرائت لفظ یابن ام - لغت و اشتقاق لفظ ام - وجه تسمیه سیاره بام
" ام الکتاب ام القری - معنی ام از مصباح ؛
۴۷۶ معنی اقی بودن سرور کائنات و اختلاف اقوال در این - مسئله قرائت و
" کتابت - ملکه قرائت و کتابت امیر المومنین - موسی و هارون برادران پدری
" و مادری بودند - وذکر ام کردن برای استعطاف ؛
۴۷۷ سرور دیدن شدن هارون را موسی و تاویلات این ؛
۴۷۸ انداختن الواح و شکسته نشدن آنها - معنی بصیرت - مخاطبه
" موسی بسامری ؛
۴۷۹ تفسیر بصرت بما لم یبصروا به وقبضت قبضة من اثر الرسول - احوال
" در این که سامری چطور جبریل را شناخت - قول ابو مسلم اصفهانی که
" مراد از رسول حضرت موسی است - واثر سنت الحضرت و وجوه
" عدیده در این ؛
۴۸۰ ترجمهٔ آیات از قال فاذهب (تا) لانری فیها عوجا ولا امتا ؛
۴۸۱ شمهٔ از حالات دنیویه و اخرویه سامری - قرائت ظلت و لنحرقنه - وجوه
" در احراق ؛
۴۸۲ ابطال مذهب سامری و اثبات الوهیت باری تعالی - اسماء اشرار زمانه
" انبیاء خمسهٔ اولوالعزم علیهم السلام - علت اینکه چرا باری تعالی قصص انبیاء را
" بر پیغمبر ما علیه السلام حکایت کرد - وجه تسمیهٔ قرآن بذکر ؛
۴۸۴ شدت و خیمه عرضین از خدا - معنی وزر و مراد از این - وجه جمع خالدین
" و توحید عرض - معنی نفخ و صور - تفسیر و نحشر المجرمین یومئذ زرقا
" معنی زرقا - جواب اشکال در محشر اعمی شدن کفار مخالف دیگر آیات
" مثل اقرار کتابک وغیره است ؛
۴۸۴ معنی تخافتون - جواب اشکال فراموش کردن اهل محشر مقدار لبث
" در دنیا - مراد از لبث یا لبث دنیا است یا لبث قبر - وجه عشر
۴۸۵ و احد گفتن قول مفسر در تحقیق قول ان لبثتم الا عشرا یا یوما

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۴۸۵	معانی قاع صفصف - عوج و امت - وجه اختلاف الاقوال	۴۹۹	اقوال در تفسیر آیت ولا تعجل بالقرآن - قول حسن بصری و دران این معنی
//	در شان نزول آیت ویسئلونک عن الجبال الخ	//	قال رب زدنی علما - حضرت موسی طلب علم کرد - خدا او را حواله خضر کرد
۴۸۶	شبهه جالینوس که در عدم فنای سماوات چه اگر اینها فانی	//	و حضور انور سرور کائنات را بغیر از سوال در علو و زیادتی علم سیانوشت
//	نشدنی بودند - ابتدا بنقصان می شد و انتها ببطلان - و نقصان	۵۰۰	علم علی از رسول و علم رسول از فوق عرش و علم اصحاب بمقابله علم علی
//	ناحال نشده - پراگندساختن باری تعالی کوهها را چنانکه هموار زمین شود	//	علیه السلام مثل قطره واحد در سبعة ابحر است - دعاء زیادتی علم دلیل است
//	که بمقیاس هندسی هم اعوجاج معلوم نشود - معنی قاع و صفصف	//	بر اکبودن علم در آنجناب علم اوصیا را از علوم انبیاء سابق زیاد بود - فرمودن
//	از حضرت ابی جعفر علیه السلام :	//	ابو عبد الله علیه السلام که موسی و خضر عالم ما کان بودند و ما عالم ما
۴۸۷	ترجمه آیات ازیومئذ یتبعون الداعی الی آخر ولقد عهدنا الی آدم من قبل الخ	//	کان و ما یکون نیم - اگر ما می بودیم آنها را اخبار میکردیم به این
//	اسرافیل بصخره بیت المقدس برآید با آواز بلند مردمان را بخواند - مراد	۵۰۱	معنی نسی و خزم - مراد از نسیان آدم :
//	از داعی در آیت :	۵۰۲	در بیان معنی نسیان و دفع اعتراض بر عصمت آدم - لا تقربا نهی
۴۸۸	از داعی مراد علی ابن ابیطالب است - معنی همس - کیفیت سوم در محشر	//	تحریمی یا تنزیهی - توجیه وجوه مختلفه بجواب اشکال تخلف کردن آدم بامر
//	و بخشش شیعیان علی علیه السلام :	//	باری تعالی عما سمه :
۴۸۹	نعم معتزله در شفاعت فساق و جواب محققین :	۵۰۳	بیان حقیقت نهی لا تقربا - مقصود از اسکن و کلا و لا تقربا :
۴۹۰	آیات شفاعت - ثبوت شافع شدن خاتم الرسل حضرات را	//	معنی ظلم و مراد از ظلمنا گفتن آدم - ادله بر عصمت آدم :
//	از قرآن - شفیع نمیشود مگر کسیکه او را خدا مقرر بکند و معصوم	۵۰۴	معنی ظلمنا از تنزیه الانبیاء - روایت از حضرت امام رضا علیه السلام
//	باشد - احادیث عامه در شفاعت اهل البیت :	//	در اکل آدم شجره منهیه را دلیل ثبوت عصمت آدم - معنی فزفر تحقیق معنی
۴۹۱	اختلاف فرق در شفاعت - برهان عقل و قرآن در اثبات	//	فوسوس لهما الشیطان - اخراج آدم از بهشت و نزع لباس او
//	شفاعت - احادیث فریقین در ثبوت شفاعت :	//	عقوبت نیست - مراد از فازلهما الشیطان :
۴۹۲	احادیث شفاعت - اختلاف مفسرین در معنی بین ایدیهم	۵۰۵	وجوه مختلفه در معنی وعصی آدم ربه فغوی - وجه توبه کردن آدم
//	و ما خلفهم - مراد و لا یحیطون به علما :	۵۰۶	وجوه مختلفه در توبه آدم علیه السلام :
۴۹۳	احاطه بذات خدا نمی شود - عدم رویت باری تعالی - و حدیث	۵۰۷	ترجمه آیات اذ قلنا للملائکة (تا) و قد کنت بصیرا - وجه اسناد
//	شریف حضرت امام رضا و تفسیر و لقد راه نزلة اخری لغت	//	شقی به آدم بعد از اشتراک انسان در خروج - سبب عداوت ابلیس با
//	و اشتقاق لفظ عتو و عتا و خیبت :	//	به آدم - شیخ جاهل دشمن عالم شاب میباشد :
۴۹۴	وجه نسبت عنا بوجوه - فضیلت الله لا الا هو الحی القیوم	۵۰۸	در بهشت نه جوع است و نه عریانی نه تشنگی و نه آفتاب - آوردن
//	تحقیق حقیقت انهم جی - بحث بر حیات باری تعالی از حکما و	//	جبرئیل گاو سرخ رنگ را برای آدم در کشت کردن آدم و ریختن عرق از
//	متکلمین - باری تعالی حی حقیقی است یا مجازی	//	پیشانی - و معنی تشقی - معنی وسوسه و همس و وجس - وجه
۴۹۵	قرائت و لغت لفظ قیوم و اختلاف اقوال در معنی قیوم بودن	//	تعدیه وسوسه به الی - قصه وسوسه ابلیس :
//	باری تعالی - تفسیر اهل البیت در معنی الحی القیوم - ذکر کردن نبی	۵۰۹	فرق میان وسوسه و همس و وجس - چطور ابلیس آدم را وسوسه کرد
//	در مسجد یا حی یا قیوم - معنی هضم و فرق و ظلم و هضم :	۵۱۰	اقوال مختلفه مفسرین در کیفیت وسوسه انداختن ابلیس بآدم
۴۹۶	وجه تسمیه قرآن و فرقان - صفت قرآن عربیا و صرفنا فیه من	//	و حوا - جواب اشکال قضیه آدم و حوا - مقتضای قضا و قدر
//	الوعید - وجه عربی بودن قرآن :	۵۱۱	قرائت و اشتقاق طفق و خصف و سوده و بدی - شمه از احوال
۴۹۷	سه جهت بر اثبات عربی - حدیث کلام الله بعض الفاظ قرآن	//	اکل شجره و نزع لباس و ابدای عورات - و ذکر لباسی که
//	غیر عربی و جواب این :	//	داشتند که لباس برگ انجیر بود :
۴۹۸	تفسیر لعلکم تقون - مراد از احادیث ذکر قرآن چگونه محدث	۵۱۲	قبح کشف عورتین - و وجوب ستر آنها - روایت عایشه که او گفته
//	بر آذکر است کلمه و آمدن در بیان دو آیت - تفسیر تعالی الملک الحق	//	عورت نبی را ندیده و نه نبی عورت او را دید - لباس بهشتی چه بود

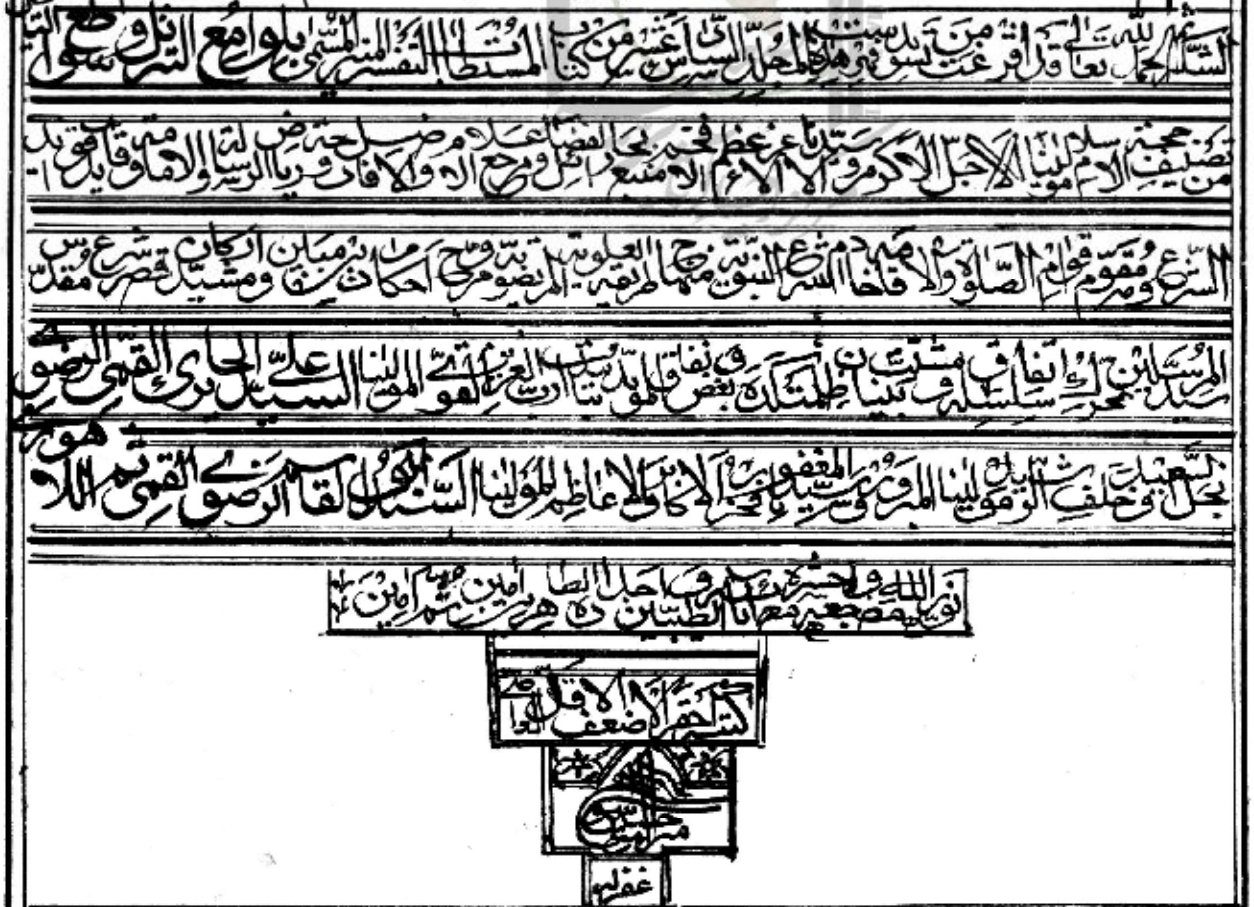
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۱۲ ؑ نزد بعضی از جنس اطفال بود و حالا علامت آنها بر اخ مانده برای
" تذکر و تندم - بر برگ درخت چگونه ستر عورت می شود - نزع لباس
" بر سبیل عقوبت نبود ؛
۱۳ ؑ تحقیق اینکه غرض ابلیس کشف عورتین بود یا زوال عزت و
" ابلیس چگونه نتیجهٔ وسوسه دانست - دلیل قباحت کشف
" عورت - انبیاء را عاصی چیتوان گفت یا نه ؛
۱۴ ؑ وجوه مختلفه در معنی عصی و غوی - حدیث از حضرت رضا که
" ترک اولی از آدم در جنت بود - ثبوت عصمت انبیا و ترک اولی
" آدم - وانچه که آدم ترک کرد آن بود که از خدا بلا واسطه بپرسید
" که آیا نهی لانقرا بر تنزیه رفع شده یا نه ؛
۱۵ ؑ لغت و اشتقاق اجتباء و توبه - مقصود از توبه خدا - توبه
" بر علم و حال و استقبال مرتب می شود - وجوب توبه از روی
" عقل - توبهٔ انبیاء از چیست ؛
۱۶ ؑ عوض توبه ضمان ثواب برای انبیاء و اسقاط عقاب از غیر
" انبیاء - بیان اینکه اجابت توبه بر خدا واجب است یا نه و
" زمان توبه - معنی توبه آدم و تقاب الله علیه - در آیت ذکر توبه
" حوا نیست - آیا او توبه کرد یا نه - اگر کرد پس وجه ضمیر و احد مذکر
" آمدن در این آیت چیست - اخراج آدم از جنت اهانت نبود
۱۷ ؑ تفصیل اینکه اخراج آدم از جنت اهانت و عتاب بود - چرا آدم
" آدم در زمین گذاشته نشد - وجه گذاشتن آدم اول در جنت
" تا در آن بوده بچشم خود بیند و محزون بر آمدن از جنت و گریستن
" و در فراق جنت - توبه آدم در جنت قبول شد ؛
۱۸ ؑ تحقیق لغت و اشتقاق لفظ هبوط و بعض و فرق در بعض و
" جزو - تحقیق اینکه اینجا اقلا اهبطا تثنیه و اما یاتینکم بصیغهٔ
" جمع چرا آمده و در جای دیگر اهبطوا چرا فرموده - سبب عداوت
" بیان ابلیس و آدم و موجد آن - خطاب به ذریت آدم چرا شد
" آن در آن وقت موجود نبود ؛
۱۹ ؑ هبوط اول و هبوط ثانی - حال آدم بعد از نزول و هبوط اول
" در سراندیب و حوا در جده - و ملاقات آنها - وجه تسمیه عرفه
" و مزدلفه و عرفات و منی - لغت و اشتقاق ایتان و اتبع و تبع
" و معانی متبع و تبع - وجه و ایتان هدای به صورت تنکیر و تشکیر
" اختلاف در معنی لا یضل و لا یشقی - و این در کجا حاصل میشود
" در دنیا یا در آخرت ؛
۲۰ ؑ معنی ضنک و مراد از معیشت ضنک و این کجا حاصل
" میشود - تفسیر و من اعرض عن ذکری فان له معیشة ضنکا -

۲۱ ؑ متوکل را رزق به سهولت میرسد - آیات دالهٔ بر این - و کافر با شدت
" معیشت ضنک است و دلیل قاطع بر این - اختلاف در معیشت
" ضنک - قول شبلی که چون اهل بلا را آبیند از خدا عافیت
" نخواهند و وجه این - عقوبت المعصیت ثلاثة - مراد از من
" اعرض عن ذکری اعمی ولایت علی ؛
۲۲ ؑ مراد از حشر شدن اعمی - اختلاف در این که از اعمی و بصیر حقیقی
" مراد است یا مجازی ؛
۲۳ ؑ مراد از اعراض ذکر اعراض از ولایت علی است - ترجمهٔ آیات از
" قال کذلک اتتک (تا) ولتعلک ترضی ؛
۲۴ ؑ منسی شدن معرض ذکر در قیامت - هدای رسول هدای علی
" ابن ابیطالب - اعمی محشور شدن از طریق اهلبیت و عمل کسی
" بایمان میاورد به آیات الهیه ؛
۲۵ ؑ شمهٔ از احوال کسی که تکذیب رسولان کند - بیان هلاکت امم مرتین
" سالفه از تکذیب رسل - مراد از کلمهٔ سبقت - وجه عدم عذاب
" برای امت محمد ؛
۲۶ ؑ قول رازی که خدا مخصوص گرداند بعض را بفضل و بعض را بعذاب
" بغیر علت - قول عدلیه افعال باریتعالی معلل باغراض و استشهاد
" بر این از آیات قرآنی - بیان آنکه اجل مسمی متعلق بدنیا است
" یا آخرت - پیغمبر ما مورد بصبر بود در اذیت کفار ؛
۲۷ ؑ وسبح بحمد ربک قبل طلوع الشمس الخ - مراد از تسبیح صلوة -
" قول ابو مسلم که مراد تنزیه باریست - مراد از لعلک ترضی در
" در این آیت ذکر ادای نمازهای پنجگانه است ؛
۲۸ ؑ ثبوت تسعهٔ وقت صبح از اول فجر تا طلوع آفتاب و ظهرین از
" زوال تا غروب شمس - اجتماع ظهرین و مغربین - روایت
" حضرت صادق در اوقات نمازهای پنجگانه - وجه اینکه در
" یک آیت طرفی النهار فرموده در اینجا اطراف النهار ؛
۲۹ ؑ ترجمهٔ آیات از ولا تمدن عینیک تا من الهدی - بیان
" قول بعضی که مد عین مراد نظر العین است و نزد بعضی تاسف علی
" ما فات است - آمدن مهمانی نزد پیغمبر و گرو کردن آنحضرت درع
" خود را نزد یهودی و نزول آیت تسلی حضرت ؛
۳۰ ؑ تفسیر لا تمدن عینیک - اعطای زینت دنیا جهت تشدید
" تعبد - حدیث رسول در موعظه - بغریب تر از خود ببیند
" در معنی رزق ؛
۳۱ ؑ اعتقاد جبریه که رزق حرام هم از خداست - اسناد رزق
" حرام بخالق نزد عدلیه قبیح است - و ما من دابة الا علی الله رزقها

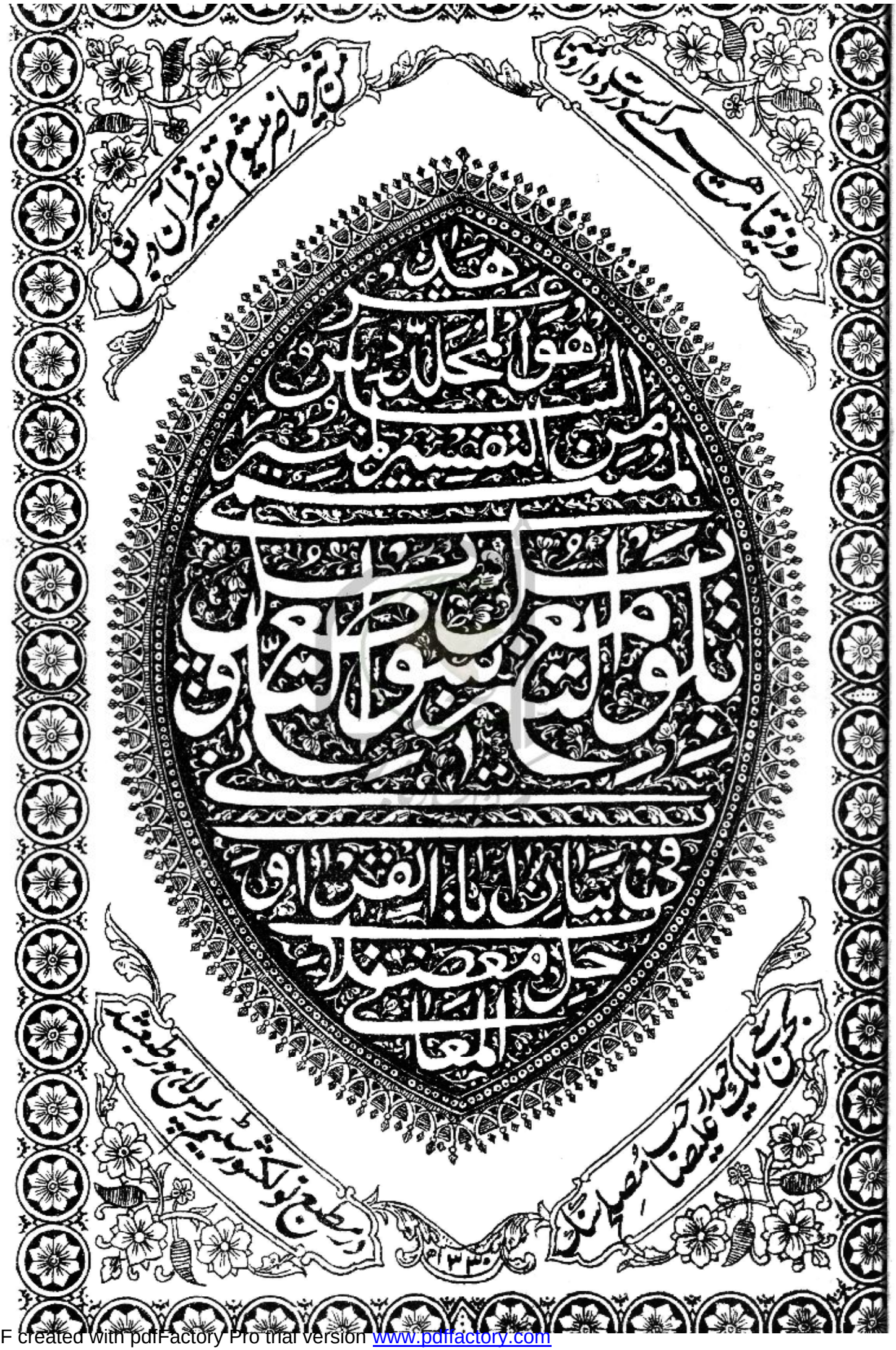
WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۳۰ جواب اشکال متعلق روزی نجس - رزق پروردگار چگونه بهتر و اتقی است ؛
۳۱ تمثیل نعم دنیا بگونه که زود پژمرده میشود - بیان اینکه حضرت رسالت تا نه یا ده یا شش ماه بدروازه فاطمه بوقت نماز
// رفته تاکید نماز میکرد و آیه تطهیر میخواند ذکر این در آیت وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ - حدیث حضرت باقر که ذکر اهل برای نماز
// برای ثبوت خصوصیت آنهاست قول سنیان که مراد از اهل آن کسی است که متابعت آنحضرت کرده ؛
۳۲ معانی لفظ آل - آل در اصل اهل بود - اقوال مختلفه در معنی اهل - صاحب مطالب السئول آل و اهل را متحد المعنی
// گفته - نزد ابی عبید احمد آل محمد اقرب قربای محمداند - قول امام راغب در معنی آل ابراهیم و آل فرعون و آل محمد صلعم
۳۳ صلوات بر محمد و آل محمد - واپس گرفتن سورهٔ برائت از ابوبکر و فرستادن علی او بودن علی از اهل بیت سرور کائنات
// تفسیر واصطر علیها - اعتراف رازی باینکه حضرت پیغمبر چندین ماه بدروازهٔ علی و فاطمه رفته میگفت الصلوٰة - استمداد
// بصلوٰة بوقت نحسی - خدا خراج نمیخواهد چنانکه سرداران از صید خود خراج میگیرند ؛
۳۴ احادیث اهل البیت در اینکه در این آیت برای اهل بیت حضرت خصوصیتی است که برای احدی از ذراری انبیاء
// علیهم الصلوٰة والسلام نیست ؛
۳۵ شبهه کفار بعدم محمی آیت و جواب خدا - پیغمبر کسب علم نکرده - و اخبار او بالغیب معجزه بود - بشارات محمد در تورات وغیره دلیل
// صداقت حضرت اند - عبرت از اهلاک امم سابقه - قطع معذرت کفار به ارسال پیغمبر - مروی ابو سعید خدری که در روز
// قیامت سه گروه بر خدا حجت میگیرند - هالک فی الفترة مجنون وصبی ؛
۳۶ ضعفا مرجون لامر الله اند - اطفال مومنین در جنت می باشند - اطفال کفار در اعراف - تردید حشویه که اطفال کفار
// به بعیت والدین خود بجهنم میروند - تفسیر قل کل متربص الخ - تربص بجهاد یا بعد از موت - هر حجة ولی زمان خود میباشد
// صاحبان صراط سوی و اهتدے حضرات محمد و آل طیبین و طاهرین آنجناب علیهم الصلوٰة والسلام می باشند

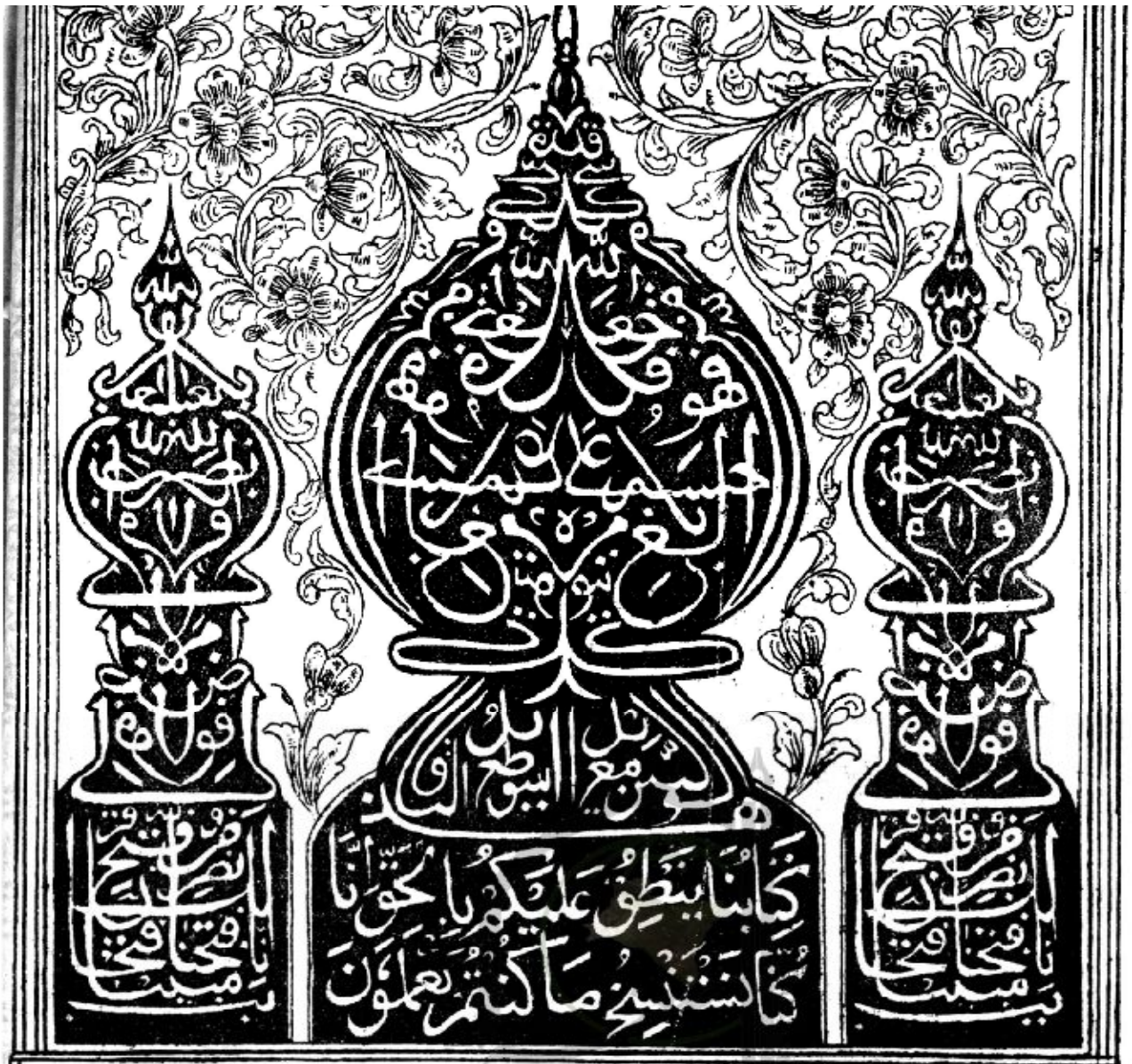

تحریر فی تاریخ یوم یکشنبه ۶ شهر جمادی الاولی سنه یکهزار و سیصد و سی و یک هجری

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com
WWW.MAARIB.COM

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بسم الله الرحمن الرحيم

يا مبدع الاركان والاصول ويا هب النفوس والعقول يا مفيض القلوب والارواح ويا جاعل الصور والاشباح تسربلت بالالهوتية الازلية وتفردت بالوحدانية السرمدية العقل قطرة من قطرات بحار ملكوتك والنفس شعلة من شعلات جلال جبروتك والعوالم العلوية شعة انوارك والعوالم السفلية خزائن اسرارك فهو الواحد الاول الذي لا في القدم المحدث للاشياء بعد العدم الذي توحد بالملك فلا ند له في ملكوت سلطانه وتفرد بالعز فلا ضد له في جبروت كبريائه وحارت الاذهان الثاقبة في بدائع عظمته وقدرته واخرست الالسن الناطقة في بدايع صنعه وغرائب فطرته له في كل ما ارأه الاعتبار ولكل ما لاحظه الابصار وذكرته الالسن اللافظة وبلغته العقول الزاكية وعرفه القلوب الواعية آيات واضحة على وحدانيته ودلالات ناطقة على ربوبيته دارت الافلاك بتدويره وسارت الاسلاك بتقديره والشكر لله المتعالي في عز جلاله عن مطارح الاوهام فلا يحيط بكنهه العارفون المقدس بكمال ذاته عن مشابهة الانام فلا يبلغ صفته الواصفون المتفضل بسوابغ الانعام فلا يحصى نعمه العادون المطول بالمن الجسام جوب شكره الحامدون والمتقرب الازلي الذي لا يوصف بمحل ولا نهاية ولا تأخذه سنة ولا نوم الذي لا ابتداء لملكه ولا غاية لبقائه الدال على وجوده بخلقه وباحداثه خلقه على ازليته وباشتباههم على ان لا شبه له المستشهد بآياته على قدرته المنعته عن الصفات ذاته ومن الابصار رويته ومن الاوهام احاطته فليس كمثله شيء وهو السميع العليم فاشهد ان لا اله الا الله وحده لا شريك له واشهد ان الله اكمل الدين لعباده بارسال الرسل وانزال الكتب واتم عليهم النعمة باقامة الحج وازاحة الحجب واوضح لخلقه سبيل الوصول الى رضاه وانفتح طريق الهداية الى عبادته وتقواه لاستيثاقه بعث في آخر الازمنة خاتم النبوة الذي انقذ ناموسه الحيرة بمصابيح جبينه وفتح لنا ابواب الاغلاق بمفاتيح يمينه وعلمنا حقايق شريعته ودينه وشرفنا بدقايق يقينه بما ايده الله وصدقه بالبينات القاهرة والدلايل الساطعة والحج القاطعة فاشهد ان محمدا عبده ورسوله ارسله بدين الحق وكتاب فصله واحكمه فابده لايات الباطل من بين يديه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بین یدیه ولا من خلفه فهو کتاب ینفجر منه ینابیع العلوم والمعارف والدقائق وانهار الحکم والحکم والفهم والحقائق و یظهر منه بساتین الریاحین والشقائق ومیادین البراهین والمناطق ومدفون فیه دفائن المعانی والنکات الشقائق ومخزون فیه خزائن الدرر الغرر البرقانی والجواهر الزواهر اللسان العبقری اللمعانی فصلی الله علی خواص رجاله والسنة اقواله ومصادر افعاله واعلی امثاله علل الوجود ومفاتیح اقفاله اسرار السجود محمد وآله السادة القادة و الاساة السرة الذین استضاؤا بضیائه واستظلوا تحت لوائه الی یوم تجزی کل نفس بما کسبت رهائنه الذین اذهب الله عنهم الرجس وطهرهم تطهیرا وجعلهم للاهتداء بهم سراجا وقمرا منیرا ولاسیما علی النبی وظهره وابن عمه وکاشف غمه ابی الحسنین الذی ضربته یوم الخندق افضل من عبادة الثقلین نورا لانوار المنصوص بلا فتی الا علی لا سیف الا ذوالفقار زوج البتول فحل الفحول سیف الله المسلول امیر المومنین علی ابن ابی طالب حامل لوائه ومتحمل ولائه المبتدء من اوصیائه وخلفائه والمختار من احبائه واولیائه وعلی اولاده الغر الکرام النقباء النجباء العظام حجج الله علی خلقه بعد انقضاء وحیه من اعتصم بهم واهتدی بهدیهم فقد هیا نفسه للفوز برضوانه ومن فارقهم وضل عن سبیلهم فقد مکن نفسه فی درک نیرانه فاشهد ان شیعتهم وموالیهم المتبعین لسنتهم وطریقتهم علی صراط مستقیم وانهم لموتون حقا وان الذین خالفوهم وحادوا عن طریقتهم وترکوا امرهم ولم یستنوا بسنتهم عن الصراط لناکبون وقد ضلوا ضلالا بعیدا نسئل الله الذی یثبتنا علی دینهم وموالاتهم ومحبتهم ان لا یزیغ قلوبنا بعد اذ هدانا ویهب لنا من لدنه رحمة انه هو الوهاب اصابه بغزیر نائله شرع نبوی ابو تراب شفیعی الحائری القمی الرضوی ساکن بلده لاهور مملکت پنجاب ابن حجة الاسلام والمسلمین آیت الله فی العالمین رضوان مآب علامة الحاج السید ابوالقاسم ابن الحسین ابن النقی الرضوی القمی حشرهما الله تعالی مع احدادهم الطاهرین المطهرین المعصومین صلوات علیهم اجمعین کہ بحمد الله تعالی الملک العلام وبتوفیق وتائید خالق منعام تا کنون پانزده مجلد کہ تفسیر پانزده پارهٔ قرآن مجید وفرقان حمید رب المجید باشد بعونه وتوفیقه تالیف گردیدند واین مجلد سادس عشر پارهٔ شانزدهم از تفسیر جامع العلوم لوامع التنزیل وسواطع التاویل کہ شروع کردم تالیف این را بتاریخ بست وهفتم اول ربیعین یوم الجمعة المبارکة ۱۳۲۵ یکهزار وسصد وبست وهشت هجری متوکلا علی الله المنان فعلیه التوکل وبه المستعان وهو یتولی الصالحین بالقطع والیقین

الجزء السادس عشر

قوله تعم قال الم اقل لک انک لن تستطیع معی صبرا قال ان سئلتک عن
شیء بعدها فلا تصاحبنی قد بلغت من لدنی عذرا فانطلقا حتی اذا
اتیا اهل قریة استطعما اهلها فابوا ان یضیفوهما فوجدا فیها جدارا یرید ان ینقض
فاقامه قال لو شئت لاتخذت علیه اجرا قال هذا فراق بینی وبینک
سانبئک بتاویل ما لم تستطع علیه صبرا اما السفینة فکانت لمساکین یعملون
فی البحر فاردت ان اعیبها وکان وراءهم ملک یاخذ کل سفینة
غصبا واما الغلام فکان ابواه مومنین فخشینا ان یرهقهما طغیانا وکفرا
فاردنا ان یبدلهما ربهما خیرا منه زکوة واقرب رحما واما الجدار

فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا فَأَرَادَ
رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنْزَهُمَا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي
ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا

ترجمہ این ہشت آیت مجیدہ چنین شود کہ گفت خضر علیہ السلام بموسیٰ آیا من نگفتم ترا در اول مصاحبت کہ تو قوت نداری و نتوانی با من و با فعلہای من شکیبائی و رزیدن گفت موسیٰ علیہ السلام اگر سوال کنم از چیزی ترا بعد ازاین پس مصاحبت با من مکن بدرستیکہ رسیدہ باشی تو از جانب من بعذری پس در گذشتند و رفتند تا چون آمدند باہل دہی کہ انطاکیہ بود یا ایلیہ بصرہ یا جزوان از ارمنیہ یا برقہ از رُوم یا بربر زمین و اہل آنرا چون شب شدی دروازہ ببستندی و برائے ہیچ کس نگشادندی وقت نماز شام بود کہ موسیٰ و خضر علیہم السلام بآن دہ رسیدہ خواستند کہ بدہ در آیند کسی دروازہ نگشود طعام طلب کردند از اہل آنجا و گفتند اینجا غریب رسیدہ ایم و گرسنہ ہستیم ہرگاہ ما را در دہ جائے ندادید طعام جہت ما بفرستید پس اہل آن قریہ سر باز زدند از آنکہ ایشان را مہمانی کنند ایشان شب گرسنہ بیرون دہ بودند و باندرون رومی براہ نہادند پس یافتند در نواحی آن دہ دیواری مایل شدہ بیک طرف کہ قریب افتادن بود پس خضر راست کرد آن دیوار را بآنکہ اساسش را بہ سنگ و گل استحکام داد موسیٰ علیہ السلام خضر را در اقامہ این دیوار تائید کرد بہ اخذ اجرت زیرا کہ موسیٰ گفت اگر میخواستی ہر آینہ فرا میگرفتی بر تعمیر این دیوار فردی خضر علیہ السلام گفت اینست جدائی میان من و تو زود باشد کہ آگاہ سازم ترا بہ معنی و تاویل آنچہ نتوانستی بران شکیبائی نمودن از حیثیت ظاہری آن اما کشتی پس بود مر مساکین را کہ دہ برادر بودند پنج بیمار و برجائے ماندہ و پنج دیگر بلا حان کہ بجہت تحصیل معیشت کار میکردند در دریا پس خواستم بحکم خدا آنکہ او را سوراخ سازم و عیب ناک کنم و حال آنکہ ہست در پیش راہ ایشان پادشاہی کہ او را جلندبن کرکرہ گویند میگیرد ہر کشتی درستی کہ می بیند بہ غصب یعنی از کشتیبانان باز می ستاند و من آن کشتی را معیوب کردم تا او غصب نکند و آن محتاجان بکلی محروم نگردند اما پسر پس بود پدر و مادر او مومنین پس دانستیم یا ترسیدیم آنکہ در رساند بدیشان طغیان و کفران نعمت پس خواستیم تا آنکہ بدل دہد ایشان را پروردگار ایشان فرزندے بہتر از او از روے طہارت و پاکیزگی یعنی از لوث گناہ و شوب اخلاق رذیہ قربی باشد و نزدیکتر از جہت بخشایش و مہربانی بر پدر و مادر اما دیوار پس ہست برائے دو کودک یتیم کہ نام یکی احرم و نام دیگرے حریم است کہ در شہر صیاشند یعنی در قریہ مذکورہ اند و ہست در زیر دیوار گنجی برائے ایشان اگر دیوار بر افتادی آن گنج ظاہر شدی و مردمان برداشتندی و بود پدر ایشان مردی شالیستہ نام او کاشح است پس خواست پروردگار تو آنکہ برسند یتیمان بقوت و کمال رشد خود و بیرون آرند گنج خود رحمتی از پروردگار تو و نہ کردم آنچہ تو دیدی از روی خود بلکہ بفرمان حق تعالیٰ کردہ ام او خواست اگر کسے بر استقصا بر سد این است معنی تاویل آنچہ نتوانستی بر آن صبر کردن **و در تفسیرش چند بحث** **بحث اول** قال الم اقل لک انک لن تستطیع معی صبرا الخ در ماقبل این آیت ختم مجلد پانزدہم بیان کردیم کہ موسیٰ علیہ السلام چونکہ بجواب قول خضر فلا تسالنی عن شیئ اقرار و اقبال نکرد در قرآن بعد ازین آیت جواب موسیٰ در محل سکوت است لہذا آنجناب علیہ السلام در فعل خرق سفینہ نہ بر طریق اعتراض و انکار بلکہ بر سبیل استفہام و استفسار علت سوال کرد لتغرق اہلہا الخ پس بجواب این سوال او خضر در آنجا فرمودہ الم اقل انک لن تستطیع معی صبرا چونکہ گفتیم در آنجا کہ سوال موسیٰ خلاف وعدہ و معصیت نبود لہذا الم اقل لک الخ گفتن خضر بسبیل الزام موسیٰ علیہ السلام نبود بلکہ مقصود خضر ازین گفتن آگاہ ساختن موسیٰ بود از علم باطن خود کہ ای موسیٰ چون در بدایت امر با من ملاقی شدی نگفتہ بودم کہ تو صبر نخواہی کرد یعنی در ہمان بدایت امر بعلم باطنی من حق تعالیٰ گذرانیدہ بود کہ خواست خدا ہمین است کہ موسیٰ برای تحقیق نزد تو آید و صبر نکند بنا بر ہمین است کہ خضر در وقت ہر سوال موسیٰ را از ہمان قول اول خود یاد دہانی میکند کہ آیا نہ گفتہ بودم ترا کہ بر افعال من صبر نخواہی کرد ببین کہ گفتہ من چگونہ مطابق مخبر عنہ واقع شد پس در جواب موسیٰ بسوال خرق سفینہ و ہم بجواب سوال قتل غلام خضر مرۃ بعد اخرے تاکید ہمان علم باطنی خود میکند بموسیٰ نہ اعتراض و الزام خلف وعدہ چہ گفتیم کہ موسیٰ علیہ السلام بسوال نکردن از خضر وعدہ و اقرار نکردہ بود کہ الزام ازان باشد و بوجہ تعلیق صبر بالمشیت خلاف وعدہ صبر ہم از و صادر نگشتہ بود کہ الزام ازان بودہ باشد و بلا وجہ ہم آنجناب چنین نگفتہ پس بہترین

ترجمہ آیات مقدسات ہشتگانہ

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وجہ ہا ما کہ گفتیم مقصود خضر اظہار و بیان علم باطن خود است کہ من بعلم باطن خود ہا نوقت میدانستم کہ خواست خدا نیست اینکہ ایموسیٰ تو در افعال من صبر نمائی بنا بر این توجیہ نہ الزام بر موسی لازم میاید نہ اعتراض بر خضر وارد میگردد فافہم و تدبر بحث ثانی قال ان سئلتك عن شیئ بعدھا فلا تصاحبنی قد بلغت من لدنی عذرا مدانکہ ضمیر ہا ء در من بعدہا ء راجع است بسوے نفس پس تقدیر چنین شود ان سالتك بعد ھذہ النفس وقتلھا وما یتواند تقدیر چنین شود بعد ھذہ المرۃ و اما قراء اختلاف کردہ اند در قرائت لاتصاحبنی پس یعقوب لا تصحبنی بغیر الف قرائت کردہ است از صحب و باقی قراء لاتصاحبنی بالف خواندہ اند ولاکن بنا بر ہر دو قرائت معنی و احد است و اما در قرائت لفظ لدنی قراء نیز اختلاف کردہ اند نافع و ابی بکر در بعض روایات از عاصم من لدنی بہ تخفیف نون و ضمہ دال قرائت کردہ اند و ابن کثیر و ابو عمرو و حمزہ و کسائی و ابن عامر و حفص از عاصم لدنی مشددۃ النون و ضمہ دال قرائت کردہ اند و ابو بکر از عاصم بالاشمام و غیر اشباع قرائت کردہ است و در بعض روایات از عاصم لدنی بضمہ دال و سکون منقول گشتہ است و ھذہ القرائت کلہا لغات فی ھذہ اللفظۃ و ہر گاہ بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ در ہر دو مرتبہ بسوال خرق سفینہ و قتل غلام جناب خضر علیہ السلام بموسی جوابی نگفت و علت را بیان نفرمود بلکہ بجواب ہر سوال ہمانقول خود کہ در بدایت امر متعلق صبر نکردن بہ موسی گفتہ بود بیان فرمود تا علم بواطن امور او بر موسی منکشف گردد و داند کہ علل بالطنہ این افعال را میدانم موسی علیہ السلام دانست و در ہر دو مرتبہ کہ خضر بوقت سوال کردن من جواب و علت فعل خود را بیان نمیکند و میخواہد کہ جملۃً علل ہمہ افعال خود را بگوید پس در ہر نوقت جناب موسی علیہ السلام خواست کہ خضر را بر ترک مصاحبت آماده کند تا علل افعال خود را بیان فرماید انیست کہ در اینجا نیز وعدۂ عدم مسئلت نداد بلکہ در ہر قول بہ ان شرطیہ مسئلت را شرط کرد بقولہ ان سئلتك عن شیئ بعدھا یعنی بعد ھذہ المرۃ یا بعد ھذہ النفس وقتلھا و ترک مصاحبت را جزای این شرط قرار داد بقولہ فلا تصاحبنی بعد ازان تاکید میکند او را در ترک مصاحبت بقولہ قد بلغت من لدنی عذرا پس معنی چنین میشود کہ موسی میگوید ای خضر اگر من بعد ترا از چیزے سوال کنم پس با من ترک مصاحبت کن بہ تحقیق کہ حسب قرار داد بوجہ سوال کردن سزاوار باشی تو از جانب من بعذرے یعنی در چنین صورت در ترک مصاحبت اینخضر از جانب من معذور باشی و الزامی بر تو نباشد و مفہوم آنست کہ اگر سوال نکنم پس مصاحبت را ترک نکنی پس موسی خود را در اینجا بہ سوال کردن مختار گذاشتہ است اگر ترک مصاحبت خواستہ باشد سوال میکند و اگر مصاحبت او خواہد سوال نمیکند ولاکن او بغرض دریافتن علل افعال بر ترک مصاحبت آماده شد و چون وعدہ نبود شرط بود در اقامۂ جدار عمداً خضر را سوال نمود بقولہ لو شئت لاتخذت علیہ اجرا آما خضر بوجہ فقدان شرط شرط را کہ ترک مصاحبت بود بجای آرد چنانچہ خضر بر ترک مصاحبت حسب خواہش موسی آماده شد و گفت ھذا فراق بینی و بینك و متصل باین اقتضی غرض موسیٰ کہ علل افعال بود بیان بفرمود پس برائت خضر بوجہ معذوریت بہ شہادت موسیٰ ثابت شد اما امر موسی را نفس ہمین آیت ثابت میکند زیرا کہ در اینجا کلام خود را بان شرطیہ مشروط گردانیدہ است و خود موسیٰ جزاے این شرط ترک مصاحبت قرار دادہ است پس ظاہر است کہ او خود را درین شرط مختار گذاشتہ اگر خواہد کہ با خضر مصاحبت آینده کند ترک سوال نماید و اگر ترک مصاحبت من بعد خواستہ باشد او را سوال کند ازین معلوم شد کہ این قول موسیٰ وعدۂ فی الحقیقت نمیباشد البتہ اگر مراد موسیٰ برای من بعد ترک سوال میبود کلام خود را با ان شرطیہ بیان نمیکرد بلکہ بصریح العبارہ دون التلویح والاشارہ بہ الفاظ لا اسئلك عن شیئ بعدھا وعدۂ قطعی میکرد و بالضرور ایفاء آن میفرمود ولیکن چنین نہ کرد کلامی مشروط بہ ان شرطیہ گفتن و بعد ازان سوال نمودن خود دلیل جلیل است کہ آن بزرگوار خواہشمند است کہ خضر بر ترک مصاحبت آماده شود و علل افعال خود را بیان نماید و بنا بر نیوجہ خضر و موسیٰ ہر دو بری الذمہ میشوند نہ عصمت موسیٰ محل اعتراض میشود و نہ الزامی بر خضر وارد میگردد زیرا کہ نہ موسی اینجا وعدہ کردہ نہ مخالفت وعدۂ او ثابت میشود امرے کہ بانفس خود او مشروط بہ تعمیل و عدم تعمیل بود در ایفایش مختار بود بہ اختیار خود خواست بر آن شرط عمل نماید فلا جناح علیہ و آنکہ از مفسرین در بدایت این واقعہ یاد در این آیت بوعدۂ عدم مسئلت موسیٰ قایل شدہ و باز او را مخالف وعدہ قرار دادہ شبہ کردہ است و البتہ از حقیقت بنوت بے نبردہ و در الفاظ این آیات تدبر نکردہ است کہ در عصمت او اعتراض وارد کردہ و اگر نہ آن معصوم ہرگز نہ وعدۂ مخالف عصمت کردہ و نہ بامر خلاف عصمت مرتکب گشتہ و نہ در تعلیم قرآن بالمرہ اشعار و ایما بسوی خلاف عصمت ایشان رفتہ است در تفسیر کبیر رازی و

بہ بیان انکہ موسی علیہ السلام وعدہ نکردہ بلکہ شرط میکند کہ اگر سوال کردم ترک مصاحبت کن والا فلا

بیان انکہ موسی در ترک قول اعلام بر ترک مصاحبت اقدام تا علل افعال را بیان بلو نماید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

مقلد او نیشاپوری و امثال ایشان از مفسرین گفته اند قال موسی ان سالتک عن شیئ بعدها فلا تصاحبنی مع اهمالیشتع حرصه علی مصاحبته وهذا کلام نادم شدید الندامة **اقول لاحول ولاقوة الا بالله العلی العظیم** این است تحقیق فخر دین سنیان که پیغمبر معصوم اولوالعزم صاحب التورات والشریعة را بلاوجه خلاف تعلیم قرآن محض بنا بر عنادیات خود نادم شدید الندامة قرار میدهد در قول او ان سالتک عن شیئ بعدها فلا تصاحبنی ههات هیهات درین کلام متین موسی کدام لفظ است که دلیل ندامت آن بزرگوار تواند بود و چون از شروع واقعه تا اینجا هیچ امری فعلی یا قولی از موسی خلاف عصمت و موجب ندامت صادر نگشته پس بلاوجه آنجناب را چرا از خضر نادم شدید الندامة قرار داده شود این امر بود استفادهٔ علمیهٔ موسی درین سه فعل مصاحبت خضر کرد برای تمام عمر بسر کردن نزد خضر نرفته بود چه او صاحب شریعت بود در آنزمان جهان انام وابسته بس تا وجود محترم آن معصوم بود پس بوجه شاغل امت و ثبوت و شریعت خود من بعد نمیخواهد بنا او مصاحبت نماید برای دریافتن علل افعال او ترک مصاحبت خضر را آماده میکند درین چه ندامت و شرمندگی برای او تواند بود **افسوس** است که دیده بینا این است تفسیر آیت نتیجه تحقیق فخر دین سنیان که در ذیل آیت پس همین قدر در تفسیر آیت گفته هذا کلام نادم شدید الندامة و براین تفسیر بالقیاس دلیلی ذکر نفرموده که این ندامت موسی معنی کدام لفظ آیت است هرگاه فخر رازی و امثال او اظهار غضب بر موسی بگمان مخالف وعده کرده اند پس از وجه عدم تدبر خود ایشان است زیرا که ما ثابت کردیم از الفاظ نص آیت که در بدایت و نهایت هیچ جا آنجناب علیه السلام خضر را وعده عدم سئلت داده و نه خلف آن وعده را موسی مرتکب گشته پس ندامت چرا و چگونه و از کجا حاصل تو اند شد این محض دعوی گزاف است که بر آن دلیلی ندارد **طاعنین عصمت** هرگاه بر عصمت انبیاء علیهم السلام اعتراض میکنند بنا بر تفاسیر چنین مفسرین است اگرنه قرآن هرگز در هیچ جاه خلاف عصمت ایما و اشعار نمیکند و هو العالم **بحث ثالث** فانطلقا حتی اذا اتیا اهل قریة استطعما اهلها فابوا ان یضیفوهما بدانکه مفسرین در اسم این قریه اختلاف کرده اند **ابن عباس** گفته است که این قریه **انطاکیه** موسوم بوده است و **ابن سیرین** و محمد ابن کعب میگویند که این قریه مذکوره **ابله** موسوم بود و **جمعی** گفته اند که آن قریه **نصیبه** نام داشت و **جماعتی** میگویند که آن قریه جرزان بود از ارمینیه و **بعضی** گویند که **برقه** نام داشت از روم و **جمعی** اسم این قریه **بربر زمین** هم گفته اند ولاکن آنچه از امام ابی **عبد الله** علیه السلام مروی گشته چنین است که هی قریة علی ساحل البحر یقال لها ناصرة وبها سمیت النصاری نصاری یعنی این قریه بود بر ساحل دریا که باسم **ناصره** خوانده میشد و بنام همین قریه گروه نصاری نصاری موسوم گشت **واما یضیفوهما** از ضیافت باشد که بمعنی میهمانی میباشد و گفته میشود ضافه اذا کان له ضیفا **وحقیقته مال الیه من ضاف السهم عن الغرض** و نظیر این است زاغ من الازوار و اضافه وضیفه انزله **وجعله ضیفه** پس بهر حال معنی آیت چنین شود که حق تعالی میفرماید هرگاه موسی خواست که خضر ترک مصاحبت کند و علل را بیان فرماید پس با او بعد از بیان شرط مذکور هر دو در گذشتند و رفتند تا چون در آمدند به اهل قریه که بناصره موسوم بود و اهل آن ده چون شب شدی دروازهٔ آن قریه را بستندی و از برای هیچ کس نگشودندی از روایات چنین معلوم میشود که وقت نماز شام بود که موسی و خضر علیهما السلام بدان ده رسیدند و خواستند که بده درآیند کسی دروازه نگشود و طلب طعام کردند اهل آن ده را و گفتند این جا غریب رسیدیم و گرسنه ایم چون ما را در ده جای ندادید باری برای ما طعامی بفرستید پس اهل آن ده سر باز زدند و انکار کردند از اینکه میهمانی کنند ایشان را پس ایشان هر دو بزرگوار گرسنه بیرون دروازه بخوابیدند **اشکال** استطعام عادت کرام نیست پس درینمقام موسی و خضر علیهما السلام چرا بر این اقدام کردند بالخصوص موسی عادی بود همیشه بعرض حاجت و طلب طعام الا ترى الله تعالى حكى عنه انه قال فى قصة موسى عند ورده ماء مدين رب انى لما انزلت الى من خير فقير **جواب** حقیقة الامر آنست که اقدام جایع بر استطعام امریست مباح بلکه در بعض اوقات خوف ضرر شدید احتمال هلاکت استطعام واجب میشود پس بالضرورت استطعام پیغمبر اولوالعزم دلیل جایز نیست که تا ایشان بوجه گرسنگی مضطر و پریشان نبودند استطعام نمیکردند **زمخشری و بیضاوی** گفته اند که چون موسی طعام نیافت و گرسنه بود خضر را تحریص نمود بر گرفتن اجرت تا صرف نماید **اقول** این اقوال را ضعیف باید دانست چه شان انبیاء علیهم السلام ارفع از آنست که برای هوای نفس کسی را توبیخ نمایند خصوصا مثل خضر شخصی را زیرا که قوت نبوت زیاده از آنست که به گرسنگی یک شب انهیار یابد بلکه چنین باید دانست که موسی از روی تحسین بخضر علیه السلام گفت یعنی در شروع اجرت کار رباح است اگر تو میخواستی میگرفتی اما تو نخواستی

قول مفسرین فخر رازی که این قول موسی را نادم قرار داده سست

بیان اختلاف مفسرین در اسم قریه که موسی و خضر آنجا بیرون دروازه شب گرسنه ماندند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

توجوانمردی که چندین رحمت بے اجرت کشیدی وهو العالم اشکال درآیت چرا تکرار واقع شد فی قوله حتی اذا اتیا اهل قریة استطعما اهلها کافی بود همین قدر که گفته میشد استطعما منهم پس بالضرورت تکرار بے فائده است جواب همه جاے تکرار بیفائده نمیباشد وبعض مقام عمداً بغرض تاکید امرے تکرار واقع میشود چنانکه شاعری گفته است شعر لیت الغراب غداة ینعب دائما ✽ کان الغراب مقطع الاوداج پس همچنین درین مقام نیز بغرض تاکید تکرار واقع شده پس محل اعتراض نمیتوان شد تنبیه حقیقة الامر آنست که متعلق اهل این قریه ازحضور مقدس نبوی فداه امی وابی مروی گشته کانوا اهل قریة لئاما که اهل این ده لئیم بودند جناب موسی وخضر علیهم السلام تمام شب بیرون دروازهٔ آن قریه گرسنه بودند در کتب حکایات آورده اند ان اهل تلك القریة لما سمعوا تراویح هذه الامة اسمعوا وجاؤا الی رسول الله صلعم مجلس من الذهب وقالوا یا رسول الله نشتری بهذا الذهب ان تجعل الباء تاء حتی تصیر القریة هکذا فانو ان یغیروها ای انوا الان یضیفوهما ای کان ایتان اهل تلك القریة الیهما لاجل الضیافة وقالوا عرضنا منه ان یندفع عنا هذا اللوم فامتنع رسول الله صلعم وقال ان تغییر هذه النقطة یوجب دخول الکذب فی کلام الله وذلك یوجب القدح فی الالهیة ملخص مرام آنست که اهل آن قریه بهرگاه شنیدند نزول این آیت مجیده را نزد پیغمبر صلعم آمدند وباری ازطلا آوردند وگفتند یا رسول الله باین بار طلا دیه خریم از تو اینکه باء فانوا را تبدیل نمائی تا قرائت چنین شود فاتوا ان تضیفوهما یعنی ایتان اهل این دو قریه بسوی این دو بزرگوار بغرض ضیافت ومیهمانی بوده وایشان حضور اقدس نبوی صلعم را گفتند غرض ما از تبدیل این باء باتاء آنست که این ملامت لئامت ازما دفع شود پیغمبر صلعم ازین انکار کرد وفرمود بدرستیکه تغییر این یک نقطه هم موجب دخول کذب است در قرآن واین موجب قدح است در الهیت اقول ازین حکایت ثابت میشود که تغییر نقطهٔ واحدهٔ از قرآن مجید هم موجب بطلان ربوبیت وعبودیت میباشد وای برحال عثمان که بنابر اعتراف سنیان تحریف قرآن ازمرتکب شد وتفصیل انیرام بتوضیح کلام در مجلد چهاردهم این تفسیر مذکور شد من شاء فلیرجع الیه بحث رابع فوجل فهاجدا رایریدینقض فاقامه بدانکه نقض از باب انقضاض است که بروزن انفعال باشد یقال انقض اذا اسرع سقوطه بعضی گفته اند انقض فعل است از نقض چون احمر از حمره وگفته شده است که ینقض از نقض ست وینقاض از انقاضت العین اذا انقضت طولا وهرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که این فعل سوم از خضر علیه السلام است که حق تعالی اینجا بیان میفرماید که خضر وموسی علیهما السلام چون روانه شدند پس یافتند در نواحی ده دیواری مایل شده بیک طرف مینحو است آن دیوار انیکه بیفتد یعنی نزدیک بود به افتادن پس خضر علیه السلام آن دیوار را قایم کرد ودرست گردانید مفسرین در اقامه دیوار اختلاف کرده اند که خضر چگونه آنرا قایم ساخت گویند اساسش را به گل وسنگ استحکام داد وبرداشت ابن عباس آنرا درهم شکست وباز بساخت وبقول ابن جبیر دیوار کج شده بود خضر دستش برآن نهاد راست شد بعضی گفته اند مسحه بیده فقام واستوی وکان ذلك من معجزاته یعنی خضر بدست خود آن دیوار را مسح کرد پس دیوار بپا ایستاد ودرست شد واین از معجزات خضر علیه السلام بود وهبنقطه گفته است ورای دیوار سه صد گز بود اشکال به اراده وصف جداریکه جائز میتواند بود چه اراده از صفات احیاء میباشد برائے غیر ذوی الحیات اطلاق آن صحیح نیست جواب اصل آنست که این لفظ بر سبیل مجاز واستعاره وارد گشته است نه بنابر حقیقت ونظائر این در شعر بسیار اند چنانچه شاعرے گفته شعر یریدالرمح صدر ابی براء ✽ ویرغب عن دماء بنی عقیل ✽ قراء گفته است ان دهرا یلف شملی بجل لزمان بهم بالاحسان وراعی چنین گفته است عمه فلقت به هاماتها ✽ فلق الفوس اذا اردن نصولا بحث خامس اگر شئت لاتخذت علیه اجرا بدانکه در این قراء اختلاف کرده اند ابو عمرو وابن کثیر اتخذت قرائت نموده اند باقی قراء لاتخذت خوانده اند وابو عمرو وال را در تاء ادغام کرده بعد الجزم پس چنانکه بقی بقی دو لغت اند همچنین تخذ وتیخذ دو لغت اند بروزن فعل وافتعل شاعری گفته است وقد تخذت رجلی علی جنب عریضة ✽ کالحوض ذی الطی المطرق ✽ هرگاه اجمالاً حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که چون در ما قبل مذکور شد که موسی علیه السلام در بنی اسرائیل بعد عوم سلت وعده کرد بلکه بغرض دریافتن علل افعال چون خواست که خضر ترک مصاحبت نماید شرط کرد که اگر من بعد سوال نمایم ترک مصاحبت کن پس هرگاه که خضر اقامهٔ جدار کرد موسی چون خواهان ترک مصاحبت بود عمداً سوال نمود تا خضر سوال کردن موسی علیه السلام را سبب عذر ترک مصاحبت گرداند وبیان علل فرماید انیست که موسی علیه السلام هرگاه مشاهده کرد که خضر دیوار را قایم کرد گفت ای خضر اگر میخواستی هر آئینه فرا میگرفتی بر تعمیر آن دیوار مزدے تا بآن طعام میخریدیم وسد جوع خود میکردیم پس این

بیان آنکه قریه ناصره بوقت نزول آیت پیغمبر را خواهش کردند که فانو را باتا فاتو تبدیل کند

بیان لغت واشتقاق لفظ انقض وتفسیر اقامه جدار گوید

جواب اشکال دیوار غیر ذوی الحیات را اراده آن چه اوست کرد

بیان آنکه سوال موسی در اقامه جدار خلف وعده نبود

سوال موسیٰ چونکہ خلاف معاہدہ نبود پس معصیت نبود و آنکہ از مفسرین درین آیت مجیدہ بخلف وعدۂ موسیٰ قایل شدہ شبہہ کردہ است و بلاجہ و دلیل بر عصمت آن معصوم علیہ السلام مخالف تعلیم قرآن اعتراض وارد کردہ است علیہ وزرہ **بحث سادس** قال ھذا فراق بینی و بینك سانبئك بتاویل مالم تستطع علیہ صبرًا بدانکہ تاویل بہ معنی رد ہر محتملین بطرف آنچہ مطابق ظاہر باشد لغوی گفتہ اما القاموس وھو صرف الآیۃ الی معنی محتمل یوافق ما قبلھا وما بعدھا غیر مخالف للکتاب والسنۃ من طریق الاستنباط یعنی تاویل عبارت از صرف آیت بسوی معنی محتملہ مستنبط از کتاب و سنت کہ مطابق ماقبل و مابعد بودہ باشد بنحویکہ بہ کتاب اللہ و سنت رسول اللہ مخالف نبود اکثر مفسرین در معنی تاویل گفتہ اند التاویل ارجاع کلام اللہ المنزل وصرفہ عن معناہ الظاھر الی معنی اخفی منہ کما یقال تاول فلان الآیۃ ای نظر الی ما یؤل الیہ معناہ و یؤید حدیث علی علیہ السلام ما من آیۃ الا وعلمت تاویلھا ای معناھا الحق الذی ھو غیر المعنی الظاھر مما تقرر من ان لکل آیۃ ظھرا وبطنا والمراد منہ اطلاعہ علی تلك المخفیات المصونۃ والاسرار المکنونۃ یعنی تاویل راجع ساختن منزل کلام خدائے تعالیٰ است و صرف کردن آنست از معنی ظاہری بسوے معنی کہ از آن مخفی تر باشد چنانکہ میگویند فلان شخص تاویل آیت کردہ یعنی نظر و فکر کرد بطرف آنچہ راجع است بسوی آن معنی او و مویدین ایں حدیث حضرت امیر المومنین علیہ السلام کہ فرمودہ ہیچ آیتی نیست مگر آنکہ رسول اللہ صلعم تعلیم دادہ است مرا تاویل آن یعنی معانی مخفیۂ آنرا بیان فرمودہ است کہ آن معنی غیر معنی ظاہری بودہ اند چہ مقرر شدہ است کہ برای ہر آیتے معنی ظاہری و معنی باطنی است و مراد از ان اطلاع معانی مخفیۂ محفوظہ و اسرار مکنونہ آنست پس اصل تاویل راجع بود الی قولھم ال الامر الی کذا ای صار الیہ پس وقتیکہ گفتہ میشود تاویلہ معنی آن ما یصیر بآشد و ہرگاہ بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ دراین آیت مجیدہ لفظ ہذا اشارہ است بسوی آنچہ مفسرین گفتہ اند ان موسیٰ علیہ السلام قد شرط انہ ان سالہ بعد ذلك سوالا اخر یحصل الفراق حیث قال ان سالتك عن شیء بعد ھا فلا تصاحبنی فلما ذکر ھذا السوال فارقہ ذلك العالم وقال ھذا فراق بینی و بینك ای ھذا الفراق الموعود یعنی بدرستیکہ موسیٰ علیہ السلام شرط کرد با خضر انیکہ ہرگاہ بعد ازین سوال قتل غلام آینده سوال دیگر کنم حاصل میشود فراق از حیث اینکہ گفتہ است اگر سوال کنم از چیزی بعد ازین پس مصاحبت مکن مرا پس وقتی کہ موسیٰ بعد ازان سوال کرد خضر علیہ السلام با او مفارقت نمود و گفت این است فراق موعود میان من و تو و بعضی گفتہ اند قولہ ھذا اشارۃ الی السوال الثالث ای ھذا الاعتراض ھو سبب الفراق یعنی لفظ ہذا اشارہ است بسوی سوال سوم یعنی این اعتراض سبب فراق است قولہ ھذا فراق حصل بینی و بینك فاضیف المصدر الی الظرف یعنی گفتہ اند پس معنی این جملہ چنین شود کہ خضر میگوید بہ موسیٰ این فراقیست کہ حاصل شد میان من و تو پس مضاف کردہ شدہ است مصدر بہ سوی ظرف و از قفال محکی گشتہ کہ گفت بعض اہل عربیت میگویند بدرستیکہ لفظ بین برای وصل میاید لقولہ لقد تقطع بینکم پس معنی چنین شود کہ ھذا فراق بیننا یعنی ھذا فراق انتفا لنا این مانند قول قائلی است کہ میگوید یا خزی اللہ الکاذب منی ومنك ای احقنا ھلاکا زجاج نیز ہمچنین گفتہ است **اقول** بہر حال معنی مقصود از آیت آنست کہ ہرگاہ معلوم شد کہ موسیٰ برای تقلید نرفتہ بود بلکہ برای تحقیق اعلمیت بود پس این لازم ندارد کہ زمان طویلی انجا مکث نماید و امت و شریعت خود را والی و وارث گذارد این است کہ حضرت موسیٰ علیہ السلام ہمینکہ دو سوال کرد خواست کہ بین بعد افتراق حاصل شود پس عمدًا برای آینده سوال کردن ہمین افتراق و ترک مصاحبت را موسیٰ با خضر شرط کرد چون تحمیل این شروط اختیاری موسیٰ نبود عمدًا در اقامۂ جدار سوال کرد و خضر حسب قرارداد خود موسیٰ سوال کردن او را برای افتراق عذر گردانید و گفت ھذا فراق بینی وبینك سانبئك بتاویل مالم تستطع علیہ صبرًا یعنی اینک وقت فراق حسب قرارداد خود تو ای موسیٰ میان من و تو رسید ساخبرك بجملۃ ھذہ المسائل الثلاثۃ یعنی عنقریب است کہ حالا چون زمان افتراق رسید علت و حکمت این ہر سہ مسئلہ را برای تو بیان کنم و ہمین عین مطلوب موسیٰ بود پس بنا بر این وجہ بالمرۃ نہ اعتراض بہ عصمت و نبوت موسیٰ و خضر لازم آید نہ قدح در نفس این آیات مبارکہ وارد گردد **لبعض** مفسرین بلاشبہہ در معنی این آیات مجیدہ تصرف کردہ اند و باز در تاویل آن بچنین عذر بدتر از گناہ کوشیدہ و از مطلب دور رفتہ اند کہ میگویند قصۂ موسیٰ و خضر علیہم السلام از معضلات قرآن است ولاکن بنظر قاصر اینجا سر آنہا از غلط فہمی خود این واقعہ را از معضلات قرآن گمان کردہ اند و اگر نہ کلام اللہ المنعام بغرض ابداء انام آمدہ است نہ برای لغز انیدن اقدام این گمان ایشان افترا و بہتان است بر قرآن ہرگاہ خبیر بصیر نظر تعمق کند درین وجوہ تفسیر کہ این اقل الانام

درسان معنی لفظ تاویل مے فرماید

بیان آنکہ لفظ ہذا اشارہ بچیست و تفسیر آیت شریفۂ فراق

بیان شبہۂ بعض مفسرین در واقعہ موسیٰ و خضر علیہم السلام

۱۲ ۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

به صراحت تمام در اینمقام در تفسیر این آیات بیان کرده و در اصل مرام واقعه این هر دو بزرگوار علیهم السلام به اثبات اقدام تسلیم نماید و بالمرة لفظی در همه این آیات محل اعتراض در عصمت و نبوت ایشان مشاهده نکند آنچه در بعض روایات آمده است که بر موسی فراق خضر علیهم السلام خیلی اصعب و اشق بود منافی و مخل نتوان شد باین که موسی این اصعب صعوبات را چرا خود خواست زیرا که انتخاب شریعت و کتاب مستقل مبعوث برسالت شد بوجه ابلاغ و تبلیغ احکام دین خود و اهداء و ارشاد امت خود نمیتوانست از این بیشتر در صحبت خضر سر برد و برای در یافتن علم دانستن این سه فعل هم کافی بود پس هر چند موسی نظر به ابلاغ این احکام ضروریه شرع خود خواستگار فراق شد لاکن عقل شاهد است که بالضرورت چنین پیغمبر اعلم راترک مصاحبت پیغمبر اعلم قلبا میباید شاق گذشته باشد پس این روایات را مخل و منافی به اصل نمیتوانیم شمرد چنانچه آورده اند که مرویست از موسی پرسیدند که از سختی های دنیا از جور فرعون و غیر آن کدام بر تو دشوار تر بود گفت اینکه خضر علیه السلام مرا گفت هذا فراق بینی و بینك از همه صعوبات اصعب و شاق بر من گذشت بحث سابع اما السفینة فکانت لمساکین یعملون فی البحر فاردت ان اعیبها و کان وراءهم ملك یاخذ کل سفینة غصبا بدانکه در لغت عرب فقر صوری و مسکنت مترادف المعنی میباشند و لاکن اهل لغت را اختلاف واقع شده است در اینکه از این هر دو سوء الحال کدام یکی میباشد جمعی گفته اند مساکین محاویج اند زیرا که از سوال بکف مکفوف و سکان اند اما فقراء ازایشان احوج و اسوء الحال اند بهمین مختار شافعی وغیره است و احتجاج او بهمین آیت زیرا بحث است که میگوید ان حال الفقیر فی ضر و الحاجة اشد من حال المسکین لانه تعالی سماهم مساکین مع انهم کانوا یملکون تلك السفینة یعنی حال فقیر در ضرر و حاجت اشد است از حال مسکین زیرا که حق تعالی به مساکین نامیده است ایشانرا مع اینکه ایشان مالک سفینه بودند و ابو حنیفه و ابن درید و یونس بخلاف و عکس این گفته اند در دعای نبوی صلعم وارد گشته اللهم احینی مسکینا و امتنی مسکینا و احشرنی فی زمرة المساکین انتهی محققین گفته اند مراد اینجا از مسکنت خضوع و خشوع و رضاء بالیسر و عدم تکبر و غرور است و اینکه حب فقراء و سلوك طریق در معاش داشته باشد و امثال آن نه مسکنت که مرادف فقر صوری بود در الجمان آورده است که حضور نبوی فداه روحی فرمود روز قیامت منادی ندا میکند از قبل رب العزت کجایند آنانکه مساکین و فقراء را اکرام میکردند تا در بهشت روند و امروز برایشان باکی و خوفی نباشد و کجایند آنانکه بیمار پرسی و درویش داری میکردند پس ایشانرا آورده بر نیر های نوری نشانند و در آنوقت مردمان بحساب مشغول باشند و نیز مرویست که حضور نبوی فداه روحی فرمود مسکین را زجر مکن در هر گاه چیزی خواهد ردش مکن و لو دانهٔ خرما باشد میباید که مسکین را دوست داری و بخویشتن نزدیك داری تا خدا ترا برحمت خویش نزدیك گرداند اما لفظ وراء در ورائهم اگرچه وضعا استعمال شود برای چیزی که عقب و پشت سر باشد و لاکن بنحو در استعمال این لفظ دو وجه احتمال داده اند یکی آنکه مراد از ورائهم آنست که کان امامهم ملك یاخذ هکذا یعنی از ایشان پیشتر بود پادشاهی که کشتیها را بغصب میگرفت فراء میگوید که استعمال وراء در معنی امام جائز است نظیر این است آیت مجیده و من ورائهم جهنم ای امامهم و نیز آیهٔ مجیدهٔ و یذرون ورائهم یوما ثقیلا و تحقیق مرام این است ان کل ما غاب عنك فقد توارى عنك و انت متوار عنه پس هر آنچه که از تو غائب است وراء تو میباشد و امام الشی و قدامه وقتی که غائب و متوار باشد از او پس اطلاق لفظ وراء بر آن جائز است دیگر آنکه احتمال دارد ان یکون الملك کان من وراء الموضع الذی ترکب منه صاحبه و کان مرجع السفینة علیه یعنی میتواند که باشد که پادشاه بوده باشد وراء آن موضع که سوار میشود از آنجا صاحب آن و بود مرجع سفینه در آنموضع و هر گاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست پیشتر از آنکه در تفسیر این آیت سخن رانیم تمهید ضروری متعلق این بیان کرده ناشیم تمهید این مرام آن است که محققین گفته اند ان احکام الانبیاء صلوات الله علیهم مبنیة علی الظواهر کما قال علیه السلام نحن نحکم بالظواهر و الله یتولی السرائر و هذا العالم ما کانت احکامه مبنیة علی ظواهر الامور بل کانت علی الاسباب الحقیقیة الواقعة فی نفس الامر و ذلك لان الظاهر انه یحرم التصرف فی اموال الناس و فی ارواحهم و فی المسئلة الاولی و فی الثانیة من غیر سبب ظاهر یبیح ذلك التصرف لان تخریق السفینة تنقیص لملك الانسان من غیر سبب ظاهر و قتل الغلام تفویت لنفس معصومة من غیر سبب ظاهر و الاقدام علی اقامة ذلك الجدار الماثل فی المسئلة الثالثة یحل التعب و المشقة من غیر سبب ظاهر و فی المسائل الثلاثة لیس حکم ذلك العالم فیها عن الاسباب الظاهرة المعلومة بل کان ذلك

در بیان فرق میان مسکین و فقیر گوید

در بیان معنی لفظ وراء گوید

بیان تمهید بر سبیل قاعده کلیه در افعال حضرت علیه الصلوة والسلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

العلم مبنیاً علی اسباب معتبرة فی نفس الامر وهذا یدل علی ان ذلک العالم کان قد اتاه الله قوة عقلیة قد یرتقی ان یشرف علی بواطن الامور ویطلع بها علی حقائق الاشیاء فکانت مرتبة موسی علیه السلام فی معرفة الشرایع والاحکام بناء الامر علی الظواهر وهذا العالم کانت مرتبته الوقوف علی بواطن الاشیاء وحقائق الامور والاطلاع علی اسرارها الکامنة فبهذا الطریق ظهر ان مرتبته فی العلم فوق مرتبة موسی علیه السلام لحضا آنکه گفته اند احکام انبیاء علیهم السلام برظواهر مبنی میباشد چنانکه پیغمبر صلعم میفرماید ما معاشر انبیا حکم میکنیم بظواهر وخدای تعالی متولی سرایر میباشد ولاکن احکام خضر علیه السلام برظواهر مبنی نبودند بلکه بر اسباب حقیقیه واقعه فی نفس الامر مبنی بودند زیرا که معلوم است بحسب ظاهر در اموال ناس ودر ارواح آنها تصرف کردن حرام است در مسئله اولی واما در صورت ثانیه که واقعیت امر باشد بغیر سبب ظاهر این تصرف جائز است زیرا که تخریق سفینه تنقیص ملک انسانست به غیر سبب ظاهر وقتل غلام تفویت نفس معصومه است بغیر سبب ظاهر واقدام براقاسه این جنس امور مایل محمول اتعب والمشقت است به غیر سبب ظاهر ودر هر سه این مسایل حکم خضر از اسباب ظاهره معلومه نیست بلکه حکم این هر سه مسئله بر اسباب معتبره فی نفس الامر مبنی بود در این دلیل است که خدا تعالی خضر علیه السلام را قوه عقلیه عطا فرموده بود که مقتدر شد بر اینکه مشرف شود بر بواطن امور ومطلع گردد بر حقایق اشیاء پس مرتبه موسی علیه السلام در معرفت شرایع واحکام بناء الامر برظواهر بوده است واما خضر پس بود مرتبه او در وقوف بر بواطن امور وحقایق اشیاء واطلاع بر اسرار آنها پس باین طریق ظاهر شد بدرستیکه مرتبه او در علم فوق مرتبه موسی علیه السلام بود **اقول** به تفصیل تمام تحقیق این مرام مرتبه علمیه موسی وخضر قول فیصل بالبراهین القاهرة القاطعة متعلق بلکه مرتبه علم تمامی انبیاء علیهم السلام در شروع این واقعه در مجلد پانزدهم نوشته ایم اینجا احتیاج تکرار نیست **وچون** اجمالا این معنی معلوم شد پس باید دانست که قاعده کلیه چنین است ان عند تعارض الضررین یجب تحمل الادنی لدفع الاعلی یعنی بدرستیکه وقت تعارض دو نوع ضرر واجبست حمل کردن ضرر ادنی برای دفع ضرر اعلی همین قاعده کلیه اصل معتبر است در هر سه فعل خضر علیه السلام چنانچه هر یکی را در محل خود بالتفصیل بیان کنیم انشاء الله تعالی **پس** بنا بر همین اصل وقاعده کلیه باید دانست که خضر علیه السلام دانسته بود که اگر آنجناب سفینه را معیوب نکند به تخریق هر آئینه پادشاه ظالم آنرا ظلما بگیرد وغصب نماید پس مالکان کشتی از منافع آن محروم شوند پس در اینصورت تعارض واقع شد میان اینکه آیا به تخریق معیوب سازد کشتی را تا در ملک مالکانش باقی ماند ویا اینکه تخریق نکند تا پس پادشاه ظالم اورا غصب نماید ومنافع آن بالکلیه ازیشان فوت شوند پس در اینصورت تعارض شبهه نیست که ضرر اول قلیل است به مقابله ضرر ثانی که غصب شدن باشد فوجب تحمله لدفع الضرر الثانی الذی هو اعظمهما انیست که خضر علیه السلام

در بیان حکمت وعلت باطنه فعل اول خود نمود واما السفینة فکانت لمساکین یعملون فی البحر فاردت ان اعیبها وکان وراءهم ملک یاخذ کل سفینة غصبا مراد خضر علیه السلام ازین کلام آنست که ما کان مقصودی من تخریق تلک السفینة تغریق اهلها بل مقصودی ان ذلک الظالم کان یغصب السفن الخالیة عن العیوب فجعلت هذه السفینة معیبة لئلا یغصبها ذلک الظالم فان ضرر هذا التخریق اسهل من الضرر الحاصل من ذلک الغصب یعنی که نه خضر میگوید ای موسی مقصود من از تخریق این سفینه غرق کردن اهل آن نبود بلکه مقصود آن بود که این پادشاه ظالم کشتیهای غیر معیوب را غصب میکرد پس این کشتی را من معیوب گردانیدم تا که این کشتی را غصب نکند پس این ظالم بدرستیکه ضرر این تخریق سفینه اسهلست از ضرر یکه حاصل شود از غصب این سفینه **اقول** اصل آنست که آن کشتی مال مساکین ومحتاجان بود که دوازده برادر بودند تنخبفر از ایشان بیمار وازکار وامانده ودنجفر دیگر ملاحان بجهت تحصیل معیشت کار میکردند در دریا پس خضر میگوید به موسی خواستم بحکم خدا آنکه او را سوراخ سازم وعیب ناک گردانم وپشت در پیش روی ایشان پادشاهی که او را **جلندی** ابن کرکر ویا **منوله** ابن جلندی ازدی میگویند ودر لباب **التنزیل** گفته که اسم این پادشاه **هدد ابن بدد** بوده است او هر کشتی درست را میگیرد وبغصب یعنی از کشتی بانان بازمی ستاند من آن کشتی را معیوب کردم تا او را غصب نکند وآن محتاجان بکلی محروم نگردند حق **نظم** تا خران اعیبها از جمله وکان وراءهم ملک ارادهٔ تعییب مسبب از خوف غصب وتقدیم آن بجهة عنایت است آیت دلیل ملت بر انکه مساکین اگر قادر بر مالی باشند که وفا بقوت سنه او از مسکنت بیرون نمیرود **عکرمه** گفت از عبد الله عباس که آن کشتی هزار رونا قیمت داشت **وآیت** دلیل است که مساکین آن باشند که او را ملکی باشد به مقداریکه کفافش نکند **اشکال** آیا تصرف در مال وملک غیر مثل خضر علیه السلام از جنس

در بیان علم وحکمت خرق سفینه گوید

قول مفسر در تفسیر آیت مجیده خرق سفینه گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جائز است برای مثل این غرض بانه جواب اصل آنست که جواز و عدم جواز چنین احوال مختلف میشود بحسب اختلاف شرایع پس میتواند که این فعل جائز بوده باشد در شریعت خضر علیه السلام و آنا در شریعت حضور خاتم الانبیاء فداه روحی جائز نیست مگر در وقت خاص بحالت مخصوصه مثلاً اگر ما را علم حاصل شود که قطاع الطریق تمامی ملک زید را خواهد گرفت ولاکن هرگاه بعض آن مال را به قطاع الطریق دهیم باقی را ابقا خواهد کرد ظاهر است که در اینصورت تصرف در مال غیر جائز خواهد بود بلکه چنین تصرف احسان ما به مالک آن مال خواهد بود اشکال دراین آیت مالکان سفینه را چرا باسم مسکین یاد فرموده و حال آنکه نزد قومی مسکین محتاج تر از فقیر میباشد جواب مشتمل بر چند وجه تواند بود منها در اینجا مراد از مسکنت فقر نیست بلکه مقصود از وصف مسکنت عدم ناصر و انقطاع حیله است کما یقال لمن لا حیلة له و لا ظهر له مسکین و بهضمه انه مسکین و مستضعف اگرچه او کثیر المال واسع الحال باشد و یجری هذا المجری ما روی عنه علیه السلام مسکین رجل لا زوجة له و انما اراد وصفه بالعجز و قلة الحیلة و ان کان ذا مال واسع منها آنچه جواب این اعتراض علامه سید مرتضی علیه الرحمه گفته این است که ان السفینة الواحة البحریة التی لا یعیش الا بها و لا یقدر علی التکسب الا من قبلها کالدار التی تسکنها الفقیر هو و عیاله و لا یجد سواها هو مضطر الیها و منقطع الحیلة الا منها فاذا انصاف الی ذلک ان تلک السفینة لجماعة فی السفینة حتی یکون له منها الجزء الیسیر کان اسوء حالا و اظهر فقرا منها لفظ مساکین به تشدید سین و فتح نون هم قرائت شده است پس بنا بر صحت این روایت میتواند از مساکین اینجا نجلاء مراد بوده باشد فقد سقط السوال و هو انعالم اشکال جمله و کان و رائهم ملک یاخذ کل سفینة غصبا صحیح نباشد زیرا که انسان سالم میماند از شر کسیکه عقب سر بوده باشد جز این نیست که حذر کردن لازم است از شر و مکر کسیکه از پیش روی آینده باشد جواب در شروع بحث گفتیم که لفظ وراء بهر دو معنی امام و خلف تعبیر میشود پس در اینجا محمول بر معنی اول است نه ثانی و شاهد است بر این آیت مجیده و من ورائه جهنم یعنی من قدامه و بین یدیه و شاعری هم گفته است شعر لیس علی طول الحیوة ندم ٭ و من ورائ المرء ما لا یعلم و دیگری چنین گفته است لیس فوری ان تراخت منیتی ٭ لزوم العصی تحنی علیها الاصابع و شبهه نیست که در این همه جا مراد از لفظ وراء قدام است بعض اهل العربیة گفته اند انما صلح ان یعبر بالوراء لعلم انه لا بد من بلوغه ثم سبقه و تخلیقه فتقول العرب البوده سوف تاتیک و هو یعنی فقال لانه قد علم انه لا بد من انه یبلغ البوده ثم یسبق و میتواند که در نوجه دیگر باشد و هو انه یجوز ان یرید ان ملکا ظالما کان خلفهم و فی طریقهم عند رجوعهم علی وجه لا انفکاک لهم منه و لا طریق لهم غیر المرور به فخرق السفینة حتی لا یاخذها اذا عادوا علیه یعنی جائز است که مراد چنین باشد بدرستیکه پادشاه ظالم عقب سر ایشان وقت مراجعت در میان راه ایشان بود در وقتی که ایشان را انفکاک از ممکن نبود و نه غیر از این دیگر راهی برای مرور بود که از آنراه می گذشتند پس خضر علیه السلام خرق سفینه کرده باشد تا در وقت معاودت و مراجعت آن پادشاه ظالم کشتی را از ایشان نگیرد و مزید بر این ممکن است که آن پادشاه ظالم بر وجه اتباع و طلب عقب سر ایشان رفته باشد و هو العالم در مجلد نبوت بحار علامه مجلسی در علل الشرایع آورده است سمعت ابا جعفر محمد ابن عبد الله بن طیفور الدامغانی الواعظ ببغداد یقول فی خرق الخضر السفینة و قتل الغلام و اقامة الجدار ان تلک اشارات من الله تعالی لموسی و تعریضات الی ما یرید من تذکیره لمن سابقه الله عز و جل بنعمه علیها و علی مقدارها من الفضل ذکره لخرق السفینة انه حفظه فی الماء حین القته امه فی التابوت و القت التابوت فی الیم و هو طفل ضعیف لا قوة له فاراد بذلک ان الله حفظک فی التابوت الملقی فی الیم هو الذی یحفظهم فی السفینة انتهی بقدر الحاجة ملخصا مقصود آنست که در این افعال خضر علیه السلام من الله برای موسی علیه السلام اشارات و تعریضات اند سوی آنچه میخواهد بیان کردن آن از منتهای سابقه خدا تعالی بر خود که متذکر گردانیده است او را بر آنها و بر مقدار آنها از فضل ذکر آن بخرق سفینه که او تعالی عز و جل محفوظ داشته است آنرا در آب وقتی که القاء کرده است او را مادر او در تابوت و رها نموده است آن تابوت را فی الیم و حال آنکه او در آنوقت طفل ضعیف بود که هیچ قوت و قدرت نداشته پس خواسته است اینکه ظاهر گرداند بدرستیکه آنکسی که ترا در تابوت محفوظ داشته که ملقی فی الیم بودی همان خدای تعالی میتواند این مساکین را در این سفینه سوراخ شده هم محفوظ دارد اشکال از همه این قیل و قال موسی و خضر علیهما السلام معلوم شد که بالیقین خدا تعالی خضر را بر بواطن و حقایق اشیاء مطلع گردانیده است فی نفسها و تعلم این نوع علم برای احدی ممکن نیست ولاکن رفتن موسی نزد او بغرض تحصیل علم بود پس بر خضر واجب بود که علی بر وجه ظاهر کند که تعلم و تعلیم

جواب اشکال بانکه خضر علیه السلام در آنملک جایز بود بانه

جواب اشکال بانکان سفینه را چرا مساکین نامیده

وجوه مختلفه در جواب اشکال لفظ وراء به معنی امام ۱۲

تعریض عجیب در خرق سفینه بدریا انداختن موسی علیه السلام در طفولیت

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

آن ممکن بود و این هر سه مسائل افعال خضر علومی اند که تعلیم آنها ممکن نیست پس بذکر و اظهار آن چه فائده تواند بود **جواب** در رد این اعتراض آنچه رازی گفته حسب ذیل است ان العلم بظواهر الاشیاء یمکن تحصیله بناء علی معرفت الشرایع الظاهرة و اما العلم ببواطن الاشیاء فانما یمکن تحصیله بناء علی تصفیة الباطن و تجرید النفس و تطهیر القلب عن العلائق الجسمانیة و لهذا المعنی قال تعالی فی صفة علم ذلک العالم و علمناه من لدنا علما فثبت ان موسی علیه السلام لما کملت مرتبته فی علم الشریعة بعثه الله الی هذا العالم لیعلم موسی علیه السلام ان کمال الدرجة فی ان ینتقل الانسان من علوم الشریعة المبنیة علی الظواهر الی علوم الباطن المبنیة علی الاشراف علی البواطن و التطلع علی حقایق الامور ملخصاً آنکه گفته بدرستیکه علم بظواهر اشیاء ممکن است تحصیل آن بنا بر معرفت شرایع ظاهره و اما علم ببواطن اشیاء پس جز این نیست که تحصیل آن ممکن است بر تصفیه باطن و تجرید نفس و تطهیر قلب از علایق جسدانیه بنا بر همین معنی حق تعالی در صفت علم این عالم میفرماید و علمناه من لدنا علما یعنی ما او را از نزدیک خود علم عطا فرمودیم و پس ازین هرگاه که موسی علیه السلام در علم شریعت بمرتبه کمال رسید حق تعالی او را بسوی این عالم مبعوث کرد تا بداند موسی هنگام کمال در چه این است که انسان از علوم شریعت که مبنی علی الظاهر اند منتقل شود بسوی علوم باطنه که مبنی اند بر اشراف بواطن و بر مطلع شدن بر حقایق امور

قول سقیم است آنچه رازی فخر حسنیان استدلال نموده چه این گروه فی الحقیقة از مدارج النبوة بالمرة ناواقف اند که انبیاء علیهم السلام را هیچ کس از خود تصور کنند در این استدلال او حمله بزرگے است بر نبوت موسی و ذات شریف او که تصفیه باطن و تجرید نفس و تطهیر قلب عن العلائق الجسدانیه را از جناب موسی بصریح العباره سلب نموده است و انیقدر نه فهمیده که هرگاه خضر غیر او لو العزم تصفیه باطن و تجرید نفس و تطهیر قلب از علایق جسمانیه داشته باشد چگونه میشود که مثل موسی غیر او لو العزم صاحب الشریعة و الکتاب باشد و لاکن تصفیه باطن و تجرید نفس و طهارت قلب از علایق بدنیه نداشته باشد پس احسن آنست که بجواب این اعتراض گفته آید که حق تعالی خضر علیه السلام را مخصوصاً در این چند امور مطلع گردانیده و اما موسی علیه السلام در تمامی علوم دیگر بدرجه کمال بود پس تصفیه باطن و تطهیر قلب آنجناب را حاصل بود و اگر نه تشریف مکالمه الهیه بآنجناب حاصل نمیشد و هو العالم بالصواب

بحث ثامن و اما الغلام فکان ابواه مومنین فخشینا ان یرهقهما طغیانا و کفرا فاردنا ان یبدلهما ربهما خیرا منه زکاة و اقرب رحما بدانکه قراء اختلاف کرده اند در لفظ یبدلهما نافع و ابو عمرو بفتحهٔ باء و تشدید دال خوانده اند همچنین در سوره **قلم** و عسی ربنا ان یبدلنا و نیز در تحریم ان یبدله ازواجا و باقی قراء بسکون باء و تخفیف دال قرائت نموده اند و این هر دو لغت اند ابدل یبدل و بدل یبدل و اما لفظ رحما نیز مختلف القرائت است **ابن عامر** بدا حدے الروایتین از ابی عمرو بضمهٔ حاء رُحما خوانده است و **دیگران** بسکون و این هر دو نیز دو لغت اند مثل نکر و نکر و شغل و شغل و اما لغت و اشتقاق لفظ زکیة در تفسیر سوال موسی اقتلت نفسا زکیة در ختم مجلد خامس عشر مذکور شد احتیاج به تکرار نیست و هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که این قول خضر علیه السلام در بیان علت فعل دویم خود است برائے موسی علیه السلام که میگوید ای موسی آما پیش گشته گشته پس بود ند پدر و مادر او مومنین گردیدگان پس ترسیدیم یعنی بحبت الهام خدا تعالی کراهت داریم یا دانسته ایم و از **ابن عباس** مرویست که خوف خضر بحجته اعلام حق تعالی بود با او بهر حال گفت که پس ترسیدیم آنکه در رساند بدیشان سرکشی و ناپاکی و کفران نعمت یعنی بافسق و کفر او در سازند بحبت مهربانی که والدین را بر ولد میباشد و آن در ساختن موجب کفر و طغیان ایشان گردد پس خواستیم ما آنکه بدلی دهد ایشان را پروردگار ایشان فرزندے بهتر از او از روے طهارت و پاکیزگی یعنی از لوث گناه و شوب اخلاق رذیله مزکی مانند و نزدیکتر از روی نجشایش و مهربانی بر پدر و مادر از **ابن عباس** مرویست که حق تعالی عزوجل بعوض آن پسر ایشان را دختر ے داد و پیغمبرے او را بعقد آورد و هفتاد پیغمبر از نسل او پدید آمدند و این قول از جناب **ابی عبد الله** علیه السلام نیز مروی شده اما روایت **قتاده** آنست که پسر بوجود آمد پدر و مادرش خرم شدند و چون او را بکشتند دل تنگ شدند اگر بماندی ایشان را هلاک کردے پس بنده باید که بقضاے خدای تعالی راضی شود که آنچه قضا کند بهتر باشد اگر چه بنده از آن کاره باشد مفسرین اختلاف کرده اند که این پسر آیا بالغ بود یا نابالغ بعضی گفته اند ان ذلک الغلام کان بالغا و کان یقطع الطریق و یقدم علی الافعال المنکرة و کان ابواه یحتاجان الی دفع شر الناس عنه و التعصب له و تکذیب من رمیه بسبب من المنکرات و کان یصیر ذلک سببا لوقوعهما فی الفسق و ربما ادی ذلک الفسق الی الکفر یعنی بدرستیکه این پسر مقتول بالغ بود و قاطع طریق و بر افعال منکره اقدام میکرد و مادر و پدر او همیشه در دفع شر از و مشغول بودند و کسی که او را دارای منکرات

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بمنکرات میکردند بانیوجه ایشان درفسق مبتلا میشدند وبسا است که این فسق ایشانرا بالکفر مودی میشد وجمعی گفته اند انه کان صبیا ولکن الله تعالی علم منه انه لو صار بالغا لحصلت منه هذه المفاسد یعنی آن پسر مقتول نابالغ بود مگر اینکه حق تعالی عزوجل میدانست که اگر او بالغ شود این مفاسد از و صادر شوند **اشکال** خشیت بمعنی خوف میباشد ودر اینموقع استعمال آن در محل غلبه ظن شده است پس آیا جائز است که انسان بغیر از حصول یقین محض بنا بر ظن خود بر قتل انسان اقدام کند ودیگر اینجا چرا خشیت را بخود نسبت کرد واراده را بخدا یتعالی نسبت ساخت **جواب** دراصل این اعتراض بر دو مطلب مشتمل است اوّل بر مسئله ظن که معترض شبهه کرده است چه ظن انبیاء بمحل یقین میباشد زیرا که ایشان علیهم السلام بالرأی والقیاس متعبد فعلی نمیشوند رازی هم قایل شده که ظن خضر علیه السلام چون مؤکد بوحی خدای تعالی بود لهذا در جواز آن کلامی نیست ثانی وجه نسبت خشیت بخود پس باید دانست که محققین چنین گفته اند که در اینمقام از خشیت مراد علم است چنانکه حق تعالی عزوجل فرموده است وان امرأة خافت من بعلها نشوزا واعراضا **وقوله** الا ان یخافا ان لا یقیما حدود الله **وقوله** عزوجل وان خفتم عیلة وهمه این مقامات خوف وخشیت بمعنی علم است وبنا بر انیوجه گانه خضر چنین میگوید انی علمت باعلام الله تعالی لی ان هذا الغلام متی یقض کفرا بواه ومتی قتل بقیا علی ابویهما فصادت بتقیته مفسدة ووجب اختزامه بهذا قول سید مرتضی در تنزیه الانبیاء وقول علامه مجلسی در بحار است یعنی خضر گانه میگوید بدرستیکه من دانستم به اعلام خدا یتعالی که این پسر هرگاه باقی ماند مادر و پدر او کافر شوند وهرگاه قتل کرده شود دین ابوین او بر ایمان باقی ماند پس بقای او مفسده بود لهذا اهلاک او واجب گشت سید مرتضی علیه الرحمه ومجلسی وغیرهما در اینمقام گفته اند لا فرق بین ان یمیت الله الشخص بامر قبله یعنی فرقی نیست در اینکه آنعلام را خدا یتعالی بمیراند یا بقتل او امر فرماید چه مقاد هر دو یکی است که موت باشد بعضی گفته اند که اینجا مراد از خشیت خوفی است که بدون یقین وقطع باشد واین جواب کسی است که میگوید غلام مذکور کافر نبود وبوجه کفر مستحق قتل گردید وانصاف الی استحقاقه ذلک بالکفر خشیة ادخال ابویه فی الکفر وتزیینه لهما **وجماعتی** میگویند که اینجا خشیت بمعنی کراهت تواند بود چنانچه میگویند فرقت بین الرجلین خشیة ان یقتتلا که بمعنی کراهت ذلک باشد یعنی مفارقت کردم درمیان دو نفر بکراهت مقاتله آنها **اقول** بنا بر وجه وتاویلی که ما گفتیم خشیت بمعنی علم است ممتنع نیست اضافت آن الی الله تعالی پس مخفی نماند که در کلمه خشینا **مفسران** را تردد است که کلام حضرت یا مقوله قول حق تعالی ودر هر شقی اشکالی اگر قول خدای عزوجل است که خضر طریق هدایت گفت پس خوف وخشیت بذات منزه آفریدگار تعالی نسبت ندارد وقرینه یا اشاره هم نیست تا حکایت توان گفت وبعد ازین صورت کلمه فاردنا کلام محکیست پس اینها از سوق کلام بیگانه میشود اگر لفظ خشینا را بمعنی کرهنا بعضی قرار داده اند مذکوره اولین باین تاویل برطرف میگردد واما دو اشکال باقی میماند ودر صورتیکه این کلام خضر علیه السلام باشد اسلوب سخن از متکلم واحد تغییر یافته بتکلم مع الغیر چرا مبدل شد در سخن پیش نبی وارث بوحدت گفته ودر هر فعلی خضر تنها بود پس احسن تفسیر مطابق عقل ونقل چنین است که گوئیم خشینا وارد نا کلام خضر است که خدا یتعالی حکایت کرده نه بالعکس پس هرگاه خشیت اینجا بمعنی خوف باشد بالضرورة از انفعالات نفسانی است ورود وقبول آن تعلق دارد ومحل آن قلب است چنانچه در قرآن آمده وتقلبه مطمئنا پس نفس وعقل وقلب که در وقوع خوف وخشیت شریک اند متعدد اند صیغه جمع ازین جهته است وهمچنین درین اراده نیز هر سه شریکند بخلاف مقام مفارقت که آنجا سیکل محسوس منظور است پس بنی باید گفت وبرای اراده شکستن کسی حکم عقل کافی است پس چون جهته واحد است اردت مناسب است فافهم وتدبر **در علل الشرایع** بروایت طویلی در علل افعال ثلثه خضر علیه السلام نقل فرموده است که بقدر حاجت نقل نمائیم سمعت ابا جعفر محمد ابن علی الشاه ابن طیفور الدامغانی الواعظ بفرغانه یقول الی ان قال **واما** قتل الغلام فانه کان قد قتل رجلا فی الله عزوجل وکانت تلک زلة عظیمة عند من لم یعلم ان موسی نبی قد کوه بذلک منته علیه حین دفع عنه کید من اراد قتله **اشکال** هرگاه بودن غلام جناب خضر علیه السلام اعتراف کرده است بقوله خیرا منه زکاة **جواب** اصل آنست که ذکر کردن خضر لفظ زکاة در اینجا بمقابله قول موسی علیه السلام که گفت اقتلت نفسا زکیة بغیر نفس پس خضر علیه السلام بجواب آنجناب گفت اردنا ان یوفق الله هذا بن ابوین خیرا لهما لا نحن وهذا ولد لا یکون خیرا منه کما ذکرته من الزکاة یعنی ما خواستیم که خدا یتعالی عطا فرماید والدین او را عوض این پسر که از و بهتر باشد چنانکه تو زکات او را بیان فرمودی **بعضی** در معنی این آیت فرموده اند ای اردنا ان یرزقهما الله تعالی ولدا خیرا من هذا الغلام زکاة ای دینا وصلاحا یعنی خضر علیه السلام فرمود که ما خواستیم حق تعالی پسری بهتر ازین غلام که از روی دین وصلاح نیکو باشد از و والدینش را رزق کند در تفسیر کبیر فخر رازی گفته است ویکون المراد من الزکاة الطهارة فکان موسی قال اقتلت نفسا طاهرة لانهما وصلت الی حد البلوغ فکانت زاکیة طاهرة عن المعاصی فقال العالم ان تلک النفس وان کانت زاکیة طاهرة فی الحال الا انها

جواب اشکال لفظ خشیت وارد نا گوید

بیان اختلاف مفسرین در معنی لفظ خشیت نمی فرماید

جواب اشکال اعتراف خضر بزکاوت غلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

علم منها انها اذا بلغت اقدمت علی الطغیان والکفر فاردنا ان یجعل لهما ولدا اعظم زکاة وطهارة منه وهو الذی یعلم الله منه انه عند البلوغ لا یقدم علی شیئ من هذه المحظورات **ومن** قال ان ذلک الغلام کان بالغا قال المراد من صفة نفسه بکونها زاکیة انه لم یظهر علیه ما یوجب قتله یعنی مراد از زکات طهارت است پس موسی علیه السلام گفت آیا خضر آیا نفس طاهر پاک را قتل کردی چه او بحد بلوغ نرسیده است پس از معاصی پاک وطاهر بود خضر بجواب موسی گفت بدرستیکه این نفس اگرچه زکی طاهر فی الحال بود مگر آنکه خدای تعالی از وی دانسته که هرگاه او بحد بلوغ رسد بر طغیان وکفر اقدام نماید پس ما خواستیم که حق تعالی برای والدین او ازین بهتر واعظم زکاوت وطهارت پسری عطا فرماید که حق تعالی میداند که چون این پسر بحد بلوغ برسد هرچیزی از محظورات اقدام نخواهد کرد وکسی که گفته است این غلام بالغ بود میگوید مراد از صفت نفس او زکات آنست که او ظاهر نمیکند آنچه موجب قتل او تواند شد **واما** جملة اقرب رحما صفت ثانیه است برای آنفرزند که مقصود خضر علیه السلام بود وچونکه رحما به معنی رحمت و عطوفت است پس معنی جمله چنین شود ای یکون هذا البدل اقرب عطفا ورحمة بابویه بان یکون اثر بهما واشفق علیهما او هو العالم **اشکال** هرگاه مردن آن غلام اولی از بقای او بود پس چرا حق تعالی او را موت نداد ومخصوصا به قتل خاتمه زندگی او گردانید **جواب** حقیقت الامر آنست که حکمت در امر حق تعالی بقتل غلام با آنکه قادر بود بر ازالهٔ حیات وی موت یا بجهت آن بود که مصلحت الهی در آن بود که پدر ومادر او به ایمان راسخ نشوند مگر به قتل پسر خود و با آنکه قتل موجب اعواض کثیره مقبوله شود وهو العالم بالصواب

بحث تاسع واما الجدار فکان لغلامین یتیمین فی المدینة وکان تحته کنز لهما وکان ابوهما صالحا فاراد ربک ان یبلغا اشدهما ویستخرجا کنزهما رحمة من ربک این قول خضر علیه السلام است در بیان حکمت فعل سوم او که اقامه جدار فرمود **مفسرین** در آیت گفته اند فقد اجاب الخضر علیه السلام عنها بان الله تعالی اراد بها ان کان تحت ذلک الجدار کنز وکان ذلک الکنز لیتیمین فی تلک المدینة وکان ابوهما صالحا ولما کان ذلک الجدار مشرفا علی السقوط ولو سقط لضاع ذلک الکنز فاراد الله ابقاء ذلک الکنز علی ذینک الیتیمین رعایة لحقهما رعایة لحق صلاح ابیهما فامر بالاقامة ذلک الجدار رعایة لهذه المصالح لخصوصا انگه پس بتحقیق خضر علیه السلام جواب داده است از فعل سوم خود با اینکه او را دعای بسوی اقامهٔ جدار این بود که زیر آن کنز وخزانه بود درین شهر برای دو یتیم که پدر آنها مرد صالح بود وهرگاه چنانکه این دیوار مشرف علی السقوط بود ساقط بشدی هر آئینه این خزانه ضایع میگردید پس خواست خدای تعالی چنین بود که برعایت حق ایشان ورعایت حق صلاحیت پدر ایشان این خزانه برای این دو یتیم باقی باشد پس مرا به اقامهٔ این جدار ما مور داشت برعایت این مصالح پس بهرحال معنی آیت چنین شود که گفت ایموسی بدان آن دیوار را که راست کردم پس هست برای دو کودک یتیم که نام یکی اصرم ودیگری صریم بود وایشان هستند در شهر مذکور وهست در زیر دیوار گنجی برای ایشان اگر آن دیوار بیفتادی آن گنج ظاهر شدی ومردمان برداشتندی وبود پدر ایشان مردی صالح وشایسته که نام او کاشح بود بعضی گفته اند که پدر ایشان که مومن صالح متقی بود که نبی بود باشد وگفته اند که میان ایشان وپدر صالح هفت پدر دیگر بوده است وحق تعالی بجهة صلاح آن پدر محافظت آن گنج فرمود پس او بهتر حافظ آفریدگار تواند که برسند یتیمان بحد قوت وبلوغ ورشد خود وبیرون آورند گنج خود را از زیر دیوار بجهة تخشش از پروردگار تو یا در حالتیکه مرحوم او از نزد او وگویند این متعلق است به فعل محذوف ای ما فعلت رحمة ذلک از جعفر ابن محمد آورده اند که فرمود کان بین الغلامین وبین الاب الصالح سبعة آباء پس انتقام را حق تعالی بدو اسم یاد کرد یکی باسم قریه که میفرماید اذا اتیا اهل قریة ودیگر به اسم مدینه که میفرماید واما الجدار فکان لغلامین یتیمین فی المدینة **تنبیه جمله** وکان ابوهما صالحا دلیل جلیل است برانکه صلاح آبا مفید مفید عنایت به احوال ابناء تواند بود پس حق تعالی بجهة صلاحیت پدر آن دو یتیمان حفظ گنج ایشان کرد ودر وقت رشد ایشان بایشان رسانید از یحیی ابن اسمعیل نقلست که گفت مرا خواهری بود که خلقی ودعقل داشت وباوجود این در نماز وطهارت حرصی تمام داشت مدت پانزده سال وی را در غرفه نشانیدم که در بندت به پایین نیامد شبی خفته بودم کسی در بزد گفتم کیست گفت منم فلانه خواهر تو مرا عجب آمد که در بندت آواز غرفه فرود نیامده بود پس در بگشودم گفتم خیر است گفت آری دوش خفته بودم یکی بیامد بر من سلام کرد وگفت حق تعالی پدرت اسمعیل را برای جدت سلمه که زن صالحه بود نگه داشت وترا برای صلاح پدرت اسماعیل در حمایت خود گرفته اگر خواهی دعا کنم تا خدا ترا عافیت دهد واگر عافیت خواهی بر این بلا صبر کن که بهشت تراست من گفتم بهشت میخواهم ولاکن از خدا در دنیا توقع عافیت وصحت دارم ودر آخرت طمع بهشت وی گفت که حق تعالی هم در دنیا ترا عافیت وصحت بخشیده وهم بهشت را بتو ارزانی فرماید بجهت صلاح پدرانت پس حق تعالی بجهت این او را عافیت و بهشت

جواب اشکال در حکمت قتل غلام ومردن او بموت طبعی خود

در بیان حکمت فعل سوم خضر

اسم دو یتیم اصرم وصریم بود واست

اختلاف مفسرین در گنز که طلا بود یا نقره یا لوحی علمیه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ویرا کرامت فرمود و نیز از حضرت رسالت صلعم مرویست که ان اللہ یصلح بصلاح الرجل المومن ولدہ وولد ولدہ واھل دویرتہ ودویرات حولہا اقول پس آیت وکان ابوھما صالحا اشارہ بہمین مرام است چنانکہ از حسن ابن علی علیہما السلام مرویست کہ آنجناب را بعض خوارج پرسید بم حفظ اللہ مال الغلامین خدایتعالی بچہ وجہ حفاظت مال دو یتیم فرمود آنجناب گفت بصلاح ابیھما یعنی بصلاحیت پدر آنہا گفت الی وجدک خیرا منہ خارجی گفت پدر وجد من از و بہتر بود بفرمود قد ابنا انا اللہ انکم قوم خصمون یعنی خدایتعالی ما را خبر داده است کہ شما قومی خصام میباشید و نیز آورده اند کہ نبرد این اب صالح مردم امانات و ودایع میگذاشتند و امانت را بسلامت بصاحبانش میرسانید

اختلاف مفسرین در حقیقت کنز کہ طلا بود یا نقرہ یا نوح علمیہ

ومفسرین اختلاف کرده اند کہ این کنز چہ بوده است **بعضی** گفته اند آن گنج مال بود از نقره وطلا و بدو دلیل میکنند یکی بحجة آنکہ مفہوم از لفظ کنز مال است دیگر بسبب اینکہ حق تعالی میفرماید ویستخرجا کنزھما و این دلیل است کہ میبایدکہ کنز مال بوده باشد زیرا کہ محافظت گنج وحواله نمودن بوقت بلوغ ولفظ رحمت مخصوص آن کودکان لازم دارد این را کہ نقره یا طلا بوده باشد تا بکار معاش ایشان آید بہمین قول قتاده ومحکی از عکرمه ومختار جبائی وبہمین مرویست ابو درداء از حضور نبوی صلعم میباشد **جماعتی** میگویند کہ مراد از کنز خزانه علمی میباشد جمعی گفته اند کہ آن کنز لوحی بود از طلا ومواعظ بر آن منقوش بود از مقولهٔ توکل بر خدا وبیوفائی دنیا چنانچہ ابن عباس و بصری حسن گفته است کان لوحا من ذھب وفیہ مکتوب عجبا لمن یومن بالقدر کیف یحزن عجبا لمن ایقن بالرزق کیف یتعب عجبا لمن ایقن بالموت کیف یفرح عجبا لمن یومن بالحساب کیف یغفل عجبا لمن رای الدنیا وتقلبہا باھلہا کیف یطمئن الیہا لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ بہمین مروی از حضرت امام ابی عبد اللہ علیہ السلام میباشد یعنی گنز مذکور لوحی بود از طلا ودر آن مکتوب بود تعجب است از کسی کہ تقضا وقدر ایمان آورد پس چگونہ محزون میشود وتعجب است از کسی کہ ایمان وایقان برزق دارد پس چگونہ تعب میکند وتعجب است از کسی کہ بموت ایمان وایقان دارد پس چگونہ مسرور وخوشحال میشود وتعجب است از کسی کہ بہ یوم الحساب ایمان آورده باشد پس چگونہ غافل میشود وتعجب است از کسی کہ تقلب دنیا واہل آنرا مشاہده نماید پس چگونہ بآن مطمئن میباشد ودر ختم این عبارت نوشته بود لا الہ الا اللہ محمد رسول اللہ صلعم **اقول** وفی بعض الروایات زیادة ونقصان این قول مجمع القولین اولین است چہ مشتمل است بر مال ولوح طلا کہ مکتوب است بر آن علم فہو مال وعلم قاضی بیضاوی دلیل آورده است بر اینکہ آن گنج نقره وطلا نبوده است این آیت را کہ والذین یکنزون الذھب والفضة ولا ینفقونہا فی سبیل اللہ فبشرھم بعذاب الیم خیالش آنست کہ آن پدر صالح چگونہ مال حرام نگہداشت وحق تعالی مال حرام را چگونہ رحمت فرموده باشد **نعمت خان عالی** بجوابش گفته کہ این خیال ضعیف است بچندین وجہ **اول** پدر صالح کودکان مذکور چند پشتم بوده شاید در میان یکی از اجداد گنج را مدفون کرده باشد واگر آن مرد صالح کرده از کجا کہ تا زنده بود زکوٰة نداده وبعد از ان کہ ملک کودکان بعد از بلوغ ایشان شود از کجا کہ زکوٰة ندہند وبنا بر قول **قتاده** گفت کنز را حق تعالی بر ایشان حرام کرده وبر امم سابقہ حلال بوده چنانکہ غنیمت را بر آنہا حرام ساخته بود ودر بر ما حلال ساخت دیگر ہیچ سخن نمی ماند **اشکال** آنکہ این دو یتیم وانسته بودند کہ زیر دیوار خزانه برای ایشانست یا ندانسته بودند بنا بر اول تجمع است کہ آنہا سقوط این دیوار را ترک نمایند بنا بر ثانی چگونہ ممکن است کہ آنہا با عدم علم بعد از بلوغ استخراج این کنز نمایند واستفاده از ان حاصل کنند **جواب** مفسرین بجواب این اعتراض گفته اند لعل الیتیمین کانا جاھلین بہ الا ان وصیہما کان عالما بہ ثم ذلک الوصی غاب واشرف ذلک الجدار فی غیبته علی السقوط یعنی میتواند کہ این ہر دو یتیم جاہل بآن کنز بوده باشند مگر آنکہ وصی آنہا بآن عالم باشد پس از آن در غیاب این وصی دیوار مذکور مشرف بہ افتادن شده باشد **اشکال** در اینواقعه موسی وخضر علیہما السلام در بیان علل ہر سہ فعل سہ لفظ مختلف چرا استعمال شد ندیعنی در خرق سفینه فرمود فاردت ان اعیبہا ودر قتل غلام فرمود فاردنا ان یبدلہما ربہما خیرا منہ زکاة ودر اقامه جدار فرموده است فاراد ربک ان یبلغا اشدھما وجه این اختلاف اضافت در این ارادات ثلثه چیست وحال آنکہ ابن سہ اراده در قصهٔ واحده ذکر یافته **جواب** مستعینا بوب الکعبه باید دانست کہ ہرگاه خضر علیہ السلام در فعل خرق سفینه ذکر عیب فرمود اضافت آنرا الی اللہ تعالی سوء ادب دانست کہ آنرا بہ اراده خود مضاف گردانید بقوله اردت ان اعیبہا وچون خواست کہ ذکر قتل غلام کند آنرا بہ لفظ جمع بانیوجہ تعبیر فرمود تا تنبیہ باشد بر اینکہ این فعل از کملاء وعظماء فی علوم الحکمة صدور یافته پس ایشان اقدام نکرده اند بر این تقتل مگر بحکمت عالیه وہرگاه خواست در اقامه جدار ذکر عنایت مصلح یتیمین کند بصلاح ابیہما آنرا بسوی خدای تعالی عزوجل مضاف گردانید کان التکفل بمصالح الابناء لرعایتہ حق الآباء لیس الا اللہ سبحانہ وتعالی نیشابوری در وجه اختلاف این ضمایر چنین گفته است

قدح نعمت خان عالی بر قول قاضی بیضاوی در کنز

جواب اشکال این دو یتیم بہ کنز خود عالم بود ندیا جاہل

جواب اشکال در وجہ اختلاف ضمایر اردت وارد نا واراد ربک

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

لان الاول افساد فی الظاهر فاسنده الی نفسه وفی الثالث انعام محض فاسنده الی الله سبحانه وفی الثانی افساد من حیث القتل وانعام من حیث التبدیل فجمع بین الامرین یعنے بدرستیکہ در خرق سفینہ بظاہر افساد بود پس خضر آنرا بسوے نفس خود اسناد کرد و در اقامۂ جدار انعام محض بود آنرا بسوی خدا تعالی نسبت کرد و در فعل ثانی از حیثیت قتل افساد بود و از حیثیت تبدیل و عوض دادن انعام بود پس بین الامرین جمع فرمود یعنی بلفظ اردنا ارادہ را بسوی نفس و بنا الی الله تعالی نسبت کرد و میتواند کہ در فعل ثانی گفته شود کہ قتل فعل خضر بود و ازہاق روح وابستہ بخدا تعالی میباشد لہذا بہ اردنا در این فعل ارادہ را بسوے خود و ہم الی الله نسبت کردہ باشد بعضی چنین گفته اند بجواب این اعتراض و یحتمل ان یقال الوحدة فی الاول علی الاصل والجمع فی الثانی تنبیه علی ان من العلماء المؤیدین بالعلوم الدینیة والاسناد الی الله بالاخرة اشارة الی انه لا ارادة الا ارادة الله تعالی یعنے احتمال دارد کہ گفته شود ضمیر واحد در اول بنا بر اصل است وضمیر جمع در ثانی تنبیه است بر اینکہ این فعل از علمائیست کہ بعلوم شرعیه وحکم دینیه مؤید میباشند واسناد الی الله در ضمیر فعل آخر اشارہ است بسوی اینکہ ہیچ ارادہ نیست مگر بخواست خدا تعالی وبہ تفصیل تمام بحث در ارادہ ومشیت الله در مجلد پانزدہم ہمین تفسیر مذکور شد احتیاج بتکرار نیست **بحث عاشر** وما فعلته عن امری ذلک تاویل ما لم تسطع علیه صبرا بدانکہ در این آیت لفظ تستطع در اصل تسطع بوده است کہ بجہت تخفیف حذف تا شد وہر گاہ این مطلب بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ خضر علیہ السلام علل وحکم این ہر سہ فعل خود را برائے موسی علیہ السلام بیان فرمود خواست کہ او را آگاہ گرداند کہ بخواست خدا تعالی مرتکب این افعال شدم نہ من قبل نفس خود بنابر این فرمود وما فعلته عن امری ای ما فعلت ما رایت من هذه الاحوال عن امری واجتهادی ودائی وانما فعلته بامر الله ووحیه لان الاقدام علی تنقیص اموال الناس وسفك دمائهم لا یجوز الا بالوحی والنص القاطع یعنی نکردم آنچہ دیدی از این احوال باجتہاد ورائے وامر خود من جز این نیست کہ بامر ووحی الٰہی بجائے آوردہ ام زیرا کہ اقدام بر تنقیص اموال مردم وسفک دماء ایشان بدون وحی ونص قاطع جائز نمی باشد پس بعد بیان تاویل قضایائے مشکلہ خضر بجناب موسی علیہ السلام میگوید اینکہ بیان کردم از تاویل وتفسیر امور متعلقہ حقیقت آخر نیست کہ من در ہدایت امر بوحی الٰہی دانستہ بتو گفته بودم کہ نتوانی بر آن صبر کردن بجہت آنکہ بحسب ظاہر شرع اطہر این افعال منکر مینماید آنگاہ وارد گشته است کہ خضر وموسی علیہم السلام یکدیگر را وداع کردند وہر یکی روے بمنزل خود نہاد مرویست موسی وقتیکہ خواست از خضر مفارقت نماید بخضر گفت مرا وصیتی کن خضر علیہ السلام گفت لا تطلب العلم لتحدث به واطلب العلم لتعمل به یعنی ایموسی طلب کردن علم تو نباید محض بغرض حدیث کردن باشد بلکہ میباید غرض اقصی در طلب علم بآن عمل کردن باشد **اقول** در جملہ وما فعلته عن امری دلیل جلیل است کہ این معلم موسی علیہ السلام بالضرور پیغمبر بوده است زیرا کہ در این آیت بصراحت دلالت نزول وحی بر او میباشد ووحی مخصوص برائے انبیاء علیہم السلام است وچون از اخبار ثابت است کہ خضر علیہ السلام است بثبوت اواز این ثابت شد مفسرین اختلاف کرده اند کہ اینوقت خضر علیہ السلام آیا زنده است یا مرده است **اکثر** علمائے شیعه وسنی بحیات خضر علیہ السلام قایل میباشند در تفسیر لباب التنزیل گفته وهو متفق علیه عند مشایخ الصوفیه واهل الصلاح والمعرفة والحکایات فی رویته والاجتماع به ووجوده فی المواضع الشریفة ومواطن الخیر اکثر من ان تحصی وتحصر یعنی وزنده بودن خضر علیہ السلام متفق علیه میباشد نزد مشایخ صوفیه واہل صلاح ومعرفة وحکایاتی کہ در رویت او واجتماع باو وبوجود او در مواضع شریفه ومواطن خیر وا گشته بسیارند کہ احصی وحصر آنہا ممکن نیست **شیخ ابو عمرو ابن صلاح** در فتاوای خود گفته است هو حی عند جماهیر العلماء والصالحین والعامة هذا آخر کلامه یعنی جمہور علماء اعلام وصالحین وعامۂ ناس قایلند کہ خضر علیہ السلام زنده میباشد در لباب التنزیل مسطور است کہ الخضر والیاس حیان یلتقیان کل سنة بالموسم وکان السبب فی حیات الخضر فیما حکی انه شرب من عین الحیات وذلک ان ذا القرنین دخل الظلمة بطلب عین الحیات وکان الخضر علی مقدمته فوقع الخضر علی العین فاغتسل وشرب منها وصلی شکرا لله واخطأ ذو القرنین الطریق فرجع یعنی بدرستیکہ خضر والیاس ہر دو زنده در ہر سالی بہ موسم ملاقات می کنند وسبب در حیات خضر بنابر آنچہ حکایت شده است کہ خضر علیہ السلام از چشمہ حیات نوشیده است وجه این است کہ ذوالقرنین بطلب چشمہ حیات داخل ظلمت شد وخضر چون در مقدمۂ او بود بر چشمۂ حیات واقع شد پس از ان چشمہ غسل کرد واز آب آن بنوشید وبه شکرانه خدا تعالی نماز خواند وذوالقرنین در راه

وداع موسی با خضر ع ۱۲

اعتراف علماء عامه بحیات وطول عمر خضر وشقاوت از طول عمر قایم آل محمد علیهم السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

خطا کرد پس رجوع نمود **اقول** واعجبا از جماهیر علماے این فرقہ سنان کہ طول حیات خضر را بدون ہیچ قدح و نکیر تسلیم کردند و بطول حیات آنجناب نہ اعتراض دارند نہ از ان استعجاب و استبعادی نمایند ولاکن ذکری از قیام آل محمد مہدی موعود امام ثانی عشر علیہ السلام اگر درمیان آید ہزار رقسم قدح بر آنحضرت کنند و بطول عمر او بلا وجہ اعتراض نمایند و گویند نشود کہ انسانی باین زمان طویل زندگی کند انچہ اعتراضات مبنی بر تعصب و عناد ایشانست و اگرنہ ہرگاہ طول عمر خضر را مستبعد ندانند و اعتراف نمایند پس در خصوص طول عمر مہدی قایم آل محمد چرا استبعاد بوده باشد و حال آنکہ طول عمر خضر علیہ السلام نہ بحجت آنست کہ مقدر فرموده است برای وی و نہ بحجت کتاب است کہ نازل کرده باشد بروی و نہ بحجت شریعت است کہ ناسخ باشد شرایع سابقہ را و نہ بحجت پیروی کہ لازم باشد امتہا را اقتداء کردن بر آنجناب علیہ السلام و نہ بحجت طاعت کہ مردم را فرض باشد اطاعت آنجناب بلکہ طول عمر خضر بالاستقلال استدلال است بر طول عمر مہدی موعود قایم آل محمد علیہم السلام تا کہ حجت معاندین از روی ہمین استدلال منقطع شود لئلا یکون للناس علی اللہ حجۃ اما این کوربا طنان چون در حق اہل بیت رسالت سخن رانند از معترفات و مسلمات خود ہم تعصبا دست بردار شوند و ابدا پاس خدا و رسول نکنند انچہ راست و دروغ تعصبا بر زبان آید برانند چنانچہ در تاریخ الاسلام ذہبی گفتہ است محمد ابن الحسن العسکری ابن علی الہادی ابن الجواد ابن علی الرضاء ابو القاسم العلوی الحسینی خاتم الاثنی عشر اماما للشیعۃ وہو منتظر الرافضۃ الذین یزعمون انہ المہدی وانہ صاحب الزمان وانہ الخلف الحجۃ وہو صاحب السرداب بسامرا ولہم اربعۃ مائۃ سنۃ وخمسون سنۃ ینتظرون ظہورہ ویدعون انہ دخل سرداب ابائہ فی البیت الذی لوالدہ وامہ ینتظر الیہ ولم یخرج منہ الی الآن فدخل السرداب وعدمہ وہو ابن تسع سنین و در احوال امام حسن عسکری علیہ السلام بعد از ذکر کردن انکہ آنجناب علیہ السلام والد حضرت حجۃ امام ہادی مہدی موعود است میگوید وہمای الرافضۃ یدعون بقائہ فی السرداب من اربعۃ مائۃ ستۃ وخمسین سنۃ وانہ صاحب الزمان وانہ حی یعلم علم الاولین والاخرین ویعترفون انہ لم یرہ احد بلا وبالجملۃ جہل الرافضۃ علیہ مزید فسال اللہ ان یثبت عقولنا وایماننا **اقول** لاحول ولاقوۃ الا باللہ العلی العظیم انچہ نسبت داده اند بہ امامیہ در اعتقاد دوام استتار ایشان کہ آنجناب علیہ السلام از اول غیبت تاکنون و از ینوقت تا زمان ظہور در سرداب بلدۂ سُرّ من رای بوده است و خواہد بود محض کذب و بہتان و افترا و است جایی ہم از امامیہ چنین احتمال نداده است کاش ذہبی با اینہمہ طول باع و سعت اطلاع بہ محلی از کتب امامیہ نشان میداد کہ فلان عالمی از شیعہ در فلان کتاب نوشتہ است چنانکہ غالبا رسم امامیہ است کہ در مقام ایراد برہان از مولف و کتاب و فصل و صفحہ ہم خبر میدہند با این افترا و بہتان شیعہ را نسبت بدروغ گفتن میدہند خود را پاکدامن می پندارند و ابدا شرم و حیا نمی کنند چہ شیعہ را اعتقاد آنست کہ قایم آل محمد علیہم السلام در سرداب سامرہ غائب شد و لاکن اعتقاد ندارند کہ تاکنون آنجا است در دعاء ندبہ کہ مشہور است منجملہ کلماتش اینست کاش کہ میدانستم تو در کجا مستقر شدی آیا در رضوی یا در ذیطوی یا غیر آنہا و رضوی کوہی است در مدینہ و ذی طوی موضعی است قرب مکہ معظمہ و در بعض خطب است الغائب عن الابصار والحاضر فی الامصار اللہ فی بیت اللہ ذی الاستار و یظہر الارض من لوث الکفار و در **غیبت شیخ نعمانی** مرویست کہ صادق آل محمد علیہم السلام فرمود گم خواہند کرد مردم امام خود را پس حاضر میشود در موسم حج ایشان را می بیند و ایشان نمی بینند و در یکی از زیارات جامعہ در سلام بر آنحضرت آورده السلام علی الامام الغائب عن الابصار الحاضر فی الامصار والموجود فی الافکار بقیۃ الاخیار وارث ذی الفقار المنتظر والحسام الذکر والشمس الطالعۃ والسحاب الظلیلۃ والارض البسیطۃ نور الانوار الذی تشرق بہ الارض عما قلیل بید اللہ تمام وحجۃ اللہ علی الانام برج البروج والیوم الموعود وشاہد ومشہود وتفصیل ایرام بروجہ تمام در چار مجلد کتاب غایۃ المقصود کرده ایم من شاء فلیرجع الیہا

نسبت جہل و نون دہنی بشیعہ در تعلق غیبت امام مہدی موعود علیہ السلام

قولہ تعالی وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُمْ مِنْهُ ذِكْرًا ۝ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا ۝ فَأَتْبَعَ سَبَبًا ۝ حَتَّى إِذَا

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا
يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ۝ قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ
نُعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا ۝ وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ
جَزَاءَ الْحُسْنَىٰ وَسَنَقُولُ لَهُ مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ۝ ۵ ۵ ۵ ۵

ترجمهٔ این آیات خمسه ❊ وی پرسند ترا مشرکان مکه به امتحان یهود از ذی القرنین که پادشاه شرق و غرب بوده زود باشد که بخوانم بر شما ازو خبری و بیانی بدرستیکه ممکن گردانیدیم یعنی دست دادیم مراورا به استیلای در زمین و عطا کردیم اورا از هر چیزی که میخواست دستاویزی که بدانسبب اورا آنچیز میسر شود پس از پی در رفت سببی را که بمغرب تواند رفت و بآن سبب توسل جسته میرفت تا چون رسید بجای فرو رفتن آفتاب یعنی نهایت عمارت در جانب مغرب یافت آنرا یعنی آفتاب را که رای العین فرو میرود در چشمهٔ آب گرم و یافت نزدیک آنچشمه بر ساحل دریای محیط غربی گروهی را که ناسک گویند و ایشان قومی بودند بت پرست و سبز چشم سرخ موی متاور یعنی غربه با هیبت لباس ایشان پوست حیوانات و طعام ایشان گوشت وحوش و جانوران آبی گفتیم ما که ای ذوالقرنین یا آنست که عذاب میکنی این قوم را یعنی میکشی اگر ایمان نیارند و یا آنکه فرا میگیری در باب ایشان نیکوئی را اگر بگروند ذوالقرنین گفت اما کسی که ستم کند یعنی بر کفر خود مصر باشد پس زود باشد که عذاب کنیم یعنی هر که با من است بکشیم او را و این عذاب دنیاست پس باز گشته شود بسوی جزا می پروردگار خود در قیامت پس عذاب کند خدای او را عذابی سخت و منکر که مثل آن معهود نباشد و اما هر که بگرود و عملی شایسته کند یعنی بر مقتضای ایمان پس مر او راست در هر دو سرای پاداش نیکو و زود باشد که بگوئیم مر او را از فرمان ما یعنی آنچه میفرمائیم کاری آسان فراخور طاقت او و در تفسیر شش بحث اند

بحث اول بدانکه قرار در تعداد این جمله آیات مذکوره در اینمقام مختلف کرده اند پس این جمله نه آیت اند در کوفی و شش آیت اند در بصری و چار آیت اند در مدنی علی الکوفی والبصری من کل شیء سببا فاتبع سببا آیتان ولم یعد الکوفی عندها قوما آیة بل جعل اخر الآیة حسنا **بحث ثانی** ویسئلونک عن ذی القرنین قل سأتلوا علیکم منه ذکرا بدانکه این قصه سوم است در نیسوره که پیشتر گفتیم بدرستیکه یهود مشرکین را مامور داشتند که حضور نبوی صلعم را سوال نمایند از قصهٔ اصحاب کهف و از قصهٔ ذوالقرنین و از روح پس انجام مراد از یسئلونک عن ذی القرنین همین سوال سویم است او هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که علماء اختلاف کرده اند در شخصیت ذوالقرنین که او کیست و در طبقهٔ تسمیهٔ او چیست پس باید دانست که در بین علماء را چند قول اند منها حاجی گفته است که مراد از ذوالقرنین اسکندر ابن فیلقوس یونانی بود دلیل ایشان برای ثبوت قول خود آنست که میگویند در قرآن مجید دلالت بالصراحت است بر اینکه شخصی مسمی است به ذی القرنین که ملک او الی اقصی مغرب رسیده است بدلیل قوله تعالی حتی اذا بلغ مغرب الشمس وجدها تغرب فی عین حمئة و نیز از طرف دیگر ملک او الی المشرق رسیده بدلیل قوله تعالی حتی اذا بلغ مطلع الشمس و نیز از طرف سوم ملک او الی اقصی شمال رسیده است بدلیل اینکه یاجوج و ماجوج قومی از ترک میباشد در اقصی شمال ساکن میباشند و در کتب تواریخ مبرهن گشته که سد یاجوج و ماجوج مذکور فی القرآن مبنی در اقصای شمال میباشد پس معلوم شد که این انسان مسمی بذی القرنین در قرآن همان اسکندر است چه قرآن و حالت میگوید که اقصای ملک او به مغرب و مشرق و شمال رسیده است همین مقدار از زمین معمور یعنی شهنشهیت کمین ملک روی زمین بسیط خاص است که در آن مخلصی عام الدیر بوده و مشهور و مالک همین ملک بسیط متحقق میتواند باشد و سلطان اینقدر ملک وسیع بسیط که سلطنت او با قصی مشرق و مغرب شمال رسید بجز اسکندر دیگری کتب تواریخ شهر نمیباشد چنانکه بر او فیلقوس پدر اسکندر ذوالقرنین ملوک روم را جمع کرد بعد از نیکه آنها طوایف بودند پس آن ملوک مصر را جمع کرد و مقهور خود گردانیدند تا بکیلی البحر الاخضر منتهی شد پس بسوی مصر عود نمود و اسکندریه را بنام خود بنا نهاد پس داخل ملک شام شد و قصد اسرائیل کرد و وارد بیت المقدس شد و در مدینه بعد پس متوجه شد بسوی ارمینیه و باب الابواب و عراقین و قبط و بربر بلاد نزدیک شد پس آن متوجه شد بسوی او او هر چند نامه ها فرستاد الی آن قلعه صاحب او سه پس از نامه اسکندر بر ممالک فارس مستولی شد ازین بعد

بیان در بیان قرائت تلفظ این آیات کوید

بیان اینکه ذوالقرنین کیست و سبب تسمیهٔ او چیست

بیان اینکه ذوالقرنین اسکندر رومی است ۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قصد هند و ملک چین کرد تا اینکه رجوع نمود بسوی خراسان و شهرهای بیارا آنجا بنا کرد و به سوی عراق مراجعت نمود و مریض شد
پس وفات کرد پس هرگاه که از قرآن ثابت شد که ذوالقرنین پادشاه روی زمین بود و از تواریخ ثابت است کسی که چنین باشد شان
او از حیث واقعات نیست مگر اسکندر معلوم گشت که نیست مراد از ذی القرنین مگر همان اسکندر ابن فیلقوس یونانی سوال هرگاه سکندر
ذوالقرنین بود پس در قرآن مجید حق تعالی او را چرا باسم ذوالقرنین یاد فرمود و جه تسمیه او چیست جواب مشتمل بر چند بن وجه است
اول الوجوه آنست که بنی القرنین ملقب شدن اسکندر بسبب بلوغ بقرنی الشمس که مطلع و مغرب آن باشد چنانکه ملقب شد
اردشیر ابن بهمن بطویل الیدین لیقوذا مرکا حیث ارادثانی جماعتی از مفسرین آورده اند ان الفرس قالوا ان دارا الاکبر
لما تزوج بابنة فیلقوس فلما قرب منها وجد منها رایحة منکرة فردها علی ابیها فیلقوس وکانت قد حملت منه
بالاسکندر فولدت الاسکندر وبعد عودها الی ابیها بقی الاسکندر عند فیلقوس واظهر فیلقوس انه ابنه
وهو فی الحقیقة ابن دارا الاکبر یعنی بدرستیکه اهل فارس گفته اند که دارای اکبر دختر فیلقوس را تزویج کرد چون با او مقاربت
نمود بوی کریه از و استشمام کرد پس او را نزد پدرش فیلقوس بفرستاد وی در همان یک مقاربت آنرا حمل برداشته بود پس از بطن خود
کرون نزد پدر خود او را پسری متولد شد که باسکندر موسوم کردند و فیلقوس اسکندر را نزد خود بگذاشت و فرزند خود مشهور ساخت
و حال آنکه او پسر دارای اکبر بوده است ایشان در اثبات این قول خود چنین استدلال کرده اند ان الاسکندر لما ادرک دارا الاکبر
دارا وهو مریض وضع راسه فی حجره وقال لدارا یا ابی اخبرنی عمن فعل هذا لانتقم لک منه ابن بود قول اهل فارس
که گفتند بنابراین تقدیر پس ثابت شد که پدر اسکندر دارای اکبر بوده است و مادر او بنت فیلقوس پس اسکندر ارد و اصل مخلف
متولد گشته که کی فرس دیگری روم باشد فخر رازی در اینجا میگوید قاله الفرس انما ذکروه لانفهم اراد وان یجعلوه من
نسل ملوک العجم حتی لایکون ملک مثله من نسب غیر نسب ملوک العجم وهو فی الحقیقة کذب چه اسکندر
برسبیل تواضع و اکرام به لفظ ابی دارا را یاد کرده است نعمت خان عالی در ذیل این آیت گفته است که مفسران باین اعتقاد دارند
که ذوالقرنین اسکندر رومی است و مورخان غیر او میدانند و صحیحترین اخبار در حقیقت حال اسکندر رومی این است که او دختر فیلقوس
ملک روم زفاف دارا ابن بهمن ابن اردشیر بوجود آمد و فیلقوس بسبب بازگشتن دختر در همان شب عروسی از خانه شوهر و اخفای حمل خود
بر آبستنی او مطلع نشد و بعد از وضع حمل و در رسیدن اسکندر بدر دوازده سالگی با ظهار افلاطون الهی یافت و از بیم بدنامی شهرت داد
که پسر من است و او تربیت کرده افلاطون بود و از اکتساب علوم بدرجه اعلی رسیده و در خدا پرستی کمال جد و جهد ورزیده لیکن بعد
نبود چون نزول وحی بخطاب که ارض قلنا یا ذا القرنین مستفاد میشود بغیر نبی نمیباشد مدلل است که ذوالقرنین غیر سکندر رومیست
وقبل از و بوده در زمان فریدون ابن جمشید منها قول دیگر در شخصیت ذوالقرنین آنست که ابوریحان بیرونی منجم
میگوید در کتاب خود که موسوم است به الآیات الباقیة عن القرون الخالیة بدرستیکه ذوالقرنین ابو کرب اسعد بن
عمیر ابن افریقش الحمیری بوده بتحقیق که سلطنت و مملکت او الی مشارق و المغارب ارض رسید و هو الذی افتخر به احد شعراء
مرجمیر حیث قال بشعر قد کان ذوالقرنین قبلی مسلما ؛ ملکا علا فی الارض غیر مفند ؛ بلغ المشارق و
المغارب یبتغی ؛ اسباب ملک من کریم سید ؛ پس از ین ابو الریحان گفته ویشبه ان یکون هذا القول
اقرب لان الاذواء کانوا من الیمن وهم الذین لاتخلو اسامیهم من ذی کذا کذا الناد وذی نواس
وذی النون وغیر ذلک منها حماعتی چنین گفته است انه کان عبدا صالحا ملکه الله الارض واعطاه العلم
والحکمة والبسه المهیبة وان کنا لانعرف انه من هو تخصیصا آنکه ذوالقرنین عبدی بود صالح که خدا تعالی او را ملک
زمین گردانید و او را علم و حکمت عطا فرمود و هیبت را لباس او گردانید اگرچه ما نشناسیم شخص او را پس در وجه تسمیه اسکندر
به ذوالقرنین چند وجه ذکر کرده اند اول اینکه سوال کرده است ابن کواء علی علیه السلام را از ذی القرنین که آیا او پادشاه
بود یا پیغمبر فرمود لا نبی ولا ملک بل کان عبدا صالحا ضرب علی قرنه الایمن فی طاعة الله فمات ثم بعثه الله فضرب
علی قرنه الایسر فمات بعثه الله فسمی بذی القرنین وملک ملکه وفیکم مثله ودر کتاب الطبقات الکبری که
موسوم است به لواقع الانوار فی طبقات الاخیار للشیخ العالم الفاضل قدوة العارفین عبد الوهاب ابن احمد ابن علی

وجوه مختلفه در جواب سوال که اسکندر را چرا به لقب ذوالقرنین یاد فرمود

در بیان اصل و نسل اسکندر رومی گوید

قول ابوریحان بیرونی و آنکه ذوالقرنین ابو کرب اسعد بن تبع ابن افریقش حمیری بوده است

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ابن احمد ثعراوی انصاری فی ترجمه علی وفا ابن محمد وفا آورده کان یقول ان علی ابن ابیطالب رفع کما رفع عیسی علیه السلام وسیلزل کما تنزل عیسی قلت وبذلک قال سیدی علی الخواص رحمة الله فسمعته یقول ان نوحا علیه السلام ابقی من اسفلته توحا علی اسم علی ابن ابیطالب یرفع علیه السماء فلم ینزل محفوظا فی صنادیق القدرة حتی رفع علی رضی الله عنه

قول دیگر که ذوالقرنین عبدی بود صالح و وجه تسمیه او به ذوالقرنین

ثانی بعضی گفته اند چونکه در وقت وعصر اسکندر دو قرن از مردم گذشت لهذا بذی القرنین ملقب شد **ثالث** در وجه تسمیه چنین گفته اند کان صفحتاه راسه من نحاس **رابع** جمعی گفته اند کان علی راسه ما یشبه القرنین **خامس** وجه تسمیه به ذوالقرنین آنست که تاج او را دو قرن بوده است **سادس** از پیغمبر صلعم مرویست سمی ذا القرنین لانه طاف قرنی الدنیا یعنی شرقها وغربها که اسکندر موسوم گشت به ذی القرنین بجهتانیکه طواف هر دو قرن زمین کرده یعنی مشرق ومغرب زمین را طواف کرده است **سابع** کان له قرنان ای ضفیرتان یعنی اسکندر دو طرف سر دو قرن داشت باین معنی که موهای هر دو طرف سر یافته بود **ثامن** ان الله تعالی سخر له النور والظلمة فاذا سار بهدیه النور من امامه وتمد له الظلمة من ورائه یعنی بدرستیکه خداوند متعال برای اسکندر نور وظلمت را مسخر کرده بود پس وقتیکه به تسییر بیرون میرفت نور از پیش روی او او را هدایت میکرد وظلمت از پشت سر او کشیده میشد **تاسع** جائز است که ملقب شدن اسکندر به ذوالقرنین بوجه شجاعت او بوده باشد چنانکه شجاع را کبش یعنی گوسفند نر می نامند کانه ینطح اقرانه **عاشر** جماعتی در وجه تسمیه چنین گفته اند رای فی المنام کانه صعد السماء فتعلق بطرفی الشمس وقرنیها وجانبیها فسمی لهذا السبب بذی القرنین **حادی عشر** بعضی گفته اند وجه تسمیه بذی القرنین بجهة داخل شدن او ست در نور وظلمت **ثانی عشر** بعضی گفته اند مرویست که او در خواب دید که گیسوی او آفتاب را احاطه نموده معبران تاویل آنرا به این وجه کردند که او پادشاه مشرق ومغرب گردد مجاهد گوید که چهار کس بر روی زمین پادشاه شدند دو مومن ودو کافر مومنان ذوالقرنین وسلیمان بودند وکافران نمرود وبخت النصر وفرعون وبعضی بجای فرعون نمرود گفته اند منهم بعضی در شخصیت ذوالقرنین گفته اند که او فرشته بود از فرشتگان وگفته عن عمر انه سمع رجلا یقول یا ذا القرنین فقال اللهم اغفر ما رضیتم ان تسموا باسماء الانبیاء حتی تسموا باسماء الملائکة **اقول** این است اقوال مختلفه مفسرین در شخصیت ذوالقرنین ولاکن صحیح قول اول است بنا بر دلیلی که آنجا مذکور شد سوال ذوالقرنین آیا پیغمبر بود یا نبود جواب مفسرین در نبوت او اختلاف کرده اند قائلین بنبوت را احتجاج بچندین وجه است اول استدلال کرده اند بآیت مجیده انا مکنا له فی الارض وگفته اند ولی حمل آنست بر تمکین فی الدین ومعلوم است که تمکین کامل فی الدین نبوت میباشد ثانی گفته اند که آیت واتیناه من کل شیء سببا دلیل بر نبوت است چه ظاهر است که از جمله اشیاء نبوت است پس مقتضی عموم آیه واتیناه من کل شیء سببا آنست که خداتعالی ذوالقرنین را در نبوت سببی مرحمت فرموده بود ثالث استدلال کرده اند بآیت مجیده قلنا یا ذا القرنین اما ان تعذب واما ان تتخذ فیهم حسنا پس باکسی که خداتعالی بهمکلام شود بالضرورة نبی باید او نبی بوده باشد فخر رازی در تفسیر کبیر وخازن در تفسیر لباب التنزیل آورده اند که روایت بدرستیکه عمر شنید شخصی را که بدیگری میگوید یا ذا القرنین پس گفت که آیا خود را موسوم میکنید باسماء انبیاء علیهم السلام فرمود حتی تسمیتم باسماء الملائکة خازن بعد ازین گفته است والاصح الذی علیه الاکثرون انه کان ملکا صالحا عادلا وانه بلغ اقطی المغرب والمشرق والشمال والجنوب هذا هو المقصود من الامر یعنی واضح الاقوال آنست که بسیاری علما بآن قایل میباشند که ذوالقرنین پیغمبر نبود ولاکن پادشاهی صالح وعادل بود وبدرستیکه سلطنت او رسیده بوده به اقصای مغرب ومشرق وجنوب وشمال وهمان مقدار معمور از زمین بوده است **اقول** واقعا اخبار در نبوت ذوالقرنین مختلف وارد گشته ومرویست که ابن کوا از امیرالمومنین علیه السلام پرسید که ذوالقرنین پادشاه بود یا پیغمبر آنجناب علیه السلام فرمود لم یکن عبدا صالحا یعنی بنده صالح بود احب الله واحبه فنصحه فنصح خبرده ما را از قرنهای او که از زر بود یا از سیم فرمود از هیچ کدام نبود او دعوت کرد قوم خود را بتوحید خدا یکی جانب سرش را به شمشیر مجروح کرد ندوی از آنجا جلاء وطن کرد وبعد از مدتی بیامد وباز بتوحید دعوت کرد جانب دیگر از سرش را بشمشیر جراحت رسانیدند بدین جهت ویرا ذوالقرنین گفتند وبعد ازین فرموده فکم مثله مراد نفس نفیس خود ش است واز مجاهد نیز از ابن عمر نقلست که هم پیغمبر بود وهم پادشاه وحق تعالی مشارق ومغارب زمین را بر دست او مفتوح ساخت واصل این روایت ابن کوا در تفسیر برهان علامه بحرینی ودر تفسیر نور الثقلین

در بیان آنکه ذوالقرنین پیغمبر بود یا ملک یا ملک

در بیان حال ذوالقرنین گوید

گفته

وغیرها وارد گشته نظر به اختصار ترجمه اکتفا نمودیم ودر تفسیر عیاشی ودر تفسیر صافی از امیر المومنین علیه السلام آورده که فرمود ان ذا القرنین لم یکن نبیا ولا رسولا کان عبدا احب الله فاحبه وناصح الله فنصحه دعا قومه فضربوه علی احد قرنیه فقتلوه ثم بعثه الله ففربوه علی قرنه الاخر فقتلوه ودر روایت دیگر آنست انه سئل عنه املکا کان امر نبیا وعن قرنیه اذهبا کان امر فضة فقال علیه السلام انه لم یکن نبیا ولا ملکا ولم یکن قرناه ذهبا ولا فضة ولکنه الحدیث کما ذکر بحث ثالث قل سأتلو علیکم منه ذکرا انا مکنا له فی الارض واتیناه من کل شیء سببا فاتبع سببا بدانکه سبب در اصل لغت عبارت از حبل ورسن است وپس ازین استعاره گرفته شده برای هر آنچه که رسیدن الی المقصود بآن متصور باشد وهو یتناول العلم والقدرة والآلة در بحر گفته است وسبب واصل السبب الحبل یشد بالشیء فیجذب ثم جعل کل ما جر شیئا سببا وهر گاه این مطلب بالاجمال واضح گشت پس باید دانست که معنی ومقصود ازین آیت چنین شود که حق تعالی عز وجل مخاطب بحبیب خود میفرماید که بگوی ای محمد صلعم زود باشد که بخوانم بر شما از ذو القرنین خبری وبیانی بدرستیکه متمکن گردانیدیم وقوت واقتدار دادیم مر او را بر استیلا در زمین وعطا فرمودیم او را از هر چیزی که خلق محتاج بدان بودند یا آنچه سالکین را بکار آید در تسخیر شهرها ومحاربه با اعدا وبیاد دادیم او را از هر چیزی که میخواست وستادیم وی از علم وقدرت وآلت که بدان سبب او را انچیز میسر آورده اند که حق تعالی نور وظلمت را مسخر او گردانیدو در زاد المسیر از امیر المومنین علیه السلام نقل کرده که سحاب را در فرمان او کرد تا بر او سوار شده هر جا که میخواست میرفت ودر سیر کردن شب وروز بر او مساوی بود چه حق تعالی نوری بر او داده بود که بدرخشندگی آن براه میرفت وتمکین او در زمین عبارت از آنست که سبب در فرمان او کرد روزی از روم میرون مصر را مسخر ساخت وبازنگیان حرب کرد وبر ایشان غالب شده عزم مغرب کرد پس از پی رفت سببی ووسیله را که بآن مغرب تواند رفت پس بآن سبب جسته میرفت ومفسرین در معنی تمکین چنین گفته اند فهذا التمکین یحتمل ان یکون المراد منه التمکین بسبب النبوة ویحتمل ان یکون المراد منه التمکین بسبب الملک من حیث انه ملک مشارق الارض ومغاربها والاول اولی لان التمکین بسبب النبوة اعلی من التمکین بسبب الملک وحمل کلام الله علی الوجه الاکمل الافضل اولی کذا ذکره الواحدی فی البسیط یعنی ازین تمکین احتمال میدارد که مراد تمکین بسبب نبوة باشد ونیز احتمال میدارد که مراد تمکین بسبب ملک باشد از حیث اینکه ذو القرنین مشارق ومغارب زمین را مالک وپادشاه شد رازی میگوید احتمال اول اولی است زیرا که تمکین به سبب نبوت البته اعلی است از تمکین به سبب ملک وحمل کردن کلام الله بر وجه اکمل افضل میباشد اقول اصل آنست که این دو احتمال بنابر دو قول قائلین نبوت ذو القرنین ومنکرین نبوت او میباشد چه آیت واتیناه من کل شیء سببا در اصل مفیش چنین شود که عطا فرمودیم او را از هر چیزی از امور یکه میرسد بآن بسوی تحصیل آن شیء پس کسانیکه به نبوت ذو القرنین قائلند گویند که من جملة اشیاء نبوت است فهذه الآیة تدل علی ان الله تعالی اعطاه الطریق الذی به یتوصل الی تحصیل النبوة یعنی گویند که این آیت دلیل جلیل است بر اینکه عطا کرده است خدای تعالی طریقی که بسبب آن میرسد بسوی تحصیل نبوت واما منکرین نبوت او گویند المراد به واتیناه من کل شیء یحتاج الیه فی اصلاح ملکه سببا یعنی مراد آنست که دادیم ذو القرنین را سببی از هر چیزی که بسوی آن محتاج بود در اصلاح ملک خود تنبیه هر گاه معلوم شد از نفس این آیت که خدا تعالی ذو القرنین را عطا فرمود از هر چیزی پس او هر گاه که اراده چیزی میکند پس ازی سببی ووسیله میرود که او را میرساند بسوی او بحث رابع حتی اذا بلغ مغرب الشمس وجدها تغرب فی عین حمئة ووجد عندها قوما بدانکه قرائت حمزه وابن عامر وکسائی وابو بکر از عاصم الف است در عین حامئة نه بهمزه که حامیة بمعنی حارة باشد الی ذلک گوید رولیف رسول الله صلعم بود هم بر شتر انتخاب وقت غروب وغائب شدن آفتاب را وبدیس فهمیده اند ری یا ابا ذر این تغرب هذه قلت الله ورسوله اعلم قال فانها تغرب فی عین حامئة یعنی ایا میدانی ای ابوذر که این آفتاب کجا غروب میکند گفتم خدا ورسولش بهتر میدانند بفرمود در عین حامیه غروب مینماید همین قرائت ابن مسعود وطلحه وابن عامر است واما باقی قراء حمئة بدون الف خوانده واین قرائت ابن عباس است محکی شده که ابن عباس روزی نزد معاویه بود پس معاویه حامئة به الف قرائت نمود ابن عباس گفت این لفظ حمئة است نه حامیة پس معاویه خطاب کرد به عبد الله عمر کیف تقرأها یعنی تو چگونه قرائت میکنی ابن عمر گفت من قرائت میکنم چنانکه امیر المومنین قرائت کرد است پس ازان متوجه شد بسوی کعب الاخبار کیف تجد الشمس تغرب قال فی ماء وطین وکذلک نجده فی التوراة

دو احتمال در بیان معنی لفظ تمکین مے گوید

در بیان قرائت ولغت لفظ حامیة و حمئة

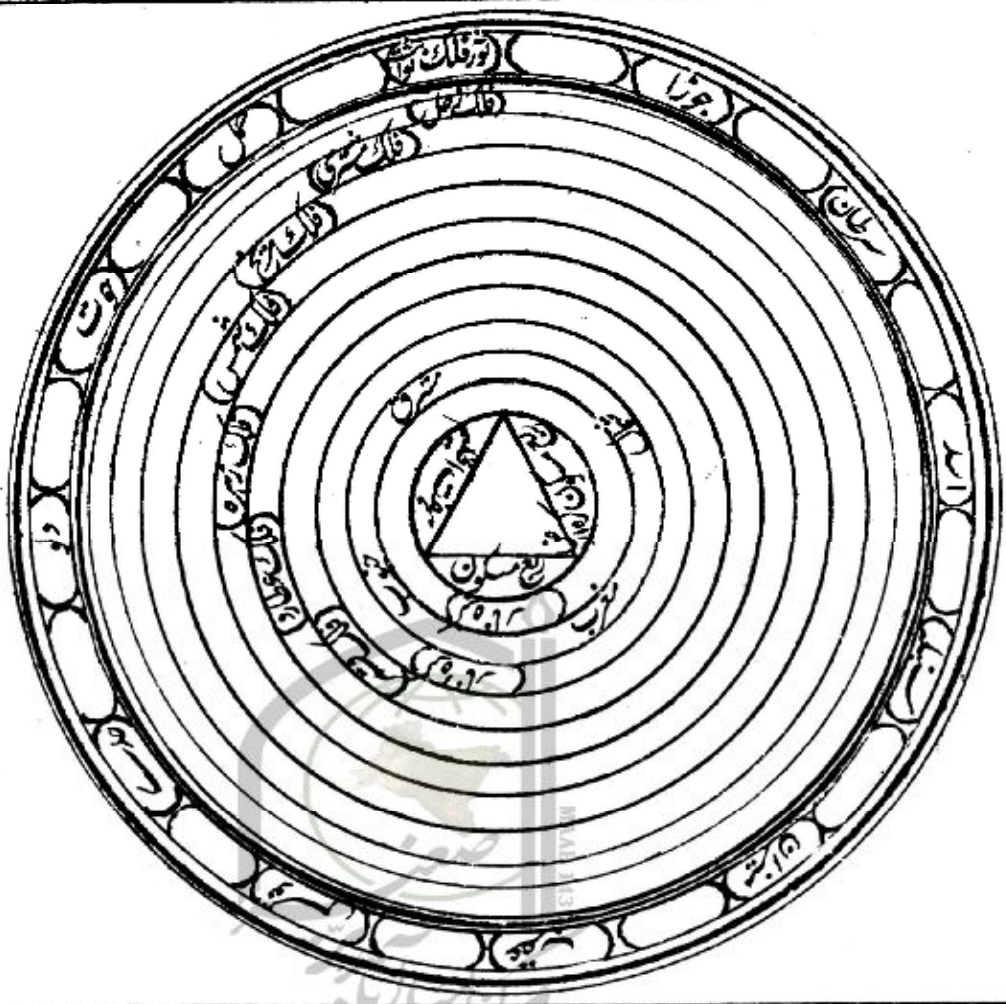
یعنی ای کعب تو غروب آفتاب را چه گونه میدانی گفت می بینم که در آب و گل غروب مینماید و همچنین یافتم در توریت و از این عمر آورده اند که گفت حضور اقدس نبوی فداه روحی در وقت غروب آفتاب نگریست فرمود انها تغرب فی نار الله الحامئة الحامئة بعد ازان فرمود آگاه آنست که خدا تعالی عزوجل نگاه میدارد آفتاب را هر آئینه هر چه زمین بودی از حرارت آفتاب بسوختی و حمئة بمعنی چشمه آب تیره گندیده یا لای سیاه باشد ابن عباس روایت کرده که این آیت را ابی ابن کعب خواندم کہ فی عین حمئة ابی گفت من این آیت را بر رسول خدا روحی فداه خواندم که فی عین حامئة یعنی در چشمه با گل سیاه کعب الاحبار گوید که در توراث چنین است که فی عین سوداء شعبی این سه بیت گفته که دلالت میکند بر لفظ حامئة شعر قد کان ذو القرنین قبلی مسلما ؛ ملکا تدین له الملوک وتسجد ؛ بلغ المشارق والمغارب یبتغی ؛ اسباب امر من حکیم مرشد ؛ فرای مغارب الشمس عند غروبها ؛ فی عین ذی خلب وثاط حرمد ؛ ثاط گلست و خربد سیاه **اقول** میتواند بود که آنچشمه جامع این هر دو صفت باشد پس بین الاخبار تنافی نباشد **ابو العالیه** گفته است که آفتاب در چشمه رود و آنچشمه او را به مشرق اندازد چون در موضع خود به ثبوت پیوسته که آفتاب از فلک خود زایل نمیشود پس خبر ابو العالیه صحیح السند نباشد یا مؤول بود بانکه در بادی النظر چنان مینماید که آفتاب در آنچشمه فرو میرود و بحرکت سدت حرکت آنچشمه آفتاب را بجانب مشرق میکشد **پس ملخص** معنی آنست که ذو القرنین آنجا آفتاب را بر طرفی دید که گویا در آنچشمه فرو میرود و همچنانکه کسی در دریا است می پندارد که آفتاب در آن غروب میکند و از ان طلوع مینماید بهر حال ترجمه آیت مجید چنین شود که تا چون رسید ذو القرنین بجای فرو رفتن آفتاب یعنی نهایت عمارت در جانب مشرق یافت آفتاب را بر ای العین فرو میرفت در چشمه آب گرم پس ذو القرنین آنجا رسیده بجمیع مردمان آن بلاد که دریافت نزدیک آنچشمه بر ساحل دریای محیط غربی گروهی را که **ناسک** گویند و ایشان قومی بودند بدت پرست سبز چشم سرخ موی تن آور با هیبت لباس ایشان پوست حیوانات و طعام ایشان گوشت وحوش و جانوران آبی بود **اشکال** بحسب قواعد فلاسفه و جمهور مسلمین ارض کروی الشکل است و حرم شمس از کره ارض به اضعاف مضاعف اثقل و اکبر و اعظم است زیرا که در **علم هیئت** مقرر شده که حرم آفتاب ششصد و شصت و شش چند قطر زمین گفته اند پس چگونه میتواند که چنین اعظم اجرام در عین از عیون زمین غروب و طلوع نماید **جواب** در اینمقام اولا ببرهان اقناعی باید دانست که حرکت طلوع و غروب شمس یا بنفسها بیاشد یا به تحریک و توکیل موکلین و یا بتدویر فلک دوار **اقول** اول و ثانی مذهب حکما و اهل تنجیم است و قول **جمهور مسلمین** نیز همین است که حرکت شمس بذاتها است نه بتحریک موکلین چه نزد ایشان قرص شمس یکی از کواکب سبع سیاره میباشد و در و تغیر شمس را از فلک علیحده قایلند پس بنابرین هرگاه ذو القرنین متوجه ارض غربی رسید بحر محیط ارض دنیا را که ازان بعد بالمره ارضی نیست مشاهده کرد ذو القرنین در نظر خود نظاهر دید که در آب تالاب آفتاب غروب می نماید چنانکه سیاحین بحر بسیط غیر از آب ساحلی نمی بینند و طلوع و غروب شمس آنها را در آن بحر مشاهده میشود **و قرآن مجید** به غروب آفتاب در آنمقام خبر نمیدهد ولیکن زعم ذو القرنین را نقل میکند بقوله وجدها تغرب فی عین حمئة یعنی وقتی که ذو القرنین چنین یافت که آفتاب در چشمه آب گرم غروب مینماید پس این آیت نقل زعم او است نه بیان حقیقت واقع **اما قول ثانی** بنا بر تخمین اهل هیئت و هندسه آنکه شمس در فلک چون نگین در انگشتر مرکوز میباشد و در شمس تندور فلک آن است و گویند کیفیت عالم بهیئت مجموعی چنین است که فلک القمر فلک الافلاک که آسمان نهم باشد محیط و بالای همه افلاک میباشد و به لسان شرع آنرا عرش نامند پس عالم همه یک کره است مرکز زمین مرکز زمین و افلاک همه گرد یگدیگر برآمده مانند پوستهای پیاز از زمین تا فلک الافلاک است که محیط شده است بجمیع افلاک و ابتداء آسمانها از فلک الافلاک است و به فلک قمر منتهی شوند و در جوف فلک قمر کره آتش است و در جوف آن کره هوا و در جوف کره هوا کره آب است و در میان کره آب کره خاک است و کره خاک و کره آب بمنزله یک کره اند چه آب کره خاک را که زمین باشد احاطه تمامه نکرده است بلکه ربعی از کره زمین از آب مکشوف است بدانکه دوره کره زمین بست و چهار هزار کروه است و طول **ربع مسکون** از مشرق تا مغرب دوازده هزار کروه است و عرض شش هزار کروه **و قطر** زمین هفت هزار و ششصد و سی و پنج کروه و بعد مقعر فلک قمر از سطح زمین چهل هزار و ششصد و شصت و سه فرسنگ است و بعد مقعر فلک شمس از زمین یک لک و بیست و سه هزار و شصت و سه فرسنگ است و بعد محدب **فلک الافلاک** بحر خدای تعالی کسی نمیداند و الله اعلم بالصواب برای تفهیم تصریح طالبان شکل افلاک کره های عناصر مجموع عالم باشد نوشته میشود

قول مفسر کہ لفظ متحمل ہر دو معنی تواند بود ۱۲

بیان حقیقت عالم بہ ہیئت مجموعی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

انیست صورت ہیئت مجموعۂ تمام عالم کرۂ زمین مع افلاک

پس بنابراین قول کہ آفتاب مرکوز باشد در فلک ہمچنگین در خاتم بدوران فلک طلوع وغروب شمس از وراء بحر محیط وابستہ بیاشد وساکن وادی بسیط ارضی راچنان مینماید کہ شمس از وہدت یعنی از زمین پست ونشیب وہموار غروب وطلوع می نماید وہمچنان سطح بحر راشاہدہ ومرئی میشود کہ آفتاب از تالاب آب طلوع وغروب می نماید زیرا کہ مدّ انظار راشان بجز آب وخاک چیزے دیگر نیست ازین بوضاحت پیوست کہ در آیت مطابق زعم ذوالقرنین خبر از غایت حد بصر ونہایت مدنظر ذکر شدہ است نہ بیان حقیقت واقع واما بنا بر احد القرائتین کلمہ حمئۃ وحامیۃ ہمزۂ الکبیرۂ ماقبل بیاء بدل کردند پس بہ معنی آب گرم باشد ودر علم ہندسہ مبرہن گشتہ کہ آب سر حد غرب بہ سبب تمازت آفتاب ہمیشہ باسخونت میباشد واما بنا بر قرائت ثانیہ حمئۃ بہ ہمزہ کہ بہ معنی رنگ وگلست بر دو معنی متحمل تواند شد احدیہما ذوالقرنین ہرگاہ در سفر بحری بود پس چون در وادی بسیط دیگستان بسر حد ارضی رسید در آنجا مشاہدہ کرد وچنین یافت کہ آفتاب کانہ در زمین وہدت وگاہ ودال یا در میان دو تلہ خاک وریگ فرو میرود ثانیہ ہماہرگاہ ذوالقرنین در سفر بحری بود پس ہمینکہ در وقت غروب شمس در سر حد بحر محیط رسید مشاہدہ کرد کانہ آفتاب در ریگ وگل بحر غروب مینماید ابو علی جبائی در تفسیر خود گفتہ ان ذا القرنین لما بلغ موضعہا فی المغرب ولم یبق بعدہ شیء من العمارات وجد الشمس کانہا تغرب فی عین وحلۃ مظلمۃ وان لم تکن کذلک فی الحقیقۃ کما ان راکب البحر یری الشمس کانہا تغیب فی البحر اذا لم یر الشط وہی فی الحقیقۃ تغیب وراء البحر لخطا متصور وآنست کہ ذوالقرنین وقتی کہ وقت غروب آفتاب چون بموضعی رسید کہ بعد ازان بالمرۂ عمارتی نبود یافت آفتاب را کانہ کہ در چشمہ آبی ویا زمین پست ونشیبی تاریک غروب می نماید اگر در حقیقت چنین بوده است چنانکہ سوار کشتی در دریا می بیند کانہ آفتاب در ہمان دریا غروب مینماید وحال آنکہ فی الحقیقۃ او ورائے بحر غروب میکند وبعضی گفتہ اند ان الجانب الغربی من الارض مساکن لمحیط البحر ہا فالناظر الی الشمس تخیل کانہا تغیب

فی ذلک البحار ولا شک ان البحار الغربیة قویة السخونة فی حامیة وهی ایضا حمئة لکثرة ما فیها من الحماة السوداء والماء هو تقریب فی عین حمئة اشارة الی ان الجانب الغربی من الارض قد احاط به البحر وهو موضع شدید السخونة ملخص مضمون آنست که در جانب غربی از زمین ساکنی است که بحر به آنها احاطه کرده است پس نظر کننده آفتاب را تخیل میشود اینکه آفتاب در همین جا دریا غایب شده است وشکی نیست درین که بحار غربیه شدید السخونت اند به اینوجه به لفظ حامیه در آیت تعبیر کرده شده هم میتواند به لفظ حمئة تعبیر کرده شود پس آیت تغرب فی عین حمئة اشاره است بسوی اینکه جانب غربی از زمین بتحقیق که احاطه کرده است بآن بحر و آنموضع شدید السخونت میباشد وحماعتی چنین گفته است از اهل اخبار که آفتاب در عین کثیر الماء والحماة غایب میشود **اقول** لیس بشیء سقم اینقول محققی نیست زیرا که مشاهد گاه خسوف نزدیک شود مغرب بین گویند اینکه خسوف در اول اللیل حاصل شد فعلنا ان اول اللیل عند اهل المغرب هو الوقت الذی یغرب فیه الشفق واما عند اهل المشرق فلا یتبین وقتئذ اول اللیل است نزد ما بلاد شبیه بلد دیگر وقت عصر تواند بود جای دیگر وقت ظهر و در شهر دیگر وقت الضحوة و در بلاد دیگر وقت طلوع شمس و جای دیگر نصف اللیل وقس علی هذا که بوجه قرب و بعد آفتاب در هر نقطه از زمین وقت مختلف خواهد بود و همه گاه بعد از استقرار و اعتبار این تغیرات معلوم باشد پس متیقن است که آفتاب در هر وقت بیک نقطه طالع میباشد پس کسیکه چنین میگوید انما تغیب فی الطین والحماة خلاف واقعست انکار ازین البته انکار محسوسات و بدیهیات است وکلام الله مبرا عن هذه التهمة پس بهر حال حل این مشکل با مطابقت عقل و نقل چنین تواند شد که قدماء قطاع باز ره از کره ما بس اسیا و افریقا و اروبا را محسوب دارند و بار سبیل قطع کیفیت سیر ذی القرنین علم حاصل ندارم لاکن مشهور آنست که او تمام معمور را سیر کرده شرقا و غربا بحر اوبر اپس البته در اینصورت بعید نیست رسیدن او تا سواحل افریقا و اغریبیا فیتا القمر الذی یستوحش الوحش من توحشهم پس از آن عاجز شد از عبور اقیانوس الاطانتیک هر چند بذل جهد و جهد نمود پس چنین یافت کانه که آفتاب درین سمندر غروب میکند و زمین بعد ازین نیست و **معلوم** است که ظاهر آیت حاکی وجدان ذی القرنین متوسط فی البحر است که او بس چنین یافت که آفتاب از آب طلوع مینماید و در همان غروب می نماید از نفس آیت حکم غروب شمس فی العین ثابت نمیشود و اما اطلاق لفظ عین بر اقیانوس صحیحست چه لفظ عین معانی کثیره میدارد و اهل لغات تا هفتاد معانی از اشمرده اند چنانچه در کتاب **قاموس** و نیز در **قرب المورد** و غیرها گفته است مصب الماء والماء الکثیر و فیضانه و بحر یا نه و غیرها و **مصب الماء** در حقیقة اقیانوس میباشد پس بدستیکه جدول مصب میاه الینابیع است و **نهر** مصب میاه الجداول میباشد و بحر مصب میاه الانهار است **واقیانوس** مصب میاه البحار است و همین مصب حقیقی برای میاه میباشد بهمین مناسبت که این ضرب جمیع بحار است لفظ عین بر آن اطلاق شود اما در تحقیق عین حمئة مختصرا گوئیم که مراد از ان کثیر الحمئه بودنست و مراد از آن طین اسود است و یا بنا بر قرائت ثانیه کنی عین حامئة باشد مراد از آن شدید السخونت است پس این منطبق میشود بر بحر اسود که آن در غرب **اسیا** است و نیز منطبق میشود علی المحیط الاطانتیک در غرب **افریقه** واقع گشته که منقول شده است در بحر اسود که در غرب آسیا است سوداوی و حرکثرت است و در اطانتیک که در غرب افریقه میباشد شدت حدت و سخونت بسیار است **سما** الکائن علی خط الاستواء فظهر ان الآیة ناطقة بحاق الحقیقة غیر حائدة عن الطریقة وارتفع من التضاح معناها ما اعترضوا بما نقلته ما انقلته **تنبیه** هرگاه که ذو القرنین در مغرب آمد پس تحبس مردمان آن بلاد کرد و یافت نزدیک آنچشمه بر ساحل دریای محیط غربی گروهی را دید که قومی بت پرست بودند سبز چشم سرخ موی تن آنان سپید بود لباس ایشان پوست حیوانات و طعام ایشان گوشت وحوش و جانوران آبی بود **سوال** ضمیر فی قوله عندها عاید بطرف کیست و مرجع آن کیست **جواب** در مرجع ضمیر عندها دو احتمال تواند بود یکی آنکه الی الشمس عاید تواند بود و قباحت آوردن آن بر عایت شمس است لان الانسان لما تخیل ان الشمس تغرب هناک کان سکان هذا الموضع کانهم سکنوا بالقرب من الشمس یعنی بدرستیکه ایشان وقتیکه خیال میکنند که آفتاب در فلان مقام غروب می نماید ساکنان آنمقام گویا قریب آفتاب ساکن میباشند و دیگر تواند که ضمیر عندها بسوی عین حامئه عاید باشد و علی هذا القول فالتاویل ما ذکرناه **بحث خامس** قلنا یا ذا القرنین اما ان تعذب واما ان تتخذ فیهم حسنا بدانکه حسنه خلاف سیئه باشد و حسن نقیض قبیح و جمیع آن محاسن آمده است بر غیر قیاس و در **حدیث** آمده است حسنوا القرآن بصوتکم و مثل این است حسنوا القرآن باصواتکم فان الصوت الحسن یزید القرآن حسنا و نیز درین باب آمده است لکل شیء حلیة و حلیة القرآن الصوت الحسن و در حدیث **امام باقر** علیه السلام چنین است و رجع بالقرآن صوتک فان الله تعالی یحب الصوت الحسن درین باب تحقیق مرام بتفصیل تمام در رساله **بیان الجهر والاخفات** بدلایل عقلیه و نقلیه

قول مفسر در رد کسیکه گفته آفتاب در چشمه غروب نماید

جواب سوال ضمیر عندها راجع بطرف کیست

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

کرده ایم وهرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی ومراد از آیت آنست که حق تعالی میفرماید گفتیم ای ذوالقرنین یعنی
اورا مذکردیم یا اینکه عذاب میکنی این قوم را یعنی میکشی اگر ایمان نیاورند و یا انکه فرامیگیری ورباب ایشان نیکوئی از ارشاد و تعلیم شرایع وانواع
مواسات دینویه اگر گردند قائلین نبوت ذوالقرنین گفته اند ان هذه الایة تدل علی انه تعالی تکلم معه من غیر واسطة وذلک یدل
علی انه کان نبیا یعنی بدرستیکه این آیت مجیده دلیل جلیست برانیکه حق تعالی تکلم کرده است باذوالقرنین بدون هیچ واسطه ودراین دلالت بالصراحت
برانیکه ذوالقرنین پیغمبر بود اقول هرگاه که از اخبار وآثار صادقین علیهم السلام عدم نبوت او متحقق باشد پس محمول خواهد شد این لفظ تکلم بر آنکه المراد
انه خاطبه علی السنة بعض الانبیاء علیهم السلام یعنی برزبان بعض انبیاء علیهم السلام ذوالقرنین را حق تعالی خطاب فرموده او میتوانند
این ندا به الهام بوده باشد کما قال واوحینا الی ام موسی که بمعنی الهمنا باشد اما اهل اخبار در صفت ایموضع اشیاء عجیبه بیان
فرموده اند ابن جریج متعلق بهین موضع گفته است هنالک مدینة لها اثنا عشر الف باب لولا اصوات اهلها سمع الناس وجبة لهم
حین تغیب وقرب المضمر ابو یعلی وابن منذر وابن ابی حاتم وابی الشیخ فی العظمة وابن مردویه از ابن جریج ذیل آیت ووجد عندها
قوما ذکر فرموده اند مفسرین ذیل آیت گفته اند که در این آیت دلالت بالصراحت است برانیکه سکان آخر المغرب کانوا کفارا فخیر الله
ذا القرنین فیهم بین التعذیب لهم ان اقاموا علی کفرهم وبین المن علیهم والعفو عنهم وهذا التخییر علی معنی الامر
فی اصل الامرین کما خیر نبیه علیه السلام بین المن علی المشرکین وبین قتلهم یعنی ملخصا آنکه ساکنان آخر مغرب زمین کافر بودند
پس خدا تعالی ذوالقرنین را مخیر کرد بحق آنها اینکه عذاب نماید ایشانرا بر کفر و یا اینکه منت نهد برایشان بعفو کردن و این تخییر بنا بر معنی اجتهاد کردن
بود در اصل الامرین چنانکه حضور مقدس نبوی فداه روحی راخداوند عالمیان مخیر کرد در منت گذاشتن برمشرکین ودر قتل کردن ایشان واما المراد
از تعذیب نزد اکثر مفسرین قتلست واما از اتخاذ حسنی در ایشان مراد زنده باقی گذاشتن ایشانست وهو العالم بحث سادس قال امامن
ظلم فسوف نعذبه ثم یرد الی ربه فیعذبه عذابا نکرا بدانکه گفته میشود انکر الشیء ینکر فهو منکر واستنکره فهو مستنکر ومعروف که
در مقابله فعل حسن مشتمل بر جمیع ذکر میشود ومختص بالواجب والمندوب ویخرج المباح والمکروه وانکما داخلین فی الحسن فورد
مجیده ولقد جئت شیئا نکرا به معنی منکرا میباشد همچنین در آیت یوم ندع الذاع الی شیء نکر یعنی منکر فضیع باشد که نفوس آنرا قبیح
ومنکر پندارند وهو هول یوم القیامة در بحرین گفته است المنکر الشیء القبیح اعنی الحرام قال تعالی ان الصلوة تنهی عن الفحشاء والمنکر
وهرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که حق تعالی در اینجا نقل قول اسکندر ذوالقرنین میفرماید که او گفت اما
کسی که ستم کند بر خود یعنی بر کفر خود مصر بوده باشد پس زود باشد که عذاب کنیم یعنی من وهر که با من است بکشیم او را واین عذاب دنیا است پس باز
گشته شود بسوی خدای پروردگار خود در قیامت پس عذاب کند خدا تعالی او را عذابی سخت ومنکر که مثل او معهود نباشد ونشناخته شود
زیرا که مثل عذاب دوزخ در دنیا ندیده باشند که بشناسند لفظ سوف که بجهة استقبال بعید است اشاره بفرصت انتظار ایمان آوردن
تواند بود تنبیه آنچه گفته شد که از من ظلم مراد ظلم بر نفس خود است به اقامت علی الکفر بدلیل آنکه بمقابله این من بعد او گشته است
واما من امن وعمل صالحا دلالت بالصراحت است برانیکه من ظلم بمعنی ظلم نفس به اقامت بر کفر باید باشد نه بمعنی دیگر وهو العالم بحث سابع
واما من امن وعمل صالحا فله جزاء الحسنی وسنقول من امرنا یسرا بدانکه قراء اختلاف کرده اند در جمله جزاء الحسنی حمزه وکسائی و
حفص از عاصم آورده اند جزاء الحسنی بنصب تنوین وویگران برفع واضافت خوانده اند پس بنا بر قرائت اولی تقدیر چنین شود فله
الجزاء الحسنی جزاء چنانکه گفته میشود برای هذا الثوب هبة وامابنا بر قرائت ثانیه پس در تفسیر آن دو وجه محتمل تواند بود یکی آنست که
گفته شود تقدیر چنین میگردد فله جزاء الفعلة الحسنی که همان ایمان وعمل صالح باشد ودیگر میتواند تقدیر چنین شود فله جزاء المثوبة الحسنی
ومعنی ومقصود آنست که فله هذا الجزاء الذی هو المثوبة الحسنی وجزا موصوف است به مثوبت حسنی واضافت موصوف بسوی صفت
امریست مشهور کقوله ولدار الاخرة وحق الیقین وامثال این بسیار در زبان عرب شایع است پس معنی ومقصود از آیت چنین شود
که واما هر که بگرود وعمل کند شایسته یعنی بمقتضای ایمان پس مراو راست در هر دو سرای پاداش خصلتی نیکو وفعل پسندیده وبنا بر قرائت
حفص که جزاء منون میخوانند نصب آن بر تمیز باشد وحسنی مبتدا وخبر او مقدم یعنی مراو راست از روی پاداش مثوبت نیکو ودر
باشد که بگوئیم مراورا از فرمان خود یعنی او را بفرمائیم کاری آسان یا بگوئیم او را گفتار سهل وآسان از فرمان خود یعنی تکلیفی که بادکنیم فرا
طاقت او باشد وبکسر مقدم آورا مواخذه نکنیم در تفسیر کبیر رازی میگوید وسنقول لهمن امرنا یسرا ای لا نامره بالصعب

در بیان معنی لفظ حسنی گوید

در مغرب الشمس بلدیست که دوازده هزار دروازه دارد ۱۲

من ظلم فسوف نعذبه کلام ذوالقرنین است

اختلاف قراء در قرائت لفظ جزاء الحسنی

الشاق ولکن السهل الیسیر من الزکاة والخراج وغیرهما وتقدیره ذا یسیر کقوله قولا میسورا وشیخنا الشیخ ابو الفتوح رازی
ورذل وسنقول له من امرنا یسرا گفته است یعنی با او سخن نیکو و آواز نرم و کلام رفیق گوئیم مجاهد میگوید یسیرا در اینجا بمعنی معروفا
میباشد تنبیه در این آیت مجیده زیرا که دلالت بالصراحت است بر اینکه عمل صالح در ایمان داخل نیست واگر نه در این آیت مجیده
وعمل صالحا را بر لفظ وامّا مَنْ آمَنَ عطف نمیکرد اقول حقیقة الامر آنست که این مسئله بالجمله به تفصیل محتاجست پس اولا باید دانست
که ایمان در اشتقاق مصدر آمَنَ باشد از ارباب اکرام از همین است این که یعنی امن بودن کما فی قوله تعالی وهذا البلد الامین
یعنی شهر با امن که مراد از آن مکه معظمه میباشد اما وجه تسمیه آن باین باین بدین نحواست که من دخله کان آمنا یعنی از عذاب نخوفت و اما در لغت
بالاتفاق ایمان بمعنی تصدیق قلبی است و بسوی این است اشاره در قول خدا تعالی وما انت بمومن لنا یعنی مصدق لنا ولاکن در
اصطلاح شریعت و در معنی ایمان اختلاف کثیر واقع شد بعضی گفته اند ایمان بمعنی صلوة است لقوله تعالی وما کان الله لیضیع
ایمانکم و ایمان در اینجا معنی صلوة است پس بنا بر این قول خدا فتحریر رقبة مومنة اشاره است بسوی اینکه مقر بصلوة بوده باشد
اهل شریعت گفته اند علی الاظهر تعریف ایمان این است که هو التصدیق بالله بان یصدق بوجوب وجوده و
صفاته وبرسله بان یصدقانهم صادقون فیما اخبروا عن الله وبکتبه بان یصدق انها کلام الله وان مضمونها
حق وبالبعث من القبور والصراط والمیزان وبالجنة والنار والملائکة بانهم موجودون وانهم عباد مکرمون
لا یعصون الله ما امرهم ویفعلون ما یؤمرون یسبحون باللیل والنهار لا یفترون مطهرون من انواع الشهوات
عن الاکل والشرب والجماع وغیر ذلک معبرون عن التناسل والتوالد لیسوا بذکور ولا اناث بل خلقهم الله
من نور خلاصه مرام آنست که مومن کسی باشد که وجوب وجود خدا تعالی را مع صفاتیکه متصف بآن تواند شد تصدیق نماید
ونیز اعتراف کند به مخبر صادق بودن انبیاء علیهم السلام واقرار نماید بکلام خدا وحق بودن جمیع کتب منزله وتصدیق نماید به مبعوث
شدن از قبور و بمیزان وصراط وجنت وجهنم ومقر باشد بوجود وعصمت ملائکه وآنها را از تمامی اقسام شهوات از اکل وشرب وجماع
معصوم ومطهر داند ونیز تصدیق کند که ایشان شب و روز در تسبیح وتحلیل وتحمید وتمجید رب وحید مشغول میباشند واز توالد وتناسل بری
ومنزه اند نه مذکر ند ونه مؤنث بلکه خلقت آنها از انوار خالصه طیبه طاهره می باشد جماعتی گفته است ایمان دو صنف است الایمان
بالله والایمان علی الله اما قسم اول که ایمان بالله باشد هو التصدیق باثباته علی النعت الذی یلیق بکبریائه والایمان
علی الله هو الخضوع والقبول عنه والاتباع لما یامر والانتهاء عما ینهی یعنی مخص مرام آنکه ایمان بالله آنست که صفاتی را
که لایق کبریائیت حق تعالی اند تصدیق نمایدو اما قسم دوم که ایمان علی الله بود آنست که جمیع احکام خدا تعالی را بکمال خضوع وخشوع
قبول کند وعمل نماید اما شاعره گفته اند ایمان بخداست وبه آنچه از ضروریات دین باشد وجماعتی از معتزله گویند که ایمان توحید وعدل
ونبوت ومعاد امر ونهی است کرامیه گویند ایمان محض اقرار به شهادتین است وجبائیان گفته اند ایمان جمیع طاعات مفروضه و
ترک منهیات است مرجئه گویند ایمان تصدیق خدا مع اقرار شهادتین است غلات گویند ایمان جمیع طاعات مفروضه ومندوبه میباشد
بعضی ایمان را محض اقرار لسانی دانسته اند جماعتی تصدیق قلبی را در ثبوت ایمان کافی گفته اند جمعی اقرار لسان وعمل ارکان را در ثبوت ایمان شرط
دانسته اند بعضی تصدیق جنان وعمل ارکان شرط کرده اند در تفسیر عیاشی آورده است که امام بالحق جعفر الصادق علیه السلام را سوال کرده
شد که آیا ایمان قول وعمل است یا قول بلا عمل فقال علیه السلام الایمان عمل کله والقول بعض ذلک مفترض من الله مبین فی
کتابه واضح نوره ثابتة حجته یشهد له بها الکتاب ویدعوا الیه الخ یعنی معصوم علیه السلام فرمود ایمان عمل کل وقول بعض آن عمل
مفترض من الله مبین در کتاب الله است الخ جمعی میگویند که حضرت امیر المومنین علیه السلام الایمان عبارة عن ثلاثة اشیاء الاعتقاد بالجنان
ثم الاقرار باللسان ثم العمل بالارکان ملخصا آنکه ایمان سه چیز را گویند اول اعتقاد بالقلب پس ازان اقرار بزبان پس ازان عمل بارکان
اقول حق آنست که تنها اقرار بزبان در حصول ایمان کافی نتواند بود زیرا که حق سبحانه وتعالی جمعی از اشخاص را در غیر کتاب خود ذم فرموده است
بقوله تعالی یقولون بافواههم ما لیس فی قلوبهم یعنی به لسها اقرار می کنند چیزی را که قلبا تصدیق آن ندارند وقوله تعالی
قالت الاعراب امنا قل لم تؤمنوا ولکن قولوا اسلمنا ولما یدخل الایمان فی قلوبکم یعنی اعراب گفتند ایمان آوردیم بگو
در جواب ایشان که شما ایمان نیاوردید بلکه بگوئید اسلام آورده ایم و داخل نشده است ایمان در قلوب شما وشتر به تنهائی تصدیق

بیان معنی ومراد از آیت مجیده ۱۲

بیان آنکه آیت لیست دلیل بر آنکه عمل صالح جزو ایمان نیست ۱۲

بیان معنی ایمان لغة واشتقاق آن

معنی شریعه ایمان در شریعت اسلام

اختلاف علماء در معنی ایمان

قول مفسر در تحقیق معنی ایمان گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قلبی ہم درحصول ایمان کافی نتواند شد زیرا کہ چنین اشخاص باہم ذم فرمودہ است بقولہ وجحدوا بہا واستیقنتہا انفسہم یعنی ایشان انکار کردند وحال آنکہ نفسہای ایشان بآن یقین داشتہ اند ازینجا بوضاحت پیوست کہ اقرار بزبان مع اعتقاد قلبی ایمان میباشد **اما** بعد اینکہ ایمان بروقت حصول این دو شرط حاصل میشود انیست کہ بنی نوع انسان را دو حالت باشد یکی **بینہ وبین اللہ** کہ احدی دیگر بر آن مطلع نگردد **دیگر بینہ وبین الناس** چونکہ قلب ہر انسان را تعلق باطنی میباشد باخالق متعال انیست کہ برای حصول ایمان باطنی **بینہ وبین اللہ** تصدیق قلبی واجب شد **وچونکہ** تعلق ظاہری مابین بنی نوع انسان وابستہ بزبان میباشد و باباطن دیگرے دخل ندارند لہذا برائے اظہار ایمان ظاہری **بینہ وبین الناس** اقرار زبان واجب گشت تاکہ ایمان مومن وکفر کافر برائے دانستن تکالیف شرعیہ بہم معلوم باشد **پس اعتقاد بالقلب** کامل واصل ایمان است پس از آن اقرار بزبان فرع ان میباشد چنانچہ حدیث **وسایل شاہد** بر آنست **الی اللہ ایمان الکامل** یعنی ایمان بخدا کہ بہمین تصدیق قلبی باشد ایمان کامل است و باقی فرع بر آن میباشد یعنی نوشت ورد لہای شما ایمان را وبجائے دیگر میفرماید **ولما یدخل الایمان فی قلوبکم** یعنی داخل نشد ایمان در دلہای شما **و** آیت مجدہ **وقلبہ مطمئن بالایمان** یعنی قلب او بہ ایمان مطمئن بودہ است **و** آیت مجیدہ **اولم تومن قال بلی ولکن لیطمئن قلبی** یعنی آیا ایمان نیاوردی گفت ایمان آوردم لیکن میخواہم اطمینان دل من گردد **واما** حدیث نبوی فداہ روحی بسیار است **قال النبی صلعم الایمان ہہنا واشار الی صدرہ والاسلام علانیتہ** یعنی پیغمبر صلعم فرمود ایمان ہمرہ دو شیئ میباشد و بطرف سینہ مبارک اشارہ فرمود و اسلام علانیہ است **پس** ازین مرویہ بوضاحت پیوست کہ کمال و اصل ایمان در قلب است **واقرار بہ لسان** کاشف و مبین آنست **واما عمل** بارکان جزو ایمان نیست لاکن ثمرہ اثر آنست کہ بعد از حصول ایمان بظہور میرسد چنانچہ ثمر درخت بعد از قیام آن در زمین خود بخود میروید **دلیل نقلی** نیز مصرح مطلب ما تواند شد چنانکہ حق تعالی عزوجل در غیر کتاب خود میفرماید **یاایہا الذین اٰمنوا وعملوا الصالحات** و نیز در جاے دیگر میفرماید **یاایہا الذین اذا قمتم الی الصلوٰۃ** ظاہر است کہ حق تعالی سبحانہ بعد از ذکر کردن ایمان عبادت و عمل بر آن عطف کردہ است و شرط در معطوف و معطوف علیہ آنست کہ در ذات مغایرو در حکم واحد باشند واگر نہ عطف نفس بر نفس لازم آید و آن محل شود ہمچنین در آیت زیر بحث **واما من اٰمن وعمل صالحا** اعمال صالحہ را بر ایمان بہمین وجہ عطف کردہ است **اشکال** بنا بر آیات مزبورہ ثابت میشود کہ بعد ایمان وصول جزا و ثواب مشروط و منحصر بر حصول اعمال صالحات و ترک تمامی منہیات میباشد زیرا کہ معطوف و معطوف علیہ بالاتفاق در حکم واحد میباشد چون جاء زید وعمرو بکر و خالد و عثمان مراد مجئی ہمہ آنہا است و لو علی التعاقب باشد پس بنابرین وعدہ غیر از معصوم احدی نہ تمام اعمال صالحات را بجا میاورد و نہ در بہشت میرود پس قول فرقہ **وعیدیہ** خوارج میباید بنابرین حق باشد و دعوای غیر ایشان کہ میگویند مومن فاسق و عاصی و مرتکب بائر بجہۃ وجود علت دائمہ ایمان مستحق ثواب و جنت است باطل گردید واگر نہ بر ترتیب عطف فائدہ مرتب نخواہد شد **جواب** مشتمل بر دو وجہ است **وجہ اول** باید دانست کہ ایمان فی الاصالت اصل و اول و اعظم اعمال است بنحویکہ صحت تمامی اعمال منحصر بر صحت آنست چنانکہ کفر و شرک فی الاصالت اصل اول منکر آنست پس بہ ثبوت اصل فرع نیز ثابت است و لہذا ناچار مومن من جہۃ الایمان مستحق ثواب جنت است واگر نہ لازم می آید شخصی کہ عارف باللہ بودہ باشد و بالغ شود و قبل از ایجاب صوم و صلوٰۃ و حج و زکوٰۃ بمیرد تا آنکہ بالغہ عارفہ باللہ حائض شود پس از انقطاع حیض و قبل از غسل و ایجاب صوم و صلوٰۃ بمیرد ابدًا مستحق ثواب و جنت نباید باشد حال آنکہ بہ اجماع و برہان قاطع ثابت است کہ چنین مرد و زن قبل از ایتان اعمال مثاب و از اہل جنت است زیرا کہ ایشان مومن بودند و لاکن عمل بر ایشان شرعًا واجب نبودہ است **و** مؤید این تواند بود روایتی کہ آنرا صاحب **روض الجنان** نقل میفرماید ملخصًا مقصود از مرتبط آنست کہ **حنظلہ** بعد از طلوع آفتاب ایمان آورد پس ازان عقد و نکاح کرد و زوجہ او حامل گردید پس ہما بوقت منادی ندا کرد الجہاد قایم پس حنظلہ جنب برآمد و در جہاد شہید شد پس پیغمبر فداہ روحی بطرف معرکہ نگاہی کرد و فرمود اینک حنظلہ جنب شہید شد و ملائکہ در معرکہ در اغسل جنابت میدہند لہذا من بعد او بہ غسیل الملائکہ موسوم شد و مورخین و اہل سیر و محدثین اتفاق کردہ اند کہ حنظلہ بعد از ایمان آوردن چار ساعت زیادہ زندہ نبودہ است و او بعد ایمان آوردن غیر از جہاد ہیچ عملی را مرتکب نشدہ است و با وجود آن واجب الجنۃ گردید و پس از شہادت وی پسری عبد اللہ ابن حنظلہ ز جہ او را متولد شد **وجہ دوم** ز جواب این اشکال آنست کہ عطف عمل صالح بر امن در این آیت و نیز در آیات دیگر بجہۃ ترغیب و تحریص و امتیاز صالحات است واگر نہ اعظم و اصل بودن ایمان بالضرورت بدلائل ظاہرہ ثابت است و ہو العالم بالصواب

اقرار لسانی و اعتقاد جنانی اصل ایمان است و عمل صالح فرع آن

وجوہ مختلفہ بجواب اشکال مبنی بر تحقیق مذکور غیر معصوم ناجی نمیتواند شد

۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قوله تعالی ثم اتبع سببا حتی اذا بلغ مطلع الشمس وجدها تطلع علی قوم لم نجعل لهم من دونها سترا ۞ کذلک وقد احطنا بما لدیه خبرا

ترجمه این چار آیت مبارکه چنین است که پس دیگر باره ازلی در اندر سببی را که بمشرق توانرفت و قوم ناسک را باخود برده لشکر نور را از پیش روان کرد و عسکر ظلمت را از عقب بداشت و بجانب جنوب متوجه شده قوم هاویل را که در قطر امین بود مسخر کرد بهمان طریق که در قصه ناسک مذکور شد پس روی بمشرق نهاد تا چون برسید بجای برآمدن آفتاب یعنی بموضعی که مبدء عمارت ست از جانب مشرق یافت آفتاب را که هر بامداد برمی آید و شعاع او میافتد برگردهی که مانگردانیده بودیم و پیدا نکرده براے ایشان از دون آفتاب و در وقت طلوع پوشش از لباس دنیا که میان ایشان و آفتاب حاجب باشد همچنان کرد اسکندر با ایشان که با اهل مغرب کرد یا همچنان اتباع سبب کرد و بجانب قطر السیر روان شد و به قومی رسید که ایشانرا تاویل خوانند و با ایشان همان سلوک نمود که با قوم هاویل کرد و بدرستیکه با احاطه و تتمیم به آنچه نزدیک او بود از روے آگاهی یعنی لشکرها و ادوات حرب و اسباب جهانگیری که براو جمع شده بود بهمه محیط بودیم و مجموع را دانستیم و در تفسیر چند بحث است

بحث اول ثم اتبع سببا حتی اذا بلغ مطلع الشمس وجدها تطلع علی قوم لم نجعل لهم من دونها سترا بدانکه هرگاه خداوند عزوجل در ماقبل بیان فرمود که ذوالقرنین اولا اراده کرد بسوی اماکن سکونه که اقرب به مغرب آفتاب بود خواست که بیان متصل بفرماید که بعد ازین ذوالقرنین اراده کرد بسوی اماکن مسکونه که اقرب بمطلع آفتاب بودند این است که فرمود پس ذوالقرنین دیگر باره ازلی در آمد سببی و طریقی را که بمشرق توانرفت و قوم ناسک را باخود برده لشکر نور را از پیش روان کرد و عسکر ظلمت را از عقب بداشت و بجانب جنوب متوجه شده قوم هاویل را که در قطر امین بود مسخر کرد بهمان طریق که در قصه ناسک مذکور شد پس روی به مشرق نهاد تا چون رسید بجای برآمدن آفتاب یعنی موضعی که مبدء عمارت است از جانب شرق یافت آفتاب را که هر بامداد برمیآید و شعاع او میافتد برگردهی که گردانیده بودیم و پیدا نکرده بودیم برای ایشان سوائے آفتاب در وقت طلوع پوششی از لباس دنیا که میان ایشان و آفتاب حاجز باشد چه ایشانرا هیچ پوششی نبود و زمین در غایت نرمی و سستی بود و هیچ بنائی بر بالائے آن نمی ایستاد **مفسرین** در تفسیر این آیت اختلاف کرده اند **بعضی** گفته اند انه لیس هناک شجر ولا جبل ولا ابنیة تمنع من وقوع شعاع الشمس علیهم فاذا طلعت الشمس دخلوا فی اسراب واغلة فی الارض او غاصوا فی الماء فیکون عند طلوع الشمس بتعذر علیهم التصرف فی المعاش وعند غروبها یشتغلون بتحصیل مهمات المعاش حالهم بالضد من احوال سائر الخلق یعنی در انجا نه درختی بود نه کوهی و نه بنائی که مانع میشد از وقوع شعاع آفتاب بر ایشان پس باین سبب وقتیکه آفتاب طلوع میشد در سراباها که زیر زمین و آشتند داخل میشدند و یا غواصی در آب میکردند پس بوقت طلوع آفتاب بر ایشان تصرف کردن متعذر بود و بوقت غروب آفتاب بتحصیل مهمات معاشش مشغول می شدند حال ایشان بخلاف احوال تمامی خلق بوده است **جماعتی** گفته اند ان معناه انهم لا ثیاب لهم ویکونون کسائر الحیوانات عراة ابدا یعنی بدرستیکه معنی چنین شود که این گروه را لباسی نبوده است و همچو سایر حیوانات همیشه برهنه میبودند **اهل سنت** آورده اند که حال اکثر بنجبان چنین میباشد و چنین است حال کسی که سکونت میدارد در بلادی که قریب بخط استوا میباشد **قتاده** میگوید چنین گویند که ایشان زنگیانند **کلبی** گوید که ایشان بارس و یاویل و میسک اند سه گروه تن برهنه باشند و خدایتعالی را نداند **ابن جریج** گوید وقتیکه لشکر مسیح انجا رسید اهل زمین ایشانرا گفتند بیائید که شما را آفتاب دریابد که هلاک خواهید شد گفتند ما نرویم تا آفتاب برآید تا بدانیم اینکه گفتید درست است یا نه آنگاه نگاه کردند استخوانهاے بسیار دیدند گفتند این چیست گفتند لشکری وقتی انجا رسید آفتاب بدانان برآمد هلاک شدند این استخوانهاے ایشانست بگریختند و آنجا بازنه ایستادند در **تفاسیر** مذکور است که ان بعضهم قال سافرت حتی جاوزت بیضتین فسألت عن هؤلاء القوم فقیل لک وبینهم مسیرة یوم ولیلة فبلغتهم اذا احدهم یفرش اذنه الواحدة ویلبس الاخری ولما قرب طلوع الشمس سمعت کهیئة الصلصلة فغشی علی ثم افقت وهم یمیحونی بالدهن فلما طلعت الشمس اذا هم فوق الماء کهیئة الزیت فادخلونا سربا لهم فلما ارتفع النهار جعلوا یصطادون السمک ویطرحونه فی الشمس فینضج

ملخصا مراد انست که **عمرو ابن مالک ابن امیه** گفت مردی را دیدم که حدیث میکرد قومی را و گرد آمده میگفت من بر زمین ملک چین رسیدم با قصای زمین مرا گفتند میان تو و مطلع آفتاب یک روزه راه است مردیرا از ایشان همراه گرفتم و آنشب رفتیم چون بانجا رسیدم گروهی را دیدم

اتصال آیت مطلع الشمس با آیه شریفه ما قبل

اختلاف مفسرین در معنی مطلع الشمس

بعضی قصص ملک چین را مطلع الشمس گفته اند

حکایت مردیکه بمطلع الشمس رسید و حالات اهل آن ملک را دید

که گوشهای ایشان یکی بالای ایشان بود یعنی یکی لحاف کردنی و یکی دواج بوقت خفتن و این مرد که با من بود در زبان ایشان میدانست ایشان را گفت ما آمده ایم تا به بینیم که آفتاب چگونه بر میاید گفت پس وقتیکه قریب شد طلوع آفتاب آوازی شنیدیم چون صلصلهٔ آوازآهن گفت من بفتا دم واز هیبت آن بی هوش شدم چون بهوش آمدم ایشان مرا بروغن میماندند آفتاب را دیدم بر آن آب افتاده برنگ روغن ریت و کنارهٔ آسمان را دیدم چون دامن خیمه همینکه آفتاب بالا گرفت ما را در سرداب بردند آن مرد را که با من بود چون روز نیک برآمد آفتاب از ایشان بگردید به کنار دریا آمدند و ماهی میگرفتند و در آفتاب میانداختند تا بریان میشد و میخوردند ابو بصیر از جناب امام ابو عبد الله علیه السلام آورده است که ایشان صنعت بنا نمیدانستند و بر ساختن هیچ خانه وقوف نداشتند از نخته پیوسته در آفتاب بنشستندی و فتادی بنا بر روایت دیگر گفته که چون آفتاب برتفع شدی در سرداب رفتندی و چون آفتاب از سمت الراس بگردیدی آمده ماهی گرفتندی و به آفتاب بریان کرده خوردندی و آنها قوم منک بودند بصری گفته است که زمین ایشان مخمل نباتی بود و کوه نیز در آنجا بود و ازین جهت بوقت طلوع آفتاب در سرداب رفتندی و چون آفتاب بگشتی بدر آمدندی و گیاه زمین چرا کردندی مانند بهایم در کتاب الهیئة والاسلام جلد ثانی صفحه ۴۷ مطبوعه بغداد در تحقیق همین آیت مجیده گفته است وجدها تطلع علی قوم لم نجعل لهم من دونها ستراً فلا یتوجه الیه اشکال ولا استبعد ان یکون اولئک القوم سکنة اقاصی شرق المعمورة مثل سیلیبریا والیابان وما بعد الهند ومن یقرب من المحیط الکبیر وکلهم الیوم ما خلا الیابان فی بحبوحة التوحش کالهم عقلاً ومثل السباع اکلاً والحاصل انه بلغ فی سیاحته شرق العمران موضعاً متوحشاً ووجد الشمس تطلع علی قوم عراة کالوحوش وبعض الهنود والزنوج المتوحشین لم یجعل الله لهم ساتراً من الشمس مطلقاً جدلاً کان او سقفاً او لباساً او فسطاطاً او غیرها اولم یجعل لهم ساتراً عن البرودة الشرقیة والشمالیة دون حرارة الشمس اولم یجعل لابدانهم ساتراً عن انتظار غیر الشمس فکون هذا الکلام ابلغ ما قیل مبالغة فی عراء الانسان حیث ان الشمس الکاشفة المبدیة لکل شیء هی لهم لا غیر بحث ثانی کذلک وقد احطنا بما لدیه خبراً بدانکه هرگاه اسکندر با لشکر ظفر پیکر به آنموضع رسید همچنان بود امرا و با ایشان که با اهل مغرب بود یعنی لشکر ظلمت را برایشان گماشت تا ایشان ایمان آرند یا اینکه امر ذو القرنین همچنین بود که وصف کردیم از رفعت مکان و بسط ملک پس از انجانب قطر امین رو بشد و بقومی رسید که ایشانرا تاویل خوانند و با ایشان نیز همان سلوک کرد که با قوم تاویل کرده و بدرستیکه با احاطه کرده بودیم یعنی علم ما رسیده بود به آنچه نزدیک او بود از روی آگاهی یعنی بجمیع لشکر و ادوات حرب و اسباب جهانگیری ذو القرنین و بظواهر و بواطن آن عالم بودیم و ذکر لدیه اشارت است بحسن ثناء بر رضای الهی به افعال او بجهة امتثال او در همه احوال به ایزد ذو الجلال یا مراد آنست که کثرت جنود و عدد اسباب سیاست او بر وجهی رسیده بود که احاطه کرده بود بآن مگر خداوند لطیف خبیر مفسرین را در معنی این آیت مجیده چند قول است بعضی گفته اند ای کذلک فعل ذو القرنین اتبع هذه الاسباب حتی بلغ ما بلغ وقد علمنا حین بما کنا ما عندنا من الصلاحیة لذلک الملک والاستقلال به وجمعی گفته اند کذلک جعل الله امر هؤلاء القوم علی ما قد اعلم رسوله علیه السلام فی هذا الذکر وجماعتی چنین هم گفته اند کذلک کانت حالته مع اهل المطلع کما کانت مع اهل المغرب قضی فی هؤلاء کما قضی فی اولئک من تعذیب الظالمین والاحسان الی المومنین یعنی همچنین بود حالت او با اهل مطلع آفتاب چنانکه با اهل مغرب بوده است قضا کرد در میان آنها چنانکه در آنها قضا نمود از تعذیب ظالمین و احسان بسوی مومنین و بعضی چنین گفته اند انه تم الکلام عند قوله کذلک ثم استانف فقال الله تعالی قال امرهؤلاء القوم کما وجدهم علیه ذو القرنین اقول همین قول آخر احسن الاقوال است نظر بسیاق و سباق کلام و بما یس احطنا بما لدیه خبراً یعنی کنا عالمین بان الامر کذلک یعنی ما عالم بودیم به اینکه امر همچنین باشد و هو العالم بالصواب

تفسیر بما لدیه خبرا و اختلاف مفسرین در معنی آن ۱۲

قوله تعالی ثم اتبع سببا حتی اذا بلغ بین السدین وجد من دونهما قوما لا یکادون یفقهون قولا قالوا یا ذا القرنین ان یاجوج ومأجوج مفسدون فی الارض فهل نجعل لک خرجا علی ان تجعل بیننا وبینهم سدا قال ما مکنی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com
WWW.MAARJ.IR.COM

فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انْفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا قَالَ هَٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا

ترجمہ این شش آیات مبارکہ آنست کہ حق سبحانہ عزوجل میفرماید پس اسکندر ازپی درآمد راہی و طریقی دیگر را از مشرق بشمال تا چون برسید در منقطع ارض ترک میان دو کوہ کہ از پس آنہا زمین یاجوج و ماجوج است یافت و پیش آن دو کوہ گروہی را با ہیئتہای عجیب و شکلہای غریب نزدیک نبود ندانند از کمی فطنت کہ دریابند سخنی را و کسی نیز از شکر ذوالقرنین سخن در نمییافت گفتند یعنی ترجمہ ایشان گفت ای ذوالقرنین بدرستیکہ قوم یاجوج و ماجوج تباہی کنندگانند در زمین پس آیا کنیم یعنی مقرر سازیم برای تو بیرون آریم از میان مالہای خود مزدی بشرط آنکہ بکنی تو میان ما و میان ایشان بندی کہ منع کند ایشان را از بیرون آمدن گفت اسکندر آنچہ دسترس داده مرا در آن از فریدگار من بہتر است از آنچہ شما میخواہید کہ بمن دہید پس مرا یاری کنید بہ توانائی یعنی بمردمان توانا یا بہ چیزے کہ قوت یابیم بدان در اینکار تا بکنم میان شما و ایشان حجابی سخت کہ بعضی ازان بر بعضی مرکب باشد بیارید برای من قطعہای آہن تا چون مساوی شد یعنی فرش یافت میان ہر دو کوہ بفرمود تا ہیمہ بسیاری بیالای آن ریختند و دمہا جواب آن ترکیب کردند گفتند مر عملہ را کہ بدمید در این آہنہا تا چون گردانید آن قطعہای آہن را مانند آتش گفت بیارید تا بریزم بر بالای آہن گرم شدہ رے گداختہ و برانگیزند دیواری صد و پنجاہ گز در ارتفاع برآمد مانند کوہی یکپارہ و ہموارہ پس نتوانستند یاجوج و ماجوج آنکہ بالا روند بر آن سد برای ارتفاع و املاس و نتوانستند براور اسوراخ کردن بواسطہ سختی و صلابت آن گفت ذوالقرنین بعد از ساختن آن این سد و اقتدار بر اتمام آن بخشش است از پروردگار من آنہا کہ میترسید ندا از فتنہ یاجوج و ماجوج پس چون بیاید وعدہ آفریدگار من بخروج یاجوج و ماجوج گرداند این سد را یعنی ہموار یعنی اورا از پیش راہ ایشان پردارد و ہست وعدہ پروردگار من درست و راست

ترجمہ این شش آیت مبارکہ

ودر تفسیرش چند بحث اندبحث اول اختلاف قراء در الفاظ این آیات بدانکہ ابن کثیر و ابو عمرو در انیجا سدین و سدا ہر دو جا بفتح خوانده اند و در یس بضمہ و اما اہل کوفہ غیر از عاصم قرائت کرده اند بین السُّدَّین بضمہ سین و سلا حیث کان بالفتح **ابو عبیدہ** گفتہ است سد آنچہ را کہ عرب از فعل خدا یافتہ اند از جبال و شعاب آن سُد بالضم باشد و آنچہ را کہ آدمیان بنا نہادہ باشند سد بالفتح باشد **و دیگران** گویند کہ در اصل این ہر دو لغت اند چون ضعف و ضعف و فقر و فقر **ابو علی** میگوید و جائز است کہ سد بالفتح مصدر باشد و سُد بالضم مسدود بود کالخلق و الخلق یفصل فیہا بین المصادر و الاسماء نحو السقی و السقی و الشرب و الشرب فاذا کان کذلک فلا شبہ بین السدین لانہ مسدود و یجوز فیہ فتح السدین ان یجعلہ اسما للمسدود نحو نبع الیمن و ضرب الامیر بمعنی المنسوج و المضروب و ہمچنین اختلاف است در قرائت یفقہون **کوفیان** غیر از عاصم بضمہ یا و کسرۂ قاف **و دیگران** بفتحہ قاف بخوانده اند و قرائت **عاصم** یاجوج و ماجوج بہمزہ است در نیجا و ہم در سورۂ انبیاء و باقی قراء بغیر ہمزہ در ہر دو جا خوانده اند و در لفظ خراجا نیز اختلاف است **کوفیان** غیر از عاصم خراجا بالف خوانده اند و نیز در سورۂ مومنون خراجا فخراج ربک ہمہ جا با الف قرائت کرده اند و باقی قراء خرجا بغیر الف خوانده اند در ہر دو مقام و در ملکنی نیز اختلاف است **ابن کثیر** بدو نون ما مکنی خوانده است و **دیگران** بنون واحدہ مشدده قرائت نموده و یحیی ازابی بکر آورده است کہ رده ما اتیونی بالوصل است و قرء حمزہ و یحیی عن ابی بکر قال آتونی بالوصل ایضا و الباقون اتونی بقطع الالف فالمدغمین و اما در قرائت فاصمدین نیز اختلاف است اہل مدینہ کوفہ غیر از ابو بکر بین الصادین بفتح ضاد و دال خوانده اند و ابو بکر بضمہ صاد و سکون دال خوانده است و اما دیگر قراء بضمہ صاد و دال قرائت کرده اند و اما فما اسطاعوا ہمزہ شدده اسا قرائت کرده اند و باقی مخفف السا و کویا ہمہ قاء

در بیان قرائت الفاظ این آیات متفرقات شریفہ گوید

در لغت و اشتقاق سد

در حقیقت لفظ کاد گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بالمدة الهم وقرا کرده اند و ما قرا و کاد نون تغیر حرکت ثم التبع سببا آخر بین السدین وجد من دونهما قوما لا یکادون یفقهون قولا بدانکه سد
در لغت بمعنی وضع ما ینتفی به الخوف یقال سد ثلمه یسدها منه سد والسهم لانه سد علیه طریق الاضطراب و ازینجا بابت سد او که بمعنی
صوابست و ردم نیز سد و حاجز باشد گفته میشود ردمه ردما و الثوب للرقم الخلق المرقع و ازینجا است قول عنترة
هل غادر الشعراء من متردم ؛ ام هل عرفت الدار بعد توهم ؛ ای هل ترکوا من قول یولف تالیف الثوب المرقع و
هرگاه این مطلب معلوم شد پس بدانکه سد بالفتح و تشدید دال بمعنی حائل و مانع میان دو چیز و بند کردن و استوار شدن چیزے باشد و در صحاح
گفته است که سد بالفتح و الضم جبل و ردم باشد **ومنه** سد الرحاء و سد الصهباء و آنها دو موضع اند در میان مکه و مدینه و سد و الفرق بینهما
قیل ان ما جعله کالحائط بین سدین لا یبصرون ما بین ایدیهم و ما خلفهم مراد ازین آنست که ایشان از تامل و استبصار
بجهة مغلول بودن ایشان و لجعلهم مقموحین فی انهم لا یلتفتون الی الحق و لا یعطون اعناقهم و از بعض عرفا منقول
گشته است کنی بالسد عن الغفلة من الذنوب و قلة الندم علیها و الاستغفار منها یعنی بغفلت از ذنوب و قلت ندامت
و استغفار ازان به سد کنایه گرفته میشود **واما** یکادون از کاد باشد که از افعال مقاربه میباشد کاد در اصل موضوع گشته است ذنوب خبر
حصولا و فعلی که بآن مقرونست مقید میباشد در کلیات **ابو البقاء** گفته است والنفی الداخل قد یعتبر سابقا علی النفی فیفید
معنی الاثبات بالتکلف و قد یعتبر مسبوقا به فیفید البعد عن الاثبات و الوقوع چنانکه در آیت مجیده زیر بحث میباشد
لا یکادون یفقهون **قولا** اصل آنست که کاد شریک افعال است ازحیث اینکه نفی آن موجب اثبات نمیشود و همچنان اثبات
آن موجب نفی نیست بلکه نفی آن نفی است و اثبات آن اثبات میباشد فعنی کاد یفعل قارب الفعل و لم یفعل و ما کاد یفعل ما قارب
الفعل فضلا عن ان یفعل و فرق نیست در اینکه حرف نفی ازان متقدم باشد یا متاخر بود از آن چون و ما کادوا یفعلون معنیش
چنین باشد کادوا لا یفعلون لیس نفیها نفیا البتة بل یکون استبطاء کما فی قوله تعالی و ما کادوا یفعلون **و سرگاه**
بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که حق سبحانه و تعالی عز و جل میفرماید پس نکردند از پی در آمدنی یعنی متابعت طریقی دیگر کرد که میان
مشرق و مغرب بود از جنوب بشمال تا چون رسید بزمین منقطع از زمین ترک میان دو کوه که از پس آنها زمین یاجوج و ماجوج است یافت در
پیش آن دو کوه گروهی را با هیئتهای عجیب و شکلهای غریب نزدیک نبودند که بجهة غرابت لغت و قلت فطنت ایشان دریابند سخنی را
و کسی نیز از شکر ذو القرنین سخن ایشان را در نمی یافت **مفسرین** در موضع سدین اختلاف کرده اند **بعضی** را قول این است که در ناحیه شمال
میباشد و **جمعی** گفته است که از سدین مراد دو کوه میباشند میان **ارمینیه** و بلده **آذربایجان** و از مفسرین **جمعی** گفته اند که این مکان در
مقطع ارض ترک میباشد **محمد ابن جریر طبری** در تاریخ خود آورده است ان صاحب اذربایجان ایام فتحها وجد انسانا
من ناحیة الخزر هناک و وصف انه بنیان رفیع و راء خندق عمیق و ثوق منیع یعنی بدرستیکه پادشاه بلده آذربایجان
در ایام فتح آن کسی را از اراکین دولت بسوی آن مقام فرستاد از ناحیه خزر پس آن مقام را مشاهده نمود و پس از مراجعت وصف کرد که
موضع سدین مقامی است بسیار رفیع و عقب خندق عمیق و ثیق و در **کتاب المسالک والممالک** ابن خرداذبه چنین گفته
است که ان الواثق بالله رای فی المنام کانه فتح هذا الردم فبعث بعض الخدم الیه لیعاینوه فخرجوا من باب الابواب
حتی وصلوا الیه و شاهدوه و وصفوا انه بناء من لبن من حدید مشدود بالنحاس المذاب و علیه باب مقفل
ثم ذلک الانسان لما حاول الرجوع اخبرهم الدلیل علی البقاع المحاذیة لسمرقند **ابو الریحان** در اینجا گفته است
مقتضی است که موضع سدین در ربع شمالی غربی باشد از معموره **اقول** بهرحال در اینجا مراد بیان آنست که بعد از اینکه اسکندر ذو القرنین
به مطلع الشمس و مغرب الشمس رسید خواست سببا دیگر و طریقی ثالث اختیار کند **در تفسیر دیگر** گفته است ذیل آیه ثم اتبع سببا
یعنی طریقا ثالثا معترضا بین المشرق و المغرب اخذا من الجنوب الی الشمال **اشکال** این سد یاجوج و ماجوج هرگاه واقعی
باشد پس در کدام مقام زمین واقعست و طول و عرض آن چه مقدار است و ایشان با وجود کمیت و طاقت چگونه آنرا نقب و سوراخ
کرده برزمین می آیند **جواب** اختلاف الاقوال دراین مسئله گذشت لاکن مجلسی علیه الرحمه در **معاد بجار** گفته است و قیل ان
هذا السد وراء بحر الروم و بین جبلین هناک یاتی موخرهما البحر المحیط یعنی گفته شده است که آن سد یاجوج و ماجوج عقب
بحیرهٔ روم در میان دو جبل است که بعد ازان جبلین بحر محیط میباشد و قیل انه وراء ارمینیة و خزران من ناحیة ارمینیة

بیان لغة و اشتقاق لفظ سد گوید

بیان حقیقة لفظ کاد می فرماید ۱۲

بیان اختلاف مفسرین در حقیقة کیفیة و موضع سدین

جواب اشکال در طول و عرض سد و سبب نقب نکردن یاجوج و ماجوج انرا

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

واذربایجان یعنی سد یاجوج وماجوج عقب دربند وحزر انست که از ناحیه ارمنیه وآذربایجانست و اما طول آن سد یاجوج وماجوج آنچه بعضی فرمودند این است که ان مقدار ارتفاع السد ما تذراع یعنی بلندی سد آنها دوصد ذراع است و اما عرض آن پنجاه ذراع گفته اند قال ذوالقرنین هذا رحمة من ربی یعنی واقعا این سد رحمت ونعمت عظیم خداوند عالمیان است برای خواص وعوام انام بردفع شر یاجوج وماجوج فاذا جاء وعد ربی یعنی چون بیاید وقت اشراط ساعت ووقت خروج ایشان انه قدره الله تعالی جعله دکا اقرار میدهد آن سد را مستوی وهموار با زمین وانهدام حادث شود در وقتی که مسیح مسعود بفرمان حضرت امام الحق مهدی موعود علیه السلام وجال بطال را قتل میکند وچشمه طبیه اسلام را از شر فتنه المسیح الدجال ظاهر میگرداند بیاید انهدام امور بوقوع خواهد رسید واما قبل از ان توقع ایشان هرگز نمکنت بنقب وسوراخ کردن آنرا نمیباشد شاهد است براین آیت مجیده فما استطاعوا ان یظهروه ای یعلوه ویصعدوا علیه وما استطاعوا له نقبا یعنی ایشانرا استطاعت نباشد بنقب وسوراخ کردن آن سد بجهة کثافت وصلابت اسفل آن

تنبیه هرگاه این مطلب بوضاحت پیوست پس باید دانست که چون اسکندر رانلی در آمد یعنی هرگاه که اسکندر متابعت طریقی دیگر کرد که میان مشرق ومغرب بود از جنوب یا شمال الی انکه رسید بزمین منقطع ارض ترک میان دو کوه که ستد راه بودند واز پس آنها زمین یاجوج وماجوج است این قول اصح است از انچه بعضی گفته اند که اسکندر رسید بدو جبل که درمیان ارمنیه وآذربایجان است بهرحال چون اسکندر به انجا رسید یافت در پیش آن دو کوه گروهی را با هیئتهای عجیب وشکلهای غریب نزدیک بنودند که بجهة غرابت لغت وقلت فطنت ایشان دریابند سخنی را وکسی نیز از لشکر ذوالقرنین سخن ایشان را درنیابد گفت بدشواری بمن وجه لا یکادون یفقهون بفرسود ولا یفقهون منه بگفت وجماعتی چنین گفته که باره سخن یکدیگر را نمی فهمیدند شخصی که سخن هر دو طرف می فهمید مقصود یکی را به دیگری حالی میکرد مفسرین در ذیل آیت گفته اند ذا القرنین لما بلغ ما بین السدین وجد من دونهما ای من ورائهما لغاوزعنهما قوما ای امة من الناس لا یکادون یفقهون قولا بحمزه ونیز کسائی یفقهون بضم یاء وکسره قاف قرائت کرده است پس بنا براین معنی چنین شود انهم لا یعرفون غیر لغة انفسهم وما کانوا یفهمون الا ان الله یتکلم بها ذوالقرنین ودر تفسیر نور الثقلین از اصبغ ابن نباته آورده است از امیر المومنین در ذیل همین آیت مجیده قال سئل عن ذی القرنین قال کان عبدا صالحا واسمه عیاش اختاره الله وانبعثه الی قرن من القرون الاول فی ناحیة المغرب وذلک بعد طوفان نوح فضربوه علی قرنه راسه الایمن فمات منها ثم احیاه الله بعد مائة عام ثم بعثه الی قرن من القرون الاول فی ناحیة المشرق فکذبوه فضربوه ضربة علی قرنه راسه الایسر فمات منها ثم احیاه الله بعد مائة عام وعوضه من الضربتین التین علی راسه قرنین فی موضع الضربتین اجوفین وجعل عین ملکه وایة نبوته فی قرنیه ثم سخر له السحاب فذلل له وعن الارض کلها احیالها وسهولها وفجاجها حتی ابصر ما بین المشرق والمغرب واتاه الله من کل شیء یعرف به الحق والباطل وایده فی قرنیه یکشف من السحاب فیه ظلمات ورعد وبرق ثم اهبط الی الارض واوحی الیه فی ناحیة غرب الارض وشرقها فقل طویت لک البلاد وذلت لک العباد فاردهبتهم منک فسار ذوالقرنین الی ناحیة المغرب فکان اذا قرب من قریة ذات فیها کما یزاد الاسد الغضب فیبعث من قریته ظلمات ورعد وبرق یهلک من ناواه وخالفه فلم یبلغ مغرب الشمس حتی دان له اهل المشرق والمغرب قال وذلک قول الله انا مکنا له فی الارض وآتیناه من کل شیء سببا فاتبع سببا حتی اذا بلغ مغرب الشمس وجدها تغرب فی عین حمئة الی قوم لم ار امة من ظلم ولم یؤمن بربه فسوف نعذبهم فی الدنیا بعذاب الدنیا ثم یرد الی ربه فی مرجعه فیعذبه عذابا نکرا الی قوله وسنقول له من امرنا یسیرا فاتبع سببا ثم قال امیر المومنین علیه السلام ان ذا القرنین لما انتهی مع الشمس الی العین الحامیة وجد الشمس تغرب فیها ومعها سبعون الف ملک یجرونها بالسلاسل الحدید والکلالیب یجرونها من قعر البحر فی عطر الارض الایمن کما تجری السفینة علی ظهر الماء فلما انتهی معها الی مطلع الشمس سبیا وجدها تطلع علی قوم لم یجعل بینها وبینهم ستر کما قال امیر المومنین ان ذا القرنین ورد علی قوم قد احرقتهم الشمس فغیرت احسابهم والوانهم حتی صیرتهم کالظلمة ثم اتبع ذو القرنین سببا فی ناحیة الظلمة حتی اذا بلغ بین السدین وجد من دونهما قوما لا یکادون یفقهون قولا قالوا یا ذا القرنین ان یاجوج وماجوج خلف هذین الجبلین وهم یفسدون فی الارض

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اذا كان ابان زروعنا وثمارنا خرجوا علينا من هذين السدين فرعوا ثمارنا وزروعنا حتى لا يبقون منها شيئا فهل نجعل لك خرجا تؤدي اليك في كل عام على ان تجعل بيننا وبينهم سدا الى قوله زبر الحديد قال فاصفروا رجل حديد فقلعوا له المثال الذي فطرح بعضه على بعض فيما بين الصدفين وكان ذو القرنين هو اول من بنى ردما على الارض ثم جعل عليه الحطب والفحم فيه النار ووضع عليه المنافيخ فنفخ اعليه قال فلما اذا قال آتوني بقطر افرغ عليه قطرا والسد الاخر قال فاصفروا اليه جبلا من صفر فطرحوه على الحديد فذاب بمعه واختلط به قال فما استطاعوا ان يظهروه وما استطاعوا له نقبا يعني **يأجوج وماجوج** قال هذا رحمة من ربي فاذا جاء وعد ربي جعله دكا وكان وعد ربي حقا **بحث ثالث** قالوا ياذا القرنين ان يأجوج ومأجوج مفسدون في الارض بدانكه يأجوج ومأجوج بهمزه خوانده ميشوند ونيز بغير از همزه پس كسي كه اين هر دو اسم را بهمزه ميخواند اين دو لفظ را مشتق دانسته است از اجاج البحر وهو شدته وقوته وازهمين است اججت النار وهو توقدها وعرارتها سموا بذلك لشدتهم وكثرتهم ولكن اكثر لغويين ونحويين گفته اند انها اسمان اعجميان غير مشتقين فلذلك لا يهمزان ولا يصرفان للعجمة والتعريف يعني اين هر دو لفظ يأجوج ومأجوج دو اسم اعجمي ميباشند غير مشتق بهمين سبب نه همزه بر آنها داخل ميشود ونه منصرف اند بسبب عجمه وتعريف پس بهر حال معنى ومقصود از آيت آنست كه حق تعالى ميفرمايد كه گفتند يعني ترجمه ايشان گفت اي ذو القرنين و يا برموز واشارات اعلام ذو القرنين كردند بدرستيكه قوم يأجوج ومأجوج تباه كنندگانند در زمين هرگاه كه از پس اين كوه تا بيرون آيند از گياه آنچه باشد بخورند وآنچه خشك باشد با خود برند وتمام انعام را ميكشند وميخورند واگر چها يا بان نيابند آدميان را بعوض ميخورند در **مجمع البيان** علامه طبرسي گفته است ان يأجوج ومأجوج مفسدون في ارضهم فسادهم انهم كانوا يخرجون فيقتلونهم ويأكلون لحومهم ويأكلون دوابهم **وقيل** يخرجون ايام الربيع فلا يدعون شيئا اخضرا الا اكلوه ولا يابسا الا احتملوه يعني ملخصا آنكه بدرستيكه يأجوج ومأجوج مفسدانند در زمين ايشان ضرور خارج ميشوند پس آنها را قتل خواهند كرد وگوشت ايشان را مع گوشت دواب وحيوانات اشرا خواهند خورد وگفته شده است كه در ايام ربيع خروج ايشان خواهد بود هيچ چيزي سبز وتر وخشك را نميگذارند مگر آنكه برميدارند ومخورند **كلبي** چنين گفته است اراد وا انهم سيفسدون في المستقبل عند خروجهم در **بخاري** جلد ثامن از آخر كتاب الفتنه در باب يأجوج ومأجوج از زينب بنت جحش آورده است آن رسول الله صلعم دخل عليها فزعا يقول لا اله الا الله ويل للعرب من شر قد اقترب فتح اليوم من ردم يأجوج ومأجوج مثل هذه وحلق باصبعيه الابهام والتي تلين. قالت زينب بنت جحش فقلت يا رسول الله صلعم افنهلك وفينا الصالحون قال نعم اذا كثر الخبث خص مراد آنكه بعد از شنيدن خبر يأجوج ومأجوج زينب بنت جحش گفت يا رسول الله صلعم ما همه هلاك ميشويم وحال آنكه درميان ما مردمان نيك هم باشند آنجناب صلعم بفرمود آري **كلبي** در تفسير خود آورده است ان الخضر والياس يجتمعان كل ليلة على ذلك السد فيجيء يأجوج ومأجوج عن الخروج ويتركنا بعضهم يوما في بعض فاذا تركنا يأجوج ومأجوج يوم القضاء امر الله موجون في الدنيا مختلطين لكثرتهم ويكون حالهم كحال الماء الذي يموج باضطراب امواجه يعني بدرستيكه حضرت خضر ونبي عليهم السلام هر شب بر اين سد جمع ميشوند وچون ميانداز ند براي خروج يأجوج ومأجوج ومراد از آيت مجيده وتركنا بعضهم يومئذ يموج في بعض آنست كه ترك ميكنيم يأجوج ومأجوج را يوم انقضاء امر سد كه آنگاه موج ميزنند در دنيا كه بجهة كثرت ايشان اختلاط بسيار بوقوع ميرسد وخواهد بود حال يأجوج ومأجوج چون حال آب كه در كثرت اضطراب امواج ميزنند وپس ازين فرموده است **وقيل** انه اراد سائر الخلق الجن والانس اي تركنا الناس يوم خروج يأجوج ومأجوج يختلط بعضهم ببعض يعني گفته شده است كه مراد گرفته است تمامي انسان وجن را يعني ترك ميكنيم تمامي انس وجن را بروز خروج يأجوج ومأجوج كه مخلوط ميشوند بعضي از ايشان با بعض ديگر وپس ازين در تفسير آيت مجيده وحتى اذا فتحت يأجوج ومأجوج **كلبي** چنين گفته است اي فتحت جهنم يعني وقتيكه سد آنها مفتوح وكشوده ميشود وبسقوط او هدم او كسر وذلك من اشراط الساعة **واقترب الوعد الحق** يعني موعود صدق وآن وقت قيام ساعت قيامت باشد فاذا هي شاخصة ابصار الذين كفروا اي تكاد تطرف من شدة ذلك اليوم وهوله يقولون يا ويلنا قد كنا في غفلة من هذا يعني افسوس ويل است براي ما كه مشغول شديم به امور دنيا وغافل شديم از روز موعود وحق وفكري براي خود نكرديم بل كنا ظالمين يعني عصيان خداوند خود كرديم وعبادت بغير او تعالى نموديم **اشكال** يأجوج ومأجوج بني انس اند يا بني جان ويا نوعي ديگر از حيوان واز اولاد

در بيان لغت واشتقاق لفظ يأجوج ومأجوج

اختلاف الاقوال در احوال يأجوج ومأجوج گويد

در كيفيت سد واحوال يأجوج ومأجوج گويد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

کدام شخص میباشد جواب در اینکه ایشان بنی آدم اند شکی نیست ولاکن اختلاف در این است که از اولاد کدام شخص میباشند و آنچه وهب منبه گفته است همین قول مقاتل است انهم من ولد یافث ابن نوح ابی الترک یعنی ایشان از اولاد یافث ابن نوح اند که از اولاد وی ترک اند بنا بر این خبر برادری ترک با ایشان ثابت میشود و سدی را قول آنست که گفته الترک سریة من یاجوج و ماجوج خرجت تغیر فجاء ذو القرنین فضرب السد فبقیت خارجة قتادة چنین گفته است ان ذا القرنین بنی السد علی احد وعشرین قبیلة وبقیت منهم قبیلة دون السد فهم الترک یعنی بدرستیکه ذوالقرنین سد بست بر بیست و یک قبیله آنها و باقی ماند از قبایل یاجوج و ماجوج بدون سد یک قبیله که موسوم است بترک کعب در بارهٔ یاجوج و ماجوج چنین گفته است که آنها از اولاد حضرت آدم ابو البشر علیه السلام بیاشند چنانچه در عین المعانی و علامه مجلسی در معاد بحار از کعب نقل کرده اند که او گفته است ان ادم علیه السلام احتلم ذات یوم و امتزجت نطفته بالتراب فخلق الله من ذلک الماء والتراب یاجوج و ماجوج فهم متصلون بنا من جهة الاب دون الام یعنی روزی جناب صفی الله آدم علیه السلام بر خاک خوابیده بود و در همان حالت خواب محتلم گشت و نطفه منی آدم علیه السلام با خاک قاطی و ممزج گردید آنگاه حق سبحانه و جل از همان خاک که با منی آدم علیه السلام ممزوج بود یاجوج و ماجوج را خلق فرمود پس ایشان با ما شریک و اتصال میدارند از جانب پدر نه از جانب مادر اقول هذا لیس بشیئ کما لا یخفی بعید فلا یفید نیز اگر مذهب حق آنست که انبیاء علیهم السلام از احتلام منزه اند بعضی گفته اند یاجوج از ترک اند و ماجوج از جیل و این هر دو اسم عجمی اند بدلیل منع صرف و گویند اسم عربی اند مانع از اجتماع الظلم اذا سرع و اصل ایشان همزه است چنانکه عاصم قرائت کرده است و منع صرف آنها تعریف و تانیث است بعضی مفسرین گفته اند یاجوج اسم مذکر این طایفه است و ماجوج اسم مؤنث این قبیله میباشد در بعض اخبار آمده است ان یاجوج و ماجوج اثنان و عشرون قبیلة الترک قبیلة الواحدة منها کانت خارج السد لما ردمه ذوالقرنین امرهم بترکهم خارج السد فلذلک سموا ترکا یعنی بدرستیکه یاجوج و ماجوج بیست و دو قبیله بودند که قوم ترک از جمله همان قبایل یک قبیله میباشد و قتیکه ذوالقرنین سد را ساخت این یک قبیله آنهاکه ترک باشند از سد بیرون ماندند پس در خارج ترک کردن آنها ذوالقرنین فرمود و بهمین وجه ترک کردن ایشان به لفظ ترک موسوم گشتند سوال اشکال و احوال ایشان چگونه است و اینکه اسم قوم واحد است یا اینکه ایشان دو قوم اند جواب در این امور مفسرین اختلاف کرده اند از امیر المومنین علیه السلام مرویست که قامت بعض ایشان به مقدار شبر است و قد بعضی بقدر دراز بعض مفسرین و جماعتی از محدثین چون علامه مجلسی و دیگران از حذیفه آورده اند قال سئلت رسول الله صلعم عن یاجوج و ماجوج قال صلعم یاجوج امة و ماجوج کل امة اربع مائة امة لا یموت الرجل منهم حتی ینظر الی الف ذکر من صلبه کل قد حمل السلاح قلت یا رسول الله صلعم صفهم لنا قال هم ثلاثة اصناف صنف منهم امثال الارز قلت یا رسول الله صلعم ما الارز قال شجر بالشام طویل و صنف منهم طوالهم و عرضهم سواء هؤلاء الذین لا یقوم لهم جبل و لا حدید و صنف منهم یفترش احدهم احدی اذنیه و یلتحف بالاخری و لا یمرون بفیل و لا وحش و لا جبل و لا شئ الا اکلوه و من مات منهم اکلوه مقدمتهم بالشام و ساقتهم بخراسان یشربون انهار المشرق و بحیرة طبریة و جماعتی همین روایت حذیفه را با اختلاف بعض الفاظ چنین نقل فرموده اند قال قال رسول الله صلعم ان یاجوج امة و ماجوج امة و کل منهما مائة امة لا یموت رجل منهم حتی یری من اولاده الفا من صلبه وهم ثلاثة اصناف صنف منهم کالارز الطویلة و صنف منهم بسا و طوله مع عرضه و هؤلاء الذین لا یمنعهم جبل و لا حدید و صنف الاخر یفترشون احد اذنیهم و یلتحفون الاخری و لا یمرون بفیل و ابل و خنزیر و سائر الحیوانات الا اکلوها و یاکلون کل من یموت منهم یکون مقدمهم فی الشام و ساقتهم فی خراسان و یتبلغون انهار المشرق و بحرها و زند وان این روایت را اکثر مفسرین ذکر فرموده اند ملخص مرام آنکه حضور اقدس نبوی فداه روحی فرمود یاجوج امتی است و یاجوج امتی است و هریک چهار صد طایفه میباشند و مردی از ایشان نمی میرد تا هزار فرزند از صلب خود نمی بیند و ایشان سه قسم اند قسمی از ایشان مانند درختان بلند اند قسمی از ایشان طول و عرض شان مساویست و این طایفهٔ است که هیچ کوه و آهن در پیش ایشان نمی ایستد قسم سوم آنست که یک گوش خود را فرش میکنند و گوش دیگر خود را لحاف خود قرار میدهند و نمیگذرند فیلی و شتری و خوکی و سائر حیوانات مگر آنها را میخورند و هرکه از ایشان میمیرد او را نیز میخورند مقدمهٔ ایشان در شام خواهد بود و ساقهٔ ایشان در خراسان و نهرهای مشرق و دریاچهٔ

جواب اشکال یاجوج و ماجوج نبی انسانند یا نبی جن و وجه تسمیه قبیله ترک

جواب سوال متعلق اشکال و احوال یاجوج و ماجوج

بیان در بیان انواع و اصناف طوایف یاجوج و ماجوج ۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

مازندران را آخر میکنند شفیق ابن عبد الله روایت کند که من از رسول خدا صلعم فداه روحی حدیث یاجوج و ماجوج پرسیدم فرمود که ایشان
هزار هزار امت اند که هیچ یک نمیرند تا هزار فرزند نیارند و هر یک از ایشان چنان شود که اسلحه بردارند و کار زار کنند گفتند ما را صفت ایشان
کن فرمود ایشان سه صنف اند صنفی به بالا صد و بیست گز و صنفی درازی ایشان از پهنائی ایشان فرق نتوان کرد و صنفی بزرگ گوشند که
از یک گوش لحاف سازند و از یک گوش فرش کنند و هیچ حیوان نرسند که او را ندرند و هر که از ایشان بمیرد بخورند چون در آخر الزمان خروج
کنند مقدمهٔ ایشان به شام باشد و دنبالهٔ بخراسان و جویهای شرق و مغرب دریاچهٔ طبرستان را بخورند و هر نبی روایت کند که هم
ذو القرنین اسکندر بود بنده صالح و خدا ترس و فرمانبردار حق تعالی به او وحی کرد که من ترا مبعوث خواهم ساخت بر جمیع امم مختلف اللغات که
در عالم منتشر اند از جانب جنوب و شمال و شرق و غرب جنوبی را تاویل میگویند و شمالی را هاویل و غربی را ناسک و شرقی را منسک ذو
القرنین گفت خدایا این کارے عظیم است من چگونه از عهدهٔ این امر بیرون آیم و بچه وجه احاطهٔ تمام عالم کنم و علم به لغات مختلفهٔ ایشان
پیدا کنم و تو تکلیف ما لا یطاق نمیفرمائی ارحق تعالی ندا آمد که ترا من چندان قوت دهم که به این کار قیام توانی کرد و دولت را روشن کنم و
جمیع حواس ترا قوت دهم و ترا نصرت فرمایم تا از هیچ کس نترسی و مخذول نشوی و طرق عالم بر تو بگشائیم و هیبت تو در دلها افگنم و نور
و ظلمت را مامور تو گردانم نور از پیش تو هادی تو باشد و ظلمت در پشت تو حصاری باشد ذو القرنین گفت من مطیع و منقاد امر تو ام پس بر طرف التی
که مذکور شد قصد مغرب کرد و بمجمعی رسید که انها را ناسک خوانند آنها را دید که عدد ایشان را جز خدا و ندانند نمیدانست باز از طرق مختلف
ظلمت بر ایشان نگماشت تا گرد ایشان در آمد و ایشان مضطر شدند و بعد از آن خود را در میان ایشان راه داد و آنها را بخدای دعوت کرد و قومی ایمان
آوردند و بیشتر بر کفر ماندند و مناز او در لشکر آورده کافر از او در ظلمت بگذاشت تا اسیر ظلمات شده راه بطعام و شراب نبردند بر نهاد آمده ایمان آوردند
و جملهٔ مغرب زمین را مسخر کرد و با لشکر عظیم روی بجانب راست آورد و نور از پیش و تاریکی از پس قصد ویل کرد تا به کنار رود خانه بزرگ رسید و دریا با
پیش آمد حق تعالی الهام کرد تا الواح بسیار ساخت و بهم زد کشتی ها ساخته به مقدار حاجت از هر یا گذشت بفرمود تا لوحها را از یکدیگر جدا کردند و هر یک کوتاه
برداشتند و چون بدریای دیگر رسیدند باز کشتی ساختند و از آنجا هم مرور کردند تا به مقصد و سینم آن جماعت نیز همان معامله کرده که با اهل مغرب کرده بود و از آن
را نیز مسخر کرده روی به مشرق نهاد و زمین مشرق را احاطه کرده بجانب چپ زمین متوجه شد و آنرا نیز بجوزهٔ تصرف خود در آورده پس روی بیان نهاد که
یاجوج و ماجوج بود جمعی از سکنهٔ آن موضع شکایت ایشان معروض داشتند و گفتند یا ذو القرنین اندیشه در باب دفع ایشان کن که ما را می کشند و چهارپایان
ما را هلاک می کنند و جمیع غلات و فواکه و اشجار را میخورند در تفسیر درمنثور جلال الدین سیوطی فی العظمه ابو الشیخ آورده است از عبد الله ابن عمرو
ابن عاص قال صورت الدنیا علی خمس صورت الطیر براسه والصدر والجناحین والذنب فالمدینة والمکة والیمن الراس والصدر
مصر والشام والجناح الایمن العراق وخلف العراق امة یقال لها واق وخلف واق امة یقال لها وقواق وخلف ذلک من
الامم ما لا یعلمه الا الله تعالی والجناح الایسر السند والهند وخلف السند الهند وخلف الهند امة یقال لها ناسک وخلف ذلک امة یقال
لها منسک وخلف ذلک من الامم ما لا یعلمه الا الله تعالی والذنب من ذات الحمام الی مغرب الشمس وشرقها الطیر الذنب یعنی گفت
که دنیا بصورت طیر مخلوق گشته که شایستهٔ عضو آمنت سر و سینه و جناحین و دم پس مدینه و مکه و ملک یمن بمنزلهٔ سر است و مصر و ملک شام بمنزلهٔ صدر است
ملک عراق بمنزلهٔ جناح ایمنست و در عقب عراق امتی است که او را واق گویند و خلف واق امتی دیگر میباشد که او را وقواق میگویند و در عقب ایشان
بسیار امتهائی اند که بجز ذات کردگار دیگر یرا علم آنها نباشد و اما جناح چپ ملک سند و هند است و خلف آن ملک هند است و در عقب این ملک امتی
ست که او را ناسک میگویند و خلف او امتهائے بسیار اند که بجز ذات پروردگار دیگرے علم آنها را ندارد و اما دم و دنبا از ذات الحمام تا به مغرب شمس
بدترین آنچه در طیر میباشد دم اوست و هو العالم اشکال هر گاه پیشتر مذکور شد که اسکندر و اهل آن ملک لغت همدیگر را نمی فهمیدند پس در این آیت
مجیده نزیحث چرا وارد گشته که آنها به ذو القرنین گفتند که ان یاجوج و ماجوج مفسدون فی الارض ذو القرنین این استدعای ایشان را
چگونه فهمید جواب پیشتر گفتیم که در لغظ کادوا قولنا دیکی اینکه اثبات کاد نفی است و نفی آن اثبات پس بنا بر این قول جمله لا یکادون
یفقهون قولا دلالت نمیکند بر اینکه ایشان ابدا چیزے را از لغت ایشان نمی فهمند بلکه در این دلیل جلیل است که ایشان به مشقت و صعوبت لغت
یکدیگر را می فهمند و دیگر اینکه گفته اند کاد بمعنی مقاربه است و بنا بر این قول پس جمله لا یکادون یفقهون قولا بمعنی آنست که انهم لا یعلمون
ولیس لهم قرب من ان یفقهوا و بنا بر این قول پس چاره از اضمار نباشد و تقدیر چنین شود لا یکادون یفهمونه الا بعد تقریب و مشقة من
اشارة ونحوها یتصور این آیت صلاحیت آن دارد که باین احتجاج کرده شود بر صحت قول اول در تفسیر کا دبحث رابع فهل جعل لک خرجا

روایات جامعه در احوال ذو القرنین و یاجوج و ماجوج ۱۲

تمثیل دنیا و اهالی آن باعضای طیر

جواب اشکال متعلق بفهمیدن اسکندر لغت القوم را

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

علی ان تجعل بیننا وبینهم سدًّا بدانکه اختلاف کرده اند در خرج وخراج بعضی گفته اند ان الخراج اسم لما یخرج من الارض والخرج اسم لما یخرج من المال یعنی بدرستیکه خراج چیزے راگویند که اززمین بیرون کنند وخرج چیزے باشد که ازمال بیرون کرده شود وجمعی گفته اند خراج مخصوصًا اطلاق میشود بر غله وخرج بر آنچه راگویند وجماعتی چنین گفته اند که الخراج ما یوخذ عن الارض والخرج ما یوخذ عن الرقاب این قول ابو عمرو است بعضی دیگر چنین گفته اند که خراج چیزے باشد که در هر سالی کشیده میشود والخرج ما یوخذ دفعة عن تغلب وهرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که چون اسکندر در مقطع زمین درمیان دو کوه که ازپس آن زمین یاجوج وماجوج بود رسید اهل آنسرزمین گفتند ای اسکندر پس بگردانیم ومقرر سازیم برایتو خرجی بیرون آریم ازمیان مالهاے خود مزدی برشرط آنکه یکی میان ما وایشان بندے که منع کند ایشانرا ازبیرون آمدن بحث خامس قال ما مکنی فیه ربی خیر فاعینونی بقوة اجعل بینکم وبینهم ردمًا بدانکه ردم مًا بمعنی سد وتها باشد ودر کلمه موضعی است موسوم بردم پس ردم اشد واغلظ است ازسد ماخوذ از ثوب مرقوم اذا کان وقاعها فوق وقاع ودر کتاب حیات الحیوان دمیری آورده است الردم هو الحاجز الحصین المتراکم الذی یجعل بعضه فوق بعض والمراد به الردم الذی عمله الاسکندر بین الصدفین وهم الجبلان وهرگاه اجمالًا این معنی معلوم شد پس باید دانست که چون قوم در خدمت اسکندر رابابت خرج وبستن سد اسکندر بجواب گفت ای قوم آنچه تمکین ودست رس داده است مرا در آن امر مگارید ازاسوال بی شمار وپادشاهی وسلطنت که درحال اقتدار میباشد بهتر است ازآنچه شما میخواهید مرا به مال وخرج دادن شما احتیاجی نیست البته مرا یاری دهید بتوانائی یعنی مردمان توانا یا چیزیکه بدان قوت یابم دراین کار ازآلات وادوات بنائی چون سنگ واهن وروی ومس چندانکه توانید جمع کنید که بها ومزد آن برمن است تابجمع وبسازم میان شما وميان ایشان حجابی سخت که بعضی ازآن بر بعضی مرکب باشد قول چنین اظهار استغنا کردن اسکندر ازمال وخرج قوم چه قدر مشابه میباشد بقول سلیمان علیه السلام که گفت فما اتانی الله خیر مما اتاکم ابن کثیر بامکنی به اظهار هر دو نون قرائت نموده است واما باقی قراء بنون واحده مشدده بنابر ادغام قرائت کرده اند مفسرین در تفسیر فاعینونی بقوة قول ذوالقرنین اختلاف بدو قول است بعضی چنین گفته اند فاعینونی بقوة اجعل بینکم وبینهم ردمًا ای لاحاجة لی فی مالکم ولکن اعینونی برجال وآلة ابنی بها السد ملخصًا مقصود آنست که اسکندر گفت مراحاجتی بمال شما نیست ولاکن اعانت نمایید مارا بمردمان وآلات واسباب بنائی که برای شما سد را بسازم وجماعتی چنین گفته اند اطعنی اعینونی بمال اصرفه الی هدم الهدم وعدم اطلاق المال لاخذه لنفسی یعنی اسکندر گفت ای قوم مرا اعانت بمال کنید که آنرا درین مهم سد صرف کنم واز شما طلب مال برای نفس خود نمیکنم وهو العالم بحث سادس اتونی زبر الحدید حتی اذا ساوی بین الصدفین قال انفخوا حتی اذا جعله نارًا قال اتونی افرغ علیه قطرًا فما اسطاعوا ان یظهروه وما استطاعوا له نقبًا بدانکه در لفظ اتونی دو قرائت اند تمام قراء آتونی بمد الف خوانده اند بجز حمزه که اوتونی خوانده است اتیان وهبین قول از عاصم نیز مروی گشته وتقدیر چنین شود ائتونی بزبر الحدید پس باء در زبر محذوف شد کقوله شکرته وشکرت له وکفرته وکفرت له واما زبر الحدید قطعات آهن راگویند چنانچه خلیل گفته است الزبرة من الحدید القطعة الضخمة واما صدفین بفتحتین دو جانب جبل راگویند لانهما یتصادفان یعنی هر دو مقابل یکدیگر میباشند وبعض قراء صُدُفین بضمتین قرائت کرده اند وبعضی صُدْفین بضمه وسکون خوانده اند وجمعی صُدُفین بفتحه صاد وضمه دال قرائت نموده اند واما قطر بالکسر مس گداخته بود گفته اند قطر منصوب است بافرغ وتقدیر شود ائتونی قطرًا افرغ علیه قطرًا پس درآیت قطر اول حذف کرده شد بحیث دلالت کردن قطر ثانی برآن واما اسطاعوا بحذف تا قرائت شده است بغرض اینکه تا قرینه المخرج اسهل به طا بعضی اصطاعوا بصاد قرائت کرده اند وسین را به صاد منقلب ساخته اند ماکسی که بادغام تا فی الطاء قرائت نموده است فهالاق بین الکلمتین علی غیر الحد واما ان یظهروه بمعنی ان یعلوه باشد یعنی یاجوج وماجوج راجحه ارتفاع وانملاس آنسد حیله صعود کردن نباشد واما نقبًا مراد آنست که ایشانرا بجهه صلابت وسخانت سد حیلهٔ نباشد به نقب کردن آن وهرگاه بالاجمال این حال واضح شد پس باید دانست که آورده اند ذوالقرنین قبل ازساختن سد بربالاے کوه برآمد تا نظاره کند یاجوج وماجوج راچون ناگاه گروهی دید که نزومادهٔ ایشان یک شکل وبرابر میباشند ودراز تر ازآن وآنها چنگال ودندان داشتند مانند سباع براعضاے ایشان موے بود که به آن خود را می پوشیدند باگوشهاے بزرگ که یکی پرشم ودیگرے باموے اندک همه با اسلحه واسباب کارزار آواز ایشان چون آواز کبوتر داواز بلندشان چون آواز گرگ پس پائین آمد ازکوه وفرمود تا بیارید بمن قطعها یعنی پارهاے بزرگ آهن عوض آن بمزد کار کردن ازمن بستانید منقول است که فرمود تا خشتهاے از آهن بساختند پس حکم کرد تا میان آن دو کوه را که چهار هزار قدم طول آن بود دو شصت وپنج گز عرض بکندند تا بآب رسید پس درتگ آن

در معنی آیت هذا فضل ربی خرجا

در لغت واشتقاق لفظ ردم گوید

در بیان قرائت ولغت واشتقاق الفاظ این آیات مبارکه شریفه

در بیان اختلاف وجوه قرائت لفظ اسطاعوا که بعضی اصطاعوا خوانده اند

سنگهای خارا نهادند و خشت های آهنین بر بالای آن فرش کردند تا چون مساوی شد یعنی فرش تمام گشت میان هر دو جانب کوه بفرمود تا هیمه بسیار بر بالای آن بنهادند و دمها بر جوانب ترکیب کردند گفت عملها را که بدمید در آن آهنها تا چون گردانید آن خشتهای آهن را مانند آتش گفت بیارید تا بریزم بر بالای این آهن گرم شده مس گداخته این از باب تنازع فعلان است، ای أفرغ علیه قطراً افرغ علیه قطراً بدمیضمون که بیت بهر روی برشی برانگیختند و بر روی وی حمل کرده میریختند و بر همین گونه دیوار صد و پنجاه گز در ارتفاع برآمد مانند کوهی یکپاره و هموار و متساوی پس یاجوج و ماجوج نتوانستند آنکه بارند بر آن سد بسبب ارتفاع و املاس و نیز نتوانستند مر آنرا سوراخ کردن بواسطه سختی و صلابت آن مفسرین گفته اند حتی اذا ساوی بین الصدفین در این اضمار است تقدیر شود فاتوه بها فوضع تلک الزبر بعضها علی بعض حتی صارت بحیث سدت ما بین الجبلین الی اعلاهما ثم وضع المنافخ علیها حتی اذا صارت کالنار قال اتونی افرغ علیه قطراً و صب النحاس المذاب علی الحدید المحمی فالتصق بعضه ببعض وصار جبلا صلدا در کبیر رازی در ذیل این آیت گفته است و اعلم ان هذا معجز قاهر لان هذه الزبر الکثیرة اذا نفخ علیها حتی صارت کالنار لم یقدر الحیوان علی القرب منها و النفخ علیها لا یمکن الا مع القرب منها فکانه تعالی صرف تلک القوی و الجوارح العظیمة عن ابدان اولئک النافخین علیها لغرض مقصود آنست کاین چنین سد بستن اسکندر معجزه ظاهر و پیدا شد زیرا که این قطعات کثیره آهن وقتیکه همه آتش گردند هیچ حیوانی را بقرب آن رفتن ممکن و اقتدار حاصل نمیشود و آتش بر آن روشن کردن ممکن نیست مگر بقرب رفتن آن پس کانه خدای تعالی عز و جل منصرف کرده است تاثیر این حرارت عظیمه را از ابدان این نفخ کنندگان در تفسیر لباب التنزیل خازن بغدادی گفته قیل ان السد کالبرد المحبر طریقة سوداء و طریقة حمراء وقیل ان عرضه خمسون ذراعا و ارتفاعه مائة ذراع و طوله فرسخ یعنی عرض این سد پنجاه ذراع و ارتفاع آن صد ذراع و طول آن یکفرسخ بود در حیات الحیوان دمیری آورده است و روی البزاز من یوسف ابن مریم الحنفی قال بینما انا قاعد مع ابی بکره اذ جاء رجل فسلم علیه ثم قال اما تعرفنی فقال ابوبکرة و من انت قال تعلم رجلا اتی النبی صلعم فاخبره انه رای الردم فقال له ابوبکرة انت هو قال نعم فقال اجلس فحدثنا قال رضی الله عنه انطلقت الی ارض لیس لاهلها الا الحدید یعملونه فدخلت بیتا فاستلقیت فیه علی ظهری و جعلت رجلی علی جداره فلما کان عند غروب الشمس سمعت صوتا لم اسمع مثله فرعبت فقال لی رب البیت لا تذعرن فان هذا لا یفزعک هذا صوت قوم ینصرفون هذه الساعة من عند هذا السد اتستریح ان تراه قلت نعم قال فقم و ائت الیه فاذا النبة من حدید کل واحدة مثل الصخرة و اذا کانه البرد المحبر و اذا المسامیر مثل الجذوع فاتیت النبی صلعم فاخبرته فقال صفه لی فقلت کانه البرد المحبر فقال صلعم من سره ان ینظر الی سد ذی القرنین فلینظر الی هذا فقال ابوبکرة صدق انتهی کلامه اقول بهر حال این آیت زیر بحث دلیل بر جواز تقیه تواند بود همین در تفسیر اهل البیت علیهم السلام وارد گشته چنانچه در تفسیر عیاشی مفصل آورده است که گفت امام جعفر صادق علیه السلام را سوال کردم از آیت مجیده اجعل بینکم و بینهم ردما بفرمود مراد تقیه است فما اسطاعوا ان یظهروه و ما استطاعوا له نقبا اذ عملت التقیه لم یقدروا علی حیلة و هو الحصن الحصین و صار بینک و بین اعدائک سدا لا یستطیعون له نقبا و در تفسیر نور الثقلین از جابر از ابی عبد الله علیه السلام آورده است که آنجناب چنین فرمود اجعل بینکم و بینهم سدا فما اسطاعوا ان یظهروه و ما استطاعوا له نقبا قال هو التقیة و هو العالم بحث سابع هذا رحمة من ربی فاذا جاء وعد ربی جعله دکاء و کان وعد ربی حقا بدانکه رحمت مصدر است و تانیث رحمت غیر حقیقی است چنانچه حق تعالی میفرماید ان رحمة الله قریب من المحسنین و لاکن قریبه نفرموده و مراد از رحمة الله بخشش عفو و غفران او میباشد و رحمان و رحیم هر دو از مشتق از رحمت در بحرین فرموده است الرحمن فی اللغة رقة القلب ثم عطفه و فی الله عطفه و برّه و رزقه و احسانه و رحمان که به معنی ذو الرحمة باشد غیر خدا تعالی را باین وصف کرده نمیشود بخلاف رحیم که بمعنی علیم الرحمة باشد و رحم بالضم تر رحمت باشد منه قوله تعالی و اقرب رحما و در خبر است انا بر حمة الله من عباده الرحاء مروی نصب رحاء است بنا بر اینکه مفعول یرحم است و توانند که مرفوع نیز باشد بنا بر اینکه خبر ان واقع گشته و ما به معنی الذین باشد در حدیث قدسی وارد گشته رحمتی تغلب علی غضبی یعنی حق تعالی میفرماید تعلق اراده من بایصال رحمت اکثر است از تعلق آن به ایصال عقوبت فان الاول من مقتضیات صفته و الغضب باعتبار المعصیة و اما وعید و وعد در اشتقاق لغوی مساوی باشند مگر آنکه وعد را در خیر مخصوصا استعمال کنند و وعید را در شر تا فرق حاصل باشد بین المتضادین و گاه باشد که هر دو بمعنی استعمال گردد للازدواج و الاتباع در صحاح جوهری گفته است الوعد یستعمل فی الخیر و الشر و فراء

در بیان تفسیر آتونی زبر حدید تا بین الصدفین قطرا افرغ علیه قطرا

در بیان حقیقت سد و کیفیت ساختن آن

در بیان لغت و اشتقاق لفظ رحمت و وعد و وعید

گفته است گفته میشود وعدته خیرا و وعدته شرا **شاعری** چنین گفته است الا علالا فی کل معلل ٭ ولا تعدن الشر و الخیر مقبل ٭ و هرگاه لفظ خیر و شر از عبارت ساقط کرده شود پس برای خیر لفظ وعد و وعده استعمال کنند و در شر ایعاد و وعید اطلاق نمایند چنانچه **شاعری** گفته است **شعر** وانی وان اوعدته او وعدته ٭ لمخلف ایعادی ومنجز موعدی ٭ و وعده نیز بمعنی وعد باشد و در این عوض است از واو و جمع آن عدات میاید و عدة اجمعی نیست **و اما دگا** در لغت عرب بمعنی هموار باشد چنانچه در **منتخب** گفته دگ در عربی بالفتح و تشدید کاف کوفتن و به معنی هموار باشد و در **جهانگیری** گفته دگ بالفتحه به معنی تقدیر الهی و به معنی گداو بمعنی محکم و مضبوط و بیاد ولی گیاه **و هرگاه** بالاجمال حقیقه حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که هذا در صدر این آیت تبرکا سداشاره میباشد تقدیر چنین شود هذا السد نعمة من الله و رحمة علی عباده و هذا الاقتدار والتمکن من تسویته و مراد از فاذا جاء وعد ربی چنین باشد که اذا دنا مجی القیامة جعل السد دکا ای مدکوکا مسویا بالارض **مقصود** آنست که ذوالقرنین بعد از ساختن سد یاجوج و ماجوج و بعد از ارتفاع شدن از آن گفت این سد و یا اقتدار برای اتمام آن بخشش و رحمت است از پروردگار من بر بندگان چه ظاهر است که همان سد مانع خروج یاجوج و ماجوج است بعد ازین ذوالقرنین گفت پس چون بیاید وعده پروردگار من که مراد یوم القیامت باشد زیرا که روز قیامت را به الیوم الموعود خوانده است بگرداند آنرا خورد و مرد و هست وعده آفریدگار من درست و راست **اقول** بدانکه خروج این گروه یاجوج و ماجوج از پس سد مذکور یکی از علامات قیامت است انشاء الله العزیز المتعال اگر حیات مستعار باقی و برقرار است به تفصیل تمام تحقیق این مرام در آخر سوره **انبیا** خواهیم کرد **آورده اند** که ذوالقرنین بعد از ساختن سد و تسخیر آن نواحی روی به میان زمین نهاده میرفت و بلاد را مفتوح میساخت و تسخیر میکرد و مردمان را دعوت کرده بدائره اسلام در میآورد تا به جمعی رسید مردمان را دید نیکو سیرت و با عدل و داد همه متفق الکلمه و متحد در طریق و متالف القلوب و معری از افعال قبیحه شیطانی و مبرا از اعمال کریهه نفسانی سراهای بی دروازه و مقابر ایشان بر در سراها و شهرهای ایشان والی و حاکمی نداشت **ذوالقرنین** از ایشان متعجب ماند و گفت شما چه قومید که من در اطراف عالم از شما عجیب تر قومی ندیدم مرا خبر دهید که چرا مقبره خود شما بر در سراهای خود ساخته اید **گفتند** تا مرگ را فراموش نکنیم گفت چرا سرای شما دروازه ندارد گفتند جهة آنکه در میان ما دزد نمیباشد پرسید چرا امیر و حاکم ندارید جواب دادند ما خود امیر نفس خود میباشیم و کاری نمیکنیم که بحاکم احتیاج افتد گفت چرا در میان شما درویش نیست **گفتند** زیرا که حق همچکس را نخورده و ندادیم گفت چگونه است که عمر شما دراز است **گفتند** سبب آنست که مدار کار ما بر طاعت و امتثال حضرت عزت است **ذوالقرنین** پرسید چرا هرگز نمی خندید **گفتند** از گناه خود می ترسیم و پیوسته به استغفار مشغول میباشیم گفت چرا غمگین نیستید **گفتند** زیرا که دل بر تلاشها نهاده ایم و خود را بر قضای الهی تسلیم کرده ایم گفت پدران شما هم بر چه آئین بودند **گفتند** این روش از پدران خود فرا گرفته ایم چه ایشان بر درویشان رحم میکردند و با محتاجان مواسات مینمودند و با کسی که با ایشان بدی میکرد در عوض آن نیکی میکردند و امانت بدیانت نگاه میداشتند و پابندی به نماز میکردند بعد خود دعا می نمودند لاجرم همیشه کار ایشان باصلاح بود و در **حدیث** آمده است انهم یدابون فی حضرة نهارهم حتی اذا امسوا کادوا یبصرون شعاع الشمس تمالوا ترجع غدا و تقضه ولا یستثنون فیعودون من الغد وقد استوی کما کان حتی اذا جاء وعد الله قالوا غدا نفتح ونخرج انشاء الله فیعودون الیه فهو کهیئة حین ترکوه بالامس فیحفرونه فیخرجون علی الناس فینشفون المیاه ویتحصنوا الناس فی حصونهم منهم فیرمون سهامهم الی السماء فترجع وفیها کهیئة الدماء فیقولون قد قهرنا اهل الارض وعلونا اهل السماء فیبعث الله علیهم نغفا فی اعناقهم فیدخل فی اذانهم فیهلکون بها فقال النبی صلعم والذی نفس محمد بیده ان دواب الارض لتسمن وتسکر من لحومهم سکرا الحدیث باختلاف بعض الفاظ منقول گشته ملخص مرام آنست که **ابو رافع** از ابو هریره روایت کرده است که یاجوج و ماجوج هر روز از اول صباح میآیند و سد اسکندر را می شکافند تا چند انکه روشنائی آفتاب را می بینند چون شب میشود و میگویند فردا انشاء الله میآئیم و سد را بشکافیم و به آن طرف رویم روز دیگر آن سد چنان میشود که اول بود پس چون روز قیامت بیاید ایشان میگویند که انشاء الله فردا میرویم و سد را میشکافیم و به آنجانب میرویم پس چون روز شود همچنان پرده سنه تنگ باشد و سوراخ در آن ظاهر بود پس در آن رخنه کنند و بیرون آمده اطراف عالم را فرو گیرند پس گویند که زمین را مقهور و مسخر کردیم قصد آسمان باید کرد و تیر به آسمان اندازند و تیرهای ایشان خون آلود باز گردد حق تعالی کرمها بر ایشان فرستد که گردنهای ایشان و چهارپایان ایشان را خورند تا همه هلاک شوند **وهب منبه** گفته است یاجوج و ماجوج بهمه زبان خواهند گرد مکه معظمه و مدینه منوره و بیت المقدس که بر این سه موضع راه نیابند

در بیان معنی لفظ وکا گوید ۱۲

بیان معنی و تفسیر آیه مجیده ذی بحث

سدی از حالات ذوالقرنین بعد از ساختن سد یاجوج و ماجوج

مجملا نقب زدن یاجوج و ماجوج سد را و بیرون آمدن از آن

اخبار حضرات ائمه اطهار علیهم السلام و تفسیر آیه یاد بحث

پرسیدم امام جعفر صادق علیه السلام را از معنی آیت فاذا جاء وعد ربی جعله دکاء بفرمود رفع التقیه عند الکشفة فانتقم من اعدائه والله
در تفسیر **علی ابن ابراهیم** ذیل آیت گفته است فاذا جاء وعد ربی جعله دکاء وکان وعد ربی حقا قال اذا کان قبل یوم القیامة فی آخر
الزمان انفذ ذلک السد وخرج یاجوج وماجوج الی الدنیا واکلوا الناس یعنی پس وقتیکه خواهد بود قبل از روز قیامت در آخر زمان این سد عظیم
گردد و یاجوج وماجوج بیرون آیند بسوی دنیا و مردم را بخورند و در **کتاب الخصال** از ابو الطفیل عامر بن واثله از حذیفه ابن اسید الغفاری آورده است
که در مدینه زیر سایه دیواری نشسته بودیم که حضور مقدس نبوی فداه امی وابی بسوی ما آمد فرمود فیما انتم گفتیم حدیث میکنیم بفرمود ما ذا از جمله
میکنید گفتیم عن الساعة از روز قیامت بفرمود شمار روز قیامت را نخواهید دید تا وقتیکه ده آیات قبل از قیام قیامت معاینه نکنید (۱) طلوع شمس
از مغرب (۲) خروج دجال بطال و ظهور دابة الارض و سه خسوف یکی در مشرق و دیگر در مغرب و سوم بجزیره عرب و خروج عیسی ابن مریم و خروج یاجوج
و ماجوج و در آخر از زمان آتشی از زمین از قعر زمین بیرون آید که جمیع خلق را احدا الا تسوق الناس الی المحشر کلما قاموا قامت لهم ثم تسوقهم
الی المحشر **اشکال** بعض مدعیان مهدویت در این ملک پنجاب میگویند مراد از یاجوج وماجوج قوم روس و انگریز است پس بنا بر عقیده وی خروج یاجوج
وماجوج بوقوع رسیده است و بهمین دلیل خود را مسیح و مهدی موعود میگوید **جواب** سبحان الله چنین گفتن مدعی مهدویت نمیشود زیرا که بطلان
این قول عند العقلاء والنقول ثابت است اگر نه باید مدعی مهدویت اصحت کتاب الله و سنت رسول الله دست بردار شود چه گذشت در شرط خروج
یاجوج وماجوج قول ذوالقرنین که گفت اذا جاء وعد ربی که تفسیر شده است اذا جاء وقت اشراط الساعة ووقت خروجهم الله تعالی قدره
جعله دکاء ای جعل السد مستویا مع الارض ملکوکا مفسر میگوید انما یکون ذلک بعد قتل عیسی ابن مریم علیهم السلام الدجال البطال
یعنی انهدام و تقضیه خروج یاجوج وماجوج واقع میشود بعد از آنکه حضرت مسیح موعود عیسی ابن مریم دجال بطال را قتل خواهد کرد پس خروج یاجوج وماجوج و
ووقت اشراط ساعت که حق تعالی مقدر فرموده هنوز دور است پس قول بانکه قوم انگریز و روس یاجوج وماجوج میباشد باطل محض است چه
این دو سلطنت قاهره از عرصه هزار و نا سال قایم شده اند و صدها سال است که این هر دو سلطنت در جمیع دول و سلطنتهای تمام دنیا در جه
اول محسوب میباشند و به قیام زمانه سطوت و غلبه این دو سلطنت هم صدها سال منقضی میگردد پس کسی که یاجوج وماجوج بودن این
دو سلطنت قاهره را قائلیت چرا حجاب ظلمت جهالت و ضلالت را از رخ برافگنده بنظر بصیرت و معرفت نمی بیند تا ویرا معلوم شود که
تا اینوقت مسیح مسعود ظاهر نشده و دجال بطال را قتل نفرموده مزید بر این شکل و صورت یاجوج وماجوج مع طول و عرض و اکل و شرب
و لباس ایشان بنا بر احادیث مذکوره معلوم شد که سه قسم میباشند پس بقول **مدعی مهدویت** هرگاه این دو سلطنت قاهره یاجوج وماجوج
باشند میباید که همه ایشان هم حسب مذکور بسه قسم بوده باشند یعنی قسمی از ایشان چون درخت بلند میباشند و قسمی طول و عرض شان بسا
باشد و قسمی دیگر یک گوش خود را و گوش دیگر خود را وقت خواب لحاف قرار داده باشند و حال آنکه چنین نیستند بلکه در همه لوازمات انسانی ایشان
هم مثل خود این مدعی مهدویت اند فاذا فقد الشرط فقد المشروط چونکه شرائط مخصوصه منصوصه یاجوج وماجوج در ایشان موجود نباشد لهذا
کذب مدعی مهدویت واضح گشت وهو المراد.

جواب اشکال انجمالی مدعی مهدویت که تفسیر یاجوج وماجوج روس وانگریز اند

قوله تعالی وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ
جَمْعًا وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِلْكَافِرِينَ عَرْضًا الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ
فِي غِطَاءٍ عَنْ ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا
أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ
عَنْ بَابًا نُزُلًا قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ
فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا أُولَئِكَ الَّذِينَ

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
وَزْنًا ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا

ترجمه این هشت آیات مبارکه و میگذاریم ما برخی از یاجوج و ماجوج را آنروز یعنی روز خروج که اژدحام نموده اضطراب میکنند و داخل میشوند در برخی دیگر و دمیده شود در صور برای قیام پس جمع کنیم همه خلق را جمع کردنی برای حساب و جزاء در عرصهٔ محشر و ظاهر گردانیم دوزخ را آنروز برای ناگرویدگان ظاهر کردنی و اظهار آن برایشان قبل از دخول در آن جهت زجر و تهویل باشد آن کافرانی که از فرط غفلت هست چشمهای دل ایشان در پوششی از یاد من یعنی از مشاهدهٔ آیاتیکه بآن یاد کرده میشوم بتوحید و تعظیم نزد اهل ایمان و هستند کافران که بجهة ناشنوائی سخن حق نمیتوانند شنودن کلام من یا محجوب میماندند از استماع قرآن بسبب حجاب السمع آیا کافی پندارند آنانکه نگرویده اند آنکه فراگیرند بندگان مرا که عیسی و غیر و ملایکه اند بجز من دوستان یعنی معبودان بدرستیکه ما آماده کرده ایم دوزخ را برای ناگرویدگان منزل و ماوی یا منزلی که برای مهمانان آرند بگوای محمد صلعم آیا خبر کنیم شما را بزیانکارترین مردمان از روی کردار آنانکه گم شده و ضایع گشته شناختن ایشان بعملهای نیکو مر ایشانرا در زندگانی دنیا چون کشیشان و رهبانان که اکثر اوقات در دیرها بصوم و صلوة میگذرانند و بسبب کفران همه عملها باطلست و ثوابی بران مترتب نیست و ایشان می پندارند آنکه ایشان نیکوئی میکنند کارزار ان گروه که ذکر کرده شدند آنانند که کافر شدند بآیتهای پروردگار خود که قرآنست یا بدلایل توحید و رسیدن بجزای او یعنی بعث و حشر که دران مجازات اعمال واقع خواهد شد پس تباه شد کارهای ایشان که در صورت نیکوئی نمودند و بران جزای خیر نخواهند یافت پس اقامت نخواهیم کرد برای اعمال ایشان روز رستخیز ترازوئی که بدان سنجند آن عملهای ایشانرا چه خبط شده و نابود گشته آنست کار که گفته شد از بطلان عمل و سخت قدر ایشان پاداش ایشان جهنم است بسبب آنچه نگرویدند و فرا گرفتند آیتهای کتاب مرا و فرستادگان مرا افسوس کرده شده یعنی با کتاب و پیغمبر صلعم سخریه کردند و در

تفسیر چند بحث اند **بحث اول** وترکنا بعضهم یومئذ یموج فی بعض بدانکه ترک در اصل ضد اخذ باشد و در اینجا مراد تخلیه باشد که بمعنی واگذار نمودن بود و اما یموج از موج است که اضطراب آب باشد تراکب بعض بر بعض و **بهرگاه** مجملاً این معنی معلوم شد پس باید دانست که **مفسرین** را در یومئذ دو قول اند **بعضی** گفته اند مراد یوم خروج یاجوج و ماجوج است که در آنروز وقت شکستن سد و بیرون آمدن ایشان اژدحام نموده باشند بنحویکه اضطراب کنند و داخل شوند در برخی و در برخی دیگر و **جماعتی** گفته است که مراد به یومئذ روز قیامت است و ضمیر راجع بجن و انس میباشد یعنی در روز قیامت بعض آدمیان و جنیان از روی تحیر و اضطراب در برخی دیگر آمیخته شوند و مانند موج دریا مضطرب و متموج گردند و **جمعی** چنین گفته است ان یوم السدّ ماج بعضهم فی بعض خلفه لما منعوا من الخروج در تفسیر سمرقندی گفته است وکل ذلک محتمل الا ان اقرب ان المراد الوقت الذی جعل الله ذلک السدّ کما فعند ماج بعضهم فی بعض ونفخ فی الصور وصار ذلک من ایات القیامة ملخص مرام آنکه گفته اینهمه اقوال در این آیت محتمل توانند بود لاکن اقرب آنست که مراد از یومئذ وقتی باشد که حق سبحانه و جل در آنوقت سد را باز بین مساوی و برابر خواهد گردانید **بحث ثانی** ونفخ فی الصور جمعناهم جمعاً بدانکه صور بضمه اول و سکون ثانی و قرن بفتحه اول و سکون ثانی هر دو بمعنی شاخ گاو و هر آنچه که اندرونش مجوف و خالی باشد و دو طرف آن سوراخ داشته باشد هرگاه از یک طرف آن دمیده شود آواز مهیب از طرف دیگر آن مسموع گردد در **مدارک** گفته است که صور بمعنی قرن باشد و قرن بمعنی شاخ در لغت یمن میباشد در **صراح** و جوهری در **صحاح** گفته است که صور شاخ باشد و آنچه که اسرافیل در آن بدمد در **نهایه** ابن اثیر گفته است و فیه ذکر النفخ فی الصور هو القرن الذی ینفخ فیه اسرافیل عند بعث الموتی الی المحشر در **بحرین** میفرماید قال اهل اللغة الصور جمع الصورة ینفخ فیها روحها فیحیی یعنی نزد اهل لغت صور جمع صورت باشد که بمعنی شکل است میدمد در ان اسرافیل روح هر صورت حیوانی بعد از مرگ آنها پس زنده میشوند و حیات می یابند **جوهری** در صحاح از **کلبی** آورده است قال لا ادری ما الصور یقال هو جمع صورة مثل سبرة وسبر ینفخ فی صور الموتی الارواح یعنی گفت من نمیدانم معنی صور چیست میگویند که صور جمع صورت مثل سبر و سبرة باشد که میدمد بآن در صور تهای مردگان ارواح ایشانرا و همین قول **حسن بصری** است که گفته چنانکه صور جمع سورة باشد و **ابو عبیده** نیز مثل این گفته است و **واحدی** نقل کرده است از **ابی هیثم** انه قال ادعی قوم ان الصور جمع الصورة کما ان الصوف جمع الصوفة

اختلاف مفسرین در اینکه از یومئذ کدام یوم مراد است

در تحقیق لفظ صور از لغت و اصطلاح گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

والثوم جمع الثومة **وروی** ذلك عن ابی عبیدة وقال ابو الهیثم وهذا خطاء فاحش لان الله تعالی قال وصوركم فاحسن صوركم فقد افتری الكذب وبدل كتاب الله كما كان ابو عبیدة صاحب اخبار وغرائب ولم یكن له معرفة فی النحو وقال **الفراء** كل جمع علی لفظ الواحد المذكر سبق جمعه واحدة بزیادة هاء فیه وذلك مثل الصوف والوبر والشعر والقطن والعشر فكل واحد من هذه الاسماء اسم لجمیع جنسه واذا افردت واحدة زیدت فیها هاء لان جمع هذا الباب سبق واحدة ولو ان الصوفة كانت سابقا للصوف لقالوا صوفة وصوف وبسرة وبسر كما قالوا عرفة وعرف وزلفة وزلف واما **الصور** القرن فهو واحد لا یجوز ان یقال واحدة صورة وانما جمع صورة الانسان صور لان واحدة سبقت جمعة قال **الازهری** قد اخطا ابو الهیثم فی هذا الكلام ولا یجوز خطاه غیر ما ذهب الیه انتهی كلام رازی در اینجا گفته است حسب ذیل میباشد وما یقوی هذا الوجه انه لو كان المراد نفخ الروح فی تلك الصور لاضاف تعالی ذلك النفخ الی نفسه لان نفخ الارواح فی الصور یضیفه الله الی نفسه كما قال تعالی فاذا سویته ونفخت فیه من روحی وقال فنفخنا فیها من روحنا وقال ثم انشاناه خلقا آخر **واما** نفخ الصور بمعنی النفخ فی القرن فانه تعالی یضیفه لا الی نفسه كما قال فاذا نقر فی الناقور وقال نفخ فی الصور فصعق من فی السموات ومن فی الارض الا من شاء الله ثم نفخ فیه اخری فاذا هم قیام ینظرون فهذا تمام القول فی هذا البحث **وبرگاه** اجمالا این معنی معلوم شد پس باید دانست كه معنی و مقصود از آیت زیر بحث چنین شود كه حق تعالی میفرماید دمیده شود در صور برای قیام قیامت واین صور مانند شاخی است كه یك سر آن در دهن اسرافیل است وسر دیگر آن در زیر عرش واو را چهل هزار سر است كه در اقطار عالم وجوانب عرش رفته پیغمبر صلعم فداه روحی فرمود كه شب معراج اسرافیل را دیدم كه یك پای پیش نهاده وپای دیگر پس گرفته وچشم در زیر عرش گماشته منتظر انكه كی فرمان رسد در دمید وچون او صور در دمد پس جمع كنیم همه خلایق را جمع كردنی برای حساب وجزا در عرصهٔ محشر **اقول** بهر حال در وجود صور ودر دمیده شدن او دو مرتبه در آخر دنیا شبهه نیست زیرا كه كتاب الله وصحاح واخبار ملل اسلامیه درین باطبقه واجماع امت بر آن قایم است ولاكن درین مسئله اختلاف چند واقع گشته **خلاف اول** در حقیقت صور باشد ودر ان دو قولند **اول** نزد اهل ظاهر واهل حدیث واكثر ملل اسلامیه آنست كه صور قرن وقرن شاخی مجوف خالی البطن است كه دو منفذ بدو سر آن باشد از یك منفذ دمیده شود وآن هوا در جوفش گردیده در جوهر صوتی از منفذ دیگر ظاهر شود چون روز قیامت قایم شود واین صور دمیده آید وتمامی احیاء ارض وسما دفعة بیك آن بمیرند در آن وقت احدی سوی الله زنده باقی نماند الا ما شاء الله بهین حالت بگذرد پس ندا رسد لمن الملك از مصدر جلال رب المتعال آید پس خود جواب آن گوید لله الواحد القهار پس ثانیا در صور دمیده شود آنگاه هر ذیحیاتی كه در دنیا آمده بود زنده شود وباز گردد بهمین **مروی** بطرق خاصه وعامه میباشد جاء اعرابی الی النبی صلعم فقال ما الصور فقال صلعم قرن ینفخ فیه یعنی اعرابی از حضور مقدس نبوی فداه روحی پرسید كه صور چیست پیغمبر صلعم فرمود شاخی است كه در آن دمیده میشود **مجاهد** گفته است الصور قرن كهیئة البوق ودر **خبری** آنست كه للصور راس واحد ولطرفان وبین طرف كل راس منهما ما بین السماء والارض یعنی برای صور یك سر است ودو طرف دارد ما بین هر دو طرف كه فاصله زمین وآسمان باشد یكطرف آن بسوی آسمان وطرف دویم بسوی زمین باشد پس بهر دفعه دمیدن دو صوت از ان برآید یك صوت بسوی آسمان وصوت دیگر بسوی زمین وفورا تمامی اهل آسمان وزمین بمیرند ومثل این مقول از حضرت امام **زین العابدین** علیه السلام نیز وست **قول ثانی** صور جمع صورت باشد كه به معنی اشكال بود پس نفخ صور عبارت است از دمیدن در صور موتی ومحض دمیدن دفعه اول ارواح كل احیاء بجذب میمیرند پس بدمیدن دفعه دویم ارواح در جمیع اشكال وصور دمیده زنده میشوند واین قول جمعی از مفسرین چون **حسن** ومقاتل **وعطیه** وابو عبیده وغیرهم است **بعضی** تصریح كرده اند بانكه بعد دو ارواح ذوی الحیات والارواح در صور سوراخهای صغار ندارد هر منفذ وسوراخ آن یك روح برای جسد خاص او دمیده خواهد شد وهرگز دو یا دو صورت از یك منفذ وسوراخ آن بیرون نمیاید وهرگز در یك بدن دو روح دمیده نمیشود وچه هر سوراخی مخصوص برای روح خاص مقرر ومعین میباشد بهمین اعتقاد **وبعضی** بهمین مروی در تفسیر صافی است قال وروی ان فیه بعدد كل انسان ثقبة فیها روحه **اول** قول اول مشهور واكثر واصح موافق تواتر صحاح احادیث ملل اسلا

سیان غلطی ابو عبیده در معنی صور

اختلاف اول در معنی صور ونفخ آن مشتمل بر دو قول است ۱۲

سیان قول ثانی در معنی صور ونفخ آن

بیاشد منها خاصه و عامه از سعید خدری روایت کرده اند قال النبی صلعم کیف انعم وقد التقم صاحب القرن القرن وحنی جبهته وا
سمعه ینتظران یومر فینفخ فقالوا کیف نفعل او نقول قال صلعم قولوا حسبنا الله ونعم الوکیل وعلی الله توکلنا یعنی حضور اقدس
نبوی صلعم فداه روحی فرمود چگونه خواهید بود شما و بتحقیق که صاحب قرن قرن را در دهان خود نهاده و پیشانی خود را منحنی کرده و گوش نهاده
ومنتظر امر دمیدن آن میباشد به اصحاب این خبر سنگین آمد عرض کردند در آنوقت ما چه خواهیم گفت آنحضرت صلعم بفرمود بگوئید حسبنا الله ونعم
الوکیل و بر خدا تعالی توکل کردیم **خلاف ثالث** آنست که صور از چه چیز است پس باید دانست که سبب ورود اخبار مختلفه مفسرین را نیز در حقیقت
وماهیت صور اختلاف واقع گشته **بعضی** بر بنا بر روایتی گفته اند از نور است و روایتی دیگر آنست که از یک دانه مروارید سفید میباشد و بر روایت
دیگر از یاقوت احمر میباشد و **حدیث** دیگر آمده که از آبگینه میباشد و همین قول را صاحب تفسیر **صافی** وغیره نیز نقل فرموده است بقوله
والصور قرن من نور التقمه اسرافیل فینفخ فیه کذا روی عن النبی صلعم **خلاف ثالث** در جوانب و اطراف صور است یعنی آیا در طرف واحد
یا بیشتر و آیا یک طرف آن مضیق و طرف دیگرش وسیع و کشاده میباشد یا نه در این هم اختلاف است در تفسیر **صافی** میفرماید واختلف فی ان اعلاه
ضیق واسفله واسع او بالعکس ولکل وجه وکذا وصف بالسعة والضیق **وخبر** دیگر در وصف دو طرف وسعت آن عنقریب ذکر نمودیم
سیوطی در تفسیر **منثور** داود ابو الشیخ در **کتاب العظمة** از وهب ابن منبه روایت کرده است قال خلق الله الصور من لؤلؤة بیضاء فی صفة
الزجاجة ثم قال للعرش خذ الصور فتعلق به ثم قال کن فکان فامر اسرافیل ان یاخذ الصور فاخذه وبه ثقب بعدد کل روح
مخلوقة ونفس منفوسة لا یخرج روحان من ثقب واحد فی وسط الصور کوة کاستدارة السماء والارض واسرافیل واضع
فوه علی تلک الکوة ثم قال له الرب قد وکلتک بالصور فانت للنفخة والصیحة فدخل اسرافیل فی مقدم العرش فادخله
تحت العرش وقد مر الیسری ولم یطرف مذ خلقه الله ینتظر متی یشیر الیه فینفخ فی الصور انتهی ملخصا مقصود آنست که حق سبحانه
وتعالی جل صور را بیافریده است از یک دانه مروارید سفید در صفت آبگینه یعنی باطنش از ظاهرش نمودار تر باشد پس صور را بعرش سپرد
پس ازان فرمود ای کاینات بشوید فوراً تمامی کاینات موجود شدند پس بفرمان الهی اسرافیل صور را گرفت آنگاه بعدد انفاس وارواح
مخلوقه در آن صور سوراخها پدید آمد در وحش دمیده شد و در روح بیوانی از یک سوراخ صور دمیده نمیشود یعنی در هر سوراخی روح دیگری محل
ومجوس بجسد اصلی هر شخصی روح اصلی او تعلق میگیرد و در وسط صور سوراخ بزرگی چون روزن خانه به مساوی دائره مابین ارض و سماء بنا شد
واسرافیل بهای خود را بر سوراخ میان صور ازنهان وقت نهاده و خالق تعالی او را وکیل دمیدن در صور وصیحه ساخته و یک قدم
اسرافیل در مقدم عرش و قدم دوم بش نهاده چشم خود را از آنوقت بهم نزده است پیوسته بامر خدا در دمیدن آن منتظر میباشد و بحرد
مامور شدن در آن خواهد دمید **ایضا** در تفسیر آیت یوم ینفخ فی الصور از **ابن عباس** مرویست قال یعنی النفخة الاولی المرتمعوا انه یقول
ونفخ فی الصور فصعق من فی السموات والارض الا من شاء الله ثم نفخ فیه اخری یعنی الثانیة فاذا هم قیام ینظرون خلاصه مرام
مرام آنست که ابن عباس فرمود که از قرآن دو نفخ ثابت است نفخه اولی تمامی اهل آسمان و زمین خواهند مرد الا ماشاء الله پس از آن به نفخه
ثانیه دفعةً تمامی مردگان زنده شوند **اقول** اصل آنست که در اخبار خاصه و عامه وارد گشته که یزدان پاک عزوجل اسرافیل را خلق فرمود و او را صور
عظیمی آفرید یعنی بوقی که یک طرف آن در مشرق و طرف دیگر در مغرب است روزیکه او خلق شده است آن بوق را در دهان دارد و منتظر امر الهی است
که هرگاه فرمان الهی برسد در صور بدمد چنانکه حضرت سید الساجدین در **صحیفه کامله** فرموده است اسرافیل صاحب صور که دیدها انتظار او دارند
از جانب تو در صور رخصت دمیدن او حلول امر قیامت است پس آگاه میباش و زنده میگرداند بدمیدن در صور مردگانرا که در قبرها در گرد اعمال خود
وحق سبحانه عزوجل در کلام خود بچند مقام ذکر نفخ صور فرموده است در سوره **انعام** میفرماید وله الملک یوم ینفخ فی الصور یعنی مر او را
است ملک و مملکت دنیا و دین و سماوات و ارضین در آنروز که دمیده میشود در صور و ایجاد در **کهف** فرموده است ونفخ فی الصور فجمعناهم
جمعا یعنی ونفخ کرده شود در صور پس جمع کنیم ایشان را جمع کردنی و در **طه** میفرماید یوم ینفخ فی الصور ونحشر المجرمین یومئذ زرقا یعنی روزیکه
بدمند در صور و حشر کنیم مجرمانرا بیدیدگی کبود و در سوره **مومنین** میفرماید پس هرگاه بدمند در صور پس نسبها در میان ایشان نخواهد بود در آنروز
و در سوره **نمل** گفته است فاذا نفخ فی الصور ففزع من فی السموات ومن فی الارض یعنی در روزیکه بدمند در صور بروز قیامت پس بفزع
آیند هر که در آسمانها در زمین است و گفته اند که جبریل و میکائیل و اسرافیل و عزرائیل اند که در نفخ صور نمیمیرند و در سوره **یس** میفرماید ما ینظرون
الا صیحة واحدة تاخذهم وهم یخصمون یعنی انتظار نمی کشند مگر یک صیحه عظیم که ایشان را بگیرد در حالتیکه در عین خاصمه و معامله باشند

خلاف ثانی در بیان حقیقت و ماهیت صور گوید

خلاف ثالث در بیان تعداد و اطراف و جوانب صور گوید

قول مفسر جلیل جمع میان اخبار خاصه و عامه گوید

خلاصه کیفیت نفخ صور در روز قیامت گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

نفخه اولی است که بآن خواهند مرد مفسرین آورده اند ان القیامة تقوم حین تشرب جلان الثیاب للبیع والشراء تقوم قبل ان یطویا والرجل یلون اللقمة فی یدہ لا یموت قبل ان تصل الی فمہ فعال تعالی فلا یستطیعون توصیة ولا الی اهلهم یرجعون خلاصه ترجمه آنست که قیامت برپا شود در وقتیکه دو مرد جامها گشوده باشد که خرید و فروخت کنند هنوز جامها نپیچیده باشند که قیامت برپا شود و مردی لقمه برداشته باشد هنوز بدهانش نرسیده باشد که وفات کند پس حق تعالی فرموده که استطاعت ندارند که وصیتی کنند و نه بسوی اهل خود توانند خود برگردند **علی ابن ابراهیم** روایت کرده است که در آخر زمان است صیحه در میان بلند شود در وقتیکه در بازارهای خود و در مخاصمه باشند پس همه بمیرند در حالتیکه احدے از ایشان بمنزل خود برنگردند و وصیتی نکنند پس حق تعالی عزوجل حکم **نفخه ثانیه** فرماید و نفخ کرده شود در صور پس ایشان از قبرهای خود برخیزند و بسوی پروردگار خود یعنی بسوی عرش او و محل حکم بسرعت روند قالوا یا ویلنا من بعثنا من مرقدنا هذا ما وعد الرحمن وصدق المرسلون ان کانت الا صیحة واحدة فاذا هم جمیع لدینا محضرون یعنی و گویند در آنوقت وای بر ما که ما را برانگیخت و محشور گردانید از جای خوابگاه ما این است آنچه وعده داد خداوند رحمان و راست گفتند پیغمبران خود مگر صدائی پس ناگاه همه در یک موضع نزد ما حاضر شوند و در سوره **ص** میفرماید وما ینظر هؤلاء الا صیحة واحدة ما لها من فواق یعنی انتظار نمیکشند مگر یک صیحه که دیگر نمیگردند در دنیا و در سوره **زمر** میفرماید ونفخ فی الصور فصعق من فی السموات والارض الا من شاء الله ثم نفخ فیه اخری فاذا هم قیام ینظرون یعنی و نفخ کرده میشود در صور پس بیهوش میشود هر که در آسمانها و زمین است یعنی میمیرند پس بار دیگر در صور دمیده شود پس ناگاه ایشان نظر میکنند یا انتظاری کشند که با ایشان چه کار خواهند کرد و در سورة **ق** میفرماید ونفخ فی الصور ذلک یوم الوعید یعنی دمیده میشود در صور و آنروز است که وعیده ای آنها بعمل میآیند و نیز میفرماید واستمع یوم ینادی المناد من مکان قریب یوم یسمعون الصیحة بالحق ذلک یوم الخروج انا نحن نحیی ونمیت والینا المصیر یوم تشقق الارض عنهم سراعا ذلک حشر علینا یسیر یعنی بشنو و گوش دہ که ندا میکند ندا کننده از مکان نزدیک روزیکه میشنوند صیحه را بحق و براستی آنروز است که بیرون میآیند مردم از قبرها بدرستیکه ما زنده میکنیم و میمیرانیم و بسوی ما است بازگشت همه روزیکه شگافته میشود زمین و بیرون میآیند مردم بسرعت این حشریست که بر ما آسان است و در سوره **عم** میفرماید فاذا نقر فی الناقور فذلک یومئذ یوم عسیر علی الکافرین غیر یسیر پس هرگاه بدمند در ناقور یعنی در بوق پس آنروز است که دشوار است بر کافران و آسان نیست پس بهر حال از این آیات کریمه معلوم شد که دو نفخ در صور خواهد شد یکی دمیدن اول که بآن جمیع اهل زمین و آسمان بیهوش و مدهوش میگردند و دوم دمیدن ثانی که بآن همه زنده میشوند و از قبرها بیرون میآیند اما آنچه منقول و مذکور است در احادیث معتبره پس ذکر دو نفخ نمیباشد تاویلی که بعضی کرده اند که صور جمع صورت است و مراد از دمیدن ارواح است در بدنها در قیامت بوجه است و منافی نخواهد آیات و مخالف احادیث معتبره میباشد **علی ابن ابراهیم** در تفسیر معتبر از سویر ابن ابی فاخته روایت کرده است که از حضرت امام زین العابدین علیه السلام سوال کردند که فاصله میان نفخه اولی و ثانیه چند گاه خواهد بود آنجناب علیه السلام فرمود آنچه خدا خواهد پرسیدند یا ابن رسول الله چگونه میباشد در صور فرمود انفخه اولی پس بدرستیکه امر میکند خدا تعالی اسرافیل را که فرود آید بدنیا پس فرود میآید با صور که یک سر دارد و دو طرف و میان طرفین هر یک بقدر آسمان و زمین است چون ملائکه اسرافیل را می بینند که با صور بر زمین میآید میگویند خدا رخصت داده است در میان اهل زمین و آسمان پس اسرافیل فرود میآید بخطیره **بیت المقدس** و وی بکعبه میکند چون اهل زمین اسرافیل را بر زمین می بینند میگویند حق سبحانه رخصت داده است در مرگ اهل زمین پس در آنصور میدمد و صدایش بیرون میآید از طرفی که جانب زمین است پس در زمین صاحب روحی نمیماند مگر آنکه میمیرد و بیرون میآید از طرفیکه جانب آسمانست پس در آسمانها صاحب روحی نمیماند مگر آنکه میمیرد مگر اسرافیل پس حق سبحانه عزوجل میگوید با اسرافیل بمیر پس او نیز خواهد مرد و بر اینحالت میماند آنقدر که خدا تعالی خواهد پس امر میکند خداوند متعال آسمانها را که بحرکت و موج میآیند و امر میکند کوهها را که روان شوند حضرت فرمود یعنی هموار میشوند و بهم میگردند و بدل میشود زمین بزمین دیگر یعنی بزمینی که بر روے آن کوه باشد و کوهی و نباتی و درختی و گیاهی بر روے زمین نباشد چنانچه اول بار زمین را پهن کرد و هموار خود را بر روے آب خواهد گذاشت چنانچه اول مرتبه گذاشته و استقلال و عظمت و قدرت ظاهر خواهد شد پس در آنوقت ندا خواهد کرد خداوند جبار عزوجل بصدائے بسیار بلند که باطراف عالم برسد و گوید از برائے کیست پادشاهی امروز و چون کسی نباشد که جواب بگوید جواب میفرماید و میگوید از برائے خداے یگانه قهار است و خلق کرده همه خلایق را و میراند همه ایشانرا منم خداوندے که جز من خداوندے نیست و شریکی ندارم و نه وزیرے و من آفریدم خلق را بدست قدرت خود من میرانم ایشانرا

بیان کیفیت نفخ صور در روز معهود که قیامت باشد ملخصا

بیان نفخه فزع و نفخه صعق و نفخه قیام کوید

مجمل از احوال محشر وقت نفخه صوره بعد از آن بیاید فرماید

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وزنده میسازم پس خداوند جبار بقدرت خود بدمد در صور و بیرون رود صدا از طرفی بجانب آسمانها پس در آسمانها احدے نماند مگر آنکه زنده شود و خبر دهد
چنانچه بود و حاملان عرش برگردند و بهشت و دوزخ حاضر شوند و محشور گردند خلایق از برای حساب پس حضرت بیارگریست در آنوقت بحث نمایش
عرضنا جهنم یومئذ للکافرین عرضا الذین کانت اعینهم فی غطاء عن ذکری وکانوا لا یستطیعون سمعا یعنی وظاهر گردانیدیم
روز جزا برائے نادیدگان ظاهر گردنی و اظهار برائے کافران قبل از دخول جهت زجر و تهویل میباشد آن کافرانی که از فرط غفلت هست چشمهائے
ایشان در پوششی انیا دکردن من یعنی از مشاهده آیات که بآن یاد کرده شوم به توحید و تعظیم مراد آن است که نظر نمی کنند برآیات
و آله بر وحدانیت من و تمجید و تنزیه من تا به سبب آن عارف شوند بیگانگی و بزرگواری من و هستند که بجهة ناشنوائی سخن نمیتوانند بشنوند ذکر و کلام
مرا یعنی بجهت فرط عناد و جحود یکه دارند تا بآن ندارند که آنرا بشنوند و گویند مراد قرآنست یعنی در قرآن و آیات آن نظر نکنند و نشنیدند خدا اصم
مراد آنست که چون ایشان از فرط عناد و جحود نظر در آیات خدا نمی کنند و آنرا بسمع قبول نمیشنوند پس گویا دیدهائے ایشان پوشش و در گوشهائے
ایشان گرانی آمده که بجهة آن نمیتوانند دید و نمی توانند شنید محققین گفته اند و اما عرض جهنم و ابرازه حتی یصیر مکشوفا بها هو الذی
یجری مجری عقاب الکفار لما یتداخلهم من الغم العظیم و بین تعالی انه یکشفه للکافرین الذین عموا و صموا و اما العمی
فهو المراد من قوله کانت اعینهم فی غطاء عن ذکری والمراد منه شدة انصرافهم عن قبول الحق واما الصمم فهو المراد
من قوله وکانوا لا یستطیعون سمعا یعنی ان حالتهم اعظم من الصمم لان الاصم قد یستطیع الصم اذا صیح به وهؤلاء
زالت عنهم حالة الاستطاع واحتج الاصحاب بقوله وکانوا لا یستطیعون سمعا علی ان الاستطاعة مع الفعل وذلک لانهم
لما لم یسمعوا لم یستطیعوا محض مرام آنست که اما وجه عرض جهنم و ابراز آن انیست که مکشوف گردد بها هولهائے خود و بیان فرموده است
خدا تعالی اینکه کشف میگردانند جهنم را برائے کفارے که نابینا و کر باشند اما نابینا پس همین است مراد از جمله کانت اعینهم فی غطاء عن ذکری
و مراد و مقصود ازین شدت انصراف ایشان است از قبول حق اما صم پس همین مراد است از جمله وکانوا لا یستطیعون سمعا یعنی فرضا حالت
حالت ایشان اعظم است از صم چه اصم استطاعت سماعت میدارد وقتیکه بصوت بلند در گوش او خوانده شود ولاکن ازین کفار بالمره
استطاعت سماعت زایل گشته باشد بعض اصحاب احتجاج کرده اند بجمله وکانوا لا یستطیعون سمعا برانیکه استطاعت قطعا
مع الفعل میباشد زیرا که هرگاه ایشان سماعت نکنند پس بالضرورت استطاعت آن نداشته باشند قاضی گفته است مراد ازین نفرت
کردن ایشان باشد از سماعت این کلام و ثقیل دانستن ایشان بقوله لا استطیع النظر الی فلان در لباب التنزیل خازن ذیل همین
آیت گفته است وکانوا لا یستطیعون سمعا ای سمع قبول الایمان والقرآن لغلبة الشقاء علیهم و بعضی گفته اند معنیش
چنین است که لا یستطیعون ان یسمعوا من رسول الله صلعم لشدة عداوتهم له یعنی از شدت بغض و عداوت که ایشان
با حضور مقدس نبوی فداه روحی بوده و در مجمع البیان در معنی آیت وکانت اعینهم فی غطاء عن ذکری فرموده است که حق سبحانه
ذکر کرده است سبب استحقاق ایشان نار یعنی الذین غفلوا عن الاعتبار لقدرتی العجب ذکری واعرضوا عن التفکر فی آیاتی وکانوا مع ذلک
عن سماعها بمنزلة وغیبة غطاء یمنعهم من الادراک و بعد ازین ذیل جمله وکانوا لا یستطیعون سمعا گفته است ای وکان یثقل علیهم
القرآن وذکر الله تعالی کما یقول فلان لا یستطیع ان یسمع کلامک ای ویثقل علیه ذلک واراد بالعین هنا علی القلب
کما یضاف العمی الی القلب یعنی مراد آنست که ثقیل است بر ایشان سماعت قرآن و ذکر خدا تعالی چنانکه میگویند که فلانی مستطیع نیست که کلام ترا بشنود
نه اند یعنی کلام تو شنیدن بر او ثقیل میگذرد و مراد از چشم اینجا چشم دل است چنانکه عمی الی القلب مضاف میشود اقول لمحض مقصود از آیات
چنین شود که حق تعالی عز و جل میفرماید و هویدا گردانیم دوزخ را در آن روز قیامت برائے کافران ظاهر گردنی یعنی نمودنی که از دیدن آن هم عبرت
گیرند و آغاز عقوبت نفسانی از مشاهده آن شروع شود بسزای اینکه بود چشمهائے ایشان در پرده و پوششی از یاد من و بودند از کمال عناد و حقد
انچنین که طاقت شنیدن نام من و آیات من نداشتند در ضمن سخن وعید است بسنیدن زفیر و شهیق آتش دوزخ تا این دیدن مکافات آن نادیدن و این شنیدن مجازات آن نشنیدن شود در تفسیر عیاشی از اصبغ ابن نباته از امیر المومنین علیه السلام آمده است وترکنا
بعضهم یومئذ یموج فی بعض یعنی یوم القیامة در عیون الاخبار آورده است در باب ملجاء عن الرضا علیه السلام من
الاجاز فی التوحید که حدیث کرد ما را تمیم ابن عبد الله ابن تمیم القرشی گفت که حدیث کرد ما را ابی از احمد ابن علی انصاری از ابی الصلت عبد السلام
ابن صالح الهروی گفت مامون سوال کرد ابو الحسن علی ابن موسی الرضا علیه السلام را از آیت مجیده الذین کانت اعینهم فی غطاء عن ذکری

بیان عرض جهنم برائے کافرین

اقوال مفسرین در تفسیر عمی متعلق بکفار از ذکر الله

در تفسیر آیه اهل البیت مراد از آیه عمی کفار است در ولایت علی علیه السلام

وکانوا لا یستطیعون سمعا حضرت علیه السلام فرمود بدرستیکه غطاء عین مانع نمیشود از ذکر و ذکر می نمیشود بعین ولکن خداوند عزوجل شبیه
داده است کفار را بولایت علی ابن ابیطالب بعیان لانهم یستقلون قول النبی صلعم فیه ولا یستطیعون سمعا پس بجواب آنجناب علیه السلام
مامون گفت فرجت عنی فرج الله عنك حدیث طویل بود در اینجا موضع حاجت را ذکر نمودیم در تفسیر علی ابن ابراهیم آورده باسناده الی ابی بصیر از
عبد الله علیه السلام حدیث طویل وفیه قلت قوله عز وجل الذین کانت اعینهم فی غطاء عن ذکری فرمود که مراد از ذکر ولایت امیر المومنین
علیه السلام است وهو قوله ذکری گفت گفتم چه مراد از جمله لا یستطیعون سمعا قال کانوا لا یستطیعون اذا ذکر علی صلوات الله علیه عندهم
ان یسمعوا ذکره لشدة بغضهم وعداوتهم له ولاهل بیته انتهی ای بقدر الحاجة یعنی آنجناب علیه السلام فرمود نزد این گروه کفار
بسبب علی ابن ابیطالب علیه السلام کرده میشود ایشان بشدت بغض و عداوت اهل بیت او بر سماعت ذکر آنجناب علیه السلام مستطیع نمیشوند

بحث اول احسب الذین کفروا ان یتخذوا عبادی من دونی اولیاء انا اعتدنا جهنم للکافرین نزلا بدانکه احسب بنا بر
قرائت امیر المومنین علیه السلام و ابو بکر و ابن یعمر و مجاهد و حسن و عکرمه و قتاده و ضحاك بسکون سین و ضمه با خوانده اند وهی من الاحرف التی
خالف فیها عاصما وظاهر قراءة امیر المومنین علی ابن ابیطالب علیه السلام مر براین تقدیر پس حسب مبتدا باشد و ان یتخذوا خبر است
پس معنی چنین شود افکافهم وحسبهم ان یتخذوا کذا **امّا** باقی قراء پس آنها احسب بر لفظ ماضی خوانده اند و بنا براین در آیت حذف واقع
شده و تقدیر چنین شود احسب الذین کفروا اتخاذ عبادی اولیاء نافعهم **بهرحال** در لغت عرب احسب بمعنی اظن باشد یعنی آیا می پندارند
گمان میکنند در **بحرین** گفته است یحسبهم الجاهل اغنیاء من التعفف بمعنی یظنهم باشد و نیز در آیت و یرزقه من حیث لا یحتسب
بمعنی من حیث لا یظن باشد **و اما** اولیاء جمع ولی باشد پس ولایت بالفتح ربوبیت باشد و نیز به معنی نصرت و بالکسر امارت بود و این هم
گفته شده کما این هر دو لغت اند بمعنی دولت در **نهایه** ابن اثیر میگوید هی بالفتح المحبة وبالکسر التولیة والسلطان **ابن السکیت** گفته است
ومثله الولاء بالکسر در **بحرین** میگوید والولی هو الذی له النصرة والمعونة والولی الذی یدبر الامر یقال فلان ولی المراة اذا
کان یدبر بنکاحها الخصا آنکه ولی کسی باشد که صاحب نصرت و معونت باشد و ولی کسی باشد که تدبیر امر نماید گفته میشود که فلانی ولی زن است
تا تیکه او تدبیر کند نکاح او را و ولی فی الدم طالب خون و سلطان ولی امر رعیت میباشد و از همین است قول کمیت در حق علی ابن ابی طالب
علیه السلام ونعم ولی الامر بعد ولیه ؛ ومنتجع التقوی ونعم المقرب **واما** اهل اشتقاق گفته اند که ولی از ولی یلی ولیا و ولایة
بکسره اول و بالفتح نیز میباشد آیا ولی و ولایت هر دو اسمست یا هر دو مصدر اند در آن دو قول اند صحیحتر آنست که هر دو در اصل مصدر اند بعد
ازان انتقال یافتند پس ولی اسم متولی و متصرف امور باشد از ولایت بالکسر که مراد تصرف تمام و تدبیر امور در دنیا و دین **وهرگاه** اجمالا
این معنی معلوم شد پس باید دانست که ایزد متعال عز وجل چون در ماقبل حال کافران بیان فرمود که ایشان از ذکر الله اعراض کردند از استماع ما جاء
به الرسول اعراض نمودند خواست که بعین متصل فرماید احسب الذین کفروا ان یتخذوا عبادی من دونی اولیاء مراد ازین آنست
که افظنوا انهم ینتفعون بما عبدوه مع اعراضهم عن تدبر الآیات وتمردهم عن قبول امره وامر رسوله یعنی آیا ایشان
گمان میکنند اینکه منتفع خواهند شد بچیزیکه عبادت میکنند او را با وجود اعراض کردن ایشان از تدبر آیات و تمرد کردن ایشان از قبول امر
او تعالی و رسول او **و اما** معنی آیت چنین شود که حق تعالی میفرماید آیا می پندارند آنانکه کافر گردیدند بندگان مرا یعنی عیسی و غیر او و ملائکه را
بجز از من دوستان یعنی معبودان که نفع رسانند ایشانرا حذف مفعول ثانی بجهة قرینة امحذف خبر مبتدا و پس مراد آنست که آیا می پندارند
کافران که فراگرفتن ایشان بندگان مرا بجذائی نفع خواهد رسانید استفهام بمعنی انکار است اتخاذ ایشان جمیع را به معبودیت هیچ سود نخواهد داشت
و در روایت **ابن عباس** مراد بعبادی شیاطین و اصنام اند لقوله ان الذین یدعون من دون الله عبادا الخ پس در جزا چنین اشخاص
حق سبحانه عز وجل میفرماید بدرستیکه ما آماده کردیم دوزخ را برای ناگروندگان منزلی و ماوائی و یا آنچیزی را که برای نزول مهمانان مهیا کنند
و بنا بر این معنی گفته این تهکم است و تنبیه بر آنکه ایشان را عذابهائی خواهد بود که دوزخ در پیش آن چیزی محقر بود **مفسرین** در عبادی اختلاف کرده اند
بعضی گفته اند مراد عیسی ابن مریم علیه السلام است که نصاری بولایت یعنی ربوبیت او قایل شده اند **جمعی** گفته اند مقصود عزیر علیه السلام
است که یهود بولایت یعنی ربوبیت او قایل گردیدند **جماعتی** گفته است که مراد از عبادی ملائکه اند که گروهی بخدائی ایشان قایل شده اند
بعضی گفته اند شیاطین مراد اند لان الناس یوالونهم ویطیعونهم **وقولی** آنست که مقصود از عبادی اصنام اند بدلیل قوله عبادا مثالکم **امّا** انا اعتدنا جهنم للکافرین نزلا در لفظ نزل مفسرین را دو قول است **اول** القولین آنست

بیان قرائت ولغت واشتقاق الفاظ آیت مجیده گوید

در تحقیق معنی لی گوید

اختلاف مفسرین در معنی مراد لفظ عبادی گوید

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

کہ زجاج گفتہ است مراد از منزل ماوی و منزل است تا نے انہ الذی یقام للنزیل وھو الضعیف ونظیر ہمین است قولہ تعالیٰ
بعذاب الیم **اقول** از احادیث و اخبار اہل البیت علیہم السلام آنچہ بوضاحت و پایہ ثبوت میرسد انیست کہ در آیت زیر بحث مراد از
ولایت عباد اللہ عبادت ملائکہ و مسیح علیہم السلام است کہ جہال ضال پرستش ایشانرا دین و ایمان خود قرار دادند و اعتقاد کردند کہ
آنہا را ایشان نجات خواہند داد از عذاب خدا در تفسیر صافی ذیل ہمین آیت آوردہ است ان تتخذ واعبادی من دونی اولیاء
یعنی اتخاذھم للملئکۃ والمسیح معبودین بجعلھم من عبادی فحذف المفعول الثانی للقرینۃ و در تفسیر قمی از امام
جعفر صادق علیہ السلام آوردہ است قال الصادق علیہ السلام یعنیھما واشیاعھما الذین اتخذوھما من دون اللہ اولیاء وکانوا
یریدون انھم یحبونھما ایاھما انفسھما فیحبھم من عذاب اللہ عزوجل وکانوا یحبونھما کما یحب اللہ و در معنی جہنم وانا اعتدنا لجہنم للکافرین
نزلا معصوم علیہ السلام فرمودہ است ماوی و منزلا ای لھما ولاشیاعھما معدۃ عند اللہ **اشکال** از آیت زیر بحث ثابت میشود کہ
بجز خدا تعالیٰ احدے را بولایت نباید گرفت ولاکن بعض آیات دیگر ظاہر این آیت مخالف وا رگشتہ اند مثلا در آیت دیگر میفرماید لا یتخذ المومنون
الکافرین اولیاء من دون المومنین ازین آیت ثابت میشود کہ مومنین بعض مومنین را بولایت نتوانند گرفت پس ولایت عبد ازین آیت
ثابت گردید کہ بظاہر مخالف مضمون آیت زیر بحث است و در آیت دیگر میفرماید لا تتخذ والیھود والنصاری اولیاء ازین آیت ثابت
میشود کہ یہود و نصاریٰ را بولایت گرفتن جائز نیست اما غیر اینہا دگر گروہ عباد اللہ را بولایت گرفتن جائز باشد این ہم مخالف آیت زیر بحث است
کہ در ینجا ولایت عموم عباد ممنوع میباشند و در آیت دیگر میفرماید لا تتخذ واعدی وعدکم اولیاء ازین آیت ثابت میشود کہ دشمنان خدا
و دشمنان دینی خود را بولایت نباید گرفت منطوق آنست کہ دوستانرا بولایت میتوان گرفت این مناقضت و مخالفت بین الآیات چرا واقع شد
و در وصف قرآنست ولو کان من عند غیر اللہ لوجدوا فیہ اختلافا کثیرا **جواب** بعون اللہ الوہاب اصل آنست کہ بالا در
این آیات مجیدہ تباین و تخالف حاصل نیست چہ در شروع بحث گفتیم کہ ولایت در لغت بچندین معنی مستعمل ولایت بالفتحہ بمعنی ربوبیت
باشد چنانچہ ایتک در بحرین گفتہ است قولہ ھنالک الولایۃ ھی بالفتح الربوبیۃ یعنی یومئذ یتولون اللہ ای یومنون بہ ویتبرؤن
ممکانوا یعبدون یعنی در آیت مجیدہ ھنالک الولایۃ بفتحہ بمعنی ربوبیت است یعنی در روز قیامت حق تعالیٰ را بولایت یعنی بربوبیت گیرند و با و ایمان
وازہمہ معبودان باطلہ برائت جویند۔ در نہایہ ابن اثیر جزری گوید فی اسماء اللہ تعالیٰ الولی ھو الناصر وقیل المتولی لامور العالم والخلائق
یعنی در اسماء خداوند متعال است اسم علی کہ بمعنی ناصر باشد و گفتہ شدہ است کہ او تعالیٰ را ولی نامند چہ متولی امور تمام عالم و آدم میباشد
در کتاب التوحید ابن بابویہ گفتہ است ولی و مولی بمعنی ناصر۔ ینصر المومنین و یتولی نصرھم علی عدوھم و یتولی ثوابھم و
کرامتھم واللہ ولی المومنین وھو مولاھم وناصرھم یعنی ہر او ولی و نصیر مومنین خدا آنست کہ نصرت مومنین میکند و متولی نصرت ایشان
میشود و خداوند متعال ولی مومنین است و او متولی و ناصر میباشد ابن فہم فی العمدۃ گفتہ۔ در معنی مولی کہ او تعالیٰ ناصر مومنین و متولی ثواب و اکرام
ایشان میباشد چنانچہ در کتاب مجید خود میفرماید اللہ ولی الذین امنوا یخرجھم من الظلمات الی النور **اقول** بہر حال ہر کدام لفظ ولی و مولی
و حق خدا تعالیٰ وا رگشتہ مراد از آن متولی و مدبر امور خلق بودن و نصرت ایشان بہ ثواب و کرامت میباشد بقولہ تعالیٰ الم تعلم ان اللہ
لہ ملک السموٰت والارض وما لکم من دون اللہ من ولی ولا نصیر پارہ اول رکوع ۱۳ **ایضاً** آیت بگزین است ان اللہ ھو الھدیٰ ولئن اتبعت
اھوائھم بعد الذی جاءک من العلم مالک من اللہ من ولی ولا نصیر پارہ اول رکوع چہاردہم **ایضاً**
آیت دیگر این است کہ حق تعالیٰ میفرماید ان اولی الناس بابراھیم للذین اتبعوہ وھذا النبی والذین اٰمنوا واللہ ولی المومنین
پارہ سویم رکوع پانزدہم یعنی بتحقیق قریب ترین مردم بابراہیم کسانی اند کہ پیروی و متابعت ابراہیم کردند در ہمہ اصول و فروع امت
او و نزدیک تر در دین بابراہیم این نبی امی مکی المدنی محمد بن عبد اللہ صلعم میباشد و کسانیکہ ازین امت بخدا ایمان آوردند حق تعالیٰ ولی و متولی
مومنین و ناصر و مددگار ایشان در ہمہ امور دنیا و دین میباشد **ایضاً** آیت دیگر انیست وانذر بہ الذین یخافون ان یحشروا الی ربھم لیس
لھم من دونہ ولی ولا شفیع پارہ ہفتم رکوع پانزدہم **ایضاً** آیت دیگر این است وذر الذین اتخذوا دینھم لعبا ولھوا و
غرتھم الحیوۃ الدنیا وذکر بہ ان تبسل نفس بما کسبت لیس لھا من دون اللہ ولی ولا شفیع پارہ ہفتم رکوع ۱۴ **ایضاً** آیت
دیگر انیست ومالھم فی الارض من ولی ولا نصیر پارہ دہم رکوع شانزدہم **ایضاً** آیت دیگر انیست ان اللہ لہ ملک السموٰت
والارض یحیی ویمیت ومالکم من دون اللہ من ولی ولا نصیر پارہ یازدہم رکوع سویم ولئن اتبعت اھوائھم بعد ما جاءک من العلم

قول مفسر علام در معنی عباد گوید

جواب اشکال در اختلاف این آیت با آیات دیگر در معنی ولایت گوید

سان آنکہ قولی اسم جلالت بمعنی ربوبیت گوید

آیات قرآنی کہ در ہیچ آنہا ولایت خدا بہ معنی ربوبیت نیست

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان اینکه لفظ ولی در شانزده معنی استعمال شود

مالك من دون الله من ولی ولا واق پاره ۱۳ یازدهم رکوع ۱۶ ایضاً آیت دیگر انیست قل الله اعلم بما لبثوا له غیب السموات و الارض ابصر به واسمع مالهم من دونه من ولی ولا یشرك فی حکمه احداً پاره پانزدهم رکوع شانزدهم ایضاً آیت دیگر انیست وما انتم بمعجزین فی الارض ولا فی السماء وما لکم من دون الله من ولی ولا نصیر پاره بیستم رکوع چهاردهم ایضاً در آیت دیگر است ثم استوی علی العرش مالکم من دونه من ولی ولا شفیع افلا تتذکرون یدبر الامر من السماء الی الارض پاره بیست و یکم رکوع چهاردهم ودرین نفس آیت توضیح رفته است بمعنی ولی الله بودن چه کافه در علت او بیان فرموده است که حق سبحانه تعالی تدبیر میکند امر را از آسمان بسوی زمین وهمین است مراد از ولایت الله که ربوبیت تعبیر شده است ایضاً آیت دیگر انیست وما انتم بمعجزین فی الارض وما لکم من دون الله من ولی ولا نصیر پاره بیست و پنجم رکوع پنجم ایضاً آیت دیگر انیست ومن یضلل الله فما له من ولی من بعده پاره بیست و پنجم رکوع پنجم ایضاً آیت دیگر انیست وما کان لهم من اولیاء ینصرونهم من دون الله پاره دوم رکوع ایضاً پس در اینهمه مقامات که لفظ ولی برای ذات مقدسه مجرده خود حق تعالی عز وجل اطلاق فرموده است مراد ازان مدبر امور خلایق بودن است بر سبیل اعم پس اخذ ولایت او معتبر باشد به اعتراف ربوبیت او و اما در حق انبیاء و ائمه طاهرین و عامه مومنین در هر جا که لفظ ولی اطلاق گشته بر معنی دیگر غیر ربوبیت محمول است قطعاً چه گفتیم که در لغت عرب لفظ ولی در معانی مختلفه مستعمل است چنانچه در نهایة اللغة جزری گفته است وقد تکرر فی الحدیث المولی وهو اسم یقع علی جماعة کثیرة فهو الرب و المالك و السید و المنعم و المعتق و الناصر و المحب و التابع و الجار و ابن العم و الحلیف و العقید و الصهر و العبد و المعتق و المنعم علیه والکل قد جاءت فی الحدیث باضافة کل واحد الی ما یقتضیه الوارد فیه یعنی به تحقیق مکرر در حدیث لفظ مولی آمده است وآن اسمیست که واقع میشود بر جمع کثیر از انجمله این است مربی و مالك و آقا و نعمت دهنده و آزاد کننده و یاری کننده و دوست دارنده و تابع و همسایه و پسر عم و هم قسم و همعقد و داماد و بنده و آزاد کرده شده و نعمت داده شده و به اکثر انمعانی احادیث وارد گشته پس دریافته میشود مقصود حدیث از لفظ مولی به اضافت او بسوی آنچه اقتضا میکند ورود او در آن مطلب و هر گاه اجمالاً انمعنی معلوم شد پس باید دانست که در آیت مجیده انما ولیکم الله ورسوله والذین آمنوا الذین یقیمون الصلوة ویؤتون الزکوة وهم راکعون ذکر ولایت خود و ولایت پیغمبر صلعم و علی مرتضی علیه السلام را بیان فرموده است وحقیقت انمطلب محتاج بیان است وما انجا بدلیل و برهان مختصر ذکر کنیم پس چونکه گفتیم لفظ ولایت بالفتح به معنی محب و ناصر و بالکسر بمعنی والی و رئیس میآید پس در حق رسول صلعم و علی مرتضی علیه السلام بالفتح ولایت نخالف سیاق حصر میشود و حال آنکه آیات کثیره شاهد اند که مومنین باهم موالفت میدارند قطعاً کقوله تعالی والمومنون بعضهم اولیاء بعض وکقوله تعالی والف بین قلوبهم پس بمعنی ثانی که مطلوب ما میآید و حدیث بریده اسلمی امامهم احمد والطبرانی و الحاکم و النسائی صاحب الخصائص و ابو حاتم صاحب الصحیح و الحسن ابن سفیان صاحب الفوائد و ابو نعیم صاحب کتاب الفضائل وغیرهم آورده اند که حضور اقدس نبوی فداه روحی فرمود ما تریدون من علی ان علیا منی وانا منه وهو ولی کل مومن بعدی و حدیث ابن الخطاب مخاطباً لعلی و العباس قلت انا ولی رسول الله صلعم وولی ابوبکر فرا یتمانی کاذباً الحدیث در ثبوت کثرت استعمال و تبادر بمعنی ثانی بدلیل قوله صلعم ولی کل مومن بعدی ویقول عمر انا ولی رسول الله الخ کافی میباشد و معلوم است که لفظ مشترک المعانی بنا بر سیاق مقام مخصوص المعنی میشود و در آنجا الحاظ اشتراک منقطع میشود لفظ ولی که استعمالش اگر بمحل مساوی مطلق است بمعنی ناصر و اگر بخطاب مساوی مایل بدنو است بمعنی دوست مثلاً اگر بمقابله عالی است پس علی حسب المحل بمعنی رئیس ووالی و مالك می آید و در اینمقام ذکر ولایت خدا و رسول او دست که به مخلوق دوست در جه دنو و مساوات نمیدارند مگر انکه حقیقة و بعقیدة نهایت اعلی میباشند پس همان معنی که برای نهایت اعلی مستعمل دارند مثل اول بالتصف برای ختمی ولایت هم سزاوار میباشد و اگر نه معلوم است انخطاط در مفهوم ولایت خدا و رسول لازم میآید که درینجا ولایت خدا و محمد مصطفی و امام الورا علی الترتیب به ایقان کلمه واحده وارد گشته است و انخطاط از مدارج عالیه ایشان قطعاً استخفاف است پس بمعنی ریاست عامه تحضرت بنص آیت ثابت است و اما مراد از ولایت عامه مومنین و متعلق ولایت به تفصیل تمام بحث در مجلدات این تفسیر شریف مذکور شد احتیاج به تکرار نیست وللبحث مقام اخر در اینمقام بس ازین قدر اکتفا کنیم وبه المستعان وعلیه التکلان وهو یتولی الصالحین بحث خامس قل هل ننبئکم بالاخسرین اعمالا الذین ضل سعیهم فی الحیوة الدنیا وهم یحسبون انهم یحسنون صنعا بدانکه حق سبحانه عز وجل هر گاه در ما قبل از اتخاذ اولیاء من دون الله منع فرمود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

خواست که بهمین متصل تنبیه فرموده باشد برحالت قوم پس دراین آیت مجیده خطاب بحضور مقدس نبوی صلعم فداه روحی میباشد
پس بهرحال معنی آیت چنین شود که بگوای محمد صلعم آیا خبر کنم شمارا بزیانکارترین مردمان ازروی کردار یا جمله الذین ضل خبر مبتداء محذوف
است یعنی زیانکارترین مردمان درکردار آنانند که گم شد وضایع گشت شتافتن ایشان بعملهای نیکو درزندگانی دنیا چون گشتن
ورهبانان که اکثر اوقات درویرانها بصلوٰة وصیام میگذرانند وبسبب کفر همه آن عملها باطلست وهیچ ثوابی برآن مرتب نمیشود زیراکه
قبول عمل فرع ایمان است وایشان می پندارند اینکه ایشان نیکوئی میکنند کاررا **ومفسرین** اختلاف کرده اند دراینکه مراد ازین کدام
اشخاصند **مجاهد** گفته که مراد اهل کتاب بیباشند **بخاری** وعبدالرزاق **ونسائی** وابن جریر وابن المنذر وابن ابی حاتم وحاکم
وابن مردویه ودرتفسیر **درمنثور** سیوطی ازطریق مصعب ابن سعد آورده اند قال سالت ابی هل ابئکم بالاخسرین اعمالا الآیة اهم الحروریة
قال لا هم الیهود والنصاری اما الیهود فکذبوا بمحمد صلعم واما النصاری فکفروا بالجنة فقالوا لا طعام فیها ولا شراب
والحروریة ینقضون عهد الله من بعد میثاقه وکان سعد یسمیهم الفاسقین یعنی مصعب گفت که پدرخود سعدرا پرسیدم
که درآیت زیربحث مراد ازاخسرین اعمالا کیست آیا اهل **حروریه** اندگفت نه بلکه یهود ونصاری مراد میباشند اما **یهود** پس تکذیب پیغمبر
آخرالزمان صلعم کردند واما **نصاری** پس تکذیب بهشت کردند وگفتند که درآن نه طعام است ونه شراب واما **حروریه** نقض عهد خدا کردند بعد
ازآنکه باو میثاق بستند وسعد این گروه رابه اسم فاسقین میخواندند **فریابی** وعبدالرزاق وسعیدبن منصور وابن ابی حاتم وحاکم و
ابن مردویه ازمصعب چنین آورده اند که گفت گفتم بپدرخود سعدراکه دراین آیت ازاخسرین اعمالا حروریه مراد اند گفت نه ولاکن مراد ازانها
اصحاب الصوامع میباشند والحروریة موصوفة بذالک لخروجهم علی علی رضی الله عنه قلوبهم وفی تفسیر **کبیر فخر** رازی ذیل همین آیت گفته است والاصل ان یقال
هو الذی یاتی بالاعمال یظنها طاعات وهی فی انفسها معاصی وانکانت طاعات لکنها لا تقبل منهم لاجل کفرهم فاولئک اتعبوا انفسهم
اتوا بتلک الاعمال لرجاء الثواب وانما تعبوا انفسهم فیها لطلب الاجر والفوز یوم القیامة فاذا لم یفوزوا بمطلوبهم تبین
انهم کانوا ضالین لخصا مقصود آنست که فخررازی گفت اصل آنست که درتفسیراین آیت گفته شود که اخسرین اعمالا کسی باشند که مغرور
باعمال خود وگمان میکند که آنها طاعات اند وحال آنکه آنهائی انفسها معاصی باشند وهرگاه طاعات باشند هم ازآنها بوجه کفرشان مقبول
نشوند پس ایشان جزاین نیست که آیند به این اعمال برجا وامید ثواب ولاکن جزاین نیست که بتعب افتند نفسهای ایشان دراین اعمال
برای طلب اجر وفوزیوم القیامة پس وقتیکه ایشانرا فوز به مطالب خود حاصل نمیشود ظاهر شود که ایشان گمراه درونیا بوده اند **اقول** هرچند
که دراین آیت مفسرین را اختلاف بسیار است ولاکن خی بما انا که قول حضرات ائمه معصومین مطهرین دراین آیت وارد گشته چه بالاتفاق
معلوم ومحقق است که تمام قرآن تفسیراً وتاویلاً محکماً ومتشابهاً خاصاً وعاماً جزاً وکلاً درخانه ایشان نازل گشته است ومشهوراست
که اهل البیت اعرف بما فی البیت پس تفسیر اهل البیت علیهم السلام راترک نموده به اقوال قتاده ومجاهد وغیرهما متمسک شدن از
تدین البته بعید است پس ازتفسیر معصومین مطهرین علیهم السلام درذیل این آیت مجیده آنچه تخیف راتحقق گشته چنین است که
مراد ازبالاخسرین اعمالا **الخاجیان** اند **وبعضی** گفته اند مراد قیس رهبان اند عابدان ترسایان واین روایتیست ازامیرالمومنین علیه السلام
سلمة ابن کهیل ازابی الطفیل بدرایت کرد که عبدالله ابن الکواء امیرالمومنین علیه السلام راازاین آیت پرسید گفت مراد اهل حروراند یعنی
خاجیان وبعدازان فرمودانت واصحابک منهم تو ویاران تواز ایشان بیاشید **عیاشی** ودرتفسیر **نورالثقلین** ازامام ابن باقر
آورده است که گفت ابن الکواء نزدجناب امیرالمومنین بود بابتا ودیس گفت اخبرنی عن قول الله قل هل انبئکم بالاخسرین اعمالا
اضل سعیهم فی الحیوة الدنیا وهم یحسبون انهم یحسنون صنعا قال اولئک اهل الکتب کفروا بربهم وابتدعوا فی دینهم فحبطت
اعمالهم واما اهل النهروان فمنهم بعید یعنی الخوارج گویند مراد ارباب بدعت اند یا جمعی که عمل بریا وسمعه کنند ویا
بآن عجب کنند **اشکال** جمله الذین ضل سعیهم درچه محل اعراب واقع گشته است **جواب** اوجه آنست که گوئیم باید در محل رفع واقع
باشد بنابرهما الذین ضل سعیهم زیراکه این جواب سوال است وجائزاست که منصوب علی الذم باشد ویتوانند که مجرور علی البدل
باشد وهو العالم **بحث سوم** اولئک الذین کفروا بایات ربهم ولقائه فحبطت اعمالهم فلا نقیم لهم یوم القیامة
وزنا بدانکه **لقاء** بکسرهٔ اول ازلقی چون رضی یلقی لقاء ولقائة ولقایة ولقیانا ولقیانه ودرقاموس گفته است تلقا وبکسراول اسم است
ودرصحاح میگوید مصدر لقی است چون تذکار وتیسار وتبیان مخصوص این مصادر باین وزن آمده اند درنهایه جزری گفته است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اذا التقی الختانان وجب الغسل ای حاذی احدهما الاخر سواء تلامسا اولم یتلامسا ویقال التقی الفارسان اذا تحاربا و
وتقابلا ملخصا مراد آنست که لقا بمعنی مواجه و مقابل و موازی یکدیگر باشد و از اینجا است معنی حدیث که وقتیکه ختان مرد بختان زن محاذی
و مقابل شود غسل بر هر دو واجب میشود خواه ختانین بیکدیگر ملاقات کنند یا نکنند و التقاء دو سوار عبارتست از مواجه و محاضره و مقابله و ملاقات
یکدیگر اگرچه شب تاریک بعد بسیار درمیان آنها باشد ابن اثیر بعد ازین گفته است وتظهر فایدة ما ذکر فیما اذا لف علی عضوه خرقة ثم جامع فان
الغسل یجب علیه وان لم یمس الختان الختان انتهی یعنی فائدهٔ این حدیث در غسل ظاهر میشود وقتیکه پیچیده برذکر خود لنگه پس جماع کند
غسل واجب میشود بر ملتقی خواه ختان مس ختان کند یا نکند ابو حنیفه در لف خرقه بغیر از ازال غسل و وضو واجب نمیداند اما بغیر از لف حریر
اگر بعد از دخول منزل شده آیا غسل وارد یا نه دران دو قولند کما ذکره الطحاوی وفی باب اذا التقی الختان من وجامع فذهب قوم الی ان من وطی فی الفرج
فلم ینزل فلیس علیه غسل یعنی قومی از فقهای حنفیه گفته است هر کس دخول کند در فرج و منزل نشود بر او غسل نمیباشد اقول قاعده کلیه
نیست که هر کجا در قرآن یا حدیث لفظ لقاء مذکور باشد آنجا رویت بعیون الراس مراد گرفته نمیشود و مفصل بحث در انیزام میاید و هرگاه بالاجمال حقیقت
حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که حق سبحانه چون در ماقبل ذکر طایفه خاسرین اعمال و ضالات آنها فی الحیات الدنیا کرد خواست
بهمین متصل ضمن ایشان مع مجازات آخرت شان نیز بیان فرموده باشد اینست که میفرماید این گروه که ذکر کرده شدند کسانی اند که کافر شدند
به آیتهای پروردگار خود که آیات قرآن است یا دلایل توحید و نبوت و رسیدن بجزای او یعنی بعث و حشر که در آن مجازات اعمال واقع
خواهد شدان خیر فخیر و ان شر فشر پس تباه کارهای شان که در صورت نیکوئی نمود بحجة کفر بران جزا خیر نخواهند یافت پس اقامت
نخواهیم کرد برای عملهای ایشان در روز رستخیز ترازوئی که بدان سنجند آن عملها را چه همه نابود گشته باشد یا اعمال ایشان را چون در
ترازو نهند آنرا وزنی و قیمتی نداشته باشد و از ابو سعید خدری مرویست که در روز قیامت جمعی هستند که اعمال ایشان از کوه های تهامه
بزرگتر باشد چون در ترازو نهند آنرا وزنی نباشد یا ایشانرا وزنی نخواهیم نهاد یعنی مقداری و اعتباری نخواهند داشت و در صحیح از حضور معصوم
نبوی فداه روحی روایت کرده اند که در قیامت مردی عظیم و سمین را حاضر کنند که مقدار پر پشه وزن نداشته باشد و ما ایشانرا وزنی
نخواهیم نهاد یعنی مقداری و اعتباری نخواهند داشت بلکه خوارو ذلیل خواهند بود فخر رازی در نیمقام گفته است لقاء الله عبارة عن
دلیل الله یقال لقیت فلانا ای رأیته یعنی لقاء خدا عبارت است از رویت او بدلیل اینکه گفته میشود فلانی را ملاقات کردم یعنی او را دیدم اقول این قول
رازی بغایت سقیم و از پا تحقیق بانیوجه ساقط است که هرگاه دو عمی با همدگر ملاقی شوند پس بنا بر قول رازی میباید با وجود عمی یکدیگر را دیده باشند و چنین
میباید در اذا التقی الختانان مقصود رویت یکدیگر باشد و هرگاه اینجا از لقاء ملاقات مقصود است و رویت مراد نیشود پس قول رازی برویت در معنی لقاء
بحکم عقل سلیم باطل گشت و این همه تحقیق فاسد او که محض بر بناء تعصب گفته بیک جه نمی ارزد پس مراد از لقاء الله در همه جا از قرآن و حدیث لقاء ثواب
الله و لقاء رحمت خداوند متعال میباشد چه حق سبحانه و جل از جسم و لوازم جسمانی منزه است لا تدرکه الابصار وهو یدرک الابصار وهو اللطیف الخبیر باثبوت این الا بته معلوم است که هیچ چشمی او را دیده و ادراک کرده نمیتواند رازی سوراخ دعا را گم کرده است در تائید حق نمیکوشد
محض بر بناء تعصب از حق چشم پوشی کردن را دین خود قرار داده است امثال ضلوا و اضلوا و هرگاه لفظ لقاء به معنی وصول گرفته شود هم در اعتقادات
حقه حارج نمیتوان شد چه بنا بر این معنی بالیقین تقدیر خواهد شد لقائه به معنی وصول ثوابه و رحمته و نعیمه یعنی بوجه من الوجوه در عقاید حقه مخل نمیشود و در این
تقدیر آنچه را آن گفته است فهو لا یتم الا بالاضمار و من المعلوم ان حمل اللفظ علی المجاز المتعارف الشهود اولی من حمله علی ما یحتاج معه الی الاضمار
چه قدر ضعیف و سقیم است زیرا که حمل لفظ بر مجاز متعارف شهور که عقلا و هم نقلا مخالف باشد با عقاید حقه اسلامیه باطل و فاسد است اورا اولی قرار دادن
از اضمار یکه مطابق عقائد حقه باشد کار همین دماغ فاسد توسیده میباشد عقل سلیم را در تسلیم آن انکار است زیرا که بهر وجه موجه که حمل کردن لفظ بر مجاز
جائز میشود بهمان وجه حمل آن علی ما یحتاج معه الی الاضمار نیز جائز و صحیح میشود و چه وقتیکه لفظ در حقیقت استعمال نتواند پس بر مجاز آورا حمل کردن
وقتی صحیح میشود که عقاید حقه مناقض نباشد و اگرنه پس بالیقین حمل آن علی ما یحتاج معه الی الاضمار اولی بلکه واجب است اشکال مراد از خبطت اعمالهم
چیست جواب اصل آنست که این مسئله در اصل محتاج به تفصیل است پس بهر حال باید دانست که حبط یحبط حبطا وحبوطا بمعنی بطلان و ذهاب
و سقوط باشد و حبط در اصل بمعنی فاسد شدن میباشد چه در اصل این لفظ ماخوذ است از خبطت الماشیة باکل الخبط وهی الکلاء التی
تقوم وتنفخ بها بطونها فماتت باشد یعنی مواشی گیاهے میخورند و باکل آن شکم آنها متورم میشود و نفخ میکند تا اینکه میمیرد و ما بعد
ازین مستعار آورده شد بر جهاد اعمال چه محبط را بسبب کفر و فساد عقیده عملش ساقط میگردد و احبط الله عملهم را دازان باشد ما تکفیر نظیر

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

احباط ماخوذ از کفر بالفتح بمعنی تستر و تغطیه باشد اما فرق درمیانها این است که احباط در فساد اعمال صالحه سابقه و اسقاط ثواب آن بسبب فعل قبیح لاحق میشود و تکفیر محو و عفو معاصی و افعال قبیحه و اسقاط عقاب و عذاب سابقه بسبب اعمال صالحه لاحقه باشد **اقول** پس هرگاه این معنی معلوم شد پس باید دانست که این آیت مجیده مخصوصا در حق کفار نازل گشته پس این وعید به کفار است و به اهل ایمان که محل اعتراض تواند آمد لاکن در معنی احباط و تکفیر علماء دو قول دارند **احدهما** طایفه منکر احباط گردیده اند پس نزد ایشان از احباط هر جا در قرآن و در معنی مراد تواند بود یکی قول جمهور محققین اصحاب ما است پس نزد ایشان احباط عبارت از عدم ترتب جزاء اعمال خیر سابقه و عدم قبول آن از ابتداء به سبب ظهور کفر لاحق باشد زیرا که نزد ایشان ایمان و کفر و جزاء هر دو مشروط به موافات است و موافات عبارت است از آنکه بنده الی الوفاء ایمان تا مرگ خود نماید پس مستحق بجزاء ثواب ایمان و اعمال عند الله میشود و حق تعالی الی الوفا نماید لقوله تعالی اوفوا بعهدی اوف بعهدکم یعنی شما الی الوفاء عهد ایمان من کنید من الی الوفاء ثواب آن خواهم کرد و اگرنه پس لازم آید که هر مدعی توحید و ایمان بمحض ادعا واجب الجنه باشد این خلاف اجماع امت است **تنبیه** هرگاه این معنی معلوم گشت پس باید دانست که مراد از آیت حبطت اعمالهم چنین شود که این گروه چون به آیات پروردگار خود که آیات قرآنست یا دلایل توحید و نبوت و معاد و رسیدن بجزاء او که عبارت از بعث و حشر باشد انکار کردند لهذا در حالت کفر آنچه از ایشان حسنات و خیرات صادر شد چون اطعام فقراء و انفاق مساکین و اعانت یتامی و امثال این خیرات جزاء برآنها ایشان را مرتب نمیشود در دنیا و هم در آخرت اما در دنیا کافر محترم الدم نیست میراث از اسلامیان نمیبرد و با او اسلامیان را معاشرت و مباشرت خصوصا با رطوبت جائز نیست نجس است و ممنوع التصرف است **اما** در آخرت ایشان خالد جهنم میشوند برای همیشه و در **مجمع** در مسائل گفته است معناه صادرت بمنزلة ما لم یکن لا یقابلهم ایاها علی خلاف الوجه الماموربه لان الاحباط باطل و در **الجنان** میفرماید که اعمال کفار در دنیا و آخرت باطل باشند به احباط و در این آیت و هر جا که در قرآن و خبر صحیح وارد گشته مراد نفی قبول و عدم وقوع آن بوجه ماموربه و مطلوب لهذا در دنیا و آخرت ثمر ندارد و همین را به لفظ حبط تعبیر فرموده اما معنی دیگر آنست که احباط ابطال عمل سابق بعمل قبیح لاحق مراد نمیتواند بود زیرا که بداته عمل عرض است جسم نیست بمحض وجدان فانی و زایل گردد پس فی الحقیقة نه تاثیر میدارد و نه تاثر و ظاهر است که تاثیر معدوم به موجود یا معدوم به معدوم و تاثر در غیر از جمله ممتنعاتست **پس** لامحاله در احباط و تکفیر اعمال موثری موجود مختار فی الخارج باشد که همان خداوند متعال است پس مراد از حبطت اعمالهم انیست که حق سبحانه و جل کافر را فی الجهة الکفر ثواب اعمال حسنات نمیدهد بلکه به محض عمل ساقط میکند **ثانیهما** جم غفیر و جمع کثیر قایل شده اند که احباط و تکفیر جائز بلکه واقع است این مختار اکثر جبریه و گروه **خوارج** و اکثر فرقه **معتزله** و خصوصا فرقه **وعیدیه** است پس خوارج را اعتقاد آنست که هر کبیره کفر است اما نزد جبریه بنا بر قاعده کلیه ایشان که هیچ ظلم و قبیح بر خدا قبیح نیست زیرا که مالک الملک است هرگاه بخواهد ناری را تکفیر کند و بجنت برد و ناجی را احباط کند و داخل جهنم گرداند حیه ایشان جزاء اعمال بر خدای تعالی جائز نمیدانند اما گروه معتزله اگرچه عدلی اند لاکن در مسئله احباط و تکفیر اشان را نیز مزلت اقدام حاصل شده چه گفته اند که **احباط** عبارت است از اینکه بنده هرگاه در تمام عمر طاعت و عبادت کرده باشد یک گناه لاحق ثواب تمام ایمان و اعمال صالحه سابقه باطل و حبط میشود و عذاب ابدی را مستحق میگردد اما در تکفیر میگویند که مدت العمر اگر کافر فاسق عاصی بوده باشد به یک عمل صالح لاحق گناهان سابق باطل و مکفر میشوند و این تکفیر نزد اصحاب ما و گروه اشعریه از شعب عفو جائز است و عین تفضل اولاکن ابو علی **جبائی** گفته است که گناه یا ثواب گناه متقدم را باطل و حبط میکند و پس از ابطال آن خود بجای آن قائم میشود و نزد پسرش **ابو هاشم** اقل اکثر منتفی میشود پس آنچه از اکثر زاید ماند و بجای سابق قایم میماند پس حکم زاید لاحق کرده شود و هرگاه هر دو مساوی بودند پس هر دو به محابطه باطل شوند کانه هیچ یکی را در تصور نه کرده باشد و امثال این اموار نه نامند و بنا بر این چنین شخص نه ناری ماند و نه ناجی **اقول** بطلان این همه وجوه ثابت است به نقل و عقل **اما نقل** پس از آنجمله است آیت فمن یعمل مثقال ذرة خیرا و من یعمل مثقال ذرة شرا یره از این کریمه ثابت شد که جزاء ذرات اعمال خیر و شر به فاعل آنها خواهد رسید و آیه هل جزاء الاحسان الا الاحسان و آیه و یجزی الذین احسنوا بالحسنی و امثال این آیات بیاید **اما عقل** پس برهان بیا رند **اول** آنکه ثابت است که حق سبحانه در کتاب خود وعده جزائے ثواب و عذاب داده است پس مخالفت نمیکند چه خلف وعده معلوم است که یا لجاجت یا بعجز یا به کذب میباشد و این هر سه وصف ذات مقدس او تعالی شانه منزه است قطعا این است که میفرماید ان الله لا یخلف المیعاد ثانی مخفی نیست که ذات مجرده مقدسه ارزه متعال متصف است بعدل و حکمت پس آن مقتضای عدل و حکمت همانا که ایصال نماید جزاء هر عامل به صاحب آن و اگرنه ظلم صریح لازم آید و تعالی الله عن ذلک علوا کبیرا زیرا که در کلام پاک خود لعنت میفرستد بر ظلم کنندگان لقوله الا لعنة الله علی الظالمین **ثالث** احباط بلاشبهه مستلزم ضیاع حقوق است چه عقل سلیم حکم میکند که هرگاه شخصی مدت العمر

در معنی احباط و تکفیر گوید

استدلال و براهین طایفه که منکر احباط و تکفیر شده اند ۱۲

براهین و دلایل طایفه دیگر که بجواز احباط و تکفیر قایل شده اند ۱۲

قول ل مفسر در بعض وجوه مذکوره عقلیه و نقلیه ۱۲

براہین عقلیہ و ادلہ اجلہ نقلیہ سے بطلان محابطہ ۱۲

کسے را مطیع جان فشان باشد و یک گناہ و نافرمانی نماید بجز اے آن تمامی خدمات عمرے او را ضایع کردن و علاوہ براین او را در آلام و تعذیب و عذاب مبتلا گردانیدن نزد عقل سلیم البتہ قبیح است یزدان پاک عزوجل مرتکب قبیح نمیشود رابعاً بالیقین ایمان و کفر دو امر متنافی ہستند چہ مومن موعود است بجنت ابدی و کافر بنار ابدی موعود میباشد و اجتماع این دو وصف متضاد بشخص واحد بحال واحد قطعاً محال و ممتنع است پس حال از دو حال خالی نبود یا ہر دو حق مساوے بود یا یکی را باید بر دیگرے ہرگاہ ہر دو مساوی در حق باشند پس اگر در میان آنہا تعارض حاصل شود محال است زیرا کہ محقق است نزد محققین متکلمین کہ عمل من باب الاعراض است نہ اجسام و ابطال نفس عمل محال است چہ عمل چیزیست کہ ہرگاہ موجود شد فوراً فانی و زایل شود پس اعدام معدوم محالست و اگر فرضاً لاحق مثل سابق شود پس سابق چونکہ ثابت لامحالہ اولی و احق در دفع لاحق خواہد بود و ہرگاہ بطلان آن منحصر برازالہ یکدیگر است پس در اینصورت دور صریح لازم گیرد و بطلان اظہر من الشمس و عیان محتاج بیان نیست و ہرگاہ ہر دو باطل شوند پس سابق را لاحق باطل کنندہ لاحق کدام باشد چہ اگر سابق معدوم و معدوم در حالت عدم یقیناً نہ تاثیر دارد و نہ نفی مؤثر است و نہ نفی غیرہ و اگر فرضاً ہر دو باطل شوند پس کانہ فاعل آن نہ گناہ کردہ است و نہ ثواب را مرتکب گشتہ این خلاف اجماع و قرآن و عقل میباشد چہ معلوم است کہ عباد منحصر در دو فریق میباشند فریق فی الجنۃ و فریق فی السعیر اند دیگر فرقہ ثالثہ نیست و ہرگاہ ہر دو در یک شخص در حالت واحدہ باقی مانند اجتماع نقیضین لازم آید و آن محال و ممتنع است و اما اگر از دو حق یکی زائد و دیگرے ناقص بود مثلاً حق یکی دہ جزو حق دیگرے پنج جز پس ہرگاہ پنج جز تمامی اجزاے عشرہ را اسقاط و احباط کند لازم آید کہ جز قلیل ضعیف جز کثیر قوی را مستہلک گردانیدہ باشد و این مخالف و خارق بدیہیات است و اگر مثلاً پنج جز از اجزاے عشرہ پنج جز را اسقاط نماید باوجودیکہ متساوی الماہیہ ہمہ بودند پس زوال بعض استحقاقات دون البعض مع ترجیح غیر مرجح لازم آید مزید براین بر آنرو اعداد مؤثرات کثیرہ مستقلہ نیز لازم گیرد و این ہم از محالات است علاوہ چرا عشرہ کہ در تعداد کثیر و قوی بودند پنجہ را کہ قلیل اند احباط نکند پس بایں براہین قاہرہ ثابت شد کہ احباط و تکفیر باطلست اشکال تکفیر گونہ باطل باشد حال آنکہ قرآن بہ وقوع آن مشیر است لقولہ تعالیٰ نکفر عنکم سیئاتکم و آیہ ان الصلوٰۃ تنہی عن الفحشاء و المنکر بمعنے تمحوا و تعفوا الصلوٰۃ الفحشاء و نزد عقل سلیم جائز است چہ از ارباب العفو و التفضل است پس انکار تکفیر مخالف عقل و نقل است

جواب بعون اللہ الوہاب بعضی از فرقہ معتزلہ و عبدیہ از جواز تکفیر بالتوبہ انکار کردہ اند قطعاً بطلان این عقلاً و نقلاً واجب است اما عقلاً پس معلوم است کہ عفو کردن غنی کریم لعبد ضعیف جایز است زیرا کہ از مواخذہ مجرم درگذشتن و عفو کردن نزد عقل سلیم ممدوح و احسن است اما نقلاً پس قرآن و صحاح اخبار و اجماع ہم بر آن شاہد است ولاکن تکفیر بالمعنی کہ عمل صالح لاحق عمل قبیح سابق را بصورت تحابط باطل میکند چنانکہ بر زعم جبائیان ست باطل و فاسد است چہ واضح است کہ عمل کفر باشد یا ایمان از اشیائی است کہ لا جسم ولا جرم ولا روح ولا حرکۃ ولا وجود لہا فی الخارج فکا وجد ذال فذا پس آنچہ از اجسام و حیات و اراده و علم مجرد باشد تحابط و تحارب آنہا در بین خود یا بغیر ضرور خود البتہ سفسطہ از اشد متحققات است تکفیر بالمعنی البتہ باطل است اری در وقت ثبوت ایمان و حصول اعمال صالحہ ہرگاہ خدا تعالیٰ عفو معاصی سلف و ترک تعذیب بر آن از روی تفضل کند جائز است این تفضل بر خدا تعالیٰ واجب نیست اگرچہ نزد وعید تکفیر و عفو بر خدا تعالیٰ واجب نیست آیا در اصل تکفیر ستر معاصی مع بقائہا علی ذاتہا بالظہار ثواب است یا بجود و انانہ معاصی و ابطال آن باشد بنا بر اول مراد ترک مواخذہ و عطاء ثواب است و بنا بر ثانی مراد ازالہ معاصی و عدم مواخذہ است و گاہی ترک مواخذہ مجرم بدون ثواب میباشد اقول بنظر قاصر این خاسر ہر دو وجہ محتمل اند اما معنی موافات از مفاعلہ در اینجا برائے اشتراک معنی میباشد پس ایمان مومن و کفر کافر اگر ملتبس فی الحال بآن باشند اعتبار ندارد و جزا بران ایشا نرا مرتب نمیشود مگر وقت موت و فوت آیا موافات نقلاً ثابت است یا عقلاً اصل آنست کہ بر ثبوت این عقل و نقل ہر دو گواہ است اما عقل پس از جملہ آنست کہ ہرگاہ موافات جائز نباشد پس ہر مدعی ایمان و لو الی زمان قلیل مع الکفر متیقن بہشت خواہد شد و حال آنکہ معلوم است کہ او مومن نمردہ است و محقق است کہ بالاجماع کافر داخل بہشت نتواند شد در شرح تجرید علامہ حلی و نیز در شرح قوشجی ایضاً فاضل اصفہانی گفتہ اند کہ اگر موافات مشروط نباشد لازم میآید کہ ہر عارف باللہ کہ معرفت مستقرہ داشتہ باشد بدون تصدیق انبیا و ادیان مناقضہ بطلان تمامی اجماعاً مقدم نیز مثل او باطل است اما نقلی پس قرآن مجید از اشتراط موافات مملو است چون آیہ مجیدہ اوفوا بعہدی اوف بعہدکم و قولہ تعالیٰ و من یرتدد منکم عن دینہ فیمت وہو کافر فاولئک حبطت اعمالہم شیخ المتقدمین و نیز شیخ طبرسی در اینجا فرمودہ اند پس کسی کہ از اہل موافات باشد و ایمان او ملبس بطلی نشدہ باشد او مستحق ثواب است مطلقاً و اگر از اہل کفر باشد و بر ہمان کفر مردہ باشد پس مستحق عذاب دایم میشود و کافر بوجود علت دائمہ کفر و آنانکہ عمل صالح را با عمل طالح ملخلط کردہ باشند ہرگاہ موافات بتوبہ کردند پس نزد ما و الاشعریہ مستحق ثواب دایم اند روے تفضل اند و نزد معتزلہ اجابت توبہ او بر حق سبحانہ واجب است و اما کسیکہ موافات بتوبہ نکرد آیا بوجود اصل ایمان او مستحق ثواب میشود یا

جواب اشکال متعلق بہ تکفیر و بیان حقیقت آن بہ براہین عقلیہ و نقلیہ

بیان حقیقت موافات بہ براہین عقلیہ و ادلہ اجلہ نقلیہ کہ گویند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

البته صورت ثانیه باطل است لقوله تعالی فمن یعمل مثقال ذرة خیرا یره و ایمان ملت دائمه در و موجود است پس او را یا اولا ثواب داده شود بعد ازان بعقاب و عذاب مبتلا شود و ایصورت بقرآن و اجماع باطلست چه ثابت است کسیکه بصورت جزاء داخل بهشت شود برای همیشه مخلد در بهشت باشد دیگر از آن بیرون آمدن ندارد **و یا** اینکه او را اول عذاب کرده شود و بعد ازان بوجود ایمان بجنت آورده شود این صحیح مطابق معقول و منقول است چه در حدیث پیغمبر صلعم آمده است که هؤلاء یخرجون من النار و کالفحم فیرا هم اهل الجنة یقولون هؤلاء جهنمیون الخ یعنی چون ایشان از جهنم بیرون آیند چون زغال سیاه شده باشند پس اهل بهشت ایشان را دیده خواهند گفت که ایشان جهنمیانند آنگاه ایشان را بچشمه حیوان که بر در و تازه بهشت است غسل داده شود پس همچو بدر ایشان درخشان روی از آن بیرون آیند و ابدا جهنم و عذاب آن در خاطر ایشان نخواهد ماند اما معتزله و بعضی از اجماعات دیگر خلاف کرده اند در شرح تجرید علامه حلی خلاف ایشان را در چهار قول نقل فرموده است **بعضی** گفته اند که ثواب و عقاب را در وقت وجود طاعت و معصیت مستحق میشوند نزد ایشان موافاتی نیست **و جمعی** گفته اند در آخرت ایشان مستحق ثواب و عقاب خواهند شد **و جماعتی** چنین گفته اند که عند الموت مستحق ثواب و عقاب میشوند **و بعضی** را قول آنست که فی الحال مستحق میشوند بشرط موافات باین معنی که اگر در علم الله باشد که ایشان ایفاء ایمان و طاعت بصورت سلیمه تا موت خود کنند فی الحال مستحق ثواب میشوند همچنین بداند که او احباط طاعت و فعل معصیت کنند و بدون توبه قبل از موافات از دنیا میرود فی الحال نه مستحق ثواب میشود و نه مستحق عقاب **تنبیه** در معنی مراد جمله لا نقیم لهم یوم القیامة وزنا مفسرین اختلاف کرده اند **بعضی** گفته اند که مقصود آنست که چنین اشخاص را بوجه کفر نزد ما در نمی نخواهد بود بقولهم انا نزدهای و لیس لهم عندنا وزن و مقدار **جمعی** گفته است در معنی آیت الا نقیم لهم میزانا لان المیزان انما یوضع لاهل الحسنات و السیئات من المؤمنین لتمییز مقدار الطاعات و مقدار السیئات فاما آنکه مقصود آنست که ما قایم نمیکنیم برای این کفار میزان زیرا که میزان جزاین نیست که وضع خواهد شد برای توزین حسنات و سیئات موحدین تا در مقدار طاعات و مقدار سیئات تمیز حاصل شود **قاضی** ذیل آیت چنین گفته است ان من غلبت معاصیه صار ما فی فعله من الطاعة کان لم یکن فلا یدخل فی الوزن شیئ من طاعة یعنی بدرستیکه کسی که غالب شود معاصی و گناهان او آنچه از طاعات کرده باشد بوجه قلت بمنزله عدم بود پس چیزی از طاعت داخل وزن نخواهد شد این تفسیر بنا بر قول باحباط تکفیر باشد و تفسیر **صافی** ذیل همین آیت آورده است فلن نری بهم و لا نجعل لهم مقدارا و اعتبارا و لا نضع لهم میزانا یوزن باعمالهم لانخباطها و در **احتجاج الامة** از امیر المؤمنین علیه السلام آورده است فی حدیث یذکر فیه اهل الموقف و احوالهم و منهم ائمة الکفرة و قادة الضلالة فاولئک لا یقیم لهم یوم القیمة وزنا و لا یسئوبهم لانهم لم یعتوا بامر الله و نهیه یوم القیامة فهم فی جهنم خالدون تلفح وجوههم النار و هم فیها کالحون و هو العلم بحث سابع ذلک جزاؤهم جهنم بما کفروا و اتخذوا ایاتی و رسلی هزوا بدانکه هزؤا و کفوا آیا هر دو بسکون زاء و فاء موحد مع همزه و بهمزه قرآن است **یا** بضمه زاء و فاء مثقل بغیر همزه است چون کفوا و هزوا یا بسکون زاء و فاء و تبدیل همزه بواو است چون کفوا و هزوا یا بتثقیل عین مع بقاء همزه است و **قراء** چهار قولند **اول** مختار همزه و اسمعیل از نافع و از ابن عمر و ابی عمر است **ثانی** مختار حفص و عاصم است **ثالث** مختار یعقوب است **رابع** مختار ابو عمرو و کسائی و اهل حجاز و اهل شام است در **الجمان** فرموده است همه این قرائات فصیح و صحیح اند در **مجمع البیان** میفرماید کفوا بهمزه واو تقیکه تخفیف همزه و تثقیل عین کرده شد قلب همزه بواو لازم باشد پس گویند هزؤا و کفوا و هرگاه تخفیف کنی پس عین را ساکن گردان و واو یکه از همزه مبدل است برای ضمه ماقبلش باقی بماند پس خواهد شد هزوا و کفوا خواهد شد این قرائت حسن است زیرا که تخفیف قیاسی است اما در **لغت** عرب هزوا یعنی لعب و سخریه و استهزاء باشد از هزء و هزؤا و هزوا و هزءا و هزیا **و هرگاه** اجمالا انهمی معلوم شد پس باید دانست که در این آیت مجیده لفظ جزاء عطف بیان است لقوله جزاؤهم **پس** لفظ ذلک اشاره باشد بآنچه مذکور شد و ما قبل **رازی** گفته است ای ذلک الذی ذکرناه و فصلناه من انواع الوعید هو جزاؤهم علی اعمالهم الباطلة یعنی آنچه ما ذکر کردیم و مفصل بیان نمودیم از اقسام و از انواع وعید همان جزاء اعمال باطله فاسده این گروه کفار میباشد بهر حال معنی و مراد از آیت چنین شود که حق تعالی میفرماید همچنین است که مذکور شد از بطلان عمل و حبط قدر ایشان پس جزا ایشان جهنم متعین آنست یعنی داش ایشان دوزخ و میتواند که ذلک مبتدا و ما بعد جزاؤهم جهنم خبر آن و باید محذوف بود ای جزاؤهم هو یعنی آنچه مذکور شد پاداش ایشان بآن دوزخ است بسبب آنکه نگرویدند و اگر فتند آیتهای کتاب مرا و رسولان و فرستادگان مرا آنچیزی که بآن افسوس کنند و استهزا نمایند یعنی با کتاب و پیغمبر استهزا کردند **تنبیه** بهر حال از نفس آیت ثابت میشود که این جزا مرتب می شود بر مجموع دو امر یکی بر کفر ایشان و دیگر آنهم اضافوا الی الکفر ان اتخذوا ایات الله و اتخذوا رسله هزوا فلم یقتصروا علی المرد علیهم و تکذیبهم حتی استهزؤا بهم **اقول** در تفسیر

وجوه مختلف در بیان معنی لا نقیم لهم یوم القیامة وزنا گوید

اختلاف قراء در لفظ هزوا و کفوا گوید

بیان اتصال با ما قبل و تفسیر آیت شریفه زیر بحث

قول مفسر کہ مراد از آیات اللہ ولایت ائمہ مطہرین ست

احادیث اہل البیت کہ مراد از آیات اللہ ولایت امیر المومنین ست

اہل البیت علیہم السلام ثابت میشود کہ در این آیت مجیدہ مراد از آیاتی اوصیاء پیغمبر صلعم است کہ این گروہ کفارہ منافقین ایشان علیہم السلام را تحقیر و استحقار میکردند چنانچہ در تفسیر علی ابن ابراہیم و تفسیر برہان و تفسیر نور الثقلین و در تفسیر برہان بحذف ذیل ہمین آیت گفتہ اند نزلت فی الیہود و جرت فی الخوارج و قولہ عز و جل اولئک الذین کفروا بآیات ربہم و لقائہ فحبطت اعمالہم فلا نقیم لہم یوم القیامۃ وزنا قال ای خسیۃ ذلک جزاؤہم جہنم بما کفروا و اتخذوا آیاتی و رسلی ہزوا یعنی الاوصیاء الآیات التی اتخذوہا ہزوا و در تفسیر صافی ہم گفتہ است ذیل ہمین آیت کہ مراد از آیات ایشان اوصیاء اند کہ آنہا را سخریہ و استہزا کردند و در کتاب عیون الاخبار الرضا آوردہ است عن الرضا فیما کتبہ الی المامون و یجب البراءۃ من الاشتشار و من آبی موسی الاشعری و اہل و لایتہ الذین ضل سعیہم فی الحیوۃ الدنیا و ہم یحسبون انہم یحسنون صنعا اولئک الذین کفروا بآیات ربہم بولایۃ امیر المومنین و لقائہ کفروا بان لقوا اللہ بغیر امامتہ فحبطت اعمالہم فلا نقیم لہم یوم القیمۃ وزنا فہم کلاب اہل النار تخصیصا مقصود آنست کہ امام رضا علیہ السلام ثامن الائمۃ الاطہار نوشت برای مامون پادشاہ کہ واجب است براءت کردن و دوری جستن از استبشار و از ابی موسی اشعری و از اہل ولایت او کہ گمراہ شد سعی آنہا در حیات دنیوی و آنہا گمان میکردند کہ کار خوب میکنند ایشانند کسانی کہ کفر و انکار کردند بہ نشانہا و آیات خداوند متعال کہ عبارت از ولایت و امامت امیر المومنین علی ابن ابیطالب باشد و لقاء پروردگار خود یعنی کفر و انکار کردند بہ اینکہ خدا تعالی را ملاقات کنند بغیر از قبول کردن امامت علی مرتضی علیہ السلام پس حبط گردیدند اعمال آنہا کہ کردہ بودند پس ایشان را نزد ما در روز قیامت وزنی و قدری نخواہد بود با اینکہ اعمال و اعتقادات ایشان بدون عقیدت امام مرتضی علی علیہ السلام روز قیامت نزد ما وزنی و مقداری نخواہد بود پس ایشان سگان جہنم اند کہ ہمیشہ اہل نار خواہند بود انتہی

قولہ تعالی إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ۵۵

ترجمہ این چہار آیات مبارکہ بدرستیکہ آنانکہ بگروند بہ کتاب و رسول و کردند عملہای پسندیدہ و شایستہ ہست مر ایشان را بحکم خداوند متعال بہشتہای فردوس یعنی بوستانہای متکاثر شجار پیش کش رحالتیکہ جاویدان باشند در آن نجویند از آن بہشتہا بدلی یا نطلبند از روی تحویل بمکانی دیگر زیرا کہ ہمہ مطالب ایشان مہیا باشد بگو ای محمد صلعم اگر باشد آب دریاے محیط کہ شامل زمین است سیاہی برای نوشتن بخاطر پروردگار من ہر آئینہ فانی گردد و تمام شود آب دریا زیرا کہ جسم است و ہر جسم متناہی باشد پس او بہ نہایت رسد پیش از آنکہ برسد کلمات آفریدگار من بجہت آنکہ غیر متناہی است پس بداد و متناہی کلمات غیر متناہی نوشتہ نشود و اگرچہ بیاریم مثل دریاے محیط مدد آن را و بر آن افزائیم بگو ای محمد صلعم جز این نیست کہ من آدمی ام مانند شما دعوی احاطہ کلمات الٰہی نمیکنم این مقدار ہست کہ بواسطہ جبرئیل وحی کردہ میشود بمن جز این نیست کہ معبود شما معبود یکتا است بی شریک پس کسی کہ امیدوار لقاء و دیدار رحمت و ثواب پروردگار خود را در بہشت یا ہر کہ بترسد از رسیدن بحق یعنی بازگشتن بدو بود بر رستخیز پس باید کہ بجا آرد کرداری شایستہ یعنی پسندیدہ خداے تعالی و باید بندگی کند عمل صالح دارد شریک نیاورد و انباز نسازد در پرستش پروردگار خود کسی را یعنی بر او تصنع عمل نکند کہ ریا شرک اصغر است و تباہ کنندہ عمل نعوذ باللہ من ان یاتی فی العمل او یقتصم بہ من وقوع الذل و در تفسیرش چند بحث اند بحث اول در قرائت الفاظ است پس بدانکہ ابو علی تنقد بالتاء قرائت نمودہ است و اہل کوفہ غیر عاصم ان ینفد بالیاء خوانندہ اند بحجت ابو علی آنست کہ بالتاء خواندن باین وجہ احسن است کہ مسند الیہ فعل مونث است و امکان ینفد بالیاء مذکر خواندن ہم احسن است بجہت آنکہ تانیث حقیقی نیست و کسی کہ مدداً خوانده منصوب علی الحالیت است چنانکہ گفتہ میشود جئتک تریدعوناً لک و مدداً لک و جایز است کہ مدداً منصوب علی المصدریت بود بہ فعل مضمر کہ دلالت میکند بر آن

در بیان قرائت و اعراب تنفد و مدداً می فرماید ۱۲

قوله ولو جئنا بمثله پس تقدیر چنین شود کانه گفته است جئنا امدادنا به امداداً پس وضع کرده شد مدداً بموضع امداداً زجاج گفته است که مدداً منصوب علی التمیز باشد و کسی گفته است جئنا بمثله مدداً منصوب علی التمیز است معنی چنین شود بمثله من المداد و این تمام آنست که کسی گوید لی مثله عبداً ای من العبد و علی التمرة مثلها زبداً ای من الزبد وهو العالم **بحث ثانی** ان الذین آمنوا وعملوا الصالحات کانت لهم جنات الفردوس نزلاً خالدین فیها لا یبغون عنها حولاً بدانکه مکرر در مجلدات این تفسیر مفصل بحث در حقایق ایمان کرده شد احتیاج بتکرار آن نیست ولاکن در اینمقام مختصراً همین اکتفا کنیم که ایمان در لغت تصدیق مطلق باشد اتفاقاً من الکل ومنه قوله تعالی وما انت بمومن لنا ای مصدق لنا امّا شرعاً تعریض آنست که الایمان هو التصدیق بالله بان یصدق بوجوده وبصفاته وبرسله بان یصدق بانهم صادقون فیما اخبروا به عن الله وبکتبه بان یصدق بانها کلام الله وان مضمونها حق وبالبعث من القبور والصراط والمیزان وبالجنة والنار وبالملئکة بانهم موجودون وانهم عباد مکرمون لا یعصون الله ما امرهم ویفعلون ما یومرون یسبحون الله باللیل والنهار لا یفترون مطهرون من انواع الشهوات معصومون عن الاکل والشرب والجماع الی غیر ذلک مبرؤن عن التناسل والتوالد لیسوا بذکور ولا اناث بل خلقهم الله تعالی من نور وجعلهم رسلاً الی من شاء من عباده ملخصاً آنکه ایمان تصدیق خدا تعالی است بانکه تصدیق بوجود صفات او کند و اعتراف برسولان او نماید بدانکه اقرار کند که پیغمبران صادق اند در همه آنچه من الله ما را خبر دادند و اعتراف کند بکتب منزله او که انها کلام الله اند و بدرستیکه مضمون آنها حق است و تصدیق نماید ببعثت از قبور و بصراط و میزان و اقرار کند بوجود بهشت و دوزخ و تصدیق کند بملائکه که آنها موجودند و عباد الله مکرمند که عصیان نمیکنند خالق را در آنچه ایشانرا امر میفرماید بدان آنچه مامور میشوند بجا میآورند شب و روز در تسبیح او تعالی مشغول میباشند مطهر و پاکند از انواع شهوات مانند اکل و شرب و جماع و غیر ذلک بری و منزه اند از تناسل و توالد نه مذکرند و نه مونث بلکه از نور ایشانرا خدا تعالی خلق فرموده و رسولان خود ایشانرا مقرر کرده است بسوی کسی که بخواهد و در حدیث آمده است وقد سئل علیه السلام عن ادنی ما یکون العبد به مومناً فقال یشهد ان لا الٰه الا الله وان محمداً عبده ورسوله ویقر بالطاعة ویعرف امام زمانه فاذا فعل ذلک فهو مومن یعنی از معصوم علیه السلام پرسیده شد از ادنی درجه مومن پس آنجناب فرمود به شهادت توحید و رسالت و اقرار به طاعت و عرفان امام زمان هرگاه کرد انکه اینقدر را پابند شود مومن است پس ایمان در حقیقت دو صیغه باشد ایمان بالله و ایمان لله اما ایمان بالله هو التصدیق باثباته علی النعت الذی یلیق بکبریائه واما ایمان لله هو الخضوع والقبول عنه والاتباع لما یامر والانتهاء عما ینهی در حدیث آمده است الوسائل الی الله الایمان الکامل یعنی ایمان بالله و برسوله اصل است و باقی همه فرایض و سنن کمالات او ینبوده فیه لا ایمان لمن لا امانة له این کلام و امثال این وعیدات لایراد بها حقیقة الایقاع و جز این نیست که مقصود بیان زجر و توبیخ و نفی فضیلت است دون الحقیقة فی رفع الایمان و ابطاله در بحرین گفته است والمومن من کان متصفاً بالایمان یعنی مومن کسی است که به ایمان متصف باشد پس آیا او مکلف بالدلیل است یا نه محقق شیخ علی گفته است المومن من کان معتقداً اعتقاد الامامیة وان لم یکن عنده دلیل یعنی مومن کسی است که اعتقادات امامیه داشته باشد اگرچه نزد او دلیل نباشد و محقق طوسی علیه الرحمة نیز همین فرموده ولاکن بنظر قاصر ضعیف در ثبوت ایمان مومن از دلیل چاره نباشد و لو اجمالاً در حدیث رفاعه است انک دری یا رفاعة لم سمی المومن مومناً قال لا ادری قال لانه یومن علی الله فجیز امامه در مفصل تحقیقات و تدقیقات عقلیه و نقلیه کفر و ایمان کتابی مخصوص سمی بسیف القرآن نوشته ام من شاء فلیرجع الیه **تنبیه** در آیت زیر بحث عمل الصالحات را عطف کرده است بر ایمان و معلوم است از قواعد نحویه که معطوف مغایر است با معطوف علیه و این دلیل جلیست که اعمال صالحه مغایر اند با ایمان متکلمین گفته اند که اعمال صالحه فرع ایمانست که چون ایمان راسخ فی القلب شود و اصل رسخ او قایم شود اعمال صالحه که فرع همین اصل و نتیجه آنست بلزوم از همین ظاهر گردد و اما **جنات** و جنان جمع جنت است و جنت بالفتح بستانرا گویند در لغت که مملو از نخل و شجر بود و اصلها من الستر کان لکثافها والتفاف اغصانها ملخصاً آنکه اصل لفظ جنت از ستر باشد چونکه بستان از کثرت پیچیدگی بودن درختان مستور و پوشیده میباشد لهذا بجنت نامیده شد در بحرین گفته است سمیت بالجنة التی هی المراة من جنه اذا ستره و در قرآن مجید در آیات مختلفه باوصاف و خصائص مختلفه یاد فرموده است که لا عین رأت ولا اذن سمعت از انجمله است آیت مجیده اویود احدکم ان تکون له جنة من نخیل واعناب تجری من تحتها الانهار له فیها من کل الثمرات الخ پاره سوم سوره بقره و آیت دیگر این است اولئک جزاؤهم مغفرة من ربهم وجنات تجری من تحتها الانهار وهم اجر العاملین پاره چهارم سوره آل عمران و آیت دیگر اینست والذین امنوا وعملوا الصالحات سندخلهم

در معنی لغوی و اصطلاحی لفظ ایمان گوید

در بیان بعض تحقیقات متعلق ایمان گوید

در تحقیق معنی لغوی و اصطلاحی لفظ جنت و اوصاف آن آیات قرآن مجید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان اوصاف مختلفه جنت از قرآن

جنات تجری من تحتها الانهار خالدین فیها ابدًا پارهٔ پنجم سورهٔ النساء و آیت دیگر این است ادخلوا الجنة لا خوف علیکم و لا انتم تحزنون پارهٔ هشتم سورهٔ اعراف و آیت دیگر این است و اما الذین سعدوا ففی الجنة خالدین فیها مادامت السموات و الارض الا ما شاء ربک عطاءً غیر مجذوذ پارهٔ دوازدهم سورهٔ هود و آیت دیگر این است مثل الجنة التی وعد المتقون تجری من تحتها الانهار اکلها دائم و ظلها تلک عقبی الذین اتقوا پارهٔ سیزدهم سورهٔ رعد و آیت دیگر این است جنات عدن یدخلونها تجری من تحتها الانهار لهم فیها ما یشاءون پارهٔ چهاردهم سورهٔ نحل و آیت دیگر این است اولئک لهم جنة من نخیل و عنب تفجر الانهار خلالها تفجیرًا پارهٔ پانزدهم سورهٔ بنی اسرائیل و آیت دیگر این است جنات عدن التی وعد الرحمن عباده بالغیب انه کان وعده مأتیًا لا یسمعون فیها لغوًا الا سلامًا و لهم رزقهم فیها بکرة و عشیًا همین پاره زیر تفسیر شانزدهم سورهٔ مریم و آیت دیگر این است تبارک الذی ان شاء جعل لک خیرًا من ذلک جنات تجری من تحتها الانهار و یجعل لک قصورًا پارهٔ هیجدهم سورهٔ فرقان و آیت دیگر این است ان اصحاب الجنة الیوم فی شغل فاکهون هم و ازواجهم فی ظلال علی الارائک متکئون لهم فیها فاکهة و لهم ما یدعون سلام قولًا من رب الرحیم پارهٔ بیست و سوم سورهٔ یس و آیت دیگر این است و من یعمل من الصالحات من ذکر او انثی و هو مؤمن فاولئک یدخلون الجنة یرزقون فیها بغیر حساب پارهٔ بیست و چهارم سورهٔ المؤمن و آیت دیگر این است ادخلوا الجنة انتم و ازواجکم تحبرون یطاف علیهم بصحاف من ذهب و اکواب و فیها ما تشتهیه الانفس و تلذ الاعین و انتم فیها خالدون و تلک الجنة التی اورثتموها بما کنتم تعملون پارهٔ بیست و پنجم سورة الزخرف و اما فردوس هو البستان الذی فیه الکروم و الاشجار و جمع فردوس فراویس آمده است و در **الغریب** گفته است که فردوس بلغت روم بستان باشد و **فر** گفته است که این لفظ عربیست **بعضی** گفته اند الفردوس حدیقة فی الجنة **جمعی** گفته اند فردوس اوسط بهشت باشد که اعلی آن است و ازهمین مقام انهار بهشت جاری و منفجر میشوند گفته اند که فردوس شق است از فردسته و هی الوسعة و گفته شده است که اصل این لفظ رومی است و منقول در عربی گشته و اما **حولًا** یعنی تحولًا مصدر باشد چون صغر و کبر و عوج و تحول نقل شده گویند از موضعی بسوے موضع دیگر و الاسم الحول و در **بحر** گفته است و منه قوله تعالی لا یبغون عنها حولًا ای تحولًا الی حیلة اخری لا یحتالون منزلا عنها

در بیان معنی لفظ فردوس و اصلیت آن که این لفظ رومی است

و هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که حق سبحانه عز و جل چون در ماقبل ذکر وعید کرد خواست که بهمین ذکر وعد هم کرده باشد به این معنی که هرگاه بیان فرمود که جهنم منزل کفار است خواست بیان فرماید که چیزی که موجب ترغیب ایمان و عمل صالح گردد این است که میفرماید بدرستیکه آنان که گروند به کتاب و رسول و کنند عملهاے پسندیده و شایسته مر ایشانرا در ملک خدا بهشتهاے فردوس یعنی بوستانهاے مشتمل بر اشجار که اکثر آن تاک باشد موصوف بود به اوصافیکه از آیات قرآن فوق در ما بیان کردیم چنین جنت الفردوس بیش کش به آنها کرده شود اللهم اجعلنا من زمرتهم بمحمد و آله در حالتیکه جاوید باشند در آن بخواهند از آن بهشتها گردیدنی یعنی نه طلبند از آن تحویل بمکان دیگر زیرا که همه مطالب ایشان در آن میسر باشند و هیچ موضعی طیب از آنجا نیابند تا نفس ایشان میل آن موضع کند **قتاده** گفته است که فردوس وسط جنت باشد و افضل آن و از **کعب** مرویست گشته که لیس فی الجنان اعلی من جنة الفردوس و فیها الآمرون بالمعروف و الناهون عن المنکر یعنی در تمام بهشتها اعلی جنت الفردوس جائی اعلی نیست در اینمقام آمران بمعروف و نهی کنندگان از منکر خواهند بود **مجاهد** گفته است فردوس بستانرا گویند در زبان رومیه **و مرویست** از حضور نبوی فداه و روحی انه قال الجنة مائة درجة ما بین کل درجتین مسیرة مائة عام و الفردوس اعلاها درجة و منها الانهار الاربعة و الفردوس من فوقها فاذا سالتم الله الجنة فاسألوه الفردوس فان فوقها عرش الرحمن و منها تفجر الانهار الجنة خلاصه مرام آنست که حضور صلعم فرمود بهشت را صد درجه باشند مابین هر دو درجه مسافت صد ساله راه باشد فردوس از همه آنها اعلی درجه میباشد و از همین فردوس چهار نهر جیحون و سیحون و نیل و فرات جاری میشوند و فردوس فوق آنها میباشد پس هر دقتیکه شما خدا تعالی را سوال میکنید از جنت فردوس سوال کرده باشید پس بدرستیکه فوق آنها عرش خداوند رحمان میباشد و از همین فردوس نهرهاے جنت منفجر میشوند و **تبیان** اوست که حق تعالی فردوس را بدین قدرت خود آفریده مقدار هر روز از روزهاے دنیا پنجاه کرت براو نظر کرده میفرماید ما ذا دی طیبًا و حسنًا لاولیائی یعنی افزون سازد حسن و جمال و تازگی و پاکیزگی خود را برای دوستان من و این چنین منزلی را منزل دوستان میگوید تبنیه اینکه ایشانرا عطا باشد که نعیم فردوس نزای آن محقر بسیار تواند بود **و مرویست** که بهشتهاے فردوس چهار است دو از سیم و هیجده

بیان اقوال و احادیث مختلفه در اوصاف جنت الفردوس گوید بیان اینکه آیه نظر در ابوذر و مقداد و سلمان و عمار یاسر نازل شد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

در انجاست از آلات و ادوات ہمہ رسیم است و دوا از زر و ہر چہ انجاست ہمہ از زر است در تفسیر صافی و نیز در تفسیر قمی از صادق آل محمد علیہم السلام آورده اند هذه نزلت فی علی و المقداد و سلمان الفارسی و عمار ابن یاسر جعل الله عز و جل لهم جنات الفردوس نزلا ای ماوی و منزلا یعنی این آیت در حق ابوذر و مقداد و سلمان فارسی و عمار یاسر فرود آمده است حق تعالی جزای ایشان جنات فردوس را ماوی و منزل و مقام و مسکن اقول در لفظ اولا دلیل جلیست بکمال درجه و صف جنت الفردوس و سکان آن زیرا که معلوم است انسان هر چند در این دنیا با علی ترین و نعیم آن متنعم باشد بهترین امکنه آرامگین باشد هم پیوسته هر کسی طامح النظر اعلی و ارفع مدارج آنان حاصل کند و لاکن جنت الفردوس بس مقامی است ارفع و اعلی که سکان آن نخواهند از آن بهشتها گردیدنی یعنی نه طلبند ازان تحویل مکان دیگر زیرا که همه مطالب و خواهشات ایشان در آن مهیا باشند و هیچ موضعی اطیب و انفس و اعلی و افضل از انجا نیابند که نفس ایشان میل بآن موضع کند این است که اورا به لفظ اولا وصف فرموده تنبیه باشد بر اینکه ازان مقامی افضل و اعلی و ارفع و اطیب مخلوق نگشته در دنیا و نه در آخرت و ترغیب باشد اسلامیان را بر ایمان و عمل صالحات بجا آوردن چه این مقام عظیم را منزل و ماوای چنین اشخاص قرار داده است نه محض مدعیان اسلام و ایمان که شعائر دین را بازیچه اطفال قرار داده اند فانهم قد ضلوا و اضلوا مقام و مسکن آنها همان جحیم و حرمان عن النعیم است و هو العلیم بحث ثالث قل لو کان البحر مدادا لکلمات ربی لنفد البحر قبل ان تنفد کلمات ربی و لو جئنا بمثله مددا بحر اسم مستقر الماء الواسع بود و اصل کلمه بحر از سعت و فراخی است چنانچه میگویند متبحر فی العلم اذا کان واسع العلم و اصله من البحر الذی هو الشق و ازینجاست لفظ بحیره و جمع این البحر و بحور و بحار آمده است پس بر البحر هرگاه الف و لام عهدی گرفته شود مراد از بحر همان دریاے محیط دنیا خواهد بود و اگر الف و لام استغراقی مراد گرفته شود پس دریاے محیط دهم تمامی دیگر انهار و بحار جمیع دنیا مراد خواهد بود و اما بدانکه مراد از اسم سیاهی بود که بدان کتابت کنند و اما مدد مصدر باشد و آن مجئ شئی است بعد از شئی و اما کلمات و کلام جمع کلم باشد و گاه است که قصیده را کلمه نامند لانها قطعة و جاء من الکلام و مما یسال عنه پس کلمات اگرچه بروزن جمع قلت است اما مراد ازان جمع کثرت میباشد و استعمال اول در ثانی در کلام عرب شایعست و ازین قبیل است قوله تعالی و هم فی الغرفات آمنون چه غرف جنت احد حصر و احصی متجاوز است پس بهر حال کلمه لفظی است مستعمل برای معنی مفرد و اما کلام نزد اهل اشتقاق مشتق باشد از کلم بمعنی جرح و زخم است که اصل باب از تاثیر است زیرا که کلام اثریست دال بر جوارح که مدرک براحد حاستین از سمع یا بصر باشد پس کلام نزد اهل معانی اثریست دال بر معانی کلامیکه تحت آن باشد اما نزد نحات کلام عبارتست از لفظی که مشتمل بود بر کلمتین بالاسناد و الافاده بنحویکه مخاطب را فائده تامه ازان حاصل شود و اما نزد متکلمین کلام عبارتست از حدوث حروف متعاقبه منتظمه مرکبه بصوت مسموعه متمیزه تا از کتابت و اصوات طیور متمیز باشد اما علم کلام فنی است معروف در معرفت اصول دین و عقاید مسلمین بالادلة القاهرة الفاطعة و در وجه تسمیه آن بعلم کلام اوجا لوجوه آنست که کلام در اصل مشتق از کلم باشد که بمعنی جرح است و چون مسئله آن بسبب اشتمال بر ادله قاطعه قاهره و براهین ساطعه باهره است لهذا امور گاه در قلب سامع اثر پیدا کند به اینوجه بآن مسمی گردید همین مختار تفتازانی در شرح عقاید نسفی و علامه مختصر و علامه میر عبد الوهاب در شرح فصول الاصول است و هو العالم بالصواب و هرگاه بالاجمال حقیقت اینمعنی معلوم شد پس باید دانست که مفسرین در ذیل این آیت مجیده آورده اند که عکرمه از ابن عباس آورده است که این آیت مجیده در وقتی نازل شد که یهود و مسلمانان را گفتند که در کلام خود میخواهند و من یوت الحکمة فقد اوتی خیرا کثیرا گویند که در حکمت کثیر داده اند پس بنابراین دعوای شما یا باید علم شما بسیار باشد و دیگر باره میخواهید و ما اوتیتم من العلم الا قلیلا جمیع میان این دو دعوی و سخن شما چگونه تواند بود حق سبحانه و تعالی در جل در این آیت مجیده فرمود که علم حق تعالی نهایت ندارد و هر چیزی را علم بیعایت باشد لاکن در جنب علم الهی هیچ نماید این است که بعد از امر و نهی و وعد و وعید بیان حکم و علم غیر متناهیه خود میکند تا بندگان بدانند که اوامر و نواهی او بر حسب حکم و مصالح است و میفرماید بگو اگر باشد آب دریاے محیط که شامل ارض است سیاهی برای نوشتن کلمات پروردگار من یعنی برای نوشتن معلومات و حکم و مقدورات یا برای نوشتن معانی قرآن یا آنچه وعده کرده برای اهل ثواب و وعید کرده برای اهل عقاب هر آئینه فانی گردد و تمام شود آب دریا پیش از آنکه کلمات پروردگار من نوشته شوند یعنی با تمام نرسد دریا هم کلمات الهی به نهایت و اتمام نتواند رسید بجهت اینکه غیر متناهی اند پس میرساند از آنکه کلمات آفریدگار من نوشته شوند یعنی با تمام نرسد دریا هم کلمات الهی به نهایت و اتمام نتواند رسید بجهت اینکه غیر متناهی اند پس بعد از فنای نوشته شونده اگرچه بیاوریم به مثل دریاے محیط مددی از آن مانند دریا بر آن بفرستیم مثل همین دریا در آیت دیگر نیز میفرماید و لو ان ما فی الارض من شجرة اقلام و البحر یمده من بعده سبعة ابحر ما نفدت کلمات الله ان الله عزیز حکیم یعنی تمامی آنچه در زمین از درختان است قلم کردند و جمیع آب بحر محیط مرکب و سیاهی شود و بعد از اختتام این دریا دیگر هفت بحر بامداد او سیاهی شوند کلمات الهی به تحریر و به اتمام

قول مفسر که لفظ حولا غایت ضعف و برای بهشت است

بیان لغت الفاظ آیه مجیده زیر بحث می فرماید

بیان شان نزول و تفسیر آیه زیر بحث و اختلاف الاقوال مفسرین می فرماید

نیسند گفته اند کلمات اهل بیت عصمت وطهارت علیهم السلام میباشد چنانچه در اخبار فریقین از حضرات ائمه اهل البیت علیهم السلام وارد گشته که فرمودند نحن الکلمات التی لا تحصی فضائلها یعنی ما هم کلمات الله که فضائل ما احصی نمیتوانند شد و در بعضی احادیث بر تعین عدم احصاء فضائل علی مرتضی علیه السلام عیناً بهمین الفاظ دو آیه مبارکه وارد گشته چنانچه در کتاب مودة القربی علی الهمدانی سنی در مودة الی سی حدیث هشتم چنین نوشته است وعن عمر ابن الخطاب قال قال رسول الله صلعم لعلی لو کان البحر مداداً والریاض اقلاماً والانس کتاباً والجن حساباً ما احصوا فضائلک یا ابا الحسن یعنی ملخصاً مقصود آنست که از عمر ابن الخطاب مرویست که حضور مقدس نبوی فداه روحی مخاطب به علی ابن ابیطالب علیه السلام فرمود هرگاه تمامی آب دریاها و بحرهای دنیا سیاهی گردند و تمامی درختان روی زمین قلم ساخته شوند و جمیع افراد آدمیان نویسندگان باشند و تمامی افراد جنیان شمارکنندگان باشند هم اے ابوالحسن فضائل تو شمرده نخواهند شد و در روایت دیگر از عبد الله مسعود یا از عبد الله عباس چنین آورده اند قال النبی صلعم لو کانت البحار مداداً والاشجار اقلاماً والانس والجن کتاباً لنفد المداد وقلت الصحف وکلت الاقلام ولم یکتبوا عشر معاشر فضائل علی ابن ابیطالب یعنی حضور اقدس نبوی فداه روحی فرمود اگر تمامی آب دریاها سیاهی گردد و جمیع درختان روی زمین قلم شود و همه طبقات آسمانها صحایف و اوراق باشند و تمامی افراد آدمیان و جنیان کاتبان و نویسندگان شوند هرآئینه نمیرسد دریاے مرکب بحشم شود و آسمانهاے اوراق مملو گردد و قلمها تمام تمام کند شوند و کتاب و حساب ضعیف گردند نگارنده نمیرسد یک از فضائل علی ابن ابیطالب نوشته و شمرده نخواهد شد و در خبر معراج آمده است که خواجه کائنات خلاصهٔ موجودات علیه و آله الصلوات زیر عرش قطاری از شتران نوری باهم بسته و پیوسته مشاهده فرمود بهر شتری دو صندوق محقق بود حضور صلعم از جبریل پرسید چند وقت است که این قطار شتران ازین مقام می گذرند و در صندوقها چیست جبریل گفت والله اعلم بس همینقدر میدانم که چندین هزار سال پیشتر از وجود من پیوسته ازان وقت این سلسله قطار شتران جاریست حضور صلعم فرمودای جبرئیل عمر تو چند بگفت نمیدانم مگر اینقدر میدانم که ستارهٔ ایست در گوشهٔ فلک پس از سی هزار سال یک مرتبه طلوع میکند و من سی هزار مرتبه آنرا دیده ام آنگاه حضور اقدس فداه روحی بمعاینه صندوقها مأمون من الله شد و چند عدد مختلف صندوقها را بدید در آنها کتابها بود در هر کتابی از فضائل مرتضی علی مملو و در اینجا گویا پیغمبر صلعم بفرمود یا علی لا یعرف الله الا انا وانت ولا یعرفنی الا الله وانت ولا یعرفک الا الله وانا وانت ولله در من قال

فرد کتاب فضل ترا آب بحر کافی نیست ✤ که ترکند سر انگشت وصفحه بشمارد مثنوی قلم باید که از اشجار باشد ✤ مداد از بحر فطار باید ✤ حیات خلق گردد صرف مدحش ✤ رقم آنگه شود یک حرف مدحش ✤ در احتجاج الطبرسی مرویست که یحیی ابن اکثم امام علی النقی علیه السلام را از تفسیر سبعة ابحر که در حدیث معصوم علیه السلام فرمود مراد از هفت دریا چیست گفت بحر کبریت و چشمهٔ یمن و چشمهٔ برهوت و چشمهٔ طبریه و گرمابه اسیدان و گرمابه آفریقیه و چشمهٔ ماحوران است و مائیم این کلمات الله که اینهمه مداد بحر بحصر فضائل ما کفایت نتوانند شد و تمت کلمت ربک صدقاً وعدلاً لا مبدل لکلماته وهو السمیع العلیم کلینی وغیره از امام صادق علیه السلام آورده است وقتیکه اراده خداوند متعال تعلق میگیرد بخلق امام علیه السلام پس ملکی را مامور میفرماید که از زیر عرش شربت آبے بیاورد امام نبوشاند پس از همان آب نطفه امام علیه السلام انعقاد می یابد پس چهل روز شکم مادر صدا نمیشنود و پس در رحم یعبد از ولادت امام همان ملک راتق تعالی میفرستد که او در پیشانی او بر کتف یا بین الکتفین امام مینویسد وتمت کلمت ربک صدقاً وعدلاً الخ پس چون امام بشنود خدای تعالی عمودی از نور بر اے او بلند میکند که بسبب آن خود نشسته همه اعمال عباد را از تمام روے زمین می بیند حق تعالی در آیت دیگر میفرماید لا تبدیل لکلمات الله علی ابن ابراهیم آورده است که اینجا هم از کلمات الله امامت مراد است و از لا تبدیل مقصود آنست که تغیر و تبدل در امامت کسے کرده نمیتواند پس دراین مقام چندین نکات اند که ذکر آنها لازم و دانسته میشود اولاً از روایت ثابت میشود که زیر عرش آبی است که ملکی آنرا بر امام زمان می نوشاند دلیل است بر آن وکان عرشه علی الماء وجعلنا من الماء کل شیء حی تفسیر باطن آنست که از این ماء مراد آب دنیا نیست بلکه مقصود وجود صادر اول و معلول اول میباشد که مراد از خاتم النبیین صلعم باشد چه عرش یعنی علم نیز آمده است پس بنا بر این بودن عرش یعنی علم بر آب چه معنی دارد و هرگاه عرش بنا بر معنی ظاهری فلک الافلاک باشد پس بوجه ثقل و گرانی که بر آب قائم تواند ماند بلکه ثقل آن سبب غرق آن خواهد شد و این صورت منافی مضمون آیت میباشد پس بالیقین عرش درینجا بمعنی علم است و ماء که سبب حیات کل شیء است وجود خاتم الانبیاء روحی فداه است که حیات ارواح او سبب گردیده است چه معلوم است که تحمل علوم خدا را نه ملائکه کرده میتوانند و نه بشر چنانچه از واقعه آدم این مرام بصراحت تمام ظاهر میشود وعلم آدم الاسماء کلها ثم عرضهم علی الملئکة فقال انبئونی باسماء هؤلاء ان کنتم صادقین قالوا سبحانک لا علم لنا الا ما علمتنا انک انت العزیز الحکیم قال یا آدم انبئهم باسمائهم فلما انبئهم باسمائهم قال الم اقل لکم انی اعلم غیب السموات والارض واعلم ما تبدون وما کنتم تکتمون این آیت

آنچه بیان آنکه کلمات الله ائمه اهل البیت علیهم السلام اند که حصر فضائل ایشان را آب بحور و اقلام تمام اشجار کافی نبود

احادیث اهل البیت که کلمات الله اند بالتمام که حصر فضائل ایشان نمیتوانند

در بیان معنی لا تبدیل لکلمات الله گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com
WWW.MAARIF.COM

که هرگاه مسیح علیه السلام در مهد تکلم فرمود کلمة الله العلیا امیر المومنین امام المتقین در شکم مادر تکلم میکرد و شهادت توحید و رسالت ادا میفرمود اما وجه اینکه قرار پیشانی و بین الکتفین امام کلمات الله را مهر میکند آنست که طبایع سعیده بی شاهده وجه این کلمات الله العلیا ایمان میآورند عقلاء فرنگ اینجا علی کرده اند که بشاهده پیشانی از ذنابت و عبادت و دیگر حالات او خبر میدهد ایزد متعال میفرماید ویوخذ ون بالنواصی والاقدام وناصیة کاذبة و در تعریف این کلمات الله العلیا میفرماید سیماهم فی وجوههم من اثر السجود اما بر کتف راست باینوجه این کلمات را مهر میکنند که بهمین کتف انسان تمامی اوامر را بجا میآورد و نیز باینوجه که ایشان علیهم السلام سرتاج اصحاب الیمین میباشند واصحاب الیمین ما اصحاب الیمین فی سدر مخضود وطلح منضود وظل ممدود وماء مسکوب الخ پاره ۲۷ بیست و هفتم سورة الواقعه و اما درمیان دو کتف امام کلمات را باینوجه مهر میکند که بهمین مقام امام حامل اسرار الهیه است مشیر است بسوی آن آیه کریمه انا عرضنا الامانة علی السموات والارض والجبال فابین ان یحملنها واشفقن منها وحملها الانسان پاره بیست و دویم سورة الاحزاب باین حیثیت ایشان علیهم السلام حاملان امانت الهیه اند که خلق را هدایت میفرماید ترک خیانت کردن در ایشان علیهم السلام بقوله تعالی یا ایها الذین آمنوا لا تخونوا الله والرسول وتخونوا اماناتکم وانتم تعلمون پاره نهم سورة الانفال هرگاه قدری نظر را دست دهند دانند که حضور نبوی خود بر زمین امانت خدا تعالی بود و اما خدا احمل کرد در این ایما بود که تو نیز همچنین این امانت را خواهی برداشت مشیر است بآن قوله تعالی فان تولوا فانما علیه ما حمل وعلیکم ما حملتم وان تطیعوه تهتدوا وما علی الرسول الا البلاغ المبین پاره بیست و نهم سورة النور و اورق ائمه را میفرماید وهم یحلون اوزارهم علی ظهورهم الا ساء ما یزرون پاره هفتم سورة الانعام و در جاے دیگر میفرماید ولا مبدل لکلمات الله پاره هفتم سوره انعام و در جاے دیگر در حالات یهود میفرماید افتطمعون ان یومنوا لکم وقد کان فریق منهم یسمعون کلام الله ثم یحرفونه من بعد ما عقلوه وهم یعلمون پاره اول سوره البقره درین هر دو آیت بظاهر تناقض و اختلاف معلوم میشود چه در آیت اولی نفی تحریف از کلمات الله میکند که احدی را تبدیل کردن کلمات الله ممکن نیست و در آیت ثانیه ذکر تبدیل و تحریف آنها میفرماید این تناقض صریح است لاکن هرگاه در تفسیر آل تطهیر غور کرده آید واضح شود که بالمرة تناقض بین الآیتین وارد نمیشود چه در کلام الله ظاهری تغیر ممکن است چنانچه از آیت ثانیه واضح می شود ولاکن در کلام الله حقیقی ابدا تبدیل ممکن نیست پس مراد از کلمات الله اند که در صدر در کلمات الله العلیا علیهم السلام اند آنها الی یوم القیامه محفوظ اند بعضی از آیت مبارکه انا نحن نزلنا الذکر وانا له لحافظون پاره چهاردهم سوره الحجر در عدم تحریف قرآن استدلال میکنند آنها غور نمی کنند که ذکر حقیقی رسول الله محمد عربی فداه روحی است که در شان آنجناب صلعم میفرماید قد انزل الله الیکم ذکرا رسولا یتلوا علیکم آیات الله مبینات لیخرج الذین آمنوا وعملوا الصالحات من الظلمات الی النور پاره بیست و شتم سورة الطلاق پس هرگاه معلوم شد بالنص که ذکر هم پیغمبر صلعم باشد و معلوم شد که اهل الذکر میباید که آل رسول صلعم باشند نه غیر ایشان و آنها حضرات ائمه معصومین اند که کلام الله ظاهری هم بزبان حضرات کلمات الله بالنبی و بهمین اهل الذکر محفوظ است این است که تمامی عباد مامور گشت که از بهمین حضرات کلمات الله و اهل الذکر بپرسند تا سوال نموده باشند نه از غیر ایشان فان غیرهم قد ضلوا واضلوا مشیر است بانیمام آیت مجیده فاسئلوا اهل الذکر ان کنتم لا تعلمون پاره ۱۴ سورة النحل و نیز در حق ایشان آمده است و نیز میفرماید بل هو آیات بینات فی صدور الذین اوتوا العلم بهرحال قابل ذکر نکته اینست که حق تعالی میفرماید لا تبدیل لکلمات الله ولکن لا تغییر لکلمات الله نمیگوید چه معلوم است که تغیر متعلق بصفات دانا تبدیل متعلق بذات میباشد ازین ثابت میشود که امام باطل قرار میدهند صفات ذاتی امامت و ما پیدا کرده نمیتوانند ازین یک مسئله ضروری دیگر هم واضح شد که هرگاه بنص مذکور تبدیل کلمات الله نمیتوانند شد پس نسخ در کلام الله چه معنی دارد پس باید دانست که هرگاه از کلمات الله احکام او نواهی مراد گرفته شود البته در بصورت نسخ از نص قرآن ثابت میشود لقوله تعالی ما ننسخ من آیة او ننسها نات بخیر منها او مثلها الم تعلم ان الله علی کل شیء قدیر پاره اول سوره البقره اگرچه نسخ یک معنی و تبدیل معنی دیگر میدارد که نقیض یکدیگر نمیتوانند شد لاکن علاوه براین کوشیم که لا تبدیل لکلمات الله متعلق بعباد است که کسی بر تبدیل کلمات الله مقتدر نتواند شد و اما آیت ما ننسخ من آیة متعلق بیزدان پاک عزوجل است که بمقتضای مصلحت و حکمت بالغه کامله نسخ آیتی میکند شیخ ابو علی گفته است نسخ الاتیان بالثانیة بدل الاولی مکانها و نسخها الامر بضدها و نسوها تاخیرها و ازالتها بالابدال اخری مکانها و منسوها ما ذهب بحفظها عن القلوب والمعنی ان کل آیة نذهب بها ما توجبه الحکمة وتقتضیه المصلحة من ازالة لفظها وحکمها معا او من ازالة احدهما الی بدل او لا الی بدل نات بخیر منها للعباد او بایة مثلها اجوز للثواب او مثلها لاکن هرگاه کلمات الله العلیا مراد گرفته شوند پس انتهاے تبدیلی آنها بموت از نسخ تغییر نتوانند شد هرچند این معنی

نکات ثمینه عجیبه در تحقیق کلمات الله

حقایق عجیبه و معنی کلمات الله العلیا مطابقت آیات شریفه قرآنیه

دقایق غریبه عقلیه مطابقت ذوالاسرار نقلیه قرآنیه متعلقه کلمات الله العلیا

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اگر غنیم بنا بر بیان صحت آیت نسخ است و اگر نه این کلمات الله العلیا علیهم جمیعا شهدای راه خدایند و ایشان بعد از شهادت و موت ظاهری هم در حقیقت مرده نمیباشند بلکه زنده اند و نعمات ابدی رزق میخورند و لقوله تعالی ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احیاء عند ربهم یرزقون پاره چهارم سوره آل عمران مؤید و مصدق همین معنی کلمات الله العلیا علیهم السلام تواند بود آیت مجیده الیه یصعد الکلم الطیب والعمل الصالح یرفعه پاره بیست و دوم سوره فاطر مراد از کلم الطیب انبیاء و اوصیاء برحق میباشد ابن شهر آشوب از امام صادق آل محمد علیهم السلام آورده است که آنجناب علیه السلام فرمود مشیرا الی صدره که مراد ولایت ما اهل بیت عصمت و طهارت میباشد و اقرار بامامت ما اهل البیت پس کسیکه به امامت و ولایت ما معترف نیست هیچ عملی از اوالی الله صعود نمیکند و نه مقبول بارگاه او میشود از این آیت ثابت میشود که کلمات طیبات الی الله صعود میکنند یعنی اجساد مطهرات انبیاء و اوصیا علیهم السلام الی السماء صعود مینمایند چه بوجه نورانیت و لطیف میباشند و آنچه لطیف باشد بسوی عالم بالا صعود میکند مثلا هوا هر قدر لطیف و صاف و رقیق باشد بسوی بالا میرود و هوای غلیظ بجای آن زبر آید همچنین است خاصه نور که بسوی بالا میل کند علو ذات او مقتضی علو مکان او میباشد اگرچه تصرف او بالا و پائین بالسویه باشد مثلا نور آفتاب که ذره هم مناسبتی به ذوات مقدسه کلمات الله العلیا نمیدارد اما جرم نورانیت او بالسویه در عالم علوی و سفلی موثر و مضی میباشد پس نورانیت کلمات الله العلیا که علت ایجاد آن و سائر معلولات باشد چگونه در عالم علوی و سفلی متصرف و موثر نبوده باشد و از اخبار و آثار هم چنین مستفاد میشود که اجساد مطهرات ایشان علیهم السلام زاید از سه روز در زمین باقی نمیباشند پس از سه روز بر آسمان منتقل میشوند بلکه در حال حین حیات به آسمان برده شوند مثلا در حق ادریس علیه السلام فرموده است و رفعناه مکانا علیا پاره شانزدهم سوره مریم و در حق عیسی علیه السلام میفرماید انی متوفیک و رافعک الی پاره سوم سوره آل عمران و در حق حضور اقدس نبوی فداه روحی میفرماید سبحان الذی اسری بعبده لیلا من المسجد الحرام الی المسجد الاقصی الذی بارکنا حوله لنریه من آیاتنا پاره پانزدهم سوره بنی اسرائیل و همچنین حدیث معراج شاهد است که حضور انور صلعم دیگر انبیاء علیهم السلام را در آسمانها ملاقات کرد و به آنها تمام بجماعت ادا فرمود اقول شبهه نرود که نص الیه یصعد الکلم الطیب کلمات الله را بسوی خود خواستن را دلیل جسم باری قرار دهند چه منشی بر اظهار شرافت و مرتبه کلمات الله علیهم السلام است اصل آنست که آسمان محل برکت و محل رحمت رحمان است پس صعود ایشان الی السماء را بالیه یصعد تعبیر فرمود چنانکه روح را بسوی دماغ مناسبت و تعلقات بیشتر است بمقابله سایر اعضاء همچنان بلا تشبیه آسمان چونکه محل برکت و رحمت بمقابله عالم سفلی بیشتر صعود الی السماء را بسوی خود منسوب فرمود و اما صعود اعمال بسوی آسمان باینوجه میشود که مطابق فرامین کلمات العلیا علیهم السلام بجای آورده میشوند چه معلوم است هر عملی که بغیر سروی کلمات الله العلیا علیه السلام بجای آورده شود به اجابت مقرون نمیشود چنانچه از نص آیت ثابت میشود ولولا کلمة الفصل لقضی بینهم وان الظالمین لهم عذاب الیم ترى الظالمين مشفقين مما كسبوا وهو واقع بهم والذين امنوا وعملوا الصالحات لهم روضات الجنات در اینجا از کلمة الفصل امام علیه السلام مراد است علی ابن ابراهیم نیز در تفسیر خود مثل این فرموده است همچنین است آیت دیگر ان الذین حقت علیهم کلمة ربك لا یومنون ولو جاءتهم کل ایة حتی یروا العذاب الالیم اگرچه مفسرین گفته اند که از کلمه مراد وعد یا وعید خدا یتعالی است لاکن علی ابن ابراهیم از طرق اهل البیت علیهم السلام آورده که این آیت در حق عتی نازل گشته که از امامت علی ابن ابیطالب انکار کرده بودند همچنین است آیت مجیده ام یقولون افتری علی الله کذبا فان یشا الله یختم علی قلبك ویمح الله الباطل ویحق الحق بکلماته انه علیم بذات الصدور کلینی بسند معتبر از امام باقر العلوم علیه السلام روایت کرده است که خدا تعالی دشمنان خود را گفت که دوستان شیاطین بودند و تکذیب پیغمبر کردند و از فرامین آنجناب انکار میکردند قل ما اسئلکم علیه من اجر وما انا من المتکلفین یعنی ای محمد صلعم بگو من از شما فقیرانرا که من در مودت و محبت اهلبیت میباشد از شما خواهان نیستم چه من میدانم که شما آنرا قبول نخواهید کرد و من تکلیف کننده نمیباشم یعنی چیزی را که شما با و رنگ دیده و نه شما اهل آن میباشید من از شما مزد آنرا خواهان نیستم پس آنگاه منافقین میگفتند با جناب خود که آیا پس خود محمد صلعم را که ما را بمیت سال در حکم خود مقهور گذاشت و حال میخواهد که اهل بیت خود را سردار بر ما قرار دهد انهم ساخته و پرداخته خود آنجناب صلعم میباشد در این امر بر گردن الله ما گرو نگشته است اگر آنجناب صلعم بمیرد یا کشته شود خلافت را از ما از اهل بیت علیهم السلام خواهم گرفت پس حق سبحانه و تعالی جل جلاله خواست که حبیب خود را از عندیات ایشان مطلع بفرماید این است که گفت فان یشا الله یختم الخ و همچنین جای دیگر میفرماید واذ یعدکم الله احدی الطائفتین انها لکم وتودون ان غیر ذات الشوکة تکون لکم

در یصعد الکلم الطیب هم از کلام ائمه معصومین مراد اند

بعض نکات در صعود انبیاء علیهم السلام بسوی آسمان

از آیه ولولا کلمة الفصل ائمه طاهرین مراد اند

حقت علیهم کلمة ربك علی امامت علیه السلام است

مراد از یحق الحق بکلماته قائم آل محمد است که احقاق حق و ابطال باطل می کند

WWW.MAARIF.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ویرید الله ان یحق الحق بکلماته ویقطع دابر الکافرین یحق الحق ویبطل الباطل ولو کره المجرمون پاره ۹ سورة الانفال یعنی ویاد کنید آنرا
که وعده داد شما را خدا یکی از دو گروه یا کاروان یا لشکر کافران که آن طایفه شما راست وشما دوست میدارید آنکه غیر خداوند شوکت وسلاح یعنی کاروان
باشد شما را چه شنیده اید که در کاروان چهل سوار بیش نیست و این لشکر کفار نهصد و پنجاه مرد اند پس شما آسانتر را میخواهید ومیخواهد خداوند استعمال
آنکه ثابت گرداند حق را بکلمات خود ویبرد و برکند بنیاد کافران را متاصل سازد معاندان را تا ظاهر کند دین اسلام را به قتل ایشان یا نصرت دهد پیغمبر صلعم
خود را و ذلیل گرداند کفر را یا ضعیف سازد امر شرک را واگرچه نخواهند و کاره باشند آنرا کافران **علی ابن ابراهیم** در ذیل این آیت مجیده نگاشته روایت
او آورده است که مراد از کلمات حضرات ائمه معصومین از اهل بیت طاهرین میباشند و **عیاشی** از جابر روایت کرده است که حضرت امام
باقر العلوم علیه السلام فرمود که کلمه خدا در بطن آیت علی ابن ابیطالب علیه السلام است ومراد از کافرین بنی امیه میباشند و از حق مراد حق آل
محمد علیهم السلام است که در زمانه قایم آل محمد ایشان را خواهد رسید و از بیطل الباطل نیز مهدی آخر الزمان مقصود است و **مجلسی** علیه الرحمة
نیز در کتاب **حیات القلوب** جلد سویم صد ۱۷۲ مینویسد که ظاهر آیت مجیده موافق روایت علی ابن ابراهیم است که عمده فتح بدر بر دست حق پرست حضور
ختمی مآب وجناب ولایت مآب علیهم السلام واقع شد و **همچنین** است آیت فانزل الله سکینته علی رسوله وعلی المومنین والزمهم
کلمة التقوی پاره ۲۶ سورة الفتح یعنی پس فرو فرستاد خدا تعالی آرام ووقار خود را بر پیغمبر صلعم خود وبر مومنان وثابت داشت مومنان را بر
کلمه التقوی اگرچه بعضی از کلمة التقوی مراد کلمه شهادت گرفته اند ولاکن در اصل مقصود از این کلمة التقوے همان کلمه حقیقی که مکرر مسفرموده انا
کلام الله الناطق چه کلام الله الناطق کلمة التقوی است که مومنین تمسک او به اتقاء وتقوے وپرهیزگاری میسازند و یا مومنین را تقوی
وپرهیزگاری یاد میدهند وجه امیر المومنین امام المتقین لقب او را گردیده و از اخبار و آثار ائمه اطهار علیهم السلام ثابت میشود که از کلمة التقوی
ولایت امیر المومنین علیه السلام مراد میباشد چنانچه **شیخ مفید** علیه الرحمة از امام محمد باقر علیه السلام آورده است که حضور نبوی صلعم فرمود به
درستیکه خدا تعالی با من عهد کرد و گفتم پروردگارا برای من بیان کن بفرمود بشنو گفتم میشنوم بفرمود اکتب من محمد صلعم بدانکه علی رب
وعلامت راه هدایت است وپیشوا و مقتدای دوستان من وتو میباشد و بقوت میرسد کسیکه اطاعت کند مرا و علی کلمه ایست که لازم کرده شده
است برای متقیان دوست او دوست من است و دشمن او دشمن من میباشد و در کتاب **الخصال** از حضور اقدس نبوی فداه روحی آورده است
که در خطبه فرمود مائیم کلمة التقوی و در کتاب **التوحید** گفته که جناب امیر المومنین نیز در خطبه فرموده است که مائیم عروة الوثقی و کلمة التقوی و
همچنین در جای دیگر میفرماید فتلقی آدم من ربه کلمات فتاب علیه انه هو التواب الرحیم اینجا نیز از کلمات رب که به آدم علیه السلام
القا شد مراد اسماء محمد و آل محمد علیهم السلام میباشند چنانچه در **جمع الجوامع** فی باب جامع الدعا سیوطی روایت کرده است کلما تلقی آدم
علیه السلام را ملقین شد این بود اللهم بحق محمد وآل محمد تب علی انک انت التواب الرحیم و **حافظ ابو نعیم** نیز در حلیه عینا بهمین
الفاظ ذکر فرموده است و سیوطی در تفسیر **در منثور** از ابن نجار و او از ابن عباس روایت کرده که ما امی پیغمبر صلعم را پرسیدیم از کلماتی که
من الله به آدم علیه السلام القا شدند پیغمبر صلعم فرمود سئل بحق محمد وعلی وفاطمة والحسن والحسین الا تبت علی فتاب علیه و در
فردوس الاخبار ماضل دیلمی و در تفسیر **در منثور** سیوطی از امیر المومنین علیه السلام روایت کرده است که آنجناب علیه السلام حضور نبوی صلعم را پرسید
از کلماتی که بآدم علیه السلام القا شد چه بود پیغمبر صلعم فرمود بعد از آنکه آدم علیه السلام بارض هند و حوا بجده و ابلیس به میسان و مار به اصفهان نازل گردید
آدم صد سال بر خطیئه خود گریست ندا از خدا آمد که بخوان این کلمات را که توبه ترا قبول خواهم کرد قال اللهم اسئلک بحق محمد وآل محمد سبحانک
لا الٰه الا انت عملت سوء وظلمت نفسی فاغفر لی انک انت الغفور الرحیم اللهم انی اسئلک بحق محمد وآل محمد سبحانک
لا الٰه الا انت عملت سوء وظلمت نفسی فتب علی انک انت التواب الرحیم فهؤلاء الکلمات التی تلقی آدم و در **طبرانی** در
معجم صغیر و **حاکم** در مستدرک و **ابن عساکر** در مسند و **سیوطی** در تفسیر **در منثور** و حافظ **ابو نعیم** در دلایل النبوة و **بیهقی** در دلایل خود از ابن انباط
روایت کرده اند که آدم علیه السلام گفت اسئلک بحق محمد والا غفرت لی الی قوله یا رب لما خلقتنی و در تفسیر **در منثور** از
ابن المنذر و او از امام محمد باقر علیه السلام قریب بهمین مضمون روایت کرده است و در مناقب **ابن مغازلی** شافعی از ابن عباس روایت کرده است که از
حضرت رسول صلعم سوال کردند از کلمات آدم که سبب آن توبه او قبول شد کدام اند آنجناب صلعم فرمود سئله بحق محمد وعلی وفاطمة والحسن
والحسین الا ما تبت علی فتاب علیه و در **مودة القربی** شافعی و نطنزی در **خصایص علویه** از ابن عباس روایت کرده اند که ملخصا اینجا ذکر
کنیم بعد از اسجاد ملائکه آدم علیه السلام را عجب روی داد و گفت خداوندا آیا خلقی دوست تر از من آفریدی حق تعالی فرمود آری هرگاه وجود

مراد ازواج مهم کلمة التقوی علی ابن ابیطالب است

احادیث متفقه فریقین کلماتی که بآدم القاشد اسماء خمسه اهل عبا بودند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ایشان در عرصه موجود مراد نمیبود ترا نمیآفریدم پس آدم بدیدار ایشان مشغول نمود ملائکه در ارتفاع حجاب عرش مامور گردیدند پس آدم تمثال خمسه طیبه از نهایت محمد صلعم را به قبال عرش دیدار نمود پرسید ایشان کیستند وحی شد که این محمد رسول من است و دیگر علی امیر المومنین ابن عم پیغمبر منست که این را وصی با گردانیدم و دیگر فاطمه دختر پیغمبر منست و دیگر حسن و حسین دو پسران علی اندای آدم ایشان اولاد تو اند آدم بآن نهایت متنعم و مسرور گشت پس هر گاه که آدم ترک ادبی کرد گفت یا رب اسئلك بحق محمد و علی و فاطمه والحسن والحسین لما غفرت لی فغفر الله له **نظری** در روایت دیگر بسند مجاهد روایت نقل کرده است ان الکلمات التی تلقاها ادم من ربه اللهم بحق محمد وعلی وفاطمة والحسن والحسین الا تبت علی فتاب الله علیه و زیاده بر اول کرده است فلما اهبط ادم الی الارض صاغ خاتما فنقش علیه محمد رسول الله وعلی امیر المومنین ویکنی ادم بابی محمد **اقول** از اکثر احادیث خاصه و عامه ثابت میشود که سلیمان علیه السلام را همین انگشتر خدا تعالی عطا فرمود که برکت آن همه عالم مسخر او گردید ملاعین در **معارج النبوت** فصل دویم باب اول آورده است در بشارت ملائکه و انبیاء در حدیث طویل که ملخصا ایراد میشود چون از خداوند جلیل مامور شد بملازمت آدم و حوا تا در سیاحت آدم را از غرائب بهشت اطلاع دهد چونکه ایشان در ورق اشجار و دیوار بهشت صور تهای خود را مشاهده کردند قدری عجب ایشان را روی داد و در عین سیاحت بقصری زرین رسیدند که ریزه های آن از درو اخضر بود درون قصر تختی از یاقوت احمر و بالای آن قبه از نور بود و بر آن تخت دختری انور از نور اختر در غایت صباحت و ملاحت و نهایت حسن و جمال نشسته بود و حوریان دور او را گرفته بودند آن دختر تاجی مکلل بر سر و دو گوشواره در گوش از گوهر یا از یاقوت سرخ و سبز داشت و قلاده و حلقه بند از نور انور در حلق داشت ایشان بعد از مشاهده گفتند خدا وندا این چه صورت باشد از مصدر جلال رب المتعال خطاب رسید ای آدم این صورت تمثال فاطمه زهرا دختر محمد مصطفی صلعم باشد اما تاج کنایه از پدرش محمد مصطفی صلعم است و دو گوشواره کنایه از دو پسرش و قلاده گردن کنایه از شوهرش باشد پس آدم علیه السلام سر بلند کرد در خانه دید که پنج دروازه دارد بر هر دروازه از نور نوشته دیدانا المحمود وهذا محمد و بر دروازه دیگر نوشته دیدانا الاعلی وهذا علی و بر دروازه سویم دیدانا الفاطر وهذه الفاطمة و بر دروازه چهارم نوشته دیدانا المحسن وهذا حسن و بر دروازه پنجم نوشته دیدانا الاحسان وهذا حسین پس جبرئیل گفت ای آدم این اسامی مبارکه بخاطر داری که روزی خواهد رسید که تو بتذکار آنها محتاج خواهی شد پس آدم علیه السلام بسبب ترک اولی تا سه صد سال گریست آنگاه هاتف غیبی کلمات مبارکات را او را یاد گردانید آنوقت آدم علیه السلام گفت یا محمود و یا علی الاعلی و یا فاطر و یا محسن و یا منك الاحسان اسئلك بحق محمد وعلی وفاطمه والحسن والحسین ان تغفر لی وتقبل توبتی بالفوز آنگاه از مصدر جلال الهی خطاب آمد اگر بخشش تمامی مجرمان ذریت خود میخواستی البته بیرکت این اسامی مبارکه همه ایشانرا مغفرت میکردم و مؤید همین مرام است آیت و تقت سبقت کلمتنا لعبادنا المرسلین انهم لهم المنصورون وان جندنا لهم الغالبون **ابن شهر آشوب** از امام صادق آل محمد آورده است که مراد از کلمتنا ما ئیم اهل بیت طاهرین **مجلسی** علیه الرحمه آورده است که معصوم علیه السلام فرمود مراد از ولایت ما اهل البیت علیهم السلام است که بر پیغمبران عرض شده بود وانهم لهم المنصورون جمله متعلقه باشد یا اینکه مراد آنست که نصرت ما هم در ین نصرت داخل است که حق تعالی وعده آن کرده است چه نصرت دیاری و مددکاری ما اهل البیت عین نصرت پیغمبر صلعم باشد و حق تعالی ما را در آخر زمان قایم آل محمد علیهم السلام بر دشمنان نصرت خواهد داد و از دیگر **مویدات** همین مرام است آیت وجعلها کلمة باقیة فی عقبه لعلهم یرجعون **سدی** و **ابن** کلمه باقیه آل محمد اند و از حضرت امام باقر و حضرت امام صادق علیهم السلام مرویست که این آیت در سید الشهدا از امام حسین علیه السلام جاری شد چه عوض شهادت آنجناب علیه السلام را چیزی من الله عطا شد الشفاء فی تربته واجابة الدعا تحت قبته والامامت فی ذریته والشفاء فی امة جده پس بطرف امامت در ذریت آنجناب بودن اشاره است کلمه باقیه فی عقبه چه گفتیم و از تمام این مبحث ثابت شد که مراد کلمه الله امامت و ولایت ایشان علیهم السلام است از **امیر المومنین** علیه السلام مرویست که در مورد حضور نبوی صلعم عقب ابراهیم بود و من عقب هر دو میباشم

اشکال با وجود در آیات قرآن لفظ کلمه الله را بمعنی نبوت و امامت و ولایت تعبیر کردن حمل بر غیر معنی موضوعی باشد چه در نفس قرآن این معنی از لفظ کلمه الله تعبیر نشده پس استدلال باحادیث و اثبات آنمعنی افاده تاویل کند نه حقیقت **جواب** اصل آنست که معترض بنا بر جهه این اعتراض کرده است زیرا که در نفس قرآن این کلمه برای نبی استعمال گشته عدم تدبر معترض در آیات قرآن سبب صداقت وحقیت او نمیتواند شد لقوله تعالی اذ قالت یا مریم ان الله یبشرك بکلمة منه اسمه المسیح عیسی ابن مریم وجیها فی الدنیا والاخرة و من المقربین پاره سویم سوره ال عمران یعنی وقتیکه گفتند فرشتگان ای مریم بدرستیکه خدا تعالی مژده میدهد ترا به کلمه از و که نام آن کلمه الله

در بهشت و بدن آدم شاه پنجتن و شفیع آوردن سماء مقدسه مبارکه ایشان را

بیان آنکه در آیه سبقت کلمتنا هم مراد امام معصوم علیه السلام است

جواب اشکال بنصب آیات لفظ کلمه الله در اصطلاح قرآن هم معمول است

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

مسیح لقب است و اسم آن عیسی میباشد وجیه است در دنیا بطاعت یا بنبوت یا بخلوق گشتن بی پدید برفع او الی السماء و یا به نصرت دین محمد صلعم در آخر الزمان یا بقتل دجال و نیز وجیه است در آخرت بشفاعت یا بعلو درجه و از نزدیک گردانیده شدگانست بکرامت خدا تعالی پس ازین آیت مجیده بصریح العباره دون التلویح و الاشاره ثابت گردید که کلمة الله بنص صریح نفس قرآن اسم عیسی مسیح ابن مریم است اما وجه اینکه چرا عیسی را بکلمة الله نامیدند وجوه مختلفه بمحل خود ازین تفسیر مذکور شما حیاج بتکرار نیست مقصود اینجا ذکر همین قدر بود که از نفس آیت ثابت است که کلمة الله اسم معصوم است نبی باشد یا وصی نبی پس استعمال کلمة الله در انبیاء و ائمه معصومین مطابق اصطلاح قرآن اطلاق در معنی حقیقی است نه تجوزی پس اعتراض معترض بی محاست قطعاً مردود اینرام است آیت دیگر انما المسیح عیسی ابن مریم رسول الله و کلمته القاها الی مریم و روح منه الخ پاره ششم سورة النساء یعنی جز این نیست که مسیح عیسی پسر مریم است فرستادهٔ خدا تعالی است و کلمهٔ او میباشد که بمریم فرستاده شد و روحی است از جانب او پس ثابت شد که عیسی علیه السلام روحیست صادر شده از حق سبحانه بی توسط اسباب ازین آیت هم بوضاحت تمام ثابت شد که عیسی در اصطلاح قرآن موسوم بکلمة الله است پس هرگاه این مدعیان عمل بالقرآن درین هر دو آیت تسلیم دارند که کلمة الله بصراحت نص اسم مسیح عیسی بن مریم است پس این مدعیان مودة القربی از کلمة الله بودن آل رسول و ائمه ما احتجاج بقول چرا انکار مینمایند چه ایشان را معلوم نیست که علی و آل علی بهزار درجه بیشتر از عیسی عند الله وجیه فی الدنیا و الاخره میباشند پس همین قدر کافیست برای فضیلت ایشان که همین کلمة الله عیسی علیه السلام در آخر الزمان با مهدی قایم آل محمد علیهم السلام بدلالت احادیث فریقین اقتدا خواهد کرد بیبین تفاوت ره از کجاست تا بکجا؛ کلمة الله عیسی علیه السلام آنوقت مهدی قایم آل محمد را پیشوای خود قرار میدهد و سلامیان کلمه گویان جدایشان مسیح را کلمة الله میدانند اما همینکه ذکر فضیلت آل رسول در میان آمد اگرچه از قرآن باشد یا حدیث متفق بس اعتراض شروع شد ایشان عداوت خاندان رسالت را مودة القربی تصور میباشند واقعیت حالت این نامسلمانان را اظهار کرده است کسیکه گفته که فرنگستان آنچه مسلمان کردند قاتلان امیر المومنین و ابی عبد الله الحسین هم مدعیان اسلام بودند که ریختن خون امام عصر را مباح گردانیدند پس هرگاه این مسلمانان از کلمة الله بودن ائمه معصومین انکار کنند محل عجب نتواند بود چه در حقیقة ایشان از حقیقت کلمات الله العلیا واقف نیستند ایشان پس در همان معنی نحوی محدود مانده و ما در اینمقام مطابق نحو تعریف کلمه نوشته مطابقت آن بحقیقت ثابت میکنیم پس بدانکه نحویین مینویسند الکلمة لفظ وضع لمعنی مفرد و هی ملحوظة فی ثلاثة اقسام اسم و فعل و حرف لانها اما ان لا تدل علی معنی فی نفسها و هو الحرف او تدل علی معنی فی نفسها و یقترن معناها باحد الازمنة الثلاثة و هو الفعل او تدل علی معنی فی نفسها و لم یقترن معناها بها و هو الاسم فعل الاسم کلمة تدل علی معنی فی نفسها غیر مقترن باحد الازمنة الثلاثة اعنی الماضی و الحال و الاستقبال و یسمی اسما لسموه علی قسمیه لا لکونه وسما علی المعنی فحد الفعل کلمة تدل علی معنی فی نفسها دلالة مقترنة بزمان ذلک المعنی کضرب و مثال الحرف کلمة لا تدل علی معنی فی نفسها بل تدل علی معنی فی غیرها نحو من فان معناها الابتداء و هی لا تدل علیه الا بعد ذکر ما منه الابتداء کالبصرة و علامته ان لا یصح الاخبار عنه و لا به و لا یقبل علامات الاسماء و لا علامات الافعال و للحرف فی کلام العرب فوایل کربط بین الاسمین و یسمی حرفا لوقوعه فی الکلام حرفا ای طرفا اذ لیس مقصودا بالذات مثل المسند و المسند الیه پس بغور ملاحظه کن که چگونه منطبق میشود بمع اقسامش بر حضرات ائمه معصومین علیهم السلام توضیح این اجمال آنست که کلمات الله حقیقی نیز بر سه قسم میباشند از همه اعلی اسم است و وجه تسمیه اسم به اسم از جهة سمو و علو برای هر دو قسم آن همچنین در کلمات الله حقیقی اسم محمد مصطفی میباشد که سمو و علو مرتبش بر همه مخفی نیست بدلیل آنکه حضرت حق سبحانه او را بکلمة علیا در قرآن یاد فرموده است و در والسماء رفعها نیز مراد وجود محترم حضور اقدس است چه سماء نیز از سمو مشتق است از وجه بلندی و علو آن و از جهة رفع مقام و علو مدارج بر همه آنجناب صلعم را به سماء تعبیر فرموده است و در کلام اسم عقب ذکر میشود چون جانشین دیگر همچنین وجود حضور محمد صلعم بمنزله اسم است در کلمات الله حقیقی از همه انبیاء عقب آمده است و علی ابن ابیطالب بمنزله فعل است در کلمات الله حقیقی چه معلوم است که فعل اثر اسم میباشد همچنین علی مرتضی علیه السلام نیز اثر پیغمبر فرزند اجمار وحی است و اما فاطمه بنت رسول الله صلعم در کلمات الله حقیقی بمنزله حرف است چه او بیک طرف است نه بمنزله اسم است و نه بمنزله فعل است به این معنی که نه در درجه نبوتست و نه در درجه امامت البته فایده حرف که ربط و بیان اسم و فعل باشد در او موجود بود چه بوجود آن معصومه دریای نبوت محمدی را با دریاے ولایت علوی علیهم السلام ربط حاصل شد غرض کسی که قلب سیاه دارد در عرفان حقیقة کلمات الله العلیا بالضرورت چشم و نابینا است پس چنانکه در اینجا نابینایند در آخرت نیز اعمی محشور شوند آنگاه بگویند لم حشرتنی اعمی و قد کنت بصیرا خداوندا من در دار دنیا بینا بودم چرا در اینجا نابینا محشور فرمودی حضرت حق عز و جل فرماید کذلک اتتک آیاتنا

بیان کلمة الله بودن نام عیسی بنص قرآن با کلمة الله بودن ائمه علیهم السلام چرا در محل اعتراض باشد

بیان تعریف کلمه از علم نحو و تطابق آن بر محمد و آل محمد علیهم السلام

بیان انکه کلمات الله العلیا در بطن مادر قبل از ولادت و از شهادة تکلم کنند قرآن میکنند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

فنسیتها فکذلک الیوم تنسی پھانکہ آمدہ دنیا برآیتو آیتہا یمن کہ محمد وآل محمد باشد وتو آنہا را آنجا فراموش کردی ہمچنان تو نیز در اینجا فراموش کردہ شدی وہرگاہ کسی بدیدہ حق بین وقلب بقین در حقیقت این کلمات اللہ العلیا نظر کند البتہ داند کہ بس آنہا در صورت بشر ند اما حقیقت آنہا بشر نیست ایشان فانی للہ بودہ از فرق تا کف پائے کلمات اللہ ناطقہ بودہ اند حضرت امیر المومنین کہ میفرمودہ است انا کتاب اللہ الست مشیرا الی کتاب اللہ ھذا کلام اللہ الصامت وانا کلام اللہ الناطق این است کہ این کلمات اللہ قبل از ولادت وبعد از شہادت بر نوک نیزہ ہم تلاوت کلمات میکردند جمادات ونباتات ظاہری برای ایشان فرق نمیکند ہرگاہ امیر المومنین علی مرتضی علیہ السلام قبل از ولادت در بطن مادر تلاوت کلام میکرد چہ جائیکہ فرزند دلبندش سید الشہداء علیہ السلام پس از شہادت بر نوک نیزہ تلاوت کلام اللہ میکرد پس ایشان اسم باسمی کلمات اللہ العلیا بودند در روایت ابن مردویہ ابن ابی حاتم شاہد است کہ شنیدم حسین ابن علی علیہما السلام بر نوک نیزہ تلاوت میفرمود آیت احسبت ان اصحاب الکہف والرقیم کانوا من ایاتنا عجبا ابن عساکر از منہال ابن عمرو آوردہ است قال اما واللہ رایت راس الحسین حین حمل وانا بدمشق وبین یدیہ الناس رجل یقرا سورۃ الکہف حتی بلغ قولہ تعالی ام حسبت ان اصحاب الکہف والرقیم کانوا من ایاتنا عجبا فانطق اللہ الراس بلسان ذرب (فصیح) فقال عجب من اصحاب الکہف قتلی وعملی کذا نقلہ فی سر الشہادتین وکتب مقاتل بتفصیل تمام تحقیق ایزام معلوم خواہد شد وبیقام بس ہمینقدر کافی است والعالم بحث رابع قال انما انا بشر مثلکم یوحی الی بدانکہ بشر انسان باشد واحد وجمع وتذکر وتانیث درین مساوی بود وگاہ است کہ تثنیہ میاید وبرجاء التنزیل بشرین مثلنا وجمع نیز بشر آمدہ است وہو الحق اما وجہ تسمیہ بشر بشر بوجہ ظہور او میباشد قال تعالی لواحۃ للبشر ماخوذ است از بشرہ کہ ظاہر جلد بدن میباشد در کلیات ابو البقا گفتہ است البشر ہو علم لنفس الحقیقۃ من غیر اعتبار کونہا مقیدۃ بالشخصات والصور والرجل اسم لحقیقۃ معتبرۃ معہا تعینات وصور حقیقیۃ فالمتبادر فی الاول نفس الحقیقۃ وفی الثانی الصورۃ یعنی بشر علم است برائے نفس حقیقت بدون اعتبار بودن آن مقیدہ بشخصات وصور وامارجل اسم است برائے حقیقت کہ معتبر است بآن تعینات وصور حقیقۃ پس در اول نفس حقیقۃ متبادر میشود ودر ثانی صورۃ متبادر گردد ودر قاموس میگوید البشر محرکۃ الانسان ذکرا او انثی واحدا او جمعا لخ وبشرا سویا فاما ترین من البشر احدا وقد یثنی لخ وبشرین ولجمع علی ابشار و اما وحی مصدر وحی الیہ یحی من باب وعد واوحی لہ بالالف مثلہ وجمعہ وحی واصل آن فعول است مثل فلوس وپس از ین غالب شد لفظ وحی در آنچہ بسوی انبیاء علیہم السلام القا میشود از جناب خدا تعالی در قاموس گفتہ است الوحی اشارۃ والکتابۃ والملکۃ والرسالۃ والالہام والکلام الخفی وکلما القیتہ الی غیرک انتہی اما تکلم الٰہی بحضرات رسلین بچند طریق میباشد چنانکہ فرمودہ وما کان لبشر ان یکلمہ اللہ الا وحیا او من وراء حجاب او یرسل رسولا فیوحی باذنہ ما یشاء انہ علی حکیم یعنی ممکن نیست برائے انسان کہ کلام کند خدا تعالی با او مگر بکلام خفی یا از پس پردہ یا بفرستد فرشتہ را پس نازل کند بحکم خدا آنچہ حضرت حق خواستہ ہر آئینہ خدا بلند رتبہ حکمت است ومیفرماید یا بنی انی اری فی المنام انی اذبحک یعنی ابراہیم خلیل علیہ السلام فرمودای اسمعیل پسر من ہر آئینہ در خواب دیدہ ام کہ ترا بجای بزنم اسمعیل علیہ السلام گفت یا ابت افعل ما تومر الایۃ یعنی ای پدر بکن آنچہ را کہ تو مامور بآن شدہ اقول جملہ ما تومر دلیل جلیل است بر آنکہ در خواب دیدہ ومن عند اللہ بر آن مامور گردیدہ در تکلم الٰہی شامل است اما علماء اسلام کہ وحی را بر چہار قسم گفتہ اند غالبا ازان ہمین چہار طریق مذکورۃ الآیات بودہ باشد مثل آنکہ فی قولہ الا وحیا القاء قلبی بلفظی داخلست کہ در حدیث آمدہ نفث فی روعی ان نفسا لن تموت حتی تستکمل اجلہا ورزقہا فاتقوا اللہ واجملوا فی الطلب یعنی دمید در دل من خدا تعالی در قلب من کہ ہر آئینہ ہر نفس نخواہد مرد تا آنکہ مدت عمر خود و رزق خود کامل وتمام سازد ودر این القاء قلبی معنوی شامل است چنانچہ میفرماید ان ھو الا وحی یوحی ونیز حقیقتی از حقایق بر نبی بنابر قوت آیہ مکشوف گردد بدینمعنی کہ نظریات را مثل بدیہیات بشناسد واین قسم سویم است واما چہارم آنکہ آواز مبہم وبچیدہ مثل آواز مگس عسل شنود و معنایش در یابد وفی قولہ او من وراء حجاب صدای عظمی شامل است کہ مانند آہنی کہ بر سنگ بخورد وآوازی از و پیدا گردد چہ مطلق آواز بداہتہ من وراء حجاب میباشد وہم دراین قسم مثال روشنی ظاہر شدن واوازی شنیدن وصورتی ندیدن داخل است ونیز ارسال رسل غیبی در حال بیداری کلام کردن چنانکہ در شب معراج بظہور آمد ازہمین نوعست اما آواز فرشتہ شنیدن واو را ندیدن ہم دراین قسم میباشد وفی قولہ او یرسل رسولا آمدن فرشتہ بصورت انسانی وکلام کردن او بقرائت قرآن یا احادیث وتسلیہ وہم آنش بصورت خودش داخل است وفی قولہ انی اری فی المنام تمام رویای انبیاء علیہم السلام شامل ہستند ومخفی نماند کہ کلام کردن فرشتہ بحالتیکہ او را نتوانند بینند یا در صورتیکہ او را نشناسند کہ این فرشتہ است مخصوص بانبیاء علیہم السلام نیست از آیات واحادیث ثابت میشود

در بیان لغت لفظ بشر می فرماید

در بیان لغت لفظ وحی گوید

اقسام تکلم حضرت اقدس الٰہی بحضرات انبیاء ورسلین صلوات اللہ علیہم اجمعین

ملائکہ بغیر انبیا و مرسلین خطاب کردہ اند و بشارت باو دادہ اند و حدیث آن فرمودہ اند چنانکہ با حضرت سارہ و با حضرت مریم علیہا السلام کلام ملائکہ از قرآن ثابت است قال اللہ تعالی ما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی الا اذا تمنی الایہ و قال اللہ ان الذین قالوا ربنا اللہ ثم استقاموا تتنزل علیہم الملئکۃ و قال اللہ تعالی اولئک کتب فی قلوبہم الایمان وایدہم بروح منہ اما قولہ محدث بنا بر قرائت ابن عباس کما نقلہ محمد اسمعیل الدہلوی فی کتابہ درجات الائمۃ علی الصفحۃ ۳۴ و سرغش از حدیث مشکوٰۃ کہ در شان ابن خطاب این لقب در آن آوردہ اند یافتہ میشود کہ در مذہب جمہور نیز محدث در این امت بودہ اند و محدث آن است کہ ملائکہ با او سخن گویند و از نجا تفرق بین الرسول والنبی والمحدث آنچہ در حدیث آمدہ ظاہر میشود کہ فرمود نبی آنست کہ در خواب براو وحی نازل شود و او آواز فرشتہ بشنود و معاینہ بکند و رسول آنست کہ آوازی بشنود و معاینہ فرشتہ ہم نماید و در خواب ہم وحی دریابد و امام کہ آوازی بشنود و نہ بیند و ملائکہ را معاینہ نہ نماید و موید این معنی است قولہ وایدہم بروح منہ کہ برائے غیر انبیا روا دیدہ و آنہا در این امت بغیر ائمہ معصومین کہ ہم مثل انبیاء در عصمت و طہارت میباشند احدے مصداق آن نمیباشد چہ او تعالی میفرماید وما کان لرسول ان یاتی بایۃ الا باذن اللہ یعنی نبود برائے رسول فداہ روحی کہ بیارد آیتے و نشانی الا بحکم خدا و این مجز عصمت انبیاء است و ائمہ طاہرین علیہم السلام اقرب و اشبہ بانبیا صلعم اند بسبب مؤید بروح بودن ہر دو صنف انبیا و ائمہ و ہمین برہان برائے عصمت ائمہ کافی و وافی است زیرا کہ مرتبط نمیشود کہ صاحب تائید بروح ظالم و فاسق بود مگر آنکہ در عصمت ملحق بانبیا باشد چہ موردین وحی و الہام و مؤیدین و محدثین پاک از معاصی میباشند قال اللہ تبارک و تعالی وان من امۃ الا خلا فیہا نذیر یعنی ہیچ گروہی نیست مگر اینکہ در آنہا ترساننده گذشتہ است یعنی نبی و مراد از امت در اینجا مردمان ہمعصر اند کما فی الکشاف پس بدریافت رسیدہ کہ زمانی از زمان خالی از حجت خدا نماندہ است و در زمان فترت اثار نبوت سابقین بحکم وجود ایشان بودہ است پس بعد نبی ما صلعم نیز میباید کہ بمصداق ایت ہیچ امت خالی از حجت خدا نماند قطعا و نہ در اعصار غیبت تا قیامت معری خواہد ماند حال او تعالی میفرماید لئلا یکون للناس علی اللہ حجۃ بعد الرسل و این صورت حاصل نمیشود مگر بوجود ذیجود حضرت قائم آل محمد صلعم و قال اللہ تعالی وما ارسلناک الا کافۃ للناس بشیرا و نذیرا الایۃ یعنی نفرستادیم ما ترا ای محمد مگر برای تمام آدمیان بشارت دہندہ و ترساننده و این مظہر است کہ نبی ما صلعم بر عامہ عالمیان مبعوث شدہ اند و اما غرض و غایت از رسالت انبیا و رسلین بعد دریافتن اینکہ حق تعالی کلام بلاد اسطہ وحی بنوع انسان نمیفرماید از آیہ دانی ہدایہ الذین یزکون انفسہم بل اللہ یزکی من یشاء و لا یظلمون فتیلا ظاہر و باہر میشود یعنی آیا نمی بینی طرف کسانیکہ تزکیہ نفوس خود ہا می نمایند بلکہ او تعالی تزکیہ میفرماید کسی را کہ منحوم و بمقدار رشتہ ظلم نمیکند و مزکی نمودن او تعالی مردمان را در عالم اسباب منحصر بہ وحی رسالت میشود نہ بوجہ آخر چنانکہ بذکر آمد فلا محالہ برائے تزکیہ آدمیان ضرور است بیایدو از اینجاست آنچہ فرمودہ است ہو الذی بعث فی الامیین رسولا منہم یتلو علیہم ایاتہ و یزکیہم و یعلمہم الکتاب والحکمۃ پس بتحقیق آمد کہ معرفت و عبادت او تعالی بزور عقلی بلا وساطت رسول باطنی مقبول بارگاہ ایزدی نمیشود چہ تزکی و پاکیزگی از کفر موقوف بر تعلیم و ہدایت نبی است نافہم و تدبر اما حکما را در تحقیق نبوت و کیفیت نزول جبریل و القاء وحی قول آنست کہ گفتہ اند نفس ناطقہ بایدسہ صفت مجتمع باشد تا قابلیت بہ تشریف نبوت سرفراز تواند شد و ہو ان لا یسمع کلام اللہ و یری ملائکۃ اللہ و یعلم جمیع المعلومات او اکثرہا من غیر تعلم اللہ و ان یطیعہ مادۃ الکائنات باذن اللہ یانش آنست کہ نفس ناطقہ را دو گونہ قوت است قوۃ ادراک و قوۃ تحریک و ادراک بر دو گونہ است (۱) ادراک عقلی و (۲) ادراک حسی و خواص ثلثہ راجع بکمال و منتہاے سہ گانہ است چہ کمال قوت ادراک عقلی آنست کہ ہر معقلی کہ ممکن شود دیگرے را بہ تعلم و نظر در ادمنہ متناولہ حاصل باشد مر او را بہ اسرع حصول در اقصر ازمنہ بقوت حدس بدون تعلم و کمال قوت ادراک جزئی بسا قوت متخیلہ آنست کہ با آنکہ بغایت قوی باشد در نہایت انقیاد و اطاعت باشد مر قوۃ عقلیہ را بہ حیثیتی کہ ہنگام انتقاش و ارتسام نفس بصورت معقولات و اتصال وے بعقل فعال کہ مفیض علوم و کمالات است باذن اللہ تعالی و جبریل عبارت از وست قوت متخیلہ منجذب شود بسوی قوت عقلیہ بحدے کہ ہر صورتی کہ مرتسم شود در ذات نفس بعنوان تجرد و کلیت مرتسم شود بمثالی و شجرازو در قوت متخیلہ بعنوان تمثل و جزئیت پس حکایت کند متخیلہ مدرکات قوت عقلیہ را اگر ذوات مجردہ باشد بصورت شخصی از اشخاص انسان کہ افضل انواع محسوسات جوہریہ است در کمال حسن و بہا و اگر معانی مجردہ و احکام کلیہ باشد بصور الفاظ مقرونہ محفوظہ کہ قوالب معانی مجردہ است در کمال بلاغت و فصاحت و چون قطع دار تسام متخیلہ بصور مذکورہ در کمال قوت و ظہور بود ادراک آن صور را بحس مشترک بحیثیتی کہ صورت ذوات مدرک بحس بصر و صور الفاظ مدرک بحس سمع گردد و چنان مشاہدہ شود کہ شخصی در کمال حسن در برابر ایستادہ کلامی در کمال فصاحت القاء میکند و چون افاضۂ عقل فعال علوم و

قول علماء اسلام کہ وحی را بر چہار قسم منقسم نمودہ اند

در بیان معنی محدث گوید

ضرورت خلیفۃ اللہ فی الارض در ہر وقت و ہر زمان

واحکام را باذن خدا است پس شخص مرئی ملکی باشد فرستادهٔ خدا و الفاظ مسموعه کلامی باشد از خدا چنانچه در مادیات اول شخص مادی در خارج دیده شود بعد ازان تخیل شود و بعد ازان معقول گردد در مجردات ذات مجرد اول معقول شود بعد ازان تخیل گردد و بعد ازان محسوس چنانکه مادی بعد از معقول شدن اعنی صورت معقوله قایم بذات خود نتواند بود بلکه قایم باشد بنفس عاقله کذلک ذات مجرد بعد از محسوس شدن قایم بذات خود نباشد بلکه قایم باشد بحس مشترک پس جبرئیل که عبارت باشد از عقل فعال نزد حکما اول بر نفس ناطقهٔ نبی که حقیقت قلب است نازل شود و بعد ازان بخیالش و بعد ازان بحس مشترک و همچنین کلام الهی را اول قلب نبی شنود و بعد ازان بخیال در آید و بعد ازان مسموع سمع ظاهر گردد و کلام مخلوقات را اول گوش شنود و بعد ازان الفاظ مسموعه بخیال در آید و بعد ازان معانی بدل فهمیده شود پس دو خاصیت از خواص ثلثه دریند و کمال اعنی کمال قوت تعقل و کمال قوت تخیل متحقق شود یکی دانستن جمیع علوم یا اکثر علوم من عند الله بی واسطه بشرے و دیگر دیدن ملائکه الله و شنیدن کلام الله و پوشیده نماند که کلام و یعرون عنه در حدیث مذکور از حضرت ابی عبد الله علیه السلام اشاره تواند بود بطریق حکما و در کیفیت تلقی وحی و سماع کلام الهی بحالا یخفی علی المتحقق الفطن چه حکایت کردن تخیل انبیاء علیهم السلام مر علوم و احکام فائضه من عند الله را و الفاظ مسموعه مراد از تعبیر عن الله تواند بود و اما کمال قوت تحریک آنست که نفس ناطقه در قوت فعل و شدت تاثیر بمرتبه باشد که هر چه تصور کند و هر صوتی که در خیال او نقش بندد دارا و تعلق بوجود او گیرد فی الحال در خارج موجود شود و این مرتبه گاهی متحقق نتواند شد که نسبت او در تصرف بمادهٔ کائنات چون نسبت او باشد بمادهٔ بدن خود چنانکه هر نفسی در بدن خود بمجرد تصور تاثیر تواند کرد چنانکه در صورت شهوت و غضب و خوف و رجا و خجالت و حیا یعنی نهایت ظهور دارد و نفس مذکوره در هر یکی بلکه در هر مادهٔ بمجرد تصور و تعلق ارادهٔ تاثیر تواند نمود و چون این نسبت متحقق گردد مطیع او شود هر آئینه مادهٔ کائنات بحیثیتی که هر صورتی که خواهد در او بخواهش او باذن خدا موجود تواند شد و چون اینمرتبه که کمال قوت تحریک است حاصل شود خاصیت سوم نیز از خواص ثلثه مذکوره متحقق شود و نفس بالقوه بحقیقت نبوت متحقق گردد و قابلیت وحی الهی حاصل آید در تفسیر برهان بحرینی در خاتمه جلد ثانی فی مشابهة القرآن آورده است واما قوله وما کان لبشر ان یکلمه الله الا وحیا او یسمع کلامه من وراء حجاب او یرسل رسولا فیوحی باذنه ما یشاء کذلک قال الله تعالی وکان الرسول یوحی الیه برسل السماء فیتلقی رسل السماء الی رسل الارض وقد کان الکلام بین رسل الارض وبینه من غیر ان یسمع الکلام مع رسل اهل السماء وقد قال رسول الله صلعم یا جبریل هل رایت ربک عزوجل فقال جبریل ان ربی عزوجل کلام الله عزوجل لیس بنحو واحد منه ما کلم الله به عزوجل الرسل ومنه ما قذف فی قلوبهم ومنه رؤیا یریها الرسول ومنه وحی وتنزیل یتلی او یقرا فهو کلام الله عزوجل اقول بهر حال آنچه بپایهٔ ثبوت از قرآن و حدیث رسیده همانا که کلام الهی بر سه نهج باشد بوحی یا از وراء حجاب و یا بتوسط جبریل و یا قذف فی القلوب و یا رویاے صادقه و اما الهام را حکما نگفته اند و گاه باشد که حصول مقدمات مرتبه بی آنکه در تصور مطلوب باشد روے دهد و از آنجا نتیجهٔ علمی که لازم آن مقدمات باشد حاصل شود خواه آن نتیجه در وقت دیگر مطلوب او بوده باشد و خواه هرگز بخاطرش نرسیده باشد و این قسم از نظر را الهام خوانند و اصحر آنست که وحی بتوسط و ساطت نیست و در وراء حجاب یک واسطه میباشد و امادر مجئی جبریل دو واسطه پس حق آنست که حضور اقدس نبوی را بر سه نهج یزدان پاک مکالمه فرموده است و کسی که گفته انتخاب صلعم را بدون واسطهٔ جبریل هرگز رب جلیل چیزے نفرستاده بالیقین او از حقیقت نبوت عار نیست و در تقلید مخالفین چنین گفته است آیه علم آدم الاسماء کلها ثم عرضهم علی الملائکة الخ ناطق است که حق تعالی تعلیم جمیع اسماء به آدم کرد و ظاهر است که واسطه درمیان مذکور نیست و ابراهیم را بدون هیچ واسطه حق تعالی علم ملکوت آسمانها و زمین عطا فرمود بقوله وکذلک نری ابراهیم ملکوت السموات والارض ولیکون من الموقنین پاره هفتم سوره انعام و موسی علیه السلام حق تعالی بر کوه طور بدون هیچ واسطه کلام فرمود لقوله تعالی وکلم الله موسی تکلیما پاره ششم سوره النساء و عیسی علیه السلام را بدون هیچ واسطه علم الکتاب عطا فرمود لقوله تعالی قال انی عبد الله اتانی الکتاب وجعلنی نبیا پاره شانزدهم سوره مریم و با حضور اقدس نبوی صلعم در مقام قاب قوسین آنچه وحی شد بر متتبع خبیر پوشیده نیست لقوله تعالی فاوحی الی عبده ما اوحی ما کذب الفؤاد ما رای پاره بیست و هفتم سوره النجم پس این وحی نا که بدون واسطه احدی مخصوصا بجناب رسالت مآب صلعم شد نا احدی از فرشتگان مقربات هم بر آنها مطلع نگشت جبریل امین از سدرة المنتهی که پیشتر رفت فرو اگر یک سر موی برتر پرم ؎ فروغ تجلی بسوزد پرم ؎ بر حال او شاهد است چه پیغمبر صلعم اگرچه بظاهر بشر بود لاکن در حقیقت آنچه او بود حق آنست که اکثر حقیقت او را نه فهمیده اند طاهر احادیث معتبره آنست که پیغمبر ما حضور اقدس نبوی فداه روحی همیشه بود چنانچه فرمود کنت نبیا و آدم بین الماء والطین یعنی من پیغمبر بودم در هنگامیکه آدم درمیان آب و گل بود

بیان حقیقت نبوت و کیفیت نزول جبریل و القاء وحی بر طریق حکماء اسلام

قول مفسر در نزول وحی و بیان نکات عجیبه گوید

به بیان انکه پیغمبر صلعم همیشه نبی بود و از وقت ولادت او را وحی میشد

پس از اخبار و آثار کثیره ثابت است که پیش از بعثت آنجناب صلعم بشریعت خود عمل مینمود و وحی و الهام الهی باو میرسید و مؤید بروح القدس بود و اما بعد از چهل سال آنجناب صلعم بسوی دیگران مبعوث گردید و برتبه رسالت رسید پس ازین واضح شد که چون آنجناب صلعم همیشه نبی بود لهذا همیشه در هر وقت بدون تخصیص سن و سال بر آنحضرت صلعم وحی نازل میشد و در **نهج البلاغه** از حضرت امیرالمومنین روایت کرده است که آنحضرت صلعم از روزیکه شیرخواره بود حق تعالی نزدیکترین ملکی از ملائکه را با او مقرون گردانیده بود که در شب و روز آنحضرت را براه مکارم و محاسن اخلاق میداشت و او را با مام

باقر العلوم علیه السلام منقول است که حضرت رسول صلعم پیش از آنکه جبریل براو نازل شود اسباب نبوت را میدید و سخن ملائکه را می شنید تا آنکه جبریل علیه السلام برسالت براو نازل گردید و جبریل را بصورت خود دید و نیز از آنجناب صلعم مرویست که روح خلقی است بزرگتر از جبریل و میکائیل و پیوسته با حضرت رسول صلعم میبود و آنجناب را ارشاد مینمود براه حق میداشت و با حضرات ائمه معصومین علیهم السلام میباشد و افاضه به ایشان مینماید و در طفولیت مربی و مسدد ایشان است و در اینباب احادیث بسیار است و در **حدیث** امام صادق علیه السلام است که چون جبریل نزد حضرت رسول صلعم می آمد مانند بندگان در خدمت آنحضرت صلعم می نشست و چون نازل میشد در بیرون خانه آنحضرت می ایستاد در موضعی که الحال مقام جبرئیل میگویند و تا رخصت نمییافت داخل خانه آنحضرت نمیشد و در **احادیث** دیگر منقول است که حضرت رسول گاهی در میان اصحاب خود نشسته بود و آنحضرت فداه روحی را غشی عارض میشد و بیهوش میگردید و عرق از آنجناب میریخت و این علامت نازل شدن وحی بود بر آنحضرت و از حضرت صادق علیه السلام پرسیدند از اینحالت فرمود که این حالت وقتی عارض میشد که حق تعالی بواسطه ملک وحی برا و میفرستاد از هیبت کلام الهی و عظمت و جلال نامتناهی اینحالت آنحضرت را عارض میشد و از برای فرود آمدن جبریل چنین نمیشد بلکه جبریل بر حضرت داخل خانه آنحضرت نمیشد و چون داخل میشد مانند بندگان در خدمت آنجناب صلعم می نشست و در **حدیث** امیرالمومنین علیه السلام منقول است که وحی خدا بپیغمبران اقسام داد بعضی از قبیل فرستادن ملائکه است بسوی پیغمبران و بعضی سخن گفتن حق تعالی است با ایشان بی انکه ملکی در میان باشد و **منقول** است که حضرت رسول صلعم جبریل را پرسید که وحی را از کجا میگیری گفت از اسرافیل میگیرم پرسید که اسرافیل از کجا میگیرد گفت از ملکی میگیرد از روحانیان که از و بلندتر است پرسید که آن ملک از که میگیرد گفت در دلش میافتد و **علی ابن ابراهیم** از حضرت امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که جبریل با رسول خدا صلعم گفت که اسرافیل حاجب پروردگار است و از همه خلق اجل صندوق وحی الهی نزدیکتر است و لوحی از یاقوت سرخ در میان دو دیده اوست چون وحی از جانب حق صادر میشود لوح بر پیشانی اسرافیل میخورد پس نظر میکند و بما میرساند و ما به اطراف زمین و آسمان میرسانیم و در **حدیث** دیگر از آنحضرت روایت کرده است که چون اهل آسمان بعد از عیسی وحی نشنیده بودند در ابتدای مبعوث شدن حضرت رسول صلعم صدای عظیمی از وحی قرآن شنیدند مانند آهنی که بر سنگ سخت بخورد پس همه از دهشت بیهوش شدند و چون وحی تمام شد فرود آمد در هر آسمان که میرسیدند دهشت ایشان ساکن میگردید و **عیاشی** از حضرت امیرالمومنین علیه السلام روایت کرده است که چون سورهٔ مائده بر حضرت رسول نازل شد آنحضرت صلعم بر شتر شهبا سوار بود و بسبب ثقل وحی چنان سنگین شد که استر از رفتار ماند و شکمش آویخته شد بمرتبه که نزدیک شد نافش بزمین برسد و آنحضرت بیهوش شد و دست خود را بر سر سنبهٔ ابن وهب گذاشت چون آنحالت زایل شد سورهٔ مائده را بر ما بخواند و هرگاه بالجمله حال معلوم شد پس باید دانست که هرگاه در ما قبل خداوند عالمیان عزوجل ذکر کلمات الله کرد خواست که بهمین متصل کلمة الله العلیا حضور محمد صلعم را امر فرماید باینکه طریقه تواضع را با خلق مرعی دارد این است که فرمود قل انما انا بشر مثلکم یوحی الی یعنی بگو ای محمد خلق را باین نسبت که من آدمی ام مانند شما و دعوی احاطه به کلمات الهیه نمیکنم و امتیاز من از شما همین است که وحی کرده میشود بمن **ابن عباس** در ذیل همین آیت گفته است علم الله بنبیه التواضع لئلا یزهی علی خلقه فامره ان یقر علی نفسه بانه ادمی کغیره الا انه اکرم بالوحی **اشکال** از نص این آیت ثابت شد که حضور مقدس نبوی فداه روحی بشر است مثل ما پس ادراج او بچه دلیل بر اشرف حاصل باشد و هرگاه مثل ما بشر و با ما مساوی باشد پس او مخصوصا از میان همه بشر چرا و چگونه نبی تسلیم کرده شود **جواب** بعون الله الوهاب باید دانست که این اعتراض معترض عینا همان شبهه صنادید قریش چون ابو جهل و عتبه و امیه و عاص و امثال ایشان است که بر سبیل تهکم میگفتند ما لهذا الرسول یاکل الطعام و یمشی فی الاسواق لولا انزل الیه ملک فیکون معه نذیرا او یلقی الیه کنز او تکون له جنة یاکل منها و قال الظالمون ان تتبعون الا رجلا مسحورا پاره یا بجهم سوره الفرقان ملخصا آنکه صنادید قریش گفتند چیست این پیغمبر صلعم را و چه بوده با آنکه دعوای رسالت میکند و میخورد خوردنی را مثل ما و میرود برای طلب معیشت چون دیگران در بازارها یعنی بایستی که او بشر نبودی بلکه ملک بودی و چون ملک نیست چرا فرو نفرستادند بسوی او فرشته تا باشد با دی بیم کننده و

بیان حقیقت و کیفیت و اقسام وحی گوید

کیفیت نزول وحی بر پیغمبر صلعم گوید

جواب اشکال در بشر بودن پیغمبر صلعم و ثابت نبی شود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

دیاری دهنده و اندازا تا بحجت آن صادق دے در دعوای نبوت بتصدیق آن ملک معلوم شدے یا آنکه انگیخته شود بدو گنجی از آسمان تا بدان معاش دے بگذرد و این کلام بر سبیل تنزل است یعنی اگر فرشته نیست بایستی که قرین فرشته بودی و اگر این نیز نباشد پس لااقل بایستی که او را باغی بودتا بحاصل آن بمعیشت گشتی و گفتند ظالمان چون نضر ابن حارث و عبداللہ ابن ابی امیه و نوفل ابن خویلد و اتباع ایشان که پیروی نمیکنید شما مگر مردے جادو کرده شده را **اعتراض** آنست که معترض بهم بحجت تصور نظر در مرتبه محسوسات کرده از حال آنحضرت صلعم غافل شده پنداشته که تمیز رسل از غیر ایشان بامور جسمانی باشد و غافل است که نبوت منافی بشریت نیست بلکه مقتضی آنست زیرا که تناسب و تجانس بنا شد تو انس حاصل نگردد **شعر** جنس باید تا در آمیزد بجنس ❊ انس کی گیرد جن با انس ❊ **پس** اینست که حق سبحانه و جل بحکمت بالغه خود که توانس در تجانس است پیغمبر صلعم را از جنس بشر فرستاده است و فرموده که بگو من از جنس شما بشرے میباشم تا از غیر جنس دانسته از من تنفر نکنید زیرا که الجنس یمیل الی الجنس همین وجه است که یزدان پاک عزوجل رسول بشر را از جنس فرشته نفرستاد و فرمود که ولو جعلناه ملکا لجعلناه رجلا و للبسنا علیهم ما یلبسون پاره ششم سورة الانعام یعنی هرگاه برائے بشر فرستاده را برسالت میفرستادم هر آینه قرار میدادم او را آدمی و می پوشانیدم برای شان آنچه آدمیان میپوشند این بصراحت معنی صحیح شد که ضرورت توانس در تجانس مقتضی است که اگر فرشته هم برسالت بیاید میباید که در لباس بشر آید نه در صورت ملکیت **و** اینجا چون فارق و ممیز در بشریت عموم بشر و بشریت نبی لفظ یوحی الیه موجود است لهذا شبهه معترض بمجلیست چه معلوم است که در چنین صورت مراد از ذکر انما انا بشر مثلکم مماثلت در ظاهر اکل و شرب و لبس است نه در تمامی امور زیرا که جمله یوحی الی انما الهکم الله واحد مشعر فارقست که آنجناب صلعم باعلی مرتبه بشریت است که او را وحی الی التوحید من الله المجید کرده میشود و همین عین نبوتست که آنجناب دارائے آن میباشد و شما از آن عاری میباشید و چونکه این مرتبه عظمی و صفت جلیله خاصهٔ نبوت صادقه است در آنجناب موجود و شما ازان عاری اید لهذا اگرچه محمد صلعم بشر و در جنس بشریت مثل شما است انا بحجت نزول وحی که خاصه نبوت است تصدیق نبوت او را لازم گرفته است محض نظر بظاهر بشریت او از نبوت او انکار نباید کرد پس تجانس بشریت او از جهته توانس است و وحی با و الی التوحید دلیل نبوت صادقه او میباشد همین وجه این وحی را تخصیص کرده به صفت توحید چنانچه ذیل همین آیت مجیده گفته است ثم بین ان الموحی هو انما الهکم الله واحد و فی تخصیص هذا الوحی بالذکر فایدة هی ان یستدل به علی صدقه فان من علامات صدق مدعی النبوة ان یدعوا الی التوحید ثم ان یدعوا الی العمل الصالح المقترن بالاخلاص و ذلک قوله فمن کان یرجوا لقاء ربه لخصا آنکه در آیت زیر بحث در تخصیص این وحی بالذکر این فائده حاصل است که استدلال میشود کرد به این بر صداقت نبوت آنجناب صلعم پس بدرستیکه از علامات صدق مدعی نبوت آنست که پیغمبر میباید مردم را بتوحید دعوت نماید و پس از آن ایشان را دعوت کند بسوی عمل صالح که باخلاص مقترن باشد بسوی همین است اشاره به آیت فمن یرجوا لقاء ربه فلیعمل عملا صالحا الی **اشکال** محض وحی شدن بسوی پیغمبر ممیز و فارق نمیشود در بشریت او و باوجود بشر بودن او سبب صداقت نبی نمیتوانشد زیرا که وحی بسوی ادنی ترین مخلوق که نحل یعنی مگس عسل باشد من الله کرده میشود بقوله تعالی و اوحی ربک الی النحل ان اتخذی من الجبال بیوتا و من الشجر و مما یعرشون ثم کلی من کل الثمرات فاسلکی سبل ربک ذللا پاره چهاردهم سورة النحل پس بزرگ بودن ادنی حیوانات بهم من الله وحی شدن ثابت باشد مابه الامتیاز برائے نبوت نبی چیزے باقی نمی ماند پس اعتراض بشر بودن پیغمبر مثل ما بر حال خود باقی ماند **جواب** اصل آنست که وحی در لغت عرب بمعنی اعلام مخفی باشد بهمین وجه الهام نیز وحی نامیده میشود چنانکه در صحیحین گفته است و کذلک یسمی الالهام وحیا پس حق آنست که وحی مصدر وحی الیحی از باب وعد است و اوحی له بالالف مثله و لکن غالب استعمال لفظ وحی در آنچه من عند الله الی الانبیا القاء میشود این است که در قرآن مجید و وساوس شیطانی را وحی نامیده شده است لقوله تعالی و ان الشیطین لیوحون الی اولیائهم لیوسوسون لاولیائهم من الکفار و مصباح گفته است الوحی الاشارة و الرسالة و الکتاب و کل ما القیته الی غیرک و در نهایه جزری گفته است الوحی یقع علی الکتابة و الاشارة و الالهام و الکلام الخفی یقال وحیت الیه الکلام و اوحیت و ایضا فرموده است الالهام ان یلقی الله فی النفس امرا یبعثه علی الفعل او الترک و هو نوع من الوحی یخص الله به من یشاء من عباده و در مجمع فرموده است الوحی القاء المعنی الی النفس من وجه خفی و در کنز العرفان شنخا المحقق المقداد فرموده است الوحی هنا بمعنی الالهام و قد یقال بمعنی الاشارة کقوله تعالی فاوحی الیهما ان سبحوا بکرة و بمعنی الاسرار کقوله تعالی فیوحی بعضهم الی بعض زخرف القول غرورا **و الوحی الحقیقی** وحی النبوة و الجامع لهذه

بیان شبهه معترضان در بشر بودن قریش در پیغمبر علیه و آله السلام

جواب اشکال بر وحی پیغمبر صلعم و نحل مگس عسل گوید

بیان آنکه وحی نبوة وحی حقیقی است که غیر نبی دیگر را چنین وحی نمیشود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

المعانی کلها القاء الشیٔ الی الغیر علی وجه السّر پس بحال از سه این قبیل قال بوضاحت رسید که آنچه من الله بعامه ناس یا بحیوان وحشرات الارض اعلام خفا و سر شود در حقیقة آن الهام باشد نه وحی و هرگاه آنرا وحی گوئیم هم بمعنی اعم لغوی باشد نه وحی حقیقی که معتبر بوحی نبوت میباشد زیرا که معلوم است که فضیلت عمل مبنی بر فضیلت عامل معمول است و مرتبت علم مبنی بر مرتبت عالم و معلوم میباشد پس وحی بنحل عسل چیست حقیقت آن معلوم است که ان اتخذی من الجبال بیوتا و من الشجر و مما یعرشون ثم کلی من کل الثمرات فاسلکی سبل ربک ذللا طریق سکونت و اکل و شرب را به او یاد داده و اعلام فرموده است **واما** وحی حقیقی که وحی نبوت باشد مبنی بر عرفان کامل است چنانچه در آیت زیر بحث بتصدیق ایشان مرام تواند شد قل انما انا بشر مثلکم یوحی الیّ انما الهکم الٰه واحد ظاهر است که این وحی بمرتبه امر عظیمی است که از ان اعظم بهیچ امر نیست پس شرافت و فضیلت این وحی الهی و فرق میان این وحی و آن وحی حیوانات و حشرات برالبی هم پوشیده نمی ماند **اقول** بهر حال اینقدر باید دانست که عموم ناس در هر زمان انبیاء و مرسلان را مثل خود محض بشری پنداشتند و لهذا بسوی پیغمبران توجه تام نمکردند و قول آنها را گوش نمیدادند چنانچه در چندین جای از قرآن توضیح این مرام تواند شد پاره پنجم سوره المومنون وقال الملاء من قومه کفروا وکذبوا بلقاء الاخرة واترفناهم فی الحیوة الدنیا ما هذا الا بشر مثلکم یاکل مما تاکلون منه ویشرب مما تشربون ولئن اطعتم بشرا مثلکم انکم اذا لخاسرون همچنین در حق **موسی** علیه السلام و فرعون گفتند فقالوا انؤمن لبشرین مثلنا وقومهما لنا عابدون پاره پنجم در حق **نوح** گفتند فقال الملاء الذین کفروا من قومه ما هذا الا بشر مثلکم یرید ان یتفضل علیکم ولو شاء الله لانزل ملئکة ما سمعنا بهذا فی ابائنا الاولین ان هو الا رجل به جنة فتربصوا به حتی حین قال رب انصرنی بما کذبون فاوحینا الیه و در پاره دوازدهم سوره هود است در باره نوح ما نراک الا بشرا مثلنا در جواب این نوح هم فرمود قال یا قوم ارایتم ان کنت علی بینة من ربی پاره دوازدهم سوره یوسف - زنان مصر در باره یوسف گفتند ما هذا بشرا ان هذا الا ملک کریم حالا **کلام** در این است که در حق انبیاء کفار از منکرین ایشان گفتند ان انتم الا بشر مثلنا **واما** خاتم الانبیا صلعم خود مردم را گفت انما انا بشر مثلکم درین هر دو چه فرق است لفظ بشر و لفظ مثل در هر دو جا واست اما حیثیت قائلین تختلف تست یکطرف کفار ند که باعتبار بشریت و مماثلت انبیاء با خود منکر نبوت میشوند و میگویند چون شما مثل ما بشرید برا چه فضیلت شما را حاصل تواند بود که تصدیق نبوت شما کرده آید و چه وجه شما را بر ما حاکم و آمر باشید و بجانب دیگر حق تعالی انبیاء را امر میکند که آنها را بگو جز این نیست که من مثل شما بشرم لیکن میباشم که من من الله وحی کرده میشود یوحی الیّ انما الهکم الٰه واحد پس بهمین صفت یوحی الیّ ما گردد انبیا هم ممتاز میباشیم از شما این فصلت میان ما و شما چه ما در بساط قرب حضرت باری عز اسمه رسیده ایم و شما از آن بفراسخ بعید میباشید در اصطلاح اهل منطق این بشر یک لحاظ جنس غیر نبی و نبی است زیرا که جنس آنست که گفته شود در جواب ما هو بحسب الشرکة المحضة کالجواب بالثانیة الی الانسان و الفرس چون گفته میشود ما الانسان و الفرس جواب داده میشود حیوان اما در جواب ما الانسان حیوان گفتن صحیح نیست زیرا که حیوان تمام حقیقت انسان المحضه نیست همچنین در جواب ما النبی و غیر النبی بشر گفته میشود نه در جواب ما النبی زیرا که بشر تمام حقیقة نبی نیست و یرسم بانه کلی مقول علی کثیرین مختلفین بالحقایق فی جواب ما هو اما لفظ **بشر** نوعست برای موسی و هارون زیرا که نوع آنست که گفته میشود در جواب ما هو بحسب الشرکة والمخصوصیة مثلا الانسان بالنسبة الی زید و عمرو و غیرهما و یرسم بانه کلی مقول علی کثیرین مختلفین بالعدد دون الحقیقة فی جواب ما هو لفظ یوحی الیّ فصل است چه فصل آنست که گفته شود در جواب ای شیٔ هو فی ذاته و هو الذی یمیز الشیٔ عما یشارکه فی الجنس کالناطق بالنسبة الی الانسان چنانکه هر گاه حیوان ناطق گفته شود لفظ ناطق تمیزی میشود آنرا از فرس که انسان در جنس مشارک اوست همچنین در بشر یوحی الیّ تمیز میباشد از مطلق بشر که نبی در جنس بشریت مشارک او میباشد و چنانکه حقیقت فرس و انسان من حیث هی الحقیقة واحد نیست همچنین حقیقت نبی و غیر نبی واحد نیست بل بینهما بون بعید و یرسم بانها کلی مقول علی الشیٔ فی جواب ای شیٔ هو فی ذاته ازین ثابت میشود چنانکه صفت ناطق انسان کلی ذاتی است نه عرضی که خارج از ماهیت باشد خواه عرض لازم بود مانند سیاهی اهل حبش و یا عرض مفارق مانند سرخی رنگ چهره در خجلت و زردی در وجلت چه در صورت اولی اگرچه هر چند ممتنع الانفکاک و از ماهیت است اما باز عرض است و خواه عرض خاصه باشد و هو ان یختص بحقیقة واحدة کالضاحک بالقوة او بالفعل للانسان و ترسم بانها کلیة تقال علی ما تحت حقیقة واحدة فقط و خواه عرض عام باشد کالمتنفس بالقوة او بالفعل للانسان و هو اما ان یعم الحقایق فوق واحدة و یرسم بانها کلیة یقال علی ما تحت حقایق مختلفة همچنین صفت یوحی الیه نبی کلی ذاتی است

قول مفسّر در حقیقت وحی که بر انبیاء کرده میشود

در بیان آنکه کفار در انبیا بسبب جنسیت اغلب مکر ورزیدند که نبی از جنس بشر نباید باشد

قول منطقیان در تحقیق نبوت و بشریت و میگوید

قول فلاسفه در معنی نبوت و بشریت گوید

یه عرضی که خارج از ماهیت باشد و این تمام بحث از معقولات ثانیه است که عارض اند بمعقولات اولی اما در اصطلاح فلسفه چنین گفته شود النبی بشر چنانکه میگویند الانسان حیوان صاحب **کشف المراد** گوید انا اذا حملنا وصفا علی موصوف فلسنا نعنی به ان ذات المحمول بعینها فانه لا یبقی حمل لکن الوضع الا فی الفاظ المترادفة وهو باطل لان قولنا الانسان حیوان صادق ولیس الانسان والحیوان مترادفین ولا نعنی به ان ذات الموضوع مباینة لذات المحمول فان الشیئین المتباینین کالانسان والحیوان یمنع حمل احدهما علی الاخر بل نعنی بان المحمول والموضوع بینهما اتحاد من وجه وتغایر من وجه وانا اذا قلنا الضاحک کاتب عنینا بذلک الشیء الذی یقال له الضاحک وبالکاتب الشیء الذی یقال له الکاتب بجهة الاتحاد وجهة التغایر هی الضحک والکتابة اذ عرفت هذا فاعلم ان جهة الاتحاد قد تکون اعم مغایرا للموضوع والمحمول کما فی هذا المثال فان الشیء الذی یقال ضاحک وکاتب هو الانسان وهو غیر الموضوع والمحمول وقد تکون احدهما کقولنا الانسان ضاحک والضاحک الانسان کما فی المثال الاول موضوع یعنی انسان مغایر است بمحمول کہ ضاحک باشد و عکس در مثال ثانی پس نتیجه آن شد چنانکه در انسان حیوان موضوع انسان است نه ذات محمول است یعنی حیوان و نه مباین و مغایر او ست زیرا که در اول حمل نیست و اگر ثانی باشد بوجه تباین و تغایر انسان را حیوان گفتن درست نباشد چنانکه انسان را فرس گفته نمیشود و لاکن بینهما بوجهی اتحاد باشد و بوجهی تغایر و تباین همچنین در **النبی بشر** موضوع النبی نه عین ذات بشر و نه مغایر او بل بینهما اتحاد و تغایر اما اتحاد و توانس بوجه تجانس باشد و اما تغایر و تباین بجهة رد حاجت است کما لا یخفی و باقی اجوبه اعتراضات متعلق وحی در مجلدات سابقه این تفسیر به ادله عقلیه و نقلیه مذکور گشته و چیزے در مجلدات آتیه لاحق خواهد آمد انشاء الله تعالی در اینمقام بهمین مقدار اکتفا کنیم و هو العالم

بحث خامس انما الله واحد بدانکه آله فعال بمعنی مفعول است چون کتاب و حساب که بمعنی مکتوب و محسوب ست اسم باشد برائے کسی که مستحق عبادت باشد کذا فی نقله **الجنان** وغیره و دلیل براین آنست که ماخوذ از آله بمعنی عبادت باشد **واما الله** در اصل آله چون الناس که اصلش الاناس بود **وقائلین** در مشتق منه خلاف کرده اند **بعضی** گفته اند الاله بفتح الهة والوهة والوهیة بمعنی عبادت بود چه الله بنا براین معبود بالحق باشد **جماعتی** گفته است ازا که مشتق است بکسرهٔ لام که بمعنی تحیر بود چه عقل از معرفت ذات مقدسه او تعالی بلکه از معرفت صفات نیز قاصر است **وجمعی** گفته است که از الهت الی فلان بمعنی سکنت باشد چه ارواح عقلاء و قلوب علماء بمعرفت و ذکر او مطمئن و ساکن میباشد **بعضی** گفته اند الاله مشتق است که بمعنی اجاره والهه بمعنی اعاذه حین فزع الیه یعنی پناه داد من باشد چه جمیع خلایق عند الحوائج والشدائد بالضرورت بسوے او رجوع کنند پس قضاء حوائج ایشان وارشاد الدیشان از پناه و نجات دهد **بعضی** گفته اند مشتق است از الاه یلیه لیها ولاها که بمعنی احتجب وارتفع بود چه ذات مقدس تعالی عزوجل مرتفع است از وصول عقول و امکان خیول و محجوب است از ادراک ابصار و احاطه انظار **منقولست** از امام جعفر صادق علیه السلام که بهشام ابن حکم فرمود یا هشام الله مشتق من اله والاله یقتضی مالوها والاسم غیر المسمی فمن عبد الاسم دون المعنی فقد کفر ولم یعبد شیئا ومن عبد الاسم والمعنی فقد اشرک وعبد اثنین ومن عبد المعنی دون الاسم فذاک التوحید افهمت یا هشام قال فقلت زدنی قال لله تسعة وتسعون اسما فلو کان الاسم هو المسمی لکان کل اسم منها الها ولکن الله معنی یدل علیه بهذه الاسماء وکلها غیره یا هشام الخبز اسم للمأکول والماء اسم للمشروب والثوب اسم للملبوس والنار اسم للمحرق افهمت یا هشام فهما آنکه الله اسم مشتق است از اله یله الها والاله تقتضی مالوها است و اسم غیر مسمی میباشد پس کسی که عبادت کرد باسم غیر معنی آن بتحقیق کفر کرد و عبادت چیزے نکرد و کسی که عبادت کرد باسم و معنی آن بتحقیق که عبادت بدو چیز کرد پس شرک کرد و کسی که خاص عبادت بمعنی اسم کرد او عبادت بالحق کرد چه او عبادت بمعبود بالحق کرد و همین توحید است پس معصوم علیه السلام فرمود ای هشام مرخدا تعالی را نود و نه نام میباشند اگر هر اسمی از آن عین مسمی باشد نود و نه خدا خواهند شد بلکه باعتبار تعدد اسماء ولاکن برائے لفظ الله معنی است که دلالت میکند بر ذات الله با اینهمه اسماء و تمامی آن اسماء غیر ذات آلهه ای هشام خبز نام نان ماکول است و ماء اسم آب مشروب است و ثوب اسم شئی ملبوس و نار نام آتش سوزنده است **سوال** آیا اسم غیر مسمی است یا عین مسمی و بر آن چه دلیلست **جواب** بدانکه متکلمین خلاف کرده اند که آیا اسم غیر مسمی است یا عین مسمی اول مختار **عدیده** جماعتی از فرقات مختلفه است براین براهین عقلیه و ادله نقلیه ناطقند اما بر **بیان عقل** بدانکه اسم حادث است زیرا که بر حروف متعدده مختلفه مشتمل است که تقدم و تاخر دارد و در حال تلفظ مرکب و مؤتلف باصوات منقطعه غیر قاره بالضرورت میباشد پس آنچه چنین اوصاف متصف بود حدوث آن ضروری است **ایضا** ثابت است که باختلاف السنه و امم و اعصار لغت نیز مختلف میشود گاهی متعدد

سیان اختلاف علماء در اشتقاق لفظ الله و مشتق منه گوید

حدیث معصوم علیه السلام در اشتقاق الله و مشتق و انکه اسم غیر مسمی است یا عین مسمی است

جواب سوال کن اسم غیر مسمی است یا عین مسمی است

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

دگاهی متحد میشود پس تبدل وتغیر وتعدد علامت امکان وحدوث است قطعًا ببطلان این عین مسمی بودن اسم باطل شد اما **دلیل نقل** پس احادیث
بسیار شاهد آنست و در ماقبل حدیث معصوم بصریح العباره مذکور شد اما مختار **اشعریه** قول ثانی است پس ایشان نیز باهم اختلاف کرده اند بدو قسم **فرقه** از ایشان
اسم را ذات شیئ و عین او گمان کرده اند بدلیل قوله تعالی سبح اسم ربك و آیت تبارك اسم ربك **بیضاوی** و در رد اهل ملل خود گفته است که مرقوم
شان مشهر نگشته است **و مرا** و ازین آیات عینیت اسم ممتنع اند شد بلکه مقصود از آنها تنزیه و تطهیر و تقدیس اسماء تعالی است از تحنیث و
تلویث چنانکه توحید و تمجید و تسبیح و تنزیه ذات باری از تشریک و تجسیم و تشبیه و اجبت **اسم** از ذات و صفت از موصوف غیر میباشد ذات حقیقت
شیئ است و فرقی میان حقیقت و ماهیت نیست الا عموم و خصوص پس آنچه در قوت عاقله متصور شود لامع الغیر همان ذات میباشد و آن غیر
اسم یا صفت میباشد پس قول اشعری ضروری البطلان است **ابو الحسن اشعری** بعد از اعتقاد بآن بسبب فضایح لزان فرار نموده است و برای
مفر خود چنین گفته است اسم نفس مسمی است یا غیر مسمی و یا نه مسمی است و نه غیر مسمی **سوال** آیا اسماء خدا تعالی ذاتی اند یا اعتباری **جواب**
اسماء خدا بهر دو قسم میباشند اما **ذاتی** آنست که بلحاظ ذات موضوع باشد تا دلالت کند بر عین ذات مثلاً **حمرت** که دلالت میکند بر سرخی و صفرت
که بر زردی دلالت مینماید **حکماء و متکلمین** گفته اند که در اسماء عربیه بغیر از لفظ الله اسمی دیگر نیست که بر ذات احدی الصفات حضرت باری عزوجل دلالت
کند لهذا اسم الله تعبیر مشود به لفظ جلاله و همین را اسم اعلی و اسم اکبر نیز گویند انیست که در کلمه طیبه و در تکبیره الاحرام و در تشهد و در یمین همین اسم
مقرر گردیده و اقعًا اسم ذات باری تعالی اسم اعظم باشد نه اسم صفات اگرچه در بعض احادیث آمده است که در اسماء دیگر اسم اعظم است اگر
در آنها اسم ذاتی نباشد تاویل آنها ممکن است **متکلمین** دلیل دیگر چنین گفته اند که لفظ الله دائمًا موصوف میباشد مثلاً الله احد و الله واحد
احد صمد گفته میشود و احدًا نمیگویند **نظام الدین** نیشاپوری در تفسیر خود نقل کرده است که در فارسی اسم ذات لفظ خدائیست و آن در اصل خود
آی بود بی اعتبار از سنه پس بکثرت استعمال بر لفظ خدای باقی ماند چنانکه باغ و ابا نهاد کردند پس معنی خدا الله است و معنی الله چنان مقرر شده است
که الله ذاتی است واجبه و جامع جمیع صفات کمالیه و جلالیه آلهیه مستحق عبادت فی الواقع باشد **پس** در اشتقاق لفظ الله با اشتقاق
متکلمین دو قول دارند مختار **خلیل** و نیز مختار **زجاج** و مختار **سیبویه** و **محمد ابن الحسن** و **الحسین ابن الفضل** و **رازی** و **نیشاپوری** و
جماعتی از اصحاب آنست که گفته اند لفظ الله مشتق نیست **رازی** میگوید که همین قول مختار اکثر اصولیین و فقهاء است زیرا که در مشتق مفهوم و
مشتق منه مناسبت و اشتراک لازم میآید و بسبب آن توحید کامل حاصل نمیشود انیست که در کلمه طیبه و در تشهد لا آله الا الله مقرر شده
و اما اسماء **اعتباری** پس اطلاق آنها بر خدا تعالی بر سبیل اضافت باشد این اضافت یا **ثبوتی** باشد چون عالم و قادر و خالق و رازق
و محیی و ممیت و امثال آنها و یا **سلبی** باشند چون واحد و فرد و وتر و مانند آنها و یا **ثبوتی و سلبی** هر دو باشند چون حی و امثال
آن و تفصیل انیرام از فن کلام معلوم تواند شد **سوال** آیا صفات الهی توقیفی من الله اند یا مجعول بشری **جواب** در این هم علماء را دو قول اند مختار
اکثر فرق اسلامیه توقیف نیست مگر بعض آنها چون مرید و مدرک و سمیع و بصیر و متکلم و غیر آنها همین مختار بعض جمهور اصحاب ما است **سوال**
آیا اسماء الهی اعلامیه اند یا نه **جواب** علماء را درین نیز دو قول میباشد مختار اکثر توقیفا است زیرا که وضع اسمی از جانب ما بر خدا تعالی سوء ادبی با
دیگر معلوم است که وضع اسم شایع میشود به اطلاع بر ماهیت و کیفیت ذات و متیقن است که کنه ذات باری عز اسمه را بجز خود او تعالی دیگری
نمیداند حتی انبیاء اعتراف کردند که **ما عرفناك حق معرفتك** اشاره است بسوء عدم عرفان کنه ذات و بهر گاه انبیاء علیهم السلام را اعلام
و تعلیم و الهام و تلقین من الله باسماء تعالی نمیشد تمامی انس و جن اگر تجمع میشدند آنها را بوضع اسمی مجال حاصل نمیبود همین مختار لسان الحکماء
و المتکلمین نصیر الملة و الدین **در فصول** و مختار **میر عبد الوهاب** و مختار علامه **خضری** در شروح آن و مختار علامه در **تهذیب الاصول** و مختار غزالی
در شرح رسالة الاسماء الله است **اما قائلین** خلاف کردند در اینکه آیا اسمیکه مشتمل بر کمال یا جلال حضرت باری عزوجل باشد اطلاق آن بر حق تعالی جائز
یا نه بعضی میگویند جائز نیست مبادا بوجهی مناسب حالش نباشد بگو باذن صاحب شریعت علیه السلام این مختار شیخ **مقداد** در شرح فصول
است و اما **واحد** واحد در لغت عرب لغت واحده اند نزد **صرفیان** احد واحد بود و در **بحرین** فرموده همزه را بواو بدل کرده همزه ثانی را
حذف کردند **بعضی** گفته اند اصل احد وحد بود پس همزه را بواو مفتوحه بدل کردند چنانکه از واو مضموم بدل میکنند چون ازوجوه اجوه ساخته و آن
واو مکسوره نیز بدل میکنند چون از وشاح اشاح گردید و همزه مفتوحه را بدل نکردند مگر در امراة اما واحد را تثنیه چون واحدان و جمع وحدون و
غیره آمده است در **صحاح** میگوید احد بمعنی واحد است و آن در اصل اول عدد باشد و در وحدت گفته است که بمعنی انفراد است و واحد
اول عدد و جمعش وحدان است و حدان بضمتین اول در هر دو باشد بمعنی لا نظیر و لا مثیل میباشد و در **مجمع** فرموده است که واحد چیزی بود که

بیان اعتقاد فرقه و اشعریه در اسم و مسمی

جواب سوال که اسماء آلهیه ذاتی اند اما اعتباری اند

جواب سوال که صفات و اسماء الهی توقیفی هستند یا نه

جواب سوال که اسماء الهی اعلامی اند یا نه ۱۲

لغت و اشتقاق احد واحد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قسمت پذیر نبود عدد باشد یا غیر عدد و این بر دو وجه جاری شود بر حکم و وصف اما حکمی چون جزو احد آن منقسم نمیشود من حیث جزء اما وصفی چون واحد انسان من حیث الانسان منقسم نمیشود در کبیر رازی تصریح کرده است بتحیل است که انسان واحد منقسم شود بانسانین من حیث انسان و گاه است که الی الاخر او الابعاض منقسم گردد لاکن این تقسیم واحد نیست بلکه بچیز دیگر است **تنبیه** اگر این مطلب واضح شد پس چیزے از موجودات از چنین وحدت منفک نیست حتی عدد چه عشره واحد است من حیث انها عشرة واحدة اما من حیث التعدید او التقسیم واحد نیست لهذا بعضے گمان برند که هیچ شئے از موجودات از وحدت منفک نیست **و** حق آنست که چنین نیست زیرا که آنچه موجود است بالضرورة در وحدت و کثرت منقسم میتواند شد و آنچه منقسم بچیزے شود و مغایر لما به الانقسام است در **کلیات ابو البقا** گفته است والواحد له معنیان احدهما ما قامت به الوحدة وهو کون الشئ بحیث لا ینقسم الی امور متشارکة فی ماهیة وبقابلتها الکثرة فالواحد بهذا المعنی لا ینقسم ولا یتجزی وهو الواحد الحقیقی ولا یوصف به الا البسیط فی احد معنییه کالجوهر الفرد عند **الاشعریه** والنقطة عند **المهندسین** والجوهر عند **الحکماء** والثانی ما لا نظیر له فی ذاته ولا شبیه له فی افعاله وصفاته ولیس فی الوجود من یتصف بالمعنیین حقیقة سوی الله تعالی لان ما لا یتجزی من الموجودات کالجوهر الفرد ینضم الی امثاله وامثاله وما لا نظیر له منها کالعرش والکرسی وکل ما انحصر نوعه فی شخصه کالشمس والقمر فاثبات النظیر لها ممکن والباری سبحانه یستحیل علیه التجزی والانقسام فلا مثل له ولا نظیر ولا شبیه سنقدرت به الادلة القطعیة **و** پس ازین ابو البقا گفته است بدانکه توحید در اله تر باشد مرتبه اول **توحید الذات** و آن مقام استهلال و فنا فی الله است فلا موجود الا الله و مرتبه دویم **توحید الصفات** است و این مرتبه است که در بیند رائی هر قدرت متفرقه را وقدرت شامله او و هر علم منفصل را در علم کامل او بلکه هر جمالی را می بیند لمعه از عکوس جمال او و مرتبه سوم **توحید الافعال** است و مراد ازان اینست که بعلم الیقین یا بعین الیقین یا بحق الیقین معلوم و متحقق شود که مؤثر فی الوجود سوای خدا یتعالی دیگرے نیست وقد انکشف ذلک علی **الاشعری** و بتحقیق مذهب **حکما** نیز همین میباشد پس کسیکه باین مرتبه سالک شود در همه امور خود بر فاعل حقیقی متوکل شود لفظ احد داخلست در لفظ **واحد** ولاکن عکس آن صحیح نیست مثلا هرگاه گفته شود فلا یقاومه واحد جائز است که گفته شود لکن یقامه اثنان واما گفته شود لا یقاومه احد پس اینجا یقاومه اثنان گفتن صحیح نخواهد بود **همچنین** در جمله لیس فی الدار واحد عموم ناس و دیگران داخل و شامل شد و لاکن در جمله لیس فی الدار احد مخصوصا آدمیان را دریابد و معنی **احدیت الله** آنست که انه تعالی احد الذات ای لا ترکیب فیه اصلا واما معنی **وحدانیت الله** آنست که انه یمتنع ان یشارکه شئ فی ماهیته وصفات کماله وانه منفرد بالایجاد والتدبیر العام بلا واسطة ولا معالجة ولا معاونة سواء فی اثر ما عموما **در بحرین** بذکر لغت احد از ابن عباس رض آورده است غیر مبعض ولا مجزء ولا یقطع علیه اسم العدد ولا الزیادة ولا النقصان وهو الفرد الذی لم یزل وحده ولم یکن معه اخر یعنی احد یکتا و یگانه را گویند که بعض و جزء ندارد و بر اسم عدد و زیادتی و نقصان واقع نمیشود بلکه او در ذات و صفات فرد است که همیشه یگانه و تنها بود و با هیچ چیزے دیگر عقلا و خارجا نبوده است **ایضا** در آن میفرماید واحد حقیقی جناب مقدس تعالی است و آن عبارتست از منزه بودن ذات خدا یتعالی از ترکیب ذهنی و خارجی اما فرق بین الواحد و الاحد مقرر است علی ما ذکر بعض الاعلام بچند وجه **اول** ان الواحد هو المتفرد بالذات والاحد هو المتفرد بالمعنی یعنی واحد آنست که در ذات متفرد باشد و احد آنست که بالمعنی متحد بود **ثانی** الواحد اعم موردا لکونه یطلق علی من یعقل وغیره ولا یطلق الاحد الا علی من یعقل یعنی واحد عام تر است از روی مورد چه او اطلاق میشود بر معقول و بر غیر معقول نیز بخلاف لفظ احد که آن اطلاق نمیشود مگر بر معقول **ثالث** ان الواحد یدخل فی الضرب و العدد ویمتنع دخول الاحد فی ذلک یعنی واحد در ضرب و عدد داخل میشود بخلاف احد چه ممتنع است که در لفظ احد ضرب و عدد داخل شود **و سرگاه** بالاجمال کیفیت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که **مفسرین** گفته اند خطاب الهکم الله واحد عام است نه خاص چه معلوم متیقن است که بغیر از حق سبحانه دیگر الهی نیست پس بالضرورت خطاب گمراه خلق از مکلفین الی یوم القیامة شامل است نه بخواص اشخاص **در مجمع** میفرماید که خالق شما منعم شما است به اصول نعم که بر آن بجز او تعالی دیگرے قادر نیست لهذا او خالق است که عبادت را مستحق میباشد **در الجنان** میفرماید معبود شما که استحقاق عبادت دارد بسبب انعام اصول نعم است از اعطاء حیات و قدرت و شهوت و نفس و کمال عقل خدا یگانه و تنها است و هیچ ذاتی بذات واجب تعالی مشارکت و مماثلت و مشابهت ندارد **علی ابن عیسی** گفته است که آله کسی باشد که مستحق عبادت بود در مجمع و **مبانی** متعرض شده اند که این قول غلط فضیح است زیرا که بنا بر این لازم میآید که خدای قدیم

در بیان مراتب ثلثه توحید مے فرماید

واحد در لفظ احد داخلست نه بالعکس

وجوه ثلثه در ممایزت و فرق در میان واحد و احد

بیان آنکه خطاب الهکم عام و عموم متعلقین الی القیامة است

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

دراثبات توحید بالدلایل القاهره

ورا زل الہ نبودہ باشد چہ معلوم است کہ او تعالیٰ در ازل فعلی نکردہ کہ بنا بر این قول مستحق عبادت بودہ باشد **جمہور** محققین را قول آنست کہ واجب بذاتیکہ مستجمع جمیع صفات کمالیہ وجلالیہ آلہیہ است خدائے شما است خدائے یگانہ در ذات وصفات وافعال است احدے باو شریک نمیتواند شد اما دلیل برانیکہ حق تعالیٰ یگانہ در ذات است آنکہ او تعالیٰ واجب بالذات است پس او قدیم ازلی وباقی ابدے غنی بالذات است وجمیع آنچہ ماسوائے اوست ہمہ ممکن ومتغیر است وآنچہ ممکن باشد بوجہ من الوجوہ او شریک ومساوی ومماثل ومشابہ واجب الوجود نمیتواند شد **اقول** بہ بداہت عقل معلوم است کہ نظام عالم وانتظام احوال آن بدون وحدت آلہی میسر نمیشود ہرگاہ تعدد و کثرت خدا در خانۂ دو حاکم در شہرے ودو پادشاہ در مملکتی باعث اختلال اوضاع آنہا گردد چون تواند کہ احوال آسمانہا وزمین وکارخانۂ ایجاد وتکوین باین وسعت بدوالۂ منتظم تواند شد بلکہ بہ اندک تأملی معلوم میشود کہ جمیع عالم باعتبار ارتباط آن باجزاء یکدیگر بمنزلہ شخص است وہمچنان کہ عقل تجویز نمیکند کہ دو نفس متعلق بہ یک بدن باشند نیز تجویز نمیکند کہ دو الۂ مدبر عالم باشند **محقق دوانی** گفتہ است کہ اگر کسی دیدہ تبصر واعتبار بکشاید وگرد سر وپاے عالم برآید از منقرض آنکہ عالم روحانیاتست تا منتہاے آنکہ عالم جسمانیاتست ہمہ را یک سلسلہ مشک منتظم بیند بعضی در بعضی نرد رفتہ وہر یک بتالی خود مرتبط گشتہ چنانچہ پنداری یک خانہ است **وبرا صحاب بصیرت** ناقذہ مخفی نیست کہ شکل این ارتباط والتیام جز بوحدت صانع صورت انتظام نہ پذیرد چنانچہ از ملاحظہ صنایع صناع متعدد متبصر تیز ہوش را این معنی منکشف گردد کہ باوجود آنکہ بحقیقت موجود ہمہ یکیست چند نزد محققان اہل دانش وبینش مقرر است کہ مؤثر حقیقی در ہمہ اشیاء جزو واحد احدیت است بواسطہ آنکہ مصور صور مختلف است وبسبی منافرت ومناکرت میان مصنوعات ایشان ظاہر میگردد واز ملاحظہ اینمعنی واختفاء آن متفطن ہوشمند را معلوم گردد کہ اینچنین وحدت وانتظام کہ در اجزاے عالم واقع است جز بوحدت صانع آن نمیتواند بود چنانچہ مضمون آیت کریمہ لو کان فیہما آلہۃ الا اللہ لفسدتا تا بیّن از آنست واہل اعتبار را ادنی تنبیہی کافیست کہ ان فی خلق السمٰوٰت والارض و اختلاف اللیل والنہار لآیات لاولی الالباب انتہی کلامہ **اقول** از تحقیقات سابقہ معلوم شد ہمچنانکہ وجود صانع بدیہیست وقطع وحدت او نیز بدیہی وفطریست وہمگی روے بیک خدا دارند ومقیم یک درگاہ میباشند واتفاق عقول مستقیمہ بر این معنی واقع است واگر ثنویہ نیز مبدا اصلی را یکی میدانند ومیگویند نور یزدان قدیم است وظلمت واہرمن از او بہم رسیدہ وحادث وقلیلی از ایشان نظار اظہار قدم ہر دو می کنند ودر باطن اگر اندک تأملی کنند وجدان بوحدت مینمایند وترہات واہیۂ ایشان را ہر جاہلی بشنود بطلان آنہا را میداند ومیداند وذکر آنہا موجب تطویل کلام است حضرت **امیر المومنین** علیہ السلام فرمودہ کہ اگر خداے دیگر میبود بایست کتابہا ورسولان او نزد ما بیایند واین برہانیست قاطع زیرا کہ واجب الوجود باید قادر بر ہمہ امور مطلق باشد ہرگاہ یک خدا صد وبیست وچہار ہزار پیغمبر براے معرفت وعبادت خود بفرستد وخلق را ہدایت کند اگر العیاذ باللہ خداے دیگر میبود او نیز بایست پیغمبرے براے شناسانیدن خود وعبادت خود بفرستد پس یا قادر نیست وعاجز است یا حکیم نیست وبخیل وجاہلست وہیچیک از صفات بر واجب الوجود روا نیست وبرہان مطلب دلایل بسیار است واینمقام گنجایش ذکر آنہا ندارد اما آنکہ گفتہ اند کہ ما آنکہ تصور کردہ ایم از ایشان متصور نیست یا مخلوقی چند مقہور ومغلوب قادر مطلق اند مستحق عبادت نیستند از ان واضحتر است کہ احتیاج ببیان داشتہ باشد ونفی آن ضروری دین اسلام است وما در کتاب منہاج السلامۃ بتفصیل تمام تحقیق اینمرام کردیم من شاء فلیرجع الیہ **تنبیہ** در آیت زیر بحث الہکم اللہ اسم ذات است نہ اسم صفت ونہ اسم فعل تعالیٰ پس گویا غرض در این لفظ الہکم اثبات الٰہیۃ است این است متصل بآن اللہ واحد صفت مع الصفۃ ذکر فرموده است تا وہم اشتراک ومماثلت ومشابہت ذات واجب تعالیٰ از افہام ایشان زایل گردد چہ توحید ذات واجب تعالیٰ مقدم بر توحید صفات وافعال اوست زیرا کہ ذات اصل واشرف از صفات است اگرچہ صفات تعالیٰ عین ذات اوست بتوحید صفات توحید ذات حاصل است لاکن مقام ورا بتدا را مقتضی محض اثبات توحید الٰہیت است ومویدش لا الہ الا ہو است لفظ ہو باتفاق مسلمان اسم ذات است نہ از اسماء صفات پس حاصل المحصول این است کہ خداے شما در ذات خداے واحد لاشریک است حق ذات مقدسۂ واجبۂ تعالیٰ من حیث الذات قطع نظر از صفات کاملہ آنست کہ معبود بالحق است پس عبادت باو واجب است نہ بغیر او واگر نہ لازم آید کہ خداے تعالے منعم بہ اصول نعم نمیبود ومستحق عبادت نبود در **مجمع** وروض الجنان و**مبانی** فرمودہ اند کہ بر واحد بودن حق تعالیٰ پنج برہان قاہر اند **اول** ذات مقدسہ او ذہن العاض نیست نہ عقلی چون مرکب عنصری از خاک وہوا وآتش وآب وذہنی العاض خارجی ہم نیست کہ مثلا سر وپاے ودست داشتہ باشد وقابل انقسام ہم نیست مثلا مصرع قلم اگرچہ واحد است مگر بشق میان بلیت قاف

براہین قاطعہ ساطعہ عقلیہ بر اثبات توحید

برہان قاطع از امیر المومنین علیہ السلام بر اثبات توحید حضرت رب مجید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

تقسیم و اجزا میدارد و تعالی عن ذالک علوا کبیرا چه ذات مقدس او شیئی لا کالاشیاء است که لیس کمثله شیئ پس اجزا و تقسیم و اعاض را بسوی ذات مقدسه او راهے نیست **ثانی** او تعالی مجرد و منزه است از شریک و شبیه و مثیل فنظیر چه او را کفو و ضد و ند نیست زیرا که واجب بالذات است و آنچه ماسوے الله باشد تخیل و متصور میتواند شد ممکن است و آنچه ممکن باشد او بالضرورت مساوی و مشابه و مثل و نظیر و ثانی و شریک و کفو واجب الوجود نمیتواند بود زیرا که جنس و نوع دیگر است **ثالث** اینکه حق تعالی سبحانه متفرد به الآلهیت است پس یکه واجب متفرد بود او مستحق الآلهیت باشد و چون مستحق الآلهیت شد حق او عبادت و طاعت بود و غیر او دیگر ابدا مستحق عبادت نمیتواند شد **رابع** اینکه حق سبحانه و تعالی در صفات خود است یعنی در صفات کامله خود متفرد میباشد چه او تعالی ازل الی الابد بعلم غیر متناهی عالم بالذات است و همچنان بر تمامی مقدورات قادر بالذات است به نحویکه بس بعلم و قدرت خود هر چیزے را از محض عدم بدون ماده و مدت بغایت استحکام و نهایت اتقان و ارتباط وجود ساخت و در آنها حیات بخشید پس او عالمی است که ابدا جهل بطرف او متطرق نمیشود و قادر چنین است که بدون تهیه اسباب و آلات و ماده و مدت محض به امر کن موجود را ایجاد میفرماید پس چه چیز او را عاجز تواند شد و چنین حی باقی است که موت و فوت و فنا ابدا او را لاحق نمیشود او است که از ازل الی الآزال الی ابدا لآباد بیک درجه کامل الذات و الصفات است بنحویکه تغیر و فنا و زوال و تبدل بسوے او لاحق نمیتوان شد پس البته ذاتیکه چنین صفات کامله ذاتیه باشد او را دیگرے بالضرورت مشارک و مشابه نمیتواند بود **خامس** او در ایجاد افعال واحد است او را معین و ناصر و مددگار نمیباشد و تمامی افعال او بنحوے محکم و متقن و مرتبط اند که محال عقول و مجهور فحول از ادراک و دقایق و لطائف ترتیب و ترکیب آنها عاجز اند **شیخ المشائخ** فرموده است که او تعالی موثر هر شیئے است و متاثر از چیزے نیست پس درین دو فائده اند **یکی** اثبات یزدان پاک عزوجل با کمال صفات **دیگر** نفی امثال و اشکال و اضداد از او تعالی تا بر بطلان قول ملحدان و ثنویان و ترسایان و طبیعیان و مشبهان آیت دلیل محکم بوده باشد در **کتاب التوحید** رویست که در حالت قیام محاربه **صفین** اعرابی از سید الخلفاء الطاهرین امیر المومنین علیه السلام از توحید مسئله استفسار کرد آنوقت مردم او را منع شدند که این وقت استفسار نیست و لایتاب علیه السلام فرمود بگذارید که استفسار کند آنگاه پرسید پس آنجناب علیه السلام فرمود یا اعرابی ان القول بان الله تعالی واحد علی اربعة اقسام فوجهان منها لا یجوز علی الله تعالی و وجهان مثبتان فیه یعنی اے اعرابی قول بوحدانیت حضرت باری عزوجل بر چهار قسم است دو وجه از ان بر خدا تعالی جائز نیستند و دو وجه جائز اند فاما الذان لا یجوزان علیه فقول القائل واحد یقصد باب الاعداد اما تراه انه کفر من قال ثالث ثلاثة و قول القائل واحد من الناس یرید به النوع من الجنس فهذا لا یجوز لانه تشبیه وجل ربنا عن هذا یعنی از آنها نیست که گفتن کسی که او واحد است مراد او بآن احد اعداد است یعنی ابتداء عدد که واحد باشد آیا نمی بینی به کفر آن کسی که شرک میکند و میگوید که خدا تعالی سوم سه گانه است یعنی این قول از آنجمله است و نه گفتن کسے که او تعالے واحد ناس یعنی یکی از افراد ایشان است مراد از آن نوع از جنس او نمیباشد پس این دو وجه بر خدائے واحد گفتن جائز نمیباشند چه اعظم شرک از آنها لازم میاید و اما الوجهان المثبتان فیه فقول القائل هو واحد لیس له من الاشیاء شبیه کذالک ربنا و قول القائل انه عزوجل احد المعنی یعنی به انه لا ینقسم فی وجود و لا عقل و لا وهم کذالک ربنا عزوجل یعنی بنا بر دو وجه دیگر که در حق حضرت باری عزوجل مجوز اند گفتن کسی است اینکه حق تعالی واحد است که او را از جمیع اشیاء شبیه و نظیرے نیست و همچنان گفتن کسی است انکه حق سبحانه احد المعنی میباشد یعنی نه انجزا و ارود نه قابلیت تقسیم و نه تجزیه را قبول کند در **کافی** ثقة الاسلام مثل همین ذکر فرموده است **اشکال** در آلهکم اضافت الهیت و معبودیت خود را حق تعالی بکافه خلق کرده است یا بکافه مکلفین هرگاه مراد اول باشد اکثر خلق چون جمادات غیر مکلف خواهند بود پس معبودیت خدا نسبت با نها صحیح نخواهد بود و اگر مراد مکلفین اند پس باعتبار روز خطاب عین نزول است یا عموم الی القیامت هرگاه اول مراد باشد پس فاض خواهد بود نه عام هرگاه علم مراد است خطاب با نهم صحیح نمیشود چه در آنوقت کافه مکلفین الی القیامت موجود نبودند **جواب** لعون الله اوباب اضافت خطاب نزد بعضی بعامه مکلفین در هر عصرے نے بعد از تقرے نهر امتی بعد از امتی الی القیامت است و انجمله مکلفین ملائکه و جن و انس میباشند **جماعتی** گفته است بعضی اضافه معبودیت بکافه خلق است اما خطاب مخصوص است بذوی العقول شامل است زیرا که اشرف مخلوقات و موجودات و علت غائی در همه اشیاء دیگر اند و ما سوائے ذوی العقول همه کانه تبعا انشا شدند پس بنا بر آن مفاد اضافت الهکم چنین میشود آنکه معبود شما حق او بر شما عبادت اوست متحق است بالنسبت کسیکه عبادت الله از و واقع میشود بلا تاویل و بالنسبت بمکلفین بصورت تقدیر که اگر ایشان مکلف بعبودیت بالبته عبادت معبود بحق بر ایشان لازم بود **سوال** هرگاه معنی آله معبود بالحق مقرر شد پس الله مقتضی است که بالاستحقاق معبود متحق برائے عبادت شما واحد باشد این حالیست که مثلا اخذ خراج شما سلطان واحد است نه سلطانی دیگر

قول شیخ المشائخ در اثبات وحدانیت والهیت حضرت باری عز اسمه و جل ذکره

در صفین سوال کردن اعرابی از حضرت امیر المومنین در توحید تفصیلی

جواب اشکال متعلق باضافت خطاب در آیه شریفه زیر بحث

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com
WWW.MAARIF.COM

پس بنا بر این توحید معتبر در عبادت است نفی آلهیت دیگر ثابت نمیشود **جواب** الاسلم که نفی الهیت غیر نمیکند چه اسم ذات و واجب الوجود الله و معبود بالحق باشد پس در ذکر لفظ آله واحد توحید ذات تمام حاصل میشود و نفی الهیت اغیار ظاهر میشود **جواب** بعون الملک الوهاب فخر الدین رازی و نیشاپوری گفته اند که مراد از آله واحد توحید در الهیت است چه ورود لفظ بعد لفظ اگر دلیل علمیست بر اینکه آن وحدت معتبر در الهیت است نه در غیر آن زیرا که آن بمنزله وصف است پس آله واحد توحید مطلق است پس معنی چنین شود که ای شما الهه واحد مستحق عبادت است و بکفی ماحرنا فی هذا المقام وقررنا بتلخیص المرام **بحث سادس** فمن کان یرجو القاء ربه فلیعمل عملا صالحا بداند که لقاء بکسر اول از لقی چون رضی یلقی لقاء ولقائة ولقایة ولقیانا ولقیانة است در **قاموس** میگوید ولقاء بکسر اول اسم و در **صحاح** گفته است مصدر لقی است چون ندکار و تیسار و توضیح این لفظ بتفصیل تمام در ماقبل ذیل اولئک الذین کفروا بایات ربهم و لقائه مذکور شد احتیاج به تکرار آن نیست و هر گاه اجمالا این معنی معلوم شد پس باید دانست که حق تعالی میفرماید پس هر که امید میدارد رسیدن باداش پروردگار خود را در روز رستخیز **بعضی** گفته که رجا بمعنی خوف است یعنی هر که از خدا تعالی بترسد پس باید که کارهای شایسته و عملهای نیکو نماید **رازی** گفته است والرجاء هو ظن المنافع الواصلة الیه والخوف ظن المضار الواصلة الیه **اقول** چونکه بادله عقلیه و نقلیه بوضوح پیوسته که رویت حق تعالی عز و جل در دنیا و آخرت محالست و در مجلدات سابقه این تفسیر بتفصیل تمام اثبات این مرام کردیم پس بالضرورت این آیت مجیده که زیر بحث منزل است بر کمال قرب و رفعت و منزلت مشوب در بحر بن آورده است که عمل صالح متابعت حضور پیغمبر صلعم است و سلوک در مناهج سنت او و ترک دنیا و اختیار فقر و ذلت و عبودیت و بریدن از خلق و پیوستن بحق عز و جل در تفسیر **نور الثقلین** در کتاب **التوحید** آورده است که شخصی از امیر المؤمنین علیه السلام پرسید معنی آیاتی چند که بر او مشتبه بود معنی آنها اما قوله بل هم بلقاء ربهم کافرون مراد از این بعثت است و حق تعالی بعثت را بلقاء خود تعبیر کرده است وکذلک ذکر المؤمنین الذین یظنون انهم ملاقوا ربهم مراد آنست که انهم یوقنون انهم یبعثون و یحیون و یجوزون بالثواب والعقاب چه ظن اینجا بمعنی یقین است و همچنین است قوله فمن کان یرجو القاء ربه فلیعمل عملا صالحا و همچنین است آیت ومن کان یرجو القاء الله فان اجل الله لات مراد از من کان یومن آنست که او مبعوث خواهد شد و مراد از لقاء الله و عد الله لات ثواب و عقاب او تعالی است پس لقاء الله در اینجا بمعنی رویت نیست بلکه بمعنی بعثت است و همچنین هر کجا در قرآن مجید لفظ لقاء مذکور گشته بمعنی بعثت است در تفسیر کبیر **رازی** و دیگر مفسرین ذیل همین آیت گفته اند واصحابنا حملوا القاء الرب علی رویته والمعتزلة حملوه علی لقاء ثواب الله یعنی اصحاب ما حمل کرده اند لقاء پروردگار را بر رویت او تعالی و **اما** معتزله این لقاء الله را بر لقاء ثواب خدا حمل نموده اند **اقول** این قول معتزله حق و قرین صداقت است چه با عقل و نقل مطابقت میدارد و اما شما و اصحاب شما غلط کردید که مخالف عقل و نقل و مطابق مزعومات و عندیات خود قرآن را محمول می نمائید چه معلوم است و هر اهل هم میدانند که لفظ لقاء لغة و عرفا بر سبیل اعم به معنی ملاقات است نه بمعنی رویت و اگر نه پس میبایست که در اذا التقی الختنان هم رویت دو ختنه مراد بوده باشد و همچنین در گفتن یک اعمی که فلان اعمی را ملاقات کردم مراد رویت بوده باشد و لاکن ظاهر است که قول برویت دو ختنه همدیگر را و نیز رویت اعمی اعمی دیگر را صحیح نیست و هر گاه رویت مراد گرفتن از لقاء باطل شد عقلا پس معلوم گشت که رازی و اصحاب او آنچه لقاء را به معنی رویت زعم کرده اند محض غلط است و خلاف عقل است خاصة که رویت خداوند متعال قائل گشتن که از جسم و لوازم جسم منزه و مبرا است البته بالضرورت خلاف عقل سلیم و طبع مستقیم میباشد زیرا که نزد متکلمین مشتمل بر دو معنی بود یکی باتصال نور چشم رائی الی المرئی تا اینکه کل یا جزء مرئی را احاطه نماید دیگر از قطع و ارتسام صورت یا شبح مرئی کلا یا جزءا در حدقه رائی باشد و **بکیف** در اینمقام مناسب بطلان رویت به اقسام ثابت میکند بچند برهان قاهر **برهان اول** برانکه باتفاق جمیع ملل ثابت است که حق تعالی عز و جل واجب بالذات است و وجوب او مقتضی تجرد او از نوع و جنس و جسم و عرض است پس کسیکه همچو مجرد بود بالضرورت عقل حکم میکند که او از لوازم جسم نیز مجرد باشد فاذا بطل اللازم بطل الملزوم پس ازین ثابت شد که قول برویت خدا باطل است قطعا **برهان ثانی** مجردات چون عقول و نفوس و عرضیات که کیفیات نفسانیه بوند چون غموم و هموم و آلام و علوم و ارادات و شهوات و لذات و خوف و بینائی و امثال آنها و غیر نفسانیه چون روایح و طعوم و اصوات و ضیاء و الوان و امثال آنها اجسام و امثال آنها و ملموسات چون حرارت و برودت و اجسام شفافه چون هوا و ملک و جن و شیطان مع اتحاد جنسیت و امثال آنها بالضرورة بچشم مدرک و محسوس نمیشوند پس خداوند متعال که لا جسم و لا مکان مجرد محض و بخلاف حقیقت ممکنات است چگونه دیده بینا شد العجب ثم العجب وکیف لا اتعجب که گروه **اشاعره** نجوی بسیر و پا در مسئله رویت پرانیده اند که تضحک بها الثکلی از مزخرفات آنها

جواب سوال جمله الهه واحد مقتضی آنست که خدای دیگر هم میبایست باشد

احادیث اهل السنت در تفسیر من یرجو لقاء ربه گوید

قول مصدر در رد زعم فخر رازی که لقاء را بمعنی رویت گرفته

براهین قاطعه عقلیه بر بطلان رویت الله تعالی گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اینکه هرگاه درچنین پشه باشد ودر ملک هند اعمی بود پس باوجود اینهمه بعد بعید وطول حجاب این اعمی بعوضه را دیده میتواند چنانچه دوانی در شرح عضدی و قوشجی درشرح تجرید و روزبهان وایضاً ابن تیمیه این واقعه عجیبه را نقل کرده اند اقول یکچشم سرکه کسے دیده نمیتواند شاید این گروه را چشم درپا باشد واز خصائص آنچشم چنین تسلیم نموده شود ثم اعجب العجاب اینست که گویند هرگاه بزرگترین هم جبال بحضور چشم ما بود جائز است که باوجود صحت وسلامتی حاسه بصر آنرا معاینه نکنند وهمچنین هرگاه اخراب کثیره متصل به گوشهاے ما صداهاے بلند کنند ممکن است که گوشهاے ما سماعت آنها نکنند چنانچه شارح مقاصد ونیز شارح مواقف و شارح تجرید وغیرهما این اعجوبة القصص را از ایشان نقل کرده اند اقول الحق که عجب است اگر گوه باین جسامت وبزرگی را چشمهاے آنها نمی بیند خدای مجرد ومنزه از جسم را چگونه معاینه میتوانند کرد فما هذا الا بهتان عظیم برهان ثالث کافه عقلا وحکما تسلیم کرده اند که سیزده شرط برائے رویت در رائی ومرئی لازم افتاده است فاذا فقد الشرط منها فقد المشروط (۱) واجب است عقلاً که مرئی ذی جسم باشد زیرا که مجرد از جسم دیده نمیشود (۲) واجب است عقلاً که جسم ذی لون باشد زیرا که بدون هیچ لون رویت چیزے ممکن نیست (۳) واجب است عقلاً که مرئی بسیار شفاف نباشد زیرا که چون هوائے شفاف مرئی نمیتواند (۴) واجب است عقلاً که مرئی بسیار صغیر نباشد زیرا که بسیار صغیر چون ذرات معاینه نمیتوان شد (۵) واجب است عقلاً که مرئی در جهت باشد زیرا که بغیر از در جهته بودن چیزے مرئی نمیتوان شد (۶) واجب است عقلاً که مرئی در مقابل چشم باشد یا حال در محل چون رنگ در بدن یا در حکم مقابل چون معاینه صورت در آئینه چه بغیر ازین سه صورت معاینه چیزے ممکن نتواند شد (۷) واجب است عقلاً که مرئی بغایت افراط روشن نباشد زیرا که آفتاب از فرط ضیا مرئی نمیتواند شد (۸) واجب است عقلاً که مرئی بحدقه چشم ملصق نباشد چه ملصق بچشم وشرکان دیده نمیتواند شد (۹) واجب است عقلاً که مرئی بسیار بعید از چشم نباشد زیرا که از بسیار بُعد مسافت که از حد نظر ومدبصر دور بود دیده نمیشود (۱۰) واجب است عقلاً که مرئی داخل حجاب نباشد چه در سراپرده ومستور چیزے مقنع نمیتوان شد (۱۱) واجب است عقلاً که مرئی داخل ظلمت وتاریکی نباشد زیرا که اگر در ظلمت وتاریکی باشد معاینه آن ممکن نباشد (۱۲) واجب است عقلاً که در حالت رویت سلیم الحواس صحیح البصر باشد زیرا که اعمی چیزے را معاینه کرده نمیتواند (۱۳) واجب است عقلاً که رائے ارادهٔ رویت مرئی داشته باشد زیرا که بدون قصد وارادهٔ چیزے مرئی نمیتوانند اقول بالاتفاق کافه عقلا ثابت است که این شرایط مذکوره سیزده گانه در عباد ومعبود بالحق ثابت نیستند پس عقلا واجب شد که معاینه او تعالی احدے را در دنیا واخرت ممکن نیست لهذا قول فخر رازی واصحابش در رویت الله باطل محض است اما اشاعره پس عجیب است از عقل ایشان که باوجود تسلیم کردن این شرایط میان رائی ومرئی باز برویت الله هم قائلند فانهم قالضلوا واضلوا برهان رابع اگر تسلیم حاسه فرض باشد پس بسبب آن لازم میگردد که رویت خدا در دنیا واخرت بالاستمرار بدون انقطاع وانفصال آنی حاصل وواقع باشد چه علت دائمهٔ مشترکه موجود است پس واجب است که معلول دائم نیز بالضرورت موجود باشد اما بطلان دیدار خدا در دنیا معلوم است که احدے معاینه نکرده است پس بطلان رویت در اخرت هم بهمین وجه ثابت است قطعا برهان خامس باید دانست که رویت بنابر قولی عبارتست از اتصال شعاع چشم رائی بمرئی به نحویکه او را احاطه نماید وقولی رویت ارتسام وانطباع صورت مرئی وشبح آنست در حدقه رائی چه بصورت کل یا بصورت جزء باشد این صفت در حق خداوند متعال ممتنع ومحالست زیرا که بنابر اول حق تعالی محاط بالعین میشود واما بنابر ثانی حصول صورت مرئی در عین رائی لازم میگردد وکلاهما باطل زیرا که محدود میشود وهر محاط محدود الابعاد است وهر مجدود جسم است وهر جسم بالضرورت حادث است وهر حادث واجب نمیتواند بود بین برهان قاهر هر اهلی هم میداند که رویت ممکن نیست وقول برویت بالضرورت باطلست برهان سادس معرفت نظرے کسبی است یا بدیهی بر صورت اولی کافه عقلا وحکما وعلماء ملل را اتفاق حاصل است زیرا که بالضرورت معرفت کسبی امر دینی ومدح وذم متوجه است هرگاه بدیهی میبود البته واجب بود که هر کسے را از بدو خلقت الی رفع تکلیف بدون کسب حاصل باشد اما چنین نیست زیرا که احدے از انبیاء ورسولان واوصیا واصفیاء وعوام ناس از سلف وخلف ادعاے حصول بالبداهت نکرده است واگر نه بالیقین مشهور وعلی الستة الجمهور متواتر میبود چه همچو امور عظام امور واسم خوارق واجله مراتب وارفع اوصاف مخفی بر کسے نمیبود واذ لیس فلیس برهان سابع اگر اصل مطلوب در معرفت حصول رویت است پس الی حصول آن معرفت کسبی عبث بلکه کاسب آن باثبوت آنکه تحصیل آن زحمات صعبه را شامل است بی ایمان وکافر باشد واگر بعد آن رویت حاصل نشد واجب النار باشد پس کسانیکه از ابتدا خلق مردند ومن بعد الی القیامه بمیرند در حالتیکه رویت خدا حاصل نکرده باشند همه کافر مرده باشند نبی باشد یا صفی عالم باشد یا جاهل بطلان این واضحست واگر اصل مطلوب حاصل نشد پس رویت عیان با

شرایط سیزده گانه که کافه عقلاء در رائی ومرئی تسلیم دارند

دلایل قاهره بر بطلان رویت الله

براهین قاطعه عقلیه بر ابطال رویت خدا

ولاکن ثابت است که خداوند متعال عابث ولاعب نیست **برہان تاسع** ہرگاہ رویت اللہ ممکن الوقوع میبود پس نتیجہ آن رفع اختلاف است چہ معلوم است
کہ در مشہود بالعین اختلاف نمیشود ولاکن در ذات حضرت باری عزوجل آنچہ اختلاف ملاحظہ است مخفی و پوشیدہ نیست وجہ ہمین است کہ ذات احد
الصفات او را احدی بر وجہ الیسر آیا بزعم شما توانند عابر ہر مومن و کافر در دنیا و آخرت یا خاص بر مومن در دنیا و آخرت ہرگاہ فلسفی باشد در فائدہ تعب نیست چہ ہیچ پیغمبر یا کہ افضل محض نیست تعالی اللہ عما
نشد و اگر عام است ہم صحیح نباشد زیرا کہ احدے از انعام مخلوقات او عارف رویت اللہ نکرد ہرگاہ آخر او را ائت نفس خود با یشان خواہد کرد پس خلق در نزع عیش است زیرا کہ پس
از مشاہدہ البتہ بمحض بوجود و حدانیت حق تعالی اقرار و اعتراف کنند و عارف موحد چگونہ ناری تواند شد **برہان تاسع** اگر رویت اللہ
جائز میبود و لو فی الآخرت پس البتہ ارائت بہ کفار رجح بود چہ ایشانرا ایقان و ایمان حاصل میشود و مومن را ایقان حاصل است و ہرگاہ بہ کفار
ارائت نفس خود نکرد پس لازم میآید کہ در حق ایشان ظلم کردہ باشد و ہو لیس بظلام للعبید **برہان عاشر** اگر رویت اللہ در آخرت واقع خواہد
شد انیم بالضرورت باطل است زیرا کہ دنیا دار التکلیف و مزرع آخرت است و اما آخرت دار الجزاء است و تکلیف در آن باجماع امم مرتفع است
و اما در دنیا پس بوقت موت تکلیف از مکلفین مرتفع میگردد پس روز قیامت کہ بالاتفاق یوم الجزاء است دار التکلیف خواہد شد پس ہر عاصی
و کافر کہ در دار التکلیف از گناہ خود رجوع و توبہ میکند توبہ او قبول باشد چونکہ این مخالف اجماع و قرآن و عقل است بطلان آن بر کسی مخفی
نیست **تنبیہ** این بود مختصر از براہین قاہرہ قاطعہ عقلیہ و ادلہ سمعیہ از قرآن مجید بر بطلان رویت اللہ بجہ لیست کہ احصا آنہم
آن در نیقام نتواند شد اما بمفاد ما لا یدرک کلہ لا یترک کلہ بعض آیات در اینمقام تبرکا ایراد کردہ میشوند **منہا** قولہ تعالی لیس کمثلہ
شیء وہو السمیع البصیر یعنی خدا تعالی واجب بالذات منزہ از تمامی اجناس و انواع است لہذا چیزے او را مشابہ و مماثل نتواند
شد زیرا کہ کل اشیاء و تمامی ما سوائے خدا ممکن و مخلوق او تعالی اند مخلوق را بخالق خود چہ مناسبت تواند بود **اقول** سبب عدم امکان
رویت از نفس آیت باینوجہ ثابت است کہ ذات او تعالی مجرد و واجب است و واجب صد ممکنت چونکہ ممکن مرئی میشود از حیث اینکہ جسم
و لوازم جسم بذات او تعلق گرفتہ است پس واجب کہ از جسم و لوازم جسم منزہ است واجب است کہ مرئی نشود و در صورت جواز رویت اللہ
تشبیہ او بہ ممکن لازم آید و ہو لیس کمثلہ شیء **منہا** از موسی علیہ السلام نقل فرمودہ است رب ارنی انظر الیک قال لن
ترانی یعنی موسی علیہ السلام ہرگاہ از جانب قوم سوال کرد کہ خدا و ندا ذات خود را بمن بنما حق تعالی بجواب او فرمود لن ترانی چونکہ نزد نحاۃ
لفظ لن برای نفی بد بست پس مقصود آیت چنین شود کہ ای موسی در دنیا و آخرت ہرگز مرا نمیتوانی دید و ہرگاہ مثل کلیم اللہ را رویت خدا
ممکن نباشد پس عموم ناس را بطریق اولی رویت اللہ ممکن نتواند بود **سوال** تسلیم نداریم کہ لفظ لن برائے نفی تابید باشد چہ حق تعالی
از یہود نقل میفرماید فتمنوا الموت ان کنتم صادقین ولن یتمنوہ ابدا معلوم است کہ در آخرت تمنائے موت خواہند کرد **جواب**
مستلزم چند وجہ است (۱) بحجۃ موضوعیت لن برائے تابید نزد اہل لغات است در **اصول** مقرر گردیدہ کہ از لفظ معنی موضوعیت عام
مطلوب است و تخصیص آن بلا ضرورت است بلکہ باوجود مانع از برہان عقل و محکمات نقل جائز نیست (۲) لن ترانی برائے فعل مضارع
است و مضارع حاوی زمان حال و استقبال است پس بدخول لن بر ترانی ثابت شد کہ از حین مسئلت الی ابد الآباد رویت اللہ ممکن
نیست (۳) کیسکہ از فریق ناری و ناجی در قیامت میداند کہ موت ابدا نیست پس تمنائے ہود از موت تمنائے خلوص از عذاب است
نہ تمنائے موت چہ تمنا در وغ است چہ میدانند کہ موت آنجا محال و ممتنع الحصول است چنانچہ آدمی در دنیا بحصول شدت تکالیف تمنائے
موت خود میکند و غرض او خلاصی از شدت تکالیف میباشد (۴) باتفاق اہل لغات ثابت است کہ لفظ لن در اصل لا ان بود پس بر
اجتماع نفی و اثبات تاکید حاصل میشود و فعل مضارع چون زمان استقبال است و استقبال در زمان آخر ممدود الطرف نمیشود
لہذا نفی این زمانرا نفی ابدی میگویند (۵) سلمنا کہ برائے تاکید خاص آمدہ باشد پس بسبب قراین اگر بجائے برائے تابید میآید بجای
دیگر برائے تاکید ہم آوردہ میشود پس در این مقام برائے تابید است نہ برائے تاکید چہ از دلایل خارجہ رویت حضرت باری کہ مجرد است ہم
دلو ازم آنست الی الابد ممکن و صحیح نیست **منہا** لا تدرکہ الابصار وہو یدرک الابصار وہو اللطیف الخبیر یعنی خدا تعالی
ادراک نمی کند بینائہائے چشم و لاکن خدا تعالی بصارت عیون را ادراک میفرماید **اقول** در این آیہ کریمہ مبارکہ حق تعالی مدح
خود فرمودہ است باینکہ عیون او را ادراک نمی کنند و او تعالی ادراک عیون و بینائہائے آنہا را میکند پس دیدہ نشدن او تعالی
بالذات است نہ بالعوارض واللواحق زیرا کہ او مجرد است لہذا ادراک کردن او بچشم ممتنع و محال است و علت عدم ادراک در خود
ہمین آیت بیان فرمودہ است **سوال** عدم رویت برائے کاملین چون انبیاء در دنیا و آخرت از کجا ثابت میشود **جواب** از نفس ہمین

ابطال رویت اللہ بدلائل قاطعہ عقلیہ

ابطال رویۃ اللہ از آیات صریحہ قرآن مجید

دلائل قاہرہ قرآنیہ بر بطلان رویۃ اللہ

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

نصوص صریحهٔ قرآن مجید بر ابطال رویت اللہ

آیت ثابت است چہ بلفظ ابصار کہ جمع بصر است نفی ادراک فرمودہ است وجمع مشتمل بر تمامے ابصار است از انبیاء باشند یا عوام الناس ادراک خدا یتعالی در دنیا و آخرت نتوانند کرد و ہر کہ بر این قاعدہ اہل اصول واہل نحاتست کہ الف لام ہر گاہ بر جمع داخل شود فائدہ استغراق ازان حاصل میشود پس در اینجا نفی رویت قطعی ثابت گردید یعنی در دنیا و آخرت چشم ہیچ کس از مقدسی و حسی و انسی و نبی و صفی و ولی رویت خداوند متعال نمیتوان کرد **منہا** آیت مجیدہ وقال الذین لا یرجون لقاءنا لولا انزل علینا الملائکۃ او نری ربنا لقد استکبروا فی انفسہم وعتوا عتوا کبیرا یعنی کفار یکہ امید لقاء ما را ندارند گفتند کہ ما ایمان نمیاوریم تا وقتیکہ بر ما ملائکہ نازل نشوند یا خدا یتعالی را علانیہ نہ بینیم پس در مذمت ایشان حق سبحانہ عزوجل میفرماید بتحقیق قائلین این قول تکبر کردند و از حد گذشتند **اقول** باید دانست کہ حق تعالی عزوجل درین آیت مجیدۂ تارک وطالب رویت را اجتماعا ذم فرمودہ است بلفظ عتو کبیر خطی باشد بحیثیکہ فوق آن متصور نیست این نص صریح ودلیل جلیل صحیحست بر آنکہ از لقاء مراد رویت نیست واگر کفار را بر طلب رویت کبیر وظلم عظیم کبیر یاد نمیفرمود ازین ہم واضح شد کہ ہر رائی لقائی نیست پس بحمد اللہ سبحانہ بوضاحت پیوست کہ رویت ممکن نیست **منہا** واذ قلتم یا موسی لن نومن لک حتی نری اللہ جہرۃ فاخذتکم الصاعقۃ وانتم تنظرون ملخصا آنکہ بنی اسرائیل وقتیکہ گفتند ای موسی نمی آوریم مر ترا ایمان تا آنکہ علانیہ وآشکار خدا یتعالی را بچشم ببینیم پس بوجہ چنین گفتن بنی اسرائیل را صاعقہ بگرفت در حالتیکہ بنی اسرائیل منتظر رویت اللہ بودند یا صاعقہ را نگاہ میکردند **اقول** ہر گاہ رویت اللہ ممدوح وازصفات نبوتیہ آلیہ میبود البتہ در ینصورت ایشان طلب امر معروف کردہ بودند معلوم است کہ عوض وجزاء معروف ثواب میباشد در اینصورت برای ایشان چرا عذاب صاعقہ نازل گردید لہذا معلوم شد کہ رویت خدا از جملہ صفات سلبیہ است **منہا** یسئلک اہل الکتاب ان تنزل علیہم کتابا من السماء فقد سئلوا موسی اکبر من ذلک فقالوا ارنا اللہ جہرۃ فاخذتہم الصاعقۃ بظلمہم ملخصا آنکہ اہل کتاب ترا سوال میکنند از نزول کتابے بر ایشان از جہت آسمان در حالیکہ ایشان معائنہ کنندۂ نزول آن بچشمہاے خود بودہ باشند پس خدا یتعالی در جواب ایشان میفرماید بدرستیکہ سوال کردہ بودند موسی را ازین بزرگتر کہ خدا یتعالی را علانیہ وآشکارا بنما و توجہ بمن سوال ظلم ایشان را صاعقہ گرفت **اقول** ازین آیت بصریح العبارہ دون التلویح والاشارہ ثابت شد کہ بمقابلہ نزول کتابے از آسمان بر ایشان عند اللہ طلب رویت خدا کردن اکبر واعظم معصیت است وبطلب رویت ایشان را ظالم وعتو کبیر نامیدہ ومستحق عذاب صاعقہ معجلا گردیدند پس ہر گاہ رویت اللہ جائز وممکن میبود البتہ وبالضرور ایشان را ظالم نمی نامیدہ وبر ایشان صاعقہ وعذاب نازل نمیفرمود پس ثابت شد کہ بالیقین رویت خدا باطل است از نص قرآن واما بہ نص احادیث بہ اسانید سنیان بہ کثرت در عدم رویت حضرت باری عز اسمہ وارد شدہ اند **منہا** از جملہ متکلمین فوشنجی وشارح مقاصد نقل کردہ اند وما قال بعض السلف عن وقوع الرویۃ بالبصر لیلۃ المعراج فالجمہور علی خلافہ وقد روی انہ علیہ السلام سئل ہل رأیت ربک فقال رأیتہ بفؤادی ملخصا آنکہ آنچہ سلف سنیان گفتند کہ شب معراج پیغمبر صلعم را رویت اللہ حاصل شد جمہور بر خلاف آن میباشند وبہ تحقیق حضور اقدس صلعم را پرسیدہ شد کہ خدا یتعالی را دیدی فرمود بدیدہ دل دیدم **اقول** از ینجا واضح شد کہ پیغمبر صلعم را بسر رویت نشدہ واگر نہ در جواب نمیفرمود بدیدۂ دل دیدم پس عدم رویت او دلیل صریح است کہ قول بر رویت اللہ باطل محض است **منہا** در تفسیر النجم البخاری از مسروق آوردہ قلت لعائشہ یا امتاہ ہل رای محمد صلعم ربہ فقالت لقد قف شعری مما قلت این انت عن ثلث من حدثکن فقد کذب من حدثک ان محمدا رای ربہ فقد کذب ثم قرءت لا تدرکہ الابصار وہو یدرک الابصار وہو اللطیف الخبیر وما کان لبشر ان یکلمہ اللہ الا وحیا او من وراء حجاب الی قولہا ولکنہ رای جبریل فی صورتہ مرتین ملخصا آنکہ گفت عایشہ را گفتم کہ آیا حضور اقدس نبوی فداہ روحی خدا یتعالی را بعیون الراس دیدہ است عایشہ گفت کہ این قول تو بدن من موخیر گردیدہ اند تو کجا رفتی وچہ میگوئی ای مسروق کسی کہ ترا بسہ چیز حدیث کند او را کذاب باید دانست از انجملہ است ہر گاہ کسی ترا حدیث کند کہ پیغمبر صلعم در معراج خدا یتعالی را دیدہ کذب است پس ازین تلاوت کرد این آیت را کہ حق تعالی میفرماید او تعالی را ادراک نمی کنند ابصار وحق سبحانہ او را ادراک میکند ابصار مخلوقات را و نیز عایشہ تلاوت کرد آیت مجیدۂ را کہ حق سبحانہ میفرماید کہ ہیچ بشرے را وحی وکلام نمیشود من اللہ مگر بواسطہ ملک یا ورا وحجاب و پیغمبر جبریل را دو مرتبہ بصورت اصلی دیدہ است **اقول** از نجا خبر دی عایشہ و لفظ این انت بصراحت تمام ثابت شد کہ بالیقین ناقل رویت اللہ کذاب است زیرا کہ عایشہ دو آیت را بر سبیل

احادیث سنیان بر ابطال رویت خدائے تعالی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

استدلال بر عدم رویت ذکر کرده است کاش این گروه از ارواح بزرگان خود شرم میکردند اگر ایشانرا از تکذیب عایشه هم پروائی نیست
پس با وجود تکذیب او کردن او را به صدیقه وصف میکنند بلی حصر تکلم بوحی یا به وراء حجاب از وجه تجرد او تعالی است نه آنکه خداوند متعال
ورا از حجاب بیرون باشد **منها** آنچه از ابن مسعود در **بخاری** مرویست قال قد رای محمد ربه فرفع راسه فاسدا لافق یعنی حضور اقدس نبوی رفیع و بلند
گردانیده شد افق کرده بود **منها** آنچه از مسروق در **مشکوة** مرویست قلت لعایشه هل رای محمد ربه فقالت لقد تکلمت بشیء
قف له شعری قلت رویدا ثم قرئت لقد رآه من ایات ربه الکبری فقالت این تذهب بک انما هو جبریل من
اخبرک ان محمدا صلعم رای ربه او کتم شیئا مما امر ان یبلغ الخمس التی قال ان الله عنده علم الساعة وینزل الغیث وعلم ما
الفرية ولكن رای جبريل في صورته الا مرتين فخصا آنکه گفت پس من گفتم عایشه را آیا پیغمبر صلعم خدا تعالی را دیده است عایشه
گفت از یقول تو موی بدن من ایستاده شد پس از آن آیت لقد رای من ایات ربه الکبری تا تلاوت کردم عایشه گفت این آیت
کجا برده است این آیت مر رئیه جبریل است نه رب جلیل کیست که ترا بگوید پیغمبر صلعم حق تعالی را رویت کرده است و یا امر آنی را مخفی نموده و
یا یکی از پنج چیز میداند که مخصوص خدا تعالی اند فریب عظیم داده است و آنحضرت جبریل را بصورت خود ندید مگر در شب معراج و دو مرتبه **منها**
آنچه در **مشکوة** و **مسلم** از ابو ذر مرویست که گفت سئلت رسول الله هل رایت ربک قال نوراني اراه **طیبی** و نیز صاحب
لمعات در شرح این گفته مراد پیغمبر صلعم آنست که نور او را دیدم و نور مخلوق است خالق او را چگونه میدیدم **وجه** دیگر چنین تواند بود
نور یکه مضاف و منادی الله است آنرا دیدم خود حق تعالی را چگونه دیده میتوانستم **منها** آنچه از ابن عباس مرویست در **مشکوة** ذیل آیت
ما کذب الفواد ما رای در آیت **ولقد راه نزلة اخری** قال راه محمد بفواده مرتین یعنی حضور پیغمبر صلعم بقلب خود دو مرتبه
خدا تعالی را دید نه بچشم خود **منها** آنچه از ابن عباس در تفسیر **معالم التنزیل بغوی** آورده است انه صلعم رای ربه بفواده مرتین یعنی
جناب رسالت پناه روحی فداه خدا تعالی را دو مرتبه بقلب خود دیده است **منها** ایضا از ابن عباس در تفسیر معالم التنزیل **بغوی** آورده
است ما کذب الفواد ما رای ای جبریل یعنی دروغ نبوده است آنچه قلب پیغمبر صلعم دید و دید جبریل **منها** در مشکوة از **ترمذی** آورده ذیل آیت ما کذب الفواد قال رای رسول الله صلعم جبریل فی حلة من رفرف قد ملأ ما بین السماء والارض یعنی پیغمبر
صلعم جبریل را در حلة رفرف دید که میان آسمان و زمین پر کرده بود **منها** مرویست در **ترمذی** که شخصی گفت حضور محمد صلعم خدا تعالی را
دیده است قال عکرمة قلت الیس الله یقول لا تدرکه الابصار یعنی عکرمه گفت بجواب او گفتم آیا در قرآن خدا تعالی نفرموده
است که او را چشمها ادراک نتوانند کرد **اقول** از جمله این اخبار و احادیث سنیان ثابت شد که سید الرسل و هادی السبل صلعم را
رویت خداوند متعال بچشم حاصل نشد و نه کسی دیگر را ممکن تواند شد چه هرگاه جائز و ممکن بیود هر آئینه اکمل انبیا و سید الرسل صلعم از همه
رویت الله اولی و اقدم بود و موی خیزی عایشه و استدلال کردن او بنص لا تدرکه الابصار ثابت میکند که عایشه رویت الله را
از محالات و ممتنعات میدانست عایشه پرستان را از روح او شرم و حیا دامنگیر نمیشود که مثل **رازی** و **نیشاپوری** رویت الله در تکذیب او
میکوشد و میگوید که اصحاب ما از آیت زیر بحث از لقاء و رویت را مراد میگیرند آنها را شرم باید که عایشه را خود ایشان صدیقه نامیده اند
باز در نیمسئله رویت الله تکذیب او قرار میدهند هیهات هیهات قد ضلت العقول والافهام وزلت القول والاقدام این بود
مختصری از بطلان رویت الله بر طریقه سنیان اما بطلان رویت الله از طریق **اهل البیت** علیهم السلام بدرستیکه اخبار از حضرات
ائمه اطهار علیهم السلام بر ابطال این مسئله بمرتبه است که در اینمقام تواند گنجید ولاکن بسر گاهی چند حدیث ذکر کنیم **منها** آنچه صدوق علیه
الرحمه در کتاب **التوحید** از حضرت ابی عبد الله علیه السلام عن آبائه علیهم السلام آورده قال مر النبی صلعم علی رجل وهو رافع بصره
الی السماء یدعو فقال له رسول الله غض بصرک فانک لن تراه یعنی فرمود که حضور نبوی صلعم مردی گذشت که بسوی
آسمان دیده دعا میکرد حضرت فرمود ای شخص چشم خود را ببند که بتحقیق که تو او را هرگز نخواهی دید **منها** آنچه باز بسند آل محمد علیهم السلام
در خطبه **احتجاج** مرویست اجل عن اتخاذ الابناء وطهر عن ملامسة النساء لا تناله الاوهام فتقدره ولا یتوهمه الفطن
فتصوره ولا تدرکه الحواس فتحسه ولا تلمسه الایدی فتمسه ولا یتغیر بحال ولا یتبدل فی الاحوال ولا تبلیه اللیالی
والایام ولا یغیره الضیاء والظلام ولا یوصف بشیء من الاجزاء ولا بالجوارح والاعضاء ولا بعرض من الاعراض
ولا بالغیریة والابعاض الخ ملخصا آنکه خداوند متعال برتر و جلیل تر است از آنکه اولاد دیگر و طاهر است از لمس و مباشرت زنان و

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

نمیرسند او را و بهمانا که اندازه کنند و توهم نمیکنند او را تیرهای دلها و ذهنها که تصور او نمایند و ادراک نمیکنند او را حواس ظاهریه و باطنیه که حس و احساس او کنند و بلمس و شهامی آیند که مس کنند و تغیر حال و تبدل احوال او را نمیتوانند و شبها و روزها او را نمیگیرند و ضیا و ظلمت او را تغیر نمیگردانند و متصف نمیشود بچیزی از اجزاء باطنیه و اعضای خارجیه و نه بعرضی از اعراض جسمانی چون الوان و اصوات و روایح و طعوم و نه بغیریت و ابعاض منتهانقلا الاسلام کلینی در کافی و صدوق المحدثین در کتاب التوحید آورده اند جاء رجل الی امیر المومنین علیه السلام قال هل رایت ربک حین عبدته فقال ویلک ما کنت اعبد ربا لم اره قال و کیف رایته قال ویلک لا تدرکه العیون فی مشاهدة الابصار ولکن رات القلوب بحقایق الایمان لخصا آنکه شخصی از امیر المومنین علیه السلام پرسید آیا خدا تعالی را دیدی بفرمود ویل است بر ایتو من عبادت نمیکنم خدائی را که ندیده باشم سایل گفت چگونه دیدی فرمود وای بر تو باشد تر از چشمها بمشاهدهٔ ابصار او را ادراک نمیکنند ولاکن دلها بحقایق ایمان او را می بینند مشهانقلا الاسلام کلینی در کافی و صدوق در کتاب التوحید آورده اند که مرویست فدخل علیه رجل من الخوارج فقال یا ابا جعفر ای شیء تعبد قال الله قال رایته قال فلم تره العیون بمشاهدة العیان ولکن راه القلوب بحقایق الایمان لا یعرف بالقیاس ولا یدرک بالحواس ولا یشبه بالناس موصوف بالایات معروف بالعلامات لا یجور فی حکمه ذلک الله لا اله الا هو فخرج الرجل وهو یقول الله اعلم حیث یجعل رسالته لخصا آنکه فرمود از فرقه خوارج شخصی داخل شد بر امام محمد باقر علیه السلام و گفت بخدائیکه عبادت میکنی او را دیده بفرمود او را چشمها مشاهدهٔ عیان نمیکنند ولاکن دلها بحقایق ایمان می بینند معروف بقیاس نیست و بحواس خمسهٔ ظاهری و باطنی ادراک نمیشود و با مردم مشابه نیست و او تعالی به آیات موصوف و بعلامات معروف است در حکم و فعل ظلم بر کسی نمیکند چنین است خدائیکه مستحق الهیت و عبادت است آنگاه خارجی از آنمقام بیرون آمد در حالتیکه میگفت خدا داناتر است بآنکه کجا رسالت اقرار کرد منها از ابی عبد الله علیه السلام در توحید آورده است که فرمود ان الله عظیم لا یقدر العباد علی صفته ولا یبلغون کنه عظمته لا تدرکه الابصار وهو یدرک الابصار وهو اللطیف الخبیر لا یوصف بکیف ولا این ولا حیث فکیف اصفه بکیف وهو الذی کیف الکیف حتی صار کیفا فعرفت الکیف بما کیف لنا من الکیف امکیف اصفه باین وهو الذی این الاین حتی صار اینا فعرفت الاین بما این لنا من الاین امکیف اصفه بحیث وهو الحیث حتی صار حیث فعرفت الحیث حتی صار حیث لنا من الحیث فالله تبارک وتعالی داخل فی کل مکان وخارج من کل شیء وهو یدرک الابصار لا الله الا الله العلی العظیم وهو اللطیف الخبیر لخصا مقصود آنست که خدا تعالی عظیم است بندگان قدرت وصف او ندارند و بکنه ذات او نتوانند رسید و او را ابصار ادراک کرده نمیتوانند تا اینکه بفرمود او تعالی بکیف و این و حیث موصوف نمیشود چه او تعالی کیفیت داد کیف را که کیف شد و همچنین اینیت داد این را تا این شد و حیثیت داد حیث را تا حیث شد پس حق سبحانه در هر مکان است و نیز از هر شیء خارج میباشد او را ابصار می بینند ولاکن او تعالی ابصار را ادراک میکند مستحق الهیت و معبودیت است نیست سوای خدا تعالی که یکتای بحق است و علی و عظیم و لطیف و خبیر است منها در کافی و در توحید از حضرت امام حسن عسکری علیه السلام استفتاء نقل فرموده اند که آنحضرت علیه السلام بجواب مستفتی نوشت جل سیدی و مولای و المنعم علی و علی آبائی ان یری قال و سئلته هل رای رسول ربه فوقع ان الله تبارک و تعالی اری رسوله بقلبه من نور عظمته ما احب یعنی جلیلست سید من و مولی و منعم من و آباء من از اینکه دیده شود و لوی میگوید باز پرسیدم که آیا رسول خدا صلعم حق تعالی را دیده است توقیع مبارک صادر که خدا تعالی برتر است از اینکه ذات او دیده شود ولاکن خدا تعالی بنور عظمت خود بر قلب پیغمبر ارائت فرموده است آنچه دوست داشت منها در کافی و توحید آورده که ابو هاشم جعفری ابو جعفر ابن الرضا علیه السلام را گفت از آیت لا تدرکه الابصار و هو یدرک الابصار فقال علیه السلام یا ابا هاشم اوهام القلوب ادق من ابصار العیون انت قد تدرک بوهمک السند و الهند و البلدان التی لم تدخلها و لا تدرکها ببصرک فاوهام القلوب لا تدرکه فکیف ابصار العیون یعنی حضرت فرمود ای ابو هاشم وهمهای دلها دقیق تر اند از بینائیهای چشمها تو بملک سند و هند و دیگر بلاد را که گاهی ندیدی و را و هام خود ادراک میکنی پس اوهام دلها او تعالی را ادراک نمی کنند پس ابصار عیون چگونه ادراک توانند کرد منها در توحید است که محمد ابن قفیل حضرت ابو الحسن الرضا علیه السلام را سوال کرد هل رای رسول الله ربه فقال نعم بقلبه راه اما سمعت قول الله ما یقول ما کذب الفواد ما رای ای لم یره بالبصر ولکن راه بالفواد یعنی پرسید که آیا حضور اقدس نبوی فداه روحی خدا تعالی را

اخبار حضرات ائمهٔ اطهار علیهم السلام بر عدم رویت و خلاف تعالی

ابطال رویت الله از احادیث ائمهٔ اهل البیت علیهم السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

دیدپس فرمود آرے بدیدۂ قلب دید آیا نشنیده که حق تعالے میفرماید که قلب محمد دروغ ندید یعنی بچشم ندید بلکه به قلب دید **منحصا** در کافی و توحید و دردرر **الغرر** مرتضی علیه الرحمه آورده اند که از اعاظم محدثین و مفسرین سنیان **ابوقره** حضرت امام رضا علیه السلام را گفت که خدا تعالی بموسی کلام کرد محمد صلعم را رأیت خود نمود فقال ابوالحسن الرضا علیه السلام فمن ابلغ عن الله الی الثقلین الجن والانس لا تدرکه الابصار الخ لا یحیطون به علما ولیس کمثله شیء السن محمد قال بلی قال فکیف یجیئ الرجل الی الخلق جمیعا فیخبرهم انه جاء من عند الله وانه یلزمهم حجة الله بامر الله ویقول لا تدرکه الابصار ولا یحیطون به علما ولیس کمثله شیء ثم یقول انا رأیت بعینی واحطت به علما وهو علی صورة البشر اما تستحیون الی ان قال ابوقره فانه یقول رآه نزلة اخری فقال ابوالحسن ع ان بعد هذه الآیة ما یدل علی ما رأی حیث قال ما کذب الفواد ما رأی یقول ما کذب فواد محمد صلعم ما رأت عیناه ثم اخبر بما رأی فقال لقد رأی من آیات ربه الکبری فآیات الله غیر الله وقد قال ولا یحیطون به علما فاذا رأته الابصار فقد احاطت بالعلم ووقعت المعرفة فقال ابوقره فتکذب بالروایات فقال ابوالحسن علیه السلام اذا کانت الروایات مخالفة للقرآن کذبت بها وما اجمع علیه المسلمون انه لا یحاط به علم ولا تدرکه الابصار فخصما آنکه ابوالحسن الرضا علیه السلام فرمود مبلغ آیت لا تدرکه الابصار بجن وانس مبلغ آیت لا یحیطون به علما وایت لیس کمثله شیء کیست ابوقره گفت محمد صلعم مبلغ است پس حضرت علیه السلام فرمود هرگاه پیمبرے باین محکمات قرآن آید وبعد ازان بگوید که خدا تعالی را بصورت بشرے دیدم وعلوم او را احاطه کردم آیا نمی گزیدایین مردیات پرلے تخریب دین مردیات مخالفین وموضعات منافقین اند ابوقره گفت منزلة اخرے چه معنی دارد امام علیه السلام فرمود آیات دیگر بیان این میکنند که آنحضرت بدیده دل بدیده عظمت خدا تعالی وآیات آلهیه را مشاهده فرموده وآیات خدا غیر خدا اند ابوقره گفت آیا روایات را تکذیب میکنی حضرت فرمود آرے آنچه مخالف قرآن باشد موضوع وافترا اند وآنچه مجمع علیه اسلامیان است این است که خدا تعالی بحس وبصر ادراک نمیتوان شد وبعلوم واوهام محاط نمیشود منهاج رضا علیه السلام بدست خود نوشت به محمد ابن عبیده اتفق الجمیع لا نمانع بینهم ان المعرفة من جهة الرویة ضروریة فاذا جاز ان یری الله عزوجل بالعین توقعت صحة الرویة ثم لم یخل تلک المعرفة من ان تکون ایمانا او لیست بایمان فان کانت تلک المعرفة من جهة الرویة ایمانا فالمعرفة التی فی دار الدنیا من جهة الاکتساب لیست بایمان لانها ضدها فلا یکون فی الدنیا احد مؤمنا لانهم لم یروا الله وان لم تکن تلک المعرفة التی من جهة الرویة ایمانا لم تخل هذه المعرفة التی من جهة الاکتساب ان تزول او لا تزول فی المعاد فهذا دلیل علی انه تعالی لا یری بالعین اذ العین تودی الی ما وصفناه لمحضا مقصود آنست که بالاتفاق معرفت بصورت رویت بالعین ضروری میباشد پس معرفت بالعین ایمانست یا نه اگر معرفت ضرورے ایمان باشد پس معرفت کسبی ملحق باشد زیرا که ضد ضرور واحدے از ملائکه وانبیا واوصیا بچشم سر خدا تعالی را ندیده است واگر معرفت ضرورے ایمان نیست پس معرفت کسبی ایمان باشد یا نه اگر معرفت کسبی ایمان نباشد پس ایضا در دنیا وآخرت احدے مومن نخواهد بود واگر کسبی ایمان بود در آخرت معرفت کسبی زایل شود یا نه اگر زایل شود پس مومن دایم الایمان نباشد واگر زایل نشود پس آیا ثواب برآن مرتب خواهد شد یا نه اگر مرتب شود پس معرفت ضروری تحصیل حاصل بفایده وعبث باشد واگر نتیجه حاصل نشد پس معرفت کسبی احدے در دنیا وآخرت مومن نباشد والفرض معرفت ضروری پس آنمعرفت ممنوع باشد ودر دنیا وآخرت محسوس نیست ودر **شرح کافی صدرا** فرموده آنست مراد ازاینکه لا یری بالعین اذا العین تودی الی ما وصفه **سوال** اشاعره میگویند هرگاه باین همه نصوص قرآنی وبه احادیث فریقین عدم رویت الله را تسلیم کنیم بر موسی کلیم اعتراض لازم میاید که آیا موسی بر عدم حصول رویت الله عالم بود یا نه اگر عالم بود پس برائے آن از خدا چرا مسئلت نمود واگر عالم نبود پس جهل کلیم الله از مسائل ضروریه اعتقادیه لازم آید نعوذ بالله چنین جاهلے چگونه شرف مکالمهٔ خداوند حاصل تواند کرد **جواب** مشتمل بر دو وجه است **اول** بالیقین موسے کلیم از روی عقل علیم بود بر عدم امکان رویت الله لیکن خواست که عقل بالسمع موید نموده باشد چنانکه ابراهیم خلیل الرحمن علیه السلام عالم به احیاء اموات بود لکن خواست که سمعا نیز معلم نموده باشد تا عقل موید ومؤکد بالسمع شده باشد بنابراین ثابت شد که نه ابراهیم وموسی علیهما السلام از ضروریه عقاید جاهل بودند ونه سوال آنها ناجائز بود **ثانی** وجه مسئلت موسی علیه السلام آنبود که قوم او را مجبور والحاح براین مسئلت نمود کما قال تعالی حکایة عنهم ارنا الله جهرة هرچند موسی ایشان را ازین لجاجت مانع شد لاکن منزجر نشدند بلکه بجواب گفتند لن نؤمن لک حتی نری الله جهرة پس درحقیقت این مسئلت موسی بغرض اتمام حجت بر قوم بود وهمچنین قول ابراهیم ارنی کیف تحیی الموتی جواب قوم بوده است **سوال** هرگاه مسئلت موسی از جانب قوم بود پس بسوی قوم چرا آنرا اسناد ومثلا میگفت رب ارهم ینظروا الیک یعنی خود را به این قوم نما از عدم اسناد انیقول بسوی قوم ثابت میشود که این مسئلت از جانب خود موسی علیه السلام بوده نه از قوم او **جواب** چونکه معلوم است که هر نبے کامل وقابل عامه فیوض الهیه

جواب سوال اگر قائل برویت شویم موسے مجمل العصر شود

جواب سوال موسے سوال قوم را چرا بخود اسناد نکرد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیاشد پس در اینجا سوال قوم را به استناد نفس خود ذکر کردن موسیٰ بانیوجه است که قوم دانسته باشد هرگاه مثل من کلیمی را رویت خدا تعالیٰ ممکن
بیاشد پس شما و یا دیگر عوام الناس را چگونه رویت ممکن تواند شد **سوال** مسئلت موسیٰ اگر از جانب قوم بود پس قوم هرگاه کافر بود ایشان بعد از
آنهم ایمان نمی آوردند زیرا که بس سوال ایشان تعنت و اقتراح بود چنانکه عادت کفار است با وجود این چرا موسیٰ بر چنین مسئلت جرأت نمود و هرگاه
قوم مومن بود پس برای ایشان بس اخبار به امتناع رویت کافی میشد بر هر دو تقدیر ثابت میشود که رویت فی الواقع امرے ممکن بوده باشد
والا هرگز مثل موسیٰ کلیم به مسئلت آن اقدام نمیکرد **جواب** قوم بلاشبہ مومن بود ولی جاہل از مسئلہ رویت بود به استماع کلام الٰہی ایشان گمان
کردند که رویت اللہ جائز است **بعضی** گفته اند که ایشان موسیٰ را گفتند که ما کلام شنیدیم لاکن معلوم نمیشود که این کلام خدا تعالیٰ است یا
کلام شیطان است چه ما خدا تعالیٰ را نمی بینیم پس تا وقتیکه بالاعلان والجہر خدا را بما تکلمی به تو ایمان نخواهیم آورد بر هر دو تقدیر چرا سے
درخواست رویت کرد تا بلا واسطه از خدا استماع آن بشنود **سوال** اگر رویت ممتنع الحصول باشد پس لازم بود که موسے قوم خود را می گفت
که رویت اللہ ممتنع است چنانکه ایشان گفته بودند اجعل لنا الٰھا کما لھم الٰھة یعنی برائے ما هم یکے خدائے مقرر کن چنانچه هر قطعی خدائے
باخود دارد و در همانساعت به ردّ قول ایشان گفت انکم قوم تجھلون یعنی شما قومی جہال بیاشید در مسئلہ رویت هم چنین جواب صریح
در رد ایشان لازم بود و اینجا بالعکس سوال از جانب ایشان کرد این هم دلیل امکان رویت است **جواب** اگرچه بردّ کردن موسیٰ بر ایشان
در عبارت قرآن صریح ذکر نشده است چه عادت قرآن اختصار است لاکن از قرائن خارجه و داخله به قطع رسیده است که موسیٰ بر ایشان
ردّ کرده است چنانچه در اول درخواست ایشان ارنا اللہ جهرة موسیٰ بر ایشان ردّ کرد آنگاه قوم دوباره گفت لن نؤمن لک حتی نری
اللہ جهرة دیگر پس از رسیدن عتاب موسیٰ خطاب رب الارباب کرد اتهلکنا بما فعل السفهاء آیا ما را به کرده سفهاے قوم ملاک
خواهی کرد در این دلیلست بر اینکه ایشانرا انتم سفهاء گفته است **اشکال** گروه اشاعره هرگاه رویت اللہ قابل شدند بر دلیل عقل و نقل است
اما عقلی آنکه گویند ذات باری شئی موجود است و آنچه موجود است قابلیت رویت میدارد و اگر نه اورا شئی گفتن صحیح نخواهد بود بلکه معدوم
باشد و معدوم مرئی تواند شد پس رؤیت خدا ضرور یست و اگر نه لاشئی و معدوم خواهد بود **جواب** مشتمل بر چند وجه است **اول** این در وقتی
لازم آید که خدا و ما سوائے او جنس واحد بود لاکن وجوب تعالیٰ باجماع و اتفاق ملل ثابت است پس بنا بر ین رویت باری ممنوع است
و حال آنکه متحد الجنس و مختلف النوع دیده نمیشود چون جبریل نوری و شیطان ناری **ثانی** ثابت است که ذات باری اگرچه در اسم شئیت
و وجود مشترک اما مماثل اشیا نیست و اگر مماثل باشد و لو فی البعض اشتراک لازم میاید و لوازم ممکنات بر واجب بالذات اطلاق متعذر است
پس وجوب او بحدوث مبدل خواهد شد و بطلان آن واضحست پس بالضرورت رویت اللہ باطل است **مؤید** همین است آیه لیس کمثله
شیئ وهو السمیع البصیر چه در این آیت حق تعالیٰ سلب مماثلت و مشابهت ذاتی و صفاتی فرموده **اما نقلی** گویند بسیار است **اول**
آیت مجیدهٔ وجوہ یومئذ ناظرة الی ربها ناظرة اشاعره برائے اثبات رویت اللہ حجت میآورند چه گویند معنی آنست که روز قیامت
رویهاے مومنین تر و تازه بیاشند بطرف خدای خود نظر کننده بیاشند پس از این آیت مسئلهٔ رویت بالوضاحت ثابت میگردد
جواب مشتمل بر چند وجه تواند بود **اول** این اخبار از احوال مومنین در قیامت است پس هرگاه مابگمان خود بطرف چیزے ناظر باشیم
لازم ندارد که منظور الیه مرئی شود چنانکه مثلاً ما بهلال نظر میکنیم لاکن مرئی نمیشود و مؤیداً نیز ام تواند شد آیت قرنهم منظرون الیک
وهم لا یبصرون یعنی می بینی که ایشان بطرف تو نظر میکنند و حال آنکه مرئی ایشان نمیشود **دوم** در لغت عرب و در اصطلاح لفظ وجه
بمعنی چشم نیامده است بلکه به معنی رویست و بمعنی طرف و ذات و جهت نیز آمده است چون آیت فثم وجه اللہ که بمعنی طرف و جهت
و بمعنی ذات نیز مستعمل گشته چون کل شئ هالک الا وجهه یعنی مراد ذات حق تعالیٰ است و آیت دیگر آنیست ویبقی وجه ربک فجا
نیز بمعنی ذات خدا باشد و بمعنی بدن هم مجازاً میگیرند پس وجوہ یومئذ بمعنی عیون یومئذ بچه دلیل مطابق کدام لغت قرار دادہ
شد پس این دعوی بدون دلیل است و هرگاه معلوم شد که وجوه بمعنی چشم در لغت عرب نیامده است پس از این آیت رویت ثابت
نمیشود **سوم** نظر بمعنی فکر و تامل و انتظار در لغت نیز آمده است و همین معانی در اینمقام مراد میباشند **پس** این آیت متشابه را مول چنین گردد
که ذوات یومئذ الجنة ناظرة الی حکم ربها فی جزائهم منتظرة یعنی ذوات مومنین روز قیامت تازه باشند و بسوے حکم خداوند
متعال منتظر بوده باشند **و یا** تاویل چنین شود ذوات یومئذ ناضرة الی احسان ربهم و نعمائه متاملة **و یا** تاویل چنین
گردد ذوات المومنین فی الجنة ناضرة نعمة ربها ناضرة **اما صله** آن لغطا بسیار واقع میشود مثلاً آیت فنظرة الی میسرة

جواب سوال مسئلہ اگر از جانب قوم بود و بحال ایشان و کفر هم محل اعتراض است

اشکال اشاعره مشتمل بر استدلال اثبات رویت عقلاً و نقلاً

اجوبه عقلیه و نقلیه بر دو استدلال اشاعره و تاویل وجوه بسوے ناضره

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ونیز آیت تریهم ینظرون الیک وهم لایبصرون ای ینتظرونک وقوشجی این رباعی را نقل کرده است رباعی وشعت ینظرون الی هلال ✤ کما تنظر الظمأ الی ماء القمام ✤ ومن المعلوم ان العطاش ✤ ینتظرمطر الغمام ✤ فوجب حمل النظر المشبه علی الانتظار لیصح التشبیه یعنی معلوم است که عطاش منتظر باران میباشد لهذا واجب شد که حمل نظر را بر انتظار کرده شود تا تشبیه صحیح شود ودر شرح مقاصد وقوشجی در شرح تجرید آورده اند وجوه ناظرة یومئذ ✤ الی الرحمان یاتی بالفلاح ✤ در اینجا هم ناظرات بمعنی انتظار میباشد پس الی صله آن واقع گشته چهارم موصول بالی بودن برای تغلیب صله موضوع است نه برای رویت چنانچه عرب میگویند نظرت الی الهلال فلم ارده نگاه کردم یعنی تقلیب حدقه خود بهلال کردم پس آنرا ندیدم چه نظر بالضرورت مستلزم رویت منظور الیه نیست چنانچه موسی علیه السلام در آیت ارنی انظر الیک رویت ونظر را در محل واحد مجتمعا مشروح وحق تعالی نیز بجواب او هر دو را مجتمعا مشروح داده است لقوله لن ترانی ولکن انظر وهرگاه معلوم شد که نظر امر ورویت امر دیگر است پس از آیت الی ربها ناظرة اثبات رویت الله کردن باطل محض است پنجم نزد اکثر مفسرین در این آیت بعد الی مضاف محذوف است ومضاف الیه قایم مقام مضاف است چنانچه در علم نحو این قاعده مقرر است ودر اصول فقه قاعده حسن مقرر گشته در جائیکه ضرورت بود تقدیر محذوف در آن جائز است واینجا تقدیر از اعظم ضروریات است زیرا که باری تعالی بالقطع والیقین از جهت ومکان مجرد ومنزه ومبرا است در تفسیر درمنثور سیوطی از امیر المومنین وابن عباس آورده وجوه یومئذ ناظرة الی ثواب ربها ناظرة یعنی روی های مومنین در بهشت روشن میباشد جزاء وثواب پروردگار خود را نگاه کننده میباشند ششم نزد جمهور محققین اینجا نظر بمعنی انتظار وهم بمعنی رویت بالعین هر دو جز صحیح است بنابر آن که الی بلا تنوین بجهة اضافت واو والف به معنی نعمت چنانچه سید مرتضی در درر الغرر آورده است وفی واحدها اربع لغات یقال الی مثل قفا والی مثل معی والی مثل ظبی والی مثل حسی یعنی واحد الاء این چهار لغت مذکوره میباشند تنبیه بنابر این تقدیر آیت چنین میشود وجوه یومئذ ناظرة نعمة ربها ناظرة یعنی روی های مومنین روز قیامت مشرق بوده در عطا یا ونعماء وجزاء آلهیه متامل بقلوب ناگاه کننده بعیون خواهند بود انیقول انسب واشبه بقاعده اصول واوجه الوجوه است زیرا که درین صیانت از تقدیر محذوف است وعدول از ظاهر هم درینصورت لازم نمیگردد اما استدلال دویم اشاعره براثبات رویت از آیت کلا انهم عن ربهم یومئذ لمحجوبون یعنی کفار روز قیامت از خداوند متعال محجوب خواهند بود جواب بدانکه هرگاه کسی به ادنی پایه از عقل ممتاز باشد داند که در این آیت بالمره ایماء واشاره هم بسوی رویت نیست مگر مخیلات قیاسیه اشاعره وحال آنکه مقصود از آیت آنست که کفار را که در روز قیامت بدون حساب وکتاب بجهنم خواهند برد پس از درنگ نه کردن ایشان در میدان محشر کنایه از حجاب کرده شد ونزد اکثر یعنی آنست که محجوب از رحمت وثواب میشوند وبعضی گویند که کفار در جهنم مقید شده از لقاء رحمت خدا محجوب شوند استدلال سویم اشاعره براثبات رویت الله الذین احسنوا الحسنی وزیادة مراد از زیادتی بعد از حصول ثواب حسنات رویت باری را پنداشته اند جواب در اینهم بالمره رویت الله ایماء واشاره نمیباشد چه مومنین را در بهشت آن قدر مدارج ونعمات زائده علاوه بر آن رضوان حاصل میشود ورضوان الله اکبر در قرآن مجید برای اهل بهشت بنص صریح وارد است این امر معقول ومنقول است واما رویت غیر معقول است استدلال چهارم اشاعره براثبات رویت الله حدیث نبوی صلعم است قال علیه السلام انکم سترون ربکم یوما لقیمة کما ترون هذا القمر یعنی زود است که خواهید دید پروردگار خود را در روز قیامت همچنان این ماه چهارده را می بینید جواب مشتمل بر چند وجه است اول انحدیث بوجه مخالفت عقل ونقل صحیح نیست پس بالضرورت موضوع است واگر نه تمامی فرقات اسلامیه انحدیث را در اصول صحاح خود می نوشتند وحال آنکه بخز اشاعره وبعضه دیگر انحدیث را ننوشته است ثانی برفرض صحت توانیم گفت که از احاد است چنانچه قوشجی ونیز شارح مقاصد معترف گشته اند وقد صح هذا الاحادیث عمن یوثق به من ائمة الحدیث الا انها احاد یعنی همین احادیث را بعض ائمه حدیث تصحیح کرده اند ولاکن از جمله احاد ومعلوم است که احاد معارض قرآن واحادیث متواترات وبرهان عقل نمیتواند شد زیرا که بعمل هر دو اجتماع ضدین وبترک هر دو ارتفاع نقیضین وبعمل واحد ترک معلوم متواتر لازم آید پس ترک احاد بقاعده اصول وتفسیر وحدیث واجب وثابت ثالث راوی انحدیث در فن رجال ودر آیت مطعون ومذموم است زیرا که در اول کافر ودر وسط فاسق ودر آخر عمر خبط پیدا

وجوه ستة ظاهره در تاویل الی ربها ناظره وابطال رویت الله تعالی

اجوبه مختلفه اشاعره متعلق اثبات رویت الله

وجوه مختلفه قاهره بر رد حدیث متضمن ستررون ربکم کما ترون القمر

رد انحدیث تفکس ابن نازم مطعون در رجال واست

پیدا کرد ابن ابی الحدید در مجلد اول شرح نہج البلاغہ گفتہ قلت ھذا قیس ابن ھازم ھو الذی روی حدیث انکم ترون ربکم یوم القیمۃ ورد طعن شائنۃ المتکلمون فیہ وقالوا انہ فاسق ولا یقبل روایتہ تعالی ان قال انہ یبغض علیا وقال ودخل بغضہ فی قلبی ومن بغض علیا لا تقبل روایتہ یعنی قیس ابن ہازم راوی این حدیث رویت اللہ است و در او متکلمین معتزلہ طعن تمام کردہ اند قطع نظر از علما و رجال بیزار کہ در او اول کافر و در اواسط فاسق و در اواخر عمر متخبط شدہ بود و از نواصب معلن عداوت علی بود حتی اینکہ عداوت انجناب در قلب داشت و نعوذ باللہ بر علی مرتضی لعن میکرد بنابر وجوہ روایت او مردود است **و بر فرض** تسلیم تاویل این حدیث ہم ممکن است کہ چنین کردہ شود در قیامت کشف تمام خواہد شد بنحویکہ احدے را شک و ریب در وجود باری نخواہد ماند **و** مویدا این است آنچہ در نحو مقرر گردیدہ کہ صیغہ رایت بمعنی عرفت آمدہ است و در قرآن مجید رایت بمعنی علم و بہ معنی معرفت و بہ معنی رویت بقلب ہم آمدہ است چون الم تر کیف فعل ربک باصحاب الفیل **و نیز** آیت الم تر الی الذین خرجوا من دیارھم وھم الوف و معلوم است کہ بحضور پیغمبر صلعم این واقعات و وقوع پذیر نشدند پس انجناب را خطاب الم تر متعلق این واقعات ماضیہ البتہ بمعنی الم تعلم یا الم تعرف بودہ باشد پس **بفرض** تسلیم حدیث مذکور تاویلش چنین کردہ آید تروت ربکم بمعنی تعرفون ربکم یوم القیمۃ یعنی خواہید شناخت پروردگار خود را در روز قیامت بنحویکہ علم الیقین شمارا حاصل خواہد شد روز رہان در ابطال الباطل ہمین تاویل را تسلیم کردہ است **استدلال پنجم اشاعرہ** ہمین آیت زیر بحث فمن کان یرجوا لقاء ربہ فلیعمل عملا صالحا و مثل ہمین آیت دیگر است فمن شاء لقاء ربہ یعنی کسیکہ بخواہد امیدوار باشد ملاقات پروردگار خود را باید آنینہ عمل نیک کند اشاعرہ خصوصا فخر رازی **و نیشاپوری** و دیگران ذیل ہمین آیت گفتہ اند اللفظ **للرازی** واصحابنا حملوا لقاء ربہ علی رویتہ یعنی اصحاب ما اشاعرہ لقاء رب را بر رویت او حمل کردہ اند **جواب** مشتمل بر چند وجہ است **اول** باید دانست کہ در تفسیر **روض الجنان** گفتہ است کہ لقاء و ملاقات و التقاء بمعنی مقابلہ و محاذات بصورت مقاربہ است اگرچہ در شب تاریک و بمعنی رویت ہیچ جا نمی آید در **نہایہ** ابن اثیر گفتہ اذا التقی الختانان وجب الغسل ای حاذی احدھما الاخر سواء تلامسا او لم یتلامسا و یقال التقی الفارسان اذا تقاتلا و تقابلا یعنی مراد از التقاء ختانان آنست کہ یکی با دیگر محاذی و مقابل شود و چہ یکدیگر لمس شود یا نشود و مراد از ملاقات دو سوار کہ یکی با دیگرے محاذی و مقابل گردد خواہ در شب باشد یا در روز چہ یکدیگر را ببینند یا نہ و در تفسیر **مجمع البیان** و نیز در تفسیر **مبانی البیان** فی علوم القرآن آوردہ اند اللقاء نقیض الحجاب قال الخلیل کل شیئ استقبل شیئا او ضادہ فقد لقیہ و اصل اللقاء الاجتماع مع الشیئ علی طریق المقاربۃ و المحاذاۃ کالاعراضین فی محل یعنی لقاء نقیض حجاب است **خلیل** گفتہ است چیزیکہ مستقبل یا محاذی شئے باشد او را لقاء میگویند حاصل لقاء اجتماع عرضین است در محل واحد **نہایہ** ہرگاہ این بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ بطلان رویت بالضرورت از لغت ثابت گردید پس بالیقین مراد از لقاء اللہ مقابلہ بخطاب و ثواب باشد چنانچہ در ذیل حدیث من احب لقاء اللہ احب اللہ لقائہ و من کرہ لقاء اللہ کرہ اللہ لقائہ در **نہایہ** جزری گفتہ است المراد بلقاء اللہ المصیر الی دار الاخرۃ و طلب ما عند اللہ یعنی مراد از لقاء خدا رسیدن در دار الآخرت بجزاء نیک و طلب ثواب از خدا تعالی **ثانی** در قرآن ہم حق تعالی لقاء را رویت نشمردہ است چون آیت وقال الذین لا یرجون لقائنا لولا انزل علینا الملائکۃ الخ پس معلوم شد کہ رویت مستلزم لقاء است و ما لقاء مستلزم رویت نیست پس مراد از لقاء محاذات و مقابلہ خطاب آیت کہ بہ گوشہا بشنود نہ سوال ہرگاہ گفتہ شود کہ کفار ارادہ لقاء نداشتہ رویت را طالب بودند لہذا مستحق عذاب الٰہی شدند ایشانرا ظالم و مسلت ایشانرا ظلم نامیدہ بنابرین لقاء و رویت یک معنی باشد **جواب** مشتمل بر چند وجہ است (۱) خدا تعالی در این آیہ تارک لقاء را متہم و طالب رویت را موخذ کرز مودہ است این مقتضی مغایرت است بانکہ ہر رائی لاقی است و اما ہر لاقی رائی نمیتواند بود و اگر اجتماع بمعنی واحد در محل واحد لازم آید (۲) لاقی را در قرآن مدح فرمودہ است و اما تارک آن و طالب رویت را ذم کردہ و توعید بر آن فرمودہ است از این ثابت شد کہ لقاء ممدوح و جائز الحصول است اما رویت مذموم و ممتنع الوقوع است و از صفات سلبیہ آلہیہ میباشد (۳) طالب لقاء را ترغیب و مدح کردہ است و اما طالب رویت را غضب و ہلاک عاجلا در ہمین دنیا کرد و عذاب آخرت علاوہ بر آن برائے او میباشد لہذا موسی علیہ السلام تبت الیک گفت پس ہرگاہ لقاء و رویت شئے واحد میبود موسی بعتاب مصعوق نمیشد و از سوال رویت توبہ نمیکرد **ثالث** ہرگاہ لقاء رویت مراد باشد پس بالضرورت لقاء در اعمی بمعنی رویت صحت نمی بندد و ہمچنان التقاء در بینا در شب تاریک ہم صحیح نمیشود زیرا کہ اعمی میگوید لقیت فلانا یعنی فلان اعمی ملاقات کردم معلوم است کہ در نیصورت احدے ملاقات ہر دو اعمی را برویت محمول نخواہد کرد بلکہ ظاہر است کہ ہر کسی تقابل و محاذات و قرب مکانی در نیصورت خواہد فہمید پس بلا تشبیہ دیدن بندگان خدا تعالی را چون دیدن اعمی باشد لہذا

رد قول رازی کہ گفتہ اصحاب ما لقاء را برویت حمل کردہ اند

جواب سوال کہ لقاء و رویت متحد المعنی اند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

او تعالی را دیده نمیتواند ولاکن حق تعالی او را می بیند و همین است معنی لا تدرکه الابصار وهو یدرک الابصار پس رویت از جانب خدا و اثبات است و از جانب بنده بالضرورت باطل است **اقول** بهرحال بطلان رویت الله بدلایل عقلیه و دلایل نقلیه بر سبیل اجمال در رابعه ثابت گردید و آنچه رازی گفته که اصحاب ما اشعریه لفظ را بر رویت حمل می نمایند فساد و کساد ش بروجه احسن ظاهر و مبین گشت سبحان الله چنین مزخرفات را تحقیقات نامند و این اهواء فاسده خود را سنت گویند **فقها** قول برؤیت الله را در کبائر شمرده اند و گویند این گناهی است که برعوض آن جهنم واجب میباشد در تفسیر **کشاف** جارالله زمخشری گفته است ثم العجب من المتسنین بالاسلام المتسمین باهل السنة والجماعة کیف اتخذوا هذه العظیمة مذهبا ولا یعزنك تستوهم بالبلکفة فانه من منصوبات اسیادهم والقول ما قال بعض العدلیة فیهم **شعر** جماعة سموا هواهم سنة ✣ وجماعة حمر لعمری موکفة ✣ فتشبهوا بالمخلصین وانهم ✣ شتع الوری فتستروا بالبلکفة ملخصا مقصود آنست که گفت تعجب میکنم از کسانیکه خود را مسلمان میدانند و اهل سنت وجماعت خود را می نامند چگونه این عظیمه را مذهب اکبر کبائر یعنی رویت الله را دین و مذهب و اعتقاد خود قرار داده اند تا فریب ندهد پوشانیدن ایشان این گناه کبیره را بلفظ بلاکیفیت چه این از موضوعات و مخترعات و منصوبات بزرگان ایشان است و چه خوب گفته است جماعتی از اشعری عدلیه اینکه هر آینه **حمر** یه جماعتی است که خواهشات باطله خود را سنت رسول نامیده اند سوگند بعمر خودم که ایشان خسران معیوب فاسد العقیده اند و مذهب شان ضعیف البنیه است زیرا که ایشان در اعتقادات خدا تعالی را به مخلوقات او مشابه ساختند و از تفضیح و تشنیع خلایق بترسیدند پس این تفضیح را بلفظ بلاکیفیت و لامکان و لاجهة پوشیدند فانهم قد ضلوا واضلوا اعاذنا الله والمومنین جمیعا من اتخاذ هذه العظیمة مذهبا ودینا ومن النفر الامارة بالسوء والضلالة بعلا لهدی وبیع الدین بقلیل من متاع الدنیا فعلیه التکلان وبه المستعان وهو یتولی الصالحین **تنبیه** هرگاه مجملا انهم قیل وقال در معنی لقاء بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی آیت زیر بحث چنین شود که حق تعالی میفرماید که امید میدارد رسیدن پاداش پروردگار خود را در روز رستخیز **بعضی** گفته اند در هذا اینجا به معنی خوف است پس معنی چنین شود فمن کان یخشی لقاء عقاب ربه **جمعی** گفته اند که رجا بهر دو معنی شامل است علی الخوف والامل چنانچه قول شاعر را شاهد آورده اند **شعر** فلا کل ما ترجوا من الخیر کائن ✣ ولا کل ما ترجوا من الشر واقع ✣ در **مجمع البیان** فرموده است مراد از فلیعمل عملا صالحا ای خالصا لله تعالی یتقرب الیه **بحث سابع** ولا یشرك بعبادة ربه احدا بدانکه **مفسرین** گفته اند نزلت هذه الآیة فی جندب بن زهیر قال لرسول الله صلعم انی اعمل العمل لله تعالی فاذا اطلع احد سرنی فقال علیه الصلوة والسلام ان الله لا یقبل ما شورك فیه ملخصا آنکه **جندب ابن زبیر عامری** بحضور رسالتمآب صلعم عرض کرد یا رسول الله من عملی برای خدا میکنم اما چون کسی بران مطلع شد خوشدل میگردم حضور فداه روحی فرمودند ان الله طیب لا یقبل الا الطیب ولا یقبل ما شورك فیه یعنی حق تعالی پاکیزه است و قبول نکند مگر پاک و پاکیزه را و قبول نفرماید عملی را که غیر در آن شریک باشد پس حق تعالی تصدیق سخن پیغمبر صلعم کرده فرمود که لا یشرك بعبادة ربه احدا یعنی میباید که بنده عمل صالح کند و شریک نیارد و انباز نسازد در پرستش پروردگار خود کسی را یعنی برای تضییع عمل خود نکند که ریا شرک اصغر است و تباه کننده عمل و این **آیت مجیده** جامع خلاصه علم و عمل است که آن توحید است و اخلاص در طاعت **مرویست** از حضور اقدس نبوی فداه روحی که فرمود اتقوا الشرك الاصغر یعنی بپرهیزید از شرک اصغر گفتند یا رسول الله صلعم شرک اصغر چیست فرمود ریا و سمعه است **ونیز** از آنحضرت صلعم مرویست که فرمود ان اخوف ما اخاف علیکم الشرك الخفی ایاکم والشرك الشرفان الشرك الخفی فی امتی من دبیب النمل علی الصفاء فی اللیلة الظلماء یعنی بدترین چیزی که من بیشتر بر شما شرک پوشیده است پس از شرک مخفی دور باشید که شرک پوشیده تر است در امت من از نرم رفتن مور چه بر سنگ نرم در شب تاریک بعد از آن فرمود کسی که بریا نماز خواند شرک باشد و روزه بریا و صدقه بریا شرک باشد **آورده اند** که چون پیغمبر صلعم این حدیث را به اصحاب رسانید ایشان ترسان شدند و بسیاری پریشان گشتند حضور علیه السلام فرمود که من دعا بشما تعلیم کنم که چون آنرا ورد سازید حق تعالی ببرکت آن شرک خفی و جلی را از شما ببرد و آن این است که اللهم انی اعوذ بك ان اشرك بك وانا اعلم واستغفرك لما لا اعلم در **مجمع البیان** آورده که حضرت رسول صلعم فرمود که حق تعالی میفرماید که انا اغنی الشرکاء عن الشرك فمن عمل عملا اشرك فیه غیری فانا منه بری فهو للذی اشرك بی یعنی من بینیازترم از شرک شرکاء و کسیکه عمل کند که غیری را در آن شریک من گرداند من ازو بیزار شوم و آن عمل از آن کسی باشد که وی را شریک من گردانیده باشد و در **خبر** است که امام علی ابن موسی الرضا علیه السلام

قول جارالله زمخشری در بدست قائلین رویت از فرقه ضالین آن گوید

انتهاء ابطال رویت وتفسیر آیت زیر بحث فمن یرجوا لقاء ربه

تفسیر لا یشرك بعبادة ربه احدا

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

روزے نزد مامون آمد دید کہ غلام آب بر دست وے میریخت و او وضو میساخت فرمود لا یشرک بعبادۃ ربہ احدا مامون آن غلام
از نزد خود دور کرد و خود متولی وضو شد در روایت وارد گشتہ این آیت آخرین آیتیست کہ نازل شدہ و شیخ ابو جعفر بن بابویہ روایت کردہ
است باسناد خود از عیسی ابن عبد اللہ از پدر خود از جد خود از علی ابن ابیطالب علیہ الصلوٰۃ و السلام کہ مامن عبد یقرء قل انما انا
بشر مثلکم الی آخرہ الا کان لہ نورا فی مضجعہ الی البیت اللہ الحرام فان کان من اھل البیت الحرام کان نورہ الی
المقدس و ابو عبد اللہ علیہ السلام روایت است مامن احد یقرء آخر الکہف عند النوم الا یتیقظ فی الساعۃ التی
یرید ھا یعنی کسی نباشد کہ او نزد خوابیدن آخر سورہ کہف بخواند مگر کہ بیدار شود در آن ساعتی کہ خواستہ باشد اقول حق آنست کہ این مسئلہ
شرک باری محتاج بہ تفصیل بیانست پس باید دانست کہ شرک عبارت است از اینکہ غیر از خدا تعالی دیگرے را ہم مصدر امرے و منشاء
اثرے داند و چنان داند کہ از غیر پروردگار ہم کار متشی میشود پس اگر باین عقیدہ آن غیر را بندگی و عبادت کند آنرا شرک عبادت گویند و گر
آنرا عبادت نکند و لاکن اطاعت کند آنرا در چیزے کہ رضائے خدا تعالی در آن نیست آنرا شرک طاعت گویند اول را شرک جلی دوم
را شرک خفی نامند و اشارہ باین شرک است قول خدا تعالی کہ میفرماید و ما یؤمن اکثرھم باللہ الا وھم مشرکون یعنی
ایمان نمیآورند بیشتر ایشان بخدا مگر اینکہ مشرک اند و شبہہ نیست در اینکہ شرک اعظم بواعث ہلاک و موجب خلود در عذاب و دردناک و
سبب حشر در زمرۂ کفار است تنبیہ ضد صفت شرک توحید است و از برائے آن اقسامی چند اول توحید در ذات یعنی خدائے
را منزہ داشتن از ترکیب خارجی و عقلی و صفات او را عین ذات مقدسش دانستن ثانی توحید در وجوب وجود یعنی واجب الوجود
را منحصر کردن در خدا و نفی شریک از برائے او در صفت واجبیت وجود کردن و درین جا بحث ازین دو قسم نمیشود ثالث توحید در
تاثیر و ایجاد یعنی موثر وجود را منحصر در پروردگار دانستن یعنی فاعلی و منشاء اثرے بغیر او نیست و از برائے چنین توحید گفتہ اند کہ ھا مرتبہ اند
قشر قشر ولب لب مرتبہ اول قشر قشر است آنست کہ آدمی بزبان کلمہ توحید را بگذراند ولاکن دل او از معنی آن غافل بلکہ منکر معنے
آن باشد مانند توحید منافقین کہ یقولون بافواھھم ما لیس فی قلوبھم در حق ایشان وارد گشتہ و فائدہ براین مرتب نمیشود مگر اینکہ
صاحب آنرا در دنیا از شمشیر شریعت محافظت مینماید و مرتبہ دوم کہ قشر باشد آنست کہ اعتقاد قلبی نیز بمعنی توحید داشتہ باشد و تکلب
این کلمہ نماید کہ ہمچنانکہ لسان اکثر عوام مسلمین است و ہمین قدر توحید اگرچہ باعث صفاے قلب و شرح صدر نگردد و لیک صاحب خود را از عذاب آخرت
محافظت میکند ہرگاہ معاصی موجب ضعف اعتقاد نشود مرتبہ سوم کہ لب باشد عبارت است از اینکہ آنمعنی بر او منکشف و ظاہر گردد بواسطہ نورے
کہ از جناب حق سبحانہ و تعالی بر او تجلی کند پس اگرچہ در عالم چیزہاے بسیار مشاہدہ کند لاکن ہمہ را صادر از یک مصدر می بیند و کل را مستند بحق
حق ملاحظہ میکند و این مرتبہ مقام مقربین است و امام مرتبہ چہارم کہ لب لب باشد آنست کہ بغیر از یک موجود نہ بیند و شریکے از برائے خدا در وجود
قرار ندہد و این مرتبہ را اہل فنا فی اللہ و فنا فی التوحید گویند زیرا کہ صاحب آن خود را فانی دانستہ است و این مرتبہ غایت وصول توحید است
و چنان تصور نکنی کہ وصول بہیچ مرتبہ ممکن نیست و با وجود ملاحظہ آسمان و زمین و سائر مخلوقات متکثرہ و موجودات کثیرہ موجود را منحصر در یکی دانستن
معقول نیست زیرا کہ ہرگاہ از برائے قلب شدت استغراق در لجۂ عظمت و جلال واحد حق غلبہ انوار جمال و کمال وجود مطلق حاصل شود و از مشاہدہ
اشراقات نور واجب الوجود بر آن احاطہ کند و آتش محبت و انس در کانون ضمیرش افروختہ گردد و سایر وجودات ضعیفہ از نظر بصیرتش
غایب میشوند و بالمرہ از غیر یک وجود غافل و ذاہل میگردد مثنوی نگویم در آن کس بیخ یارے ❊ ولی غیر او کس پدیدار نے ❊ در آن پرتو آنچنان
یکی نور بود ❊ کہ از غیر آن دیدہا کور بود ❊ ہمچنان کسیکہ مشغول بہ مکالمہ سلطان و مستغرق ملاحظہ سطوت او گردد بسیار میشود کہ
از مشاہدۂ غیر غافل میشود و عاشقی کہ محو جمال معشوق باشد غیر او را نمی بیند ہمچنانکہ ستارگان در روز موجود اند ولاکن چون نور آنہا در
جنب نور خورشید ضعیف و مضمحل است بنظر نمی آیند و از اینجا ظاہر میشود کسی را کہ غیر یک وجود ملحوظ و کثرت مشاہد است در مرتبہ توحید
ناقص و ہنوز نور وجود صرف در روزن قلب او پرتو نیفگندہ است فرد تا نگشتند اختران از ما نہان ❊ دان کہ پنہان است خورشید جہان تبصرہ باید دانست از علامات ترقی از مرتبہ اول و دوم توحید و وصول بمرتبہ سوم آنست کہ آدمی در جمیع امور خود توکل بر خدائے
تعالی کند و امور خود را باو واگذار شود و دیدہ از ہمہ وسایط بپوشاند زیرا کہ بعد از آنکہ بر او روشن شد کہ بغیر از خدا احدے منشاء ہیچ امرے
نیست و دانست کہ مبدء ہر موجودے و منشاء ہر فعلی از خلق و رزق و عطا و منع و غنا و فقر و مرض و صحت و ذلت و عزت و حیات و موت
و غیر آنہا حق سبحانہ و تعالی اوست منفرد و مستقل بجمیع آنہا و انباز و شریکے از برائے او در ہیچ اثرے نیست دیگر در ہیچ امری ملتفت بغیر او

قول مفسر در بیان شرک جلی و شرک خفی گوید

در بیان توحید و اقسام آن گوید

در تشریح ہر مرتبہ توحید گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

میشود بلکه بیم او از خدا و امیدش باو و وثوق و اعتمادش بر اوست و کسی را که این مرتبه حاصل نشده و قلب او از شوائب شرک خالی نیست بسبب وساوس شیطانیه ملتفت بوسایط ظاهریه میگردد همچنان که بامدن باران اعتماد به نمو زراعات و نباتات میکند و از دیدن باد موافق مطمئن به سلامتی کشتی میشود و از حدوث و بعضی نظرات کواکب و اتصالات شان امید و بیم بحدوث بعض حوادث هم میرساند و از ملاحظه قدرت بعضی مخلوقات از قهر او خائف و به لطفش امیدوار میگردد و کسی که ابواب معارف بر او گشوده شد و امور عالم کما حقه بر منکشف گردید میداند که آسمان و زمین و خورشید و ستارگان و ابر و باد و باران و حیوان و انسان و غیر آنها از مخلوقات همگی مقهور امر پادشاه بی شریک و در قبضه قدرت او مسخر و اسیرند **سوال** حقیقت ریا چیست **جواب** اصل آنست که **ریا** عبارت از طلب کردن اعتبار و منزلت در نزد مردم بوسیله افعال خیر و پسندیده یا آثاری که دلالت بر صفات نیک کند و مراد از آثار دلایر غیر افعالی است که خود آن فعل خیر نباشد و لاکن از آن پی به امور خیر توان برد مثل اظهار ضعف و بیحالی بجهة فهمانیدن کم خوراکی و روزه و دن یا بیداری شب و مثل آه بی اختیار کشیدن بجهة اظهار اینکه بفکر خدا یا احوال روز جزا افتاده است و امثال اینها و همه اقسام ریا شرعا مذموم بلکه از جمله مهلکات عظیمه و گناهان کبیره است و بر حرمت آن اجماع منعقد و آیات و اخبار یکدیگر متعاضد بر وعید کار عظیم در کتاب کریم میفرماید فویل للمصلین الذین هم عن صلوتهم ساهون الذین یراؤن یعنی وای بر نماز کنندگان که در نماز خود مسامحه میکنند و سهل انگاری می نمایند آنچنان کسانیکه ریا میکنند و طاعت و عبادت خود را بجهة ثنا و ریا فائده دیگر از فواید دنیا بجا میآورند **ایضا** در مقام مذمت همچنین میفرماید یراؤن الناس ولا یذکرون الله الا قلیلا یعنی مینمایند اعمال خود را به مردم و یاد نمیکنند خدا را مگر اندک **مرویست** از حضور نبوی فداه روحی بدرستیکه بدتر چیزی که بر شما میترسم شرک اصغر است عرض کردند که شرک اصغر چیست فرمود ریا خدای عزوجل در روز قیامت وقتیکه جزای اعمال بندگان را میدهد میفرماید که شما رویدید پیش کسانیکه از برای ایشان ریا کردید و ببینید که آیا جزای شما در نزد ایشان هست یا نه **ونیز** از آنحضرت منقول است که خدا تعالی فرمود هر که عملی بجا بیاورد که غیر مرا در آن شریک گرداند همه آن عمل از غیر است و من از آن عمل بیزارم **وایضا** آنحضرت فرمود که خدا تعالی قبول نمیفرماید عملی را که در آن بقدر ذرّه از ریا باشد **ونیز** فرموده است که در روز قیامت ریاکار را بچهار نام میخوانند میگویند ای کافر ای فاجر ای غادر ای فاسد اجر تو باطل شد و ترا امروز در پیش ما نصیبی نیست و امروز مزد خود را از دو بگیر که عمل برای او میکردی **آورده اند** که روزی آنسرور بگریست گریستنی شدید عرض کردند که چه چیز شما را گریانید فرمود بدرستیکه براست خوف ترسیده ام از شرک آگاه باشید کسانیکه میخواهند بریا مستبدنی را و نه خورشید را و نه ماه را و نه سنگی را و لاکن در اعمال خود ریا خواهند کرد و فرمود زود باشد که براست من بیایند آنهائیکه باطنهای ایشان خبیث باشد و ظاهرهای خود را نیکو کنند بجهة طمع در دنیا و نمیخواهند از ثواب پروردگار دین شان ریاست است و خوف خدا در دل ایشان جای ندارد و فرو میگیرد عقاب خدای تعالی ایشان را پس خدای را نمیخوانند مثل خواندن کسی که غرق شده باشد و دعای ایشان باجابت نمیرسد در **عدة الداعی** از حضور اقدس نبوی صلعم مرویست که خدای تبارک و تعالی پیش از آنکه آسمانها را خلق کند هفت فرشته آفرید و بر هر آسمان فرشته را موکل گردانید که بنظمت خود آن آسمان را فروگرفت و بر هر دری از درهای آسمانها فرشته را دربان کرد پس فرشتگان که حافظان و ضابطان اعمالند اعمال بندهها را مینویسند از صباح تا شب و بعد از آن آنعمل را ببالا میبرند تا اینکه فرمود فرشتگان که حافظان اعمالند عمل بنده را با بالا میبرند که مشتمل است بر روزه و نماز و فقه و اجتهاد و ورع و آنرا آوازی باشد چون آواز رعد و با او درخشندگی و روشنی باشد مانند روشنی خورشید و با آن عمل سه هزار فرشته باشند پس حفظه با آن فرشتگان میروند از اسمان نامیگذرند تا نزد فرشته که بر آسمان هفتم موکلست آن فرشته میگوید بایستید و بزنید این عمل را بر روی صاحبش و بزنید آنرا بر جوارح و اعضای او و دل او را اقفل کنید من فرشته حجابم منع میکنم هر عملی را که برای خدا نباشد بدرستیکه مراد صاحب این عمل خدا نبوده و جز این منظور او نبوده که در نزد امرا و بلند مرتبه شود و در مجالس ذکر او کنند و آوازه او در شهرها منتشر گردد و پروردگار من امر فرموده که نگذارم عمل او از من در گذرد بسوی غیر من و دیگر فرمود و نیز حفظه بالا میبرند عمل بنده را با تسبیح و مسرور بآن عمل از نماز و روزه و زکوة و حج و عمره و خلق نیکو و خاموشی و ذکر بسیار و ملائکه آسمانها و آن هفت ملکی که بر هفت آسمان موکلند جملگی شایعت آنعمل میکنند تا اینکه از همه حجابها در میگذرند و در نزد خدا تعالی عزوجل میایستند پس گواهی میدهند از برای بنده که چنین عمل میکند حق تعالی میفرماید که شما حافظان عمل بنده من اید من گاهبانم بر آنچه در باطن اوست بدرستیکه این بنده من مرا اراده کرده با این عمل یعنی مراد او از این عمل تحصیل رضای من بوده و غیر مرا در نظر او نداشته پس بر او باد لعنت من پس همه فرشتگان میگویند

حواب سوال متعلق بحقیقت ریاء وسمعه گویند

احادیث مختلفه مروّیه در حقیقت ریا کاری و سمعه گوید

احادیث مرویه از اهل البیت علیهم السلام در حقیقت ریا

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

براو باد لعنت تو و لعنت ما و همه آسمانها گویند براو باد لعنت خدا و لعنت ما و جمله آسمانها و ساکنان آنها براو لعنت فرستند و از حضرت امام محمد باقر علیه السلام مرویست که نگاه داری عمل مشکل تر است از کردن آن عرض کردند که چگونه است نگاهداری آن فرمود که مردے صله رحم بجا میآورد و از برائے خدا انفاق میکند و بغیر از خدا احدے را منظور ندارد پس ثواب پنهانی آن عمل از برائے او ثبت میشود و بعد از آن در زوایای نسیان آن عمل را ذکر میکند ثوابی که نوشته شده بود محو میگردد و ثواب عمل آشکارا که مکتر است از پنهانی بجهت او نوشته میشود و ثانیاً چون آن عمل را ذکر میکند آن ثواب نیز محو میشود و ریا در زمانه عمل او ثبت میگردد و از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام مرویست در بیان تفسیر همین آیت زیر بحث ولا یشرک بعبادة ربه احداً که مردے عمل خیرے میکند که خالص از برائے خدا نیست بلکه غرض او ستایش مردمان است و خواهش دارد که مردم از او بشنوند پس او نیست آنچنان کسے که شرک آورده است در بندگی پروردگار خود پس هیچ بنده نیست که عمل خیر خود را پنهان کند در روزگارے از ان بگذرد مگر اینکه حق تعالی آنرا ظاهر میسازد و هیچ بنده نیست که عمل قبیح خود را پنهان کند در روزگارے بر آن بگذرد مگر آنکه حق سبحانه آنرا آشکارا میکند و فرمود چه میکند یکی از شما که عمل خوب از برائے خود ظاهر میکند و فعل بد را پنهان مینماید آیا باطن خود رجوع نمینماید تا بداند که چنین نیست و فرمود هر که عمل اندکے از برائے خدا بکند خدا تعالی آنرا بیش از آنچه آن شخص منتظر باشد ظاهر میسازد و هر که عمل بسیار از برائے ریا کند و در آن بدن خود را به تعب اندازد و شبها را به بیداری بروز آورد حق تعالی نمیگذارد مگر آنکه اندک نماید در نظر هر که بر ان مطلع گردد در تفسیر برهان بحر بنی و در تفسیر علی ابن ابراهیم در ذیل همین آیت مجیده ولا یشرک بعبادة ربه احداً از ابی جعفر علیه السلام آورده است قال سئل رسول الله صلعم عن تفسیر قول الله فمن کان یرجو لقاء ربه فلیعمل عملاً صالحاً ولا یشرک بعبادة ربه احداً فقال من صلی مرائة الناس فهو مشرک ومن صام مرائة الناس فهو مشرک ومن حج مرائة الناس فهو مشرک ولا یقبل الله عمل المرائی یعنی حضور صلعم را از تفسیر آیت زیر بحث پرسیده شد فرمود که صوم و صلوة و حج کند برائے نمودن مردم او مشرک است و حق تعالی عمل ریاکار را قبول نمیکند عیاشی از ابی عبد الله علیه السلام ذیل همین آیت آورده است که فرمود انه لیس من رجل یعمل شیئاً من البر ولا یطلب به تزکیة الناس یشتهی ان یسمع به الناس فذلک الذی اشرک بعبادة ربه علی ابن ابراهیم بروایت ابی بصیر از امام ابی عبد الله علیه السلام ذیل همین آیت آورده است قال لا یتخدع ولا یتاکل عمل غیرهم ولا یقیم العمل الصالح فمن اشرک بعبادة ربه فقد اشرک بولایتنا وکفر بها فجحد امیر المومنین حقه وولایته یعنی معصوم فرمود که نگه بدارد ولایت آل محمد علیهم السلام دیگرے را شریک چه ولایت ایشان عمل صالح میباشد پس کسی که شرک کند بعبادت پروردگار خود پس بتحقیق که او شرک کرده است بولایت ما و کفر انکار کرده است آن پس او انکار حق و ولایت امیر المومنین علیه السلام را کرده است و در تفسیر برهان بحر بنی از سماعه ابن مهران ذیل همین آیت آورده است قال سئلت ابا عبد الله علیه السلام عن قول الله عز وجل فلیعمل عملاً صالحاً ولا یشرک بعبادة ربه احداً قال العمل الصالح المعرفة بالائمة ولا یشرک بعبادة ربه احداً التسلیم لعلی ولا یشرک به فی الخلافة من لیس هو من اهلها وهو من اهلها معصوم است که گفت سوال کردم معصوم علیه السلام را از معنی آیت شریفه زیر بحث فرمود مراد از عمل صالح معرفت حضرات ائمه معصومین علیهم السلام است و امر مراد از لا یشرک بعبادة ربه احداً آنست که تسلیم کنید علی را مولای خود و شریک نسازید با او در خلافت کسے را که اهل آن نباشد سوال ریا بر چند اقسام است و آیا همه اقسام آن باطل جواب باید دانست که ریا بر چند قسم است چه ریا یا در اصل ایمان است یا در عبادت یا در غیر آنها اما ریا فی الایمان عبارت است از اظهار شهادتین با انکار در قلب و این قسم کفر نفاق است و در ابتدا اسلام شیوع داشت ولکن در امثال این زمان کم یافت میشود که کسی در قلب معتقد به بعضی از ضروریات دین مثل بهشت و دوزخ و ثواب و عقاب و معاد جسمانی و بقائے تکلیف نباشد و از خوف شمشیر شریعت اظهار آن نکند و اظهار اعتقاد نماید و این نیز از جمله کفر نفاق و صاحب آن از دائره دین اسلام خارج و در آتش جهنم مخلد است و صاحب کفر نفاق خواه از قبیل اول باشد یا ثانی هر دو کافر آشکارا بدتر است چه او جمع میان نفاق و کفر کرده است و اما قسم دوم که ریا فی العبادة باشد بر چند قسم است اول آنکه اعتقاد بخدا و پیغمبر صلعم داشته باشد در اصل عبادات واجبه خود ریا کند مثل آنکه در خلوت ترک صلوة نموده باشد و تارک الصوم و الزکوة بوده باشد و چون در حضور مردم اتفاق افتد نماز کند و اگر در ماه مبارک صیام صبح تا شام در مجمعی نبوده باشد و روزه بدارد و اگر کسی بر مال زکوی او مطلع شود و از ترس مذمت آن شخص نزکوة بدهد و بحضور مردم با والدین خود حسن سلوک بجا آورد و غائبانه با ابوی و بد سلوکی نماید و بر این قیاس چنین شخص هر چند از زمره کفار محسوب نباشد ولکن عاصی و نزد مکتر ایشان بکفار است ثانی آنکه در عبادات واجبه خود مرتکب ریا نگردد ولکن در اصل عبادات مستحبه ریاکار باشد مثل آنکه در خلوت نوافل شبانه روزی و نماز

مذمت وعقاب ریاء وفساد اعمال بریاکاری گوید

احادیث ائمه معصومین که مراد از عمل صالح ولایت ماو از ریا شرک مراد نهی شریک قرار دادن در خلافه ائمه

ریا فی الایمان گوید

قسم اول از ریاء فی العبادة که شرک خفی است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قسم (۲) از ریاء اخفی العبادات که شرک خفی است

شب و روزهای سنتی را بجا نیاورد و اما در حضور مردم رغبت باین افعال داشته باشد و مثل این است بلند گفتن تسبیح و تهلیل در مجالس و همچنین عیادت بیماران و مشایعت جنازه بقصد ریا چنین شخص هرچند شخص اول بهتر است ولاکن باز هالک و یا اول در شرک شریک است **ثالث** آنکه ریا در وصف العبادات کند و اصل آنها مثل اینکه رکوع و سجود و سائر افعال نماز را در حضور مردم بقصد حصول اعتبار بهتر بجا آورد از آنچه در خلوت میکند و مثل اینکه در مجلس غراء هرگاه بذکر یا سماعت حدیثی گرید یا دست دهد اشک خود را پاک نکند بقصد اینکه مردم آنرا ببینند و امثال اینها و صاحب این مرتبه نیز هالک و نوعی از شرک خفی مبتلا است و اما ریاء در غیر عبادات پس یا در مباحات است مثل تنضیف لباس بجهة اینکه مردم او را پاکیزه دانند یا بپوشیدن عیبی تا مردم او را متصف بآن ندانند و امثال آن یا در محرمات و آن پنهان داشتن گناهان و عیوب خود است تا مردم او را فاسق ندانند در کتاب **اسرار الصلوة** شهید ثانی علیه الرحمه در تحقیق حقیقت و اقسام ریاء گفته است اعلم ان الریاء علی نوعین ریاء محض و ریاء مختلط فالمحض ان یرید نفع الدنیا وهو اعم من ان یتوصل به الی محرم او مباح او الحذر من ان ینظر الیه بعین النقص ولا یعد من الخاصة **و** المختلط ما یقصد به ذلک مع التقرب الی الله وکلاهما فاسدان للعمل بل الاول اسقط عن درجة البحث والاعتبار **و** الثانی هو الاشراک الله تعالی فی العبادة التی قد تقدم انه ترکها لشریکه وهذا هو الشرک الخفی فی هذه الامة الله اشار الیه النبی صلعم بانه فی تمیم فاش **ثم** المقصود هنا لیس هو البحث عن الفعل الذی یقع ریاء لان ذلک باطل فی نفسه ولا یعرض لقلوب العارفین **وانما الکلام** هنا فیما یبتدئ الانسان به من العبادة خالصا لله تعالی لا یریده غیره **ثم** یعرض له ما ینافی الاخلاص علی وجه الشوب اللطیف ینبغی التنبیه علیه فی مثل هذا المقام وهو یاتی علی وجوه بعضها جلی وبعض خفی **احدها** ان یعقد الصلوة مثلا علی الاخلاص المحض والطاعة والاقبال علی الله تعالی بها وهو خال من نظر الناس الیه فیدخل علیه داخل او ینظر الیه ناظر فیقول له الشیطان زد صلوتک حسنا حتی ینظر الیک هذا الحاضر بعین الوقار والصلاح ولا یزدریک ولا یغتابک فتخشع جوارحه وتسکن اطرافه وتحسن صلوته وهذا الریاء الطاری الظاهر الذی لا یخفی علی المبتدئین من المریدین لکنه من شوائب القرب ومنافی الاخلاص **وثانیها** ان یکون قد فهم هذه الامور واخذ عنها حذره فصار لا یطیع الشیطان فیها ولا یلتفت الیه ویتم فی صلوته کما کان یفعله فی معرض الخیرة ویقول انت متبوع ومقتدی بک ومنظور الیک وما تفعله یؤثر عنک ویتاسی بک خیرک فیکون لک توابع اعمالهم ان احسنت وعلیک الوزر ان اسات فاحسن عملک فعساه یقتدی بک فی الخشوع وتحسین العبادة فتکون شریک من اقتدی بک وهلم جرا لحدیث المشهور ان من سن سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل بها الی یوم القیامة وهذه المکیدة اعظم من الاولی واد ق وقد ینخدع بها من لا ینخدع بالاولی وهو ایضا عین الریاء ومبطل الاخلاص فانه ان کان یری الخشوع وحسن العبادة خیرا لا یرتضی لغیره ترکه فلم یرتض لنفسه ذلک فی الخلوة ولا یمکن ان یکون نفس غیره اعز علیه من نفسه فهذا عین التلبیس بل المقتدی به وهو الله استقام فی نفسه واستقام علیه فانتشر نوره الی غیره فیکون له الثواب علیه **واما** فعل الاول فمحض النفاق والتلبیس فیطالب به یوم القیامة تلبیسه ویعاقب علی اظهاره من نفسه ما لیس متصفا به وان اثیب المقتدی به **وثالثها** وهو ادق مما قبلها ان یتنبه لهذا لذلک وانه مکیدة من الشیطان ویعلم ان مخالفته بین الخلوة والمشاهدة للغیر محض الریاء ویعلم ان الاخلاص فی ان تکون صلوته فی الخلاء مثل صلوته فی الملاء ویستحیی من نفسه ومن ربه ان یخشع لمشاهدة خلقه تخشعا زائدا علی عادته فیقبل علی نفسه فی الخلاء ویحسن صلوته علی الوجه الذی یرتضیها فی الملاء ویصلی ایضا فی الملاء کذلک للعلة المذکورة وهذا ایضا من الاتقیاء الاغامض لانه حسن صلوته فی الخلوة یحسن فی الملاء فلا یکون قد فرق بینهما فالتفاته فی الخلاء والملاء الی الخلق بل الاخلاص ان یکون مشاهدة البهائم لصلوته ومشاهدة الخلق علی وتیرة واحدة فکان نفس صاحب هذه الخطرة لیست تسمح باسائة الصلوة بین الناس **ثم** یستحیی من نفسه ان یکون فی صورة المرائین ویظن بان ذلک یزول بان یستوی صلوته فی الخلاء والملاء **و** هیهات بل زوال ذلک بان لا یلتفت الی الخلق کما لا یلتفت الی الجمادات والبهائم فی الخلاء والملاء جمیعا وهذا شخص مشغول الهم بالخلق

بیان ریا در غیر عبادات گوید

قول شهید ثانی در حقیقة و اقسام ریاء می فرماید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

فی الخلاء والملاء جمیعا وهذا من المکائد الخفیة والی هذا المعنی اشارة فی الحدیث النبوی صلعم لا یکمل ایمان العبد حتی یکون الناس عنده بمنزلة الاباعر فتامل ایها وهو ادق واخفی ان ینظر الیه الناس وهو فی صلوة فیعجز الشیطان عن ان یقول له اخشع لاجلهم فانه قد عرف انه لا یصغی الی ذلک فیقول له الشیطان تفکر فی عظمة ربک تعالی وجلاله ومن انت واقف بین یدیه واستحی ان ینظر الله الی قلبک وانت غافل عنه فیحرز بذلک قلبه ویجمع جوارحه ویظن ان ذلک عین الاخلاص وهو عین المکر والخداع فان خشوعه لو کان لنظره الی جلال الله وعظمته لکانت هذه الخطرة تکاد تهیمه فی الخلوة ولکان لا یجتمع حضورها بحالة حضور غیره وعلامة الامن من هذه الآفة ان یکون ما یخالفه فی الملاء ولا یکون حضور الغیر هو السبب فی حضور الخاطر کما لا یکون حضور البهیمة سببا فما دام یفرق فی احواله بین مشاهدة الانسان ومشاهدة بهیمة فهو بعد خارج عن صفو الاخلاص مدنس الباطن بالشرک الخفی من الریاء وهذا الشرک اخفی فی قلب من احمر من دبیب النملة السوداء فی اللیلة الظلماء علی الصخرة الصماء کما ورد به الخبر ولا یسلم من الشیطان الا من دق نظره وسعد بتوفیق الله تعالی وتصدا ولا فالشیطان ملازم للمتشمرین لعبادة الله تعالی لا یغفل عنهم لحظة حتی یحملهم علی المهالک فی کل حرکة من الحرکات حتی فی تحمل العین وقص الشارب وطیب یوم الجمعة ولبس الثیاب الفاخرة فان هذه سنن فی اوقات مخصوصة لکن للنفس فیها حظ خفی لارتباط نظر الخلق بها فیدخل الشیطان فیما علیه من هذه الداخل ان لم یتیقظ ولهذا قیل رکعتان من عالم افضل من عبادة سنة من جاهل واوحی الله تعالی الی العالم البصیر دقائق آفات العبادة حتی یخلص عنها لا مطلق العالم فان مداخل الشیطان علی الکثیر من العلماء اعظم من مداخله علی الجهلاء

خامسها ان یکمل العبادة علی الاخلاص المحض والنیة الصادقة الصالحة لکن عرض له بعد الفراغ منها حب اظهارها لیحصل له بعض الاغراض المحققة للریا خذ یعة من الشیطان له ان قد کمل العبادة الخالصة وقد کتبها الله فی دیوان المخلصین فلا تقدح فیها ما یجده وانما ینضم الی ما حصل بها من الخیر الاجل خیرا اخر عاجلا فیحدث شبه ویظهره لذلک وهذا ایضا مفسد فی العمل وان سلق کما یفسد العجب المتاخر ویدخل فی زمرة الذین قال الله تعالی فیهم قل هل ننبئکم بالاخسرین اعمالا الذین ضل سعیهم فی الحیوة الدنیا وهم یحسبون انهم یحسنون صنعا انتهی کلامه اعلی الله مقامه

قول مفسر در بیان احکام همه اقسام ریا خواه از ایمان باشد یا نباشد در عبادت

اقول این بود مجملا حقیقت واقسام ریا وهر گاه اقسام ریا را دانستی بدانکه ریا در ایمان همچنانکه گذشت بدترین اقسام ریا واز افراد کفر است بلکه بدتر از کفر شدید تر از آنست واما ریا در عبادات پس همه انواع آن از گناهان عظیمه است وصاحب آن مغضوب درگاه پروردگار وممنوع از وصول بسعادات علاوه بر این موجب بطلان عبادات وفاقد آنست خواه در اصل عبادت باشد یا در وصف لازم آن وفرقی نیست در بطلان عبادت بقصد ریا میان آنکه قصد او ریا محض باشد وهیچ نیت قربت نداشته باشد یا آنکه هر دو با هم ضم باشند بالاشتراک باعث بر عمل باشند بلکه اگر قصد قربت هم راجح باشد وشائبه از ریا در آن باشد باز عبادت فاسد است وصاحب آن از عهده تکلیف خود بر نیامده است بلکه حال او بدتر از کسی است که عبادت را ترک نموده باشد چه این شخص علاوه بر گناه ترک عبادت گناه ریا را نیز دارد وشعر

کلید در دوزخ است آن نماز ❊ که در چشم مردم گذاری دراز ❊ اگر جز بحق میرود جاده ات ❊ در آتش فشانند سجاده ات

سوال هر گاه کسی در شروع عبادت نیت خالصه لوجه الله دارد وقبل اختتام در اثناء عبادت ریا شامل شود آیا همان مقدار لوجه الله از عبادت او اجری دارد یا نه

جواب حق آنست که فرقی نیست در فساد عبادت میان اینکه در ابتداء عبادت قصد ریا کند یا آنکه قصد ریا در اثناء عارض شود پس اگر ابتداء به قصد قربت وخلوص داخل عبادتی باشد ولاکن در اثناء آن ریا در قصد حاصل شد همه آن عبادت باطل واعاده آن لازم گردد خواه فعل تتمه عبادت بجهة ریاء محض باشد که اگر باطلاع مردم نمی بود نمیکرد وبا نجهت قربت وریا هر دو با هم باشد یا بجهة قربت باشد ما در آن شائبه ریا باشد مثل آنکه متوجه نماز شب شد به محض رضاء خدا واگر هیچ کس نمیدید باز از ابتدای میاورد لاکن بجهة اطلاع کسی بر آن در اثناء فرح وسرور انبساط از برای او حاصل بواسطه حصول منزلت از برای او در دل آن شخص بیننده واما این در عبادتی که بعضی از آن همه باطل میشود اما هر گاه عملی باشد که صحت بعضی از اجزاء آن موقوف بر صحت بعضی دیگر نباشد مثل قرائت قرآن وامثال آن پس ریائی که در اثناء حاصل

جواب سوال در حکم عبادتی که شروع نموده لوجه الله شود ودر اثنای آن ریا عارض شود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

میشود همین عملی که بعد از ریا واقع شده باطل است و آنچه سابق بر آن بوده باطل نمیگردد و هرگاه کسی عبادتی بقصد اخلاص و قربت کند و در اثنای آن نیز شائبه ریائی عارض نشود لاکن بعد از آنکه از آن فارغ شود چنانچه کسی بر آن عمل مطلع گردد شگفته خاطر و مسرور شود بواسطهٔ امید حصول محبت از برای او در نزد آن کس عمل او فاسد نمیشود و از ثواب آنهم چیزی کم نمیگردد اگر خود باعث اظهار آن نشده باشد اما این سرور و انبساط و فرح و نشاط نیز از جملهٔ امراض نفسانیه است و آنرا ریای خفی نامند صاحب آن توقع تعظیم و احترام از آنکه مطلع شده دارد و اگر شخص تقصیری در احترام او کند در دل خود استبعاد می نماید و اگر نفس این شخص از مرض خالی میبود و مطلقا شائبهٔ ریا در آن نمی بود این سرور از برای او حاصل نمیشد و اطلاع کسی بر عبادت او و عدم اطلاع بر آن نزد او یکسان میبود **اشکال** بنا بر انچه قبیل و قال آنچه معلوم میشود چنین است که باستثنای حضرات معصومین مطهرین علیهم السلام باید هیچ قلبی از ریا خالی نباشد پس بایستی جمیع ناس کافه مکلفین بواسطهٔ ریا همه در مرض شرک خفی مبتلا باشند نعوذ باللّٰه منها **جواب** چنین نیست که سایل شبهه کرده است قلوب صافیه از جمیع شوائب ریا بسیارند چه قلب صافی و خالی از جمیع شوائب ریا شرعا آنست که تفاوتی نزد او نباشد میان آنکه انسانی بر عبادت او مطلع شود یا نشود یا نفهمد یا نداند یکسان باشد و اما اینکه فرق میان این دو بیاید از توقع تعظیم و احترام خالی نخواهد بود و این توقع اگرچه موجب فساد عمل یا کمی ثواب او نشود لکن بالضرورت هلاک میکند و اگر آن تعظیم نیز بعمل آید باز باشد که موجب اجر گردد همچنانکه از حضرت امیر المومنین علیه السلام روی لافضاد مروی است که خدا تعالی در روز قیامت بقرآن خواننان خواهد فرمود که آیا در دنیا چیزها را بشما از ان نفروختند آیا ابتداء بسلام بشما نکردند آیا تضای حوائج شما را ننمودند پس امروز شما توانی ندارید و در دنیا به ثواب خود رسیده اید و این در صورتی بود که خود اظهار آن عبادت را نکرده باشد اما اگر خود اظهار آنرا کرده باشد بدون قصد صحیح **پس** بعضی از علماء میگویند که از ثواب آن عبادت چیزی کم نمیشود اگرچه بجهت اظهار بر قصد ریا کرده معصیتی از برای او حاصل باشد **بعضی** دیگر گفته اند که علاوه بر معصیت ثواب آن عبادت نیز نقصان میپذیرد و مقتضای بعضی از اخبار نیز همین است **واما** اگر در اظهار آن قصد صحیح داشته باشد مثل ترغیب مردم بعمل خیر یا نخوانند آن باکی در اظهار آن نیست بلکه بسا باشد که اظهار آن افضل بود بشرطیکه مطلقا شائبهٔ ریائی در آن نباشد و مفسدهٔ دیگر هم بر آن مترتب نکردد مثل هتک آبروی فقیر در اظهار صدقه و اگر چنین نباشد و محل احتمال ریا بود زنهار که پیرامون اظهار آن نگردد و اینموضع خطر و محل لغزش است چه خلوص نیت از جمیع شوائب ریا در اظهار عمل میسر نیست مگر از برای ارباب نفوس قدسیه و صاحبان قلوب نوریه **ولیسیار** از اهل علم و عمل اند که خود را خالی از ریا پندارند و در مقام اظهار اعمال خود بر میآیند و حال آنکه شیطان ایشانرا فریفته و بهلاکت انداخته **سوال** آیا فرح و سرور و انبساط بر روز عمل نیک ریا میباشد یا نه **جواب** باید دانست همچنانکه اظهار عمل بقصد صحیح ضرر ندارد و از ثواب عمل چیزی کم نمیکند همچنین فرح و سرور و شگفتگی و انبساط از بروز عمل و اطلاع مردم بر آن بعد از آنکه خود آنرا پنهان بجا آورده باشد هرگاه بجهت صحیحی باشد ان باکی نیست چه میتواند که کسی عمل نیکی در خفا از او صادر گردد چون پروردگار آنرا ظاهر نماید و ارشاد شود و انیکه لطف خدا را نسبت بخود استنباط کند که معاصی او را پوشیده و طاعات او را ظاهر گردانیده نه از راه مدح مردم و حصول اعتبار در نزد ایشان و از پرده پوشی و لطف خدا باو در دنیا چنان تصور کند که در آخرت نیز با او چنین سلوک خواهد شد و باین جهت شاد و فرحناک گردد و گاه باشد که شادی و فرح او بجهت همین باشد که چون کسی بر عبادت او مطلع شد او نیز رغبت در عبادت میکند و متابعت او مینماید و باین سبب اجری دیگر نیز حاصل میگردد و میتواند شد که فرح او بجهت رغبت مطلعین از عبادت باشد یعنی باین شاد شود که دیگران هم باجر و ثواب رسند **تنبیه** خفی نماند همچنانکه سرور و نشاط و شگفتگی و انبساط بر اطلاع کسی بر عملی که در پنهان صادر شده بوجه صحیح میتواند شد همچنین تواند که بوجه صحیحی رغبت کسی در عبادت و شوق و میل او بآن در حضور جمعی حاصل شود که در خلوت چنین نباشد یا در حضور اشخاص بترتیب از خلوت چه آدمی چون جمعی از اهل ایمان را مشاهده کند که بر عبادت تمام و خضوع و خشوع مشغول عبادت خدا باشند آنحالت در نفس وی تاثیر پیدا میکند و موجب شوق و رغبت او بعبادت میشود بطوریکه کسی که عادت او نماز شب نباشد شبی با جماعتی بسر برد که نماز شب کنند پس چون ایشان بنماز شب برخیزند در قلب او نیز رغبتی و شوقی پیدا شود و به بیند که جمعی رو بدرگاه خدا آورده اند و نیز میل بدرگاه الهی کند این ریا نخواهد بود بلکه هیجان رغبت و زوال غفلت خواهد شد بمشاهدهٔ عمل دیگران و بسا باشد که او را در منزل خود موانع و عوائقی باشند که در آنجمع نباشند و به این سبب در آن مجمع میل بعبادت کند و شیطان در امثال اینمواضع بوسوسه میآید و به قلب او می اندازد که معلوم است این عبادت تو بجهت ریاست پس ترک آن اولی است و این از جملهٔ مکرهای شیطان است که باید از آن غافل نکردند لاکن در فرق کردن میان اینکه شوق و رغبت از برای

اشکال جواب
این تحقیق هیچ قلبی از شائبهٔ ریا خالی نیست ۱۲

سوال آیا فرح و سرور بر روز عمل نیک ریا می باشد یا نه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

خداست یا بقصد ریا در نهایت اشکالست و امتحان در اینمقام باین نحو میتوان نمود که با خود فرض کنی که در موضعی باشی که توانی جماعتی را مشاهده کنی که مشغول عبادتند لاکن ایشان ترا نبینند اگر رغبت و شوق تو کمتر است از وقتیکه ایشان ترا می بینند معلوم میشود که این شوق از روی ریا است والا بجهة تقرب بخدا میباشد **اما ریا در غیر عبادات** پس دانستی که بر دو نوع است **یکی** در مباحات یعنی کسی عمل مباحی را مرتکب شود یا ترک کند بجهة تحصیل جاه و اعتبار در نزد مردم یا دفع مذمت و ناخوش آمدن ایشان مثل اینکه از چرکینی جامهٔ خود مضایقه مذمت آبائگان بجهة اینکه مردم او را پاکیزه و لطیف دانند جامهٔ خود را لطیف کند و از این قبیل است ترفین لباس بجهة حضور مجامع و مانند آن و این قسم از ریا مباح و جائز است بلکه گاه میشود که ممدوح میگردد **مولیست** که روزی حضور اقدس نبوی صلعم خواست که بمجمع اصحاب حاضر شود و نظر بخم آبی میکرد و عمامه و موهای مبارک خود را میاراست شخصی دیده عرض کرد که شما نیز چنین میکنید فرمود بلی پدرستیکه خدا تعالی دوست دارد که بندهٔ از برای برادران خود را بیاراید و تقیکه بسوی ایشان بیرون میآید حضرت امام **جعفر صادق** علیه السلام شخصی از اهل مدینه را دید که از برای عیال خود چیزی خریده بود برداشته بخانه میبرد چون حضرت را دید خجل شد حضرت فرمود این را بجهة عیال خود خریده بخدا قسم که اگر از خوف مذمت کردن اهل مدینه نمی بود من نیز دوست میداشتم که از برای عیال خود بردارم و بجهة ایشان ببرم **نوع دوم از ریا در غیر عبادات** آنست که در شئی باشد که از آدمی سر میزند یعنی پنهان داشتن گناهان خود از مردم و کراهت از اطلاع ایشان بر آنها و این نوع از ریا جایز نیست بلکه اظهار نمودن معاصی قبایح حرام است **و آنچه** گفته اند که مقتضای اخلاص آنست که ظاهر و باطن آدمی یکی باشد مراد آنست که باطن او بهمچو باشد که در ظهور آن مطلقاً قبحی نباشد و این است معنی آنچه یکی از **اکابر** گفته است که بر تو باد بعمل علانیه یعنی عملی که چون ظاهر گردد مطلقاً شرم و خجلت نداشته باشی چنانکه **بزرگی** گفت که هرگز عملی نکرده ام که مضایقه از اطلاع مردم بر آن داشته باشم مگر مواقعه با اهل خودم و دفع بول و غائط و لاکن دست هر کس با بیرتبه عظمی نمیرسد بلکه غیر اهل عصمت و طهارت و قلیلی از برگزیدگان محفل قرب حضرت رب العزت سائر اشخاص از گناهان ظاهری و باطنی خالی نمیباشند خصوصاً از افکار باطله و وساوس شیطانیه و آرزوهای کاذبه که پروردگار بر همه مطلع و از مردمان پنهان است و سعی در اخفاء و کراهت در ظهور آنها جائز بلکه راجح است و لاکن **باید** غرض تو از پوشانیدن آنها این نباشد که مردمان اعتقاد ورع و تقوی و صلاح بتو داشته باشند بلکه باید غرض آن باشد که حق سبحانه و تعالی امر باخفاء معاصی و نهی از اظهار آنها فرموده چنانچه از حضرت پیغمبر صلعم مرویست کسی که مرتکب چیزی از اعمال ناشایسته گردد باید بپوشاند آنرا از مردمان تا خدا نیز او را بپوشاند غرض آن باشد که اگر معصیت تو بر مردم ظاهر شود زبان بمذمت و خبث تو خواهند کشود و چون بر ان مطلع شوی متفرق الحواس و پریشان میگردی و حضور قلب تو تمام میشود و به این سبب از تحصیل مراتب علم و عمل باز میمانی **یا** غرض آن باشد که مبادا اظهار معاصی و فاش شدن آن باعث شود که وقع گناهان از نظر مردم تمام شود و برگناه دلیر گردند یا مردمان متابعت او کنند و باین جهة است که باید معاصی را از اهل خود پنهان داشت تا دلیر نگردند یا باعث برکراهت از ظهور معصیت محض حیا و شرمندگی باشد چه حیا نیز از اخلاق فاضله و صفات شریفه و مقبول از ایمان و کسی که گناهی از و صادر شود و باکی از ظهور آن نداشته باشد جمع میان گناهکاری و بی حیائی کرده و حال او بسیار بدتر است از گنهکار صاحب حیا و بسا میشود که ریا مشتبه بحیا میشود و آدمی بواسطه ریا از ظهور گناهان و قبایح خود مضایقه میکند و چنان پندارد که سبب آن حیاست همچنانکه بسا باشد که ضعف نفس و صغر آن نیز بحیا مشتبه میشود چه حیا نیز در آنچه شرعاً یا عقلاً یا عرفاً قبیح بوده باشد پس آنچه چنین نباشد و برادمی ارتکاب آن گران باشد سبب آن ضعف نفس است نه حیا و شرم مثل عظ کردن و امامت نمودن از برای کسی که قابل باشد و امر بمعروف و نهی از منکر در جائیکه عذری صحیح باشد که موجب حیا گردد **سوال** کسی که معالجهٔ ریا را از برای خود نکرده است برای صحت عبادت خود چه صورت اختیار کند **جواب** بیشتر مذکور شد که عبادتی که بقصد ریا باشد فاسد و موجب عصیان و سخط خداوند منان است پس کسیکه از خود مطمئن نباشد بالمره ریشهٔ ریا را از زمین قلب خود نه کنده باشد لازم است که عبادت خود را در خلوت بجا آورد و اگر در اثنا کسی مطلع گردد و شیطان او را بریا افکند و نتوانست که دفع آن کند آن عبادت را اعاده نماید و این در عباداتی ممکن است که میان خود و خدا است و ربطی بغیر ندارد **و اما** آنچه البته بیاید که مردمان بر آن مطلع شوند مثل امانت و فتوی و حکم و قضا و تدریس و وعظ و ارشاد و امر بمعروف و نهی از منکر و قضای حوائج اخوان و امثال آنها پس خطر آنها بسیار است بحدیکه ثواب آنها نیز شیطان است پس کسی که از جهة علم و دانش اهلیت و قابلیت اهم مناصب جلیله را داشته باشد اگر بر نفس خود دون باشد که مطلقاً امتناع از رضا مردم نکند و وسوسهٔ شیطان لعین او را نفریبد و بتوانوار عظمت جلال خداوند متعال چندان دل تابیده باشد که او را از التفات بجاه باز داشته و چشم از دست مردم دوخته باشد که مطلقاً شائبهٔ ریا و اطمع جوائی در دنیا در

بیان ریا در غیر عبادات که امور مباحات باشد جائز است

بیان آنکه اظهار معاصی قبایح حرام و معصیتست

احادیث صحیحه که اظهار معصیت کردن نیز معصیت است

جواب سوال کسی که معالجهٔ ریا را نکرده عبادت او چگونه باید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

خاطر او نگردد و سزاوار او آنست که دامن همت بر میان زند و شغلهای این مناصب را بانجام رساند و اگر نفس او ضعیف و ایمان او خفیف نباشد و قلب او مانند ریسمانی که در برابر باد آویخته باشند هر دم بطرفی روی آورد زنهار زنهار که قدم در نیوادی نتهد و دامن خود را ازین منصب بار چیند و خود و خلق را هلاک نسازد و هو العلیم بذات الصدور **و در اینمقام** بحمد الله المنعام توفیق و تائید ایزد علام سوره مبارکه **کهف** را به اختتام میرسانم در تاریخ چهاردهم ماه ذیقعدة الحرام یوم الخمیس ۱۳۲۸ هـ سنة الثامن والعشرین بعد الالف و ثلاث مائة من الهجرة النبویة علی مهاجرها الف سلام و التحیة البهیة و آخر دعوانا الحمد لله الواقف علی الضمائر المطلع علی السرائر و الصلوة و السلام علی اشرف الاوائل والاواخر محمد و آله خیر السفائر

فی مبارک حویلی من بلدة لاهور من بلاد الپنجاب فی مملکت الهند

حاتمه تفسیر سورهٔ مبارکهٔ کهف ۱۲

فقط خادم الشریعة المطهرة علی الحائر الصغیر القلبه

غفر الله ذنوبه و ستر عیوبه

قد تم فی یوم السبت تاریخ

شهر جمادی الاولی

هجریة سنة

۱۳۳۰

MAAB 1431
مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بعونہ وصونہ تعالیٰ عزوجل

شرح مہمات تفسیر سورۂ مریم صلی اللہ وسلامہ علیہا مکیۃ وہی ثمان وستون آیۃ وست رکوعا

بسم اللہ الرحمن الرحیم

بدانکہ اجماع قایم است از امت کہ سورۂ مبارکۂ **مریم** علیہا السلام مکی است **واما** آیات این سورۂ مبارکہ نود وہشت آیت است بعد عراقی وشامی ومدنی الاول ونود ونہ مکی ومدنی الاخیر **واختلاف** در سہ آیت است کہیعص کوفی الرحمان تدا غیر کوفی فی الکتاب ابراہیم مکی ومدنی الاخیر **اما** کلمات این سورہ مبارکہ نہصد وشصت وہشت است **واما** حروف تمام این سورہ سہ ہزار ونہ صد وہشتاد وشش میباشد **واما** رکوعات این سورہ مبارکہ شش عدد اند **واما** فضایل این سورۂ مبارکہ کہ بسیار اند ابی ابن کعب از حضور سید عالم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روایت کردہ است ہر کہ سورہ مریم را بخواند حق تعالی او را دہ حسنہ بدہد بعدد ہر کہ تکذیب زکریا وتصدیق وی کردہ است وبعدد ہر کہ تکذیب وتصدیق یحیی ومریم وعیسی وابراہیم واسمعیل ویعقوب وموسی وہارون وادریس علی نبینا وعلیہم السلام نمودہ وہر کہ دعوی ولد کردہ بر آخذ تعالی وہر کہ نکردہ **وذکر** کتاب **ثواب الاعمال** وایضا در **مجمع** آوردہ است عن الصادق علیہ السلام من ادمن قرائت سورۃ المریم لم یمت حتی یصیب ما یقنیہ فی نفسہ ومالہ وولدہ وکان فی الجنۃ من اصحاب عیسی بن مریم واعطی من الاجر مثل ملک سلیمان ابن داود فی الدنیا یعنی منقول است از حضرت امام جعفر صادق علیہ السلام کسیکہ بر قرائت این سورہ مبارکہ مداومت نماید میمیرد تا آنکہ آنچہ مراد او باشد از دنیا در نفس ومال وولد نیابد ودر آخرت از اصحاب عیسی ابن مریم باشد ومقابل ملک سلیمان ابن داود درجہ باو بدہند **وذکر** کتاب **در النظیم** فی خواص القرآن العظیم ابو محمد عبد اللہ ابن سعد الیافعی الیمنی گفتہ کہ از حضرت امام جعفر صادق علیہ السلام منقول است کہ اگر کسی روی تنگ شود ہفت نوبت این سورہ را بخواند روزی بروے فراخ شود واگر مردے را بستہ باشند بنویسد وبشوید وبخورد کشادہ گردد وکسی کہ روز جمعہ روزہ دارد وحروف کہیعص وسائر حروف مقطعات کہ در اوایل سورہا است بر نگین خاتمی نقش کند باخود نگاہ دارد مقبول ومحبوب گردد **ایضا** کہیعص ذکر رحمۃ ربک عبدہ زکریا اذ نادی ربہ نداء خفیا قال رب انی وہن العظم منی واشتعل الراس شیبا ولم اکن بدعائک رب شقیا چون کسی را دردسر باشد این آیت را بنویسد وبا این نبویسد وطلا معہ اشد الخ تا آخر سورۃ بر سر بندد دردش زایل شود **واما** آیۃ وانی خفت الموالی من ورائی وکانت امراتی عاقرا الی قولہ وسلام علیہ یوم ولدت ویوم یموت ویوم یبعث حیا چون کسی طالب فرزند باشد زن وشوہر ہر دو روز جمعہ را

در بیان تعداد آیات وکلمات وحروف ورکوعات سورۂ مریم

روزه دارند و برشکر و بادام و نان صوم بگشایند و آب بخورند و این آیت مجدده بر آبگینه نویسند بعسلی که آتش ندیده باشد و آنرا به آب پاک شیرین بشویند و دویست و بست و چهار دانه نخود سفید بگیرد و بر هر یک دانه این آیه کریمه یک مرتبه بخواند و نخودها را در دیگ کند و آتش در زیر آن برافروزد پس نماز خفتن بگذارد و بعد از نماز خفتن سوره مریم بخواند و در وقت صبح آن آب را از نخود جدا کند و قدری دوشاب انگوری بآن اضافه کند و یک زوج بخورد و یک و نیم زوجه و یک لقمه در خواب روند و بعد از آن صحبت دارند حمل پیدا شود و اگر سه نوبت بدین دستور عمل کند بهتر باشد شیخ ابو العباس رحمه الله آورده که از اول سوره کهیعص تا آنجا که واجعله رب رضیا بنویسد و به آب باران بشوید و بخورد و هفت روز متوالی بدین دستور عمل کند بعد از آن صحبت دارند فرزند پیدا شود **واما** آیه مجدده **وهزی الیک بجذع النخلة الی قوله فلن اکلم الیوم انسیا** چون خواهد که خرما بار دهد هیچ افتی بآن نرسد سه برگ خرمای مختلف الالوان از سه درخت یکی زرد سرخ و سبز و بهر وقتی این آیت بقلم آهنین بنویسد و هر برگی از آن در شاخ خرما بندد مطلوب حاصل شود و شیخ ابو العباس رحمه الله آورده که اگر این آیت بر پوست آهو بشنجرف بنویسد در روز جمعه که اول ماه باشد و با خود دارد خدا تعالی او را یقین و فرح و نصرت کرامت فرماید و برکت در مال و فرع او پیدا شود و اگر بر کاسه نویسند و بشویند و بزنی دهند که غمگین باشد غمهای او زایل گردد **واما** آیه واذکر فی الکتاب ادریس انه کان صدیقا نبیا و رفعناه مکانا علیا را زعفران که بسه غسل حل کرده باشند و بموم و کند کوفته بخور کنند و آن را با خود نگاه دارد در رفعت قدر و علو مرتبه او بغایت سدید و نزد همه کس مقبول القول گردد

وهو العالم بالصواب وعلی الله التوکل وهو یتولی الصالحین

ومن هیهنا اشرع فی المقصود بعون الله الملک المعبود

بسم الله الرحمن الرحیم

کهیعص بدانکه مفسرین را در تحقیق معجمات قرآنی خلاف عظیم است **خلاف اول** آنست که این معجمات محکم اند یا متشابه در آن امت را دو قول است **مختار** اکثر متشابه است و ایمان بمتشابه چون محکم واجب است ولاکن بعمل آن مکلف نمیباشیم چه این مفاتح قرآنی رموزند مابین خدای تعالی و پیغمبر صلعم احدی را بجز ایشان اطلاع بر آن نمیتواند بود و انیست که از صاحب الوحی صلعم در این بیانی قاطع نیامده است و همین مروی از حضرات ائمه اهل البیت علیهم السلام است و به اسناد عامه از جناب امیر المومنین علیه السلام مرویست ان لکل کتاب صفوة و صفوة هذا الکتاب التهجی یعنی برای هر کتابی حروف برگزیده خالص اند و برگزیده قرآن حروف تهجی میباشند همین مختار **شعبی** است او میگوید برای خدای تعالی در هر کتابی سریست و سر او تعالی در قرآن حروف تهجی اند **اشکال** چرا متشابه آیات حق تعالی نازل فرمود چه در آن بجز تخیر فائده مترتب نیست **جواب** معترض شبهه کرده است فوائد متشابهات بسیارند از انجمله اظهار کامل ضعیف و تمیز بین المحکم و المتشابه بنظر و اجتهاد و ترک تقلید است در آنچه تقلید در آن جائز نیست و اصل نظر و استدلال اعظم عبادات و اصل آنست پس بر آن جزاء عظیم مترتب میشود چنانچه در حدیث آمده است فکر ساعة خیر من عمل سبعین سنة یعنی فکر و تامل کردن در امور الهیه یکساعت افضل و بهتر است از اعمال هفتاد سال **واما خلاف ثانی** در این است که آیا اسماء اند یا حروف و مختار اکثر اسماء اند و قائلین باسماء را باز خلاف است در اینکه کدام قسم اسم است **و آیا** مسمیات دارند یا نه **و آیا** معرب اند یا نه **و اگر** معرب اند اعراب و محل آن کدام است **و آیا** این اسماء عربی اند یا عجمی هر کیف موضوعیتی دارند یا نه هرگاه موضوعیتی دارند چرا از ذکر لغت مشهود نمیشود **واما** قائلین بحروف نیز خلاف کرده اند در آنکه بصورت مؤلف چون حم نحق **و** طس حروف اند یا در صورت انفراد چون ک - ه - ی - ع - ص - مثلا **و آیا** این حروف معنی دارند یا نه غرض اینکه در ادراک حقیقت و ماهیت این فواتح قرآنی سائر علماء عقلا حیران میباشند چنانکه در معرفت الله حیرانند **و تحقیق** در این مقام بر تلخیص مرام بعض وجوه را می نویسد وجه **اول** آنکه معجمات قرآنی اسماء و مسمیات انها حروف مبسوطه اند که بآن کلام مرتب میشود چون صه و ص اسم صاد و ضه و ض اسم ضاد و الف اسم الف و لم اسم لام و میم اسم میم و که و ک اسم کاف و قه و ق اسم قاف چون حوقله که اسم است برای لا حول و لا قوة و جعله که اسم است حی علات و بسمله که اسم است برای بسم الله انها اسماء مسمیات اند تنوین و کسره ظاهر انها نمیباشد بجهة غیر منصرفیت یک سبب آن علمیت دیگر تانیث است زیرا که خصائص اسم شامل انها میشود و آن انها

نبذی از فضایل این سوره و آثار بعض آیات مبارکه آن

جواب اشکال که حق تعالی چرا آیات متشابهه نازل فرمود

وجوه ثمانیه از قائلین اسم بودن فواتح سور قرآنی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وامالہ وتفخیم وتعریف وتنکیر وجمع وتصغیر واضافت است اما هرگاه اینها از عوامل خالی باشند حکم آنها حکم اسماء اعداد است چون تثلثه وارتعوا خمسة یعنی بر وتیره باشند همین مختار مختاری وقول رازی ومتقدمین ایشان بیضاوی ونیز نیشاپوری وایضاً سعودی وغیرهم است واما وصل الف آنها علماء را چار قول بعضی گفته اند مرفوع است بنا بر آنکه مبتدا یا خبر مبتدا مقدر است جمعی گفته اند منصوب است به اضمار أتل یا أقرأ که مفعول واقع شده است وجه ثانی آنها اسماء قرآنند این مختار حسن وزید ابن اسلم وقتاده وکلبی وسدی میباشد وجه ثالث فواتح اسماء سور قرآنی اند این مختار سیبویه وخلیل ومختار قفال از مفسرین است وجه رابع بمعات اسماء الله است چون جعله وبسمله وحوقله پس در کهیعص کاف اسم کافی وهاء اسم هادی ویا اسم حکیم وعین اسم علیم وصاد اسم صادق باشد این مروی از ابن عباس وغیره است چنانچه مفصلاً بیاید وجه خامس فواتح مقطعه اسماء کلمه بعد از ترکیب دادن قرار میگیرند مثلاً الر وحم ونون پس چون این مقطعات را ترکیب دهی الرحمن گردد این قول مختار سعید ابن جبیر ومتبعین او میباشد وجه سادس همین ترکیب وتالیف اسماء الفاظیه نازل شده اند اما اطلاع حاصل نداریم که از اسماء ذاتیه اند یا صفاتیه این را اجماعی چون رازی وبیضاوی از حضرت امیر المومنین منقول کرده اند که آنحضرت حق تعالی را یا کهیعص یا حمعسق ندا میکرد وجه سابع این اسماء حلف وقسم اند که حق تعالی عزوجل بآنها سوگند یاد فرموده است وقائلین این قول دو طائفه شده اند طائفه میگویند همین اسماء عینا حلف وقسم اند چون یس والقرآن الحکیم وطائفه دیگر میگویند آنها مقسم وحرف قسم مقدر است بنا بر آن محلاً جر یا نصب این مختار ابن عباس محکی از عکرمه وجماعتی دیگر از تابعین باشد وجه ثامن آنست که مسعودی از کلبی وسدی وقتاده نقل کرده اند که فواتح اسماء سقر اند والله اعلم اما قائلین بحروف بودن فواتح سور نیز اختلاف کرده اند بچند وجه وجه اول آنست که فواتح سور همه حروف اند حق تعالی بجهت تشریف وتعظیم آنها باین حروف افتتاح هر سوره فرموده است چه از همین حروف اسماء حسنی وصفات علیا وکتب منزله تعالی مرکب اند ودر پاره این حروف مجموعه وپاره مهموسه وپاره مستعلیه وپاره منخفضه وغیر ذلک است همین قول مختار سیبویه وتبعاء میباشد وجه ثانی آنکه هر حرفی از آنها مفتاح اسمی از اسماء الله میباشد ودر میان آنها حرفی نیست مگر آنکه دلیل آلاء وبلاء است وایضاً هر حرفی ازین حروف نیست مگر اینکه مشتمل بر اعمار مدت وقوی وبر انقطاع وآجال قومی دیگر است واین مروی در احادیث حضرات ائمه اهل بیت عصمت وطهارت علیهم السلام است ابو العالیه نیز همین قول قایل میباشد وجه ثالث گویند در هر حرف عمر دنیا ومدت بقاء این امت است این قول نیز از اخبار وآثار ائمه اطهار علیهم السلام ثابت میشود که بر طرق خاصه وعامه منقول گشته است همین مختار مقاتل ابن سلیمان است وگوید که بعد از طرح مکررات این حروف بصورت جمل مابقی را چون حساب کرده شود بهفتصد وچهل وچهار سال میرسد وعلی ابن فضال مجاشعی گفته من نیز حساب کردم آنچه حاصل شد سه هزار وشصت وپنج سال بود واز اصحاب ما علامه طبرسی علیه الرحمة نیز فرموده که همان حساب میرسد وجماعتی از علماء یهود چون ابو یاسر وحیی ابن اخطب وکعب ابن اشرف از محضر سرور پیغمبر صلعم آنحضرت شنیده بودند گفتند بهفتاد ویک سال مدت بقای این امت است پس المص والر والمر وکهیعص شنیده بودند تدامر برایشان شنیع شد گفتند ما مشتبه شدیم در بقای این امت یا نمیدانیم چکنیم وجه سابع در تفسیر نظام الدین نیشاپوری است الثامن عشر سمعت بعض الشیعة یقول هذه الفواتح اذا حذف منه المکررات یبقی ما یمکن ان یرتب منه علی صراط حق نمسکه وهذا غریب وان تکلف فلهذا اودعته ملخصاً یعنی هشتم آنکه گفته اند مکررات فواتح قرآنی را هرگاه حذف کنی باقی میماند از مقطعات حروف عالی صراط حق نمسکه بهر صورت که این حروف را هرگاه ترکیب خواهد شد علی صراط حق نمسکه ویا چنین که صراط علی حق نمسکه یعنی علی راه حق ودر راه حق علی میباشد ما با این جسته ایم اقول این صحیح است در حدیث نبوی صلعم که هم اهل سنت نوشته اند قال النبی صلعم ان مثل اهل بیتی کمثل سفینة نوح من رکبها نجی ومن تخلف عنها غرق وهوی وقال النبی صلعم انی تارک فیکم الثقلین کتاب الله وعترتی ان تمسکتم بهما لن تضلوا بعدی ابداً ودر برغانی گفته که اصل صور ترکیب مقطعات در اوایل سور بغیر ملاحظه تکرار چهارده بعدد چهارده معصومین یعنی حضور نبوی صلی الله علیه وآله وسلم وفاطمه ودوازده امناء عشر علیهم السلام میباشد

وجوه ثمانیه از قائلین باسماء بودن فواتح قرآنی

وجوه مختلفه از قائلین بحروف بودن فواتح سور قرآنی ۱۲

نقشه فواتح سور قرآنی

هذا هو الصور فی هذه النقشة لفواتح السور القرآنی

وهذا هو الجدول

الم ۳۱	الر ۲۰۰ ۳۰۱	کهیعص ۱۲۰ ۹۰ ۷۰ ۵	طسم ۹۰ ۶۰ ۴۰	نون ۵۰	حم ۴۰ ۸	ق ۱۰۰
المص ۱۸۱ ۳۲۱	المر ۲۰۰ ۲۱ ۱۳۱	طه ۹ ۵	طس ۹ ۶۰ ۶۰	ص ۹۰	حمعسق ۴۰ ۶۰ ۷۰ ۱۰۸	ن ۵۰

وجوه مختلفه جواب سوال از نزول معجمات ابتدائی و عبث آن

سوال از نزول معجمات که معانی آنها غیر معلوم و مقصود از آنها غیر مستفاد میباشد بلا فائده و بلا سبب مهمل باشد **جواب** در نزول معجمات سته عشر **وجه اول** آنست که بعضی گفته اند نبی امی را که معرفت حروف و سواد و تحریر خط از کسی یاد نگرفته بود حق تعالی در اوایل اکثر سور معجمات اسماء آنجناب را تعلیم فرمود تا این فواتح مفرده معجزه مستقلا از نبی امی بوده باشد چه نطق باسماء حروف بصاحب سواد متدرس مختص میباشد هر گاه از کسی که بظاهر از کسی الکتاب علم نکرده مخالطت کتابت و خط ظاهر شود البته مستبعد و خارق عادت شمرده شود و هر گاه که ابتداء کتاب بمفردات بعجمه کند نشانه غرابت در کلام و حیرت اهداء و لثام گردد و نمونه آنچه از کلیات آن بعد آن میاید موجب اصغاء و استفادهٔ خلق باشد **وجه ثانی** برای اصغاء و تنبیت است چه کفار و مشرکین معاهده کرده بودند که احدے نباید قرآن مجید را گوش دهد و را الغا کنند و هر گاه تلاوت میشد ایشان میگریختند و سنگ میزدند و آوازهاے بیهوده بلند میکردند چنانچه خبر از آن داده است بقوله لا تسمعوا لهذا القرآن و الغوا فیه الخ پس ایزد متعال عز و جل این مقطعات را در سرهاے سور مختلفه فرستاد تا تعجبا موجب استماع بالغا بهر سوره منزله شود و بجهته وصول قرآن در سامع ایشان حجت تمام شود و به فائده برسند هر گاه به نهج واحد معجمات میبودند البته مخالف تکرارات را بدون تدبر فضول و عبث میدانست اینوجه مختار ابن رزق و نیز محکی از قطرب و جماعتی از قدماء مفسرین است **وجه ثالث** نزول فواتح بر سبیل احتجاج بر کفار و اظهار ترهیب فصحاے اعراب و تعجیز بلغاء و خطباء از معارضه کتاب الله الوهاب چه حضور سید و سرور عالم و قتیکه مکرر به فصحاء و بلغاء دنیا باتیان مثل قرآن تحدی میفرمود و بعد ازان به اتیان ده سوره و پس از ان برابر یک سوره صغیره تحدی بقرموده همه ایشان عاجز گردیدند و مثل آن آورده نتوانستند پس حق سبحانه و تعالی جل ایشانرا تنبیه فرمود به انزال این حروف باین معنی قرآنیکه از اتیان مثل آن عاجز شدید ترکیب کلام آن نیست مگر از این حروف که هر انسان خواص و عوام و خواص عالم و جاهل از شما ساری و جاریست بلکه بر همین حروف کلام شما مخلوق و منطوق شما بآن عادیست و بر فعل خلقی و طبعی آدمی را بالضرورت مشقت و کلفت نمیباشد خصوصا بر کلام که هر آن بر زبانهاے شما از همین حروف جاریست با وجود این همه از معارضه این حروف عاجز گردیده وضع اعناق تحت سیوف منظور گردید و هر گاه از تحصیل فصاحت و بلاغت ترکیب چنین حروف عاجز باشید پس بدانید که این کلام بشر نیست بلکه این افصح الکلم کلام رب المنعام میباشد همین وجه مختار جمهور مفسرین و قول فحول متکلمین چون شرف السیاده علم الهدی سید مرتضی و علامه ابو الفتوح رازی و نظام معتزلی و عثمان جاحظی و قطرب و ابو مسلم محمد ابن بحر الاصفهانی و مبرد و غیر ایشان است **سوال** هر گاه تکرار معجمات برای اظهار تعجیز باشد ازان یکی چون المر یس کافی بود و معجمات را چرا نازل فرمود **جواب** اصل آنست که گفتیم صانزال فواتح با نواع مختلفه حکمت متخذه نیست بلکه در تعداد انواع آنها الزام حجت و اصغاء کلام الله است که موجب ایصال هدایت میباشد قطع نظر از معانی آنها و اگر همه فواتح نوع واحد میبودند مردم سوره دیگر را سماعت نمیکردند چه لفظ مکرر بمعنی واحد مستمع و سامع معاند را خوش نمیاید **اشکال** این فواتح بهر حال بوضوعیت وارند پس چرا در فن لغت مشهور نیست و اگر ندارند پس بجهل تحدی و خطاب از عقلاء صادر نمیشود **جواب** بالاجمال مذکور شد که فرقه فواتح قرآنی را اسماء اعلام میدانند و اسماء را اعلام دلالت میکنند بر آنچه علم شده اند پس زید بر شخصیت او وجدار بر ماهیت دیوار دلالت مینماید و ائمهٔ عربیه چون سیبویه و نیز خلیل و قفال نقل کرده اند قد سمت العرب بهذه الحروف اشیاء و فقهوا بها لامر و الدار حارثة ابن لام الطائی و کقولهم للخاسر صاد و للنقد عین و للسحاب عین و للشمس ما یصبوب و ما ینبع منه الماء عین و للجمل قاف و للحوت نون یعنی عرب بچنین معجمات اشیاء کثیره را نام نهاده اند پس بدار حارثه را لام الطائی نامیده و مسمی اسم نهاده نقاین را با عین موسوم کرده اند و بر اغین نامیده اند و آفتاب بآنچه دیده مشبه بر نیر و چشمه را بعین مسمی گردانیده اند و کوه را قاف نامیده اند و ماهی را نون نام نهاده اند و مالیکه عرب میدیدند اکثر آنها را میگوئیدند که آنها اقسام پس معنی موضوعیت آنها حلف و قسم آنجنابا و تاو داو و امثالهم میباشد **تنبیه** هر گاه این همه اوضاع و ضوابط در فواتح سور قرآنی معلوم شد پس مختصرا و اجمالا در معانی کهیعص بقول چند اختصار میرود و **اما الهجاء** عباس رضی الله عنه که کهیعص نامیست از نامهاے الهی **موحد** آنچه امیر المومنین علیه السلام در بعض ادعیات فرموده است که یا کهیعص یا حمعسق اغفر لی و **کلبی** گفته است که این ثنائیست که حق تعالی خود را فرموده و کسی را بر حقیقت معنی آن اطلاع نیست و **عطاء** ابن سائب از سعید ابن جبیر نقل کرده که ابن عباس فرمود این حروف اشاره بصفات او سبحانه اند که بجهته تیمن ذکر فرموده پس کاف مفتاح اسم کافی و کریم و کبیر است و هاء اشاره باسم هادی و یاء ایماء بحکیم و علیم و رحیم و مجید و حمید است و عین اشاره

بر علیم و عزیز و عظیم و عادل است و صاد اشاره بصادق است و بر روایت دیگر از کلینی مرویست که معناه کاف بخلقه و هاد لعباده و یاء لکافی فوق ایادیهم و عالم ببریته و صادق علی وعده و در تاویل آورده است که یا راه ایاه است به یا من یجیب و ایاها علیه و میگوید دیگر اشاره است به یا من یجیب من دعاه و نزد بعضی این اسم بهترین اسماء الهی است و بعضی دیگر گفته اند که مراد قسم است به صفات مذکوره بر حقیقت آنچه ذکر فرمود در این سوره و گویند این اسم سوره است و ما بعد آن خبر او فی المعانی و در تفسیر صافی و در تفسیر برهان بحرینی از امام صادق علیه السلام آورده است معناه انا الکافی الهادی الولی العالم الصادق الوعد و نیز از آنحضرت علیه السلام مرویست در تفسیر این حروف کاف لشیعتنا هاد لهم و لی لهم عالم باهل طاعتنا صادق لهم وعده حتی یبلغ بهم المنزلة التی وعدهم ایاها فی بطن القرآن خلاصه آنست که حق تعالی کافی است برای شیعیان ما و هادی است ایشانرا الی برای ایشان عالم است باهل طاعت ما و صادق است برای ایشان بوعده خود تا بمیرساند ایشانرا بمنزلتی که وعده داده است ایشانرا در قرآن مجید و در تفسیر صافی و در تفسیر برهان بحرینی و در کتاب اکمال الدین از حضرت حجة الله القائم علیه السلام آورده فی انه سئل عن تاویلها فقال هذه الحروف من انباء الغیب اطلع الله عبده ذکریا علیها ثم قصها علی محمد و ذلک ان ذکریا سئل ربه ان یعلمه اسماء الخمسة فاهبط الله علیه جبریل فعلمه ایاها فکان ذکریا اذا ذکر محمدا و علیا و فاطمة و الحسن سری عنه همه و انجلی کربه و اذا ذکر الحسین ثغقته العبرة و وقعت علیه البهرة فقال ذات یوم الهی ما بالی اذا ذکرت اربعا منهم تسلیت باسمائهم من همومی و اذا ذکرت الحسین علیه السلام تدمع عینی و تثور زفرتی فانباه تبارک و تعالی عن قصته فقال کهیعص فالکاف اسم کربلا و الهاء هلاک العترة و الیاء یزید لعنه الله و هو ظالم الحسین علیه السلام و العین عطشه و الصاد صبره فلما سمع ذکریا لم یفارق مسجده ثلاثة ایام و منع فیها الناس من الدخول علیه و اقبل علی البکاء و النحیب و کانت ندبته الهی انفجع خیر خلقک بولده انزل بلوی هذه الرزیة بفنائک الهی ارزقنی علیا و فاطمة ثیاب هذه المصیبة الهی احل کرب هذه الفجیعة بساحتها ثم کان یقول الهی ارزقنی ولدا تقر به عینی عند الکبر و اجعله وارثا وصیا و اجعل محله منی محل الحسین فاذا رزقتنیه فاقتنی بحبه ثم فجعنی به کما تفجع محمدا حبیبک بولده فرزقه الله یحیی و فجعه به و کان حمل یحیی ستة اشهر و حمل الحسین کذلک ملخصا

ترجمه این حدیث شریف آنست که آنجناب علیه السلام را سوال کرده شد از تاویل این حروف پس معصوم علیه السلام فرمود این حروف از اخبار غیب رب المتعال است مطلع گردانیده است حق تعالی بنده خود حضرت ذکریا علیه السلام را پس از آن همانرا بر حبیب خود محمد مصطفی صلعم قصه کرده است و حقیقت این قصه آنست که بتحقیق ذکریا سوال کرد پروردگار خود را اینکه تعلیم کند او را اسماء خمسه اطهار علیهم السلام پس بر او نازل شد پس اسماء پنجتن علیهم السلام او را تعلیم کرد پس روزی ذکریا عرض کرد خداوند خود را چون چهار از اسم را نام برد که محمد و علی و فاطمه و حسن علیهم السلام باشند ذکر میکنم مسرور و تبهیج میگردم و باسم پنجم که حسین است مرا غمناک میشوم و اشک از چشمهای من جاری میشود پس حق تعالی ذکریا را از قصه آن مظلوم علیه السلام باخبر و واقف خبر میدهد پس فرمود کهیعص پس کاف اسم است برای کربلا و ها اشاره است به هلاکت عترة طاهره و یا ایماء است بسوی یزید ابن معاویه که ظلم و تعدی کرد بر حسین علیه السلام و مراد از عین عطش آن مظلوم است و صاد اشاره بصبر آنجناب علیه السلام است چون ذکریا بر این قصه مصیبت عظمی و رزیه کبری مطلع گشت سه روز از مسجد خود بیرون نیامد و مردم را از نزد خود آمدن مانع شد و پیوسته در بکاء و حنین مشغول بود و در الفاظ مخصوصه ندبه میکرد و پس از آن میگفت خداوندا ولدی بمن عطا کن که در دین من پیروی کند تا چشم من باشد و قرة العین و وارث و وصی من و بگرداند محل او را تمن چون محل حسین و مفتون کن مرا بدوستی او پس از آن مرا مبتلا کن باو چنانکه حبیب خود محمد صلعم را مبتلا گردانید پس دعای او بهدف اجابت مقرون گشت و یحیی فرزندی بزائید که حمل شش ماه بود موافق حمل حسین علیه السلام شبیه هر کدام بالاجمال حقیقت حال معلوم شد پس باید دانست که قراء را در قرائت کهیعص اقوال مختلفه است ابو عمرو با امالهای و فتح یا خوانده است و ابن عامر روایت ابن ذکوان حمزه و خلف بفتح ها و امالة یا قرائت نموده است و کسائی با امالهای و یا و قرائت نموده است و ورش و خلف عن الازرق عن عمرو و یحیی عن ابی بکر و باقی قراء بفتح ها و یا خوانده اند ابو علی گفته است القول فی اما الهاء فان الـ

در تحقیق معانی مختلفه کهیعص می فرماید

احادیث اهل البیت علیهم السلام که کهیعص بوقوع کربلا و یزید و عطش و صبر حسین اشاره است

انها لا تمتنع لانها لیست بحروف معنی ولفظا اسما لله تعالی

قوله تعالی ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا ۝ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ نِدَاءً خَفِيًّا ۝ قَالَ رَبِّ
إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا ۝ وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ
شَقِيًّا ۝ وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي
مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا ۝ يَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ۝

ترجمه این شش آیات مبارکه حق تعالی میفرماید یاد کردن خداوند تو است به مهربانی بنده خود زکریا را که از اولاد رحیم ابن سلیمان بن داود بود پیغمبر عالیشان و مهتر احبار بیت المقدس و صاحب القربان پس قصه او بخوان و یاد کن چون ندا کرد پروردگار خود را در محراب بیت المقدس بعد از تقرب بقربان خواندنی نهان که آن به اخلاص اقرب است یا دعا بلند میکرد و از قوم نهان بود چه شرم میداشت که بعد از نود و نه سالگی و زنی نازاینده طلب فرزند کند یا پیری اورا ازو را ضعیف کرده بود و هر چند بلند میگفت کسی نمیشنید و ندای او این بود که از روی نیاز گفت ای پروردگار من بدرستیکه سست شده است استخوانیکه ستون خانه بدنست از من چون استخوان که سخت ترین اجزاء است سست شده باشد سایر بدن بطریق اولی سست شده و سفید شده است سر من سفید شدنی و نبودم بخواندن من ترا ای آفریدگار من بی بهره دعا امید یعنی هرگاه که دعا کردم باجابت رساینده و من بدان خو کرده شده ام و بدرستیکه من بترسم از بنی اعمام خود که این خویشان من در هم صورت و اقامت دین تهاون در زند و وراثت من در امامت من نیکو بجا نیاورند پس از مرگ من مرا خلفی بیاید و حال آنکه زن من بهست نازاینده پس بخش مرا از نزدیک خود فرزندی که متولی امور دین و دنیا باشد و از روی استحقاق میراث برد مرا و میراث برد آل یعقوب را و به گردان فرزند مرا ای آفریدگار شایسته و پسندیده که تو از قول و عمل او راضی باشی و در تفسیر شیخ چند بحث اند بحث اول ذکر رحمت ربك عبده زکریا بدانکه قراء در ذکریا اختلاف کرده اند زهری و حمزه و کسائی و حفص از عاصم مقصور چون زکریست و باقی قراء بالمد خوانده اند در مجمع نقل فرموده است که در زکریا سه لغت اند مد و قصر و تشدید اما اهل انساب متفق اند که زکریا از اولاد سلیمان ابن داود است و در معالم التنزیل بغوی آورده است زکریا ابن آذن ابن مسلم ابن صدوق از اولاد سلیمان بن داود میباشد و در عرائس التجان ثعلبی گفته که زکریا بن یوحنا ابن اذن ابن مسلم ابن صدوق ابن یحیان ابن داود ابن سلیمان ابن مسلم ابن صدیقه بن ناخور ابن سلوم ابن تهفاساط ابن ابیا ابن رحیم ابن سلیمان ابن داود علیه السلام زکریا اسم علم عبری میباشد و هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که چون در ما قبل گفتیم که کهیعص اسم این سوره است پس معنی چنین شود که این سوره ذکر رحمت پروردگار تست یعنی در این سوره یاد کردن بخشش پروردگار تست و بنا بر قول دیگر طرفی از خبر مبتدا محذوف است که ان هذا المتلو باشد یعنی اینکه خوانده میشود بر تو ذکر بخشش آفریدگار و پروردگار تست بنده خود را ذکریا ابن آزر اول منصوب است بر آنکه مفعول رحمت است و ثانی بر بدلیت یا عطف بیان و بعضی گفته اند عبده مفعول ذکر است و اسناد او برحمت بر سبیل اتساع کقولك فکرت فی زید پس تقدیر کلام چنین باشد که ذکر ربك عبده بالرحمة و مراد رحمت اجابت او سبحانه است و دعای ذکریا را در طلب ولد و زکریا از انبیای بنی اسرائیل بود از اولاد رحیم ابن سلیمان ابن داود علیه السلام مهتر احبار بیت المقدس و صاحب قربان بود پس قصه او بخوان و یاد کن برای امت خود و مفسرین را در لفظ ذکر اختلاف است بعضی او را بمصدر خوانده اند و جمعی بماضی مخفف و جماعتی ماضی مشدد و بعضی صیغه امر اما لیکه صیغه مصدر گفته پس بنا بر آن چاره نباشد در آن از کسره رحمت ربك بنا بر اضافت پس در این سه وجه باشند اول نصب دال عبده و همزه زکریا همین مشهور بین المفسرین است ثانی نصب اول و رفع ثانی پس معنی چنین شود رحمة ربك عبده وهو زکریا ثالث رفع

بیان مجملی از اختلاف قرائت در آیه زیر بحث

بیان نسب نامه حضرت زکریا علیه السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

هر دو باشد این قول ابن عامر است پس بنابراین معنی چنین شود تلك الاجابة هو عبدك زكريا واما بنابر قولیکه صیغهٔ ماضی بالتشدید باشد پس چاره نبود و دران از نصب رحمت اما بنابر قولیکه صیغهٔ ماضی بالتخفیف بود پس در آن دو وجه اند یکی رفع بلا ریب بنابراین معنی چنین شود ذکر ربك عبدك زکریا و دیگر نصب باء ربك و رفع در عبدك زکریا و این بتقدیم مفعول علی الفاعل باشد و این هر دو قرائت کلی میباشد و اما بنابر آنکه صیغهٔ امر بود پس چاره نبود از نصب رحمت این قرائت ابن عباس است پس بهر حال هرگاه صیغهٔ مصدر باشد و خواه صیغهٔ ماضی تقدیر چنین شود هذا المتلو من القوان ذکر رحمة ربك

سوال در این آیت بلفظ رحمت کدام چیز را تفسیر فرموده است

جواب بدانکه مفسرین اختلاف کرده اند بعضی گفته اند که ازین رحمت مراد زکریا است چنانچه در کبیر رازی آورده است تخیل آن بیکون المراد من قوله رحمة ربك اعنی عبده زکریا پس در علت رحمت بودن او دو وجه بیان کرده است احدهما ان یکون رحمة علی امته لانه هدا هم الی الایمان والطاعات یعنی یک وجه آنست که زکریا علیه السلام برامت خود رحمت من الله است زیرا که او را حق تعالی هدایت فرموده است الی الایمان والطاعات والآخر ان یکون رحمة علی نبینا محمد صلعم وعلی آله محمد لان الله تعالی لما شرح لمحمد صلعم طریقه فی الاخلاص والابتهال فی جمیع الامور الی الله تعالی صار ذلك لفظا داعیا له ولامته الی تلك الطریقة فکان ذکریا رحمة لهم پس ذکریا رحمت بودن او بسوی این طریقه پس زکریا رحمت است **اقول** بعناد و ما اوتوا الا من بعد ما جاءتهم البینة الاحة للعالمین حضور اقدس صلعم برعالمین رحمت آمده آیا زکریا علیه السلام در عالمین داخل نیست اگر داخل است پس برای او نیز رحمت میباشد پس احسن آنست که گفته شود مراد این است که ان هذه السورة فیها ذکر الرحمة التی وهبها لعبده زکریا یعنی بدرستیکه در این سورهٔ مبارکه ذکر رحمت خداست که رحم کرده است بآن بنده خود زکریا را بحث **ثانی** اذ نادی ربه نداء خفیا بدانکه خفا را بضم و کسره و مد بمعنی صوت و صدا باشد از نادی منادی نادی ونداء و نداء بمعنی صاح بهم و تنادوا بمعنی کذا باهم ندا کردن بعضی گفته اند اصل باب بمعنی جمع از نادی القوم نادی و نداء بمعنی اجتمعوا باشد چه صدای منادی بسامع منادای به رسیده کاتنه نادی بانادی بجمع میشود و هرگاه اجمالا این معنی معلوم شد پس باید دانست که معنی آیت چنین شود یعنی چون ندا کرد و بخواند پروردگار خود را در محراب بیت المقدس بعد از تقرب بقربان و میتواند بود که ظرف متعلق برحمت باشد یعنی رحمت خداوند تو زکریا را آنوقت که بخواند آفریدگار خود را خواندنی پنهان این دال است برانیکه اخفا در دعا مستحب است و به اجابت اقرب است بجهة عدم تطرق شائبهٔ ریا در آن و در حدیث آمده است که خیر الدعاء الخفی و خیر الرزق ما یکفی **سوال** وجه مخفی ندا کردن زکریا علیه السلام چیست **جواب** مشتمل بر چندین وجه است **اول** میتواند که سبب در اخفا دعاء زکریا علیه السلام آن باشد که اخفاء از جهر اولی است زیرا که ریا در اخفا راه ندارد و در اخلاص ادخل است **دویم** میتواند ندا را خفی بانیوجه کرده باشد که شرم میداشت در سن شیخوخت یعنی در شصت سالگی یا شصت و پنج یا هفتاد و پنج یا هشتاد و پنج یا نود و نه سالگی علی اختلاف الاقوال که با وجود تو در دهشت ساله نازاینده از خدا طلب فرزند کند **سویم** میتواند که اخفاء زکریا علیه السلام از خوف قوم باشد تا ایشان استهزا نکنند و با او به ملامت پیش نیایند که به اینحالت رسیده فرزند میطلبی **چهارم** میتواند که از موالی خود اندیشه کرده باشد **پنجم** میتواند که خفای صوت آنحضرت از وجه پیری باشد که او را بر وجهی ضعیف ساخته بود که هر چند دعاء بلند میکرد کس نمیشنید چنانچه در صفت شیخ آمده است صوت خفات و سمعه تارات و حسن دلیل همین آیت گفته اند نداء لا ریاء فیه **اشکال** چونکه ندا صوت بلند را گویند چگونه خفیا صفت ندا واقع گشته جمع بینهما جمع بین الضدین میباشد **جواب** بدهم محققین گفته اند انه اتی بالصوت ما قدر علیه من رفع الصوت الا ان الصوت کان ضعیفا لنهایة الضعف بسبب الکبر فکان ندا نظرا الی قصده وخفا نظرا الی الواقع مقصود آنست که زکریا علیه السلام از جانب خود ندا و بلند کرد به نهایت مبالغه تا در او دران از رفع صوت مگر آنکه جهر صوت آنحضرت بوجه نهایت ضعف کبر السنی به نهایت ضعیف بود پس لفظ ندا نظر بقصد آنحضرت اطلاق گشته که آنچه قدرت داشت بلند آواز کرد و اما صفت خفا نظر بواقع بود که در واقع از وجه ضعف بسیار خفی بود و میتواند وجه آن باشد که انه دعاء فی الصلوة لان الله تعالی اجابه فی الصلوة لقوله تعالی فنادته الملائکة وهو قائم یصلی فی المحراب الله اعلم بمراده بیحیی فکون الاجابة فی الصلوة یدل علی کون الدعاء فی الصلوة فوجب ان یکون النداء فیها خفیا لما ان

جواب سوال که در این آیه رحمت کدام چیز را تفسیر فرموده است

جواب سوال از زکریا چرا مخفی ندا کرد

جواب اشکال ندا و خفی جمع بین الضدین است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

دعاء زکریا علیه السلام در حالت نماز بود زیرا که حق تعالی او را در حالت نماز جواب داده است چه میفرماید پس نماز کرد او را ملائکه در حالتیکه زکریا ایستاده در محراب نماز میگذارد بدرستیکه خدا تعالی بشارت میدهد ترا بیحیی در حالت نماز اجابت دعا او شدن دلیل جلیل است بر دعا کردن او بحالت نماز پس واجب شد اینکه ندا او انجناب علیه السلام خفی بوده باشد وهو العالم **بحث ثالث** قال رب انی وهن العظم منی واشتعل الراس شیبا ولم اکن بدعائک رب شقیا بدانکه وهن بالحرکات الثلثه ضعف قوت بود در منتخب گفته وهن سستی وسست شدن وسست کردن وشتر انبوه وشتر سطبر و پاره از شب و نزدیک نیم شب باشد قوله تعالی وهنا علی وهن ای ضعفا علی ضعف وقوله والله موهن کید الکافرین ای مضعفه وقوهین کیدهم بابطال حیلهم واما دعا از دعی یدعو دعاء به ضمه اول ومد الف بمعنی طلب فعلست ومقابل آن اجابت باشد کما ان مقابل الامر الطاعة پس دعوت در لغت بمعنی رغبت وخواندن وطلبیدن چیزے باشد ودر **شریعت** دعا اسم عبادت قولی است که عبد دلیل بحجة حاجت خود از منعم واجب غنی بسبیل تضرع وتذلل میخواهد در این آیت مراد دعای زکریا علیه السلام همین قسم است **جمهور** متکلمین گفته اند که دعا از اقرب قربات وطاعات بخدا است لهذا در آن حث وترغیب بسیار در کتب منزله وارد گشته **سوال** آمد در دعا اگر کان لک الصلاح فیه ملفوظا یا منویا شرط است یا نه **جواب** اول مختار اکثر حنفیه است پس اختلاف کرده اند که آیا این شرط برای عامه عباد است یا از برای خاصه بندگان چون انبیاء واولیا وائمه طاهرین علیهم السلام مختار اکثر محققین تفصیل است که در امور دین در دنیا وآخرت مطلقا این شرط نیست چه انبیاء وائمه باشد یا عوام الناس اما در امور دنیا چون طلب فرزند وزوج وتوسیع رزق وامثال آن از مباحات ومحلات برای عوام عباد البته شرط است ان کان لک الصلاح فیه لفظا یا منویا زیرا که لازم دانسته اند والا دعا بامر منعم عالی تبدیل میگردد اما برای انبیاء وائمه علیهم السلام که متولیان خلایق اند در ایشان مشروط باذن باری از روی وحی والهام است زیرا که اجابت دعاے ایشان مطلقا واجب است چه ایشان افضل واشرف تمامی مخلوقات اند هرگاه دعوت ایشان مجاب نگردد بالضرورت در امت موجب توهین ایشان شود که سبب نفرت خلق از ایشان خواهد بود واین منافی فائده بعثت است **اما** سبب رد با آنکه است که اگر دعا بلا اذن کرد پس امضا واجابت او صلاح باشد یا صلاح نباشد هرگاه نباشد پس غیر مصلحت وغیر حکمت را حتی طلبد دعا مبدل باو امر میشود وامر ارعبد دنی ذلیل برب جلیل قبیح است **ویکر** محال است که مخالف مصلحت وحکمت مجاب گردد پس توهین او وتنفیر خلق بدان لازم آید واگر مجاب گردید مخالف علم واجب تعالی ومحبوریت خدا باشد بالقطع چنین جائز نیست لهذا واجب شد که انبیاء وائمه علیهم السلام دعا نمی کنند مگر باذن خدا تعالی ونمیخواهند مگر آنچه مرضی حق تعالی باشد **بعضی** میگویند که انبیاء علیهم السلام بواب خدا تعالی اند وایشان را هرگاه اذن مطلق داده وبیان هم کرده باشد که گاهی مجاب وگاهی غیر مجاب میشوند پس اگر گاهی مجاب نشدند نه نقص در نبوت لازم آید ونه نفرت حاصل شود وبهمین مختار رازی رجوع او از متکلمین متاخرین است این قول باطل است وبطلان این از براهین مذکوره بالصراحت ثابت است **اشکال** اگر دعا بلا اذن ورضاے حضرت باری عز اسمه نمیباشد وبهمین وجه رد دعاے ایشان محال است پس رد دعاے نوح در طلب نجات پسر خود مشتمل بر عتاب چرا نازل گردید لقوله تعالی یا نوح انه لیس من اهلک انه عمل غیر صالح فلا تسئلن ما لیس لک به علم انی اعظک ان تکون من الجاهلین ورد دعاے ابراهیم علیه السلام لقوله تعالی لا ینال عهدی الظالمین چه این آیت در طلب امامت ونبوت برای ذریت آنحضرت نازل گردید ورد دعاے موسی در طلب رویت الله رد دعا شد لقوله تعالی لن ترانی هرگاه دعوات ایشان باذن ورضاے باری تعالی بود پس چرا دعوت ایشان را رد کرد **جواب** چونکه قسم اجابت دعاے انبیاء مطلقا واجب است وابدا رد نمیشود پس تاویل این آیات واجب است **اما** تاویل اینهمه آیات چنین است که ایشان پس از استیذان سوال کرده بودند سوال ایشان دعا نبود بلکه مراد ازین مسئلت تحصیل علم سمعی بود برای خود وبرای اظهار نفی چنین امور من الله تعالی **واما** شقیا از یشقی فهو شقی ضد سعید باشد وهرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی ومقصود آیت چنین شود که گفت زکریا اے پروردگار من بدرستیکه سست شده است آن استخوان که ستون خانه نسبت وقوام واصل بناے آن از من وچون این استخوان که اصلب اعضاء است سست شده باشد سائر اعضاے دیگر بطریق اولی وتوحید عظم در این آیت یا بجهة جنسیت است ومراد از آن عظم مخصوص است که عمود بدنست وگویند اضافه وهن بعظم بجهة آنست که او شکایت از ضعف بطش کرد وبطش بعظم است نه بلحم وغیره واما تکرار ضمیر متکلم جهة تاکید است پس ازین زکریا گفت وافروخته گشته سرم از روی پیری این عطف جمله فعلیه

در بیان لغت ومعنی نفط وهن گوید

در بیان لغت وسیاق نفط ودعا گوید

جواب سوال اول ودوم شرط انکان لک فیه صلاح لازم است یا نه

در شرح حال ضعف حضرت زکریا علیه السلام

در بیان تفسیر آیه شریفه بحث

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

برجملہ فعلیہ کہ آن وہن العظم است ونصب شیبا بانا برتمیز است والف ولام الراس عوض مضاف الیہ است ای اشتعل شیب راسی اشتعالہ
فرموده است سیاہی موے را بظلمت وسفیدی آنرا بروشنی آتش وفراگرفتن آن موی را بہ اشتعال آن چنانکہ ظلمت بنور منتفی میشود سیاہی
موے بہ سفیدے پیری منتفی گشتہ وچنانکہ آتش کہ درجای افتد ہمہ آنرا فراگیرد وبجاے دیگر سرایت کند ہمچنین سفیدی موی کہ دریک جا
شدہ بود بموضع دیگر سرایت نمودہ وہمہ سفید شدہ ونبودہ ام بخواندن من ترا اے پروردگار من بے بہرہ وناامید یعنی ہرگاہ کہ دعا کردہ ام
بہ اجابت رسانیدہ ومرا ناامید ومحروم نگردانیدہ وچون من بحسن اجابت تو خوگر شدہ ام پس دراینده عام را غائب ومحروم نگردان واجابت آن
بفرماے اگرچہ این مدعاے من غیر معتاد است اما اجابت تو معتاد است وچونکہ گفتیم کہ شقاوت دراصل لغت بمعنی بقی است کہ محصل مطلب
بنا شد یعنی ہرگز نبودہ کہ در دعا کردن ومبالغہ والحاح نمودن در آن بمطلوب خود نرسیدہ باشم **اقول** حقیقت الامر آنست کہ جناب زکریا علیہ السلام
قبل از آنکہ دعا کند چنین امور را قبل از دعاء درباركاه ایزد متعال ذکر کرد **اول** اینکہ من ضعیف گشتہ ام وتوانائی ندارم پس بایدانست کہ از ضعف
یا ظاہر میشود در باطن ویا در ظاہر اما صورت اولی کہ فی الباطن باشد البتہ اقوے است از آنچہ ظاہر میشود در ظاہر ہمان کہ ابتداء امر مورد در بیان
ضعف باطن بقولہ وہن العظم منی وتوضیح مرام آنست کہ عظام اصلب وسخت ترین اعضاے بدن میباشند بحیثیکہ دراین دو
منفعت است یکی اینکہ لاکون لسائر الاعضاء وعمل یعتمد علیہا سائر الاعضاء الاخر اذا کانت الاعضاء کلہا موضوعۃ علی العظام وبایقین
واجب است کہ حامل اقوی باشد از محمول **ویگر** آنکہ انہا اجتمع الیہا فی بعض المواضع لان تکون جملۃ یقوی بہا ما سواہا من الاعضاء
بمنزلۃ تحف الراس وعظام الصلب واگر چنین باشد واجب است کہ سخت باشد تا صبور بود بر ملاقات آفات در **کبیر رازی** گفتہ است کہ
انما ثبت ہذا فنقول اذا کان العظم اصلب الاعضاء فہو اصل الام الی ضعفہا کان ضعف ما عداہا مع رخاوتہا اولی
ولان العظم اذا کان حاملا لسائر الاعضاء کان تطرق الضعف الی الحامل موجبا لتطرقہ الی المحمول فلہذا السبب
خص العظم بالوہن من بین سائر الاعضاء **اما** اثر ضعف در ظاہر پس آن استیلا شیب علی الراس باشد پس واضح گشت ایراد این
تقریر کہ در نجا دلالت بالصراحت است بر استیلا ضعف علی الباطن وبالظاہر وذلک ممایزید الدعاء توکیدا لما فیہ من الاذعان
علی حول اللہ وقوتہ والبتہ ہی عن الاسباب الظاہرۃ **ثانی** آنکہ زکریا علیہ السلام آنچہ دعا میکرد گاہی دعاے او رد نشدہ
بود ووجہ توسل بآن از دو وجہ بود یکی آنکہ مروے گشتہ کہ محتاجی از اکابر را سوال کرد وگفت انا الذی احسنت الی وقت کذا فقال
مرحبا بمن توسل بنا الینا ثم قضی حاجتہ پس ہرگاہ در اول کسی قبول کند وباز ثانیا آزار ننماید ہر آئینہ این رد محیط انعام اول او
وضع در احاطہ انعام سعی نمیکند **ویگر** اینکہ معلوم است کہ مخالفت عادت برنفس شاق میگذرد پس وقتیکہ انسان با جابت دعا عادی شود
وبعد ازان گاہی دعاے او مرد شود ہر آئینہ در غایت مشقت بود وبدرستیکہ وقوع جفا از کسی کہ از و متوقع انعام باشد
بہ نہایت اشق میگذرد پس ہرگاہ این معلوم شد پس باید دانست کہ زکریا علیہ السلام گفت انک ما رددت علی قبل اول
الامر مع الی ما تعودت لطفک وکنت قوی البدن قوی القلب فلو رددتنی الان بعد ما عودتنی
القبول مع نہایۃ الضعف لکان ذلک بالغا الی الغایۃ القصوی فی الم القلب **ثالث** بدانکہ در عرب
ہر سوم است کہ ہرگاہ کسی کہ در حاجت خود کامیاب ومظفر گردد گویند سعد فلان بحاجتہ وہرگاہ بے نیل مرام شود گویند
شقی فلان بحاجتہ پس معنی بدعائک ربی الا اکون بدعائک ایاک باشد چہ بدرستیکہ فعل گاہی الی الفاعل مضاف میشود وگاہی
الی المفعول وہو العالم **بحث رابع** وانی خفت الموالی من ورائی بدانکہ قراء در قرائت موالی اختلاف کردہ اند مشہور فتح
یاء موالی است زہری بہ اسکان یاء موالی خواندہ است و اما خفت علی ابن الحنفیہ ومحمد ابن علی وسعید ابن جبیر وزید
ابن ثابت و ابن عباس وعثمان خفت بہ فتحتین وفاء مشددہ وکسرہ تا خواندہ اند ہر دو معنی دلالت توانند بود یکے
انکہ ورائی بمعنی بعدی پس مراد چنین شود وانہم صاروا عجزۃ عن اقامۃ الدین فسئل ربہ تقویتہم بولی یرثنی
دیگر آنکہ ورائی بمعنی قدامی بود پس مقصود چنین شود انہم خفوا اقامہ ودرجوا ولم یثق من بہ تقووا اعتضاد
واما در نفط ورائی نیز قرائت مشہورہ بہ ہمزۂ مکسورہ وبعد آن یا ساکنہ حمید ابن مقسم بہ کسر ہمزہ وفتح یا خوانده است
واما ابن کثیر وابی چون عصای قرائت کردہ است واما اصل ترکیب در ولایت دلالت دارد بر معنی قرب ودنو چنانچہ گفتہ
میشود ولیتہ الیہ ولیا ای دنوت واولیتہ ادنیتہ منہ وہرگاہ با لاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست

قول مفسر کہ در این آیت سہ امر را ذکر نمود مقدم از دعا بیان کرد

در بیان قرائت الفاظ آیہ محمدہ زیر بحث

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

پس باید دانست که این امر سوم است از امور ثلثه که ذکریا قبل از دعا کردن در شرح حال خود بیان نمود یعنی زکریا میگوید و بدرستیکه من میترسم از اولیای که وارث من باشند از بنی اعمام کما شنیدند از بنی اسرائیل از آنکه ترک کنند پس از مرگ من مفسرین در معنی موالی اختلاف کرده اند از ابن عباس مرویست که مراد بموالی بنو اعمام و مقاتل گفته است از موالی عصبه مراد است و بروایت صحیحه از ابی جعفر صلوات الله علیه منقول گشته که مراد عموم اند و بنو عم و نزد کلبی مطلق ورثه از موالی اینجا مراد میباشند بهر تقدیر زکریا گفت من میترسم که جماعت وراث که بعد از من باشند دیدار که من بحسن کار داشت قیام نکرده انرا ضایع کنند و در معصیت صرف نمایند و بقواعد خلافت نیز اقدام ننموده نظام امور دین مختل شود و نتیجه این امت من در معصیت و ضلالت افتد **اقول** بهر حال این مقام ثالث است از امور ثلثه در بیان اینکه دعا و مطلوب زکریا علیه السلام مفید و نافع فی الدین است زیرا که گفت از کسی که قائم بمیراث من مقام ولد شود از و میترسم برای بعد از مردن خود که خلاف رضای تو نکنند در کسیر رازی و نیز مقلد او نیشاپوری و غیرهما گفته اند و المختار ان المراد من الموالی الذین یخلفون بعده اما فی السیاسة او فی المال الذی کان له او فی القیام بامر الدین فقد کانت العادة جاریة ان کل من کان الی صاحب الشرع اقرب فانه کان متعینا فی الحیوة لخصائص انکه انجا مراد از موالی کسانی اند که بعد از زکریا مخالفت میکنند یا در سیاست و یا در مال زکریا و یا در قیام بامر دین پس تحقیق که از قدیم همین عادت جاری بود که کسیکه بسوی صاحب شرع اقرب قریبی بود در حین حیات او معین و مقرر بخلافت او نشنا **اقول** حق آنست که حق مخفی نمیماند و لنعم من قال

شعر قل لمن یعین وصی و وزیر ٭ هل تری غابت نبی و هجر ٭ هرگاه را زی و نیشاپوری بصداقت و ایمان این سخن را گفته اند که از قدیم همین عادت بود که در حین حیات صاحب شرع اقرب قریبی خود را بخلافت مقرر میکرد پس آیا رسول آخر الزمان صلعم در حین حیات خود مطابق همین عادت و سنت قدیمه از اقرب قریبی خود کسی را بخلافت مقرر و معین کرده نمانده است یا معین نکرده خلاف سنت و عادت انبیا کرده باشد و هرگاه کسی را در حین حیات خود مقرر کرده کیست و اسمش چیست اگر گویند ثلاثه یکی از آنها کسی بیاشد بالیقین خلاف واقع گفته باشند زیرا که معلوم است که از آنها کسی را هم پیغمبر ما صلعم در حین حیات خود مقرر نکرده است چه خلافت آنها به اجماع چند نفر و یا بشورے واقع شد و هرگاه مطابق عقاید مذهب حقه اثنا عشریه گویند که اقرب قربای خود علی ابن ابیطالب علیه السلام را در حین حیات خود تا بتاریخ هجدهم ماه ذیحجه در مقام خم غدیر بخلافت خود نصب و معین فرمود بقوله من کنت مولاه فعلی مولاه پس خلافت بلافصل علی مرتضی ثابت و خلافت خلفاء باطل بود زیرا که کسی را که حسب سنت الله و مطابق عادت قدیمه انبیاء در حین حیات پیغمبر اسلام صلعم بخلافت خود مقرر کند بعد وفات او جرات نماید که خلاف خلافت را از آنجناب ظلما و جبرا و قهرا غصب نمایند و خود بجای او بر مسند خلافت نشینند لا لعنة الله علی القوم الظالمین و سیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون **سوال** در آیت بصراحت دلالت است که ذکریاء علیه السلام برای بعد از مردن خود میرسید پس خوف ذکریا از کدام امر بود **جواب** مفسرین را در خوف زکریا از موالی اختلاف بعضی گفته اند که انجناب علیه السلام خائف بود از آنکه بعد از من قایم بوراثت شود مبادا در دین افساد نماید **جماعتی** گفته اند که بل خاف ان ینتهی امره الیهم بعد موته فی مال وغیره مع انه عرف من حالتهم قصورهم فی العلم والعدالة عن القیام بذلک المنصب لخصائص مقصود آنست که ذکریا علیه السلام ترسید که بعد از مردن او در مال و غیر آن سوے کسانے منتهی میشود که دانسته بود از حال ایشان که بوجه قصور در علم و قدرت ایشان بآن منصب عظیم خلافت من قابلیت قیام نمیدارند **بعضے** چنین گفته اند یحتمل ان یکون الله تعالی قد اعلمه انه لم یبق من انبیاء بنی اسرائیل نبی له اب الا الواحد فخاف ان یکون ذلک من بقیة عمله اذ لم یکن له ولد فسئل الله تعالی ان یهب له ولدا لیکون هو ذلک النبی وذلک یقتضی ان یکون خائفا من ابن عمه بمثل الانبیاء وان تدل علی تفصیل ذلک ولا یمتنع ان ذکریا کان الیه مع النبوة والسیاسة من جهة الملک وما یتصل بالامامة فخاف منهم بعد علی احدهما او علیهما **سوال** خوف ذکریا برای ما بعد از مردن خود بود که بزمان مستقبل تعلق داشت پس لفظ خفت صیغه ماضی چرا آنرا تعبیر فرمود **جواب** هرچند بصیغه ماضی آورده لاکن افاده استقبال نیز تواند کرد چنین در کلام عرب بکثرت

اختلاف مفسرین در معنی لفظ موالی

قول مفسر و رد فخر رازی و دیگر خلیفه

سوال که ذکریا علیه السلام از کدام امر میترسید

جواب سوال زکریاء خوف آینده را بلفظ ماضی چرا تعبیر کرد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

تابع است چنانکه میگویند قد خفت ان یکون کذا وخشیت ان یکون کذا ای انا خائف لا یرید انه قد زال الخوف عنه وهمچنین در قول او که فرموده است وکانت امراتی عاقرا مقصود آنست که انها عاقر فی الحال لان العاقر لا تحول ولودا فی العادة پس در اینجا کردن او به لفظ ماضی اعلام است بتقادم عهد در آن وغرض حضرت زکریا علیه السلام ازین کلام بیان استبعاد حصول ولد است پس بالیقین ایراد آن به لفظ ماضی اقوی باشد وبسوے همین راجع شود امر در قول او وانی خفت الموالی من ورائی زیرا که خبر این نیست که او قصد کرده است باین اخبار از تقادم خوف وپس ازین مستفنی شده است بدلالت حال وبانچه موجب مسلت وارث واظهار حاجت است از اخبار بوجود خوف در حال مزید بر آنچه گفتیم شاهد است بر جواز وضع ماضی مکان مستقبل وبالعکس قرآن مجید لقوله تعالی واذ قال الله یا عیسی ابن مریم أأنت قلت للناس وهو العالم **اشکال** زکریا علیه السلام در حین حیات خود چگونه گفت که برای بعد از خود م از موالی میترسم چه آنچنان از کجا علم حاصل شد که ایشان بعد از من زنده مانند وفضلا از اینکه ایشان افعال کنند **جواب** اصل آنست که چنین امور از امارات ونشانات بسبیل ظن حاصل معلوم توانند شد ودر حصول خوف اینقدر کافی است وقریب عرفی بعض الامارات استمرارهم علی عاداتهم فی الفساد والشر وانبیاء علیهم السلام بوحی عارف میباشند لقد خفت الموالی من ورائی ماضی گفت **بحث خامس** وکانت امراتی عاقرا فهب لی من لدنک ولیا یرثنی ویرث من آل یعقوب واجعله رب رضیا قرا در بر شنی اختلاف کرده اند کسائی وابو عمرو بجزم خوانده اند علی جواب الدعا لانه هو صورة الامر وباقی قراء برفع بر شنی خوانده اند علی صفة الولی الذی هب لی ولیا واد تعالی وگفته اند دلیل براین آنست که هم نکره است اگر معرفه بودی جزم موجه بودی وصحیح آنست که تعلق باین ندارد بیش ازان نیست که چون اسم نکره باشد وفعل عقب او آید در جاے صفت او اقتد که افعال نکرات باشند وصفت بروفق موصوف باید فی التعریف والتنکیر واگر اسم معرفه باشد صفت او نکره نه شاید اگر بجواب گویند در جاے حال اقتد بخو قوله فذروها نا کل فی ارض الله امابدانکه عاقر کسی باشد که نزاید وعاقر از عقر ماخوذ بود وعقر در لغت عرب بمعنی جرح باشد در بحر بن گفته است وامراتی عاقر ای لم تحبل ولم تلد من قولهم عقرت المراة عقرا از باب ضرب ولقی آنست که از باب تعب وقرب است انقطع حملها فهی عاقر ومنه رجل عاقر لم یولد وجمع آن عقر میاید چون راکع وکعع پس اصل العاقر من العقر است گفته میشود عقر الناقة چنانکه شتر پی کرده از رفتن فرو ماند همچنین مرد وزن نازاینده را عاقر گویند براین اشتقاق عام از باب لابن وتامر باشد **قال الشاعر** ولیس الفتی الا نکت اسود عاقرا ٭ جبانا فما عذر لدی کل محضر ٭ عاقر در این بیت صفت مردی واقع گشته ازین معلوم شد که عاقر صفت مرد وزن هر دو واقع شود **واما** لدنک بکاف خطاب است در اصل لدن بود در تلفظ یا زده لغت اند چنانچه در **قاموس** ودر **صحاح** جوهری گفته لدن بفتح اول وثالث وساکن الوسط ولَدُن بفتح اول وثانی وسکون آخر ولَدُن بکسر اول وفتح ثانی مع سکون آخر ولُدن بضم اول وآخر وسکون وسط ولِدن بفتح اول وسکون ثانی وکسر آخر ولِدْ چون کم بفتح اول وسکون ثانی بغیر نون ولَدا چون قفا بفتحتین مع الالف بغیر از نون ولَدُن بضمه اول وثانی وسکون نون ولَدُ بفتح اول وضمه ثانی بغیر نون ولَدا به فتح ظرف زمانی ومکانی چون عند میباشد در **الجمان** از فراء نقل کرده است که چهار لغت دارد فتح لام وضمه دال وحذف نون وبفتح لام مع سکون دال وفتح نون وبفتحتین اما حکم آن حکم عند مساوی است در عمل جر ورفع در **مجمع البیان** نموده است لفظ عند مبنی نیست ولاکن لدن مبنی است هر چند هر دو لفظ از اسماء ظرف وبیک معنی میباشند زیرا که در او ابهام است ودر جواب این واقع نمیشود چنانچه هرگاه این زید میگویند بجوابش گفته میشود عندک ولاکن لدنک بجواب او گفته نمیشود **واما ولی** پس درین جا هم در مجلدات دیگر توضیح وتشریح این مذکور شد احتیاج بتکرار نیست **واما آل** پس باید دانست که در لغت عرب لفظ آل مخصوص است برای اقارب وبعضی در رشته داران بعیده نیز استعمال کنند جامعی از **نجات** گفته اند که آل در اصل اهل بوده است ها به همزه منقلب شد چنانکه در بیهات وایهات همزه ها را بدل کردند پس بوجه توالی همزتین یک همزه را به الف بدل کردند این است که تصغیر آن اهیل میاید **کسائی** امام نحو گفته که تصغیر این دلیل نیز میاید لفظ اهل اطلاقش بر نسبت آل علم است زیرا که در محاوره عرب اهل البصره گفته میشود ولاکن آل البصره نمیگویند در **مفردات امام راغب** مینویسد که لفظ آل هر چند که ماخوذ از اهل است لاکن اضافت آن باعلام ناطقین مخصوص است بسوی اسماء نکره ونزاند در مواضع مضاف نمیشود بخلاف لفظ اهل چنانکه در کلام عرب آل زید یا آل عمرو مستعمل است لاکن آل رجل نمیگویند همچنین آل موضع وآل قریه وآل زمان نیز مستعمل نمیشود بلکه اهل رجل واهل موضع واهل قریه واهل بلده میگویند ابن **عرفه** میگوید که اناآل مراد قریبی رشته دار اند که بسوے کسی در قرابت رجوع نمایند واین لفظ از لفظ اهل ماخوذ میباشد ومعنی آن رجوع باشد در **کتاب الغریبین** لابی عبید احمد ابن محمد ابن ابی عبید العبدی مینویسد که از آل اقرب قریبے مراد میباشد پس مراد از آل محمد علیهم السلام اقرب قریبے آنحضرت که علی وفاطمه وحسن وحسین علیهم السلام باشد ایشان آل اجل

جواب اشکال از زکریا را از واقعات بعد از مردن چگونه علم حاصل شد

بیان معنی لغوی لفظ آل گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اختلاف اسلامیان در معنی لفظ آل گوید

پیغمبر صلعم اند که دیگر از اقارب و عترة و ازواج در آل داخل نمیباشند هرچند بعض گروه اختلاف کرده اند جمعی ازواج را نیز شامل دانسته اند گفته اند که تمام اولاد عبد المطلب در لفظ آل رسول داخلند که برهمه ایشان زکوة گرفتن حرام است در مفردات امام راغب گفته است ویستعمل فیمن یختص بالانسان اختصاصا ذاتیا او بقرابة قریبة او بموالاة تقال ال ابراهیم وال عمران وقال ادخلوا ال فرعون اشد العذاب وقیل ال النبی اقاربه وقیل المختصون من حیث العلم وذلک اهل الدین ضربان مختص بالعلم متیقن والعلم الاحکم فقال لهم ال النبوة وامة وضرب یختصون بالعلم علی سبیل التقلید ویقال لهم امة محمد ولا یقال لهم ال محمد وکل ال نبی امة له ولیس کل امة له اله یعنی استعمال این لفظ برائے کسے میشود که با انسان خصوصیت باذات قریبه داشته باشد و یا بوجه دوستی نزدیک به وی تعالی عزوجل آل ابراهیم و آل عمران در قرآن مجید ذکر فرموده است و نیز فرموده است اے آل فرعون شما در سخت ترین عذاب داخل خواهید بود از آل النبی اقرب قریب حضور اقدس فداه روحی مراد گرفته میشوند که به لحاظ علم با انتخاب صلعم خصوصیت میدارند و مراد از ایشان متدینین اند و آنها بر دو نوع اند نوعی از ایشان است که بعلم الیقین و عمل محکم مخصوص باشند و ایشان آل النبی اند و امت آنحضرت خوانده میشوند و نوع دیگر کسانی اند که بطریق تقلید بعلم خصوصیت داشته باشند و ایشان محض به لقب امت خوانده میشوند بر ایشان لفظ ال اطلاق نمیشود و آل از نسبت آنحضرت نیز میباشند ولاکن کل امت آل نمیباشد ابو عبید میگوید که من یکی از فصحاے اعراب را شنیدم که میگفت اهل مکة ال الله فقلنا ما تعنی بذلک قال الیسو مسلمین والمسلمون ال الله وانما یقال ال فلان للرئیس المتبع وفی مسند احمد بن حنبل عن انس ان رسول الله صلعم قال ان لله اهلین من الناس قیل من هم یا رسول الله قال اهل القرآن هم اهل الله وخاصته انتهی یعنی گفت که اهل مکه آل خدا تعالی اند پس ما گفتیم از چنین گفتن مقصود تو چیست گفت آیا نه ایشان اسلامیان اند و مسلمانان ال الله اند چنانچه گفته میشود که این آل فلان شخص میباشد و مراد ازین متبعین آن شخص میباشد مکه معظمه نیز همچنین است چه آن ام القری میباشد مثال آن چنان است که در گرامی متبعین فرعون را آل فرعون گفته شده است ما در اگفتیم که آیا قبیله کسی را آل او گفته میشود گفت نه اهل بیت او را آل او گفته میشود در شرح السنة امام بغوی در تائید همین گفته است عن عبد الرحمن ابن ابی لیلی قال لقینی کعب ابن عجرة قال الا اهدی لک هدیة سمعتها من رسول الله صلی الله علیه وآله فقلت بلا اهدها لی فقال سالنا رسول الله صلعم کیف الصلوٰة علیکم اهل البیت قال قولوا اللهم صل علی محمد وعلی ال محمد کما صلیت علی ابراهیم وعلی ال ابراهیم وبارک علی محمد وعلی ال محمد کما بارکت علی ابراهیم وعلی ال ابراهیم انک حمید مجید اخرجه البخاری یعنی از عبد الرحمن ابن ابی لیلی روایت است که من کعب ابن عجره گفت من ترا تحفه میدهم که از حضور اقدس نبوی صلعم شنیده ام گفتم بگو کعب گفت از پیغمبر صلعم پرسیدیم که بر اهل بیت شما چگونه صلوات و درود بفرستیم فرمود گفته باشید خداوندا رحمت بفرست بر محمد و آل محمد علیهم السلام چنانکه رحمت نازل فرمودی بر ابراهیم و آل ابراهیم و برکت عطا کن چنانکه بر ابراهیم و آل او فرستادی در مطالب السئول لعلی الدین طلحه شافعی میباید فالنبی صلعم فسر احدهما بالاخر والمفسر سواء فی المعنی فیکون الهاهل بیته واهل بیته الله فیتحدان فی المعنی ویکشف حقیقة ذلک ان اصل ال اهل انتهی ملخصا آنکه حضور نبوی صلعم تفسیر یکی با دیگرے کرده است و مفسر و مفسر هر دو معنی مساوی اند پس آل آنحضرت اهلبیت او یند و اهل بیت او آل آنحضرت شدند

قول مفسر در معنی لفظ آل انه احاد اهل البیت ع

قول هرچند اقوال مفسرین و محدثین در معنی لفظ آل مختلف است لاکن قول ایشان واجب التمسک است چه قول ایشان عندیات خود ایشان است ما را اطاعت ایشان لازم نگرفته هرگاه کسان و ناکسانی چند دروین از عندیات خود احداث کنند ما اطاعت همانیم ما را بس اطاعت رسول و اولی الامر واجب است که من یطع الرسول فقد اطاع الله و جناب پیغمبر صلعم در معنی آل فرموده اند که آل و اهل بیت من علی و فاطمه و حسن و حسین و اولاد حسین علیهم السلام میباشند مروی است که حضرت امام جعفر صادق علیه السلام را پرسیده شد که آل محمد علیهم السلام کیستند فرمود آل محمد ذریت محمد علیهم السلام همین گفته شد که اهل بیت کیستند فرمود ائمه انجاب را گفته آزاد خلوا ال فرعون اشد العذاب فرموده الله ما عنی الا فرعته و در معانی الاخبار مروی است سئل علیه السلام عن ال محمد فقال ذریته فقیل ومن اهل بیته قال الائمة علیهم السلام قیل ومن عترته قال اصحاب العباء قیل فمن امته قال المومنون ملخصا آنکه از انجاب علیه السلام پرسیده شد آل محمد کیستند بفرمود ذریت پیغمبر صلعم آل محمد صلعم میباشند پس گفته شد اهل بیت پیغمبر صلعم کیستند بفرمود ائمه طاهرین معصومین علیهم السلام اهل بیت آنحضرت اند گفته شد عترت محمد فداه روحی کیست بفرمود اصحاب عباء عترت پیغمبر است گفته شد پس امت آنحضرت صلعم کیست بفرمود تمام مومنین امت

آنحضرت فداه

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

آنحضرت فداه روحی میباشند در مطالب السئول ابن طلحه شافعی مینویسد خلا المعانی کلها مجتمعة فیهم علیهم السلام فی اهل بیته وتحرم علیهم الصدقة وهم دائنون بدینه والمتبعون منهاجه وسبیله فالاطلاق اسم الآل علیهم حقیقة وعلی غیرهم مجازاً بالاتفاق ملخصاً معنی آنست که همه معانی لفظ آل در همین ذوات اربعه علیهم السلام مجتمع میباشد چه ایشان علیهم السلام اهل بیت آنحضرت صلعم میباشند و صدقه بر ایشان حرام است و پس ایشان علیهم السلام متبعین کاملین آن حضرت صلعم اند پس ایشان علیهم السلام صحیح بر طریقه آنحضرت صلعم رفتار کننده اند پس لفظ آل بسبیل حقیقت بر ایشان علیهم السلام اطلاق شود و بر دیگران بر سبیل مجاز استعمال کرده براین علماء را اتفاق میباشد تمام شد کلام کمال الدین ابن طلحه اقول حق آنست که در لفظ اهل البیت علیهم السلام در مسانید سنی و شیعه هرچه احادیث وارد گشته بجائی لفظ آل و بتمامی لفظ ذریت و بجائی لفظ عترت و بجای دیگر لفظ اهل البیت استعمال گشته باقرار شیعه قاطبة و به اعتراف جمهور اعلام سنیان مفهوم این تمام الفاظ مخصوصاً و لاً در رسول و اخیراً بتوسل آنکه حضرات ائمه معصومین مطهرین میباشند و فاطمه داخل در این است کافیست برای استدلال در این مقام همینقدر که بالاتفاق سنت و جماعت از ابوبکر بگیر دیگر کسی تبع سنت نبوی صلعم نبوده است پس بزعم ایشان هرگاه لفظ آل عمومیت مید اشت و بقول ایشان متبعین مراد از این لفظ میبودند البته حضور نبوی صلعم سوره برائت از ابوبکر واپس گرفته امیر المومنین علی ابن ابیطالب را عطا و نمیفرمود و ابوبکر را ارشاد نمیکرد که ابلاغ برائت کرده نمیتواند مگر خود من یا کسی که از اهل بیت من باشد از این حدیث متفق علیه الامه بوضاحت تمام رسید که پیغمبر صلعم ابوبکر را از اهل خود نمیدانست پس یقیناً او از آل و عترت پیغمبر هم نمیباشد و هرگاه باقرار و اعتراف سنیان معلوم شد که ابوبکر که بزعم ایشان از همه بیشتر تبع سنت نبوی بوده اهل و آل و عترت خود پیغمبر صلعم او اقرار ندهد برائت از دو واپس گیرد دیگران صحابه عمر ما شد یا عثمان خصوصاً عالم آن حفصه باشد یا عایشه چگونه داخل آل و اهل عترت پیغمبر صلعم میتوانند بود حدیث برائت که بین الفریقین متفق علیه میباشد حسب ذیل است عن ابن عباس قال بعث رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ابابکر بسورة التوبة وبعث علیاً خلفه فاخذها منه وقال لا یذهب بها الا انا او رجل من اهل بیتی هو منی وانا منه اخرجه احمد والنسائی وغیرهما یعنی از ابن عباس منقول است که حضور نبوی فداه امی و ابی ابوبکر را سوره توبه داده بفرستاد و عقب او حضرت امیر المومنین علی ابن ابیطالب علیه السلام را روانه کرد آنجناب از ابوبکر سوره توبه را گرفت پس پیغمبر فرمود که نمیبرد این سوره را مگر خود من یا شخصی که از اهل بیت من بوده باشد که او از من بود و من از و میباشم پس چونکه علی ابن ابیطالب علیه السلام این سوره را رسانید معلوم شد که علی از اهل بیت پیغمبر است و علی از پیغمبر و پیغمبر از علی میباشد و اما بیچاره فلک زده ابوبکر که بعد از روانه شدن و پس طلبیده از و سوره برائت را بگرفتند از اهل بیت و آل و عترت پیغمبر صلعم نبوده است قاطبة اعلام سنیان این حدیث متواتر صحیح را باعتراف و تسلیم نموده اند فالحمد لله علی ذلک که از این برهان قاطع ظاهر شاب شد که بجز فاطمه و ائمه معصومین مطهرین اثنا عشر دیگرے از آل و عترت و اهل بیت پیغمبر نمیتوانند بود مزید بر این احادیث صحیحه انیقرقه بکثرت وارد شده اند که ناطق صادق بر این مرام میباشند و بنده راد ر اینمقام ارادو میکنیم عن شهر ابن حوشب عن ام سلمه قالت ان رسول الله صلعم قال لفاطمة ائتنی بزوجك وابنیك فجائت بهم فالقی علیهم رسول الله صلعم کساء کان تحتی خیبریا اصبناه من خیبر ثم قال اللهم هؤلاء آل محمد فاجعل صلواتك وبرکاتك علی محمد وآل محمد کما جعلتها علی ابراهیم وآل ابراهیم انك حمید مجید اخرجه البیهقی یعنی شهر ابن حوشب از ام سلمه روایت میکند که گفت بدرستیکه حضور پیغمبر صلعم بجناب فاطمه زهرا علیها السلام فرمود که شوهر خود علی ابن ابیطالب و هر دو فرزندان خود حسنین را نزد من بیاور فاطمه فوراً تعمیل ارشاد کرد و ایشانرا حاضر گردانید حضور پیغمبر صلعم کساء خیبری را به ایشان پوشانیدند دعا کرد بایں الفاظ که خداوندا ایشان نیز آل محمد صلعم علیه السلام رحمت خود را بر ایشان نازل گردان چنانکه بر ابراهیم نازل گردانیدی در جواهر العقدین سمهودی آورده است عن الحسین ابن علی قال انا آل محمد لا تحل لنا الصدقة یعنی از حسین ابن علی علیهم السلام مروی است که فرمود ما آل محمد صلعم میباشیم که حلال نیست برای ما صدقه گرفتن و مثل این احادیث در مسانید سنی و شیعه بسیار وارد گشته بنده درینمقام بهمین مقدار اکتفا کنیم و هرگاه بالاجمال حقیقت حال الفاظ این آیت معلوم گشت پس باید دانست که معنی و مقصود از آیت در بحث آنست که در دعاء خود زکریا علیه السلام گفت خداوندا من ناز انیده است و من در کبر سن فرو رفته پس بخش مرا از نزدیک خود فرزندے که اولی باشد بترکه و مفلک متولی امور دین من و ولی عهد من باشد یا معنی چنین شود که رحمت کن بمن ولدی که ولی

استدلال مفسرین براهل و آل پیغمبر بودن ابوبکر از سوره مبارکه براءة

اتفاق واجماع امت بر واپس گرفتن برائت از ابوبکر و ابلاغ برائة کردن مرتضی علی علیه السلام

از اولیا و دوستان تو باشد ذکر من **الذنک** اشعار است به آنکه آنرا از نزد خود اختراع کن بدون سبب چه از اصلاحیت دلالت نیست مقصود الهام آنست که ایشان که موالی اند امروزه اولی تر اند به میراث من فرزندے ندارم که از روے استحقاق وارث من شود خداوندا از تو مسئلت میکنم مرا فرزندے دہ که ولی باشد یعنی اولی بمیراثی منهم که بمیراث من از ایشان اولی بود **وگفتند** مراد آنست که مرا فرزندے دہ که ولی باشد از اولیاے تو مرا فرزند باشد و ترا ولی **و یا** انیکه گفته شود ایا ر ماستدعاے ولدیست که مرضی او سبحانه و تعالی باشد و مقبول درگاه او بود یعنی ولی که پسندیده تو باشد و مقبول بارگاه تو از روے استحقاق میراث بردار من ترکهٔ مرا و میراث گیرد از اولاد یعقوب ابن ماثان برادر عمران که پدر مریم بوده **کلبی** گفته است که ایشان از اخوال زکریا علیه السلام بودند و زکریا از اولاد هارون ابن عمران بود **مقاتل** میگوید که زکریا برادر عمران بود که پدر مریم است که مادر عیسی علیه السلام باشد از اولاد سلیمان ابن داؤد علیهما السلام **جمعی** گفته اند یعقوب ابن ماثان برادر زکریا بود **بعضی** گفته اند مراد یعقوب ابن اسحق ابن ابراهیم است زیرا که زکریا متزوج بود بخواهر مریم بنت عمران و نسب او متصل بود به یعقوب **سدی** گفته است که زن او از اولاد سلیمان ابن داؤد بود و داؤد از اولاد یهودا ابن یعقوب و زکریا از نسل هارون و هارون از اولاد لاوی ابن یعقوب بود **سوال** مراد از این ارث چه بود و کرا زکریا گفت یرثنی و یرث من آل یعقوب اگر مال مراد باشد از زکریا مسلم لاکن مال آل یعقوب را در آنوقت چگونه وارث میتوانست شود **جواب** علما در این ارث اختلاف کرده اند از ابی صالح منقول است که معنی آیت چنین است که یرثنی مالی و یرث من آل یعقوب النبوة و حسن و نیز مجاهد گفته اند که معناه یرث بنوتی و نبوت آل یعقوب **و جماعتی** دیگر گفته که مراد از هر دو مال است **اقول** همین قول اصح است و جمیع اصحاب ما رضوان الله علیهم باین آیت استدلال کرده اند بر آنکه انبیا علیهم السلام مال را میراث میگرفته اند نه آنکه صدقه میکرده اند زیرا که مراد به ارث مذکور مال است نه علم و نبوت بجهة آنکه لفظ میراث را در لغت و شریعت اطلاق نمیکنند مگر بر آنچه نقل کرده میشود از مورث بوارث از اموال و در غیر اموال استعمال نمیکنند مگر بر طریق مجاز و توسع و از حقیقت به مجاز عدول کردن بدون دلیل جائز نیست **فرید** بر این هم و صفیت که باجتهاد حاصل تواند شد اما نبوت امرے نیست که بمیراث کسی را تواند رسید چه نبوت ریاست عظیمه نیابت خدا تعالی است پس وابسته است به مصلحت و مشیت او لهذا از ظاهر آیت عدول کردن بهیچ وجه موجه نیست **گذشته** از نهمه میگوئیم که هرگاه بزعم شما ارث اینجا محمول بر نبوت باشد پس ذکر واجعله رب رضیا بعد ذکر آن مستدرک و بی معنی بود و لغو و عبث باشد همچنانکه سخن نیست که کسی بگوید اللهم ابعث الینا نبیا و اجعله عالما مرضیا و اخلاقه زیرا که هر که بادنی پایه از عقل ممتاز و بشعور سرافراز باشد بالقطع اعتراف کند که هرگاه کسی محلی باشد به منصب نبوت پس البته متصف برضا خواهد بود با آنچه اعظم از آنست **مؤید** و مقوی قول مذکور است که زکریا علیه السلام تصریح فرموده است به آنکه میترسم از بنی اعمام بعد از فوت خود حیث قال و انی خفت الموالی من ورائی چنانکه مذکور شد پس طلب وارث از جهة خوف او بوده از بنی اعمام و این خوف معقول نیست مگر در مال نه در نبوت و علم زیرا که زکریا علیه السلام بالیقین اعلم از آن بود به آنکه حق سبحانه نبوت و علم و حکمت به کسی دہد که از اهل آن نبوده باشد و این معقول نیست که خوف زکریا از آن جهة این بوده باشد که حق تعالی یکی از بنی اعمام او را که استحقاق نبوت نداشته باشد پیغمبری دہد فخر برسبیل یقین از بین دلایل و براهین ثابت و متحقق گشت که مراد به ارث انبیا علیهم السلام مال است نه علم و نبوت **پس** اینکه مخالف از پیغمبر صلعم نقل کرده اند که آنحضرت صلعم فرموده نحن معاشر الانبیاء لا نورث ما ترکناه صدقة محض افترا و بهتان و عین عناد و طغیان مخالفان است و لهذا چون سیدة النساء صلوات الله علیها را باین حدیث موضوع مصنوع از باغ فدک منع کرده اند در دعوی آن استشهاد فرمود بهمین آیت یرثنی و یرث من آل یعقوب چنانکه من بعد مفصلا در جواب اشکال مرقوم خواهد شد انشاء الله تعالی فافهم و تدبر تماما

اشکال از شبهه کسانیکه گفتند دختر بجهت عصبه از میراث آنست که زکریا پسر خواست گفت ولیا و گفت ایة ما گاه که گفتی بجهت عصبه کردی و از عصبه صرف نکردی **جواب** آنست که لیس لشیء زیرا که عموما در لسان بشر مرکوز است که فرزند نرینه خواهند علاوه بر آن مسلم نیست که لفظ خاص باشد بمردان دون زنان پس لفظ ولی مشترک است میان مردان و زنان پس ظاهر آیت آنست که زکریا علیه السلام دعاے ولد کرد پسر باشد یا دختر **اشکال** بهر حال تسلیم نداریم که در این آیت یا در آیات دیگر میراث انبیا مال باشد زیرا که انبیاء علیهم السلام مال نمیگذارند شاهد است بر آن مرویه ابوبکر که گفت پیغمبر فرموده است نحن معاشر الانبیاء لا نورث و لا نورث ما ترکناه صدقة و هرگاه از بین مرویه بکریه ثابت باشد که انبیا علیهم السلام نه میراث میدہند و نه از کسی میراث میگیرند پس واضح گشت که در این آیت طلب کردن زکریا فرزند را برای میراث مال نبود بلکه برای میراث علم

جواب سوال که مراد زکریا از ارث چه بود میراث مال یا چیز دیگر

جواب اشکال که میراث انبیا علیهم السلام مال نه علی باشد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

نبوت بوده است و ہمچنین غلط است قول شیعه در میراث **فاطمه** علیها السلام چه مطابق این مروی فاطمه را در میراث پیغمبر بالمرة حقی نبود لہذا دعوای فاطمه در مطالبهٔ فدک غیر مسموع شد **جواب** بدانکه اول این خبر واحد است به مقابله نصوص صحیحه صریحه قرآنیه حجت نمیتواند شد و نانیا بر تقدیر تسلیم که تخصیص عموم قرآن بخبر واحد جائز میداند جوابش مشتمل بر چند برہان است **برہان اول** انه علی خلاف قوله تعالی حکایة عن زکریاء یرثنی ویرث من آل یعقوب وقوله تعالی وورث سلیمان داود قالوا ولا یمکن حمل ذلک علی وراثة العلم والدین لان ذلک وراثة فی الحقیقة بل یکون کسبا جدیدا ممتدا وانما التوریث لا یتحقق الا فی المال علی سبیل الحقیقة لخصوصا آنست که این خبر بخلاف اقوال خدای تعالی است که حکایة از زکریاء پیغمبر علیه السلام نقل میفرماید که همین آیت زیر بحث باشد که خداوندا فرزندی مرا رحمت کن که وارث شود مرا و آل یعقوب را و آیت دیگر وارث شد سلیمان داود را پاره نوزدهم سوره نمل رکوع هفدهم **شیعه** گفتند که حمل این آیات بر وراثت علم و دین ممکن نیست زیرا که این فی الحقیقه وراثت نیست و نه علم و دین فی الحقیقت کسے را بوراثت حاصل تواند شد زیرا که بالبداهت معلوم است که این چیزها بکتاب حاصل میشود جز این نیست که توریث متحقق و صحیح نمیشود مگر در مال بر سبیل حقیقت پس واضح گشت که این خبر مروی تیمیه و صدوبه افترائے محض است **برہان ثانی** ان المحتاج الی معرفة هذه المسئلة ما کان الا علی وفاطمة والعباس وهؤلاء کانوا من اکابر الزهاد والعلماء واهل الدین واما ابوبکر فانه ما کان محتاجا الی معرفة هذه المسئلة البتة لانها کان من المحال فی حقه ان یظن بالرسول انه یورث من الرسول صلعم فکیف یلیق بالرسول ان یبلغ هذه المسئلة الا لحاجة الله ولا یبلغها الی من لا حاجة له الی معرفتها اشد الحاجة لخصا مقصود آن است که بسوے تحقیق این مسئله محتاج نبود مگر علی و فاطمه و عباس و معلوم است که ایشان از اکابر زهاد و علماء و اهل دین بودند و اما ابوبکر پس او بالیقین بسوے معرفت و تحقیق این مسئله احتیاج نداشت چه او از کسانی نبود که خطور بسبال او کند که او وراثت رسول را تواند گرفت پس چگونه بر رسول خدا صلعم سزاوار باشد که این مسئله را بکسی گوید که به آن احتیاجی بالمره نمیدارد و اما کسانے را که بسوے آن اشد ضرورت و احتیاج است آنها را از این مسئله بالمره مطلع نگرداند ازین برہان قاطع ظاهر و واضح و ثابت است که این خبر بالیقین افترا و بهتان عظیم بر پیغمبر صلعم میباشد **برہان ثالث** لو حمل ان قوله ما ترکناه صدقة صلعم لقوله لا نورث و التقدیر ان الشئ الذی ترکناه صدقة فذلک الشئ لا یورث یعنی احتمال دارد که فقره ما ترکناه صدقة صلعم لقوله لا نورث باشد و بنابران تقدیر چنین شود بتحقیق چیزے را که بر سبیل صدقه گذاشتیم پس آنرا به میراث نمیدهیم و از ما به وراثت نمیبرند پس بهرحال آنچنانی گفته که معنی آنست که سلیمان از داود علم و نبوت و پادشاهی را میراث گرفت و مراد به میراث اینجا آنست که سلیمان قائم مقام پدر شد در این امور مذکوره پس اطلاق اسم علم و نبوت بران مانند آنست بر جنت **قولیت** ضعیف تحقیق و برخلاف حقیقت چه گفتیم که میراث در لغت عرب موضوع است برای مال و مخصوص بان پس استعمال در علم و نبوت بر سبیل مجاز است که برخلاف اصلست و به صحت پیوسته که **داؤد** علیه السلام را نوزده پسر بود و هریک لیاقت نبوت و وراثت داشتند حق تعالی عز و جل نامه مهر کرد و نامهای فرستاد و در و چند مسئله یاد فرمود که هر که از اولاد تو این مسائل را جواب دهد بعد از تو وارث ملک باشد داؤد علیه السلام فرزندان را جمع کرد و احباب و اشراف را حاضر گردانید مسئلها را بر فرزندان بیان فرمود که بگوئید نزدیک ترین چیزها کدام است و دورترین اشیا چیست و به آنچه انس بیشتر است کدام است و آنچه وحشت افزاتر است کدام است و دوقائم و دو مختلف و دو دشمن کدامند و کدام کار است که آخر آن ستوده است و کدام است که عاقبت آن نکوهیده است پس اولاد داؤد علیه السلام از جواب عاجز آمدند **سلیمان** علیه السلام گفت اگر اجازت باشد من جواب بگویم داود علیه السلام دیرا دستوری داد سلیمان گفت اقرب اشیا به آدمی آخرت است و ابعد اشیا آنچه میگذرد از دنیا و انس اشیا بجسد انسان است با روح و وحشی اشیا بدن خالی از روح اما قائمان آرزو و سمار اند و مختلفان لیل و نهار شد و متباغضان موت و حیات و کار یکه آخرش محمود است حلم در وقت خشم و کار یکه عاقبتش مذموم است حدت در وقت غضب و چون سلیمان جواب مسایل موافق کتاب منزل گفت اکابر بنی اسرائیل همه بفضل و کمال سلیمان معترف شدند و داود علیه السلام ملک باو تسلیم کرد و دیگر روز وفات نمود و سلیمان بر تخت نشست پس وراثت داود بر سلیمان ملک و مال بود **سوال** مراد زکریا طلب یک فرزند وارث بود یا اولاد متعدده چه در سوره آل عمران رب هب لی من لدنک ذریة طیبة فرموده است و اینجا به لفظ ولیا دعا کرده است **جواب** لفظ ولیا گفتن دلیل آنست که زکریا ملک وارث فرزند خود از حق تعالی طالب شده بود بهمین وجه در ما بعد همین آیت بجواب او حق سبحانه میفرماید انا نبشرک بغلام اسمه یحیی در این صراحت است که آنچه زکریا خواسته بود او را داده شد هرگاه متعدد میخواست هم باجابت مقرون میشد اما چونکه بجواب دعا

برہان قاطعه در موضوعیت مروی ابوبکر کن معارض الانبیاء

بیان آنکه میراث داؤد بسلیمان ملک و مال بود و چگونه به او داده شد

جواب سوال در دعاء زکریاء علیه السلام برائی یک فرزند بود یا متعدد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ذریۃ طیبۃ ہم انا بشرناک بیحیی وارد گشتہ دراین دلالت بالصراحت است کہ مراد او از ذریت ہم یک وارث بودہ متعدد مزید براین ہم گفت کہ ذریت اسم جنس است چنانکہ بر جمیع الطلاق شود بر واحد نیز استعمال تواند شد اشکال ہرگاہ زکریا طلب فرزند کردہ بود چون امور ابشارت بولد انا نبشرک بغلام اسمہ یحیی شد بر سبیل تعجب استعظام در تولد او نمیکرد بقولہ انی یکون لی غلام دراین اشکال است کہ او طلب فرزند نکردہ بود جواب اصل آنست کہ زکریا دراین کلام از کیفیت تولد فرزند سئلت کردہ است کہ چگونہ خواہد زائید آیا من و زن من کہ عاقر و بسن شیخوخت میباشیم بہمین حالت بودہ فرزند میزائیم یا بحالت شباب رسیدہ پسر ما متولد شود و این محکی از حسن ادب و بعضی گفتہ اند کہ دعا زکریا و کانت امراتی عاقرا ہم سئلت بود از خدا تعالی کہ او را فرزند از ہمین زن عاقر متولد میشود یا از دیگرے لیکن زکریا گفتہ است انی الیست ان یکون لی منہا ولد فہب لی من لدنک ولیا کیف شئت خواہ او را صلاحیت ولد بدہ فیکون الولد منہا و یا اینکہ از زن دیگر فرزندے عطا کن پس تحقیق کہ زکریا بفرزند بشارت داوہ شد سوال او از ہمین مرام بود کہ آیا از ہمین زن عاقر این غلام بمن روزی شود یا از زن دیگر پس خبر داوہ شد کہ از ہمین زن عاقر تو فرزند روزی خواہیم کرد اشکال لدنک مستلزم تحدید در جسم و مکان است از زبان نبی نسبت بخداوند لاجسم ولا مکان من لدنک گفتن معنی ندارد جواب در دعا خدا را من لدنک گفتن زکریا محمول بر مجاز است نہ بر حقیقت چہ بحصول ولد در دنیا خداوند متعال اسباب مقرر کردہ بحصول سبب مسبب حاصل میشود پس لدنک بجائے من قدرتک و عطیتک بغیر توسط سبب محمول میباشد وہو العالم تفسیر در کتاب مستطاب اصول کافی محمد ابن مسلم از حضرت ابی جعفر در تفسیر نور الثقلین از او روایت کردہ اند قال علیہ السلام من اراد یحمل الرطبا فلیصل رکعتین بعد الجمعۃ یطیل فیہما الرکوع والسجود ثم یقول اللہم انی اسئلک بما سئلک بہ زکریا اذ قال رب لا تذرنی فردا وانت خیر الوارثین اللہم وہب لی ذریۃ طیبۃ انک سمیع الدعاء اللہم بما استحللتہا وفی امانتک اخذتہا فان قضیت فی رحمہا حملا فاجعلہ غلاما ولا تجعل للشیطان نصیبا ولا شرکا یعنی معصوم علیہ السلام فرمود کسیکہ میخواہد زنش حاملہ شود پس بعد از نماز جمعہ دو رکعت چون نماز صبح قرئہ الی اللہ نجواند یا بعد از نماز جمعہ در آندو رکعت بحالت رکوع و سجود طول دہد پس بگوید بعد از نماز این دعا اللہم اسئلک الخ بخواند زنش حاملہ گردد در مبانی و تفسیر مجمع البیان طبرسی و در تفسیر نور الثقلین روایت کہ حرث ابن مغیرہ گفت عرض کردم حضرت ابو عبد اللہ الصادق علیہ السلام کہ ای فرزند رسول خدا من از زنہا بیباشم کہ ہمہ ایشان منقرض شدند و برائے من اصلے باقی نمانده است فقال علیہ السلام ادع اللہ رب ہب لی من لدنک ذریۃ طیبۃ انک سمیع الدعاء و رب لا تذرنی فردا وانت خیر الوارثین یعنی معصوم علیہ السلام فرمود کہ در حالت سجود از حق تعالی این دعا برائے طلب فرزند کردہ باش حرث میگوید ہمچنین کردم پس حق تعالی عز و جل علی و حسین دو فرزند من کرامت فرمود پس ہر طالب فرزند لازم است کہ بخواندن این ہر دو آیت مجیدہ مداومت کند تنبیہ بدانکہ مفسرین در معنی رضیا نیز اختلاف کردہ اند بعضی گفتہ اند المراد واجعلہ رضیا من الانبیاء وذلک لان کلہم مرضیون فالرضوم فہم مفضل علی جملتہم فائق لہم فی کثیر من امورہم فاستجاب اللہ تعالی لہ ذلک فوہب لہ یحیی وخصوصا ونبیا من الصالحین لخصا مقصود آنست کہ زکریا علیہ السلام دعا کرد در حق فرزند خود کہ خداوندا فرزندی مرا روزی کن کہ شایستہ و پسندیدہ باشد کہ از قول و فعل و عمل او راضی باشی و ہمیشہ مطیع و منقاد فرمان تو باشد و این بجہت آن بود کہ تمامی انبیاء علیہم السلام رضی و مرضی اند پس کسیکہ از جملہ ایشان مخصوص و منصوص گردد بر رضیا او بر جملہ ایشان مفضل بود و فایق باشد بر ایشان در بسیاری امور از متعال عز و جل دعاے او را بہ اجابت مقرون داشت پس او را فرزندی سید و حصور و پیغمبر از صالحین کرامت فرمود جمعی گفتہ اند مراد از رضی آنست کہ رضی فی الامت باشد لا یتلقی بالذنب ولا یواجہ بامر جماعتی میگویند المراد بالرضی ان لا یکون متہما فی شیئ ولا یوجد فیہ مطعن ولا ینسب الیہ شیئ من المعاصی یعنی مراد از رضی آنست کہ متہم در چیزے نباشد و نہ در او مطعنے باشد و نہ چیزے از معاصی بسوے او نسبت داوہ شود و بعضی گفتہ اند ان ابراہیم و اسمعیل علیہما السلام قالا فی الدعاء وربنا واجعلنا مسلمین لک وکانا فی ذلک الوقت مسلمین وکان المراد ہناک تثبتنا علی ہذا او المراد اجعلنا فاضلین من انبیاوک المسلمین فکذا ہہنا ملخصا مراد آنست کہ ابراہیم و اسمعیل علیہما السلام گفتند در دعا خداوندا ما را مسلمان گردان برائے خود و حال آنکہ در آنوقت آنہا مسلمان بودند پس مراد ایشان آن بود کہ بر اسلام ما را ثابت القدم بگذار و یا مقصود شان آن بود کہ ما را از انبیاء مسلمین فاضل گردان پس ہمچنین در اینجا نیز مراد تواند بود وہو العالم بالصواب والیہ المرجع والمآب

جواب اشکال زکریا بعد از بشارت فرزند چرا تعجب نمود

جواب اشکال من لدنک گفتن زکریا برای حق تعالی صحیح نیست

تفسیر لفظ رضیا و اختلاف الاقوال مفسرین گوید

قولہ تعالیٰ ○ یا زکریا انا نبشرک بغلام اسمہ یحیی لم نجعل لہ من قبل سمیا قال رب انی یکون لی غلام وکانت امراتی عاقرا وقد بلغت من الکبر عتیا قال کذلک قال ربک ھو علی ھین وقد خلقتک من قبل ولم تک شیئا قال رب اجعل لی ایۃ قال ایتک الا تکلم الناس ثلاث لیال سویا فخرج علی قومہ من المحراب فاوحی الیھم ان سبحوا بکرۃ وعشیا

ترجمہ این پنج آیات مبارکات یعنی اے زکریا ما ترا بشارت میدہیم ترا بہ پسرے کہ نام او یحیی است نیا فریدیم مر او را پیش ازو ہم نامی گفت زکریا اے خداوند من چگونہ باشد مرا پسرے و ہست زن من نازاینده و بدرستیکہ رسیدہ ام از بزرگ سالی بہ تباہی و نخاقتی و ضعف اعصاب و قوے گفت فرشتہ بامر خدا تعالے کہ اے زکریا ہمچنین است کہ تو گفتی از پیری و ضعیفی اما گفت خدائے تو کہ این کار کہ آفریدن فرزند است دراین از این دو شخص بر قدرت من آسانست و بدرستیکہ آفریدم ترا پیش ازیں در حالتیکہ تو چیزے نبودی یعنی معدوم صرف ترا موجود گردانیدم پس من کہ ترا از محض عدم بوجود آوردہ ام قادرم بر ایجاد فرزند از دو پسر زکریا علیہ السلام ازین بشارت مسرور شد اما ندانست کہ عنقریب وجود خواہد گرفت یا بعد مدتی بظہور خواہد رسید زکریا گفت ای پروردگار من گردان برائے من آیتے یعنی نشانے مرا آیتی و علامتی کہ بآن قرب وقوع این واقعہ معلوم گردد گفت خدا تعالی مر زکریا را نشانہ تو آنست کہ سخن نتوانی گفت با مردمان سہ شبانہ روزی پی در پے بہم پیوستہ یا قادر نباشی بر تکلم در حالتیکہ سوی الخلق و تندرست باشی پس زکریا بیرون آمد بر گردہ خود صباح آنروز کہ در شب زن او ایشانرا نام حاملہ شدہ بود از مصلائے خود پس اشارت کرد بہ ایشان آنرا کہ نماز گذارید یا تسبیح گوئید خداوند خود را بامداد و شبانگاہ

در تفسیر چند بحث اند **بحث اول** یا زکریا انا نبشرک بغلام اسمہ یحیی لم نجعل لہ من قبل سمیا بدانکہ مفسرین اختلاف کردہ اند در اینکہ این ندا کنندہ کیست اکثر اتفاق دارند کہ منادی زکریا علیہ السلام خدا تعالی است خواہ بذاتہ المجردہ باشد یا بتوسط ملائکہ یا بہ خلق صوت در اجسام بدلیل این کہ ماقبل این آیت مجیدہ دلالت بالصراحت دارد کہ زکریا علیہ السلام حق سبحانہ عز وجل را مخاطب کردہ از وسئلت و دعا طلب نمودہ بذکر بہ قولہ رب انی وھن العظم منی و بقولہ ولم اکن بدعائک رب شقیا و بقولہ فھب لی من لدنک و ہمچنین در ما بعد این آیت نیز خطاب زکریا بہ ایزد متعال است بقولہ رب انی یکون لی غلام پس ہرگاہ کہ ماقبل و مابعد این آیت زبخت خطاب بحق تعالی باشد واجبست کہ این ندا ہم من اللہ بہ زکریا بودہ باشد نہ از دیگرے و اگر غیر او نظما لازم گردد بعضے از مفسرین گفتہ اند کہ این ندا و فرشتہ بود نہ من اللہ این گروہ مفسرین را برائے اثبات قول خود دو احتجاج است یکی آنکہ در سورہ آل عمران است فنادتہ الملائکۃ وھو قائم یصلی فی المحراب ان اللہ یبشرک یحیی پارہ سوم رکوع دوازدہ در این صریحست کہ در بشارت یحیی بہ زکریا ملائکہ ندا کردند دیگر احتجاج این گروہ آنست کہ بتحقیق زکریا گفت انی یکون لی غلام و کانت امراتی عاقرا وقد بلغت من الکبر عتیا قال کذلک قال ربک ھو علی ھین جائز نیست کہ این کلام خدا تعالی باشد پس واجب است کہ کلام فرشتہ باشد **فخر رازی** بجواب این گروہ گفتہ است والجواب عن الاول انہ یحتمل ان یقال حصل النداء ان ندا اللہ وندا الملائکۃ یعنی جواب از احتجاج اول آنست کہ احتمال دارد اینکہ گفتہ شود زکریا را ندا رسید بشارت واقع شد یکی ندا خدا تعالی و دیگر ندا ملائکہ وعن الثانی انا نبین انشاء اللہ ان قولہ قال کذلک قال ربک ھو علی ھین یمکن ان یکون کلاما للہ **اقول** رازی بہ تکلف جواب گفتہ اصل آنست کہ در علم کلام مبرہن است کہ متکلم آنکہ عز وجل راجع شود بہ قدرت بر ایجاد کلام و کلام نیست مگر الفاظ مسموعہ متقرہ و آن لامحالہ حادث است اگرچہ قدرت بر ایجاد قدیم است و عین ذات و اشاعرہ کلام را دو قسم دانند کلام نفسی کلام لفظی کلام نفسی اول را حادث دانند و ثانی را صفت قدیم قایم بذات واجب تعالی

بیان اختلاف مفسرین کہ ندا کنندہ بذکریا علیہ السلام کیست

احتجاج گروہی کہ منادی بابن بشارت ملائکہ را گفتہ اند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قول مفسر سر هن قاءره که این ندا بیشارة یحیی از خدا بود نه از فرشته وتطبیق بین الآیتین

چون سائر صفات واین معقول نیست چه کلام نفسی یا عبارتست از تخیل الفاظ که حدیث نفس گویند واین درباره واجب تعالی روا نیست ویا عبارت است از علم بدلولات ومعانی الفاظ وعبارات وآن نیست مگر عین صفت علم پس بهرحال مراد از کلام وندا کردن حق سبحانه باکسی آنست که در جسمی از اجسام خلق صوت وکلام میفرماید چنانکه برای کلیم الله موسی علیه السلام گاهی در شجر وگاهی در حجر خلق کلام وصوت فرمود ویا بمعرفت ملائکه یا انبیاء علیهم السلام کلام فرمود پس فرق نمیکند کلام کردن خدا از شجر باشد یا حجر ویا از زنان ملائکه چنانکه آن کلام را کلام شجر وحجر نگویند همچنین این کلام را کلام ملائکه نگویند زیرا که از جانب خدا تعالی فرشته بس واسطه درمیان بود چنانکه هوا واسطه در ایصال صوت میباشد بوجه ایصال وابلاغ بسوی نفس فرشته کلام خدا منسوب نمیتواند شد واگر نه پس هیچ امری ونهی والهامی ووحی که بواسطه جبریل من الله به پیغمبر صلعم ابلاغ وایصال میشود نجدا منسوب نشود آنرا امر او نهی والهام ووحی واسلام ودین جبریل گفتن لازم خواهد گرفت وهذا خلاف پس بوضاحت پیوست که در سوره آل عمران قالت الملائکة گفتن ودر اینجا انا نبشرک گفتن فرق نمیکند مقصود وماحصل هر دو آیت بر سبیل جمع آنست که بشارت تولد یحیی من الله بود لاکن ایصال آن بشارت بزکریا بواسطه فرشته کرده شد وهو العالم بالصواب وهرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی ومقصود از آیت آنست که حق تعالی میفرماید ای زکریا بدرستیکه ما بشارت میدهیم ترا بپسری که نام او یحیی است نیافریدیم او را پیش ازین همنامی یعنی هیچکس قبل ازو باین اسم مسمی نبود ودین موجب مزیت شرف وفضل او نست نزد سعید بن جبیر یحیی بمعنی مثل وشبیه است یعنی هیچکس مثل ازو بصورت وهیئت او خلق نکرده تو وتسمیه مثل یحیی جهت آنست که هریک از متماثل ومتشاکل بسبب تشاکل وتماثل باسم صاحب خود مسمی میشود پس بانجمله هریک یحیی صاحب خود باشد واز مجاهد روایتست که بجهة آن مثلش نبود که معصیت کرد ونه قصد معصیت اقول این قول بمذهب اهل السنت علیهم السلام صحیح نیست بجهة وجوب عصمت همه انبیاء علیهم السلام بدلایل واضحه وبراهین لایحه پس همه ایشان در اصل صفت مثل یکدیگر بوده باشند وگویند عدم مثلیت او بجهة آن بود که یحیی علیه السلام حصور بود واصلا مایل بزنان نبود از آن حیثیت که ازین عاقر بوجود آمد وهیچ قرینه از زن عقیم حاصل نشد مگر او یا بجهت آنکه حق تعالی متولی تسمیه وی شد وانرا به ابوین وی باز نگذاشت ویا بغیر علم وحکمت وفضیلت او آیا یحیی اسم عجمی است یا عربی در آن مفسرین را دو قول اند زمخشری ایضا سعید بن جبیر قرظی وغیرهم گفته اند که این اسم عجمی است زیرا که ایشان عرب نبودند ویحیی لفظ معرب بست چه در کتب اوایل اسم آنجناب چیا بوده است ودر عربی یحیی همین لفظ را ساخته اند علی التقدیرین در کشاف زمخشری گفته است که یحیی غیر منصرف است بنا بر اول چنانچه همین ظاهر است سبب منع صرف او تعریف وعجمیت است چون موسی وعیسی وبنا بر ثانی که آنرا لفظ عربی باشد غیر منصرف بوجه تعریف ووزن فعل چون یعمر ویعیوب وغیر آنها ومانند این است یموت بن مضرع که از مخدرین بوده است واظهر این است که لفظ عجمی است پس اهل معانی را استشقاق در وجه تسمیه آنجناب به یحیی چندین وجه گفته اند ابن عباس میگوید چونکه یحیی از لفظ حیات ماخوذ است که بمعنی زندگی باشد چه خداوند متعال عز وجل بعطای یحیی صلب ورحم عفیم والدین شیوخ اورا احیا کرد یا نبوجه یحیی نامیده شد قتاده میگوید خداوند متعال یحیی را بالایمان احیا کرد لهذا به یحیی نامیده شد این قول ضعیف است زیرا که ایمان امر تکلیفی است به اکتساب حاصل میتواند شد بر امور خلقی مدح وذم وثواب وعذاب نمیتواند شد بعضی گفته اند خداوند متعال قلب اورا به نبوت احیا گردانید اقول این تخصیص بلا مخصص است جمعی گفته اند احیا دین در آن زمان آنجناب کرد به انوجه باسم یحیی نامیده شد جماعتی گفته است حق تعالی اورا به طاعت وعبادت احیا کرد یا نبوجه مسمی به یحیی گردید اقول این هم تخصیص بلا مخصص است چه همه انبیاء علیهم السلام بلکه تمام مکلفین را بموجب وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون برای معرفت وعبادت وطاعت ایجاد کرده پس یحیی علیه السلام را در این چه خصوصیت باقی می ماند عمر ابن عبد العزیز گفته است وحی الله تعالی الی ابراهیم علیه السلام قال لبیک وکان اسمها کذلک یأتی یخرج منها الجبال لا یأتی معصیة اسمه یحیی فعال هو لیس من اسمک حرفا مر اسمها فصار یحیی وکان اسمها یسارة فصار اسمها سارة یعنی حق تعالی بسوی خلیل الرحمن ابراهیم علیه السلام وحی فرستاد که بگو به یساره که این اسم اصلی ساره بود انگه ما ازو بیرون آوریم عبدی را که هرگز همه معصیت هم او نخواهد کرد که نام یحیی باشد پس فرمود که از نام خود ای یساره یک حرف یحیی عطا کن پس او حرف یا را از اسم خود با وعطا فرمود ونام یحیی شد واسم خود او که یساره بود از بهاء زساره گردید ثعلبی از شیخ خود ابو القاسم جنیدی نقل کرده که آنجناب را به یحیی نامیدند برای آنکه شهادت یافت وشهداء احیاء ومرزوق اند نزد پروردگار خود بنص آیت ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احیاء عند

بیان آنکه یحیی لفظ عربی است یا عجمی منصرف است یا غیر منصرف

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان زهادت یحیی و مشابهت علی با نجناب علیه السلام

بیان مشابهت علی و حسین علیهم السلام بایحیی بن زکریا علیهم السلام

بنی وقوف مرویست از حضور پیغمبر صلعم من هوان الدنیا علی الله تعالی ان یحیی ابن زکریا قتلته امرأة یعنی از بسکی و آسانی دنیا است که یحیی ابن زکریا علیه السلام را زن فاحشه زانیه کشته **اقول** این وجه هم تخصیص بلا مخصص است وجه اول اولی و اقوی است در **معالم التنزیل** بالتعاقب نقل کرده است وقیل معناه یموت یعنی معنی یحیی یموت است که یمیت و امانت یحیی علیه السلام معروف است بنابرین اهل سیر و تاریخ در سیر یحیی بالانفراد کتب ترتیب و تبویب داده اند بالاتفاق فریقین مرویست که یحیی در تمام عمر خود ابدا آلوده بغیظ و همچه معصیت هم نکرد **ثعلبی** و نیز **شیخ المشایخ** ابن عباس روایت کرده اند قال النبی صلعم ما من احد یلقی الله عزوجل وقد هم بخطیئة او عملها الا یحیی ابن زکریا فانه لم یهم ولم یعمل یعنی حضور نبوی صلعم فرموده احدے از بندگان خدا ملاقی خدا تعالی نمیشود و حال آنکه او همچه خطائے کرده باشد یا بعمل آورده باشد بغیر از یحیی ابن زکریا پس بدرستیکه او هرگز همچه و عمل معصیتی نکرده است **اقول** اگر این صحیح باشد پس مراد از من احد انجا احد عموم عباد باشد نه خواص آنها چه معلوم است که همه انبیا و علیهم السلام از عزم و همچه معاصی و عمل خطا یا منزه اند **و یا** اینکه حمل کرده آید بر آنکه ترک اولی و همچه منافی آن هم یحیی علیه السلام مرتکب نشده و بعضے در اینمقام گفته اند که اینهمه وجوه ضعیف اند زیرا که عدد اسماء و القاب وجه اشتقاق مطلوب نمیباشد نیست که **اهل تحقیق** گفته اند اسماء و القاب قائمة مقام الاشارات **و هو** لا تفید المسمی صفة البتة **شیخ المشایخ** روایت کرده است که سید الساجدین علی ابن الحسین علیه السلام را از فضیلت حضرت امیر المومنین علیه السلام پرسیدند آنحضرت فرمود ما عزم بمعصیة قط یعنی پس است برای فضل علی همچه گاهے عزم و اراده معصیت هم نکرده است کتاب **زین الفتی** فی مشابهة علی بانبیا از تصنیف **عاصمی** معروف و مشهور است که در آن افضلیت علی ابن ابیطالب از یحیی بلکه از سایر انبیا و سلف ثابت کرده است **اقول** چنانکه به اعتراف فریقین علی را بیحیی مشابهت تامه حاصل است همچنین حسین علیه السلام را نیز به یحیی علیه السلام مشابهت تامه حاصل است از **ابی عبد الله** علیه السلام منقول است کذلک الحسین علیه السلام لم یکن لاحد من قبل سمیا و لم تبك السماء الا علیهما اربعین صباحا یعنی همچنانکه یحیی را سمی نبود امام حسین علیه السلام را نیز قبل از وے سمی نبود و آسمان گریه نکرد بر هیچ کس مگر بر یحیی و حسین علیهم السلام که چهل صباح بر این هر دو بزرگوار گریه کرد و بگریست و بر اگفتند که گریه آسمان بچه طریق بود فرمود وقتیکه آفتاب طلوع میکرد و غروب مینمود سرخ بود قاتل یحیی علیه السلام ولد الزنا بود و قاتل حسین علیه السلام نیز ولد الزنا بود **سفیان** ابن عیینه از علی ابن الحسین علیه السلام روایت کرد که فرمود در وقتیکه از مدینه بعراق می آمدیم در صحیح متنزلی نبود الا آنکه بدم ذکریا ابن زکریا میکرد روزے گفت کم من هوان الدنیا علی الله عزوجل اسرائیل یحیی ابن ذکریا اهدت الی بغیة من بغایاء بنی اسرائیل یعنی از جمله خواری دنیا آن بود که سر یحیی ابن ذکریا را بهدیه نزد زن زانیه نابکار از بغات بنی اسرائیل فرستادند **ثعلبی** گفته است که حق سبحانه عزوجل ذکر قبل باین جهت فرمود که اراده او تعلق گرفته بود که بعد از و کسی را بنظور آورد که او را به امور متعدده مخصوصه اختصاص دهد و هم سامی او را از نام همایون فرجام خود مشتق سازد و شق له من اسمه لیجعله فذ والعرش محمود و هذا محمد صلی الله علیه و آله **اقول** حقیقت الامر آنست که حسین علیه السلام را با جناب یحیی علیه السلام مشابهت در بسیار امور است **مرویست** از حضور نبوی صلعم که در جشن منزلیت که مستحق آن پس قاتل حسین و قاتل یحیی هر دو شدند **منقول** است که سید الشهدا روحی فداه علیه السلام در سفر کربلای معلی یحیی علیه السلام را بسیار یاد میکردند مکرر میفرمود چنانکه سر یحیی را برای زن زانیه هدیه بردند همچنین سر مرا نیز برای یزید هدیه خواهند برد پس باید دانست چنانکه جناب زکریا علیه السلام را بولادت یحیی علیه السلام بشارت من الله شد یا زکریا انا نبشرك بغلام اسمه یحیی همچنین حضور رسالتمآب صلعم را نیز بولادت جناب سید الشهدا علیه السلام بشارت شد وقتیکه گفتند یا محمد صلعم بشارت باد تو بولادت حسین که از بنت تو فاطمه متولد شود آما ذرق و این هر دو بشارت آنست که در بشارت یحیی زکریا را فرح و سرور حاصل شد همچنان حضور نبوی و فاطمه زهرا را در بشارت حسین علیه السلام رنج و ملال حاصل شد حملته امه کرها و وضعته کرها بر این شاهد است یعنی حامله شد او را این مولود بکراهت و وضع حمل کرد او را بکراهت در حدیث آمده است که مراد از این ام در آیت فاطمه زهرا سلام الله علیها است حضرت یحیی و امام حسین علیهما السلام هر دو بزرگوار شش ماه در شکم بودند چنانکه در حق حسین علیه السلام این آیت وارد گشته است حملته فصاله ثلاثون شهرا یعنی مدت حمل و مدت شیر خواری این مولود دو سال شش ماه بود یعنی زمانه شیر خواری دو سال و مدت حمل شش ماه بود بر قتل یحیی و حسین علیهما السلام آسمان و زمین تا چهل روز گریست و سر مبارک یحیی بعد از شهادت متکلم شد و سر حسین علیه السلام نیز گاهی بر دخت گاهی بر نیزه گاهی بر دروازه ملاوت قرآن میکرد و سر مبارک یحیی علیه السلام یک ضربت بریده و بحضور زن زانیه و لشت طلا گذاشته شد لاکن جسد صحیح و سالم بود و اما سر مبارک سید الشهدا و علیه السلام را بعد از ضربت از تن جدا کردند تیر و نیزه و شمشیر زخمی کرده بحضور یزید در لشت طلا گذاشته شد و آن ملعون بطور شماتت اشاره بدندان شریفش

WWW.MAARIF.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

کرده چوب خیزران میزد بر حضرت یحیی بیک ضربت زدن عداوت دشمن زایل شد ولاکن بر امام حسین علیه السلام هزار با تیر و صد با خنجر و بصد و چند ضربت شمشیر و نیزه زدند و باز اکتفا نکردند و انجناب را ذبح کردند و بعد از قتل با مال اسم ستوران کردند و سر مطهر را بر نیزه سوار کرده شهر بشهر گردانیدند و بعد از احراق خیمها دختران پیغمبر صلعم را بر شتران بر سنبه سوار کرده از میان قتلگاه همراه سرهای شهداء بکوفه و از کوفه بشام رسانیدند و سر مطهر مظلوم علیه السلام در اینحال نیز بتلاوت قرآن مجید میکرد و امر حسبت ان اصحاب الکهف والرقیم کانوا من آیاتنا عجبا در کتاب الفردوس ابن شیرویه دیلمی از مخالفین در جزء ثانی فی باب القاف از ابن عباس آورده است که حضور اقدس نبوی صلعم در معنی آیت لم نجعل له من قبل سمیا فرمود ذلک یحیی وقرة عینی الحسین ودر کامل الزیارات از ابو القاسم جعفر ابن محمد ابن قولویه از امام صادق علیه السلام آورده است در ذیل آیت لم نجعل له من قبل سمیا الحسین بن علی ویحیی ابن زکریا لم یکن لهما من قبل سمیا ولم تبک السماء الا علیهما اربعین صباحا ولم تبک علی احد غیرهما قلت وما بکاؤها قال ملئوا اربعین یوما تطلع الشمس بحمرة قلت جعلت فداک هذا بکاؤها فما قال نعم از ابی عبد الله علیه السلام مرویست در معنی آیت مجیده وما بکت علیهم السماء والارض وما کانوا منظرین فرمود لم تبک السماء احدا بدا منذ قتل یحیی ابن زکریا حتی قتل الحسین علیه السلام فبکت علیه یعنی آسمان گریه نکرد بر احدی هرگز از وقتی که یحیی قتل شد تا وقتیکه حسین علیه السلام بدرجه شهادت رسید یعنی آسمان بر قتل یحیی گریست و بر شهادت حسین علیه السلام گریه کرد و مثل این احادیث بسیار ندکه در محل خود ذکر کنیم انشاء الله تعالی

اشکال در این آیت زیر بحث حق تعالی میفرماید یا زکریا انا نبشرک و از آیت ما قبل ثابت میشود که برای طلب فرزند زکریا دعا کرده بود پس هرگاه ماذون بوده دعا کرده بود بشارت معنی ندارد و هرگاه دعا ماذون نبود پس زکریا چرا دعا کرد و چگونه بر آن اقدام فرمود **جواب** اصل این امر مخصوص بود برای زکریا علیه السلام پس جائز است که بغیر از اذن برای طلب فرزند دعا کرده باشد و محتمل است که زکریا ماذون شده باشد لاکن ندانسته وقت آنرا پس بآن بشارت داده شده باشد در تفسیر صافی گفته یا زکریا انا نبشرک الخ جواب اینست که الله وعد بالاجابة دعا کل - وهو العالم **بحث ثانی** قال رب انی یکون لی غلام وکانت امرأتی عاقرا وقد بلغت من الکبر عتیا بدانکه قراء اختلاف کرده اند در قرائت عتیا پس حمزه وایضا کسائی عتیا وصلیا وجثیا و یکیا بکسره عین وصاد وجیم وباء قرائت نموده اند و اما حفص از عاصم قرائت کرده است بکیا بضمتین و باقی همه جا بکسر اول و باقی قراء همه این الفاظ را بضمه اول قرائت نموده اند و ابن مسعود عتیا بفتحه عین وصلیا بفتحه صاد خوانده است و اما لفظ انی ظرف است که بمعنی این بود و محتمل است که بمعنی کیف باشد **واما غلام** اسم است بر طفل تا شروع شباب در مجمع فرموده است غلام بین الغلومیت باشد و ملوکت شباب بود در قاموس میگوید غلام ماخوذ است از غلم یغلم غلما وغلمة بالضم وافتلم بمعنی غلبه شهوت وشدت نکاح برای شهوت باشد و غلیم منبع آب چاهی را گویند که طلب ظهور و اخراج آن میخواهد کنند و غلمه بالضم شهوت ضراب بود و کهل ضد غلام باشد و غلمان جمع کثرت و غلمه بکسره اول جمع غلام است که بمعنی اطفال بود اما در غلمان جهت اختلاف کرده اند **بعضی** گفته اند که ایشان اطفال نابالغ کفار برای خدمت اهل جنان باشند **جمعی** گفته اند که غلمان اطفال پیدا شده جنانند چون حوریان که تناسل و توالد ندارند ایشان را حق تعالی برای خدمت اهل جنان مقرر کرده است **واما عاقرا** از عقر یعقر عقارة وعقرا فهو عاقر این مرد و زن مساوی چون حامل وحایض وطامث وغیرها بمعنی نازاینده وعقر وعقم متحد المعنی اند **اما** عقر وعقم مخصوصا بزن طاری میشود یا هر دو مرد و زن فقها را درین دو قولند در **بحرین** گفته است عاقر وعقیم تغلبی است که اطلاق آن بر مرد و زن تواند شد اما عقر وعقم در اصل مرضی است که در رحم طاری میشود و اسباب حدوث آن بسیارند (۱) بوجه صغر زن رحم هم صغیر میباشد لهذا قابلیت اخذ نطفه نمیدارد (۲) سبب آن پیری و لاغری رحم است پس قوه ماسکه در و نمیماند (۳) گاه است که رحم تلتحم میشود (۴) گاهی سبب آن لحیم بودن زن میباشد (۵) گاه زخم و جرح در رحم پیدا میشود (۶) گاهی دهن رحم بر مرضی بسته میشود (۷) رقت و حرارت زیاده از اعتدال در رحم حادث میشود (۸) گاهی زن پیشتر از بعد مرد منزل میشود و هرگاه هر دو معا منزل شوند و در رحم عارضه نباشد بحصول قوت حاقده و منعقده نطفه قرار میگیرد **اما** عقر وعقم مردها هم امراض مخصوصه حادث میشوند از انجمله سهم و تیبوست منی و امثال آن که در کتب طبیه چون **طب اکبر** وغیره بتفصیل ذکر یافته **واما** بلغت او بلغ بلوغا بمعنی وصول **الجنت الیه** و بلغ الطفل بمعنی آنکه از طفولیت بحد جوانی رسید در شریعت غرا در امامیه بلوغ طفل بسه چیز شناخته میشود بروئیدن موی زهار یا باحتلام

حواب اشکال بشارة بامسئلت ودعا جمع نمی شود

بیان قرائت ولغة الفاظ آیت زیر بحث

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

خروج منی و یا به اتمام یازده سال نجومی قمری برای پسر و یا تمام نُه سال برای دختر سن بلوغ حاصل شود و ابلاغ و تبلیغ به معنی ایصال چیزی باشد
و اما کهر مصدر است از کبر بکسر کاف به معنی اسن **اما** عتیا و عیا هر دو بیک معنی است از عتا یعتو عتوا و عتیا فهو عات و عاس یعوس عوسا و عیاسا فهو عاس اذا غلبه طول الزمان الی حال البئس و الجفاف و یتوانند که عتی و عتو در این مقام بمعنی از کار ماندن باشد چه آن هر دو معنی آید
و هر گاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که چون ایزد متعال عزوجل زکریا را بتولد یحیی بشارت داد زکریا علیه السلام گفت ایخداوندن چگونه باشد مرا پسرے و حال آنکه هست زن من نازاینده و بدرستیکه رسیده ام از بزرگ سالی و نهایت پیری به نحافت و حالت بیس و جفاف و رخات اعصاب و عظام و ضعف قوی **و یا** آنکه معنی چنین شود یعنی که بر سن از حدقوت و ایلاد در گذشته ام **حاصل** که زکریا علیه السلام بر سبیل تعجب گفت بارخدایا در وقتیکه جوان بودیم و استعداد آن داشتیم که از ما فرزندی آید بفعل نیامد و اکنون که به نهایت پیری رسیده ایم و مفاصل سست شده و آب پشت نمانده و انها هم علاوه گشته آیا بچه نوع فرزند پیدا خواهد شد **مفسرین** چنین گفته اند که لفظ انّی سه وجه اند **اول** آنکه مقصود زکریا علیه السلام آن بود که انجا مرا پسرے خواهی داد یا انهمین زن عاقر پیر روزی میکنی یا از زن دیگر **ثانی** آنست که مراد زکریا آن بود که بکدام حالت مرا فرزند روزی میکنی آیا در همین حالت پیری تو باشم یا مرا زن مزاوجه جوان گردانیده فرزند روزی خواهی کرد **پس** این کلام بر سبیل استعلام بود نه بر طریق تعجب و دلیل است بر این قوله تعالی وزکریا اذ نادی ربه رب لا تذرنی فردا و انت خیر الوارثین فاستجبنا له و وهبنا له یحیی و اصلحنا له زوجه و این اصلاح نیست مگر اینکه قوت ولادت در او اعاده فرمود **ثالث** آنکه مقصود زکریا علیه السلام آن بود که من پیر و زن پیره مرا اگر فرزندے روزی می کنی در کدام زمان خواهد بود فی الحال روزی خواهی کرد یا من بعد در زمان آتی **سفیان ابن عیینه** نقل کرده که دعا زکریا علیه السلام شصت سال قبل از سمع بشارت بود پس وقتیکه بشارت داده شد غرض او استفسار آن بود که فی الحال فرزند بمن روزی شود یا در زمان آینده **سدی** وجه دیگر هم گفته است انه لما سمع النداء بالبشارت جائه الشیطان فقال ان هذا الصوت لیس من الله تعالی بل هو من الشیطان یسخرنک فلما شک زکریا قال انی یکون لی غلام یعنی وقتیکه زکریا علیه السلام ندای بشارت را شنید شیطان نزد او آمد پس گفت بدرستیکه ای زکریا این نداء از خدا نیست بلکه از شیطان است که سخریه و استهزاء میکند ترا پس از گفتن او چون زکریا در شک واقع شد گفت انی یکون لی غلام **اقول** این قول سدی باطلست قطعا زیرا که هرگاه جائز باشد بر انبیاء علیهم السلام رد وحی و شک در اینکه من الله این نداء است یا من الشیطان هر آئینه در همه احکام وحی و الهام هم جائز باشد پس اعتبار و اعتماد بانبیا و بر وحی باقی نماند و خلق را بر انبیاء علیهم السلام اعتبار نبود **و قاضی ابوبکر** هم بجواب همین قول گفته که بر انبیاء علیهم السلام شک و اشتباه در کلام ملائکه و شیاطین جائز نیست و اگر نه پس البته وثوق از جمیع شرایع و احکام الهی زائل شود پس واجب است که انبیاء علیهم السلام را از ابتداء در کلام ملائکه و شیاطین فرق و تمیز حاصل باشد **اشکال** بهر حال زکریا علیه السلام نبی بالاتفاق بود چون دعا برای طلب ولد پس بعد سمع بشارت فرزند بر سبیل تعجب گفتن او انی یکون لی غلام قطعا جائز نبود هرگاه بر طریق شک گفت قباحتش بیشتر زیرا که سفیر و معرف عرفای زمان بود و هرگاه در آن سن و وقت محال و ممتنع میدانست پس طلب فرزند جائز نبود چگونه ممتنع و محال را از خدا طالب شد اگر مقدور و ممکن میدانست پس استعجاب چرا کرد و این هم معصیت است **جواب** مشتمل بر چندین وجه است **اول** چونکه من حیث العادت هر کسی میداند که خلق او از نطفتین مرد و زنست بشرطیکه عارضه مانع لاحق به ایشان نشده باشد و امازکریا و زن او در ظاهر عقر و عقم و شیخوخت را در خود از اشد موانع دانسته بودند و لاکن نظر به قدرت قدیر متعال حصول ولد را ممکن و مقدور دانسته طلب فرزند کرد اما بشارت چونکه در حصول ولد بصورت مبهم بود لهذا بر سبیل استفسار گفت انی یکون لی غلام یعنی آیا بهمین حالت عقر و عقم و شیخوخت مرا فرزند روزی میکنی یا بعد انقلاب شیخوخت بجوانی و یا اینکه از دیگر جوان منی فرزند عطا خواهی کرد **وجه ثانی** بعضی چنین گفته اند که حصول ولد به اسباب است چونکه زکریا در حصول فرزند بسبب ظاهر را معدوم دید پس بر سبیل استفهام گفت انی یکون لی غلام **ثالث** آنکه جماعتی گفته است که بشارت و اجابت دعا و زکریا علیه السلام بعد از شصت سال بود چون نداء بالبشارت شنید گمان کرد که شاید من بعد در زمان آتی این فرزند روزے کرده شود و با فعل نبود مصلحت نباشد پس از انصرام این زمان طویل زکریا هرگاه بشارت ولد شنید در خود مجراے عادت مفقود دید لاجرم بسبب تعجب گفت نه بر سبیل شک **وجه رابع** چونکه ملائکه بشارت ولد داده بودند پس زکریا رجوع کرد بخداے تعالی بلا واسطه از حق سبحانه تائید این را شنیده باشد چنانچه شنیده هرگاه بشارت و مژده خیرے از وسایط سلطان برایخود شنیده باشد پس متبشر برای خوشنودی خود میخواهد که از زبان خود سلطان آنرا

وجوه مختلفه در بیان لفظ انّی می فرماید

قول در ابطال و رد قول سدی گوید

وجوه مختلفه در جواب اشکال تعجب زکریا بر تولد فرزند گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

شنیده باشد **خامس** بر فرض تسلیم که زکریا بر سبیل تعجب گفته باشد پس استجواب او از آیت آلهیه بود که چگونه در حالت پیری وضعف وناتوانی فرزند روزی خواهد کرد چنانکه انسان از علیه سلطانی تعجب میکند که چگونه مرا امید رجوع منزلت عظمی عطا فرموده وغرض بزرگ پنداشتن آن شئی میباشد در تفسیر **صافی** نیز همین آیت گفته است عتیا من عتی الشیخ یعتو اذا کبر واسن واصله عتوا وانما استعجب الولد من شیخ فان و عجوز عاقرا غیر آفابان الموثر فیه کما قد رته وان الوسایط عند التحقیق ملغاة در **کافی** از معصوم علیه السلام آورده است در ضمن آنچه حق تعالی عیسی علیه السلام را موعظه میکند وتظهر لک یحیی من خلقی وهبته لامه بعد الکبر من غیر قوة بها اردت بذلک ان یظهر لها سلطانی وتظهر فیک قدرتی ملخصا آنکه ای عیسی تطیر تو یحیی است از بندگان من که بعد از کبر سن وزوال قوت قا وقوت مادر او را بخشیدم خواستم که باین سلطان خود برای او ظاهر کنم ودر ایجاد تو قدرت خود را ظاهر گردانم **تنبیه** در بیانست من الکبر عتیا گفتن زکریا علیه السلام دلیلست که آنجناب را بن شیخوخت رسیده بود **کلبی** گفته است بشارت ولد زکریا علیه السلام را در وقتی رسید که از ایام عمرش نود ودو سال گذشته بود **بعضی** گفته اند نود ودو سال از عمر شریفش منقضی گشته بود **ضحاک** میگوید در آنوقت زکریا بصد وبیست سال بود **ابن عباس** نیز همین قایل است وگفته که زن او نیز در آنوقت بمرتبه نود وهشت سالگی رسیده بود وغرض بهر حال ثابت است که زکریا وزن او هر دو در آنوقت بس پیری وشیخوخت رسیده بودند وقوای آنها بسیار ضعیف شده بودند این است که **رازی** در یکی از محتملات گفته ان من شان من تشرع بما تمناه ان یتولاه فرط السرور به عند اول ما یرد علیه استشبات ذلک الکلام اما ان شک فرحه به توجب فهو عن مقتضیات العقل والفکر وهذا کما ان امراة ابراهیم علیه السلام بعد ان بشرت باسحق قالت أألد وانا عجوز وهذا بعلی شیخا ان هذا لشیء عجیب فانها تعجبها بقولها العجبین من امر الله واما الالتذاذ بسماع ذلک الکلام مرة اخری واما مبالغة فی ذلک التفسیر **بحث ثالث** قال کذلک قال ربک هو علی هین وقد خلقتک من قبل ولم تک شیئا بدانکه هرگاه زکریا قبل مذکور شد که زکریا علیه السلام استفسار کرد جواب او این آیت آمد که گفت فرشته بامر خدا تعالی در جواب او که ای زکریا امر همچنین است که تو گفتی یعنی همین پیری ولد موعود موجود خواهد شد بعد ازان بجهت اطمینان زکریا ابتداء بانکلام کرد که گفت پروردگار تو که ایجاد آدم فرزندست درین کبر سن ازین دو شخص بقدرت من آسان است وحال آنکه آفریدیم ترا پیش ازیحیی در بوجود آوردم ونه بودی چیزی یعنی معدوم صرف بودی تا از کتم عدم بوجود آوردم وچون ترا در عدم وجود دادم پس بالضرورت قادر خواهم بود بایجاد فرزند از دو شخص پیر چه ازانا عقر زوجه تو واگنچه بالغ قبول ولد باشد اما پیر است از ابتداء انشاء **اقول** ظاهر این آیت مجیده دلیل جلیل است بر آنکه معدوم لاشئی است بطلان معتزله ومیتوانند بود که مراد از لم تک شیئا شئی معتد به باشد کقولک عجبت من لاشیء حکم **ابن عینیه** از حضرت ابی جعفر صلوات الله علیه روایت کرده است که انها ولد یحیی بعد البشارة له من الله بخمس سنین یعنی یحیی بعد ازین بشارت پنج سال متولد شد سوال در اینمقام کذلک در چه محل واقع گشته آیا محل آن نصب است یا رفع **جواب** در محل کذلک چند احتمال اند میتوانند بود که کذلک منصوب المحل باشد چه قال ربک وذلک اشاره به مبهم است واگنچه بعد ازین است مفسر این میباشد ومانند این است قوله وقضینا الیه ذلک الامر ان دابر هؤلاء مقطوع مصبحین **و** شانیا اول رفع المحل است بر آنکه خبر مبتدا محذوف باشد ای الامر کذلک وکما قلت چنانکه باین مفسر شده است **و** ثالث احتمال ثانی تقدیر آنست که قال مثل ذلک وبر هر تقدیر یاد نداد کرد که حق سبحانه وتعالی فرمود که نزد من آسان است که بر همین حالت رد قوت کنم تا بر جماع قدرت یابی وفتق رحم زن عاقر نمایم تا اخذ نطفه کند وآنرا به حد ولد رساند **بعضی** چنین گفته اند ان المراد لا تعجب فانه کذلک قال ربک لا خلف فی قوله ولا غلط ثم قال بعده هو علی هین بدلیل خلقتک من قبل ولم تک شیئا یعنی بدرستیکه مراد آن است که تعجب مکن این امر چنین است گفت پروردگار تو وغلط وخلاف نیست در قول او تعالی پس گفت بعد از آن که این آسان است بر من بدلیل اینکه ترا آفریدم پیش از یحیی وحال آنکه معدوم محض بودی **جماعتی** گفته اند قوله انی یکون لی غلام معناه تعطینی الغلام بان تجعلنی وزوجتی شابین او بان تترکنا علی الشیخوخة ومع ذلک تعطینا الولد وقوله کذلک قال ربک ای نهب الولد مع بقائک وبقاء زوجتک علی الحالة الحاصلة فیها ملخصا مقصود آنست که بدرستیکه معنی انی یکون لی غلام اینست که عطا میکنی فرزند در حالتیکه مرا وزوجه مرا جوان خواهی کرد یا اینکه ما هر دو را بهمین حالت شیخوخت گذاشته فرزند روزی خواهی کرد ومراد از کذلک قال ربک این است که می بخشیم تو فرزند وحال آنکه تو وزوجه تو بر همین حالت پیری وناتوانی خواهی بود **اشکال** لفظ هین در حق حق تعالی استعمال شدن صحیح نیست چه هین بمعنی سهل وآسان باشد

در تحقیق عمر وکبر سن حضرت زکریا علیه السلام

سوال جواب لفظ کذلک در محل نصب است یا رفع

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

واستعمال برائے کسی میشود کہ جائز باشد صعب بودن چیزے براو وانکہ علی کل شئی قدیر بود دست وخواہد بود جگونہ براو استعمال این لفظ صحیح وجائز تواند بود جواب بعون اللہ الوہاب بدانکہ گاہ است کہ لفظ درحقیقت استعمال میشود ولاکن براے آن استعمال واطلاق مجازی نیز میباشد پس ہرچند کہ استعمال لفظ بتین درحقیقت برہان کسی است کہ براو ضعف اطلاق تواند شد اما اینجا مجازاً در حق سبحانہ عزوجل اطلاق گشتہ زیرا کہ او تعالی در ہمہ اوقات بالسویہ علی کل شئی قدیر میباشد دراداین لفظ واین مقام آنست کہ انہ تعالی اذا اراد شیئاً کان۔ وھو العالم **السوال** در اینمقام ذکر عطا یحیی است پس بجواب تعجب زکریا علیہ السلام جملہ وقد خلقتک من قبل ولم تک شیئاً گفتن ربطی ندارد **وجواب** بعض محققین در وجہ استدلال باین جملہ چنین گفتہ اند انہ لما خلقہ من العدم المحض والنفی الصرف کان قادراً علی خلق الذوات والصفات والآثار واما الاتیان بخلق الولد من الشیخ والشیخة لایحتاج فیہ الا الی تبدیل الصفات والقادر علی خلق الذوات والصفات والآثار معاً اولی ان یکون قادراً علی تبدیل الصفات واذا وجد عن عدم فکذا یرزق الولد بان یعید الیہ والی صفاتہ القوة التی عنہا یتولد المنی الذی من اجتماعہما یخلق الولد ولذلک قال فاستجبنا لہ ووھبنا لہ یحیی واصلحنا لہ زوجہ فخصّا مقصود آنست کہ حق سبحانہ عزوجل وقتیکہ زکریا را از عدم صرف ونفی محض خلق فرمود البتہ قادر وتواناست بر خلق ذوات وصفات وآثار وہم اینوقت کہ پسرے را از پدر سپر وما در سپرۂ خلق فرمودہ بسوے تبدیل صفات محتاج نیست چہ کسی کہ بر خلق ذوات وصفات وآثار معاً قادر باشد البتہ او بطریق اولی بر تبدیل صفات قدرت وتوانائی میدارد پس چنانکہ خود زکریا را از محض عدم ایجاد فرمود اورا فرزندی ہم روزی کرد بہ این قسم کہ او را وزوجہ او را مرگردانید قوتیکہ بوقت اجتماع ہر دو از آن قوت متولد میشود آبیکہ از ان پسر وجود میگیرد این است کہ فرمود پس باجابت رسانیدیم دعاے زکریا علیہ السلام را وبخشیدیم وعطا فرمودیم او را یحیی وزوجہ او را اصلاحیت فرزندادیم این بود وجہ استدلال از ینجا پس ازین بوضاحت پیوست کہ اینجا در این مقام بے ربطی نیست بلکہ حق تعالی عزوجل در اعطاء یحیی وکیفیت تولد زکریا استدلال فرمودہ است تا کسی را دانے شعوری ممتاز دبہ کمی از عقل سرافراز باشد داند کہ قدرت وتوانائی قدیر متعال بیش از آنست کہ در فہم وعقل عقلاء تواند آمد سبحان ربک رب العزت عما یصفون **سوال** قال کذلک قال ربک آیا کلام خداوند علام است یا کلام فرشتہ **جواب** جمہور گفتہ اند کہ قال کذلک قال ربک مقتضی آنست کہ قایل این فرشتہ باشد اما قبل ازین آیۂ یا زکریا انا نبشرک وما بعد این آیت مجیدہ ھو علیّ ھیّن کلام خداوند علام است وکبیر فخر رازی گفتہ است ھذا بعید لانہ اذا کان ما قبل ھذا الکلام وما بعدہ قول اللہ تعالی فکیف یصح ادراج ھذہ الالفاظ فیما بین ھذین القولین والاولی ان یقال قائل ھذا القول ایضاً ھو اللہ تعالی کما ان الملک العظیم اذا وعد عبدہ شیئاً عظیماً فیقول العبد من این لی الی ھذا فیقول ان سلطانک ضمن لک ذلک کانہ ینبہ علی ان کون سلطاناً مما یوجب علیہ الوفاء بالوعد فکذا ھھنا مقصود آنست کہ گفتہ اینچنین گفتن مجبور بعید است زیرا کہ ہرگاہ ماقبل وما بعد این کلام قول خدا تعالی مسلم باشد پس مابین دو قول خداوند متعال ادراج این الفاظ دیگرے چگونہ جائز تواند بود واولی آنست کہ گفتہ شود این قول نیز کلام خدا تعالی است چنانکہ مثلاً شاہنشاہ اعظم ہرگاہ عبدے را بشئی عظیم وعدہ میکند پس عبد مذکور میگوید این شئی عظیم مرا از کجا حاصل خواہد شد پس سلطان او را میگوید کہ پادشاہ توضامن این شئی برا نیو گردیدہ است کانہ او را تنبیہ میکند کہ بودن او سلطان را موجب ایفاء وعدہ میباشد پس ہمچنین در اینجا نیز استعمال شدہ است **اقول** این قول رازی از مناسبت خالی وبسیاق وسباق کلام ماقبل وما بعد دلیل جلیست کہ میباید قال کذلک کلام ایزد منعام بودہ باشد چنانچہ در تفسیر مجمع البیان ہمین قول فرمودہ قال کذلک ای قال اللہ سبحانہ الامر علی ما اخبرتک من ھبۃ الولد علی الکبر قال ربک ھو علیّ ھین اوقد ھیأت قوتک حتی تقوی علی واتفق وجود امرأتک بالولد۔ وھو العالم **بحث رابع** قال رب اجعل لی آیة قال آیتک الا تکلم الناس ثلاث لیال سویا بدانکہ آیت را سہ زن گفتہ اند (۱) فعلہ بسکون چون طایہ وغایہ (۲) آیہ بروزن فعلة بالتحریک (۳) آیہ بروزن فاعلہ منقوص است **وعلی ابن عیسی** این را ضعیف دانستہ معنی آیت علامت ونشانہ باشد وجمع آن آیات وآی وآیا وجمع الجمع آیا است ودر لغت عرب بہ معنی تخلف وتحیر دانادہ وکلام متصل تا انقطاع از کلام اللہ قرآن مجید را گویند نشانہ ومعجزہ را بہ ہجت آنکہ تا میدہند کہ دلیل بر صداقت آورندہ میباشد وہرگاہ کہ اجمال این معنی معلوم شد پس باید دانست کہ معنی ومقصود از آیت چنین شود کہ زکریا علیہ السلام گفت ای پروردگار من بگردان برائے من معنی نشانے مرا علامتی کہ بدان قرب وقوع این واقعہ معلوم گردد وبآن استدلال کنم بر رسیدن زمان وجود ولد گفت خدا تعالی مر زکریا را نشانۂ تو بر این است کہ سخن نتوانی گفت با مردمان سہ شبانہ روز

جواب سوال کہ قد خلقتک من قبل اینجا جملہ بے ربط است

جواب سوال قال کذلک کلام خدا تعالی است یا کلام فرشتہ

بیان معنی لفظ آیت وتفسیر آیت شریفہ زیر بحث گوید

جواب اشکال کہ اطلاق لفظ ہین بر حق تعالی جا صحیح نیست

وحالانیکه بی دربی یعنی سه شبانه روز وبهم پیوسته **مفسرین** گفته اند مراد بسوی صحیح وسلیم است یعنی قادر نباشی برتکلم وحالانیکه سوی الخلق تندرست باشی نه آنکه عدم قدرت تو برتکلم بجهة علتی باشد **اقول** مفسرین را دراین قول اتفاق است که زکریا علیه السلام ازاین امر اختلاف در رب است **وجمعی** گفته اند مراد او از رب حق سبحانه عزوجل است **وبعضی** گفته اند که مراد جبرئیل است و او را رب به معنی مربی گفته ولاکن اصح القولین اول است زیرا که دران از لحاظ هر عدول نیست **اشکال** زکریا علیه السلام چرا آیت بر وجود ولد طلبید دراین دلیل است که آنجناب علیه السلام برقول وحی الهی اعتماد واعتبار نداشت واگر نه پس بشارت انا نبشرک بیحیی کافی بود **جواب** مشتمل برچند وجه است **اول** بعضی گفته اند چونکه زکریا علیه السلام دعا کرد بعد از انقضاے زمان طویل او را به تولد یحیی بشارت بدون قید زمانی داده شد بقوله یا زکریا انا نبشرک بغلام اسمه یحیی پس غرض درطلب این علامت وآیت استفسار از وقت وزمان وجود وتولد ولد بود که آیا ما جلا روزی کرده شود یا آجلا پس از مرور زمان **دویم** سوال آنجناب علیه السلام درتحقیق مسؤل ووقوع حمل برلے آن بود چه علوق حمل در ابتداء امرے خفی است غیر عالم الغیب والشهاده بران دیگرے مطلع نمیباشد تا بحصول علم این نعمت عظمی وراداے شکریه دیجا آوری حمد آن از ابتداء مشغول باشد **سویم** چونکه قاعده است هرگاه انسان مضطر باشد قلق امرے تا شد هرگاه بفرح وحصول آن علی الاجمال مطلع شود بمقتضاے بشریت میخواهد عاجلا مطلوب رسیده باشد خلق الانسان عجولا چونکه زکریا علیه السلام تا آنوقت به نعمت ولد ممتاز نشده بود لهذا غرض او فی الاصالت تعجیل الحصول بود دراین بمقتضاے بشریت است **چهارم** جائز است که زکریا علیه السلام چون وعده قطعیه الهیه در وجود ولد سماعت کرد مردم را ازان مطلع گردانیده باشد ومردم اورا وقت وزمان تولد فرزند پرسیده باشند پس آنجناب علیه السلام برائے بیان ایشان از حق تعالی طلب آیت کرده باشد **پنجم** چنین هم گفته اند که طلب آیت کردن زکریا علیه السلام برای تحقیق بشارت بود **اقول** بعید است که زکریا یعنی برائے تحقیق بشارت طلب آیت از خدا تعالی کرده باشد زیرا که بتحقیق بقول خداوند متعال بشارت متحقق شده بود پس اظهار آیت دراین اقوی نمیتواند بود از قول صریح وحق آنست که گفته شود درجواب این اعتراض اینکه بشارت بوجود ولد مطلق واقع شده بود که وقت وقوع وحصول آن از محض بشارت نامعلوم بود پس طلب آیت کرد تا وقت حصول آنرا دانسته باشد **تنبیه** بهرحال حق سبحانه عزوجل اینده عاے زکریا را نیز باجابت مقرون داشته فرموده ای زکریا آیت ونشانه تو این است که نتوانی گفت با مردمان سه شب وروزی دربی پس زکریا علیه السلام بجهة نهی حق تعالی سه شبانه روز با مردم سخن نگفت ولاکن بالیقین بر نطق قدرت داشت پس بنابراین نفی بعرض نهی نباشد **مفسرین** را اختلاف است دراینکه مراد از ترک کلام کردن زکریا چه بود **ابومسلم** گفته است که زکریا بران نعمت عظمی بجز شکر وحمد وثناء دراین سه شبانه روز نگفت مگر عند الضرورت باشاره می فهمانید **بعضی** گفته اند باله زکریا ساکت بود دون سکوت اعجاز واعلام است تا خود زکریا واقف گردد **عطا** چنین گفته که مراد ازاین کلام نکردن صوم سه روز بود چه در شریعت ایشان جائز بود که اگر صائم بودند کلام کردن را ترک میکردند مگر بذکر خدا چنانچه درجاے دیگر میفرماید الا تکلم الناس ثلثة ایام الا رمزا سوره ال عمران **سوال** دراین سه شبانه روز زکریا آیا بر کلام کردن قادر نبود یا آنکه قادر بوده بجهة نهی الهی ترک کلام نموده بود **جواب** حقیقت الامر آنست که **جمهور** چنین گفته اند که ان تلک الایة هی تعذر الکلام علیه فان مجرد السکوت مع القدرة علی الکلام لا یکون معجزة یعنی بدرستیکه این آیت ونشانه متعذر بودن کلام کردن بود بر زکریا پس بدرستیکه مجرد سکوت مع قدرت بودن بر کلام معجزه نمیباشد پس دراین ایشان از اختلاف بدور قول واقع گشته **بعضی** گفته اند انه اعتقل لسانه اصلا که باله بر سخن گفتن مقتدر وتمکن نبود **قتاده** ونیز **سدی** میگوید که زکریا بعد ازین بشارت وبیان علامت وقتی قرائت زبور میکرد وبه تسبیح وتهلیل مشغول بود که ناگاه بیکبار زبان او بسته شد بدون ترس وخرس واصلا نتوانست که سخن گوید **وگوینکه** زبان او در دهن بزرگ شد بر وجهی که تحریک را مجال نبود **وبعضی** میگویند انه امتنع علیه الکلام مع القوم علی وجه المخاطبة مع انه کان متمکنا من ذکر الله ومن قرائة التوراة یعنی بدرستیکه بر زکریا کلام کردن با قوم ممتنع بود بر وجه مخاطبه باوجودانیکه آنجناب علیه السلام از ذکر خدا وقرائت توراة متمکن ومقتدر بوده است **اقول** حق آنست که قول ثانی از متانت خالی نیست زیرا که بالیقین اعتقال لسان مطلقا گاه است که بوجه مرض میباشد وگاهی من الله بر سبیل معجزه پس زکریا بنا براین ندانسته باشد که این اعتقال لسان او معجزه است یا مگر وقتیکه شناخته باشد که از وجه مرض این اعتقال حاصل نگشته بلکه با وجود سلامتی آلات محض از فعل خداوند متعال است وبس ازجمله چیزهاست که عرفان آن نتواند شد مگر بدلیل دیگر پس درینصورت احتیاج واقتقار این دلالت مبنوی دلالت دیگر لازم آید وآن صحیح نیست **اما** در قول که قابل تاسیم که اعتقال لسان زکریا از کلام کردن با قوم بود نه مطلق مع اقتدار او بر تکلم بذکر وثناے خدا تعالی ودرائت تورات بالضرورت علم

اشکال جواب طلبیدن زکریا آیت را وجوه ولد دلیل اویبا شد

بیان اختلاف مفسرین در مراد ترک کردن کلام زکریا ع ۱۲

جواب سوال ایا زکریا بر کلام قادر نه بود یا قادر بود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قول مفسر مستلزم براین عجیبه بکاو بود زکریا ع برکلام

جواب سوال سکوت زکریا در سه روز بود یا شب که در آن شب گرفته شد جواب سوال لفظ سویا صفت صحت و موصوف آن

در لغت و اشتقاق لفظ عشی گوید

رود کراین بقال لسان بحبسه مرض و یا علت دیگر او را حاصل نبود بلکه محض بفعل الله او را حاصل شده تا آیت و معجزه برای انجناب حسب دعا و درخواست او بوده باشد فتحقق کون ایة معجزة مؤید قول ما تواند بود استدلال از نفس آیت زیرا بحث که میفرماید ایتك ان لا تکلم الناس ثلاث لیال سویا تخصیص داده است انجناب را بترک تکلم مع الناس درین بطریق المفهوم دلالت براینکه انجناب با غیر ناس بر تکلم بالضرورت قادر بود چنانچه ابن عباس بهمین قایل گشته که میگوید سه روز زبان زکریا گرفته شد بدون مرضی سوال بر حال این صموت و سکوت ذکریا علیه السلام یا سه روز بود و یا سه شب چه در این آیت سه شب فرموده و بخلاف این در آیه سوره عمران سه روز گفته است جواب اصل آنست که در نجا ثلاث لیال سویا و در سوره آل عمران ثلاثة ایام الا رمزا باین وجه مختلف فرموده تا معلوم شود که زکریا تا سه شبانه روز سخن نتوانست گفت پس باجتماع آیتین ثابت گردید که سه شب و روز متوالی پی در پی زکریا ساکت و صامت بود و بجز رمز و اشاره به احدی در این مدت کلام نکرد و سوال لفظ سویا صفت صحت و موصوف آن کمیت جواب مفسرین را در لفظ سویا نیز اختلاف واقع گشته پس بعضی گفته اند که سویا صفت لیالی و از گشته جمعی گفته اند که صفت زکریا علیه السلام است و معنی چنین شود ایتك ان لا تکلم الناس فی هذه الملة مع کونك سویا لا مریض قول اقوال بر حال منظم مفسران تسلیم کرده اند که مراد به سوی صحیح و سلیم است یعنی قادر بباشی بر تکلم در حالتیکه سوی الخلق یعنی تندرست و صحیح الخلق و سلیم اللسان باشی از مرض و علت تا آنکه عدم قدرت تو بر تکلم کنایه علتی باشد و هو العالم بالصواب بحث خامس فخرج علی قومه من المحراب فاوحی الیهم ان سبحوا بکرة و عشیا بدانکه محراب بالکسر و سکون اسم است برای غرفه و برای مقام عبادت در مسجد و محاریب اسرائیل مساجد ایشان باشد که در آن خطبه میخوانند و محاریب موت شریفه را گویند و گفته شده است که هم مساجد و قصور باشد که در آن عبادت کرده میشود و از اصمعی منقول گشته که سمی القصر محرابا لان المحراب مقدم المجالس و اشرفها و کان من المسجد و از ابن الانباری محکی شده است که گفت سمی محرابا لانفراد الامام فیه اقول وجه تسمیه مصلی بمحراب جهت آنست که کسی متوجه است با او در نماز مانند کسی است که محارب شیطان باشد در نماز خود و آن در اصل لغت مجلس اشراف گویند که بمکانت در رتبه محارب و مدافع غیر ایشان باشد از نشستن در آن و بحرین هم گفته است یقال محراب المصلی ماخوذ من المحاربة لان المصلی یحارب الشیطان و یحاربه نفسه باحضار قلبه و اما حقیقت وحی و تسبیح و تنویع آنها مکرر در مجلدات این تفسیر مذکور احتیاج بتکرار نیست و اما بکرة بالضم غدات را گویند جمع آن بکر آمده است مثل غرفة و غرف و جمع الجمع ابکار باشد چون رطب و ارطاب پس بکرة و اصیلا بمعنی غدا و مساء بود و ابکار بکسر اول در اصل مصدر را از بکر یبکر ابکارا بمعنی بیرون آمدن امری در اول روز و مثل آنست بکروا تبکیرا و بکر و بکرة بضمتین اول اول روز باشد و اصیل نجیل بود و ابکار بالفتح جمع بکر بفتحتین چون سحر و اسحار و بکر بکسر اول زن عذرا یعنی شوهر ندیده و دوشیزگی او نارفته باشد آیا مراد از بکارت ندیدن فرج آلت مرد را از ابتداء وجود است پس بنابراین مرد فرج نادیده هم باید بکر باشد یا مراد فرج ملتحم بهمین دیدار است که اندرون آن بر فرم رحم زده رقیقی میباشد و لاکن اصح ثانیست چه اول را تعنیف میگویند و اما عشی بفتح العین و تشدید الیا بعد از زوال شمس را گویند الی غروبها و مشهور آنست که عشی آخر النهار باشد در قاموس گفته العشو و العشیة آخر النهار و در صحاح میگوید العشو و العشیة من صلوة المغرب الی العتمة و عشاء بالکسر و المد مثل آنست و عشا آن مغرب و عتمه باشد و در بحرین میگوید و عمد هو من العشاء من زوال الشمس الی طلوع الفجر یعنی قومی گمان کرده است بدرستیکه عشا از زوال آفتاب تا طلوع فجر میباشد و عشوه گویند که از اول شام الی ربع شب میباشد و در خبر آمده است اعمل الله الذی رفع عنکم العشوة یرید ظلمة الکفر و هر گاه با الف و لام حقیقت حال بوضوح پیوست پس باید دانست که مفهوم و مقصود آیت آنست که وارد گشته مردمان بر عبادت خود بر در مسجد منتظر بودند که تا زکریا بیرون آید و در مسجد بجای خود تا بادی نماز کنند پس حضرتعالی میفرماید که پس زکریا بیرون آمد بر قوم خود صباح آنروز که در شب زن او حامله شده بود از محراب و مصلای خود آمد و ایشان را اندکه چون زکریا نزد قوم خود آمد ایشان بر صدم قدرت او بر تکلم علم پیدا کردند و بدانستند که اثر اجابت دعای وی بفعل آمده است مسرور و خوشحال گشتند پس اشاره کرد زکریا علیه السلام بایشان بدست خود و بروایت ابن عباس و مجاهد زکریا بر زمین نوشت اینکه نماز گذارید یا تسبیح گوئید خداوند خود را و بوظایف شکر او قیام نمایید و بامداد که قبل طلوع شمس است و در شبانگاه که بعد از غروب آفتاب است اقول آن بیان بجا یا تفسیریه است که بعد از معنی قول واقع میشود و یا آن مصدریه و نیابتی در جر او مقدر است و تقدیر چنین شود کیما یسبحوا و از ابن عباس روایتیست که زکریا بر بالای غرفه نماز گذاردی و عبادت کردی که بدون مردمان بر آنجا نتوانستی رفت و قوم او بامداد و شبانگاه بپایین آن آمدند و زکریا بر بام غرفه برآمدی و ایشان از رخصت دخول دادی تا نماز صبح و شام با او گذاردندی و چون زبان زکریا بسته شد بنا بر عادت خود بیام آن

برآمده به اشاره ایشانرا اذن دادایشان بدانستند که وقت وقوع امر موعود است وزکریا سه روز و شب با قوم سخن نمیتوانستی کرد اما بر تسبیح و تهلیل و ذکر یزدانی قادر بود و بعد از سه روز که بر این منوال گذشت بحال خود آمد و یحیی بعد از گذشتن مدت حمل متولد شد و در کودکی بلباس پوشیده بود و با اسرار بطریق عبادت و طاعت موافقت مینمود تا وقتیکه وحی بر او فرود آمد در کبیر رازی ذیل همین آیت گفته است قوله تعالی فخرج علی قومه من المحراب قیل کان له موضع یتفرد فیه بالصلوة والعبادة ثم ینتقل الی قومه فعند ذلك اوحی الیهم وقیل کان موضعا یصلی فیه هو وغیره الا انهم کانوا لا یدخلونه للصلوة الا باذنه وانهم اجتمعوا ینتظرون خروجه للاذن فخرج الیهم وهو لا یتکلم فاوحی الیهم ملخصا مقصود آنست که گفته شده است برای زکریا علیه السلام موضعی بود که در آن تنها نماز میگذارد و عبادت میکرد پس از آن بسوی قوم میآمد پس در آنوقت ایشانرا به اشاره فرمانید و گفته شده است که آنجناب موضعی معین داشت که خود آنجناب و دیگران در آن نماز میگذارند مگر آنکه دیگران در آنمقام داخل نمیشدند مگر به اجازت و اذن آنحضرت و قوم در آن مقام جمع شده حسب معمول منتظر بودند آنجناب بودند تا اذن دخول حاصل کنند پس آنحضرت علیه السلام بسوی ایشان خارج شد در حالتیکه تکلم نمیکرد پس اشاره کرد ایشانرا سوال از جمله اوحی الیهم چه مراد است کلام کردنست با ایشان یا اشاره کردن جواب محققین در معنی اوحی الیهم گفته اند لا یجوز ان یکون المراد من قوله اوحی الیهم الکلام لان الکلام کان ممتنعا علیه فکان المراد غیر الکلام وهو ان یعرفهم ذلك اما بالاشارة او برمز مخصوص او بکتابة لان کل ذلك یفهم منه المراد فعلمنا انه قد کان ما بشر به فکما حصل السرور لهم حصل لهم فظهر لهم اکرام الله تعالی له بالاجابة ملخصا مقصود آنست که جائز نیست اینکه از اوحی الیهم کلام مراد باشد زیرا که بر زکریا علیه السلام کلام کردن متعذر بود پس بالضرورت باید که غیر از کلام چیزی دیگر مراد بوده باشد و آن اینست که ایشانرا این امر بفهماند یا به اشاره یا برمز مخصوص یا بکتابت زیرا که بهریکی از ین سه طریق مراد آن فهمیدن ممکن است پس دانست قوم او این است آنچه زکریا را بشارت داده شد پس برای زکریا ازین بشارت سرور حاصل شد قوم او را نیز حاصل شد بر ایشان ظاهر شد اکرام خدا تعالی به اجابت دعوت زکریا علیه السلام اشکال در آیت زیر بحث از سبحوا بکرة وعشیا نماز صبح و شام مراد گرفتن صحیح نیست زیرا که تسبیح بمعنی صلوة نمیباشد جواب مفسرین اتفاق کرده اند که مراد از تسبیح در اینجا صلوة است و در علم لغت هم تسبیح بمعنی صلوة مستعمل گشته است یقال سبحت الضحی ای صلوة الضحی از عایشه مرویست در صلوة الضحی انی لاسبحها ای لاصلیها از ابو العالیه محکی گشته که مراد از سبحوا بکرة وعشیا صلوة فجر و صلوة عصر است رازی گفته است یحتمل ان یکون انهم کانوا یصلون معه فی محرابه هاتین الصلوتین فکان یخرج الیهم فیاذن لهم بلسانه فلما اعقل لسانه خرج الیهم کعادته فاذن لهم بغیر کلام مقصود آنست که محتمل است اینکه قوم زکریا همیشه این هر دو نماز با آنجناب در محراب میخواندند پس همیشه بسوی ایشان بیرون میآمد و ایشان را اذن دخول میداد به لسان پس چون گنگ شد زبان آنجناب بیرون آمد بسوی ایشان حسب العادة پس بدون کلام کردن ایشانرا برمز و اشاره اذن دخول داد والله اعلم

قوله تعالی ○ یا یحیی خذ الکتاب بقوة وآتیناه الحکم صبیا ○ وحنانا من لدنا وزکوة وکان تقیا ○ وبرا بوالدیه ولم یکن جبارا عصیا ○ وسلام علیه یوم ولد ویوم یموت ویوم یبعث حیا

ترجمه این چهار آیت مجیده - ای یحیی فرا گیر کتاب تورات را بجد و جهد یا بقوت دل و ما دادیم یحیی علیه السلام را حکمت و فهم تورات در حالتیکه کودک بود سه ساله یا هفت ساله و دیگر دادیم یحیی را رحمتی و مهربانی در رقت قلبی نزد خود و طهارتی از گناه یا ستایشی نزد خلق او بود ترس گار یا فرمان بردار یا مجتنب از لوث جرایم و آزار و نیکوکار به پدر و مادر و یا فرمان برنده و خدمت کننده مر ایشانرا و نبود سرکش یعنی عاق و نافرمان بر خدا و نبود عاصی مر پروردگار خود را و سلام بر یحیی در روزیکه متولد شد و روزیکه میمیرد و روزیکه برانگیخته شود زنده یعنی در آخرت و در تفسیر این چند بحث اند بحث اول یا یحیی خذ الکتاب بقوة بدانکه با در بقوة در موضع حال واقع شده است پس تقدیر چنین شود خذ الکتاب

جواب سوال از جمله اوحی الیهم مراد کلام است یا اشاره

جواب اشکال از سبحوا بکرة وعشیا بنماز صبح و شام مراد گرفتن صحیح نیست

بجد المجتهد اوهر گاه یعنی معلوم شد پس باید دانست که حق تعالی عزوجل در اینمقام چندین صفت یحیی علیه السلام بیان میفرماید از انجمله یک صفت این است و در زیر بحث بیان میفرماید که ای یحیی فراگیر کتاب را و نیکلام اختصاص عجیب است و تقدیر چنین شود فوهبنا له یحیی و اعطیناه الفهم والعقل وقلنا له یا یحیی خذ الکتاب یعنی التوراة بما قوة الله علیه وایدناه بعد یعنی پس بخشیدیم زکریا علیه السلام را یحیی عطا کردیم نور افهم و عقل و گفتیم او را ای یحیی بگیر کتاب تورات بسبب آنچه خدا یتعالی بر آن قوت عطا فرموده است و به آن مؤید گردانیده است مقصود آنست که یا یحیی انت قادر علی اخذ قوی علی العمل بها یعنی ای یحیی تو قادر میباشی بر اخذ آن و قوت میداری بر عمل کردن بآن پس در این آیت مجیده دلیل جلیل است بر آنکه حق سبحانه عزوجل یحیی را به مبلغی رسانیده بود که جائز است مخاطبه کردن بآن پس صنف کرده شد ذکر آن بجمله و دلالت کردن بکلام بر آن سوال از الکتاب اینجا کدام کتاب مراد است جواب بعون الله الوهاب مفسرین را در این دو قولند بعضی چنین گفته اند یحتمل ان یکون هو التوراة التی نعمنا الله علی بنی اسرائیل تقول تعالی ولقد اتینا بنی اسرائیل الکتاب والحکم والنبوة یعنی محتمل است اینکه کتاب مذکور که یحیی علیه السلام داده شد همان تورات است که نعمت خدا یتعالی بر بنی اسرائیل میباشد چه حق تعالی میفرماید و بتحقیق که دادیم بانبی اسرائیل را کتاب و حکم و نبوت و جمعی گفته اند و یحتمل ان یکون کتابا خص الله به یحیی کما خص الله تعالی الکثیر من الانبیاء وبذلک یعنی و محتمل است اینکه مراد از ان کتابی بود که حق سبحانه مخصوص گردانیده باشد یحیی علیه السلام را چنانکه بسیاری از انبیاء علیهم السلام را مخصوص گردانیده است اقول قول اول اولی است زیرا که بالیقین در اینمقام حمل کلام علی المعهود السابق اولی بود در اینجا بجز تورات دیگر معهودی سابق نیست بحث ثانی واتیناه الحکم صبیا بدانکه این صفت ثانیه است برای یحیی که حق سبحانه عزوجل میفرماید که دادیم یحیی را حکمت که آن فهم تورات بود و تفقه در احکام دین در حالتیکه یحیی کودک بود در سن سه سالگی از ابن عباس مرویست که معناه اتیناه النبوة فی حال الصباء وهو ابن ثلاث سنین یعنی او را پیغمبری دادیم در حالت کودکی که آن سه سالگی بود و قول اول از ابن معمر است و اما عیاشی باسناد خود از علی ابن اسباط روایت کرده است که او گفت که من بمدینه آمدم و قصد مصر داشتم پس نزد ابی جعفر محمد ابن علی الرضا علیهم السلام که در سن پنجالگی بود در حسن اخلاق و سیر و فهم و ذکا و تامل تفکر میکردم و تعجب مینمودم و با خود میگفتم که چون بمصر روم و از نزد اصحاب خود تعریف کنم و عظم رتبه و مرتبت فطانت و وفور علم و فضیلت او را در این سن پنجالگی اعلام ایشان نمایم آنحضرت علیه السلام بمن نگاه کرد و گفت ان الله اخذ فی الامامة کما اخذ فی النبوة بدرستیکه حق سبحانه اخذ امامت میکند بر همان طریق که اخذ نبوت میکند بعد ازان این هر دو آیت را تلاوت کرد که فلما بلغ اشده واستوی اتیناه حکما وعلما واتیناه الحکم صبیا و مروی است که یجوز ان یعطی الحکم ابن اربعین سنة ویجوز ان یعطیه الصبی جائز است که حق تعالی عزوجل عطا کند حکمت را که نبوت است به کسی که چهل ساله باشد و نیز جائز است که آنرا کرامت فرماید بکسی که کودک باشد وذلک فضل الله یوتیه من یشاء از ابن عباس روایت است که من اوتی القرآن قبل الاحتلام فقد اوتی الحکم صبیا یعنی هر که پیش از احتلام موفق شود به دانستن قرآن پس بتحقیق که در چنین کودکی حکمت و علم را به او داده اند از ضحاک منقول گشته که یحیی در وقت سه سالگی کودکان محله رو بسوی پدر خانه جناب زکریا علیه السلام نهادند و او را آواز دادند که ای یحیی از خانه بیرون آی تا بازی کنیم او از درون خانه آواز داد که ما للعب خلقنا یعنی ما برای بازی آفریده نشده ایم و این روایت از ابی الحسن علی الرضا علیه السلام ماثور است در این پند سخنی عظیم است مر پسران بازیچه غفلت را که عمر عزیز به بازیچه لهو و لعب میگذرانند و بدانند قرب انما الحیوة الدنیا لهو ولعب مقید انند در تفسیر برهان بحرینی ذیل همین آیت آورده است از محمد ابن العباس که گفت حدیث کرد ما را علی ابن سلیمان الرازی از محمد ابن خالد طیالسی از سیف ابن عمره از حکم ابن ایمن گفت شنیدم ابو جعفر علیه السلام را که میفرمود والله لقد اوتی علی علیه السلام کما اوتی یحیی ان ولیا الحکم صبیا یعنی سوگند بخدا وند که داده شد علی ابن ابیطالب علیه السلام را چنانکه داده شد بیحیی ابن زکریا حکمت در زمانه صبوت و طفلی مفسرین را در معنی لفظ حکم اختلاف بسیاریست قول است بعضی گفته اند مراد از حکم حکمت است چنانکه شاعری گفته است شعر واحکم کحکم فتاه الحی اذ نظرت ۞ الی الحمام سراع وارد الثمد ۞ مراد از ان فهم تورات و تفقه فی الدین میباشد معمر گفته است مراد از حکم اینجا عقل است چنانکه پیشتر مذکور شد جمعی گفته اند انه النبوة فان الله تعالی احکم عقله فی صباه واوحی الیه وذلک لان الله تعالی بعث یحیی وعیسی علیهما السلام وهما صبیان لا کما بعث موسی ومحمدا صلعم وقد بلغا الاشد لخصا آنکه مراد آنست حکم نبوت است پس بدرستیکه حق سبحانه عزوجل محکم گردانیده است در حالت صبوت و بسوی او وحی فرستاده است و این بجهة آن بود که ایزد متعال عزوجل یحیی و عیسی علیهم السلام را در حالت صبوت مبعوث گردانیده است نه چنانکه موسی و محمد علیهم السلام که در سن شباب مبعوث شدند اما اقول اولی و اقرب حمل کردن این لفظ است بر نبوت به دو وجه اول آنست که حق سبحانه عزوجل در این آیات صفات شرف و منقبت

جواب سوال که در آیت از الکتاب کدام کتاب مراد است

بیان صفت اول و ثانی حضرت یحیی علیه الصلوة والسلام

اعطاء حکم یحیی در سن کودکی و صبوت

بیان اختلاف الاقوال در معنی حکم گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

یحیی علیه السلام را ذکر فرموده است و بالضرورت معلوم است که نبوت اشرف صفات انسان پیباشد پس البته ذکر آن در معرض مدح او بود از ذکر غیر آن پس واجب شد اینکه در اینجا نبوت مذکور بوده باشد و برای دلالت بر نبوت لفظی از این بیشتر صلاحیت نمیدارد ثانی معلوم است که معنی حکم قطعاً امر کردن باشد و بالیقین نبی من الله حاکم علی العباد و آمر علی العباد میباشد پس بالضرورت ثابت میشود که اینجا از حکم مراد نبوت است و مؤید این برهان علیه است حدیث جواد علیه السلام که در تفسیر صافی ذیل همین آیت نقل کرده است که آنجناب علیه السلام فرمود ان الله اجتبی به فی النبوة فقال وآتیناه الحکم صبیا یعنی حق تعالی در این آیت در نبوت یحیی علیه السلام احتجاج فرموده پس گفت که دانیم او را نبوت در طفولیت اشکال نبوت و امامت در حقیقت ریاست عامه علی سبیل الدوام من الله برای شخص است عقل تسلیم نمیکند که همچو ریاست بنیابت الله به صبیان تفویض کرده شود جواب محققین گفته اند که مقصود از اعطاء نبوت در زمان صبوت نه آنست که الی الغیر مبعوث به ابلاغ باشد و اضحتر آنست که احدی از انبیاء علیهم السلام در سن صبوت و عدم بلوغت الی الناس برسالت مبعوث نشد که در حالت کودکی ابلاغ و تبلیغ نماید به این معنی نبوت البته بجناب یحیی علیه السلام و بحضرت عیسی علیه السلام نیز حاصل نشد که محل اعتراض تواند بود پس عیسی و یحیی علیهم السلام در طفولیت علی الفهمانی بودند اما حضور نبوی صلعم کان نبیا و آدم بین الماء والطین و بروایتی کان نبیا و آدم بین الروح والجسد بعضی چنین گفته اند که یحیی و اقعاد در صبوت مشرف بنبوت شد بخرق عادت بهمان سن بحد بلوغت رسید و اما عیسی علیه السلام به اعجازیت در مهد ذکر نبوت خود نمود لاکن پس از مرور عرصه سی سال الی الاغ و تبلیغ الی الناس کرد و در تفسیر برهان بحرینی آورده است از محمد بن یعقوب عن عدة من اصحابنا از احمد بن محمد بن عیسی از ابن محبوب از هشام ابن سالم از بزید الکناسی گفت پرسیدم حضرت ابوجعفر علیه السلام را کان عیسی ابن مریم حین تکلم فی المهد حجة علی اهل زمانه فقال کان یومئذ نبیا حجة غیر مرسل اما تسمع لقوله حین قال انی عبد الله آتانی الکتاب وجعلنی نبیا وجعلنی مبارکا اینما کنت واوصانی بالصلوة والزکوة مادمت حیا قلت فکان حجة علی زکریا فی تلک الحال وهو فی المهد فقال کان عیسی فی تلک الحال آیة للناس ورحمة من الله لهم حین تکلم فعبر عنها وکان نبیا حجة علی من سمع کلامه فی تلک الحال ثم صمت فلم یتکلم حتی مضت له سنتان وکان زکریا الحجة لله عز وجل علی الناس بعد ما صمت عیسی سنتین ثم مات زکریا فورثه ابنه یحیی الکتاب والحکمة وهو صبی صغیر اما تسمع لقوله یا یحیی خذ الکتاب بقوة وآتیناه الحکم صبیا فلما بلغ عیسی سبع سنین تکلم فی النبوة والرسالة حین اوحی الله الیه فکان عیسی حجة علی یحیی وعلی الناس اجمعین الخ مقصود از این حدیث آنست که پرسیدیم ابن رسول الله صلعم عیسی ابن مریم وقتیکه تکلم کرده و گهواره آیا حجت بود معصوم علیه السلام فرمود در آن وقت نبی و حجت الله بود لاکن رسول و مرسل الی غیر نبود و آیت انی عبد الله آتانی الکتاب وجعلنی نبیا را تلاوت فرمود گفتم پس رسول الله آیا عیسی بر زکریا هم حجت بود معصوم علیه السلام فرمود که عیسی در آنوقت آیت الله للناس و رحمت من الله برای مریم بود وقتیکه کلام او پس بالضرورت حجت از عیسی که سماعت کلام او نمود در آنحالت پس ساکت شد و کلام نکرد تا آنکه دو سال از عمر شریفش گذشت و زکریا علیه السلام حجت خداوند متعال بر مردم بود بعد از صموت عیسی الی دو سال پس از آن زکریا علیه السلام وفات یافت پس پسر او یحیی علیه السلام کتاب و حکمت را از و وارث گردید و حال آنکه او طفل صغیر السن بود حق تعالی میفرماید یا یحیی خذ الکتاب بقوة وآتیناه الحکم صبیا پس وقتیکه عیسی علیه السلام سن هفت سالگی رسید متکلم فی النبوة و الرسالت شد وقتیکه حق سبحانه بسوی او حق نفرستاد پس عیسی حجت خدا بر یحیی و بر همه خلق بود و هو العالم اشکال بالیقین طفل در سن طفولیت و صبوت عادةً قابلیت و تمیز نمیدارد پس عقل سلیم تسلیم ندارد که یحیی و عیسی علیهم السلام را در چنین سن عقل و فطنت و نبوت حاصل گردد جواب بدانکه معترض یا خرق عادت را معتقد نباشد یا معتقد خواهد بود بنا بر اول استدلال بثبوت نبوت لازم آید و آن محال است زیرا که نبوت مبنی بر معجزات است ولا معنی لها الا خرق العادات و بنا بر ثانی اصل اعتراض زایل میشود زیرا که استبعاد باقی نمیماند چه از اتساق قمر و انفلاق بحر و حصول عقل و فطانت بصبی و طفل استبعاد و استعجاب بیشتر نیست و هو العالم بحث ثالث وحنانا من لدنا بدانکه تنکیر حنانا بنا بر تفخیم آنست حنان در اصل از حنین ماخوذ است که بمعنی ارتیاح و جزع برای فراق باشد چنانکه حنین الناقة میشود که مراد صوت ناقه باشد وقتیکه آیت حنان بر بچه خود میشود آواز میکند همین قول خلیل است و در حدیث آمده است انه صلعم کان یصلی الی جذع فی المسجد فلما اتخذ له المنبر وتحول الیه حنت تلک الخشبة حتی سمع حنینها اینکه اصل وضع است پس این

اشکال در اعطاء نبوت به یحیی ع در صبوت

جواب اشکال در استبعاد حصول فطانت در طفولیت

گفته شد تحنن فلان علی فلان کہ بمعنی رحمت وعطوفت ومہربانی باشد وبحرین گفته است قولہ حنانا من لدنا ای رحمة من عندنا یقال حننت علی الشیء احن از باب ضرب وگویند مراد رقت قلب وخشیت باشد وچون حنانہ ورحمت دراصل لغت بمعنی رقت قلب ودلسوزی است لہذا ازناقہ کہ محبت اشتیاق ولد آواز صادر میشود چنین الناقہ نامیدہ شود وپس اطلاق حنان ورحیم برخداوند کریم برطریق استعارہ باشد اقول حقیقت الامر آنست کہ مفسرین اختلاف کردہ اند در وصف حنان بودن خدا تعالی عزوجل پس بعضی جائز ورزیدہ اند واین اسم را بمعنی رؤف ورحیم گفتہ او جمعی ابا کردہ اند اطلاق برحق سبحانہ عزوجل لما یرجع الیہ اصل الکلمہ وگفتہ اند کہ صحیح نمیشود خبر دادن باین لفظ در اسماء الٰہی اقول آنچہ بتحقیق پیوستہ ہمانا کہ در اینجا در حنانا ً دو وجہ تواند بود اول اینکہ حنانا ً صفت خدا تعالی قرار دادہ شود دویم آنست کہ صفت یحیی باشد بنابر اول گوئیم کہ تقدیر چنین شود واتیناہ الحکم حنانا ای رحمة منا یعنی یحیی را دادیم نبوت از رحمت پس دراین تقدیر سہ احتمال تواند بود (۱) آنکہ محتملات کہ حنان یعنی رحمت من اللہ برائے یحیی باشد بنابر این معنی چنین شود واتیناہ الحکم صبیا پس ازان میفرماید وحنانا من لدنا ای اتیناہ الحکم صبیا حنانا من لدنا ای رحمة علیہ یعنی چنین نیست کہ یحیی را نبوت در حالت صبوت دادیم کہ رحمت ما بر او باشد (۲) محتمل آنست کہ حنان من اللہ بر زکریا علیہ السلام باشد پس بنا بر این تقدیر چنین شود کہ ما تو حق تعالی میفرمایدنا استجبنا لزکریا دعوتہ بان اعطیناہ ولدا ثم تتعلق الحکم صبیا وحنانا من لدنا علیہ ای علی ذکریا فعلنا ذلک یعنی اجابت فرمودیم دعا زکریا علیہ السلام را بہ اینکہ عطا کردیم او را پسرے پس ازان دادیم او را نبوت در حالتیکہ او در سن صبوت بود تا بر زکریا این رحمت ما باشد (۳) احتمال دیگر آنست کہ حنان من اللہ بر امت یحیی باشد بنابرین تقدیر چنین شود کہ تو حق تعالی میفرماید واتیناہ الحکم صبیا وحنانا منا علی امتہ لعظم انتفاعہم بہدایتہ وارشادہ یعنی یحیی علیہ السلام را دادیم نبوت در صبوت واین رحمت است از ما بر امت او بجہة عظیم بودن انتفاع ایشان از ہدایت وارشاد جناب علیہ السلام وامّا ہرگاہ حنانا را صفت یحیی علیہ السلام قرار دادہ شود ہم در آن چنین وجہ محتمل باشند (۱) تقدیر چنین شود اتیناہ الحکم والحنان علی عبادنا ای اللطف علیہم وحسن النظر علی کافتہم فما اولیہ من الحکم علیہم چنانکہ وصف فرمودہ است پیغمبر خود صلعم را فما رحمة من اللہ لنت لہم ونیز جای دیگر میفرماید حریص علیکم بالمومنین رؤف رحیم وچون این معلوم شد پس معنی چنین شود انما جعلنا لہ التعطف علی عباد اللہ مع الطہارة عن الاخلال بالواجبات (۲) بنابرین محتمل آنست کہ معنی چنین باشد اتیناہ التعطف علی الخلق والطہارة عن المعاصی فلم یعص ولم یہم بمعصیة (۳) در آنست احتمال دیگر نیز میتوان رفت واین منقول از عطا وہمین قول ابی الرباح است اتیناہ الحکم صبیا غلیما اذا جعلناہ نبیا وہو صبی والاعظم الاثر من ہذا والدلیل علیہ ما روی انہ مرّ ورقہ ابن نوفل علی بلال وہو یعذب قد لصق ظہرہ ببرمضاء البطحاء ویقول احد احد فقال واللہ لئن قتلتموہ لاتخذنہ حنانا انتہی وہرگاہ اجمالاً این معنی معلوم شد پس باید دانست کہ معنی مقصود چنین شود کہ حق تعالی میفرماید دادیم بہ یحیی حکمت وفہم تورات در حین کودکی و رحمتی وعطوفتی را از نزد خود یا تحنن او بر عباد ورقت قلب بر ایشان تا بجہة آن ایشان را بطاعت خداوند متعال بخواند واز معصیت دور گرداند یا محبت ودوستی از باد یا کمال تحنن وتعطف ما بہ او چنانچہ حق سبحانہ بہ او بر وحی بود کہ اگر او گفتی یا رب حق تعالی لبیک در جواب او گفتی قول اول منقول از ابن عباس وحسن وقتادہ است وقول ثانی از جبائی وقول ثالث از عکرمہ است وقول رابع مروی از امام محمد باقر علیہ السلام است ومجاہد نیز بر ہمین است چنانچہ در کافی آوردہ است عن الباقر علیہ السلام انہ سئل ما عنی بقولہ فی لحی وحنانا من لدنا قال التحنن اللہ سئل عما بلغ من تحنن اللہ علیہ قال کان اذا قال اللہ عزوجل لبیک یا یحیی ومجمع البیان ہمین معنی بیان فرمودہ است ودر محیی حضرت صادق علیہ السلام دراین آیت مجیدہ آوردہ اللہ کان اذا قال فی دعائہ یا رب یا اللہ ناداہ اللہ من السماء لبیک یا یحیی سئل ما حاجتک یعنی یحیی علیہ السلام وقتیکہ در دعاء ندا میکرد یا اللہ حق تعالی از جناب بالا بجواب او ندا میکرد لبیک یا یحیی سوال کن آنچہ حاجت میداری بحث رابع وزکوة وکان تقیا بانکہ تزکیہ تطہیر از اخلاق ذمیمہ باشد الناشئة من شرة البطن والکلام والغضب والحسد والبخل وحب الجاہ وحب الدنیا والکبر والعجب ولکل ہذہ المذکورات علاج فی المطولات بہر حال این صفت چہارم است یحیی علیہ السلام کہ حق سبحانہ برائے او بیان میفرماید ومفسرین را در اینجا معنی زکوة چند قول است ابن عباس وقتادہ وضحاک وابن جریج گفتہ اند ان المراد واتیناہ زکوة ای عملا صالحا زاکیا یعنی مراد آنست کہ دادیم یحیی علیہ السلام را زکات یعنی عمل صالح نیکو واراد ادام حسن گفتہ است زکوة لمن قبل منہ حتی یکون ازکیاء بعضی گفتہ اند زکیناہ تحیة الثناء کما تزکی الشہود الانسان کلبی گفتہ است صدقہ تصدق اللہ علی ابویہ جماعتی گفتہ است برکة ونماء وہو اللہ تعالی قال عیسی علیہ السلام وجعلنی مبارکا اینما کنت وہرگاہ

اختلاف مفسرین در وصف حنان بودن خدا تعالی ۱۲

احتمالات مختلفہ در معنی لفظ حنانا گوید

اختلاف مفسرین در معنی زکوة دادن یحیی علیہ الصلوة والسلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اجمالاً یعنی معلوم شد پس باید دانست که حق سبحانه اینجا صفت چهارم جناب یحیی علیه السلام بیان میفرماید و او ادب اوراطهارت وعمل پاکیزه یعنی لطف شامل حال او شد از زمان صغر تا زمان انقضای اجل پاکیزه بود از جمیع خبایث ومعائب مراد آنست که وی در پاکیزگی مهتدی بود بهدایت او سبحانه نه آنکه زکوة وطهارت او از فعل خدا تعالی بود و گویند مراد پاکیزگی است مر کسی را که قبول دین او کند یا مراد اخلاص دین اوست یعنی طاعتی بر وجه خلوص و یا صدقه بر پدر و مادر خود ش یعنی او را بر ایشان تصدق نمودم یا تزکیه او به اشتهار حسن ثناء و ستایش بر وجهی چنانکه شهود که شهادت مزکی البته معرّی انداز تهمت و گویند مراد بزکوة برکت است وزیادتی علم وعمل در کبیر رازی ذیل همین آیت گفته است واعلم ان هذا یدل علی ان فعل العبد خلق الله تعالی لانه جعل طهارته وزکاته من الله وجعله علی الالطاف بعبده لانه عدل عن الظاهر یعنی بدرستیکه این دلالت میکند بر آنکه فعل عبد مخلوق خدا تعالی است زیرا که طهارت وزکوة یحیی علیه السلام من الله مقدار داده شد و آنرا بالطاف حمل کردن بعید است زیرا که عدول عن الظاهر لازم میآید اقول در مجلدات این تفسیر تفصیل تمام بحث در انعام کرده شد که انسان در افعال خود مختار است مجبور نیست براهین عقلیه وقوانین نقلیه بر این شاهد کس آنچه علی الظاهر مخالفت عقل ونقل نماید واجب التاویل است وغرضا هرگاه در چنین مقام عدول عن الظاهر لازم آید تاویح نمیشود تنبیه محققین در معنی تقیا گفته اند انه یتضمن غایة المدارج لانه هو الذی یمنعه نهی الله فیجتنبه ویتقی امره فلا یهمله واوفی الناس بهذا الوصف من لم یعص الله ولم یهم بمعصیة وکان یحیی علیه السلام کذلک یعنی اتقا متضمن بر نهایت مدارج است زیرا که متقی از نهی خدا اتقا میکند پس از آن اجتناب میکند واتقاء امر او میکند پس در آن اهمال نمیکند واولی تر بمدح به این وصف کسی است که خدا تعالی را بعصیان نکند و نه بهم معصیت نماید بحث خامس وبرّا بوالدیه بدانکه بر زیادتی احسان باشد چنانچه در بحرین گفته است البر بالکسر الاتساع فی الاحسان والزیادة واز همین است نهیه برّیته بالفتح والتشدید بجهت وسعت آن وجمع این براری آمده است واز همین است حدیث فوق کل بر بر حتی تقتل واز همین است حدیث المصلی یتنا ثر علیه البر من مفرق راسه الی اعناق السماء وابرا بالضم القمح واز همین است حدیث الفطرة فرض رسول الله الفطرة صاعا من براو صاعا من قمح وهو نوع من البر وابرا بر بالفتح یعنی بار بود واز همین است آیت شریفه وبرّا بوالدیه ومنه قوله ان الابرار لفی نعیم الابرار اولیاء الله المطیعون فی الدنیا لفی نعیم وهو الجنة ومنه قوله تعالی وتوفنا مع الابرار وهرگاه بالاجمال حقیقت طال بوضاحت پیوست پس باید دانست که این صفت پنجم است از یحیی علیه السلام که حق تعالی از جمله مدایح اوصاف آنجناب علیه السلام بیان میفرماید بو نیکوکار بر پدر و مادر خود و فرمان بردار و طالب مرضات ایشان و مشفق و مهربان و خدمتگار ایشان واین بوجه آنست که بعد از تعظیم خدا تعالی دیگر هیچ عبادتی مثل تعظیم والدین نمیباشد بهمین سبب فرمود است وقضی ربک ان لا تعبدوا الا ایاه وبالوالدین احسانا بحث سادس ولم یکن جبارا عصیا بدانکه جبار در معانی مختلف استعمال میشود منها بمعنی مسلط بود ومنه قوله تعالی وما انت علیهم بجبار منها بمعنی متکبر باشد چنانکه در این مقام است ولم یکن جبارا شقیا منها جبار کسی بود که بر غضب قتل نماید منه قوله تعالی واذا بطشتم بطشتم جبارین منها جبار اسم حق سبحانه باشد وهو الذی یجبر الخلق ویقهرهم علی بعض الامور التی لیس لهم فیها اختیار ولا علی تغییرها قدرة وهو الذی یجبر حالهم ویصلحه وجبار بروزن فعال از ابنیه مبالغه باشد بعضی گفته اند الجبار العظیم الشان فی الملک والسلطان واطلاق نمیشود این وصف بر غیر خدا تعالی مگر بروجه مذمت وهرگاه اجمالاً یعنی معلوم شد پس باید دانست که وصف ششم است از یحیی علیه السلام که حق تعالی میفرماید وبنود یحیی سرکش یعنی عاق والدین ومتکبر ومتطاول بر سائر بندگان یا قاتل وضارب در حالت غضب انتقول ابن عباس است اقول حقیقت الامر آنست که مراد اینجا وصف کردن یحیی علیه السلام بتواضع چه این از صفات مومنین کاملین است حق سبحانه میفرماید واخفض جناحک للمومنین وجای دیگر میفرماید ولو کنت فظا غلیظ القلب لانفضوا من حولک وشکی نیست که معرفت انسان نفس خود را بالذل ومعرفت پروردگار بعظمت وکمال راس العبادات است وکسیکه خود را در کمال ذل وپروردگار خود را در کمال عظمت شناخته باشد او را ترفع وتجبر چگونه سزاوار تواند بود وانیست که ابلیس همینکه تجبر وتمرد کرد از رحمت خدا تعالی رانده شد در تفسیر کبیر رازی گفته است جبار کسی بود که حق کسی را بر نفس خود نداشته باشد وهو من العظم والذهاب بنفسه عران یلزمه قضاء حق احد سفیان گفته است در جبارا عصیا که جبار کسی است که بر غضب قتال نماید دلیلست بر این آیت مجیده اتریدین ان تقتلونی کما قتلت نفسا بالامس ان تریدالا ان تکون جبارا فی الارض بعضی چنین گفته اند کسی که بر غضب نفس خود عقاب کند بغیر از حق او جبار میباشد لقوله تعالی

قول مفسر رد قول رازی که گفته آیت دلیل جبر است

صفت برو الدین داشتن یحیی علیه السلام

صفت جبار وعاصی بودن یحیی ع

قول مفسر در بیان نکته عرفان نفس خود و پروردگار خود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

واذا بطشتم بطشتم جبارین بحث سابع وسلام علیه یوم ولد ویوم یموت ویوم یبعث حیا بدانکه سلام در اصل لغت تسلیم بود چنانکه گفته میشود سلمت سلاما وتسلیما ومراد از تسلیم در قوله تعالی وسلموا تسلیما انقیاد و بر سالمات است چه انسلم بمعنی انقاد و خضع آمده است و سلام اسم خدا تعالی بود ومنه قوله السلام المومن بعض عارفین گفته اند معنی هو السلام ذو السلام باشد زیرا که او تعالی از تمامی عیوب وآفات ونقص وفنا سالم است وقد وجدنا العرب یضعون المصادر موضع الاسماء ویصفون بها سیما اذا اراد وا المبالغة یعنی یافتیم عرب را که وضع میکنند مصادر را در موضع اسماء ووصف میکنند بر آنها خصوصا جائیکه اراده مبالغه کنند وسل السلام طریق سلامتی باشد از عذاب ودین را نیز سبل السلام گویند واما اسلام بر دو قسم باشد یکی دون الایمان وآن اعتراف بلسان باشد و دیگر آنکه مع الاعتقاد عامل وفاعل آن باشد نحو اسلمت لرب العالمین ودر حدیث آمده است که معصوم علیه السلام پرسیده شد که ما الاسلام فرمود دین الله الاسلام وهو دین الله قبل ان تکونوا حیث کنتم وبعد ان تکونوا فمن اقر بدین الله فهو مسلم ومن عمل بما امر الله فهو مومن والفرق بین الاسلام والایمان الذی جاء به الحدیث هو ان الاسلام شهادة ان لا الاله الا الله والتصدیق برسوله به حقنت الدماء وعلیه جرت المناکح والمواریث والایمان الهدی وما ثبت فی القلوب من صفة الاسلام وما ظهر من العمل والایمان ارفع من الاسلام بدرجة ان الایمان یشارک الاسلام فی الظاهر والاسلام لا یشارک الایمان فی الباطن واما ولد بفتح واو ولام ودضمه هر دو وسکون لام اطلاق میشود بر واحد وجمع در بحرین گفته است وقال یکون الثانی والاول کاسد واسد واز همین است ولد اسمعیل وایشان عرب اند از آل قحطان وآل محمد ولد بالکسر یعنی است ودر ولد بالضم قاله الجوهری وکل ما ولد له شیء یطلق علی الذکر والانثی والمثنی والمجموع فعل بمعنی مفعول وجمعه اولاد واما موت ضد حیات گفته مشود مات الانسان یموت موتا ونیز گفته میشود مات یمات که از باب خاف باشد قاله الجوهری واما الصباح ودر بن لغت سوم هم ذکر کرده اند که انها من باب التداخل جناب امام جعفر صادق علیه السلام را از معنی وصفت موت پرسیده شد امام علیه السلام فرمود هو للمومن کطیب ریح یشمه فینعس لطیبه فینقطع التعب والالم کانه عنه وللکافرین کلسع الافاعی یلدغ القفا فیذهب العقل یعنی موت برای مومن همچون طیب ریحست که میشمد از پس بجهة طیب آن در امن میشود پس تمامی تعب والم از و منقطع میشود واما برای کافر موت چون گزیدن افاعی وعقارب باشد وات متعدی میشود بنفسه پس گفته میشود اماته الله در بحرین میگوید الموت والحیوة خلقان من خلق الله فاذا جاء الموت فدخل فی الانسان لم یدخل فی شیء الا وخرجت منه الحیاة ودر شرح نهج البلاغه ابن میثم گفته است والموات بضم المیم وبالفتح یقال للارض الذی لا روح فیه ویطلق علی الارض التی لا مالک لها من الادمیین ولا ینتفع بها اما لعطاسها اولا یستعملها او لبعد الماء عنها وهرگاه اجمالا این معنی معلوم شد پس باید دانست که یحیی علیه السلام متصف باین صفات محموده ومتسم باین سمات حمیده بود حق سبحانه در باره او فرمود وسلام علیه یوم ولد ویوم یموت ویوم یبعث حیا یعنی وسلام از ما بر یحیی علیه السلام است روزیکه متولد شد وروزیکه میرد وروزیکه برانگیخته شود در حالتیکه زنده باشد کرحیا بجهة تاکید است از قبیل زید ابوك عطوفا پس از حال موکده باشد وگویند مراد حشر اوست باشهدا که متصف اند بحیات لقوله تعالی بل احیاء عند ربهم یرزقون ومراد به سلام نزول رحمت وتحیت او سبحانه است بر او در دنیا و آخرت وگویند مراد سلامتی و ایمنی یحیی علیه السلام از مکر واغوای شیطان وقتیکه متولد از عذاب قبر وقتیکه وفات کرد واز هول رستخیز در روز قیامت از ابن عیینه منقول است که در تفسیر این سه موضع بذکر بجهة آنست که او حش موالمن است چه مولود چون متولد شود خود را خارج از آن مقام مطمئن می بیند که در آن بود وچون فوت شد خود را مشاهده میکند که هرگز ندیده و در وقتیکه مبعوث گردد خود را در محشر عظیم پر هول بیند وگویند مراد سلام اول در روز ولادت است بر سبیل تفضل وثانی وثالث بر وجه ثواب وجزا و قصه خوف ونگاه یحیی با وجود عصمت او در غایت اشتهار است ودر بعض کتب معتبره باسانید صحیحه آمده است که رقت قلب وخدا ترسی او مرتبه بود که چون احوال قیامت استماع کردی فی الحال دلش مضطرب شدی ومرغ روحش در اضطراب واهتزاز آمدی از خرما به پلاسی قناعت کردی واز طعام نان خشک اکتفا نمودی ودر چهار سالگی تورات را حفظ کرده بود ودر ده سالگی بر جمله احکام شرع واقف شده باچنین رتبه وچنین قدر ومنزلت چندان گریسته بود که گوشت وپوست از رخسار مبارکش فرو ریخته همین رگ وپی واستخوان مانده بود وسر ازشدت دو پارچه پشمینه بر محراب دیده دی نهاده بود و هر لحظه آنرا برداشتی وبیفشردی وباز بجای خود نهادی روزی زکریا گفت الهی از تو فرزندی خواستم که سرور سینه من باشد راحت جان من این فرزند سینه من سرور بیرون برد واز تو پسری طلب کردم

در بیان سلم واسلام وسلام

در بیان معنی لفظ ولد گوید

در تحقیق معنی موت وحیات گوید

در بیان معنی وتفسیر آیه مبارکه وتحیت

در بیان سلام اول وثانی وثالث گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

دلم را از دوستی بود این جگر گوشه داغ غمها در جانم نهاد دیگر تحمل گریه نالها در اندارم خطاب رسید که تو از من فرزندی ولی طلبیدی نمیدانی که صفت اولیاء گریستن و نالیدن و بار محنت و مشقت کشیدن باشد آنرو که بساط محنت بگستردند و علم شوق در عالم عشق بر پای کردند همه مرادها و راحتها راجع کردند آتش در آن زدند و تخم حسرت و نا امیدی در زمین دل انبیاء و اولیاء علیهم السلام در راه خدا پاشیدند دیده آب اندوه و باران بلا پرورش دادند بناء محبت بر حضرت قهر است و غذای محبان و عاشقان شربت زهر ای زکریا علیه السلام تو هنوز کجائی منتظر باش که پیرت را تیغ جفا بر حلق نازنین نهند و ترا از فرق سر تا قدم به اره ستم به دو نیم بتر بند میان همت در بندو قدم بلا را بقدم رضا استقبال نما و با درد ما - درساخته دیگر نام درمان ماسر القصه خوف جناب یحیی علیه السلام در مرتبه بود که در مجلسی که یحیی علیه السلام حاضر بودی زکریا از عقوبات الهی کلمه نگفتی و بغیر شرح آثار رحمت نا متناهی نکردی چه یحیی علیه السلام را قوت استماع آیات خوف و وعید نبود و اگر شمه از آن باب شنودی از گریه بهلاکت نزدیک رسیدی روزی زکریا علیه السلام بر بالای منبر بر آمد و از چپ و راست نگریست یحیی علیه السلام را ندید و یحیی خود در پس ستونی نشسته بود و گلیمی بر خود پیچیده بود چون یحیی در نظر وی در نیامد سخنی از وعید الهی در افگنده گفت در دوزخ کوهی است از آتش و نام او غضبان است هیچ کس از آنجا نگذرد مگر پرهیزگاران از خوف خداوند متعال یحیی علیه السلام همینکه این کلمه شنید نعره زد و بر خاست و گلیم از خود بیفگند و قدم از مسجد بیرون نهاده فریاد میکرد که الویل لمن دخل غضبان ای وای بر آنکس که غضبان جای او باشد و این کوه گفتان ماوای وی بود پس نعره میزد نالان میگذشت تا از شهر بیرون رفت و زکریا علیه السلام از منبر فرود آمده و بخانه رفت و ما ندیدیم یحیی علیه السلام را گفت من ندانستم که پسرت در مسجد است شمه از آن مارو وعید بیان کردم او سر و پا برهنه از مسجد بیرون رفت و شنیدم که روی بصحرا نهاده است بیا تا از پی او برویم مبادا از بیخودی بجائی افتد پس پدر و مادر از عقب پسر روان شدند و سه شبانه روز کوه و صحرا و دشت را بقدم طلب می پیمودند هیچ اثری از یحیی علیه السلام ندیدند و خبر او را نشنیدند صباح روز چهارم بشبانی رسیدند پرسیدند که از یحیی خبری داری گفت نه او را جا پی رسیده است گفتند از خوف خدا سر و پای برهنه از شهر بیرون آمده است و سه شبانه روز است که ما در تجسس او میباشیم و از وی هیچ اثری و خبری نیافتیم شبان گفت من هم او را ندیدم اما سه شب است که از این کوه آواز ناله و زاری بیرون میآید که گوسفندان من بسبب آن ناله از چرا باز مانده اند و گوش بر آن ناله نهاده اند و آب از دیده ها میبارند زکریا گفت این نشان ناله یحیی علیه السلام است پس پدر و مادر روی بدان طرف نهادند و زود تر رسید یحیی علیه السلام را دید بگوشه در سجده افتاده و چندان گریسته که جای سجده گاه از اشک او گل شده مادر شش نشست و سر یحیی علیه السلام را از خاک و گل پاک کرده بر کنار خود نهاد یحیی دیده بر هم داشت و خیال کرد که ملک الموت است که برای قبض روح وی آمده گفت ای عزرائیل پدر و مادر پیری دارم چندان امان ده که از ایشان بحلی حاصل کنم و رضا و خوشنودی ایشان بدست آورم مادرش در خروش آمد که ای جان مادر عزرائیل نیست مادر تست یحیی علیه السلام دیده باز کرد و مادر را دید بجست و خواست که بگریزد مادر شش پستان بدست گرفت و گفت ای یحیی بجرعت شیری که از این پستان خورده که با من بخانه آئی و بخیالت زکریا نیز در رسید بمبالغه تمام یحیی را بخانه آوردند و سه شبانه روز بود که یحیی طعام نخورده بود و قدری آش حدس یختند یحیی مقداری از آن تناول فرمود و میل خواب نمود در خواب دید که شخصی پیامد و گفت ای یحیی مگر غضبان را فراموش کردی که سیر خوردی و خوش خفتی یحیی علیه السلام بیدار شد و بجرعت و روی بصحرا نهاد آری بلا متوجه ارباب ولا است و محنت متعلق ارباب محبت هر جا که بنای محبت نهادند دری از محنت بروی گشودند اندوه در هر میدان که نوائی و لابرا فراخته اند فوج بلا را ملازم آن علم ساخته اند هر کرا حق سبحانه و تعالی عزوجل دوست دارد او را ببلا مبتلا سازد و به محن ممتحن گرداند پس هر که در راه دوستی او از همه درویش بود بلیته او از همه بیش بود و قتل یحیی علیه السلام و زکریا علیه السلام را سبب آنبود که ملک آنزمان را چنانکه قبل ازین گذشت زنی بود و آنزن از شوهر بگردختری داشت بغایت جمیله و خود سر شده بود و میخواست که دختر خود را به شوهر خود دهد ملک در اینباب با یحیی علیه السلام مشورت کرد یحیی علیه السلام فرمود که آن دختر بر تو حرام است ملک ترک دختر نمود و ما فاجره از اینصورت بر نجید و صبر کرد تا روزیکه ملک مست و بیخود بود دختر را بیار است و در نظر ملک بجلوه در آورد ملک قصد دختر کرد زنش گفت اینصورت میسر نشود تا یحیی را بکشی چه سرهای دختر من قتل یحیی است ملک بکشتن یحیی علیه السلام اشاره کرد و علمای وقت را خبر شد گفتند اگر قطره خون یحیی بر زمین بریزد دیگر گیاه نروید ملک حکم کرد تا سرش را در طشت ببرند و آن خون را در چاهی ریزند پس کسانرا بطلب یحیی فرستادند کسی از مقربان ملک گفت پدرش مستجاب الدعوات است اول او را به قتل باید رسانید تا بر شتابد و نفرین خود و علمای بد نکند ملک حکم کرد که بر این موجب عمل بکنند پس چاکران ملک بخانه زکریا در آمدند پدر و پسر در نماز بودند یحیی علیه السلام را

شمه از حالات زهد و ورع حضرت یحیی علیه الصلوة والسلام

کیفیت حالات زهد حضرت یحیی علیه الصلوة والسلام

قتل جناب یحیی علیه السلام از وجه زن فاجره

کیفیت قتل آره کشیدن بفرق حضرت زکریا علیه الصلوٰة والسلام

پهلوے وی بکشیدند و بستند و قصد زکریا کردند وے از پیش ایشان فرار کرد جمعی از عقب او روان شدند گروہی یحیی را بدر قصر ملک بردند آنها
که در قفاے زکریا بودند بوے نزدیک رسیدند زکریا علیه السلام مطلع شد در آن موضع درختی بود اشارت بدان درخت کرد شگاف شد زکریا
علیه السلام بدرون آن درخت در آمد ابلیس گوشهٔ ردائے زکریا علیه السلام را بیرون درخت بداشت درخت فراهم آمد و کفار در رسیدند و ابلیس را
بصورت پیری دیدند از وے پرسیدند که مردی بدین صفت در پیش ما میرفت به کجا شد ابلیس ایشارا دلالت کرد و به وی گفت آن مرد در درون
این درخت است و گوشهٔ ردا را بایشان نمود گفتند ای پیر تدبیر او را از میان این درخت بیرون آریم گفت او را چرا بیرون میآرید گفتند
برای آنکه او را هلاک کنیم شیطان گفت هم اینجا او را هلاک میتوان کرد پس ایشارا تعلیم داد که آرهٔ دو سر بسازند و بر سر درخت نهادند خوشتند
که بدو نیم سر بر اندازند سر او فات غیبی ندائی بزکریا رسید که مبادا نالهٔ کنی و آه کشی که نامت از جریدهٔ صابران محو کنیم و شمنانت از سرائے وجود بیرون
کنند و مادر حجرهٔ شهودت نگذاریم پس چون آره بفرق زکریا رسید گفت خدایا هزار شکر که خون مرا بر سر کوی محبت تو میریزند آنگاه صبر کرد و آهی
نزد تا بدو نیمه اش کردند و فرط محبت و شیفتگی او را به او سبحانه بمرتبه بود که در آن وقت که او را به آره بدو نیم میبریدند اگر کسی از و سوال کردی که چه میخواهی از اخلاط و
ذرات وجود وے نعرهٔ عشق برآمدی که آن میخواهم که تا قیامت این آره میرانند و بدو پاره می برند و دیگر باره بهم می پیوندد و آرے هر که لذت
بلا در یابد از نیش محنتی و شقاوتی روی نتابد اما جمعی که یحیی علیه السلام را نزد ملک بردند چون بدرگاه رسیدند فرمان رسید که در بیرون او را به قتل رسانند و سر
او را بیارند آن کافران سنگین دل سر مبارک یحیی معصوم مظلوم را در طشتی بردند و خون که در آن طشت جمع شده بود در حیاط بریختند خون
در آنجا بجوش آمد حق سبحانه بخت النصر بابلی و یا طیطوش رومی را بر ایشان برگماشت تا هفتاد هزار کس از گروه بنی اسرائیل بکشت و بعد از آن
خون یحیی علیه السلام از جوش نشست و در کتاب المنتظم ابو الفرج و ایضاً در کتاب تذکره خواص الامه ابن جوزی و سعید بن جبیر از ابن عباس
روایت آورده اند قال اوحی الله الی محمد صلعم انی قتلت بیحیی ابن زکریا سبعین الفا و انی اقاتل بابن فاطمه سبعین الفا
و سبعین الفا یعنی حق تعالی بر رسول خود پیغمبر آخر الزمان وحی کرد که بجهة قتل یحیی ابن زکریا علیهما السلام هفتاد هزار کس را کشتیم و برای فرزند
تو حسین علیه السلام دو برابر آن یعنی یکصد و چهل هزار کس را خواهیم کشت و بنا بر روایت دیگر چنان است که برای خون جگر گوشهٔ تو هفتاد هزار
بار هفتاد هزار کس را بکشیم اشکال در این روایت آنست که عوض خون جناب یحیی علیه السلام به قتل هفتاد هزار کس گرفته شد
که حق تعالی عز و جل بخت النصر یا طیطوش سلطانی را بر ایشان گماشت و هفتاد هزار بنی اسرائیل را به قتل رسانید اما مطابق وعده

عوض قتل یحیی هفتاد هزار نفر را بخت النصر به قتل رسانید

این روایت عوض خون حسین پسر فاطمه زهرا علیهم السلام تا کنون ثابت نگشته جواب در نفس روایت مذکوره هر چند وعدهٔ قتل یکصد و
چهل هزار نفر دو برابر عوض خون یحیی داده گشته لاکن برای حصول این وعده وقت معین نگردیده پس لازم نیست که همین الآن ایفاء این
وعده مشروط باشد در زمان آتی عوض خون حسین علیه السلام گرفته خواهد شد چنانچه در عیون الاخبار مذکور است که مهدی آل محمد علیهم السلام
در وقت قتل حسین علیه السلام را بقتل خواهد رسانید پس منظور از انتقام این خون باقی است تا وعدهٔ چنانچه بآن اشاره رفته در آیه ومن قتل مظلوما فقد جعلنا لولیه سلطانا الخ الهم العن قتلة الحسین علیه السلام
وقتلوا انبائك واكلبائك وعذبهم بما عذبت به عبادك واد قهم حر نيرانك والعن اشياعهم في الدنيا والآخرة لعنا
كثيرا اما ابدا تشریف یحیی علیه السلام چه بر انتخاب سلامتی فرستاده شده
است این سلامتی من الله باشد یعنی او در من الملائکه باشد بهر دو تقدیر یقیناً دلیل شرافت و فضیلت آنجناب است زیرا که بالیقین ملائکه
سلام نمی کنند بر کسی مگر به امر خدا تعالی اشکال معلوم نیست که یحیی را در این سلام فرستادن بر دیگر انبیاء علیهم السلام مزیت حاصل باشد چه دیگر
انبیاء را نیز سلام فرستاده شد چون سلام علی نوح فی العالمین و سلام علی ابراهیم و امثال این بسیار است جواب بعون
الله الوهاب هر چند سلام بر دیگر انبیاء علیهم السلام نیز فرستاده شد لاکن برای یحیی علیه السلام در این سلام مزیت بدین وجه حاصل است
که در حق او فرموده است یوم ولد این مخصوص به آنجناب است در حق دیگران چنین نفرموده است اقول بنظر تخلیف ضعیف است آنچه
بعض مفسرین نقل فرموده اند که مرویست که جناب عیسی ابن مریم علیه السلام گفت بجناب یحیی علیه السلام انت افضل مني لان الله سلم
عليك وانا سلمت على نفسي یعنی ای یحیی تو از من افضل بسبب آنکه بر تو خداوند متعال سلام فرستاده و بر نفس من خود من سلام
کرده ام چه معلوم است که سلام عیسی علی نفسه جاری مجرای سلام خدا تعالی بر یحیی است از حیث آنکه عیسی علیه السلام نیز معصوم بود قطعاً
همگی دیگر بها آنکه حق سبحانه او را بدان نامور میگرداند تفسیر کبیر رازی و مقدار نیشاپوری ذیل همین آیت گفته اند السلام علیه یوم ولد الآیة یعنی
تفضلا من الله تعالى لا منه يتقدم منه ما يكون ذلك جزاءه واما السلام عليه يوم ولد ويوم يموت ويوم

جواب اشکال آنکه عوض خون جناب امام حسین علیه السلام حسب وعده چرا حاصل و علماء نفرستاده نه شدند

جواب اشکال عدم فضیلت یحیی بوجه وارد شدن سلام بر دیگر انبیاء

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

فی الحشر فقد یجوز ان یکون قوا بالکلمد ح والتعظیم لخصا مقصود آنست که سلام فرستادن بر یحیی علیه السلام یوم ولادت اولا بجا است که باشد از خدا تعالی زیرا که احدیرا از و بیشتر حق نداده و اما سلام بر او یوم ولادت و بر یوم موت و یوم مبعوث شدن در محشر من بتحقیق جایز است که بوده باشد ثواب بر سبیل مدح و تعظیم **تذکره** در این آیت مجیده بعض محققین چندین فایده بیان فرموده اند **فائده اول** در این آیت تعلیم آداب دعا است از چند جهت (۱) اینکه قوله نداء خفیا دلالت میکند بر اینکه افضل دعا بهمانا که بچنین حال باشد مؤید آنست قوله تعالی ادعوا ربکم تضرعا و خفیة زیرا که رفع صوت مشعر قوت و جلادت است و اختفا صوت مشعر ضعف و انکسار پس باشد ظاهر است که عمدهٔ دعا انکسار و تبرے از حول نفس و قوت آن و اعتماد بر فضل خدا تعالی و احسان او پس باشد (۲) مستحب بودن آداب دعا آنست که در مقدمهٔ دعا عجز نفس و ضعف آن ذکر نماید بحکایت قوله تعالی عنه رب انی وهن العظم منی واشتعل الراس شیبا پس ازان ذکر نعمات خدا کند علی ما فی قوله ولم اکن بدعائك رب شقیا (۳) اینکه باید دعا برائے چیزی بود که بدین متعلق است نه محض و بیحکایت قوله تعالی و انی خفت الموالی من ورائی (۴) اینکه باید دعا بلفظ یا رب باشد علی ما فی هذا الموضع **فائده دوم** این آیت مشتمل بر علو درجات جناب زکریا و یحیی علیهم السلام اما درجات حضرت زکریا از چند وجه ثابت میشود (۱) از جهت نهایت تضرع زکریا علیه السلام فی نفسه و انقطاع او الی الله بالکلیه (۲) از وجه اجابت فرمودن خدا تعالی دعائے آنجناب را (۳) بجهت اینکه خدا تعالی بلا واسطه او را ندا کرد و ندو بشارت و لد دادو ندا و حصول الامران معا (۴) بوجه اینکه آنجناب علیه السلام را اعتقال لسان حاصل شد از کلام کردن غیر تسبیح (۵) ازین ثابت شد که جائز است انبیاء علیهم السلام را از خدا تعالی طلب آیات کردن بقوله رب اجعل لی ایة **فائده سوم** در این آیت دلیلست بر اینکه خدا تعالی قادر است بر خلق ولد هر چند الدین او در نهایت سن شیخوخت بوده باشند و قارّ باشد بر اهل طبایع که بزعم باطل خود قدرت خدا تعالی را محدود گردانیده اند **فائده چهارم** در این دلیل است بر صحت استدلال فی الدین بقوله تعالی وقد خلقتك من قبل و لم تك شیئا **فائده پنجم** در این آیت دلیل است که معدوم شئ نمیتواند بود والا لما احتیج فی ذلك **اشکال** میتوان گفت که در این مقام مراد لم تك شیئا مذکورا چنانکه در جاے دیگر میفرماید هل اتی علی الانسان حین من الدهر لم یکن شیئا مذکورا پس بنا بر این فائدهٔ پنجم از این آیت ثابت نباشد **جواب** حقیقت آنست که در این صورت اضمار لازم میآید و شکی نیست که اضمار خلاف اصل است و خصم میتواند گفت که در آیت دلیل است بر آنکه الانسان لم یکن شیئا زیرا که انسان عبارت است از جواهر متألفه که بآن اعراض مخصوصه قائمند و بالیقین معلوم است که جواهر متألفه موصوفه بالاعراض المخصوصه در عدم غیر ثابت میباشند چیزی این نیست آنچه در حالت عدم ثابت اند اعیان این جواهر منفرده غیر مرکبه میباشند و آن در حقیقت یقینا انسان نیستند **فائده ششم** حق تعالی این آیت مجیده را در اینجا و هم در سوره آل عمران ذکر میفرماید فلنعتبر حالها فی الموضعین پس باید دانست که حق تعالی عزوجل در این سورهٔ مبارکه بیان میفرماید که زکریا دعا کرده است پروردگار خود را و بیان وقت نفرموده است و لاکن تعیین فرموده است در سورهٔ آل عمران بقوله تعالی کلما دخل علیها زکریا المحراب وجد عندها رزقا قال یا مریم انی لك هذا قالت هو من عند الله ان الله یرزق من یشاء بغیر حساب در اینجا دعا کرده است زکریا پروردگار خود را قال رب هب لی من لدنك ذریة طیبة معنی آنست که زکریا علیه السلام وقتیکه در مریم خرق عادت را مشاهده نمود و در نفس خود نیز بهای آن طمع کرد پس دعا نمود دیگر اینکه حق سبحانه عزوجل در سورهٔ آل عمران تصریح کرده است که منادی برائے زکریا ملائکه بوده بقوله فنادته الملائکة وهو قائم یصلی فی المحراب و در این سوره مریم اظهر آنست که منادی و مبشر بوده در آیت یا زکریا انا نبشرك بغلام خدا تعالی است و بیشتر در شرح بحث گفتیم که منافاتی بین الامرین نیست **دیگر** در سورهٔ آل عمران گفته است انی یکون لی غلام وقد بلغنی الکبر و امرأتی عاقر پس اولا کبر خود را بیان فرموده است پس ازان عقر زن خود را ذکر فرموده و اما در این سوره مبارکه میفرماید انی یکون لی غلام و کانت امرأتی عاقرا و قد بلغت من الکبر عتیا وجه این آنست که واو مقتضی ترتیب نمیباشد **دیگر** در آل عمران میفرماید وقد بلغنی الکبر وجه این آنست که ان ما یلحق فقد بلغته **دیگر** در سورهٔ آل عمران میفرماید ایتك ان لا تکلم الناس ثلاثة ایام الا رمزا و اینجا میفرماید ثلاث لیال سویا وجه این آنست که این هر دو آیت دلالت میکنند بر اینکه مراد از ترک تکلم سکوت بوده نه صیام تعلم

فائده اولی از این آیت تعلیم آداب دعا است

فائده ثانیه این آیت مشتمل بر علو مدارج زکریا و یحیی علیهما السلام است

فائده ثالثه این آیه دلیل است بر قدرة الله

جواب اشکال متعلق شئی نبودن معدوم

تطابق در معنی این آیات و آیات سورهٔ آل عمران

قوله تعالی ○ واذکر فی الکتاب مریم اذ انتبذت من اهلها مکانا شرقیا ○ فاتخذت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ○ قَالَتْ
إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا ○ قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ
لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا ○ قَالَتْ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ

ترجمه این آیات خمسه حق سبحانه میفرماید و یاد کن در قرآن قصه مریم بنت عمران را و او پیوسته در مسجد بیت المقدس بود می بعذری که واقع شدی بخانه رفتی و بعد از ظهر مسجد در آمدی وقتی او در خانه بود و خواست غسل کند موضعی خلوت طلبید حق تعالی از آن خبر میدهد چون دور شد یا کناره گرفت از اهل خود یعنی از خانه و قوم او در مکانی بجانب شرقی از بیت المقدس یا از سرای خانه بجهة اغتسال در زمستان و آن موضعی بود آفتاب بودی پس فراگرفت مریم را از پیش ایشان یعنی از سوی ایشان پرده که مانع باشد از دیدن بعد از ان غسل کرد و جامه بپوشید پس فرستادیم بسوی او روح خود را که جبریل علیه السلام است اضافت روح بذات مقدس جهة تشریف و تخصیص اوست پس متمثل شد جبریل علیه السلام برای مریم آدمی تمام خلقت یعنی در صورت آدمی خود را به وی نمود مریم که مغتسل خود مرزی بیگانه دید مریم گفت بدرستیکه من پناه میگیرم بخدای تعالی که صانع بخشش از شر تو اگر هستی تو پرهیزگار جبریل هرگاه که اضطراب مریم علیها السلام مشاهده نمود گفت جز این نیست که من فرستاده پروردگار تو میباشم که بدو پناه میگیری مرا بنجا فرستاده تا به بخشم ترا به فرمان او پسری پاک و ستوده مریم گفت چگونه بود مرا پسری و حال آنکه مرا نه شوهر است آدمی یعنی هنوز دست کسی بطریق مباشرت بمن نرسیده است و نبودم زناکار و جوینده فساد و فجور و در تفسیر ش چند بحث است

بحث اول در قرائت است بدانکه ابو عمرو و ورش و قالون بروایت حلوانی و یعقوب لیهب بالیاء خوانده است و باقی قراء لاهب بهمزه قرائت نموده اند ابو علی گفته است حجت کسی که لاهب قرائت نموده آنست که این اسناد فعل الی المتکلم باشد بسبب آنکه فرزند برای خدا تعالی مخصوص است و از همین است که رسول یا وکیل اسناد میکند آنرا الی نفسه هر چند که فعل موکل باشد یا رسل العلم بانه متوحم عنه و کسیکه لیهب خوانده فهو علی تصیح اللفظ فی المعنی ففی قوله تعالی لیهب ضمیر من قوله ربک یسیر وهو الواهب بحث ثانی واذکر فی الکتاب مریم اذ انتبذت من اهلها مکانا شرقیا بدانکه نبذ در اصل طرح و القاء باشد وانتباذ افتعال از آنست از همین باب است فنبذناه و وراء ظهورهم وانتبذت نخت باشد گفته میشود جلس نبذة من الناس و نُبذة بضمة نون و فتحه آن بمعنی ناحیة و این در وقتی بود که کسی نزدیک او نشسته باشد نحو یکه هرگاه بسوی او چیزی القاء کنی او نتواند رسید و نبذت الشیء و نبذته و از همین است نبیذ زیرا که مطروح فی الاناء میباشد و اصل آن منبوذ باشد پس بر وزن فعیل گردید و در بحر گفته است واذ انبذت من اهلها ای اعتزلهم بمعزل بعید علی القوم اقول بهر حال باید دانست که مریم دختر عمه بود و حنه بنت فاقوذ بود و در زوجیت عمران آمده بود و در عرایس الثعلبی گفته است که ابن عباس گفت پدر مریم عمران ابن ماثان بود نه عمران پدر موسی و در میان این هر دو عمران فصل یکهزار و هشت صد سال بود و نبوماثان یوشا و احبار و ملوک بنی اسرائیل بودند ابن اسحاق مغنی گفته است که او عمران ابن ساهم ابن امور ابن میشا ابن حزقیل ابن لحریف ابن یوام ابن خزاز یا ابن امضیا و ابن ناوس ابن نوتا ابن بارض ابن یهوشافاط ابن رادم ابن ابیا ابن رحبعم ابن سلیمان ابن داود علیهم السلام و زکریا ابن یوحیا و عمران ابن ماثان هر دو نفر دو خواهر را تزویج کردند زکریا ابن یوحنا ایشاع بنت فاقوذ و ام یحیی را تزویج کرد و خواهر او حنه بنت فاقوذ ام مریم را عمران بعقد خود در آورد و هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که لفظ اذ بدل اشتمال است از مریم لان الاحیان مشتملة علی ما فیها و مقصود از ذکر مریم ذکر این واقعه عجیبه میباشد بهر حال معنی و مقصود از آیت چنین شود که ای تعالی حبیب خود خطاب میفرماید و یاد کن ای محمد صلعم در قرآن قصه مریم بنت عمران ابن ماثان را و او پیوسته در مسجد قدس بعبادت مشغول بودی و بوقت عذر بخانه خالهٔ خود رفتی و بعد از ظهر به مسجد باز آمدی وقتی در خانه خالهٔ خود بود غسل محتاج شد طلب موضعی کرد که از اهل خانه اش دور باشد تا در آنجا غسل کند چون بگوشه رفت و منعزل و منفرد شد از اهل خود یعنی از خانه و قوم خود در جائیکه جانب شرقی بود از بیت المقدس یا از سرای خالهٔ او و یا در موضع آفتاب رو می این طرف بدل اشتمال جهة اشتمال حین که از کلمه مفهوم میشود بر آنچه

در بیان قرائت الفاظ این آیات

در بیان لغة و اشتقاق لفظ نبذ و نبیذ و امثال آن گوید

در تفسیر آیت زیر بحث گوید

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

دراوست **و** یا بدل کل است زیرا که مراد به مریم قصّه اوست و بظرف امر یکه واقع شده است دراو و این هر دو یکی اند **و** یا آنکه ظرف قصّه محذوف است
ای اذکر قصّة مریم اذا نتبذت و دراین دلالت بالصراحتست برآنکه مقصود به ذکر مریم ذکر اینوقت است که دراو این قصّه عجیبه دست داده پس
مقصود آنست که یاد کن آنوقتی را که مریم بکناره رفت و از مردمان خود دور شد بطرف آفتاب برآمدن بجهة اغتسال از **عطاء** مرویست که این در وقت
زمستان بود و هوا در شدّت برودت و بجهة این طلب موضعی کرد آفتاب روی باشد تا در آنجا غسل کند و از **جبائی** نقل کرده اند که مریم علیها السلام
بجهة آن از اهل خود دور شد تا در خلوت بخلوص نیت بعبادت حضرت عزّت مشغول شود و بسبب اختلاط مردمان با دیا مکالمه ایشان بکدر
قصوری در عبادت او واقع نشود و بالکلیّه متوجه بارگاه احدیت باشد نه **عکرمه** مراد آنست که وقت قدر بخانه خواهر خود میرفت که زوجهٔ زکریا
بود نه خاله و انتباذ و اعتزال او از اهل خود بجانب آفتاب برآمدن بجهة آن بود که هوا سرد باشد و شانه کند **ابن عباس** و نیز
حسن بصری گفته اند که ترسایان برای آن در نماز روی بمشرق کنند که مریم طلب مکان شرقی کرد پس فرا گرفت از پیش ایشان
حجاب و پردهٔ یعنی از پیش نظر اهل خود پرده بربست **یا** پس دیواری رفت **و یا** در پس کوه نهان شد تا از دیدن ایشان شود **و** نصاری
شرق را بهمین وجه قبلهٔ خود قرار دادند که عیسی در مکان شرقی متولد گشت لقوله تعالی مکانا شرقیا پس ایشان در اصل مولد عیسی علیه السلام
را قبلهٔ خود مقرر کرده اند و در **کبیر رازی** گفته است انها اتخذت من دون اهلها حجابا مستورا و ظاهر ذلك انها لم تقصد
علی ان انفردت الی موضع بل جعلت بینها و بینهم حائلا من حائط او غیره **و یحتمل** انها جعلت بین نفسها و بینهم
سترا و هذا الوجه الثانی اظهر من الاول یعنی و حجاب مستور گرفتن مریم علیها السلام ظاهر آنست که آنجنابه بهمین اقتصار کرد
که پس در موضعی منفرد باشد بلکه قرار داده است درمیان خود و ایشان حائلی از دیوار یا چیزی دیگر **و محتمل** است اینکه قرار داده باشد درمیان
خود و ایشان پوششی و اینوجه دوم اظهر است از وجه اول **سوال** سبب در احتجاب مریم چه بود میباید بالضرورة غرض صحیح مبنی بوده باشد
جواب بعون الله الوهاب بچند وجهی در تفسیر آیت مذکور نگاشته گردد بعض مفسّرین بعض وجوه ستر و احتجاب بیان کرده اند **ابن عباس**
گفته است انها لما رأت الحیض تباعدت عن مکانها المعتاد للعبادة لکی تنظر الطهر فتغتسل و تعود فلما طهرت جاءها
جبریل علیه السلام ملخصا مقصود آنست که مریم علیها السلام هرگاه که حیض را دید از مکان معتاد خود برای عبادت دور شد تا انتظار زمان طهر کند پس غسل نموده بمقام خود عود نماید پس ظاهر شد آنوقت جبریل نزد او آمد **اقول** اصل آنست که اختلاف کرده اند چنانچه در **جواب الفسیح** افندی بغدادی گفته است صفحه ۸۰ مطبوعه لاهور و قیل قد کانت حاضت حیضتین و قیل انها لم تکن
صلت بل کانت مطهرة من الحیض یعنی گفته شده است که تا وقت حمل گرفتن مریم دو مرتبه خون حیض را دیده بود و این هم گفته شده
که آن صدیقه اصلا خون حیض نمیدید بلکه مطهّره بود لکن بالبته تسلیم نداریم که جنابه مریم علیها السلام خون حیض و استحاضه و نفاس میدید
چه قرآن و حدیث فریقین بر طهارت آن مطهره شاهد است اما از قرآن بس کافی است آیت مجیده اذ قالت الملائکة یا مریم ان
الله اصطفاك و طهرك و اصطفاك علی نساء العالمین پاره سویم رکوع دوازدهم در مجلد خامس بحار الانوار علامه
مجلسی و نیز علامه **طبرسی** علیهما الرحمه ذیل همین آیت فرموده یا مریم ان الله اصطفاك الی اختارك و الطف لك حتی
تفرغت لعبادته و اتباع مرضاته **و** قیل معناه اصطفاك لولادة المسیح **و** طهرك بالایمان عن الکفر **و** بالطاعة
عن المعصیة **او** طهرك عن الاذناس و الاقذار التی تعرض للنساء مثل الحیض و النفاس حتی صارت صالحة لخدمة المسجد
یعنی ای مریم خدا تعالی ترا اختیار فرموده است و بهر نحوی بر تو لطف کرده است که برای عبادت و اتباع مرضات او فارغ البال باشی و چنین هم گفته
شده است که معنی آنست که حق تعالی برگزیده است ترا برای ولادت مسیح و ترا به ایمان ظاهر گردانیده است از کفر و بطاعت از معصیت و یا طاهر
کرده است ترا از اذناس و اقذار که بزنها عارض میشوند چون حیض و نفاس تا اینکه ای مریم تو هر وقت برای خدمت مسجد صلاحیت داشته باشی و اما
حدیث پس بطریق خاصه و عامه از حضور نبوی صلعم مروی گشته بقدر حاجت آخر حدیث این است قالوا یا رسول الله قلت مرارا ان فاطمة
بتول حوراء انسیة و انها و مریم بتول فما معنی البتول فقال صلعم ان فاطمة لم تحض و لم تطمث فان امریم فان ذلك فی بنات
الانبیاء مکروه و در کتاب **مودة القربی** همدانی سنّی روایت کرده است قال صلعم انما سمیت فاطمة البتول لانها تبتلت من الحیض
و النفاس لان ذلك یجب فی بنات الانبیاء و در روایت **ابو نعیم** و ایضا امام **احمد حنبل** انقدر زیاده است انه نقصان فی بنات
الانبیاء و ملخصا ترجمه هر دو روایت آنست که صحابه پرسیدند یا رسول الله صلعم آنچه فرمودی که فاطمه علیها السلام دختر من حوریه آدمیه است

انحراف مفسرین در انتباذ مریم از اهل خود

جواب سوال سبب در احتجاب مریم چیست

قول مفسرین در اثبات عصمه و طهارت مریم و فاطمه علیهما السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

و فاطمہ و مریم علیہما السلام تو ل بہ باشد گفتند معنی قول بہ چیست حضور نبوی فداہ روحی فرمود قول کسی باشد کہ خون حیض و استحاضہ و نفاس نبیند چہ در قرآن انبیاء نبودن این ارجاس و اخباث مکروہ و نقصان است **تنبیہ** پس بہر حال بحمد اللہ المتعال طہارت فاطمہ بنص آیت تطہیر و طہارت مریم بنص آیت و طہرک و اصطفیک ثابت گردید **سوال** از روایات صحیحہ ثابت گردیدہ کہ علاوہ از فاطمہ و مریم علیہما السلام آسیہ بنت مزاحم و خدیجہ بنت خویلد نیز از برگزیدگان زنان عالمیان است آیا ایشان مساوی در فضیلت و شرافت اند یا بعضی افضل از بعض اند و بنا بر ثانی فضیلت برای کیست دلیل بر آن چیست **جواب** اصل آنست کہ امت را در آن دو فرقند **یکے** آنکہ مختار جمعی از عامہ آنست کہ ہر یکی ازین چہار زن مساوی یکدیگر اند در شرف و فضیلت اند مرتبۂ افضلیت احدی را حاصل نیست پس بزعم ایشان سکوت در حق ایشان افضل و اولی است **دیگر** جماعتی از محققین متفاضل اند پس این فرقہ ثانیہ باز اختلاف کردہ اند **بعضی** گفتہ اند از امت سلف آسیہ بنت مزاحم از ہمہ افضل است و لاکن این قول ضعیف تر از عنکبوت است دلایل او معروف نیست **جماعتی** گفتہ است کہ مریم از ہمہ افضل است لقولہ تعالی و طہرک و اصطفیک علی نساء العالمین **و لقولہ** علیہ السلام لفاطمۃ یا فاطمۃ انک سیدۃ نساء اہل الجنۃ بعد مریم ابنت عمران یعنی ای فاطمہ بدرستیکہ تو سیدہ زنان اہل بہشت بعد از مریم بنت عمران میباشی **جواب** آیت ہر چند عام است لاکن تخصیص یافتہ است بہ آیت و کلم خیر امۃ و تواتر صحاح اخبار آنیہ متفق علیہ است و اما جواب از **حدیث** آنست کہ خبر واحد حجت نمیتواند شد زیرا کہ غایت آن ظن است و معلوم است کہ واحد ہرگز معارض تواتر تحاشر صحاح نمیشود ہرگاہ این خبر صحیح باشد تاویل آن ممکن است کہ لفظ بعد بدون اضافت بودن جائز و در کلام عرب بلا اضافت مستعمل میباشد پس مراد چنین خواہد شد کہ افضل زنان فاطمہ و بعد او مریم است تا تطبیق حاصل آید **بعضی** قایل شدہ اند کہ مریم و فاطمہ در شرف و فضل مساوی میباشند لقولہ صلعم الحسن و الحسین سیدا شباب اہل الجنۃ و فاطمۃ سیدۃ نساء اہل الجنۃ الا ما کان من مریم ابنت عمران **اقول** این ہم خبر واحد است معارض نمیتواند شد مزید بر آن تاویلش ممکنست بچند وجہ اول الا بمعنی غیر و سوی میباشد پس بنا بر این تقدیر چنین شود فاطمۃ سیدۃ نساء اہل الجنۃ ما کانت مریم یعنی فاطمہ سیدہ زنان اہل بہشت است سوای آنکہ فاطمہ مریم باشد چہ ہر دو متحد نیستند **اقول** این دعوای ہمن مدعی است **ثانی** نزد بعضی الا حرف استثناء است و لاکن لفظ ما نافیہ میباشد پس بنا بر این تقدیر چنین شود فاطمۃ سیدۃ النساء الا ما کانت فاطمۃ من مریم یعنی فاطمہ سیدہ زنان عالمیان است لاکن فرق آنست کہ فاطمہ دختر محمد صلعم است از مریم بنت عمران نیست **اقول** این تاویل از اشکال خالی نیست **ثالث** جماعتی گفتہ الا حرف تنبیہ و لفظ ما نافیہ است بنا بر این تقدیر چنین شود فاطمۃ سیدۃ النساء و ابیہکم ان فاطمۃ ما کانت مریم یعنی فاطمہ سیدہ زنان لاکن شما را تنبیہ میکنم و خبر میدہم کہ فاطمہ دختر محمد صلعم چون مریم دختر عمران نیست یعنی این مرتبہ دیگر است کہ مریم را حاصل نبود **اقول** بنظر قاصر سر تاویل محل تامل اندر رابع ظاہر خبر بر اصلیت خود باقی است پس الا بہ معنی غیر و لفظ ما بہ معنی الذی موصولہ و ما بعدش صلہ او میباشد پس اسم کان راجع بسوی ما باشد لہذا تقدیر چنین شود ان فاطمۃ سیدۃ نساء اہل الجنۃ سوی الذی حصل و حصل من مریم و ہو حصول عیسی علیہ السلام عنہا بلا زوج و ان فاطمۃ قد کان لہا الزوج علی یعنی فاطمہ سیدہ زنان عالمیان است مگر چیزیکہ از مریم حاصل شدہ آن ولادت عیسی علیہ السلام از بعل بغیر شوہر باشد و از آن مریم مستثنی است پس در کرامت مریم از فاطمہ متفرد میباشد و این استثنا منقطع است **محققین** چنین گفتہ اند کہ بالیقین فاطمہ زہرا علیہا السلام از مریم و دیگر ہمہ زنان دنیا و آخرت افضل است براہین عقلیہ و دلایل نقلیہ بر آن شاہد ناطق است اما بیان **عقل** آنست کہ فضل من نفسہ میباشد یا من لواحقہ یا ہر دو وجہ پس در فاطمہ زہرا علیہا السلام از ہمہ جوانب جمیع وجوہ حاصل است اما از جانب پدر پس معلوم است کہ پدر فاطمہ افضل و اکمل کائنات و علت وجود موجودات باجماع میباشد و فاطمہ بالضرورت جزء آنحضرت است و آنچہ جزء افضل بود البتہ او نیز بسیار افضل باشد **مصرح** ہمین است حدیث فاطمۃ بضعۃ منی من اذاہا فقد اذانی و معلوم است کہ پدر مریم عمران در شرف و فضل چون محمد صلعم نبودہ است **و اما** از جانب مادر بموجب ما کملت من النساء العالمین الا اربع و حدیث فضلت خدیجۃ علی نساء امتی کما فضلت مریم علی نساء العالمین و معلوم است کہ مادر مریم حنہ خواہر خدیجہ در شرف و فضیلت نبودہ است **اما** از جانب شوہر پس ظاہر است کہ امیر المومنین امام المتقین علی مرتضی نفس رسول نص آیت شریفہ انفسنا و انفسکم شامل بہ غیر صلعم باستثنا نبوت است **اما** از جانب اولاد و ذریت پس معلوم است کہ زہراء علیہا السلام احد عشر از ذریت طاہرین معصومین ائمہ ہدی دارد کہ آخر ایشان مہدی آخر الزمان علیہ السلام است و لاکن مریم علیہا السلام را پس یک فرزند عیسی مسیح متولد قدیر چہ روح اللہ و نبی اللہ بود ہر امامی از ائمہ احد عشر ذریت فاطمہ علیہا السلام مثل عیسی بلکہ از و افضل بود کافی است برای اثبات

جواب سوال کہ از جملہ زنان اربعہ فاطمہ و خدیجہ و مریم و آسیہ کدام افضل است

وجوہ عقلیہ در افضل فاطمہ نبودہ از مریم بنت عمران صلوات اللہ علیہا

این دعوی همینکه عیسی بسر مریم عقب مهدی آخر الزمان از ذریت فاطمهؑ امام حادی عشر اقتدا کند و نماز جماعت او نماید اما دلیل نقل بر فضیلت جناب زهرا علیها السلام فضلاً عن کتب الموالفین در کتب مخالفین بکثرت وارد شده اند بلکه در کتب سیر و تواریخ و احادیث بالانفراد در مناقب زهراؑ ابواب تصنیف کرده اند و بعضی بالانفراد کتب در مناقب آن صدیقه طاهره تالیف کرده اند و اما تخفیف در اینمقام بالاجمال بعض متواتره احادیث در فضیلت آن صدیقه درج میکنند در مودة القربی از سنی در مودت سابعه از ابن عباس روایت کرده است تمال النبی صلعم افضل رجال العالمین فی زمانی علی و افضل نساء الاولین و الاخرین فاطمه یعنی افضل همه مردان عالمیان در زمان پیغمبر صلعم علی علیه السلام است و افضل همه زنان اولین و آخرین فاطمه زهرا علیها السلام میباشد در مودت سادسه از ذخائر العقبی آورده است قال صلعم لو لم یخلق علی لما کان لفاطمة کفو یعنی حضور نبوی صلعم فرمود اگر علی مرتضی علیه السلام آفریده نمیشد هرآئینه برای فاطمه شوهری از کفو و نمیبود این دلیل بکمال فضیلت فاطمه میباشد در مودة تاسعه آورده است قال صلعم ان الله اطلع علی الدنیا فاختار منها علی رجال العالمین ثم اطلع الثانیة فاختار علیا علی رجال العالمین ثم اطلع الثالثة فاختار الائمة من ولده علی رجال العالمین ثم اطلع الرابعة فاختار فاطمة علی نساء العالمین یعنی خدا تعالی بجانب اطلاع اول از اهل دنیا مرا برگزید و اختیار فرمود بر مردان عالمیان پس نظر ثانی اختیار نمود علی مرتضی علیه السلام را بر مردان عالمیان بعد ازان بنظر ثالث برگزید ائمه علیهم السلام را از اولاد او بر مردان عالمیان بعد ازان بنظر رابع برگزید فاطمه زهرا علیها السلام را بر زنان عالمیان و در مودة تاسعه روایت کرده است قال صلعم خیر رجالکم علی ابن ابیطالبؑ و خیر شبابکم الحسن و الحسین و خیر نسائکم فاطمة بنت محمد صلعم یعنی بهترین مردان شما علی مرتضی میباشد و بهترین جوانان شما حسنین علیهم السلام اند و بهترین زنان شما فاطمه دختر محمد صلعم است و در تفسیر در منثور سیوطی از ابن عساکر بطریق مقاتل از ضحاک از ابن عباس روایت کرده است قال صلعم اربع نسوة سادات عالمهن مریم بنت عمران و آسیة بنت مزاحم و خدیجة بنت خویلد و فاطمة بنت محمد و افضلهن عالما فاطمة یعنی چهار زن سادات زنان عالمیان اند مریم مادر عیسی و آسیه دختر مزاحم و خدیجه دختر خویلد و فاطمه دختر محمد و افضل از همه آنها فاطمه زهرا بنت محمد مصطفی صلعم میباشد در صواعق محرقه ابن حجر مکی از ابو ایوب انصاری روایت کرده است قال صلعم اذا کان یوم القیامة نادی منادٍ من بطنان العرش یا اهل الجمع نکسوا رؤسکم و غضوا ابصارکم حتی تمر فاطمة بنت محمد علی الصراط فتمر مع سبعین الف جاریة من الحور العین کالبرق الخاطف این بسیار عظیم فضل و شرف است برای فاطمه زهرا علیها السلام که هیچ دیگر زنی را این مرتبه و شرف حاصل نیست ابن حجر مکی در صواعق محرقه و حافظ ابو نعیم بسناد دیگر از ابو هریره روایت کرده اند قال صلعم اذا کان یوم القیمة ینادی منادٍ من بطنان العرش ایها الناس غضوا ابصارکم حتی تجوز فاطمة علی الجنة و فی اخری فکل الناس یغضون الا ابوها و بعلها و ذریتها الی یوم القیامة و در مودة حادی عشر همدانی روایت کرده است قال صلعم اذا کان یوم القیامة نادی منادٍ من وراء الحجاب غضوا ابصارکم حتی تجوز فاطمة بنت محمد علی الصراط خلاصه همه آنست که روز قیامت از بطن عرش ندا میشود ای اهل محشر همه شما سرها را نگون کنید و چشمهای خود را ببندید تا فاطمه زهرا دختر محمد صلعم از صراط بسوی بهشت بگذرد و پس همراه آن صدیقه طاهره هفتاد هزار کنیز از حور العین بوده باشند آن صدیقه با همه همراهیان چون برق خواهد گذشت شیخ المشایخ از ابن عباس روایت کرده قال النبی صلعم انما بنتی فاطمة سیدة نساء العالمین من الاولین و الاخرین و هی بضعة منی و هی نور عینی و ثمرة فؤادی و روحی التی بین جنبی و هی الحوراء الانسیة کلما اشتقت الی رائحة الجنة شممت رائحة ابنتی فاطمة و هی منی تقدم امامی فی محراب بین یدی ربها و یزهر نورها لملائکة السماء کما یزهر نور الکواکب لاهل الارض یقول الله للملائکة انظروا الی امتی فاطمة سیدة نساء امائی فانها بین یدی تمر تقف فرائضها من خیفتی و قد اقبلت بقلبها علی عبادتی اشهدکم انی قد امنتها و شیعتها من النار خلاصه مقصود آنست که حضور مقدس نبوی فداه روحی فرمود اما دختر من فاطمه زهرا علیها السلام بضعه او سیده زنان عالمیان از اولین و آخرین است و او پاره گوشت من و نور عین من و میوه دل من و روح من و در و جنب من و حوریه آدمیه از من است و محراب پیش پروردگار مشغول عبادت او میشود و میدرخشد نور او ملائکه آسمان را چنانکه میدرخشد نور ستارگان باهل زمین خداوند متعال میگوید ملائکه را بنگرید بسوی کنیز من فاطمه که سیده زنان و کنیز ان من میباشد و او پیش روی من انداهایش میلرزد از خوف من در روی من بر عبادت در قلب خود آورده است شاهد میگذارم شما را ای ملائکه که من بتحقیق بخوف و مامون گردانیدم او را و شیعه او را و شیعتی من و ذریتی من و اورا از آتش جهنم در صحیح مسلم و ایضاً در ترمذی در مناقب فاطمهؑ مرویست قال صلعم فاطمة بضعة منی و یقبضنی ما یقبضها و یبسطنی ما یبسطها

دلایل نقلیه بر اثبات افضلیت فاطمه زهرا علیها السلام و الثنا

احادیث سنیان که فاطمه از همه زنان افضل است ۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ویوذینی من اذیٰها یعنی پیغمبر صلعم فرمود فاطمہ پارۂ گوشت من است پس رنج وایذا میکند کسی کہ فاطمہ را ایذا و رنج میرساند در صحیح بخاری باب مناقب فاطمہ مرویست قال صلعم فاطمۃ بضعۃ منی فمن اغضبہا اغضبنی یعنی جناب پیغمبر صلعم فرمود فاطمہ زہرا پارہ گوشت من است پس کسیکہ او را غضب میآورد مرا بغضب آورده است در مشکوٰۃ آورده است یریبنی من اذیٰها ویوذینی من اذیٰها متفق علیہ در ترمذی از عایشہ مروی گشتہ قالت کان احب النساء الی رسول اللہ فاطمۃ ومن الرجال علی یعنی فاطمہ دوست ترین زنان وعلی مرتضی دوست ترین مردان برسول خدا صلعم است در مشکوٰۃ مرویست کہ عباس عم پیغمبر صلعم از حضور نبوی فداہ روحی پرسید یا رسول اللہ ای اہلک احب الیک قال فاطمۃ یعنی پرسیدند یا نبی اللہ از اہل تو کدام یکی دوست تر است نزد تو پیغمبر صلعم فرمود فاطمہ محبوب ترین خلق است نزد من پرسیدند بعد از و کیست محبوب تر نزد تو فرمود مرتضی علی در ترمذی از عایشہ مروی گشتہ قالت ما رایت احدا اشبہ برسول اللہ صلعم سمتا ودلا وہدیا برسول اللہ فی قیامہا وقعودہا من فاطمۃ بنت رسول اللہ قالت وکانت اذا دخلت علی النبی قام الیہا فقبلہا واجلسہا فی مجلسہ وکان النبی صلعم اذا دخل علیہا قامت من مجلسہا فقبلتہ ثم رفعت راسہا فبکت ثم کشت علیہا فرفعت راسہا فضحکت فقلت ان کنت لاظن ان ہذہ من اعقل نسائنا فاذا من النساء ملخصا مقصود آنست کہ عایشہ میگوید احدی شبیہ تر برسول خدا صلعم نیست در سیرت وصورت ودر رفتار وگفتار وطریقہ وحسن خلق وشمایل ودر قیام وقعود مگر دختر آنجناب فاطمۂ زہرا کہ وقتیکہ نزد پدر بزرگوار خود پیغمبر صلعم میآمد حضور نبوی صلعم بپای ایستادہ استقبال آنصدیقہ میکرد واورا بوسیدہ بجای خود می نشانید وپیغمبر صلعم ہرگاہ بخانۂ فاطمۂ زہرا علیہا السلام میآمد آن صدیقہ نیز برای استقبال سرور عالمیان بپا ایستادہ استقبال میکرد ودست آنسرور کائنات وصلاۂ موجودات را می بوسید وبجای خود می نشانید وہمچنین روزی آنصدیقہ طاہرہ از زیرہ بیان پیغمبر صلعم سر خود بیرون آورده گریست بعد از آن باز سر زیر و پس بلند نموده خندید عایشہ میگوید من بتفتیش وتجسس کہ فاطمہ عاقل ترین زنان میباشد اقول بہر حال از معقول ونقل واجماع ونص ثابت است کہ آنصدیقہ طاہرہ علیہا السلام خیر غیر المرسلین است وبالیقین کسیکہ خیر سید المرسلین باشد او از مریم افضل است مزید براین مریم علیہا السلام از امت سلف بود ودختر نبی نبود پس بموجب آیت کنتم خیر امۃ امت محمدی بہترین تمامی امم است وچونکہ فاطمہ از امت محمدی میباشد لہذا بالضرورت از مریم افضل است علاوہ براین بموجب آیۂ اولئک خیر البریہ مخصوصا آل محمد علیہم السلام از جہت کہ در لفظ بریہ مریم ہم داخل است پس فاطمہ کہ یکی از آل محمد علیہم السلام است بالیقین از مریم افضل میباشد وبنابر دلیکہ از آیۂ خیر البریہ امت محمدی صلعم مراد باشد تا ہم بدلیل اینکہ یکی از امت محمد فاطمہ میباشد بالیقین خیر البریہ است پس از مریم قطعا افضل است سوال جناب سیدہ فاطمہ زہرا آیا از ذریۂ خود حضرات ائمہ احد عشر علیہم السلام ہم افضل است یا نہ جواب جناب سیدہ ہرچند ما در ائمہ ہدیٰ علیہم السلام است لاکن افضل از ائمۂ اطہار علیہم السلام نیست زیرا کہ آنصدیقہ طاہرہ ہرگاہ در حال امامت ایشان زندہ میبود البتہ آنصدیقہ بیعت ایشان میکرد وایشان علیہم السلام در اعصار خود در کافہ خلایق بحجۃ اللہ اند پس بر فاطمۂ زہرا ہم حجج بودند معلوم است کہ متبوع افضل است از تابع پس ائمۂ اطہرین علیہم السلام من حیث الامامت بالیقین از آنصدیقہ افضل اند چنانچہ میرزا ابو القاسم در جواب سوال خود تصریح فرموده است ح از این احادیث ثابت میشود کہ فاطمہ کبرائے ستودۂ زنان وحسنین سادات جوانان جنت ومرتضی علی افضل ایشان است وللہ الحمد والشکر علی افضالہ بحث ثالث فارسلنا الیہا روحنا فتمثل لہا بشرا سویا بدانکہ روح بالضم وسکون ثانی عبارت است از حقیقتی کہ بقاء شیی بآن وابستہ میباشد اما روح جمعی از اہل اشتقاق چونکہ روح حقیقت مجردہ عند الحکماء است وعند المتکلمین روح حقیقت لطیفہ تطیف صافیہ شفافہ است کہ از یخ مشتق وماخوذ باشد کہ بذاتہ جسم لطیف وشفاف میباشد ودر لغت نفس وروح برچند چیز حقیقۃ ومجازا اطلاق شود در قاموس گفتہ است الروح بالضم ما بہ حیات الانفس ویونث والقرآن والوحی وجبریل وعیسی والنفخ وامر النبوۃ وہلم اللہ تعالی وامرہ وملک وجہۃ کوجہ الانسان وجسم کجسد الملائکۃ وبالفتح الراحۃ والرحمۃ ونسیم الریح وبالتحریک السعۃ وسعۃ فی الرجلین وہرگاہ بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ مفسرین را اینجا در روح اختلاف بدو قول است کما گفتہ است وہمین قول ابو مسلم است انہ الروح اللہ تصور فی بطنہا بشرا یعنی ملخصا این روح ہمان عیسی علیہ السلام است کہ در بطن مریم صورت بشر مستوی الخلقت بستہ متولد گشت وایشان بر این قول استدلال میکنند از آیات دیگر کہ در آنہا عیسی را بہ لفظ روح خوانده شده از آنجملہ است آیت انما المسیح عیسی ابن مریم رسول اللہ وکلمتہ القاہا الی مریم وروح منہ پارۂ ششم رکوع سوم یعنی خبر این است کہ

روایات ارجح صحاح ستہ بیان بر افضلیت حضرت فاطمہ صلوات اللہ علیہا

قول مفسر در افضل حضرت فاطمہ زہرا بر مریم علیہما السلام

جواب سوال فاطمہ زہرا از ذریت خود افضل است کہ ائمہ احد عشر کلہم یا نہ

در بیان لغت واشتقاق لفظ روح می فرماید

مسیح عیسی نام پسر مریم بنت عمران رسول و فرستادهٔ خداوند متعال است بسوی خلق و کلمهٔ او تعالی است که مراد کلمهٔ کُن باشد که بوقت تکوین او حق تعالی فرمود القاء کرد حق سبحانه این کلمه را بسوی مریم و عیسی روحیست روحانی که موجود شده است از آن بامر حق تعالی بدون نسل **اقول** این قول ضعیف است هرچند در بعض آیات دیگر عیسی را به لفظ روح یاد فرموده است ولاکن مخصوصاً در اینمقام مراد از روحنا عیسی علیه السلام نیست جمهور مفسرین نیز از عیسی بودن این روح انکار کرده اند چنانکه بیاید و **کتاب الروح التقیم** الوزیر گفته است که روح در قرآن بر چند وجه اطلاق گشته یکی آنکه روح بمعنی وحی آمده کقوله تعالی وکذلک اوحینا الیک روحا من امرنا **دوم** قوت و ثبات و نصرت که تائید میکند بآن کسیرا که میخواهد از عباد مومنین خود کقوله تعالی اولئک کتب فی قلوبهم الایمان وایدهم بروح **سوم** روح اسم جبریل امین علیه السلام است لقوله تعالی نزل به الروح الامین علی قلبک **و** قوله تعالی تنزل الروح القدس **چهارم** روح بمانا که یهود از پیغمبر صلعم ازان سوال کردند پیغمبر بجواب ایشان گفت الروح من امر ربی **پنجم** روح اسم زمره ایست از ملائکه است لقوله تعالی یوم یقوم الروح والملائکة صفا **ششم** روح اسم مسیح عیسی ابن مریم است لقوله تعالی انما المسیح عیسی ابن مریم رسول الله وکلمته القاها الی مریم وروح منه **اما** چونکه اجماع قایم و اخبار شاهد اند که اینجا از روح جبریل مراد است لهذا قول ابو مسلم سقیم است قابل اعتنا نیست **سوال** بهرحال بنا بر انیقول و یا بنا بر آیات دیگر که عیسی را روح نامیده شد وجه تسمیهٔ آن چیست **جواب** اصل آنست که در وجه تسمیهٔ عیسی بروح وجوه بسیار ند **اول** سهوی گفته است چون در عادت جاریست وقتیکه وصف چیزی در نهایت طهارت و نظافت و لطافت کردن منظور باشد گفته میشود انه روح و عیسی علیه السلام چونکه بدون نطفه و بغیر پدر از اصل ریح بوجود آمده لاجرم بحسب استعمال عُرف عیسی علیه السلام را به اسم روح موسوم کردند غالباً لا ناف المنکرین مقصود و ذکر آنجناب باسم روح بحال تشریف و تفضیل و تنظیف و تنطیف و انطار خلق میباشد **ثانی** چونکه روح در اصل اسم زندگی و حیات است و عیسی چونکه سبب زندگی و حیات دین امتی بود لهذا بوصف روح موسوم گردید چنانکه قران مجید چون سبب حیات دین است لهذا بروح نامیده شد کقوله تعالی وکذلک اوحینا الیک روحا من امرنا **ثالث** روح به معنی رحمت هم میباشد پس بهمین است آیه مجیده وایدهم بروح منه ای برحمة من الله و حضور اقدس نبوی فداه روحی فرموده است انها انا رحمة مهداة چونکه عیسی علیه السلام هم رحمتی بود من الله و به سبب او امتی برشد و مصالح دین و دنیا رسید لاجرم وصف او بروح کرده شد **رابع** روح باسم نفخ میباشد چنانچه وصف نار ذوالارم گفتند: فقلت لها ارفعها الیک واحیها بروحک واجمها معنی نفخ یعنی دمیدن نیز باشد چه ریح و روح متقارب الماخذ اند بلکه بحسب اشتقاق متحد اند چونکه وجود عیسی از نفخه جبریل بامر الله میباشد لهذا بروح الله نامیده شد و آیت فنفخنا فیها من روحنا بهمین معنی مشیر است **خامس** چونکه قادر متعال در ارواح شریفهٔ عالیه روح حضرت عیسی علیه السلام را آفریده پس در شکم مادر او را لباس آدمیت پوشانید لهذا او را به سوی خود منسوب کرد **سادس** چونکه بدست عیسی علیه السلام جماعتی بعد از مروق حیات و روح یافتند باذن خدا تعالی - لهذا او را به اسم سبب نامید **سابع** چونکه روح اسم وحی میباشد و قبل تولید او به مادرش وحی بشارت فرستاده و اذ قالت الملائکة یا مریم ان الله یبشرک بکلمة لهذا آنجناب را بروح وصف فرمود **ثامن** چونکه عیسی علیه السلام مردم را به کثرت به مغیبات از وحی خبر میداد لهذا به لفظ روح آنجناب یاد فرموده شده است **اقول** این بود بعض ادله و براهین این گروه کذا در این آیت از لفظ روحنا مراد وجود عیسی گرفته اند ولاکن **حق** و آنچه قول جمهور مفسرین است همانا که مراد از روحنا اینجا **جبریل** علیه السلام است زیرا که جبریل باسم روح در قرآن موسوم گشته است لقوله تعالی نزل به الروح الامین علی قلبک همین قول **ابن عباس** و قتاده و حسن وغیرهم است و همین را **مجلسی** علیه الرحمه در مجلد خامس **بحار** نقل فرموده است **اما** وجه تسمیهٔ جبریل بروح آنست که او مخلوق روحانی میباشد **بعضی** گفته اند در وجه تسمیه او که جبریل از روح مخلوق گشته **وجمعی** در وجه تسمیه او گفته اند که جبریل احیا دین شده است لهذا بروح موسوم شد **زاید** وغیره گفته اند سماه الله تعالی بروحه علی المجاز مجملة وتقریبا چنانکه برای حبیب خود میگوید انت حیاتی **ابو حیوة** چونکه روحانیه فتح قرائت نموده است بنابراین میتواند وجه تسمیه جبریل بروح بدینوجه است که جبریل سبب است برای خیری که در آن روح عباد و اصابتها الروح عند الله الذی هو عدة المتقین فی قوله فاما ان کان من المقربین فروح وریحان وجنة نعیم یا به این جهة که او از مقربین است و ایشان موعود اند برروح ای مقربا و ذا روحا و هرگاه ازین دلایل مذکوره ثابت شد که جبریل بروح موسوم است پس واجب است که در این مقام امراد از روح باشد چه او گفته است انما انا رسول ربک **لاهب لک غلاما زکیا** و اینقول بخبر جبریل در دیگری صحت نمیپذیرد و هو اعلم **سوال** بهرحال بنا بر انیقول بچه کیفیت و در چه هیئت جبریل نزد مریم خود را ظاهر کرد **جواب** مفسرین اختلاف کرده اند **بعضی** گفته اند

قول ابو مسلم که مراد از روحنا انجا و جوه عیسی علیه السلام است

وجوه مختلفه در جواب سوال که در چه شمایل عیسی روح الله چیست

قول مفسر که در اینجا از روحنا جبریل علیه السلام مراد است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

انه ظهر لها علی صورة شاب امرد حسن الوجه سوی الخلق بهمین قول زمخشری در کشاف است که جبریل بصورت امرد صبیح الوجه حسن الصورت مجعد موی برآمده نزد مریم آمد و جماعتی چنین گفته است انه ظهر لها علی صورة تراءی لها انه یوسف من خدام بیت المقدس خصوصا مقصود آنست که مریم تهمت زادی داشت نام او یوسف و از خدام بیت المقدس بود جبریل بصورت وی خود را بمریم نمود **سوال** چرا جبریل در صورت انسان خود را بمریم نمود و از هیئت اصلیهٔ ملکیهٔ خود منقلب شد **جواب** گفته اند حقیقت الامر آنست که تمثل جبریل بصورت انسان تهنه آنبود که تا مریم علیها السلام کلام او مستانس شود و از وی متنفر نگردد و هرگاه بر صورت ملکیه بیند و از وی متنفر میشود و بر استماع کلام او قدرت نمیداشت و تمثل او با نصورت جمیله فائقه وضیئه بجهة ابتلاء مریم بود بآن و سیر عفت او دال بر عفاف و ورع او است که از صورتی چنین بخدا متعوذ شد چنانچه از بحث آتی مفصلا معلوم شود **اشکال** هرگاه ظاهر شدن ملک در صورت انسان معین جائز باشد پس ما را در بارهٔ شخص قطع حاصل نمیتوانشد که آیا این شخص همان زید است که دیروز او را دیده بودم یا نه زیرا که احتمال دارد که ملک یا جن در صورت انسان آمده باشد پس فتح این باب منودی الی السفسطه خواهد شد **جواب** شبهه نیست در اینکه این تجویز لازمه کل میباشد چه هر آنکس که معترف است بافتقار عالم الی صانع المختار پس بالضروره معترف است به اینکه او تعالی قادر است بر اینکه مثل زید شخصی دیگر را خلق فرماید و هرگاه این جائز باشد پس بالضروره زید را که اینوقت مشاهده میکنیم مشکوک بود که همان زید است که دیروز او را دیده بودم یا نه و کسیکه انکار کند صانع مختار را و منسوب کند حوادث را بسیوی اتصالات کواکب و تشکلات فلک لازم است او را باینکه تجویز کند حدوث اتصال غریب در افلاک که مقتضی باشد حدوث شخصی را که مثل زید باشد تمامی امور و حینئذ یعود التجویز المذکور **اشکال** از اخبار ثابت میشود که جبریل مخلوق عظیمی است پس چگونه ممکن است که به این عظمت در مقدار جثه انسان تواند گنجید اگر بنقص اجزاء باشد پس او جبریل نیست و اگر بتداخل اجزاء بود محال است **جواب** هرگاه جبریل را فوق اجزاء تسلیم کنیم پس او را اجزاء اصلیه و اجزاء فاضله نیز خواهند بود و اما اجزاء اصلیهٔ او البته قلیل باشد که بآنها تمکن بتواند شد از تشبیه بصورت انسان اگر بوقتیت که ما او را جسمانی قرار دهیم و اگر نه پس بکمالات روحانیت او چه استبعاد است گاهی شکل عظیم داشتن و گاه به هیکل صغیر شدن او **اشکال** هرگاه بنا بر براهین مذکوره تمثل شدن جبریل بصورت آدمی جائز باشد پس در جسم صغیر تر از آدمی مانند ذباب و بق و بعوضه منقلب شدن ملک چرا جائز انسته نشود و معلوم ان کل مذهب جر الی ذلک فهو باطل **جواب** مختصر اباید دانست که این تجویز هر چند جائز است عقلا اجزاین نیست که فسادا نصورت بدلائل بوضاحت تمام است لهذا بطلان انصورت بر الهی هم پوشیده نمیتواند بود کما لا یخفی **تنبیه** بهر حال بعد طی این همه مراحل باید دانست که معنی مراد از آیت چنین شود که حق تعالی میفرماید پس فرستادیم بسوی مریم نسبت عمران روح خود یعنی جبریل را باضافت روح بسوی خود بجهة تشریف و تخصیص است و چون جبریل باذن ملک جلیل نزد مریم آمد پس متمثل شد برای آدم تمام الخلقة مستوی القامة یعنی جبریل بصورت آدمی با خلقت تمام خود را بمریم نمود **اشکال** هرگاه بنا بر آیت زیر بحث نفخ در مریم از جبریل حاصل شد پس در آیت والتی احصنت فرجها فنفخنا فیه من روحنا حق تعالی روح را بسوی خود چرا اضافت گردانیده است مزید بر این خصوصیت برای مسیح در میان نماند و قتیکه نفخ از ملک باشد که در سائر بشر نفخ ارواح میکند **جواب** اصل آنست روحیکه در مریم نفخ شد از روح الی الله که مضاف گشته از جهة روح خاص بودن آن از میان سائر ارواح و نیز بالملک الموکل بالنفخ فی بطون الحوامل فان نفخته لما دخلت فی فرجها کان ذلک بمنزلة لقاح الذکر للانثی من غیر ان یکون هناک وطی **وجواب** تصحیح گفته فالنفخ الذی حصل فی فرج مریم مفعول من مفعولاته فاضافة الروح الیه سبحانه فی اذم و ایتاء مریم من اضافة الخاصة لا من العامة و لا من اضافة الصفات لان المضاف الی الله تعالی نوعان صفات لا تقوم بانفسها کالعلم و القدرة و نحوهما و اعیان مفصلة کالبیت و العبد و نحوهما و اضافة مخلوق الی الخالق لکنها اضافة تقتضی تخصیصا و تشریفا یتمیز المضاف بها عن غیره کبیت الله و ان کانت البیوت کلها ملکا له فالاضافة العامة تقتضی الخلق و الایجاد و الخاصة تقتضی الاختیار و الله یخلق ما یشاء و یختار ما خلق له پس بهر حال جبریل نزدیک مریم شد پس در جیب او نفخ کرد پس نفخه در جوف او داخل شد و بعیسی حامله گردید **بعضی** گفته اند انه لم یدن و لم ینفخ من بعد وصول الریح الیها فحملت یعنی جبریل بمریم نزدیک نشد بلکه از بعد نفخ کرد پس بنفخ ریح به او رسید پس حامله گردید **جمعی** چنین گفته اند ان النفخة کانت فی کمها **جماعتی** فرموده است کانت فی ذیلها **بعضی** چنین هم گفته اند کانت فی فیها و نیز اختلاف کرده اند در سن مریم که در آن اوقات چند ساله بود اکثر گفته اند که سیزده ساله بود **بعضی** هجده سال هم گفته اند و **جمعی** پانزده سال هم نوشته اند بهر حال قابلیت داشت که حامله شود **شیخ المشایخ** محی السنة بغوی گفته است که مریم بمیزده سالگی عیسی حامله شد و در بیت اللحم از زمین او را وضع حمل شد و بر راس سال

جواب سوال خبر جبریل بچه هیئت نزد مریم علیها السلام ظاهر شد

جواب سوال چرا جبریل نزد مریم بصورت انسان متمثل شد ۱۲

جواب اشکال اگر ملک انسان شود بر زید بود او علیا نماند

جواب اشکال جبریل پس بحبه تو و نفوخه نیز آید

جواب اشکال بنا بر این آیت نفخ از جبریل بمریم رسید پس خدا تعالی از آن خود چرا مضاف کرد

اختلاف مفسرین در عمر و سن مریم متعلق قابلیت حمل او بعیسی علیه السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

عیسی به نبوت و رسالت مبعوث گشت و چون به آسمان رفت بیست و یکم ماه رمضان بود آنوقت از عمر عیسیٰ سی و سه سال گذشته بود پس مدت او تا سه سال بود در نیمه صحه هم مقهور و مغلوب بود و مادرش مریم بعد از رفع عیسی الی السماء شش سال زنده بود و بوقت وفات عمر مریم به پنجاه و دو سال رسید **بحث رابع** قالت انی اعوذ بالرحمن منك ان کنت تقیا یعنی هرگاه که جبریل بصورت آدمی بحضور مریم متمثل شد مریم گفت که من پناه میگیرم بخدای بسیار بخشش کننده و مقصم میشوم به او از شر تو پس از نزد من بیرون رو اگر هستی تو پرهیزگار **اشکال** چگونه بانیقام در تعوذ از شرط کرده شد تقی بودن او زیرا که معلوم است که تقی محتاج نیست که از او استعاذه کرده شود جزاین نیست که تعوذ البته از غیر متقی لازم است **جواب** مراد مریم از گفتار ان کنت تقیا ترهیب و تخویف دی بود زیرا که تعوذ برحسان از تقی موجب ارتداع او میشود از چیزیکه سبب خطا گهی باشد بخلاف تقی و نظیر این است که بکسی گویند ان کنت مومنا فلا تظلمنی پس این نیست حقیقة معنی که اگر تو بصفت تقوی و ورع و زهد آراسته و بسمت خشیت پیراسته و از استعاذه اندیشه میکنی متعذا و متذکر شو و از نزد من دور شو و گرد من مگرد و **امیر المومنین** صلوات علیه خبر داده است که علمت ان اتقی ذی التقی عن المعصیة یعنی دانسته ام که پرهیزگاری نهی پروردگار میکند از معصیت **بعض** مفسرین گفته اند ان حرف نفی است بنابراین معنی چنین شود نیستی تو پرهیزگار که به استحلال نظر سوی من میکنی و با من اراده خلوت داری **جمعی** گفته اند ان بر شرطیت خود باقی است و مراد از ان غایت مبالغه است در عفاف یعنی اگر متقی و متورع من از تو پرهیز میکنم و پناه به حق میبرم چه جای اینکه چنین باشی **جماعتی** چنین گفته اند کان فی ذلك الزمان انسان فاجر اسمه تقی یتبع النساء فظنت مریم علیها السلام ان ذلك الشخص المشاهد هو ذلك التقی فلهذا مقصود آنست که تقی نام شریری و فاسقی بود در آنزمان متعرض نسوان میشد و برعکس این نام نهاده بودند و مریم علیها السلام چونکه قصه او را استماع کرده بود که شاید او باشد لهذا از وی پناه بر بحق سبحانه در عراییس تعلیم آورده است قال علی ابن ابیطالب کرم الله وجهه علمت ان التقی ذو رحمة وخشیة وهی تحسبه رجلا من بنی آدم بهر حال چون جبریل اضطراب او را مشاهده کرد مریم را مطمئن گردانید چنانچه از بحث آتی مفصلا معلوم گردد **بحث خامس** قال انما انا رسول ربك لاهب لك غلاما زکیا یعنی هرگاه که مریم علیها السلام از تقی پناه بر بحق سبحانه و جبریل اضطراب او را مشاهده کرد گفت جز این نیست که من فرستاده آفریدگار تو ام یعنی خداوندی که تو خود را بدو پناه میگیری تو فرستاده است تا به بخشم یعنی تا سبب و واسطه شوم در آنکه او سبحانه و جل بخشد تو پسری پاکیزه از اوناس شرک و معصیت و پرهیزگار و پارسا و یا نمو کننده و ترقی نماینده در افعال خیر ابن عباس فرموده که مراد زکی نبی است یعنی پسرے که پیغمبر خدا باشد و بنابر این تسمیه نبی بزکی از قبیل تسمیه ملزوم است باسم لازم **اقول** بهر حال مقصود از آیت آنست که هرگاه جبریل خوف مریم علیها السلام را ملاحظه فرمود گفت انما انا رسول ربك تا خوف از مریم زایل گردد لاکن معلوم است که بمجرد چنین گفتن جبریل که من رسول پروردگار تو میباشم خوف او زایل نمیتواند شد تا وقتیکه مشاهده نکند از و علامت خاصی دلالت نماید بر جبریل بودن او پس محتاج است که جبریل معجزه خاصی برای اطمینان او ظاهر کرده باشد که او دانسته باشد که این شخص فرشته است بصورت انسان و در حقیقت انسان نیست در **کبیر رازی** گفته است ویحتمل انها من جهة زکریا علیه السلام عرفت صفت الملائکة فلما قال لها انما انا رسول ربك اظهر لها من باطن حبسك ما عرفت انه ملك فیکون ذلك هو العلم والوقف علی الغلام الزکی برهمین مسئله سوال و جوابی مرتب کرده است در تفسیر خود **سوال** هرگاه ثابت باشد که مریم علیها السلام نبی نموده است پس چگونه نزد او فرشته تامل گشته **جواب** گفته است جزاین نیست که این واقعه در زمان حضرت زکریا علیه السلام واقع گشته و انتخاب بالیقین پیغمبر بوده است و بهمه این عالم بود **اقول** این قول قاضی ضعیف است از جهة این که میباید معجزه برای پیغمبر کرده شود و اقل آنچه اینجا لازم است اینست میباید که زکریا پیغمبر بآن عالم باشد و الحضرت بالیقین بانیواقعه عالم نبود پس برای او چگونه این معجزه تواند بود **وحق** آنست که گفته شود اینجا کرامة برای مریم و یا ارهاصا برای عیسی علیه السلام بوده است **تنبیه** قراء در قرائت لاهب اختلاف کرده اند **نافع** و ابن عامر لیهب بیاء مفتوحه اعداد لام قرائت نموده است بنابراین معنی چنین شود لیهب الله لك و باقی **قراء** بهمزه مفتوحه بعد از لام قرائت کرده اند پس بنابر قرائت لاهب لك دو وجه متصور توانند بود **وجه اول** گفته اند ان الهبة لما وجدت علیه بان کان هو الله نفخ فی جیبها بامر الله تعالی جعل نفسه کانه هو الله وهب لها واضافة الفعل الی ما هو سبب له مستعمل قال تعالی فی الاصنام انهن اضللن کثیرا من الناس ملخصا مقصود آنست که هبه و بخشش وقتیکه جاری شد بر دست او به این معنی که جبریل وقتیکه بامر الله در جیب مریم نفخ کرد خود را قرار داد چنانکه خود او مرا فرزند بخشیده است و اضافت فعل بسوے آنچه سبب است برای او مستعمل میباشد چنانکه حق تعالی میفرماید حق بتان که آنها گمراه کردند بسیاری از مردم را و حال آنکه گمراه کردن فعل اصنام نیست **وجه دوم** چنین گفته اند ان جبریل علیه السلام

جواب اشکال تعوذ از تقی بسبب اتصاف او بیا باشد ۱۲

توضیح قول جبریل که بمشاهده خوف مریم گفت

قول مفسر در رد قول قاضی بیضاوی الجبار

در معنی لفظ زکی و وجوه مختلفه در زکی بودن عیسی علیه السلام ۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

تبشرها بان لک کانت تلک البشارة الصادقة جاریة مجری الهبة یعنی بدرستیکه جبریل علیه السلام وقتیکه مریم را بفرزند دختر
داد این بشارت صادقه جاری مجرای هبه بود تبصره در این آیت مجیده در وصف عیسی علیه السلام میفرماید غلاماً زکیاً زکی افاده هر یک از
ثلثه میکند (۱) آنکه عیسی علیه السلام طاهر بود (۲) اینکه نمو حاصل میکند بر تزکیه زیرا که گفته میشود زکی کسی را که گناه نکرده باشد و زکا
که نمو میکند از اینجا زکی میگویند (۳) به معنی زیادت و طهارت فیما یجب علیه تا صحیح باشد اینکه به نبوت مبعوث شود در مجلد خامس بحار مجلسی
علیه الرحمه ذیل همین آیت معنی غلاماً زکیاً نوشته است ای ولداً طاهراً من الادناس وقیل نامیاً فی افعال الخیر وقیل یرید بذلک
عن ابن عباس بعض متکلمین گفته اند که اولی است بر همه این معانی حمل کرده شود اقول این ضعیف است چه در علم اصول فقه مقرر است
که الفاظ الواجب حملها علی المعنیین سواء کان حقیقة فیهما او فی احدهما مجازاً او فی الاخر حقیقة یعنی بر تقدیر یکه لفظ واجب حمل است بر دو معنی
چه حقیقه شده باشد در هر دو یا در یکی و دیگری مجاز باشد یا یکی حقیقه و دیگری مجاز باشد بعض مفسرین گفته اند ذیل همین آیت سماه زکیاً مع انه لم یکن لشیء من الذنوب وانت اذا نظرت فی سوقک فمن لم یملک
شیئاً فهو شقی عندک وانما الزکی من یملک المال والله یقول کان زکیاً لان سیرته الفقر وغناه الحکمة
والکتاب وانت فانما تسمّی بالزکی من کانت سیرته الجهل وطریقته المال یعنی عیسی علیه السلام را زکی نامیده است با وجودیکه
نزد او چیزی از دنیا نبود و هرگاه که تو نظر کنی در سوق خود خواهی دانست کسی که مالک چیزی نباشد پس شقی است نزد تو جز این نیست که زکی
کسی باشد که مالک مال بود و خدا تعالی عیسی را زکی نامیده است زیرا که سیرت او فقر است و غناء او حکمت و کتاب و تو جز این نیست که نام
میگذاری زکی کسی را که سیرت او جهل و طریقت او مال باشد و هو العالم بحث سادس وقالت انی یکون لی غلام ولم یمسسنی بشر ایکم
الف بغیاً بدانکه لفظ بغیاً مشتق است از بغیت که بمعنی طلب باشد یعنی نیکه طلب کننده زنا باشد و یا مشتق است از بغی که بمعنی تجاوز
و تعدی بود یعنی زنیکه در گذشته است از حد شرع به سبب این عمل قبیح و آن بروزن فعول است نزد مبرد و در اصل بغوی بوده و عدم
دخول تاء تانیث در او بجهة آنست که در فعول که بمعنی فاعل است مذکر و مونث مساویست و یا بجهت اختصاص بغی به زنا چون حیض این
جنی گفته که بغی بروزن فعیل است زیرا که اگر فعول بودی بغو گفتندی همچنان که میگویند فهو عن المنکر و این قول ضعیف است و نهایت
رکیک زیرا که در فعیل یعنی فاعل مذکر و مونث مساوی نیست مگر بجهة تشبیه آن بفعولی که بمعنی مفعول باشد کقوله تعالی ان رحمة الله قریب من
و این خلاف ظاهر است و مصروف از حقیقت خود و اینکه گفته اگر فعول بودی بغو گفتندی نه بغی غیر مستقیم است زیرا که آن یائی اگر واوی بودی
بر این طریق بودی مثل نهوشاذ است و قیاس نهی است و هرگاه این مطلب بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی چنین شود که مریم گفت
جبریل را از روی تعجب چگونه بود مرا پسری و حال آنکه نسوده است مرا آدمی اصل آنست که مس عبارت از نکاح حلال است زیرا که مس در عرف
شرع کنایه است از آن کقوله تعالی من قبل ان تمسوهن وقولهم لامستم النساء و امثال زنا را مس نمیگویند بلکه کنایه است بفجور و خبث و فحش
کما یقال فجر بها وهی فاحشة وغیر ذلک پس معنی آنست که هیچ کس بطریق مناکحه شرعیه با من مباشرت نکرده و موید این معنی است اینکه بعد ازین
گفته است مریم ولم اک بغیاً و نبوده ام زناکار و جوینده فخر و در تفسیر کبیر رازی و نیشاپور و غیرها گفته اند انما قالت ما تعجبت منها جبریل
علیه السلام لانها عرفت بالعادة ان الولادة لا تکون الا من رجل والعادات عند اهل المعرفة معتبرة فی الامور وان جاز
خلاف ذلک القدرة فلیس فی قولها هذا دلالة علی انها لم تعلم ان الله تعالی قادر علی خلق الولد ابتداء وکیف وقد عرفت
انها تعالی خلق ابا البشر علی هذا الحد ولانها کانت منفردة بالعبادة ومن یکون ذلک لابد من ان یعرف قدرة الله تعالی
علی ذلک اشکال چون مریم علیها السلام ولم یمسسنی بشر گفت پس در تحت این جمله ولم اک بغیاً داخلست بجهة وجه اعاده آن فرمود چنانکه گوئید
این است آنچه در سوره آل عمران فرموده ولم یمسسنی بشر قال کذلک الله یخلق ما یشاء اذا قضی امراً فانما یقول له کن فیکون ولم اک بغیاً نفرموده است جواب
مشتمل بر چند وجوه است اول گفتیم مجملاً که مس عبارت است از نکاح حلال لقوله من قبل ان تمسوهن و زنا چنین نیست یقال فجر بها و
امثال این و لا یلیق به رعایة الکنایة ثانی اعاده آن میتواند که بجهت تعظیم حال آن باشد چنانکه میفرماید حافظوا علی الصلوات والصلوة
الوسطی و قوموا لله ملائکته و رسله و جبریل و میکال پس اینچنین نیز اینجا اعاده فرموده است ان من لم یعرف من النساء و بروج ما
احوالها اذا انت بولادات تکون ذاتیة فافرد ذکر البغاء بعد دخوله فی الکلام الاول لانه اعظم ما فی بابه در مجلد خامس
بحار الانوار مجلسی علیه الرحمه ذیل همین آیت گفته است ولم یمسسنی بشر علی وجه الزوجیة ولم اک بغیاً ای ولم اکن زانیة وانما
قالت ذلک لان الولد فی العادة یکون من هاتین الجهتین والمعنی انی لست بذات زوج وغیر ذات الزوج لا تلد

در معنی لفظ وحی و وجوه مختلفه آن و نکتی که بعنوان عیسی مسیح

در تحقیق حقیقت و اقسام لفظ لعب

جواب از اشکال چون مسیحی بشر گفت پس داخل است بغیاً باید دانست که

عن فجور ولست فاجرة یعنی من نکرده است مرا آدمی بروجه زنیت و نبودم زانیه وجز این نیست که چنین گفته است بدینوجه که عادةً تولد ولد از زن بوجه زنیت میباشد و معنی آنست که من صاحب شوهر نیستم وکسی که صاحب شوهر نباشد فرزند نمیزاید مگر از فجور و من فاجره هم نمیباشم **مجلسی** بعد ازین گفته است وفی هذه الایة دلالة علی جواز اظهار الکرامات علی غیر الانبیاء لان من المعلوم ان مریم لیست بنبیة وان رویة الملک علی صورة البشر وبشارة الملک ایاها وولادتها من غیر وطی وغیرها من الایات التی ابانها الله بها من اکبر المعجزات ومن لم یجوز اظهار المعجزات علی غیر النبی اختلف اقوالهم فی ذلک فقال الجبائی وابنه انها معجزات لزکریا وقال البلخی انها معجزات لعیسی علی سبیل الارهاص والتاسیس لنبوته لخصا مقصود آنست که میفرماید در این آیت مجیده دلالت بالصراحت است بر جواز اظهار کرامات بر غیر انبیا وچه معلوم است بدرستیکه مریم علیها السلام نبی نبوده و بتحقیق که رویت ملک بر صورت بشر و بشارت ملک او را و ولادت فرزند از غیر وطی وغیر این از دیگر آیات که برای مریم آنها را ظاهر فرموده است خدا تعالی بزرگترین معجزات آنند و کسی که تجویز نمیکند اظهار معجزات بر غیر انبیا اقوال آنها مختلف اند در خصوص این خوارق مریم پس **جبائی** و پسرش گفته است که آنها معجزات زکریا بودند و **بلخی** میگوید که آنها بر سبیل ارهاص برای نبوت عیسی معجزات ظاهر گردیده اند **اقول** این هر دو وجه ضعیف و سخیف اند حق آنست که ظهور معجزات مقصور نیست بر انبیاء علیهم السلام بلکه از اولیاء نیز صادر گشته فکذب قول **جبائی** و نیز بطل قول **بلخی** صدور آن از سیدة النساء فاطمه زهرا و حضرات ائمه هدی صلوات الله وسلامه علیهم اجمعین است چنانکه به اسانید صحیحه و اخبار موثقه ثابت گشته و احادیث متواتره مشحون است بر این

بیان اینکه آیت مبارکه دلالت دارد بر اینکه ظهور کرامات از غیر انبیاء هم جایز است

از موالف و مخالف **اشکال عظیم** شبهه نیست و اینکه از قدیم عادت الله جاری بر همین منوال است که اولاد از نطفتین منعقد میشود و متولد میگردد و بدون آب منی تولد ولد حسب عادت جاریه ممکن نیست ما قبل آیت زیر بحث فتمثل لها بشرا سویا نیز مؤید همین مرام است که تا متمثل بشر نزد مریم نیامد حامله نشد پس باین جهت و باصل حقیقت آن حمل بکلمة الله و روح الله کرده شد زیرا که اصل او روح الله بود ولکن بظاهر ناسوتیت نام او عیسی یافت شبیه به نحویکه اصلش به بشر متمثل گردیده همچو عرش نیز در عالم ناسوت به بشر متمثل گشت چنانکه بنا بر زعم اسلامیان جبرئیل بصورت آدمی متمثل میشد ولکن فی الحقیقت او آدمی نبود این است که جم غفیر و جمع کثیر از گروه **نصاری** عیسی را عین خدا اعتقاد کرده اند و **جماعتی** دیگر از ایشان گفته اند من حیث الکل هر چند خدا نیست لاکن بمفاد و نفخت فیه من روحی از حیث حلول و اتحاد بالضرورت خدا تعالی است پس بنا بر این مسیح من حیث اللاهوت خدا است و از حیث ناسوت بشر میباشد چه روح او روح خدا تعالی است و اما بشریت او از جانب مادرش مریم میباشد و هرگاه گفته شود که مراد از روحنا جبرئیل است پس عند الخصم این مسلم نتواند بود و بر فرض تسلیم تا هم تواند گفت که عیسی ولد جبرئیل است و او قدسی میباشد پس بالیقین عیسی غیر جنس است زیرا که از وجه ولادت جزء جبرئیل است و اعتبار اموت دارد نه اموت و اگر نه ذو اعتبارین بشری من جهت الام و ذو اعتبار قدسی بجهة کونه فرشته بودن اب او میباشد باز هم نص قرآن در رغم مسلمانان ثابت گردید که عیسی فی الواقع بشر نیست **جواب** پس باید دانست که در تولد عیسی مسیح علیه السلام و انعقاد نطفه او اهل ملل مختلفه را اقوال مختلفه اند و علماء و دلایل مختلفه ذکر کرده اند نخیف ملخصا بعض اقوال را برای ملاحظه ناظرین ایراد می کنند و بعد از ان بازاله این اشکال خواهد کرد **غزالی** گفته لکل مولود سببان قریب و بعید فالاول النفی والثانی قولا کن ولتمادی الدلیل علی عدم القریب فی حق عیسی علیه السلام اضافه الی البعید وهو قول کن اشارة الی انتفاء القریب یعنی برای هر مولودی دو سبب میباشند قریب و بعید سبب قریب منی است و سبب بعید قول کن و چون بر عدم سبب قریب دلیل دلالت نمود در حق عیسی علیه السلام اضافت کرد او بسوی سبب بعید که آن کلمه کن باشد تا اشاره باشد بسوی انتفاء سبب قریب و در اسرار التنزیل رازی گفته که چون هر نقاشی که نقش عجیب کند آن نقش خود را از چهار چیز نگاه دارد که چون خاک بروی نشیند تاریک شود و از آب نگهدارد که چون آب بروی بگذرد باطل گردد و از هوا نگهدارد که هر نقشی که بروی باد تازد بیارگند و طراوت وی نماند و از آتش نگاه دارد که هر نقش که آتش بروی بگذرد بسوزد و باطل شود و لاکن افعال خالق عالم جل جلاله بخلاف اینست زیرا که **آدم** علیه السلام را از خاک آفرید که ان مثل عیسی عند الله کمثل آدم خلقه من تراب و دیگر حیوانات را از آب آفرید والله خلق کل دابة من ماء و **عیسی** علیه السلام را از هوا آفرید فنفخنا فیها من روحنا هان را از آتش آفرید که والجان خلقناه من قبل من نار السموم و همه دلیل است بر آنچه افعال او به افعال هیچ مخلوق نماند و **بعضی** چنین گفته اند عادت الله بر این جاری شده است که از منی انثی بوده باشد یا چیزیکه بآن منضم کرده است از خبزها یا سکنجبین یا دیگرے نمیدانند لجالة یصلح ان یکون مادة و قصاری ما یلزم من ذلک الاستبعاد وهو لا یجدی نفعا فی امثال هذه المقامات **حماعتی** چنین گفته است اینکه جایز است خدا تعالی بجای منی چیزی دیگر را قائم مقام گردانیده باشد و ای محال لزم فی ذلک آیا نمی بینی که در اصل نوع چگونه تراب را بمقام منی قایم کرده است از اینکه بسیاری از حیوانات بدون

اختلاف الاقوال مفسرین و علماء در کیفیت تعلق نطفه عیسی علیه السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

زوجین متولد میشوند این گس که می بینیم آزاد رفول جاقلاد موشی که متولد میشود از طین اعظم دلیل است برانیکه خلقت آدم و عیسی علیهم السلام بلا واسطه زوجین صحیحت واکثر مفسرین گفته اند که اطلاق الکلمة علی من اطلقت علیه باعتبار انه خلق من غیر واسطة اب بل بواسطة کن فقط علی خلاف افراد بنی آدم فکان تاثیر الکلمة فی حقه اظهر واکمل فهو کقولك لمن غلب علیه الجود مثلاً محض الجود وایدك وانالك بقوله تعالی ان مثل عیسی کمثل آدم الخ ملخصاً مقصود آنست که اطلاق کلمه برکسیکه براو اطلاق شد باعتبار اینکه بغیر واسطه پدری مخلوق شد بلکه پس بواسطه کلمه کن فقط آفریده شد برخلاف افراد بنی آدم پس تاثیر کلمه کن درحق او اظهر واکمل است پس این مثل آنست که گوئی برای کسیکه جواد وغالب بود محض جود است واین را مؤید گردانند بقوله تعالی ان مثل عیسی عند الله کمثل آدم خلقه من تراب ثم قال له کن فیکون وگفته شده است که این گفته است برآن جهة اینکه خداوند متعال درکتب سالفه بآن ثنا داده است چنانچه در تورات فصل بستم از سفر پنجم وارد گشته است اقبل الله من سینا وتجلی من ساعیر وظهر من جبال فاران پس سینا جبل تجلی موسی است وساعیر جبل بیت المقدس که عیسی درآن عبادت مینمود واما فاران جبل مکه معظمه است کان المتحنث فیه سید المرسلین صلعم وهذا کقول من یخبر بالامر اذا خرج موافقا لما اخبر به قد جاء کلامی درجواب الفصیح ابو البرکات نعمان خیر الدین افندی بغدادی نقل میفرماید قولی آنست انها لما تخیلت صورة جبریل کفی ذلك فی علوق الولد فی رحمها لان منی الرجل لیس الا لاجل العقل فاذا حصل الانعقاد فی المرأة بوجه اخر امکن علوق الولد انتهی یعنی مریم علیها السلام هرگاه که تخیل صورت جبریل کرد همین قدر کافی شد در علوق ولد در رحم آنصدیقه زیرا که منی مرد نمیباشد مگر بخاطر انعقاد نطفه پس هرگاه انعقاد منی زن بوجه دیگر حاصل شد ممکن شد علوق ولد انتهی بعد ازین افندی مذکور میگوید قال الوالد علیه الرحمة لیس بشیء لانه یعود بالنقض لحضرة البتول وانها التنزه ساحتها عن مثل هذه التخیل کما لا یخفی فی جواب هذه الطاهرة لیوسف النجار وما قلناه یعنی والد من گفته است که این وجه مذکوره سقیم است ازانجهة که عود میکند نقص بحضرت بتول مریم علیها السلام وحال آنکه آن صدیقه مطهره منزه است ازمثل این تخیل چنانکه مخفی نیست درجواب این طاهره برای یوسف نجار آنچه گفتیم اسحاق ابن بشیر وابن عساکر از وهب آورده است که انه لما استقر حمل مریم وبشرها جبریل وثقت بکرامة الله تعالی واطمانت به نفسا واول من اطلع علی حملها ابن خال لها یقال له یوسف واهتم لذلك واحزنه وخشی البلیة منه لانه کان یختلف معها فلما رای تغیر لونها وکبر بطنها عظم علیه ذلك فقال معرضا لها هل یکون زرع من غیر بذر وقالت نعم قال وکیف یکون ذلك قالت ان الله خلق البذر الاول من غیر نبات وانبت الزرع الاول من غیر بذر ولعلك تقول لم یقدر ان یخلق الزرع الاول الا بالبذر ولعلك تقول لو لا ان استعان الله علیه بالبذر لا یقدر علی ان یخلقه ولا ینبته قال یوسف اعوذ بالله ان اقول ذلك صدقت وقلت بالنور والحکم من اقدر ان یخلق الزرع الاول وینبته من غیر بذر یقدر ان یجعل زرعا من غیر بذر فاخبرنی هل ینبت الشجر من غیر ماء ولا مطر قالت الم تعلم ان للبذر ولا ماء والمطر ماء خالقا واحدا فلعلك تقول لولا الماء والمطر لم یقدر علی ان ینبت الشجر قال اعوذ بالله تعالی ان اقول ذلك قد صدقت فانت خبرك قالت بشرنی الله تعالی بکلمة منه اسمه المسیح عیسی ابن مریم الی قوله تعالی ومن الصالحین فعلم یوسف ان ذلك امر من الله تعالی فسلم لله امره فمکث عنها فلم تزل حتی ظهر لها الحق فوجدت ان اخرج من المحراب فخرجت ملخصاً مقصود آنست هرگاه که مریم علیها السلام را حمل قرار گرفت وجبریل او را بشارت داد وبه کرامت خدا تعالی وثاقت حاصل نمود وبرنفس خود اطمینان حاصل کرد اول کسی که برحمل او مطلع شد پسر خاله مریم بود که او را یوسف می گفتند درخصوص انچنان اهتمام زیادی کرد واندوه این حمل محزون شد وترسید که این بلیه براو نازل نشود ازجهة این که پیوسته درخدمتگذاری مریم مشغول میبود پس یوسف هرگاه که تغیر لون وبزرگی شکم مریم ملاحظه کرد بسبیل تعریض واعراض گفت ای مریم آیا میتواند که زراعت بدون تخم حاصل شود مریم بفرمود آری بدرستیکه خدا تعالی خلق فرموده است تخم اول را بغیر از انکه او را بروياند ورويانيده است زرع اول را بدون تخم وشاید که تو میگوئی که خدا تعالی بدون تخم برخلق زراعت قدرت نمیدارد وهرگاه اعانت نجوید بذر برخلق وانبات آن قادر نخواهد شد یوسف گفت بخدا پناه میبرم ازچنین گفتن ای صدیقه راست گفتی وبه نور وحکمت گفتی بیشك وچنین است کسی که زرع اول را بدون تخم خلق نماید وبرویاند البته مقتدر است برانیکه زرع بدون بذر خلق نماید پس چون مریم مژده داد یوسف را بغیر از آب باران بسیار وگوای یوسف آیا نمیدانی که برای بذر وآب وباران درخت خالق واحد است پس شاید که تو میگوئی هرگاه آب باران ونمو وانبات شجر خدا تعالی قدرت نمیداشت یوسف گفت پناه بخدا میبرم ازچنین گفتن تحقیق ای صدیقه راست گفتی پس از حقیقت کیفیت

رد قول کسیکه میگوید مریم بخیال بشر سوی فرزند حمل برداشت ۲۲

سوال وجواب یوسف با مریم در حمل او

قایل کردن مریم یوسف را بر قبول فرزند بی پدر

ماجرای خود مرا خبر دہ فرمود ای یوسف اصل آنست کہ خدا تعالی مرا بشارت داد بہ کلمۂ از خود کہ اسم او مسیح عیسی پسر مریم است الی قولہ و من الصالحین پس یوسف دانست کہ این امر خدا تعالی است کہ بسبب خیر اراده کرده است کہ مریم را فرزند کرامت فرماید پس ازان سکوت اختیار کرد پس ہمچنین بود تا وقتیکہ مریم را درد زہ حادث شد پس آنگاہ مریم را ندا کرده شد کہ بیرون شو از محراب و او را آنجا بیرون آمد **اقول** اصل آنست کہ بجواب این اعتراض گفتہ شود اینکہ غیر از واجب الوجود آنچہ متصور تواند شد ممکن است یا ممتنع صورتی رابع بتصور نتوان رسید **اما** ممکن پس ظاہر است کہ او در اصل ذات خود بالذات قابلیت و قابلیت اراده قادر متعال میدارد کہ بسبب مراد واجب الوجود حاصل شود پس بالیقین ہر ممکن مقدور است **واما** ممتنع پس او را فی الاصالت قابلیت واقع شدن مقدور قادر متعال نیست پس او بالذات محال است **وہرگاہ** این مقدمہ بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ ترکیب اجسام و تالیف اجزاء آنہا بنحویکہ حیات و فہم و نطق در آن حاصل شود بدست آخود امریست ممکن و مقدور حق سبحانہ بالیقین بر تمامی ممکنات و مقدورات قادر علی الاطلاق است ہیچ مانعی او را حاصل نیست پس بربالا ثبوت برایجاد شخصی بصورت تولد و توالد حق تعالی قادر مطلق است و آن امر مقدور ممکن است عند المصلحت بر حکیم متعال استبعاد روا نبود مزید بر ثبوت آن عقلا مخبر صادق بہ معجزہ از تکوین آن اخبار فرموده است در اینصورت بالضرورت در صحت این امر یقین صورت تصدیق مخبر صادق واجب است پس وجود و تولد **عیسی** علیہ السلام بدون اب قطعا خارق العاده ارناص مسیح بود و اگر نہ پس باید ہیچ خارقی از احد انبیاء علیہم السلام جائز نباشد بطلان آن واضح و عیان محتاج بیان نیست **واما** قرآن پس کافیست از آن ہمین یک برہان کہ در جواب سائلان ترسایان آیت نازل شد و سامعین از سماعت این برہان قرآن مبہوت گردیدند **ان مثل عیسی عند اللہ کمثل آدم خلقہ من تراب** ثم قال لہ کن فیکون اینجا غرض تقریر وجود و تولد عیسی مسیح علیہ السلام بدون پدر است بتصور نظیر حال آدم علیہ السلام تا در عقول و افہام متفاوتہ اقرب الوصول و افہام و الزام محمود حاصل شود این غایت متانت در علم بلاغت است کہ ہرگاہ در تولد عیسی علیہ السلام از مادر بغیر پدر در عقول و انظار غرابت معلوم میشود و نظر بہمین غرابت ابوت او الی اللہ منسوب میکنید پس در وجود **آدم** علیہ السلام میباید عجب و غرابت شما بیشتر از عیسی بوده باشد چرا بو البشر علیہ السلام بی مادر و پدر بوجود آمد پس بنابر زعم فاسد شما او بہ ابن اللہ بودن بیشتر از عیسی مستحق باشد چرا آدم را ابن اللہ نمیگوئید اگر عیسی بیک سبب عدم اب ابن تواند شد آنکہ بسالب السببین است مستحق تر تواند بود آدم از خاک آفریده شد و عیسی از خون و ظاہر است کہ تولد حیوان از خون رحم اقرب و اسہل است از تولد حیوانی کہ مخلوق از خاک یابس بوده باشد **اما جواب** آنچہ گویند عادت باین جاری نیست گوئیم ابتدای ایجاد عالم ارض و سما و مافیہا و ملائکہ و جنہ و بہایم و حیوانات و حشرات بحر و بر بدون تناسل و توالد و بغیر مدت و ماده آفریده شدند **عنید** بدین ہر سال در موسم برسات یعنی در ایام بارش اکثر حیوانات و صدہا نوع خنافس و حشرات الارض شب و روز بغیر از تناسل بوجود میآیند و در بطون فواکہ و بقولات و سرگین و فضلات حیوانات کرمہای لاتعد در ہر موسم بوجود میآیند و موش از مدر و مار از نشعر و عقارب از باز درج از زمین شور بدون تناسل بے تقید موسم و وقت متکون میگردد این دلیل است کہ حق تعالی مجبور در قید تقید نیست و بفرض تسلیم کہ عادت اللہ در ایجاد آدمی بدون اب جاری نیست باشد لاکن عدم عادت او را از امکانیت بیرون نمیآورد و اگر نہ پس لازم آید کہ ممکن ممتنع شود و بالعکس این محال است فافہم و تدبر **فلاسفہ** را در این دو وجہ باشند **اقول** باید دانست کہ نزد اہل طبایع حدوث حیوان و انسان بر سبیل توالد بغیر تناسل ممتنع نیست چہ بہ امتزاج مقدار عناصر اربعہ باندازۂ معینہ در مدت مقرره مزاجی پیدا میکنند کہ برای فیضان نفس مدبرہ بدن مستعد میشود بجہت استعداد و حصول مزاج مخصوص بروجہ مخصوص پس بنابر این ہرگاہ مکون الاکوان مدبر الامور عز و جل بوجود داعی حکمت و مصلحت صحیحہ عیسی علیہ السلام را بغیر ماده و تناسل چون آدم و ملائکہ ایجاد فرمود چرا محل عجب تواند بود **ثانی** ایضا از اصول **فلاسفہ** است کہ تصورات و تخیلات ذہنیہ سبب حدوث حوادث کثیر خارج و داخل جسد میشوند پس تصور ملایم موجب ابتہاج و سرور و قوت و شجاعت میگردد و تصور غیر ملایم سبب حصول کیفیت غضب و سخونت شدیده و خوف و ضعف میشود پس بنابر ہمین اصول **البعضی** تخیل و تصور در علوق ولد فی الرحم کافی دانستہ اند و جواب تخیل مریم پیشتر مذکور شد اما آنچہ جماعتی از **حکماء** و بعض **متکلمین** و جلال الدین دوانی در شرح **اخلاق** محقق طوسی گفتہ مجملا و ملخصا در این مقام می نگاریم بدانکہ ہرگاہ تخیل و تصور ذہنی سبب حدوث حوادث ثابت باشد پس باید دانست کہ نطفہ مرد حار رطوبت عاقدہ وارد از جانب کلیہ و خصیۂ یمین میباید و اما نطفہ زن بارده رطوبت منعقدہ میدارد کہ از جانب کلیہ و خصیۂ یسار میآید ہرگاہ نطفتین در رحم جمع شوند بہ اراده حق تعالی ولد منعقد میشود پس بنابر این قاعده گفتہ اند کہ چون جبریل بصورت بشر متمثل شد مریم تخیل نمود ممکن است از ہبوب کلیۂ او این دو ماده عاقدہ و منعقدہ حادث شده باشد و در رحم رسیده باشند **اقول** سقیم است این قول و حق ہمانا کہ از معصومین طاہرین علیہم السلام در خصوص این مسئلہ وارد گشته است چنانچہ

قول مفسر در رد اعتراض بر ولادت مسیح ع ۱۲

برہان قرآن بر تولد عیسی مسیح علیہ السلام

قاعده حکما و فلاسفہ در انعقاد نطفہ

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بحار الانوار مجلسی جلد خامس و در علل الشرایع از ابی بصیر آورده اند که قال قلت لابی عبد الله علیه السلام لم خلق الله عیسی بغیر اب وخلق سائر الناس من الاباء والامهات فقال لیعلم الناس تمام قدرته وکمالها ویعلموا انه قادر علی ان یخلق خلقا من شئ من غیر ذکر کما هو قادر علی ان یخلقه من غیر ذکر ولا انثی وانه عزوجل فعل ذلک لیعلم انه علی کل شئ قدیر

خصوصا مقصود آنست که ابو بصیر گفت گفتم بحضرت ابو عبد الله علیه السلام که حق تعالی عیسی مسیح را بغیر از پدر وسائر مردم را از پدر و مادر چرا خلق فرمود امام علیه السلام فرمود که تا مردم بکمال قدرت او را دانسته باشند و بدانند که حق سبحانه عزوجل قادر است بر اینکه خلق فرماید از زن بغیر از مجامعت مذکر انسان چنانکه او قدرت میدارد که بغیر از هر دو مرد و زن هم مخلوق اخلق فرموده است تا دانسته شود که حق تعالی در هر حال بر هر شئی قادر است پس حق همین است که عیسی علیه السلام بهر حال و بهر نحو که مکون شد بس بقدرت خدا تعالی مخلوق گشت بدون اب چنانکه آدم علیه السلام بغیر از اب و ام بقدرت خدا تعالی مخلوق شد

اشکال بهر حال در آیت بحث دلالت بالصراحت است بر اینکه مریم علیها السلام رسل استبعاد و استنکار بجواب جبریل گفت انی یکون لی ولد ولد عیسی بشر از معصومه مطهره استبعاد و استنکار در قدرت قدیر متعال جائز نیست جواب مشتمل بر دو وجه تواند بود اول اینکه گفته شود که چون گفتن مریم علیها السلام بجواب جبریل بر سبیل استبعاد و استنکار نبود بلکه در حقیقت استفهام و استعظام قدرت خدا تعالی بوده است زیرا که در جبلت انسان و طبع بشر تعجب است از مشاهده چیزے در بادی النظر خلاف معتاد مشاهده و ملاحظه نماید و وهم نتواند گفت انما قالت ذلک لتعلم ان الله سبحانه یرزقها الولد وهی علی ما انتها لم یبتها بشرا ویقدر لها زوجا ثم یرزقها الولد علی مجری العادة یعنی چنین نیست که مریم علیها السلام بانوجه چنین کلمات گفت تا دانسته باشد اینکه بتحقیق حق سبحانه عزوجل فرزند روزی میکند مراد در همین حالت که باکره بوده باشد و هیچ بشرے مرا مس نکرده باشد و یا اینکه شوهر میدهد مراد پس ازان فرزند روزی خواهد کرد حسب مجرای عادت بر سبیل معتاد

اشکال مریم بعد از ولادت عیسی مسیح علیه السلام شوهر کرد یا نکرد بنا بر صورت اولی من الله ممنوع بود یا غیرت خودش مانع شد و بنا بر ثانیه شوهر اوچه نام داشت آیا معصوم بود یا نه اگر معصوم نبود پس آیا عقد معصومه مطهره با غیر معصوم چگونه جائز بود جواب بدانکه بعض نصاری میگویند که شوهر مریم یوسف نجار بود که از خویشان آن صدیقه بود اما اسلامیان را اتفاق است که در تمام عمر آن صدیقه مطهره شوهر نگرفت چه محرر نذر بوده است چنین کسی مرد باشد یا زن نکاح نمیکند زیرا که در صورت نکاح عبادت بفراغ البالی ادا نمیشود و در شریعت ایشان بسبب تحریر و نذر نکاح کردن صحیح نبود و قول نصاری در نکاح آن صدیقه یا یوسف نجار باطل محض است زیرا که مریم صدیقه مطهره معصومه مصطفات زنان عالمیان بود و باتفاق نصاری و اسلامیان ثابت است که یوسف نجار به این اوصاف حمیده و هدایت موصوف نبوده است و عقد نکاح مرد مطهر با زن مسلمه غیر مطهره جائز است اما عقد نکاح معصومه مطهره با مرد غیر معصوم مطهر جائز نیست قطعا عقل و نقل بر این شاهد است اینست که حدیث صحیح مروی گشته در فریقین که لولا علی لما کان لفاطمة کفو زیرا که فاطمه معصومه مطهره بوده است اگر علی که معصوم مطهر است در زمان نبودی دیگرے چونکه به استثنا دیدن فاطمه کسی معصوم نبود لهذا از غیر معصومین کسی نه کفو فاطمه بود و نه نکاح فاطمه با کسی دیگر میشد پس این دلیل نص در این مسئله تواند بود سوال هرگاه مریم علیها السلام در دنیا عقد نکاح با کسی نکرد یا به موجب اعتقاد اسلامیان که در جنت نکاح مومنین و مومنات خواهد شد آیا مریم هم در بهشت منکوحه کسی خواهد بود یا نه بنا بر اول آنجا شوهر مریم کیست و نام او چیست جواب آری آسیه بنت مزاحم و مریم بنت عمران در بهشت از افاضل خاتم الانبیاء صلعم خواهند بود اهل سیر روایت کرده اند که سید الرسل و هادی السبل فداه روحی در وقت احتضار نجدیجة الکبرے فرمود که بدو ضره خود سلام من بگو و آنها آسیه و مریم اند اما تمیمیه میگویند که در دنیا دو زن پیغمبر منافقه بود ند پس روز قیامت در بهشت عوض آنها این هر دو مطهرات زوجه پیغمبر صلعم خواهند بود و للبحث مقام اخر و در اینمقام به تلخیص مرام اینکلام کافی است و

هو الهادی الی صراط مستقیم

حدیث امام معصوم در تولد حضرت عیسی مسیح علیه السلام

جواب اشکال استبعاد مریم در تولد فرزند تا جائز بود

جواب اشکال مریم بعد از ولادت عیسی شوهر کرد یا نه اگر کرد چه نام داشت

جواب سوال کن در آخرت عقد مریم با کرا شد

قوله تعالی ○ قال کذلک قال ربک هو علی هین ولنجعله ایة للناس ورحمة منا وکان امرا مقضیا ○ فحملته فانتبذت به مکانا قصیا ○ فاجاءها المخاض الی جذع النخلة قالت یا لیتنی مت قبل هذا وکنت نسیا منسیا ○

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

فَنَادٰىهَا مِنْ تَحْتِهَآ اَلَّا تَحْزَنِيْ قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ۝ وَهُزِّيْٓ اِلَيْكِ
بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسٰقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ۝ فَكُلِيْ وَاشْرَبِيْ وَقَرِّيْ
عَيْنًا فَاِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًا فَقُوْلِيْٓ اِنِّيْ نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا فَلَنْ
اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّا ۝ فَاَتَتْ بِهٖ قَوْمَهَا تَحْمِلُهٗ قَالُوْا يٰمَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ
شَيْـًٔا فَرِيًّا ۝ يٰٓاُخْتَ هٰرُوْنَ مَا كَانَ اَبُوْكِ امْرَاَ سَوْءٍ وَّمَا كَانَتْ اُمُّكِ
بَغِيًّا ۝ فَاَشَارَتْ اِلَيْهِ قَالُوْا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا
قَالَ اِنِّيْ عَبْدُ اللّٰهِ اٰتٰنِيَ الْكِتٰبَ وَجَعَلَنِيْ نَبِيًّا ۝

ترجمۂ این دہ آیۂ مبارکہ آنست کہ جبرئیل گفت چنین است کہ تو میگوئی کہ ہیچکس نکاح و سفاح ترا مس نکردہ پروردگار تو فرمود این کار کہ عطاء ولد است بی پدر
بر من آسانست ما ترا پسری میدہیم تا تو استدلال کنی بدان بر قدرت ما و تا بگردانیم او را علامتی برای مردمان کہ بہ تدبّر در آن تو انائی ما را در یابند و تا
بگردانیم بخششی از ما برای آنانکہ بدین بگروند و ہست خلق او بی پدر کاری محکوم بہ یعنی مقدور و مقرر شدہ و مسطور گشتہ در لوح محفوظ پس جبرئیل از نزد مریم
ناپدید آمدہ بدمید در آستین یا گریبان یا دہان او پس مریم علیہا السلام حامل شد بعیسی پس بیرون شد و دور گشت بعیسی یعنی وقتیکہ در بطن او بود
مکانی دور از شہر و گویند بہ کوہی رفت در جانب شرقی از شہر یا بوادی بیت اللحم کہ شش میل دور از ایلیا بود و بعد از نہ ماہ یا ہشت ماہ
وضع حمل واقع شد پس آوردہ او را درد زادن بسوی تنۂ درخت خرما پشت خود بدان باز نہادہ گفت مریم کاشکی من مردمی پیش ازین صورت و
بودمی چیزی کہ باز گذاشتہ و فراموش شدہ یعنی ہیچکس مرا ندانستی و از من حساب برنداشتندی پس آواز داد مریم را آنکہ در زیر او یعنی در شکم
او بود کہ مراد عیسی مسیح علیہ السلام کہ با او سخن گفت و ندا فرمود اینکہ اندوگین مباش و تمنای مرگ مکن بدرستیکہ بیافریدہ و روان کردہ آفریدگار تو
از زیر قدم تو جوی آب کہ از آن بیاشامی و بدان تسلی گیری و بجنبان بسوی خود تنہ درخت خرمای خشک شدہ را تا فرو ریزد بر تو
خرمای تر و تازہ پس بخور از رطب و بیاشام از آب و روشن ساز چشم را بفرزند یا خوشدل شوی بسیر شدن درخت و بر او دن او کہ مناسب
با حال تو دارد چہ کسی کہ قادر است بر اظہار خرما از درخت خشک قدرت دارد بر ایجاد ولد از مادر بی واسطۂ پدر بخ تعالی ملائکہ را امتحان
تا بگرد مریم در آمدند و چون عیسی متولد شد او را فرا گرفتند و در حریر بہشت پیچیدہ در کنار مریم نہادند و ندا رسید پس اگر ببینی از آدمیان یکی را و از
تو پرسند کہ این فرزند از کجا است پس تو بگو بدرستیکہ من نذر کردہ ام برای خداوند بخشایش کنندہ روزہ را و روزۂ ایشان ترک طعام و کلام بود
پس سخن نخواہم گفت امروز با ہیچ آدمی بلکہ با ملائکہ سخن میگویم و با حق تعالی مناجات میکنم و نیمقدار سخن بجہت اخبار از نذر بود از نہال خبر داد کہ
آوردہ مریم عیسی را بقوم خود برداشتہ او را ہمینکہ چشم انگندہ بروی افتاد گفتند ای مریم بدرستیکہ آوردی چیزی شگفت آرندہ یا زشت کہ میان
اہلبیت تو مثل این نبودہ و گاہی چنین واقع نشدہ ای خواہر ہارون گویند او را برادر ہارون نام بودہ نبود پدر تو عمران مردی بدکار بلکہ امام
مسجد اقصی و اشرف احبار بود و نبود مادر تو حنہ بنت فاقوذ زناکار فاجرہ تو با وجود این پدر و با وجود چنین مادری فرزند بے پدر از کجا آوردی
پس اشارت کرد مریم بعیسی کہ با او سخن گوئید و جواب از وشنوید قوم بجواب مریم گفت چگونہ سخن گوئیم بکسیکہ ہست در گہوارہ یعنی در مہد
گہوارہ کودکی کہ فہم خطاب و قدرت جواب ندارد گویند کہ عیسی پستان در دہن داشت چون کلام قوم شنید دہن از پستان باز گرفت و بزبان
گفت بدرستیکہ من بندۂ خدایم دادہ است مرا کتاب یعنی حکم کردہ است در ازل کہ انجیل بمن دہد گرداند مرا پیغمبر و در تفسیر ش چند
بحث اند بحث اول در قرائت الفاظ این آیات بدانکہ حمزہ و حفص گفتہ اند کہ لَمَّا بفتح نون است و دیگران لِمَا بہ کسرۂ نون قرائت

کرده اند و از ابی بکر و سهل اهل کوفه و اهل مدینه من تحتها بکسر میم خوانده اند و باقی من تحتها **حفص** از عاصم آورده است تساقط بضمه تا و سکون قاف قرائت کرده است **حماد** از عاصم و **بصیر** از کسائی یساقط بیاء و تشدید سین و قرائت **حمزه** یساقط بفتحه یاء و تخفیف سین ساکن و باقی قراء تساقط بفتح تا و تشدید سین خوانده اند و در **شواذ** است قرائت مسروق یساقط بضمه و تخفیف سین و **طلحه** ابن سلیمان قرائت نموده است رطبا جنیا به کسره جیم و ما ترین بسکون یاء و تخفیف خوانده است **بحث ثانی** قال کذلک قال ربک هو علی هین ولنجعله آیة للناس و رحمة منا و کان امرا مقضیا بدانکه هین بروزن فیعل است و اصل هیون بود مشتق است از هون که به معنی سهولت و آسانی بود گفته میشود هان ذا سهل و خف حق تعالی میفرماید الذین یمشون علی الارض هونا ای الذین یمشون بسکینة و تواضع و رفق و لین در **بحرین** مزبوره است **والهون** بالفتح الرفق و اللین یقال هو اهون علیه ای هین علیه کما یقال فلان اوحد ای وحید و بعد از ین گفته است هان علیه الشیء یعنی خف باشد و هونه الله تعالی یعنی سهله و خففه و شیء هین بروزن فیعل یعنی سهل باشد و هین بالتخفیف هم خوانده شده است **و هر گاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که چون مریم علیها السلام در تولد فرزند بغیر از شوهر از جبرئیل استفهام کرد جبرئیل بجواب مریم این پیغام خالق قادر متعال رسانید و این مانند آیت سوره آل عمران است که حق تعالی میفرماید کذلک الله یخلق ما یشاء اذا قضی امرا فانما یقول له کن فیکون یعنی متمثل شد بر او تعالی فعل آنچه اراده میکند خلق کردن آنرا و محتاج نیست در اثناء آن بسوی آلات و مواد **همچنین** است در انمقام نیز که جبرئیل گفت ایمریم همچنین است که تو گفتی انیکه هیچکس بجماع و سفاح ترا مس نکرده است اما گفت پروردگار تو این کار که احداث و اعطای ولد است نبی پدر بر من آسان است و هیچ صعوبتی و دشواری ندارد و فقره ولنجعله معطوف است بر تعلیل محذوف تقدیر اینکه لنبین به علیک امرنا و لنجعله آیة للناس یعنی احداث ولد بدون والد بجهت آنست که تا بآن عیان کنیم و آشکارا سازیم بر تو قدرت خود را و تا گردانیم آنرا آیت و علامتی برای مردمان که به تدبر در آن بکمال قدرت ما را دریابند **و یا** مراد آنست که نشانه تو باشد بر نبوت او و دلالت بر رأفت ما در او و مثل همین است **قوله** خلق السموات و الارض بالحق و لتجزی کل نفس بما کسبت **و قوله** و کذلک مکنا لیوسف فی الارض و لنعلمه و میتواند بود که تعلیل باشد بر معلل محذوف را تقدیر چنین شود و لنجعله آیة للناس نفعل ذلک یعنی تا بگردانیم او را علامتی برای او میان مانیکه خلق کنیم لو را بی پدر و تا بگردانیم او را سبب بخشش از ما برای آنانیکه بدو بگروند و مهتدی شوند باو در تفسیر **کبیر رازی** گفته است اما وجه منا پس محتملست که معطوف باشد بر و لنجعله آیة للناس پس معنی چنین شود ای فعلنا ذلک و رحمة منا فعلنا ذلک و محتملست اینکه معطوف بر الآیة بوده باشد بنا بر این معنی چنین شود ای و لنجعله آیة و رحمة فعلنا ذلک بعد از ین میفرماید و هست آفریدن او بی پدر کاری محکوم به یعنی امریست مقدر و مقرر شده و مسطور گشته در لوح محفوظ و هر چه حکم الهی تعلق گیرد بوقوع آن البته واقع شود و یا این امریست که حتمی و سزاوار است که متکون و گذارده شود بجهة آنکه آیتی و رحمتی است از خداوند متعال بر بندگان و مراد به آیت عبرت بر آن است بر قدرت او و رحمت شرایع و الطاف و آنچه سبب قوت اعتقاد باشد و توسل بطاعت و عمل صالح پس او حقیق و جدیر باشد به تکوین پس ای مریم منقاد و مطیع امر ما باش و متمثل قضای مبرم ما شو **مفسرین** گفته اند که کنایه در هو علی هین و در قوله و لنجعله آیة للناس بدو وجه محتمل خواهد بود **اول** ان تکون راجعة الی الخلق ای ان خلقه علی هین و لنجعل خلقه آیة للناس اذ ولد من غیر ذکر و رحمة منا یرحم عبادنا باظهار هذه الایات حتی تکون دلایل صادقة ابهر فیکون قبول قوله اقرب یعنی بدرستیکه کنایه در هر دو جمله مذکوره بسوی خلق راجع میباشد یعنی بدرستیکه خلق کردن مسیح بر من آسانست و بر آئینه قرار میدهیم خلق او را آیت و نشانه برای مردم زیرا که بغیر از پدید آمدن متولد خواهد شد و از جانب ما او رحمت خواهد بود که بندگان ما را رحم خواهد کرد به آنها را این آیت و نشانات تا اینکه ابهر بوده باشد دلایل صداقت او پس به اینوجه قول او به قبولیت اقرب باشد **ثانی** ان ترجع الکنایات الی الغلام و ذلک لانها لما تعجبت من کیفیت وقوع هذا الامر علی خلاف العادة اعلمت ان الله تعالی جاعل ولدها آیة علی وقوع ذلک الامر الغریب لخصها مقصود آنست که این کنایات راجع اند بسوی مسیح علیه السلام زیرا که چون مریم علیها السلام تعجب کرد از کیفیت وقوع این امر بر خلاف مجرای عادت دانست که ایزد متعال عزوجل قرار دهنده است فرزند او را آیت و نشانه بر وقوع این امر غریب **سوال** آیا وجود عیسی مسیح علیه السلام برای مردم آیت بود یا افعال آنجناب آیت و معجزه بودند برای مردم **جواب** حقیقت الامر آنست که در مسیح علیه السلام هر دو قسم آیت موجود بودند اما وجود او آیت بود پس ظاهر است از وجهانیکه خلاف مجرای عادت بغیر از پدید آمدن متولد

در بیان قرائت الفاظ این آیات مبارکه گوید

بیان تفسیر جواب جبرئیل بمریم در وجود و تولد عیسی مسیح علیه السلام

بیان کنایات علی هین و آیة للناس میفرماید ۱۲

جواب سوال در وجود عیسی آیت یا فعال او آیت می باشد

گشت چنانچه مفصلا مذکور شد و اما اینکه فعل او آیت و معجزه بود پس آنچه از تعلیم قرآن بوضاحت میرسد همانا که مسیح علیه السلام خود مدعی گشته
که یا قوم من آمده ام شما را بپنج آیت قاهره در آنجا که میفرماید انی قد جئتکم بایة من ربکم انی اخلق لکم من الطین کهیئة الطیر فانفخ
فیه فیکون طیرا باذن الله وابرئ الاکمه والابرص واحیی الموتی باذن الله وانبئکم بما تاکلون وما تدخرون فی بیوتکم ان
فی ذلک لایة لکم ان کنتم مومنین پاره ۳ سوره آل عمران یعنی من آمده ام ای قوم شما را بر رسالت و صداقت و بر درستی دعوای خود آورده
ام علامت و آیت و نشانه که از جانب پروردگار منست آن آیات پنج نوع میباشند یکی اینکه گفت من میسازم برای شما از گل مرغی پس در خواهم
دمید پس خواهد شد او بصورت طیر و جانور پرنده باذن خدا یتعالی اکثر مفسرین گفته اند آن میر خفاش است و بهمین وجه او را مرغ عیسی مسیح میگو
آورده اند که چون در او روح دمیده شد فورا آنطیر در جو سماء طیران نمود و بعد از ان مرده بر زمین افتاد دویم عیسی مسیح علیه السلام گفت که دیگر
آیت و نشان منست که کور مادر زاد اعمی بودم چشمهای او را روشن و بینا میگردانم سویم عیسی مسیح علیه السلام گفت و دیگر آیت
من آنست کسی که مبروص و مجذوم بود من او را صحیح و سالم گردانم و از اصل و بیخ قلع قمع این امراض خبیثه میکنم چهارم آنست که فرمود آیت و
معجزه من اینست که بفرمان و اذن حضرت منان احیا و موتی یعنی مردگان را زنده میگردانم در این آیات باذن الله برای ازاله شبهه الوهیت
است تا کسی به الهیت جناب قابل و معتقد نشود پنجم عیسی مسیح علیه السلام فرمود دیگر آیت و معجزه من آنست که خبر میدهم شما را بانچه شما
میخورید و تیره بانچه در خانهای خود ذخیره کرده اید بدرستیکه در این امور و آیات بیگانه هر آینه علامتی است مر شما را واضح بر صدق مدعای
من اگر هستید شما ایمان آرندگان بخدا و مدعنان تنبیه مراد از امر تقضیا آنست که این امر بے پدر تولد مسیح علیه السلام امرے بود معلوم
یعنی در علم خدا یتعالی گذشته بود که عیسی بهمین کیفیت متولد خواهد شد پس در علم خدا یتعالی آنچه بهر کیفیت گذشته ممتنع است که خلاف آن
ظهور پذیرد زیرا که هر گاه مطابق علم خدا واقع نشود هر آینه علم خدا منقلب گردد بجهل و این محال است و آنچه منقضی الی المحال باشد هم محال است
پس بالضرورت خلاف آن محال است پس لامحاله وقوع آن واجب میباشد بحث ثالث فحمله فانتبذت به مکانا قصیا
فاجاءها المخاض الی جذع النخلة قالت یالیتنی مت قبل هذا وکنت نسیا منسیا بدانکه قصیا بمعنی بعید باشد چه در لغت
عرب قصی بمعنی بعید و اقصی البعد بود و قصوی تانیث اقصی میباشد و اما نصب به بنا حالیت است و یا برای مصاحبت و
قصیا مفعول فیه است و اما اجاء منقول است از جاء بعد از نقل به معنی الجاء مستعمل گشته و لهذا نمیگویند که جئت بالمکان فا
ذیل همچنانکه میگویند بلغته و ابلغنیه و نظیر این است اتی چه آن مستعمل نیست مگر در اعطاء و نمیگویند اتیت المکان و اتانیه فلان
واما مخاض بمعنی تمخض و تحرک ولد است در شکم بجهة خروج پس حقیقة بمعنی این است که بلجا ساخت مریم را تحرک ولد در شکم وی بیرون
و حدوث وجع بسبب آن و هر گاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی و مقصود از آیت انیست که بهر حال چون
این مناظره و مباحثه سوال و جواب در بی پدر متولد گشتن فرزند میان مریم و جبریل واقع شد مریم رضا بقضا داد و خاموش شد جبریل از نزد
وی آمد و در گریبان یا آستین یا دهان او بادی بدمید و آن باد بجوف او در آمد پس بارگرفت به عیسی مسیح علیه السلام از ابن عباس منقول
است که جبریل بدو انگشت آستین پیراهن مریم را بگرفت و باد بدمید در آن و در رحم آمد حامله شد و اثر حمل را در خود یافت ابن جریج روایت کرده
است که جبریل بے آنکه دست او به پیراهن او رسد باد در آستین وی دمید در تفسیر مجمع البیان علامه طبرسی علیه الرحمه اورده است
عن الباقر علیه السلام انه تناول جیب مدرعتها فنفخ فیه نفخة فحمل الولد فی الرحم من ساعته کما یحمل فی ارحام النساء تسعة
اشهر فخرجت من المستعم وهی حامل مخ مثقل فظرت الیها فانکرتها ومضت مولیة علی وجهها مستحیة من
خالتها ومن ذکریا لخصا مقصود آنست که از امام بالحق محمد باقر علیه السلام مرویست که جبریل گریبان جبهٔ مریم را بدست گرفت و نفخ
در آن دمید و در رحم او بمجرد رسیدن همچنانکه بچه نه ماهه شده باشد در رحم مادر پس از مغتسل خود بیرون آمد و بجهة گرانی حمل
برزمین می کشید و فی الحال مشرف بر وضع حمل شد خاله وی چون در او نگاه کرد و آنحال را بدید بسیار پریشان و مضطرب گشت مریم بجهة
استحیا و شرمندگی از خاله و ذکریا و دفع ضرر تهمت مردم از خود از منزل بیرون رفت تا مدتے متواری شود از کلبی مرویست که مریم
علیها السلام را پسر عمی بود یوسف نام مقرر چنان شده بود که مریم را به نکاح او در آورند چون مریم شنید که مردمان در افتاده اند که او حامله شد
بجهت خوف ضرر او فرار نمود دیگر بخیت یوسف در عقب وی روان شده در اثنای راه بوی رسید نگاه کرد همچنان بود که بوی گفته بودند خواست
که او را بکشد جبریل بیامد و بانگ بروی زد و گفت تعرضی با مریم مکن که حمل او از روح القدس است وی قبول نکرد و دست تعرض از و کوتاه

ذکر آیات و معجزات عیسی مسیح علیه الصلوٰة والسلام

در بیان اختلاف در کیفیت نفخ روح بمریم علیها السلام

WWW.MAARIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

گواه کرد و او را گذاشت و برفت پس مریم علیها السلام بگوشه معتزل شد به آن حمل در شروع این بحث مذکور شد که نصب این بنا رجاست
است یا برای مصاحبت پس تقدیر چنین شود فحملته حال حولها مستصحبة ایاه ای هو فی بطنها یعنی به کناره رفت در حالتیکه
مستصحب ولد خود بود و نظیر انیست قوله تعالی تنبت بالدهن ای تنبت والدهن فیها بهرحال آنصدیقه طاهره منزوی شد
در جائی که دور بود از شهر ایلیا گویند مریم به کوهی رفت در جانب شرقی از شهر و یا بوادی بیت اللحم که شش میل بود از شهر ایلیا
و یا مراد آنست که باتصالے خانه خود رفت در تهذیب و نیز در تفسیر صافی از امام سجاد علیه السلام آورده اند خرجت من دمشق
حتی انتهت بکربلا فوضعت فی موضع قبر الحسین ثم رجعت من لیلتها یعنی مریم بعد از حمل گرفتن بعیسی از دمشق بیرون شد
و آمد بکربلا یعنی بود در موضع قبر حسین شهید علیه السلام عیسی مسیح متولد گشت پس از ان مریم مراجعت بفرمود در بحار مجلسی جلد خامس
و در کافی کلینی آورده اند احمد ابن مهران و علی ابن ابراهیم جمیعا عن محمد ابن علی عن الحسن ابن راشد عن یعقوب بن
جعفر بن ابراهیم عن ابی الحسن موسی فی مسائله التی سال النصرانی عنها فقال له ابو ابراهیم والله انه ولدت
علیه مریم عیسی هل تعرفه قال لا قال هو الفرات الخبر یعنی پس نصرانی را گفت آیا میشناسی نهرے را که مریم آنجا عیسی مسیح را زائید
گفت نه حضرت فرمود آن نهر فرات است انتهی بقدر الحاجت در بحار مجلسی مجلد خامس و در امالی مفید علیهما الرحمة از علی ابن الحسین علیهما
السلام آورده اند قال ان امیر المومنین علیه السلام لما رجع من وقعة الخوارج اجتاز بالنرود فقال للناس انها النرود
فسیروا و جنبوا عنها فان الخسف اسرع الیها من الوتد فی الخیالة فلما اتی بمثلة السوداء اذا هو براهب فی صومعة
له فقال له الراهب لا تنزل هذه الارض بحبیبك قال ولم قال لانها لا یزلها الا نبی او وصی نبی تقاتل فی سبیل الله عز
و جل هذا نجد فی کتبنا فقال له امیر المومنین علیه السلام انا وصی سید الانبیاء و سید الاوصیاء فقال له الراهب
فانت اذن اصلع قریش و وصی محمد صلعم فقال له امیر المومنین نعم فنزل الراهب الیه فقال علی شرایع الاسلام انی
وجدت فی الانجیل بغتك و انك تنزل ارض برانا بیت مریم و ارض عیسی علیه السلام فاتی امیر المومنین علیه السلام
موضعا فکره برحله فانتحب عین خوارة فقال علی هذه عین مریم التی انبعث ثم قال اکشفوا ههنا علی سبعة
عشر ذراعا فکشف فاذا بصخرة بیضاء فقال علیه السلام علی هذه وضعت مریم عیسی من علتها و صلت ههنا فاما
ارض برانا هذه بیت مریم ملخص ترجمه آنست که چون حضرت امیر المومنین از قتال خوارج مراجعت نمود به مسجد براثا که نزدیک بغداد واقع است
نزول اجلال فرمود در آنجا دیرے بود در آن دیر بود چون آثار جلالت عظمت و اوصافی که در کتب متقدمه از آنحضرت دیده بود مشاهده نمود فرود آمد
و ایمان آورد و گفت من در انجیل نعت ترا خوانده ام و در آنجا مذکور است که تو در مسجد براثا فرود خواهی آمد که خانه مریم و زمین عیسی است پس امیر المومنین آمد
بسوے موضعی که نزدیک آمد بود پاے بر زمین زد ناگاه چشمه صاف پر آبی ظاهر شد پس فرمود که این چشمه است که از براے مریم از زمین جوشید
پس فرمود سفره فراغ از ین چشمه بیاورند زمین را بکاوید چون چنین کردند سنگ سفیدی ظاهر شد پس فرمود که بروے این سنگ عیسی را مریم از
روشش خود بر زمین گذاشت و در آنجا نماز کرد و فرمود که این زمین براثا خانه مریم علیها السلام است بهرحال بهرگاه که مریم علیها السلام منزوی شد
و جائیکه دور بود از شهر ایلیا پس آمد او را دردِ زه بسوے تنهٔ درخت خرما گفتیم که مخاض بمعنی تحرک ولد است در شکم بهیمه خروج پس حقیقة
بمعنی انیست که بجا ساخت مریم را تحرک ولد در شکم وی بجهت بیرون آمدن و حدوث وجع به سبب آن به التجا گرفتن او بباقی درخت خرما تا
پشت خود بر آن باز نهد و در زیر آن پنهان شود تعریف نخله یا از قبیل تعریف اسماء غالبه است مانند تعریف النجم و الصعق و مراد آنست که در
آنحوالی که مریم بآن توجه نموده بود تنهٔ درختے بود عالی مقدار مشهور و معروف نزد مردمان بروجهی که هرگاه جذع نخله میگفتند همین درخت بخاطر همه کس میرسید
نه غیر آن از جذوع و نخلات دیگر پس الف و لام براے عهد باشد و یا انکه تعریف جنس باشد یعنی جذع این نوع شجره که نخل است و از ابن عباس
مرویست که مریم چون از شهر بیرون آمد در صحراء درخت خرمائے خشک شده دید که شاخهائے آنرا بریده بودند و تنهٔ خشک مانده و سال خورده و
این در وقت زمستان بود و سرمائی سخت پناه بآن درخت آورد و پشت بآن باز داد آن درخت فی الحال سبز شد و برگ برآورد و خوشهاء رطب
از وے آویخته شد و این دو معجزه بود یکے انکه درخت خشک سال خورده تازه گشت دیگر انیکه در غیر وقت خود رطب در او پدید آمد و انا سعید الله الصمد
ابن محمد الصادق علیهم السلام روایت است که آنجا درخت نبود بلکه خدا تعالی از جاے دیگر درختے به آنجا برآورد و آنرا تازه گردانید و رطب در او پدید
آورد و چون مریم علیها السلام در پاے آن درخت قرار گرفت در کار خود خسته ماند و اندیشه کرد که چگونه و با قوم خود چگونه روبه رو شوم و چه عذر آورم و این سخن

در بیان معتزل شدن مریم در مکان اقصی

رسیدن امیر المومنین در موضع ولادت عیسی و مسلمان شدن راهب

شمهٔ از حال نخله که مریم آنجا عیسی علیه السلام را زائید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ازمن که قبول کند که این ولد از نفخ روح القدس است بفرمان خدا تعالی پس انظر و تنگی و خجالت از مردمان و شنیدن سخنان نالایق برحکم عادت بشر
نه بحجت کراهت حکم خدا و شدت تکلیف بر او گفت کاشکی من مردمی پیش از این حال و بودمی چیزے حقیر بازگذاشته فراموش شده
از خواطر تا که اصلا در میان مردمان مذکور و معروف نبودمی و هیچ کس نام مرا نبردی در **کشاف** زمخشری میگوید النسی ما من حقه ان یطرح و ینسی کالقمامة
الطامث ونحوها کالذبح اسم ما من شانه ان یذبح فی قوله وفدیناه بذبح عظیم **عکرمه** و مجاهد و ضحاک آنرا بحیضة ملقا تفسیر کرده اند یعنی
مانند خرقه حیض در گوشه افتاده میبودم که هیچ کس مرا ندانستی و از من عیبی نداشتی و بر خاطر کس نگذشتی و اکنون که همه اجزا بیت المقدس مرا شناسند و دانند
که دختر امام ایشانم و در کفالت زکریا بوده ام و هنوز بکارت من زایل نشده و شوهر نکرده ام از خجالت این حال چکنم و چه چاره سازم و بچه نوع دفع تهمت از خود
کنم و زبان مردم را از خود کوتاه سازم از **صادق** آل محمد علیهم السلام مرویست لانها لم تر قبل قومها رشیدا ذا فراسة تزهم من السوء و این تمنای
بجهة آن بود که در میان قوم خود رشید و صاحب تفرسی نمی یافت که تنزیه او کند **علی ابن ابراهیم** روایت کرده است که چون مریم علیها السلام بدین
آمد برلے در وزائیدن که بجائی پناه برد از روز باز از بنی اسرائیل و مجمع ایشان بود پس رشید یجولانان و دوآنزمان جولاهے شریف بزرگ صنعتها
بود و ایشان بر سترهای کبود سوار بودند پس مریم از ایشان پرسید که درخت خرمای خشک کجا است ایشان استهزا باد کردند و زجر کردند و او
پس مریم علیها السلام فرمود که خداوند کسب شما را زبون گرداند و شما را در میان مردم عار گرداند پس جماعتی از سودا گران را دید چون از ایشان
احوال درخت را پرسید ایشان نشان دادند پس با ایشان فرمود که خدا برکت در کسب شما آرد هر دو مردم را بسوے شما محتاج گرداند چون
بدرخت رسید نزد آن درخت عیسی مسیح علیه السلام از و متولد شد چون نظرش بر عیسی افتاد گفت کاش پیشتر مرده بودم و این روز را نمی دیدم
چگویم بحاله خود و چگویم به بنی اسرائیل در **قصص الانبیاء** یحیی ابن عبد الله آورده قال کنا بالحیرة فرکبت مع ابی عبد الله فلما صار نا حیال فرتة
فوق الماصر قال لی قم حین قرب من الشط وصار علی شعیر ثم نزل فصلی رکعتین ثم قال التدری این ولد عیسی قلت
لا قال فی هذا الموضع الذی انا فیه جالس ثم قال التدری این کانت النخلة قلت لا۔ فمد یده خلفه فقال فی هذا المکان ثم
قال التدری ما القرادوما الماء المعین قلت لا۔ قال هذا هو الفرات قال التدری ما التربوة قلت لا فاشار بیده عن یمینه
فقال هذا هو الجبل الی النجف قال ان مریم ظهر حملها وکانت فی وادٍ فیه خمسمائة بکر یتعبدون وقال حملته تسع سنین
فلما ضربها المخاض خرج من المحراب الی بیت دین نهم فاجاءها المخاض الی جذع النخلة فوضعته فحملته فذهبت به
الی قومها فلما رأوها فرغوا فاختلف فیه بنو اسرائیل بعضهم هو ابن الله وقال بعضهم هو عبد الله ونبیه وقالت
الیهود بل هو ابن الهنه ویقال للنخلة التی انزلت علی مریم العجوة **اقول** الماصر بالمد جمع الماصورین مجالس یعنی محبس
بود و تواند که ازین مراد محبس مار باشد و اما بغیر مد ماصر حاجز بین الشیئین و حد بین الارضین بود **واما** ابن الهنه از ولد الزناء کنایه می باشد
یعنی لخصما مقصود آنست که ابی یحیی ابن عبد الله روایت کرده اند که در **حیره** در خدمت حضرت امام جعفر صادق بودم و روزے با آنحضرت سوار شدیم
چون رسیدیم بقریه که محاذی ماحیر است و نزدیک بشط فرات رسیدیم فرمود که همین جا است پس فرود آمدو دو رکعت نماز گذارد و فرمود که میدانی حضرت
عیسی کجا متولد شد گفتم نه فرمود در همین موضع که نشسته ام متولد شد پس فرمود که میدانی آن نخله که مریم حرکت داد و خرما از آن ریخت در کجا بوده است گفتم
نه پس دست خود را بجانب عقب خود دراز کرده فرمود که در اینجا بود پس پرسید که میدانی معین یعنی روان را در اینجا که حق تعالی فرموده است و اویناهما
الی ربوة ذات قرار و معین یعنی جاری داده ایم مریم و عیسی را بسوے نجف اشرف و فرمود که اینکوه است و فرمود که ماء معین که فرموده است فرات
و فرمود که چون حمل عیسی از مریم ظاهر شد آنحضرت در وادی بود که در آنوادی پانصد دختر باکره عبادت میکردند و مدت حمل او نه ساعت بود چون او را درد
زائیدن بحرکت آورد از محراب بیرون آمد و رفت بخانه که در ایشان بود و از آنجا رفت بسوی درخت خرمای خشک و حمل خود را در آنجا بر زمین گذاشت
و از آنجا عیسی را برداشت و نزد قوم خود آمد چون قوم از حال او تعجب نمودند و متعجب گردیدند و بنی اسرائیل در باب عیسی علیه السلام اختلاف کردند
بعضی گفتند که او پسر خدا و **جمعی** گفتند که او خدا است **جماعتی** گفته که عیسی بنده و پیغمبر خدا است و **یهود** گفتند که او فرزند زنا است و آن نخله
درخت خرمای عجوه بود **غرض** در احادیث بسیار وارد گشته که ربوه جائیست که کوفه است و سواد شش که کربلای معلی باشد یا نجف اشرف و قرار مسجد کوفه
است و معین نهر فرات است **سوال** چونکه از تحقیق مکور ثابت شد که وجود عیسی مسیح علیه السلام معجزه و آیت الله بود قرآن هم برین ناطق است
پس آیا ایام حمل آنجناب هم بر سبیل مخصوص بود یا مطابق مجرای عادت **جواب** به اتفاق جمهور مفسرین و محدثین فریقین ثابت است که ایام
حمل مسیح علیه السلام نیز آیت الله بود چنانکه وجود و تولد او نیز معجزه و آیت الله بود چنانچه در **حدیث** معتبر از حضرت صادق آل محمد علیهم السلام

ترود مریم از خوف شماتت قوم در باره حمل عیسی ع

اختلاف اقوال بنی اسرائیل و یهود در حق عیسی ع

جواب سوال آیا ایام حمل عیسی هم چون خود او آیه بود یا نه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

منقول است که مدت حمل عیسی مسیح علیه السلام نه ساعت بود پس هر یک ساعت بجای یک ماه بود **علی بن ابراهیم** روایت کرده است که جبریل در گریبان مریم بادی دمید پس در آن شب حامله شد بعیسی ع و در بامداد وضع حمل او شد مدت حمل او نه ساعت بود حق تعالی بعدد ماه حمل نان دیگر از برای او ساعت مقرر فرمود از حضرت امام **محمد باقر** علیه السلام منقول است که جبریل گریبان پیراهن مریم را گرفت و دران دمید پس عیسی مسیح در رحم او در همان ساعت کامل شد چنانچه فرزندان در رحمهای مادران بنهاه کامل میشوند مریم چون از جای غسل خود بیرون آمد مانند زن حامله سنگین بود که نزدیک شده باشد زائیدن آن چون خاله اش را نظر بر او افتاد متعجب شد مریم از شرمندگی آنحال از خانه خود و حضرت زکریا کناره کرد و اما آنچه در **حدیث** دیگر از آنحضرت منقول گشته است فرزند یکه شما به متولد شود شوم تر نزد ما از مگر عیسی و امام حسین علیهما السلام که هر یک شش ماه متولد شدند **بنظر قاصر** اینجانب محتمل است که این در حدیث **یحیی** علیه السلام وارد شده باشد و راویان بعیسی اشتباه کرده باشند **و یا** اینکه مبتدا ماه ولادت عیسی شش ماه بیشتر بوده الخ و مرحوم منعقد شده باشد از وقت دمیدن که روح در آن دمیده شد و حمل ظاهر شد تا زائیدن نه ساعت بوده باشد **مجلسی** فرموده که محتمل است این یکی بر وجه تقیه وارد شده باشد **بهرحال** عیسی مسیح علیه السلام بر نهر فرات بعد از حمل نه ساعت بروز عاشورا یوم الجمعه وقت زوال متولد شد از روایات معتبره این امور ثابت میشوند همین قدر معتبر است هرچند بعض روایات برخلاف اینهم دلالت دارند چنانچه در **حدیث** معتبر منقول است که امام جعفر صادق علیه السلام بار دیگر از علمای نصاری در ضمن حجتها که بر او اقامه می نمود فرمود که نام مادر مریم **مرتا** بود که معنی او در عربی دهیبه است روزیکه جبریل بر مریم نازل شد و در آنروز حامله شد بعیسی روز جمعه بود وقت زوال و همیشه جمعه عید بوده است و روزیکه عیسی متولد شد روز سه شنبه بود و چهار ساعت و نیم از روز گذشته بود و نهر یکه عیسی بر کنار او متولد شد نهر فرات بود و در آنروز زبان او ممنوع شد از حرف گفتن با مردم و **قیدوس** پادشاه آنزمان بود چون بر آنحال مطلع شد با فرزندان و اتباع خود به قصد آزار آنحضرت بیرون آمد و آن عمر را خبر کرد و ایشانرا از خانها بیرون آورد که بیایند به آنحال مشاهده کنند تا آنکه گذشت میان ایشان و مریم آنچه خدا تعالی در قرآن مجید یاد فرموده است و در روایت معتبره از امام **محمد تقی** علیه السلام منقول است که ولادت عیسی مسیح علیه السلام در روز **عاشورا** شد ولاکن در حدیث دیگر از امام **رضا** علیه السلام منقول است که ولادت عیسی در شب بیست و پنجم ماه ذی القعده واقع شد **کلینی** بسند معتبر روایت کرده که حفص ابن غیاث گفت که حضرت امام جعفر صادق علیه السلام را دیدم که در میان باغستانهای کوفه میگردید تا آنکه بدرخت خرمائی رسید پس وضو ساخت و دو رکعت نماز در پای آن درخت بجای آورد و شصت مرتبه در رکوع و سجود پانصد تسبیح فرمود پس بدرخت تکیه فرمود و دعای بسیار کرد و بعد از آن فرمود که ای حفص والله که این درخت خرمائی است که حق تعالی مریم را فرمود که درخت خرما را حرکت ده که رطب برایتو بریزد و بسند حسن از حضرت **صادق** علیه السلام منقول است که جبریل در شب معراج برسول خدا صلعم گفت که فرود آی و نماز کن حضرت نبوی صلعم چون فرود آمد و نماز کرد پرسید که این کجا بود جبریل گفت که این طور سیناء است که خدا تعالی با موسی در آنجا سخن گفت پس حضرت پیغمبر صلعم را سوار کرد و بالا برد چون پاره راه رفتند جبریل گفت پیاده شو و نماز کن پرسید که کجا است جبریل گفت این **بیت اللحم** است و بیت اللحم آنجائیست که عیسی مسیح در آنجا متولد شد و در ناحیه بیت المقدس و در چند **حدیث** معتبر دیگر از آنحضرت منقول است که بقعه ایست از زمین بر یکدیگر فخر کرده و مفتخر گردند پس کعبه بر کربلا بعلی پس حق تعالی وحی نمود بسوی کعبه که ساکت باش و فخر مکن بر کربلا آنست بقعه مبارکه که موسی را در درخت آنجا ندا کردم و آنست ربوه و بلندی که مریم و مسیح را در آنجا جای دادم و دران دولابی که سر مبارک حضرت حسین ابن علی علیهم السلام را در آنجا نشستند بر آنجائی مریم عیسی مسیح را شست و غسل کرد از ولادت او و ممکن است جمع بین الاخبار باین نحو که آنجا چشمه باشد که در وقت ولادت عیسی ظاهر شد و بیت اللحم ممکن است مکانی باشد که بعد از مراجعت آنجا قرار گرفته یا آنکه ابتدا به آنجا رفته باشد و به اعجاز از کوفه و کربلا بیرون آمده باشد علی ای تقدیر چون احادیث صحیحه معتبره بسیار دلالت میکنند بر آنکه محل ولادت آنحضرت حوالی فرات و کوفه و کربلا است و به خبری چند که میان **عوام** الناس عامه مشهور شده است باستبعادات جمعی که اعتقاد به احادیث اهل بیت ندارند و بمحض عدم موافقت طبع خود احادیث متواتره را انکار میکنند و رد احادیث معتبره نمیتوان کرد و ممکن است که بعضی از اخبار برخلاف این وارد شده است محمول بر تقیه باشد یا بنحو یکه مشهور است میان اهل کتاب مذکور شده باشد که برایشان حجت باشد و همچنین احادیث مختلفه که در روز ولادت و مدت حمل وارد شده است بر یکی از این وجوه محمول است و احتمالات دیگر نیز در جمع میان آنها بخاطر میرسد و ذکر آنها موجب تطویل است و **کافی** کلینی و **بحار** مجلسی در مجلد خامس از امام جعفر صادق علیه السلام آورده است قال ولد المسیح اخفی الله تعالی ولادته وغیب شخصه لان مریم ع لما حملته انتبذت به مکانا قصیا ثم ان زکریا وخالتها اقبلا یقصان اثرها حتی هجما علیها وقد وضعت ما فی بطنها وهی تقول یا لیتنی مت قبل هذا وکنت نسیا منسیا فاطلع

آمدن پادشاه با تبعهٔ خود به قصد آزار مریم و مسیح علیهم السلام

نماز کردن جناب نبوی بر محل تولد مسیح در شب معراج ۱۳

قول مفسر جمع بین اخبار الاختلاف در روز ولادت مسیح ع

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

خدای تعالی ولادت مسیح را پوشیده مخفی گردانید ۱۲

تعالی ذکره لسانه بعد رها واظهارحجتها فلما ظهر اشتدت البلوی والطلب علی بنی اسرائیل واکب الجبابرة والطواغیت علیهم حتی کان من امر المسیح ما قد اخبر الله به واستتر شمعون ابن حمون والشیعة حتی انقضی بهم الاستتار الی الحین من جزائر البحر فاقاموا بها ففجر لهم فیها العیون العذبة واخرج لهم من کل الثمرات وجعل لهم فیها الماشیة وبعث الیهم سلة تدع القمل لا لحم لها ولا عظم وانها هی جلد ودم فخرجت من البحر فاوحی الله عزوجل الی النحل ان یرکبها فاتت الحین وهی تنهض النحل وتعلق بالبحر فغرس وبنی وکثر العسل ولم یکونوا یفقدون شیئا من اخبار المسیح لخص مقصود آن است که معصوم علیه السلام فرمود چون عیسی مسیح علیه السلام متولد شد حق تعالی ولادت او را مخفی گردانید وشخصش را از مردم غائب گردانید را که چون مریم به او حامله شد غربت نمود بمکان دور چنانکه حق تعالی فرموده است زکریا وفاطمه اش ازلی او آمدند تا وقتی به او رسیدند که عیسی مسیح متولد شده بود ومریم از خجلت انحال آرزوی مرگ میکرد پس خدا زبان عیسی را به عذر او کشود واظهار نجابت او نمود چون عیسی ظاهر شد بنی اسرائیل واثار طلب کردن دشمنان دین بر نبی اسرائیل شدید شد ومحنت ایشان مضاعف گردید وپادشاهان وجباران پنهان شدند تا آنکه بجزیره از جزائر دریا فتند ومدتها در آنجا ماندند وحق تعالی چشمه های آب شیرین برای ایشان در آن جزیره جاری گردانید واز همه میوه ها در آنجا برای ایشان آفرید وفرستاد برای ایشان ماهی را که آنرا غمد میگفتند که گوشت واستخوان ندارد بلکه پوست وخون است وامر کرد آن ماهی را که بر روی آب آمد ووحی نمود به مگسهای عسل که بر پشت آن ماهی سوار شدند وآن ماهی آن مگسها را آورد تا آن جزیره ومگسها پرواز کردند وبر درختان آن جزیره نشستند وخانه ساختند وعسل برای ایشان در آنجزیره بسیار شد واخبار مسیح در این احوال با ایشان میرسید

کیفیت حال مسیح بعد از مخفی متولد شدن

اشکال جواب اشکال ممات موت کردن مریم صدیقه جایز نبود

اشکال هرگاه که در آیت زیر بحث مذکور شد که حق تعالی درباره عیسی اعلام کرد مریم را که فرزند تو رحمت وآیت ونشانه باشد از جانب ما برای مردم با وجود این اضطراب مریم جائز نبود که گفت یا لیتنی مت قبل هذا وکنت نسیا منسیا ایندلیل عدم رضای مریم بر خواست خدا یتعالی است از چنین صدیقه ظاهره ظهور عدم خوشنودی ضرور محل اعتراض است **جواب** حقیقت الامر آنکه عادت صالحین چنین است که هرگاه در بلا مبتلا شوند چنین گویند چنانکه مرویست قال علی علیه السلام یوم الجمل یا لیتنی مت قبل هذا الیوم بعشرین سنة یعنی علی ابن ابیطالب علیه السلام در روز جمل فرموده است ای کاشکی بیست سال پیش ازین مرده بودم **ومنقول** گشته که بلال گفت لیت بلالا لم تلده امه یعنی ای کاش بلال نمیزائیدی ترا مادر تو ازین بوضاحت پیوست که در وقت اشتداد امر صالحین چنین میگفتند ولاکن مقصود ازآن هرگز اظهار عدم خوشنودی خود بر خواست خدا یتعالی نیست بلکه مراد تکسر نفس است همچنین گفتن مریم علیها السلام بجهت شرم وحیا بود از مردم که او را بر خلاف عادت بشریه بے پدر فرزند متولد شد پس بوجه کراهت حکم خدا یتعالی چنین گفتن مریم علیها السلام محمول نمیتواند شد چنانچه در **کشاف** زمخشری نیز میگوید وذلک لما لحقها من فرط الحیاء والتشویر من الناس علی حکم العادة البشریة لا کراهة لحکم الله او لشدة التکلیف علیها اذ بهتوها وهی عارفة ببراءة الساحة وبضل ما قرفت به من اختصاصها بالله ایاها بغایة الاجلال والاکرام لا نه مقام محض فلما اثبت علیه الا قدام ان تعرف اغتباطک بامر عظیم وفضل باهر تستحق به المدح وتستوجب التعظیم ثم تراه عند الناس لجهلهم به عیبا تعاب به وتقف بسببه او لخوفها علی الناس ان یعصوا الله بسببها بحث رابع فنادیها من تحتها ان لا تحزنی قد جعل ربک تحتک سریا بدانکه قراء اختلاف کرده اند در قرائت این جمله پس قرائت مشهوره فناداها است لاکن **علقمه** وزر فخاطبها قرائت نموده است در میم نیز دو قرائت میباشند فتح میم که این قرائت مشهوره است وکسره آن که قرائت **نافع** وکسائی وحمزه وحفص میباشد **واما** سریا جوی آب روان باشد که از آن بیاشامند از ابن **عباس** ونیز سعید ابن جبیر ومجاهد مرویست که در پائین مریم نهری بود که آب آن منقطع شده بود وخشک گشته حق سبحانه وتعالی بحجت مریم آب را در آن جاری گردانید واز حضور **پیغمبر** صلعم معنی سری پرسیدند فرمود هو الجدول یعنی آن جدول آب است **گویند** جبریل پای خود را بر زمین زد فی الحال آب شیرین وخوشگوار آنجا ظاهر شد واز حضرت ابی جعفر علیه السلام مرویست که عیسی علیه السلام پای را بر زمین زد چشمه آب جاری شد **سوال** نهر را چرا به سری نامیده **جواب** اصل انست که تسمیه نهر به لفظ سری جهت سریان وجریان آنست ابن زید وحسن وجبائی گفته اند که سری مشتق از سرو است یعنی سیادت ورفعت وشرافت پس مراد بآن سید وشریف باشد **الحسن** روایتیست که کان والله عبدا سریا یعنی بخدا که عیسی علیه السلام بنده رفیع القدر وشریف بود **پس** بنا بر این معنی چنین شود که ای مریم غم مخور که پروردگار تو در زیر تو جویی دیر گزیده وعالی مرتبه خلق

درمیان قرائت ومعنی لفظ سریا فرماید

جواب سوال نهر را بسری چرا نام نهاده شد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

فرموده **چون** سر و بمعنی ازالهٔ غم و اندوه و بخشش تیر آمده است پس ممکن است که معنی چنین شود که حق سبحانه و جل در تحت تو شخصی آفرید که غم و اندوه از تو زایل گرداند و متخلق باشد بخصال پسندیده و اخلاق سنیه مرضیه **و احتجاج** کسی که حمل کرده است این لفظ را بر نهر مشتمل بر دو وجه است **یکی** اینکه حضور اقدس نبوی صلعم را پرسیده شد از معنی سری فرمود هو الجدول و دیگر اینکه آیت فکلی و اشربی دلیل است بر اینکه از سری مراد نهر است حتی ینضاف الماء الی الرطب فتاکل و تشرب **و اما** کسی که این لفظ را بر عیسی مسیح علیه السلام حمل کرده است احتجاج او نیز بر دو وجه مشتمل میباشد **یکی** اینکه نهر تحت او نبود بلکه بسوی جنب او بود و صحیح نیست اینکه بجواب او گفته شود مراد آنست که نهر در تحت امر او بود و بامر او جاری میشد و به امر او ایستاده میشد کما فی قوله **و هذه الانهار تجری من تحتی** زیرا که این حمل کردن لفظ است بر مجاز نه حقیقت و هرگاه این لفظ را بر عیسی مسیح علیه السلام حمل کرده شود و بسوی این مجاز احتیاج نمی افتد **دیگر** اینکه این موافق است به آیت مجیده **وجعلنا ابن مریم و امه آیة و ءاویناهما الی ربوة ذات قرار و معین** جواب این وجه پیشتر مذکور شد بدرستیکه مکان مستوی و قتیکه باشد در آن مبدء معین پس کسی که به او قریب تر بود او فوق تر باشد و کسیکه از آن بعید تر بود در تحت محسوب شود **سیم** باید دانست که هرگاه حمل کرده شود لفظ سری بر نهر پس در آن دو وجه اند **یکی** آنکه جبریل علیه السلام پای خود بر زمین زد پس ماء صافی خالص شیرین از انمقام جاری شد **دیگر** اینکه در آن مقام چشمهٔ آب صاف شیرین جاری بوده است **لاکن** قول اول اقرب و اولی است زیرا که بالیقین الفاظ آیت بر بحث **قد جعل ربك تحتك سریا** شعر بحدوث آن نهر در همان وقت میباشد **لان الله تعالی عز و جل ذکره تعظیما لشانها و ذلك لا یثبت الا علی الوجه الذی قلناه** **سوال** در نفس آیت به تشخیص منادی ایماء رفته است پس ندا کننده به مریم کیست و اسم او چیست **جواب** اصل آنست که در منادی مفسرین اختلاف کرده اند به سه قول سعید ابن جبیر و حسن را قول آنست که بر مریم منادی عیسی مسیح علیه السلام بود جمعی گفته اند که منادی در آنوقت جبریل علیه السلام بود و انه کان کالقابلة للولد یعنی او در آنوقت کانه قابله و دایه بود برای عیسی مسیح علیه السلام **جماعتی** چنین گفته است که بنا بر قرائت کسره منادی فرشته است و بنا بر قرائت فتح منادی جناب مسیح عیسی ابن مریم است **ینقول** ابو **عاصم** و نیز از ابن **عیینه** و غیر ایشان مروی میباشد **اول** قول اول اقرب و اولی است بچند وجه **اول** بجهة اینکه آیت فنادیها من تحتها بفتح میم جز این نیست که استعمال میشود و قتیکه علم قبل از آن که تحت او کسی است و کسیکه بودن آن تحت او علم حاصل است آن عیسی علیه السلام میباشد پس واجب شد حمل کردن لفظ بر او **و اما** قرائت بنا بر کسر میم هرگز مقتضی نیست که منادی جبریل باشد فقد وقع قولنا **دویم** بوجه اینکه این موضع لوث و مقام نظر الی العورت بود پس این موضع موزون نیست برای فرشته **سویم** بتحقیق که لفظ فنادیها در اصل است و چاره نیست از اینکه او را فاعلی بود که ذکرش مقدم شده باشد و قبل از این آیت ذکر جبریل و ذکر عیسی مقدم شده است و لاکن ذکر عیسی مسیح اقرب است لقوله تعالی **فحملته فانتبذت به** و اینجا ضمیر بسوی مسیح عاید است پس بانوجه بالضرورت حمل این لفظ بر مسیح اولی است **چهارم** از وجوه نهاناکه مروی گشته است از **حسن** ابن علی علیهم السلام ان عیسی لما تکلم بها علمت انه ینطق فما کانت تشیر الی عیسی علیه السلام بالکلام فاما من قال المنادی هو عیسی علیه السلام فالمعنی انه تعالی انطقه لها حین وضعته تطییبا لقلبها و ازالة للوحشة عنها حتی لتشاهد فی اول الامر ما یشرها به جبریل علیه السلام من علو شان ذلك الولد و من قال المنادی جبریل علیه السلام قال انه ارسل الیها لیناد یها بهذه الکلمات کما ارسل الیها فی اول الامر لیکون ذلك ابلغ فی تذکیر آلائها ما تقدم من انصاف البشارات **اشکال** بهر حال منادی خواه عیسی باشد یا جبریل مفهوم لفظ تحتها صادق نیست زیرا که ظاهر لفظ مقتضی آنست که میباید منادی همچو مرکوب مریم بوده او را ندا کرده باشد و این مطابقت به اینوجه پیدا نمیکند که عیسی هما وقت متولد شد پس چون قابلیت مرکوب واقع شدن ندارد تحت او نبود و اما جبریل چون فرشته است مرکوب نمیتواند شد **جواب** اصل آنست که مریم متصل بود در آنوقت زائیدن به نخله و آنجا مراد در معیت هر دو نسبت نخله قرب و بعد است یعنی بعید در تحت محسوب میشود این است که منادی کائنا من کان چونکه از نخله به نسبت مریم بعیدتر بود لهذا او را به تحت شمرده شد چنانچه در تفسیر رازی نیز گفته است اما قوله من تحتها فان حملناه علی الولد فلا سوال و ان حملناه علی الملك ففیه وجهان الاول ان یکونا معا فی مکان مستو و یکون هناك مبدء معین کذلك النخلة منهما فکل من کان اقرب منهما کان فوق و کل من کان ابعد منهما کان تحت فلهذا مقصود آنست که اگر جمله من تحتها را برند جمل کنیم پس سوالی و اعتراضی باقی نمیماند و اگر بر ملك حمل نمائیم پس در آنصورت وجه باشندیکی اینکه ایشان هر دو در یک مستوی مکان یکجا بودند و در آنجا مبدء معین بود چون درخت خرما پس کسیکه بآن درخت نزدیکتر

اعتراض کسی که لفظ سری را بر نهر حمل کرده است ۱۲

جواب سوال ندا کننده به مریم علیها السلام کیست

قول مفسر که قول اول بر چند وجه اقرب و اولی است

جواب اشکال در تحت مریم بودن منادی طی شود

بود فوق محسوب شود و آنکه از دو دور تر بود تحت محسوب شد **وکلبی** بهمین معنی تغییر کرده است آیت مجیده را چنانکه من فوقکم و من اسفل منکم **وبعضی** بر همین وجه انه نادا هامن اقصی الوادی **ثانی** ان یکون موضع احدهما اعلی من موضع الاخر فیکون صاحب العلو فوق صاحب السفل یعنی وجه دیگر آنست که باشد موضع یکی ازین هر دو اعلی از موضع دیگرے پس صاحب موضع علو فوق باشد و صاحب موضع سفل تحت باشد و بر همین وجه است مروی از **عکرمه** انما کانت حین ولادت علی مثل دابیه و دینوجی سویم هم میباشد که محکی گشته است از **عکرمه** و هو ان جبریل علیه السلام نادها من تحت النخلة **ثم** علی التقدیرات الثلاثة یحتمل ان تکون مریم قد ولدت فعلا ما ولدته و لیس فی اللفظ ما یدل علی شیئ من ذلک **مفسرین** اختلاف کرده اند در سری که آیا مطلق نهر است چنانکه بهین قول **ابن عبید** و محکی از **فراء** و غیرها میباشد و یا اینکه مراد از سری نهر صغیر است این قول ثانی از **اخفش** و غیره میباشد **پس** بهر حال معنی و مقصود آیت آنست که چون جبریل علیه السلام این سخن از مریم شنید درجع فروع او را مشاهده کرد پس آواز داد مریم را از قدم او گفتیم که **آورده** اند جبریل مانند قابله پائین او نشسته بود و توجه نموده تا عیسی را فرا گیرد چون جزع مریم را بدید آواز داد او را و در بعض **تفاسیر** آمده که جبریل علیه السلام یا فرشته دیگر در زیر درخت خرما او را بخواند بروایت **مجاهد** و وهب و سعید ابن جبیر و ابن زید و ابن جریر و جبائی و غیرهم ندا کننده عیسی مسیح علیه السلام بود که در شکم مادر بود و بکر من فتحها به فتحه میم و تا میخواند یعنی آواز داد مریم را کسی که در پائین یعنی جبریل یا فرشته دیگر یا عیسی آنکه ای مریم علیها السلام اندوهگین مباش و تمنای مرگ مکن و غم مخور و غمگین مباش باین تکریم و تعظیم که حق تعالی ترا فرموده و به این اجلال و اکرام که ترا بآن اختصاص داده و از بحزان بی ادبانه مردم و ضرر ایشان اندیشه مخور راه مکه بدرستیکه گردانیده یعنی آفریده در وان ساخت آفریدگار تو در زیر قدم تو جوی آب روان که از آن بیاشامی و بدان طهارت کنی **از ابن عباس** و مجاهد و سعید بن جبیر مرویست که در پائین مریم نهرے بود که آب آن منقطع شده بود و خشک گردیده حق سبحانه بجهة مریم آب را در آن جاری گردانید **بحث خامس** و هزی الیک بجذع النخلة تساقط علیک رطبا جنیا فکلی و اشربی و قری عینا بدانکه **قفال** گفته است الجذع من النخلة هو الاسفل و ما دون الراس الذی علیه الثمرة یعنی جذع نخله اسفل آنست که ما دون الراس بود که بران ثمر میباشد و **قطرب** گفته است کل خشبة فی اصل شجرة فهی جذع **آما** باء در بجذع زائده است برای تاکید کقوله تعالی و لا تلقوا بایدیکم الی التهلکة پس معنی شود هزی الیک ای حرکی جذع النخلة **فراء** گفته است عرب میگوید هزه و هزبه و خذ الخطام و خذ بالخطام و زوجتک فلانة و بفلانة **واخفش** میگوید یجوز ان یکون علی معنی هزها الیک رطبا بجذع النخلة ای علی جذعها و اما در تساقط نه قرائت اند چنانچه در **کشاف** زمخشری گفته است تساقط به ادغام تاء در تساقط به اظهار دو تا و تساقط به طرح ثانیه و یساقط با دغام یاء و ادغام تاء و تساقط و تسقط و یسقط و تسقط **واما** رطبا تمیز است یا مفعول علی حسب القرائت **مبرد** هم گفته که مفعول به است تقدیره هزی رطبا جنیا بجذع النخلة بنا بر این قول باء زائده باشد و متعلق بود به محذوفی ای صلی حاکائنا بجذع النخلة و این قول سدید است و بنا بر این آنکه نصب آن بر تمیز است پس بمعنای فاعل بود چنانکه طاب نفسا و نصب عرقا ای طاب نفسه و نصب عرقه **واما** جنی بمعنی مجنی باشد بفعیل بمعنی مفعول بمعنی ثمر و میوه تازه کما فی من ساعته و الجنا و الثمرة یقال هذا جنای و خیاره فیه و در **بحار مجلسی** مجلد خامس ذیل همین آیت فرموده است الجنی بمعنی المجتنی من حنیت الثمرة و اجنیتها اذا قطعتها **واما** الجنی الخاص فطریا **وطبی** ابن سلیمان گفته جنیا به کسره جیم برای اتباع یاء پس معنی شود رطبا لذیذ فی الذهب و الرطب فائدتین یکی اکل و شرب دیگر سکوة الصدر بکونهما معجزتین **واما** قری به کسره قاف لغت نجد است و این لفظ مشتق است از قرار و استراحت یعنی مطمئن شو و خرم مکن و هرگز با اجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی مراد از آیت آنست که ای مریم بجنبان و میل ده بسوی خود تنه خرمای خشک شده را تا فرو ریزد و بیندازد آن درخت بر تو خرمای تر و تازه از باریده یعنی رطب دیاشام از آب درو شن ساز چشم خود را مراد آن است که ای مریم خاطر خود را خوش کن بفرزند خود عیسی مسیح علیه السلام و با خوش دل باش به سبز شدن درخت و خرمای تازه که مناسب حال تو است **مروی** که ما للنفساء خیر من الرطب و لا للمریض خیر من العسل یعنی زنان زائیده را بهتر چیزے از خرمای تازه نیست و بیمار را بهتر چیزے از عسل نیست این است که حق سبحانه و جل مریم علیها السلام را در آنوقت وضع حمل خرما کرامت فرمود و عسل را شفاے بندگان گردانید حیث قال فیه شفاء للناس تفصیل این در سوره **نحل** مذکور شد **عمر بن میمون** گفته است که زن چون دشوار زاید و یرا خرما باید داد زود بار بزاید از **عایشه** مروی گشته است که خرما را مضغ کنند و دهان طفل نهند در آنوقت که طفل متولد شود که من حضور اقدس نبوی صلعم را دیدم که چنین کردی و از **طلحه** بن

تفسیر آیت شریفه زیر بحث

در تحقیق لغت و اصطلاح و استقاق الفاظ این آیت

برای آسانی وضع حمل خرما بجا مله و اوان سنت است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

سلمان روایت است اذا عسر ولادتها لم تکن لها خیرا من الرطب یعنی چون زن دشوار زاید هیچ چیز او را از رطب بهتر نیست واز
امام محمد باقر علیه السلام مرویست لم تستشف النساء الا بمثل الرطب ان الله اطعم مریم فی نفسها یعنی باید که زن زاینده شفا طلبد
مگر بمثل خرما بدرستیکه خدا تعالی از اطعام مریم گردانیده در وقت وضع حمل عیسی و گوید خرما به زن نفساء دادن و به آن تخنیک کودک
کردن ازین روز سنت گشت واز اعطا سری و رطب بمریم دو فائده است یکی اکل و شرب و دیگر اینکه تسلیه وی باشد و موجب دفع
حزن و الم از وجه این هر دو بحث اینکه معجزه اند بمریمان بدانند که او از اهل عصمت است و بعید از زیست و مثل او از عمل قبیح مبرا و منزه
است و بر ایشان واضح شود که ولادت بدون محل از مریم که از عادات خارج است و خارق از امر الهی و قدرت پادشاهی بدیع و غریب
نیست و لهذا بعد از اعطا سری و رطب فرمود که و قری عینا یعنی خاطر خود را ازین هر دو خوشحال ساز و غم و اندوه از خود دفع کن و فارغ
البال وضع حمل کن آورده اند که چون مریم به کلمه طیبه و هزی الیک مخاطب گشت گفت بار خدایا مرا از بنگ تندرست بودم و رنجور
نبودم روزی به من میرسانیدی بی آنکه مرا سعی بایستی کردن اکنون که بدرد مخاض گرفتارم مرا میفرمائی که درخت را بجنبان تا خرما بیفتد
این چه حکمت است خطاب رسید که پیش ازین محمد بودی از جمیع عوالم و علائق و بالکلیه و من جمیع الوجوه متوجه ما بودی اکنون گوشه
دلت بعیسی تعلقی پیدا کرده و گویند حکمت در اینکه درخت خرما مامور نشده به میوه افکندن بدون هز و تحریک آنست که تا بندگان بدانند
که عادت الهی جاریست بر اینکه روزی به کوشش و کسب منوط است و حدیث الحرکة توجب البرکة مؤید این است و نعم ما قال
توکل علی الرحمن فی کل حاجة ٭ فلا تترکن الجد فی شدة الطلب ٭ الم تر ان الله قال لمریم ٭ وهزی بجذع النخل
تساقط الرطب ٭ ولو شاء ان تجنیه من غیر هزة ٭ جنیته ولکن کل شیء له سبب ٭ واین معنی را بفارسی نیز
گفته اند قطعه برخیز و فشان درخت خرما ٭ تا شاد شوی رسی به بارش ٭ کآن مریم تا درخت نفشاند ٭ خرمانه فتاد در کنارش
ایضا اگر بی سعی یزدان رزق دادی ٭ بمریم کی ندا دادی که هزی ٭ مرویست که چون مریم بدین خطاب مستطاب سرافراز گشت پای
خود را بر تنه درخت خرما زد که سرنداشت و خشک شده و سال خورده بود فی الحال به قدرت ذوالجلال برگ پیدا کرد و ثمره دراو ظاهر
و خرمای تر و تازه از و فرو ریخت و بروایت ماثوره از ابی عبد الله علیه السلام منقول است که آن نخله عجوه بود مفسرین اختلاف کرده اند
در اینکه آیا آن درخت خشک خرما در همین حالت خشکی رطب پیدا کرد یا آنکه سبز گشته و شاخ و برگ و شکوفه کشیده و ثمر پیدا کرد و نیز اینکه آیا
بس یک ثمر رطب پیدا کرد یا علاوه از رطب میوه دیگر هم محققین بر اقول آنست که الظاهر یقتضی انه صار نخلة لقوله بجذع النخلة تساقط
علیک رطبا جنیا الا تمر الا الرطب یعنی ظاهر آیت مجیده مقتضی آنست که آن درخت نخل شده بود و بغیر از رطب ثمر دیگر پیدا نکرد سوال اکل را بر شرب حرا مقدم
کرده فرمود جواب در اصل وجه تقدم ذکر اکل بر شرب آنست که احتیاج نفسا بسوی اکل رطب اشد است از احتیاج آن بسوی شرب ماء
لکثرة ما سال منهما من الدم اشکال شکی نیست در اینکه مضرت خوف اشد است از مضرت جوع و عطش بدلیل اینکه خوف الم
رو حست و جوع الم بدن و الم روح اقوی است از الم بدن جواب حقیقت الامر آنست که هر چند جناب مریم علیها السلام را خوف بود ولاکن
بدرجه قلیل بود بجهة اینکه جبریل او را از عاقبت واقعه مطلع گردانیده بود و هو العالم ابن طاوس نقل کرده است از کتاب شواهد النبوة ابن بابویه که چون
عیسی علیه السلام متولد شد گروهی از عظما و گبران بدیدن عیسی و مریم علیهما السلام آمدند برای تعظیم ایشان و گفتند ما گروهی هستیم که نظر
در ستارگان و احکام نجوم میکنیم و چون فرزند تو متولد شد دیدیم که ستاره طلوع کرد از ستاره های پادشاهان و چون نظر کردیم یافتیم
که پادشاهی او پادشاهی بغمبر است که از نوع اهل نخواهد شد تا آنکه او را خدا تعالی به آسمان برد و تا دنیا باشد او در آسمان باشد و چون
دنیا منقرض گردد او منتقل شود بپادشاهی ابدی آخرت پس از جانب مشرق بیرون آمدیم و همه جا از پی آن ستاره آمدیم چون بانجا
رسیدیم دیدیم که آن ستاره بالای سر عیسی پسر تو میباشد و بر او مشرف گردیده است و به آن سبب شناختیم که صاحب آن ستاره بغمبر
است و از برای او هدیه آورده ایم برای قربانی او که برای هیچکس چنین چیزی نبرده اند تیرا که این هدیه را شایسته و مناسب او یافتیم
و آن هدیه طلا است و مر و کندر زیرا که طلا بهترین متاعهای دنیا است و فرزند تو تا زنده است بهترین مردم است و مر به اصلاح امور
جراحتها و عاهتها است و پسر تو مداوای عاهتها خواهد کرد مناسب است او را کندر چون دود و شش بآسمان میرسد و چون پسر تو را به
آسمان خواهند و مناسب است همین مضمون بالفاظ مختلفه در انجیل متی اصحاح ثانی و در اول هم وارد گشته بحث سلوس فاما قوله تعالی انی نذرت
للرحمن صوما فلن اکلم الیوم انسیا بدانکه فاما تین بسکون یا بتخفیف هر دو قرائت شده است ابن الرومی از ابی عمرو

و تفسیر آیت شریفه ز یر بحث

آیا بحالت خشک بودن آن درخت ثمر رطب از آن حاصل شد یا بعد از سبز شدن

جواب سوال اکل را بر شرب چرا مقدم ذکر فرمود ۱۲

بیان قرائت و شناق و لغت لفظ اماتین

آورده است که ترین بهمزه خوانده است و این بنا بر لغت کسی است که میگوید لبات بالحج و هلأت المسوق و ذلك لتاخ
الهمزه و حرف اللین فی الابدال کذا نقله الزمخشری فی الکشاف پس بهر حال فاما ترین شرطیست و ما زیادت و
نون تاکید باین شرط میباشد اگر با او بود چون ما نباشد نگویند ان تفعل بلکه میگویند اما تفعلن و در اصل فاما ترین تر این
مثل تسمعین بود همزه مخفف کرده شد و بحرکه جزم نون اعرابی ساقط گردید ثم یاء الضمیر الساکنین ذلك بعد لحوق نون
التاکید و اما صوما قرائت مشهوره است و در مصحف عبد الله لفظ صمتا است و در انس مثل همین مروی گشته است و از ابی
عبیده منقول گشته کل ممسك عن طعام او کلام فهو صائم یعنی هر کس که از طعام و کلام امساك نماید او صایم است بنقطه
گفته اند صیاما الا انهم کانوا لا یتکلمون فی صیامهم یعنی در آیت لفظ صیاما است مگر انکه ایشان در حالت صیام باکسی
کلام نمیکردند پس بنا بر این ذکر صوم دلیل بر صمت ایشان است و این نوع صوم نذر کردن در شریعت ایشان جائز بود آیا در شریعت
اسلام جائز است یا نه من بعد ذکر کنیم و اما صوم در شریعت اسلام عبارت است از باز داشتن خود از تمامی مفطرات مع النیت در مدت
است ذکر صوام بالضم والتشدید و آن طائریست باشد اغبر اللون طویل الرقبة اکثر ما یبیت فی النخل و فی التحریر فی الجبل و هر گاه
بالاجمال حقیقت حال معلوم شد پس باید دانست که آورده اند چون مریم بر وضع حمل مشرف شد حق سبحانه و تعالی جمعی از ملائکه را فرستاد
تا گرد مریم در آمدند و آن هنگام که عیسی مسیح علیه السلام متولد شد او را فرو گرفتند و نشستند و بآن چشمهٔ آب و در سر بر بهشت پیچیدند بکنار مریم نهادند
و بوی ندا کرده شد که ای مریم نذر کن که امروز روزه صمت بداری پس اگر بعینی از آدمیان کسی را که طاعن تو باشد و از تو بپرسد کی این فرزند از
کجا است پس بگوئی بدرستیکه من نذر کرده ام برای خدا روزه را و در آن شریعت روزهٔ ایشان ترك طعام و کلام بوده و این را روزه
صمت گویند پس سخن نخواهم گفت امروز با هیچ آدمی بلکه با ملائکه سخن میگویم و با حق سبحانه مناجات میکنم اشکال هر گاه مریم آنروز را روزه
صمت داشت پس با مردم انیقدر سخن گفتن او هم در آنروز که من امروز روزه صمت دارم منافی و مخل در نذر او میباشد چه مطابق نذر
او را واجب بود که تمام روز ابدا با کسی هیچ کلام نکند جواب حقیقت الامر آنست که مفسرین را در حقیقت این صوم مریم علیها السلام
اختلاف است ابن عباس گفته است که صوم بمعنی صمت است یعنی برخود واجب گردانیده ام که سخن نکنم و باین مقدار از سخن ماذون شده بود
بحجة اخبار از نذر و بعد از ان ساکت شد و هیچ سخن نگفت سدی نیز همین قائلیست و اما زجاجی چنین مروی گشته که حق سبحانه عز و جل باو
امر کرد که روزه صمت را نذر کند و اگر کسی با او تکلم کند به اشاره جواب او بدهد و بایما مضمون انی نذرت للرحمن صوما را تفهیم او کند زیرا
که معقول نیست که به لسان خبر دهد که من نذر کرده ام که سخن نگویم چه این مکذب نذر او است و کریمهٔ فاشارت الیه که بعد ازین واقع شده مشعر
همین قول است و لنضفی گفته اند که ملائکه مریم به اینکلام مخاطب ساخت و مردم آواز او را شنیدند پس منافی نذر او نباشد زیرا که نذر او بر این
وجه بود که با آدمی سخن نگوید نه که اصلا تکلم ننماید و منطوق فلن اکلم الیوم انسیا شاهد اینست و قول جبائی او وجه و اشهر است در کلامی
و در تفسیر صافی از امام جعفر صادق علیه السلام ذیل همین آیت آورده اند ان الصیام لیس من الشراب والطعام وحده ثم
قال قالت مریم انی نذرت للرحمن صوما ای صمتا فاذا صمتم فاحفظوا السنتکم و غضوا ابصارکم و لا تحدثوا سوال
اینچنین نذر آیا در شریعت اسلام جائز است یا نه جواب امت را در این دو قول است چنانچه قفال گفته ست لعله یجوز لان الاصل
عن کلام الادمیین و تجرید الفکر لذکر الله تعالی قربة و لعله لا یجوز لما فیه من التضییق و تعذیب النفس کنذر القیام
فی الشمس یعنی شاید که در شریعت اسلام صوم صمت جائز باشد زیرا که احتراز از کلام آدمیان و تجرید فکر برای ذکر خدا تعالی قربت است و شاید
که جائز نباشد زیرا که در آن تضییق و تعذیب نفس است چون نذر گذاشتن به ایستادن در آفتاب اقول قول ثانی حق و صحیح است که در شریعت
اسلام صوم صمت منسوخ است و غیر مشروع لقوله صلعم صوم الصمت حرام و در حدیث آمده است لا صمت یوما الی اللیل
و در تفسیر کشاف مخشری گفته است نهی رسول الله عن صوم الصمت نیشاپوری و در تفسیر کبیر رازی ذیل همین آیت آورده
است و روی انه دخل ابو بکر علی امراة قد نذرت انها لا تتکلم فقال ابو بکر ان الاسلام هدم هذا فتکلمی یعنی روزی ابو بکر
داخل شد بر زنی که نذر کرده بود بر خود انیکه کلام نکند با کسی پس ابو بکر گفت بدرستیکه اسلام این صوم صمت را منسوخ گردانیده است
سوال حق سبحانه چرا مریم را به صوم صمت امر فرمود بر این چه فائده مترتب شد جواب باید دانست که امر او سبحانه مریم را به این نذر از دو وجه بود
یکی آنکه تا عیسی مسیح علیه السلام بحجة تکلم تبرئه مریم علیها السلام نماید و او را ازین بهتان و ریب برهاند و طعن طاعن را قطع کند چنانچه مفسرین گفته اند

بیان لغت و اشتقاق لفظ صوم گوید

جواب اشکال منافی در حالت صوم صمت چرا تکلم کرد که منافی آنست

جواب سوال صوم صمت در شریعت اسلام جایز است یا نه

بیان اشتقاق و قرائت و لغت لفظ فری گوید

در بیان لغت و اشتقاق لفظ بغی گوید ۱۲

بیان تفسیر آیه شریفه زیر بحث

جواب سوال در خطاب قوم با اخت هارون کدام هارون مراد است

ان کلام عیسی علیه السلام اقوی فی ازالة التهمة من کلامها وفیه دلالة علی ان تفویض الامر الی الافضل اولی یعنی بدرستیکه کلام کردن عیسی مسیح علیه السلام قوی تر است در ازالة تهمت به مقابله کلام کردن مریم علیها السلام و در این دلالت بالصراحت است بر اینکه تفویض امر بسوی افضل اولی ثانی بحثه کراهت مجادله سفها و مجادله و مراجعت کلام با ایشان و در این دلیل جلیست بر اینکه سکوت از سفیه واجب است و ترک جواب اراذل که سخن ایشان موجب اهانت و هتک عرض باشد لازم است و هو العالم بحث سابع فاتت به قومها تحمله قالوا یا مریم لقد جئت شیئا فریا یا اخت هارون ما کان ابوک امرء سوء و ما کانت امک بغیا بدانکه قرائت مشهوره ما کانت ابوک امرء سوء است ولاکن عمرو ابن رجاء التیمی ما کان ابوک امرء سوء قرائت کرده است و اما فری مشتق از افتراء بود که بمعنی کذب باشد که متضمن و مشتمل قبحت و انجا مراد به فری امر قبیح و منکر است و گویند فریا یعنی کاری بدیع غریب شگفت و بعضی گفته اند یعنی کاری منکر بود جمعی گفته اند کاری عجیب را فری گویند عرب میگویند انه لیفری الفری را جز گفته است قد الهمتنی دفلا حولیا - مسوسا مدمما حمریا و بجرین زموده است فریا ای عجیبا و یقال عظیما و الافتراء العظیم من الکذب و افتراء افتعل من الفریة و اختلقه و الجمع فری کعیدة و لحی و فی الحدیث لادین لمن دان بفریة باطل علی الله و الفریة الکذبة العظیمة التی یتعجب منها و الفریة ایضا القذف و هذا الفریة یکون بثلثة وجوه و محی الرجل الرجل بالزنا و اذا قال ان امه زانیة و اذا دعا علی غیر ابیه اما بغی زن فاجره را گویند گفته میشود بغت المرأة تبغی بغاء بالکسر و المد فجرت فهی بغی و جمع آن بغایا میآید و این وصف مخصوص است برای زن مرد را بغی نمیگویند و بغار بالکسر و المد زنا باشد و بغیت الشیء ابغیه بغیا طلبته و ابتغیته مثله و بُغا بالضم است چون غراب و هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که آورده اند چون اهل مسجد مریم علیها السلام را در محراب او ندیدند به تفحص او مشغول شده از هر جا و از هر سو می جستند تا کسی نشان داد که او را در بیت اللحم دیدم آنجا رفتند مریم چون ایشان را بدید عیسی علیه السلام را برداشته متوجه ایشان شد و مریم که عیسی مسیح در راه با مادر به سخن درآمد و گفت ای مادر من بنده خدا و مسیح و رسول وی میباشم از قوم خود اندیشه مکن و در مکالمه مرا با ایشان واگذار پس مریم عیسی مسیح علیه السلام را آورد بقوم خود در حالتیکه برداشته بود او را همینکه چشم آن گروه بروی افتاد کودک را در بر او بدیدند و تنگ شدند و بگریستند چون او از خاندان جلیل الشان نبوت و فتوت بود و آبا و امهات او به ورع و تقوی و صلاحیت معروف بودند و وی بجهت عصمت و طهارت و ذیل عفت مشهور بود چون اینحال از دیدند متحیر شدند و گفتند ای مریم بدرستیکه آمدی بچیزی عجیب و بدی کنده میان اهل بیت تو مانند این نبوده و نیست و از مثل تو نیز این صورت متصور نبود پس از تو انکار بس تعجیب و غریب ای خواهر هارون نبود پدر تو مرد بد یعنی شخصی که عمل بد کرده باشد و بفعل بد اقدام نموده و نبود مادر تو حنه بنت فاقود زنا کار و فاجره اینکلام برای تقدیر امر فرست و تنبیه بر اینکه فواحش از اولاد صالحین افحش است و از کلبی روایت شده در آنوقت که مریم از شهر بیرون آمد یوسف نجار که پسر عم مریم بود بدین حال اطلاع یافت در عقب وی بیامد و در اثنای راه بدو رسیده خواست که به او ضرری رساند جبرئیل او را منع کرد و گفت مبادا که نسبت به او بی ادبی کنی که این از قدرت الهی و کرامت پادشاهی است پس او بازگشت و بروایت دیگر بر طریق موافقت او میکرد تا عیسی مسیح متولد شد یوسف عیسی مسیح علیه السلام را برداشت و مریم را همراه گرفته بغاری بُرد که در آن حدود بود تا چهل یوم بخدمتگاری ایشان قیام نمود تا آنکه مادر عیسی مریم از علت نفاس پاک شد و بعد از آن مریم عیسی را از غار برداشته هر سه از غار بیرون آمدند و عیسی با مادر تکلم آغاز کرد که یا امه ابشری فانی عبد الله و مسیحه یعنی ای مادر ترا بشارت باد که من بنده خدا و مسیح او یم و چون بر اهل خود در آمدند ایشان آنحال را از و دیدند و به گریه در آمدند و گفتند ای مریم ما از خانواده ایم که هرگز از ما مثل این عمل صادر نشده این امر عجیب و غریب است که از تو بظهور رسید سوال در این آیت خطاب قوم مریم به یا اخت هارون واقع گشته این کدام هارون بود جواب باید دانست که مفسرین اختلاف کرده اند در این بچهار قول از کلبی منقول است که هارون برادر پدری مریم علیها السلام بوده و بحسن طریقت و زهد و صلاحیت مشهور و معروف بوده همین قول رازی در تفسیر کبیر است که گفته است کان لها اخ یسمی هارون من صلحاء بنی اسرائیل فعیرت به و هذا هو الاقرب لوجهین الاول ان الاصل فی الکلام الحقیقة و انما یکون ظاهر الایة محمولا علی حقیقتها لو کان لها اخ مسمی بهارون و لخصا مقصود آنست که مریم را برادری بود موسوم بهارون که از صلحای بنی اسرائیل بود پس بهمان تعییر کرده شده بهمین اقرب است بدو وجه اول بدرستیکه اصل در کلام حقیقت است و جز این نیست که ظاهر آیت محمول است بر حقیقت آن هرچه بوده باشد برای مردم برادر ی بهارون موسوم باشد ثانی انها اضیفت الیه و وصف ابوها بالصلاح و حینئذ یصیر التوبیخ اشد لان من کان

حال ابویه واخیه هذه الحالة یکون صلعم الذنب عنه افحش **اقول** قول رازی ضعیف است زیرا که در تواریخ واحادیث احدی
نوشته که مریم بنت عمران برادری بوده است باین وجه خود رازی هم در جواب متردد شده میگوید لو کان لها اخ مسمی بهارون وقول یک نفر
بطلی حجت نمیتواند شد خصوصا وقتیکه در تشخیص این هارون قول پیغمبر صلعم نیز شاهد باشد که از صلحای بنی اسرائیل بود واگر نه ما هم تسلیم میداریم که حمل
لفظ بر حقیقت افضل است بشرطیکه او را حقیقتی بوده باشد واما اذ لیس فلیس **بعضی** گفته اند انه اخو موسی وهارون علیهم السلام
وعن النبی صلعم انما عنوا هارون النبی وکانت من اعقابه ولهذا قیل اخت هارون کما یقال یا اخا همدان ای یا ذا حال
منهم این قول **سدی** باشد تلخیصا آنکه مراد هارون برادر موسی کلیم علیه السلام است ونسبت دادن مریم علیها السلام را به او بجهة آن است
که از اولاد او بود همچنانکه میگویند یا اخا تمیم ویا اخا همدان وگویند او از اعقاب برادری بود در طبقه اخوت ومیان او وهارون هزار
سال بود **سعید بن جبیر** گوید کان رجلا معلنا بالفسق فنسبت الیه بمعنی التشبیه لا بمعنی النسبة یعنی هارون نام مردی بود فاسق
مشهور بزنا وفساد مریم را در قبح عمل باو تشبیه کردند اینکه باو نسبت داده باشند فکانه قیل یا شبیهة فی قبح فعله **وجماعتی** چنین گفته
است انه رجل صالح من بنی اسرائیل ینسب الیه کل من عرف بالصلاح والمراد انک کنت فی الزهد کهرون فکیف صرت
هکذا ودعی اذا مات هارون الصالح تبع جنازته اربعون الفا کلهم یسمون هرون تبرکا به وباسمه این قول **ابن عباس**
وقتاده وکعب وابن زید ومغیره ابن شعبه است که از حضور اقدس نبوی فداه روحی نقل کرده اند که مراد بهارون مردی صالح بود در بنی اسرائیل
که در صلاحیت وپرهیزگاری مشهور بود در هر که به صلاحیت شهرت میافت وی را بهارون نسبت میدادند **ملوموعزت** که چون او وفات کرد چهل
هزار کس تشییع جنازه او کردند وهمه هارون نام داشتند بجهة تیمن وتبرک به او واسم او از حضرت **امام محمد باقر** علیه السلام مروی
گشته که هفتاد زن بودند از بنی اسرائیل که افترا کردند بر مریم علیها السلام وباو خطاب کردند لقد جئت شیئا فریا حق تعالی عز وجل
عیسی مسیح را به سخن در آورد وبا زنان خطاب کرد که رای بر شما افترا می بندید بر مادر من وبنم بنده خدا که مرا پیغمبر گردانیده است وکتاب بمن
داده است سوگند میخورم بخدا که هریک از شما را خواهم زد بحیث فحشائی که بمادر من گفتید بعد از پیغمبری همه یا حد فحش آنجناب زدند **علی**
بن ابراهیم روایت کرده است که چون مریم علیها السلام را در محراب ندیدند به طلب او بیرون آمدند زکریا علیه السلام نیز بیرون آمد
بتجسس مریم پس دیدند که مریم میآید وعیسی را در پیش سینه خود گرفته است پس زنان بنی اسرائیل جمع شدند واو را تشنیع کردند
وآب دهان بر روی مبارکش میانداختند حضرت مریم علیها السلام مطلقا بایشان سخن نفرمود تا داخل محراب شد زکریا وبنی اسرائیل نزد او
آمدند وگفتند ای مریم کار بدیعی کردی گفت ندانم چه بلا وچه عار است که از بنی اسرائیل ظاهر کردی اورا خواهر هارون گفتند بر سبیل تشنیع
زیرا که هارون مردی فاسق زناکار بود که بیدی مشهور بود وآن صدیقه مطهره را باو تشبیه کردند در تفسیر **قمی** ودر تفسیر **صافی** نزدیک المضمون آورده
اند فتفقد وها فی المحراب فخرجوا فی طلبها وخرج خالها زکریا فاقبلت وهو فی صلوتها واقبلن مومنات بنی اسرائیل یبتغین
وجهها فلم یکلمهن حتی دخلت فی محرابها فجاءوا الیها بنوا اسرائیل وزکریا فقالوا لها یا مریم لقد جئت شیئا فریا وهو لعلم بحیث
فاشارت الیه فقالوا کیف نکلم من کان فی المهد صبیا - قال انی عبد الله اتانی الکتاب وجعلنی نبیا بدانکه مهد یا خوان
مهاد بکسر میم باشد که بمعنی فراش است چنانچه گفته میشود مهدت الفراش مهدا اذا بسطته ووطاته ومعیش امهده ومهد بضمتین
آمده است چون کتاب وکتب حق تعالی میفرماید الم نجعل الارض مهادا وجای دیگر میفرماید وارض فراشناها مهاد مراد هر دو جا بسط زمین
است در بحرین گفته است المهد الموضع یهیئ للصبی ویوطا واما اینها مفسرین اختلاف کرده اند جمهور چنین گفته اند که مراد از
مهد اینجا حجر ودامن مریم است چه مروی گشته است که ان صدیقه عیسی مسیح علیه السلام را در خرقه پیچیده نزد قوم آورد پس وقتیکه او را دیدند
قالوا ما قالوا فاشارت الیه وهو فی حجرها ولم یکن لها مزار مهد حتی نعد لها المهد وهرگاه بالاجمال حقیقت حال واضح شد
پیوست پس باید دانست که معنی ومراد از آیت چنین شود که چون قوم در توبیخ آن صدیقه مبالغه بسیار کردند آن صدیقه ساکت شد واشارت
کرد به سوی عیسی علیه السلام که با او سخن گویید ای **هوانی بجیسکم** اذا نا طفتموه یعنی ای قوم وقتیکه شما او را به نطق میآورید جواب
بشما خواهد گفت **سدی** گفته است لما اشارت الیه غضبوا غضبا شدیدا وقالوا السخر فیها بنا اشد من زنا هانف
مریم وقتیکه قوم را بسوی عیسی علیه السلام اشارت کرد قوم سخت غضبناک شدند وگفتند که تر آینه سخریه واستهزا کردن مریم
ما را اشد وسخت تر است از زنا کردن او **واضحک** آنست که چون مریم گفت که جواب را ازین کودک بشنوید غضب ایشان زیاده گشت

قول مفسر در رد قول فخر الدین رازی گوید

بیان اینکه در احت هارون کدام هارون مراد است ۱۲

احادیث اهل البیت علیهم السلام در تفسیر آیه شریفه زیر بحث

لغت واشتقاق لفظ مهد ومهاد گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان کیفیت اشاره کردن مریم بمسیح در کلام کردن ۱۲

کیفیت کلام کردن مسیح در اثبات برائت مادر خود مریم ۱۳

جواب سوال که در لم یکن کان زائده است یا آنکه تامه باشد

جواب اشکال که چرا عیسی بجای اتهام مادر خود سان عبودیت کرد

وگفتند باو که باین عمل قبیح وفعل شنیع که از تو صادر شده اکتفا نمی کنی ومعذلک باما استهزا وسخریه میکنی ومیگوئی که طفل یکروزه جواب شما بدهد پس درصدد آنشدند که اورا رجم نمایند که آنگاه عیسی مسیح بفرمان حق تعالی در آنوقت گویا شد **غرض** مریم ایشانرا اشارت کرد بسوی آنجناب که با او سخن گویند وجواب از وشنوید که من نذر روزه صمت دارم پس ازو شهادت طلبید بپاکی دامنی من ایشان ازین معنی تعجب کردند وگفتند به مریم چگونه سخن گوئیم باو بانکه او در گهواره است یعنی در دامن تو که مشابه گهواره است یا در خود گهواره است درحالتیکه کودکیست که فهم خطاب نمیکند لوقدرت بر جواب نمیدارد **مرویست** انه کان یرضع فلما سمع ذلک ترک الرضاع واقبل علیهم بوجهه وانکاء علی یساره واشار بسبابته **وقیل** کلمهم بذلک ثم لم یتکلم حتی بلغ مبلغا یتکلم فیه الصبیان **وقیل** ان زکریا علیه السلام اتاها عند مناظرة الیهود ایاها فقال لعیسی علیه السلام انطق بحجتک انکنت امرت بها فقال عیسی علیه السلام عند ذلک انی عبد الله فحصل مقصود آنست که جناب مسیح علیه السلام شیر میخورد پس وقتیکه انهید توبیخ وملامت کردن قوم را بمادر خود شنید دمن ازپستان برداشته روی به ایشان کرد وبجانب چپ خود تکیه کرده بتبانه خود اشاره بخود فرموده به زبان فصیح وبیان ملیح ایشانرا گفت بدرستیکه من بندهٔ خدا تعالی میباشم **بعضی** گفته اند با قوم خود کلام کرد آنچه کلام کرد پس از آن هیچ کلام نکرد تا آنکه رسید بهمان سن که بجا کلام میکنند **جمعی** چنین گفته است بدرستیکه زکریا علیه السلام وقت مناظره یهود نزد مریم علیها السلام آمده به عیسی علیه السلام گفت که با ایشان کلام کن به حجت خود هرگاه که من الله مامور شده باشی پس آنگاه عیسی مسیح علیه السلام گفت انی عبد الله من بندهٔ خدا تعالی میباشم که داده است خدا مرا کتاب یعنی حکم کرده است در ازل که انجیل من بمن دهد وگرداند مرا پیغمبر یعنی حکم کرده است که پیغمبری من دهد یا زود باشد که مرا مبعوث سازد وبنابراین معنی تکلم او بجهة کرامت مریم است برای برائت ساحت وی **جبائی** ونیز حسن گفته است که حق سبحانه عیسی مسیح علیه السلام را در صغر سن بحال عقل داد وپیغمبر ساخت او را در آنحال که چهل روز داشت بروایت **وهب** در همانساعت حق تعالی عیسی را عطا فرمود بحال عقل وپیغمبری که در دنیا متولد شد وبروایت **ابن عباس** واکثر جمهور مفسرین ثابت میشود که مسیح موعود علیه السلام دعوای پیغمبری کرد وتلاوت انجیل نمود وتکلم بطریق اعجاز میکرد وبندگان خدا تعالی را دعوت میکرد **اقول** ظاهر آیت هم مطابق همین قول آنست **اشکال** مریم چگونه دانست وقطع حاصل کرد که مسیح برای تبرائت وازالهٔ تهمت او در آنوقت رضاعت وسن صبوبت باقوم کلام خواهد کرد **جواب** بدرستیکه جبریل ویا عیسی مسیح علیهما السلام از جانب حق تعالی مذکر او بودند که لا تحزنی ومریم را امر کرده بودند که بوقت رویت ناس ساکت باش پس این امر بمنزلهٔ تنبیه است برای آن صدیقه علی ان المجیب هو عیسی علیه السلام **بعضی** گفته اند لعلها عرفت ذلک بالوحی الی زکریا **جمعی** گفته اند لعلها عرفت بالوحی الیها علی سبیل الکرامة **سوال** در این آیت کان زائده است یا تامه ومعنی آن چگونه خواهد شد **جواب** اصل آنست که کان در این مقام زائد است وظرف صلة من موصول وصبیا حال از ضمیر مستکن در او واقع گشته **ویتواند** بود که کان تامه باشد ودائمه کقوله وکان الله علیما حکیما **کشاف** مخشری آورده است که کان برای ایقاع مضمون جمله است در زمان ماضی مبهم که صلاحیت زمان قریب وبعید هر دو دارد اما در این مقام مخصوص است بزمان قریب ومعنی کلام دال است بر آن واین کلام مسوق است برای تعجب **ویتواند** بود که تکلم حکایت باشد از حال ماضیه یعنی چگونه معهود بوده قبل از عیسی که مردمان سخن کرده باشند با صبیانی که در مهد اند تا ما سخن کنیم با او **اشکال** چون قوم اتهام زنا بمریم علیها السلام کرده بود پس عیسی علیه السلام را واجب بود که ازالهٔ تهمت زنا از مادر خود میکرد او چرا بجواب ایشان وصف نفس خود بعبدیت کرد ازین واضح میشود که مسیح ازالهٔ تهمت از نفس خود کرده نتوانست **جواب** مشتمل بر چند وجه است **اول** غلط است آنکه گوید که مسیح ازالهٔ تهمت نکرده است زیرا که بعد از ذکر وصف خود بعبد الله بودن فرموده است انی آتانی الکتاب وجعلنی نبیا این آیت دلیل جلیل است که آنجناب مادر خود را از این اتهام خطیم بری گردانیده است چه بالیقین حرام زاده سزاوار نیست که بمرتبهٔ نبوت مفتخر باشد واو را این کتاب عطا گردد ومعاجز وخوارق عادت از او صادر گردد چنانکه من بعد مفصلا بیاید **اما** تقدیم اقرار عبودیت حجة بطلان قول آنکسانست که دعوای ربوبیت او کردند چه علم الهی تعلق گرفته بود به تقول غلات در او دعوای الوهیت او کردن پس بحجیت این حق سبحانه اول او را ناطق ساخت باقرار به عبودیت وبچنین امیر المومنین علیه السلام چون دانست که جماعت غلات در حق او گویند آنچه در باره عیسی علیه السلام گفتند همیشه فرموده انا عبد الله واخو رسول الله صلعم ودرنگین مبارک که سبحان من فخر به بانی لم یعبد غیر

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com
WWW.MAARIF.COM

اول وجه جواب اشکال مذکور و مشابهت علی با عیسی فی بیان عبودیت

پاکست آنخدائیکه فخر و نازش من آنست که من بندهٔ اویم و ایشان کلام او را دو قول دو گروه کرده است تعالی مفرط و ناصب زیرا که انا عبد الله وسبحان من لم یتخذ ما فی له عبد نص صریحست در بطلان اعتقاد غلات که محبت او افراط کرده اند و از حد مرتبهٔ او در گذشته اند و قایل بالوهیت او شده اند و اخوذ رسول الله تصریح بر رد اعتقاد نواصب است که بجهة عناد و حسد در محبت او تقصیر نموده اند و از مرتبهٔ خلافتش منع کرده اند و بعد ازین قول میفرماید که لا یقولها بعدی الا کذاب یعنی این کلمه را کسی دیگر نگوید بعد از گفتن من مگر دروغ گوئیکه مدعی غیر مرتبهٔ خود باشد مراد جماعتی اند که بناحق دعوای خلافت رسول خدا فداه روحی کرده اند و او را در کنج خمول نشانیدند و به اتفاق جمیع امت ثابت است که آنحضرت از ابتدای صغر سن تا حین وفات جز خدا تعالی دیگری را نپرستید و روی مبارک خود را جز پیش خدا بر زمین ننهاد و از شرک و بت پرستی متبرا بود و هر که جز از وی بود اسلام او بعد از کفر و بت پرستیدن بود پس چنانکه عیسی مسیح علیه السلام را پیش از بلوغ و قبل از تکلیف بکمال عقل دادند تا اقرار کرد بعبودیت خدا و گفت انی عبد الله همچنین امیر المومنین علیه السلام را نیز قبل از بلوغ کمال عقل دادند تا رسول صلعم او را تکلیف دعوت کرد و محل مرتبهٔ او قابل دعوت آمده پیش از تکلیف و وقت بلوغ که محل تکلیف سندگان نیست در اسلام در آمد و دیگر از اوقت تکلیف ایشان بضرب ذو الفقار به اسلام در آورد و بدیشان مفاخرت کرد و فرمود سبقتکم الی الاسلام طرا غلاما ما بلغت اوان الحلم از سدی منقول است که در اوقت که مریم اشاره کرد بقوم خود که با عیسی سخن گوئید ایشان در غضب شده گفتند لسخریتها بنا اشد علینا من زنائها یعنی سخریه و استهزا کردن مریم بما سخت تر است بر ما از زنای او و چون عیسی زبان بگفتار انی عبد الله بکشود از آن متعجب شده گفتند ان هذا لامر عظیم این امری عظیم و عجیب و غریب است پس همه متوجه عیسی مسیح شدند تا بشنوند که دیگر از وجه صلاح شود **وجه ثانی** ان الکلام منه فی ذلک الوقت کان سببا للوهم الذی ذهبت الیه النصاری فلا جرم اول ما تکلم انما تکلم بما یرفع ذلک الوهم فقال انی عبد الله وکان ذلک الکلام وان کان موهما من حیث انه صدر عنه فی تلک الحالة ولکن ذلک الوهم یزول ولا یبقی من حیث ان تنصیص علی العبودیة لخصوصا مقصود آنست بدرستیکه صدور کلام از عیسی در سن رضاعت بسبب وهم نصاری بود که به الوهیت او اعتقاد کرده بودند پس لاجرم اول آنچه مسیح کلام کرد بسانکه ازالهٔ همین وهم ایشان نماید پس فرمود که من بندهٔ خدایم هر چند که این کلام موهمست از حیث اینکه از آنجناب در چنین حالت رضاعت صادر گشته ولاکن بالضرورت این وهم نصاری از آن زایل میشود از حیث اینکه تنصیص است بر عبودیت **وجه ثالث** آنکه انما اقر بالعبودیة فان کان صادقا فی مقالته فقد حصل الغرض وان کان کاذبا لم تکن القوة قوة الهیة بل قوة شیطانیة فعل التقدیرین یبطل کونه الها یعنی بتحقیق که عیسی مسیح علیه السلام در این کلام خود انی عبد الله بعبودیت اقرار کرده است پس هر گاه در این کلام او صادق بود پس غرض و مطلوب حاصل است و هر گاه نعوذ بالله کاذب باشد قوت کلام کردن او قوت الهیه نبود بلکه قوت شیطانیه باشد پس بر هر دو تقدیر آله بودن او باطل بود **وجه رابع** ان الله تعالی اشتدت الحاجة الیه فی ذلک الوقت انما هو نفی تهمة الزنا عن مریم علیها السلام ثم ان عیسی علیه السلام لم ینص علی ذلک وانما نص علی اثبات عبودیة نفسه کانه جعل ازالة التهمة عن الله تعالی اولی من ازالة التهمة عن الاهل فلهذا اول ما تکلم انما تکلم بها لخصوصا مقصود آنست بدرستیکه آنچه در آنوقت احتیاج شدید بود بسوی آن جز این نیست که آن نفی تهمت زنا از مریم علیها السلام بود و لاکن عیسی علیه السلام بر این امر نص نکرد بجز این نیست که عیسی مسیح علیه السلام بر اثبات عبودیت نفس خود نص کرده است کانه آنجناب ازالهٔ تهمت عن الله را اولی دانسته است از ازالهٔ تهمت مادر خود مریم علیها السلام این است که عیسی علیه السلام بهمین قول ابتداءً متکلم شد **وجه پنجم** ان التکلم بازالة هذه التهمة عن الله تعالی یفید ازالة التهمة عن الاهل لان الله سبحانه لا یخص الفاجرة بولد فی هذه الدرجة العالیة والمرتبة العظیمة واما التکلم بازالة التهمة عن الاهل لا یفید ازالة التهمة عن الله تعالی فکان الاشتغال بذلک اولی یعنی بدرستیکه کلام کردن عیسی علیه السلام بازالهٔ این تهمت از خدا تعالی مفید ازالهٔ تهمت از مادرش مریم نیز میباشد زیرا که معلوم است که حق سبحانه و جل اختصاص نمیفرماید زن فاجره را به فرزندی که در چنین درجه عالیه و مرتبه عظیمه بوده باشد و اما تکلم کردن مسیح به ازالهٔ تهمت زنا از مادر خود در ازالهٔ تهمت عن الله فائده نمی بخشید پس بالضرورت ابتداء اشتغال مسیح بهمین کلام اظهار عبودیت خود و دیگر از بیان امور دیگر **اقول** حق آنست که نصاری در حق مسیح عیسی ابن مریم علیه السلام خبط عظیمی کرده اند چه بتحقیق اتفاق قایم است بر اینکه حق سبحانه و جل نه جسم است نه متحیز پس ما چنین گوئیم که چاره نبود از اینکه ایشان یا اعتقاد دارند بانیکه خداوند عالمیان متحیز است و یا

بیان وجوه قایله در جواب اشکال مذکور

قول مفسر در بیان عقاید نصاری در حق مسیح و رد آنها

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

عقائد مختلفه نصاری در حق عیسی مسیح ۴

بیان ابطال اتحاد خدا با مسیح علیه السلام

ابطال قسم اول از حلول

ابطال قسم دوم از حلول

انیکه اعتقاد دارند که متحیز نمیباشد بنا بر ابطال ابطال قول ایشان خواهیم کرد به اقامه دلالت بحدوث اجسام و حینئذ بطل ما ذهبوا علیه و هرگاه معتقد باشند که او تعالی متحیز نیست پس در آنوقت باطل گردد آنچه بعضی گویند که کلمه مخالط گشت بناسوت چون اختلاط آب بخمر و اشتراک مرهفهم زیرا که اینصورت معقول نمیتواند بود مگر در اجسام فاذا لم یکن جسما استحال ذلک و بعد از طی این مقدمه گوئیم که در انسان مرکب از دو قول باشند بعضی گویند که انسان همین مرکب میباشد یا جسم موجود در داخل آن جماعتی گویند که انسان جوهریست مجرد از جسمیت و از حلول فی الاجسام پس گروه نصاری یا اعتقاد میدارند بانکه حق تعالی یا صفتی از صفت او در بدن مسیح یا در نفس او تحقق گشته و یا چنین اعتقاد میدارند که حق سبحانه صفتی از صفات او در بدن مسیح یا در نفس او حلول کرده است و یا اعتقاد دارند به اینکه با حلول و اتحاد قایل نمیباشیم ولاکن معتقدیم که او تعالی مسیح را بقدرت عطا فرموده است بر خلق اجسام و حیات و قدرت به این سبب مسیح علیه السلام خدا و آله است و یا مسیح یکی از اقانیم معتقد نباشند لاکن گویند که او تعالی مسیح علیه السلام را بر سبیل تشریف و تعظیم فرخود گردانیده است چنانکه بر سبیل تشریف ابراهیم را خلیل خود گردانیده است این بود مجملا عقاید فاسده باطله گروه نصاری در حق مسیح علیه السلام که هر آنکسی که بادنی پایه از عقل ممتاز و به بهره سرفراز باشد داند که انچه عقاید ایشان بیک فلوس نمیارزد و اما در این مقام بالاجمال ابطال این همه اقوال ایشان خواهیم کرد به المستعان و علیه التکلان و هو یتولی الصالحین **اما ابطلان قول اول نصاری** عیان و محتاج بیان نیست انست آنکه هرگاه دو شے متحد شوند پس چاره نبود در اینکه این دو شئی در حالت اتحاد یا هر دو موجود باشند یا هر دو معدوم بوند و یا اینکه یکی موجود باشد و دیگرے معدوم بود پس بنا بر اول که هر دو موجود بوند دو شئے باشند نه شئی واحد پس اتحاد باطل بود و اگر هر دو شئی معدوم شوند شئی ثالث از آنها حاصل شود اینصورت نیز اتحاد نباشد بلکه بعدم هر دو حصول شئی سوم حکم کرده خواهد شد و اگر یکی از ایشان شئی باقی ماند و دیگرے معدوم شود پس محالست که معدوم با موجود متحد گردد زیرا که محال است که گفته شود معدوم بعینه موجود است پس ازین برهان قاهر ثابت و محقق گشت که اتحاد بهر حال محال تر از هر محال است و بعض **صوفیه** میگویند چنانچه در شرح مواقف متعلق طوایف ثلثه یعنی صوفیه و نصاری و فلاسفه گفته که صوفیه چنان خبطی کردند که ادنی متمیزے نمی کند و در **شرح تجرید شیخ** فرموده هرگاه عارف به نهایت مراتب عرفان رسد هویت و انیت بشریت از و منتفی و زایل گردد پس موجود جز عین خدای واحد خواهد بود و این مرتبه را فنا فی الله و بقا فی الله و توحید مینامند بطلان این هم ضروریست زیرا که هرگاه واجب الوجود با ممکن کائنا من کان متحد شود سوی الله جمیع اشیا ممکن است پس **اجتماع ضدین** در اینصورت لازم آید و بنا بر این آنچه بر ممکن اطلاق میشود البته بر واجب الوجود نیز اطلاق شود و بالعکس یعنی آنچه بر واجب اطلاق میشود بر ممکن نیز اطلاق شود و اگرنه پس قلب واجب بممکن یا قلب ممکن بواجب لازم می آید این هر دو صورت تنع الوقوع است پس قطعا اتحاد واجب با ممکن باطل باشد و اما **ابطلان حلول** پس امرے نیست که بر اهل هم پوشیده باشد پس گوئیم که حلول را دو **مقام** باشند **مقام اول** شرط نیست که تصدق مسبوق بالتصور باشد پس چاره نبود بجث از ماهیت حلول تا ممکن شود فهمیدن اینکه آیا حلول کردن خدا تعالی در چیزے صحیح است یا نه و **علماء** برای حلول سر نوع تفسیر کرده اند **اول** کون الشیئ فی غیرہ ککون ماء الورد فی الوردہ و الدهن فی السمسم و النار فی الفحم یعنی قسمی از حلول بودن شئی در شئی دیگر چون بودن آب گلاب در گل گلاب و بودن دهن در کنجد و بودن آتش در زغال **اقول** بطلان این واضح است بدیرا که بر این نیست صحت اینصورت منحصر است بر جسم بودن هر دو شئی و هم و اتفقوا علی انه تعالی لیس بجسم پس واجب الوجود که بالاتفاق مجرد است از جسم حلول او مطلقا بصورت مذکوره ابدا صورت صحت نپذیرد قطعا پس قسم مذکور از حلول باطل است عقلا **ثانی** حصول الشیئ علی مثال حصول اللون فی الجسم یعنی قسمی از انواع حلول حاصل شدن شئی است از شئی دیگر بر مثال حصول لون در رنگ جسم **اقول** بطلان این هم بر عاقل بصیر مخفی و پوشیده نیست زیرا که بالیقین آنچه معقول است از این تبعیت حصول لون در این چیز میباشد بمعنے حصول محل او در او و این نیز معقول و متصور نمیتواند شد مگر در اجسام و بالاتفاق چون تجرد خدا تعالی از جسم ثابت و محقق است لهذا این نوع حلول خدا در چیزے جایز نیست **ثالث** حصوله فی الشیئ علی مثال حصول الصفات الاضافیة للذوات یعنی قسمی از انواع حلول حاصل شدن شئی است در شئے دیگر بر مثال حصول صفات اضافیه برائے ذوات **اقول** اینصورت حلول نیز در حق حق تعالی باطل بود زیرا که معقول از این تبعیت احتیاج میباشد پس بارگاه یزدان پاک عزوجل را باین معنی حلول کرده باشد احتیاج او بسوی آن شئی لازم گیرد پس ممکن شود و آنکه ممکن بود مفتقر الی المؤثر گردد و محال است که واجب ممکن باشد **مقام دوم**

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان مقام دویم از حلول

از حلول انچه فخر الدین در آن استدلال فرموده در اتمام ضیا بترتیم میرود قال احتج الاصحاب علی نفی الحلول مطلقا بان قالوا لو حل امام وجوب ان یحل او مع جواز ان یحل فی القسمان باطلان فالقول بالحلول باطل وانما قلنا انه لا یجوز ان یحل مع وجوب ان یحل لان ذلک یقتضی اما حدوث الله تعالی او قدم المحل وکلاهما باطلان لانا بینا علی ان الله قدیم وعلی ان الجسم محدث ولانه لو حل مع وجوب ان یحل لکان محتاجا الی المحل والمحتاج الی الغیر ممکن لذاته والممکن لذاته لا یکون واجبا لذاته وانما قلنا انه لا یجوز ان یحل مع جواز ان یحل لانها کانت ذاته واجبة الوجود لذاتها وحلوله والمحل امر جائز والموصوف بالوجوب غیر ما هو موصوف بالجواز فیلزم ان یکون حلوله فی المحل امرا زائدا علی ذاته وذلک محال لوجهین **احدهما** ان حلوله فی المحل لو کان زائدا علی ذاته لکان حلول ذلک الزائد فی محله زائدا علی ذاته ولزم التسلسل وهو محال **والثانی** ان حلوله فی ذلک المحل لما کان قابلا علی ذاته فاذا حل فی محل وجب ان یحل فیه صفة محدثة وذلک محال لانه لو کان قابلا للحوادث لکانت تلک القابلیة من لوازم ذاته وکانت حاصلة ازلا وذلک محال لان وجود الحوادث فی الازل محال فخصول وقابلیتها وجب ان یکون ممتنع الحصول فان **قیل** لم لا یجوز ان یحل مع وجوب ان یحل لانه یلزم اما حدوث المحال او قدم المحل **قلنا** لانسلم وجوب احد الامرین فلم لا یجوز ان یقال ان ذاته تقتضی الحلول بشرط وجود المحل فی الازل اما وجد المحل فلم یوجد شرط هذا الوجوب فلا جرم لم یجب الحلول وفیما لا یزال احد هذا الشرط فلا جرم وجب **سلمنا** انه یلزم اما حدوث المحل او قدم المحل فلم لا یجوز قوله انا دللنا علی حدوث الاجسام **قلنا** لم لا یجوز ان یکون محله لیس بجسم ولکنه یکون عقلا او نفسا او هیولی علی ما بینته بعضهم ودلیلکم علی حدوث الاجسام لا یقتضی حدوث ذلک الشیء **قوله** ثانیا الوحل مع وجوب ان یحل لکان محتاجا الی المحل قلنا لانسلم احد الامرین بل ههنا احتمالان اخران **احدهما** ان العلة وان امتنع انفکاکها عن المعلول لکنها لا تکون محتاجة الی المعلول فلم لا یجوز ان یقال ان ذاته غنیة عن ذلک المحل ولکن ذاته توجب حلول نفسها فی ذلک المعلول فیکون وجوب حلولها فی ذلک المحل من معلولات ذاته وقد ثبت ان العلة وان استحال انفکاکها عن المعلول لکن ذلک لا یقتضی احتیاجها الی المعلول **الثانی** ان یقال انه فی ذاته یکون غنیا عن المحل وعن الحلول الا ان المحل یوجب لذاته صفة الحلول فالمفتقر الی المحل صفة من صفاته وهی حلوله فی ذلک المحل فاما ذاته فلا ولا یلزم من افتقار صفة من صفاته الاضافیة الی الغیر افتقار ذاته الی الغیر وذلک لان جمیع الصفات الاضافیة الحاصلة له مثل کونه اولا واخرا ومقارنا وموثرا ومعلوما ومذکورا مما لا یتحقق الا عند حصول التغیر وکیف لا والاضافات لا اثر لها فی تحقیقها من امرین **سلمنا** ذلک فلم لا یجوز ان یحل مع جواز ان یحل قولک یلزم ان یکون حلوله فیه زائدا علیه ویلزم التسلسل **قلنا** حلوله فی المحل لما کان جائزا کان حلوله فی المحل زائدا علیه اما کون ذلک الحلول حالا فی المحل امرا واجب فلا یلزم ان یکون حلول الحلول زائدا علیه فلا یلزم التسلسل **قوله** ثانیا یلزم ان یصیر محل الحوادث قلنا لم لا یجوز ذلک **قوله** یلزم ان یکون قابلا للحوادث فی الازل قلنا لا شک ان تمکنه من الایجاد ثابت له اما لذاته او لامر ینتهی الی ذاته وکیف کان فیلزم صحة کونه موثرا فی الازل فکل ما ذکرتموه فی الموثر یة فنحن نذکره فی القابلیة والجواب انا نقرر هذه الادلة علی وجه لا نوجه بحیث تسقط عنها هذه الاسئلة فنقول ان ذاته اما ان تکون کافیة فی اقتضاء هذا الحلول او لا تکون کافیة فی ذلک فان کان الاول استحال توقف ذلک الاقتضاء علی حصول شرط فیعود ما قلنا انه یلزم اما قدم المحل او حدوث الحال وان کان الثانی کان لوجه اقتضاء ذلک الحلول امرا زائدا علی ذاته حادثا فیه فعلی التقدیرات کلها یلزم من حدوث حلوله فی محل حدوث شیء فیه لکن یستحیل ان یکون قابلا للحوادث والا لزم ان یکون فی الازل قابلا لها وهو محال علی ما بیناه **واما** المعارضة بالقدرة فغیر واردة لانه تعالی لذاته قادر علی الایجاد فی الازل فهو قادر علی الایجاد فیما لا یزال فههنا ایضا لو کانت ذاته قابلة للحوادث کانت فی الازل قابلة لها فحینئذ یلزم المحال المذکور انتهی کلامها **اقول** لنتکلم علی محل حلول اعراض غیر میت ومراد از حلول قیام موجود بموجود دیگر یا در آمدن شئی در شئی دیگر چون دخول روح در بدن بر سبیل تبعیت زیرا که قیام او بذاته محال

قول مفسر مشتمل بر رد بطلان قاهره بر بطلان حلول

استدلال فخر رازی در ابطال حلول ۱۲

باشد چون جسم در مکان یا عرض در جوہر یا صورت در مادہ یا صفت در موصوف حلول میکند اما بنوں خدا محل حلول برائے آنکہ محل حوادث میشود پس آنچہ جای حوادث است بالضرورت او نیز حادث است زیرا کہ تغیر و تبدل و انفعال اولازم میاید اما بنوں او حال در غیر برائے آنست کہ خدا تعالیٰ واجب است وجمیع آنچہ سوای خداست ممکن است پس قیام واجب بہ ممکن در اینصورت لازم آید و این بالضرورت باطل باشد زیرا کہ در اینصورت واجب حادث شود و حادث واجب و قدیم خواہد شد مزید برآن در صورت حلول خدا تعالیٰ کلاً در غیر حلول میکند یا جزءاً بنا بر اول اگر کلاً حلول نماید پس تغیر محل و انقسام و انفعال و ابطال او و تغیر و انفعال و انقسام و ابطال واجب تعالیٰ بالکلیہ لازم میاید زیرا کہ محل بالضرورت قابلیت تغیر و انقسام و فنا میدارد و اگر جزء معتبر خدا در او حلول کردہ نیز باطل بود زیرا کہ بالاتفاق او جسم ندارد پس اجزاء نیز نمیدارد پس باین فرض ہم نقصان در ذات خدا لازم میاید بر ہر دو تقدیر الٰہیت واجب الوجود باطل میشود و ہر گاہ این جزء معتبر در آنکہ نبود پس حلول اصلاً واقع نشد **صوفیہ** در این خلاف کردہ اند کہ حق سبحانہ عزوجل در عارفان بلکہ در جمیع اشیاء حلول میکند پس اینگروہ از نصاریٰ ہم گذشتہ اند چہ نصاریٰ گویند کہ خدا در عیسیٰ حلول کردہ و **غلات** میگویند کہ خدا تعالیٰ در امیر المومنین علی علیہ السلام حلول کردہ است بہ نحویکہ ناسوتیت ایشان بہ الٰہیت مبدل گشت چنانچہ جبریل علیہ السلام بصورت بشر خود را بہ ایشان می نمود ہر گاہ کسی قائل شود کہ در ایشان حلول جائز است پس در اقبح اشیاء و انجس آنہا چون در سگ و خوک نیز نعوذ باللہ حلول خدا جائز باشد و بنا بر این اطلاق خدا تعالیٰ شانہ بر قبیح و نجس ترین اشیاء نیز خواہد شد تعالیٰ عن ذلک علوا کبیرا و ہر گاہ گفتہ شود بزعم بعضی کہ حلول در غیر صفت محال نیست نفی آن از واجب تعالیٰ واجب است و ہر گاہ صفت محال است پس اتصاف واجب بغیر لازم میاید و اینصورت نیز بالضرورت باطل است پس قول **محی الدین** کہ العالم صورۃ وھو روح العالم یعنی عالم صورت خدا تعالیٰ است و خدا روح عالم است و قول او سبحان من اظہر الاشیاء وھو عینہا حق تعالیٰ اشیاء را ظاہر گردانید و او خود عین اشیاء است باطل شد قطعاً و اما آنچہ از تقلیبات شعر این مرام اندیس خالی از این نیست یا عمل بہ دلالت ہم دارد یا نہ پس بنا بر این اجماع یقینین لازم میاید و باطرح ہر دو دلیل کند پس ارتفاع نقیضین لازم میشود یا عمل بتقلیبات شعر و طرح برہان عقل میشود پس بنا بر آن طرح معقول و عمل غیر معقول لازم میشود و عمل بمعقول و طرح تشابہ کند این صورت عند العقل جائز بلکہ واجب است اما تا وقتیکہ تواند بظاہر غیر معقول را اول نماید و الا بالضرورت طرح آن واجب است اما حدیث **قدسی** کہ مشیر است بحلول خداوند تعالیٰ در صلحا انا سمعہ الذی یسمع بہ وبصرہ الذی یبصر بہ ویدہ التی یبطش بہا ولسانہ الذی ینطق بہ وجلہ الذی یمشی بہ الخ یعنی ہر گاہ کہ بندہ بعد ازادائے واجب بہ نوافل میکند حق تعالیٰ میفرماید پس من گوش او میشوم کہ بآن سماعت میکند و من چشم او میشوم کہ بدان معاینہ مینماید و من دست او میشوم کہ بآن کار میکند و اخذ اشیاء مینماید و من زبان او میشوم کہ بآن کلام می کند و من پائے او میشوم کہ بآن راہ میرود این حدیث قدسی صریحست بہ حلول کردن خدای تعالیٰ در صلحا پس **تاویل** این چنین است کہ این ہمہ فقرات قدسیہ بر مجاز محمول است نہ بر حقیقت این مقصود نیست کہ حق تعالیٰ عزوجل جزء عبد میشود یا آنکہ قلب ماہیت او میگردد و این محال است قطعاً پس بالیقین مراد از قدسیہ نیست کہ نہایت مراتب قرب رضوانی باری تعالیٰ و علو مرتبت عبد را نزد او تعالیٰ سبحانہ حاصل میشود بنحویکہ شنیدن و دیدن و گفتن و دست گرفتن و کلام کردن و راہ رفتن او کانہ دیدن و شنیدن و گفتن و کلام کردن باری تعالیٰ میباشد مؤید این امر تواند بود تتمہ ہمین حدیث کہ میفرماید ان دعانی اجبتہ وان سألنی اعطیتہ وان استعاذنی اعذتہ یعنی ہر گاہ چنین عبد مرا بخواند اجابتش کنم و اگر سوال کند بوی عطا کنم و اگر از من پناہ جوید بنجاتش دہم در **عرف** ہم میگویند مثلاً فلان شخص وزیر سلطنت چشم و گوش و زبان و نفس و دست پادشاہ میباشد پس بسبب آنکہ مقرب است بسلطان ہر چہ این دیدہ یا دادہ یا گفتہ یا کردہ کانہ خود سلطان کردہ است **بسبب** ہر گاہ بالا حمال تقیید حال در استدلال عدم حلول خالق متعال در ہیچ نوعی از انواع آن بصراحت تمام و وضاحت مالا کلام رسید خواستیم کہ در این مقام ابطال قول نصاریٰ بوجوہ دیگر نمودہ باشیم و این استدلال مشتمل بر چندین وجوہ وجیہہ است **وجہ اول** محققین چنین گفتہ اند انہم واتفقوا علی ان ذاتہ سبحانہ وتعالیٰ لم تحل فی ناسوت عیسیٰ علیہ السلام بل قالوا الکلمۃ حلت فیہ والمراد من الکلمۃ العلم فقول العلم لما حل فی عیسیٰ علیہ السلام ففی تلک الحالۃ اما ان یقال انہ بقی فی ذات اللہ تعالیٰ او ما بقی فیہا فان کان الاول لزم حصول الصفۃ الواحدۃ فی محلین وذلک غیر معقول ولانہ لو جاز ان یقال العلم الحاصل فی ذات عیسیٰ علیہ السلام ہو العلم الحاصل فی ذات اللہ تعالیٰ عینہ فلم لا یجوز فی کل واحد ذلک حتی

عقاید صوفیہ در حلول و خلاف اثنا عشریہ در آن

تاویل حدیث قدسی کہ بحلول مشیر است ۱۲

وجہ اول در ابطال حلول کلمۃ اللہ در عیسیٰ

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

یکون العلم الحاصل لکل واحد هو العلم الحاصل لذات الله تعالی وان کان الثانی لزمان یقال ان الله تعالی الم
یبق عالم بعد حلول علمه فی عیسی علیه السلام وذلک مما لا یقوله عاقل مخلص مرام آنست که نصاری موافقت کرده بند
با مابرانیکه حق سبحانه وجل در ناسوت عیسی مسیح علیه السلام حلول نکرده است بلکه گویند کلمه در وی حلول نموده است وازکلمه مراد شان
علم خدا تعالی بوده پس بجواب ایشان گوئیم که هرگاه علم خدا تعالی در عیسی مسیح علیه السلام حلول کرده پس در اینحالت وصورت خالی نیست
کیا علم در ذات خدا موجود هست ویا موجود نیست پس بنا بر صورت اولی که موجود وباقی باشد در ذات خدا تعالی حصول صفت وحد
در دو محل لازم آید این غیر معقول است ومحال وبجهة اینکه هرگاه جائز باشد اینکه گفته شود علیکه حاصل است در ذات عیسی علیه السلام
همان علمیست که در ذات خدا تعالی حاصل است بعینه پس بنا بر جواز این چرا جائز نبود اینکه گفته شود در ذات همه بندگان همان علم
خدا حاصل میباشد وبنا بر صورت ثانیه لازم میآید که حق تعالی عالم نماند بعد از آنکه علم او تعالی در عیسی مسیح علیه السلام حلول کرده باشد
وهیچ عاقلی چنین نمیتوان گفت **وجه دویم** ازاینکه نصاری را ازاینکه آیا ایشان تسلیم دارند اینکه ان عدم الدلیل لا یدل علی عدم
المدلول یا تسلیم نمیکنند هرگاه ایشان اگر این انکار کنند لازم آید که ایشان خدا تعالی را قدیم ندانند زیرا که بالیقین دلیل وجود تعالی
وجود عالم است پس وقتیکه از عدم دلیل عدم مدلول لازم آید پس از عدم عالم فی الازل عدم صانع فی الازل نیز لازم آید وهرگاه ایشان
تسلیم کنند کاز عدم دلیل عدم مدلول لازم نمیآید پس خواهیم گفت کما اعتقدا وایشان در جواز اتحاد وحلول کلمة الله در عیسی باطل گردد زیرا که
خواهیم گفت که ایشان از حلول نه معلوم شد اینکه کلمة الله پس در عیسی حلول کرده ومتحد شد ودر زید وعمرو وبکر وغیرهم داخل نشد وحلول واتحاد مختص
بکرد اشکال نصاری توانند گفت که وجه تخصیص حلول واتحاد کلمة الله در عیسی دون غیره ازجهة احیاء موتی وابراء اکمه وابرص ودیگر خصائص
معاجز آنحضرت علیه السلام است وچونکه این امور مخصوصه از دست دیگر غیر از آنحضرت علیه السلام ظهور نه پیوسته لهذا بحلول و
اتحاد کلمة الله در دیگری غیر آنجناب قایل نمیتوانیم شد **جواب** اصل آنست که آنچه در وجه دویم استدلال ظاهر ذکر مبنی بر تسلیم وانکار کلیه عدم
الدلیل لا یدل علی عدم المدلول است پس هرگاه که تو تسلیم نمائی که عدم دلیل دلالت نمیکند بر عدم مدلول پس وقتیکه این
حلول غیر ممتنع باشد فی الجمله پس اکثر مافی الباب همانا که گفته شود موجود است آنچه که دلالت میکند بر حصول اتحاد وحلول در حق عیسی مسیح
علیه السلام ولاکن در غیر مسیح در حق زید وعمرو وبکر وغیرهم چیزی چنین موجود نیست که بر حصول اتحاد وحلول دلالت توان کرد ولاکن چونکه عدم دلیل
لا یدل علی عدم المدلول ایشان تسلیم کرده اند پس از عدم ظهور اینچنین خوارق از دست زید وعمرو وبکر بلکه از کلب وخنزیر هم لازم نمیاید عدم حلول
واتحاد کلمة الله در آنها پس بهرحال هرگاه نصاری حلول واتحاد کلمة الله در عیسی مسیح علیه السلام تجویز کنند بالضرورت بنا بر این لازم آید
که ایشان حصول اتحاد وحلول در هریکی از افراد انسان بلکه در حق حیوان ونبات نیز باید تجویز نموده باشند اما کسی که به ادنی پایه از عقل
ممتاز وبهره اندک بر سر افراز است هرگز بچنین سخنان مضحکه صبیان قایل نمیشود **وجه دیگر** بر این میتوانیم گفت که احیاء موتی وابراء اکمه وابرص چرا وچگونه
دلیل حصول اتحاد وحلول کلمة الله در عیسی مسیح علیه السلام تواند شد چه چنین معاجز خوارق برای همه انبیاء علیهم السلام من الله بوده اند اگر این معاجز مسیح
علیه السلام را دلیل حلول واتحاد کلمة الله در او قرار داده شود لازم آید که در هر پیغمبری بوجه معاجز وخوارق حلول واتحاد کلمة الله قرار گیرد مثلا برای موسی
علیه السلام معجزه قاهره انقلاب عصا ثعبان عظیم واژدهای حسیم بشیر غیب وغریب است از انقلاب میت بحیات پس وقتیکه از دست موسی
علیه السلام چنین عجیب وغریب معجزه قاهره قاطعه ظاهره ودلیل واضح الهیت او قرار نگرفت چرا وچگونه احیاء موتی وابراء اکمه وابرص دلیل الهیت عیسی
مسیح قرار داده شود **وجه سویم** بر صاحب عقل سلیم وطبع مستقیم پوشیده نیست که دلالت احوال عیسی مسیح بر عبودیت اقوی وابین است از
دلالت آنها بر بنوبیت اگرچه غایت همت ادبی بود بر عبادت وعبادت سزاوار نیست مگر برای عبید بدرستیکه آنجناب علیه السلام از زنا
وانزا حتراز اهل دنیا در نهایت بعد بود تا اینکه نصاری گفتند وقایل شدند که یهود مسیح را قتل نمودند پس کسیکه چنین ضعیف باشد که بزعم ایشان یهود
او را به قتل رسانیده باشند هرگز بر تبه بنوبیت وحدانیت چگونه چنین عبد ضعیف سزاوار تواند بود **وجه چهارم** گوئیم که مسیح علیه السلام یا قدیم
ویا مخلوق حادث اما قول بقدم او یقینا باطل است زیرا که بر سبیل قطع ما را علم حاصل بود که او از مادر خود مریم متولد شده او در طفولیت وصبوت
بود ویس ازآن شاب وجوان شد ودرین زمان طویل چون دیگران میخورد ومی آشامید وآنچه به تمامی بشر حوادث میشوند او را نیز عارض
شدند چونکه او حادث بود بالضرورت مخلوق بود وهمین عبودیت باشد نه عبودیت **سوال** نصاری میتوانند بگویند که مراد از الهیت مسیح
حلول صفت الهیت نه ذات معبودیت **جواب** هرگاه چنین تسلیم کرده شود پس صفت آنکه حال بود در مسیح محل باشد محل محدث مخلوق

وجه دوم ابطال حلول عدم الدلیل لا یدل علی عدم المدلول

جواب اشکال نصاری که باحیاء موتی کلمة الله مسیح است

وجه سویم عبودیت مسیح مبطل الوهیت اوست

وجه چهارم حدوث مسیح علیه السلام بطلان الوهیت اوست

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

فما هو المسیح عبد محالف فکیف یمکن وصفه بالالهیة **وجه پنجم** آنست که میباید بالضرورت ولد از جنس والد باشد پس هرگاه خدا را ولدی بود بالضرورت میباید از جنس او باشد پس درینصورت در بعض وجوه شریک باشند پس هرگاه یکی از دیگری متمیز نباشد بامر ما فکل واحد منهما هو الاخر و هرگاه امتیاز بینهما حاصل باشد فما به الامتیاز غیر ما به الاشتراک پس وقوع ترکیب در ذات خدا لازم گیرد و انچه مرکب است ممکن باشد پس واجب الوجود بنا براین ممکن الوجود شود هذا خلف محال اینهمه اعتراضات بنا بر اتحاد و حلول لازم آیند فاقول لهذا النصوانی یالله العجب من یحل فی الارحام ویحتاج الی الغذاء والطعام ویجوع ویشبع ویهان ویصفع ویغوط ویبول ویفر من الالام ویستغیث عند صلب الیهود ویقول الهی الهی لم ترکتنی فالیهود تقتله والنصاری تنظره و ملائکته لا تخلصه من اولئک الاقوام ولیت شعری لو کان هو الاله فکیف یستغیث بنفسه ولم یخلصها من ید الیهود وهم من جملة مخلوقاته ولیسوا من جنسه وکیف کان هو الاله الثالثة اجزاء فای جزء منه کان عند القتل فی الارض وایها کان فی السماء مع ان الثلاثة لا تنقسم علی السماء والارض احسن **ابو بصیر** حیث یقول **شعر**

لیت شعری ذو الثلاثة والواحد تقضی فی عدکم امانما ... کیف اوجدتم الهانی التوحید عنه الاباء والابناء

الاله مرکب ما سمعنا ... بالاله الذاته اجزاء

امجمیع علی الحمار لقد ... ضل حمار بحمله مشاء

اماردتم به الصفات فلم ... تخصص ثلاث بوصفه وثناء

اهو الراکب الحمار فیا ... امر سواء هو الاله فینا

امر هو ابن الله ما شارکته ... عجز الهیئته الاعیاء

نسبة عیسی الیه والا ... فمعانی النبوة الانبیاء

فعلته الیهود فیما زعمتم ... ولاموا انکم به احیاء

ان قولا اطلقتموه علی الله تعالی ذکر القول هراء

اقول انیقام مقتضی تفصیل مرام است تا کاظرین این تفسیر بروجه احسن فما اعتقاد باطله این گروه را دانسته باشند پس اصل آنست که گروه نصاری گویند که سه خدایند و حق سبحانه بجواب ایشان میفرماید و لا تقولوا ثلاثة یعنی نگویید که سه خدایند چه نصاری حق سبحانه و تعالی را و مسیح و مریم هر سه را خدا میدانند کما یئتی عنه قوله تعالی ءانت قلت للناس اتخذونی وامی الهین من دون الله یعنی الهین غیر الله پس این هر دو مع خدای تعالی سه خدا شدند والله سبحانه ثلاثة هرگاه صحیح باشد از نصاری که ایشان میگویند که خدا تعالی جوهر است هر یکی از اقنوم ثلاثه است یعنی اقنوم اب و اقنوم ابن و اقنوم روح القدس مراد نصاری از اقنوم اول ذات است باوجود و از اقنوم ثانی علم است یعنی کلمه و از ثالث مراد حیات است کذا قیل **بعضی** از محققین آورده اند و تحقیق الکلام فی هذا المقام ان النصاری اتفقوا علی ان الله تعالی جوهر بمعنی قائم بنفسه غیر متحیز و لا مختص بجهة و لا مقدر بقدر و لا یقبل الحوادث بذاته و لا یتصور علیه الحدوث و العدم وانه واحد بالجوهریة ثلاثة بالاقنومیة و الاقانیم صفات للجوهر القدیم وهی الوجود والعلم والحیات وعبروا عن الوجود بالاب والحیات بروح القدس و العلم بالکلمة یعنی لخصوصا مقصود آنست که نصاری اتفاق کرده اند بر اینکه خدا تعالی عزوجل جوهر است بمعنی قایم بنفسه غیر متحیز است بجهة اختصاص ندارد و نه بقدر مقدر است و نه بذات خود حوادث را قبول میکند و بر او تعالی حدوث و عدم متصور نمیتواند شد و حق سبحانه واحد است به اعتبار جوهریت ولاکن به اعتبار اقنومیت سه خدایند و اقانیم صفات جوهر قدیم میباشند که عبارت از وجود و علم و حیات باشد پس وجود را به اب تعبیر کرده اند و حیات را بروح القدس و علم را به کلمه پس ازین اختلاف کرده اند ایشان پس اعتقاد بعضی از فرقه **ملکانیه** که از اصحاب ملکا اند که در روم ظاهر شد و بر ایشان متولی گشت آنست که اقانیم غیر جوهر قدیم است که هر یکی ازین ثلاثه آله است ایشان بر اثبات تثلیث تصریح کرده اند گفته اند که بتحقیق خدا تعالی ثالث ثلاثه است سبحانه و تعالی عما یشرکون و گفته اند که کلمة الله بجسد مسیح متحد گشته است و ناسوت او آمیخته شده و با او ممتزج شده است چون امتزاج ماء با خمر و کثرت بوحدت منقلب گشته و نیز گویند که مسیح ناسوت کلی نباشد نه جزئی و او قدیم ازلی است و مریم خدای ازلی را زاییده است با اختلاف کردن ایشان در مریم که او انسان کلی است یا جزئی و اتفاق کرده اند بر اینکه اتحاد لاهوت به مسیح واقع شد نه به مریم و بدرستیکه قتل و صلب به ناسوت و لاهوت معا واقع شد و ایشان لفظ اب را بر خدا تعالی اطلاق کردند و ابن را بر عیسی مسیح **نسطوریه** که در زمان مامون بود رفته است بسوی اینکه خدا تعالی واحد است و اقانیم ثلثه نه غیر ذات خدایند و نه نفس ذات بدرستیکه کلمة الله بجسد مسیح متحد گشته امانه بمعنی امتزاج بل اشرقت علیه کاشراق الشمس من کوة علی بلور و از فرقه **نسطوریه** جماعتی چنین گفته اند کلواحد من الاقانیم الثلثة حی ناطق موجود یعنی هریک از اقانیم

وجه پنجم و لد متاید از جنس او و عیسی بخلاف و اجب و ممکن بود

جواب سوال نصاری کما از الهیت مسیح صلو صفت الهیت است

در ابطال عقیده اقانیم ثلثه و بیان حقیقت ان گوید

اعتقاد فرقه ملکانیه در حق حضرت مسیح علیه السلام

اعتقاد نسطوریه در باره حضرت مسیح ع

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ثلثه حی وناطق وموجود است پس ایشان هم چون فرقه ملکانیه به تثلیث تصریح کرده اند بعضی ازایشان انکار این کرده اند جماعتی ازایشان
اند که صفات دیگر چون قدرت واراده برای آنجناب علیه السلام اثبات کرده اند لاکن به اقانیم انها را تعبیر نکرده اند ونعم نموده اند آنکه
پیوسته متولد میشود ازاب وجزاین نیست که تجسد وتوحد به جسد مسیح درآنوقت شد که او متولد گشت وحدوث راجع الی الناسوت است
پس مسیح آنه تام وانسان تام است واین هر دو قدیم وحادث اند واتحاد برای قدم قدیم وحدوث حادث مبطل نیست وگفته اند که صلب واقع
شد بر ناسوت نه بر لاهوت وامالیعقوبیه چنین زعم کرده اند که کلمه منقلب گشته است به لحم ودم پس اله شد وهمان مسیح می باشد وگفته اند که خدا
مسیح عیسی ابن مریم است وروایت کرده اند از یوحنا انجیلی که در صدر انجیل خود گفته است الکلمه صارت جسدا وحلت فینا وقالوا
فی البدا وکانت الکلمة والکلمة عند الله تعالی والله تعالی هو الکلمة بعضی ازایشان گفته اند که جوهر اله قدیم وجوهر انسان
محدث هر دو ترکیب یافته اند ترکب نفس ناطقه مع بدن وهر دو یک جوهر شدند که همان مسیح میباشد وهمان اله است ومیگویند که خدا
انسان شد اگرچه انسان اله نشده است کما یقال فی الفضة المطلقات فی النار صارت نارا ولا یقال صارت النار فضة ومیگویند که
اتحاد لاهوت به انسان جزئی شده است نه کلی وگویند که مریم ولدت ایده است وقتل وصلب بر لاهوت وناسوت جمیعا واقع شده است
اذ لو کان علی احدهما بطل الاتحاد جمعی ازایشان گفته اند که ظاهر شد لاهوت بناسوت بحیث صار هو هو واین مانند ظهور ملک
است درصورت مشار الیه بقوله تعالی فتمثل لها بشرا سویا جماعتی ازایشان گویند که مسیح مع اتحاد جوهر اقدیم است من وجه ومحدث
من وجه فرقه از یعقوبیه چنین گفته اند که کلمه از مریم چیزی نگرفته است جز این نیست که کلمه با او مرور کرده است همچو مرور آب از میزاب
گروهی دیگر ازایشان گفته اند که کلمه داخل شد در جسد مسیح پس صادر شد نداز و آیاتی که ظاهر شد نداز و گاه است که کلمه از و مفارقت کرده پس
آفات وبلیات وآلام بر او وارد شد نمو بعض نصاری چنین گمان کرده اند که معنی اتحاد لاهوت بناسوت ظهور لاهوت است بر ناسوت
هر چه منتقل نشود از لاهوت بسوی ناسوت چیزی وتحلول کند در آن وذلک کظهور النقش الطابع علی الشمع والصورة
المرئیة فی المراة وبعضی چنین گفته اند ان الوجود والکلمة قدیمان والجهات مخلوقة جمعی گفته اند که خدای تعالی واحد است
واو را اب نامیدند ومسیح کلمة الله وابن اوست بر طریق اصطفا واو مخلوق شده است قبل از خلق عالم واوست خالق تمام اشیا
مورخین اصحاب نقل آورده اند که اریوس یکی از کبار نصاری بود او وطایفه او توحید باری را قایل بود وگویند که او در الهیت
شریک نمی کنند ومسیح را خدا یا ابن الله نمیدانستند چنانکه نصاری میدانند بلکه او مع تابعین خود مسیح را پیغمبر میدانست وبه مخلوقیت
جسم وروح او معتقد بود پس این اعتقاد او در نصاری افشا شد در بلده بقسطنطین نزد سلطان قسطنطین مجتمع شدند ومناظره کردند
واریوس مقاله ایشان را تشریح کرد پس الکسیدرس بطریق اسکندریه برایشان رد کرد در مقال ایشان را نزد پادشاه تشنیع بسیار کرد
پس از آن باز مناظره واقع شده وتنازع ایشان بطول انجامید پس سلطان از انتشار مقال ایشان وکثرت اختلاف ایشان متعجب شد
وایشان را مامور داشت که بحث کنند از قول مرضی بر متفق شد رای ایشان برشئ وآنرا نوشتند وبامانت موسوم کردند وآن امانت
این است نومن بالله تعالی الواحد الاب صانع کل شئ ومالکه کل شئ مایری ومالا یری وبالرب الواحد المسیح ابن الله تعالی
الواحد بکر الخلایق کلها الذی ولد من ابیه قبل العوالم کلها ولیس بمصنوع الحق من الله حق من جوهر ابیه الذی بید
الله بیده اتقنت العوالم وخلق کل شئ الذی من اجلنا معاشر الناس ومن اجل خلاصنا نزل من السماء وتجسد
من روح القدس ومریم وصار انسانا وحبل به وولد من مریم البتول والتجع وصلب ایام فیلاطس ودفن وقام
فی الیوم الثالث کما هو مکتوب وصعد الی السماء وجلس علی یمین ابیه وهو مستعد للمجی ثانیة اخری للقضاء بین
الاموات والاحیاء ونومن بروح القدس الواحد روح الحق الذی یخرج من ابیه وبمعبودیة واحدة لغفران
الخطایا والجماعة واحدة قدسیة کاثلوکیة وبالحیوة الدائمة الی ابد الابدین آمین این بود جمله اقاویل ازایشان
ایشان که سراسر مخالف عقول ومزاحم اصولند مما لا مستند لها ولا معول لهم فیها بجز تقلید اسلاف واخذ
از ظاهر الفاظ امانت که آباء عن جد شنیده اند وحال آنکه این امانت را نه در شرع انجیل اصلی است ونه از قول مسیح
علیه الصلوة والسلام ماخوذی باشد ونه در اقوال تلامیذ او اثری ازان موجود است وباین همه این امانت
متناقض ومتهافت است به نحویکه بعض مضمون آن معارض ومناقض بعض میباشد اقول بعون الله وتوفیقه باید دانست که

اعتقاد یعقوبیه در حق حضرت مسیح علیه الصلوة والسلام

اعتقاد دیگر فرق نصاری بحق مسیح علیه السلام

اعتقاد اریوس در حق مسیح علیه السلام

مضمون امانت که بعد مناظره للفاظ در نصاری بحق مسیح قرار یافت

ابطال عقیدهٔ نصاری در جوهر بودن خدای تعالی ۱۲

حق تعالی جوهر است یعنی مذکور پس گوئیم که بطلان این قول مخفی نیست زیرا که بالیقین وجود واجب تعالی عین ذات اوست و اورا ماهیتی نیست بغیر از وجود و نزد حکما جوهر ماهیتی است که هرگاه موجود شود در موضوع نباشد و جوهر را جنس ما تحت خود دانند پس بدین معنی بر واجب تعالی اطلاق نتوان کرد از دو جهت لاستحالة کونه ذا ماهیة ومرکبا من الاجزاء الخارجیة والذهنیة، اما متکلمین چون در تعریف جوهر ماهیت را اعتبار نکنند بلکه جوهر را موجود لا فی الموضوع دانند خواه ذو ماهیت باشد و خواه نه پس اطلاق جوهر بر واجب تعالی نزد ایشان عقلا ممتنع نیست لکن چون اسماء الله توقیفی اند یعنی موقوف است باذن شارع و در شرع اطلاق جوهر بر واجب تعالی وارد نشده پس شرعا ممتنع باشد و تفصیل این اجمال آنست که بنا بر اعتقاد امامیه خدا تعالی ابعاد ثلثه طول و عرض و عمق ندارد پس حق تعالی نه جوهر است و نه جسم و عرض اما جوهر در اصطلاح متکلمین عبارتست از متحیزی که قایم باشد بذات خود و قابلیت تقسیم داشته باشد پس حادث است زیرا که قابل تقسیم است و آنچه خالی از حوادث نباشد بالضرورت او حادث است پس جوهر نیز حادث است اما نزد حکما جوهر قسمی از ممکنات است که منقسم نشود بجوهر و عرض پس هر ممکن نزد ایشان حادثست بالضرورت زیرا که وجود او از ایجاد غیر است پس جوهر حادث است فلا اسفر گویند ممکن اگر قیامش بمحل نیست پس جوهر است و اگر قیامش بمحل باشد عرض است اما جوهر اگر محل جوهر دیگر بود پس آنرا هیولی گویند و اگر نه پس او را صورت خوانند و اگر از هر دو مرکب بود او را جسم گویند و اگر از بین مذکورات هیچکدام نبود او را جوهر مجرد نامند پس هرگاه این چنین بود و بجسام متعلق بود به تعلق تدبیر و تصرف در آنها چون باو به نفسی و روح تعبیر کنند و اگر این جوهر مجرد در آنها مؤثر بود او را عقل نامند و عقول عشر آنها مشهور و معروف اند اما حصر کردن ایشان ما قایم را در سه عدد که صفت وجود و صفت حیات و صفت علم باشد چنانچه مذکور شد پس بطلان آن نیز واضح است زیرا که با وجود تسلیم کردن اینکه صفت وجود زائده است لو طولبوا بدلیل الحصر لم یجدوا الیه سبیلا سوی قولهم بحثنا فلم نجد غیر ما ذکرناه وهذا غیر یقینی کما لا یخفی ثم هو باطل بما تحقق فی موضعه من وجوب صفة القدرة والارادة والسمع والبصر والکلام اشکال نصاری تا توانند گفت که اقانیم خواص جوهر و صفات نفس اویند و از محکم آنست که لازم جوهر باشد و بسوی غیر جوهر متعدی نشود و این متحقق است در وجود و حیات زیرا که وجود و حیات ذات قدیم را الی الغیر تعلقی نیست و همچنین است علم چه او نیز مختص بجوهریت من حیث هو معلوم به بخلاف قدرت و اراده چه این هر دو را تعلقی نیست بذات قدیم بل تعلقان بالغیر مما هو مقدور و مراد والذات القدیمة غیر مقدورة ولا مرادة فرید بر این گویند که حیات جزو قدرت و اراده است زیرا که بالضرورت حی از این هر دو خالی نمی باشد بخلاف علم فانه قد یخلو عنه و بجهة اینکه ممتنع است اجزاء حیات از علم بجهة مخصوص بودن حیات بامتناع جریان مبالغه و تفصیل بخلاف علم جواب باید دانست آنچه گفته اند که وجود و حیات مختص است بذات قدیم و الی الغیر تعلق نمیگیرد مسلم ولاکن لازم میشود اینکه گفته شود علم اقنوم نیست زیرا که بغیر ذات قدیم تعلق میگیرد اذ هو معلوم به پس اگر گویند که اقنوم بودن علم بجهت تعلق گرفتن آنست بذات قدیم نه از حیث اینکه او متعلق الی الغیر است پس لازم میاید که صبر نیز اقنوم باشد بجهت تعلق گرفتن او بذات قدیم از حیث اینکه او نفس خود را می بیند و نیز لازم میاید که بنا بر این بقای ذات خدا نیز اقنوم باشد بجهة اختصاص بقا بنفسه و تعلق نگرفتن او بغیره چنانکه در وجود و حیات نزد شما میباشد و هرگاه گویند که بقا نفس وجود است پس لازم می آید که موجود در زمان حدوث باقی بوده باشد و هو محال و اما قول ایشان که حیات جزو قدرت و اراده است خالی نبود از اینکه یا مقصود شان آنست که قدرت و اراده نفس حیات اند و انهما خارجتان عنها لا زمتان لها لا تفارقانها پس بنا بر اول بمذهب ایشان مناقضت لازم آید زیرا که گفته اند حیات اقنوم است بجهت اختصاص آن بجوهر قدیم و قدرت و اراده غیر مختصین بذات القدیم تعالی و تقدس عشر بالمغایرة و لا اتحاد معها و اگر گویند که این مع المغایرت لازم آنها نیست ممنوع باشد چه بتحقیق چنانکه جایز است خالی بودن حی از علم همچنین جایز تواند بود خالی بودن او از قدرت و اراده کما فی حالت النوم والاعمی و اما گفتن ایشان اینکه ممتنع است اخراج حیات از علم بجهة اختصاص آن بمبالغه و تفصیل و اما جواب قبل بایشان که گفته شد کلمه در مسیح حلول کرده و آنچه شده بیشتر مذکور شده در اینمقام همین قدر گوئیم که از دو وجه باطل است اول بدلیل آنکه محقق است امتناع حلول صفت قدیم در غیر قدیم دوم آنکه قول بحلول کلمه الهی نیست از قول به حلول روح و هو الجبات اشکال نصاری تا توانند گفت که ما استدلال کردیم بر حلول علم در او بجهة اختصاص او بعلوم که غیر او در آن مشارکت ندارد جواب اولا این استدلال شما قابل تسلیم نیست چه نصاری خود نوشته اند که مسیح علیه السلام را از قیامت پرسیده شد پس جواب نداد مگر اینکه گفت لا یعرفها الا الله تعالی وحده یعنی بجز خدای واحد دیگری از آنها

ابطال عقیدهٔ نصاری در حلول کلمهٔ مسیح ۱۴

جواب اشکال در بودن اقانیم خواص جواهر

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قیامت آگاه نیست **ثانیاً** برفرض تسلیم گوئیم که مسیح نزد شما مختص بود به احیاء موتی و ابراء اکمه و ابرص و به امور یکه بزعم شما دیگرے غیر او قدرت ندارد
وقدرت نزد شما در حکم حیات است یا در معنی عینی آن و یا بسبیل لازمه آن پس بهر حال قول بحلول حیات در او واجب خواهد شد ولم یقولوا به

جواب قول ملکانیه به تثلیث فی الالهه

واما جواب قول ملکانیه که به تثلیث فی الالهه قائلند و گویند که هر اقنوم خدا است پس خالی نبود از اینکه هر اقنوم را به صفات خدای تعالی از وجود
وحیات وعلم وقدرت وغیر ذلک از صفات متصف دانند یا متصف ندانند بنا بر اول خلاف اصل ایشان بود وهو معذلک ممتنع لقیام
الادلة علی امتناع الهین **وثیز** ایشان تا خواهند گفت بانکه جوهر قدیم نیز خدا است یا چنین نخواهند گفت بنا بر اول ابطال مذهب خود کرده
خواهند بود فانهم مجبرون علی القول وبقولهم هذا یلزم التربیع وبنا بر ثانی لم یجدوا الی الفرق سبیلاً باوجود انکه جوهر قدیم
اصل است واقانیم صفات تابعه او میباشند پس اولی است که اورا باشد **وبنا بثانی** حاصل آن راجع میشود بسوے منازعه لفظیه
ومرجع آن بسوے ورود شرعست بجواز اطلاق آن ولا سبیل لهم الیه **اما جواب قول** در امتزاج کلمه بجسد مسیح پس باطل میکند اورا اتحاد

ابطال عقیده نصاری در امتزاج کلمه به جسد مسیح علیه السلام

حلول صفات قدیم بغیر ذات خدا یتعالی و برای ایشان اتحاد باطل است از جهة دلالت وازام **اما اول** پس گوئیم که وقت اتحاد کلمه و جسد مسیح یا گفته شود به
بقاء هر دو یا قایل باید شد به فناء وعدم هر دو یا بقاء یکی و فناء دیگرے پس بصورت اولی آنها دو چیز اند اتحاد نشده کما کانا و در صورت ثانیه پس واحد موجود
غیر این دو باشد و در صورت ثالثه فلا اتحاد ولا ثنینیة وعدم احدهما و بر تقدیر ثانی ابطال آن از چهار وجه تواند بود **اول** هرگاه که جائز
دانسته شود اتحاد اقنوم ذات قدیم باحادث پس چه مانع تواند بود از اتحاد صفت حادث باذات قدیم **اشکال** نصاری تواند گفت در اثبات مانع
باینصورت آنکه اتحاد صفت حادث باجوهر قدیم موجب نقص او میباشد وهو ممتنع واتحاد صفت قدیم باحادث موجب شرف اوست وشرف

اشکال در اتحاد با ناسوت کلی

حادث باقدیم غیر ممتنع است **جواب** گوئیم چنانکه بتحقیق حسب اعتراف شما ذات قدیم نقص پیدا میکند به اتحاد صفت حادث همچنین اقنوم
قدیم ناقص میشوند باتحاد با ناسوت حادث فلیکن ذلک ممتنعاً **ثانی** بتحقیق که اتفاق حاصل است بر امتناع اقنوم ذات قدیم بغیر ناسوت
مسیح فما الفرق بین ناسوت ولاهوت **اشکال** نصاری تواند گفت که اتحاد با ناسوت کلی حاصل شد نه جزئی **جواب** گوئیم رد دنا سلمنا
قریبا انشاء الله تعالی **ثالث** بدستیکه مذهب ایشان آنست که اقانیم زایدند بر ذات جوهر قدیم مع اختصاصها به ولم یوجب قیامها
به الاتحاد فان لا یوجب اتحاد الاقنوم بالناسوت الاولی **رابع** گفته اند که اجماع منعقد است بر اینکه اقنوم جوهر قدیم مخالف
ناسوتست چنانکه بتحقیق صفت نفس جوهر مخالف نفس عرض است وصفت نفس عرض مخالف جوهر پس **اگر گویند** که اتحاد صفت جوهر
بعرض یا اتحاد صفت عرض بجوهر جائز تا اینکه جوهر در حکم عرض در حکم جوهر گردد پس محال لازم که مخالف است به اصول ایشان **وهرگاه گویند** که
تمتنع اتحاد صفت نفس جوهر بالعرض ونفس عرض بالجوهر ان العرض والجوهر اقبل للتبدل والتغیر فلا یمتنع فی القدیم والحادث
اولی **اما جواب قول** ایشان که میگویند مسیح انسان کلی میباشد باطل است از چار وجه **اول** بدانکه انسان کلی را اختصاصی حاصل نبود

ابطال عقیده نسطوریه در سه عدد بودن اقانیم

بجزئی ودون جزئی من الناس وبتحقیق که نصاری را اتفاق حاصلست بر اینکه مسیح مولود است از مریم علیها السلام پس در اینصورت یا گفته شود
که مریم نیز انسان کلی بود کما حکی عن بعضهم یا انسان جزئی بود بنا بر اول که اگر انسان کلی شد بالضرورة مریم عین انسان مسیح باشد و یا غیر او اگر
عین او باشد لازم آید که شئی از نفس خود متولد شده باشد وهو محال پس ازین لازم آید که مسیح و مریم و مریم مسیح بوده باشد و اگر غیر او بود فالانسان
الکلی ما یکون عاما مشترکا بین جمیع وطبیعته جزء من معنی کل انسان وازین لازم میآید که انسان بطبیعت خود جزء باشد
از مفهوم انسان مریم و بالعکس وذلک ایضا محال وهرگاه انسان مریم جزئی باشد پس از وجه بودن مسیح مولود از او لازم آید کلی که صلاحیت ذاتی
برای اشتراک کثرت منحصر باشد. و جزئی که صلاحیت آن ندارد وهو ممتنع **دویم** نصاری اجماع کرده اند بر اینکه مسیح مرئی و مشاراً الیه بود لکن
کلی چنین نمیباشد **سویم** نصاری قایل شده اند که کلمه در مسیح حلول کرده است بجهة اتحاد باشد یا نباشد پس اگر مسیح انسان کلی بود هرآئینه مختص

ابطال عقیده نصاری در آنکه کلمه بمسیح متحد گشته

نه شده به او بعض اشخاص الناس دون البعض وهرآئینه نمیبود مولود از مریم مختصاً بحلول کلمه دون غیره لما لزم بدستیکه ملکانیه متفق اند بر اینکه
قائم باقه شد بر لاهوت و ناسوت هرگاه ناسوت مسیح کلی میبود وقوع جزئی متصور نمیشد وما انخه نسطور گفته که اقانیم سه عدد اند فالکلام
معه فی الحصر علی طرفها تقدم ولاکن انخه نسطور گفته است که اقانیم ثلثه نه عین ذات خدایند و نه غیر ذات پس هرگاه مراد او به
این کلام همانا که صفات او تعالی عین ذات نیست واگر غیر این مراد است پس غیر مفهوم است **اما** تفسیر کردن او علم را به کلمه و اینکه آیا
مراد او از کلمه کلام نفسی است یا کلام لسانی تفصیل این در مجلد **خامس عشر** این تفسیر به تفصیل تمام مذکور شد و اما گفتن او اینکه
کلمه متحد گشته است بمسیح بمعنی اینکه مشرق شده است بر او لا حاصل که زیرا که یا مراد او از اشراق کلمه بر انجناب علیه السلام همانا که

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

مفهوم است از امثال آن یعنی بر آنجناب مطرح شعاع آن بود و یا مقصودش این است که تعلق آن بآنجناب علیه السلام همچو تعلق علم بمعلومات بود و یا مرادش غیر ازین چیزے دیگر باشد پس بنا بر اول لازم میآید که کلمه ذات الشعاع باشد و ازین لازم میآید که کلمه جسم باشد نه صفت ذات قدیم و هو محال و بنا بر ثانی هو صحیح غیر ان تعلق الاقنوم بالمسیح هذا التفسیر لا یکون خاصة و بنا بر ثالث لا تا مقصود او معلوم نشود بحث دان نمیشود کرد و اما قول بعض فسطوریانیکه هر یکی از اقانیم ثلثه الهی ناطق است بطلان آن به ادلهٔ ثابت است و اما قول ایشان که مسیح علیه السلام آله تام و انسان تام است و این هر دو جوهر قدیم و حادث میباشند پس طریق رد آن از دو وجه تواند بود اول تعرض بباطل بودن الهیت اقنومی که متحد است بجسد مسیح زیرا که خالی نیست یا میگویند یا نیکه آنچه متحد شده بجسد مسیح او اله است فقط و یا انیکه هر اقنومی آله میباشد کما ذهب الی المکانیة صورت اولی ممتنع باشد لعدم الاولویة و صورت ثانی ممتنع است کما تقدم دویم هرگاه که مسیح مشتمل باشد بر اقنوم لاهوت قدیم و ناسوت حادث پس یا باتحاد او گویند یا بحلول اقنوم فی الناسوت و یا ناسوت فی الاقنوم و یا انیکه یکیکدامی را با دیگرے حلول نباشد پس صورت اولی باطل بودنها سبق فی ابطال الاتحاد و صورت ثانیه نیز باطل باشد بما یبطل حلول الصفة القدیمة فی غیر ذات الله و حلول الحادث فی القدیم و اما صورت ثالثه پس خالی نیست یا بتجاور و اتصال آنها قایل شوند یا نه بنا بر اول پس یا بانفصال اقنوم قدیم از جوهر حادث قایل باشند یا نباشند پس صورت اولی که قول به انفصال باشد محال است از دو وجه اول بآنچه دلالت میکند بر ابطال انتقال صفت از موصوف ثانی لازم میآید قیام صفت بنفسها در حالتیکه مجرد از ناسوت بود و هو محال و هرگاه به انفصال اقنوم از جوهر قدیم قایل نباشند لازم میآید انیکه بوده باشد ذات جوهر قدیم متصل بجسد مسیح ضرورت اتصال اقنوم بها به و در اینصورت اتحاد اقنوم بالناسوت اولی نیست از اتحاد جوهر قدیم بآن و اگر به تجاور و اتصال هر دو قایل نباشند پس اتحاد باجساد مسیح معنی ندارد و لیس القول بالاتحاد مع عدم الاتصال بجسد المسیح اولی من العکس و اما آنکه میگوید که خدا تعالی واحد است و مسیح علیه السلام از مریم متولد گشته و او عبد صالح و مخلوق میباشد مگر انیکه حق تعالی او را به این موسوم فرموده است ما را با ایشان بجز در لفظ ابن اختلافی نیست چه بالیقین ابن حقیقی و مجازی هر دو قسم برای خدا تعالی جایز است اما حقیقی بانیوجه که این همه لوازم جسم اند و تعالی مجرد است از جسم و لوازم آن و مجازی بسبب آنکه کسی را پسر خواندن از صفات مخلوقات است تعالی الله عما یصفه المشرکون و اما قول کسیکه از یعقوبیه میگوید بدرستیکه کلمه منقلب شد بلحم و دم اله گردید او مسیح میباشد فهو اظهر بطلانا مما تقدم و بیان آن از دو وجه است اول هرگاه انقلاب اقنوم به لحم و دم جایز باشد با وجود اختلاف حقیقت آنها هر آئینه پس انقلاب مستحیل به ممکن و انقلاب ممکن به مستحیل و انقلاب واجب ممکن یا ممتنع و انقلاب ممکن یا ممتنع واجب خواهد شد پس هیچ چیزے از قضایای بدیهیه وثوق باقی نمیماند چه بالیقین در اینصورت انقلاب جوهر بعرض و بالعکس و یا انقلاب لحم و دم اقنوم و انقلاب قدیم بحادث و حادث قدیم لازم خواهد آمد آنکه ادنی عقلی ممتاز و دوره از تدبر سراسر باشد چنین نمیگوید دویم هرگاه که اقنوم به لحم و دم منقلب شود پس آن یا عین لحم و دم مسیح خواهد بود و یا زاید خواهد بود و ازان منفصل با او صورت اولی ظاهر الفساد است و ثانی را ایشان معتقد نمیباشند و اما آنچه منقول گشته از بوحنا که گفت در البدو کلمه نزد خدا بود و خدای تعالی همان کلمه است این سخن عجیب است که قایلش منفرد باشد در آن و در هیچ انجیل از نظر نحیف نگذشته و ظاهر این عبارت دلیل کذب است و اینقول مانند آنست که قایلی گوید دینار نزد صیرفیست و صیرفی عین همان دینار است و لا یکاد یقول به عاقل همچنین است قول او که گفت کلمه جسد شد و حلول کرد و یا اینقول مسلم الثبوت نیست بعضی گفته اند که بر فرض تسلیم احتمال تاخیر و تقدیم میدارد ای ان الجسد الذی اصابه التسمیة حل فینا و عنی بذلک الجسد عیسی علیه السلام جمعی گفته اند و یحتمل انه اشار بذلک الی بطرس کبیر التلامیذ و وصی المسیح فانه قام بعده علیه السلام و تبدد بین و کانت النصاری تفزع الیه فی ما تشبهد به کتبهم فکانه یقول ان ذهبت الکلمة ای عیسی الذی سماه الله تعالی بذلک من بیننا فانها لم تذهب حتی صارت جسدا و حل فینا یرید ان تدبیرها حاضر فی جسد بیننا و هو بطرس و من الناس من خرج کلامه علی اسقاط همزة الاستفهام عند اخواجه من العبرانی الی اللسان العربی و المراد اصابت و لا کن این بعید است و از عجائب آنست که بوحنا ذکر کرده بدرستیکه مسیح علیه السلام گفت برائے تلامیذ خود ان لما کلوا جسدی و تشربوا دمی فلا حیات لکم بعدی لان جسدی ما کل حق و دمی مشرب حق و من یاکل جسدی و یشرب دمی یثبت فی و اثبت فیه پس وقتیکه تلامیذ او این کلمه را شنیدند اعتقدوا ما اصعبها من یطیق سماعها پس بسیارے از تلامیذ او از صحبت او رجوع کردند انتهی پس این کلام با قول او ان الله سبحانه هو

ابطال عقیدهٔ نصاری که هر یکی از اقانیم ثلثه ناطق است ۱۲

ابطال اعتقاد نصاری در انقلاب کلمه بلحم و دم گویند ۱۲

ابطال اعتقاد نصاری که لاهوت ظاهر شد بناسوت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

الکلمة والکلمة صارت جسداً وغایت اشکال است زیرا که دراین حادث را امر است بشرب وباکل خدای قدیم ازلی والحق ان سیاقها من الکلامین لم یثبت فلا تحتمل مؤونة التاویل **واما** قول نصاری که گفتند ان اللاهوت ظهر بالناسوت فصار هو هو این قول هم از چند حالت خالی نبود پس مقصود ایشان از این قول یا این است که لاهوت عین ناسوت گردید کما یصرح به قولهم هو هو پس این اعتقاد راجع میشود بسوی تجویز انقلاب حقایق وهو محال کما علمت **ویا** مراد ایشان آنست که لاهوت متصف شد بناسوت این نیز محال است کما ثبت نزدیم از امتناع حلول حادث بقدیم **ویا** مقصود گرفته باشند اینکه ناسوت متصف گردید به لاهوت این صورت نیز محال باشد برای امتناع حلول قدیم بحادث کما لا یخفی **واما** کسی که از ایشان اعتقاد کرد که جوهر اکه قدیم وجوهر انسان حادث مرکب گشته جوهر مرکب شدند وهمان مسیح میباشد بطلان این عقیده نیز بر دو وجه مشتمل تواند بود **یکی** بجهة آنکه ما ابطال اتحاد کردیم در شروع این بحث **دیگر** اینکه بوجه ترکیب بالاهوت قرار دادن ناسوت را لاهوت اولی نیست از قرار دادن لاهوت ناسوت بجهة ترکیب آن با ناسوت ولم یقولوا به **واما** قول ایشان که جوهر الفهة اذا القیت فی النار تسلیم نداریم که بعینه جوهر نار شود بلکه مجاور جوهر نار شود وغایته ان بعض صفات جوهر الفهة واعراضها بطلت بمجاورة جوهر النار وما اینکه جوهر یکی آیا جوهر دیگری میتواند شد یا نه فلا **واما** قول ایشان در اتحاد ناسوت جزئی دون الکلی نیز محال است به ادله بطلان اتحاد وحلول قدیم با حادث وبنابراین باطل میشود قول ایشان که از مریم خدا زائیده است **واما** قول ایشان که قتل واقع شد بر لاهوت وناسوت مغایر بنابراین موت واقع شد بر اله که عیسی میباشد وهو بدیهی البطلان چونکه عیان است محتاج بیان نمیباشد **واما** کسی که از ایشان میگوید مسیح با اتحاد جوهر خود قدیم است من وجه ومحدث است من وجه این قول نیز باطل است زیرا که جوهر مسیح هرگاه که متحد شد پس در آن کثرت نمیتواند بود فالحدوث اما ان یکون ما قبل بقدمه او لغیره فان کان الاول فهو محال والا لکان الشیء الواحد قدیماً لا اولیة حادثاً له اول وهو متناقض واگر صورت ثانیه باشد پس آن خلاف مفروض میباشد **واما** قول کسیکه میگوید بدرستیکه کلمه مرور کرده است بریم علیها السلام همچو مرور کردن آب در میزاب از نیقول انتقال کلمه لازم میاید وآن ممتنع است کما لا یخفی وبه این باطل میشود قول کسی که از ایشان میگوید کلمه گاه است که داخل میشود در جسد مسیح وگاه است که از او مفارقت مینماید **واما** قول ایشان اینکه آنچه ظاهر شد از صفات مسیح در ناسوت آن جسم نبود بلکه خیال بود همچو صورتیکه در آئینه مرئی گردد اینقول ایشان نیز باطل است زیرا که از اصول ایشان آنست که جزئیت نیست که مسیح علیه السلام احیاء اموات وابراء اکمه میکرد به سبب آنچه در او لاهوت بود پس هرگاه صحیح باشد اینکه آنچه از لاهوت در وی ظاهر شد حقیقت نداشت بلکه آنچه خیال محض بود لا یصلح لحدوث ما حدث عن الاعنة **واما** قول ایشان باینکه تقوم الحیات مخلوق حادث است باطل بود به قیام او له بذات احدی الصفات بودن حق تعالی عزوجل که بالیقین همه صفات او عین ذات او میباشد چه هرگاه هیچ صفت او زاید وغیر ذات او مخلوق حادث میبود هر آینه لازم آید که ذات احدی الصفات باری تعالی عز اسمه گاهی از این صفت خالی باشد تغیر غیر حی باشد ومن لیس بحی لا یکون عالماً وناطقاً **واما** کسیکه گفته است از ایشان که مسیح علیه السلام قبل از همه عالم مخلوق گشته واو خالق همه اشیاء است نیز باطل بود به قیام اوله وبراین براینکه قبل از خلقت همه عالم حق تعالی از ازل آزال همیشه بود وهمیشه الی ابد الآباد خواهد بود ولا شیء غیره موجود **واما الامانة** التی هم بها مشقرون وبما حوته متعبدون پس اضطراب وتناقض وتهافت آن مشتمل بر چند وجه تواند بود **اول** گفتن ایشان نومن بالواحد الاب صانع کل شیء مناقض است بقول ایشان وبالرب الواحد المسیح **دویم** گفتن ایشان ان یسوع المسیح ان الله بکر الخلائق بحدوث مسیح مشعر باشد زیرا که ابن نمیتواند بود مگر موخر از پدر رتبة او ولد متاخر وجود نمیتواند بود بدیهیت عقل محال است که هر دو متقابل بوده باشند لان الرتب لا یخلو اما ان یکون ولد ولدا لم یزل او لم یکن فان قالوا ولد ولدا لم یزل قلنا فما ولد شیئاً اذا لابن لم یزل وان ولد شیئاً لم یکن فالولد حادث مخلوق این نیز مکفر است قول ایشان را که گفتند الحق من الحق من جوهر ابیه وانه اتقن العوالم بیده وخلق کل شیء **سویم** بتحقیق که قول ایشان الله حق من الله حق من جوهر ابیه مناقض است بقول مسیح که در انجیل آورده که مسیح را سوال کرده شد از یوم القیامة فرمود احدی یعرفه الا الاب پس بنا بر زعم نصاری هرگاه مسیح علیه السلام از جوهر اب می بود هر آینه میدانست آنچه اب میداند ونیز هرگاه جائز باشد وجود اله ثانی از اله اول پس البته جائز بود که اله ثالثی هم از اله ثانی موجود شود ولما وقف الامر علی غایته وهو محال **چهارم** آنچه گفته که ان یسوع اتقن العوالم بیده وخلق کل شیء باطل ومکذب است به آنچه در انجیل آمده که متی میگوید هذا مولد یسوع المسیح بن داود ومزید بر این چار یست از اینکه میباید خالق عالم از وجود عالم سابق موجود باشد وانی یسبق المسیح وقد قال الله مرید ونیز در انجیل است

ابطال اعتقاد نصاری در اتحاد ناسوت دون الکلی ۱۲

ابطال اعتقاد نصاری که قتل واقع شد بر لاهوت وناسوت ۱۲

ابطال عقیدة نصاری که اقنوم الحیات مخلوق حادث است

در ابطال امانت نصاری گوید

ابطال عقیدة نصاری من ان الحق من جوهر ابیه

ان ابلیس قال للمسیح اسجد واعطیك جمیع العالم وملكك كل شیء والا نزال لیحجبه من مكان الی مكان ویحول اینه وبین مراده ویطمع فی تعبده فكیف یكون بنابراین توهیم گفت اینکه بزعم شما خالق عالم است چگونه وچرا باید محصور ومرید بعض العالم باشد پنجم آنچه گفته اند المسیح الاله الحق الذی نزل من السماء لخلاص الناس واتحد من مریم القدیسة وصار انسانا وحبل به وولد وراینقول مفاسد عدیده پیداشند وما در اینمقام چند مفاسد صریحه بیان کنیم اول آنچه گفته اند نزل من السماء خالی نیست از اینکه کلا بود یا ناسوت پس اگر زعم کنند که آنچه نازل شد ناسوت بود پس کذب صریح باشد زیرا که ناسوت او از مریم علیها السلام است وهرگاه زعم کنند که مسیح لاهوت است پس نیز خالی نبود از اینکه با ذات باشد یا اعلم معبر عنه بکلمه پس بنابر اول تناقض بارتیعالی عز اسمه لاحق گردد وبنابر ثانی اتحاد صفت وقیام باری بالعلم لازم میاید واین همه باطل است ثانیا گفتن ایشان انها نزل لخلاص معشر الناس مبنی بر آنست که ایشان بوجه وجوع ترك اولی از آدم علیه السلام موحی فداه همه ذریت او را در حبالهٔ شیطان گمان کرده وترك اولی را معصیت گمان کرده ورسزای آن همه را تحت العذاب والخلود فی النار گمان کرده اند پس اعتقاد کردند که کفاره همین معصیت مسیح علیه السلام واقع شد چه خلاصی همه آنها را به قتل وصلب مسیح بزعم خود اند وحال آنکه اینرا قال وقیل محض دعوی است بی دلیل واوسلناها الهم نقول الخبر ونا من هذا الخلاص الذی تعنی الا الا لا نرى له اثرا ولا ما فعل بنفسه لاجله ولم خلصكم ومن خلصكم وكیف استقل بخلاصكم دون الاب والروح والربوبیة بینهم وكیف اتمدل واقنومین فی خلاصكم دون الاب والروح پس اگر زعم کنند اینکه از تکالیف وهموم دنیا خلاصی حاصل شد وحتی تکذیب آن میکنیم زیرا که مشاهده ثابت میکند که در دنیا هیچ متنفسی از تکالیف وهموم دنیا فراغت نمیدارد وهرگاه زعم ایشان خلاصی از تکالیف شرعیه بود که عبادات آلهیه یا اوامر ونواهی شرعیه بایشان معاف باشد مسیح وحواری تکذیب ایشان کنند از جهة اینکه از جانب ایشان تکالیف موضوعه مقرره میباشند واگر بگمان ایشان خلاصی از دار آخرت است که مثلا اگر کسی از ایشان مرتکب فعل حرام شود ودر آخرت معذب نخواهد شد کتب آن انجیل است چه مسیح در انجیل میگوید انی اقیم الناس یوم القیمة عن یمینی وشمالی فاقول لاهل الیمین فعلتم كذا وكذا فاذهبوا الی النعیم المعد لكم قبل تاسیس الدنیا واقول لاهل الشمال فعلتم كذا وكذا فاذهبوا الی العذاب المعد لكم قبل تاسیس العالم ازینقول بصراحت تمام ثابت است که ثواب وعذاب آخرت بر افعال دنیوی ایشان بنا بر وعدهٔ مسیح وانجیل ایشان خواهد شد **ششم** آنچه گفته اند محمد من روح القدس نیز باطل است بنص انجیل چه متی در فصل ثانی آن میگوید ان یوحنا المعمدانی حین عمد المسیح جاءت روح القدس الیه من السماء فی صفة حمامة وذلك بعد ثلاثین من عمره **هفتم** آنچه گفته اند مسیح از آسمان نازل شد ومریم او را حمل برداشت کذبست به قول لوقا در انجیل چه او در قصص حواریین در فصل آن گفته است ان الله تعالی هو خالق العالم بما فیه وهو رب السماء والارض لا یسكن الهیاكل ولا تناله ایدی الرجال ولا یحتاج الی شیء من الاشیاء لانه الذی اعطی الناس الحیات فوجود نابه وحیاتنا وحركاتنا منه پس ازین بوضاحت پیوست که لوقا شهادت بصراحت داده است که باری تعالی عز وجل وصفات او ساکن بیاکل نمیشود وبهیچ حال بآن نمیتوان رسید پس اینقول بالضرورت منافی است بسکونت کلمه در هیکل مریم وحلول کردن آن در هیکل مسیح **هشتم** آنچه گفته اند که مسیح علیه السلام بعد از قتل شدن از میان اموات زنده شد وبه آسمان رفت وبه یمین پدر نشست اینقول نیز از کذب فاحش است که مستلزم صدوث آنجناب میباشد **نهم** آنچه گفته اند که یسوع همان رب است که صلیب کشید وشد وقتل کرده شد مستعد برای محیی مرتبهٔ دویم برای فصل کردن قضا بین الاموات والاحیا این قول نیز بمنزله قول قائل **شعر** لا یغتنك بعد الموت تندبنی ٭ وفی حیاتی ما زودتنی زادا ٭ آنکه به ادنی پایهٔ از عقل ممتاز است میداند که نصاری زعم کرده اند که مسیح در مرتبه اولی عاجز شد از خلاص کردن نفس خود از قوم خود حتی قتلوه وصلبوه اصلا ثم ماتم پس چنین کسی که نفس خود را نتواند خلاص کند چگونه میتواند که مرتبه ثانیه همه ایشانرا خلاص گرداند **دهم** آنچه گفته اند که هو ثالث ثلاثة الوهیة واحدة لغفران الذنوب فیه مناقض است به اصول ایشان چه اعتقاد نصاری آنست که بخشیده نمیشد خطایای احدی الا بدون قتل مسیح باین جهة موسوم کردند او را بحمل الله تعالی که حمل کرده اند بر او خطایای خود را ومیخواستند او را مخلص العالم من الخطیة پس وقتیکه ایشان را در عقیدهٔ بمعبودیت واحدهٔ خطایای ایشان مغفور میشوند از ذنوب ومعاصی ایشانرا خلاص میکنند پس در اعتقاد ایشان تصریح کرده اند باینکه بسوی قتل مسیح احتیاج ایشان نیست بجهة کافی بودن معبودیت تنها برای حصول خلاصی ومغفرت پس ثابت شد ازین که وقوع قتل مسیح عبث است که فائده بران مترتب نیست چه آنچه از وفائده است از معبودیت تنها حاصل است وهرگاه بدون قتل مسیح این فائده حاصل نشود پس فائدهٔ تعمید چیست وما هذه الاكاذیب فهذه عشرة وجوه كاملة فی دلالة وابطال ما زعموها من الخیانة **ابو الفضل الحنفی**

ابطال عقیدهٔ نصاری که مسیح الله حق از آسمان نازل شد

ابطال عقیدهٔ نصاری که قتل مسیح کفاره گناهان خلق است

ابطال عقیدهٔ نصاری که مسیح از آسمان نازل شد ومریم او را حمل برداشت

ابطال عقیدهٔ نصاری که مسیح بعد از قتل زنده شد وبه آسمان رفت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قصیدہ ابوالفضل الکی در ردّ امانت از نصاری

درحقیقت امانت نصاری گوید بطلت امانتهم فی مضمونها ۞ ظهرت خیانتها خلال سطورها ۞ بلاء و بتوحید الآلهة اشرکوا ۞ عیسی بن مالختلف فی تعبیرها ۞ قالوا بان الههم عیسی الذی ۞ ذرء الوجود علی الخلیقة کلها ۞ خلق امرقبل الحلول ببطنها ۞ ماکان اغنی ذاته عن مثلها ۞ بل کان محتاجا لشرب لبانها ۞ اوان یری فی مواطن حجرها ۞ جعلوه ربّا جوهرا من جوهر ۞ ذهبوا لما لایرتضیه اولوالنهی ۞ قالوا وجلّ من السماء عنایة ۞ لخلاص ادم من تطلیقها ۞ حرّها ۞ قد تاب ادم توبة مقبولة ۞ فضلا لهم جعل الفداء بغیرها ۞ لوجاء فی ظل الغمام وحوله ۞ سترا ملائکة السماء باسرها ۞ وفدی الذی بیدیه احکم طینة ۞ بالعفو عن کل الامور وسترها ۞ ثم اجتباه محببا ومفضلا ۞ ووقاه من غی النفوس وشرّها ۞ کنتم تخلون الالهة مقامه ۞ فیما تراه نفوسکم من شرکها ۞ من غیر ای یحتاج فی تخلیصه ۞ کل الخلائق ان تبوء ببضرّها ۞ وشنیه الاعداء بما لایرتضی ۞ من کیدها وبباطل من مکرها کلا امانتهم وهذا شرحها ۞ الله اکبر من معانی کفرها

تکملهٔ ابن کلام باید دانست کہ عمدهٔ اوّل در براہین نصاری بر ابن اللہ بودن مسیح علیہ السلام آنست کہ گویند عیسی مسیح علیہ السلام بدون اب متولد گشت و احیاء اموات میکرد و تا قیامت زندہ است **جواب** مشتمل بر چند وجہ است **اوّل** آنکہ خداوند علیم حادث است یا قدیم صورت اولی باطل بود زیرا کہ بہ ادلہ ثابت است کہ حادث خدا نمیتواند بود و اگر قدیم است پس قلب ماہیت قدیم بحدوث لازم میآید و آن ممتنع است عقلاً پس باطل است قطعاً **ثانی** مسیح بشریت جسمانی کہ بعد از عدم بوجود آمد پس چنین بشر مجسم حادث را قدیم یا جزء قدیم دانستن یا در او بحلول قدیم زعم کردن بہیچ وجہ صحیح نمیتواند شد و اگر آن بشر جسمانی را خدا میدانند پس بعد از قتل شدن او از دست یہودیان برزعم شما چگونہ نظام عالم و بقاء آن بغیر خدا ممکن باشد و اگر گویند کہ عیسی جزء یا کل خدا است پس بمقتول گشتن او فناء جزء یا کل خدا لازم آید زیرا کہ بنا بر زعم ایشان عیسی بوجہ قتل گشتن مُرد و ہر مُردہ اولاً چون جماد است و بعد آن اجزاء او متفرق میشوند و فانی میگردند پس بعد فنای خداء ایشان کہ بزعم ایشان عیسی باشد آیا ہمہ ممکنات و موجودات خود بخود بوجود میآیند یا خدائی دیگر آنہا را ایجاد میکند پس بطلان این ہم ضروریست و اگر آن جزء معتبر الٰہیت بوده نیز بسبب انتقال آن جزء از خدا خدا باقی نمیماند و اگر آنجزء معتمد در الٰہ نیست پس کالٔہ جزئی از خدا جدا نشده است بنا بر این ثابت میشود کہ حلول واقع نشده بود باثبوت آنکہ خداوند متعال اجزاء ندارد و قابل تقسیم نیست قطعاً **ثالث** اگر عیسی مسیح خدای بود پس میبایست کہ بقول شما انجناب مستجیب العبادات باشد پس او عبادت بہ کہ میکرد عجیب است کہ او در حال واحد عابد و ہم معبود بوده باشد بداہت عقل این باطلست **رابع** باوله و براہین قاطعہ ثابت است کہ خدا تعالی جسم و اجزاء ندارد و معلوم است کہ اولاد از منی متکون میشود و منی جزء والد میباشد پس کسیکہ از آب منی متولد گشته و ذو الاجزاء است گوشت و پوست و لحم و شحم و بول و براز داشته باشد بہ الٰہیت سزاوار نیست **خامس** ہرگاہ مسیح را مجازاً و حکماً ابن اللہ گفته شود پس پسر خوانده است و درین چہ نرمیت عیسی را حاصل تواند بود زیرا کہ این صفات اگر بر واجب الوجود جائز باشند پس بدیگران اَبْ وعم و شیخ و سید گفتن ہم جائز بود و این الفاظ رتبةً اعظم اند از لفظ ابن و اخ این ہم باطل است پس معلوم شد کہ مسیح نہ ابن اللہ حقیقی است و نہ مجازی **سادس** آنچہ گفتند کہ مسیح بوجہ الٰہیت احیاء اموات میکرد غلط است زیرا کہ احیاء اموات و ابراء اکمہ و ابرص فعل خود مسیح نبود از وجہ آنکہ ملیین را اتفاق حاصل است کہ ہر معجزہ فعل خدا است کہ از دست انبیاء ظاہر میفرماید تا بر صداقت نبوّت ایشان حجت و دلیل باشد پس ہرگاہ فعل خدا و مسبود بزعم شما مقتول نمیشد زیرا کہ بنا بر قول شما مسیح خالق عالم و محیی آنہا بود مردن او دلیل آنست کہ او خالق نیست بلکہ یکی از مخلوقات است و احیاء اموات فعل خود مسیح نبود پس بسبب اظہار معاجز انبیاء را خدا گفتن جائز نیست و ہیچ ملتی بجز نصاری پیغمبر را خدا قرار نداده است و اگر کسی انبیاء سلف جمیعاً بالخصوص موسی علیہ السلام و قتیکہ فرعون را معجزات قاہره می نمود و برائے بنی اسرائیل ہارون را از قبر زنده گردانید بخدائی او واجب خواہد بود پس این ہم باطل است **سابع** بعد از عدم بوجود آمدن مسیح علیہ السلام و مدت دراز زنده ماندن او دلیل الٰہیت نمیتواند شد زیرا کہ قبل از انجناب علیہ السلام از اشقیا و چون ابلیس الی القیامت زنده و موجود است و از انبیاء خضر و الیاس و ادریس الی الآن زنده اند ہرگاہ طول عمر دلیل الٰہیت بود پس ایشان ہمہ و ابلیس ہم الٰہ و ابن اللہ بنا بر این خواہند بود **ثامن** بغیر از اب پیدا شدن مسیح دلیل ابنیت او نمیتواند شد زیرا کہ بدترین خلق کہ ابلیس بود و ملائکہ و آدم و حوا نیز بغیر از اب پیدا شدند پس ہر یکی از آن آلہ و ابن اللہ خواہد بود **آری** اگر گفته شود کہ در انجیل وارد است کہ حواریین را مسیح مکرر میفرمود انی اذہب الی ابی و ابوکم الخ این دلیل ابنیت او

قصیدہ ابوالفضل الکی در ردّ امانت از نصاری

تکملهٔ ابن کلام ایں بحث تا دو باقی ادلہ نصاری در آنجا خواہد آمد

ردّ ابن اللہ بودن مسیح در حقیقت و مجاز

براہین قاہره در ردّ ابن اللہ گفتن نصاری حضرت مسیح علیہ السلام را

بیاشد بجواب توانیم گفت کہ اسلامیان نا انجیل را محرف میدانند و لہذا ایقول را تصدیق نکنند و بر فرض تسلیم و تصدیق توانیم گفت کہ از لفظ
رب بسبب مجاز مرتبی مراد گرفتہ میشود چنانکہ ابن سبیل مسافر را می نامند انہم ربسبل مجاز است نہ حقیقت زیرا کہ سبیل در حقیقت فرزند ندارد و مؤید
این تواند بود آنچہ در انجیل یوحنا در باب بیستم عیسی مسیح گفتہ مخاطب بمریم مجدلیہ کہ برادران خود را نزد من بیاور پس ہرگاہ ایشان حاضر شدند
عیسی مخاطب بایشان گفت انی اصعد الی ابی و ابیکم و الہی و الہکم یعنی من بالا میروم نزد پدر خود و پدر شما یعنی مربی خود و مربی شما و نزد
خدای خود و خدای شما پس اگر اینجا لفظ اب بمعنی مربی نباشد و بمعنی اصلی و حقیقی پدر استعمال گردد ہمہ مخلوقات ابناء اللہ باشند زیرا کہ
جملہ ابی و ابیکم گفتہ است پس در اینصورت خصوصیت عیسی چہ باقی می ماند در انجیل یوحنا باب ہفدہم است کہ مسیح علیہ السلام در
مناجات خدا می گفت و ہذہ ہی الحیاۃ الابدیۃ ان یعرفوک انت الاہ الحقیقی وحدک و یسوع المسیح الذی ارسلتہ یعنی
زندگی و حیات ابدی یافت ہر کسی کہ ترا شناخت بانکہ خدای حقیقی و واحد تو می باشی و عیسی مسیح کسی است کہ او را بہ نبوت و رسالت فرستادی
و در کتاب اشعیا آورده است کہ خدا میفرماید انی انا اللہ و لیس غیری الٰہا و لیس لی شبیہ یعنی بدرستیکہ منم خداوند متعال و حال
آنکہ سوای من خدای دیگر نیست و در خدائی من شریک و شبیہ نمیباشد سوال عیسی علیہ السلام آیا در صبوت و طفولیت نبی بود یا نبود جواب
اصل آنست کہ علماء اختلاف کرده اند جمہور قایل شده اند کہ این کلام حال صغر است و آنجناب در ہمان وقت صغر سنی کہ یوم اول ولادت
آنحضرت این کلام کرد و ذکر نبوت خود و کتاب انجیل فرمود ابو القاسم بلخی گفتہ است انہ انما قال ذلک حین کان کالمراہق الذی یفہم
و ان لم یبلغ حد التکلیف یعنی عیسی علیہ السلام این کلام گفت وقتیکہ رسیده بود قریب بحد احتلام کہ فہم و عقل پیدا کرده باشد اگرچہ حد تکلیف یعنی
سن بلوغ نرسیده باشد اما کسانیکہ قائلند کہ در صغر سنی این کلام کرد آنہا باز اختلاف کرده اند بدو قول یکی آنکہ جمہور مفسرین و فریقین گفتہ
اند انہ کان فی ذلک الصغر نبیا یعنی مسیح در صغر سنی پیغمبر بود و دیگر آنچہ مروی گشتہ است از عکرمہ از ابن عباس کہ ایشان گفتہ اند مراد آنست
کہ حکم و قضی بانہ سیبعثنی من بعد و لما تکلم بذلک سکت و عاد الی حال الصغر و لما بلغ ثلاثین سنۃ بعثہ اللہ نبیا یعنی
مسیح گفت کہ حکم کرد و مقضی شد بانیکہ عنقریب من بعد مرا بہ نبوت مبعوث گرداند و بعد از تکلم ساکت شد و بحالت صغر عود نمود و ہرگاہ کہ بہ
سی سالگی رسید او را حق تعالی بپیغمبر مبعوث گردانید و احتجاج مفرق مخالف ایشان مشتمل بر چند وجہ است اول بعضی چنین گفتہ اند
النبی لا یکون الا کاملا و الصغر ناقص الخلقۃ بحیث بعد ہذا النعت من الصغیر منفر بل ہو فی التنفیر اعظم من ان
یکون امارۃ ثانی جماعتی چنین گفتہ اند انہ لو کان نبیا فی ہذا الصغر لکان کمال عقلہ مقدما علی ادعاء للنبوۃ اذ النبی لا بد ان
یکون کامل العقل لکن کمال عقلہ فی ذلک الوقت خارق للعادۃ فیکون المعجز متقدما علی التحدی و انہ غیر جائز یعنی
ملخصا مقصود آنست کہ مسیح علیہ السلام ہرگاہ در این صغر سنی نبی بود ہر آئینہ کمال عقل او مقدم خواہد بود بر ادعای نبوت او زیرا کہ چارہ نیست
از اینکہ میباید پیغمبر کامل العقل بوده باشد و لاکن بکمال عقل او در اینوقت خارق عادت بود پس لازم آید کہ معجزہ او متقدم باشد بر تحدی و آن غیر جائز
است ثالث جمعی گفتہ اند انہ لو کان نبیا فی ذلک الوقت لوجب ان یشتغل ببیان الاحکام و تعریف الشرایع و لو وقع
ذلک لاشتہر و لنقل فحیث لم یحصل ذلک علمنا انہ ما کان نبیا فی ذلک الوقت ملخصا مقصود آنست کہ ہرگاہ جناب مسیح علیہ السلام
در آنوقت طفولیت و صبوت پیغمبر میبود ہر آئینہ واجب بود کہ در ہمانوقت بہ بیان احکام و تعریف شرایع مشغول میشد و این امور شایع و مشہور
بودند پس چونکہ این امور حاصل و واقع نشدند دانستیم کہ مسیح پیغمبر در آنوقت نبود اقول جواب این کلام توانیم گفت کہ ناقص بودن صبی الذہ
نیست قطعا بلکہ بوجہ امریست کہ بسوی صغر جسم او راجع میشود بہ این وجہ نقصان در عقل و فہم و ذہن و ذکاء و ادراک پس ہرگاہ
کہ تقدیر متعال این ہمہ امور را از مسیح علیہ السلام زایل کرده باشد بالضرورت نفرت حاصل نمیتوان شد بلکہ در این صورت وصفت حصول
رغبت بسوی استماع قول او اتم و احکم است و اما جواب از قول ثانی آنست کہ گوئیم چرا جائز نباشد اینکہ گفتہ شود کمال عقل او ہر چند مقدم بر دعوی
او حاصل گشتہ مگر اینکہ آن معجزہ بجناب زکریا علیہ السلام باشد و یا اینکہ گفتہ شود این از امور خاص کرامت برای مریم صدیقہ علیہا السلام بوده
است چہ نزد ما امور خاص و کرامات جائز است و اما جواب از قول ثالث آنست کہ گفتہ شود چرا جائز نباشد کہ آنجناب علیہ السلام
بسوی ایشان مبعوث در ہمانوقت صبوت شده باشد و لاکن در آنوقت لمصلحۃ بہ بیان ہیچ شئی از شرایع و احکام مامور من اللہ نباشد
و مؤید بر این قولہ اما فی الکتاب دلالت بالصراحت دارد کہ مسیح در ہمانوقت پیغمبر بوده است زیرا کہ بصیغہ ماضی آمانی فرموده است
بالضرورت اجراء آن بر ظاہر واجب است بخلاف آنچہ عکرمہ گفتہ است و اما آنچہ ابو القاسم بلخی گفتہ نیز بعید است بجہت اینکہ

اشعیا و ابن الطال اثبات نبوت مسیح علیہ السلام

وجوہ مختلفہ در جواب سوال کہ مسیح در طفولیت نبی بود یا نہ

احتجاج منکرین نبوت مسیح علیہ السلام در حین صبوت او

قول مفصل در رد قول منکرین و اثبات نبوت مسیح در صبوت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

احتیاج بسوی کلام کردن مسیح جز این نیست که در وقت وقوع تهمت بر مریم علیها السلام بود در مجلد خامس بحار مجلسی فرموده است اقول
فی بعض النسخ بعد المهد صبیا زیادة وهو قوله فنطق عیسی باذن الله بلسان فصیح وقال انی عبد الله اتانی الکتاب اقول
ان اکون حیا شرع له وجعلنی نبیا الی قوله ویوم ابعث حیا فقد لا یکون علی الانسان شیء اشد من هذه الاهوال الثلثة عند الولادة
وقد عارق وفاهیة اعتدال الحرارة الغریزیة وصدماهوال الدنیا طرا لایتم وهو موجب بصراخه وعند الممات وما
یجده من سکرات الموت وفراق الاحبة والمسکن ومجاورة الاموات الذین لا یعرفون ولا یتزاورون وعند البعث
وما یکون من اهوال یوم القیامة فاخبر عیسی علیه السلام ان الله تعالی قد سلمه وامنه من الآلام والاهوال فی
هذه الاحوال سوال بر مسیح علیه السلام کدام کتاب نازل شد کہ آنجناب علیه السلام فرموده اتانی الکتاب جواب اصل آنست کہ اختلاف
کرده اند مفسرین در این کتاب بعضی گفته اند هو التوراة لان الالف واللام فی الکتاب تنصرف للمعهود والکتاب
المعهود لهم هو التوراة یعنی مراد ازین کتاب تورات است زیرا کہ الف ولام در این کتاب بسوی معهود میگردد وکتاب معهود
برای ایشان همان تورات بوده است ابو مسلم گفته است المراد هو الانجیل لان الالف واللام ههنا للجنس ای اتانی من
هذا الجنس یعنی مراد ازین کتاب انجیل است زیرا کہ الف ولام در اینجا برای جنس است یعنی مسیح گفت کہ ازین جنس مرا کتاب حق
تعالی عطا فرموده است جمعی دیگر چنین گفته اند المراد هو التوراة والانجیل لان الالف واللام تفید الاستغراق
یعنی مراد ازین کتاب تورات وانجیل است زیرا کہ الف ولام افادهٔ استغراق مینماید سوال بهرحال این کتاب رب الارباب کدام
وقت ودر کدام زمان مسیح را عطا فرموده است جواب مفسرین در اینهم اختلاف کرده اند کہ مسیح علیه السلام را در کدام وقت کتاب داده
شد در کبیر رازی گفته است قوله اتانی الکتاب وجعلنی نبیا یدل علی ان ذلک کان قد حصل من قبل متاملا صفا لان ذلک الکلام
او متقدما علیه بازمان والظاهر انه من قبل ان کلمهم اتاه الله الکتاب وجعله نبیا وامره بالصلوة والزکوة وان یدعوا
الی الله تعالی والی دینه والی ما خصه به من الشریعة یعنی گفتن مسیح علیه السلام اینکه حق تعالی مرا کتاب داده است وپیغمبر گردانیده است
دلالت میدارد کہ کتاب ونبوت آنجناب را حاصل شده است پیشتر از آنوقت یا ملاصق باین کلام ویا متقدم بر او چندین مدت وظاهر آنست
کہ پیشتر از آنکه مسیح علیه السلام این کلام کرد حق تعالی او را کتاب داده بود واو را نبی گردانیده بود وآنجناب را به ادای صلوة واعطای زکوة
مامور داشت وامر فرموده او را کہ بسوی خدا ودین او وبسوی آنچه مخصوص گردانیده شد از شریعت مردم را دعوت نماید بعضی گفته اند که
هذا الوحی نزل علیه وهو فی بطن امه یعنی این وحی نازل شد بر مسیح علیه السلام وحال آنکه او در شکم مادر خود مریم بوده است جمعی
گفته اند لما انفصل من الام اتاه الله الکتاب والنبوة واتی بکلام مع امه واخبرها بحاله بانه یکلمهم یدل علی براءة
حالها فلهذا اشارت الیه بالکلام یعنی وقتیکه مسیح علیه السلام منفصل شد از مادر حق تعالی او را کتاب ونبوت عطا فرموده و
کلام کرد با مادر خود واو را خبر داد از حال خود واز اینکه کلام می کند با قوم بچیزی کہ دلالت کند بر برائت حال او واین است کہ مریم قوم را
به کلام کردن مسیح اشارت فرمود اقول حق همانا کہ در این معنی حضرات معصومین مطهرین علیهم السلام فرموده اند چنانچه در تفسیر صافی ونیز در تفسیر
برهان بحرینی آورده است محمد ابن یعقوب عن عدة من اصحابنا عن احمد ابن محمد ابن عیسی عن ابن محبوب عن هشام بن سالم
عن برید الکناسی قال سئلت ابا جعفر علیه السلام اکان عیسی بن مریم حین تکلم فی المهد حجة علی اهل زمانه فقال کان
یومئذ نبیا حجة غیر مرسل اما تسمع لقوله حین قال انی عبد الله اتانی الکتاب وجعلنی نبیا وجعلنی مبارکا اینما کنت واوصانی
بالصلوة والزکوة مادمت حیا قلت فکان حجة علی زکریا فی تلک الحالة وهو فی المهد فقال کان عیسی فی تلک الحال
ایة للناس ورحمة من الله لمریم حین تکلم فی المهد حجة علی من سمع کلامه فی تلک الحال ثم صمت فلم یتکلم حتی مضت
له سنتان وکان ذکریا الحجة لله عز وجل علی الناس بعد ما صمت عیسی سنتین ثم مات ذکریا علیه السلام فورثه ابنه
یحیی الکتاب والحکمة اما تسمع لقوله یا یحیی خذ الکتاب بقوة وآتیناه الحکم صبیا فلما بلغ عیسی سبع سنین تکلم
بالنبوة والرسالة حین اوحی الله تعالی الیه فکان عیسی الحجة علی یحیی وعلی الناس اجمعین ولیس تبقی الارض یا خالد
یوما واحدا بغیر حجة الله علی الناس منذ خلق الله آدم وانسکنه الا خبرتک جعلت فداک کان علی علیه السلام
حجة من الله ورسوله علی هذه الامة فی حیوة رسول الله صلعم فقال نعم یوم اقامه للناس ونصبه علما ودعاهم الی

سوال کہ مسیح را کدام کتاب داده شد

جواب سوال کہ مسیح را کتاب در کدام وقت داده شد

احادیث ائمه اهل البیت در حق مسیح زمان صبوت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ولایته وامرهم بطاعته قلت وکان طاعة علی علیه السلام واجبة علی الناس فی حیوة رسول الله صلعم وبعد وفاته فقال نعم ولکنه صمت فلم یکلم مع رسول الله صلعم وکان الطاعة لرسول الله صلعم علی امته وعلی علیه السلام فی حیوة رسول الله صلعم وکانت الطاعة من الله ومن رسوله علی الناس کلهم لعلی علیه السلام بعد وفاة رسول الله صلعم وکان علی علیهما حکیما

قوله تعالی ○ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ○ وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا ○ وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ○ ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ ○ مَا كَانَ لِلّٰهِ أَنْ يَتَّخِذَ مِنْ وَلَدٍ سُبْحَانَهُ إِذَا قَضٰى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ○

ترجمه این آیات خمسه یعنی وگفت مسیح علیه السلام که وگردانید مرا بابرکت ونفع هر جا که باشم وامر کرد مرا به اقامت نماز وبه ایتای زکوة مادامیکه باشم زنده وگردانید مرا نیکوکار بمادر من ومهربان براو ونه گردانید مرا گردن کشی متعظم که باخلق تکبر کنم وایشانرا برنجانم بدبختی که فرمان او نبرم وسلام خدای تعالی برمن است چنان که بر یحیی روزی که بزادم وروزیکه بمیرم وروزیکه برانگیخته شوم زنده اینکه ذکر او کردیم ووصف او گذشت عیسی پسر مریم است نه آنکه نصاری اورا وصف می کنند که پسر خداست حاشا میگویم سخن راست ودرست آن گفتنی که جهودان در آن شک دارند یعنی قصه عیسی علیه السلام که حمل چیزهای ناشایسته میکنند یا ترسایان که دران صلاح مینمایند جمعی اورا خدا وبعضی پسر خدا میدانند حاشا نیست ونشاید مر خدایتعالی را آنکه فرا گیرد فرزندچه ولد مجانس والد باید حق تعالی عزوجل از جنسیت با ممکنات منزه است وپاک است از آنکه ذولد چون حکم کند وخواهد کاریکه سازد یعنی ارادهٔ احداث شیئی پس جز این نیست که فرماید مر آن شیئی را که باش پس باشد بیدرنگ ودر تفسیر ش چند بحث

بحث اول در قرائت بعض الفاظ آیات پس باید دانست که عاصم وابن عامر ویعقوب قرائت نموده اند قول الحق بنصب وباقی بارفع خوانده اند ودر شواذ آمده است قرائت ابی مجلز وابی نهیک وبزاً بوالدته بکسره با را بوعلی گفته است قول الحق الرفع فیه علی ان قوله ذلک عیسی بن مریم کلام والمبتداء المضمر ما دل علیه هذا الکلام ای هذا الکلام قول الحق ومجمع البیان میفرماید ویجوز ان یضمر هو ویجعله کنایة عن عیسی ای هو قول الحق لانه قد قیل فیه روح الله وکلمته والکلمة قول وانما نصب پس بنابر اینکه قوله ذلک عیسی ابن مریم بیان است یعنی براحق بودن قول الحق چنانکه گفته شود هذا زید الحق لا الباطل یعنی گفتن تو هذا زید عندک بمنزلة احق پس کانه قیل ان الذی تقوله ویقوله النصاری فیه هو قول الحق لا ما یقوله الیهود فیه وبعضی گفته اند که تو میگوئی احق الحق واحق قول الحق

بحث ثانی وجعلنی مبارکا ای نما کنت بدانکه برکت در لغت عرب نمو وزیادتی باشد چنانچه در کلیات ابوالبقا گفته است البرکة النماء والزیادة حسیة کانت او معنویة وثبوت الخیر الالهی فی الشیء ودوامه ونسبتها الی الله تعالی علی المعنی الثانی وبرکة الماء بکسر اوله وسکون ثانیه سمیت به لاقامة الماء فیها وقال الله تعالی فتحنا علیهم برکات من السماء والارض ومعنی بذلک لثبوت الخیر فیه ثبوت الماء فی البرکة ومبارک آنست که در او خیر بود وبنابرین معنی است هذا ذکر مبارک انزلناه تا منبه باشد بر آنچه میرسد از خیرات آلهیه به نهرگاه بالاجمال حقیقت حال وضاحت پیوست پس باید دانست که معنی مقصود از این آیت آنست که جناب مسیح علیه السلام میفرماید برای قوم وساخت مرا بابرکت ونفع هر جا که باشم وبهر موضع که توجه نمایم چه گفتیم مبارک کسی است که به سبب او خیر ونفع نمو کند وزیاده شود مجاهد گفته است یعنی آنست که گرداند مرا تعلیم کننده فعل خیر ولاکن قول اول اظهر واصح است چه در روایت صحیحه آمده است که عیسی در هر جا که بودی

بیان قرائت الفاظ این آیات شریفه

بیان لغت ولفظ برکت ومبارک وتفسیر آیهٔ مجیده

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیماران واصحاب عاهات وآفات نزدوی آمدند وبدعای وی شفا یافتندی واگر جائی قحط واقع شدی وباران نیامدی ببرکت قدم وی باران آمدی وخیر سیاشدی وازحیائی مروست که چون برکت دراصل لغت بمعنی ثبوت است پس معنی چنین شود که خدا تعالی مرابرایمان وطاعت خود ثابت ودوائم گرداند اشکال مسیح علیه السلام چگونه خود را مبارک قرار داد وحال آنکه وجود او سبب اختلاف ناس شد چه بعضی یهودی شدند وجماعتی نصرانی قایل بتثلیث گشتند غرض باقی نماند از مردم مگر قلیلی برحق باوجود این حال چنین کسی چگونه مبارک تواند بود جواب یعنی الله اعلم باب مشتمل برچند وجه است وجه اول باید دانست بنابرآنکه برکت درلغت بمعنی ثبات است اضل آن ادرک البعیر گفته اند پس براین تقدیر معنی آیت چنین شود وجعلنی مبارکا ای جعلنی ثابتا علی دین الله مستقرا علیه وجه دوم بعضی چنین فرموده اند انه تعالی کان مبارکا لانه یعلم الناس دینهم ویدعوهم الی طریق الحق فان ضلوا فمن قبل انفسهم لا من قبله یعنی غرض نیست که مسیح مبارک بایشوجه است که دین مردم را میآموخت وایشان را بسوی راه حق دعوت میفرمود پس هرگاه ایشان گمراه شدند از قبل نفس خود گمراه شدند نه ازجانب مسیح علیه السلام پس معلوم شد که گمراه ومختلف شدن مردم مخل قداوح در مبارک بودن مسیح نمیشود وتفسیر کبیر رازی وسیوطی وتفسیر ورمنثور آورده اند روی الحسن عن النبی صلعم قال اسلمت ام عیسی علیه السلام الی الکتاب فقالت للمعلم ادفعه الیک علی ان تضربه فقال المعلم اکتب فقال ای شیئ اکتب فقال اکتب ابجد فرفع عیسی علیه السلام راسه فقال هل تدری ما ابجد فعلاه بالدرة لیضربه فقال یا مؤدب لا تضربنی ان کنت لا تدری فاسئلنی فانا اعلمک الالف من الاء الله والباء من بهاء الله والجیم من جمال الله والدال من ادناء الحق الی الله تعالی ودر تفسیر رازی بحر بنی همین روایت را به اینقدر زیادتی آورده است از امام ابی جعفر محمد ابن علی الباقر علیهم السلام قال لما ولد عیسی ابن مریم کان ابن یوم کانه ابن شهر فلما کان ابن سبعة اشهر اخذت والدته بیده وجائت به الی الکتاب فاقعدته بین یدی المؤدب قال المؤدب قل بسم الله الرحمن الرحیم فقال عیسی فقال المؤدب قل ابجد فرفع عیسی راسه فقال وهل تدری ما ابجد فعلاه بالدرة لیضربه فقال یا مؤدب لا تضربنی ان کنت تدری والا فسئلنی حتی افسرلک قال فتره الی فقال عیسی الالف الاء الله والباء بهجة الله والجیم جمال الله والدال دین الله هوز الهاء هول جهنم والواو ویل اهل النار والزاء وزفیر جهنم حطی حطت الخطایا عن المستغفرین کلمن کلام الله لا مبدل لکلماته سعفص صاع بصاع والخزاء بالجزاء قرشت قرشهم فحشرهم فقال المؤدب ایها المراة خذی ابنک فقد علم ولا حاجة له فی المؤدب لخصا مقصود آنست که حسن از حضور اقدس نبوی فداه روحی روایت کرده است که جناب مریم علیها السلام عیسی را بکاتبی سپرد که او را کتابت تعلیم کند وشرط با کاتب کرد که او را نزند پس معلم بمسیح گفت بنویس مسیح فرمود چه بنویسم معلم گفت ابجد بنویس عیسی علیه السلام سر برداشت وفرمود ای معلم آیا میدانی ابجد چیست معلم دره برداشت تا بزند عیسی علیه السلام گفت ای معلم مزن اگر تو معنی ابجد را نمیدانی پس از من سوال کن من ترا تعلیم خواهم کرد الف از آلاء خدا تعالی است وباء از بهای خدا وجیم از جمال حق تعالی ودال از ادای حق الی الله تعالی وجه سیوم بنابرآنکه برکت بمعنی زیادتی وعلو باشد معنی چنین شود کانه مسیح گفته است جعلنی فی جمیع الاحوال عالیا مفلحا منجحا مادمت ابقی فی الدنیا اکون علی الغیر مستعلیا بالحق فاذا جاء الوقت المعلوم یکرمنی الله تعالی بالرفع الی السماء یعنی حق سبحانه وتعالی در تمامی احوال مرا علی مفلح منجح گردانیده است تا که مادامیکه من در دنیا خواهم بود بر غیر مستعلی بحجت خواهم بود پس چون وقت معلوم رسد خدا تعالی مرا برفع الی السماء تکریم وتشریف کند وجه چهارم هرگاه آنجناب علیه السلام بر مردم مبارک باشد هم تواند گفت که برکت او للناس از حیث احیاء موتی وابراء اکمه وابرص بوده است قاموس گفته است ابرأه الله من مرضه وهو یحیی بالموتی ویبرء الاکمه والابرص فقالت طوبی لبطن حملک وثدی ارضعت به فقال عیسی علیه السلام مجیبا لها طوبی لمن تلا کتاب الله واتبع ما فیه ولم یکن جبارا شقیا لخصا مقصود آنست که مسیح علیه السلام را زنی دید وآنجناب احیاء موتی وابراء اکمه وابرص میکردیس گفت آنزن که طوبی بر شکمی که ترا حمل برداشت وپستانی که ترا شیر خوردی پس عیسی علیه السلام بجواب آنزن گفت طوبی برای کسی که تلاوت کتاب الله کرد وپیروی نمود آنچه در آنست وجبار شقی نیست در مجلد خامس بحار مجلسی آورده است حدثنی محمد ابن احمد عن یعقوب بن یزید عن محمد بن ابی عمیر عن عبد الله بن جبلة عن رجل عن سعید الله علیه السلام فی وجعلنی مبارکا اینما کنت قال نفاعا یعنی در

حواب اشکال که بوجود عیسی مردم گمراه شدند پس او مبارک چگونه تواند بود

تعلیم دادن مسیح معنی ابجد را به معلم خود

معنی برکت بنابرآنکه برکت به معنی زیادتی و علو باشد

به بیان آنکه مسیح چگونه برای جمیع مردم مبارک تواند بود ۱۲

معانی الاخبار در کتاب کافی و نیز در تفسیر صافی و در تفسیر قمی از حضرت صادق آل محمد علیهم السلام ذیل همین آیت مجیده آورده اند قال نفاعا یعنی از مبارک بودن عیسی مراد انفاع بودن او میباشد و فی الکافی عنهم فیما وعظ الله به عیسی فبورکت کثیرا و بورکت صغیرا حیثما کنت اشهد انك عبدی ابن امتی اصل آنست که در اینمانست دلالت بالصراحتست بر اینکه حال مسیح ابن مریم متغیر نمیشود و تحمل انها دلالی حال الصغیر و زوال التکلیف و هو العالم بحث ثالث واوصانی بالصلوة والزکوة مادمت حیا بدانکه وصیت بروزن فعیلة از وصی یصی باشد در لغت کما فی البحر یس اذا وصل الشئ بغیره لان الموصی یوصل تصرفه بعد الموت بما قبله واما در شرع وصیت تملیک عین یا شیا منفعت بعد از وفات و وصایت بالکسر و بالفتح اسم است و هی استنابة الموصی غیره بعد موته فی التصرف فیما کان له التصرف فیه من اخراج حق و استیفائه او ولایة علی طفل او مجنون نحو ملك الولایة علیه واما وصیت بالصلوة بمعنی با الصلوة باشد و علیه قوله تعالی انی الکم وصیتکم بها یعلم منقوله بعد بالصلوة والزکوة یعنی امر الله تعالی الصلوة فی الزکوة و یجوز ان یکون بمعنی امر یوصیکم الله فی اولادکم و جمع وصی و وصیا و اوصیاء آمده است و اوصیاء مطابق روایت حسب فی زیارت شیث ابن آدم و صی آدم بود و سلم ابن نوح وصی نوح بود و یوحنا ابن حنان ابن عم هود وصی هود علیه السلام و اسحاق ابن ابراهیم وصی ابراهیم علیهم السلام بود و یوشع ابن نون وصی موسی علیه السلام بود و شمعون ابن حمون الصفا عم مریم وصی عیسی علیه السلام بود و علی ابن ابیطالب علیه السلام وصی محمد ابن عبد الله خاتم المرسلین سید الاولین والاخرین صلعم بود و در حدیث شیبة الحمد است که موسوم بود به هام ابن لاقیس ابن ابلیس روزی حضور نبوی صلعم او را پرسید شما کدام شخص را وصی محمد صلعم یافته اید هام گفت الیا راپس ازین گفت یا رسول الله آیا رای وصی تو اسم دیگری هم هست پیغمبر فرماه روحی فداه فرمود آری او را حیدره لیکن نامیدای هام تو چرا ازین اسم دیگر پرسیدی گفت انا وجدنا فی کتاب الانبیاء انه فی الانجیل حیدره یعنی گفت من یابنوچه اسم دیگر او را پرسیدم که ما یافته ایم در کتب انبیاء اینکه در انجیل اسم انجناب حیدره است پیغمبر صلعم بجواب او فرمود هو حیدره واما صلوة پس اهل لغت هم در آن اختلاف کرده اند چنانچه در مصباح گفته است والصلوة قیل اصلها فی اللغة الدعا لقوله تعالی وصل علیهم ای ادع لهم واتخذ وا من مقام ابراهیم مصلی ای دعاء ثم سمی بها هذه الافعال المشهورة لاشتمالها علی الدعا یعنی گفته شده است که اصل صلوة در لغت عرب دعا است چه حق تعالی میفرماید وصل علیهم یعنی ادع لهم و نیز میفرماید واتخذ وا من مقام ابراهیم مصلی یعنی ادعوا پس ازین جهة گذاشته شد صلوة این ارکان و افعال مشهوره را بجهة متضمن بودن آن دعا و بعد ازین میگوید وهل سبیل النقل حتی تکون الصلوة حقیقة شرعیة فی هذه الافعال مجازا للغوی او فی اللغة عکسه الاول کالنسخ فی الاحکام او یقال استعمال اللفظ فی المنقول الیه مجاز راجح و فی المنقول عنه حقیقة مرجوحة فیه خلاف بین اهل الاصول بعضی اهل لغت گفته اند صلوة در لغت عرب لفظی است مشترک در دعا و تعظیم و رحمت اصل آنست که صلوة در لغت عرب بمعنی واحد است و هو العطف پس این عطف نسبت بخدا یتعالی بمعنی رحمت است و نسبت به ملائکه استغفار است و نسبت بانسان دعا کردن بعضی ازین بر بعضی و اختلاف کرده اند اهل اشتقاق در اشتقاق صلوة بمعنی ذات الارکان در مغرب گفته است انها فعلة من صلی کالزکوة من زکی واشتقاقها من الصلا وهو العظم الذی علیه الالیان لان المصلی یحرك صلویه فی الرکوع والسجود و ابن الفارس گفته است هی من صلیت العود بالنار اذا لینته لان المصلی یلین بالخشوع در قرآن مجید لفظ صلوة بچندین معنی استعمال میشود منها قوله وصل علیهم ای وادع لهم ان صلوتك ای دعائك سکن و تثلیث لهم منها قوله ان الصلوة کانت علی المومنین کتابا موقوتا مراد ازین صلوة مفروضه میباشد منها قوله تعالی اولئك علیهم صلوات من ربهم ورحمة ای ترحم منها قوله اصلاتك تامرك ان نترك ای دینك و گفته شده است کان شعیب کثیر الصلوة فقالوا له اذلك تصلی بفتحه لام موضع صلوة و دعا باشد و ازینجهت است قوله تعالی واتخذ وا من مقام ابراهیم مصلی و اما ان الله وملائکته یصلون علی النبی برفع لام چنانکه قرائت کرده اند کوفیان گفته اند بعطفها علی اصل ان و اسمها و نصبه بعضی گفته اند که مرفوع است بابتدا و خبر محذوف قول شاعر نحن بما عندنا و انت بما عندك راض والرای لا مختلف بعض افاضل نجا فرموده اند الصلوة وان کانت بمعنی الرحمة لکن المراد بها هنا الاعتناء باظهار شرفه و رفع شانه یعنی صلوة هرچند بمعنی رحمت است لاکن در اینجا مراد از صلوة اعتناء باظهار شرف و رفعت شان آنجناب صلعم است این است که بعضی فرموده اند تشریف الله محمدا صلعم بقوله ان الله وملائکته یصلون علی النبی ابلغ من تشریف ادم بالسجود یعنی شرافت بخشیدن خدا یتعالی حضور پیغمبر صلعم را بقول خود که بدرستیکه حق سبحانه و تعالی

تفسیر اهل البیت علیهم السلام در معنی آیت مجیده ۱۲

در لغت و اشتقاق لفظ وصایت و اسماء اوصیای انبیاء علیهم الصلوة والسلام

در معنی لغوی و شرعی لفظ صلوة و اشتقاق آن می فرماید ۱۲

در قرآن اطلاق صلوة بر معانی مختلفه کرده شده است

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

او صلوات میفرستند بر پیغمبر ما بلغ است از تشریف آدم بسجود و دعا است اللهم صل علی محمد و آل محمد کما صلیت علی ابراهیم و آل ابراهیم و آل ابراهیم
تشبیه در این از باب الحاق ناقص بکامل نیست بلکه برای بیان حال من یعرف بن لا یعرف میباشد و بعضی چنین گفته اند که تشبیه در اصل
صلوة است نه در مقدار آن آیا در حالت نماز صلوة بر محمد و آل محمد واجب است یا نه علما اختلاف کرده اند پس اکثر امامیه و احمد و شافعی
به وجوب آن قایل میباشند و مخالفت کرده است ایشان را در وجوب صلوة فی الصلوة ابو حنیفه نیز امام مالک چه صلوة بر محمد
و آل محمد علیهم السلام را ایشان شرط صحت نماز ندانسته اند صدوق روایت کرده است فی العلل عن معاذ بن مسند الی ابی
حمزة قال سئلت اباعبد الله علیه السلام عن قول الله عز و جل ان الله و ملائکته یصلون علی النبی الخ
فقال الصلوة من الله عز و جل رحمة و من الملائکة تزکیة و من الناس دعاء الی ان قال فقلت له کیف نصلی
علی محمد و اله قال علیه السلام تقولون صلوات الله و صلوات ملائکته و انبیائه و رسله و جمیع خلقه علی
محمد و آل محمد و السلام علیه و علیهم و رحمة الله و برکاته قلت فما ثواب من صلی بهذه الصلوة قال علیه
السلام الخروج من الذنوب و الله کهیئة یوم ولدته امه ملخصا مقصود آنست که ابو حمزه گفت پرسیدم جناب امام علی النقی
علیه السلام را از معنی آیت مجیده ان الله و ملائکته یصلون علی النبی الخ امام علیه السلام فرمود مراد از صلوة فرستادن خدا رحمتست و از صلوة ملائکه مراد تزکیه است و از صلوة ناس مراد دعا است تا اینکه گفت ابو حمزه که پس پرسیدم او را که چگونه صلوة فرستیم بر محمد و آل او امام علیه السلام فرمود میگوئید صلوات الله و صلوات ملائکته و انبیائه و رسله و جمیع خلقه علی محمد و آل محمد و السلام علیه و علیهم و رحمة الله و برکاته ابو حمزه گفت که پرسیدم مرا ثواب کسی که چنین صلوة فرستاده باشد امام علیه السلام فرمود که بیرون آمدن از گناهان است سوگند بخدا و نه همچو هیئت روزیکه از مادر خود متولد شده باشد و در خبر کعب بن عجره مروی از مجالس شیخ امالی است قلت یا رسول الله قد علمنا السلام علیک فکیف الصلوة علیک فقال صلوا علیه قولوا اللهم صل علی محمد و آل محمد
کما صلیت علی ابراهیم و آل ابراهیم انک حمید مجید و اما زکوة در اصل لغت بمعنی نمو باشد چنانچه در مصباح گفته است و الزکاة
بالمد النماء و الزیادة چنانکه میگویند زکا الزرع و الارض تزکو زکوا از باب قعد باشد انتهی و زکی به الف مثل آنست و در بحرین میفرماید
تزکیه بمعنی تطهیر است انا خلاق ذمیمه که ناشی میشود از شره البطن و کلام و غضب و حسد و بخل و حب جاه و حب دنیا و برای هریکی از ایها
مذکورات علاج است در مطولات و فی الغریب قد افلح من زکیها ای ظفر من طهر نفسه بالعمل الصالح یعنی مراد از قد افلح من زکیها یعنی
ظفر یاب شد کسی که طاهر شد نفس او بعمل صالح و اما قوله و اوصانی بالصلوة و الزکوة بمعنی امرنی بالطهارة باشد و گفته اند مراد
ازین زکوة رؤس باشد زیرا که تمامی مردم صاحب مال نمیباشند جز این نیست که زکوة فطره بر غنی و فقیر و صغیر و کبیر واجب است و قول
همین از اهل البیت علیهم السلام مروی گشته است چنانچه در تفسیر قمی و در تفسیر صافی از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام ذیل
همین آیت مروی گشته است قال علیه السلام زکوة الرؤس لان کل الناس لیست لهم اموال و انما الفطرة علی الفقیر
و الغنی و الصغیر و الکبیر و در کتاب الله و سنت رسول الله صلعم ذکر زکوة بکثرت آمده است پس این مصدر زکی است که بمعنی نمو
و زیادتی بود لانها تستجلب البرکة فی المال و تنمیه و تفیل النفس فضیلة الکرم و یا مصدر زکی باشد که بمعنی طهارت است لانها تطهر
المال من الخبث و النفس البخیلة من البخل و اما در شریعت فالزکوة صدقة مقدرة باصل الشرع ابتداء و ثبت فی المال او
فی الذمة للطهارة لهما فزکوة المال طهر للمال و زکوة الفطرة طهر للابدان و بسرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس
باید دانست که جناب مسیح علیه السلام در همان سن صبوبت و طفولیت بقوم خود گفت که حق تعالی عز و جل وصیت نمود یعنی امر کرد مرا به اقامت
نماز و ادای زکوة اگر مالک آن شوم و یا مقصود آن باشد که حق تعالی امر کرد مرا به تطهیر نفس از رذایل مادامیکه زنده باشم اشکال
علیه السلام در همین زمان صبوت چگونه و چرا به صلوة و زکوة مامور گردید و حال آنکه یکروزه طفل صغیر بالیقین مرفوع القلم میباشد علی ما
قال النبی صلعم رفع القلم عن ثلاث عن الصبی حتی یبلغ الحدیث یعنی قلم برداشته شده است از سه نفر یکی از صبی تا وقتیکه
به سن بلوغت رسد جواب از نفس آیت شریفه است که فرموده است و اوصانی بالصلوة و الزکوة ثابت نمیشود که حق تعالی جناب مسیح
علیه السلام را فی الحال به ادای صلوة و زکوة مامور فرموده است بلکه بعد از بلوغ به ادای آن مامور گشته پس مراد چنین تواند بود انه تعالی
وصاه بهما و یادا بهما فی الوقت المعین له و هو وقت البلوغ یعنی بتحقیق که خدا تعالی مسیح را مورد داشته است باداء صلوة و زکوة

در معنی صلوة و کیفیت صلوة بر نبی

در مناسبت لغت و اشتقاق لفظ زکوة گوید

معنی شرعی زکوة و تفسیر آیت مجیده

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

در وقتیکه برای او معین است و آن وقت بلوغ است در تفسیر کبیر رازی گفته است لعل الله تعالی لما انفصل عیسی عن امه صار الخلقة تاما تام الاعضاء والخلقة ولتحقیقه قوله ان مثل عیسی عند الله کمثل ادم فکما انه تعالی خلق ادم دفعة فکذا القول فی عیسی علیه السلام یعنی شاید که چون مسیح علیه السلام از مادر خود انفصال حاصل کرد خدا تعالی او را همان وقت تام الاعضاء والخلقت گردانیده باشد تحقیق این میشود از آیت مجیده که حق تعالی میفرماید بدرستیکه مثال عیسی نزد خدا تعالی همچو آدم علیه السلام است پس چنانکه رب المتعال آدم علیه السلام را تام الخلقت و کامل دفعة خلق فرمود از ین تشبیه ثابت میشود که مسیح علیه السلام نیز همچنین باشد **محققین** گفته اند که جمله مدت حیاتا افاده میکند که در هر زمان این تکلیف متوجه است بسوی انجناب الی حین حیاته اشکال ازین هرگاه تسلیم کرده شود که عیسی کامل الخلقت چون آدم آفریده شد پس بالضرورت اهل زمان او انجناب را چنین میدیدند اما تعجب کردن قوم در آنوقت از کلام کردن مسیح دلیلست که او کامل الخلقت نبوده است و اگرنه از کامل الخلقت تعجب حاصل نمیشود **جواب** بعض مفسرین چنین گفته اند فلعل الاولی ان یقال انه تعالی جعله مع صغر جثته قوی التراکیب کامل العقل بحیث یمکنه اداء الصلوة والزکوة والایتاء الا تعالی ان تکلیفه لم یتغیر حین کان فی الارض وحین رفع الی السماء وحین ینزل مرة اخری ملخصا آنکه شاید او را باشد اینکه گفته شود حق تعالی او را باوجود صغر جثه قوی التراکیب کامل العقل گردانیده است بحیثیتی که او را ممکن باشد ادای کردن نماز و زکوة و آیت دلیل است بر اینکه تکلیف او متغیر نمیشود وقتیکه در زمین بود و وقتیکه بر آسمان رفت و وقتیکه نازل میشود مرتبه دیگر و تفسیر **برهان** بحرینی بروایت معاویه بن وهب گفته است قال سئلت اباعبد الله علیه السلام عن افضل ما یتقرب العباد الی ربهم واحب ذلک الی الله عز وجل ما هو فقال لا علم شیئا بعد المعرفة افضل من هذه الصلوة الا تری ان العبد الصالح عیسی ابن مریم علیه السلام قال اوصانی بالصلوة والزکوة ما دمت حیا ملخصا آنکه گفت پرسیدم حضرت ابوعبدالله علیه السلام را از افضل ترین آنچه عباد الله بقرب میرساند و آنچه را که خدا تعالی بسیار دوست میدارد پس فرمود که نمیدانم که بعد از معرفت خدا چیزی از صلوة افضل و واجب باشد نزد خدا تعالی **تنبیه** بر ارباب بینش و اصحاب دانش مخفی نیست که امیر المومنین امام المتقین علی ابن ابیطالب صلوات الله علیه نیز باین صفات موصوف است و باین نعوت منعوت بوده اما صفت اولی چنانکه گذشت عیسی علیه السلام گفت انی عبد الله تا در قول ترسایان باشد که غلو کردند و گفتند که المسیح ابن الله و بعد از آن گفت وجعلنی نبیا تا منع گفتار جهودان کند که تفریط کردند در حق او و گفتند هو ابن یوسف النجار همچنین امیر المومنین **علی** علیه السلام نیز گفت انا عبد الله تا غلات افترا نکنند و نگویند که او خدا است بعد ازان فرمود که انا اخو رسول الله تا نواصب تفریط نکنند و بسلب خلافت و امامت او قایل نشوند و باوجود این در شان او افراط و تفریط کردند و بعضی قایل بالوهیت او شدند **وجمعی** او را از مرتبه خلافت منع کردند همچنان که در شان عیسی که جمعی او را پسر خدا گفتند و گروهی او را ابن عم مریم که یوسف بود نسبت دادند باوجود منع آنحضرت از امامت و خلافت سلب ایمان از و میکردند و گفتند ایمان او صحیح نبود در حال صبی چه ایمان صبیان را اعتباری نیست و این محل تعجب است و دلیل بر فرط عناد و تعصب ایشان همین بس که نبوت عیسی علیه السلام را در حین تولد قبول دارند و ایمان امیر المومنین علیه السلام را قبول نمیکنند در نه سالگی و بقولی در دوازده سالگی بعد از دعوت حضرت رسالت او را بر ایمان و این طعن نسبت بحضرت رسالت بیشتر است چه این دال است بر آنکه حضور پیغمبر صلعم میدانست که علی علیه السلام از اهل دعوت نبود و باوجود این او را دعوت کرد و دیگر آنکه دعوت پیغمبر صلعم بامر حق تعالی عز وجل بود پس لازم آید که تکلیف مالا یطاق کرده باشد و این قبیحست از ذات سبحانه پس ازینجا معلوم شد که چون پیغمبر صلعم بامر حق سبحانه علی علیه السلام را دعوت نموده و برا قابلیت تکلیف بالیقین در آنوقت بوده است **و اما صفت ثانیه** همچنانکه حق سبحانه عز وجل عیسی مسیح علیه السلام را از زمان صغر سن نبوت داده و او را به تلاوت انجیل و دانستن احکام او قدرت داد امیر المومنین علیه السلام را نیز از اول زمان اسلام به ارشاد حضرت رسالت صلعم بر علوم شریعت واقف ساخت و فطنت و ذکای او بدرجه بود که هرچه از پیغمبر صلعم میشنید حفظ میکرد و هرگز آنرا فراموش نمیکرد تا آنکه در حق وی آیه مجیده اذن واعیة نازل شد **صفت ثالثه** همچنانکه عیسی علیه السلام تزکیه نفس خود نمود و گفت وجعلنی مبارکا بجهة برکت و یمن او همه مرضی و اهل عاهات از مرض و علت شفا می یافتند و اکثر بدایره اسلام در آمدند همچنان سرکت سبقت ایمان شاه ولایت روحی فداه نیز اکثر اهل شرک را از ظلمت کده کفر و مرض جهل و ضلال خلاص شده بنور ایمان و هدایت مستفید گشتند بعضی بجهت خوف تلف جان گداز و برخی بسبب موعظه و نصیحت و معجزه وی صلی الله علیه و آله و اما **صفت رابعه** آنست که عیسی علیه السلام چنانکه در شرح حال

جواب اشکال تسمیه طفل یکروزه چرا و چگونه بصلوة و زکوة مامور شد ۱۲

جواب اشکال اگر مسیح کامل الخلقت متولد می شد قوم از کلام او چرا تعجب کردند

احادیث اهل البیت علیهم السلام در تفسیر این آیت

تشبیه امیر المومنین ع با مسیح در ین صفات ۱۲

تقابل صفات اربعه علی ابن ابیطالب با مسیح ع

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

خود گفت که اوصانی بالصلوة والزکوة مادمت حیًّا امیر المومنین امام المتقین علیه السلام نیز در عبادت بدنی و مالی تا غایتی بود که شبانروز هزار رکعت نماز میگذارد و حرص وی بر زکوة و اداء حق چنان بود که میان نماز زکوة را بسایل داد و در حق او این آیت مجیده نازل شد انما ولیکم الله و رسوله والذین امنوا الذین یقیمون الصلوة ویؤتون الزکوة وهم راکعون اللهم صل علی محمد وال محمد نجبت البر وبرًّا بوالدتی ولم یجعلنی جبارًا شقیًّا بدانکه لفظ بر علی ما قیل است جامع برای هر خیر و از همین است بررت والدک ای احسنت الطاعة الیه ووفقت به وخیرت محارمه وتوقیت مکارهه در بحرین گفته است والبر بالفتح الباء ومنه قوله تعالی وکان برًّا بوالدیه قوله ان الابرار لفی نعیم الابرار اولیاء الله المطیعون فی الدنیا لفی نعیم وهو الجنة ومنه قوله وتوفنا مع الابرار وبرره جمع بار مانند که فاعل بجره است بمعنی خیر وجمع برّ از بزار آمده است واما بِر بالکسر اتساع فی الاحسان وبرّ باشد همین است وجه تسمیه بریّه بالفتح والتشدید بجهة اتساع آن جمع این برای آمده است ودر مصباح میگوید بر بالفتح خلاف بحر باشد وبریّه نسبت است بسوی آن که صحرا گویند واما بُر بالضم قمح است که واحد آن بره آمده است واما بَر بالکسر خیر وفضل باشد وبر الرجل بتر برًّا وزان علم یعلم علمًا فهو بَرٌّ وبار نیز آمده است که بمعنی صادق وتقی باشد خلاف فاجر جمع اول ابرار است وجمع ثانی بررة مثل کافر وکفرة واما شقی شقًی شقاء ضد سعد باشد فهو شقی در مصباح گفته است الشقوة بالکسرة والشقاوة بالفتح اسم منه در بحرین میفرماید والشقی ضد السعید و شقی یشقی ضد سعد یسعد فهو شقی واشقاه الله بالالف فهو شقی ودر حدیث آمده است الشقی من شقی فی بطن امه متقصود آنست که شقی کسی باشد که مقدر فرموده است حق تعالی بر او در اصل خلقت اینکه او شقی بوده باشد پس چنین کسی شقی فی الحقیقة است لامن عرض له بعد ذلک واین اشارت است بسوی شقاء آخرت نه شقاء دنیا واخبر در معنی این حدیث آنست که گفته شود الشقی من علم انه سیشقی فی فعله من اختیاره الکفر والمعصیة فی بطن امه فکانه شقی فی بطن امه من انه علم الله ذلک منه والمعلوم لا یتغیر لان العلم یتعلق بالمعلوم علی ما هو علیه والمعلوم لا یتبع العلم فاذا کان زید اسود فی علم الله فعلم الله لا یصیره اسود وفی تسمیته فی بطن امه شقیًا نوع مبالغة ای سیصیر لان ذلک لا محالة کقوله تعالی انک میت وانهم میتون ای انک ستموت یعنی بدرستیکه شقی کسی بود که حق تعالی میداند که او در فعل خود شقی خواهد بود از جهت اختیار کفر ومعصیت در شکم مادر خود پس گویا که او در شکم مادر خود شقی باشد از حیث اینکه خدا تعالی این شقاوت او را در آن وقت میداند وآنچه معلوم است متغیر نمیشود زیرا که علم متعلق است بمعلوم علی ما هو علیه ومعلوم تابع علم نمیباشد پس هرگاه که زید در علم خدا تعالی سیاه رنگ باشد علم خدا او را سیاه نمیکند ودر تسمیه او بشقی فی بطن امه نوع مبالغه است یعنی همچنین خواهد شد لا محالة چنانکه حق تعالی میفرماید انک میت وانهم میتون مراد آن است که انک ستموت بعضی گفته اند مراد از ام فی بطن امه جهنم است بحمل فی قوله تعالی فامه هاویة ای الشقی کل الشقی من شقی فی نار جهنم وهی شقاوة لا شقاوة مثلها ودر این حدیث است از صادق آل محمد علیهم السلام که بتحقیق آنجناب را پرسیده شد که از کجا لاحق میشود شقاوت به اهل معصیت تا اینکه در علم خدا تعالی ایشان را باعمال معصیت حکم بعذاب کرده شد معصوم علیه السلام فرمود حکم الله تعالی لا یقوم لها احد من خلقه بحقه فلما حکم بذلک وهب لاهل طاعته القوة علی معرفته ووضع عنهم ثقل العمل ووهب لاهل المعصیة القوة علی معصیة بسبق علمه فیهم ومنعهم اطاقة القبول فوافقوا سبق لهم فی علمه ولم یقدروا ان یاتوا حالًا تنفیهم من علم ابد لان علمه اولی بحقیقة التصدیق وهو معنی شاء وشاءوا وهو سرّ بعض شراح این حدیث ودلیل حمل لما حکم بذلک وهب الی آخره گفته اند مراد آنست که خدا تعالی حکم کرده است در تکلیف اول یوم المیثاق قبل از اینکه ارواح بابدان آگوشته شوند از حیث اینکه در آنروز طاعت و معصیت ظاهر گشت پس حقیقی آفریده شد که آنروز از ظاهر شدن شقاوت او را بسوی جهنم ولا ابالی بسوی جنة ولا ابالی وسعادت او را بسوی جنة ولا ابالی بسوی جهنم ولا ابالی آنروز از معصیت ظاهر گشت فرمود هؤلاء الی النار ولا ابالی پس هرگاه که نسبت بوجود اینکه ارواح ابدان تعلق گرفتن یابد ان موافق خواهش بود بآنچه در یوم المیثاق از ایشان ظاهر شد شروطی چند برای هر روح عهد فرمود مناسب بآنچه در جمع او بسعادت و شقاوت بیفزاید پس از این شراح حدیث گفته اند ما قوله ومنعهم اطاقة القبول معنیش آنست که اند لم یشاء ولم یقدر قبولهم چه معلوم است که مشیت وتقدیر هر دو شرط اند وجود حوادث وپس ازین گفته اند قال علیه السلام ولم یقدروا ان یاتوا الخ معنی اینجا آنست که حق تعالی اعلم است به اینکه ایشان قدرت حاصل نیارند بر قلب حقایق خود را بآنچه که قرار دهند ارواح خود را از جنس ارواح سعداء آنچه معنی قول معصوم علیه السلام که فرموده است ولا یستطیع هؤلاء ان یکونوا من هؤلاء ولا هؤلاء ان یکونوا من هؤلاء پس گفته اند وقوله لان علمه اولی بحقیقة التصدیق

ولغة واشتقاق لفظ برّ می گوید

در بیان لغت واشتقاق لفظ شقی می فرماید

شرح حدیث شقی فی بطن امّه ۱۲

شرح حدیث معصوم متعلق شقاوت ۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

تفسیر آیت مجیده زیر بحث

تعلیل برائے قول اوکہ فرمودہ است فوافقوہ ما سبق لهم فی علمه وہرگاہ بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ معنی آیت مجیدہ چنین شود کہ جملہ برّا بوالدتی عطف است بر سبارگا یعنی گردانید مرا خدا تعالی نیکوکار بمادر خود و مہربان براو کہ رضای او حاصل کنم و از فرمان او سر نہ پیچم و نہ گردانید مرا گردن کشی متعظم کہ با خلق متکبر کنم بدبختی کہ بہتہ فرط تکبر فرمان او نبرم یعنی از جبارہ و اشقیا نباشم بلکہ با جمیع مردمان بطریق تواضع و تخلق سلوک میکنم و در جمیع حالات مامور و منقاد او سبحانہ میباشم مراد آنست کہ بواسطہ توفیق و لطف الٰہی کہ شامل من شده ازین صفت مذمومہ متبرا و منزہ و اختیار آن نمی کنم نہ آنکہ مراد جبر او سبحانہ باشد او را بر ترک تجبر و اجبار و اکراہ او را بر تواضع و تخلق و حسن معاشرت و طریق ملاطفت امیر المومنین علیہ السلام و انقیاد او بہ امر الٰہی نیز در غایت وضوح و اشتہار است و ہیچکس انکار آن نمیتواند نمود و در کتاب عیون الاخبار در تفسیر صافی از حضرت امام صادق علیہ السلام ذیل ہمین آیت آورده اند انه عد من الکبائر العقوق قال لان الله جعل العاق جبارا شقیا فی قوله تعالی حکایة عن عیسی وبرّا بوالدتی ولم یجعلنی جبارا شقیا یعنی بدرستیکہ شمرده شده است عقوق از جملہ کبائر از آنجہت کہ حق تعالی عز و جل عاق والدین را جبار شقی قرار داده است در قول خود کہ از عیسی علیہ السلام حکایة نقل میفرماید وبرّا بوالدتی ولم یجعلنی جبارا شقیا تنبیه بہر حال درین جملہ وبرّا بوالدتی اشاره کرده است عیسی مسیح علیہ السلام تنزیہ و تبریہ مادر خود مریم علیہا السلام چہ ہرگاہ نعوذ باللہ تصدیقہ مشہوره زانیہ یہود ہر آئینہ بالضرورت پیغمبر معصوم ہرگز بہ تعظیم او من الله مامور نمیشد در کشاف زمخشری گفته جعل اتیانه برّا لفطرته ونبیه بفقل فی معنی اوصانی وهو کلفنی لان اوصانی من باب الصلة وکلفنی بها واحد و در تفسیر کبیر رازی گوید کہ مراد از وبرّا بوالدتی آنست کہ جعلنی برّا بوالدتی دراین دلیل است بر اینکہ فعل عبد مخلوق خدا تعالی میباشد زیرا کہ آیت دلالت میکند کہ برّ عیسی بحق مریم علیہما السلام جزء این بخلق فرمودن خدا تعالی میباشد اقول وصل آنست کہ قول فخر رازی قرین صحت نیست زیرا کہ جبر و تفویض باطل است ہرگاہ حق سبحانہ و تعالی خالق افعال عباد باشد جبر و ظلم لازم میاید ترجیح و مرجح در احکام الٰہی لازم آید ارسال رسل و انزال کتب و خلق بہشت و دوزخ ہمہ عبث خواہد بود و ما در مجلد خامس عشر بتفصیل تمام بحث دراین مرام کرده ایم و اما مراد این مقام آیت محمول است بر الطاف الٰہیہ کہ عین خود مسیح ابن مریم علیہما السلام را مخصوص گردانید فلیتدبر.

اما بحث خامس والسلام علی یوم ولدت ویوم اموت ویوم ابعث حیا بدانکہ سلام بمعنی سلامتی بود در بحرین میفرماید کہ سلام تسلیم باشد گفته میشود سلمت سلاما و تسلیما پس سبیل السلام بمعنی طریق سلامتی بود و انتساب و مراد از سبل السلام دین الله میباشد قاضی در معنی سلام گفته السلام عبارة عما یحصل بہ الامان ومنه السلامة فی النعم وزوال الآفات فکانه سال ربه وطلب منه ما اخبر الله تعالی انه فعله یحیی ولابد فی الانبیاء من ان یکونوا مستجابی الدعوات واعظم احوال الانسان احتیاجا الی السلامة هی هذه الاحوال الثلاثة وهی یوم الولادة ویوم الموت ویوم البعث فجمع الاحوال التی یحتاج فیها الی السلامة واجتماع السعادة من قبله تعالی طلبها لیکون مصونا عن الآفات والمخافات فی کل الاحوال لخصها مقصود آنست کہ سلام عبارت است از آنچہ حاصل میشود بآن امان و ازینہمہ سلامتی در نعمتہا و زوال آفات پس گویا کہ مسیح علیہ السلام سوال کرد پروردگار خود را و طلب کرد از او تعالی آنچہ خبر داده بود حق سبحانہ و تعالی کہ کرده است در حق یحیی علیہ السلام و بالیقین انبیاء علیہم السلام مستجاب الدعوات میباشند و بیشتر احتیاج انسان بسوی سلامتی در ہمین سہ حالت میباشد کہ روز ولادت و یوم وفات و روز بعثت او باشد پس در تمامی حالات کہ مسیح علیہ السلام در آن بسوی سلامتی و اجتماع سعادت از جانب خدا تعالی محتاج بود از حق تعالی طلب نمود تا در ہمہ احوال از آفات و مخافات محفوظ و مصون و مامون باشد و ہرگاہ بالاجمال حقیقت حال معلوم شد پس باید دانست کہ معنی آیت چنین شود چون عیسی مسیح علیہ السلام سخن بر اینجا رسانید بر طریق یحیی علیہ السلام ختم سخن باین کرد کہ سلام خدا تعالی بر من است چنانکہ بر یحیی بود روزیکہ بزادم و روزیکہ بمیرم و روزیکہ برانگیخته شوم زنده بعضی از مفسرین گفته اند کہ الف و لام از برای تعریف عہد است کہ آن سلام یحیی بود کقولك جاءنی رجل فکان من فعل الرجل کذا وکذا پس معنی آنست کہ سلامیکہ متوجہ یحیی بود دراین سواطن ثلثہ متوجہ من است دراین سہ موضع واظہر آنست کہ الف و لام برای تعریف جنس است و معنی چنین شود جنس السلام علی خاصة و در تفسیر کشاف زمخشری ذیل آیت گفته است ان صح ان یکون هذا التعریف تعریضا باللعن علی من اتهم مریم بالزنا وبحقیقة حال اللام للاستغراق فاذا قال والسلام علی فکانه قال وکل السلام علی وعلی اتباعی فلم یبق للاعداء الا اللعن فنظیره قول موسی علیه السلام والسلام علی من اتبع الهدی بمعنی ان العذاب علی من کذب وتولی ملخصا مقصود آنست کہ این تعریف تعریض است بلعنت کردن بر کسانیکہ مریم را متہم ساختند چہ ہرگاہ شخصی گوید یحیاعتی کہ جنس سلام بر من و پیروان من ثابت حاصل شد تعریض است

تفسیر آیت مجیده زیر بحث

دربیان معنی سلام گوید

معنی و تفسیر آیت زیر بحث

الف و لام السلام برای تعریف عهد است یا برای جنس

به اینکه ضد آن بر شما است و نظیر اینست قول موسی علیه السلام والسلام علی من اتبع الهدی یعنی ان العذاب علی من کذب وتولی است مذکوره دال است بر اینکه انسان را جائز است که وصف نفس خود کند به صفات مدح گاهیکه غرض او تصف شدن مخاطب باشد بآن صفات حسنه وضد آن کردن ودور **خبر** است که روزی حضرت یحیی جناب مسیح علیه السلام را گفت که انت خیر منی فاشفع لی عند الله تو بهتر از من میباشی شفیع من شو نزد خدای تعالی عیسی علیه السلام جواب گفت بل انت خیر منی انا سلمت علی نفسی وسلم الله علیك بلکه تو بهتر از من میباشی فاشفع لی زیرا که من سلام بر خود کردم وسلام کرد خدا تعالی بر تو و مراد به استشفاع او از یحیی علیه السلام و بالعکس استدعای زیادتی مرتبه بود که هر یک نزد خدا تعالی داشتند نه استغفار از ذنب چه انبیاء جمیعا معصوم اند از جمیع ذنوب صغیره و کبیره و مراد بخیریت هر یک به اعتبار صفتی خاص بوده وغایت مخصوصه از جانب خدا تعالی که آن دیگر را نبوده مانند اختصاص یحیی بسلام حق تعالی بر او و مختص بودن عیسی به عطای انجیل مثلا پس قول هر یک در شان یکدیگر که آمد خیر منی باشد مکذب و نافی قول دیگر نیست و در **روایتی** آمده که عیسی علیه السلام چون سخن انجا رسانید دیگر سخن نکرد تا آنکه بحد تکلم رسید **سوال** غیر از عیسی دیگر طفلی هم آورده من صبوت تکلم کرد یا نه **جواب** از روایات صحیحه ثابت میشود که پنج کس بگهوارگی سخن گفتند چنانچه از حضور آورده **نبوی** فداه روحی مروی گشته است که پنج کس بودند که قبل از وقت سخن گفتند یکی گواه یوسف بود که وشهد شاهد من اهلها دوم کودک مشاطه دختر فرعون **سوم** صاحب جریج **چهارم** جناب مسیح **پنجم** طفل نبی که اصحاب اخدود او را بسوختند و اما حدیث گواه یوسف وعیسی علیهما السلام مذکور شد وقصه طفل آن زن در سورة الاخدود مذکور خواهد شد اما حدیث کودک مشاطه دختر فرعون بنا بر روایت **ابن عباس** آنست که سید عالم مخبر نبی آدم خلاصه موجودات حضور نبوی صلعم فرمود که در شب معراج چون به پشت رسیدم بوی بشام من رسید که از آن خوشتر احساس نکرده بودم گفتم که این چه بوی باشد جبریل گفت بوی مشاطه دختر فرعون که ایمان پنهان داشتی روزی دختر فرعون شانه میکرد شانه از دست او بیفتاد گفت بسم الله دختر او را پرورش دختر فرعون گفت از پدرم استعانت خواستی گفت نه از خدائیکه آفریدگار من و تو و آفریدگار پدر تو و همه عالمیان است و دختر این حکایت را به پدر عرض کرد فرعون او را طلبید و گفت خدائیکه گفت رب السموات والارض فرعون گفت تا حوضی از مس ساختند و آتشی عظیم در او افروختند و فرزندان او را یکیک در پیش چشم او در آتش میانداختند تا نوبت به کودک شیرخوارهٔ وی رسید آن طفل بآواز آمد که اصبری یا امّاه فانا علی الحق پس او را در آتش انداختند و مادرش را پس او نیز در آتش بسوختند و ماقصه **جناب جریج** بنا بر روایت **ابوهریره** که از جناب پیغمبر صلعم آمده است چنانست که مردی عابد صومعه داشت همیشه در آنجا بعبادت مشغول بود و او را جریج عابد میگفتند روزی مادرش آمد که او را سلام کند و او را ببیند وی در نماز بود مادر آواز داد که یا جریج وی جواب ندا و با خود گفت اقتدا صلوتی علی اتمی نماز را بر مادر اختیار میکنم پس نماز را قطع نکرد و جواب مادر نداد و زنانی بایستاد و رفت نوبت دیگر باز آمد در نماز بود و جواب ندا و بار سوم نیز همین منوال جواب نشنید دلتنگ شده گفت خدایا او را از دنیا مبر تا آنکه زنان ناپارسا او را نگردند و نزدیک صومعهٔ وی شبانی بود و گوسفند میچرانید شب و روز جریج با او بسر بردی زن ناپارسائی از شهر بیرون آمد و آن شبان با او فساد کرد زن پسری بزائید او را گفتند این کودک از کی حاصل شد گفت از صاحب این صومعه مردم از آن شهر بیرون آمدند صومعهٔ جریج را خراب کردند و او را نزد پادشاه آن شهر بردند و حال او عرض کردند جریج گفت ای ملک آن کودک کجا است که بمن نسبت میدهد ملک بفرمود تا او را بیاوردند جریج وی را گفت با غلام من ابوك ای کودک پدر تو کیست کودک بزبان فصیح گفت فلان الراعی مردم از آن متعجب شدند و برائت ساحت او بر ایشان ظاهر شده دست از وی بر داشتند و او را نواختند گفت او را باز باید ساخت پس او را گفتند که دستوری ده که تا صومعهٔ ترا از زر و سیم بسازیم گفت اگر رضای من میخواهید او را بر طریقه که قبل ازین بود بنا کنید ایشان بهمانوجه صومعه را بساختند وی در آنجا عبادت میکرد تا برحمت ایزدی پیوست و در صوامع قدس جای گرفت **اشکال** در گاه جناب عیسی علیه السلام در مهد کلام کرده بود هر آئینه متواتر منقول میشد و یهود و نصاری هم آنرا نقل کرده بودند چه شکی نیست که کلام در طفولیت از مناقب عظیم و فضایل تمام است پس نصاری که درخ آنجناب بکمال غلو دارند در مهد کلام کردن عیسی در مناقب او نقل میکردند و اما یهود که بوقت ادعای نبوت کردن آنجناب اظهار عداوت با او کردند بر گاه در طفولیت کلام کرده بود بغایت عداوت او را نقل میکردند و چون هیچیکی ازین امور واقع نشد معلوم میشود که مسیح در صبوت کلام نکرده است **جواب** بعون الله الوهاب عقلا تواینم گفت که هر گاه عیسی مسیح علیه السلام در آنوقت صبوت و طفولیت کلام نکرده بود البته برائت مادر او مریم علیها السلام از زنا ثابت نمیشد و چون بر مریم اقامه حد زنا واجب نیست پس بالیقین در ترک اقامه حد دلالت بالوضاحت است که مسیح علیه السلام در مهد کلام کرده است **پس جواب** از شبهه اولی آنست که یحتمل انه ایشان در وقت کلام کردن مسیح نفرنے چند معدودی قلیل باشند لهذا در ایشان بتواتر مشهور نگشته باشد و اما از شبهه ثانی جواب آنست که شاید یهود در آنوقت حاضر نباشند و این کلام را از آنجناب نشنیده باشند **بحث سادس** ذلك عیسی بن مریم قول الحق الذی فیه یمترون

سوال و جواب عیسی در شفاعت یکدیگر

جواب سوال کلام غیر از مسیح طفلی دیگر هم متکلم شد یا نه

حکایت کودک مشاطه دختر فرعون ۱۲

حکایت صاحب جریج گوید

اشکال در مهد کلام کردن مسیح را جهت نصاری و یهود نقل نکردند

بدانکہ یمترون یا مشتق است از مریۃ کہ بمعنی شک است و یا از تماری بمعنی تنازع میباشد و اما در قول الحق قرا اختلاف کردہ اند عاصم و ابن عامر قول الحق بالنصب خواندہ اند و ابن مسعود قال الحق خواندہ و حسن گفتہ قول الحق بضم قاف میباشد و همچنین است در سورہ انعام قولہ الحق و قول و قال و قول یک معنی اند چون رھب و رھب و رھب اما ارتفاع آن بنا بر آنست کہ خبر بعد از خبر باشد و یا آنکہ خبر مبتدا محذوف بود و اما انتصاب آن بنا بر مدح باشد اگر تفسیر این بکلمۃ اللہ کردہ شود و یا بنا بر آنکہ مصدر مؤکد باشد برای مضمون جملہ چنانکہ گفتہ میشود ھو عبد اللہ حقا لا الباطل و قایل آن حق تعالی بود پس تقدیر شود اینکہ اقول قول الحق یعنی میگویم گفتن درست و میتواند بود کہ تقدیر چنین شود کہ قال عیسی قول الحق یعنی گفت عیسی گفتن درست و ھر گاہ بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ حق سبحانہ و تعالی بعد از ذکر عیسی مسیح علیہ السلام و قصتہ او جہت رد قول جماعتی کہ درباره او افراط و تفریط نمودند و بطریق اقتصاد قدم نہادند میفرماید ذلک عیسی ابن مریم یعنی آنکس کہ ذکر او گذشت مذکور حین ولادت بعبودیت و نبوت تکلم نمود و بہ نعوت مذکورہ خود او را وصف کرد عیسی ابن مریم علیہما السلام است نہ آنکہ نصاری وصف او میکنند بہ اضداد آنچہ مذکور شد و بعضی از ایشان او را مسیح ابن اللہ میدانند و جمعی او را ابن یوسف نجار میگویند و گروہی او را ساحر و کذاب گمان کردہ اند میگویم قول حق و راست و بآنکہ گفت عیسی قول درست و راست الذی فیہ یمترون آن تعالی کہ حق است و صدق در آن شک و اندیشہ منازعہ میکنند با یکدیگر و او را اقول ہر حال شبہہ نیست در اینکہ مراد از ذلک عیسی بن مریم اشارہ الی ما تقدم است کہ مذکور شد از قول او انی عبد اللہ اتانی الکتاب و جعلنی نبیا یعنی موصوف بہ این صفات مذکورہ عیسی پسر مریم علیہما السلام است و در اینجا اشارہ است بسوے اینکہ مسیح از مریم متولد گشتہ است پس پسر اوست نہ ابن اللہ سوال از قول الحق بودن عیسی چہ مقصود است جواب اہل آنست کہ مفسرین در این اختلاف کردہ اند بعضی گفتہ اند ان نفس عیسی علیہ السلام ھو قول الحق و ذلک لان الحق ھو اسم اللہ فلا فرق بین ان نقول عیسی کلمۃ اللہ و بین ان نقول عیسی قول الحق و مقصود آنست کہ نفس عیسی علیہ السلام قول حق است زیرا کہ حق اسم خدا تعالی است پس فرقی نیست در اینکہ گفتہ شود عیسی کلمۃ اللہ است و اینکہ گفتہ شود عیسی قول حق میباشد اقول اصل آنست کہ وجہ تسمیہ وی بقول الحق و کلمۃ اللہ بجہت آنست کہ تولد او محض گفتار خدا است کہ آن کلمہ کن است بدون واسطہ اب پس این از قبیل تسمیہ مسبب باسم سبب و بنا بر این میتواند بود کہ مراد بحق اسم او سبحانہ باشد یعنی گفتن حق سبحانہ کہ آن لفظ کن است جماعتی گفتہ اند المراد ذلک عیسی بن مریم القول الحق لانک اضفتہ الی الموصوف فکقولہ ان ھذا لھو حق الیقین تاکید ما ذکرت و لا من کون عیسی علیہ السلام ابن مریم یعنی مخصص مقصود آنست کہ مراد ذلک عیسی ابن مریم القول الحق است مگر اینکہ تو موصوف را بر صفت مضاف گردانیدی پس این مانند آیت مجیدہ ان ھذا لھو حق الیقین تاکید است بہ آنچہ مذکور شد از بودن مسیح پسر مریم بحث سابع ما کان للہ ان یتخذ من ولد سبحانہ بدانکہ در این آیت حق سبحانہ و تعالی تنزیہ خود میفرماید از اینکہ کہ نسبت و نشاید مر خدا تعالی را اینکہ فرا گیرد فرزند منزہ و مبرا است از اتخاذ ولد چہ ولد مجانس والد باشد و بیرون این بابرہ ثابت است کہ او سبحانہ از جنسیت و مثلیت منزہ است پس حصول ولد از او محال باشد و از دائرہ مقدورات او سبحانہ خارج ہمچنانکہ امور مستحیلہ کہ مقدور او نیست مفسرین در تفسیر این جملہ دو احتمال نوشتہ اند احدھما ان ثبوت الولد لہ محال فقولنا ما کان للہ ان یتخذ من ولد کقولہ ما کان للہ ان یقول لا محمد انہ ولد لان ھذا الخبر کاذب و الکذب لا یلیق بحکمۃ اللہ تعالی و حکمتہ فقولہ ما کان للہ ان یتخذ من ولد کقولنا ما کان للہ ان یظلم ای لا یلیق ذلک بحکمتہ و کمال الٰہیتہ فحصل مقصود آنست کہ ثبوت ولد برای او تعالی محال است پس گفتن با اینکہ نشاید خدا تعالی را گرفتن ولد مثل قول او است کہ سزاوار نیست خدا تعالی را اینکہ بگوید برای کسی کہ او ولد و فرزند من میباشد زیرا کہ این خبر کذب است و بحکمت و کمال او تعالی سزاوار نیست وجہ ثانی احتجاج کردہ شدہ بہ آیت بنا بر این تفسیر انہ لیس للہ ان یفعل کل شیء لانہ تعالی صرح بانہ لیس لہ ھذا الا ایجاد او لیس لہ ھذا الاختیار جواب جبائی گفتہ اند چونکہ کذب بر خدا تعالی محال است لاجرم گفت کہ ما کان للہ ان یتخذ من ولد اقول حقیقت الامر آنست کہ پیشتر در مجادلات ابن تفسیر بتفصیل معنی ولد و ابن و فرق بینہما و ابطال ولد خدا بیرا ہین قاہرہ بابرہ ثابت نمودیم و اینجا بالاجمال بترقیم میرود پس باید دانست کہ ولد دو چیز خاص است زیرا کہ اسم مولود است و بوجہ دیگر عام است از ابن و ابن اسم است برای کسی کہ مبنی پدر میباشد و کسی است کہ بنہج شریعت متولد شدہ باشد تا احکام شریعت مثل برادری و جاری شوند کما بین ابن بر ولد مجازی و اکثر بر حقیقی اطلاق میشود و اما اول چونکہ پسر تبنی یعنی بنا کردہ از نطفہ شخص غیر میباشد بلکہ از نطفہ غیر بودہ شخصی او را ای ولد ای ابن میگوید اما خدا و تعالیان بر جل اتخاذ ولد منزہ و مبرا است و بعضی از زنادقہ قایل شدہ اند کہ خدا را ولد میباشد جماعتی عزیر را ابن اللہ اعتقاد کردہ اند و بعضی مسیح را پسر خدا زعم کردہ اند و جمعی ملائکہ را فرزندان خدا خیال کردہ اند

اختلاف قراء در قول الحق

در تفسیر آیت شریفہ زیر بحث

جواب سوال از قول الحق بودن مسیح چہ مراد آنست

تفسیر نفی اتخاذ ولد کردن باری تعالی

قول جبائی در تفسیر آیت مجیدہ و جواب او

قول مفسر در تحقیق لفظ ولد گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

برابین قاهره بر نفی اتخاذ ولد از حق تعالی

وگروهی **نهون** ابن الله قرار دادند غرض صفات حوادث را بواجب نسبت دادند بسبب حقیقت یا بسبیل مجاز نه لان حق سبحانه به لفظ سبحانه در این آیت رد ایشان کرد یعنی حق سبحانه منزه و مبرا است از ایلاد و ولد و اتخاذ زوجه و ولد بچند دلیل **اول** به اتفاق اهل ملل و اکثر اهل نحل خداوند متعال واجب قدیم است و جمیع آنچه ماسوای خداست بالضرورت ممکن الذات و آنچه حادث ممکن باشد واجب قدیم نمیتواند شد زیرا که این هر دو نقیضین اند و آنرا لازم آید که خدای واجب بجهت حدوث ولد حادث ممکن شود **و یا** ولد حادث بعد از حدوث واجب قدیم شود زیرا که ماده و منبع او واجب قدیم میباشد و لازم انقلاب واجب بممکن و یا انقلاب و استحاله ممکن حادث بواجب از اجله ممتنعات عادیات ضروری البطلان است **و اگر** ولد حکمی فرض کرده شود یعنی پسر خوانده و بفرزندی گرفته بطلان آن نیز واضح و روشن است چه این از اوصاف حیوانات است یعنی ابوت و بنوت و امثال ان اطلاق کردن خداوند متعال برای کسی اگر جائز باشد پس عیاذا بالله به نوح شیخی و به ابراهیم عمی موسی اخی و بلائکه ابی گفتن خدا نیز جائز خواهد بود و مراتب ابوت و عمومت و شیخیت البته عظیم است از بنوت پس برای پسر خوانده تشریف و تنظیم بالنسبت ابوت و عمومت حاصل نشده زیرا که آباء و اعمام اصولا دون فروع میباشند مذاک تشبیه خداوند متعال بصفات بامکنات و حیوانات لازم میآید و حال آنکه وصف اولیس کمثله شیئ متفق علیه بالجمله است و این برهان در اصل از مناظره حضور مقدس نبوی صلعم اخوذ میباشد که با جماعات یهود و نصاری در انبیت عیسی اتفاق شده بود

احتجاج الائمه کردی گشته است **مزید** بر این تمامی آنچه متعقل و مفروض شود منحصر است بانکه یا ذات خود باشد یا بسبب غیر صورت اولی واجب بالذات بود و صورت ثانیه ممکن الوجود **اما** واجب منحصر بود در فرد واحد تعدد در او متصور نتوان شد **چه** هرگاه واجب متعدد باشند پس اگر بوجه من الوجوه اشتراک و امتیاز بینهما حاصل نشود بالضرورت متحد است و متعدد نبود فهو المطلوب و اگر دو واجب مفروض شوند پس اشتراک وجوب در سه امور امتیاز هر یکی از دیگر بمابه الاتفاق و بمابه المشارکت سوای مابه الممایزة لازم است والا متعدد نخواهد بود و اگر تمیز حاصل شد پس آیا مرکب است یا بسیط بلا ترکیب منفرد است و بنا بر اول در واجب ترکیب لازم میآید پس مرکب واجب نیست زیرا که هر مرکب محتاج مرکب است و مفتقر است بسوی اجزاء و بنا بر ثانی آثار و ثابت باشند حال آنکه اثری بالکل و بالجمله از ثانی متحقق نیست عدم الدلیل دلیل العدم است زیرا که اثر دلیل بر وجود مؤثر است و اگر مشترک الاثر باشند پس بدو علت تامه معلول واحد حاصل شود و این نیز ضروری البطلان است پس توحد واجب الوجود واجب است لازم به ثبوت توحد واجب تعالی ممکن الوجود حادث و لد نمیتواند شد **علاوه** بر این گوئیم ولد مضاف یا جنس والد میباشد یا نه اگر جنس والد باشد پس ولد جزء منفصل از والد میباشد لازم میآید انفعال واجب تعالی این محال بود واجب متعال میباشد معذلک هر دو قدیم ازلی باشند پس تخصیص یکی بولد و دیگری بولدیت هر دو نه بالعکس بلا مخصص باطل باشد این است که خداوند متعال عزوجل از زوجه و ولد خود را تنزیه فرمود **دیگر** اتخاذ ولد یا برای حاجت یا بعث میباشد بر حق تعالی حاجت و عبث روا نبود لهذا از اتخاذ ولد تسبیح و تنزیه خود فرمود **دیگر** بالضرورت ولد از جنس والد میباشد پس مشارک او بوجه و مغائر او بوجه باشد و مشارکت مع المغائرت از لوازم حدوث است و حدوث بر حق تعالی ممتنع است پس مجانست باری تعالی ممتنع است این است که از و متعال از اتخاذ ولد را از مجانست او تسبیح نمود **و دلائل نقلیه** از قرآن و سنت بکثرت وارد شده اند اما حدیث قدسی که بر طریق خاصه و عامه مروی گشته از انجمله در تفسیر **درمنثور** و در معالم التنزیل **بغوی** و نزد **بخاری** از ابن عباس و ابن مردویه و در تفسیر خود و نیز در **الاسماء والصفات** بیهقی از ابوهریره روایت کرده اند قال الله صلعم قال الله تعالی کذبنی ابن ادم ولم یکن له ذلک و شتمنی ولم یکن له ذلک فاما تکذیبه ایای فزعم انی لا اقدر ان اعیده کما کان و اما شتمه ایای قوله لی ولد سبحانی ان اتخذ صاحبة و ولدا و فی البیهقی وانا الله الواحد الصمد لم ألد ولم یولد ولم یکن لی کفوا احد انتهی ظاهر ترجمه آنست که حضور نبوی فداه روحی فرمود که حق سبحانه و تعالی میفرماید که تکذیب و استناد دروغ بمن میکند فرزند آدم و مراد و شتام میدهد و حال آنکه برای او این مسلک جائز نبود اما تکذیب او بمن آنست که فرزند آدم زعم و گمان کرده است که من قدرت نمیدارم بر اعادهٔ او بعد از مردن او بصورت اولی چنانکه بر بدیهت و ماهیت بوده است و اما دشنام او بمن قول کاذب او یعنی مراد بیغ گوئ قرار دادن او آنست که میگوید برای من ولد و فرزند است و من منزه و مبرا و منزه میباشم از اینکه اتخاذ صاحبه نمایم **و بیهقی** اینقدر زیاده آورده است در کتاب الاسماء والصفات که حق تعالی میفرماید و من فضلی یگانه بلا حاجت و بی نظیر پدر و پسر میباشم و نیست برای بار تعالی هیچ یکی از مخلوقات کفو و شبیه و مثل و نظیر و معین و وزیر زیرا که سوای من همه مخلوق و معقولات ممکن و مخلوق و مملوک عباد اند پس آنکه عبد و مملوک مخلوق ممکن باشد چگونه شریک خالق و جزء واجب الوجود تواند شد صدق الله العلی العظیم و صدق رسوله النبی العلیم **تذکره** در سبب اسناد چنین ضلالت بعیده دو وجه اند **اول** آنکه هرگاه فرزند آدم علوم کان و ثمود شان و بعد از اب متولد شدن عیسی مسیح علیه السلام مشاهده کرد علاوه بر این معجزات و خوارق عادات از و معاینه کرد زعم نمود که حق تعالی

برابین قاهره بر نفی اتخاذ ولد از ابن الله

حدیث قدسی مرویه فریقین در نفی اتخاذ ولد

بیان وجوه مختلفه که بعضی حرا برانجاذ بنات و بنین قرار داده اند

او را بانسبت خود گرفته اند از چنان حال بایشان وتبعه ایشان حاصل شد وهمین سبب از اکثر روایات استفاده میگردد **ثانی** باید دانست آنچه در **بیضاوی** وایضاً در **مبانی** ذکر فرموده است همانا که سبب این ضلالت آنست که ارباب شرایع سلف لفظ اب را بر منعم حقیقی که حق تعالی باشد اطلاق میکردند بواعتبار اینکه او تعالی سبب اول ومبدا کل باسواه بوده است تا اینکه در اصطلاح ایشان پدر را رب اصغر وخدا تعالی را رب اکبر گفتن برسبیل اعم استعمال شد پس جمعی بنکته تدبر وتعمل خود از ابوت ونبوت بمعنوت حقیقی کرنده وکم کم بتقلید اسلاف ذریت اخلاف در این اعتقاد راسخ گویند **تفسیر** لفظ سبحانه در نفس آیت زیر بحث متعلق است بولد چه سبحان ماخوذ است از سبح بسبح بمعنی بقرار از جائے بجائے دیگر در ارض باشد یا در آب وچونکه برفتن از شئے بعید میشود لهذا حق سبحانه وتعالی تنزیه خود از ولد نمود یعنی حق تعالی منزه ومبرا وبعید است از اتخاذ ولد **اشکال** چرا از نجا لم یکن له ولد بلفظ صریح نفی ولد نفرمود چه در نفی اتخاذ ولد نفی خاص است نه بر اکه اتخاذ بمعنے گرفتن غیر برائے خود باشد پس در این مقام است که از خود ولد خدا تعالی پیدا کرده ولکن کسی از جنس تحریر برائے خود ولد میگیرد **جواب** حقیقت الامر است که نفی عام حق تعالی بصریح العبارة ودون التلویح والاشارة بوساطت دلیل علم بولد کرده است اگرچه استقلالاً اشم تعالی باتی بمقتضای مقام تفصیل تمام تحقیق مرام خواهم کرد لکن در اینمقام نفی از اتخاذ ولد بایں سبب کرده است که کفار بهمین لفظ اتخاذ ولد را خدا ولد قرار میدادند چنانچه در قرآن بهمین لفظ اتخاذ حکایت نجوم این امر فرموده است بقوله تعالی وقالوا اتخذ الله ولدا پس این آیت زیر بحث معلم اطلاق شازده لفظ خود ایشان ذکر فرموده است

بحث ثامن اذا قضی امرا فانما یقول لکن فیکون بدانکه در **قاموس** گفته است قضی علیه یقضی قضیا وقضاء قضیته وهی لا اسم ایضاً **در کبیر** گفته است قضاء در اصل مصدر است ومن ابدا در اسم قرار داده اند ولهذا جمع آن اقضیه میاید چون عطاء واعطیه واما معنی آن ختم وصنع وبیان باشد **والجنان** فرموده است قضاء در اصل لغت احکام واتمام باشد **ابن اثیر** گفته از اینجا است لفظ قاضی بمعنی حاکم محکم شرعی که قطع امور میکند در **مجمع** وایضاً در **مبانی** فرمودند قضاء حکم نظائر اند در اصل آن فصل واحکام شئی باشد قولاً یا فعلاً **رازی** میگوید محامل قضاء در قرآن بسیار اند منجمله آن وجوه خمسه ذکر فرموده است در **مجمع** ودین بابویه در **کتاب التوحید** ایضاً در **مبانی** از حضرت علی ابن موسی الرضا علیهما السلام بواسطه پدر خود از جد خود صادق آل محمد علیهم السلام بدو وجه قضاء را در قرآن ذکر فرموده است **اول** امر ووصیت باشد چون وقضی ربک الا تعبدوا الا ایاه یعنی امر ووصی ربک باشد **ثانی** قضا بمعنی اخبار واعلام باشد چون وقضینا الی بنی اسرائیل یعنی اخبار واعلام کردیم **ثالث** قضا بمعنی فراغت باشد چون اذا قضیتم مناسککم یعنی فراغتم باشد **رابع** بمعنی فعل بود چون ما انت قاض یعنی ما انت فاعل **خامس** قضا بمعنی موت هم آمده است چون فوکزه موسی فقضی علیه یعنی فانزل علیه الموت باشد وهمچنین لیقض علینا ربک بمعنی لینزل الموت علینا چون لا یقضی علیهم فیموتوا بمعنی لا ینزل بهم الموت باشد **سادس** بمعنی وجوب عذاب باشد چون واندهم یوم الحسرة اذ قضی الامر همچنین است وقال الشیطان لما قضی الامر بمعنی وجب العذاب باشد **سابع** قضا بمعنی کتابت وتحریر بود چون وکان امرا مقضیا که بمعنی مکتوبا فی اللوح باشد **ثامن** بمعنی اتمام باشد چون فلما قضی موسی الاجل بمعنی اتم باشد وچون ایما الاجلین قضیت بمعنی امت باشد **تاسع** قضی بمعنی حکم وفصل بود چون وقضی بینهم بمعنی بحکم بالحق باشد چون یقضی بالحق بمعنی بفصل الامر بالحق باشد **عاشر** قضی بمعنی جعل وخلق آید چون فقضیهن سبع سموات بمعنی خلقهن وجعلهن کذا فی باشد اما یکون آن لکن فیکون آیا منصوب است بجهت حاری مجرای جواب امر بودن **یا** مرفوع است بجهت واقع شدن او خبر مبتدای محذوف چون فهو یکون وبراین در قول اند مختار **ابن عامر** در تمام قرآن نصب است مگر در آل عمران ودر انعام مرفوع گفته است ومختار **کسائی** در تمام قرآن رفع است مگر در سوره نحل ویس که آنجا منصوب گفته است **وبرگاه** بلا اجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که حق تعالی چون بعد از نفی اتخاذ ولد به لفظ سبحانه تنزیه ذات خود فرموده عقب آن متصل نفت اذا قضی امرا فانما یقول لکن فیکون تا عجب باشد بر تنزیه او تعالی از ولد بهر حال بمعنی آنست چنین شود که چون حکم کند خدا تعالی بچیزے یعنی اراده احداث شئی نماید پس چیزے نیست که گوید مر آنشئی را که باش پس میباشد بلا تاخیر پس کسیکه قدرت او بایں وجه باشد که به لفظ کن ایجاد شئی نماید البته منزه خواهد بود از شائبه او خلق ومبرا ومبعد از اتخاذ ولد باحوال ذات **تنبیه** قول کن ایجاد بر سبیل مجاز است وحقیقت معنی آنست که چون او سبحانه اراده شئی نماید فی الحال موجود شود بدون توقف پس این تشبیه است بامر امر مطاع که بمجرد تمثل امر نماید پس بهر حال این آیت جهت تنزیه باری تعالی از اتخاذ ولد **تحقیق** چنین گفته اند بیان ذلک ان الذی یجعل ولدا الله اما ان یکون قدیما ازلیا او یکون محدثا فاذ کان ازلیا فهو محال لانه لو کان واجبا لذاته لکان واجبا لوجود اکثر من واحد وهذا خلف وان کان ممکنا لذاته کان مفتقرا فی وجوده الی واجب لذاته غنیا لذاته فیکون الممکن محتاجا لذاته فیکون عبدا له لانه لا معنی للعبودیة الا ذلک واما کان الذی یجعل ولدا

جواب اشکال چرا به اتخاذ ولد نفی کرد ولم یکن له ولد نفرمود

در بیان لغت واشتقاق لفظ قضی گوید ۱۲ ۱۲

بیان اینکه لفظ قضی در ده معنی اطلاق گردد

بیان اینکه آیت جهت است بر تنزیه باری از اتخاذ ولد

یکون محدثا فیکون وجوده بعد عدمه بخلق ذلك القدیم و ایجاده وهو المراد من قوله اذا قضی امرا فانما یقول له کن فیکون فیکون عبدا لله لا ولدا لانه ثبت انه یستحیل ان یکون لله ولد فلم یبق مقصودا الا کسیکه قرار میدهد برای خدا یتعالی فرزند پس یا قدیم ازلی باشد و ممکن محدث صورت اولی محال است زیرا که اگر آن فرزند هم واجب لذاته بود پس واجب الوجود از یکی زاید شود و این خلاف است و اگر ممکن لذاته بود هر آئینه در وجود خود بسوی واجب الوجود لذاته محتاج شود پس فرزند ممکن محتاج لذاته باشد پس او عبد خواهد بود برای خدا زیرا که همین معنی عبودیت است **واما** کسیکه برای خدای تعالی ولد محدث قرار میدهد پس لابد از عدم وجود این فرزند محدث بایجاد و خلق خالق قدیم باشد و همین است معنی و مراد از آیت اذا قضی امرا فانما یقول له کن فیکون پس این فرزند عبد خواهد بود برای حق تعالی و دین ثابت شد که محال است برای خدا یتعالی ولدی بوده باشد **وکبیر رازی** ذیل همین آیت گفته است احتج الاصحاب بقوله اذا قضی امرا فانما یقول له کن فیکون علی قدم کلام الله تعالی قالوا لان الآیة تدل علی انه تعالی اذا اراد احداث شیء قال له کن فیکون فلو کان قوله کن محدثا لافتقر الی قول آخر و لزم التسلسل وهو محال قلنا ان قول الله قدیم محدث خلاصه مرام آنست که گفته اصحاب احتجاج کرده اند از این آیت زیر بحث بر قدم کلام الله گفتند بدلیل اینکه در آیت دلالت بالصراحت است بر آنکه خدا یتعالی وقتیکه اراده احداث چیزے کرد فرمود برای آن کن پس آنچیز موجود شد پس هرگاه لفظ کن محدث باشد هر آئینه حدوث آن محتاج خواهد بود بسوے قول دیگر پس تسلسل لازم آید و آن محال است پس بدرستیکه قول خدا قدیم است نه محدث **معتزله** احتجاج کرده اند بر اینکه آیت بر حدوث کلام الله دلالت میکند بچند وجه **اول** اینکه کلمه اذا حق تعالی بر این داخل فرموده است و این کلمه بر استقبال دلالت میکند پس واجب است که حاصل نشود قول کن مگر در استقبال **ثانی** بتحقیق حرف فا برای تعقیب میآید فا در قوله فانما یقول له بر تاخیر این قول از این قضاء و دلالت مینماید و المتاخر عن غیره محدث **ثالث** فا در فیکون دلالت میکند بر حصول این شیء عقب این قول بلا فصل پس بنا بر این معلوم شد که قول الله متقدم است بر حدوث حادث تقدم بلا فصل و آنچه متقدم بر محدث است متقدم بلا فصل آن محدث است پس قول الله محدث است **رازی** بعد از این گفته است ان استدلال الفریقین ضعیف اما استدلال الاصحاب فلانه یقتضی ان یکون قوله کن قدیما وذلك باطل بالاتفاق واما استدلال المعتزلة فلانه یقتضی ان یکون قول الله تعالی هو المرکب من الحروف والاصوات وهو محدث وذلك لانزاع فیه انما الذی ندعی قدمه شیئ آخر قول در تفسیر قرآن خلیلها کلام معصومین علیهم السلام مروی گشته چنانچه **درج البلاغ** در ذیل لفظ کن فیکون فرموده است لا بصوت یقرع ولا بنداء یسمع وانما کلامه سبحانه فعل منه انشاه ومثله لم یکن من ذلك کلنا ولو کان قدیما لکان الها ثانیا قال یقول ولا لفظ ویرید ولا یضمر خلاصه مقصود آنست که قول کن مرکب بصوتی نیست که گوش زد شود و صدائی نیست که شنیده شود چنین نیست که کلام او سبحانه از کن فیکون انشاء و ایجاد او ست و مثل او نیست و نبوده از ان کاین موجود و اگر موجود و کلام میبود قدیم بود پس آنه ثانی یا واجب بالذات بود و شاید حضرت فرموده که قول کن از خدا و لفظ نمیآید و لاکن باراده او مراد او میشود و مضمر نمیباشد در شرح **ابن میثم** و ایضا در شرح **ابن ابی الحدید** ست که این فقرات در تفسیر و تشریح لفظ کن اند صریح بر بطلان مزعومه **الوجین** شعری دهانکه کلمه کن را قدیم و کلام باری حتی حروف و مرکب از اعین باری و قدیم میگویند سبحان الله عما یشرکون و **کافی** کلینی و نیز در کتاب **التوحید** از حضرت کاظم علیه السلام مرویست ارادهٔ مخلوقین مضمر و آنچه ایشان را بعد از آن ظاهر میشود فعل میباشد و اما ارادهٔ خدا یتعالی پس ارادهٔ او ابرای فعلی احداث او میباشد نه غیر آن زیرا که باری تعالی عزوجل در ارادهٔ فعل نروی و همه و تفکر نمیکند چه این صفات منتفی از حق تعالی میباشند بلکه این صفات مخلوق اند پس ارادة الله فعل الله بلا فصل است نه غیر آن پس کن فیکون تعبیر بدون تلفظ لفظ است نه بنطق زبان و نه بهمهه و تفکر و کیف چگیف و کیفیت برای ذات واجب الوجود نیست در حدیث دیگر از آنجناب علیه السلام مروی گشته و کن منه صنع وما یکون به المصنوع یعنی لفظ کن از حق تعالی صنعت است و آنچه بآن حاصل موجود میشود مصنوع او تعالی است **اشکال** خطاب از کن بحقیقت میشنود یا به مجاز هرگاه بحقیقت باشد پس مخاطب معدوم است و معدوم بالضرورت و بالاتفاق قابلیت خطاب کن نمیدارد و اگر موجود است پس خطاب موجود بوجود بعد از آنکه موجود باشد البته تحصیل حاصل باطل است زیرا که موجود است و دیگر نخاطب جماد باشد زیرا که لفظ کن عام است پس جماد نیز در حال عدم در وجود قابل خطاب نیست مزید بر این در ظاهر خطاب فایده نخاطب است پس اینا نخاطب امور است که خود بخود در وجود آید یا دیگرے او را بوجود آرد بنا بر اول اشد محال لازم آید چه معدوم و موجود خود را در هر دو حال بوجود آورده نمیتواند و بنا بر ثانی که فاعل موجد او غیر او باشد پس آن غیر آیا خود صاحب خطاب است یا نه اگر خود صاحب خطاب است پس قول کن عبث باشد و اگر غیر است

قول اصحاب راز که کلام الله قدیم است

احتجاج معتزله که کلام الله حادث است

قول مفسر در تفسیر آیت از حدیث معصوم علیه السلام

احادیث اهل البیت علیهم السلام در معنی ارادة الله و لفظ کن

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جواب اشکال عظیم که خطاب کن بحقیقه است یا به مجاز

بیان حقیقت سیاق استعمال لفظ کن در اراده حضرت باری تعالی

جواب سوال کلمه کن قدیم است یا حادث

قول مفسر در ابطال قدم کلمه کن گوید

وجوه مختلفه در ابطال قدم کلمه کن گوید

آن غیر اگر نفس کن است پس قول کن عرض است یا جسم مثلاً و او موجد غیر از جسمانیات و عرضیات نمیتواند شد و اگر آن غیر خود واجب تعالی لازم آید که حق تعالی آمر و مامور به بوده باشد و این هم جائز نیست و اگر مراد مجاز است پس در مجاز مناسبت ولو بالجمله واجب است **جواب** مشتمل بر چند وجه است **اول** آنکه از نقول حقیقت مراد نیست بلکه مجاز مقصود است و باب المجاز بغایت واسع است اما مناسبت نیز آنجا موجود است پس امر کن در اصل لفظ و خطاب نیست زیرا که بالیقین معدوم را قابلیت خطاب نمیباشد پس مقصود بیان سرعت نفاذ قدرت کامله و این بمثل حصول اراده حق تعالی است بنحوی که کمتر از طرفة العین هم آنی به طاعت مامور متوقع واقع نشود چون قال الله والارض ائتیا طوعا او کرها قالتا اتینا طائعین یعنی حق تعالی خطاب کرد با سماء و زمین در ایتان و ایجاد بفرمود که طوعا یا کرها بیائید آنها گفتند آمدیم طائعا و اینجا نیز از قبیل نه تولیست نه خطابی است بلکه مقصود بیان سرعت نفاذ قدرت و حصول مقدور است بمجرد تعلق گرفتن اراده حق تعالی **نظیر** اینست قول عرب قال للعدا و للموت اسل من بین قتی و فان انه و انی و ما خلا فی و انی **و آیه** وان من شیء الا یسبح بحمده ولکن لا تفقهون تسبیحهم این مختار جمهور مفسرین است چون **ابو علی** فارسی و بلخی و از اصحاب **طبرسی** و علامه ابو الفتوح و صاحب **مبانی** و غیرهم من المفسرین **ثانی** این قول کن من الله علامت است برائے ادراک ملائکه پس بمجرد سماعت آن میدانند که خدا تعالی احداث امرے فرموده است از **ابی الهذیل العلاف** این قول محکی گشته است **ثالث** اگرچه اشیاء معدوم فی الخارج و موجود فی العلم و القدرت اند پس آنچه معلوم عند الله باشد آن کائنه موجود و خطاب بر آنها محال نیست برائے ایجاد او صحیح و جائز است این مختار **ابن الانباری** و غیر او میباشد **بلیه** آنانکه انخطاب را خاص داشته اند در آن چند وجه **اول** این خطاب کن خاص به موجودین عصات سلف است چون کونوا قردة خاسئین و آنانکه جاری مجرائے ایشانند نسبت به ایشان واقع شده این مختار **اصم** وغیره است **ثانی** این امر باحیاء برائے موت و به اموات برائے حیات است ضعف همه وجوه اینج است واضح الوجوه که در آن سالفین علی اندوجه اول است **سوال** آیا کلمه کن قدیم است یا حادث چه **اشاعره** مثنا و حنابله بلفظه و معنا کلام خدا را قدیم باخدا میدانند حتی که سیاهی حروف و کاغذ و جلد و غلاف قرآن نیز قدیم دانسته اند چنانچه در **مواقف** گفته است قالت الحنابلة کلامه تعالی حرف و صوت یقوم بذاته و ان الله قدیم و قال بالحنوا فیه حتی قال بعضهم جهلا الجلد و الغلاف قدیمان فضلا عن المصحف انتهی عبارته ملخصا مقصود آنست که نزد حنابله کلام الله تعالی حرف و صوت است که بذات قدیم تعالی قایم اند و به تحقیق در آن مبالغه از روے جهل کرده اند بحدیکه گفته اند جلد و غلاف قرآن نیز قدیم است قطع نظر از مصحف اما **مقاصد** که اشعری المذهب و سید بیرجه است گفته باب المکونین قال جمهور العقلاء بالالهیة بان یکون الاشیاء لا وقاتها بکلمة الازلیة هی کلمة کن و لا معنی لصفة المکونیة الا هذا انتهی مقصود آنست که پرگاه کلام خدا نزد اهل سنت اشاعره قدیم باشد پس کلمه کن از کلام باری بالاولی ازلی است و بواسطه آن ایجاد موجودات در اوقات خود میکند و صفت مکونیت معنی ندارد مگر همین یعنی ازلیت آن و بیرون آریدن اوست اشیاء را از ذوات خود آفریده شوند **اقول** بطلان آن نزد امامیه و معتزله حتی نزد عامه اهل الحق ضروریست زیرا که تعدد قدم تعدد آنچه حدوث آن ثابت است لازم میآید پس تعدد شرکاء قدیمه باواجب تعالی لازم می آید و در اینجا بطلان آن بقول امام جبریه فخر رازی ذکر میکنیم تا محبت قاهره بر ایشان از خود ایشان باشد بدانکه مکونیت عبارت است از ایجاد خلق به کلمه کن نزد جمهور امت لا سیما نزد عدلیه متعلق به قدرت و اراده اوست پس فعل حادث اراده یکن تعبیر شده و حدوث کلمه بدیهی است و در **اشعری** تاثیر نفس اثره تکوین است نفس مکون باشد در **شرح مقاصد** قول مذکور ماتن گفته است قد اشتهر عن الاشعری ان التاثیر نفس الاثر و التکوین نفس المکون و هذا بظاهره فاسد و فساده غنی عن التنبیه فضلا عن الدلیل انتهی ملخصا مقصود آنست که به تحقیق از ابو الحسن اشعری بانی المذهب جبریه مشتهر گشته است که بلاشبهه تاثیر عین اثر و تکوین عین مکون مخلوق میباشد و این ظاهر الفساد است و فساد آن غنی از تنبیه قطع نظر از دلیل باشد و اهل مذهب او فضلاء و فضلای ما بعد او گردند که از شری ما تفرا رسیده و بطلان متفاصح از خود کرده اند **فخر الدین** در کبیر **اربعین** او لمعه ثانیه بر حروف کلمه کن بیان کرده است **اول** بایدانست که کلمه کن لفظی است مرکب از کاف و نون تقدیم کاف بر نون بحسب تقدم کاف و تاخر نون دایر حدوث یکی بعد دیگریست اما وجه حدوث نون بجهة سبوقیت کاف و وجه حدوث کاف بجهة تقدم او در زبان و احدیه نون بالذات حادث است پس ثبوت این حدوث هر دو حرف ثابت شد **ثانی** کلمه اذ داخل میشود گر بسبیل استقبال پس این قضاء باشد و قضاء را چاره نیست از حدوث زیرا که بر او حرف اذ داخل شده است پس کلمه کن مترتب بر قضاء بقاء تعقیب است و آنچه از محدث متاخر باشد محدث است پس محال است که کلمه کن قدیم باشد **ثالث** در لفظ کن بالضرورت بحالت تلفظ و تکلم تاخر تقدم حرفین حاصل میشود و وقتیکه حرف اول بذکر در آمد حرف ثانی در آنوقت بالیقین معقود است و به تلاوت حرف ثانی اول زایل میشود و آنچه بچنین صورت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

آیا کلمہ کن در تکوین بذاتہ موثر است یا بغیر و این ہر دو وجہ منافی توحید است

باشد آن بالضرورت ازلی نیست بلکہ حادث میباشد **رابع** ہرگاہ تکوین شئے بکلمہ کن مرتب باشد پس آیا کلمہ کن در تکوین بذاتہ موثر است یا بغیر اگر بذاتہ موثر باشد لازم میآید کہ واجب الوجود کن باشد نہ خدا باثبوت ترکیب کن یا خدا کن باشد والا باذات واحدہ خدا یتعالی دو شریک واجب دیگر چون تثلیث نصاری باشد بطلان شریک بنمودن واجب ثانی متفق انبیاء و تمامی عقلا میباشد و اگر موثر او غیر او باشد پس تسلسل بلانہایت مدور لازم میآید زیرا کہ لفظ کن حادث است برائے آن کن دیگر باید ہکذا الی بلانہایت میباشد **خامس** اگر مخلوقات مخاطب بہ کن قبل از حصول وجود آنہا در وجود باشند و یا بعد از حصول وجود آنہا صورت اولی باطل است زیرا کہ خطاب بہ معدوم سفاہت است و صورت ثانیہ نیز باطل بود زیرا کہ لازم میآید کہ امر بموجود بعد از وجود شدہ باشد این تحصیل حاصل عبث است **سادس** سلنا کہ موجودین احیا در وجود خود امر شدہ باشد لاکن جمادیون در و دیوار و ارض و سمار را خطاب کردن چگونہ صحیح تواند شد پہ ایشان بالضرورت قابلیت خطاب نمیدارند **سابع** تا در کسی باشد کہ فعل در ترک آن بسبب ارادہ او باشد پس ایجاد معدومات منحصر بقدرت و ارادہ است یا منحصر بکلمہ کن اگر صورت اولی باشد حصل المطلوب و اگر صورت ثانیہ بود پس خداوند متعال قادر مختار بالارادہ نباشد بلکہ بقول کن محتاج باشد و بہ فقد کن فقد قادریش لازم گیرد مگر آنکہ بگویند کہ قدرت بکلمہ کن مسمی میباشد بنا بر این نزاع لفظی خواہد بود مگر اینکہ قدرت عین ذات او میباشد و لاکن کلمہ کن غیر ذات او نیست فافہم و تدبر **ثامن** اگر برائے کلمہ کن در تکوین اثر میبود پس کلام ما بہین کن نیز واجب التاثیر میبود حال آنکہ چنین نیست این ملزم شد کہ بالیقین کلمہ کن موثر بذاتہ ایجاد چیزے نیست **تاسع** چون کہ کلمہ کن بدو حرف کاف و نون مرکب است پس آیا در احد حرفین آن تاثیر است یا در مجموع آن بنا بر اول در کلمہ تامہ کن تاثیر نیست پس موثر بودن ناقص غیر موثر بودن کامل خلاف معقول است و بنا بر این حرف ثانی علت خواہد بود و بنا بر ثانی یعنی اگر مجموع حرفین اثر باشد پس در حین لفظ تقدم و تاخر حرفین بالضرورت لازم است چہ بذکر کاف در ابتدا بالضرورت نون نبوده و بذکر نون کاف از اول مذکور گشتہ پس اجتماع نیز اثر محال است و ہو العالم

قولہ تعالی ○ وَاِنَّ اللّٰہَ رَبِّیْ وَرَبُّکُمْ فَاعْبُدُوْہُ ھٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِیْمٌ فَاخْتَلَفَ الْاَحْزَابُ مِنْ بَیْنِھِمْ فَوَیْلٌ لِّلَّذِیْنَ کَفَرُوْا مِنْ مَّشْھَدِ یَوْمٍ عَظِیْمٍ ○ اَسْمِعْ بِھِمْ وَاَبْصِرْ یَوْمَ یَاْتُوْنَنَا لٰکِنِ الظّٰلِمُوْنَ الْیَوْمَ فِیْ ضَلٰلٍ مُّبِیْنٍ وَاَنْذِرْھُمْ یَوْمَ الْحَسْرَۃِ اِذْ قُضِیَ الْاَمْرُ وَھُمْ فِیْ غَفْلَۃٍ وَّھُمْ لَا یُؤْمِنُوْنَ ○ اِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْاَرْضَ وَمَنْ عَلَیْھَا وَاِلَیْنَا یُرْجَعُوْنَ

ترجمہ این آیات محکمہ بدرستیکہ خدا یتعالی عزوجل پروردگار من و شما است پس او را بپرستید و بعبادت غیر او مشغول نگردید این است راہ راست کہ بمنزل رسانید پس اختلاف کردند جماعتہا میان یکدیگر یعنی یہود و نصاری در بارہ عیسی مسیح علیہ السلام آرے در ان کلام طریق تفریط گرفتند و ترسایان در جانب افراط افتادند و یا مختلف شدند ترسایان و سہ فرقہ گشتند بسطوریہ عیسی را ابن اللہ میگفتند و یعقوبیہ او را خدا خواندند و ملکانیہ ثالث ثلاثہ قایل شدند وای مر آنانرا کہ کافر شدند و استبعاد نمودند از حاضر شدن در روز بزرگ کہ روز قیامت است یا مشاہدہ ہول آن روز شنوا باشند کافران در چہ بینا ند آنروز کہ بیایند بما ولی سود نکند ایشان را دیدن و شنیدن یعنی مشاہدہ کنند مواعید الٰہی را و بدان متیقن گردند اما نفع ندہد ایشان ستمگاران را امروز در گمراہی ہویدا ایند و بیم کن ایشان را یعنی کافران کہ را روز حسرت کہ بدان متحیر باشند کہ چرا بد کردیم و نیکان حسرت خورند کہ چرا نیکی نکردیم چون کار ساختہ شود حساب برانداختہ گردد و حکم شود کہ فریق فی الجنۃ و فریق فی السعیر این چنین روزے کہ در پیش است و ایشان در غفلت و بیخبر اند از آن روز و ایشان یعنی کافران نمیگروند بآخرت و متعلقات آن بدرستیکہ ما میراث بریم زمین و ہر کہ بر روے زمین است یعنی ہمہ فانی گردد و ما باقی باشیم و بسوے ما باز گردانیدہ شوند بعد از مرگ و در تفسیرش چند بحث اند **بحث اول** ان اللہ ربی و ربکم فاعبدوہ بدانکہ رب در لغت عرب بچندین معنی مستعمل شود در **کلیات ابو البقاء** گفتہ رب المالک و المصلح و السید المطاع

ترجمہ آیات محکمہ ۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان آنکه تفظ ربت در معانی مختلفه استعمال شود

الرب المالک والمصلح والسید والمعبود فان حمل علی المالک عم الموجودات وان حمل علی المصلح خرجت الاعراض لانها لا تقبل الاصلاح بل یصلح بها وان حمل علی السید اختص بالعقلاء وان حمل المعبود اختص بالمکلفین وهذا اخص المحامل والاول اعمها یعنی لفظ رب در لغت عرب مالک و مصلح و سید و معبود را گویند پس اگر بر مالک حمل کرده شود موجودات عاما انجا را و بیا شند و هر گاه بر مصلح کرده شود اعراض انجا خارج شوند زیرا که آنها اصلاح قبول نمیکنند بلکه به آنها اصلاح کرده میشود و هر گاه بر سید حمل کرده شود به عقلا مخصوص باشد و اگر بر معبود حمل کرده شود بر مکلفین مخصوص باشد و این اخص المحامل است و اول اعم محامل میباشد بعض مفسرین گفته اند ان الرب صفة من ربه یربه بمعنی ربا له تربیة ثم سمی به الملک المربی والسلطان من الوصیة وصارکالاسم الشبیه بالصفة کالکتاب والاله والعالم والخاتم والدلیل علی کونه صفة لحوق التاء به کالموتة کما فی الحدیث من اشراط الساعة ان تلد الامة ربتها وهو حقیقة مختص بالباری تعالی ولا یطلق علی غیره الا مجازا او مقیدا والحق انه باللام لا یطلق لغیره تعالی مقیدا ایضا لورود النهی عنه فی حدیث صحیح ومن حق الرب ان لجمع اذا اطلق علی الله ابیة وریوب لا علی ارباب واما قوله تعالی ارجع الی ربک فی قرائت ان الله اختلاف کرده اند مدنیون و ابو عمرو بفتح ان قرائت نموده اند و معنیش چنین شود ولا انه ربی و ربکم فاعبدوه و اهل کوفه و ابو عبیده به کسر خوانده اند بنا بر ابتداء و الی ربی بغیر از ذا و بکسره قرائت نموده است ای لسبب ذلک فاعبدوه و هر گاه بالاجمال ایخال بوضاحت پیوست پس بباید دانست که میباید دلیل این قول غیر الله کسی دیگر باشد سوال اگر غیر الله دلیل لیقول کسی دیگر بود کیست جواب در ان غیر الله نیز اختلاف کرده اند جماعتی گفته اند الملک یرفعل یا محمد صلعم ان الله ربی وربکم بعد اظهار البراهین الباهرة فان عیسی هو عبد الله یعنی تقدیر چنین شود که پس بگوای حبیب من محمد صلعم بدرستیکه خدا تعالی عزوجل پروردگار من و پروردگار همه شما میباشد بعد از اظهار دلایل قاهره و براهین باهره در اینکه عیسی مسیح علیه السلام عبد الله است ابو مسلم رحمه الله گفته است الواو فی وان الله عطف علی قول عیسی علیه السلام انی عبد الله اتانی الکتاب کانه قال انی عبد الله وانه ربی وربکم فاعبدوه یعنی واو در وان الله عطف است بر قول جناب مسیح علیه السلام که فرموده است اتانی الکتاب گویا که میفرماید که من عبد الله میباشم و او تعالی پروردگار من و پروردگار همه شما میباشد پس او را عبادت نمائید و هب بنحبه چنین گفته است عهد الیهم حین اخبرهم عن بعثه ومولده ونعته وان الله ربی وربکم ای کلنا عبید الله تعالی یعنی همراه ایشان عیسی علیه السلام عهد بسته است وقتیکه ایشان را خبر داد از بعثت و مولد و نعت خود بدرستیکه پروردگار من و پروردگار همه شما خدا تعالی میباشد یعنی ما همه عبید حق تعالی میباشیم تفسیر آیت زیر بحث وان الله ربی وربکم دلیل جلیل است که مدبر تاس و مصلح امور ایشان خداوند منان عزوجل میباشد پس در این آیت دو است بقول منجمن که میگویند مدبر تاس و مصلح امور ایشان در سعادت و شقاوت کواکب میباشند و نیز در این دلالت بالصراحت است بر آنکه خداوند عالمیان واحد است زیرا که بالیقین لفظ الله اسم علم است برحق سبحانه و تعالی پس وقتیکه گفت ان الله ربی وربکم یعنی نیست رب برای مخلوقات سوای خدا تعالی همین همین توحید است اما قوله فاعبدوه پس باید دانست که در علم اصول فقه ثابت است که ان ترتیب الحکم علی الوصف ینبئ عن کونه مشعرا بالعلیة یعنی بدرستیکه ترتیب حکم بر وصف مناسب شعر بعلیت است پس در اینجا امر بالعبادت واقع است مرتب بر ذکر وصف ربوبیت پس در این دلیل جلیل است بر اینکه جزاین نیست که عبادت حق سبحانه عزوجل لازم گرفته است بر ما زیرا که رب ما میباشد در این نکته است که جزاین نیست که عبادت او تعالی واجب است بجهة منعم بودن بر خلایق به اصول نعم و فروع آن این است که جناب خلیل الرحمن حضرت ابراهیم علیه السلام وقتیکه به آزر عبادت اصنام را منع شد بفرمود لم تعبد ما لا یسمع ولا یبصر ولا یغنی عنک شیئا یعنی چونکه این اصنام منعم عباد نیستند لهذا عبادت آنها جائز نیست از این آیت بالصراحت ثابت میشود که ایزد متعال چونکه رب و مربی عباد است و لهذا مخصوص عبادت او واجب است فقد ثبت طردا و عکسا تعلق العبادة یکون للمعبود منعما بالحال مفهوم و مقتضای این آیت آنست که حق سبحانه در این آیت جبیب خود محمد مصطفی صلعم روحی له الفدا را بدعوت مبلغان امر میکند به قول مجمل که بگو یا محمد صلعم بدرستیکه خدای بحق پروردگار من و پروردگار شما است پس بپرستید او را و بعبادت غیر او مشغول نشوید بحث ثانی هذا صراط مستقیم یعنی قول توحید و نفی ولد و زوجه صراط مستقیم است وجه تسمیه آن بصراط مستقیم بحث تشبیه است بطریق زیرا که آن موصل الی الجنة است پس که آنست راه راست که موصل است بمنازل رضوان و محال غفران بهر حال مشار الیه هذا یا مضمون جمله آنفیه است و یا جمیع امور سابقه و جمله اولی اشاره است به اشکال قوت نظریه باعتقاد حق و صدق که از غایت توحید است و جمله ثانیه اشعار است باشکال قوة عملیه که آن ملازمت طاعت و عبادت

بیان آنکه ربت در لغت عرب مالک و مصلح و سید و معبود را گویند پس اگر بر مالک حمل کرده شود موجودات عاما انجا را و بیا شند و هر گاه بر مصلح کرده شود اعراض انجا خارج شوند زیرا که آنها اصلاح قبول نمیکنند بلکه به آنها اصلاح کرده میشود و هر گاه بر سید حمل کرده شود به عقلا مخصوص باشد و اگر بر معبود حمل کرده شود بر مکلفین مخصوص باشد و این اخص المحامل است و اول اعم محامل میباشد بعض مفسرین گفته اند ان الرب صفة من ربه یربه بمعنی ربا له تربیة ثم سمی به الملک المربی والسلطان من الوصیة وصارکالاسم الشبیه بالصفة کالکتاب والاله والعالم والخاتم والدلیل علی کونه صفة لحوق التاء به کالموتة کما فی الحدیث من اشراط الساعة ان تلد الامة ربتها وهو حقیقة مختص بالباری تعالی ولا یطلق علی غیره الا مجازا او مقیدا والحق انه باللام لا یطلق لغیره تعالی مقیدا ایضا لورود النهی عنه فی حدیث صحیح ومن حق الرب ان لجمع اذا اطلق علی الله ابیة وریوب لا علی ارباب واما قوله تعالی ارجع الی ربک فی قرائت ان الله اختلاف کرده اند مدنیون و ابو عمرو بفتح ان قرائت نموده اند و معنیش چنین شود ولا انه ربی و ربکم فاعبدوه و اهل کوفه و ابو عبیده به کسر خوانده اند بنا بر ابتداء و الی ربی بغیر از ذا و بکسره قرائت نموده است ای لسبب ذلک فاعبدوه و هر گاه بالاجمال ایخال بوضاحت پیوست پس بباید دانست که میباید دلیل این قول غیر الله کسی دیگر باشد سوال اگر غیر الله دلیل لیقول کسی دیگر بود کیست جواب در ان غیر الله نیز اختلاف کرده اند جماعتی گفته اند الملک یرفعل یا محمد صلعم ان الله ربی وربکم بعد اظهار البراهین الباهرة فان عیسی هو عبد الله یعنی تقدیر چنین شود که پس بگوای حبیب من محمد صلعم بدرستیکه خدا تعالی عزوجل پروردگار من و پروردگار همه شما میباشد بعد از اظهار دلایل قاهره و براهین باهره در اینکه عیسی مسیح علیه السلام عبد الله است ابو مسلم رحمه الله گفته است الواو فی وان الله عطف علی قول عیسی علیه السلام انی عبد الله اتانی الکتاب کانه قال انی عبد الله وانه ربی وربکم فاعبدوه یعنی واو در وان الله عطف است بر قول جناب مسیح علیه السلام که فرموده است اتانی الکتاب گویا که میفرماید که من عبد الله میباشم و او تعالی پروردگار من و پروردگار همه شما میباشد پس او را عبادت نمائید و هب بنحبه چنین گفته است عهد الیهم حین اخبرهم عن بعثه ومولده ونعته وان الله ربی وربکم ای کلنا عبید الله تعالی یعنی همراه ایشان عیسی علیه السلام عهد بسته است وقتیکه ایشان را خبر داد از بعثت و مولد و نعت خود بدرستیکه پروردگار من و پروردگار همه شما خدا تعالی میباشد یعنی ما همه عبید حق تعالی میباشیم تفسیر آیت زیر بحث وان الله ربی وربکم دلیل جلیل است که مدبر تاس و مصلح امور ایشان خداوند منان عزوجل میباشد پس در این آیت دو است بقول منجمن که میگویند مدبر تاس و مصلح امور ایشان در سعادت و شقاوت کواکب میباشند و نیز در این دلالت بالصراحت است بر آنکه خداوند عالمیان واحد است زیرا که بالیقین لفظ الله اسم علم است برحق سبحانه و تعالی پس وقتیکه گفت ان الله ربی وربکم یعنی نیست رب برای مخلوقات سوای خدا تعالی همین همین توحید است اما قوله فاعبدوه پس باید دانست که در علم اصول فقه ثابت است که ان ترتیب الحکم علی الوصف ینبئ عن کونه مشعرا بالعلیة یعنی بدرستیکه ترتیب حکم بر وصف مناسب شعر بعلیت است پس در اینجا امر بالعبادت واقع است مرتب بر ذکر وصف ربوبیت پس در این دلیل جلیل است بر اینکه جزاین نیست که عبادت حق سبحانه عزوجل لازم گرفته است بر ما زیرا که رب ما میباشد در این نکته است که جزاین نیست که عبادت او تعالی واجب است بجهة منعم بودن بر خلایق به اصول نعم و فروع آن این است که جناب خلیل الرحمن حضرت ابراهیم علیه السلام وقتیکه به آزر عبادت اصنام را منع شد بفرمود لم تعبد ما لا یسمع ولا یبصر ولا یغنی عنک شیئا یعنی چونکه این اصنام منعم عباد نیستند لهذا عبادت آنها جائز نیست از این آیت بالصراحت ثابت میشود که ایزد متعال چونکه رب و مربی عباد است و لهذا مخصوص عبادت او واجب است فقد ثبت طردا و عکسا تعلق العبادة یکون للمعبود منعما بالحال مفهوم و مقتضای این آیت آنست که حق سبحانه در این آیت جبیب خود محمد مصطفی صلعم روحی له الفدا را بدعوت مبلغان امر میکند به قول مجمل که بگو یا محمد صلعم بدرستیکه خدای بحق پروردگار من و پروردگار شما است پس بپرستید او را و بعبادت غیر او مشغول نشوید بحث ثانی هذا صراط مستقیم یعنی قول توحید و نفی ولد و زوجه صراط مستقیم است وجه تسمیه آن بصراط مستقیم بحث تشبیه است بطریق زیرا که آن موصل الی الجنة است پس که آنست راه راست که موصل است بمنازل رضوان و محال غفران بهر حال مشار الیه هذا یا مضمون جمله آنفیه است و یا جمیع امور سابقه و جمله اولی اشاره است به اشکال قوت نظریه باعتقاد حق و صدق که از غایت توحید است و جمله ثانیه اشعار است باشکال قوة عملیه که آن ملازمت طاعت و عبادت

بیان آنکه تفظ ربت در معانی مختلفه استعمال شود

در بیان قرائت لفظ وان الله

جواب سوال گر غیر الله دلیل ایقول کسی دیگر بود کیست

بیان آنکه ربت

و ایشان به اوامر و اجتناب از نواهی حق سبحانه و تعالی شه برای تقدیر است که جمع میان امرین مذکورین طریقی است که مشهود له است به استقامت و میتواند بود که ما کان الله تا انجا از تتمهٔ کلام عیسی علیه السلام باشد و قوله قول الحق الذی فیه یمترون جمله معترضه بود و بنا بر اینکه کلام حضرت رسالت پناهی صلعم باشد مقدر است به اینکه قل یا محمد صلعم لامتک ما کان لله الی قوله هذا صراط مستقیم **اقول** مقام مقتضی آنست که بالجمله در صراط مستقیم بحث نموده باشم پس مجملاً باید دانست که صراط مستقیم در اصل از وسیع استوار را گویند اما حقیقةً است یا مجاز از آن دو قول است **قائلین بحقیقت** میگویند که صراط مستقیم در آخرت جسریست کشیده شده بر جهنم که راس آن در میدان محشر و نهایت آن در دوازده بهشت است هر حصی از آنجسر عبور خواهد کرد هزار سال سر بالا رفتن و هزار سال استوا و هزار سال سرازیر آمدن است بعضی همچو برق از آن خواهند گذشت و جمعی همچو رفتار اسب و یا دوهٔ همچو پیاده و جماعتی امتان و خیزان اکثری در جهنم خواهند افتاد همچنین در مستفیضات خاصه و عامه وارد گشته است لاکن جماعتی از **معتزله** منکر چنین وصف صراط میباشند معلل بر اینکه رفتار بر چنین راه محال است و بآن ایلام انبیاء و اهل ایمان لازم میآید بر خداوند متعال این جا نزنیست **قائلین بمجاز** گفته اند که صراط مستقیم مجاز به این معنی است که توحید و اعتقاد دین حق چون که راه موصل است من الدنیا الی الله لهذا از صراط مستقیم بشیء راه راست گفته شده و گاه است که این را به حبل الله تفسیر کرده میشود کما قال الله تعالی و اعتصموا بحبل الله جمیعا به این معنی که صراط مستقیم طریقا مقرر است از جناب خداوند متعال کرده شده از دنیا الی الجنت همچو نسیمانی که مثلا از بلدی بسوی بلد دیگر کشیده شود متمسک آن ضرور به منزل مقصود خواهد رسید پس علی التقدیرین مآل و نتیجه هر دو واحد است **مفسرین محققین** را در تعیین تاویل صراط مستقیم چند قول است اول صراط مستقیم دین محمدی صلعم قداه روحی میباشد این مختار جمهور منهم **محمد** ابن الحنیفه است **دویم** مراد از صراط مستقیم کتاب الله المجید و فرقان مجید است بنقول از حضور مقدس نبوی صلعم و از جناب علوی دازابن مسعود مروی گشته است **سویم** اینکه صراط مستقیم طریق جنت است خاصةً بنقول مختار مقاتل است **چهارم** بعضی فرموده اند که صراط مستقیم بس طریق حق است **پنجم** جماعتی گفته است که صراط مستقیم اسلام است و همین قول از جابر مروی گشته و چنین در احد روایات ابن مسعود و ابن عباس آمده و همان قول مقاتل است **ششم** آنچه صاحب مبانی و در معالم التنزیل **بغوی** در معنی صراط فرموده مختصا آنست که صراط مستقیم محمد و آل محمد علیهم السلام اند همین قول گزیده **ابو العالیه** حسن است و نیز مروی در احادیث کثیره خاصه و عامه میباشد و در این مقام نیز گاهی احادیث برای ملاحظه ناظرین این تفسیر سان کنیم از انجمله است در تفسیر **ثعلبی** از بریده در ذیل آیت اهدنا الصراط المستقیم روایت آورده است قال محمد و اله یعنی صراط مستقیم محمد و آل محمد علیهم السلام میباشند و از تفسیر **وکیع** ابن جراح از **سفیان ثوری** از **سباط** از **مجاهد** از **ابن عباس** مرویست در ذیل آیت مجیده اهدنا الصراط المستقیم قال قولوا معاشر العباد ارشدنا الی حب محمد صلعم و اهل بیته یعنی فرمود بگوئید ای معاشر بندگان ارشاد کن ما را بمحبت محمد و اهل بیت او و در **فرائد سمطین** ابراهیم حموینی به اسناد خود از ابو جعفر باقر علیه السلام روایت کرده است قال و نحن خیرة الله و نحن الطریق الواضح و الصراط المستقیم الی الله تعالی یعنی ما باقر العلوم علیه السلام فرمود ما ایم برگزیدگان خدا و ما ایم راه واضح و روشن و راه راست مستقیم بطرف خدا تعالی و در **مشکوة** و نیز در **مستدبل** و در باب مناقب عشره مبشره مرویست که حضور اقدس نبوی صلعم مخاطب بعشره مبشره فرمودند تومروا علیا و لا ادا کم فاعلین بجدوه هادیا مهدیا یاخذ بکم الطریق المستقیم یعنی امارت و خلافت و هدید علی ابن ابیطالب علیه السلام را حال آنکه نمی بینم که او را امام و خلیفه کسی و میابد هر آئینه می یافتید او را هادی شما و هادی خلق و هدایت یافته بذات خود میگرفت شما را بطریق مستقیم سیوطی در تفسیر **درمنثور** از ابن مردویه و در **شعب الایمان** بیهقی از ابن مسعود روایت کرده است قال الصراط المستقیم ترکنا علیه رسول الله و اله صلعم علی طرفه و الطرف الاخر الجنة یعنی صراط مستقیم که پر آن گذاشت ما را پیغمبر و آل او علی علیه السلام طرف واحد آنست و بهشت طرف دیگر آن میباشد و در تفسیر **کشاف** جار الله زمخشری گفته که هر گاه سر سوره قرآن مجید را جمع کنی و از انها حروف مکررات را طرح نمائی پس باقی حروف را چون جمع کنی خواهد شد هذا صراط علی حق نمسکتم یعنی این طریقه و صراط علی راه حق یعنی راهی است بسوی حق تعالی میرساند ما را و ما تمسک می نمائیم **اقول** لاریب فیه صدق الله و صدق رسوله صلعم و در تفسیر **درمنثور** امام سیوطی از **طبرانی** فخر رازی در تفسیر **کبیر** از ابن مسعود روایت کرده است که الصراط المستقیم الذی ترکنا علیه رسول الله و اله صلعم یعنی صراط مستقیم همانا که ما را پیغمبر و اهل بیت طاهرین معصومین او بر آن گذاشتند و **حاکم** از ابن عباس روایت کرده است الصراط المستقیم

قول مفسرین در بیان حقیقت و مجاز صراط المستقیم گوید

وجوه شته در معنی مجازی صراط المستقیم گوید

احادیث در سنیان که صراط المستقیم محمد و آل محمد است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

هو رسول الله و آله و صاحبه یعنی صراط مستقیم محمد و آل محمد علیهم السلام میباشند **اقول** لفظ صاحبه در روایت مذکوره اختراع مردان ایشان است زیرا که ظاهر است که صراط و طریقهٔ آل محمد و صحابهٔ نقیض یکدیگر میباشند پس هرگاه که طریقهٔ آل محمد صراط مستقیم است یقیناً طریقهٔ نقیض و ضد آن که طریقهٔ شیخین باشد هم صراط مستقیم باشد **واما از طریق ما امامیه** اخبار و آثار حضرات ائمهٔ اطهار علیهم السلام به کثرت وارد شده و ما در اینمقام بر گاهی چند حدیث بیان کنیم از آنجمله آنچه در تفسیر **علی ابن ابراهیم** از حضرت امام ابی عبد الله علیه السلام مروی گشته قال علیه السلام الصراط المستقیم هو امیر المومنین علیه السلام و معرفته یعنی صراط مستقیم نفس مظهر امیر المومنین و معرفت حق آنجناب علیه السلام میباشد و در تفسیر **عیاشی** باسناد خود از حضرت ابو عبد الله علیه السلام روایت کرده است اهدنا الصراط المستقیم یعنی امیر المومنین معنی آنست که صراط مستقیم جناب ولایتمآب حضرت امیر علیه السلام میباشد و در **مبانی بیان** بصورت مرسل در ذیل آیت اهدنا الصراط المستقیم روایت کرده است قال علیه السلام ان الصراط امیر المؤمنین علیه السلام و زاد فی اخری و معرفته یعنی صراط مستقیم جناب اسد الله الغالب علی ابن ابیطالب و معرفت آنحضرت علیه السلام است **ابن بابویه** چنین روایت کرده است قال زین العابدین علیه السلام نحن ابواب الله و نحن الصراط المستقیم یعنی حضرت امام سجاد علیه السلام فرمود ما ائمه ابواب و دروازهٔ که بسوی خدا تعالی در آن داخل شوید و ما ائمه راه راست که شما را از خدا تعالی میرساند **ایضاً** ابن بابویه از جناب ابو عبد الله علیه السلام روایت کرده است قال الصراط المستقیم ائمة المومنین یعنی امام معصوم علیه السلام فرمود صراط مستقیم امامان مومنین میباشند و در کتاب مستطاب **نهج الایمان** روایت کرده است الصراط المستقیم هو علی ابن ابیطالب فی هذه الآیة یعنی در این آیت مراد از صراط مستقیم جناب امیر است **شیخ کلینی** روایت کرده است که حضرت امام جعفر صادق علیه السلام فرمود والصراط المستقیم هو امیر المومنین و در **معانی الاخبار** از صادق آل محمد علیهم السلام روایت کرده که طریق معرفت الله در دنیا امام مفترض الطاعت است که هر که در دنیا او را بشناسد و به او اقتدا کند به آسانی از صراط آخرت بگذرد و صراط آخرت جسریست بر جهنم و کسی که در دنیا او را نشناسد از صراط آخرت پای او بلغزد و در جهنم بیفتد و در تفسیر **مجمع البیان** در صراط مستقیم گفته انه النبی و الائمة القائمون مقامه و هو المروی فی اخبارنا یعنی صراط مستقیم بنا بر روایات ما امامیه حضور انس نبوی و حضرات ائمه معصومین مطهرین علیهم السلام اند که قایم مقام پیغمبر صلعم میباشند **اقول** بین الاخبار منافات نیست چه پیغمبر صلعم در زمان خود بالیقین صراط المستقیم الی الله است و بعد از آنحضرت بلاشبهه قائم به مقام آنحضرت در ارشاد و هدایت خلق و نمودن صراط مستقیم ائمه مطهرین علیهم السلام میباشند و چون هر یکی از ایشان طریق موصل الی الله است پس معرفت و محبت ایشان نیز از لوازم ایمان است **اشکال** در بعض اخبار عامه و خاصه چون وارد گشته است که صراط المستقیم دین اسلام و قرآن است پس این اخبار بالیقین منافی اند با اخبار دیگر که در انها صراط مستقیم ائمه اطهرین قرار داده شد **جواب** اصل آنست که این اخبار عامه و خاصه منافی و معارض آن اخبار دیگر نیستند چه معلوم است که دین اسلام نیست مگر توحید و نبوت محمدی صلعم و جمیع آنچه پیغمبر صلعم از اصول و فروع آورده است از آنجمله است ثقلین که قرآن و قرین و ثانی آن حضرات ائمه طاهرین علیهم السلام باشند از این بوضاحت پیوست که معتقدین اسلام بر طریقه طاهرهٔ اهل بیت طهارت موصل الی الله بصراط مستقیم کمتی میباشد در **مجمع البیان** بهمین معنی اشاره فرموده است لقوله و الاولی حمل الآیة علی العموم حتی یدخل جمیع ذلک فیه لان الصراط المستقیم هو الدین الذی امر الله به من التوحید و العدل و لا یتم الا بحب الله طاعته یعنی حمل کردن آیت بر عموم اولی است تا اینکه همه تفاسیر صراط در آن داخل شوند و آن از دین توحید و عدل و امامت کسانی که من الله واجب الطاعت اند در آن داخل میباشند **اقول** عجب است از حضرت مقدس اردبیلی که بعد از تقل مرقوم **محقق طبرسی** میفرماید که تفسیر ثانی از مسامحه خالی نیست و آن اینست که نبی و امام علیهم السلام راه را دلالت میکنند و طریق و صراط نمیگویند و حال آنکه در اصول مقرر است که اگر استعمال لفظ بر معنی موضوع له متنع باشد حمل کردن آن بر اقرب مجاز واجب و در اینمقام اقرب مجاز آنست که ایشان علیهم السلام بسبب توقیف جمیع اسباب طرق و ابواب هدایت و بحصول علم آن مثل عین هدایت صراط و طریق اند لهذا اراده اسم هر شئ را باسم مایناسبه شئ یا به اسم مضاف الیه میتوان کرد چنین در کلام عرب مستعمل است مثلاً میگویند که فلان شخص عدل است یعنی عادل است یا اینکه مثلاً طلاقی اشست یعنی تند خو و تیز مزاج است و قول تعالی ذوی عدل ای ذوی عدالة عدل شئ است و عادل فاعل آن چیزی دیگر و لاکن در انجا عادل را به اسم عین عدالت که فعلش باشد یاد فرموده است بهمچنین تا صدر را بسبب کثرت تردد و وقوف اطلاق طریق کنند چون میگویند که قد سدد الطریق ای الدلیل و راشدا راعشی آمده است **اشکال** دیگر خواجه خصوصاً **ابن تیمیه** گفته است اگر صراط

اتحادث شیعیان که صراط مستقیم محمد و آل محمد علیهم السلام اند

جواب اشکال در تعارض بعض اخبار با بعض

قول مفسیر در جرح بر قول ملا مقدس اردبیلی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

مستقیم مراد محمد و علی و آل باشند پس بباید که چون پیغمبر و علی علیهم السلام بگویند خداوندا خود مرا بمن بنما این استدعای ایشان عبث و باطل بود درگاه آل و اهل بیت علیهم السلام مرا باشد پس لازم میاید که حضور مقدس نبوی صلعم که خود مطاع واجب الاتباع گفته باشد اینکه خداوندا مرا صراط علی و آل او بنما و بر آن باقی گذار امر ضروری البطلان است زیرا که بالاجماع ثابت است اینکه نبی متبوع در زمانه خود است و آل آنجناب صلعم تابع آنحضرت میباشند پس چگونه جائز است که متبوع تابع گردد **جواب** مشتمل بر چند وجه وجیه تو اند شد **اول** شبهه نیست که حضور نبوی فداه روحی بقرائت کلمه طیبه و اذان و شهادتین در تشهد و صلوة بالاجماع مامور بوده است پس بنابراین ثابت گردید که هرگاه آنجناب در همه این مقامات معتقد و مقر رسالت خود بوده اگر در اینجا هم پیغمبر و هر امامی در زمان خود معتقد و مقر خود بوده باشد که من هادی خلق و صراط بحق میباشم چه مضایقه در این تواند بود **و الا فجوابکم جوابنا** **دوم** فرقه ناجیه امامیه کثرهم الله فی البریه باثبات رسانیده اند که امامت حضرات ائمه اثنا عشر علیهم السلام من الله تعالی از اعاظم ارکان اصول و دین محمدی صلعم چون توحید و عدل و نبوت است پس عقلا و شرعا واجب است که اول خود آنحضرت بدین و شریعت خود معتقد و مقر باشد و بعد از آن به امت تکلیف و دعوت بآن نماید و اگر نه لازم آید که نعوذ بالله آنجناب فداه روحی خود معتقد دین خود نبوده و دیگران را دعوت به آن کند بطلان این امر واضح و عیان است **اتامرون الناس بالبر و تنسون انفسکم** موید این مرام است که آیا مردم را بنیکی امر میکنید و خود را فراموش مینمائید یعنی آن معتقد و عامل نمیباشید پس چنانکه آنجناب فداه روحی خود معتقد حقیت دین خود بود همچنان باید تا من الله هم گردید که مردم را بسوی همین صراط حق دعوت کند بقولهم **هذا صراطی مستقیما** یعنی این دین و آئین من صراط مستقیم من است و این اشاره است که آنحضرت بالضرورت بصراط مستقیم خود معتقد و مقر بود و هو العالم **بحث ثالث** **فاختلف الاحزاب من بینهم** بدانکه حزب بالکسر و السکون طایفه و جماعت مردم را گویند و احزاب جمع آنست **وحزب الشیطان** جنود آنست **و یوم الاحزاب** روزیست که قبایل عرب بر قتال پیغمبر صلعم جمع شدند و آن **یوم الخندق** است و در **بحرین** گفته است **فالاحزاب** عبارت **عن القبایل المجتمعة لحرب رسول الله صلعم** **وکانت قریش قد اقبلت فی عشرة الاف من الاحابیش و من کنانة و اهل تهامة و قایدهما ابوسفیان و عطفان فی الف** **و هوازن و بنی قریضه** و در **قاموس** گفته است **فی قوله انی اخاف علیکم مثل یوم الاحزاب هم قوم نوح و عاد و ثمود و هزم الاحزاب و حلاء و ذالک یوم الخندق و هو انه تعالی ارسل علیهم ریح الصبا فی لیلة شاتیة فاحصرتهم و صفقت التراب فی وجوههم و الطفات النیران و کفت القدور و قلعت الاوتاد و بعث الله من الملائکة فی ذوائب عسکرهم فاجابت لبعضها فی بعض و قذف فی قلوبهم الرعب فانهزموا من غیر قتال** **وهرگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که در احزاب **مفسرین** اختلاف کرده اند بچند قول **بعضی** گفته اند مراد فرق نصاری اند علی ما بینا اقسامهم **حماعتی** گفته که نصاری و یهود مراد از احزاب اند پس گروهی از ایشان مسیح علیه السلام را پسر خدا قرار داده اند و جمعی از ایشان او را کذاب گفتند **و بعضی** گفته اند مراد از احزاب کفار که داخل است در ایشان یهود و نصاری و کفار سے که در زمانه حضور مقدس نبوی فداه روحی بوده اند **و کثیری** از گفته است و حقیقی گفتیم ما که مراد قوله **و ان الله ربی و ربکم فاعبدوه** قل یا محمد ان الله ربی و ربکم است پس لا یقول اظهر است زیرا که در این تخصیص نیست **پس** بهر حال معنی چنین شود که پس اختلاف کردند جمیع فرق یهود و نصاری از میان مردمان در باب عیسی مسیح علیه السلام یعنی هر فرقی اعتقاد چیزے کرد بر خلاف اعتقاد جزئی دیگر و بوجه یهود ان طریق تفریط گرفتند و ترسایان در جانب افراط افتادند **یا** اینکه ترسایان مختلف شدند سه فرقه گردیدند **نسطوریه** عیسی را ابن الله گفتند **و یعقوبیه** او هیت او قایل شدند **و اسرائیلیه** گفتند که هو ثالث ثلاثة **و ملکانیه** گفتند که او بنده خدا است و پیغمبر او **و یا توم** مراد آن باشد که جمیع فرق آدمیان در وے اختلاف کردند یهودان بتفریط و ترسایان به افراط و مسلمانان به اقتصاد که آن مضمون انی عبد الله اتانی الکتاب است و بنابراین من زاید است و بنابر اول و ثانی برائے تبعیض یعنی از میان آدمیان ایشان اختلاف کرده اند چنانکه گذشت پس در جمله من بینهم گفتن دلیل جلیل است که بعضی از ایشان بر حق نیز بوده اند چنانچه در **مجمع البیان** طبرسی علیه الرحمه میفرماید **و انما قال من بینهم لان منهم من ثبت علی الحق** یعنی جز این نیست که من بینهم بانیوجه فرموده است که از ایشان بعضی بر حق ثابت القدم ماندند **اقول** در تفسیر این آیت مجیده آنچه از حضرات ائمه مطهرین اهل بیت معصومین علیهم السلام وارد گشته همانا که در تفسیر برهان **بحرینی** نیز در تفسیر **عیاشی** از جابر الجعفی از امام ابی جعفر علیه السلام آورده اند **یقول الزم الارض لا تحرک بذلک و لا رجلک ابدا حتی تری علامات اذکرها لک فسنة و تری منادیا ینادی بدمشق و خسف بقریة من قراها و تسقط طائفة من مسجدها فاذا رایت الترک جاورها فاقبلت الترک حتی نزلت الجزیرة و اقبلت الروم حتی نزلت الرملة و هی سنة مختلف**

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

فی کل ارض من ارض المغرب وان اهل الشام یختلفون عند ذلک علی ثلث ولایات الاشهب والابقع والسفیانی اخوالکلبی نظم السفیانی ومن معه علی ذنب الحمار حتی یقتلوا قتلا لم یقتله شیئ قط ویضرب رجل بدمشق فیقتل هو ومن معه قتلا ومن معه علی ذنب الحمار وهی الایة التی یقول الله تعالی فاختلف الاحزاب من بینهم الخ **بحث رابع** فویل للذین کفروا من مشهد یوم عظیم بدانکه ویل بفتح واو لغت عرب بمعنی وای باشد که کلمه افسوس است وبمعنی عداوت وسخط وشور وفغان برمصیبت وبمعنی هلاک ونام وادیست در دوزخ کذا نقل فی **الصراح** وفی **المنتخب** ولطایف وبهار عجم ودر شرح **نصاب** گوید که ویل را اصل وای بوده است بمعنی حزن اگر را زیاده کرده اند از اصل انگاشتند در **کنز** گفته است ویل کلمه ایست که وقت هلاکت گفته میشود ونیز ویل اسم وادی است در جهنم که هرگاه جبال در آن انداخته شوند هر آئینه از شدت حرارت آن چون آب جاری گردند ودر صحاح **جوهری** گوید ویل کلمه است مثل قبح مگر آنکه کلمه عذاب است یقال ویلا وویلک وویلک وویلاه فی الندبة **وهرگاه** بالاجمال ایجال واضح گشت پس باید دانست که آیت فویل للذین کفروا مؤکد ومؤید است برای احتمالی که در تفسیر آیت ماقبل ضمن وجه ثالث مذکور گشت **واما** در جمله من مشهد یوم عظیم باید دانست که لفظ مشهد یا ماخوذ است از شهود وما یتعلق به ویا از شهادت وما یتعلق بها **بنا بر اول** مراد از مشهد نفس شهود ایشان باشد بهول حساب وجزا در روز قیامت ویا مکان شهود در آن باشد که موقف است ویا مراد وقت شهود باشد **بنا بر ثانی** که مشهد از شهادت قرار گیرد پس محتمل است که مراد شهادت ملائکه وانبیا باشد ونیز شهادت زبان ودست وپای خود ایشان باشد بآنچه از کفر وسوء اعمال ایشان متمسک بودند **بعضی** از مفسرین چنین هم گفته اند هو ما قالوه وشهد وبه فی عیسی وامه یعنی مراد آنچیزیست که گواهی داد به آن در حق عیسی ومادر او مریم علیهما السلام **پس** بهرحال بمقتضی آیت چنین شود که پس وای مر آنانرا که کافر شدند از وقت حاضر شدن یا مکان حضور در روز بزرگ که قیامت است یا از مشاهده احوال آنروز وحساب وجزای آن ویا از شهادت آنروز بر ایشان چه در روز قیامت ملائکه ودنیا والسنه وجوارح کفار بر کفر وبدی افعال قبیحه ایشان گواهی دهند یا مراد وقت شهادت باشد یا مکان آن **بحث خامس** اسمع بهم وابصر یوم یاتوننا بدانکه اسمع وابصر هر دو فعل تعجب اند وشانی جار ومجرور محذوف است بحجة اعتماد بر مذکور یعنی شنوا باشند کافران وچه بنا مراد آنست که در آنروز که بیایند بما یعنی بمحشر قیامت حاضر شوند ولاکن سود نکند ایشانرا دیدن وشنیدن امور موعوده یعنی یعین یقین مشاهده کنند وعید الهی را وبدان تیقن کردند اما نفع ندهد وچون حق سبحانه متصف به تعجب نمیشود پس معنی آنست که ابصار واسماع ایشان در آنروز در تحقق وجدیر است که بآن تعجب نمایند بعد از آنکه اصم وأعمی بودند دنیا ومواعید وآیات الهی بسمع رضا وعین قبول نمیشنیدند ونمیدیدند **وگفته** که این سخن بر طریق تهدید است یعنی چه شنوا باشند سخنان موحش را وچه بینا به عقوبات هایل شدیده **مفسر** تحقیق تعجب استعظام شئ باشد مع الجهل بسبب عظمت آن وپس ازین جائز نشد استعمال این لفظ وقت مجرد استعظام بغیر از خفا سبب وجهالت **وگفته** است یجوز اسمع الناس فهو لا وابصرهم بهم لیعرفوا امرهم وسوء عاقبتهم فینزجروا عن الایتان بمثل فعلهم تخصیصا انکه اسمع وابصر صیغه امرند مخاطب حضرت رسالتمآب صلعم فداه روحی است یعنی بشنوان وبینا گردان ایشان را از مواعید این روز وآنچه احاطه ایشان نماید از عقوبات واز سوء عاقبت ایشان پس منزجر ومتنبه شوند از ایتان مثل آنچه ایشان کردند بنا بر اول جار ومجرور در موضع رفع است وبنا بر ثانی بر محل نصب **فراء** گفته است قال سفیان قرأت عند شریح بل عجبت ویسخرون فقال ان الله لا یعجب من شئ انما یعجب من لا یعلم فذکرت ذلک لابراهیم النخعی فقال ان شریحا شاعر یعجبه علمه وعبد الله اعلم منه قراها بل عجبت ویسخرون ومعناه انه صد ومن الله فعل لو صدر مثله عن الخلق لدل علی حصول التعجب فی قلوبهم وبهذا التاویل یضاف المکر والاستهزاء الی الله تعالی تخصیصا مقصود آنست که **سفیان** گفت که من خواندم نزد **شریح** بل عجبت ویسخرون پس او گفت بدرستیکه خدا تعالی از چیزی عجب نمیکند جز این نیست که تعجب کسی میکند که علم ندا شته باشد پس من این واقعه را نزد **ابراهیم نخعی** ذکر نمودم پس او گفت بدرستیکه شریح شاعر است او را علم او به تعجب میآورد وعبد الله اعلم تر است در این امر ودر قرائت نمودن است بل عجبت ویسخرون ومعنیش آنست که بتحقیق از حق تعالی عز وجل فعلی صادر شد که اگر مثل این فعل از خلق صادر میشد هر آئینه بر حصول تعجب دلالت میکرد وبه این تاویل کردند استهزا را الی الله مضاف میتوانند **وهرگاه** این مطلب بوضاحت پیوست پس باید دانست که برای تعجب دو صیغه اند یکی **ما افعله** دیگر **افعل به** کقوله تعالی اسمع بهم وابصر وبخوشین برای این چند تاویلات ذکر کرده اند **اول** گفته اند الوهدیل اکرم دیل او صاد ذاکرم کاذا البعیر

تاویلات متعدده از قوم بجوئین در تعجب

قول بعض ادباء در تاویل آیت مجیده مذکوره

اختلاف مفسرین در معنی فی ضلال مبین

قول مفسر در تفسیر این آیت

ای صلوا عن الامر الذی خلق لاجله و هو الایمان بالله و رسوله و الطاعة و المطاوعة و یضلون انفسهم و الا فالله لا یضل احدا و ان قال کان قادرا علی ان یهدیهم فلم یهدهم و ان قال کان یهدیهم و لکن لم یشأ هدایتهم فهو خلاف ما نطق به القرآن و ان قال کان یشاء هدایتهم و لکن لم یقدر علیها فهو خلاف ما نطق به القرآن **و اما ثانی** از وجوه تاویلیه آنست که بتحقیق او امر کرده است هر یکی را به اینکه فرا رسد هر زیدا کریم به اینمعنی که وصف کند او را به کرم و باور نکرده چون آیت مجیده و لا تلقوا بایدیکم الی التهلکة **ثالث** از وجوه تاویلیه آنست که بعض **اولیاء** گفته اند قوله اکرم یرید یفید ان زیدا بلغ فی الکرم الی حیث کانه ثنی ذاته صار کرما حتی لو اردت جعل غیره کریما فهو الله یلصقك بمقصودك و یحصل لك غرضك کما ان من قال الکتب بالقلم فمعناه ان القلم هو الذی یلصقك بمقصودك و یحصل لك غرضك ملخصا مراد آنست بدرستیکه گفتن تو اکرم بزید فائده میرساند اینکه زید رسیده است در کرم بحدیکه گویا عین کرم گردیده حتی آنکه هرگاه تو خواهی که غیر او را کریم قرار دهی پس کسی است که ترا به مقصود تو ملصق گرداند و غرض تو حاصل شود همچنانکه بتحقیق کسی که گوید نویس بقلم سر منیش آنست بدرستیکه قلم همانا که ترا به مقصود ملصق گرداند و غرض تو حاصل شود **بحث سادس** لکن الظالمون الیوم فی ضلال مبین بدانکه **مفسرین** را در تفسیر این آیت مجیده دو قول است **اول** لکن الظالمون الیوم فی ضلال مبین و فی الاخرة یعرفون الحق **ثانی** لکن الظالمون الیوم فی ضلال مبین و هم فی الاخرة فی ضلال عن الجنة بخلاف المومنین **اقول** بهر حال منعین چنین شود که لاکن ستمگاران امروز یعنی در دنیا در گمراهی اند هویدا و پیدا چه ایشا رهوا بر پدید گرده اند و از دین حق عدول نموده در طریق بطلان سلوک کرده اند **توضیح** این اجمال آنست که کافران در دنیا جاهل اند به امور عقلی و در آخرت عارف بآن و لکن این عرفان در آنروز بایشان فایده نمیدهد و ایقاع ظالمین در موضع ضمیر اشعار است به آنکه ایشان ظلم کردند بر نفسهای خود که استماع سخن حق نکردند و ندیدند آیات ربانی را و حینی که ایشا را نفع میداد و بحجت تجید بر غفلت ایشان ضلال را متصف ساخت بابانت یعنی غفلت ایشان ظاهر و هویدا بود که بر هیچکس مخفی نبود **ابو مسلم** گفته است هذا یدل علی ان قوله سبحانه صم بکم عمی لیس معناه الا فقد الاذن و اللسان و العین بل هو انه لا یتدبرون ما یسمعون و یرون و لا یعتبرون الا تری ان جعل قوله لکن الظالمون الیوم فی ضلال مبین فی مقابلته فاقام السمع و البصر مقام الهدی اذ جعله فی مقابلة الضلال المبین ملخصا مراد آن است که آیت مذکوره دال است بر آنکه مراد بآیت صم بکم عمی عدم تدبر ایشان است به آنچه شنوند و بینند نه آنکه محمول باشد بر آفت ظاهری که آن کری و گنگی و کوری است چه حق سبحانه آیت لکن الظالمون فی ضلال مبین را در مقابله اسمع بهم و ابصر اشته پس بالیقین مراد بهر سمع و بصر هدایت باشد و بصم و عمی و بکم ضلالت **در مجمع البیان** علامه طبرسی وجه دیگر در معنی این آیت چنین فرموده است اسمعهم و ابصرهم ای بصرهم و بینهم لهم اذا اتوا مع الناس الی موضع الجزاء و سیکونون فی ضلال عن الجنة و الثواب یعنی ملخصا اینکه ایشا را مبصر گردان و بیان کن برای ایشان اینکه خواهید آمد با مردم بموضع جزا و خواهید بود در گمراهی از بهشت و ثواب **جبائی** در معنی این آیت وجه دیگر تر اشیده و گفته است یجوز ان یکون المعنی اسمع الناس بهدی الانبیاء و بصرهم لیعرفوهم و یعرفوا خبرهم فیومنوا بهم لکن من کفر بهم من الظالمین الیوم یعنی یوم القیمة فی ضلال عن الجنة ملخصا آنکه گفته جائز است اینکه معنی چنین باشد که بشنوان مردم را حال این گروه انبیا علیهم السلام و مبصر گردان ایشا را بحال انبیا علیهم السلام تا معرفت آنها حاصل کنند و خبر آنها را شناسند و به ایشان ایمان بیاورند لاکن کسیکه از ظالمین است ایشان کفر کند در روز قیامت در گمراهی باشد از بهشت **اقول** هذا بعید و قد استدراک علی الجبائی فی قوله و اما اولی و اظهر از اینجهت گفته شود بدرستیکه گفتار رد نباید هوی را بر هدی اختیار کرد پس ایشان در دنیا عن الدین و عدول عن الحق مبتلا بودند مراد آن است که ایشان در دنیا جاهل اند و در آخرت عارف به نحویکه در آنوقت ایشا را معرفت فائده و نفعی نمیرساند **بحث سابع** و انذرهم یوم الحسرة اذ قضی الامر و هم فی غفلة و هم لا یومنون باید دانست که در این آیت مجیده و انذرهم بلا شبهه بحضور اقدس نبوی فداه روحی امر میباشد به اینکه بترساند کسی را که در زمانه آنجناب صلعم است فیصلح بان یجعل هذا کالدلالة علی ان قوله فاختلف الاحزاب اراد به اختلاف جمیعهم فی زمن الرسول صلعم و اما انذار پس مراد از آن تخویف عذاب میباشد بآنکه از ترک عبادت خدا بترسند **و اما** یوم الحسرت پس بالیقین مراد از آن یوم القیامت است در آنروز تحسر اهل نار کثیر خواهد بود **بعضی** گفته اند یتحسر ایضا فی الجنة اذا لم یکن من المتابقین الواصلین الی الدرجات العالیة و لاکن قول اول صحیح است زیرا که حسرت در اصل بمعنی غم و اندوه است و آن با اهل بهشت و ثواب لایق نیست **و اما** در جمله و اذ قضی الامر مفسرین را چند جهد **اول**

اقوال مفسرین در معنی این آیت

ذ قضی الامر بیان الدلایل وشرح امر الثواب والعقاب یعنی انذار کن ایشان را از وقتیکه ساخته شود کار بیان دلایل و شرح امر ثواب و عقاب
ثانی بعضی گفته اند اذ قضی الامر یوم الحسرة بفنا الدنیا وزوال التکلیف یعنی انذار کن ایشانرا از وقتیکه ساخته شود کار روز فنا
بفنا دنیا و زوال تکلیف قول اول اقرب است بقوله وهم لا یومنون پس کانه حق تعالی بیان فرموده است اینکه حجج و بینات و دلایل
و براهین ایشانرا بیان کرده شد وهم فی غفلة وهم لا یومنون واما مراد از هم فی غفلة یعنی ایشان از آنروز و قیامت و از کیفیت و حسرت

در شرح بعض فقرات این آیت

آنروز در غفلت نحوی باشند که بآن یوم القیامت ایمان نیاورند و هرگاه بالاجمال تحقیق این الفاظ معلوم شد پس باید دانست که معنی
و مراد از آیت آنست که یا محمد صلعم بیم کن و بترسان ایشان یعنی کفار مکه را از روزی که حسرت باشد که چرا بد کردیم و نیکوکاران
حسرت خورند که چرا نیکی بیشتر نکردیم و چونکه جمله اذ قضی الامر بدل یوم است پس معنی چنین شود که یا محمد صلعم این اهل مکه را انذار کن از وقتیکه
ساخته شود کار یعنی در آن روز حساب همه خلایق کرده شود و حکم صادر گردد که فریق فی الجنة و فریق فی السعیر و یا آنکه ظرف حسرت باشد یعنی از
حسرت خوردن در وقتیکه از حساب همه پرداخته شوند بعضی را در بهشت و بعضی را در دوزخ در آورند و یا در آنوقت که حکم کرده شود بر اهل

وجوه مختلفه در معنی و مراد این آیه مجیده

جنت و نار و یا معنی آنست که وقتیکه امر دنیا را منقضی سازند که امید رجوع نباشد در آن تا استدراک مافات نمایند و میتوانند بود که حسرت از
حسرت مشتق باشد بمعنی کشف یعنی روزیکه کشف سرایر شود کقوله یوم تبلی السرائر و یا قتوانند که از حسر مشتق بود که بمعنی تحیر است یعنی روزی که حیران و
سرگردان باشند در آن پس وهم فی غفلة حال است متعلق بقوله فی ضلال مبین مابین آن جمله معترضه است یعنی کفار در گمراهی
هویدا باشند در حالتیکه ایشان در غفلت و بیخبر باشند از احوال آخرت بجهة اشتغال ایشان بحطام دنیوی و غرور ایشان بآن در حالتیکه ایشان نمیگروند بآنچه
و متعلقات آن و یا اینکه متعلق باشد به انذرهم و بنا بر این حال متضمن تعلیلست و معنی اینکه بیم کن ایشانرا در آنحال که در غفلت اند و ایمان
نمی آرند یعنی بسبب غفلت و عدم ایمان ایشان انذار ایشان کن مسلم در صحیح خود از ابو سعید خدری روایت کرده که حضور رسالت پناهی صلعم رسم اهل
کرده شد از آیت اذ قضی الامر حضور صلعم بفرمود که چون روز قیامت شود مردمان از حساب بپردازند حق سبحانه مرگ را بصورت کبش املح که آن
گوسفند سیاه و سفید است ممثل سازد و بفرماید تا آنرا در میان اهل دوزخ و بهشت بدارند و ندا در رسد که هل تعرفون الموت مرگ را می شناسید
همه گویند هذا الموت این است پس بفرماید تا او را بکشند و بعد از ان ایشانرا ندا کنند که یا اهل الجنة خلود و لا موت و یا اهل النار
خلود و لا موت ای اهل بهشت و دوزخ شما همیشه جاوید باشید که هرگز مرگ بشما نرسد پس پیغمبر صلعم این آیت مجیده را تلاوت فرمود
که وانذرهم یوم الحسرة اذ قضی الامر الی ذبح الموت یعنی در آنوقت که این مرگ که بصورت کبش است بکشند اهل دوزخ حسرت
خورند و بعد از ان فرمود که بهشتیان چون این ندا بشنوند چندان فرحناک و شادمان شوند که اگر مرگ بودی همه از شادی هلاک شدندی
و دوزخیان چنان شهقه زنند که اگر مرگ بودی و وجود داشتی همه از خزن و الم هلاک گشتندی این روایت را اصحاب ما نیز از ابی جعفر و حضرت
ابی عبد الله علیهما السلام نقل کرده اند که ذبح مرگ بر طریق تمثیل است یعنی بایشان گویند که چنان فرض کنید که مرگ این کبش مذبوح است پس
همچنانکه کبش مذبوح امید حیات از و مرتفع است همچنین اهل دوزخ را امید آن نباشد که بمیرند و از عذاب نجات یابند و اهل بهشت را خوف
آن نباشد که فوت شوند و از نعیم بهشت محروم مانند چنانچه در مجمع البیان علامه طبرسی و در رسالی و در تفسیر قمی آورده اند عن الصادق
علیه السلام انه سئل عن هذه الایة فقال ینادی منادٍ من عند الله عز وجل وذلك بعد ما صار اهل الجنة فی الجنة و اهل
النار فی النار یا اهل الجنة و یا اهل النار هل تعرفون الموت فی صورة من الصور فیقولون لا فیؤتی بالموت فی صورة کبش املح
فیوقف بین الجنة و النار ثم ینادون جمیعا اشرفوا و انظروا الی الموت فیشرفون ثم یامر الله عز وجل به فیذبح ثم یقال یا اهل
الجنة خلود فلا موت ابدا و یا اهل النار خلود فلا موت ابدا وهو قوله تعالی و انذرهم یوم الحسرة اذ قضی الامر و
قضی علی اهل الجنة بالخلود فیها و قضی علی اهل النار بالخلود فیها بحث ثامن انا نحن نرث الارض و من علیها و الینا یرجعون

بیان آنکه آیت تخویف عظیم و زجر بلیغ است برای عصات

بدانکه در این آیت تخویف عظیم و زجر بلیغ است برای عصات زیرا که حق تعالی بندگان خود را متنبه میگرداند که ایشان در این دار فنا را خود را مستقر و مالک
روی زمین پنداشته اند و حال آنکه ایشان در این دار فنا زیاده از چند روزه بقائی چنری دیگر را مالک نمیشوند چه این همه ملک و ملک
از ما است این است که میفرماید لخضنا مقصود آنست که حق تعالی میفرماید بدستیکه ما میراث بریم زمین و هر که را بر روی زمین است یعنی
همه را فانی سازیم پس هیچ کس باقی نماند بر زمین که مالک و متصرف باشد غیر از ما و ملک و ملک همه بما راجع شود یا آنکه فنا و اهلاک احاطه
همه زمین و هر که بر اوست همه را نیز همچنان که وارث که در همه ارث تصرف میکند و بسوی او رجعت میکنند گاه تند بعد از مرگ یعنی چنانکه غیر

در آمدن مرگ بصورة کبش املح روز قیامت

حدیث متفق علیه و یقین

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com
WWW.MAARIF.COM

ذکر تفسیر آیت نحن نرث الارض الخ

مالک امر و نهی نباشد و آنجا جز او سزاوار نباشد بر سانیم در **کشف الاسرار** است که این اشاره است به بقاء احدیت و فنا خلقیت یعنی چون سطوات ازلی از وعید هیبت ملک ازلی اطلال رسوم کون را آتش نیازی دود نیستی و عدم را غیاراندوه تمکن قدرت بیفشاند لجام اعدام بر سر مرکب وجود کند ندای کبریائی در رسد که لمن الملک الیوم چون ماسوای معدوم باشد جلال احدیت و جمال صمدیت عزقدسی و کمال ستوحی را جواب داده که لله الواحد القهار ❊ صرصر قهر چو از مکمن وحدت بوزد ❊ خس و خاشاک تعین همه را با دببرد ❊ هرچه در عرصه امکان بوجود آمده بود ❊ سیل غیرت همه را تا عدم آباد ببرد و در تفسیر **علی ابن ابراهیم** در کتاب زید نرسی از عبید ابن زراره روایت کرده اند که از حضرت صادق علیه السلام شنیدم که میگفت چون بمیراند حق تعالی اهل زمین تاخیر میکند مثل آنکه خلق کرده است خلق را و مثل آنکه میرانده است ایشان را و اضعاف آن را پس میمیراند اهل آسمان اول را و بر این حال میگذارد مثل آنکه میرانیده است اهل زمین را و اهل آسمان اول را اضعاف آنرا پس میمیراند اهل آسمان دوم را و همچنین اضعاف اضعاف تا آخر میفرماید پس میمیراند اهل آسمان سوم را و همچنین میراند ان اهل هر آسمانرا بقدر جمیع آسمانها که گذشته تا اینجا تا آنکه آسمانها خود را پس فرمود که تا خیر میفرماید بقدر زمانها که گذشته و اضعاف آنها پس میمیراند میکائیل را و بر همین حال جمیع زمانها که گذشته تا خیر مینماید پس میمیراند جبرئیل را پس باز بقدر اضعاف زمانهای گذشته مکث میفرماید پس میمیراند اسرافیل را و مانند اضعاف جمیع زمانهای گذشته تاخیر مینماید پس میمیراند ملک الموت را پس باز مثل اضعاف زمانها که گذشته مکث مینماید پس میفرماید لمن الملک الیوم امر و زپس خود در جواب میفرماید که لله الواحد القهار پس از برای خداوند قهار است گویا ایشان کجایند آنها که خدائی را دعا میکردند کجایند متکبران پس خلایق را بر میگرداند و خلق میکند **علیبد** گفت من عرض کردم که چنین چیزی میباشد پس بسیار طولانی شمردم این زمانها را حضرت فرمود زمانهای پیش از آفرینش خلایق درازتر است یا زمانها مطلع شدی که بر آنها مطلع نخواهی شد **اشکال** این حدیث بسبب ظاهر منافی نطوی هر آیات و اخبار است که دلالت میکنند بر اینکه اکثر اهل آسمانها بیک دفعه بدمیدن صور اول هلاک میشوند **جواب** اصل آنست که انچیزی چون راوی آن جهالتی دارد معارض آن آیات و اخبار نمیتواند بود و ظاهرش آنست که ارواح و اجساد خلایق معدوم مطلق گردند و هو العالم **اشکال** در آنوقت خطاب لمن الملک بیفائده است صورتی ندارد زیرا که همه خلایق آنوقت معدوم باشند **جواب** این استبعاد بعضی به اینوجه بی محل است که آنچه از حکیم علیم صادر میگردد البته متضمن حکمتی است هرچند بر ما مخفی باشد و ممکن است که در او لطفی باشد نسبت به مکلفین که چون مخبر صادق صلعم انخبر را بعد از وقوع بایشان بگوید موجب آن گردد که در نظر ایشان بی اعتبار شود و مغرور بغرتها و دولتهای آن نگردد و علم بقدرت حق تعالی در او در تدبیر عالم بیشتر شود **واما فناء اشیاء** قبل از قیامت در آن شکی نیست که تمامی ذوی الحیوة بغیر از حق تعالی میمیرند و بعد از مردن در قیامت زنده میشوند **واما خلاف** در نیست که آیا اجسام و ارواح و اجساد و هر چه غیر حجاب مقدس الهی است بالمره معدوم میشوند یا ارواح باقی اند و جمیع اجسام غیر آنها از آسمانها و زمین و جمیع اجساد معدوم میشوند باز حق تعالی ایشانرا بر میگرداند یا هیچیک از آنها معدوم بالمره نمیشود و روح به آنها بر میگردد **متکلمین** عامه را در این باب اقوال بسیار است که در ذکر آنها فائده نیست و هریک بر مذهب خود از اخبار و آیات استدلال کرده اند **وفلاسفه** نیز ایضاً استدلال کرده اند از قول حق تعالی هو الاول والاخر کل شیئ هالک الا وجهه کما بدانا اول خلق نعیده کل من علیها فان ویبقی وجه ربک **وقائلان** بعدم فناء استدلال کرده اند بنطوا هر آیاتی که دلالت میکنند بر آنکه حشر بجمیع اجزاء متفرقه است مانند قصه ابراهیم خلیل الله علیه السلام و حضرت عزیر نبی الله علیه السلام ولاکن **حق** آنست که از هیچطرف صریح نیست و دلایل عقلیه از جانبین مدخول است و جزم باحد طرفین مشکل است **اشکال** بهرحال از روی ارث چیزی را گرفتن از صفات مخلوقات است حق تعالی بر اوصاف نفس خود بارث گرفتن زمین را جز او ذکر فرمود **جواب** بهر تقدیر در این مقام ذکر ارث بر طریق تشبیه است یعنی همچنانکه مالک مورث منتقل بوارث میشود و بحوزه تصرف او در میآید همچنین بعد از موت همه جمیع مکونات در تحت تصرف ما باشد و هیچکس نماند که دعوی آنچنان چیزی بکند و هو العالم

ذکر بندی از کیفیت فناء همه مخلوقات یوم القیامة ۱۲

جواب اشکال بیان منافات مفهوم آیات و اخبار با این حدیث شریف

جواب اشکال در عدم بودن خطاب لمن الملک

جواب اشکال بیان مالک ارض شدن خدای تعالی جائز نیست

قوله تعالی ○ واذکر فی الکتاب ابراهیم انه کان صدیقا نبیا ○ اذ قال لابیه یا ابت لم تعبد ما لا یسمع ولا یبصر ولا یغنی عنک شیئا ○ یا ابت انی قد جاءنی من العلم ما لم یاتک فاتبعنی اهدک صراطا سویا ○

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ عَصِيًّا ○ يَا أَبَتِ
إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ○
قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَ
اهْجُرْنِي مَلِيًّا ○ قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ
كَانَ بِي حَفِيًّا ○ وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُو
رَبِّي عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا ○ فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا
يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا
نَبِيًّا ○ وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ○

ترجمہ این دہ آیات مبارکہ یاد کن برائے قوم خود در قرآن قصہ ابراہیم خلیل علیہ السلام را کہ ہمہ اہل ملل بہ فضل او معترف اند و مشرکان عرب بہ فرزندی او مباہات میکردند پس از توحید او خبر دہ ایشان را بدرستیکہ او بود راست گوئید مبالغہ کنندہ در آن توحید باراست کار و درست گفتار پیغمبر خبر دہندہ یا بلند مقدار یاد کن آنرا کہ گفت مر پدر خود یعنی عم خود آزر بت تراش کہ او را بجہت بت کردن پدر میخواند چنانکہ در تفسیر این بیاید ای پدر چرا میپرستی آنرا کہ نمی شنود دعا و نیاز ترا و نمی بیند خضوع و خشوع ترا کہ نسبت بدو میکنی و دفع نمیکند از تو چیزے را از مکارہ یا نفع نمیرساند ترا در دفع مضار و جذب منافع اے پدر من بدرستیکہ آمدہ است بمن بطریق وحی از دانش آنچہ بتو نیامدہ پس پیروی من کن کہ تا بنمایم ترا راہی درست و راست کہ سالک خود را زود بمقصود رساند ای پدر من میرست دیو را و فرمان او مبر و نافرمانی خدا یتعالی بدرستیکہ شیطان است مر خدا یتعالی را فرمان نابرندہ و از جملہ عصیان او آنکہ آدم را سجدہ نکرد ای پدر من بدرستیکہ من میترسم آنکہ برسد بتو عذابی از خدا یتعالی بسبب متابعت تو شیطان را پس شوی تو در عذاب الٰہی بتو رسد پس باشی شیطان را دوست یعنی قرین او و لعنت و نہمشین او در عذاب خواہی بود چون ابراہیم گفت خلیل را آیا روے گردانندہ از پرستش خدایان من ای ابراہیم و ترک کنندہ ایشان را اگر نہ باز ایستی از مخالفت ما از گفتن عیب و مذمت ایشان ہر آئینہ سنگسار کنم ترا و دور باش از من زمانی دراز تا از مضرت و معرت من ایمن باشی ابراہیم علیہ السلام گفت بر تو باد یعنی میرودم و وداع میکنم و گفتہ اند کہ مقابلہ کرد بہ تہدید و ملام او را بسلام تا شاید کہ متاثر گردد و بہ ایمان و آید و در اخبار مذکور است کہ چون ابراہیم علیہ السلام قصد مہاجرت کرد عمش گفت از رفتن ملول مباش کہ تو نیک خدائی داری کہ آنرا کہ آفریدہ فرو نخواہد گذاشت ابراہیم علیہ السلام بہ ایمان او امیدوار شد و فرمود زود باشد کہ آمرزش خواہم برایتو از پروردگار خود استغفار برائے کفار استدعائے توفیق است از حق تعالیٰ برایمان ایشان کہ سبب مغفرت ہمان میتواند بود بدرستیکہ خدا یتعالیٰ ہست بمن مہربان و مرا بہ اجابت دعا وعدہ دادہ و کنارہ میگیرم از شما و آنرا است و امثال او از بت پرستان میگوید کہ دوری میجویم از ہمہ شما و از آنچہ میخوانید و میپرستید از غیر خدا یتعالیٰ یعنی بتان و میخوانم خدای خود را و میپرستم بہ یگانگی او را شاید کہ نباشم نخواندن و پرستیدن خدای خود نا امید و بی بہرہ پس آن ہنگام کہ دور شد ابراہیم علیہ السلام از بت پرستان و نگذاشت ایشان را و آنانرا نمیکرد کہ می پرستیدند از غیر خدا یتعالیٰ و بخشیدیم مراد را از سارہ اسحٰق و یعقوب و ہمہ را گردانیدیم پیغمبر و بخشیدیم مر ایشان را از رحمت خود اموال و اولاد دادیم مر ایشان را سخن گفتنی مشتمل بر صدق یاد کرے نیکو بلند و جاری میان مردمان و در تفسیر ش چند بحث اند بحث اول واذکر فی الکتاب ابراھیم انہ کان صدیقا نبیا بدانکہ صدق راست گوئی خلاف کذب باشد در کلیات ابو البقا گفتہ کہ صدق

در معنی صدیق گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بالکسر اخبار باشد از مخبر به علی ما هو به مع علم بانکه او همچنین است و کذب اخبار است از مخبر به بخلاف ما هو به مع علم بانکه او همچنین است و صدیق فعیل است برای مبالغه فی الصدق **شیخ ابو علی** گفته است الصدیق المداوم علی التصدیق بما یوجب الحق یعنی کسی باشد که مداومت کند بر تصدیق چیزیکه موجب حق بود **ابو بعقوبی** یوسف گفته انما الصدیق الذی عادته الصدق یعنی صدیق کسی بود که عادت او صدق بود چنانکه شکور گفته میشود برای کسی که ملازمت بر شکر نماید و شریف گفته میشود برای کسی که ملازمت شرف کند پس صدیق و صدوق هر دو صیغه مبالغه را بوند برای مرد صدوق و صدیق استعمال شود و برای زن صدیقه اطلاق گردد **جوهری** گفته است کذلک یقال للواحد والجمع والمونث وفلان صدیقی ای اخص اصدقائی **ابو البقا** گفته است الصدق والحق یتشارکان فی المعنی ویفترقان بحسب الاعتبار فان المطابقة بین الشیئین تقتضی نسبة کل منهما الی الاخر بالمطابقة فاذا تطابقا نسبنا الواقع الی الاعتقاد کان الواقع مطابقا بکسر الباء والاعتقاد مطابقا بفتح الباء فتسمی هذه المطابقة بالاعتقاد حقا وان عکسنا النسبة کان الامر علی العکس فتسمی هذه المطابقة القائمة بالاعتبار صدقا و اما نبی پس باید دانست که نبوت اسم جنس است از نباوت بفتح نون که بمعنی رفعت و بلندی باشد پس بنابراین نبی از تمام امت رفیع مرتبه باشد و اگر از نبا بهمزه بمعنی خبر باشد پس نبی مخبر عن الله باشد بلا واسطه بشر و اگر نبی بیا باشد که بمعنی طریق است بنابراین نبی طریقه و راه موصل الی الله باشد و بهر سه وجه مطلوب حاصل است در **تعریف** نبی فرمود النبی هو الانسان المخبر عن الله بغیر واسطة بشر اعم من ان یکون له شریعة کمحمد صلعم او لیس له شریعة کیحیی یعنی نبی انسان مخبر است از جانب خدا تعالی بدون واسطه بشر اعم از اینکه برای او شریعت باشد چون محمد مصطفی صلعم یا شریعتی او را نباشد چون یحیی علیه السلام و بعضی فرموده اند سمی نبیا لانه انبا من الله تعالی الی الخلق پس بنابراین فعیل بمعنی مفعل باشد و بعض **مشرعه الیشین** چنین تعریف کردند که نفس ناطقه انسان قابل هر کمال است ولاکن بعضی آنها قابلتر و جمیع حواس او قایم تر و از همه کامل تر میباشد بحیثیکه عالم امکانی را فوق انسان امکان نمی باشد پس این نفس کامله از عالم وحدت لاهوتی جمیع انواع و اقسام فیضهای فیاض مطلق را بحسب قابلیت خود دفعة مستفیض شد رجوع بصورت و سیرت بشری متصور و متمثل گردیده در عالم ناسوتی مکمل نبی نوع انسان میشود بالطبع یا بالاستقلال اول را نبی و ثانی را رسول و نبی تعبیر نمایند هر چند این نفس کامله مدارجی است هر گاه بدرجه مختومیت رسید او را بخاتم النبیین و خاتم المرسلین نامند **اهل سنت** را اعتقاد آنست که هر یکی از نبی نوع انسان لیاقت نبوت و خلافت میدارد هر چند کافر زاده باشد یا قبل خلافت کافر و مشرک بوده باشد اگر او را چند نفر خلیفه گردانند او خلیفة الله و الرسول تواند شد بلکه بعضی بیشتر وسعت داده اند که اگر پیغمبر بعوذ بالله قبل از نبوت کافر بود حق تعالی او را خواهد که نبی خود گرداند جائز است چنانچه در **متحول غزالی** گفته است فانا نجوز ان یکون النبی کافرا ویبدله بالمعجزة یعنی نزد ما مجوز است اینکه کافری به نبوت با معجزه بیاید **ملی** در زمان سلف تابعین را اولو العزم را نبی می نامیدند زیرا که ایشان حافظ شرع نبی صاحب شریعت و مبلغ احکام شریعت او بودند و بعض اوقات ملهم و مؤید بمعجزه هم بوده اند امام در این زمان خاتم الانبیا صلعم چونکه اسمی بغیر آنحضرت صلعم الی القیامت اطلاق نمیتوانند شد لهذا تابعین و حافظ شرع آنجناب صلعم را نبی اطلاق نمیشود بلکه ائمه اثنا عشر ما نبان آنحضرت با مام و خلیفه موسوم میباشد **و فرق** در رسول و نبی آنست که رسول مخبر عن الله بغیر واسطه بشر است و او را شریعت مستقله میباشد چون آدم و محمد و نبی آنست که در خواب منامه و یسمع الصوت و لا یعاین الملک یعنی نبی کسی است که در رویای صادقه در خواب بیند و آواز فرشته را شنود و لاکن ملک را نمی بیند و رسول آنست که سمع صوت کند و در خواب بیند و معاینه فرشته نماید و گاه است که ملائکه هم رسول میباشند و لاکن نبی نباشند و جمیع نبی انبیا باشند و **تعداد** ایشان چنانچه در قرآن وارد گشته است و در حدیث صحیح یک لک و بیست هزار یعنی صد و بیست هزار نبی من الله مبعوث شده اند و امام رسل ایشان سه صد و سیزده بوده اند **مروی** است که حضور اقدس نبوی صلعم را پرسیدند که آدم علیه السلام نبی بود فرمود آری حق تعالی او را بید قدرت خود آفرید و با او سخن گفت و چهار نفر از انبیاء علیهم السلام **عرب** بودند و شمر دازایشان هود و صالح و شعیب و خود را و هر گاه بالاجمال این معنی معلوم شد پس باید دانست که حق تعالی در اینمقام بعد از ذکر اولوالعزم یحیی و زکریا و مریم و عیسی علیهم السلام قصه ابراهیم علیه السلام را بیان میفرماید تا بندگان بر دو اقتفا نموده در طریق نجات سلوک نمایند آنچنان است که میفرماید خطاب به پیغمبر صلعم است یعنی یاد کن ای محمد صلعم برای قوم خود در قرآن مجید قصه جد خود ابراهیم خلیل الله علیه السلام را که همه اهل ملل ادیان بفضل او متفق و معترفند

در تحقیق لفظ نبی لغة و اصطلاحا و شرعا

اختلاف علما در تعریف نبی ص

نزد غزالی کافر نبی و امام تواند شد

فرق در رسول و نبی و تعداد انبیاء

معنی و مراد این آیت مجیده

ومشرکان عرب بہ فرزندی او مباہات میکنند پس ایشانرا از توحید او خبر دہ و بگو بہ ایشان بدرستیکہ او بود بسیار راست گوینده و تصدیق نمایندہ چون گفتیم کہ این صیغہ مبالغہ است بنظیر امنیت فضیحک ونطیق مراد ازان فرط صدق اوست کہ ملاک امر نبوت است وکثرت آنچہ تصدیق آن نموده از غیوب الٰہی وآیات وکتب ورسل او یعنی او ہمیشہ در اقوال وافعال امور اعتقادیہ صادق ومصدق نبیا چونکہ خبر بعد از خبر است معنی شود اشکہ پیغمبر خبر دہنده یا بلند مرتبہ بنا بر اختلاف تأخذ آن باشد مفسرین گفته اند اعلم ان الغرض من هذه السورة بیان التوحید والنبوة و الحشر والمنکرون للتوحید هم الذین اثبتوا معبودا سوی الله تعالی وهؤلاء فریقان منهم من اثبت معبودا غیر الله حیا عاقلا فاهما وهم النصاری ومنهم من اثبت معبودا غیر الله جمادا لیس بحی ولا عاقل ولا فاهم وهم عبدة الاوثان والفریقان وان اشتركا فی الضلال الا ان ضلال الفریق الثانی اعظم فلما بین تعالی ضلال الفریق الاول تکلم فی ضلال الفریق الثانی وهم عبدة الاوثان فقال تا اذکر فی الکتاب والواو فی قوله واذکر عطف علی تحو اذکر رحمة ربك عبده زکریا کانه لما انتهت قصة عیسی ذکریا علیهم السلام قال قد ذکرت حال زکریا فاذکر حال ابراهیم وانما امروا بذکره لانه علیه السلام ما کان هو ولا قومه ولا اهل بلده مشتغلین بالعلم و مطالعة الکتب فاذا اخبر عن هذه القصة کما کانت من غیر زیادة ولا نقصان کان ذلك اخبارا عن الغیب ومعجزا قاهرا ادا لا علی نبوته لخص مرام آنست کہ گفته اند بدانکہ بتحقیق غرض ازین سورة بیان توحید ونبوت وحشر است امامنکرین توحید کسانی اند کہ سوای خدا تعالی معبودی دیگر ثابت کنند ایشان دو گروه اند فریقی از ایشان است کہ میگوید غیر از خدا متعال معبود دیگر است حی عاقل فهم این گروه نصاری میباشد وگروه دیگر از ایشان غیر خدا تعالی جمادرا معبود قرار دہند کہ نی عاقل ونی فهم نمیباشد ایشان عبدهٔ اصنام واوثانند پس هرچند هر دو فریق در ضلالت وگمراهی میباشند لیکن بایقین ضلالت فریق ثانی اعظم است پس هرگاه تا اینجا حق تعالی ضلالت وگمراهی فریق اول رابیان فرمود خواست کہ متصل همین ضلالت فریق ثانی هم که عبده اصنام واوثان باشند بیان فرماید این است کہ گفت بحبیب خود محمد مصطفی صلعم کہ ذکر کن در قرآن کہ واو در واذکر عطف است برجمله واذکر رحمة ربك عبده زکریا گویا مقصود آنست کہ هرگاه منتهی گشت قصه عیسی و زکریا علیهم السلام فرمود بتحقیق کہ حال زکریا رابیان کردی پس حالا حال ابراهیم رانیز بیان کن وچنین نیست کہ بذکر ابراهیم علیه السلام بانجهت مامور باشد کہ حضور رسالتمآب صلعم ونیز قوم واهل بلد آنجناب گاهی بعلم ومطالعه کتب مشتغل نبوده اند وباوجود این چون آنجناب صلعم بغیر از زیادتی ونقصی از قصه خلیل علیه السلام خبر دادند نشدند کہ اینهمه اخبار عن الغیب است کہ معجزه قاهره ودلیل جلیل باهر بر نبوت آنجناب صلعم تواند بود **سوال** دراین مقام چرا مخصوصا جناب خلیل الرحمن علیه السلام رادکر فرمود واز انبیاء علیه السلام کسی دیگر رادکر نکرد **جواب** اصل آنست کہ جناب ابراهیم علیه السلام اب العرب بود وایشان بعلو شان وطهارت دین آنجناب علیه السلام مقر ومعترف بودند علی ما قال تعالی ملة ابیکم ابراهیم ونیز حق تعالی میفرماید ومن یرغب عن ملة ابراهیم الا من سفه نفسه پس گانه از متعال عزوجل میفرماید برای عرب اینکه هرگاه شما مقلدین آباء خود میباشید بنا بر آنچه شما میگویید انا وجدنا اباءنا علی امة وانا علی آثارهم مقتدون ومعلوم است کہ افضل واکمل واشرف آباء شما جناب ابراهیم علیه السلام است پس واجب است کہ شما در ترک عبادت اصنام واوثان تقلید بهترین آباء خود ابراهیم خلیل الله علیه السلام نمائید وهرگاه شما از مقلدین میباشید پس نظر کنید دراین دلایل کہ ابراهیم علیه السلام در ترک بت پرستی ذکر فرموده است تا شما را بر وجه احسن معلوم گردد کہ عبادت اوثان بالضرورت باطل وفاسد است پس بهرحال بر شما لازم است کہ تقلیدا یا استدلالا پیروی واتباع بهترین آباء خود ابراهیم خلیل الله علیه السلام نمائید **بعضی** مفسرین چنین گفته اند ان کثیرا من الکفار فی زمن الرسول صلعم کانوا یقولون کیف نترك دین ابائنا واجدادنا فاذکر الله تعالی قصة ابراهیم وبین ان ترك دین ابیه وابطل فقها بالدلیل ورجح متابعة الدلیل علی متابعة ابیه لیعرف الکفار ترجیح جانب الاب علی جانب الدلیل ردا علی الاب الاشرف الاکبر الله هو ابراهیم علیه السلام ملخصا معنی آنست کہ بتحقیق بسیاری از کفار در زمانه جناب پیغمبر صلعم بودند کہ میگفتند ما چگونه دین آباء واجداد خود را ترک نمائیم پس حق تعالی قصه ابراهیم خلیل را ذکر فرمود وبیان کرد کہ خلیل علیه السلام دین پدر خود یعنی دین عم خود آزر را ترک نمود وقول او را باطل گردانید بمتابعت دلیل پس ترا ترجیح داد بر متابعت عم خود آزر تا کفار دانسته باشند کہ ترجیح جانب اب بر جانب دلیل در است براب اشرف

بیان وجه اتصال بما قبل

جواب سوال در اینمقام چرا مخصوصا ذکر خلیل آمد علیه الصلوة والسلام فرمود

۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اکبر که ابراهیم علیه السلام میباشد **تنبیه** آیت مجیده دلیل خلیلیت کبری واجب است که صادق باشد در تمامی آنچه خبر دهد زیرا که حق تعالی عزوجل تصدیق کرده است او را و آنکه مصدق الله باشد بالضرورت صادق است و اگر نه پس کذب در کلام الله لازم آید **اشکال** هرگاه حضرت ابراهیم خلیل الله علیه السلام نبی صادق بود پس بعد از کسر اصنام او را دروغ گفت بل فعله کبیرهم پس با وجود چنین کذب صریح آنجناب علیه السلام ما صادق و صدیق چگونه قرار داده شود **جواب** بعون الله الوهاب مشتمل بر چند وجه است **وجه اول** باید دانست که قول خلیل الرحمان علیه السلام بل فعله کبیرهم مقید است به انکانوا ینطقون و تقدیر این است که قال فعله کبیرهم ان کانوا ینطقون فاسئلوهم یعنی این کسر اصنام از فعل کبیر ایشان است اگر ناطق شوند پس از ایشان سوال کنید و چون تعلیق کلام بشرط محال است پس موجب کذب نباشد که منافی عصمت است و این مثل آنست که شخصی گوید فلان صادق فما یقول ان لم یکن فوقنا سماء یعنی فلان کس راست گوست در آنچه میگوید اگر آسمان بالای سر ما نباشد پس خلاصه معنی آنست که ثبات بزرگی ایشان نزد شکسته است اگرچنانچه بسخن درآیند و جواب ایشان بدهند لاکن چون گفتن ایشان محال است پس اینکه کبیر ایشان کسر ایشان کرده باشد هم محال است چه بالیقین تعلیق امری بر محال محال میباشد و طلب سوال نیز مشروط بر نطق ایشان بوده پس آن قبیح نباشد و غرض او از این توبیخ و تعنیف ایشان بود بعبادت چیزیکه نفع و ضرر از ایشان نبوده باشد و قوت نطقیه و سایر حواس از وی مسلوب خواهد بود **وجه دویم** آنست که اینکلام اگرچه بحسب ظاهر بمعنی خبر است امادر از ان الزام حجت است بر ایشان پس گاه خلیل علیه السلام فرموده است ملتفتون ان فعله کبیرهم هذا و معلوم است که بیان الزام گاهی بصورت سوال میباشد و گاهی بلفظ امر و گاهی به لفظ خبر و الزام یکی از این سه وجه ابلغ است در کلام از تصریح و وجه الزام اینست که این اصنام اگر آلهه اند چنانکه زعم شما است پس جزا این نیست فعل را کبیر ایشان به ایشان کرده زیرا که غیر آله قادر نیست که کسر آله دیگر کند و حیث فاسئلوهم ان کانوا ینطقون از برای اظهار عجز ایشان باشد و نفی الوهیت ایشان **حاصل** این وجه آن است که کلام بر سبیل فرض و تقدیر است و حکایت از آنچه لازم میآید جواز آن در مذهب ایشان و تقریر آن این است که ابراهیم بایشان گفته که چنان فرض کنید که اگر پرسیدار شخصی که این عمل از تو صادر شده او گوید که من نکرده ام بلکه بت مهتر ایشان کرده تا این قول از وی قبول خواهید کرد یا نه اگر گویند نه او در جواب گوید چرا قبول نمیکنید و شما گوئید برای اینکه حیات و قدرت ندارد پس این فعل از و محال باشد او گوید از ایشان سوال کنید تا انچه حق است بگویند شما گوئید چگونه از جماد سوال کنیم که آله گفتن و شنیدن از و منتفی است و چون باین معترف شوید او گوید پس حجت بر شما لازم شد چیزیکه در نهایت عجز باشد از برای پرستش فرا گیرید و به عبادت او مشغول شوید **وجه سوم** آنست که قول انی سقیم و قول خلیل الله علیه السلام از برای تقریر نفی فعلست از نفس خود بر سبیل استهزا و تبکیت بر اسلوب تعریضی و آن مثل انیست که شخصی خطی در غایت نکوئی نوشته خط یا قصیده غرائی گفته باشد و یکی که اصلا از خط و قصیده چیزی ندارد از او پرسد که این خط تو نوشته و این قصیده تو گفته وی بر سبیل استهزا نه بر طریق نفی از نفس خود در جواب گوید که من نه نوشته ام و نه گفته ام بلکه تو نوشته و تو گفته و در حقیقت نیز ابراهیم علیه السلام گفته که تو کرده این عمل را با خدایان ما آنجناب علیه السلام بر سبیل تعریض و تبکیت و استهزا نه بر وجه نفی آن از خود گفت نه - بلکه این بت بزرگتر کرده است **اشکال** هرگاه جناب خلیل الرحمن ابراهیم علیه السلام بنص الآیت صادق و صادق القول بود پس چرا روایت کرده اند که حضور مقدس نبوی صلعم فرموده است که جناب ابراهیم علیه السلام دروغ نگفته مگر سه بار و با آن جدال کفار از دین خود یکی گفت انی سقیم دیگر آنکه گفت بل فعله کبیرهم و دیگر در وقتی که پادشاه عصر او مجوسی بود که ساره را از و بستاند گفت انها اختی یعنی او خواهر من است این است اصل حدیث که بشیر این مفضل از حضرت رسالت پناهی فداه روحی روایت کرده است که ما کذب ابراهیم قط الا ثلث کذبات ثنتان فی ذات الله قوله انی سقیم و قوله بل فعله کبیرهم هذا و قوله لسارة انها اختی و هکذا فی الصحیحین فما وجه **جواب** این آنست که اولا این حدیث از طریق عامه وارد گشته است که ایشان انبیا را همچو یکی از خود دانسته اند نه بعصمت واقعی ایشان قایل اند و نه بطهارت ایشان اما عن جد مقر میباشند چه ایشان کافر زاده بلکه خود کافر ابراهیم بعد از توحید و اسلام بختیار کردن مستحق نبوت دانسته اند پس اولا بجهة تعارض این حدیث با آیات صریحه قرآنی موضوع است و بر تقدیر صحت این حدیث گوئیم مراد آنست که این هر سه قول از قسم معارضه اند صورت آن مثابه بصورت کذب است یعنی مراد از کذب که در حدیث وارد گشته آنست که از روی ظاهر کذب است اما در نفس الامر مطابق واقع است و در خبر آمده که ان المعاریض لمندوحة عن الکذب معاریض توسعه است از معرکذب و آن عبارت است از آنکه قایل القول خود قصد معنی کند و سامع آن غیر مقصود او را از آن لفظ تصور نماید بنصوبت ما در قسم کفت داخل شمرده اند **واما** مختصر حقیقت واقعه قول ابراهیم انی سقیم آنست که خلیل الرحمن عم خود آزر و قوم او را بترک عبادت بتان باقامه برهان ملزم ساخت و گفت ای عم کسی که آفریدگار عالمیان باشد مستحق آنست که او را پرستش کنند نه غیر او

وجوه مختلفه در جواب اشکال که ابراهیم علیه السلام در اصنام دروغ گفته چگونه صدیق و صادق باشد

اقامت تحقیق صدق جناب خلیل الله علیه السلام در قول بل فعله کبیرهم ۱۲ ۱۲ ۱۲

جواب اشکال که چرا حضور مقدس نبوی صلعم فرموده است که ابراهیم علیه السلام چرا سه کذب گفت

بیان انکه گفتن ابراهیم چرا کذب نیست

پس چیست مظنهٔ شما کہ ترک عبادت مستحق پرستش و پرستش بتان اقدام می نمائید یا ایشانرا شریک او میدانید آیا از عقاب او ایمنید و هیچ اندیشه نمیکنید از آنکه کسی که شما را آفریده باشد و شما او را گذاشته غیر او را پرستش کنید او شما را معذب سازد آیا چگونه است گمان شما بپروردگاری که شما را تربیت میکند در روزی رسانیدن شما و روزی او را میخورید و بعبادت غیر او اشتغال مینمائید و هیچ از عقاب او باک نمیدارید آیا نه آنکه پروردگار خود را بر چه صفت و از چه جنس گمان میبرید تا او را تشبیه بامور صنام میکنید و ایشانرا شریک او میگردانید یعنی چونکه شما به هیچ چیز نیست و شریک میاید که شبیه صاحب خود باشد پس بچه حجت بتانرا شریک او میدانید **ایشان** چون ازین برهان و حجت قاهره ملزم شدند اصلا التفات بآن ننموده در جواب گفتند که ما عبادت و بصحرا خواهیم رفت تا در آنجا مشغول شویم و بر حوالی بتان میگذاریم تا فردا چون از صحرا معاودت نمائیم به بتخانه در آمده طعامها را بر سم تبرک و تبرک قسمت کنیم تو فردا رفیق ما باش و مجمع ما را تفرج نمائی و از آنجا با بتخانه در آئی تا تجمل و تزئین بتان مصور و اشکال ایشانرا نظر کنی و ما میدانیم که بعد تماشای ایشان دیگر ملامت نخواهی کرد و ما را در پرستش ایشان معاف خواهی داشت **ابراهیم** بعد از استماع این کلام هیچ جواب نداد و روز دیگر در وقت صبح قوم آمدند و گفتند که ای ابراهیم بیا تا بصحرا رویم فنظر نظرة فی النجوم فقال انی سقیم پس انگاه ابراهیم نگریستی بستارگان نه بطریق استخراج احکام از آن زیرا که اهل تنجیم اهل ضلال اند چه در **حدیث** آمده است المنجم کالکاهن و الکاهن کالکافر و الکافر فی النار و دلالت میکند بر آن پس الیقین عنده نظر کردن او به نجوم آن بود که او تب غب داشت و چون ستارهٔ نظر کرد که نشان کرده بود بموضع معین رسیدندی او را نوبت تب رسیدی و این هنگام که او را به صحرا میخواندند به آن ستارهٔ نظر کرد نزدیک بآن موضع معین رسیده بود پس ابراهیم گفت انی سقیم یعنی بدرستیکه من بیمارم یعنی استدلال میکنم بانیکه البته بیمار خواهم شد و نوبت تب مرا خواهد یافت **پس** در اصل این تسمیة شیء است باسم ما یؤل الیه از قبیل انک میت و انهم میتون و لهذا مضارع محقق الوقوع را بصیغهٔ ماضی ادا میکنند و قایل ایشان را کاذب نمیگویند و قرآن مثل این بسیار است **پس** معلوم شد که البته از گفتار ابراهیم سقیم کذب ابراهیم علیه السلام لازم نمیاید **چونکه** حروف جاره در مواضع یکدیگر واقع میشوند پس مضمون آیه چنان شد که در این مقام فی بمعنی الی باشد نه بمعنی ظرفیت که مشعر است بنظر کردن در احوال ستاره از مقارنت و رجعت و هبوط و صعود و غیر آن پس جواب منجمان است و میتواند بود که خدا تعالی وحی فرستاده باشد به ابراهیم علیه السلام که ممتحن خواهی شد به بیماری اگرچه بیماری عادت او نبوده باشد و طلوع نجم یا افول آن بر وجه مخصوص یا اقتران آن به نجم دیگر را علامات بیماری او گردانیده باشد و این هنگام که آن آمارات را دیده باشد و گفته باشد که انی سقیم و ایشان تصور کرده باشند که این را از علوم نجوم دیده گفته است **بعض** مفسرین چنین گفته اند که نظر کردن او در نجوم بجهة تفکر و تامل او بود در آنکه آنها محدث و مخلوق و متغیر و متبدل و با وجود این حال محل تعجب است جماعتی که لاف عقل میزنند آنها را خدای خود تصور کرده اند و بعبادت آنها اشتغال مینمایند **پس** اینکه گفت انی سقیم مراد او این بود که دل من سقیم و حزین و غمگین است بجهه اصرار قوم بر عبادت اصنام و نجوم **بعضی** گفته اند که مراد از نجوم نباتات زمین است یعنی ابراهیم علیه السلام چشم را بر نبات زمین گماشت بجهة تفکر کردن در احوال قوم همچنانکه متامل و متفکر در حین تکلم تفکر سر در پیش می اندازد و به اطراف و جوانب خود نگاه نمیکند تا قوای او جمع شده نیک تامل و تفکر در مطلوب خود نماید **و نیز** جایز است که نجوم بمعنی کواکب باشد و گماشتن چشم بر آن بجهة تامل و اندیشه نمودن باشد در کار و بار ایشان چه شخصی که تامل و رای می نماید در یک موضع نظر میاندازد نه بمواضع متعدده خواه آن موضع جهة تحت باشد یا فوق **ابو مسلم محمد بن بحر** اصفهانی گفته نظر فی النجوم آنست که ابراهیم در حالت علت نظر و اکتساب معرفت نظر در کواکب کرد و در آن تامل نمود که آیا رتبة الوهیت دارند یا نه و چون افول و غروب آنرا ملاحظه کرد استدلال کرد بر آنکه ایشان محدث و غیر قدیم و هر چه محدث است رتبة الوهیت ندارد پس این کواکب شایستهٔ الوهیت نباشند و مراد به انی سقیم آنست که در حال علت نظر گفت که دل من شک دارد و هیچ یقین در الوهیت اینها و محلی که بجهة استدلال مذکور کمال معرفت پیدا کرد بعدم استحقاق الوهیت آنها شک از دل او زایل شد و اطلاق سقم بر شک در میان عرب شایع است همچنانکه اطلاق شفا بر علم نزد ایشان شایع **اقول** اینوجه خالی از ضعفی نیست زیرا که سوق کلام مقتضی آنست که این قضیه بعد از قضیه بود که در سورهٔ انعام مذکور شد زیرا که او سبحانه در آنمقام در حق او فرموده است احتجاج و دعوه بقلب سلیم که عبارتست از خلوص یقین منافات دارد با شک و ریب و دیگر آنکه قوم خود را عتاب نموده بعبادت اصنام و گفته که ما ذا تعبدون و عبادت ایشانرا افک خوانده و بیطلان نسبت داده و بعد ازان گفته فما ظنکم برب العالمین پس لایق و در احتمال که قایل انی سقیم بود بر معرفت الله و جمیع صفات او عارف بوده و اصلا شکی در بعضی در خاطر او نبوده و بنابر این چگونه جایز باشد که انی سقیم بمعنی شک و شبهه محمول شود **و بدانکه** چون تشبیه حیات به سقم بجهة اقتضای آن بموت از حسن تشبیهات است پس ممکن است که مراد جناب ابراهیم گفتار انی سقیم انی میت باشد پس آنچه **عیاشی** باسناد خود از امام محمد باقر جعفر صادق صلوات الله و سلامه علیهما نقل کرده که والله ما کان سقیما و ما کذب یعنی بخدا سوگند که ابراهیم بیمار نبود و دروغ نگفت ممکن است که بر احد وجوه مذکوره محمول باشد **و اما** کیفیت گفتار ابراهیم که

به بیان آنکه بگفتن ابراهیم چرا کذب نیست

در بیان حقیقت واقعه قول ابراهیم انی سقیم

وجوه مختلفه در بیان صداقت قول ابراهیم انی سقیم

قول ابن بحر مفسر و بیان ضعف و وجه مذکور

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بل فعله کبیرهم حقیقت صدقت ینقول مذکور شد **واما** قول سویم ابراهیم علیه السلام که در وقتیکه پادشاه عصر او میخواست که ساره را از وی بستاند خلیل گفت انها اختی پس در اینقول هم بالمره کذب نیست زیرا که مراد و مقصود خلیل الله علیه السلام از اینقول آنست که ساره خواهر دینی من است خواهر صلبی او را نگفته است که کذب یا محل اعتراض تواند بود پس مراد آنست که ابراهیم گفت او خواهر من است در دین چنانکه میگویند فلان برادر در دین من است **وانما المومنون اخوة** شاهد این معنی است **تنبیه مفسرین** در این آیت مجیده گفته اند که کان صدیقا اینجا به معنی صار صدیقا باشد **بعضی** گفته اند معناه وجد صدیقا نبیا ای کان من اول وجوده الی انتهائه موصوفا بالصدق والصیانة یعنی مراد وجد صدیقا نبیا است که اجناب علیه السلام از ابتداء آمدن بوجود تا به انتهای وجود بصدق و صیانت موصوف بود **سوال** لفظ ابراهیم که برای خلیل الله علیه السلام علم گردیده معنی دارد جامد است یا مشتق عربی است یا عجمی **جواب** بعون الله الوهاب مجملا باید دانست که لفظ ابراهیم اسم علم است برای جناب خلیل الرحمن اختلاف کرده اند در اینکه آیا این اسم عربی است یا عجمی مشهور ثانیست **وآیا** این اسم عبرانی است یا یونانی و یا سریانی قول آخر اشهر است نقله **الثعلبی** وغیره و آیا جامد است یا مشتق و بر هر دو تقدیر **آیا** این لفظ ابراهیم معنی دارد یا نه دارد مشهور آنست که این لفظ جامد است و از چیزی مشتق نیست و از همه اول این لفظ بخلیل الرحمن اسم علم شد و اما بجناب پیشتر کسی با این اسم موسوم نگشته و در تسمیه باعلام اسم بامعنی بودن شرط صحت آن نیست چه بسیار اسماء جامده بغیر معنی در هر زبان علم میباشند و معنویت آنها علمیت آنهاست چه بعین علمیت از حمل بودن آنها بیرون میآیند **یهود** گفته اند خلیل علیه السلام را از جناب والدین اسم ابتدائی **ابرم** بود و در حال نبوت خدا تعالی او را ابراهیم موسوم ساخت و **سری** نام زوجه او بود که باسم ساره مشهور بود چنانچه در **توراة عربی** در قرائت بیست و هفتم بر گذشته فلما اتی علی ابرم تسع وتسعین سنة الرب لابرم وقال انا الله الی قوله ولا یدع اسمك فیما بعد ابرم بل یکون اسمك ابراهیم لانی جعلتك ابا الشعوب کثیرة ثم قال الله لابراهیم سارة صاحبتك لا تدعو اسمها سارة بل سارة یکون اسمها سارة یعنی وقتیکه ابرم بعمر نود و نه سال رسید حق تعالی بابرم اعلام کرد که من خدا تعالی میباشم و آیت مخصوص من است و پس ازین فرمود که ابراهیم من بعد نام تو ابرم خوانده نشود و از بیوقت اسم تو ابراهیم میباشد چه ترا پدر گروه ملتی کثیره گردانیده ام و از بعد این فرمود که ای ابراهیم **سری** زوجه تو است و من بعد او هم باسم سری خوانده نشود زیرا که از بیوقت اسم او هم ساره میباشد **سوال** نسب ابراهیم چگونه است **جواب** در نسب نامه ابراهیم آنچه در **عرایس ثعلبی** از نساب و اهل سیر و تواریخ اوفق چنین است که **ابراهیم** ابن تارخ ابن ناحور ابن ساروغ ابن ارغو ابن فالغ ابن سالخ ابن قینان ابن ارفخشد ابن سلم ابن نوح میباشد و کذا نقله فالتوا تکوین (۱۱) آیة (۲۶) و در موضع دلالت بر ابراهیم خلاف کرده اند بعضی گفته اند در قریه **سوس** از ارض اهواز متولد شد جمعی گفته اند در **بابل** و نزد جماعتی در ارض سواد و بناحیه بابل نزد جمعی در قریه **ورکا** از حدود ارض کسکر پس پدرش از ورکا نقل کرد به بلد **کوثا** که آن مسکن دیصانی تخت نمرود بود نزد بعضی در قریه **بحران** بالباء و بقولی بنونین در اول و آخر **نجران** از ارض اضلاع بابل بود و باء غلط کاتب باشد **ثعلبی** چنین گفته است قال عامة السلف من اهل العلم ولد ابراهیم فی زمن نمرود بن کنعان وکان بین الطوفان وبین مولد ابراهیم الف ومائتان وثلاث وستون سنة وذلك بعد خلق آدم بثلاثة وثلاث مائة وسبع وثلثین سنة یعنی عموما علماء سلف گفتند که ولادت ابراهیم در زمنه نمرود ابن کنعان حاصل شده و میان طوفان نوح و مولد ابراهیم یکهزار و دو صد شصت و سه سال فاصله بوده است و این بعد از خلق آدم علیه السلام سه هزار و سه صد و سی و هفت سال گذشته بود اما **اهل سیر و تواریخ** و محدثین متفق اند که حق سبحانه و تعالی جل اثره حمل ابراهیم بمادر او در انتظار شهور ش و از مردان و زنان ملک مستور داشت پس شبانه در مغاره نزدیک رفته وضع حمل کرد و ابراهیم متولد شد او را اصلاح کرد و بخرقه پیچیده سپنجانگذاشت و از مغاره بیرون آمده دهان غار را مضبوط بست گاهگاهی شبانه مخفی برای دیدن ابراهیم بغار میآمد و میدید که طفل بخیریت است و انگشتان خود را میمکد و بقدر یک انگشت طفل آب و از انگشت دیگر شیر و گشت دیگر شهد و از انگشت دیگر روغن برای او می آمد و کان الیوم علی ابراهیم فی الشباب کالشهر و الشهر کالسنة والسنة کثلاثة سنین فلم یمکث ابراهیم فی المغارة الا خمسة عشر یوما حتی بلغ ورشد فیها حتی جاء الی ابیه فاخبره انه ابنه واخبره امه انه ابنه واخبرت بما کانت صنعت فی شان ولادته بخافة نمرود منها فسر ابوه وفرح فرحا شدیدا یعنی **ثعلبی** و ابن اسحاق امام سیر و ابن سیرین و ادریس و **کلبی** که ایشان کلهم ائمه تاریخ و سیر و تفسیر اند آورده اند حاصل آنکه در یکروز از ابراهیم جوان میشد که دیگری در یک ماه جوان شود و در یکماه بقدر یکسال و در یکسال بقدر سه سال جوان میشد و در غار مکث خلیل تماما پانزده یوم بود و آتینا ابراهیم رشده حق تعالی خلیل را در همان غار کمال غور و فکر و عقل و رشد عطا فرمود و چون از غار بیرون آمد پدر خود را گفت من

دربیان معنی قول ابراهیم انها اختی

جواب سوال لفظ ابراهیم آیا مشتق است یا جامد عربی است یا عجمی

جواب سوال دربیان نسب نامه ابراهیم و موضع ولادت آنجناب

دربیان مخفی در غار متولد شدن ابراهیم خلیل علیه السلام

کیفیت پرورش یافتن ابراهیم علیه السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

کیفیت مناظرہ ابراہیم در الٰہیت با مادر و پدر خود ۱۲

پس تو بیا تسم مادرش تصدیق کرد و تمام قصۂ غار از ذکر نمود **ابراہیم** علیہ السلام در ایام اختراز مادر خود را در غار پرسید فقال یا امہ من ربی وخالقی قالت انا وقال من ربک قالت ابوک وقال من ربک ابی قالت نمرود وقال من ربہ نمرود فقالت اسکت فسکت یعنی ای مادر پروردگار من کیست بجواب او مادرش گفت خالق تو من بیاشم ابراہیم علیہ السلام گفت رب تو کیست گفت پدر تو رب من است ابراہیم گفت رب پدر من کیست مادرش گفت نمرود است ابراہیم گفت رب نمرود کیست مادرش ساکت شد و گفت ساکت شو پس خلیل ساکت شد چون با پدر خود ملاقی شد او را نیز ہمین سوال کرد او نیز ہمین جواب داد کہ مادرش داده بود زیادت اینقدر کہ چون ابراہیم پرسید من ربک نمرود فلطمہ لطمۃ وقال لہ اسکت فسکت

ابراہیم یعنی چون ابراہیم پرسید کہ رب تو کیست پس پدرش طپانچہ بر رویش زد و گفت ساکت شو پس خلیل ساکت شد پس روزی با پدر خود میرفت در راہ شتر و گاو و بز دید از پدر پرسید یا اب ما ہذہ فقال ابل وخیل وبقر وغنم فقال ما الہذہ مبدلا من یہاب خالق ہم نظر و تفکر فی خلق السموات والارض وقال ان اللہ ہو یرزقنی ویطعمنی ویسقانی لولی ما الہ غیرہ یعنی این حیوانات کیست پدرش گفت آنہا شتر و گاو وغیرہ اند ابراہیم گفت رب و خالق آنہا کیست پدرش ساکت شد پس ابراہیم در پیدایش آسمانہا و زمین با نظر و تفکر کرد پس گفت بتحقیق آنکس کہ مرا روزی و طعام و آب میدہد ہمان خالق و مربی من میباشد غیر از او دیگری خدای من نیست **بحث ثانی** اذ قال الایہ یا ابت لم تعبد ما لا یسمع ولا یبصر ولا یغنی عنک شیئا بدانکہ در اینجا اذ قال بدل ابراہیم است و مابین ان جملہ معترضہ میباشد یعنی یاد کن این را کہ چون گفت ابراہیم چنانچہ در **کشاف** زمخشری گفتہ است ہذہ الجملۃ وقعت اعتراضا بین المبدل منہ وبدلہ اعنی ابراہیم واذ قال **نظیر** انیست قولک رأیت زیدا وغلام الرجل اخاک در **کبیر** رازی ذیل ہمین آیت گفتہ ویجوز ان یتعلق اذ بکان او بصدیقا نبیا ای کان جامعا لخصائص الصدیقین والانبیاء حین خاطب ابا ہ بتلک المخاطبات یعنی جائز است کہ اذ متعلق باشد بکان و یا بہ صدیقا نبیا یعنی بود ابراہیم جامع جمیع خصایص صدیقین و انبیاء **وتاء** در یا ابت عوض یاے محذوف است و لہذا نمیگویند یا ابتی تا کہ جمع میان عوض و معوض نشود و این تا تانیث است بجہۃ طلب آن ہا در وقف مانند تا جماعت و تعویض تا تانیث از یا و اضافت بجہت آنست کہ تانیث و اضافت مناسب یکدیگر اند در آنکہ ہر یک زیادہ انداز اصل کلمہ و غیر مستقل در جزو کلام و کسرہ آن بجہت دلالت است بر کسرہ کہ پیش از یا متکلم است و یا ثبات رابت برای جہت تعظیم و تفخیم است و عدم تصریح باسم او و ذکر دن باین عنوان جہت استعظام است و لہذا ابراہیم در این قصہ این لفظ را مکرر ذکر فرموده **وہرگاہ** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس بایدہ انست کہ معنی و مراد از آیت مجیدہ چنین شود اگر اذ قال بدل ابراہیم باشد و مابین آن جملہ معترضہ کہ یاد کن یا محمد صلعم این را کہ چون گفت ابراہیم مر پدر خود کہ مراد عم او آزر است و یا معنی چنین شود اگر متعلق بکان بود کہ ابراہیم راست گوینده و خبر دہنده بود در وقتیکہ گفت بہ پدر خود یعنی بعم خود آزر از راہ عطوفت و رأفت کہ ای پدر من چرا پرستی آنچیزے را کہ نمیشنود دعا و نیاز ترا و نمی بیند خضوع و خشوع ترا کہ نزد او بجا میآوری دفع نمیکند از تو چیزے از مکارہ یا نفع نمیرساند ترا در دفع مضار و جذب منافع ابراہیم علیہ السلام در این کلمات باہرکات دعوت عم خود نمود بہدایت و تبیین ضلالت او کرد و حجت بر او لازم ساخت بہ ابلغ احتجاج با مراعات رفق و حسن ادب زیرا کہ تصریح ضلالت او نمود بلکہ از وطلب علتی کہ داعی او بود بعبادت آنچیزے کہ عقل مستقیم استخفاف آن میکند و امتناع مینماید از توجہ بآن کردن و عبادت آن نمودن چہ شایستہ عبادت نیست مگر کسی کہ متصف باشد باستغنائے تام و انعام عام و آنحضرت رب الارباب است کہ خالق و رازق و محیی و ممیت و معاقب و مثیب ہمہ اوست و باز بکلمات مذکورہ عم خود را تنبیہ نموده بر آنکہ او سزاوار است کہ آنچہ کند بجہۃ غرض صحیح باشد و ممکن بلکہ متصف باشد بحیات و سمع و بصر و اقتدار بر نفع و ضرر عقل قویم مستنکف است از عبادت او و اگرچہ اشرف مخلوقات باشد چون ملائکہ و انبیا بجہۃ ظہور احتیاج و انقیاد او بقدرت واجبہ نکیف کہ جماد باشد کہ سمع و بصر از و مسلوب است **تفصیل** **این اجمال** آنست کہ حق تعالی عز و جل حکایت میکند اینجا آنکہ خلیل اللہ الرحمن علیہ السلام با عم خود آزر در ترک بت پرستی چہار نوع کلام کرد کہ آیت زیر بحث نوع اول از آنست **پس** ابراہیم علیہ السلام در این کلام خود اصنام و اوثان را بہ صفات ثلثہ ذکر فرموده است کہ ہر یکی از ین صفات تاوجیہ است در آیت آنہا **اما مختصر بیان** ایشان اجمالا مشتمل است بر سہ وجہ **اول** شبہ نیست در اینکہ عبادت در سائر فرق غایت تعظیم است کہ فوق بر آن تعظیمی متصور و معقول نباشد پس چنین تعظیم را مستحق نیست قطعا مگر سیما کہ او را غایت انعام بود و او ست آلہ ازلی ابدی کہ اصول و فروع ہمہ آلاء و نعم از او میباشد چنانچہ گذشت در تفسیر آیت وان اللہ ربی وربکم فاعبدوہ و فرموده است کیف تکفرون باللہ وکنتم امواتا فاحیاکم ثم یمیتکم ثم یحییکم الایہ وچونکہ معلوم است کہ این اصنام و اوثان منعم نیستند پس شکر بآنہا ہم جائز نیست لہذا واجب شد اینکہ عبادت کردن این بتان جماد باطل باشد **وجہ دوم** بعض مفسرین چنین گفتہ اند انہا اذا لم تسمع ولم تبصر ولم تمنع من یطیعہا عن بعصیہا فای فائدۃ فی عبادتہا وہذا ینبغی

در بیان معنی و تفسیر آیت مجیدہ گوید

بیان انکہ ابراہیم در ابطال بت پرستی با عم خود چہار نوع کلام کرد

وجہ اول در ابطال بت پرستی گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وجه دوم در ابطال بت پرستی

علی ان الاله یجب ان یکون عالما بکل المعلومات حتی یکون العبد امنا من وقوع الغلط للمعبود یعنی ملخصا مقصود آنست که این جماعت واوثان چون معلوم است که نمی شنوند و نمی بینند و تمیز کرده نمیتوانند در مطیع خود از عاصی پس در عبادت کردن باتها چه فائده متصور تواند بود و دلیل تنبیه است تر بر آنکه خدای تعالی عزوجل وجوبا باید که عالم به تمامی معلومات باشد تا اینکه عبد مامون بود از وقوع غلط برای معبود **وجه سیوم** بعض محققین گفته اند ان الداعی الی العبادة ثالوثی اذا لم یسمع دعاء الداعی فالمنفعة فی عبادته واذا کانت لا یتصور بقرب من یتقرب الیها فای منفعة فی ذلک التقرب ملخصا اینکه تحقیق داعی عبادت است وبت چونکه داعی را نمیشنود پس در عبادت او چه فائده مرتب تواند شد و چونکه بت نمی بیند بقرب کسی که بسوی او نزدیکی جوید پس در این تقرب جستن بسوی او چه منفعت حاصل تواند شد **وجه چهارم** داعی چنین گفته اند ان السامع المبصر الضار والنافع افضل ممن کان عاریا عن کل ذلک والانسان موصوف بهذه الصفات فیکون افضل واکمل من الوثن فکیف یلیق بالافضل عبادة الاخس ملخصا مقصود آنست که بتحقیق سامع مبصر ضار نافع اشیاء البته افضل است قطعا از کسیکه ازین صفات عاری بود و لاکن انسان چونکه موصوف است باین صفات پس بالضرورت افضل واکمل است از بت که ضار و نافع را سامع و مبصر نیست پس افضل را عبادت اخس کردن چگونه جائز تواند بود **وجه پنجم** آنست که اذا کانت لا تنفع ولا تضر فلا یرجی منها منفعة ولا یخاف من ضررها فای فایدة فی عبادتها یعنی وقتیکه معلوم است اینکه بت هیچ نفع و ضرر بکسی رسانیده نمیتواند پس البته بهیچ امید نفع و خوف ضرر از و حاصل نمیتواند بود و درین صورت در عبادت بت چه فائده مرتب تواند شد **وجه ششم** چنین گفته اند ان الاصنام لا تنفع انفسها عن الکسر والافساد علی ما حکی الله تعالی عن ابراهیم علیه السلام انه کسرها وجعلها جذاذا فای رجاء للغیر فیها یعنی وقتیکه این بتان معلوم است که نفسهای خود را از شکستن و فاسد گردیدن حفاظت کرده نمیتوانند چنانکه حق تعالی از ابراهیم علیه السلام نقل و حکایت میکند که خلیل الله بتان ایشان را شکست و ریزه ریزه گردانید پس دیگران را در وجود و عبادت آنها چه امید تواند بود **تنبیه** پس بنا بر اقتضای این استدلال آیت ثابت میشود که خلیل الله حضرت ابراهیم علیه السلام بتان و اصنام و اوثان کفار را از سه جهت عیب کرده است یکی به لا یسمع که آنها نمیشنوند دوم بر لا یبصر که نمی بینند دیگر به لا یغنی عنک شیئا که تراز چیزے غنی و بی نیاز نمیگرداند پس کانه ابراهیم علیه السلام خود را در این کلام متعجب گردانیده است که آلهیت را مستحق نیست مگر رب من بدلیل آنکه پروردگار من میشنود و می بیند و هم دعوت داعی را اجابت میکند چنانکه میفرماید انی معکما اسمع وادری و درباره قضاے حوایج عباد میفرماید امن یجیب المضطر اذا دعاه ویکشف السوء **تبصره** باید دانست که در آیت لفظ لم تعبد بر نفس عبادت محمول است زیرا که آزر و قوم او پرستش و عبادت و بندگی اصنام و اوثان میکردند ولاکن در آیت ما بعد که میفرماید لا تعبد الشیطان مراد عبادت شیطان نیست بلکه اطاعت ابلیس مقصود است زیرا که معلوم است که ایشان شیطان را عبادت و پرستش نمیکردند پس واجب است که اینجا لفظ لا تعبد بر طاعت حمل کرده شود در **بیرارى** گفته است فقول لیس افا ترکنا الظاهر وهنا الدلیل وجب ترک الظاهر فی المقام الاول بغیر دلیل یعنی ما میگوئیم چنین نیست که هرگاه ما ترک کنیم اینجا ظاهر لفظ را بوجود دلیل پس ترک ظاهر در مقام اول هم بغیر دلیل واجب باشد **اشکال** این استدلال ابراهیم خلیل الرحمن علیه السلام در این مقام برای ابطال کافی نتواند بود بسبب آنکه یا گفته خواهد شد اینکه آزر عم ابراهیم اعتقاد داشت که این بتان قادر مختار و موجد ناس و حیوانات اند پس آنها خدایان اند و یا اینکه اعتقاد داشت آنکه این اصنام تماثیل کواکب اند و در اصل کواکب آلهه میباشند که مدبر این عالم اند پس تعظیم تماثیل کواکب بموجب تعظیم کواکب است و یا اینکه اعتقاد داشت که این بتان تماثیل اشخاص بشر اند که عند الله تعالی معظم میباشند پس تعظیم ایشان مقتضی آنست که نزد حق تعالی برای عابدین خود شفاعت نمایند و یا اعتقاد داشت اینکه بتان طلسمات اند ترکیب داده شده بحسب اتصالات مخصوصه کواکب که بسیار کم اتفاق میافتد مثل آن آنها منفع اند برای عابدان خود **پس از زعم** ابراهیم علیه السلام هرگاه قسم اول معتقد بود هر آئینه نهایت مجنون بود زیرا که از معلومات ضروریه است اینکه این خشب منحوته در این ساعت خالق ارض و سماوات نیست پس شک در این بالضرورت فاقد العقل و مجنون است قطعا در اینصورت ایراد کردن ابراهیم بر ادو با او و مناظره کردن جائز نبود چرا خلیل الله با مجنون مناظره کرد و هرگاه از زعم ابراهیم از قسم ثانی معتقد بود پس دلیلی که خلیل اینجا ذکر فرموده در این عقیده قسم ثانی قادح نمیشود زیرا که بالیقین ابطال اینهمه سبب جز این نیست که منحصر است به اقامت دلالت بر آنکه کواکب احیاء نیستند و نه قادر اند بر خلق اجسام و خلق حیات و معلوم است که این دلیل ابراهیم مفید این مطلوب نتواند بود پس بهر حال معلوم شد که بهر تقدیر استدلال خلیل برای ابطال بت پرستی هم خود مفید نیست **جواب** بعون الله الوهاب مختصرا باید دانست که هیچ عاقلی متحمل نیست اینکه شبهه منحوته صلاحیت خلق عالم نماید و پس جز این نیست که مذهب آزر قوم او از قسم ثانی بود

وجه چهارم در ابطال بت پرستی ۱۲

وجه پنجم در ابطال بت پرستی

وجه ششم در ابطال بت پرستی

نفس آیت دلیل است کخدای تعالی سمیع و بصیر و مجیب الدعوات باشد

صورت اشکال در عدم صحت استدلال ابراهیم ؑ

جواب اشکال در عدم افادهٔ استدلال ابراهیم بر ابطال عقیدهٔ آزر

ند اول و بالیقین ابراهیم خلیل الله چنین استدلال برایشان بانیوجه کرد که آزر و قوم او معتقد بودو بانیکه عبادت بتان مفید و نافع است یا برسبیل صحت حاصل از طلسمات **ویا** برسبیل اینکه کواکب نفع و ضرر میرسانند پس **ابراهیم** علیه السلام در این استدلال خود گفته همانا که این بتان معبودان شما بامده اند که نه در طاعت و عبادت آنها شما را نفعی حاصل و نه در تعاوض کردن از ایشان شما را ضرری عاید تواند شد و لهذا اینهمه عبادت اصنام و اوثان پرستی کردن شما باطل و فاسد و عبث میباشد و هوالعالم **اشکال** در نفس آیت مجیده بلفظ اب وارد گشته اذ قال لابیه و همچنین در سوره انعام فرموده است و اذ قال ابراهیم لابیه آزر این بوضاحت ثابت شد که آزر پدر ابراهیم بود که بت تراشی و بت پرستی میکرد و شما لفظ اب را بچه عم چرا و چگونه بعم تعبیر میکنید **جواب** بعون الملک الوهاب باید دانست که محدثین و مفسرین و اهل نسابه اختلاف کرده اند در اسم پدر ابراهیم علیه السلام **بعض** اهل ظاهر مطابق ظاهر لفظ قرآن گفته اند که اسم پدر ابراهیم **آزر** بوده است و او بت تراشی و بت پرستی میکرد **حسن** و **سدی** و **ضحاک** و محمد بن اسحاق بهمین قایلند **سلیمان تیمی** گفته که آزر اعوج یعنی پای لنگ بود کما فی **السیوطی** پس به تعارض او گفته ایشان جمع قولین کرده اند بانیکه پدر ابراهیم دو نام داشت یکی آزر و دیگری تارخ **جماعتی** گفته است که اسم پدر ابراهیم خلیل الله یازر بالیاء المثناة التحتانیه بود و چنانچه این قول را در تفسیر **درمنثور** سیوطی و **ابوحاتم** و ابوالشیخ منسوب بحضرت **ابن عباس** کرده اند قال ازر الصنم و ابو ابراهیم اسمه یازر و امهما اسمها مثلی و امرأته اسمها سارة و سلیته امراسمعیل اسمها هاجر و داود اسم ابن امین و نوح بن ملک و یونس ابن متی یعنی آزر اسم بت بود و پدر ابراهیم را زر بیا نام داشت اختلاف مشهور است و اما اسم مادر ابراهیم شلی بالف مقصوره بود و اما اسم زوجه ابراهیم سارة بوده است و اما اسم کنیز او که مادر اسمعیل خرج الله بود هاجره است و داود نبی پسر امین بود و نوح پسر ملک بوده است و یونس پسر متی بود **جمهور اعلام** اسلام از فرق مختلفه تماماً دالند که اسم پدر ابراهیم علیه السلام **تارخ** بخار معجمه فوقانیه علی المشهور و بجاء مهمله خلاف مشهور بود همین قول متفق علیه کافه اهل سیر و تواریخ و سایر اهل انساب و جمهور ائمه محدثین و جم غفیر محققین مفسرین و مجمع علیه اهل بیت نبوت علیهم السلام و متفق علیه طایفه **اثنا عشریه** میباشد چنانچه **زجاج** و کلبی تصریح کرده اند و لیس بین النسابین خلاف بان اسم ابی ابراهیم تارخ و الذی فی القرآن ان اسمه ازر در **بیضاوی** گفته است و فی کتب التواریخ ان اسمه تارخ و در تفسیر **مدارک** گفته است لا خلاف بین النسابین ان اسم ابیه تارخ و در **عرایس ثعلبی** گفته است بعد از ذکر انساب ابراهیم ابن تارخ و کان اسم ابی ابراهیم الذی سماه به ابوه تارخ ثم قال و لما حور تارخ بعد ما مضی من عمره سبع و عشرون سنة و در **سراج المنیر** خطیب ابن شربینی گفته است فالله سماه ازر و انکان عند النسابین و المورخین اسمه تارخ و در **تاریخ کبیر بخاری** گفته است ابراهیم ابن ازر هو فی التوراة تارخ فعلی هذا لا بی ابراهیم اسمان ازر و تارخ مثل یعقوب و اسرائیل **اقول** محقق آنست که اسم پدر بزرگوار حضرت ابراهیم خلیل الله **تارخ** بود و او موحد مومن بود و اما آذر اصنام تراش جد پدر ش از جانب مادر بود و یا بنا بر قول بعضی آزر عم خلیل علیه السلام بود چه بالیقین پدر ش تارخ در صغر سنی ابراهیم فوت شد پس از همان زمان خلیل علیه السلام را آزر پرورش کرد و او را تربیت نمود و همین است مذهب **امامیه اثنا عشریه** همین وجه اصح و اصوب بحال انبیاء علیهم السلام میباشد و برهان عقل و نقل و اجماع و اتفاق اهل سیر و تواریخ و اهل انساب و اتفاق طائفه امامیه و اتفاق جماعتی از جمهور مفسرین عامه بر همین قول است چه برهان عقل قایم است برانیکه انبیاء الله و خلفاء خدا تعالی که قائمند بمقام نیابت الله در ابداء و ارشاد خلایق پس واجب است عقلاً که انبیاء و خلفاء الله مشرک و کافر زاده نباشند چه اینحالت موجب طعن اعدا و اعتراض اهل تهمت و عقل است پس در تصور عظمت و قدر ایشان در انظار اولی الالباب و الابصار ساقط و تنفر حاصل میشود پس فایده نبوت باطل میشود لهذا نزد عقل واجب است که خلفاء الله تعالی در نسب و حسب و در خلق و خلق از اسناد قبایح منزه و مبرا باشند **و اما دلایل نقلیه** از قرآن و حدیث بر اثبات این مرام بسیار است از انجمله است آیت مجیده انما المشرکون نجس یعنی مشرکین که بت پرستانند چون سگ و خوک نجس العین بنص الآیت و لاکن انبیاء الله نور خدا و ند متعال میباشند شاهد است بر این آیت مجیده قد جاءکم من الله نور و کتاب مبین **و حدیث** اول ما خلق الله نوری **و حدیث** متفق علیه انا و علی نور واحد **و حدیث** خلقت انا و علی من واحد قبل ان یخلق الله السموات و الارض بالفی عام او بعشرة الاف عام و بنا بر این معلوم شد که جایز نیست که این انوار مضیئه ربانی در اجساد و اصلاب نجسه ظلمانی کفار و مشرکین تا زمانی معین امانت و ودیعت الله بوده باشند **جمعی** از متکلمین منهم **رزین** از شافعی و غیر او از اهل حدیث و کلام نقل کرده اند که انبیاء الله علیهم السلام از نطفه نجسه خبیثه متولد نمیشوند چه اگر ایشان از نطفه نجسه یا پلید پس بطهارت ماده اصلی و واقعی منافی خواهد بود و مؤید این است نص جلی انما المشرکون نجس ظاهر و باطن هر خرد مشرک نجس است

جواب اشکال کاآزر عم ابراهیم بود نه اب

اختلاف مفسرین و محدثین و مورخین در اسم پدر ابراهیم

قول مفسر در تحقیق اسم پدر ابراهیم بدلایل عقل و نقل

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

و نطفه مشرک اغلظ و انجس نجاسات و اخبث خباثات میباشد پس احدی از انبیاء خلفاء الله دائمه معصومین مطهرین از اصلاب و ارحام انجاس و اخباث منعقد نمیشود بلکه قطعا ایشان علیهم السلام از نطفات طیبه طاهره منعقد و متولد میگردند این است که تمامی اجزاء ظاهره و باطنه ایشان علیهم السلام پاک و طیب و طاهر اند مصرح بهمین مرام است آیت مجیده تطهیر انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت ویطهرکم تطهیرا و از طرق اهل بیت علیهم السلام و از نطفه و انعقاد نطفه حجت الله حدیث جامع وارد گشته است که آنرا کافی و غیره از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام آورده است و تفسیر ارادهٔ خداوند متعال تعلق میگیرد بخلق امام علیه السلام پس ملکی را مأمور میگرداند که از زیر عرش شربت آبی بیاورد امام نبوشاند پس از همان آب طاهر نطفه امام علیه السلام انعقاد می یابد پس چهل روز در شکم مادر صدا نمیشنود پس در رحم یا بعد از ولادت امام همان ملک را حق تعالی میفرستد که در پیشانی یا بر کتف یا بین الکتفین امام علیه السلام مینویسد و تمت کلمة ربک صدقا و عدلا الخ و نص صریح از قرآن مجید بر شرک نبودن آباء انبیاء علیهم السلام کافیست آیت مجیده الذی یراک حین تقوم و تقلبک فی الساجدین جمهور مفسرین در تعین گفته اند ای تقلبک من اصلاب الساجدین الی اصلب ساجد یعنی حق تعالی میدید نقل شدن تو از صلب موحد ساجدی بصلب موحد ساجد دیگر همی از مفسرین سهم چون قاضی عیاض و بغوی در معالم التنزیل و غیرهم در تفسیر این آیت مجیده از ابن عباس روایت کرده اند من صلب نبی الی صلب نبی و در روایت دیگر آورده که من اصلاب آباء الانبیاء الی اصلاب آباء الانبیاء و علیهم السلام از نص صریح ثابت شد که کل آباء سید انبیاء از آدم الی عبد الله مؤمن بودند همین مجمع اهل بیت نبوت و مروی از ایشان است که آباء از ابو طالب و عبد الله الی آدم علیه السلام کل انبیاء بودند و بعضی از اجداد ایشان موحده و مطهره و همچنین جمیع امهات عند النکاح مومنات موحدات ساجدات خدا تعالی بوده اند پس تا نرخ و عبد المطلب و هاشم و عبد مناف و ابو طالب از اوصیاء انبیاء بودند و اما حدیث صریح مرویه صحیحه ثابته فی اسانید الائمة قال النبی صلعم لم یزل ینقلنی الله من اصلاب الطاهرین الی ارحام المطهرات حتی اخرجنی الله فی عالمکم هذا و لم یدنسنی دنس الجاهلیة یعنی باتفاق امت ثابت است که آنحضرت صلعم فرموده که پیوسته از زمان آدم علیه السلام حق سبحانه عزوجل مرا نقل میفرمود از پشتهای پدران پاکان بسوی رحمهای پاکان تا آنکه بیرون آورد مرا در این عالم شما از صلب عبد الله و رحم آمنه و مرا لوث نگردانید در هیچ عصری بچرک و خبث و پلیدی از منه جاهلیت و مراد از این دنس عموما جمیع انواع و اجناس بخابث جاهلیت از کفر و شرک و زنا و غیر آن میباشد نه زنا مخصوص هرگاه احدی از آباء و امهات آنحضرت صلعم مشرک و کافر میبود البته عموما توصیف آباء بتطهیر و تنزیه ایشان سید انبیاء نمیفرمود و بالیقین یهود و نصاری و قریش معاندین آنحضرت صلعم در اینصورت اعتراض و الزام ولد الکافر مانحضرت میکردند لاکن تاکنون ثابت است که احدی از معاندین این طعن کفر احدا باء بر آنجناب صلعم نکرده اند فالحمد لله علی ذلک چون اسلام و توحید آباء نبی از عبد الله الی آدم علیه السلام ثابت و محقق شد معلوم گشت که پدر ابراهیم چون در سلسلهٔ آباء نبوست لهذا او هم مومن موحد بود و آنرا که بت تراش و بت پرست مشرک بود بالیقین پدر خلیل نبود بلکه عم او بود و اما پدر او مومن موحد تارخ بوده است مزید بر این تو اینم گفت که آزر بهر گاه پدر ابراهیم میبود پس خلیل او را خطاب بچنین عتاب غلیظ نمی کرد که انی اراک و قومک فی ضلال مبین پدر هر چند کافر باشد کسر را حفظ مراتب پدری واجب است و از قدیم عادت همه ملل بخلاف چنین است که شفاها بغلظت پدر را باسم اصلی ذکر نمیکنند چه در آن توهین عظیم حق سبحانه در بیان حقوق پدر میفرماید و قضی ربک الا تعبدوا الا ایاه و بالوالدین احسانا خواه پدر مومن باشد یا کافر و ایضا مخاطب نبیه علیهم السلام و لا تقل لهما اف و لا تنهرهما و ایضا میفرماید و اخفض لهما جناح الذل این هم حکم عام است و ایضا بموسی و هارون نزد لقاء فرعون امر فرمود فقولا له قولا لینا لعله یتذکر او یخشی بحق سبحانه و تربیت با فرعون کلام نرم گفتن امر فرمود و به سید الانبیاء میفرماید و جادلهم بالتی هی احسن پس هر گاه این همه تاکید در تعظیم پدر وارد گشته باشد نمیشود که جناب خلیل با وجود یکه در حق او وارد گشته ان ابراهیم لحلیم اواه منیب در حق پدر خود خلاف تعظیم سلوک کند و او را بهمین اسم اصلی ذکر فرموده چنین خطاب و عتاب غلیظ نماید این مسلک اخیا فرمودن خلیل خود دلیل آنست که آزر پدر ابراهیم نیست و نه یقینا خلیل اسم گرفته او را خطاب و عتاب توهین نمیکرد تبصره ازین غلظت و جفا شفاها که از ابراهیم با آزر صادر شده معلوم گردید که پدر ابراهیم تارخ بود نه آزر عم خلیل بوده است یا بقولی جد مادری خلیل بود اشکال چونکه در قرآن مکرر نقل گشته که آزر پدر ابراهیم است پس بلاحصه آنرا تاویل بعم و جد کردن خلاف ظاهر است جواب حقیقت الامر آنست که از قدیم در هر زمان و مکان و در هر عرف و قوم هر مربی و مربیه و هر رضعه و شوهر رضعه را بسبب تربیت اب و ام میگویند پس مطابق اخبار حضرات اهل البیت علیهم السلام ثابت میشود که تارخ پدر ابراهیم و همان طفولیت ابراهیم فوت شد و آزر عم خلیل از همان زمان آنجناب را تربیت نمود و از همان وقت خلیل عم خود را اب میگفت و حق

حدیث اهل البیت در انعقاد نطفه حجت الله ع

نص صریح قرآن بر آباء پیغمبر مومن موحد بودند

حدیث صحیحه که آزر پدر ابراهیم نبود و پدر او تارخ مومن بود

برهان دیگر که پدر ابراهیم تارخ بود نه آزر

جواب اشکال در قرآن آزر را اب ابراهیم گفتن و او را عم خلیل گفتن خلاف ظاهر است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

تعالی حکایت قول ابراہیم کردہ است اذ قال ابراهیم لابیه آزر اینجا نمیتوانند کہ جناب باری عز اسمہ ابوت آزر را بیان فرمودہ است اما اطلاق اب بر پدر مادری بلکہ بر جد پدری و مادری ہم بحسب شرع و عرفہای ہمہ اقوام ثابت است چہ معلوم است کہ از آدم علیہ السلام تا ایں زمان دراین عرصہ ہزارہا سال صدہا پشت گذشتہ لاکن حق تعالی الی القیامت ذریت آیندہ آدم را بخطاب یا بنی آدم در قرآن مکرر ذکر فرمودہ است دراین دلالت بالصراحت است کہ ہرگاہ باوجود اینقدر زمان بعید و فصل انسال ما ہمہ بنی آدم باشیم معلوم شد کہ آدم الی القیامت اب پدر ہمہ ما ہا میباشد ہمچنین از آیت یا بنی اسرائیل برای یہود ابوت یعقوب ثابت میشود و بآیت ومن ذریته داود و سلیمان الی قوله وعیسی پس عیسی علیہ السلام را بنسب مادری از ذریت ابراہیم شمردہ است و ابراہیم را بنا براین پدر عیسی قرار دادہ است اما تسمیہ اب بر عم نیز در قرآن اطلاق گشتہ چنانچہ اسمعیل را کہ عم یعقوب بودہ بہ لفظ اب ذکر فرمودہ است فی قوله تعالی عن بنی اسرائیل قالوا نعبد الهك واله اباءك ابراهیم واسمعیل واسحق معلوم است کہ اسمعیل عم یعقوب بود و لاکن در قرآن او را بہ اب ذکر فرمود رسالتماب صلعم فرمودہ است ردوا علی ابی یعنی عمه العباس مراد ازین رد بر اب بالاتفاق عش عباس بودہ است ہر چند عم حقیقی اب نمیباشد لاکن بجہت قرب اتصال اصلی اطلاق اب بر عم جائز است زیرا کہ صنو اب میباشد پس بالیقین در اطلاق اب بر عم ہیچ قادحی نیست خاتم در اطلاق اب بر مربی و ام بر مرضعہ و مربیہ قدحی لازم نمیآید بحث ثالث یا ابت انی قد جاءنی من العلم ما لم یاتك ، تبغنی اهدك صراطا سویا بدانکہ چون آزر از علم الٰہی بہرہ نداشت و بنظر سوی مستقل نبود و از بخت بعد ازین تلمیذ خلیل اللہ و او را بتربیت خود دعوت نمود تا ہدایت او کند بطریق قدیم قویم و صراط مستقیم پس این کلام دوم خلیل اللہ است مر عم خود آزر را کہ فرمود ای پدر من بدرستیکہ آمدہ است بمن بطریق وحی از دانش آنچہ بتو نیامدہ است و آن علمست بتوحید الٰہی و صفات کمال او و بعث بندگان برای ثواب و عقاب پس ای عم من پیروی کن مرا تا بنمایم ترا راہی راست کہ سالک خود را زود بمطالب دنیوی و اخروی رساند و او را از مہالک دارین ناجی و رستگار گرداند اینکلام کہ مشتمل است بر استدعای حضرت ابراہیم علیہ السلام عم خود را بطریق ہدی منطویست بر نہایت ملایمت و ملاطفت و مرافقت آنحضرت چہ جہل مفرط را باو اسناد نفرمودہ و بعلم فائق خود در استمالش ننمودہ بلکہ خود را نسبت باو مانند کسی گردانیدہ کہ در مسیری رفیق او باشد و او عارف آن بود بطریقی کہ موصل باشد بمنزل و مقصد و بعد ازان منع او کرد از کیش باطل او و اینکہ عبادت اصنام با آنکہ از نفع خالیست مستلزم ضرارت چہ آن فی الحقیقہ عبادت شیطان است کہ آمر است باین امر تبع نیشاپوری ذیل ہمین آیت گفتہ است استدلال ارباب التعلیم بالایة فانه لابد من الاتباع واجیب بانه لایلزم من اتباع البنی اتباع غیره والانصاف ان هذا الطریق اسهل المخلص مقصود آنست کہ ارباب تعلیم باین آیت مجیدہ استدلال کردہ اند باینکہ چارہ از اتباع نباشد جواب دادہ شدہ است باینکہ از اتباع نبی اتباع غیر نبی لازم نمیآید و انصاف اینست کہ این طریق در ہدایت و ارشاد اسہل است بحث رابع یا ابت لاتعبد الشیطان ان الشیطان کان للرحمن عصیا یعنی ای پدر من مپرست دیو را یعنی فرمان او مبر و نافرمانی خدا کہ شرکست مکن بدرستیکہ دیو ہست مر خدایرا فرمان نبرندہ و از جملہ عصیان اینست کہ آدم را سجدہ نکرد و اولاد او را بر شرک وا داشت و این بدیہی است کہ مطاع عاصی عاصیست و ہر کہ عاصی منعم و مولای حقیقی خود باشد در سلطان آنست کہ نعم از و مسلوب شود و بچنگال نکال و عقبہ عقوبات گرفتار گردد و این نوع سوم از کلام ابراہیم خلیل اللہ بعم خود آزر کہ آنجناب علیہ السلام نسبکہ معان در اخلاص داشت از خبایات شیطان ذکر نفرمود مگر عاصی بودن او بود تعلیما للغیر و للکن از عداوت او بہ آدم علیہ السلام ہیچ ذکر نفرمود و تحقیق کہ معصیت اللہ صادر نمیشود مگر از کسی کہ ضعیف الرای باشد و قول و فعل چنین کسی را در نظر عقلا وزنی نمیباشد اشکال چون قول خلیل علیہ السلام ہم مدلل نیست زیرا کہ موقوف است بر اثبات چند امر (۱) محتاج است باثبات وجود صانع (۲) اثبات وجود شیطان (۳) اثبات آنکہ شیطان عاصی خدا تعالی است (۴) ہرگاہ او عاصی باشد در امثال اطاعت او در ہیچ امر جائز نیست (۵) اعتقاد یکہ آزر عم او داشت اثبات آن کہ او از اطاعت شیطان است بعد از اثبات این پنج مر این نوع ثالث از کلام خلیل حجت تواند شد چہ بالضرورت واجب است استدلال کہ برای خصم کردہ شود مرکب باشد از مقدمات معلومہ مسلمہ و تواند کہ عم ابراہیم در ہمہ این مقدمات منازع باشد چنانچہ محلی گشتہ است کہ انه ما کان یثبت الهها سوی نمرود کہ بغیر از نمرود مردود او کسی را بخدائی پرستش نمیکرد پس چگونہ او آلہ رحمن را تسلیم میکرد پس در اینصورت او چگونہ وجود آلہ رحمان را تسلیم میکرد انیست کہ بحر و چنین کلام ابراہیم ہرگز تسلیم کردہ نمیتواند کہ مذہب او مقتبس از شیطان میباشد جواب بعون اللہ الوہاب اصل آنست کہ برہان و حجت ابراہیم علیہ السلام در ابطال مذہب عم خود آزر ہمانا کہ در اول کلام خود ذکر فرمود من قوله لم تعبد ما لا یسمع ولا یبصر ولا یغنی عنك شیئا و اما این کلام

به اثبات انکه اطلاق اب بر عم جائز است ۱۲

استدعای ابراهیم عم خود آزر را تسوی طریق هدی ۱۲

جواب اشکال قول ابراهیم لاتعبد الشیطان مدلل نیست ۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

واصل بر ابطال مذهب او نگفته بلکه جاری مجرای تخویف و تحذیر است تا او را وادارد بر نظر کردن در ادله دلالت ظاهره **اشکال** محقق است که آزر شیطان پرستش نمیکرده او را عبادت و بندگی نمی نموده پس ابراهیم علیه السلام چرا او را به عبادت شیطان کردن و این کلام ازو واقع شده و این خلاف عصمت انبیاست جائز نبود **جواب** اصل آنست که ابراهیم علیه السلام هرگز این کلام خلاف واقع نگفته که محل اعتراض تواند بود زیرا که اینجا لا تعبد بمعنی لا تطعه است یعنی او را اطاعت مکن چنانکه در تفسیر مجمع البیان مرقوم است ذیل همین آیت مجیده لا تعبد الشیطان ای لا تطعه فیما یدعوک الیه فتکون بمنزلة من عبده و لاشبهة ان الکافر لا یعبد الشیطان و لکن من اطاع شیئا فقد عبده لهذا المعنی مقصود آنست که لا تعبد الشیطان بمعنی آنست که شیطانرا طاعت مکن در آنچه که ترا بسوی آن دعوت نماید در رتبه پس بمنزله کسی باشد که او را عبادت کند و شبهه نیست در اینکه کافر شیطان را عبادت نمیکند و لاکن او را در چیزی طاعت میکند بمنزله کسی است که بتحقیق او را عبادت کرده است **بحث خامس** یا ابت انی اخاف ان یمسک عذاب من الرحمن فتکون للشیطان ولیا بدانکه این نوع رابع است از کلام ابراهیم خلیل الله علیه السلام نعم خود آزر که میفرماید او را از سوء عاقبت تخویف میفرماید که ای عم من بدرستیکه من میترسم از آنکه برسد بتو عذابی از جانب خدا تعالی بسبب متابعت تو شیطانرا و چون عذاب الهی بتو رسد پس باشی مر او را دوست یعنی واگذاشته باو و قرین او در کفر و تمکین او در عذاب یا ثابت در موالات کردن باو که اکبر است از عذاب همچنان که رضوان خدا تعالی اکبر است از ثواب و گویند مراد بعذاب خذلان و تخلیه است یعنی میترسم که بجهة عناد مستوجب خذلان خدا شوی و بجهة آن یار و دوست شیطان باشی و بعذاب ابدی گرفتار شوی و کرخوف و مس و تنکیر عذاب بحث مجامله است و یا بجهة خفای عاقبت و میشاید که امتصار ابراهیم بر عصیان شیطان از سایر جنایات او بجهة بقای همت او باشد در ربانیت و یا آنکه عصیان او ملاک جنایات است و منتهی معاداة ادبه آدم و ذریت او بد انکه در لفظ ولیا اختلاف کرده اند **فراء** گفته است در اینجا اخاف بمعنی اعلم است و لاکن **اکثر** را قول آنست که این لفظ محمول علی الظاهر است و در رد قول فراء گفته اند انما یصح لو کان ابراهیم علیه السلام عالما بان ابا یموت علی ذلک الکفر و ذلک لم یثبت فوجب اجراؤه علی الظاهر فانه کان یجوز ان یؤمن فیصیر من اهل الثواب و یجوز ان یموت علی الکفر فیکون من اهل العقاب و من کان کذلک کان خائفا لا قاطعا محض مقصود آنست که جزاین نیست که قول فراء در وقتی صحیح میبود که خلیل الرحمن علیه السلام عالم میبود بانیکه عم او آزر عنقریب بر کفر خواهد مرد این امریست که قبل از وقت بکسی معلوم نتواند شد پس واجب شد اجرای این لفظ بر ظاهر معنی خود پس بدرستیکه جائز بود اینکه در آنوقت وحی او گمان کرده شود اینکه آزر از اهل ثواب گردد و هم جائز است که بر کفر بمیرد پس از اهل عقاب گردد و کسیکه چنین بود خائف خواهد بود نه قاطع در علم خود در **کبیر** را گفته است و اعلم ان من ظن وصول الضرر الی غیره فانه لا یسمی خائفا الا اذا کان بحیث یلزم من وصول ذلک الضرر الیه تالم قلبه کما یقال انا خائف علی ولدی یعنی بدانکه بتحقیق کسی گمان کند وصول ضرر بسوی غیر او را خایف نمیگویند مگر در وقتیکه از وصول این ضرر او را رنجش قلبی حاصل شود چنانچه گفته شود من خایف بر خود یا بر شما و **قشیری** در معنی وی مراد فتکون للشیطان ولیا چنین وجه گفته اند **اول** حمامی گفته است معنی انکه هرگاه آزر عم ابراهیم خلیل الله بوجه شرک مستوجب عذاب خداوند متعال شد البته با شیطان در عذاب نار مبتلا باشد چه ولایت سبب معیت است و اطلاق اسم سبب بر مسبب بر سبیل مجاز است هرچند جائز نیست حمل کردن آن بر ولایت حقیقیه لقوله تعالی الاخلاء یومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقین و نیز میفرماید ثم یوم القیامة یکفر بعضکم ببعض و یلعن بعضکم بعضا یعنی که محکی گشته است از شیطان که او میگوید او لیا خود را انی کفرت بما اشرکتمونی من قبل گفته اند این اشکال در وقتی لازم میآید که مراد از عذاب عذاب آخرت باشد و لاکن اگر عذاب دنیا مراد بود پس اشکال ساقط است **ثانی** بعضی چنین گفته اند که اینجا عذاب بر خذلان محمول میشود پس مراد چنین شود انی اخاف ان یمسک خذلان الله فتصیر ولیا للشیطان و یؤید الله منک علی ما قال تعالی و من یتخذ الشیطان ولیا من دون الله فقد خسر خسرانا مبینا **ثالث** ولیا بمعنی نائبا للشیطان تابعه باشد چنانچه قطرات مطر که متوالی و متصل یکدیگر میبارد ولیا گفته میشود **اشکال** آیت زیر بحث مقتضی آنست که ولایت شیطان اسوء حال باشد از عذاب و حال امر بالعکس **جواب** حقیقت الامر آنست که رضوان خدا تعالی بالاشبه اعظم و اکبر است از ثواب چنانکه حق تعالی میفرماید و رضوان من الله اکبر ذلک هو الفوز العظیم پس واجب شد اینکه ولایت شیطان نیز که در مقابله رضوان الله است اعظم و اکبر باشد از عذاب **تنبیه** باید دانست که جناب خلیل الله ابراهیم علیه السلام اینجا هر چهار نوع کلام خود را در غایت حسن و نظام بیان فرموده است زیرا که جناب علیه السلام اولا آزر عم خود را متنبه گردانیده است بر منع عبادت اوثان و اصنام و بعد ازان او را امر کرده است به اتباع دین خود و نظر و استدلال کردن و ترک تقلید کردن و بعد ازین او را باز متنبه میکند بر آنکه عقلا اطاعت شیطان جائز نیست و بعد ازان بنظام

سیان اینکه انسی الفظ اخاف بمعنی اعلم است یا به معنی خوف

اختلاف مفسرین در معنی ولی شیطان بودن او

اشکال و جواب در بدتر بودن ولایت شیطان از عذاب

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان آنکه خلیل الله علیه السلام در انکار با عم خود کجا ادب را مرعی داشته

خود را ختم میکند بوعید زاجر از اقدام نمودن علی یا بنی با اینهمه خلیل علیه السلام در اینهمه جا کلام خود را مقرون به لطف و رفق بیان فرموده است زیرا که معلوم است قول آنجناب در مقدمه هر کلام خود به لفظ یا ابت بیان فرمودن دلیل خلیل است بر اینکه خلیل الرحمن علیه السلام بغایت دوست و رغبت داشت که عم را از عذاب و عقاب محفوظ و مصون ماند و ختم کلام به انی اخاف کرده است دراین دلالت بالصراحت است بر شدت تعلق قلب خلیل با صلاح عم خود سبب دراین چند وجه اند یکی ادای حق تربیت عم خود آزر که بعد از وفات پدر او نزد خلیل رسی کرد و چون فرزند او را تربیت نمود پس خلیل الله علیه السلام بخواست که حق تربیت و پدری را که بقدر آیت وبالوالدین احساناً است ادا نموده باشد و معلوم است که ارشاد الی الدین از اعظم انواع احسان است و هرگاه این اعظم احسان بارعایت ادب و رفق باشد نور علی نور خواهد بود و دیگر شکی نیست در اینکه میباید هادی الی الحق رفیق شفیق باشد که کلام بر طریق لطیف گوید نه بسبیل عنیف و اگر نه یقیناً موجب اعراض مستمع خواهد شد این در حقیقت سعی در اغوا خواهد بود نه ارشاد الی الحق از ابو هریره مروی گشته انه قال صلعم اوحی الله تعالی الی ابراهیم علیه السلام انک خلیلی فحسن خلقک ولو مع الکفار تدخل مداخل الابرار فانی بکلمتی سبقت لمن حسن خلقه ان اظله تحت عرشی وان اسکنه خطیرة قدسی وادنیه من جواری تلخیصاً انکه حضور مقدس نبوی فداه روحی فرمود که حق سبحانه و تعالی بابراهیم خلیل علیه السلام وحی کرد اینکه ای خلیل من خلق خود را نیک گردان هرچند با کفار باشد که مداخل ابرار را حاصل خواهی کرد پس بتحقیق کلمه من سبقت میبرد برای کسیکه خلق نیک داشته باشد بدرستیکه او را سایه میکنم تحت عرش خود و در خطیرة قدس خود او را ساکن گردانم و بجوار رحمت خود او را نزدیک کنم بحث ساوس قال أراغب انت عن الهتی یا ابراهیم لئن لم تنته لارجمنک واهجرنی ملیاً بدانکه رغبت عن الشی ضد رغبت فی الشی میباشد و ترغیب و رغبت فی الشی بود بالحال تحریص و اما انتهاء از فعل منهی عنه باشد چنانچه گفته مشود نهاه عن الامر فانتهی و اصل آن نهایت شدن نهی زجر از خروج بود از نهایت مذکوره و تناهی بلوغ به نهایت حد باشد و اما رجم رمی بالحجاره باشد و رجم بمعنی شتم نیز آمده است ولاکن اصل آن از رجم در چاه بود که بمعنی سنگ ریزه است و اما ملی دهر طویل را گویند قرأ گفته است یقال لکنت عندنا ملئق و میلوة و ملاوة و ملاوه و ملاوة و مُلاوة همه این الفاظ بمعنی طول مقام باشد در اصل علی را در معنی ملیا اختلاف بادوقول است یکی انکه جماعتی میگویند ملیا بمعنی مدت بعیده میباشد که ماخوذ است من قولهم اتی علی فلان ملاوة من الدهر ای زمان بعید دیگر ملیا بالذهاب عنی و الهجران قبل اثخنک بالضرب حتی لا تقدر ان تبرح یقال فلان ملی بکذا اذا کان مطیقا له مضطلعا به وهرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که مفسرین گفته اند اعلم ان ابراهیم علیه السلام لما دعا ابا ه الی التوحید و ذکر الادلة علی فساد عبادة الاوثان و اردف تلک الادلة بالوعظ البلیغ و اورد کل ذلک مقرونا باللطف و الرفق قابله ابوه بالجواب یضاد ذلک فقابل حجته بالتقلید فانه لم یذکر فی مقابلة حجته الا قوله اراغب انت عن الهتی یا ابراهیم فاصر علی ادعاء الهیتها جهلا و تقلیدا و قابل وعظه بالسفاهة حیث هدده بالضرب والشتم و قابل رفقه فی قوله یا ابت بالعنف حیث لم یقل الا یا بنی بل قال یا ابراهیم و انما حکی الله تعالی ذلک لمحمد صلعم لیخفف علی قلبه مما کان یصل الیه من اذی المشرکین فیعلم ان الجهال من کانوا علی هذه السیرة المذمومة ملخصاً مقصود آنست که بتحقیق ابراهیم خلیل الله علیه السلام هرگاه عم خود آزر را بتوحید دعوت کرده دلائل قاهره و براهین باهره برای او بیان فرمود بر فساد عبادت بتان و متصل باین دلائل تا هره او را وعظ بلیغ نمود و لاکن اینهمه کلام خود را بکمال لطف و رفق برای او بیان فرمود و اما آزر بجواب خلیل الرحمن بضد این مسلک اختیار نمود چه به مقابله حجت و برهان و دلیل او به تقلید آبا کلام نمود زیرا که مقابله آزر حجت و دلیلی بیان نکرد مگر گفت اراغب انت عن الهتی یا ابراهیم پس آزر در اینکلام خود بجهالت و تقلید بر ادعای الهیت بتان اصرار کرده است و به مقابله وعظ خلیل او به سفاهت رفتار کرده است از حیث انکه آنجناب علیه السلام را به ضرب و شتم و فحش مالم رسانیدن تهدید نموده است و خلیل چنانکه در کلام خود به یا ابت بکمال لطف و رفق به او رفتار نموده او به مقابله آنجناب برعکس بعنف و سختی در رفتار نموده چه او به مقابله آنجناب یا ابتی نگفته بلکه باسم آنجناب را گرفته و به لفظ ابراهیم حضرت را خطاب کرده و جز این نیست که یزدان پاک عزوجل برای حبیب خود محمد مصطفی صلعم روحی لاقدامه الفداء اینواقعه را حکایت میفرماید تا شاق نگذرد بر قلب مطهر آنجناب صلعم آنچه از اذیت مشرکین بآنحضرت صلعم رسیده است تا دانسته باشد بدرستیکه جهال همیشه همچنین بر همین سیرت مذمومه بوده اند پس بهرحال معنی مقصود از آیه مجیده آنست که ابراهیم خلیل گفت آیا روی گردانیده از پرستش خدایان من و ترک کننده تو ایشان را ای ابراهیم تا خیر اسم بی و تقدیم خبر مبتدا و تصدیر آن بهمزه بجهة انکار رغبت است باشوب تعجب بعد از آن تهدید ابراهیم نموده به اینکه اگر باز نایستی از مقاله خود که آن مذمت آنها است یا از مخالفت کردن و غیبت نگرداندن از ایشان هر آینه دشنام دهم ترا یا سنگسارت کنم تا آنکه هلاک شوی یا از من دور شوی و گزند

بیان تفسیر آیت مجیده زیر بحث

لغت و اشتقاق این آیت مجیده

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

من نگری کلمه واهجرنی عطف است برآنچه مدلول علیه لارجمنک است ای فاهجرنی واجتنبنی یعنی چون با من در طریق مخالفت سلوک میکنی پس ترک کن ازمن وهجرت نما ودور شو زمانی دراز پیش ازانکه ترا برجم ومجروح گردانم وهلاک کنم رازی گفته است عطف اهجرنی برمعطوف علیه محذوف دلالت میکند بران لارجمنک یعنی فاهتدنی واهجرنی لئلا ارجمنک محققین گفته اند اما قوله أراغب انت عن آلهتی یا ابراهیم فان کان ذلک علی وجه الاستفهام فهو خطأ لان لا یقال عرف منه ما انکر منه ومن وعظه تنبیها علی الاولی به وهو یفید انه راغب عن ذلک اشد رغبة فما فائدة هذا القول وان کان ذلک علی سبیل التعجب فای تعجب فی الاعراض عن حجة لا فائدة فیها وانما التعجب کله من الاقدام علی عبادتها فان الدلیل الذی ذکره ابراهیم علیه السلام کما انه یبطل جواز عبادتها فهو یفید التعجب من ان العاقل کیف یرضی بعبادتها فکان اباه قابل ذلک التعجب الظاهر المبنی علی الدلیل بتعجیب فاسد غیر مبنی علی دلیل وشبهة ولا شک ان هذا التعجب جدیر بان یتعجب منه ملخصا مقصود آنست که جمله اراغب انت عن آلهتی یا ابراهیم اگر آنرا بر وجه استفهام گفته است پس خطا است زیرا که آنرا دانسته بود از انچه خلیل علیه السلام او را به کرات مشتمل بر دلالات قاهره تبرک اصنام پرستی تنبیه وموعظه میکرد واز این ثابت میشد که ابراهیم علیه السلام از اصنام پرستی اشد رغبت بود پس از ین استفهام کردن آذر چه فائده حاصل شد واگر چنین گفتن آذر از وجه تعجب بود هم صحیح نیست زیرا که در اعراض کردن از حجت جه تعجب و فائده تواند شد جز این نیست که تعجب از اقدام نمودن بر عبادت این بتان است پس کانه آذر عدم خلیل تقابل کرده است این تعجب ظاهر را که مبنی بر دلیلست بتعجب باطل فاسد که مبنی نیست بر دلیل وشکی نیست در اینکه این تعجب آذر لایق آنست که تعجب کرده شود سوال در قول آنکه گفته است لئن لم تنته لارجمنک آیا مراد از رجم بلسان است یا بالید جواب باید دانست که مفسرین در این اختلاف کرده اند بعضی چنین گفته اند که در اصل مراد از رجم بلسان است که شتم وذم باشد از همین باب است والذین یرمون المحصنات یعنی یشتمون واز همین است رجیم که بمعنی رمی کرده شده یعنی باشد مجاهد گفته که در قرآن همه جا رجم بمعنی شتم است جمعی گفته اند که اینجا مراد رجم بالید است پس بر این تقدیر چند نوع ذکر کرده اند اول لارجمنک بالنهار امرک للناس یرجموک ویقتلوک یعنی هر آینه رجم میکنم ترا به اظهار امر تو برای مردم تا ترا رجم کنند وقتل نمایند دویم لارجمنک بالحجارة لتتباعد عنی یعنی ترا سنگسار میکنم تا که ازمن دور وشوی سویم ازسوء محلی گشته لارجمنک بمعنی لاشتمنک بلغت قریش است چهارم بوسلم گفته لارجمنک المراد منه الرشمة بالحجارة الا انه قد یقال ذلک فی معنی الطرد والابعاد استعارة ویدل علی انه اراد الطرد قوله تعالی واهجرنی ملیا یعنی بتحقیق مراد از رجمنک رجم بالحجاره میباشد مگر اینکه بتحقیق گفته شود که این لفظ استعارة در معنی طرد وابعاد استعمال میشود ودلالت میکند بر این معنی آیت واهجرنی ملیا بحث سابع قال سلام علیک سأستغفر لک ربی انه کان بی حفیا بدانکه مستقصی فی السؤال باشد وخفی لطیف بعموم نعمت هم میباشد واصل الباب الاستقصاء چنانچه گفته میشود تحفیت به ای بالغت فی اکرامه وحفوته من کل خیر بالغت فی منعه واخفیت شابی بالغت فی اخذه حتی استأصلته واحفیت فی السؤال بالغت وکلشیء استوصل فقد احتفی وبرگاه یعنی بالاجمال بوضاحت پیوست پس بایدانست که معنی ومقصود از آیت مجملا آنست که خلیل الرحمن ابراهیم علیه السلام چون از ایمان عدم خود آذر مایوس شده این کلمات مذکوره با تهدید از وشنید بطریق توریع ومتارکه ومقابله بسیئه بحسنه گفت ای عم سلام بر تو باد یعنی ترا وداع میکنم ومیروم ونیز گفت که ای عم زود باشد که آمرزش خواهم برتو از پروردگار خود تا شاید که توفیق دهد ترا در توبه وایمان بدرستیکه خدای من هست بر من بغایت مهربان وبرمن الطاف اولی بنهایت است مفسرین گفته اند هرگاه که آذر بت تراشی جناب خلیل علیه السلام را وعده تباعد او از جناب علیه السلام انقیاد امر او را ظاهر فرمود پس بالیقین سلام علیک گفتن آنجناب بجواب آذر توریع ومتارکه ومقابله بسیئه بحسنه میباشد کقوله تعالی لنا اعمالنا ولکم اعمالکم سلام علیکم لا نبتغی الجاهلین واذ خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما واین دلیل است بر جواز متارکه منصوح وقتیکه ظاهر شود از وی لجاجت ونیز دلیل است بر اینکه یقینا مقابله اساءت به احسان حسن میباشد اشکال طاعنین عصمت باین آیت مجیده احتجاج کرده اند که جناب خلیل الرحمن علیه السلام با وجود عصمت وثبوت چرا مرتکب فعل ناجائز شد از جهة اینکه از برای عم خود آذر کافر بت پرست طلب مغفرت کرد وبر او سلام فرستاد واین فعل خلیل بالیقین جائز نبود زیرا که باجماع ونص قرآن مما کان للنبی والذین آمنوا ان یستغفروا للمشرکین استغفار کردن برای مشرکین جائز نیست جواب حق آنست که خلیل الرحمن ابراهیم علیه السلام مقابله کرد تهدید وملام او را به سلام تا شاید که متاثر گردد وبه ایمان رغبت کند ویا آنکه رعایت حق تربیت او نموده باشد در بعض اخبار آمده است که چون ابراهیم علیه السلام قصد هجرت کرد آذر او را گفت که از رفتن باول مباش

آنکه اراغب عن آلهتی یا ابراهیم آذر بر وجه استفهام بود یا تعجب

جواب سوال مراد از لارجمنک رجم بلسان گفتن آذر رجم بالید یا سنگسار

در بیان تفسیر این آیت مجیده گوید

جواب اشکال طاعنین عصمت ابراهیم علیه السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

که تو خدائے نیک و بسیار فرو نخواہد گذاشت ابراہیم باز بہ ایمان او امید وار شدہ براو سلام کرد و گفت سأستغفر لك ربی زود باشد کہ آمرزش خواہم بر ترا از پروردگار خود تا شاید کہ توفیق دہد ترا و توبہ و ایمان چہ حقیقۃً استغفار برای کفار است ہای توفیق است مر چیزیرا کہ موجب مغفرت ایشان باشد کہ از ترک عبادت اصنام است و بہ اخلاص ایمان آوردن **بعضی** گفتہ اند ان القطع علی ان اللہ تعالی یعذب الکافر لا یعرف الا بالسمع فلعل ابراہیم علیہ السلام لم یجد فی شرعہ ما یدل علی القطع بعذاب الکافر فلاجرم استغفر لابیہ یعنی بدرستیکہ قطع و یقین حاصل نمیشود بر اینکہ خدا یتعالی کافر را عذاب میکند مگر از دلیل سمع پس شاید کہ ابراہیم علیہ السلام در شرع خود نیافتہ باشد چیزے را کہ دلیل قطعی باشد بر عذاب کافر پس لاجرم ابراہیم علیہ السلام عم خود آزر را استغفار نمود **جمعی** گفتہ اند بتحقیق گاہ است کہ استغفار بہ معنی استماحت میباشد کما فی قولہ تعالی قل للذین امنوا یغفروا للذین لا یرجون ایام اللہ و معنی چنین شود سأسأل ربی ان لا یخزیك بکفرك ما کنت حیا بعد اب الدنیا المعضل **بعضی** را قول آن است کہ می تواند این استغفار از باب ترک اولی بودہ باشد و حسنات الابرار سیئات المقربین **جماعتی** گفتہ است انہ علیہ السلام انما استغفر لابیہ لامکان ان یوجد منہ الایمان فلما آیس من ذلک تبرا منہ و لعل فی شرعہ جواز الاستغفار للکافر الذی یرجی منہ الایمان و الدلیل علی وقوع ہذا الاحتمال قولہ تعالی ما کان للنبی و الذین امنوا ان یستغفروا للمشرکین و لو کانوا اولی قربی من بعد ما تبین لہم انہم اصحاب الجحیم فبین ان المنع من الاستغفار انما حصل بعد ان عرفوا انہم من اصحاب الجحیم یعنی تحقیق کہ خلیل علیہ السلام جز این نیست کہ استغفار کرد برای عم خود آزر زیرا کہ آنجناب از او امید ایمان آوردن داشت پس خلیل در وقتیکہ از ایمان او مایوس شد ترک استغفار نمود و شاید کہ در شرع خلیل اللہ جائز بودہ باشد استغفار کردن برائے کافر یکہ امید ایمان آوردن از او بودہ باشد و دلیل بر وقوع این احتمال آنست کہ نزد حق تعالی جائز نیست پیغمبر و مومنین را اینکہ استغفار کنند برای مشرکین ہر چند کہ اولو القربی باشند بعد از انیکہ ایشانرا معلوم گردد کہ آنہا اصحاب جہنم اند پس ظاہر شد از این آیت کہ بتحقیق منع از استغفار جز این نیست کہ حاصل میشود بعد از انکہ داند ایشان اصحاب جہنم اند و پس از این میفرماید و ما کان استغفار ابراہیم لابیہ الا عن موعدۃ وعدہا ایاہ پس وقتیکہ ظاہر شد برای آنجناب علیہ السلام کہ آزر عمش مشرک عدو اللہ است از و برائت جست پس آیت دلالت بالصراحت دارد بر اینکہ وعدہ خلیل اللہ ابراہیم علیہ السلام آزر را بہ استغفار منحصر بود بر آنکہ ایمان بیاورد پس وقتیکہ او ایمان نیاورد خلیل ابراہیم برائے او استغفار نکرد بلکہ از و برائت جست **اشکال** ہر گاہ امر چنین باشد پس ما را چرا منع کردہ شدہ بہ تاسی کردن بآنجناب علیہ السلام در قولہ قد کانت لکم اسوۃ حسنۃ فی ابراہیم الی قولہ الا قول ابراہیم لابیہ لاستغفرن لك **جواب** حق آنست کہ ہر چند آیت دلالت بالصراحت میدارد بر اینکہ ما را در خصوص این امر تاسی آنجناب علیہ السلام جائز نیست ولاکن این ممانعت در خصوص این امر دلالت ندارد بر اینکہ این امر معصیت است پس بدرستیکہ بسیارے از خواص خصائص نبوی بودہ اند کہ جائز نیست ما را تاسی کردن بآن امور آنجناب صلعم را و ظاہر است کہ آن امور بر آنجناب صلعم مباح بودہ اند **سوال** در این آیت عن موعدۃ این وعدہ کنندہ ابراہیم بود یا عموم آزر **جواب** مفسرین را در بن و اعداد اختلاف بدو قول است **جماعتی** گفتہ است کہ ابراہیم خلیل علیہ السلام با عم خود وعدہ کردہ بود کہ برای او استغفار خواہم کرد بشرط آنکہ تو ترک کفر کنی پس بنا بر این قول قرائت این آیت اباہ با لباء الموحدہ است و بہمین قرائت حسن بصری میباشد **وجمعی** گفتہ اند کہ آزر بت پرست با خلیل اللہ علیہ السلام وعدہ کردہ بود کہ تو استغفار کن برای من و من ترک کفر خواہم کرد چنانچہ در تفسیر مجمع البیان طبرسی میفرماید و اختلف فی صاحب ہذہ الموعدۃ ہل ہو ابراہیم او ابوہ فقیل ان الموعدۃ کانت من الاب وعدہا ابراہیم لابیہ انہ یومن ان استغفر لہ ذلک فلما تبین لہ انہ عدو اللہ و لا یفی بما وعد تبرء منہ و ترک الدعاء لہ و ہو المروی عن ابن عباس و مجاہد **وقتادۃ** لا انہم قالوا انما تبین عدو فیہ لما مات علی کفرہ و **قیل** ان الموعدۃ کانت من ابراہیم قال لابیہ انی استغفر لك ما دمت حیا و کان یستغفر لہ مقیدا بشرط الایمان فلما ایس من ایمانہ تبرء منہ **و ہذا ہو** موافق لقرائۃ الحسن لاعن موعدۃ وعدہا اباہ بالباء الموحدۃ و یقویہ قولہ الا قول ابراہیم لابیہ لاستغفرن لك و ما املك لك من اللہ من شیء **سوال** اینوعدہ استغفار رحمت معنی دارد و چگونہ برائے آزر بعد معاینۃ علی الکفر جائز تواند بود زیرا کہ معلوم و منصوص است کہ بثبوت کفر کافر نبی و ہر مومن را انقطاع و تبرا از و واجب است آیت و ما کان للنبی و المومنین ان یستغفروا للمشرکین ہ صحت **جواب** در این دو وجہ اند یکی اینکہ وعدہ ابراہیم علیہ السلام باستغفار برای عم خود طلب مغفرت بود بقولہ رب اغفر لی و لابی و دیگر مراد از استغفار ابراہیم طلب توفیق و تسہیل در حصول

وجوہ مختلفہ در استغفار کردن ابراہیم برائے عم خود آزر

جواب اشکال در سبب منع بودن ما سوۂ ابراہیم در استغفار کفار

جواب سوال در آیت عن موعدۃ وعدہا و وعدہ کنندہ کیست

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ایمان برای عم خود آذر بوده است چه بحصول ایمان برای او مغفرت و آمرزش حاصل شد اما بنابر وجه ثانی بالیقین اشکال بے محل ست اما بنابر وجه اول مفسرین دو قول دارند **بعضی** گفته اند تا بقاء حیات مشرکین ذوی الارحام وغیرہم را استغفار کردن انبیا و غیر انبیا و جائز است بہ اینمعنی کہ برای ایشان بحصول ایمان دعا نمایند چہ بحصول آن غفران ایشان را حاصل شود **جمعی** گفته است دعای آنها برای کفار چون اغفر لابی واستغفر لابی بوده است اما غفران در واقع مشروط بسبق ایمانست فاذا حصل الشرط حصل المشروط و درصورت خلاف لازم نمیآید **اشکال** بنابراین ہرگاه انبیاء عالم باشند کہ مثلاً این شخص تا مرگ ایمان نخواہد آورد خواه بوصول وحی یا بقراین و دلایل قائمه براو امت کفر کافر پس آیا درچنین صورت طلب مغفرت برای ان شخص عینی جائز است بر انبیاء یا نه **جواب** اتفاق حاصل است براینکه ہرگاه بر کفر کافری پیغمبر را علم حاصل باشد کہ الی الموت او ایمان ہرگز نخواہد آورد بالیقین پیغمبر را برای او حیاً و میتاً استغفار کردن جائز نیست بدلیل عمومه آیت منافقین ولا تصل علی احد منهم مات ابداً پس باین منع صلوة بر مشرکین عموماً وارد گشته و استغفار در آن داخل است کافر باشد یا منافق مظهر اسلام بکانم کفر نا طرق حصول علم بموت آنها بر کفر متعدد اند **اول** عالم الغیوب والقلوب پیغمبر را بموت کافر بر کفر خبر میدہد و بیم بہ اصرار و استمرار کافر بر تزاید او بر کفر تا بکفر بمیرد **سویم** بمعاینه موت او بر کفر علی الاعلان والاجمال **چهارم** بدلایل بقراین و احوال مستمره او بر کفر میباشد **تنبیه** ہرگاه این واضح شد پس باید دانست کہ **بعضی** گفته اند کہ مطلقاً برای جمیع انواع کفار و منافقین جنازه و صلوة و استغفار کردن جائز نیست مگر کسان اینکه او مومنست و باور وقتیکه اگر ایمان او واقف نباشد و کفر او را نیز ندانسته باشد درچنین وقت ہرگاه استغفار برای او کرده باشد جائز است **جمعی** چنین گفته اند کہ ہرچند نبی بکفر کسی اگر عالم باشد لاکن ہرگاه بموت او بر کفر بسبیل قطع نداند برای او استغفار جائز است بامید و رجاء اینکه شاید تا آخر عمر بہ ایمان موید شود **جماعتی** چنین گفته است کہ اگر کافری بترک کفر وعده کند براین شرط کہ برای من دعا و طلب مغفرت کن جائز بلکه واجب است کہ برای او استغفار کرده شود اگرچه آن کافر ایفا و وعدهٔ خود نکند و بر کفر بمیرد **اشکال** بہ نص آیت اینجا ثابت شد کہ ابراہیم خلیل الله علیه السلام برای عم خود کہ مشرک و بت پرست بود استغفار کرد خواه بعدم علم بحال مآل او یا مع رجاء امید بہ ایمان آوردن او علی التقدیرین لازم میآید عبث و لغو بودن استغفار او دران خطر تبه و جهل او مع امکان تحصیل علم او بدریافت از وحی لازم میآید **جواب** بنابراینکه انبیاء غیر ممنوع باشند از استغفار احیاً و کفار نتیجهٔ آن ارجاء به مکلفین کفار و اتمام حجت در توسعه زمان نجات بآنها هست تا مایوس نگردند از عدم امهال **فرید** بران میتواند کہ نتیجه آن اینهم باشد کہ ہرگاه بہ اقرب قربای کفار استغفار انبیاء مفید نشود پس بالضرورت استغفار غیر انبیاء علیهم السلام برای اقربای خود بالاولی غیر مفید باشد لهذا احدے را طلب آمرزش کفار کردن جائز نیست بلکه از جملهٔ اقربای کفار حیاً و میتاً انقطاع کردن واجب است **بحث شامی** واعتزلکم وما تدعون من دون الله وادعو ربی عسی الا اکون بدعاء ربی شقیاً بدانکه اعتزال از شیء بتباعد از چیزے باشد و اما عسی از افعال مقاربه و طمع است **ہاشمی** گفته است عسی فعل است مطلقاً نه حرف مطلق بخلاف **ابن سراج** و معنی آن ترجی فی المحبوب و اشفاق فی المکروه میباشد و این ہر دو معنی جمع شده اند در آیت وعسی ان تکرهوا شیئاً وهو خیر لکم وعسی ان تحبوا شیئاً وهو شر لکم و اما عسی از ضد سعید است از شقی یشقی فهو شقی و ہرگاه بالاجمال اینمعنی معلوم شد پس باید دانست کہ بہرحال مراد آنست کہ ابراہیم خلیل الله علیه السلام بجواب عم خود آذر گفت اعتزلکم ای ابعد قلم فی المکان وافارقکم فی طریقتکم ایضاً وابعاً عنکم واتشاغل بعبادة ربی الذی ینفع ویضر والذی خلقنی وانعم علی فانکم بعبادة الاصنام سالکون طریقة الضلال فواجب علی مجانبتکم یعنی بدرستیکه من از شما مفارقت میکنم در مکان دیگر و نیز از طریق شما علیحده میشوم و بُعد اختیار میکنم از شما و مشغول میشوم بعبادت پروردگار خود که او نفع و ضرر میرساند بسوی هر که مرا خلق فرموده و برین انعام کرده است و اما عبادت کنم پس بدرستیکه شما بعبادت بتان رسیده اید بطریقه ضلالت پس بر من مجانبت شما واجب است **اقول** بہرحال باید دانست کہ تصدیر کلام بعسی جهته تواضع است و مضمر نفس نباشد بر انکه مومن باید کہ همیشه میان خوف و رجا باشد معنی و مراد از آیت آنست کہ خلیل الرحمن علیه السلام میفرماید کہ دل بر نمیگیرم از شما مراد آور است و امثال او از عبده اصنام یعنی از شما دوری میجویم و نیز از آنچیزیکه میخوانید و میپرستید او را بجز از خدا یعنی بتان مراد اعتزال او ست از دین ایشان و یا مقصود مهاجرت از دیار ایشان و میخوانم پروردگار خود را یعنی او را به یگانگی شایانگه نباشم نخواندن و پرستیدن آفریدگار خود نا امید و بی بهره این تعریض است بر ایشان یعنی شما از خواندن بتان بی بهره اید و ضایع و درکردار و گفتار دین امیدوارم که از حق سبحانه و جل بهره تمام گیرم و در سلک مخصوصان و مقربان او باشم **ویتو اند** کہ مراد دعائی باشد کہ در سورهٔ شعراء مذکور الذی خلقنی فهو یهدین والذی هو یطعمنی ویسقین واذا مرضت فهو یشفین

جواب سوال انبوعده استغفار خلاف منصوص جائز نبود

جواب اشکال کہ نبی باعلم موت کافر بر کفر از استغفار جائز یا نه

جواب اشکال در بعضی وعجب بودن استغفار ابراہیم برای عمش آذر بت پرست

قول مفسر کہ تصدیر عسی جهته تواضع و مضمر نفس نیست

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

والذی یمیتنی ثم یحیین والذی اطمع ان یغفر لی خطیئتی یوم الدین رب هب لی حکما والحقنی بالصالحین واجعل لی لسان صدق فی الاخرین واجعلنی من ورثة جنة النعیم واغفر لابی انه کان من الضالین ولا تخزنی یوم یبعثون یوم لا ینفع مال ولا بنون الا من اتی الله بقلب سلیم وازلفت الجنة للمتقین وبرزت الجحیم للغاوین وهرگاه حیات متعاقبه انشاء الله تعالی در اختیار باقی برقرار است در جلد نوزدهم این تفسیر مفصل در اینجا بحث خواهیم کرد در تفسیر کبیر رازی گفته است قوله عسی ان لا اکون بدعاء ربی شقیا ای ارجو ان لا اکون کذلک وانما ذکر ذلک علی سبیل التواضع کقوله والذی اطمع ان یغفر لی خطیئتی یوم الدین وامّا شقیا مع ما فیه من التواضع لله ففیه تعریض بشقاوتهم فی دعائهم الهتهم علی ما قرره اولا فی قوله لم تعبد ما لا یسمع ولا یبصر ولا یغنی عنک شیئا الخ صحیح است کہ یعنی جناب خلیل الرحمن ابراہیم علیہ السلام فرمودہ کہ من امیدوارم اگر نبودہ باشم بخواندن و پرستیدن آفریدگار خود نا امید و بی بہرہ و جزاین نیست کہ جناب خلیل الرحمن این کلام را بر سبیل تواضع گفتہ است ہمچو قول آنجناب کہ در سورۂ شعراء است اطمع ان یغفر لی خطیئتی یوم الدین و اگر گفتن آنحضرت شقیا باوجود آنچہ در آن از تواضع است برای خدا تعالی در این تعریض ہم میباشد بشقاوت بت پرستان در پرستیدن ایشان چہ آنرا خود بنا بر آنچہ مقرر فرموده بود اول در قول خود مخاطب بعرض خود کہ چرا عبادت میکنی کسی را کہ نمی شنود و نمی بیند از چیزی بینیاز نمیگرداند بحث تاسع فلما اعتزلهم وما یعبدون من دون الله وهبنا له اسحق ویعقوب وکلا جعلنا نبیا ووهبنا لهم من رحمتنا وجعلنا لهم لسان صدق علیا آورده اند کہ خلیل الرحمن ابراہیم علیہ السلام از بابل بہ کوہستان فارس آمد و ہفت سال در اطراف آنجبال سیر میفرمود و بعد ازان باز بابل آمد و دست بتان آغاز کرد و در این نوبت بتان را شکست و آتش نمرود بر او سرد شد چنانکہ تفصیل آن در سورۂ انبیاء بیاید انشاء الله تعالی و چون بحران رسید بہ ساره متزوج شد پس با ساره و لوط غربت شام فرمود حق سبحانه ازین ہجرت خبر میدہد در آیت زیر بحث کہ پس آنہنگام کہ دور شد ابراہیم از بت پرستان و متوجہ ناحیۂ شام شد کہ ارض مقدسہ است و بگذاشت ایشان را و نیز آنچیزے را کہ میپرستیدند بجز از خدا بخشیدیم مر او را از ساره فرزندی اسحاق نام و نبیرۂ از اسحق کہ مسمی بود بہ یعقوب بدل کسانیکہ از ایشان مفارقت نمود از کفار و عبدۂ اصنام تا بہ ایشان انس گیرد و ہمہ ایشان را گردانیدیم پیغمبر خبر دہنده و پابرگزیده و بازنعمت و تقرب و می توانند کہ تخصیص اسحق و یعقوب بہ ذکر جہت آن باشد کہ ایشان شجرہ انبیاء بودند و یا بجہت آنکہ ذکر اسمعیل کند بعد ازان علی الانفراد بجہت مزیت فضل او و بخشیدیم مر ایشان را از بخشش خود سوی اولاد و نبوت از نعم دین و دنیا بعضی گفته اند مراد مجموع نبوت و اموال و اولاد است کہ بایشان ارزانی داشت و حسن رحمت را تفسیر بہ نبوت کرده است بدلیل اهم یقسمون رحمة ربك و دادیم مر ایشان را زبان راست در حالتیکہ بلند بود از لسان صدق در میان مردم و غیر مخفی مراد ثناء نیکو و مرتفع است کہ جمیع اہل ملل از جهود و ترسا و نصاری و مسلمان ایشان را بآن ستایش میکنند و با ایشان مفاخرت می نمایند و ہمہ دعوی میکنند کہ ما بر دین ایشان بیاشیم این اشاره است بہ اجابت دعای ابراہیم علیہ السلام کہ گفت واجعل لی لسان صدق فی الاخرین پس لسان ہم جنس است و مراد بآن الفاظی است کہ جمیع مردمان بآن تکلم میکنند استعمال ید در عطیه و اضافت آن بصدق و توصیف آن بعلو دلالت است بر آنکہ ایشان بمدح و ثنا و محامدی اند کہ مخفی نشود بہ تباعد اعصار و تحول دول و تبدل ملل بعضی گفته اند مراد آنست کہ بدل گردانیدیم ذکر ایشان را در میان امت صلعم کہ ہمہ کس وصف جمیل ذکر ایشان خواہند کرد تا روز قیامت و گویند مراد آنچیزیست کہ در تشہد میخوانند کما صلیت و بارکت و ترحمت علی ابراهیم و آل ابراهیم و نیز گفته اند معنی آنست کہ ما ایشان را توفیق دادیم تا بزبان صدق و علو بر خدا ثنا گفتند و در تفسیر کبیر رازی گفته اعلم ان ابراهیم علیه السلام لما اعتزلهم وما یعبدون من دونهم وفارقهم ولحق بالشام فارا الهجرة الی ربه لما حیث امره لم یضره ذلك دینا ودنیا بل نفعه فوضه اولادا انبیاء وائمة وآتاه الله فی الدنیا ما لم یبلغ احد مثله وفی الآخرة لخصائص التی لا یعلمها الا الله ذلك ان الله ارفع من ان یجعل الله رسولا الی خلقه ویلزم الخلق طاعته والانقیاد له مع ما حصل فیه من اعظم النعم فی الدین والدنیا للبشر ارفع من ان یجعل الله رسولا الی خلقه ویلزم الخلق طاعته والانقیاد له مع ما حصل فیه من اعظم النعم فی الدین والآخرة لخصائص آنکہ بتحقیق خلیل الله علیه السلام در رشد الدین و بلد ایشان و ہجرت اختیار فرمود الی الله بہ حیثیتیکہ او را مرفوع میدانند سلوک آنجناب بہ نظری در دین یا در دنیا نرسانید بلکہ منتفع گردانید پس آنحضرت را بعوض این اولاد کرامت فرمود کہ انبیاء بودند در دین و دنیا برای بشر حالتی ارفع نیست از آنکہ یزدان پاک عزوجل او را رسول بسوی خلق بفرستند و خلق طاعت و انقیاد او را بر خود لازم و متحتم گردانند مع آنچہ حاصل میشود در آن از اعظم نعمها در دنیا و آخرت و بعد ازین گفته است بیّن تعالی انه معالی ما وهب لهم من رحمته ای وهب لهم مع النبوة ما وهب ویدخل فیه المال والجاه والاتباع والنسل الطاهر والذریة الطیبة الخ صحیح است آنکہ بیان فرموده است حق تعالی اینکہ با وجود این ہمہ بخشیدیم ایشان را مع النبوة آنچہ بخشیدیم و در این مال و جاه و اتباع و نسل طاہر فرزریت طیبہ داخلست و بعد ازین میگوید کہ حق تعالی میفرماید وجعلنا لهم لسان صدق علیا ولسان الصدق الثناء الحسن وعبر باللسان عما یوجد باللسان کما عبر بالید عما یعطی بالید وهو العطیة واستجاب الله

بیان شان نزول آیه اعتزال خلیل الله ۱۴

بیان تخصیص ذکر اسحاق و یعقوب و ذکر نشدن اسمعیل

اختلاف مفسرین در صدق علیا ۱۲

قول رازی در معنی و تفسیر این آیه

احادیث اہل البیت علیہم السلام در معنی و مراد آیہ لسان صدق علیًا

دعوته وقوله واجعل لي لسان صدق في الآخرين مصيره وقد حقق الله دعاه اهل الاديان كلهم وقال عز وجل ملة ابيكم ابراهيم ثم اوحينا اليك ان اتبع ملة ابراهيم حنيفا در تفسیر قشیری و در تفسیر صافی آورده است عن التركي ووهبنا لهم يعني لابراهيم واسحق ويعقوب من رحمتنا رسول الله وجعلنا لهم لسان صدق عليا يعني امير المومنين عليه السلام يعني تقصود آنست که حق سبحانه میفرماید و بخشیدیم برای ایشان یعنی برای ابراهیم و اسحق و یعقوب از رحمت خود محمد رسول الله صلعم را و مراد از لسان صدق علیًا امیر المومنین علی ابن ابیطالب است در کتاب کافی از صادق آل محمد علیهم السلام آورده است که جناب امیر المومنین علیه السلام فرمود لسان الصدق المرء يجعله الله في الناس خير من المال يأكله ويورثه و در تفسیر برهان بحرانی از یونس ابن عبد الرحمن آورده قال قلت لابي الحسن الرضا عليه السلام ان قوما يروون باسم امير المومنين عليه السلام في كتاب الله عز وجل فقلت لهم من قول الله تعالى وجعلنا لهم لسان صدق عليًا فاذا صدقت هو هكذا يعني يونس گفت که ابی الحسن الرضا علیه السلام را گفتم که قومی از من طالب شدند که ایشان را بنامیم در قرآن ایشان را بنامیم پس من برای ایشان گفتم نمیدانم آیت مجیده وجعلنا لهم لسان صدق عليًا معصوم علیه السلام فرموده است گفتی همین طور است گر تو گفتی ابن شهر آشوب از ابی بصیر از امام جعفر صادق علیه السلام آورده است في خبر ان ابراهيم عليه السلام كان قد دعا الله ان يجعل له لسان صدق في الآخرين فقال الله تعالى ووهبنا له اسحاق ويعقوب وكلا جعلنا نبيًا ووهبنا لهم من رحمتنا وجعلنا لهم لسان صدق عليًا يعني علي ابن ابيطالب اول اصل آنست که خلیل الرحمن ابراهیم علیه السلام چندین اوصاف مخصوصه داشت که حق تعالی بیان فرموده آنها را اول اینکه خلیل الرحمن اعتزال کرده دوری جست از خلق علی ما قال واعتزلكم وما تدعون من دون الله لاجرم بعوض آن دولت و نیل خلیل الله برکت کرامت فرموده است که فرمود ووهبنا له اسحق و يعقوب وكلا جعلنا نبيًا دویم خلیل الله علیه السلام فی الله از همه خود آزر برائت جست علی ما قال فلما تبين له انه عدو لله تبرأ منه ان ابراهيم لاواه حليم لاجرم بعوض آن حق سبحانه عز وجل انجناب را ابو المسلمین موسوم کرد لقوله ملة ابيكم ابراهيم سوم چونکه خلیل الله محض برای خشنودی رب العالمین فرزندخود اسمعیل را بفرض قربان کردن بر زمین انداخت علی ما قال فلما اسلما وتله للجبين لاجرم یزدان پاک عز وجل فدیه گردانید برای او علی ما قال وفديناه بذبح عظيم چهارم خلیل الرحمن علیه السلام خود را سلام آورد پس فرمود که اسلمت لرب العالمين پس ایزد متعال عز وجل بر آتش را برد و سلام گردانید و فرمود قلنا يا نار كوني بردا وسلاما على ابراهيم پنجم خلیل الله بر زبان امت مرحومه را شفاق نمود و گفت ربنا وابعث فيهم رسولا منهم لاجرم حق تعالی انجناب علیه السلام را با ایشان در رحمت خود شریک گردانید که در صلوة محمد و آل محمد علیهم السلام گفته میشود كما صليت وباركت على ابراهيم وآل ابراهيم ششم حق سباره و تعالی در حق ابراهیم الله وفی لاجرم نزد او موطی قدم او را مبارک واتخذوا من مقام ابراهيم مصلى هفتم مروم فی الله با خلیل الله دشمن دشمنان است که فرمود فانهم عدو لي الا رب العالمين لاجرم خداوند عالمیان عز وجل بعوض این حضرت ابراهیم علیه السلام را خلیل خود گردانید كما قال واتخذ الله ابراهيم خليلا

قول مفسر در بیان آنکه خلیل الرحمن را در عوض شش امر شش فضل من لدنه عطا فرمود

قوله تعالى ○ واذكر في الكتاب موسى انه كان مخلصا وكان رسولا نبيا ○ وناديناه من جانب الطور الايمن وقربناه نجيا ○ ووهبنا له من رحمتنا اخاه هارون نبيا ○ واذكر في الكتاب اسمعيل انه كان صادق الوعد وكان رسولا نبيا ○ وكان يامر اهله بالصلوة والزكوة وكان عند ربه مرضيا

ترجمه آیات مبارکه خمسه

ترجمه این پنج آیات مبارکه یعنی جضجانه عز وجل میفرماید یاد کن در قرآن موسی علیه السلام را بدرستیکه او بود پاک کرده شده از ناس و نقائص و بود فرستاده از نزد حق خبر دهنده خلق را از خدای تعالی ندا کردیم موسی علیه السلام را از جانب کوه طور از طرف راست موسی و نزدیک گردانیدیم او را بدرگاه خود در حالتیکه گوینده بود با ما بخشیدیم از موسی علیه السلام را دعا کردیم از بخشش خود برادر او هارون را پیغمبری یاری کردن برادر او هارون را بوزارت و تدبیر جهات در حالتیکه پیغمبر بود و یاد کن در قرآن قصهٔ اسماعیل علیه السلام را بدرستیکه او بود راست وعده و بود فرستاده و پیغمبر از جنس بخلق و بود که میفرمود کسان خود را بنماز

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

در بیان قرائت لفظ مخلصا.

در بیان لغت و اشتقاق لفظ اخلاص و مخلص می فرماید

در بیان وحقیقت اخلاص جناب موسی علیه السلام گوید

در آیت وجه ذکر تقدیم رسول بر نبی چیست؟

اختلاف علماء در معنی نبی و رسول

دلایل مختلفه در رد قول اول

اشرف عبادات بدنیه است وذکر که اکمل عبادات قلبیه است وبهر دو نزد آفریدگار خود پسندیده بحیثیت مقامات اقوال و افعال و در تفسیرش چند بحث اول واذکر فی الکتاب موسی انه کان مخلصا وکان رسولا نبیا باید دانست که اهل کوفه مخلصا بفتح لام خوانده اند وباقی قراء به کسر لام قرائت نموده اند پس بحسب کسر لام خوانده است واخلصوا دینهم لله وما امروا الا لیعبدوا الله مخلصین الذین منطوق دلیل اند بر اینکه امر مستلزم نهی است از ضد آن چنانکه در اصول مقرر گشته پس بر آن عملی که خالص ومخلص نباشد بنابر این میاید که منهی عنه باشد پس فاسد خواهد بود ودر حدیث است ذکر الله الصفا وخالص در لغت هر آنچیز باشد که صاف وخالص بوده باخیر خود ممتزج نباشد خواه این غیر از او دون باشد یا نباشد در بحرین فرموده است وقد خص عمل الخالص فی العرف بما تجرد قصد التقرب فیه عن جمیع ولا تزید ان یحدث علیه الا الله وهذا التجرید یسمی اخلاصا ودر حدیث آمده است که قال هو الله احد سوره اخلاص است وجه تسمیه آن به اخلاص آنست که این سوره خالص وخاص در صفت خدا تعالی میباشد ویا بجهت اینکه الفاظ به این سوره توحید را خاص وخالص گردانیده است برای خدا تعالی در جامع الاخبار آورده است والمخاص من العمل ما لا یسئل الناس شیئا یجد واذا وجل رضوا وما بقی عنده شئ اعطاه الله فان لم یسئل المخلوق فقد اقر لله بالعبودیة واذا وجد فرح فهو عن الله راض والله عنه راض واذا اعطی لله فهو علی حد الثقة بربه وبرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که این قصه چهارم است انعال موسی علیه السلام که حق تعالی عزوجل بالاتصال یکی بعد دیگری اینجا ذکر فرموده است یعنی حق تعالی میفرماید ویاد کن ای محمد صلعم در قرآن قصه موسی کلیم الله را علی نبینا وآله وعلیه السلام بدرستیکه او بوده پاک کرده شده ازناس نقائص یعنی موحدی بود که عبادت او از ریا وشرک پاک بود یا من جمیع الوجوه متوجه حضرت ربوبیت بود ونفس او از تعلق ماسوی پاک وپاکیزه بود وآنجناب بود فرستاده شده از نزد حضرت عزت عزشانه خبر دهنده خلق از جانب جناب احدیت یا بلند قدر عالی مرتبه تنبیه بهرحال در این قصه خداوند متعال عز وجل موسی علیه السلام را بچند وصف ذکر فرموده است اول انه کان مخلصا ومعنی مخلص واخلاص در شروع بحث مذکور شد پس برگاه مفتوح اللام قرائت بود معنی شود اخلص الله فی التوحید والعبادة رابعی گفته است والاخلاص هو القصد فی العبادة الی ان یعبد المعبود بما وجه در مجمع البیان علامه طبرسی فرموده است انه کان مخلصا اخلص العبادة لله تعالی او اخلص نفسه لاداء الرسالة ونفع اللام یکون معناه اخلصه الله بالنبوة واختاره للرسالة وکان رسولا الی فرعون وقومه نبیا رفیع الشان علی العقد ملخصا مقصود آنست که از انه کان مخلصا که موسی علیه السلام عبادت خالص کرده است برای خدا تعالی ویا اینکه خالص گردانیده است نفس خود را برای ادای رسالت وبنا بر آنکه مفتوح اللام باشد معنی چنین شود که حق تعالی موسی علیه السلام را خالص ومخلص گردانیده است به نبوت واورا برای رسالت خود اختیار فرموده است وبسوی رسول فرستاده شده است بسوی فرعون وقوم او وآنجناب پیغمبر نبی رفیع الشان عالیقدر میباشد اقول بهرحال بنا بر هر دو قرائت فتحه وکسره مخلصا هر دو معنی در جناب موسی علیه السلام ثابت اند دوم حق سبحانه در حق موسی فرموده است رسولا نبیا مفسرین گفته اند شکی نیست که این هر دو وصف مختلف میباشند ولاکن معتزله گمان کرده اند که این هر دو وصف متلازم اند پس هر رسول نبی میباشد وهر نبی رسول است ولاکن جمهور مفسرین این را انکار کرده اند وگفته اند که تقدیم رسول بر نبی بجهت آنست که اخص واعلی است واهل معانی در تقدیم رسول بر نبی باآنکه اخص واعلی است این را نیز گفته اند که حق سبحانه اول او را فرستاده پس خلق را خبر داده در تفسیر صافی ذیل همین آیت وکان رسولا نبیا آورده است ارسله الله الی الخلق فانباهم عنه وذلک قام رسولا مع انه احضر واعلی یعنی موسی علیه السلام را خداوند متعال بسوی خلق فرستاده پس اول تعالی اشارا خبر داده بهمین وجه صفت رسولی را باآنکه اخص واعلی است مقدم ذکر فرموده است در کافی از امام باقر علیه السلام آورده است انه سئل عن هذا الامر الا ما الرسول وما النبی صلعم فقال النبی الذی یری فی منامه ویسمع الصوت ولا یعاین الملک والرسول الذی یسمع الصوت ویری فی المنام ویعاین الملک اقول اصل آنست که مفسرین اختلاف کرده اند در رسول ونبی جماعتی گفته است رسول کسی است که من الله بسوی خلق فرستاده شده باشد واما نبی کسی میباشد که الی الغیر فرستاده نشده باشد ولاکن او را الهام کرده شود بعضی گفته اند هر رسول نبی میباشد هیچ نبی رسول نمیتواند بود کلبی نیز قرآء همین قول تا کنون دانا معتزله را اعتقاد آنست که هر رسول نبی است وهر نبی رسول میباشد هیچ فرق درمیان انها نیست پس احتجاج کرده اند بر قول اول بچند وجه اول آیت مجیده وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی دوم آیت وما ارسلنا فی قریة من نبی الا اخذنا اهلها بالبأساء والضراء سوم بدرستیکه خدا تعالی عزجلاله حبیب خود محمد مصطفی صلعم را جائی بالنبی خطاب میفرماید وبجائی دیگر برسول خطاب میکند پس در هر دو اسم منافات نیست برگاه این قول صحیح باشد منافات لازم میاید سوم حق تعالی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

نص کرده است برانیکه آنجناب خاتم النبیین خواهد بود چهارم گفتند که اشتقاق لفظ نبی یا از نبأ است بمعنی خبر است بنابراین نبی مخبر من الله بلا واسطه بشر میباشد و یا نبی مشتق از نبا است که بمعنی رفعت بود بنابراین معنی نبی رفیع المرتبه از تمام امت است و این هر دو معنی حاصل نمیشوند مگر بقبول رسالت

وجوه مختلفه در فرق میان نبی و رسول

واما قول ثانی که گفته اند هر رسول نبی است و هر نبی رسول نیست پس احتجاج کرده اند بر آن بآیت وما ارسلنا من قبلک من رسول ولا نبی الا اذا تمنی فی الآیه و این دراین دلیل است که آنجناب نبی بود پس او را رسول گردانید بر طریق عامه مرویست که حضور نبوی صلعم را پرسیدند از تعداد پیغمبران بفرمود که سه صد و سیزده مرسل بودند پس پرسیده شد از تعداد انبیاء بفرمود صد و بیست و چهار هزار نبی بودند پس ایشان در فرق بین الرسول و النبی چند امر ذکر کرده اند اول گفته اند ان الرسول من الانبیاء من جمع الی المعجزة الکتاب المنزل علیه و النبی غیر الرسول من لم ینزل علیه کتاب و انما امر ان یدعو الی کتاب من قبله لخصا مقصود آنست که بتحقیق رسول از انبیاء کسی میباشد که علاوه بر معجزه کتابی بر او نازل شده باشد و نبی غیر رسول کسیست که معجزه داشته باشد لاکن کتابی بر او نازل نشده باشد و مراد از معجزه آنست که خلق بسوی مثل آن عاجز باشند و بیشتر بودن ثانی از ان من کان صاحب المعجزة و صاحب الکتاب و لم یشرع من قبله فهو الرسول و من لم یکن مستجمعا لهذه الخصال فهو النبی غیر الرسول و هؤلاء یلزمهم ان لا یجعلوا اسحاق و یعقوب و ایوب و یونس و هارون و داود و سلیمان رسلا لانهم ما جاءوا بکتاب ناسخ لخصا آنکه بتحقیق کسیکه صاحب معجزه و صاحب کتاب باشد و منسوخ گرداند شرع کسی را که از و پیشتر بوده او رسول میباشد و کسیکه دراو این صفات جمع نباشند او نبی غیر رسول است و این گروه بنا بر همین قاعده اسحق و یعقوب و ایوب و هارون و داود و سلیمان را رسول نمیدانند زیرا که ایشان بکتابی که ناسخ باشد نیامده اند

ثالث ان من جاء الملک ظاهرا و امر بدعوة الخلق فهو الرسول و من لم یکن کذلک بل رأی فی النوم کونه رسولا او خبره احد من الرسل بانه رسول الله فهو النبی الذی لا یکون رسولا لخصا آنکه بتحقیق کسی که او را ظاهرا فرشته بیاید و او را بدعوت خلق امر کند پس او رسول است و کسیکه چنین نبود بلکه در نوم ارائت کند رسول بودن خود را یا او را خبر دهد احدی از رسولان باینکه رسول خدا می باشد پس نبی غیر رسول میباشد

اقول اصل آنست که در فرق میان نبی و رسول علماء اختلاف کرده اند لاکن اصح الاقوال بما نا که از اهل البیت علیهم السلام مروی گشته پس در

حدیث صحیح منقول گشته که زراره از حضرت امام محمد باقر علیه السلام پرسید یعنی رسول و نبی فرمود نبی آنست که در خواب می بیند و صدای ملک را می شنود و اما ملک را نمی بیند و رسول آنست که صدای ملک را می شنود و ملک را نیز می بیند پرسید که منزلت امامت چیست فرمود که صدای ملک را می شنود و اما ملک را نمی بیند و بسند معتبر دیگر منقول است که حسن ابن عباس بحضرت امام رضا علیه السلام نوشت که چه فرقست میان رسول و نبی و امام حضرت علیه السلام در جواب نوشت که رسول آنست که جبریل بر او نازل میشود و او را می بیند و سخن او را می شنود و وحی بر او نازل میشود و گاه باشد که در خواب ببیند چون خواب دیدن ابراهیم و نبی گاه سخن را میشنود و شخصی را نمی بیند بآنکه از او وحی بشنود و امام سخن ملک را بشنود و شخص او را نمی بیند و بسند صحیح از حضرت امام

اخبار ائمه اطهار در بیان نبی و رسول و امام و محدث گوید

محمد باقر علیه السلام منقول است که پیغمبران بر سه نوعند بعضی صدائی میشنوند مانند صدای زنجیر پس مقصود وحی را از ان صدا می یابند و بعضی او را در خواب وحی بر ایشان ظاهر میشود چنانکه یوسف و ابراهیم علیهم السلام در خواب دیدند بعضی ملک را می بینند و بعضی در قلب ایشان نقش میشود و صدا بگوش ایشان میرسد و ملک را نمی بینند و مرویست که زراره از حضرت امام محمد باقر علیه السلام سوال نمود از معنی رسول نبی و محدث فرمود رسول آنست که جبریل بنزد او میآید و رو بروی او را می بیند و با او سخن میگوید و اما نبی پس او را در خواب می بیند چنانکه ابراهیم خلیل الله در ذبح کردن فرزند خود در خواب دید و مثل آنچه رسول خدا صلعم از سایر پیغمبران پیش از نزول وحی دیدند تا جبریل از جانب رب جلیل رسالت را برای او آورد و بعد از انکه نبوت و رسالت هر دو از برای او جمع شده جبریل بنزد او میآمد و با او رو برو سخن میگفت و بعضی از پیغمبران هستند که جمع شده است برای ایشان شرائط پیغمبری و در خواب می بینند و ملک او میآید و با ایشان سخن میگوید بدانکه او را در بیداری ببیند و اما محدث آنست که ملک با او حدیث میگوید و او آنرا نمی بیند و در خواب هم نمی بیند و

حدیث معتبر دیگر منقول است که انبیاء و مرسلان بر چهار طبقه اند پس پیغمبریست که خبر داده میشود در امر نفس خود و شخص دیگری را تعدی نمیکند و پیغمبری است که در خواب می بیند و صدای ملک را می شنود و در بیداری ملک را نمی بیند و به آحد مبعوث نگردیده است و بر او امامی هست که میباید او را اطاعت نماید چنانکه ابراهیم بر لوط امام بود و پیغمبری هست که در خواب می بیند و صدای ملک را می شنود و ملک را نمی بیند و فرستاده شده است بسوی گروهی کم یا بسیار چنانکه حق سبحانه در قصهٔ یونس فرموده است وارسلناه الی مائة الف او یزیدون یعنی می فرستادیم او را بسوی صد هزار کس بلکه زیاده بوده اند فرمود که یکی هزار کس زیاده بوده اند پیغمبری هست که در خواب می بیند و صدای ملک را می شنود و ملک را در بیداری می بیند و او امام و پیشوای پیغمبران دیگر است مثل اولوالعزم

بیان معنی لفظ ندا و طور

بحث ثانی وناديناه من جانب الطور الایمن وقربناه نجیا بدانکه ندا به معنی خواستن کسی را به آواز آمده مناداة صلح

اختلاف مفسرین در معنی قربناه ۱۲

در معنی ق لغت و استعمال لفظ نجی و وجوه گوید

آنکه هارون از موسی علیه السلام کبیر السن بود

بدانکه نداء به معنی خواستن کسی را به آواز نادا ه منادا ة صاح به و نادیته منادا ة از باب قاتل به معنی دعوته میگویند فلان اندی صوتا ای صوتا فلان یعنی فلان شخص از فلانی بلند آواز است و گفته اند که صوتش اعم از اعذب است و هم گفته شده که صوتش بعید میباشد در بحرین گفته است والند إبالکسر قل یضم النصوت وقد یعبر به عن الاذان ومنه سالته عن الند آو قبل طلوع الفجر وسئلته عن الندا والتثویب فی الاقامة ومثله لو علم الناس ما فی الند آو یعنی لو علموا فضله ونحوه کثیر واما طور اسم جبل که حق تعالی بر آن کوه با موسی علیه السلام کلام کرد و یا بجاد سخن و شجر در بحرین بمعنی وضعنا فوقکم الطور زده است و هو جبل کلم الله علیه موسی فی الارض المقدسة وطور سیناء بالمد والکسر و طور سینین خالی نیست از اینکه یا مضاف بود و بسوی بقعه که اسم آن سینا یا سینو یا آنکه اسم باشد برای کوه که مرکب است از مضاف و مضاف الیه چون امرء القیس در معانی الاخبار میفرماید معنی طور سینا انه کان علیه شجرة الزیتون وکل جبل لا یکون علیه شجرة الزیتون او ما ینتفع به الناس من النبات او الاشجار من الجبال یسمی جبلا او طورا والا یقال سیلنو والا طور سینین انتهی یعنی معنی طور سینا آنست که بر آن شجر زیتون بود و هر کوهی که بر آن درخت زیتون و یا دیگر درختها و گیاه که از آن مردم منتفع توانند شد نبوده باشد آنرا جبل و طور گویند لکن طور سینا و طور سینین نمیگویند و هر گاه این معنی معلوم شد پس باید دانست که در این آیت مجیده دو وصف دیگر برای موسی علیه السلام ذکر یافته یکی ونادیناه من جانب الطور الایمن یعنی خدا تعالی میفرماید که موسی کلیم الله علیه السلام را ما ندا کردیم از ناحیه یمین طور لفظ ایمن صفت طور واقع گشته یا صفت جانب دیگر و حق او فرموده است وقربناه نجیا مقصود آنست که ایزد متعال عزوجل چون ذکر فرمود رسول گردانیدن موسی علیه السلام را متصل بآن فرمود وقربناه نجیا مفسرین را در قربناه دو قول اند بعضی گفته اند المراد قرب المکان چنانچه ابو العالیه گفته است قربه حتی سمع صریر القلم حیث کتبت التوراة فی الالواح وجماعتی گفته است که مراد قرب مکانی نیست بلکه قرب منزلت مقصود میباشد ای رفعنا قدره وشرفناه بالمناجات یعنی ما قدر و منزلت موسی کلیم الله را بلند کردیم و او را به مناجات مشرف گردانیدیم قاضی در اینجا فرموده است قوله هذا اقرب لان استعمال القرب فی الله قد صار بالتعارف لا یراد به الا المنزلة وعلی هذا الوجه یقال فی العبادة تقرب ویقال فی الملائکة علیهم السلام انهم مقربون لخصا مقصود آنست که قاضی میگوید که این قول قرب منزلت اقرب است زیرا که استعمال قرب در حق خدا تعالی بحسب متعارف مقصود نمیتواند بود مگر از منزلت و بهمین وجه گفته میشود و در عبادت که فلانی بخدا تقرب حاصل کرد و نیز بهمین وجه در حق ملائکه علیهم السلام گفته میشود که ایشان مقربان بارگاه ایزد متعال میباشند و اما در نجیا بعضی گفته اند که به معنی انجینا یا من اعدائه یعنی مراد آنست که موسی علیه السلام را از دشمنان او نجات دادیم و جمعی گفته است که نجیا از مناجات فی المخاطبه میباشد او هر حال معنی مراد از آیت آنست که حق سبحانه و تعالی میفرماید و ندا کردیم موسی کلیم الله بگفتار یا موسی انی انا الله رب العالمین از ناحیه کوه به سیر که طرف راست موسی علیه السلام بود یا جانب میمون و مبارک پس بنا بر اول از یمین ماخوذ است و بنا بر ثانی از زمین مراد آنست که ایجاد سخن کردیم در شجره که در کوه طور بود تا با موسی سخن کرد از جانب ما و نزدیک گردانیدیم او را بدرگاه قرب خود مراد از قرب تشریف است در حالتیکه او را گوینده بود و بنا بر آنکه نجی از نجوه مشتق باشد بمعنی ارتفاع و بلندی میباشد چه در روایت صحیحه از ابن عباس آمده است که موسی کلیم الله علیه السلام را بلند گردانیدند تا بالا بر سند از آسمانی تا آسمانی و از حجابی بحجابی دیگر تا بجائی رسید که آواز قلم که تورات بآن نوشته میشد شنید ثعلبی آورده است که میان خدا تعالی و موسی علیه السلام یک حجاب بیش نماند و مراد از طرف مکالمت و منزلت نه قرب مکان صاحب کشف الاسرار گوید موسی کلیم الله علیه السلام را روش بود و کشش لتاجاء موسی اشارت بروش و قربناه نجیا عبارت از کشش او میباشد پس مالک تا او را بروش است و خطاب است و چون بکشش رسید او را با خطر کار نیست یعنی در سلوک شوب تفرقه است و جذبه محض جمعیت است نظم تا خود روی بی حاصلی چون او کشیدت واصلی ۔ پیش رفتن کجا برون کجا این سر ربانیست این ۔ خود میروی نگذاردت او می کشد بر بایدت تا او کرا بر بایدش انعام لطائی است این بحث ثالث ووهبنا له من رحمتنا اخاه هارون نبیا این وصف بنجم است از موسی کلیم الله علیه السلام ابن عباس گوید مکان هارون علیه السلام اکبر من موسی علیه السلام و انما وهب الله له نبوته لانضمامه واخوته وذلک اجابة لدعائه فی قوله واجعل لی وزیرا من اهلی هارون اخی اشدد بی ازره فاجابه الله تعالی الیه بقوله قد اوتیت سئولک یا موسی وقوله سنشد عضدک باخیک اقول بهر حال معنی و مقصود از آیت آنست که حق سبحانه عزوجل میفرماید و بخشیدیم بموسی و عطا فرمودیم از جهة رحمت و مهربانی ما بعضی از بخشش خود را برادر او هارون را که اکبر از و بود و سن

یعنی اورا وزیر و معاون او گردانیدیم در تدبیر امور و بنیه بجهت اجابت دعوات او که گفته بود واجعل لی وزیرا من اهلی هارون الآیة در حالتی که پیغمبر بود یا رفع القدر نصب اخاه بمفعولیت است بنابر اول و برهلیت بنابر ثانی و هارون بدل آنست و در تفسیر علی ابن ابراهیم و نیز در تفسیر برهان بحرینی ذیل همین آیه بروایت حفص ابن غیاث از ابی عبد الله علیه السلام آورده است قال جاء ابلیس لعنه الله الی موسی وهو یناجی ربه فقال ملک من الملائکة ویلک ما ترجو منه وهو علی هذه الحالة یناجی ربه فقال ارجو منه ما ارجوه من ابیه آدم وهو فی الجنة وکان مما ناجی الله موسی علیه السلام یا موسی انی لا اقبل الصلوة الا من تواضع لعظمتی والزم قلبه خوفی وقطع نهاره بذکری ولم یبت مصرا علی الخطیئة وعرف حق اولیائی واحبائی فقال موسی یا رب تعنی باولیائک واحبائک ابراهیم واسحق ویعقوب قال هو کذلک الا انی اردت بذلک من لاجله خلقت آدم وحوا ومن اجله خلقت الجنة والنار وقال ومن هو یا رب قال محمد شققت اسمه من اسمی انا المحمود فقال موسی یا رب اجعلنی من امته فقال له یا موسی انت من امته اذا عرفته وعرفت منزلة اهل بیته ان مثله ومثل اهل بیته فیمن خلقت کمثل الفردوس فی الجنان لا یتشوه ورقها ولا یتغیر طعمها فمن عرفهم وعرف حقهم جعلت له عند الجهل حلما وعند الظلمة نورا واجیبه قبل ان یدعونی واعطیه قبل ان یسئلنی یا موسی اذا رایت الفقر مقبلا فقل مرحبا بشعار الصالحین واذا رایت الغنا مقبلا فقل ذنب عجلت عقوبته یا موسی ان الدنیا دار عقوبة عاقبت فیها آدم حین حطیئته وجعلتها ملعونة ملعون فیها الا ما کان فیها لی یا موسی ان عبادی الصالحین زهدوا فیها بقدر علمهم بها وسائرهم من خلقی رغبوا فیها بقدر جهلهم وما من خلقی احد عظمها فقرت عینیه فیها ولم یحقرها حقرا لا تمتع بها الخ خلاصه مقصود از این حدیث آنست که موسی در مناجات پروردگار بود که شیطان نزد او آمد پس فرشته او را گفت ای ملعون ویل باشد در خیالت مناجات از موسی علیه السلام چه امیدواری آن ملعون گفت امید من از موسی همانا که از پدرش آدم علیه السلام داشتم حق تعالی آنوقت فرمود ای موسی من قبول نمیفرمایم نماز را مگر از کسی که تواضع او بجهت عظمت من باشد و خوف مرا در قلب خود لازم گرداند و ناخود را بذکر من قطع نماید و بیتوته نکند بحالتیکه مصر باشد بر خطیئه و حق اولیای مرا بداند پس موسی علیه السلام گفت اولیا و احباء تو ابراهیم و اسحاق و یعقوب میباشند حق تعالی فرمود همچنین است مگر اینکه مراد من باین کسی است که بخاطر او آدم و حوا را خلق فرمودم و بخاطر او بهشت و دوزخ را آفریدم موسی گفت او کیست حق تعالی فرمود او محمد احمد است که نام او را از نام خود مشتق فرمودیم چه اسم من محمود است و او را احمد نام کردیم موسی گفت خداوندا مرا از امت او قرار ده فرمود ای موسی تو امت او میباشی بدرستیکه مثال او و مثال اهل بیت او در مخلوقات من چون فردوس در جنان میباشد که ساقط نمیشود برگ آن و متغیر نمیگردد طعم آن پس کسی که بشناسد ایشانرا و بشناسد حق ایشانرا قرار میدهم برای او نزد جهل حلم و نزد ظلمت نور اجابت میکنم قبل از آنکه مرا بخواند و عطا میفرمایم پیشتر از آنکه من سوال کند ای موسی هرگاه که فقر را به بینی چون شعار صالحین بگو مرحبا و چون غنا را ببینی بگو گناهی است که زود میآید عقوبت آن ای موسی دنیا دار عقوبت است آدم معاقب شد در این دنیا وقت صدور خطیئه و قرار دادم دنیا و اهل آنرا ملعون مگر آنکه در آن برای من باشد ای موسی علیه السلام بدرستیکه نیک بندگان من در این دار دنیا زهادت اختیار کردند بقدر علم خود و دیگر خلق من بقدر جهل خود در دنیا رغبت نمودند **بحث رابع** و اذکر فی الکتاب اسمعیل انه کان صادق الوعد وکان رسولا نبیا بدانکه مفسرین اختلاف کرده اند در این که این اسمعیل آیا پسر ابراهیم خلیل الله میباشد یا دیگری بعضی از مفسرین گفته اند چون فخر رازی در تفسیر کبیر و علامه طبرسی در مجمع البیان و غیرهما گفته اند که این اسمعیل ذبیح الله ابن ابراهیم خلیل الله میباشد جماعتی از مفسرین و جمهور متکلمین نایل شده اند که اسمعیل ابن ابراهیم علیهما السلام قبل از پدر فوت شد مراد به این اسماعیل اسمعیل ابن خزقیل است که حق سبحانه و تعالی او را مبعوث ساخت بقوم خویش ایشان پوست از روی او بکندند و پاره گوشت از سر او جدا ساختند در فرشته نزد او آمد و گفت حق سبحانه ترا مبعوث ساخت از عذاب او استدعا نمود ایشانرا هلاک کنم و معاف داشتن ایشان وی ایشانرا معاف داشت و عفو و عقاب ایشانرا بخدا باز گذاشت و گفت منخواهم که ایشانرا هلاک کنی تمام اجسین ابن علی علیهم السلام تاسی و اقتدا باشد و این قول از ابی عبد الله علیه السلام نیز منقول است چنانچه در کتاب **علل الشرایع** و نیز در **برهان** بحرینی از امام صادق علیه السلام آورده است که آنجناب علیه السلام فرمود ان اسمعیل الذی قال الله فی کتابه واذکر فی الکتاب الآیة لیس بابن ابراهیم ولکان نبیا من الانبیاء بعثه الله الی قومه فاخذوه فسلخوا فروة راسه ووجهه فاتاه ملک فقال ان الله جل جلاله یقرئک السلام ویقول انی بعثتنی الیک فرقی بما شئت فقال لی اسوة بما یصنع بالانبیاء و بروایتی دیگر گفت لی بالحسین ابن علی اسوة و اما **مفید** علیه الرحمة آورده است بروایت

حدیث معصوم علیه السلام در حالات موسی کلیم الله علیه السلام

در اختلاف مفسرین باینکه اینجا اسمعیل ابن ابراهیم مراد است یا دیگری

سماعه ابن مهران که گفت شنیدم که حضرت ابو عبد الله علیه السلام میفرمود ان الله قال الله فی کتابه واذکر فی الکتاب اسماعیل انه کان صادق الوعد وکان رسولا نبیا سلط علیه قومه فکشطوا وجهه وفروة راسه فبعث الله له ملکا فقال له ان ربک یقرئک السلام ویقول قد رایت ما صنع بک قومک فمرنی بما شئت فقال له رب العالمین لی بالحسین ابن علی ابن ابی طالب علیهما السلام اسوة بعد از این آنجناب علیه السلام فرمود ولیس هو اسمعیل ابن ابراهیم علی نبینا وعلیه السلام وایضا در تفسیر برهان بحسب روایت یزید ابن معاویة العجلی ذیل همین آیت آورده است که گفت جناب ابو عبد الله علیه السلام را گفتم یابن رسول الله خبر ده مرا از اسمعیل که مذکور است در آیت واذکر فی الکتاب اسمعیل انه کان صادق الوعد وکان رسولا نبیا آیا از بنی اسماعیل ابن ابراهیم خلیل الله مراد است بدرستیکه گمان مردم همین است که او اسمعیل ذبیح الله بود میباشد معصوم علیه السلام فرمود که اسمعیل ذبیح الله قبل از ابراهیم خلیل الله وفات یافت وبدرستیکه ابراهیم علیه السلام در آنوقت حجت خدا بود وصاحب شریعت پس اگر ذبیح الله مراد از بنی اسمعیل میبود در زمان حجیت خلیل الله او بسوی کدام امت فرستاده شده بود پس معصوم فرمود که او اسماعیل ابن حزقیل نبی بود که حق تعالی او را بسوی قوم خود مبعوث کرد وقوم او را تکذیب نمودند وقتل کردند پس روی او را کند خدا تعالی بر القوم غضب فرمود وبسوی اسمعیل باسطا طائیل فرشتهٔ عذاب را بفرستاد وفرشته بجناب اسمعیل علیه السلام گفت که حق تعالی مرا بسوی تو فرستاده است تا قوم ترا به انواع عذابهای شدید مبتلا کنم اسمعیل گفت مرا بسوی تو حاجتی نیست پس حق تعالی به اسمعیل وحی کرد که حاجت تو چیست ای اسمعیل بگفت خداوندا تو میثاق گرفتی برای نفس خود بر نبوت وبرای محمد صلعم به نبوت وبرای وصی او علی علیه السلام بولایت واز حضرت محمد صلعم انچه باحسین ابن علی علیهم السلام میکنند خلق را از آن خبر دادی وحسین علیه السلام را وعده کردی که تو در دنیا رجعت خواهی کرد تا بنفس خود از آنها انتقام کشد پس حاجت من بسوی تو آنست که من نیز رجعت کنم بسوی دنیا تا بنفس خود انتقام کشم از کسی که بمن چنین ظلم کند چنانکه حسین علیه السلام رجعت مینماید پس حق تعالی با اسمعیل ابن حزقیل وعده کرد که ترا هم با حسین ابن علی علیه السلام رجعت خواهی کرد وصاحب الاربعین باسناد خود از انس ابن مالک از رسول الله صلعم آورده که آنجناب فرمود یا انس من اراد ان ینظر الی اسمعیل فی صدقه وهو اسمعیل ابن حزقیل وهو الذی ذکره الله فی القرآن واذکر فی الکتاب اسمعیل فلینظر الی علی بن ابیطالب یعنی کسیکه میخواهد نظر کند در صدق اسمعیل ابن حزقیل که در قرآن مذکور است واذکر فی الکتاب اسمعیل پس او نظر کند بسوی علی ابن ابیطالب وهرگاه اینچنین بوضاحت پیوست پس باید دانست که حق تعالی عز وجل در اینمقام وصف میکند اسمعیل علیه السلام را بچند امر اول اینکه فرمود انه کان صادق الوعد در این وصف دو احتمال تواند بود یکی آنکه مراد وفا بینه وبین الله باشد ودیگر اینکه تواند مراد وفا بینه وبین الناس باشد بنا بر اول مراد آنست که انه کان لا یخالف شیئا مما یؤمر به من طاعة ربه یعنی اسمعیل مخالفت نمیکرد چیزی را که مامور میشد بآن از طاعت پروردگار خود زیرا که حق تعالی فرشته را بسوی انبیاء میفرستاد که ایشان را من الله بابلاغ وتبلیغ شرع مامور گردانند پس لابد ایشان علیهم السلام بافرشته وعده ابلاغ وتبلیغ شرع میکردند پس بالیقین ایشان را ایفاء این وعده واجب عینی بود پس کان صادق الوعد بسوی همین وعده اشاره تواند بود وبنا بر ثانی هو انه علیه السلام کان اذا وعد الناس بشیء انجز وعده فالله تعالی وصفه بهذا الخلق الشریف یعنی اسمعیل علیه السلام هرگاه که بامری وعده میکرد او را ایفاء آن وعده میفرمود پس خدا تعالی عز وجل آنجناب علیه السلام را باین خلق شریف وصف فرمود

سوال چرا در این آیت بخصوصه اسمعیل را صادق الوعده گفت وحال آنکه یقینا همه انبیاء صادق الوعد بودند چه معصوم بودند وکذب قبیح از ایشان عصمت است از هیچ قبیحی صدور کذب ممکن نیست پس وجه تخصیص در صادق الوعد گفتن اسمعیل چیست **جواب** شک نیست که همه انبیا علیهم السلام معصوم وصادق الوعد بودند اما وجه تخصیص به اتفاق فریقین آنست که جناب اسماعیل علیه السلام بنا بر وعده بایکی از مصاحبین خود بکمال کامل انتظار کرد چنانچه در تفسیر کبیر فخر الدین رازی ومقدم او نیشابوری وغیر هما از ابن عباس آورده اند انه علیه السلام وعد صاحبا له ان ینتظره فی مکان فانتظره سنة وابن بابویه وعلامه بحرینی در تفسیر برهان بروایت سلیمان جعفری آورده است از ابی الحسن الرضا علیه السلام قال قدمنی صاحب لی الی الکوفة قال قلت لأداء قال وعد رجلا فجلس له حولا ینتظره در کافی ونیز در تفسیر صافی از امام جعفر صادق علیه السلام ذیل همین آیت مجیده آورده است انما سمی صادق الوعد لانه وعد رجلا فی مکان فانتظره وذلک المکان سنة فسماه الله عز وجل صادق الوعد ثم ان الرجل اتاه بعد ذلک فقال له اسمعیل ما زلت منتظرا لک در عیون الاخبار از امام رضا علیه السلام نیز قریب المعنی ذکر فرموده است در تفسیر قمی ذیل همین آیت گفته است

آحادیث اهل البیت علیهم السلام که اینجا مراد از اسمعیل ابن حزقیل است نه ابن ابراهیم

به بیان انکه اسماعیل ابن حزقیل با امام حسین علیه السلام رجعت کند تا از ظلمه خود انتقام کشد

جواب سوال در بیان وجه تخصیص اسمعیل علیه السلام بصادق الوعد

قال وعد وعدًا وانتظر صاحبه سنة قال وهو اسمعیل ابن خرقیل در تفسیر **مجمع البیان** علامه طبرسی گفته است هو اسمعیل ابن ابراهیم وکان
اذا وعد نبیًا وفی ولم یخلف وکان معه لك رسولًا نبیًا الی جرهم قال وقیل ان اسمعیل بن ابراهیم مات قبل ابیه وان هذا هو اسمعیل
ابن خرقیل وقریب المضمون باختلاف بعض الفاظ احادیث در تفسیر او گذشته اند و بر سبیل جمع بین الاحادیث ترجمه چنین است که معصوم علیه السلام
در وقت تخصیص بصادق الوعد بودن اسمعیل علیه السلام فرموده است جز این نیست که موسوم گشت اسمعیل بصادق الوعد بجهة آنکه وعده داد کسی را که من بد
این مکان تا تو بیائی سه شبانه روز و بنا بر اشتهر بکمال اقامت کرد تا آنرو بیاید پس اسمعیل او را گفت که بیوسته در اینجا بکمال انتظار تو بودم و در رخصت آنجناب علیه السلام
جز پوست و گوشت از خوردنی چیزے نداشت **وسبب دیگر** در وجه این تخصیص آنست که هرگاه اسمعیل ذبیح الله ابن ابراهیم خلیل الله مراد باشد پس
انتخاب پدر خود خلیل را وعدهٔ صبر فرمود بر ذبح حیث قال ستجدنی انشاء الله من الصابرین و بعد ازان بانیوعده چنان وفا نمود که ملائکه سموات
و آنوقت بر ایفاء وعدهٔ او تعجب میکردند و استغفار برای او میکردند در تفسیر **کشاف** نحشری ذیل همین آیت گفته است ذکر اسماعیل بصدق
الوعد ان کان موجودا فی غیره من الانبیاء تشریفًا له واکرامًا کالتلقیب بخواهیم والاواه والصدیق یعنی اسمعیل را بصادق الوعد ذکر
فرموده است وحال آنکه این وصف در دیگر همه انبیاء علیهم السلام نیز موجود بود خصوصیت آن برای اسمعیل علیه السلام از وجه تشریف و اکرام آنجناب
و لو را چون تلقیب این وصف ذکر فرمود چنانکه ابراهیم علیه السلام را بلقب حلیم و اواه ذکر فرموده و حال آنکه همه انبیاء علیهم السلام حلیم و اواه بودند
تنبیه غفلت مبین گفته اند که در آیت دلالت بالصراحت است بر آنکه لازم نیست که رسول صاحب شریعت باشد چه اولاد ابراهیم خلیل الله در زمان او و
بعد از و بر شریعت او بودند مگر گاهی که مراد از رسول در این مقام معنی لغوی باشد **اقول** ما گفتیم که این اسمعیل ابن خرقیل بود نه ابن ابراهیم خلیل الله و اخبار
از حضرات ائمهٔ اطهار علیهم السلام بر شهادت انیمام مذکور شد **تبصره** مرویست ان عیسی علیه السلام قال له رجل انتظرنی حتی ایتك فقال
عیسی علیه السلام نعم وانطلق الرجل ونسی المیعاد فجاء لحاجة الی ذلك المکان وعیسی علیه السلام هناك للمیعاد فخص مراد آنست
که بتحقیق عیسی مسیح علیه السلام را شخصی گفت تا من بیایم انتظار کنی عیسی فرمود خوب پس آنشخص رفت و این وعدهٔ خود را فراموش کرد و بعد از مدتی شخص مذکور
بغرض حاجتی بسوی همین مکان باز آمد و مسیح علیه السلام در همان مقام به انتظار همان شخص موجود بود و از **پیغمبر** صلعم مرویست انه وعد رجلا
و نسی ذلك الرجل فانتظره من الضحی الی قریب من غروب الشمس یعنی آنجناب علیه السلام شخصی را وعده کرد و آنشخص وعده را فراموش نمود
پس پیغمبر صلعم از وقت ضحی تا قریب غروب آفتاب انتظار آنشخص کرد **بنا و بر همین** است که شخصی **شعبی** را پرسید که اگر کسی با کسی وعده کند پس بعد
از سیعاد تا کدام وقت انتظار او نماید فقال ان واعده نهارا فانتظره ما بقی النهار وان واعده لیلا فانتظره الی نصف اللیل یعنی پس شعبی بجواب سایل گفت که هرگاه او را وعده
روز داده پس تمام روز انتظار کند و اگر وعده شب کرده پس تمام شب انتظار باید کرد همچنین متعلق انتظار و وعده از **ابراهیم** ابن زید سوال کرده شد فقال ان
واعده فی وقت الصلوة فانتظره الی وقت صلوة اخری یعنی ابراهیم بجواب سایل گفت تا وقتیکه تو او را وعده میدهی در وقت نماز پس انتظار کن تا وقت
نماز دویم تذکره تفسیر رسولًا نبیًا چونکه در ماقبل مذکور شد لهذا احتیاج بتکرار آن نیست **بحث خامس** وکان یامر اهله بالصلوة والزکوة وکان عند
ربه مرضیًا بدانکه اهل الرجل در اصل لغت عرب بمعنی اتباع و اشیاع و اهل ملت رجل باشد پس ازین کثیر شد استعمال آن برای اهل و آل در **مفردات**
امام راغب گفته است و لغت اهل الرجل کسانی اند که با او در خانه و نسب شریک باشند و کسانیکه اهل دین و صنعت و شهر او باشند ایشان را
هم در لغت عرب اهل الرجل میگویند در **بحرین** گفته است اهل الرجل الله وهما شیاعه واتباعه واهل ملته ثم کثر استعمال الاهل و
الآل حتی سمی بهما اهل بیت الرجل لانهما اکثر من یتبعه واهل کل نبی امته یعنی اهل رجل آل او میباشد و ایشان اشیاع و اتباع و اهل ملت
او میباشند و پس ازین استعمال گشت لفظ اهل و آل برای اهل بیت شخص زیرا که ایشان بیشتر از همه متبع او میباشند **و آیت مجیده** و امر اهلك بالصلوة
و نیز آیه مجیده وکان یامر اهله بالصلوة والزکوة از همین باب میباشد و در **اهل بیت رسول** فداه روحی بالجمله علماء فرق اسلامیه اختلاف کرده اند
امام مالک گفته است همه بنی هاشم اهل بیت رسول اند **بعضی** گفته اند که بنی قصی اهل بیت میباشند **و جماعتی** تمام قریش را شامل در اهل بیت
دانسته **زید ابن ارقم** گفت که بس بنی عبد المطلب اهل بیت اند **سعید ابن جبیر** میگوید که اولاد و ازواج اهل بیت میباشند **ابو سعید** خدری
و **انس** ابن مالک و مقاتل و قتاده و ام سلمه و عایشه جمع غفیر از صحابه و تابعین گفته اند مراد از اهل بیت رسول مخصوصًا اهل عبا میباشند
و آیت تطهیر مخصوصًا در حق و شان ایشان علیهم السلام نازل گشت **اقول** حق و صدق مطابق کتاب الله و سنت رسول الله صلعم همین آخر
جمهور صحابه و تابعین و تبع تابعین و جمهور اعلام فرق اسلام همین قائلند و اخبار و قرائن هم بر همین شاهد است از انجمله انحدیث صحیح براین مرام شاهد
من زید ابن حیان قال انطلقت انا وحصین ابن سبره وعمر ابن مسلم الی زید ابن ارقم فلما جلسنا قال له حصین لقد

احادیث فریقین که اسمعیل کسی را وعده انتظار داد بکمال انتظار او کرد

وجه دیگر که باید خود خلیل وعده صبر بر ذبح کرد و وفای نمود

معنی لفظ اهل در لغت عرب

اختلاف در تعیین اهل بیت رسول علیه السلام ۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

یا زید خیرا کثیرا رایت رسول الله صلعم وسمعت منه وغزوت معه وصلیت خلفه حدثنا یا زید ما سمعت من رسول الله صلعم قال یا بن اخی لقد کبرت سنی وقدم عهدی ونسیت بعض الذی کنت اعی من رسول الله صلعم فما احدثکم فاقبلوه و ما لا فلا تکلفونیه ثم قال قام فینا رسول الله صلعم یوما خطیبا بماء یدعی خما بین مکة والمدینة فحمد الله واثنی علیه ووعظ و ذکر ثم قال اما بعد الا ایها الناس فانما انا بشر یوشک ان یاتینی رسول ربی فاجیبه وانی تارک فیکم الثقلین کتاب الله فیه الهدی والنور فخذوا بکتاب الله واستمسکوا به فحث ورغب فیه ثم قال واهل بیتی اذکرکم الله فی اهل بیتی فقال حصین یا زید الیس نساؤه من اهل بیته قال لا وایم الله ان المرأة تکون مع الرجل العصر من الدهر ثم یطلقها فترجع الی ابیها وقومها اهل بیته هم وعصبته الذین حرموا الصدقة بعده اخرجه **المسلم** ملخص مرام آنکه زید ابن حیان میگوید که من وحصین ابن سبره وعمر ابن حصین نزد زید ابن ارقم بودیم حصین گفت ای زید تو بسیار کثیر الخیر میباشی چه تو حضور مقدس نبوی صلعم را ملاقات کرده واز آنجناب احادیث را شنیده وبه معیت پیغمبر صلعم غزوات رفته ودر نماز با آنجناب صلعم اقتدا کرده پس آنچه از حضور نبوی صلعم شنیده برای ما بیان کن **زید** بجواب او گفت ای پسر برادرم من بسیار پیر شده ام بوجه سپرانه سالی بعضی سخنهائی که از پیغمبر صلعم شنیده بودم فراموش کردم پس آنچه من بشمار آنرا بگویم آنرا قبول کنید وآنچه که من نگویم در آن سخن مزنید پس ازاین گفت که بدانید روزی رسول خدا روحی له الفداء درمیان مکه ومدینه بکنار چشمه که آنرا خم میگفتند برای خطبه خواندن بایستاد پس بعد از ادای حمد وثنای خداوند عزوجل وعظ ونصیحت بیان فرمود وارشاد نمود اما بعد ایها الناس من هم بشری از بشر میباشم گمانست که عنقریب نزد من قاصد از جانب خدا تعالی میاید پس من او را منظور وقبول خواهم کرد ودر میان شما من دو چیز گران بها یعنی میگذارم یکی کتاب خداست که در آن هدایت ونور میباشد پس شما این کتاب الله را بگیرید وبآن متمسک شوید وایشانرا براین ترغیب وتحریص بسیار کرد وپس ازآن فرمود انچیز دیگر اهلبیت من می باشد من خدا را در بارهٔ اهل بیت خود شما را یاد میاورم **پس** حصین گفت ای زید آیا ازواج پیغمبر صلعم نیز از اهلبیت او داخل نمیباشند **زید** گفت ازواج پیغمبر از اهلبیت او داخل نیستند سوگند بخداوند که زن باشوهر خود مدت قلیلی میماند پس شوهر او را طلاق میدهد وآن مطلقه انگاه بسوی پدر وقوم خود رجوع میکند انیست که اهل بیت پیغمبر اصل ونسل آنجناب صلعم میباشند که صدقه بر ایشان حرام است **حدیث دوم** عن ام سلمه قالت ان هذه الایة نزلت فی بیتی انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیرا وانا جالسة عند الباب وفی البیت رسول الله صلعم وعلی وفاطمه وحسن وحسین فجللهم بکساء وقال اللهم هؤلاء اهلی بیتی وحامتی اذهب عنهم الرجس وطهرهم تطهیرا قالت ام سلمه وانا معهم یا رسول الله قال انک علی مکانک وانک علی خیر اخرجه **الترمذی** والمسلم و**البیهقی** والدولابی وغیرهم خلاصه مرام آنست که ام سلمه روایت میکند که این آیت مجیده در خانه من نازل گردید پس حق تعالی میفرماید جز این نیست که اراده میکند ایزد متعال عزوجل اینکه زایل گرداند از شما اهل البیت علیهم السلام ماده نجاست وپلیدی را وپاک گرداند شما را پاک گرداندنی پس آنچه حق پاکی وطهارت میباشد ام سلمه میگوید من نزدیک دروازه نشسته بودم وحضور نبوی صلعم وجناب علی مرتضی وجناب سیده وحضرت امام حسن وحضرت امام حسین علیهم السلام اندرون خانه بودند پس جناب نبوی صلعم برایشان کسا یمنی پوشانید بگفت خداوندا اینان اهل بیت من ومددگار من ازایشان ماده نجاست وپلیدی را دور وزایل گردان **ام سلمه** میگوید من گفتم یا رسول الله صلعم من در ایشان اهل البیت فلیهم السلام داخل وشامل میباشم حضور اقدس نبوی صلعم بفرمود که تو بر خیر میباشی **حدیث سوم** عن ام سلمه بینما رسول الله صلعم فی بیتی یوما اذ قالت الخادمة ان علیا وفاطمة بالباب قالت فقال لی قومی فتنحی عن اهل بیتی قالت فقمت فتنحیت من البیت قریبا فدخل علی وفاطمة والحسن والحسین وهما صبیان صغیران فاخذ الصبیین بضبعیهما واجلسهما فی حجره فقبلهما واعتنق علیا باحدی یدیه وفاطمة بیده الاخری فقبل فاطمة وعلیا فاقذف علیهم خمیصة سوداء فقال اللهم الیک لا الی النار انا واهل بیتی قالت قلت وانا یا رسول الله صلعم فقال وانت علی مکانک اخرجه **احمد** والطبرانی خلاصه مرام آنست که ازام سلمه مروی گشته که روزی جناب رسول خدا صلعم در خانه من بودند که خادمه عرض کرد جناب علی مرتضی وسیدة النساء علیهم السلام بر دروازه میباشند پس حضور اقدس فرمود یا رسول برخیز واز اهل بیت من بخانب شو پس من برخاستم وبکنجی شدم پس جناب علی وفاطمه وحسنین علیهم السلام داخل خانه شدند وحسنین علیهم السلام هنوز صغیر السن بودند حضور نبوی صلعم هر دو را بازوی حسنین را گرفته در دامن خود نشانیدند وبوسیدند ویکدست خود را بگردن علی انداخت ودست دیگر فاطمه را گرفته هر دو را بوسید وکسا سیاه بر ایشان پوشانید وگفت خداوندا اینانرا من تو می سپارم نه دوزخ **ام سلمه** میگوید من عرض کردم یا رسول الله آیا من هم با خود بمقام خود میباشم **حدیث سوم** عن عمر ابن ابی سلمه ربیب النبی صلعم قال نزلت انما یرید الله لیذهب

حدیث صریحة الدلالة بر منحصر بودن اهل بیت در آل عباء

نفس حدیث که ازواج داخل اهل بیت نیستند

حدیث صحیح که در آیه تطهیر خمسهٔ النجبا دیگری از ازواج وغیره داخل اهلبیت نیست

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

عنکم الرجس و یطهرکم تطهیرا فی بیت ام سلمه فدعی النبی صلعم علیا و فاطمة و حسنا و حسینا فجللهم بکساء ثم قال اللهم هؤلاء اهل بیتی فاذهب عنهم الرجس و طهرهم تطهیرا قالت ام سلمه و انا معهم یا نبی الله قال انت علی مکانک انت علی خیر رواه الترمذی و الحاکم و البیهقی و لفظ الحاکم مقصود آنست که عمر ابی سلمه ربیبه پیغمبر صلعم روایت میکند که آیت مجیده انما یرید الله الخ در خانه ام سلمه نازل شد حضور مقدس نبوی آنجناب علی و فاطمه و حسنین علیهم السلام را طلب فرموده کسا بر ایشان پوشانید و گفت خداوندا ایشان اهل بیت من هر قسم پلیدی و نجاست صوری و معنوی ظاهری و باطنی را از ایشان زایل گردان و پاک کن ایشانرا آنچنان پاک کردنی است ام سلمه گفت یا رسول الله صلعم من هم با ایشان بباشم فرمود ای ام سلمه تو بر مکان خود که مقام زوجیت است میباشی تو بر مقام اهلبیت علیهم السلام و در معالم التنزیل گفته است ذهب ابو سعید الخدری و جماعة من التابعین منهم مجاهد و قتادة و غیرهما الی انهم علی و فاطمة و الحسن و الحسین ع یعنی ابو سعید خدری و از تابعین جماعتی که از آنهاست مجاهد و نیز قتاده و غیر ایشان گفته اند که در آیت تطهیر خصوصا مراد علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام میباشند و از امیر المومنین علی ابن ابیطالب علیه السلام نیز مروی گشته است که قال نحن اهل البیت قد اذهب الله عز و جل عنا الفواحش ما ظهر منها و ما بطن یعنی و یلمی آورده است که امیر المومنین علیه السلام فرموده که ما اهل بیت پیغمبر صلعم میباشیم که حق تعالی عز و جل تمامی انواع فواحش و نجاست و پلیدی و رجس ظاهری و باطنی را از ما دور و زایل گردانیده است و بهر گاه بالاجمال حقیقت حال بر صاحب این پوست پس باید دانست که در آیت زیر بحث در مفهوم لفظ اهل مفسرین اختلاف کرده اند البته ظاهر آیت مجیده دلیل است بر آنکه مراد از اهل اسم است و آیت و انذر عشیرتک الاقربین مؤید این است بغضی گفته اند که مراد اینجا اهل همه امت اویند چه انبیاء علیهم السلام آباء امم اند در کبیر رازی نزول همین آیت گفته است و الاقرب فی الاهل ان المراد به من یلزمه ان یؤدی الیه الشرع فیدخل فیه کل امته مرجیت لزمه فی جمیعهم ما یلزم فی اهله خاصة هذا اذا حمل الامر علی المفروض من الصلوة و الزکاة فان حمل علی الندب فهما کان المراد انه کما کان یتهجد باللیل یامر اهله ای من کان فی داره فی ذلک الوقت بذلک و کان نظره لهم فی الدین یقلب علی شفقته علیهم فی الدنیا بخلاف ما علیه اکثر الناس خلاصه مقصود آنست که اقرب در معنی اهل آنست که مراد بآن کسی باشد که لازم است او را ابلاغ شرع بسوی او پس داخل میشود در آن تمام امت او از حیث آنکه لازم است او را ابلاغ شرع بسوی ایشان و نیز گفته است و امر اهلک بالصلوة و اصطبر علیها و میفرماید قوا انفسکم و اهلیکم نارا پس بهر حال معنی مقصود از آیت آنست که حق تعالی بوصف حضرت اسمعیل علیه السلام میفرماید و بکوسیفرمود کسان خود را به نماز که اشرف عبادات بدنیه است و بزکوة که اکمل عبادات مالیه است و گویند مراد صلوة لیل و صدقه نهار میباشد و اسمعیل بود نزد آفریدگار خود پسندیده بجهة رسوخ و استقامت او در اقوال و افعال تذکره اسمعیل علیه السلام اول کسی بود که بزبان عربی تکلم نمود چنانچه در تفسیر در منثور سیوطی و ابن سعد از عقبة ابن بشیر آورده است انه سال محمد بن علی من اول من تکلم بالعربیة فقال اسمعیل بن ابراهیم و هو ابن ثلاثة عشر سنة قلت فما کان کلام الناس قبل ذلک قال العبرانیة یعنی عقبه پرسید محمد ابن علی را که کیست اول کسی که بعربی تکلم نمود فرمود که اسمعیل ابن ابراهیم خلیل الله علیه السلام اول کسی است که در زبان عربی تکلم کرد در زمانی که سن آنجناب سیزده ساله بود گفتم قبل ازان مردم در چه زبان کلام میکردند فرمود در زبان عبرانی در شعب الایمان بیهقی و نیز حاکم از ابن عباس رض المضمون روایت کرده اند که گفت ابن عباس اول من نطق بالعربیة و وضع الکتاب علی لفظه و منطقه ثم جعله کتابا و احدا مثل

بسم الله الرحمن الرحیم الوصول حتی فرق بینه و بین اسمعیل

قوله تعالی ○ وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا ○ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ○ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ مِن ذُرِّيَّةِ

احادیث شیان که اهلبیت در آیه تطهیر علی و فاطمه و حسنین ع اند

تفسیر آیه شریفه زیر بحث گوید

اسمعیل علیه السلام اول کسی است که به عربی کلام کرد

آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَ
اجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ۞ فَخَلَفَ
مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَوٰةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ
غَيًّا ۞ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ
وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا ۞

ترجمہ آیات مبارکہ خمسہ

ترجمہ این پنج آیت مبارکہ چنین است کہ حق تعالیٰ بحبیب خود خطاب میفرماید و یاد کن در قرآن قصۂ ادریس علیہ السلام را کہ پیغمبر و شیث علیہ السلام
است و جد پدر نوح علیہ السلام و نام او اخنوخ بجہت دراست علوم بہ ادریس ملقب شدہ و اول کسی کہ بقلم خط نوشت و انجوم سخن گفت و علت
کرد ادریس علیہ السلام بود و سی صحیفہ بر او نازل شد بدرستیکہ او بود راست گویندہ بخلق خبر دہندہ بحق و برداشتیم او را بمکانی بلند کہ شرف نبوت است
و درجہ قرب یا او را بہشت رسانیدیم یا بہ آسمان چہارم چنانچہ در حدیث معراج ثابت شدہ است و مفضلا بیاید آن گروہ انبیاء علیہم السلام کہ یاد
شدند از زکریا و یحیی و ادریس علیہم السلام مانند کہ انعام کرد خدا تعالیٰ بر ایشان بانواع انعام دینیہ و دنیویہ و اصناف مواہب صوریہ و معنویہ
از پیغمبران علیہم السلام بیان موصول است یعنی آنان پیغمبر انند از فرزندان آدم علیہ السلام کہ ادریس است و باقی ایشان و از ذریت آنہا کہ بردیم
ایشان را در کشتی با نوح و آنہا غیر اویند از فرزندان ابراہیم علیہ السلام و از ذریت یعقوب علیہ السلام و از جملہ آنہا کہ راہ نمودیم ایشان را بحق
و برگزیدیم ایشانرا از میان مردمان بہ نبوت چون خوانندہ شود بر ایشان آیتہائے خدا تعالیٰ در کتب منزلہ بر ایشان بروی در افتادند در حالیکہ سجدہ
کنندگان بودند مر خدایرا و گریندگان از خوف وی گریہ را بہ استماع تلاوت ربانی نسبتی خاص است چنانچہ در خبر آمدہ کہ قرآن خوانید و گریہ کنید و
اگر نتوانید خود را بہ تکلف در گریہ در آرید پس در رسیدند از پس ایشان فرزندان بد کہ از ورطۂ غفلت فرو گذاشتند نماز را یعنی ترک کردند و پیروی نمودند آرزوہای
نفس را از انواع معاصی چون شرب خمر و زنا و امثال آن پس زود باشد کہ ببینند جزای گمراہی و تباہ کاری یا عذاب و زیان پس آن گروہ تائب و
مومن در آورده شوند بہ بہشت و خلق فعل معلوم میخواند یعنی بر آیند در بہشت و ستم دیدہ نشوند در چیزے از چیزہائے خود یعنی از مزد ایشان چیزی
کم نکنند **و در تفسیرش** چند بحث اند **بحث اوّل** و اذکر فی الکتاب ادریس انہ کان صدیقا نبیا و رفعناہ مکانا علیا بدانکہ علی بمعنی علو باشد
فرق در میان علی و رفیع آنست کہ علی گاہ است کہ در معنی اقتدار استعمال شود و گاہ در معنی علو مکان و رفیع مخصوص است بمعنی رفعت مکان این
است کہ حق تعالیٰ بعلی العظیم موصوف گردد و لاکن بصفت رفیع موصوف نمیشود در **بحر** گفتہ است و فی اسماء اللہ تعالیٰ العلی و المتعالی
فالعلی الذی لیس فوقہ شیء فی المرتبہ یعنی از اسماء خدا تعالیٰ است اسم علی و متعالی پس علی کسی بیاشد کہ فوق المرتبہ کسی از و نباشد این بنا بر فعیل است
بمعنی فاعل از علا یعلو و اما متعالی کسی بیاشد کہ بزرگ باشد از ہمہ اوصاف **و بر گاہ** کہ بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست
کہ ادریس پیغمبر علیہ السلام جد ابی نوح ابن الملک ابن المتوشلخ ابن اخنوخ در **تورات** اسم آنجناب علیہ السلام اخنوخ است و در قرآن اسم
آنجناب علیہ السلام ادریس بیاشد پس آنجناب علیہ السلام پسر بنیامین شیث است و جد پدر نوح علیہ السلام **مفسرین** گفتہ اند کہ بجہت درست
علوم بادریس ملقب شد بحکما قبل سمی ادریس لانہ یکثر الدرس بحکم اللہ و سنن الاسلام **شیخ ابو علی** گفتہ است و فیہ نظر لان الاسم
اعجمی و لان ذلک المنع من الصرف و لو کان افعیلا من الدرس لم یمکن فیہ غیر سبب و ہو العلمیۃ و کان یجب ان ینصرف
لانہ نکرۃ گفتہ است در اینوجہ تسمیہ بادریس نظر و تامل است زیرا کہ اسم اعجمی است و لہذا غیر منصرف بیاشد ہرگاہ افعیلا از درس میبود البتہ
غیر از سبب علمیت نمیبود پس منصرف بودن او واجب بود بہ حوال منع صرف او مانع اینوجہ است لاکن در نیست در معنی آن در غیر لغت عرب
عرب بر این بودہ باشد در **کشاف** زمخشری گفتہ است قیل سمی ادریسا لکثرۃ دراستہ کتاب اللہ و کان اسمہ اخنوخ و ہو
غیر صحیح لانہ کان افعیلا من الدرس لم یکن فیہ الا سبب واحد و ہو العلمیۃ و کان منصرفا فامتناعہ من الصرف دلیل العجمۃ

وجہ تسمیہ ادریس و بیان بلقم این وجہ گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وکذلک ابلیس اعجمی ولیس من الابالسة کما یزعمون ولا یعقوب من العقب ولا اسرائیل باسرالنجار عمد ابن السکیت ومن لم یتحقق ومن لم یتدرب بالصناعة کثرت منه امثال هذه الهفوات **اقول** بهرحال معنی ومقصود از آیت آنست که حق تعالی عزوجل ایضا سیرت ادریس علیه السلام بیاد پیغمبر خود میآورد تا امت مرحومه بآن اقتدا کنند این است که میفرماید بکتیب خود یاد کن ای محمد صلعم در قرآن قصه ادریس را که پیرو شیث وجد پدر نوح علیهم السلام است بدرستیکه او بود راست گوینده در جمیع اقوال باخلق خبر دهنده از حق یا بلند مقدار عند ربه بحیث خروج نظم است از سلاست چه صدیقا رسولا بنیا خبر مطبوع طبع سلیم است و برد استقیم او را بمکان بلند که آن شرف نبوت و درجه رفیع و مکانت است یا او را به بهشت رسانیدیم درین آیت مجیده حق سبحانه عزوجل چند چیز باین وصف ذکر فرموده است **یکی** آنکه ادریس علیه السلام صدیق است **دویم** آنکه آنجناب علیه السلام نبی میباشد و در ماقبل مفصل بحث و ازین هر دو لفظ مذکور شد احتیاج به تکرار نیست **سویم** وصف او است ادریس علیه السلام را به رفعناه مکانا علیا **پس** مفسرین را در معنی رفعت ادریس اختلاف بچند قول است **یکی** آنکه جماعتی کثیر قایل گشته باینکه انجا مراد برفعت رفعت منزلت است کقوله تعالی لمحمد صلی الله علیه وآله وسلم ورفعنا لک ذکرک بدرستیکه خدای عزوجل ادریس علیه السلام را به نبوت مشرف گردانید و این قول محکی از حسن وجبائی و ابی مسلم وغیرهم میباشد **دویم** مرویست که بر نبی صحیفه بر آنجناب نازل شد و او اول کسی که خط نوشت و از علوم نجوم و حساب هیئت سخن گفت و وضع موازین و مکاییل نمود و اسلحه ساخت و خیاطت کرد آنجناب علیه السلام بود و در جمیع الاصول آورده است که ادریس بصد سال بعد از وفات آدم علیه السلام متولد شده از **ابن مسعود** مرویست که وی الیاس پیغمبر است **دیگر** جمعی از مفسرین گفته اند ان المراد بالرفعة الرفعة فی المکان الی موضع عال وهذا اولی لان الرفعة المقرونة بالمکان تکون رفعة فی المکان لا فی الدرجة یعنی بدرستیکه اینجا مراد از رفعت رفعت در مکان بسوی موضع و مقام عالی میباشد و این وجه اولی است از صورت اولی زیرا که رفعت که مقرون است بمکان آن رفعت فی المکان میباشد نه رفعت در درجه **پس** ایشان باز اختلاف کرده اند **ابی سعید خدری و انس و کعب و مجاهد** را قول آنست که انه رفع الی السماء الرابعة که ادریس علیه السلام بسوی آسمان چهارم برداشته شد **عبد الله** ابن عباس و ضحاک میگوید رفع الی السماء السادسة یعنی به آسمان ششم برداشته شد **مجاهد** گفته است رفع ادریس کما رفع عیسی وهو حی لم یمت یعنی ادریس علیه السلام برداشته شد چنانچه عیسی پسر مریم برداشته شد و او زنده است و نمرده و انا **ابو جعفر** علیه السلام مردی گشته انه قبض ورفع بین السماء الرابعة والخامسة یعنی قبض کرده شد روح ادریس علیه السلام بابین آسمان چهارم و پنجم **اقول** در احادیث **معراجیه** ثابت است که حضرت رسالتمآب صلعم فرمود روحی فرمود که من در آسمان چهارم با ادریس ملاقات کردم و در رفع ادریس اخبار متفرقه وارد انداز آنجمله است آنچه **مالک** ابن صعصعه و **ابن عباس** فرموده اند که روزی ادریس را حرارت آفتاب دریافت مناجات کرد که الهی با وجود این بعد که میان من و آفتاب است از حرارت آفتاب متأثر شدم آیا آن فرشته را که حامل آنست چه حال باشد خداوندا بار آفتاب را برادر سبک گردان و او را از تاثیر حرارت آفتاب و سایر عنایت خود محفوظ دار حق سبحانه دعای وی را مستجاب گردانید روزی دیگر آن فرشته که حامل آفتابست خود را سبکبار یافت و تاثیری از حرارت آن فهم نکرد پس آن حضرت عزت او را خطاب کرد که بنده من ادریس در حق تو دعا کرد و من اجابت کردم آن فرشته گفت بار خدایا او بنده شفیق بمن است پس استجازه نموده بزیارت ادریس بزمین آمد و سلام کرد و ادریس از وی چیزها پرسید بعد ازان گفت چون بملک الموت ملاقات کنی بگوی تا در اجل من تاخیر کند تا من وظایف عبادت و طاعت الهی را زیاده کنم آن فرشته گفت هرچه مرا ممکن باشد در این باب سعی نمایم پس بالتماس وی او را بر پر خود نشانید باسمان برد و نزدیک مطلع آفتاب رسانید و نزدیک ملک الموت آمد و گفت از تو حاجتی دارم گفت انچه از من آید مبذول خواهد بود گفت مرا موعودی است که وی را ادریس گویند اگر ممکن باشد در اجل وی تاخیر کن تا عبادت بیشتر کند گفت آن بمن تعلق ندارد اما میتوانم بود که از وقت وفات او خبر کنم تا وی مستعد آن شود و کار خود را چنانکه باید بازد پس دیوان آجال برگرفت و گفت هما اقرون بسیار خواهد بود چون در نامه اجل او نوشته است که این بنده نزدیک مطلع آفتاب بمیرد و بسیار بعید است که او انجا رسد گفت پس همانا که بانجا رسی مرده باشد چون آن فرشته باز آمد ادریس را گفت جان بجانان اجل سپرده و طوطی روحش بشکرستان قدس پرواز کرده **وریش** دیگر آنست که ملک الموت از کثرت طاعت ادریس شرمنده بود پس باذن حق سبحانه بزمین آمد و او را دریافت و بامر الهی التماس او نیز قبض روح او کرده باذن حق سبحانه جان بوی داد عزرائیل او را به آسمان برد و روح را بدو نمود و از آنجا به بهشت و بیرون نیامد از **وهب** مرویست که هر روز از عبادت ادریس چندان باسمان برومندی که مساوی عبادت جمله اهل زمین بود فرشتگان ازین متعجب شدند ملک الموت ارزومند دیدار وی شد بدستوری حق سبحانه بزیارت وی آمد بصورت آدمی و سلام کرد نشست و ادریس صایم الدهر بود بوقت افطار طعام آورد ند ملک الموت طعام نخورد و تا سه روز متوالی بود ادریس متعجب شده از وی پرسید

تفسیر رفعت ادریس بنابر قول کسیکه رفعت منزلت مراد گرفته

مراد از رفعت ادریس بنابر قول کسیکه رفعت مکان مراد گرفته

حدیث معراج در بعض احوال ادریس علیه السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

لیتی گفت من ملک الموت میباشم از خدا یتعالی استدعا کردم تا مرا رخصت داد که بمصاحبت تو رسیدم او پس گفت چون خدا یتعالی ترا مضاف گردانیده از تو حاجتی دارم گفت چیست گفت تا مکتبض روح من کنی تا من بچشم مرگ بچشم خدا یتعالی وحی فرستاد که قبض روح وی کن ملک الموت روح وی را قبض کرد و باز بوے رو نمود آنگه گفت حاجتی دیگر دارم که سوے آسمان ببری تا بهشت و دوزخ را معاینه ببینم حق تعالی ملک الموت را دستوری داد او پس را به آسمان برد و در همه آسمانها بگشت و دوزخ را شاهد کرد پس بهشت در آمد چون به موضعی رسید که جاے او بود نشست و گفت ای ملک الموت مرا بگذار تا ساعتی در اینجا بنشینم بعد ازان ملک الموت گفت برخیز او پس گفت من از اینجا بیرون نمی آیم ضاحکا الی الله پس محاکمه بخدا یتعالی برد حق سبحانه فرمود و برا بگذار که بجاے خود نشسته است فذلك قوله تعالی ورفعناه مکانا علیا در تفسیر **درمنثور** سیوطی و **حاکم** از سمره آورده است قال کان ادریس ابیض طویلا ضخم البطن عریض الصدر قلیل شعر الجسد کثیر شعر الراس وکانت احدی عینیه اعظم من الاخری وکانت فی صدره نکتة بیض من غیر برص فلما رای الله من اهل الارض ما رای من جورهم فی امر الله رفعه الله الی السماء السادسة فهو حیث یقول ورفعناه مکانا علیا خلاصه آنست که گفت ادریس سفید رنگ طویل الجسم ضخم البطن عریض الصدر بود مو کمی کم داشت و موی سر بیشتر و یک چشم آنجناب بزرگتر بود از چشم دیگر و در سینه مبارک آنجناب نکته سفید بود لاکن نه از برص پس هرگاه که از دست اعمال عز وجل جور و ظلم اهل زمین دید او پس را برداشت بسوی آسمان ششم این است که میفرماید و رفعناه مکانا علیا

تحقیق اولئك الذین انعم الله علیهم من النبیین من ذریة آدم وممن حملنا مع نوح ومن ذریة ابراهیم واسرائیل وممن هدینا واجتبینا بدانکه حق سبحانه عز وجل بعد از تفصیل وکر انبیاء علیهم السلام وصف هریك از ایشان بصفت مخصوصه ومدح وثناے ایشان بر طریق عموم کرده فرمود آنها که مذکور شدند زکریا تا به ادریس علیهم السلام آنانند که انعام کرد خدا یتعالی بر ایشان به انواع نعم دینیه ودنیویه واصناف مواهب صوریه ومعنویه از پیغمبران علیهم السلام ذکر من النبیین بیان موصول است یعنی آنان پیغمبرانند از فرزندان آدم علیه السلام اینجمله بدل است از النبیین باعاده حرف جر و **ظاهر** آنست که من ثمانیه از برای تبعیض باشد زیرا که منعم علیهم اعم از انبیاء اند واخص از ذریت و نیز از ذریت آنها که بر دوشهم کشتی با نوح علیه السلام و آنها غیر از ادریس اند چه ابراهیم از ذریت شام بن نوح علیه السلام میباشد و بعد ازین میفرماید و نیز از فرزندان ابراهیم علیه السلام و از ذریت یعقوب علیه السلام **اشکال** در این آیت مبارکه تفریق ذکر نسب انبیاء علیهم السلام کردن با ثبوت آنکه همه از ذریت آدم اند خلاف واقع میباشد **جواب** حقیقت الامر آنست که تفریق ذکر نسب انبیائی که مذکور شدند با آنکه همه از ذریت آدم علیه السلام اند بجهة بیان مراتب ایشان است در شرف نسب چه ادریس علیه السلام شرف قرب دارد با آدم علیه السلام زیرا که ادریس پسر بیره شیث پیغمبر است چنانکه گذشت و ابراهیم از ذریت آنکسی است که با نوح در کشتی بود زیرا که از اولاد سام ابن نوح است و اسمعیل و اسحق و یعقوب از ذریت ابراهیم خلیل الله اند و شرف قرب دارند با و موسی و هارون و زکریا و یحیی و عیسی علیهم السلام از ذریت یعقوب علیه السلام میباشند **و آیت** دلیل است بر آنکه اولاد بنات از ذریت اند چه مریم علیها السلام از ذریت یعقوب بوده است در **کبیر رازی** ذیل همین آیت گفته است و اولئك اشارة الی المذکورین فی السورة من لدن زکریا الی ادریس ثم جعلهم کلهم من ذریة آدم ثم خص بعضهم بانهم من ذریة من حمل مع نوح والذی یختص بانهم من ذریة آدم دون من مع نوح هو ادریس علیه السلام فقد کان بینه وبین نوح علی ما ثبت فی الاخبار الذین هم من ذریة من حمل مع نوح هو ابراهیم علیه السلام من اولاد سام بن نوح وهم اسحق ویعقوب من ذریة ابراهیم ثم خص بعضهم بانهم من ولد اسرائیل ای یعقوب وهم موسی وهارون وزکریا ویحیی وعیسی من قبل الام لخص مقصود آنست که فقره اولئك اشاره است بسوی انبیائی که مذکور شد حال آنها در سوره مبارکه از زکریا تا ادریس علیهم السلام و پس ازین جمع کرده است تعالی ایشان را در ذریت آدم بودن و پس ازین تخصیص داده است بعضی را از ایشان بانکه از ذریت کسی است که در کشتی با نوح علیه السلام سوار بود و کسیکه مختص است بانکه از ذریت آدم است و از نسل کسی است که سوار کشتی نوح نگردیده او ادریس علیه السلام میباشد چه بتحقیق که آنجناب از نوح علیه السلام پیشتر بوده است بنا بر آنچه از اخبار ثابت میشود و کسانیکه از ذریت راکبان کشتی نوح علیه السلام اند حضرت ابراهیم خلیل الله میباشد زیرا که آنجناب از اولاد سام ابن نوح است و اسمعیل و اسحق و یعقوب از ذریت ابراهیم خلیل الرحمن علیهم و علیها السلام میباشند و پس ازین تخصیص داده است بعضی را بانکه از اولاد اسرائیل یعنی از اولاد یعقوب میباشند پس آنها حضرت موسی کلیم الله و هارون و زکریا و یحیی و عیسی علیهم السلام از جناب او میباشند **اقول** بعضی مفسرین را قول آنست که در این آیت فقره اسرائیل آیات ثلاث

درسان شکل و شمائل جناب ادریس علیه الصلوة و السلام

جواب اشکال باثبوت اینکه انبیا همه از ذریت آدم اند بتفریق نسب انبیا چرا و مر

جمله ممن بدنا مستانفه است یا متصل به ما قبل

وجملة ومن هدينا ۵ واجتبينا متعلق بما بعدست پس بنا براین وهدینا واجتبینا ابتدای کلام است پس درینصورت تقدیر چنین شود ومن هدینا واجتبینا من الامم قوما اذا تتلی علیهم ایات الرحمن خروا سجدا وبکیا و جمعی ازینجا را با قبل متصل دانسته اند فخر رازی میگوید ظاهر بین انهم من هدینا واجتبینا منتهی بذلک علی انهم اختصوا بهذه المناول لهدایة الله تعالی لهم ولانهم اقاموا بما لزمهم لله تعالی لهم ولانهم اقاموا بما لزمهم لله تعالی لهم ولانهم اقاموا بما لزمهم ل

من عبادك المنعم عليهم المهديين السجد بن لك الباكين عند تلاوت اياتك این سجده نخم است از سجدات قرآنی و بعضی از اکابر براست گفته اند که این سجده بجهة تلاوت آیات رحمانی و تقرع میباید بسجود انعام عام است و گریه که متفرع بر او سنت گریه فرح و سرور میباشد چه رحمت مقتضی لطف و رافت و موجب نجبت و مسرت است پس نتیجه آن طرب است نه اندوه و تعجب **سوال** درین آیت از تبعداً چگونه سجده کردن مراد میباشد **جواب** بعون الله الوهاب باید دانست که مفسرین در این سجده اختلاف کرده اند **بعضی** گفته اند مراد ازین سجده خضوع است **جمعی** گفته اند المراد سجود التلاوت علی حسب ما تعبدنا به **وجماعتی** گفته است مراد خشوع و خضوع میباشد چه خشوع هم در اصل لغت بمعنی تذلل و سکون و اطمینان میباشد که ماخوذ است از خشعت الارض اذا سکنت و اطمانت کذا نقله فی **المصباح** وغیره **واما** ظاهر آیت مقتضی آنست که مراد سجود باشد مخصوصاً عند التلاوت **پس** در این سجود ظاهری بار تحمل است که مراد سجود تلاوت قرآن باشد **وهم** احتمال دارد که انهم عند الخوف کانوا یعبدونها بالسجود ففعلوا ذلك لا لاجل ذکر التسجد فی الایة یعنی ایشان بوقت خوف عبادت سجده میکردند پس این فعل ایشان بجهة ذکر شدن سجود در آیت نمیباشد **تنبیه** سجدا وبکیا منصوب بر حالیت است پس تقدیر شود خروا ساجدین وباکین **زجاج** گفته است وهی حال مقدرة المعنی خروا مقدرین السجود لان الانسان فی خوره لا یکون ساجدا **مجمع البیان** ذیل همین آیت میفرماید معنی خروا سجدا گ وبکیا اینکه بین سبحانه انهم مع جلالة قدرهم کانوا یمکون عند ذکر آیات الله وهؤلاء العصاة ساهون لاهون مع احاطة السیئات بهم یعنی حق سبحانه عز جل در این آیت مجیده بیان فرموده است اینکه اینگروه انبیاء علیهم السلام با وجود چنین جلالت قدر وقت ذکر آیات الهیه گریه میکردند و ما این عصات با وجود احاطه اینقدر معاصی و سیئات ساهی و لاهی بوده اند مثل همین است در قرآن آیت مجیده دیگر که حق تعالی میفرماید ویخرون للاذقان یبکون ویزیدهم خشوعا پاره ما نزدیم ختم سوره بنی اسرائیل **اقول** بدانکه گریه نزد تلاوت یا استماع قرآن از جمله مستحبات موکده است چنانچه **مرویست** از حضرت رسالت پناه فداه روحی که فرمود اتلوا القرآن وابکوا فان لم تبکوا فتباکوا یعنی قرآن خوانید و بگریید و اگر نتوانید خود را بتکلیف بگریه در آرید **صالح مرنی** رحمه الله فرموده قرأت القرآن علی رسول الله صلعم فی المنام فقال لی یا صالح هذه القراءة فاین البکاء یعنی گفت که در خواب بر حضرت رسول صلعم قرآن میخواندم پیغمبر صلعم فرمود ای صالح این قرائت است که شنیدم گریه آن کو در تفسیر **درمنثور** سیوطی و ابن جریر و ابن ابی حاتم و **بیهقی** در شعب الایمان از عمران الخطاب چنین آورده است انه قراء سورة مریم فسجد ثم قال هذا السجود فاین البکاء و شبهه نیست که گریه لازم شوق است و کلام دوست چه هرگاه آتش شوق در کانون دل برافروخته گردد از دیده آب و خون ریختن گیرد و اذا سمعوا ما انزل الی الرسول ترى اعینهم تفیض من الدمع و **نیز** از حضرت نبوی صلعم روایتست که اقرأ القرآن نزل بحزن واذا قرأتموه فتحازنوا بدرستیکه قرآن بحزن و اندوه نازل شده پس هرگاه که قرائت آن کنید خود را بحزن دارید **ابو هریره** گفته است لا یلج النار من بکی من خشیة الله در **وسایل الشیعه** محمد ابن علی ابن الحسین فی **المجالس** بروایت سلیمان ابن خالد از صادق آل محمد علیهم السلام آورده است که فرمود ان رسول الله صلعم لقی شبابا من الانصار فقال انی اریدان اقرء علیکم فمن بکی فله الجنة فقراء اخر الزمر و سیق الذین کفروا الی جهنم زمرا الی اخر السورة فبکی القوم جمیعا الا شابا واحدا شبابا فقال یا رسول الله صلعم قد تباکیت فما قطر عینی قال انی معید علیکم فمن تباکی فله الجنة فاعاد علیهم فبکی القوم وبقی الفتی اخر فخلوا الجنة جمیعا **ثواب الاعمال** نیز مثل این روایت روایت کرده است و محمد ابن یعقوب **کلینی** بروایت جابر از ابی جعفر علیه السلام آورده است که گفت گفتم تو صیت هرگاه چیزی از قرآن بر آنها خوانده شود یا حدیثی از آن کرده شود غشی بر آنها عارض گردد اگر دست یا پای آنها از آنوقت قطع کنند ملتفت نشوند معصوم علیه السلام فرمود سبحان الله ذاك من الشیطان ما بهذا نعتوا انما هو اللین والرقة و الدمعة والوجل **صدوق** علیه الرحمه نیز مثل این در **مجالس** ذکر فرموده است الا انه ما بهذا امروا و امثال این اخبار بکثرت وارد گشته اند **سوال** ابکار لخشیة الله که از سنن انبیاء مرسلین و معصومین میباشد برای است آیا واجب است یا مستحب **جواب** علماء اختلاف کرده اند مختار بعضی وجوب است بعقل و نقل اما **عقلا** پس ظاهر است که گریستن در اصل حسن و ممدوح میباشد زیرا که گریه نهایت تذلل برای عبد است و غایت اجلال و تعظم برای معبود مستحق میباشد پس همین اصل طاعت و اکمل عبادت و کمال معرفت و نتیجه ایمان است و شکی نیست در اینکه هر طاعت و عبادت نیز مطلوب حسن و ممدوح میباشد و ترک یا ایقاع بخلاف آن عند العقل مرجوح است ازین واضح شد که بکاء لله بذاته واجب است **واما** سیر معصومین علیهم السلام میباشد بعموم و لقد کان لکم فی رسول الله اسوة حسنة تاسی معصومین لازم است پس بکاء و گریه واجب است **واما نقلا** منجمله آن در ذیل سورهٔ فلیضحکوا قلیلا ولیبکوا کثیرا خاصه و عامه روایت کرده اند قال النبی صلعم یا ایها الناس

جواب سوال اینجا از سجده کردن چه مراد و مقصد است

احادیث و اخبار در استحباب گریه کردن وقت تلاوت قرآن

جواب سوال بکاء نخشیة الله از سنن انبیاست برامم واجب است یا سنت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ابکوا فان لم تستطیعوا فتباکوا فان اهل النار یبکون فی النار حتی تسیل دموعهم فی وجوههم کانها جداول ثم تنقطع الدموع فتسیل الدماء فتفجر العیون فلو ان سفنا اجریت فیها لجرت اخرجه البیهقی فی الدر المنثور والبغوی فی معالم التنزیل ایضا مقصود آنست که حضور مقدس شما صلعم فرمود ای مردم بگریید پس اگر شما را گریه نیاید تشبیه بگریه کنندگان خود را بسازید یعنی بتحقیق اهل نار خندان گریه میکنند تا که جویهای آب چشمهای ایشان جاری گردد ناگاه آب چشمهای آنها منقطع شود پس ازان بگریه از چشمهای آنها جویهای خون جاری شوند تا چشمهای آنها از آب و خون فارغ شوند گریه در انهای چشمهای آنها انداخته شود خواهند اما وجه ایجاب بدین سبب است که ظاهر عموم و منطوق آن دلالت بر وجوب دارد وجه دوم اول فقه مقرر گردیده که اکثر اوامر این در آن صیغ اوامر متضمن تهدید و وعید باشند دلالت بر وجوب مینمایند و هرگاه اینجا بالاجمال این مقال ثابت شد پس بکاء الله مطلقا واجب باشد قول ثانی نیز مشهور و مؤید و منصور است عقلا و نقلا اما اول پس برای اینکه هر حسن لازم نیست که واجب بوده باشد و اما ثانی پس برای اینکه تاسی حضرات معصومین مطهرین علیهم السلام در هر واجب و اجب است و در هر مستحب مستحب بشرطیکه از خصایص و لوازم مطهرین و معصومین نبوده باشد در زهد احمد حنبل از پیغمبر صلعم آورده است قال صلعم لو تعلمون ما اعلم لضحکتم قلیلا و لبکیتم کثیرا و لو تعلمون حق العلم لصرخ احدکم حتی ینقطع صوته و یسجد حتی ینقطع صلبه یعنی اے مردم اگر شما بدانید آنچه من احوال آخرت میدانم هر آئینه شما خنده قلیل و گریه بسیار خواهید کرد اگر بعلم حق الیقین میدانستید احوال آخرت را هر آئینه هر یک از شما بصیحه و صراخ گریه میکردید که صوت او منقطع میشد و بخدای تعالی اینقدر سجده میکردید تا استخوانهای پشت شما از هم جدا و منقطع میشدند و سیوطی از زید بن رفیع مرفوعا روایت کرده است قال ان اهل النار اذا دخلوا النار بکوا الدموع زمانا ثم بکوا الدم زمانا فتقول لهم خزنة یا معشر الاشقیاء ترکتم البکاء فی الدار المرحوم فیها اهلها فی الدنیا هل تجدون الیوم من تستغیثون به فیرفعون اصواتهم یا اهل الجنة یا معشر الآباء و الامهات و الاولاد خرجنا من القبور عطشانا و کنا طول المواقف عطشانا و نحن الیوم عطشانا فافیضوا علینا من الماء او مما رزقکم الله فیقولون ارجعوا سنة لا یجیبهم الله ثم یجیبهم انکم ماکثون فیقولون من بکی خیرنا خاصه مقصود آنست که اهل جهنم و قتیکه داخل نار میشوند زمان طویلی خواهند گریست تا آب چشمهای آنها منقطع گردد از آن بعد به ریم خون مدت طویلی خواهند گریست پس از آن خازنان نار بایشان میگویند که ای گروه اشقیا در دار مرحوم دنیا ترک گریه کردید و امروز داد رس را میجوئید و نالهای گریستن ایشان بالا و بلند شده به اهل جنت ندا میکنند که ای گروه های پیدان و مادران و اولاد و اقربا بیرون آمدیم بحالت تشنگی در موقف قیامت که مسافت پنجاه هزار سال از ایام دنیائے دنی باشد عطشان بودیم و فی الحال تا اینمدت در عذاب نار عطشان میباشیم پس برای ما از آب یا آنچه حق تعالی بشما روزی داده است بفرستید تا چهل سال مستمرا همین استغاثه خواهند کرد و لاکن به ایشان جوابی داده نخواهد شد بعد از چهل سال بایشان جواب داده میشود که شما ابدالآباد بهمین حالت محبوس میباشید پس همه ایشان مایوس و نا امید از وصول جمیع خیر و احسان خواهند شد اقول حقیقت الامر آنست که ضحک و بکاء مدارج دارد پس باید دانست که ضحک را سه درجه باشد اول بشنیدن و دیدن عجبی و امر غریبی هر دو لبهای رائی و سامع محمد و میشوند و بدون صوت آنوقت دندان رباعیه ایشان نمایان میشوند این صورت را تبسم میگویند ثانی بدیدن و شنیدن امر اعجب خنده بالضحک و بحرکت شفتین تا نواجذ و طواحین دندان نمودار شوند این صورت را ضحک میگویند ثالث به تهزی و سخریه و مضحک از ضاحک خندو مع صوت غلیظ صادر میشود این صورت را قهقهه مینامند و این نوع آخر از خنده که قهقهه باشد بالجمله عقلا و هم شرعا مکروه و ممنوع است و اما بکاء بمعنی گریه میباشد یعنی به سبب رسیدن مصیبتی و آلمی بروح و جسد آب در چشم بظهور آید هر چند جاری نشود از بلی یبلی بکی و بکاء بالمد و القصر و نیز آمده است فهو باکی این بکاء را نیز سه درجه میباشد اول پر آب شدن چشم بوجه رنج و الم پس هرگاه از چشم جاری شد دلو قطره او قطرات و لاکن در گریه آواز ظاهر نکند این صورت را بکاء خنامند دویم جریان دموع با صوت قلیل بغیر از ناله و فریاد باشد این صورت را نوحه و نیاحه میگویند و انچنین گریه با صوت در مناجات از خوف الهی و عذاب اخروی امری ممدوح و مرغوب فیه و مندوب الیه است مادامیکه بر یاد و سمعه ملوث نشود اما بوصول مصایب صعبه و آلام شدیده اگر گریه بدون اختیار بوقوع آید بغیر هذیان و لغو و فضول گوئی و جزع و فزع اگر نکند ماثوم نیست سویم گریه و نوحه بالصوت المردود متضمن مدح باطل و لغو گوئی باشد این صورت را نوحه صراخ بالخاء المعجمه میگویند شرعا و عقلا این نوع گریه نیز ممنوع است سوال بر مصائب انبیاء و اوصیا و خلفاء و شهداء اولیاء الله که در راه خدا از دست کفار و منافقین شهید شده باشند آیا بر ایشان علیهم السلام گریه و نوحه کردن با صوت جائز است یا جائز نیست جواب باید دانست که گریه و بکاء بخوف خدا و بخوف عقبی و گریه بر وصول مصائب به انبیاء و خلفاء الله و بر حصول شهادت اصفیاء فی سبیل الله خصوصا بر شهادت و مظلومیت شهداء کربلا و گریستن و نوحه و زاری کردن

ادله عقلیه بکاء لخشیت الله تعالی

ادله نقلیه بر بکاء از خوف خدا تعم

قول مفسر در تحقیق ضحک و قهقهه و بکاء و نوحه و مدارج آنها گوید

جواب سوال در مصیبت انبیاء و اوصیاء و شهداء کربلا و گریستن جایز است یا نه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

کتب فریقین که خاص در شهادت جناب سید الشهداء مدون گشته

از امور مرغوبه و مندوبه است و براثبات آن خصوصا بر گریه و بکاء شهادت سبط سید الانبیاء و سید الشهداء حسین ابن علی علیهما السلام که از اقرب قربات و از اصوب طاعات عند الله میباشد دلایل شرعیه و اخبار مرویه از حصر بیشتر و از شمار گذشته اند ائمه احادیث در مسانید خود باسانید مستفیضه آورده اند و جمهور محدثین اسلام شیعه و سنی بالانفراد کتب شهادت شهدای کربلای معلی ترتیب داده اند از آنجمله است کتاب **شهادة السادة** و نیز کتاب **التبیین** فی مقتل الحسین از بعض قدما محدثین اهل سنت و کتاب **العین** فی مقتل الحسین از علامه نهبی و کتاب **تبر الاذاب** از ابو الفرج اصفهانی و کتاب **ستر الشهادتین** از عبد العزیز دهلوی و کتاب **تقریر الشهادتین** ایضا کتاب **تحریر الشهادتین** در شرح سر الشهادتین و کتاب **روضة الشهداء** و غیر ذلک و از اساطین امامیه کتاب **الشهادة** سید مرتضی علم الهدی و کتاب **الملهوف** سید ابن طاوس و کتاب **مقتل** ابو مخنف و کتاب **مقتل** یعنی جلد عاشر بحار الانوار مجلسی و **جلاء العیون** علامه مجلسی و کتاب **ریاض الشهادة** ایضا کتاب **مقتل** طریحی و کتاب **انوار الشهادة** و مجالس المتقین و غیر ذلک و بکثرت کتب نوشته شده اند دلاکن در این مقام مناسب تخفیف مختصر بعض فضائل و ثواب و انواع بکاء بر حسین علیه السلام برای ملاحظه ناظرین این تفسیر بیان میکنم **اقل** گریه کردن بر حسین علیه السلام گریه کردن قلب است عم دهم در نخ دلال این مرتبه اولا است از مراتب گریه از اخبار ائمه اطهار علیهم السلام ثابت میشود که ثواب نفس گرفتن صد انبیاء گریه بر حسین علیه السلام ثواب تسبیح میباشد **دویم** بر حسین علیه السلام گریستن است بسوزش و احتراق قلب از احادیث ثابت میشود که فائده این قسم بکاء بر حسین علیه السلام حاصل شدن فرح و سرور است در حالت احتضار و سکرات الموت تا وقتی این فرح و سرور در قلب باکی الحسین خواهد ماند که بر حوض کوثر نزد پیغمبر صلعم وارد شود **سویم** ظاهر شدن اشک بر حدقه چشم هر چند اشک بر رخسار جاری نشوند چنانچه از حضرت صادق علیه السلام منقول است که نازل میکند حق تعالی رحمت خود را بر کسی که گریه نماید بر جد مظلوم من حسین ابن علی علیهما السلام قبل از اینکه اشک از چشم او بر رخسار او جاری شود **چهارم** در مصیبت سید الشهداء علیه السلام جاری شدن اشک از چشم هر چند بقدر ریشه باشد چنانچه در حدیث آمده است که همان اشک برابر ریشه که در عزای مظلوم جاری گشته سبب مغفرت گناهان او میشود هر چند گناهان و معاصی او برابر کف دریا باشند **پنجم** اجراء اشک در مصیبت حسین شهید علیه السلام چنانکه مروی گشته که هر گاه قطره از این اشک در آتش جهنم انداخته شود حرارت او خاموش گردانده **ششم** در مصیبت شهید اسلام علیه السلام جاری شدن اشکها است بر رخساره و ریش و سینه در حدیث آمده است که گریه جناب صادق علیه السلام بر جد مظلوم خود همین نحو میبوده است هر گاه کسی بحضور جناب او ذکر مرثیه آن مظلوم کربلا میخواند آنجناب میفرمود که ملائکه نیز اینوقت گریه میکنند بر شهید اسلام چنانکه من بر جد خود گریه میکنم بلکه بیشتر از این ها و ذاکر حسین خدا تعالی عزوجل تمام بهشت بر تو واجب گردانیده است **هفتم** بر مصیبت شهید اسلام علیه السلام نوحه کردن و فریاد و نمو دست جناب صادق آل محمد علیهم السلام در دعاء خود میفرماید خدا و ندا رحمت خود را نازل کن بر او از ملائکه بر مصیبت و عزای جدم مظلوم کربلا بلند شوند و در حدیث آمده است که جناب سیده هر روز گریه میکند بر فرزند مظلوم خود بحدیکه ساکنان صلعم المنصه علیهما السلام را خاموش میگرداند و در حدیث دیگر از ابو ذر منقول است که حضرت فرمود هر گاه بدانید شما عظمت این مصیبت را هر آئینه اینقدر گریه میکردید که مرده بالوید **هشتم** در گریه حسین عویل کردن یعنی به حالت گریستن او از بلند کردن است چنانکه یزید ملعون چون خبر شهادت سید الشهداء علیه السلام شنید فریاد کرد و گفت هیچ روزی در مصیبت مثل روز شهادت حسین ابن علی علیهم السلام مبتلا نگشته بودم چنانکه یزید ملعون او را مامور کرده که بر حسین آواز بگریه بلند کند که بزرگ قریش است و گفت که ابن زیاد تو قاتل آنجناب تعجیل کردی و رنه من راضی نبودم چنانکه مفصل در کتب مقاتل مذکور است **نهم** در مصیبت حسین علیه السلام بر سر و رخسار طپانچه زدن این فعل **عبد الله عمر** است چون خبر شهادت سید الشهداء علیه السلام شنید فریاد کرد و گفت هیچ روزی در مصیبت مثل روز شهادت حسین ابن علی علیهم السلام مبتلا نگشته بودم بلکه یزید ملعون او را مامور کرده که بر حسین آواز بگریه بلند کند که بزرگ قریش است و گفت که ابن زیاد تو قاتل آنجناب تعجیل کردی و رنه من راضی نبودم چنانکه مفصل در کتب مقاتل مذکور است **دهم** در مصیبت آنمظلوم علیه السلام بتاکی کردن است یعنی خود را بصورت گریه کننده ساختن برای او نیز مثوبت واجب میشود یعنی هر کسی متباکی القلب باشد یا از وجه کثرت گریستن در قلب او رقت حاصل نشود پس لااقل سر خود را بر زانوی غم انداخته اظهار حزن و زاری کند **یازدهم** در مصیبت حسین علیه السلام گریستن است بغیر از جریان اشک بسبب خطی چشم چنین گریه حضرات اهل بیت طاهرین علیه السلام بود بعد از اینکه مراجعت کردند در مدینه تا آنکه علاج این کردند بشرب سویق **دوازدهم** نوعی از گریه آنست که اثر آن در شخص ظاهر میشود به سبب ترک طعام و شراب چنانکه مسمع بن عبد الملک خبر داد جناب صادق علیه السلام را که او را بوقت ذکر سید الشهداء علیه السلام چنین حالت روی میدهد پس صلحق آل محمد علیهم السلام در حق او دعا کرد **سوال** این گریستن و بکاء و نوحه کردن فضیلتی دارد بر دیگر اعمال حسنه یا نه **جواب** اصل آنست که بر اعمال حسنه فضایل گریه پنج قسم است **اقل** اینکه جائز است صلوات فرستادن و

بعض وجوه مختلفه در ثواب انواع بکاء بر حسین علیه السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

طلب رحمت از خدا کردن برگریه کنندہ باین نحو کہ صلی اللہ علیک ایہا الباکی چنانکہ در حدیث است کہ جناب پیغمبر صلعم فرمود الا وصلی اللہ علی الباکین علی الحسین ثانی گاہ است کہ فضیلت حاصل میشود بسخت ترین اعمال بجا آوردن مثلا کسی در راہ خدا و در متعال فرزند خود را قربانی کند چنانکہ در حدیث آمدہ است کہ امام رضا علیہ السلام فرمود وقتیکہ حضرت ابراہیم خلیل اللہ فرزند خود اسماعیل را خواست کہ در راہ خدای تعالی قربانی کند حق تعالی فدیہ او گوسفند بہشتی فرستاد خلیل اللہ آنرا ذبح کرد کاش بدست خود در راہ تو این فرزند را ذبح میکردم و بدرجات عالیہ میرسیدم حق تعالی خلیل خود را وحی کرد واقعہ خلیل کہ بلا را ابراہیم بسماع آن گریست وحی شد ای خلیل آنچہ بر فرزند سوختی صلعم تو جزع و فزع کردی آنرا قبول کردم بعوض جزعی کہ میخواستی بر فرزند خود اسماعیل نمائی و در درجات تو را عالی گردانیدم ثالث از جملہ فضایل این بکا آنست کہ از روی احادیث صحیحہ ثابت میشود کہ حدی برای ثواب اقل قلیل و اکثر آن معین و مقرر نیست بخلاف بکا کہ از برای ہر عمل ثوابی محدود معین میباشد رابع از جملہ فضایل گریہ آنست کہ عجیب تر است کہ ہر گاہ گریہ حقیقی نباشد یعنی اشک جاری نشود ہم محض تباکی نماید یعنی در مصیبت حسین صورت گریہ کننده نماید ثوابش ہمان ثواب باکی میباشد لاکن اینقدر ضرور ہست کہ تباکی او در راہ خدا از رقت قلب باشد نہ از وجہ ریا سوال بر این گریہ و نوحہ سرائی بر شہید اسلام علیہ السلام ثوابی مرتب میشود یا نہ جواب ثواب این بکا بمقداری نیست کہ این تمام محلہا برای آن کافی تواند شد لاکن بمفاد ما لا یدرک کلہ لا یترک کلہ مختصرا چند قسم آن را برای ملاحظہ ناظرین انجامی گذاریم اول آنچہ متعلق است بہ نجات از عذاب و عقاب و تفصیل این در چند مراست یکی در وقت بیرون آمدن روح این بنہایت شدید عقبہ میباشد کہ مشتمل است بر ہول شدید و زحمت بسیار چنانچہ از جناب امیر المومنین علیہ السلام منقول است کہ انتخاب فرمود برای موت سخت ترین شدایدی میباشد کہ وصف آنہا نتوان شد و عقول اہل دنیا نمیگنجد و گریستن بر مصیبت سید الشہدا علیہ السلام سبب نجات است از اول شدایدچنانچہ حضرت صادق آل محمد علیہم السلام مسمع ابن عبد الملک را فرمود کہ تو از اہل عراق میباشی عرض کرد بلی ای سید و مولای من فرمود برای زیارت جد مظلوم من ہم میروی گفت یابن رسول اللہ دشمنان بسیار زیاد بتر سم کہ بحالم بد خبر برسانند بانیوجہ بطور تقیہ ترک زیارت میکنم بفرمود آیا مصائب آنجناب را یاد کردہ گریہ میکنی گفت بلی یابن رسول اللہ گریہ میکنم و از اثر آن گریہ آب و طعام را خواہش نمیکنم بفرمود آگاہ باش کہ بوقت مردن آباء طاہرین مرا حاضر می بینند و ملک الموت را سفارش تو خواہند کرد در مقتل علوم و علامہ مجلسی علیہ الرحمہ در بحار آوردہ است قال ابو عبد اللہ علیہ السلام یا فضیل تجلسون و تحدثون قال نعم قال علیہ السلام ان تلک المجالس احبہا فاحیوا امرنا یا فضیل من احیی امرنا من ذکرنا او ذکرنا عنده فخرج من عینیه مثل جناح الذباب غفر اللہ له ذنوبه ولو کانت من زبد البحر ثانی قبر و برزخ سخت ترین مقام و عظیمترین مصیبت میباشد چنانچہ جناب امیر المومنین فداہ روحی از زبان اہل قبور اہل برزخ میفرماید کہ ایشان ہر لحظہ و ہر وقت از تنگی مقام قبر فریاد میکنند کہ خاک بر سر ما ریختہ و صورتہای ما را متغیر کردہ و صفا و بہائی وجوہ ما را زایل گردانیدہ و وحشت ما طول کشیدہ است و لاکن گریستن بر مصیبت امام حسین علیہ السلام در چنین مقام مصیبت عظمی فائدہ میرساند زیرا کہ در قبر باکی وارد گشتہ است کہ او در وقت مردن چنین مسرور و فرحناک میباشد کہ سرور او تا قیامت میماند و ہو العالم بحیث رابع تخلف من بعدهم خلف اضاعوا الصلوٰة واتبعوا الشہوات فسوف یلقون غیا بدانکہ در لغت عرب خلف بالتحریک بمعنی عقب صالح است و بسکون لام بمعنی عقب طالح میباشد چنانچہ در عرف ہم گفتہ میشود خلف سوء و خلف صدق بسکون لام اول و فتح لام ثانی ہمچنانکہ در خیر و عد میگویند در شر و وعید استعمال میشود در بحرین و نیز ابن اثیر جزری در نہایہ گفتہ است الخلف بالتحریک والسکون کل من یجیء بعد من مضی الا انہ بالتحریک فی الخیر و بالتسکین فی الشر یعنی خلف بتحریک و سکون ہر آنکسی میباشد کہ میآید بعد از کسیکہ فوت میشود مگر آنکہ بتحریک در خیر استعمال میشود و بہ سکون در شر استعمال میگردد و در کتاب نہایۃ اللغت ابن اثیر جزری در لغت خلف گفتہ است و فی حدیث ابی بکر جائہ اعرابی فقال لہ انت خلیفۃ رسول اللہ صلعم فقال لا قال فما انت قال انا الخالفۃ بعد الخلیفۃ من یقوم مقام الذاہب و یسد مسدہ والہاء فیہ للمبالغۃ و جمعہ الخلفاء علی معنی المتن کیر لا علی اللفظ مثل ظریف و ظرفاء و یجمع علی اللفظ الخلایف کظریفۃ و ظرایف واما الخالفۃ ہو الذی لا یغنی عنده ولا خیر فیہ ملخص مرام آنست کہ مسطور شد در حدیث ابو بکر آمدہ است کہ نزد او اعرابی آمدہ پس گفت آیا تو خلیفۃ الرسول بعد از انحضرت صلعم ہستی پس ابو بکر گفت من خلیفۃ رسول نیستم اعرابی گفت پس تو چہ ہستی ابو بکر گفت بلکہ من خالفہ ہستم خلیفہ کسی است کہ قایم باشد در مقام ذاہب و کہ و در این برای مبالغہ است جمع خلیفہ خلفاء میباشد بر معنی تذکیر بر بناء لفظ چون ظریف

وجوہ مختلفہ در جواب سوال فضایل بکا بر حسین مظلوم علیہ السلام

جواب سوال گریستن بر مصیبت حسین علیہ السلام موجب نجات است یا نہ

در معنی خلف و خالف گوید

حدیث ابو بکر کہ من خلیفۃ رسول نیستم خالفہ ہستم

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وظرفا روبنا بر لفظ خلایف جمع میباشد چون ظریفه وظرایف واما **خالفه** کسی میباشد که غنا و خیر او را نبود **اقول حق** آنست که اینجا ابوبکر صادق بصدلغت رفتار کرده لاکن تعجب آنست که می بینم اینجا معنی سست و گواه چست چرا میباشد از وجه اینکه خود ابوبکر اینجا بصریح العباره دون التلویح و الاشاره از خلیفة الرسول بودن خود انکار میکند و لاکن مریدانش او را خلیفهٔ اول میگویند پس ایشان در واقع او را تکذیب میکنند و با وجود این باز او را به صادق و صدیق هم ملقب میگردانند ما متحیریم که آیا ابوبکر صاحب را در انقول صادق شمارم یا مریدانش را راست گو پندارم حق ارات آنست که میدان او را بقول خود او من بعد خالفه بگویند که در او غنا و خیر نمیباشد چنانکه قول جزمی مذکور شد خلیفه ابدًا او را نخوانند زیرا که او صراحةً ازین انکار کرده است برهمین بنا عمر خطاب در حق او گفته است خلافة ابی بکر فلتة وقی الله من شرها **وهرگاه** باجمال اینحال بوضاحت پیوست پس باید دانست که چون حق سبحانه وجل ذکر پیغمبران علیهم السلام وصالحان امم کرد واز افعال و اقوال ایشان اخبار نمود بعد از آن حال فجار و فساق که بعد از ایشان پیدا شدند خبر میدهد که از پس ایشان فرزندان بد در رسیدند که افراط غفلت و جهالت و ولگذاشتند نماز را یعنی ترک کردند و پیروی کردند آرزوهای نفس را از انواع معاصی و شرب خمر و زنا و استحلال محرمات و امثال آن بس زود باشد که برسند این جماعت بجزای گمراهی و تباه کاری کقوله تعالی یلق اثامًا ای جزاء الاثم یا فادی شوند از طرف بهشت تا برسند بدیها و زیانکاری و نومیدی **از کعب** و ابن مسعود **و عطاء** مرویست که غی وادیست در جهنم که آتش آن تیز تر و عذاب آن سخت تر است کبی نمازان و متابعان آرزو را انجا برند و از ابن عباس نیز منقول است که **غی** وادیست در جهنم که اهل دوزخ از فرط حرارت آن پناه بخدا و بهند و آنجای زانی مصر و مدمن خمر و آکل ربا را است و کسانیکه عاق والدین باشند و گواهی بدروغ دهند و زنی که فرزندی را که از شوهر خود نباشد با و بندند **بعضی** گفته اند هر شری نزد عرب غی است و هر خیری رشاد میباشد چنانچه **شاعر** گفته است فمن یلق خیرا یحمد الناس امره ومن یغو لا یعدم علی الغی لائما **از حاج** گفته است یلقون غیا یعنی الثام و جزاء غی است کقوله تعالی یلق اثامًا ای مجازات الاثام **جماعتی** گفته است کغیًا عن طریق الجنة **جمعی** گفته اند فی وادی است در جهنم که استعاذه میکند از ان ابلیس و لشکر آن از **ابن عباس** مرویست هم الیهود ترکوا الصلوة المفروضة وشربوا الخمر واستحلوا النکاح الاخت من الاب والام یعنی اینها یهود اند که از اولاد انبیاء علیهم السلام بودند و ترک صلوة مفروضه کردند و شراب خمر نمودند و نکاح خواهر پدری و مادری را حلال دانستند و تفسیر کبیر رازی گفته است اعلم انه تعالی لما وصف هؤلاء الانبیاء بصفات المدح ترغیبا لنا فی التاسی بطریقتهم ذکر بعدهم من هو بالضد منهم فقال فخلف من بعدهم خلف وظاهر الکلام ان المراد من بعد هؤلاء الانبیاء خلف من اولادهم لکن المقصود آنست که بدان اینکه حق سبحانه وجل هرگاه وصف فرمود انبیاء علیهم السلام را بصفات مدح تا ما را در تاسی طریقهٔ ایشان ترغیب حاصل شود بعد از ایشان ذکر کرد کسی را که ضد ایشان بود پس فرمود که فخلف من بعدهم خلف و از ظاهر کلام مراد آنست که بعد از این گروه انبیاء علیهم السلام اولاد بد از ایشان خواهد بود **از مجاهد** و قتاده چنین منقول گشته که مراد فخار و قتا این است اندر روز قیامت **سوال** از اضاعت صلوة و اتباع شهوات اینجا چه مراد است آیا ترک صلوة مراد است یا سهل انگاری است **جواب** اصل آنست که در اینمقام اضاعت صلوة ذکر شده است در مقابله قوله خروا سجدًا و همچنین اتباع الشهوات مذکور گشته است در مقابلهٔ قوله و بکیًا چه ظاهر است که بالیقین بکا و گریهٔ ایشان دلیل جلیل است بر خوف و خشیت الله بودن در قلب ایشان کبلی خشیت او تعالی گریه نمی کند و به مقابله این اتباع و پیروی کردن ایشان شهوات خود دلیل است بر بیخوف بودن ایشان و چون این نمهید معلوم شد پس باید دانست که مفسرین را در اضاعت صلوة اختلاف است **بعضی** گفته اند وظاهر قوله اضاعوا الصلوة ترکوها لکن ترکها قد یکون بان لا یفعل اصلًا و قد یکون بان لا یفعل فی وقتها و الثانی هو الاظهر هو الاول یعنی مراد از ظاهر آیت اضاعت صلوة ترک کردن نماز است و لاکن ترک نمودن آن **گاه** است که تعبیر میشود بنگردن نماز از اصل و **گاهی** تعبیر میشود بنکردن نماز در وقت آن هر چند صورت اولی در این مقام اظهر است **امام محمد** بن عبد العزیز و ضحاک و ابن مسعود و ابراهیم برآنند که اینجا مراد به اضاعت صلوة تاخیر نماز است از مواقیت نه ترک آن و همین قول اخیر از حضرت **ابی عبد الله** علیه السلام نیز مرویست **سوال** این اخبار در آیت بوجود آمدن مضیعین صلوات و متبعین شهوات متعلق بکدام زمان است **جواب** متعلق آنچه از مرویات ثابت میشود همانا که جناب نبوی صلعم فداه روحی فرموده است چنانچه در نهایة اللغة **ابن اثیر** وغیره او از محدثین آورده اند که آنجناب صلعم فرمود سیکون بعدی ستین سنة خلف اضاعوا الصلوة یعنی عنقریب بعد از شصت سال از هجرت من اینجا خلف طالع بوجود آیند که اضاعت نمایند و آنرا از وقت خود تاخیر کنند و از **امیر المؤمنین** علیه السلام منقول است که این اضاعت صلوة آخر زمان باشد که بناهای بلند و سخت بنا کنند و بر اسپان منظور نشینند و جاههای مشهور بپوشند و **هب** نسبه گفته است فخلف من بعدهم

در بیان آنکه مضیعین صلوة و متبعین شهوات مراد کیستند

جواب سوال از اضاعت صلوة و اتباع شهوات اینجا چه مراد است

جواب سوال از زمانی که اضاعت صلوة در آن خواهند کرد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

خلف شوابون للشهوات وکابون للشهوات لعابون بالکعبات متبعون للذات تارکون للجماعات مضیعون للصلوات الخ
انکه میرسند بعد ازایشان خلف طماع که شاربان قهوه وخمر وغیره باشند وبرشهوتهای خود سوار بوند بکعبات ولعبات بازی کننده باشند بلذات
خود متبع وپیرو کننده بوند وتارکان جماعات باشند ضایع کننده نماز باشند **اقول** حقیقت الامر آنست که نماز درمیان واجبات ذو صفت مخصوصه
دارد که قرآن مجید واحادیث صحیحه برآنها دلالت دارند **صفت اول** ان الصلوة تنهی عن الفحشاء والمنکر یعنی نماز صحیح که مقبول درگاه باشد
البته مکلف را از معاصی وکار بد باز میدارد وپس هرگاه شخص کثرت معاصی وگناهان را در خود ملاحظه کند مشخص میشود که نماز او خالی از نقص نیست **ثانی** انا
الصلوة معراج المومن پس در هر نماز صحیح البته باید ترقی در مرتبه قرب بخداوند عالم حاصل شود **ثالث** الصلوة عمود الدین من اقامها
فقد اقام الدین ومن ترکها فقد هدم الدین پس اهتمام را باید زیاده براهتمام در همه امور دین باشد **رابع** الصلوة ان قبلت قبل
ماسواها وان ردت ردت ماسواها یعنی اگر نماز قبول شد غیر آن از طاعات هم قبول میشود واگر رد شد غیر او هم رد میشود وبدانکه معنی این احادیث
که دلالت دارند که اگر نماز قبول نشد باقی اعمال باطلند که محتاج به قضا یا اعاده باشند بلکه معنی آنها آنست که هرگاه نماز مقبول نشد اعمال دیگر که بطریق
صحیح بجا آمده اند اگرچه بتکلیف به اعادهٔ آنها نیست ثمرات آنها بر آنها مترتب نخواهد شد و **شرط** اجر وثواب باقی اعمال قبول شدن نماز است
خامس اول ما یحاسب به العبد الصلوة و اول ما ینظر فیه من عمل ابن ادم الصلوة یعنی اول چیزیکه در نامهٔ اعمال ملاحظه میشود نماز است
اگر نماز صحیح نیست نظر باقی اعمال او نمی کنند که در میزان ملاحظه شوند **سادس** حضور مقدس نبوی صلعم وحضرات ائمهٔ مطهرین معصومین صلوات
الله علیهم اجمعین در هنگام وصیت فرموده اند من استخف بالصلوة لا تنالهم شفاعتنا ولیسوا منا یعنی هرکس سبک بردارد نماز را شفاعت
ما باو نمیرسد واز ما محسوب نیست **اقول** سبک برداشتن نماز بر چند قسم است **اول** آنکه آنرا چیزی نداند این باعث کفر است **دویم** آنکه آنرا ترک
کند **سویم** آنکه مسائل آنرا درست نکند ودر فکر صحت وبطلان آن نباشد **چهارم** آنکه در بند وقت آن نباشد **پنجم** آنکه نماز قضا بذمه
او باشد ودر قصد بجا آوردن آنها نباشد **سابع** از صفات نماز اینکه هرگاه شخص بمیرد ونماز خود را درست نکرده باشد بر دین حضرت رسول
صلعم نمی میرد همچنانکه حضرت رسالت پناهی صلعم اشاره فرموده است شخصی که نماز کرد وطمانینه رکوع وسجود را بعمل نیاورد حضرت صلعم
فرمودند لئن مات هذا وهکذا صلوته لیموتن علی غیر دینی یعنی اگر این شخص بمیرد ونماز او باین طریق باشد بر دین من نمی میرد مقصود آنست
که ایمان او در وقت مردن سلب میشود **ثامن** آنکه در نماز جمع شده است مجموع آنچه در عبادات هست وهمه مطلوبات خداوند عالم از اقرار باعتقادات
ومکارم اخلاق وواجبات قلبیه ودینیه ومالیه ومستحبات واین مقام جای تفصیل آن نیست **تاسع** یک نماز بهتر است از خانه که پر از طلا وانرا در راه خدا التصدق کند
عاشر اینکه نمازهای پنجگانه مثل نهر جاری اند بجهة پاک کردن از گناهان هر نمازی کفارهٔ گناهانی است که
بابین آن نماز ونماز دیگر باشد وهو العالم **سوال** تارک الصلوة بر چند قسم است ومضیع الصلوة آیا در اقسام آن داخل است یا نه وحکم
تارک الصلوة چیست **جواب** بعون الله الوهاب باید دانست که تارک الصلوة بر سه قسم است واما مضیع الصلوة که در آیت زیر بحث
بآن اشاره رفته در قسم سویم شامل وحکم هر قسم از این انواع ثلثه علیحده است **اول** مراد از ترک نماز انکار یا استخفاف از اصل مشروعیت
آن باشد این قسم کفر وباعث نجاست وارتداد است **دویم** ترک از روی معصیت با اعتقاد بوجوب آن بعضی از فقها حکم کفر در این قسم نیز
جاری کرده اند ولکن **اشهر** واقوی آنست که حکم بکفر ونجاست این قسم نمیشود **واما بعض اسم** اورا کافر نمیتوان گفت ولازم است بر همه
کس امر به معروف به گفتن او واعراض نمودن وبدسلوکی کردن وزدن وحکم او تعزیر است تا سه مرتبه ودر مرتبه چهارم اگر حاکم شرع مبسوط الید باشد
قتل او لازم میشود **وبخصوص** اهل خانه را این تکلیف اشد است پس هرگاه زن نماز نکند لازم است بر شوهر اینکه او را نصیحت کند بمهربانی
واگر فائده نکرد بخشونت وتندی وسختی و ناراضگی اگر فائده نکرد لازم است بدسلوکی به او نماید وزدن او واجب است اگر هیچ صورتی فائده
نکند او را طلاق دهد **سویم** آنکه اگر نماز را باطل بجا بیاورد واز وقت بیرون او اکند در این قسم هرگاه قاصر بود احکام گذشته بر او جاری نمیشوند لاکن از شاه
او لازم است هرگاه بطلان نماز شرعش اجماعی علماء نباشد میشود که نماز قضا بر او یا بر ولی او ثابت نشود وهرگاه **متقصر** باشد احکام تارک الصلوة
بر او جاری میشوند قطعاً علاوهٔ بر این معصیت تشریع را هم مرتکب شده پس در این قسم حال او از حال تارک الصلوة از اصل بدتر خواهد بود **اقول**
مناسب مقام آنست که بالاجمال سبکی از فضایل نماز وعذاب تارک الصلوة بیان نموده باشیم **اخبار فضیلت نماز** بکثرت وارد شده انداز آنجمله است
که صلوة الفریضة خیر من عشرین حجة وحجة خیر من بیت محلی ذهبا یتصدق منه حتی یفنی یعنی یک نماز واجبی نزد خدا تعالی بهتر وافضل است
از بیست حج ویک حج بهتر است از خانه که پر از طلا باشد وصاحب او آنرا داده باشد در راه خدا تعالی تا تمام شود وهم در **خبر** آمده است از اهل البیت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

علیهم السلام که بهیچ وصیله بنده نزدیک خدایتعالی نشود مگر به نماز بعد از معرفت خدا و رسول و وصی او و در حدیث نبوی صلعم آمده است که چون بنده روی به قبله آورد برای نماز به اخلاص تمام و نیت کند و الله اکبر بگوید بیرون رود از گناه چون روز یکه از مادر متولد شده و چون بگوید اعوذ بالله من الشیطان الرجیم بعدد هر ذرهٔ که در بدن دارد خدایتعالی ثواب عبادت یکساله در دیوان اعمال او بنویسد و چون فاتحه و سوره بخواند چنان باشد که بوزن خود زر سرخ صدقه داده باشد و تمام کتابهای خدایتعالی را خوانده باشد و چون سمع الله لمن حمده بگوید خدایتعالی بنظر رحمت خود بر روی او نگاه کند چون تسبیح بگوید خدایتعالی بدهد او را بعدد هر مشتگان بنکوئی و چنان بود که بندهٔ آزاد کرده باشد چون تشهد بخواند بدهد خدایتعالی او را ثواب صابران و چون سلام دهد خدایتعالی بگشاید بروی او درهای بهشت را پس در آید از هر دریکه خواهد بحساب و نیز مرویست از پیغمبر صلعم افضل الاعمال بعد الایمان الصلوة یعنی فاضلترین اعمال بعد از ایمان نماز است و نیز در رسالهٔ شهاب صلعم فرموده است الصلوة معراج امتی یعنی نماز معراج امت من است و نیز از آنجناب خداوند روحی مرویست که مقبل چون تکبیر نماز میگوید تمام گناهان او بریزد و نیز حضور مقدس نبوی صلعم میفرمایند ان لله ملکا ینادی ذ وقت الصلوة ایها الناس قوموا الی اطفاء نارکم یعنی حق تعالی را فرشته است که ندا میکند هر وقت نماز که ای مردمان برخیزید و بجا آورید کشندهٔ آتش روز جزا یعنی نماز را و جناب پیغمبر صلعم میفرماید که الصلوة فی اول وقتها رضوان و آخر وقتها غفران یعنی نماز در اول وقت خوشنودی خدایتعالی است و در آخر وقت آمرزش خدا و دیگر حضرت نبوی صلعم فرموده است هر که نگاه دارد چهل بامداد نماز را بجماعت بگذارد اگر همهٔ عالم دشمن وی شوند بروی ظفر نیابند هر که چهل بعد در مسجد را باز کند آنکس ثواب چهل پیغمبر و چهل هزار فرشته در یابد و گناهی که پیش از آن کرده باشد خدایتعالی بیامرزد و همهٔ حاجات او را برآرد و نیز جناب رسول خدا صلعم فرموده است وقت نماز مثل جویست که در خانه یکی از شما باشد و کسی که هر روز پنج دفعه غسل کند هیچ گردی و چرکی در تن او نماند همچنین هر وقت نماز پاک میکند آدمی را از گناه و آنوقتی بود که نماز را بقانون و قاعده شریعت نبویه گذارد و در رکوع و سجود و قرائت راست آورده باشد ایضا حضور مقدس نبوی فداه روحی فرموده است که نماز گذار با خدایتعالی سخن میگوید و میشنود و نیز جناب حضور نبوی صلعم فرموده که نشان ایمان نماز است قوله تعالی ان الحسنات یذهبن السیئات ذلک ذکری للذاکرین یعنی نیکوئی میبرند بدیها را و این موعظ و پند است کسانی را که مداومت کنند بر نماز و مراد از نیکوئیها نماز است و نیز مرویست از آنجناب صلعم در معنی قوله تعالی ان الله لا یضیع اجر المحسنین بدرستیکه خدایتعالی عزوجل ضایع نمیکند ثواب نماز کنندگان را و نیز روایت شده است الصلوة نور و منوار یعنی نماز نور است و نورانی کننده دل است و نماز انس گرفتن بنده است با رب العزت چون یاد حق بر دل و جان مکرر میشود و عقل و ایمان بر دل و جان سخت میگردد و نماز را فضیلت بسیار است و آنوقتی بود که بخضوع و خشوع و حضور قلب گذارده شود در رکوع و سجود و تمام بجای آورد زیرا که خدایتعالی در کلام مجید میفرماید که قد افلح المومنون الذین هم فی صلوتهم خاشعون یعنی بدرستیکه رستگاری یافتند آنکسانیکه نماز گذارند و ندانند که در راست و چپ آنها کیست مرویست لا صلوة الا بحضور القلب یعنی نماز نیست مگر بحضور قلب ایضا از آنجناب منقول است که فرمود ویل للمصلین الذین هم عن صلوتهم ساهون یعنی وای مر نماز گذارندگان را که دل شان در نماز نباشد و بعضی گفته اند که ویل چاهی است در قعر جهنم و مدانجاه ماریست که خود و برخ با آن عقوبت در شبانه روزی چند با خدا را بنباه برد و زنهار خواهد از گذرد و فان آن مار عرض کردند یا رسول الله صلعم آنجا جای کدام طایفه است آنجناب صلعم فرمود جای آن کسانی است که نماز بحضور قلب نگذارند و نیز منقول است از پیغمبر صلعم که فرمود اطصلی یادی دته یعنی کسی که نماز کند بحضور قلب نیست که با خدایتعالی سخن میگوید و می شنود زیرا که رستگاری یافتند از مومنان آنانکه ایشان در نماز خود تنی مینمایند ابن عباس گوید که خشوع در نماز اینقدر میباید که نماز گذارنده نداند که چپ و راست او که ایستاده است و نیز حق تعالی میفرماید اقم الصلوة لذکری و لا تکن من الغافلین یعنی بپادارید نماز را برای یاد کردن من و مباشید از غافلان و نیز فرموده است لا تقربوا الصلوة و انتم سکاری حتی تعلموا ما تقولون یعنی نماز نزدیک مروید در حالتی که شما مست باشید تا آنکه بدانید که چه میگوئید و چه میخوانید و نماز مناجات است که با خدا میکنید پا غفلت چگونه باشد و میباید دانست که سبب پراکندگی دل در نماز از غلبه شهوات مختلفه است که بنیاد هر نقصان و منبع هر فساد است هر کرا دران بحر مناجات از لذت مناجات محروم میماند پیغمبر صلعم فرمود حدیثی که مضمون آن اینست که تمام کنید رکوع و سجود و خضوع و خشوع را در نماز مدرستیکه من می بینم از پس پشت شما را چنانکه می بینم از پیش رو و نیز مرویست که آنجناب صلعم فرمود بدترین مردمان دزدان باشند آنانند که از نماز چیزی بدزدند یعنی رکوع و سجود آنرا تمام نکنند ابن عباس گفته است دو رکعت نماز با تفکر گذاردن بهتر است از شب تا صبح در نماز بودن

بیان بندی از اخبار فضیلت نماز و آداب پنجگانه

احادیث در فضایل صلوات خمسه

در فضیلت نمازی که بحضور قلب خوانده شود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

باقعلت فی الجملہ باید کہ مصلی ہر روز نظر بر آید صفات اندرونی او بہ افعال بیرون تغیر و تبدل گردد و مناہی بدل وے سرد گردد و نشاط در عبادت بیفزاید چنانکہ خدا تعالی فرمودہ است ان الصلوۃ تنھی عن الفحشاء والمنکر یعنی بدرستیکہ نماز باز دارد از عمل ناپسندیدہ و ہم نزدیک بخدا تعالی میگرداند اما انجا

در عذاب تارک الصلوۃ بکثرت وارد گشتہ از انجملہ است **آیت** مجیدہ ما سلککم فی سقر قالوا لم نک من المصلین یعنی سوال کنند مارا در دوزخ از گنہگاران کہ چہ گناہ کردہ اید کہ شما را بدوزخ آوردند گویند کہ ما نبودیم از نمازگذارندگان **دیگر** ہمین آیت زیر بحث است کہ میفرماید اضاعوا الصلوۃ

در بیان مذمتی از عذاب تارک الصلوۃ گوید واتبعوا الشھوات فسوف یلقون غیا یعنی آنکسانی کہ ضایع کردند نماز را و متابعت نفس و شہوات کردند زود باشد کہ ایشان را در غی اندازد از **ابن عباس** مرویست کہ غی وادی است در جہنم بدان گرمی و ہیبت کہ اگر حق سبحانہ تعالی فرماید فورا دوزخ را بہ گرمی خویش بگیرد و در انوادی ناریست کہ درازی او شصت سالہ راہ است و ہفتاد سال پنائی او میباشد از آنروز کہ حق تعالی او را آفریدہ است دمان او سرد گردان ہرگز نشان بگشاید الا بگوشت بی نماز و شراب خوار ایضا در **روایت صحیحہ** آمدہ است کہ حضور رسول گرامی مرتبت صلعم فرمود روزی برادرم جبریل بن آمدہ وحی کرد ہنوز وے تمام نکردہ بود کہ آواز سخت باہیبت در آمد در حال رنگ جبریل متغیر گشت از وے سوال کردم کہ ای برادر این چہ آواز بود گفت یا محمد صلعم خدای تعالی در دوزخ ہفتم چاہی آفریدہ بود سنگ سیاہی در وی انداختند دہ سیزدہ ہزار سال است کہ امروز بتہ او رسیدہ آنحضرت صلعم فرمود کہ از جبریل پرسیدم کہ آنجا جاے کدام طایفہ است گفت آنجا گاہ منافقان است **و مرویست** از حضور پیغمبر صلعم کہ چون روز قیامت شود بیرون آید از دوزخ گردنی کہ سر او تا آسمان ہفتم زمین و دہان او از مشرق تا بمغرب باشد دوم او تا تحت ثرے پس گوید او را گذارید شخص را میخواہی کردم میگوید پنج طایفہ

تارک الصلوۃ در پانزدہ دردمبتلا میشود ۱۲ میخواہم (۱) بے نماز (۲) مانع الزکوۃ (۳) شارب الخمر (۴) سود خواران (۵) کسانی کہ شبہای دینار او در مسجد گفتہ باشند پس حضور پیغمبر صلعم فرمود کہ باحکم خداوند تعالی بر چندانیکہ نزدیک کبوتر کنجد را برچیند **قطعہ** اندین خانہ گر مسلمانی ❊ چون در آئی بجز نماز مکن ❊ لانگاہ تو نیست خانہ حق ❊ قصہ بر خویشتن دراز مکن **منقولست** از جناب نبوی صلعم فداہ روحی کسیکہ نماز را ترک کند و نگذارد خدا او را بپانزدہ درد مبتلا سازد شش در حیات و سہ نزدیک وفات و سہ در قبر و سہ در قیامت **اما** آن شش کہ در حیات بود (۱) حیا از روی او برود (۲) برکت از عمر او برود (۳) آنکہ مالش زیان شود (۴) آنکہ خداوند تعالی ہیچ خیرات او را قبول نکند (۵) آنکہ دعای او را بہ محل قبول نرساند (۶) آنکہ او را از دعاے صالحان بی نصیب کند **واما** آن سہ کہ نزدیک وفات بود (۱) سخت گردد بروے سکرات موت را (۲) گرسنہ وفات کند اگرچہ طعامہاے دنیا را بحلق او بریزند سیر نشود (۳) آنکہ تشنگی او کم نشود و با تشنگی وفات کند **اما** آن سہ چیز کہ در گور بود (۱) آنکہ گور بر او تاریک بود تا روز قیامت (۲) آنکہ سوال نکیرین بر او دشوار باشد (۳) دایم بار درد و غم تا روز قیامت باشد **واما** آن سہ کہ در روز قیامت باشد بوے رسد (۱) آنکہ حساب دادن بر او سخت بود (۲) آنکہ خدا تعالی دشمن او باشد (۳) آنکہ خدا تعالی بروے نظر نکند او را چار دست و چاپا بود چنانچہ در عصات ہمہ خلق بر او نگرند و او را بدوزخ برند **نثنوی** واش دہ آنکہ بی نماز است ❊ گرچہ دہنش زفاقہ باز است ❊ کو فرض خدا نمی گذارد ❊ از فرض تو نیز غم ندارد **و مرویست** از پیغمبر صلعم کہ فرمود من تہاون فی وجہ تارک الصلوۃ فکانما ھدم بیت المعمور سبع مرات وقتل الف ملک من الملائکۃ المقربین والانبیاء المرسلین یعنی کسیکہ بخندد بروی بی نماز چنان بود کہ خراب کردہ باشد بیت المعمور را ہفت مرتبہ و جان بود کہ ہزار فرشتہ از فرشتگان مقرب و پیغمبران مرسل بقتل آورده باشد و پیغمبر خدا روحی فرمودہ است لا ایمان لمن لا صلوۃ لہ یعنی ایمان ندارد ہیچ بہرہ و نصیبی از اسلامی آنکسی را کہ بی نماز است و نیز جناب نبوی صلعم فرمودہ است کہ من احرق سبعین مصحفا وقتل سبعین نبیا وفاوم سبعین امۃ سبعین مرۃ ونقض سبعین بکرا بطریق الزنا وھو اقرب الی جھنم الله من تارک الصلوۃ متعمدا یعنی کسیکہ ہفتاد مصحف را بسوزاند ہفتاد پیغمبر را بقتل آورد و ہفتاد بار با مادر خود زنا کردہ باشد ہفتاد دختر را از الہ بکارت بطریق زنا کردہ باشد او بر حمت خدا نزدیکتر است از کسی کہ نماز را ترک کند و نگذارد عمدا

در بیان عذاب تارک الصلوۃ گوید **ایضا** حضرت رسالت مآب صلعم فرمودہ است لا فرق بین تارک الصلوۃ ومصلیھا بغیر علم یعنی فرق نیست میان تارک الصلوۃ و کسیکہ نماز را بہ قانون شرع نمیگذارد **و نیز** مخبر است کہ پیغمبر فرمودہ من اعان تارک الصلوۃ بلقمۃ او بکسوۃ فکانما قتل سبعین نبیا اولھم آدم وآخرھم محمد یعنی کسیکہ یاری کند بی نماز را بلقمہ یا بیک پوشش چنان باشد کہ ہفتاد پیغمبر را بقتل آوردہ باشد کہ اول آنہا آدم و آخرشان جناب خواجہ کائنات محمد مصطفی صلعم باشد **نظم** بی نماز بد تر است صد بار از مردم کشی ❊ در شریعت لازم آمد کشتن ہر بے نماز ❊ گر تو نگذاری نماز و روزہ و شب تا دہی ❊ جاے تو باشد جہنم گر تو باشی بے نماز ❊ بے نماز و بت پرست این ہر دو اندر دوزخند ❊ دُم سگ بہتر بود از ریش مرد بے نماز **و نیز** جناب صلعم فرمود لکل شیء آفۃ وآفۃ الدین تارک الصلوۃ یعنی ہر چیز را آفت است و آفت دین بی نماز است **و نیز** آنحضرت خداوندی فرمود کہ لکل شیء علم وعلم الایمان الصلوۃ یعنی ہر چیز را نشانہ بود و نشانہ ایمان نماز است **ایضا** از جناب صلعم مرویست من ترک الصلوۃ

متعال فقد کفر یعنی کسیکه نماز را ترک کند بعمد و ترک آنرا حلال داند بدرستیکه کافر گردد و نیز آنحضرت فرموده که العهد بین المومنین الصلوة فمن ترکها فقد کفر یعنی آنعهدیکه درمیان مومنان است نماز است پس کسیکه آنرا ترک کند کافر شود **بیت** لیکن قصد ترک نمازای پسر ✤ که کافر شوی از جهود ان بتر و روایت که حضور نبوی صلعم نفرمود من اخر الصلوة عن وقتها او ترک حقب علی الصراط ثمانین حقبا کل حقب ثمانون سنة کل یوم کعمر الدنیا من اولها الی آخرها یعنی کسیکه نماز را در وقتش نکند یا ترک کند باز دارند او را در صراط هفتاد حقب و حقب سیصد و شصت روز بروز چون عمر دنیا از اول تا آخر **ایضا** از آنجناب صلعم مرویست من ترک الصلوة عمدا لقی فی النار ثمانین حقبا یعنی کسیکه دانسته نماز را ترک کند شتابد حقب در دوزخ بماند که شصت هزار در چهار صد سال باشد **نیز** آنجناب صلعم فرمودان تارک الصلوة لایجد ریح الجنة یعنی بدرستیکه بی نماز بوی بهشت را نیابد و دیگر رسول صلعم فرمود الصلوة عماد الدین فمن اقامها فقد اقام الدین ومن ترکها فقد هدم الدین یعنی نماز ستون دین است پس کسی که نماز را بگذارد بتحقیق بپا کرده است دین را و کسی که ترک کند نماز را مدبر یعنی خراب کرده است دین را **رباعی** گر تو میداری نماز خود بپا ✤ دین خود را داشتی قایم بپا ✤ زانکه دینت راستون آمد نماز ✤ خانه دین بیستون نبود روا ✤ یعنی نماز ستون دین بود کسی که نماز نکند گویا دین را خراب کرده است و نیز آنجناب صلعم فرموده است که کسیکه نماز بامداد را بگذارد تا شام محو صلعم او را مادام که در بهشت باخود ببرم و کسیکه نماز ظهر را بگذارد علی مرتضی علیه السلام او را در بهشت میبرد و کسیکه نماز عصر را بگذارد فاطمه زهرا علیها السلام او را در بهشت میبرد و کسیکه نماز شام را بگذارد حضرت امام حسن علیه السلام او را در بهشت میبرد و کسی که نماز خفتن را بگذارد حسین علیه السلام او را در بهشت میبرد و خدا تعالی او را بیامرزد و نیز پیغمبر صلعم فرمود اول من یحاسب به الانسان الصلوة فان قبلت قبلت ماسواها وان ردت ردت ماسواها یعنی آنچه اول حساب از آدمیان در روز قیامت نماز است پس اگر قبول شود سایر اعمال قبول شود و اگر رد شود رد شود سائر اعمال پس معلوم شد که هیچ خیرات و حسنات بدون نماز پیش خدا تعالی مقبول نیست **شعر** روز محشر که جان گداز بود ✤ اولین پرسش نماز بود ✤ پس مکن در نماز خود تقصیر ✤ تا در آن روز باشدت توقیر ✤ **و نیز** حضور پیغمبر صلعم فرمود کسیکه نماز بامداد را ترک کند بیزار شود از قرآن و کسی که ترک کند نماز پیشین بیزار شود از پیغمبران و کسی که ترک کند نماز پسین را بیزار شود از و ایمان و اندی دوری کند و کسیکه نماز شام و خفتن را ترک کند بیزار شود از و خدا تعالی آورده اند که در زمان ماضی زنی وفات کرد جماعتی رفتند که آنزن را دفن کنند مارے دیدند که بر سینه او خفته بود و سر در دهن او برده و زبان آنزن را در دهن گرفته عذاب سخت میکرد رفتند که آن مار را بکشند از قدرت جباری بزبان آمد و گفت بحق آنخدائیکه مرا آفریده است که این زن را عذاب کنم در گور و هم در قیامت و نیز در دوزخ مردمان گفتند این چه گناه کرده است گفت این همه عذاب برای ترک کردن یک نماز خفتن است **و نیز** مرویست که شخصی پیش جناب پیغمبر صلعم آمد و عرض کرد که یا رسول الله صلعم هر سال یک زمین بکاشتی و مرا بسال تمام بودی امسال شش ماه است که تمام شده حضور نبوی صلعم فداه روحی پرسید که در خانات بی نماز هست گفت بارسول الله هیچکس نیست در خانه من که نماز نکند در حال جبریل آمده عرض کرد یا رسول الله صلعم خداوند عالم منفرما که در خانه این مردودان هیزم انداخته اند بر بام او و ما امسال آن دندان در بام او ست برکت در انجا نباشد **و نیز** منقول است که در عصر حضرت سلیمان بر کنار دریا گذر کرد و ماهیان آمدند پیش جناب سلیمان و گفتند یا نبی الله حق تعالی در دریاے ما لحظی انداخته است که ما هیان دریا هر چند میخورند سیر نمیشوند جبریل آمده گفت یا سلیمان شخصی برلب دریا گذر کرد و نماز بامداد را بگذارد چهل شبانه روز است که حق تعالی برکت از ایشان برداشته از شومی آن بی نماز **اشکال** بر این نماز چه فائده مرتب تواند شد در بادی النظر فقیر هیچ قائلی آنرا مستقبح پندارد بلکه اهل ظاهر از ملاحده و زنادقه آنرا خلاف تهذیب انسانی دانسته اند **جواب** حقیقت الامر آنست که اولا اینقدر باید دانست که هرگاه در اندرونی حالات طرق اسلامیه تعمق نظر کرده آید معلوم گردد که اسلام مبنی بر عین حکمت و فلسفه میباشد و اگر محض ظاهر احوال آنرا ملاحظه کنند پس بهترین محاسن آن اینین ظاهر است که به تمامی ضروریات همه طبقات نوع انسانی مطابق تر است بقوت مدرکه یا بوقوف عامه آنرا انحرافی نیست و نه بهیچ تحریک فطرتی در جه عدل و رحم مخالف تواند بود و ابه امور یکه از قبیل فوق العاده اند احتیاج نیست و نه به اوهام باطله و اصول غیر ممکن را قبول کردن ضرورت میباشد مذکور شد که حضور مقدس نبوی صلعم نماز را بنیاد و عماد دین اسلام قرار داده و از همه را اکین اسلام بیشتر با نماز صلوة کوشیده تا وقعت و رفعت و عظمت صلوة بوضاحت و صراحت تمام ظاهر شود زیرا که آنچه جوش تاثیر و خلوص تعبد در صلوة اسلامیه است و همچنان شان الوهیت و ثناء و عظمت او و نیز تنزه او از شرک و همه عیوب و کاملیت او در ذات و صفات و از طرف عبد اظهار اعلی رجه عبودیت و بصداقت قلبی مسئلت مقاصد او بیان شکر و سپاس نعمات او تعالی بقدیکه در صلوة اسلامیه است در طریقه عبادت هیچ فرقه نمیباشد یقینا تمام

احادیث صحیحه در مذمت تارک الصلوة گوید

شمه از احوال بی نماز

جواب اشکال که نماز خلاف تهذیب است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان آنکه نماز احسن طرق عبادات همه فرق متدینا است

طرق آداب و دستور العمل تعظیم که در اقوام و فرق مختلفه مروج اند هر قدر که نشان صداقت ولی و خلوص قلبی که در عامهٔ ناس یافته میشوند تمامی در نماز اسلام موجود تلاوت کلام مجید و ذکر الهی و ادعاء و مناجات و تضرع و زاری و خضوع و خشوع در نماز میباشد بنظر تعمق هر گاه دیده آید معلوم گردد که چون آدمی بصداقت قلبی بحضور ایزد متعال بغرض نماز می ایستد چگونه بنیت راست و خلوص قلب بس الی الله متوجه میشود ابدا خیال غیر و شرکت دیگری در این نماز الهی حاصل شده نمیتواند پس وقتی که تحریمه یعنی الله اکبر میگوید و رفع یدین میکند یقینا در آن وقت از تمامی ماسوی الله قطع تعلق میکند و از همهٔ علائق دنیاوی و جمیع اشیاء فانی عالم جسمانی دست بردار میشوند پس در این صورت چگونه ممکن است که در وقت تحریمه مصلی خود را اضعف خلائق بیمقدار که هیچ حقیقتی ندارد نه پندارد و چه شبهه نیست که مصلی در وقت قیام بحضور مالک العلام بصورت ادنی ترین غلامان میایستد و در قلب او خیال نهایت ادب و کمال تعظیم مالک حقیقی خود میباشد و بعد ازین در تعریف و ثنا رب المنان رطب اللسان میشود و بیرائت او از جمیع عیوب اعتراف میکند و بعلو شان و کمال عظمت او اقرار مینماید و بعد ازین از شرور و وساوس خناس در پناه ذو الجلال رب الناس داخل میشود و قلعهٔ مستحکم مائیدار و حصن حصین توفیق او جاگزین میگردد و بعد ازین باسم خداوند رحیم یک حصهٔ مؤثر از کلام الهی میخواند که در آن بزرگترین اوصاف الهی که مثلا اوست رب العالمین و رحمان و رحیم و اوست مالک یوم الدین اعتراف میکند مستحق همه خوبیها و سرچشمهٔ تمامی فیوضات همان ذات مجمع الصفات را قرار میدهد بهمان مبدء فیوض عبادت میکند و از همان واحد حقیقی در این عبادت و همه ضروریات اعانت مجوید و بعد ازین حمد و ثناء بهمان بارگاه معطی حقیقی مناجات میکند و برای نجات خود و حصول صراط المستقیم از او درخواست میکند تا مورد انضال و عنایات او تعالی شود و بعد ازین اقرار و اظهار توحید او تعالی تلاوت سورهٔ اخلاص مینماید که در آن الوهیت و احدیت و صمدیت حق سبحانه مذکور است و تنزیه و تقدیس باری تعالی است از مولود بودن یا کسی را ولد و زوجه گرفتن و بعد ازین کرنش تعظیم خم کرده میشود و سر تسلیم بر زمین گذاشته میشود و کبریائیت و بزرگی او تعالی را اعتراف کرده میشود و عظمت و ربوبیت و تقدس او تعالی اقرار کرده میشود و خود را بر خاک مذلت بحضورش انداخته میشود و در مقام عذر تقصیرات جبهه سائی نموده میشود هر گاه سجدهٔ اول بغرض تذلل و انکسار کرده میشود سجدهٔ ثانی بجهت توفیق آن اظهار شکریه کرده میشود تنبیه این است مختصر حقیقت نماز اسلام که عین تهذیب است ملاحده و زنادقه که برخلاف تهذیب از تعبیر کرده اند تصور اتهام و عقول خود ایشان است ورنه در این عبادت خالصه چه خلاف تهذیب تواند بود ایشان در تعیین تهذیب کدام چیز را معیار قرار داده در تعظیم خالق خم شدن و سر بسجود نهدن محاسن اخلاق و تهذیب است یا بد تهذیبی در لغت است تصفیه الشیء تنقیته و رجل مهذب مطهر الاخلاق و التهذیب میباشد و این معنی عینا در این عبادت ثابت و موجود است و هو العالم بحث خاص الامن تاب و آمن و عمل صالحا فاولئک یدخلون الجنة و لا یظلمون شیئا بدانکه تاب ماضی از توبه است که بمعنی برگشتن باشد پس آب و اناب و آل آض و رجع متحد المعنی اند پس گوئی تاب چنین شود تاب یتوب توبة و توبا و متابا و صیغهٔ توآب مبالغه را بود و همچنین است آب یثوب اوبة و اوبا و مآبا و اناب ینیب انابة باب مزید فیه است از ناب ینوب نوبة و الی یول اولا و اناض ینیض ایضا و جمیع رجوع بمعنی صیغهٔ توبه اند پس تائب بهر یکی از آنها که توبه کند صحیح باشد و بنده اگر از ناقابلی رجوع کرد فاعل را تائب و فعل او را توبه گویند اشکال لفظ توبه در خالق و خلق مشترک است اما توبهٔ بنده رجوع از قبیح با ندامت و پشیمانی باشد و اما از خدا یتعالی توبه بمعنی پشیمانی بر فعل قبیح عند العدلیه جائز نمیباشد پس از توبهٔ خدا چه مراد است جواب هر چند لفظ توبه مشترک است بین العبد و المعبود لاکن هر دو جا بر حقیقت و ممتاز بحسب حال است چه عبد هر گاه از قبیح با پشیمانی الی الله رجوع کند او را تائب گویند پس در آن وقت اگر حق متعال از ارادهٔ غضب و عقاب لاحق بسوی رحمت سابقه الی العبد رجوع کرد باین اعتبار حق تعالی تائب و توآب و اواب میباشد نه از وجه پشیمانی چه پشیمانی فعل عاجزان است و فعل قبیح کار جاهلان میباشد بر رب المتعال جائز نیست اما در توبهٔ عبد حرف الی و در توبه خالق متعال حرف علی صله میباشد چون تیب و تاب و تیب الی الله و تاب الله علیه و هو العالم اشکال توبه در شریعت مقدسه عبارت است از ندامت قلبی بر گناه سلف و عزم حزم است در حال کمن الان لغایت تا آخر عمر بمثل این معصیت بوجه قبیح آن مرتکب نخواهم شد پس هر گاه اقدام و اعادهٔ همان معصیت سابقه کند آیا این گناه اولی محسوب شود یا گناه ثانی جواب اصل آنست که مفسرین و محدثین را درین دو قول اند اشهر و اکثر اول است باین معنی که او گاه توبه نکرده است لهذا بران مصر میباشد شیخ حامد غزالی گفته است ملخص آنکه توبه بر سه چیز مرتب میشود علم و حال و عمل اول موجب ثانی و ثانی موجب ثالث است اما علم پس مراد از آن حصول معرفت گناه و یقین است باعتقاد اینکه آن مضر و مهلک او میباشد پس باین اعتبار قلب او متاثر و متالم شده متاسف میشود بر فوات و آن تاسف را ندامت میگویند و بحصول آن بر تدارک فوات ارادهٔ جازمه مینماید اما تعلق

بیان حقیقت نماز اسلام

در رد ملاحده و زنادقه گوید

در بیان لغت و تعلق تائب و توبه و اشکال که گوید

جواب اشکال و معنی و فرق توبه خالق و خلق گوید

جواب اشکال بعد از توبه اعاده همان گناه توبه را می شکند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

حال ترک ذنب و معصیت متلبس باشد اما استقبال آنست که نظر به قباحت و سخلکیت او و ذنب بر ترک آن الی مدت العمر عزم بالجزم نماید و اما ماضی بر مافات بالجبر و القضا قابل بان باشد چون تلافی صلوات و صیام و حج و زکوة و خمس و رد مظالم و امثال آن پس مجموع این معروض را توبه میگویند و اینجا قابل ملاحظه چند امور ضروریه اند که تلخصاً بیان می نمائیم اول توبه واجب عینی است یقیناً یا وجوب آن عقلی است یا نقلی در آن مفسرین را دو قول اند اول مختار عدلیه است که امامیه و معتزله میباشند بنا بر قاعدهٔ حسن و قبح عقلی ادله بر آن عقل آنست که توبه نکردن از گناه موجب الم نفسانی است که آن عقاب یا خوف آن باشد و دفع ضرر به اتفاق عقلاء واجب است پس بر چیزے که دفع ضرر منحصر باشد انهم واجب است پس رفع و دفع این ضرر نمیشود مگر بمعالجه و معالجه مرض گناه توبه است پس بر هر چه واجب مطلق منحصر است آنهم واجب است لهذا توبه واجب کردن از گناه واجب است اما دلیل نقلی بر آن مخالف باقی فرق اسلامیه خصوصاً اشاعره است بحجة عدم حسن و قبح نزد ایشان از آنجمله است آیت توبوا الی الله جمیعاً و آیت مجیده توبوا الی الله توبة نصوحاً ثانی از قبیح لقبحه یا لوجه قبحه و نیز از ترک واجب لوجوبه یا لوجه الوجوب کنند و آن محدثین را دو قول اند اول مختار اکثر است منهم ابو هاشم و من اصحابنا سید مرتضی علم الهدی و نصیر الملة والدین و آیت الله علامه حلی و شیخنا المفاد و ابو الفتوح رازی و علامه طبرسی و غیرهم میباشند ثانی مختار ابو علی و جمعی از اقدماے اصحاب ما باشد نتیجه بنا بر اول آنکه اگر توبه از گناه کند و از همه توبه نکند توبهٔ او صحیح نیست و بنا بر ثانی صحیح است تخفیف را توقف است زیرا که هر گاه کافر از کفر توبه کند و لاکن بر کذب باقی بماند اجماع امت که توبهٔ او مقبول است و اگر نه بر او و اهم مسلم هرگز اطلاق نمیتوان شد تنبیه هر گاه توبه لقبحه نباشد بلکه برائے اینکه مثلاً شرب شراب و فعل زنا نمیکند مگر برائے حفظ بدن و آبرو و عزت خود یا بجهت آنکه عین است توبه او صحیح نیست و اگر توبه از جمیع جهة خوف نار و از فعل واجب برائے جمع جنت باشد صحیح است یا نه مشهور عدم صحت است زیرا که چون اول حفظ بدن از ضرر باشد نه لقبحه مگر آنکه خوف نار جهت ضمیمه غیر مستقلی قبحه و وجوبه باشد همین مختار محقق طوسی و علامه است ثالث توبه از فعل قبیح لقبحه و از ترک واجب لوجوبه باجماع امت و از فعل مکروه لکراهته و از ترک مندوب لندبه عند اصحابنا میباشد بر فعل مکروه و ترک مندوب ثواب مرتب نمیشود پس برائے علت واجبه معلول واجب و برائے علت مندوبه معلول مندوب ملزم است هو العالم اشکال هر گاه توبه از معصیت میباشد پس انبیاء و اصفیاء مکه مطهر و معصومند از معاصی کبیره و صغیره مطلقاً چرا و از چه جهت توبه کردند جواب اصل آنست که ایشان علیهم السلام بالیقین از تمامی معاصی صغیره و کبیره عمداً و سهواً معصوم اند پس توبهٔ ایشان از نفسی است که در غیر یاد خدا تعالی گذرانیدند که آن فی الحقیقه معصیت نیست لاکن نظر بعلو شان و رفعت مراتب ایشان مفاد حسنات الابرار سیئات المقربین تواند بود و فرید بر این هر وقت بدون صدور قبیح معصیت هم توبه کردن عبادت و موجب ثواب عظیم است در روض الجنان و علامه طبرسی در تفسیر مجمع البیان آنچه فرموده است تلخصاً این است که توبه انبیاء و اصفیاء معصومین علیهم السلام از باب ندب و ترک اولی اگرچه برائے دوام و عقاب و استخفاف و عذاب مرتب نمیشود پس مراد توبه ترک مندوب و از مکروه رجوع بفعل مندوب و ترک اولی باشد و هو العالم سوال عوض توبه ضمان ثواب است یا اسقاط عقاب جواب و بالله التوفیق بدانکه مختار اصحاب تفصیل است یعنی نسبت به انبیاء و ائمه معصومین علیهم السلام ضمان ثواب است زیرا که ایشان ابدا عاصی نمی باشند اما نسبت بعامه خلق عند التوبه حق تعالی اسقاط عقاب می نماید و مختار عامه عموماً آنست که کثرت ثواب اسقاط عقاب مینماید اول ضعف این قول بر هر متبع خبیر پوشیده نیست بچند وجه اول بعضی جا توبه ثواب ندارد چون خارجی از زنا و توبه بدعی از شرب چه توبه ازان قبول است اگرچه از فساد عقیده خود توبه نکرد و دیگر آنکه اگر توبه کثرت ثواب میداشت پس در تقدم و تاخر گناه ثواب توبهٔ واحده متقدمه کافی بود و حالانکه از معصیت سابقه و لاحقه توبه کردن واجب است و دیگر آنکه اگر کثرت ثواب توبه عذاب گناه را اسقاط سازد اجباط لازم میآید و اجباط نزد ما باطل است سوال اجابت توبه بر خدا تعالی واجب است یا نه و بغرض وجوب آیا عقلاً واجب است یا نقلاً جواب اصل آنست که مسئله محل خلاف است اول مختار معتزله است حتی آنکه گفته اند اگر قبول نکرد اخلال واجب کرد ثانی مختار باقی فرق اسلامیه میباشد که اجابت توبه از روی تفضل و احسان است اگرچه وعده اجابت داده مخالفت وعده هرگز نمی کند ان الله لا یخلف المیعاد و هو العالم تنبیه هر گاه بشرائط تمامه توبه واقع شد به اجماع امت توبهٔ او قبول است یعنی حق تعالی عزوجل او را اسقاط عقاب یا اعطاء ثواب مانات میکند اما بعد زمان توبه در مرویه مجمع از حضرت اکرم صلعم است که آنحضرت ﷺ فرمود بادروا بالاعمال ستاً طلوع الشمس من مغربها و الدجال و الدخان و دابة الارض و خویصة احدکم یعنی الموت و امر العامة یعنی القیامة یعنی تلخصاً مقصود آنست که مبادرت و پیشی کنید باعمال خود شش چیز را (۱) طلوع آفتاب از مغرب (۲) دجال بطال (۳) دخان یعنی دود یکه عالمگیر خواهد شد (۴) دابة الارض که مابین رکن و مقام ظاهر خواهد شد بر پیشانی هر

برهان عقل و دلیل نقل بر وجوب توبه کردن از معصیته

جواب اشکال در توبه انبیاء علیهم السلام

جواب سوال عوض توبه ضمان ثواب است یا اسقاط عقاب

جواب سوال آیا اجابت توبه بر خدا تعالی واجب است یا نه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

مومن بنویسد هذا مومن حقا و پیشانی هر کافر بنویسد هذا کافر حقا (۵) ابتدا و شروع جان کنی نسبت بهریکی از شما (۶) امر عامه یعنی قیامت
چه دو همه این شش اوقات توبه قبول نمیشود و هرگاه بالاجمال حقیقت حال معلوم شد پس باید دانست که الا من تاب استثناء است از
ماقبل چون مذکور شد که حق سبحانه و تعالی فرمود که مضیعین صلوٰة و متبعین شهوات عنقریب در وادی غی داخل خواهند شد متصل آن فرمود الا
من تاب مگر آنکه بازگشته باشد از معصیت و ایمان آورده بخدا و رسول و کرده باشد کار شایسته پس آنگروه تائب مومن درآورده شوند

در معنی و تفسیر آیه من تاب و عمل صالحا گوید

یعنی خدا تعالی ملائکه را امر کند تا ایشان را به بهشت درآرند **خصص** فعل معلوم میخواند یعنی درآیند به بهشت بفرمان خدا تعالی و ستم چیزه
نشوند چیزی را از پاداش خود یعنی از مزد ایشان هیچ کم نکنند بلکه آنرا اضعافا مضاعفة به ایشان دهند **مفسرین** قول همین آیت گفته اند بین
سبحانه و تعالی ان هذا الوعید فمن لم یتب و اما من تاب و امن و عمل صالحا فاولئک یدخلون الجنة لا یظلمهم ظلما یعنی خدا تعالی عزوجل
بیان فرموده است اینکه بتحقیق این وعید جهنم برای کسی است که توبه نکند از معصیت و لاکن کسیکه توبه نماید از معصیت و عمل نیک
کند آنها ظلم لائق نخواهد شد **جماعتی** از مفسرین احتجاج کرده است باین آیت الا من تاب و امن براینکه تارک الصلوٰة کافر است

بیان آنکه ایمان غیر عمل صالح است

و در تفسیر کبیر رازی گفته است و احتج اصحابنا بها فی ان الایمان غیر العمل لانه تعالی قال و امن و عمل صالحا فعطف العمل علی الایمان
و المعطوف غیر المعطوف علیه یعنی ملخص مرام آنست که گفته احتجاج کرده اند اصحاب ما باین آیت مجیده در اینکه بتحقیق ایمان غیر
عمل صالح میباشد زیرا که حق تعالی فرموده است و امن و عمل صالحا پس در آنجا عمل را بر ایمان عطف کرده است و معلوم است که معطوف غیر
معطوف علیه میباشد **کعبی** در جواب این احتجاج گفته است انه تعالی فرق بین التوبة و الایمان و التوبة من الایمان فکذلک

جواب کعبی بر قول مذکور

العمل الصالح یکون من الایمان و ان فرق بینهما لغرض مقصود آنست که بدرستیکه حق تعالی عزوجل چند در توبه و ایمان فرق کرده
و لاکن توبه از ایمان است پس همچنین عمل صالح نیز از ایمان میباشد هرچند فرق کرده شده است در آنها **اما محققین** گفته اند هذا الجواب
ضعیف لان عطف الایمان علی التوبة یقتضی وقوع المغایرة بینهما لان التوبة عزم علی الترک و الایمان اقرار بالله
تعالی و هما متغایران فکذلک فی هذه الصورة خلاصه مقصود آنست که اینجواب کعبی ضعیف است زیرا که عطف کردن ایمان بر توبه

قول مفسر در تضعیف قول مذکور کعبی گوید

تقضی آنست که درمیان آنها مغایرت بوده باشد زیرا که توبه عزم کردن است بر ترک گناه و اما ایمان اقرار کردن است بخدا تعالی و این هر دو
مغایر یکدیگرند پس همچنین در اینصورت نیز میباشد **اقول** قول آخر حق است و آیات و اخبار بسیار بر این مرام صادق اند از آنجمله آیت دیگر است
الا الذین امنوا و عملوا الصالحات اولئک هم خیر البریه پاره ۳۰ رکوع ۲۳ سوره البینه یعنی بدرستیکه آنکسانیکه ایمان آوردند و عمل

قول مفسر در تضعیف قول مذکور کعبی گوید

صالحه را بجا آوردند آنها بهترین روی زمین اند بتحقیق این مرام چون در مجلدات سابقه مفصل مذکور شد اینجا احتیاج تکرار نیست **اشکال** در این
آیت استثناء به الا من تاب دلیل جلیلست که هرکسی را که برای حصول نجات و خلود جنات عدن چاره نباشد از توبه و ایمان و عمل صالح و
انکه این بظاهر خلاف واقع است از جهة آنکه هرگاه کسی از کفر خود توبه کند در وقتیکه هنوز وقت نماز داخل نشده باشد و یا ایمان آورنده زنی
باشد که در ایام حیض است پس در اینوقت بر ایشان نماز فرض و واجب نیست پس هرگاه فرضا در همین وقت او بمیرد با وجود عدم صدور هیچ
عمل صالحی از و ناجی میباشد از این ثابت شد که توقف اجر و عمل صالح جائز نیست **جواب** **محققین** گفته اند ان هذه الصورة نادرة و المراد الغالب
الغالب یعنی بدرستیکه این صورت نادر است و مراد از این غالب میباشد **تشبید** و لا یظلمون شیئا دلالت بالصراحت است بر انکه
کفر سابق ایشان ناقص اجر ایشان نمیشود و سبب ضرر نمیگردد و حق تعالی هیچ کس را از ثواب عمل منع نمی کند و ابطال آن نمی نماید از ظلم خود
است و ظلم بر باری تعالی عزوجل جائز و روا نیست ان الله لا یظلم مثقال ذرة و آیت دیگر این لا یظلم الناس شیئا و هو العالم

قوله تعالی جنات عدن التی وعد الرحمن عباده بالغیب انه کان وعده
مأتیا لا یسمعون فیها لغوا الا سلاما و لهم رزقهم فیها بکرة و عشیا
تلک الجنة التی نورث من عبادنا من کان تقیا و ما نتنزل الا بامر ربک
له ما بین ایدینا و ما خلفنا و ما بین ذلک و ما کان ربک نسیا رب السموت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وَالْاَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهٖ هَلْ تَعْلَمُ لَهٗ سَمِيًّا ۝

ترجمہ این پنج آیات مبارکہ آنست کہ حق تعالیٰ میفرماید بوستانہای اقامت آنہاکہ وعدہ داده است خدای تعالیٰ بآن بندگان خود را بیوشید یعنی ایشان را وعدہ داده است بہشت وآن اگر ایشان غائب است یا ایشان از آن غائب اند وچون وعدہ است ازین غیبت باکی نیست بدرستیکہ بہشت وعدہ خدا تعالیٰ آینده یعنی موعود او کہ بہشت است آمنی است ومومن بدو رسیدنی میباشد نشنوند در بہشتیان در آن بہشتہا سخن بیہوده وتباہ مگر شنوند سلام از خدای تعالیٰ یا از ملائکہ یا از یکدیگر ومر ایشانرا است روزی ایشان از نعمت بہشتی در جنت با مداد وشبانگاه آن بہشت کہ ذکر کردیم آنست کہ ما میراث میدہیم از بندگان ما ہر کہ پرہیزگار باشد وفرود نمی آییم ما فرشتگان مگر فرمان ودستوری پروردگار تو مر او راست آنچہ از کارہای آینده وآنچہ باز پس گذاشته ایم یعنی امور گذشته وآنچہ میان ماکان وسکون است یعنی در حال ما مر او راست حکم در ابتدای آفرینش ما وانتہای آجال ما در مدت حیات ما ست ونیست ونبوده ونخواہد بود پروردگار تو فراموش کار یعنی از حال تو آگاه است ہرگاه خواہد ما را بتو فرستد او ست پروردگار آسمان وزمین وآنچہ در میان آنہا است پس آفریننده ارض وسماء وپرورنده اعالی آن نشاید کہ فراموش کار بود پس او را پرستش کن وشکیبا باش مر پرستش او یعنی چون دانستی کہ ترا فراموش نکرده است بر عبادت خود ثابت باش وبه ابطاء وحی دلتنگ مشو آیا میدانی مر خدای را مانندی کہ مر او را آله توان گفت یا همنامی ہیچ میدانی کہ کسی را نام الله بوده باشد یکی از آثار سطوات الٰہی آنست کہ ہیچکس از اہل شرک معبود باطل خود را الله نگفته اند بلکه الٰه می گفتند چنانکہ بیاید در تفسیرش چند بحث اند بحث اول جنات عدن التی وعد الرحمٰن عباده بالغیب انه کان وعده مأتیا بدانکہ جنان وجنات جمع جنت بفتحه است کہ در لغت عرب بمعنی بستان نخل وشجر باشد واصلها من الستر کان بستانها بالتفاف اغصانها سمیت بالجنة التی هی المرأة من جنه اذا ستره در مصباح گفته است والجنة بالفتحة الحدیقة ذات الشجر وقیل ذات النخل والجمع جنات علی لفظها وجنان ایضا واما عدن در لغت بمعنی اقامت است چنانکہ گفته میشود عدن بالمکان عدنا وعدونا از باب ضرب وتعد است کہ بمعنی اقامت نمودن در آن مکان باشد بحرین گفته است ومنه سمی المعدن کمجلس لانبات الناس یقیمون فیه الصیف والشتاء یعنی از ہمین باب است تسمیه معدن کہ بر وزن مجلس است زیرا کہ مردم در ایام صیف وشتا در ہمان اقامت کنند وگویند کہ مرکز کل شیئ معدنه ودر حدیث آمده الناس معادن کمعادن الذهب والفضة یعنی مردم نیز معادن اند ہمچنان کہ معادن طلا ونقره بود ومقصود از کلمات این حدیث آنست کہ مردم متفاوت اند در مکارم اخلاق ومحاسن صفات ودر تمامی آنچہ از آثار ایشان ذکر کرده میشود بحسب استعداد ومقدار شرافت ایشان چنانکہ در معادن نیز بوجه جید ودردی بودن تفاوت میباشد پس معنی چنین شود جنات یقیمون فیها یعنی بوستانہای با اقامت کہ ہمیشه در آن باشند جمعی از مفسرین گفته اند جنات عدن بسط حقیقی جنت است ودر من لا یحضره الفقیه در حلال است از خطاب نبوی صلعم کہ در صفت بہشت ذکر شده است کہ جنت عدن وسط جنان است سور آن یاقوت احمر است وحصار آن لؤلؤ است در ثواب الاعمال از ابی عبد الله علیه السلام مروی گشته کہ فرمود من اطعم ثلاثة نفر من المومنین اطعمه الله من ثلاث جنان ملکوت السماء الفردوس وجنة عدن وطوبی وهی شجرة من جنة عدن غرسها ربی بیده یعنی کسیکہ مومن را اطعام کند حق سبحانه وتعالیٰ از سه بہشت او را اطعام کند از فردوس واز جنت عدن واز طوبی کہ درختی است در بہشت وحق تعالیٰ غرس او است بقدرت خود آنرا نشانیده است واز ابن عباس مروی است جنات عدن دار الرحمن خلقها بیده یعنی جنات عدن دار الرحمن است کہ حق تعالیٰ عزوجل بدست قدرت خود او را آفریده است اقول حقیقت الامر آنست کہ جنات عدن بدل الجنه است بدل کل از کل زیرا کہ جنت ہم جنس است وشامل بر جنات عدن ویا منصوب است بر مدح یعنی در آیند در بہشتہای با اقامت یا جنتی کہ مذکور شد بوستانہای عدن وبیتوانند بود کہ عدن علم زمین بہشت باشد چه مکان اقامت است یا علم معنی عدن کہ آن اقامت است کہ اگر علم نبودی منصرف نمیبود وابدال آن زیرا کہ بلغاء وفصحا نکره را ابدال نمیکنند از معرفه مگر گاہیکہ موصوفه باشد ونیز صحیح نمیشود وصف آن به التی کہ در این قول واقع شده کہ میفرماید التی وعد الرحمان پس بہر حال معنی آیت مجیده چنین شود کہ بوستانہای اقامت آنهاکہ وعده داده است خدای تعالیٰ بدان بندگان خود را در حالتی کہ غائب اند از ایشان ویا ایشان از آنہا غائب اند وچون وعده او صدق است از این غیبت باک نیست یا وعده داده شد ایشان را بسبب ایمان آوردن وتصدیق به آنچه غائب وپنهان است از ایشان از احوال آخرت یا بوحدت ذات الٰہی وصفات عزت پادشاہی ومراد به عباد در این مقام مومنانند کما فی قوله فادخلی فی عبادی وگویند این تناول مومن وکافر است ولاکن بشرط رجوع کافر از کفر خود اقول باید دانست کہ

ترجمہ آیات مبارکہ خمسہ

در بیان لغت لفظ جنت وعدن گوید

توضیح مقام عدن از اخبار واحادیث صحیحہ

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

حق سبحانه عزوجل هرگاه که بیان فرمود در ماقبل فذکر نائب که داخل بهشت خواهد شد خواست که بعین متصل اوصاف بهشت را ذکر فرموده باشد این است که دراین آیات حق سبحانه عزوجل چندین وصف از بهشت ذکر میفرماید پس آیت زیر بحث وصف اول است **مفسرین** گفته اند وصفها بالواو علی خلاف حال الجنان فی الدنیا التی لا تذکر الا بالعاطف فان حالها لا یغیر فی مناظرها فلیست کجنان الدنیا التی تختلف فی خضرة الورق وظهور الثمر **سوال** اینجا از غیب چه مراد است و غیب صفت جنت واقع گشته یا صفت عباد **جواب** اصل آنست که مفسرین دراین اختلاف کرده اند بدو قول **محققین** گفته اند انه تعالی وعدها وهی غائبة عنهم غیر حاضرة اوهم غائبون عنها لا یشاهدونها یعنی غیب در این صفت جنت است بدرستیکه خدا تعالی دراین آیت تائبین را وعده جنت داده است و آن بهشت اینوقت غائب است از انظار تائبین و بالجمله تائبین غائب اند از بهشت و این وقت آنرا مشاهده نمی کنند **ابو مسلم** میگوید ان المراد وعد الرحمن الذین یکونون عبادا بالغیب ای الذین یعبدونه فی السر بخلاف المنافقین فانهم یعبدونه فی الظاهر ولا یعبدونه فی السر بتحقیق مراد آن است که وعده کرده است حق سبحانه عزوجل کسانی را که عبادت میکنند غائبانه یعنی کسانیکه او تعالی را مخفی و پوشیده عبادت می نمایند بخلاف گروه منافقین پس بدرستیکه ایشان او تعالی را در ظاهر عبادت میکنند در خفا و پوشیدگی او را پرستش نمینمایند **اقول** وجه اولی اقوی و اولی است زیرا که وعده از او تعالی میباشد هرچند متعلق بامر غائب باشد ولاکن آن بمنزله مشاهد و حاصل است این است که متصل بعد آن گفته انه کان وعده مأتیا **تنبیه** جماعتی گفته اند مأتیا مفعول یعنی فاعل است وجه آنکه وعده خدا تعالی بهان جنت است و این گروه تائبین بآن خواهند رسید **زجاج** گفته است کل ما وصل الیک فقد وصلت الیه والمقصود من قوله انه کان وعده مأتیا بیان ان الوعد منه تعالی وانکان بامر غائب فهو کالمشاهد و حاصل و المراد تقریر ذلک **فی القلوب** لخص مرام آنست که هرآنچیز که میرسد بسوی تو پس بتحقیق که تو نیز بآنچیز رسیدی و مراد از آیت انه کان وعده مأتیا آن است بدرستیکه وعده بهشت از او تعالی است هرچند که وعده بامریست که حاضر نیست و از انظار غائب است ولی آن بمنزله مشاهد و حاصل میباشد و مقصود تقریر آن در قلوب است و هو العالم **بحث ثانی** لا یسمعون فیها لغوا الا سلاما بدانکه لغوا مصدر است از لغا الشئ یلغو لغوا از باب قال در لغت عرب لغط لغو خنا باطل بیهوده و هرزه و بیفائده مانند فحش و سایر اباطیل میباشد در **مصباح** گفته است لغا الرجل تکلم باللغو و هو اختلاط الکلام **خلیل** فرق لطیف بیان کرده است در لغط و کذب و محال و مستقیم و لغو میگوید که اللغط کلام لا شئ فیه من شانک و الکذب کلام لشئ تعرفه و المحال کلام لغیر شئ و المستقیم کلام لشئ منتظم و اللغو کلام لشئ لم تره و اما سلام در لغت عرب بمعنی بری از عیوب و از مناقص و سلامتی از مقرات و منافیات باشد و السلام از جلا اسماء حسنی نیز میباشد که مراد از ان همین معانی در ذات گرفته میشوند نزد اهل **اشتقاق** از سلمت سلاما و سلمت سلامی علیک بفتح سین مصدر است و بعد ازاین بسوی اسم آن منتقل کردند که بمعنی سلامتی و تحیت و دعا و بقاء است و اسلام و تسلیم بمعنی انقیاد و رضا در لغت میباشد **سوال** در اهل اسلام سلام مرسوم مشتمل بر دو صیغه است یکی معرفه السلام علیک و دیگر نکره سلام علیک ازین هر دو صیغه سلام افضل و اولی کدام صیغه میباشد **جواب** اکثر اعلام بصیغه تنکیر بغیر الف و لام افضل و اکمل دانسته اند بچندین وجه **وجیه اول** تنکیر متضمن افراد پس قوله سلام علیک فی نفسها تحیة برهمه افراد است پس اولی است از معرفه **ثانی** تنکیر اصل است در سلام پس اصل در هر امر اقدم است **ثالث** بوجه همین اصالت اکثر قرآن هم بصیغه تنکیر استعمال گشته چون سلام قولا من رب الرحیم و چون سلام علی نوح فی العالمین و سلام علی الیاسین و الملائکة یدخلون علیهم من کل باب سلام علیکم و چون سلام علیک سأستغفر لک **سوال** هرگاه در قرآن به تنکیر استعمال گشته پس تعریف چون والسلام علی من اتبع الهدی نیز استعمال گشته است این تفاوت چرا واقع شد **جواب** در استعمال هر دو سلام دلالت بر جواز هر دو قسم آن میباشد و لاکن در این صیغه معرفه مقصود حقیقت و ماهیت معهوده میباشد **بعض** اصولیین گفته اند که صیغه نکره سلام علیکم افضل و اولی است از معرفه السلام علیکم زیرا که تنکیر افاده کمال و مبالغه در اتمام آن میکند و اما صیغه السلام علیک افاده نمیکند بگمان حقیر مفرده را **اخفش** گفته است من العرب من یقول سلام علیکم فیعرب قولهم سلم علیکم عن الالف واللام والتنوین و لیس فی ذلک ان کثرة الاستعمال اباح هذا التخفیف **سوال** درین خود از سلام خدا بر ناس و سلام ناس بناس چه معنی دارد و مقصود از آن چیست **جواب** باید دانست که مقصود از سلام خدا بر انبیاء علیهم السلام چون وسلام علی نوح فی العالمین و امثال این وعده سلامتی در دنیا و آخرت و اما سلام ناس بناس دعا بتحیت بطور اخبار بیکدیگر میباشد **اشکال** هرگاه مراد از سلام خدا بانبیاء و خلفا و اصفیاء علیهم السلام وعده سلامتی باشد پس ایشان علیهم السلام را به تسلط اعداء و بعلل و امراض و موت چرا مبتلا ساخت اینحالت خلاف عموم وعده سلامتی

جواب سوال لم غیب اینجا صفت جنت واقع شد یا صفت عباد

در لغت و اشتقاق لفظ لغو و سلاما گوید

جواب سوال سلام به صیغه تنکیر افضل است یا به صیغه تعریف

جواب سوال مراد از سلام خدا بر ناس و به عکس آن چه میباشد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

و تحیت الهی میباشند **جواب** چونکه ایشان علیهم السلام را بوجه عصمت بوعده تحیت ابدی و نجات عقوبت اخروی ممتاز و سرافراز فرموده است ابتلاء ایشان به انواع علل و امراض و آلام و مقاتلهٔ اعداء من باب التکلیف و الطاعات و العبادات موجب حصول عظم جزاء و ثواب و منافع اخرویه بمصداق افضل الاعمال اخمرها میباشد **البته** اینحالت اگر بطور تذلیل و تذلیل بایشان علیهم السلام باید میشد البته مورد اعتراض و اشکال بود اذ لیس فلیس **اشکال** هرگاه سلام بصیغهٔ تنکیر مبتداء نزد نحات بالاتفاق نیاید بلکه وجوباً مبتداء معرفه باشد پس اینجا خلاف قاعده تنکیر مبتدأ در سلام علیک چگونه و چرا جائز باشد **جواب** اصل آنست که مبتداء اگر معرفه نباشد بالضرورت نکره موصوفه افادهٔ تعریف میکند پس نکرهٔ موصوفه بالاتفاق بمبتداء واقع تواند شد فاذا قلت سلام علیک فالتنکیر فی هذا الموضع یدل علی التمام و الکمال فکانه قیل سلام تام کامل علیکم

وهو العالم و هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که این آیت زیر بحث صفت دوم است برای بهشت که حق تعالی میفرماید نشنوند بهشتیان در آن بهشتها سخنی بیهوده و هرزه و بیفائده مانند فحش و سائر اباطیل لاکن شنوند کلام منطوی بر سلام را از جناب احدیت که سلاماً قولاً من رب رحیم یا سلامی از ملائکه یا از یکدیگر از **زجاج** منقول است که سلام اسمی است جامع هر چیزی که متضمن سلامت است یعنی شنوند آنچیزی را که موجب سلامتی ایشان باشد **اقول** نظیر این آیت است آیهٔ مبارکهٔ دیگر لا تسمع فیها لاغیة بهرحال درین جنبه ظاهر است بروجوب تجنب از لغو از حیث آنکه خداوند عالمیان عزوجل دار آخرت را که در آن تکلیفی نیست از لغو منزه گردانیده است، و ما احسن قوله **و اذا مروا باللغو مروا کراماً و** اذا سمعوا اللغو اعرضوا عنه **و** قالوا لنا اعمالنا و لکم اعمالکم سلام علیکم لا نبتغی الجاهلین

اشکال باید دانست که سلام از جنس لغو نیست پس مرآیت زیر بحث چگونه و چرا سلام را از لغو استثناء فرموده است **جواب** مشتمل بر چند وجه است **اول** بعضی گفته اند که معنی سلام گفتیم که دعا به سلامتی میباشد و معلوم است که اهل جنت مرحوم و مغفور و باعافیت و سلامتی و عیش در بهشت میگذرانند ایشان را باین دعای سلامتی چه احتیاج تواند بود پس بنا بر این سلام از جنس باب اللغو فضول الحدیث است در اینصورت این استثناء متصل خواهد بود پس معنی چنین میشود که اگر لغو در بهشت باشد پس سوای این لغوی دیگر نشنوند **نظیر** این است قوله و لا عیب فیهم غیر ان سیوفهم ۞ بهن فلول من قراع الکتائب **ثانی** آنکه این استثناء منقطع است در اینصورت از اصل اعتراض و اشکال ساقط میشود **سوال** آنچه در آیت زیر بحث مذکور است که اهل بهشت آنجا سماعت سلام کنند این سلام کننده کیست **جواب** اصل آنست که مفسرین در این اختلاف کرده اند **بعضی** گفته یحتمل ان یکون من سلام بعضهم علی بعض یعنی خود اهل بهشت بعضی بر بعض سلام کنند **جمعی** گفته اند چون ملائکه بر اهل بهشت در آیند بر آنها سلام کنند علی ما قال تعالی و الملائکة یدخلون علیهم من کل باب سلام علیکم بما صبرتم فنعم عقبی الدار یعنی ملائکه از هر دروازهٔ بهشت بر اهل جنت در آیند و گویند سلامتی باد بر شما بجهت آنکه شما صبر کردید پس عقبی بهترین مقام است **جماعتی** چنین گفته است در آیت مجیده مراد آنست که خدا تعالی بر اهل بهشت سلامتی میفرستد لقوله تعالی سلام قولاً من رب رحیم **اقول** اصل آنست که بهشت مقام همه گونه سلامتی میباشد چه بالیقین اهل بهشت هم با یکدیگر بشارت سلام دهند و نیز ملائکه و خدا تعالی بر اهل بهشت سلام میفرستد و هو العالم **بحث ثالث** و لهم رزقهم فیها بکرة و عشیاً بدانکه بکرة در لغت عرب بامداد را گویند در بحرین گفته است و البکرة بالضم الغداة و جمع آن بکر آمده است چون عرقة و فرق و جمع الجمع ابکار آید چون رطب و ارطاب **و اما عشیاً** یعنی شبانگاه بود اهل **لغت** گفته اند عشی بفتحه عین و تشدید یاء بعد از زوال آفتاب الی غروب آنست و گفته اند صلوة العشی نماز ظهر و عصر است تا صدر اللیل و ما در اینمرام بحث تمام در محلد سابق کرده ایم در **مغرب** گفته است العشی ما بین زوال الشمس الی غروبها و لاکن مشهور همانا که عشی آخر النهار است چنانچه در **قاموس** هم گفته است العشی و العشیة اخر النهار و در **صحاح** گفته است العشی و العشیة من صلوة المغرب الی العتمة **و هرگاه** اجمالا این معنی معلوم شد پس باید دانست که این وصف سویم است برای بهشت و در این آیت که حق سبحانه و تعالی جلت عظمته و عمت نعمته میفرماید و مر ایشان را باشد روزی ایشان از نعم عظمی در بهشت بامداد و شبانگاه یعنی در طرفین روز ایشان را نعمتهای بهشت خورانند چنانکه عادت متنعمان و متوسطین میان زهادت و رغابت که روزی دو نوبت طعام میخورند اشکال بمفاد لا یرون فیها شمسا و لا زمهریرا و بمصداق لا صباح عند ربك و لا مساء ثابت است که در بهشت نه آفتاب است و نه روز و شب پس بکرة و عشیاً برای بهشت چرا و چگونه وصف کرده شد **جواب** شبهه نیست در اینکه در جنت شمس و قمر و لیل و نهار نخواهد بود پس بنا بر این مراد از بکرة و عشیاً مقدار این زمانست یعنی به مقدار دو زمان که در دنیا شناخته باشند روزی اهل بهشت داده شود چنانکه بعضی گفته اند المراد انهم یاکلون عند مقدار الغداة و العشی لانه لیس فی الجنة غداة و عشی اذ لا لیل فیها و محتمل است

اشکال بر انحصار سلام بصیغهٔ تنکیر چرا و چگونه جائز است

قول مفسر در تفسیر آیت مجیده زیر بحث

وجوه مختلفه در جواب اشکال که سلام از جنس لغو نیست چرا استثناء کرد

جواب سوال از اهل بهشت سلام فرستنده کیست

در بیان لغت بکرة و عشیاً می فرماید

وجوه مختلفه در جواب اشکال که در بهشت آفتاب نیست پس صبح و شام چگونه خواهد بود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

و جواب گفته شود اینکه در بهشت اگرچه شب و روز نخواهد بود اما علامتها باشند که بدان مقدار لیل و نهار بشناسند چنانچه جمعی از مفسرین گفته اند
انه تعالی جعل لقدر الیوم علامة یعرفون بها مقادیر الغداة و العشی و در بعض تفاسیر آمده است که زمان لیل بقدر گذاشتن بردها
و بستن درها معلوم شود و زمان نهار برفع حجاب و فتح ابواب در تبیان آورده است که در زمان شب کنیزان بهشت خدمت مومنان کنند و در زمان
نهار غلامان بهشت در کشاف زمخشری گفته است که بعضی مردمان در بهشت با نروزی یک بار طعام میخورند و جمعی دیگر هر گاه که طعام می یابند میخورند
و آنها منهومین اند گروهی دیگر روزی دو بار که آن وقت صبح و شام است و چون عادت محمودة و طریق وسطی آن جهت حق سبحانه باین طریق در
بهشت طعام را بمومنان خوراند و گفته اند که عرب هر که را چاشت و شام طعام میخورد او را متنعم میخوانند پس مراد آنست که اهل بهشت متنعمان باشند
و نزد بعضی مراد از غداة و عشا دوام روزیست و تو الی آن کما یقال انا عند فلان صباحا و مساءً و بکرةً و عشیاً که مراد ازین دو صورت و استمرار
جمیع زمان است نه این هر دو وقت معین و در تفسیر کبیر رازی گفته است و یحتمل ان یکون المراد لهم رزقهم متی شاؤا کما حرف الغداة
فی الغداة و العشی یعنی احتمال دارد که مراد از آیت چنین بود که برای اهل بهشت رزق ایشان است هر وقت که بخواهند چنانکه در صبح و شام عادت
آنها جاری بود و در طب الائمه حسین ابن بسطام و نیز فی المحاسن از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام آورده اند انه شکی الیه رجل ما یلقی
من الاوجاع و التخم فقال تغد و تعش و لا تاکل بینهما شیئا فان فیه فساد البدن اما سمعت الله یقول لهم رزقهم فیها بکرة
و عشیا و در تفسیر قمی و نیز در تفسیر صافی ذیل همین آیت آورده اند قال ذلک فی جنات الدنیا قبل القیمة لان البکرة و العشی لا تکونان
فی الاخرة فی جنات الخلد و انما یکونان فی جنات الدنیا التی تنتقل الیها ارواح المومنین و تطلع فیها الشمس و القمر یعنی این آیت نازل گشته
در حال بهشتهای دنیا نه جنت آخرت زیرا که صبح و شام در بهشت آخرت نیست که جنات الخلد است جزاین نیست که در بهشتهای دنیا صبح و
شام میباشد که منتقل میشوند بسوی این بهشتها ارواح مومنان و آفتاب و ماه هم در آن طلوع می نماید کذا نقله فی البرهان علامة البحرانی
احادیث بسیار وارد شده اند که دلالت میکنند بر آنکه خدا تعالی در دنیا هم بهشت و دوزخ خلق فرموده که الی یوم القیامت ارواح مومنین و
دوستداران ائمه معصومین مطهرین علیهم السلام در بهشت دنیا و در نعمات متنعم اند و ارواح کفار در آن جهنم دنیا معذب میباشند از انجمله
است آنچه آورده است محمد بن یعقوب از طریس ابن الکناسی که گفت پرسیدم از جناب ابو جعفر علیه السلام ان الناس یقولون ان
قرنا یخرج من الجنة فکیف و هو یقبل من المغرب و تصب فیه العیون و الاودیة قال فقال ابو جعفر علیه السلام و انا اسمع ان لله
جنة خلقها فی المغرب و ماءً و فراتکم یخرج منها و الیها تخرج ارواح المومنین من جیرهم عند کل مساء فتسقط علی ثمارها و تاکل منها
و تتنعم فیها و تتلاقی و تتعارف فاذا طلع الفجر هاجت من الجنة و کانت فی الهواء فی ما بین السماء و الارض تطیر ذاهبة و
جائیة و تهدر حضرها اذا طلعت و تتلاقی فی الهواء و تتعارف قال و ان لله نارا فی المشرق خلقها لیسکنها ارواح الکفار
و یاکلون من زقومها و یشربون من حمیمها لیلهم فاذا طلع الفجر هاجت الی وادی برهوت استدرا من
ایران الدنیا کانوا فیها یتلاقون و یتعارفون فاذا کان المساء عادوا الی النار فهم کذلک الی یوم القیمة قال قلت اصلحک
الله ما حال الموحدین المقرین بنبوة محمد صلعم من المسلمین المذنبین الذین یموتون و لیس لهم امام و لا یعرفون و لا
تعلم قال اما هؤلاء فانهم فی حفرهم لا یخرجون منها فمن کان له عمل صالح و لم یظهر منه عداوة فانه یخلص له خذا الی الجنة التی خلقها الله
بالمغرب فیدخل علیه منها الروح فی حفرته الی یوم القیمة فیلقی حسابه بحسناته و سیئاته فاما الی الجنة و اما الی النار فهؤلاء و الله
لا مر الله و کذلک یفعل الله بالمستضعفین و البله و الاطفال و اولاد المسلمین الذین لم یبلغوا الحلم فاما النصاب من اهل القبلة
فانهم یخلد لهم خذا النار التی خلقها الله بالمشرق فیدخل علیهم منها اللهب و الشرور و الدخان و فورة الحمیم الی یوم القیمة ثم مصیرهم
الی الجحیم ثم فی النار یسجرون ثم قیل لهم اینما کنتم تدعون من دون الله این امامکم الذی جعله الله اتخذتموه دون الامام
الذی جعله الله للناس اماما اشکال میا بست در این آیات وصف بهشت با وصاف مستظمه باشد وصول رزق بسوی ایشان بکرة
و عشیا از امور مستظمه نیست جواب مشتمل بر دو وجه است یکی آنکه گفته آید که حق سبحانه و جل در این آیات مبارکه ترغیب داده است
هر قومی را بچیزهائی که در دنیا آنها دوست میداشتند این است که مطابق عادت عجم ذکر فرموده است اساور من الذهب و
اللؤلؤ و لباسهم فیها حریر و مطابق عادت اشراف عرب از اهل یمن ذکر فرموده است و الا در آنجا الحجال الظهر و تبر علی الاسرة
و اما عرب که چیزی را دوست تر نمیدانستند از اکل طعام در غدات و عشا این است که ایشان را مطابق عادت ایشان وعده کرده است و دیگر

در بیان آنکه مراد از این آیه بهشت دنیا است شمس و قمر دارد

اخبار از ائمه اطهار علیهم السلام در تفسیر این آیه مجیده

جواب اشکال آنجا اوصاف بهشت با موصوف غیر منتظمه چرا گردانیده شد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

است که دراین آیت مجیده وصفیه مراد دوام رزق است چنانکه گفته میشود که انا عند فلان صباحًا ومساءً وبکرةً وعشیًا که ازین دوام مقصود میشود دو وقت صبح وشام **بحث رابع** تلك الجنة التی نورث من عبادنا من کان تقیًا بدانکه نورث ازارث یرث ارثًا اصلش ورث یرث ورثًا ورثة چون وعد یعد عدة ووعدًا وواردة واورا بالف بدل کرده اند ویرث دراصل یورث بود واورا بقاعدهٔ یوعد که میان یای مفتوح وکسرهٔ حقیقی بود حذف کردند ومیراث دراصل موراث چون مفعال است واورا یاء بدل کردند وتراث ومیراث وارث همگی گردیده است براآنچه منتقل میشود از میراث بسوے ورثه اما در **شریعت** تعریف آن مختلف کرده اند **احدها** التراث بالضم ما یخلفه المورث من المیت لورثته یعنی تراث عبارت است ازان اموالیکه بعد ازمرگ خود میراث میگذارد برای ورثه خود **ثانیها** الارث الاشیاء والاموال التی یخلفها المیت ویستحقها اشخاص بنسب او سبب بالاصالة یعنی ارث عبارت است ازاشیاء واموالیکه خلف خود باقی بگذارد میت ومستحق آن اشخاصی میشوند ازجهة نسب یا سبب بالاصالة **ثالثها** ان الارث حقیقة هو کلما یترکه ویخلفه المیت بعده من متملکاته من جمیع اجناس الاشخاص والاموال نقدًا وجنسًا جرمًا وجسمًا کالاراضی والاساسی کالعبید والحیوان وکالانعام وکلما یطلق علیه المال قلیلًا اوکثیرًا ویستحق ویتملك ذلك اهل المیت من اقارب الانساب واهل الاسباب الصحیحة بالاصالة یعنی ارث ومیراث وتراث عبارت است حقیقةً ازتمامی متروکات که میت بعدازمرگ خود ازمملوک وتملکات خود باقی میگذارد ازجمیع اجناس وانواع واشیاء واموال نقدیه ازنقره وطلا وجنسیت دیگرازاجرام والاجسام ازاقسام اراضی واماکن منقولی وغیرمنقولی وازقسم اناسی چون غلام وکنیز وازقسم حیوانی چون شتر واسب وگاو وگوسفند وغیر آنها قلیل بود یا کثیر که برآن اطلاق مال تواند شد مستحق ومتملك آنرا اقارب اهل انساب واسباب می شوند **اقول** اینوجه جامع است شیخ **طریحی** فرموده است واورثه ابوه مالًا ای جعله له میراثًا وورثت الشیء من ابی ارثه بالکسر فیهما یعنی فی الماضی والمضارع ووراثًا وورانةً وارثًا الف منقلبة عن واو ودر **شرح لمعه** درکتاب المیراث فرموده وهو مفعال من الارث وبابه منقلبة عن الواو ومن الموروث **وهو** علی الاول یعنی من الارث استحقاق انسان بموت آخر بنسب او سبب شیئًا بالاصالة **وعلی** الثانی یعنی انه ماخوذ من الموروث فهو ما یستحقه انسان الی آخره بحذف الشیء یعنی ما یستحقه انسان بنسب او سبب بالاصالة **اقول** اصل آنست که ارث وتوریث فی الواقع وعلی الحقیقة برجنس بالی اطلاق میشود اهل لغت وشرایع وادیان صحیحه واهل ملل ونحل را برهمین اتفاق حاصل میباشد اما درغیرمال ازاعراض واوصاف واخلاق ارث ومیراث وتوریث علی الحقیقة والاصالة اطلاق نمیشود بلکه برسبیل مجاز استعمال میگردد **اشکال** درمرویه حضرات ائمه اهل البیت علیهم السلام است ان العلماء ورثة الانبیاء وذلك ان الانبیاء لم یورثوا درهمًا ولا دینارًا وانما ورثوا احادیث من احادیثهم فمن اخذ منها اخذ بحظ وافر درحدیث چرا اطلاق ارث وتوریث برغیرمال شده بقوله انما ورثوا احادیث واطلاق ارث برغیرمال درانحدیث هم منافی است به آنچه مذکور شد ورماقبل **جواب** بعون الله الوهاب اگراین خبر صحیح باشد واصلیت پس مخصص قرآن نمیتواند شد زیراکه قرآن قطع المفاسیم است مزید براین توانیم گفت که بالضرورت دراین خبر تورث حقیقی دلالتی نیست که به اتحاد واتصال نسبی بعلماء علوم بالاستحقاق بدون اکتساب وتحصیل رسیده باشد پس بالیقین این لفظ وراثت درحدیث مذکور برسبیل مجاز محمول است برانیکه انهم علیهم السلام ترکوا واخذ العلماء من احادیثهم مؤید همین است جمله آخر آن فمن اخذ شیئًا منها اخذ بحظ وافر پس بنابراین تقدیر عبارت حدیث مذکور چنین شود ان الانبیاء علیهم السلام لم یورثوا الدراهم والدنانیر والاموال الغیر انما ترکوا الاحادیث فمن اخذ شیئًا منها اخذ بحظ وافر وترکوا الحدیث والعلم لعلماء امتهم مفصل در جلد هشتم ایتفسیر مذکور شد والله اعلم **اشکال** درمرویات سنیان است که ابوبکر عوالی را بجناب صدیقه طاهره معصومه علیها السلام انحار کرد بمرویه خود او قال النبی صلعم نحن معاشر الانبیاء لا نورث ماترکناه صدقة **جواب** این روایت ازموضوعات ومفتریات خود آن شخص است بالاعلان مخالف قرآن ومنافی برهان ومطروح اهل شرایع وادیان بیباشد این است که بعض خلفاء سنیان ازامویه وعباسیه عند التحقیق بآل جناب صدیقه طاهره علیها السلام دراعصار خود مکرر رد کردند ومرویه ابوبکر را محض افتراء وبهتان دانستند ودر **شرح مشکوة** محقق دهلوی عبدالحق درذیل همین حدیث سپر انداخته میگوید مشکلترین قضایا قضیه حضرت زهرا علیها السلام است زیرا که **اگر** گویم که صدیقه جاهل بود باین سنت یعنی بحدیثی که ابوبکر نقل کرده است ازپیغمبر بعید است جهل از فاطمه **و** هرگاه التزام کنیم که شاید اتفاق نیفتاده بود در استماع این حدیث آنحضرت صلعم مشکل میشود بعد استماع ازابی بکر محض بی اصحابی بغیر از آنها چرا قبول نکرد وبچه جهة غضب او پیشتر از عتاب وبین بعد از همان چرا قبول نکرد وغضب خود را رجوع نکرد تا آنکه تا زنده بود مهاجرت کرد از ابوبکر انتهی کلامه کفایت میکند برای کفر غاصب فدک غیظ وغضبناک شدن آن معصومه علیها السلام همین است **بخاری** ونیز مرویه صحیح **مسلم** که آن سیده مطهره ازغاصبین مهاجرت وترك کلام نمود وتاحین حیات ایشان را ازآمدن درمنزل خود

تعریف ارث ومیراث وتراث لغةً و شرعًا

جواب اشکال درحدیث چرا لفظ ارث بر غیرمال اطلاق شد

جواب اشکال در غصب فدك حق جناب فاطمه زهرا علیها السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

منع فرمود حتی آنکہ وصیت کرد آنجناب امیر المومنین علیہ السلام کہ اصلا ایشان را بموت وجنازۂ آنصدیقہ مطلع نگردانند وہمین وجہ قبر شریفش مستور گردید
شد ودرہمہ صحاح انیطایفہ است قال النبی صلعم فاطمہ بضعۃ منی من اذاھا فقد اذانی وبنا بر روایت دیگر من اغضبھا فقد اغضبنی ومن اغضبنی
فقد اغضب اللہ ومعلوم است کہ پیغمبر خدا اغضبناک کنندہ کافر است ورازی در تفسیر کبیر ذیل آیت مجیدہ یوصیکم اللہ فی اولادکم للذکر
مثل حظ الانثیین میگوید الموضع الرابع من تخصیصات ھذہ الایۃ ماھو مذھب اکثر المجتھدین انا لانبیاء لا یورثون والشیعۃ
خالفوا وروی ان فاطمۃ لما طلبت المیراث منعوھا منہ واحتجوا علیہ بقولہ نحن معاشر الانبیاء لا نورث ما ترکناہ صدقۃ
یعنی از فحول اعلام سنیان کہ فخر الدین رازی میباشد در تفسیر مفاتیح الغیب میفرماید عموم القرآن لا یجوز تخصیصہ بالخبر الواحد الخ
بہر دو قول آنست کہ موضع چہارم از مخصصات این آیت مجیدہ آنکہ مذہب اکثر مجتہدین سنیان است کہ انبیاء ارث نمیگذارند ومیراث آل
ایشان نمیرسد وشیعہ خلاف ایشان کردند ومرویست کہ جناب صدیقہ فاطمہ زہرا علیہا السلام ہرگاہ طلب میراث پدر خود از ابوبکر واصحاب او
ہمہ ایشان منع کردند از دادن میراث بہ فاطمہ وہمین مرویہ ابوبکر بر عدم حقیت آنصدیقہ طاہرہ احتجاج کردند فعند ھذا احتجت فاطمۃ بعموم
قولہ تعالی للذکر مثل حظ الانثیین وکانہا اشارت الی ان عموم القرآن لا یجوز تخصیصہ بالخبر الواحد پس در آنوقت ایشان خبر
مفتریہ ذکر کردند صدیقہ طاہرہ حجت کرد بر ایشان بعموم آیت قرآنی للذکر مثل حظ الانثیین گویا کہ آنصدیقہ اشارہ کردہ است بسوی آنکہ
بہ تحقیق جائز نیست تخصیص قرآن بخبر واحد ثم ان الشیعۃ قالوا بتقدیر ان یجوز تخصیص عموم القرآن بالخبر الواحد الا انہ غیر
جائز ھھنا بیانہ بثلاثۃ وجوہ یعنی پس بدرستیکہ شیعہ میگویند بتقدیر تجویز تخصیص عموم قرآن بخبر واحد جائز نیست بسہ وجہ اول انہ
علی خلاف قولہ تعالی حکایۃ عن زکریاء النبی یرثنی ویرث من ال یعقوب و قولہ وورث سلیمان داود و قالوا ولا یمکن حمل
ذلک علی وراثۃ العلم والدین لان ذلک لا یکون وراثۃ فی الحقیقۃ بل یکون اکتسابا جدیدا مبتدءا اذ التوریث لا یتحقق
الا فی المال علی سبیل الحقیقۃ ملخصا مقصود آنست کہ این تخصیص بخبر واحد خلاف ظاہر نصوص کتاب اللہ واجماع انبیاء وعلوم السلام
واتفاق اہل ملل ونحل زیرا کہ فتوائے ابوبکر مخالف است بحکایت حضرت زکریاء علیہ السلام کہ در قرآن مجید مذکور است کہ خداوندا بخش مرا پسرے
کہ بگیرد وراثت از مرا وارث آل یعقوب را ونیز منافی بہ آیت دیگر است کہ میفرماید وارث شد سلیمان نبی وراثت داود علیہ السلام را ودلیل دیگر
از شیعہ آنست کہ گفتند ممکن نیست حمل این نصوص جلیہ قرآنیہ بر وراثت علم ودین زیرا کہ بتورث علم ودین دو وراثت وارث فی الواقع والحقیقت نمیباشد
بلکہ این تورث بتحصیل علم ودین من باب الاوصاف والاعراض بالکتساب جدید ابتدائی ہست لہذا غالبا بعض ودون البعض را حاصل میشود نہ کل
است پس بر غیر اموال علی الحقیقۃ توریث ابدا صادق نمیاید بلکہ متحقق میشود خاص در اموال بطریق حقیقت وجہ ثانی ان المحتاج الی معرفۃ ھذہ
المسئلۃ ما کان الا فاطمۃ وعلی وعباس وھؤلاء کانوا من اکابر الزھاد والعلماء الارشاد واما ابوبکر فانہ ما کان محتاجا الی معرفۃ ھذہ
المسئلۃ البتۃ لانہ ما کان یخطر ببالہ انہ یرث من الرسول فکیف یلیق بالرسول ان یبلغ ھذہ المسئلۃ الی من لا حاجۃ لہ الیھا ولا
یبلغھا الی من لہ الی معرفتھا اشد الحاجۃ یعنی بر بطلان تخصیص قرآن بخبر واحد دلیل آنست کہ محتاج بہ معرفت این مسئلہ نبود مگر خاص فاطمہ وعلی وعباس
چہ ایشان از اکابر زہاد واعلام بودند واما ابوبکر پس معلوم است کہ او بہ معرفت این مسئلہ محتاج نبوده است زیرا کہ بخاطر او خطور نمیکرد کہ از رسول
صلعم بوراثت میراث پیغمبر صلعم گیرد پس چگونہ مناسب ولائق تواند بود کہ پیغمبر صلعم این مسئلہ را تبلیغ کند کسانی را کہ بسوی آن محتاج نباشند وتبلیغ
نکند کسی را کہ بمعرفت این مسئلہ اشد احتیاج داشت وجہ ثالث بتحمل ان یکون قولہ ما ترکناہ صدقۃ صلۃ قولہ لا نورث والتقدیر انا لا نورث
الذی ترکناہ صدقۃ فذلک الشیء لا نورث یعنی محتمل ست کہ در قول ابوبکر لفظ ما در ترکناہ صدقۃ صلہ لا نورث باشد پس تقدیر چنین شود کہ لا نورث
ترکناہ صدقۃ یعنی ما میراث نمیدہیم وبمیراث صدقہ موقوفہ بما نمیرسد یعنی ما انبیاء آنچہ زندگی خود صدقہ ووقف بر فقراء امت بگذاریم پس ہمان
اوقاف واموال صدقات بآل واولاد واقارب خود بمیراث نمیدہیم وبآنہا نمیرسد فان قیل فعلی ھذا التقدیر لا یبقی للرسول خاصیۃ فی ذلک
قلنا بل تبقی الخاصیۃ لاحتمال ان الانبیاء اذا عزموا علی التصدق بشیء بمجرد العزم یخرج ذلک عن ملکھم فلا یرثہ وارثھم
وھذا المعنی مفقود فی حق غیرھم یعنی ہرگاہ گفتہ شود کہ بنا بر این تقدیر برای حضور نبوی خدا وندی خاصیتی باقی نمیماند در تصدق چہ
باین مشترک میشود با امت گوئیم کہ خاصیت باقی میماند باحتمال اینکہ انبیاء بمحض عزم وقصد بر تصدق شیئی از ملک ایشان بیرون میآید پس آنرا
وارث نمیشود واحدے از اولاد ومن بآن ارث نمیگیرد پس این معنی در حق غیر انبیاء علیہم السلام مفقود میباشد انتہی والجواب قال الراوندی
ان فاطمۃ رضیت بقول ابی بکر بعد ھذہ المناظرۃ وانعقد الاجماع علی صحۃ ما ذھب الیہ ابوبکر فسقط السوال انتہی کلام الراوندی

اثبات افتراء بودن حدیث نحن معاشر الانبیاء

در بیان حقیقت واقعہ بانع فدک گوید

وجوہ مختلفہ در محتملات ما ترکناہ صدقۃ گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

یعنی جواب فخر رازی ازین ادلهٔ قاهره باهره قاطعه بر بطلان این قضیه ابوبکر از جانب شیعه نقل کرده نیست که فاطمه آخر الامر راضی شد بقول ابوبکر و بعد این مناظره اجماع سنیان منعقد گردید بر صحت مذهب ابوبکر **اقول** آنکه با دنی عقلی ممتاز و شعوری سرافراز باشد داند که قول رازی قابل قبول نیست کافی است مر او را **مسلم** و **صحیح بخاری** انها قد وجدت وغضبت علی ابی بکر وهاجرته ولم تکلمه حتی ماتت و توفیت ولهذا اوصیت علیا ان یدفنها لیلا کی لا احد حضر جنازتها ویخفی قبرها عمن ظلمها **ومن تعوه الی القیامة وہرگاہ** بالا جمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که در تفسیر این آیت بحث مفسرین آورده اند که **عاص ابن وایل سہمی** اجرت اجیر خرید او اگر اجیرے مطالبهٔ اجرت میکرد میگفت اگر آنچه محمد صلعم میگوید حق است یا بهشت اولی خواهیم بود پس در آنجا اجرت را بتو دهیم به آنچه زیاده بر آن باشد آنگاه این آیت مجیده نازل شد که حق تعالی میفرماید آن بهشت که ذکر کردیم مستحق است که میراث دهیم از بندگان خود هر کرا که پرهیزگار باشد یعنی باقی میگذاریم آنرا برایشان بحجت تقوای ایشان همچنان که بر وارث مال مورث باقی میماند **اقول** اشاره بتلک الجنة بانه بحجة کونها جنة غائب میباشد **واما** در آیت وراثت اقوالے لفظیت مستعمل در تملک و استحقاق چه در عقب آن نسخ واسترجاع نیست و بر دوام اسقاط سمت زوال وانتقال نمیپذیرد **گویند** مراد آنست که ساکن کفار ما که از برای ایشان بوده باشد در بهشت بهر تقدیر اطاعت ایشان و ایشان بحجت عدم اطاعت ازان محروم شده باشند و سزاوار دوزخ گشته باهل تقوی دهیم بحجته زیادتی در کرامت و مزید مرتبهٔ ایشان چه در روایت صحیحه واسانید وثیقه آمده که خدا تعالی برای هر بندهٔ مکلف جائی تعیین فرموده در بهشت و هم در دوزخ چون مکلف ایمان آورده و اختیار طاعت کند جائی که در دوزخ نامزد او باشد بکافران دهد و چون کافر شود و معصیت کند جائیکه در بهشت برای او مقرر بوده باشد به متقیان دهد **حسن** گفته است ان المراد فانقل ممن لو اطاع لکانت له الی عبادنا الذین اتقوا بهم فجعل هذا النقل ارثا یعنی بدرستیکه مراد آنست که ما نقل میکنیم از کسی که هرگاه اطاعت میکرد هر آئینه برای او میبود بسوی بندگان خود که پرهیزگاری و اتقا دارند پروردگار خود کردند پس قرار داد این نقل را ارث **و بعضی** گفته اند نورث در آیت استعاره است و مراد آنست که نبقی علیه الجنة کما نبقی علی الوارث مال المورث **جماعتی** چنین گفته است ان الاتقیاء یلقون ربهم یوم القیامة وقد انقضت اعمالهم وثمراتها باقیة وهی الجنة فاذا دخلوها فقد اورثهم من تقواهم کما یرث الوارث المال من المتوفی یعنی بدرستیکه متقیان ملاقات میکنند پروردگار خود را بروز قیامت و بتحقیق که منقضی گشته باشند اعمال آنها و لاکن ثمرات آنها باقی باشند و همان بهشت است پس وقتیکه ایشان را داخل بهشت فرمایند بتحقیق که وارث گردانند ایشان را از تقوی ایشان چنانکه بوراثت میبرد وارث مال را از متوفی **اہل معانی** گفته اند معناه صارت هذه الجنة کما یصیر المیراث الی الوارث قال یقال فی اللغة بمعنی صار ولا یراد به زوال الملک عن المیت الی الحی کما یقال هذا العمل یورثک الشرف ویورثک العار ای یصیر ذلک الیه یعنی بشما رسید این بهشت چنانکه میراث بورثه گاه است که ارث دریافت مستعمل شود به معنی صار و مراد از آن زوال ملک از میت بسوی حی نمیباشد چنانکه گفته میشود که این عمل موجب دمورث و مصیر شرف است برای تو همچنین موجب عار و ننگ تو میباشد **و قولے** آنست که نورث بمعنی تعطی ذلک المنازل من غیر تعب فی الحال فصار شبیها بالمیراث یعنی عطا فرمودیم شما را این منازل جنت بغیر تعب فی الحال پس باین جهت شبیه شد بمیراث لهذا به لفظ نورث اینجا ذکر فرمود **جمعی** از مفسرین گفته اند ان اهل الجنة یورثون منازل اهل النار فی الجنة فمعناه تلک الجنة التی نورث من عبادنا بسبب ما کانوا یعملون فی الدنیا بالتقوی جزاءً وثوابا علی الاعمال یعنی اہل بهشت را منازل و مدارج جنت از اہل نار بطور میراث وارث داده میشود پس معنی چنین شود که این بهشتی است که وارث میگردانیم ما آنرا از اضداد خود بسبب آنچه که بودند ایشان در دنیا عامل اعمال نیک فائزه به تقوے جزا و ثواب اعمال ایشان **مرویست** که حضور اقدس نبوی صلعم در تفسیر این آیت فرموده است ما من احد الا وله منزل فی الجنة ومنزل فی النار **و** اما الکافر فانه یرث المومن منزله من النار والمومن یرث الکافر منزله من الجنة **در رویہ بیرا** است قال لیس من کافر ولا مومن الا وله فی الجنة والنار منزل فاذا دخل اهل الجنة الجنة واهل النار النار رفعت الجنة لاهل النار فنظروا الی منازلهم فیها فقیل لهم هذه منازلکم لو عملتم بطاعة الله ثم یقال یا اهل الجنة یرثوهم بما کنتم تعملون فقسم ان اهل الجنة منازلهم لیس مراد آنست که هیچ کسی از اہل دنیا کافر و مومن نیست مگر آنکه برای هر یکی در نار و جنت خانه میباشد پس اہل بهشت اہل بهشت و اہل نار در نار چون داخل کرده شوند پس جنت بلند کرده میشود تا اہل نار هر یکی اماکن و منازل خود را در بهشت بشناسند و همچنین اہل جنان یکشف طبقات نار اماکن و منازل خود را در نار خواهند شناخت آنگاه ایشان را گفته میشود اینک منازل یکدیگر را بشما الحال داده میشود بسبب آنچه که شما در دنیا عمل کردید ای اہل نار اگر کفر نمیکردید عوض آن منازل این منازل ناری بشما داده نمیشد و به اہل ایمان گفته خواهد شد که اگر شما ایمان نمیآوردید و عمل نیک نمیکردید به آن منازل ناری میرسیدید و هر دو فرقه الحال بتوارث منازل نار جنت را عوض یکدیگر بطور ارث بگیرید پس ای اہل جنان این منازل اہل نار

در بیان تفسیر آیات وراثت متقین بودن بهشت گوید

اختلاف مفسرین در وارث شدن مومنین به جنت

قول رازی در وراثت مومنین به جنت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

که درجنان اندوای اهل نیران این منازل اهل جنان که دون ازاند بجزاء وسزاء اعمال شما بمیراث از یکدیگر داده میشود **اشکال** این توارث چگونه صحیح وثابت تواند شد چه ارث عبارت است از اینکه متروکات مالی مکتسبه میت به اهل انساب واسباب او بالاستحقاق بعد موت او میرسند و اینجا انتقال معدوم از قدیم بوده پس معنی توریث از آیت وحدیث صحیح نمیشود **جواب** اول برای هریکی از مومن وکافر خالق درجنان ونیران منزلی ومکانی آفریده ونامزدا وبالشرط کرده ومقرر نموده بود ومزید براین او تعالی مومن راکجی وصف نموده فی قوله لینذر من کان حیّا وکافر را بمیت وصف کرده است بقوله اموات غیر احیاء وبقوله لا تسمع الموتی این هر دو را زنده ومرده نامیده است در شرع هم تقسیم اموال واشیاء اموات بر احیاء بطور میراث مقرر فرموده است لهذا بعد مردن هر دو طایفه در آخر منازل یکدیگر میراث یکدیگر داده شده لهذا محل اعتراض نمیتواند بود وهر چند در تسمیه کافر بمیت ومومن بحی مجازاً استعمال میشود **جواب ثانی** ان امرها یؤل فی الاخرة الی الجنة والنار کما ان المیراث یؤل الی الوارث فی الدنیا فکمال المشابهة قال تلک الجنة التی نورث من عبادنا من کان تقیّا **اشکال** دراین آیت مجیده دلالت است براینکه داخل نمیتواند شد در بهشت مگر کسی که متقی باشد ومومن مرتکب کبائر چونکه متقی نیست پس در بهشت داخل نخواهد شد **جواب** اصل آنست که این اعتراض را قاضی کرده است ومحققین بجواب او گفته اند لا یة تدل علی ان المتقی یدخلها ولیس فیها دلالة علی ان غیر المتقی لا یدخلها وایضا فصاحب الکبیرة متق عن الکفر ومن صدق علیه انه متق عن الکفر فقد صدق علیه انه متق لان المتقی جزء من مفهوم قولنا المتقی عن الکفر وادا کان صاحب الکبیرة یصدق علیه انه متق وجب ان یدخل تحته فالایة بان تدل علی ان صاحب الکبیرة یدخل الجنة اولی من ان تدل علی ان لا یدخلها الخصا معنی آنست که آیت مجیده دلالت میکند بر آنکه بتحقیق متقی داخل بهشت خواهد شد در این دلالتی نیست بر اینکه غیر متقی نخواهد شد پس صاحب کبیره هرچند فاسقست لکن متقی از کفر است قطعاً وکسی که براو صادق بیاید که از کفر متقی است پس بتحقیق صادق میاید که او متقی میباشد واجب است که تحت آن داخل باشد پس دلالت کردن آیت براینکه صاحب کبیره داخل بهشت میشود اولی است از اینکه دلالت کند بر عدم دخول در بهشت **اشکال** آیت زیر بحث وحدیث مذکور را مخالفت میکند حدیث دیگر قال النبی صلعم لن یدخل الجنة احد بعمله انما یدخلها برحمة الله یعنی احدے داخل بهشت نمیشود مگر برحمت خدا وانقسام منازل ودرجات بمقابل اعمال بفضل خدا میشود نه باستحقاق جزائے اعمال **جواب** مشتمل بر دو وجه است **اول** تمسک این حدیث آخر چیزیه اندچه نزد ایشان بذاته جزای ایمان واعمال داون برحق تعالی واجب نیست وهمه آن برحمت وتفضل آله میباشد وان نعم الاالهیة من الله تعالی للعبد غیر متناهیة فکلما اتوا بالطاعة والعبادة وقعت ذالک مقابلة بتلک النعم السابقة فیمتنع ان تصیر الاعمال والایمان موجبة لدخول الجنة وان تصیر الجنة جزاء للعمل المتناهی زیرا که نعمات آلهیه از خدا یتعالی بی عدد وحد برای عبد میباشد پس تمام عبادات وطاعات به مقابله آن نعمات سابقه میباشند لهذا محال است که بجزاء وثواب ایمان واعمال داخل بهشت باشد بلکه خاصه بتفضل ورحمت آله بغیر حق جزاء داخل جنت میشود حدیث آخر مشعر ومصرح همین مرام است **وجه ثانی** مذهب عدلیه است وهمان اصح وانسب بجزاء اعمال میباشد وآن اینست که ایمان وعمل آن وکفر وعمل ثابت اینها مستوجب ثواب وجزاء وسزاء میباشد واگر جزاء به تکلیف نباشد ظلم است وظلم برحق تعالی جایز نیست اما اعطاء به تفضل حق جزا نمی باشد پس شکر وحمد به مقابل نعمات متفاضله سابقه ودخول جنت بجزای ایمان واعمال لاحقه میباشد **تنبیه** چونکه ایصال جزاء عقلاً وشرعاً واجب است پس آنچه منافی ومعارض برهان وقرآن باشد اوواجب التاویل است تا تعارض لازم نیاید پس بفرض تصحیح وتسلیم اخبار اول خواهد شد تاویلش آنست که خدا یتعالی ناقص الایمان را داخل بهشت نمیکند چه ضعفا از مرجون لامر الله واعراف خواهند بود پس حق تعالی اگر بخواهد بعد از داخل نمودن کفار وهرگاه بخواهد برحمت وفضل خود داخل جنان سازد وهو العالم **بحث خامس** وما نتنزل الا بامر ربک له ما بین ایدینا وما خلفنا وما بین ذلک وما کان ربک نسیّا آورده اند که چون حضرت رسالت صلی الله علیه وآله را از اصحاب کهف وذوالقرنین وروح سوال کردند فرمود ساخبرکم غدا فرداً یا غدا بجواب شما دهم ولا کن کلمهٔ انشاء الله نگفت وحی دوازده روز یا پانزده روز یا بیست وپنج روز یا شهر چهل روز نازل نشد مشرکان میگفتند ودعه ربه وقلاه خدا محمد صلعم را واگذاشت واو را دشمن گرفت پس حضرت رسالت بجهته این بسی مغموم ومحزون وهموم بود چون جبریل فرود آمد باو گفت چرا دیر آمدی ومن بسی منتظر جبریل فرمود که من مشتاق ملازمت بودم اما بجهته آنکه در آسمیت از حضرت عزت مرخص نبودم برتو فرود نیامدم بعد از آن حق سبحانه بجهته رد قول کفره والنصی فرو فرستاد وبزبان ملائکه جواب خود را از ان خبر داد وما نتنزل الا بامر ربک یعنی فرو نمی آییم ما فرشتگان مگر بفرمان ودستوری پروردگار تو چنانکه قریب المضمون در کشف وسایر ودیگر مفسرین هم همین وجه نزول نوشته اند **واعلم** ان ظاهر قوله تعالی وما نتنزل الا بامر ربک خطاب جماعة لواحد وذلک لا یلیق الا بالملائکة الذین یتنزلون علی الرسول ویحتمل فی سببه ماروی ان قریشا بعثت خمسة رهط الی یهود المدینة یسالونهم عن صفة محمد صلعم وهل یجدونه فی کتابهم فسالوا النصاری فزجروهم وقالوا انهم لا یعرفونه وقالت الیهود نجده فی کتابنا وهذا زمانه وقد سالنا رحمان الیمامة عن خصال

اجوبه اشکال که از آیت وحدیث معنی توریث ثابت نمی شود

جواب اشکال آیت دلیلست که غیر متقی داخل بهشت نمیشود

جواب اشکال آیت مجید زیر بحث را حدیث مخالف است

در بیان شان نزول آیت نزول ملائکه میفرماید ۱۲

الاث فلم یعرف فاسئلوه عنهن فان اخبرکم بخصلتین منهما فاتبعوه فاسئلوه عن فتیة اصحاب الکهف وعن فتی المشرقین وعن آثر
قال فجاؤا فسئلوه عن ذلک فلم یدر یجیب فوعدهم ان یجیبهم بعد ذلک ولم یقل انشاء الله فاحتبس الوحی عنه اربعین یوما او
قیل خمس عشر یوما فشق علیه ذلک مشقة شدیدة وقال المشرکون ودعه ربه وقلاه فنزل جبریل علیه السلام فقال اللهم صل علیه
بطأت عنی حتی ساء ظنی واشتقت الیک قال انی کنت اشوق ولکنی عبد ماموراذا بعثت نزلت واذا حبست احتبست فانزل الله
هذه الایة و انزل قوله ولا تقولن لشیء انی فاعل ذلک غدا الا ان یشاء الله و سورة والضحی اشکال بدانکه آیه ماقبل قولان الجنة
لو توقف من عباد نا من کلام تعالی است و اما آیت زیر بحث وما نتنزل الا بامر ربک کلام غیر است پس عطف این کلام بر
ما قبل جائز نخواند بود تا وقتیکه درمیان فصل واقع نشود جواب اصل آنست که هرگاه قرینهٔ ظاهره موجود باشد در آنوقت عطف کردن جائز است
وقبیح دانسته نمیشود چنانکه در آیت مجیده دیگر است اذا قضی امرا فانما یقول له کن فیکون که کلام حق تعالی است وبعد از ین ان الله ربی وربکم
کلام غیر خدا است ونکی را بر دیگری عطف کرده شد اقول هرگاه نزول ملائکه بتقدیر امر خدا تعالی مذکور شد متصل همین تاکید این مرام کرد بقوله
مابین ایدینا وما خلفنا مقصود بیان آنست که او تعالی عزوجل مدبر ما است در همه اوقات ماضی ومستقبل ومابینهما چنانچه در کبیر رازی گفته
است ای هو المدبر لنا فی کل الاوقات الماضی والمستقبل ومابینهما لوالدنیا ووالاخرة ومابینهما فانه یعلم اصلاح التدابیر
مستقبلا وماضیا ومابینهما والغرض ان امرنا موکول الی الله تعالی یتصرف فینا بحسب مشیته وارادته وحکمته لا اعتراض لاحد علیه
فیه یعنی مراد آنست که ملائکه گفتند او تعالی مدبر ما است در تمامی اوقات گذشته وآینده ودرمیان آنها ومابینهما اینکه او تعالی مدبر ما است در دنیا وآخرت و
مابینهما پس تحقیق کحضرت عزت میداند اصلاح تدابیر را مستقبلا وماضیا ومابینهما غرض ملائکه از این گفتن آنست که امر ما موکول الی الله است بحسب
مشیت وارادة وحکمت خود در ما تصرف میکند احدی را در آن چون وچرا اعتراض نمیتواند بود اقول واضحتر آنست که گوئیم مراد ملائکه آنست که آنچه
میان ما کان وما سیکون از زمان حال است در قبضهٔ اقتدار اوست جمیع اماکن واحایین وجهات وما از مکانی بمکانی وزمانی بزمانی منتقل ومتنزل
نمیتوانیم شد مگر بمشیت او سبحانه یا مراد در است حکم در ابتلاء آفرینش وانتهاء آجال ما وآنچه در مدت حیات ما است یا مراد در است تمام
دنیا وامر آخرت ومابین نفختین که چهل سال باشد یا آنچه گذشته وآینده ودر زمان حال است از امعار یا آنچه قبل از وجود ما وبعد از فنای ما است یا زمینی که
نزد ما است در وقت نزول وآسمان که در ماوراء ما است وآنچه میان آسمان وزمین است یعنی او محیط است بجمیع مکونات وهیچ چیزی از و پوشیده
وپنهان نیست پس چگونه اقدام نمائیم به فعلی بدون اذن او وپس از این گفتند ملائکه وما کان ربک نسیا یعنی نیست پروردگار تو فراموش کننده ونخواهد بود فراموش
کار یعنی از حال تو آگاه است هرگاه حکمت او تقاضا کند ما را بتو فرستد پس عدم نزول ما بجهة عدم امر او سبحانه است نه بجهة نسیان او یا تودیع او ترا همچنانکه زعم کفره
است گویند اول حکایت قول متقیان است در وقت دخول ایشان به بهشت ومعنی این است که ما فرو نمیائیم به بهشت مگر به امر و لطف او سبحانه و او مالک
جمیع امور سالفه ومترقبه وحاضره است وآنچه ما رسیده وخواهد رسید از فضل ولطف اوست جمله وما کان ربک نسیا تقریر است از جانب او سبحانه
برای قول بهشتیان یعنی ای محمد صلعم خداوند تو ناسی اعمال عاملان نیست وتارک آنچه وعده داده بایشان از ثواب پس جمله وما کان ربک نسیا بیان
قول اوست ما ودعک ربک وما قلی یعنی امتناع نزول ما نیست مگر از جهة امتناع امر او تعالی ولیکن ذلک عن ترک الله لک وتودعه ایاک ابو مسلم
گفته است قوله وما نتنزل الا بامر ربک یجوز ان یکون قول اهل الجنة والمراد وما نتنزل الجنة الا بامر ربک لما بین ایدینا ای فی الجنة مستقبلا
وما خلفنا ما کان فی الدنیا ومابین ذلک ای مابین الوقتین وما کان ربک نسیا ما خلق فیترکه اعادته لانه عالم الغیب لا یعزب عنه مثقال
ذرة وقوله وما کان ربک نسیا ابتداء کلام منه تعالی فی مخاطبة الرسول صلی الله علیه وآله وسلم در کتاب التوحید ونیز در تفسیر صافی
ذیل همین آیت مجیده از جناب امیر المومنین علیه السلام آورده اند فان ربنا تبارک وتعالی علوا کبیرا لیس بالذی ینسی ولا یغفل بل هو الحفیظ العلیم
بحث سادس رب السموات والارض وما بینهما فاعبده واصطبر لعبادته هل تعلم له سمیا بدانکه جمله اولی یعنی رب السموات والارض
وما بینهما بیان است برای امتناع نسیان براو واین خبر مبتدا محذوف است یا بدل ربک یعنی او ملت آفریدگار آسمان وزمین وآنچه میان آنها است یا
پروردگار آسمان وزمین ومابینهما فراموش کننده امور یعنی آفریننده ارض وسماء وپروردگار اعالی آن نشاید که فراموشکار باشد پس او را پرستش کن وشکیبا باش
مر پرستش او را یعنی چون دانستی که ترا یا اعمال بندگان را فراموش نکرده بر عبادت خود ثابت قدم باش ودیر آمدن وحی او استهزاء وکفر نیابد ومشاق عبادت دل تنگ
مشو وایا اصطبار بلام بجهة تضمن ثبات است کقولک للحمد لله اصطبر لقرنک پس بجهة تقریر امر عبادت انکار شلیت خود واثبات وحدت خود میفرماید
که آیا میدانی مر خدا تعالی را مانندی که او را الهه توان گفت یا همنامی یعنی میدانی که کسی را غیر او الله نام بوده باشد واین از جمله سطوات آثار الهی وغیرت الهی

حواشی

اشکال در اتصال این آیت شریفه بما قبل

قول مفسر در تفسیر آیت شریفه نیز نجث

اقوال مفسرین در معنی این آیهٔ شریفه

در معنی آنکه الله را سمی نباشد

که هیچکس از اهل شرک معبود خود را الله یا رحمٰن نام ننهاده اند بلکه اگر نفتند و از غیرت الوهیت و صمدیت اوست که این اسم سامی را از تصرف کفار و مشرکان و تسمیه بتان بدان در حصن حصین خود محفوظ داشته و زبان اهل ایمان را در لغت ذو رحمت و ستراء و ضراء و تکرار این نام نامی جاری گردانیده **کلبی** میگوید معنی آنست که ای محمد صلعم آیا میدانی احدی که مستحق این باشد که او را آله و خالق و رازق و مجیب و ممیت و محیی و قادر بر ثواب و عقاب توان گفت غیر از او یعنی چون دانسته که هیچکس مثل او نیست و احدی مستحق عبادت نیست غیر او پس چاره نیست از تسلیم شدن و اشتغال نمودن مر او را و اشتغال نمودن بعبادت او و اصطبار بر شاق او و در تفسیر **کشاف** زمخشری میگوید رب السموات والارض بدل است از من ربک و جائز است که خبر مبتدا محذوف باشد پس در اینصورت تقدیر شود هو رب السموات والارض فاعبده واصطبر لعبادته پس این امر است برای حضور نبوی صلعم و دعوی برای عبادت و مصابرت بر شاق تکالیف مر او را و ابلاغ بغیر و در آنچه مخصوص گردانیده است برای او از عبادت در **کتاب الوحیدی** نیز در تفسیر **صافی** ذیل همین آیت آورده است از جناب امیر المومنین علیه السلام که فرمود در تاویل این جمله هل تعلم احدا سمه الله غیر الله **اشکال** در جمله آخر و اصطبر لعبادته چرا گفت و علی عبادته نگفت **جواب** بجهة اینکه عبادت را بمنزله قرن قرار داده شد فی قولك الهی ارب اصطبر لقربك یعنی اثبت فیما یرد علیك من شدائد المحن معنی و مقصود آنست که عبادت بر تو شدید و مشاق را وارد میکند پس بران ثابت القدم باش و پریشان خاطر مشو و آنچه که اهل کتاب از احتباس وحی برای چند روز القاء و اغالیط کنند ضیق الصدر مشو و بران از شماتت مشرکین پروا مکن

جواب اشکال العبادة و چرا گفت و علی عبادته نه گفت

قوله تعالی ○ وَيَقُولُ الْإِنسَانُ أَإِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا ○ وَلَا يَذْكُرُ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا ○ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا ○ ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا ○ ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا ○

ترجمه این پنج آیت مبارکه و میگوید انسان یعنی بایکه گیر میکوید ابی ابن خلف که استخوانهای ریزیده شده را میآورد بطریق استبعاد میگوید آیا چون بمیرم من هر آینه زنده بیرون آورده شوم از خاک زنده استفهام بمعنی انکار یعنی چگونه تواند بود که مرده زنده شود و از خاک بیرون آید از قبر حق تعالی میفرماید در جواب او که آیا نمی اندیشد و یاد نمیکند آن آدمی آنرا که بیافریدیم ما او را پیش ازین و نه بود چیزی بلکه عدم محض بود یعنی باید که متذکر گردد و این معنی که ایجاد معدوم عجیب تر نیست از جمع مواد بعد از تفریق آن پس بحق پروردگار تو که بوقت قیامت هر آئینه حشر کنیم آنرا یعنی کافران را با دیوان یعنی با قرینهای ایشان از شیاطین که در دنیا داشته باشد هریکی را با قرین او در سلسله مقید سازند پس حاضر گردانیم ایشان را گرداگرد دوزخ همه بزانو در آمده از هول حساب و احضار ایشان بجوالی دوزخ بجهة آنست که تا سعدا بدانند از چه بلیه خلاص یافته اند سر در ایشان بیفزاید اشقیا و امکنهٔ خود را در دوزخ به بینند ملال ایشان زیاده گردد پس بیرون آریم از هر گروهی هر که باشد از ایشان سخت تر و بیدار تر بر خدا یتعالی از جهة سرکشی و جرئت یعنی اول از همه امتی آنرا که کافر تر بوده و نافرمان تر جدا کنیم پس بدرستیکه ما دانا تریم به آنکه ایشان اولی سزاوار تر باتش دوزخ از جهة انداختن یعنی که کیست سزاے آنکه سخت او را در آتش افگنند و در **تفسیرش** چند بحث اند بحث **اول** ویقول الانسان اذا ما مت لسوف اخرج حیا بدانکه مفسرین در وجه نزول گفته اند اعلم انه تعالی لما امر بالعبادة والمصابرة علیها حکایة سائل سئل وقال هذه العبادات لا منفعة فیها فی الدنیا واما فی الآخرة فقد انکرها قوم فلابد من ذکر الدلالة علی القول بالحشر حتی یظهر ان الاشتغال بالعبادة مفید فلما حکی الله تعالی قول منکری الحشر فقال ویقول الانسان اذا ما مت لسوف اخرج حیا و انما قالوا ذلك علی وجه الانکار والاستبعاد خلاصه مقصود آنست که حق سبحانه و جل هر گاه که در ما قبل بندگان خود را به عبادت و صبر امر فرمود پس کانه که سائلی سوال میکند که در دنیا باین عبادات منفعتی حاصل نیست اما در آخرت پس قومی انکار آن کرده است پس چاره نبود انجا از ذکر دلایل حشر تا اینکه ظاهر شود بدرستیکه اشتغال بعبادت مفید است این است که حق سبحانه و جل قول منکرین حشر را حکایت میفرماید این است که بفرماید و یقول الانسان اذا ما مت لسوف اخرج حیا جز این نیست که این قول ایشان بر وجه انکار و استبعاد بوده است **اشکال** از انسان اینجا کدام شخص مراد است یکنفر مراد است یا تمامی افراد انسان هر گاه یکنفر مراد است کیست و اگر مقصود همه افراد انسان باشند صحیح نیست زیرا که معلوم است

ترجمه آیات مقدسه خمسه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جواب اشکال انجا از انسان کدام شخص مراد است

اختلاف مفسرین در تشخیص آن کدام گوید

بیان آنکه آیت دلیل است بر ثبوت حشر و رد منکرین بعث گوید

جواب اشکال که قرآن دلیل سمعی است نه معاد دلیل عقلی

وجوه مختلفه در اثبات معاد جسمانی گوید

الانسان جمیعاً منکر حشر نمیباشد **جواب** مشتمل بر سه وجه است **اول** باید دانست که الف ولام در الانسان برای جنس باشد چه اینقول در میان ایشان واقع شده اگرچه همه قائل آن نشده باشند و نظیر نیست که میگویند بنو فلان قتلوا فلاناً با آنکه قاتل یکی از ایشان یا بعضی از ایشان بوده باشد **ثانی** گفته اند ان هذا الاستبعاد موجود ابتداءً فی طبع کل احد الا ان بعضهم ترک الاستبعاد مبنی علی محض الطبع بالادلة القاطعة التی قامت علی صحة القول والمحض مقصود آنست که این استبعاد در حشر ابتداءً در طبیعت هر یکی موجود بود مگر اینکه بعضی از ایشان ترک نمودند استبعادی را که بر محض طبع مبنی بود بدلالت قاطعه که بر صحت و ثبوت حشر قایم است **ثالث** جماعتی گفته است که مراد بانسان در این آیت شخص معین است پس بعضی گفته اند که او **اول بن جمل** بوده و جمعی گفته است که او **ابی بن خلف** بوده است و جماعتی گویند که مراد **جنس** کفار است که بعدم بعث و حشر قایل بودند **اقول** بهرحال آنچه از اخبار و آثار ثابت میشود همانا که ابی ابن خلف یا **ولید ابن مغیره** روزی نزد حضور اقدس نبوی فاده روحی آمد و بر سبیل انکار و استهزاء گفت آیا چون بمیرم مرا از گور زنده کنند و روایتی آنست که استخوانهای پوسیده ریزیده شده میت را بدست گرفت و نزد جناب پیغمبر صلعم آورد و بر دست بمالید تا آرد شد و باد در آن دمید تا همه چون گرد پراگنده شد پس بطریق استبعاد گفت ای محمد صلعم تو دعوی میکنی این زنده شود حق سبحانه و جل رد قول او کرده این آیت فرستاد که معنی آن چنین شود که میگوید آدمی یعنی ابی یا ولید آیا در وقتی که بمیرم هرآئینه زود باشد که بیرون آورده شوم از خاک یا از حالت موت و فناء در حالتیکه زنده باشم یعنی چگونه تواند بود که مرده زنده شود و از خاک بیرون آید و از حالت ممات بحالت حیات آید تقدیم ظرف و ایلاء آن بر یلی حرف انکار بجهة آنست که منکر حیاتی است که بعد از ممات باشد و انتصاب آن به فعلی است که مدلول علیه است باخرج و تقدیر اینکه از است بعثت و نمیتواند بود که ناصب آن اخرج باشد زیرا که ما بعد لام عمل در ما قبل آن نمیکند و لام در این مقام محض تاکید است و مجرد از معنی حال همچنان که لام یا الله که محض تعویض است و مجرد از تعریف پس جایز باشد اقتران آن بحرف استقبال **بحث ثانی** او لا یذکر الانسان انا خلقناه من قبل ولم یک شیئاً بدانکه **قراء** عموماً در این آیت مجیده یذکر به تشدید قرائت نموده اند و اما **نافع** و ابن عامر و عاصم بتخفیف خوانده اند جمله او لا یذکر الانسان عطف است بر یقول و توسیط همزه انکار میان آن و میان عاطف بآنکه اصل تقدم همزه است بر معطوف و معطوف بجهت دلالت است بر آنکه منکر بالذات معطوف است و معطوف علیه ناشی است از ان یعنی آیا نمی اندیشد و یاد نمی کند آدمی آنرا که ما پیدا فریدیم او را پیش ازین و نبود چیزے بلکه عدم صرف یعنی باید که متذکر این معنی شود که ایجاد معدوم اعجب از جمع مواد است بعد از تفریق آن و اعاده مثل آنچه در آن بود از اعراض **مفسرین** متفق اند که این آیت مجیده دلیل و نص است بر امکان حشر و نشر که معاد جسمانی ممکن الحصول است نه امر ناممکن پس این آیت بر سبیل برهان رد است بر منکرین بعث و حشر و نشور بروز قیامت زیرا که دلیل احساسی است که هر کس فکر نظر کند در اینکه هر گاه حق تعالی عزوجل قدرت میدارد بر اینکه از محض نابودی بدون مدت و ماده همه عالم را بوجود آورد پس بعد از موت و تفریق اجزاء ابدان چه استبعاد است در اعاده و ایجاد عین آنها به مرتبه ثانیه چه هر جزئی از عناصر او در عنصر خود محول میماند و همچنین روح او نیز الی قیامت محفوظ است پس بروز قیامت همان اجزاء موجوده را مرتب و مولف باهم گردانیده در آنها نفخ روح میفرماید **اشکال** این آیت دلیل سمعی است برای اثبات حشر و معاد جسمانی کافی نتواند شد تا برهان عقل بر آن قایم نشود **جواب** بعون الله الوهاب باید دانست که معاد جسمانی بر هان عقل و دلیل نقل ثابت است اما برهان **عقل** مشتمل بر وجوه کثیره میباشد **اول** ایجاد معدوم از محض عدم بغیر اده و مدت بانواع صور و اشکال ممتنع و محال نیست زیرا که هرگاه ممتنع میبود البته هیچ ذره از موجودات و کائنات این عوالم بوجود نمی آمد و هرگاه معلوم شد که اینهمه عالم را ابتداءً او تعالی بدون مدت و ماده آفریده عقلاً ثابت شد که این ممکن بعد اته مقدور قدرت خلاق علی الاطلاق است پس اعاده تا ایجاد مرتبه ثانیه بالنسبت همان اشیاء اول بالاولی اسهل و اقدر میباشد این است که حق تعالی عزوجل انجا او لا یذکر الانسان انا خلقناه من قبل ولم یک شیئاً بر سبیل تمثیل ذکر فرمود **ثانی** عقلاً ثابت است که بعد از موت و مرگ اجزاء اصلیه عناصری هر شخص معلوم المقدار متفرق گردیده در عنصر خود و دیعت گذاشته میشود حق سبحانه بحقیقت و ماهیت و مقدار آن عالم و حافظ است و چون روز قیامت است اراده اعاده اجسام کند همان اجزاء موجوده را ترکیب دهد و **نفس ناطقه** روح اولی انسانی که جوهریست قایم بنفسه نیز مقبوض و محفوظ است پس آنرا بعد از ترکیب بدن در آن نفخ میکند آنگاه بادنی عقلی ممتاز و ذهن و ذکا سرافراز باشد و اندکه اعاده متفرقات اجزاء بقه بالیقین اسهل الوقوع است از اختراع و ایجاد آنها **ثالث** معلوم است که حق سبحانه عزوجل در انعام امکانی ذوی العقول العلت داشت جمله کائنات و موجودات آفریده و آنها را به معرفت و عبادت و طاعت خود مکلف گردانیده است تکلیف در لغت عرب کلفت است و کلفت بمعنی مشقت میباشد و معلوم است که میباید بالضرورت امر بمشقت مستلزم اجر و عوض باشد پس هرگاه ایشان را در آخرت اجر و مزد مشقت و حق الخدمت داده نشود بالیقین ظلم صریح و فعل قبیح لازم میآید ان الله لیس بظلام للعبید و چونکه در حین حیات ذوی العقول مکلفین را در دار التکلیف مزد و اجرت اعمال صالحات حاصل نشده لهذا واجب شد که برای ادای اعواض

حقوق اجرا ایشان زمانی ومکانی دیگر مقرر ومعین فرماید تا بعد از فراغ از عالم تکلیف ادای حقوق ایشان بفرماید این است که در روز قیامت اعاده اجسام مع الارواح واجب شد **رابع** بر معاد جسمانی تمام کتب منزله خصوصاً فرقان مجید از اعاده اجسام مع الارواح مکلفین خبر میدهد از آنجملاست آیت زیر بحث او لایذکر الانسان انا خلقناه من قبل ولم یك شیئاً وجای دیگر میفرماید قل یحیها الذی انشاها اول مرة و بمقام دیگر میفرماید وهو الذی یبدؤ الخلق ثم یعیده **تنبیه** مسئله معاد مجمع علیه کافه انبیاء و خلفاء الله معصومین مطهرین علیهم السلام وقاطبهٔ اهل اسلام وجمیع فلاسفه حکما وتمامی اهالی ادیان واهل یهود ونصاری است حتی آنکه اهل تناسخ هم بر حصول معاد بعد از موت قایل اند **غایت** مالی الباب اینکه نزد بعض بن طوایف معاد روحانی است امانزد تناسخیه همین روح در ابدان نوعیه حیوانیه در همین عالم دنیا عند الموت تعلق میگیرد ونزد اهل اسلام در عالم آخرت در ابدان اصلیه اولیه خود روح کسی تعلق خواهد گرفت **شارح مقاصد** در رد حکماء واهل الکتابین والتناسخیین گفته وفی هذا تکذیب العقل علی ما یراه المحققون من اهل الملة وتوقف **جالینوس** فی امر المعاد لتردده فی ان النفس هو المزاج فیفنی بالموت فلا یعاد امر جوهر باق بعد الموت فیکون له المعاد واتفق **المحققون** من الفلاسفة والملیین علی حقیقة المعاد واختلفوا فی کیفیته فذهب جمهور المسلمین الی انه جسمانی فقط لان الروح عندهم جسم سار فی البدن سریان النار فی الفحم والماء فی الورد **و** ذهب الفلاسفة الی انه روحانی فقط لان البدن یبعد بصوره واعراضه فلا یعاد واما **النفس** هو جوهر مجرد باق لا سبیل الیه الفناء ویعود الی عالم المجردات بقطع التعلقات وذهب کثیر من **علماء الاسلام** کالغزالی والکعبی **و** الحلیمی **و** راغب الاصفهانی **و** القاضی ابن زید الدبوسی **و** الامدی **و** امام الحرمین وغیرهم الی القول بالمعاد الروحانی والجسمانی معاً جمیعاً ذهاباً الی ان النفس جوهر مجرد یعود الی البدن وهذا رای کثیر من الصوفیة والشیعة والکرامیة وبه یقول جمهور النصاری والتناسخیة وقال الامام **الرازی** الا ان الفرق ان المسلمین یقولون بحدوث الارواح وردها الی الابدان لا فی هذا العالم بل فی الاخرة **و** التناسخیة یقولون بقدمها وردها الیها فی هذا العالم وینکرون الاخرة والجنة والنار وانما انبهنا علی هذا الفرق لانه یعذب علی الطباع العامیة ان هذا المذهب یجب ان یکون کفراً وضلالاً لکونه مما ذهب الیه التناسخیة والنصاری اما ازدلایل عقلیه آنچه فخر رازی گفته آنست که ان انکار الحشر والنشر لیس من المعلوم البدیهیة ویدل علیه وجوه **الاول** ان العقلاء اختلفوا فی وقوعه وعدم وقوعه وقال بامکانه عالم من الناس وهم جمهور ارباب الملل والادیان وکل ممکان معلوما لامتناع بالبدیهة امتنع وقوع الاختلاف فیه تلخیص مرام آنست که عقلاء عالم در وقوع حشر ونشر جسمانی وعدم آن دو قول میدارند وبه امکان عالی از مردم قایل است وایشان جمهور اهالی ملل دایانند وآنچه معلوم الامتناع بالبدیهت نباشد ممتنع است اختلاف در آن **الثانی** اذا رجعنا الی عقولنا السلیمة وعرضنا علیها ان الواحد نصف الاثنین وعرضنا علیها ایضاً هذه القضیة الممکنة فی قوة الامتناع مثل القضیة الاولی یعنی وقتیکه ما رجوع میکنیم بسوی عقول سلیمه واین قضیه را بر آن عرض کردیم که واحد نصف اثنین است وایضاً این قضیه را بر او نیز عرض کردیم نیافتیم این قضیه را در قوت امتناع مثل قضیه اولی **الثالث** انا اما نقول بثبوت نفس الناطقة او لا نقول بذلك فان قلنا به فقد زال الاشکال بالکلیة فانه کما لا یمتنع تعلق هذه النفس بالبدن فی المرة الاولی لم یمتنع تعلقها بالبدن مرة اخری وان لم نقل بالنفس فالاحتمال ایضاً قائم لانه لا یبعد ان یقال الله سبحانه یرکب تلك الاجزاء المفرقة ترکیباً ثانیاً ویخلق الانسان الاول مرة اخری المخصا مقصود آنست که نفس ناطقه انسانی یا ثابت میماند بعد از مردن دیا ثابت نمیماند پس بنا بر قول اول اشکال زایل شد چنانچه او تعلق در بدن بترتیب اولی گرفته بود همچنین در مرتبه ثانیه نیز خواهد گرفت چه حق تعالی عزوجل بترکیب همان اجزاء اصلیه متفرقه قادر است که ثانیاً آنها را خلق فرموده روح را در آنها نفخ میفرماید **اما سمعیات فانی** بسیار است آنچه قرآن من اوله الی آخره تمام قرآن مملو وشحون است که حشر ونشر جسمانی خواهد شد وثواب وعقاب جسمانی همه کس حاصل میشود **ومخبر صادق** علیه الصلوة والسلام بوقوع معاد جسمانی بتواتر خبر داده است **منها** قرآن ناطق است وضرب لنا مثلاً ونسی خلقه قال من یحیی العظام وهی رمیم قل یحیها الذی انشاها اول مرة وهو بکل خلق علیم یعنی کفار قریش بر سبیل تعیین تمثیلی برای ما آوردند در معاد جسمانی باستخوانی کهنه پوسیده که بهر دو دست خود آنها را مالیده بدهان نُف کردند تا همه آن در هوا پراکنده منتشر شد پس گفت کدام کس این استخوانهای پوسیدهٔ خاك گردیده ریخته شده را زنده گرداند در حال آنکه او خود فراموش کرد پیدایش وخلق شدن خود را حق تعالی عزوجل جلیب خود محمد مصطفی صلعم را امر فرمود بگو تو ای محمد صلعم در جواب این معترض که این همه عظام بالیه را ایجاد واحیاء میکند آنکس که انشاء واختراع وایجاد وتکوین وتخلیق کرد او را در مرتبه اولی از محض عدم ونیستی او تعالی بهر فرقه انواعات مقدار واجزاء هر خلقی از مخلوقات عالم وخبیر وبصیر بیاشد **اشکال** هذا ذلك پس عود بکدام کس در یوم المعاد خواهد شد وبکدام حالت در کدام اجزاء اصلی او ابتدائی یا انتهائی وبکدام صورت وشکل چه حالات وصور واشکال

اختلاف ملل در حقیقت معاد جسمانی وروحانی بدنیا و آخرت

دلایل رازی بر اثبات معاد

دلایل سمعیه بر اثبات معاد وحشر عباد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جواب اشکال که مشور شونده در کدام صورت و حالت خواهد بود

شیخوخت متبدل و متغیر و مختلف بزیادتی و کمی میشود **جواب** باید دانست اعادهٔ کسانیکه واجب است بر دو قسم اند **اول** یجب اعادته عقلا و سمعا وهو کل من لہ حق من الثواب والعوض لیصل حقه الیه وکل من علیه حق من عقاب او عوض لان الحق منه یعنی واجب است عقلا و سمعا اعاده کسیکه برای او حق ثابت بر حق تعالی از ثواب و عوض باشد تا حق او باو واصل و حاصل شود و واجب است اعادهٔ آنکسی که بر او حقی از حقوق عقاب و عوض از خالق یا خلق باشد بجهة احد حق از دو **ثانی** ومن لیس لہ حق ولا علیه حق من باقی الاشخاص الانسانیة کانت او غیرها من الحیوانات الا الوحشیة فیجب اعادته سمعا لا لانه القرآن والاخبار المتواترة علیه یعنی کسیکه برای او یا بر او حقی از باقی اشخاص نباشد خواه جنس انسانی باشد و خواه غیر جنس انسان از حیوانات وحشی پس واجب است اعادهٔ او بدلیل سمعی بجهت دلالت قرآنی و اخبار متواتره بر عود آنها **اما** جواب اینکه کدام اجزاء و صور را اشکال مبعوث خواهد شد پس باید دانست که **حکماء** و متکلمین متفق اند که اجزاء اصلیهٔ حیوان که بر آن متولد گشته بود تبدا ول ایام فنا نمی شود بلکه آن اصل باقی و محفوظ میماند پس بهمان اجزاء و لون و شکل و صورت اصلیه که بر آن متولد گشته مبعوث و محشور خواهد شد و هر عضو و سن که مرده باشد خاص بهمان عضو محشور گردد و آنچه بجوانی و پیری زاید و ناقص میماند و یا اینکه به امراض و صحت قوی و ضعیف میشود آنها اجزاء فضلیه اند و در حشر آنها را اعتباری نیست وهو العالم **اشکال** تمامی ذوی العقول برای العیون مشهود است صورت و شکل و قد و دلالت هیچ قوت و شکل پیری و جوانی نیست پس بعث و حشر و نشر انسان بحالت شیخوخت یا بر قوت و شکل جوانی غیر حالت و قد و دلالت است **جواب** حقیقت الامر آنست که بعث در اجزاء اصلیه خواهد شد هر جوان و پیر همان شخص اصلی و لودی در انظار می نماید **سوال** آیا حشر غیر مکلفین وحوش باشند یا مجانین در روز معاد خواهد شد یا نه **جواب** باید دانست که غیر مکلفین از اطفال و مجانین و بهائم و طیور بلکه تمامی ذوی الحیات حشر خواهند شد هر چند ایشان مکلف و مستحق عوضی نیستند لاکن از روی سمع حشر ایشان واجب و بهمان مقتضی حکمت و عدل تعالی است **لاکن** علماء را در حشر ایشان اختلاف است **بعضی** گفته اند مراد مردن ایشان است در دنیا و مشهور میان **متکلمین** خاصه و عامه آنست که ایشان محشور خواهند شد **قاده** از مفسران عامه گفته است که همه چیز محشور میشود حتی مگس تا بانگ نقاص و تدارک مظالم ایشان بکنند **معتزله** گفته اند که حق تعالی حشر میکند جمیع حیوانات را در روز قیامت تا عوض المهائیکه به ایشان رسیده است در دنیا بمردن و کشته شدن و غیر آن بیابند و چون عوض آن المها بایشان رسید اگر خواهد بعضی را در بهشت باقی بدارد و اگر خواهد فانی میکند چنانچه در حدیث وارد شده است **اشاعره** گفته اند که بر جدا واجب نیست اما حشر میکند وحوش را پس قصاص میکند حیوان شاخدار را از برای ستمی که بر حیوان بیشاخ کرده است در دنیا آنگاه بایشان میگوید بمیرید پس همه میمیرند **مجمع البیان** ذیل آیت واذا الوحوش حشرت میفرماید که حق تعالی عز و جل حشر میکند وحوش را تا آنکه بایشان برساند آنچه مستحق اند ایشان او را از عوض المهائیکه بایشان رسیده است در دنیا و انتقام بکشد از برای بعضی از بعضی پس چون رسید بایشان آنچه مستحق آن بودند از عوضها پس آنها که میگویند عوض دائم است نزد آنها غیر مکلف از انس باشد یا از بهائم بقاء او دائما واجب است و آنها که میگویند عوض منقطع است نزد ایشان بمحض استیفای حقوق یا بعد زمانی تمامی بهائم دفعة خاک میشوند و اگر عبث و ظلم لازم میآید تعالی الله عن ذلک علوا کبیرا **اما سمعیات** پس از آنجمله است آیت مجیده واذا الوحوش حشرت یعنی وحشیان محشور شوند در جای دیگر میفرماید وما من دابة فی الارض ولا طائر یطیر بجناحیه الا امم امثالکم ما فرطنا فی الکتاب من شیء ثم الی ربهم یحشرون یعنی نیست حیوانی که راه رود بر روی زمین و نه مرغی که بدو بال خود پرواز کند مگر امتی چند امثال شما در انکه حق تعالی ایشان را خلق کرده و حفظ مینماید و روزی میرساند و تقصیر نکرده ایم و ترک ننموده ایم در قرآن مجید یا در لوح محفوظ هیچ چیزی را که ذکر نکرده باشیم پس بسوی پروردگار خود محشور میشوند و مشهور میان مفسرین آنست که مراد از حشر در این هر دو آیت محشور شدن در قیامت است و در **صحیحین** از ابو هریره منقول است قال صلعم لیحشرن جمیع الخلایق فی القیامة من البهائم والدواب والطیور وکل ما کان فبلغ من عدالة الله تعالی انه یاخذ للجماء من القرناء و فیلمها ان یصیر ترابا و لهذا یقول الکافر یا لیتنی کنت ترابا یعنی محض مرام آنست که جمیع خلایق از بهائم و دواب و طیور و جمیع آنچه از ذوی الحیات باشد محشور شده بعدل الهی خواهند رسید و حقوق بی شاخها از باشاخها میگیرد بعد از ان همه خاک میشوند لهذا کافر میگوید کاش منهم خاک میشدم و آرزو میکند که او خاک شود و معذب نگردد و از **ابوذر** روایت کرده اند که گفت من روزی در خدمت حضور مقدس نبوی صلعم بودم دو بز بر یکدیگر شاخ زدند حضرت فرمودند میدانید که بچه سبب اینها بر یکدیگر شاخ زدند صحابه گفتند نمیدانیم حضرت صلعم فرمود لاکن خدا میداند و میان ایشان در قیامت حکم خواهد کرد **حشویه** گفتند اطفال کفار در حکم آبای خود بوده ابدا در نار بسوزند **جبریه** گفته اند که بر خداوند متعال عز و جل نه حشر واجب است و نه جزاء اعمال **صوفیه** گویند حشر عبارت از اتحاد ممکن و واجب **تناسخیه** میگویند عبارت از انتقال روح در بدن عنصر از بدنی بدنی **حکماء فلاسفه** گویند حشر روحانی میشود نه جسمانی و هر دو حشر محض منکر اند چه ایشان میگویند که دهر هیچ قدیم بوده است و همچنین ابد الآباد خواهد بود ایشانرا در این اعتقاد چندین شبهات سبب شده اند و ما در این مقام

جواب سوال در حشر غیر مکلفین از حیوانات و وحوش و مجانین

اختلاف الاقوال در کیفیت حشر و بعث وحوش و طیور

قول حشویه و صوفیه در معاد و حشر عباد

قول جبریه و دهریه و تناسخیه در معنی حشر گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

شبهه اول وجواب آن بدلایل عقلیه ونقلیه گوید

بسبیل تلخیص بعض قابل شبهات را مع اجوبه آنها بیان کنیم **شبهه اول** آنست که دهریه شبهه کرده اند اینکه اعاده معدوم ممتنع است واگر عود کند هم مثلی است نه اصلی ومؤید نیست آیت قرآن اولیس الذی خلق السموات والارض بقادر علی ان یخلق مثلهم بلی وهو الخلاق العلیم **جواب** ازین شبهه مشتمل چند وجه است **اول** گوئیم که اعاده خالی ازدو صورت نبود یا ممتنع للذات است ویا ممتنع للغیر پس بنابر اول وثانی ممتنع باشد وحال آنکه ابتداء ممکن بود واگر ممتنع للغیر است پس زوال امتناعیت غیر جائز نیست زیرا که ممتنع بالذات نیست پس معلوم شد که درینصورت عود اولا وثانیا جائز بود اصلی است **ثانی** شبهه نیست که وجود ثانی عین ماهیت اول است زیرا که اجزاء معلوم مرکب ومولف کما کان میباشد چنانکه تذکر بعد نسیان عین اول است اگرچه بعض عوارض مشخص چون صورت ومزاج عینا نباشند واگر لازم آید که طفل درحالت جوانی وپیری همان عینا نباشد که در بچگی بود **ثالث** مصرح این مرام است قل یحییها الذی انشاها اول مرة وهو بکل خلق علیم وآیت مجیده وهو الخلاق العلیم ملخصا مقصود آنست که یحیی ومعید اشیاء فانیه کسی است که آنها را از محض عدم بوجود آورد زیرا که فاعل او بهر شیئ وبهر ذره عالم است اگرچه مقدار ده چگونه بوده اما تاویل آن ممکن است پس جمع بین الدلیلین چنین میشود که مراد از آیت مثل مثل غیر مکلفین چون آسمان وزمین ویا مراد از مثل مساوی شخص اول درکم وکیف وهویت باشد **شبهه دوم** آنست که گویند اگر مرتبه ثانیه عینا عود میکند این محال است زیرا که ترکیب عناصر مستلزم مزاج است وبحال مزاج مستحق فیضان روح از خود بدن میشود پس اگر روح اول هم عود میکند بدن واحد محل دو روح میشود این بالضرورت باطل است **جواب** بنابر تسلیم مقبول واصل مذهب ما که حق تعالی عزوجل فاعل مختار است نه قادر موجب پس کسیکه قادر مختار باشد او را ممکن است که تعلیق روح اول وتاخیر روح ثانی نماید **شبهه سوم** هرگاه اجزاء جسد زید منتشر گردیده پاره بمغرب وپاره بمشرق وپاره بجنوب وشمال وپاره از ان لقمه حیوانات بحری وبری وپرندگان وپاره در خاک وپاره بنار محترق شد ودر باد فنا رفته باشد اجتماع همین اجزاء متفرقه چگونه ممکن است **فرید** براین هرگاه کافری را زید بخورد معلوم است که عادت طبیعت تحلیل است پس او جزء زید شد پس هرگاه زید مومن بهمین اجزاء داخل بهشت شود اجزاء کافر که جزء بدن او شده نیز داخل بهشت شده باشد این خلاف اجماع است وهرگاه بوجه اجزاء کافر زید مومن داخل جهنم شود پس درینصورت مومن بدون استحقاق داخل جهنم شده باشد این ظلم وخلاف عدل است **علاوه** براین اگر گفته شود ماکول عود میکند اکل را معاد نیست واگر اکل عود کرد ماکول را معاد نیست یا اکل وماکول ناقص البنیه والاجزاء عود خواهند کرد **جواب** مشتمل بر چند وجه است **اول** آنکه درفن طب ثابت است که در اکل وماکول اجزاء اصلیه از ابتداء عمر الی آخر بیکدرجه باقی اند زیادتی وکمی درآن منصور نیست پس جمیع آنچه خورده ومحلل میشود آنها همه اجزاء فضلیه اند نه اصلیه واجزاء اصلیه ماکول در هر حال محفوظ ومعلوم باری تعالی اند پس حشر اکل وماکول عینا در اجزاء اصلیه خود میشود **ثانی** برخدا تعالی واجب است حفظ اجزاء اصلیه ماکول از آنچه اجزاء فضلیه اکل شود چون منی ونطفه که منعقد شده شخصی دیگر متولد میشود زیرا که حق تعالی فاعل علیم ومدبر قدیم وقادر بالاختیار وعلی ایجاد واعدام است واگر نه ایجاب وجعل باری تعالی لازم میاید واین محال است قطعا **ثالث** سمعیات است از آنجمله است قرآن مجید وهو الخلاق العلیم وآیت دیگر است وهو بکل شیئ علیم یعنی صانع متعال خلاق دانا است واو تعالی عزوجل بحکم وکیفا ومقدارا وهویته عالم بیکدرجه است پس حشر اکل وماکول باجزاء اصلیه خود واقع میشود **شبهه چهارم** گفته اند که اعاده اجساد وارواح تولد بدن بدون توالد لازم میاید این بالضرورت باطل است **جواب** هرگز تولد بلا توالد لازم نمیاید زیرا که عود اموات تولد جدید نیست وبالفرض اگر جدید هم باشد قبیح ومحال نیست چنانچه تولد آدم وحوا وملائکه وشیطان بلا توالد بوجود آمده اند **شبهه پنجم** گفته اند که اعتقاد بقیام حیات باحتراق اجساد بنا رممتنع است **جواب** بتقیه حیات باحتراق امر ممکن است غایت الامر آنکه مخالف عادت است ولی آن ممتنع نیست **بحث ثالث** فوربك لنحشرنهم بدانکه هرگاه در دلایل حشر ونشر را بدلیل بیان فرمود خواست که متصل آن تهدید بوجوه مختلفه ذکر نماید پس این آیت قسم اول است ازوجوه تهدید که میفرماید پس سوگند بپروردگارتو که بوقت قیام قیامت هرآئینه حشر کنیم آدمیان را جمله والشیاطین عطف است بر ضمیر منصوب متصل یعنی حشر کنیم آدمیان را ودیوان را که مغوی ومضل ایشانند **ویا** آنکه مفعول معه باشد ومعنی اینکه محشور کنیم بنی آدم را با شیاطین که قرناء ایشان بوده باشند درونیا بجهة اغواء واضلال ودر **روایت صحیحه** آمده است که هریکی از کفار را با قرین خودش در یک سلسله مقید سازند انچنان مخصوص به کفار است اما جائز است نسبت آن بجنس بشر زیرا که هرگاه محشور شوند وکفار درمیان ایشان باشند مقرون بشیاطین پس بر همه صادق آید که محشور اند با شیاطین **سوال** چرا اصدق القائلین رب العالمین مراین خبر سوگند یاد فرمود **جواب** اینجا سوگند مشتمل بر دو جهت است یکی آنست که مفسرین گفته اند ان العادة جاریة بتاکید الخبر بالیمین یعنی بدرستیکه عادت جاریست بتاکید کردن خبر بحلف وقسم **دیگر** تحقیقی گفته اند ان فی اقسام الله تعالی باسمه مضافا الی اسمه سوله لعظیم تفخیم لشانه ورفع منه کما رفع من شان السماء والارض فی قوله فوربّ السماء والارض انه لحق **اصل** آنست که اقسام حق سبحانه عزوجل بذات خود بعنوان ربوبیت که منشاء ایجاد است در ابداء

بیان آنکه والشیاطین عطف است بر ضمیر منصوب متصل

جواب از شبهه دوم وسوم

در حل مسئله اکل وماکول گوید

ابداء اعاده و اضافهٔ او بحضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم بجهة تحقیق امر اعاده است و تفخیم و تعظیم شان حضرت خاتمیت علیه التحیة و السلام بحث
رابع ثم لنحضرنهم حول جهنم جثیا بدانکه جثیا به معنی شستن بزانو در آمده واحد این لفظات است در **بحرین** گفته است وذلك جلسة الخاصم
والمجادل یعنی جثیا مجلسی باشد که در آن بجهة مخاصمه و مجادله بزانو در آمده نشینند در تفسیر **علی ابن ابراهیم** گفته جثیا یعنی فی الارض اذا تحولت بنو امیة
و در حدیث **علی** علیه السلام است انا اول من یجثو للخصومة ای یجلس علی الرکب و اطراف الاصابع عند الحساب من اول کسی بیشم
که بر هر دو زانو و اطراف انگشتان پای می نشینم برای حساب و ازین است وتری کل امة جاثیة **و گفته اند** که جاثیة به معنی مجتمعة است ولاکن
اول اعرف است و جثی به ضمهٔ جیم و کسرهٔ آن جمع جاثی است مشتق از جثو **و گویند** که آن جمع جثوه است بضمهٔ جیم و فتحه و کسرهٔ آن که بمعنی چیزیست
که مرکب باشد از سنگ و خاک یعنی ایشان را حاضر سازند گرد اگرد جهنم در حالتی که مجتمع باشند باجزاء مختلفه یعنی فرد فرد و گروه گروه تنوعه باشند
لقوله لها سبعة ابواب لکل باب منهم جزء مقسوم و این قول از **ابن عباس** منقول است و اما **سدی** میگوید معنی آنست که ایشان
ایستاده باشند بر زانو چه بجهة ضیق مکان نتوانند که بنشینند **اقول** بهرحال معنی مراد از این آیت که قسم دوم است از وجوه تهدید چنین
شود که حق تعالی میفرماید پس حاضر گردانیم همه آدمیان را گرد اگرد دوزخ تا خبطه و سقوط در سعیر بجهة نشاط ایشان از آنچه بینند زیاده شود و اشقیاء
بجهة آنکه مشاهده نمایند آنچه برایشان مقدر و دوزخ از انواع عذاب غیظ ایشان بیشتر گردد و بسبب رجوع سعداء از ایشان بجنت و شماتت آنها بر
ایشان پریشان گردند غم و اندوه ایشان مضاعف شود در حالتیکه بزانو در آمدگان باشند بجهة هول آنچه برایشان ظاهر گردد و یا بواسطه آنکه تجاثی از
توابع توقف است از برای حساب که قبل از تواصل باشد بثواب و عقاب چه اهل محشر همه تنصف باین باشند کقوله تعالی وتری کل امة
جاثیة همچنانکه عادت جاریست که در مواقف تقاول و تخاصم متجاثی میشوند اگر مراد به ایشان کفره باشند پس سوق ایشان از مواقف بشأ
جهنم بر طریق جثو بسبب اهانت ایشان باشد و عجز ایشان از قیام بجهة مشاهدهٔ شدایدو اهوال در تفسیر **کبیر رازی** ذیل همین آیت مجیده گفته است
هذا الاحضار یکون قبل ادخالهم جهنم ثم انه تعالی یحضرهم علی اذل صورة لقوله تعالی جثیا لان المبارك علی ترکیبه صورة
صورة الذلیل او صورته صورة العاجز یعنی احضار ایشان قبل از ادخال ایشان در جهنم خواهد بود پس ازین حق سبحانه و جل ایشانرا
بذلیل ترین صورت حاضر گرداند زیرا که حق تعالی در این آیت آنان ایشانرا بلفظ جثیا تعبیر فرموده است چه نشینند بر دو زانو بصورت ذلیل
میباشد و یا صورت او هیچو صورت عاجزان میماند **اشکال** در این آیت تخصیص را معنی صحیح نمیشود بجهة اینکه در آیت دیگر تعمیم همین معنی مذکور گشته
لقوله تعالی وتری کل امة جاثیة و سبب در این جریان عادت است براین سبیل چه بسا میشود که مردم در مواقف مطالبات سلاطین و ملوک همچنین بر
روز انو جاثی حاضر میشوند چه در این استنظار و قلق میباشد و یا بجهت شدت خوف ملوک است که در موقف مطالبات شاهی قدرت بر قیام نمیدارند
پس هرگاه که معلوم شد اینحالت بر سبیل عموم میباشد چگونه دلیل بر زیادت ذلت کفار تواند شد **جواب** حقیقت الامر آنست که محققین گفته اند لعل المراد انهم
یکونون من وقت المحشر الی وقت الحضور فی الموقف علی هذه الحالت و ذلك یوجب مزید الذل فی حقهم یعنی شاید که مراد آنست ایشان
از وقت حشر تا وقت حضور در موقف بر همین حالت خواهند بود اینصورت البته موجب مزید ذلت ایشان میباشد و هو العالم **بحث خامس** قوله ثم لننزعن
من کل شیعة ایهم اشد علی الرحمن عتیا بدانکه شیعه جماعتی را گویند که متعاون باشند بر امر و احد از امور **و منجا** تشایع القوم اذا تبعوهم و
در **بحرین** گفته است شیعه اتباع و اعوان و انصار را گویند ماخوذ من الشیاع و هو الحطب الصغار التی تشتعل بالنار و تعین الحطب الکبار
علی ایقاد النار و در لغت هر قومی که برامری اجتماع کنند و اشیعه نامند پس ازین مخصوص گردید اسم شیعه برای جماعت مخصوصه و جمع این شیعه
آمده است چون سدره و سدر و در **نهایه** گفته است اصل الشیعة الفرقة من الناس و تقع علی الواحد و الاثنین و الجمع و المذکر و المونث
بلفظ واحد و معنی واحد و غلب هذا الاسم علی من ینتحل ان یوالی علیا و اهل بیته حتی صار لهم اسما خاصا فاذا قیل فلان من الشیعة
عرف انه منهم و فی مذهب الشیعة و اصلها من المشایعة للمتابعة و المطاوعة انتهی یعنی شیعه در اصل فرقه است ازمردم که اطلاق
میشود بر واحد و تثنیه و جمع و مذکر و مونث بلفظ و معنی واحد غالب شد استعمال این لفظ شیعه بر کسیکه موالات کند علی و اهل بیت او را تا اینکه این
اسم برای ایشان خاص گردید پس وقتیکه گفته میشود فلانی از شیعه میباشد دانسته میشود که این شخص از گروه شیعه میباشد و اصل این از مشایعت
که متابعت و مطاوعت میباشد انتهی **مرویست** ان النبی جلس لیلا یحدث اصحابه فی المسجد فقال یا قوم اذکرتم الانبیاء الا اولی العزم فصلوا
علی ثم صلوا علیهم و اذا ذکرتم ابراهیم فصلوا علیه ثم صلوا علی قالوا و الیا رسول الله بما آل ابراهیم ذلك قال اعلموا ان لیلة
عرج بی الی السماء فوقیت السماء الثالثة نصب لی منبر من نور فجلست علی راس منبر و جلس ابراهیم تحتی بدرجة و جلس جمیع الانبیاء

بیان معنی مشایعة و موالاتها

در تفسیر آیت ذریحث گوید

جواب اشکال در این آیت اهل جهنم را جثیا تخصیص کردن و در آیهٔ دیگر جمیع ایشان

در لغت و اشتقاق لفظ شیعه گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

الاولین حول المنبر فاذا علی علیه السلام قد اقبل و هو راکب ناقة من نور و وجهه کالقمر و اصحابه حوله کالنجوم فقال ابراهیم اللهم اجعلنی من شیعة علی فاتی جبریل بهذا و ان من شیعته لابراهیم محض مرام آنست که بتحقیق حضور مقدس نبوی صلعم فداه روحی لتربته در نشستهبود در مسجد با اصحاب خود حدیث میکرد پس فرمود ای قوم وقتیکه شما انبیا و سلف را یاد میکنید پس اول برمن صلوة فرستاده باشید و بعد ازان بر انبیا علیهم السلام و در وقتیکه ابراهیم جد مرا ذکر میکنید پس او صلوات بفرستید و بعد از او بر من اصحاب گفتند یا رسول الله خلیل علیه السلام بچه وجه با نبوت عظمی فائز شد حضور علیه و آله السلام فرمود بدانید بدرستیکه در شبی که بمعراج رفتم بسوی آسمان پس در آسمان سویم برای من منبری از نور نصب کردند شد پس من بر بالای پله آن نشستم و جدم خلیل الله علیه السلام یک درجه پائین تر از من نشست و تمامی انبیا سلف علیهم السلام دونیم نشسته بودند پس ناگاه علی ابن ابیطالب علیه السلام نمودار شد در حالتیکه سوار ناقه از نور بود و وجه او چون ماه درخشان می درخشید و اصحاب او در اطراف او چو نجوم بودند پس در آنوقت خلیل الرحمن علیه السلام همینکه علی مرتضی علیه السلام را دید گفت خداوندا مرا از شیعیان علی مرتضی گردان پس جبریل باین آیت مجیده نازل شد که و ان من شیعته لابراهیم اتا عنیا یعنی تکبر و سرکشی باشد در مصباح گفته است عنا یعنو اعتوا عتوا از باب تعد یعنی استکبر فهو عات و عتا الشیخ یعتو عتیا اسن و کبر فهو عات و الجمع عتی و الاصل فی فعول و اختلاف کرده اند در اعراب اتهم پس باید دانست که اتهم بر ضم است نزد سیبویه زیرا که حق آن بنا است مانند موصولات لاکن آنرا حمل بکل و بعض کرده اند بجهة لزوم اضافه و معرب گردانیده پس گویا که صدر صله او محذوف باشد تقص او زیاده شود و راجع گردد به اصل خود که بنا است و در این مقام منصوب المحل است که مفعول لننزعن است و نزد غیر سیبویه مرفوع المحل است بابتدائیت بنا بر آنکه استفهام است و خبر آن اشد و جمله محکی و تقدیر کلام خواهد اینکه لننزعن من کل شیعة الذین یقال فیهم ایهم اشد خلیل گفته است انه مرتفع علی الحکایة تقدیره لننزعن الذین یقال فیهم ایهم اشد و یا آنکه معلق عنها باشد زیرا که لننزعن متضمن معنی تمیز است که لازم علم است یا جمله مستانفه باشد و فعل واقع شده باشد بر من کل شیعة گاهی که من زایده باشد یا تبعیضیه و معنی چنین شود که لننزعن بعض کل شیعة و بنا بر اینکه متعلق به محذوف باشد ما بعد آن مفسر آن خواهد بود و تواند بود که مرفوع باشد بشیعه زیرا که آن بمعنی تشیع و علی ازبرای بیان است و یا متعلق باعل و بهر گاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی آیت چنین شود که حق تعالی میفرماید پس هر آئینه جدا گردانیم و بیرون آوریم از هر گروهی که تشیع و متابع دینی باشد هر کدام انانیت که سخت تر و بسیار تر باشد بر خدای تعالی از روی سرکشی یعنی از هر امتی آنرا که ستیزه کار تر و نافرمان تر بوده باشد جدا کنیم و بدوزخ اندازیم و در ذکر اشد تنبیه است بر آنکه حق سبحانه و تعالی اکثر اهل عصیان را قائم مقام جمیع بر جایم اعمال ایشان کشد و اگر آیت مخصوص بکفار باشد پس مراد آنست که اول طائفه از ایشان که عتو و کفر ایشان بیشتر بود جدا سازیم و بدوزخ اندازیم و بعد از ان جماعتی دیگر را که عتو و کفر ایشان کمتر بود و باقی بر همین ترتیب قتاده میگوید که از اهل سرکشی روسای ایشانرا اول بدوزخ بریم بجهة اجتماع ضلالت و اضلال در ایشان و یا واداریم هر طائفه را در طبقه که لایق ایشان باشد و در تفسیر کبیر رازی گفته است و المراد انه تعالی یحضرهم اولا حول جهنم جثیا ثم یمیز البعض من البعض فمن کان اشد هم تمردا فی کفره حضر بعذاب اعظم لان عذاب الضال المضل یجب ان یکون فوق عذاب من یضل تبعا لغیره و لیس عذاب من یتمرد و یتجبر کعذاب المقلد و لیس عذاب من یورد الشبهة فی الباطل کعذاب من یقتنع به مع الغفلة قال تعالی الذین کفروا و صدوا عن سبیل الله زدناهم عذابا فوق العذاب بما کانوا یفسدون و قال لیحملن اثقالهم و اثقالا مع اثقالهم فبین انه ینزع من کل فرقة من کان اشد عتوا و اشد تمردا انتهی ان عذابه اشد بحث سوم نحن اعلم بالذین هم اولی بها صلیا بدانکه سلی یصلی صلیا چون رضی یرضی رضیا و افی یلقی لقیا بمعنی از روی در آمدن حفص بکسر خوانده است جهة اتباع ان العین الفعل و هر گاه این معنی معلوم شد باید دانست که معنی آیت چنین شود که حق تعالی عز و جل میفرماید پس ما دانا تریم بآنانکه ایشان سزاوار تر اند بدوزخ انداختن در آمدن یعنی ما دانیم که کیست سزاوار آنکه نخست او را باید کرد و در آتش افگند و بشدت عذاب و لزوم عقاب او را معذب ساخت و هو العالم

قوله تعالی وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا وَكَمْ أَهْلَكْنَا

سیان نزول آن من شیعته لابراهیم گوید

درسیان اختلاف در لفظ ایهم گوید

درسیان تفسیر و معنی آیت شریفه زیر بحث گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قَبْلَهُمْ مِّنْ قَرْنٍ هُمْ اَحْسَنُ اَثَاثًا وَّرِءْيًا ۝ قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلٰلَةِ فَلْيَمْدُدْ
لَهُ الرَّحْمٰنُ مَدًّا ۚ حَتّٰۤى اِذَا رَاَوْا مَا يُوْعَدُوْنَ اِمَّا الْعَذَابَ وَاِمَّا السَّاعَةَ ؕ
فَسَيَعْلَمُوْنَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَّاَضْعَفُ جُنْدًا ۝

ترجمۂ این پنج آیات مبارکہ ونیست از شما آدمیان ہیچ کس گزرنده وگذرنده بر دوزخ اما چون مومنان براه گذرند آتش مرده وافسرده گردد ہست او بر دوزخ بر پروردگار تو حتمی وقطعی کاری حکم کرده شده بر آن یعنی وعده شده است البته واقع خواہد شد ودر آن خلاف نیست نجات دہیم آنانرا کہ پرہیزگار شرک یعنی بیرون آریم از دوزخ وبگذاریم ستمگاران را در آتش بزانو در آمدگان وچون خوانده شود بر مشرکان آیتہاے ما پیدا وروشن یعنی آن دلایل قدرت یا اعجاز حسن گویند آنانکہ نگرویدند از صنادید قریش مر آنانرا کہ گردیده اند از فقرا یعنی تو انگران درویشان را گویند کدام از این دو گروه مومن یا کافر بہتر اند از جہة مکان وموضع یعنی ما را منازل بہتر است وہمہ اسباب معیشت در او آماده وشمارا نه گوشۂ است معین ونه توشۂ مہیا وحقیقة مراد از خیریت مقام حسن حال وسعت معیشت است ملخص کلام آنکہ مشرکان مومنانرا کہ می گفتند ما دو گروه کدام خوشحال تواند بود ونیکوتر از جہت مجلس یعنی آراستہ ترچہ در مجمع ما ہمہ صنادید واشراف عرب اند ودر مجلس شما موالی وضعفا پس حق سبحانہ بنای افتخار ومباہات ایشانرا در ہم شکستہ فرمود وچندین ہلاک کرده ایم پیش از مشرکان عرب از ہر گروہی کہ مجتمع بودند در زمان واحد بسبب واقع بودند حالیشان از کفار عرب نیکوتر از جہة استعدبیت کہ آرایش منازل بدان باشد ونیکوتر از ایشان در ہیئت ومنظر آن مال ہلاکت از ایشان دفع کرد ونه آن جمال عذاب از ایشان باز داشت بگوای محمد صلعم مر ایشانرا کہ بمال وجمال مفتخر ومستظر اند کہ غرہ مشوید زیرا کہ ہر کہ ہست در گمراہی ودوری از راه حق پس باید کہ مدد کند خبر است در صورت امر یعنی مدد میکند مر او را خدا تعالی وباز میکشد عمر او را باز کشیدنی یعنی او را مہلت میدہد ونعمت بی زوال بدو میرساند تا وقتیکہ ببینند آنچہ بہم کرده شد ندبدان یا عذابی در دنیا بہ قتل واسر ویا روز قیامت بمشاہدۀ انواع خزی ونکال پس زود باشد کہ بدانند آنرا کہ بد است از ان دو گروه از جہة مکان چہ جاے مومنان درجات جنان وماواے ایشان درکات نیران وبداند آنرا کہ ضعیف است از جہة سپاه یعنی دوستان ومددگاران چہ اہل ایمان را از خدای وملائکہ وانبیاء علیہم السلام یاری ومددگاری رسد ومشرکان را مطلقاً یار وہوادار نباشد ودر تفسیرش چند بحث اند بحث اوّل وان منکم الا واردها کان علی ربك حتما مقضیا بدانکہ حتم در لغت عرب امر واجب مغروم علیہ باشد چنانچہ میگویند حتم علیہ الامر حتما اوجبه جزما پس در اصل حتم مصدر حتم الامر باشد اذا اوجبه پس محتوم حتم نامیده است کقولهم خلق الله وضرب الامیر کسے کہ عقاب را عقلاً واجب دانسته احتجاج کرده است باینکہ آیت کان علی ربك حتما مقضیا دلالت میکند بر وجوب آنچہ در وعید واخبار وارد گشته زیرا کہ کلمہ علی برائے وجوب میآید وآنچہ بحکم اخبار ثابت میشود واجب نامیده نمی شود اقول حقیقت الامر آنست کہ چون بالیقین تطرق خلاف در مواعید الٰہیہ محال است لہذا جاے مجرای واجب میباشد وہر گاه بالاجمال این معنی معلوم شد پس باید دانست کہ ایزد متعال عزوجل چون در ماقبل حشر وحول جہنم رفتن کفار بیان فرمود خواست بہمین متصل ذکر ورود بجہنم نیز فرموده باشد این است کہ گفت وان منکم الا واردها ضمیر راجع بسوی جہنم است مفسرین باختلاف کرده اند کہ در این خطاب بکیست پس بعضی گفته اند المراد من تقدم ذکره من الکفار فکنی عنهم اولا کنایة الغیبة ثم خاطب خطاب المشافهة قالوا انه لا یجوز للمومنین ان یردوا النار یعنی در این آیت خطاب کسی راست کہ ذکر او در ماقبل مذکور شد از کفار پس کنایہ آورده است از آنہا اولاً بغیبت پس از آن بالمشافہہ آنہا را خطاب فرموده است گفته اند کجا رفیست مومنین را در نار جہنم وارد کرده شوند چندین وجہ اول قوله تعالی ان الذین سبقت لهم منا الحسنی اولئك عنها مبعدون پس کسیکہ مبعد عنہا باشد بالیقین بہ وارد نا وصف کرده نمیشود دویم قوله لا یسمعون حسیسها پس ہر گاه وارد بجہنم شوند بالضرور حسیس آنرا بشنوند پس این آیت دلیل است کہ چون حسیس آنرا نمی شنوند وارد جہنم نیز نخواہند شد سویم قوله وهم من فزع یومئذ آمنون ومعلوم است کہ مامون ومحفوظ از فزع جہنم در ہمان صورت تواند بود کہ در جہنم داخل نشوند و اما اکثر مفسرین قائلند کہ آیت عام است وشامل ہر مومن وکافر بقوله تعالی وان منکم الا واردها در تعمیم است وتخصیصی وارد نگشته پس نزد ایشان انخطاب بتداء است ومخالف خطاب اول میباشد ودلالت بالصراحت میکند بر این قوله ثم ننجی الذین اتقوا الی آخر من الواردین من اتقی وجائز نیست کہ گفته شد

ترجمۂ آیات مبارکہ خمسہ

در بیان معنی حتم مقضی گوید

قول بعضی کہ آیت مشتمل بر کفار است

قول اجماعی کہ شامل ہر مومن وکافر است

بیان آنکه آیا ورود اینجا بمعنی دخول است یا آنکه بمعنی دخول نیست

نجی الذین اتقوا ونذر الظالمین فیها جثیا مگر آنکه تمام آنها وارد شوند و اخبار کثیره بر آن شاهد پس از این باز اختلاف کرده اند جمعی گفته اند الورود الدنو من جهنم وان لم یصیروا حولها وهو موضع المحاسبة لهم فیما مقصود آنست که اینجا ورود بمعنی دنو بجهنم است و اینکه ایشان تحقیق قول جهنم خواهند بود در آن موضع محاسبه احتجاج کرده اند که بتحقیق ورد در بمعنی قرب میباشد بقوله تعالی فاوردهم ورد معلوم است که این وارد در ماء نشده است وقال تعالی ولما ورد ماء مدین وجد علیه امة من الناس یسقون اینجا هم مراد قرب است نه دخول همچنین میگویند سورة القافلة البلدة یعنی قافله وارد شهر شد حال آنکه او داخل شهر نمیشود پس بنا بر این معنی آیت چنین شود بدرستیکه جن و انس حاضر خواهند شد حول جهنم مؤید و مؤکد این قول تواند شد آنچه مروی گشته است از حضور اقدس نبوی صلعم که داخل نمیشود در جهنم احدی از شهداء بدر و حدیبیه خصوصا گفت یا رسول الله آیا نه چنین است که حق تعالی میفرماید احدی از شما نیست مگر آنکه وارد میشود بر جهنم جناب نبوی فداه روحی فرمود فاذا ثم ننجی الذین اتقوا هرگاه ورود عبارت از دخول نبود هر آئینه سوال حفصه صحیح نبشد **قول دویم** در تفسیر آیت زیر بحث آنست که ورود بمعنی دخول میباشد احتجاج میکنند بر این قول آیت و خبرا آیت پس از آنجمله است قوله تعالی انکم وما تعبدون من دون الله حصب جهنم انتم لها واردون و بجای دیگر میفرماید فاوردهم النار وبئس الورد المورود و بر این دلالت بالصراحت میکند آیت مجیده اولئک عنها مبعدون و مبعد بمعنی نیامدن کسی است که هرگاه تبعید نمیبود هر آئینه قریب میبود محققین گفته اند فهذا انما یحصل لو کانوا فی النار ثم انه تعالی ابعد هم عنها ویدل علیه قوله تعالی وننذر الظالمین فیها جثیا و هذا یدل علی انهم یقربون فی ذلک الموضع الذی یردونه وهم انما یقربون فی النار فلا بد ان یکونوا قد دخلوا النار **اما خبر** پس از آنجمله است آنچه **عبد الله بن رواحه** گفته که حق سبحانه خبر داده است از ورود و لاکن بصدور خبر نداده است پس حضور او نزد نبوی صلعم فرمود یا بن رواحه ما بعد این را تلاوت کن ثم ننجی الذین اتقوا در این دلالت بالصراحت است که ابن رواحه از ورود معنی دخول فهمیده است و حضور مقدس نبوی بر او انکار او نمیکرد و از **جابر** سوال کرده شد از معنی این آیت مجیده پس گفت سمعت رسول الله صلعم یقول الورود الدخول لا یبقی برو لا فاجر الا دخلها فتکون علی المومنین بردا وسلاما یعنی جابر گفت شنیدم جناب پیغمبر صلعم روحی فداه میفرمود که ورود اینجا بمعنی دخول است باقی نخواهد ماند احدی از نیکوکاران یا بدکاران مگر آنکه داخل خواهد شد پس آتش بر مومنین برد و سلام خواهد شد چنانکه نار نمرودی بر ابراهیم خلیل الله برد و سلام شد **فائلین** اینقول میگویند المومنون یدخلون النار من غیر خوف وضرر البتة بل مع الغبطة والسرور وذلک لان الله تعالی اخبر عنهم انهم لا یحزنهم الفزع الاکبر ولان الاخرة دار الجزاء لا دار التکلیف ولا یحصل الغم والحزن انما یحصلان فی دار التکلیف ولانه صح فی الروایة عن رسول الله صلعم ان الملائکة تبشر فی القبر من کان من اهل الثواب بالجنة حتی یری مکانه فی الجنة ویعلمه وکذا القول فی حال اللعلعة فکیف یجوز ان یرد والقیامة وهم شاکون فی امرهم وانما تورث هذه الاحوال فی اهل النار لانهم لا یعلمون کونهم من اهل النار والعقاب خلاصه مقصود آنکه مومنین بغیر خوف و ضرر داخل نار خواهند شد بلکه بغبطه و سرور داخل میشوند بجهة اینکه حق سبحانه و جل ایشان را خبر داده است که فزع اکبر ایشان را محزون نخواهد کرد و بوجه آنکه آخرت دار الجزاء است نه دار التکلیف و جز این نیست که ایصال غم و حزن در دار التکلیف است و بجهة اینکه مروی گشته از پیغمبر صلعم بدرستیکه ملائکه بشارت میدهند در قبر کسیکه از اهل ثواب است داخل بهشت میشود قطعا بلکه در قبر او را منزل و مقام و خانه بهشت مینمایند و چنین است قول در حال معاینه پس با اینهمه چگونه جائز است که ایشان وارد قیامت شوند در حالتیکه شک و اشتباه باشد در امر خود و جز این نیست که اثر میکند این احوال در اهل نار جهنم زیرا که ایشان به اهل نار و عقاب بودن خود علم نمیدارند **اشکال** قابل تسلیم نیست اینکه کسی که داخل جهنم شود و او را از نار جهنم ضرر نرسد پس با وجود این چگونه تسلیم شود اینکه مومنین داخل نار شوند اما متأذی و متضرر نتوانند شد **جواب** مشتمل بر چندین وجه تواند بود **اول** بعض اعلام گفته اند بقعه که موسوم است بجهنم ممتنع نیست که بعض مقامات او از نار خالی باشند و این مواضع باشند که سالک از همین راه بسوی درکات جهنم خواهد رفت پس بنا بر این ممکنست که تمام مردم داخل جهنم شوند و لاکن جمله مومنین در همین مواضع خالی از نار بوده باشند و اما کفار در وسط نار بوند همین قول **نیشابوری** و در تفسیر کبیر قول **رازی** وغیرهما میباشد که گفته اند البقعة المسماة بجهنم لا یمتنع ان یکون فی خلالها ما لا نار فیه ویکون من المواضع التی یسلک فیها الی درکات جهنم واذا کان لم یمتنع ان یدخل الکل فی جهنم فالمومنون یکونون فی تلک المواضع الخالیة عن النار والکفار یکونون فی وسط النار انتهی **دویم** بنوعی گفت که چون مومنین خواهند که در جهنم عبور نمایند حق سبحانه و جل آتش جهنم را بر ایشان سرد گرداند **ابن عباس** گفته است برد و نعما کانت لها اهانة و از **جابر** روایت است که حضور نبوی فداه روحی را سوال کرده شد پس آنجناب صلعم فرمود اذا دخل اهل الجنة الجنة قال بعضهم لبعض الیس وعدنا ربنا بان نرد النار فیقال لهم قد وردتموها وهی خامدة ملخصا آنکه چون داخل شوند اهل بهشت در بهشت بعضی از ایشان بعض را خواهند گفت آیا نه چنین است که پروردگار ما وعده کرده بود

بعض اخبار در اینکه ورود اینجا بمعنی دخول است ۱۲۱۲

بیان اینکه مومنین بداخل نار شوند بغیر خوف و ضرر و حسرت و ضرر

وجوه مختلفه در جواب اشکال که معقول است که داخل نار انسان متأذی و متضرر نشود

دلایل قاهره که آتش جهنم چگونه مومنین را ضرر نمی رساند

وارد نار شویم پس بجواب ایشان گفته میشود بتحقیق که شما وارد نار شدید دهاالتیکه آتش سرد شده بود سویم جماعتی از مفسرین گفته اند ان حرارة النار لیس بطبعها فالاجزاء الملاصقة لابدان الکفار یجعلها الله علیهم محرقة موذیة والاجزاء الملاصقة لابدان المومنین یجعلها الله برداً وسلاماً علیهم کما فی حق ابراهیم علیه السلام وکما ان الکوز الواحد من الماء کان یشربه القبطی فکان بصیر دما ویشربه الاسرائیلی فکان یصیر ماء عذباً فالحصا مقصود آنست که بتحقیق حرارت آتش بالطبع نیست پس خداوند متعال عزوجل اجزاء ملاصقه را بر کفار محرق موذی میگرداند و بمومنین همان اجزاء ملاصقه را بر مومنین برد و سلام مینماید چنانکه در حق ابراهیم خلیل الله علیه السلام آتش مزبور دی سرد و سلام گردانید چنانکه آب یک کوزه قبطیان می آشامیدند خون میشد چون آب همان کوزه را اسرائیلیان می نوشیدند عذب سرد و صاف میبود و هو العالم اشکال هرگاه بنابر دلایل و براهین مذکوره تسلیم کرده شود که مومنین را باوجود دخول در نار جهنم عذاب بالمرة نخواهد رسید پس بالیقین یوم القیامت ادخال ایشان در نار بی فائده و عبث است بر مدبر حکیم متعال عزوجل جائز نیست که مرتکب عبث گردد جواب مشتمل بر چندین وجه تواند بود اول آن ذلک مما یزید هم سروراً اذا علموا الخلاص منه یعنی بدرستیکه در یوم القیامت ادخال ایشان فی النار از جمله چیزهائیست که زیاده میکند سرور و فرح مومنین را وقتیکه خواهند دانست که ما را از آتش جهنم خلاصی حاصل شد دویم ان فیه مزید غم علی اهل النار حیث یرون المومنین الذین هم اعداؤهم تخلصوا منها وهم یبقون فیها یعنی بدرستیکه در ادخال مومنین بنار جهنم مزید غم اهل جهنم راحاصل خواهد شد از حیث اینکه مومنین را خواهند دید اعداء ایشان که ایشان از جهنم خلاصی یافته اند و انها در نار جهنم باقی میباشند سویم ان فیه مزید غم علی اهل النار من حیث تظهر فضیحتهم عند المومنین بل وعند اولیاء وعند من کان یخوفهم من النار فما کانوا یلتفتون الیه یعنی بدرستیکه در ادخال مومنین بنار جهنم در قیامت مزید غم حاصل میشود باهل جهنم از حیث اینکه فضیحت اهل جهنم برای مومنین ظاهر خواهد شد بلکه ظاهر میشود فضیحت ایشان نزد اولیاء و کسانیکه در دنیا ایشان را از نار جهنم میترسانیدند و انها بسوی ایشان ملتفت نمیشوند چهارم ان للمومنین اذا کانوا معهم فی النار یکتوفهم فزاد ذلک غما الی غمهم وسروراً للمومنین یعنی بدرستیکه هرگاه مومنین همراه کفار در نار باشند تبکیت و توبیخ کفار نمایند پس این امر تیز زیاده میکند غم کفار و سرور و فرح مومنین را پنجم ان المومنین کانوا یخوفونهم بالحشر والنشر ویقیمون علیهم صحة الادلة فما کانوا یقبلون تلک الادلة فاذا دخلوا جهنم معهم اظهروا لهم انهم کانوا صادقین فیما قالوا واولئک المکذبین بالحشر والنشر کانوا کاذبین یعنی بدرستیکه در دنیا مومنین کفار را بحشر و نشر میترسانیدند و بر آن براهین و دلایل اقامه میکردند لاکن کفار این دلایل قاهره و براهین باهره را قبول نمیکردند پس وقتیکه مومنین نیز همراه این گروه کفار داخل میشوند بر ایشان ظاهر میکنند بر آنها اینکه ما صادق در قول حشر و نشر بودیم و بدرستیکه مکذبین بحشر و نشر کاذب بوده اند ششم انهم انما شاهدوا ذلک العذاب صار ذلک سبباً لمزید التذاذهم بنعیم الجنة کما قال الشاعر ع وبضدها تتبین الاشیاء یعنی مومنین وقتیکه عذاب کفار را مشاهده خواهند کرد این مشاهده کردن موجب و سبب خواهد شد برای مزید التذاذ ایشان بنعمتهای بهشت چنانچه شاعری گفته است که بضد چیزها متبین میشوند در تغییر صافی گفته است وقیل الفائدة فی ذلک ما روی فی بعض الاخبار ان الله تعالی لا یدخل احداً الجنة حتی یطلعه علی النار وما فیها من العذاب لیعلم تمام فضل الله علیه وکمال لطفه واحسانه الیه فیزداد لذلک فرحاً وسروراً بالجنة ونعیمها ولا یدخل احداً النار حتی یطلعه علی الجنة وما فیها من انواع النعیم والثواب لیکون ذلک زیادة عقوبة له وحسرة علی ما فاته من الجنة ونعیمها الخصا مقصود آنست که در گفته شده است که فائده در ادخال مومنین بنار جهنم در قیامت آنست که در بعض اخبار از حضرات ائمه اطهار علیهم السلام آنکه بتحقیق خداوند عزوجل داخل نمیکند احدی را در بهشت تا اینکه او را مطلع نگرداند بر نار جهنم و آنچه در او ست از عذابهای سخت تا باشد تمام آنچه فضل خداوند متعال بر او ست و کمال لطف و احسان او تعالی بسوی او میباشد پس زیاده میشود باینوجه فرح و سرور او بر بهشت و نعمتهای آن و داخل نمیکند احدی را در نار جهنم تا اینکه او را مطلع گرداند بر بهشت و تمامی آنچه در آنست از انواع نعمتها و ثواب تا که بوده باشد این سبب زیادتی عقوبت برای او و موجب حسرت بر آنچه فوت کرده از او از بهشت و نعمتهای آن مجاهد گفته است ضمیر در ارد بکنایه غیر مذکور راست و آن حمی است بجهة انکه حضور مقدس نبوی فداه روحی فرموده که الحمی حظ کل مومن من النار یعنی تب نصیب هر مومن است از دوزخ و نیز فرموده است که الحمی من فیح جهنم یعنی تب از بوی و نشانه دوزخ است و نیز مرویست که آنحضرت صلعم بیمار پرسی رفت و فرمود ابشر ان الله عزوجل یقول هی ناری اسلطها علی عبدی المومن فی الدنیا لیکون حظه من النار یعنی بشارت باد ترا که حق سبحانه عزوجل میفرماید که این آتش من است که مسلط میگردانم آنرا بر بنده مومن خود در دنیا تا حظی باشد او را از آتش دوزخ از ابن عباس و جابر و عکرمه روایت است که ورود بمعنی دخول است الا انکه آن خاص است بکافر بقوله تعالی انتم لها واردون که خطاب بالکفار است و قوله وان

وجوه مختلفه در جواب اشکال دخول مومنین در نار جهنم عبث است

بعض اخبار حضرات ائمه اطهار علیهم السلام در بیان معنی ورود

اختلاف الاقوال مفسرین در حقیقت معنی وارد گفته اند

هؤلاء الآية ما وردوها بحيث آية مجيده وسيقهم ربهم شرابا طهورا ان هذا كان لكم جزاء مخصوص است باهل ايمان و ابن مسعود و حسن و قتاده و ابو مسلم برقول اول اند يعنى مرور و وصول بآن و اشراف برآن نه دخول در آن بدليل قوله و لما وردماء مدين و جد عليه امة من الناس يسقون و قول فارسلوا وارد هم فادلى دلوه و يقال وردت بلد كذا و ما وكذا اى اشرفت عليه دخلت فيه او لم تدخله زجاج ميگويد كه حجت قاطعه در اين مدعا قول خداوند متعال است كه ان الذين سبقت لهم منا الحسنى اولئك عنها مبعدون لا يسمعون حسيسها چه اين آيت مجيده دال است برآنكه اهل حسنى كه بالبقين مومنان اند در دوزخ نشوند و ديگر آنكه اگر آيت عام باشد لازم ميآيد كه سحكم انبياء و ائمه عليهم السلام نماند كه بدوزخ نرود و اين خلاف اجماع است و نزد كسانيكه قايلند بانيكه دخول عام است آنها آيت را تاويل ميكنند بانيكه اولئك عنها مبعدون و نزد بعضى ديگر مراد ورود همه مكلفان است گرد آگرد دوزخ براى محاسبه چه موقف حساب نزديك دوزخ خواهد بود و قوله لنحضرنهم حول جهنم جثيا دلالت بالصراحت ميدارد براين و بعد از حساب آنكه مستحق عذاب باشد بدوزخ در آيد و نزد جمعى ديگر مراد ورود همه بر دوزخ است در عرصه گاه قيامت ابو صالح غالب ابن سليمان از كثير ابن زياد روايت كرده كه ابو سميه گفت كه ما در بصره اختلاف واقع شد در معنى ورود در آنكه مومن بدوزخ نرود و جمعى ديگر گفتند كه داخل شود اما آخر بيرون آيد بدليل ثم ننجى الذين اتقوا الخ اين حال را از جابر ابن عبد الله انصارى سوال كردم وى اشاره بهود گوش خود كرد و گفت صمتا لو لم اكن سمعت رسول الله صلعم يقول الورود الدخول لا يبقى برا و لا فاجرا الا يدخلها فيكون على المومنين بردا و سلاما كما كانت على ابراهيم حتى ان للنار او قال لجهنم ضجيجا من بردها ثم ننجى الذين اتقوا و نذر الظالمين فيها جثيا يعنى اين سر زده گوش من كر باد اگر از حضور رسول خدا صلعم نشنيده باشم كه ميگفت ورود دخول است بر هيچ برّے و فاجرے نامگر آنكه در دوزخ در آيد و لاكن دوزخ بر مومنان سرد و سلامت باشد همچنانكه بر ابراهيم خليل شد بعد از آن مومنان را بيرون آرند كافران را در آن بگذارند يعلى ابن منبه از جناب پيغمبر صلعم روايت كرده كه آنحضرت فداه روحى فرمودند ان للنار غيظا فقالت للمومنين يوم القيامت جوزا يا مومن فقد اطفانورك لهبى يعنى آتش دوزخ بانگ و فرياد كند بمومن كه بگذر از من كه نور تو حرارت و تيش مرا فرو نشانده و نيز در روايت آمده كه حضور مقدس نبوى صلعم را از معنى اين آيت پرسيدند فرمودند ان الله يجعل النار كالسمر الجامد و يجمع عليها الخلق ثم ينادى المنادى ان خذى اصحابك و ذرى اصحابى فو الذى نفسى بيده لهى اعرف باصحابها من الوالدة بولدها يعنى بتحقيق كه حق تعالى عز و جل روز قيامت آتش را چون روغن بسته گرداند و همه خلايق را بر بالاى آن جمع كند و بعد از ان منادى ندا كند كه اى آتش اصحاب خود را بگير و اصحاب مرا بگذار پس سوگند بخداى كه نفس من بيد قدرت اوست كه معرفت آتش دوزخ به اصحاب خود بيشتر از معرفت مادر باشد بفرزندخود ابو هريره از حضرت رسالت صلعم روايت كرده كه هيچ مومن نباشد كه دے را سه فرزند بميرد كه دے پيش نخته القسم در دوزخ بماند چنانكه سوگند حق بجا نه راست شود و مرويست حسن بصرى را ديدكه ميخنديد دے گفت در قرآن جائى ناديده كه مردمان بدوزخ رونگفت بلى در آيت وان منكم الا واردها گفت پس خواهند آمد گفت نه گفت پس چرا خنده ميكنى دے خجل شد و ديگر كسے دير اخندان نديد تا بجوار رحمت حق پيوست بعضى مفسرين گفته اند مراد از ورود مرور است بر صراط كه آن راهى است بربالاى دوزخ مانند پل از شمشير تيز تر و از مو باريك تر كه هر كس را بر آن گذر باشد قال السدى سالت مرة الهمدانى عن هذه الآية فحدثنى عن عبد الله ابن مسعود حدثهم عن رسول الله صلعم قال يرد الناس النار ثم يصدرون باعمالهم فاولهم كلمح البرق ثم كمر الريح ثم كحضر الفرس ثم كالراكب ثم كشد الرحل ثم كشيه يعنى سدى روايت كرده كه من از مرة همدانى يعنى از اين آيت مجيده پرسيدم گفت عبد الله مسعود حديث كرد مرا كه حضور نبوى صلعم روحى فداه فرمود كه در دو مردمان بر صراط بقدر اعمال ايشان باشند اولهم چون برق جهنده بگذرند و طايفه چون باد جهنده و گرد هى چون اسپان و بعضى چون پياده و برخى چون افتان و خيزان و فرشتگان گويند اللهم سلم سلم انس از پيغمبر صلعم روايت كرده كه روز قيامت از دوزخ بيرون آرند هر كس را كه لا اله الا الله گفته باشد و در دل او مثقال ذرة خير بوده باشد بحث ثانى ثم ننجى الذين اتقوا و نذر الظالمين فيها جثيا بدانكه هرگاه در آيت ما قبل دخول جميع ناس را بنار جهنم ذكر فرمود خواست كه متصل بهمين بيان كند كه بعضى را ازين نار جهنم نجات خواهيم داد اين است كه فرمود پس نجات دهيم آنانرا كه پرهيز كرد ند از شرك يعنى بيرون آوريم ايشان را از دوزخ و بگذاريم ستمگاران يعنى اهل شرك و كفر را كه در گذشته اند از فرمان خداوند متعال عز و جل در آتش در حالتى كه بزانو در آمدگان باشند از شدت هول آن دوزخ قاضى گفته است الاية دالة على قولنا و المعتمد لان الله تعالى بين ان الكل يردونها ثم بين صفة من يخرجهم المتقون و الفاسق لا يتقيها و بين تعالى ان من علم المتقين يدخلهم فيها جثيا فثبت ان الفاسق يبقى فى النار ابدا فلخصا مقصود آنست كه اين آيت زير بحث دليل خليل است بر قول ما در وعيد يعنى كه خداوند عالميان بيان فرموده است بدرستيكه جميع ناس در نار جهنم وارد ميشوند و پس از ان

قول كسيكه از ورود مرور بر صراط معنى كرده است

۱۲ در تفسير آيت نجات يافتن مومنين متقين از نار

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان فرموده است صفت کسی را که نجات حاصل میکند و ناجی میشود همه متقیان و پرهیزگاران و کسیکه فاسق است متقی و پرهیز نمیباشد و پس از این بیان فرموده است حق تعالی بدرستیکه ما سوای متقین واگذاشته شوند بجهت آنکه براو در آمدگان باشند ابن عباس گفته است المتقی هو الذی اتقی الشرک بقول لا الٰہ الا اللہ یعنی متقی کسی است که از شرک بپرهیزد بقول لا الٰہ الا اللہ و در تفسیر کبیر آمده گفته است اعلم ان اللہ تعالیٰ قال ابن عباس هو الذی اتقی الشرک لیشهد الدلیل بصحته و ذلک لان من اٰمن باللہ و برسله صح ان یقال انه متق عن الشرک و من صدق علیه انه متق لا یخرج من المتقی عن الشرک و من صدق علیه المرکب صدق علیه المفرد فثبت ان صاحب الکبیرة متق و اذا ثبت ذلک وجب ان یخرج من النار لعموم قوله ثم ننجی الذین اتقوا فصارت هذه الایة التی توهموها دلیلا لانها من اقوی الدلایل علی فساد قولهم ملخصا مقصود آنست که بدان بدرستیکه آنچه ابن عباس گفته حق است و بر صحت آن دلیل شاهد است زیرا که بتحقیق کسیکه بخدا و برسول او ایمان آورده صحیح است اینکه گفته شود او متقی از شرک میباشد و کسیکه براو صادق آید که متقی از شرک است پس براو بالضرورت لفظ متقی صادق میآید زیرا که متقی جزء است از متقی عن الشرک و برکسیکه مرکب صادق آید مفرد نیز صادق میآید از این ثابت شد بدرستیکه صاحب کبیره متقی میباشد چون این ثابت شد واجب شد اینکه او از نار بیرون آید برای عموم آیت ثم ننجی الذین اتقوا پس این آیت را که دلیل قول خود وهم کرده بر فساد قول آنها از قوای دلایل گردید قاضی در این مقام گفته است در آیت دلالت بالصراحت بر فساد قول کسی است که میگوید در مکلفین بعضی اند که نه در جنت میروند و نه در نار و فخر رازی بجواب او گفته است هذا ضعیف لان الایة تدل علی انه تعالیٰ ینجی الذین اتقوا و لیس فیها ما یدل علی انه ینجیهم الی الجنة ثم هب انه تدل علی ذلک و لکن الایة تدل علی ان المتقین یکونون فی الجنة و الظالمین یبقون فی النار فیبقی قسم ثالث خارج عن القسمین و هو الذی استوت طاعته و معصیته فتسقط کل واحدة منهما بالاخری فیبقی لا مطیعا و لا عاصیا فهذا القسم ان بطل فما یبطل بشیء سوی هذه الایة فلا تکون هذه الایة دالة علی حصر اللہ فی ما ادعاه خلاصه این عبارت آنست که اینقول قاضی ضعیف است به اینوجه که در آیت دلیل است بر آنکه متقین بجنت میروند و ظالمین در ضمن باقی خواهند ماند پس باقی ماند قسم سوم که از این هر دو قسم خارج است و او کسی است که طاعت و معصیت او مساوی باشد پس ساقط میکند هر یکی از آنها دیگری را پس نه مطیع باقی میماند و نه عاصی پس این قسم هرگاه باطل باشد جز این نیست که باطل میشود بغیر از این آیت دیگر پس ثابت شد که این آیت دلالت نمی کند بر حصر چیزی که قاضی دعوای آن کرده است بعض معتزله تمسک کرده اند در وعید بقوله و من یعص اللہ و رسوله و یتعد حدوده یدخله نارا خالدا فیها و للکافرین عذاب مهین و بقوله و ان الفجار لفی جحیم یصلونها یوم الدین و بقوله و ما هم عنها بغائبین و بقوله و ان الظالمین لفی ضلال و سعر و بقوله و من یقتل مؤمنا متعمدا فجزاؤه جهنم خالدا فیها و غضب اللہ علیه و لعنه و اعد له عذابا عظیما و بقوله و من یقتل مؤمنا متعمدا فجزاؤه جهنم خالدا فیها و غضب اللہ علیه و لعنه و اعد له عذابا عظیما و بقوله و من یشاقق الرسول من بعد ما تبین له الهدی و یتبع غیر سبیل المؤمنین نوله ما تولی و نصله جهنم و ساءت مصیرا و بقوله و من یعمل سوءا او یظلم نفسه ثم یستغفر اللہ یجد اللہ غفورا رحیما و بقوله و من یعمل مثقال ذرة شرا یره و بقوله و من یعمل سوءا یجز به و بقوله و من یعمل من الصالحات من ذکر او انثی و هو مؤمن فاولئک یدخلون الجنة و بقوله و من یعمل من الصالحات و هو مؤمن فلا یخاف ظلما و لا هضما و بقوله و من یعمل من الصالحات من ذکر او انثی و هو مؤمن فاولئک یدخلون الجنة و بقوله و من یعمل من الصالحات

انا یشان زایل گرداند تا مومنان از آن متنعم و منفعل نشوند مدرا اخبار آمده که حق سبحانه هیچ کس را از اهل ایمان به بهشت نبرد مگر آنکه او را مطلع بسازد بر دوزخ و آنچه در او ست از انواع عذاب و اصناف عقاب تا عارف بود به تمامیت فضل الهی و بر کمال لطف و احسان او سبحانه براد و موجب مزید سرور او شود بجنت و نعیم آن و هیچ کس را از اهل کفر و طغیان بدوزخ در نیارد مگر آنکه اول او را به بهشت مطلع گرداند و انواع درجات عالیه و صنوف نعم آن را باو نماید تا موجب حسرت و ندامت او شود و سبب زیادتی عقوبت گردد **اقول** مناسب مقام است که اینجا بالاجمال در جنت و جهنم و حقیقت و کیفیت آنها شرحی نوشته باشیم پس باید دانست که جنت عبارت از دار ثواب است و نار عبارت از دار عقاب و ثواب و عقاب جسمانی را لامحاله باید جسمانی و خلاف است در اینکه جنت و نار موجود اند الآن یا موجود خواهند شد در روز قیامت **اکثر** بر مذهب اوّل اند و بعضی از معتزله بر مذهب ثانی و حق مذهب اول است بنا بر دلالت ظواهر آیات و احادیث بر آن با عدم ضرورت تاویل و نیز داعل است در لطف و عد و وعید کما لا یخفی و مستند فرقه ثانیه چند وجه است **اوّل** لزوم عبث و آن مندفع است بوجه دویم از وجهین مذهب مختار **دوم** لزوم فنا و هلاک لعموم الادلة الدالة علی هلاک العالم مع تحقق الاجماع علی واحد منهما و آن مندفع است بحمل اجماع بر ما بعد قیامت فلا ینافی هلاکهما لحظة ما قبل القیامة **سویم** عدم تحقق مکان برای جنت و نار چه تحققشان شان در سموات این عالم ممتنع است لاستحالة الخرق فی الافلاک و توقف الدخول فیها علیه ح و لکن انی عناصره لانها لاتسع جنة عرضها السموات و الارض و همچنین در عالم دیگر لاستحالة وجود عالم آخر مباین لهذا العالم کما مر و جوابش آنست که مکان جنت فوق سموات سبع است و تحت عرش کما علیه الاکثرون لقوله تعالی عند سدرة المنتهی عندها جنة الماوی و لقوله صلعم سقف الجنة عرش الرحمن **و نار** موصوف نیست بوسعتی که در عالم عناصر گنجایش آن نباشد فیمکن کونها تحت الارضین السبع کما هو المشهور و رای حکماء آنست که دار جنت جسمانی بواطن افلاک اند و هی نفوسها المطیعة و **غزالی فی المضنون** گفته اللذة المحسوسة الموعودة فی الجنان من الاکل و الشرب و النکاح یجب التصدیق بها لامکانها و هی کما تقدم حسی و خیالی و عقلی **اما الحسی** فبعد رد الروح الی البدن کما ذکرناه و لا کلام فی ان بعض هذه اللذات مما لا یرغب فیها کالحدث و لبس الاستبرق و الطلح المنضود و السدر المخضود و هذا مما خوطب به جماعة یعظم ذلک فی اعینهم و یشتهونه غایة الشهوة و فی کل اقلیم مطاعم و مشارب و ملابس تختص بقوم دون قوم و لکل احد فی الجنة ما یشتهیه و لکم فیها ما تشتهی انفسکم و لکم فیها ما تدعون و ربما یعظم الله شهوة فی الاخرة و لا تکون تلک الشهوة معظمة فی الدنیا کالنظر الی ذات الله تعالی فان الشهوة و الرغبة انما تصادفه فیها فی الاخرة دون الدنیا **و اما الخیالی** فلذته کما فی النوم لانه مستحق لانقطاعه عن قریب و لو کانت دائمة لم یدرک فرق بین الحسی و الخیالی لان التذاذ الانسان بالصور من حیث انطباعها فی الخیال و الحس لا من حیث وجودها فی الخارج فلو وجد فی الخارج و لم یوجد فی حاسة بالانطباع فلا لذة و لو بقی المنطبع فی الحس و عدم فی الخارج لدامت اللذة و للقوة المتخیلة مزیة علی اختراع الصور فی هذا العالم لان صورها المخترعة لیست بمحسوسة و منطبعة فی القوة الباصرة فلذلک لو عنت صورة جمیلة فی غایة الجمال و توهمت حضورها و مشاهدتها لم تعظم لذته لانه لیس بصیرا حکما فی النوم فلو کانت لها قوة تصیرها فی قوة الباصرة لعظمت لذته و تزل منزلة الصور الموجودة فی الخارج و لا یفارقها الا من حیث کما التذ علی تصور الصور فی القوة و کل ما یشتهیه [illegible] و الحاصل ان کون شهوة سببا لتخیله سبب لحصوله فی القوة الباصرة فلا یخطر بالبال شیء یمیل الا و یوجد فی الجنة و لو بحیث یراه بالبصر و لا یشاء شیئا الا و یحضر عنده و السوق عبارة عن اللطف الالهی الذی هو منبع القدرة علی اختراع الصور لجذب الشهوة **و اما** الوجه الثالث و هو الوجود العقلی فهو ان یکون هذه المحسوسات امثلة للذات العقلیة التی لیست بمحسوسة لکن العقلیات ینقسم الی انواع کثیرة مختلفة اللذات کالحسیات فتکون الحسیات امثلة لها و کل واحد یکون مثالا للذة اخری و انکانت مما لا عین رات و لا اذن سمعت و لا خطر علی قلب بشر فجمیع هذه الاقسام ممکنة فیجوز ان یجمع بین الکل و یجوز ان یکون نصیب کل واحد بقدر استعداده فالمشغوف بالتقلید المحمود علی الصور الذی لم ینفتح له طرق الحقایق تمثل له هذه الصور **و** العارفون المستقصرون لعالم الصور و اللذات المحسوسة یفتح لهم من لطایف التردد و اللذات العقلیة ما یلیق بهم و یفنی شوقهم و شهوتهم اذ حد الجنة ان فیها کل امری ما یشتهیه و اذا اختلف الشهوات لم یبعد ان تختلف العطیات و اللذات و القدرة واسعة و القوة البشریة من الاحاطة بعجائب القدرة قاصرة و الرحمة الالهیة الفت بواسطة الی کافة الخلق القدر الذی احتملته افهامهم فیجب التصدیق بها فهو الاقرار بها و ما وراء منتهی افهامهم من امور تلیق بالکرم الالهی و لا تدرک بافهام البشر و انما تدرک فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر

حقیقت و کیفیت بهشت و دوزخ گوید

قول حکما در بهشت و دوزخ

بیان وجوه ثلثه حسی و خیالی و عقلی گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

براهین عقلیه و نقلیه در دخول مومن بهشت و دخول کافر به دوزخ

وجوه نقلیه در مغفرت مومنین

جواب اشکال که هر عاصی به نص قرآن مخلد جهنم است

بیان تعارض آیات در تکلم و عدم تکلم یوم القیامة

تنبیه حقیقت بهشت و دوزخ مختصراً معلوم شد پس باید دانست که مومن در بهشت و کفار و منافقین در دوزخ مخلد خواهند بود به اجماع و قرآن و تواتر اخبار و عقل زیرا که علت دائمه در مومن ایمان و در کافر کفر است و عوض تکلیف و آلام اگر دوام نشود ظلم است و خدا تعالی ظلم نمیکند ان الله لیس بظلام للعبید پس معلول هم دایم باشد و نزد حنفا و عنبری کافر معذور است معذب بدوام نباشد اما مومن فاسق پس اگر توبه از دنیا نرفته و عفو و شفاعت نیافته پس عقلاً و نقلاً واجبست که او هم بعد از ادای حق نافرمانی بجنت رود اما عقل پس ایجاد انسان علت غائی اثابت او میباشد چه خداوند کریم و فیاض برحق بذات خود غنی است حاجتی و نفعی بتکلیف ندارد اگر حق خود کریم تعالی بگذرد البته نزد عقل ممدوح است بلی ازحق غیر گذشتن حق تعالی ظلم است بر او جائز نیست مگر آنکه مظلوم را از خود رضا سازد تفضلاً پس مومن عاصی بجنت میرود ایضاً خدا تعالی عفو است و بعفو عاصیان وعده داده است هرگاه عاصی را عفو نکند مخالفت وعده لازم میآید و خلف وعده قبیح است پس برحق سبحانه اجرای وعده عفو نسبت بعاصی واجب است از این ثابت شد که عاصی در بهشت خواهد رفت ایضاً فاسق مومن است زیرا که در او ایمان موجود است و ایمان افضل اعمال اعظم افعال است و ایمان در اصل موعود و بعوض دایم است پس هرگاه مومن فاسق را ابداً در جهنم نگذارد حق تعالی ظالم خواهد شد زیرا که در اینصورت عوض ایمان نداده خواهد بود پس بجهة آلام و بعوض ایمان او فال او بجنت ابدالآباد واجب شد اما نقل پس از آنجملست یا عبادی الذین اسرفوا علی انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعاً یعنی ای گروه بندگان اسراف و ظلم که به نفوس خود کرده اید از رحمت خداوند متعال ناامید مباشید خدا تعالی تمامی گناهان شما را میبخشد این نص صریح است براینکه حق تعالی مومن با توبه را خواهد بخشید پس فاسق وجوباً بجنت خواهد رفت و آیت فمن یعمل مثقال ذرة خیراً یره دلیل است که جزای ایمان را خواهند دید و آیت ان الله لا یغفر ان یشرک به و یغفر ما دون ذلک لمن یشاء صریح است براینکه مشرک را نخواهد بخشید و ماسوای شرک را میبخشد لهذا بر مشیت خود معلق گذاشت چه نزد معتزله تائب را بخشیدن واجب است بلی فاسق اگر معذب باشد پس بعد از تعذیب در جنت خواهد رفت نه بالعکس چه بالیقین کسیکه داخل جنت میشود دیگر بیرون آمدن ازان ممتنع است اشکال این تحقیق مخالف صریح نصوص قرآنی میباشد چون ومن یعص الله ورسوله فان له نار جهنم خالداً فیها و آیت شریفه ومن یقتل مومناً متعمداً فجزاؤه جهنم خالداً فیها صریح است که قاتل مومن ابداً در جهنم میسوزد جواب حقیقت الامر آنست که بجمع بین الدلیلین این آیات اول اندر کفار و منافقین زیرا که در آیات ذکر مومن عاصی عیناً وارد نگشته و سه لفظ من تنکیری اند نه تعریفی که موجب توعید یعنی تواند شد جماعتی گفته اند خلود ماول است بطول مکث فسقه مومنین بعد از زمان طویل عذاب ایشان منقطع شده بجنت میروند آری قاتل مومن اگر مومن باشد بجهت ایمان یا بصورت حلیت او را نکشته باشد انقطاع عذاب او واجب است والا مخلد جهنم میشود زیرا که مرتد گردیده و منجمله نقل است قوله تعالی یوم یات لا تکلم نفس الا باذنه فمنهم شقی و سعید فاما الذین شقوا ففی النار لهم فیها زفیر و شهیق خالدین فیها ما دامت السموات والارض الا ما شاء ربک ان ربک فعال لما یرید و اما الذین سعدوا ففی الجنة خالدین فیها ما دامت السموات والارض الا ما شاء ربک عطاء غیر مجذوذ یعنی آنانکه شقی و بدبخت شدند پس در آتش باشند در حالیکه برای ایشان در آنجا آواز زیر و خر باشد در حالیکه خلود کننده در آنجا مانند بدوام آسمانها و زمین مگر آنچه پروردگار تو خواسته باشد هر آینه پروردگار تو میکند آنچه اراده فرماید و اما آنانکه سعید و نیک بخت کرده شدند پس در بهشت باشند جاویدان در آنجا مادمت بقای آسمانها و زمین مگر آنچه پروردگار تو خواسته است بخششی غیر منقطع انتهی این آیات مجمله از مواضع مشکله قرآن است هر یکی از مفسرین در معنی آن براهی رفته در مجمع البیان طبرسی علیه الرحمه مختلفات آنها را نقل فرموده و رازی و نیشاپوری در رد و قدح بعض اقوال کوشیده اند حتی که در مختصر معالم علامه صفار این آیت را صنعت جمع مع التفریق والتقسیم آورده معترف بخروج بعض سعدا از جنت الخلد گردیده است و بخیف در این مقام حاصل اشکال را بنگارد و از ان حل سعانی سهل الحصول مفهوم شود پس باید دانست که در این نظاهر سه اشکال اند اول از قوله لا تکلم نفس الخ مفهوم میشود که در روز قیامت احدی بدون اذن حق سبحانه کلام نخواهد کرد و این ظاهراً معارض است بقوله هذا یوم لا ینطقون و لا یوذن لهم فیعتذرون یعنی این روزیست که سخن نگویند اهل محشر را اذن داده شود و ایشان را تا عذر تقصیر خود نمایند انتهی ولکن معارض این هر دو آیت مذکوره است آیت سوم وقفوهم انهم مسئولون یعنی ایشان را ایستاده دارید هر آینه آنها را سوال کرده خواهد شد و اقبل بعضهم علی بعض یتساءلون یعنی در آورند بعض ایشان را بر بعض دیگر سوال کنان انتهی پس معارضت ظاهر است که از آیت مبحوث عنه عدم تکلم اهل محشر بوجه عام ظاهر است مگر باذن او تعالی و آیت ثانیه ناطق است که ماذون هم سخن خواهند شد و از آیت ثالثه ظاهر میشود که سوال کرده خواهند شد پس عدم اذن مذکور

الآیة الثالثة بأین سوال کرده شدن مجرم ظاهر صریح که سوال میکنند و اجازت تکلم جواب نمیدهند و از آیت رابعه سوال کردن بایکدیگر واضح میشود و این مجرم تکلم در یوم القیامت است **جواب** ائمه تعارضات ظاهریه پس بدانکه ان للقیامة مواقف یعنی در قیامت موقفها و موضعها میباشند پس هر موضعی را حکمی علیحده است چنانچه معنی قوله یوم یات لاتکلم نفس الا باذنه از آیت مجیده لایشفع عنده الا باذنه مستدرک میشود که این حکم موقف شفاعت تعلق دارد و قولهم نهم مسئولون مشعر بموقف محاسبه میباشد آنچه از مودت و ولایت ائمه طاهرین علیهم السلام پرسیده خواهد شد در اینجا منع تکلم مذکور نشده است و همچنین در آیت واقیل بعضهم بعضهم موقف ندامت مذکور است **ثانی** از جمله مادامت السموات و الارض که قید خلود فی النار برای اشقیا و فی الجنة برای سعدا واقع گردیده است اشکال صریح دارد که خلود را با تبید و بقاء چه علاقه خصوصا مقید بدوام السموات و الارض که آیات متعدده در فناشدن آنها وارد شده اند مثل قوله اذا السماء انشقت فعلی ذلک متوهم میشود که این اخبار فی النار و فی الجنة بودن اشقیاء و سعداء در عالم برزخ قبل از قیامت و حساب خواهد بود و هو خلف **جواب** آنست که مراد از سماوات و ارض سماء و ارض آخرت یعنی آنچه مافوق الرؤس خواهد بود سماء است چه سماء از سمو مشتق و آنچه تحت اقدام خواهد بود زمین ایشان است **ثالث** مشکلترین آنها الا ما شاء ربک است که برای هر دو واقع شده است پس اگر مراد از سماوات و ارض آسمان و زمین آخرت است ما بعد ازان قوله الا ما شاء ربک آن هر دو خلود را منقطع الدوام میسازد لهذا در مختصر معانی تفتازانی گفته است و معنی الاستثناء فی الاول ان بعض الاشقیاء لا یخلدون کالعصاة من المومنین الذین شقوا بالعصیان و فی الثانی ان بعض السعداء لا یخلدون فی الجنة بل یفارقونها ابتداء یعنی لما عذبهم کالفساق من المومنین الذین سعدوا بالایمان و التابید من مبدء معین لما ینقص باعتبار الانتهاء فکان لک ینقص باعتبار الابتداء او انتهی یعنی ملخصا معنی توجیه او آنست که اما در اول مراد از کافر مطلق و مومن صالح مطلق و در ثانی مومن را سعید بوجه ایمان و شقی بوجه عصیان او فرموده است پس استثناء بهین هر دو تعلق میدارد که بعض اشقیاء مخلد فی النار نخواهند ماند مثل عصاة مومنین چه ایشان بخشیده خواهند شد و بعض سعداء مخلد فی الجنة نخواهند شد بلکه از ابتداء از جنت باز داشته خواهند شد برای تعذیب مثل فساق مومنین چه مفهوم تابید چنانکه به اعتبار انتهاء منتقض میشود همچنین به اعتبار ابتداء نیز منتقض میباشد **اقول** این توجیه سخیف و سقیم است بوجه آنکه حق سبحانه و جل شانه را که خود سعید گردانیده عاصی قرار دادن بعض ایشان را و آنرا که شقی فرموده مومن گفتن بعض ایشان را خالی از عبارت نمی نماید زیرا که قول شقوا و به صیغه مجهول وارد گشته پس اسعاد فعل او تعالی میباشد در اینحال چگونه میشود که آنرا که خدا سعید گرداند و سعید گردانیده ایشان فساق و عصات باشند و معنی خلود به اعتبار انتهاء میباشد از یوم دخول دهین بین الاسلام مشهور و در کتب لغت عرب مذکور است نه باعتبار ابتداء و هرگاه او تعالی الذین شقوا فی النار و الذین سعدوا فی الجنة بلا ترجیح درجات عذاب گفته بعد ازین تفریق و تقسیم گنجایشی باقی نمیماند پس معنی آیت مجیده از قوله فمنهم شقی و سعید گردیده میشود یعنی بعضی از اهل محشر شقی بالاطلاق و بکل وجه هستند قوله فاما الذین شقوا ففی النار یعنی آن اشقیاء که در کل احوال و اعمال خود شقی اند پس در نار خواهند رفت و انجمله بعنوان اخبار از حال آینده ایشان است قوله لهم فیها زفیر و شهیق یعنی در حالتیکه برای ایشان عذاب زفیر و شهیق در نار میباشد زفیر اخراج صوت و شهیق رد صوت را میگویند و این مختص بصوت حمیر است و قال الله ان انکر الاصوات لصوت الحمیر و این انواع عذاب قوله خالدین فیها یعنی در نار خلود کننده باشند قوله مادامت السموات و الارض یعنی تا دوام سمو و موقف نار یعنی تا دوام نار قوله الا ما شاء ربک یعنی سوای آنچه که پروردگار تو خواهد از زیادتی عذاب بر ایشان و مؤید آن در حال کفار در نار قول خدا تعالی است خالدین فیها لا یخفف عنهم العذاب قوله ان ربک فعال لما یرید یعنی هر آینه پروردگار تو کار کننده است با آنچه اراده مینماید و این کلام به مبالغه در شدت و زیادتی عذاب مخبر زیادتی ما شاء ربک است آنچه الا صفتی یعنی سوای برحی آینده در تقدم الا یعنی استثناء چنانکه در صدر گذشت علاوه خبط معنی و عدم سلاست صرف ما که مختص برای غیر ذوی العقول است یعنی من تنفر نمودن لازم میاید و این انصراف عن الظاهر مع عدم سلاست ایضا قبیح تر است و ترکیب این جمله بر این نمط است که الذین سعدوا صله است و فی النار خبر الذین شقوا است و لهم فیها زفیر و شهیق جمله اسمیه بوده حال از ضمیر شقوا گردیده و مرجع ضمیر شقیا است و خالدین فیها الخ جمله ثانیه بوده حال ثانی آن مضمر است که بذکر آمده و الا به معنی سوای صفت عذاب زفیر و شهیق و عذاب خلود مذکور است و بطلان استثنائیه بودن الا از آیت آینده واضح میشود قوله و اما الذین سعدوا ففی الجنة یعنی آنرا که خداوند تعالی سعید گردانیده درجنت خواهند رفت قوله خالدین فیها مادامت السموات و الارض یعنی خلود داخل شدگان جنت دوام آسمان و زمین جنت خواهند بود قوله الا ما شاء ربک عطاء غیر مجذوذ یعنی سوای چیزیکه پروردگار تو خواهد یعنی ازاین نعمت جنت و خلود دوام مذکور آنچه سوای خواهد عطیات را غیر منقطع خواهند بود پس این حال اشقیاء محض و سعداء محض در این آیت مجیده مبین فرموده است

قول مفسر در توجیه تفتازانی گوید

در توضیح معنی دخول شقی و سعید در نار و جنت

بیان تعارض آیات در تکلم و عدم تکلم در یوم القیامة گوید

بیان حال مشرکین ضعفاء و منافقین در هفتم گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

و ذکر دیگر عصات مومنین دیگر جا ماست زیرا که قوله فمنهم شقی و سعید دلالت صریح مینماید که دراین مقام ذکر از جملهٔ اهل محشر است نه بیان احوال جمیع اهل محشر و در شروع بحث ذکر عصات مومنین را مجملاً بیان کردیم اما مشرکین و مرتدین و منافقین نوع کفار اند ایشان ابد الاباد بجهنم مخلد باشند و آیت ان المنافقین فی الدرک الاسفل من النار صریح است که منافقین ابداً با کفار در درک اسفل جهنم معذب میباشند اما ضعفا چون کم عقل و کسانیکه عاجز اند از ادراک حق یا تحقیق آن نتوانستند کرد پس ایشان از مرجون لامر الله خواهند بود حق تعالی اگر خواهد بعدل معذب گرداند و هرگاه بخواهد بفضل خود بجنت داخل کند اما غیر مستحقین بهشت و معزز که آنها غیر مکلف اند چون اطفال پس باید دانست که اطفال مومنین و مجانین ایشان بنص قرآن با خود بجنت خواهند رفت و با طفال مشرکین و مجانین و اشباه ایشان عذاب کردن عقلاً قبیح است پس تحقیق تعالی روا نیست زیرا که بشرائط تکلیف بمصنف نبوده اند و فهم و عقل نداشتند پس از کریم مطلق و فیاض برحق با ثبوت غناء و عدم حاجت او تفضل نسبت به ایشان جائز است معتزله گفته اند که ایشان در جنت خدمه اهل بهشت خواهند بود نزد حشویه مع جماعتی از فرقهٔ اشاعره اطفال کفار و مجانین در جهنم ابداً معذب میباشند بحکم تبعیت زیرا که آباء آنها معذب خواهند بود چنانکه در دنیا بتبعیت والدین رقشدند و نماز بر ایشان خوانده نشد و دفن کرده نشدند اول حق آنست که تابع شدن بوالدین در عالمی ستلزم نیست که در عالم دیگر هم بر آنها همان حکم باقی و جاری باشد با ثبوت آنکه تبعیت ایشان دراین عالم با والدین ایشان بجهت اصلاح و نظم حال باشد چنانکه تمریض و فصد و حجامت ایشان برای اصلاح کرده میشود دیگر استرقاق و هدم خانه و تدفین نکردن بایشان و امثال این نسبت بایشان لطف است نه کمالا بخفی اما مخالف سنت پس در اصحاب او در ایشان دو قولند اول ایشان در دنیا و در آخرت کافر مخلد در جهنم میباشند زیرا که ایشان دانسته نصوص متواتره جلیه را برامامت حضرات ائمه مطهرین معصومین علیهم السلام رد و انکار کردند و بلا ضرورت آنها را تاویل نمودند خلفاء جور و ظلم را بجای ایشان علیهم السلام قایم کردند پس با یقین منکر امر معلوم و ضروری دین مرتد است و مرتد کافر میباشد چنانکه کسی در امر معاد یا در وجوب مجمل وضوء و غسل و نماز و زکوة انکار یا تاویل کند اعمال آنها حبط میشوند زیرا که در اصل بر نهج مطلوبه بعمل نیامدند پس موجب نجات ایشان چیزی نیست بلی مقلدین اگر طاقت استفسار نداشتند و حسن ظن به مجتهدین خود داشتند پس هرگاه ایشان معذب میشوند برای آنکه مجاهده در تحقیق حق نکردند عذاب ایشان دائمی نخواهد بود دوم ایشان عموماً فسقه اند و از ایمان بیرون آورده شوند این مختار جماعتی از اصحاب است چون ابن نوبخت و محقق در تجرید و علامه در شرح آن و مختار قوشجی هم در شرح آن همین است که اگر دانسته رد کردند در فسق آنها شکی اما محارب پس اجماع اهل البیت و اصحاب قائم است برانیکه محارب کافر است در دنیا و آخرت و در جهنم میسوزد چه حق تعالی در آیت انفسنا علی ابن ابیطالب را نفس رسول یاد فرموده و حدیث پیغمبر صلعم حرب یا علی یعنی ای علی جنگ کردن با تو جنگ کردن با من است و اجماع امت قایم است که محارب پیغمبر صلعم کافر است و ابد الاباد در جهنم میسوزد پس کسی که مساوی پیغمبر بود و در حرمت و رتبه نفس رسول باشد با ثبوت نص جلی هم در منع جنگ با علی محارب او بالضرورت کافر و مرتد است و مخلد فی النار خواهد بود ابداً اما نزد سنیان در حق محارب علی دو قول میباشند اول کسی که با علی دانسته جنگ کند باغی و طاغی است نه کافر دوم اگر محاربین علی ابن ابیطالب باجتهاد جنگ کردند خاطی میباشند و اگر حق را با علی دانسته جنگ کرده باشند باغی میباشند بعض متعصبین ایشان گفته اند که محاربین مثاب اند زیرا که حرب ایشان باجتهاد بود و خوارج گویند نعوذ بالله علی بسبب صلح با معاویه کافر شد و جنگ با علی ابن ابیطالب جهاد است و سفک دم محترم آنجناب حلال و مباح است پس باعتقاد امامیه ایشان مخلد بجهنم خواهند بود و نزد جماعتی از سنیان چون جبریه عذاب ایشان انقطاعی میباشد اما مبغض نزد اکثر امت مخلد فی النار میباشد زیرا که به آیات کثیره و اخبار متواتره ثابت میشود که ایشان موذت آل محمد علیهم السلام را که فرض عین و عین فرض است ترک کرده اند و ترک موذت اهل بیت عصمت و طهارت و اظهار عداوت و بغض ایشان کفر است بخلاف خوارج که عداوت علی مرتضی را واجب دانسته اند سوال این بهشت و دوزخ که شرح آنها گذشت الان موجود است یا در یوم القیامت مخلوق خواهد شد جواب حقیقت الامر آنست که باید دانست در اصل بهشت و دوزخ جسمانی هنوز نیست کسیکه انکار کند کافر است و از دائره اسلام خارج میباشد مشکلمین خلاف کرده اند در آنکه بهشت و دوزخ آیا بالفعل موجود اند یا در قیامت موجود خواهند شد اکثر مشکلمین را اعتقاد آنست که بالفعل موجود اند و در ابتداء خلق عالم آنها را خلق کرده است و جلیلی از معتزله قایل شده اند که بعد از این مخلوق خواهند شد در قیامت و معلوم نیست که احدی از امامیه باین مذهب سخیف قایل شده باشد و این قول بالنسبت بید رضی داده اند اگر او را بسیار بعید است و در تحقیقات خود او جائی این قول از نظر قاصر نگذشته آیات کثیره دلالت بر وجود آنها در حال نزول قرآن مثل آیت اعدت للمتقین اعدت للذین امنوا اعدت للکافرین عندها جنة المأوی و اکثر احادیث معراج شتمل است برانیکه حضرت رسول صلعم داخل بهشت شد و جهنم را به آنحضرت صلعم نمودند و اکثر مفسرین و متکلمین بهشت آدم را بهشت خلد میدانند و ابن بابویه بسند معتبر از ابو الصلت هروی روایت کرده است که گفت از حضرت امام رضا علیه السلام پرسیدم که یا ابن رسول الله مرا خبر ده از بهشت و آتش و دوزخ که آیا امروز مخلوق شده اند حضرت فرمود بلی

بیان اختلاف الاقوال معتزله و حشویه و اشاعره در حکم اطفال کفار

در بیان حکم مخالف علی در دنیا و آخرة گوید

بیان حکم خوارج و مبغض آل محمد علیهم السلام در دنیا و آخرة

جواب سوال که بهشت و دوزخ اکنون بوجود است یا در قیامت خلق کرده خواهد شد

و رسول خدا داخل بهشت شد و جهنم را دید در شبی که آنحضرت را باسمان ببردند عرض کردم که جاهائی میگویند که امروز مقدر شده اند اما هنوز مخلوق نشده اند حضرت فرمود ایشان از ما نیستند و ما از ایشان نیستیم هر که انکار کند خلق بهشت و دوزخ را تکذیب حضرت رسول کرده است و تکذیب ما کرده است و از ولایت ما خبر ندارد و مخلد در جهنم خواهد بود و حق تعالی فرموده است هذه جهنم التی یکذب بها المجرمون یطوفون بینها و بین حمیم ان یعنی اینست آن جهنمی که تکذیب مینماید بآن مجرمون میگردند میان آتش و میان حمیم که در حرارت به نهایت رسیده است گاه بآتش میسوزند و گاه حمیم در خلق ایشان میکنند **مروی است** قال رسول الله صلعم لما اسری بی الی السماء لزم جبریل یدی و ادخلنی الجنة و اعطانی من ثمارها فاکلته و صار نطفة فی صلبی فلما نزلت الی الارض واقعت خدیجة فحملت بفاطمة علیها السلام ففاطمة فی الحسن و کرایم الصفات و الاخلاق حوریة و فی الظاهر انسیة اذا اشتقت الی الجنة شممت نبتی فاطمة علیها السلام یعنی **پیغمبر** صلعم فرمود که چون مرا باسمان بردند جبریل دست مرا گرفت و داخل بهشت کرد و از رطب بهشت مرا داد و خوردم پس آن نطفه شد در صلب من چون بزمین آمدم با خدیجه مواقعه کردم حامله شد بفاطمه پس فاطمه در حسن و نیکی صفات و اخلاق طبیعه حوریه است و در ظاهر انسیه هر گاه مشتاق بوی بهشت میشوم و دختر م فاطمه را می بویم **علی ابن ابراهیم** روایت کرده است دلیل بر اینکه بهشت و دوزخ مخلوق شده اند آنست که حق تعالی میفرماید عندها جنة المأوی یعنی نزد سدرة المنتهی جنتی که مأوای مومنان است و سدرة المنتهی در آسمان هفتم است پس بهشت نیز در آنجاست و دلیل بر آنکه بهشتها در آسمانست آنست که در حق کفار فرموده که گشوده نمیشود از برای ایشان درهای آسمان و داخل بهشت نمیشوند و دلیل بر آنکه آتش جهنم در زمین است آنست که فرمود بحق پروردگار تو البته حشر میکنم ایشانرا و شیاطین را پس حاضر میکنم ایشانرا بدور جهنم بدو زانو در آمده و معنی جهنم دریائیست که محیط است بدنیا همه آتش خواهد شد چنانچه فرموده است و اذا البحار سجرت پس فرموده است و نذر الظالمین فیها جثیا یعنی بگذاریم ایشانرا در وقتیکه آتش شده و در **خصال** بسند معتبر از محمد ابن عیسی قمی روایت کرده است که بحضرت امام علیه السلام عرض کردم که یونس میگوید بهشت هنوز پیدا نشده است فرمود دروغ میگوید پس کجا بود بهشت آدم باز همین مضمون را بسند دیگر از آنحضرت روایت کرده است و در کتاب **صفات الشیعه** بسند خود از ابو بصیر حضرت صادق روایت کرده که فرمود شیعه ما نیست کسیکه چار چیز را انکار کند معراج رسول الله و سوال قبر و خلق بهشت و دوزخ و شفاعت این قسم روایات کثیره وارد شده اند که صراحة در آنها دلالت است بر اینوقت موجود بودن بهشت و دوزخ که ضبط همه آنها را بر چندین جزو این مجلد خواهد شد و هو العالم

اشکال هر گاه بنا بر تحقیق مذکور تسلیم کرده شود که بهشت و دوزخ اینوقت موجود است پس در کجا میباشند **جواب** از اخبار و قرائن ثابت میشود که بهشت در آسمانهاست و دوزخ تحت زمین میباشد چنانچه **بیهقی** و ایضاً در بدو الاتاوه ابو الشیخ فی **العظمة** من طریق الی الزعراء عن عبد الله ابن سلام قال الجنة فی السماء السابعة العلیا و النار فی الارض السابعة السفلی یعنی بهشت در آسمان هفتم علیاء است و جهنم در زمین هفتم سفلی میباشد **ابو نعیم** در تاریخ اصبهان از ابن عمر آورده است قال رسول الله ان جهنم محیطة بالدنیا و ان الجنة من ورائها فان لک کان الصراط طریقا الی الجنة یعنی حضور نبوی فرموده است که جهنم احاطه کرده است بتمام دنیا و ما وراء آن تمام بهشت است این است که برای رفتن بهشت صراط راه جنت قرار داده شد در **خصال** از ابن عباس روایت شده دو نفر از یهود بخدمت امیر المومنین آمدند و چند سوال کردند از جمله آنها پرسیدند که بهشت در کجاست و جهنم در کجا میباشد فرمود بهشت در آسمان است و جهنم در زمین است پرسیدند که سبب چیست فرمود که هفت در جهنم است که موافق یکدیگر اند پرسیدند که نشانی چیست فرمود که بهشت در بهشت است **اشکال** این بهشت در آسمان و دوزخ در زمین چگونه میگنجد زیرا که حق تعالی میفرماید عرضها السموات و الارض یعنی عرض آن چون عرض آسمانها و زمین است پس با این بزرگی چگونه میتواند گنجید **جواب** باید دانست که از احادیث مذکوره ثابت میشود که جنت بالای آسمان هفتم است و سقف جنت عرش اعلی است که وسعت آن زیاده از آنست که بذکر در آید در بدو الاتاوه فی امور الاخره روایت شده است که **هرقل** رسول ملک روم سوال کرد بحضرت رسول صلعم اتدعوا الی جنة عرضها السموات و الارض فاین النار یعنی ای محمد صلعم تو مردم را بسوی بهشت میخوانی که عرض آن بهشت آخرت چون عرض آسمانها و زمین است پس جهنم در کجا میباشد قال صلعم سبحان الله اذا جاء النهار فاین اللیل یعنی پیغمبر صلعم در جواب او فرمود ای هرقل سبحان الله وقتیکه روز میشود شب کجا میماند **اول** و این ایما و اشارت است که نهار و لیل مقابل و ضد یکدیگر اند وقتی که در جهت علو روز میشود در جهت سفل که زیر زمین باشد شب میشود همچنین جنت و جهنم بالمقابل اند وقتیکه بهشت در جهت علو که فوق آسمان هفتم باشد بالمقابل آن در جهت سفل که زیر زمین باشد وجود جهنم محقق گردید **تنبیه** در این مقام مناسب است که برای ملاحظه ناظرین مختصراً بعض اوصاف بهشت را نوشته باشیم پس باید دانست که از احادیث مختلفه ثابت میشود که جنت دار البقاء و السلامت و النعمت و الراحت است و در آن موت و پریشانی و نابینائی و الم و غم و هم و مرض و آفت و رنج و فقر و فاقه و حاجت نیست و آنست دار الخلود که خارج نمیشوند از آن ابداً و آنست منزل ابرار و مقام اخیار و در آنست چیزیکه خواهش کنند بآن نفوس لذت برند از آن عیون نیست در آن بغض و حسد و عداوت و مراء و جدال و تخاصم بلکه اهل جنت را بول و غایط و کثافت و نجاست و بدبو خلط

انعقاد نطفه حضرت صدیقه طاهره علیها السلام از رطب جنة

جواب اشکال هر گاه بهشت و دوزخ اینوقت هم موجود است پس در کجا میباشد

جواب اشکال که بهشت در آسمان و دوزخ در زمین چگونه می گنجد

در بیان بعض اوصاف بهشت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بکر وخود پسندی وصداع وحیض ونفاس واستحاضه وولادت نخواهد بود وشی جنت از شمس وقمر ونجوم بلکه لایرون فیها شمسا ولا زمهریرا بل الم
زل مثل ما بین الفجر والشمس همیشه روشنست هیچ وقت بین الطلوعین خواهد بود وبهر قسمی از شراب طهور ولحوم طیور واقسام فواکه وحور العین اشتها میکند
بانوقت ازدست حور وولدان وغلمان تناول خواهد کرد لقوله تعالی علی سرر موضونة متکئین علیها متقابلین یطوف علیهم ولدان
مخلدون باکواب واباریق وکاس من معین لا یصدعون منها ولا ینزفون وفاکهة مما یتخیرون ولحم طیر مما یشتهون وحور عین
کامثال اللؤلؤ المکنون جزآء بما کانوا یعملون لا یسمعون فیها لغوا ولا تاثیما الا قولا سلاما سلاما مبحث ثالث واذا تتلی
علیهم ایاتنا بینات قال الذین کفروا للذین امنوا ای الفریقین خیر مقاما واحسن ندیا بدانکه مقاما بهرگاه بالضم باشد چنانکه ابن کثیر گفته است
پس آن موضع اقامت ومنزل میباشد واگر بالفتح باشد چنانکه قرأت باقی قراء است واین موضع قیام میباشد پس مراد از لفظ مقاما اینجا مکان ومرضع باشد
واما ندی مجلس را گویند چنانکه گفته میشود ندی ونادی وجمع آن اندیه میآید ومنه قوله وتاتون فی نادیکم المنکر وقال الطبرسی نادیه وگفته میشود فلان فی
القوم اندو وهم وقتیکه آنها نادی مجلسی جمع کنی واز همین ست وارالندوه واین مقام اجتماع قوم بود مفسرین گفته اند اعلم انه تعالی لما اقام الحجة علی مشرکی
قریش المنکرین للبعث اتبعه بالوعید علی ما تقدم ذکره عنهم انهم عارضوا حجة الله بکلام فقالوا لو کنتم انتم علی الحق وکنا علی
الباطل لکان حالکم فی الدنیا احسن واطیب من حالنا لان الحکیم لا یلیق به ان یوقع اولیاءه المخلص فی العذاب والذل واعداءه
المعرضین عن خدمته فی العز والراحة ولما کان الامر بالعکس قال الکفار کانوا فی النعمة والراحة والاستعلاء والمومنین کانوا
فی ذلک الوقت فی الخوف والذلة دل علی ان الحق لیس مع المومنین هذا حاصل شبهتهم فی هذا الباب ونظیره قوله تعالی لو کان خیرا
ما سبقونا الیه ویروی انهم کانوا یرجلون شعورهم ویدهنون ویتطیبون ویتزینون بالزینة الفاخرة ثم یدعون مفتخرین
علی فقراء المسلمین انهم اکرم علی الله منهم لخصاصة مقصوده آنست که گفته بدانکه بتحقیق خداوند متعال هرگاه که حجت را قایم کرد برمشرکین قریش
ومنکرین بعث بودند متصل بهمین ذکر وعید فرمود ایشان را بر آنچه مقدم گذشت آنها که ایشان معارضه کردند بحجت خدا یتعالی را به کلام پس گفتند که هرگاه شما بر حق میبودید
وما بر باطل البته حال شما در دنیا از حال ما احسن واطیب میبود زیرا که مناسب نیست حکیم را که اولیا ومخلصین خود را در عذاب مبتلا کند وذلیل گرداند واما
اعدای خود را که از خدمت او معرض باشند در عزت وراحت گذارد وچونکه اینجا امر برعکس آنست یعنی کفار در نعمت وراحت واستعلا میباشند ومومنین در
خوف وذلت اینذلیل جلیست برانیکه حق با مومنین نیست این بود حاصل شبهه کفار قریش دراین باب ونظیر این است آیت مجیده لو کان
خیرا ما سبقونا الیه ومروی گشته که ایشان ترجیل تحسین وتطییب شعور میکردند وخود را به زینتهای فاخره مزین میساختند وپس ازان بر فقراء المسلمین
افتخار می گفتند که ما عند الله از ایشان مکرمتر میباشیم وبهرگاه اجمالا این معنی معلوم گشت پس باید دانست که مراد از این آیت مجیده آنست که حق
تعالی در صفت اهل کفر میفرماید وچون خوانده شود بر مشرکان آیتهای ما در حالتیکه میدهد ورد شن اند تبینات الالفاظ ومبینات المعانی چنانچه
الاعجاز ومخصصات المقاصد بحسب ذات چون محکمات وبه تبیین رسول چون متشابهات گویند آنانیکه نگرویدند از صنادید قریش بر سبیل طعن بر آنانیکه گرویدند
از فقراء ومومنین یعنی تو انگران اهل شرک بدرویشان اهل ایمان یا درباره ایشان گویند که کدام ازین دو گروه کافر ومومن بهتر اند از روی مکان ومسکن ونیکوتر اند
روی مجلس ومحفل یعنی ما را منازل اعلی است وهمه اسباب معیشت بروجه دلخواه ومجمع ما زین وآراسته برحسب مدعا چه اهل مجلس ما همه صنادید قریش واشراف
عرب اند وشما مبتلا به ضیق معیشت وبی برگ ونوا واهل مجلس شما همه موالی وضعفاء پس لخص آیت آنست که چون کفار بشنوند آیات واضحات قرانی را وعاجز
شوند از معارضه وابطال آن متمسک شوند به افتخار نمودن به آنچه ایشان راهست از خطوظ دنیا واستدلال کردن بایشان بزیادتی حظ ایشان در آن بر
فضل مرتبت وحسن منزلت ایشان نزد خدا یتعالی بجهت قصور نظر ایشان بر زبان حال واظهار علم ایشان بظاهر آنچه متنعم اند از حطام دنیا یعنی گویند
که چون در دنیا حال ما از حال شما بهتر است پس در آخرت نیز حال ما از حال شما بهتر خواهد بود مفسرین یعنی آیات بینات چنانچه وجوه بیان کرده اند
بعضی گفته اند انها من تلاوت الالفاظ ومبینات المعانی اما محکمات او متشابهات قد تبعها البیان بالمحکمات او بتبیین الرسول
قولا او فعلا یعنی این آیات متلوات الالفاظ ومبینات المعانی اند بحسب ذات چون محکمات یا به تبیین پیغمبر که گفته باشد یا عملا کرده باشد
جمعی گفته اند انها ظاهرات الاعجاز تحدی بها فما قدروا علی معارضتها یعنی آیاتی اند که ظاهر است اعجاز تحدی کرده شده بانها
کفار را پس قادر نشدند بر معارضت آنها جماعتی گفته است المراد بکونها آیات بینات ای دلایل ظاهرة واضحة لا یتوجه علیها سوال
ولا اعتراض مثل قوله تعالی فی اثبات صحة الحشر اولم یر الانسان انا خلقناه من قبل ولم یک شیئا یعنی مراد از بودن آنها
آیات بینات آنست که انها دلایل ظاهره واضحه اند که سوال واعتراض بر آنها وارد نمیتواند شد مانند آیت مجیده که در اثبات صحت حشر

در بیان اتصال آیت با ماقبل

بیان کیفیت افتخار کردن کفار قریش بر فقراء وضعفاء مسلمین

اختلاف مفسرین در معنی آیات بینات

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اولا یذکر الانسان انا خلقناه من قبل ولم یك شیئا در تفسیر برهان بحرینی ذیل همین آیت بروایت ابی بصیر از ابی عبد الله علیه التحیة والسلام آورده است
واذا تتلی علیهم ایاتنا بینات قال الذین کفروا للذین آمنوا ای الفریقین خیر مقاما واحسن ندیا قال کان رسول الله صلعم دعا
قریشا الا یتنا فقرؤها وانکروه یعنی معصوم علیه السلام فرمود که چون خوانده شود بر مشرکین آیات بینات گویند گروه کفار کسانی را که ایمان آوردند گدام ازین
دو گروه کافر و مومن بهتر اند از روی مکان و مسکن و نیکوتر اند وی مجلس و محفل بعد از آنکه فرمود که حضور مقدس نبوی صلعم قریش را خواست بسوی ولایت اهل البیت
علیهم السلام پس ایشان از ولایت ما نفرت کردند و انکار نمودند **بحث رابع** وکم اهلکنا من قبلهم من قرن هم احسن اثاثا ورئیا بدانکه در این آیت
کم مفعول اهلکنا است و من قرن بیان آنست و تقدیر شود اینکه کثیرا من القرون اهلکنا و تسمیه اهل هر عصر بقرن بجهة آنست که آنها مقارن با بعد خود اند
و متصل باشان چنانکه مفسرین گفته اند فقول اهل کل عصر قرن لمن بعدهم لانهم یقدمونهم و جملهم احسن صفت کم است و در محل نصب میباشد
زاری در کبیر گفته است الا تری انك لو ترکت هم لم یکن لك بد من نصب احسن علی الوصفیة واما اثاثا تمیز از نسبت متاع بهیت گویند
اثاث فرش جدید است **واما رئیا** پس باید دانست که بر پنج وجه قرائت شده است زیرا که قرائت این لفظ یا بر اء است که غیر منقوطه میباشد و یا زاء است که
بر اء منقوطه است پس صورت اولی نیز بر دو قسم است یا جمع میشود بین الهمزه و یا محض باشد تا وقتیکه بهمزه و یا جمع کرده شود پس بر این دو وجه میباشد
یکی به همزه ساکنه که ما بعد آن با باشد این بمعنی منظر و هیئت است پس این فعل است بمعنی مفعول من رایت و دیگر رئیا علی القلب باشد گفته
زاوی زاف اما هرگاه اکثفاء کنیم سیاء پس گاه است که بیاء مشدده باشد بقلب همزه بیاء و ادغام و یا زی که بمعنی نعمت باشد من قولهم ریان
النعیم وهرگاه با اجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی و مقصود از این آیت نزدیک چنین شود که حق تعالی عروجل میفرماید
برسبیل تهدید و بیاکه هلاک کردیم پیش از شما کان عرب گروهی را که مجتمع بودند در زمان واحد و بحسب واقع ایشان از کفار عرب نیکوتر بودند در وضع خانه که از آنها
منازل و مساکن بدان باشد و نیکوتر از ایشان از روی هیئات و منظر یعنی همچنانکه آن منازل و اموال حسب و نسب و حسن و حال و جمال واقع هلاکت ایشان
نشد و همچنان نکال و قمع عقاب گرفتار نشدند و کفار عرب تیز چون عذاب ما بر ایشان نازل گردد مجمع و مسکن و تنعم و رفاهیت ایشان فایده بدایشان نرساند
و عذاب از ایشان باز نداشت بلکه همه بهلاکت دنیوی و اخروی گرفتار شدند **مفسرین** گفته اند در ذیل همین آیت مجیده و تقریر هذا الجواب ان یقال ان
من کان اعظم نعمة منکم فی الدنیا نقول اهلکهم الله تعالی فلو دل حصول نعم الدنیا للانسان علی کونه حبیبا لله تعالی
لوجب فی حبیب الله ان لا یوصل الیه غما فی الدنیا ووجب علیه ان لا یهلك احدا من المتنعمین فی دار الدنیا وحیث اهلکهم
دل علی فساد المقدمة الاولی وهی ان من وجد الدنیا کان حبیبا لله تعالی و علی فساد المقدمة الثانیة وهی ان حبیب الله لا یوصل
الله الیه غما ملخصا. مقصود آنست که تقریر این جواب آنست که گفته شود بدرستیکه کسیکه از شما نعمتهای بسیار دارد در دنیا حق تعالی آنها را هلاک گردانیده
است پس اگر حصول نعمتها دنیا برای انسان دلیل حبیب خدا بودن او باشد هر آئینه پس واجب است که بحبیب خدا در دنیا هیچ غم و الم نرسد و واجب
بر او تعالی که احدی را از متنعمین در دنیا هلاک نکند مشاهده ثابت میکند که حق تعالی ایشانرا هلاک میکند پس بر این دلالت باصراحت است بر فساد
مقدمه اولی که اهل دنیا حبیب خدا ایند یا دلیل جلیست بر فساد مقدمه ثانیه که گوئید حبیب خدا را غم و الم نمیرسد **مروی است** که نضر ابن حارث و امثال
او مویهای سر خود را شانه میکردند و مویهای خود را بروغن صفا میدادند و جامهای فاخره می پوشیدند بر اسپان دونده جهنده سوار میشدند و بر مبلیات
بهیئت حسن صورت و جمعیت و رفاهیت خود بر اصحاب رسول صلعم افتخار میکردند حق سبحانه این آیت مجیده را در باره ایشان نازل فرمود و هو العالم
سوال از این آیت اثبات میشود که دنیا و اهل دنیا جمیعا مذموم میباشند و حال آنکه معلوم است که بغیر از مال دنیا اکثر امور دینیه معطل میماند **جواب**
در بحث هرگز دلالت نیست که مطلق دنیا و مال دنیا مذموم میباشد بلکه در آیت بیان حال کفار قریش است که ایشان منهمك دنیا بودند و بال دنیا بر تفاخر این
افتخار میکردند آیت در رد ایشان نازل گشته بهر حال هر کسیکه در دنیا است لازم که بین منهمك و در مال دنیا نباشد این چند روزه حیات مستعار را نیجوی بسر کند
که خدای او از او خوشنود شود و نبی نوع او هم از او راضی باشند گاهی این دنیا را محل امن و اطمینان نداند و همیشه در این دنیا برای آخرت اعمال کردها
و از افراط و تفریط محفوظ ماند چه از مشاهده ثابت میشود که بعضی در دنیا بس همین دنیا را مد نظر میگذارند آنها را با آخرت غرضی نمیباشد و بعضی دنیا را مطلقا
دانسته بالمرة ترک میکنند حتی آنکه بکسب معیشت حلال و اصلاح حال نفس و عیال هم رجوع نمیکنند و بگوشه منزوی میشوند و حال آنکه لا
رهبانیة فی الاسلام مصبه دنیا از هر وجه و از هر حیثیت مذموم نیست هرگاه کسی بی اعتباری دنیا را دانسته در آن موافق رضای آلهی عزوجل عمل کند خیلی
مستحسن است این است که در حدیث آمده الدنیا مزرعة الاخرة یعنی دنیا کشت گاه آخرت میباشد از همین جهت امیر المومنین علیه السلام متنبه
فرمود شخصی را که بنا فهمی خود تمسخر و هزل دنیا میکرد و او را آگاه فرمود ایتها الذاهل الراکن المغتر بغرورها المخلد بالیها بما تذمها

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

الدنیا ثم تلفظها انت الملعونة علیها ام هی الملعونة یعنی ای فرمکنندهٔ دنیا از فریب دادن او فریب خورنده و از اباطیل آن بازی خورنده از
چه جهت مذمت دنیا میکنی آیا این امر صحیح است که تو خود از این دنیا فریب خوری و باز خود تو او را مذمت کنی آیا در این صورت تو بر او از ایم کننده خواهی بود یا که
او بر تو از ایم قایم خواهد کرد و بعد از این میفرماید ان الدنیا دار صدق لمن صدقها و دار عافیة لمن فهم عنها و دار غنی لمن تزود منها و دار موعظة
لمن اتعظ بها مسجد احباء الله و مصلی ملائکة الله و مهبط وحی الله و متجر اولیاء الله اکتسبوا فیها الرحمة و ربحوا فیها الجنة یعنی دنیا
خانهٔ راستی است کسی که تصدیق او کند خانهٔ عافیت است برای کسیکه سخن دنیا را بفهمد دنیا خانه غنا و است برای کسی که
از آن توشهٔ برای آخرت بردارد و دنیا خانهٔ موعظه است برای کسی که از آن پند و وعظ و نصیحت حاصل کند دنیا مسجد دوستان خدا است و مصلی است برای ملائکه
خدا و دنیا جای نزول وحی خدا است دنیا تجارتگاه است برای اولیاء خدا همین اولیاء الله در این دنیا اکتساب رحمت خدا می کنند و در فائدهٔ آن بهشت
حاصل می کنند **اقول** از این بوضاحت بصراحت میرسد که اهل دین بیشتر از اهل دنیا حقیقت دنیا را می فهمند و بر هر گوشهٔ آن نظر داشته طرز عمل را صحیح
میکنند نه دین را بالجمله دنیا ترک میکنند و نه دین را اختیار کرده ترک معیشت دنیاوی نمیایند بلکه اقتصاد و میانه روی اختیار نموده مالک صراط المستقیم میباشند
بلکه تقلبات و تغیرات زمانه را مدنظر گذاشته تعلقات خود را با اهل دنیا قایم میگذارند **سوال** مال افضل است یا علم **جواب** شکی نیست اینکه علم بدرجها افضل
است برمال از آنجا که امام المتقین امیر المومنین علی ابن ابیطالب علیه السلام آمده است که او شاگردی داشت **کمیل** ابن زیاد نام ابو الائمه علیهم السلام خرمود
ای کمیل العلم خیر من المال علم بهتر است از مال لان العلم یحرسک و انت تحرس المال زیرا که علم نگاه دارندهٔ تست و تو نگاه دارندهٔ مال میباشی
و المال ینقص بالنفقة و العلم یزداد بالانفاق چون از مال خرج کنی نقصان پذیرد چون از علم خرج کنی زیاده شود و در این مقام بر فضیلت علم از
مال چند برهان بیان کنیم **برهان اول** آنست که بسبب مال دوستان دشمن شوند ضرور که آن مال او را خواهند نه او را و به سبب علم همه دشمنان دوست
او شوند زیرا که هر که بود چون داند که فلان عالم بزرگ است او را خدمت کند و چون دوست شد که بسبب مال دوستان دشمن شوند و به سبب علم
دشمنان دوست هر آینه علم از مال فاضلتر باشد **برهان ثانی** مال نزدیک بر ساند دار خدای عزوجل و دور گرداند و علم ترا به مولی میرساند و از دنیا دور گرداند بالیقین
علم از مال بهتر بود **برهان ثالث** باید دانست فضیلتی که از جهت مال است در نظر دوال است زیرا که کسی باشد که بامداد تونگر خیزد و نیمه شام درویش شود و فضیلت که
که به سبب علم باشد هرگز زایل نشود پس علم از مال بهتر باشد **حکیمی** گفتند بچشم نظر کن چشمها از گرد گفتند شلوهر و گوش استوار کرد گفتند مگوی بهما
برهم نهاد گفتند مدان گفت این یکی نتوانم **برهان رابع** مال بعد از مرگ او باز ماند و علم بعد از مرگ او با تو بماند پس علم از مال فاضلتر بود **برهان خامس** مال جسمی است
از ذات تو مباین و علم نوریست در ذات تو ساری پس علم از مال بهتر بود **برهان سادس** قارون مال داشت عاقبت او این بود که فخسفنا به و بداره الارض
و ادریس علیه السلام علم داشت حاصل او این آمد که و رفعناه مکانا علیا پس علم از مال بهتر بود **برهان سابع** حب مال صفت نمرود و فرعون و قارون و
هامانست و حب علم صفت ملائکه و انبیاء و اولیاء است پس علم از مال بهتر بود **برهان ثامن** علم مخدوم روح است و مال خادم جسد است پس علم از مال فاضل
است پس بمجموع این براهین معلوم شد که علم از مال بهتر است **سوال** جاهلی از حکیمی پرسید که ما را میاموز که بر در سرای پادشاهان بنیم و نادر باشد که پادشاه بدر سرای
عالمی رود اگر علم بهتر بودی از مال مسئله برعکس بودی **جواب** باید دانست که حکیم گفت عالم میداند که هم در علم منفعت است و هم در مال لاجرم هر دو را
طالب میشود اما جاهل نمیداند که در علم چه منفعتها است لاجرم از طلب نمیکند پس این معنی دلیل بر کمال علم و نقصان جهل است **فرید** بر این میاید
دانست که افضل یعنی ثواب و بمعنی اعلی مرتبه نزد اهل دنیا یا عند الله باشد پس علم هر دو مرتبه دنیا و عقبی دارد لهذا عالم نزد خدا و رسول و سلاطین و اهل دنیا
معظم میباشد و دیگر آنکه سلاطین بسوی علوم در تنظیم مالی محتاج اند پس ملک و تملک و مملکت در هر حال بعلم محتاج است و علم افضل از ملک و مال است
دلیل رجوع عالمی بسوی سلطان بحاجت نفس حیوانی میباشد باین لازم نمیاید که ملک و مال از علم افضل باشد **ایضا** لازم نمیاید دنیا و ملک و مملکت جهل
و کبر و ترفع میباشد بخلاف علم و عقل و حکمت پس هر گاه سلاطین نزد علما بنیایند سبب آن کبر و جهلست نه عدم احتیاج ایشان بسوی علم چه ایشان از
عرفان مدارج و مراتب علمیه بالمرة بی بهره میباشند و هر گاه که ای مسعود المعاش نزد سلطانی و اهل دنیا رود از این فضل سلطان جاهل بر علیم حکیم لازم نمی آید
ایضا منقول گشته که ابن عبد الله بن زبیر پرسید در وقت کودکی ترا آن بهتر که عالم باشی و درویش یا تونگر باشی و جاهل گفت علم با درویشی بهتر است
زیرا که چون عالم باشم رعا باشد که بعلم تونگر شوم تا هم عالم باشم و هم مالدار و چون جاهل باشم رود ابود که بجهل کاری کنم که مال نماند پس هم جهل باقی باشد
و هم فقر **ابن عباس** گفت که حق تعالی عزوجل سلیمان را میگوید بیان علم را مال پس سلیمان علیه السلام علم اختیار کرد لاجرم هم علم حاصل شد و هم مال و ملک و
نیز **مروی** است از ابن عباس که او پسر خود را وصیت کرد یا بنی علیک بالادب فانه دلیل علی المروة و انیس فی الوحشة و صاحب فی الغربة و قربة فی
الحضرة و صدیق فی المجلس و وسیلة الی تحصیل المطالب و غنی عن الاعلام و رفعة للخسیس و کمال للشریف جلالة للملک یعنی گفت ای پسر علم

آنکه مدح دنیا بدین محل نباشد

جواب سوال مال افضل است یا علم

وجوه مختلفه در سوال مذکور

جواب سوال جاهل از حکیم

در علوم منفعته اند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ادب بیاموزد که در علم فایده منفعت است (۱) آنست که دلیل باشد بر صفای جوهر روح و کمال مروت (۲) آنکه در وقت تنهائی انیس و جلیس تو باشد (۳) آنکه در غربتی یار تو باشد (۴) آنکه در حضر کارساز تو باشد (۵) آنکه هر کجا حاضر شوی علم ترا در صدر آن مجلس بنشاند (۶) آنکه در هر مراد که ترا باشد علم ترا بآن برساند (۷) آنکه از درویشی باشی علم مال تو باشد (۸) اگر مردی باشد که او را اصالت نباشد چون علم بیاموزد عزیزش گرداند (۹) اگر مرد اصیل باشد علم او را بزرگی برساند (۱۰) آنکه اگر مرد پادشاه بود چون عالم باشد علم او سبب زیادتی حمایت و جلالت او شود و بحث خامس قال سبحانه و تعالی فی الضلالة فلیمدد له الرحمن مدا حتی اذا رأوا ما یوعدون اما العذاب و اما الساعة فسیعلمون من هو شر مکانا و اضعف جندا بدانکه مد بمعنی بسط و دراز کشیدن چیزی باشد و انجا مراد آنست که حق تعالی بسیط میکند و باز میکشد عمر او را باز کشیدنی و مهلت میدهد او را به طول عمر و تمتع بآن اخراج خبر بر لفظ امر است بآنکه احوال او بسجانه و تقبیل شئی است که حقیقت است آنرا بفعل آورده چه استدراج و قطع معاذیر و گفته میشود او را بروز قیامت اولم نعمرکم ما یتذکر فیه من تذکر و کقولهم انما نملی لهم لیزدادوا اثما و اما او را یوعدون ایراد ضمیر جمع باعتبار معنی موصول است و اما قوله اما العذاب و اما الساعة دلالت میکند بر اینکه مراد بعذاب عذابی است که قبل از یوم القیامت حاصل میشود زیرا که جمله اما الساعة بعنی یوم قیامت است پس اختلاف کرده اند عذابی که قبل از یوم القیامت خواهد شد کدام است **بعضی** از مفسرین قایل شده اند که آن عذاب قبر است **و جمعی** گفته اند هو العذاب الذی یکون عند المعاینة لانهم عند ذلک یعلمون ما لم یکونوا یعلمون یعنی مراد از این عذابی است که وقت معاینه آثار موت ایشان حاصل شود زیرا که ایشان در آنوقت خواهند دانست که مستحق چه میباشند **جماعتی** چنین گفته است یمکن ان یکون المراد تغییر احوالهم فی الدنیا من العز الی الذل و من الغنی الی الفقر و من الصحة الی المرض و من الامن الی الخوف یعنی ممکن است که از این عذاب تغیر احوال ایشان در این دار ناپایدار مراد باشد از انقلاب عزت ایشان بذلت و از تغیر غنا ایشان بفقر و از انقلاب صحت ایشان بمرض و از تغیر و تبدل امن ایشان بسوی خوف **بعضی** گفته اند از عذاب تسلیط مومنین است بر ایشان **جمعی** گفته است از عذاب ایشان مراد عذاب و هلاکت یوم بدر است **و هرگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که حق سبحانه و جل بحث بیان آنکه تمتیع ایشان محض استدراج است نه اکرام در این مقام سیفرماید بگوای محمد صلعم مر ایشانرا که بمثال و مثال مغتر اند و مستظهر که غره مشوید به آنچه سبب اکرام خود میدانید زیرا که کیکه باشد در گمراهی دوری از راه صواب و طریق حق پس باید که باز کشد فقره فلیمدد له ظرف است در صورت امر یعنی تمدد میدهد مر او را حق تعالی و باز میکشد عمر او را باز کشیدنی و مهلت میدهد او را بطول عمر و تمتع بآن و اضمحلال آنکه حق سبحانه و جل مهلت دهد او را و عمر او را دراز گرداند و نعمت پی در پی بار سانند تا وقتیکه ببینند آنچه بیم کرده میشوند جمله اما العذاب تفصیل عذاب موعود است یعنی آنچه وعید ایشان است یا عذاب است در دنیا به قتل و اسر و غلبه اهل اسلام بر ایشان و یا روز قیامت بمشاهده انواع خزی و عقاب و نکال **گویند** که حتی و ما بعد آن نیز از برای غایت قول کفار است مر مومنانرا که آن ای الفریقین خیر مقاما و احسن ندیا یعنی اهل کفر اینقول را به اهل اسلام گویند تا وقتیکه مشاهده عقوبت دنیا یا نکال آخرت کنند پس زود باشد که بدانند یعنی معاینه ببینند این را که من هو شر مکانا یعنی کیست آنکه او بدتر است ازین دو گروه از روی مکان یعنی عکس آنچه تصور کرده باشند به بینند چه جای مومنان در درجات جنان باشد و مأوای ایشان درکات نیران و کیست ضعیف از روی سپاه یعنی در دستان و مددگاران چه اهل ایمان را خدا تعالی و ملائکه و انبیا و یار و مددگار باشند و مشرکانرا مطلقا یار و سوا نباشد کقوله تعالی و ما للظالمین من انصار و انجمله فعلیه جواب شرط مذکور است اعنی قوله اذا رأوا ما یوعدون و جمله محکی است بعد از حتی و قوله شر مکانا و اضعف جندا در مقابل خیر مکانا و احسن ندیا است و مقابله شر مکانا بخیر مقاما ظاهر است و اما مقابل اضعف جندا باحسن ندیا جهة آنست که حسن نادی باجتماع وجوه قوم است و اعیان ایشان و ظهور شرکت و استظهار ایشان پس بعکس اضعف جندا باشد حاصل که کفار آنچه افتخار کرده باشند که در آخرت ایشان را باشد بر خلاف آن بر فعل آید و آنچه تصور کرده باشند که اهل ایمان را بود بر عکس آن بوقوع آید چنانچه در تفسیر **کبیر رازی** گفته است قوله فسیعلمون من هو شر مکانا مذکور فی مقابلة قولهم خیر مقاما و اضعف جندا فی مقابلة قولهم احسن ندیا فبین تعالی انهم و ان تنوفی الحال ان منازلهم افضل من حیث فضلهم الله تعالی بالمقام و الندی فسیعلمون من بعد ان الامر بالضد من ذلک و انهم شر مکانا فانه لا مکان شر من النار و المناقشة فی الحساب و اضعف جندا فقد کانوا یظنون و هم فی الدنیا ان اجتماعهم ینفع فاذا هم لا ناصر لهم فی الاخرة عرفوا عند ذلک انهم کانوا فی الدنیا مبطلین فیما ادعوه لخصما مقصود آنست که جمله فسیعلمون من هو شر مکانا مذکور است در مقابله قول ایشان خیر مقاما و اما جمله اضعف جندا مذکور است در مقابله قول ایشان احسن ندیا پس حق تعالی عز و جل بیان فرموده است که این کفار قریش هر چند که اینوقت گمان میکنند اینکه منزلت ایشان افضل است از حیث اینکه حق تعالی عز و جل ایشانرا فضیلت داده است به مقام و مکن و لاکن بعد عنقریب ایشانرا معلوم خواهد شد که امر بخلاف این است و ایشانرا بدترین مکن

چونکه مال تهی است از علم لهذا اهل علم محتاج نمایشوند

اقوال مختلفه در تعیین عذاب

در بیان تفسیر آیت زیر بحث

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

دنیا خواهد بود چه بدرستیکه از نار جهنم و مناقشه فی الحساب مقامی بدتر نیست چه در آنجا احدی یار و مدد کار ایشان نخواهد بود به تحقیق ایشان گمان کرده بودند که اعتقاد ایشان نفعی خواهد رسانید پس وقتیکه به بینند که ایشان را در آخرت ناصر و مددگاری نیست خواهند دانست که ایشان در دنیا در دعوای خود باطل بوده اند در تفسیر برهان بحر بنی دیل همین آیت مجیده بروایت ابی بصیر از ابی عبد الله علیه السلام آورده که گفت پرسیدم از معنی قل من کان فی الضلالة فلیمدد له الرحمن مدا تا آخر گفت هم کانوا فی الضلالة لا یؤمنون بولایة امیر المؤمنین علیه السلام و لا بولایتنا فکانوا ضالین مضلین فیمدهم فی ضلالتهم و طغیانهم حتی یموتوا فیصیرهم شر مکانا و اضعف جندا قلت قوله حتی اذا رأوا ما یوعدون فهو خروج القائم علیه السلام و هو الساعة فسیعلمون ذلک الیوم و ما نزل بهم من الله علی ید علیه فذلک قوله من هو شر مکانا یعنی عند القائم علیه السلام و اضعف جندا ملخصا مقصود آنست که ابو بصیر گوید از معصوم علیه السلام پرسیدم معنی آیت من کان فی الضلالة الخ معصوم علیه السلام فرمود تمامی کفار قریش در ضلالت و گمراهی بودند که بولایت امیر المؤمنین علیه السلام و بولایت ما اهل البیت ایمان نیاوردند پس همگی را گمراهی افتاد و دیگران را گمراه کردند پس بسیط کرد و بار کشید همه ایشان در ضلالت و گمراهی و طغیان ایشان تا اینکه در همین گمراهی هلاک شدند پس گوید برای همین ایشان بدترین مسکن و مادی و یار و مدد کار ابو بصیر میگوید گفتم یا ابن رسول الله چه معنی دارد آیت حتی اذا رأوا ما یوعدون بفرماید این وقت خروج قایم آل محمد علیهم السلام است و آن ساعت خروج موعود السرور است پس خواهند دانست در آنروز آنچه نازل میشود از عذاب بر ایشان از جانب خدا تعالی عزوجل بر دست ولی الله قایم حجت علیه السلام این است اشاره در آیت من هو شر مکانا یعنی وقت و زمان قیام علیه السلام و یاری مددگاری هر یک از ایشان

تفسیر آیت از طریق حضرات ائمه اهل البیت علیهم السلام

قوله تعالی ○ وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ○ أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ○ كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا ○ وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ○ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ○ كَلَّا سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ○

ترجمه این هفت آیت مجیده یعنی و می افزاید خدا تعالی در دنیا آنانرا که راه یافته اند بکتاب او راه نمودنی یعنی گردیده اند بآنچه از قرآن نازل شده و حق تعالی هدایت ایشانرا به تصدیق هر چه دیگر منزل میشود زیاده میکند و عملهای شایسته باقی از صلوات خمسه یا کلمات اربعه سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر و غیر آن مر ایشان را بهتر است نزد پروردگار تو از جهة پاداش و بهتر است بازگشت یعنی اگر کافر از دنیا جاه و مال است در آخرت وبال و نکال خواهد بود اما مومن در دنیا هدایت دارد و هم حمایت و در آخرت هم ثواب خواهد داشت و هم حسن المآب آیا دیدی آنرا که نگرویدند بآیات ما یعنی قرآن یا دلایل وحدت و گفت یعنی عاص که بجای که در روز قیامت هر آئینه داده شوم یعنی ابن دهند در آنروز مال و فرزندرا آیا مطلع شده بغیب یا لوح محفوظ را مطالعه کرده که این سخن را بآنجا میگوید آیا فراگرفته است نزد خدا تعالی عهدی و پیمانی بر اینصورت نچنان است که او میگوید و زود باشد که بنویسیم یعنی نگاه داریم آنچه میگوید را بدان او را جزا دهیم و بازگشیم برای او از عذاب بازگشتنی یعنی در آرگنیم و پیوسته گردانیم عذاب او را بر این وجه که عذابی بر بالای عذابی بدو رسانیم و میراث گیریم یعنی باز ستانیم بمرگ او آنچه میگوید که فردا ابن خواهند داد یعنی مال و فرزند و بیاید بما به وقت مرگ یا روز رستخیز تنها نه مال رفیق و نه فرزندان قرین او و اگر گرفتند قریش بجز خدا تعالی خدایان باطل را چون اصنام و ملائکه تا باشند این معبودان مر ایشانرا سبب عزت و ارجمندی یعنی بشفاعت ایشان معتز گردند نزد یک خدا تعالی نچنان است که عزیز گردند و باشد که کافر شوند یعنی انکار کنند آلهه ایشان و معرفا پرستش ایشان یا کافران چون بهول قیامت دانا گردند منکر شوند پرستش بتانرا و باشند بر معبودان خود دشمن یا آلهه ایشان دشمن ایشان گردند

ترجمه آیات مبارکه سبعه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

در قرائت الفاظ این آیات مبارکه

در بیان اعرابات بعض الفاظ آیت گوید

اختلاف در تفسیر آیه زیر بحث

تفسیر آیه شریفه از طرق اهل البیت علیهم السلام

جواب اشکال در زیادتی و نقصان ایمان مومنین محمود

دور تفسیرش چند بحث اند بحث اول در قرائت است پس باید دانست که حمزه و کسائی و خلف به ضمه داد و سکون لام قرائت کرده اند در این سوره چهار موضع و در سوره نمل ظرف الا کان للوحمن ولد و در سوره نوح دولا قرائت کرده اند پس آنها شش مواضع اند و اما قرائت ابن کثیر و اهل البصره و ابو جعفر در سوره نوح بضمتین قرائت کرده اند و باقی قراء بفتح واو و لام در جمیع قرآن قرائت کرده اند بحث ثانی در یزید الله الذین اهتدوا هدی بمعنی راه نمودن بر راه راست است و در ماقبل مذکور شد که حق تعالی عزوجل معامله میکند با کفار مطابق آنچه مذکور شد پس خواست که متصل بآن فرماید اینکه حق سبحانه مومنین مهتدین را در هدایت زیاده میکند پس باید دانست که آیت زیر بحث عطف است بر شرطیه محکیه بعد از نقل فرمان حق سبحانه چون تبیین نمود که اهمال کافر و تمتع او بحیات دنیا نه از جهت فضل اوست اراده نمود که ببیند ساز دین را که قصور حظ مومن از دنیا نه بواسطه نقص اوست بلکه خدای تعالی اراده نموده که بعوض آن بهتر و خوبتر آنرا بدو رساند که مزید ابتدای ایشان است که ثمر سعادت ابدیه است و نتیج وصول بدرجات سرمدیه و افزودیه بحسب حال یعنی آیت مجیده آنست که میافزاید خدا تعالی عزوجل در دنیا آنرا که راه یافته اند بکتاب او راه نمودن ایشان را یعنی آنرا که گرویده اند بآنچه از قرآن نازل شده حق تعالی هدایت ایشان را به تصدیق هر خبر دیگر که منزل میشود زیاده میکند در کشاف زمخشری گفته است یزید معطوف علی موضع فلا جناح لانه واقع موقع الخبر تقدیره من کان فی الضلالة تمهید له الرحمن مد و یزید ای یزیل فی ضلال الضال نخذلانه بذلك المد و یزید المهتدین هدایة بتوفیقه اکثر مفسرین بر اقوال همین است که این جمله عطف است بر علیه و که در معنی خبر است که نه گفته شده است من کان فی الضلالة یزید الله فی ضلالته و یزید المقابل الی الهدایة یعنی هر که در ضلالت زیاده میگرداند خدا تعالی ضلالت دیگر او را از روی خذلان و زیاده سازد برای مومن که مقابل ضال است هدایت او را از روی توفیق و لطف و احسان و از مفاضل منقول است که معنی از دیاد آنست که حق تعالی زیاده میگرداند آنرا که گرویده اند بنور خود هدایت ایشان بناسخ مجمع گفته اند معنی آنست که حق سبحانه عزوجل میافزاید هدایت مومنان را به معونت بر طاعات و توفیق و طلب مرضات او یعنی حق تعالی بوسیله تدبر و تفکر ایشان در دلالات بینات عطا میفرماید به ایشان الطافی که مقرب ایشان باشد بحسنات و بعضی تفسیر کرده اند این زیادت را به عباداتی که مترتب میشوند بر ایمان در تفسیر کبیر فخر رازی ذیل همین آیت گفته است لایبعد ان یکون بعض انواع الاهتداء مشروطا بالبعض فان حاصل الاهتداء یرجع الی العلم و لا امتناع فی کون بعض العلم مشروطا بالبعض فمن اهتدی بالهدایة التی هی الشرط صار بحیث لا یمتنع ان یعطی الهدایة التی هی المشروط فصح قوله و یزید الله الذین اهتدوا هدی مثاله الایمان هدی و الاخلاص فی الایمان زیادة هدی و لا یمکن تحصیل الاخلاص الا بعد تحصیل الایمان فمن اهتدی بالایمان زاده الله الهدایة بالاخلاص هذا اذا اجرینا لفظ الهدایة علی ظاهره من الناس من حمل الزیادة و الاهتداء علی الثواب و یزید الله الذین اهتدوا ثوابا علی ذلك الاهتداء انتهی ملخصا یعنی آنست که بعید نیست اینکه بوده باشد بعض انواع هدایت مشروط ببعض پس بدرستیکه حاصل اهتداء انواع هدی و بسوی علم و معرفت نیست بدون بعض علم دیگر پس کسیکه هدی شود بهدایت که آن شرط است میگردد بحیثیکه ممتنع نیست اینکه اعطاء هدایت کرده شود که مشروط بآن باشد پس صحیح میشود معنی آیت زیر بحث مثالش آنست که ایمان هدایت است و اخلاص در ایمان زیادتی هدایت میباشد و تحصیل اخلاص ممکن نیست مگر بعد از تحصیل ایمان پس کسیکه به ایمان هدی شود حق تعالی هدایت او را به اخلاص زیاده میکرداند این معنی در وقتی است که ما لفظ هدایت را بر معنی حقیقی او که راه نمودن باشد جاری کرده باشیم و اگر نه بعضی عمل کرده اند در هدایت بر ثواب و معنی شود که میافزاید حق تعالی کسانی را که راه یافته اند ثواب بر این اهتداء اقول حق آنست که این آیت مجیده متعلق است بظهور حضرت امام غائب مهدی آخر زمان که در عصر آنجناب علیه السلام کسانی که اتباع و پیروی آنحضرت کنند همین مزیدی در رتبه و آیت از حضرات ائمه معصومین مطهرین علیهم السلام چنانکه در تفسیر برهان بحدیثی از ابی بصیر آورده است که گفت پرسیدم حضرت ابی عبد الله علیه السلام را از معنی آیت و یزید الله الذین اهتدوا هدی حضرت علیه السلام بجواب فرمود و یزیدهم ذلك الیوم هدی علی هدی باتباعهم القائم علیه السلام حیث لا یجدونه و لا ینکرونه و در کتاب کافی در تفسیر صافی ذیل همین آیت همین روایت را نقل کرده اند و تمام حدیث است عن ابی عبد الله علیه السلام فی هذه الآیة قال کلهم کانوا فی الضلالة لا یعرفون ولایة امیر المومنین و لا بولایتنا فکانوا ضالین مضلین فمثلهم و مثلهم کمثل قوم کانوا فی مفازة فتاهوا فیها جمیعا فمثلهم و مثلهم کمثل قوم تاهوا فی مفازة فمر بهم رجل فقال لهم ما شانکم فقالوا له ما شانکم کما انتم فاضلون تائهون فمر بهم رجل آخر

قسم اول از معنی آیت زیادتی ایمان

ایمان علی در مرتبهٔ غایات الغایات بود

بیان امتحان ایمان حضرت علی ابن ابی طالب علیه السلام از آیت سُئِلیان

قسم ثانی از معنی آیت زیادتی ایمان

باشند بنا بر همین آیه مفسرین قایل شده اند که بالصراحت در این دلالت است که در ایمان زیادتی و نقصان میتواند شد محققین گفته اند حق آنست که اصل ایمان تصدیق قلبی است و تصدیق یقین است پس هرگاه که مثلاً بر طلوع شمس یقین کنیم تصدیق نیز حاصل میشود بعد از آنکه تصدیق بطلوع شمس حاصل شد دیگر در تصدیق زیادتی چگونه ممکن میتواند شد امامعنی آیت اذا تلیت علیهم ایاته زادتهم ایمانا را دو قسم معنی کرده اند قسم اول آنست که علامه طبرسی در تفسیر خود مجمع البیان میفرماید مراد از آیت آنست که تلاوت آیات موجب ازدیاد بصیرت و معرفت میشود الخ پس باین معنی که بحسب زیادتی بصیرت و معرفت در ایمان زیادتی و نقصان میباشد نه اینکه بنا بر این بزیادتی و نقصان در اصل ایمان کسی را کامل و ناقص الایمان گفته نمیشود بلکه بحسب زیادتی معرفت کامل و اکمل الایمان میشود و بحسب کمی معرفت ناقص الایمان گفته میشود مثلاً امیر المومنین علیه السلام که باتفاق فریقین اکمل الایمان است مراد از این همانا که آنجناب علیه السلام را در معرفت مرتبه غایت الغایات بود لهذا پس آنجناب در همهٔ قرابه و صحابه بالاتفاق ممتحن بالایمان گشت و احدی دیگر را باین مرتبه حاصل نشد و بهمین وجه همیشه آنجناب علیه السلام میفرموده لو کشف الغطاء ما ازددت یقیناً یعنی اگر کشف غطاء کرده شود هر آینه در یقین من زیادتی حاصل نمیتواند شد مقصود آنست که یقین و عرفان و ایمان علی ابن ابیطالب علیه السلام بذات خدا و حقیقت و حقیقت نبوت بدرجه غایت الغایات بود بهمین وجه با وجود کشف غطا هم در عرفان و ایمان و یقین امیر المومنین علیه السلام زیادتی ممکن نیست و لهذا غیر چنین کس ممتحن بالایمان نمیتواند شد و امتحان ایمان علی علیه السلام از طریق فریقین ثابت است چنانچه در ترمذی و نیز در کتاب خصائص احمد بن شعیب نسائی و در مسند احمد حنبل و در جامع الاصول نیز در کتاب استیعاب باختلاف بعض الفاظ آورده اند و اللفظ للنسائی عن شریک عن منصور عن ربعی عن علی کرم الله وجهه قال جاء النبی صلعم الناس من قریش فقالوا یا محمد انا جیرانک و حلفاؤک و ان اناسا من عبیدنا قد اتوک لیس فیهم رغبة فی الدین و لا رغبة فی الفقه انما فروا من ضیاعنا و اموالنا فارددهم الینا فقال صلعم لابی بکر ما تقول فقال صدقوا انهم جیرانک و حلفاؤک فتغیر وجه النبی صلعم ثم قال یا معشر قریش والله لیبعثن الله علیکم رجلا منکم قد امتحن الله قلبه بالایمان فلیضربنکم علی الدین او یضرب بعضکم بعضکم قال ابوبکر رضی الله عنه انا هو یا رسول الله قال صلعم لا قال عمر انا هو یا رسول الله ولکن هو الذی یخصف النعل و کان اعطی علیا نعله یخصفها یعنی مقصود آنست که جماعتی از قریش خدمت حضور خواجه کائنات و خلاصهٔ موجودات صلعم حاضر شدند و گفتند یا رسول الله صلعم فداه روحی ما اهالی و هم حلف شما بیاشیم و جماعتی از غلامان ما نزد شما آمده اند و آنها را در دین و دانش رغبتی نیست ایشان از زمین و اموال ما فرار اختیار کرده اند ایشانرا ای محمد روحی فداه بسوی ما برگردان پس حضور علیه و آله السلام بسوی ابوبکر روی آورده نفرمود ای ابوبکر در این امر چه میگوئی عرض کرد یا رسول الله صدق ایشان همسایه و هم قسم تو میباشند حضور پیغمبر صلعم بعد ازاین بطرف عمر روی آورده فرمود ای عمر تو در این امر چه میگوئی عمر خطاب نیز چون فوق خود سر بر داشت آنگاه بر روی مبارک جناب پیغمبر صلعم بمحض سماع این قول از ابوبکر و عمر آثار غیظ و غضب و کمال تغیر از روی مبارک او نمایان گردید و بجانب سائلین حاضرین متوجه گشت و بفرموده ای گروه قریش سوگند بخداوند عزوجل که او تعالی میفرستد بطرف شما شخصی را از خود شما که حق تعالی غرامت قلب وی را بایمان امتحان کرده است و البته آن شخص جماعتی را از شما بردین قتل خواهد کرد آنوقت ابوبکر گفت یا رسول الله صلعم آن شخص ممتحن بالایمان و قاتل کفار و منافقان من هستم پیغمبر روحی فداه انکار فرموده گفت تو نیستی ای ابوبکر روی مبارک از وی بگردانید پس عمر خطاب عرض کرد یا نبی الله صلعم آن شخص ممتحن بالایمان و قاتل کفار و مشرکان من هستم پیغمبر فداه روحی انکار کرده فرمود تو نیستی ای عمر بلکه آن شخص ممتحن بالایمان قاتل کفار و منافقان دوزنده نعلین می باشد و چون معلوم کردند دیدند که علی ابن ابیطالب علیه السلام نعلین پیغمبر صلعم را میدوزد و در مسند احمد حنبل همین حدیث را باین قسم نقل فرموده است قال رسول الله صلعم یا معشر قریش اترکوا هذا الکلام والا لابعثن الیکم رجلا منکم قد امتحن الله قلبه للایمان یضرب رقابکم فی الدین قالوا یا رسول الله هو ابوبکر قال صلعم لا قالوا هو عمر قال صلعم لا ولکن الذی هو فی البیت یخصف نعلی یعنی جناب پیغمبر صلعم قریش را زجر و توبیخ و تحذیر فرموده تا نکه ترک کلام یهود ا نکنید و اگر نه میفرستم بطرف شما شخصی از قوم خود شما که حق سبحانه عزوجل قلب او را بایمان امتحان کرده خواهد بود سر آئینه دین گردنهای شما را از بدنهای شما جدا خواهد کرد پس صحابه گفتند آن شخص ممتحن بالایمان ابوبکر و عمر است جناب پیغمبر صلعم دو مرتبه صریحاً از امتحان ایمان ابوبکر و عمر نفی صاف کرد که این هر دو شخص ممتحن بالایمان نمیباشند پس خواجه کائنات حضور مقدس نبوی صلعم فرمود بلکه آن شخص ممتحن بالایمان کسی است که در خانه مصروف دوختن و پینه داخل کردن در نعلین من است پس صحابه دیدند که علی ابن ابی طالب علیه السلام در خانه مشغول نعلین دوختن پیغمبر صلعم میباشند تعیین بود مجملی از حال ایمان علی ابن ابیطالب علیه السلام در مرتبه غایت الغایات است قسم دویم از معنی آیت زیادتی ایمان آنست که چون کسی را ایمان حاصل شود صفاتش آنست که اذا ذکر الله وجلت قلوبهم یعنی زمانی که نزد ایشان ذکر خدا عز اسمه مضاف یعنی ذکر عقوبت و عدالت و عذاب رب الارباب کرده میشود دلهای ایشان میترسند و زمانیکه بر ایشان

آیات متضمن احکام وفرایض واوامر ونواهی تلاوت کرده میشوند بهمه آنها نیز ایمان میاورند پس باین معنی در ایمان بالشبهه تزئید ونقیص میتوانشد چنانچه مفسرین در ذیل آیه شریفه اذا ما انزلت سورة من یقول ایکم زادته هذه ایمانا فاما الذین امنوا فزادتهم ایمانا آورده اند روایت ابن عباس گفته وجه زیادتی ایمان این است که انهم کانوا مومنین بما قد نزل من قبل وامنوا بما نزل الآن یعنی ایشان مومن اند بجمله آنکه ایمان آورده بخبر قبل ایشان نازل شده بود وزیادتی ایمان نظر به تصدیق کردن چیزیست که الآن نازل گشته پس ازاین معنی بوضاحت پیوست که زیادتی ونقصان در اصل ایمان نمیشود بلکه مقصود آنست که هر قدر از آیات فرایض واحکام بر ایشان تلاوت کرده میشوند بهمه آنها تصدیق میکنند وایمان میاورند همچنین است معنی ومراد از تزئید هدایت در آیت زیر بحث که میفرماید ویزید الله الذین اهتدوا هدی یعنی زیاده میکند ومیافزاید بفضل خود در دنیا امانرا که راه یافته اند وهدایت حاصل کرده اند بکتاب او یعنی بآنانکه گردیده هدایت یافته اند از قرآن نازل گشته حق سبحانه وتعالی هدایت ایشان را بتصدیق هر چیز دیگر که منزل میشود زیاده میکند وهو العالم بحث ثالث والباقیات الصالحات خیر عند الله ثوابا وخیر مردا یعنی علمهای شایسته پایدار که ثمرهٔ آن ابدالآباد باقی ماند از صلوات خمسه یا تسبیحات اربعه یا غیر آن از انواع عبادات بهتر است مر ایشانرا نزد پروردگار تو از روی ثواب وپاداش از نعم ناقصهٔ فانیه دنیویه که کفار بآن مفتخر ونازانند چه مآل نعم فانیه حسرت وعذاب الیم است ومآل اعمال صالحه ثواب ابدی ونعیم مقیم وبهتر است از روی بازگشت وعاقبت کار خیر دراین مقام یا برای مجرد زیادتی است یا بر طریقه قول عرب که الصیف اخر من الشتاء ای بلغ فی حره منه فی برده خلاصه معنی آنست که اگر کفار از دنیا مال وجاه است در آخرت خزی ووبال ونکال خواهد بود اما مومن هم در دنیا هدایت وارد وهم حمایت در آخرت هم ثواب ابدی خواهد داشت وهم حسن مآب سرکه در کبیر رازی ذیل همین آیت مجیده گفته است ثم انه تعالی بین ان ما علیه المهتدون وهو الذی ینفع فی العاقبة فقال والباقیات الصالحات خیر عند ربك ثوابا وذلك لان ما علیه المهتدون وهو الذی ینفع فی العاقبة فقال والباقیات الصالحات خیر عند ربك ثوابا وذلك لان ما علیه المهتدون وهو الذی ینفع فی العاقبة ضرر قلیل متناه یعقبه نفع عظیم غیر متناه والذی علیه الضالون نفع قلیل متناه یعقبه ضرر عظیم غیر متناه وکل احد یعلم بالضرورة ان الاول اولی وبهذا الطریق تسقط الشبهة التی عولوا علیها لخصا مقصود آنست که بعد از ذکر تزئید ثواب مهتدین حق تعالی بیان میفرماید که بر آنچه مهتدین میباشند هماناکه در عاقبت نفع میرساند این است که پس فرمود باقیات صالحات یعنی علمهای صالحه بهتر است مر ایشانرا نزد پروردگار تو از روی ثواب وپاداش از نعم فانیه دنیویه که بآن کفار افتخار مینمایند زیرا که بر آنچه مهتدین میباشند آن ضرر قلیل است متناهی که عقب آن نفع عظیم میباشد غیر متناهی واما آنچه گمراهان اند آن نفع قلیل متناهیست وعقب آن ضرر عظیم غیر متناهی میباشد وهر کسی بالضرورت میداند که صورت اولی اولی است وبنا بر این ساقط میشود شبهه که بر این تعویل میکنند اقول شکی نیست در اینکه خیرات دنیا منقرض ومنقضی میباشد واما خیرات آخرت دایم وباقی اند فنا وزوال را بسوی آنها راهی نیست وآنچه دایم وباقی بود بالیقین افضل وبهتر است از آنچه منقضی ومنقرض خواهد شد وهذا معلوم لا خلاف فیه خصوصا وقتیکه متیقن باشد که خیرات دنیا همه خسیس وحقیره بوده باشند وخیرات آخرت عالیه رفیعه بدلیل اینکه بالضرورت خیرات دنیا حسیه اند وخیرات آخرت حسیه وعقلیه پس آنچه عقلیه حسیه باشد البته بدرجها افضل واشرف است از آنچه حسیه بوده باشد پس مجموع سعادات عقلیه وحسیه سعادات اخرویه میباشند پس واجب شد که اشرف باشند از سعادات حسیه دنیویه واما مفسرین در معنی ومراد باقیات الصالحات بچند قول اختلاف کرده اند محققین گفته اند انها الایمان والاعمال الصالحة سماها باقیة لانها لا یعدو ولا یبطل یعنی مراد از باقیات الصالحات ایمان واعمال شایسته اند آنها را باینوجه باقیه نامیده است که نفع آن دایم است وباطل نمیشود در تفسیر کبیر رازی متعلق بهمین قول گفته است انما وصفها بالباقیات الصالحات حیث یدوم ثوابها ولا ینقطع فبعض الاعمال وان کان لا یدوم ثوابه کالصلوة فهی باسرها باقیة صالحة نظرا الی اثرها الذی هو الثواب بعضی از مفسرین گفته اند از باقیات الصالحات مراد تسبیحات اربعه است همین روایت انس از حضور پیغمبر صلعم روحی فداه است وراز ابی عبد الله علیه السلام صحیحا نیز این روایت کرده اند وپیغمبر خواه روحی فرموده است اگر عاجز شوید از قیام لیل وانفاق در جهاد وباری لازم آنست که عاجز نشوید از گفتن سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر شیخ غزالی در شرح این کلمات طیبات در لطیف ذکر فرموده که گفت مرویست کسیکه سبحان الله بگوید در ثواب ده مرتبه حاصل میشود وچون والحمد لله میگوید او را ثواب بیست مرتبه حاصل میشود وقتیکه بعد ازاین ولا اله الا الله میگوید ثواب او سی مرتبه میشود وچون میگوید والله اکبر ثواب او چهل مرتبه باو حاصل میشود پس ازین گفته است وتحقیق القول فیه ان اعظم مراتب الثواب هو الاستغراق فی معرفة الله وفی محبته فاذا قال سبحان الله فقد عرف کونه سبحانه ای منزها من کل ما لا ینبغی فحصول هذا العرفان سعادة عظیمة وبهجة کاملة فاذا قال معه الحمد لله فقد اقر بان الحق سبحانه مع کونه منزها عن کل ما ینبغی فهو المبدء لکل افادة لکل ما ینبغی والا فاضة والحمد لله

در بیان باقیات الصالحات گوید

قول مفسر مذکور در معنی خیر ثواب واثر آنها فرماید

اختلاف مفسرین در معنی باقیات الصالحات گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قول شیخ عزالدین در شرح کلمات سبحان الله والحمد لله

قول بعضی که باقیات الصالحات صلوات خمسه می باشد

اختلاف مفسرین در اینکه از کلمات طیبات چه مراد است

کل خیر وکمال فقد تضاعف درجات المعرفة فلاجرم قلنا تضاعف الثواب فاذا قال معه لا اله الا الله فقد اقر بان الله تعالی منزه عن ان ینفی فهو الممکن او الکائنات ولیس فی الوجود موجود هکذا الا الواحد فقد صارت مراتب المعرفة ثلاثة فلاجرم صارت درجات الثواب ثلاثة فاذا قال الله اکبر معناه انه اکبر واعظم من ان یصل العقل الی کنه کبریائه وجلاله فقد صارت مراتب المعرفة اربعة لاجرم صارت درجات الثواب اربعة ملخصا مقصود آنست که تحقیق قول در این مسئله آنست که اعظم مراتب ثواب استغراق در معرفت ومحبت خدا تعالی است پس قتیکه بگوید انسان سبحان الله پس بتحقیق که دانسته است او خدا تعالی را سبحان یعنی منزه از تمامی آنچه الوهیت را نزیبد پس حصول این عرفان سعادت عظیمه صحیحه کامله است پس وقتیکه همراه این کلمه بگوید والحمد لله پس بتحقیق که اعتراف جسته واقرار کرده است باینکه حق سبحانه با وجود اینکه منزه است از تمامی آنچه نامناسب است پس او مبداء است برای افاضهٔ هر آنچه مناسب میباشد وسزاوار است برای هر خیر وکمال پس در آنوقت مضاعف میشود درجات معرفت او پس لاجرم گوئیم که ثواب او نیز مضاعف میشود پس وقتیکه میگوید همراه آن ولا اله الا الله پس بتحقیق که اقرار کرده است باینکه خدا تعالی منزه است از تمامی آنچه نامناسب است پس او مبداء است برای هر آنچه مناسب میباشد نیست در وجود موجودی همچنین مگر همان خدای عزوجل پس معلوم شد که مراتب معرفت سه اند پس لاجرم درجات ثواب نیز سه میباشد پس وقتیکه او میگوید همراه آن والله اکبر مراد آنست که او تعالی عزوجل اکبر واعظم گردیست از اینکه عقول عقلا ربسوی کنه کبریائیت وجلال او تواند رسید پس با نهمه آن مرتبه معرفت چهار میشوند لاجرم درجات ثواب نیز چهار اند انتهی واز ابی عبد الله علیه السلام مرویست که کلمات خمسه این است سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اکبر ولا حول ولا قوة الا بالله تعالی العظیم وانقول از ابن عباس مروی میباشد در روایت عطاء ومجاهد وعکرمه ماثور است که چون بنده این کلمات بگوید گناه از وی ریزان شوند چنانکه برگ از درخت ریزد واز ابی الدرداء مرویست قال جلس رسول الله صلعم ذات یوم واخذ عودا یابسا فاز ال الورق عنه ثم قال ان قول لا اله الا الله والله اکبر وسبحان الله یحط الخطایا حط کما یحط ورق هذه الشجرة الریح خذهن یا ابا الدرداء قبل ان یحال بینک وبینهن هن الباقیات الصالحات وهن من کنوز الجنة وکان ابو الدرداء یقول لاعلمن ذلک ولاکثرمنه حتی اذا رانی جاهل حسبنی مجنونا بخص مرام آنکه ابو الدرداء گفت که روزی حضور مقدس نبوی فداه روحی نشسته بود پس عود خشک را گرفت وبرگهارا از او دور کرد پس فرمود بدرستیکه گفتن لا اله الا الله والله اکبر وسبحان الله ساقط میکند وبیاندازد گناهان را چنانکه هوا بدرگهای این درخت را بیاندازد وآنها را بگیرای ابو الدرداء قبل از آنکه حائل گردد میان تو ومیان آنها وآنها باقیات الصالحات وآنها از کنوز بهشت اند ابو الدرداء میگوید چون این را شنیدم بکثرت آنرا میخواندم تا بحدیکه مرا جاهلی مرا میدید مجنون گمان میکرد جماعتی گفته است مراد از باقیات الصالحات صلوات خمسه اند این قول ابن مسعود واین جبیر ومسروق وسعید بن جبیر وغیرهم است وجمعی چنین گفته اند مراد از باقیات الصالحات قول طیب است کما قال الله تعالی وهدوا الی الطیب من القول بعضی را قول آنست که ان کل عمل وقول دعاک الی الاشتغال بمعرفة الله ومحبته وخدمته فهو الباقیات الصالحات وکل عمل وقول دعاک الی الاشتغال بغیر الحق فهو خارج عن ذلک وذلک ان کل ما سوی الحق سبحانه فهو فان لانه هالک لذاته فکان الاشتغال به والالتفات الیه عملا باطلا وسعیا ضایعا اما الحق لانه فهو الباقی لا یقبل الزوال لاجرم کان الاشتغال بمعرفة الله ومحبته وطاعته هو الذی یبقی بقاء لا یزول ولا یفنی ملخصا مقصود آنست که هر عمل وقولیکه ترا بسوی اشتغال بمعرفت خدا داعی بود ومحبت وطاعت وخدمت خدا تعالی بخواند همان باقیات الصالحات است وهر عمل وقولیکه ترا بسوی اشتغال احوال ناس داعی بود آن خارج باشد از باقیات الصالحات واین بوجه آنست که هر آنچه ماسوی خدا تعالی است بالذات فانی ومالک بود پس مشتغل ساختن خود را بچیزیکه فانی ومالک بود البته عمل باطل وسعی ضایع باشد اما حق تعالی قدیم است وهمیشه خواهد بود فنا ونعال او را نباشد لاجرم اشتغال بمعرفت الله ومحبت وطاعت او هم عملی است که برای همیشه باقی میماند وزایل نمیشود جمعی گفته اند قیام لیل برای نماز شب باقیات الصالحات است چنانچه از حضرت ابی عبد الله علیه السلام مروی گشته که باقیات الصالحات قیام است در شب برای نماز بعضی گفته اند که باقیات الصالحات کلمات سه گانه لا اله الا الله واستغفر الله وصلی الله علی محمد وآله باسخنان خوش که سبب فرح قلوب مومنین باشد یا نبات پسندیده که موجب قبول اعمال اند یا نیات صالحه که بحکم هر ستر من النار سبب خلاصی والدین باشد قشیری گفته است باقیات الصالحات هر عملی است که مشوب بطمع غرض دنیوی واخروی نبوده باشد بلکه خالصا لوجه بوده تا نتیجه آن بسمت بقا موسوم تواند بود ابن عقده از ابی عبد الله علیه السلام روایت میکند که حضرت فرمود بحصین ابن عبد الرحمن لا تستصغر مودتنا فانها من الباقیات الصالحات حصین گفت یا ابن رسول الله ما استصغرها ولکن

الحمد الله علیها **اقول** بالیقین قبول جمیع اعمال صالحه فرع محبت اهل بیت معصومین مطهرین علیهم السلام است واحادیث متواتره صحیحه دراین باب بیاید گذشته ولاکن اولی واحسن همانا گفته شود مراد از باقیات الصالحات تمامی خیرات وطاعات باشد مشروط بودن ومحبت اهل بیت معصومین مطهرین علیهم السلام که نزد حق ودوستی ایشان هیچ عملی بصلاح وهیچ فعلی بفلاح موصوف نمیتواند شد این است که حق تعالی در آیت دیگر بحث اطاعت ودوستی اهل بیت را به باقیات الصالحات تفسیر فرموده گفت خیر عند ربک ثوابا که بس همین بهتر است نزد پروردگار تو پاداش وبازگشت وخیر سرانجام وبهتر است ازدنیا وبازگشت وعاقبت کار علی

تفسیر اهل البیت در اطاعت کلام واداء صیام وتهجد لیل

ابن ابراهیم در تفسیر برهان بحر بنی ذیل همین آیت باقیات الصالحات آورده اند بروایت حماد از ابی عبد الله علیه السلام قال قال رسول الله صلعم لما اسری بی الی السماء دخلت الجنة فرایت قصرا من یاقوتة حمراء فی داخلها من خارجها وخارجها من داخلها من ضیائها وفیها من دمث وزبرجد فقلت یا جبریل لمن هذا القصر فقال هذا لمن اطاب الکلام واطعم الطعام وادام الصیام وتهجد باللیل والناس نیام فقال امیر المومنین علیه السلام یا رسول الله وفی امتک من یطیق هذا فقال ادن منی یا علی فدنا منه فقال اقتدی ما اطابة الکلام فقال الله ورسوله اعلم قال من سلم شهر رمضان ولم یفطر منه یوما وتقدیما الطعام الطعام قال الله ورسوله اعلم قال من طلب لعیاله ما یکف به وجوههم عن الناس وقدیما التهجد باللیل والناس نیام قال الله ورسوله اعلم قال من لم ینم حتی یصلی العشاء الآخرة یعنی بالناس نیام الیهود والنصاری فانهم ینامون فیما بینهما یعنی ملخصا مقصود آنست که حضور مقدس نبوی صلعم فرمود وقتیکه بمعراج رفتم داخل بهشت شدم پس قصری در آنجا دیدم از یاقوت سرخ که اندرون آن از بیرون آن قصر مشاهده میشد وخارج آن از داخل معاینه میشد از روشنی وضیای آن ودر آن قصر غیابی نبود از دُر وزبرجد پس گفتم ای جبریل این قصر برای کیست گفت برای کسیکه کلام نیکو گوید وهمیشه صائم بود ودر شب تهجد بخواند وقتیکه همه مردم بخواب غفلت باشند پس امیر المومنین علی ابن ابیطالب علیه السلام گفت یا رسول الله صلعم در امت تو کسی است که طاقت این را داشته باشد پیغمبر صلعم فرمود ای علی نزدیک من شو پس نزدیک شد پیغمبر صلعم فرمود ای علی میدانی از اطابت کلام چه مقصود است امیر المومنین گفت خدا ورسول او بهتر میدانند پیغمبر صلعم فرمود کسیکه ماه رمضان را روزه بدارد وهیچ روزی را افطار نکند وآیا میدانی که اطعام طعام چیست گفت خدا ورسول او بهتر میدانند پیغمبر صلعم فرمود کسیکه طلب کند برای عیال خود چیزی را که ایشان را کافی شود وآیا میدانی که تهجد باللیل چیست علی گفت خدا ورسول او بهتر میدانند پیغمبر صلعم فرمود کسیکه نخوابد تا وقتیکه نماز عشاء را بخواند مراد از ناس اینجا خواب کنندگان یهود ونصاری اند که ایشان مابین مغرب وعشا میخوابند وهو العالم

بحث رابع افرایت الذی کفر بایاتنا وقال لاوتین مالا وولدا بدانکه هرگاه حق سبحانه عزوجل اولا در ما قبل ذکر دلایل کرد بر صحت بعث وحشر ونشر پس آن شبهات منکرین را بیان فرمود وبعد جواب آنها نیز ذکر نمود پس خواست که بهمین متصل بیان فرماید آنچه کفار بر سبیل استهزاء وطعن متعلق حشر میگفتند **حمزه** وکسائی ولدا خوانده است که جمع ولد باشد چون اسد که جمع اسد میآید **ویحیی** بن یعمر گفته است ولدا بالکسر آمده **واما** در نزول این آیت مجیده مفسرین اختلاف کرده اند بعضی گفته اند که این آیت در **ولید** ابن مغیره نازل گشت ولاکن مشهور آنست که در **عاص** ابن وایل نازل شد در **مسلم** ودر صحیح بخاری مذکور است که مسروق روایت کرده قال خباب ابن الارت کان لی علیه دین فاقتضیته فقال لا والله حتی تکفر بمحمد قلت لا والله لا اکفر بمحمد صلعم لاحیا ولا میتا ولا حین ابعث فقال انی اذا مت ثم بعثت جئتنی ولی ثم مال وولد فاقضیک فنزلت

بیان شان نزول آیت زیر بحث

الخ مال وولد مقصود آنست که خباب ابن الارت گفت مر از وعاص ابن وایل سهمی دینی بود روزی او را به ادای آن تقاضا کردم گفت وای نرا باز ندهم تا به محمد صلعم کافر نشوی خباب گفت لا والله هرگز کافر نشوم به آنحضرت نه زنده ونه مرده ونه روزی که مبعوث شوم عاص از روی استهزاء وانکار گفت آنروز که برانگیخته شوی بیا ودام خود را از من بستان که اگر آنچه گوئی حق است من از تو افضل خواهم بود ومال وفرزند من بیشتر از کلبی انتهی

مقاتل روایت کرده است که خباب مردی آهنگر بود وبرای عاص کار کردی وعاص حق او را تاخیر کردی ودر دادن اهمال نمودی وخباب بجهة آنکه مرد حلیم بردبار بود در مطالبه مسامحه کردی وچون مسلمان شد عصبیت وغیرت اسلام او را برآن داشت که آنچه در ذمه عاص بی ایمان دارد وچون در باب تقاضا سخت گیری کرد عاص گفت که چونست که برخلاف عادت خود اینچنین مبالغه میکنی خباب گفت آنوقت که من وتو بریک کیش بودیم مسامحه میکردم اما امروز که بشرف اسلام مستعد شده ام وتو بکفر خود مصری دین اسلام قبول نمیکنی دست از تو باز ندارم تا حق را به من بدهی عاص از روی تمسخر گفت شما میگوئید که در روز قیامت بسیار خواهد بود مرا بگذار تا آنچه میطلبی آنجا تو بدهم چه نصیب من از اموال واولاد آنجا بیشتر خواهد بود آنگاه حق سبحانه عزوجل این آیت فرستاد که ترجمه چنین شود آیا دیدی آنرا که نگروید به آیتهای ما وبه آیات قرآنی یا بدلایل وحدت ما را آیات خبر است در معنی اخبر که امر است وچون رویت اقوی اسناد اخبار است ازاین جهة در موضع اخبار مستعمل شده وفاء براصل خود باقیست که آن مفید تعقیب است فکانه قال اخبر قصة هذا الکافر عقیب حدیث او لئک یعنی خبر ده بقصهٔ این کافر حاصد در عقب قول کفار که مذکور شد **بهرحال** حق سبحانه عزوجل فرمود بجیب خود که ای محمد صلعم خبر ده از حال آنکسی که با آیات

انکار شد و انکار آن نمود و گفت بخدا سوگند که فردای قیامت هر آئینه داده شوم یعنی من بسیار مال و فرزند و هو العالم **بحث خامس** اطلع الغیب ام اتخذ عند الرحمن عهدا بدانکه این آیت جواب است از کلام کسیکه استهزا و بسخریه کرده در **کشاف** زمخشری گفته است اطلع الغیب من قولهم اطلع الجبل ای ارتقی الی اعلاه پس بهرحال معنی مقصود آنست که حق سبحانه میفرماید که آیا مطلع شده بر غیب و لوح محفوظ را مطالعه کرده یعنی عظم شان او در علم مرتقی شده بعالم غیب که خاصهٔ کبریای حضرت احدیت است و بر آن دیده ور شده و دانسته بحجته این سوگند میخورد که مراد و آخرت مال و فرزند باشد **یا** ذاگرفته است نزد یک خدا تعالی عهدی و پیمانی به مدعای خود چه علم بدعوی مذکور از این دو طریق بیرون نیست از **ابن عباس** مرویست که مراد بعهد کلمه شهادت است **قتاده** میگوید عهد عمل صالح است چه وعدهٔ خدا بثواب بر شهادت و عمل صالح مانند عهدیست بر او سبحانه یعنی او بکلمهٔ شهادت معترف شده و اعمال صالحه از او بظهور پیوسته که اعتقاد کرده باینکه در آخرت مال و فرزند باو دهند و مرتبه او را زیاده از دیگران گردانند **بعضی** گفته اند که مقصود آنست که آیا دانسته است باو در دنیا یعنی عاص و بروایت **حسن** ولید ابن مغیره گفت که اگر بدین آبای خود اقامت ننمایم و دست از عبادت آلهه خود باز ندارم مال و فرزند بسیار در دنیا بمن دهند **اشکال** در آیت ریبحث دلالت است که انسان هم اطلاع بر علم غیب بهرساند **جواب** آیت **اطلع الغیب** دلیل جلیست که هرکسی اطلاع بر غیب حاصل نمیتواند کرد چه معنی چنین میشود که آیا او مطلع شده بر غیب مراد انکار آنست که مطلع شده است چه در معنی و تعریف علم غیب اعلام گفته اند **الغیب هو ما لم یقع علیه دلیل و لم ینصب له امارة و لم یتعلق به علم مخلوق** یعنی غیب بحسب عرف عبارت است از آنچه بر او دلیل واقع نمیشود و بران علامتی نصب نمیتوان شد و علم مخلوق بآن تعلق نمیگیرد در **کلیات ابوالبقاء** گفته است و قیل الغیب هو الخفی الذی لا یکون محسوسا و لا فی قوة المحسوسات کالمعلومات البدیهیة العقل و ضرورة الکشف **و هو علی قسمین** یعنی بقول غیب عبارت است از آنچه مخفی و مستور از ادراک و احساس باشد یعنی محسوس و مشهود نگردد و در قوت محسوسات نباشد چون معلومات بدیهیهٔ عقل ضرورت کشف و این بر دو قسم بود قسم **نصب علیه دلیل فیمکن معرفته کذات الله تعالی و اسمائه الحسنی و صفاته العلیا و احوال الاخرة الی غیر ذلک مما یجب علی العبد معرفته و کلف به و هو غائب عنه لا یشاهده و لا یعاینه و لکن یمکن معرفته بالنظر الصحیح** قسم اول غیب آنست که بر آن دلیل قایم و معرفت آن و لو اجمالا حاصل شده و میشود چون تحصیل معرفت ذات مجرد واجب الوجود و اسماء حسنی و صفات علیا و احوال آخرت از بهشت و دوزخ و غیر آنها از آنچه بر مکلف معرفت آن واجب است و بآن مکلف میباشد و او غائب و مستور باشد نه احساس بحواس گردد و نه معاینه بعیون شود و لاکن معرفت آن بنظر و استدلال ممکن باشد چنانکه ظهور دخان از جائی بر وجود نار دلالت میکند **و قسم آخر لا دلیل علیه فلا یجب و لا یمکن معرفته للبشر** کما قال تعالی **و عنده مفاتح الغیب لا یعلمها الا هو و غیب الغیب هو الذات الالهیة المطلقة و هو هویته الغیبیة الساریة للکل علما لا یمکن ان یتعلق به بهذا الاعتبار علم لکونه محتجبا فی حجاب عزته و لا یجوز اطلاق الغائب علی الله تعالی و یجوز ان یقال انه غیب عن الخلق** و قد فسر یومنون بالغیب بانه هو الله قسم دویم آنست از غیب که بران دلیل قایم نباشد پس واجب ممکن نیست معرفت آن برای بشر چون آیت **و عنده مفاتح الغیب لا یعلمها الا هو** مخصوص حق سبحانه تعالی و اما غیب الغیب او خاص ذات الهیه مطلقه و او هویته غیبیه ساریه برای کل عالم گردیده ممکن نیست که باین اعتبار علم و دانش باو تعلق بگیرد بحجته محجوب بودن او در حجاب عزت و وحدت و رفعت و جائز نیست اطلاق اسم غائب بر حق تعالی هر چند غیب از درک عقول و حواس است و جائز است که بر او تعالی اطلاق کرده شود که حق سبحانه غیب از خلق است و تفسیر شده آیت **یومنون بالغیب** به اینکه او خدای تعالی است **و الغیب** المطلق کوقت قیام الساعة و کاضمحلال کنزول المطر مثلا فی مکة فی حق من کان غائبا عن مکة فالمطلق لا یکون علمه لغیره تعالی الا باخبار الله تعالی یعنی اما غیب مطلق چون وقت قیام ساعت قیامت میباشد و اما غیب اضافی چون نزول باران در مکه مثلا در حق کسیکه غائب از مکه معظمه باشد پس علم از غیب مطلق حاصل نمیشود برای خلق مگر بإخبار و اعلام حق سبحانه عز و جل **و المقید** لیس له طریق الا الالهام منه تعالی یعنی طریق حصول علم بغیب مقید نیست مگر خاص بالهام و اعلام حق سبحانه تعالی **و الرسل** من البشر بان **و انهم یتلقون الغیب من الله** بواسطة الملک و قد یتلقون بلا واسطة احد لان الاطلاع علی المغیبات و خوارق العادات یعم الانبیاء و غیرهم کالاولیاء و الاصفیاء و الحکماء و المتالهین بل قد یکون بعض الاولیاء اکثر اطلاعا علی بعض الحقایق و المغیبات **و الولی لا یتلقی بالذات بل بواسطة تصدیقه النبی ثم عدد الاولیاء الذین حصلهم الغیب و علی ابن ابی طالب** مخصوص است که انبیا را از بشر بذوات خود متلقی میشوند بغیب از جانب خداوند متعال بواسطه ملک و گاهی بلا واسطه احدی من الله مطلع میشوند بر غیبیات **و اما علم بغیبیات تفصیلا منباب خوارق العادات عام برای انبیا و برای غیر انبیا چون اولیا و اصفیا و مرضیین و حکما و متالهین**

آیه و رسانا انکه آیت اطلع الغیب بر رد استهزاء او نازل شد

جواب اشکال کنی آیه دلیل عالم الغیب بودن بشر است

در اقسام علم غیب گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بل گاہی بعض اولیاء اکثر الاطلاع بر بعض حقائق ومغیبات میباشند واما ولی مستقی غیب بذاتہ نمیشود بلکہ بواسطہ ایمان واعتقاد وتصدیق کردن او نبی میباشد پس از جملہ اصفیا برگزیدہ کہ بآنہا علم غیب حاصل شد وبآن کرامات ومرآت اخبار کردند امیر المومنین امام المتقین علی ابن ابیطالب علیہ السلام بلانکیر احدے بود اشکال ہرگاہ علم غیب بذات واجب الوجود مخصوص بود پس اخبار انبیاء وخلفاء حقہ معصومین مطہرین منصوصین چگونہ صحیح وثابت تواند شد جواب باید دانست کہ اخبار انبیاء وائمہ اثنا عشر معصومین منصوصین یکی بعد دیگری بنصوص متواترہ مرویہ مخالف وموالف صحیح وثابت است بوجوہ عقلیہ وصحاح نقلیہ وجہ اول عقلی است کہ ہر پیغمبر کامل وفاضل قرار کل بشر مرسل الیہم بالضرورت میباشد پس ایشانرا علم غیب بدو سبب بتوسط ملائکہ من اللہ حاصل میشود وبلا توسط ملائکہ وملک ہم بآنہا حاصل میشود اما اولہما وآن متفق علیہ علماء امت است کہ بوحی خالق متعال احوال امور مستورہ فی نفسہا بانبیاء میرسد چون امور دیگر از احکام دینیہ من باب الخارق بالعجز ایشان ودر آن مجال نمیتواند بود اما ثانیہما چونکہ ارواح طیبہ ایشان علیہم السلام صاف وخالص بدون ہیچ آمیزش کدورت آفریدہ شدہ وفی الواقع تعلق اعم وتوجہ اتم ایشان بسوئے مبداء اعلی واول عالم ملکوت میباشد پس بمحاذات آن آنچہ در عالم لاہوت بر الواح ثبت شدہ ماشاء علکس آن معکوس میشود ودر این انوار صافیہ ارواح انبیاء واصفیاء اللہ بلا توسط دفعۃً چنانچہ از آئینہ صاف مصقل عکس صورت شئی بمقابل ومحاذات او مرئی میشود ومشہود است بہ این مضمون مفہوم کریمہ ونری ابراہیم ملکوت السموات والارض الخ اما وجہ ثانی نقلی آنست کہ باید دانست دار ومدار نبوت بر اعلام وتعلیم بالوحی است وبر آن نیز تمامی کتب منزلہ اہل کتاب وقرآن بالاتفاق ناطق است اما علم غیب ائمہ معصومین مطہرین سلام اللہ علیہم اجمعین ثابت است بوجوہ عقلیہ ونقلیہ اما وجوہ عقلیہ پس بآنکہ این عترت طاہرہ طیبہ نبوتہ خلفاء منصوص معصومہ منصوبہ بمقام پیغمبر صلعم الذہر امامی وخلیفۂ از ایشان علیہم السلام بجای خاتم الانبیاء افضل از سائر انبیاء وسلف است ودر تمامی امور یعنی ذات وصفات وفضایل وخصائل ومناقب ومراتب والقاء والہام مثل پیغمبر صلعم فرق ہمانا کہ لفظ نبی ورسول بر ایشان علیہم السلام اطلاق نمیشود واگر نہ تمامی علوم ادیان کہ بر حضور خاتم النبیین خداء روحی نازل گشتہ تفصیلاً وتفسیراً وتاویلاً وناسخاً ومنسوخاً از آنجناب صلعم یکی بعد دیگری من اولہم علی علیہ السلام الی آخرہم المہدی علیہ السلام رسیدہ احدی را در این مجال شک وریب نیست چہ ایشان اقرب قربی ومحرم آنحضرت صلعم بودند در لیل ونہار ہمہ اوقات بخدمت پیغمبر صلعم میرسیدند مرتدیر این قرآن در بیت ایشان نازل شد ومثل مشہور است اہل البیت اعرف بما فی البیت معذلک ایشان ملہم بودند وعلم ماکان ومایکون بتفصیل الی فناء العالم وعلم جفر جامعہ وصحیفہ فاطمہ منزلہ الہیہ بر پیغمبر ایشان رسیدہ ودر ملحقہ صحیفہ سجادیہ دعای آنحضرت مصرح ایںمرام است اللہم یا من خص نفسہ بالجلال والبہاء وخص اولیاءہ بالکرامۃ وجعلہم بالوسیلۃ وخصصہم بالوسیلۃ وجعلہم ورثۃ الانبیاء وختم بہم الاوصیاء والائمۃ وعلمہم علم ماکان ومایکون وجعلا فئدۃ من الناس یہوی الیہم الخ ملخصاً مقصود آنست کہ پروردگارا مخصوص گردانیدی پیغمبر آل آنحضرت رابہ تشریف کرامت وبہ گرامی منزلت ونزدیک وقریب گردانیدی ایشانرا بدرجہ رسالت ومخصوص گردانیدی ایشانرا بہ ورثہ پیغمبران وختم کردی بایشان دعای وصایت وامامت را وتعلیم دادی ایشانرا علم بہ آنچہ سابق بود وبآنچہ در دنیا الی القیامت وفنای عالم باقیماندہ وآنچہ میشود وگردانیدی قلوب تمام مردم را مایل وخواہشمند ایشان اما از قرآن مجید آیت سورۂ جن بر این مرام شاہد است عالم الغیب فلا یظہر علی غیبہ احداً الا من ارتضی من رسول الخ خلاصہ مقصود آنست کہ خداوند متعال عالم الغیب وبینا دانا است بجمیع آنچہ پنہان وعیان است پس واقف نمیگرداند تعالی عزوجل بر امور مخفیہ خود احدی را مگر آنکہ اطلاع میدہد مر آنکس را کہ پسندیدہ وبرگزیدہ خدای تعالی بود از نوع پیغمبران وایضاً فرقہ صوفیہ متعقد مکاشفہ اند وہمہ ایشان در علم مکاشفات بائمہ اثنا عشر اہل بیت عصمت وطہارت علیہم السلام بہ مباہات ومفاخرہ خود را میرسانند وایشان علیہم السلام را سادات اصفیاء اللہ ومتبوع ومطاع ومقتدای تمامی اولیاء اللہ میدانند اما از صحابہ وقرابہ وتبعہ چون سلمان فارسی وحذیفہ یمانی وحسن بصری وذوالنون مصری وسہل التستری وابو یزید بسطامی وجنید بغدادی وابراہیم ادہم وجمعی دیگر را از منتسبین انوار ایشان علیہم السلام می پندارند ودعوای تلمذ خود از ایشان علیہم السلام مینمایند وغرائب مکاشفات وخارق عادات این عترت طاہرہ را ترجیح وتفضیل بر انبیاء بنی اسرائیل میدہند کما صرح بہ العلامۃ ابو البقاء الحنفی فی کلیاتہ والجامی فی شواہد النبوۃ وغیرہما من الصوفیۃ سوال آیا غیر از انبیاء وغیر ائمہ اطہار علیہم السلام اخبار بہ مغیبات صحیح وجائز است جواب امت را در خصوص این دو قول اند مذہب معتزلہ آنست کہ بغیر مرسلین انبیاء علم بہ غیب وعلم القلوب ممکن الحصول نیست چہ علم غیب من باب خارق العادات است

جواب اشکال اعلم غیب کہ مخصوص بذات پیغمبر وائمہ است چگونہ بدیگران نیز روند

معنی علم غیب ائمہ بہ براہین عقلیہ وادلہ قاہرہ نقلیہ

جواب سوال از غیر انبیاء وائمہ اخبار بہ مغیبات صحیح است یا نہ

صحت بنوت مجزو تمیز بین نبی و غیر نبی میباشد والا اشتراک و خروج خارق از خرق و تسویه فیما بینهما به اشتباه حاصل میشود و آن جائز نیست و اما آصف بن برخیا و از مریم مادر عیسی و از فاطمه بنت محمد و علی مرتضی خوارق بظهور آمده آنها من باب الارهاص بر صحت رسالت نبی زمان و قرب او چون سلیمان و عیسی و خاتم الانبیا علیهم السلام دلیل میباشد **جمهور** بجواب ایشان گفته اند که به فعل مشترک اشتباه در نبی و غیر نبی از ولی و صفی کلمه گوی نبی زمان خود تابع او میباشد **بعضی** از محققین گفته اند هر نبی مدعی رسالت خود است و اما ولی مدعی نبوت نمیباشد پس باین جهة اشتراک و اشتباه حاصل نمیشود **وجمعی** چنین گفته اند که بکثیر ظهور خوارق از خرق خارج نمیشود چنانچه هیچ زمان و مکان بوجود انبیا بظهور معاجز از ایشان از خرق برنیامده **اما** مذهب غیر معتزله که کاشفات و مبینات ظهور کرامات و اخبار بغیب از اولیا و اصفیا و اتباعش است لقوله تعالی والذین جاهدوا فینا لنهدینهم سبلنا نزد **معتزله** تا دلیل این بر حصول معارف یقینیه آلهیه محمول است **بحث سادس** کلا سنکتب ما یقول در این آیت مجیده از حالت او بضد آنچه او دعوا کرده بیان میفرماید پس باید دانست که کلا کلمه ردع و تنبیه است بر خطای هو مخطی فیما یقوله و یتمناه پس بهرحال معنی آیت چنین شود که حق تعالی میفرماید چنانست که او میگوید تقصود نمیکند زود باشد که بنویسیم چه میگوید حفظه را امر کرده ایم که قول او را ثبت کنند در نامه عمل او سزای گفتار باطل او را در کنار او نهیم و بسبب این قول کاذب وی را در سلاسل اغلال کشیده به انواع عذابش معذب کنیم **اشکال** در این آیت سنکتب بسین تسویف چرا ذکر فرموده است این مخالف و منافی است بقوله تعالی ما یلفظ من قول الا لدیه رقیب عتید **جواب** در این منافات لازم نمیآید که دال باشد بر عدم تاخر کتبه از قوله چه نزد ما کتبه نیست سنظهر له و نعلمه اما کتبنا له قوله یعنی زود باشد که ظاهر سازیم از برای او و اعلام کنیم که ما گفتار او را نوشته ایم و ثبت کرده ایم در صحیفه عمل او نظیر این است قول شاعر شعر اذا ما انتسبنا لم تلدنی لئیمة و علم بالانتساب لئیم **وتیمنا** که مراد از سنکتب سننتقم باشد یعنی نبود که انتقام کشیم از وی چه انتقام کسیکه جریده عدوی خود را نبیند و او را حفظ ننماید بجهة عذاب کردن او بر آن **بحث سابع** ونمد له من العذاب مدا و قولی ما یقول و یاتینا فردا یعنی زود باشد که بازگشیم برای او از عذاب و عقاب بازگشتنی یعنی در از مدت عذاب را که مستحق آنست یا عذاب او را زیاده سازیم و مضاعف کنیم بر انبوجه که عذابی بالای عذابی باور سانیم بجهة کفر و افترا و استهزای او بر ما لهذا فعل را مؤکد بمصدر گردانیده تا دلالت کند بر وقوع غضب او جانه و تعالی بر او بعد از این میفرماید که وی میراث گیریم یعنی باز ستانیم هرگ آنچه میگوید که فردا بمن خواهند داد یعنی مال و فرزند و بیاید بساحت ما یعنی بوقت مرگ یا روز رستخیز در حالیکه تنها باشد و منفرد از مال و فرزند یکه در دنیا قرین و مصاحب او بوده باشد چه جای آنکه زیاده از آن باو دهند و گویند که فردا بمعنی رفض و ترک است یعنی در آخرت منفرد و بودا از انیقول و ترک آن بجهة علم او بعدم وصول به تمنا یخوض و یلعب **الباب التنزیل** میگوید ونمد له من العذاب مدا ای نزیده عذابا فوق العذاب **وقیل** نطیل مدة عذابه و اما مرتة ما یقول **معناه** ما عنده من المال و الولد بالعدم کانا یاه و ابطال الملک **وقیل** یرد الله عنه ما عنده من مال و ولد فیقول الآن الحق خلفه و انا سالفک بقا فردا فاته قوله و یاتینا فردا **یعنی** یوم القیامة فردا بلا مال و ولد فلا یصح ان یلعب فی الآخرة بمال و ولد **بحث ثامن** واتخذوا من دون الله الهة لیکونوا لهم عزا کلا سیکفرون بعبادتهم و یکونون علیهم ضدا بانکه قرائت **ابن بشیک** کلا سیکفرون است یعنی کلهم سیکفرون بعبادة هذه الاوثان و در **محتسب ابن جنی** است کلا بفتح کاف و تنوین و زعم کرده ان معناه کل هذا الاعتقاد و الرای کلا در تفسیر **کشاف** زمخشری گفته ان صحت هذه الروایة فهی کالاتی هی للردع قلب الواقف علیها الفهانوتا کما فی قوادیرا **مفسرین** اختلاف کرده اند در ضمیر سیکفرون که عاید بسوی کیست **جمعی** گفته است که این آیت کلام مستانف است بطریق عطف قصه بر قصه دیگر و ضمیر راجع به کفار که مذکور اند معنی یا حکما **بعضی** گفته اند بسوی عابد راجع است و مراد آنست که ان هولاء المشرکین یوم القیامة ینکرون انهم عبدوا الاصنام یعنی بدرستیکه این گروه مشرکین عبادت کنندگان ایشان را در روز قیامت انکار خواهند کرد از عبادت خود بتازا و لاکن جمهور قایل شده اند که الی المعبود راجع است پس باز **اختلاف** کرده اند که این معبود کیست **جمعی** گفته است اراد بذلک الملائکة لانهم فی الآخرة یکفرون بعبادتهم و یتبرؤن منهم و یخاصمونهم و هو المراد من قوله اهؤلاء ایاکم کانوا یعبدون یعنی مراد باین معبودان کفار ملائکه اند زیرا که فرشتگان در آخرت انکار میکنند بعبادت ایشان و برائت میجویند از ایشان و مخاصمت خواهند کرد و ایشانرا و همین است مراد از آیت اهؤلاء ایاکم کانوا یعبدون **بعضی** گفته اند ان الله تعالی یحیی الاصنام یومئذ حتی یوبخوا عبادهم و یتبرؤا منهم فیکون ذلک اعظم لحسرتهم یعنی بدرستیکه خداوند متعال عزوجل در روز قیامت زنده میفرماید بتانرا که معبودان کفار اند تا توبیخ کنند عبادت کنندگان خود را و برائت جویند از آنها پس بوده باشد این اعظم حسرت برای ایشان **واما** ضدا مراد از این ضد عزت بود که ذلت است و تقدیر چنین شود که یکونون علیهم ضدا لما قصدوه و اراده کانه گفته شده است و یکونون علیهم ذلا لهم لا عزا **ویا** آنکه

جواب اشکال در سنکتب سین تسویف چیکونه چرا ذکر فرموده ۱۲

بیان آنکه ضمیر سیکفرون راجع بسوی عابد است یا بسوی معبود

یکونون علیهم عونا و لغت عرب قسم یعنی عون مستعمل میشود چنانکه مشهور است یعنی اعوان کم من اعوان و ما اتیتم یعنی تعبدون است یضاد عدو الله و دنیا فیه بالله علیه مقصود آنست که او مضاد عدو است بسبب اعانت در حق خود یا بر عدو یعنی باشند معبودان بر کافران اعوان یکدیگر اقوی اعوان یکدیگر و ملائکه و غیر آنها را باشند معبودان ایشان از سبب عزت و اجمندی نه بشفاعت ایشان متعزز گردند نزدیک بخدا تعالی آنچه گمان کنند کلا ردع و انکار تعزز ایشان است یعنی نه چنان است که عزیز و اجمند شوند نزد خدا تعالی بوسیله آلهه خود و باشد که کافر شوند و انکار کنند آلهه ایشان و متبرا شوند بپرستش ایشان یعنی تکذیب ایشان کنند از ایشان بیزار گردند کقوله تعالی تبرانا الیک ما کانوا ایانا یعبدون و کقوله تعالی اذ تبرا الذین اتبعوا من الذین اتبعوا و باشد که کفار چون سوء عاقبت خود را ببینند انکار شرک خود کنند و منکر شوند بانکه آلهه باطل را پرستیده اند کقوله ثم لم تکن فتنتهم الا ان قالوا والله ربنا ما کنا مشرکین و اما مجاهد و یکونون علیهم ضدا مؤید قول اول است یعنی باشند آن معبودان بر ایشان دشمن و مخالف و بسبب مذلت و خواری نصرت و اجمندی همچنانکه دعوای کنند یا آنکه ضدا گر بمعنی عون باشد معنی شود اینکه باشند معبودان بر کافران معاون یکدیگر اند آنست که متفق الکلمه شده دشمنی کنند مر کافران را و آتش دوزخ را برای شدت عذاب ایشان چه ملائکه خدمه دوزخ را تحریص کنند بر تعذیب ایشان و اصنام هیزم دوزخ شوند و بسبب آن آتش مشتعل شود و ایشان را بیشتر بسوزاند و اگر ضمیر مرفوع راجع بکفار باشد معنی چنین شود که کافران دشمن معبودان خود شوند یعنی انکار عبادت ایشان کنند و اما توحید ضد بجمله و صحت معنی است که بآن مضاد ایشان بفعل آید و آن اتفاق کلمه ایشان و فرط توافق ایشان است پس ایشان بمنزله شی واحد باشند و نزد اخفش اطلاق ضد بر واحد و جمع هر دو جائز است چون رسول و عدو و در تفسیر قمی و نیز در تفسیر صافی ذیل این آیت مجیده از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام آورده اند که آنجناب فرمود این هؤلاء الذین اتخذوهم الهة من دون الله ضدا یوم القیامة و یتبرؤن منهم و من عبادتهم ثم قال لیس العبادة هی السجود و لا الرکوع و انما هی طاعة الرجال من اطاع مخلوقا فی معصیة الخالق فقد عبده ملخصا مقصود آنست که معصوم علیه السلام فرمود یعنی خواهند بود آنهائی را که این گروه کفار بآنها آلهیت گرفته بودند ضد بر روز قیامت از آنها و از عبادت آنها برائت و بیزاری جویند پس از این فرمود معصوم علیه السلام مراد از عبادت کفار اصنام را سجود و رکوع نیست بلکه غیر این نیست که مراد از آن طاعت رجال است کسی که اطاعت کند مخلوق را در حالتیکه خدا تعالی را معصیت کننده باشد پس تحقیق که او عبادت کرده است مخلوق را

در بیان معنی و تفسیر آیه شریفه زیر تحقیق گوید

تفسیر آیه شریفه از طریق حضرات اهل البیت علیهم السلام

قوله تعالی ﴿ألم تر أنا أرسلنا الشياطين على الكافرين تؤزهم أزا ○ فلا تعجل عليهم إنما نعد لهم عدا ○ يوم نحشر المتقين إلى الرحمن وفدا ○ ونسوق المجرمين إلى جهنم وردا ○ لا يملكون الشفاعة إلا من اتخذ عند الرحمن عهدا ○ وقالوا اتخذ الرحمن ولدا ○ لقد جئتم شيئا إدا ○ تكاد السموات يتفطرن منه وتنشق الأرض وتخر الجبال هدا ○ أن دعوا للرحمن ولدا ○ وما ينبغي للرحمن أن يتخذ ولدا ○﴾

ترجمه این ده آیات مبارکه آنست که حق تعالی میفرماید آیا ندانستی که ما فرستادیم دیوان را بر کافران یعنی بر ایشان مسلط ساختیم باقرین ایشان گردانیدیم می جنبانند ایشان را جنبانیدنی یعنی تحریص میکنند ایشان را بر ارتکاب معاصی و انحای می برند به تسویلات و وسواس پس شتاب مکن بر ایشان یعنی بعذاب ایشان تعجیل منمای جز این نیست که می شماریم بر ایشان ایام اجال ایشان را شمردنی که در آن خلط نیست چون ایام منقضی گردد بدیشان فرود آید آنچه مقرر شده یاد کن آن روز را که ما فراهم آریم پرهیزگاران را وفد جمع کنیم بسوی بهشت خدای بخشاینده در حالتیکه سواران باشند بر ناقهای مرکب بهشت یعنی ایشان را سواره به بهشت برند چنانچه وافد را بر بارگاه ملوک میبرند و برانیم کافران را بسوی دوزخ چنانچه بهایم را رانند تشنگان یا پیادگان یا تهی ماندگان نتوانند و نیابند متقی و نه مجرم در حق هیچ شفیعی مگر کسیکه فرا گرفته باشد نزدیک خدا تعالی پیمانی برای شفاعت و آن پیمان توحید است و عمل صالح یا کسی که نتواند کسی را شفاعت کردن مگر از خدا تعالی

ترجمه آیات شریفه مبارکه مجیده عشره

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

دستوری یافته باشد گفتند کفار بنو ملیح و یهود و نصاری از روی جهل که فرا گرفت خدا تعالی فرزندی یعنی ملائکه و عیسی و غیر علیهم السلام بگوای محمد صلعم مر ایشان را بدرستیکه آوردید چیزی زشت یعنی سخن ناخوش ولی او بانه نزدیک شد که آسمانها شگافته شوند از عظمت آن سخن و باز شکافد زمین و بیفتد کوه شکسته یعنی پاره پاره گردد از آنکه خوانند مر خدا تعالی را فرزندی یعنی بد و اسناد کردند و نسزد و لایق نباشد مر خدا تعالی را که فرا گیرد فرزندی نه زنی و نه

در بیان لغت و اشتقاق لفظ از آگوید ۱۲

ولد مقتضی مجانست است زیرا که ولد از جنس والد باید حق تعالی از مجانست منزه است یا بمعنای ذاتی محتاج نیست بمعاونت اولاد و انس و الفت با ایشان و استظهار و تزین بایشان و در تفسیر **چند بحث اول** المعتزلة انا ارسلنا الشیاطین علی الکافرین تؤزهم ازا بدانکه ازه و هزه و استفزاز الوان اند فی المعنی کذا نقله **الزمخشری** فی الکشاف و معنی این هر سه لفظ تهییج و شدت ازعاج باشد گفته میشود ازه یازه ازا و ازیزا اذا هزه بالازعاج الی امر من الامور پس جمله تؤزهم ازا یعنی تزعجهم ازعاجا باشد **بعضی** گفته اند یعنی تغریهم علی المعاصی است ازا زکه یعنی تهییج و اغراء میباشد و در **حدیث** آمده است اجلسی بطنی ازا مراد از ازیز غلیان است که حاصل میشود در بطن او من اثر الغذا داشتد غلیانها و تهیجها و هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی و مقصود از آیت آنست که چون رب المتعال عزوجل احوال آخرت کفار و اصنام و بتان آنها ذکر فرمود خواست که بهمین متصل احوال دنیوی آنها مع الشیاطین هم ذکر فرموده باشد فانهم سیئلونهم و یتقاتلون لهم این است که در آیت مجیده مخاطب میفرماید حبیب خود محمد مصطفی صلعم روحی له الفداء را الم تر یا محمد انا ارسلنا الشیاطین علی الکافرین ای خلینا بینهم و بین الشیاطین اذا وسوسوا الیهم و دعوهم الی الضلال حتی اغروهم و لم نحل بینهم و بینهم بالمنع یعنی آیا ندیدی و ندانستی ای محمد صلعم بدرستیکه ما فرستادیم شیاطین و دیوان را بر ناگرویدگان یعنی واگذاشتیم ایشان را بحال خود و نگذاشتیم شیاطین ایشان را وسوسه انداخت و بسوی ضلالت و گمراهی خواست تا آنکه ایشان را مغرور ساخت و در میان این کفار و شیاطین حایل و مانع نشدیم

WWW.MAABLIB.COM

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

WWW.MAABLIB.COM

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

برنانهای بهشت مراد آنست که ایشان را سوار به بهشت برند در تفسیر علی ابن ابراهیم آورده است قال رسول الله صلعم یا علی لو قد لا یکونون رکبانا علی الابل اولئک رجال اتقوا الله فاحبهم واختصهم رضی عملهم ونماهم المتقین ثم قال یا علی لها والله فوق الجنة وبرّ الجنة انهم لیخرجون من قبورهم بیاض وجوههم کبیاض الثلج وعلیهم ثیاب بیاضها کبیاض اللبن علیهم نعال الذهب شراکها من لؤلؤ یتلالا لا ورخبر دیگر است قال ان الملائکة لتستقبلنهم بنوق من نوق الجنة منهم الف علی رحائل الذهب مکللة بالدر والیاقوت جلالها الاستبرق والسندس وخطامها جدل الارجوان وادنی زبرجد فتطیر بهم الی المحشر مع کل رجل منهم الف ملک من قدامه وعن یمینه وشماله یزفونهم حتی ینتهوا بهم الی باب الجنة الاعظم ودر حدیث دیگر آمده است که یرکبون علی منجایاهم یعنی ایشان بر قربانیهای خود سوار می شوند بانوجه از اخبار ائمه اطهار علیهم السلام آمده است که جید واجید وادماضا حکیم فانها مواکب کرام علی الصراط یعنی قربانیهائی نیکو کنید که بروز قیامت صراط سوارهای شما خواهند بود واز امیر المومنین صلوات الله علیه روایت است که وما یحشرون والله علی ابدانهم ولکنهم علی نوق رحالها ذهب وعلی نجائب سروجها یاقوت یعنی بخدا سوگند که ایشانرا حشر نکنند بر قدمهای ایشان یعنی پیاده محشور نمیشوند بلکه حشر خواهند شد بر بالای شتران که پالانهای آنها از زر باشند وبر اسپهائی بخیب که زینهائی آنها از یاقوت باشد وآنچنان ایشانرا در بهشت در آرند اگر خواهند طیران کرده بر موضع خود نشینند وصالح ابن محمد نیز از امیر المومنین صلوات الله علیه روایت کرده است که آنحضرت فرمود من از حضور رسالت مآب صلعم پرسیدم یا رسول الله صلعم وفد خدا تعالی چگونه باشد وبچه کیفیت به بهشت روند فرمود که یا علی چون مومنان از نزد خدا تعالی باز گردند یعنی موقف حساب او بسجانه فرشتگان باستقبال ایشان بیایند با شترانی که پالانهای ایشان از زر باشد وهارها از زبرجد بر هر یکی حلها افگنده که قیمت هر یک ازان از قیمت همه دنیا بیشتر باشد وهر مومنی حله ازان بپوشد وبر یکی نشیند ومرکبان ایشان روی به بهشت آرند چون بدر بهشت رسند رضوان با تابعان خود روی باستقبال ایشان آورند وگویند سلام علیکم طبتم فادخلوها خالدین وابن عباس فرموده که یوتون بنوق لم یر مثلها وعلیها رحال الذهب وازمتها الزبرجد فیرکبون علیها حتی یضعوا بواب الجنة یعنی ناقهارا بیارند که هیچکس مثل آنها را ندیده باشد ولگامهای آنها از طلا، وهارهای آنها از زبرجد باشد ومومنانرا بر آن سوار کنند تا بدر بهشت رسند ودر های بهشت را باز کنند وخدمهٔ بهشت در کشوده ایشانرا به تکریم واجلال تمام بهشت در آرند در بر مواضع خود شان نشانند امام قشیری آورده است که بعضی بر نجائب طاعات وعبادات سوار باشند وبعضی بر مراکب هم علیا که مقاصد ایشان قرب جوار حق تعالی باشد جماعت اولی اهل بهشت جویانند ایشان را بروضهٔ جنان برند وطایفهٔ ثانیه خدا طلبانند ایشانرا بقرب رحمان خوانند فرق بیار است میان طالب جنان وطالب رحمان ودر کتاب کشف الاسرار مذکور است که ممشاد دینوری قدس سره در ترنج بود ودرویشی در پیش وی ایستاده بود ودعا میکرد که خدایا برادر همت نمای وبهشت او باکرامت فرمای ممشاد بانگ بروی زد که ای غافل سی سال است که بهشت را بالفرف وغرف وحور وقصور برمن جلوه میکنند ومن گوشه چشم همت براو نمیگشاده اکنون که بدرگاه میروم ازبرای من بهشت میطلبی قاضی گفته است هذه الآیة احد مایدل علی ان اهوال یوم القیمة تختص بالمجرمین لان المتقین من الابتداء یحشرون علی هذا النوع من الکرامة فهم امنون من الخوف فکیف یجوز ان تنالهم الاهوال بلخص مقصود آنست که گفته این یکی از آیاتیست که دلالت میکند بر اینکه اهوال روز قیامت مختص اند برای مجرمین زیرا که متقین از ابتدا محشور خواهند شد بر این نوع از کرامت پس ایشان از خوف مامون خواهند بود پس چگونه جائز است اینکه برسد ایشانرا اهوال یوم القیامت اشکال آیت دلیلست که انتهای حرکت ایشان بسوی خدا تعالی خواهد بود زیرا که الی الرحمان در آیت دلالت است که میباید انتهای حرکت باشد جواب حقیقت الامر آنست که این زعم فرقه مشبهه است که ازین آیت چنین احتجاج کرده اند در حرکت ایشانرا الی الله منتهی گردانیده اند واما اهل توحید آیت را تاویل میکنند چنین که یوم نحشر المتقین الی محل کرامة الرحمن در اینصورت اعتراض بالمره محل باقی نماند اشکال این آیت مجیده دلیل است که حشر کنندهٔ این وفد میباید خدا تعالی نباشد ورنه نظام کلام بهم میخورد چه نمیشود اگر خدا حاشر باشد بگوید که ما حشر میکنیم ایشانرا بسوی رحمان پس رحمان باید غیر خدا کسی دیگر باشد جواب همین قدر کافیست که در آیت تقدیر است ونبا بر آن اعتراض بالمره محل باقی نمیماند وتقدیر آنست که یوم نحشر المتقین الی کرامة الرحمان ویاید دانست اضافهٔ ذکر رحمان در این آیت در مواضع مذکور بجهة آنست که سوق کلام در آن ازبرای نعم احسان او سبحانه وحشر حال شاکران آن نعم وبیان حال ناسپاسان آنست والله اعلم بحث رابع ونسوق المجرمین الی جهنم وردا باید دانست که حقیقت ورود سیر جماعت است آب وتسمیهٔ عطاش بآن بجهة آنست که هیچکس باب وارد نمیشود مگر بجهة عطش یا آنکه هیچانکه وارد آب میشوند ایشان بدوزخ وارد شوند وهیکاه اجابت

حکایت ممشاد دینوری قدس سره

جواب اشکال آیت دلیل است که انتهای حرکت الی الرحمان بود جواب اشکال آیه دلیل است که حاشر غیر خدا باشد

سان آنکه وفد خدا تعالی بروز قیامت بر نوق جنه سوار وارد شوند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

یعنی معلوم شد پس باید دانست که در آیت اول سوق دلالت میکند بر اینکه مجرمین را با اهانت و ذلت و استخفاف بسوی جهنم خواهند کشید کما انهم یقعم
عطاش تساق الی الماء و بهر حال معنی چنین شود که حق تعالی خود جل سفیر باید و برانیم کما فرازا بسوی دوزخ چنانچه بهائم را رانند در حالتی که تشنگان
باشند مانند شتران تشنه که باب وارد شوند از ابن عباس و نیز از حسن و ایضا از قتاده روایت است که ایشانرا پیاده و تشنه بدوزخ برانند
ابی مسلم گفته است که ورود بمعنی نصیب است یعنی کفار نصیب دوزخ اند همچنانکه اهل ایمان نصیب جنت میباشند علی ابن ابراهیم در تفسیر خود حدیث طولی
آورده است که ملخص آنرا اینجا ذکر کنیم مدرستیکه یوم القیامت ملائکه استقبال کنند بنا قتهای بهشت که بر آنها رحایل زر باشند مکلل بدر و یاقوت
و جلال آنها استبرق و سندس بود و خطام آنها جدل الاء رجوان و از نعت آنها از زبرجد باشد پس مومنین را در محشر میرسانند باهر مومنی از ایشان
کهتر از هشت پیش روی خواهد بود و همچنین است و چپ برسانند ایشانرا تا منتهای دروازه بهشت و بر دروازه بهشت درختی باشد که هر برگ آن یکهزار
رنگ را سایه کند بجانب راست این درخت چشمه باشد خالص و صاف آب از آن بنوشند پس حق تعالی قلوب ایشانرا از حسد و حقد طاهر و پاک گرداند
و بشره ایشانرا از موی صاف کند و ذلک قوله و سقاهم ربهم شرابا طهورا پس از این رجوع کنند بسوی چشمه دیگر که بجانب چپ همین
شجره باشد و در آن غسل نمایند آن عین الحیوان باشد که نخواهند مرد بعد از آن ابدا پس از این قدام عرش ایشانرا ایستاده کنند و سلامتی داده
شود ایشانرا از تمامی آفات و اسقام و خرد و برد ابدا معصوم علیه السلام فرموده فیقول الجبار للملائکة الذین معهم احشروا اولیائی
الی الجنة و لا تقفوهم مع الخلائق قد سبق رضائی عنهم و وجبت لهم رحمتی فکیف اریل ان اوقفهم مع اصحاب
الشقاوة و السیئات پس میرساند ایشانرا ملائکه بسوی بهشت پس چون بدروازه بهشت رسند ملائکه حلقه باب بهشت را بکوبند پس آواز
آن بگوش تمامی حوران بهشت رسد آنگاه گویند بعضی از آنها بعض دیگر را قد جاءت اولیاء الله فیفتح لهم الباب فیدخلون
الجنة یعنی حوران در آنوقت خواهند گفت که اولیاء الله آمده اند پس دروازه بهشت برای آنها باز کرده شود و پس داخل بهشت خواهند شد و
ازواج ایشان حور العین را حاضر کنند و آنها گویند مرحبا بشما که مایار مشتاق شما بودیم اولیاء الله نیز ایشانرا چنین بگویند آنوقت جناب
امیر المومنین علیه السلام گفت یا رسول الله ایشان کیستند که باچنین شان و شوکت داخل بهشت شوند پیغمبر خدا وحی فرمود یا علی هؤلاء شیعتک
و انت امامهم یعنی ای علی ایشان شیعیان تو خواهند بود و تو امام ایشان خواهی بود و هو قول الله یوم نحشر المتقین الی
الرحمن وفدا علی الرحائل و نسوق المجرمین الی جهنم ورد البحث خامس لا یملکون الشفاعة الا من اتخذ عند الرحمن عهدا
بدانکه شفاعت در اصل درخواست کردن است بطلب خیر برای غیر چنانچه در کلیات ابو البقاء گفته است الشفاعة هی سوال فعل الخیر
و ترک الضرر عن الغیر لاجل الغیر علی سبیل الضراعة یعنی مراد از شفاعت خواستن فعل خیر و ترک ضرر است برای
غیر بر سبیل ضراعت و در بحرین میگوید المراد بالشفاعة الحسنة الدعاء للمومنین و بالشفاعة السیئة الدعاء علیهم
و هرگاه حقیقت حال بالاجمال بوضاحت پیوست پس باید دانست که در لا یملکون ضمیر راجع است بجمیع عباد که مدلول علیه است بذکر متقین
و مجرمین یعنی در روزیکه حشر کنند متقیان وسوق نمایند مجرمان مالک نباشند و نتوانند هیچکدام از ایشان درخواست هیچ مستشفعی و بنا
بر اینکه ناصب ظرف مذکور لا یملکون باشد این کلام متانف خواهد بود و معنی اینکه هیچکس از مردمان مالک شفاعت نمیتوانند شد مگر کسیکه
که فراگرفته باشد نزد خدا یتعالی پیمانی برای شفاعت که آن ایمان و عمل صالح و تبری بجوار قوت غیر خدا چه اهلیت شفاعت از برای عصات
موقوف است بآن و یا آنکه مراد از ان اذن او سبحانه باشد و سبب شفاعت یعنی کسی نتواند که شفیع شود مگر که خدا یتعالی دستوری یافته
باشد چه حق سبحانه فرموده است لا تنفع الشفاعة الا لمن اذن له الرحمن و بنا بر این ماخوذ است از عهدا لامین الی فلان بکذا اذا
امر او یی و در تفسیر مجمع البیان گفته است ملاک الشفاعة الی وجهین احدهما ان یشفع للغیر و الاخر ان یستدعی الشفاعة من
غیره لنفسه یعنی مالک شفاعت بر دو قسم است یکی شفاعت کردن او برای غیر و دوم استدعای شفاعت از غیر پس معنی آیت
آنست که هیچکس مالک شفاعت غیر نباشد و استدعای شفاعت از غیر نکنند از برای خود یعنی نتیجه بر این دو قسم مترتب نشود که آن قبول شفاعت
است از حضرت عزت مگر آنرا که حق سبحانه وعده شفاعت داده باشد چون انبیاء و شهداء و علماء و سائر اهل ایمان و یا آنرا که اذن شفاعت
او را در موقف حساب و میزان علی ابن ابراهیم بن هاشم نیز روایت کرده که پدرم حدیث کرد مرا از حسن ابن محبوب و او از سلمان ابن جعفر
و سلیمان از ابی عبد الله علیه السلام که حضرت از آباء کرام خود صلوات الله علیهم نقل کرده است قال رسول الله صلعم من لم یحسن وصیته
عند الموت کان ذلک نقصا فی عقله و فی مروته قیل یا رسول الله صلعم و کیف یوصی المیت قال اذا حضرته وفاته

در معنی شفاعت و تفسیر آیه گوید

بیان دو وجه در معنی شفاعت در اینجا

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

واجتمع الناس اليه قال اللهم فاطر السموات والارض عالم الغيب والشهادة الرحمن الرحيم انى اعهد اليك فى دار الدنيا انى اشهد
ان لا اله الا انت وحدك لا شريك لك وان محمدا عبدك ورسولك وان الساعة آتية لا ريب فيها وانك تبعث من فى القبور
وان الجنة حق وان النار حق وان البعث حق والحساب حق والقدر حق والميزان حق والدين كما وصفت وان الاسلام
كما شرعت وان القول كما حدثت وان القرآن كما انزلت وانك انت الله الحق المبين جزى الله محمدا عنا خير الجزاء وحيا
محمدا وآله بالسلام اللهم ياعدتى عند كربتى ويا صاحبى عند شدتى ويا وليى عند نعمتى الهى والهى وسيدى ومولاى
فانك ان تكلنى الى نفسى اقرب من الشر وابعد من الخير وامن فى القبر وحشتى واجعل لى عهدا يوما القاك منشورا
فرمود كه ثم يوصى بحاجة وتصديق هذه الوصية فى سورة مريم فى قوله لا يملكون الشفاعة الا من اتخذ عند الرحمن عهدا
فهذا العهد للميت والوصية حق على كل مسلم وحق عليه ان يحفظ هذه الوصية ويعلمها وجناب امير عليه السلام فرمود
كه علمنيها رسول الله صلعم قال تعلمها انت وعلمها اهلبيتك وشيعتك ثم قال علمنيها جبريل عليه السلام فرمود ابن
عبد الله بن مسعود منقول است كه فرمود من از حضرت ختمى مرتبت فداه روحى شنيدم كه صحابه خود را ميگفت اعجز احدكم ان يتخذ كل صباح ومساء
عند الله عهدا آيا نميتواند هيچكدام از شما فراگيرد هر بامداد وشبانگاه نزد خدا تعالى عهدى گفتند چگونه عهد فراگيرد فرمود باين طريق كه هر صبح وشام بگويد اللهم
فاطر السموات والارض تا آخر چون اين كلمات بخواند مهرى بردى نهند ودر زير عرش گذارند چون روز قيامت شود منادى ندا كند كه اين الذين لهم عند الله
عهدا فيدخلون الجنة يعنى كجايند تا نكه ايشان را از نزد خدا تعالى عهد ست تا ايشان را بهشت در آرند اقول بايد دانست كه مدخول الا يعنى من اتخذ
عند الرحمن عهدا در محل رفع است بدليت از ضمير لا يملكون اى يملك الشفاعة من اتخذ عند الله عهدا يا منصوب
المحلست بتقدير مضاف اى الا شفاعة من اتخذ يا باستثنا وضمير لا يملكون راجع است بمجرمين پس معنى شود اينكه مجرمان كه كفار اهل مكه
شفاعت نيستند مگر آنكسيكه فراگرفته باشد از ايشان نزد خدا تعالى عهد اسلام را كه بسبب اين مستعد آن شود كه از براى او شفاعت كنند سوال وراين آيت
مراد شفاعت كردن مجرمين است براى ديگران يا شفاعت كردن ديگرانست براى ايشان جواب آيت احتمال هر دو صورت دارد واين است كه
مفسرين هم دراين اختلاف كرده اند بعضى را قول آنست كه لا يملكون ان يشفعوا لغيرهم كما يملك المومنون يعنى مجرمين مالك نميشوند
وقت قيامت باينكه ديگران را شفاعت كنند وبعضى گفته اند لا يملكون بل المراد لا يملك غيرهم ان يشفعوا لهم يعنى از آيت مراد آنست
كه كسى مالك نميشود كه شفاعت كند مجرمين را اقول قول اول از اصول متلقاه است واما قول ثانى از اصول اشاعره ميباشد در تفسير كبير آورده
ذيل همين آيت مجيده گفته است وهذا الثانى اولى لان حمل الاية على الاول يجرى مجرى ايضاح الواضحات واذا ثبت ذلك دلت
الاية على حصول الشفاعة لاهل الكبائر لانه قال عقيبه الا من اتخذ عند الرحمن عهدا والتقدير ان هؤلاء لا يستحقون
ان يشفع لهم غيرهم الا اذا كانوا قد اتخذوا عند الرحمن عهدا التوحيد والنبوة فوجب ان يكون داخلا تحته لهم
مقصود آنست كه گفته قول دويم اولى است زيرا كه حمل كردن آيت بر قول اول جارى مجراى ايضاح واضحاتست وچون اين ثابت شد دلالت ميكند
آيت بر حصول شفاعت براى اهل كبائر كه خ سبحانه وعز وجل عقيب همين ميفرمايد الا من اتخذ عند الرحمن عهدا وتقدير چنين شود كه ايشان مستحق نيستند
براى اينكه ديگرى شفاعت ايشان كند مگر فقيكه فراگرفته باشد نزد خدا تعالى عهدى كه توحيد ونبوت باشد پس واجب است اينكه تحت اين داخل باشد
وازاين رازى گفته از انجمله كه تاكيد اينقول ميكند مرويه ابن مسعود است انه قال لاصحابه ذات يوم ايعجز احدكم ان يتخذ كل صباح ومساء
عند الله عهدا قالوا وكيف ذلك قال يقول كل صباح ومساء اللهم فاطر السموات والارض عالم الغيب والشهادة انى
اعهد اليك بانى اشهد ان لا اله الا الله انت وحدك لا شريك لك وان محمدا عبدك ورسولك فانك ان تكلنى الى
نفسى تقربنى من الشر وتبعدنى من الخير وانى لا اثق الا برحمتك فاجعل لى عهدا توفينيه يوم القيمة انك لا تخلف الميعاد فاذا
قال ذلك طبع الله عليه بطابع ووضع تحت العرش پس چون روز قيامت شود منادى ندا كند كجايند كسانيكه آنها را نزد خدا تعالى عهدست
پس آنها در بهشت داخل كرده شوند از اين روايت ظاهر شد كه از عهد اينجا مراد كلمه شهادت است وبنظر ظاهر گشت وجه دلالت آيت بر شفاعت اهل كبائر
قاضى ميگويد الاية دلالة على ان له وقد ظهرت الاية قوية فى الدلالة على قولنا اقول چرا اينجا از عهد الله مراد عهد امامت نباشد چه در اصطلاح
قرآن امامت را بعهد تعبير فرموده است ورجا ئيكه ابراهيم خليل الله عليه السلام راحق سبحانه خطاب ميفرمايد انى جاعلك للناس اماما قال ومن ذريتى
قال لا ينال عهدى الظالمين يعنى اى خليل من ترا امام براى خلق ميگردانم ابراهيم عليه السلام خواهش كرد كه براى ذريت من هم اين منصب عطا فرما

تفسير ائمه اثنا عشر البيت ومعنى شفاعت وعهد اينجا

جواب سوال كه شفاعت مجرمين براى ديگران است يا شفاعت ديگران براى مجرمين است

قول رازى كه براى مجرمين شفاعتى نخواهد كرد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قول مفسر که اینجا از عهد عهد امامت مراد است

استدلال از قرآن در اثبات عهد امامت

استدلال از اخبار ائمه اطهار بر اثبات عهد امامت

جواب اشکال در جواز مسئله شفاعه گوید

تعالی فرمود که امامت عهد من است ای خلیل از ذریت تو کسانیکه ظالم باشند این عهد امامت به آنها نمیتوان رسید از این آیت ثابت میشود که امامت عهد الله است
به این معنی که منصب بنوت و امامت به تقدیم جزیی از اسباب شروط نبیت واگر نه لازم آید کسی که چنین شرایط و اسباب را جمع کند بباید و جوبا نبی و امام گردد
بلکه بنوت و امامت معهود الهی در علم ازلی بیاشد بهمین وجه لاینال عهدی الظالمین چنانچه در ذیل همین آیت **فخر رازی** در تفسیر کبیر گفته است انه قد ثبت
ان المراد من هذا العهد الامامة ولا شك ان کل نبی امام فان الامام هو الذی یؤتم به والنبی اولی الناس بذلک واذا ثبت
ذلک فنقول ان الامام لا یکون فاسقا فانه یدل علی ان الرسول لا یجوز ان یکون فاسقا فاعلا للذنب والمعصیة اولی یعنی رازی
میگوید که ثابت شد مراد از عهد اینجا امامت و شکی نیست که هر نبی امام است چه امام مؤتم به است و نبی اولی الناس بآنست و هرگاه بدلیل آیت ثابت
شد که امام نباید فاسق باشد معلوم گردید که هیچ رسولی فاسق بر سبیل اولی نباید باشد و بعد ازین گفته است لاینال عهدی الظالمین فهذا العهد انکان
هو النبوة وجب ان لا ینالها احد من الظالمین وانکان هو الامامة فکذلک لان کل نبی لابد وان یکون اماما یؤتم به وکل
فاسق ظالم لنفسه فوجب ان لا یحصل النبوة لاحد من الفاسقین یعنی مراد از لاینال عهدی اگر نبوت است پس واجب است که بظلم ابدا
نرسد و اگر عهد امامت مراد است باز همچنین واجب است که بظلم اصلا نرسد چه هر نبی امام است چه امام مؤتم به باشد و نیز هر فاسق ظالم لنفسه است
و هرگاه ثابت و معلوم شد که در اصطلاح قرآن و حدیث باعتراف فریقین عهد به نبوت و امامت تفسیر شده پس گوئیم که در آیت زیر بحث نیز بالضرورت مراد از
عهد را لامن اتخذ عند الرحمن عهدا گر عهد امامت است چه الیقین حضرات ائمه اطهرین معصومین علیهم السلام خود مغفور اند و برای مغفرت
شفاعت متمسکین جمله ارباب شفاعه چه جای تمسک عهد امامت ایشان است و چون معنی آیت بدین شد شفاعت نتواند کرد و چون حال معنی آیت بدین شد که جز کسی که نزد خدا
وسوق نمایند مجاز مالک نباشد و نتوانند هیچکدام از ایشان درخواست و شفاعت هیچ مستشفعی یعنی احدی از مردمان مالک شفاعت نمیتواند شد مگر کسی
را گرفته باشد نزد خدا تعالی عهد امامت امیر المومنین و ذریت معصومین آنجناب علیهم السلام را بهمین معنی را حضرات **اهل البیت** معصومین مطهرین
صلوات الله علیهم اجمعین تفسیر کرده اند چنانچه در تفسیر **صافی** و در تفسیر **فسنی** و در تفسیر **برهان** علامه بحرینی و نیز **علی ابن ابراهیم** آورده اند که جعفر
احمد از عبید الله ابن موسی از حسن ابن ابی حمزه و او از پدر خود و او از ابی بصیر از جناب صادق آل محمد علیهم السلام در تفسیر همین آیت لا یملکون الشفاعة
الا من اتخذ عند الرحمن عهدا آورده اند که آنجناب علیه السلام فرمود لا یشفع لهم من لا یرتضون الا من اتخذ عند الرحمن عهدا ای الا من اذن
له بولایة علی امیر المومنین والائمة من بعده فهو العهد عند الله یعنی معصوم علیه السلام فرمود در آن روز مالک شفاعت نتواند بود مگر کسی که اذن
داده شود او را بتمسک ولایت و امامت امیر المومنین و باقی حضرات ائمه معصومین بعد آنحضرت پس این تمسک امامت ائمه مطهرین علیهم السلام عهد است
عند الله تعالی و در تفسیر **صافی** و در کتاب **کافی** از آنجناب علیه السلام ذیل همین آیت باین قسم آورده است الا من اذن له بولایة امیر المومنین
والائمة من بعده فهو العهد عند الله یعنی شفاعت نمیتوان کرد مگر کسی که حاضر شود نزد خدا تعالی بولایت و امامت علی ابن ابیطالب و ائمه مطهرین که
بعد از آنحضرت الی القیامت یکی بعد دیگری است پس این است مراد از عهد عند الله تعالی **اشکال** شفاعت عصات جائز نیست زیرا که خلاف عدل است
جواب باید دانست که مراد از شفاعت در اینجا طلب عفو مضار و عذاب است و در آن مجمع علیه امت است ولاکن خلاف در حقیقت آنست نزد اکثر امت
شفاعت برای اسقاط عقاب و طلب زیادتی ثواب است و آن در دین محمدی صلعم از ضروریات است و ثبوت آن بعقل و نقل است اما **عقلا**
پس مجملا باید دانست که شفاعت در اصل عفو است و هرگاه عفو ثابت شد پس شفاعت هم ثابت شد و این شفاعت شعبه است از عفو و در اسقاط
عقاب اسقاط ضرر از مکلف است پس عفو حق خود و اسقاط ضرر از مستحق آن ممدوح عند العقلا است پس شفاعت جائز باشد و ایضا قبول
شفاعت در ضیاع حق غیر نمیشود که قبیح باشد و اگر مشتمل قبایح نباشد باز هم جائز است اما **نقلا** آیات و اخبار صحیحه کثیره وارد اند از آنجمله است **آیت**
واستغفر لذنبک وللمومنین والمومنات آنحضرت را باستغفار امر شد و **آیت** ولسوف یعطیک ربک فترضی اتفاق
مفسرین است که این آیت مجیده در شفاعت وارد گشته زیرا که خدای تعالی حبیب خود را وعده حسنی داده که آنچه میخواهی فورا ترا عطا کنم پس
بحیث رافت و رحمت او بامت عفو عذاب از ایشان خدا تعالی را میخواهد و ایفا وعده خود میکند پس شفاعت حق است و **آیت** لا یشفعون
الا لمن ارتضی و **آیت** لمن رضی له قولا خالی از دو صورت نیست یا ضمیر راجع بشافع است پس در مرتضی و مصطفی بودن سید الانبیا
صلعم احدی را شک نیست از این بوضاحت پیوست که مصطفی و مرتضی علیهم السلام شفاعت کنند و شفاعت ایشان مقبول خواهد شد
و یا ضمیر راجع به مشفوع خواهد بود پس بنا بر این مومن بجهة ایمان مرتضی و مرضی الایمان عند الله است بهر دو تقدیر شفاعت جائز و ثابت است
و اما احادیث در اثبات شفاعت نیز بکثرت وارد شده اند از آنجمله است حدیث مشهور قال النبی صلعم ادخرت شفاعتی لاهل الکبائر من امتی

یعنی پیغمبر خود فرمود که ذخیره کردم شفاعت خود را برای اهل کبائر از امت خود پس معلوم شد شفاعت که در اصل عفو باشد جائز و ثابت است نزد معتزله و بعض و ما در طلب مثل زائده جائز است نه در اسقاط عقاب چه اسقاط حق هم قبیح است و خلاف عدل مؤید این مرام آیات بسیار وارد اند چون وما للظالمین من انصار فما تنفعهم شفاعة الشافعین یعنی ظلمه انصار و مددگار ندارند و شفاعت شفیعان ایشان را نفع نمیرساند **اقول** جواب این مشتمل بر چند وجه است **اول** شفاعت اگر محض برای زیادتی منافع باشد لازم آید که ما هم شفیع پیغمبر بوده باشیم زیرا که ما هم برای پیغمبر صلعم فداه روحی زیادتی مراتب را از خدا تعالی عز وجل طلب میکنیم که میگوئیم اللهم صل علی محمد و آل محمد پس آنجناب صلعم ثواب زاید مستفیض میشود **ثانی** بالضرورت از اعطاء چیزی و از عفو خود عدل مانع نمیشود چه از خزاین جدید بذل کند یا آنچه بر ذمه شخصی باشد او را ببخشد. لامحاله صاحب عدل ممدوح و موصوف به فیض کرم خواهد شد **ثالث** این آیات مزبوره بسبیل قطع دلالت ندارند برانیکه حضور نبوی فداه روحی شفیع مومن عاصی نخواهد شد پس این آیات ما را از کفار و منافقین **رابع** نزد بعضی عفو حق غیر بغیر رضا تعالی جائز است بشرطیکه تلافی حق صاحب حق از خود بدهد و اگر نه این هم عقوبت است **وعید** گفته اند انها عبارة عن طلب زیادة المنافع للمومنین المستحقین للثواب و احتجاج میکنند بانیکه چنانکه برحق تعالی عز وجل افاضه بوعده ثواب واجب است همچنین ایفا بوعدهٔ عقاب نیز واجب است مخالفت وعده کردن فعلی است قبیح و صدور قبیح از حق تعالی جائز نیست فالشفاعة لاتنفع فی اسقاطه و اما **العامة** و اکثرهم ذهبوا الی شیوعها فی الموحدین و احتجاج آنست چنانکه اسقاط عقاب عصات امت حسن است همچنین ازدیاد منافع مومنین نیز حسن است و صدور حسن از حق تعالی بذاته من است و ذهبت **المفضلیة** الی ان الشفاعة للفساق من هذه الامة فی اسقاط عقابهم احتجاج میکنند ایشان بعقل و نقل اما **عقل** پس ظاهر است که عقاب برای مکلف است و اسقاط ضرر عند العقل از مستحق ضرر امر است ممدوح و مستحسن و صدور حسن از حق تعالی جائز است قطعا و نیز عدم قبولیت شفاعت در جائی است که احتمال ضیاع حق غیر باشد زیرا که قبیح است و درگاه متضمن قبیح نباشد جائز است اما **نقل** پس از آنجمله است آیت ولسوف یعطیک ربک فترضی باتفاق مفسرین نزول این آیت در شفاعت است زیرا که یزدان پاک بصاحب لولاک صلعم وعده حتمی داده است که آنچه میخواهی اینقدر تو عطا کنم که تو راضی شوی پس چون یوم قیامت شود اینقدر حق سبحانه تعالی وقت شفاعت امت را با آنحضرت فداه روحی می بخشد که آنحضرت صلعم راضی میشود و در اسانوه آورده است از امیر المومنین علیه السلام که گفت استفتح لامتی حتی نادی ربی تبارک و تعالی ارضیت یا محمد فیقول ای ربی رضیت **و آیت** شریفه واستغفر لذنبک وللمومنین والمومنات پس اگر خطاب امر واجب باشد اخلال واجب از سید رسل و هادی سبل متمنع و محال است و اگر خطاب مندوب باشد نیز اخلال آن غیر ممکن زیرا که مخاطب باین خطاب معصوم مطهر است پس استغفار آنحضرت صلعم کفاره گناهان امت عاصی میشود و کلمه مومنین بجهة دخول الف و لام افادهٔ استغراق جمیع افراد اهل ایمان را مینماید و غیر مومنین را کائنا من کان من اهل الخلاف را از این خطاب خارج میکند **و آیت** الا من اذن له الرحمن و رضی له قولا ضمیر له اگرچه راجع بطرف شفیع باشد مطلوب حاصل است زیرا که احدی از رسول اکرم گرامی مرتبت تر عند الله راضی و ماذن بشفاعت نمیتواند بود و اگر رجع مشفوع است پس بالاتفاق مومن مرضی الایمان عند الله است بهر دو تقدیر شفاعت جائز و ثابت است **و آیت** شریفه لا یشفعون الا لمن ارتضی هم اینجا نیز بثبوت رسید که مومن مرتضی بجهة ایمانست پس شفاعت او ثابت و علامه حلی در شرح تجرید میفرماید قوله تعالی عسی ان یبعثک ربک مقاما محمودا قیل انه شفاعة چنانچه مفسرین بر ذیل این آیت مجیده گفته اند که مقام محمود مقام شفاعت است و در **خصال** از حضرت امام ابیعبد الله علیه السلام آورده است من انکر ثلاثة فلیس من شیعتنا المعراج و سوال القبر و الشفاعة یعنی از شیعهٔ ما نیست کسی که انکار کند این سه چیز را معراج رسول و سوال قبر و شفاعت **صدوق المحدثین** بحضرت امیر المومنین علیه السلام آورده است ان فاطمة علیها السلام قالت لابیها صلعم یا ابت این الاقیک یوم الموقف الاعظم و الفزع الاکبر قال یا فاطمة عند باب الجنة حین اشفع لامتی قالت یا ابت ان لم القک هناک این القاک قال صلعم عند حوض الکوثر حین اسقی امتی قالت یا ابت ان لم القک هناک قال المیزان ادعوا لامتی قالت ان لم القک هناک قال عند جهنم حین امر شرارتها و زبانیتها عن امتی فقرحت فاطمة علیها السلام **بخاری** از عمران ابن حصین از پیغمبر صلعم آورده است که فرمود یخرج قوم من النار بشفاعة محمد و یدخلون الجنة و یسمون الجهنمیین یعنی بشفاعت آنجناب صلعم از آتش قومی را برآورده داخل بهشت خواهند فرمود و آنها را جهنمی خواهند گفت و **طبرانی** در اوسط از انس انصاری آورده که میگوید شنیدم حضرت رسول صلعم میفرمود انی لاشفع یوم القیامة لاکثر مما علی وجه الارض من حجر و مدر یعنی در قیامت مخلوق بسیار روی زمین را شفاعت خواهم کرد **ابو نعیم** بروایت ابو امامه از حضرت رسول صلعم آورده

قول معتزله و استدلال آنها بر مسئله شفاعه

اعتقاد فرقه وعیدیه در مسئله شفاعه

اعتقاد تفضیلیه در شفاعت بدلایل عقلیه و نقلیه گوید

احادیث شیعه و سنی در حقیقت مسئله شفاعه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

است که آنجناب صلعم فرمود نعم الرجل انا الشراد امتی قیل کیف یا رسول الله صلعم قال الاشراد امتی فی خلق الله الجنة شفاعتی واما خیارهم فی خلق الله الجنة باعمالهم یعنی حضرت رسول صلعم فرمود من بهترین اشخاص عیاشم گفته شد چگونه یا رسول الله بفرمود اشرار امت من حق سبحانه به شفاعت من در بهشت داخل کند واما خیار امت من این باعمال خودشان داخل جنت خواهند شد و **بیهقی** از انس آورده است قال من کذب الشفاعة فلا نصیب له ومن کذب بالحوض فلیس له فیه نصیب یعنی گفت هر آنکس که تکذیب شفاعت حضرت رسول صلعم کند وی را ازان بهره نباشد وکسی که تکذیب حوض کوثر کند نیز وی را ازان بهره نباشد و **مسلم** از ابن عمر آورده است که حضرت رسول صلعم تلاوت فرمود قول حضرت ابراهیم علیه السلام را رب انهن اضللن کثیرا من الناس فمن تبعنی فانه منی ومن عصانی فانک غفور رحیم و **نیز** تلاوت فرمود قول حضرت عیسی علیه السلام را ان تعذبهم فانهم عبادک وان تغفر لهم فانک انت العزیز الحکیم پس ازان دو دست خود را بلند کرد و عرض نمود امتی امتی ثم بکی گریه بسیار کرد حق تعالی عزوجل جبرئیل را بطرف آنحضرت صلعم بفرستاد و فرمود قل انا سنرضیک فی امتک ولا نسوئک یعنی قریبست ای محمد صلعم که تو را در باره امت تو راضی خواسیم فرمود و هرگز ترا فراموش نخواهیم کرد **طبرانی** و ایضا **احمد** از عباده بن صامت از حضرت رسول صلعم آورده اند که حق تعالی عزوجل فرمود یا محمد انی لم ابعث نبیا ولا رسولا الا وقد سالنی مسئلة اعطیتها ایاه فسل یا محمد تعط فقلت مسئلة شفاعتی لامتی یوم القیمة فقال ابو بکر یا رسول الله وما الشفاعة قال صلعم اقول یا رب شفاعتی فیقول الرب نعم فمخرج برحمتی امتی من النار وقد خلهم الجنة محض مقصود آنست که حق سبحانه فرمود ای رسول گرامی مرتبت من نبی ورسول را مبعوث نفرمودم مگر آنکه ازمن سوال کرده مسئله را وعطا فرمودم پس سوال کن یا محمد عطا کرده خواهی شد پس عرض کردم که سوال من شفاعت من برای امت در یوم قیامت است پس ابو بکر عرض کرد یا رسول الله شفاعت چیست وازبرای کیست آنجناب صلعم فرمود چون روز قیامت شود عرض کنم خداوندا شفاعت مرا قبول بفرما در جواب فرماید قبول فرمودم پس بقیه عصات امت مرا از جهنم بیرون آورده در بهشت داخل کند **تنبیه** چون براهین قاهره ودلایل باهره شفاعت ثابت شد پس باید دانست که حضرات انبیاء ومرسلین وائمه طاهرین معصومین وسیده نساء عالمین شفاعت خواهند کرد این باجماع ثابت است اما شفاعت کردن علما و شهدا نیز از احادیث ثابت است زیرا که عصمت شرط در شفاعت نیست بلکه بعد از ایمان عمل طاعت وعبادت وعدالت شرط است چنانچه ان ماجه و ایضا **بیهقی** از عثمان ابن عفان آورده اند که حضور نبوی صلعم فداه روحی فرمود یشفع یوم القیامة الانبیاء ثم العلماء ثم الشهداء و در بعد ورات آنرا آورده است که ابن ابی عاصم از ابی امامه آورده که گفت حضرت پیغمبر صلعم فرمود یجاء بالعالم والعابد فیقال للعابد ادخل الجنة ویقال للعالم قف حتی تشفع و **دیلمی** از ابن عمر آورده است یقال للعالم اشفع فی من لاذ بک ولو بلغت عدد نجوم السماء یعنی روز قیامت عابد را در بهشت داخل خواهند کرد و عالم را خواهند گفت شفاعت کن شاگردهای خود را هرچند به تعداد ستارگان آسمان باشند **روایتی** آنست که یقال للعابد کما حسنا الکرکان هتک مصونة علی نفسک اذهب الی الجنة ویقال للعالم انت صونت هتک علی هدایة عباد الله فاشفع لمن اشتفع من علمک وهذه الی الجنة ملخصا مقصود آنست که روز قیامت عابد را گفته میشود بهمت تو منحصر برای نفس خود است برو در بهشت داخل شو و عالم را گفته خواهد شد بهمت تو صرف شده است بر هدایت بندگان خدا پس شفاعت کن کسی را که نفع برداشته است از علم تو و داخل فرما او را در بهشت در **علل الشرایع** آورده است اذا کان یوم القیامة یوتی بالعالم وعابد فاذا قیما عند الله یقال للعابد امض الی الجنة ویقال للعالم اقم واشفع للناس الذین ادبتهم بادیک المحسن خلاصه مقصود آنست که یوم القیامه عالم وعابدرا آورده خواهد شد پس گفته میشود عابد را که در بهشت داخل شو ولکن عالم توقف نما و میشود و گفته خواهد شد که شفاعت کن برای کسانیکه تادیب نیک ایشان فرمودی و **مرویست** از حضرت ابی عبد الله علیه السلام اینکه جناب پیغمبر صلعم فرمود ثلث یشفعون عند الله فیقبل شفاعتهم الانبیاء فالعلماء فالشهداء یعنی از همه پیشتر انبیاء علیهم السلام و بعد از ایشان علماء و پس از ایشان شهداء نزد خدا تعالی شفاعت خواهند کرد و شفاعت ایشان قبول خواهد شد و **مجمع البیان** میفرماید الشفاعة ثابتة عندنا لرسول الله صلعم واصحابه المنتجبین الذین علموا سنته وللائمة من اهل بیته الطاهرین فی اصالح المومنین ویتجلی الله تعالی بشفاعتهم کثیرا من العاصین و میگوید هذا ما فی روایات اصحابنا ان رسول الله صلعم قال اشفع یوم القیمة فتقبل شفاعتی و یشفع علی علیه السلام فتقبل و یشفع اهل بیتی فتقبل واقل ما یشفع المومن لاربعین من اخوانه الذین استحقوا النار یعنی نزد برای جناب رسالتمآب وحضرات ائمه طاهرین علیهم السلام وصالح المومنین شفاعت ثابت است حق تعالی عزوجل بشفاعت ایشان علیهم السلام بسیار عصات را نجات خواهد داد پیغمبر صلعم فرموده است که روز قیامت من شفاعت خواهم کرد پس قبول خواهد شد و امیر المومنین امام المتقین علیه السلام شفاعت خواهد کرد و اقل شفاعت مومن برای چهل نفر مستحق نار مقبول خواهد و علامه مجلسی علیه الرحمه در حق الیقین عربی میفرماید ولا یشفع الا من اذن الله فی الشفاعة وهم الانبیاء والاوصیاء والشهداء والعلماء والمومنون وبغیر ازین احادیث بسیار و اخبار ائمه اطهار علیهم السلام در شفاعت نبی وحضرات ائمه علیهم السلام وعلماء ابرار و شهدا اخیار وارد شده

بیان اینکه انبیاء و مرسلین و ائمه طاهرین شفاعت خواهند کرد

بیان آنکه علماء و شهداء هم در قیامت شفاعت کنند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اشکال هرگاه شفاعت به تفصیل مذکور ثابت شد پس آیات قرآنیه که دلیل عدم شفاعت اند چه معنی دارند چون آیت زیر بحث لا یملکون الشفاعة الا من اتخذ عند الرحمن عهدا **و آیت** وما للظالمین من انصار وما انتفعهم شفاعة الشافعین **جواب** این آیات مجیده در حق کفار و منافقین وارد گشته است که عند الله آخذ و متمسک عهد امامت و ولایت امیر المومنین و ائمه معصومین نمیباشند آنها خود نجات حاصل نکنند چه جائی که برای نجات دیگران حق شفاعت کردن داشته باشند در تائید این چند حدیث در شروع بحث ایراد نمودیم پس ثابت است که غیر مومنین از کفار و منافقین بلکه جمیع مخالفین کائنا من کان منصوص بالخصوص احادیث و قرآن حق شفاعت در روز قیامت حاصل نیست وهو العالم **بحث سادس** **و قالوا اتخذ الرحمن ولدا لقد جئتم شیئا ادا** پس باید دانست که ولد و ولدیت این نسبت عموم و خصوص است چه ولد بوجه مخصوص است که زیرا که اسم مولود است و بوجوه دیگر اعم است از ابن و ابن اسم است برتبنی پدر و یعنی پدر کسی تواند بود که برنهج شریعت از نکاح صحیح متولد گشته باشد تا احکام شریعت براو جاری شوند گاهی ابن بر ولد مجازی و اکثر بر حقیقی اطلاق میشود اما اول چون پسر متبنی یعنی زائیده از نطفه شخص عینی نمیباشد بلکه از نطفه غیر بود و شخصی دیگر او را مجازا ولد ابن میگویند و **ادا** بفتح و کسره شئ منکر عظیم میباشد و قبیح بغایت فضیح و اده یعنی شدت تقول ادنی الامرای اتقلنی و عظم علی **ابن خالویه** میگوید الادا العجب یعنی لفظ ادا بمعنی عجب است یعنی آوردید چیزی عجیب **و هرگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که خداوند متعال عزوجل چون در ماقبل رد کرد عبدهٔ اوثان را در اینجا باز عود کرد بسوی رد کسی که برای او تعالی عزوجل ولد قرار میدهد **قالت الیهود عزیر ابن الله و قالت النصاری المسیح ابن الله و قالت العرب الملائکة بنات الله** این همه گروه داخل اند تحت این آیت مجیده **و بعضی** گفته اند که این آیت مخصوصا در عرب نازل شد که ملائکه را بنات الله گمان کرده بودند و گفتند که رد قول نصاری در اول سوره مذکور اما اینجا هرگاه که رد کرد قول عرب را که بعبادت اوثان قایل بودند خواست که متصل همین تکلم کند در افاده قول کسانیکه قائل شدند بعبادت ملائکه از جهته اینکه آنها بنات الله زعم کرده بودند بهرحال در این آیت لفظ قالوا نیز محتمل الوجهین است **یکی** آنکه راجع به مجرمین باشد و این ظاهر است **دیگر** آنکه راجع باشد بعبادو باعتبار آنکه این مقوله در میان ایشان واقع شد اگرچه همه قائل آن نیستند پس جائز باشد انتساب آن بایشان یعنی گفتند بنی مدلج و یهود و نصاری یا گفتند بروان از روی جهل که فرا گرفته است خدا تعالی فرزندی یعنی ملائکه یا عیسی و عزیر علیهم السلام حق سبحانه بجهته مبالغه در ذم ایشان و تسجیل بر ایشان بر جرئت نمودن بر تقول قبیح و منکر غیب بخطاب التفات موده میفرماید بدرستیکه آمدید ای کافران جاهل بچیزی بغایت زشت یعنی سخن ناخوش دلی او دبانه **اقول** در جمله قالوا اتخذ الله ولدا تنکیر در ولد برای تعمیم و تحقیر اولاد است یعنی یهود و نصاری یا کفار عرب یا همه ایشان اعتقاد دروغ کردند که عیسی و عزیر و ملائکه و منهو مان منهو پسران خدای تعالی اند بر سبیل حقیقت یا بر سبیل مجاز حق تعالی عزوجل رد ایشان فرمود بقوله لقد جئتم شیئا ادا یعنی بدرستیکه در این قول ولد گرفتن من آمدید ای کافران جاهل بچیزیکه بغایت زشت است بچندین دلیل **اول** خداوند متعال باتفاق اهل ملل و اکثر اهل نحل واجب قدیم است و جمیع آنچه ماسوای حق تعالی است ممکن حادث است و آنچه حادث ممکن بود بالضرورت او واجب قدیم نمیتواند زیرا که هر دو نقیض اند و اگر نه لازم آید که واجب ممکن شود برای حدوث و لد حادث از **دو یا** و لد حادث بعد حدوث او واجب قدیم میشود زیرا که منبع و ماده او واجب قدیم است و انقلاب واجب به ممکن و حدوث **و یا** انقلاب و استحاله ممکن حادث بواجب از جمله ممتنعات و محالات ضروری البطلان است **و هرگاه** برای او و لد حکمی فرض کرده شود یعنی کسی را پسر خواند و به ولدیت بگیرد و از صلب او نباشد این هم صحیح و جائز نیست زیرا که این از صفات ممکنات و حیوانات است یعنی اوت و نبوت و امثال این همه از لوازمات بشریت است اگر اطلاق آن جائز باشد پس عیاذا بالله به نوح شیخی و به ابراهیم عمی و به موسی اخی و بملائکه ابی گفتن خدا جایز باشد مراتب ابوت و عمومت و شیخیت اعظم از نبوت است پس برای پسر خوانده تشریف و تعظیم بالنسبت ابوت و عمومت حاصل نشده زیرا که آبا و اعمام اصول و بنون فرع بالبداهت اند مزید بر این تشبیه خداوند متعال در صفات خود با ممکنات و حیوانات لازم آید و هو لیس کمثله شئ این برهان ماخوذ است از مناظرهٔ حضرت نبوی صلعم که همراه جماعات یهود و نصاری در رابنیت عیسی اتفاق شده و **احتجاج الائمه** باجمیع آنچه متعقل و مفروض منحصر باینکه یا بذات خود باشد یا به سبب غیر اول واجب بذات است و ثانی ممکن **اما** واجب متعدد نباشد بلکه منحصر بر واحد است اگر متعدد باشد پس هرگاه بوجه من الوجوه اشتراک و امتیاز از ما بینها حاصل نمیشود اصلا پس او بالضرورت متحد است نه متعدد و هو المطلوب **و اگر** دو واجب فرض کرده شوند پس اشتراک وجوب در هر دو و امتیاز هر یکی از دیگر یا به التعین و یا به المشارکت مستلزم المغایرت لازم است والا متعدد نیست **و اگر** تمیز حاصل شد پس آیا مرکب است یا غیر مرکب منفرد است بنا بر اول روا جب ترکیب لازم میآید و آنچه مرکب باشد واجب نمیتواند بود زیرا که هر مرکب محتاج به مرکب اجزاء میباشد و بنا بر ثانی آثار او ثابت باشند و حال آنکه اثری بالکل یا بالجزء از ذات منتخیل نیست **و اگر** مشترک الاثر باشند پس علت تامه معلول واحد حاصل میشود و آن نیز ضروری البطلان است پس تو حد واجب الوجود واجب است و به ثبوت توحید واجب تعالی ممکن الوجود حادث

جواب اشکال کآیت زیر بحث چرا مخالف شفاعت است

قول مفسر در استدلال بر نفی ولد خدا تعالی حقیقة و مجازا

براهین عقلیه بر ابطال ولد گرفتن خدا کسی را

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ولد نمیتواند شد **ثالث** ولد مضاف یا جنس والد میباشد یا نمیباشد اگر جنس والد باشد پس ولد جزء منفعل از والد میباشد لازم میآید انفعال واجب الوجود این محال بر واجب متعال است مزید براین هر دو قدیم ازلی باشند پس تخصیص یکی بوالد و دیگری بولدیت مع قابلیت هر دو نسبا بالعکس بدون مخصص باطل باشد لهذا خدا تعالی تسبیح و تنزیه خود از زوجه و ولد نموده است **رابع** اتخاذ ولد یا برای حاجت یا بعبث میباشد بر واجب الوجود حاجت و عبث جائز نیست **خامس** ولد بالضرورت از جنس والد میباشد پس مشارک او بوجه و مغائر او بوجه بالضرورت باشد و مشارکت مع المغائرت از لوازم حدوث است و حدوث بر خالق متعال ممتنع است پس محالست باری تعالی ممتنع باشد و اما **اول** تقلیبا از قرآن و سنت ازان ملو است از آنجمله است **حدیث قدسی** که بطریق خاصه و عامه وارد گشته در تفسیر **درمنثور** سیوطی و در تفسیر **معالم التنزیل** بغوی و در **بخاری** و در تفسیر **ابن مردویه** و در کتاب **الاسماء والصفات** بیهقی از ابوهریره روایت کرده اند قال الله تعالی کذبنی ابن آدم ولم یکن له ذلک وشتمنی ولم یکن له ذلک فاما تکذیبه ایای فزعم انی لا اقدر ان اعیده کما کان واما شتمه ایای فقوله لی ولد فسبحانی ان اتخذ صاحبة او ولدا وزاد البیهقی وانا الله الاحد الصمد لم ألد ولم یولد ولم یکن لی کفوا احد انتهی محض مقصود آنست که حضور نبوی صلعم فرمود که خداوند عالمیان میفرماید که تکذیب و استهزا و دروغ من میکند پسر آدم و دشنام میدهد مراد حال آنکه برای آدمی جائز نبود چنین کردن اما تکذیب او بمن بزعم و گمان کردن اوست که من قدرت ندارم براعاده و بر برگردانیدن او بعد از مردن بصورت اول چنانکه بر آن هیئت و ماهیت بود و اما دشنام دادن او بمن قول شروع گفتن اوست در حق من که مرا ولد و پسر میباشد من منزه و مبرا میباشم از آنکه زوجه و پسر را بگیرم در کتاب الاسماء والصفات اینقدر زیاده است که دمن خدای یگانه بلا حاجت و خوف و بغیر پدر و پسر میباشم و نیست برای تعالی احدی از مخلوقات کفوا و شبیه و مثل و نظیر و معین و وزیر زیرا که سوای من همه مخلوقات و معقولات ممکن و مخلوق و مملوک و عباد من اند عبد مملوک مخلوق ممکن شریک خالق و جزو واجب تعالی چگونه تواند شد صدق الله العلی العظیم وصدق رسوله الکریم **اشکال** برای خدا تعالی ولد قرار دهندگان آخر مجانین نمودند پس چرا و چگونه ایشان خلاف عقل چنین اعتقاد داشتند چه ضلالت و گمراهی ایشان چیست **جواب** باید دانست مختصرا که غالبا ضلالت و گمراهی ایشان از دو وجه بود **اول** آنکه بعلو مکان و سمو شان ملائکه و عیسی و وجود ایشان بدون اب هرگاه ایشان معترف شدند مزید براین ظهور معجزات و کرامات از ایشان معاینه کرده گمان کردند که ایشان را به الهیت گرفته این است که چنان حال با ایشان حاصل شد همین سبب از اکثر روایات مستفاد میشود **ثانی** آنچه در تفسیر **مبانی** و در تفسیر **بیضاوی** مذکور شده ملخصا آنست که سبب این ضلالت همانا که ارباب شرایع سلف لفظ اب بر منعم حقیقی که حق تعالی باشد اطلاق میکردند باعتبار آنکه او تعالی عز و جل سبب اول و مبدء کل ما سواه است تا آنکه پدر را رب اصغر و خدا را رب اکبر میدانستند پس بعضی بجهل و قلت فهم خود نبوت را بولدیت را در معنی حقیقت به تقلید اسلاف اعتقاد کردند لهذا به قائلین این اعتقاد تکفیر کردند **اشکال** آیت زیر بحث نفی از اتخاذ ولد میکند یعنی حق تعالی دیگر را بولدیت خود نمیگیرد در این دلیل نیست که او ولد حقیقی هم ندارد **جواب** بالاتفاق ثابت است که قالوا اتخذ الله ولدا نقل قول و حکایت مزعوم کفار است پس در این آیت حق سبحانه عز و جل نفی مزعوم ایشان نموده است و ما نفی عام از جنس و از غیر جنس بصورت تولد و ایلاد و به صورت اتخاذ غیر در آیت لم یکن ولم یولد کرده است لهذا معلوم شد که او تعالی عز و جل نه ولد حقیقی دارد و نه کسی را مجانا بولدیت میگیرد و هو العالم **بحث سابع** تکاد السموات یتفطرن منه وتنشق الارض وتخر الجبال هدا بدانکه **نافع** و کسائی یکاد یا و یتفطرن تا اینجا و در سوره عسق قرائت نموده اند و **ابوعمر** و ابوبکر و **ہبیره** از حفص و یعقوب تکاد تا و یتفطرن بیاء و نون و کسره طا در هر دو سوره قرائت کرده اند و اما ابوجعفر و ابن کثیر و حفص تکاد تا و یتفطرن تاء و فتح طا مشدده در هر دو سوره قرائت نموده اند و اما **ابن عامر** مخلف و حمزه اینجا تکاد تا و یتفطرن بنون قرائت نموده و اما دغش تکاد تا و یتفطرن نیز تا خوانده است و اما انفطارا از فطر ما ذا اشتقه و تفطرا از فطره اذا اشقه باشد و اما هدا اى تهدیدا او مهدودة یا مفعول له باشد ای لانها تهد و معنی چنین شود انها متساقطة اشفاقا مما یکون تساقط البعض علی البعض **وبهرگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی و مقصود از آیت چنین شود که حق سبحانه عز و جل میفرماید نزدیک شد که آسمانها شکافته شود مرة بعد اخری از عظمت این سخن در بحث قرائت گفتیم که **بکر** یتفطرن میخواند و اول ابلغ است زیرا که تفعل مطاوع فعل است و انفعال مطاوع فعل و دیگر آنکه باب تفعل برای تکلف است و بعد ازاین میفرماید که و از این ولد قرار دادن ایشان برای من بارشکافتن زمین و بیفتد کوه ها و شکسته شوند هدا شکستنی یعنی پاره پاره گردند یا بیفتند و حالتی که شکسته شده باشند یا بیفتند بجهة آنکه شکسته و پاره پاره شده باشند معنی اول بنا بر مصدریت است ای تهد هدا و دویم بنا بر حالیت ای مهدودا و سیوم بنا بر علیت ای لانها تهد و اینکلام از برای تقدیر اذا است و خلاصه معنی اینکه هول این کلمه و عظمت این بحثی را که اگر متصور بمود بصورت محسوسه اشیاء مذکوره طاقت آن نمیداشتند که متحمل آن شوند با وجود عظم اجرام آنها متفتت می گشتند از شدت

حدیث قدسی بر نفی ولد خدای تعالی

جواب اشکال که آیت نفی اتخاذ ولد میکند نه نفی ولد صلبی

در بیان قرائت الفاظ این آیت گوید

آن یا آنکه فضاعت آن کاشف غضب الهی است بحیثیتی که اگر علم او بنودی جمیع عالم را تخریب کردی و قوایم آنرا متبدد ساختی **اشکال** خلاف معقول است که از اثبات کردن ولد برای حق تعالی انفطار سموات و انشقاق ارض و خرور جبال حاصل شود معلوم است که بالیقین این سخن را در این امور هیچ نحوی اثر نمیتواند بود **جواب** در اصل مقصود از چنین گفتن آنست که حق تعالی میفرماید از وجه قرار دادن این کفار ولد برای من چنین میکردم که آسمانها پاره پاره شوند و زمین بهم شکافته گردد و کوه ها بیفتند و شکسته شوند اگر علم من نمیبود و لاکن من تعجیل بعقوبت نمیکنم چنانکه میفرماید ان الله یمسک السموات والارض ان تزولا ولئن زالتا ان امسکهما من احد من بعده انه کان حلیما غفورا یا گفته اند ان یکون استعظاما للکلمة وتهویلا من فظاعتها وتصویرا لاثرها فی الدین وهدمها لارکانه وقواعده **ابو مسلم** گفته است ان السموات والارض والجبال کادان تفعل ذلک لو کانت تعقل من عظم هذا القول ومعنی دیگر نیز میتواند بود که ان السموات والارض والجبال کانت سلمة من کل العیوب فلما تکلم بنو آدم بهذا القول ظهرت العیوب فیها یعنی بدرستیکه آسمانها و زمین و کوه ها چون مخلوق گردیدند از همه عیوب سالم بودند پس وقتیکه بنی آدم چنین کلمات ناشایسته تکلم کردند در آنها عیوب ظاهر شدند وهو العالم **بحث ثامن** ان دعوا للرحمن ولدا وما ینبغی للرحمن ان یتخذ ولدا باید دانست که مفسرین در اعراب این سه وجه گفته اند **اول** آنکه مجرور باشد بدل از ها منه **دویم** اینکه منصوب بود به تقدیر سقوط لام و افضاء فعل ای هذا لان دعوا یکم **سیم** آنکه مرفوع باشد بجهة آنکه فاعل هدّ ابو دای هدها دعاء الولد للرحمن **پس** بهرحال حاصل آنست که حق تعالی سبحانه بیان میفرماید که سبب این امور عظیمه این قول کفار است که برای یزدان پاک عزوجل فرزند قرار میدهند که هیچ گونه او تعالی را اتخاذ ولد او مناسب نیست و نه از اتخاذ ولد او تعالی مسرور تواند شد و نه از او استعانت توان طلبید و نه ذکر جمیل او تواند بود و نه دیگر هیچ غرض صحیح از ولد حق تعالی را حاصل تواند شد هیچ یکی از این مناسب و نه او را کبریائیت حق تعالی نیست چه این همه امور از لوازم بشریه میباشند **پس** بهرحال معنی آیت مجیده چنین شود که حق تعالی میفرماید بجهة آنکه خواندند مر خدا تعالی را فرزندی یعنی ولد را باو اسناد کردند و یا نام ولد را باو نهادند و گفتند هذا ابن الله **یا** هذه بنات الله **پس** باید دانست که ان دعوا مناصب المحل است بانکه علت تکاد است **یا** علت هدّا بر حذف لام و افضاء فعل **یا** مجرور المحل است به اضمار لام **ویا** بابدال آن از ضمیر منه **یا** مرفوع المحل بانکه خبر مبتدای محذوف باشد و تقدیر چنین شود که الموجب لذلک ان دعوا **یا** بانکه فاعل هدّا باشد ای هدّ هذا دعاء الولد للرحمن دعوا **یا** ماخوذ است از دعاء بمعنی سمی که متعدی بدو مفعول است و اقتصار بر مفعول ثانی بجهة آنست که تا شامل جمیع چیزی باشد که دعوی میکند که ولد او سبحانه است **وبا** ماخوذ از دعاء بمعنی نسب باشد کما یقال دعی الی فلان و ادعی الیه اذا انتسب الیه از **عبد الله بن عباس** و نیز از **ابی بن کعب** مرویست که چون کفار این کلمه بگفتند آسمان و زمین و جمله مخلوقات بغیر از جن و انس از آن بترسیدند و همه فرشتگان بغضب آمدند و دوزخ به زفیر آمد بهمین وجه در آخر آنهمه بحث فرمود وما ینبغی للرحمن ان یتخذ ولدا یعنی و نسزد و سزاوار نباشد مر خدا تعالی را آنکه فرا گیرد فرزندی و اگر بر حسب فرض محال او سبحانه طلب آن نماید تحصیل نگردد زیرا که این قسم مستحیلات است و از تحت امکان خارج چه آن یا از علاوتی است که معروف است و شبهه در استحالهٔ آن نیست **ویا** تبنی است و این نیز اگر در آنجا جنس تبنی باشد روا بالیقین قدیم تعالی از حدوثیت مبرا است چه شبهه نیست که اثبات ولد مقتضی حدوث و خروج او است از صفت الوهیت و اتخاذ ولد دال بر حاجت او که آن معاونت و افیه و الفت و استظهار و تزین او سبحانه است بآن فتعالی الله عما یقول الظالمون علوا کبیرا و دو نیست که ترتب حکم بصفت رحمانیت بجهة اشعار باشد بانکه هرچه ما عدای او سبحانه است نعم و منعم علیه است پس کسیکه او مبدء جمیع نعم باشد و موتی اصول و فروع آن چگونه ممکن است که ولد او اگر و اینجا بهمین مقدار کفایت کنیم چه تفصیل در مجلدات متباینه

اشکال معقول نیست که ولد ضد انفطار دادن و انفطار سموات موثر باشد

وجوه مختلفه در اعراب ان دعوا گوید

قوله تعالی ان کل من فی السموات والارض الا اتی الرحمن عبدا لقد احصیهم وعدهم عدا وکلهم اتیه یوم القیمة فردا ان الذین امنوا وعملوا الصالحات سیجعل لهم الرحمن ودا فانما یسرناه بلسانک لتبشر به المتقین وتنذر به قوما لدا وکم اهلکنا قبلهم من قرن هل

تحس منهم من احد او تسمع لهم ركزا ○

ترجمهٔ این شش آیات مجیده آنست که حق سبحانه وتعالی میفرماید نیست هرکه در آسمانها و زمین مگر آینده در قیامت است بسوی رحمان درحالتیکه بنده باشد به درستیکه همه را دانسته است و بدیشان احاطه کرده است بحیثیتی که از حوزهٔ علم و قدرت بیرون نیست و شمرده است اشخاص و افعال ایشانرا شمردنی و هریکایشان آیند گانند بسوی روز رستخیز تنها و بی اتباع و انصار بدرستیکه آنانکه بگروند و کنند عملهای پسندیده زود باشد که پدید کند برای ایشان خدایتعالی دوستی در دلهای خلق یعنی محبت ایشان در دلها افگند بی اسباب و وسایط آن پس جز این نیست که آسان گردانیده ایم قرآن را بآنکه منزل ساخته ایم بزبان تو یعنی به لغت عرب یا خواندن آن بزبان تو آسان کرده ایم تا مژده دهی بدو پرهیزگارانرا که از شرک اجتناب نموده اند و بیم کنی بآن گروهی ستیزکاران سخت خصومت را و چند هلاک کردیم پیش از قوم تو از اهل زمانی در هیچ قرنی و قومی از مشرکانرا بهلاکت رسانیدیم هیچ می یابی دمی بینی ازان هلاک شدگان یکرا یا می شنوی مر ایشانرا آوازی پوشیده یعنی چون عذاب ما بدیشان فرود آمد متاصل شدند نه از ایشان شخصی باقی ماند که کسی ببیند و نه آوازی بر جای گذارد که کسی بشنود بلکه توکل قهر الهی باهمگی ایشان درساخته و همه را دست فنا در دام خمول و نسیان انداخته و در **تفسیرش** چند بحث اند **بحث اول** ان کل من فی السموات والارض الا اتی الرحمن عبدا بدانکه هرگاه در ماقبل ذکر فرمود که او تعالی کسی را حقیقةً و مجازاً به فرزندی نمیگیرد خواست که اینجا بجهة تصریح همین مدعا بفرماید که نیست هرکه در آسمانها است و زمین ها از ملائکه و جن و انس و غیر آن از جمیع اجناس و انواع مخلوقات مگر آنکه آینده است در قیامت بسوی خدای رحمان درحالتیکه بنده باشد یعنی مگر آنکه او مملوک او سبحانه باشد بطریق عبودیت و انقیاد و ذلت و خضوع و خشوع باو راجع شود چنانچه در جای دیگر میفرماید وکل اتوه داخرین پس هرچه از همه انواع مخلوقات است جمیعاً مربوب و محکوم وی باشند و هیچ معبودی غیر از او نباشد مگر که او مقر و معترف باشد بعبودیت و بندگی او تعالی و دعوای چیزی نکند بجز عبودیت که کفار نسبت میدادند آلهیت و ابنیت خدارا باو **تنبیه** در این آیت دلالت بالصراحت است برآنکه بنوت و عبودیت بهم تجمع نمیشوند پس اگر شخصی مالک پسر خود شود فی الحال برادر معتق گردد چنانکه در کتب فقهیه مصرح است **مفسرین** را اختلاف است در آیت که این متعلق حال دنیاوی مخلوقات است یا متعلق بروز قیامت **بعضی** گفته اند والمراد انه سیاتی معبودهم فی السموات والارض من الملائکة والناس الا وهو یاتی الرحمن ای یاوی الیه ویلتجی الیه ویصیر عبدا منقادا مطیعا خاضعا راجیا کما یفعل العبید المخلص حرام آنست که هیچ معبودی نیست در آسمانها و زمین از ملائکه و ناس مگر آنکه او میاید بسوی خدایتعالی و ملتجی میشود بسوی او بنوت و درحالتیکه بنده منقاد مطیع خاشع و راجی میاید **جمعی** این را مخصوصاً بر یوم القیامت حمل کرده اند **جماعتی** گفته است که چون در آیت تخصیص هیچ قرینه و اردنگشته لهذا چرا آیت را بر هردو حالت حمل کرده نشود لکن **رازی** میگوید که ما لاول اولی لانه لا تخصیص فیه **بحث ثانی** لقد احصاهم وعدهم عدا وکلهم اتیه یوم القیمة فردا یعنی بتحقیق که او سبحانه حصر کرده است همه ایشانرا یعنی علم او بجمیع آنها احاطه کرده است بسبیل تفصیل بحیثیتی که هیچ فردی از افراد مکونات نیست که از حوزهٔ علم و قدرت او بیرون باشد و شمرده است اشخاص و افعال و اقوال و اعمال ایشانرا شمردنی پس هیچ چیز از احوال و اعداد ایشان مخفی بر او نیست و همه ایشان آیند گانند بسوی وی در روز رستخیز یعنی رسند گانند همه ایشان به محشر درحالتیکه تنها باشد بی اتباع و انصار و هیچ کس مالک امر نباشد در این روز غیر از او سبحانه پس هیچ شیئی از مخلوقات مجانس او نباشد تا او را و لد خود گیرد و هیچ چیز مناسب او نبود تا او را شریک خود گرداند و هو العالم **بحث ثالث** ان الذین امنوا وعملوا الصالحات سیجعل لهم الرحمن ودا باید دانست که ود مصدر است و مودت مصدر میمی از ود یود ودا بهر سه حرکت ضمه و فتحه و کسره در اول و مودت و وداد و ودادا به معنی محبت باشد **طریحی** گفته است مودت اسم ود اصل باب تفعل میباشد مودت و خلت و محبت بمعنی دوستی و صداقت است و فرق در بین اینها بخاص و عام و اعم و اخص **رازی** میگوید الود والمحبة سواء یقال انیت فلانا محبته وجعل لهم ما یحبون وجعلت له ودده ومن کلامهم بود لو کان کذا وودت لو کان کذا ای احببت و در **بحرین** گفته ود بکسره و ضمه و فتحه بمعنی مودت و محبت است **جوهری** گفته وددت الرجل من باب تعب اودوده اذا احببته والاسم المودة وتودد الیه بمحبته الیه وهو ودود ای محب مذکر و مونث در این مساوی است **در کلیات ابوالبقا** گفته است وددت ان یکون کذا ووددت لو کان کذا ویقال ایضا بود لو ولا یقال یحب لو لان مفهوم ود لیس مطلق المحبة بل المحبة التی یقارنها التمنی وتلک المقارنة هی شرط استعمالها علی الاصل فلا تذکر بود لو الا لدلالة علی الشرط المذکور الا اذا توسع وجردت عن الشرط المذکور واستعملت فی مطلق المحبة لمخصص مقصود آنست که بود لو گفته میشود و اما یحب لو گفته نمیشود زیرا که مفهوم ود مطلق محبت نیست بلکه محبتی است که مقارن تمنی بود و این مقارنت شرعا استعمال آن علی الاصل است پس ذکر نمیشود بدون او که دلالت

ترجمهٔ آیات مبارکه رشته

در بیان اتصال با ماقبل گوید

اختلاف مفسرین که آیت متعلق بدنیا است یا به آخرت

در بیان لغت و اشتقاق لفظ ود و مودت و محبت می فرماید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

میکند بشرط مذکور وقتیکه موسع بود و مجرد باشد از شرط مذکور مستعمل شود و در معنی مطلق محبت و هرگاه بالاجمال این معنی معلوم شد پس باید دانست که مفسرین را در این آیت اختلاف و رود مقام است **اختلاف اول** در لفظ و معنی سیجعل و اینکه چرا سین بر یجعل داخل گشته پس در این دو قول اند جمهور مفسرین گفته اند که معنی سیجعل چنین شود که سیحدث لهم فی القلوب مودة و یوزعها لهم فیها من غیر تودد منهم و لا تعرض للاسباب التی یکتسب الناس بها مودات القلوب من قرابة او صداقة او اصطناع معروف او غیر ذلک و ایا ما هو اختراع منه تعالی و ابتداء تخصیصا لاولیائه بهذه الکرامة کما قذف فی قلوب اعدائهم الرعب و الهیبة اعظاما لهم و اجلالا لامکانهم منهم فضلا مقصور آنست که عنقریب است حق سبحانه و تعالی محبت و مودت مومنین عاملین صالحات را در قلوب حادث میگرداند و تخم محبت و مودت را در دلها میکارد بدون تودد و ایشان و بغیر از تعرض کردن باسبابی که مردم بآنها کسب میکنند محبت و دوستی قلوب از قرابت یا صداقت یا اصطناع معروف و امثال آن و خبر این نیست که این از اختراع خداوند متعال عزوجل است ابتدا مخصوص گردانیده است باین کرامت اولیاء خود را چنانچه انداخته است در دلهای دشمنان ایشان رعب و هیبت را فرض تعظیم و اجلال مکان ایشان **ابو مسلم** گفته است معنی سیجعل لهم الرحمن ودا ای یهب لهم ما یحبون یعنی مراد آنست که سیجعل یعنی می بخشد ایشان را آنچه که دوست داشته باشند در **کبیر رازی** گفته است و القول الاول اولی لانا حمل المحبة علی المحبوب مجاز و لانا ذکرنا ان الرسول صلعم قرا هذه الایة و فسرها بذلک فکان ذلک اولی یعنی قول اول اولی است زیرا که حمل کردن محبت بر محبوب مجاز است و بجهة اینکه بتحقیق پیغمبر صلعم قرات فرموده است این آیت را و تفسیر نموده است بهمین نحو پس همین اولی است ولاکن **ابو مسلم** و دیگران قول ثانی را بچند دین وجه ترجیح داده اند **احدها** کیف یصح القول الاول مع علمنا بان المسلم المتقی یبغضه الکافر و قد یبغضه کثیر من المسلمین **و ثانیها** ان مثل هذه المحبة قد تحصل للکفار و الفساق اکثر فکیف یمکن جعلها انعاما فی حق المومنین **ثالثها** ان محبتهم فی قلوبهم من فعلهم لان الله تعالی فعله فکان حمل الایة علی اعطاء المنافع الاخرویة اولی بلحصا مقصود آنست که وجه اول آنست که چگونه قول اول صحیح تواند شد باوجود علم و دانش باینکه کافر دشمنی مسلم متقی میدارد در قلب و گاه است که بسیاری مسلمانان هم او را دشمنی میکنند **وجه دویم** آنست که بتحقیق مثل این محبت برای کفار و فساق بیشتر از مومنین حاصل میشود پس چگونه ممکن است که آنرا انعام در حق مومنین قرار داده شود **وجه سویم** آنکه بتحقیق محبت ایشان در قلوب آنها از فعل خدا ایشان است نه چنین که حق تعالی عزوجل آنرا ابتدا فرموده باشد پس بالضرورت حمل کردن آیت بر اعطا منافع اخرویه اولی باشد **بعض** مفسرین بجواب این اعتراضات چنین فرموده اند و الجواب عن الاول ان المراد یجعل لهم الرحمن محبة عند الملائکة و الانبیاء و روی عنه علیه السلام انه حکی عن ربه عزوجل انه قال اذا ذکرنی عبدی المومن فی نفسه ذکرته فی نفسی و اذا ذکرنی فی ملا ذکرته فی ملا اطیب منهم و افضل و هل هو الجواب عن الکلام الثانی لان الکافر الفاسق لیس کذلک و الجواب عن الثالث انه محمول علی فضل الالطاف و خلق داعیة الکرامة فی قلوبهم لحصا مقصود آنست که جواب از اعتراض اول آنکه بتحقیق خداوند عالمیان محبت ایشان را نزد ملائکه و انبیاء قرار میدهد **مرویست** از جناب پیغمبر صلعم فداه روحی که آنحضرت صلعم از پروردگار خود حکایت میکند که حق تعالی فرموده که بنده من که مومن باشد مرا در نفس خود یاد میکند من هم در نفس خود او را یاد میکنم و در وقتیکه او مرا در ملا خلق ذکر میکند من او را در ملا بهتر از آن ذکر میکنم و همین جواب از اعتراض ثانی هم توانند چه بدرستیکه کافر فاسق چنین نمیباشد و جواب از اعتراض سویم آنست که این محمول است بر فعل الطاف و خلق کردن داعیه اکرام او در قلوب ایشان **کعب** گفته است که مکتوب است در **تورات** و نیز در **انجیل** اینکه لا محبة لاحد فی الارض حتی یکون ابتداء امرها من الله ینزلها علی اهل السماء ثم علی اهل الارض و تصدیق ذلک فی القرآن سیجعل لهم الرحمن ودا یعنی برای احدی در زمین محبت نمیشود تا اینکه میشود ابتداء آن از خدا تعالی که نازل میفرماید آنرا بر اهل آسمانها و پس بر اهل زمین و تصدیق آنست در قرآن مجید که حقتعالی میفرماید عنقریب است که حادث گردانم برای ایشان در دلهای مردم محبت را و از پیغمبر صلعم مرویست در همین آیت مجیده اذا احب الله عبدا نادی جبریل قد احببت فلانا فاحبوه فینادی جبریل علیه السلام بذلک فی السماء و الارض و اذا ابغض عبدا فمثل ذلک خلاصه آنست که چون حقتعالی کسی را دوست میدارد ندا میکند جبریل را که بتحقیق من فلانی را دوست میدارم پس جبریل نیز همین ندا میکند در آسمان و زمین و هرگاه کسی را دشمن میدارد نیز همچنین میکند **بیضاوی** در تفسیر **کبیر رازی** و نیز **متعلدا و نیشاپوری** در سیجعل گفته اند انما الان السورة مکیة و کان المومنون حینئذ ممقوتین بین الکفرة فوعدهم الله تعالی ذلک اذا دخلوا فی الاسلام **و اما** ان یکون ذلک یوم القیمة یحببهم الی خلقه بما یعرض من حسناتهم و ینشر من دیوان اعمالهم یعنی در سیجعل باینجهة آنست که این سورهٔ مریم مکی است و مومنین در آنوقت ممقوت بین الکفره بودند

وجه اول از اختلاف اول در معنی لفظ سیجعل

وجه دویم از اختلاف اول در معنی لفظ سیجعل گوید

وجوه ترجیح قول ثانی و اجوبهٔ اعتراضات گوید

وجه داخل شدن سین بر لفظ سیجعل گوید

پس حق سبحانه عزوجل ایشانرا وعده داد وقتیکه عنقریب اسلام قوت بگیرد ومحبت شمارا پیدا خواهم کرد و یا بمحبت آنست که روز قیامت دوستی شمارا بخلق احداث کنیم بنحویکه عارض نشود انحسنات ایشان ونشر کرده شود از دیوان اعمال ایشان **احناف** مانند آنست که این آیت آیا عام است یا خاص وشان نزول آن چیست پس باید دانست که مفسرین راو دراین اختلاف بچند قولند **قول اول** آنست که جماعتی گفته است انها عامة فی جمیع المومنین یجعل الله لهم المحبة والالفة فی قلوب الصالحین یعنی این آیت مجیده عام است نسبت بجمیع مومنین زیرا که حق سبحانه عزوجل محبت ومودت والفت سائر اهل ایمان را در دلهای صالحان نهاده است چنانچه **ابن جنان** از جناب پیغمبر صلعم فداه روحی روایت کرده است ما اقبل عبد بقلبه الی الله تعالی الا اقبل الله بقلوب المومنین الیه حتی یرزقه مودتهم ومحبتهم ورحمتهم یعنی هیچ بنده دل خود را متوجه حق سبحانه نسازد مگر که او سبحانه دلهای جمیع مومنانرا بجانب او معطوف سازد ومودت وعطوفت ورافت همه را روزی او گرداند تا آنکه همه کس او را دوست داشته باشند و **ربیع ابن انس** نیز از حضور مقدس نبوی صلعم نقل کرده است ان الله اذا احب عبدا قال لجبریل انی احببت فلانا فاحبه فیحبه جبریل ثم ینادی فی السماء الا ان الله احب فلانا فاحبوه فیحبه اهل السماء ثم یوضع له القبول فی اهل الارض یعنی چون حق سبحانه عزوجل مومنی را دوست دارد وجبریل را گوید که من فلانرا دوست میدارم تو هم او را دوست دار جبریل او را دوست گیرد ومنادی کند درمیان اهل آسمان که ای ساکنان آسمان بدانید که حق سبحانه عزوجل فلان بنده را دوست میدارد وشما نیز او را دوست دارید پس جمیع اهل آسمان او را دوست گیرند آنگاه محبت او را در وضع کنند در زمین تا همه اهل زمین او را دوست گیرند **ثانی** جمعی از مفسرین گفته اند ان معناه یجعل الله لهم محبته فی قلوب اعدائهم ومخالفیهم لیدعوا فی دینهم ویتعززوا بهم یعنی حق تعالی عزوجل محبت اهل ایمان را در دلهای مخالفین وشان در دین انگند تا دین اسلام را قبول کنند وایمان آرند وبجهت آن تعزز گردند **ثالث** بعضی گفته اند یجعل بعضهم محبة بعض فیکون کل واحد منهم عضدا لاخیه المومن ویکونون کلمة واحدة علی من خالفهم یعنی مراد آنست که بعضی از اهل ایمان را محب بعضی دیگر گرداند تا هریکی از ایشان معاون وظهیر برادر مومن خود باشند وهمه مجتمع الکلمه شوند برمعادات کسیکه مخالف دین ایشان باشد وبنا براین آیت را تقدیر این است که یجعلهم الله یحبهم الخلقه یعنی خدا ایشانرا دوست دارد ودوستی ایشان را در دلهای مومنان افگند واین روایت را از **ابن عباس** نیز روایت کرده اند **رابع** جماعتی گفته است ان معناه سیجعل لهم ودا فی الاخرة فیحب بعضهم بعضا محبة الوالد لولده وفی ذلک اعظم السرور واتم النعمة یعنی حق سبحانه در آخرت محبت را در قلوب جمیع مومنان القا کند وحقد وغل را از خواطر ایشان محو گرداند تا همه یکدیگر را دوست داشته باشند مانند محبت والد نسبت بولد واین از اعظم سرور واتم نعمت است **جبائی** نیز همین قایل شده **خامس** آنکه این آیت مخصوص است بجناب امیر المومنین امام المتقین علی ابن ابیطالب علیه الصلوات والسلام چه هیچ مومنی نیست مگر که دل او مملو است از مودت ومحبت آنحضرت این قول **ابن عباس** است از مفسرین **جمهور اعلام** از یقین همین قایلند چنانچه در تفسیر **کشاف** جار الله زمخشری ذیل همین آیت گفته است وروی ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال لعلی رضی الله عنه یا علی قل اللهم اجعل لی عندک عهدا واجعل لی فی صدور المومنین مودة فانزل الله هذه الآیة یعنی بدرستیکه حضور نبوی صلعم فداه روحی فرمود برای علی ابن ابیطالب که یا علی بگو خداوندا قرار ده برای من نزد خود عهد امامت وولایت وقرار ده در دلهای مومنان برای من محبت ومودت پس درآنوقت این آیت **سیجعل لهم الرحمن ودا** نازل گشت **ابن مردویه** ونیز **دیلمی** وایضا در تفسیر **درمنثور** سیوطی از براء آورده است که گفت قال رسول الله صلعم لعلی قل اللهم اجعل لی عندک عهدا واجعل لی عندک مودة واجعل لی فی صدور المومنین مودة فانزل الله ان الذین امنوا وعملوا الصالحات سیجعل لهم الرحمن ودا قال فنزلت فی علی علیه السلام یعنی مقصود آنست که حضور مقدس نبوی صلعم روحی فداه فرمود برای امیر المومنین علیه السلام که ای علی بگو خداوندا قرار ده برای من نزد خود عهد امامت وقرار بده نزد خود برای من محبت وقرار بده در صدور مومنین مودت ومحبت پس آنوقت خداوند متعال عزوجل این آیت سیجعل لهم الرحمن ودا نازل فرمود وایضا **ابن مردویه** وایضا **طبرانی** در روایت این چنین نقل فرموده اند قال نزلت فی علی ابن ابیطالب ان الذین امنوا وعملوا الصالحات سیجعل لهم الرحمن ودا قال محبة فی قلوب المومنین یعنی ابن عباس گفت که این آیت سیجعل لهم الرحمن ودا در حق علی ابن ابیطالب علیه السلام نازل شد وگفت مراد محبت علی است در قلوب مومنین **عن البراء** بن عازب قال قال رسول الله صلعم لعلی قل اللهم اجعل لی عندک عهدا واجعل لی فی صدور المومنین مودة فانزل تعالی ان الذین امنوا وعملوا الصالحات سیجعل لهم الرحمن ودا اخرجه **البخاری** واحمد و ابوداود فی السنن والحمیدی فی جمع بین الصحیحین و عبد بن حمید فی کتابه جمع بین الصحاح الستة و صاحب المشکوة عن الصحیح **الترمذی** والحافظ **ابو نعیم** فیما نزل من القرآن فی علی و **الثعلبی** فی تفسیره و سبط **ابن الجوزی** فی تذکرة خواص الامة و الحافظ **ابن حجر** فی الصواعق یعنی از براء ابن عازب منقول است که جناب پیغمبر صلعم

قول اول که آنست عام است وجمله مومنین

بیان اقوال مختلفه در شان نزول آیت سیجعل لهم الرحمن ودا

اقرار واعتراف جمهور اعلام سنیان که این آیت مجیده خاص در حق علی علیه السلام نازل شده

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

امیر المومنین فرمود یا علی بگو خدا وندا از نزد خود مرا عهد امامت و ولایت عطا کن و در دلهای مومنین محبت و مودت من پیدا کن پس خدا تعالی این آیت سیجعل لهم الرحمان ودّا نازل بفرمود ابن حجر مکی در فصل ثانی متعلق آیت چهاردهم که آیت مودت فی القربی باشد در کتاب خود صواعق محرقه گفته است قال الله ان الذین امنوا وعملوا الصالحات سیجعل لهم الرحمان ودا اخرج الثعلبی عن محمد ابن الحنفیة انه قال فی تفسیر هذه الآیة لا یبقی مومن الا وفی قلبه ودّ لعلی واهل بیته انتهی یعنی روایت کرد ثعلبی از محمد ابن حنفیه که او در تفسیر این آیت گفته که باقی نمیماند مومنی یعنی هیچ مومن نیست مگر آنکه در دل او دوستی علی و اهل بیت او هست و همچنین نقاش گفته است در ذیل این آیت انها نزلت فی علی رضی الله عنه یعنی این آیت مجیده سیجعل لهم الرحمان ودّا در علی علیه السلام نازل شده و در مناقب ابن مغازلی آورده است عن ابن عباس قال اخذ رسول الله بید علی فصلی اربع رکعات ثم رفع یده الی السماء فقال اللهم بسئالک موسی ان عمرانی و انا محمد اسئالک ان تشرح لی صدری و یسر لی امری و احلل عقدة من لسانی یفقهوا قولی واجعل لی وزیرا من اهلی علیا اخی اشدد به ازری واشرکه فی امری قال ابن عباس سمعت منادیا ینادی یا احمد قد اوتیت ما سالت فقال النبی صلعم یا ابا الحسن ادن یدک الی السماء و ادع ربک واسئله یعطیک فرفع یده الی السماء وهو یقول اللهم اجعل لی من عندک محمدا واجعل لی عندک ودّا فانزل الله علی نبیه صلعم ان الذین امنوا وعملوا الصالحات سیجعل لهم الرحمن ودّا خلاصه مرام آنست که ابن عباس روایت میکند که جناب پیغمبر صلعم بر دست علی علیه السلام را گرفت و چهار رکعت نماز ادا فرمود و پس ازان بسوی آسمان دست خود را بلند کرد و پس گفت خداوندا موسی ابن عمران از تو سوال کرد و من محمد صلعم نیز از تو سوال میکنم بدرستیکه سینه مرا کشاده کن و کار مرا آسان گردان و عقدهٔ زبان مرا باز کن تا که مردم سخن مرا بفهمند و از اهل من برادر من علی ابن ابیطالب را وزیر من گردان و به وجود او پشت مرا قوت ده و در امر من او را شریک من گردان ابن عباس میگوید من شنیدم که منادی ندا میکند که ای احمد صلعم ما عطا فرمودیم آنچه را که تو از ما سوال نمودی پس پیغمبر صلعم بجناب امیر المومنین علیه السلام فرمود ای ابو الحسن دست خود را بطرف آسمان بلند کن و از خدا تعالی بطلب و من هم بر دعای تو دعا میکنم او تعالی بفرمود بتو عطا میفرماید جناب امیر علیه السلام دعا کرد خداوندا مرا از نزد خود عطا امامت عطا فرما و نیز از نزد خود محبت عطا کن حق تعالی بهمانوقت بر حبیب خود محمد مصطفی صلعم این آیت سیجعل لهم الرحمن ودّا نازل بفرمود و موفق ابن احمد در کتاب فضایل امیر المومنین علیه السلام ذیل همین آیت از ابن عباس آورده است هو علی ابن ابیطالب تا اینجا بود بیان اقوال و اعتراف بجمهور اعلام سنیان که این آیت مخصوص صفت محبت و مودت علی نازل شده اما علمای شیعه طبقهٔ متفق اند که این آیت خاص در حق علی نازل گشته و در اخبار و آثار حضرات ائمهٔ اطهار علیهم السلام نیز همین مرام بتوضیح تمام رسیده است تبرکا در این مقام بذکر بعض اخبار اکتفا کنیم از انجمله آنچه در تفسیر ابو حمزه ثمالی آمده که حدثنی ابو جعفر علیه السلام قال قال رسول الله صلعم لعلی علیه السلام قل اللهم اجعل لی عندک عهدا واجعل لی فی قلوب المومنین ودّا و در روایت دیگر واجعل لی فی صدور المومنین مودة فقالها علی علیه السلام فنزلت هذه الآیة یعنی ابو حمزه ثمالی در تفسیر خود گفته که ابو جعفر علیه السلام حدیث کرد بمن که حضرت رسالتمآب صلعم امیر المومنین علیه السلام را گفت که ای علی بگو خدایا از برای من عهدی نزد خود پیدا کن و پدید آور برای من محبت و مودت را در دلهای مومنان پس امیر المومنین علیه السلام این دعا فرمود و حق سبحانه این آیت مجیده را فرو فرستاد از جابر ابن عبد الله نیز مثل این خبر روایت گشته است در تفسیر صافی و نیز در تفسیر قمی از امام جعفر صادق علیه السلام ذیل همین آیت آورده قال کان سبب نزول هذه الآیة ان امیر المومنین علیه السلام کان جالسا بین یدی رسول الله صلعم فقال یا علی اللهم اجعل لی فی قلوب المومنین ودّا فانزل الله یعنی سلوق آل محمد علیهم السلام فرمود که سبب نزول این آیت مبارکه آنست که بتحقیق امیر المومنین علیه السلام بحضور جناب ختمی مآب صلعم نشسته بود پس آنجناب علی علیه السلام را فرمود بگو یا علی که خدایا در دلهای مومنان محبت من پیدا کن پس این آیت را در آنوقت حق تعالی نازل بفرمود و عیاشی از آنحضرت علیه السلام ذیل همین آیت آورده است دعا رسول الله صلعم لامیر المومنین علیه السلام بعد صلوته واغمضها سمع الناس یقول اللهم هب لعلی المودة فی صدور المومنین والهیبة والعظمة فی صدور المنافقین فانزل الله ان الذین امنوا الآیة یعنی حضور پیغمبر صلعم دعا کرد برای امیر المومنین علیه السلام در آنزمانی که رفعت صوت پیغمبر را همه مردم شنیدند و بیفزود خدایا بخش برای علی علیه السلام محبت و مودت در دلهای سینهای مومنین و هیبت و عظمت در سینهای منافقین پس آنوقت این آیت سیجعل لهم الرحمان ودّا را خدا تعالی نازل فرمود و در کافی از آنجناب علیه السلام و این آیت مجیده آورده قال ولایة امیر المومنین علیه السلام هی الودّ الذی قال الله یعنی آنجناب علیه السلام فرمود که ولایت علی ابن ابیطالب همان ودّ است که حق تعالی در سیجعل لهم الرحمان ودّا یاد فرموده است و در تفسیر قمی نیز مثل این را فرموده است و در تفسیر عیاشی از امام محمد باقر علیه السلام آورده قال قال رسول الله صلعم لعلی قل اللهم اجعل

اقوال علماء عامه در اینکه این آیت در حق علی نازل شده

اقوال جمهور اعلام شیعه در اینکه این آیت خاص در حق علی نازل شده

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

عندك عهداً واجعل لي في قلوب المؤمنين ودّاً فانزلت هذه الآية یعنی امام علیه السلام فرمود که جناب پیغمبر فداه روحی فرمود برای
علی علیه السلام که بگو خدایا مرا نزد خود عهد امامت و ولایت عطا کن و در قلوب مومنین محبت و مودت من قرار ده پس بگفت و این آیت نازل گردید و در
تفسیر برهان علامه بحرینی در تفسیر علی بن ابراهیم آورده اند که روایت کرده است فضاله ابن ایوب از آبان ابن عثمان از ابی حمزه ثمالی از ابی جعفر علیه السلام
در آیت ان الذین امنوا وعملوا الصالحات که امام علیه السلام فرمود امنوا بامیر المومنین وعملوا الصالحات بعد المعرفة یعنی ایمان
آوردند بعلی علیه السلام و صالحات را عمل کردند بعد از معرفت **اقول** مستعینا برب الکعبه هرگاه با لاجمال معلوم شد که باعتراف فریقین این آیت مجیده
مخصوص در امیر المومنین امام المتقین علی بن ابیطالب علیه السلام نازل شد پس باید دانست که **مودة ومحبت** او امر اضافی میباشد و انواع و اقسام مختلفه دارد
محبت سببی و تکلیفی و خلقی و التزامی اما **محبت سببی** پس باید دانست که آنهم اسبابی دارد **قرابت** پس معلوم است که بوجود قرابت اصلاب و صلارحام طبیعت
بصورت تحم بدوی الاصلاب والارحام مایل میشود و نفس شخص خود را در محارب و مهالک و مهارب میاندازد و لاکن از وجه همین محبت اولاد و آباء را از آفات
و بلیات محفوظ میدارد و در تفرج ایشان متفرج و در تالم ایشان متالم میشود و این است که حضور مقدس نبوی صلعم بر سمع شهادت حسنین علیهم السلام و بر بکاء
ابراهیم میگریست و میفرمود ولا نقول ما یسخط الرب وانا علیك یا ابراهیم لمحزونون یعنی ما نمیگوییم چیزی که موجب سخط خداوند متعال است
ولاکن ما بر وفات تو ای ابراهیم محزون و بیتابیم و از این باب است حدیث عایشه و بر روایت احب النساء الی رسول الله صلعم فاطمة ومن الرجال علی
یعنی دوست ترین اقارب از نسوان بر رسول خدا صلعم صدیقه طاهره فاطمه زهرا علیها السلام بود و دوست ترین اقارب از مردان علی علیه السلام و اما **محبت شهوانی**
که آن انسان مجبول است باین امر وجدانی است که لازمه هر بشر میباشد که بشر بوجود آن آنچه ملائم طبیعت و موافق مزاج باشد بدان میلان حاصل میکند مانند
میدان حاصل میکند میلان بسوی ازواج و اغذیه شیرین و نوشیدنی و چنانچه خداوند عالم حدیث زین للناس حب الشهوات من النساء والبنین الی قوله والانعام والحرث المنطوی الهی ذکر آنرا کرده و مطلق محبت خدا
باین اگر بر خدا هیچ چیز را محبوبتر نداند والا لیس بمومن شمرده نشده آیه قل ان کان آباؤکم وابناؤکم واخوانکم وعشیرتکم واموال اقترفتموها وتجارة تخشون کسادها ومساکن ترضونها احب الیکم
من الله ورسوله الخ خواهد بود **واما محبت صداقت** اگر سبب حصول آن محبت عبد لله واقع شود مثل محبت و تعظیم و دوستی علماء و صلحاء و اتقیا و عباد و زهاد و امثال آنها
چنانچه در حدیث ترمذی و نیز مشکوة ان الله تعالی یامرنی بحب اربعة فقیل منهم یا رسول الله فقال علی منهم ویقول ذلك ثلاثا ابوذر ومقداد وسلمان
وامرنی بحبهم واخبرنی انه یحبهم مخفی مرام آنست که پیغمبر صلعم فرمود من مامور بمحبت و دوستی چهار نفر گشته شدیم رسول الله اسماء آنها را
پیغمبر صلعم فرمود ایشان است علی ابن ابیطالب و ابوذر و مقداد و سلمان خداتعالی مرا خبر داده است که او تعالی نیز ایشان را دوست میدارد **اما محبت**
تکلیفی عبارت است از انکه خداوند متعال کافه امت را امر بتکلیف کرده باینکه دلها و سینهای خود را بدوستی محبت و مودت سید المرسلین و خاتم النبیین و اطهرین معصومین
و اولاد طاهرین او بنحوی که دوستی ایشان بیشتر باشد از محبت نفس و جان و مال و آل و عیال خود که از ان بیشتر متصور و متخیل نتواند شد حتی آنکه جان و مال
و آل خود را بایشان علیهم السلام قربان فدا نماید چنانچه در احادیث آمده است که جناب پیغمبر صلعم فرمود هیچ کسی مومن نتواند شد تا وقتیکه مرا از نفس
جان خود و اولاد و ذریت مرا از اولاد و ذریت خود و همسر و محبوب تر ندارد پس این قسم محبت فرض عین و غین فرض است بر همه بندگان و عمل بدون
آن صحیح نمیشود و مصداق آن کریمه قل لا اسئلکم علیه اجرا الا المودة فی القربی و من یقترف حسنة نزد لهم فیها حسنا یعنی بگو یا محمد بابلاغ
رسالت از شما هیچ سعاوضه و اجری نمیخواهم مگر آنکه مودت و محبت قربای من دارید و کسیکه اکتساب حسنه یعنی سورت آل محمد علیهم السلام کند زیاده میکنیم
ثواب این مودت را حدیث احبوا اهل بیتی یعنی دوست دارید اهل بیت مرا بدوستی من و حدیث والذی نفسی بیده لا یدخل قلب
رجل الایمان حتی یحبکم ورسوله یعنی ای امت من دوست دارید اهل بیت مرا سوگند بخداوندی که داخل نمیشود ایمان در قلب احدی تا آنکه دوست دارد شما
اهل بیت را و رسول خدا صلعم را **اما محبت خلقی** آن محبت را بعد استکمال خلایق بایمان و رسوخ آن در قلوب ایشان خداوند عزوجل میافریند بغیر تحصیل
صداقت و قرابت صوت و صورت و خیر و نحو ذلك از اسباب دیگر از مودته هر مخصوص است برای تعظیم ذکر کریم او لیا و اصفیا خود چنانچه در قلوب
اعداء خوش و رعب از اصفیا و اولیاء خود میاندازد و مصداق آنست آیه کریمه ان الذین امنوا وعملوا الصالحات سیجعل لهم
الرحمن ودا آنست که نیکو بعد تحصیل کمال ایمان جمیع اعمال صالحه واجبه و ندبیه را عمل آورده اند و است که حق تعالی محبت ایشان را
در قلوب ناس میافریند اثبات کردیم که به اتفاق فریقین آیت مجیده مخصوص در مودت و محبت امیر المومنین علی ابن ابیطالب علیه السلام نازل
شده است پس معلوم شد که حق سبحانه عزوجل محبت علی مرتضی را در قلوب مومنین خلق میکند در صواعق محرقه آورده است که ما من مومن الا وفی
قلبه حب علی واهل بیته یعنی هیچ مومنی نیست مگر آنکه در دل او محبت علی و آل او آفریده شده است الا اینکه مگویند محبت علی در قلوب آفریده
میشود کیفیت آن از حدیث چنین ثابت میشود که اذا احب الله عبدا دعی جبرئیل فقال انی احب فلانا فاحبه فیحبه جبرئیل ثم ینادی

قول مفسر در انواع و اقسام محبة فرماید

در حقیقة محبت سببی می فرماید

در حقیقة محبت شهوانی

در حقیقة محبت صداقت گوید

در بیان حقیقة محبت تکلیفی

در بیان حقیقة محبت خلقی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

فی السماوات ان اللہ یحب فلانا فاحبوہ فیحبہ اھل السماء ویثبت لہ القبول فی الارض وینادی یا اھل الارض ان اللہ یحب فلانا فاحبوہ فیحبونہ یعنی حقیقتہ حق تعالی عبدی را دوست میگیرد جبریل را میگوید من او را دوست میدارم تو هم او را دوست دار پس بحکم خدا جبریل با اهل آسمانها ندا میکند که شما هم فلان شخص را دوست دارید پس همه اهل سماوات و ارض او را دوست میدارند **اشکال** هرگاه مستشکل باشد که خداوند عالمیان موده و محبت علی مرتضی را در قلوب و صدور ملائکه و مومنین مستقر فرمود پس در قلوب خوارج و نواصب چرا محبت آنجناب علیه السلام را خلق نمیفرماید **جواب** بالاجمال باید دانست که محبت علی علیه السلام بر دو قسم است یکی تکلیفی و دیگر کسبی و همه مکلفین مکلف اند بتحصیل آن آنگاه بکمال ایمان او را حاصل میشود و هرگاه مکلف این صورت را اکتساب کرد پس از تحصیل این مکلف قابل و لایق این مودت و محبت خلقه توانند شد چنانکه طالب العلم در مبدء زمان خود طلب علم و فنون میکند پس از تحصیل مرتبه کمال و منتهای آن او را ملکه و قوه استنباط حاصل میشود **خوارج و نواصب** از اوایل تحصیل این رتبه کسبی نکرده اند لهذا قابل برای ایجاد و تخلیق مودت ثانی که علامت برعدم ردت و عدم ناری بودن او باشد نیستند **محبت التزامی** عبارت است از لازم و واجب گردانیدن خدای تعالی محبت کسی را بر ذات خود و محبت و اصل میلان قلب بشئی و تنفر از ضد آنست و قلب و جسم نسبت بخدا ممتنع است لهذا المحبت و بغض قلبی کما لزوم جسم است از حق تعالی ممتنع است **نتیجه** هرگاه این محبت التزامی بموجب واللہ یحب المحسنین ثابت شد پس این محبت التزامی بسبب تفاوت اشخاص و اضافات متفاوت اند و آن عام و خاص و اخص است **اما اخص** در حد منتهی دارد که فوق بر آن ممکن نیست و همانرا در خاصیت نامند **اما محبت عام** عبارت است از انکباب العبد بعد تحصیل للعرفة یمیل قلبه میلاً تامًا الی امور الالهیة حتی یفرط فی احدها یعنی بنده بعد از تحصیل معرفت خداوند متعال میل مفرط در قلب پیدا میکند بنحویکه امری از امور الهیه را ترک نمیکند و **اما محبت عام الهی** نسبت بعوام عباد عبارت است از آنچه در کتاب مطالب السئول گفته است ان محبته تعالی للمومنین کارادته تعالی بایثارہ ودفع عقابه عنه من جهة الایمان والاعمال وهذا المعنی رحمة فالمحبة اخص من ذلک لخصًا مقصود آنست که محبت خدا یتعالی نسبت بعوام مومنین عبارت است از ارادهٔ الهیه بعطای ثواب و دفع عقاب خود از مومن بجهة ایمان و اعمال او و این ارادة المحبت نامیده زیرا اصل محبت اخص از آنست **اما محبت خاص** از بندهٔ خاص عبارت از آنست که در بنده بعد حصول کمال معرفت میلان قوی حاصل میشود که بسبب آن بالمره بعبادت و طاعت الهی مانوس میشود بنحویکه هر فعل صعب او را سهل و خفیف می نماید و فاعل هیچ متحیر نمیباشد **اما محبت خاص خدا** نسبت بعبد خاص عبارت است عن کشف الحجاب عن قلبه وتمکینه من ان یطاع علی بساط قربه یاخذ مایوصف سبحانه مما یجوز ومما لا یجوز علیه بالایقان فبذلک یتفوق علی کل فائق یعنی حق تعالی کشف نجاب میکند از قلب او و تمکین میدهد او را بر بساط قرب خود برای اخذ آنچه متصف است بآن سبحانه تعالی از امور سلبی بر سبیل یقین پس بحصول این مرتبه بر هر فائقی فائق تر میشود چنانچه علی ابن ابیطالب علیه السلام بارها در ملاء عام بنا بر همین گفته است لو کشف الغطاء لما ازددت یقینًا **اما اور جه اولی از محبت عبد اخص** عبارت است عن اشد المیلان الموفق للتجافی عن دار الغرور والترقی الی عالم الانس والحضور والوحشة من سواه فتصیر همومه همًا واحدًا فیسهل الیه الوصول یعنی در قلب اشد میلان پیدا میشود و آن میلان مؤید و موفق شده آماده میگرداند زایندار غرور فانی و موجب میشود بترقی بسوی عالم انس و حضور و وحشت و انزجار از غیر خدا یتعالی پس تامت بقاء ارادات و هموم او ارادهٔ واحده میباشد و وصول او بقرب خدای تعالی سهل میشود و از اینجاست قول علی ابن ابیطالب علیه السلام ان ابن ابیطالب یلعب بالموت کما یلعب الصبی بثدی امه یعنی علی مرتضی با موت بازی میکند چنانکه طفل شیرخوار با پستان مادر خود بازی میکند و در همه تفاسیر ذیل آیه فتمنوا الموت آورده اند که علی مرتضی در معارک و مهالک خود را میانداخت و میفرمود یا بنی لا یاتیانی الیوک هل تسقط علی الموت ام تسقط علیه یعنی ای پسر من پدر تو علی باک ندارد از آنکه او بر موت مشرف میشود یا موت بر او وارد میشود و همچنین آنجناب علیه السلام در وقت شهادت خود فرمود فزت برب الکعبه یعنی رستگار شدم بلقاء خدا و وصال او سوگند بصاحب کعبه و همین تعلیم **قرآن** است در حق اولیاء الله قل یا ایها الذین هادوا ان زعمتم انکم اولیاء لله من دون الناس فتمنوا الموت ان کنتم صادقین حق تعالی به یهود میفرماید اگر شما گمان میبرید که ما اولیاء الله هستیم پس اولیاء الله بر گزار از موت نفرت و از مهلکه گریزان ندارند پس شما تمنای موت کنید اگر در ادعای خود صادق هستید **اما محبت اخص** عبارت است عن احسان مخصوص یلیق بجلاله وعمیم نعمائه من ایاته العالیة والنوایل العالیة من رضوانه فیخص اسمه من اشاء فیشمولها ینقاد له کلما اراده بارادته تعالی یعنی احسان مخصوص خداوندیست لایق بجلال بنده که بسبب آن از اجناس خود ممتاز میشود بانواع نهایی زائده و عطایای عالیه از رضوان آنچنان اخص انعام کبریائیه پس شمول الطاف بانیه هر چه را اراده میکند بارادهٔ آنچنان منقاد او میشود فاذا نادی تعالی عاداه فادعاه اجابه واذا سئل العطاء واذا استعاذه اعاذه یعنی پس حالت او چنین میباشد که هرگاه او بخدا

جواب اشکال محبت علی چنانکه در مومن می آفریند چرا در کافر نمیآفریند

در حقیقه محبت التزامی گوید

محبت عام الهی بعوام عباد

محبت عبد خاص و محبت حق تعالی

در بیان محبت اخص

در بیان محبت اخص الهی به عبد اخص

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ندا میکند حق لبیک عبدش او را میگوید واگر اورا دعا کند اجابتش میفرماید واگر اورا سوال کند عطایش فرماید وهرگاه پناه باو جوید پناهش میدهد اقول وراصل این اشاره است بسوی آنچه اصحاب ما ونیز غزالی وابن طلحه وغیرایشان روایت میکنند از قدسی قال الله تعالی لایزال العبد یتقرب الی بالنوافل حتی احبته فاذا احببته کنت سمعه الذی یسمع به وبصره الذی یبصر به ویده التی یبطش بها ولسانه الذی ینطق به وجعلت اذا شئ بهافان دعانی اعطیته وان استعاذنی اعذته یعنی مخلص مقصود آنست که اگر بنده تقرب من بنوافل جوید دوست او میشوم وچون دوست شدم پس سمع او میشوم که بآن می شنود وچشم او میشوم که بآن می بیند وزبان او میشوم که بآن کلام میکند دوست او میشوم که بآن سخت میگیرد ودست او میشوم که بآن راه میرود وحدیث صوم که حق تعالی میفرماید الصوم لی فمن صام لی انا اجزی یعنی کسی که بالشرایط صوم برای من میگیرد من جزای او میشوم ایضا میفرماید من احببته قتلته ومن قتلته فانا دیته اقول اتحاد وصول واجزاء که ازظاهر این کلام موهوم میشود صحیح نیست که اینجا علی التحقیق بالیقین بمصداق این الفاظ مراد نیست زیرا که خدا تعالی از جسم ولوازم آن منزه است پس بالضرورت مراد علی المجاز است واین اشارات اضافیه اند که بحسب اقتضای عقول وافهام انام باین الفاظ تعبیر فرموده است که مرتبت عظمی ومنزلت قصوی ازاین بیشتر در عقول وافهام ما نمیگنجد پس بنابرهمین مرتقی علی علیه السلام ملقب است بید الله وعین الله ووجه الله ولسان الله واشال آن

دربیان محبت خاتمیت اخص عباد گوید

اما محبت خاتمیت از اخص الخواص عبارت است از قطع شواغل کلیة عن جمیع ماسوی الله وتطهیر باطنه عن کدورات الاثار ورفع الحجب عن قلبه فیستفیض باحوال شریفة ومنازل سنیة ومقامات عالیة وعلوم ربانیة من لدنه تعالی حتی یحصل له من العلم عین الحق والیقین کانه یراه ویری کل ماسواه بحیث لایمکن الحصول فوقه ولا الوصول الیه لاحد من عالم الامکان غیره وهذه الدرجة یسمی بالمحبة الخاتمیة لخاتم العارفین وفازبذلک بعد خاتم الانبیاء والمرسلین خاتم الاوصیاء والمرضیین امیر المومنین یقول النبی اللهم ائتنی باحب الخلق الیک فجاء علی وقول امیر المومنین فی ملاء من الناس علی لوکشف الغطاء ما ازددت یقینا الحصول ذلک الدرجة سمی الله تعالی لنبینا حبیب الله وخاتم الانبیاء ولمولینا علی امیر المومنین خاتم الاوصیاء وولی الله لخصا مقصود آنست که محبت محب خالص عبارت است از آنکه جمیع شواغل غیر الله ازو منقطع میشود وباطن او از کدورات طبع ونفس دنیا مطهر ومبرا وجمیع حجب از قلب او مرتفع شده بعد از طی عالم ناسوتی وملکوتی وجبروتی ولاهوتی درعالم کمال وحدت رسیده از لدن دربار ربوبی تعالی بفیوض بهیه وحالات شریفه وعطایای سنیه ومقامات عالیه وعلوم ربانیه کتونه مستفیض میشود وبعد ازان حس میشود اورا از علم الحق والیقین بسبیل قطع کانه حق را مشاهده میکند وسوای خدا از نظر تاثر یا بچشم سر نمی بیند بنحویکه احدی را فوق برآن ممکن الحصول والوصول نبود واین درجه تامه را محبت خاتمیه می نامند وبه اینده رجه تعلی ومنزلت ومرتبت عظمی بعد از خاتم الانبیاء وخاتم الاوصیاء مرتقی علی علیه السلام مشرف وممتاز گشته وشاهد است براین قول مصطفی صلعم که خلیا بفرست بسوی من کسی را که از تمامی خلق او را دوست تر میداری پس مرتقی علی را نزد پیغمبر متصل بعد ازاین دعا حاضر شد وطیر شوی را با آنجناب تناول بفرمود وبراین شاهد ثانی قول خود جناب امیر المومنین علیه السلام است که در مجامع ناس بر منابر مکرر بفرمود سلونی قبل ان تفقدونی یعنی سوال کنید از من پیشتر از آنکه من از میان شما روم واگر کشف غطاء شود در علم الیقین زیادتی حاصل نشود پس بحصول این مرتبت عظمی ومنزلت قصوی حق تعالی محمد صلعم را حبیب الله وخاتم الانبیاء موسوم ساخت ومرتضی علی علیه السلام را ولی الله وخاتم الاصفیاء والاولیاء نامیدو اما محبت خاتمیه خدا بعبد خاص عبارت است من عنایة شریفة تامة من اخص الرضوان تعالی شانه حاویة لهذا العبد فیحصل له غایة القرب الذی لایمکن فوقه ومثله لاحد سواه فیصیر تارة خلیفة الله فی ارضه وسمائه واخری مرتضاه ومصطفاه لنفسه فرضاه رضاه وطاعته طاعته وادراکه ویشیر الی ذلک القدسیة التی رواها ثقاة من الاخیار ومن جملة الاخبار انه تعالی یقول ان الصوم لی فمن صام لی انا اجزی بالمفعول وفی الاخر صحیح اما جزاؤه فهذه العنایة لمولینا علی حاصل فاظهر له الخوارق ولوحت عنه الله قال علیه السلام انا وجه الله یا تالسن انا عین الله یا ید الله انا قدرة الله وایضا ما فی الزیارات المرویة عن المعصومین علیهم السلام یا نفس الله القائمة ویا الله فذلک تاویله ومعناه لیس فهمه الصوفی الغوی الهوی بل ذلک اشارة الی القدسیة قال تعالی فاذا احببته قتلته واذا قتلته فانا دیته خلاصه مرام آنست که این نوع محبت تامه الهیه عنایت شریفه از اخص رضوان حق تعالی عزوجل حاوی عبد میشود واورا نهایت قرب حاصل میشود که بالیقین دیگری فوق از آن متصور وممکن نتواند شد پس

دربیان محبت خاتمیه خدا تعالی بعبد خاص

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

او را نائب و خلیفهٔ خود در آسمان و زمین میسازد و گاهی او را برگزیده برای خود میگرداند تا که بفراغت مشغول عبادت و مناجات او تعالی پیوسته باشد چنانکه زین العابدین علیه السلام معمول داشت پس توفیق اینرجه او را حاصل شود رضای او رضای باریتعالی و طاعت او طاعت حق سبحانه و او اگر او ادراک ابزو متعال پنداشته آیچنانچه شاهد این است حدیث قدسی مرویه اخیار از آثار و اخبار که حق سبحانه تعالی میفرماید که صوم صفت من است و انا مخصوص بمن است پس کسیکه روزه دارد من خود جزاے او باشم و این غایت تمامه در فرمان خاص ربانیه بعلی ابن ابیطالب میباشد این است که از آنجناب علیه السلام خوارق عادت و معجزات بی شمار ظهور پذیرشدند و هرگاه نقل این فقرات از امیر المومنین علیه السلام صحیح باشد که من وجه الله و ان الله و عین الله و بدالله و قدرت الله میباشم و آنچه در صحاح زیادات که از حضرات معصومین مطهرین علیهم السلام مروی گشته السلام علیک یا نفس الله القائمه و یا آیات الله مراد از چنین فقرات بالیقین خلافت و نیابت و جزاء و غایت رضوان باریتعالی است نه حلول که صوفی غوی بهوای نفسانی چنین زعم نموده است بلکه این اشاره است بحدیث قدسی که یزدان پاک عزوجل فرموده است هرگاه بندهٔ دوست میدارم او را میکشم و هرگاه که او را کشتم من خود خونبهای او و عوض او میشوم فلله الحمد و المنه که این مرتبت عظمی و منزلت قصوی بعد از حضور خواجهٔ کائنات و خلاصه موجودات سرور انبیاء صلعم بجناب امیر المومنین امام المتقین سید الاوصیاء و ذریت معصومین مطهرین آنجناب علیهم السلام حاصل شد و بس اللهم صل علی محمد و آل محمد اشکال اینهمه مسلم و لاکن از کجا ثابت شد که بعد از پیغمبر صلعم امیر المومنین باینمرتبت عظمی فائز شد که او جناب الهی غرا سمه را بدرجهٔ محبت داشت و او هم حق تعالی نیز در حق علی محبت بدرجه خاتمیت داشت جواب این اگرچه پوشیده نباشد بلکه اظهر من الشمس و ابین من الامس از مقالات و اقوال و سیر آنجناب است بس است برای تصدیق این همانا که باتفاق فریقین در لیلة الهریر جناب امیر علیه السلام را در خیمه خودش نیافتند چنانچه محمد حامد غزالی در کتاب خود احیاء العلوم و نیز در تفسیر ثعلبی و در حلیه حافظ ابو نعیم و دیگر مشهور فریقین آورده اند ان لیلة بات علی فراش رسول الله صلعم اوحی الله تعالی الی جبریل و میکائیل انی اخیت بینکما و جعلت عمر احدکما اطول من الاخر فایکما یوثر صاحبه بالحیاة فاختار کل واحد منهما الحیوة فاوحی الیهما فلا کنتما مثل علی اخیت بینه و بین محمد صلعم فبات علی فراشه و یوثره بالحیوة فاهبطا الی الارض فاحفظاه من عدوه فکان جبریل عند راسه و میکائیل عند رجلیه ینادی بخ بخ لک یا ابن ابی طالب یباهی الله بک والملائکة فانزل الله عزوجل و من الناس من یشری نفسه ابتغاء مرضات الله و الله رؤف بالعباد خلاصه مرام آنست که شب هجرت جناب امیر علیه السلام بر فرش جناب پیغمبر صلعم خوابید تا جبریل و میکائیل وحی کرد که شما هر دو را من برادر یکدیگر گردانیدم و عمر یکی از شما طویل تر از دیگری قرار دادم از شما هر دو کسی هست که عمر خود را بدیگری ببخشد هر دو گوارا نکرد نا که عمر یکی از آنها از دیگری کوتاه تر باشد حق تعالی امر کرد که شما هر دو هرگز مثل علی ابن ابیطالب نیستید من علی را برادر و حبیب خود محمد مصطفی صلعم گردانیده ام معاینه کنید که چگونه علی بر فرش پیغمبر خوابیده است و جان عزیز خود را بر رسول قربان می نماید و حیات و زندگی خود را بپیغمبر فدا میکند شما هر دو بر روی زمین روید و آن برگزیده خلق را از شر دشمنان پیغمبر حفظ کنید پس جبریل بطرف سر علی و میکائیل بجانب پای مبارک در حفاظت مرتضی علی علیه السلام تمام شب مشغول بودند و میگفتند مرحبا ای پسر ابو طالب حق تعالی و ملائکه او بوجود مبارک تو فخر میکنند پس حق تعالی آنوقت بپیغمبر صلعم نازل فرمود آیت و من الناس من یشری نفسه ابتغاء مرضات الله و الله رؤف بالعباد از همان وقت باز است که مرتضی شد جان خود را برای رضای پروردگار و او تعالی بر بندگان خود مهربان است اقول آیا کافی نیست اینکه ایزد تعالی شهادت میدهد که علی مرتضی جان خود را برای رضای خدا بیچون فروخته است بروستی علی بخالق خود از این روشن تر کدام برهان تواند بود چگونه ممکن است که علی برفروختن جان عزیز مستعد گردد تا در محبت او تعالی فنا فی الله نبوده باشد فاعتبروا یا اولی الابصار و همچنین مرویست که امیر المومنین در صفین شب تاریک و بیم جان جامه تاریک زیب تن فرموده نماز میخواند و تیر و نیزه از چهار جانب بسوی آنجناب میرسید جماعتی از صحابه بنظم حسین و محمد حنفیه گفتند ای پدر این زی و صورت محاربان نیست که بدون زره و سپر و آلات حرب میان دو صف تنها مشغول نماز باشی بعد از تبسم بفرمودند علی ابن ابیطالب یطلب الله کما یطلب الصبی ثدی امه یا بنی ابوک فی المعارک و المهالک لا یبالی هل یسقط الموت علیه ام یسقط علی الموت یعنی بتحقیق علی مرتضی میطلبد یاری میکند بموت چنانچه میطلبد یاری میکند طفل پستان مادر خود را ای پسران من پدر تو مرتضی علی در مهالک و خوف در معارک و مهالک نمیدارد از اینکه آیا مرگ بر من میافتد یا من بر مرگ میافتم اقول پس آنکه بادنی پایه از عقل متمانزه بتدبر سزاوار است معترف شود که تا کسی در محبت و اطاعت کسی فنا نباشد برای خوشنودی او نمیتواند جان عزیز خود را فروشده از جان و مال و عیال و آل و اولاد و ما فیها محض برای رضای او و خوشنودی و خواهش دست بردار شود این برهان ظاهر است و حجت باهر که مرتضی علی علیه السلام در محبت حق

علی ع در مهالک خود را از محبت حق تعالی می انداخت

جواب اشکال در مرضی علی و خدا چگونه ان مرتبهٔ خاتمیت محبت ثابت شد

دراثبات موت المرتضی جناب باری تعالی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

حدیث فتح خیبر بدست کسی است که خدا و رسول او را دوست میدارند

حدیث متواتر طیر مشوی است بمحبوبترین خلق بودن علی ع عند الله

بود یا بیقین فنا فی الله و بقا بود و هر گاه محبت علی علیه السلام ثابت شد پس محبت خدا تعالی نیز دست داد و ثابت شد و این نوع محبت خاتمه باری تعالی و رسول علی مرتضی علیه السلام بود و ملتزمه موسوم است در ثبوت این نوع محبت احادیث کثیره و اخبار وفیره در مسانید فریقین وارد اند از آنجمله است آنچه در خصائص نسائی احمد ابن شعیب و در بخاری و در صحیح مسلم وغیرهم آورده اند قال رسول الله صلعم لاعطین الرایة غدا رجلا یحب الله و رسوله و یحبه الله و رسوله یفتح الله علی یدیه فبات الناس یدوکون لیلتهم ایهم یعطاها و یرجون کلهم قال عمر ما احببت الامارة الا فی ذلک الیوم فاتی فدفعها علیا یعنی پیغمبر اکرم صلعم فرمود که فردا رایت اسلام را من بشخصی دهم که خدا و رسول خدا را دوست میدارد و خدا تعالی و پیغمبر او را دوست میدارند حق تعالی فتح خیبر بدست حق پرست همان شخص خواهد کرد پس چون شب شد و مردم در خاطر رفتند که دیده شود فردا کدام شخص را این رایت اسلام داده خواهد شد لاکن بعضی از منافقین تمام شب در خیال این بودند که شاید فردا آن محبوب خدا و رسول و فاتح خیبر باشیم عمر ابن الخطاب گفت که دوست ندا شتم رایت اسلام را مگر در همین روز چون صبح شد حضور پیغمبر صلعم فراه رو حی آن علم اسلام و رایت ایمان را به مفتخر انام گزارغیر فرار علی ابن ابیطالب علیه السلام عطا فرمود اقول پس از این حدیث متواتر فریقین بتصریح العبارة دون التلویح و الاشارة ثابت شد که نهایت محبت و غایت الفت مرتضی علی علیه السلام با خدا و رسول صلعم او میباشد همچنان خدا و رسول او هم علی را بغایت دوست میدارند و در ترمذی و ابی داود مشکوة از انس روایت کرده اند قال کان عند النبی الطیر مشوی فقال اللهم ائتنی باحب خلقک الیک لیاکل معی من هذا الطیر فجاء علی فاکل معه و بعض اخبار آمده باحب الخلق الیک یعنی نزد جناب پیغمبر صلعم جانوری بریان بود پس پیغمبر صلعم دعا کرد که خدایا بفرست نزد من کسی را که احب و دوست ترین تمام خلایق باشد نزد تو تا همراه من این جانور مشوی را تناول کند پس علی ابن ابیطالب علیه السلام آمد و پیغمبر و علی علیهم السلام هر دو تناول فرمودند اقول این حدیث هم از اعاظم متواترات است احدی را در این مجال انکار و قدح نتواند بود و ابن مغازلی در مناقب شافعی سند صحابی و در تاریخ بغداد و هفت سند آورده و ابن عقده رساله منفرده در طرق حدیث طیر از شصت و پنج سند صحابی نوشته است و حافظ ابو نعیم زیاده از بیست و پنج صحابی نوشته است بهر حال جناب رسالتمآب روحی فداه با انهمه سماوت و مروت در اکل طیر مشوی چنان اهتمام فرمود که احدی از ازواج و اقارب و اصحاب را بجز مرتضی علی علیه السلام همراه خود در اکل طیر مشوی شامل نکرد حتی انس که دربان پیغمبر بود محروم ماند و به آنست که مسئلت پیغمبر برای احب تمام خلق بود و حق تعالی در آسمانها و زمینها پس مرتضی علی علیه السلام را از همه اجناس و انواع مخلوقات عرشی و فرشی نوری و ناری و هوائی بیشتر دوست داشت و لهذا احب مسئلت پیغمبر پس علی علیه السلام را بجهة اکل آن طیر فرستاد پس دعای پیغمبر صلعم اللهم ائتنی باحب الخلق الیک نص صریحست که علی را فرستاده نزد پیغمبر جناب باری تعالی بود چنانچه مرویست که پیغمبر در آنوقت سه مرتبه دعا کرد که خدایا آنکه احب الخلق نزد تو باشد بفرست و در هر مرتبه دعای جناب نبوی مرتضی علی حاضر شد و انس علی را برگردانید که پیغمبر مشغول است در مرتبه سوم پیغمبر علی را از اندرون خانه طلبید و وجه تاخیر پرسید علی گفت که من در هر مرتبه که دعا کردی حاضر شدم انس چنین و چنان گفته مرا برگردانید جناب پیغمبر صلعم فرمود ای انس تو چرا چنین کردی گفت یا رسول الله خواستم که چنین بزرگوار که عند الله احب تمام مخلوق بود از انصار باشد پیغمبر فرمود انک فی الانصار خیر من علی یعنی ای انس آیا خیال تو آنست که در انصار کسی افضل و بهتر از علی می باشد و احب صیغه افضل تفضیل مضاف بخلق است و خلق اسم جنس است پس شامل است بر تمامی مخلوقات علوی و سفلی و اجرام جسمانی و روحانی و نباتی و جمادی و جن و انس و نبی و صفی و ولی و وصی جمیعا و از این لفظ داخل اند پس معلوم شد بر سبیل قطع و یقین که پس علی مرتضی علیه السلام نزد خدا تعالی احب جمیع ایشان میباشد من حیث الاجتماع باشد یا من حیث الانفراد و به ثبوت حبیت واضح شد که پس امیر المومنین علیه السلام از جمیع انواع خلایق بالضرورت افضل است و مؤیدات این بسیار اند چون آیت انفسنا و انفسکم و آیت اولئک هم خیر البریة و حدیث مرویه رازی علی خیر البشر من ابی فقد کفر یعنی علی خیر البشر است و منکر آن کافر است و مرویات ابن مردویه وغیره و فی الخواص عن عایشة سمعت رسول الله صلعم انهم خیر الخلق و الخلیقة یقتلهم شر الخلق و الخلیقة و ابرهم عند الله قربانا و مسیلمة یعنی خارج بدترین خلایق اند قتل میکند ایشانرا بهترین خلایق و بزرگترین ایشان عند الله قربی و سیله و مرویه رازی در قتل ذی الثدیه این است که قال رسول الله صلعم یقتله خیر البریة یعنی پیغمبر صلعم فرمود که ذو الثدیه را قتل میکند بهترین روی زمین و در رساله الصراط المستقیم آورده است که وقتیکه جناب پیغمبر صلعم در بارگاه باری تعالی بهار میکرد میگفت اللهم اغفر لمحمل نبیک و لعلی و لبیک یعنی خداوندا مغفرت کن و بیامرز محمد نبی خود را و اتبی علی ولی خود و اشکال بر حال و تحقیق مذکور ثابت میشود که علی از پیغمبر صلعم هم افضل باشد و بطلان این مخفی نیست جواب آیت انفسنا و احادیث رجلا کنفسی و بوجب

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

WWW.MAABLIB.COM

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

WWW.MAABLIB.COM

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اخبار متواتره بر فرض بودن مودت و محبت علی و آل مطهرین آنحضرت علیهم الصلوٰة والسلام

علیه السلام من احبك فقد حف بالامن والایمان ومن ابغضك اماته الله میتة جاهلیة یعنی رسالتمآب فداه روحی فرمود بجناب امیر علیه السلام که ای علی کسیکه دوست دارد ترا او در امن و امان خواهد بود و کسی که با تو بغض دارد حق تعالی او را در موت کفر جاهلیت میراند در معالم التنزیل بغوی از ابن عباس آورده است قال لما نزلت آیة قل لا اسئلکم علیه اجرا الا المودة فی القربی قالوا یا رسول الله من هؤلاء الذین امرنا الله بمودتهم قال علی وفاطمة وابناهما یعنی وقتی که آیت مودت فی القربی نازل شد گفتند یا رسول الله صلعم قربای تو کیستند که حق تعالی ما را به مودت و محبت آنها مامور کرده است پیغمبر فرمود قربای من که محبت آنها فرض است علی و فاطمه و پسران ایشان حسنین علیهم السلام خوارزمی از مالک آورده است قال طلع علینا رسول الله صلعم ذات یوم مبتسما یضحك فقام الیه عبد الرحمن ابن عوف فقال له بابی انت وامی یا رسول الله ما الذی اضحکك فقال صلعم بشارة اتیتنی من عند الله فی ابن عمی واخی ابنی ان الله تعالی عز وجل لما زوج فاطمة فهز شجرة طوبی فنثرت رقاقا یعنی صکاکا محبینا اهل البیت ثم انشاء من تحتها ملئکة من نور فاخذ کل ملک رقاقا فاذا استوت القیامة باهلها تاحت الملائکة الخلایق فلا یلقون محبا لنا اهل البیت الا اعطوه رقا فیه برائة من النار لشیاراخی وابن عمی فکاك رقاقا من النار یعنی مالک گوید که روزی سید انبیا صلعم در حالت تبسم تشریف آورد ند عبد الرحمن ابن عوف پرسید یا رسول الله چرا تبسم میفرمائید فرمود که حق تعالی ازوج برادرم علی و دخترم فاطمه از خدای تعالی بشارت بمن رسید که در وقت عقد فاطمه با علی حق سبحانه رضوان را مامور داشت تا این درخت طوبی را بجنبانند و ازان رقعات نجات بتعداد محبان و دوستان ما اهل بیت افتادند پس در تحت آن ملائکه نوری آفریدند آنها رقعات برداشتند چون قیامت با اهل خود قایم شود این گروه ملائکه مردم را تلاش کنند و با دوستان و محبان ما اهل بیت علیهم السلام ملاقات کنند و همان رقعات نجات آنها را دهند که در آن برائت نجات از دوزخ خواهد بود پس برادر من علی از آتش جهنم رقاب مردم را خلاص گردانند خوارزمی از انس آورده است قال قال رسول الله صلعم خلق الله تعالی من نور وجه علی ابن ابیطالب سبعین الف ملك یستغفرون له ومحبیه الی یوم القیامة یعنی جناب پیغمبر صلعم فرمود که حق تعالی از نور وجه علی ابن ابیطالب علیه السلام هفتاد هزار ملائکه خلق فرموده است که تا روز قیامت آنها برای علی و محبان و دوستان آنجناب علیه السلام استغفار می کنند

اسباب الموت از عبد الله مسعود آورده است قال قال رسول الله صلعم اذا اتخذ علیا اخا من اهل السموات اسرافیل ثم میکائیل ثم جبریل واول من اجیبه من اهل الجنة حملة العرش ثم الرضوان خازن الجنة ثم ملك الموت یترحم علی محبی علی کما یترحم علی الانبیاء علیهم السلام یعنی رسالتمآب صلعم فرمود از اهل آسمان کسی که علی علیه السلام را دوست میدارد اول اسرافیل است پس از او میکائیل و از او بعد جبرائیل و اول کسی که از اهل بهشت علی را دوست داشت حاملان عرش اند و بعد از آنها رضوان خازن بهشت و پس از او ملک الموت که رحم میکند بر محبان و دوستان علی چنانکه رحم میکند بر انبیاء علیهم السلام خوارزمی از انس ابن مالک آورده است که قال قال رسول الله صلعم وقد رایته فی النوم یا انس ما حملك علی ان لا تودی ما سمعت منی فی علی حتی ادرکتك العقوبة ولولا استغفاره علی ما سمعت لرایة الجنة ابدا ولکن ابشر فی بقیة عمرك ان اولیاء علی ومحبیهم لیتلقون الاولون الی الجنة وهم جیران الله واولیاء الله حمزة وجعفر والحسن والحسین واما علی فهو الصدیق الاکبر لا یخشی یوم القیامة من اجله یعنی انس ابن مالک میگوید که من جناب پیغمبر صلعم را در خواب دیدم که مرا میفرمود چه چیز ترا بر انگیخت که تو مردم را مطلع نکردی بر آنچه بابت علی از من شنیدی تا وقتیکه ترا عذاب رسد اگر علی برای تو مغفرت نمیکرد تو گاهی بوی بهشت هم نمی شمیدی لاکن حالا در باقی عمر خود مردم را بشارت بده که دوستان و محبان علی از همه پیشتر خواهند رفت و آنها در همسایگی خدا تعالی خواهند بود و اولیاء الله حمزه و جعفر و حسن و حسین اند و اما علی ابن ابیطالب پس او صدیق اکبر است که هیچ ترسی در روز قیامت کسی که او را دوست دارد در **مناقب خوارزمی** از ابن عمر آورده است قال قال رسول الله صلعم من احب علیا قبل الله صلوته وصیامه وقیامه واستجاب دعاه الا ومن احب علیا اعطاه الله بکل عرق بدنه مدینة فی الجنة الا ومن احب آل محمد امن من الحساب والمیزان والصراط الا ومن مات علی حب آل محمد فلا کفیله بالجنة مع الانبیاء الا ومن ابغض آل محمد جاء یوم القیامة مکتوبا بین عینیه الیس من رحمة الله خلاصه آنست که حضور نبوی صلعم فرمود کسی که علی را دوست دارد حق تعالی نماز و روزه و عبادت او را قبول میفرماید و دعای او مستجاب میشود و کسی که با علی محبت کند حق تعالی بعوض هر رگ که در بدن او ست شهرے در بهشت باو عطا فرماید و کسیکه آل محمد علیهم السلام را دوست دارد از حساب و میزان و صراط مامون باشد و کسی که بر حب و دوستی آل محمد علیهم السلام بمیرد من کفیل او میباشم که در بهشت با جماعت انبیاء علیهم السلام باشد و کسیکه آل محمد را دشمن دارد بیاید در روز قیامت بحالتی که میان هر دو چشم او نوشته باشد که این ناامید است از رحمت خدا تعالی **دیلمی** از عبد الله عباس آورده است قال قال رسول الله صلعم قال من احب علیا

احادیث صحیحه از ائمه سنیان بر فرض بودن محبت علی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

تهيّأ لدخول الجنة يعني پيغمبر صلعم فرمود كسي كه علي را دوست دارد بگو كه براي داخل شدن بهشت مهيا باشد **ابو يوسف گنجي** از ابي برزه آورده است قال قال رسول الله صلعم ان الله عهد الي في علي قلت يا رب بينه لي فقال اسمع فقلت سمعت فقال ان عليا راية الهدى ومنار الايمان وامام الاولياء ونور من اطاعني وهو كلمة التي الزمتها المتقين من احبه فقد احبني ومن ابغضه فقد ابغضني يعني جناب پيغمبر صلعم فرمود بدرستيكه خداي تعالى درباره علي با من عهد كرده است پس گفتم پروردگارا آنرا براي من بيان كن پس فرمود بشنو پس گفتم شنيدم پس بفرمود بدرستيكه علي علم هدايت و نشاني ايمان است و امام اولياء و سپاس و نور است براي كسي كه اطاعت من كند و علي كلمه است كه متقيان را لازم گردانيده است پس كسي كه با او محبت كرد با من محبت كرده است و كسي كه با او بغض داشته با من بغض ميدارد و ايضا در **كفاية الطالب ابن يوسف گنجي** از ابو ذر آورده است قال قال رسول الله صلعم يرد علي الحوض وانا على امير المومنين وامام الغر المحجلين فاقومه واخذ بيده فيض وجهه ووجوه اصحابه فاقول الم تخلفتوني في الثقلين من بعد فيقولون صدقنا الاكبر وتبعنا الاصغر ونصرناه وقاتلناه فاقول ردوا وارووا مرتوا بين فيشربون شربة لا يظمأون بعدها ابدا ووجه امامهم كالشمس الطالعة ووجوههم كالقمر ليلة البدر واكاضوء فجميع في السماء يعني پيغمبر صلعم فرمود كه چون بر حوض كوثر علم علي امير المومنين وغر المحجلين وارد ميشود من دست او را گرفته ايستاده ميشوم وجه مبارك علي واصحاب او از نور روشن تر باشد من از ايشان خواهم پرسيد كه شما در دنيا با ثقلين كتاب الله و عترت من چه سلوك كرديد خواهند گفت كه از ان دو چيز اكبر را تصديق كرديم و اصغر را اتباع و پيروي نموديم و مدد او كرديم و در معيت او با كفار جهاد كرديم من آنوقت خواهم گفت برويد و بخوريد و بخورانيد پس چنين شربتي را خواهند خورد كه بعد از ان گاهي تشنه نشوند صورتهاي ايشان مثل آفتاب روشن باشد و صورتهاي آنها مثل ماه شب چهاردهم باشد و مانند ستارهاي آسمان باشد **و ابو بكر ابن مردويه** از ابي سعيد خدري آورده قال اقبلت ذات يوم قاصدا الى رسول الله صلعم فقال يا ابا سعيد فقلت لبيك يا رسول الله قال ان لله عمودا تحت العرش يضيء لاهل الجنة كما تضيء الشمس لاهل الدنيا الا ينال الا على وهو جثوة يعني ابو سعيد خدري ميگويد كه روزي بقصد زيارت حضور پيغمبر صلعم حاضر شدم پيغمبر فرمود اي ابو سعيد خداي تعالى عمودي زير عرش خلق فرموده كه روشني ميدهد اهل بهشت را چنانكه اهل دنيا آفتاب روشني ميدهد و قريب آن ستون نميرسد مگر علي و دوستان او **ابن مغازلي** از ابي هريره آورده است قال صلى رسول الله صلعم صلوة الفجر ثم قال اتدرون بما هبط جبريل قال يا محمد ان الله عز وجل فضيلتا في الجنة ثلاثة من ياقوت وثلاثة من زبرجد خضر او ثلاثة من لولو وطبقة ضرب عليها طاقات جعل بين الطاقات غرفا وجعل في كل غرفة شجرة وجعل حملها الحور العين واجرى عليه عين السلام ثم امسك فوثب رجل من القوم فقال يا رسول الله لمن ذلك القضيب فقال من احب ان يتمسك بذلك القضيب فليحب علي ابن ابيطالب يعني ابو هريره گفت كه پيغمبر صلعم نماز صبح را با ما ادا كرد و فرمود كه جبريل بچه نازل شد پس فرمود كه نازل شد و گفت يا محمد صلعم بدرستيكه حق تعالى در بهشت شاخها غرس فرموده است سه تا از ياقوت سرخ و سه تا از زبرجد سبز و سه تا از مرواريد تر و بر آنها طاقها ساخته و در هر طاقي غرفها ساخته و در هر غرفه درختي نصب فرموده و ميوه آنها حور العين اند و اين درختها از چشمه سلسبيل آب داده ميشود پيغمبر صلعم انقدر بفرمود و ساكت شد شخصي از قوم برخواست و پرسيد يا رسول الله اين شاخها براي كيست پيغمبر صلعم فرمود كسي كه ميخواهد اين شاخها با گيرد بايد كه با علي ابن ابيطالب محبت كند **و عبد الله ابن يوسف گنجي** از انس آورده است قال قال رسول الله صلعم مررت ليلة اسري الى السماء الرابعة فاذا انا بملك جالس على منبر من نور والملائكة تحدق به فقلت يا جبريل من هذا الملك قال ادن منه وسلم عليه فلعله ان يدعو لي منه وسلمت عليه فاذا اخي وابن عمي علي فقلت يا جبريل استقتني عليا الى السماء الرابعة فقال يا محمد صلعم لا ولكن الملائكة مشتاقة الى علي فخلق الله هذا الملك من نور على صورة علي فالملائكة تزوره في كل ليلة جمعة ويوم جمعة سبعين مرة يسبحون ويقدسون الله ويهللون ثوابه لمحبي علي يعني حضور رسالت مآب فداه روحي فرمود كه در شب معراج چون من بر آسمان چهارم رفتم ديدم كه فرشته از نور نشسته و ديگر ملائكه در او حلقه زده نشسته اند پس من گفتم اي جبريل اين فرشته كيست گفت اين را بگذار و او شو و برادر سلام كن پس من قرب او رفتم و برادر سلام كردم پس ديدم كه او برادر من و پسر عم من علي ابن طالب عليه السلام است پس گفتم اي جبريل تو علي را از من پيشتر بسوي آسمان چهارم آوردي پس جبريل گفت يا محمد صلعم من علي را اينجا نياوردم ولاكن ملائكه خداي تعالى را از دوستي خود به علي ابن ابيطالب شكايت كرد پس حق تعالى اين فرشته را از نور علي بر صورت علي ابن ابيطالب خلق فرمود پس پيوسته ملائكه در هر شب جمعه و روز جمعه و بار بار ميگذرند هفتاد مرتبه و تسبيح و تقديس بار تعالى ميكنند و ثواب آنرا هديه ميكنند به دوستان و محبان علي ابن ابيطالب عليهم السلام **و در صواعق محرقه** ابن حجر مكي آورده قال النبي صلعم معرفة آل محمد براءة من النار وحب آل محمد جواز على الصراط وولاية آل محمد امان من العذاب يعني پيغمبر صلعم

اخبار متواتره سنيان بر ثواب فضايل و فوايد محبت جناب علي و آل علي

فرمود که معرفت آل محمد حاصل کردن برائت از آتش جهنم است و دوستی و محبت آل محمد علیهم السلام سبب گذشتن از صراط است و قبول کردن ولایت
آل محمد علیهم السلام امانست از عذاب **وایضاً** ابن حجر آورده است قال رسول الله صلعم حبی وحب اہل بیتی نافع فی مبع مواطن هوالها
عظیمة یعنی جناب پیغمبر فرمود که دوستی من و دوستی اہل بیت من نفع میرساند مردم را بروز قیامت در هفت موضع هولناک عظیم و در **مودة القربی** همدانی
حدیث (۲۱) آورده است وعن محمد ابن الحنفیه قال قال رسول الله صلعم ان الله تعالی جعل علیاً قائد المسلمین الی الجنة
یدخلون الجنة وبه یدخلون النار وبه یعدلون یوم القیمة قلنا کیف ذلک قال قال علیه السلام بحبته یدخلون الجنة
وببغضه یدخلون النار یعنی محمد حنفیه میگوید که گفت جناب پیغمبر صلعم بدرستیکه خدا تعالی قرار داده است علی را پیشوای مسلمانان بسوی
بهشت در آخرت مومنین بدست علی داخل بهشت میشوند و بدست آنجناب عصات و کفار و منافقین داخل نار میشوند و بنام آنحضرت محسوب و معدود خواهند شد و
بالعکس این چگونه میشود حضرت بفرمود به محبت او محبان داخل بهشت خواهند شد و به دشمنی او مبغضان داخل جهنم خواهند شد و در تفسیر **شواہد التنزیل** حاکم ابو القاسم
حسکانی از ابو امامه باہلی در تفسیر آیت مودت روایت کرده است ان رسول الله صلعم قال معناه ان الله تعالی خلق الانبیاء من اشجار شتی و خلقت
انا وعلی من شجرة واحدة انا اصل تلک الشجرة وعلی فرعها والحسن والحسین ثمرتها وشیعتنا اوراقها فمن تعلق بغصن منها نجا ومن
زل عنها سقط فی النار ولولا عفو الله بین الصفا والمروة الف سنة فالف سنة حتی یصیر کالثوب البالی ولبریدة
حبنا لاکبه الله فی النار مثلاً وهذه الایة لمحض مرام آنست که جناب نبوی فداه روحی فرمود همه انبیاء از درختهای متعدده متفرقه مخلوق گردیدند و من
و علی از یک درخت آفریده شدیم من اصل درخت آنم و علی فرع و تنه همان درخت است و حسنین علیهم السلام میوه آن درخت اند و شیعیان
ما اہل بیت علیهم السلام اوراق و برگهای آن درخت میباشند پس کسی که از صحابه و امت تعلق گیرد و بدست آورد و دستی و برگی یا شاخی را از این درخت
هر آینه از صراط یوم القیامت میگذرد و کسیکه میل کند از این درخت بسوی غیر ساقط شود و در جهنم بیفتد و اگر بندهٔ عبادت کند خدا تعالی را هزار سال
با شرایط میان کوه صفا و مروه و باز هزار سال تا اینکه همچو مشکیزهٔ کهنه پوسیده گردد و لکن با همه این عبادت خدا اگر محبت ما اہل بیت عصمت و
طهارت را درک نکرده باشد این عبادت او را فائده نمیرساند بلکه خدا تعالی چنین عابد غیر محب ما اہل بیت را از روی سر در نار جهنم بیندازد در **مودة القربی** همدانی حدیث نمبر (۱۶) آورده است از امیر المومنین علیه السلام که گفت قال رسول الله صلعم من احبک یا علی کان مع النبیین
فی درجهم یوم القیامة ومن مات وبغضک فلا یبالی مات یهودیاً او نصرانیاً یعنی جناب پیغمبر صلعم گفت ای علی کسی که ترا دوست دارد
او همراه پیغمبران در درجه آنها در قیامت خواهد بود و کسیکه بمیرد و بغض تو داشته باشد او بلا مساوات یهودی یا نصرانی خواهد مرد **اقول** پس بهر حال از
تمام این بحث ثابت و محقق شد که دوستی و محبت و اقعی و مودت قلبی به پیغمبر و اقرب قربی خاتم الانبیا بر کافه صحابه و امت فرض عین و دین فرض
میباشد بخلاف متابعت انبیاء سلف که فرض عین و نشان ایمان بود محبت آنها از این است که حق سبحانه عزوجل میفرماید قل لا اسئلکم علیه اجراً الا المودة
فی القربی یعنی بگوای محمد صلعم مر اہل ایمان را که نمیخواهم از شما بر تبلیغ احکام الهی مزدی و از برای امر به معروف و نهی از منکر توقع اجری از شما ندارم و هیچ پیغمبری
نیز از برای دعوت از امت خود طلب مزدی نکرده **ثعلبی** از قتاده نقل نموده که جمعی از مشرکان در مجمعی نشسته با یکدیگر می گفتند که هیچ میدانی محمد صلعم دین
دعوت و ابلاغ چه مزدی دارد و بیانه این آیت نازل شد که بگو من بر دعوت اسلام از شما هیچ مزدی نمیطلبم لاکن طلب میکنم از شما دوستی که ثابت و متمکن باشد
در اہل قرابت یعنی همین توقع دارم که خویشان نزدیک مرا دوست دارید و تعظیم ایشان را از جمله واجبات شمرید و مراعات ایشانرا از لوازم دانید و ایشان را
بدست و زبان مرنجانید **استثنا** و در این مقام محتمل است که متصل باشد تقدیر کلام چنین شود که لا اسئلکم اجراً الا هذا یعنی از شما مزدی نمیطلبم
مگر اینکه دوستی نمائید به اہل قرابت من و این بر سبیل تجوز است چه فی الحقیقت این مودت نه اجر تبلیغ است زیرا که چون هیچ بطنی از قریش نیست مگر که
سرشته قرابت ایشان با آنحضرت صلعم منتهی میشود پس حقیقت حال مودت قرابت آنحضرت راجع به مودت قرابت ایشان باشد و دیگر آنکه مودت اہل بیت
پیغمبر صلعم تکلیفی است از طرف الهی به بندگان تا بدان مستحق ثواب شوند و شرط قبول طاعت ایشان باشد پس چگونه آن اجر تبلیغ تواند بود و در **الکشف**
والتفاسیر الا بمعنی استثناء منقطع است و تقدیر کلام آنکه لا اسئلکم اجراً قط ولکن اسئلکم ان تودوا قرابتی الذین هم قرابتکم
فلا تودونهم یعنی هرگز از شما توقع اجری ندارم بجهت رسالت و بیان هدایت لاکن از شما طلب میکنم که دوستی نمائید به خویشان
من که همان خویشان شما میباشند پس آزار و ایذاء به ایشان مرسانید و ایشانرا **الا المودة فی القربی** **الا مودة القربی**
ویا الا المودة للقربی بهت آنست که تا ایشان مکان مودت و مقر محبت باشند همچنانکه میگویند که لی فی آل فلان
مودة ولی فیهم هوی وحبة شدید و این مستلزم ثبات مودت و تمکن محبت است چه تعلق ظرف اینصورت ثابته و متمکنه است تقدیر کلام این است

احادیث عجائب الدلالت بر وجوب محبت آل محمد علیهم السلام

قول مفسر در نتیجه بحث مودة القربی

بیان اینکه محبت جمیع آنحضرت علیهم السلام فرض و اصل ایمان و موجب نجات آخرت است

که الا المودة دابته فی القربی متمکنة فیها بخلاف متعلق لام چه آن ظرف لغو است نه مستقر و قربی مصدر است بمعنی قرابت چون زلفی و بشری و مراد بآن اهل قربی است بر حذف مضاف در **کشاف** زمخشری آورده که چون این آیت نازل شد صحابه از آنحضرت پرسیدند که یا رسول الله من قرابتك الذین وجبت علینا مودتهم یعنی اقارب تو که حق تعالی مودت ایشانرا بر ما فرض گردانیده است چه کسانند بفرمود که علی ابن ابیطالب فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام میباشند و احمد حنبل نیز مثل این روایت نقل فرموده است **ثعلبی** نیز که از مشاهیر اهل سنت است در تفسیر خود بتصریح فرموده است که قربی رسول کیست ایشانند **شهر بن حوشب** از ام سلمه روایت کند که سید الانبیاء صلعم روزی بفاطمه زهرا علیها السلام گفت ائتنی بزوجك وابنیك فجاءت بهم فالقی علیهم کساءه ثم رفع یدیه وقال اللهم هؤلاء اهل محمد فاجعل صلواتك وبرکاتك علی ال محمد انك حمید مجید یعنی ای فاطمه شوهر خود و هر دو پسر خود حسن و حسین علیهم السلام را نزد من بیاور چون حاضر شدند سرور عالم صلعم گلیم بر ایشان انداخت و فرمود که خداوندا این چهار نفر اهل بیت محمدند ایشانرا به صلوات و برکات خود بنواز و بر ایشان رحمت کن **عبد الله ابن حامد اصفهانی** به اسناد خود روایت کرده از جریر ابن عبد الله البجلی که حضرت رسول صلعم فرمود من مات علی حب ال محمد مات شهیدا الا ومن مات علی حب ال محمد مات تائبا الا ومن مات علی حب ال محمد مات مغفورا الا ومن مات علی حب ال محمد مات مومنا مستکمل الایمان الا ومن مات علی حب ال محمد مات مزفوفا الا ومن مات علی حب ال محمد بشره ملك الموت بالجنة ثم منکر ونکیر الا ومن مات علی حب ال محمد تزف الی الجنة کما تزف العروس الی بیت زوجها الا ومن مات علی حب ال محمد فتح فی قبره بابان الی الجنة الا ومن مات علی حب ال محمد جعل الله قبره مزار ملائکة الرحمة الا ومن مات علی حب ال محمد مات علی السنة والجماعة الا ومن مات علی بغض ال محمد جاء یوم القیمة مکتوبا بین عینیه آیس من رحمة الله الا ومن مات علی بغض ال محمد مات کافرا الا ومن مات علی بغض ال محمد لم یشم رائحة الجنة یعنی کسی که بر دوستی آل محمد بمیرد شهید است و کسی که بر دوستی آل محمد بمیرد تائب باشد و کسی که بر دوستی آل محمد بمیرد مغفور است و کسیکه بر دوستی آل محمد بمیرد مومن است و کسی که بر دوستی آل محمد بمیرد مرحوم است و کسی که بر محبت آل محمد بمیرد ملک الموت او را به بهشت بشارت دهد و پس از او منکر و نکیر و کسیکه بر محبت آل محمد بمیرد بطرف بهشت رود چنانکه عروس را در شب زفاف بخانه شوهر برند و کسی که بر محبت آل محمد بمیرد در قبر او دو دروازه بطرف بهشت کشوده شوند و کسی که بر محبت آل محمد بمیرد خدا یتعالی قبر او را زوار ملائکه رحمت گرداند و کسی که بر محبت آل محمد بمیرد و بر سنت رسول و از جماعت مومنین بوده باشد و کسیکه بر بغض آل محمد بمیرد یوم القیامت بیاید بحالتیکه در میان دو چشم او نوشته باشد که مایوس است از رحمت خدا یتعالی و کسی که بر بغض آل محمد بمیرد کافر باشد و کسی که بر بغض آل محمد بمیرد بوی بهشت را نخواهد شمید **دمروست** که حسن ابن علی علیه السلام روزی در اثنای خطبه فرمود که انا من اهل البیت الذین افترض الله مودتهم علی کل مسلم یعنی من از اهل البیتی میباشم که حق تعالی مودت و محبت آنهارا فرض و واجب گردانیده است بر هر مسلمان و در **حدیث** دیگر آمده که معصومین علیهم السلام فرمودند حبنا اهل البیت لیحط الذنوب علی العباد کما تحط الریح الشدیدة الورق عن الشجرة یعنی دوستی ما اهل البیت معصومین مطهرین علیهم السلام گناهان مومنین میاندازد چنانکه باد تند برگهای درخت را میاندازد پس بهمه این آیات مجیده و احادیث متواتره کثیره واضح میشود که ایمان و نجات احدی را حاصل نمیتواند شد و کسی بصلاح دنیا و فلاح آخرت نمیرسد تا محبت و مودت قلبی از پیغمبر صلعم و اقارب قربی آنجناب امیر المومنین علی ابن ابیطالب و فاطمه زهرا و حسنین علیهم السلام نداشته باشد بهمین بنا **شافعی** گفته است ؎ یا آل بیت النبی ان حبکم فرض ؎ من الله فی القرآن انزله ؎ کفاکم عظیم الفخر انکم ؎ من لم یصل علیکم لا صلوة له **ایضا** نعم ما قیل ؎ محبة اولاد الرسول وسیلة ؎ الی نیل رضوان ومالك مویل ؎ فواها لمن ابغی مودة غیره ؎ بصدق واخلاص وعزم موآل **وایضا** ما احسن ما قال ؎ توان عبدا اتی بالصالحات غدا ؎ وودك بی مرسل ولی ؎ وصام ما صام صوام بلا ملل ؎ وقام ما قام قوام بلا کسل ؎ ما کان فی الحشر یوم البعث منتفعا ؎ الا بحب امیر المومنین علی ؎ **سوال** چونکه محبت محمد و آل محمد علیهم السلام از آیات و اخبار و تحقیق مذکور ثابت شد که واجب و فرض عین و اصل ایمانست که نجات بدون آن حاصل شدن ممکن نیست پس بالضرورت میباید برای دانستن آن معیاری مقرر باشد تا هر کسی داند که او یکی محبت ایشان حاصل کرده است **جواب** آنچه برای مقدار محبت و مودت محمد و آل محمد علیهم السلام معیار شرعی قرار گرفته است همانرا که هر مومنی محمد و آل محمد را از نفس و والد و ولد خود محبوب و دوست تر داشته باشد و **سلیمان** آورده اند قال رسول الله صلعم لا یومن احدکم حتی اکون احب الیه من والده وولده والناس اجمعین کذا فی **المشکوة** و ترجمه اشعة اللمعات صفحه ۵ یعنی جناب پیغمبر صلعم فرمود ایمان نمیآرد یکی از شما یعنی از شما کسی مومن نمیتواند شد تا آنکه باشم من نزد او دوست داشته

جواب سوال که معیار مقدار محبت آل محمد چیست

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

شده بسوے وی از پدرش و فرزندانش و همه مردم بحسب حال معیار همین است در نشان دوستی و ایمان مومن کامل که محمد و ال محمد علیهم السلام را از نفس و پدر و مادر و اولاد و دیگر همه مردم محبوب و دوست داشته باشد باین معنی که در مقابل ایشان علیهم السلام از همه عزیزان و دوستان و اقارب و اولاد و آباء و اجداد بلکه از جان خود بر ایشان پرداخته **تنبیه** باید دانست که محبت دو قسم است **یکی جبلی** که از اختیار بنده بیرون است بحکم طبیعت و جبلت بی اختیار به آنها انجذابی دارد و این قسم خارج از مبحث است چه سخن در ایمان است که تکلیف شرع در تحصیل آن میرود **پس** مراد به محبت در اینجا محبتی خواهد بود که اختیار را در آن مدخلی باشد و تکلیف در آن جاری گردد پس مراد به اجمیت اینجا ترجیح جانب این حضرات معصومین مطهرین علیهم السلام است در اداء حق بالتزام دین و اتباع سنت و رعایت ادب و ایثار رضای ایشان علیهم السلام بر هر که و هر چه که غیر ایشان است از نفس و جان و ولد و والد و اهل و عیال و مال و منال چنانکه راضی شود بهلاک نفس خود و فقدان هر محبوب لاکن حق ایشان فوت نگردد چنانکه حال کمل اصحاب چون سلمان و ابوذر و مقداد و امثال ایشان بود چنانکه در دعاء هم تو راست که محبت حق جل علا را درخواسته فرموده **اللهم اجعل حبك احب الي من نفسي ومالي وولدي** **اشکال** از آیت زیر بحث سیجعل لهم الرحمن ودا آیات مودة في القربي وجوب محبت و مودت محمد و علی و فاطمه و حسنین علیهم السلام معلوم و ثابت گردید و لاکن محبت ذریت ایشان بالاخص باشد یا بافضل باشد چگونه ثابت تواند شد چه در وقت نزول این آیات مبارکات بجز همسه انجباء دیگری از ذریت ایشان کسی موجود نبود **جواب** مشتمل بر دو وجه تواند بود **اول** در اینکه مودت في القربي لفظ القربي مؤنث اقرب از افعل تفضیل الف و لام عهدی محلی میباشد پس علی و حسنین ذریت ایشان الی القیامت بالضرورت اقرباے پیغمبر صلعم اند لقوله تعالی یا بني ادم و یا بني اسرائیل زیرا که کانه معلوم است که نسبت اقرب اند هر چند تا قیامت تنازل شوند تا برجد اعلی حرام میباشند و فصل و وصل در آنها مساویست **لهذا** ذریت علی و فاطمه بلا فاصله و با فاصله تا قیامت اولاد و اسباط آنحضرت اند این است که تمام ذریت ایشان علیهم السلام در حکم محبت و مودت داخل اند **ثانی** حدیث هم علی و فاطمة وابناهما شاهد این مرام تواند شد چه لفظ ابناهما صیغه جمع مضاف بسوے ضمیر ہما است که مرجع آن علی و فاطمه علیهم السلام میباشد پس از این دلیل هم معلوم شد که محبت و مودت کافه ذریت پیغمبر صلعم الی القیامت بر هر مومن و مسلم فرض عین و عین ایمان موجب نجات آخرت **اشکال** هرگاه مودت و محبت ذریت معصومین مطهرین مقصود از همه این بحث باشد متکلم در آن شکی نیست لاکن تسلیم نکنیم که ذریت غیر معصومه خصوصا از ایشان کسانی که بالبداهه از فسقه و فجره اند چرا و چگونه در مرتبت عظمی شامل تواند شد خصوصا وقتیکه قرآن بر سبیل اعم از ان بلکه میلان ایشان هم مانع باشد مقتضای عقل نیست که با ایشان دوستی و محبت کرده آید لقوله تعالی **ولا تتخذوا عدوي واولياء** و جای دیگر میفرماید **ولا ترکنوا الی الذین ظلموا فتمسکم النار** **جواب** شبهه نیست در اینکه هر چند محبت و مودت صالح و فسقه فجره متجاهره نبی فاطمه جائز نیست قطعا بلکه امر بمعروف و نهی از منکر و تعزیر و حدود بر ایشان واجب است و بیزاری از اعمال و افعال قبیحه ایشان فرض و لاکن با اینهمه بالضرورت رعایت قرابت نبوی با ایشان مدنظر داشتن بر هر مسلمی واجب است چه آیات متعدده و صحاح اخبار کثیره بطرق خاصه و عامه بالتواتر در عموم محبت و مودت ذریت و نسل سرور عالم وارد گشته و در غفران و عفو ایشان آثار آمده اند که گذشته از تواتر بحد شیاع رسیده اند که بترک آنها گنجایش نمیماند **انیست** که اکثر خاصه و عامه این سلسله ذریت پیغمبر صلعم از عموم فجره فسقه امت مستثنی کرده اند و در حق ایشان بس سکوت را احسن پنداشته اند زیرا که شهرداران دنیا و دین بر سبیل حقیقت نزد اسلامیان ایشانند **پس** بنابراین محبت و مودت با ابرار و صلحاء این سلسله مع التعظیم و التوقیر واجب است و اما با فسقه فجره این سلسله با وجود بیزاری از قبایح اعمال ایشان بدون تعظیم محبت ایشان لازم است چه با حضور عاقبت ذریت این سلسله جلیله بر خیر میگذرد و در بهشت میروند و از جهنم بر ایشان حرام است **اشکال** چگونه میتواند که فاسد العقیده سید زاده فاطمی داخل بهشت گردد خصوصا هرگاه با امامت امام زمانه منکر شود و از دین اسلام دست بردار گردد **جواب** از آیات کثیره و صحاح اخبار وفیره ثابت میشود کسی که در حقیقت و فی الواقع از آل رسول و نسل بتول علیهم السلام باشد هر چند او در دنیا عمرش بفسق و فجور باشد چون بمیرد هرگز بنا عقیده و گمراهی نخواهد مرد بلکه پیشتر از مردن مسرور عاقبت او محمود و بتوبه مغفور و معفو خواهد شد چنانکه در حدیث آمده است قال رسول الله صلعم سالت الله ان یهدي ضالکم و گفته اند عصاة آل رسول داولاد زوج بتول بجناب رسالتمآب و حضرات ائمه اطیاب تعظیما للنبي و الولي الفاطمة تفویض کرده میشوند چنانکه در دنیا امر عباس و عقیل بعد از اسیر شدن بحالت کفر بحضور پیغمبر و علی علیهم السلام تعظیما لهما تفویض شدند و از حبس و قتل رهائی شدند پس ایشان در آنوقت مسلمان شده اند و این روایت از مستفیضات اهل سیر و حدیث است اما صحاح و حسان متفقه از احادیث که در کتب فریقین متعلق این وارد گشته اند حد تجمیع آنها مجلد کبیر تواند شد لاکن در این مقام بغرض استفاده ناظرین معدودی چند ایراد میکنم پس از انجمله است مرویه صادقیه علیه السلام در تفاسیر

جواب اشکال محبت تمام ذریت آل محمد تا قیامت ثابت میشود

جواب اشکال فسقه ظلمه شرعا میلان هم جایز نیست چگونه محبت سادات فسقه واجب باشد

جواب اشکال چرا و چگونه فاسد العقیده داخل بهشت شود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اهل البیت از امام صادق ع ان فاطمة لعظمها علی الله حرم الله ذریتها علی النار وفیهم نزلت اولئک عنها مبعدون یعنی برای عظمت وحفظ حرمت واظهار شان او ذریت مسلمه فاطمه را بر آتش حرام گردانیده است ودر ایشان نازل گشته است آیت اورثنا الکتاب الذین اصطفینا من عبادنا فمنهم ظالم لنفسه ومنهم مقتصد ومنهم سابق بالخیرات باذن الله ذلک هو الفضل الکبیر الآیة ودر صحاح اخبار آمده است در تفسیر این آیت که همین نازل گشته است در اولاد رسول از نسل زوج بتول چنانچه در بصائر الدرجات از امام کاظم علیه السلام آورده است که گفت هذه فی اولاد علی وفاطمة علیهما السلام یعنی این آیت مجیده در اولاد علی وفاطمه نازل گشت ودر کافی مروی است که حضرت کاظم علیه السلام فرمود السابق بالخیرات الامام والمقتصد العارف للامام والظالم لنفسه الذی لا یعرف الامام یعنی مراد از سابق بالخیرات امام معصوم است واز مقتصد مراد عارف بالامام است واز ظالم لنفسه سید اوست غیر عارف بامام میباشد امام رضا علیه السلام میفرماید که فرقات سه گانه از اولاد فاطمه بتفصیل بالا اند ولو اراد الامة لکانت اجمعها فی الجنة یعنی اگر تمام امت از این مراد گرفته آید هر آئینه لازم آید که تمام امت وجوبا بهشت داخل شود واین باطل است پس بالیقین مراد از این عترت طاهره وذریت عامه میباشد واما از طرق عامه پس در حلیه وایضا طبرانی ونیز بزاز وابن مجه در صواعق آورده اند از رسول الله صلعم قال ان فاطمة قد احصنت فرجها فحرم الله ذریتها علی النار یعنی بتحقیق جناب پیغمبر صلعم فرموده بدرستیکه فاطمه حفظ وحصن ظاهر وباطن خود کرد بعوض آن حق تعالی ذریت اورا بر آتش جهنم حرام گردانید ودر صواعق ودیلمی در فردوس آورده است ان رسول الله صلعم قال انی سئلت ربی ان لا یدخل احدا من اهل بیتی النار فاعطانی وشل همین ابن بابویه نیز روایت کرده است یعنی بدرستیکه حضور نبوی صلعم فرموده است که من تحقیق سوال کردم پروردگار خود را که احدی از اهل بیت مرا در آتش جهنم داخل نکند پس مسئلت مرا عطا فرمود محب طبری در ذخائر العقبی آورده اند از ابن عباس قال سئلت ربی ان لا یدخل النار احدا من اهل بیتی فاعطانی ایضا روایت کرده اند از امیر المومنین ع علیه السلام که فرمود من شنیدم پیغمبر صلعم دعا میکرد اللهم انهم عترة رسولک فهب مسیئهم لمحسنهم وهب لی ففعل قلت ما فعل قال صلعم فعل ربکم بکم ویفعل بمن بعدکم یعنی خدایا ایشان عترت پیغمبر تو اند پس بخش عصات ایشان را برای محسن ایشان وبده مرا این مسئلت مرا پس پیغمبر فرمود که حق تعالی سوال مرا بمن عطا فرمود امیر المومنین علیه السلام گفت حق تعالی چه گفت پیغمبر فرمود که رب المتعال عفو وهبه کرد شما را اهل بیت شما را وهبه میکند همین را به آنان که بعد شما میآیند ودر صواعق آورده است قال النبی صلعم یا علی ان الله قد غفر لک ولذریتک ولولدک ولاهلک ولشیعتک ولمحبی شیعتک فابشر فانک انزع البطین یعنی ای علی بتحقیق که خدا یتعالی بخشید ترا وذریت ترا واولاد ترا واهالی ترا وشیعیان ترا ومحبان شیعیان ترا پس بشارت باد تو را که انزع البطین میباشی یعنی انزع از شرک ومعاصی وبطین بعلم میباشی اشکال پس نوح نجی الله بنص قرآن برای عمل صالح نجات حاصل نکرده حال آنکه بلافصل از اصل ونسل انتخاب بود بعد از اینقدر حاصله ذریت فاسد العقیده از پیغمبر صلعم چگونه نجات حاصل تواند کرد جواب باید دانست که کفر ونفاق معصیتی است غیر معفوکه بدون توبه ازان غفران حاصل نتوان شد وشرک که بالمره قابل عفو نیست اما پسر نوح ع که مراد از عمل غیر صالح او نفاق است که منافی وسد ایمان میباشد چونکه او توبه نکرد لهذا غفران باو حاصل نگشت واما مراد ما از عصات ذریت پیغمبر صلعم فسقه میباشند وفسق عبارت است از عدم اطاعت مع بقاء تصدیق او بدین اسلام وچنین کسی بالضرورت قابل عفو تواند بود چون آیت مجیده یا عبادی الذین اسرفوا علی انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعا یس اگر عموم است آنحضرت عفو وغفران فسقه بقرآن ثابت باشد پس عصات وفسقه از ذریت سید الانبیاء بطریق اولی میباید مغفور شوند اشکال سلیم الفطرت اعتراف کند که بشارت به نجات وبنا علیه موجب اتکال واغوا واغراء مکلف میشود پس بشارت به نجات ذریت غیر معصومه معقول وجائز نباشد جواب کسی که در علم الهی ناجی است اورا اخبار به نجات کردن جائز است چه او بالضرورت ناجی میباشد پس او هر چند فی الحال عاصی باشد لاکن بالیقین در مدت العمر یا در آخر العمر تائب خواهد شد وبر ایمان از دنیا خواهد رفت وکسی که در علم خدای تعالی ناری باشد از او هم بالضرورت وقت انقطاع او از دنیاء بالیقین کفر ونفاق ظاهر میشود پس معلوم شد که بشارت نجات وعذاب وادن موجب اتکال واغراء مکلف نمیشود خصوصا کسی که نطفه نبی وعلی باشد ودر او شیر طاهر صدیقه طاهره بالضرورت خاصیتی واثری عظیم دارد بالیقین سید بنی فاطمه بر کفره نفاق نخواهد مرد اگر در واقع از نطفه ایشان باشد الا ولا وهو العالم بحث رابع فانما یسرناه بلسانک لتبشر به المتقین وتنذر به قوما لدا بدانکه لد جمع الد است مشتق از لد ولدد بمعنی شدت خصومت در بحرین گفته است که الد الخصام یعنی شدید العداوت وجدل برای مسلمین از قول عرب که میگویند رجل الد بین الدد یعنی شدید الخصومت است برای غیر گفته میشود لد یلد لدا از باب تعب اشد خصومته فهو الد والمراة لداء والجمع لد من باب احمر وحمر ولد من باب قتل اشد خصومته وهر گاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست

احادیث ائمه اطهار که آیت ذریت علی وفاطمه نازل شد

جواب اشکال اگر گفته شود ذریت پیغمبر مغفور شد چرا پسر نوح بعمل غیر صالح هلاک شد؟

جواب اشکال بشارة بنجات موجب اغراء مکلف میشود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان آنکه این آیت منفصل از ما قبل است

این آیت مجیده زیر بحث کلام مستانف خاتمه سوره و منقطع از ماقبل است **مفسرین** گفته اند فهو کلام مستانف بین به عظم موقع هذه السورة لما فیها من التوحید والنبوة والحشر والنشر والرد علی فرق المضلین المبطلین یعنی این آیت کلام مستانف است که بیان فرموده است بآن عظیم موقع این سوره مبارکه مریم علیها السلام از حیث اینکه در این مباحث عظیمه میباشند از توحید و نبوت و حشر و نشر و رد بر فرقهای مضلین گمراهان باطل **پس** کانه فرموده است بلغ هذا المنزل او بشر به وانذر فانما یسرناه یعنی تبلیغ کن بمردمان این را که بر تو منزل شده یا بشارت ده بآن و بیم کن پس جز این نیست که آسان گردانیده ایم آن را بزبان تو چه آنرا انزال کرده ایم بلغت تو که لغت عربی فصیح است تا آسان باشد بر تو بتلفظ و معرفت آن و گویند با در بلسانک به معنی علی است بنابراین معنی چنین شود که آنرا بر زبان تو سهل و آسان گردانیده ایم در **کشاف** زمخشری گفته است که باء بر اصل خود باقی است بجهة اینکه یسرناه متضمن معنی انزلنا است یعنی انزال این کردیم بلغت تو تا مژده دهی بآن پرهیزگاران را که از شرک و عصیان اجتناب کرده اند و بیم کنی بآن گروه ستیزه کنندگان سخت خصومت را که بجهة فرط خصومت و لجاج شروع کنند گانند در هر لدیدی یعنی هر شقی از مراء و جدال در **کبیر** فخر رازی ذیل این آیه گوید

بیان معنی و مراد آیه

میگوید فبتیسیر الله تعالی انه یسرذلک بلسانه لیبشر به ویتذر به ولولا انه تعالی نقل قصصهم الی اللغة العربیة لما تیسر ذلک علی الرسول صلعم فاما ان القرآن یتضمن تبشیر المتقین وانذار من خرج منهم فبین لکنه تعالی لما ذکر انه یبشر به المتقین ذکر فی مقابلته من هو فی مخالفة التقوی ابلغ وابلغهم الالداء الذین یتمسکون بالباطل ویجادلون فیه یعنی بتحقیق مراد آنست که پس در آیت مجیده حق تعالی بیان کرده است اینکه آسان شد ابلاغ این بزبان جناب پیغمبر صلعم که عربی است تا بشارت داده شد بآن متقین را الی الجنة و ترسانیده شد از آن بجهنم و عذاب آن و هرگاه حق سبحانه و جل قصص ایشان را بلغت عربیه نقل نمیکرد هرآئینه ابلاغ این پیغمبر صلعم را آسان نمیشد اما اینکه قرآن متضمن است بر بشارت متقین و انذار و تخویف کسی که خارج است از متقین پس بیان کرده شد لاکن او تعالی وقتیکه بیان کرد که او بشارت میدهد بدین قرآن پرهیزگاران را اذکر کرد در مقابله این کسی را که او در مخالفت تقوی بیشتر است و ابلغ ایشان الدت که بباطل تمسک میجویند و در آن مجادله و مخاصمه میکنند **اشکال** از وجه آمدن قرآن در زبان عربی چه آسانی پیغمبر صلعم را حاصل شد و حال آنکه در زبان عجمی هم انذار متقین و انذار مخالفین کرده میتوانست **جواب** اصل سخن آنست که قریش بسیار قوم لجوج بودند پس اگر قرآن در زبان عربی بلغت عجمی یا سریانی نازل میشد قریش میگفتند که سخن ترا فهم نمیکنیم و نمیدانیم که تو چه میگوئی هر چند پیغمبر صلعم تمامی السنه دنیا را میدانست عجمی نمیفهمید و لاین عرب بجز زبان عربی دیگر زبانی نمی فهمیدند و لاکن با وجود آنکه پیغمبر آخر الزمان به مفاد و ما ارسلناک الا کافة للناس برای تمام دنیا برسالت مبعوث شد لاکن در آنوقت قوم عرب چونکه از همه بیشتر لجوج و اشد کفر ابودند لهذا پیغمبر از ملک و قوم ایشان مبعوث شد و التماس لجاجت کتاب هم در زبان خود ایشان نازل شد تا افهام و تفهیم و انذار و انذار این قوم لجوج بر پیغمبر آسان باشد و ایشان عذر نه فهمیدن کلام را نکنند چنانچه در جای دیگر میفرماید و لو نزلناه علی بعض الاعجمین فقرأه علیهم ما کانوا به مؤمنین **سورة الشعرا** یعنی میفرستادیم قرآن را بر برخی از آنها که عرب نیستند هم بلغت عرب پس میخواندی آن اعجمی قرآن را بر ایشان بلغت ایشان با آنکه ایندلیل زیادتی اعجاز قرآن بودی که اعجمی کلام او در غایت فصاحت و نهایت بلاغت بگونه ندی ایشان بآن قرآن منزل ایمان آرندگان **اقول** مقصود آنست که عرب از روی استکبار و گردن کشی و فرط عناد و استنکاف و حمیت جاهلیت میگفتند که عرب را از متابعت عجم عار است و اصلا نظر در آن معجزه ظاهره نمیکردند که مرد عجمی قرآن عربی فصیح و بلیغ که ایشان از آوردن مثل آن عاجزند میخواند **و تواند** چنین معنی باشد که اگر قرآن را بر عجمی بلغت غیر عربی نازل میکردیم کافران می گرویدند و میگفتند که ما فهم نمی کنیم و معنی آنرا نمی دانیم پس بجهة این بلسان عربی قرآن نازل شد بر افصح مردی از ایشان که از اشراف خانواده ایشان است تا در آن تدبر و تأمل نمایند و تصدیق آن کنند و در تفسیر **اهل البیت** از ابی عبد الله علیه السلام نقل میکنند که اگر قرآن بلغت عجم میشد عرب بآن ایمان نمیآوردند و چون بلغت عرب فرود آمد عجم با و ایمان آوردند دال است بر فضل عجم **اقول** این آیت در حق علی علیه السلام نازل گشته چنانچه در تفاسیر اهل البیت علیهم السلام همچنین آمده و در **روضة الواعظین** از حضور پیغمبر صلعم آورده است فی قوله تعالی الذین آمنوا قال هو علی قوم الذین قالوا امنا بولایته یعنی مراد از الذین آمنوا علی ابن ابیطالب علیه السلام است و از قوم الذین قالوا امنا مراد اند در **کافی** و در **تفسیر صافی** و در **تفسیر قمی** و در تفسیر **علی ابن ابراهیم** دیگر نیز و در تفسیر **برهان** از امام صادق علیه السلام ذیل همین آیت مجیده آورده اند قال انما یسره الله علی لسانه حین اقام امیر المؤمنین علیه السلام علما فبشر به المؤمنین وانذر به الکافرین وهم الذین ذکرهم الله فی کتابه لدا ای کفارا یعنی امام علیه السلام فرمود جز این نیست که حق سبحانه و جل آسان

قول مفسر در تفسیر اهل البیت آن آیه در علی نازل شد و دلتنبی آنند

جواب اشکال در وجه نازل شدن قرآن بر پیغمبر صلعم بزبان عربی حال شد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

کرد بزبان پیغمبر خود وقتیکه قایم ساخت امیر المومنین علی ابن ابیطالب علیه السلام را علم اسلام پس بوجود علی بشارت داد مومنین را و انذار کرد کافرین را ایشانرا
آن کسانیکه خدای تعالی در کتاب خود ایشانرا ذکر فرموده است باسم لُدا یعنی کفار را بحث خامس وکم اهلکنا قبلهم من قرن هل تحس
منهم من احد او تسمع لهم رکزا بدانکه رکز صوت خفی است و اصل آن مطلق خفا است و منه رکز الرمح اذا غیب طرفه فی الارض و رکاز
مال مدفون را گویند و در حدیث آمده و فی الرکاز الخمس رکاز چون کتاب بمعنی مرکوز یعنی مدفون است و اهل حجاز و عراق اختلاف کرده
در معنی آن پس عراقیین گفته اند که رکاز کل معادن باشند و اما حجازیین گویند که رکاز مال مدفون است مخصوصا که از بنی آدم گیرد
خزانه گذارند قبل از اسلام اهل لغت این هر دو قول را احتمال داده اند زیرا که بنا بر هر یکی از این دو قول مرکوز در زمین است یعنی ثابت و موجود در زمین
باشد یقین رکزه اذ ادفنه و انما کان فیه الخمس لکثرة نفعه وسهولة اخذه و هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست
پس باید دانست که حق تعالی عزوجل در اینجا ختم کرد سوره مبارکه مریم علیها السلام را به موعظه بلیغه که در این تخویف ایشان است و تحقیر رسول
صلعم و دعی فداه بر انذار ایشان یعنی ای که هلاک کردیم قبل از مکه از اهل زمان یعنی در هر قرنی از قرون قومی از مشرکان را هلاک ساختیم هیچ می یابی و
می بینی ازان هلاک شدگان یکی را یا می شنوی مر ایشانرا آواز پوشیده مقصود اینست که چون عذاب بایشان فرود آمد همه متاصل شدند از
ایشان شخصی باقی ماند که کسی او را به بیند و نه آوازی که کسی بشنود بلکه موکل قهر الهی با هیچکدام در نساخته و همه را بدست فنا و در دام خمول و فنا
انداخته کان لم یخلقوا او لم یکونوا تا آنکه ایشان به مال و منال و عدد و خدم و حشم از اهل مکه بمراتب در پیش بودند و خصومت ایشان بیشتر بود
و چون حال امم ایشان باین طریق بود پس حال ایشان نیز چنان خواهد بود و همچنین هدای اهل بیت و ائمه هدی علیهم السلام که با وجود استیلا و شوکت
و حشمت و کثرت خدم و حشم و اموال و عدد لیکن اثری و اسمی نماند تا بحدیکه توهم ایشان مندرس شد و اصلا علامتی از علامات ایشان
بر صفحه روزگار باقی نماند سوال این آیه مجیده بر چه موعظه بلیغه شتمل است جواب این ظاهر است که هرگاه در مصداق آیت کم اهلکنا قبلهم
من قرن غور و فکر و تامل کنند دانند که بالضرورت از زوال دنیا و انتهی لی الموت هیچ متنفسی را چاره نباشد این موعظه است که ایشانرا فحص
و مندر بود از سوء عاقبت فی الاخرت پس بالیقین همین موعظه ایشانرا الی الحذر من المعاصی اقرب بود و باز همین موعظه حسنه بلیغه را موکد میگرداند
هل تحس منهم من احد و در این جمله وجه تاکید آنست که هرگاه سعید کائنات و خلاصه موجودات سرور عالم و آدم صلعم احساس و ادراک
احدی از هلاک شدگان پیشینیان نکند بروی دو جهان و لا یسمع لهم رکزا صوت خفی هلاک شدگان نشنود دلیل جلیل باشد بالضرورت
بر انقراض و فنای آنها بالکلیة تنبیه در قوله اهلکنا مراد انقراض بالموت اولی و اقرب است بر چند که بعضی از مفسرین حمل کرده اند آنرا بر عذاب
معجل فی الدنیا در تفسیر مجمع البیان ذیل همین آیت فرموده است و المعنی انهم عذبوا فلا یری عین ولا یسمع لهم صوت و کانوا
اکثر اموالا و اعظم احبابا و اشد نفیرا من هؤلاء فلم یغنهم ذلک لما اردنا اهلاکهم فکم هؤلاء الکفار مکة او غیرهم فی ایامک لا
یبقی منهم عین و اثر یعنی مراد از آیت آنست که ایشان هلاک و فنا شدند پس از ایشان نه عینی بیند و صوت ایشان شنیده نمیشود و حال آنکه ایشان
از اهل مکه بدرجها اموال کثیره داشتند و احبام ایشان هم بزرگتر بود و در و دشمنی هم از ایشان اشد و سخت تر بود پس این همه اموال ایشان و اقارب ایشان
در وقتیکه ما خواستیم ایشان را هلاک و فنا گردانیم پس حکم این کفار هم مثل ایشان است در اینکه باقی نمی ماند از ایشان نه ذات و نام و نشانی و در
اینمقام احقر الانام بفضل الله المنعام باختتام میرساند تفسیر سوره مبارکه مریم علیها السلام را فی تشتت البال و ضیق المجال چند روز
این سال از وجوه عدیده چون الام و اسقام و کثرت ورود اسوله خواص و عوام انام بغایت عدیم الفرصت و قلیل المهلت بودم لهذا
در اتمام این جزو تاخیر بسیار واقع شد زیرا ان پاک بحرمت صاحب لولاک صفی و مجتبی گرداند و توفیق این مجلد از آفات و مصائب محفوظ و مصون فرماید و بعد
بعون الله المنان و صون الملک الحنان شروع میکنم در تفسیر سوره مبارکه طه و هذا اخوها اردت ایراده فی هذه السورة المبارکة
من تفسیر لوامع التنزیل و سواطع التاویل بعون الملک الجلیل و صون المالک الجمیل و قد وقع الفراغ من تسوید هذه السورة
المبارکة فی السادس عشر من شهر الشوال من شهور السنة تاسع و العشرین و ثلاثمائة بعد الالف من الهجرة النبویة علیه
مما جرها الف سلام و التحیة الالهیة منه بیمنه و الداثره ارتی کتابها فی الاخرة بمحتاج عفو ربه الغافر ابن العلامة الحاج

ابو القاسم الموسوی الخوئی عفی الله عنه و مولاه علی الخاتمی الکاظمی عفی عنه الله الجلی و الخفی و ختم له بالحسنی

من تلامذة ملک العلماء

باب سیام در سوره طه و مشتمل بر فصلی

در بیان آنکه در سوره طه چند آیت و چند کلمه و چند حرف است

در تعداد آیات و رکوعات و کلمات و حروف سوره مبارکه طه

باید دانست که سوره طه مکی است و اما عدد آیات آن صد و چهل است بعد شامی و صد و سی و پنج نزد کوفی و صد و سی و چهار نزد حجازی و صد و سی و پنج نزد بصری اختلاف در بیست و یک آیت است طه و ما اغشیهم و ما اتیهم ضلوا سعیا آیت اند نزد کوفی نسبتهم کثیرا و تذکرا کثیرا آخر دو غیر بصری اند مجتبة منی حجازی و شامی است فتونا بصری و شامی لنفسی کوفی است و شامی و لا تحزن و اهل لی و منا بنی اسرائیل و اوحینا الی موسی چهار آیت اند نزد شامی غضبان اسفا و الهوی هر دو مکی اند و منی الاول و حسنا الاخر الیهم هو آخر یک منی الاخیر اند القی السامری غیر منی الاخیر فنسی عراقی و شامی است و منی الاخیر صفصفا عراقی و شامی است منهم زهرة الحیاة الدنیا غیر کوفی اما رکوعات این سوره مبارکه هشت عدد اند و اما کلمات این سوره یکهزار و سه صد و پنجاه و یک اند و اما حروف این سوره پنجهزار و چهار صد و شصت و شش اند و اما ثواب و فضایل این سوره بسیار است

در بیان ثواب و فضیلت سوره متعلقه طه گوید

الی ابن کعب از حضور مقدس نبوی صلعم آورده است هر که این سوره را بخواند حق سبحانه و جل ثواب مهاجر و انصار را در روز قیامت باو عطا فرماید **ابو هریره** آورده است که جناب پیغمبر صلعم فرمودند الله قرأ طه و یس قبل ان یخلق آدم بالفی عام فلما سمعت الملائکة القرآن قالوا طوبی لامة ینزل هذا علیها و طوبی لاجواف تحمل هذا و طوبی لالسن تتکلم بهذا یعنی بتحقیق که حق سبحانه سوره طه و یس را قرائت فرموده پیشتر از خلق آدم بدو هزار سال چون ملائکه قرآن را از او سبحانه استماع کردند گفتند خوشحال امتی که این دو سوره بر ایشان نازل شود و خوشا جوفهائیکه حامل آن باشند و خوشا زبانهائیکه باین تکلم نمایند **و حسن** نیز از پیغمبر صلعم فداه روحی روایت کرده است که آنحضرت فرمود لا یقرء اهل الجنة من القرآن الا طه و یس یعنی هیچ یک از اهل بهشت تلاوت قرآن نکنند مگر طه و یس **و اسحق** ابن عمار از ابی عبد الله علیه السلام روایت کرده است که آنحضرت فرمود لا تدعوا قرأ طه فان الله یحبها و یحب من قرأها و من ادمن قرأتها اعطاه یوم القیامة کتابه بیمینه و لم یحاسبه بما عمل فی الاسلام و اعطی من الاجر حتی یرضی یعنی ترک مکنید قرائت سوره طه را بدرستیکه حق تعالی دوست میدارد این سوره را و هر که قرائت کند او را و بر آن مداومت نماید حق سبحانه او را عطا کند در روز قیامت کتاب او را بدست راست او و آنچه در حین اسلام از و صادر شده محاسبه نکند و چندان ثواب باو کرامت فرماید که بآن خوشنود گردد **و امام جعفر صادق** علیه السلام فرموده است که بجهة بخت و خترکه بسته باشند و تزویج ایشان دو فع شر دشمنان این سوره طه را بیست و یکبار بخوانند و اگر بنویسند و بشویند و بخورند از خوف سلطان ایمن باشند و

در بیان آثار بعضی آیات این سوره مبارکه گوید

خواص آیات این سوره بکثرت وارد شده اند چنانچه در کتاب **الثعلبی** فی خواص القرآن العظیم **ابی محمد عبد الله** ابن اسعد الیافعی الیمنی آورده است **قوله تعالی** طه ما انزلنا علیک القرآن لتشقی الی قوله الله لا اله الا هو له الاسماء الحسنی این آیت را در ظرفی از بلور مروارید بلوریا در ظرف چینی نویسد به مشک و کافور و گلاب بروغن بان آنرا بشوید و چیزی از عنبر و کافور بر آن اضافه کند و بیاشامی را بدان خود بآن مسح کند جاه و مرتبه او بیفزاید و هر که او را ببیند دوست دارد **و بعضی** از کتب آورده اند که از اول سوره طه تا آنجا که علی العرش استوی است بگلاب و زعفران در ظرف پاک نویسد و بآب پاک بشوید و آنرا بکسی دهد که او را عسر البول بود شفا یابد **قوله تعالی** رب اشرح لی

وتیسر لی امری واحلل عقدة من لسانی یفقهوا قولی واگر کسی را در سینه باشد این آیت را بر قدری آب بخوانند باو دهد تا بخورد و پارهٔ در سینه او مالد شفا یابد **قولہ تعم** وخشعت الاصوات للرحمن فلا تسمع الا همسا این آیت را بر پوست آهو بنویسد و بر ماسوره مسین نهد و بر گردن کودکی بندد که بسیار گرید گریه او برطرف شود و اگر کسی آزا بنویسد و بر بازوی خود بندد زبان دشمن در حق او بسته شود **قولہ تعم** و لا تمدن عینیك الی ما متعنا به ازواجا منهم زهرة الحیوة الی قوله والعاقبة للتقوی چون این آیت مجیده را کسی بخواند و بنویسد و با خود نگاهدارد و اگر غریب باشد زوجه صالحه او را پدید آید و اگر فراموش کار بود قوت حافظهٔ او زیاده شود و اگر بیمار باشد شفا یابد و اگر درویش باشد تونگر گردد **قولہ تعم** قل لو کان البحر مدادا لکلمات ربی لنفد البحر قبل ان تنفد کلمات ربی فتعلموا من اصحاب الصراط السوی ومن اهتدی اگر کسی حال پریشان داشته باشد در هیچ امری او را شتابی نباشد این آیت را بر سبیلی نویسد از علم تهیین و بخود و حال او نیکو شود و از سرگردانی خلاصی یابد **تنبیه** چون حق سبحانه و تعالی ختم سوره مریم کرد بذکر انزال قرآن بجهة تبشیر مومنان و انذار کافران افتتاح این سوره کرد تا بیک قرآن مبعادی منزل گشته بشفا و فرمود که

بسم الله الرحمن الرحیم

طٰهٰ

پس باید دانست که قراء در اعراب طٰهٰ اختلاف کرده اند **ابو عمرو** بفتح طا و کسر هاء خوانده است **و اهل مدینه** بین الفتح و الکسر قرائت کرده است **و ابن کثیر** و ابن عامر بفتحهٔ طا و ها خوانده است **و حمزه** و کسائی بکسرهٔ طا و ها قرائت کرده اند **زجاج** گفته است که طٰهٰ به فتحه طا و سکون ها است پس کسی که طا و ها هر دو را مفتوح خواند احتجاج میکند به اینکه ما قبل الف مفتوح است و کسیکه هر دو را بکسره خواند بجهة اینکه حرف مقصور است و آنچه مقصور باشد امالة الی الکسره بر آن غالب میشود بدانکه در هیچ یک از حروف مقطعه که مبادی سور اند اینقدر اختلاف نیست که در طٰهٰ اختلاف دارد شد از **ابن عباس** و سعید ابن جبیر و حسن و مجاهد و کلبی مرویست که لفظ طٰهٰ حروف منقطعه نیست بلکه معنی آنست که یا رجل بلغت عك و حبشه و نبطیه و سریانیه و محتمل است که اصل آن یا هذا بوده باشد که قلب یا کرده باشند به طا و اقتصار کرده باشند بر حرف اول **و کسائی** که قابل امینه است شهادت کرده اند بنقول که او السفاهة طاها فی خلایقکم لا قدس الله اخلاق الملاعین و نقول **ابن نوبری** که هتفت بطه فی القتال فلم تجب ۞ فخفت لعمری ان یکون موالیا ۞ موالیان استشهاد خالی نیست از ضعفی بجهت آنکه محتمل است که طٰهٰ از بین دو بیت مقسم به باشد کقول جمهور لا یضرون و بنا بر صحت آن مراد حضرت رسالت صلعم فداه روحی میباشد **و کسائی** که این را حروف مقطعه میدانند گویند که اسم سوره است **یا** اسم قرآن **یا** اسمی از اسماء الهی **و یا** مفتاح اسم طاهر و هادی **جمعی** گفته اند که اسمی است از اسماء حضرت رسالت پناهی چنانکه مزمل و مدثر پس منادی باشند حرف ندا از او محذوف **و یا** اشارت است بدو اسم آنحضرت که طالب و هادی باشد یعنی طالب شفاعت هادی شریعت چنانچه در تفسیر **صافی** و نیز در **معانی الاخبار** از صادق آل محمد علیهم السلام آورده اند و اما طه فاسم من اسماء النبی صلعم و معناه یا طالب الحق الهادی الیه **و یا** طاهر از ذنوب و عیوب و هادی به معرفت علام الغیوب **و یا** مراد طهارت دل او است و هدایت او بحق **و یا** طامع شفاعت است و هادی خلق و ملت به شریعت و در **حقایق سلمی** آورده است که طا اشارت است بآنکه طی کرده شد نقوش آن از صفحهٔ ستر محمدی صلعم و ها رمزیست از آنکه هدایت یافت بقرب مکون سرمدی و در **تبیان** گوید که طٰهٰ قسم است بطول و هدایت الهی یا بطیبت پاک و همت عالی حضرت رسالت پناهی و **محمد ابن کعب** نیز گفته است که طا قسم است بطول الهی و ها سوگند به هدایت پادشاهی **بعضی** گفته اند طٰهٰ اشارت است بطول و هاویه فاما من اقسم بالجنة و النار و در **اواسیر** آورده است که طا طیبه است یعنی مدینه طیبه و ها مکه که بدین دو حرم محترم قسم یاد کرده است **و یا** مراد از طا طلب غار یانست و ها هرب کافران **و یا** طا طرب اهل جنان است و ها هوان اصحاب نیران و نزد **جماعتی** طا و ها اصل طاها بوده است که امر است از طاء ایطاء و ها کنایه است از ارض غیر مذکوره و همزه بجهة خفت بالف مبدل گشته یعنی ای محمد صلعم بنه قدمین خود را بر زمین و تکیه ادای صلوة میکنی و به طاعت قیام نمای و بنا بر صحت قرائت حسن که از طٰهٰ است بفتحهٔ طا و سکون ها و اصل طاها بوده است که همزه را به ها قلب کرده چنانچه قرب مخرج یا همزه تطاهرا که ماخوذ منه است بالف بدل کرده اند و بعد ازان امر را ازان افتاده و ها ساکت را بان منضم ساخته و بنا بر این قرائت نیز معنی آنست که ای محمد صلعم بنه هر دو قدم خود را بر زمین و صورت اینحال بروایت وثیقه از **مقاتل** و حسن بدینوجه بوده که در بدایت اسلام چون پیغمبر صلعم در شب به تهجد برخواستی بر یک قدم ایستادی تا تعب و ریاضت او بیشتر شود و سبب زیادتی مثوبت و مزید قرب او شود و حضرت

خواص بندی از آیات این سوره مبارکه گوید

نصف الجزء

اختلاف الاقوال مفسرین در حقیقت و معانی طٰهٰ

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قول مفسر از حدیث معصوم در معنی لفظ طٰہٰ

قوت و بدین سبب پشت پای مبارکش ورم کرد حق سبحانه این سوره را فرستاد و امر کرد باو که طا یعنی بپر بر زمین و پای خود را بر زمین و در کثیر از من وجوه مختلفه گفته است الطاء تسعة فی الحساب والهاء خمسة تکون اربعة عشر ومعناه یا ایها البدر یعنی طا بحساب جمل است و پانج مجموع چهارده باشد و غالب آنست که ماه را مرتبه بدریت در شب چهاردهم حاصل شود پس در ضمن این خطاب مندرج است که ای ماه شب چهارده **مناوی** حضرت رسالتمآب صلعم و بدریت اشاره است بکمال مرتبه جامعیت آنحضرت صلعم کما لا یخفی **بعض** علماء رضوان الله علیهم گفته اند که طٰہٰ اشاره است بحضرت رسالت و فاطمه زهرا و ائمه معصومین مطهرین علیهم السلام که چهارده معصوم اند **اقول** باین همه وجوه مذکوره و نقل میباشد هیچ وجهی در آنها معتد به نیست که بران بکلی اعتماد کرده شود پس **نجیب** است که در تحقیق این معنی مجموع کرده آید بسموی حضرات ائمه اهل البیت علیهم السلام که اعرف بمافی البیت میباشند چنانکه در تفسیر **عسکری** در معنی طٰہٰ از امام جعفر صادق آمده و در تفسیر **کبیر** فخر الدین رازی و نیز در **تیسیر** و از آن معصوم مطهر علیه السلام نقل کرده اند قال الصادق علیه السلام الطاء طهارة اهل البیت والهاء هدایتهم و مقصود آنست که امام علیه السلام فرمود طٰہٰ سوگند به طهارت اهل البیت پیغمبر علیهم السلام است بقوله تعالی انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت ویطهرکم تطهیرا و مراد از هدایت ایشان علیهم السلام است و الله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب

بسم الله الرحمن الرحیم

در شرح فضائل بسم الله الرحمن الرحیم فرماید

یعنی ابتدا میکنم در مطلب و مقصود خود بنام ذاتی که واجب مجرد موجود بذاته بدون ماده و مدت و علت و سبب علی الدوام است و جامع جمیع صفات کامله منزه از جمیع مناقص مستحق عبادت و الهیت باشد که اسم جلاله او در عربی لفظ الله است بسیار مهربان باهل ایمان در دنیا و آخرت است و مهربان بجمیع خلایق در دنیا است در تفسیر **بحر العلوم** آورده است قال ان الله تعالی اول شیء خلقه القلم واللوح فقال للقلم اکتب بما هو کائن الی یوم القیمة فاول ما کتب به بسم الله الرحمن الرحیم فشق منه نورا فجعله نصفین خلق من احدهما الدواة ومن الاخر القرطاس وقال العزتی وجلالی من قرأک جعلت له حظا من ثواب جمیع ما کتب علی القرطاس بالدواة خلاصه آنست که اول آنچه باری تعالی آفرید قلم و لوح بود پس بقلم فرمود بنویس جمیع آنچه خواهد شد تا قیامت پس اول آنچه قلم نوشت بسم الله الرحمن الرحیم بود پس نوری از بسم الله ساطع شد پس آن نور را دو نصف کرد از یک نصف دوات آفرید و از یک نصف دیگر که مذهب مراد لوح محفوظ باشد پس در آنوقت فرمود سوگند بعزت و جلال خودم کسی که ترا یعنی بسم الله را تلاوت کند بسبب او بهمی قرار دهم از ثواب جمیع آنچه نوشته میشود بر کاغذ بسیاهی دوات

در تفسیر الحمد لله رب العالمین فرماید

ثم کتب الحمد لله رب العالمین فخرج منه نور فجعله نصفین فخلق من احدهما بحر النعماء ومن الاخر بحر الآلاء وقال العزتی وجلالی من قرأک جعلت له حظا من بحر النعماء وبحر الآلاء یعنی پس نوشت الحمد لله رب العالمین و نور از آن ظاهر شد دو نصف کرد آن نور را پس از یک نصف آن آفرید بحر نعمات و از نصف دیگر آفرید بحر آلاء و بفرمود و مخاطب بحمد که سوگند بعزت و جلالت خودم کسی که ترا تلاوت کند برای او حظی وافر از بحر نعمات و بحر آلاء عطا خواهم کرد و یعنی

در تفسیر الرحمن الرحیم فرماید

ثم کتب الرحمن الرحیم فخرج منه نور فجعله نصفین فخلق من احدهما بحر الرحمة ومن الاخر بحر المغفرة ثم قال وعزتی وجلالی انی من قرأک جعلت له حظا من بحر الرحمة وبحر المغفرة و همس روح بما صلعم فی البحرین جمیعا فذلک قوله تعالی وما ارسلناک الا رحمة للعالمین یعنی پس قلم نوشت الرحمن الرحیم و ظاهر شد از آن نوری و آن نور را دو نصف کرد و آفرید از یک نصف بحر رحمت لایتناهی و از نصف دیگر بحر مغفرت پس خلایق بفرمود و سوگند بعزت و جلالت خودم کسی که الرحمن الرحیم را تلاوت کند برای او سهم وافر از بحر محیط رحمت و دریای مواج مغفرت میگذارم و در دل بر روح مطهر خاتم الانبیا و صلعم را در بحر رحمت و مغفرت پس این است اشاره بآن در آیت مجیده که میفرستادیم ترا مگر رحمت برای عالمیان انتهی بقدر المطلوب همین روایت در **تفسیر** سوره حمد معین الدین هروی نیز مذکور است

تنبیه در ابتداء هر سوره از قرآنی با اتفاق امت بسم الله الرحمن الرحیم منزل من الله است و جزء هر سوره است پس دراین دلیل است بر اینکه رحمت عامه الهیه در دنیا و آخرت اقدم و اکثر و اغلب بر عدل و غضب تعالی میباشد و این رحمت را بر نفس خود نوشته و مختوم گردانیده است لقوله تعالی کتب ربکم علی نفسه الرحمة اخ او جب والزم علی نفسه الرحمة پس از لوازم رحمت عفو عام در دنیا و آخرت برای اهل ایقان و ایمان میباشد کما قال تعالی قل یا عبادی الذین اسرفوا علی انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعا انه هو الغفور الرحیم این رحمت وعده قطعی است که اهل ایمان را از تعذیب بعذاب نار در عقبی نخواهد شد هر چند عصاة باشند و توبه نکرده باشند پس باطل شد قول معتزله وعیدیه که بخلاف این قائلند از اشکال سهم و عفو و غفران منافی بعدل و انصاف است و او تعالی نیز نفس خود را بعدل و انصاف وصف فرموده است و همین اقتضاء عقل هم هست که بعدل و انصاف اهل حقوق را حق برسد و بغیر مستحق حق نرسد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جواب اشکال بوجوه مختلفه در آن که عفو و غفران منافی عدلست

وجوه مختلفه در جواب اشکال که رقت قلب از لوازم جسمانی است و این اقضیه باطل است

وجوه متعدده در جواب اشکال تکرار بسملات در سور قرآنی هیچ فائده مترتب نمیشود

جواب اشکال بوجوه صحیح اگر این سوره توبه چرا بسم الله ندارد

واما نقل چون قائما بالقسط و ما الله بظلام للعبید و الله یقضی بالحق و امثال این نصوص بکثرت از قرآن و سنت ثابت اند پس جمع بین منافات بین دو واحد تعالی ممتنع است عقلاً و نقلاً **جواب** مشتمل بر سه وجه است **اول** فی الواقع نزد عدلیه از امامیه و معتزله از احد اصول دین عدل باریتعالی است این منافی بعدل نیست زیراکه او سبحانه و تعالی بعدل و انصاف خود اول در محشر حق و باطل جدا ثابت میگرداند پس اثبات آن اگر از مواخذه مومن ظالم بگذرد عقلاً مقدوح نیست زیرا که ازق خود گذشتن و عفو ماخذه مومن نزد عقل بهر حال ممدوح است نه مذموم عقلاً و را براین مسئله اتفاق حاصل است پس عفو و رحم باری تعالی عزوجل جائز است معذلک او تعالی غنی کریم است بمواخذه ضرر بعبد و بمالک خالق در اینصورت ضرری عاید نمیشود و نه نقصی حاصل میشود و به ایجهت اجتماع رحمت و عدلیت بچنین صورت عقلاً جائز است **ثانی** از ادله قطعیه سمعیه ثابت میشود که باریتعالی عباد خود را بسبیل عموم بغفران و رحمت وعده داده است چون آیت نبئ عبادی انی انا الغفور الرحیم و آیت انه هو الغفور الودود و آیت کتب ربکم علی نفسه الرحمة و آیت یا عبادی الذین اسرفوا علی انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعا و امثال اینها آیات کریمه در عفو و غفران اهل کبائر از مومنین نص صریح وارد شده اند پس باین وعده لاحقه واجب شد که رحمت و عفو بعد از انصاف و عدل میبایدبوده باشد پس ثابت شد که آنچه بعقل جائز بود نقلا آنجا آن واجب گردید **ثالث** جماعتی قائل شده است که عدل کردن بر باریتعالی عموماً واجب است بالنسبت تمام خلایق و بالنسبت مومنین بسبب این آیات عموماً رحمت و عفو و رعفی بمومنین مخصوصاً واجب لاحق میباشد **اشکال** صفت رحم فی الحقیقت حاصل نمیشود مگر رقت قلبی و غضب که نقیض آنست نیز حاصل نمیشود مگر حدت و شدت قلب و این هر دو از لوازم جسمانی اند و او سبحانه و جل از جسم و لوازم جسمانی منزه و مبرا است پس رضا و رحمت و غضب از حق سبحانه چگونه متصور تواند شد **جواب** بر چندین وجه مشتمل است **اول** در علم کلام بطور قانون کلی مقرر گردیده اوصافی که از لوازم جسمانی باشند بعضی از آنها بالنسبت مجرد تعالی چون رضا و رحم و غضب وارد گشته و اطلاق شده است پس آن صفت در حالت میدارد **یکی** بدایتی که آن بوصول ملایمت یا بوصول منافرت بقلب در ابتدا ناشی میشود **دیگر** نهایتی و غایتی و آن بوصول ملایم بقلب بقت و فرحت حاصل میشود پس ایحالت موجب رضا و ترحم و عفو و غفران مغضوب علیه و غیر مرحوم میشود و بوصول غیر ملایم بناء انتقام او میگذارد و اینجا مرتبه بدایتی در صفات جسمانی او تعالی ممکن نیست پس لابد واجب شد حمل آن بر معنی غایتی و آن اینست که مراد از رحم تعالی عفو عاصی و گذشتن از معاصی و اعطاء ثواب بر مرحوم و عاصی باشد و از غضب باریتعالی مراد ایلام و عقاب مغضوب و مسخوط میباشد اشکال ندارد **ثانی** کلی و غیره گفته که رحیم و رؤف و عطوف بمعنی بسیار بخشنده باشد پس بنابران اعتراضی لازم نمیگردد چه در صراح و منتهی الارب گفته اند که رؤف مرد بسیار مهربان و بسیار بخشنده و رأفت بمعنی بسیار بخشودن است **اشکال** بالیقین تکرار در بسملات بهر سورهٔ قرآن فائده مرتب نمیشود **جواب** بر چند وجه مشتمل تواند بود اول تکرار در بسملات سور قرآنی بغرض اثبات و اظهار تاکید و یاددهانی مرحمت رب رحمانی برای خلایق خصوصاً بهر نوع انسانی در دنیا و آخرت و برای عصات مومنین مخصوصاً در عقبی میباشد **ثانی** وجه تکرار برای فصل پارهای قرآنی از بسم الله ای بسم الله است **ثالث** تکرار بجهت جزئیت بسم الله در هر سوره قرآنی که بر سر هر سوره ثبت گردیده است تا معلوم شود که در هر سوره بسم الله جزء است **رابع** هر سورهٔ را بدایتی و نهایتی است پس باید که آن معلوم شود و بدایت از ابتداء بسم الله معلوم میشود **خامس** غرض از تکرار بسملات اعلام و تعلیم ما است که در هر کار و امر باید ابتداء به بسم الله کنند چه سوره هر چند داخل و جزء کل قرآنست لاکن بدانها هر سورهٔ جزء مستقله علیحده و منفرده بین القران میباشد **سادس** اصل مقصود از تکرار تیمن و تبرک باسم جلالهٔ ذاتیهٔ باریتعالی است زیراکه اصل در اسماء حق سبحانه که ذاتی باشد لفظ الله است و بعد آن بدو اسم صفاتی که افضل همه اسماء صفاتی همین دو اسم رحمانی اند تا بر حمانیت که اغلب و اقدم بر اقوریت و غضبیت تعالی از بدء خلق و تعالی او سبحانه زیاد کند پس بهر حال از توجیه مذکوره بوضاحت پیوست که تکرار در بسملات سور قرآنی بیفائده و عبث نیست والحمد لله علی ذالک **اشکال** بهر حال اگر اینوجوه صحیح باشد پس بر سورهٔ **توبه** چرا بسم الله وارد نیست و به ترک آن فصل مابین انفال و سورهٔ توبه چگونه معلوم خواهد شد و حال آنکه این هر دو سوره اند **جواب** حضرات خاصه و عامه از معتبرین فریقین روایت کرده اند چنانچه در تفسیر **اتقان سیوطی** مرویست که از جناب امیر المومنین علیه السلام سوال کرده شد که در سورهٔ توبه چرا بسم الله نیامده آنجناب فداه روحی فرمود چونکه بسم الله در هر سوره برای امان نازل شده است و سورهٔ برائت لیف و غضب نازل گشته لهذا بسم الله در آن نمی باشد و در **مستدرک** از ابن عباس روایت کرده است قال سئلت علی ابن ابیطالب لم لم یکتب فی برائة بسم الله الرحمن الرحیم قال علیه السلام لانها امان و برائة نزلت بالسیف و در تفسیر **اتقان** سیوطی از **قشیری** نقل کرده است الصحیح ان التسمیة لم تکن فیها لان جبریل علیه السلام لم ینزل بها فیها یعنی صحیح همین است که بسم الله در برائت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

نازل نشده است همین مشهور و مختار جمهور امت است **صاحب الاقناع** نقل کرده که در مصحف ابن مسعود بسم الله در سورهٔ برائت مکتوب بود لکن منقول متروک است و غیر ثابت **اشکال** پس مابین سورهٔ والضحی و سورهٔ الم نشرح و نیز مابین سورهٔ لایلاف و سورهٔ الم ترکیف چرا بسم الله ثابت نمیباشد و حال آنکه نزد جماعتی منهم **طاوس** و عمران عبدالعزیز و امام رازی و نزد امامیه هر چهار تا این دو سوره یک سوره است **جواب** حقیقت الامر آنست که این امر سمعی است بحسب ارشاد جبرئیل بسم الله در بین هر یکی از این دو سوره ثبت شده است لاکن از وحی ثبت شده حکم بانفراد سوره نمیشود چنانچه در **سبا** و بسم الله در بین آمده دلیل بر انفراد ما قبل بسم الله در این سوره نمی کند **اقول** تخیف را در این تامل است چه چهار سوره مانند سورهٔ سبا نیستند چه بالیقین در میان سورهٔ سبا و این چهار سوره باعتبارات و تالف مضامین آنها فیمابین فرق بین ثابت و ظاهر است آنچه عیان است الی البیان محتاج نمیتواند بود وهو الموفق والمعین فی کل حین وبه المستعان وعلیه التکلان فی کل آن وهو ولی التوفیق اللهم صل علی محمد وآله

جواب اشکال در سور مشترکه چرا بسم الله ثابت نشده و اقوال مفسرین

قوله تعالی ○ مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ ○ إِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ ○ تَنزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَىٰ ○ الرَّحْمَٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ ○ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَىٰ ○ وَإِن تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى ○ اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ

ترجمهٔ آیات مقدسات بهشتگانه

ترجمهٔ این هشت آیت مبارکه آنست که حق تعالی میفرماید نفرستادیم بر تو این قرآن را تا در رنج افتی و شب خواب نکنی و بواسطه قیام در نماز الم ورم پایت مبارک رسد لاکن فرستادیم او را بر تو بجهت پند دادن مر آنکس را که بترسد و فرستاده شد فرو فرستادنی از آنکس که بیافرید زمین را و آسمانهای بلند را او ست بسیار بخشایش کننده بر عرش مستولی شده مراد راست آنچه در آسمانهاست از مبدعات علویه و آنچه در زمین هاست از مخترعات سفلیه و آنچه در میان هر دو باشد از اصناف ملائکه و طبقات ناریه و هوائیه و آنچه در زیر طبقهٔ تراب است از زمین اگر اشکار اکنی سخن را پس بدرستیکه او میداند پوشیده را و آنچه پوشیده تر است از پوشیده او ست خداوندی که نیست معبودی سزاوار پرستش مگر او مر او راست نامهای نیکو یا صفتهای پسندیده و در **تفسیرش** چند بحث اند **بحث اول** ما انزلنا علیک القرآن لتشقی بدانکه در اصل لغت شقی ضد سعید میباشد چنانکه در **صحاح** گفته است والشقی ضد السعید وشقی یشقی ضد سعد فهو شقی **جوهری** گفته است الشقاء والشقاوة بالفتح نقیض السعادة **ولکن** شقاء شایع است در معنی تعب نیز منه اشقی من رایض الفهر **و** سید القوم اشقیهم **وهرگاه** این معنی معلوم شد پس باید دانست که در این آیت ریحث لفظ شقی به معنی تعب است **ویشاید** که عدول از تعب بشقاء جهة اشعار باشد بانکه حق سبحانه وجل انزال قرآن فرموده بر پیغمبر خود تا سعید شود **و یا** بجهة آنست که تا رد قول ابوجهل و اتباع او باشد که تکذیب وی میکردند انزال قرآن را سبب شقاوت وی میدانستند **و لان** نزد جمهور تعب حضرت جهة فرط تاسف او بود بر کفر قریش و عناد ایشان و تنغط نشدن بپند دادن او و تحسر او بر عدم ایمان ایشان کقوله لعلک باخع نفسک یعنی ما انزال قرآن نکردیم بر تو تا تو در رنج و تعب افتی بجهة کثرت تاسف و اندوه خوردن تو بر شدت کفر و عناد و تمرد و تکذیب ایشان بقرآن و تنغط نشدن ایشان بپند دادن تو ایشان را در **کشاف** زمخشری گفته است ان جعلت طه تعدیدا لاسماء الحروف فهذا ابتداء کلام **و** ان جعلتها اسما للسورة احتمل ان یکون قوله ما انزلنا علیک القرآن لتشقی خبرا عنها وهی فی موضع المبتدا والقرآن ظاهر وقع موقع المضمر لانها قرآن وان یکون جوابا لها وهی قسم **اقول** اصل آنست که جمله موصوله یا خبر طه است اگر آنرا مبتداء دانند بر تاویل سوره یا قرآن و بنا بر این قرآن در اینجا واقع موقع عاید است **و یا** جواب قسمت اگر طه مقسم به باشد **و یا** منادی له است اگر طه اذا باشد **و یا** استیناف است اگر طه جمله فعلیه باشد **یا** اسمیه باشد باضمار مبتدا **و یا** طایفهٔ محکیه از حروف **و مفسرین** در سبب نزول این آیت مجدده اختلاف کرده اند **مقاتل** گفته است ان ابا جهل والولید ابن المغیره ومطعم بن عدی والنضر ابن الحارث قالوا ان الله صلعم انک لتشقی حیث ترکت دین آبائک فقال علیه السلام بل بعثت رحمة للعالمین قالوا بل انت تشقی فان

قول مفسرین در معنی لفظ طه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وجوه مختلفه در بیان سبب نزول این آیه شریفه ظاهر شوید

تعالی هدی لا یتدی اعلیهم وقیل لمحمد صلعم بان دین الاسلام وهذا القرآن هو السلام الی نیل کل فوز والسبب فی ادراک کل سعادة وما فیه الکفرة هو الشقاوة بعینها الخص مقصود آنست که بتحقیق ابوجهل ونیز ولید ابن مغیره ومطعم ابن عدی ونضر ابن حارث گفتند بجناب پیغمبر صلعم روحی فداه بتحقیق که شقی شدی از حیث اینکه دین آباء خود را ترک کردی پس جناب پیغمبر صلعم فرمود من شقی نشدم بلکه مبعوث شدم برحمت برای عالمیان گفتند بلکه تو شقی گردیدی پس حق سبحانه وتعالی آیت زیر بحث را در رد ایشان وتعریف حضور نبوی صلعم نازل بفرمود یا اینکه راه دین اسلام پس سلام برسیدن هر فوز است وسبب ادراک هر سعادت است واما آنچه که در آن کفره میباشند آن عینا شقاوت میباشد وبقتاده روایت است که آنحضرت در همه شب نماز گذاردی ودر میانهای بر سینه خود بستی وسر از بر جائی بند کردی وبآن دراویختی تا خواب بر او غلبه نکند وبعبادت باز ماند حق سبحانه وتعالی فرمود که ای محمد صلعم ما قرآن را بر تو سال نکردیم تا خود را در تعب اندازی ودر رنج افتی وخواب را از خود باز داری واز ابی عبد الله علیه السلام نیز مرویست که حضرت رسالت مآب صلعم در نماز شب یکپای را برداشتی جهت زیادتی تکلیف ومشقت حق سبحانه این آیت زیر بحث را نازل بفرمود واین تعب را از او باز داشت واز مغیره روایت است که چون جناب پیغمبر صلعم چندان بر پای ایستاد که هر دو پای وی ورم کرد آنجناب صلعم را گفتیم یا رسول الله صلعم آیا نه خدا ترا آمرزنده است اینهمه رنج چرا بر خود قرار میدهی واین همه تعب چرا میکشی حضور علیه السلام فرمود افلا اکون عبدا شکورا آیا نه دار اینده شاکر نباشم حق سبحانه وتعالی این آیت مجیده نازل بفرمود وی را بتخفیف مشقت امر کرد چنانچه فخر کبیر رازی ذیل همین آیت گفته وروی ایضا انه علیه السلام کان اذا قام من اللیل ربط صدره بحبل حتی لا ینام وبعد از قول بعضی از مفسرین ذکر کرده است وقال بعضهم کان تقوم علی رجل واحدة وقال بعضهم کان یسهر طول اللیل پس مراد از قول اول تشقی همین معنی است وقاضی در اینجا میگوید هذا بعید لانه علیه السلام ان فعل شیئا من ذلک فلا بد ان یکون قد فعله بامر الله تعالی واذا فعله بامره فهو من باب السعادة فلا یجوز ان یقال له ما امرناک بذلک خلاصه مرام آنست که قاضی گفته بعید است که این وجوه ما سبب نزول این آیت قرار داده شود چه هرگاه حضور سرور عالمیان فداه امی دانی یکی از این اشیاء را عمل کرده باشد چاره نیست که بحکم وفرمان بار تعالی فعل آورده خواهد بود پس در اینصورت میباید که آن عمل از باب سعادت باشد نباید که آنرا به شقاوت تعبیر نماید اقول حقیقت الامر آنست که قول قاضی از متانت خالی نیست چه پیغمبر صلعم نطق الا بالوحی وما ینطق عن الهوی معصوم بود وبالیقین هیچ قول وفعل آنجناب صلعم من قبل نفسه نبود وتمامی بگفتن آن مامور نمیشد نمیگفت وبعمل نمیآورد پس بالصورت معقول نمیت که وجه نزول این آیت چنین اسباب باشند کشان پیغمبر صلعم ارفع از ان مقام آنست پس اولی ومطابق معقول همانا که گفته آید سقاء در اینجا بمعنی تعب است چنانکه استعمال آن در زبان عرب باین معنی شایع است وشکی نیست در اینکه بلاشبه تعب پیغمبر صلعم چه فرط تاسف او بود بر کفر قریش وعناد ایشان ومتعظ نشدن به پند دادن او وبحسرت او بر عدم ایمان ایشان یعنی ما از ل قرآن کریم بر تو تا تو رنج وتعب افتی بجهة کثرت تاسف واندوه خود بر شدت کفر وعناد قریش وتکذیب ایشان بقرآن ومتعظ نشدن ایشان به پند او تو ایشان را چنانچه بعضی گفته اند یحتمل ان یکون المراد لا تشق علی نفسک ولا تعذبها بالاسف علی کفرهم کما فی الآیة فانما انزلنا علیک القرآن لتذکر به فمن امن واصلح فلنفسه ومن کفر فلا یحزنک کفره فما علیک الا البلاغ خلاصه آنست که احتمال دارد مراد چنین باشد که نفس خود را ای محمد صلعم در تعب ورنج میفکن از وتفس خود را رنج وعذاب مده بتاسف کردن بر کفر این گروه کفار قریش پس بر ستیکه ما نازل فرمودیم بر تو قرآن را تا تو آنها را احکام ما بیان وذکر فرمائی پس کسیکه ایمان آورد وصلاحیت حاصل کند پس آن بر ایخود او ست وکسی که بر کفر بماند که میباید کفر او ترا محزون نگرداند بر تو تکلیف نیست مگر ابلاغ آن این مانند آنست که حق تعالی میفرماید لعلک باخع نفسک الایة ولا یحزنک قولهم وبا معنی چنین شود انک لا تلام علی کفر قومک چنانکه حق تعالی جای دیگر میفرماید لست علیهم بمسیطر وما انت علیهم بوکیل وما لیس علیک الا کفرهم اذا بلغت ولا تواخذ بذنبهم بعضی وجه دیگر بیان کرده اند در تفسیر این آیت ان هذه السورة من اوائل ما نزل بمکة وفی ذلک الوقت کان علیه السلام مقهورا تحت ذل اعدائه فکانه سبحانه قال له لا تظن انک تبقی علی هذه الحالة ابدا بل یعلو امرک ویظهر قدرک فانا ما انزلنا علیک مثل هذا القرآن لتبقی شقیا فیما بینهم بل تصیر معظما مکرما خلاصه آنست که گفته اند این سوره مبارکه از اوایل چیزهائیست که بمکه نازل شده وقت حضور پیغمبر صلعم تحت ذل اعداء خود مقهور بوده است پس گویا حق تعالی برای پیغمبر خود میفرماید گمان مکن که تو بر همین حالت همیشه خواهی ماند بلکه امر تو همیشه علو حاصل کند وقدر ومنزلت تو ظاهر شود پس بدرستیکه ما نازل نفرمودیم بر تو مثل چنین قرآنرا که در میان ایشان برنج وتعب بوده باشی بلکه معظم ومکرم میان ایشان هم خواهی شد بهر حال اصح الاقوال در تفسیر وسبب نزول آیت آن است که منقول از حضرات ائمه اهل البیت

قول مفسر در تحقیق سبب نزول این آیه

علیهم السلام گشته چنانچه در تفسیر قمی از امام جعفر صادق علیه السلام آورده قال کان رسول الله صلعم اذا صلی قام علی اصابع رجلیه حتی فانزل الله تبارک و تعالی طه بلغة طی یا محمد ما انزلنا الایة یعنی حضور مقدس نبوی صلعم وقتیکه نماز میخواند بر اصابع و انگشتان پای می ایستاد تا آنکه پاهای مبارک آنجناب صلعم ورم میکرد پس حق تعالی عزوجل نازل فرمود طه بلغت طی یعنی ای محمد صلعم ما انزلنا علیک القران لتشقی و در کتاب کافی و تفسیر صافی از امام محمد باقر علیه السلام آورده اند قال کان رسول الله صلعم عند عایشة لیلتها فقالت یا رسول الله صلعم لم تتعب نفسک وقد غفر لک ما تقدم من ذنبک وما تاخر فقال صلعم یا عایشة الا اکون عبدا شکورا قال فکان رسول الله صلعم یقوم علی اطراف اصابع رجلیه فانزل الله سبحانه طه ما انزلنا الایة یعنی امام علیه السلام فرمود که در شبی که جناب پیغمبر صلعم نزد عایشه بود عایشه گفت یا رسول الله روحی فداه چرا نفس خود را در تعب و رنج میاندازی و بتحقیق که خدا یتعالی عزوجل بخشیده است ترا ذنب ما تقدم و ما تاخر را پس پیغمبر صلعم فرمود ای عایشه آیا نباشم من خالق متعال را بنده شکرگذار امام علیه السلام فرمود که حضور نبوی صلعم چون نماز میخواند قیام میکرد بر اطراف انگشتان پای خود پس حق تعالی نازل فرمود طه ما انزلنا علیک القران **بحث ثانی** الا تذکرة لمن یخشی باید دانست که خشیت بمعنی خوف است و گفته میشود خشی الرجل خشیة ای خاف و رجل خشیان و امراة خشیا و خشیت بمعنی کراهت نیز مستعمل میشود چنانکه در آیت فخشینا ان یرهقهما طغیانا و کفرا که خشینا اینجا بمعنی کرهنا است **سوال** در خشیت و خوف چه فرق است **جواب** در این هر دو لفظ بالجمله فرقی نوشته اند چنانکه در بعض مولفات خود **محقق طوسی** علیه الرحمه مینویسد ان الخشیة والخوف والخشیة فی اللغة بمعنی واحد الا ان بین خوف الله وخشیته فی عرف ارباب القلوب فرقا وهو ان الخوف تالم النفس من العقاب المتوقع بسبب ارتکاب المنهیات والتقصیر فی الطاعات وهو یحصل لاکثر الخلق وان کانت مراتبه متفاوتة جدا والمرتبة العلیا منه لا تحصل الا للقلیل **والخشیة** حالة تحصل عند الشعور بعظمة الحق وهیبته وخوف الحجب عنه وهذه حالة لا تحصل الا لمن اطلع علی حال الکبریاء وذاق لذة القرب ولذا قال سبحانه انما یخشی الله من عباده العلماء فالخشیة خوف خاص وقد یطلقون علیه الخوف ایضا یعنی بدرستیکه خشیت و خوف هر چند در لغت بیک معنی اند مگر اینکه در خشیت خدا و خوف او تعالی در ارباب قلوب فرق است و آن این است که تحقیق خوف تالم نفس است از عقاب که متوقع میباشد بسبب ارتکاب منهیات و تقصیر در طاعات این قسم خوف اکثر خلایق را حاصل میشود هر چند مراتب آن متفاوت میباشند و مرتبهٔ علیا از ان حاصل نمیشود مگر قلیل مردم را و اما خشیت حالتی است که حاصل میشود وقت شعور بعظمت حق و هیبت او تعالی و خوف حجب از او تعالی و اینحالت حاصل نمیشود مگر برای کسی که مطلع گردد بر جلال کبریا و بچشد لذت قرب را بهمین وجه حق تعالی فرموده است جز این نیست که از عباد او تعالی می ترسند خدا را علماء پس خشیت خوف خاص میباشد و بتحقیق که براهین خوف طالبان میکنند و هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی و مراد از آیت آنست که چون در ماقبل ذکر فرمود که ای طه ما قرآن را نازل نفرمودیم بر تو که در رنج و تعب افتی خاست که بهمین متصل بیان فرماید که پس غرض از نزول قرآن چیست این است که فرمود الا تذکرة لمن یخشی یعنی لاکن فرستادیم آنرا بر تو بجهت پند دادن تو مر آن کسی را که بترسد یعنی در دل او خشیت و رقت باشد تا بداند از آن متاثر گردد **صاحب انوار** گفته است که انتصاب تذکرة بنابر استثناء منقطع است و نیز جایز نیست که بدل باشد از محل لتشقی بجهة اختلاف جنسین و نیز جایز نیست که مفعول له از لتشقی باشد چه فعل واحد متعدی بدو علت نمی شود **بعضی** گفته اند که این مصدر است در موقع حال از کاف علیک یا از قرآن یا مفعول له گاهی که لتشقی متعلق باشد بمحذوف که آن صفت قرآن است ای ما انزلنا علیک القران المنزل لتتعب بتبلیغه الا تذکرة من یخشی و در **کشاف** زمخشری گفته است که هر یک از لتشقی و تذکرة علت فعل مذکور اند الا آنست که در اول واجب است که باللام باشد زیرا که آن برای فاعل فعل معلل نیست پس شرط انتصاب در او منتفی باشد و در دوم جایز است قطع لام از ان و نصب آن بجهة اجتماع شرائط که فعل فاعل معلل است و مقارن آن در وجود **اشکال** در این آیت بتذکرة چرا تخصیص من یخشی فرمود در این دلیل است که این آیت عام نباشد و نه برای عموم مردم قرآن تذکره بوده باشد **جواب** مجملا باید دانست که وجه تخصیص در ذکر من یخشی آنست که منتفع نمیشوند از قرآن مجید مگر همان گروه که خشیت خدا در قلب آنها بوده باشد هر چند قرآن علی العموم برای جمیع ناس تذکره میباشد پس این آیت مانند آنست که جای دیگر میفرماید هدی للمتقین و جائی فرموده است تبارک الذی نزل الفرقان علی عبده لیکون للعالمین نذیرا و نیز میفرماید لتتلوه علی الناس علی مکث و نزلناه تنزیلا الخ و در مقام دیگر میفرماید و قرآنا فرقناه لتقرأه علی الناس علی مکث و نزلناه تنزیلا و جائی فرموده است و اذکروا ما فیه لعلکم تتقون و در مقام دیگر میفرماید و ذکری للمومنین و امثال این در قرآن بسیار است **بحث ثالث** تنزیلا ممن خلق الارض والسموات العلی ابدا مکی اجمع علیا است تا ثانیا علی پس علو ضد سفل باشد و علا علوا از باب قعد بمعنی ارتفع فهو عال پس گفته میشود سماء علیا و سموات علا و اما در وصف سموات بعلی فائده دلالت

سبب نزول این آیه مطابق تفاسیر اهل البیت علیهم السلام

در بیان معنی خشیت و فرق میان خوف و خشیت

جواب اشکال مذکوره چرا تخصیص من یخشی فرمود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جواب سوال کہ تنزیلاً اینجا چرا منصوب واقع شد ۱۲۱۲

بقدرت عظیمہ کسی کہ مثل چنین مخلوقی را و چنین علو ایجاد فرموده است **وسمگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ معنی و مراد از آیت مجیده آنست کہ یعنی فرو فرستاده شد قرآن فرو فرستادنی از جانب آنکس کہ بیافرید زمین را و آسمانهای بلند **سوال** اینجا تنزیلا چرا منصوب واقع شد **جواب** تنزیلا منصوب بہ اضمار فعل بنا بر این تقدیر شود نزل تنزیلا ممن خلق الارض والسموات العلی **وتواند** بود کہ منصوب باشد بانزلنا و معنی چنین شود کہ ما انزلناه الا تذکرة لمن یخشی تنزیلا ممن خلق الارض والسموات العلی **وبیتواند** کہ منصوب علی المدح والاختصاص باشد **ویا** بدل تذکره اگر حال و اگر مفعول نباشد جائز نیست کہ بدل آن باشد زیرا کہ شئی معلل نمیشود بہ نفس و بہ نوع خود و جائز است کہ منصوب باشد بیخشی مفعول بہ و تقدیر شود انزل تعالی تذکرة لمن یخشی تنزیل الله **واما** قوله ممن خلق الارض الی قوله الاسماء الحسنی تفخیم است از برای شان منزل چہ بیان عظیم منزل فرموده است بذکر افعال و صفات او بر ترتیبی کہ تردد عقل است زیرا کہ ابتدا بخلق سموات و ارض نموده کہ اصول عالم اند و تقدیم ارض نموده بجہة آنکہ آن اقرب است بحس و اظہر از سموات علی و در تفسیر **کبیر** رازی گفته است کہ فائده انتقال از لفظ تکلم الی الغیبت چند امر است **یکی** آنکہ ممکن نیست ذکر این صفات مگر مع الغیبت **دویم** آنکہ اولاً فرموده است انزلناہ پس تفخیم کرده است باسناد و بسوی ضمیر واحد مطاع تم ثنی بالنسبة الی المختص بصفات العظمة والتمجید فتضاعف الفخامة من طریقین **سویم** جائز است کہ از لنا حکایت باشد از کلام جبریل و ملائکہ کہ همراه او نازل اند چونکہ در **مجلدات** سابقه این تفسیر دلایل و براہین تخلیق سموات و ارض بتفصیل مذکور گشته اند و در اینمقام تکرار نیز داخل **بحث رابع** الرحمن علی العرش استوی بدانکہ عرش در لغت هر دو بمعنی تخت سلطانی است کہ ملک و حکمرانی تابع بتاج و تخت میباشد و بمعنی سقف خانه نیز آمده است بدلیل آیت وهی خاویة علی عروشها ای علی سقوفها و **صحاح جوهری** گفته است العرش سریر الملک **وعرش** البیت سقفه **و** قولهم مثل عرشه ای وهما امره و ذهب غزه و ملکه والعریش ما یستظل به و **قاموس** گفته است العرش عرش الله تعالی ولا یحد وهو یاقوت احمر سمی بذلک لارتفاعه و سریر الملک فی العز وقوام الامر ومنه ثل عرشه وکل شیء ومن البیت سقفه والخیمة والبیت الذی یستظل به کالعرش والجمع عروش وعرش واعراش وعریشة ومن القوم رئیسهم والمدبر لامرهم و در **مصباح** گفته است کہ تاک انگور را از همین جهت عرش گویند وهو ما یعلو مرتفعا ویمتد علیه الکرم **واما** استوا در لغت بچند معنی آمده است در **قاموس** گفته است استوی بمعنی عدل والرجل بلغ اشده وعقل او قصد او اقبل علیها باب استفعال از سوی یسوی سواء چون طوی بمعنی عدل یعنی برابر و وسط باشد و **صحاح** گفته است واستوی من اعوجاج یعنی راست شد از کجی و خمیدگی و استوی علی ظهره ای استقر علیه برابر نشست بر پشت اسپ و قرار و آرام گرفت بر آن و استوی الی السماء ای قصد و استوای استولی و ظهر یعنی استوی بمعنی استیلا و ظهور و تسلط بر چیزی باشد **وسمگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست باید دانست کہ معنی آیت چنین شود کہ حق سبحانه میفرماید کہ خالق ارض و سماء رحمان است و بر عرش مستولی شده پس رحمان خبر مبتدا محذوف است ای هو الرحمن **یا** مرفوع است بدل یعنی آنکہ خلق زمین و آسمان کرده خداوند بسیار عزت و علی العرش استوی جز بعد از خبر است **وتواند** بود کہ الرحمن مبتدا باشد و خبر آن استوی و الف و لام اشاره بہ ممن خلق یعنی آنخداوند بخشایش کہ ایجاد آسمان و زمین کرده بر عرش مستولی است یعنی عرش با انهمہ عظمت مخلوق اوست و در تحت امر او میباشد پس اضافت استیلا بعرش باآنکہ او سبحانه بر همہ موجودات مستولی است جهة آنست کہ عرش اعظم مخلوقات است و هر گاه او بر آن مستولی باشد پس بر غیر آن بطریق اولی خواهد بود **تنبیه** باید دانست کہ آیا این جمله از آیات متشابهات است یا غیر متشابهات در آن است را دو قول است **ثانیهما** مذهب محققه و مشتهره سلمانان و یهود است چه نزد ایشان خدا تعالی بعد از ایجاد و تخلیق سموات و ارض آرام کرد و قرار گرفت بر سطح عرش **واقرار** داشته اند کہ بدلیل آنکہ بر ایالی جمعه خالق متعال بر عرش خود می نشیند و بنگینی و ثقل او تعالی حمله عرش از تحمل آن عاجز و سرنگون میشوند **بهتان** دیگر آنست کہ گفته اند وقتیکہ خالق متعال بر عرش خود می نشیند از هما انگشت تایک وجب گوشت بدن او تعالی میان زیاده بدور تخت آویخته میباشد تعالی الله عما یصفه المشرکون **ابو عبید** گفته است استوی بمعنی صعد است یعنی بالای عرش شد **اما** کسانی کہ قائل اند بہ اینکہ این جمله از متشابهات قرآنی است پس ایشان را اختلاف بدو قول است **قول اول** آنکہ استواء بر عرش صفت حق تعالی است بلا کیف یجب علی المومن التصدیق بہ وتفویض العلم الیه تعالی یعنی استوا صفت خدا و فعل متعال بلا کیف است و بر هر مومن واجب است تصدیق بآن و تفویض علم آن بسوی خدا تعالی و یقولون الاستوی غیر مجهول والکیف غیر معقول او غیر معلوم والایمان به واجب والسوال عنه بدعة و در **مدارک التنزیل** از ابو حنیفه و مالک آمده ان الاستواء معلوم والتکییف فیه مجهول والایمان به واجب یعنی استوای خدا بر عرش معلوم است و کیفیت آن غیر معلوم و غیر معقول است و ایمان بآن واجب است و سوال کردن از آن بدعت میباشد و همین مذهب جمعی از محدثین و فقهاء اهل سنت است منهم **مالک** ابن انس و سفیان ثوری و اوزاعی و لیث بن سعد و اسحاق فقیه و سفیان ابن عیینه و ابن المبارک و احمد حنبل و ابو حنیفه و غیرهم است و در **معالم التنزیل** بغوی گفته است کہ همین مذهب اهل سنت است **اقول** ایشان تعالی

در بیان افترا و بهتان فرقه محققه مشتهره گوید

در بیان لغت و اشتقاق لفظ عرش گوید

در معنی و مراد لفظ استواء گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ادراک عقلیه بین آیت از تطبیق عاجز شده سپر انداز گشته باین قول لاعلمی مدعی شده اند **بعضی** از ایشان گفته اند تاویل واجبست بلکه نزد اهل حدیث منهم خبا گفتند متاویل جائز نیست خواه محکم باشد و خواه متشابه **اما قول ثانی** که قایل اند به متشابه بودن اینجمله اکثر مفسرین ملل اسلامیه اند ایشان گفته اند هرچه از آیات و احادیث بوحشد احتمالات معانی متشابه و شبیه بظاهر معارض برهان و قرآن باشند واجب التاویل اند تا مناقات و معارضه ادله لازم نیاید و اگر نه پس بنا بر قاعده کلیه اذا تعارضا تساقطا هر دو از اعتبار و عمل ساقط شوند همین مذهب عدلیه انامامیه و معتزله و جمهور متکلمین اشاعره منهم فخر الدین رازی و سید مرتضی علم الهدی و سعد الدین و غیرهم است و در تفسیر **کبیر** رازی ذیل همین آیت گفته است که والثانی وهو الاقرب قاطعة علی انه لابد من المصیر التاویل وهو ان الادلة العقلیة لما قامت علی امتناع الاستقرار و دل ظاهر لفظ الاستواء علی معنی الاستقرار فاما ان نعمل بکل واحد من الدلیلین و اما ان نترکهما معا او نرجح النقل علی العقل او نرجح العقل علی النقل اما ان نرجح العقل و نرد النقل و الاول باطل و الا لزم ان یکون الشیء الواحد منزها عن المکان و حاصلا فی المکان و هو محال و الثانی ایضا محال لانه یلزم رفع النقیضین معا و هو باطل و الثالث باطل لان العقل اصل النقل فانه ما لم یثبت بالدلایل العقلیة وجود الصانع و علمه و قدرته و بعثة الانبیاء لم یثبت القدح فی العقل و النقل معا فلم یبق الا ان نقطع بصحة العقل و نشتغل بتاویل النقل و هذا برهان قاطع فی المقصود ملخص مرام آنست که قسم ثانی که آن دلالت قاطعه است برانیکه چاره نیست مر آنکه آیت را تاویل کرده شود آن این است که بتحقیق دلالت عقلیه و قتیکه قایم شد بر امتناع استقرار و دلالت کرد ظاهر لفظ استوا بر معنی استقرار پس چاره نبود از اینکه ما یا عمل کنیم بهر دو دلیل و یا هر دو را ترک نمائیم و یا اینکه نقل را بر عقل ترجیح دهیم و تا ترجیح دهیم عقل را و نقل را تاویل نمائیم **صوتا** و اول یا باطل باشد و رنه لازم میاید که شیئ واحد منزه باشد از مکان و هم در مکان بوده باشد این محال است و صورت ثانی نیز باطل باشد زیرا که چون بدلایل عقلیه وجود صانع و علم و قدرت او و بعثت رسولان ثابت بعقل نیز ثابت تواند شد پس قدح در عقل مقتضی قدح در نقل است پس باقی نماند مگر اینکه قطع حاصل کنیم بصحت عقل و مشتغل شویم بتاویل نقل این برهان قاطع است در اثبات مقصود که اینجا در آیت زیر بحث هم تاویل آن مطابق عقل کردن واجب است **سوال** مطابق عقل موافق نقل ایشان چگونه تاویل کرده اند که موجب رفع تعارض تواند شد **جواب** باید دانست که تاویلات این آیت چند نوع تواند شد **نوع اول** مراد الرحمن علی العرش استوی ای استقر قصاه و امره و نفذ حکمه علی الملک و اظهر ذلک لانه یعنی قرار یافت قصد و ارادهٔ او تعالی و نافذ ساخت حکم خود را در ملک و ملکوت و لاهوت و ناسوت و در تمام مملکت خود و ظاهر گردانید آنرا بر ملائکه خود و همین قول جمعی از تابعین مفسرین منهم الحسن و مقاتل و کلبی و قتال و غیرهم است **و حسن** گفته است یعنی استقر ملکه و استقام امره و حکمه بعد خلق السموات و الارض فظهر ذلک للملائکة و انما اخرج علی المتعارف من کلام العرب لقولهم استوی الملک علی عرشه اذا انتظمت امور مملکته و اذا اختل امر ملکه قالوا ثل عرشه و لعل ذلک الملک لا یکون له سریر و لا یجلس علی سریر ابدا کما قال **الشاعر** اذا نحن فیهم سوقة نتنو مروان ثلت عروشهم ٭ و اودت کما اودت ایاد و حمیر و قال ان یقتلوک فقد ثللت عروشهم بعتبة بن الحارث ابن الشهاب ملخص مرام آنکه این کلمه استوی علی العرش بمعنی استقرار ملک و مملکت و استقامت امر و نفاذ حکم حق تعالی بعد از ایجاد و تخلیق سماوات و ارض بغرض اظهار و اثبات آن در انظار ملائکه علوی و سفلی بسبب استعمال متعارف از کلام عرب میباشد چنانچه مقول ایشان است که قایم شد فلان سلطان بر عرش و سریر خود یعنی بر ملک و مملکت خود انتظام یافت امور مملکت و سلطنت او و وقت اختلال و زوال ملک و عزت و مملکت میگویند ثل عرشه یعنی ذهاب و زوالی یافت عزت و دولت و مملکت او و هر چند برای آن سلطان تخت و تاج و سریری نبوده و گاهی بر آن تخت ننشسته باشد چنانچه شاعری شعر در زوال ملک بنی مروان بتلت عروشهم شاهد آورده است اما **قفال** گفته است العرش فی کلامه هو السریر الذی یجلس علیه الملک ثم جعل ثل العرش کنایة عن نقض الملک یقال ثل عرشه ای ذهب حکمه و نقض ملکه و اذا استقام له ملکه و اطرد امره و نفذ حکمه قالوا استوی علی عرشه و استوی علی سریر ملکه هذا ما قاله القفال یعنی در کلام عرب عرش سریر تخت پادشاهی را گویند که شاه بر آن گاه گاهی می نشیند پس ثل العرش کنایه است از نقض ملک و ذهاب عزت و زوال حکم و دولت چنانکه وقت حصول مملکت و استقامت ملک و نفاذ امر و حکم او در مملکت استوی علی عرشه و سریر ملکه کنایه میباشد جمعی از اصحاب **اصول فقه** و ارباب لغت و قانون شریعت این مقال حسن و قفال را تحسین زیادتی کرده اند این بحسب موضوع و مطابق بودن تقدیر و حذف و تبدیل و اضمار میباشد در تفسیر **لباب التنزیل** میگوید و ما قاله القفال حق و صواب ثم قال القفال و الله المتعال دل علی ذاته و صفاته و کیفیت تدبیره العالم علی الوجه الذی الفوه من ملوکهم و استقر فی قلوبهم تعظیما علی عظمة الله و کمال قدرته تعالی ذلک مشروط بنفی التشبیه و المراد منه نفاذ القدرة و جریان المشیة ثم قال و یدل علی صحة هذا قوله فی سورة یونس ثم استوی علی العرش یدبر الامر جری مجری التفسیر لقوله ثم استوی علی العرش انتهی ملخص مرام آنست که قفال بعد از ذکر تاویل دلیل آورده است که حق سبحانه و تعالی دلالت کرده

جواب سوال و تاویلات صحیحه این آیه شریفه

نوع اول از وجوه تاویلات این استواء علی العرش می فرماید

قول قفال و تاویل آیه زیر بحث

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جواب اشکال کنندهٔ قبل ایجاد عرش و ملائکه و ملکوت نبود

نوع دوم در بیان تاویل استوا بر عرش

ابطال جهة و مکان باری تعالی و غیر اسمه بزاهین قاهره عقلیه

قول مفسر بلا طائل مختلفه متعدده در نفی مکان و جهه باری تعالی

ذات و صفات و کیفیت تدبیر خود بروجی که مالوف قلوب و منظور انظار خلق عموماً و عرب خصوصاً بود که مملکت هر ملک و حکومت هر سلطان مستقر و مستقام بتاج و تخت بوده باشد پس این آیت را آنها لهم بر عظمت و کمال قدرت و تدبیر و نهایت علم و تنظیم عالم و آدم فرستاده و آن به نفی تشبیه و تجسیم تعالی مشروط است و مراد از آن اظهار نفاذ قدرت و جریان حکومت و مشیت و تدبیر مملکت و تنظیم خلقت بتعاقب یکدیگر است و دلیل است بر آن سورهٔ یونس بعین الفاظ لاکن را سنجا زیاده ذکر کرده است بدین ابهام تا توضیح این ابهام و تفصیل این مرام شده باشد پس این آیت مجیده جاری مجرای تفسیر مجمل آیت سورهٔ طه میباشد **اشکال** بنا بر این قول قفال لازم میاید که عرش سبحانه و تعالی قبل از ایجاد و تخلیق ارض و سمار صاحب ملک و حکومت بوده باشد و الله منزه عن ذلک **جواب** بعض محققین گفته اند نه تعالی کان قبل السموات و الارض و ملکها و خالقها و المتصف بها لاکن کما یصح ان یقال شبع زید الا بعد اکل الطعام یعنی قبل از ایجاد ارض و سماوات و تعالی الملک و متصف بآن بوده است تخلیق مخلوق فی الخارج بوقوع نیامده بود لهذا صحیح نمیشود اینکه گفته شود زید سیر شد مگر بعد از اکل طعام پس همچنین حق تعالی عز و جل مالکیت و خالقیت فی الواقع متصف بود و لاکن اطلاق استوی بعد از ایجاد و تخلیق ملک فی الخارج صحیح و ثابت شد **نوع ثانی** از تاویل استوا بر عرش نزد جمعی انا عاظم قدماء است که گفته اند که مراد از الرحمن علی العرش استوی استیلا یعنی تسلط بغلبه و تصرف آن بقدر میباشد چه عرش اعظم و اجسم جمیع موجودات بوده لهذا او را بعد از ذکر سماوات و ارض بیان فرموده چنانکه سلطانی بعد از اخذ ملکی و مملکتی تا وقتیکه بر سریر و تخت را بدست نیاورد تا آن وقت بالکلیه بکمال تصرف او نمی باشد این است که بالآخر اهتمام میکند در گرفتن سریر حکومت بلد و آن بلد اشرف و اعلی و پایتخت همه آن بلاد مفتوحه میباشد این قول محققین اهل تمکین ایامیه و معتزله و اشعریه است چنانچه در شرح مواقف و شرح بیضاوی و نیز در شرح تلخیص بآن اشاره رفته و این تاویل هم مطابق است به موضوع چه در لغت و عروض شعراء استوا را بمعنی استیلا و استعلا ذکر کرده اند **شعر** قد استوی بشر علی العراق ⁘ من غیر سیف و دم مهراق بنا ای غلب علی العراق و اخذه بغیر قتل پس بنا بر این قول آخر تخصیص ذکر عرش باستیلا اخبار برای ما میباشد زیرا که تمام عالم دنیا و عقبی منوط و پیچیده و تابع بآنست میگویند فلانا قد استولی و استولی بلد السریر یعنی شاه فلانی پادشاه و پای تخت ما گرفت در **مقاصد** در رحمت و رضا و کرم و غضب و تصویر و در استوی دیدو وجه و عین گفته است و الحق انها مجازات و تمثیلات یعنی حق آنست که این الفاظ بر سبیل مجاز و استعاره در حق کسی استعمال شوند نه بر سبیل حقیقت **و شارح** او گفته فالاستواء مجاز عن الاستیلاء او تمثیل و تصویر بعظمة الله و الیاس مجاز عن القدرة او الفهم عن المعبود و العین عن البصر ثم قال عن **علماء البیان** انما قالوا ذلک لنفی وهم التشبیه و التجسیم بسرعة الفهم و الا فهی تمثیلات و تصویرات للمعانی العقلیة بامور الحسیة یعنی استواء مجازاً استعمال میشود در استیلا یا در تصویر بعظمت خدا یتعالی و درست مجاز از قدرت اوست و وجه مجاز از وجود اوست و عین مجاز از بصر اراده میباشد و پس از این گفت که علماء بیان جز این نیست که گفته اند این جهة نفی وهم تشبیه و تجسیم است بسرعت فهم و آنگاه این تمثیلات و تصویرات میباشد برای معانی عقلیه و بابر از آنها صحیح است **نوع سوم** از تاویل همانا که در معنی استواء جبائی گفته است استوی علیه ای رفعه علی مرکزه و مقامه اخرا یعنی عرش بیشتر از همه آفریده شده بعد از ایجاد و تخلیق همه موجودات آنرا از آب برداشته بر مرکز و مقر خود که آنان است قرار داد **و نوع چهارم** از تاویل استواء نزد فراء آنست که گفت انه قصد الی خلق العرش یعنی و تعالی عز و جل بسوی عرش و تسویه آن قصد و ارده همین قول جماعتی و قاضی عبد الجبار است **اقول** اصل آنست که بنا بر قول بشر ته و مجسمه هرگاه آیت بر ظاهر معنی خود محمول باشد و مطابق زعم این گروه ضالین بر عرش حابس بود مکان و جهة او ثابت گردد و چون از براهین ساطعهٔ باهره و قوانین قاطعهٔ قاهره بطلان جهة و مکان برای او ثابت و متیقن است لهذا استواء علی العرش را بر این معنی محمول کردن نیز باطل باشد پس مناسب است که در این مقام چندین از دلایل قاهره بر ابطال جهة و مکان رب المنان بیان کنیم **دلیل اول** شبهه نیست در اینکه موجد عالم و آدم واجب است که از جسم و لوازم جسمانی و اوصاف امکانی منزه و مبرا باشد و کسی که چنین بود او ازل الی الابد میباید موجود باشد پس ثبوت این تجرد استواء علی العرش زعم المشبهة و المجسمة باطل گردید **دلیل دوم** اگر واجب الوجود مجرد محض نباشد پس جسم ذو الاجزاء و الابعاض مرکب خواهد بود یا غیر مرکب محتاج الی المرکب خواهد بود که او را ترکیب داده باشد چه ممتنع و محال است که اجزاء خود بخود ترتیب و ترکیب یافته باشند پس استواء باری تعالی فی الجهة و المکان ضروری البطلان است **دلیل سوم** آنچه در جهة تحیز باشد اول محدود الابعاد و محصور در مکان دون مکانی باشد و هر چه محدود و محصور بود او مشار الیه گردد و حق بارتعالی این جائز نیست **دلیل چهارم** حرکت صعودی و نزولی و انتقالی از جهتی بسوی جهتی بر مجرد واجب الوجود جائز نیست چه بحرکت و انتقال او تخلیه مکان منتقل عنه و حلول و ولوج در مکان دیگر لازم آید و این از لوازم محدثات است **دلیل پنجم** تحیز در جهة عبارت نیست مگر از قضاء و فراغ و خلاء و سعت تا که در آن گنجایش شود **و حکماء و عقلاء** اتفاق کرده اند که ما فوق عرش چیزی از خلاء و ملاء نیست پس قرار گرفتن بارتعالی بر سطح عرش که خارج از آنست چگونه جائز تواند بود بنا بر این نیز استواء بارتعالی علی العرش بنا بر زعم مشبهه باطل گردید **دلیل ششم** نزد حکماء عرش فلک اطلس است و فلک الافلاک محیط تمام عالم موجودات کروی الشکل میباشد پس هرگاه بارتعالی بر عرش نشیند یا محیط کرهٔ عرشی بود و یا قائم و قاعد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بعض عرش باشد بنابراول لازم آید که حق تعالی جسم اعظم از عرش داشته باشد زیرا که بر عرش احاطه کرده است قطع نظر از اعتبار فوق و تحت تمام مخلوق گنجایش اورا دارد و ماداخل العرش محل حصول نباشد این باطل است چه محدود والابعاد جسم اعظم نیز حادث است و بنابر ثانی لازم میآید که خدا تعالی بر بعض عرش بجهت برفوق آن قرار گرفته باشد پس بعد صغر جسم قیام در جهته بمقام مخصوص تخصیص بلا مخصص باشد و اگر نه لازم آید که اورا دیگری مخصص می باشد این هم باطل

دلیل هفتم هر کسی که متحیز در جهته و مکان بود حادث ممکن است زیرا که هر متحیز یا متحرک باشد یا ساکن و حرکت و سکون باتفاق عقلاء حادث اند و آنچه از حرکت و سکون خالی نباشد او ممکن حادث است زیرا که از لوازم حدوث خالی نیست پس بثبوت این تجرد باری تعالی بالضرورت ثابت شد و تحیز و جهته باری تعالی واجب الوجود باطل گردید

دلیل هشتم هرگاه واجب الوجود در جهتی متحیز باشد بالضرورت قیام واجب به ممکن لازم آید و متحیز در علم کلام نزد متکلمین عبارت از عرض است و نزد حکماء عبارت از ماده و صورت و عرض عبارت میباشد و آنچه بالغیر قایم بود ممکن بالذات است و در حق باری تعالی این جائز نباشد زیرا که حق تعالی واجب بالذات است و اگر نه حاجت واجب الوجود و بقای او به ممکن همچو بقای روح بدن حیوانی لازم میآید

دلیل نهم هرگاه ایزد متعال در مکان و محلی باشد که مکان عبارت است عن السطح الباطن من الجسم الحاوی المماس للسطح الظاهر من المحوی و این معنی به نسبت باری تعالی محال است زیرا که لازم میآید حلول واجب الوجود در ممکن محدود و مراد از حلول قیام موجودی به موجود دیگر بر سبیل تبعیت میباشد چون حلول روح در بدن و قیام آن به او چه بنابر اول حاجت واجب الی المکان و الجهته لازم میآید و بنابر ثانی عبث و لغو و لهو و حرکت و انتقال لازم میآید این مذهب طایفهٔ از نصاری است که نزد ایشان باری تعالی عزوجل در مسیح حلول کرده است و نزد طایفهٔ از غلات که حق تعالی در علی مرتضی و ائمه مطهرین معصومین حلول نموده و نزد طائفه متصوفه اهل سنت حق سبحانه در مرشد ایشان حلول کرده و تعالی الله عما یصفه الکاذبون

دلیل دهم باری تعالی ازلی و ابدیست و غیر او تعالی از موجودات جمیعاً ممکن و حادث اند هرگاه او تعالی عزوجل مختص در جهتی از جهات ست باشد لازم میآید که آن جهته و مکان هم قدیم ازلی باشند و حال آنکه حدوث مکان و جهته ثابت و امری متحقق است پس بنابراین نیز استواء رحمن علی العرش علی زعم المشبهه باطل باشد

دلیل یازدهم اگر واجب تعالی در حیزی و جهتی و مکانی باشد بالضرورت محصور و محدود و مشار الیه بالحس گردد پس بنابراین لازم میآید که در جهت خوک و سگ و سنگ هم متحیز مشود و تخصیص باری بواضع خاصه عالیه با وجود اشتراک علت بالضرورت تخصیص بلا مخصص بود پس بهرحال تحیز باطل شود و

دلیل دوازدهم هر ذات قائمهٔ بنفسها بحسب حس مشار الیها است و ذاتی که چنین بود بالضرورت منقسم گردد و آنچه منقسم است ممکن است پس هر ذات قائمهٔ بنفسها بحسب الحس ممکن است محال و ممتنع است که واجب لذاته متبدل و منقلب بممکن شود و یا محالست که ممکن بواجب منقلب گردد

دلیل سیزدهم بعض محققین چنین گفته اند انه سبحانه و تعالی کان ولا عرش ولا مکان ولما خلق الخلق لم یحتج الی مکان بل کان غنیاً عنه فهو بالصفة التی لم یزل علیها الآن یزعم زاعم انه لم یزل مع الله عرش یعنی بدرستیکه خداوند عالمیان همیشه بود و لاکن عرش و مکان موجود نبود و هر وقتیکه ایجاد و تخلیق خلق فرمود محتاج نشد بسوی مکان بلکه از مکان و جهته غنی و بینیاز بود پس او بهمان صفت موصوف است که همیشه متصف بود و اینکه گمان کند زاعم که همیشه همراه او عرش بوده است و بطلان آن مخفی نیست

دلیل چهاردهم بعضی فرموده اند ان الجالس علی العرش لابد ان یکون الجزء الحاصل منه فی یمین العرش غیر الحاصل فی یسار العرش فیکون فی نفسه مولفاً ومرکباً وکل ما کان کذلک احتجاج الی المولف والمرکب وذلک محال ملخص مرام آنست که بتحقیق اگر کسی که جالس بر عرش باشد چاره نبود از اینکه هر جزء او که در یمین عرش بود در یسار عرش نخواهد بود پس جالس عرش فی نفسه مولف و مرکب خواهد بود و کسی که چنین باشد بسوی مولف و مرکب محتاج خواهد بود و در باری تعالی این چنین اوصاف که اجزاء و ترکیب و احتیاج باشد محال است

دلیل پانزدهم جمعی چنین گفته اند انا نعبدهما اما ان یحصل فی کل مکان او فی مکان دون مکان فان حصل فی کل مکان لزم حصول فی مکان النجاسات و القاذورات وذلک لا یقوله عاقل وان حصل فی مکان دون مکان افتقر فی تخصیصه بذلک المکان فیکون محتاجاً وهو علی الله محال یعنی بدرستیکه معبودان گروه مجسمه یا در هر مکان خواهد بود و یا مکانی دون مکانی بنابر اول لازم آید که معبودایشان در مکان نجاسات و قاذورات نیز بوده باشد هیچ عاقلی چنین نخواهد گفت و بنابر صورت ثانیه معبودایشان بسوی مخصص محتاج باشد که او را تخصیص دهد در مکانی دون مکانی و احتیاج بر خدا تعالی محال است

دلیل شانزدهم حق تعالی فرموده است لیس کمثله شیء این آیت متناول است بنفی مساوات در جمیع وجوه پس بدلیل صحت استثناء گفته خواهد شد لیس کمثله شیء الا فی الجلوس و الا فی المقدار و الا فی اللون و صحت استثناء مقتضی آنست که همه این امور تحت آن داخل باشد پس هرگاه حق تعالی جالس علی العرش باشد پس مماثلت او در جلوس ثابت شود و معنی آیت باطل گردد

دلیل هفدهم حق تعالی میفرماید ویحمل عرش ربک فوقهم یومئذ ثمانیة پس چون ثابت است که برای عرش حاملان هشت اند و عرش مکان معبودایشان میباشد پس لازم میآید که ملائکه حاملین عرش خالق و معبودایشان میباشند این غیر معقول است زیرا که خالق حافظ

دلایل قاهره قاطعه بر بطلان جهت و مکان رب المنان

براهین قاهره قاطعه عقلیه بر متحیز نبودن جناب تعالی جل شانه عرش

خلق است و ما مخلوق حامل حافظ خالق نمیتوانند بود **دلیل هیجدهم** هرگاه جائز باشد که حق تعالی مستقر فی المکان است پس ببطلان الهیت شمس و قمر ما را علم چگونه حاصل تواند شد زیرا که طریق استدلال به نفی الهیت شمس و قمر همانا که آنها بحرکت و سکون موصوفند و آنچه چنین باشد محدث خواهد بود و به الهیت سزاوار نباشد پس چون این طریق را شما باطل کردید بالضرورت باب القدح در الهیت شمس و قمر مسدود خواهد شد **دلیل نوزدهم** بعضی از حکماء و فلاسفه گفته اند ان العالم کرة بالجهة التی هی فوق بالنسبة الینا هی تحت بالنسبة الی ساکنی ذلک الجانب الآخر من الارض و بالعکس فلو کان المعبود مختصا بجهة فتلک الجهة و ان کانت فوقا لبعض الناس لکنها تحت لبعض آخرین و باتفاق العقلاء لا یجوز ان یقال المعبود تحت الا شیاء بجهة فتلک الجهة و ان کانت فوقا لبعض الناس لکنها تحت لبعض آخرین و باتفاق العقلاء لا یجوز ان یقال المعبود تحت الا شیاء خلاصه مقصود آنست که بتحقیق عالم دنیا کره است پس جهتی که فوق بالنسبت بسوی ما همان جهته تحت است باعتبار ساکنان آن جانب دیگر از زمین و همچنان بالعکس پس اگر معبود ایشان مخصوص در جهتی باشد پس آن جهت هر چند فوق است برای بعض ناس لکن همان جهته برای دیگران تحت است اعتبارا و باتفاق عقلاء جائز نیست که گفته شود معبود تحت الاشیاء است **دلیل بیستم** بدرستیکه خلیل گفته است لا احب الآفلین پس هرگاه معبود جسم میبود و هر آئینه او هم افل میبود و همیشه غائب میشد پس بالضرورت تحت قول لا احب الآفلین او تعالی هم داخل میشد تا اینجا بود بعض براهین عقلیه و اما از محکمات اولة سمعیه نیز چندی را تیمنا و تبرکا بیان کنیم منها قوله تعالی قل هو الله احد اهل معانی و بیان و اهل بدیع و اهل نظم و اسلوب و جمهور محققین لغت و تفسیر بالاتفاق گفته اند انه تعالی وصف نفسه بالمدح و المباهلة لهو الله احد و الاحد هو المبالغة فی الوحد و معناه انه تعالی منفرد بالذات الخاصة الخالصة عن الغیریة الدائمة المجردة المختصة القائمة بلا علة و لا سبب و معنی الصمد هو الذی لا جزء لذاته و لا یدخل فی ذاته شیء و لا یخرج من ذاته شیء و لا یتصور فی ذاته تکثر و لا تغیر و لا یتصور فی ذاته و لا یلحقه الآفات و الحاجات

برخدا تعالی لازم میآید وبین اوصاف یالیقین رب العالمین موصوف نمیتواند شد **منها** قوله تعالی لیس کمثله شئ وهو السمیع البصیر چه گفتیم که حق تعالی عزوجل ذات متفرد واحده میدارد که وجود او واجب است وما تمام ماسوای او ممکن الوجود است هیچ ممکنی مماثل ومشابه در ذات وصفات باواجب الوجود نمیتواند شد واز جمله صفات ممکن جسم وهمه لوازم جسمانی چون حرکت وقیام وقعود ومکان وجهة وقرار واستواء است ولاکن واجب الوجود عزوجل لنا مکان ومکان وجسم ولوازم آن منزه میباشد پس استوا او واستقرار او برعرش بوجه من الوجوه معقول ومنقول نیست **اشکال** انچه مسلم ازبعض آیات قرآنی چون یخافون ربهم من فوقهم وآیت الیه یصعد الکلم الطیب والعمل الصالح یرفعه وآیت تعرج الملائکة والروح الیه واز امثال این آیات ودیگر بصریح العباره ثابت میشود که باریتعالی ذوالاجزاء ودرجهت فوق میباشد ظاهر همه این آیات راترک کردن چگونه جائز تواند بود **جواب** سنعیناً برب الکعبه باید دانست که عمل برظاهر این آیات مذهب کرامیه است که اصحاب عبدالله بن الکرام میباشند ومذهب محمد ابن الحزم است که او تعالی را جسم ومتحیز دانسته برعرش متماس تجویز کرده اند واما مجسمه داهل ظاهر منهم داود ظاهری نیز به جسم وطعم وعظم ودم باری تعالی اعتقاد نموده همچو جوان امرد خیال کرده اند دمیگویند که اکثر برسموات وگاهی برزمین هم میآید وما او را بعیون الراس معاینه میکنیم **حنابله** وطائفه ازگرده **اشاعره** هرچند حق تعالی را ازجسم منزه میدانند لاکن میگویند که در آیات چنین اوصاف باریتعالی وارد شده ولاکن نزد ما مجهول الکیفیت است الا آنکه امیدانیم که او را چشمی وگوشی ودستی ودیگر اعضا وبرعرش میدارد ولاکن کیفیت وچگونگی این اعضاء او را نمیدانیم کتب چون **ملل شهرستانی** شافی و ابن ابی الحدید در شرح **نهج البلاغ** شرح نموده اند وخرافات ایشان را کرده اند **اقول** انا لله وانا الیه راجعون چنین کسان وناکسان بهمچو عقاید فاسده اسلام را بدنام کرده اند واگرنه در اسلام هرگز چنین خرافات نیست که تضحک منها الثکلی پس باید دانست که بقاعده کلیه نزد جمهور مفسرین ومتکلمین آیات کتاب الله اولوالباب دو قسم تنزیل یافته اند پاره از آن محکم اند وپاره متشابه فیه محکمات واخر متشابهات الی قوله وما یعلم تاویله الا الله والراسخون فی العلم **اما** محکم عبارت است ازانچه بکمال احکام واتقان بصریح العباره که ظاهر آن مطابق معقل باشد آن بالاتفاق واجب العمل والتصدیق علی الظاهر بدون تاویل است چون اقیموا الصلوة واتوا الزکوة وامثال آن که احدی رادر تاویل آن مجال نیست **واما** متشابه آنست که به مقابل برهان ومحکم قرآن ظاهر آن موافق نباشد انچنین آیات واجب التصدیق بلاشبهه اند ولاکن تعمیل بدون تاویل آنها مطابق برهان عقل جائز نیست پس بظاهر این آیات بالضرورت معارض قرآن وبرهان میباشند پس درچنین آیات هرگاه مطابق عقل تاویل کردن ممکن باشد واجب است والاسکوت لازم **اشکال** بنابراین لازم میآید تمسک بعض قرآن دون البعض وعمل بعض متشابهات دون بعض **جواب** جمهور متکلمین منهم شیخنا المقداد در شرح ارشاد الطیبی آیت الله فرموده است ان الدلیل النقلی والعقلی اذا تعارضا اما یعمل بهما وهو جمع بین النقیضین او یعمل بهما وهو رفع النقیضین او یعمل باحدهما ویطرح الاخر فلا جائز ان یعمل بالنقل ویطرح العقل لاستلزامه اطراح النقل لان النقلی فرع العقلی ولانه ما لم یثبت صدق المنقول عنه عقلاً لم یکن طریق الی التصدیقه وحیث قد اطرح اصله لزم اطراحه بطریق اولی فبقی ان یعمل بالعقلی ویاول النقلی کما هو رای اکثر المتکلمین او یفوض علمه الی الله تعالی رای اکثر السلف وهو یجب تاویل الایات المتشابهات المذکورة علی وجه لا ینافی الادلة العقلیة لخص مرام آنست که در علم کلام قانون کلی مقرر است وقتیکه دلیل عقلی ونقلی معارض یکدیگر باشند پس باهر دو واجب التعمیل خواهند بود که بنابر آن جمع نقیضین لازم آید وباهر دو واجب التمسک والعمل نباشند بنابر رفع نقیضین لازم آید ویا به احدهما عمل نموده شود وطرح دیگرے کرده آید این هر سه حالت ممتنع ومحال اند پس آیا تمسک وعمل بنقل وطرح عقل در اینوقت کرده میشود یا بالعکس پس باید دانست که عمل بنقل وطرح عقل جائز نیست زیرا که بطرح دلیل عقل طرح دلیل نقل لازم میآید چه نقل فرع عقل است ونقل ثابت نمیشود وتا ثبوت عقلی نباشد زیرا که منحصر است ثبوت آن برآن **مزید** براین دلیل عقلی بسوی علم قطعی مؤدی میباشد واما نقلی مؤدی بسوی علم ظنی میشود واگر صحیح النقل باشد پس درانصورت ترک علم یقینی واخذ وتمسک علم ظنی لازم میآید این است که عقلاً وشرعاً تمسک بعقل اجب شده مؤید بهمین است آیت افلا تعقلون وافلا تنظرون وافلا یتدبرون **تنبیه** باین تحقیق واضح گشت که هر مکلف عقلاً وشرعاً به تمسک عقلی ما موریم محکوم است قطعاً پس آنچه از سمعیات وخواه از محکمات معارض عقل باشد بالضرورت واجب است که آنرا موافق برهان عقل تاویل نمایند تا تعارض از بین دلیلین زایل شود این است که تاویل آیات متشابهات که ظاهر آنها جسمانیت باریتعالی مشعر است واجب میباشد پس اینکه بعضی از تفسیر آن بازگشت کرده اند وبرخی تنزیل آن بر تشبیه گفته اند از ذوق علم بیان وراجل از مذاق عربیت در فتوحات آورده است که بعضی علماء این آیت برعرش وقف کرده اند وبعد ازان گفته اند استوی له ما فی السموات ای ثبت له وعرفاء گفته اند که استواء خداوند متعال برعرش که در قرآن است ایمان بآن آوردن وتصدیق بآن کردن واجب است بر بندگان وتاویل آن جستن از باب طغیان بلکه اعتقاد میباید کرد

جواب اشکال متعلق بعض دیگر آیات که درجهت فوق اند مشعر اند

جواب اشکال آنکه تاویل متشابهات عمل بعض قرآن دون البعض لازم میآید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بانکہ او سبحانہ تعالی محتاج مکان نیست و او بردارندہ و نگاہ دارندۂ عرش است نہ عرش بردارندہ او و در تاویلات تزیدی مذکور است کہ عرش ملک است
و حق سبحانہ بر ملک خود مستولی و غالب است و جریان حکم نسبت بہمہ آن مساوی میباشد و در کشاف زمخشری نیز آوردہ است کہ چون عرش سریر
ملک است و استواء بر آن مرادف ملک پس بجہت این آنرا کنایہ داشتہ اند از ملک استوی فلان علی العرش یریدون بہ الملک وان
لم یقعد علی السریر البتۃ قالوہ ایضاً بجہت مبالغہ شہرت استوی علی العرش در این معنی و مساوات آن بہ ملک آنرا بر ملک اختیار کردہ اند
و اگرچہ ملک ابسط و اشرح است و دلالت او بیشتر بر صورت امر و مانند این است ید فلان مبسوطۃ و ید فلان مغلولۃ معنی انہ جواد
و بخیل و منہ قولہ تعالی و قالت الیہود ید اللہ مغلولۃ ای بخیل بل یداہ مبسوطتان ای ہو جواد من غیر تصور ید و لا غل
و لا بسط انجا مراد باستوای علی العرش ملک است بدون تصور استوی و عرش بحث خامس لہ ما فی السموات و ما فی الارض و ما بینہما
و ما تحت الثری بدانکہ ثری در لغت عرب خاک نمناک را گویند چنانچہ در صحاح گفتہ است الثری التراب الندی و ہو التراب تحت
الظاہر من وجہ الارض یعنی ثری خاک مرطوب است کہ ما تحت ظاہر روی زمین میباشد و در کلیات ابو البقاء گفتہ است تحت الثری
ہی الطبقۃ الترابیۃ من الارض و ہی اخر طبقاتہا یعنی تحت الثری طبقہ خاک است از زمین کہ آخر ہمہ طبقات آن میباشد و در عرف
شرع لفظ ثری مخصوص است بہ طبقہ زیرین از طبقات ارض و آن موضع است کہ صخرۂ صماء بر بالای آنست و ہر گاہ بالاجمال حقیقت حال بوضاحت
پیوست پس باید دانست کہ حق سبحانہ عز و جل در ماقبل شرح ملک خود فرمود بقولہ الرحمن علی العرش استوی خواست کہ متصل بیان این
فرماید کہ ملک منتظم نمیتواند شد مگر بقدرت و علم این است کہ در این آیت زیر بحث ثمۂ از قدرت خود بیان میفرماید پس بہر حال معنی و مراد
از آیت مجیدہ آنست کہ مراد است آنچہ در آسمانہا است از بدعات علویہ و آنچہ در زمینہا است از مخترعات سفلیہ و آنچہ در میان ہر دو است
از اصناف ملائکہ و طبقات ناریہ و ہوائیہ و غیر آن و آنچہ در زیر طبقہ ترابی است سدی گفتہ است ثری صخرۂ است کہ در زیر زمین ہفتم است و در
تیسیر و غیر آن از تفاسیر بروایت وہب بن منبہ مذکور است کہ ہفت زمین بر دوش فرشتہ است و قدمین او بر صخرۂ است و صخرہ بر
شاخ گاوی از فردوس و قوائم گاو بر پشت ماہی از حوض کوثر و ثبوت ماہی بر بحر و بحر بر جہنم و جہنم بر متن ریح و ریح حجابی از ظلمت و حجاب بر ثری
و علم اہل آسمان و زمین تا ثری پیش نرسد و ما تحت الثری را جز خداوند عالمیان نداند و از ابن عباس مرویست کہ زمین بر پشت ماہی و ماہی
بر روی آب و ہر دو طرف ماہی کہ سر و دنبال دیست و زیر عرش ہم رسیدہ و شکم ماہی در زیر دریا بر رنگ است سبز کہ سبزی آسمان از آنست و آن
سنگ بر گاویست و پایہای گاو بر ثری و زیر ثری کس نداند کہ چیست بغیر از حق تعالی و آن گاو دہن باز کردہ در وقت قیام قیامت چون دریا ہا یکی شوند
ہمہ آب آن در شکم گاو رود و دریا ہا خشک گردند و در تفسیر قشیری و ایضاً در تفسیر صافی ذیل ہمین آیت مجیدہ آوردہ اند از امام جعفر صادق علیہ السلام کہ
زمین بر ماہی است و ماہی بر آب و آب بر صخرہ و صخرہ بر قرن ثور املس و ثور بر ثری میباشد و عند ذلک ضل علم العلماء و در خصال از امیر المومنین
علیہ السلام آوردہ است انہ تلا ہذہ الایۃ فقال فکل شیء علی الثری و الثری مع القدرۃ و القدرۃ تحمل کل شیء یعنی جناب امیر المومنین
علیہ السلام تلاوت این آیت بفرمود و گفت کہ پس ہر شئی بر ثری است و ثری با قدرت و قدرت حمل کردہ است ہر شئی را بحث سادس و ان تجہر بالقول
فانہ یعلم السر و اخفی بدانکہ جہر در لغت بمعنی رفع صوت باشد جہر یجہر جہرا فہو جاہر و الصوت مجہور و ضد آن مہموس است و اما سر امریست کہ
باشد و اخفی آنچہ پوشیدہ تر بود و ہر گاہ اجمالاً معنی معلوم شد پس باید دانست کہ علماء را در فرق میان سر و اخفی اقوال بسیار است بعضے
گفتہ اند کہ سر آنست کہ بندہ میکند و میپوشد و اخفی آنکہ نمیداند کہ دیگر چہ خواہد شد و بروایت ابن عباس سر آنست کہ با کسی گوئید بہ پنہانی و اخفی آنکہ
در دل خود نہان دارند و از سعید ابن جبیر و قتادہ روایت است کہ سر در موجودات است و اخفی در معدومات یعنی خدا تعالی عالم است بجمیع موجودات
و معدومات جمعی گفتہ اند سر آنست کہ احداث کنی در نفس و اخفی آنکہ خواہی کہ احداث آن نمائی در ثانی الحال و نزد مجاہد سر آنست کہ مستور
سازند از مردمان و اخفی وسوسہ صدر باشد و زید ابن اسلم گفتہ است معنی آیت آنست کہ حق سبحانہ میداند اسرار خلایق را و میداند سر ذات خود را
و روی عن ابی جعفر محمد الباقر و جعفر صادق صلوات اللہ علیہما کہ السر ما اخفیتہ فی نفسک و اخفی ملخطرا بالک سر آنست کہ اخفای آن کنی در نفس خود
و اخفی آنچہ در خاطر تو خطور کند پس بہر حال معنی و مراد از آیت آنست کہ اگر آشکارا سازی ذکر خدا تعالی را پس بدانکہ او بی نیاز است از جہر تو چہ او میداند
سر و اخفی از آنست و در این آیت تنبیہ است بر آنکہ شرعیت ذکر و دعا و جہر آن نہ بجہت اعلام بندہ است او سبحانہ را بہ مافی الضمیر بلکہ بجہت تصویر
نفس است بذکر و رسوخ آن در آن و منع نفس از اشتغال بغیر او سبحانہ و ہضم آن بتفرع و تخشع تنبیہ حق سبحانہ و در انجا اشیاء را بر سہ نوع تقسیم
فرمودہ جہر و سر و اخفی پس کسی کہ اخفی را دانا و مبالغہ دانستہ است میگوید انما المراد من الجہر القول اللہ یجہر بہ و قد یسر فی النفس و ہو

بیان معنی لغوی و شرعی لفظ ثری

بیان آنکہ زمین چہ قائم و مستقر میباشد ۱۲

بیان در بیان لغت و اشتقاق جہر و سر و اخفی میگوید ۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ظهر البعض وقد يسر ولا يظهر احتمال دیگر هم گفته اند که ان یکون المراد بالستر والاخفی ما لیس بقول وهذا اظهر فکانه تعالی بین انه یعلم السر الذی لا یسمع وما هو اخفی منه فکیف لا یعلم الجهر والمقصود منه زجر المکلف عن القبائح ظاهرة کانت او باطنة والترغیب فی الطاعات ظاهرة کانت او باطنة وعلی هذا الوجه ینبغی ان یحمل الستر والاخفی علی النیة ثواب او عقاب خلاصه مقصود آنست که گفته اند احتمال دارد اینکه بوده باشد مراد بستر واخفی چیزی که قول غیست واین قول اظهر است پس گوید که حق تعالی عزوجل بیان کرد انکه او تعالی میداند سر را که شنیده نمیشود وآنچه از آنهم مخفی تر باشد پس چگونه نتواند بود که جهر را نداند ومقصود ازان زجر مکلف است از قبایح ظاهره باشد یا قبایح باطنه ونیز مراد ترغیب است در طاعات ظاهره باشند یا طاعات باطنه پس بنا بر این وجه مناسب است اینکه حمل کرده شود بستر واخفی بر آنچه که در آن ثواب یا عقاب باشد واما کسی که اخفی را فعل گفته میگوید مراد آنست که حق تعالی اسرار عباد را میداند ومخفی گذاشته است از ایشان آنچه را که میداند واین مانند آنست که حق تعالی عزوجل میفرماید یعلم ما بین ایدیهم وما خلفهم ولا یحیطون بشیء من علمه سوال پس بنا بر این جزا باشرط چگونه مطابقت حاصل خواهد کرد جواب مطابقت حاصل میشود بنا بر این معنی که ان تجهر بالکر الله تعالی من دعا او غیره فاعلم انه غنی عن جهرك یعنی اگر تو بصورت رفیع واشکارا ذکر خدا تعالی کنی از دعا یا غیر آن از عبادات پس بدانکه او تعالی غنی و بی نیاز است از جهر کردن تو ویا اینکه نهی عن الجهر باشد کقوله واذکر ربك فی نفسك تضرعا وخفیة ودون الجهر من القول ویا تعلیم بود برای عباد ان لیس لاستماع الله تعالی انما هو لغرض اخر ودر تفسیر کبیر رازی ذیل همین آیت مجیده گفته است اعلم ان الله تعالی لذاته عالم وانه عالم بکل المعلومات فی کل الاوقات بعلم واحد وذلك العلم غیر متغیر وذلك العلم من لوازم ذاته من غیر ان یکون موصوفا بالحدوث او الامکان والعبد لا یشارك الرب الا فی السدس الاول وهو اصل العلم ثم هذا السدس بینه وبین عباده ایضا نصفان فخمسة دوانیق ونصف جزء من العلم مسلم له والنصف الواحد لجملة عباده ثم هذا الجزء الواحد مشترك بین الخلائق کلهم من الملائکة الکروبیة والملائکة الروحانیة وحملة العرش وسکان السموات وملائکة الرحمة وملائکة العذاب وکذا جمیع الانبیاء الذین اولهم ادم واخرهم محمد صلعم وکذا جمیع الخلائق کلهم فی علومهم الضروریة والکسبیة والحرف والصناعات وجمیع الحیوانات فی ادراکاتها وشعوراتها والاهتداء او مصالحها فی امر معاشها ومضارها ومنافعها والحاصل لك من ذلك الجزء اقل من الذرة ثم انك بتلك الذرة عرفت اسرار الالهیة وصفاته الواجبة والجائزة والمستحیلة فاذا کنت بهذه الذرة عرفت هذه الاسرار فکیف یکون علمه بخمس دوانیق ونصف افلا تعلم ان الله تعالی اسراره عبودیتك فهذا تحقیق قوله ان تجهر بالقول فانه یعلم الستر واخفی بل الحق ان الایة ناقصة وتمامه له لان الذی علمته فانما علمته بتعلیمه علی ما قال انزله بعلمه وقال الا یعلم من خلق ولهذا مثال وهو الشمس فان ضوئها یجعل العالم مضیئا ولا ینتقص البتة من ضوئها شیء فکذا ههنا فکیف لا یکون عالما بالستر والاخفی فان من تدبر انه فی خلق الاشجار وانواع النبات انها لیس لها اشداق ولا اسنان الات الغذاء فلا جرم اصولها مرکوزة فی الارض تمتص بها الغذاء فیتأدی ذلك الغذاء الی الاغصان ومنها الی العروق ومنها الی الاوراق ثم انه تعالی جعل لها ورقا کالاثواب التی بها یمکن ضرب الخیام وکما انه لابد من ستر الطنب من کل جانب لتبقی الخیمة واقفة کذلك العروق تذهب من کل جانب لتبقی الشجرة واقفة ثم لو نظرت الی کل ورقة وما فیها من العروق الدقیقة المبثوثة فیها لیصل الغذاء منها الی جانب من الورقة لکی ذلك تقویة لجرم الورقة فلا یمتزق سریعا وهی شبه العروق المخلوقة فی بدن الحیوان لتکون مسالك للدم والروح فتکون مقویة البدن ثم انظر الی الاشجار فان اصنافها فی المنظر اللذیذ والخلائق والاحاصل لهما واقبحها شجرة التین وانظر الی منفعتهما فانهما من الاشیاء واشباهها تظهر انه لا یعزب عن علمه مثقال ذرة فی السموات والارض

ترجمه این عبارت بر سبیل تلخیص آنست که رازی گفته است بدان بدرستیکه ایزد متعال عزوجل عالم لذاته است که علمش در همه اوقات بجمیع معلومات احاطه کرده است بعلم واحد ودر این علم او تغیر وانقلاب حاصل نمیتواند شد چه ازلوازم ذات احدی الصفات میباشد بغیر ازاین که موصوف باشد بحدوث یا امکان ولاکن عبد شریک نمیشود خدا تعالی را مگر در سدس اول وآن اصل علم است وپس ازآن این سدس درمیان او وعباد او نیز نصف نصف است پس پنج دانق ونصف جزء از علم مسلم است برای او واما نصف واحد برای جمله عباد است پس این جزء واحد مشترک است درهمه اجناس خلائق از ملائکه کروبیان وملائکه روحانیان وحاملان عرش وسکان سموات وملائکه رحمت وملائکه عذاب وهمچنین جمیع انبیاء که اول

در بیان معنی ومراد آیه زیر بحث گوید

در بیان قول رازی در بیان علم خدا و نتیجه مخلوقات

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

آنها آدم و آخرهمه آنها حبیب خدا محمد مصطفی علیهم السلام میباشند و همچنین جمیع خلائق در علوم ضروریه و کسبیه و حرفت و صناعات و جمیع حیوانات و ادراکات و شعور خود و اهتداء بسوی مصالح و منافع و مضار اغنیه خود پس ترا از این جزء اقل ذرهٔ حاصل خواهد شد و تو همین یک ذرهٔ از علم اسرار آلهیه و صفات واجبه و جائزه و مثبته و صفات سلبیه و انواع عرفان حاصل کردی پس هرگاه که تو با این یک ذرهٔ از علم معرفت اینهمه اسرار حاصل کردی پس چگونه خواهد بود حال خالق متعال که این همه دقائق علم او میباشد آیا او با این بی انتها علوم ذاتیه خود اسرار عبودیت ترا نمیداند این است تحقیق در تفسیر آیت زیر بحث بلکه حق آنست که تمام دنیا برای او تعالی است زیرا که تو هرچه از علم حاصل کردی پس جز این نیست که او ترا تعلیم داده است بنابر آنکه فرموده است که او تعالی آن را نازل فرموده و گفته است الا یعلم من خلق مثال این چون آفتاب است پس بدرستیکه ضوء شمس تمام عالم را روشن و منور میگرداند و حال آنکه از نور و ضوء آن چیزی کم نمیشود پس همچنین اینجا نیز میباشد با اینهمه چگونه میشود که او تعالی عالم السر و الاخفی نباشد پس بدرستیکه از تدبیرات ارست در خلق اشجار و انواع نباتات اینکه آنها را دهان نیست و نه سائر آلات غذاء لاجرم هیچ آنها در زمین مکروز میباشند که غذاء به آنها میرساند که آن غذاء با غصان آن میرسد و از آنجا به عروق و درخت میرود و از آنجا بگلهای آن درخت میرسد و بعد از اینهمه خداوند عالمیان عزوجل عروق آنرا همچو اطناب گردانیده است که به آنها خیمه زدن ممکن میشود و همچنین خیمه زدن از کشیدن طنابها همه جوانب چاره نمیباشد همچنین عروق درخت اند که بهر جانب شجر کشیده میشوند تا درخت ایستاده تواند ماند و پس از این هرگاه نظر فائز کنی در هر برگ آن و آنچه رگهای دقیقه منبثه در آنها میباشند برای رسانیدن غذاء در همه جوانب آن برگ تا جرم برگ قوت حاصل کند و بسبب نرسیدن غذا خشک نگردد این مشابه است به رگهائی که در بدن انسان میباشند تا خون و روح در این مسالک دوران کند و سبب تقویت بدن حیوان گردد و پس از این نظر کن بسوی اشجار که خوبصورت از همه در منظر درخت چنار و درخت بید ساده میباشد و لکن ثمری و حاصلی برای آنها نیست و همچنین اشجار دیگر را نظر کن درخت انجیر و درخت انگور است نظر کن در منفعت آنها پس اینهمه اشیاء و امثال آنها دلالت میکنند بر آنکه بر مثقال ذرهٔ در آسمانها و زمین چیزی نیست که در علم او تعالی نباشد بحث سابع الله لا اله الا هو بدانکه اینجمله مبارکه مخ توحید است چون باین آیات مذکوره ظاهر شد که او سبحانه مستجمع صفات الوهیت است بالذات بعد از این تبیین تفرد خود مینماید باین صفات و توحد او به مقتضای آن و میگوید خدای بحق نیست معبودی سزاوار پرستش مگر او چه هیچ کس مستحق آن نیست که این نام بر آن اجراء توان کرد مگر او و در اینجا سبب ذکر کردن توحید آنست که میخواهد بیان کند کسی که موصوف بچنین قدرت و علم است میباید که او واحد باشد که کسی او را شریک نبود و او مستحق عبادت میباشد اصل آنست که مراتب توحید چهار اند اول باللسان و اعتقاد بالجنان و تاکید این اعتقاد بحجت اما اقرار لسان پس هرگاه از اعتقاد قلبی خالی بود منافق باشد و اما اعتقاد قلبی اگر بغیر از اقرار لسان باشد از چند صورت خالی نباشد اول فخر رازی در تفسیر کبیر است ان من نظر و عرف الله تعالی و مات عرفه مات قبل ان یتمکن علیه من الوقت ما یمکنه التلفظ بکلمة الشهادة فقال قوم انه لا یتم ایمانه و الحق انه یتم لانه ادی ما کلف به و عجز عن التلفظ به فلا یبقی مخاطبا و روایت فی الکتب ان ملک الموت مکتوب علی جبهته لا اله الا الله اذا راه المومن تذکر کلمة الشهادة فیکفیه ذلک التذکر عن الذکر ملخصا مقصود آنست که بتحقیق کسیکه نظر کند و عرفان خدا تعالی حاصل و برهان معرفت بمیرد پیشتر آنکه او را ممکن شود تلفظ کردن بکلمه شهادت پس قومی گفته است که چنین کسی مومن نمرده است و حق آنست که او مومن است زیرا که تکلیف خود را ادا کرده است و لکن عاجز بود از تلفظ کردن پس او مخاطب نمی باشد رازی میگوید که دیدم در کتابها نوشته اند بدرستیکه بر پیشانی ملک الموت نوشته است لا اله الا الله تا که همین که او را مومن مشاهده کند متذکر شود بکلمه شهادت پس همین تذکر او را از ذکر کافی خواهد شد دویم کسی که معرفت خدا تعالی حاصل کرد و بر او گذشت وقتی که ممکن بود او را تلفظ کردن کلمه شهادت و او در گفتن آن تاصر اند غزالی گفته است یحتمل ان یقال اللسان ترجمان القلب فاذا حصل المقصود فی القلب کان امتناعه من التلفظ جاریا مجرای امتناعه من الصلاة و الزکوة فکیف یکون من اهل النار و قد قال علیه السلام یخرج من النار من کان فی قلبه مثقال ذرة من الایمان و قلب هذا الرجل مملوء من الایمان یعنی احتمال دارد اینکه گفته زبان ترجمان قلب است پس وقتیکه مقصود در قلب حاصل گردد امتناع او از تلفظ جاری مجرای امتناع او باشد از نماز و زکوة پس چنین کسی چگونه از اهل جهنم تواند بود و بتحقیق که پیغمبر صلعم فرموده است بیرون آورده شود از جهنم کسی که در قلب او برابر مثقال ذرهٔ از ایمان بوده باشد و قلب این شخص از ایمان مملو میباشد بالقصی گفته اند الایمان و الکفر امور شرعیة نحن نعلم ان المتلفظ من هذه الکلمة کافر یعنی ایمان و کفر امور شرعیه اند ما میدانیم اینکه متلفظ از این کلمه کافر است سویم کسی بزبان اقرار کند و اعتقاد قلب نماید بغیر از دلیل و برهان پس اختلاف در ایمان او مخفی نیست و اما تاکید این اعتقاد بحجت و دلیل اگر حیات مستعار باقی و برقرار است انشاء الله تعالی در ذیل تفسیر آیت مجیده لو کان فیهما آلهة الا الله لفسدتا تا بتفصیل تمام خواهیم نوشت و اما فضایل تهلیل بکثرت وارد شده در فرقان از آنجمله قال النبی صلعم افضل الذکر لا اله الا الله و افضل الدعا و استغفر الله و بعد از این

حقیقت علم خدای تعالی

در بیان شمه از متعلقات توحید باریتعالی گویند

در بیان فضائل و ثواب تهلیل گوید

از حضور نبوی صلعم تلاوت فرموده فاعلم انه لا اله الا الله واستغفر لذنبك وللمومنين والمومنات **ومروست** ایضاً از جناب پیغمبر صلعم روحی بدرستیکه خداوند عالمیان عزوجل خلق فرموده است فرشته را قبل از آنکه آسمانها و زمین را پیدا کند و او پیوسته میگوید اشهد ان لا اله الا الله مادامیکه صوت او منقطع نمیشود و در آن میان نفس میگیرد و نه آنرا تمام میکند پس وقتیکه آنرا تمام میکند اسرافیل به نفخ صور مامور میشود تعظیما لله تعالی قیامت قائم میشود و از عمر بن خطاب آورده اند که گفت حضرت پیغمبر صلعم فرمود کسیکه در بازار رابیاید و بگوید لا اله الا الله وحده لا شریك له له الملك وله الحمد یحیی ویمیت وهو حی لا یموت بیده الخیر وهو علی کل شیئ قدیر خدای تعالی برای او هزار هزار حسنه بنویسد و هزار هزار سیئه از نامهٔ اعمال او محو کند و برای او بیتی در بهشت بنا کند **تنبیه** در اشتقاق و ترکیب الله لا اله الا هو در مجلدات سابقه مذکور شد اینجا اینقدر میفزائیم که الاهو مرفوع بدو وجه است **یکی** بالابتداء و رفع او خبر کانه قیل الاهو **دیگر** بجهت بدل کانه تقدیر شود ما اله ثبتا الا الله و **مجمع** گفته است که در عربیت نصب الله در قول لا اله الا الله بر استثناء جائز است و در **ارجحان** فرموده است رفع هو بجهت استثناء منقطع موجب از نفی جنس چون وما محمد الا رسول است و در نفی و اثبات غائده و غرض حصر باشد پس در اینجا از لا اله الا هو کانه مراد و مقصود هو لا اله الواحد دون غیره میباشد **اشکال** الا هو در اینجا به اسم اشاره مبهم مضمر چرا ذکر فرمود و اسم صریح ظاهر را چه اشاره کرده نمی شود تا مشار الیه موجود بنود و مشار الیه محدود و معلوم الماهیت میباشد و حق تعالی محدود و معلوم الماهیت نیست و در خطب ائمه طاهرین معصومین علیهم السلام نفی از آن بارها گذشته فی قولهم الحمد لله الذی لا یقال هو هو فمن قال هو هو فقد اشار بجثته الیه برهین بنا بجهته او تعالی را محدود و صوفیه به همه هو بسوی او اشاره میکنند **جواب** شتمل بر چندین وجه تواند بود **اول** باید دانست که لفظ هو و الله در مقام بیان توحید به اینوجه اختیار کرده شد که آنها از اسماء ذاتیه اند و بر عین ذات و مسمی دلالت می کنند چونکه ذات احدی الصفات او تعالی واجب دایم است و از همه ذوات متفرد و متوحد میباشد و ذات بر صفات مقدم است زیرا که ذات اصل است و قایم بنفسه و اما صفت عرض و قایم لغیره است و در نود و نه نام جمله متکلمین متفق اند که بغیر اسم الله و لفظ هو دیگری اسم ذاتی نیست باقی همه اسماء صفاتی و اعتباری اند پس اسماء الهیه چند قسم اند **یا** اضافی باشند چون قادر و عالم و رازق و خالق و محی و ممیت **و یا** سلبی باشند چون واحد و احد و وتر و فرد **و یا** اثباتی و سلبی مثلا باشند چون حی و دایم لهذا کلمهٔ توحید در اثبات آن لفظ الله و هو مقرر فرمود تا عباد را توحید ذاتی بر وجه کمال حاصل شود پس کلمهٔ لخص مطلوب از کلمهٔ توحید چنین بود که ذات واجب جامع جمیع صفات کمال و جلال و مستحق عبادت و عبودیت است مگر او تعالی عزوجل **وجه دوم** برای دریافتن چیزی لفظ ما هو برای حقیقت آن ماهی اطلاق میشود محض لفظ هو کافی نمیشود البته بوجود معلوم یا آنچه قابلیت معلوم دارد باید بآن میتوان کرد چونکه ذات مقدسه واجب الوجود فی الحقیقة موجود و معلوم تعالی است پس هرگاه باسم مضمر هو بدان اشاره باشد مضایقه نیست چه مانعی ندارد از میدان هر چند دیگری غیر او تعالی نداشته باشد بنابراین میتواند بود که لفظ هو اشاره بعین ماهیت و حقیقت ذات بدون اضافهٔ اسماء و صفات و اعتبارات باشد **و** اگر لفظ هو مخصوصا اسم ذات باری تعالی باشد چنانچه مشهور گفته اند بنابراین او اسم اشاره نمی تواند بود بلکه در این صورت آن علم خواهد بود مثل اسم الله **وجه سیوم** اگر مراد از محدود و تحدید ذات به ابعاد جسمی فی الجهات است این بالنسبت بار تعالی عزوجل ممتنع و محال است زیرا که هر محدود محدد و محصور است و هر محصور حادث و هر حادث غیر واجب است پس محدود بودن باری تعالی بالضرورت باطل است پس بالیقین حق سبحانه عزوجل مجرد محض بسیط مطلق است و اجزاء و ترکیب و ابعاد ندارد و جهة و مکان او را نمی باشد فلا یقاس بالناس ولا یدرك بالحواس ولا یشار الیه بالاختصاص لیس کمثله شیئ وهو السمیع البصیر تنزهت ذاته وتقدست اسماءه ولا الهٔ غیره **تنبیه** هرگاه حقیقت حال مجملا معلوم شد پس باید دانست که قول مجتهد و مشبهه و صوفیه باطل گردید و اما خطبهٔ مذکوره بهین دلیل ثابت شد که مشیر است به اینکه کسی که بار تعالی عزوجل را محدود الابعاد و محصور فی الجهات گرداند متوانند بگوید هو هذا یا هذا هو یا هو هو و اشاره و تعیین در حق کسی که فی الجهة معین باشد اجالا ضرورت مشار الیه بحس خواهد شد و چنین کسی بخدائی لایق نباشد **اشکال** هرگاه بحسب وضع لفظ هو اسم اشاره باشد الی الغائب البعید فی الوضع پس قول الاهو مخالف باشد به ولنحن اقرب الیه من حبل الورید و بالله معتصم و این منافی عقل است زیرا که هر مجرد باشد او اقرب و بعد مسافی است پس اشاره هو الی الله جائز نباشد چه صریح است که او تعالی بعید است لهذا بهو اشاره بخود نمود **جواب** هرگاه هو از اسماء ذاتیهٔ او تعالی است پس چون اسمی از اسماء اعلام است پس اشکال بالاس ساقط میشود و اگر اسم مضمر مبهم است **پس** هو برای اشاره تفریق مابین غائب و حاضر وضع گشته در **توحید** کما دل علیه قل هو الله احد گفته است که مرجع گشته اینکه سلمنا برای بعید است در این هم مضایقه نمیتواند بود چه نسبت امکان و واجب تعالی نهایت

در بیان جواب اشکال آنرا که اسم اشاره باید که مشار الیه باشد پس الاهو صحیح نیست

در بیان جواب اشکال اوضع اسم اشاره الی الغائب البعید .

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بعید است از ممکن و ممکن ہیچ وجہ قرب بواجب تعالی ندارد زیرا کہ خدا تعالی جلت عظمتہ و عمت نعمتہ واجب و تمامی ماسوای خدا ممکن است پس عقول و افہام و حواس امکانی بساحت
کبریائی ذات مقدسہ باری تعالی و دائرہ سائر نمیتواند شد فضلا عن المشارکۃ والمشابہۃ اما بحجۃ تجرد باریتعالی قرب و بعد ہر شئی بالنسبت باو تعالی شانہ مساوی است و
ہیچ چیزے احیطہ قدرت و علم او تعالی خارج و بعید نیست بعض علما او تاویل کردہ اند کہ معرفت حق سبحانہ عزوجل بصفات و اسماء بحمال جلال او قرب و نزدیک ہر کس است
کہ بواسطہ منصوبہ و صفات و اسماء مخصوصہ ہر کس بحسب حال خود دریافتہ میتواند کہ خدای واحد موجود بذات دایم مستحق الہیت و عبادت است ثانی و شریک او تعالی
ندارد اما دریافتن کنہ ذات مقدسہ باری تعالی احدی را ممکن نیست چہ ہمہ قدسیان و انبیاء و اولیاء و اصفیاء علیہم السلام بعجز خود از معرفت کنہ ذات او معترف شدہ
اند ما عرفناک حق معرفتک مشیر بہمین مرام است زیرا کہ صفت او تعالی است لیس کمثلہ شئی پس قول متصوفہ ھو ھو و نیز وصول ممکن الی الواجب المتعال
و نیز حصول تعالی بہ اتحاد و حلول ہر ممکن باطل است قطعا سوال بنا بر قول کسی کہ ہوا از اسماء ذات باریتعالی بیا باشد مدلول ہو ثابت نمیشود زیرا کہ از اسم ذات مراد
گرفتہ نمیشود بگریبانا کہ بر عین و ماہیت مسمی دلالت کند چون احمر و اسود و اصفر و ابیض مثلا کہ ہر اسمی از آنہا بر مسمی خود دلالت میکند و لکن ہو را مدلول خود نمیباشد تا ازان
دلالت کند جواب محققین و جمہور متکلمین عامہ و از اصحاب ما محقق نصیر الملت والدین فرمودہ اند کہ بالیقین رب العالمین عزوجل نود و نہ نام دارد و قول جمہور آن است
کہ ایجاد اسماء را حق تعالی خود وضع فرمودہ است زیرا کہ ذات مجردہ مقدسہ او را غیر خود او تعالی دیگری نمیداند پس ہرگاہ انبیاء و علیہم السلام باین اسماء معدودہ مذکورہ
مامور من اللہ نمیشدند بالیقین ہمہ انبیاء علیہم السلام را تعیین اسمی برزبان پاک ممکن نبود تبصرہ ہرگاہ این مقدمہ بوضاحت پیوست پس باید دانست
کہ واضع این اسم ہو ہم خود حق سبحانہ و تعالی است چونکہ کنہ ذات باری تعالی را گفتیم کہ احدی از قدسیان و انبیاء و اصفیاء و ملائکہ را معلوم نیست لاجرم علم او را
بخود او تعالی عزوجل تخویل باید کرد دگر باید بر این تو ایم گفت کہ دریافتن معنی ذات ہو بر او واجب نیست بلکہ از صحاح اخبار نہی ازان ثابت میشود جناب امیر المومنین
علیہ السلام فرمودہ است لا تکلفوا بما لا تکلفکم اللہ یعنی متکلف مشوید بانچہ کہ خدا تعالی شما را بہ آن تکلیف نکردہ است این است کہ قاضی ابو بکر
غزالی و امام فخر الدین رازی وغیرہم درچنین مقامات ذکر کردہ اند کہ از لا الہ الا ھو مراد آنست کہ نیست قابل الہیت و مستحق عبادت مگر ہمان عین ذات
واجب الوجود مخصوصا سبحان ربک رب العزت عما یصفون اشکال ظاہر است کہ کلمہ لا در این آیت داخل شدہ است بر ماہیت پس نفی ماہیت
میکند و چون ماہیت منتفی شد کل افراد ماہیت منتفی میشود فافہم اللہ پس آن اسم علم است برای ذات معین بہر حال این کلمہ لا مفید برای توحید
نیست جواب نخوتین گفتہ اند کہ کلمہ لا مستحق است برای عمل ان بجہت مشابہت آن بہ آن از دو وجہ یکے بجہت ملازمت اسماء و دیگر تناقض این ہر دو
پس بدستیکہ دیکی از آنہا برای تاکید ثبوت میآید دیگرے برای تاکید نفی و از عادت ایشان است تشبیہ احد الضدین بدیگرے در حکم و ہرگاہ معلوم شد
پس میگوئیم وقتیکہ گفتہ شود زیدا ذاہب واجب است کہ گفتہ شود لا جلا ذاہب مگر اینکہ ایشان مبنی بر فتحہ کردہ اند لا را مع آنچہ بران داخل شدہ
است از ہم مفرد اما بنا و پس بجہت شدت اتصال حرف نفی است بچیزیکہ داخل شدہ است بر آن کانہما صارا اسما واحدا و اما فتح پس بجہت آنست
کہ ایشان ارادہ بنا کردند بر حرکت مختلفہ تا موافقت حاصل شود درمیان دلیل موجب برای اعراب و دلیل موجب بنا و دیگر اینکہ خبر لا محذوف است و
تقدیر چنین باشد لا الہ فی الوجود و لا اولو و لا قوۃ بدین دلیل بر آنکہ وجود زاید است بر ماہیت اشکال تصور ثبوت مقدم است بر تصور سلب پس بدستیکہ
سلب متصور نمیتواند شد تا وقتیکہ مضاف الی الثبوت نباشد باوجود این سلب چرا و چگونہ بر ثبوت مقدم ذکر فرمود جواب مجملا ہمینقدر کافی است چونکہ سلب از
موکدات ثبوت است لاجرم آنرا بر ثبوت مقدم ذکر فرمود اقول در اینجا اینقدر دانستن ضروریست کہ مناسب است اینکہ لا الہ الا اللہ چہار چیز را حاصل نمودہ
باشند تصدیق و تعظیم و حلاوت و حریت پس کسیکہ او را تصدیق نباشد منافق است و کسیکہ او را تعظیم نبود متبع میباشد و کسی کہ صاحب حلاوت نباشد
پس او مرا باشد و کسی کہ او را حریت نبود فاجر است بعض اعلام گفتہ اند کہ در آیت الم تر کیف ضرب اللہ مثلا کلمۃ طیبۃ کشجرۃ طیبۃ مراد از کلمہ طیبہ
لا الہ الا اللہ است و نیز در آیت و تواصوا بالحق مراد لا الہ الا اللہ است و ایضا در آیت قل ایما اعظم شہادۃ مراد لا الہ الا اللہ است و نیز
آیت وقفوھم انھم مسئولون مراد آن است کہ از لا الہ الا اللہ ایشان را سوال خواہد شد و نیز در آیت بل جاء بالحق و صدق المرسلین مقصود
لا الہ الا اللہ است و نیز در آیت یثبت اللہ الذین امنوا بالقول الثابت فی الحیات الدنیا و فی الاخرۃ مراد بہ قول ثابت لا الہ الا اللہ است
و نیز در آیت و یضل اللہ الظالمین مراد اضلال از قول لا الہ الا اللہ است روایت است از موسی ابن عمران علیہ السلام قال یا رب علمنی شیئا
اذکرک بہ قال لا الہ الا اللہ قال کل عبادک یقولون لا الہ الا اللہ فقال قل لا الہ الا اللہ قال انما اردت شیئا تخصنی بہ قال یا موسی لو
ان السموات السبع و من فیھن و کفۃ لا الہ الا اللہ فی کفۃ لمالت بھن لا الہ الا اللہ یعنی بدرستیکہ موسی کلیم اللہ علیہ السلام گفت بار خدایا
مرا تعلیم کن چیزے کہ ترا بآن ذکر کردہ باشم حق تعالی فرمود بگو لا الہ الا اللہ موسی گفت تمامی بندگان تو این میگویند خطاب رب الارباب رسید بگو لا الہ الا اللہ پس
موسی علیہ السلام گفت بزاین نیست چیزی میخواہم کہ بدان مرا مخصوص گردانی حق تعالی فرمود ای موسی اگر بتحقیق ہفت آسمان و کسی کہ در آنہاست بیک کفہ

جواب سوال مدلول ہو اینجا ثابت نیست پس اسم قرار دادن ان صحیح نیست

جواب اشکال لا نفی ماہیت می کند ۱۲

جواب اشکال و این آیچہ اسلک المقدم بر ثبوت ذکر فرمود

در میان بعض آیات کہ در آنہا مراد کلمہ لا الہ الا اللہ است

میزان گذاشته شوند و در کفهٔ دیگر صرف لا اله الا الله همین کفه کلمه طیبه سنگین گردد **بحث ششم** و لله الاسماء الحسنی باید دانست که این آیت مجیده در قرآن
پنجمار مقام وارد گشته **یکی** در سورهٔ اعراف **دویم** در سوره بنی اسرائیل قل ادعوا الله او ادعوا الرحمن ایا ما تدعوا فله الاسماء الحسنی **سوم**
در این سوره **ظه پنجم** و در آخر سورهٔ حشر هو الله الخالق البارئ المصور له الاسماء الحسنی **بدانکه** لفظ الله علم شخصی است پس معنی چنین شود که
مخصوص و محصور برای خدا تعالی است اسماء نیک معانی متضمن اوصاف کمالیه و جمالیه علالیه پس بهر یکی از این اسماء خالق متعال عزوجل را بخوانید
یا دکنید و حسنی مونث افعل التفضیل است پس بجهة احسن معنی هر اسم هم احسن میشود و آن یا متضمن وصف کمال و جمال باشد جلال بالنسبت حق تعالی
میباشد و این در دو نوع محصور است **یکی** عدم افتقار حق تعالی عزوجل الی غیر و لکمال ذاته **و دیگر** افتقار غیره من کل ما سواه لنقصانه الی الله تعالی
پس هر اسمیکه دال بر احد این دو معنین باشد او داخل در الاسماء الحسنی میباشد **بعضی** گفته اند مراد از اسماء حسنی آن اسمیست که **یا** متضمن معنی کمال تعلیه ذات
واجب تعالی است **یا** متضمن معنی تنزیه حق تعالی از نقص و قبح باشد **مجمع البیان** نقل فرموده است و قیل المراد بالحسنی ما عملت الیه النفوس
من ذکر العفو و التوبة و الرحمة و النعمة دون السخط و النقمة یعنی بقولی مراد بحسنی همی است که نفوس مردم بسوی او راغب و مائل شوند از
ذکر توبه و رحمت عامه بار تعالی سوای غضب و سخط و نقمت **امّا** اول مشهور و منصور و منصوص است در تفسیر **کبیر** فخر رازی گفته است و اعلم ان الاشیاء التی
قسمة العقول علی ثلاثة اقسام کامل لا یحتمل النقصان و ناقص لا یحتمل الکمال و ثالث یقبل الامرین **امّا** الکامل الذی لا یحتمل النقصان فهو الله تعالی
و ذلک فی حقه بالوجوب الذاتی و بعض الملئکة فان من کمالهم انهم لا یعصون الله ما امرهم و من صفاتهم انهم عباد
مکرمون و من صفاتهم انهم یستغفرون للذین امنوا **و امّا** الناقص الذی لا یحتمل الکمال فهو الجمادات و النبات و البهائم
و امّا الذی یقبل الامرین جمیعا فهو الانسان تارة یکون فی الترقی بحیث یخبر عنه بانه فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر
و تارة فی التسفل بحیث یقال ثم رددناه اسفل سافلین و اذا کان کذلک استحال ان یکون الانسان کاملا لذاته و ما لا یکون
کاملا لذاته استحال ان یصیر موصوفا بالکمال الا ان یصیر منتسبا الی الکامل لذاته لکن الانتساب قسمان قسم یعرض للزوال و قسم لا یکون یعرض للزوال **امّا**
یکون یعرض للزوال فلا فائدة فیه و مثاله الصحة و المال و الجمال **و امّا** الذی لا یکون یعرض للزوال فعبودیتک لله تعالی فانه کما یمتنع
زوال صفة الالهیة عنه یمتنع زوال صفة العبودیة عنک فتلک النسبة لا تقبل الزوال و المنتسب الیه و هو الحق سبحانه
لا یقبل الخروج عن صفة الکمال ثم اذا کنت من بلد او منتسبا الی قبیلة فانک لا تزال تبالغ فی مدح تلک البلدة و القبیلة
ذلک الانتساب العرضی فلان تشتغل بذکر الله تعالی و نعوت کبریائه بسبب الانتساب الذاتی کان اولی فلهذا قال
و لله الاسماء الحسنی فادعوه بها و قال الله لا اله الا هو له الاسماء الحسنی خلاصه مقصود آنست که رازی گفته است بدان بدرستیکه اشیاء
در قسمت عقول بر سه نوع است کامل که در آن احتمال نقصان نمیرود و ناقص که در آن احتمال کمال نمیرود و سیوم آنکه هر دو امر را قبول میکند **امّا** کامل که نقصان
نمی پذیرد ذات احدی الصفات باری تعالی است این بحق او تعالی بوجوب ذاتی میباشد و بعد از او حق تعالی که پس بدرستیکه از کمال ایشان آنست که عصیان
نمی کنند خدای تعالی را و آنچه مامور شده اند و از صفات ایشان است که آنها بندگان مکرم میباشند و نیز از صفات ایشان آنست که استغفار میکنند برای
کسانیکه ایمان آورده اند **و امّا** ناقص که کمال را قبول نمیکند جمادات و نباتات و بهائم **و امّا** کسی که این هر دو امر را قبول میکند انسان است که گاهی در رتبه
میباشد بنحویکه از او خبر میدهد بانه فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر و گاهی در تسفل میباشد بنحویکه گفته است ثم رددناه اسفل سافلین
و تنگه چنین بود محال است که انسان کامل لذاته شود پس در اینصورت محال است که او بکمال موصوف گردد و تنگه او بسوی کامل لذاته منتسب نشود
لاکن انتساب دو قسم است قسمی است که زایل تواند شد و قسمی دیگر آنست که او را زوال عارض نمیشود **امّا** در قسم اول هیچ فائده مرتب نمیشود و مثال آن
چون صحت و مال و جمال آنست **و امّا** کسی که او را زوال عارض نمیشود پس آن عبودیت تو است خدا تعالی را پس چنانکه متنع و محال است زوال صفت الوهیت
از او تعالی همچنان نیز زوال صفت عبودیت نیز از تو محال است پس این نسبتی که بتوانی کرد بدین منتسب الیه جناب باری تعالی است که خروج از صفت کمال را قبول نمیکند و پس از این بیان دانست که هر گاه
بلدی باشی و یا منتسب بقبیله گردی بالضرورت در روح این شهر و قبیله مبالغه خواهی کرد بسبب این انتساب عرضی پس اگر مشغول شوی بذکر باری تعالی و نعوت
کبریائی او بسبب انتساب ذاتی اولی بود این است که حق سبحانه عزوجل فرموده است و لله الاسماء الحسنی فادعوه بها و نیز فرموده است الله لا اله الا هو
له الاسماء الحسنی **اقول** اصل آنست که اسم هر شئی خالی نیست که یکی از سه قسم بوده باشد **یا** اطلاق می شود بر آن شئی بحسب ذات **و یا** بحسب اجزاء ذات آن شئی
اطلاق شود **و یا** بحسب امور و اوصاف خارجه از ذات او اطلاق میشود اما قسم اول پس باید دانست که علماء اختلاف کرده اند در اینکه آیا برای خدا و ند عزوجل اسم
هست یا نه و این مسئله مبنی است بر اینکه آیا حقیقت باری تعالی را بشر میداند یا نه پس بعض کسانی که قایل شده اند که بشر بحقیقت حق تعالی ذات

بیان آنکه ذکر اسماء حسنی در قرآن مجید در هفت سوره است

بیان آنکه اشیاء در قسمت عقل بر سه قسم است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

حقایق و دقایق تحقیق در کیفیت اسماء باری تعالی

واقف نیست و ماهیت ذات او تعالی معلوم نیست گویند کہ برای ذات او اسمی معین نیست زیرا کہ مقصود از اسم آنست کہ بہ سمی اشارہ کردہ شود و چونکہ ذات بحضور غیر معلوم است لہذا اشارہ کردن بسوی ذات غیر معلوم سر صحیح نیست **اقول** جمہور محققین اعلام باتفاق گفتہ اند کہ ہرچند ما علم بحقیقت و ماہیت ذات واجب الوجود حاصل نداریم و لاکن باراز صاحب وما ینطق عن الہوی اصلعم معلوم گشتہ است کہ یزدان پاک عزوجل اسم ذاتی برای خود اللہ گذاشتہ است و ما مامور بیاد نمودن اسم اللہ را علم ذاتی او قرار دہیم بر این اتفاق محققین یقینی است این است کہ ہمین اسم اللہ را بہ اسم جلالیہ یاد می کنند و در ایمان و عبادات و نیات و تبایع ہمین اسم اللہ علم ذاتی او استعمال مینمایند و معنی این لفظ اللہ آنست کہ ذات واجبۃ دائمۃ قائمۃ بنفسہا مستجمع لجمیع صفات الکمالیۃ و الجلالیۃ مستحقۃ للعبادۃ و در اشتقاق این لفظ اللہ اختلاف کردہ اند نزد اکثر اللہ مشتق از الہ است و نزد بعضی از ولہ مشتق است و ما تحقیق این مرام در مجلدات سابقہ بتفصیل ذکر کردہ ایم احتیاج بتکرار آن نیست **و اما قسم دوم** یعنی اسمی کہ اطلاق میشود بحسب اجزاء ذات آنشی پس در حق باری تعالی چنین اسم محال است زیرا کہ بالیقین ذات او را اجزاء نمی باشند چہ ہر مرکب ممکن است واجب الوجود نمیتواند شد **و اما قسم سوم** یعنی اسمی کہ اطلاق میشود بحسب صفات کہ خارج از ذات باشند پس باید دانست کہ صفات یا ثبوتیہ حقیقیہ باشند و یا ثبوتیہ اضافیہ یا سلبیہ و یا ثبوتیہ مع اضافیہ و یا ثبوتیہ مع سلبیہ یا اضافیہ مع سلبیہ یا ثبوتیہ و اضافیہ و سلبیہ و چونکہ اضافات ممکنہ و ہمچنین سلوب غیر متناہیہ اند ممکن است کہ باشند برای باری تعالی اسماء بقابانہ نہ تناہیہ غیر متناہیہ **مفسرین** گفتہ اند اللہ و بعۃ الاف اسم الف لا یعلمہا الا اللہ و الف لا یعلمہا الا اللہ و الملائکۃ و الف لا یعلمہا الا اللہ و الملائکۃ و الانبیاء و اما الالف الرابع فان المومنین یعلمونہ فثلاث مائۃ منہا فی التوراۃ و ثلاثمائۃ فی الانجیل و ثلاثمائۃ فی الزبور و مائۃ و اثنان و تسعون منہا ظاہرۃ و واحد مکتوم فی احصی ما دخل الجنۃ یعنی بدرستیکہ بار تعالی را چہار ہزار نام اند کہ ہزار آنہا را نمیداند مگر خدا تعالی و یکہزار از آنہا را نمیداند مگر خدا تعالی و ملائکہ و یکہزار از آنہا را نمیداند مگر خدا و ملائکہ و انبیاء و ما ہزار و چہارم را پس بدرستیکہ مومنین آنہا را میدانند سیصد از آنہا در تورات اند و سیصد در انجیل و سیصد در زبور و یکصد و نود و نہ ظاہر اند و یک مخفی است پس کسیکہ آنہا را احصا کند و بشمارد و در بہشت داخل شود **تنبیہ** ایجاد کردن این امر خالی از فائدہ نیست اسماء باری تعالی کہ در قرآن وارد شدہ اند از آنہا بعضی چنین اسماء اند کہ بالانفراد مذکور شوند مدح و ثنا ہتوانند بود مثلاً جاعل و خالق و صانع و لاکن اگر مثلاً خالق الاصباح و فالق اللیل سکنا خوانده شود مدح خواہد بود و بعضی از آنہا کہ بالانفراد مدح نہ شود و لاکن اگر آنہا را مرکب کردہ شود و ابلغ در مدح خواہند شد چنانکہ اسم حی مثلاً ہرچند بالانفراد مدح است لاکن اگر الحی القیوم یا الحی الذی لا یموت گفتہ شود ابلغ باشد در مدح ہمچنین مثلاً لفظ بدیع اگر بدیع السموات و الارض گفتہ آید بالضرورت در مدح ابلغ باشد و از ہمین باب اند بعض اسماء کہ ہرچند مشتمل بر مدح اند و لاکن انفراداً ذکر آنہا جائز نیست چون لفظ دلیل و کاشف مثلاً و لاکن ہرگاہ گفتہ شود یا دلیل المتحیرین و یا کاشف الضر و البلوی گفتہ شود جائز است و بعضی از این اسماء را اند کہ منفرداً و مقروناً در ہر دو صورت استعمال آنہا جائز و ممدوح باشد چون الرحمن الرحیم و پارہ از اسماء اند کہ حسن باشد مقارنت آنہا از انفراد آنہا چون الاول و الاخر المبدئ المعید الظاہر و الباطن و مثال اینست قول خدا تعالی در حکایت قول مسیح علیہ السلام ان تعذبہم فانہم عبادک و ان تغفر لہم فانک انت العزیز الحکیم **و ہرگاہ** این احوال بالاجمال بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ در اسماء الحسنی حسن و فضل اسماء الذوات نہایت چہ آنہا الفاظ و اصوات میباشند با کہ فضل و حسن آنہا بر سایر اسماء بجہت دلالت آنہا است بر معانی کہ اشرف افضل معانی اند چہ آنہا مبنی اند بر تعظیم و تمجید و تقدیس و ربوبیت و افعال کہ در نہایت حسن اند نہ آنکہ وجہ حسنی بودن اسماء حسن صورت و خلقت قرار داده شود چہ این محالست بر کسی کہ جسم و جسمانی لوازم ندارد و حق آنست کہ حسن آنہا راجع میشود بر معنی احسان مثلاً اسم ستار و غفار و رؤف و رحمان و رحیم اسماء حسنی اند باین وجہ کہ بر معنی احسان دلالت میکنند آورده اند کہ نزد حکیمی دو نفر حسن قبیح زنند و التماس کردند او را کہ ما را وصیتی کن بگفت ای حسن بدانکہ تو حسن میباشی پس سزاوار نیست کہ قبیح را مرتکب شوی و برای آن دیگرے بگفت ای قبیح بدانکہ ہر گاہ مرتکب فعل قبیح شود قبیح او زیاده میشود و بعض اعظم اصحاب متکلمین ما الامامیہ در تفسیر این اسماء حسنی گفتہ اند ہی الاسماء لانہا تتضمن معانی حسنۃ بعضہا تدل علی عین ذاتہ اجمالا و بعضہا تدل علی وصف ذاتہ و بعضہا تدل علی صفات فعلہ و بعضہا تدل علی تقدیسہ و تنزیہہ عن النقص و القبیح **و اما الاولی** فمن المضمرات لفظ **ہو** فانہ تدل علی عین ذاتہ اجمالا بغیر اعتبار خارج و من المظہرات ہو اسم الجلالۃ لفظ اللہ فقط و معناہ ذات واجبۃ قائمۃ دائمۃ لذاتہا بغیر علۃ و لا سبب و لا اعتماد ظاہرا و باطنا مجردۃ عن النقائص و الجسمانیات و لوازمہا جامعۃ لجمیع صفات الکمالیۃ و الجمالیۃ و الجلالیۃ بلا اکتساب لاجلہا تصیر مستحقۃ للالہیۃ و العبادۃ ابدا لا لغیرہا و جمہور المتکلمین قد قطعوا علی انہا الاسماء الاعظمات من اسماء اللہ تعالی خاصۃ لا لغیرہا لان ما یدل علی عین الذات ہو اعلی و اشرف مما یدل علی بعض اوصافہا و لان لفظ اللہ یقع علی اللہ و ہو موصوفا و معلوما و ہو الموصوف ہو الاصل المتبوع و الاصل المتبوع ہو اعظم

آنکہ بعضی اسماء منفرد ذکر می شوند و بعضی از آنہا مرکب

در بیان وجوہ حسن اسماء الحسنی گوید

تعداد اسماء خداوند انجیل و توراۃ و زبور و فرقان

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

الاعلی من الصفة التابعة للموصوف ولان لفظ الله قدیما وحدیثا علم علی ذات الله تعالی ولا یسمی به احد ابدا وقیل ان لفظ هو اعلی شرفا من لفظ الله لان هو تشیر الی عین حقیقة الذات الواجبة المجردة بغیر اعتبار خلاصهٔ مقصود آنست که اسماء حسنی احسن اسماء اند زیرا که مشتمل اند بر معانی حسنه پس بعضی از آنها دلالت میکنند بر عین و حقیقت اجمالا و بعضی از آنها دلالت میکنند بر صفات فعل و پاره از آنها دلالت میکنند بر تنزیه و تمجید و تقدیس ذات از نقص و قبح آن اما اسمائیکه مخصوصا بر عین حقیقت ذات بدون اعتبارات دلالت می کنند پس از مضمرات کلمهٔ هو است فقط

درسان حقیقت اسم مضمر و مظهر ذاتی و صفاتی جناب باریتعالی

واما از مظهرات خاص اسم جلاله لفظ الله است و لفظ الله علم است برای ذات واجب الوجود که دایم و قایم است بذات خود بغیر علت و سبب و بلا اعتماد بر چیزی ظاهری یا باطنی و محبوس است از نقصانها و از جسمانیات و لوازم آن جامع جمیع صفات کمالیه و جمالیه بغیر از اینکه اترا اکتساب کند بهمین وجه بهمین ذات مخصوصا مستحق است برای الهیت و عبادت نه دیگرے **جمهور** محققین از متکلمین اثبت بعلم الیقین قطع کرده اند که پس بهمین لفظ مضمر و مظهر اسم اعظم اند از جمله اسماء الهیه اشرف و افضل و اعلی اند بچند دلیل **اول** بهر اسمی که دلالت کند بر عین ذات مسمی آن اعلی و اشرف از همهٔ آن اسماء است که بر بعض اوصاف دلالت نماید **ثانی** لفظ الله همیشه موصوف واقع میشود و معلوم است که موصوف اصل متبوع و صفت تابع متبوع میباشد و موصوف که اصل متبوعست بالضرورت اعظم و اعلی و اشرف از صفت میباشد **ثالث** لفظ الله اسم علم است خاص بذات باریتعالی و باین اسم جلاله غیر از دیگرے موسوم نگردیده است **آیا** لفظ هو و لفظ الله هر دو متساوی در شرف اند یا متفاوت اند در این علماء را دو قول است او جهما بقولی لفظ هو بشرف زیاده است از شرف لفظ جلاله هر چند هر دو اسم اعظم باشند **واما الثانیة** من صفات ذاته تعالی فهی واجب الوجود و العالم و القادر و الحی فهذه الاربعة من اصل صفات ذاته تعالی فکلما سواها من الصفات فهی ترجع الی هذه الاربعة یعنی قسم دوم از صفات ذات است چون واجب و عالم و قادر و حی پس این چهار صفت از اصل صفات ذات تعالی آمد و مرجع دیگر همه صفات همین چهار صفت اند چون خالق و رازق و محی و ممیت و امثال آنها **واما الثالثة** من صفات التمجید و التقدیس فالقدوس والغنی والواحد یعنی قسم سیوم از صفات تمجید و تقدیس است چون قدوس و غنی و واحد **بعض اعلام** گفته اند که اسماء بنسبت الی ذاته المقدسه بر سه قسم اند **اول**

اسماء خدا بنسبة الی ذاته سه قسم اند

پاره از اسماء اند که اطلاق کردن آنها بر ذات باری تعالی ممتنع است و آن آنست که دلالت کند بر معنی که عقل آنرا بنسبت الی الله تعالی میداند چو اسمائیکه بر جسمانیت و اجزاء و لوازم آن دلالت کنند و نیز اسمائیکه دلالت کنند و مشتمل باشند بر نقص و تنقیص و حاجت و انفعال **دویم** از اسماء باری تعالی قسمی است که عقلا استعمال آنها جایز باشد و در کتاب الله و سنت رسول الله صلعم و از حضرات ائمهٔ مطهرین معصومین علیهم السلام وارد شده باشند پس ذکر کردن خدا و پیغمبر صلعم و امثال آنها را دلیل جواز استعمال آنها است **سوم** اسمائی اند که بر خدا یتعالی اطلاق کردن آنها جایز است و لاکن در کتاب الله و سنت رسول الله وارد نشده باشند چون اطلاق لفظ جوهر چه از احد وجوه معانی آن کون الشیء قائما بذاته غیر مفتقر الی غیره است و این معنی هر چند ثابت است در حق باریتعالی و لاکن عقل مانع از اطلاق آن نیست لکنه لیس من الادب فیمکن ان لا یناسبه من جهة اخری لا تعلمها به بالضرورة عقل مطلع نیست بر کافه علیمکن ان یکون معلوما فات کثیرا من الاشیاء لا نعلمها اجمالا و لا تفصیلا و ضرورتی هم داعی بسوی آن نباشد پس واجب است اجتناب و امتناع اطلاق آن و امثال آن چون یا عارف یا طبیب یا عاقل یا واقف از جمیع آنچه بالخصوص نصوص صحیحه شرعیه در اطلاق آن وارد نشده باشند و همین است معنی قول علماء که میگویند آن اسمائه تعالی توقیفیة یعنی اطلاق اسماء بر ذات باریتعالی موقوف است بر نص و اذن صریح شرعی **تنبیه** همه اسماء باریتعالی خالی نیست از اینکه یا دلالت میکنند بر ذات بدون هیچ اعتبار و یا باعتباری بر ذات دلالت کنند پس آن امر یا اضافی ذهنی باشد یا سلبی فقط یا اضافی و سلبی معا پس انجمله چهار قسم اند

قسم اول اسمائیکه بر حقیقت بلا اعتبار دیگری دلالت کنند

فالاول ما یدل علی الذات فقط و هو من المضمرات لفظ هو فقط کما ورد فی الدعوات یا هو یا من هو یا من لا یعلم ما هو الا هو **و من المظهرات** هو لفظ الله فانه هو اسم للذات الموصوفة بجمیع الکمالات الربانیة منفردة بالوجود الحقیقی فان کل موجود سواه غیر مستحق الوجود بالذات بل انما استفاد من الغیر و یقرب من هذا الاسم لفظ الحق و ایضا لفظ الثابت اذا اردت بهما الذات من حیث هی واجبة الوجود فان الحق یراد به دایم الثبوت و البقاء و الواجب ثابت دائما غیر قابل للعدم و الفناء **فهو الحق** بل هو الحق من کل حق یعنی **قسم اول** از اسماء آن است که بر حقیقت عین ذات بدون اعتبارات خارجه دلالت میکنند آن پس لفظ هو از مضمرات است چنانکه در دعوات صحیحه یا هو آنرا وارد گشته است و از مظهرات چنین اسم پس لفظ الله میباشد چه این اسم ذات موصوفه باریتعالی بجمیع کمالات ربانیه منفرد بوجود حقیقی باشد بوجود حقیقی او هر موجودی او جوده یافته و هم موجود میباشد پس هر موجودی بجز باریتعالی اگر وجود خود را از ذات خود میداشت لازم میآمد که وجود او واجب الوجود لذاته است نه دیگری و قریب این معنی لفظ ثابت و لفظ حق است و تحقیقه مراد بآن ذات واجب الوجود گرفته آید چه معنی مراد از لفظ حق شئی و الحق الثابت و البقاء بالذات است بیک حال بغیر از تغیر و انفعال و واجب همیشه ثابت میباشد قابلیت عدم و فناء او را نیست پس او حق است بلکه از هر حق احق

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قسم دوم اسمائی که مع الاضافت بر ذات دلالت کنند

باشد و القسم الثانی مایدل علی الذات مع الاضافة کالقادر فانه بالاضافة الی المقدور تعلقت به القدرة بالتاثیر و العالم فانه ایضا للذات باعتبار انکشاف الاشیاء لها و الخالق فانه اسم للذات باعتبار تقدیر الاشیاء و البارئ فانه اسم للذات باعتبار احترازها و ایجادها و المصور باعتبار انه مرتب صور المخترعات احسن ترتیب و الکریم فانه اسم للذات باعتبار اعطائها الکثیر و العفو عن السیئات و العلی اسم للذات باعتبار انه فوق سائر الذوات و العظیم فانه اسم للذات باعتبار تجاوزها حد الادراک الحسیة و العقلیة و الاول باعتبار سبقه علی جمیع الموجودات و الاخر باعتبار بقائه بعد فناء سائر الموجودات و صیرورة الوجودات فی الایجاد الیه تعالی و الظاهر هو اسم للذات دلالة العقل علی وجودها دلالة بینة و الباطن فانه اسم بالاضافة الی العلم و ادراک الحس و الوهم و الخیال لانه عن الوصول الیه متعال یعنی قسم دوم آنست که بر ذات مع الاضافت دلالت کنند چون لفظ قادر چه این صفت ذات بالاضافت بسوی مقدور میباشد و تاثیر قدرت باو دارد و عالم نیز صفت ذات است باعتبار انکشاف حقایق و احوال ظاهر و باطن جمیع اشیاء معلومات از موجودات علی ما هی علیه و خالق هرچند اسم ذات است ولکن باعتبار تقدیر اشیاء صفت فعل است و بارئ از هم اسم ذات است باعتبار اختراع اشیاء بلا سبق حامل و مثال صفت فعل ست و مصور باعتبار ترتیب صور مخترعه باحسن ترتیب و تنظیم صفت فعل است و کریم باعتبار اعطاء مسئولات صفت فعل است و عفو باعتبار ترک مواخذه از سیئات مجرمین صفت ذاتیه و علی اسم ذات است باعتبار انکه ذاتش فوق همه ذوات موجودات است و عظیم اسم ذاتست به اعتبار تجاوز صدود ادراکات حسیه و عقلیه و اول به اعتبار وجود تعالی سابق بر جمیع موجودات میباشد و آخر باعتبار بقاء تعالی بعد فناء تمامی موجودات و گردیدن نهایت کل موجودات در ایجاد خود بسوی او تعالی و ظاهر نیز اسم ذات است باعتبار دلالت عقل بر وجوب وجود ذات موجود تعالی بدلالت بینه یعنی وجود حق سبحانه بسبب دلایل عقلیه و ادراک و احساس اشیاء موجودات عالم دلالت بینه قاطعه هر یکی میباشد بر ظهور خالقیت و الهیت حق سبحانه و باطن یعنی وجود واقعی است باعتبار عدم ادراک عقل و فهم و بصر و حس و خیال حقیقت ذات و ماهیت آن چه ذات مجرد ذو الجلال از احساس و ادراک عقول و وصول حواس و افهام الی ساحت قدسیه علی الدوام محال متعال ست و همچنین دیگر اسماء صفات اند هرچند هر اسمی و صفتی معانی عدیده آخری دارند به لحاظ اجمال برهمین قدر اکتفا کنیم

و القسم الثالث مایدل علی الذات باعتبار سلب الغیر عنه کالواحد لاحد باعتبار سلب التعدد و الضد و الفرد و الحد و عدم التظیر و التشبیه و الشریک و الوتر باعتبار سلب القسمة و البعضیة و التوکیب عقلا و حسا و عدم قابلیت ذاته المقدسة بذلک و الغنی باعتبار سلب الحاجة لذاته الی غیره ابدا و القدیم الازلی باعتبار سلب العدم اولا و بدایته و الدائم الابدی باعتبار سلب العدم عنه اخرا و نهایة و السلام باعتبار کمال سلامة الذات و سلب العیوب و النقائص منه و القدوس و السبوح باعتبار تنزه ذاته المقدسة عن جمیع انواع القبایح و عن الاندراج من الصاحبة و الولد و الاولاد لاحد حقیقة او حکما و غیر ذلک و مما یخطر فی الفواد یعنی قسم سویم آنست که دلالت بر ذات متعال باشد باعتبار سلب اغیار چون واحد باعتبار سلب ند و ضد و عدد و حد و نظیر و شبیه و شریک بارتعالی و ما میباشد و وتر باعتبار سلب قسمت و بعضیت و ترکیب عقلا و حسا و عدم قابلیت ذات مجرده در هر حال میباشد و غنی باعتبار سلب حاجت از تعالی الی غیره است و قدیم ازلی باعتبار سلب العدم اولا و بدایة یعنی ابتداء ندارد و سلام است باعتبار کمال سلامتی ذات از نقصان و سلب عیوب و فضایح و قدوس و سبوح باعتبار منزه بودن ذات باری تعالی است از تمامی افراد قبایح و از وجود اضداد از زوجه و از اولاد و اخفاء حقیقة و حکما و غیر ذلک از انچه در خواطر خطور کند و به صدور بگذرد و القسم الرابع مایدل باعتبار السلب و الاضافة معا کالحی فانه لما لم یصح الفعال الذی لا یلحقه الموت و الفوت و الواسع باعتبار سعة علمه و معلومه و عدم فوت شیء منه و العزیز هو الذی لا یدرکه الذل و لا یلحقه العلة و الرحمن الرحیم فالرحمن الذات و الرحیم هو صفة باعتبار شمول نعمة رحمة العامة لکافة الخلقة و شمول رحمة الخاصة لخواص خلقه فی الاخرة غیر زایلة یعنی قسم چهارم آنست که دلالت کند بر ذات به اعتبار سلب و اضافت هردو چون حی پس این اسم بمعنی مدرک فعال است که از وجه موت و فوت او را ملتی نمیشود و نابودی و فنا او یعنی بقاء وجود او مع الادراک اضافی است و سلب موت و فوت از او الی ابد الآباد سلبی ست و واسع این باعتبار وسعت علم و معلومیت اوست مر همه اشیاء را و عزیز باعتبار آنست که او را علو و رفعت است و ذلت درک نمیکند او را و علت باو ملتی نمیشود و عزت او را زوالی نیست و رحمن و رحیم دو اسم اند رحمان اسم ذات است و رحیم صفت اوست باعتبار نعمت رحمت عامه برای کافه خلق و بوجه شمول رحمت خاصه برای خواص بندگان در آخرت که ابدا از آنها زایل نگردد اشکال هرگاه لفظ هو و لفظ الله هردو اسم اعظم و اعلی از تمامی اسماء بارتعالی اند پس ثمرات و اثر فوری و اجابت مطالب من الله نمیشود و دراین دلیل است که این هردو اسم نیز چون دیگر اسماء باید باشند

قسم سوم اسمائی که به اعتبار سلب اغیار بر ذات دلالت کنند

قسم چهارم اسمائی که به اعتبار سلب و اضافت بر ذات دلالت کنند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جواب اشکال هو الله اگر اسم اعظم است اثر آن چرا ظاهر نمی شود

اگر اسم اعظم کدامی هست با وجود این باشد **جواب** شکی نیست در اینکه این هر دو اسم مضمر و مطهر از اجلهٔ اسماء مقدسهٔ الهیه اند که بر مسمی ذات بدون اعتبارات خارجه دلالت میکنند ولاکن این اسم اعظم که واجب الاجابت است قطعاً بجز انبیا و ائمه مطهرین معصومین علیهم السلام احدی از امم سلف و خلف بر آنها مطلع نبوده و نخواهد بود چه مقصود و معبود بالحق اعطاء اسم اعظم بحضرات مخلصین علیهم السلام اظهار معجزات و خوارق عادات است پس غیر ایشان را بر آن مطلع ساختن جائز نبود تا در این امتیاز و فرق بین بین الحق و الباطل در میان خلق من جانب الله ثابت باشد و **علما** اعلام در اسم اعظم باریتعالی اختلاف است **بعضی** گفته اند یاحی و یاقیوم است و جمعی را قول آنست که اسم اعظم یاذا الجلال والاکرام و حاکی گفته یا الله یاحی یاقیوم لا تاخذه سنة ولا نوم یاحی یا دیموم لا یفوت و روایتی آنست که یا الهنا و الٰه کل شیء الٰها واحداً لا الٰه الا انت و **طریحی** گفته است که اسم اعظم بزبان عبرانی اهیا و شراهیا که ترجمهٔ آن یاحی یاقیوم خواهد شد در **قاموس** میگوید بفتحه غلط است و صح بکسره مبانیه کحاذام و اهیا بکسر الهمزة اشراهیا بفتح الهمزة و الشین یونانیة ای الاول الذی لم یزل ولیس هذا موضعه لان الناس یغلطون یقولون هیا شراهیا و هو خطاء و کذا یزعم احبار الیهود انتهی کلامه ولاکن اکثر اهل ظاهر و حدیث میگویند که باهیا اصل آن بسریانیه یاشراهیا است یعنی روی دارین **ما قول** حق آنست که بر سبیل ثبات کیفیت کلیهٔ این کلمه بسبب ضمه و فتحه و کسره بجهت تحقق نگشته که مشدده است یا منون ولاکن آنچه بوثاقت پیوسته و بصحت رسیده همانا که بسبب اکثر روایات اسم اعظم باریتعالی هفتاد و سه حرف غیر مرکبه اند هر پیغمبری را از آن بعض بعض حرف داده شد ند و مجموعاً انیهمه حروف هفتاد و دو بحضور خواجه کائنات خلاصهٔ موجودات خاتم الانبیاء روحی فداه داده شد ند و یک حرف از آنها یزدان پاک مخصوص گردانید برای خود و آن یک حرف را به احدی از ملائکه و پیغمبران نداده است و نه از آن مطلع گردانیده است و انیهمه هفتاد و دو حرف نزد حضرات ائمهٔ مطهرین معصومین علیهم السلام نیز میباشند این است که از همه این وجودات محترمه معجزات قاهره و خوارق عادات ظاهر میشد ند چنانکه در **اصول کافی** مروی گشته است از ابی الحسن العسکری علیه السلام قال النوفلی سمعته یقول اسم الله الاعظم ثلاثة وسبعون حرفاً فکان عند آصف بن برخیا حرف فتکلم به فانخرقت الارض فیما بینه و بین سبا فتناول عرش بلقیس حتی صیره الی سلیمان ثم انبسطت الارض فی اقل من طرفة عین وعندنا منه اثنان وسبعون حرفاً وحرف عند الله استأثر به فی علم الغیب وایضاً فی **الکافی** عن جابر عن ابی جعفر علیه السلام قال ان اسم الله الاعظم علی ثلاثة وسبعین حرفاً وانما کان عند آصف منها حرف واحد فتکلم به فخسف بالارض ما بینه و بین سریر بلقیس حتی تناول السریر بیده ثم عاد الارض بحالها کانت اسرع من طرفة العین ونحن عندنا من الاسم الاعظم اثنان وسبعون حرفاً وحرف عند الله استأثر به فی علم الغیب عنده **وفیه** ایضاً عن ابی عبد الله الصادق علیه السلام ان عیسی بن مریم اعطی حرفین کان یعمل بهما واعطی موسی اربعة احرف واعطی ابراهیم ثمانیة احرف واعطی نوح خمسة وعشرین حرفاً واعطی آدم خمسة وعشرین حرفاً وان الله تعالی جمع کل ذلک لمحمد صلعم وان اسم الله الاعظم ثلاثة وسبعون حرفاً فاعطی محمداً صلعم اثنین وسبعین حرفاً وحجب عنه حرف واحد خلاصهٔ مقصود از همهٔ این احادیث آنست که معصومین علیهم السلام فرمودند که اسم اعظم باری تعالی هفتاد و سه حرف اند از آن یک حرف به آصف ابن برخیا وصی سلیمان داده شد که از سبب آن در کمتر از طرفة العینی انخراق ارض نموده از بعد بعیده و مسافت عظیمه تخت بلقیس را نزد سلیمان حاضر کرد **عیسی** ابن مریم علیهم السلام از آن دو حرف عطاء فرمود **موسی** علیه السلام را از آن چهار حرف عطاء فرمود **و ابراهیم** علیه السلام را از آن هشت حرف عطاء فرمود و **نوح** علیه السلام را از آن پانزده حرف بخشید **و آدم** علیه السلام را از آن بیست و پنج حرف بخشید و حضور رسالتمآب **محمد** مصطفی صلعم را هفتاد و دو حرف بخشید و ما یک حرف از آنرا برای ذات خود مخصوص گردانید **بعضی** در تاویل این حروف گفته اند که از این هفتاد و سه حرف مراد هفتاد و سه اسم باریتعالی میباشد نه خصوص حروف چه هیچ اسمی از شش حرف مرکب نیست **نظر** بر این صحاح اخبار و امر واضح شد ند یکی آنکه اسم اعظم غیر از این اسماء حسنی است و حروف آن مرتب و مرکب نیست و هر حرفی از آنها علیحده از عظیم میدارد و دیگر اینکه معلوم شد که بعض حروف آن مخصوص بود ند برای انبیاء اولوالعزم و بعض از آنها برای ملائکه و اصفیاء ایشان علیهم السلام مخصوص بود ند لاکن همهٔ این هفتاد و دو حرف بجناب رسالتمآب صلعم و بجناب ائمهٔ اهل البیت معصومین مطهرین علیهم السلام مخصوصاً داده شد **تبصره** باید دانست که از این آثار و اخبار ائمهٔ اطهار علیهم السلام بوضاحت پیوست که حروف این اسم اعظم میباید حروف معروفهٔ تهجی باشد چه معلوم است که حروف تهجی هفتاد و سه حرف نیست **جمعی** از اعلام گفته اند محتمل است که حروف تهجی اسم اعظم زبان سریانی و عبرانی و عربی نبوده لاکن علم و ترتیب و ترکیب آنها غیر انبیاء و اوصیاء دیگری را معلوم نیست این است که هرگاه کسی از عوام ناس اسمی را اسم اعظم زعم نموده مواظبت بر آن میکند از آن به ظهور نمیاید **عمر و لیث** که امیر الموحدین امام المتقین علیه السلام خدا یتعالی را نداء میکرد یا کریم یا عظیم و یا جمیع میگفت و از امام جعفر

درمیان تقسیم حروف اسم اعظم برای حضرت انبیاء و اوصیا علیهم السلام

کلام در حقیقت اسم اعظم که غیر از اسماء حسنی است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

صادق علیه السلام روایت شده ان الله تعالی خلق اسما بالحروف غیر متصوف الی ان قال فجعله یخفی فجعل ما خلق علی اربعة اجزاء مقایسة علی تربیة فالهم منها ثلاثة اسماء کانها الله العلی العظیم والله الرحمن الرحیم لقاقة الخلق وحاجتهم الیها وجب واحلا وهو الاسم الاعظم المکنون ومخزن کل اسم من هذه الاسماء اربعة ارکان فذلک اثنا عشر رکنا ثم خلق الکاف ثلاثین اسما فعلا منسوبا الیها کانه علی بنائیة هو الرحمن الرحیم بعض شارحین این حدیث گفته اند لا یخفی ان هذا الحدیث من اسرارهم علیهم السلام لا یعقلها الا العالمون سوال حق سبحانه وتعالی این اسم اعظم را از عموم ناس چرا مخفی گذاشت جواب اصل آنست که یزدان پاک عزوجل احکمتها، ودر ابهام بعضی از موهبت مانند اسم اعظم الهی که بر اکثر مردم مشتبه است و همچنین نماز وسطی که بهترین نمازها است وساعت استجابت دعا در هر شب و روز جمعه وعمل مقبول در میان همه اعمال و امثال آنها یک حکمت و در ابهام آنها آنست که مردم به اسرار مقدسه الهی مواظبت نمایند و باهتمام تمام در همه نمازها کنند و در همه ساعات شب و روز جمعة المبارکه دعا کنند و سعی در همه اعمال خیر کنند شاید یکی مقبول گردد همچنین در شب قدر شهر ها یکه احتمال آن دارد همه را احیاء کنند و حکمت دیگر در بعضی مخفی بتواند بود مثل اینکه اگر اسم اعظم را همه کس بدانند گاه باشد که بعضی از نفوس شریره را وسیله حصول مطالب دنیه شود چنانکه از بلعم نقل کرده اند و همچنین ساعت استجابت اگر بخصوص آنها را بدانند ممکن است که امور غیر مشروعه یا ضرر های عظیمه نسبت بعض از مسلمانان استدعا کنند و اگر بخصوص دانند باید البته مستجاب گردد و دیگر بیتوانند حکمت آن باشد که عاملین و سائلین باعمال خود مغرور نگردند پس بالضرورت اقتضای حکمت همین بود که این اسم اعظم را از غیر اهل مخفی و مستور گذارد و اگر نه بالیقین موجب فسادات عظیمه میشد و نظام عالم فاسد و باطل میشد این است که حکیم مدبر عالم الغیوب والقلوب عینیت اسم اعظم را از عوام الناس مخفی داشت اشکال در اکثر ادعیه ماثوره حلفیه مذکور گشته است که در این دعا اسم اعظم است از این ثابت میشود که بالضرورت در همین حروف تهجی اسم اعظم مرتب و مرکب میباشد پس اسم اعظم در همین نود و نه نام باری تعالی داخل است قطعا این مخالف بتحقیق مذکور است جواب مجملا باید دانست کسانیکه لفظ هو و اسم جلاله الله را از اعظم اسماء حسنی باعتبار دلالت بر مسمیات دانسته اند بنا بر قول آنها اعتراض باقی نمی ماند چه اجابت حسب مقتضای حکمت و مشیت باریتعالی مجملا یا موجلا بالضرورت میشود اما کسانیکه گفته اند اسم اعظم غیر تهجی اینحروف اند آنها گفته اند که مراد از بیان حلفیه معصومین که در اسم اعظم است یعنی اعظم و اعلی و اشرف اسماء علی سبیل العموم است نه بر طریق خصوص که حروف آن هفتاد و دو عدد باشد زیرا که ما می بینیم که در همه ادعیه ماثوره که بر اسم اعظم بودن آن حلف و گرگشته هیچ چنین نیست که هفتاد و دو حرف را مشتمل باشد پس بالضرورت اینجا از اسم اعظم مراد اعظم و اشرف اسماء باریتعالی میباشد و هو العالم سوال بهر حال تعداد این اسماء حسنی چیست جواب باتفاق فریقین ثابت است که اسماء حسنی نود و نه اند قال رسول الله صلعم ان لله تسعة وتسعون اسما من حفظها دخل الجنة والله وتر ویحب الوتر رواه مسلم و در کتاب التوحید علامه صدوق علیه الرحمه از حضرت امام رضا علیه السلام به اسناد آباء طاهرین آورده است از جناب پیغمبر صلعم قال الله تعالی تسعة وتسعون اسما من دعی الله بها استجاب ومن حصیها دخل الجنة همین روایت احصیها در ترمذی و نیز در صحیح بخاری آورده است ولکن بخاری احصیها ما حفظها نوشته و در مجمع البیان و نیز در تفسیر لباب التنزیل از مسلم آورده اند لله تسعة وتسعون اسما مائة الا واحدا لا یحفظها احد الا دخل الجنة وهو وتر یحب الوتر خلاصه مقصود همه این روایات آنست که مر خدا تعالی را نود و نه نام اند کسی که همه آنها را بشمارد و حفظ کند دعای او مستجاب گردد و داخل بهشت شود و حق تعالی احد و فرد و وتر است و وتر را دوست میدارد زجاج گفته است که حدیث مذکور به اینمعنی راجع است که هر که باری تعالی را بوحدانیت بشناسد و بآن تصدیق نماید و اسماء مذکوره را بقصد تعظیم و اجلال او بر زبان براند در بهشت داخل شود و مصداق این است حدیث مذکور من قال لا اله الا الله الا الله مخلصا دخل الجنة و از امام رضا علیه السلام نیز مرویست که قال الله تعالی لا الا الله حصنی ومن دخل حصنی امن من عذابی و شبهه نیست که این مشروط است به ولایت امیر المومنین و ائمه طاهرین معصومین صلوات الله وسلامه علیهم اجمعین و نیز می از دشمنان ایشان و حدیث متواتر در فریقین حب علی حسنة لا تضر معها سیئة وبغضه سیئة لا تنفع معها حسنة مؤید همین است و نیز مرویست که چون حضرت امام رضا علیه السلام این حدیث قدسی را نقل فرمود یکی از اهل مجلس برخواست و گفت پس بنابراین هر که در عمر یکبار قایل این کلمه شود از عذاب خدا تعالی ایمن گردد فرمودند که بشرطها و شروطها و انا من شروطها یعنی مشروط است بشرطی چند و محبت من از جمله شرطهای آنست و بسا باراین کلمه انکار فرمود سوال از این روایت لله تسعة وتسعون اسما آیا حصر همین اسماء عینا مراد است یا حصر مطلق اسماء باری که تعداد آنها یک کم صد باشد جواب باید دانست که متکلمین و محدثین و مفسرین را در این دو قول اند بعضی گفته اند که مقصود حصر همین اسماء است عینا زیرا که لام تخصیص بر شده داخل شده است همین است قول فخر الدین رازی و تبعه او نووی و غیره گفته است بسر معناه انه لیس اسماء غیر هذه التسعة والتسعین وانما المقصود من هذا الحدیث اشتمال هذه التسعة والتسعین باسمائها الاخبار عن دخول الجنة باحصائها لا الاخبار بحصر الاسماء ولهذا جاء فی هذا الحدیث اخر اسالک بکل اسم هو لک سمیت

جواب سوال در اخفاء اسم اعظم و بیان بعضی حکمتهای آن

جواب اشکال در بعض ادعیه بر اسم اعظم چرا حلف یاد کرده

بیان ثوابت حصر کردن اسماء حسنی

جواب اشکال که آیا عینا همین اسماء حفظ کرده شوند یا مطلق اسماء

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

یلہ سمعك واستاثرت فی علم الغیب عندك یعنی این نیست معنی این که او تعالی را غیر از این نود و نه نام اسمی دیگر نیست جز این نیست که مراد از این نود و نه نام اخبار است از داخل شدن بهشت بشمردن اسماء او نه اینکه اخبار بحصر بهمین اسماء نیست که در حدیث دیگر آمده سوال میکنم ترا بهر اسمی که بر خود ساختی یا آن نفس خود را ابو بکر عربی مالکی گفته است که خدا تعالی را نیز از نام است و ابن العربی میگوید بلکه قول بهزار قلیلست و در احصاء خلاف کرده اند محققین را قول آنست که مراد از احصاء حفظ کردن اسماء الهی غرا سمه است چنانکه در خبر دیگر لفظ حفظها آمده است نه محض شمردن آنها جمعی گفته اند مراد احصاء و شمردن اسماء است ولاکن در دعاء جماعتی گفته است مراد آنست که در دعاء آنها باشمار رود و نیز هر اسمی را مع معنی آن حفظ نماید و مزید بر آن در آنها تدبر و تفکر نماید در این صورت داخل بهشت خواهد شد و اما در معنی واللہ وتر و یحب الوتر شارحین گفته اند معناه انه تعالی فی ذاته فرد و واحد لاشریك له ولا نظیر فمثله الاسماء باعتبار العلاء وتر لاجله یحب الوتر چونکه او تعالی عز وجل متفرد و منوحد است در ذات خود و این اسماء نود و نه نیز در شمار عدد و تر اند جفت نیستند لهذا او تعالی تعداد اسماء و تر را دوست میدارد و بعضی گفته اند وفیه تفصیل الوتر فی الاسماء الا ان اکثر الطاعات وتر و اشکال هرگاه او تعالی را نود و نه اسم تسلیم کرده شود لازم میآید که هر اسم عین مسمی بوده باشد والا نه لازم میآید که این اسماء غیر الله مع الله باشند جواب باید دانست که ابو القاسم قشیری بهمین اعتراض کرده ولاکن محققین چنین گفته اند دلت هذه الایة علی ان الاسم غیر المسمی لانها تدل علی ان اسماء الله کثیرة لان لفظ الاسماء لفظ الجمع وهو یفید الثلاثة فما فوقها فثبت ان اسماء الله کثیرة ولا شك ان الله واحد فلزم القطع بان الاسم غیر المسمی وایضاً قوله تعالی وللہ الاسماء الحسنی یقتضی اضافة الاسماء الی الله تعالی واضافة الشیء الی نفسه محال فثبت مغایرة الاسم عن المسمی یعنی این آیت مجیده دلالت میکند که بتحقیق اسم غیر مسمی است زیرا که اسماء خدای تعالی بکثرت اند و لفظ اسماء صیغه جمع است و اقل جمع بر کمتر از سه اطلاق نمیشود در علم نحو و لغت که خدا تعالی ذات واحده است پس قطعا از این معلوم شد که هر اسم غیر مسمی است و ما میگوئیم که اسم عین مسمی نیست بلکه هر اسم دال بر مسمی میباشد و دال و دلالت و مدلول علیه بالضرورة مستلزم مغایرت است رازی اینجا گفته قول بارتعالی وللہ الاسماء الحسنی یقتضی اضافة اسماء الله تعالی است هرگاه اسم و مسمی در اصل یکی باشد لازم میآید اضافة شیء الی نفسه و بطلان این بر اهل هم پوشیده نیست پس بالضرورة مغایرت اسم از مسمی معلوم گردید و همین مضمون سوال هشام ابن الحکم از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام است که در اصول کافی نقل فرموده است فقال علیه السلام فی جواب هشام الله مشتق من الٰه والٰه یقتضی مألوها والاسم غیر المسمی فمن عبد الاسم دون المعنی فقد کفر ولم یعبد شیئا ومن عبد الاسم والمعنی فقد اشرك وعبد اثنین ومن عبد المعنی دون الاسم فذلك التوحید وقال هشام زدنی فقال علیه السلام لله تسعة وتسعون اسما فلو کان الاسم هو المسمی لکان کل منها الها ولکن الله معنی یدل علیه بهذه الاسماء وکلها غیره تعالی یا هشام الخبز اسم للمأکول والماء اسم للمشروب والثوب اسم الملبوس والنار اسم للمحرق لغتا مقصود آنست که لفظ الله مشتق است از الٰه یالٰه الها این مقتضی است برای مألوهی و اسم غیر مسمی میباشد پس کسی که باسم عبادت کرد دون المعنی بتحقیق که او به چیزی عبادت نکرد و کافر شد و کسی که بهر دو یعنی باسم و مسمی عبادت کرد پس او به دو چیز عبادت کرده پس شرک کرد و کسی که بمعنی و مسمی اسم عبادت کند او عبادت بالحق کرده و همین توحید است هشام بگفت دیگر فرمود امام علیه السلام بفرمود مر خدا تعالی را نود و نه نام اند پس هرگاه که مسمی عین مسمی باشد پس هر آئینه نود و نه خدا تعالی باشند ولاکن بارتعالی معنی است هر اسمی بر همان معنی دال و دلالت میکند و همه این اسماء غیر بارتعالی ای هشام بدانکه خبز اسم نان ماکول است و ماء اسم آب مشروب و ثوب اسم لباس است که پوشیده میشود و نار اسم آتش است که محرق میباشد و اما نود و نه نام باری تعالی حسب قول

۱	اللہ	۲	الرحمن	۳	الرحیم	۴	الملك	۵	القدوس	۶	السلام	۷	المؤمن	۸	المهیمن	۹	العزیز	۱۰	الجبار	۱۱	المتکبر	۱۲	الله
۱۳	البادی	۱۴	المصور	۱۵	الغفار	۱۶	القهار	۱۷	الوهاب	۱۸	الرزاق	۱۹	الفتاح	۲۰	العلیم	۲۱	القابض	۲۲	الباسط	۲۳	الخافض	۲۴	الرفع
۲۵	المعز	۲۶	المذل	۲۷	السمیع	۲۸	البصیر	۲۹	الحکیم	۳۰	العدل	۳۱	اللطیف	۳۲	الخبیر	۳۳	الحلیم	۳۴	العظیم	۳۵	الغفور	۳۶	الشکو
۳۷	العلی	۳۸	الکبیر	۳۹	الحفیظ	۴۰	المقیت	۴۱	الحسیب	۴۲	الجلیل	۴۳	الکریم	۴۴	الرقیب	۴۵	المجیب	۴۶	الواسع	۴۷	الحاکم	۴۸	المبد
۴۹	الودود	۵۰	المجید	۵۱	الماجد	۵۲	الواجد	۵۳	الواحد	۵۴	الصمد	۵۵	القادر	۵۶	المقتدر	۵۷	المقدم	۵۸	المؤخر	۵۹	الاول	۶۰	الاخر
۶۱	الباطن	۶۲	الظاهر	۶۳	الوالی	۶۴	المتعالی	۶۵	البر	۶۶	التواب	۶۷	المنتقم	۶۸	العفو	۶۹	الرؤف	۷۰	مالك الملك	۷۱	ذوالجلال والاکرام	۷۲	المقسط
۷۳	الجامع	۷۴	الغنی	۷۵	المغنی	۷۶	المانع	۷۷	الضار	۷۸	النافع	۷۹	النور	۸۰	الهادی	۸۱	البدیع	۸۲	الباقی	۸۳	الوارث	۸۴	الرشید

۹۹ نود و نه نام بارتعالی روا متفقه و غیر لغتین نیست

اشکال جواب که اسم عین مسمی می باشد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

۹۰ الوادث ۹۰ الوشید ۹۹ المقتدر و در کتاب **قواعد الاصول** میفرماید که از اسماء حسنی لفظ رب و مولی و نصیر و فاطر و علام و کافی و ودود و طول
و المعارج در کتاب الله مذکور و وارد است و از عامه جماعتی کثیرے منهم **ترمذی** و بیهقی در الدعوات الکبیر و غزالی و در تفسیر در منثور **سیوطی** و صاحب **لباب التاویل** و صاحب **المدارک** و نیز صاحب **المشکوة** و غیرهم روایت مذکوره را نقل فرموده اند **کفعمی** و نیز در کتاب **علامه الدعاء** از حضرت امام رضا علیه السلام
روایت کرده اند لله تسعة و تسعین اسما من دعی بها استجیب له و من احصاها دخل الجنة و هو الله الواحد الاحد الصمد الاول
الاخر السمیع البصیر القدیر القاهر العلی الاعلی الباقی البدیع البادی الاکرم الظاهر الباطن الحی الحکیم العلیم الحلیم الحفیظ الحق الحسیب
الجمید المحصی المبدی المعید المحیی الممیت الحی القیوم الواجد الماجد الواحد الصمد القادر المقتدر المقدم المؤخر الاول الاخر الظاهر الباطن
الوالی المتعالی البر التواب المنتقم العفو الرؤف مالک الملک ذو الجلال والاکرام المقسط الجامع الغنی المغنی المانع الضار النافع النور الهادی
البدیع الباقی الوارث الرشید الصبور الذی لا یحتاج الی الاسباب و کل ما سمیت به نفسه فی القرآن او سماه به رسوله فهو من اسمائه و ثنائه
و در کتاب **اقبال** از حضرت امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود که خدا را نود و نه اسم است
هر که آنها را احصا کند داخل بهشت شود و آنها این است الله الاحد الصمد الاول الاخر الحی القیوم السمیع البصیر القدیر القاهر العلی الاعلی
الباقی البدیع البادی الاکرم الظاهر الباطن الحی الحکیم العلیم الحلیم الحفیظ الحق الحسیب الجلیل الکفیل المقیت الحسیب المحیی المبدی
المعید المحیی الممیت الحی القیوم الواجد الماجد الواحد الصمد القادر المقتدر المقدم المؤخر الاول الاخر الظاهر الباطن الوالی المتعالی
البر التواب المنتقم العفو الرؤف مالک الملک ذو الجلال والاکرام المقسط الجامع الغنی المغنی المانع الضار النافع النور الهادی البدیع الباقی
الوارث الرشید الصبور الذی لا یحتاج الی الاسباب و کل ما سمیت به نفسه فی القرآن او سماه به رسوله فهو من اسمائه و ثنائه

بیان اختلاف در بعض اسماء حضرت باری تعالی جل ذکره

و در **دعای مشلول** و **دعای جوشن کبیر** اسماء مذکور از بعض اسماء فرموده اند یا هو یا ذا الملک و الملکوت یا ذا العزة و الجبروت
یا ملک یا قدوس یا سلام یا مومن یا مهیمن یا عزیز یا جبار یا متکبر یا خالق یا بارئ یا صادق یا فالق یا مصور یا سامع
یا مذل یا شدید یا مبدء یا معید یا مبید یا ودود یا معبود یا بعید یا قریب یا مجیب یا رقیب یا حسیب یا بدیع یا رفیع
یا منیع یا سمیع یا علیم یا حلیم یا کریم یا حکیم یا قدیم یا علی یا عالم یا حاکم یا قاضی یا عادل یا فاصل یا قابل
یا طاهر یا مطهر یا قادر یا مقتدر یا کبیر یا واحد یا احد یا صمد یا من لم یلد و لم یولد یا علی یا شامخ یا باذخ یا فتاح
یا نفاح یا مراح یا مفرح یا ناصر یا منتصر یا مدرک یا مالک یا منتقم یا باعث یا وارث یا توآب یا اواب یا وهاب
یا علام یا خلاق یا رزاق یا مسبب الاسباب یا مفتح الابواب یا مجیب دعوة المضطرین یا ظهود یا شکور یا عفو یا غفور
یا فرد یا وتر یا مدبر الامور یا لطیف یا خبیر یا مجیر یا منیر یا بصیر یا نصیر یا کبیر یا وتر یا فرد یا احد یا سند یا صمد
یا کافی یا شافی یا وافی یا معافی یا محسن یا مجمل یا منعم یا مفضل یا متفضل یا متکرم یا منفرد یا جلیل یا جمیل یا وکیل
یا کفیل یا دلیل یا قبیل یا مذلل یا منیل یا مقیل یا محیل یا قاهر یا ساتر یا فاتر یا کاسر یا جابر یا ذاکر یا ناظر یا ناصر
یا صبور یا شکور یا رؤف یا عطوف یا صادق یا فالق یا فارق یا فاتق یا راتق یا سابق یا سامق یا معاتی یا امین یا مهیمن
یا مکین یا رشید یا وحید یا حمید یا مجید یا شدید یا شهید یا دایم یا قدیم یا قائم یا سرمدیا واحد یا احد یا عزیز یا رافع
یا منیع یا وسیع یا سمیع یا بصیر یا منیر یا قدیر یا منعم یا مکرم یا معطی یا غنی یا مغنی یا مقنی یا منفی یا محیی یا مرضی
یا منجی یا باسط یا منشئ یا موجد یا حنان یا منان یا دیان یا برهان یا سلطان یا رضوان یا غفران یا سبحان یا مستعان
یا جواد یا ذا المن و البیان یا ملک یا مالک الملک یا حامد یا محمود یا شاکر یا مشکور

تنبیه شبهه نیست در اینکه مفردات اسماء حسنی یا ربنا تعالی کمتر از سه صد نیست و اما بالاضافات و ترکیب بیشتر از هزار اسم خواهد بود **تبصره** باید دانست که اعلام اسلام بالاتفاق گفته اند که لحاظ تحلیل تنزیه
الله تعالی عن جمیع النقائص و القبایح و العیوب فلذا یجب تنزیه اسماء الذاتیة و الصفاتیة لاسیما اسم الجلالة هو لفظ الله و مغلبة
تعظیمه ان لا یمس اسم الجلالة بغیر طهارة لانه تعظیم له ازید من الاخری لانه اسم ذاته العالیة یعنی چنانکه واجبست تنزیه باریتعالی
از جمیع نقائص و قبایح و عیوب پس همچنین واجب است تنزیه اسماء ذاتیه و صفاتیه و نیز خصوصا اسم جلاله که آن لفظ الله است داخل جمله تعظیم
است که مس نکنند اسم جلاله را بغیر طهارت زیرا که تعظیم آن زیاده است از دیگر اسماء چه این اسم ذاتی او تعالی است **سیوطی** در تفسیر در منثور

بیان آیاتی که در باری در سوره ها قرآن آمده

از حافظ **ابو نعیم** روایت کرده است که محمد ابن جعفر میگوید که من پرسیدم از ابو جعفر باقر محمد الصادق علیه السلام از خبر اسماء الله که فرموده تسعة و تسعون
من احصاها دخل الجنة امام علیه السلام فرمود آن خبر صحیح است و آن اسماء در کتاب تعالی ثابت اند پس در سوره **فاتحه** پنج اسم یا الله و یا رب
و یا رحمن و یا رحیم و یا مالک و در سوره **بقره** نُه اسم یا محیط و یا قدیر و یا علیم و یا حکیم و یا علی و یا عظیم و یا توآب و یا بصیر و یا ولی و
یا واسع و یا کافی و یا رؤف و یا بدیع و یا شاکر و یا واحد و یا سمیع و یا قابض و یا باسط و یا حی و یا قیوم و یا غنی و یا حمید و یا غفور و یا حلیم و یا آله
و یا قریب و یا مجیب و یا عزیز و یا نصیر و یا قوی و یا شدید و یا سریع و یا خبیر و در سوره **آل عمران** است یا رؤف و یا قائم و یا صادق و یا باعث
و یا منعم و یا متفضل و در سوره **نساء** است یا رقیب و یا حسیب و یا شهید و یا مقیت و یا وکیل و یا علی و یا کبیر و در سوره **انعام** است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

یا ظاهر و یا قاهر و یا لطیف و یا برهان و در سورهٔ اعراف است یا علی و یا حمید و در سورهٔ انفال است یا نعم المولی و یا نعم النصیر و در سورهٔ هود است یا حفیظ و یا مجید و یا ودود و یا فعال لما یرید و در سورهٔ رعد است یا کبیر و یا متعال و در سورهٔ ابراهیم است یا منان و یا وارث و در سورهٔ حجر است یا خلاق و در سورهٔ مریم است یا فرد و در سورهٔ طه است یا غفار و در سورهٔ مؤمن است یا کریم و در سورهٔ نور است یا حق المبین و در سورهٔ فرقان است یا هادی و در سورهٔ سبا است یا فتاح و در سورهٔ زمر است یا عالم و در سورهٔ غافر است یا قابل التوب و یا ذا الطول و در سورهٔ ذاریات است یا رازق و یا ذا القوة و یا متین و در سورهٔ طور است یا بر و در سورهٔ اقترب است یا ملیک و یا مقتدر و در سورهٔ رحمن است یا ذو الاکرام و یا رب المشرقین و یا رب المغربین و یا باقی و یا مهیمن و در سورهٔ حدید است یا اول و یا آخر و یا ظاهر و یا باطن و در سورهٔ حشر است یا ملک و یا قدوس و یا سلام و یا مومن و یا مهیمن و یا عزیز و یا جبار و یا متکبر و یا خالق و یا بارئ و یا مصور و در سورهٔ بروج است یا مبدء و یا معید و در سورهٔ فجر است یا وتر و در سورهٔ اخلاص است یا احد و یا صمد انتهی ابن مسعود آورده است که حضور رسالت مآب صلعم فداه روحی فرمود من اصابه هم او حزن فلیقل اللهم انی عبدک و ابن عبدک و ابن امتک ناصیتی بیدک ماض فی حکمک عدل فی قضائک اسئلک بکل اسم هو لک سمیت به نفسک او انزلته فی کتابک او علمته احدا من خلقک او استاثرت به فی علم الغیب عندک ان تجعل القرآن العظیم ربیع قلبی و نور بصری و ذهاب همی و جلاء حزنی فقال علیه السلام ما قالها عبد مهموم قط الا اذهب الله همه و ابدله بهجة و قال فتعلموها و علموها خلاصه مقصود آنست کسی را که هم و غم و حزن لاحق گردد این دعای ماثور را بخواند اندکی این عبارت نخواند مگر آنکه حق سبحانه و تعالی تمامی هم و غم و حزن و ملال او را زایل گرداند و مبدل کند آن را به فرح و سرور پس شما هم ایشان را بخوانید و هم دیگران را تعلیم دهید از اهل بیت علیهم السلام مرویست در تاویل اسماء الحسنی که ائمهٔ معصومین علیهم السلام فرمودند نحن اسماء الله الحسنی فادعوا الله بنا یعنی فرمودند معصومین علیهم السلام که ما حضرت طاهرهٔ ختمی مرتبت اسماء و نامهای نیک او تعالی میباشیم پاک کنند خدا یتعالی را بعبادت ذکر ما در تفسیر عیاشی و ایضاً در تفسیر صافی مروی گشته قال علیه السلام اذا نزلت بکم شدة فاستعینوا بنا علی الله و هو قول الله و لله الاسماء الحسنی فادعوه بها قال ابو عبد الله الصادق علیه السلام نحن و الله الاسماء الحسنی الذی لا یقبل من احد الا بمعرفتنا فادعوا الله بنا یعنی حضرات معصومین مطهرین علیهم السلام فرمود که شما را شدتی ذکر نمی در آگیرد پس استعانت طلبیده خدا یتعالی را بوجود ما و این است مراد از قول خدا که میفرماید و لله الاسماء الحسنی و مامور گردانید همه را بدعا کردن به این اسماء و امام صادق علیه السلام فرمود سوگند بخدا و ندکه ما ایم اسماء حسنی پروردگار که حق تعالی قبول نمیکند ایمان و عمل کسی را مگر به معرفت ما اهل البیت پس یاد کنید او تعالی را بعد معرفت و تصدیق و ایمان آوردن بما اقول بهمین است وجه آنکه امم انبیاء سلف در وقت ابتلاء و شدائد کربات و حدوث غموم و هموم بعد از ذکر اسماء مقدسهٔ ائمهٔ طاهرین معصومین علیهم السلام حوائج و مطالب خود را از حق تعالی میخواستند بلکه خود انبیاء سلف هم بهمین مسک سالک بوده اند آیت فتلقی آدم من ربه کلمات متاب علیه مشیر بهمین مرام است چنانچه از طرق اهل سنت هم مذکور گشته که آدم علیه السلام وقتیکه اسماء مقدسهٔ چهارده معصومین علیهم السلام را بر متن عرش بقلم نور مکتوب مشاهده کرد بوحی دانست که حفظ این اسماء مقدسه و کلمات طیبهٔ ربانیه لازم است تا در وقت مصیبت عظمی بکار آید و هرگاه که آدم علیه السلام در وقت ابتلاء بفراق بهشت دچار و نهایت محزون و مغموم و به نهایت پریشان و مهموم بود بهمین اسماء مقدسه و کلمات طیبهٔ معصومین علیهم السلام بخاطرش رسیدند فورا گفت اللهم بحرمة محمد و انت المحمود و بحرمة علی و انت الاعلی و بحرمت فاطمة و انت فاطر السموات و الارض و بحرمت الحسن و انت المحسن و بحرمت الحسین و انت قدیم الاحسان تب علی فتاب الله علیه و قال انه هو التواب الرحیم و طلبت غفران جمیع ذرتیتک لغفرتهم جمیعا و اما کثیره بطریق ما امامیه بزیادتی بعض الفاظ وارد گشته اند اشکال عجیب است که ائمهٔ طاهرین اسماء الهی باشند عقل قبول نمیکند که اجسام اغراض شوند جواب باید دانست که الاسم هو ما یدل علی ذات شیء او وصفه یعنی هر اسم حسن عبارت است از صفات دالهٔ بر معانی حسنی للانصاف بالاضافة بالحسن بعضی گفته اند الاسم قد یطلق علی ما یفهم من مجرد اللفظ فی الذهن خلی هذا الاسم معنی فی ذهنی و المعنی وجود عینی و هو المسمی و بسوی همین مشیر است حدیث امام رضا علیه السلام در سوال سائلی که پرسید ما الاسم فقال علیه السلام هو صفة لموصوف چون این مطلب بوضاحت پیوست پس باید دانست که معصومین علیهم السلام بذاته اسم باریتعالی علی سبیل المجاز است و حقیقت بدو وجه وجه اول آنست که بعض علماء گفته اند که اسماء حسنی بدون ایشان باعتبار اشتقاق اسماء مقدسهٔ ایشان است از اسماء حسنی باریتعالی چون محمد که محمود و حمید مشتق است و علی که از علی اعلی مشتق است و فاطمه که از فاطر مشتق و ماخوذ است و حسن که از محسن ماخوذ است و حسین که از قدیم الاحسان ماخوذ است کما و ردفی الجفر الخاصة و العامة پس از روی ماخذ واضح گشت که اسماء مقدسهٔ ایشان اسماء حسنی باری تعالی اند پس چونکه اجسام مطهرهٔ ایشان معنی حقیقی اسماء حسنی میباشند مجازا آنها را نیز اسماء الحسنی گفته شد و وجه دوم آنست که

آنچه درسان آنکه ائمهٔ طاهرین اسماء باری تعالی اند

آنچه بیان آنکه قضاء حوائج بوسیلهٔ اسماء معصومین علیهم السلام میشود

آنچه جواب اشکال معصومین اجسامند چگونه اسماء الهی تواند بود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جواب سوال کہ لفظ شئی بر حق تعالی اطلاق نمیشود چو دیگر اسماء

بود و اعلام گفته اند کہ از روے معنی ہم ایشان علیہم السلام اسماء حسنی میباشند زیرا کہ ہر اسم عبارت از معنی کہ بر مسمی دلالت کند مسمی آن خواہ ذات باشد خواہ صفت چنانکہ وجود ایشان علیہم السلام دلالت میکند بر ذات و صفات خدا تعالی ہمچنانکہ اسماء حسنی بر آن دلالت کنند بہ اینوجہ ایشان را بہ اسماء حسنی باری تعالی تعبیر کردہ شد مؤید ہمین ست حدیث پیغمبر صلعم قال النبی صلعم انا و علی حجۃ اللہ علی الخلق ای و نحن دلالۃ علی ذات اللہ سبحانہ و موصلۃ الیہ سوال ہمچو دیگر اسماء مقدسہ لفظ شی بر باری تعالی استعمال میتواند شد یا نہ جواب متکلمین اسلام در این خلاف کردہ اند جہم ابن صفوان گفتہ است کہ لفظ شئی بر حق تعالی استعمال نمیشود لان اسم الشئ یقع علی الخسیس الاشیاء و اکثرہا حقارۃ و البعد ہا عن صفات الشرف و کل اسم و صفۃ من الاسماء للسنی و العلیا یدل علی کمال ذات اللہ و شرف نوع من اوصافہ تعالی و اسم الشئ لیس کذلک و اذا ثبت ہذا فامتنع اطلاق لفظ الشئ و تسمیتہ علیہ تعالی مع ہذا ما ورد ذلک فی کتابہ تعالی و لا فی سنت رسولہ و اما اطلاق انہ تعالی شئ لا کالاشیاء فاطلاقہ حق یجئ لانہ یفید المدح و الجلال و الشرف فی ذاتہ تعالی و لفظ الشئ یعنی لفظ شئ واقع میشود بر اخس اشیاء و آنچہ بعد بود از درجات شرف و اما اسم و صفت حسنی و علیا دلالت میکند بر کمال ذات و علو آن یا بر شرف نوعی از لوازم و اوصاف ذات و اما اسم شئ نہ دلالت میکند بر کمال ذات و نہ بر شرف و صف و نہ بر شرافت بعض لوازم ذات بہ اینوجہ لفظ شئ بر حق تعالی اطلاق نمیشود و تسمیۃ آن بر حکیم علیم تعالی جائز نیست مزید بر این لفظ شئ در اسماء خدا نہ در کتاب اللہ وارد گشتہ و نہ در عدد نود و نہ نام محسوب شد و لکن اسم شئ الاشیاء بہ اینوجہ بر او تعالی اطلاق میتوان شد کہ در ذات حق سبحانہ و عز و جل افادۂ مدح و جلال و شرف میکند بخلاف لفظ شئ و بعضی از علماء گفتہ اند کہ بالضرورت لفظ شئ بر باری اطلاق میتوانند باعتبار آنکہ ہر حقیقت و ذات موجودہ شئ میباشد پس اطلاق لفظ شئ بر او تعالی ہمچو اطلاق لفظ موجود و مذکور و معلوم و ثابت و امثال آنست پس ہر چند این الفاظ بر کمال ذات و شرف صفتی از اوصاف دلالت نمیکنند و لکن بحسب المعنی بر حقیقت موضوعۂ خود دلالت مینمایند غایت مافی الباب آنست کہ بین الفاظ چون یا شئ و یا حقیقت و یا معلوم و یا موجود او تعالی را نداء کردہ نمیشود زیرا کہ شرط در نداء استعمال بین الفاظ دانگشتہ است مؤید این منقول تواند بود آیت مجیدہ لیس کمثلہ شئ کاف زاید باشد یا نہ بنا بر ثانی یعنی اگر کاف زاید نباشد تقدیر میشود لیس الشئ مثل کمثل نفسہ صحیح نیست بلکہ مفہوم چنان باید شود انہ شئ لیس مثل الاشیاء الممکنۃ الحادثۃ و ہمچنین مؤید این است قل ای شئ اکبر شہادۃ قل اللہ شہید بینی و بینکم معنی چنین شود قل ہو الشئ الشہید بینی و بینکم ہو اللہ الموجود و در اصول کافی از حضرات معصومین مطہرین علیہم السلام وارد شدہ است کہ سائلی پرسید یا نجوز ان یقال اللہ شئ قالوا علیہ السلام نعم ہو شئ بخلاف الاشیاء لیس کمثلہ شئ و ایضا قالوا انہم ہو شئ بحقیقۃ الشئیۃ غیر انہ لا جسم و لا صورۃ و لا یحس و لا یجس و لا یدرک بحاسۃ من الحواس و لا یحد بحد من الحدین حد التعطیل و حد التشبیہ و کل ما وقع علیہ اسم شئ ما خلا اللہ فہو مخلوق و اللہ خالق کل شئ تبارک الذی لیس کمثلہ شئ ملخص مقصود آنست کہ بر حق تعالی لفظ شئ اطلاق میشود و لکن او بخلاف اشیاء خارج است از حد تعطیل و تشبیہ و بر ہر آنچہ ماسوای خدا اسم شئ اطلاق میشود آن مخلوق است و خدای تعالی خالق ہمہ آنہا است بزرگ و برتر است کسیکہ نیست مثل او چیزے و در خطبہ خود امیر المومنین علیہ السلام فرمودہ است ہو شئ داخل فی الاشیاء لا بمعازجۃ خارج عن الاشیاء لا بمباینۃ داخل فلا اشیاء لا کشئ فی شئ داخل و خارج من الاشیاء لا کشئ عن شئ خارج خلاصہ مقصود آنست کہ باعتبار آنکہ باری تعالی شئ است در اشیاء بغیر ممازجت داخل و از اشیاء بغیر مبائنت و مباعدت خارج است داخل است در اشیاء امانہ مانند آنکہ شئ در شئ داخل باشد و از اشیاء خارج است امانہ چنانکہ شئ از شئ خارج میباشد پس از این کلام بلاغت نظام بصراحت تمام ثابت میشود کہ بر او تعالی اطلاق لفظ شئ جائز است ولاکن بہیچ یکی از اشیاء او را مماثلت و مشابہت حاصل نیست تکملہ باید دانست کہ این است مختصرے از آنچہ بحث کردیم در اسماء و صفات باری تعالی و بعض علماء اعلام مخصوصا در این مرام کتب مبسوطہ نوشتہ اند چون لوامع البینات فی الاسماء و الصفات و غیرہ و ما برہمین قدر اینجا اکتفا کنیم محمد ابن یعقوب الکلینی در کافی آوردہ اند کہ موسی کلیم اللہ علیہ السلام گفت الٰہی ای خلقک اکرم علیک قال اللہ لا یزال لسانک رطبا من ذکری قال فای خلقک اعلم قال اللہ تعالی علمہ علم غیری قال فای خلقک اعدل قال الذی یقضی علی نفسہ کما یقضی علی الناس قال فای خلقک اعظم عفوا قال اللہ تعالی یتعفی و ہو اللہ یسئلنی ثم لا یرضی بما قضیتہ لہ یعنی موسی علیہ السلام گفت خدایا اکرم خلق بر تو کیست حق تعالی فرمود کسیکہ پیوستہ از ذکر من رطب اللسان باشد موسی گفت اعلم از خلق تو کیست فرمود کسی کہ التمس کند بسوے علم خود علم دیگرے را موسی علیہ السلام گفت خدایا اعدل خلق نزد تو کیست فرمود کسی کہ قضاء کند بر نفس خود ہمچنان کہ قضاء می کند بر مردم موسی علیہ الصلوۃ و السلام عرض کرد خدایا مجبر تر از ہمہ خلق نزد تو کیست فرمود کسی کہ مرا متہم گرداند و کسی کہ از من سوال کند و راضی نشود بہ آنچہ کہ من برائے او قضاء نمایم و اللہ اعلم

بیان آنکہ در قرآن و حدیث ہم لفظ شئی بر باری تعالی اطلاق شدہ

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قولہ تعالیٰ ○ وَهَلْ اَتٰىكَ حَدِيْثُ مُوْسٰى ○ اِذْ رَاٰ نَارًا فَقَالَ لِاَهْلِهِ امْكُثُوْٓا
اِنِّيْٓ اٰنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّيْٓ اٰتِيْكُمْ مِّنْهَا بِقَبَسٍ اَوْ اَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى
○ فَلَمَّآ اَتٰىهَا نُوْدِيَ يٰمُوْسٰٓى ○ اِنِّيْٓ اَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ اِنَّكَ بِالْوَادِ
الْمُقَدَّسِ طُوًى ○ وَاَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوْحٰى ○ اِنَّنِيْٓ اَنَا اللّٰهُ
لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنَا فَاعْبُدْنِيْ وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِيْ ○ اِنَّ السَّاعَةَ اٰتِيَةٌ
اَكَادُ اُخْفِيْهَا لِتُجْزٰى كُلُّ نَفْسٍ بِمَا تَسْعٰى ○ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَنْ
لَّا يُؤْمِنُ بِهَا وَاتَّبَعَ هَوٰىهُ فَتَرْدٰى

ترجمہ ایں ہشت آیۂ مجیدہ آنست کہ حق تعالیٰ میفرماید کہ آیا آمدہ است بتو خبر موسیٰ ابن عمران وقصۂ او وانستہ پس در صبر باو اقتدا کن یا دکن چون دید موسیٰ علیہ السلام آتشی را پس گفت مر اہل وعیال وخدم خود را کہ درنگ کنید در ہمین موضع بدرستیکہ من دیدہ ام آتشی شاید کہ بیارم برای شما از آن آتش شعلۂ در سر چوبی یا تفیلۂ اجرۂ خورد بیارم یا شاید کہ بیابم بر سر آن آتش راہ نمائی کہ ما را بر شارع رساند پس کسان خود را بگذاشت وتنہا بجانب آتش روان شد پس آن ہنگام کہ بیامد بآن آتش آتشی دید سفید در درختی سبز کہ عناب یا عوسج بود برافروختہ ودر حوالی آن آتش ہیچ کس نی متحیر گشت واز روشنی آتش وسبزی درخت متعجب بود کہ ناگاہ ندا کردہ شد ایموسیٰ بدرستیکہ منم پروردگار تو یعنی شک مکن ومتیقن شو بہ آنکہ من آفریدگار توام پس بیرون کن دو بیگن از پای خود تعلین خود را بدرستیکہ تو بوادی پاکیزۂ مبارک ستودۂ کہ طوی نام اوست ومن برگزیدہ ام ترا برائے نبوت پس گوش فرا دار مر آنچیزے را کہ وحی کردہ میشود بتو وآن وحی کدام است بدرستیکہ منم خدا یتعالیٰ نیست خدائی بجز من پس مرا پرستش کن وبپائے دار نماز را برائے آنکہ مرا یاد کنی ودر آن تا من ترا بثنا یاد کنم بدرستیکہ ساعت رستخیز آیندہ است میخواہم کہ پنہان دارم وقت آنرا چہ تخویف بعذابی کہ وقت آن معلوم نیست اتم واشد باشد واین بعضے آیندہ است تا پاداش داده شود ہر نفسی را باآنچہ می کشتا بدر انعلہا ومیکند پس باید کہ ترا باز ندارد از ایمان بقیامت آنکس کہ نمیگرود بوقوع آن ومتابعت ہوائے نفس خود کردہ است آرزوے نفس خود پس بصدد راین کس از راہ مرو کہ ہلاک شوی ودر تفسیرش چند بحث اند بحث اول وہل اتیک حدیث موسیٰ اذ رای نارا باید دانست کہ ہرگاہ در ماقبل خداوند عالمیان شمۂ از عظمت قرآن مجید واحوال پیغمبر صلعم بیان فرمود وخواست کہ بعد ازاں ذکر نماید چیزے را کہ سبب تسلیہ وتقویت قلب رسول خدا صلعم بودہ باشد ذکر احوال انبیا وسلف تا در ابلاغ دین اسلام مطمئن وخاطر جمع باشد کقولہ وکلا نقص علیک من انباء الرسل ما نثبت بہ فوادک پس از جملہ انبیاء علیہم السلام در اینجا ذکر موسیٰ کلیم اللہ علیہ السلام کہ محنت بیشتر وفتنہ کہ حاصل شد برائے او از ہمہ اعظم بود تا حبیب اللہ محمد مصطفےٰ صلعم از واقعات موسیٰ علیہ السلام تسلی حاصل کنند وبر تحمل مکارہ صبر نمایند ہرگاہ این مطلب بالاجمال بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ در کلمہ ہل اتیک چند احتمال ان یکون ہذا اول ما اخبر بہ من امر موسیٰ علیہ السلام فقال ہل اتیک او لم یاتک الی الآن وقد اتاک الی الآن این قول کلبی است یعنی محتمل است اینکہ بودہ باشد این اول خبر دادہ است از امر موسیٰ علیہ السلام پس فرمود ہل اتیک مقصود آنست کہ تا اینوقت از موسیٰ تو خبرے دادہ نشدہ واینک الآن تو خبر دادیم ویحتمل ان یکون قد اتاہ ذلک فی الزمان المتقدم مرکانہ قال الیس قد اتاک این قول مقاتل وضحاک از ابن عباس است یعنی احتمال دارد اینکہ در زمان متقدم آنجناب صلعم را خبر موسیٰ داده باشد پس بنابر این ہل اتاک کقد اتاک است بمعنی قد اتاک اشکال بر ہر حال کلمۂ ہل در استفہام ودر کلام ملک العلام جل ذکرہ شد بر او تعالیٰ جائز نیست جواب حقیقت الامر آنست کہ این اخبار است بر وجہ تحقیق زیرا کہ قبل از این تا حدیث موسیٰ کلیم بحضور رسالت مآب صلعم نرسیدہ بود تا او را تنبیہ نماید واین از قبیل آنست کہ شخصی غیر خود را اخبار نماید بر وجہ تحقیق وگوید ہل سمعت

مترجمہ آیات مجیدہ ہشتگانہ

بیان اتصال با ماقبل

جواب اشکال در استفہام ہل اتیک

لعبد فلان پس در اینجا استفهام از برای تقریر کلام است یعنی بتحقیق که آمد بتو حدیث موسی چنانچه در تفسیر کبیر رازی هم قریب المضمون گفته است وهل اتاك والكاف على لفظ الاستفهام الذي لا يجوز على الله تعالى لكن المقصود منه تقرير المجاب في قلبه وهذه الصيغة ابلغ في ذلك كما يقول المدعي لصاحبه هل بلغك خبر كذا فيتطلع السامع الى معرفة ما يوحى اليه ولو كان المقصود هو الاستفهام لكان الجواب يصدر من قبل النبي عليه السلام من قبل الله تعالى پس بهر حال حق سبحانه وتعالى میفرماید حبیب خود پیغمبر صلعم را ای محمد آیا آمد تو را خبر موسی ابن عمران آن خبر این است که ندای ناراً چون دید موسی علیه السلام آتش را ظرف متعلق به حدیث زیرا که به معنی حادث است ویا متعلق به مضمر است وتقدیر چنین شود هل اتيك حديثه حين راى نارا اکیت کیت ویا میتواند که مفعول او قرار داده شود مفسرین گفته اند استاذن موسى عليه السلام شعيبا في الرجوع الى والدته فاذن له فخرج فوالله ابن في الطريق في ليلة شاتية مثلجة وكانت ليلة الجمعة وقد حاد عن الطريق فقدح موسى عليه السلام النار فلم تور والمقدحة شيئا فبينما هو في مزاولة ذلك اذ نظر نارا من بعيد عن يسار الطريق وسدی گفته است تمن امها نارا ومن نيران الرعاة وبعضی گفته اند انه عليه السلام راها وشجرة اقول بهر حال در لفظ قرآن نیست چیزے که دلالت کند براین ولاکن ما در اینجا تخصص آنچه از ابن عباس مرویست می نگاریم که جناب موسی کلیم الله علیه السلام مردے غیور بود چون بعد از تقضاے اجل از شعیب علیه السلام دستوری طلبید که به مصر رود ومادر وبرادر خود را به بیند شعیب اجازت داد واهل او را با جمعی رفقاء روان کرد وی صفورا را که دختر شعیب بود وحیلها بر دراز گوشش سوار کرد واثاث خانه را نیز بر آن محمول ساخت پیش پیش قافله میرفت ناگاه قافله براو نیفتاد اتفاقا در شب جمعه که هوا سرد بود ومظلم برف می بارید راه گم کردند وماشیه متفرق شدند چون زیر وادی ایمن رسیدند صفورا را درد وضع حمل پدید آمد به آتش محتاج شد موسی کلیم علیه السلام چندانکه سعی فرمود از سنگ آتش بیرون نیامد موسی علیه السلام در غضب شد آتش ندارا از دست بنهاد آخر آن سنگ وآهن به آواز آمد که ای موسی ما مامور خداوندیم وما حکم شده است که مشاعل آتش مذبح وهر آتشی که در عالم است امشب فرو نشانده اند موسی کلیم الله علیه السلام در این امر متحیر فرو ماند که ناگاه از دور آتشی دید حق تعالی از این ماجرا موسی را خبر میدهد حبیب خود را که آیا آمده است تو خبر موسی کلیم الله علیه السلام چون آتش را بدید آیا آنچه موسی علیه السلام در آن وقت دید حقیقة آتش بود یا چیزے دیگر اورا آتش نمود مفسرین را در این خلاف است بعضی گفته اند الله گواه است لاکن نارا در اینجا تخییلا نارا یعنی موسی آنچه را دید در آن وقت آتش نبود بلکه بخیال اورسید که آتش است اما صحیحها تا که محققین گفته اند رای نارا لیکون صادقا في خبره اذ الكذب لا يجوز على الانبياء عليهم السلام یعنی بدرستیکه موسی علیه السلام فی الحقیقة آتش را دید تا صادق باشد در خبر خود چه کذب جائز نیست بر انبیاء علیهم السلام محققین گفته اند انها اربعة اقسام نار تاكل ولا تشرب وهي نار الدنيا ونار تشرب ولا تاكل نار الشجر لقوله جعل لكم من الشجر الاخضر نارا وتاكل وتشرب وهي نار المعدة ونار لا تاكل ولا تشرب وهي نار موسى عليه السلام یعنی آتش بر چهار قسم است یکی آتشی که میخورد ولاکن نمی آشامد این آتش دنیا است دویم آتشی که میآشامد ونمیخورد این آتش شجر است سویم آتشی که میخورد ونمیآشامد این آتش معده است چهارم آتشی که نمیخورد ونمی آشامد این آتش موسی علیه السلام بود اقول آتش را به اعتبار اوصاف نه بر چهار قسم دیگر قرار داده شود نار الدنيا تاكل وتشرب بلا نور وهي نار موسى عليه السلام نور وحرقة بلا نور وهي نار جهنم والحرقة والنور وهي نار الدنيا ولا حرقة ولا نور وهي نار الآخرة یعنی قسمی از آتش است که نورانی است ولاکن حرقت ندارد این آتش موسی علیه السلام است وقسمی دیگر آنست که حرقت دارد ولاکن نور ندارد این آتش جهنم است وقسمی آنست که حرقت ونور هر دو را دارا بود این آتش دنیا است وقسمی از آتش است که حرقت ونور هر دو را نمیدارد این آتش اشجار میباشد هو العالم بحث ثانی قال لاهله امكثوا اني انست نارا لعلي اتيكم منها بقبس او اجد على النار هدى بدانکه انیاس وجدان شئی است که بآن انس گیرند در انوار گفته است کما يناس البصاريت بتين كه غبه در آن نباشد ومنه انسان العين لما يتبين به الشيء والانفة لظهورهم چنانکه جن را بین گفته میشود بجهت پوشیدگی از انظار آشکارا چون بکث که به معنی سکون است بدون دوام واخامت که به معنی سکون است با دوام از این جهت اول را بر ثانی اختیار کرد وامقبس به معنی شعله نار باشد در سر چوب یا فتیله یا حجره خورد چنانکه در بحرین گفته است قوله تعالى شهاب قبس اى بشعلة نار في راس عود وهر گاه الاجمال حقیقت حال موسی پیوست پس باید دانست که در این آیت خطاب موسی علیه السلام را سے زن خود ولد او وخدم است که همراه زوجه او بود ومیتوانند که خطاب مخصوص برای زوجه خود کرده باشد چه جائز است که واحد را بر سبیل جمع خطاب کرده شود نفط اهل الطلاق میشود برجع وجائز است که تعظیما وتفخیما لشانه زوجه خود خطاب کرده باشد چه جائز است که واحد را بر سبیل جمع خطاب کرده شود ای اضموا وقيل مكانكم اني انست نارا ای ابصرت بهر حال معنی ومقصود چنین شود که هر گاه موسی علیه السلام از دور آتش را دید پس گفت مر اهل وعیال خود را که درنگ کنید در همین موضع بدرستیکه من دیدم برای العین آتشی را شاید که من بیاورم برای

کیفیت حدیث حضرت موسی علیه السلام

بیان آنکه نار بر چهار قسم است

بیان معنی انیاس و قبس

شما از آن آتش شعلهٔ در سر چوب یا نی یا قبیله یا جمرهٔ خود باشد بیاورید بیایم بر سر آن آتش راه نمائی که ما را به شارع رساند سدی گفته این را بجهة آن گفت که غالب است که هر جا آتشی افروخته باشد کسی نزد آن بود و مجاهد و ایضاً قتاده میگوید که معنی آیت آنست که بیایم بر سر آن آتش کسی را که راه نماید مرا به ابواب دین چنانکه ابرار مصروف است بآن و در جمیع احوال مذکور بهما مورد ینته که هیچ شاغلی آنرا از این باز نمیدارد تنبیه هدیً مصدر است بر صنف مضاف ای ذوی هدی علی النار و ذوی هدی یعنی بیایم انجماعتی را که خداوند هدایت باشند یا اینکه کلام بر ظاهر خود باشد چه وجدان هدایة مستلزم وجدان هدیً است و چون حصول قبس و هدایت هر دو مترقب دی بود ند از این جهة آن هر دو را بر طریق رجاء ذکر فرمود بخلاف ایناس که آن محقق بود نزد او و لهذا آنرا بکلمهٔ ان که مفید تحقیق است مقید ساخت تا اهل او را تسلی حاصل شود و معنی استعلاء در علی اشراف اهل نار است بر آن یا استعلاء ایشان بر مکانی که قرب بنار است همچنانکه سیبویه گفته در معنی مررت بزید انه لصوق بمکان یقرب منه از ابن عباس مرویست وای شجرة خضراء من اسفلها الی اعلاها کانها نار و بیضاء و فوقه متحیا من شدة ضوء تلك النار و شدة خضرة تلك الشجرة فلا النار تغیر خضرتها و لا کثرة ماء الشجرة تغیر ضوء النار فسمع تسبیح الملائکة و رای نورا عظیما فخضا مقصود آن است که ابن عباس گفت که موسی کلیم الله علیه السلام وقتی که دید که از اسفل تا اعلای آن گویا که نار بیضا و است پس متوقف شد آنجا در حالتی که تعجب میکرد از شدت ضوء این آتش و هم از شدت خضرت این درخت پس دید که نه آتش خضرت آن درخت را متغیر میسازد و نه کثرت آب درخت ضوء آتش را متغیر میکند پس تسبیح ملائکه را شنید و نوری عظیم را مشاهده نمود و هب گفته است فنظر موسی علیه السلام فاذا هو بنار و اذا هی فی شجرة خضراء شدیدة الخضرة یتقد کالتهاب النار و لها دخان ساطع فخر موسی علیه السلام مغشیا علیه فلما ذهب عنه الغشی نظر فاذا النار فی شجرة خضراء فقال فی نفسه لعل هذا الشجر یحترق و لعل هذه النار تحرق الشجر فانطلق حتی قام قریبا منها فلم یر شیئا فرجع فقام فی مقامه الاول فن

جواب اشکال موسی را چگونه معلوم شد که این کلام خدا است

انا الله سر از گشت اشکال در آنوقت که موسی علیه السلام را ندا کرده شد انی انا ربک که من پروردگار تو میباشم موسی کلیم را چگونه معلوم شد که این ندا کننده صانع است و شیطان نیست جواب بعضی از مفسرین گفته اند یخلق الله تعالی له علما ضروریا بانه الله یعنی جائز است که حق تعالی برای موسی علیه السلام علم ضروری خلق فرموده باشد که موسی بآن دانسته باشد این خداوند متعال است شیطان نیست اقول این قول قویم است چه موسی با ضرورت مکلف بود و هرگاه قایل شویم که در او علم ضروری آفریده لازم میآید که کلیم الله غیر مکلف بوده باشد و این جائز نیست معتزله بر همین گفته اند و اما العلم الضروری فغیر جائز لانه لو حصل العلم الضروری بکون هذا الشیء کلام الله تعالی لحصل العلم الضروری بوجود الصانع العالم القادر لاستحالة ان تکون الصفة معلومة بالضرورة والذات تکون معلومة بالاستدلال ولکان وجود الصانع تعالی معلوما بالضرورة فلخرج موسی عن کونه مکلفا لان حصول العلم الضروری بنافی التکلیف وبالاتفاق لم یخرج موسی عن التکلیف فعلمنا ان الله تعالی عرفه بالمعجز غرض مرام آنست که اما علم ضروری آفریدن در مکلف جائز نیست چه اگر علم ضروری حاصل شده باشد موسی ما بکلام خدا بودن این ندا هرگاه بوجود صانع عالم قادر علم ضروری حاصل شود بجهة محال بودن اینکه صفت معلوم باشد بعلم ضروری و ذات معلوم باشد بالاستدلال دهرگاه کلیم الله علیه السلام را وجود صانع بعلم ضروری معلوم شده باشد هرآئینه موسی علیه السلام از تکلیف خارج شود زیرا که حصول علم ضروری بنهائی تکلیف است بالاتفاق موسی از تکلیف خارج نیست پس معلوم شد را بدستیکه خدا تعالی موسی را آگاه گرانیده است باین امر بمعجزه سوال آن معجزه که موسی علیه السلام را سبب عرفان باریتعالی شده چه بود جواب مفسرین وجوه مختلفه بیان کرده اند بعضی برهمین قدر اکتفا کرده اند ان الله تعالی عرفه بواسطة المعجز ولا حاجة بنا الی ان نعرف ذلک المعجز ما هو یعنی بدرستیکه خداوند عالمیان عزوجل آگاه گردانید موسی کلیم را بواسطه معجزه و ما را حاجتی نیست بسوی آنکه ما آن معجزه را بشناسیم جمعی گفته اند یروی ان موسی علیه السلام لما شاهد النور الساطع من الشجرة الی السماء وسمع تسبیح الملائکة وضع یدیه علی عینیه فنودی یا موسی فقال لبیک انی اسمع صوتک ولا اراک فاین انت قال انا معک وامامک وخلفک ومحیط بک واقرب الیک منک ذاتک ابلیس اخطر بباله هذا الشک وقال لعله یرید ربک انک تسمع کلام الله فقال لا انی اسمعه من فوقی ومن تحتی ومن خلفی وعن یمینی وعن شمالی کما اسمعه من قدامی فعلمت ان ابلیس لیس بکلام المخلوقین وفی الملائکة هذه الجهات انی اسمعه بجمیع اجزائی وابعاضی حتی کان کل جارحة منی صارت اذنا تامین قول وهب ابن منبه یعنی مروی گشته است ایکه بتحقیق موسی علیه السلام وقتیکه مشاهده کرد نوری را که ساطع بود از درخت بسوی آسمان و شنید تسبیح ملائکه را هر دو دست خود را بر دو چشم گذاشت پس ندا کرده شد ای موسی و به لبیک جواب داده شد که داعی کیست پس گفت آواز تو را می شنوم و مکان ترا نمی بینم آیا تو کجائی ندا آمد که من همراه تو امام و پیش قدام و پس تو ام و محیط تو میباشم و نزدیکترم بتو از نفس تو پس آیا این شیطان بوسوسه وی در آمده خواست انتخاب را در شک اندازد که شاید این کلام ابلیس باشد گفت که ای موسی از چه دانستی که تو کلام خدا را میشنوی پس موسی علیه السلام گفت من میدانم که این کلام پروردگار است زیرا که من این کلام را می شنوم از فوق و از تحت و از خلف و از جانب راست و از جانب چپ خود چنانکه از پیش رو بخود آنرا میشنوم پس از این دانستم که این کلام مخلوق نیست باید کلام خالق متعال باشد مراد از اطلاق کردن موسی این کلام را بسوی همه جوانب خود آنست که یعنی من میشنوم این کلام را باعث نظام را از جمیع جهات بجمیع اجزاء و اعضای خود حتی اینکه گانه گردیده است هر جارحه من گوش برای شنیدن آن جاعتی از مفسرین گفته اند که وجه معجزه آنست که لعله سمع الذر من جماد کالحصی وغیرها فیکون ذلک معجزا یعنی شاید که موسی علیه السلام این ندا را از جمادات چون سنگریزه وغیره شنیده از این جهة آن معجزه میباشد بعضی را قول آنست که انه رای النار فی الشجرة الخضراء بحیث ان تلک الخضرة ما کانت تطفی تلک النار وتلک النار ما کانت تضر تلک الخضرة وهذا لا یقدر علیه احد الا الله سبحانه یعنی حضرت موسی کلیم الله علیه السلام آتش را در درخت سبز مشاهده فرمود بحیثیتی که این سبزی خلل بسوزش آتش نمیکرد آن آتش هیچنین آن آتش سبزی درخت را ضرر نمیرسانید بر اجتماع این ضدین بجز او تعالی کسی قادر نیست اشکال هرگاه از درختی آواز شنید انی انا ربک کلام خدا تعالی تسلیم کرده شد چرا از انسان همین ندا چرا کلام خدا تسلیم کرده نمیشود جواب اصل آنست که شجر و حجر جسمیت که عادی بکلام کردن نیست بخلاف انسان که او جسم ناطق میباشد که نطق او کلام خود او میباشد مزید براین در سوال ماقبل مذکور شد که موسی علیه السلام برای شناخت کلام باریتعالی بجواب شیطان معیاری مقرر کرده که من این کلام را از فوق و تحت و یمین و یسار و خلف می شنوم همچنان که از پیش روی خود میشنوم بوجه اینکه خالق من بهمه اینجا ها است و از نفس من بمن نزدیکتر میباشد پس کلام خدا باین اوصاف از جسم غیر عادی بکلام شنیده میشود تنبیه باید دانست که اسلامیان را اختلاف است در قدم و حدوث کلام خدا اشعری گفته است ان الله تعالی اسمعه الکلام القدیم الذی لیس بحرف ولا صوت

جواب سوال در معجزه تا که سبب عرفان موسی علیه السلام شدند

جواب اشکال الهی بمن انی انا ربک از کجا شنوده شود چرا کلام خدا نباشد

یعنی بدرستیکه حق سبحانه و جل شنوانید موسی علیه السلام را کلام قدیم که نه حرف بود و نه صوت و مقرر است از این انکار کرده اند و گفته اند که سبحانه خلق
کرد الله النداء فی جسم من الاجسام کالشجر او غیرها لان النداء کلام الله تعالی و الله قادر علیه و متی شاء فعله یعنی حق تعالی
بیافرید ندا را در جسمی از اجسام چون شجر و غیر آن هر گاه که خدای تعالی اراده کند و هر وقت و هر جا که خواهد آنرا می کند و اما میان اهل
ما و راء النهر میگویند که کلام خدا جسم است ما ذکر کرده اند که موسی علیه السلام کلامی با کرشمه آن معنی بود که حق تعالی هر جزو جسم شجر آن را بیافرید و
احتجاج کرده اند باین آیت که آن کلام مسموع صوت محدث بود و خدا تعالی مرتب گردانید ندا را علی الله تعالی النداء مرتب یرحدث هم محدث است
پس ندا محدث است **اقول** اصول آنست که این مسئله کلامی باری بالجمله محتاج الی البیان است پس باید دانست که کلام عبارت است از حروف مرتبه
که بیکدیگر متعاقب که به اصوات مقطوعه و ملفوظه میشود پس متکلم بودن خدا تعالی عبارت است از ایجاد حروف و ترکیب آنها با اصوات گاهی و بدون صوت
گاهی تا مرمطلوب را بر او بار تعالی دلالت نماید بکلام زبانی و نفسانی تعبیر نکنیم و متکلم بودن حق تعالی مر اهل حال است چه فصوص الحکم
بر این وارد شده و اما در تغایر کلام باری تعالی و نفسانی کرده اند اشاعره گویند کلام معنی قائم بذات قدیم است پس این معنی قدیم را
بعبارات مختلفه تعبیر میکنند که مغایر حادث است پس این کلام نفسانی امر و نهی و خبر و استفهام بعرض و حروف و صوت و غیره ملک از اسباب
کلام نیست **معتزله** و بعض کرامیه گویند کلام حق تعالی مجموع حروف و اصوات مرتبه است که بر مطلوب دلالت میکند و اما گفتگو را متکلم
نمی گویند اگر چه معنی حروف در نفس خود اما کلام بحروف و اصوات باز اختلاف کرده اند بعضی از کرامیه میگویند که حروف و ترکیب و اصوات
قایم اند بذات حق تعالی جناب این لازم میاید یکی تعدد قدما که هر حرفی قدیم باشد دیگر انهم میاید که هر امر و نهی و تغیر قبیل بر وجود متکلم
در حال عدم وجود ایشان بوده باشد و بطلان این هر دو پوشیده نیست مزید بر این گوید باری تعالی آمر است اما در وقتی که امر نکرده است
من تراو فرستاده ام یعنی بکلفین در حال آنکه نازل نبود و نه رسول مکلفی موجود بود پس بطلان این هم ظاهر است اما
اما میه و معتزله گویند کلام خدا تعالی حادث و قایم بذات خود است نه بذات خدا زیرا که حروف مقدم مؤخر مرکب به اصوات اند به صدور
و تلفظ محل حرفی دیگر میاید پس این هم بالضرورت حادث است و نفس قرآنی هم بحدوث و بطلان متقدم معانی و حروف وارد است چون
ما بانتهاء موجودیم بی انتهاء صفت او چگونه بیابد حدوث آنچه ایشان را از ذکر میاید حادث و مخلوق است و اتفاق کرده اند که ذکر مراد قرآن مجید است
و بگر اجماع امت است که ابتداء قرآن خدا تا انتهاء آن مستفاد است این کلام خدا تعالی است که مرکب و مؤلف است پس بالضرورت
حادث است و مفید از این قول بسیار بطلان است یعنی این ابراهیم علیه السلام نیست زیرا که ابراهیم یکی از این سکان از ابی بصیر آورده است که
گفت شنیدم حضرت ابو عبد الله علیه السلام میفرمود نه بود حق تعالی عالما بالله و لا معلوم و لم یزل قادرا بذاته و لا مقدور فلما
جعلت ذلک فلما یزل متکلما قال الکلام محدث کان الله عز و جل و لیس بمتکلم ثم احدث الکلام **ایضا** بان اتفاق ثابت است
که قرآن اسم است برا سامی این حروف و کلمه تلفظ بهر کلام از حروف و کلمات نظم کردن با یکدیگر و سخن عبارت شد سید معین الدین
شافعی در اعتقاد خود گفته ما نلفظ بالکلام نفسه احدا الا فی الفاتحة الثامنة و لم یکن فی لسان احد انتفی یعنی
کلام نفسانی را اشاعره دانسته سید احمد کرده و ما ذکر این چیز در هیچ جا نبود و در مجلد ثانی بحار الانوار علامه مجلسی علیه الرحمه میفرماید اعلم انه
لا خلاف بین اهل الملل فی کونه تعالی متکلما لکن اختلفوا فی تحقیق کلامه و صفته فالامامیة قالوا ان کلامه تعالی
کلامه تعالی و انه مؤلف من الاصوات و الحروف و صفة ذاته بمعنی کونه تعالی متکلما عندهم انه موجد تلک الحروف
و الاصوات فی الجسم کاللوح المحفوظ او جبرئیل او النبی صلعم و غیرهم کالشجرة موسی بن قالت المعتزلة ایضا و الحنابلة
ذهبوا الی ان کلامه تعالی حروف و اصوات و هی قدیمة بزعم بعضهم بقدم الجزء و الاضلاف ایضا و الکرامیة ذهبوا
الی ان کلامه تعالی صفة له مؤلفة من الحروف و الاصوات الحادثة القائمة بذاته تعالی و الاشاعرة اثبتوا الکلام
و قالوا کلامه معنی واحد بسیط قایم بذاته تعالی قدیم و قد قامت البراهین علی ابطال ما سوی المذهب الاول و تشهد
البدیهة ببطلان بعضها و قد دلت الاخبار الکثیرة علی بطلان کل منها و قد تقدم بعضها و سیأتی بعضها فی کتاب القرآن
نعم القدرة علی ایجاد الکلام قدیمة عینیة ایاه علی الذات و کذا العلم بدلولاتها و ظاهر ان الکلام غیرها **اقول** از عقاید
ما امامیه آنست که حق تعالی متکلم است به این معنی که ایجاد حروف و اصوات نماید و متکلم بآنکه او را عضوی و دهانی و زبانی بوده باشد چنانکه بعد
کلام ایجاد سخن در درخت کرد و حضرت موسی علیه السلام شنید ایجاد کلام در آسمان میکند و ملائکه میشنوند و وحی میاورند یا ایجاد و نقوش میکند

سبب اختلاف مفسرین و متکلمین باری تعالی ۱۳

قول مفسر در بیان اعتقاد خود و فرق امامیه کلام باری تعالی

لغت و اشتقاق و روایات لفظ طوی و اقوال مفسرین طوی گوید

بیان اینکه خلع نعلین از جهت بودن آن از جلد حمار میتة باطل است

جواب سوال از روایت بعضی صادق در حرمت میتة و نجاست جلد حمار میتة محمول بر تقیه است

طرح آسمان و ملائکه میخوانند وحی میآورند در بجار آنها در قلوب ملائکه و انبیاء و اوصیاء می نماید و تکلم از صفات ذات آلهی نیست که قدیم باشد بلکه از صفات فعل است فعل حادث است زیرا که آنچه بحال حق تعالی است علم بآن معانی و حروف و اصوات در هر چه خواهد و این هر دو صفت قدیمند و عین ذات اند و این صفات را بجا ذکر کرده اند برای آنکه بنای بحث انبیاء و تکالیف خلق از انزال کتب وحی نامی آلهی بر این است و کلام خدا که در قرآن مجید و سایر کتب آسمانی است همه حادث اند علم حق تعالی به آنها قدیم است و این غیر کلام است و اما کلام نفسی که اشاعره قائل اند باطل است **بحث رابع** **فاخلع نعلیك انك** **بالواد المقدس طوی** بدانکه خلع در اصل بمعنی ملبوس است چنانچه گفته میشود خلع ثوبه و خلع نعله و در بحرین گفته است یقال خلع الثوب خلعا از نامه و کمك النعل و الخف و غیرهما و از همین است خلع بالضم که در اصطلاح فقها عبارت است از جدائی میان زن و شوهر که کراهت از جانب زن باشد فدیه بدهد بشوهر چیزی خلاصی خود از قید نکاح و اما اداوی سنگ جبل اگر بزند و مجرای عظیم از مجاری آب را میرواند گویند و احداث امر عظیم الامر و از همین باب است **دیت لانها العظیمة فی الامر العظیم** که آن قتل نفس می باشد و اما مقدس بمعنی مطهر است و بنا بر روایت ابن عباس مقدس بمعنی مبارك است یعنی برکت کرده شده اما طوی پس قرائت بضم و کسر و منصرف و غیر منصرف هر دو خوانده اند پس بنا بر قول کسی که گفته است طوی مانند طوی عطف بیان وادی است و تنوین او دال بر انصراف است همچنانکه قرائت **عاصم** آنچه بتاویل آنست به مکان و کسانیکه آنرا غیر منصرف میدانند میگویند بقعه و ترك تنوین گفته اند و گویند که معدول است از طاوی مانند عمر که معدول است از عامر و همچنین ربع و ثلث و مجاهد و جبائی گفته اند که طوی اسم واد یست **بعضی** از علماء در قول آنست که طوی چون ثنی است مشتق از طی یعنی دو بار کرده شده یا دو بار کرده شدن بعد از آنست پس تقدیر این است که ندا شد وی و سی ندا شد او را دو مرتبه **حسن** و غیره همین میگویند **جماعتی** مفسرین گفته اند که طوی بمعنی لیلا و لیلتین است پس طوی مصدر است خرج عن لفظه کما که گفته شده است طوبة طوی چنانکه گفته شده است هی بیدی بیدی **ابن ابی حاتم** در تفسیر و **سیوطی** در **منثور** از حسن آورده است فی قوله بالواد المقدس طوی که در **فلسطین** وادی است تقدس مرتین **ابن عباس** میگوید انه قرن ذلك الوادی ایاه فخطر ما فخطر ما فکان المعنی بالواد المقدس الثانیة هنا ان تطهرت حتی اذا تقدست الی الثالثة یعنی بدرستیکه موسی علیه السلام گذشت در آن وادی در وقت شب پس آن وادی بی در پس دو مرتبه مقدس شد و در ایجوی تو در وادی دیگر پس گمان کرد که او طوی قطع کردی تا آنکه مرتفع شدی بسبب اعلاء آن و بر گاه بالاجمال حقیقت حال بر خلاف این است بلکه حقیقت این است که معنی مراد از آیت است **یا موسی** پس تو در کن و بیگمان از پای خود نعلین خود را بدرستیکه تو بوادی پاکیزه کرده شده طوی نام است یعنی نام وادی پاك و پاکیزه شده و **لما** چون موسی علیه السلام را انجناب رسید نعلین از پای خود بیرون کرده تا در وادی پاکیزه در رفت و این مقدس مرتین بود **ضحاك** و **کلبی** و **مقاتل** و غیرهم گفته اند کانتا من جلد حمار میتة فلذلك امر بخلعهما **اصبغ** قال قال علی علیه السلام انك بالواد المقدس طوی لخسا آنکه نعلین موسی از جلد حمار میتة بود از این جهت بخلع آن مامور شد غرض این است که وادی مقدس بود و در عقب این میفرماید انك بالواد المقدس طوی **اقول** این مخصر قول ابن عباس است بدرستیکه موسی کلیم الله در این بقعه مبارکه جماعتی است که از زمین گذشته نازیباترین افراد بر آن نبی اولوالعزم بسته اند مانند چنانچه این **ابی حاتم** و **سیوطی** در تفسیر و در **منثور** بسند صحیح از مجاهد نقل کرده است قال آیات فعلا موسی انه قیل له اخلع نعلیك امر بخلعهما خیر یعنی نعلین موسی علیه السلام که مامور شد بخلع آنها از جلد خر بود و این است معنی این فرقه صحیح و اقرار و بهتانی در حق پیغمبر بودن اولوالعزم بسته اند از سوء ادبی پرده کرده اند فانهم حرفوا و اعدلوا و اما صحیح آنست که نعلین موسی از جلد بقر مذبوح بود و طاهر و اینکه حق سبحانه بخلع آن امر فرمود بجهت آن بود تا قدم موسی علیه السلام از هر چه مقدسی باشد مبارك آن بپای وحی رسد همین قول مجاهد حسن و سعید ابن جبیر و ابن جریج است سوال از هر گاه از جلد میتة بودن نعلین موسی روایات عامه است پس **بحث الثقیه** چرا از امام جعفر صادق علیه السلام نقل فرموده است که از اصحاب علیه السلام سوال کرده شد از همین آیت امام علیه السلام فرمود کانتا من جلد حمار میتة یعنی نعلین موسی از جرم حمار میتة بود **جواب** در جواب این سوال گفته میشود که مذهب عامه است و اما آنجناب علیه السلام در این جواب موافقت ایشان را برای تقیه کرده است و اگر نه اعتقاد و اما میه این نیست چنانچه موید این تواند بود آنچه در کتاب **اکمال الدین** و تمام النعمة باسناده الی عبد الله قمی نقل فرموده که سوال کرد قائم آل محمد علیه السلام را از مسائل مختلفة من جملتها انه قال علمت فاخبرنی یا ابن رسول الله صلعم عن امر الله تعالی لنبیه موسی علیه السلام فاخلع نعلیك انك بالواد المقدس طوی فان فقهاء العراقیین یزعمون انهما کانت من اهاب المیتة فقال علیه السلام من قال ذلك فقد افتری علی موسی و استجهله فی نبوته لان الامة فهمها ما اخذ من فحصلتین اما ان تکون صلوة موسی فیهما جائزة او غیر جائزة فان کانت صلوة موسی فیهما جائزة جاز لها لبسهما فی تلك البقعة اذ لیس فی نقل

مطهرة باقدس واطهر من الصلوة وان كانت صلوته غير جائزة فيما فقد اوجب علمه سبحانه ان لم يعرف الحلال من الحرام وعلم ما جاز فيه الصلوة وما لم يجز وهذا كفر **قلت** فاخبرني يا مولاي عن التاويل فيما **قال** ان موسى ناجى ربه بالواد المقدس طوى فقال يا رب انى قد اخلصت لك المحبة منى وغسلت قلبى عن سواك وكان شديد المحبة لاهله فقال الله اخلع اى انزع حب اهلك من قلبك انك ان جمعت بينهما لم تخالصه انتهى ملخصا مقصود آنست كه منجمله آن مسائل مختلفه انچه سعد ابن عبد الله قمى پرسيد آنست كه گفت گفتم يابن رسول الله صلعم خبر ده مرا از امر خدا تعالى كه براى پيغمبر خود موسى عليه السلام فرمود فاخلع نعليك الخ پس بدرستيكه فقهاى فريقين گمان كرده اند اينكه نعلين موسى از جلد ميته بود امام عليه السلام فرمود كسيكه چنين گويد تحقيق كه او بر موسى افترا بسته است و او را جاهل قرار داده در نبوت زيرا كه اين امر از دو خصلت خالى نبود يا اينكه نماز موسى در آن نعلين جائز بود و يا جائز نبود پس بنا بر اول پس آن نعلين هم در اين بقعه مقدسه ميبايست جائز باشد چه قدس وطهر آن بيشتر از صلوة نيست **واگر** نماز آنجناب در آن نعلين جائز نبود پس نعوذ بالله لازم ميايد كه موسى حلال را از حرام نداسته باشد وحال آنكه اميد است آنچه در نماز جائز است و آنچه در نماز جائز نيست و اين كفر است **سعد** گفت گفتم يابن رسول الله از تاويل اين آيت خبر ده مرا امام عليه السلام فرمود بدرستيكه موسى عليه السلام مناجات كرد پروردگار خود را بوادى مقدس رسيده كه خدايا من محبت خود را براى تو خالص گردانيدم بشستم قلب خود را از ماسواى تو و حال آنكه آنجناب عليه السلام اهل خود را خيلى دوست ميداشت پس حق تعالى گفت اخلع نعليك يعنى محبت اهل خود را از قلب خود دور كن اگر محبت تو خالص است براى من و همين قول اهل **اشارت** است كه جمعى از ايشان گفته اند ان امر بخلع النعلين انما هو لان يفتر بالزوجة والولد فقوله اخلع نعليك اشارة الى ان لا يلتفت خاطره الى الزوجة والولد وان لا يبقى مشغول القلب بامرهما يعنى بدرستيكه نعل در خواب ديدن را تعبير و تفسير كرده اند بزوجه و ولد پس آيت فاخلع نعليك اشاره است بسوى اينكه خاطر خود را بطرف زوجه و فرزند متوجه و ملتفت نگرداند و قلب خود را بامر آنها مشغول نكند **بعضى** از اهل اشارت چنين گفته اند المراد بخلع النعلين ترك الالتفات الى الدنيا والآخرة كانه امر بان يصير مستغرق القلب بالكلية فى معرفة الله تعالى ولا يلتفت بخاطره الى ما سوى الله تعالى والمراد من الواد المقدس قدس جلال الله تعالى طهارة عزته يعنى انك لما وصلت الى بحر المعرفة فلا تلتفت الى المخلوقات ملخص مقصود آنست كه مراد از خلع نعلين ترك كردن التفات و توجه است بسوى دنيا و آخرت كانه حق تعالى موسى عليه السلام را امر فرموده است كه قلبا بالكليه مستغرق شود در معرفت خدا تعالى و خاطر خود را بسوى ماسواى بارتعالى بالمره متوجه و ملتفت نسازد و از وادى مقدس انجا مراد قدس جلال خدا تعالى و پاكيزگى عزت او ميباشد يعنى بدرستيكه اى موسى تو هرگاه كه بسوى بحر معرفت رسى پس بطرف مخلوقات ملتفت مشو **بعضى** از اهل **اشارت** چنين گفته اند ان الانسان حال الاشتغال على الصانع لا يمكنه ان يتوصل اليه الا بمقدمتين مثل ان يقول العالم المحسوس محدث او ممكن وكل ما كان كذلك فله مدبر و موثر و صانع وهاتان المقدمتان يشبهان النعلين لان بهما يتوصل العقل الى المقصود وينتقل من النظر فى الخلق الى معرفة الخالق ثم بعد الوصول الى معرفة الخالق وجب ان لا يبقى ملتفتا الى تينك المقدمتين لان تقدر الاشتغال بالغير يبقى محروما عن الاستغراق فيه فكانه قيل له لا تكن مشتغل القلب بالخاطر تينك المقدمتين فانك وصلت الى الواد المقدس الذى هو بحر معرفة الله تعالى و لجة الوهيته خلاصه مقصود آنست كه بتحقيق انسان در حالت استدلال كردن بر صانع او را ممكن نميشود بسوى آن مگر بدو مقدمه مانند اينكه بگويد اين عالم محسوس محدث و ممكن است و هر آنچه چنين بود پس براى او مدبر و مؤثر و صانع ميبايد بوده باشد و اين هر دو مقدمه بدو نعل مشابهت ميدارد زيرا كه بايين هر دو مقدمه عقل بسوى مقصود ميرسد و مشتغل نميشود از نظر فى الخلق بسوى معرفت خالق پس از وصول بسوى معرفت خالق واجب است كه بالمره بسوى اين هر دو مقدمه ملتفت و متوجه نشود چه تقدير اشتغال بسوى غير محروم مى ماند از استغراق آن پس گويا كه گفته شد موسى عليه السلام را كه قلب و خاطر تو مشتغل نبوده باشد باين هر دو مقدمه پس بدرستيكه تو رسيدى بسوى وادى مقدس كه آن بحر معرفت خدا تعالى و لجة الوهيت او ميباشد **جماعتى** از علماء را اعلام گفته اند ان لحملك ذلك على تعظيم البقعة من ان يطاها الا حافيا فليكون معظما لها وخاضعا عند سماع كلام ربه والدليل عليه انه تعالى قال عقيبه انك بالواد المقدس طوى وهذا يفيد التعليل فكانه قال تعالى اخلع نعليك انك بالواد المقدس طوى خلاصه آنست كه حمل كرده شود اين خلع نعلين بر تعظيم بقعه مباركه مقدسه از اينكه تواضع كند آنجا پاى پياده تا موجب تعظيم آن باشد و خاضع بود وقت سماع كلام پروردگار خود و دليل بر اين آنچه تعالى عقب اين ميفرمايد انك بالواد المقدس و اين افاده تعليل ميكند پس كانه حق تعالى موسى عليه السلام را ميفرمايد خلع كن نعلين خود را زيرا كه تو در وادى مقدس رسيده از **ابى مسلم** مرويست كه موسى عليه السلام نعلين خود را پوشيده تا از لوث انجاس و خوف اذيت حشرات امين باشد

وجه خلع نعلين موسى از قول حضرت حجة الله القائم عليه السلام

وجوه مختلفه از اهل اشارات در معنى خلع نعلين واد مقدس

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

حق تعالی بخلع آن امر فرمود او را از آنچه می ترسید امن گرداند و بطهارت آن موضع او را اعلام نمود و فرمود انك بالواد المقدس طوی بدرستیکه تو بوادی پاکیزه طوی بنام ادست یعنی قسم در وادی پاک و پاکیزه نهاده در معانی الاخبار گفته ست اخلع نعلیك ادفع خوفك یعنی خوف من ضیاع اهله ولقد خلفها مخض وخوف من فرعون یعنی مراد از اخلع نعلیك انست که ایموسی خوف را از خود دور کن وخوف او از ضایع و تلف شدن اهل وعیال خود و بتحقیق که انجناب عیال خود را مضطربانه گذاشت در حالتی که وضع حمل او نزدیك رسیده بود و خوف او از فرعون بوده است که مولود را هلاك نکند در علل الشرایع و تفسیر صافی نیز این روایت را از امام جعفر صادق نقل فرموده اند اقول صحیح وحق همین قول ست زیرا که از حضرات اهل البیت مطهرین معصومین که خزنهٔ علوم آلهیه اند مروی گشته است اهل البیت اعرف بما فی البیت مشهور است پس در مقابل ایشان قول سدی ومقاتل وزجاج وابن ابی حاتم وابن جریر وضحاك وابن زید وعبد الرزاق وحاکم وابن مردویه وقتاده وعکرمه وابن المنذر وامثال ایشان را ترجیح دادن واعتماد نمودن نفوس قدسیه بینا و لازم آوردن ما تدین بسیار بعید است پس حق آنست که این امر موسی در اصل تعلیم طریق تواضع وادب است که بر بساط ملوك با نعلین نتوان رفت ولهذا طائفهٔ از سلف چون بشر حافی وغیره پای برهنه سیر میفرمودند ونیز بحکمه این است که سنت است که پای برهنه طواف کعبه کنند وهمچنین چون بقاع شریفه نزدیك رشحات قدسیه ائمه هدی صلوات الله علیهم پای را برهنه کنند تنبیه دراین مقام بالاجمال باید دانست که معتزله استدلال کرده اند بآیت مجیده فاخلع نعلیك برانیکه کلام خدا تعالی قدیم نیست وگفته اند اذ لو کان قدیما لکان الله قائلا قبل وجود موسی اخلع نعلیك یا موسی ومعلوم ان ذلك سفه فان الرجل فی الدار الخالیة اذا قال لابنه افعل یا عمرو لا تفعل مع ان ابنه وعمرا لا یکونان حاضرین بعد ذلك جنونا وسفها فکیف یلیق ذلك بالالهیات تعالی الله علوا کبیرا منصور آنست که گفته اند هرگاه کلام باری قدیم میبود هرآئینه لازم آید که او تعالی پیشتر از وجود آوردن موسی را علیه السلام قایل باشد به اخلع نعلیك یا موسی واین سفاهت است بدرستیکه اگر شخصی در خانه که خالی بود بگوید ای زید حنین کن وای عمر حنین مکن باوجود اینکه انجا زید وعمرو موجود نباشند بالضرورت جنون وسفاهت آن قایل شمرده خواهد شد پس صدور چنین جنون وسفاهت چگونه لایق ومناسب کبریائیت باری تعالی تواند شد در آیت ماقبل تفصیل تمام دراین مرام باحث کردیم در این مقام برهمین قناعت کنیم تنبیه ببین تفاوت ره از کجاست تا بکجا که موسی علیه السلام چون در وادی مقدس میرسد مامور میشود بخلع نعلین و اما خواجه کاینات وخلاصهٔ موجودات که در سیر معراج از عرش گذشت وبمقام قاب قوسین رسید بمان لباس بود که در دنیا پوشیده بود وچیزی از ملبوسات خود خلع نکرد وجه آنست که لولاك لما خلقت الافلاك ورحق را آمد پس انبهم افلاك وسموات وارض وآنچه در آنهاست بخاطر او آفریده شد وهرچه را در این عالم کون فضل وشرف حاصل گشت شمهٔ از همان فضل وشرف علت العلل صلی الله علیه وآله وسلم است پس آنچه که بجسم مبارك آنجناب صلعم مس شد بالیقین تقدس وفضل وشرف آن از بیشتر حاصل شد بر اشیاء دیگر چه انسان باشد یا حیوان ملبوس باشد یا محسوس مرکوب باشد یا ملبوس چه این وصف از خصائص جناب نبوی صلعم بود پس این شرافت وفضل محسوسات نبوی باقی ماند در آنها تا بقاء اصلیت و اما محسوساتیکه از اصلیت خود خارج شدند چون بعض زوجات نبوی صلعم پس فضل وشرف آنها هم زایل شد سوا اهل البیت معصومین مطهرین علیهم السلام پس شرف وفضل وتقدس ایشان بر همه ماکان ومایکون عینا چون فضل وشرف وجود مبارك پیغمبر صلعم است بر همه موجودات علوی وسفلی چه ایشان علیهم السلام اجزاء وبدن محمدی ولب لباب جسد وروح مصطفوی بوده اند هرگاه که زوجات صالحات مومنات بوجه محسوسات آنجناب صلعم بودند وحمار وقاطر واسب وشتر وبراق ورفرف بوجه مرکوب پیغمبر بودن وحجر وشجر ومدر بجهة ملبوس پیغمبر شدن وعمامه وقبا وعبا وکفش چرم گاو وشتر بسبب محسوس پیغمبر بودن واجب التعظیم لازم التحریم شوند چگونه معقول تواند شد که اهل بیت مطهرین معصومین که لب لباب وخلاصهٔ روح وجسد پیغمبر اند مثل ومساوی پیغمبر بر همه موجودات افضل واشرف واقدس نباشند پس کسی که صحابه مناقفین بلکه صالحین را که عمر ها در ریاضت پرستی گذارده در آخر اسلام انتیا کرده اند بر ائمهٔ اهل البیت پیغمبر فضیلت وشرافت میدهد چه قدر تعصب وظلم می کنند در حق پیغمبر وآنکه به اندك عقلی متحلی وبه کمی از شعور سرافراز بود هرگز بر خلاصهٔ روح وجسد نبوی این ملبوس محسوس نبوی بقدر شتر وخر را شرافت وفضیلت نمیدهد وهو العالم بحقایق الامور خامس وانا اخترتك فاستمع لما یوحی انتنی انا الله لا الله الا انا فاعبدنی باید دانست که حمزه انا اخترتك قرائت کرده است واما الی ابن کعب انی اخترتك قرائت نموده است وبعضی اخترناك قرائت کرده اند وهرگاه این مطلب بوضاحت پیوست پس باید دانست که مفسرین گفته اند معناه اخترتك للرسالة وللکلام الذی خصصتك به وهذه الآیة تدل علی ان النبوة لا تحصل الا بعد الاستغراق فی الخلوة وان اخترتك یدل علی ان ذلك المنصب العلی انما حصل لان الله تعالی اختاره ابتداء لا لانه استحقه علی الله تعالی لان الاختیار مقصود آنست که معنی آیت آنست که ایموسی ترا برگزیدم برای رسالت وبرای کلامی که ترا مخصوص گردانیدم واین آیت مجیده دلیل علیت

تفسیر آیه شریفه از اخبار حضرات ائمه اهل البیت علیهم السلام

بیان آنکه موسی نعلین ملبوس را که از پوست مقدس میشی بود بنعلین بالای عرش بالای عرش تشریف برد

بیان شرافت ملابس وملبوس ومحسوس پیغمبر صلعم بر همه اشیاء

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

برانیکه نبوت حاصل نمیشود به استحقاق زیرا که قول او تعالی وانا اخترتك بالصراحت دلالت میکند برانیکه منصب نبوت جز این نیست که حاصل شد موسی علیه السلام را بجهت آنکه یار تعالی عزوجل او را اختیار فرموده است ابتداءً وبجهته اینکه استحقاق آن داشت بر خدا تعالی **واما** فاستمع لما یوحی مشتملست بر نهایت هیبت وجلالت پس کانه حق تعالی فرموده است یا موسی لقد جاءك امر عظیم هائل فاذهب له واجعل کل عقلك وخاطرك مصروفا الیه پس قوله اما اخترتك دلیل است بر نهایت لطف ورحمت بار تعالی واما قوله فاستمع دلالت میکند بر نهایت هیبت وجلال رب المتعال عزوجل پس نتیجه آنست که موسی علیه السلام را از لفظ اول که اخترتك باشد نهایت رجا وامید حاصل شد واز لفظ ثانی که فاستمع بود نهایت خوف حاصل گشت **واما** آیت مجیده انی انا الله لا الٰه الا انا فاعبدنی **علماء** گفته اند دلیل است بر ان علم الاصول مقدم علی علم الفروع لان التوحید من علم الاصول والعبادة من علم الفروع وایضا الفاء فی قوله فاعبدنی تدل علی ان عبادته انما لزمت لالاهیته وهذا هو تحقیق العلماء ان الله هو المستحق للعبادة خلاصه مقصود آنست که در معنی ومراد این آیت گفته اند که دلالت میکند این آیت مجیده برانیکه علم اصول دین مقدم است بر علم فروع دین وایضا داخل شدن فاء در فاعبدنی بالصراحت دلالت میکند برانیکه عبادت باری تعالی جز این نیست که لازم است بوجه آلهیت او تعالی همین است که علماء اعلام میگویند بدرستیکه خدا تعالی مستحق است برای عبادت بهرحال هرگاه که موسی کلیم الله علیه السلام خلع نعلین نمود وبهر دو قدم خود در برآن وادی مستقر ساخت بازبا ندا آمد که ومن برگزیدم ترا الیوسی علیه السلام برای نبوت پس گوش فرادار مر آن چیزی را که وحی کرده میشود تو و**میتوانند** بود که اینجا ما مصدریه باشد یعنی استماع نما برای وحی کردن تو **میتوانند** بود که لام متعلق بفعل اول باشد یعنی ترا برگزیدم برای انچنین وحی کرده میشود تو و آن نیست بدرستیکه منم خدای بحق نیست خدائی بجز من پس مر پرستش کن این دال است برانیکه وحی مقصود بود بر تقریر توحید که منتهی علم است وامر بعبادت که کمال عمل است **علماء اسلام** وحی را بر چهار قسم بیان کرده اند استدلالا از آیت وما کان لبشر ان یکلمه الله الا وحیا او من وراء حجاب او یرسل رسولا فیوحی باذنه ما یشاء انه علی حکیم وممکن نیست برای انسان که کلام کند خدا تعالی با او مگر بکلام خفی **یا** از پس پرده **یا** بفرستد فرشته را پس نازل کند بحکم خدا تعالی انچه خدا خواسته است هر آئینه بلند تر با حکمت است **وایضا** میفرماید یا بنی انی اری فی المنام انی اذبحك یعنی ابراهیم خلیل الرحمن فرمود ای اسمعیل فرزند من هر آئینه در خواب دیدم که من ترا ذبح مینمایم پس نگاه کن چه میبینی بگو ای پدر تعمیل کن آنچه را که تو مامور گشتی از جانب خدا تعالی قوله ما تومر دلیل است که آنچه در خواب دیده من عند الله بآن مامور گردیده بود و در تحلم باری تعالی شامل است **پس** فی قوله الا وحیا القاء قلبی بلفظی داخل است که در **حدیث** آمده نفث فی روعی ان نفسا لن تموت حتی تستکمل اجلها وترزقها فاتقوا الله واجملوا فی الطلب یعنی دمید بار تعالی در قلب من که هر آئینه هیچ نفس نخواهد مرد تا آنکه مدت عمر خود و رزق خود کامل بتمام سازد و در آن القاء قلبی موجود شامل است چنانکه میفرمایند هو الا وحی یوحی ونیز حقیقتی از حقایق بر نبی بنا بر قوت قدسیه مکشوف گردد بنحوی که نظریات را مثل بدیهیات بشناسد واین قسم سوم و اما چهارم آنکه آواز مبهم پیچیده مثل آواز بگس عسل شنود ومعنایش دریابد وفی قوله او من وراء حجاب صدای عظیمی شامل است که مانند آهنی که بر سنگ بخورد وآوازی از او پیدا شود چه مطلق آواز بلا هیئة من وراء حجاب می باشد وهم در این قسم مثال روشنی ظاهر شدن واوازی شنیدن وصورتی ندیدن داخل است و نیز از پس پردهٔ غیبی در حال بیداری کلام کردن چنانکه در شب معراج بظهور آمد از همین نوع است **اما** آواز فرشته شنیدن واو را ندیدن در همین قسم داخل میشود وفی قوله او یرسل رسولا آمدن فرشته بصورت انسانی وکلام کردن او بقرائت قرآن یا احادیث قدسی وهم آمدنش بصورت خودش داخل است وفی قوله انی اری فی المنام تمام رویاے انبیاء علیهم السلام شامل اند اینجا اینقدر باید دانست که کلام ملائکه را بغیر فرشته بحالی که او را نه بینند یا در صورتی که او را نشناسند که این فرشته است مخصوص به انبیاء نیست از آیات واحادیث ثابت میشود که ملایکه بغیر انبیاء ومرسلین هم خطاب کرده اند وخبر باو داده وتحدیثها کرده اند چنانکه با حضرت سارا وبا حضرت مریم صدیقه کلام ملائکه از قرآن ثابت است وقال الله تعالی ما ارسلنا من قبلك من رسول ولا نبی ولا محدث الایة وقال الله ان الذین قالوا ربنا الله ثم استقاموا تتنزل علیهم الملائکة وقال الله تعالی اولئك کتب فی قلوبهم الایمان وایدهم بروح منه **اما** قوله محدث بنا بر قرائت بفتح عین است کما نقله محمد اسمعیل الدهلوی فی کتاب **درجاة الاما** صفحه ۳۴ وسراغش از حدیث **مشکوت** که در شان این خطاب این لقب در آن اورده اند یافت میشود که در مذهب **جمهور** نیز محدث در این امت بوده اند ومحدث آنست که ملائکه با وی سخن گویند واز اینجا تفریق بین الرسول والنبی والمحدث آنچه در حدیث آمده ظاهر میشود که فرمودنی آنست که در خواب بر او وحی نازل شود وآواز فرشته را بشنود ومعاینه بکند ورسول آنست که آواز بشنود وفرشته را هم معاینه کند ودر خواب هم وحی دریابد **وامام** آنست که آوازی بشنود ونه بیند وملائکه را نه نماید ومؤید همین است **وایدهم بروح منه** که برای غیر انبیاء وارد شده واینکه در این امت بغیر ائمه معصومین که همه مثل انبیاء در عصمت وطهارت میباشند احدی مصداق آن نمی باشد

آیت محتمله دلیل است که ثبوت حاصل نمیشود به استحقاق ۱۲۱۲

آیت دلیل است که علم اصول مقدم بر فروع است

آیت بیان انکه علماء اسلام وحی را بچهار قسم تقسیم نموده اند

قوله تعالی وما کان لرسول ان یاتی بایة الا باذن الله یعنی نبود برای رسول که بیارد آیتی و نشانی را مگر بحکم خدا و این مجمل عصمت انبیاء است و ائمه مطهرین بعصمت
اقرب و اشبه بانبیاء اند بسبب مؤید بروح بودن هر دو صنف انبیاء و حضرات ائمه و همین برهان برای عصمت ائمه کافیست زیرا که مرتبط نمیشود کل صاحب یا تائید
بروح ظالم و فاسق بود مگر آنکه در عصمت ملحق به انبیاء باشد چه موردین وحی و الهام و مویدین و محدثین پاک از معاصی میباشند و قال الله تعالی وان من
امة الا خلا فیها نذیر یعنی هیچ گروهی نیست مگر آنکه در نهایت ترسانیده گذشته است یعنی نبی و مراد از امت در اینجا مردمان بهمعصر اند کما فی الکشاف پس
معلوم گشته که زمانی از زمان خالی از حجت خدا نمانده است و در ازمان فترت آثار نبوت انبیاء سابقین بحکم وجود ایشان بوده است پس بعد از وجود نبی ما
صلعم نیز باید که به مصداق آیت هیچ امت خالی از حجت خدا نماند و نه آثار کثیره تا قیامت مدعی خواهد ماند حال آنکه او تعالی میفرماید لئلا یکون للناس
علی الله حجة بعد الرسل و اینصورت حاصل نمیشود مگر بوجود و بحجود حضرت قایم آل محمد علیهم السلام و قال الله تعالی وما ارسلناك الا کافة
للناس بشیرا و نذیرا الآیة یعنی نفرستادیم ما ترا ای محمد صلعم مگر برای تمام آدمیان و این مظهر است که نبی ما برعامهٔ عالمیان مبعوث شده اند و اما
غرض و غایت از رسالت انبیاء و مرسلین بعد دریافتن اینکه حق تعالی کلام خود را بواسطه وحی بنوع انسان میفرماید از آیت الم تر الی الذین یزکون انفسهم
بل الله یزکی من یشاء و لا یظلمون فتیلا ظاهر میشود یعنی آیا نمی بینی بسوی کسانیکه تزکیهٔ نفوس خود می نمایند بلکه او تعالی تزکیه میفرماید کسی را
که میخواهد بمقدار رشته ظلم نمیکنند و زکی نمودن او تعالی مردمان را در عالم اسباب منحصر بوحی رسالت میشود نه بوجه آخر چنانکه مذکور شد پس لامحاله برای
تزکیهٔ آدمیان پیغمبری میباید و از اینجا است آنچه فرموده هو الذی بعث فی الامیین رسولا منهم یتلوا علیهم ایاته و یزکیهم و یعلمهم
الکتاب و الحکمة پس بتحقیق آمد که معرفت و عبادت او تعالی بدون عقلی بلا وساطت رسول یا نبی مقبول بارگاه ایزدی نمیشود چه تزکی و پاکیزگی از کفر موقوف
بر تعلیم و هدایت نبی است **بحث سادس** و اقم الصلوة لذکری باید دانست که صلوة در اصل لغت اسمست برای مصدر در کلیات ابو البقا گفته است
الصلوة هو التصلیة ای الثناء الکامل و کلاهما مستعملان بخلاف الصلوة بمعنی اداء الارکان فان مصدره هالم یستعمل خلاصه آنکه
صلوة بمعنی تصلیه باشد یعنی ثناء کامل و این هر دو مستعمل اند بخلاف صلوة که بمعنی ادای ارکان است پس بر آنچه مصدر آن مستعمل نیست و در اصول
فقه مشهور است اینکه مذهب معتزله آنست که میگویند الصلوة و الزکوة و غیرهما حقایق مخترعة شرعیة لانها منقولات عن معان لغویة
یعنی بدرستیکه صلوة و زکوة و غیرها حقایق مخترعه شرعیه اند زیرا که از معانی شرعیه منقول شده اند جمهور اصحاب گفته اند انها حقایق شرعیة منقولات
عن معان لغویة یعنی صلوة حقایق شرعیه اند که منقول شده اند از معانی لغویه و باقلانی بر آنست که انها مجازات لغویة مشهورة لم تصر
حقایق یعنی صلوة و صوم و زکوة آنها همه مجازات لغویه مشهور اند که حقایق قرار نمیگیرند ابو البقا گفته صلوة در اصل ماخوذ است از صلاء و آن استخوان است
که بر آن الیتان میباشند در قاموس گفته است الصلا وسط الظهر منا و من کل ذی اربع او ما الحذ من الورکین او الدعاء اذا دعی
احدکم الی طعام فلیجب فان کان صائما فلیصل لاهله پس بنابر اول آنها اسمائی اند غیره مندرسته المعنی بالکلیه و علی الثانی از منقولات
زائد اند کما فی الکرمانی و لاکن مشهور آنست که صلوة حقیقت شرعیه است در ارکان و حقیقت لغویه است در دعاء و مجاز لغوی است در ارکان و مجاز
شرعیست در دعا بعضی گفته اند لفظ الصلوة فی الشرع مجاز فی الدعا مع انه مستعمل فی الموضوع له فی الجملة و حقیقة فی الارکان المخصوصة
مع انه مستعمل فی غیر الموضوع له فی الجملة یعنی لفظ صلوة شرعاً در دعا با وجود آنکه در موضوع له بالجمله مستعمل است و حقیقت است در ارکان مخصوصه با وجود آنکه مستعمل است
غیر موضوع له فی الجملی شیخ تفتازانی گفته است ورد الصلوة فی کلام العرب بمعنی الدعاء قبل شرعیة الصلوة المشتملة علی الرکوع و
السجود المشتملین علی الخشوع یعنی وارد شده است لفظ صلوة در کلام عرب بمعنی دعا قبل از شرعیت نمازی که مشتمل است بر رکوع و سجود که بر خشوع مشتمل
و صلوة باعتبار اضافت بر سه قسم است تنوع الاجناس بالفصول صلوة من الله عبارت از رحمت و صلوة من الملائکة عبارت است
از استغفار و صلوة من المومنین عبارت است از دعا کما میگویند اللهم صل علی محمد و آل محمد ثم نقلت فی عرف الشرع من احد
المعنیین الی العبادة المخصوصة لتضمنها ابن حجر گفته است صلوة من الله برای پیغمبر یعنی زیادتی رحمت است و برای غیر پیغمبر یعنی رحمت
اقول بر این قول اعتراض لازم میاید لقوله تعالی علیهم صلوات من ربهم و رحمة چه در این آیه کریمه رحمت مغایر صلوات ذکر فرموده است
و لان سوال الاجل یشرع لکل مومن و الصلوة تختص النبی و نیز اعتراض لازم میاید بنا بر آنکه صلوة عباد یعنی دعا باشد زیرا که دعا
خیر و شر هر دو را استعمال میشود و اما لفظ صلوة استعمال نمیشود مگر در خیر و بان دعوت یتعدی باللام و الله یتعدی بعلی پس یعنی صلی
و یقوی صلیت صلوة و لا یقوی صلیت تصلیة جمهور را قول آنست که انها فی الاصل بمعنی الدعا استعمل مجازا فی غیره یعنی صلوة در
اصل بمعنی دعا است و در غیر دعا مجازاً استعمال میشود و نیز گفته اند و الصلوة التی هی العبادة المخصوصة اصلها الدعاء و سمیت

در بیان توضیح اقسام و معنیها

در لغت و اشتقاق لفظ صلوة گوید

اختلاف محدثین و فقهاء در معنی لفظ صلوة

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

هذه العبادة بها تسمية الشئ باسم بعض ما يتضمنه مجاهد گفت الصلوة من الله التوفيق والعصمة ومن الملائكة العون والتبرك
ومن الامة الاتباع يعنى صلوة از خدا بمعنى توفيق است وعصمت وصلوة ملائكه عبارت از عون ونصرت ميباشد وصلوة امت بمعنى اتباع وپيروست
وبعضى گفته اند صلوة الرب على النبى تعظيم الرحمة وصلوة الملائكة الطهارة الكرامة وصلوة الامة طلب الشفاعة يعنى مراد از صلوة
خدا بر پيغمبر تعظيم رحمت است واز صلوة ملائكه مراد اظهار كرامت است واز صلوة امت مراد طلب شفاعت است ولما لم يمكن ان يحمل على الاعلى فى حق
ان الله وملائكته يصلون على النبى حمل على الثانى بشان النبى اظهارا لشرفه اطلاقا للملزوم على اللازم اذ الاستغفار و
الرحمة يستلزم الاحترام والتعظيم مقصود آنست كه هرگاه ممكن نبود كه حمل كرده شود بر دعا در آيت ان الله وملائكته الخ حمل كرده شد بر عنايت بشان
حضور نبوى صلعم بغرض اظهار شرف او بر سبيل اطلاق ملزوم بر لازم چه استغفار ورحمت مستلزم احترام وتعظيم اند والحاصل ان معنى الصلوة من
الله على نبيه هو ان ينعم عليه بنعم يليق بها تكريمه وتعظم على ما يليق بمنزلة النبى عنده بان يمتعه من كرامته التى
لا تمثل له ما تقر به عينه وتبتهج به نفسه ويشيع به جاهه يعنى حاصل تصور آنست كه تحقيق معنى صلوة خدا بر پيغمبر صلعم آنست كه او تعالى
انعام كند بر آنجناب انعامها را كه مقارن بتكريم وتعظيم بوده مناسب باشد بمنزلت پيغمبر نزد او وبا اينكه بشنواند او را از كلام خود آنچنان كلامى كه بمثل نظير
باشد كه روشن شود بان كلام چشم او ومتبهج گردد به آن نفس او ووسيع شود به آن جاه او ودر ذيل صلوة بچندين وجه ذكر يافته است صلوة خمس تقيمون
الصلوة وصلوة عصر تحلسونها من بعد الصلوة وصلوة جمعة اذا نودى للصلوة من يوم الجمعة وصلوة جنازه ولا تصل على احد
منهم ومواقيت الصلوة لتامرك وترات ولا تجهر بصلوتك ودعا وصل عليهم ان صلوتك سكن لهم ومواضع
صلوة لا تقربوا الصلوة وانتم سكارى واصل صلوة صلوات بالتحريك بود واو را بهجة تحريك آن وانفتاح آن به الف منقلب شده
پس صلوه شد كه تلفظ ميشود به الف وكتابت ميشود بواو تا اشاره باشد بطرف خود كه مذكور شد مطابق برسم عثمانى مثل زكوة وحيوة وربوا غير ذلك
المتطرفة يكتب بعدها الالف دون المتوسطة الا اذا اضيفت او ثنيت فانها حينئذ تكتب بالالف نحو صلوتك و
صلواتان ابن درستويه گفته است كه در غير قرآن استعمال آن بواو ثابت نشده است در كافى ميگويد الوبوا قد يكتب بالواو وهذا اقبح
من كتابة الصلوة لانه معترض للوقف واقبح منه انهم زادوا بعدها الفا تشبيها بواو الجمع وخط القرآن لا يقاس عليه
يعنى ربوا گاه است كه بواو نوشته ميشود واين قبيح تر است از كتابت صلوة زيرا كه اين محل اعتراض است براى وقف واز اين قبيح تر آنست كه ايشان بعد آن
الف زياده ميكنند به مشابهت واو جمع وخط قرآن بر اين قياس كرده نميشود وبگاه مجملا اين معنى معلوم شد پس بايد دانست كه چون بارى تعالى عزوجل در
اين آيت موسى عليه السلام را مامور كرد به توحيد پس از ان بعبادت خواست كه بعين متصل او را بالصلوة هم مامور گرداند در تفسير كبير رازى گفته است احتج
اصحابنا بهذه الاية على ان تاخير البيان عن وقت الحاجة جائز من وجهين الاول انه امره بالعبادة ولم يذكر كيفية تلك العبادة
فثبت انه يجوز ورود المجمل منفكا عن البيان والثانى انه قال واقم الصلوة لذكرى ولم يبين كيفية الصلوة يعنى اصحاب باين
آيت مجيده بر اينكه تاخير البيان از وقت حاجت جائز است از دو وجه اول بجهة اينكه حق تعالى موسى را به عبادت مامور گردانيد ولكن كيفيت اين عبادت را ذكر نفرمود
پس ثابت شد كه جائز است ورود مجمل منفك از بيان دويم اينكه انجا حق تعالى ميفرمايد واقم الصلوة لذكرى وانجا هم كيفيت صلوة را براى او ذكر نفرموده
است قاضى در انجا فرموده است لا يمتنع ان موسى عليه السلام قد عرف الصلوة التى تعبد الله تعالى بها شعيبا عليه السلام وغيره من
الانبياء فصار الخطاب متوجها الى ذلك و يحتمل انه تعالى بين له فى الحال وان كان المنقول فى القرآن لم يذكر فيه الا هذا القدر يعنى
تمنع نيست اينكه موسى عليه السلام تحقيق دانسته باشد صلوتى را كه عبادت ميكرد بآن خدا تعالى را شعيب عليه السلام ودیگران از انبياء پس خطاب متوجه بهمين
صلوة است و احتمال دارد كه حق تعالى بر اى موسى بهمان وقت صلوة را بيان فرموده باشد هرچند كه در قرآن بهمين قدر ذكر يافته است بجواب گفته است
اما العذر الاول فانه لا يتوجه فى قوله تعالى فاعبدنى وايضا فحمل مثل هذا الخطاب العظيم على فائدة جديدة اولى من حمله على امر معلوم ولا
موسى عليه السلام ما كان يشك فى وجوب الصلوة التى جاء بها شعيب عليه السلام فلو حملنا قوله واقم الصلوة على ذلك لم يحصل
هذا الخطاب العظيم فائدة زائدة اما اذا حملنا على صلوة اخرى حصلت الفائدة الزائدة قوله لعل الله تعالى بينه فى ذلك الموضع وان
لم يحك فى القرآن قلنا لا شك ان البيان اكثر فائدة من المجمل فلو كان مذكورا لكان اولى بالحكاية خلاصه مرام آنست كه رازى گفته
اما عذر اول پس متوجه نيست در آيت فاعبدنى ونيز پس حمل كردن مثل اين خطاب عظيم بر فائده جديده اولى است از حمل كردن آن بر امر معلوم زيرا
كه موسى عليه السلام شك نداشت در وجوب صلوتى كه شعيب عليه السلام آنرا آورده بود پس اگر واقم الصلوة را بر اين حمل كنيم حاصل نميشود فا

معنى صلوة خدا وملائكه وامت ۱۲۱۲

در بيان اشتقاق لفظ صلوة

بيان آنكه در آيت تاخير البيان نيست

قاضى منكر تاخير البيان مى باشد

قول مفسرین در معنی مقصود آیه مجیده

بیان تاویلات در لفظ لذکری گوید

تحقیق در لفظ کاد گوید

من خطاب عظیم فایدهٔ زاید و اما اگر بر صلوة آخری حمل کنیم فائدهٔ زاید حاصل شود **و آنچه** قاضی گفته که شاید خدا تعالی بیان فرموده باشد در این موضع هر چند که در قرآن آن را ذکر نفرموده گوئیم که شکی نیست اینکه در بیان کردن فائدهٔ بیشتر از مجمل است پس اگر مذکور میبود البته بحکایت اولی بود **اقول** بهر حال معنی آیت مجیده چنین شود که حق تعالی میفرماید ای موسی و بیاے دار نماز را برای یاد کردن من یعنی بجهت آنکه مرا یاد کنی چه ذکر من آنست که مرا پرستش و نماز برای من گزاری **مجاهد** گفته است معنی آنست که اقامت نماز کن تا یاد کنی مرا و در آنچه صلوة مشتمل است بر اذکار که آن ذکر رکوع و سجود و غیر آن است پس تخصیص صلوة بذکر و افراد آن بالذکر بجهت علتیست که اقامت نماز بآن متعلق است و آن تذکر معبود است و شغل قلب و لسان بذکر او **و یا** بجهة محض یاد کردن من و خلوص آن و عدم شوب آن بذکر غیر من و بقصد ریا و سمعه **و یا** بجهة آنکه تا ذاکر من باشی نه ناسی همچنانکه فعل مخلصان درگاه است که هیچ چیز ایشان را از یاد او نمیدارد کما قال الائمة علیهم تجارة و لا بیع عن ذکر الله **و یا** از جهة اوقات ذکر من که آن مواقیت صلوات است کقوله ان الصلوة کانت علی المومنین کتابا موقوتا پس بنا بر این لام از برای توقیت باشد کقوله تعالی اقم الصلوة لدلوک الشمس لغسق اللیل و قوله جئتک لوقت کذا و کان ذلک لست لیال خلون **و بعضی** دیگر از مفسرین تاویل نکرده اند بذکر صلوة بعد از نسیان آن و بیان اینقبیل حدیث حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم است من نام عن صلوة او نسیها فلیصلها اذا ذکرها یعنی کسیکه بسبب خواب یا نسیان نماز از او فوت شود پس باید که آنرا بگذارد در هر وقت که او را یاد آید **و اما** کسانیکه آیت را به این توجه تفسیر نمیکنند میگویند که این قول خالی از ضعفی نیست زیرا که اگر مراد این میبود حق عبادت آنبود که لذکر را باشد همچنانکه در حدیث است نه لذکری **جواب** از این مشتمل بر دو وجه تواند بود **یکی** آنکه ذکر صلوة مستلزم ذکر خدا است پس لذکری در موضع خود باشد **و دیگر** آنکه در کلام مضاف محذوف است ای لذکری صلوتی و نیز انس از حضور مقدس نبوی فداه روحی روایت کرده است که من نسی صلوة او نامت عنها فلیصلها اذا ذکرها ان الله تعالی یقول و اقم الصلوة لذکری و از **ابو جعفر** صلوات الله علیه نیز مرویست که معناه اقم الصلوة متی ذکرت ان علیک صلوة کنت فی وقتها ام لم تکن **و اکثر** مفسرین بر این قول اخیر اند و نزد جمعی اضافه ذکر بیاء متکلم اضافه مصدر است بفاعل ای لانی ذکرتها فی الکتب و امرت بها اولان اذکرک بالمدح و الثناء یعنی نماز بپاے دار بجهة آنکه من ذکر کرده ام آنرا در کتب خود و بان امر فرموده ام **یا** بجهت آنکه یاد کنم ترا به مدح و ثنا **و بحث نافع** ان الساعة آتیة اکاد اخفیها لتجزی کل نفس بما تسعی باید دانست که بعضی تحریف و تخبیث حق تعالی اخبار میفرماید به آمدن قیامت پس معنی آیت چنین شود بدرستیکه ساعت رستخیز آینده است و تحقق الوقوع لا محالة میخواهم که بنهان دارم وقت آنرا از بندگان چه تخویف بعذابی که وقت آن معلوم نیست اتم و اشد است و یا آنکه نزدیک است که اخفاے قیامت کنم و نگویم که آینده است و اضحتر آنکه اگر نه اخبار به اتیان آن متضمن لطف و قطع اعذار میبود من بآن خبر نمیدادم **و لتجزی** متعلق است به آتیة یا اخفیها بر معنی اخیر یعنی ساعت قیامت بی شک آینده است تا بآن جزا داده شود یا نزدیکست که آنرا ظاهر سازم تا جزاء داده شود هر نفسی به آنچه می کوشد بنا بدان نیکی و بد میکند آزاد بنا بر وزانت اول نیز میتواند که این جار و مجرور متعلق به اخفیها باشد و معنی اینکه من آمدن قیامت را پوشیده ام بر بندگان تا جزاے هر نفسی داده شود بر وفق عملی که از وے اختیار و عدم اغراء و الجاء او صادر شده باشد چه اگر وقتش معلوم بودی مکلفان در اول عمر بوندے و در آخر ملجا و این موجب خلل است در تکلیف **تنبیه** علما گفته اند که نفی کاد اثبات است و اثبات آن نفی میشود بدلیل قوله تعالی و ما کادوا یفعلون ای و فعلوا اذا پس آیت بر بحث اکاد اخفیها مقتضی آنست که گفته شود انه ما اخفیها این باطل است بدو وجه **یکی** بجهة اینکه حق تعالی میفرماید ان الله عنده علم الساعة **دوم** جمله لتجزی کل نفس بما تسعی جزای این نیست که برای اخفاء مناسب است نه برای اظهار **ازمی** بجواب این قول چندین وجه نقل فرموده است **یکی** آنچه گفته آن کاد موضوع للمقاربة فقط من غیر بیان النفی و الاثبات فقوله اکاد اخفیها معناه قرب الامر فیلزم الاخفاء و اما انه هل حصل ذلک الاخفاء و ما حصل فذلک غیر مستفاد من اللفظ بل من قرینة قوله لتجزی کل نفس بما تسعی فان ذلک انما یلیق بالاخفاء لا بالاظهار یعنی بدرستیکه کاد موضوعست برای مقاربه فقط بغیر از بیان نفی و اثبات پس معنی آیت بر بحث اکاد اخفیها آنست که نزدیک رسیده امر در این از اخفاء و اما اینکه آیا این اخفاء حاصل شده یا نه پس این مستفاد نمیشود از لفظ بلکه مستفاد میشود از آیت لتجزی کل نفس بما تسعی پس بدرستیکه جزای این نیست مناسب است به اخفاء نه اظهار **وجه دوم** ان کاد من الله واجب فمعنی قوله اکاد اخفیها ای انا اخفیها عن الخلق کقوله عسی ان یکون قریبا او هو قریب بهمین قول **حسن** و غیره است یعنی بدرستیکه کاد از خدا تعالی واجب است پس معنی اکاد اخفیها آنست که من مخفی گردانیدم از خلق چنانکه فرموده است عسی ان یکون قریبا یعنی قریب است **ابو مسلم** گفته است اکاد به معنی ارید است و هو کقوله تعالی کذلک کدنا لیوسف پس ولا اکاد بمعنی لا اوید ان افعله میباشد و گویند که همزهٔ اخفاء از برای سلب است و معنی آن سلب اخفاء یعنی ظاهر شدنست که ظاهر گردانم آنرا و مؤید این است قرائت **سعید** ابن جبیر **حسن** بصری که اخفیها است بفتح همزه مشتق از خفاء بمعنی ظهور کما یقال اخفیت الشیء

کمنته واظهرته جمعا وخفیته بلا الف اظهرته لا غیر و در مصحف **عبد الله** ابن مسعود و ابی و رد از چنین است که اکاد اخفیها من نفسی فکیف انتم لکم یعنی نزدیک به آنست که آنرا از خود پوشیده دارم چه جائی که آنرا بر شما آشکارا گردانم و شما را بر آن اطلاع دهم مراد از این تبعید بندگان است و قطع طمع ایشان از علم بآن و این قرائت از امام **صادق** آل محمد علیهم السلام نیز ماثور است و از **مبرد** نقل است که گفته هذا علی عادة العرب انا بالغوا و کتمان الشی قالوا حتی من نفسی ای لم اطلعها علیه احدا فبالغ سبحانه وتعالی فی اخفاء الساعة وذکره بابلغ ما یعرفه العرب **اشکال** بنا بر قول اکاد اخفیها من نفسی صحیح نمیشود زیرا که صحت اخفاء منحصر است در کسی که صلاحیت دارد برای او اظهار و این در حق باریتعالی محال است لان کل معلوم له فالاظهار والاسرار منه مستحیل **جواب** ممکن است که گفته شود این واقع است بر تقدیر اینکه لو صح منی اخفاؤه علی نفسی لاخفیته عنی یعنی هرگاه صحیح باشد از من اخفاء کردن آن از نفس خود هم میپوشیدم هر چند که اخفاء فی نفسه تعالی محال است مگر آنکه ممتنع نیست که در عدم اطلاع غیر بر آن بر سبیل مبالغه بر این تقدیر ذکر یافته باشد **بعضی** گفته اند اکاد صله واقع شده است در کلام و معنی شود ان الساعة آتیة اخفیها **ابو الفتح** گوید اکاد اخفیها تا دلالت آنست اکاد اظهرها و تلخیص هذه اللفظة اکاد ازیل عنها اخفاها لان افعل قد یاتی بمعنی السلب والنفی کقولک اعجمت الکتاب واشکلته ای ازلت عجمته واشکاله و اشکیته ای ازلت شکواه **وجماعتی** بر احتمال بعید دیگر نیز ذکر کرده اند که ان الساعة آتیة اکاد یک جمله است و بعد از این کلام را قطع فرموده پس از این رجوع فرموده است کلام اول بسوی اینکه اولی اخفای ساعت قیامت است لتجزی کل نفس بما تسعی تا جزا داده شود هر نفسی بآنچه عمل کرده است **اقول** بهر حال احسن الاقوال اینجا همانا که مذکور شد ان الساعة آتیة اکاد اخفیها من نفسی همین مذهب **اهل البیت** معصومین علیهم السلام و همین قرائت امام **صادق** علیه السلام است و در تفسیر **علی ابن ابراهیم** نیز در تفسیر **برهان** بحرینی ذیل همین آیت است قال قال فی نفسی هذا نزلت قلت یخفیها من نفسه قال جعلها من غیره وقد همین قرائت **ابی** منقول است و در تفسیر **مجمع** علامه طبرسی و در تفسیر **قمی** و در تفسیر **صافی** مروی از امام معصوم **صادق** آل محمد علیهم السلام فی الجواب وغیرها من التفاسیر است **اشکال** وجه چیست که حق سبحانه وتعالی ساعت قیامت و وقت موت را مخفی گردانید و حال آنکه عقل حکم میکند که اظهار انها مقرب الی الطاعت و مبعد و مخوف عن المعصیت است **جواب** حقیقت الامر آنست که عقل حکم نمی کند که نباید که معامله بالعکس باشد بجهت اینکه مسلم است که خداوند متعال عزوجل وعده کرده است بقبول کردن توبه در موده است کما انا میدشویدا رحمت مداکه او غفور و رحیم است پس هرگاه ساعت قیامت و وقت موت را اظهار میکرد هر شقی النفس تادیب وقت معلوم موت در معصیت مشغول میبود و در عین وقت معلوم توبه میکرد و از عذاب معصیت نجات حاصل میکرد پس بنا بر این کانه تعریف وقت قیامت و موت موجب اغراء خلق میشد بمعصیت باین حکمت واجب شد بر باری تعالی که ساعت قیامت و وقت موت را از عامه خلایق مخفی گذارد **سوال** پس آیا انبیاء و ائمه معصومین علیهم السلام از موت خود و موت خلایق آگاه بودند **جواب** بعون الله الوهاب باید دانست که علم الساعة و علم موت از جمله علومی است که بجز باری تعالی کسی بالذات علم این اشیاء نمیداند مگر البته خاصان خود را که حق تعالی از بعض علوم غیبیه خود لمصلحة و بعض مواقع مطلع میگرداند **ولا یظهر علی غیبه احدا الا من ارتضی من رسول** بر این مرام شاهد و اما از بسیار آثار و اخبار حضرات ائمه اطهار علیهم السلام واضح و ثابت میشود که ایشان از موت و فوت خلق و از قیام ساعت قیامت آنقدر مطلع بودند هر چند به اظهار آن مامور نباشند **تنبیه** هرگاه که حق سبحانه عزوجل بحیی یوم القیامت حکم کرده است که بهمین متصل دلیل هم بر آن ذکر فرموده باشد آن این است که اگر قیامت نباشد هر مطیع از عاصی و محسن از مسی متمیز نخواهد شد این جائز نیست همین معنی را حق تعالی بیان کرده است در آیت ام نجعل الذین امنوا وعملوا الصالحات کالمفسدین فی الارض ام نجعل المتقین کالفجار **اقول** از این آیت دو بحث ثابت می شوند یکی اینکه ثواب حاصل میشود بر عمل زیرا که ما در برای الصاق است پس قوله بما تسعی ادلالت میکند بر اینکه مؤثر در این جزا سعی است **دوم** آنکه در آیت حجت است در اینکه فعل عبد مخلوق خدا تعالی نیست زیرا که این آیت صریح است در اثبات سعی عبد پس هرگاه که مطابق فهم حقیر یه افعال بندگان مخلوق باری تعالی میبود البته در این آیت سعی عبد را ذکر نمیفرمود **بحث ثانی** من فلا یصدنک عنها من لا یومن بها واتبع هواه فتردی بدانکه در لغت صد بمعنی منع است صد صدا و صدودا از باب قتل صرفه و منعه و هرگاه مجملا این معنی معلوم شد پس باید دانست که در هر دو ضمیر فلا یصدنک عنها مفسرین را اختلاف است **ابو مسلم** گفته است لا یصدنک عنها او عن الصلوة التی امرتک بها لا یومنون بها ای بالساعة فامر علیه السلام بالاعراض عنهم والتباعد عن مذهبهم فی السؤال عن الساعة علی سبیل الهزء والتکذیب **قفال** خلاصه آنست که ایموسی منع نکند ترا از صلوت که ترا بآن مامور گردانیدم کسی که ایمان نیاورده است به قیامت پس ضمیر اول عاید بسوی صلوة است و ضمیر ثانی بسوی ساعت راجع میشود و این جائز است در لغت عرب **وابن عباس** گفته است فلا یصدنک عن الساعة ای عن الایمان بمجیئها مع لا یومن بها فالضمیران عائدان الی یوم القیمة یعنی مراد از فلا یصدنک عن الساعة آن است

جواب اشکال بنا بر قول اکاد اخفیها من نفسی

جواب اشکال در سبب اخفاء وقت غیب قیامت و موت

جواب سوال که انبیا و ائمه وقت قیامت و موت میدانند یا نه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

دو وجه در رجعیت ضمیر یصدنک عنها گوید

مانع نشود ترا از ایمان آوردن بآمدن ساعت قیامت کسی که بآن ایمان نیاورده است پس بنا بر این قول هر دو ضمیر بسوی قیامت عاید راجع است نهی گفته است وهذا اولی لان الضمیر یجب عوده الی اقرب المذکورین وهٰهنا الاقرب هو الساعة وما قاله ابو مسلم فانما یصار الیه عند الضرورة ولا ضرورة هٰهنا یعنی این قول اولی است زیرا که واجب است ضمیر عود کند بسوی اقرب مذکورین وانجا اقرب ساعت است و اما آنچه که ابو مسلم گفته عند الضرورت چنین تواند شد وانجا ضرورت آن نیست پس بهر حال در خطاب فلا یصدنک مفسرین را دو احتمال اند یعنی تواند که این خطاب بموسی علیه السلام باشد ونیز میتواند که خطاب برسالت مآب خاتم الانبیا وصلعم بوده باشد اشکال محال است که انبیاء علیهم السلام را باوجود نبوت از ایمان بساعت قیامت کسی صد تواند شد پس جائز نیست که این خطاب بسوی انبیاء باشد بلکه میباید غیر انبیاء باین مخاطب باشند جواب حقیقت الامر آنست که این اعتراض در اصل ماخوذ از قول زجاج است که او گمان کرده چونکه نبی را باوجود نبوت احدی از امم دین صد و مانع شده نمیتواند پس جائز نیست که بسوی موسیٰ ومحمد صلعم انخطاب عاید بود اصل آنست که ما را اتفاق است بار زجاج در اینکه از انبیاء را کسے از امر دین مانع وحائل نمیتواند شد زیرا که انبیاء جمیعًا معصوم اند صدور بلکه خطور معصیت نیز در قلوب مطهرهٔ ایشان نمیتوان شد مگر اینکه اتفاق نداریم در اینکه پس ایشان را خطاب کردن هم جائز نیست بدلیل اینکه ایشان بالیقین مکلف اند که بساعت قیامت انکار نکنند ووجه تکلیف آنست که در ایشان قدرت آفریده است برآن این امر علحده است که ایشان از آن انکار نمی کنند واگر نه پس مکلف نباشند بلکه مجبور خواهند بود واین بالاتفاق جائز نیست پس واجب شد بر خدا تعالی اینکه خطاب کند هر کس را که قدرت میدارد بر اینکه از ساعت انکار کند نبی باشد یا غیر نبی بعض مفسرین گفته اند یحتمل ان یکون المراد بقوله فلا یصدنک عنها النهی عن المیل الیهم ومقاربتهم یعنی احتمال دارد اینکه بوده باشد مراد از فلا یصدنک عنها نهی از آنجناب از میل کردن بسوے ایشان ومجالست کردن با کسانیکه منکر قیامت اند پس بهر حال در اینجا مقصود نهی موسیٰ علیه السلام از تکذیب بعثت است ولاکن ظاهر لفظ مقتضی نهی کسی است که باو نهی متوجه است از صد موسیٰ علیه السلام ودر این دو وجه اند وجه اول آنست که صد کفار از تصدیق بقیامت بسبب تکذیب است پس ذکر سبب فرموده که دال است بر مسبب وجه دوم آنست که صد کفار مسبب است از زهادت مصدود از دین پس ذکر مسبب فرموده است تا دلالت کند بر سبب لکونهم لا رغبة لهم هٰهنا که نهی است از مشاهدهٔ مخاطب وحضور او نزد متکلم که سبب رویت متکلم است واز اینجا ذکر مسبب دلیل باشد بر سبب کانه قیل لکن شدید الشکیمة صلیب الغریزة فی الدین حتی لا تلوح منك لمحة یطمع فی صدك عما انت علیه یعنی باید که شدت شکیمه وصلابت تو در دین در رسوخ تصدیق تو ببعث وجزا وبروهی باشد که از تو چیزے ظاهر نشود مر کسی را که منکر بعث است که باعث طمع او باشد که تو را از آن اعتقاد باز دارد ملخص سخن آنست که ای موسیٰ تو بجهة وفور دهاء عظم سواد اهل کفر از راه زوے وبه سبب کثرت افراد منکرین بعث ولولت قدم از تو سانح نشود ورسوخ وصلابت تو ببعث وجزا قصور وفتور پیدا نشود چه اهل انکار اگرچه بکثرت وونور موسوم اند لاکن قدرت وهمت همه ایشان اتباع هوای نفس است نه برهان وتدبر تتمه در این آیت مجیده حث عظیم است بعمل کردن بدلیل در اصول دین وزجر بلیغ است از تقلید کردن در آن وانذار است بآنکه هلاکت ورد یه تقلید است وعذاب ابدی مخصوص باهل آن پس علی ای حال خطاب حضرت رب الارباب عز وجل اگرچه بموسیٰ علیه السلام است امام او امت اویند زیرا که انبیاء را در این شکیمه در اصول دین محفوظ بوده اند وعلم الهدے سید مرتضیٰ علیه الرحمه وابو اللیث بر آنند که وانا اخترتك تا اینجا مخاطب حضرت خاتم الانبیاء وصلوات الله علیه است وبر این تقدیر نثر مراد امت وی خواهد بود پس معنی ومراد آیت آنست حق تعالی میفرماید یا موسیٰ پس باید که باز ندارد ترا از ایمان بقیامت وتصدیق بآمدن آن باز اقامت نماز آن کس که نمی گردد بسوے آن وپیروی کرده است از روے هوا نفس خود را ومیل آن به لذات محسوسهٔ دنیویهٔ فانیه وبجهة آن از امر آخرت باز مانده ونظر وفکر خود را از آن باز داشته است یعنی بصد ومنع این کس از راه بیرون مرو پس هلاک خواهی شد

سیان انکه انتخام مراد نهی موسیٰ علیه السلام از تکذیب بعث

جواب اشکال که این خطاب در حق انبیاء علیهم السلام جائز نیست

قوله تعالیٰ وما تلك بیمینك یا موسیٰ ۲ قال هی عصای اتوکؤا علیها واهش بها علی غنمی ولی فیها مآرب اخری قال القها یا موسیٰ فالقاها فاذا هی حیة تسعیٰ قال خذها ولا تخف سنعیدها سیرتها الاولیٰ

وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَىٰ ○
لِنُرِيَكَ مِنْ آيَاتِنَا الْكُبْرَى ○ اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ ○ قَالَ رَبِّ
اشْرَحْ لِي صَدْرِي ○ وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي ○ وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي ○ يَفْقَهُوا قَوْلِي
وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي ○ هَارُونَ أَخِي ○ اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي ○ وَأَشْرِكْهُ
فِي أَمْرِي ○ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ○ وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ○ إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا
بَصِيرًا ○ قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَىٰ ○

ترجمہ این بیست آیات مجیدہ چنین شود کہ وآن چہ چیز است بدست راست تو اے موسیٰ گفت این عصای من است وآن عصا از چوب مورد بہشت بود کہ ملیکہ بر آن عصا چون ماندہ میشوم در راہ یا وقتیکہ بر سر رمہ میباشم کہ میچرند و فرو میریزم برگ از درخت بدان عصا و بر گوسفندان خود و مراد از آن عصا کارہای دیگر است حق تعالیٰ فرمود بیفگن او را ای موسیٰ حضرت موسیٰ علیہ السلام پس آن عصا را بیفگند از قضای خود فی الحال آوازی عظیم بگوش وی رسید بازنگریست پس ناگہ آن عصا مارے بزرگ شد ثعبانت بہر جانب بارتیالی فرمود کہ بگیر وے را و مترس از وی زود باز گردانیم و بسیرم او را بہ ہیئت نخستین کہ داشت ہمان عصا سازیم چون خطاب آلہی بہ موسیٰ علیہ السلام رسید روی بہ اژدہا کردہ روان شدہ دست خود را در دہان او کرد و لحیتین او را گرفت ہمان عصا شد و دو شعبہ بدست او آمد قلب موسیٰ علیہ السلام آرام بگرفت و گریزہ نداد آمد ضم کن دست خود را بسوے پہلوے خود زیر بغل تا بیرون آید سفیدے روشن بی عیبی و علتی یعنی سفیدی برص نباشد بلکہ سفید درخشندہ و باشعاع بود مانند برق فراگیر آیتے و علامتی دیگر بر نبوت خود ایچنین کردیم تا بنمائیم ترا بعضی از نشانہاے بزرگ خود بدین دو معجزہ بسوے فرعون و دعوت کن او را بپرستش من بدرستیکہ او از حد در گذشتہ و دعوی ربوبیت میکند موسیٰ از وے نیاز گفت اے پروردگار من کشادہ گردان برمن سینہ مرا تا دروی بگنجد آنچہ بمن وحی میکنی یا مرا متحمل و بردبار سازتا از ہر سختی دل تنگ نشوم و آسان کن برائے من کار مرا کہ تبلیغ رسالت است و بگشائے گرہ را از زبان من تا فہم کنند کلام مرا و گردان برائے من یعنی مقرر کن یاری دہندہ از کسان من ہارون برادر من محکم کن بوے پشت مرا و انباز کن او را در کار من یعنی شریک ساز او را در نبوت با من تا ترا بسیار یاد کنیم یا برائے تو نماز گذاریم بسیار و یاد کنم ترا بحمد و ثنا و دعا بسیار بدرستیکہ تو ہستی با حوال ما بینا یا تو دانائی بآنچہ صلاح ما در آنست حق تعالیٰ فرمود تحقیق داده شدی مسئول و مطلوب خود ای موسیٰ یعنی ہر چہ خواستی تو دادم و در تفسیر شرح چند بحث انبحث اول وما تلک بیمینک یا موسیٰ باید دانست کہ ما تلک بسوی عصا اشارہ است و اما قولہ بیمینک الی الید اشارہ است مفسرین در این ہر دو اشارہ چند وجہ بیان کردہ اند اول انہ سبحانہ لما اشار الیہما جعل کل واحدۃ منہما معجزا قاہرا و برہانا باہرا و نقلہ من حد الجمادیۃ الی مقام الکرامۃ فاذا صار الجماد بالنظر الواحد حیوانا و صار الجسم الکثیف نوریا لطیفا فما ان تعالیٰ مظہر کل یوم ثلاث مائۃ و ستین نظرۃ الی قلب العبد فای عجب لو انقلب قلبہ من موت العصیان الی سعادۃ الطاعۃ و نور المعرفۃ خلاصہ آنست کہ حق سبحانہ و جل ہر گاہ بسوے این ہر دو امر اشارہ فرمود ہر یکی را از این ہر دو امر معجزہ قاہرہ برائے موسیٰ کلیم اللہ قرار داد و آنرا از حد جمادیت بسوے مقام کرامت نقل فرمود پس ہر گاہ کہ جماد بیک نظر حیوان گردد و جسم کثیف نورانی لطیف شود پس از این حق تعالیٰ ہر روزے سیصد و شصت مرتبہ بسوے قلب مومن نظر میکند پس چہ عجب است اگر قلب عبد را منقلب گرداند از موت عصیان بسوے سعادت طاعت و نور معرفت وجہ ثانی آنست کہ ان ینظر الواحد صار الجماد ثعبانا یتبلع سحر السحرۃ فای عجب لو صار القلب بمدد النظر الالہی لجیش یتبلع سحر النفس الامارۃ بالسوء یعنی بدرستیکہ اگر بیک نظر جماد اژدہاے عظیم گردید و سحر ساحران را بلع نمود پس چہ عجب است ہر گاہ قلب عبد بمدد نظر باری تعالیٰ عزوجل سحر نفس امارہ بالسوء را بلع نماید وجہ ثالث کانت العصا فی یمین موسیٰ علیہ السلام فبسبب ہو کتہ یمینہ انقلبت ثعبانا و برہانا و قلب

در ترجمہ آیات مقالہ میفرماید

نکات مختلفہ در بیان نزول این آیات مجیدہ

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

المؤمن بين اصبعين من اصابع الرحمن فاذا حصلت يمين موسى عليه السلام هذه الكرامة والبركة فاى عجب لو انقلب قلب المؤمن بسبب وضع الرحمن من ظلمة المعصية الى نور العبودية يعنى عصا در دست راست موسى عليه السلام پس به سبب بركت يمين انتخاب منقلب شد به ثعبان و برهان بر نبوت موسى قرار گرفت و قلب مومن در دو انگشت از اصابع قدرت بارى تعالى بيا شد پس وقتيكه يمين موسى عليه السلام را اين كرامت و بركت حاصل شد پس چه عجب است اگر قلب مومن به سبب بودن در اصابع قدرت قدير متعال از ظلمت معصيت بطرف نور عبوديت منقلب شود اشكال و سئال وما ذلك بيمينك يا موسى سوال است و جز اين نيست كه سوال براى طلب علم ميباشد و بر بارى تعالى اين امر جائز نيست **جواب** مشتمل بر چند وجه است اول آنكه من اراد ان يظهر من الشئ الحقير شيئا شريفا اما يخلقه ويعرضه على الحاضرين ويقول لهم هذا ما هو فيقولون هذا هو الفلانى ثم انه بعد اظهار صفة الفائقة فيه يقول لهم خذوا منه كذا وكذا فالله تعالى لما اراد ان يظهر من العصاء تلك الآيات الشريفة كانقلابها حية وكضيه البحر حتى انفلق وفى الحجر حتى انفجر منه عرضه اولا على موسى فكانه قال لموسى هل تعرف حقيقة هذا الذى بيدك وانه خشبة لا تضر ولا تنفع ثم انه قلبه ثعبانا عظيما فيكون بهذا الطريق قد نبه العقول على كمال قدرته ونهاية عظمته من حيث انه اظهر هذه الآيات العظيمة من اهون الاشياء عنده خلاصه آنست كه بتحقيق كسيكه بخواهد امرى عظيم را از شئى حقير ظاهر گرداند آنرا ميگيرد و بر حاضرين عارض ميكند و ميگويد ايشان را اين چيست آنها ميگويند فلان چيز است و پس از اين او بعد از ذكر صفت فائقه در آن ميگويد ايشان را بگير از اين چنين و چنان پس حق تعالى عز وجل وقتيكه خواست ظاهر گرداند از عصا و اين آيات شريفه را چون انقلاب آن ثعبان و ضرب آن در بحر تا منفلق شد و ضرب آن در حجر تا از آن عيون منفجر شدند آن عصا را اولا بر موسى عليه السلام عارض ساخت پس كانه حق تعالى او را ميفرمود اى موسى آيا مى شناسى حقيقت اين عصا را كه در دست تو ميباشد چوب و بيزرم است كه ضرر و نفع نميرساند پس از آن منقلب ساخت آنرا به ثعبان عظيم پس بر اين طريق تنبيه عقول كرده است بر كمال قدرت و نهايت عظمت خود از حيث اينكه از اهون اشياء چنين آيات عظيمه را ظاهر گردانيده است **ثانى** بعضى بجواب اين اعتراض گفته اند انه سبحانه اطلعه على تلك الانوار المتصاعدة من الشجرة الى السماء واسمعه تسبيح الملائكة ثم كلام نفسه ثم امره بالتعرف للطف بالقهر فلا طفه اولا بقوله وانا اخترتك ثم قهر بايراد التكاليف الشاقة عليه والزامه علم المبدء والوسط والمعاد ثم ختم كل ذلك بالتهديد العظيم تحير موسى ودهش وكاد لا يعرف اليمين من الشمال فقيل له وما تلك بيمينك يا موسى ليعرف موسى عليه السلام ان يمينه هى التى فيها العصاء اولا انه لما تكلم معه اولا بكلام الالهية وتحير موسى من الدهشة تكلم معه بكلام البشر ازالة لتلك الدهشة والحيرة والنكتة فيه انه لما غلبت الدهشة على موسى فى الحضرة اراد رب العزة ازالتها فسئله عن العصاء وهو اما لا تقع الغلط فيه كذلك المومن اذا مات ووصل الحضرة ذى الجلال فالدهشة تغلبه فالحياء يمنعه عن الكلام فيسئلونه عن الامر الذى لم يغلط فيه فى الدنيا وهو التوحيد فاذا ذكره زالت الدهشة والوحشة عنه فلا مقصود آنست كه حق سبحانه وتعالى عز وجل موسى عليه السلام را مطلع گردانيد بر آن انوارى كه از آن شجر بسوى آسمان متصاعد بودند و بشنوانيد او را تسبيح ملائكه و پس از آن او را مشرف گردانيد به كلام خود و از آن بعد ممزوج گردانيد لطف را به قهر پس ملاطفت نمود ابتداء بقوله وانا اخترتك و پس از آن قهر فرمود به ايراد تكاليف شاقه ملازم گردانيدن او را علم مبدء و وسط و معاد و از آن بعد همه اين را به تهديد عظيم ختم فرمود موسى از اين وجه متحير ماند و دهشت به او حاصل شد نزديك بآنكه نداند و نمى شناخت راست را از چپ پس او را گفته شد وما تلك بيمينك يا موسى يعنى در دست راست تو چيست تا موسى دانسته باشد كه دست راست او همانست كه عصا به آن گرفته است و يا سبب استفهام آنست كه هرگاه حق سبحانه عز وجل اولا بكلام الهيت با او كلام كرد و موسى از دهشت حيران شد انوقت بكلام بشرى با او كلام نمود تا اين دهشت و تحير از او زايل شود و نكته در اين آنست كه بر موسى عليه السلام در حضور بارى تعالى چون دهشت غلبه كرد حق سبحانه عز وجل خواست كه از او از عصاء سوال كرد و اين امرى بود كه در اين غلط نميكرد همچنين مومن وقتيكه بميرد و بسوى حضرت ذو الجلال واصل گردد پس دهشت بر او غلبه كند و حيا او را از كلام كردن مانع شود پس او را سوال كنند از امرى كه در آن غلط نكند در دنيا و آن توحيد است پس وقتيكه آنرا ذكر كند همه دهشت و وحشت او زايل گردد **ثالث** گفته اند انه تعالى لما عرف موسى كمال الالهية اراد ان يعرفه نقصان البشرية فسئله عن منافع العصاء فذكر بعضها فعرفه الله تعالى ان فيها منافع اعظم مما ذكر تنبيها على ان العقول قاصرة عن معرفة صفات الشئ الحاء وفلولا التوفيق والعصمة كيف يمكنهم الوصول الى معرفة اجل الاشياء واعظمها خلاصه مرام آنست كه حق عز وجل وقتيكه موسى را واقف گردانيد بكمال الهيت خواست كه او را آگاه نمايد از نقصان بشريت پس او را از منافع عصا سوال كرد پس بعض منافع آنرا ذكر كرد پس حق تعالى عز وجل موسى را واقف گردانيد بدرستيكه در اين عصا منافع اعظم اند از آنچه ذكر نمود تا تنبيه باشد بر اينكه بتحقيق عقول عقلاء

وجوه مختلفه در جواب اشكال و در استفهام از اين آيت مجيده

وجوه مختلفه در اينكه حق تعالى موسى عليه السلام را چرا سوال كرد كه بيمين تو چيست

در بيان آنكه خداى تعالى بعد از معرفت ذات خود موسى را از نقص بشريت هم اعلام آگاه

قاصر اند از معرفت صفات شئی حاضر ہر گاہ کہ توفیق عصمت شامل حال نباشد بسوے معرفت اجل اشیاء و اعظم آنہا چگونہ وصول ممکن تواند بود و در الباقی گفتہ اند کہ فائدۂ ھذا السوال ان یقرر عندہ انہ خشبۃ حتی اذا قلبھا تقلبھا لا لحیاتھا یعنی فائدہ از این سوال و استفہام آنست کہ بہ تحقیق بداند کہ این عصا چوب و ہیزم است تا کہ چون آن را بہ ثعبان منقلب گرداند موسی از آن خوف نکند **اقول** حق آنست کہ استفہام ہیچ متضمن استیقاظ موسی علیہ السلام است بطور امر عجیب از عصاء و ثانی الحال و جار و مجرور در موضع حال است آن معنی اشارت از قبیل ھذا بعلی شیخا و یا نیکہ صلہ اشارہ است و تکریر ندا برائے استیناس او ست و تنبیہ بر حدوث معجزہ از ان بعد از این زمان و معنی و مرا د کلام آنست کہ حق تعالی میفرماید کہ چیست بدست راست تو ای موسی یعنی حاضر باش تا از آن عجائب مشاہدہ کنی **اشکال** در این آیت مجیدہ و ما تلک بیمینک یا موسی خطاب رب الارباب عز جلالہ موسی علیہ السلام را بدون ہیچ واسطہ حاصل شد و لاکن حضور مقدس نبوی صلعم را بچنین خطاب افتخار نبخشید از این ثابت و لازم شد کہ موسی از محمد صلعم افضل باشد **جواب** بحث افضلیت حضور خواجہ کائنات و خلاصۂ موجودات علیہ و آلہ السلام سر این عقلیہ قاطعہ و دلایل نقلیہ ساطعہ در مجلد اول بہمین تفسیر بتفصیل تمام مذکور شدہ اما در اینجا بخصوص خطاب رب الارباب بس ہمین قدر خواہیم گفت کہ ہر گاہ موسی را خطاب کرد و ما تلک بیمینک یا موسی اما سید الرسل و ہادی السبل صلعم فداہ روحی و ذکر بلاوہ بواسطہ مخاطبہ فرمودہ قولہ فاوحی الی عبدہ ما اوحی شاہد ہمین مرام است و فرق آنست کہ آنچہ بہ موسی علیہ السلام خطاب کرد امرے نبود کہ دیگران بسماعت آن قابلیت نداشتہ باشند این است کہ موسی علیہ السلام اغشار آنوحی کرد و اما آن وحی ما کہ بہ سید الرسل و ہادی السبل صلعم کردہ شد بعضی از آنہا خطابہاے مخصوصہ و اسرار الٰہیہ بودند کہ ہمہ خلق را برای سماعت آنہا اہلیت حاصل نبود و این است کہ آنجناب صلعم چنین خطاب اسرار رب الارباب را بحق امیر المومنین و امام المتقین علی ابن ابی طالب علیہ السلام بدیگرے افشا نکرد **فرید** این گویم کہ ہر گاہ باری تعالی با موسی علیہ السلام کلام کرد و موسی با او لاکن امت موسی را این افتخار حاصل نگشت و اینجا امت محمدیہ صلعم روزانہ چندین مرتبہ در مناجات خالق متعال را خطاب می کنند و حق تعالی بہ آنہا خطاب میکند **ع** بین تفاوت رہ از کجا است تا بکجا کما قال النبی صلعم المصلی یناجی ربہ والرب یتکلم مع احاد امتہ محمد صلعم یوم القیامۃ بالتسلیم والتکریم والتکلیم فی قولہ سلام قولا من رب الرحیم **بحث** قال ھی عصای بباید دانست کہ ابو اسحق ھی عصی قرأت نموده است و مثل ہمین بابشری خوانده و اما حسن ھی عصای بسکون یا قرأت کرده است و ہر گاہ بالاجمال انہ معنی معلوم شد پس باید دانست کہ جواب رب الارباب موسی علیہ السلام گفت در دست راست من این عصاے من است **آورده** اند کہ این عصاء از چوب درخت مورد بود از بہشت نزول آن دہ گز بقد موسی و سر او دو شاخہ بود و در زیر آن منانی نشانہ بود و نام آن عصاء **علیق** و یا بنعہ بود از آدم علیہ السلام میراث بشعیب رسیدہ بود و از او بموسی انتقال یافتہ **جمہور** مفسرین بر آنند کہ این عصاے آدم علیہ السلام بود از اشجار بہشت آدم در وقت ہبوط ہمراہ خود آورده بود پس این عصا وارث بشعیب علیہ السلام رسید و در وقت معاودت شعیب و موسی در بارۂ حفظ چوپانی مواشی او شعیب گفت برو از این صندوق عصاء را بگیر و آن عصاہاے انبیاء بود ند موسی ہفت مرتبہ رفت و بر گشت ہمین عصا بدست او آمد شعیب دانست کہ مصلحت الٰہی در ہمین عصاء است **بعضی** گفتہ اند کہ آن عصاے موسی علیہ السلام از درخت آنجیر بود **ثعلبی** گفتہ کہ عصاے موسی از درخت آس بود و طول آن بہ مقدار طول موسی ذرہ گز بود حملھا آدم من الجنۃ الی الارض فورثھا الناس صاغرا عن کابرا ان وصلت الی شعیب فاعطاھا موسی **حسن** ابن منذر و ابن ابی حاتم گفتہ اند کہ این عصا از درخت عوسج بود فقال کانت عصا موسی من عوسج ولم یستخر العوسج لاحد بعدہ کذا نقلہ **السیوطی** فی الدر المنثور **طبرسی** علیہ الرحمہ گفتہ است عوسج درخت خار دار است کہ مانند درخت مغیلان میباشد العوسج فوعل من شجر الشوک لہ ثمر حلو و فاذا عظم فھو العرفج الواحدۃ و لاکن قول اکثر مفسرین آنست کہ عصاے آدم از درخت بہشت بود و **مفسرین** باسم آن عصا نیز اختلاف کرده اند در تفسیر **در منثور** سیوطی از ابن عباس روایت کرده است قال عصی موسی اسمھا ماشاء یعنی نام عصاے موسی ماشاء بود پس ہر گاہ ماشاء بشین معجمہ باشد پس میتواند کہ وجہ تسمیہ آن باشد کہ ہر چہ میخواست بہ اذن الٰہی از ان عصا او را حاصل میشد ایضا سیوطی از **مسلم** باخراج ابو حاتم نقل کرده است کہ نام عصاے موسی ذبات الارض است و در **ثعلبی** گفتہ است و اختلف العلماء فی اسمھا یعنی علماء اختلاف کرده اند در اسم آن عصا پس سعید ابن جبیر اسم آنرا ماسا بسین گفتہ است و **مقاتل** ابن سلیمان اسم آن نفضہ میگوید و ابن جنان اسم آن عیاث گفتہ است و **جماعتی** علیق گفتہ اند پس **ثعلبی** بگوید و یقال کانت عصا موسی من اللوز و کان اذا جاع رکزھا فی الارض فاکل و اثمرت و اطعمت و کان منھا اللوز و اذا اشتھی فاکلھا من الفواکہ غرسھا فی الارض فتخرج اغصان تلک الشجرۃ التی اشتھی موسی فاکلھا و اثمرت لہ من ساعتھا و صار گفتہ است آس لفظ عربیت کہ در فارسی آنرا درخت مورد نامند **ثعلبی** بروایت دیگر آورده کہ ملخصا اینجا مینگاریم کہ نرشتہ این عصا بصورت اژدہے

در بیان حقیقۃ و کیفیت و اسم عصای موسی

قول مفسر علام در تحقیق معنی استفہام

جواب اشکال کہ موسی از وجہ انخطاب از محمد صلعم افضل است

شعیب و دیعه سپرده بود پس وقتیکه دختر خود صفورا را نام را به نکاح موسی داد دختر را مامور داشت که یک عصا بموسی داد صفورا هر مرتبه که بغرض تبدیل عصا آمد همان عصا بدست او آمد و شعیب راضی نشد که این عصا را به موسی بدهد پس میان شعیب و موسی قرار گرفت اینکه کسی که باین در اول داخل شود بهر کس او حکم کند باو باشد پس بهمین حال ملکی بصورت انسانی آمد و امر کرد کسی که این عصا را از زمین برداشته تواند به او باشد پس شعیب آنرا از زمین برداشته نتوانست آنگاه ملک حکم کرد که این عصا به موسی باشد پس موسی آنرا برگرفت **اقول** بهر حال آنچه بقلب عصا حیته در قرآن آمده واجب التصدیق است همچنان هر آنچه در صحاح اخبار و آثار وارد گشته مسلم و لاکن اقوال منقوله یهود قابل قبولیت نیستند و اخبار ائمه اطهار علیهم السلام وارد شده است که آن عصا و تابوت سکینه بنی اسرائیل و جمیع تحائف و البسه و سلاح مخصوصه انبیاء علیهم السلام نزد مهدی آخر الزمان امام ثانی عشر از سلسله جلیله جمیله بنوت است که از حضور پیغمبر صلعم به امیر المومنین رسیده و از آنجناب بیکی بعد دیگری الی ائمه بصاحب الزمان و خلیفه الرحمن منتقل شد پس چون ظاهر شود بهمراه این اشیاء را اظاهر می کند **تنبیه** باید دانست که در این آیت چند نکته اند یکی بجواب باری موسی گفت هی عصای این معلوم شد که متوجه شد موسی بسوی عصا پس که یکه بعصا و منافع آن مشغول گردد و در آنوقت چگونه در بحر معرفت حق او مستغرق تواند بود و امر بحضور خلاصه موجودات صلعم وقتیکه بهشت و دوزخ را عارض کردند بسوی هیچ چیزی ملتفت نشد ما زاغ البصر و ما طغی و در وقتیکه گفته شد تخفت را ام جنا گفت لا احصی ثناء علیك پس از آن فراموش کرد نفس خود را و فراموش کرد ثنا را و در اینجا گفت انت کما اثنیت علی نفسك دیگر آنکه موسی علیه السلام وقتیکه گفت هی عصای حق سبحانه بجواب او گفت القها پس وقتیکه موسی آن عصا را انداخت فاذا هی حیة تسعی در این تنبیه بود برای موسی و امت او که دانسته باشند که التفات بسوی کل ما سوی الله هیچ در این شعبان عظیم است که هلاک میکند و در این است **خلیل** علیه السلام گفته است فانهم عدو لی الا رب العالمین و در حدیث آمده است یجیا یوم القیامة بصاحب المال الذی لم یؤد زکوته و یوتی بذلك المال علی صورة شجاع اقرع الحدیث بقیه نکته دیگر آنست که موسی علیه السلام بسکه بسیار دوست داشت مکالمه با باریتعالی لذا هی عصای گفت و بهمین مختصر جواب را ختم فرمود پس کاتنان را وسیله قرار داده است بسوی تحصیل این غرض **بحث ثالث** توکا علیها بدانکه توکی و اتکاء و احد است چون توقی و اتقاء و معنی اتوکاء اعتماد کردن باشد پس معنی اتوکاء علیها اعتمد علیها اذا رعیت او وقفت علی راسها لتطبع او عند الطفرة پس موسی علیه السلام قرار داده بود نفس خود را متوکی بر عصا و این است که در وصف موسی گفته شده است که در وقتیکه از آن چون مانده میشوم در را... یاد وقتیکه بر سر رمه میباشم که هیچ چند گوسفندان من و یا بر آن اعتماد میکنم در وقتیکه از شب می ترسم **اقول** بهر حال معلوم شد که موسی در اوقات ضرورت بر عصای خود تکیه میکرد و اما برای پیغمبر آخر الزمان محمد مصطفی صلعم حق تعالی میفرماید که بر حسبك من تکیه کن بقوله تعالی یا ایها النبی حسبك الله و من اتبعك من المومنین و نیز فرموده است و الله یعصمك من الناس **اشکال** از بعض آیات ثابت میشود که حضور ختمی رسالت صلعم بر مومنین تکیه میکرد چنانکه حق تعالی میفرماید و من اتبعك من المومنین **جواب** حق آنست که من اتبعك علی المومنین معطوف است بر کاف فی قوله حسبك الله و معنی چنین میشود الله حسبك و حسب من اتبعك من المومنین پس اعتراض بی محلست یقینا **بحث رابع** و اهش بها علی غنمی باید دانست که هش در لغت بمعنی ضرب بر برگ درخت بغرض انداختن باشد اهل لغت گفته اند هش علی غنمه یهش بضم الهاء فی المستقبل و هششت الرجل اهش بفتح الهاء فی المستقبل و هش الرغیف یهش بکسر الهاء فی المستقبل و ثعلب او اما قرات عکرمه است بسین غیر منقوطه است و هش زجر غنم را گویند **زاجر** گفته است اهش بالعصا علی اغنامی من ناحیة کذا و کذا و الاهشاش و هرگاه این معنی بوضاحت رسید پس باید دانست که این وصف دویم است برای عصا که موسی علیه السلام میفرماید دو فرد میریزم برگ را از درخت بر این عصا برای گوسفندان خود بعض اهل اللغة از اینجا فرموده اند علم ان غنمه رعیته فبدا بمصالح نفسه فی قوله اتوکاء علیها ثم بمصالح رعیته فی قوله و اهش بها علی غنمی فذلك فی القیامة یبدا بنفسه فیقول نفسی نفسی و محمد صلعم لم تشتغل فی الدنیا الا باصلاح امر الامة و ما کان الله لیعذبهم و انت فیهم اللهم لا تعذبهم و انت فیهم فانهم لا یعلمون فلا جرم یوم القیامة یبدا بامته فیقول امتی امتی خلاصه مقصود آنست که بدان بدرستیکه مراد از غنم موسی ایجا رعیت میباشد پس موسی در مکالمه خود ابتدا کرد بمصالح نفس خود که گفت اتوکاء علیها یعنی بر این عصا تکیه میکنم و بعد ازان بسوی مصالح رعیت و امت خود توجه نمود که گفت و اهش بها علی غنمی یعنی بر این عصا بر هدایت رعیت و امت خود میکوشم پس همچنین در قیامت نیز موسی علیه السلام برای نفس خود ابتدا کند و بگوید نفسی نفسی و اما حضرت نبی صلعم چونکه در دنیا مشغول بود بغیر اصلاح امت چنانچه حق تعالی میفرماید مخاطب به آنجناب صلعم که خدا تعالی عذاب نمیکند ایشان را مادامیکه امت را و مادامیکه تو در ایشان موجود باشی و آنجناب میگوید خدایا هدایت کن قوم مرا این بدرستیکه ایشان از علم بهره ندارند پس لاجرم در یوم القیامة

قول مفسر که عصای موسی و تابوت سکینه وغیره نزد امام مهدی است

نکات مختلفه در قول موسی هی عصای گوید

جواب اشکال که پیغمبر هم چون موسی بر غیر خدا تکیه و اعتماد میکرد

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ابتداء کند بحق امت خود و بگوید امتی امتی ابن ابی حاتم و ابن المنذر و ابن ابی حاتم و سیوطی در تفسیر در منثور از عکرمہ آوردہ اند ذیل ہمین آیت اهش بها علی غنمی قال اضرب بها الشجرة فیتساقط منها الورق علی غنمی یعنی موسی علیہ السلام گفت کہ من باین عصا درخت را میزنم تا برگہائے این بر گوسفندان من بیفتند بحث خامس فی قولہ مآرب اخری مآب بمعنی حوایج و منافع است واحد آن مارِبة بفتح راء و ضمۂ آنست قطرب ایضا ابن الاعرابی بکسرۂ راء گفتہ اند و ارب بضم راء و ارِبة بکسرۂ الف و سکون راء حاجت را گویند و اما لفظ اخری گفتہ است بجہۃ آنکہ مارب در معنی جماعت است پس کانہ گفتہ است و لی فیہا جماعة من الحاجات اخری و ہرگاہ این معنی بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ این وصف دیگر است برائے آن عصا کہ موسی علیہ السلام بسبیل اجمال آنرا ذکر نمودہ است و این دلیل است کہ موسی علیہ السلام در قضائے حوایج کثیرہ خود ازان عصا فوائد حاصل میکرد سوال چرا موسی آن فوائد را ذکر نکرد جواب شتمل بر چند وجہ است اول انہ لما سمع قول اللہ تعالی وما تلک بیمینک عرف ان للہ فیہ اسرارا عظیمة فذکر ما عرف و عبر عن البواقی التی ما عرفہا اجمالا لا تفصیلا بقولہ و لی فیہا مارب اخری خلاصۂ مقصود آنست کہ موسی علیہ السلام وقتیکہ شنید قول خدا تعالی را کہ فرمود وما تلک بیمینک دانست بدرستیکہ خدا تعالی را در این عصا اسرار عظیمہ بیاشند پس آنچہ دانست آنہا را بیان کرد و از باقی کہ آنہا را تفصیلا ندانستہ بود بر سبیل اجمال ذکر فرمود بقولہ کہ مراد در این عصا حاجات کثیرہ اند دوم کہ موسی علیہ السلام احسن بانہ تعالی انما سالہ عن امر العصا و المنافع عظیمة فقال موسی الہی ما ہذہ العصا لا لکونہا لکنک لما سالت عما عرفت انی فیہا مارب اخری و من جملتہا انک کلمتنی بسببہا فوجدت ہذا الامر العظیم الشریف بسببہا خلاصۂ آنست کہ بتحقیق کلیم اللہ علیہ السلام احساس کرد بہ اینکہ بخاطر این نیست کہ حق تعالی او را سوال کردہ است از امر عصا بجہۃ منافع عظیمہ پس موسی علیہ السلام گفت خدایا این عصا نیست مگر ہیچ عصائے دیگر لاکن چونکہ تو از این عصا مرا سوال کردی از این دانستم کہ مراد در این عصا عوایج بسیار اند از آنجملہ این است کہ از وجہ ہمین عصا تو با من کلام کردی این تربت عظیمۂ شریفہ حاصل نمودم از سبب ہمین عصا سوم ان موسی علیہ السلام احس بانہ جاء ان یسالہ ربہ عن تلک المآرب فلیسمع کلام اللہ مرة اخری و یطول امر المکالمة بسبب ذلک یعنی بدرستیکہ موسی علیہ السلام باین وجہ مجملا و لی فیہا مارب اخری گفت کہ امید و رجا داشت اینکہ پروردگار او را سوال کند از این مآرب پس کلام خدا تعالی را دیگر مرتبہ بشنود و بسبب این امر مکالمہ را طول دہد چہارم انہ بسبب اللطف انطلق لسانہ ثم غلبتہ الدہشة فانقطع لسانہ و تشوش فکرہ فاجمل مرة اخری یعنی بسبب لطف رب المتعال اولا لسان موسی گویا شد پس از این غالب گشت بر آنجناب علیہ السلام دہشت پس کلام او منقطع شد و فکر او مشوش گردید این است کہ در این مرتبہ بر سبیل اجمال ذکر فرمود اقول میتوان گفت کہ غرض موسی از این اجمال این بود کہ تا حق سبحانہ و تعالی او را از این مآرب سوال کند کہ موجب مزید تربیت اکرامی شود و میتواند بود کہ ذکر منافع متعلقہ بعصا بر سبیل تفصیل و اجمال بسبب آن بوده باشد کہ موسی چون سوال یافتہ بود کہ حق سبحانہ در ثانی الحال از این عصا امرے عظیم حادث خواہد نمود و از او معجزات ظاہر خواہد شد کہ خارق عادت باشد بجہۃ این گفتہ باشد کہ ما ہی الا عصای لا ینتفع الا منافع جنات جنسہا کما ینتفع العیدان یعنی نیست این مگر عصا و منافعی کہ از او حاصل میشود از جنس منافعی است کہ از خشب بفعل میآید تا جواب آن مطابق غرضی باشد کہ از فحوائے کلام ربانی احساس کردہ باشد و این احتمال در صورتی است کہ ظہور خوارق عادت از او بعد از آن بوده باشد کہ از و ناشده باشد و میشاید کہ سوال حق سبحانہ بجہۃ آن بوده باشد کہ موسی تعداد خواص کثیرہ کند کہ متعلق عصا است و استعظام و استکبار آن نماید و بعد از آن این آیت عظمی و منفعت کبرے آنرا کہ خواص مذکورہ با وجود عظم و کبران در جنب آن ہیچ نماید و تحقیر نماید و گویا کہ یقول این انت عن المنفعت العظمی و المآرب الکبری المنسیة عندہا کل منفعة و ما ریتہ کنت تعتد بشانہا سوم آخر آن مآرب کبرے و حوایج کثیرہ چہ بودند آیا در اخبار و احادیث ہم از آنہا ذکرے آمده است یا نہ جواب در احادیث بعضی از آن مآرب ذکر یافتہ اند چنانچہ از ابن عباس مرویست کہ منافع دیگر از ان عصا آن بود کہ در راہ با موسی سخن گفتی و انیس وے بودی و معارض سباع شدی و از سباع و ہوام او را در وقت خواب و بیداری نگاہ داشتی و با دشمن او حرب کردی و چون در خواب بودی محافظت رمہ وے نمودی از سباع و غیرہ و بسر چاہ رسیدی تنۂ وی جہل گشتی بقدر طول عمق چاہ و شعبتین وے دلو شدی و چون بر زمین زدی درختی تناور گشتی و ہر میوہ کہ مرغوب موسی علیہ السلام بودی بر او پدید آمدے و در شبہائے تیرہ چون دعتمع و چراغ نور دادی و در وقت مسافرت زاد و متاع خود را بر آن نہادی و بر دوش افگندے و چون سنگ و آتش زنہ بر شعبتین او زدے در او آتش گرفتی و ہرگاہ بیمار شدی بر وی نشستی و در زیر ران او چون دابہ رہوار رفتی و اگر طعام نداشتی بر زمین زدی آنچہ آرزوے طبع او بودی در آن پدید آمدی و ہو العالم بحقیقة الحال قال اللہ تعالی یا موسی فالقہا فاذا ہی حیة تسعی بدانکہ ہرگاہ موسی کلیم اللہ علیہ السلام بسبیل تفصیل و اجمال ذکر منافع عصا فرمود حق سبحانہ و جل گفت بہ موسی علیہ السلام کہ بیفگن آنرا

در بیان لغت و اصطلاح و معنی مراد مآرب اخری گوید

وجوہ مختلفہ در جواب سوال کہ در عصاء موسی علیہ السلام چہ فوائد بودند

بیان فوائد کثیرہ کہ موسی علیہ السلام را از العصا حاصل بودند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

حضرت موسی گمان برد که او را نیز همچو نعلین دور بیاید انداخت پس بگفتند آنرا از پای خود فی الحال آوازے عظیم و مهیب به گوش او رسید باز
بگریست پس آنجا آنعصا و مارے عظیم دید که می شتابید بهر جانب آورده اند که اول مارے بود زرد بحیثیت عصا بعد ازان تبدیل بزرگ
شد بر ابر شتر گشت و بر چهار قائمه سطبر و کوتاه رفتن آغاز کرد و لهذا حق سبحانه او را در جائی جان گفته و در جائی دیگر ثعبان باعتبار مبدء و منتهی
و در موضع دیگر او را حیّة خوانده که آن اسمی است شامل جان و ثعبان و گویند به ضخامت ثعبان بود و بجلادت جان و لذا قال کانها جان
و گفته اند نوبتی بصورت جان بود و در نوبت دیگر بصورت ثعبان و مرقوم است که میان کنارهاے دهن او هفتاد گز و بر واتی دیگر چهل گز بود و
در دهان او در اندانهاے بزرگ بود و دو چشمش چون برق میدرخشید و هر یک از موهاے گردن او مانند نیزه بود و به سنگهای عظیم
چون رسیدی یک لقمه کردی و درختهاے بزرگ از بیخ برکندی چون موسی ویرا دید بترسید و روی بگریز نهاد مفسّرین را در حقیقت

در بیان وجوه ثعبان شدن عصاے موسیؑ

ثعبان شدن عصا چندین وجه است **اوّل** موسی علیه السلام وقتیکه گفت و لی فیها مارب اخری حق تعالی خواست که او را بشناساند که
در این مارب اُخرے است که او هرگز آنرا نمیداند و آن از همه مارب او اعظم است این است که فرمود یا موسی فالقها فاذا هی حیّة تسعی دوم
بدانکه در پاے موسی علیه السلام نعل بود و در دست آنچناب عصا بود معلوم است که یا آنکه هرب است و دست آله طلب این است که حق تعالی
اولاً او را فرمود اخلع نعلیك تا اشاره باشد بسوے ترک هرب و پس ازین فرمود القها یا موسی این اشارت است بسوے طلب پس گانه حق سبحانه و تعالی
فرموده است انك ما دمت فی مقام الهرب و الطلب کنت مشتغلاً بنفسك و طالباً لحفظك فلا تکون خالصاً لی
فکن تارکاً للهرب و الطلب لتکون خالصاً لی یعنی ای موسی بدرستیکه تو تا وقتیکه در مقام هرب و طلب باشی مشغول خواهی بود بنفس خود و طالب
خواهی بود بحفظ خود پس در اینصورت خلوص تو بمعرفت من نخواهد بود پس تارک هرب و طلب باش تا خالص برای من بوده باشی **سوم** مسلّم است که
جناب موسی علیه السلام با وجود علو درجه و کمال مرتبت و نهایت منزلت و منقبت وقتیکه شرف حضوری حاصل کرد همراه او نعلین و عصا بود و حق تعالی
عزّ و جلّ با تعاریف آنها هم او را مامور گردانید تا او را وصول بحضرت او تعالی ممکن شود و تو با وجود آنهمه مساعی چگونه بحضرت او توانی رسید **چهارم**
بعض مفسّرین چنین گفته اند ان محمداً صلعم کان محترزاً عن الکل ما داع البصر و لا جرم وجد الکل لعمرك اما موسی لما بقی معلقاً
بالعصا لا جرم امر بالقاء العصا و در **کشاف** زمخشری گفته است روی انه کان ثعباناً ذکراً اشعر فاعزافاه بین لحییه ثمانون
ذراعاً وضع لحیة الاسفل فی الارض و لحیته الاعلی علی سور القصر ثم توجه نحو فرعون لیاخذه فوثب فرعون من سریره و هرب و احدث
و لم یکن احدث قبل ذلك و هرب الناس فصاحوا و حمل علی الناس فانهزموا فمات منهم خمسة و عشرون الفاً قتل بعضهم بعضاً و دخل
فرعون البیت الداخل و صاح یا موسی خذه و انا اومن بك و ارسل معك بنی اسرائیل فاخذه موسی فعاد عصیً ملخصاً مقصود آنست
که عصاے موسی چون بر زمین انداخته شد ثعبان مذکر منقلب شد و چون او موی و پشم بود در میان هر دو لبهاے او هشتاد ذراع فاصله بود و دهان خود را کشوده
گذاشت پس لب زیرین خود را بر زیر دیوار خانه فرعون گذاشت و لب بالا را بر دیوار سطح خانهٔ فرعون گذاشت پس از این بسوے فرعون توجه کرد تا او را
بگیرد پس فرعون از خوف او از سریر سلطنت گریخت و از خوف او بول و براز او خطا شد و امناے دولت او نیز از خوف او فرار اختیار کردند و در آنوقت قوم
صیحه میکشیدند و آن هجوم بیت و پنجهزار نفر از سبب پامال شدن هلاک شدند پس فرعون داخل خانه مخفی گشت و در وقت فرار فرعون صیحه میزد
که ای موسیٰ این اژدها را بگیر که من بتو تصدیق میکنم و ایمان میآورم و بنی اسرائیل را با تو میفرستم پس موسی آن ثعبان را بگرفت فوراً باز عصا منقلب
شد همین قول **ابن عباس** و سدی و جمعی دیگر از مفسّرین و اهل سیر است در **مجمع البیان** میفرماید که میگویند طول او هشتاد ذراع موسی علیه السلام
بود و در **تفسیر منثور** سیوطی از ابن جریر و ابن ابی حاتم روایت کرده که فرعون بحضور احدے گاهی بول و براز نکرده بود اما وقتیکه ثعبان موسی را دید
بول و براز او خطا شد فاخذته یومئذ اربعین مرّة یعنی چهل مرتبه و را نزد بول و براز او خطا شد ایضاً در **تفسیر منثور** سیوطی از ذهب منیب
نقل کرده است که لحیه ثعبان موسی یعنی استخوانیکه در آن دندان ثعبان بود دوازده ذرع بذراع آن مردم بود چه مردمان آنزمانه طویل القامت بودند

وجوه مختلفه در جواب اشکال طعن متعلق باستبعاد انقلاب عصاے موسیٰ علیه السلام

مار رنگ ثعبان موسی بخلاف الوان ثعابین بود **کلبی** گفته است حیّة موسی صفراء ذکراً یعنی مار موسی زرد رنگ و نر بوده است **اشکال** بعضی
منکر انقلاب ثعبان شدن عصا شده میگویند محال است منقلب شدن عصاے چوبی بجسم حیوان و فرو بردن همه اسباب و آلات سحر و ساحرین و هیکل شاخ
چون سیماب و جوهاے غیر آنها از اجسام و اجرام ثقیله و کثیفه بنحویکه بالمرّه از آنها اثرے باقی نماند چه هرگاه اینچنین واقعات مجوز باشند بالضرورت موجب
ارتفاع وثوق و زوال اعتماد خواهند شد از علوم ضروریه و امور بدیهیه و عقلاً و تاویل چنین قول را مجنون و انتدچه از عقل بفراسخ بعید است **جواب** مشتمل
بر دو وجه است **اوّل** الزامی که قول ایشان مبنی بر طبیعت است پس خواهیم گفت که آن طبیعت ذوی الحیوة و القدرت و الارادة آیا بر ایجاد معدوم

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

براعدام موجود است یا نه بنابر ثانی یعنی طبیعت اگر ذو العلم والقدرت والحیوٰۃ والا اراده نیست پس بالضرورت از جمادات است و جماد در خود و غیر مؤثر نیست
پس تجویز ایجاد از چیزے کہ شعور و قدرت و علم ندارد صحیح نیست بلکہ عقلاً محال است **ایضاً** اگر ذی الحیوٰۃ والقدرت والعلم مؤثر نبود لازم میآید کہ وجود سایر اشیاء
عالم بدون وجود مؤثرے موجود شدہ باشد پس بنابراین انقلاب عصا بحیوان جائز نباشد و بنابر اول کہ طبیعت ذو الحیوٰۃ والعلم والقدرۃ والاراده است
پس گوئیم کہ آیا افعال و صنایع و بدایع او بالاراده اند یا بالایجاب والاضطرار کہ اختیار و اراده نمیدارد و بنابر ثانی انقلاب عصا بہ ثعبان و ایجاد
خلق گوناگون مختلف الاشکال با وجود ایجاب و اضطرار چگونہ خواہد شد و این باطل است و بنابر اول کہ بالاختیار و الاراده مؤثر باشد پس در
اینصورت انقلاب عصاء بہ ثعبان بالاراده بہ مصلحت صحیحہ برای اتمام حجت بر سبیل خوارق عادت برای تصدیق نبی واجب است پس کلام
در این است کہ این مؤثر یا واجب بالذات است یا ممکن ثانی باطل است بہ لزوم دور و تسلسل پس واجب لذاتہ بالضرورت حی و علیم و قدیر
بالاراده والاختیار بودن او واجب است فہو المطلوب **جواب ثانی** مشتمل بر چندین برہان تواند بود **برہان اول** حکماء اسلام و فلاسفہ و متکلمین متفق
کہ جمیع آنچہ متصور تواند شد یا حی و واجب است لذاتہ علیم و قدیر بالاراده عند المتکلمین و بالایجاب است عند الفلاسفہ یا ممکن بذاتہ امکان ایجاد
او واجب بذاتہ و غیرہ میباشد پس حق تعالی موجد ذی الاراده واجب و جمیع ماسواہ ممکن و کل ما سواہا غیر معقول ممتنع است **متکلمین**
گفتہ اند ان ذوات الاجرام والاجسام جمیعاً متماثلۃ فی تمام الماہیۃ فکل ما صح علی الشیء صح علی مثلہ فوجب ان یصح علی کل
جرم و جسم صغیراً او عظیماً علوتاً او سفلیتاً ما صح علی غیرہ و اذا صح علی بعض الاجسام صفۃ من الصفات وجب ان یصح
علی کلہا مثل تلک الصفۃ و اذا کان کذلک فقلنا کان جسم العصا قابلاً للصفات التی باعتبارہا تصیر ثعباناً و
اذا کان کذلک کان انقلاب العصا ثعباناً امراً ممکناً لذاتہ و ثبت انہ تعالی قادر علی جمیع الممکنات فلزم القطع بکونہ
تعالی قادراً علی قلب العصا ثعباناً و ذلک ہو المطلوب خلاصہ مرام آنست کہ متکلمین اثبات کردہ اند کہ اشیاء و ذوات الاجرام والاجسام
ہمہ متماثل و متشابہ بہ یکدیگر و در تمام ماہیت و در حقیقت اند پس ہر چیزے کہ صحیح بر شئے جسمی میشود ہمان صحیح میشود بر مثل او پس ہر صفتی کہ بر بعض اجسام صحیح
ثابت باشد پس ہمان حالت و صفت واجب است کہ صحیح و ثابت بر سائر اجرام و اجسام باشد خواہ آن جرم و جسم کبیر باشد یا صغیر علوی باشد یا سفلی
و بحیوٰۃ باشد خواہ جماد منہا انقلاب و انتقال و استحالہ و خرق و التیام و تغیر و انفعال و صور و اشکال و تبدیل و ابدال جائز و صحیح میباشد و
ہرگاہ کیفیت حال بر سبیل اجمال بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ جسم و جرم عصا ہم از ہمین اجسام و اوصاف بود کہ ثابت شد صیرورت
ثعبان داشت کہ بہ اراده مؤثر قدیر ماہیت آن بہ ماہیت ثعبان منقلب گشت و بعد ازان فوراً بصورت و ماہیت اصلیۃ خود عود نمود پس
تقلیب و انقلاب عصا بہ ثعبان بنفسہ امرے ممکن بود کہ بہ اثر قادر قاہر بالاراده متاثر گشت **برہان ثانی** بر وقوع انقلاب ماہیت بر آن امور
و اشیاء محسوسۂ مشہودہ ناطق صحیح اند چنانکہ مثلاً مرغ فی الحقیقت از نطفۂ مرغ است پس آن قطرۂ منی مستحیل الحال در بطن باکیان میشود
بدو قسم یکی چون تالاب نقرہ گداز و دیگر طلا گداز ہر دو مایع منقلب الماہیت والمزاج و اللون سفید و زرد مختلف الخاصیت سفیدی آن مزاج
سرد و خشک میدارد و زردے آن گرم و تر و ہر یکی بالانفراد خاصیات و لوازم دارند کہ در علم طب بالتفصیل مبین است و با وجود خواب و مایع بودن حایل
و فاصل ندارند اگر آن تخم جنبانیدہ شود بالمرہ سفیدی با زردی آن مخلوط نمیشود و آن دو تا الاب مایع زرد و سفید اول نطفہ بحالت خون و بعد
از آن لختہ گوشت منقلب و مستحیل میشود و بعد ازان در آن استخوان حادث میگردد و اعضا و جوارح پدید میآید و ازان بعد علامات ذکوریت و انوثیت
میشود و بعد ازان بر او قلانی از سر تا پا کشیدہ میشود و پس در آن روح آفریدہ میشود و چون از تخم بیرون میآید پر و بال آنہا بہ الوان مختلفہ میروئیند
ہمین احوال در نطفۂ انسان و حیوان میشود پس بوقوع چنین انقلابات بنیک نطفہ در یکوضع رحم متضیق ثابت شد کہ اینہا انقلابات و استحالہ ہا
جمیع اقسام اجسام خالق مؤثر آنہا را بہ اراده و اختیار خود حاصل است یخلق ما یشاء کیف یشاء **وقولہ** ازین قسم برہان مملو است فکذلک
العظام الخ شاہد ہمین مرام است پس الحمد للہ کہ عقلاً ممکن الحصول و سمعاً حاصل الوقوع انقلاب ماہیت محقق شد **سوال** در عصای موسی
علیہ السلام بمحض القاء آن انقلاب بالجملہ و دم و عظم حاصل گشتہ در آن حیات ناشی میشد یا اینکہ اول در عصا حیات آفریدہ میشد و منقلب بجملہ
و دم و عظم گشتہ صورت و شکل و ہیکل ثعبان بفور در آن آفریدہ می شد **جواب** قول اعلام و مفسرین توضیحی در این باب نکردہ اند لکن ظاہر بقضیہ
فاذا ہی حیۃ تسعی دلالت بالصراحت دارد کہ بمجرد القاء طبیعت عصا منقلب میشد بہ طبیعت و صفات و لوازم ثعبانی و ہوالعالم **سوال** بمجرد
اینکہ موسیٰ ثعبان را میگرفت و عصا میشد آیا آن طبیعت حیوانی در او ودیعت میگذاشت یا اینکہ صورت و طبیعت ہر دو ازا منقلب میگشت
جواب گفتہ اند کہ ہر دو حالت جائز است چہ اہل سیر آوردہ اند کہ سحرہ ابتداءً متجسس شدند و دیدند کہ بوقت نوم موسیٰ اژدہا بجاے باطل می

برہان اول در ابطال اشکال جمیعین در انقلاب عصاء بہ ثعبان

جواب سوال چون بگرفتن موسیٰ ثعبان عصا میشد یا طبیعت ہم می شد یا نہ

بهاز و بقیه حصهٔ آن عصا بوده است و تا بیدار شدن موسی نگرانی و نگهبانی موسی و مواشی او میکرده است پس سحره بمعاینهٔ این حالت یقین کردند که از قسم سحر نیست بلکه بالیقین از قسم خارق العادت است پس نزد امن سحر سحره از سیر حرکتهای ناتراشیده و رسیمانها و سنون سیماب وغیرها به یک لقمه فرو میبرد و بلع می نمود و چون موسی او را میگرفت عصا منقلب میشد و بالمره اثری از همه این اشیاء بلع نمود معلوم نمیشد پس سائر سحره ایمان آوردند و خدا تعالی را به یگانگی پرستیدند و چون بموجب القاء آن عصا و ثعبان گشت موسی به معاینه این خبر بگرفتن او جرئت نمیکرد پس وحی شد خذ ها و لا تخف سنعیدها سیرتها الاولی یعنی ای موسی بگیر این ثعبان را و مترس که ما تاثیر او را میگردانیم موسی آنوقت او را بگرفت و به مجرد بدست گرفتن عصا منقلب شد این سبب سوم شد به ایمان آوردن سحره به موسی علیه السلام چه معلوم است که هیچ ساحری از سحر خود نمیترسد زیرا که او میداند که سحر او در حقیقت چیزی نیست و اما از وجه ترسیدن موسی ایشانرا یقین حاصل شد که انقلاب عصا به ثعبان سحر و فعل موسی نیست بلکه مرسل او این خارق عادت را بدست او ظاهر فرموده لهذا او را تصدیق کردند و ایمان آوردند **اشکال** ترسیدن و فرار اختیار کردن موسی علیه السلام از ثعبان دلیل است که موسی بر وعدهٔ باری تعالی ایقان نداشت و این بر پیغمبر جایز نیست **جواب** بعون الله الوهاب حقیقت الامر آنست که موسی علیه السلام وقتیکه عصا را انداخت دید که ثعبان عظیمی است حضار جمیعا بگرفتن حق تعالی در قلب موسی نیز خوف او القاء فرمود تا کفار به مشاهدهٔ حال خوف او در السنه نباشند که انقلاب عصا به ثعبان سحر است بلکه خارق العادت است و اگر نه موسی نمیترسید **مجمع البیان** مفسرین بهمین وجه گفته اند که آیت مجیده خذ ها و لا تخف سنعیدها سیرتها الاولی در تسلیه و تثبیت خطرات موسی علیه السلام نازل گشته نامردم او را ساحر نگویند چه این اعجاز مشتبه سحر ایشان بود باری تعالی عزوجل او را تسلی داد و ای موسی تو من شان تو از ان برتر است که تو گمان ساحر کنند **بعضی** از مفسرین گفته اند که این حالت غریبه عجیبه ثعبانی را وقتیکه موسی علیه السلام معاینه کرد و نترسید چه مثل آن هیئت هیچ ثعبانی ندیده بود به مقتضای بشریت در قلبش خوف عظیم ناشی شد پس به موجب آیت مذکوره بعد ضروریت رسانی ثعبان موسی مطمئن گردید و لاکن بدست خود جامهٔ پیچیده ثعبان را بگرفت چون دید عصا بود **سوال** آیا عصا در دست گرفتن از مخصوصات موسی کلیم الله بود یا دیگر انبیاء علیهم السلام نیز عصا میگرفتند **جواب** آنچه از اخبار و آثار ثابت میشود همانا که انبیاء علیهم السلام جمیعا عصا میگرفتند برای تجنب از خیلاء و از مضرات و اما مخصوصا عصا جناب موسی از چوب بادام بود پس سنت است که هر کسی عصا چوب بادام گرفته باشد در **مجمع البیان** آورده است قیل کان الانبیاء یاخذون العصاء تجنبا من الخیلاء قال **رسول الله** صلعم تعصوا فانها من سنن اخوانی المرسلین یعنی مخصوصا آنکه حضور نبوی صلعم فرمود شما هم عصا گرفته باشید چه گرفتن عصا از سنتهای مرسلین است **و** قال امیر المومنین علیه السلام قال النبی صلعم من خرج فی سفر و معه عصاء من اللوز و تلی هذه الایة و لما توجه تلقاء مدین الی ما نقول وکیل امنه الله من کل سبع ضاری و من کل صرعادی و من کل آفة حتی یرجع الی اهله و منزله و کان معه سبعة و سبعون من الملکات یستغفرون له حتی یرجع و یضعها یعنی امیر المومنین علیه السلام از حضور پیغمبر صلعم نقل فرموده که سیکه در سفر عصا بادامی در دست داشته باشد از ضرر درنده و گزنده و از دزد و راهزن و هر حادثه بود محفوظ ماند تا بخانهٔ خود مراجعت کند هفتاد و هفت فرشته برای او استغفار کنند تا بخانهٔ خود رسیده عصا را بگذارد **مروی** است که اول من اخذ العصا و عمل الخطبة فی العرب هو قیس ابن ساعدة یعنی که اول در خطبه عصا گرفت قیس ابن ساعده بود و ثواب بسیار در احادیث اهل البیت تعلق عصا بادامی گرفتن وارد گشته **تنبیه** چنانکه به اعجاز موسی علیه السلام عصا ثعبان شد و دیگر آلات سحر و سائر سحره را بلع نمود به نحویکه بالمره اثری از ان من بعد هم ظاهر نشد همچنین اهل سیر در سیر حضرات ائمه اطهار علیهم السلام نوشته اند و در احادیث امامیه نیز آمده است که به اعجاز حضرت امام رضا علیه السلام از سرادرهٔ مقام مامون الرشید دو صورت شیر منقوشه متجسم شدند و حاجب لعین را در محضر مامون و جمیع حضار مجلس او بلع نمودند و باز به امر آن امام معصوم علیه السلام بسرادره رجوع کرده همچو سابق منقوش شدند و همچنین بامر حضرت امام علی النقی علیه السلام صورت و نقش متکا متوکل عباسی متجسم گردیده شعبده بازهندی را و در محضر متوکل و سایر حضار مجلس او بلع نمود و باز بامر آن امام معصوم علیه السلام بر صورت نقش اصلیه خود عود کرد **مرویست** که مامون الرشید و متوکل عباسی هر دو معصوم همان وقت برای اعادهٔ اجساد سحره که شیر آنها را بلع نموده التماس کردند **امامین** علیهما السلام فرمودند که هرگاه ماکول ثعبان موسی عود نکرده پس آنها نیز عود نخواهند کرد **سوال** بتلعات ثعبان موسی و نیز متبلعات آن دو شیر در زمان مامون و متوکل عود نکردن بلکه هیچ اثر و علامت ماکول موجود نبودن در عصاء و همچنان هیچ جسمیت نبودن در دو صورت شیر معقول نمیتوانند بود **جواب** باید دانست که اعجاز فعلی

جواب اشکال خوف موسی از آن دلیل عدم ایقان او است بر حکم باری

جواب سوال که عصا بدست گرفتن سنت است یا نه ۱۲

دو معجزه امام رضا و امام علی النقی علیهما السلام شبیه بمعجزات عصای موسی

خارق العادت که باریتعالی عزوجل برای تصدیق خاصان خود از دست خود ایشان ظاهر میکند و آن مطابق واقع حقیقة میباشد بخلاف سحر و شعبده پس هرگاه حق تعالی قادر است که عصا را به ثعبان و نقش دابه جسم شیر منقلب گرداند پس بالضرورت قدرت میدارد که در آنها به نحوی قوت ناطقه آفریند که به مجرد بلع نمودن آنها را هضم کند و بنحوی تحلیل نماید که اثری از وجود مبتلعات در طرفة العین باقی نماند پس اشیاء مبتلعه عصا و آن دو شی به اینوجه عود نکردند تا فرق و امتیاز حاصل باشد میان معجزه و سحر چه سحر فی الحقیقت حقیقتی نمیدارد و لهذا عاقبت الامر در سحر عود اشیاء در ساحت خود است و اما معجزه چونکه مطابق واقع میباشد لهذا بعد بلع اثر اشیا مبتلعه باقی میماند **سوال** اعجاز موسی علیه السلام بتقلیب عصا ثعبان اعظم و افضل و اعلی بود یا اعجاز این دو امام معصوم علیهم السلام **جواب** آنکه به ادنی پایه از عقل ممتاز و قدری از شعور سر و کار داشته باشد بالیقین میداند که اعجاز این هر دو امام علیهم السلام بدرجها افضل است از اعجاز موسی علیه السلام چه پیشتر بیان کردیم که همه اجسام متماثل اند بدانها قابلیت انقلاب و استحاله میدارند و اما این صور منقوشه از جمله الوان و اعراض اند نه اجسام پس بالضرورت حیوان منتشر شدن محض نقوش عوارض و بلع نمودن انسان مع اسباب و آلات سحر و انسان بعد بالمره اثری از آن ظاهر نشدن نسبة خیلی امر عجیب و معجزه غریب است که هر عاقلی بر معجزه عصای موسی ترجیح دهد قطعا **سوال** بهر حال در قلب عصا حیة در این وقت چه حکمت بود **جواب** مشتمل بر چند وجه است **اول** بعضی از مفسرین چنین گفته اند انه تعالی قلبها حیة لتکون معجزة لموسی علیه السلام یعرف بها نفسه و ذلک لانه علیه السلام لما هتف الا النداء و النداء و انکان مخالفا للعادات الا انه لم یکن معجزا لاحتمال ان یکون ذلک من عادات الملائکة او الجن فلاجرم قلب الله العصا حیة لیصیر ذلک دلیلا قاهرا و العجب ان موسی علیه السلام قال اتوکاء علیها فصدقه الله تعالی فیه و جعلها متکاء له بان جعلها معجزة له ظاهرة مقصود آنست که به تحقیق حق سبحانه و تعالی عزوجل منقلب گرداند عصا را به ثعبان تا معجزه موسی علیه السلام باشد که بداند به سبب آن نبوت خود را زیرا که آنحضرت تا آنوقت نشنیده بود مگر نداء و ندای هرچند مخالف عادات بود مگر اینکه بر سبیل معجزه نبود بجهة احتمال اینکه بوده باشد این ندا از عادات ملائکه یا اجنه پس لاجرم حق تعالی عزوجل عصا را منقلب گردانید در جسم حیة تا اینکه دلیل قاهر باشد بر نبوت آنحضرت عجب آنست که موسی علیه السلام گفت اتوکاء علیها یعنی بر این تکیه میکنم پس باریتعالی در اینقول تصدیق آنجناب بفرمود و آنرا مستکای آنجناب بگردانید به اینکه آنرا برای موسی معجزه قرار داد **ثانی** گفته اند که نداء هرچند بغرض اکرام موسی علیه السلام بود پس انقلاب عصا ثعبان مزید کرامت بود برای او لیکون تواتی الخلع و الکرامات سببا لزوال الوحشة عن قلبه **ثالث** بعضی چنین گفته اند انه عرض علیه لیشاهده اولا فاذا شاهده عند فرعون لا یخافه یعنی حق تعالی عزوجل ایخالت را ابتداء در آنوقت عرض گردانید تا موسی آنرا مشاهده فرموده باشد پس وقتیکه موسی نزد فرعون انقلاب عصا ثعبان مشاهده کرد از آن ترسید **رابع** جماعتی از مفسرین چنین گفته اند انه کان راهبا فقیرا ثم انه نصب للمنصب العظیم فلعله بقی فی قلبه تعجب من ذلک فقلب العصا حیة تنبیها علی انی لما قدرت علی ذلک فکیف یستبعد منی نصرتک مثلک فی اظهار الدین **لخصا** مقصود آن است که بتحقیق موسی علیه السلام راعی فقیر بود و پس از آن آنجناب برای منصب عظیم مقرر و منصوب گشت پس شاید که این تعجب در قلب او باقی ماند پس عصا را به ثعبان منقلب گردانید تا تنبیه باشد بر اینکه من هرگاه که بر انقلاب عصای چوبی بحیم ثعبان عظیم مقتدر باشم چگونه مستبعد تواند بود از من نصرت مثل تو شخصی در اظهار دین **اقول** باینوجه سقیم است و قائلش از عرفان مدارج النبوة بهره ندارد که شان صاحب این منصب عظیم ارفع است از اینکه چنین هزلیات را بسوی او نسبت توان داد موسی هرچند بدو امر راعی بود ولاکن آثار نبوت در همان سن صبوت از وی هویدا بود بر متتبع خبیر این از شاجرات او با فرعون در زمانه رضاعت او پیدا بوده باشد پس این قول رازی فخر نسیان بالضرورت صحیح نیست بلکه در حق انبیاء بمحال جرئت است **خاص** حبی چنین هم گفته اند وقتی که موسی علیه السلام گفت هی عصای اتوکاء علیها الی قوله ولی فیها مارب اخری پس موسی علیه السلام را گفته شد القها این عصا را بیندازپس همین که بینداخت و ثعبان شد موسی از ترس ثعبان فرار کرد پس کانه موسی را گفته شد ایموسی دعوای تو بود که این عصا نبوت است و بدرستیکه تو در این مارب دیگر اندیس چرا از این فرار کردی تا تنبیه باشد بر سر قوله تعالی ففروا الی الله و قوله قل الله ثم ذرهم اسکال ذکر انقلاب عصا ثعبان در متعدد آیات است پس چرا به الفاظ مختلفه جای ثعبان و جای جان و اینجا به لفظ حیة ذکر فرمود **جواب** بتوفیق الله الوهاب اولا باید دانست که حیة اسم جنس است که بر مذکر و مونث و صغیر و کبیر اطلاق میشود چنانچه در الکامل مذکور گشته است الحیة

جواب سوال قلب عصا به ثعبان عجیب است یا انقلاب نقش بجسم شیر

قول ان مفسر رد دعوی رازی در تعجب موسی به نبوت خود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جواب اشکال عصای منقلب را جرا به اسمانی مختلفه ذکر فرمود

اسم یطلق علی الذکر والانثی فان اردت التفریق قلت هذا حیة ذکر وهذه حیة یعنی حیة اسمی است که بر نر و مونث اطلاق میشود پس هرگاه تمیز دهی میان آنها خواهی میگوئی هذا حیة ذکر وهذه حیة واما دخول ها در آن از جهة واحد بودن آنست از جنس چون بطه و دجاجه از بعض عرب منقول است که گفت رایت حیا علی حیة یعنی نر را بر ماده سوار شده دید **واما ثعبان** وجان پس در میان آنها مناسبات است زیرا که ثعبان اژدهای عظیم را گویند در **حیات الحیوان دمیری** گفته است که ثعبان بزرگترین حیات باشد نر و مادا و مونث وجمع آن ثعابین است وجاحظ در **کتاب الامصار وتفاضل البلدان** گفته والثعابین بمصر ولیست هی فی غیرها والیها حول الله عصا موسی علیه السلام واما جان مار سیاه صغیر را گویند شیخ **کمال الدین دمیری** گفته است جان ماری سفید رنگ میباشد و بعضی گفته اند که مار سیاه صغیر را گویند حق تعالی فرموده است فلما رآها تهتز کانها جان ولی مدبرا و در اینجا میفرماید فاذا هی حیة تسعی و جائی میفرماید فاذا هی ثعبان مبین پس هرگاه کیفیت حال بالاجمال بوضاحت پیوست باید دانست که جواب این اعتراض مشتمل بر دو وجه است یکی اینکه انها کانت وقت انقلابها حیة ثم صارت دقیقة ثم تورمت وتزایدت جرمها حتی صارت ثعبانا فارید بالجان اول حالها وبالثعبان مآلها خصوصا آنکه این عصا وقت انقلاب آن مار صغیر بود پس از آن متورم شد وجرم آن زیاده گشت تا اینکه ثعبان گردید پس از جان ابتداء حالت و به ثعبان مآل آن مراد گرفته شده است دیگر اینکه این عصا وقت انقلاب در تخصیص ثعبان وسرعت حرکت جان بوده است بدلیل قوله تعالی فلما رآها تهتز کانها جان **ابن عباس** گفته است صارت حیة صفراء لها عرف کعرف الفرس وصارت تتورم حتی صارت ثعبانا وهو اعظم ما یکون من الحیات قال تعالی فاذا هی ثعبان مبین فلما التقوا موسی العصا صارت جانا فی الابتداء ثم صارت ثعبانا فی الانتهاء خصوصا مقصود آنست که گفت عصای موسی علیه السلام مار زرد رنگ منقلب شد که بر گردن موی داشت همچو موی گردن اسپ و متورم شد تا اینکه ثعبان گشت که آن بزرگترین حیات میباشد که حق تعالی میفرماید که پس آن عصا ثعبان شد پس وقتیکه موسی عصا خود را انداخت منقلب گشت بهیئت جان در ابتداء و پس از آن ثعبان شد در انتهاء و **حیات الحیوان دمیری** گفته است ویقال وصف الله العصا بثلاثة اوصاف بالحیة والجان والثعبان کانها کانت کالحیة لعدوها وکالثعبان لابتلاعها وکالجان لتحرکها خلاصه مقصود آنست که گفته شده است که حق تعالی عز وجل عصای موسی را به سه وصف ذکر فرموده است حیه وجان وثعبان زیرا که آن عصا وقت انقلاب همچو حیه میبود برای دشمن وثعبان میبود برای بلعیدن وجان میبود برای تحرک و بعضی توجیه کرده اند کانت العصا حیة لموسی وثعبانا لفرعون وجانا للسحرة یعنی عصا حیه میبود برای موسی وثعبان میبود برای فرعون وجان میبود برای سحره و هو العالم

تحقیق هر سه وصف عصای جناب موسی علیه السلام

بحث سابع خذها ولا تخف سنعیدها سیرتها الاولی بدانکه اصل سیرت فعله باشد و آن هیئت بود من السیر و مراد اینجا حالت است یعنی باز عصا گردانیم آنرا و نصب او بحذف حرف جر است و تقدیر شود سنعیدها الی سیرتها چون حرف جر بیفتاد فعل بر آن داخل شد و عمل جر فعول کرد پس بهر حال سیرت بفعله است ماخوذ از سیر بر طریق تجوز ان را در طریقه و هیئت استعمال کنند و انتصاب آن نزع خافض است ای کهیئتها یا بر انکه حاوه منقول باشد از ماده بمعنی عاد الله ای سنعیدها الی سیرتها بمعنی طرف ای سنعیدها فی طریقتها یا بر تقدیر فعل آن ای سنعید العصا بعد ما نخذها بها تسیر سیرتها الاولی قلنفع بها ما کنت تنفعه قبل بر کشاف زمخشری گفته است سیرة از سیر باشد چون رکبه که از رکوب است چنانچه گفته میشود که سار فلان سیرة حسنة پس در این استعمالش وسیع گشته از آن بعد منقول گشته است بسوی معنی مذهب وطریقه بهر حال پس معنی و مراد آن است که حق سبحانه فرمود موسی را بگیر او را و مترس از وی زود باشد که باز گردانیم او را بهیئت و حالت نخستین که داشت یعنی همان عصا گردانیم **آورده اند** که چون این خطاب به موسی علیه السلام رسید نفس او مطمئن شد و ترس انا و زایل گشت و دلیرانه روی بر اژدها نهاده دست خود را در دهن او کرد و لحیتین او بگرفت و لحیتین او همان دو شعبه گشت **اشکال** وقتیکه خدا وند کرده شد به موسی به این کرامات عظیمه مخصوص گشت دو انست که او مبعوث شده است من عند الله تعالی بسوی خلق پس از آن ثعبان چرا ترسید

جواب اشکال خوف موسی از ثعبان شدن عصا گوید

جواب مشتمل بر چند وجه است **اول** گفته اند ان ذلک الخوف کان من نفرة الطبع لانه علیه السلام ما شاهد مثل ذلک قط وایضا فهذه الاشیاء معلومة بدلائل العقول وعند الفزع الشدید قد یذهل الانسان عنه یعنی بدرستیکه این خوف موسی علیه السلام از دو جهت طبع آنجناب بود نه از آنکه موسی از آن پیشتر هرگز مثل آن حالت عصای خود مشاهده نکرده بود و نیز این اشیاء به دلایل عقول معلوم اند و بوقت فزع شدید به تحقیق که انسان از آن غافل میشود **شیخ ابو القاسم انصاری** گفته است ذلک الخوف من اقوی الدلائل علی صدقه فی النبوة لان الساحر یعلم ان الذی یاتی به تمویه فلا یخاف البتة **ثانی** بعض مفسرین گفته اند موسی علیه السلام ما خوف از ان ثعبان نرسید که دانسته بود آنچه از آن عصا و آدم علیه السلام رسیده بود **ثالث** در این وجهی دیگر نیز میتواند بود که تنها جمله لا تخف بحصول خوف

در بیان حیه و ثعبان و جان

در بیان لغت و اشتقاق لفظ سیرت گوید

دلالت نمیکند چون آیت ولا تطع الکافرین که دلالت نمیکند بر این طاعت ولاکن قوله واها تهتز کانها جان ولی مدبرا بر این البته دلالت میکند واما ظهور این خوف از وجه آن است که تا فرق حاصل باشد در موسی کلیم الله و محمد حبیب الله علیهم السلام پس بدرستیکه موسی نظر کرد تعلق قلب باعصا و نفرت از ثعبان و اما حضور نبوی صلعم نه رغبت خود در بهشت ظاهر کرد و نه نفرت خود از جهنم **سوال** موسی علیه السلام آیا ثعبان را بدست گرفت یا در وقتیکه آن منقلب شد بعصا **جواب** مروی آنست که موسی داخل کرد دست خود را در دهن ثعبان پس فورا او جوب شد و قرآن هم بر همین دلالت میکند چه میفرماید سنعیدها سیرتها الاولی سنعیدها واقع در استقبال است مزید بر این هم اقرب به کرامت است چه همچنانکه انقلاب عصا رحیه معجزه موسی بود او خال دست در نم او بی ضرر نیز معجزه است باز انقلاب آن عصا نیز معجزه اخری است پس در این متعدد و متوالی معجزات حاصل شدند لهذا اقوی فی الدلالت است **سوال** چگونه موسی علیه السلام آن ثعبان را گرفت آیا با حالت خوف یا بدون خوف **جواب** بعض مفسرین گفته اند که با خوف ثعبان را گرفت لاکن این قول قرین صحت نیست زیرا که بعد از توالی دلایل بعید است که موسی علیه السلام از آن ترسیده باشد خصوصا وقتی که موسی دانسته بود که در وقت گرفتن ثعبان حق تعالی عزوجل او را بسیرت اولی منقلب خواهد کرد پس چگونه ممکن است که موسی را خوف آن باقی بوده باشد و حال آنکه او به صداقت این علم داشته است **بعضی** گفته اند که لما قال الله لا تخف بلغ من ذهاب خوفه وطمانینته نفسه الی ان ادخل یده فی فمها واخذ بلحیتها یعنی وقتیکه حق سبحانه و تعالی موسی را گفت لا تخف پس رسید آنجناب از ذهاب خوف و طمانینت نفس بسوی اینکه داخل کرد دست خود را در دهان ثعبان و بهر دو لحیه او را گرفت **بحث** تا من واضمم یدک الی جناحک تخرج بیضاء من غیر سوء آیة اخری الی فرعون من ایاتنا الکبری بدانکه جناح را استعمال میکنند در ناحیتان چون جناح لشکر که بمعنی جانب میمنه و جانب میسره آن است و این مستعار است از جناحان طیر و تسمیه آن بجناح جهت آنست که جناح بمعنی میل است لقوله تعالی واخفض جناحک للمؤمنین و جناح طیر در وقت طیران آنرا میل میدهد و اما سوء کنایه است از برص همچنان که عورت مکنی عنه است بآن بجهة آنکه طباع از آن کاره اند و متنفر اند از آن و عدم تصریح برص جهت آنست که آن ابغض چیزها است نزد عرب و به آن نفرت عظیمه مینمایند و از شنیدن آن بسیار متنفر میگردند پس بلاغت کلام بالضرورت مقتضی همانا که بطریق کنایه مذکور شود و هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی و مراد آیت مجیده چنین شود که حق تعالی موسی را ندا میکند که ای موسی دست خود را بسوی پهلوی خود یعنی زیر بازو تا بیرون آید در حالتیکه سفید باشد در روشنی بی عیبی و علتی و فجی یعنی سفیدی برص نباشد بلکه سفیدی درخشنده و با شعاع بود و آیة اخری حال است از ضمیر تخرج یا از ضمیر ید بیضاء یا مفعول باضمار خذ یا دونک تا بیرون آید دست تو از زیر بغل تو در حالتی که سفید باشد و در حالتی که آن علامتی دیگر است بر نبوت تو و آتا للزیک من ایاتنا الکبری متعلق است بمضمر مذکور یا به آنچه آیت یا تصه دال است بر آن ای دللناها او فعلنا ذلک لنریک من براء تبعیض است و کبرے صفت آیات پس معنی آنست که فراگیر این آیت را برای آنکه بنمایم ترا بعضی از علامات و معجزات بزرگ خود را یا دلالت کردیم ترا به آن یا اینچنین کردیم تا برخی از نشانهای بزرگ خود را بتو بنمائیم و میتواند بود که کبرے مفعول نریک باشد و من آیاتنا حال از آن یعنی تا بنمائیم علامت بزرگ را در حالتی که آن از علامات قدرت ما باشد و گویند مراد به آیات کبرے غیر این دو آیت است مثل غرق فرعون و قوم او و غیر آن و از ابن عباس مرویست که موسی علیه السلام گندم گون بود و چون دست از زیر مدرعه خود بیرون آورد چندان نور ساطع و روشنی لامع از آن صادر شد که شب تار چون روز روشن گشت و چون باز زیر مدرعه برد همانوقت برنگ اول خود شد و اگر در روز اظهار این معجزه کردی نور آن بر آفتاب غالب شدی و روشنی چشم از لمعان آن خیره ماندی ابن عباس میگوید که الجناح یعنی الی صدرک است **اقول** قول اول اظهر و اولی است زیرا که هر دو دست انسان مشابه اند بهر دو جناح طیر چه حق تعالی فرموده است تخرج بیضاء و هرگاه مراد از جناح صدر میبود بالضرورت فقره تخرج بمعنی میشد **مرویست** انه علیه السلام اتی فرعون یدله وقال ماهذه فقال ید الله فتمادخلها فی جیبه ونزعها فاذا هی بیضاء تلمع شعاعها شعاع الشمس وکان موسی آدم شدید الادمة **لخصا** مقصود آنست که موسی علیه السلام دست خود را بفرعون نمود که این چیست فرعون گفت که این دست تو است و موسی دست در پیرهن داخل کرد و بیرون آورد در آنوقت دست آنجناب نور سفید درخشان و منور بود بحالیکه نور آن غلبه میکرد بر نور آفتاب و موسی علیه السلام شدید گندم گون بود چه آدم از ادمه ماخوذ است که بالضم بمعنی گندم است **بعضی** گفته اند که موسی علیه السلام برنگ سرخ و سفید بود اما سفیدی بحمرت غالب بود چه معنی آدم شتر سفید موی سفید لون است ولاکن قول اول اشهر است **سوال** موسی علیه السلام چرا اول دست خود را بیرون نمود و پس از آن در بغل داخل کرد و چون بیرون آورد دست بیضاء بود **جواب** سبب در این فعل آنست که تا فرعون و امتش باشد که دست موسی چیزے مالیدن بود زیرا که موسی بمجرد ادخال در بغل همین که دست بیرون آورد بیضاء گردیده بود این دلیل است که به فعل الهی چنین شده بنابر

جواب سوال موسی بعد از انقلاب ثعبان بعصا گرفت یا قبل از انقلاب

جواب سوال موسی بحالت خوف او را گرفت یا بغیر خوف

در معنی جناح و سوء گوید

جواب سوال چرا موسی اول دست خود را در بغل نمود و پس در بغل داخل کرد

وحیله ابن عباس گفته است وکان لها نور یضیئ بین السماء والارض و وجهی دیگر آنست که زبان و دست مبارک را موسی علیه السلام در دهن صبوت بطبق آتش رسانیده بود چنانچه مفسرین بالاتفاق این را نوشته اند لهذا دست مبارک آنجناب علامت سوختگی بالجمله باقی بود چه اثر سوختگی غالباً در جلد قدری سفیدی بعد صحت باقی می ماند پس آنحضرت علیه السلام همان دست خود را بیرون آورد و گفت این چیست فرعون گفت این دست سوخته تو است و آنحضرت دست را اندرون بغل داخل کرده بیرون آورد پس تمام کف دست آنجناب بنور سفید درخشان مثل آفتاب بود از بغل بیرون آورد و آنوقت احدے را شبهه نماند که این تنویر از فعل خدا تعالی است نه باب اسحاق ابن عباس گفته است که موسی علیه السلام دست خود را از بغل خود یا از گریبان خود بیرون آورد فاذا هی بیضاء من غیر سوء یعنی بغیر برص منورة اشکال از قرآن مجید ثابت شد که موسی علیه السلام اعجاز ثعبانی ظاهر کرد پس چنانچه کیفیت مهیبه آن بیان شد عجیب است که فرعون بر چنین معجزه قاهره قناعت نکرده معجزه دیگر طلب نماید جواب اصل آنست که حق تعالی این دو معجزه قاهره را برای موسی علیه السلام مخصوص گردانیده بود پس جائز است که باری تعالی عزوجل هیبت و خوف معجزه ثعبانی از قلب فرعون و دیگر عریان انسان فرموده باشد این است که فرعون بذوق و شوق تمام از موسی آیت دیگر طلبیده بعد معاینه آیت ثعبانی آیت لسان معذرت او قطع و حجت بر او تمام شود پس برویت آیت ثعبانی و اراهیت حاصل شد و اما به معاینه آیت ید بیضاء او را رغبت حاصل شد اشکال بهر حال ارائت و اظهار معجزه بر معجزه فعل عبث و بی فائده است بلکه موجب تهاون خواهد بود و از خرق عادت خارج میشود جواب کثرت معاجز در اصل برهان قاطعه اند که فائده آن از زیاد تقویت و یقین است و موجب زوال شک و شبهه اما خروج آن از خرق العادت در وقتی لازم تواند آمد که این معاجز از غیر انبیا ظاهر میشدند تنبیه بعضی در این مقام گفته اند که از عصاء و ید بیضاء شئی واحد مراد است که عبارت از حجت قویه باشد پس عصاء و ید بیضاء را استعاره ازان گرفته از وجه اینکه بسبب آن بر جمیع مخالفین غالب میشود و تمامی اولئک آنها را باطل میکند چنانکه گفته میشود لفلان ید بیضاء فی التحریر و العطاء معلوم است که استعمال این بر سبیل مجاز و استعاره است همچنین در معجزات موسی نیز باستعاره چنین داروگشته بر سبیل حقیقت اقول لاحول ولا قوة الا بالله تاویل و عدول از ظاهر کتاب الله و سنت رسول الله صلعم جائز نیست مگر در جائیکه عقلاً ممکن نباشد و این هر دو معجزه موسی محال عقلی نیست بلکه محال عادیست و همین معنی معجزه میباشد پس بلا وجه این هر دو آیات را بحجت قویه تاویل کردن از تدین بعید است و اگر نه پس هیچ معجزه معجزه نخواهد بود و در این مقام در توضیح مرام بالجمله بحثی مناسب مینمائیم که علماء علم نباتات بالتشریح نوشته اند حق تعالی عزوجل قسمی از گیاه خلق فرموده است که خود بخود حرکت میکند و در آن شعور هم آفریده و گویا چه است که در لسان هندوستانی چھوئی موئی میگویند بمجرد اینکه کسی آنرا مس کند فوراً پژمرده میشود از این هم عجیب تر گیاهے دیگر است همینکه سایهٔ انسان بر آن افتد پژمرده میشود و فی الحال از تحقیقات جدیده علماء علم نباتات معلوم کرده اند که در ملک هندوستان بکنار دریاے گنگ گیاهی است که حق تعالی در برگ آن صفتی خلق فرموده است چنانکه نبض انسان از دوران خون بیک دقیقه هفتاد و پنج مرتبه حرکت میکند آنهم در یک دقیقه شصت مرتبه حرکت می نماید و به این حساب در یک ساعت سه هزار و شصد مرتبه حرکت آن معلوم میشود همچنین قسمی دیگر از گیاه آفریده است ذی شعور و منتقم چه معلوم است که خدا تعالی غذای حیوانات علی العموم گیاه و برگ قرار داده قسمی از گیاه چنین آفریده است که بر برگ آن لعاب بالزوجت میباشد مانند صمغ همینکه مگس بر آن برگ می نشیند فوراً جسم آن برگ جمع میشود و بنحویکه آن مگس را فشار میدهد که هرچه در آن مگس رطوبت است جذب می کند ظاهر است از اینکه حق تعالی قدرت نمائی خود می کند به بندگان خود که مراد بهر وجه قدرت است که هرگاه خواهم از گیاه ملی جان حیوان جان دار را هلاک گردانم پس این یک برگ گیاه باطل می کند قول نیچریان را که میگویند معقول نیست که غیر ذوے الارواح خود بخود حرکت نمایند پس از محسوسات این صنایع باطل میشود و استبعاد و استعجاب نیچریان در ثعبان منقلب شدن عصاے بی روح موسی علیه السلام که خود بخود و بقدرت قدیر متعال مار عظیم شده حرکت نمود و ساحران را مع اسباب بحر بلیع نمود و فداے خود گردانید و اما فلسفهٔ ید بیضاء پس مجملا باید دانست که در آخر ۱۶۶۹ء هزار و شصد و شصت و نه از علماے فرنگیان گیمسٹ براٹ صاحب تحقیق کرده است که در عظام حیوانات یک ماده قوتی می باشد که آنرا فاسفورس میگویند این ماده در شب تار خود بخود روشن میشود پس جاے شرم است برای این نیچریان منکران ید بیضا چه هر گاه ایشان تسلیم کردند که در عظام حیوانات فاسفورس است پس بنا بر قول ایشان بالضرورت این فاسفورس در عظام موسی علیه السلام هم بوده است پس بلا وجه در ظهور روشنی از دست موسی شما را چه استبعاد حاصل شد الحمد لله والمنه که از دلیل مسلمه شما اعتراض شما متعلق ید بیضاے موسی هم باطل گردید باقی ماند اینکه فاسفورس در تاریکی روشنی میدهد و ما ید بیضاء موسی را در روز چگونه روشن میبود جوابش آنست که این اعتراض هم فی محل

جواب اشکال بعد از معاینه معجزه عصا فرعون چرا معجزه ید بیضاء طلبید

قول ان مفسر در بیان فلسفه عصاے موسے ورد نیچریان

در بیان فلسفه ید بیضاے موسی از تحقیق جدید ورد نیچریان گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ازوجه اینکه چون نیر اعظم طلوع میکند سهم کواکب مضیئه غائب میشوند ولاکن بعضی کواکب اند که صد روز هم مرئی میشوند همچنین توانیم گفت که هرچند فاسفورس عموم حیوانات در روز مرئی نمیشود ولاکن فاسفورس دست موسی چون بعض کواکب در روز هم از کثرت ضوء مرئی میگردید و خصوص رؤیت آن چرا استبعاد کرده شود حیث میتواند بود که حق تعالی بنا بر قول خود شما در دست موسی این مادهٔ فاسفورس تو آفریده باشد کدام دلیل عقلی این را محال قرار تواند داد اگر گفته شود که فاسفورس استخوان چگونه خارج از جلد روشنی میدهد گوئیم که این اعتراض هم محل ندارد زیرا که کمیسٹ برانڈ صاحب را بقول شما هرگاه در معاینه روشنی فاسفورس خاک قبور مانع نشد شما از تسلیم کردید پس جلد نازک دست موسی کلیم الله علیه السلام چگونه چرا از ظهور ضوء ید بیضاء مانع تواند شد پس معترض در اینجا میتواند بگوید که هرگاه ضوء و روشنی ید بیضاء از وجه فاسفورس بوده است پس آن از معجزه چرا نامیده شود در اینصورت آن خارق عادت نمی تواند بود گوئیم که در خصوص اعجازیت ید بیضاء سه وجه بوده اند یکی ازوجه اینکه انیمه فاسفورس بخلاف همه در استخوان دست موسی کلیم الله بود دیگر از اینچنین نیست دویم ضوء و روشنی آن بیوسته شب و روز موجود بود برخلاف دیگران سویم ازوجه اینکه موسی علیه السلام هروقت میخواست ضوء و روشنی آن ظاهر میشد و این دلالت بالصراحت است که معجزه به اختیار تا و مطلق میباشد پس امرے طبعی چون فاسفورس وغیره موجب و سبب ظهور ضوء ید بیضاء نبود همین مابه الامتیاز در معجزه و خوارق عادات است ما در این مقام دلیل فاسفورس بغرض الزام منکرین نگاشتیم و اگر نه معجزه قاهره ید بیضاء نه ازوجه فاسفورس بود و نه محتاج بچنین اسباب و آلات مقصود ما از بیان این اثبات آن است که ید بیضاء محال عادیست نه محال عقلی و هو العالم **سوال** آیا معجزهٔ ید بیضاء اعظم است یا انقلاب عصا حیه **جواب** حق گفته ید بیضاء اعظم است از معجزهٔ عصا زیرا که حق سبحانه عزوجل در این آیت مجیده بعد از ذکر ید میفرماید لنریك من ایاتنا الکبری همین دلیل است که ید بیضاء آیت کبرے و معجزه عظمی میباشد **وتخیف** را در این تردد است زیرا که اولاً من ایاتنا الکبری فرموده دلیلیست که تخصیص آیت کبرے برائے ید بیضاء نیست دیگر معاجز هم آیات کبرے اند **مزید** بر این ظاهر است که در دست موسی تغیرات بود و اما در عصاء علاوه تغیرات زیادتی در جسم و خلق حیات و قدرت بر امور خارقه موجود بود پس مراد چنین شود لنریك بعض ایاتنا الکبری و اما آنچه در **کشاف** زمخشری گفته است که مراد چنین شود لنریك بعض ایاتنا الکبری من ایاتنا صحیح نیست زیرا که در اینصورت لازم میاید که آیات کبرے بس منحصر در همین دو معجزه بوده باشد حال آنکه چنین نیست چه بدرستیکه معجزات پیغمبر ما صلعم اکبر و اعظم و افضل از تمامی معجزات همه انبیاء علیهم السلام **وکفاك** بالقرآن شاهدا علی ذلك **بحث** تاسع اذهب الی فرعون انه طغی بدانکه اختلاف کرده اند در اسم فرعون که آیا عربی است یا عبری یا سریانی و علی کل حال مشتق است یا جامد و آیا معنی دار دیا نه **محققین** گفته اند فرعون لفظ عربیست به معنی ستمگار و هر شخص عاتی متکبر و بدکار باین لفظ وصف کرده میشود و به معنی سخت و شوار و نهایت تبه کار از باب رباعی مجرد فعلل بفعلال فعللة چون دحرج یدحرج دحرجة و بنا بر این فرعن یفرعن فرعنة به معنی عتو و معنی از حد محدود در گذشتن به قبایح و منکرات در **صحاح** گفته لقب الولید بن مصعب ملك مصر و کل عاتٍ فرعون و الفراعنة و قد تفرعن و هو ذو فرعنة ای دهاء و منکر و در **قاموس** میگوید الفرعون التمساح به معنی تمسك و بدون لام لقب **ولید** بن مصعب و صاحب موسی و والد خضر و یا اسم پسر او و فیما حکاه الفاسی و تاج القراء فی تفسیرهما و لقب کل من ملك مصر او کل عاتٍ متمرد کفرعون و کزنبور و قنفذ و علیه و تفرعن تخلق بخلق الفراعنة و الفرعنة الدهاء و النکر به معنی سخت کار و سخت منکر اهل سیر و تواریخ و مفسرین اتفاق کرده اند که لفظ فراعنه از القاب سلاطین مصر است چنانکه **قیصر** از القاب سلاطین روم است و کسریٰ از القاب سلاطین فرس ایران بجمع قیاصره و اکاسره و **نجاشی** از القاب سلاطین حبش و **خاقان** از القاب سلاطین چین و **تبع** از القاب سلاطین یمن و **نمرود** لقب سلطان بابل بوده است اما فرعون موسی فرعون ثانی بود و اما فرعون اول فرعون یوسف ابن یعقوب نبی بوده و اسم او **ریان** مالک و سلطان مصر بوده است و همان یوسف را خزاین ارض مصر در عصر یوسف علیه السلام تملیک نمود و از دنیا برفت و تخت و سریر سلطنت او پسرش **مصعب** نشست پس دشمان ریان والدین یوسف مع اولاد و احفاد در مصر رفتند و سکونت اختیار کردند پس مصعب بهیچ وجه متعرض بنی اسرائیل نمی شد بلکه بحرمت و عظمت صغار و کبار بنی اسرائیل را بعد از مردن یوسف نگاه میداشت و چون مصعب نیز مرد سلطنت مصر به فرعون ثانی یا ثالث که معاصر جناب موسی بود رسید و در اسم این فرعون دو قول اند در **کشاف** زمخشری گفته است کان اسمه **قاموس** و قیل الولید ابن مصعب بن ریان و ثانی القولین اظهر سبی و فخرازی و اکثر مورخین است و خاصل بنان

فلسفه اینکه ید بیضا در شب و روز چرا روشن و منور بود

جواب اعتراض که ید بیضا اگر از وجه فاسفورس بود پس معجزه نیست

جواب سوال معجزه ید بیضا اعظم است یا معجزهٔ انقلاب عصاء

در بیان تحقیق لغت و اشتقاق لفظ فرعون و اینکه چند فرعون بودند

در بیان طغیان و دعوی ربوبیت کردن فرعون

زمان بابین فرعون یوسف و فرعون موسی که برسالت داخل مصر شد چهار صد سال نزد اکثر اهل سیر بود پس این فرعون زبان لاف و گزاف افاربکم الاعلی کشود و علانیه مردم را بسوے الهیت خود دعوت نمود و لاکن بنی اسرائیل دعوت او قبول نکردند پس بایشان گفت آیا شما غلامان و کنیزان نخرید آبا و نیستید پس ایشان را جبرًا و قهرًا به بندگی خود گرفت و طایفهٔ از بنی اسرائیل بنا لان قوم خود گردانید و جمعی را افعال شاقه پیشه و جماعتی را خشت و آجر سازی و معماری مقرر ساخت میگویند اول کسی که آجر پخته و گچ سازی بنا گذاشت فرعون بود و طایفهٔ را به سائیسی اسپان اصطبل خود و غیره مقرر کرد و زنان و دختران ایشان را نگاه میداشت و پسران نوزائیدهٔ ایشان را می کشت و اما آنها که اصلاً بهیچ کارے نمیخوردند بر آنها جزیه مقرر میکرد و مدتها بنی اسرائیل همین بسر میکردند تا موسی علیه السلام برسالت مبعوث گشت **ثعلبی** گفته است قال اهل التاریخ لما مات الریان بن الولید فرعون المصر الاول صاحب یوسف و هو الذی ولی یوسف خزائن ارضه و اسلم علی یدیه فلما مات ملک بعده **قابوس** ابن مصعب فرعون الثانی فدعاه یوسف الی الاسلام فابی فکان جبارًا **و** قضی الله یوسف فی ملکه و طال ملکه ثم هلک و قام بالملک بعده اخوه **ابو العباس** ابن الولید ابن مصعب بن الریان ابن ارشه ابن ثروان بن عمرو ابن فاران ابن عملاق ابن لاوذ ابن سام ابن نوح علیه السلام و کان اعتی من قابوس و اکبر و افجر و امتدت ایام ملکه و اقام بنو اسرائیل بعد وفات یوسف علیه السلام و قد انتشروا و اکثروا و هم تحت العمالقة و هم علی تقایا من دینهم مما کان یوسف و یعقوب و اسحق و ابراهیم علیهم السلام شرعوا فیه من الاسلام متمسکون به حتی کان فرعون موسی الذی بعثه الله الیه و قد ذکرنا اسمه و نسبه لم یکن فیهم فرعون اعتی علی الله و لا اعظم قولًا و لا اقسی قلبًا و لا اطول عمرًا فی ملکه و لا اسوء ملکًا لبنی اسرائیل منه و کان یعذبهم و یستعبدهم فجعلهم خدمًا و خولًا و صنفهم فی اعماله فصنف یبنون و صنف یحرثون و صنف یتولون الاعمال القذرة و من لم یکن منهم فی عمل هؤلاء فعلیه الجزیة کما قال تعالی یسومونکم سوء العذاب و اما **آسیه** زوجه فرعون هم از بهترین زنان بنی اسرائیل بود چنانچه او را خاتم الانبیاء صلعم از جمله چهار زنان شمرده که برگزیده نسوان عالمیان بودند قال النبی صلعم ما کملت من النساء الا اربع آسیة بنت مزاحم **و** مریم ابنت عمران **و** خدیجة بنت خویلد **و** فاطمه بنت محمد صلعم **و فاطمه** افضلهن و اکملهن متفق علیه **ثعلبی** میگوید و قد استنکح فرعون منهم امرئة یقال لها آسیة بنت مزاحم ابن عبید ابن الریان ابن الولید فرعون یوسف الاول من خیار النساء المعدودات و قال **مقاتل** لم یسلم من اهل مصر الا ثلثة آسیة **و** خزقیل **و** مریم اخت موسی التی دلت موسی علی قبر یوسف فمن فرعون فیهم و هم تحت یده عمرًا طویلًا اربعمائة سنة یسومهم سوء العذاب فلما اراد الله تعالی ان یفرج عنهم بعث موسی علیه السلام **سدی** و جمعی دیگر از عناد فرعون با بنی اسرائیل چنین بیان کرده است که فرعون در خواب دید که ناری از بیت المقدس شام آمده تمامی اماکن اهل مصر و همه اماکن قوم قبطیه را فرا گرفته جمیع مردم را بسوخت مگر بنی اسرائیل از ضرر آن آتش محفوظ ماندند پس فرعون از این خواب بسیار خزین و حیران شد تمامی سحره و کهنه و منجمین را طلبید و از تعبیر خواب پرسید ایشان گفتند که طفلی از قوم بنی اسرائیل پیدا خواهد شد و الهیت و مملکت و دین ترا برهم میزند و شما همه را هلاک میکند آنگاه این همه ملک و سلطنت بسوے بنی اسرائیل منتقل خواهد شد و قرار گاه ایشان ملک مصر خواهد بود پس فرعون چون تعبیر این خواب را شنید بسیار ناموره داشت تا با زنان خود مقاربت نکنند و حرسه و حفظه بر ایشان مقرر گذاشت و هر گاه می شنید که بخانه کسی از ایشان پسرے متولد شد آن طفل را قتل میکرد و اما دختران متولد شده را میگذاشت و در آنوقت تمامی اطفالی که شیر خوار موجود بودند همه را هلاک و قتل گردانیدند و در اصل سبب قتل و ظلم بر بنی اسرائیل از دست فرعون این خواب شد **اقول** اینحال بالاجمال هر گاه بوضاحت پیوست پس باید دانست که حق سبحانه و جل موسی علیه السلام را بدو باب الی فرعون مامور داشت و علت ذهاب را در نفس آیت حق تعالی بیان فرموده است که اذهب الیه یعنی ای موسی برو به این هر دو معجزهٔ قاهره بسوے فرعون و دعوت کن او را به پرستش من بدرستیکه او از حد در گذشته است و فرط طغیان او بوجهی رسیده که دعوای الهیت میکند **اشکال** در این آیت چرا فرعون را مخصوصًا ذکر فرمود این شعر آنست که میباید موسی مبعوث خاص بسوی فرعون باشد و حال آنکه بسوی کافهٔ آنجناب علیه السلام مبعوث بود **جواب** وجه تخصیص در ذکر فرعون اینجا آنست که او مدعی الوهیت شده تکبر و غرور و نخوت و طغیان او چونکه همه بیشتر بود به این وجه بذکر او از همه دیگران اولی بود پس معلوم شد که ذکر فرعون دلیل نیست که موسی مخصوصًا بسوے او مبعوث شده نه بسوے دیگران **و** هب **منبه** میگوید قال الله تعالی لموسی علیه السلام اسمع کلامی و احفظ وصیتی و انطلق برسالتی فانک بعینی و سمعی و ان معک یدی و بصری و انی لبستک جنة من سلطانی لتستکمل بها القوة

ورسیان کیفیت طغیان و دعوای الوهیت فرعون

قول مفسر و معنی و مراد آیت مجیده زیر بحث به گوید

جواب اشکال بذکر فرعون

وامری ابعثك الی خلق ضعیف من خلقی بطر نعمتی وامن مکری وغرته الدنیا حتی جحد حقی وانکر ربوبیتی وانی اقسم بعزتی لولا الحجة والعذر الذی وضعت بینی وبین خلقی لبطشت به بطشة جبار ولکن هان علی وسقط من عینی فبلغه عنی رسالتی وادعه الی عبادتی وحذره نقمتی وقل له انی لا اتعزز بلباس الدنیا فان ناصیته بیدی لا اطرف ولا تنفس الا بعلمی فی کلام طویل قال فمکث موسی سبعة ایام لا یکلم ثم جاءه ملك فقال اجب ربك فیما امرك به بحث عاشر رب اشرح لی صدری باید دانست که شرح صدر کنایه از توسعه باشد ومنه شرح المعنی که مراد از بسط قول است وبدان چنانچه در تفسیر مجمع البیان علامه طبرسی علیه الرحمه گفته است در ذیل همین آیت ای وسع لی صدری حتی لا یضجر ولا یخاف ولا یعجز پس بهر حال معنی مقصود از آیت آنست که مفسرین گفته اند اعلم ان الله تعالی لما امر موسی علیه السلام بالذهاب الی فرعون وکان ذلك تکلیفا شاقا فلا جرم سال ربه امورا ثمانیة یعنی بدان بدرستیکه حق سبحانه وجل وقتیکه موسی علیه السلام را مامور داشت برفتن سوی فرعون واین ذهاب به آنجناب علیه السلام خیلی تکلیف وشاق معلوم شد لاجرم موسی علیه السلام پروردگار خود را از هشت امر سوال کرد از انجمله این سوال اول است که موسی گفت رب اشرح لی صدری یعنی ای پروردگار من کشاده گردان برای من سینه مرا تا به وحی گنجد آنچه به من وحی میکنی ویا مرا متحمل وبردبار ساز تا از هر سختی تنگدل نشوم وآسان کن برای من کار مرا که تبلیغ رسالت است فافهم لفظ لی ابهام مشروح ومیسر است اولا ودفع آن ثانیا بذکر صدری وامر بجثه تاکید یا مبالغه است این آیت مبطل تفسیر مخالفان است در شرح صدر که واقع شده در کریمه الم نشرح لك صدرك از شگافتن سینه ودل رسول صلی الله علیه وآله چه باتفاق در حق موسی این معنی مراد نبوده پس احری واولی است که در حق رسول صلعم نیز نبوده باشد چه بالیقین والاجماع آنجناب صلعم از جمیع انبیاء علیهم السلام بدرجها افضل واکمل بوده است در تفسیر کبیر رازی گفته است بدانکه گفته میشود شرحت الکلام یعنی بلغته وهمچنین شرحت صدری کذا یعنی وسعته ولاکن اول اقرب است زیرا که شرح کلام حاصل نمیشود مگر به بسط وسبب در این سوال آنست که خدا تعالی از آنجناب علیه السلام در موضع دیگر حکایت میکند بقوله ویضیق صدری ولا ینطلق لسانی پس موسی علیه السلام خدا تعالی را سوال کرد که تبدل کند ضیق را به سعت این است که گفت رب اشرح لی صدری فافهم عنك ما انزلت علی من الهدی بعضی گفته اند که مراد موسی از شرح صدر آن است که مرا شجاعت ده تا به آن جرئت حاصل کنم بر مخاطبت فرعون تنبیه باید دانست که موسی علیه السلام اینجا دعا کرده است برای شرح صدر بیشتر در تفسیر آیت ربنا لا تواخذنا ان نسینا او اخطانا فائده دعاء وشرایط آن مفصل مذکور شد لاکن اینجا متعلق آنرا چند خواهیم ذکر کنیم منها باید دانست که دعا سبب قرب است بخدا تعالی وجز این نیست که مشغول شد موسی به این دعا بغرض طلب قرب باری پس این مسئله محتاج است بسوے بیان دو امر یکی آنکه دعا به سبب قرب بود دیگر آنکه موسی علیه السلام این دعا به سبب طلب قرب کرد اما تحقیق اینکه موسی به سبب قرب دعا کرد مشتمل بر چند وجه تواند بود اول اینکه حق سبحانه وجل در قرآن بمواضع متعدده سوال وجواب ذکر فرموده است که بعضی اصولیه اند وبارهٔ فروعیه اند اما اصولیه پس اول آنها در سوره بقره است یسئلونك عن الاهلة قل هی مواقیت للناس والحج دوم در سوره بنی اسرائیل است ویسئلونك عن الروح قل الروح من امر ربی سوم ویسئلونك عن الجبال فقل ینسفها ربی نسفا چهارم یسئلونك عن الساعة ایان مرساها اما فروعیه نیز چند عدد اند متوالی در سورهٔ بقره اول یسئلونك عن الشهر الحرام قتال فیه قل قتال فیه کبیر ثانی یسئلونك ماذا ینفقون قل ما انفقتم من خیر فللوالدین والاقربین ثالث یسئلونك عن الخمر والمیسر قل فیهما اثم کبیر رابع ویسئلونك ماذا ینفقون قل العفو خامس ویسئلونك عن الیتامی قل اصلاح لهم خیر سادس ویسئلونك عن المحیض قل هو اذی سابع یسئلونك عن الانفال قل الانفال لله والرسول ثامن ویسئلونك عن ذی القرنین قل سانلوا علیکم منه ذکرا تاسع ویستنبئونك احق هو قل ای وربی انه لحق عاشر یستفتونك قل الله یفتیکم فی الکلالة حادی عشر واذا سئلك عبادی عنی فانی قریب وهرگاه ای معنی معلوم شد پس باید دانست که این مسئله واجوبه بصور مختلفه وارد گشته اند اغلب صور در آنها آنست که حق سبحانه عزوجل سوال را ذکر فرموده وجیب خود محمد مصطفی صلعم را گفته است قل ودر صورت دیگر جواب به صیغه فقل مع الفاء آمده است وبصورت سوم سوال را ذکر کرده واما جواب آن را بیان نفرموده است وهو قوله تعالی یسئلونك عن الساعة ایان مرساها ودر صورت چهارم جواب را ذکر فرموده ولاکن لفظ قل را لفظ نقل بیان نفرموده وهو قوله تعالی واذا سئلك عبادی عنی فانی قریب وچاره نیست در این اشیاء از فائده پس باید دانست ان

بیان شرح صدر گوید

سوال جواب قرآن که بعضی اصولیه اند وبارهٔ فروعیه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

که وارد شده اند به لفظ قل مر آنها اشکالی نیست بالمره زیرا که قوله تعالی قل بمنزله توقیفی است محدود در ثبوت بثبوت محمد صلعم پیچو تشریفی است محدود بودن آنجناب مخاطب من الله تعالی به ادای وحی و تبلیغ و اما صورت ثانیه وهی قوله تعالی قل بینی وبینکم وانا او ایاکم لعلی هدی او فی ضلال مبین پس سبب در این آنست که قول ایشان ویسئلونک عن الجبال سوال است یا از تقدم آن و یا از وجوب بقاء آن و این مسئله از مهمات مسائل اصول دین است لاجرم حق سبحانه و جل جلیب خود محمد مصطفی صلعم را مامور داشت که ایشانرا جواب دهد به لفظ فاء که مفید است برای تعقب کانه حق سبحانه فرموده است یا محمد اجب عن هذا السوال فی الحال ولا تقتصر فان الشاک فیه کفر فلا تمهل هذا الامر لئلا یقعوا فی الشک والشبهة وپس ازاین کیفیت جواب آنست که گفت فقل ینسفها ربی نسفا شکی نیست که نسف ممکن است زیرا که ابن ممکن است و حق هر خرد انا جزا جبل چیس براین دلالت میکند پس واجب است که در حق هر جبل ممکن باشد این دلیل است براینکه قدیم است و نه واجب الوجود زیرا که بر قدیم تغیر و نسف جائز نیست اشکال اگر گفته شود که ایشان گفتند خبر ده ما را از خدای خود که از طلاء است یا نقره یا آهن پس فرمود حبیب خود محمد مصطفی صلعم قل هو الله احد و لاکن نفر موده فقل هو الله احد با وجود اینکه این مسئله از مهمات مسائل اصولیه است جواب اصل آنست که حق تعالی در اینمقام سوال ایشانرا حکایت نفر موده است و حرف فاء از حروف عاطفه فیستدعی سبق کلام فلما لم یوجد ترک الفاء بخلاف ههنا فانه تعالی حکی سؤالهم من غیر عطف الجواب علیه بحرف الفاء واما صورت سویم پس باید دانست که حق سبحانه عز و جل در آن جواب را ذکر نفر موده است فی قوله یسئلونک عن الساعة ایان مرساها و حکمت در این آنست که معرفت وقت ساعت علی التعیین مشتمل است بر مفاسدی که در ما قبل مذکور شد بهمین وجه حق تعالی جواب را ذکر نفر موده است که بعض اسئله قابل جواب نیستند واما صورت چهارم وهی قوله فانی قریب و در جواب این لفظ قل ذکر نفر موده و در این چند وجه اند اول این دلیل است بر تعظیم حال دعاء و اینکه این اعظم عبادات است پس کانه حق سبحانه فرموده است یا عبدی انما تحتاج الی الواسطة فی غیر الدعاء اما فی مقام الدعاء فلا واسطة بینی وبینک و دلالت میکند بر این آنکه هر قصه که واقع شده و معرفت از مهمات بنود حق سبحانه عز و جل حبیب خود را فرمود که این قصه را برای ایشان ذکر کن کقوله تعالی واتل علیهم نبأ بنی آدم بالحق و اتل علیهم منبأ الذی آتیناه آیاتنا فانسلخ منها و اذکر فی الکتاب موسی و اذکر فی الکتاب اسمعیل و اذکر فی الکتاب ادریس و نبئهم عن ضیف ابراهیم و پس ازاین در قصه یوسف میفرماید نحن نقص علیک احسن القصص نبأهم بالحق و ما ذاک الا لما فی هاتین القصتین من العجائب و الغرائب و الحاصل کانه سبحانه و تعالی قال یا محمد اذا سئلت عن غیری فکن انت المجیب و اذا سئلت عنی فاسکت انت حتی اکون انا القائل ثانی باید دانست که قوله و اذا سئلک عبادی عنی دلالت دارد براینکه بندگان از او میباشند و قوله فانی قریب دلالت میدارد که حق تعالی قریب است بعبد خود ثالث باید دانست که حق نفر موده است فالعبد ففی قریب بلکه فر موده است انا منه قریب و این سر نفیس است چه بدرستیکه عبد ممکن الوجود است پس بالضرورت عبد من حیث هو هو در مرکز عدم و حضیض فنا میباشد پس چگونه قریب میتواند بود بلکه قریب حق سبحانه و تعالی است که به فضل و احسان خود عبد را بوجود آورده و خود را باو قریب گردانیده است فالقرب منه لا من العبد این است که فر موده است فانی قریب رابع محققین گفته اند ان الداعی مادام سبق خاطره مشغولا بغیر الله تعالی فانه لا یکون داعیا لله تعالی فاذا فنی عن الکل و صار مستغرقا بمعرفة الله الاحد الحق امتنع ان یبقی فی مقام الفناء من غیر الله مع الالتفات الی غیر الله تعالی فلا جرم وصفت الواسطة من البین فما قال فقل انی قریب بل قال فانی قریب فثبت بهذا تقریر فضل الدعاء و انه من اعظم القربات لخصائص مقصود آنست که بتحقیق باو امیکه ظاهرا و شغول است بغیر خدا تعالی او داعی و مثنی نتواند بود پس وقتی که از کل فنا شود و مستغرق گردد به معرفت خدای واحد الحق ممتنع است اینکه باقی باند در مقام فنا از غیر خدا مع الالتفات بسوی غیر خدای تعالی پس لاجرم واسطه از میان برداشته شد این است که حق تعالی نگفت فقل انی قریب بلکه گفت فانی قریب پس آن باب تضرع و دعا که آن اعظم قربات است و پس ازاین بازشان عبد آنست که چون میخواهد در بارگاه مولا تحفه پیش کند آن احسن تحف و بهترین هدایا که شایسته این است که موسی کلیم الله علیه السلام اول آنچه خواست که بحضرت الهیه عز و جل تحفه رساند به تحف طاعات و عبادات تحفه دعا رسانید این است که گفت رب اشرح لی صدری ما فضیلت دعا در اخبار به کثرت وارد گشته از آنجمله است قال النبی الدعاء مخ العبادة پس ازاین اول شئی که حق تعالی موسی علیه السلام را به آن مامور داشت عبادت است زیرا که قول خدا انني انا الله اخبار است و امر نیست جزاین نیست که امر قوله فاعبدنی است پس بهرگاه که اول آنچه وارد ساخت بر موسی از اوامر آن امر بالعبادت بود لاجرم جناب موسی علیه السلام نیز در بارگاه نزد ان حق عز و جل آنچه اولین تحفه پیشکش نماید از تحف عباده دعاء بود این است که گفت رب اشرح لی صدری ما بیان اینکه دعاء نوعی است از انواع عبادات

دربیان جوابات قرآن مشتمل بر لفظ قل و لفظ فقل گوید

جواب اشکال در بیان بعضی جوابات قرآن بدون لفظ قل

بعض نکات عجیبه در فانی قریب گوید

دربیان فضیلت دعا گوید

پس چنانکه حق سبحانه وتعالی به صلوٰة وصوم امر کرده همچنان به دعا کردن هم مامور گردانیده است دلالت میکند براین قوله تعالی واذا سئلك عبادی عنی فانی قریب اجیب دعوة الداع اذا دعان وقال ربکم ادعونی استجب لکم وادعوه خوفا وطمعا ادعوا ربکم تضرعا وخفیة هو الحی لا اله الا هو فادعوه مخلصین له الدین قل ادعوا الله او ادعوا الرحمن واذکر ربك فی نفسك تضرعا وخیفة وقال صلعم ادعوا بیاذ الجلال والاکرام پس بالیقین ازاین آیات بوضاحت رسید که دعا کردن عبادت است **اشکال** دعا کردن مخالف است بعقل ازچند وجه **منها** علام الغیوب واقف است به تمامی آنچه مخفی است در انفس وصفحات اینصورت بالضرورت بدعا حاجتی نیست **منها** مطلوب ومدعا اگر معلوم الوقوع است پس بسوی دعا حاجتی نیست واگر عدم الوقوع معلوم بود پس بدعا هم فایده نیست **منها** دعا درحقیقت به امر ونهی مشابه میباشد ورد حق مولی از جانب عبد چنین حالت بالضرورت سوء ادبی میباشد **منها** مطلوب ومدعا اگر از مقتضای حکمت پس حکیم علیم بالیقین مدعا نمیکند واگر خلاف مصالح است طلب کردن جایز نیست **منها** دارد گشته است که اعظم مقامات صدیقین رضاء به قضاء الله است ودعا منافی آنست چه آن اشتغال به التماس وطلب میباشد **منها** از پیغمبر صلعم مروی گشته است عن الله تعالی من شغله ذکری عن مسئلتی اعطیته افضل ما اعطی السائلین دراین دلالت است براولی بودن ترك دعا اما آیاتیکه شما ذکر میکنید مقتضی وجوب دعا ید **منها** بدرستیکه ابراهیم خلیل الله علیه السلام وقتی که ترك دعا نمود واکتفا کرد بقوله حسبی من سوال علمه بحالی مستحق مدح عظیم شد پس دراین هم دلیل خلیل است که ترك دعا اولی است **جواب** باید دانست که مطابق وجوه مختلفه سوال وجوه جواب نیز مختلف اند **وجه اول** نفی نیست که غرض از دعا اعلام نیست بلکه مقصود از آن نوعی از تضرع است چون سائر تضرعات **وجه ثانی** آنست که اینصورت جاریست مجرای اینکه گفته شود برای جایع وعطشان ایج اگر شبع معلوم الوقوع باشد پس بسوی اکل وشرب حاجتی نیست واگر عدم الوقوع معلوم باشد پس فایده نیست ودراین **وجه ثالث** بدرستیکه صیغه هرچند صیغه امر است مگر اینکه صورت تضرع وخشوع ازا منصرف میکند ازاین **وجه رابع** بجوزان یصیر مصلحة بشرط سبق الدعاء **وجه خامس** وقتیکه انجناب علیه السلام بغرض اظهار تضرع وعاکر راضی بود به آنچه خداوند عالمیان برای او مقدر گردانیده بود این اعظم مقامات بود **ایضا** در فضل دعا حق سبحانه وتعالی محض بربیان امر اکتفا ونفر موده است بلکه در آیات دیگر بیان فرموده است که سوال نکردن ازاو تعالی موجب غضب او می شود فقال فلولا اذ جاءهم بأسنا تضرعوا ولکن قست قلوبهم وزین لهم الشیطان ما کانوا یعملون وحضرت اقدس **نبوی** صلعم فرموده است لا یقولن احدکم اللهم اغفر لی ان شئت ولکن یجزم فیقول اللهم اغفر لی پس بجهت این شر موسی علیه السلام جزم بدعا ننمود وگفت رب اشرح لی صدری **ایضا** در فضل دعا قول خدای تعالی است وقال ربکم ادعونی استجب لکم دراین کرامت عظیمه است برای امت مرحومه هرچند که بنی اسرائیل را هم فضیلت عظیمه عطا فرموده گفت ورد ایشان وانی فضلتکم علی العالمین ونیز فرموده است وانا کلم عالم یوت احدا من العالمین وایشان باوجود چنین درجه عظیمه برای موسی علیه السلام گفتند ادع لنا ربك یبین لنا ما هی وحواریین باوجود جلالت در قول شان عیسی علیه السلام را سوال کردند که برای ایشان بخواهد از خدای تعالی مائده که از آسمان آنرا نازل بفرماید لاکن حق سبحانه وتعالی این واسطه را از امت مرحومه برداشته است چه مخاطب به ایشان میفرماید بغیر از واسطه ادعونی استجب لکم وفرموده است واسئلوا الله من فضله وچون این فضیلت عظیمه برای این امت مرحومه حاصل شد موسی علیه السلام گفت اللهم اجعلنی من امة محمد صلعم لاجرم هرود دست خود را برداشت ابتدا گفت رب اشرح لی صدری **باید** دانست که حق تعالی میفرماید واذا سئلك عبادی عنی فانی قریب وزبان پاك حق جل وعلا را بر هفت قسم قرار داده است **اول** عبد العصمت لقوله تعالی ان عبادی لیس لك علیهم سلطان وموسی علیه السلام مخصوص بود بمزید عصمت واصطفاء لنفسی لاجرم موسی طلب زواید عصمت کرد وگفت رب اشرح لی صدری **دویم** عبد الصفوت لقوله تعالی قل سلام علی عباده الذین اصطفی وموسی علیه السلام مخصوص بود بمزید صفوت یا موسی انی اصطفیتك علی الناس برسالاتی وبکلامی لاجرم موسی علیه السلام خواست که مزید صفوت حاصل کند ازاین است که گفت رب اشرح لی صدری **سویم** عبد البشارت لقوله تعالی فبشر عبادی الذین یستمعون القول فیتبعون احسنه وموسی علیه السلام مخصوص بود بان وانا اخترتك فاستمع لما یوحی پس موسی علیه السلام خواست که مزید بشارت را حاصل کند ازاین است که موسی علیه السلام گفت رب اشرح لی صدری **چهارم** عبد الکرامت لقوله تعالی یا عبادی لا خوف علیکم وموسی علیه السلام مخصوص بود بان لا تخافا انني معکما پس موسی زیاده براین خواست این است که گفت رب اشرح لی صدری **پنجم** عبد المغفرت لقوله تعالی نبئ عبادی انی انا الغفور الرحیم وموسی علیه السلام مخصوص بان بود که گفت رب اغفر لی پس حق تعالی او را مغفرت کرد چنانکه گفت رب اشرح لی صدری **ششم** عبد الخدمت لقوله تعالی اعبدوا ربکم وموسی علیه السلام بان مخصوص بود انما عبدنی واقم الصلوٰة لذکری پس موسی علیه السلام خواست که دراین ملک زیادتی کند ازاین است که گفت رب اشرح لی صدری **هفتم** عبد القرب لقوله تعالی واذا سئلك

وجوه مختلفه در جواب اشکال + که دعا کردن + مخالف عقل است

دربیان هفت قسم عبد گوید

عبادی عنی فانی قریب اجیب دعوۃ الداع اذا دعانی وموسی علیہ السلام مخصوص بقرب بود ونادیناہ من جانب الطور الایمن وقربناہ نجیا پس موسی علیہ السلام خواست کہ کمال قرب حاصل کند این است کہ گفت رب اشرح لی صدری **مفسرین** در شرح رب اشرح لی صدری چند وجہ گفتہ اند وجہ **اول** آنست کہ حق تعالی عزوجل موسی علیہ السلام را بہشش چیز مخاطب ساختہ **اول** معرفت توحید انني انا اللہ لا الہ الا انا **ثانی** امر کردہ است بعبادت وصلوۃ فاعبدني واقم الصلوۃ لذکری **ثالث** معرفت آخرت است ان الساعۃ آتیۃ **رابع** حکمت افعال اوست در دنیا وما تلک بیمینک یا موسی **خامس** عارض ساخت معجزات باہرہ را برآن لنریک من آیاتنا الکبری **سادس** ارسال کردن او بسوے اعظم ان اذہب الی فرعون انہ طغی پس این تکالیف شاقہ سبب است برائے قہر موسی علیہ السلام کہ جبر این قہر بہ معجزہ کند پس موسی علیہ السلام دانست ہر کسی کہ او تعالی را سوال کند نزدیک میشود بہ او این است کہ گفت رب اشرح لی صدری پس خواست کہ جبر قہر کند کہ حاصل شدہ است از این تکالیف بہ قرب او پس گفت رب اشرح لی صدری **بعضی** را قول آنست کہ موسی از شیاطین الانس والجن ترسید پس دعا کرد تا بہ سبب دعا بسوی مقام قرب رسیدہ باشد تا مامون باشد از خوائل شیاطین الجن والانس **وہم** ان المراد انہ اراد الذہاب الی فرعون وقومہ فاراد ان یقطع طمع الخلق عن نفسہ بالکلیۃ فعرف ان من دعا ربہ قربہ لہ وقرب لہ الیہ فحینئذ تنقطع الاطماع بالکلیۃ فقال رب اشرح لی صدری یعنی بدرستیکہ مراد آنست کہ موسی علیہ السلام چون خواست کہ بسوے فرعون وقوم او رود پس قصد نمود کہ بالکلیہ طمع خلق از نفس خود قطع نماید پس دانست کہ بہ تحقیق کسیکہ حق تعالی را دعا کند باو تزدیکی حاصل میکند پس در اینصورت اطماع بالکلیہ از او منقطع میشود این است کہ گفت رب اشرح لی صدری **سویم** الوجود کالنور والعدم کالظلمۃ وکل ماسوی اللہ تعالی فہو عدم محض فکل شیء ہالک الا وجہہ فالکل کانہ مغمور فی ظلمات العدم واطلال عالم الاجسام والامکان فقال رب اشرح لی صدری حتی یجلس قلبی فی بحر ضوء المعرفۃ والجالس فی الضوء لا یری احدا فی الوجود فلہذا عقبہ بقولہ ویسر لی امری فان العبد فی الاستغراق لا یتفرغ لشیء من المہمات لحظا مقصود آنست کہ وجود مانند نور است وعدم چون ظلمت وآنچہ ماسوای خدا یتعالی است عدم محض است پس ہر شیء ہالک است مگر ذات باری پس کل در ظلمات عدم اند واطلال عالم الاجسام والامکان پس موسی علیہ السلام گفت رب اشرح لی صدری تا اینکہ بنشیند قلب من در ضوء معرفت وآنکہ جالس ضوء بود احدی را در وجود نمی بیند این است کہ عقب آن فرمود ویسر لی امری **چہارم** گفتہ اند در رب اشرح لی صدری اینکہ عین عقل ضعیف است پس طالع کن خداوندا آفتاب توفیق را تا اینکہ کما ہو اشیاء را معائنہ کنم وہذا فی معنی قول محمد صلعم ارنا الاشیاء کما ہی **تنبیہ** باید دانست کہ شرح صدر مقدمہ است برائے سطوع انوار الہیہ فی القلب واستماع مقدمہ است برائے فہم کہ حاصل میشود از کلام پس خدا تعالی موسی علیہ السلام را مقدمہ ثانیہ عطا کردہ است وہی قولہ فاستمع لما یوحی الا بہمین موسی بہمین سوال تنبیہ کرد پس مقدمہ ثانیہ را طلب کرد وگفت رب اشرح لی صدری وچون دائر شد امر بسوے محمد مصطفی صلعم او را گفتہ شد وقل رب زدنی علما وہمین علم مقصود بود پس وقتیکہ موسی علیہ السلام بمنزلہ مقدمہ بود برائے مقدم محمد صلعم مقدمہ را عطا فرمود وچون محمد صلعم مقصود بود لاجرم مقصود اعطا فرمود وسبحانہا ما ادق حکمتک فی کل شیء **پنجم** باید دانست کہ داعی را نیز دو صفت میباشد یکی آنکہ میباید داعی عبد برائے رب بودہ باشد لقولہ تعالی واذا سألک عبادی عنی فانی قریب ویگر اینکہ میباید کہ برای او رب بودہ باشد وقال ربکم ادعونی استجب لکم مضاف گردانیدہ است نفس خود را بسوے ما ولاکن ما را مضاف بسوے خود نکردہ است وآنکہ مشتغل بدعا میشود بہ ہمین دو وجہ بدرجہ کمال میرسد پس موسی علیہ السلام خواست کہ در این بستان داخل شود این است کہ گفت رب اشرح لی صدری **ششم** بعض محققین را قول آنست کہ ان موسی علیہ السلام شرفہ اللہ تعالی بقولہ وقربناہ نجیا فکان موسی علیہ السلام قال الہی لما قلت وقربناہ نجیا صرت قریبا منک ولکن ارید قربک منی فقال یا موسی اما سمعت قولی واذا سألک عبادی عنی فانی قریب فاشتغل بالدعا حتی اصیر قریبا منک فعند ذلک قال رب اشرح لی صدری وخلاصہ ام آنست کہ بہ تحقیق موسی علیہ السلام را حق تعالی مشرف گردانید بہ فرمان خود وقربناہ نجیا پس موسی علیہ السلام گفت خداوندا بہ این فرمان تو من قرب قدم نبود لاکن میخواہم کہ تو ہم بہ من نزدیک شوی پس حق تعالی فرمود ای موسی آیا نشنیدی قول مرا واذا سألک عبادی عنی فانی قریب پس بدعا مشغول شو تا اینکہ سوم قرب تو پس در آنوقت موسی علیہ السلام گفت رب اشرح لی صدری **اقول** موسی علیہ السلام گفت رب اشرح لی صدری ولاکن برائے تحقق صلعم حق تعالی خود میفرماید الم نشرح لک صدرک **مصرع** ببین تفاوت رہ از کجا است تا بہ کجا پس ظاہر است کہ تفاوت در شرح صدر این ہر دو پیغمبر صلعم چون تفاوت آخذ ومعطی میباشد فخر الدین رازی گفتہ است در تفسیر آیت رب اشرح لی صدری کہ حضور اقدس نبوی صلعم را رسیدہ شد از معنی شرح صدر بفرمودہ نور یقذف فی القلب یعنی مراد نور است کہ در قلب انداختہ میشود پس انجناب را پرسیدہ شد کہ امارت ونشان آن چیست بفرمود

تحقیق کلام در حقیقت معنی شرح صدر گوید

الفجا فی عن دار الغرور والانابة الی دار الخلود والاستعداد للموت قبل النزول و برانیکه شرح صدر عبارت است از نور ولالت میکند بر آن قوله تعالی افمن شرح الله صدره للاسلام فهو علی نور من ربه تذکره دراین مقام ایزهم باید دانست که حق سبحانه و تعالی جل ذکره خود را بنور وصف کرده است (۱) ذات احدی الصفات خود را به نور وصف کرده است بقوله الله نور السموات والارض (۲) رسول را به نور وصف کرده است بقوله تعالی قد جاءکم من الله نور و کتاب مبین (۳) قرآن را نیز بنور وصف کرده بقوله واتبعوا النور الذی انزل معه (۴) ایمان را نیز به نور وصف فرموده است یریدون ان یطفؤا نور الله بافواههم (۵) عدل خدا تعالی نیز به نور موصوف است واشرقت الارض بنور ربها (۶) ضیاء قمر را نیز به نور تعبیر فرموده است لقوله تعالی وجعل القمر فیهن نورا (۷) نار را به نور تعبیر فرموده است لقوله تعالی وجعل الظلمات والنور (۸) بینات را نیز به نور تعبیر کرده لقوله تعالی انا انزلنا التوراة فیها هدی ونور (۹) انبیاء علیهم السلام را نیز به نور تعبیر کرده نور علی نور (۱۰) معرفت است لقوله تعالی مثل نوره کمشکوة فیها مصباح و هرگاه حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که موسی علیه السلام گفت رب اشرح لی صدری بمعرفت انوار جلالك وکبریائك و میتواند که گفته باشد رب اشرح لی صدری بالتعلق باخلاق وسلك وانبیائك و تواند که چنین گفته باشد رب اشرح لی صدری باتباع وحیك وامتثال امرك ونهیك و میتواند که گفته باشد رب اشرح لی صدری بنور الایمان والایقان بالهیتك و میتواند که گفته باشد رب اشرح لی صدری بالاطلاع علی اسرار عدلك فی قضائك وحكمك و میتواند که گفته باشد رب اشرح لی صدری بالانتقال من نور شمسك وقمرك الی انوار جلال عزتك کما فعل ابراهیم علیه السلام حیث انتقل من الکوکب والقمر والشمس الحضرة العزة و میتواند گفته باشد رب اشرح لی صدری من مطالعة نهارك ولیلك الی مطالعة نهار فضلك ولیل عدلك و میتواند که گفته باشد رب اشرح لی صدری باطلاع علی مجامع ایاتك ومعاقد بیناتك فی ارضك وسمواتك و میتواند که گفته باشد رب اشرح لی صدری ان اکون خلف صور انبیاء المتقدمین ومتشابهها بهم فی الاتقیاء لحکم رب العالمین و میتواند که گفته باشد رب اشرح لی صدری بان تجعل سراج الایمان فی قلبی کالمشکوة التی فیها المصباح بدانکه شرح صدر عبارت است از ایقاد نور در قلب تا اینکه قلب همچو سراج گردد واین نور را تندنار است و معلوم است کسی که میخواهد استیقاد و سراج کند بهفت چیز محتاج بود زند و حمدق و کبریت و مسرجه و فتیله و دهن پس همچنین عبد نیز و قتیکه نوری را طلب میکند که آن شرح صدر است بسوی هفت چیز محتاج میباشد **اول** جارة الشاکرین از زند المجاهدة والذین جاهدوا فینا لنهدینهم سبلنا **ثانی** مجمر التضرع ادعوا ربکم تضرعا وخفیة **ثالث** حراق منع الهوی و النفس عن الهوی **رابع** کبریت الانابة وانیبوا الی ربکم **خامس** مسرجة الصبر واستعینوا بالصبر والصلوة **سادس** فتیلة الشکر لان شکرتم لازیدنکم **سابع** دهن الرضا واصبر لحکم ربك ای ارض بقضائنا وهرگاه که باین مقام رسید پس طلب کن مقصود خود را از حضرت باریتعالی ما یفتح الله للناس من رحمة فلا ممسك لها و چون طلب کنی میباید که بخشوع وخضوع تمام باشد وخشعت الاصوات للرحمن فلا تسمع الا همسا پس در آنوقت بلند کن دست تضرع را و بگو رب اشرح لی صدری در آنوقت دعایت مسموع خواهد شد و مسئلت تو عطا خواهد شد پس همین نور روحانی که موسوم است بشرح صدر افضل است از شمس حسیانیه چند وجه **اول** آفتاب را محجوب میگرداند اما شمس معرفت را هفت آسمانها هم محجوب نتواند کرد الیه یصعد الکلم الطیب **دوم** ظاهر است که آفتاب در وقت شب غائب میشود و در وقت روز معاودت میکند ابراهیم خلیل الله علیه السلام گفته است لا احب الآفلین و اما شمس معرفت در شب هم غائب نمیشود ان ناشئة اللیل هی اشد وطاء و المستغفرین بالاسحار بلکه اکمل طلوع روحانیه در شب حاصل شود سبحان الذی اسری بعبده لیلا **سوم** شمس عاقبت الامر فنا میشود اذا الشمس کورت ولکن شمس معرفت فنا نخواهد شد سلام قولا من رب رحیم **چهارم** آفتاب وقتیکه مقابل میشود بقمر منکسف میگردد و اما در اینجا شمس معرفت اشهد ان لا الله الا الله تا وقتیکه با قرار اشهد ان محمدا رسول الله مقابل نشود نور آن بسوی عالم جوارح نمی تواند رسید **پنجم** آفتاب سیاه میکند وجوه را ولکن آفتاب معرفت سفید میکند وجوه را یوم تبیض وجوه و تسود وجوه **ششم** آفتاب می سوزاند اما آفتاب معرفت منجی است از حرق جزیا مومن فان نورك قد اطفاء لهبی **هفتم** آفتاب بسوی پائین اثر خود را می اندازد و اما معرفت بسوی بالا صعود مینماید الیه یصعد الکلم الطیب **هشتم** شفعت شمس دنیا است و منفعت معرفت در عقبی و الباقیات الصالحات خیر **نهم** آفتاب در آسمان زینت است برای اهل زمین و اما معرفت فی الارض زینت است برای اهل آسمان **دهم** شمس فوقانی تحتانی المعنی است این دلیل حد مع التکبر است و اما معارف الهیه تحتانیة الصورت فوقانیة المعنی است باین دلیل تواضع مع الشرف میباشد **یازدهم** آفتاب سبب معرفت احوال خلق است و اما معرفت سبب وصول قلب الی الخالق میباشد **دوازدهم** شمس طالع میشود و بر دلی و عدو

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

واما معرفت حاصل نمیشود مگر برای دلی پس ہرگاہ کہ معرفت باین صفات نفسیہ موصوف باشد لاجرم موسی علیہ السلام نیز گفت رب اشرح لی صدری ونکتہ دراینجا باید دانست کہ حق سبحانہ وتعالی قلب مومن را نہ کرامات عطا فرموده است اول حیات او من کان میتا فاحییناہ پس وقتیکہ موسی علیہ السلام وحیات روحانیہ رغبت حاصل کرد گفت رب اشرح لی صدری ونکتہ آنست کہ پیغمبر صلعم فرموده است من احیا ارضا میتة فهی له پس ہرگاہ عبد بوجہ احیاء ارض مالک ان شود چگونہ میتواند شد کہ پروردگار قلب را خالق بفرماید وآن را بہ نور ایمان احیا کند وغیر او را نیز در ان نصیبی بوده باشد قل الله ثم ذرهم چنانکہ بتحقیق ایمان حیات قلب است ہمچنان کفر موت آنست اموات غیر احیاء وما یشعرون ثانی شفاء است ویشف صدور قوم مومنین پس وقتیکہ راغب شد موسی علیہ السلام در شفاء ودوست خود را بلند کرد وگفت رب اشرح لی صدری ونکتہ دراین آن است کہ حق سبحانہ وتعالی شفاء را قرار داد وباقی ماند این شفاء در آن ابدا پس چگونہ میتواند کہ این شفا فی الصدور ابدا باقی نماند ثالث طہارت است اولئک الذین امتحن الله قلوبهم للتقوی پس وقتیکہ موسی علیہ السلام در تحصیل طہارت تقوی رغبت شد گفت رب اشرح لی صدری ونکتہ دراین آنست کہ زرگر وقتیکہ طلا را امتحان میکند پس نان دوباره ذوب را داخل نار نمیکند پس در اینجا نیز وقتیکہ خدا تعالی عزوجل قلب مومن را امتحان کرد چگونہ آنرا داخل نار خواہد کرد یا قلب کافر را داخل نار خواہد کرد یا میز الله الخبیث من الطیب رابع ہدایت است ومن یومن بالله یهد قلبه پس موسی علیہ السلام در طلب زواید ہدایت راغب شد وگفت رب اشرح لی صدری ونکتہ بعض علماء دراین بیان فرموده اند بدرستیکہ پیغمبر صلعم ہدایت میکند نفس شما وقرآن ہدایت میکند روح شما ومولی ہدایت میکند قلب شما پس ہرگاہ کہ ہدایت من الکفر از محمد صلعم حاصل شود لاجرم گاہ است کہ حاصل میشود وگاہی حاصل نمیشود وانک لا تهدی من احببت ولکن الله یهدی من یشاء واما ہدایت روح کہ از قرآن حاصل میشود پس آنہم گاہی حاصل میشود وگاہ حاصل نمیشود ویضل به کثیرا ویهدی به کثیرا واما ہدایت قلب پس چونکہ از خدا تعالی بیاشد فانها لا تزول لان الهادی لا یزول ویهدی من یشاء الی صراط مستقیم خامس کتابت است اولئک کتب فی قلوبهم الایمان پس وقتیکہ موسی علیہ السلام دراین کتابت رغبت کرد گفت رب اشرح لی صدری ونکتہ دراین آنست کہ ہرگاہ برگاغذی یا اسماء الله نوشته شوند احراق آن جائز نیست وجنب وحائض را بآن مس کردن جائز نیست لا یمسه الا المطهرون پس قلب مومن کہ در آن تمامی احکام ذات وصفات خدا تعالی مکتوب است چگونہ نار جہنم سوزانیده شود وچگونہ متصور تواند بود کہ شیطان خبیث بآن مس نماید سادس سکینہ است وهو الذی انزل السکینة فی قلوب المومنین پس ہرگاہ کہ موسی علیہ السلام راغب شد وطلب سکینہ گفت رب اشرح لی صدری ونکتہ دراین آن است کہ خداوند عالمیان سکینہ در قلوب مومنین نازل میفرماید مومنین مطمئن میشوند واما ابوبکر در غار ہمراہ حضور ختمی رسالت صلعم بود باوجود نزول سکینہ بر پیغمبر مترسید وحال آنکہ بنزول سکینہ مومن را خوف زائل میشود وشرح صدر میگردد وفاهم وتدبر سابع محبت وزینت است ولکن الله حبب الیکم الایمان وزینه فی قلوبکم ونکتہ دراین آنست کہ بتحقیق کہ یک حبہ را در زمین غرس میکند حفاظت میکند آنرا از خشکیدن وگندیدن وسوختن پس حق سبحانہ وتعالی ہرگاہ کہ حبہ از محبت در زمین قلب کسی غرس نماید چگونہ ممکن است کہ آنرا در نار جہنم بسوزاند ثامن الفت است والف بین قلوبکم ونکتہ دراین آنست کہ حضرت ختمی مرتبت صلعم الفت را در قلوب مومنین ویس از آن غیاب وظهور آن را ترک نمیفرمود وسلام علینا وعلی عباد الله الصالحین پس خالق کریم چگونہ مومنین امت مرحومہ را ترک خواہد کرد وتاسع طمانینت است الا بذکر الله تطمئن القلوب وموسی طمانینت را طلب کرده است بقوله رب اشرح لی صدری ونکتہ دراین آنست کہ محققین گفته اند ان حاجة العبد لا نهایة لها فلهذا لو اعطی کل ما فی العالم من الاجسام فانه لا یکفیه لان حاجته غیر متناهیة والاجسام متناهیة والمتناهی لا یصیر مقابلا لغیر المتناهی بل الله یکفی فی الحاجة الغیر المتناهیة الکمال الله لا نهایة له وما لک الا الله تعالی سبحانه فلهذا قال الا بذکر الله تطمئن القلوب ملخصا مقصود آنست کہ بتحقیق حاجت عبد را نہایتی نیست الا الله تعالی آنچه در عالم از اجسام کہ او را عطا کرده شود کافی نخواہد شد زیرا کہ حاجت او متناہی نیست واما اجسام متناہی اند وظاہر است کہ متناہی مقابل نمیتواند شد بغیر متناہی بلکہ آنچه کہ کافی تواند شد در حاجت غیر متناہی محال است کہ آنرا ہم نہایت نیست واین نمی تواند بود مگر برای حق تعالی عزوجل این است کہ میفرماید الا بذکر الله تطمئن القلوب وہرگاہ بالاجمال حقیقت حال شرح صدور مومنین بوضاحت پیوست پس دراین مقام مناسب است کہ مجملا بصفات قلوب کافرین ایما وکنیم وصفات قلوب کفار نیز عدد است (۱) ازاغ الله قلوبهم (۲) صرف الله قلوبهم (۳) فی قلوبهم مرض (۴) جعلنا قلوبهم قاسیة (۵) انا جعلنا علی قلوبهم اکنة ان یفقهوه (۶) ختم الله علی قلوبهم (۷) ام علی قلوب اقفالها (۸) کلا بل ران علی قلوبهم (۹) اولئک الذین طبع الله علی قلوبهم علما اعلام وحقیقت شرح صدور

بیان نه عدد کرامات که قلب عطاء شده اند

حقایق عجیبه ودقایق غریبه در معنی شرح صدر

بیان آنکه صفات قلوب کفار نیز نه عدد اند

بیان کرده اند وجه اول ان لایسبق للقلب التفات الی الدنیا لا بالرغبة ولا بالرهبة اما الرغبة فهی ان یکون متعلق القلب بالاهل والمال وبتحصیل مصالحهم ودفع المضار عنهم و اما الرهبة فهی ان یکون خائفا من الاعداء والمنازعین فاذا شرح الله صدره صغر کل ما یتعلق بالدنیا فی عین همته فیصیر کالذباب والبق والبعوض لا تدعوه رغبة الیها ولا تمنعه رهبة عنها فیصیر الکل عنده کالعدم وحینئذ یقبل القلب بالکلیة نحو طلب مرضاة الله تعالی فان القلب فی المثال کبنوع من الملاء والقوة البشریة اضعفها کالبنوق الصغیر فاذا افرقت ماء العین الواحدة علی الجداول الکثیرة ضعفت الکل فاما اذا انصب الکل فی موضع واحد قوی فسئل موسی علیه السلام ربه ان یشرح له صدره بان یوقفه علی معایب الدنیا وقبح صفاتها حتی یصیر قلبه نفورا عنها فاذا حصلت النفرة توجه الی عالم القدس ومنازل الروحانیات بالکلیة خلاصه مقصود آنست که بتحقیق در شرح صدر باقی نمیماند برای قلب التفات به سوی دنیا نه برغبت ونه برهبت اما برغبت تعلق میباشد به اهل وولد وبه تحصیل مصالح ایشان ودفع مضرات از ایشان واما برهبت خائف بودن است از اعداء ومنافقین پس وقتیکه حق سبحانه شرح صدر او میکند صغیر مینماید در عین همت او تمامی آنچه متعلق است بدنیا چون رباب وبقه وبعوضه نه رغبت او بسوی آنها خواهش میکند ونه رهبت او از انها منع میکند پس تمام دنیا نزد او بمنزله عدم میشود در این هنگام قلب بالکلیه طالب مرضات خدا میشود پس بدرستیکه قلب در مثال چون منبع آب است واما قوت بشریه بوجه ضعف چون منبع صغیر میباشد پس وقتیکه آب چشمه واحده بجداول کثیره متفرق میشود تمام آن ضعیف میگردد واما وقتیکه در یک موضع جمع وساکن میشود قوی میگردد پس سوال کرد موسی علیه السلام پروردگار خود را اینکه برای او شرح صدر کرده اینکه او را واقف گرداند بر معائب دنیا وقبح صفات آن تا اینکه قلب او از آن متنفر شود پس وقتیکه موسی را نفرت بدنیا حاصل شد بسوی عالم قدس ومنازل روحانیات متوجه گشت وجه ثانی ان موسی علیه السلام لما نصب لذلک المنصب العظیم احتاج علی تکالیف شاقة منها ضبط الوحی والمواظبة علی خدمة الخالق سبحانه وتعالی ومنها اصلاح العالم الجسمانی فکان صار مکلفا بتدبیر العالمین والالتفات الی احدهما یمنع من الاشتغال بالاخر الا تری ان المشتغل بالابصار یصیر ممنوعا عن السماع والمشتغل بالسماع یصیر ممنوعا عن الابصار والخیال فقط القوی متجاذبة متنازعة وان موسی علیه السلام کان محتاجا الی الکل ومن استانس بجمال الحق استوحش من جمال الخلق فسال موسی ربه ان یشرح صدره بان یفیض علیه کمالا من شانه ان یتکون قوته وافیة بضبط العالمین فهذا هو المراد من شرح الصدر خلاصه مرام آنست که بتحقیق موسی علیه السلام وقتیکه برای این منصب عظیم منصوب گشت بسوی تکالیف شاقه محتاج گردید از انجمله بود ضبط کردن وحی ومواظبت کردن بر خدمت خالق متعال ونیز از انجملست اصلاح عالم اجسام پس گاه آنجناب مکلف شد بتدبیر دو عالم وظاهر است که بسوی یکی از آنها التفات کردن مانع میشود از اشتغال بسوی دیگری آیا نمی بینی کسیکه بدیدن چیزی مشغول شود در آنوقت از سماعت ممنوع میباشد وآنکه بسماعت چیزی مشغول بود از ابصار ممنوع میباشد پس معلوم شد که این قوی متجاذبه متنازعه اند وبدرستیکه موسی علیه السلام بسوی همه این امور محتاج بود وکسی که بجمال حق مانوس گردد بلاشبهه از جمال خلق مستوحش میشود پس این است که کلیم الله پروردگار خود را بشرح صدر خود سوال نمود به اینکه بر او فیضان کند کمالی را که قوت قاهره تا قوت بضبط هر دو عالم وفا کند پس این است مراد از شرح صدر علما لاعلاما برای ایضاح این معنی امثله مختلفه ذکر فرموده اند در این مقام مناسب است که بذکر یکدو مثال اکتفاء کنیم مثال اول باید دانست که بدن انسان بمنزله مملکت است وصدر در آن چون قلعه مستحکم میباشد خواه بسیط خواه مرکب وقلب چون تخت ورح مانند پادشاه وعقل چون وزیر دانا شهوت مانند عامل کبیر که جلب نفع میکند بسوی بلد واما غضب گویا که سپهسالار است که همیشه بضرب وتادیب مشغول میباشد وحواس چون جواسیس اند وسائر قوی مانند خدم وعمله وصناع اند واما شیطان رجیم دشمن این ملک واین بلد واین قلعه است پس شیطان حریف این پادشاه دیگر است وهوی وحرص وسائر اخلاق ذمیمه جنود او بیند ومیان این هر دو سلطان که روح وشیطان باشد جنگ قایم میشود پس روح که شاهنشاه است بدست وزیر خود عقل را برای جهاد به مقابله شیطان میفرستد وشیطان در مقابله او هوی وحرص را آماده میکند پس عقل الی الله دعوت میکند وحرص وهوی بسوی شیطان میخوانند بعد ازاین روح فطنت را در اعانت عقل میفرستد وشیطان در مقابله فطنت شهوت را میفرستد پس فطنت مازیدان را از معائب دنیا وشهوت تراسبوی شهوات دنیا میخواند پس ازان روح تائید میکند فطنت را بفکر تا قوت حاصل کند وبر معائب حاضر وغائب واقف گردد وعلی ما قال علیه السلام تفکر ساعة خیر من عبادة سنة پس شیطان بمقابله فکر غفلت مبعوث میگرداند پس روح حلم وثبات را میفرستد چه عجلت حسن را قبیح مینماید وقبیح را حسن بنظر میآورد واما حلم واقف میکند عقل را بر قبح دنیا پس بمقابله او شیطان میفرستد سرعت وعجلت را این است حضور مقدس نبوی فداه روحی صلعم فرموده است ما دخل الرفق فی شیء الا زانه ولا الخرق فی شیء الا شانه ولهذا اسمانها وزین باهم وشین

وجه اول در حقیقت شرح صدر

وجه ثانی در حقیقت شرح صدر

مثال اول برای ایضاح معنی شرح صدر گوید

خلق کرده شدند تا که ازان تعلیم رفق وثبات به ایشان حاصل شود فهذا هی الخصومة الواقعة بین الصنفین واما قلب وصدر که بمنزله قلعه است پس
برای این صدر که قلعه است خندق میباشد که آن زهد است در دنیا و عدم رغبت در آن و برای او سور نیز میباشد که عبارت از رغبت فی الاخرت باشد که نتیجه آن
محبت خدا تعالی و مودت محمد آل محمد علیهم السلام پس هرگاه این خندق عظیم و سور قوی باشد بالیقین عساکر و جنود شیطان از تخریب آن عاجز میشوند و از
این قلعه مستحکم قرار اختیار می کنند و اگر خندق زهد عمیق نبود و سور محبت آخرت غیر قوی باشد بالضرورت خصم که شیطان باشد بر استفتاح قلعه صدر قادر
میشود پس در آن داخل میگردد و عساکر او در آن بیتوته می کنند پس جنود او که هوی و عجب و کبر و حرص و بخل و سوء ظن باالله و نمیمه و غیبت از مسکن و ماوای
خود قرار میدهند پس در آنوقت شهنشاه روح در قصر خود منحصر میماند و امر بر او تنگ میشود و بعد ازین وقتیکه موفق میشود و این جمله عساکر و جنود شیطانی
از قلعه بیرون میکند پس انفساح امر و انشراح صدر برای او حاصل میشود و همه ظلمات شیطانی از آن خارج میشوند و انوار هدایت رب العالمین
در آن داخل میشوند این است مراد بقوله رب اشرح لی صدری ویسر لی امری **مثال ثانی** واعلم ان معدن النور هو القلب واشتغال
الانسان بالزوجة والولد والرغبة فی مصاحبة الناس والخوف من الاعداء هو الحجاب المانع من وصول نور
الشمس القلب الی فضاء الصدر فاذا قوی الله بصیرة العبد حتی طالع عجز الخلق وقلتهم فالناس بهذا الاعتبار صغار فی عینه ولا
شک فی انهم مرجحت عدمهم محض علی ما قال تعالی کل شیء هالک الا وجهه فلا یزال العبد یتامل فیما سوی الله تعالی ان یشاهد
انهم عدم محض فعند ذلک یزول الحجاب بین قلبه وبین انوار جلال الله تعالی واذا زال الحجاب امتلا القلب من النور فهذا
هو انشراح الصدر لحصا مقصود آنست که بتحقیق معدن نور قلب است و اشتغال انسان بزوجه و ولد و رغبت در مصاحبت ناس و خوف از اعداء
حجابی است که مانع میشود از وصول نور آفتاب قلب بسوی فضای صدر پس وقتیکه حق سبحانه و جل بصیرت عبد را بحدی قوی میگرداند که او عجز خلق و
قلت فائدهٔ ایشان در دارین ملاحظه میکند و چشم او صغیر می نماید و شکی نیست در اینکه ایشان از حیث اینکه عدم محض اند بر آنکه حق تعالی میفرماید
هالک شونده است بجز ذات باریتعالی پس همیشه عبد تامل میکند در تمامی آنچه ماسوای خدا تعالی است تا اینکه مشاهده میکند که ایشان عدم محض اند
پس در آنوقت حجاب زایل میشود از میان قلب او و از انوار جلال خدا تعالی پس وقتیکه حجاب زایل میشود قلب از نور مملو میشود این است مقصود از
انشراح صدر **تبصره** اینجا باید دانست که علماء اعلام گفته اند صدر و معانی مختلفه استعمال میشود گاه است که مراد از آن قلب گرفته میشود افمن شرح
الله صدره للاسلام و رب اشرح لی صدری و حصل ما فی الصدور ویعلم خائنة الاعین وما تخفی الصدور و بعض علماء
گفته اند که اینجا صدر یعنی قلب است و گاهی مراد از صدر فضای گرفته میشود که در آن صدر میباشد فانها لا تعمی الابصار ولکن تعمی
القلوب التی فی الصدور و نیز اختلاف کرده اند که آیا محل عقل قلب است یا دماغ و اما بعض **متکلمین** گفته اند که مراد از صدر قلب است و تحقیق این
مسئله از سورة الشعراء ذیل آیت نزل به الروح الامین علی قلبک معلوم خواهد شد **بعضی** بر قول آنست که مراد چهار اند صدر و قلب و فواد
و لب پس صدر مقر اسلام است افمن شرح الله صدره للاسلام و اما قلب پس آن مقر ایمان است ولکن الله حبب الیکم
الایمان وزینه فی قلوبکم و اما فواد مقر معرفت است ما کذب الفواد ما رای ان السمع والبصر والفواد کل اولئک کان عنه مسئولا
و اما لب مقر توحید است انما یتذکر اولوا الالباب و هرگاه بالاجمال اینحال معلوم شد پس باید دانست که بتحقیق قلب اول چیزیست که بسوی
این عالم مبعوث شد خالی از نقوش چون لوح سافج و این در عالم بدن چون لوح محفوظ است پس ازین حق تعالی عز و جل بقلم رحمت و عظمت خود
می نویسد در این هر آنچه که متعلق است بعالم عقل از نقوش موجودات و صور ماهیات و این میباشد چون سطر واحدی آخر قیام القیامت برای این عالم
اصغر و همین صورت مجرده و حالت مطهره میباشد پس ازین عقل راکب سفینه توفیق میشود و آن سفینه را در بحار امواج معقولات و عوالم روحانیات
میاندازد پس از هبات ریاح عظمت و کبریائیت گاهی رخاء السعاده و گاه در بور الاد بار حاصل میشود پس وقتیکه سفینه نظر بسوی جانب مشرق بهاء
واصل میشود انوار آلهیه بر آن روشن میشوند و عقل از ظلمات ضلالات مخلصی حاصل میکند و اما وقتیکه سفینه در جنوب جهالات سیر کند پس منکر
میگردد و غرق میشود پس تا وقتیکه این سفینه در تلاطم امواج غرت است حافظ سفینه محتاج است بسوی التماس انوار و هدایات آنگاه میگوید رب
اشرح لی صدری **اشکال** در آیت ربنجش چرا رب اشرح لی صدری و لاکن رب اشرح صدری نگفت چه بغیر لفظ لی آوردن هم معنی صحیح میشود **جواب** اصل
اصل آنست که ذکر لی در این آیت بغرض اظهار آنست که منفعت این شرح صدر بسوی موسی علیه السلام است نه بسوی خدای تعالی بحث
جواب عشر ویسر لی امری باید دانست که گفتیم حق سبحانه وقتیکه موسی را بدعوت الی الفرعون مامور داشت موسی علیه السلام هشت سوال
از وقت از رب المتعال کرد که شرح صدر را آنها اول سوال بود و یا بجمله سوال دویم است از آنها و مراد آنست که خدایا علاوه از شرح صدر آسان کن

مثال ثانی در ایضاح معنی شرح صدر

دقایق عجیبه و حقایق غریبه در معنی شرح صدر

جواب اشکال که لی در اشرح لی چرا آورد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

برای من کار مرا کتبلیغ رسالت است **اهل سنت** و جماعت لفظ پیغمبر را خلقها تغییر کرده اند و اما **معتزله** گفته اند که مراد تحریک دواعی و بواعث است
به فعل الطاف مستلزم **اشکال** محقق است که آنچه ممکن است از لطف حق تعالی ضرور آن را به فعل آورده است پس این سوال کردن موسی علیه السلام
وعبث **بوجواب** گفته اند که یحتمل ان یکون هناک من الالطاف ما لایحسن فعلها الا بعد هذا السوال ففائدة السوال حسن فعل تلک
خلاصه آنست که احتمال دارد اینکه بوده باشد مراد اینجا از الطاف چیزیکه خوب بنود فعل آن مگر بعد از سوال پس فائده سوال حسن فعل این الطاف است

بحث ثانی عشر واحلل عقدة من لساني یفقهوا قولی باید دانست که این سوال سویم موسی علیه السلام است از خدا یتعالی دفعتیکه انتخاب بسوی
فرعون برسالت مبعوث شد یعنی خدایا دیگر باره از زبان من تا فهم کنند سخن مرا چه تبلیغ از بلیغ احسن و اتم است و تاثیر آن در نفوس اکمل و
محققین گفته اند بدرستیکه نطق را فضیلت عظیمه است بچند وجه **اول** حق تعالی میفرماید خلق الانسان علمه البیان بر سبیل عطف ذکر الخاص
است زیرا که هرگاه بر ما قبل عطف میکرد هر آئینه در هر دو جمله مغائرت ثابت میشد و ترک کردن حرف عطف جمله علمه البیان تفسیر قرار گرفت برای جمله
خلق الانسان کانه انما یکون خالقا الانسان اذا علمه البیان همین است معنی و مقصود از کلام مشهور که میگویند الانسان ما هو بجواب
گفته میشود هو الحیوان الناطق **ثانی** کافه عقلاء اتفاق کرده اند بر تعظیم امر اللسان **زهیر** گفته که لسان الفتی نصف و نصف فؤاده
فلم یبق الا صورة اللحم والدم و از **امیر المؤمنین** علیه السلام مرویست ما الانسان لولا اللسان الا بهیمة او صورة ممثلة مقصود آنست که
هرگاه از انسان زایل کرده شود ادراک ذهنی و نطق لسانی باقی نمی ماند از انسان مگر مقداری که حاصل است در بهایم و قالوا المرء باصغریه
قلبه ولسانه **و مرویست** از حضرت پیغمبر صلعم المرء مخبوء تحت لسانه **ثالث** ظاهر است که در مناظره آدم علیه السلام با ملائکه فضیلت ظاهر شد
مگر بنطق حیث قال الم اقل لکم انی اعلم غیب السموات والارض **رابع**
ان الانسان جوهر مرکب من الروح والقالب وروحه من العالم الملائکة فهو یستفید ابدا صور المغیبات من عالم الملائکة
ثم بعد تلک الاستفادة یفیضها علی عالم الاجساد و واسطته فی تلک الاستفادة هی الفکر الذهنی و واسطته فی هذه الافاضة
هی النطق اللسانی فکما ان تلک الواسطة اعظم العبادات حتی قیل تفکر ساعة خیر من عبادة ستین فکذلک الواسطة فی الافاضة
یجب ان تکون اشرف الاعضاء فقوله رب اشرح لی صدری اشارة الی طلب النور الواقع فی الروح وقوله ویسر لی امری اشارة
الی تحصیل ذلک وتسهیل ذلک التحصیل وعند ذلک یحصل الکمال فی تلک الاستفادة الروحانیة فلا یبقی بعد هذا الا المقام
البیانی وهو افاضة ذلک الکمال علی الغیر و ذلک لا یکون الا باللسان فلهذا قال و احلل عقدة من لساني خلاصه مقصود آنست
که بتحقیق انسان جوهریست مرکب از روح و قالب و روح او از عالم ملائکه است پس او پیوسته صور مغیبات را از عالم ملائکه استفاده میکند و بعد از
این استفاده آنرا بر عالم اجسام افاضه میکند و در این استفاده واسطه او فکر ذهنی است و اما در افاده واسطه او نطق لسانی میباشد پس چنانکه این قاطع
اعظم عبادات است تا اینکه گفته شد تفکر یکساعت بهتر است از عبادت یکسال پس همچنین واسطه فی الافاده نیز واجب است که اشرف اعضاء بوده
باشد پس قول موسی علیه السلام رب اشرح لی صدری اشاره است بسوی طلب نور که در روح واقع است و اما قول او ویسر لی امری اشاره است بسوی
تحصیل این و تسهیل این بتحصیل آنگاه در این استفاده روحانیه کمال حاصل میشود پس بعد از این باقی نمیماند مگر مقام بیانی که مراد از ان افاضه کردن
این کمال است بر غیر و این حاصل نمیتواند شد مگر بلسان این است که فرمود و احلل عقدة من لساني **خامس** ان العلم افضل المخلوقات علی ما
ثبت والجود هو العطاء افضل الطاعات و لیس فی العطاء افضل من الید فالید لما کانت الترقی العطیة الجسمانیة قیل الید العلیا
خیر من ید السفلی فالعلم الذی هو خیر من المال لما کانت الة اعطائه اللسان وجب ان یکون اشرف الاعضاء ولا شک
ان اللسان هو الالة فی اعطاء المعارف فوجب ان یکون اشرف الاعضاء و خلاصه مقصود آنست که بتحقیق علم افضل مخلوقات است
و اما جود و عطاء افضل طاعات میباشد و در اعطاء افضل از ید چیزی نیست پس چونکه ید آلت عطیه جسمانیه باشد گفته میشود که الید العلیا بهتر است
از ید السفلی پس علم که بهتر است از مال چونکه آلت اعطاء آن زبان است پس واجب است که زبان هم اشرف اعضا بوده باشد و شکی نیست
در اینکه زبان آلت در اعطاء معارف است پس واجب است که اشرف اعضاء بوده باشد **سوال** بالذات کلام و نطق افضل است یا صموت
و سکوت ممدوح است **جواب** از دلایل مذکوره ممدوح بودن کلام و نطق بر هر عاقل بصیر مخفی نمیتواند بود و اما مادحین صمت هم در مدح آن بوجوه
مختلفه ذکر فرموده اند که بعض وجوه را در این مقام ذکر کردن خالی از لطف نیست چنانچه جمعی چنین استدلال کرده اند که ان الکلام علی اربعة اضرب
منه ما هو ضرر خالص او راجح ومنه ما یستوی الضرر والنفع فیه ومنه ما نفعه راجح ومنه ما هو خالص النفع اما الذی

وجوه مختلفه در بیان اینکه نطق فضیلت عظیمه و از جمت ۱۲

جواب سوال نطق افضل است یا صموت و سکوت

خالص او راجح فواجب الترك والذي يستوي الامران فيه فهو عيب فبقي القسمان الاخيران وتخليصهما عن زيادة الضرر عسر فالاولى ترك الكلام لفضا مقصود آنست که کلام بر چهار قسم است نوعی از کلام است که ضرر آن خالص یا راجح است ونوعی دیگر از کلام است که ضرر ونفع در آن یکسان است ونوعی است که نفع آن راجح بود ونوعی است که خالص النفع میباشد اما آنکه ضررش خالص یا راجح بود آن واجب الترک است وآنکه سود وضرر آن مساوی باشد پس آن عیب است پس دو قسم اخیر باقی ماند وتخلیص آنها از زیادتی ضرر عسر است پس معلوم شد که ترک کلام اولی است **جماعتی** چنین گفته است ان ما من موجود او معدوم خالق او مخلوق معلوم او موهوم الا واللسان متناول له ومتعرض له باثبات او نفي فان كل ما لیتناوله الاثبات يتعرض له النفي والذي لا يتعرض له النفي ولا الاثبات هو الباطل هذا خاصيت اللسان بحق او بالباطل وهذه خاصية لا توجد في سائر الاعضاء فان العين لا تتصل الى غير الالوان والتصور والاذن لا تتصل الى الاصوات والحروف واليد لا تتصل الى غير الاجسام وكذا سائر الاعضاء بخلاف اللسان فانه رحب الميدان لیل نهایة ولا حد فله في الخير مجال رحب وفي الشر سحب وانه خفيف المؤنة سهل التحصيل بخلاف سائر المعاصي فانها تحتاج فيها الى مؤن كثيرة لا يتيسر تحصيلها في الاكثر ولذلك كان الاولى ترك الكلام خلاصه آنست که هیچ چیز از موجود یا معدوم خالق یا مخلوق معلوم یا موهوم نیست مگر اینکه بیان آن از امتناول است ومتعرض میشود آن را به اثبات یا نفی پس هر آنچه را که ضمیر متناول شود آن را از بان تعبیر میکنند یا باطل این خاصیت در باقی سائر اعضا یافته نمی شود پس بدرستیکه چشم بسوی غیر الوان وصور نمیرسد وگوش نمیرسد مگر بسوی اصوات وحروف ودست نمیرسد بسوی غیر اجسام وهمچنین سائر اعضا بخلاف زبان پس بدرستیکه میدان او وسیع است که نهایت وحدی برای آن نمیباشد پس او را در خیر مجال رحب است ودر شر سحب خفیف المؤنت وسهل التحصیل بخلاف سائر معاصی پس بدرستیکه او در آنها بسوی مؤنه کثیره محتاج میشود که در اکثر تحصیل آنها میسر نیست به اینوجه ترک الکلام اولی است **جمعی** گفته اند ترك الكلام له اربعة اسماء الصمت والسكوت والانصات والاصاغة فاما الصمت فهو انما لا يستعمل فيما يقدر على النطق وفيما لا يقدر عليه واما السكوت فهو ترك الكلام ممن يقدر على الكلام والانصات سكوت مع استماع ومتى انفك احدهما عن الاخر لا يقال له انصات قال تعالى فاستمعوا له وانصتوا والاصاغة استماع الى ما يصعب ادراكه كالترو الصوت من المكان البعيد خلاصه مرام آنست که ترک کلام را چهار نام اند صمت وسکوت وانصات واصاغت واما صمت پس اعم است از همه آنها زیرا که مستعمل میشود در چیزیکه قدرت بر نطق میدارد وهم بر چیزیکه بر نطق مقتدر نیست واما سکوت پس آن ترک کردن کلام است از کسی که اقتدار بر کلام میدارد واما انصات سکوت مع استماع میباشد وهر وقتیکه یکی از این هر دو از دیگری منفک شود آن را انصات نگویند چنانچه حق تعالی میفرماید فاستمعوا له وانصتوا واما اصاغت استماع چیزیست که ادراک آن صعب ومشکل بود چون سماعت سر وصوت از مکان بعید **سوال** این تعقد در لسان موسی علیه السلام خلقا بود یا بعد حاصل شد بهر حال بسبب چه این عقده لسان بانجناب عارض گشت **جواب** مفسرین در این عقده اختلاف کرده اند **بعضی** بر آنند که این عقدهٔ لسان خلقتاً در موسیٰ موجود بود پس وقتی که موسیٰ برای تبلیغ بسوی فرعون مبعوث شد خدا تعالی را سوال کرد تا این عقدهٔ لسان را ازاو زایل گرداند ولاکن **جمهور** گفته اند این عقدهٔ لسان خلقتاً در موسیٰ نبود بلکه بحالت صبوت او را عارض شد چنانچه **رازی** ونیشاپوری وبیضاوی وزمخشری وغیرهم گفته اند السبب فيه انه عليه السلام حال اصباه اخذ لحية فرعون ونتفها فقصد فرعون بقتله وقال هذا هو الذي يزول ملكي على يديه فقالت آسية انه صبي لا يعقل وعلامته ان تقرب منه التمرة والجمرة فقربا اليه فاخذ الجمرة فجعلها في فيه **اقوال** من قول اشهر است وملخص کیفیت در سبب عقده آن بود که روزی فرعون موسی علیه السلام را در طفولیت در کنار خود داشت در آن هنگام فرعون بحاضرین مجلس خود گفت انا اقتلما الاعلى موسى علیه السلام بنا بر وساطتی سیلی وطپانچه بر روی فرعون زد وبر وایتی دیگر موسی بدست خود ریش مرصع او را در از کرد وقدری از آن بگرفت وبر کند فرعون خشم گرفته گفت که این همان دشمن من است که مجان به او خبر داده اند پس فرعون بقتل او حکم کرد **آسیه** خاتون عذر خواهی آغاز کرده فرمود که این کودک در ریش مرصع تو جواهر درخشان دید وبدان متوجه شد اگر جمرهٔ آتش یاقوت بنید دست به آتش خواهد رسانید نه بیاقوت بخته مرتب لمعان وافروخنگی او بر یاقوت پس طشتی آتش وطرفی پر از یاقوت نزد موسی حاضر کردند موسی خواست که دست بجوهر رساند جبریل دست وی را گرفته بسوی جمرهٔ آتش برد وی باز آن جمره برداشته بر دهن نهاد پس دست بر زبان وی بسوخت وعقده از آن سوختگی بر زبان موسی باقی بماند وباین جهت سخنش نیک مفهوم نمی شد وانچه در خواست کرد تا آن عقده لسان مخل شود وهر گاه بالاجمال کیفیت حال عقدهٔ لسان موسی معلوم شد پس باید دانست که **علماء** را اختلاف در این مسئله بچند قول است **بعضی** گفته اند که چون موسی علیه السلام جمرهٔ آتش بدست گرفته در دهان خود کرد اعجاز موسی علیه السلام بود که ابدا ضرر آتش بدست وزبان موسیٰ نرسید واگر بنار محفوظ ماند زیرا که دست

وجوه مختلفه در بیان مدح صمت وسکوت گوید

جواب سوال که عقدهٔ لسان موسی خلقی یا عارضی بود

سبب حصول عقده لسان موسی در صبوت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

موسیٰ آلهٔ اخذ عصا بود و هو الجمر و ازبان آلهٔ ذکر بود فکیف یحترق چنانکه ابراهیم خلیل الله علیه السلام به نار نمرود نسوخت و از ضرر آن محفوظ ماند چنانکه موسی علیه السلام وقتیکه در تنور انداخته شد از ضرر آتش محفوظ ماند فکیف یحترق هنا **جماعتی** گفته است که دست موسی بسوخت لیکن زبان او محفوظ ماند لئلا یحصل حق المواکلة والمخاطبة **جمعی** گفته اند در آنوقت زبان موسی بسوخت اما دست موسی از ضرر آتش محفوظ ماند زیرا که صولت موسوی بدست ظاهر شد از زبان پس خطاب کرد او را بقوله یا موسی ولاکن مشهور بما نا که **جمهور** قائل اند بر دو عضو یعنی دست و زبان موسی آنوقت بسوخت لئلا تحصل المواکلة والمخاطبة **سوال** بر هر حال هرگاه در لسان موسی علیه السلام در زمانه صبوت عقده حاصل شد و طلب حل شدن آن چه ضرورت محسوس شد **جواب** اصل آنست که در سوال کردن موسی در حل عقدهٔ لسان اسباب دو وجوه مختلفه اند **اول** سوال آنجناب بوجهی بود که ایذاء وجد لکنت و ارادهٔ رسالت نزد فرعون خلل واقع نشود **ثانی** عقدهٔ لسان موجب تنفر و استخفاف است و سبب عدم التفات بسوی قائل میباشد تمام مقصود از این اظهار معجزه بود پس چنانکه حبس لسان زکریا علیه السلام از کلام معجزه بود در حق آنجناب همچنین اطلاق لسان موسی علیه السلام نیز در حق وی معجزه بوده باشد **رابع** میتواند که سوال موسی علیه السلام بغرض طلب سهولت باشد چنانچه مفسرین گفته اند ان ایراد مثل هذا الکلام علی مثل فرعون فی جلالته وکبریائه عسر جدًا واذا انضم الیه تعقد اللسان بلغ العسر الی النهایة فسأل ربه ازالة ذلک العقدة تخفیفًا وتسهیلًا خلاصه آنست که بتحقیق ایراد مثل این کلام بر مثل فرعون در جبروت و کبر و نهایت عسر بود پس وقتیکه عقده لسان در آن منضم باشد مشکل تر میشود و نهایت معسور میشود این است که کلیم الله علیه السلام بغرض تخفیف و تسهیل این مرحلهٔ عظیم و مهم جسیم بارتیعالی را به ازالهٔ این عقد لسان سوال نمود **سوال** بهر حال هرگاه که موسی علیه السلام بحل عقدهٔ لسان مسئلت کرد یا سوال او به اجابت مقرون گشته عقدهٔ او منحل شد یا نه **جواب** بر سبیل اجمال اینقدر باید دانست که حسن گفته است ان تلک العقدة زالت بالکلیة بدلیل قوله تعالی قد اوتیت سؤلک یا موسی یعنی بدرستیکه دعای موسی مستجاب شد و عقدهٔ لسان او بالمرة زایل گشت بدلیل اینکه حق تعالی او را بفرمودای موسی سوالهای تو بتو داده شد یعنی به اجابت رسیدند لاکن **قلیل** گفته اند که اینقول ضعیف است بدلیل اینکه موسی علیه السلام نگفته بود و احلل عقدة من لسانی پس هرگاه یک عقده هم حل شد مفاد آیت اوتیت سؤلک یا موسی صحیح و ثابت میگردد و پس **یجواب** الجواب بعضی گفته اند حق آنست که اکثر العقد بعد از سوال از لسان موسی حل شده بود ندکلیت قلیلی از آن در زبان او باقی مانده بود بقوله حکایة عن فرعون ام انا خیر من هذا الذی هو مهین ولا یکاد یبین ای یقارب در این دلالت بالصراحت است که موسی بیان میکرد و نکره بقاء قدری از عقده زبان پس **محققین** بجواب جیب الجیب دو وجه بیان فرموده اند یکی آنکه مراد از قول او ولا یکاد یبین آنست که گفته شود ای لا یاتی ببیان ولا بحجة **دویگر** اینکه گفته شود کاد به معنی قرب است پس هرگاه مراد بیان لسانی می بود هر آئینه پس معنی آن خواهد شد اینکه انه لا یقارب البیان در اینصورت نفی بیان بالکلیه لازم میگیرد و این باطل است قطعًا زیرا که آنجناب خطاب فرموده است فرعون و جماعت او را و ایشان کلام او را می فهمیدند پس نفی کلام اصلا چگونه ممکن تواند بود فانما قال ذلک تمویهًا لیصرف الوجوه عنه کما لا یخفی **اهل اشارة** بنحو چنین بشارت داده اند جزاین نیست که مسئلت موسی بحل یکعقدهٔ لسانی جهة آن بود که حل سائر عقد لسانی مخصوص بود در نصیب خاتم الانبیا صلعم زیرا که حق تعالی میفرماید و لا تقربوا مال الیتیم الا بالتی هی احسن فلما کانت ذلک عقدة الیتیم الا بالجزم مادا در حوله **اقول** بهر حال از این بحث مذکور بوضاحت پیوست آنچه متکلمین از شرائط صحت وحصول نبوت قرار داده اند که میباید هیچ پیغمبری معیوب الابدان نبوده باشد چون گنگ و کر و امثال این معلوم است که در این صورت فائدهٔ ارسال نبوت حاصل نمیشود زیرا که بالضرورت معلوم است که تمامی کار و بار ابلاغ دین بر سلامتی اعضای بدن و فصاحت لسان و بر سمع و استماع مقالات متوقف است هرگاه مثلًا پیغمبری گنگ یا کر باشد جائز نیست که من الله تعالی بر سالت مرسل گردد **سوال** آیا صحیح البصر بودن پیغمبر شرط است یا نه **جواب** متکلمین را در این مسئله دو قول اند **بعضی** گفته اند که اعمی بر سالت مبعوث نمی تواند شد زیرا که نابینا بودن عیب است و انبیاء علیهم السلام از تمامی عیوب منزه و مبرا بودند **وجمعی** گفته اند که هرگاه پیغمبر از همه عیوب بری باشد ولاکن اعمی بود قادح نمیشود در رسالت چه نابینائی او در اداء و ابلاغ رسالت بوجه من الوجوه حارج نیست و دلیل بر صحت این اینقدر کافی است که حضرت **شعیب** علیه السلام خسر موسی کلیم الله اعمی بود و بر سالت مبعوث شد **کلام** در این است که شعیب علیه السلام آیا قبل از نبوت اعمی بود یا بعد از مبعوث شدن بر سالت پس اشهر و اظهر بما نا که قبل از نبوت اعمی بود و بحالت عمی بر سالت و نبوت آنجناب علیه السلام مبعوث گشت و اما اینکه آیا مادر زاد اعمی بود یا بعد از تولد این عارضه به او لاحق شد حق آنست که روایتی معتبره تا کنون بنظر قاصر نرسیده و هو العالم **بحث ثالث** واجعل لی وزیرا من اهلی هارون اخی اشدد به ازری و اشرکه فی امری کی نسبحک کثیرا ونذکرک کثیرا انک کنت بنا بصیرا بدانکه وزیر یا از وزر مشتق است زیرا که او حامل ثقل است از امیر خود یا از وزر بفتح که آن ملجا است زیرا که امیر الجا میکند به او امور خود را و معتصم میشود به او در

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

در تحقیق الفاظ آیت گوید

سوازره از این ماخوذ است **و گویند** اصل وزیرا زیر است مشتق نماز بمعنی قوت پس آن فعلی بمعنی فاعل چون عشیر و جلیس هیزم آزاهه و اد قلب کردند بحذف قلب آن رسوازره **و** وزیرا و هارون در آیت هر دو مفعول اجعل اند و تقدیم مفعول ثانی بر اول بجهت غیابت است بآن **و** اما لفظی صله است یا حال یا مفعول اجعل و هارون عطف بیان وزیرا و یا هر دو مفعول آن وزیرا و من اهلی است ولی برای تبیین کقوله ولم یکن له کفوا احد **رازی** گفته است که در این آیت لفظ هارون منصوب است بدو وجه **یکی** از وجه اینکه مفعول است برای اجعل بر تقدیر اجعل هارون اخی وزیرا لی **دیگر** بنا بر بدلیت از وزیرا و اخی لغت است برای هارون و یا بدل است **و اما** در اشد و قرائت عامه اشد د به و اشرکه بر دو ما راست و اما قرائت **ابن عامر** وحده اشدد و اشرکه علی الجزا و جواب حکایت است از موسی علیه السلام ای انا افعل ذلک و بنا بر قرائت کسی که بصیغه امر خوانده جائز است که اخی مرفوع بر ابتدا باشد و بخبر آن قرار داده شود و بر هارون وقف گردد **و اما** ازره بمعنی قوت است و ازرنا قواه قال تعالی فآزره ای اعانه **ابو عبیده** گفته است ازره بمعنی ظهری میباشد و در **کتاب خلیل** است الازر الظهر **و هرگاه** بالا جمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که **مفسرین** گفته اند که موسی طلب وزیر کرد از خدا تعالی **یا** بجهت اینکه ترسیده بود بر نفس خود از عجز قیام باین امر عظیم و مهم جسیم پس طلب معین و مددگار کرد **و یا** بسبب اینکه دید براے تعاون و تظاهر علی الدین مع مخالصت وُدّ و زوال تهمت منزت عظیمه حاصل است در امر دعا بسوی خدا تعالی این است که **مسیح** علیه السلام گفت من انصاری الی الله حواریون گفتند نحن انصار الله **و تولع** برای خواجه کائنات صلعم میفرماید حسبک الله و من اتبعک من المومنین **اشکال** جز این نیست که احتیاج به استعانت وزیر ملوک و سلاطین را میباشد اما رسول که من الله مکلف است به تبلیغ رسالت و وحی بسوی قوی علی التعیین او را وزیر چه نفعی میتواند داد **جواب** مفسرین گفته اند ان التعاون علی الامر و التظاهر علیه مع مخالصة الودّ و زوال التهمة لا مزیة عظیمة فی تاثیر الدعاء الی الله تعالی فکان موسی علیه السلام القا باخیه هرون فسال ربه ان یشد به ازره حتی یحصل عنه ما یحصل من الثقل فی الابلاغ خلاصه مقصود آنست که بتحقیق تعاون و تظاهر بر امرے مع مخالصت وُدّ و زوال تهمت برائے او مزیت عظیمه است در تاثیر دعاء بسوے خدا تعالی پس موسی علیه السلام واثق بود به برادر خود هارون پس سوال کرد پروردگار خود را اینکه محکم گرداند بازوی او را تا اینکه متحمل گردد از او چیزے را که ممکن است از ثقل برداشتن در ابلاغ **تنبیه** در آیت دلیل است بر اینکه هارون وزیر موسی علیه السلام شریک موسی بود در نبوت چه فرموده است اشرکه فی امری که او را شریک من گردان در امر نبوت من **مقصود** موسی آن بود که وزارت من که شراکت با آن در امر نبوت است چونکه مرتبت عظمی و موهبت کبرے است برای آن شخصی باشد که از اهل من بود چنانچه در **کبیر رازی** گفته است المطلوب ان یکون ذلک الوزیر من اهلی ای من اقاربی یعنی مطلوب موسی آن بود که وزیر او از اهل او یعنی از اقارب او باشد که برادرش هارون است بهین وجه در آیت من اهلی هارون اخی اسم او را ظاهر گردانیده است انجا هم **مفسرین** گفته اند قوله واشرکه فی امری و الامر ههنا النبوة و انما قال ذلک لانه علیه السلام علم انه یشد بعضده و هو اکبر منه سنا و افصح منه لسانا یعنی مراد موسی ع انجا از امر نبوت است جز این نیست بانیو جه چنین گفته است که انجناب دانسته بود که قوت عضد به هارون حاصل خواهد شد و هارون از روی سن هم از موسی اکبر است و به اعتبار زبان هم از انجناب افصح میباشد **سوال** چرا موسی این خواهش را فرمود که از اقارب او برادرش هارون باین منصب مفتخر شود **جواب** گفته اند ان التعاون علی الدین منقبة عظیمة فاراد ان لا تحصل هذه الدرجة الا لاهله **او** لان کل واحد منهما کان فی غایة المحبة لصاحبه و الموافقة له یعنی بدرستیکه تعاون بر دین منقبت عظمی بود پس موسی خواست که این درجه عالیه حاصل نشود مگر برای اهل خود او **یا** بجهت اینکه هریکی از ایشان نهایت محبت و الفت و مودت بدیگرے داشت **پس** وقتیکه موسی علیه السلام از بار تعالی خواست هارون را وزیر او قرار دهد خواهش کرد اینکه ان یشد به ازره او را ناصر و معین و مددگار او گرداند لانه لا اعتماد علی القرابة **بعد** از این حق سبحانه و تعالی در جواب حکایت میکند از موسی چیزے را که بجهت او چنین دعا کرد پس بفرمود کی نسبحک کثیرا و نذکرک کثیرا احتمال دارد که تسبیح بلسان باشد یا بغیر آن و بر تقدیر اول مراد از تسبیح تنزیه الله تعالی فی ذاته و صفاته و افعاله عما لا یلیق به یعنی خدا تعالی منزه است در ذات و صفات و اعمال خود از هر چیزیکه بکبریائیت او لائق نیست **و اما** ذکر عبارت است از وصف کردن خدا تعالی به صفات جلال و کبریائیت و یکیست بیانکه نفهم بر اشارات و ختم کرده است موسی علیه السلام سخن خود را بجمله انک کنت بنا بصیرا این قول موسی علیه السلام مشتمل است بر وجوه چند **وجه اول** مقصود موسی علیه السلام تو انی بما کنت علما بانا بالتزلف بعبادتک و رضائک و لانزداد بها الا سوءا یعنی خدایا تو میدانی اینکه ما بانواع طاعات جز ضلالت و جهل نیفزودیم **وجه دوم** مقصود موسی علیه السلام باشد اینکه کنت بنا بصیرا لان هذه الاستعانة بهذه الاشیاء لاجل حاجتی فی النبوة الیها یعنی خدایا تو دانا و بینا می باشی به حال ما زیرا که استعانت جستن ما باین اشیاء از وجه احتیاج من بود در نبوت بسوے آنها **منها** انک تبصر بعینک ما نعاینه و ما عطرنا ما هو اصلح لنا یعنی خدایا به درستیکه تو دانا و بینا میباشی به وجوه مصالح ما پس بده ما را چیزے که اصلح باشد برائے ما **سوال** انجا لیله

در الفاظ آیت گوید

جواب اشکال موسی را به استعانت هارون چه ضرورت بود

جواب سوال مخصوصا بنتقرر هارون ع موسی چرا خواهش کرد

وجوه مختلفه در معنی کنت بنا بصیرا گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

می شود این که جناب موسی کلیم الله علیه الصلوٰة والسلام چرا دعا و را برابن معین فرمود **جواب** بعون الله الملک الوهاب تقیید دعا بوجه جایز
باری تعالی بود از اینکه براو تعالی تحکم نکرده باشد بلکه امر موجود را بالکلیه بسوی او تفویض کند که خواهش من چنین و چنان است ولاکن در اعطاء آن تو مالک
و مختاری پس اگر مصلحت ما اقتضاء اعطاء آنها داشته باشد پس دعوات را مستجاب گردان ورنه ما را برتو بوجه من الوجوه تحکم نیست **پس** بهرحال معنی
مقصود از آیت چنین شود که موسی میگوید دیگران برای من یعنی مقرر و معین نفر یا یاری دهنده تا تحمل ثقل تبلیغ کند از کسان من هارون که برادر
من است محکم گردان بوی پشت مرا و در یا رو یار در من گردان و انباز و شریک گردان او را در کار من یعنی شریک ساز او را با من در نبوت تا به پاکی
یاد کنیم ترا یا ما بسیار گذاریم بر اتیو تسبیحی بسیار یا در زمان بسیار و یاد کنیم ترا بحمد و ثناء و دعا بسیار یاد کردن بسیار یا در حین بسیار چه تعاون جهت رغبات است
و مودی به تکاثر خیرات است و تزاید مبرات بدرستیکه تو هستی بما و به احوال ما بینا و دانا و میدانی آن چیزی را که صلاح ما در آن است از تعاون
و تظاهر و حالم و دانامی باشی بدانیکه هارون نیکو معینی و ظهیریست مرا در آنچه مرا امر فرموده چه باوجود شفقت و عطوفت برادری دو سال از من بزرگتر
عمرش است و سخنوری و طلاقت زبان او بیشتر است **مروی است** که هارون برادر مادری موسی بود و به سه سال از موسی بزرگتر بود و قبل از موسی
به سه سال فوت شد و در اینوقت که موسی مناجات بود و اما از ما یحتاج خود سوال میکرد از خدا یتعالی وی در شهر مصر بود **اقول** مستعیناً برب الکعبه
باید دانست که موسی علیه السلام چنانکه در حق هارون باریتعالی را دعا کرد به اتفاق فریقین ثابت است که حق سبحانه و تعالی نیز عیناً به الفاظ موسی دعا
کرده است باریتعالی را در حق علی ابن ابیطالب علیه السلام چنانچه **ابن مردویه** و ایضاً **خطیب** و سیوطی در تفسیر **درمنثور** از اسماء بنت عمیس ذیل این
آیت آورده است قالت رأیت رسول الله صلعم بازاء شبیر و هو یقول اشرق شبیر اشرق شبیر اللهم انی اسئلک بما
سئلک اخی موسی ان تشرح لی صدری و ان تیسر لی امری و ان تحل عقدة من لسانی یفقهوا قولی واجعل لی وزیراً من اهلی علیاً
اخی اشدد به ازری واشرکه فی امری کی نسبحک کثیراً و نذکرک کثیراً انک کنت بنا بصیراً **و حافظ ابونعیم** بسند خود از رجال خود از
ابن عباس چنین نقل فرموده است قال الحذ رسول الله صلعم بید علی ابن ابی طالب علیه السلام و بید بجبل بمکة و صلی اربعاً
ثم رفع یدیه الی السماء و قال اللهم ان نبیک موسی ابن عمران سئلک فقال رب اشرح لی صدری و یسر لی امری الایة و
انا محمد نبیک اسئلک رب اشرح لی صدری و یسر لی امری و احلل عقدة من لسانی یفقهوا قولی واجعل لی وزیراً من اهلی
علیاً اخی اشدد به ازری واشرکه فی امری قال ابن عباس فسمعت منادیا ینادی قد اوتیت ما سئلت بهرحال لمخص
مقال آنست که در این دلالت بالصراحت است براینکه هرگاه پیغمبر صلعم خاتم الانبیاء مبعوث به نص کتاب و سنت و اجماع امت هر آئینه بالضرورة
به مقتضای این حدیث علی مرتضی علیه السلام در نبوت شریک پیغمبر صلعم میبود چنانکه مذکور شد به اعتراف رازی جمهور معتبرین سنیان که هارون
علیه السلام در امر نبوت موسی کلیم الله شریک بود و چونکه در زمانه خاتم الانبیا صلعم خاتمه نبوت شد امیر المومنین بامامت معین شد زیرا که بالیقین
شریک پیغمبر صلعم در تبلیغ احکام نمیتواند بود مگر امام علیه السلام و لقد ابان الله و رسوله المرتبة الهارونیة لعلی علیه السلام مراداً
و ظهر شوقها لاطوار **منجمله** در حدیث منزلت پیغمبر صلعم فرموده انت منی بمنزلة هارون من موسی و **از منجمله** است فی قوله اجعل لی
وزیراً من اهلی علیاً اخی یرمنوالی که موسی علیه السلام گفت واجعل لی وزیراً من اهلی هارون اخی و **از منجمله** است در تسمیه چنین و حسن
علیهما السلام به شبر و شبیر و مشبر که این اسماء انباء هارون بود و رواه علمائهم الاعاظم چنانچه **عبدالعزیز** دهلوی هم در السر الجلیل نقل کرده است
و در **قاموس** میگوید شبر چون لقم و شبیر چون امیر و مشبر چون محدث انباء هارون علیه السلام بودند پیغمبر صلعم به اسماء ایشان حسن و حسین و محسن را
ساخت **پنجمین** وزنیت و نیز سامریت و یهودیت از شانی ظاهر شد بوجوه مختلفه که بر متبعین اخبار و سیر مخفی نیست **از انجمله** است خشونت و غلظت
ادب پیغمبر صلعم مر او را حاصل است این در قصه جنازه عبدالله ابن ابی ابن سلول و حاطب ابن ابی بلتعه و سودة زوجه نبوی و قصه دعا
و غیرها کما لایخفی **اینجا منزلت هارونه برای علی ابن ابیطالب علیه السلام** مناسب است که بیان کرده باشیم ابراهیم
عبدالله الوصابی الشافعی در کتاب **الاکتفاء** فی فضل الاربعة الخلفاء گفته عن سعد ابن مالک رضی الله عنه قال خلف رسول
الله صلعم علی ابن ابیطالب غزوة تبوک فقال یا رسول الله اتخلفنی فی النساء والصبیان فقال صلعم اما ترضی ان
تکون منی بمنزلة هارون من موسی الا انه لا نبی بعدی اخرجه **البخاری** و مسلم فی صحیحهما و **الترمذی** فی جامعه و **ابن**
ماجة فی سننه و **ابویعلی الموصلی** فی مسنده و **ابونعیم** فی فضائل الصحابة **اما** اقوال علمای اهل سنت که نص است
بر صحت این حدیث شریف و کثرت طرق و تعدد آن هم بسیار است بندی از آن مذکور میشود **ابن تیمیه** در منهاج باآن همه عمارات و لجاج گوید

حواب سوال وجه تقیید دعای موسی علیه السلام چیست

ثم یتقدم شاه مشتمله برادر موجه چون هم مجبل رکه ۱۲ الجمع البرین

حدیث متواتر منزلت هارونیه در حق جناب علی علیه الصلوٰة والسلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اسماء روات احادیث شریف ارتضاء و تابعین گوید

قول مفسر متعلق و ثاقت و اوثر حدیث شریف منزلت فرماید

اسماء ائمه اعلام شان که حدیث منزلت نقل فرموده اند

حدیث گفته والجواب ان هذا الحدیث صحیح بلا ریب ثبت فی الصحیحین وغیرهما شیخ عبد الحق در شرح مشکوٰة بشرح حدیث منزلت گفته که حدیث متفق اند بر صحت این حدیث و اعتماد بر قول ایشان است و محمد ابن یوسف گنجی شافعی در کفایت الطالب اجماع جمیع امت بر صحت این حدیث شریف ثابت ساخته ابو القاسم علی ابن الحسن التنوخی از اکابر اعلام موثقین و افاضل فحام معتمدین سنیه است کتابی خاص در اثبات این حدیث شریف تصنیف کرده و روایت نموده بسیاری از صحابه که مجاوز از بیست کس اند آنرا ثابت کرده چنانچه در طرائف است وقد صنف القاضی ابو القاسم علی ابن المحسن ابن علی التنوخی وهو من اعیان رجالهم کتابا باسماء ذکر الروایات عن النبی صلعم انه قال لامیر المؤمنین علی ابن ابیطالب انت منی بمنزلة هارون من موسی الا انه لا نبی بعدی وبیان طرقها واختلاف وجوهها روایت هذا الکتاب من نسخة بخط التنوخی حدیث النبی صلعم لعلی علیه السلام علیها تاریخ الروایة سنة خمس واربعین واربعمائة وروی انت منی بمنزلة هارون من موسی عن عمر ابن الخطاب و عن امیر المؤمنین علی ابن ابی طالب و سعد ابن ابی وقاص و عبد الله ابن مسعود و عبد الله ابن عباس و جابر ابن سمرة و مالک ابن الحویرث و البراء ابن عازب و زید ابن ارقم و ابی رافع مولی رسول الله و عبد الله ابن ابی اوفی و اخیه زید ابن ابی اوفی و ابی سریحة و حذیفة بن اسید و انس ابن مالک و ابی برزة الاسلمی و ابی بردة و ابی ایوب الانصاری و عقیل ابن ابیطالب و حبشی ابن جنادة السلولی و معاویة ابن سفین و ام سلمة زوجة النبی صلعم و اسماء بنت عمیس و سعید ابن المسیب و محمد ابن علی ابن الحسین علیهما السلام و حبیب ابن ابی ثابت و فاطمة بنت علی و شرحبیل ابن سعد اقول هر سه کان سبیل رشد و انصاف و تارکان طریق عصبیت و اعتساف مخفی و محجب نیست که حدیث منزلت که زبدهٔ مناقب سنیه و مدایح بهیهٔ امام البریه علیه آلاف التحیه است و دلیل قاطع و نص ساطع بر خلافت و امامت آنجناب است بغایت صحیح و ثابت و معروف و به نهایت شهرت و استفاضه بلکه تواتر موصوف است و بخاری و صحیح مسلم را و اخفای مناقب و فضایل جناب امیر المؤمنین و اهل بیت طاهرین معصومین علیهم السلام جد و جهد بلیغ دارند و حتی الوسع طرح و عدم ذکر آن را مطمح نظر میدارند نیز این حدیث را روایت کرده اند و روایت یکی از شیخین برای ثبوت صحت این حدیث کافی و بسنده است فکیف اذا اتفقا علی اخراجه فکیف و دیگر عاید و جامده محدثین هم صحاح و مسانید و مجامیع خود را بروایت آن زیب و زینت بخشیده اند فکیف که حذاق محققین ایشان تصریح به صحت آن می کنند و نفی ریب ازان میفرمایند فکیف که متقدمین ائمه ایشان به تکثر طرق و تعدد آن تصریح می نمایند فکیف که ائمه اعلام شان به اثبات تواتر آن رنگ شکوک و شبهات و شکیکات رکیک میزدایند بعض طرق این حدیث شریف که بنظر قاصر رسیده ذکر می نمایم و باید دانست که مخرجین و ناقلین این حدیث شریف بسیاری از محدثین مشاهیر و اساطین نحاریر سنیه اند از انجمله امام اهل التسیر محمد ابن اسحق و حافظ محمود و سلیمان ابن داود الطیالسی و محمد ابن سعد ابن منیع الزهری کاتب الواقدی و عبد الله ابن محمد ابن ابی شیبة العبسی و احمد ابن محمد ابن حنبل الشیبانی و ابو عبد الله محمد ابن اسمعیل البخاری و ابو علی الحسن ابن عرفة العبدی و ابو زرعه عبید الله ابن عبد الکریم و مسلم ابن الحجاج القشیری و محمد ابن یزید ابن ماجة القزوینی و ابو حاتم محمد ابن حبان التمیمی البستی و ابو عیسی محمد ابن سورة الترمذی و احمد ابن ابی خیثمة زهیر ابن حرب و عبد الله ابن احمد ابن حنبل الشیبانی و احمد ابن عمرو ابن عبد الخالق البزار و احمد ابن شعیب نسائی و ابو یعلی احمد ابن علی ابن المثنی ابن یحیی التمیمی الموصلی و محمد ابن جریر الطبری و ابو عوانة یعقوب ابن اسحق الاسفرائینی و ابو محمد عبد الله ابن جعفر ابن حیان الاصفهانی الحبانی المعروف به ابی الشیخ و ابو القاسم سلیمان ابن احمد ابن ایوب الطبرانی و محمد ابن عبد الرحمان المخلص الذهبی و ابو بکر محمد ابن جعفر المطیری و شیخ ابو اللیث نصر ابن محمد سمرقندی الحنفی و حافظ حسن ابن بدر و ابو عبد الله الحاکم محمد ابن عبد الله ابن محمد النیشاپوری معروف به ابن البیع و ابو سعد عبد الملک ابن ابی عثمان محمد ابن ابراهیم الخرگوشی و احمد ابن عبد الرحمان ابو بکر الشیرازی مصنف کتاب الالقاب و احمد ابن موسی ابن مردویه الاصفهانی و ابو نعیم احمد ابن عبد الله اصفهانی و اسمعیل ابن علی ابن الحسین ابن رنجویه الرازی المعروف به ابن السمان و ابو القاسم علی ابن الحسن ابن علی التنوخی و ابو بکر احمد ابن علی ابن ثابت الخطیب و ابو عمر یوسف ابن عبد الله المعروف بابن عبد البر و ابو الحسن علی ابن محمد ابن طیب الجلابی المعروف به ابن المغازلی الشافعی و حافظ علی المقدار شیرویه ابن شهردار الدیلمی و حسین ابن مسعود الفراء البغوی و رزین ابن معاویة العبدری و ابو محمد ابن احمد ابن محمد ابن علی العاصمی و عمر ابن محمد ابن خضر اردبیلی معروف به ملا و ابو القاسم علی ابن الحسن معروف بابن عساکر و ابو طاهر احمد ابن محمد ابن احمد ابن ابراهیم سلفه الاصفهانی و ابو المؤید الموفق ابن احمد ابن محمد المکی الشهیر باخطب خوارزم و سعد الدین ابو حامد محمود ابن محمد ابن حسین ابن یحیی الصالحانی و فخر الدین محمد ابن عمر رازی و ابو السعادات المبارک ابن ابی الکرم محمد ابن محمد ابن عبد الکریم الشیبانی المعروف بابن

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

شیرجزری وابو الحسن علی ابن محمد ابن عبد الکریم المعروف بابن الاثیر جزری وابو الربیع سلیمان ابن سالم البلنسی ومحمد ابن محمود ابن الحسن محب الدین
وابو عبد الله ابن النجار ومحمد ابن ابو سالم محمد ابن طلحه القرشی وشمس الدین ابو المظفر یوسف ابن قزغلی ابن عبد الله البغدادی سبط
الحافظ ابی الفرج ابن الجوزی وابو عبد الله محمد ابن یوسف الکنجی الشافعی ویحیی ابن شرف النووی وابو العباس محب الدین احمد ابن عبد الله ابن محمد
المکی الشافعی البطری وشیخ ابراهیم ابن عبد الله الیمنی الشافعی وصدر الدین ابو الجامع ابراهیم ابن محمد ابن المؤید ابن عبد الله ابن علی ابن محمد ابن حمو
الخراسانی الحمویني وابو الفتح محمد ابن محمد المعروف بابن سید الناس وشمس الدین محمد ابن ابی بکر المعروف بابن قیم الجوزیه الحنبلی وعبد الله
ابن اسعد ابن علی الیمنی الیافعی واسمعیل ابن عمر الدمشقی المعروف بابن کثیر واحمد ابن محمد ابن احمد الملقب بعلاء الدوله السمنانی وولی الدین
ابو عبد الله محمد ابن عبد الله الخطیب وجمال الدین یوسف ابن عبد الرحمن المزی ومحمد ابن یوسف الزرندی وسید علی الهمدانی ومحمد ابن محمد ابن محمو
محب الدین ابو الولید الحلبی المعروف بابن الشحنه وولی الدین ابو زرعه احمد ابن عبد الرحیم العراقی وشهاب الدین ابن شمس الدین دولت آبادی واب
ابن علی ابن محمد المعروف به ابن حجر العسقلانی ونور الدین علی ابن محمد معروف بابن صباغ المالکی المکی وجلال الدین عبد الرحمان ابن ابی بکر السیو
وقاضی حسین ابن محمد ابن الحسن الدیار بکری المالکی واحمد ابن محمد ابن علی ابن حجر الهیتمی وعلی ابن حسام الدین المتقی وشهاب الدین احمد وعطاء الله
ابن فضل الله الشیرازی معروف بجمال الدین المحدث ومحمد عبد الرؤف ابن تاج العارفین المناوی وشیخ ابن عبد الله العیدروس ومحمد ابن الفقیه
ابن محمد معروف به الکثیر المکی ومحمد ابن صفی الدین جعفر الملقب به محبوب عالم ومیرزا محمد ابن معتمد خان البدخشانی ومحمد صدر العالم وولی الله احمد ابن عبد
الرحیم دهلوی واحمد ابن عبد القادر العجیلی ورشید الدین تلمیذ صاحب التحفه ومولوی محمد مبین لکهنوی ومولوی ولی الله لکهنوی واحمد ابن
ابن احمد دحلان شافعی وسید مومن ابن حسن الشبلنجی **تشبیه** تا اینجا بود ذکر اسماء علما وستیان که حدیث منزلت را ذکر فرموده اند **توسله المتعدن**
از جابر انصاری آورده است قال لما ولدت فاطمة الحسن قالت سمه فقال ما کنت لاسبق باسمه رسول الله صلعم ثم اخبرنی النبی
فقال صلعم ما کنت اسبق باسمه ربی عز وجل واوحی الله تعالی الی جبریل انه ولد لمحمد ولد فاهبط وهنئه وقال له ان علیا منک
بمنزلت هارون من موسی فسم باسم ابن هارون فهبط جبریل فهنأه من الله تعالی ثم قال جبریل ان الله تعالی یامرک ان تسمیه
باسم هارون فقال صلعم وما کان اسم ابن هارون فقال شبر فقال النبی صلعم لسانی عربی فقال جبریل انه الحسن یعنی فتیکه صدیقه
طاهره علیها السلام را امام حسن مجتبی علیه السلام متولد شد فاطمه بامیر المومنین گفت که این فرزند را به اسمی موسوم گردان جناب امیر علیه السلام فرمود در نام نهادن
فرزند من سبقت نمی کنم رسول خدا صلعم پس از این پیغمبر صلعم از تولد فرزند خبر کرده شد پس پیغمبر صلعم نیز فرمود که من هم سبقت نمی کنم بخدای عزوجل پس حق تعالی بجبریل وحی
کرد که پیغمبر صلعم را فرزند متولد شد بر زمین برو وتهنیت او را کن وبگو مر او را که بتحقیق علی نزد تو منزلت وی نزد موسی دارد پس نام فرزند او را به اسم پسر
هارون بگذار پس جبریل بعد هبوط وتهنیت وابلاغ منزلت هارونی از جانب خدا تعالی گفت بتحقیق خدا امر میفرماید تو که پسر خود را به اسم پسر هارون موسوم گردانی
پیغمبر صلعم فرمود که پسر هارون چه نام دارد جبریل گفت که اسم او شبر است پیغمبر صلعم فرمود که زبان من عربی است جبریل گفت نام او بعربی لفظ حسن است
اقول از این واضح شد که حسن ترجمه شبر وحسین ترجمه شبیر میباشد ودر **ذخائر العقبی** محب الدین طبری از اسماء بنت عمیس روایت کرده قال قالت فاطمة
بالحسن فجاء النبی وقال یا اسماء هلمی ابنی فدفعته الیه فی خرقة صفراء فالقاها عنه وقال ایاکم ان لا تلقوا مولودا فی خرقة صفراء
فلففته بخرقة بیضاء وناولته وأذنت فی اذنه الیمنی واقام فی الیسری ثم قال علی ای شیء سمیت ابنی فقال ما کنت لاسبقک بذلک فقال
علیه السلام ولا انا اسبق ربی به فهبط جبریل وقال یا محمد ان ربک یقرئک السلام ویقول لک علی منک بمنزلة هارون من موسی
لا نبی بعدک فسمه باسم ابن هارون فقال صلعم وما کان اسم ابن هارون یا جبریل فقال شبر فقال صلعم ان لسانی
عربی فقال سمه الحسن ففعل صلعم فلما کان بعد حول ولد الحسین علیه السلام فجاء النبی صلعم فذکرت مثل الاول ووسمته
فسمته لتسمیته کالاول واتی جبریل الیه ان یسمیه ولد هارون شبیرا فقال النبی صلعم سمه حسینا اخرجها الهاشمی علی
ابن موسی الرضا علیه السلام ودر **تاریخ خمیس** فی احوال نفس النفیس دیار بکری مالکی قاضی حسین ابن محمد که مشهور علماء است انحدیث
منزلت را نقل فرموده است مگر فرق این است فقال یا اسماء هلمی ابنی فدفعته الیه فی خرقة بیضاء **واصحیحه بیضویه** جماعتی از اعلام سنیان
نقل کرده اند وآنرا **ابو القاسم** عبد الله ابن احمد ابن عامر الطائی از پدر خود از حضرت رضا علیه السلام روایت کرده که آنجناب از آباء خود از امام علی ابن الحسین
از آنحضرت از اسماء بنت عمیس روایت کرده است قالت قبلت جدتک فاطمة بالحسن والحسین فلما ولد الحسن جاء النبی وقال یا اسماء
هاتی ابنی فدفعته الیه فی خرقة صفراء فرمی بها النبی وقال النبی صلعم یا اسماء الم اعهد الیکم ان لا تلقوا المولود فی خرقة

ازوجه بنی منزلت هارون بود بعلی که حسین با پسران هارون موسوم شدند

بیان اینکه حدیث منزلت حدیث قدسی هم است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان آنکه حدیث منزلت حدیث قدسی هم هست

بیان اینکه همه مراتب منازل هارون در علی علیه السلام بودند

صفرا فلفقته وخرقته بضاعتو ردفعته الیه صلعم فاذن فاذنه الیمنی واقام فی الیسری ثم قال العلی بای شیئ سمیت ابنی هذا قال علی ما کنت لاسبقک باسمه یا رسول الله وقد کنت احب ان اسمیه حربا فقال النبی صلعم وانا لا اسبق باسمه ربی فهبط جبریل فقال یا محمد العلی الاعلی یقرئک السلام ویقول علی منک بمنزلة هارون من موسی ولا نبی بعدک فسم ابنک هذا باسم ابن هارون فقال النبی صلعم وما اسم ابن هارون یا جبریل فقال شبر فقال النبی صلعم لسانی عربی قال سمه الحسن فلما کان الیوم السابع عق عنه النبی صلعم وکبشین املحین فاعطی القابلة فخذ الکبش وحلق راسه وتصدق بوزن شعره ورقا وطلی راسه بالخلوق ثم قال یا اسماء الدم فعل الجاهلیة قالت اسماء فلما کان بعد حول من مولد الحسن ولد الحسین الخ وذکرت مثل قصة تسمیة الحسن مفصلا اسماه حسینا بعوض شبیر خلاصه مقصود هر سه روایت آنست که اسماء میگوید من قابله بودم بحضرت زهرا وقت ولادت حسنین یعنی دنگ اداد میکند در زایمان اولاد پس وقتیکه امام حسن علیه السلام متولد شد حضور نبوی صلعم آمد و بن فرمود ای اسماء پسر مرا بیار پس صاحبزاده را در لباس زرد پوشانیده به پیغمبر صلعم داد و آن خرقه زرد را از صاحبزاده دور انداخت و فرمود که آیا من بشما امت عهد و پیمان نه بستم که مولود را لباس زرد نپوشید پس او را بگرد و سفیدی پوشیده به آنجناب صلعم دادم پس در گوش راست آن طفل اذان گفت و در گوش چپ او اقامه خواند پس به امیر المومنین علیه السلام فرمود این فرزند را چه اسم موسوم کردی جناب امیر علیه السلام گفت که در تسمیه این فرزند بر شما سبقت نخواهم کرد من اراده داشتم که او را حرب نام گذارم پس پیغمبر فرمود که من هم در تسمیه او بر خدا تعالی سبقت نمیکنم ناگاه جبریل بیامد و گفت که یا محمد حق تعالی سلامت میرساند و میفرماید که علی نزد تو منزلت هارون نزد موسی دارد و لاکن بعد از تو نبی نخواهد شد پس نام بگذار این فرزند را باسم فرزند هارون پیغمبر صلعم رسید که اسم پسر هارون چیست جبریل گفت که اسم او شبر است پس پیغمبر صلعم فرمود که زبان من عربی است جبریل گفت که حسن اسم بگذار پس روز هفتم از تولد آن فرزند حضور نبوی صلعم عقیقه امام حسن را بدو گوسفند کرده همان روز هفتم موی سر امام حسن را تراشید و بوزن موی سر او نقره تصدق کرد و بر سر آن طفل خلوق مالید و خلوق بالفتح اول گیاهی است در بلاد عرب که بوی خوش دارد و فرمود ای اسماء مالیدن خون بر سر طفل از افعال جاهلیت است و اسماء گفت پس وقتیکه از ولادت امام حسن بکمال گذشت امام حسین متولد گشت پس همین مذکوره بالا حدیث منزلت هارونی و تسمیه ولد باسم شبیر جبریل من الله نازل شد و او را به حسین موسوم ساخت و عقیقه و سر تراشی بهمین منوال کرده شد **تبصره** این حدیث منزلت نص جلی بر امامت و خلافت علی علیه السلام است بچند وجه **اول** قاعده عقلاء است که مقصود و مطلوب خود را اول ذکر میکنند و بعد از آن بر اثبات آن دلیل میآورند و در احادیث کثیره اینجا از پیغمبر صلعم مروی گشته است علی منی وانا من علی و در بعضی روایات آمده انت منی وانا منک پس این تقدیم دلیل بر مدلول است و غرض پیغمبر صلعم باین تقریر و اثبات تسویه علی علیه السلام با خود است در ذات مقصود آنست که فرمود هرگاه من و علی به یگانگی و کمال اتحاد با شیم پس علی والی و متصرف هر مرد مومن و زن مومنه از ابتدا موت من بجای من باشد و در این حدیث ابنت منی بمنزلة هارون من موسی الا انه لا نبوة بعدی و در روایت دیگر لا نبی بعدی وارد گشته پس بهر حال در ابتدای این حدیث عموم منازل هارونی برای امیر المومنین علیه السلام ثابت کرد پس از آن اسم نبی را از او استثنا کرد از این استثنا بوضاحت رسید که پس اسم و لفظ نبی بر علی اطلاق نتوان شد باقی همه منازل پیغمبر صلعم در علی موجود اند منها تمامی منازل باقیه هارونی که قرآن و سنت بآن ناطق است افضلیت و عصمت و اعلمیت و افصحیت و شرکت در وزارت و اعانت نبوی و ترویج دین او و خلافت رسول در زندگی رسول و بعد مردن رسول بلا فصل و علی علیه السلام باقی است لقوله تعالی حاکیا عن موسی لهارون واجعل لی وزیرا من اهلی هارون اخی اشدد به ازری واشرکه فی امری که در آیت زیر بحث ذکر نمودیم مفصلا و مزید بر این آیات دیگر مشتمل بر مراتب دیگر هارون اند یعنی موسی علیه السلام گفت خدایا مقرر کن برای من وزیری از اهل من که او هارون برادر من است و محکم گردان بشت مرا بوزارت برادر من هارون و شریک گردان در امر نبوت من برادر من هارون را چنانکه مفصلا مذکور شد و حق تعالی عز وجل اینهمه سوال موسی کلیم الله را به اجابت مقرون داشت لقوله اوتیت سولک یا موسی یعنی ای موسی خواسته تراداده شد بتو آن این است که میفرماید سنشد عضدک ونجعل لکما سلطانا چنانکه بعد از این بیاید پس باجابت مقصود موسی علیه السلام اینهمه مراتب در هارون علیه السلام من الله حاصل شدند آنگاه موسی علیه السلام بوقت رفتن بر کوه طور هارون را بفرمود و بحکایة تعالی عن موسی هارون اخلفنی فی قومی یعنی ای هارون تو خلیفه من باش در قوم من پس هارون خلیفه موسی در قوم و امت او بنص خود او قرار گرفت **همچنین** امیر المومنین علی ابن ابیطالب علیه السلام خلیفة الرسول بنص رسول قرار گرفت و همه مراتب هارونی در آنجناب علیه السلام حاصل گشته به استثنا و لفظ نبی که پیغمبر ما صلعم خاتم الانبیاء و مرسلان آمد و اگر نبوت هرگاه بعد از پیغمبر ما باقی بودی علی پیغمبر میشدی غلوا ان محمدا صلعم خاتم النبیین بنص الکتاب والسنة واجماع الامة لدلت هذه الحدیث الا ان علیا شریکه فی النبوة کما ان هارون شریک موسی کلیم

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جوابا واذا امتنعت النبوة تعينت الامامة لان شريك النبي في تبليغ الاحكام ليس الا الامام عليه السلام ولقد ابان الله رسوله المرتبة الهارونية لعلي عليه السلام مرارا وظهر ثبوتها لاطواد **اشكال** گفته اند كه استثنا مستلزم نيست كه عمومیت در مستثنی منه بعد استثنا باقی بماند **جواب** این خلاف موضوع وعلم اصول فقه وخلاف عقل است چه معلوم است كه هرگاه گفته شود زيد جامع الصفات عالم الكتابة پس استثنا وكتابت قطعا ثابت شد كه بغير كتابت در زيد همه صفات كماليه باقی است ومكابره باين سفسطه جهل مطلق است **اشكال** هارون برادر صلبی موسی بود وبالاتفاق علی برادر نسبی پيغمبر صلعم نبود **جواب** علماء اعلام در جواب اين اعتراض گفته اند كه اين عقلا خارج شد واگر نه لازم آيد در آيت ان الله على كل شيء قدير كه ذات خالق در عموم اشياء داخل بوده ذات باريتعالی هم از مقدورات آله بوده باشد فجوابكم جوابنا **بعضی** از اعلام چنين گفته اند كه علی ابن ابيطالب عليه السلام پسر عم پيغمبر صلعم بود وعرفا بر ابن العم اخ اطلاق ميشود زيرا كه مادة اصليه متصله در اين دو نبی ثابت است پس در علی باين اعتبار اخوت ثابت است از روی مجاز وعند التعدد وحمل لفظ بر اقرب مجاز جائز بلكه گاهی واجب ميشود چنانكه اكثر الفاظ قرآن بر مجازات محمول ميشوند **اقول** اصل آنست كه اخوت نبی وعلی عليهما السلام از اخوت صلبی هم مستحكم بود چه همه اخوتها در رذيله باطل ميشوند مگر اخوت پيغمبر وعلی عليهما السلام در دنيا واخرت باقی هی باشد چه در يوم مواخات هرگاه كه بين صحابه عقد اخوت واقع شد پيغمبر صلعم با علی ابن ابيطالب در آنروز اخوت نسبت بقوله صلعم انت اخی فی الدنيا والاخرة ودر احاديث كثيره وارد گشته است كه حق سبحانه وتعالی بر عرش ودر دروازه‌های جنت وطبقات سماويه وشمس وقمر علی اخو رسول الله نوشته بود پس در علی عليه السلام شباهت هارونی در اخوت هم باين معنی لازم وثابت است چه بر سبيل مجاز هم اطلاق اخ ميشود چنانچه حق تعالی انما المومنون اخوة بحسب اتحاد ايمانی در عموم مومنين هم اخوت اطلاق فرموده است پس انجا هر دو قسم اخوت در نبی وعلی ثابت شد والا لغو بودن كلام خدا ورسول اولازم ميآيد **ابن طلحه** شافعی وجمعی از اهل اصول ثبت كرده اند كه اخوت امريست اضافی مشترك بين دو نفر بجهة تكون آنها از مادة واحدة بلا فاصله حقيقة واز **جمله** لوازم حقيقت ومعاونت ومحبت واطلاع وفقد شدايد از ثانی نوع خود در اخوت ميباشد وبحسب ثبوت چنين لوازم اخوت در بين پيغمبر وعلی بالاتفاق ثابت پس علی مرتضی عليه السلام اخ نبی بالمعنی ميباشد **اشكال** بتحقيق پيوسته كه هارون نبی شريك موسی در نبوت بود وخلافت امر تبعيت ميباشد پس هارون را به خلافت موسی از مرتبه اعلای نبوت تنزيل لازم ميآيد واين موجب عزل وتغيير هارون ميشود بر موسی وهارون **جواب** شتمل بر چند وجه است **اول** بنبوت راه دو نوع باشد **يكی** نبی مستقل بتبوع **ديگر** پيغمبر شريك ومتابع پس نوع ثانی بداتة عامل والی غيره آمر ميباشد بحسب كتاب او در حضور وغياب او چنين انبياء بكثرت بودند از تبعه اولوا العزم تا عيسی عليه السلام چون لوط وهارون ويوشع وكالب وغيرهم مفصل اينحال از علم سير وتفاسير معلوم تواند شد پس بر نبی تابع اطلاق اسم ولی وخليفه ووصی هم ميشود زيرا كه حقيقت ومال كار يكی است **پس** از اينجا دو امر واضح ميشود **يكی** اينكه علی ابن ابيطالب نيز مثل اين انبياء عليهم السلام شريك تابع محمد صلعم است چنانكه لوط با ابراهيم وهارون بموسی وشمعون بعيسی شريك تابع بودند مگر آنكه اينجا بجهة دائره نبوت بر خاتم انبياء عليهم السلام در اطلاق اسم نبی ورسول استثناء كرده شد اما معنی نبوت وهمه منازل آن بحديث مذكور علی ثابت كرده **ديگر** اين هم ثابت شد كه بتخليف هارون نبی در غياب موسی عزل هارون وتغيير وتنزيل او لازم نميآيد **وجه ثانی** از جواب آن است كه سيد علی همدانی وعبد الرحمن جامی وداود ابن محمود ابن محمد رومی هر سه در شرح **فصوص الحكم** محی الدين عربی متقارب العبارت ومتحد المفهوم گفته اند حكمة علية امامية في كلمة هارونية الامامة اسم من اسماء الخلافة كما قال في حق بنيه ابراهيم اني جاعلك للناس اماما اي خليفة وهي اما بواسطة او لا بواسطة والقسمان ثابتان لهارون ولذلك اختصت بكلمته اما الاول فكونه خليفة موسى كما قال الحلفني في قومي واما الثاني فكونه نبيا ورسولا مبعوثا من الحق الى الخلق بالسيف كاخيه موسى فقويت نسبة الامامة فكان اماما مطلقا من جانب الحق واماما مقيدا من جانب موسى بدانكه امامت اسمی است از اسماء والقاب خلافت باريتعالی عز وجل خليل الرحمن را مخاطب فرمود اني جاعلك للناس اماما يعنی خليفه عليهم است پس اين خلافت وامامت يا بواسطه باشد يا بلا واسطه واين هر دو خلافت در هارون ثابت بودند لهذا به كلمه او مخصوص گرديد اما **اول** يعنی بودن هارون خليفه موسی در قوم او به نصب موسی باشد بقوله اخلفني في قومي يعنی تو خليفه من در امت من باش **اما ثانی** پس مبعوث بودن هارون نبی از حق سبحانه بسوی خلق بشمشير چون برادر موسی بقوله انه كان رسولا پس بايد دو وجه كه شد نسبت امامت بهارون پس در هارون بنوت خدا وخلافت موسی هر دو جمع گرديدند **اشكال** بر فرض تسليم گوئيم كه خلافت علامه ائمه علی ابن ابيطالب ع الی القيامت از اين چگونه ثابت ميتواند شد بلكه اينقدر ثابت ميشود كه تا مراجعت حضور پيغمبر صلعم از تبوك در مدينه اهل مدينه خليفه باشد چنانكه با مراجعت موسی از طور هارون خليفه موسی بر قوم واهل او مقرر بود پس بعد از مراجعت ايشان هر دو خليفه خود بخود معزول

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وجوه مختلفه در جواب اشکال که بعد مراجعت پیغمبر صلعم از تبوک علی خلیفه او بود

رویدند چنانکه سلاطین عند الحرکت ازوار السلطنت کسی را خلیفه خود مقرر می کنند و بعد از مراجعت سلطان معلوم است که آن خلیفه معزول میشود و لو سلمنا پس شبه بهارون باشد و قبل از وفات موسی فوت شد پس خلافت او نیز فوت گردید **جواب** شتمل بر چند وجه تواند بود **اول** شبهه نیست در اینکه هارون بنص قرآن شریک موسی در نبوت بود پس به مراجعت او خلافت هارون باطل نشد بلکه هر دو بر سبیل تبوع و تابع ابلاغ نبوت میکردند چنانچه فرعون را او امر آلهیه هر دو معا ابلاغ نمودند **ثانی** نبوت و خلافت هارون به تورات و قرآن امری واقع و ثابت است و برهان عقل قایم است مطابق قواعد علم اصول فقه و علم کلام هر امر یکه ثابت و لازم در اول باشد پس حصول و ثبوت او مستلزم استصحاب است عقلا و شرعا حکم بزوال و نفی آن نمیتوان کرد تا وقتیکه عقلا یا نقلا منافی سابق از لاحق مثل اول ثابت نشود **ثالث** بعد از مراجعت موسی از طور و مراجعت پیغمبر صلعم از تبوک هارون و علی علیهم السلام یا معزول گردیده بودند یا اینکه مثل سابق حالت غیبت ایشان در حالت حضور ایشان هم بکار و بار خود مشغول بودند پس بعلم سیر انبیا و تواریخ و تقاسیر بطلان صورت اولی محقق است پس صورت ثانیه ثابت گردید **رابع** هرگاه خلافت هارون صلعم مستمرا برای مرتضی علیه السلام باقی نمیبود پس علی در یوم شوری و غیر آن بر ثلثه و اصحاب ایشان در خلافت خود به این حدیث چرا احتجاج میفرمود و در آن وقت مخالفان و معاندان علی برای دفع حجت او چرا الزام نمیدادند که این خلافت تو تا مراجعت پیغمبر از تبوک بود این دلیل جلیل است که خلافت علی دائمه بوده مخصوص برای چند یوم **خامس** بوت مشبه به که هارون باشد پیشتر از موت موسی خلافت مرتضی علیه السلام الصورت باطل نمیشود بدو وجه **یکی** بوجه اینکه در اینجا بالانکیر در تفویض خلافت بعلی تشبیه منازل و خلافت بهارون است نه تعلیق خلافت علی بخلافت هارون تا بموت هارون خلافت علی باطل گردد **دیگر** هرگاه هارون زنده می ماند لامحاله خلافت برای او باقی میبود هرگز از او سلب نمی شد چنانکه باقی ماند بعد رجوع موسی از طور والا پس بانعزال هارون از خلافت توهین و تنزیل و تنفیر هارون لازم میآمد حاشا و کلا که بار تعالی و موسی مومن و متقی را منفور و مذلل انبیا و خلفا الله باشند **بلی** مناقب و منازل حضرات خلفا الله علیهم السلام چنان نیست که بخلفای سلاطین دنیوی تشبیه توانند و بعض سلاطین اند که خود کار سلطنت نمیکنند و خلفا و آنها همه نظام سلطنت را بدوش خود برداشته **اشکال** عموم منازل هارونی در علی وقتی ثابت می شدند که استثنا منقطع نمیبود و حال آنکه انت منی و انا منک انت ولی بعد من موسی الا انه لا نبی بعدی از جنس منزلت نیست بنابر این عمومیت منازل هارونی ثابت نباشد **جواب** مشتمل بر چند وجه است **اول** در احادیث کثیره الا انه لا نبی بعدی وارد است چنانچه در متعدد روایات در مرویه ائمه محدثین امام المحدثین نسائی و خاتمة المحدثین احمد حنبل در چند روایت و امام حافظ ابو نعیم در چند روایت و اخطب خوارزم در چند روایت و ابن مغازلی در چند روایت و ابراهیم حموئی در چند روایت و عبد الله ابن احمد حنبل و سبط ابن جوزی و ابن طلحه شافعی و ابن کثیر شامی و غیرهم به اسانید معتبره بلفظ الا انه لا نبوة بعدی روایت کرده اند و لفظ لا نبوة از جنس منزلت و مرتبت است پس بنابر این شبهه بالاصالت باطل شد **ثانی** بر فرض تسلیم گوییم که آنچه بعض شارحین بخاری و مسلم و مصابیح در این حدیث شریف منزلت گفته اند که این حدیث بدو صورت وارد گشته است **یکی** الا انه لا نبی بعدی **دیگر** الا انه لا نبوة بعدی پس طرح و اخذ احدهما جایز نیست چه هر دو صورت از اسانید مستفیضه مروی اند پس جمع این دو قسم ممکن است به دو وجه **احدهما** لا نبوت نبی و لا رسالت رسول بعدی مقدر باشد **ثانیهما** لا نبوة بالاستقلال النبی و الرسول یا تی احدا بعدی چه هم نبی و رسول هم از منازل و مراتب عالیه بار تعالی با نبیاء میباشد پس بنابر این شبهه باطل میشود **ثالث** از جمعی از اصولیین و فقها چون ابو حنیفه و شافعی و ابن المبارک محکی گشته است که استثنا متصل اصل و اظهر است در مستثنیات پس استثنا متصل اصل در حقیقت است **واما** استثنا منقطع مجاز میباشد و حقیقت مقدم بر مجاز است لهذا جمهور بر قول آنند که تا ممکن شود استثنا را بر متصل حمل باید کرد زیرا که آن در اصل حقیقت است و عدول از آن بسوی منقطع جایز نیست مگر در جائیکه حمل بر متصل متعذر بود پس ناچار در انصورت منقطع حمل کرده خواهد شد این است که ابو حنیفه و تلمیذ او ابو یوسف گفته است که در قول قائل علی الف الا درهما لا نویا استثنا متصل است بتقدیر الا قیمة کرمن الحنطة و به تقدیر الا قیمة ثوب **رابع** جمهور نجات ذکر کرده اند که اسم مفرد اگر بسوی معرفه مضاف شود یا اسم مفرد مضاف گردد و یا بسوی ضمیر متکلم چون ضرب زید و ضربی زیدا قائما و یا اسم جنس مضاف یا اسم جنس محلی باللام و یا اسم جموع و اجناس عند الاضافه افاده عموم میکند پس اگر استثنا از آن کرده شود بعد استثنا عمومیت او بر حال خود باقی است سوای آنچیز که مخصوصا از آن استثنا کرده شد زیرا که مفرد بذاته و اسماء جموع و اجناس عام میباشند کما ذکره ابن الحاجب و

وجوه مختلفه مشتمل بر ابطال عقلیه و نقلیه در منازل هارونی لعلی علیه السلام

جواب اشکال اگر استثنا منقطع نبی بود منازل هارونی در علی ثابت نبود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

هشام والسبکی وحلبی وشیخ رضی وملاجامی وقتنانی وغیرهم مرالنجات **واما** مفسرین پس اگرآنها استثنیات رامتصل گفته اند ازانجاست آیت والذین یرمون المحصنات ثم لم یاتوا باربعة شهداء الی اولئک هم الفاسقون الا الذین تابوا **تنبیه** درگاه این مقرر شد پس باید دانست که در لفظ منزلت تضمن جنبیت مضاف بسوی علم هارون است پس استثناء اسم نبوت یا منزلت نبوت باقی منازل اورحالت خود باقی ماندند تدبر تبصر جدا

اشکال اگرای امیرالمومنین علیه السلام مراد خلافت دائمه باشد پس انت منی بمنزلت یوشع من موسی میفرمود وقتیکه ذکرهارون کرده معلوم شد که تشبیه بخلافت منقطعه چند روزه تمام اجبت نبی علیه وآله السلام ازغزوه تبوک بوده چنانکه خلافت شبه بهارون تمام اجبت موسی ازطور پس **جواب** مشتمل برچند وجه است **اول** عزل هارون بعدازرجوع موسی علیه السلام اصلاثابت نیست پس عدم الدلیل دلیل العدم میباشد **ثانی** هارون علیه السلام هرگاه ازخلافت موسی علیه السلام عزل میشد البته مشهور ملکه درمیان یهود معروف تر میبود واذلیس فلیس پس درانصورت بخلافت بودن هارون تاموت انجناب علیه السلام ثابت گردید پس هیچ دربارهٔ علی خلافت مستمرهٔ دائمه بعدوت پیغمبر باقی است قطعا **ثالث** کافهٔ متکلمین وحکمای الهیین که معتقدین دین اند گفته اند که نبوت وخلافت الهیه شروط است بعدم حصول منفردا نبیا والله خلفاء خدا تعالی چه درانصورت غرض ومقصود بارتعالی ازابعاث انبیاء وخلفاء باطل نمیشود زیراکه بسوی مغزول کسی رآمدورفت نمیباشد زیراکه اوبوجه عزل ازمنصب خود ازانظار خلق میافتد وبه این توهین انبیا میباشد لهذا عزل انبیاء وخلفا جائز نیست **ورزاد المعاد** فی احوال خیرالعباد ابن القیم درفصل تسمیة الغلام به بسیار واضح گفته وینبغی حالة الحال من ولی ولایة سنیة ثم عزل عنها فانه تنقص فی نفوس الناس عما کان علیه قبلها یعنی وحال اومشابه است بحال کسی که والی ولایتی وملکی بهیئت وسنیه شود وبعد ازان ولایت معزول گردد پس بغل ادمنزلت ورتبت اوبالیقین ناقص میشود درنفوس مردم واز انظار آنهامی افتد که قبل ازان برآن منزلت ورتبت اورا دیده بودند **رابع** چونکه تشبیه خلافت علی باهارون نبی دراین حدیث داده شد وبابوشع نبی تشبیه داده نشد وجوه آن نیز مختلف اند **اول** هارون اقرب قربی بموسی وراس اهل البیت یعنی امادراتبداء زمان هارون نه نبی بود ونه خلیفه **ثانی** هارون شریک موسی درنبوت بوجود موسی علیه السلام بود **ثالث** هارون قائم مقام خلفای موسی بخواهش وطلب خود موسی بامر بارتعالی بود **رابع** بعدازموت هارون بامر موسی علیه السلام یوشع وکالب عندالبلوغ باهارون شبر وشبیر راتفویض کردند وایشان بجای پدرخود انبیا رتبعه وخلفای موسی گردیدند **خامس** هارون اعرف واوقف وابصر بلکه محرم تمام اسرار موسی بود ازبدایت الی النهایت ومعلوم است که موسی علیه السلام نیز اطمینان اتم داشت بهارون **تنبیه** انچه وجوه دربین نبی ووصی علی بودند ازوجه بهمین منازل علی علیه السلام رابا هارون علیه السلام تشبیه داده شد **اقول** بهرحال ازاتمام این بحث معلوم گشت که درآیت ربحث ایما بآنکه حضرت رسالت صلعم وزیرے وخلیفهٔ برائے خود تعیین فرموده چه درگاه موسی بدون وزیرو ناصرعاجز بوده باشد درتبلیغ رسالت بفرعون پس حضرت رسالت صلعم که مبعوث بود بکافه جن وانس ومعارک هریک ازبزرگان قریش درعناد وطغیان فرعون زمان خود بودند چگونه بے وزیرو خلیفه بوده باشد واصلاحق سبحانه وجل برائے او تعیین وزیرو خلیفه نفرموده باشد شبهه نیست درانکه وزیرو خلیفه رانا چاراست که اعلم وازهمه امت باشد وبه صفت عصمت وطهارت موصوف واگرنه موجب تقدیم مفضول باشد برفاضل واین قبیح است عقلاً واجماع امت بعدازینهم بر افضل خلایق وجمیع صفات حضرت امیرالمومنین امام المتقین علی ابن ابیطالب بود پس البته بحسب عقل فراست وخلافت منحصر خواهد بود دراو حدیث که مادراو بحث کردیم دال است برهمین مطلوب **پس** بهرحال اینجا بود ذکرهشت سوال حضرت موسی کلیم الله علیه السلام که بارتعالی براخوانده بود وهوالعالم **بحث رابع عشر** قال قد اوتیت سئلک یاموسی باید دانست که سئول فعلی است بمعنی مفعول چون خبز واکل وشرب که بمعنی مخبوز ومأکول ومشروب است **وبرگاه** این معنی معلوم شد پس باید دانست که حق سبحانه وجل بجواب هشت سوال کلیم الله میفرماید که ای موسی تحقیق که داده شدی مسئول ومطلوب خودرا ذکر نداپرسبیل مودت ورحمت است **پس** حق سبحانه نقل تبلیغ رسالت رابراو آسان گردانیده عقدهٔ لسان اورا منحل ساخت مگرانکه ازآن بدلیل قوله ولایکادیبین **وهارون** راپیغمبرے داده وزیرو خلیفهٔ اوگردانیده واز **حسن** مرویست که صحیح است که حق سبحانه بالکلیه اززبان اوعقده رابرداشت ومراد بقول فرعون که ولایکادیبین آن بود که موسی علیه السلام حجت بینه براثبات مدعای خود نمیاورد واین رابرسبیل تمویه گفت تااعتقاد مردم رااز اوبگردانند **مفسرین** دراینجا گفته اند اعلم ان موسی علیه السلام لما سال ربه تلک الامور الثمانیة وکان من المعلوم ان قیامه بما کلف به تکلیف لایتکامل الابالاجابة الیها لاجرم اجابه الله تعالی الیها لیکون اقوی علی الاضلاع علی الحد الذی کلف فقال قد اوتیت سؤلک یاموسی وهذا ان دل علی شیء فانما یدل علی ان من النعم العظام علیه ایاه من وجوه المصالح خلاصه مقصود آن است که بدان بدرستیکه موسی علیه السلام وقتیکه سوال کرد پروردگارخودرا ازاین هشت چیز ومعلوم بود که قیام موسی علیه السلام بچیزے که مکلف شده بود بآن تکلیفی بود که کامل نمیشد مگربه اجابت آنها لاجرم بارتعالی عزوجل مسئولات موسی رابا اجابت

وجوه مختلفه در جواب اشکال اگر خلافت مراد باشد پس منزلت یوشع می گفت

چنانکه خلافت هارون ضروری بود خلافت علی علیه السلام نیز ضرور بود

به بیان انکه تمه هشت اسوله موسی ع مقرون باجابت شدند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

مقرون فرموده تا قادر تر باشد بر ابلاغ بمجدے کہ مکلف بہ ابلاغ آن گردیدہ پس این است کہ حق تعالی فرمود بہ تحقیق کہ دادہ شدی ایموسی مطلوب خود را
این انعم عظیم شیردہ شد بر انتخاب زیرا کہ در این از وجوہ مصالح بود

قولہ تعالی ① وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَىٰ ② إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ مَا يُوحَىٰ ③
أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ
عَدُوٌّ لِّي وَعَدُوٌّ لَّهُ ۚ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي ۚ وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِي
إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ ۖ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ
عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ۚ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا ④
فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ ⑤ وَ
اصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي ⑥ اذْهَبْ أَنتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي ⑦
اذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ ⑧ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ ⑨

آیات مجیدہ ہشت گانہ

ترجمہ آیات مجیدہ مبارکہ

ترجمہ این ہشت آیت مجیدہ چنین میشود بدرستیکہ منت نہادیم بر تو و نعمت دادہ ایم تر را در وقتی کہ چون وحی کردیم بسوے مادر تو آنچہ توان دانست
بگو وحی یعنی او را الہام دادیم در وقتی کہ تر را نبود و کسان فرعون در طلب پسران بودند کہ بکشند و او بکار تو در ماندہ شدہ ما ملہم ساختیم او را یا بر زبان
ملکی بر وجہ نبوت بدو پیغام کردیم آنکہ بیفگن موسی علیہ السلام را در صندوق بعد از آن کہ پینبہ در وی نہادہ باشی و سر آنرا بہ قیر محکم ساختہ پس بیفگن
آن تابوت را در دریاے نیل پس باید کہ بیفگند دریا صورتش امر است و معنیش خبر یعنی دریا او را می افگند بکنارہ تا فرا گیرد او را و آن دشمنیکہ مرا
ہست و دشمنی کہ مر او را است یعنی فرعون و افگندم بر تو دوستی کہ این از من یعنی تخم محبت تر او در دلہا بجا شتم تا بر تو مہربانی در زند و تا پرورد
شوی پدیدن من یعنی بعلم و اراوت من یاد کن چون میرفت خواہر تو پس گفت آیا دلالت کنم شمارا ای حاضران بر کسے کہ تکفل این طفل کند
او را شیر دہد آسیہ گفت گفتند این چنین کنی با تو احسان نمایم مریم بیرون آمد و فی الحال مادر را بیاورد و موسی علیہ السلام را در کنار دی نہاد و مذبیں باز
گردانیدیم تر ا بسوی مادر تو و بوعدہ وفا کردیم تا شاید روشن شود چشم مادر بہ لقاے تو نا اندوہناک نہ گردد بفراق تو و بخشتی نفس را یعنی آن قبطی را
کہ بنی اسرائیل تو ا ستغاثہ کرد از فرعونیان و انستند و قصد قتل تو کردند پس برہانیدیم ما تر ا از غم کشتن و امر کردیم کہ بہ مدین ہجرت کنی و بیازمودیم تر ا
آزمونی یعنی تر ا در بوتہ بلا افگندیم و پاک و خالص بیرون آمدی پس درنگ کردی سالہا در میان اہل مدین و آن شہرہ یا بہبت و ہشت سال
پس آمدی بدین وادی بر اندازہ کہ مقدار کردہ ایم ای موسی و اینجا با تو سخن گفتیم و تر ا برگزیدیم و خاص ساختیم برائے محبت خود یعنی تر ا دوست گرفتیم
برو تو و برادر تو بہ معجزہاے من و سستی مکنید در رسانیدن ذکر من بر توحید و عبادت بروید ہر دو بسوے فرعون بدرستیکہ او در عصیان از حد در
گذشتہ است پس سخن گویید با او سخن گفتن نرم یعنی مدارا نمایید با او شاید کہ او پند گیرد و کلام شما یا بترسد از عذاب خدا و در تفسیر ش اند

تفسیر آیات مجیدہ در میان زیر بحث گوید

بحث اند بحث اول ولقد منا علیک مرۃ اخری اذ اوحینا الی امک ما یوحی در اینجا باید دانست کہ چون حق سبحانہ و تعالی
مسئول موسی علیہ السلام را بجز اجابت رسانید در عقب آن بیان میفرماید بعد ادنعمی کہ قبل از این باد کرامت فرمودہ بود و این است کہ
اینجا میفرماید کہ ای موسی ما منت نہادہ ایم بر تو یعنی نعمت دادہ ایم تر ا در وقتی دیگر این بدل است از ظرف اول یعنی نعمت دادیم تر ا وقتے
کہ وحی کردیم بسوے مادر تو آنچہ وحی کردہ میشود یعنی آنچہ توان دانست مگر بوحی یا آنچہ سزاوار بود کہ وحی کردہ شود و جائز نبود اخلال

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بآن بجهت عظم شان آن وفرط اهتمام بآن گفته اند که مراد بوحی الهام است **جبائی** گفته است که مراد مامور شدن اوست در خواب یعنی در دل او
تو افگندیم یا در خواب به او نمودیم در آنوقت که ترا زاده بود و کسان فرعون در طلب تو بسیران بودند و او بکار تو درمانده بود و این چنان بود که فرعون
در خواب دیده بود که آتشی هائل از محله بنی اسرائیل برآمد و گرد سرای او در آمد و او را بسوخت با کوشک و سرای او **معتبران** گفتند از بنی اسرائیل

در بیان کشتن فرعون ابناء بنی اسرائیل را

مردی بوجود آید که هلاکت تو و ملک تو از دست او خواهد بود فرعون گفت که هر پسری که متولد میشد از بنی اسرائیل میکشتند و اگر دختر میشد میگذاشتند
سالی چند بر این آمد بنی اسرائیل کم شدند **قبطیان** فرعون را گفتند که بنی اسرائیل منقطع خواهند شد و هیچ کس نخواهد ماند که ما را بندگی کند
فرعون گفت که تا یکسال پسران را می کشتند و یکسال می گذاشتند **هارون** در سالی پیدا شد که نمی کشتند و **موسی** در آن سال متولد شد که
می کشتند چون مادر موسی بوضع حمل شد ندانست که چه کند حق تعالی بطریق الهام یا در خواب با و نمود و گویند ملکی بود بصورت بشر به او آمد و برای
تدبیر حفظ موسی بما در شن پیغام رسانید **مفسرین** گفته اند که حق سبحانه و تعالی باین آیت بر چند امر تنبیه فرموده است **اول** کما نه تعالی قال انی و اعلمت
مصلحتك قبل سوالك فكيف لا اعطيك مرادك بعد السوال خلاصه آنست که حق سبحانه و تعالی کنایه فرموده است که ای موسی من
مصلحت ترا پیشتر از سوال تو معلوم داشتم پس چگونه میتوانم که بعد از سوال کردن مراد و ترا تبوعطا نفرمایم **دویم** انی كنت قد تبتلك ملوك
الآن مطلوبك لكان ذلك ردا بعد القبول واساءة بعد الاحسان فكيف يليق بكرمي خلاصه مقصود آن است که حق تعالی
کنایه به موسی میفرماید بدرستیکه من ترا تربیت کردم پس هرگاه اینوقت منع کنم از مطلوب تو هر آئینه این رد بعد از قبول و اساءت بعد از احسان
خواهد بود پس کرم من این چگونه سزاوار تواند بود **سویم** انا لما اعطيناك في الازمنة السالفة كلما احتجت اليه ووضعنا عنك
حالة نازلة الدرجة عالية دل هذا على انا نصبناك الان لمنصب عال ومهم عظيم فكيف يليق بمثل هذه الرتبة المنع من المطلوب
خلاصه مقصود آنست که ما هرگاه که ترا در زمنه سالفه عطا فرمودیم هر آنچه بسوی آن تو محتاج بودی و ترا بلند مرتبه گردانیدیم از حالت نازله
بسوی درجه عالیه این دلالت میکند بر اینکه ما ترا بر منصب عالی و مهم عظیم نصب فرمودیم پس مثل این رتبه را چگونه سزاوار است منع کردن از مطلوب
و مقصود **سوال** این نعم را بلفظ منت چرا ذکر فرمود زیرا که در چنین مقام تلطف ذکر لفظ منت بالضرورت موجب اذیت است **جواب** محققین
گفته اند انما ذكر ذلك ليعرف موسى عليه السلام ان هذه النعم التي وصلت اليه ما كان مستحقا الشيء منها بل انما خصه
الله تعالى بها بمحض التفضل والاحسان خلاصه آنست که بر این نهج است که به اینوجه حق سبحانه و تعالی لفظ منت را در این مقام ذکر فرمود
است تا موسی کلیم الله علیه السلام دانسته باشد باینکه نعمتهائیکه بسوی آن من رسیدیم مستحق چیزے از آنها نبودم بلکه خداوند متعال عزوجل من
این نیست که موسی علیه السلام بمحض به تفضل و احسان خود بآنها مخصوص گردانیده است **سوال** باوجودانیکه یاد آن پاک عزوجل منتهای
کثیره را ذکر فرموده است پس در این مقام مرة اخری چرا بیان فرمود **جواب** اصل آنست که اینجا از مرة اخری مرة واحدة من المنن
مراد نیست تا محل اعتراض تواند شد زیرا که در تقلیل و تکثیر این گفته می شود **اقول** باید دانست که من مذکوره در اینجا هشت اند که ذکر آنها در
آیات ما بعد میاید **نسبیه** بالاتفاق معلوم است که مادر موسی علیه السلام از انبیاء نبود پس بالیقین از وحی در اذا و حینا مراد وحی انبیاء نتواند
چه پیشتر در مجلدات سابقه این تفسیر بالکفیتم که زن را قابلیت قضات نبوت و امامت حاصل نیست بلکه **شافعی** گفته است لا تمكن من
تزويجها نفسها پس چه رسد به صلاحیت نبوت و موید همین مرام است آیت مجیده وما ارسلنا قبلك الا رجالا نوحي اليهم
در همین باب است **مزید** بر این تو ایم گفت که در قرآن وحی در غیر معنی نبوت نیز استعمال گشته است لقوله تعالى واوحى ربك الى
و نیز میفرماید بجای دیگر و اذا وحيت الى الحواريين و امثال این آیات شاهد مرام در کلام ملک العلام به کثرت موجود اند **اشکال** پس بر حال اینجا
به اوحی موسی علیه السلام از وحی شدن چه مراد است **جواب** مشتمل بر چندین وجه تواند بود **اول** جمعی از مفسرین گفته اند المراد من وحينا الى
موسى وتاويلها وضع موسى في التابوت وقذفه في البحر وان الله يرده الينا یعنی مراد از وحی ما در موسی آنست که در خواب دیدن او بود که تعبیر آن
در تابوت گذاشتن موسی بود و انداختن آن در دریای نیل بدرستیکه حق تعالی او را باز واپس گردانید بسوے ما و را **دویم** بعضی گفته اند المراد
عزيمة جازمة وقعت في قلبها دفعة واحدة فكل من تفكر فيما وقع اليه ظهر له الرای الذي هو اقرب الى الخلاص وقيل
ذلك الخاطر انه وحي خلاصه آنست که بتحقیق مراد از وحی اینجا عزیمت جازمه است که در قلب مادر موسی علیه السلام واقع شد پس کنایه
نماید در آنچه که واقع شد بسوی او برای او ظاهر گردد رای که اقرب باشد بسوی خلاصی بخواطر این آنرا وحی تعبیر کرده شد **سویم** جماعتی چنین فرموده اند
المراد منه الالهام لكنا اذا بحثنا عن الالهام كان معناه خطورا ما بالبال وقلبة على القلب لهذا مقصود آنست که

جواب سوال این نعم را به لفظ منت چرا ذکر فرمود

جواب سوال از مرة اخری چه مراد است

وجوه شش گانه جواب اشکال که وحی حق النبوت بمادر موسی علیه السلام چرا وحی شد

مراد از این الہام است لاکن معنی الہام خطور کردن رای است در قلب و غلبہ حاصل کردن بر آن **اقول** اگر غور کنی معلوم شود کہ مفاد این رابع
میشود بوجہ ثانی و بر این ہر سہ وجہ اعتراض لازم نمی آید اینکہ القاء در بحر قریب است بہلاک پس مساوی است این صورت ہم بخوفیکہ حاصل
میشود از قتل معتاد فرعون بنا بر این چگونہ جائز میتواند بود اقدام کردن مادر موسی علی احد ہما بجہت صیانت از قتل **واما** بجواب گفتہ اند لعلہا
عرفت بالاستقراء او صدق رویاہا فکان اقتضاء الالقاء فی البحر الی السلامۃ اغلب علی ظنہا من وقوع الملد
وبید فرعون یعنی شاید مادر موسی دانستہ بود بہ استقراء صداقت رویا پس بود اقتضاء القاء در دریا بسوی سلامتی غالب تر بگمان او
از واقع شدن او بدست فرعون **چہارم** جمعی گفتہ اند لعلہ اوحی الی بعض الانبیاء فی ذلک الزمان کشعیب علیہ السلام او
غیرہ ثم ان ذلک النبی عرفہا اما مشافہۃ او مراسلۃ یعنی میتواند بود کہ حق تعالی عز وجل در این زمان چون شعیب وغیرہ از
انبیاء علیہم السلام را این وحی کردہ باشد و پس از این آن پیغمبر مادر موسی علیہ السلام را مشافہۃً یا مراسلۃً بر این مطلع گردانیدہ باشد و
بر این وجہ ہم اعتراض نتواند شد کہ ہرگاہ حقیقۃ الامر چنین ہمود بالضرورت مادر موسیٰ را از القاء او فی البحر خوفی حاصل نمیشد **واما** بجواب
این اعتراض گفتہ اند کہ ان ذلک الخوف کان من لوازم البشریۃ کما ان موسی علیہ السلام کان یخاف فرعون مع ان اللہ تعالی
کان یامرہ بالذہاب الیہ مرارًا یعنی بدرستیکہ مادر موسیٰ را این خوف حاصل شدن از لوازم بشریت بود چنانکہ موسیٰ نبی از فرعون
خائف بود باوجود اینکہ خدا تعالی او را مکرر بذہاب الی الفرعون مامور گردانیدہ بود **پنجم** بعض مفسرین را قول آنست کہ لعل الانبیاء المتقدمین
کابراہیم واسحق و یعقوب علیہم السلام اخبروا بذلک واتہی ذلک الخبر الی تلک المرأۃ یعنی میتواند بود کہ انبیاء سلف
مانند خلیل الرحمن و اسحق و یعقوب علیہم السلام را حق تعالی باین امر مطلع فرموده باشد و منتہی شدہ باشد این خبر بسوے مادر موسی علیہ السلام
ششم جماعتی چنین ہم گفتہ اند لعل اللہ بعث الیہا ملکا کما بعث الی مریم فی قولہ فتمثل لہا بشرا سویا یعنی میتواند
بود کہ خدا تعالی عز وجل بسوی مادر موسیٰ فرشتہ را مبعوث کردہ باشد کہ نہ بر وجہ نبوت چنانکہ بسوے مریم صدیقہ مبعوث گردانید پس تمثل شد برای
او بصورت بشر کامل **بحث ثانی** ان اقذفیہ فی التابوت فاقذفیہ فی الیم فلیلقہ الیم بالساحل یاخذہ عدو لی وعدو لہ
باید دانست کہ آن انچہ ان مفسرہ است بجہت اینکہ وحی بمعنی قول است **واما** قذف مستعمل است در معنی القاء و وضع و منہ قولہ تعالی وقذف
فی قلوبہم الرعب و رمی نیز بہ معنی القاء و وضع مستعمل است کقولہ غلام رمیناہ اللہ بالحسن نافعًا ای جعل لہ الحسن ووضعہ فیہ
واما یم بحر را گویند و اما اینجا مراد از یم دریای نیل است کہ در مصر میباشد فی قول الجمیع و یم اسم است کہ واقع میشود بر بحر و نہر عظیم **کسائی** میگوید
ساحل فاعل است بمعنی مفعول و بہ این وجہ تسمیہ ساحل آنست کہ الماء یسحلہا ای یقذفہا الی اعلاہا **اما** ضمایر در این آیت جمیعًا بسوے موسی
علیہ السلام راجع است یا بعض بسوی او و پارہ بسوی تابوت پس باید دانست کہ در **کشاف** زمخشری گفتہ است الضمائر کلہا راجعۃ الی
موسی علیہ السلام و رجوع بعضہا الیہ و بعضہا الی التابوت یؤدی الی تنافر النظم یعنی تمامی ضمایر بسوی موسی علیہ السلام راجع
و رجوع بعض آنہا بسوے کلیم و پارہ از آنہا بسوی تابوت مؤدی بتنافر نظم میباشد و تفسیر **کبیر** رازی میگوید فان قیل المقذوف فی البحر
ہو التابوت وکذلک الملقی الی الساحل قلنا لا باس بان یقال للمقذوف والملقی ہو موسی علیہ السلام فی جوف التابوت
حتی لا متفرق الضمائر ولا لحصول التنافر یعنی ہرگاہ گفتہ شود کہ مقذوف در دریا و نیز ملقی الی الساحل تابوت بود گوئیم مضایقہ نباشد
در اینکہ مقذوف و ملقی ہمان موسی علیہ السلام در جوف تابوت بود تا اینکہ ضمائر متفرق میشوند و نہ تنافر حاصل میشود **اقول** ہر حال چون
انداختن موسی را باساحل امری واجب الحصول بود بجہت تعلق ارادۂ الٰہی بہ آن از این جہت حق سبحانہ بر سبیل تجوز دریا را نازل منزلۂ ذی تمیز
مطیع گردانید و اخراج جواب نمود در مخرج امر و فرمود فلیلقہ الیم بالساحل پس باید کہ البتہ بیفگند موسی را در دریا و مراد از این خبر است یعنی
مادر بیندازد او را در باساحل یعنی بکنار پس تو در این باب اندیشہ بخود راہ مدہ کہ ضرری و آسیبی بہ موسی علیہ السلام نخواہد رسید پس بہر
حال اولی ارجاع ضمائر است بہ موسی علیہ السلام بجہت مراعات نظم قرآنی کہ اعجاز است و تحدی و اہتمام در امر آن ہر چند بعض ضمائر بحسب ظاہر
چنان می نمایند کہ راجع بتابوت باشند و مقذوف در بحر و ملقی بساحل اگرچہ بحسب ذات تابوت است و موسی بالعرض اما اہتمام بشان
موسی اکثر است بجہت آنکہ مقصود اصلی از القاء او ست نہ تابوت و **ہرگاہ** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ معنی
و مقصود از آیت آنست کہ حق تعالی منتہاے خود کہ در حق موسی کردہ بیان میفرماید و این **منت اقل** است بر موسی علیہ السلام کہ حق تعالی
عز وجل بمادر موسی امر میکند آنگہ وضع کن موسی را در صندوقی بعد از آنکہ پنبہ در وی نہادہ باشی و بندہاے آنرا بہ قیر محکم ساختہ پس بیفگن موسیٰ

در تحقیق الفاظ و ترکیب کلمات این آیت

بیان اینکہ ارجاع ضمائر این آیت بسوی موسی است یا تابوت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

که در تابوت است در دریای نیل پس باید که بیفکند موسی علیه السلام را در دریا و گفتیم که مراد از این خبر است یعنی تا دریا نیندازد او را بکنار پس تو در این
اندیشه بخود راه مده که ضرری و آسیبی به موسی نخواهد رسید فقره یا خذه بجواب فلیلقه است یعنی پس باید که دریا موسی را به کنار اندا
و اگیرد او را و دشمنی که مراست و دشمنی که او را است یعنی فرعون که دشمن خدا و موسی بود و تکرا عدو نجهة مبالغة عداوت او است و یا بجهة
آنکه اول به اعتبار واقع است و ثانی به اعتبار متوقع آورده اند که مادر موسی علیه السلام او را در صندوق مقیر و مقفل نهاده در دریای نیل انگند
و گویند این تابوت را جبرئیل نرم رسانیده بود القصه چون آن را بدریا انداخت موجی عظیم از آن دریا نجانه فرعون در آمده میرفت
صندوق از آنجا بباغ فرعون در آمد و باز خود آسیه بر کنار حوض که در میان آن جوی بود نشسته بود چون صندوق را بدید
از آن متعجب شدند و بگرفتند و سر آن را باز کرده کودک ماه روی پری پیکر سیاه چشم بنظر ایشان در آمده تعجب ایشان زیاده شقاوه رد
میکند که در چشمهای موسی ملاحتی تمام بود که هر که او را دیدی دوست داشتی فرعون و آسیه چشم او را بدیدند محبت بسیار در دل ایشان
آمد کما قال الله تعالی والقیت علیك محبة منی اقول مناسب مقام است که ما در این مقام این واقعه ولادت کلیم الله علیه السلام
را از تواریخ و احادیث معتبره بتلخیص عبارت ذکر نموده باشیم که ناظرین این تفسیر را احتیاج در معاینه این واقعه به کتب تواریخ نبا
پس باید دانست که بسند موثق بلکه صحیح از حضرت صادق علیه السلام منقول است که حضرت یوسف چون هنگام وفات او شد جمع کرد
یعقوب را و به ایشان که در آن وقت هشتاد مرد بودند فرمود که این قبطیان بر شما غالب خواهند شد و شما را بعذابهای شدید معذب خواهن
گردانید و نجات شما از دست ایشان نخواهد شد مگر به مردی از عزیزان لاوی پسر یعقوب که نام او موسی پسر عمران خواهد بود و جوانی بلند
قامت پیچیده موی گندم گون خواهد بود پس بنی اسرائیل بعض فرزندان خود را عمران نام میکردند و عمران پسر خود را موسی نام میکرد
باشد که یوسف خبر داده است و حضرت امام محمد باقر علیه السلام فرمود که موسی خروج نکرد تا آنکه پیش از او چهل کذاب از بنی اسرائیل بیر
آمدند که هر یک دعوی میکرد اینکه منم آن موسی ابن عمران که یوسف خبر داده است پس خبر دادند بفرعون که بنی اسرائیل وصف چنین
کس میگویند که ذهاب ملک تو در دست او خواهد بود پس فرعون کاهنان و ساحران را طلب کرد پس آنها گفتند که هلاک دین و قوم تو
بدست پسری خواهد بود که امثال او در بنی اسرائیل متولد نخواهد شد پس فرعون قابلها فرستاد بر زنان بنی اسرائیل حم کرد هر
که در این سال متولد شود بکشند و بمادر موسی یک قابله مقرر کرده بود چون بنی اسرائیل این واقعه را دیدند گفتند هر گاه پسران را بکشت
و دختران را زنده بگذارند ما همه هلاک خواهیم شد و نسل ما باقی نخواهد ماند پائید تردیکی بازنان خود نکنیم عمران پدر موسی با ایشان گفت که بهتر
بازنان خود باید کرد که امر خدا تعالی واقع میشود و آنفرزند موعود متولد خواهد شد هر چند مشرکان نخواهند پس گفت کسی که جماع زنان بر خود
میکند من حرام نمیکنم و کسی که ترک کند من ترک نمی کنم و با مادر موسی مجامعت کرد او حامله شد پس قابله را موکل کردند بر مادر موسی
که او را حراست میکرد و هر گاه مادر موسی بر میخواست او نیز بر میخواست و هر گاه می نشست او هم می نشست و چون حامله شد به موسی محبتی از او در دل
افتاد و چنین میباشد همه جنبهای خدا پس قابله با او گفت که چه میشود تو را که چنین زرد و گداخته میشوی گفت مرا ملاست مکن با خیال چون چنین
نشوم و حال آنکه چون فرزند من متولد شود او را خواهند کشت قابله گفت اندوهناک مباش که من فرزند ترا از ایشان مخفی خواهم گذاشت و مادر
چنانچه موسی چون این سخن را از او شنید باور نکرد پس چون موسی متولد شد و قابله پیدا شد مادر موسی شروع به اضطراب کرد قابله گفت من
که فرزند ترا کتمان خواهم کرد پس قابله موسی علیه السلام را برداشت و بسوی مخزن برده او را در جاهای پیچید و بیرون آمد نزد پاسبانان
فرعون که در خانه او جمع شده بودند گفت برگردید که پاره خونی از او افتاد و فرزندی در شکم او نبود پس مادر موسی او را شیر داد و خائف
شد که مبادا صدائی از او ظاهر شود و قوم فرعون مطلع شوند پس حق تعالی وحی کرد بسوی او که تابوتی بساز و موسی را در تابوت بگذار
و سرش را ببند و شب او را بیرون برده بکنار رود نیل مصر رود آب بینداز مادر موسی چنین کرد و تابوت را در آب انداخت و
برگشت بسوی او هر چند دست میزد و دور میکرد باز می گشت بسوی او تا آنکه در میان آب انداخت و با دبرد او را آزاد و برد تا
شد و خواست که فریاد کند حق تعالی صبر بر دلش فرستاد و ساکن شد و آسیه زن فرعون که از صلحای زنان بنی اسرائیل بود بفرعون
گفت که ایام بهار است مرا بیرون ببر و از برای من بفرما قبه در کنار رود نیل فرزند تا من در این ایام سیر و تنزه کنم پس فرعون گفت
که قبه از برای او در کنار رود نیل زدند روزی در آن قبه نشسته بود ناگاه دید تابوتی روی به او میآید با کنیزان خود گفت آیا می
آنچه من بینم بر روی آب گفتند بلی و الله ای سیده خاتون ما هم چیزی چون تابوت نزدیک او رسید برجست و بکنار آب

کیفیت تولد موسی و رسیدن نزد فرعون و آسیه

مجملاً از حالات رضاعت موسی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

و دست بسوی او دراز کرد نزدیک شد که آب او را فرو برد تا اینکه فریاد زد ندهندهٔ او بهر نحوے که بود او را از آب بیرون آورد و در کنار خود گذاشت و چون تابوت را کشود پسرے دید در غایت حسن و جمال و دلربائی در او یافت پس محبت عظیم از او در دل او افتاد و او را در دامن خود تنانید و گفت این پسر من است ملازمانش گفتند بلی و الله‌ای خاتون تو فرزندے نداری و پادشاه فرزند ندارد این پسر زیبا را به فرزندی خود بردار پس آسیه برخواست و نزد فرعون رفت و گفت من یافتم فرزند طیب نیکوئی که به فرزندی بردارم تا موجب روشنی دیدهٔ من و تو باشد پس ای فرعون او را بکش بگفت این فرزند را از کجا آورده آسیه گفت نمیدانم این فرزند کیست این را آب آورد و از روی آب گرفتم پس چندان التماس و سعی کرد تا فرعون راضی شد چون مردم شنیدند که فرعون پسرے را بفرزندی برداشته است هر که بود انام او فرعون و اشراف مصر تنان خود را فرستادند که موسی را شیر بدهند و نگهداری کنند موسی پستان هیچ یک را قبول نکرد که شیر از او بخورد پس زن فرعون گفت که دایه از برای پسر من طلب کنید و هیچکس را حقیر مشمارید پس هر کسی را که میآوردند موسی علیه السلام شیر او را قبول نمیکرد پس مادر موسی علیه السلام بخواهر موسی گفت که برود و تفحص کن شاید اثرے از موسی ظاهر شود پس خواهر موسی آمد تا بدر خانه فرعون و گفت شنیده ام که شما دایه از برای فرزند خود می طلبید و دایه زن صالحه است که فرزند شما را میگیرد و کما شیر دهد و نگاه داری کند چون زنان فرعون گفتند گفت بیا و ببین و او را چون خواهر موسی را نزد آسیه بردند پرسید که از چه طایفه گفت از بنی اسرائیل گفت برو ای دختر که ما را به شما کاری نیست پس زنان به آسیه گفتند که خدا ترا عافیت دهد بگذار که بیاید و ملاحظه کن که آیا پستان او را قبول میکند یا نه آسیه گفت اگر قبول کند فرعون راضی خواهد شد که طفل از بنی اسرائیل دایه هم از بنی اسرائیل باشد هرگز باین راضی نخواهد شد گفتند چه میشود که استحان کنیم آیا قبول میکند شیر او را یا نه پس آسیه گفت بروید و او را بیاورید خواهر موسی چون نزد مادرش آمد و گفت بیا که زن پادشاه ترا میطلبد پس آمد نزد آسیه چون موسی را در دامن گذاشتند چسید بر پستان او و شیر در گلویش میریخت و بشادی میخورد چون آسیه دید که پسرش او را قبول کرد بجناب شد و دید بسوی فرعون که از برای پسر خود دایه یافتم و شیر او را قبول کرد زنان رسیدند که دایه از چه طایفه و قبیله است گفت از بنی اسرائیل است فرعون گفت هرگز این نمیشود که طفل از بنی اسرائیل باشد و دایه هم از بنی اسرائیل باشد آسیه گفت که چه ترس داری این طفل که پسر تست و بدامن تو بزرگ میشود و چندان وجوه گفت و التماس کرد فرعون راضی شد و او را برای خود برگردید پس موسی در میان آل فرعون نشو و نما کرد و مادرش و خواهرش و قابله مراد را مخفی داشتند تا آنکه مادرش و قابله فوت شدند پس موسی علیه السلام بزرگ شد و بنی اسرائیل از او خبر نداشتند و در طلب او بودند و خبر او را می پرسیدند و بر ایشان پوشیده بود و چون فرعون شنید که ایشان در تفحص آن فرزند اند کس فرستاد و عذاب را بر ایشان شدید تر کرد و در میان ایشان جدائی انداخت و نهی کرد ایشان را از آنکه خبر دهند به آمدن او و از سوال کردن احوال او پس در شب مهتاب روشنی بنی اسرائیل بیرون رفتند جمع شدند نزد پیرے عالمی که در میان ایشان بود در صحرا و گفتند که ما را حتی که می یافتیم از این شدتها بخبر باد وعده ما پس تا کی و تا چه وقت ما در این بلا خواهیم بود گفت والله که پیوسته در این بلا خواهید بود تا خدا یتعالی بفرستد پسرے از فرزندان لاوی پسر یعقوب که نام او موسی ابن عمران است پسر بلند قد پیچیده موی خواهد بود در این سخن بودند که ناگاه موسی آمد نزدیک ایشان و بر استرے سوار بود و نزد ایشان ایستاد چون مرد نظر به آنجناب کرد شناخت آنحضرت را به آن وصفها که خوانده و شنیده بود پس از او پرسید که چه نام داری خدا ترا رحمت کند گفت موسی پرسید که پسر کیستی گفت پسر عمران پس آن پیر برجست و بر دست و سر و چشم او بوسه داد و بنی اسرائیل بر او هجوم آوردند و پایش را بوسیدند و موسی ایشان را شناخت و ایشان را شیعه خود گردانید این بود مختصری از احوال موسی علیه السلام که در اینجا ضبط گردید **اشکال** موسی علیه السلام در آن وقت بحشیتی نبود که با او فرعون یا کسی دیگر را عداوت میبود پس چرا در این آیت میفرماید و عدوٌ لهٗ و عجیب تر آن است که در آیت ما بعد میفرماید و القیت علیک محبة منی یعنی محبت ترا در سینها بجای محبت او را ایجاد فرمود پس عداوت با او معنی ندارد **جواب** باید دانست که اما عداوت فرعون با خدا یتعالی از جهة کفر او بود و عتو او ظاهر است و اما عداوت او با موسی علیه السلام از جهة آن بود که منجمان او را گفته بودند که زوال و هلاکت تو و قوم تو از دست موسی ابن عمران خواهد بود پس او بالیقین از این سبب دشمن موسی بود هر گاه او را ظاهر میشد که این طفل همان موسی ابن عمران است قطعا او را قتل میکرد لکن خدا یتعالی حال موسی را بر او مخفی داشت و در قلب او محبت موسی را آفرید تا همان دشمن و عدو سبب پرورش و تربیت موسی شود به این دلیل ثابت شد که فرعون هم عدوی موسی بود و هم محبت موسی در قلب او حق تعالی خلق فرموده بود پس تعارض در این هر دو آیت باطل گشت **بحث ثالث** و القیت علیک محبة منی باید دانست که این منت دویم است که حق تعالی بحق موسی کلیم الله بیان میفرماید **مفسرین** را در تفسیر این آیت دو قول اند یکی اینکه منی متعلق باشد به القیت فیکون المعنی علی انی احببتک و من احبه الله احبته الخلق و القلوب یعنی من

کیفیت رضاعت و تربیت موسی کلیم الله نزد فرعون

جواب اشکال کردن طفولیت موسی و فرعون چگونه و چرا عدو وی گردید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

القاء محبت موسی در قلوب عباد منت دویم بود بر او از خدا

دوست داشتم ترا و مقرر است کسی که خدا تعالی دوست داشته باشد قلوب عباد نیز او را دوست خواهند داشت بنا بر حدیثی که در سورهٔ سابقه ذکر کرده شد دیگر اینکه متعلق باشد به محذوف در **کشاف** زمخشری گفته است یکون ذلک المحذوف صفة لمحبة ای والقیت علیک محبة حاصلة منی واقعة بخلقی یعنی این محذوف صفت خواهد بود برای محبت پس تقدیر میشود والقیت علیک محبة حاصلة منی واقع است بر خلق مقصود آنست که ایموسی این است منت ثانیه از من بر تو که تخم محبت ترا در سینهاء دلها بکاشتم بحیثیتی که هر که ترا میدید سیر نمیدانشت برمفارقت از این جهت است که تا فرعون که از اعدای من نیز بود کسی ترا دوست داشت و نمیخواست که از نزد او غائب شوی و بسوی فرعون ترا در کنار خود پرورش داد همین قول **عبد الله** ابن عباس است و اما **عطیة العوفی** میگوید اورا مسحهٔ اجمال فرمود که هر که او را میدید دوست میداشت **مقاتل** او را قول آنست که خدا تعالی عز و جل ملاحتی در سیمای جسم او نهاد که هیچ کس او را ندید مگر اینکه او را دوست داشت در تفسیر **رمان** علامهٔ بحرینی و در تفسیر **عیاشی** بر مفصل ذیل همین آیت نقل نموده است قال سالت اباعبد الله علیه السلام عن قوله فالقی المحبة والتوفی قال المحبة المومن وذلک قوله والقیت علیک محبة منی والنوی هو الحاجة الذاتی عن الناس فلم یقبله فاما **شیخ** میگوید هذا الوجه اقرب لانه فی حال صغره لا یکاد یوصف بمحبة الله تعالی الظاهر وانما من جهة الدین لان ذلک انما یستحق فی المکلف من حیث استحق الثواب والمراد ان ما ذکرنا من کیفیته فی الجملة یستقل ویقتطع به فلک الله تعالی حالا مع فرعون وامرأته وسمی الله تعالی منهما فی التوبة ما لا مزید علیه ویمکن ان یقال بل الاحتمال الاول ارجح لان الاحتمال الثانی یوجب الاضمار وهو ان یقال والقیت علیک محبة منی وواقعة بخلقی وعلی التقدیر الاول لا حاجة الی هذا الاضمار **اشکال** در حالت محبوبیت موسی علیه السلام رب العلام را چگونه محبت موسی داشت زیرا که در آنوقت او را استحقاقی حاصل نبوده است **جواب** محققین گفته اند ان محبة الله تعالی یرجع معناها الی ایصال النفع الی عباده وهذا المعنی کان حاصلا فی حقه فی حال صباه وعلم الله تعالی ان ذلک یستمر الی آخر عمره والاجر مراعی علیه لفظ المحبة خلاصهٔ مرام آن است که بتحقیق محبت خدا تعالی راجع میشود معنی آن بسوی ایصال نفع الی العباد وهمین معنی بحالت محبوبیت موسی را حاصل بود و خدای تعالی میدانست که بدرستیکه ایشان تا آخر عمر او مستمرا باقی خواهد ماند لاجرم بر آن لفظ محبت اطلاق کرد **بحث رابع** والتصنع علی یعنی بدانکه این **منت سیوم** است از جمله منتهائیکه یزدان پاک عز و جل در حق موسی کلیم الله بیان میفرماید بهر نگاه اجمالا یعنی معلوم شد پس باید دانست که این عطف است بر علت مضمره و تقدیر اینکه لتعطف علیا ولتصنع والمعنی انه عطف بما شرح جملة سابقة باضمار فعل معلل بمثل وفعلت ذلک ولتصنع پس معنی آنست تا القا کردم بر تو محبت را از جانب خود و تا مهربان گردانیدم تو را بر خود و تا پرورده شوی بر نگاه داشت من یعنی بر نگاه داشت و محافظت من دریابر علم دارادهٔ من بآنکه وضعه تو ما در تو باشد نه کسی دیگر و تا آنکه ما عمل و تصرف تو در آنچه ملقی شده باشی مخالف مراد من نبوده باشد کما یقال للصانع اصنع هذا علی عینی انظر الیک لئلا تخالف به عن مرادی و خبر است که فرعون در آسیه موسی کلیم الله علیه السلام را بفرزندی برداشتند و تربیت نمودند و تعیین دایه اشتغال نمودند هر چند دایهائی که در خانهٔ فرعون بودند موسی از شیر ایشان را نگرفتی تا مادر موسی دختر خود را که مریم نام داشت یا کلثوم گفته اند که بر کنار نیل برود و چشم بر صندوق بدارد که به کجا میرود چون صندوق بباغ فرعون در آمد مریم نیز خود را در آن باغ انداخت و صورت حال را مشاهده کرد که برادرش شیر هیچکس را نمی شناسد خود را نزد او رسانید به او گفت که من دایه بیاورم که شیر وی بستاند چنانکه در ما قبل مذکور شد مفسرین در معنی و مقصود و لتصنع علی عینی اختلاف کرده اند **قفال** میگوید که یعنی لتری اعلی عینی یعنی علی وفق ارادتی یباشد و مجاز هذا ان من صنع لاحد شیئا وهو حاضر ینظر الیه صنعه اتم کما یحب ولا یمکنه ان یفعل ما یخالف غرضه فلذا ههنا وکیفیت مجاز دو تقریر است اول مراد از عین علم است ای تربی علی علمی فلما کان العالم بالشیء یحوسه عن الافات کان الناظر الیه یحوسه عن الافات اطلق لفظ العین علی العلم لاشتباههما من هذا الوجه خلاصه آنست که چون عالم بشیء حراست میکند از آفات چنانکه تحقیق ناظر بسوی او از آفات حراست مینماید اطلاق کرده شد لفظ عین بر علم بر آشتباه این هر دو وجه **بزویم** المراد من العین الحراسة وذلک لان الناظر الی الشیء یحرسه عما یؤذیه فالعین کانها سبب الحراسة فاطلق اسم السبب علی المسبب مجازا خلاصه آنست که مراد از عین حراست بجهة اینکه ناظر بسوی چیزی او را حراست مینماید از آنچه که آزار او میکند پس گویا که عین سبب حراست است

شکال در محبوبیت موسی با وجود عدم استحقاق و جواب آن

مهربان منت سیوم از خدا بر موسی علیه السلام

معنی منتهای آیت شریفه بحث گوید

پس اطلاق شده است اسم سبب بر مسبب مجازاً و این مانند آنست که حق تعالی میفرماید انی معکما اسمع و ادری و گفته میشود عین الله علیك
اذا دعا لك بالحفظ و العیاطة **قاضی** بیگوید ظاهر قرآن دلیل است بر اینکه از لتصنع علی عینی مراد حفظ و حیاطت است کقوله تعالی اذ تمشی اختك
فتقول هل ادلکم علی من یکفله فرجعناك الی امك کی تقر عینها و لا تحزن پس برای حیاطت کردن خدا تعالی او را این بمنزله تفسیر است **تنبیه**
باید دانست که واو در و لتصنع علی عینی بر سه وجه تواند بود **اول** کانه گفته شده است و لتصنع علی عینی القیت علیك محبة منی پس از این جهة
مرفوع آمد اذ تمشی اختك متعلق به اول کلام و هو قوله و لقد منا علیك مرة اخری اذ اوحینا الی امك ما یوحی و اذ تمشی اختك **دوم**
بتواند که و لتصنع علی عینی متعلق به ما بعد این بوده باشد و هو قوله اذ تمشی **سوم** بتواند که او مقحمه بوده باشد ای و القیت علیك محبة
منی لیتصنع و این قول ضعیف است **بعضی** گفته اند که و لتصنع به کسره لام و سکون آن است و بزم کهنه آنست که امر میباشد **و جمعی** بفتح تاء
و نصب خوانده اند و تقدیر چنین شود و لیکون عملك و تصرفك علی علم منی **بحث خامس** اذ تمشی اختك فتقول هل ادلکم علی من یکفله
فرجعناك الی امك کی تقر عینها و لا تحزن باید دانست که این **منت چهارم** است از منتهای که حق تعالی عز و جل برای موسی کلیم الله علیه السلام
اینجا ذکر میفرماید پس عامل در اذ تمشی القیت یا تصنع است **مروست** و قبیله مشهور گشت که آل فرعون پسری را از دریای نیل گرفته اند و او شیر از
پستان هیچ زنی نمیخورد پس مضطرب گشتند حق تعالی میفرماید پس چون القاء محبت تو کردم در قلوب بندگان در آنوقت که میرفت خواهر تو یا را و در نظر عاطفت
خود میپروردیم در وقتی که خواهر تو نزد آسیه میرفت پس میگفت به اتباع او آیا دلالت کنم شما را بکسی که تکفل این طفل کند در شیر دادن و پروریدن **پس**
اذ تمشی اختك ظرف القیت است یا التصنع **و میتواند** که ظرف بدل از اوحینا باشد چه مراد باین بدل مبدل منه وقت متسع است اگرچه در او
تباعد طرفین است کما یقول لك رجل القیت فلانا سنة کذا فتقول و انا القیته اذ ذاك و ربما القیته هو فی اولها و انت فی اخرها
بهر حال چون آسیه این سخن از مریم شنید گفت اگر چنین کنی با تو احسان کنم مریم بیرون آمد فی الحال مادر را آگاه گردانیده او را حاضر ساخت و آسیه موسی را
در کنار او نهاد و این است که حق تعالی موسی کلیم خود را خطاب میکند اینجا فرجعناك الی امك یعنی ای موسی این منت ما است بر تو که پس بازگردانیدیم
ترا بسوی مادر تو بجهت وفا کردن بوعده انا رادوه الیك یعنی ما بوعدهٔ خود وفا کردیم مادر ترا دشمن شود چشم مادر تو به لقای او اندوهناك نگردد بفراق تو یا
تو غمگین نشوی بفراق مادر و تفقد و اشفاق او **چون** موسی علیه السلام شیر مادر را قبول کرد مادرش گفت من بجهت آنکه کودکان دارم و خانه ام ضایع
میشود نمیتوانم که همیشه اینجا باشم او را به من دهید تا من چنانکه حق رضاع و تربیت باشد در حق او بجای آورم فرعون و آسیه چون دیدند که وی
شیر کسی دیگر را نمی ستاند بالضرورت او را بوی دادند و اجرت تربیت را برای او تعیین کردند و موسی علیه السلام در کنار مادر پرورش می یافت تا
بزرگ **بحث سادس** و قتلت نفسا فنجیناك من الغم باید دانست که این نعمت **پنجم** است از نعمتهای که حق تعالی عز و جل برای موسی
کلیم الله اینجا ذکر میفرماید مراد آنست که قتلت بعد کبرك نفسا یعنی ای موسی آنکه بعد از بزرگ شدن کسی را قتل نمودی و مقصود آنست که حق سبحانه
و تعالی عز و جل موسی را خطاب میفرماید که ای کلیم من دیگر نفسی را یعنی آن قبطی کافر را که بنی اسرائیل مومن تو استغاثه کرد از ظلم و تعدی او بر خود و فرعونیان
این را دانسته قصدی تو کردند بجهة قتل تو پس ای موسی ترا برهانیدیم از اندوه کشتن و امر کردیم که بمدین هجرت کن **بغرض** ملاحظه ناظرین در این مقام
مناسب که این واقعه قتل نفس را ملخصا درج نمائیم و آن این است که روزی موسی کلیم الله علیه السلام بیرون آمده و اهل شهری از شهرهای
فرعون شد ناگاه دید مردی از شیعیان او جنگ میکند با مردی از قبطیان از آل فرعون پس استغاثه کرد آنکه شیعهٔ او بود و یاری طلبید بر آن قبطی
که دشمن موسی بود پس موسی دستی بر سینهٔ قبطی زد که دور کند او را قبطی افتاد و من حق تعالی عز و جل شانه کشادگی در جسم و بدن و شدت و قوت
عطیی به موسی علیه السلام عطا کرده بود پس مردم این واقعه را ذکر کردند و شایع شد امر او و گفتند که موسی علیه السلام مردی از آل فرعون را
پس صبح کرد در آن شهر ترسان و مترقب اخبار بود چون روز دیگر شد ناگاه آن شخصی که دیروز از موسی طلب یاری کرده آنروز هم با شخص دیگر منازعه داشت
از آنحضرت استعانت نمود پس موسی علیه السلام به او گفت بدرستیکه تو گمراهی ظاهر کننده گمراهی را دیروز با مردی منازعه کردی و امروز با مردی دیگر
می کنی پس اراده کرد که بطش و غضب کند باکسی که دشمن هر دو بود گفت ای موسی میخواهی مرا هم بکشی چنانچه کشتی نفسی را دیروز اراده نداری مگر که باشی
جباری در زمین و نمیخواهی که بوده باشی از مصلحان پس ناگاه مردی آمد از اقصای شهر و بسرعت می آمد گفت ای موسی بدرستیکه اشراف آل
فرعون مشورت می کنند با یکدیگر برای تو که ترا بکشند پس بیرون رو بدرستیکه من از برای تو از ناصحانم پس بیرون رفت موسی از شهر مصر پی گشت
و پناهی و چهار پائی و خادمی همه جا طی بیابانها نمود تا بشهر مدین رسید **سوال** موسی علیه السلام بعد از قتل کردن آن کافر قبطی چرا غمگین
بود **جواب** سبب حزن و خوف و غم دو چیز است یکی غم و خوف موسی علیه السلام از درجه عقاب دنیا بود که آن قصاص گرفتن فرعون بود بعوض

قول قاضی در تفسیرات مجیده

در بیان منت چهارم از خدا تعالی بر موسی کلیم الله علیه السلام

در بیان منت پنجم از خدا بر موسی

جواب سوال از وجه غمگین شدن موسی ع

آن قتل قبطی علی ما حکی الله تعالی عنه فاصبح فی المدینة خائفا یترقب **ودیگر** بعضی گفته اند غم و خوف او از عقاب خدا تعالی بود بجهة آنکه
به قتل او من الله مامور نشده بود و حق تعالی آنجناب علیه السلام را از زهر و خوف و غم نجات بخشید اما از فرعون وقتی که او موفق شد به هجرت از مصر بسوی
مدین و اما از عقاب آخرت از حیث اینکه او مغفور بود و حق تعالی عزوجل در جای دیگر همین واقعه را مفصل نگاشته است قوله تعالی و دخل المدینة
علی حین غفلة فوجد فیها رجلین یقتلان هذا من شیعته و هذا من عدوه فاستغاثه الذی من شیعته علی الذی من
عدوه فوکزه موسی فقضی علیه الخ قصد آنست که موسی داخل شهری شد بحالتیکه ایشان غافل بودند پس دریافت آنجا دو مرد که یکی دیگر را
می کشت یکی از ایشان از تابعین موسی بود و دیگری از تابعین فرعون و دشمن موسی بود پس او نصرت طلبید شیعه موسی از موسی علیه السلام بر
دشمن خود پس موسی لطمه بر فرعونی زد و از صدمه آن فرعونی بمرد **اشکال** موسی چه حق داشت که آن قبطی را قتل کند و این واقعه از دو حال خالی نیست
آن قبطی یا مستحق قتل بود و یا مستحق نبود بنا بر اول موسی مستحق ندامت نبود پس چرا مغموم و محزون و خائف شد و چرا گفت هذا من عمل الشیطان
و چرا به درگاه الهی گفت رب انی ظلمت نفسی فاغفر لی معترف شد و بنا بر ثانی که آن قبطی غیر مستحق قتل بود پس عصیان در قتل او لازم آید چگونه ممکن است
که چنین پیغمبر اولوالعزم معصوم مرتکب معصیت کبیره گردد **جواب** بعون الله الوهاب باید دانست که قتل کافر حربی فی الاصالت امری جائز و مباح
قطعا است از وجه شرک و کفر و تیقن است که قبطی مذکور کافر حربی بود پس محل الدم بود **بلی** خلافی که هست در این است که اسرائیلی کافر بود یا مؤمن
اصح آنست که مؤمن بود ورنه به من شیعته صحیح نمیشود زیرا که کسی که مخالف دین بود عدو است و اما شیعه اطلاق نمیشود بر کسی که متبع کسی باشد
که او را در افعال و اقوال و دین پیروی نماید همین وجه است که پیروان و متبعان امیر المؤمنین علیه السلام را شیعیان علی میگویند **وجه دیگر**
مدافعت اعداء و تخلیص نفس خود از ایشان امری معقول و مشروع میباشد چنانکه **فقها** در همین مسئله بابی علوه مخصوصا معنون کرده اند
چه تخلیص و اندفاع از نفس خود باشد یا از مؤمنین بلکه بعض احیان حکم بوجوب در این مسئله میباشد پس اگر موسی علیه السلام قصد مدافعت او کرد و او را
لطمه زد نه باراده قتل و لاکن او کافر قبطی اتفاقا بمرد موسی در اینصورت بالصورت عاصی نمیشود زیرا که کافر فی الاصالت محل الدم بود بعض احیان
هرگاه مسلم هم در مدافعت کشته شود معفو الدم است **شریف مرتضی** علیه الرحمة میفرماید وقد بینا ان الکلام ان القصد کان الی التخلیص
والمدافعة و من کان یرید المدافعة فلا یجوز ان یقصد الی شیء من الضرورة و انما وقعت الوکزة و هو لا یرید بها الا التخلیص
فادتی الوکزة الی القتل ذلک غیر مقدور لنا انتهی مقصود آنست که اگر ما قایل شویم به اینکه لطمه موسی بغیر اراده بود پس قتل موسی تخلیص
نفس بمدافعت بغیر اراده قبول بود و اگر ناگاه واقع شد باز هم موسی عاصی و مذنب نیست **و اما** آنچه بعض علما گفته اند همانا که موسی علیه السلام در وقت قتل مرد قبطی نبی
نبوده است و اگر فرضا در آنوقت موسی نبی بود پس ممکن است که آنجناب علیه السلام در آنوقت مردم را بدین ابراهیم خلیل علیه السلام دلالت میکرده باشند و یا
بدلایل عقلی آنوقت در اعتقادات خود عمل میفرموده باشد چه کفر و شرک انبیاء به اجماع باطل است **و هرگاه** بالاجمال حقیقت حال در این مسئله ثابت شد پس
آیاتی که بظاهر ظلم و توبه مشتمل اند واجب التاویل اند بچند وجه **اول** اکثر اشاعره چنین گفته اند ان هذا یشیر الی سبب العمل وهو وسوسة الشیطان
فی موسی حتی هیج غضبه فضرب موسی من اغوائه و اغرائه یقال هذا مختار الحسن خلاصه آنست که گفته اند مرجع حرف اشاره بطرف سبب عمل
است و سبب وسوسه ابلیس است در موسی تا اینکه به هیجان آورد موسی را پس موسی را غضب آمد و آن قبطی را بکشت و کشتن او بفریب و اغوا و شیطانی بود
گفته شده که همین قول مختار حسن است **دویم** ان لفظ هذا اشارة الی المقتول بمعنی ان هذا المقتول من حزب الشیطان و اضرابه یقال فلان
من عمل الشیطان ان من اخوانه هذا اصل وجوه الرازی لحضا مقصود آنست که هذا اشاره است بطرف خود مقتول نه بطرف قتل و معنی آن است
که این مقتول عمل شیطان است از احزاب و افواج ابلیس بوده باشد یعنی این مقتول قبطی از برادران شیطان است **سویم** ان الشیطان دبر قتلی له
ترکی لما ندبت الیه من تاخیره و تفویت ما استحقه علیه من الثواب فذلک من عمل الشیطان لخص مرام آنست که شیطان جلوه داد
قتل قبطی را در نظر من و جلوه داد تقدیم مندوبی را که ایقاع آن موخر بود و تفویت ثواب مرا که به امر مندوب حاصل میشد مرا و این است از عمل شیطان بنا
بر این ضمیر راجع میشود بطرف نفس قتل لیتقول هم بقول اول مطابق است **چهارم** هذا اشارة الی عمل المقتول لا الی القتل فمعناه عمل هذا المقتول
من عمل الشیطان و المراد فیه بیان علة القتل انه و انه مستحق للقتل ذلک مختار المرتضی **و** الطبرسی بل اهل التنزیه من العدلیة
و بقیه الرازی یعنی هذا اشاره است به فعل مقتول نه به قتل پس معنی چنین شود که فعل و عمل مقتول یا خود مقتول از عمل شیطان است زیرا که پیروی شیطان
نموده مخالفت با خدا کرد پس مستحق قتل شد هرگاه مخالفت با خدا تعالی نمیکرد مستحق قتل نمیشد این است مختار اهل التنزیه چون سید مرتضی علم الهدی
و علامه طبرسی و رازی و غیرهم نیز همین بیان کرده اند **اما جواب** رب انی ظلمت نفسی نیز مشتمل بر چند وجه تواند بود **اول** باید دانست که جلالت

وجوه مختلفه بجواب اشکال که موسی چرا بعد از قتل قبطی خائف شد

وجوه مختلفه در معنی قول موسی هذا من عمل الشیطان گفت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

زمخشری در تفسیر **کشاف** گفته است فان قلت لم جعل قتل الکافر من عمل الشیطان وسماه ظالما لنفسه واستغفر منه قلت لانه قتله قبل ان یؤمر به او فی القتل یعنی هرگاه بگوئی کہ چرا قتل را از عمل شیطان شمرده و برای او نفس خود را ظالم شمرده لہذا استغفار از آن کرده میگویم قتل او اگرچه مباح الدم فی الاصل بود وقبل از اذن الٰہی حرمت کرد لہذا او را ظالم شمرد و از آن استغفار کرد و نیز در **کشاف** و زمخشری از ابن جریج آورده است لیس لنبی ان یقتل ما لم یومر یعنی هیچ پیغمبر را حرمت قتل نیکند تا وقتیکه بر آن من اللہ مامور و ماذون نگردد **اقول** البتہ قول ابن جریج خالی از قوت نیست **بلی** و قتل ماذون بود ولاکن وقت قتل عینا معلوم نداشت و ممکن است کہ بتاخیر آن بطریق ندب تا حصول تمکن مامور باشد لہذا بنا بر قول سید مرتضی علم الہدی انتخاب استغفار نموده باشد **دوم** علامہ طبرسی گفته است در ذیل آیت ظلمت نفسی فی هذا القتل فاغفر لی هذا فاغفروا لی انهم لو علموا بذلک لقتلونی یعنی ظلم کردم نفس خود را در این قتل زیرا کہ اگر ایشان میدانستند البتہ مرا می کشتند باین جهت پس نفس خود را ظلم کردم و ناداه **الرابع** فاغفر لی فاستره علی لئلا یصل الخبر الی فرعون فغفر له ای ستره من الوصول الی فرعون ویدل علیه قوله وسی دبها انعمت علی یعنی فاغفر به یعنی پوشان بر من قتل قبطی را تا آنکه خبر او به فرعون نرسد حق تعالی مغفرت کرد یعنی قتل او را پوشاینده و مؤید همین است آنچه موسی علیه السلام بعد از این بر خود از نعمات شمرده **سوم** علم الہدی **مرتضی** و تبعه او و **رازی** و علامه **طبرسی** و غیرها چنین تاویل کرده اند انه قال ذلک موسی اما علی سبیل الانقطاع والرجوع الی اللہ والاعتراف بالتقصیر من حقوق نعمه وان لم یکن هناک ذنب او من حیث حرم نفسه الثواب المستحق بفعل الندب خلاصه آنست کہ موسی علیه السلام یا بر سبیل انقطاع و رجوع الی اللہ گفته و اعتراف نموده به تقصیر خود از حقوق نعمای باری تعالی و ادای شکریه آنها هرچند در اینجا گناهی فی الواقع نبوده است **و یا** او از ترک اولی کرده برای اینکه بسبب فعل مندوب مستحق ثواب ابدی میشد محروم ماند چه ظلم در لغت وضع شیئی است در غیر موضع و موسی اینجا دم محلل و غیر وقت در **اما جواب** فاغفر لی گفتن موسی کلیم اللہ علیه السلام پس آنچه علم الہدی سید **مرتضی** و تبعه او چون رازی و غیر گفته آنست کہ اتی اللہ عرف موسی استحقاق القبطی للقتل بکفره وفساده الی تاخیره قتله الی حال التمکن فلما اقدم موسی علی قتله لشیعته تعمل تارکا لما ندب الیه من تاخیر قتله یعنی جناب باری عزوجل موسی علیه السلام را تعریف استحقاق قبطی بجهة کفر او فرمود لاکن تاخیر قتل تا حالت اقتدار و تمکن اولی و مندوب است اما هرگاه موسی علیه السلام حال قبطی را مشاهده بفرمود تعجیل و اقدام کرد به قتل او برای تخلیص شیعهٔ او از شر او و فرمود پس ترک مندوب نمود و مندوب تاخیر قتل او بود و برای آن فاغفر لی گفت و استغفار نمود **ثانی** از وجوه تاویل آنست کہ گفته شود اما قوله فاغفر لی فغفر له فانما اراد به فاقبل منی هذه القربة والطاعة والانقطاع الی الله وان قبول الاستغفار والتوبة یسمی غفرانا واذا شارک هذا القول غیره فی معنی استحقاق الثواب والمدح به جاز ان یسمی ذلک غفرانا یعنی مقصود موسی علیه السلام از گفتن فاغفر لی آنست کہ خدایا قبول کن از من این فعل قربت را کہ قتل مشرک است و این فعل طاعت را کہ اعانت اسرائیلی بود و انقطاع مرا آیا نمی بینی کہ قبول استغفار و توبه را عرب غفران می نامند اگر این قول در اصل معنی با غیر در معنی استحقاق ثواب و مدح مشترک باشد باین جهت از غفران نام گذاشته شود جائز است **ثالث** از وجوه تاویل آنست کہ گفته شود ان موسی لم یستغفر للقتل انما وقع علی سبیل تخلیص المومن من ید من اراد ظلمه والبغی علیه ودفع مکروهه عنه ولم یکن مقصودا فی نفسه مع استخفافه له وکل ما وقع علی هذا الوجه فهو حسن غیر قبیح سواء کان القتل لا فعلا من نفسه او من غیره یعنی موسی علیه السلام برای قتل کافر استغفار نکرد زیرا کہ مستحق قتل بود و قتل او واقع شد بغرض تخلیص مومن از ظالم و باغی و بجهة دفع کرده از او با وجود استحقاق قتل او مقصود قتل او نبوده است پس هر المسکره و قع شود به این صورت آن حسن است نه قبیح خواه قتل از نفس خود وقوع نماید یا از غیر خود **اما جواب** از قول موسی علیه السلام کہ گفت انا من الضالین گذشت کہ زعم شما انگلیان یا از راه گم شدگان یا از شما از جمله گمشدگان یاد آوقت اگر بدست شما میآمدم از جمله ایشان بودم **دویم** از وجوه تاویل آنست کہ رازی گفته است لما قال فرعون لموسی علیه السلام انت من الکافرین فی حال قتل القبطی فنفی موسی من نفسه ان یکون کافرا فی ذلک الوقت واعترف بانه ضلالا ای متحیرا لا یدری خلاصه آنست کہ موسی علیه السلام در جواب فرعون گفت من کافر نیستم و نبودم بلکه گمراه یعنی متحیر بودم در آنوقت کہ آیا چه باید کنم **سوال** هرگاه گفته شود کہ این قتل قبل از نبوت واقع شد فرضا اگر از صغائر شمرده شود چرا برانبیاء جائز باشد **جواب** مجملا باید دانست کہ بر انبیاء و ائمه چه قبل از نبوت باشد یا بعد از آن معصیت کبیره باشد یا صغیره جائز نیست زیرا کہ تنفیر لازم میآید این منافی مطلوب است **بعضی** چنین گفته اند ان هذا القتل لا یخلو اما ان یکون متعمدا مستحقا بالقتل او ان یکون عمدا غیر مستحق واما ان یکون خطاء محضا واما ان یکون غیر مستحق بالقتل لا لانه الاخوان الاحوان عن تجویز قبیح خارج من باب الصغیرة والکبیرة والتنفیر والقسم الثانی وهو قتله هذا غیر مستحق فکیف یجوز انه صغیرة فاما علی الانبیاء وما الدلیل القاطع علی ان ذلک صغیرة فلعلهم انما قاتل ان یحی الکفر والزنا من الصغائر وقال ان الکفر والزنا لا یجوز علیهم لانه منفر راجع معنا ان القتل ایضا من اعلام الکبائر فلا یجوز ان یقدم علیه الانبیاء بالتنفیر ایا ما کان فحاصل مقصود از این قتل این قبطی خالی نیست از اینکه یا قتل مستحق عمدا باشد یا از روی خطاء بود و خطائی مستحق باشد یا غیر مستحق پس این اقسام

وجوه مختلفه در معنی رب انی ظلمت نفسی فاغفر لی گفتن موسی علیه السلام

وجوه مختلفه در تاویل قول موسی که گفت فاغفر لی

تاویل قول موسی انا که گفت انا من الضالین

جواب سوال اگر این قتل قبل از نبوت بود چرا بر پیغمبر جائز باشد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

شایستگانه علوم و مذموم نیست و اگر استغفار از قتل این هم نوع نظر آید محمول بر ترک اولی یا برائے طلب ثواب آن که منافع زائده باشد چونکه استغفار از باب ذکر و عبادت است مشتمل ثواب میباشد **و اگر** قتل غیر مستحق باشد به اتفاق راجماع از اکابر کبائر و منصوص مستحق خلود است این را از صغائر پر انبیا قبل از نبوت تجویز کردن مخالف اجماع و نصوص قاطعه است پس عقلاً و نقلاً این قول باطلست **و اگر نه** پس قاتلی گفته میتواند که بنا بر تجویز تو زنا و کفر را هم بوجه صغیره میتوانند گفت مگر آنکه بالاتفاق بگوید که در زنا و کفر تنفیر حاصل میشود لهذا بر آنها صغیره اطلاق نمیتوانند شد پس بجا بش گفته میتوانیم که هرگاه زنا از باب الصغائر نیست برائے آنکه در تنفیر اسرع است پس قتل که به اجماع از اکابر کبائر باشد چگونه او را صغیره مجوزه گفته تواند شد و حال آنکه در این اشد و اعظم تنفیر است آنچه جواب و در این است همان جواب ما و ران میباشد فافهم و تدبر **اشکال** اگر قتل غیر مستحق باشد نزد امامیه قبل از نبوت و بعد از نبوت بهر دو صورت جائز نیست و هرگاه مستحق باشد استغفار و توبه را فائده نیست **جواب** اگر غیر مستحق باشد پس قتل او بغیر اراده واقع شده و قتلی که بغیر اراده باشد قابل ملامت مذموم و ماخوذ نیست استغفار و توبه ضرور فائده دارد و اگر مستحق قتل بود پس توبه محمول بر ترک اولی و استحباب است **اشکال** موسی علیه السلام چرا مومن و شیعه خود را انک لغوی مبین گفت یعنی تو گمراه و بیباک پس مومنی را گمراه گفتن چگونه جائز تواند بود پس بالضرورت موسی علیه السلام این معصیت را مرتکب شد **جواب** محققین گفته اند ان موسی قاله له نظرا الی اقتدار فرعون و الهم و کثرتهم و قلة شیعته و ضعفه فقال انک غوی ای خائب لا تحصل لک المطلوب علی الظاهر یعنی موسی علیه السلام شیعه خود را غوی گفت در حالیکه نظر کرد به اقتدار و شوکت فرعون و ضعف و قلت اسرائیلی آنوقت گفت تو غوی می بیاشی یعنی مطلوب و مقصود خود نمیرسی **و تواند** که بجواب گفته شود ان موسی علیه السلام خرج خائفا علی نفسه من فرعون و قومه لقتل خواصه امس فرای موسی ان شیعته یخاصم رجلا آخر من قوم فرعون فاستصرخ شیعته فلما جاء ذلک قاله موسی انک لغوی مبین لانه صار ذلک سببا لشیاع خبر الغلط یطلبونه و من بصیر سببا لشیاع ستر النبی و طلبه فیقال له لغوی و یحتمل ان موسی علیه السلام امر بکتمانه و هو اعلنه فاستدل علیه الغوایة یعنی جناب موسی علیه السلام ترسان و لرزان از فرعونیان بر نفس خود بر آمده بود و شیعه موسی کلیم الله علیه السلام را ندا کرد برائے نصرت خود بر دو دیگر از فرعونیان چنانچه در روز گذشته استنصار کرده بود پس موسی علیه السلام او را غوی خواند زیرا که آواز خود را بلند کرده بود این ندا سبب انتشار قتل قبطی و موجب ازدیاد خوف او شد لهذا بطلب موسی آنها در آمدند ظاهر است کسی که ستر نبی را فاش کند که به سبب آن خوف جان او را حاصل شود بالبداهه در غوی بودن او کلامی نیست و احتمال دارد که موسی او را به کتمان این امر مامور و داشته باشد و لاکن او برعکس آن رفتار نموده باشد **بحث سابع** و فتناک فتونا باید دانست که یعنی این را مصدر قرار داده اند چون عکوف و جلوس پس بنا بر این معنی شود و فتناک فتونا و ذلک عامل مبهم فی تاکید الاجناس بالمصادر چون آیت مجیده و کلم الله تکلیما **و میتوانند** که جمع فتن یا فتنه باشد بنا بر ترک اعتداد بتا چون حجور و بدور که جمع حجره و بدره است و در **بحرین** میگوید و الفتنة فی کلام العرب الابتلاء و الامتحان و الاختبار و اصله من فتنت الفضة اذا ادخلتها فی النار لتمیز یعنی فتنه در کلام عرب بمعنی ابتلا و امتحان و اختبار میباشد و اصل این اخوذ است از فتنت الفضة یعنی وقتیکه داخل سکینی نقره را در آتش تا تمیز نمائی خالص باز نمائی و شوش از همین باب است انما الخبر فتنة ای ابتلاء من الله **و هرگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی مقصود از این جمله آنست که ای موسی ما تراه به انواع بلاء امتحان کردیم در جمیع حالات و بلیات مرة بعد اخرے ترا خالص یافتیم از شوب عدم مصابرت و اظهار ضجر **تا اینجا** جمله احوال که به موسی علیه السلام رسید به هجرت از وطن مالوف خود و مفارقت الاف و پیاده رفتن بمدین با ترس و خوف آنکه مبادا کسان فرعون باد رسند و او را گرفته قصاص کنند و فقد زاد و راحله و اجرت دادن نفس خود به مدت ده سال و غیر ذلک از متاعبی که او را روی نمود در زمان دلالت تا یافتن مرتبه نبوت در وادی ایمن **اشکال** حق تعالی در این مقام شمرده است آن همه فتنهائی را که به موسی علیه السلام کردیم آنها را اینجا به لفظ فتونا چرا تعبیر نمود **جواب** اصل آنست که فتنه محنت شدید را گویند چنانکه گفته میشود فتن فلان عن دینه وقتیکه شدید شود بر او محنت حق تعالی میفرماید فاذا اوذی فی الله جعل فتنة الناس کعذاب الله و بجائے دیگر میفرماید المر احسب الناس ان یترکوا ان یقولوا امنا و هم لا یفتنون و لقد فتنا الذین من قبلهم فلیعلمن الله الذین صدقوا و لیعلمن الکاذبین و قال ام حسبتم ان تدخلوا الجنة و لما یاتکم مثل الذین خلوا من قبلکم مستهم الباساء و الضراء و زلزلوا حتی یقول الرسول و الذین امنوا معه متی نصر الله پس زلزله مذکوره در آیت مذبوره و مس باساء و ضراء همین فتنه و فتون است و چونکه تشدید در محنت بالیقین موجب کثرت ثواب است لاجرم حق سبحانه و جل فتون را اجمالا نعم شمرده و جماعتی از مفسرین چون فخر الدین رازی و تفسیر کبیر و غیرهم گفته اند که فتناک فتونا بمعنی خلصناک تخلیصا است که ماخوذ است از قولهم ذهب من الفضة آورده اند که سعید ابن جبیر از ابن عباس رض را از معنی و فتناک فتونا جواب او گفت فسنتانف لک انفا و ابن جبیر پس وقتیکه صبح شد ابن عباس شروع کرد به تلاوت آیاتی که بنا

جواب اشکال قتل غیر مستحق قبل و بعد نبوت جائز نیست

جواب اشکال که موسی بوجه غوی گفتن مومنی عاصی باشد

جواب اشکال که حق تعالی انهمه فتن را چرا فتونا فرموده است

موسی کلیم اللہ علیہ السلام وارد گشته اغاز ابتدا امر او پس اول مرگ رد قصهٔ فرعون وقتل کردن او اولاد بنی اسرائیل را وبعد از این قصهٔ القاء موسی علیہ السلام فی الیم والتقاط آل فرعون اورا وامتناع او از ارتضاع من الاجانب وبعد از آن قصهٔ آنکه حضرت کلیم اللہ علیہ السلام ریش فرعون را گرفت وجمرهٔ آتش در دهن گرفت بدل یاقوت در دهنش بسوخت وبعد از این قصهٔ قتل قبطی واز این پس هجرت کردن موسی علیہ السلام بسوی مدین واجیر شدن آنجناب نزد شعیب علیہ السلام وبعد از آن معاودت کردن آنجناب بسوی مصر وخطا کردن طریق در شب تاریک واستئناس او بنار شجر ببرد واقعهٔ اکه ابن عباس تلاوت میکرد وسیر سود هذا من الفتون یا بن جبیر یعنی برای ہر واقعه میگفت که ای سعید این ہم از جمله فتون است که موسی کلیم در این مبتلا ومحتن شد **سوال** ہرگاه محقق است که حق تعالی فرمود است موسی را فتناك فتونا پس آیا اسم فتان بر رب المنان اطلاق کردن جائز تواند بود استفاقا من قوله وفتناك فتونا یا جائز نیست **جواب** حقیقة الامر آنست که فی الاصالت این صفت ذم است در عرف لهذا مخصوصا این بر باریتعالی اطلاق نمیتواند شد خاصهٔ اسماء الهی عزوجل توقیفیة اند لا یستمار در اسمیکه موہم بود در سزاوار نبودن وبیشتر در محلات این تغییر بتفصیل در اسماء الهی در احکام واقسام آن بحث کرده ایم احتیاج بتکرار نیست وهو العالم **بحث تمام** من قلبت سنین فی اهل مدین باید دانست که این آیت مجیده بنا بر قول **بعضی** از مفسرین محق ما قبل است بنا بر این تقدیر کلام چنین شود وفتناك فتونا فخرجت خائفا الی اهل مدین فلبثت سنین فیهم یعنی ایموسی ما را آزمودیم آزمودنی پس بیرون آمدی از مصر در حالتیکه ترسان بودی بسوی شهر مدین پس آنجا بسالهای چند در میان ایشان لبث وتوقف کردی **جبائی** گفته است معنی آیت چنین است که ما تکلیف کردیم بر تو سخت در طلب معاش تا بجهة ان ده سال مزدوری شعیب کردی بدلیل آیت فلبثت سنین فی اهل مدین یعنی پس درنگ کردی سالهای متعدده در میان اهل مدین که آن ده سال بود بجهة ادا کردن اوفی الاجلین که صداق دختر شعیب بود **مدین** شهریست در هشت منزلی مصر که شعیب در آنجا بود **اقول** ملاصلین واقعهٔ کث موسی علیہ السلام آنست که آنجناب همین که در شهر مدین رسید در زیر درختی قرار گرفت ناگاه دید که در آنجا چاهی هست وفرد آنجا گروهی از مردم جمع شده اند واب میکشند تا گوسفندان خود را آب دهند ودور از ایشان دو دختر ضعیف دید که گوسفندی چند آورده اند تا که آب بدهند ودور ایستاده اند از ایشان پرسید که شما چه کار آمده اید گفتند پدر ما مرد پیر است وما دو دختر ضعیفیم وقدرت بر زحمت با مردان نداریم پس صبر میکنیم تا مردم از آب کشیدن فارغ شوند بعد از آن گوسفندان خود را آب میدهیم موسی رحم کرد بر ایشان دو دلو ایشان را گرفت وگفت گوسفندان خود را پیش آورید وبرای ایشان آب کشید تا گوسفندان ایشان سیراب شدند وآنها در بادیه پیش از مردم دیگر برگشتند وموسی علیہ السلام نیز برگشت ودور زیر درخت قرار گرفت وگفت پروردگارا من برای آنچه بفرستی از خیری فقیرم ومحتاجم پس روایت رسیده است که در وقتیکه موسی این دعا کرد محتاج بود به نصف یکدانه خرما چون دختران نزد پدر خود شعیب برگشتند گفت چه باعث شد که شما در این زودی برگشتید گفتند مرد صالح رحیم مهربانی را یافتیم که برای ما آب کشید شعیب علیہ السلام یکی از آن دختران را گفت که آنرود برای من بطلب یکی از آن دختران نزد موسی با نهایت حیا آمد وگفت بدرستیکه پدرم ترا میخواند که مزد دهد ترا بجهة آنکه آب کشیدی از برای ما پس روایت رسیده که موسی باو گفت که راه بمن نما واز عقب من راه بیا که ما از فرزندان یعقوب بیباشیم تفرد عقب نان نمیکنیم چون **موسی** نزد شعیب آمد قصهای خود را برای او نقل کرد شعیب گفت مترس که نجات یافتی از گروه ستمگاران پس یکی از آن دختران گفت ای پدر او را به اجاره بگیر پس بدرستیکه بهتر کسی که به اجاره گیری آن است که قوی وامین باشد پس شعیب بموسی گفت من میخواهم به نکاح تو در آورم یکی از این دو دختر را بدان شرط که خود را اجیر من گردانی هشت سال واگر ده سال را تمام کنی پس از نزد تست واختیار داری مرویست که موسی علیہ السلام عمل ده سال را تمام تر بود وگفت زیرا که پیغمبران اخلفی نمایند مگر آنچه بهتر وتمامتر باشد چون موسی معده را تمام گزارنید راه را گرفت وروی بجانب بیت المقدس نهاد شد وکیفیت وقایع مابعد عنقریب مذکور شد اگر کردن طریق در ویت نار در شجر آیا موسی قبل از اتمام اینوعده تصرف بوجه خود کرد یا نه اصح آنست که تصرف کرد واخبار ائمه اطهار علیہم السلام مؤید همین مرام اند چنانچه در **وسایل** در کافی **کلینی** از احمد بن محمد بن ابی نصر آورده است که گفت ابی الحسن علیہ السلام را پرسیدم از حول شعیب انی اریدان انکحك احدی ابنتی هاتین علی ان تاجرنی ثمانی حجج فان اتممت عشرا فمن عندك از این اجلین کدام را موسی قضا کرد امام علیہ السلام بفرمود که ابعد الاجلین وده سال را قضا فرمود راوی میگوید پس گفتم که فدخل بها قبل ان ینقضی الشرط او بعد انقضائه قال قبل ان ینقضی انتهی بقدر الحاجة یعنی پرسیدم که موسی پیش از انقضا این وعده مجامعت با زوجه خود کرد یا بعد از انقضاء آن امام علیہ السلام فرمود که قبل از انقضاء این وعده موسی مجامعت با زوجه خود کرده بود **سوال** موسی علیہ السلام در مدین چقدر مکث ولبث فرمود **جواب** بدانکه در مدت مکث موسی آنجا اختلاف وارد گشته **ابو مسلم** را قول آنست که در آیت مجیده این مدت مشروح گشته وحجت همانا که تنزیل بآن آمد لقوله تعالی علی ان تاجرنی ثمانی حجج فان اتممت عشرا فمن عندك یعنی تو اجیر من بیاشی که هشت حج را بجای بیاوری پس اگر ده حج را تمام نمائی پس آن زیاده از قبل تو خواهد بود **وهب منبه** روایت کرده است که موسی علیہ السلام بیست وهشت سال در مدین بود انجا ده سال بصداق دختر شعیب اجیر او بود وبعد از سال بیل وضروب بود تا فرزندان آورد **آیت** دلالت میکند بر اینکه موسی علیہ السلام ده سال در آنجا توقف کرد فرمود چنین فرمود یا ذاتی از دو مدت مذکور نیست **تنبیه** باید دانست که بعد از ذکر فتناك فتونا متصل مذکور شد من قلبت سنین فی اهل مدین بنا بر دلالت این کلمات بر اینکه لبث در آنجا بسبب وقوعات مختلفه کثیره انجا متحمل شد محتاج شد بسوی اینکه خود را اجیر گرداند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

سوال آیا در شریعت محمدیه صلعم به صداق و مهر زوجه نفس خود را اجیر کردن زوج جائز است چنانکه **موسی** علیه السلام نفس خود را اجیر کرد بصداق و مهر زوجه شعیب ع یا جائز نیست **جواب** حقیقت الامر آنست که جمهور فقها گفته اند اینکه شوهر خود را اجاره بدهد بزوجه خود تا مدتی معین برای خدمتی معلوم بعض متاخرین جائز نداشته اند این اجاره را به مهر نمودن نظر بر آنکه خالی از ضعف نیست و در افاده عدم جواز هم قاصر است چنانچه در **سرائر** ابن ادریس و **قد ذکروا الفقهاء** علی ذلک در **وسائل** و شرایع الاسلام و شرح **لمعه** و دیگر کتب فقه مفصل این حکم را ایراد کرده اند و در **جواهر الکلام** میفرماید و قال بان لک من ذلک انه لا یصح فی انه یصح العقد علی منفعة الحر کتعلیم الصنعة والسورة من القرآن والشعر والحکم والاداب وکل عمل محلل بل علی اجارة الزوج نفسه مدة معینة او علی عمل مخصوص وفاقا للمشهور ولما قد عرفت خلاصه آنکه یعنی بتحقیق که ظاهر شد بر تو از این آنکه اشکالی نیست در این که صحیح است عقد کردن بر منفعت حر چون تعلیم و اون صنعت و سوره از قرآن و شعر و حکمت و آداب و هر عمل حلال و ملکه بر اجیر ساختن زوج نفس خود را برای مدت معینه یا بعمل مخصوص موافق مشهور و اما آنکه جماعتی بر منع این قایل شده اند ما خذ آنها روایتی است که **برنطی** از حضرت امام رضا علیه السلام نقل فرموده است فی الرجل یتزوج المرأة ویشترط لابیها اجارة شهرین فقال علیه السلام موسی صلی نبینا وآله وعلیه السلام علم انه سیتم له شرطه فکیف لهذا بان یعلم انه سیبقی حتی یفی خلاصه آنکه شخصی زنی را تزویج میکند بشرط اینکه پدر او کار او را برای او یک ماه اجیر شود پس امام علیه السلام فرمود که موسی صلی الله علیه السلام دانست بوحی یا بعلم بثبوت اینکه شرط را برای او تمام میکند و شیخ چگونه میداند که او باقی خواهد ماند تا اینکه شرط را وفا خواهد کرد **جمهور** فقها تضعیف این روایت کرده اند و بخلاف این تجویز تزویج بر اجاره نفس زوج کرده اند کما **اقول** بلکه ثابت کرده ام در آنچه گذشت بصراحت تمام که تزویج بر این شرط ذکر نیافته است پس استدلال بالعین بر ما نا که امام میفرماید **فکیف لهذا** بان یعلم انه سیبقی حتی یفی از این ثابت میشود که نزد ایشان دلیل مانع عدم علم او است ببقاء خود تا ایفاء آن و در این دلیل است که هر گاه علم ببقاء خود و داشته باشد تا ایفاء این شرط او را تزویج کرده به اجاره او در نفس خود صحیح باشد و هر گاه کسی علم به بقاء خود ندارد و علم به فناء خود هم نمیدارد در چنین صورت دلیل مقتضی است بر فساد اصداق خود تعلیم سوره وغیره نیز زیرا که بر بقاء یکماه یا دو ماه چنانکه کسی را علم حاصل نیست بر بقاء یکروز بلکه یکساعت هم کسی را جز انبیاء و ائمه علیهم السلام علم حاصل نمی باشد پس در چنین صورت تعلیم سوره و صنعت و شعر و حکم و آداب را مهر و صداق قرار دادن هم سزاوار صحیح نبوده باشد و حال آنکه بالاتفاق این امور را صداق قرار دادن جائز و صحیح است **اللهم الا ان یقال** ان محل النزاع **الاصداق** باجارة خصوص نفسه لا **الاصداق** بعمل فی ذمته کلی غیر مشروط علیه المباشرة بنفسه فان ذلک جائز عند الجمیع وهو مضمون المعتبرة المستفیضة والمحکی علی الاجماع مستفیض بهر حال هر گاه با اجمال کیفیت این مسئله بوضاحت پیوست پس باید دانست که اگر کسی عمل نفس خود را مهر و صداق زوجه خود قرار دهد پس هر گاه آن را عمل نماید اشکالی در آن نیست و اگر بعد از دخول بمیرد و عمل او را نکرده باشد میباید که زوجه او را قیمت این عمل از ترکه او داده شود زیرا که او ضامن آن بود که این عمل را برای او کرده باشد ولیس لنا کالاجارة فی الافتساخ بتلف العین المستاجرة علی انه لو سلم یکون لها مهر المثل ح لعدم خلو البضع عن المهر وانفرض الفساخ العقد بالنسبة الی المستقبل **اشکال** هر گاه در قضائی شهوت شوهر و زن مساوی اند پس ادای مهر و صداق چیزی مخصوص بر زوج واجب شده نه بر زوجه **جواب** اصل در این مسئله آن است که الرجال قوامون علی النساء زن بهر حال محکوم مرد میباشد و بر این زوجه نفس خود را نزد شوهر خود بوقت عقد بیع میکند و شوهر مشتری نفس او میشود و معلوم است که بیع و شرا نمیتواند شد مگر قیمت و آن قیمت مجاز بصداق و مهر تعبیر میگردد **و میتوانند** که در این وهمی دیگر نیز بوده باشد آن این است که در وقت مجامعت هر چند زوجین اراده قضاء شهوت می کنند اگر زوج همین که قضاء شهوت میکند انتظار نمیکند تا وجه او نیز قضاء شهوت کند پس به این وجه مهر بر شوهر واجب است نه بر زوجه اخبار و آثار هم مؤید همین مرام وارد شده اند چنانچه در **عیون الاخبار** و **علل الشرایع** از محمد ابن سنان از امام رضا علیه السلام آورده و در حدیث علل که بجواب مسائلی بسوی او نوشته بود و علة المهر ووجوبه علی الرجال ولا یجب علی النساء ان یعطین ازواجهن لان علی الرجل مؤونة المرأة لانه المرأة بایعة نفسها والرجل مشتری ولا یکون البیع الا بثمن ولا الشراء بغیر اعطاء الثمن مع ان النساء محظورات عن التعامل لمحض مقصود آنست که علت مهر و وجوب آن بر مردان و عدم وجوب آن بر زنان جهة آنست که مونث زن بر مرد میباشد زیرا که زن میفروشد نفس خود را و مرد میخرد آن را و بیع نمیتواند بود مگر به قیمت و شرا نمیتواند شد مگر به اعطاء قیمت با وجود اینکه زنان محظورات از تعامل اند در **وسائل الشیعه** از امام جعفر صادق علیه السلام روایت وارد است قال انما صار الصداق علی الرجال دون المرأة وامکان فعلها واحدا لان الرجل اذا قضی حاجته منها قام عنها ولم ینتظر فراغها فصار الصداق علیه دونها ذلک خلاصه آنست که امام علیه السلام فرمود جز این نیست که صداق بر زوج قرار گرفت نه بر زوجه بجهت اینکه هر دو واحد است نزد او که چون مرد بمیرد که قضاء حاجت از او علیحده میشود و انتظار نمیکند از فراغت حاصل کردن زوجه پس باینوجه صداق بر زوج قرار گرفت نه بر زوجه وهو العالم **بحث تاسع** ثم جئت علی قول دیا موسی بدانکه در اینجا چاره نباشد از حذف کلام زیرا که بر قدماء ازامه

جواب سوال مثل موسی ع اسلام اجاره داون زوج نفس خود را مهر زوجه جائز است یا نه

قول مفسر در روایتی که ما لعین ماخذ قول خود قرار داده اند

جواب اشکال اگر مهر چرا به زوج واجب و بر زوجه نشد

اخبار ائمه اطهار در علل وجوب صداق مهر بر زوج ۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان اینکه آیت شریفه مقتضی محذوف است

باشد و مفسرین در این محذوف چند وجه گفته اند اوّل تقدیر کلام چنین خواهد شد انه سبق فی قضائی وقدری ان لجعلک رسولا الی وقت معین عینته لذلک فجاءت الاعلی ذلک القدر لا قبله ولا بعده یعنی سابق بود در قضا و قدر من اینکه قرار دهم ترا رسول خود در وقت معین که برای این امر مقرر فرمودم پس تو آمدی بر این قدر بعد از آن وقت نه قبل از آن و نه بعد از آن و نه بین بایست اما کل شیء خلقناه بقدر و دوم تقدیر خواهد شد علی مقدار من الزمان یوحی الی الانبیاء وهو اما بعین سنة یعنی ای موسی علیه السلام تو آمدی بر مقداری از زمان که انبیاء علیهم السلام را وحی کرده میشود و آن شروع سال چهلم میباشد سوم ان القدر هو الموعد فان ثبت انه تقدم هذا الموعد علی حمله علیه ولا یمتنع ذلک لاحتمال ان شعیبا علیه السلام او غیره من الانبیاء کانوا قد علموا ذلک الموعد خلاصه آنست که بتحقیق قدر موعد میباشد پس هرگاه ثابت شد که آن موعد مقدم گذشت صحیح است حمل کردن آن را و این ممتنع نیست بجهت احتمال اینکه بتحقیق حضرت شعیب علیه السلام یا غیر از او از انبیاء علیهم السلام معین کرده بودند این موعد را پس بهر حال معنی آیت چنین خواهد شد که پس آمدی بر انبوهی بر اندازه که مقرر کرده بودیم ای موسی که اینجا با تو سخن کنیم در همین وقت و ترا پیغمبری دهیم نه وقت دیگر از اوقات سابقه و لاحقه یا بر مقداری از زمان که وحی کرده میشود در آن بر انبیاء و آن چهل سالگی است کما قال الله تعالی ما بعث الله نبیا الا علی راس اربعین سنة و مقاتل گفته ای علی موعد یعنی بر عدهٔ که ترا داده بودیم و تکرار ندا در عقب حکایت نجوه تنبیها علی انه وحی است برغم مذکوره سوال مجی موسی علیه السلام را در اینوقت چرا حق سبحانه از جمله من شمرده است براد جواب محققین گفته اند لولا توفیقه لها لما تهیا له شیء من ذلک یعنی این ظاهر است که اگر توفیق باری تعالی شامل حال موسی نمیشد هرآئینه برای آنجناب چیزے از این امور مهما نمیشد بین بالضرورت مجی آنحضرت در اینوقت در جمله من آتیه شامل است فافهم و تامل بحث عاشر واصطنعتك لنفسی باید دانست که اصطناع اتخاذ صنعت و این باب افتعال است از صنع چنانکه گفته میشود اصطنع فلان فلانا ای اتخذه صنیعة در بحرین گفته است وفی حدیث آدم علیه السلام وقد قال لموسی انت کلیم الله اصطنعتك لنفسه قیل هذا تمثیل لما اعطاه الله من التقریب والتکریم والاصطناع افتعال من الصنیعة وهی العطیة والکرامة والاحسان والمصانعة ان تصنع شیئا لاصنع لك شیئا خلاصه مقصود آنست کاین تمثیل است بجهة آنکه عطاء فرمود است باریتعالی عزوجل او را از مرتبه قرب و کرامت و اصطناع باب افتعال است از صنعت که آن عطیه و کرامت و احسان میباشد و مصانعه آنست که تو چیزے را ایجاد کنی برای او تا او هم چیزے را برای تو ایجاد نماید و بهرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که این منت هشتم است از جمله من باریتعالی که در حق موسی کلیم الله علیه السلام ذکر فرموده و معنی و مقصود از آیت آنست که میفرماید ای موسی در گزیدم و خاص ساختم ترا برای محبت خود یعنی ترا دوست خود گرفتم و به الطاف خود مخصوص گردانیدم و یا برای وحی و ادای رسالت و نبوت خود ترا برگزیدم و این قول از ابن عباس منقول است و ذکر و اضافت نفسی مشعر است بر آنکه محبت اخص شیئی است بنفس و تبلیغ رسالت و قیام باداء آن برارادهٔ خدا تعالی و محبت اوست و زجاج گفته است که معنی چنین میشود که ای موسی ترا اختیار فرمودم برای اقامت حجت خود و گردانیدم ترا میان خود و میان بندگان خود تا آنکه تو در تبلیغ رسالت و مخاطبه با بندگان و احتجاج بر ایشان قایم مقام من باشی و بوحی که گویا من ایشان را مخاطب میسازم و احتجاج میآورم بر ایشان در کشاف زمخشری آورده که این تمثیل حال موسی علیه السلام است بحال کسی که بعضی از ملوک او را بجهة اهلیت و قابلیت بجوامع خصال و خصائص افعال خود مش اختصاص دهد و او را مقرب درگاه خود گرداند که هیچکس اقرب از او نباشد در منزلت و مکانت و او را به کرامت و لطف خود نوازش نماید و او بحیثیتی از برای نفس خود مش برگزیند که دیدن او دیدن وی باشد و شنیدن او شنیدن وی و غیر او را بگمان سر خود مؤتمن ندانند حاصل که حق سبحانه او را از میان عباد برگزیند و مقرب بارگاه عزت خود گرداند و زمام رسالت و تبلیغ را در کف کفایت او گذارد اشکال شبهه نیست در اینکه باریتعالی شانه غنی عن الکلمست پس در این آیت لنفسی گفتن او چه معنی دارد جواب مشتمل بر چند وجه تدبر بود اوّل ان هذا تمثیل لانه تعالی لما اعطاه من منزلة التقریب والتکریم والتکلیم مثل حاله بحال من یرید بعض الملوك لجوامع خصال فیه اهلا لان یکون اقرب الناس منزلة الیه واشدهم قربا منه خلاصه مقصود آنست که این بر سبیل تمثیل وارد گشته است زیرا که حق سبحانه او را عطاء فرموده از منزلت تقریب و تکریم و تکلیم مثال حال او بحال کسی میماند که او را بعض سلاطین بجهة قابلیت بجوامع خصال و خصائص و فضائل اهل میدانند به اینکه مقرب درگاه خود گردانند ثانی معتزله گفته اند انه سبحانه وتعالی انما کلف عباده وجب علیه ان یلطف بهم ومن جملة الالطاف ما لا یعلم الا سمعا فلو لم یصطنعه بالرسالة لفوت فی هذا القدر من الالطاف ما لا یحصل الا بالسمع فصار موسی علیه السلام کالنائب عن ربه فی اداء ما وجب علی الله تعالی فصح ان یقول واصطنعتك لنفسی یعنی معتزله گفته اند که حق سبحانه وقتیکه بندگان خود را تکلیف کرد واجب شد بر او تعالی اینکه ایشان را لطف هم کرده باشد و از جمله الطاف است چیزیکه دانسته نمیشود مگر سمعا پس هرگاه که او را برسالت نمیگرفت هرآئینه در عهده واجبی میبود پس شد موسی بمنزلهٔ نائب پروردگار خود در اداء آنچه بر خدا تعالی واجب بود بنا

در لغة واشتقاق لفظ اصطناع گوید

اختلاف مفسرین در معنی و تفسیر این آیت

جواب اشکال که خدا بنجا لنفسی چرا گفت ۱۲

براین دلیل واصطنعتك لنفسی گفتن خدا تعالی صحیح میشود **وقال** میگوید که واصطنعتك لنفسی در اصل ماخوذ است از قول عرب
که میگویند اصطنع فلان فلانا وقتیکه بسوی او احسان نماید تا اینکه بسوی خود او مضاف گردد پس نه میشود هذا صنیع فلانی و
جمیع فلانی **واما** مراد از لنفسی گفتن بار تعالی لاصرفك فی او امری لئلا تشتغل بغیر ما امرتك به وهو اقامة حجتی وتبلیغ رسالتی
وان تکون فی حرکاتك وسکناتك لی لا لنفسك ولا لغیرك خلاصه مقصود آنست که ای موسی تا که ترا متصرف گردانم در اوامر
خود تا که تو مشغول نشوی بغیر آنچه ترا بآن مامور گردانیم و آن اقامت حجت من است وتبلیغ رسالت من و اینکه ای موسی بوده باشد حرکات وسکنات
تو مخصوص برای من نه برای نفس تو وغیر تو وهو العالم **بحث الواحدی** اذهب امت واخوك بایاتی بباید دانست که باء در بایاتی بمعنی مع است **مفسرین**
گفته اند وذلك لانهما لو ذهبا الیه بدونه اتیتهما یکزمه الاتمان وذلك من اقوی الدلائل علی فساد التقلید خلاصه مقصود
آنست که اینجا باء به معنی مع باین جهت است که هرگاه موسی وهارون میرفتند نزد فرعون بغیر از آیات که همراه آنها بود فرعون ملزم نمیشد بایمان آوردن
واین قوی ترین دلایل است بر فساد بودن تقلید **وهرگاه** این معنی معلوم شد پس باید دانست که معنی ومقصود از آیت آنست که حق تعالی کلیم الله را خطاب
میکند که برو تو وبرادر تو هارون به معجزه های من والا نه معجزه بود که در سوره اعراف گذشت وباهره وواضح ظاهره ودلایل باهره من **اختلاف** کرده اند مفسرین
که این آیات موسی چه بودند **بعضی** را قول آنست که این آیات ید بیضا وعصا بوده است زیرا که همین دو معجزه بودند که جای شده است ذکر آنها
در این موضع وسهم ودر مواضع دیگر که قصه کرده است حق تعالی در آنها حدیث موسی علیه السلام را **رازی** در این مقام گفته است خداوند تعالی در مواضع دیگر ذکر فرموده
منها انه علیه السلام لما اوتی قبل مجیئه الی فرعون ولا بعد مجیئه حتی لقی فرعون فالمتمسك به ایة غیرهاتین الایتین
قال تعالی عنه قال ان کنت جئت بایة فات بها ان کنت من الصادقین فالقی عصاه فاذا هی ثعبان مبین ونزع یده فاذا هی بیضاء للناظرین
وقال فذانك برهانان من ربك الی فرعون وملئه **اشکال** بهر حال عصا ویدبیضاء دو معجزه اند واینجا به صیغه جمع به آیاتی چرا ذکر فرموده

جواب مشتمل بر چند وجه تواند بود **اول** باید دانست که نفس عصا مشتمل بر چندین معجزه بود نه یک معجزه چه بدرستیکه انقلاب عصا حیوان بالقوه
یک معجزه بود پس آن در بدایت امر خیلی صغیر میبود لقوله تعالی فتقلا کانها جان پس انسان بزرگ میشد این معجزه دیگر بود وپس از این موسی
علیه السلام دست خود را در دهن او داخل میکرد وهیچ ضرر از او نمیرسید این معجزه دیگر بود وپس از این آن ثعبان باز عصا منقلب میشد این هم معجزه دیگر بود
همچنین ید بیضا هم بر چندین آیات مشتمل بود چه بیاض آن یک معجزه بود وشعاع آن دیگر معجزه وپس از این زوال آن بعد از حصول آن هم معجزه دیگر بود پس از این
بتحقیق پیوست که این هر دو آیت بر آیات کثیره مشتمل بودند پس انها را محض دو آیت شمردن غلط است بهمین وجه در اینجا حق تعالی بآیاتی تعبیر فرموده است
ثانی بدرستیکه هر چند عصا وامر واحد است لاکن دلالت آن آیات کثیره اند زیرا که انقلاب آن باژدها دلالت میکند بر وجود آله قادر حکیم ونیز دلالت میکند بر
نبوت موسی علیه السلام ودلالت میکند بر جواز حشر از حیث اینکه جماد بحیوان منقلب شد پس این آیات کثیره اند بهمین وجه میفرماید ان اول بیت وضع
للناس للذی ببکة مبارکا الی قوله فیه ایات بینات مقام ابراهیم پس در این آیت مجیده هر گاه بیت را که شئی واحد است وصف فرموده است
باینکه در این آیات کثیره اند پس دو شئی باین موصوف شدن اولی بود **ثالث** بعضی گفته اند که اقل جمع دو است علما عرف فی اصول الفقه بقطع
قطع نظر کنیم از همه دلایل بازهم بنا بر این قاعده استعمال لفظ آیاتی در اینجائی اشکال است **بعضی** گفته اند ان قوله اذهبا بایاتی معناه انی امدکما بالایات
واظهر علی ایدیکما من الایات ما تتزاح به العلل من فرعون وقومه فاذهبا فان لیاتی معکما کما یقال اذهب فان جندی معك ای انی امدك
بهم متی احتجت **وجمعی** گفته اند که خداوند عالمیان بموسی کلیم خود را عصا ویدبیضا وحل عقده لسان عطا بفرمود واین هر سه معجزه آنچنان بوده اند
پس بآیاتی اشاره بهمین سه معجزه است وهو العالم **بحث ثانی** ولا تنافی ذکری بدانکه نفی بمعنی فتور وتقصیر وسستی کردن باشد وبعض قراء
ولا تنیا بکسر حرف مضارعه خوانده اند بجهت اتباع **وهرگاه** مجملا این معنی معلوم شد پس باید دانست که مراد از آیت آنست که حق تعالی بجناب موسی علیه السلام
وهارون خطاب میکند که وسستی نکنید وتقصیر ننمائید در رسانیدن پیغام من ودعوت کردن ایشان به من **ویا** سست مشوید در یاد کردن من
یعنی هر جا که روید وباشید مرا فراموش نکنید ودر طاعت وعبادت من ثابت قدم باشید ودر **تسمیه** تبلیغ رسالت بذکر تفسیر اول بهتر آنست که ذکر شود
جمیع انواع جهاد ومطلقات است وتبلیغ رسالت اجل واعظم است پس اطلاق اسم ذکر بر این اولی وافضل بود وقول اول از **ابن عباس** مروی گشته
است **ومحمد ابن کعب** گفته است معنی آنست که باید که خوف فرعون شما را بر این ندارد که در این امر تقصیر وتهاون کنید **بعضی** از مفسرین گفته اند المعنی
لا تتناول انت ذکری الله لتحصیل المقاصد واعتقد ان امر الهی لا محمود لا یقتضی لاجل الا بذکری **وحکمت** در این آنست که بتحقیق
جلال رب المتعال مقتضی آنست که غیر او تعالی بنظر فاکر حقیر ننماید پس از احدی نمیترسد **وسر** حکمت دیگر این است که ذکر جلال الهی مستعمل روح فاکر

حواب اشکال عصا ویدبیضا را بایاتی صیغه جمع چرا تعبیر فرمود

مامور شدن موسی وهارون بذکر خدا تعالی نزد فرعون

جواب سوال کیفیت ذکر موسی نزد فرعون

توی میگرداند پس مراد بلاغ مقصود و مراد خود گاهی ضعیف و سست نمی شود و نیز حکمت دیگر این است که بتحقیق کسی خدا تعالی را فوت نمی کند بالضرورت هر آنها او را ذکر مینماید و ذکر احسان باریتعالی فتور و سستی در اداء امر نمیکند **سوال** کیفیت ذکر چه بود که جناب موسی و هارون علیهم السلام بآن مامور من الله گردیدند **جواب** کیفیت ذکر آنست که موسی و هارون ذکر کنند برای فرعون و قوم او اینکه حق تعالی عزوجل راضی نیست از ایشان به کفر و ذکر نماید ایشان را ثواب و عقاب و ترغیب و ترهیب و نیز اینکه ذکر نمایند برای فرعون آلاء و نعمات خدا تعالی و نعمات او را و انواع احسانهای او را و هو العالم **بحث ثالث عشر** اذهبا الی فرعون انه طغی گفته اند که طغی در اصل از طغیان است که بمعنی از حد در گذشتن باشد طغا یطغوا از باب تعال است و اما طغی یطغی از باب تعب و نفع آمده است و طغیان اسم است از آن بحمد الله مذکور فی **البحرین** و اما در کتاب **مصباح** گفته است طغوا از باب تعال است و طغی از باب تعب و نفع آنست که از باب نفع است کما لا یخفی و فی **التهذیب** ما یوافقه و بعد از این گفته و الاسم الطغیان و هو مجاوزة الحد و کل شیئ جاوز المقدار و الحد فی العصیان فهو طاغ خلاصه آنست که طغیان اسم است از ان و مراد از این تجاوز کردن از حد و هر چیزیکه تجاوز کند از مقدار و حد در عصیان طاغی بود در **کلیات ابو البقا** گفته است که طغیان یعنی تجاوز کردن باشد از حد یکه بر آن بیشتر از ان بود و علی ذلک لما طغی الماء و اما عدوان تجاوز کردن از مقدار مامور به باشد الی حد النهایه و الوقوف عندها و علی ذلک فمن اعتدی علیکم فاعتدوا علیه و اما بغی طلب کردن متجاوز از حد استحقاق و استعمال میشود در منکر چه او طلب میکند مرتبتی را که برای آن او را اهلیت حاصل نیست و در **حدیث** آمده است من رفع رایة ضلال فصاحبها طاغوت یعنی کسی که رایت گمراهی را بلند کند او طاغوت است و در **دعاء** آمده است و اعوذ بک من شر کل باغ و طاغ ای متجاوز الحد و طغیانه **و بهرگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که اینجا خطاب رب الارباب بموسی و هارون علیهما السلام شنیده برود بهر دو به اتفاق بسوی فرعون بد رستیکه فرعون در کفر و عصیان از حد در گذشته است و در تمرد و طغیان او به نهایت مرتبت رسیده **اشکال** در آیت ماقبل چون همین خطاب کرد اذهب انت و اخوک در اینجا باز همان خطاب تحصیل حاصل و بیفائده است **جواب** مشتمل بر دو وجه تواند بود وقفال گفته است ان قوله اذهب انت و اخوک بایاتی یحتمل ان یکون کل واحد منهما مامورا بالذهاب علی الانفراد فقیل مرة اخری اذهبا یعنا ان المراد منه ان یشتغلا بذلک جمیعا لان ینفرد بهارون دون موسی خلاصه آنست که بتحقیق آیت اولی اذهب انت و اخوک بایاتی احتمال دارد که هریکی از ایشان علی الانفراد به ذهاب مامور شده باشد پس مرتبه دویم فرمود اذهبا تاکید باشد که مراد ذهاب هر دو بنحو معیت بعد یگر است نه اینکه هارون تنها بغیر از موسی رود و **میتواند** که دراین وجهی دیگر نیز باشد و آن این است که آیت ماقبل اذهب انت و اخوک بایاتی امر باشد بذهاب هر دو بزرگوار بسوی عموم ناس بنی اسرائیل و قوم فرعون و پس از این آیت اذهبا الی فرعون امر باشد هر دو را مخصوص بسوی فرعون تنها **اشکال** اذهبا الی فرعون خطاب بموسی و هارون هر دو بود صحیح نمیشود باینوجه که هارون آنجا موجود نبود و غائب را خطاب کردن جائز نیست و همین اعتراض لازم میاید فی قوله تعالی قالا ربنا انا نخاف ان یفرط علینا او ان یطغی **جواب** مشتمل بر چند وجه تواند بود **اول** ان الکلام کان مع موسی علیه السلام وحده الا انه کان متبوع هارون فجعل الخطاب معه خطابا مع هارون و کلامه هارون علی سبیل التقدیم فالخطاب فی تلک الحالة و ان کان مع موسی علیه السلام وحده الا انه تعالی اضاف انهما کما فی قوله و اذ قتلتم نفسا و قوله لئن رجعنا الی المدینة لیخرجن الاعز منها الاذل محکی شده است که قائل این قول عبد الله بن ابی است خلاصه مقصود آن است که بتحقیق کلام رب العالم هر چند با موسی کلیم علیه السلام بود مگر چون که او متبوع هارون بود پس خطاب کرد موسی را خطابی که با هارون باشد کلام هارون بسبیل تقدیر بود پس خطاب در اینجا گاه هر چند به موسی علیه السلام بود تنها مگر اینکه باریتعالی مضاف کرده است خطاب را بسوی هر دو چنانچه حق تعالی میفرماید در آیت و اذ قتلتم نفسا و نیز در آیت لئن رجعنا الی المدینة لیخرجن الاعز منها الاذل است **ثانی** یحتمل ان الله تعالی لما قال قد اجبت سؤالک یا موسی کنا معک حتی لقاه فلما خاطبهما بقوله اذهبا الی فرعون این قول **قفال** است ملخص مقصود آنست که احتمال دارد اینکه خدا تعالی عزوجل وقتیکه فرمود ای موسی مسئلهٔ ترا بتو داده شد ساکت شد تا اینکه موسی علیه السلام ملاقی شد ببرادر خود هارون علیه السلام پس از آن باریتعالی عزوجل هر دو را خطاب کرد بقوله اذهبا الی فرعون که هر دو به اتفاق یکدیگر بسوی فرعون بروید که او در کفر و عصیان از حد در گذشته است و در تمرد و طغیان او به نهایت مرتبت رسیده است **ثالث** بعضی مفسرین نقل کرده اند که محکی گشته است در مصحف **ابن مسعود** و حفصة و انا نخاف یعنی موسی علیه السلام گفت انا و اخی نخاف فرعون و هو العالم **بحث رابع عشر** قولا له قولا لینا بدانکه لین ضد خشونت باشد چنانکه گفته میشود لان الشئ و لین الشئ و لین و نیز گویند فلان لین الجانب یعنی سهل القرب از همین باب است سلام هم العلم لین الکلمة و نیز از همین باب است من تلین حاشیة یستدر من قبله المحبة مراد به حاشیه جوارح و لسان او ست و در **حدیث** آمده

جواب اشکال اینجا مکرر خطاب بذهاب الی فرعون خلاف فصاحت

جواب اشکال هارون حاضر نبود به او چگونه خطاب شد

من الان عوده کفت اعضا اند **شارح** گفته است که این مثلی است که گفته میشود برای کسی که غایت تواضع مردم نماید و هرگاه اجمالاً این معنی معلوم شد

باید دانست که معنی مقصود از آیت این است که ای موسی و هارون چون شما هر دو نزد فرعون رسید پس سخن گویید با او سخن گفتنی نرم یعنی مدارا و رفق نمائید با او بطر

لطف و حسن خلق او را دعوت کنید و در صورت عرض و مشورت در این باب با او مکالمه نمائید مثل اینکه هل لك ان تزکی و اهدیك الی ربك فتخشی یعنی آیا

رغبت داری که پاکیزه شوی و از شرک و شرک و کفر بیرون آئی و تراه نمایم بپروردگار خود تا از وی بترسی و آنچه موجب رضا و خوشنودی اوست بآن قیام

نمائی و مراد آن است که بسا او درشتی کنید و او بجهت این در غضب شده در صدد ایذاء و اهانت شما برآید و دیگر اینکه حقوق تربیت که بر او دارید یاد کند با او

کرده باشی **سدی** و نیز **عکرمه** گفته است مراد آن است که او را بکنیت بخوانید نه باسم چون ابو العباس و بقولی ابو الولید و بقولی ابو المره گفته اند

بعضی گفته اند معنی آنست که او را وعده دهید بجوانی که هرگز به پیری زایل نشود و به ملک و پادشاهی که هرگز فانی نگردد و نگردد یعنی مطعم و مشرب و منکح و

حکومت و مملکت و سائر مشتهیات بر وفق مدعای تو باشد تا حین انقضای اجل و چون فوت شوی مستوجب روضهٔ جنان و حور و غلمان و سائر لذات و

مرادات آنچنان شوی و بهر تقدیر که با او عنف نکنید **اشکال** بالیقین فرعون شخصی کافر و جاحد بود و کلیم الله به لین و مدارات کردن با او چرا مامور شد

جواب حقیقت الامر آنست که فرعون هر چند کافر و جاحد است و لاکن موسی را تربیت کرده است پس حق تعالی عزوجل موسی کلیم الله را خطاب کرد

که بر وفق و مدارا همراه او کلام کند و حقوق تربیت کردن او را مرعی دارد و در این تنبیه است بر نهایت تعظیم حق ابوین **مزید** بر این ظاهر و محقق است اینکه

عادت جباره آن است که هرگاه غلیظ و سخت گفته شود برای آنها در وعظ بسا است که عتو و تکبر آنها بیشتر شود و حال آنکه مقصود از بعثت حصول نفعت

تحصول نوع دوم ضرر این است که باریتعالی عزوجل کلیم خود را مامور گردانید که با فرعون بکمال رفق و مدارات تبلیغ رسالت نماید **اشکال** امری محقق است

که حق تعالی میدانست که فرعون بهیچ نحو ایمان نخواهد آورد پس ارسال موسی و هارون نزد او و مبالغه در اجتهاد نمودن ایشان در دعوت فرعون عبث و

بیفائده بود **جواب** حقیقت الامر آنست که فائده ارسال ایشان و مبالغه در اجتهاد نمودن ایشان در دعوت فرعون با آنکه او سبحانه عالم بود بعدم

ایمان او الزام حجت است و قطع معذرت او و اظهار آنچه در اثناء آن واقع شود از آیات بینات و دلایل و اضحات که موجب هدایت غیر او شود

چون سحره و غیر ایشان رسلاً مبشرین و منذرین لئلا یکون علی الله حجة بعد الرسل اشاره بهمین مرام است **آورده اند** که

یحیی ابن معاذ آیت فقولا له قولا لینا تلاوت نمود برگریست و گفت هذا رفقك بمن یقول انا الله فکیف رفقك بمن لا یقول الا انا

الله یعنی این رفق و لطف تست با آنکس که گفت انا الله منم خدا پس لطف تو چگونه باشد در حق کسی که بگوید لا الا الا الله یعنی نیست هیچ معبود

که مستحق پرستش باشد مگر معبود بحق و خداوند مطلق **ابو القاسم** بن حبیب گفت هذا رفقك بمن یعادیك فکیف رفقك بمن یناديك ها

رفقك بمن اقترف فکیف رفقك بمن اعترف هذا رفقك بمن استکبر فکیف رفقك بمن استغفر تخصیصا مقصود آن است که این

رفق تست با کسی که با تو معاداة و دشمنی نماید پس چگونه باشد رفق تو بکسی که مناداة و مناجات کند و همیشه ترا خواند این رفق تو است با کسیکه عصیان و شرک

نماید پس چگونه بود رفق تو با کسیکه معترف باشد بوحدانیت تو و بنده و مطیع بارگاه تو باشد این رفق تست با کسیکه از فرمان تو سرکشی کرده در طریق عتو و طغیان

سلوک نماید پس چگونه باشد رفق تو با کسی که از تو طلب مغفرت کند و سوال آمرزش خود نماید **تنبیه** باید دانست که در **تفسیر** آورده است چون موسی

کلیم الله علیه السلام متوجه مصر شد و اهل خود را آنجا بگذاشت ایشان در آتش انتظار بر نهند و نیامد در روز دیگر خبری از وی بظهور نرسید خبر نیافتند در انتظار

متحیر بماندند قضارا جمعی از اهل مدین بدانجا رسیده صفورا شناختند و پیش پدرش رفتند و بعد از غرق شدن فرعون خبر موسی کلیم الله علیه السلام بدیشان

رسید و هو العالم **بحث خامس** اعلم انه قد تقدم ذکر انه تعالی امر موسی و هارون علیهما السلام بالرفق و اللین فی دعوة فرعون

فرعون رود و او را بنرمی و رفق و مدارات تبلیغ رسالت نماید خواست که اینجا علت تبلیغ را بیان فرموده باشد این است که میفرماید شاید که او پند گیرد

بکلام شما و بگردد بوحدانیت باری تعالی یا بترسد از عذاب من و چون تذکر هر دو متحقق است و خشیت حصه متوهم لهذا تقدیم تذکر نموده است بر خشیت

و مراد آنست که اگر صدق شما متحقق شود بر او و متذکر نگردد پس لااقل متوهم خواهد شد و خائف و خاشی خواهد گشت **باید** دانست که این جمله برحیه متعلق

است باذهبا یا متعلق است بقولا لتقدیر این است که باشر الامر علی رجائکما و طمعکما انه متی ولا تخیب سعیکما یعنی مباشرت نمائید بر این امر را بر

رجا و امیدواری و طمع شما بر آنکه قول شما شمر ایمان او باشد و سعی شما در این باب بی بهره نباشد **اشکال** این آیت مجیده دلیل است که باریتعالی در ایمان آوردن

یا ایمان نیاوردن فرعون شک داشته باشد حال آنکه بالیقین عالم او قطعی بود پس در این آیت بلفظ لعل چرا ذکر فرمود **جواب** بعض محققین چنین گفته اند

اعلم انه لیس المراد انه تعالی کان شاکا فی ذلك لان ذلك محال علیه تعالی و انما المراد فقولا له قولا لینا علی ان تکونا راجین لان یتذکر او یخشی خلاصه است که این مراد نیست که حق سبحانه عزوجل شک داشت در این زیرا که محال است بر خدا تعالی که در هیچ امری او را شک حاصل شود جزاین نیست

در لغت واشتقاق لفظ لیناً گوید

جواب اشکال اینکه خدا در ایمان نیاوردن فرعون شک داشت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

که مراد آن است که بگوئید شما هر دو فرعون را قول ملایم و نرم بنا بر اینکه بوده باشد شما هر دو امیدوار نده برای اینکه او پند گیرد و کلام شما یا بترسد از عذاب ما
بعض اعلام و از این جا ظاهر شود و بدانید که احوال قلب ثلاثة احدها الاصرار علی الحق **و** ثانیها الاصرار علی الباطل **و** ثالثها التوقف
فی الامرین و ان فرعون کان مصرا علی الباطل و هذا القسم اردء الاقسام فقال تعالی فقولا له قولا لینا لعله یتذکر او یخشی فیرجع من
انکاره الی الاقرار بالحق و ان لم ینتقل من الانکار الی الاقرار لکنه یحصل فی قلبه الخوف فیترک الانکار و انکار لا ینتقل الی الاقرار
فان هذا خیر من الاصرار علی الانکار خلاصه آنست که بتحقیق قلب یا سه حالت باشد یکی اصرار بر حق **دویم** اصرار بر باطل **سویم** توقف
امرین و بدرستیکه فرعون مصر بود بر باطل و این قسم مردود ترین همه اقسام است پس حق تعالی فرمود پس شما هر دو بگوئید فرعون را قول نرمی شاید که
او پند گیرد و کلام شما یا بترسد از عذاب من پس رجوع نماید از انکار بسوی اقرار بالحق و هرگاه منتقل نشود از انکار بسوی اقرار لکن در قلب او خوف حاصل گردد
پس ترک انکار خواهد کرد و هرگاه منتقل نشود بسوی اقرار پس باز هم این بهتر است از اصرار بر انکار در کتاب **کافی** و در کتاب **علل الشرایع** و در تفسیر **صافی** از امیر المومنین
و از امام کاظم علیهما السلام آورده اند که فرمود اما قوله فقولا له قولا لینا ای لینا له و قولا له یا ابا مصعب و کان فرعون ابا مصعب الولید بن مصعب بن
قوله لعله یتذکر او یخشی فانما قال ذلک لیکون اعذر لموسی علی الذهاب و قد علم الله عز و جل ان فرعون لا یتذکر و لا یخشی الا عند
رویة الناس الا تسمع الله یقول حتی اذا ادرکه الغرق قال آمنت انه لا الا الذی آمنت به بنو اسرائیل و انا من المسلمین فلم یقبل الله
ایمانه و قال الآن و قد عصیت قبل و کنت من المفسدین خلاصه مقصود آنست که بنرمی و خوش بفرعون تبلیغ رسالت کنید و او را خطاب ننمائید
به یا ابا مصعب و فرعون ابو مصعب و ولید ابن مصعب بود و اما لعله یتذکر او یخشی به اینوجه گفت که تعریض نماید موسی کلیم خود را بذهاب بسوی فرعون و
بتحقیق که حق سبحانه و جل میدانست که فرعون پند نمیگیرد از موعظه ایشان و نخواهد ترسید از عذاب او تعالی مگر وقت رویت ناس آیا نمی شنوی که خدا تعالی میفرماید
فرعون ایمان نخواهد آورد تا اینکه غرق شود آنوقت بگوید ایمان آوردم به اینکه خدائی نیست مگر کسی که بانبی اسرائیل ایمان آوردند و من از گروه اهل ایمان
می باشم پس در آنوقت باریتعالی توبه و ایمان او را قبول نفرمود و گفت که قبل ازین عصیان کردی و از مفسدین بودی در تفسیر **برهان** علامه بحرینی و در
تهذیب شیخ به اسناد خود از محمد ابن احمد ابن یحیی از هارون ابن مسلم از مسعده ابن صدقه آورده است که گفت حدیث کرد مرا شیخ از ولد هدی ابن حاتم از پدر خود
از جد خود هدی ابن حاتم که او بود با علی ابن ابیطالب علیه السلام در جنگها قال علیه السلام یوم التقی هو و معویة بصفین و دفع بها صوته یتسمع
اصحابه و الله لاقتلن معویة و اصحابه ثم قال فی نفسه لا ان شاء الله خفض بها صوته فکنت قریبا منه فقلت یا امیر المومنین انک حلفت
علی ما قلت ثم استثنیت فما ارید ت بذلک فقال ان الحرب خدعة و انا عند المومنین غیر کذوب فاردت ان احرض اصحابی علیهم
لئلا ینشلوا و لکی یعلوا فیهم فانک تنتفع بما بعد الیوم ان شاء الله **و** اعلم ان الله عز و جل قال لموسی علیه السلام حین ارسله الی
فرعون فاتیاه فقولا له قولا لینا لعله یتذکر او یخشی و قد علم انه لا یتذکر و لا یخشی و لکن لیکون ذلک احرص لموسی علی الذهاب
خلاصه این حدیث آنست که امیر المومنین علیه السلام در روز جنگ صفین وقتیکه ملاقات کرد با معاویه به آواز بلند میفرمود که اصحاب او می شنیدند سوگند بخدائیکه
که هر آئینه ما قتل خواهیم کرد معاویه و اصحاب او را و بعد از این به آواز خفیف گفت انشاء الله راوی میگوید من نزدیک آنجناب علیه السلام بودم پس گفتم ای امیر
مومنان بدرستیکه تو حلف و سوگند یاد کردی بر آنچه گفتی و پس از آن استثنا کردی به انشاء الله از این مراد تو چیست پس امیر المومنین علیه السلام فرمود
که جنگ و حرب خدعه و بازیست و من جماعت مومنین را در روع نگفتم بلکه اصحاب خود را بر جنگ تحریص و ترغیب دادم تا اینکه مبادا ترس در جبین ایشان پدید
غالب گردد پس بدرستیکه تو بعد از امروز به این منتفع خواهی شد انشاء الله تعالی **و** بدان بدرستیکه باری تعالی عز و جل گفت موسی علیه السلام را و علیکه
او را بسوی فرعون فرستاد که برفق و مدارات به او کلام بگو و تبلیغ رسالت کن شاید که او از کلام تو پند گیرد یا بترسد و حال آنکه بتحقیق حق تعالی میدانست
که فرعون پند نخواهد گرفت و نخواهد ترسید با وجود این سخن گفتن نرم تحریص او نسبت بسوی رفتن و ذهاب الی الفرعون بود بکلام

قوله تعالی ① قالا ربنا انا نخاف ان یفرط علینا او ان یطغی ② قال
لا تخافا انني معکما اسمع و اری ③ فاتیاه فقولا انا رسولا ربک
فارسل معنا بني اسرائیل ④ و لا تعذبهم قد جئناک بایة من ربک

تفسیر حضرات اهل بیت علیهم السلام در معنی لعله یتذکر او یخشی

شرح حلف یاد کردن علی ع در صفین بقتل معاویه و باز استثنا کردن از آن

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وَالسَّلٰمُ عَلٰى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدٰى ۝۵ اِنَّا قَدْ اُوْحِيَ اِلَيْنَآ اَنَّ الْعَذَابَ عَلٰى مَنْ
كَذَّبَ وَتَوَلّٰى ۝۶ قَالَ فَمَنْ رَّبُّكُمَا يٰمُوْسٰى ۝۷ قَالَ رَبُّنَا الَّذِيْٓ اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ
خَلْقَهٗ ثُمَّ هَدٰى ۝۸ قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُوْنِ الْاُوْلٰى ۝۹ قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّيْ فِيْ
كِتٰبٍ لَّا يَضِلُّ رَبِّيْ وَلَا يَنْسَى ۝۱۰ اَلَّذِيْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ مَهْدًا ۝۱۱ وَّسَلَكَ
لَكُمْ فِيْهَا سُبُلًا وَّاَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً ۭ فَاَخْرَجْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا مِّنْ نَّبَاتٍ شَتّٰى
كُلُوْا وَارْعَوْا اَنْعَامَكُمْ ۭ اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّاُولِي النُّهٰى ۝۱۲ مِنْهَا خَلَقْنٰكُمْ وَفِيْهَا
نُعِيْدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً اُخْرٰى ۝۱۳ وَلَقَدْ اَرَيْنٰهُ اٰيٰتِنَا
كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَاَبٰى ۝۱۴

آیات مبارکات بیدارو گانہ +

ترجمہ این دوازده آیات مبارکہ یعنی موسی وہارون علیہم السلام گفتند ای پروردگار ما بدرستیکہ ما می ترسیم از آنکہ فرعون پیشی گیرد بر ما یعنی تعجیل کند بعقوبت ما و نگذارد کہ معجزہ بدو نمائیم یا اینکہ زیادہ کند طغیان خود را و نسبت باحضرت مقدس او تعدی آرد بانہ گوید حق تعالی فرمود کہ ای موسی وہارون مترسید از افراط و طغیان او بدرستیکہ من با شمایم بحفظ و نصرت می شنوم دعای شما را یا آنچہ او گوید نسبت بمن و می بینم آنچہ کند با شما یعنی شما خاطر جمع دارید کہ من شنوا و بینا یم نگذارم کہ ضرری بشما رسد پس بروید بدو پس بگوئید کہ ما هر دو فرستادہ پروردگار تو ئیم پس بفرست با فرزندان یعقوب را تا بہ ارض مقدسہ باز رویم کہ مسکن آبا و ما بودہ عذاب مکن ایشان را بہ تکلیف اعمال شاقہ و گرفتن مقاطعہ و قتل اولاد بدرستیکہ آوردیم ما تر انشانی یعنی معجزہ از نزد آفریدگار تو و سلام ملائکہ یعنی حرز نہ بہشت بر آنکس کہ پیروی ایمان کند وراہ راست رود یا سلامت هر دو سرا مر او راست بدرستیکہ وحی کردہ اند بما یعنی پروردگار ما حکم فرمودہ است بہ اینکہ عذاب و بیاد آخرت بر آنکس است کہ تکذیب کند آنرا کہ آوردہ ایم و پشت بر آن کند و اعراض نماید فرعون گفت پس کیست پروردگار شما ای موسی کہ ما را بپرستش او دعوت می کنید موسی علیہ السلام بزبان فصیح گفت پروردگار ما آنکس است کہ از محض رحمت دادہ است ہمہ چیز را از انواع مخلوقات صورت او و شکل او لایق و موافق حال یا او و ہر یک را از خلائق آنچہ قوام و استقلال او در وجود و معاش بدان است پس راہ نمود او را بدان یعنی شناسا گردانید بہ کیفیت انتفاع از ان یا ہر حیوانی را زوجہ و آلت نظر او در خلق و صورت و راہ انزواج و امتزاج بدو نمود فرعون گفت پس چیست حال اہل قرنہای گذشتہ چون قرن قوم نوح و عاد و ثمود کہ ایشان در سعادت یا شقاوت موسی علیہ السلام گفت علم حال و مآل آن گروہ نزد یک آفریدگار من است در لوح محفوظ نوشتہ شدہ خطا نمی کند و فرو نمیگذارد پروردگار من چیزی را و فراموش نمیکند بلکہ دانش او بہمہ محیط است و او تعالی کسی است کہ گردانید برای شما زمین را فرشی گسترده کہ بر آن می نشینید و مسکن میسازید و روشن کرد برای شما در زمین راہ ہا تا بر آن راہ از زمینی بزمینی میروید و بہ مصالح خود قیام می نمائید و فرو فرستاد از آسمان آبی کہ باران است پس بیرون آوردیم بسبب آن آب اصناف گوناگون از رستنی ہا پراگندہ کہ لون و طعم و رائحہ ہر یک مخالف آن دیگر است با وجود اتحاد آب و زمین پس گفتیم بخورید از آنچہ بیرون آوردہ ایم ہر چہ خوردن را شاید از ثمار و حبوب و بچرانید چہار پایان خود را در چراگاہ ہا تا بخورند گیاہ ہا تا خوردن شما را نشاید بدرستیکہ در این مذکور شدہ دلالتہا است بر قدرت ربانی و وحدت او مر خداوندان خرد را کہ عقول ایشان ناہی باشد ایشان را تا تباع باطل و ارتکاب قبایح از زمین آفریدہ شما را یعنی اصل خلقت پدر شما و اصل مواد ابدان شما خاک است و در آن زمین باز بریم بعد از مرگ شما را و از آن زمین باز بیرون آوریم شما را بار دیگر بحیات و بدرستیکہ ما نمودیم فرعون را ہمہ معجزہ ہای ما کہ بموسی داده بودیم پس بدروغ نسبت داد موسی علیہ السلام را و سر باز زد از آنکہ ایمان آورد و فرمان برداری کند و در

ترجمہ آیات مقدسات اثنا عشر

تفسیر چند بحث اند بحث اول قالا ربنا انا نخاف ان یفرط علینا او ان یطغی بدانکہ یفرط ماخوذ است از فرط اذا تقدم ومنہ الفارط

وفرس فرط یسبق الخیل [illegible] اذا تقدم وتعجل ومعنی خواهد شد که فرعون مبادرت وتعجیل خواهد کرد بر قتل وعقوبت او **میتواند** که یفرط بنمود بشتاز افرط غیرة وحمیة داود را بر رجلت پس بنابراین موسی وهارون بترسیدند از اینکه حمل کند اشتاز اعاملی بر معالجه بعقوبت واین عامل یا شیطان است او وما فرعون بربوبیت یا حب او ریاست ویا قوم او که قبطیان متمردان بودند که خداوند عالمیان از انها حکایت کرده است قال الملا من قومه کذا ذکره **الرازی** وتفسیره **السبکی** یکبیرو **توانند** بود که یفرط ما خوذ باشد از افراط فی الاذیة **وهرگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که چون موسی علیه السلام بمصر توجه نمود هارون باستقبال وی بیرون آمده در راه بایکدیگر ملاقات کردند موسی شرح احوال را به تمامی با هارون باز گفت وباردیگر حق سبحانه ایشان را به تبلیغ رسالت مامور ساخت هارون گفت ای برادر شرح شوکت وسطوت فرعون از انچه تو دیده زیاده شده وبا بان سبب حکم به قطع وقتل وصلب میکند وانچه که طبع بشریت باشد موسی نیز متوهم شده اندیشه ناک گشت پس هر دو برادر باتفاق نموده گفتند ای پروردگار ما بدرستیکه ما میترسیم از انکه فرعون پیشی گیرد بر ما یعنی تعجیل کند بعقوبت ما وگذارد که ما دعوت را تمام کنیم ومعجزه با وننمائیم یا انکه زیاده کند طغیان وکفر خود را واین عبارت که نسبت بحضرت مقدس توسخنی بی ادبانه گوید در تفسیر **کبیر** فخر رازی گفته است اما قوله ان یفرط علینا او ان یطغی فالمعنی یطغی بالتخطی الی ان یقول فیک ما لا ینبغی لجوانبه علیک **اقول** هرگاه کسی چیزی مامور میشود ومیخواهد از ادای آن دفع کند پس عذرهای خود را ذکر مینماید ولابد ختم میکند کلام خود را به چیزیکه اقوی از همه اعذار او باشد چنانکه **شاهد** این اعذار خود را ختم کرده است بقوله وجلتما وقومها یعبدون للشمس من دون الله پس همچنین در اینجا نیز موسی علیه السلام ابتدا کرده است در عذرهای خود بقوله ان یفرط علینا وختم نموده است بقوله او ان یطغی زیرا که طغیان او در حق باریتعالی عزوجل اعظم است از افراط او در حق موسی وهارون علیهم السلام **اشکال** موسی علیه السلام وقتیکه گفت رب اشرح لی صدری باریتعالی دعای موسی علیه السلام را به اجابت مقرون ساخت بقوله قد اوتیت سؤلک یا موسی این دلیل است که موسی علیه السلام را شرح صدر حاصل شد با وجود این موسی چرا اتنا قافت گفت چه حصول خوف مانع است از حصول شرح صدر **جواب** علما گفته اند ان شرح الصدر عبارة عن تقویته علی ضبط تلک الاوامر والنواهی وحفظ تلک الشرایع علی وجه لا یتطرق الیه السهو والتحریف وذلک شیئ اخر غیر زوال الخوف یعنی بدرستیکه شرح صدر عبارت است از حصول تقویت او را بر ضبط این اوامر ونواهی وبر حفظ این شرایع بروجهی که بسوی او سهو وتحریف متطرق نشود پس این چیزی دیگر است غیر از زوال خوف **اشکال** موسی وهارون علیهما السلام از برای قطع علم حاصل بود که به نبوت ورسالت مبعوث گشته اند وآنها مامون اند از قتل با وجود این اظهار خوف نمودن ایشان نزد باریتعالی جائز نبود **جواب** هرچند ایشان میدانستند لاکن خواستند که بدلیل نقلی تائید دلیل عقلی نموده مزید اطمینان قلب حاصل کرده باشند چنانکه ابراهیم خلیل الله علیه السلام گفت لیطمئن قلبی **اشکال** چونکه در این آیات ایشان را امر کرده شد بذهاب پس عدم ذهاب وتعلل ایشان بخوف معصیت است نعوذ بالله منها **جواب** معصیت نیست زیرا که اوامر خود به نبودند که تاخیر در آنها معصیت باشد هرگاه امر مقتضی فوریت نبود البته دلیل معصیت نیشد خصوصا وقتیکه باریتعالی به کثرت از انواع تشریف وتقویت قلب وازالهٔ غم او را ممتاز فرموده باشد لاکن چون امر فوری نبود حمل اشکال باقی نماند **بحث ثانی** قال الاتخافا انني معکما اسمع وارى بدانکه همرگاه موسی وهارون علیهما السلام عرض اینحال بحضرت ذوالجلال نمودند خطاب سبحانه بجواب ایشان فرمود متترسید از فرط طغیان فرعون بدرستیکه من با شما هم بحفظ ونصرت میشنوم دعای شما را واینچه او گوید نسبت بشما ومن وفی میبینم انچه کند میان شما او جاری شود واز قول وفعل من نه انقشوا وبینایم ونزدیک است حال احداث امری نمایم که به آن شود ضرر او از شما مندفع گردد موجب نصرت شما شود براو **ومیتوانند** که مفعول اسمع وارى مقدر نباشد بلکه نازل منزلهٔ فعل لازم باشد ومعنی چنین شود که من حافظ وناصر شما یم وسامع ومبصر وهرگاه حافظ وناصر متصف باشد بصفت سامعیت ومبصریت هرآئینه حفظ ونصرت او اتم خواهد بود وچون دانستید که من از حال شما غافل نیستم وشما را واگذارم بلکه ناصر ومعین شما باشم واو را مغلوب ومخذول شما گردانم **مفسرین** چنین در تفسیر این آیت گفته اند که المراد لا تخافا فانما عرفنی قلبکما من الطغیان من فرعون لانه ذلک هو المفهوم من الکلام یبین ذلک انه تعالی لما یومنهما من الزلل ومن التکذیب بالایات ومعارضة الاستهزاء خلاصه آنست که مراد از آیت چنین شود که مترسید از چیزیکه در قلب شما عارض شده است از افراط وطغیان فرعون زیرا که اعلم بکلام میشود که ظاهر ومبین میگردد اینکه خدا یتعالی ایشان را مامون ومحفوظ نگرده است از رد ومنع از تکذیب به آیات ومعارضه سحره **اما** قوله انني معکما فهو عبارة عن الحراسة والحفظ وعلی هذا الوجه یقال الله معک علی وجه الدعاء وانما کان ذلک بقوله اسمع وارى فان من یکون سمیعا لغیره وناصرا له وحافظا یجوز ان لا یعلم کل ما یناله انما یحرسه بما یعلم فبین سبحانه وتعالی انه معهما بالحفظ والعلم فی جمیع ما یسمعانه ویریانه وذلک هو النهایة فی ازالة الخوف خلاصهٔ مقصود آنست که انتی معکما عبارتست از حراست وحفظ وبنابراین توجه گفته میشود بروجه دعا که خطابا تواست وتاکید است این را بقوله اسمع وارى پس بدرستیکه کسی که باغیر بوده ناصر وحافظ او باشد آیا میتواند وجائز است که عالم نباشد بخبر

در لغة واشتقاق لفظ یفرط وتوهین آیت مجید در بحث

جواب اشکال که با وجود شرح صدر موسی علیه السلام از تبلیغ رسالت چرا ترسید

جواب اشکال که با وجود امر عدم تعجیل موسی معصیت بود

در تفسیر انکه خدا همراه موسی وهارون بود ومی شنود ومی بیند یعنی بکلیه افعال فرعون واو

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

از خیر و شر او را میرسد جز این نیست که حفاظت و حراست او را بر چیزیکه علم و عیان آن داشته باشد پس بیان کرد حق سبحانه و تعالی اینکه همراه ایشان میباشد بحفظ و علم **فقال** گفته است قوله اسمع و اری محتمل ان یکون مقابلا لقوله ان یفرط علینا او ان یطغی و المعنی یفرط علینا بان لا یسمع منا او ان یطغی بان یقتلنا فقال الله انی معکما اسمع کلامه معلما انه معجزة للاسماع متکما و اری اضافة فلا تترکه حق یفعل بکما ما شکوهانه خلاصه آنست که فوق اسمع و اری احتمال دارد که بوده باشد مقابل قول او که فرموده است ان یفرط علینا او ان یطغی و معنی چنین شود که فرعون پیشی کند و اقدام نماید برما بانیکه از ما نشنود یا اینکه طغیان کند به اینکه ما را قتل نماید پس حق تعالی فرمود جواب ایشان که من می شنوم کلام او را با شما پس بود تسخیر خواهم کرد تا اینکه بشنود از شما کلام شما را و می بینم افعال او را و او را نخواهم گذاشت که با شما کند چیزی را که شما مکروه می پندارید آنرا و در تفسیر کبیر در ذیل همین آیت گفته است و اعلم ان هذه الآیة تدل علی ان کونه سمیعا و بصیرا صفتان زائدتان علی العلم لان قوله انني معکما یدل علی العلم فقوله اسمع و اری یدل علی العلم لکان ذلک تکریرا و هو خلاف الاصل خلاصه آنست که میگوید بدان بدرستیکه این آیت مجیده دلالت میکند برانیکه بودن باریتعالی سمیع و بصیر دو صفت زاید بر علم اند زیرا که فرمودن او تعالی انني معکما دلالت بر علم میکند پس قول او اسمع و اری هرگاه بر علم دلالت کند هر آئینه تکرار لازم گردد و این خلاف اصل است **اقول** بسبیل تلخیص گوئیم که سمع و بصر از جمله صفات باریتعالی است و آن بنده واجب الوجود واجب شود بعلم حضوری او به مسموعات و مبصرات بلکه بجمیع محسوسات لاکن علم او بمدرکات و مشمومات و ملموسات را فوق شم و لمس نگویند و در شرع وارد نشده بنا بر انکه این احساسات مشعر اند بخلاف صفت و آن بر واجب تعالی روا نیست بلکه علم او بین محسوسات را نصا گویند و شک نیست که سمع و بصر ذات واجب تعالی است و آن بودن ذات است بحیثیتی که منکشف باشد بر او مسموعات و سایر مبصرات **اشاعره** گروه جبابیان و اتباع ایشان قایل اند که ادراک سمع و بصر زیاده بر علم اند **معتزله** و فرقه **حنابله** و گروه **وهابیه** قایل اند بانیکه باریتعالی دست و پای و گوش و چشم و سایر جوارح و اعضا دارد و کیفیت آنها مجهول است **امام الحرمین** میگوید ادراک مخصوص نیست بلکه عام است پس آنچه دیده و شنیده و چشیده و بوئیده و لمس کرده میشود باریتعالی آنها را میداند بی چشم و گوش و ذائقه و شامه و لامسه لاکن **حق** همانا گفتیم حق سبحانه سمیع و بصیر یعنی عالم است بآنچه شنیدنی است از آواز و آنچه دیدنی است بی آنکه او را آلت شنیدن و گوشی بوده باشد و بدون آنکه او را آلت دیدن و چشم بوده باشد زیرا که محتاج بانها باشد جسم مرکب خواهد بود و محتاج و فقیر خواهد شد و در حال خود محتاج بغیر خواهد بود و حال آنکه او کامل بذات خود است و علم او به انها موقوف بر وجود انها نیست بلکه پیش از وجود و بعد از برطرف شدن آنها میداند بهمان نحو که در وقت وجود آنها میداند باین هر دو صفت بعلم برمیگردند **و اما** اینکه حق تعالی خود را به اینصفت ستوده و خود را ذکر کرده شنیدن و چشیدن آن باشد که در ضمن آنها بر وجه حکما و مشهور که خدا یتعالی را عالم بجزئیات نمیدانند یا چون اکثر افعال عباد که مورد تکلیف آنهی است از قبیل مسموعات و مبصرات است این دو صفت را از مطلق علم تخصیص بذکر فرموده که داخل در زجر فرعون و ترغیب او به طاعت بوده باشد **بحث ثالث** فاتیناه فقولا انا رسولا ربک فارسل معنا بنی اسرائیل و لا تعذبهم قد جئناک بآیة من ربک و السلام علی من اتبع الهدی مطمئن گردانید پس متصل آن باز فرموده پس بروید بجانب فرعون پس بگوئید بدرستیکه ما فرستادگان پروردگار تو ایم پس بفرست با ما بنی اسرائیل را و رها کن ایشان را و از بند بندگی و خدمت ایشان را خلاص کن تا به ارض مقدسه مراجعت نمایم که مسکن آبا و اجداد ما بود و عذاب مکن ایشان را به تکلیف اعمال شاقه و گرفتن مقاطعه و قتل اولاد و استخدام و استعباد ایشان و اتعاب ایشان در افعال صعبه و امور متعبه چون حفر و نا و نقل احجار عظیمه بدون اجرت **پس تعقیب** ایشان باین قول اولا دلیل است بر آنکه تخلیص اهل ایمان از کفر اهم است از دعوت ایشان به ایمان و میشاید که این بجهة تدریج باشد **و تنبیه** از این آیت چندین فواید ثابت میشوند **اول** آنچه فرموده انا رسولا ربک فیه انقیاده الیهما و التزامه لطاعتهما و ذلک معظم علی الملک المتبوع یعنی در این قول موسی و هارون مقصود انقیاد فرعون است بسوی ایشان و التزام اوست به طاعت ایشان و این خیلی بزرگ می نماید پادشاه متبوع را **دوم** آنچه گفته است فارسل معنا بنی اسرائیل فیه ادخال النقص علی ملکه لانه کان محتاجا الیهم فیما من الاعمال من بناء او غیره یعنی گفتن ایشان که بفرست با ما بنی اسرائیل را و این او خال نقص است در ملک فرعون زیرا که او بسوی ایشان محتاج بود در آنچه که از ایشان کاری کنانید از بناء و غیر آن **بحث سابع** و قد جئناک بآیة من ربک بدانکه از جمله مقرره مر آنچیزی را که کلام ساطع النور بر آنست اند عوای رسالت یعنی بتحقیق که آورده ایم علامتی و معجزهٔ از نزد پروردگار تو و توجیه آیت با آنکه وی صاحب بیضاء گویند بجهة آنست که مراد اثبات دعوی رسالت بر هان شاره بوحدت حجت و تعدد آن و مانند این است قوله تعالی قد جئتکم بینة من ربکم هذه ناقة الله لکم آیة و لقد جئناک بشیء مبین حاصل آنکه حق سبحانه و تعالی امر کرده که بروید نزد فرعون و دعوای رسالت کنید و او را بر دین اسلام دعوت کنید و بگوئید که بروفق دعوی خود معجزه و برهانی از نزد خدا آورده ایم تا نگوید سخن ما محض دعوی باشد بدون اقامهٔ بینه و معجزهٔ واضحه **سوال** در ما قبل موسی و هارون علیهم السلام بفرعون بکمال رفق پیش آمدند و بعد از

بیان بعض فواید از آیت مجیده فاتیاه

تحقیق مفسر بر ردن قول رازی بودن سمع و بصر صفت زاید بر علم

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جواب سوال موسی اول بر فور و بعد تغلیظ چرا بفرعون تغلیظ نکرد

جواب اشکال و معجزه موسی را در ما قبل ما باقی و اینجا بآیه چرا تعبیر کرد

جواب سوال این آیت و السلام علی من اتبع الهدی بکلام خدا یا از موسی

بیان آنکه عقاب مومن دائم نیست

چون تغلیظ سلوک نمودند **جواب** نزد عقلا رسمیں قاعده مقرر است که الانسان اذا ظهر لجاجه فالابتداء من التغلیظ یعنی وقتیکه از انسان لجاجت ظاهر میشود پس او را از تغلیظ کردن چاره نمی باشد **سوال** لازم چنین بود که موسی و هارون می گفتند انا رسولا ربك قد جئناك بآیة فارسل معنا بنی اسرائیل و لا تعذبهم زیرا که ذکر معجزه مقرون به ادعای رسالت اولی بود از تاخیر او از آن **جواب** حقیقت الامر آنست که صورت موجوده اولی است از آن به اینوجه که موسی و هارون علیهم السلام مجموع دعاوی خود را اولا ذکر فرمودند پس آنان بر این مجموع استدلال کردند به معجزه گو معجزه دلیل حقیقت و صداقت و حقیت همه دعاوی ایشان است نه دلیل یک دعوی رسالت پس بالضروره صورت موجوده بدرجها بهتر است که معترض نعم نموده است و هو العالم **اشکال** آنچه بتحقیق پیوسته همانا که معجزه موسی علیه السلام عصا و ید بیضاء دو آیت بود لاکن در ما قبل حق تعالی فرمود اذهب انت و اخوك بآیاتی بصیغه جمع که دلالت بر زیاده از ان دارد و باز اینجا میفرماید جئناك بآیة که بر معجزه واحده دلالت میکند این تعارض صریح در آیات لازم میآید **جواب** ما در شروع بحث گفتیم که توحید آیت بحجة آنست که مراد دعوت است ببرهان نه اشاره بوحدت حجت و تعدد آن و اما کیفیت تعبیر در عصا و ید بیضاء به آیات صیغه جمع در ما قبل مفصل مذکور شد احتیاج بتکرار نیست **قفال** چنین گفته است ان معنی الایة الاشارة الی جنس الآیات کانه قال جئناك ببیان من عند الله ثم یجوز ان یکون ذلك حجة واحدة و جعلها کثیرة یعنی بدرستیکه اینجا معنی مراد از لفظ آیا شاره است بسوی جنس آیات کانه فرموده است که آمدیم ما بر تو دو ترا ببیان شافی از نزد پروردگار پس جائز است که این بیان حجت واحده باشد یا حجتها کثیره و هو العالم **بحث خامس** والسلام علی من اتبع الهدی بدانکه سلام به معنی سلامت است چنانکه گفته میشود رضاع و رضاعت و علی هذا اینجا هم بمعنی سلامت است چنانکه لام به معنی علی میآید کما لهم اللعنة و لهم سوء الدار که به معنی علیهم است و در آیت دیگر است من عمل صالحا فلنفسه و من اساء فعلیها و در موضع دیگر میفرماید ان احسنتم احسنتم لانفسکم و ان اسانتم فلها و بر گاه مجملا این معنی معلوم شد پس باید دانست که مقصود از آیت چنین شود که موسی و هارون گفتند و سلام ملائکه یعنی خزنهٔ بهشت یا سلام جمیع فرشتگان یا سلامتی هر دو در آن کسی است که پیروی کند براه راست که ایمان است بوحدانیت الهی **سوال** آیا این کلام خدا بود برای موسی و هارون یا اینکه حق تعالی نقل کلام ایشان فرموده **جواب** بعضی از مفسرین گفته اند هو من قول الله تعالی لهما کانه قال فقولا انا رسولا ربك و قولا له السلام علی من اتبع الهدی یعنی این کلام هم قول خدا تعالی برای موسی و هارون علیهم السلام کانه حق تعالی میفرماید پس ای موسی و هارون بگوئید فرعون را که ما هر دو رسول پروردگار تو میباشیم و نیز بگوئید او را که سلام جمیع ملائکه است بر کسی که پیروی کند راه راست را که ایمان بوحدانیت الهی است **وجمعی** از مفسرین گفته اند که کلام خدا تعالی بر جئناك بآیة من ربك ختم شده است و بعد از این والسلام علی من اتبع الهدی از قبل موسی و هارون علیهم السلام وعده است بسلامتی از عقوبات دنیا و آخرت برای کسی که ایمان آرد و تصدیق کند به وحدانیت خدا تعالی **بحث سادس** قل اوحی الینا ان العذاب علی من کذب و تولی یعنی بدرستیکه وحی کرده شد بما یعنی پروردگار ما حکم فرموده بانکه عذاب دنیا و آخرت بر آن کسی است که تکذیب کند پیغمبران خدا را و پشت کرد بر آن و اعراض نماید از آن **تفسیر** نظم و تصریح بوعید و تاکید در آن بجهت آنست که تهدید در اول امر اهم و انجع است و بهمین موقع الیق **مفسرین** اینجا گفته اند فاعلم ان هذه الآیة مما یقطع الاکثرین علی ان عقاب المومن لا یدوم و ذلك لان الالف و اللام فی قوله العذاب تفید الاستغراق او تفید الماهیة و علی التقدیرین یقتضی الحصار هذا الجنس فی من کذب و تولی فوجب فی غیر المکذب المتولی ان لا یحصل هذا الجنس اصلا و هذه الآیة تقتضی القطع بانه لا یعاقب احدا من المومنین بترك العمل بعض الاوقات فوجب ان یبقی علی اصله فی نفی الدوام لان العقاب المتناهی اذا حصل بعده السلامة صار غیر متناهیة صار ذلك العقاب کانه لا عقاب فذلك لیس مع حصول ذلك القدر ان یقال انه لا عقاب خلاصه مقصود آنست که بتحقیق این آیت مجیده از قوی ترین دلایل است بر اینکه عقاب و عذاب مومن همیشه نیست بحجة اینکه الف و لام در العذاب افادهٔ استغراق میکند و یا افادهٔ ماهیت میکند و بهر دو تقدیر مقتضی است به انحصار این جنس در کسیکه کذب بگوید و اعراض نماید از آن پس واجب شد که در غیر مکذب المتولی این جنس اصلا حاصل نشود و این آیت مقتضی قطعست به اینکه احدی از مومنین بترك عمل بآن در بعض اوقات معاقب نشود پس واجب شد که در نفی دوام بر اصل خود باقی باشد زیرا که بعد عقاب تناهی و وقتیکه حاصل میشود سلامتی بمدت عمر غیر متناهی این عقاب بمنزله عدم میباشد بمقابلهٔ آن باین جهته باحصول این مقدار هم خوب است که آنرا عقاب گفته نشود و هو العالم **بحث سابع** قال فمن ربکما یا موسی قال ربنا الذی اعطی کل شیء خلقه ثم هدی بدانکه هرگاه موسی و هارون علیهم السلام بحکم آلهی بدربار فرعون رسیدند و بعد از مدتی که ملاقات میسر شد گفتند ما رسولان پروردگار تو ایم و ترا بعبادات او میخوانیم و آن کلمات که حق سبحانه تلقین ایشان کرده بود ادا کردند فرعون گفت پس کیست پروردگار شما ای موسی که مرا به پرستش او دعوت می کنید نکته در خطاب فرعون با موسی و هارون و بعد از آن تخصیص موسی ابتداء آنست که موسی اصل بود در تبلیغ رسالت و

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان مناظرہ موسی علیہ السلام با فرعون در الہیات ۱۲

ہارون وزیر و تابع او بود با آنکہ فرعون میدانست کہ بزبان موسی علیہ السلام عقدہ است و سخن او نیک مفہوم نمیشود و برادر او در کمال فصاحت است پس خواست کہ او را نزد خود حاضر مجلس انفعال دہد و از انحلال عقدہ آنجناب علیہ السلام خبر نداشت موسی کلیم اللہ علیہ السلام بزبان فصیح و بیان صحیح گفت پروردگار ما آن کس است کہ از محض رحمت و عین عنایت داده است ہر چیزے را از انواع مخلوقات صورتی کہ لایق حال و شکلی کہ موافق کمال او بود و مطابق منفعتی کہ منوط است بآن چون دادن عین ہیئتی را کہ مطابق ابصار است و دادن شکلی را کہ موافق استماع است و برہمین قیاس انف دید و رجلین و لسان و ہمین قول ضحاک وغیرہ است و اما قول قتادہ و حسن آنست کہ گفتہ اند معنی آیت چنین شود کہ پروردگار ما کسی است کہ عطا فرموده خلقت و طبیعت ہر یک را از خلایق ہر چیزی را کہ بآن محتاج اند استقلال ایشان در وجود و معاش بدانست و بنابراین معنی خلقہ مفعول اول عطا است و تقدیم مفعول ثانی بر آن بجہت آنست کہ مقصود بیان معطی بہ است مجاہد میگوید معنی آنست کہ ہر جنینی را از ان جنس آفرید کہ مادر و پدر او باشد یعنی از آدمی بہائم نیافرید و از بہائم حیوانی دیگر بنیافرید عطیہ و نیز مقاتل گفتہ اند کہ معنی آنست کہ پروردگار ما ہر چیزے را صورت او داد تا ہر حیوانی صورتی دارد بر انفراد بعضی گفتہ اند مقصود آنست کہ پروردگار ما عطا فرموده است ہر حیوانی را انظیر در خلق و صورت و راہ ازدواج و امتزاج بہ او نمود چون رجل با مرات و بعیر با ناقہ و ثور با بقرہ و غیر آن و مراد جنت نفر موده است ہیچ شئی را غیر جنس خویش بر خلاف خلق خود ندید جمعی گفتہ اند مراد از آیت الہام معاد و معاش است کہ ہر حیوانی داند کہ او با مداد بطلب معاش مجارود و شبانگاہ با مراح خود مجارود وجہی دیگر نیز تواند بود کہ کلام محتمل است آنرا بہ فصاحت کلام لایق و آن آن است کہ اعطی کل شیئ من الخلق علی الحسن ما یلیق و اصلحہ یعنی ہر چیز را حق بگذارد در باب خلق تا چنان آفرید کہ لایق حال او است یا بحسن و احکام و اتقان و یا بوجہ صلاح و اما آنچہ فرمود ثم ہدی مراد آنست کہ پس راہ نمود یعنی شناسا ساخت او را بکیفیت انتفاع بآنچہ باو عطا کرده بچگونگی توصل بآنچہ یورث بقا و کمال خود بوجہ اختیار یا از روی طبع یا عطا کرده ہر شئی را کہ آفریده شده است از نعم دنیویہ کہ آن مطعم و مشرب و منکح است و سائر آنچہ بدان منتفع میشوند پس راہ نمود ایشان را بطریق معاش دنیویہ و امور دینیہ تا بآن متوصل شده بنعیم آخرت فائز شوند و بنابراین خلق بمعنی مخلوق است و صفت کاشی و مفعول ثانی محذوف است و قرائت خلقہ بفعل مؤید این معنی است تنبیہ این کلام معجز نظام جوابی است در غایت بلاغت با وجود نہایت اختصار و ایجاز معرف است از احوال جمیع موجودات بر حسب مراتب و دال است بر آنکہ غنی کہ قادر بالذات و منعم علی الاطلاق است او سبحانہ و تعالی است و جمیع ماسوای او مفتقر اند و منعم علیہ اند در جمیع ذوات و صفات و افعال خود از اینجہت بود کہ فرعون چون این کلام شنید تحیر گشت و وی ہیچ تواند گفت و بجہت خوف آنکہ مبادا قوم او چون در این سخن تفکر کنند او را گذاشتہ بعبادت چنین خدائی میل کنند صرف کلام از این نموده سر رشتہ سخن را بجائے دیگر کشید

بیان آنکہ آیت دلیل است بر فساد تقلید در اصول و فساد قول فرقہ تعلیمیہ

محققین در اینجا گفتہ اند کہ ان فرعون کان شدید القوۃ عظیم الغلبۃ کثیر العسکر ثم ان موسی علیہ السلام لما دعاہ الی اللہ تعالی لم یشتغل معہ بالبطش و الایذاء بل اخرج معہ فی المناظرۃ لما انہ لو شرع اولا فی الایذاء لنسب الی الجہل و السفاہۃ فاستنکف من ذلک و شرع اولا فی المناظرۃ و ذلک یدل علی ان السفاہۃ من غیر الحجۃ شئ ما کان یرتضیہ فرعون مع کمال جہلہ و کفرہ فکیف یلیق ذلک بمن یدعی الاسلام و العلم ثم ان فرعون لما سئل موسی علیہ السلام عن ذلک قبل موسی ذلک السؤال و اشتغل بإقامۃ الدلالۃ علی وجود الصانع و ذلک یدل علی فساد التقلید و یدل ایضا علی فساد قول التعلیمیۃ الذین یقولون نستفید معرفۃ اللہ من قول الرسول و نقول ان موسی علیہ السلام اعترف ہہنا بان معرفۃ اللہ تعالی یجب ان تکون مقدمۃ علی معرفۃ الرسول و نقول علی فساد قول المشویۃ الذین یقولون نستفید معرفۃ اللہ و الدین من الکتاب و السنۃ خلاصہ مقصود آنست کہ بتحقیق فرعون بسیار صاحب قوت شدید و غلبہ عظیم و افواج و عساکر کثیرہ بود پس بدرستیکہ موسی علیہ السلام وقتیکہ او را بسوی خدای تعالی بدعوت کرد او بجنگ و جدال و ایذا و رسانی مشغول نشد بلکہ بہ آنجناب بہ مناظرہ آغاز نہاد بجہت اینکہ ہرگاہ ابتدا بایذا رسانی شروع میکرد ہر آئینہ بسوی جہل و سفاہت منسوب میشد بہ اینوجہ از این استنکاف کرد و باز ماند ابتدائے بہ مناظرہ شروع کرد و در این دلیل جلیست بر اینکہ بتحقیق سفاہت بغیر از حجت امریست کہ فرعون با این کمال جہالت و کفرش بآن اعتراف نشد پس چگونہ سزاوار و شایستہ باشد برای کسیکہ مدعی اسلام و علم بوده باشد پس از این بدرستیکہ فرعون وقتیکہ موسی علیہ السلام را از این سوال کرد موسی سوال او را قبول کرد و مشغول شد باقامت حجت و دلالت بر وجود صانع این دلیل جلیست کہ تقلید در اصول دین فاسد است و نیز بالصراحت دلالت میکند بر فساد قول تعلیمیہ کہ میگویند ما استفادہ معرفت خدا میکنیم از قول پیغمبر زیرا کہ موسی علیہ السلام در اینمقام اعتراف کرده است بہ اینکہ معرفت خدای تعالی واجب است کہ مقدم بوده باشد از معرفت پیغمبر و دلالت میکند بر فساد قول حشویہ کہ میگویند کہ ما استفادہ می کنیم معرفت خدا و دین حق را از کتاب و سنت و در آیت بر این ہم دلالت بالصراحت است کہ کلام مبطل با حکایت کردن جائز است زیرا کہ باریتعالی اینجا حکایت کرده است کلام فرعون را کہ او انکار

بیان اختلاف مفسرین در مقصود کلمات موسی علیہ السلام با فرعون

اد کرده بود و حکایت فرموده است شبهات منکرین نبوت و نیز شبهات منکرین حشر را مگر آنکه واجب است او تعالی که متعلق چنین امور سوال کرده شود جواب آن نیز بحجت کافی و برهان شافی داده آید لئلا یبقی الشک کما فعل الله تعالی فی هذه المواضع **فرید** براین گوئیم که مدعا بر این هم دلالت بالصراحت است که برحق استماع کلام مبطل و جواب آن دادن بدون ابداء رسانی واجب است چنانکه با فرعون نقاد و سلوک کرد اینجا و چنانکه حق تعالی امر فرموده است رسول خود را فی قوله ادع الی سبیل ربك بالحکمة والموعظة الحسنة **و نیز** فرموده است وان احد من المشرکین استجارك فاجره حتی یسمع کلام الله **سوال** آیا فرعون عارف بالله بود یا جاهل بخدا بود **جواب** اثبات را در این دو قول است **جمعی** گفته اند که یالیقین فرعون عارف بالله بود و از روی تکبر و تجبر و زعم و بهتان انکار ازان کرد **احتجاج** این گروه متمسک بچند وجه است **اول** آیت لقد علمت ما انزل هؤلاء الا رب السموات والارض دلیل جلیل است زیرا که علمت منصوب التا و خطاب است از جانب موسی علیه السلام بفرعون و دراین دلالت بالصراحت است براینکه فرعون عالم بود بآن نه بچنین است قوله تعالی وجحدوا بها واستیقنتها انفسهم ظلما وعلوا **دویم** شبهه نیست دراینکه فرعون مردی بود عاقل و اگر نه پس تکلیف کردن به او جائز نمی بود و معلوم است کسی که عاقل بود بالضرورت میداند که او بعد از عدم بوجود آمده و چنین کسی بالیقین وجود خود را به مدتی مفتقر و محتاج میداند پس این هر دو علم ضروری مستلزم علم اند بوجود مدبر **سویم** دلیل جلیل است قول موسی علیه السلام که دراینجا گفته ربنا الذی اعطی کل شئ خلقه ثم هدی و کلمه الذی مقتضی وصفت معرفت است بجمله معلومه پس ازاین ثابت میشود که بالضرورت این جمله میباید او را معلوم بوده باشد **چهارم** در سورهٔ قصص بوصفت فرعون و قوم او گفته است وظنوا انهم الینا لا یرجعون دراین دلالت بالصراحت است که ایشان بالیقین ببعث عالم بودند ما بمعاد منکر بودند **پنجم** آنچه بتحقیق پیوسته اینها نا که ملک فرعون از قبط تجاوز نکرده بود و حدود شام در ملک او شامل نبوده اند کور شد که موسی و قتیکه بعد از قتل قبطی از انجا گریخت و بمدین رسید حضرت شعیب علیه السلام موسی را گفت لا تخف نجوت من القوم الظالمین پس باوجود این چگونه ممکن است که خود را الهٔ تمام عالم بداند **ششم** فرعون وقتیکه موسی را گفت وما رب العالمین موسی علیه السلام فرمود بجواب او رب السموات والارض وما بینهما فرعون گفت ان رسولکم الذی ارسل الیکم لمجنون یعنی من انا و طلب سوال ماهیت میکنم او برای من شرح وصف میکند پس فرعون باموسی در وجود باری تعالی تنازع نکرد بلکه سوال او از ماهیت بود دراین دلالت بالصراحت است که فرعون باصل وجود باری تعالی معترف بود و جماعتی از مفسرین امت اند اند کان جاهلا کبرته واتفقوا علی ان العاقل لا یجوز ان یعتقد فی نفسه انه خالق هذه السموات والارض والشمس والقمر و انه خالق نفسه لانه یعلم بالضرورة عجزه عنها و یعلم بالضرورة انها کانت موجودة قبله فحصول العلم الضروری بانه لیس موجدا لها ولا خالقا لها خلاصهٔ مقصود آنست که گفته اند فرعون جاهل بود به پروردگار خود و اتفاق کرده اند براینکه عاقل را جائز نیست که اعتقاد کند فی نفسه اینکه او خالق این آسمانها و زمینها و مهر و ماه میباشد و اینکه نفس خود را نیز خلق کرده است زیرا که او بالضرورت خود را و ایجاد این اشیاء عاجز میداند و بعلم ضروری میداند که این همه اشیاء را زو جود او پیشتر موجود بوده اند پس ازاین علم ضروری حاصل میشود که او موجد و خالق این اشیاء نیست **و مفسرین** اختلاف کرده اند در کیفیت حالت فرعون در حق باری تعالی و جل **بزعم بعضی** فرعون دهریه بود یعنی که در اصل بوجود مؤثری قائل نبود **و بعضی** گفته اند که فرعون شخصی فلسفی بود قائل بعلت موجبه **و جمعی** گفته اند فرعون از عبده کواکب بود **و جماعتی** گفته اند که او از حلولیه مجسمه بوده است **و اما** ادعای ربوبیت کردن فرعون برای نفس خود به این معنی بود که واجب گردانیده بود بر ایشان طاعت خود را که پس برای او مخصوصا منقاد باشند به طاعت غیر او مشغول نشوند **تنبیه** در این سوره مبارکه حق سبحانه حکایت فرموده است از او که او گفت فمن ربکما یا موسی و در سوره شعراء گفته است وما رب العالمین پس در آیت زیر بحث به لفظ من سوال کرده است که مراد به آن استفسار از ماهیت است و اما در سوره شعراء به لفظ ما سوال کرده و مراد بآن استفسار از ماهیت باشد **رازی** گفته است هما سوالان مختلفان والواقعة واحدة **و اما** اقرب آنست که گفته شود که سوال من مقدم است بر سوال ما زیرا که فرعون مردم را می گفته است انا ربکم الاعلی و الرب پس موسی در دون را پرسید فمن ربکما پس وقتیکه موسی علیه السلام اقامهٔ حجت و برهان بر وجود باری کرد و او دانست که او را ممکن نیست مقاومت در این مقام عدول کرد بسوی مقام دیگر که طلب ماهیت باشد **پس** این نیز دلیل است بر آنکه فرعون عالم بخدا تعالی بود زیرا که او ترک منازعه کرد به این مقام بجهة علم او بنهایت ظهور آن و شروع کرد در مقام صعب تر از آن چه بالیقین علم بماهیت خدا تعالی بشر را حاصل نمیتواند بود سوال فرعون چرا گفت فمن ربکما و چرا من الهکما نگفت **جواب** حقیقت الامر آنست که فرعون نفس خود را رب ثابت میکرد نی قوله الم نربك فینا ولیدا ولبثت فینا من عمرك سنین پس ذکر کردن این را بسبیل تعجب کانه گفت برای او ما ادریك فعلم قد عرفنا اخویعنی من رب تو بما

وجوه پنجگانه جواب سوال آنکه فرعون عارف بالله بود یا آنکه جاهل بخدا

قول بعضی که گفته اند فرعون جاهل ببار تعالی بود

فرعون اینجا من ربکما و در شعراء ما رب العالمین چرا گفت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جواب سوال فرعون من ربکما یا موسی و آنچه گفت و من آنهاست که گفت

پس چاره دیگر را میخواهی و این کلام فرعون شبیه است بکلام نمرود زیرا که خلیل الله ابراهیم علیه السلام وقتیکه فرمود ربی الذی یحیی و یمیت آنجناب را گفت انا احی و امیت پس همچنین وقتیکه موسی علیه السلام دعوا کرد بربوبیت باریتعالی فرعون همان کلام را برای خود ذکر نمود و مراد آن بود که من رب تو میباشم چه تراتربیت کردم و معلوم است ربوبیت که موسی برای حق سبحانه دعوے کرده بود غیر این ربوبیت بود که بمعنی خالقیت است فلا مشاکلة بینهما الا فی اللفظ **تبصره** اینجا باید دانست که موسی علیه السلام استدلال کرده است باثبات صانع به احوال مخلوقات زیرا که فرموده است ربنا الذی اعطی کل شیء خلقه ثم هدی و این دلالتی است که حق تعالی برای پیغمبر خود محمد صلعم نیز ذکر فرموده است فی قوله سبح اسم ربک الاعلی الذی خلق فسوی و الذی قدر فهدی و ابراهیم خلیل الله علیه السلام فرموده است فانهم عدو لی الا رب العالمین الذی خلقنی فهو یهدین و موسی کلیم الله علیه السلام اکثر امور را بدلایل خلیل الله علیه السلام معول ساخته است انشاء الله در سورهٔ شعراء مفصل تر این بحث خواهیم کرد و **علما** علام فرموده اند خلق عبارت است از ترکیب قوالب ابدان و **اما** هدایت عبارت است انا بداع قوای مدرکه و محرکه در این اجسام و بنا بر این تقدیر خلق مقدم بر هدایت است این است که حق تعالی میفرماید فاذا سویته و نفخت فیه من روحی پس تسویه راجع بسوے قالب است و نفخ روح به ابداع قوے اشاره میباشد و بتقدیر حق تعالی میفرماید و لقد خلقنا الانسان من سلالة من طین الی ان قال ثم انشاناه خلقا آخر از اینهم ثابت می شود که خلق مقدم بر هدایت و شروع بیان عجائب حکمت خدا تعالی در خلق و هدایت شروع در پیست که اورا صاحبی نباشد لکن بقدر ما لا یدرک کله لا یترک کله را بمقام بعض امثله را بیان کنیم **منها** ان الطبیعی یقول الثقیل هابط و الخفیف صاعد و اسفل الاشیاء ثقلا الارض ثم الماء و اشدها خفة النار ثم الهواء فلذلک وجب ان تکون النار اعلی العنصریات و الارض اسفلها ثم انه سبحانه قلب هذا الترتیب فی خلقة الانسان فجعل اعلی الاشیاء منه العظم و الشعر و هما بمنزلة الارض ثم جعل تحتها الدماغ الذی هو بمنزلة الماء و جعل تحته العصب الذی هو بمنزلة الهواء و جعل تحته الحرارة الغریزیة التی فی القلب التی هی بمنزلة النار فجعل مکان الارض من البدن الاعلی و جعل مکان النار من البدن الاسفل لیعرف ان ذلک بتدبیر القادر الحکیم الرحیم لا بمقتضاء العلة و الطبیعة خلاصه آنست که بتحقیق طبیعیان میگویند که ثقیل بطبیعت باشد و آنچه خفیف است صاعد و ثقیل ترین اشیاء زمین میباشد و پس از آن آب و خفیف ترین همه اشیاء نار است و پس از آنها بهمین وجه واجب شد که نار اعلی ترین عنصریات باشد و زمین اسفل ترین آنها پس ازاین حق سبحانه و جل منقلب ساخت این ترتیب را در خلقت انسان پس قرار داد اعلی ترین همه اشیاء او عظم و شعر و این هر دو بمنزلهٔ ارض اند بعد ازین ماتحت او دماغ را قرار داد که بمنزلهٔ آب است و تحت آن نفس را قرار داد و که بمنزلهٔ هواء است و تحت آن قرار داد حرارت غریزیه را که بمنزلهٔ نار است پس گردانید مکان زمین را از بدن اعلی و مکان نار را از بدن اسفل گردانید تا دانسته شود این همه بتدبیر قادر حکیم رحیم است نه بمقتضاء علت و طبیعت **منها** انک اذا نظرت الی عجائب الفعل فی ترکیب البیوت للسکنی و عجائب احوال البق و البعوض فی اهتدائها الی مصالح انفسها عرفت ان ذلک لا یمکن الا بالهام من عالم بجمیع المعلومات محضا مقصود آنست که چون نظر کنی بسوے عجائب فعل در ترکیب بیوت مسکنیه و عجائب احوال بق و بعوضه در اهتداء آنها بسوے مصالح نفسهاے خود هر آئینه خواهی دانست که این ممکن نیست مگر بالهام مدبرے که عالم بجمیع معلومات میباشد **منها** انه تعالی هو الذی انعم علی الخلائق بما به قوامهم من المطعوم و المشروب و الملبوس و المنکوح هذا هم الکیفیة الانتفاع بها و یستخرجون الحدید من الجبال و اللآلی من البحار و یجمعون الاشیاء المختلفة فیستخرجون من ذوات الاسمة قبلت انه سبحانه هو الذی خلق کل الاشیاء ثم اعطاهم العقول التی بها یتوصلون الی کیفیة الانتفاع بها و هذا غیر مختص بالانسان بل عام فی جمیع الحیوانات فاعطی الانسان انسانة و الحمار حمارة و البعیر ناقة ثم هذا یهدی الید و رجل الناس و هذه الاولاد تشبه الامهات بل هذا غیر مختص بالحیوانات بل هو حاصل فی اعضائها فانه خلق الید علی ترکیب خاص و اودع فیها قوة الاخذ و خلق الرجل علی ترکیب خاص و اودع فیها قوة المشی و کذا العین و الاذن و جمیع الاعضاء ثم ربط البعض بالبعض علی وجه یحصل من المجموع واحد و هو الانسان و انما ترکبت هذه الاشیاء علی وجود لها بحیث لا تنفک کل جسم من هذه الاجسام تلک الصفة اعنی الترکیب و القوة و الهدایة اما ان یکون واجبا او جائزا و الاول باطل لانا نشاهد تلک الاجسام بعد الموت منفکة عن تلک الصفات و التوصل علی ان ذلک جائز و الجائز لابد له من مرجح و لیس ذلک المرجح هو الانسان و لا ابواه لان فعل ذلک لیس فی قدرة علیه و علما بما فیه من المصالح و المفاسد و الامران نائیان عن الانسان لانه بعد کمال عقله یعجز عن تغییر شعرة و احدة و بعد البحث الشدید عن کتب التشریح لا یعرف من منافع الاعضاء و مصالحها الا القدر القلیل فلا یبعد ان یکون المتولی لهذه الامور هو الله

دربیان بعضی از عجائب حکمت در خلق و هدایت گوید

قول بعض علما در عجائب خلقت و هدایت ۱۲

وترتیبها موجودا اخر وذلک الموجود لا یجوز ان یکون جسما لان الاجسام متساویۃ فی الجسمیۃ فاختصاص ذلک الجسم بتلک المؤثریۃ لا بد ان یکون لامر اوجب کونہ مؤثرا فتقر الی سبب اخر والکلام فیہ والتسلسل محال فلا بد من الانتہاء فی سلسلۃ الحاجۃ الی موجود مؤثر وہو مؤثر لیس بجسم ولا جسمانی ثم تاثیر ذلک المؤثر اما ان یکون بالذات او بالاختیار والاول محال لان الموجب لا یمیز مثلا عن مثلہ وہذہ الاجسام متساویۃ فی الجسمیۃ فلم اختص بعضہا بالصورۃ الفلکیۃ وبعضہا بالصورۃ العنصریۃ وبعضہا بالنباتیۃ وبعضہا بالحیوانیۃ ثبت ان المؤثر ہو المدبر قادر لا یمکنہ مثل ہذہ الافعال العجیبۃ الا اذا کان عالما ثم ان ہذا المدبر الذی لیس بجسم ولا جسمانی لا بد ان یکون واجب الوجود فی ذاتہ وصفاتہ والا لافتقر الی مدبر اخر ویلزم التسلسل وہو محال واذا کان واجب الوجود فی قادریتہ وعالمیتہ والواجب لذاتہ لا یختص ببعض الممکنات دون البعض وجب ان یکون عالما بکل ما صح ان یکون معلوما وقادرا علی کل ما صح ان یکون مقدورا فظہر بہذا الدلالۃ التی تمسک بہا موسی علیہ السلام منبہ علی تقریرہا استناد العالم الی مدبر لیس بجسم ولا جسمانی وہو واجب الوجود فی ذاتہ وصفاتہ عالم بکل المعلومات قادر علی کل المقدورات وذلک ہو اللہ سبحانہ وتعالی **سوال** فرعون ہرگاہ در جملہ فمن ربکما بہ موسیٰ وہارون ہر دو خطاب نمود پس بعد ازاں چرا بہ یکی ندا کرد **جواب** اصل وجہ آنست کہ موسی کلیم اللہ اصل فی النبوت بود و اما ہارون وزیر و تابع او و یا بہ این سبب کہ فرعون او را وجہ غایت خبث خود میدانست کہ در لسان موسی عقدہ است پس خواست کہ مخصوصا آنجناب علیہ السلام را استنطاق کند تا عرفان حاصل کند و دانستہ باشد کہ فصاحت کلام او را حاصل شدہ است یا ہنوز عقدہ لسان او باقی است و دلالت میکند بر این قول او اما ما خبر من ہذا الذی ہو مہین ولا یکاد یبین

بحث ثامن فما بال القرون الاولی قال علمہا عند ربی فی کتاب لا یضل ربی ولا ینسی بدانکہ در اتصال و ارتباط این آیت مجیدہ با ماقبل چند وجہ تواند بود **اول** ہرگاہ در ماقبل جناب کلیم اللہ موسی علیہ السلام برای فرعون مبدا و معاد را بیان فرمود فرعون گفت ہرگاہ ثبوت مبدا در این حد ظاہر شد فما بال القرون الاولی ما اثبتوہ وذکروہ پس موسی علیہ السلام تقیید استدلال کرد بدلالت قاطعہ بر اثبات صانع فرعون در دلیل قدح کرد کہ گر امر در موت دلیل میبود چنانچہ تو ذکر فرمودی پس واجب بود بر اہل قرون ماضیہ کہ ازین قائل نمیبودند پس حجت را بہ تقلید عارض ساخت **دوم** موسی علیہ السلام اولا بعذاب تہدید کردہ است فی قولہ انا قد اوحی الینا ان العذاب علی من کذب وتولی و فرعون بجواب او گفت فما بال القرون الاولی مقصودش این بود کہ آنہا در دوغ گفتند و معذب نشدند **سوم** کہ اظہر و اقوای ہمہ وجوہ است و تقیید فرعون گفت فمن ربکما یا موسی آنجناب دلیلی ظاہر و برہانی باہر بر این مطلوب ذکر فرمود بقولہ ربنا الذی اعطی کل شیء خلقہ ثم ہدی آنگاہ فرعون تبرسید و در تقریر این حجت قاطعہ کہ مبادا صداقت قول موسی و فساد طریق او بر مردم ظاہر شود پس خواست کہ موسی را از این کلام بلاغت نظام منصرف گرداند و بسوی حکایات مشغول کند این است کہ فرعون گفت فما بال القرون الاولی ولاکن موسی بآن چندان التفات نکرد و فرمود علمہا عند ربی فی کتاب کہ غرض من با حوال آنہا تعلق ندارد و من بآن مشغول نمیشوم **وہرگاہ** بالاجمال حقیقت حال بو ضاحت پیوست پس باید دانست کہ معنی مقصود از آیت آنست کہ حق تعالی میفرماید کہ فرعون گفت ای موسی پس چیست حال اہل قرنہای نخستین چون قوم نوح و عاد و ثمود کہ خدای ترا نپرستیدند یعنی آیا ایشان بعد از موت در سعادت و دولت اند یا در شقاوت و نکبت موسی علیہ السلام گفت دانستن حال و مآل آنگروہ نزد آفریدگار من است یعنی این از علم غیب است بغیر او سبحانہ کسی را بآن مدار و ثابت گشتہ و نوشتہ شدہ است در لوح محفوظ یعنی اعمال ایشان محفوظ است نزد او بر وفق او جزا و سزا ارخواہند دید و میتواند بود کہ این جواب تمثیل باشد از برای تمکن او سبحانہ در علم خود بآنچہ عالم استحفاظ آن کند و مقید سازد آنرا بہ کتبہ **و مؤید** بین است جملہ لا یضل ربی ولا ینسی یعنی خطا نمی کند پروردگار من بر طریق آن یا بحجۃ آن مہتدی نشود بہ آن و راہ نیابد و فراموش نمی کند ہیچ چیز را چہ نسیان و سہو بر عالم بالذات محال است یعنی دانش او بر ہمہ اشیا احاطہ نمودہ و من بندہ ام مثل شما نمیدانم مگر آنچہ علام الغیوب مرا از آن خبر دہد و ابن عباس منقول است کہ معناہ لا یترک من کفر بہ یقیم منہ ولا یترک من وحد حتی یجازیہ یعنی وا نمیگذارد کسی را کہ بوحدانیت او نگرویدہ تا اینکہ از او انتقام نکشد و ترک نمی کند کسی را کہ او را بیگانگی دانستہ باشد تا آنکہ پاداش او بدہد **و محتمل** است کہ مراد فرعون از این سوال استبعاد او باشد بہ احاطۂ قدرت او سبحانہ بہ ہمہ اشیا و تخصیص اعراض بصور و خواص مختلفہ بجہۃ این باشد کہ آن مستدعی علم اوست بہ تفاصیل اشیا و جزئیات آن یعنی قرون ماضیہ با وجود کثرت عدد و تمادی مدت و تباعد اطراف چگونہ علم او احاطہ کردہ باشد بایشان و بہ اجزا و احوال ایشان رسیدہ پس مراد از جواب آن باشد کہ علم او تعالی محیط است ہمہ آن را بہ جملت و محصل نزد او و خطا و نسیان بگرد ساحت علم او راہ ندارد تا موجب نقص او گردد **و** گفتہ اند مراد فرعون استعفار قیامت بود و معنی این است کہ چیست حال گذشتگان کہ بر انگیختہ نمی شوند موسی علی نبینا و آلہ و علیہ السلام جواب داد کہ آنرا جز خدای من کسی دیگر نمیداند و باز بسر سخن

جواب سوال فرعون اول خطاب تثنیہ ع فمن ربکما و ندا بواحدیا موسی سے چرا کرد

وجوہ مختلفہ در ارتباط و اتصال این آیت با ما قبل

در بیان تفسیر آیۂ زیر بحث می فرماید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جواب اشکال حصول علم باریتعالی در کتاب غیر معقول

اول نفت که وصف حق سبحانه میکرد **اشکال** شیئ نیست در اینکه صفت هر شئی قائم بذات او میباشد خاصه که علم باریتعالی که صفت اوست عین ذات او میباشد موسی علیه السلام چگونه گفته علمها عند ربی فی کتاب چه بالضرورت حصول علم باریتعالی در کتاب غیر معقول است **جواب** مشتمل بر چند وجه تواند بود اول بمعنی از علماء گفته اند معناه انه سبحانه اثبت تلك الاحکام فی کتاب عنده لکون ما کتبه فیه یظهر للملائکة فیکون ذلك زیادة لهم فی الاستدلال علی ان تعالی عالم بکل المعلومات منزه عن السهو والغفلة یعنی مراد و معنی از این قول آنست که باریتعالی عز و جل ثابت کرده است این احکام را در کتاب یعنی لوح محفوظ نزد خود تا که ظاهر کند ملائکه را آنچه در آن نوشته است تا که بوده باشد ایشان را این سبب زیادتی در استدلال بر اینکه خدا یتعالی عالم بتمامی معلومات و منزه از سهو و غفلت میباشد **اقول** بنوعه از تعسف خالی نیست از جهتا اینکه فقره ئی کتاب موهم احتیاج باریتعالی میشود در این علم بسوی این کتاب اگر خصوصاً بجواب مثل فرعون معاند کافر گفته شود در وقت دعوت **ثانی** ان التفسیر ذلك بان بقاء المعلوما فی علمه سبحانه بکتابة الملکتوب فی الکتاب فیکون الغرض من هذا الکلام تاکید القول بان اسرارها معلومة لله تعالی بحیث لا یزول شیئ منها عن علمه وهذا التفسیر موافق لقوله بعد ذلك لا یضل ربی ولا ینسی خلاصهٔ مقصود آنست که بتحقیق تفسیر کردن این را به آنکه بقای این معلومات در علم باریتعالی چون بقا کتاب است در کتاب پس غرض از این کلام تاکید قول است به اینکه اسرار آن معلوم اند باری تعالی را بحیثیتی که زایل نمیشود و از آنها چیزی از علم خدا یتعالی و این تفسیر مؤید است به آیت بعد این که میفرماید لا یضل ربی ولا ینسی

در اختلاف در معانی لا یضل ولا ینسی

مفسرین در معنی لا یضل ربی ولا ینسی نیز اختلاف کرده اند **مجاهد** گفته است که معنی و مراد هر دو لفظ یعنی لا یضل ولا ینسی یکی است و **اکثر** مفسرین گفته اند که در معنی و مراد هر دو لفظ فرق است پس **فقال** میگوید لا یضل عن الاشیاء معرفتها و ما علم من ذلك لم ینسه پس لفظ اول بنا بر این اشاره است بسوی عالم بودن او تعالی و اما لفظ ثانی که لا ینسی باشد دلیل است بر بقا این علم الی آخره و این اشاره است بسوی نفی تغییر و اما **مقاتل** را قول آنست که لا یخطی ذلك الکتاب ربی ولا ینسی ما فیه **حسن** در معنی این هر دو لفظ گفته است لا یخطی وقت البعث ولا ینساه **ابو عمرو** گفته است اصل ضلال بمعنی غیبوبت است پس معنی چنین شود لا یغیب عن شیئ ولا یغیب عنه شیئ **ابن جریر** را قول آنست لا یخطی فی التدبیر فیعتقل فی غیر الصواب کونه صوابا و اذا عرفه لا ینساه **اقول** این همه وجوه متقارب اند ولاکن اوجه الوجوه اولی است **تنبیه** فرعون وقتیکه موسی علیه السلام را سوال کرد از الة بقوله فمن ربکما یا موسی در این سوال چاره نبود مگر آنکه موسی به استدلال جواب آن دهد پس بهمین نهج آنجناب جواب بالصواب داد که مشتمل بود بر اوجز عبارت و احسن معنی **واما** بعد از این وقتیکه موسی را فرعون از قرون اولی سوال کرد و سبیلی در جواب آنها نبود مگر اخبار و متعلق این آنجناب را تا آنوقت من الله خبری نرسیده بود از ابسوی عالم الغیوب والقلوب تفویض کرد هو العالم **بحث** تا سمع الله ان جعل لکم الارض مهدا بدانکه **قراء** در قرائت مهدا اختلاف کرده اند **ابو عبید** گفته است کسی که این لفظ را مهادا خوانده بنا بر قرائت او این لفظ اسم است و مهد اسم فعل است و دیگران گفته اند که مهد اسمست و مهاد جمع آنست چون فرش و فراش و بجواب او ابو عبیده گفته است که فراش اسم است و اما فرش فعل است **مفضل** میگوید که این هر دو لفظ مصدر اند اذا وطاه له فراشا یقال مهد مهدا و مهادا و فرش فرشا و فراشا **کشاف** زمخشری گفته کسی که او را مرجوع قرار داده بنا بر تشبیه محذوف است **و یا** بجهة اینکه صفت است برای لفظ ربی و کسی که آنرا منصوب میخواند میگوید که منصوب علی المدح است و هذا من مقام و مجازه کبیر فخر رازی گفته واجب است که این خبر مبتدا محذوف باشد چه هر گاه بر وجهین باقیین حمل کرده شود لازم میاید که از کلام موسی بوده باشد و بنا بر این نظم فاسد میشود بسبب قوله فاخرجنا به ازواجا من نبات شتی علی ما سیاتی بیانه انشاء الله تعالی **جماعتی** در دو لام جعل لکم بجهت اجتماع متجانسین ادغام کردند و حذفکم خوانده اند **اما** جعل خلق و ایجاد و احداث و اختراع همه نظائر همدیگر اند در وصول **الجبال** میفرماید که جعل بچندین معنی استعمال گشته **منها** بمعنی خلق چون قوله تعالی و جعل الظلمات والنور **منها** بمعنی صیر چون جعل لکم الارض فراشا و کثرت استعمال در همین معنی است اما در اول بیك مفعول و در ثانی بدو مفعول متعدی میشود **منها** بمعنی تسمیه نیز آمده است چون و جعلوا الملائکة الذین هم عباد الرحمن اناثا **واما** اعراب الذی جعل لکم الارض مهدا منصوب است برای وصف الذی خلقکم یا برای مدح و تعظیم **یا** رفع بنا بر ابتدائیت هو الله باشد **اما** ارض در اصل قرارگاه خلایق است و از اینجا حق سبحانه بچندین چیز زمین کرد در **عرائس التیجان** نعلبی گفته است که باریتعالی زمین را بهفت چیز زینت داده است از آنجمله است از سنه و از سنه را بچهار ماه زینت داده است چنانکه باریتعالی میفرماید ان عدة الشهور عند الله اثنا عشر شهرا فی کتاب الله یوم خلق السموات والارض منها اربعة حرم پس از این چهار ماه محرم سه گانه اند ذو القعده و ذو الحجه و محرم و یکی متفرد است از آنها که ماه رجب باشد و دیگر زینت داد زمین را به امکنه و امکنه را مزین گردانید بچهار مکان مکه و مدینه و بیت المقدس

زمین را بهفت چیز زینت داده شده است ۱۲

WWW.MAABLIB.COM

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وسجد الشاکرون زینت داد زمین را بچهار پنبر ابراهیم خلیل الله و موسی کلیم الله و عیسی روح الله و محمد حبیب الله و ایشان باهل کتاب و اصحاب شرایع و اقوام
انبیاء علیهم السلام بودند و زینها ایضا بآل محمد و زینهم ایضا بادبعة علی و فاطمة والحسن والحسین رضی الله عنهم یعنی تیز زینت داد زمین
را به ایجاد و بقاء آل محمد بر آن و آل محمد علیهم السلام را زینت داد بچهار نفر یعنی بعلی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام **علما** اهل در تعداد زمینها اختلاف کرده اند
اهل سلیمت هیئت گفته اند که واحد است و اما مختار **اسلامیان** هفت است چه تمسک ایشان بنص قرآنی و احادیث نبوی و مرویات حضرات ائمه معصومین
علیهم السلام است که از حد تواتر گذشته چنانچه پاره از آنها بجای دیگر میآید تعداد را نهی از متیقنات نیست پس تعدد جائز و بقرآن ثابت است انکار
آنان جائز نیست چنانچه در **تجرید** میفرماید لصا ثلث طبقات یعنی زمین سه طبقه اند **نوبختی** در ذیل این گفته است که در طبقه **اولی** جبال و معادن
و نباتات و حیوانات است و اما طبقه **ثانیه** طبقه طینیه است و اما طبقه **ثالثه** ارض خالص است محیط بر مرکز **اول** هرگاه طبقات در آن جائز و ثابت
باشند این تعداد را نیز جائز تواند بود و در **عرائس** ثعلبی از وهب ابن منبه روایت کرده است که نام زمین اول **ادیم** است و نام زمین دویم **بسیط** و نام
زمین سویم **ثقیل** و اسم زمین چهارم **بطیح** و اسم زمین پنجم **متاقله** و اسم زمین ششم **ماسکه** و اسم زمین هفتم **شری** میباشد **سوال** آیا زمین
کروی است یا سطحی **جواب** در این علماء را دو قول اند مختار **فلاسفه** جمهور اسلامیان قول اول است **بعضی** گفته اند نصف آن کره است طرف
وسطح آن بر آب و هوا می ماند و طرف محدب بقول است چه شان ثقیل است که هرگاه منبسط بر آب و هوا می شود بر روی آب می ماند چون رصاص که
وقت انبساط طائف بر روی آب باشد وقت اجتماع در قعر آب فرو نشیند و قول دیگر مختار محدثین اسلام است چنانچه **ابو علی** حبائی گفته است که
لفظ فراشا و بساطا و مهادا در آیت دلیل است بر اینکه زمین دو سطحین است یک سطح آن بر آب و سطح دیگر آن بطرف فوق است و الا توصیف بفرش
و بسوط و ممهود که ضد کرویست نمیکرد **و جمهور** مفسرین چون شرف البناوه **علما الهدی مرتضی** و جار الله **زمخشری** و فخر الدین **رازی** و بیضاوی
و امثال ایشان بقول حبائی معترض شده اند که نزد **حکما** زمین کروی الشکل است لکن چون عظیم الحجم و ضخیم الجسم و وسیع الجرم و متباعد الاطراف است
هرگاه بعض مواضع آن از طرف فوق مسطح بنظر در آید صفت بسوط و مفروش نظر بسطحهای آن کرده گفته شود این مستلزم نیست که جمله زمین
کروی نباشد بلکه همه سطحی باشد چون جبل که هرگاه بعض مواضع آن میدان مستوی بود لازم نیآید که بسبب استواء بعض مقامات آنرا جبل نگویند
و حکما از نحو م سطحیت بعض مواضع زمین انکار ندارند **اقول** اصل آنست که باری تعالی عز و جل از آفرینش زمین در قرآن مجید صفات بسیار یاد کرده است
اول در سورة البقره فرمود الذی جعل لکم الارض فراشا صفت **دویم** در سورة هذا میفرماید که آیت زیر بحث است الذی جعل لکم الارض
مهدا صفت **سویم** در عنکبوت میفرماید الم نجعل الارض مهادا صفت **چهارم** در سورة النمل میفرماید امن جعل الارض قرارا و جعل خلالها
انهارا صفت **پنجم** در سوره تبارک میفرماید الذی جعل لکم الارض ذلولا صفت **ششم** در سورة المرسلات میفرماید الم نجعل الارض کفاتا
احیاء و امواتا صفت **هفتم** در سوره نوح میفرماید والله جعل لکم الارض بساطا لتسلکوا منها سبلا فجاجا صفت **هشتم** در سورة
حم السجده میفرماید وجعل فیها رواسی من فوقها و بارک فیها و قدر فیها اقواتها صفت **نهم** زمین را میراث گفته ست ولقد کتبنا
فی الزبور من بعد الذکر ان الارض یرثها عبادی الصالحون و بهشت را هم میراث گفت اولئک هم الوارثون الذین یرثون الفردوس
سوال زمین دائر است یا ساکن **جواب** باید دانست که مختار حکمای فرنگ اول که نزد ایشان حرکت فلکی نیست چه ایشان بوجود فلک نمیگویند و آنچه
فیلگون می نماید آنرا تحدب و مقعر نظر میگویند و لاکن مختار کافه **عقلا** و علماء سکون ارض است و بطلان قول حکمای فرنگ ضروریست زیرا که
حرکت ارضی از چهار صورت خالی نمی تواند بود یا **حرکت دولابی** میدارد پس لازم میآید بنا بر این سطحی که نوعی ما است اسفل بود و بالعکس و حال
آنکه چنین بمشاهده ما نمیرسد یا **حرکت مستقیمه** خطی میدارد زیرا که زمین جسم غیر متناهی میدارد پس اگر انسان خود را از موضع رفیعه بر زمین اندازد چون
در آنوقت انسان و زمین هر دو بحرکت ما ویه اند و زمین اثقل از آدم است پس زمین اثقل حرکت بلکه اسرع از انسان دارد لهذا واجب است که
اصلا و ابدا انسان بیابد بر زمین در اینصورت نرسد چه زمین اثقل اسرع حرکت انها طبیه از خفت و ابطاء دارد این هم ضروری البطلان است
و بطلان غیر متناهی بودن اجسام و اثبات تناهی آن در فن کلام مبرهن است و یا **حرکت تصاعدی** دارد این هم بالضروره باطل است زیرا که اقول نزد
شما آسمانی نیست که زمین را که باچنین جرم ثقیل جذب کند و اگر جذبه خمسی گفته آید پس اثبات آن لازم میآید که زمین دفعتة به آفتاب متصل شود
این هم بالضروره باطل است و هرگاه گفته شود که زمین جاذب بسفل است بر اسے ثقل خود و آفتاب جاذب آن بسوی علو میباشد لهذا بایان
مرکز قایم شده این هم باطل است چرا که ما می بینیم پرندگان را در حالت پریدن آفتاب و اسمان باطراف خود جذب نمیکنند و الا ابدا بزمین عود نمیکردند
و نیز زمین هم آنها را جذب نمی کند و الا از زمین اصلا مرتفع نمیشدند **و ابو هاشم** جبائی گفته که نصف اسفل زمین اعتمادات صاعده اند و نصف

کیفیت طبقات ارض گویند

جواب سوال که آیا زمین کروی می باشد یا سطحی

ابطال اربعه انواع حرکت زمین

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

آن اعتمادات مابطه دارد بسبب وقوع تدافع مابین دو اعتمادات وقوف وسکون زمین واجب شد **اقول** هریکی از دو نصف زمین مخصوصه قائم اند و مخصص آن میباید موجود باشد اگر گفته شود که مخصص فیض فاعل مختار است باطل باشد و هرگاه گفته آید که مخصص خدای قادر متعال است مسلم است و **یا حرکت کسی** دور چون حرکت تا دار و این هم باطل است زیرا که زمین سریع الحرکت از آدمی میباشد و اگر زمین مثلاً حرکت مغربی و آدمی حرکت شرقی کند پس میباید که آدمی ابدا بمنزل مقصود نرسد بلکه از مکان خود بیرون نیاید و حال آنکه مشاهده خلاف این ثابت میکند پس بطلان آن ضرور است **تنبیه** در انجا صحت اعتقاد اسلامیان ثابت گردید که زمین ساکن است به قدرت کامله خدا تعالی و تصریح آن در قرآن فرموده است بقوله جعل لکم الارض قرارا و **احادیث** و اخبار کثیره به طرق خاصه و عامه در خلقت زمین وارد گشته که ماخلاصه آنرا در این مقام می نویسیم **مرویست** که خدا تعالی جوهر سبزی آفرید پس حق تعالی آنرا بنظر تهدید نگریسته آب شد و از آب بخار و حباب برخاست و از آن بخار آسمانها را آفرید چنانکه در آیت بالا مرام ایما رفته ثم استوی الی السماء وهی دخان و هوا آب را بحرکت آورد و در آن کف پیدا شد پس کف را منجمد ساخت و بجائی قرار داد و که آنرا ام القری میگویند و آن مکه معظمه است و کف را قطب ماهیت نمود و چهار دور آن پیدا آورد و بسط نمود و این زمین بر دوش ملک و ملک بگاؤ و گاؤ بر سنگ و او بر ماهی و ماهی بر آب و آب بر هوا و هوا بر ظلمت و ظلمت بر قدرت کامله حق تعالی است و در آنوقت زمین بحرکت بود پس باری تعالی عزوجل کوه ها را بر او قرار داده است تا متحرک نماند **تنبیه** در سبب سکون زمین چند قول اند **اول** زمین احد عناصر اربعه طبیعتی دارد که به آن وسط فلک را طالب است و به منتهای مطلوب رسیده لهذا به حرکت نمی آید این قول **ارسطالیس** و جمهور اتباع او است اولا کن ضعف اینقول مخفی نیست زیرا که اجسام در جسمیت متساوی اند پس تخصیص بعض به صفت بعض دون البعض اگر بلا مخصص است باطل است و الا مخصص او خارج از او فاعل مختار و جباد و قهار نباشد **دویم** در نصف زمین اعلی اعتمادات مابطه و نصف اسفلش اعتمادات صاعده و از آنجهت تدافع انها زمین متوقف و ساکن شد این هم صحیح نیست اینکه قادر مختار نباشد و الاشیئ واحد را دو اثر مخالف در حال واحد بودن بالضرورت اجتماع ضدین است و آن محال میباشد این مختار **ابوهاشم** جبائی مع بعثه است **سویم** تردد جمعی حوالی زمین فلک است و جذبه فلکی به او بهر طرف مساوی است او ویتی نمیدارد لهذا در وسط فلک باقی حرکت ندارد این هم بچند وجه ضعیف است منجمله آن چنین جرم ثقیل را اگر فلک جذب کرده چرا انتقال خفیف را متصل بخود نمیسازد و خصوصیت جاذبه بذاته ممتنع است پس اعتقادات اسلامیان ثابت شد که بهر کیف زمین محض بقدرت کامله قادر مختار جبار قایم و ساکن است **سوال** آسمان افضل است یا زمین **جواب** حقیقت الامر آنست که مفسرین را در این دو قول اند **اول** آنست که آسمان افضل از زمین است به سبب آنکه ذکر آسمان قبل از زمین است و باری تعالی به آسمان سوگند یاد فرموده است و آسمان محل برکات و روزی و قبله دعا است گیدها به طرف آن بلند میشوند و سکن ملائکه مقربین و محل صفا و اضواء عصمت و طهارت است بخلاف زمین که آن محل فساق و فجار و سفک دماء ناحق و الوان است **دویم** بعضی گفته اند زمین افضل است زیرا که محل انبیاء میباشد و ایشان از فلک و ملک افضل اند خصوص سید الانبیاء و حضرات انبیاء معصومین زیرا که بالیقین شرف المکان بالمکین دارد زمین فواید بشتی و منافع لاتحصی اند از منجمله برای خلق خدا و خواکه و اشربه و نباتات در آن خلق فرموده و همه انواع عنبر و سیم و نقره و طلاء و جواهرات و غیر آن در آن خلق فرموده است و تمام زمین را مسجد و طهور گردانیده است بخلاف آسمان و بسوگیکه حلف آسمان رب المنان یاد فرموده بزمین هم حلف یاد فرموده است **تنبیه** بهر حال باید دانست که معنی آیت مجیده چنین شود که موسی علیه السلام بفرعون جواب مسئلت او داده باز بسر سخن اول رفت که وصف حق سبحانه میکرد و گفت پروردگار آن کسی است که گردانید برای شما زمین را فرش گسترده شده که بر آن می نشینید و مسکن خود می سازید **وینزل** اند یود که الذی صفت ربی باشد یا منصوب بمدح و اما مهدا مصدر است به معنی مفعول یعنی ممهود و یا به معنی گهواره یعنی چنان گردانیدیم برای شما مانند گهواره تا آنکه آرام گیرید در آن همچنان که طفل در گهواره آرام گیرد و در تفسیر **کبیر** فخر رازی ذیل همین آیت چنین گفته است المراد من کون الارض مهدا انه تعالی جعلها بحیث یتصرف العباد و غیرهم علیها بالقعود والقیام والنوم والزراعة وجمیع وجوه المنافع یعنی از مهد بودن زمین مراد آنست که حق سبحانه عزوجل ارض را بحیثیتی گردانیده است که بندگان و غیر ایشان بر آن تصرف می کنند بنشستن و ایستادن و خوابیدن و زراعت نمودن و دیگر تمامی وجوه منافع و هو العالم **بحث عاشر** وسلک لکم فیها سبلا یعنی پیدا کرد برای شما در زمین راه ها را در میان کوه ها و بیابانها تا از زمینی بزمینی و از بلدة به بلدة روید برای مصالح و مقاصد و مطالب خود و در **کشاف** زمخشری گفته است سلک من قوله ما سلککم فی سقر همچنین سلکنا فی قلوب المجرمین ای لکم فیها سبلا و وسطها بین الجبال والاودیة والبراری **سوال** از این کوه ها بس بهمین فائده است که راه ها بر روی زمین بهموار باشد یا فواید دیگر نیز در وجود آنها هست **جواب** باید دانست که در وجود کوه ها منافع بسیار اند منفعت **اول** آنست که تکون اجساد سبعه در کوه باشد و اجساد زر و نقره و سرب و ارزیز و آهن و سیماب است و منافع این اجساد سبعه در دنیا اظهر من الشمس و ابین من الامس است لاکن در این مقام به تفصیل یک نوع اکتفا کنیم

کیفیت وحقیقت ارض از احادیث کثیره

جواب سوال آسمان افضل یا زمین ۱۲

جواب سوال کوه برای چه شد و راه نمیشد تا فوائد دیگر هم دارند ۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

پس باید دانست شک نیست که مطلوب انسان یا جلب منفعت است یا دفع مضرت **اما** جلب منفعت آدمی سه قسم است (۱) طعام (۲) جامه (۳) خانه **اما** مصلحت طعام خوردن بی آهن ساخته نشود از دو نوع **اول** آنکه مطعومات یا نباتی است یا حیوانی اگر نباتی است به زراعت حاصل شود و زراعت و حراثت جز به آلتهائے آهنین ساخته نشود و اگر حیوانی است جز به ذبح خلاص حاصل نمیشود و ذبح جز به آهن میسر نگردد **دوم** چه اغذیه ان محتاج به طبخ است و طبخ به آتش کرده شود و آتش در اکثر احوال جز با زنگ و آهن حاصل نشود پس معلوم شد که کار طعام جز به آهن ساخته نشود از دو وجه **اول** آنست که جامه یا نباتی باشد یا حیوانی اگر نباتی باشد زراعت نبات جز به آلات آهنین میسر نشود **ثانی** بعد از آنکه حاصل شود از بر دوختن مصلحت نباشد انگاه انرا بدوختن و آلت جامه بریدن و جامه دوختن جز آهن میسر نشود پس معلوم شد که مصلحت جامه جز به آهن ساخته نشود **و اما** مصلحت خانه نیز ظاهر است که جز به آهن ساخته نشود زیرا که خانه آنگاه موافق مصلحت باشد که چوبها بر وفق مصلحت باشد و اصلاح آن چوبها جز به آلت آهنین میسر نشود پس معلوم شد که مصلحت طعام خوردن و جامه پوشیدن و خانه بنا نهادن جز به آهن میسر میشود **اما** دفع ضرر خصم نیز ظاهر است که جز بسلاح میسر نشود و سلطان همه سلاحهایش آهن است پس واضح گشت که جلب منافع و دفع مضار در دنیا جز به آهن میسر نشود و آهن جز در کوه متولد نشود پس منفعت کوه ها بر این طریق برابلهی هم پوشیده نتواند بود **منفعت دوم** از جمله منافع کوه ها آنست که احجار نفیس چون لعل و زبرجد و یاقوت و امثال این جز در کوه متولد نشود و منافع این احجار هم در جلب صحت و دفع و تحصیل زینت بغایت وضاحت ست **منفعت سیوم** از کوه ها آن است که هر زمین که به کوه ها نزدیک باشد چشمهائے آب در آن زمین بسیار باشد و سبب دوام این آن است که در اندرون زمین اجزاء آب بسیار اند چون حرارت بر زمین مستولی شود آن اجزاء مائی چون بخار از دیگ متصاعد شوند هرگاه بر آن زمین کوه بناشد آن اجزاء پراگنده شوند و اگر کوه باشد آن قطرهائے آب در زیر کوه مجتمع شوند و پراگنده نگردند همچنانکه در دیگ رایج شاشند و طبقی بر سر دیگ نهند هر آئینه قطرهائے آب در زیر طبق مجتمع شود هم بر این قیاس اجزائے آب که از قعر زمین متصاعد میشود در زیر کوه جمع میشود بروزگار در از در آن زیر کوه آبها بسیار جمع شود و از بسیاری آن آبها زمین شگافته گردد و آب روان شود پس بدین سبب هر کجا کوه باشد چشمهائے آب روان در آن زمین بسیار باشد **منفعت چهارم** کجا کوه باشد باران در برف بسیار باشد و کثرت باران سبب مصالح عالم است **اما** بیان آنکه هر کجا کوه بکثرت باشند باران بسیار شود سببش آنست که هر کجا کوه باشد نداوت و رطوبت بیشتر بود لاجرم ارتفاع بخارات بیشتر باشد **ایضا** کوه ها سبب بلندی نیک سرد باشد پس آبها بر فضاء زیادتی سرما پاینده تر بود **ایضا** چون بخارات از زمین متصاعد شود اگر صحرا باشد متفرق نشود بلکه مجتمع شود و متکاثف گردد سبب باران شود پس معلوم گردید که وجود کوه ها سبب باران بسیار باشد **اما** بیان آنکه باران سبب مصالح عالم است آن است که باران سبب کثرت نبات است و نبات سبب غذاء انسان و دیگر حیوانات است از این است که میفرماید انا صببنا الماء صبا ثم شققنا الارض شقا و بجائے دیگر میفرماید کلوا و ارعوا انعامکم **منفعت پنجم** آنست که کوه ها سبب معلوم شدن راه ها باشد **بعضی** از حکماء گفته اند معنی آیت که و القی فی الارض رواسی ان تمیل بکم همین معنی است که گفته شد و آیت زیر بحث و سلک لکم فیها سبلا اشاره همین مرام است هو العالم **بحث حادی عشر** و انزل من السماء ماء در لفظ من مفسرین را دو قول اند **بعضی** گفته اند من تبعیضیه است پس بنا بر این تقدیر شود و انزلنا من السماء بعض الماء یعنی فرو فرستادیم از آسمان بعض باران را **اجماعی** گفته است که من بیانیه است اما لفظ ماء پس باید دانست که در **مبانی** نموده است که ماء جسم لطیف است سرد و تر و سیال که بلون و طعم متلون میشود **یا** جوهریست شفاف سیال که بآن قوام حیوانات است بقوله تعالی و جعلنا من الماء کل شیء حی و اصل ماء موه بود و هی با قبل و او را الف و ها را همزه کردند و ماء شد بدلیل اینکه جمعش میاه و امواه و تصغیرش مویه آمده است **اشکال** نزول باران از آسمان معقول نیست زیرا که حکما به اقامه براهین قاهره ثابت نموده اند که باران عینا انچه متصاعد از زمین اند که بسوی آسمان در کرهٔ برودت رسیده منقطر میشود و در **جواب** مفسرین اختلاف کرده اند در این به دو قول **جمعی** از کاسه لیسان حکما و شاهین همین قایل اند **و اما** ربانیین حکما نزول باران از آسمان جایز دانسته چرا ایشان گفته اند که در جو آسمان بر هوا و یا در خود آسمان حق تعالی دریائے آفریده است که از آن آب به سحاب میرسد و سحاب باران بود که آب قطره قطره از آن بر زمین میبارد همین از طریق **اهل البیت** علیهم السلام نیز مروی گشته و از طریق ستنیان از حضور نبوی نقل آمده و این روایت شده است چنانکه در **کتاب الام شافعی** و ایضا در **کتاب المطر ابوال دنیا** و به تفصیل تمام در این مرام بحث کرده اند **حسن** روایت کرده است که باران از آسمان بسحاب میرسد **وهب منبه** گفته است نمیدانم باران بسحاب میآید یا سحاب پیدا میشود و در تفسیر **درمنثور** سیوطی و ابو حاتم از کعب الاخبار روایت کرده است که سحاب غربال باران است هرگاه سحاب واسطه نمی بود آبی که از آسمان میآید البته غاره و دراره آن زمین را پاره پاره میکرد و بدنهم از آسمان نازل میشود ایضا **سیوطی** در تفسیر درمنثور از ابی حاتم و خالد ابن سعدان روایت کرده که آب باران از زیر عرش میآید آسمان بآسمان تا بآسمان دنیا بموضع ابر هم نام میرسد و جمع میگردد پس سحاب سیاه در آن داخل میشود و تمام

بیان منافع مختلفه در وجود کوه ها گوید

اختلاف اقوال مفسرین در کیفیت باران و اینکه از کجا بما بارد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

آب را جذب میکند آنگاه حق سبحانه عزوجل میفرستد آن را بهر کجا که میخواهد **ایضاً** در تفسیر مذکور از عکرمه آورده است که باران از آسمان هفتم میآید بهر قطره از چون حجامت شتر به سحاب میرسد و نیز در تفسیر مذکور مرویست که باران از آسمان است از آن گیاه میروید و آنچه از دریاها و شورابها برمیدارد حرکت آن دابه و رعد و برق شیرین میگرداند و از آن سبزه میروید **ایضاً** در تفسیر مذکور مرویست باراني که از آسمان است بآن در زمین گیاه میروید و در بحر مروارید می شود و در کتاب **المطر ابو الدنیا** از ابن عباس رض آورده است که گفت حق سبحانه عزوجل میآفریند مروارید را در اصداف از باران آسمان دانه بزرگ از قطرهٔ بزرگ و دانهٔ کوچک از قطرهٔ کوچک آن بوجود میآید **ایضاً** در کتاب مذکور از ابن عباس آورده است که گفت مرویست که باران سماوی بمزاج آب بهشت است هرگاه مزاج آن کثیر باشد برکت هم کثیر میشود و اگر قلیل بود برکت هم قلیل میشود اگرچه باران کثیر باشد و در تفسیر **درمنثور** از حسن مرویست که قطرهٔ بارانی فرود نمی آید مگر آنکه با او ملائکه چنین و چنان عدد میباشند و مینویسند که هر قطرهٔ از آن بکجا افتاده است و بکدام کسی آزار خورده است و از هر قطره که بوجود آمده است **واما حکما** گفته اند اکثر مرکبات ناقصه که آثار و اکوانات جویند میگویند به سبب آنکه اکثر در مابین زمین و آسمان حادث شوند مادهٔ قوی شان بخار و دخان باشد که خود نیز مرکب ناقص اند چه بخار اجزاء مائی است که از تابش آفتاب یا غیر آن کسب حرارت نموده و مخلوط به اجزاء هوائی شده مایل بعلو شود و دخان اجزاء ارضی است که به اجزاء ناری متکون از هوا مخلوط گشته میل بالا نماید و هوائی که از مجاورت ارض و ماء کسب حرارت نموده از مجاورت خود می نماید دو طبقه است **یکی** آنکه اثر شعاع منعکس به او میرسد و بر برودت مکتسبه باقی نمی ماند **دوم** طبقه زمهریریه که بسبب عدم وصول اثر شعاع منعکس بصرافت برودت مکتسبه باقی است پس هرگاه بخار متصاعد که لامحاله به سبب حرارت لطیف شد بطبقه زمهریریه رسد و از برودت متکاثف گردد **سحاب** عبارت از آن باشد و بعد از تکاثف اجزاء مائی از اجزاء هوائی منفصل شده مجتمع شود و متقاطر گردد **باران** عبارت از آن بود و اگر برودت بغایت شدید بود اجزاء مائی بعد از انفصال و پیش از اجتماع تام منعقد گشته نازل شود **برف** عبارت از آن باشد و اگر برودت شدید باشد اما نه بمرتبهٔ که پیش از اجتماع عقد اجزاء مائی کند بلکه بعد از اجتماع منعقد شده نزول نماید **تگرگ** عبارت از آن بود و بالجمله چون اجزاء مائی از اجزاء هوائی بالتمام منفصل شود سحاب مرتفع گردد و هوا صاف شود و گاه باشد سحاب بسبب شدت تکاثف ثقیل گردد و مایل سفل شود و در اثنا حرکت مکتسبه از حرکت لطیف شده منقلب بهوا گردد و چون در حرکت است باد حادث شود و بعبارت اخری آنکه بادی که سحاب را متحرک میسازد سحاب را منقلب هوا میسازد و گاه باشد که سبب دیگر حرکت منقلب هوا شود و گاه باشد که سبب دیگر حرکت منقلب هوا شود و گاه باشد که سبب دیگر حرکت منقلب هوا شود

مائیه ذا البعد در هوا بهیئات استدارهٔ که در عقب آن جسمی تیره مثل جبل یا ابر سیاه باشد تا حکم آئینه پیدا کند و به تجربه معلوم شده که ریزهای آئینه حکایت کون وضوء کند اما حکایت شکل صورت نتواند کرد و نزدیک به امر تموس قرص است امر **هالهٔ** چه حدوث هاله از ارتسام ضوء قمر باشد در اجزای رشیهٔ متصغره صقیلهٔ مستدیرهٔ واقعه بحسب وضع در حوالی نیر و بسیار اتفاق افتد که دو دائره یا زیاده از اجزای رشته در حوالی نیر واقع شود بعضی فوق بعضی و در این حالت هالات متعدده مشاهده شود بسیار که دوائر که بعضی محیط بر بعضی باشد و از بعضی دیدن هفت هاله با هم منقول شده و بر سبیل ندرت تواند بود که هاله در حوالی شمس نیز مرتسم شود و شیخ **ابو علی** سینا حکایت مشاهده اتخالف کرده و اما **شهب** و نیازک و نظائر آن سببش آنست که هرگاه دخان متصاعد شود و در طبقهٔ زمهریریه محتبس شود و تجاوز ننماید پس اگر لطیف باشد چون به طبقهٔ دویم هوا رسد که فی الجمله مجاورتی با کرهٔ نار دارد حرارت نار در او در اثر کند و مشتعل شود و چون بغایت لطیف است زود منقلب بنار صرف شود و غیر مرئی گردد و چنان نماید که منطفی شده و این را **شهاب** گویند و اینکه نمایند که کوکبی حرکت کرده برای آنست که اول آن طرف که به کرهٔ نار نزدیک تر باشد مشتعل گردد و شعلهٔ از دور به هیئات کوکب نماید و چون بسیار لطیف است هر جا که مشتعل شود بگذرد و فی الحال موضع متصل بآن موضع مشتعل شود و همچنین تا به آخر رسد اگر مشاهدهٔ شمع گشته که دودی در سر داشته باشد و در زیر چراغی بگیرند چنانکه دود به شعله متصل شود دیده باشی که شعله چگونه در دود میافتد و میدود تا فتیله شمع گشته مشتعل گردد و هر آئینه شاهد صدقی باشد قضیهٔ مذکوره را و اگر دخان غلیظ باشد در طبقهٔ دویم مشتعل نگردد بلکه به طبقهٔ اول رسد و چون مشتعل شد به سبب غلظت زود منطفی نشود بلکه در رنگ کند و بسیار باشد که روزها و ماها در رنگ کند و به اشکال مختلفه واقع شود و گاه باشد که به هیئات گیسوی فروهشته نماید و آنرا **ذوذوابه** گویند و گاه به صورت دم نماید و آنرا ذوذنب خوانند و گاه بشکل یعنی نماید که آنرا نیازک خوانند و احیانا به اشکال دیگر نیز مرئی گردد و اگر مادهٔ دخان متصل بارض باشد شعلهٔ تا ارض رسد و آنرا **طرق** گویند و گاه باشد که انجره حادث شود و اجواف زمین بسبب افتادن سامات راه تصاعد نیابد و در زمین محتبس گردد و چون فی الجمله مکث نماید به **بیت مجاعت** ارض میل به رودت کند و منقلب بآب شود و چون بسیار شود موجب شگافته شدن موضعی از ارض شود **انفجار عیون** عبارت از آن باشد و شک نیست که فرو رفتن باران ها و فضلهٔ آب شده در تعامات زمین موجب از دیاد این صورت باشد لهذا کثرت برف و باران سبب زیادتی آب عیون و قنوات گردد و قلتش سبب قلت آن شود و اگر بخارات یا دخان محتبس در ارض بغایت غلیظ باشد یا سامات زمین بغایت مسدود بود به سبب قوت میل انجره و اخته محتبسه بخروج و عدم قبول ارض مر انفجار و انشقاق را زلزله حادث شود و اگر انجره و اخته مجتمعه در موضعی از ارض را طول مکثی در ارض روی دهد لامحاله بتدریج با هم مختلط شده مزاج حادث شود و سبب حدوث معدنیات گردد پس اگر بخار غالب باشد اجسام شفافه مثل ثلج و بلور و زیبق و امثال آن حادث گردد و اگر دخان غالب بود امثال ملح و زجاج و نوشادر و کبریت تولد نماید و از اختلاط بعضی از این اجسام با بعضی چون زیبق با کبریت به انحاء مختلفه اجساد متطرقه چون ذهب و فضه و مس و آهن و امثال آن حادث شوند و هو العالم **بحث ثانی عشر** فاخرجنا به ازواجا من نبات شتی **بعضی** از مفسرین را قول آنست که این آیت کلام موسی کلیم علیه السلام است که آنرا بخطاب فرموده در الذی جعل لکم کذا و کذا فاخرجنا الخ معشر عباده بذلک الماء بالحرارة ازواجا من نبات شتی **وجمعی** گفته اند که بر انزل من السماء ماء کلام موسی کلیم علیه السلام تمام شد و بعد از آن این آیت زیر بحث کلام متانف است که باری تعالی خبر میدهد از صفت نفس خود متصل بکلام اول بقوله فاخرجنا به و دلیل این امر ما بعد این است که میفرماید کلوا و ارعوا انعامکم و در تفسیر **کشاف** زمخشری گفته است که انتقال از لفظ غیبت بطرف لفظ تکلم مطلع بجهة ایذان است به اینکه باری تعالی عز و جل مطاعی است که تمامی اشیاء مخالفه را منقاد و امر خود میگرداند مثل همین است قوله تعالی و هو الذی انزل من السماء ماء فاخرجنا به نبات کل شیء الم تر ان الله انزل من السماء ماء فاخرجنا به ثمرات مختلفا الوانها الله الذی خلق السموات و الارض و انزل لکم من السماء ماء فانبتنا به حدائق ذات بهجة **اقول** حقیقت الامر آنست که این آیت از کلام خدا تعالی است نه از کلام کلیم زیرا که ما بعد این آیت کلوا و ارعوا انعامکم ان فی ذلک لایات لاولی النهی منها خلقناکم و فیها نعیدکم بموسی کلیم مناسبت نمیدارد بلکه این فعل خدا تعالی است و آیت فاخرجنا به ازواجا من نبات شتی به موسی کلیم ندارد چه زیاده از آنچه بقدرت موسی علیه السلام است آب رسانیدن بزمین می باشد اما اخراج نبات علی اختلاف الوانها و طبایعها در قدرت موسی علیه السلام نیست از این ثابت میشود که این کلام خدا تعالی است و جائز نیست که ابتدای کلام باری تعالی از فاخرجنا به ازواجا من نبات شتی باشد زیرا که فا متعلق است بما قبل پس جائز نیست که این کلام خدا تعالی قرار داده شود و ما قبل این کلام را به موسی کلیم پس چاره نبود از اینکه گفته آید کلام کلیم علیه التصلیة والتسلیم تمام میشود بر آیت لا یضل ربی و لا ینسی و شروع می شود کلام باری تعالی از آیت الذی جعل لکم الارض مهدا و تقدیر چنین میشود که هو الذی جعل لکم الارض مهدا پس الذی اینجا خبر مبتدای

سیان کیفیت شهاب و ذوذوابه و حریق و انفجار عیون و زلزله که مادهٔ همه انهاآد و انجره ارض است

سیان اینکه این آیت کلام کلیم است یا کلام خالق علیم

محذوف است **واما** ازواجا فرمود که یعنی اصنافا وجه تسمیه آنست که بعضی ازاین نبات مزدوج ومقرون میباشند ببعض دیگر **واما** تسمیه ازواج است که جمع شتیت چون مریض ومرضی **وهرگاه** میتواند که صفت نبات باشد ونبات مصدر است بمعنی النابت کما یسمی بالنبت پس در این واحد وجمع مساوی است **وهرگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی مقصود از آیات آنست که حق تعالی میفرماید پس بیرون آوردیم بسبب آن آب بدانکه التفات از تکلم بغیبت به تکلم بر سبیل حکایت از کلام حق تعالی بجهة تنبیه است بر ظهور آنچه در اوست از دلالات واضحه بر کمال قدرت وحکمت وایذان بانکه او سبحانه وجل مطلع علی الاطلاق وبهمه اشیاء مختلفه واجناس متفاوته متفاوت است بهر حال

درمیان حقیقت الفاظ آیت زیر بحث گوید

ودراین اشعار است بتخصیص این فعل باو سبحانه فکانه قال انا لمن نقدر علی مثل هذا ولا یدخل تحت قدرة احد یعنی هیچکس جز از ما قادر نیست بر اخراج بلکه مائیم که به قدرت کامله بیرون میآوریم بآب باران اصناف گوناگون از رستنی که پراگنده اند ومختلف در کیفیت چون لون وطعم وبرائحه وطعم وجنس ونفع وضرر هریک مخالف آندیگر است باوجود اتحاد آب وزمین واین اختلاف نبات با اتحاد آب وزمین دلیلی روشن است برآنکه این نه بجهة طبع وتوهر است وبالجهة هوا وستاره بلکه بفعل عالم قادر حکیم مریدست که بحسب مصلحت ووفق حکمت ومشیت آنرا بطرق متفرقه واشکال مختلفه خلق فرموده در تفسیر **کبیر** رازی ذیل آیت مجیده گفته است ظاهر الایة یدل علی انه سبحانه انما یخرج النبات من الارض بواسطة انزال الماء فیکون للماء فیه اثر وهذا بتقدیر ثبوته لا یقدح فی شیء من اصول الاسلام لانه سبحانه وتعالی هو الذی اعطاها هذه الخواص والطبایع لکن المتقدمین من المتکلمین ینکرونه ویقولون لا تاثیر فیه البتة ملخص مقصود آنکه میگوید ظاهر آیت دلالت میکند برانیکه باریتعالی عزوجل جزاین نیست که اخراج نبات از زمین میکند بواسطه انزال ماء پس برای آب در اخراج نبات اثریست وبر تقدیر ثبوت این اثر هیچ قدحی در چیزی از اصول اسلام لازم نمیآید زیرا که حق سبحانه وجل آنرا این خواص وطبایع عطا فرموده است لاکن متقدمین از متکلمین این اثر انکار کرده اند ومیگویند که بالمره آب در این اخراج نبات اثری نمیباشد **تنبیه** بهرحال در این آیت تنبیهیست برای عباد بانیکه آنکسی که همه شمارا از عدم بوجود آورده اوست که بباران یک آب از زمین انواع رزق شما آفریده فحیر او تعالی را ایجاد وعطا حیات وآماده کردن رزق وبرآوردن گل ودریاحین رنگارنگ باخوشبوئیهای گوناگون نواکه باختلاف طعم واوراق مرطوب ازچوب وزمین وآب واحد امکان ندارد پس خالق ورازق شما واجب الوجود واحد است **سوال** آیا خداوند متعال عزوجل بعد از ایصال آب در زمین بحسب مجرای عادت خالق نبات است یا اینکه حق تعالی در طبیعت آب باران قوت فاعله ودر طبیعت زمین قوت قابلی آفریند وبعد از اجتماع آنها اثری حاصل شود یا اینکه خود بخود به اجتماع طبیعیین شیئی بوجود میآید **جواب** باید دانست که صورت اخری سوال اعتقاد طبیعیین ودهریه است وبطلان این ظاهر است چه مؤثریت وتاثر وتاثیر شیئی واحد در حال واحد بنا بر این لازم میآید واین محال است وامتناع این صورت در فن کلام بتحقیق تمام مبرهن است واین آیات در حقیقت رد بر ایشانست که معتقدات ایشان فاسد وباطل است واما دو صورت اولی وثانیه صحیحست زیرا که ایجاد وانشاء وتاثیر بدست صانع قدیر است یفعل ما یشاء وکیف یشاء **اشکال** خداوند متعال برایجاد اشیاء ونباتات واثمار بدون اسباب ووسایط قادر بود یا نبود ونبات براول ثابت اگر اینهمه را بلا وسایط نیافرید وهرگاه قادر نبود سلب قدرت مطلقه لازم میآید **جواب** باید دانست که در اصل نباتات واثمار گفته نمیشود مگر جسمی را که ذی لون وطعم در رائحه ولینه ورطوبت بود واینها فی الواقع اعراض اند جسم بالضرورت محل قابل آنها واو آنها بلاریب مقدور باریتعالی عزوجل اند چه مقدوریت وحدوث اینها با امکانیت این هر دو ثابت وبرهمه تقدیرات باریتعالی برایجاد همه اعراض واجسام ابتداءً بلا واسطه تا وسایط موافق ندارد وروایات اهل جنت در اخبار صحیحه آمده است که همه نعمات ایشان را بلا وسایط آفریده ومیآفریند بخلاف بعضی از متاخرین متکلمین عامه ولاکن قول ایشان قابل اعتماد نیست **هرگاه** این تمهید بوضاحت پیوست پس باید دانست که جواب این اعتراض مشتمل چند وجه تواند بود **اول** آنکه باریتعالی عزوجل ونارا عالم اسباب قرار داده است پس در این تعلیم است برای بندگان که حق تعالی عزوجل باوجود اقتدار وتمکن تعالی خود را بالوسایط بعمل میآورد پس بندگان غیر مقتدر اند عامل بالوسایط بطریق اولی **باشد ثانی** اگرچه باریتعالی برایجاد همه اشیاء بلا واسطه ابتداءً قادر است لاکن دنیا دار التکلیف ودار المعرفت است وکسبی ونظر لابد ضروری اگر بلا وسایط ابتداءً از خلق میفرمود البته معرفت تعالی ضروری ویدیهی میشد وبران ثواب وعذاب ومدح وذم مترتب نمی شد وامر نظری مکلف به وقت نظر واستدلال محتاج است **ثالث** اهل بصارت وبصیرت چون ملائکه وانبیاء واوصیاء علیهم السلام را از ذرات کائنات ابواب علوم وحکم ومصالح وعبر مفتوح ومکشوف میشوند در **کافی کلینی** باسناد بکثرت آورده مشتمل برآنکه هر نبی وامام علیه السلام را آن فان واز مکان بمکان واز هر شیئی علوم جدیده وابواب وفنون کثیره منبسط ومفتوح میشوند این است که باریتعالی شانه بوسایط عالم را آفریده است **اشکال** در آیت دلیل است که نباتات وثمرات مخصوصا از باران متکون

درمیان معنی منقصود آیت مجیده گوید

جواب سوال احداثی تعالی خالق نباتات است یا آب قوت فاعله فی دارد

جواب اشکال در ربط امر حق تعالی در ایجاد اشیاء بدون وسایط قادر بود یا نبود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

جواب اشکال آنکه نباتات ممتاز از باران متکون میشوند نه از آب زمین

یشوند آب زمین را در تکون آن دخلی نیست **جواب** چنین نیست زیرا که آب باران خصوصیتی زاید میدارد از آب زمین و آن کثرت برکت و نظر
زاید است زیرا که از جانب آسمان میآید و در آن را جمیع عالمی را سیراب و شاداب میکند بخلاف آب زمین که زمین را مستوعب نیست پس
وجه تعمیم آن باران را ذکر فرمود و هو العالم **بحث ثالث عشر** کلوا و ارعوا انعامکم ان فی ذلک لایات لاولی النهی بدانکه نهی اینجا
یعنی معقل است و وجه تسمیه آنست که عقل نهی میکند صاحبش را از بسیاری چیزهائی که مضر اند برای او **بعضی** گفته اند نهی جمع است مفرد احدش
نهیه باشد چون کشیه و کشی الشحم نصب **ابو علی فارسی** گفته است النهی یجوز ان یکون مصدرا کالهدی و یجوز ان یکون جمعا
نفسیرین گفته اند کلوا و ارعوا انعامکم حال است از ضمیر در اخرجنا و معنی چنین شود اخرجنا اصناف النبات اذنین فی الانتفاع
بها مبعضین ان تاکلوا بعضها و تعلفوا بعضها و بتحقیق که شامل و متضمن بهمه انفاع کلوا تمامی وجوه منافع را و این مانند آنست
که حق تعالی میفرماید **و** لا تاکلوا اموالکم بینکم بالباطل **و** قوله ان الذین یاکلون اموال الیتامی ظلما **اقول** بهرحال معنی
مقصود از آیت آنست که حق سبحانه میفرماید که بخورید از آنچه بیرون آورده ایم هر چیز خوردنی شما را تا بدان تن و علوفات جمله حیوانات
از ضمیر فاخرجنا بر اراده قول ای اخرجنا اصناف النبات قائلین کلوا و ارعوا یعنی بیرون آوردیم انواع نباتات را در حالتیکه
گوینده گان بودیم به اینکه بخورید و بچرانید مراد آنست که آماده کنندگانیم برای انتفاع شما بالکل و علف دادن و هندگان شما بتصرف در آن مذکور
در این مذکور شده هر آئینه دلالتها و علامتها است بر قدرت ربانی و وحدت او مر خداوندی را که عقول ایشان ناهی باشد از اتباع باطل و ارتکاب
قبایح که از جمله آن اقدام است با طعمه و اشربه محرمه و در تفسیر **منی** و در تفسیر **صافی** ذیل همین آیت آورده است از امام صادق علیه السلام
که آنجناب را از معنی این آیت پرسیده شد پس فرمود نحن و الله اولوا النهی و در کتاب **کافی** از امام باقر علیه السلام آورده است که گفت
حضور مقدس نبوی صلعم فداه روحی بفرمود ان خیارکم اولوا النهی قیل یا رسول الله و من اولوا النهی قال هم اولوا الاخلاق
الحسنة و الاحلام الرزینة و صلة الارحام و البررة بالامهات و الاباء و المتعاهدون للفقراء و الجیران و الیتامی
و یطعمون الطعام و یفشون السلام فی العالم و یصلون و الناس ینام غفلون **بحث رابع عشر** منها خلقناکم و فیها
نعیدکم و منها نخرجکم تارة اخری ای بدانکه هرگاه تا اینجا موسی علیه السلام بطریق حکایت از حق سبحانه تذکیر نعم او کرد بر فرعون و بعد از آن
از روی امتنان اصل خلقت ایشان را باد آنها آورده گفت از زمین آفریدیم شما را یعنی اصل خلقت ایشان بیاد آنها آورده گفت
پدر شما و اول مواد ابدان شما خاک زمین است و **تبیان** آورده است که حق سبحانه فرشته را میفرستد تا از خاک موضعی که مدفن کسی خواهد
قدری برمیدارد و بر نطفه که مادهٔ وجود اوست میریزد و آنکس از تراب و نطفه مخلوق میشود و در همان خاک مدفون میگردد و قریب المضمون در
تفسیر نیشاپوری فخر الدین رازی در تفسیر **کبیر** از قول این روایت کرده اند پس حق سبحانه از این خبر میدهد که شما را از زمین آفریدیم و تا
مواد ابدان و فهما نعیدکم آنست که میفرماید چنانکه شما را از زمین خلق فرمودیم در همین شما را باز بدیم بعد از مرگ به تفکیک اجزاء **و** تا
منها نخرجکم تارة اخری یعنی آنست که و از زمین بیرون آوریم به تالیف اجزاء متفتته مختلطه بتراب تفکیک بر صورت سابقه
و در روح بآن بار دیگر بجهة حساب و جزاء **اقول** حقیقت الامر آنست که موسی کلیم علیه السلام به این کلمات منیعه فرعون را مخاطب
ساخت تا متذکر اصل خود شود که آن خاک راه است و لگد کوب همه حیوانات و بجهة آن تکبر و سرکشی را از سر نهد و ره را عاده و اخراج خود
در پیش نموده از مستی شراب غرور باخود آید و از طغیان به ایمان رجوع کند و لاکن وی از این متنبه نشد و از موسی علیه السلام معجزه
طلبید کلیم عصا بیفگند اژدها شد و باز بگرفت همان عصا شد دید - بیضا بار نمود و غیر این از آیات معجزات تسعه بر طریقی که در سورهٔ
اعراف مفصلا و مشرحا مذکور شد بر او ظاهر ساخت و او هیچ کدام نگرویدچنانکه در آیت ما بعد میآید **پس** بهرحال و در این آیت تنبیه
است بر اینکه ابتداء تو از آنست تا بدانی که ترا تکبر نرسد که از خاک راه هیچ ذلیل تر نیست **اصل** آنست که میدانی که اصلت موطوء بالنعال
و الاقدام و لبعث اینکه می مبنی فی عظمة ذی الجلال و الاکرام آنچه اصل تو از آنست که در زیر قدم هر جاهلی نهاده اند تا هر که عاقل باشد
در وقت مفاخره تاج نسازد و فیها افید کم بازیا خاکت خواهیم برد تا امل دراز نداری که اجل کوتاه است **عبارت** تصور چه سعی کنی که جای تو
فی بابین القبور است **عروسیت** که حضرت خاتم المرسلین فداه روحی صلعم فرمود تمسکنوا بالارض فانها بکم برة خویشتن را بزمین بمالید
که مادر مشفق است بر شما اصلت از دست و نشوت در اوست و مرجعت با اوست تا زنده بر پشت خودت سوار دارد چون بمیری در شکمت
سوار دارد الم نجعل الارض کفاتا احیاء و امواتا مقامت در اوست و معاشت از دست و معادت با اوست این برای آن گفت تا

تفسیر اینکه از زمین پیدا شدیم و در آن عود کنیم و باز از آن بیرون خواهیم برآمد

تا بدانی کہ جائیتو جائے دیگر است و سرائے تو سرائے دیگر بعبارت این سرائی شغول نگردی کہ این سرائے عمارت نہ سرائی مقر الدنیا دار ممر الاخرۃ دار مقر فخذ وادر حمہ اللہ من مر کم لمقر کم و من زادکم لمعادکم و من نزعکم لمرجعکم و من کالکم لدار الحسرۃ قارعۃ الفاجعۃ و النادۃ و الکرۃ و المرۃ و الدفعۃ و احلۃ **اشکال** حق سبحانہ و جل در آیات متعددہ بخلقت انسان فرمودہ است کہ او می را از نطفہ آفریدہ ایم پس اینجا چگونہ فرمود کہ از خاک زمین خلق فرمودیم و دراین تعارض لازم میآید **جواب** مشتمل بر چند وجہ تواند بود **اول** کہ اصل و سلسلۂ نسل انسان منتہی میشود بہ ابو البشر آدم علیہ السلام کہ آدم از خاک زمین مخلوق گشتہ علی ما قال کمثل آدم خلقہ من تراب بہمین وجہ آدم و حوا را بجنۃ اکل منہا عنہ بسوے زمین فرستاد و ایشانرا خطاب کرد فیہا تحیون و فیہا تموتون و منہا تخرجون یعنی در ہمین زمین زندگی خواہید کرد و در ہمین زمین تمام عمر خود را میگذرانید و در ہمین زمین خواہید مرد و مدفون خواہید شد و بروز قیامت از ہمین زمین مبعوث خواہید شد و در **تورات** ہم مذکور گشتہ فجعل اللہ الرب الہ متراباً من تربۃ الارض یعنی حق تعالی آدم خاکی را از خاک زمین آفرید و در آخر **قرأۃ ساد** است و تیکہ بار تعالی عز و جل بہبوط آدم علیہ السلام الی الارض امر کرد و قدر مطلوب از آن این است و تاکل عشب الحقل و بعرق جبینک تاکل خبزاً حتی ترجع الارض التی خلقت منہا لانک تراب و الی التراب تعود یعنی خوری از بر گہاے باغات بقولات زمین و بعرق جبین خود پیدا کردی خبز یعنی نان جو و گندم را بار گردی بسوے زمینی کہ از آن آفریدہ شدی چہ بہ تحقیق کہ خاک بودی و از خاک آفریدہ شدہ بودی و بسوے ہمان خاک زمین بر گردی یعنی مدفون خاک خواہی شد **بعض علماء** تاویل ہمین معنی کردہ اند **حدیث** السعید سعید فی بطن امہ الی آخرہ چہ میگویند کہ در اینجا بدبخت یعنی زمین است زیرا کہ انسان بعد از مردن در بطن ارض می ماند پس تاویلش چنین کردہ اند السعید سعید فی بطن قبرہ و الشقی شقی فی بطن قبرہ یعنی کسیکہ در دنیا سعید و نیک است در قبر ہم سعید قرار دادہ شود و کسیکہ در دار دنیا شقی است در قبر ہم حکم بشقاوت او کردہ خواہد شد بر پیشانی سعید نوشتہ خواہد شد ھذا سعید و بر پیشانی شقی نوشتہ خواہد شد ھذا شقی **جبائی** گفتہ است و فی الآیۃ دلالۃ علی ان اللہ سبحانہ یخرج العباد یوم القیامۃ من ھذہ الارض التی حیوا فیہا بعد و تعدم و ان یفنیہا بعد ان یخرج العباد منہا فی یوم الحشر و اذا اراد انما امرہم زجرۃ فیصیرون الی الارض اخری لہا الساھرۃ و تفنی ھذہ کما قال فاذا ھم بالساھرۃ لحضا مقصود آنست کہ گفتہ در این آیت دلالت بالصراحت است بر اینکہ بار تعالی عز و جل در روز قیامت از ہمین زمین تمام مردگان را زندہ بیرون میآورد و بعد از آن این زمین را فنا میگرداند و ہمہ مخلوق را بیک زجرۃ بزمین دیگر میبرد کہ اسم آن ساہرہ است در قرآن **ثانی** الوجوہ بجواب این اعتراض آنست کہ ان تولد الانسان انما ھو من النطفۃ و دم الطمث و ھما یتولدان من الاغذیۃ و الاغذیۃ اما حیوانی و نباتی و الحیوانی ینتھی الی النباتات و النبات انما یحدث من امتزاج الماء و التراب فصح انہ تعالی خلقنا منہا و ذلک لانہا فی کوننا مخلوقین من النطفۃ خلاصہ آنست بدرستیکہ تولد انسان جز این نیست کہ از نطفہ و خون حیض است و این ہر دو از غذا و متولد شوند و غذا بر دو نوع باشد حیوانی یا نباتی و حیوانی غذا ہم منتہی میشود بسوے نباتات و نباتات جز این نیست کہ از امتزاج آب و خاک زمین حادث میشود پس بنا بر این صحیح شد کہ بار تعالی ما را از زمین خلق فرمودہ است و این تحقیق منافی این نیست در مخلوق بودن ما از نطفہ فافہم و تدبر در تفسیر **کبیر** رازی گفتہ است کہ از **ابن مسعود** رویت ان اللہ یامر ملک الارحام ان یکتب الاجل و الرزق و الارض التی یدفن فیہا و انہ یاخذ من تراب تلک البقعۃ و یلقیہ علی النطفۃ تم یدخلہا فی الرحم خلاصہ آنست کہ بتحقیق بار تعالی عز و جل فرشتۂ ارحام را مامور میگرداند اینکہ بنویسد اجل و رزق و زمینی را کہ در آن مدفون میشود و آن فرشتہ میگیرد از خاک آن بقعہ قدری و میاندازد بر بالاے آن نطفہ پس از آن داخل رحم میکند از او در تفسیر **صافی** و کتاب **کافی** نزول ہمین آیت از امام صادق علیہ السلام آوردہ است ان النطفۃ اذا وقعت فی الرحم بعث اللہ عز و جل ملکا یا مر ان التربۃ التی یدفن فیہا فالقہا فی النطفۃ فلا یزال قلبان الیہا حتی یدفن فیہا خلاصہ آنست کہ بہ تحقیق و تقیکہ نطفہ در رحم واقع میشود بار تعالی عز و جل فرشتۂ را مبعوث میکند کہ او میگیرد قدرے از خاک زمینی کہ در آن مدفون میشود و آن نطفہ را القا میکند پس پیوستہ قلب او معطوف بسوے آن میماند تا وقتی کہ در آن مدفون میشود و در تفسیر **برہان** از بحرینی و محمد ابن یعقوب بروایت محمد ابن سلیمان عن ابیہ از امام ابی عبد اللہ علیہ السلام آوردہ اند کہ فرمود عبد اللہ ابن قیس الماصر بر امام ابی جعفر علیہ السلام داخل شد الحدیث و فیہ ان اللہ خلق خلقین فاذا اراد ان یخلق خلقا امرہم فاخذ و امن التربۃ التی قال اللہ فی کتابہ منہا خلقناکم و فیہا نعیدکم و منہا نخرجکم تارۃ اخری فجعلوا النطفۃ بتلک التربۃ التی خلق اللہ بعد ان اسکنہا الرحم اربعین لیلۃ فاذا تمت لہا اربعۃ اشہر قالوا یا رب ما خلق ما ذا امرہم بہا یرید من ذکر او انثی ابیض او اسود فاذا خرجت الروح من البدن و خرجت ھذہ النطفۃ بعینہا منہ کلما من کان صغیرا او کبیرا ذکرا او انثی فلذلک یغسل المیت غسل الجنابۃ **و ابن بابویہ** روایت کردہ است از عبد الرحمن ابن

جواب اشکال آنکہ خلقت انسان از خاک است و در آیات دیگر از نطفہ چرا گفت ۱۲

بیان آنکہ اصل آدم و ما از خاک است و تاویل حدیث السعید سعید فی بطن امہ الخ

بیان آنکہ تولد ما از غذا ہاے حیوانی و نباتی و انتہاے آنہا بزمین است

تفسیر آیت از جلو معصومین و علت غسل میت و جنابت گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

که گفت پرسیدم ابو ابراهیم علیه السلام زوجه غسل میت دادن بفرمود ان الله تبارك وتعالی اعلی واخلص من ان یبعث الاشیاء ویبعثها الله تبارك ملکین خلاقین فاذا اراد ان یخلق خلقا امر ذلك الخلاقین فاخذا من التربة التی قال الله عزوجل فی کتابه منها خلقناکم وفیها نعیدکم ومنها نخرجکم تارة اخری فجعنوها بالنطفة المسکنة فی الرحم فاذا عجنت النطفة بالتربة فلا یاتی ما یخلق قال فیوحی الله تبارك وتعالی ما یرید ذکرا او انثی مومنا او کافرا اسودا او ابیض شقیا او سعیدا فاذا مات سلط الله علیه تلك النطفة بعینها لا غیر فمن ثم صار المیت یغسل غسل الجنابة خلاصه مقصود از این هر دو روایت آنست که به تحقیق باریتعالی در شتهای خلاقین خلق فرموده است که آنها را مامور گردانیده است به اینکه آنها خاك را میگیرند وقت پیدا و مخلوق شدن خلق مطابق حکم خدا که میفرماید شما را از این خاك پیدا کردیم و در همین شما را عود میگردانیم و باز از همین دوباره شما را بیرون میآوریم پس آنها آن خاك را مرکب و معجون میسازند با نطفه بعد از ساکن شدن و قرار گرفتن آن در رحم چهل شب پس وقتیکه چهار ماه میگذرند آن ملائکه میگویند خدایا چه چگونه گردانیم او را پس حق تعالی ایشان را مامور میگرداند بهر نحویکه میخواهد مذکر یا مونث سیاه یا سفید شقی یا سعید پس وقتیکه روح از بدن او خارج میشود همین نطفه عینا از او خارج میشود صغیر باشد یا کبیر مرد باشد یا زن پس همین را به غسل داده میشود میت را غسل جنابت وهو العالم **بحث نهم عشر** ولقد اوینا الیه ایانا کلها فکذب وابی بدانکه ابی بمعنی انکار به ترك اطاعت و امتناع از آن با قدرت و تمکن باشد بوجه ترفع اما با و به کسر و همزه اول ترك و امتناع بمعنی دافع نقیض اجابت و قبول باشد **بهر گاه** بالاجمال این معنی معلوم شد پس باید دانست که حق سبحانه تعالی میفرماید و بدرستیکه ما نمودیم به فرعون معجزات خود را همه آن که به موسی علیه السلام داده بودیم از آیات تسعه و یا شناسا گردانیدیم فرعون را به صحت همه آن آیات پس بدروغ نسبت داد موسی علیه السلام را بفرط عناد و عصیان و سر باز زد از آنکه ایمان آورد و فرمان برداری کند بجهة کثرت عتو و طغیان **بداانکه** تاکید آیاتنا کلها از برای شمول انواع است **یا** از برای شمول افراد و مراد به آیاتنا آیات معهوده است که آن آیات تسعه است که مختص است بموسی **و یا** آنکه موسی آیات مخصوصه خود را به او نموده باشد و آیات دیگر را که از برای انبیاء دیگر بوده باشد بفرعون تعداد کرده باشد و بهر تقدیر چون آیات را مشاهده کرد تکذیب آن نمود و از آن اعراض کرد از غایت عتو و استکباری که داشت **سوال** از آیات اینجا چه مراد است **جواب** مفسرین در این اختلاف کرده اند **بعضی** گفته اند آیات اینجا مراد تمامی دلایل و براهین که بتوحید و نبوت تعلق میدارند **اما** توحید آنچه در این سوره مبارکه ذکر یافته از آیت محیده ربنا الذی اعطی کل شیء خلقه ثم هدی و آیت الذی جعل لکم الارض مهدا الآیة و آنچه ذکر فرموده است در سورة **الشعراء** قال فرعون وما رب العالمین قال رب السموات والارض الایات **واما** نبوت پس آنها آیات اند که باریتعالی عزوجل موسی علیه السلام را با آنها مخصوص گردانیدند و آنها ید بیضا و فلق بحر و حجر و جراد و قمل و ضفادع و دم و نتق الجبل بنا بر این تقدیر چنین شود معنی اوینا ه ای عرفناه صحتها و اوضحنا له وجه الدلالة فیها **وجمعی** از مفسرین این آیات را حمل کرده اند بر همین معجزات تسعه که به نبوت متعلق اند **اشکال** در آیت بحث لفظ آیات را حق تعالی بسوی نفس خود چرا مضاف گردانیدند حال آنکه بالیقین مظهر آنها موسی علیه السلام بود **جواب** حقیقت الامر آنست که اضافت آیات الی نفسه تعالی بجهة آن است که باری تعالی این معجزات را بدست موسی علیه السلام اجرا کرد چنانچه در آیات دیگر نفخ روح را بسوی خود مضاف گردانیدند لقوله فنفخنا فیها من روحنا حال آنکه نفخ کننده جبرئیل بود لکن چون بامر باریتعالی بود لهذا بسوی خود آنرا نسبت کرد و هو العالم **اشکال** لفظ آیات را به کلها موکد ساختن افاده عموم کند و حال آنکه همه آیات را موسی بفرعون ننمود بلکه حق تعالی بعض آیات را اظهار گردانید بر انبیائی که از موسی پیشتر بودند و نیز انبیائی که بعد از موسی علیه السلام آمدند **جواب** لفظ کل هر چند برای عموم است لاکن گاه است لاعند القرینة در خصوص هم استعمال میشود چنانکه گفته میشود دخلت السوق فاشتریت کل شیء و **یتوان** گفت که موسی علیه السلام فرعون را بعض آیات خود نمود و باقی آیات را به او شمرده باشد پس فرعون با همه آیات را تکذیب نموده باشد و حق سبحانه بهمین کیفیت حکایت فرموده باشد و هو العالم

جواب سوال که اینجا از آیات چه مراد است ۱۲

جواب اشکال که آیات فعل موسی بود حق تعالی بخود چرا نسبت کرد

قوله تعالی ① قال اجئتنا لتخرجنا من ارضنا بسحرك یا موسی ② فلنا تینك بسحر مثله فاجعل بیننا وبینك موعدا لا نخلفه نحن ولا انت مکانا سوی ③ قال موعدکم یوم الزینة وان یحشر

النَّاسُ ضُحًى ﴿۴﴾ فَتَوَلّٰى فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهٗ ثُمَّ اَتٰى ﴿۵﴾ قَالَ لَهُمْ مُّوْسٰى
وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوْا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ
وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرٰى ﴿۶﴾ فَتَنَازَعُوْٓا اَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ وَاَسَرُّوا
النَّجْوٰى ﴿۷﴾ قَالُوْٓا اِنْ هٰذٰنِ لَسٰحِرٰنِ يُرِيْدٰنِ اَنْ يُّخْرِجٰكُمْ
مِّنْ اَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيْقَتِكُمُ الْمُثْلٰى ﴿۸﴾ فَاَجْمِعُوْا
كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوْا صَفًّا وَقَدْ اَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلٰى ﴿۹﴾ قَالُوْا
يٰمُوْسٰٓى اِمَّآ اَنْ تُلْقِيَ وَاِمَّآ اَنْ نَّكُوْنَ اَوَّلَ مَنْ اَلْقٰى
قَالَ بَلْ اَلْقُوْا فَاِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ اِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ
اَنَّهَا تَسْعٰى ﴿۱۳﴾

آیات مقدسات دوگانہ

ترجمہ این دو آیت مبارکہ آیا آمدہ بسوے ما تا بیرون کنی ما را از زمین ما کہ مصر است بجادوے خود ای موسی یعنی دانستیم کہ تو ساحری و میخواہی کہ بسحر ما را از مصر بیرون کنی و بنی اسرائیل را متمکن سازی و پادشاہی کنی برایشان پس ہر آئینہ بیاریم برابر تو جادوئی مانند جادوی تو و بآن با تو معارضہ کنیم تا مردمان بدانند کہ تو پیغمبر نیستی و جادوگر میباشی پس مقرر کن میان ما و میان خود وعدہ را کہ ہیچ وجہ خلاف نکنیم آنرا نہ ما و نہ تو چون وعدہ رسد حاضر شویم در جائیکہ مساوی باشد قوم ما و تو آن یا مکانی یعنی ہموار کہ در او پستی و بلندی نباشد تا ہمہ مردم نظارہ توانند کرد موسی علیہ السلام گفت زمان وعدہ شما روز آرایش قبطیان است و آن روز عیدی بود در اہل مصر را کہ ہمہ آراستہ در موضعی حاضر شدند و تماشا کردند آنکہ جمع کردہ شوند مردمان در چاشتگاہ کہ روشن تر است از باقی یعنی موعود ما روز اجتماع آدمیان است بوقت چاشت حضرت موسی آن روز را تعیین کرد تا ظہور حق و زہوق باطل علی رؤس الاشہاد سمت و تنوع مذکور در خبر آن ہم اطراف و اکناف عالم برسد پس فرعون برگشت از مجلس و بخلوت رفت آمد کہ جمع کردن سحرہ را بسیار دکشاد تا پس جمع کرد و آنچیزہا را کہ بآن کنند پس سحرہ و آلات سحر پس آمد بموعدگاہ با ساحران پس موسی علیہ السلام گفت مر جادوان را چون ملاقات نمود با ایشان کہ اے قوم وای بر شما افتراء مکنید و مبندید بر خدا تعالی دروغی را تا او را سحر گوئید و خواہید کہ بآن معارضہ کنید یا دروغ بر خدا تعالی مبندید بہ شرکت دیگرے با او پس مستاصل گرداند و از بیخ برکند شما را بعذابی کہ نازل گرداند بہ شما و بدرستیکہ بی بہرہ و نا امید گرداند ہر کہ افتراء بر بار تعالی بندد پس گفت و شنود کردند جادوان در کار خود میان یکدیگر بعد از استماع کلام موسی علیہ السلام و گفتند این سخن بسخن ساحران نماند و پنہان داشتند راز گفتن را از ملازمان فرعون و بر این قرار دادند کہ او اگر ما غالب شود متابعت او باید کرد گفتند بدرستیکہ این ہر دو جادو اند میخواہند آنکہ بیرون کنند شما را از زمین بجادوی خود و ببرند و مملکت مصر را و در تصرف آرند و ببرند مذہب شما را کہ افضل مذاہب است و دین و مذہب خود را ظاہر گردانند و یا ببرند اشراف و اکابر شما را یعنی روی دل ایشان را از شما گردانند و بسوی خود متوجہ سازند پس چون حال چنین است جمع کنید ادوات کید خود را یعنی آلات سحر را پس بیائید صف کشیدہ بسوی میدان تا ہیبت شما در دل مردم افتد و جہد کنید تا بر ایشان غالب شوید و بدرستیکہ فوز یافت و بمطلوب خود رسید امروز ہر کہ برسر آمد در سحر پس جادوان ہفتاد ہزار ریاسی ہزار صف کشیدند و موسی و ہارون علیہم السلام در برابر ایشان بایستادند و بقولی سحرہ فرعون سہ صد ہزار خروار حبال و عصا ہا میان تہی کردہ پر

ترجمہ آیات مبارکہ دوگانہ

وعصاهای میان تهی کرده و پر زیبق ساخته بمیدان آوردند و بطریق ادب گفتند ایموسی یا آنکه تو میافکنی عصای خود را یا آنکه ما باشیم نخست کسی که بیفکنیم موسی علیه السلام از روی مقابلة ادب به ادب یا از روی جبلی اعتباری آن ولی حسابی نا آن گفت اے ساحران بلکه شما بیفکنید ایشان جادوئی های خود بیفکندند و به سبب حرارت هوا زیبق به اضطراب آمد پس آنجا رسنها و عصاها ے ایشان نموده شد بموسی علیه السلام از جادوئی و کید ایشان که گوئی بدریست که آن میرود موسی بشتابید و در **تفسیرش** چند بحث اند **بحث اول** قال اجئتنا لتخرجنا من ارضنا بسحرك یاموسی فلنا تینك بسحر مثله در این آیت مجیده حق سبحانه و تعالی حکایت میکند شبهه فرعون را و ترکیب این شبهه عجیب است از وجه اینکه فرعون اول چنین کلماتی گفت قوم خود را تا بموسی براگنجته شوند و ایشان بیشتر به انجناب سبب بغض و عناد شود چه کسی را اخراج از بلاد کردن خیلی دشوار و سخت میگذرد و نهایت شاق میشود اگر از قتل سخت تر نباشد از ان کمتر هم نمیباشد حق تعالی عز و جل هم اخراج بلد را با قتل مساوی ذکر فرموده است فی قوله ان اقتلوا انفسکم او اخرجوا من دیارکم پس وقتیکه قوم از این استعمال دادن فرعون بر کلیم علیه السلام مشتعل و به نهایت غضبناک شدند دیدکه قوم از کلام او متاثر شد موسی را ناسزا گفتن آغاز نهاد متصل بآن در نبوت انجناب شبهه طاعنیه را ادکرد و گفت بموسی آیا آمده ٔ بسوے ما تا بیرون کنی ما را از زمین ما که مصر است بجادوے خود ایموسی یعنی دانستیم که تو ساحری و میخواهی که به سحر خود ما را از مصر اخراج کنی و بنی اسرائیل را متمکن سازی و پادشاهی کنی بر ایشان این دال است بر تعلل و تجبر فرعون و دلالت بر آنکه او بر حقیقت موسی علیه السلام عالم بود و بجهة آن بر فوت پادشاهی خود ترسان و هراسان گشت نه بجهة سحر زیرا که بدیهی است که ساحر قادر نیست بر رنگ مانند فرعونی را از ملک پادشاهی بردارد و از زمین خود بش اخراج کند و دال است بر این قوله وجحدوا بها واستیقنتها انفسهم ظلما وعلوا و بجهة عجز و درماندگی او را ساحر خواند و بعد از آن گفت پس هر آئینه بیاریم ما را سحر مثل سحر تو و به آن معارضه کنیم با تو تا مردمان بدانند که تو پیغمبر نیستی بلکه ساحری **اقول** مقام مقتضی آنست که بالجملة شرحی در حقیقت اعجاز و سحر کرده آید تا کیفیت شبهه انداختن فرعون قوم خود را در نبوت موسی علیه السلام بروجه احسن معلوم شود **پس** باید دانست که حدوث حوادث لامحاله موقوف است بر اسباب و اسباب کون و فساد که بحکم الهی تقدیر گشته دو قسم است **یکی** آنکه عادت الله جاری شده بآن و این سه چیز است **اول** اسباب عنصریه مثل گرم شدن آب از آتش و خاموش شدن آتش از آب **دویم** اسباب سماویه مثل گرم شدن تابستان و سرد شدن زمستان **سوم** اسبابی که به نحوی از ترکیب و امتزاج میان اسباب سماوی و عنصری باشد مثل نشو و نما و رسیدن نباتات و میوها در فصول مختلفه پس هر امرے که یکی از اسباب ثلثه مذکوره حادث شود داخل امور عادیه باشد و دلالت بر حجت و صدق مدعی نکند هر چند خفی و نادر و صعب التحصیل باشد از قبیل سحر و شعبده زیرا که چون این نحو امور از جمله مقدورات انسان و افعال ایشان است پس ممکن است تحصیل آن و احتصاص بجناب الهی ندارد و اینکه مدعی ایالت از جانب الله نامه و طغرائے غیر او داشته باشد چه بالضرورة دلالت چنین حجتی بر کذب بیشتر از صدق است **قسم دویم** اسبابی که خارج است از مجرای عادت و آن امور ایست که هیچیک از اسباب مذکوره نباشد مثل شق القمر و رد الشمس و تسبیح الحصات و امثال آن چه ظاهر است که مؤثر در این امور هیچ یک از اسباب سماوی و عنصری نیست بلکه محض ارادة و مشیت الهیست پس واجب است که حجت نبی از این قسم امور باشد که دست تعلق و اکتساب از تحصیل آن کوتاه و در وی طمع و در طلبش سایه بست تا موجب ثبوت نبوت او باشد و این قسم امور را چون جاری بر خلاف مجرای عادت و قهر شان بحسب عادت محال است **خارق عادة** گویند پس اگر مقارن باشد بادعوای نبوت یا امامت که خلافت و ریاستی است از جانب جناب باریتعالی بر بندگان **معجزه** نامند چه عاجز میکند مخالف را از اتیان به مثل و اگر مقارن چنین دعوی نباشد چنانکه از بعضی از اولیاء الله صادر میشود **کرامت** می نامند مثل مائدهٔ حضرت مریم و احضار آصف بن برخیا عرش بلقیس را و گاه باشد که معجزه پیشتر از وقت دعوی ظاهر شود چون شکستن ایوان کسری و انطفاء آتشکدهٔ فارس و خشک شدن بحیرهٔ ساوه در شب ولادت حضرت پیغمبر صلعم فداه روحی و این نوع معجزه را **ارهاص** گویند چه ارهاص بمعنی انتظار دادن است گویا انتظار میدید صاحب معجزه را یا مردم را به اینکه امرے حادث خواهد شد و گاه باشد که کاذبی ادعای نبوت و اظهار معجزه کند اما بخلاف مدعاے او باشد و این را **معجزه مکذبه** گویند چنانکه از مسیلمهٔ کذاب نقل شده که بساو گفتند محمد صلعم برای اعوری دعاء کرد چشمش روشن شد او نیز برای اعوری دعا کرد چشم صحیحش هم کور شد و نیز او گفتند که محمد صلعم فداه روحی آب دهن مبارک در چاهیکه خشک گشته بود انداخت پر آب گشت او هم در چاه کم آبے آب دهن انداخت خشک شد **و اما** امتیاز معجزهٔ مصدقه و شناختن آن از غیر خود اما از کرامت بمقارنت دعوی است و اما از مکذبه بخالفت آن **و اما** از سحر و امثال آن بر اهل آن علوم و عالم به اسباب و طرق آنها باشد بعلم ایشان چه اینجماعت از دے معرفت خود دانند که معجزه از مقولهٔ اعمال ایشان نیست و از این جهة

بیان اشتعال او در فرعون بمخالفت موسی علیه السلام

بیان حقیقة معجزه و سحر و خارق و کرامت و ارهاص

ما به الامتیاز در معجزه و سحر و کرامت صلعم

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

سحره هرگاه ازعناد و لجاج نباشند زودتر از دیگران اذعان کنند چنانچه از ایمان سحرهٔ فرعون و غیر ایشان که مفصلاً مذکور شد معلوم است و اما برای غیر ارباب این علوم اگر از اهل تمیز و شعور باشند یا اینکه چون این اعمال از راه اسباب عادیه است پس لامحاله موقوف است بر تمهید و تهیئهٔ آن اسباب لااقل افسونی و رقیتی و باین سبب هرچه خواهند و هرگاه خواهند مقدور نشود بخلاف معجزه که هر وقت ضرور باشد حاضر مهیا است و محتاج به تهیهٔ اسباب نیست چنانکه از حیلت خواستن سحره و عصای حضرت موسی ظاهر شد و اگر اهل تمیز و شعور نباشند مثل سائر الناس ایشان را حجت و دلیلی در امور مثل اقوال و افعال علمیه و عملیهٔ ایشان است پس به مقتضای الواس یتبعه الذئب بهر طرف که ایشان مایل شوند ایشان تابع باشند **اقول** سحر در لغت صرف شئی است از حقیقت اصلیه الی غیره چنانچه **ازهری** گفته است السحر صرف الشئ عن حقیقته الی غیره و اصل السحر خفاء الامر و از اینجا است که آخر شب را سحر میگویند لخفاء الشخص ببقیة ظلمته و نیز ریه یعنی سحر گویند لخفاء امرها و الارض مسحورة فشبه سحر المسحور بذلک لتخیله الی من سحره انه یری الشئ بخلاف ماهیته **جوهری** میگوید السحر الاخذة و کل ما لطف ماخذه و دق فهو سحر یعنی سحر معنی گرفتن و هر چیزیکه لطیف و دقیق و باریک باشد ماخذ آن پس او ساحر است از سحر یسحر سحرا و الساحر هو العالم و الفاعل به و سحره یعنی خدعه **فیروزآبادی** نیز همین قایل است در **مجمع** میفرماید السحر اللطف الحیلة فی اظهار العجوبة توهم المعجزة یعنی سحر عبارت از حیله لطیفه در اظهار اعاجیب امور که توهم اعجاز نماید و ناظر میکند در **مصباح** از ابن الفارس نقل کرده است قال السحر هو اخراج الباطل فی صورة الحق یعنی سحر عبارت از اخراج باطل در صورت حق **و** قال یقال هو الشئ یعنی بقولی سحر محض قریب است و سحره جمع ساحر آمده است **پس** سحر بکسرهٔ اول و سکون ثانی عمل و فعلی باشد حیاتی یا قولی بکلام **اما** اول پس آن بترتیب و ترکیب ادویات و اسباب ناشی میشود **و اما** ثانی که عبارت از کلام بود مراد از آن رقیات و افسونات است و آنچه از آن ظاهر شود دو قسم است یکی حقیقت و ترتیب و ترکیب این هر دو نوع قولی و فعلی و حیل آن مخفی میباشد و ناظرین آنها را معاینه نمیکنند **و سحر البیان** هم من باب الثانی است یعنی کلمات مشکله و معضله را به اوضح عبارت و ابلغ و افصح بیان ذکر کند و بآن اثری شدید در قلوب سامعین حاصل و ناشی میشود خواه آن حق باشد و خواه باطل و در **مصباح** ذیل تشریح حدیث گفته است ان من البیان لسحرا و بعض البیان سحر کان صاحبه یوضح الشکل و یکشف عن حقیقته لحسن بیانه فیمیل القلوب کاستمالة السحر و قال بعضهم لما کان فی البیان من ابداع التراکیب و غرابة التالیف بفصاحة الالفاظ ما یجذب السامع و یخرجه الی حد یشغله عن غیره شبه بالسحر الحقیقی **و قال** هو ایضا شیخ **طریحی** گفته است و السحر بالکسر و السکون کلام او رقیة او عمل یتوقی بها الانسان او قلبا و عقلا و لا حقیقة له و انما هو تخییل و تمویه همین قول متزله و جمهور امامیه و جبریه است که سحر بالکلیه حقیقتی نمیدارد **کلیات ابو البقاء** چنین گفته است السحر بالکسر و السکون هو مزاولة النفوس الخبیثة لافعال و احوال یترتب علیها امور خارقة للعادة لا یعجز و معارضته یعنی سحر از مهارت و مزاولت نفوس شریره خبیثه برای افعال و اعمال و احوال خبیثه که مترتب میشود بر آن ظهور امور خارقهٔ العادت اما متعذر نیباشد معارضهٔ آن بدریافت حقیقت آن و لو بعد حین باشد چه این اصل این امر اکتسابی است پس از این **ابو البقاء** در کلیات گفته است و هو فی اصل اللغة الصرف حکاه الازهری عن الفراء و اطلاقه علی ما یفعله صاحب الحیل بمعونة الآلات و الادوات و ما یریه خفة الید عتبا و ما فیه صرف الشئ عن جهته حقیقة لغویه یعنی سحر در اصل لغت بمعنی صرف نظر باشد و از ازهری و فراء و غیرهما نیز همین قول است **و اما** اطلاق آن بر فعلی که محیل بمعونت و امداد اسباب آلات و ادوات اظهار میکند فاعل از نخجت و سرعت دست میکند به اعتبار آنچه در آن صرف شئ از جهت حقیقت لغویه میباشد **و السحر الکلامی** هو غرابة و لطافة الموثرة فی القلوب المحولة ایاها من حال الی حال کالسحر و ان من البیان لسحرا معناه و الله اعلم ان یمدح الانسان فیصدق فیه حتی یصرف قلوب السامعین الیه و یوافقه فصدق فیه ایضا حتی یصرف قلوبهم ایضا الیه **اقول** در عرف شرع بحقیقت سحر امت را دو قول است **یکی** آنچه مذکور شد که یک قسم سحر عملی است که بترتیب و ترکیب ادویات بعد اجتماع و امتزاج آن اثری از آن حاصل میشود و ظهور اثر از ادویات و الترکیب و الترتیب از عادت عادیه لازمه میباشد پس انکار آن خلاف مشهودات و ضروریات است **و دیگر** سحر از قسم کلام و افسونات و رقیات و تسخیرات میباشد پس بعمل آوردن آن ملک و جن و کواکب و ارواح سخر عامل آن میشوند و ظهور آثار این قسم هم محسوس و مشهود خواص و عوام از بنوه خلق بر شاهد ایشان و در میان احاد بکرات و مرات پس انکار کردن ازاین هم کابنه انکار از بدیهیات است **مذکره** نزد این طایفه در این نوع سحر اثر علی الحقیقت است آیا تقلیب و تحویل هیئت و هیکل حقیقت اشیا و سحره باین حکم و مجاز است یا نه **بعد** از اینکه تسلیم کرده شود اینکه سحر حقیقتی میدارد علما و بدو قول

در بیان حقیقت و ماهیت سحر لغة و شرعا

در بیان حقیقت سحر کلامی و سحر بیانی گوید

اختلاف کرده اند و هیچکی از فریقین بر اثبات این دعوے اقامهٔ دلایل کرده اند اما ثانی الفریقین مذهب اکثر معتزله و جمهور امامیه و جمهور اشاعره و جمیع متکلمین محض اند
بر حقیقت سحر فی نفسه پس بنا بر این بحث اصل شرع علی الاظهر تعریف سحر چنین کرده اند السحر فی عرف الشرع مختص بکل امر یخفی سببه و یتخیل علی غیر حقیقته
فی الواقع و تجری ذلک مجری التمویه و التلبیس و التدلیس و التلبیس حالی یعنی لفظ سحر در عرف شرع عبارت است از ہر امرے کہ سبش مستور و مخفی بر غیر
ساحر میباشد و آنکہ ساحر نمود حقیقت واقعیهٔ آن امر را متخیل نمیشود و آن جاری مجرای تمویه و تلبیس محض است و مؤیدین این است آیت یخیل الیه من
سحرهما انها تسعی کہ سحر از تخیلات است و نیشاپوری و امام فخر الدین رازی وغیرہما نیز ہمین گفته اند و لفظ السحر فی عرف الشرع مختص بکل امر یخفی سببه
و یتخیل علی غیر حقیقته و یجری مجری التمویه و الخدع قال یخیل الیه من سحرهما انها تسعی پس نزد این طوائف سحر را بالمرة تاثیرے نیست و قلب
و تحویل و تبدیل ماہیت پس از عمل سحر آنچه مرئی مشهود محض تخیل بصرف نظر میباشد و بذاته و فی نفسه حقیقتی نمیدارد **تنبیه** پیرگاه حقیقت حال در معجزه و سحر حالا
بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ فرعون در آیت زیر بحث عمداً و دانسته معجزهٔ موسیٰ علیه السلام را در قوم خود بسحر تعبیر کرد چه قوله تعالیٰ یا موسیٰ اما ان تلقی و اما ان نکون
از او نیز اکه از کلام او ظاهر میشود که دے ترسیده بود از اینکه موسیٰ علیه السلام بر ملک او غلبه خواهد کرد به این وجه خواست که قوم را بر آنجناب به انخیله دهد و عمداً تلبیس
بر انگیخته گردانده و غضب آنها را مشتعل سازد و به لفظ سحر تعبیر کردن مقصود او در نظر قوم خفیف و ضعیف کردن معجزهٔ موسیٰ بود گفت فلنا تینك بسحر
مثله کہ مانند جادوے تو ما هم آورده می توانیم و همین مضمون بسحر در اخراج از مصر در سورهٔ **اعراف** هم مذکور یافته بقوله یرید ان یخرجکم من ارضکم معهود
مختص آنست کہ امناے دولت فرعون مخاطب بقوم قبطی گفتند کہ موسیٰ علیه السلام از اجل سحر است میخواهد کہ قوم بنی اسرائیل را بسوے خود مائل کرده اند شما
از ملک مصر اخراج کند سحر خود **اشکال** حق تعالیٰ عزوجل چرا موسیٰ را چنین معجزه داد کہ سحر بودن آن مردم را شبهه واقع شود و غیر از این نوع دیگر از معجزه اظهار نمیفرمود
تا گنجایش شبههٔ سحر بالمرة باقی نمیماند و نوبت به ان هذا لساحر علیم نمیرسید **جواب** بعون الله الوهاب اصل آنست کہ از بحث مذکور بوجه احسن ہر بصیر را
بالا امتیاز در سحر و اعجاز معلوم گشته باشد پس انقلاب عصاے موسیٰ ثعبان و باید بیضا بترتیب و ترکیب آلات و ادویات و فراہم آوردن اسباب و
تلبیس و خدعه نبود کہ بر سحر محمول گردد و این امر علیحده است کہ خصم لجوج بغرض القاء شبهه عمداً و دانسته معجزهٔ قاہرهٔ موسیٰ را به سحر تعبیر کند **اما** وجه اینکه موسیٰ
کلیم الله علیه السلام را به این چنین معجزهٔ مشابهه سحر چرا مخصوص کرد باید دانست کہ همه انبیا علیهم السلام را همان نحو معجزه داده شد کہ در عصر و زمانهٔ او اصلح بود
از وجه اینکه در زمان ہر پیغمبر مردم در یک فنی کمال مهارت حاصل کرده بودند و به معراج ترقی همان فن را رسانیده بودند در آنزمان اہل آن فن گمان کردند کہ ما خداوند
این فن ہیاشیم و دیگرے را بالیقین در این فن از ما تفوق حاصل کردن ممکن نیست در ہر زمان ہر آن فن بهین توہم و خیال مغرور بودند باریتعالیٰ عزوجل حسب
اقتضاے شیت و مصلحت در ہر زمانه پیغمبر آنزمانه را معجزهٔ قاہرهٔ اعظم افضل از همان فن عطا فرمود تا معجزهٔ پیغمبر آنزمانه مبطل آن فن و کمال اہل آن زمانه گردد
پس ہرگاه این اصول بوضاحت پیوست باید دانست کہ در عصر جناب موسیٰ کلیم الله علیه السلام از همهٔ ازمنهٔ سلف و خلف سحر بکمال مهارت بدرجهٔ معراج
ترقی رسیده بود بدین وجه موسیٰ علیه السلام را معجزهٔ قاہرهٔ انقلاب عصا ثعبان عطا فرمود کہ در ہر مرتبه آن ثعبان جماعت کثیر سحرهٔ فرعونی را مع آلات و
ادوات و اسباب سحر بلع میکرد و من بعد بالمرة اثرے از آن سحر ظاہر نمیشد تا از آن معجزهٔ قاہرهٔ موسوی مصنوعات سحر ساحرین فرعونی باطل و فاسد گشته باشد چنین
در عصر حضرت **داؤد** علیه السلام فن موسیقی صنایع آهنی بدرجه کمال و به معراج ترقی رسیده بود و منتهاے کمال این فن همان زمان بود لهذا بجناب داؤد
علیه السلام خوش الحانی داده شد کہ در وقت تلاوت زبور تمامی حیوانات حتی چرنده و پرنده و درنده برائے استماع صوت و لحن داؤدی جمع میشدند و تلیین حدید
همچو موم در پنجه داؤد گداخته میشد و همچنین در عصر جناب **عیسیٰ** مسیح چونکه علم طب بکمال و حد منتهی رسید عیسیٰ علیه السلام را معارض طب معجزهٔ عطا کرده شد کہ
بس نمس کردن ابرص و مجذوم و اعمی صحیح الاجسام میشدند بلکه بیک اشارهٔ آنجناب احیاء اموات حاصل میشد و همچنین در عصر **خاتم المرسلین** فداه روحی چونکه
فصاحت و بلاغت کلام بدرجهٔ نهایت و مرتبهٔ غایت رسیده بود آنجناب صلعم را معجزهٔ قاہرهٔ قرآن مجید و فرقان حمید داده شد کہ افصح فصحا و ابلغ بلغای
دوران از معارضهٔ و اتیان مثل آن علی وجه مشهور شدند بعضی تسلیم اسلام کردند و جمعی جزیه دادن را منظور نمودند جماعتی مقاتله سیوف با معارضهٔ حروف ترجیح دادند
فوضعوا اعناقهم تحت سیوف خصامهم در محل خود مفصل مذکور شد **غرض** مقصود از تقیید اعجاز به مشابهت فن کمال ہر زمانه آن است کہ
ہر امتی از عجز معارضهٔ معاجز مشابه صنایع کاملهٔ آنها عاجز آمده بحقیت و صداقت مبعوث و مرسل عصر خود معترف شوند پس در این صورت اتمام حجت و
قطع معذرت امت بر سبیل قطع و احسن حاصل میشود چه بالیقین معلوم و متیقن است کہ معجزهٔ کہ مشابه صنایع و مصنوعات معمولهٔ خود آنها باشد و آنها از
معارضه و اتیان مثل آن عاجز شوند و الزام و اتمام حجت عند العقلا بر آنها خواهد شد و فعل آن مبعوث مرسل بر سبیل قطع و یقین معجزه قرار خواهد گرفت پس
بالثبوت این ہرگاه خصم تسلیم معجزه نکند لجاجت او خواهد بود این است کہ ان هذا لساحر علیم گفتن خصم برائے موسیٰ علیه السلام لجاجت او بود بجهته عجز او برائے
مثلیت و فریب دہی عوام قوم خود چه او بر سبیل قطع دانسته بود کہ انقلاب عصای ثعبان فعل خدا یتعالیٰ است نه فعل موسیٰ کلیم الله و نه در وقت ثعبان

بیان اینکه معجزهٔ موسیٰ را بسحر تعبیر کردن فرعون مبنی بر چه حکمه بود

جواب اشکال موسیٰ معجزهٔ مشابه سحر چرا داده شد ۱۲

بیان اینکه ہر پیغمبر را معجزهٔ قاہرهٔ داده شد که در زمان آن فن بمعراج ترقی رسیده بود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

منقلب شدن عصا جناب موسی علیه السلام تغییر سیدهم والعالم **بحث ثانی** فاجعل بیننا وبینك موعداً لا نخلفه نحن ولا انت مکاناً سوی بدانکه موعداً میتواند که مصدر باشد و جائز است که اسم باشد برای مکان وعد کقوله ان جهنم لموعدهم اجمعین و میتواند که اسم زمان وعد باشد کقوله ان موعدهم الصبح و اما در این آیت مجیده سوی مصدر است بمعنی فاعل ای مکاناً مستویاً و اما موعد بمعنی مصدر است نه اسم مکان و نه اسم زمان بدلیل لا نخلفه چه اخلاف لایم زمان و مکان نیست در تفسیر کبیر رازی هم همین قایل است والذی نهدی الیه بمعنی للصلح اجعل بیننا وبینك وهذا لا نخلفه لان الوعد هو الذی یصح وصفه بالخلف اما الزمان والمکان فلا یصح وصفهما بذلك یعنی لفظ موعد در این آیت مجید بمعنی مصدر است و تقدیر چنین شود که فرعون گفت ای موسی قرار دهید در میان ما وتو وعدهٔ که مخالفت آن نکنیم زیرا که وعده را وصف کردن بخلف صحیح میشود اما مکان و زمان بخلف وصف کرده نمیشوند و اما انتصاب مکاناً بفعلی است که مدلول علیه مصدر است نه بصدر زیرا که موصوفیت او مانع عاملیت اوست یا بدلیت از موعداً بتقدیر مکان که مضاف باشد بموعد و بنابراین طباق جواب بر قول تعالی قال موعدکم یوم الزینة من حیث المعنی باشد چه یوم از زینت دال است بر مکانی که مشتهر باشد به اجتماع مردمان در آن و آن روز **مفسرین** گفته اند و معاینه ذلك ان الحسن قراء یوم الزینة بالنصب وذلك لا یطابق المکان والزمان و انما نصب مکاناً لانه هو المفعول الثانی للجعل والتقدیر اجعل مکان موعداً لا نخلفه مکاناً سوی خلاصه آنست که گفته اند و آنچه تأکید میکند این را که بتحقیق حسن یوم از زینت را بنصب قرائت کرده است و این بر مکان و زمان مطابقت حاصل نمیکند و جز این نیست که منصوب بودن مکاناً بجهة مفعولاً واقع شدن آنست برای جعل و تقدیر چنین شود که اجعل مکان موعداً لا نخلفه مکاناً سوی و اما تراور و قرائت سوی نیز اختلاف کرده اند **عاصم** و ابن عامر و حمزه سوی بضمهٔ سین قرائت کرده اند و دیگران بکسر سین خوانده اند اصل آنست که این هر دو لغت اند در آن چون طوی و طوی **بعضی** سوی قرائت کرده اند و **جمعی** بغیر تنوین خوانده اند و هر گاه اجمالاً حقیقت حال بوضاحت رسید باید دانست که بهر حال معنی و مقصود از آیت مجیده چنین شود که فرعون گفت موسی کلیم الله علیه السلام را پس بگردان یعنی مقرر کن میان ما و میان خود وعدهٔ بجهة معارضه آنچنان وعده که بهیچ وجه خلاف نکنیم در ایفای آن نه ما و نه تو بلکه چون زمان این وعده در رسد حاضر شویم در جائی مساوی باشد مسافت قوم ما و تو بآن و یا حاضر شویم در مکانی مستوی و هموار که در وی بلندی و پستی نباشد تا همه مردم بتوانند نظاره توانند کرد **ابو علی** هم گفته است که مکاناً تستوی مسافته علی الفریقین و همین مراد از قول مجاهد است یعنی حاضر شویم بمکانی که مسافت آن مساوی باشد بر هر دو فریق و اما **قتاده** گفته است منصفاً بیننا **ابن زید** گفته است سوی ای مستویاً لا یعجز الفریقین ما فیه الارتفاع والانخفاض مستوی علی التقدیر الاول صفة المسافة وعلی هذا التقدیر صفة المکان والمقصود انهم طلبوا مکاناً مستویاً لا یکون فیه ارتفاع ولا انخفاض حتی یشاهد کل الحاضرین کما یجری خلاصه آنست که سوی یعنی مستوی باشد که پشم خاصه نشود ارتفاع و انخفاض در آن نباشد پس سوی بر تقدیر اول صفت مسافت بود و بر تقدیر ثانی صفت مکان باشد و مقصود چنین بود که ایشان مکانی میخواستند که در آن بامتداد ارتفاع و انخفاض پستی و بلندی نبوده باشد تا اینکه تمامی حاضرین بروجه حسن مشاهده و معاینه کرده بتوانند تمامی آنچه از کرده باین جاری گردد **وکلبی** گفته است مکاناً سوی هذا المکان الذی نحن فیه الآن یعنی از مکان سوی همان مراد بود که در آن مکان آنوقت آنها موجود بودند و هو العالم

بحث ثالث قال موعدکم یوم الزینة آیا موعد کم در این آیت قول فرعون است برای موسی یا بالعکس **مفسرین** را در این دو قول اند **بعضی** گفته اند که از قول فرعون است و **جماعتی** قول موسی علیه السلام قرار داده اند **قاضی** گفته است که اظهر قول آنست زیرا که طالب اجتماع فرعون بود نه موسی **ولاکن** جمهور مفسرین قائل شده اند که از کلام موسی علیه السلام است و این قول اظهر است بچند وجه **اول** این جواب است برای قول فرعون که گفت فاجعل بیننا وبینك موعداً **دویم** بجهة اینکه تعیین یوم زینت مقتضی است به اطلاع همه مردم بر آنچه واقع میشود پس تعیین آن مناسب است برای کسیکه بالیقین محق باشد که میداند حقیت و صداقت خود را نه مبطل چه او را علم حاصل میباشد بتلبیس خود **سیوم** تو له موعدکم خطاب است برای جمع پس هر گاه قول فرعون باشد موسی و هارون هر دو قرار داده شود قائلین بالضرورت خواهند گفت که اطلاق جمع برای تثنیه بجهة تعظیم است گوئیم قاعده صحیح است و لاکن انجا صحت می پذیرد زیرا که فرعون بالیقین دشمن موسی و هارون بود و در اینجا تعظیم ایشان مناسبتی نیست و هر گاه گوئیند که اقل جمع دو است جائز نیست و اما اگر قول موسی علیه السلام برای فرعون و قوم او باشد صحیح میشود و اعتراضی بنا بر آن لازم نمیگیرد و اما در یوم الزینة قراء اختلاف کرده اند **بعضی** بضم میم قرائت کرده اند **حسن** میم یوم را منصوب خوانده است و **زجاج** گفته است که مرفوع باشد بنا بر خبر مبتدا است و معنی شود وقت موعدکم یوم الزینة و کسیکه منصوب میخواند بنا بر ظرفیت است و در این صورت معنی شود موعدکم یقع یوم الزینة پس معنی و مقصود از آیت چنین شود که بارتفاع ایجا حکایت میکند که گفت موسی علیه السلام بجواب فرعون که زمان وعدهٔ شما روز آرایش قطیان است و آن روز عید بود مر اهل مصر را که همه ایشان در پیراسته در موضع حاضر شدند و تماشا کردند یا روز نوروز بود یا روز عاشورا **سعید ابن مسیب** گفته که آن روز بازاری بود که خود را بیاراستندی و

سبب اینکه مراد از موعد اینجا زمان است یا مکان

در اعراب یوم الزینة و قرائت و لغت لفظ سوی گوید

اختلاف الاقوال مفسرین که سوی بمعنی مسافت یا به معنی مستوی است

بیان اینکه موعدکم قول فرعون است یا قول موسی است

بازار شنبی وتعیین این روز بجهة آن بود تا ظهور حق وذهوق باطل علی رؤس الاشهاد بسمت وقوع پذیرد وخبر آن باطراف واکناف عالم رسد وهو العالم بالصواب

بحث رابع وان یحشر الناس ضحی بدانکه دراین جمله مبارکه ان مع الفعل در محل جر است عطفاً علی الزینة ای یوم حشر الناس ضحی ومحل ضحی نصب است علی الظرفیة **اشکال** در تفسیر آیت اجعل بیننا وبینك موعداً مذکور شد که تقدیر میشود اجعل مکان موعد لا نخلفه مکاناً سوی پس چگونه مطابق میشود جواب بذکر زمان **جواب** باید دانست که مطابقت فی المعنی ثابت میشود اگرچه در لفظ مطابقت حاصل نباشد زیرا که ایشارا چاره نبود از اینکه در یوم از نیت در مکان معین مجتمع شوند که آن مکان در زمان اجتماع در مردم مشهور بود پس بذکر زمان مکان معلوم بود وهو العالم **تنبیه** پس بهرحال معنی آیت چنین شود که موعد شما آنست که جمع کرده شوند مردمان در چاشتگاه **یا** زمان وعدهٔ شما روزیست که فراهم آورده شوند مردمان در چاشتگاه که محل حال نورانیت بود زیرا که تا هیچ کس از ایمان نگردد رسوا ربینند وآن ابلغ باشد در حجت وابعد از شبههٔ موسی گفت موعد ما روز اجتماع آدمیان است بوقت چاشت در **صافی** فرموده است ذیل همین آیت وهو یوم عید کان لهم فی کل عام وانما عینه لیظهر الحق ویزهق الباطل علی رؤس الاشهاد ویشیع ذلك فی الاقطار خلاصه آنست که یوم الزینت روز عید بود برای ایشان در هر سال وچنین نیت که آنرا تعیین کردند تا ظاهر کند حق را واز ناحق نماید باطل را بر رؤس الاشهاد وشایع گرداند آنرا در اقطار

بحث خامس فتولی فرعون جمع کیده ثم اتی باید دانست که تولی گاه است که بمعنی اعراض استعمال شود وگاهی بمعنی انصراف لاکن اینجا محل نظاهر مقتضی معنی انصراف است ومراد از آن مفارقت جناب کلیم الله موسی علیه السلام بود بر موعدی که وعده کرده بودند برای اجتماع **مقاتل** گفته تولی اعرض وثبت علی اعراضه عن الحق ودخل تحت قوله فجمع کیده السحر وسائر من یجتمع لذلك ویدخل فیه الآلات وسائر ما اودعته السحرة ثم اتی دخل تحته ای الموضع بالسحر وبالتهیؤ وبالآلات خلاصه آنست که معنی تولی آنست که فرعون اعراض کرده وبر اعراض عن الحق ثابت قدم ماند وتحت قول او فجمع کیده داخل است سحره وتمامی کسانیکه بغرض سحر کردن جمع شده بودند ونیز داخل است دراین تمامی آلات وادوات سحره واما تحت ثم اتی داخل است آمدن فرعون با تمامی سحره وقوم وآلات واسباب **ابن عباس** رضی گفته است کانوا اثنین وسبعین ساحراً مع کل واحد منهم حبل وعصاه یعنی همراهیان فرعون از سحره هفتاد ودو نفر بودند هر یکی یك ریسمان ویك عصا همراه داشت **بعضی** گفته اند که همراهیان فرعون از سحره چهارصد نفر بودند **مجاهد** این تعداد هم بیشتر نقل کرده اند فجمع سحرة الفرعون قبة فجلس فیها ینظر الیهم وکان طول القبة سبعین ذراعاً یعنی پس از آن فرعون قبه زرد در آن نشست که نظر میکرد بسوی ایشان وطول قبه هفتاد ذراع بود پس بهرحال معنی مقصود از آیت آنست که پس آمد بوعده گاه با ساحران که تابع او بودند با جمیع سحره خود بمیعاد در آن مکان جمع شدند **بحث سادس** قال لهم موسی ویلکم لا تفتروا علی الله کذباً فیسحتکم بعذاب وقد خاب من افتری بدانکه کلمهٔ ویل تهدید ووعید است ومنصوب است بفعل محذوف وتقدیر چنین شود الزمکم الله الویل والعذاب وسزاوار بود که منصوب باشد بنداء ای یا ویلکم مانند یا ویلنا پس مراد از آن خواندن مردمان باشد بگفتن کلمهٔ ویل بر ایشان **بعضی** گفته اند که ویلکم کلمه ایست از وی ویلکم بنا بر این مبتدا خبر باشد ویا بمنزلهٔ التعجب اکما القصة وسحت بضمتین واسکان تخفیف هر آنچه حلال نباشد کسب آن در **بحرین** میفرماید که این لفظ مشتق است از سحت که استیصال یقال سحته واسحته ای استأصله گاه است که حرام را سحت تسمیه کنند لانه یعقب عذاب الاستیصال **بعضی** گفته اند بجهة اینکه در این برکت نمی باشد **جمعی** گفته اند بجهة اینکه ارتکاب حرام قوت انسان را بالمره استیصال میکند پس فیسحتکم بعذاب یعنی یعذبکم عذاباً مهلکاً مستأصلاً **حمزه** وعاصم وکسائی فیسحتکم برفع یا خوانده اند بنا بر آنکه مشتق از اسحات باشد واسحات لغت اهل **نجد** وبنی تمیم بود وامالغت اهل **حجاز** سحت است واز **امیر المؤمنین** علیه السلام مرویست که رشوت در حکم دهر نفی وکسب الحجام وعصب الفحل وثمن الکلب وثمن الخمر وثمن المیتة وحلوان الکاهن موسوم بسحت میباشد **ونیز** مرویست از امام صادق علیه السلام که سحت انواع کثیره میباشد اما رشوت فی الحکم پس ان کفر بالله است پس در اینجا فیسحتکم بعذاب یعنی یهلککم ویستأصلکم است **واما** خیبت بمعنی حرمان عن المقصود باشد **زجاج** گفته است در انتصاب ویلکم اینکه یعنی چنین شود الزمکم الله ویلا ان افتروا علی الله کذبا وجائز است که علی النداء باشد کقوله یا ویلنا الا الدنا انا کنا طاغین یا ویلنا من بعثنا من مرقدنا وهرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی چنین شود که بوعده گاه در آمدند موسی علیه السلام گفت مر جادوان را بعد از ملاقات از روی وعظ وتهدید که ای قوم وای بر شما افترا مکنید بر خدا تعالی در دروغ را که آیت ومعجزه او را سحر گوئید وخواهید که بآن معارضه کنید یا در دروغ بر خدا تعالی مبندید مشترکت دیگر یا او که متاصل وهلاك گرداند وانیخ برکند شما را بعذابی که نامل گرداند بر شما وبدستکه بی بهره ونا امید ماند کسی که افترا کرد بر خدا تعالی وامر باطل را باو نسبت داد در تفسیر **کبیر** رازی ذیل آیت مجیده گفته است قال من افتری علی الله کذبا حصل له امران احدهما عذاب الاستیصال فی الدنیا والعذاب الشدید فی الآخرة وهو المراد من قوله فیسحتکم بعذاب والثانی الخیبة والحرمان عن المقصود وهو المراد بقوله وقد خاب من افتری خلاصه آنست که کسی که بدروغ افترا بندد بر باری تعالی عزوجل او را دو امر

جواب اشکال متعلق موعدکم

مجملاً کیفیت احوال سحرهٔ فرعون ۱۲

در بیان تحقیق لغت واشتقاق لفظ سحت گوید

حاصل شوند یکی عذاب استیصال در دنیا یا عذاب شدید در آخرت این است مراد از جملهٔ فیسحتکم بعذاب و دیگر خیبت و حرمان از مقصود حاصل شود این است مراد از جملهٔ وقد خاب من افتری وهو العالم **بحث سابع** فتنازعوا امرهم بینهم واسروا النجوی چون سحره این کلام را از موسی علیه السلام استماع کردند از ان اعراض ننمودند پس میان یکدیگر با هم **گفت** و شنود کردند و بهم دیگر گفتند این کلام بلاغت نظام بکلام ساحران نمی ماند و پنهان داشتند راز گفتن خود را از ملازمان فرعون و آخر بر این قرار دادند که اگر او بر ما غالب شود متابعت او کنیم و بخدای او بگرویم و اگر ما بر او غالب شویم سارا است و دور دست فرعون هلاک خواهد گردید **و مفسرین** باینجا در لفظ تنازعوا اختلاف **است بعضی** گفته اند در معنی آن تفاوضوا و تشاوروا والمستعمل علی شیئ واحد **مقاتل** گفته است اختلفوا فیما بینهم **آیا** در این تنازع فرعون و قوم او شامل بودند یا **جماعتی** گفته است که شامل بودند و **بعضی** میگویند که آنها بس سحره بودند **اقول** کلام هر دو را محتمل است و بظاهر هیچ دلالتی بر ترجیح نیست **سوال** سرگوشی و نجوای سحره چیست و متعلق به کیست **جواب** حقیقت الامر آنست که مفسرین را در این اختلاف است بچند قول **اوّل** که سرگوشی و نجوای سحره متعلق بفرعون بود **ابن عباس** میگوید ان یغلبنا موسی اتبعناه یعنی اگر موسی علیه السلام بر ما غالب شد ما پیروی او خواهیم کرد و اطاعت فرعون را ترک خواهیم نمود **قتاده** میگوید ان کان ساحرا فسنغلبه وان کان من السماء فله امر یعنی نجوای سحره این بود که با همدیگر میگفتند موسی علیه السلام اگر ساحر است پس هر آئینه ما بر او غالب خواهیم شد و اگر از آسمان است پس او مامور من الله میباشد **و سبب** دیگر میگویند لما قال لهم لا تفتروا علی الله کذبا فیسحتکم بعذاب قالوا ما هذا بقول ساحر یعنی وقتیکه موسی علیه السلام سحره را گفت وای بر شما لا تسحره نجوای با همدیگر میکردند که این شخص ساحر است بقول او اعتمادی نباید کرد **ثانی** جمیع اقوال آنست که سحره از موسی و فرعون نجوای میکردند و نجوای آنها این بود که میگفتند ان هذان لساحران یریدان ان یخرجاکم من ارضکم سحرهما **ثالث** جماعتی گفته است نجوای سحره متعلق بود به موسی و هارون و نیز متعلق بفرعون و قوم او **ابوضحاک** میگوید نجوای سحره این بود که میگفتند کیف یجب تدبیر امر الجبال والعصی وعلی اتی وجه یجب اظهارها افیکون اوقع فی القلوب واظهر للعیوب یعنی تدبیر در امر حبال و عصی باید کرد و اخترآنکه در شعبده بازی بر سیمان و چوب چگونه تدبیر باید کرد و چگونه این فریب و مکر و حیله و شعبده را اظهار کرده شود تا اوقع فی القلوب و اظهر للعیوب باشد **بحث ثامن** قالوا ان هذان لساحران یریدان ان یخرجاکم من ارضکم بسحرهما باید دانست که قرائت مشهوره ان هذان لساحران است **اما** بعضی از قراء این قرائت را ترک کرده اند و وجوه دیگر بیان کرده اند **عیسی** ابن عمر و ابو عمرو ان هذین لساحران قرائت کرده اند و گفته اند که این قرائت **عثمان** و قرائت **عائشه** و نیز از سعید ابن جبیر و ابن الزبیر است احتجاج کرده است ابو عمرو و بعضی بر این قول به آنچه از هشام ابن عروه عن ابیه عن عایشه مروی گشته است که او را سوال کرده شد از آیت زیر بحث ان هذان لساحران و آیت ان الذین امنوا والذین هادوا والصابئون والنصاری در مائده **و از آیت** مجیده لکن الراسخون فی العلم منهم والی قوله والمقیمین الصلوة والمؤتون الزکوة پس عایشه گفت یا ابن اختی هذا خطاء من الکاتب یعنی این خطاء است که از کاتب صادر گشته و از عثمان روایت شده است که او در مصحف نظر کرد پس گفت اری فیه لحنا وستقیمه العرب بالسنتها و از **ابی عمرو** منقول گشته که گفت من حیا میکنم از اینکه ان هذان لساحران قرائت کنم **ابن کثیر** ان هذان بتخفیف ان و تشدید نون هذان قرائت کرده است **حفص** از عاصم قرائت کرده است ان هذان بتخفیف نونین و اما قرائت **عبدالله** ابن مسعود و اسروا النجوی ان هذان ساحران بفتح الف و جزم نون ساحران بغیر لام است **اخفش** ان هذان لساحران خفیفه در معنی ثقیله قرائت کرده است و این لغت قومی است که مرفوع میخوانند ان را و لام را بر آن داخل میکنند تا فرق باشد میان آن و میان آنکه بمعنی ما است و از **ابی** ابن کعب مرویست ما هذان الا ساحران و از **ابی** نیز مرویست ان هذان الا ساحران **خلیل** هم مثل همین گفته و از **ابی** احد الروایتین این است ان ذان الا ساحران **اوّل** همه قرائت سابقه مذکوره در این آیت مجیده وارد شده اند لاکن نزد **محققین** بجز آن یک قرائت مشهوره دیگرے از این قرائات بصحت نه پیوسته اند زیرا که باقی همه قرائات بطرق احاد منقول اند و واجب است که قرآن بر سبیل تواتر منقول باشد چه هرگاه اثبات زیادتی در قرآن بر سبیل احاد جائز قرار داده شود هر آئینه یقین و اعتبار از باقی نمیماند که موجود فی الدفتین کل قرآن است یا نه **اما جواب** از طعن در قرائت مشهوره مشتمل بر چند وجه است **اوّل** انه لما کان نقل هذه القرائة فی الشهرة کنقل جمیع القرآن فلو حکمنا ببطلانها جاز مثله فی جمیع القرآن وذلک یجر الی القدح فی التواتر والی القدح فی کل القرآن وانه باطل واذا ثبت ذلک امتنع صیرورته معارضا بخبر الواحد المنقول عن بعض الصحابة خلاصه مقصود آنست که هرگاه نقل این قرائت در شهرت چون نقل جمیع قرآن است پس اگر ما حکم کنیم ببطلان این قرائت پس ببطلان تمام قرآن هم حکم جائز خواهد شد و این صورت منجر میشود بسوی قدح فی التواتر و قدح در تمام قرآن و این باطل است و هرگاه این ثابت شد پس ممتنع است صیرورت آن بجهة معارض بودن

جواب سوال سرگوشی و نجوای سحره چیست و متعلق به کیست ۱۲

اختلاف الاقوال در قرائت ان هذان لساحران ۱۲

جواب از طعن عایشه از قرائت مشهوره این آیت مجیده

آن بخبر واحد که از بعض صحابه منقول گشته در تفسیر کبیر از ذیل آیت مجیده چنین گفته است ان المسلمین اجمعوا علی ما بین الدفتین کلام الله تعالی وکلام الله تعالی لا یجوز ان یکون لحنا وغلطا فثبت فساد ما نقل عن عثمان وعایشة ان فیه لحنا وغلطا خلاصه آنست که بتحقیق اسلامیان اجماع کردند براینکه آنچه مابین دفتین است کلام خدا تعالی میباشد البته قطعا وجائز نیست که کلام الله لحن وغلط باشد پس ثابت شد فساد آنچه عثمان وعایشه نقل کرده است که دراین قرائت لحن وغلط میباشد **ابن الانباری** گفته است ان الصحابة هم الائمة والقدوة فلو جاز لهم ان یلحنوا فی المصحف لما فوضوا اصلاحه الی غیرهم من بعدهم مع تحذیرهم من الابتداع وترغیبهم فی الاتباع حتی قال بعضهم اتبعوا ولا تبتدعوا فکفینا مقصود آنست که بتحقیق صحابه ائمه وقدوه خلق بودند هرگاه ایشان در مصحف لحن وغلط میدیدند هر آئینه اصلاح آنرا بدیگران تفویض نمیکردند بعد از خود باوجود تحذیر کردن ایشان از ابتداع وترغیب کردن ایشان در اتباع تا اینکه بعضی از ایشان گفتند که اتباع کنید وابتداع نکنید فقد کفیتم **نحویین** در اعراب این لفظ اختلاف کرده اند بچند وجه **اول** همین اقوی الوجوه است که این لغت بعض عرب است **جمعی** گفته اند که این لغت **بلحارث** ابن کعب است و **زجاج** بسوی کنانه آنرا نسبت داده است و **قطرب** بسوی بلحارث ابن کعب و مراد وخثعم وبعض بنی فهذره منسوب کرده است و **ابن جنی** بسوی بعض بنی ربیعه نسبت کرده است و **فراء** بر همین لغت شعر انشاد کرده است **شعر** فاطرق اطراق الشجاع ولو یری ♦ مساغا لنابا له الشجاع لصمما ♦ ودیگری چنین گفته است **شعر** تزود منا بین اذنا ه ضربة ♦ دعته الی هابی التراب عقیم **فراء** گفته است وبعضی از بنی اسد حکایت کرده اند انه قال هذا خط یدی انی اعرفه **قطرب** گفته که ایشان میگویند رایت رجلان واشتریت ثوبان **فراء** گفته که این صورت بسیار کم واقع میشود که من قیاس کرده ام زیرا که ماقبل حرف تثنیه مفتوح است پس مناسب همانا که در اینها آن الف بوده باشد هرگاه بعد آن یاء باشد مناسب که به الف منقلب گردد بجهة مفتوح بودن ماقبل آن **قطرب** ذکر کرده است انهم یفعلون ذلک فرارا الی الالف التی هی اخف حروف المد یعنی ایشان چنین می کنند بجهة فرار کردن بسوی الفی که اخف حروف مد است همین اقوی الوجوه است دراین آیت مجیده **جمعی** گفته اند ویمکن ان یقال ایضا الالف فی هذا من جوهر الکلمة والحرف الذی یکون من جوهر الکلمة لا یجوز تقدیره بسبب التثنیة والجمع لان ما بالذات لا یزول بالعرض خلاصه آنست که ممکن است اینکه گفته شود که الف در کلمه از جوهر کلمه است وجائز نیست که چنین کلمه تغییر و متبدل شود به سبب تثنیه وجمع زیرا که آنچه بالذات است بعرض زایل نمیشود و پس متعلق باین قول بعضی گفته اند هذا الدلیل یقتضی ان لا یجوز ان یقال ان هذین فلما جوزناه فلا اقل من ان یجوز معه ان یقال ان هذین **وجه ثانی** آنست که گفته شود که در اینجا ان به معنی نعم است چنانکه شاعری گفته است **شعر** ویقلن شیب قد علا ک وقد کبرت فقلت انه ♦ فقلت نعم پس ها در دراته ها و السکت است چنانکه در آیت مجیده هم آمده است هلک عنی سلطانیه **ابو دوب** گفته است **شعر** شاب المفارق ان اتی من البلی ♦ شیب القذال مع العذار الواصل ♦ ای نعم ان من البلی پس گویا گفته است نعم هذان لساحران بر این قول **اعتراض** کرده اند که بر خبر لام داخل نمیشود علی الاستحسان مگر وقتیکه بر مبتدا آن داخل باشد اما در صورتیکه آن بر مبتدا داخل نبود محل لام مبتدا است چنانکه گفته میشود لزید اعلم من عمرو ولا کن گفته نمی شود زید لاعلم من عمرو **جواب** از این اعتراض مشتمل بر دو وجه تواند بود **یکی** اینکه لا نسلم ان اللام لا تدخل علی الخبر یعنی تسلیم نداریم که دخول لام بر خبر مستحسن نباشد دلیل است بر این **شعر** لهام الحلیس یجوز شهریه ♦ توضی من اللوم بعظم الوقیه **دیگری** چنین گفته است **شعر** خالی لامت ومن جویر خالة ♦ تیلی العلاة ویرما لاحوا لا **قطرب** گفته است المتکلم حلفت بالله العلی ♦ ان مطایاک لمن خیر المطی ♦ وهرگاه ان بالکسر روی باشد استدلال آنی نمی ماند مگر آنکه قطرب گفته است که با تمام آن مفتوح الهمزه است **واما** وجه ثانی در جواب از قول ایشان که گفته اند مستحسن نیست دخول لام بر خبر مگر وقتی که داخل شود کلمه آن بر مبتدا پس بحمد الله **الزجاج** پس او گفته است که ان واقع شده است در موقع نعم ولام در موقع ان است وتقدیر چنین شود نعم هذان لهما ساحران پس لام بر مبتدا در داخل است نه بر خبر گفت کا این قول را بیان کردم نزد محمد ابن یزید واسمعیل ابن اسحق پس ایشان باغبات پسندیدند وگفتند انه لجود ما سمعنا **ابن جنی** گفته که این قول صحیح نیست از چند وجه **اول** انا لا اصل ان المبتدا انما یجوز حذفه لو کان امرا معلوما حالیا ولو لا ذلک لکان فی حذفه مع الجهل به ضرب من تکلیف علم الغیب للمخاطب واذا کان معروفا فقد استغنی بمعرفته عن تاکیده باللام لان التاکید انما یحتاج الیه حیث لم یکن العلم به حاصلا خلاصه مقصود آنست که بتحقیق اصل آنست بدرستیکه مبتدا جزء این نیست که جائز است حذف کردن آن هرگاه امر معلوم واضح باشد ونه در حذف آن مع الجهل نوعی از تکلیف علم غیب حاصل کردن است برای مخاطب ودر وقتیکه معروف بود پس بتحقیق استغناء حاصل میشود به معرفت آن از تاکید آن به لام زیرا که احتیاج بتاکید در وقتی میشود که علم بآن حاصل نباشد **دوم**

ان الحذف من باب الاختصار والتاکید من باب الاطناب فالجمع بینهما غیر جائز ولان ذکر المؤکد وحذف التاکید احسن فی الاصول
من العکس یعنی بدرستیکه حذف از باب ایجاز و اختصار است و تاکید از باب اطناب است پس اجتماع این هر دو صورت جائز نیست و بجهة اینکه ذکر مؤکد و حذف
تاکید احسن است و بر عکول از عکس آن **سوم** گفته اند امتناع اصحابنا البصریین من تاکید الضمیر المحذوف العامل علی المبتدأ فی نحو قولک زید ضربت
فلا یجیزون زید ضربت نفسه علی ان یجعل النفس توکیدا للهاء المؤکدة المقدرة فی ضربت او ضربته لان الحذف لا یکون الا بعد التحقق
والعلم به واذا کان کذلک فقد استغنی عن تاکیده فلذا همنا خلاصه مقصود آنست که منع کردن اصحاب ما بصریین از تاکید ضمیر محذوف که عامل
علی المبتدا باشد در مثل قولک زید ضربت پس جائز نمیدانند گفتن زید ضربت نفسه بنا بر اینکه نفس را تاکید قرار داده شود برای هاء مؤکده که در ضربت مقدر است
که ضربته باشد زیرا که حذف نمی شود مگر بعد از تحقیق و علم بآن و در اینصورت استغنا حاصل میشود از تاکید پس در اینجا نیز همچنین میباشد **وجه ثالث** گفته اند
ان کلمة ان ضعیفة فی العمل لانها تعمل بسبب مشابهة الفعل فوجب کونها ضعیفة فی العمل واذا ضعفت جاز بقاء المبتدا علی
اعرابه الاصلی وهو الرفع خلاصه مقصود آنست که کلمه ان ضعیف است و عمل نمیکند بسبب مشابهت فعل پس واجب است ضعف آن
در عمل در هرگاه که ضعیف باشد جائز است بقاء مبتدا بر اعراب اصلی خود که رفع است **وهرگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست
که معنی مقصود آیت زیر بحث آنست که **مرویست** که فرعون از غرفهٔ میدید که ایشان با یکدیگر سخنی میگویند و مشوره می کنند پرسید که این سحره چه میگویند ایشان
از ترس فرعون گفتند بدرستیکه این هر دو یعنی موسی و هارون جادوگرانند و گویند که تنازع و اختلاف در تشاور ایشان در این بود که بچه نوع با موسی علیه السلام
معارضه کنند **و بعضی** از مفسرین گفته اند که ضمیر راجع بفرعون و قوم اوست و قولهان هذان لساحران تغییر اسلوب النحوی است یعنی فرعون
و کسان او مشاورت کردند در تلفیق این کلام که اسناد سحر است به ایشان بجهة خوف آنکه مبادا ایشان غالب شوند در میان تابع ایشان گردند و مادر ما قبل ذکر
کردیم که هذان اسم ان است و بلغت خثعم و بلحارث ابن کعب الف تثنیه در هر سه حال از اعراب متغیر نمیشود و اعراب آن تقدیریست و این حرف موافق
لغت ایشان واقع شده **و یا** ان بمعنی نعم باشد و هذان لساحران مبتدا و خبر باشند **و یا** بقول بعضی اسم آن ضمیر شان محذوف است و هذان
لساحران خبر آن است و بقول جمعی اصل کلام آن است که انه هذان الساحران یعنی نیستند موسی و هارون مگر جادوگران میخواهند اینکه بیرون کنند
شما را از زمین شما یعنی از دیار خود و مملکت مصر را در تصرف خود در آورند **نسبیه** رجوع این قول ثابت میشود که از چنین گفتن و نسبت سحر بموسی و هارون
علیهم السلام دادن و از خلاف واقع اظهار کردن اینکه شما را از ملک مصر میخواهند خارج کنند و مصر را به تصرف خود میخواهند بیاورند مقصود ایشان تنفیر مردم
بود از موسی و دین او از چند وجه **احدها** قولهم هذان لساحران هذا طعن منهم فی معجزات موسی علیه السلام ثم مبالغة فی
التنفیر عنه لما ان کل طبع سلیم یقتضی النفرة عن السحر وکراهة رویة الساحر ومن حیث ان الانسان یعلم ان السحر لا بقاء له
واذا اعتقد فیه السحر فلو اکیف یتبعه فانه لا بقاء له ولا للذی به ولا لمذهبه خلاصه مقصود آن است که گفتن ایشان هذان لساحران
طعن کردن ایشان است در معجزات موسی علیه السلام و پس از آن مبالغه است در تنفیر او زیرا که هر طبع سلیم بالضرورت مقتضی نفرت است از سحر و جادو و
از رؤیت ساحر و از حیث اینکه بتحقیق انسان میداند بدرستیکه سحر را بقائی نیست و دور و قتیکه دانستند که موسی علیه السلام نعوذ بالله ساحر است گفتند
پس چگونه او را پیروی و الهاعت کنیم پس بدرستیکه او و دین و مذهب او را بقائی نمیباشد **ثانیها** قولهم یریدان ان یخرجاکم من ارضکم و
هذا فی نهایة التنفیر لان المفارقة عن المنشاء والمهد شدیدة علی القلوب وهذا هو الذی حکاه الله تعالی عن فرعون فی
قوله اجئتنا لتخرجنا من ارضنا بسحرک یا موسی وکان التحرج تلقفوا هذه الشبهة من فرعون ثم اعادوها خلاصه مقصود آنست
که گفتن ایشان یریدان ان یخرجاکم من ارضکم در نهایت تنفیر است زیرا که مفارقت از مقام نشاء و مولد خیلی شدید و سخت است بر دلها و این
است که بارها تعالی و تقدس در جای دیگر از فرعون حکایت فرموده است در قوله اجئتنا لتخرجنا من ارضنا بسحرک یا موسی یعنی فرعون و هم اینهمان
او را سحره گفتند که آیا ای موسی آمده که ما را به سحر و جادوی خود از ملک و زمین ما که مصر است اخراج کنی و سحره تلقین این شبهه از فرعون میکردند و پس ایشان
اعاده آن کردند و هو العالم **بحث تاسع** و یذهبا بطریقتکم المثلی بدانکه قراء گفته اند که طریقه بعال اشراف می باشند الذین هم قدوة لغیرهم
گفته میشود هم طریقة قومهم و رای و اعتقاد هم گفته میشود هو طریقة قومه **و اما** مثلی مؤنث است برای تانیث طریقه و اختلاف کرده اند که چرا
افضل را بامثل نامیدند پس باید دانست **بعضی** گفته اند که امثل اشبه بالحق میباشد **و جمعی** گفته اند که امثل او ضح و اظهر را گویند **زجاج** میگوید که اشراف
زیاب حذف مضاف است ای و یذهبا باهل طریقتکم المثلی بهر حال معنی مقصود از آیت آنست که انهم کانوا یحرصون القوم
بان موسی وهارون علیهما السلام یریدان ان یذهبا باشراف قومکم واکابرکم وهم بنو اسرائیل فقول موسی علیه السلام

در بیان قیل و قال و تشاور سحره متعلق موسی و هارون علیهم السلام

تنفیر کردن سحره مردم را از موسی و هارون علیهما السلام

بیان اینکه افضل را چرا امثل نامیدند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ارسل معنا بنی اسرائیل و انما استعبدوا بنی اسرائیل بذلک لانهم کانوا اکثر القوم یومئذ عددا و اموالا خلاصه آنست که ایشان قوم را تحریص میکردند باینکه موسی و هارون علیهم السلام میخواهند شما را با بیع اشراف و اکابر قوم بیرند و آنها بنی اسرائیل اند بحکم قول موسی ارسل معنا بنی اسرائیل و جزاین نیست که وجه تسمیه بنی اسرائیل آنست که ایشان در آنوقت اندرون عدد و اموال از همه اقوام بیشتر بودند و یا معنی چنین بشود که بیرند منصب شما را که اشرف و افضل مذاهب است و دین خود را ظاهر کنند لقوله تعالی انی اخاف ان یبدل دینکم پس ماحصل از آیت آنست که بیرند اکابر و اشراف شما را یعنی روی دل ایشان را از شما بگردانند و بسوی خود متوجه سازند این قول اخیر از امیر المومنین علی ابن ابی طالب علیه السلام منقول است و قول ثانی منقول از جبائی و ابو مسلم و ابن زید است و اما قول اول از ابن عباس رض و اکثر مفسرین منقول است اقول بهر حال این قول بذهبا بطریقتکم المثلی نیز موجب شدیدترین تنفر است مقصود آنها بس همین بود که قوم موسی علیه السلام بالمرة متنفر گردد چنانچه محققین در اینجا گفته اند قوله ویذهبا بطریقتکم المثلی هذا ایضا له تاثیر شدید فی القلب فان العدو اذا جاء واستولی علی جمیع المناصب والاشیاء التی یرغب فیها فان ذلک یکون فی نهایة المشقة علی النفس فهم ذکروا هذه الوجوه للمبالغة فی التنفیر عن موسی والترغیب فی دفعه وابطال امره لخصا مقصود آنست که این آیت زیرک را نیز تاثیر شدید است در قلب بدستیکه دشمن وقتیکه آید و مستولی گردد بر جمیع مناصب و اشیاء که در آن ترغیب داده شود پس این در نهایت مشقت و تکلفت بیاشد بر نفس پس ایشان ذکر کردند این وجوه را برای مبالغه در تنفیر از موسی و ترغیب در دفع او و ابطال امر او و هو العالم

بحث عاشر فاجمعوا کیدکم ثم ائتوا صفا وقد افلح الیوم من استعلی ابو عمرو بوصل الف و فتح میم خوانده و اجمعوا قرائت کرده است یعنی لا تدعوا شیئا من کیدکم الا جئتم به و دلیل این قول فجمع کیده باشد و اما باقی قراء بقطع الف و کسره میم خوانده اند بدو وجه یکی آنچه قراء گفته است که اجماع احکام و عزمیت علی الشئی باشد چنانکه گفته شود اجمعت علی الخروج مثل ازمعت و ثانی بمعنی جمع و بحث در این مطلب مذکور شد در ماقبل فی قوله فاجمعوا امرکم و شرکائکم و اما صف موضع جمع را گویند و معنی شود ائتوا الموضع الذی یجتمعون فیه لعیدکم و صلوتکم یعنی بیائید در موضعی که مجتمع میشوید در آن برای عید و نماز و مقصود چنین شود که ائتوا مصلی من المصلیات و تواند که صف علم باشد برای مصلی بعینه فامروا بان یاتوه بعضی گفته اند که صف مصدر است بنابر این معنی شود ثم ائتوا مصطفین مجتمعین لکی تکون انظم لامرکم و اشد لهیبتکم این قول عامه مفسرین است و اما جمله قد افلح الیوم من استعلی جمله معترضه است یعنی وقد فاز من غلب فکانوا یقرون بذلک انفسهم فیما اجمعوا علیه من اظهار ما یظهرونه من السحر اقول بهر حال چون فرعون از سحره شنید که موسی و هارون ساحر اند و داعیه اخراج قبطیان و اندازه مصر در خضب شده گفت چون چنین است پس جمع کنید ذوات کید خود را یعنی آلات سحر را و هیچ چیزی از ان فروگذاشت مکنید و هیچکس از مردمان خود را بگذارید که از این امر متفاعد شود پس بیائید بوقتگاه در حالتیکه صف زنندگان باشید در عرصه آن میدان تا هیبت شما در دل مردم افتد و جهد کنید تا بر ایشان غالب شوید گویند این مقوله قول سحره است یعنی ساحران بایکدیگر گفتند که همه اسباب و ادوات را فراهم آورده متوجه میقات شوید یکبار بر موسی برآئید تا مضطرب و عاجز شده کاری نتواند ساخت و غلبه را باشد و بدستیکه فوز یافت و به مطلوب خود رسید امروز هر که بر سر آمد در سحر پس همه جا بدوگران صف کشیدند و میقات و موسی و هارون علیهم السلام در برابر ایستادند و سحره بقولی سه صد خروار چوب و رسن میان تهی کرده و دیرازی چند ساخته بمیدان آوردند و هو العالم

بحث حادی عشر قالوا یا موسی اما ان تلقی و اما ان نکون اول من القی قال بل القوا فاذا حبالهم و عصیهم یخیل الیه من سحرهم انها تسعی بالتاء المضمومة لانه عصیهم بالضم اصل است و کسره اتباع است چون دلی و دلی و قسی و قسی و بعض قراء تخیل بتاء منقوطه خوانده اند به اسناد فعل الی الحبال و العصی و بعضی به ضمه یا منقوطه من تحت قرائت نموده اند باسناد فعل الی الکید و السحر قراء گفته است ای یخیل الیه سعیها و هرگاه مجملا این معنی معلوم شد پس باید دانست که چون مقدم مذکور شد موعد که آن یوم الزینت است و یوم مذکور شد قوله ثم ائتوا صفا پس مستغنی شد این قول از گفتن فحضروا هذا الموضع و قالوا اما ان تلقی برای دلالت آنچه مقدم گذشت بر آن و اما قوله اما ان تلقی و اما ان نکون اول من القی یعنی این است کما ما ان تلقی ما معک فلقینا و اما ان نلقی ما معنا فلقینا و این تخییر با وجود تقدیم فی الذکر حسن ادب است از ایشان و تواضع است برای او لاجرم باریتعالی عزوجل برکت آن ایشان را ایمان آخرا نرا مزامنت بفرموده موسی کلیم الله علیه السلام نیز ادب ایشانرا مرعی داشت و فرمود بل القوا پس مختصا معنی و مقصود آنست که ایشان بطریق ادب گفتند که ای موسی یا آنست که میافگنی عصای خود را یا آنست که ما باشیم نخست کسی که بیفگنیم چوب و رسن آن یا ما بعد تو یا منصوبست به فعل مضمر و یا مرفوع تا خبر مبتدا محذوف باشد و تقدیر چنین شود کما مختار احد الامرین القاؤک اولا او القاؤنا یا انما الامر القاؤک اولا او القاؤنا یعنی اختیا

در بیان معنی صف و تفسیر آیه مجیده

در بیان اختلاف قراء در تخیل که با تا است یا به یا

در بیان معنی و مراد آیت مجیده گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

یکی انایں دو کار کن کہ آن نخست انداختن تو باشد یا انداختن ما یا آنکہ اول کار انداختن تو است یا انداختن ما موسیٰ کلیم اللہ از روی مقابلہ ادب یا ادب یا
از جہ بی اعتباری آن وعدم مبالات بآن یا بجہت اسعاف بمراد ایشان کہ آن صدور فعل باشد اولاً از جانب ایشان گفت بلکہ شما بیفگنید اگر خواہید
بر دعای خود اثبات حجت میتوانید کرد بر آنکہ من ساحرم وحذف شرط بجہت دلالت کلام است بر آن پس امر بہ القای حسن باشد ومنافی عصمت
موسیٰ خود وتغیر نظم بجہت آنست کہ این ابلغ است در معنی کہ مراد ایشان بود وگویند کہ غرض موسیٰ از امر بہ القاء اولاً آن بود کہ تا ایشان بذل مجہود
خود کردہ آنچہ تواند در باب سحر ظاہر سازند وبعد از ظہور وبروز ہمہ آن حق سبحانہ ابراز بینۂ قاہرۂ خود کردہ ہمہ را نابود سازد القصہ چون ساحران ادوات
سحر خود را بیفگندند وبہ سبب حرارت ہوا ازیق دجوف چوبہا ورسنہا واضطراب آنہا پس ناگاہ رسنہا وعصاہای ایشان نمودہ شد بموسیٰ انہا
وکید ایشان کہ گویا بدرستیکہ آن میدود وشتاب میکند ذکر تخیل حیۃ آنست کہ بسبب حقیقت آنہا ساعی نبودند بلکہ متحرک بودند یعنی موسیٰ علیہ السلام
چنان خیال کرد کہ آن حبال وعصا اژدہا گشتہ اند وبہ اطراف وجوانب می شتابند **تنبیہ** باید دانست کہ اذا در این آیت مجیدہ برای مفاجات
است وتحقیق آنست کہ ادائے مفاجات اذا ی ظرفیت است ومتعلق کہ ناصب او باشد وجملہ مضاف الیہ اوست لاکن این اذا مخصوص
است بآنکہ متعلق او فعل مفاجات باشد وجملہ ابتدائیہ پس تقدیر این است کہ فالقوا فعلموا بہا موسیٰ وقت تخیل سعی حبالہم وعصیہم
من سحرہم وحقیقت معنی مفاجات موسیٰ است بحبال وعصای ایشان کہ مخیل بودند در نظر موسیٰ بحیات ساعیہ **بعضی** گفتہ اند ضمیر
الیہ راجع بفرعون است یعنی آن حبال وعصا را در نظر فرعون چنان می نمود کہ آنہا مارانِ شتابندہ اند ومصداق قول اول است

وجوہ مختلفہ در جواب اشکال کہ موسیٰ سحرہ را چرا البتہ اجازت داد

موسیٰ علیہ السلام سحرہ را چرا وچگونہ اجازت داد بہ سحر کردن بقولہ بل القوا چہ سحر فعل ناجائز بود ودر آن تکذیب موسیٰ علیہ السلام لازم میگرفت پیغمبر را بہ
فعل ناجائز اجازت دادن ہم جائز نبود **جواب** مشتمل بر چند وجہ تواند بود **اول** جمہور مفسرین چنین گفتہ اند لا نسلم نفس الالقاء کفر
ومعصیۃ لانہم اذا القوا وکان غرضہم ان یظہر الفرق بین ذلک الالقاء وبین معجزۃ الرسول علیہ السلام وہو
موسیٰ کان ذلک الالقاء ایمانا وانما الکفر ہو القصد الی تکذیب موسیٰ وہو علیہ السلام انما امر بالالقاء لا بالقصد الی
التکذیب خلاصہ آنست کہ گفتہ اند تسلیم نداریم اینکہ نفس القاء کفر باشد ومعصیت زیرا کہ سحرہ وقتیکہ آلات وادوات سحر را القاء کردند غرض ایشان
آن بود کہ فرق در این القاء ومعجزۂ موسیٰ ظاہر گردد این القاء ایمان بود وجز این نیست کہ کفر وقتے میباشد کہ بہ تکذیب موسیٰ قصد میکردند
وموسیٰ علیہ السلام جز این نیست کہ بہ القاء امر کرد نہ بقصد تکذیب **ثانی** این امر مشروط بود وتقدیر چنین بود القوا ما انتم ملقون ان کنتم محقین
چنانکہ در آیت مجیدہ است فاتوا بسورۃ من مثلہ ان کنتم صادقین ای ان کنتم قادرین **ثالث** بعض علما چنین گفتہ اند انہ لما تعین ذلک
طریقا الی کشف الشبہۃ صار ذلک جائزا وہذا الحق اذا علم ان فی قلب واحد شبہۃ وانہ لو لم یطالبہ بذکرہا وتقریرہا
باقصی ما یقدر علیہ لبقیت تلک الشبہۃ فی قلبہ ویخرج بسببہا عن الدین فان للمحق ان یطالبہ بتقریرہا علی اقصی
الوجوہ ویکون غرضہ من ذلک ان یجیب عنہا ویزیل اثرہا عن قلبہ فطالبتہ بذکر الشبہۃ لہذا الغرض تکون جائزۃ
فکذا ہہنا الخ مقصود آنست کہ چون این مقرر شد طریق بسوے کشف شبہہ پس جائز گردید این حق وقتیکہ در قلب یکی شبہہ است
ہر گاہ او بذکر وتقریر آن مطالبہ نکند بہ اقصای آنچہ قادر است بر آن ہر آینہ این شبہہ در قلب او باقی می ماند وبسبب آن از دین خارج میشود پس
بدرستیکہ برای محقق لازم است اینکہ بذکر وتقریر آن مطالبہ کند بہ اقصی الوجوہ وغرض ومقصود او از آن جواب دادن از آن شبہہ باشد ازالہ
اثر آن بود از قلب پس مطالبۂ آن بذکر شبہہ برائے این غرض چنانکہ جائز است ہمچنین در انجا نیز جائز میباشد **رابع** ان لا یکون ذلک امرا بل
یکون معناہ اکلمان اردتم فعلہ فلا مانع منہ حتما لکی یتکشف الحق یعنی در این آیت امر وارد نگشتہ است بسحر کردن بلکہ مراد آنست کہ ہر گاہ
شما ارادۂ کردن آنرا دارید پس شما را از آن چیزے مانع نیست تا کہ حق منکشف وروشن گردد **خامس** شکی نیست کہ موسیٰ علیہ السلام از سحر کردن سحرہ
بغایت کارہ بود وہم شبہہ نیست در اینکہ آنجناب علیہ السلام ایشان را از آن نہی فرمود بقولہ ویلکم لا تفتروا علی اللہ کذبا فیسحتکم بعذاب
بنا بر این محال است کہ آنجناب ایشانرا بہ سحر کردن امر نفرماید زیرا کہ در امر ونہی بفعل جمع کردن محال است از این بوضاحت پیوست کہ این قول موسیٰ
علیہ السلام علی الظاہر محمول نیست وہو العالم **اشکال** موسیٰ علیہ السلام سحرہ را در القاء علی نفسہ چرا مقدم کرد وحال آنکہ تقدیم استماع شبہہ بر استماع
حجت جائز نیست پس ہمچنین تقدیم ایراد شبہہ بر ایراد حجت جائز نمیتواند شد زیرا کہ ہر گاہ کسی در چنین صورت ادراک شبہہ کند وما بعد از ان ادراک
حجت نتواند کند در کفر وضلالت باقی می ماند **جواب** محققین گفتہ اند انہ علیہ السلام کان قد اظہر المعجزۃ مرۃ واحدۃ فکان یجب
الی اظہارہا مرۃ اخری والقوم انما جاؤا للمعاوضۃ فقال علیہ السلام لہم ائتوا بما شئتم فانی لا ابدأ بإظہار المعجزۃ اولا لکنت کالسبب فی اقدامہم

جواب اشکال موسیٰ سحرہ را در القاء علی نفسہ چرا مقدم داشت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

علی اظہار السحر وقصد ابطال المعجزة وذلك غير جائز ولكني افوض الامر اليهم حتى انهم باختيارهم يظهرون ذلك السحر ثم انا اظهر المعجز الذي يبطل سحرهم فيكون على هذا التقدير سببا لازالة الشبهة خلاصه آنست كه موسى عليه السلام به تحقيق يك مرتبه اظهار معجزه كرد پس آنجناب را مرتبهٔ دويم باظهار همان معجزه احتياج نبود بقوم بحيثيه معارضه نزد موسى حاضر شده بود پس آنجناب عليه السلام فرمود هرگاه من به اظهار معجزه ابتدا كنم هر آئينه سبب اقدام بر اظهار سحر و ابطال معجزه خواهم شد اين جائز نيست ولاكن من تفويض ميكنم امر را بسوى ايشان تا اينكه ايشان باختيار خود اظهار سحر نمايند و پس از ايشان من اظهار معجزه كنم كه سحر ايشان را باطل كند پس باين تقدير سبب ازاله شبهه خواهد شد پس بهر حال بايد دانست كه در معنى فاذا حبالهم وعصيهم يخيل اليه از ابن عباس منقول است كه چون موسى عليه السلام سحره را امتحان كرد در القاء ايشان همه اسباب وادوات سحر ريسمانها و چوبها را بر زمين انداختند و از همه جوانب راه ميرفتند گويا كه مارانست حتى اينكه موسى عليه السلام دانست كه آنها همه حيات اند موسى عليه السلام از آنها بترسيد پس وقتيكه آنجناب عليه السلام را گفته شد بينداز آنچه به يمين تست موسى عليه السلام عصاى خود را بينداخت فورا ثعبان عظيم شد كه از همه آن مارها اعظم بود و بهر دقيقه دو ثانيه جسيم تر و عظيم تر ميشد تا اينكه جسامت او همهٔ آن وادى را فرا گرفت پس بلند شد و تمامى حبلها و سحرهاى آنها را كه در دويست ميل فراهم آورده بودند بلع نمود و مردم او را معاينه ميكردند و زعم ميكردند كه اين سحر موسى عليه السلام است پس از اين ثعبان روى بفرعون كرد كه او را نيز بخورد و كشوده بود دهن خود را تا ذرع فرعون بموضع صحه زد موسى عليه السلام ثعبان را بدست خود بگرفت كه ناگاه آن عصا بود و مثل سابق پس سحره چون ديدند كه از اسباب و آلات و ادوات سحر اثرى پيدا نيست و آنچه ايشان فراهم آورده بودند همه را ثعبان بلع نموده سحره دانستند و اعتراف نمودند كه ثعبان شدن عصاى موسى سحر نيست پس بسجده افتادند و گفتند آمنا برب العلمين رب موسى وهارون **سوال** اينهمه سحره چه قدر بودند كه در مسافت دو ميل اسباب و ادوات سحر فراهم آورده بودند **جواب** بعون الله الوهاب بايد دانست كه در تعداد سحره اختلاف واقع گشته **قاسم** بن سلام ميگويد كه سحره هفتاد هزار نفر بودند كه با هر يكى عصا و چوب بود **سدى** گفته است كه صد و سى هزار نفر بودند هر يكى ريسمانى و عصائى همراه داشت **وهب منبه** گويد كه پانزده هزار سحره بودند با اسباب سحر **عكرمه** و ابن جريج گفته اند كه نهصد نفر بودند سه صد نفر از فرس و سه صد نفر از روم و سه صد نفر از اسكندريه بودند **كلبى** ميگويد كه تعداد سحره هفتاد و دو نفر بود كه از ايشان دو نفر قبطى بودند و هفتاد نفر بنى اسرائيل كه فرعون ايشان را بر سحر كردن اجبار و اكراه كرد **اقول** اصل آنست كه در تعداد سحره اختلاف عظيم است مزيد بر آنچه مذكور شد روايات ديگر نيز منقول شده اند ولاكن ظاهر قرآن دلالت نمى كند بر چيزى از صدد سحره و اما متعلق اقوال مختلفه پس همين قدر گفتن كافى است كه اذا تعارضا سقطا

سوال در تعداد سحره گويد

جواب

قوله تعالى ① فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَىٰ ② قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنتَ
الْأَعْلَىٰ ③ وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا ۖ إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ ۖ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ
أَتَىٰ ④ فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَىٰ ⑤ قَالَ آمَنتُمْ
لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ ۖ فَلَأُقَطِّعَنَّ
أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ وَ
لَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَىٰ ⑥ قَالُوا لَن نُّؤْثِرَكَ عَلَىٰ مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ
وَالَّذِي فَطَرَنَا ۖ فَاقْضِ مَا أَنتَ قَاضٍ ۖ إِنَّمَا تَقْضِي هَٰذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ⑦ إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا
لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ ۗ وَاللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ⑧ إِنَّهُ
مَن يَأْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ⑨ وَمَن يَأْتِهِ مُؤْمِنًا

آيات مباركه مجيده وه گانه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قَدْ عَمِلَ الصّٰلِحٰتِ فَاُولٰٓئِكَ لَهُمُ الدَّرَجٰتُ الْعُلٰى ﴿١٠﴾ جَنّٰتُ عَدْنٍ
تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا وَذٰلِكَ جَزٰٓؤُا مَنْ تَزَكّٰى ﴿١١﴾

ترجمہ این دہ آیت مجیدہ آنست کہ پس دریافت دردل خود خوف را موسی علیہ السلام از آنکہ نظارہ کنان میان سحر و معجزہ فرق نکنند یا آنکہ برگردند پیش از القاء عصا و چون این خوف بر موسی علیہ السلام طاری شد گفتیم یا مترس از آنچہ تراد روہم انداختہ کہ امر تو از غایت وضوح بر عام و خاص ملتبس نخواہد گشت بدرستیکہ تو برتری از ایشان و غالب بر ایشان و بیفگن آنچہ در دست راست تو است تا فرو برد آنچہ ساختہ اند بدرستیکہ آنچہ ساختہ اند فریب جادوئی است و درستکاری نیابند ساحر و فیروز نشود ہر جا کہ باشد و بہر جا کہ رود حضرت موسی علیہ السلام عصا بیفگند فی الحال اژدہائے عظیم شد و ہن خود کشادہ تمام ادوات جادو را فرو برد و مردم از ترس او روی بگریز نہادند و چندین ہزار آدمی از ازدہام بمردند موسی علیہ السلام او را بگرفت ہمان عصا شد جادوان دانستند کہ آن سحر نیست زیرا کہ سحر دیگر را باطل نکند بلکہ قدرت خداتعالی و معجزہ موسی علیہ السلام است پس در افگندہ شدند یعنی تامل این معنی ایشان را در روی افگندہ حالتی کہ سجدہ کنان بودند مر خداتعالی را از روے صدق و راستی گفتند گرویدیم بہ پروردگار ہارون و موسی گفت آیا ایمان آوردہ اید مر موسی را پیش از آنکہ دستوری دہم مر شما را و فرمایم کہ بدو بگروید بدرستیکہ موسی علیہ السلام ہر آئینہ بزرگ شماست آنکہ بیاموخت شما را جادوے یعنی استاد و مہتر جادوگران است شما باہم ساختہ اید خواہید کہ ملک مرا براندازید پس ہر آئینہ ببرم دستہا و پایہای شما را مخالف یکدیگر یعنی یکی را از راست و دیگرے را از چپ و ہر آئینہ بردارکنم شما را بتنہائے درخت خرما کہ دراز ترین درختہا است تا ہمہ کس شما را بہ بینند و عبرت گیرند و تا بدانید کہ من یا خدائی موسی کہ بدو گرویدہ اید سخت تر است از روی عذاب و پاینده است از جہت عقاب گفتند ما ترا برنگزینیم و اختیار نکنیم بر چیزے کہ آمد ما را معجزات واضحات بخدائیکہ ما را آفرید پس بکن ہر چہ ہستی کنندہ آن یعنی ہر چہ خواہی با ما بکن کہ ما پروای آن نداریم جز این نیست کہ تو حکم کنی در این زندگانی دنیا یعنی حکم تو در این جہان کہ ما ہستیم بیش جاری نیست ہر چہ میخواہی میکنی در آخرت کہ بہتر و پاینده تر است تو معزول و مخذول از حکم خواہی بود و بہ مہم خود مشغول بدرستیکہ ما گرویدیم بہ پروردگار ما تا بیامرزد ما را گناہان ما را از کفر و معاصی و بیامرزد آنچہ اکراہ کردی ما را بر آنچیز از سحر آموختن و خداتعالی بہتر است از روے پاداش و پاینده تر است از جہت ثواب کہ تو ما را بر کفر مزد میدہی کہ انقطاع بدان راہ دارد و خداتعالی بر ایمان اجری عطا می کند کہ گرد زوال گرد آن نگردد بدرستیکہ ہر کس آید نزد یک پروردگار خود مشرک یعنی بر کفر میرد پس بدرستیکہ مر او راست دوزخ نمیرد در آن تا از عذاب برہد و نہ زندہ باشد بہ زندگانی خوش گذارندہ و ہر کہ بیاید بوی در حالتیکہ مومن باشد بتحقیق کردہ باشد کارہائے شایستہ پس آن گروہ مومنان و نیکوکارانند مر ایشان راست درجہائے بلند کہ آن درجہائے بوستانہای اقامت جاویدان باشند در آن بوستانہا اقامت است میرود بپیوستہ از زیر اشجار یا منازل آن جویہا در حالتیکہ آن گروہ جاویدان باشند در آن بوستانہا این ثواب پاداش آن کس است کہ پاک باشد از دناس کفر و اجناس عصیان یا منتظر بود بطاعات و اعمال خیر و در تفسیر ش چند بحث اند **بحث اوّل** فاوجس فی نفسہ خیفۃ موسی بدانکہ ایجاس استشعار خوف باشد ای وجل فی نفسہ خوفا پس باید دانست کہ معنی و مقصود از آیت چنین شود کہ پس اضمار کرد در ذات خود یعنی یافت در دل خود خوفی و ترسی یعنی چون آن حال را مشاہدہ کرد بترسید چنانچہ مقتضای جبلت بشریت است و اگرچہ شکی در ابطال آن نداشت یا از آن ترسید کہ مبادا نظارگیان در میان سحر و معجزہ فرق نکنند و حق بباطل مشتبہ گردد و یکوتہ آن تبعیت او نکنند

اشکال عجیب است از خوف موسی علیہ السلام زیرا کہ حق تعالی عزوجل او را با او کلام کرد و بر او معجزات قاہرہ عارض ساخت چون عصا و ید بیضا و پس از این آن عصا گردانید بعد از اینکہ ثعبان عظیم شدہ بود و پس از این آنجناب را عطا فرمود اقتراحات ثمانیہ و برائے او ذکر فرمود آنچہ عطا کردہ بود قبل از این ہمہ ثمانیہ و بعد از این ہم عنایات عظیمہ بحق او و برادرش ہارون بفرمود انني معكما اسمع وارى با اینہمہ خیلی عجیب است کہ موسی علیہ السلام چرا از سیمان و جوہائے سحرہ خائف شد **جواب** مشتمل بر چندین وجہ است **اوّل** در آنوقت خوف موسی علیہ السلام مقتضای جبلت بشریہ بود اگرچہ شکی در ابطال آن نداشت ہمین قول حسن وغیرہ است کہ گفتہ ان ذلك الخوف انما كان لما طبع الادمی عليه من ضعف القلب وانكان قد علم موسی علیہ السلام انهم لا يصلون اليه وان الله ناصره **ثانی** موسی علیہ السلام از این ترسید کہ مبادا نظارہ کنندگان میان سحر و معجزہ فرق نکنند و حق بباطل مشتبہ گردد این قول **مقاتل** باشد پس او گفتہ است انه خاف ان يلتبس الحق على الناس شبهة فيما يرونه فظنوا انهم قد سلموا وموسی عليه السلام ويشتبه ذلك عليهم وهذا التاويل متاكد بقوله

ترجمہ آیات عشرہ مقدسہ

وجوہ متعددہ و جوابہا اشکال در خوف موسی از سحرہ

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

انك انت الاعلى **ثالث** بعضی چنین گفته اند خاف حیث بدا واو تاخر القاؤه ان ینصرف بعض القوم قبل مشاهدة ما یلقیه فیدعوا علی اعتقاد الباطل خلاصه مقصود آنست که موسی علیه السلام ترسید که ایشان ابتدا کردند به القاء و موسی خر ماند آنجناب مبادا قوم متفرق گردد و منصرف شوند بیشتر از مشاهدهٔ القاء عصا پس برهمین اعتقاد باطل باقی بمانند **رابع** لعله علیه السلام کان مامورا بان لا یفعل شیئا الا بالوحی فلما تاخر نزول الوحی علیه فی ذلك الوقت خاف ان لا ینزل علیه الوحی فی ذلك الوقت فیبقی فی الخجالة خلاصه آنست که شاید موسی علیه السلام مامور بود به اینکه بدون وحی کاری نکند پس وقتیکه در نزول وحی براو تاخیر شد در آنوقت ترسید که مبادا اینوقت وحی نازل نشود و خجالت از سحره حاصل شود **خامس** متوان بود که موسی علیه السلام تعمیده باشد از اینکه اگر سحر این سحرهٔ حاضرین را باطل کند پس شاید فرعون با قوام دیگر را برای سحر و مقابلت آماده گرداند پس مرتبهٔ دویم ضرورت داعی احتیاج برای ابطال سحر ایشان شود **ابن بابویه** و نیز در تفسیر **برهان** بحرینی ذیل همین آیت آورده است از اسمعیل ابن فضل هاشمی قال سالت اباعبد الله الصادق علیه السلام عن موسی ابن عمران علیه السلام لما رای حبالهم وعصیهم کیف اوجس فی نفسه خیفة ولم یوجسها ابراهیم علیه السلام حین وضع فی المنجنیق فقال علیه السلام ان ابراهیم حین وضع فی المنجنیق کان مستندا الی الله عز وجل ولم یکن موسی کذلك فلذلك اوجس فی نفسه خیفة ولم یوجسها ابراهیم خلاصه مقصود آنست که اسمعیل گفت پرسیدم امام صادق علیه السلام را از حال موسی ابن عمران وقتیکه مشاهده کرد حبال و عصا ای سحره را ترسید و لاکن ابراهیم علیه السلام نترسید وقتیکه او را در منجنیق گذاشتند امام علیه السلام بفرمود بدرستیکه ابراهیم وقتیکه در منجنیق بود مستند بود در آنچه از انجا حج خدا و صلب او ودیعت گذاشته شد و موسی چنین نبود این است که موسی در ابتلا بترسید و خلیل را بیم خوف و ترسی حاصل نشد و ایضاً در تفسیر **برهان** بحرینی و ابن بابویه از معمر ابن راشد آورده است که گفت شنیدم امام ابو عبد الله علیه السلام میفرمود که روزی یهودی بخدمت پیغمبر صلعم حاضر شد و در روی آنجناب صلعم بایستاد و حضور خدا و رو بی بفرمود ای یهودی چیست حاجت تو یهودی گفت تو افضل پیغامبری یا موسی ابن عمران که باری تعالی با او بهمکلام شد و بر او تورات و عصا و فرستاد و برای او فلق بحر و اظلال غمام کرد حضور نبوی علیه و آله السلام بجواب یهودی فرمود مکروه است که شخص تعریف کند نفس خود را مگر من بغرض اظهار حقیقت همین قدر خواهم گفت که از آدم علیه السلام چون ترک اولا شد توبهٔ او بود اینکه گفت اللهم اسئلك بمحمد و ال محمد لما غفرتها لی فغفرها لی و بدرستیکه **نوح** نبی الله علیه السلام چون سوار کشتی شد و از غرق شدن ترسید گفت اللهم انی اسئلك بمحمد و ال محمد لما نجیتنی من الغرق گفت پس بار خدایا نجات داد او را از غرق شدن و **ابراهیم** خلیل الله علیه السلام وقتیکه در آتش انداخته شد گفت اللهم انی اسئلك بحق محمد و ال محمد ان تجعل النار علی ابراهیم بردا و سلاما پس حق تعالی آتش را بر او برد و سلام گردانید و بدرستیکه **موسی** کلیم الله علیه السلام وقتیکه انداخت عصای خود را و قلب خود خوفی را دریافت و ترسید پس گفت اللهم انی اسئلك بحق محمد و ال محمد لما امتنی حق تعالی بجواب او فرمود لا تخف انك انت الاعلی **یا یهودی** ان موسی علیه السلام لو ادرکنی ثم لم یومن بی و بنبوتی ما نفعه الله منه شیئا و لا نفعته النبوة یا یهودی و من ذریتی المهدی انا فرط ترا عیسی ابن مریم لنصرته و قتله و صلی خلفه یعنی ای یهودی بدرستیکه موسی اگر مرا درمی یافت و پس از آن بمن ایمان نمی آورد و به نبوت من تسلیم نمیکرد باری تعالی چیزی را از و قبول نمیفرمود و در این صورت او را نبوت فائدهٔ نمیرسانید لے یهودی از فرزندان من مهدی آخر الزمان است چون خروج کند عیسی مسیح علیه السلام از آسمان نازل شود برای نصرت او و مهدی را مقدم کند و عقب او اقتدا نماید و هو العالم **بحث ثانی** قلنا لا تخف انك انت الاعلی شیخ **ابو علی** گفته است که اعلی نظیر اکبر است چنانکه در آیت سبح اسم ربك الاعلی وارد گشته و در معنی این گفته اند العالی بالطاف و قدرته و در انجا به حق موسی علیه السلام مراد از اعلی علو قدر و منزلت و رفعت است یعنی زندگی و برتر است از اینکه کسی از سحره او را اذیت دهد یا او را نرساند و هرگاه این معنی معلوم شود پس باید دانست که مقصود از آیت چنین شود که حق سبحانه و تعالی عز و جل انجا میخواهد که خوف موسی علیه السلام تایل گرداند باین است که میفرماید گفتیم ما او را که ای موسی مترس از آنچه ترا در وهم انداخته که کار و بار ساحران در هم خواهد شکست و امر تو از غایت وضوح بر خاص و عام ملتبس نخواهد شد بدرستیکه تو ای موسی برتر میباشی بر ایشان و غالبی بر همه آنها این تعلیل نهی است و تقریر غلبیت مؤکد به استیناف و تحقیق تکریر ضمیر و لفظ علو که دال است بر غلبهٔ ظاهره و صیغهٔ تفضیل البته غلبیت ترا خواهد بود و همه ایشان مغلوب تو خواهند بود و کبیر را از قبیل همین آیت فرموده است و دلالت علی ان خوفه کان لامر یرجع الی ان امره لا یظهر للقوم فامنه الله تعالی بقوله انك انت الاعلی خلاصه آنست که در این دلالت است بر اینکه خوف جناب کلیم الله علیه السلام جهت امری بود که راجع بود بسوی اینکه امر او بر ای قوم ظاهر نمیشود پس باری تعالی عز و جل باین آیت زیحث ازالهٔ خوف از او فرموده مامون گردانید **تنبیه** این آیت بر چند انواع از مبالغه مشتمل است (۱) ذکر کلمه تاکید که آن باشد (۲) تکریر ضمیر (۳) لام تعریف (۴) لفظ علو که مراد از آن غلبهٔ ظاهره بود در تفسیر صافی و ایضاً در کتاب احتجاج لا

وجوه متعدده بجواب اشکال در خوف موسی از سحر سحره

در تفسیر آیهٔ مجیدهٔ لا تخف گوید

بیان اینکه آیت بر چندین انواع از مبالغه مشتمل است

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com
WWW.MAARIB.COM

از صادق آل محمد علیهم السلام آورده که آنجناب علیه السلام فرمود قال رسول الله صلعم ان موسی لما القی عصاه واوجس فی نفسه خیفة قال اللهم انی اسئلک بحق محمد وال محمد لما امنتنی قال الله عزوجل لا تخف انک انت الاعلی یعنی خصما مقصود آنست که حضور تقلب نبوی صلعم فرمود بدرستیکه موسی علیه السلام وقتیکه القاء کرد عصای خود را دریافت در نفس خود خوف و ترس را آنگاه گفت خدایا سوال میکنم ترا بحق محمد و آل محمد بجهة آنکه مرا مامون و بیخوف گردانی حق تعالی بجوابش فرمود مترس بدرستیکه تو برتر و غالب عیاشی برایشان بحث ثالث واو صافی فی تلقف ما صنعوا بدانکه قرائت تلقف بجزم و تشدید است و اصل تلقف تتلقف بمعنی تقبل حذف احد التائین کرده بجهة کراهت تائین و تقدیر چنین شود فالقیها تتلقفها و ابن عامر تلقف بتشدید قاف قرائت نموده است برمعنی حال و معنی شود بنا بر این القاها متلقفة و میتواند که مرفوع باشد و عرب میگوید در کذب هو کلام مصنوع و موضوع یعنی این کلام ساخته و پرداخته است که حقیقت و صداقت نمیدارد و هرگاه بحلا حقیقة حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی مقصود از آیت آنست که ایموسی بگمان آنچه در دست تست پس بیندازا تا زا تا فرو برد به قدرت کامله اشکال چرا گفت القی عصاک تا مبهم نباشد چه در ما فی یمینک گفتن معلوم نمیشود که مراد عصا است یا چیزی دیگر جواب باید دانست که ذکر عصا بطریق ابهام و عدم تصریح باسم آن بجهة تحقیر آنست یعنی باک مدار به کثرت حبال و عصاهای ایشان و این چوب که در دست تست بیندار چنانچه در کبیر رازی گفته است جاز ان یکون تصغیرا لها ای لا تبال بکثرة حبالهم وعصیهم والقی العود الفرد الصغیر الجرم الذی بیمینک فانه بقدرة الله تعالی تلقفها علی حداثة کثرتها وصغره وعظمها ومحتمل است که ابهام جهة تعظیم باشد یعنی اندیشه مکن بکثرت این اجرام و عظم آن چه آنچه در دست تو است چیزی عظیم است که از آن از همه اعظم است چنانچه جمعی از مفسرین گفته اند وجاز ان یکون تعظیما لها ای لا تحتفل بهذه الاجرام الکثیرة فان فی یمینک شیئا اعظم منها کلها وهلک علی کثرتها اقل شیء عندها فالفه یتلقفها باذن الله تعالی ویحتمل وامّا معنی و مراد از تلقف اینجا آنست که فانک اذا القیتها فانها تلقف ما صنعوا یعنی پس بدرستیکه ایموسی وقتیکه تو عصای خود را القاء خواهی کرد آن عصا بقدرت کامله قدیر متعال فرو میبرد تمامی آنچه را که سحره فراهم آورده اند و ساخته اند و تصنع کرده اند رازی گفته است وفی التلقف دلالة علی ان جمیع ما القوه تلقفته وذلک لا یکون الا مع عظم جسدها وشدة قوتها یعنی در تلقف دلالت است برانیکه تمامی آنچه سحره انداخته بودند عصا و موسی کلیم الله علیه السلام همه آن اسباب و ادوات را فرو برد این نمیتواند شد مگر بصورت عظمت جسد و شدت قوت آن تشبیه محکی شده است از سحره که ایشان وقت تلقف یقین حاصل کرده بودند که موسی علیه السلام با آنچه آمده است از مقدور بشر نیست بچند وجه اول بسبب ظهور حرکت عصا بر وجهیکه بحیله ظهور چنین حرکت ممکن نیست ثانی از حد زیاده شدن مقدار و جسامت عصا بر وجهی که بحیل مقدور بشر می شود ثالث در وقت انقلاب عصا ثعبان ظهور اعضا و در آن چون چشم و دهن و امثال این معلوم است که بحیل سحر و حاد و ظهور چنین خوارق ممکن و مقدور بشر نیست رابع تلقف و فرو بردن عصای موسی تمامی آنچه را که سحره برای سحر کردن از اسباب و آلات و ادوات در چندین میل فراهم آورده بودند بنحویکه اثری از همه آن اشیاء باقی نماند و ظاهر است که بحیل و تزویر و سحر و جادو ظهور چنین خوارق عادت ممکن و مقدور نیست خامس عود کردن آن ثعبان عظیم بعد از این همه حالات عجیبه بحالت اصلیه خود که عصا و چوب خشک باشد بملاحظه این وجوه و خوارق قاهره عصای سحره فرعونی بصداقت و حقیت کلیم الله یقین کرده بودند و هو العالم بحث رابع انما صنعوا کید ساحر ولا یفلح الساحر حیث انی بدانکه قراء اختلاف کرده اند بعضی کید ساحر برفع و نصب خوانده اند فمن رفع فعلی انها موصولة ومن نصب فعلی انها کافة وجمعی کید سحر خوانده اند بمعنی ذی سحر یا ذوی سحر او هم لتوغلهم فی سحرهم کانهم السحر بعینه وبذانته دیابیان کرده است کید یا زنا که میتواند کید سحر باشد یا غیر سحر چنانکه بیان کرده میشود مائة را بدرهم و مثل این از قلم قصه و علم کلام و علم نحو و علم صرف و هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی مراد از آیت زیر بحث آنست که باریتعالی عزوجل بر ای تسلی کلیم خود موسی علیه السلام بیان میکند ان ما صنعوا کید ساحر و متمنی آنست که الذی معک یا موسی معجزة الهیة والذی معهم تمویهات باطلة فکیف یحصل التعارض یعنی یوسی آنچه با تو است معجزه الهیه است و آنچه همراه سحره است تمویهات اند پس تعارض چگونه حاصل خواهد شد پس مقصود چنین شود بدرستیکه آنچه ساخته اند مکر و فریب و جادو است و دستکاری نیابد و فیروز نشود ساحر هر جا که آید یعنی هر جا که رود و در هر موضع که باشد فلاح و ظفر نیابد بهر حال حضرت موسی کلیم الله علیه السلام عصا بیفکند فی الحال بقدرت ذوالجلال اژدها گشت و دهان خود کشاده بسوی سحره و ادوات ایشان آورد و در یک ساعت تمام آن آلات و ادوات ایشانرا چهار صد خروار چوب و رسن بود فرو برد و اثری از آن پیدا نشد و حجم آن چنانکه بود زیاده گشت مردمان از ترس بسوی بگریختند موسی علیه السلام بیاد

تفسیر اهل البیت در معنی این آیه مجیده که زیر بحث

جواب اشکال چرا بیمینک گفت والعصا که در دست است تا مبهم باشد

بیان وجوه خمسه در اعتراف کردن سحره بحقیت موسی را

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ازا بگرفت همان عصا شد ساحران دانستند که آن سحر نیست زیرا که سحر سحر دیگرے را باطل نکند بلکه قدرت خدا و معجزهٔ موسی علیه السلام است و دیگر اینکه چون ایشان در علم سحر ماهر بودند هیچ نوع از انواع سحر بر ایشان پوشیده نبود و یقین دانستند که آن از آیات الٰہی است و معجزات نبوی **اشکال** شکی نیست که در آنوقت بمقابلهٔ جناب موسی کلیم الله علیه السلام جماعت کثیر از سحره بودند پس در آیت زیر بحث ساحر چه صیغهٔ واحد چرا ذکر فرمود **جواب** سبب دادن آنست که مقصود در این کلام معنی جنسیت است نه قصد به معنی عدد پس هرگاه بصیغهٔ جمع ذکر میفرمود متخیل میشد که مقصود از این عدد است **سوال** در این آیت مجیده چرا اوّل ساحر نگره و دویم بعد از آن ساحر معرفه ذکر فرمود **جواب** محققین گفته اند کانه قال هلك الذی اتوا به قم واحذر من امثاله الشحر وجمیع اقسام السحر لا فائدة فیه ولاشك ان هذا الکلام علی الوجه ابلغ ملخصا مقصود آنست که گویا گفته است آنچه که آورده اند بآن قسم از اقسام سحر و در تمامی اقسام سحر فائدهٔ نیست و شکی نیست در اینکه این کلام بر وجه ابلغ است و هو العالم **بحث خامس** فالقی السحرة سجدا بهر حال هرگاه که سحره معجزه جناب موسی کلیم الله علیه السلام را بعیون الرس مشاهده کردند بیقین دانستند که آن از آیات الٰہی است و معجزات نبی پس در روی افتادند آن ساحران یعنی یقین ایشان در حقیت آن ایشان را در روی انگند در حالتیکه سجده کنندگان بودند مر خدای را از روے صدق وانابت و تعظیم این معجزه و توبه از صنیع خود **مفسرین** گفته اند اعلم ان فی قوله فالقی السحرة سجدا دلالة علی انهم القوا من انفسهم وصاروا ملقین ولم یلتفتوا الی ما صنعوا وظهر الامر فرجعوا عن ذلك سجدا وذلك لانهم کانوا فی الطبقة العلیا من علم السحر فلما رأوا ما فعله موسی علیه السلام خارجا عن صناعتهم عرفوا انه لیس من السحر فی شیء خلاصه مقصود آنست که بدان بدرستیکه در آیت فالقی السحرة سجدا دلالت بالصراحت است بر اینکه موسی علیه السلام بیندا خت آنچه در جانب راست او بود و آن فورا حیّه و ثعبان شده و فرو برد بقدرت کامله آنچه ساخته بودند از باد و ظاهر شد امر پس بروے افتادند بحالت سجده زیرا که ایشان در طبقه علیا از سحر بودند پس وقتیکه دیدند ایشان معجزه قاهرهٔ موسی علیه السلام را که خارج است از صنعت ایشان دانستند که البته بالضرورت این فعل موسی سحر نمیباشد **بعضی** مفسرین گفته اند قال ابن عباس رضی الله عنهما لما القوا سحروا اعین الناس بالسحر وکانت الا لا تبقی علینا لو غلبنا فلو کان هذا سحرا فاین ما القینا فاستدلوا بتغیر احوال الاجسام علی الصانع العالم القادر وبظهورها علی ید موسی علیه السلام علی کونه رسولا صادقا من عند الله فلاجرم تابوا وامنوا واتوا بما هو النهایة فی الخضوع وهو السجود خلاصه آنست که رئیس سحره ایشان را گفت که ما غلبه حاصل میکردیم بر مردم بسحر و آلات باقی می ماندند برما اگر ما غالب میشدیم پس هرگاه این فعل موسی سحر نیست پس استدلال کردند بتغیر احوال اجسام بر صانع عالم قادر و بظهور آن بدست موسی علیه السلام بر آنکه او پیغمبر صادق از جانب خدا تعالی پس لاجرم توبه کردند و آمدند با نچه نهایت در خضوع بود و آن سجود است **اشکال** در آیت فالقی السحرة سجدا دلالت بالصراحت است که سحره مجبور کرده شدند بر سجده کردن **جواب** هرگز ایشان بر سجود مجبور کرده نشدند و اگر نه محمودی نبود پس تاویل این بنا بر قول **انحفش** چنین شود و هو انهم من سرعة ما سجدوا کانهم القوا یعنی سحره بسکه بسرعت در سجده افتادند گویا که بیفتادند در **کشاف** زمخشری گفته است ما اعجب امرهم قد القوا حبالهم وعصیهم للکفر والجحود ثم القوا وجوههم حتی راوا الجنة والنار وراوا ثواب اهلها خلاصه آنست که چه تعجیب بود امر ایشان که بتحقیق سحر انداختند ریسمان و چوب خود را برای کفر و جحود پس ایشان افتادند سر و خود را تا نگریستند بهشت و معرج و ثواب اهل آنرا **عکرمه** میگوید تاخروا سجدا اراهم الله فی سجودهم منازلهم التی یصیرون الیها فی الجنة یعنی وقتیکه آنها بسجده در افتادند خداوند عالمیان آنها را در سجود مرئی گردانید منازل آنها که در بهشت بآن خواهند رفت **قاضی** بر این قول گفته است هذا بعید لانه تعالی اراهم عیانا لصادقین والمحقین وذلك لا یلیق به فقولهم انا امنا بربنا لیغفر لنا خطایانا یعنی آنچه عکرمه گفته است از حقیت بعید است زیرا که هرگاه باریتعالی عزوجل سحره را عیانا مرئی گردانیده باشد هر آئینه بالضرورت ملجا میشوند در این صورت مناسب نیست بان گفتن ایشان اینکه با ایمان آوردیم پروردگار خود را تا مغفرت کند ما را خطائے ما را **بعض** مفسرین بجواب قاضی گفته اند هرگاه که جائز بود برای کبیر علیه السلام با وجود قطع و یقین حاصل بودن به مغفور بودن خود گفتن اینکه والذی اطمع ان یغفر لی خطیئتی پس مثل همین قول در حق سحره چرا جائز نباشد در **تفسیر کبیر** رازی گفته است اعلم ان هذه القصة تنبه علی اسرار عجیبة من امور الربوبیة ونفاذ القضاء والقدر فی جملة المحدثات وهو انه حدثت امور فلا بد لها من مؤثر والعلم بذلك ضروری وذلك المؤثر اما المخلوق واما غیرهم والاول باطل بالدلیل لان کل عاقل یعلم بالضرورة من نفسه انه لا یقدر علی ایجاد الحیوانات وتخطیط جثتها دفعة واحدة ثم تصغیرها تارة وتکبیرها اخری وکما کانت وهذه العلوم الجلیة متی حصلت فی العقل افادت القطع بانه لا بد من صانع لهذا العالم الا تری ان اولئك المنکرین جهلوا صحة هذه المقدمات وهذا فی غایة البعد لانا بینا ان کل واحد منها بحیث

اعتراف سحره بمعجزه بودن عصای موسی علیه الصلوٰة و السلام

جواب اشکال آنکه سحره بر سجده کردن مجبور گردانیده شدند

اعتراض قاضی بر قول عکرمه و جواب آن

جواب اشکال آنکه سحره مجبور گردانیده شدند

جواب اشکال آنکه سحره بسجده کردن مجبور گردانیده شدند

جواب اشکال آنکه سحره بسجده کردن مجبور گردانیده شدند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

لایمکن ارتیاب العاقل فیه اذا عرفوا صحتها لانهم اصروا علی الجهل وکرهوا تحصیل العلم والسعادة لانفسهم واحبوا تحصیل الجهل والشقاوة لانفسهم مما وای ان عاقلا یختار ذلک لنفسه قط فلم یبق الا ان یقال العقل والدلیل لایکفی بل لابد من مدبر یخلق هذه المقدمات فی القلوب ویخلق الشعور بکیفیة یترتبها وبکیفیة استنتاجها للنتیجة حتی انه متی وقعت تلک حصلت النتائج فی القلوب وذلک یدل علی ان الکل بقضاء وقدره فانه لاعتماد علی العقول والقلوب فی مجاریها وتصرفاتها ومن طرح التعصب عن قلبه ونظر الی احوال النفس وفی مجاری افکاره وانظاره ازداد وثوقا بما ذکرناه خلاصة مقصود آن است که بدرستیکه این قصة تنبیه است بر اسرار عجیبه از امور ربوبیه ونفاذ قضاء وقدر الهی در جمله محدثات وآن این است امری که حادث شدند چاره نیست که برای آن موثری باشد وعلم باین ضروریست واین موثر یا خلق است ویا غیر او دیگری اما موثر بودن خلق بدیهی البطلان است زیرا که هر عاقلی بالضرورت عالم است از نفس خود که او قادر نیست بر ایجاد حیوانات وبزرگ کردن جثه آنها دفعة واحده وپس ازاین بر صغیر گردانیدن آنها مرتبهٔ دیگر چنانکه پیشتر بود واین علوم جلیه وقتیکه در عقل حاصل شد افادهٔ قطع ویقین کند به اینکه چاره نبود از اینکه برای این عالم مدبری باید آیا نمی بینی بدرستیکه این منکرین جاهل اند بصحت این مقدمات واین بعید است زیرا که بیان کردیم که هر یکی از آنها بحیثیتی است که عاقل را در آن ریب وشک نیست وقتیکه تصحت آن دانسته باشند لاکن آنها بر جهل اصرار کردند وتحصیل علم وسعادت را کره وبد داشتند وتحصیل جهل وشقاوت را برای نفسهای خود محبوب داشتند من نمی بینم عاقلی را که برای نفس خود هر گز جهل وشقاوت را راضی باشد پس باقی نماند مگر اینکه گفته شود عقل ودلیل کافی نمیشود بلکه چاره نباشد از مدبری که خلق کند مقدمات را در قلوب وشعور را در آن بکیفیتی که ترتیب دهد آنها را وتیجه از آن بیرون آورد تا اینکه هر گاه بجا آوردن آنرا حاصل شوند نتایج در قلوب دراین دلالت است براینکه بتحقق هر آنچه بقضا وقدر وابسته بیاشد پس بدرستیکه اعتبار واعتماد نیست بر عقول وقلوب در مجاری وتصرفات آنها وکسیکه طرح کند تعصب را از قلب خود ونظر کند بسوی احوال نفس خود در مجاری افکار وانظار خود وثوق او زیاده شود بچیزیکه یاد کردیم **اقول** این همه آنچه پیشتر در جهت مفصل مذکور شد هر یک از مقدمات سابقه **وموسی** بدانکه هر گاه سحره حقیت وصداقت موسی کلیم الله علیه السلام را فهمیدند وخدای موسی را سجده کردند پس گفتند گرویدیم بپروردگار هارون وموسی **مرولیست** که چون سحره بسجده درافتادند حق سبحانه روضهٔ جنان را ومنازل را کنار مزد ایشان بود در آنوقت بایشان نمود ایشان چون منازل را بدیدند بیکبار تفوه بکلمه شده گفتند که ما بپروردگار موسی وهارون گرویدیم وتصدیق بوحدانیت او نمودیم بدانکه گروه **تعلیمیه** احتجاج کرده اند باین مجیده براینکه آنها امنوا بالله الذی عرفوه من قبل هارون وموسی فدل ذلک علی ان معرفة الله لاتستفاد الا من الامام تفوه سحره ایمان آوردند بخدائی که شناختند از جانب هارون وموسی پس دلیلست براینکه معرفت خدا تعالی استفاده وحاصل نمیشود مگر از امام علیه السلام کذا نقله **الواحدی** فی تفسیره الکبیر **مزید** براین در قول سحره امنا برب هارون وموسی دو فایدهٔ دیگر هم میباشد **فائدهٔ اولی** آن فرعون ادعی الربوبیة فی قوله انا ربکم الاعلی والالهیة فی قوله ما علمت لکم من الٰه غیری فقولهم قالوا امنا برب العالمین لکان فرعون یقول انهم امنوا لی لا بغیری فلقطع هذه التهمة اختاروا العبارة والدلیل علیه انهم قدموا ذکر هارون علی موسی لان فرعون کان یدعی ربوبیته لموسی بناء علی انه تباه فی قوله الم نربک فینا ولیدا فلما قصدوا الحتر وا عن ایهامات فرعون لاجرم قدموا ذکر هارون علی موسی قطعا لهذا الخیال خلاصة مقصود آنست که تحقیق فرعون دعوی ربوبیت کرد بقوله انا ربکم الاعلی ودعوای الهیت بقوله ما علمت لکم من الٰه غیری کردپس سحره هر گاه امنا برب العالمین میگفتند هر آئینه فرعون میگفت که این گروه سحره بمن ایمان آورده اند نه بغیر من پس بغرض قطع این تهمت سحره این عبارت والفاظ را بیان کردند ودلیل براین آنست که سحره هارون را بر موسی مقدم ذکر کردند چه فرعون مدعی بود ربوبیت خود را برای موسی بنا براینکه او را تربیت کرده بود بقوله الم نربک فینا ولیدا پس قوم وقتیکه از ایهامات فرعون احتراز کردند لاجرم بهمین خیال قطعا هارون را بر موسی مقدم ذکر نمودند **فائدهٔ ثانیه** آنست که سحره هر گاه شنیدند که باریتعالی جوجل هارون وموسی علیهم السلام را بچنین معجزات عظیمه ودرجات شریفهٔ رفیعه مخصوص گردانیده است لاجرم رتبهٔ هارون را بر موسی گفته باشند واما تقدیم هارون بر موسی میتواند که بجهة کبر سن او بوده باشد **ویا** بجهة ملاحظهٔ رؤس آیات ورعایت فواصل **پس** بهر حال اگر اقتصار کرده شده بر ذکر موسی یا مقدم ذکر موسی می شد بالضرورت توهم آن بود که مراد ایشان فرعون است وذکر هارون بر سبیل استتباع بحث سابق **قال** المنتم له قبل ان اذن لکم انه لکبیرکم الذی علمکم السحر بدانکه هر گاه در ما قبل مذکور شد که سحره بحقیت موسی علیه السلام اعتراف کردند بخدای او وایمان آوردند پس باید دانست که فرعون در آنوقت بجواب سحره گفت آیا ایمان آوردید **حفص** امنتم خوانده است بطریق اخبار یعنی ای سحره شما گرویدید وتصدیق نمودید موسی علیه السلام را در **له** لام جهة تضمن فعل است بمعنی لتباع یعنی پیروی کردید دین او

فوائد غریبه در قول سحره فرعون بحقیت رب هارون وموسی ع س

در قرائة لفظ آمنتم گوید

در بیان فرق میان اذن و امر گوید

واعتقاد به او نمودیش از آنکه بستوری دهم مر شما را در آنکه باو بگروید فرعون بحجت جهالت و حماقت چنان تصور نموده بود که هیچ کس تصدیق نماید بنبی مگر بدین واعتقاد نکند بآن مگر باذن او و فرق میان اذن و امر آنست که در امر دلالت است بر اراده آمر فعل مامور به را بخلاف اذن و لهذا ایشان را باذن خود برامر و بعد از آن گفت بدرستیکه موسی سحر آنیه بزرگ شما است در فن سحر که آموخته است شما را جادوئی یعنی مهتر و معلم و استاد همه جادوگران است و شما باهم ساخته اید و میخواهید که ملک و پادشاهی از من بستانید و مردمان را از من برانید و مغلوبیت شما جهة آنست که شما قاصر اید در فن سحر و شاگردی میباشد و مقرر است که شاگرد عاجز میباشد از آنچه استاد میکند و نمیتواند که با او معارضه کند **بعضی** از مفسرین چنین معنی کرده اند که موسی مقتدا و پیشوای شما است و شما اشیاع و اتباع وی میباشید و ترک معارضه شما بجهة احترام و اکرام اوست نزد شما نه آنکه در معارضه عاجز بود و در مقاومت با او قاصر و این بجهة آن گفت تا در وهم عوام اندازد که عدم معارضه ایشان جهة قوة او و تفوق ایشان است در صرف وجوه مردمان بخود **بعضی** از مفسرین گفته اند که این قول فرعون بر دو شبهه مشتمل است **یکی** قوله امنتم له قبل ان اذن لکم و حقیقت این شبهه آنست که اعتقاد علی الخلاف الاولی جایز نیست بلکه واجب است در این ابحث و مناظره و استعانت بالخواطر پس هرگاه که ایشان چیزی را از این نفعل نیاورند بلکه فوراً بموسی علیه السلام ایمان آورند دلیل است بر اینکه ایمان شما از روی بصیرت نیست بلکه بسبب دیگر است **دیگر** شبهه فرعونی آنست که گفت انه لکبیرکم الذی علمکم السحر یعنی انکم تلامذة فی السحر یعنی ای سحره شما تلامذه موسی علیه السلام در سحر میباشید پس شما اظهار عجز کردید عمداً تا ترویج کنید امر او را و معظم قوم گردانند شان او را و هو العالم **بحث ثامن** فلاقطعن ایدیکم و ارجلکم من خلاف و لاصلبنکم فی جذوع النخل و لتعلمن ایتنا اشد عذاباً و ابقی باید دانست که بعد از این همه قیل و قال فرعون مضل خیال در مقام تهدید بر آمده گفت پس هر آئینه ببرم دستهای شما و پایهای شما را از خلاف یکدیگر یعنی دست راست و پای چپ من از برای ابتدائیت است یعنی ابتداء قطع از مخالف عضو خود بود بعضو دیگر و جار و مجرور در تقدیر نصب است بر حالیت ای لاقطعنها مختلفات و هر آئینه بیاویزم شما را در تنه های درخت خرما که درازترین درختان است تا همه کس شما را ببینند و عبرت گیرند **اینجا** شبهه کرده است تکن مصلوب را بخدع متمکن منظوف بظرف **مرویست** اول کسی که صلیب کشید مردم را فرعون بود بهر حال بعد از این گفت این سلوک با شما باینوجه میکنم تا بدانید شما که کدام از ما سخت تر است از روی عذاب و پاینده تر از وجه عقاب **اقول** باید دانست که فرعون اینجا بعد از ایراد شبهه مشغول شد بتهدید تا نفرت دهد ایشان را از ایمان و غیر ایشان را تنفر گرداند از اقتداء ایشان در ایمان آوردن و مراد و مقصود فرعون از این گفتار استضعاف و توضیع موسی بود و استهزار باو چه موسی قدرت تعذیب نداشت **بعضی** از مفسرین گفته اند مراد وی نفس غلبه خویش و ذات اقدس باریتعالی بود یعنی تا بدانید که عذاب من با عذاب خدای موسی که بدو ایمان آوردید سخت تر است و پاینده تر **اشکال عجیب** است که فرعون با وجود مشاهدهٔ انقلاب عصا ثعبان عظیم و قصد ابتلاع قصر او و استغاثه کردن او بموسی چگونه و چرا تهدید سحره کرد و موسی را استهزار نمود بقوله و اینا اشد عذاباً و ابقی **جواب** بعون الله الوهاب لمحضا باید دانست که محققین گفته اند لم لا یجوز ان یقال انه کان فی اشد الخوف فی قلبه الا انه کان یظهر تلک الجلادة و الوقاحة تمشیة لنا موسله و ترویجاً لامره و من تأمل احوال اهل العالم علم ان العاجز قد یفعل امثال هذه الاشیاء و یدل علی صحة ذلک ان کل عاقل یعلم بالضرورة ان عذاب الله اشد من عذاب البشر فثبت انه انکر ذلک و ایضاً فقد کان عالماً بکذبه فی قوله انه لکبیرکم الذی علمکم السحر لانه علم موسی علیه السلام ما خالطهم البتة و ما لقیهم و کان یعرف من سحرته ان استاذ کل واحد من هو و کیف حصل له ذلک العلم ثم انه مع ذلک کان یقول هذه الاشیاء قلت ان سبیله فی کل ذلک ما ذکرناه خلاصه مقصود آنست که چرا جایز نباشد اینکه گفته شود که فرعون قلباً دهشت خوف بود مگر اینکه آن ملعون اظهار میکرد این جلادت و وقاحت را بغرض تمشیهٔ ناموس ترویج امر خود و کسی که تأمل در احوال اهل عالم میداند اینکه عاجز بتحقیق امثال این اشیاء میگوید و میکند و از جملهٔ آنچه دلالت میکند بر صحت این دعوی آن است که بتحقیق هر عاقلی بالضرورت میداند اینکه عذاب باری تعالی عزوجل شدت از عذاب بشر پس باوجود این فرعون از این انکار کرده است و نیز بتحقیق که فرعون عالم بوده است بر کذب خود فی قوله انه لکبیرکم الذی علمکم السحر زیرا که او میدانست که موسی علیه السلام با ایشان ابداً مخالطت نداشت و نه با ایشان ملاقات کرده بود و نیز می شناخت سحرهٔ خود را که هر استاد هر کسی کیست و کدام ساحر شاگرد کدام شخص است و چگونه او این علم سحر را حاصل کرده است با اینهمه دانی باز او چنین و چنان میگفته است پس ثابت شد که او به تجاهل عارفانه چنین مسلک اختیار کرده است در تمام این امور چنانکه ذکر کردیم **سوال** آیا فرعون ساحر از اکه ایمان آورده بود نگشت یا نه **جواب** مشهور آنست که ایشان را بردار کشید و دستها و پایهای ایشان را برید از **ابن عباس** مرویست کانوا فی اول النهار سحرة و فی آخره شهداء یعنی در اول روز ساحر و کافر بودند و در آخر روز

بیان آنکه قول فرعون بر دو شبهه مشتمل است

جواب اشکال فرعون بعد معاینهٔ معجزات چگونه نسبت سحر را بایمان آورندگان داد و تهدید کرد

جواب سوال فرعون ساحران را که ایمان آورده بودند یا نه قبول کرد

از بزرگان و شهیدان گردیدند **بعضی** گفته اند که ایشان را حبس کرد در آخر که هذا بها بر او نازل شد با سائر بنی اسرائیل ایشان را رها کردند حق تعالی مکالمه ایشان را بنفرعون فرموده است که گفتند چه طعن می کنی بر ما بغیر از این که چون آیات پروردگار خود را دیدیم باو ایمان آوردیم پروردگارا فرو ریز بر ما صبری بر سیاستهای فرعون و ما را مسلمان از دنیا ببر و دلیل بهمین آیت از اهل البیت علیهم السلام مرویست که فرعون هر گاه با ایشان گفت که موسی بزرگ شما است که جادو را بشما داده است دست و پای شما را خواهم برید بر درختان خرما شما را بدار خواهم کشید خواهید دانست که عذاب من سخت تر است یا عذاب خدای موسی پس ایشان بجواب فرعون گفتند که ما هیچ نمی کنیم ترا به آنچه بر ما ظاهر شد از معجزات ظاهره و بر آنخداوندیکه ما را آفریده است پس هر حکمی که خواهی بکن که حکم تو در زندگانی دنیا است بدرستیکه ما ایمان آورده ایم بپروردگار خود تا بیامرزد گناهان ما را و آنچه تو ما را بر آن اکراه کردی از جادو و خدا بهتر و پاینده تر است از تو **علی ابن ابراهیم** روایت کرده است در تفسیر این آیت کریمه که ترجمه اش این است گفت فرعون ای گروه اشراف قوم من نمیدانم از برای شما خدائی بغیر از خود پس آتشی بر افروز از برای من ای هامان بر گل آجر بعمل بیار پس بساز از برای من قصر عالی شاید مطلع شوم بسوی خدای موسی من گمان دارم که او از دروغ گویان است گفته است که پس هامان بنا کرد از برای او قصر و بمرتبهٔ رفیع گردانید که کسی از بسیاری و زیادی ارتفاع آن نمیتوانست ایستاد بفرعون گفت که زیاده از این نمیتوانم بلند کرد پس حق تعالی باد بسوی فرستاد و همه را خراب کرد پس فرعون گفت که تابوتی ساختند و چهار جوجهٔ گرگس را گرفت و تربیت کرد چون بزرگ شدند در هر جانب تابوت چوبی نصب کرد و بر سر هر چوبی گوشتی نصب کرد و گرگسها را بسوی آن گوشتها رها کرد و پاهای هر گرگس را بپای یکی از آن چوبها بستند فرعون و هامان در میان آن تابوت نشستند پس آن گرگسها بهوای گوشت پرواز کردند و در هوا ربلند شدند و در تمام آسمان پرواز کردند پس فرعون بهامان گفت که نظر کن بسوی آسمان ببین که به آسمان رسیدیم یا نه هامان نظر کرد و گفت آسمان را در دوری چنان می بینم که در زمین میدیدم گفت نظر کن بسوی زمین چون نظر کرد گفت زمین را نمی بینم و دریاها را بسیار می بینم باز پرواز کردند تا آفتاب پنهان شد و دریاها از ایشان پنهان شدند چون نظر بسوی آسمان کردند بجان دوری دیدند که پیشتر میدیدند چون شب ایشان را فرا گرفت هامان نظر بسوی آسمان کرد فرعون پرسید که آیا به آسمان رسیدیم گفت ستارها را چنان می بینم که در زمین میدیدم و از زمین بغیر از ظلمت چیزی نمی بینم پس باد و هوا در حرکت آمده تابوت را بر گردانید و پائین آمد تا بزمین رسید فرعون طغیان و گمراهیش زیاده از پیشتر شد

شیخ طبرسی و علی ابن ابراهیم و **قطب راوندی** از حضرت امام محمد باقر و امام جعفر صادق علیهم السلام روایت کرده اند و از سائر مفسرین خاصه و عامه نیز منقول است که چون معجزهٔ عصا ظاهر شد ساحران بموسی ایمان آوردند و فرعون مغلوب شد باز ایمان نیاورد و با قوم خود بر کفر باقی ماند **ابن عباس** روایت کرده است که در آن روز شصت هزار کس از بنی اسرائیل بموسی ایمان آوردند و متابعت او کردند پس هامان بفرعون گفت که مردم ایمان آوردند بموسی تفحص کن در هر کرانه ای که در دین او داخل شده است محبوس گردان چون فرعون بنی اسرائیل را محبوس کرد حق تعالی آیات پیاپی ظاهر گردانید و به قحط و کمی میوها ایشان را مبتلا ساخت و هو العالم **بحث تاسع** قالوا ان نؤمن لک و نترک علی ما جاءنا من البینات و الذی فطرنا فاقض ما انت قاض باید دانست که هر گاه در ما قبل مذکور شد که باری تعالی عز و جل حکایت فرمود تهدید کردن فرعون این گروه را که ایمان آورده بودند خواست که متصل بهمین بیان فرموده باشد آنچه این گروه مومنین بجواب فرعون گفته بودند دلالت حصول یقین تام و بصیرت کاملهٔ خود در اصول دین پس قول ایشان لن نؤثرک علی ما جاءنا من البینات دلالت بالصراحت دارد بر اینکه فرعون از ایشان خواهش کرده بود که از ایمان به کفر رجوع کنند الا بالضرورت به ایشان میکنند آنچه وعده کرده است در تفسیر کبیر رازی گفته است قالوا لن نؤثرک جوابا لما قاله و بینوا العلة و هی ان الذی جاءهم بینات و ادلة و الذین کونوا فرعون محض الدنیا و منافع الدنیا و مضارها لا تعارض منافع الاخرة و مضارها خلاصه آنست که قول کحوهٔ مومنین لن نؤثرک جواب برای فرعون است ایشان در اینقول علت ترک نکردن ایمان را بیان کرده اند و آن این است که موسی برای ایشان آمده است بینات قاطعه و ادلهٔ اجلیه ساطعه و اما آنچه فرعون ذکر کرده محض دنیا است و منافع دنیا و مضرتهای او معارضه کرده نمیتواند منافع و مضار آخرت را **و اما** در **والذی فطرنا** دو وجه اند **اول** تقدیر چنین شود لن نؤثرک یا فرعون علی ما جاءنا من البینات و علی الذی فطرنا یعنی و علی طاعة الله فطرنا و علی عبادته **ثانی** جائز است که خفض علی القسم باشد بحرف مقدر معنی مقصود از آنست که چون ساحران از حرام جذبهٔ حقانی سخت شده بودند از تواتر انوار ملا طفات ربانی که بر دل ایشان تافته بود از دست لاجرم اندیشه نکردند در جواب فرعون گفتند نگزینیم تو را اختیار نکنیم ترا بر آنچیزی که آمد بما از معجزات واضحه قاطعه قاهره و براهین ساطعهٔ باهره بتصدیق موسی کلیم الله و وحدانیت باری تعالی و نعمت فائقهٔ ترا ایثار نکنیم بر نعم اخرویه باقیه که بما نمودند و حاصل آنکه سجده کردیم در برنگزینیم ابر خدائی که آفریده است ما را و از کتم عدم بعرصهٔ وجود آورده **و بنا** بر قول کسائی که گفته اند این قسم است بر قول مذکور معنی چنین

ذکر تابوت فرعون که برای سفین آسمان ساخته بود ۱۲

ذکر ایمان آوردن شصد هزار بنی اسرائیل بموسی علیه السلام

بیان قوت ایمان سحرهٔ مومنین گوید

بیان کردن سحره علت ایمان آوردن خود

پرواه نکردن سحرهٔ مومنین از تهدید وعید فرعون بیعون

شود بحق خداوندے کہ ما را آفریدہ است کہ ترا اختیار نہ کنیم بر آنچہ بما آمدہ است از معجزات ظاہرہ و دلالات واضحہ پس حکم کن ہر چیز را کہ تو حکم کنندہ یا بکن ہر چہ فاعل آنی یعنی ہر چہ میخواہی با ما بکن کہ پروائے آن نداریم **محققین** گفتہ اند واعلم انہم لما علموا انہم متی آصروا علی الایمان فعل فرعون ما اوعدہم بہ فقالوا اقض ما انت قاض لا علی معنی انہم امروہ بذلک لکن اظہروا ان ذلک الوعید لا یزیلہم البتۃ عن ایمانہم وعلموا من الحق علما وعملا خلاصہ آنست کہ سحرہ وقتیکہ دانستند کہ ایشان را فتنہ طریق ایمان کردند فرعون خواہد کرد آنچہ با ایشان وعدہ کردہ پس گفتند کہ آنچہ میخواہی بکن چنین گفتن ایشان بر سبیل امر نیست بلکہ مقصود ایشان اظہار آنست کہ وعید تو ایمان ایشان را زایل نمیکند و ایشان را باز نمیدارد از حق از روی علم و عمل وہو العالم **بحث عاشر** بما تقضی ہذہ الحیوۃ الدنیا باید دانست کہ بعض **قراء** تقضی ہذہ الحیوۃ الدنیا قرائت کردہ اند و جنس آنست کہ حیات در قرائت مشہورہ منصوب علی الظرفیت است پس موسع است در ظرف اجراء آن مجرے مفعول بہ چنانکہ گفتہ میشود ورصمت یوم الجمعۃ صیم یوم الجمعۃ **پس** معنی و مقصود چنین شود کہ سحرۂ مومنین بفرعون گفتند جز این نیست کہ تو حکم می کنی در این زندگانی دنیاے فانی یعنی حکم تو جز این جہان کہ ما ہستیم بشتاب نیست ہر چہ خواہی بکن و ہر فعل تو کہ بر وفق ارادہ و ہواے باطلۂ خود می کنی مختص است در دنیا و آخرت کہ بہتر و پاینده تر است از حکم معزول و ہمہ خود مشغول خواہی بود فردا و امروز بخود و ہر آنچہ خواہی میکن ✻ فردا بتو نیز ہر چہ خواہند کنند **مفسرین** در تفسیر این چنین فرمودہ اند ان بحکمک انما تحکمون فی ہذہ الحیوۃ الدنیا وہی کیف کانت فانیۃ وانما مطلبنا سعادۃ الآخرۃ وہی باقیۃ والعقل یقتضی تحمل الضرر الفانی المتوصل بہ الی السعادۃ الباقیۃ خلاصہ آنست کہ بتحقیق قضاء و حکم تو ای فرعون جز این نیست کہ بس در ہمین حیات و زندگانی فانی دنیا و این بہر نحو یکہ باشد فانی است اعتبارے ندارد و جز این نیست کہ مقصود و مطلوب ما سعادت باقیۂ آخرت است کہ ابدالآباد باقی است فنا و زوال در آن راہی نیست و عقل مقتضی است برائے تحمل کردن ضرر فانی کہ متوصل باشد برائے سعادت باقی **بحث حادی عشر** ربنا امنا بربنا لیغفر لنا خطایانا وما اکرہتنا علیہ من السحر بدانکہ این قول نیز از سحرۂ مومنین است کہ مخاطب بفرعون گفتند بدستیکہ ما گرویدیم بپروردگار خود تا بیامرزد برائے ما گناہان ما را از کفر و معاصی و بیامرزد آنچہ اکراہ کردی ما را بر آنچہ از جادو کردن و آموختن آن عروسیست کہ فرعون مردم را بر آموختن سحر اکراہ میکرد و ایشان را بر خواندن آن و حفظ کردن آن جبار می نمود و بر فعل آن اہتمام میورزید و ایشان ازینجا از بارگاہ مغفرت آن اکراہ طلبیدند زیرا کہ در جمیع ایمان مومنان باکراہ در مقام مواخذہ بودہ اند و این مواخذہ بہ برکت و یمنت حضرت رسالت صلعم از امت مرحومہ برداشتہ شدہ **و روایت دیگر** آنست کہ ان رؤساء السحرۃ کانوا اثنین وسبعین اثنان من القبط والباقون من بنی اسرائیل فقالوا لفرعون ارنا موسی نائما فراوہ فوجدوہ وہو یحرسہ عصاہ فقالوا ما ہذا بسحر الساحر اذا نام بطل سحرہ فانی لہ ان یعارضوہ ملخص مقصود آنست کہ بتحقیق رؤسای سحرہ ہفتاد و دو نفر بودند و دو نفر از قبط بودند و باقی از بنی اسرائیل پس گفتند برای فرعون کہ موسی را نیز بخوابانیدہ عصای او پاسبانی او میکند و این صورت از سحر خارج است زیرا کہ سحر ساحر در وقت خواب باطل است و اثرے ندارد و فرعون ایراد این سخن در ہم شدہ سحرہ را اکراہ نمود تا با موسی در مقام معارضہ در آمدند و چون بوسیلۂ آیات باہرہ و معجزات ظاہرہ ایمان آوردند فرعون ایشان را تہدید نمود بقطع گفتند انما تقضی ہذہ الحیوۃ الدنیا انا امنا بربنا لیغفر لنا خطایانا وما اکرہتنا علیہ من السحر حسن گفتہ ان السحرۃ حشروا من المدائن لیعارضوا موسی علیہ السلام فاحضروا بالحشر وکانوا مکرہین فی الحضور وربما کانوا مکرہین ایضا فی اظہار السحر **وعمر ابن عبید** گفتہ است کہ دعوت سلطان اکراہ است **بحث ثانی عشر** واللہ خیر وابقی پس اینجا باید دانست کہ این جواب است از قول فرعون کہ گفتہ بود ولتعلمن ایتنا اشد عذابا وابقی و مقصود آنست کہ سحرۂ مومنین گفتند کہ ای فرعون خدا بہتر است از روی پاداش و پاینده تر از روی ثواب ای فرعون تو ما را بہ کفر مزدوری میدہی کہ انقطاع بآن راہ دارد و ما را بہ ایمان اجرے عطا میکند کہ گرد زوال گرد آن نگردد و لاکن ما اختیار بہتر و پاینده تر کردیم و متاع فانیہ محقرہ را قطع نظر کردیم پس تو ہر چہ خواہی بکن یا خدا تعالی بہتر است از روے ثواب بر مومنان و پاینده تر از روی عقاب بر کافران و سر رشتۂ اجر و عقوبت بقوہ انقطاع می گذشت پس بذا زمزوری تو اعتبار می کنیم و نہ از عقوبت تو اندیشہ داریم ارحسن منقول گشتہ سبحان اللہ القوم کفار وہم اشد الکافرین کفرا ثبت فی قلوبہم الایمان فی طرفۃ عین فلم یتعاظم عندہم ان قالوا اقض ما انت قاض فی ذات اللہ تعالی واللہ اعلم کما الیوم لیصحب القرآن ستین عاما ثم ان یبیع دینہ بثمن حقیر خلاصہ مقصود آنست کہ سبحان اللہ قومیکہ اینہا شان کفر بود بطرفۃ العینی در قلوب ایشان ایمان ثابت گردید بحدیکہ گفتند اقض ما انت قاض فی ذات اللہ تعالی و سوگند بخدا و ندی کہ یکی از

ترجیح دادن سحرۂ مومنین سعادت آخرت را بر حیات فانی دنیوی

بیان اینکہ سحرۂ تمام عمر کافر بودہ بطرفۃ العین مومن شدند

شما عرصهٔ شصت سال تلاوت قرآن عجید میکنید پس ازآن بقیمت حقیر دین خود را میفروشید **بحث ثالث عشر** انه من یات ربه مجرمًا فان له جهنم لا یموت فیها ولا یحیی ابدانکه مجرمًا اسم فاعل است از جرم بضمهٔ جیم که بمعنی ذنب و اثم و گناه است و جمع آن اجرام آمده است در **مجرمین** گفته است والمجرم المنقطع عن الحق الی الباطل والمجرم الملذنب یعنی مجرم کسی است که منقطع بود از حق بسوے باطل و مجرم گنهگار ریبا شد و **هرگاه** مجملًا این معنی معلوم شد پس باید دانست که سحرهٔ مومنین ختم می کنند کلام خود را اینجا بشرح احوال مومنین و احوال مجرمین در عرصهٔ قیامت پس آنچه در حق مجرمین گفتند این است که انه من یات ربه مجرمًا فان له جهنم لا یموت فیها ولا یحیی بدانکه ہاء در قوله انه ضمیر شانست یعنی ان الامر والشان کذا و کذا پس معنی و مقصود از آیت چنین شود بدرستیکه شان و امر این است که هر کس بیاید نزد پروردگار خود در حالتیکه مشرک باشد یعنی بر کفر و شرک مرده در محکمهٔ حساب و جزا که روز قیامت است حاضر شود پس بدرستیکه مر او راست دوزخ نمیرد در آن تا از عذاب برهد و از عقاب خلاصی یابد و نه زنده باشد در زندگانی که خوش گذراند در راحت یا بد بلکه زندگانی داشته باشد که مرگ از آن بهتر بود بجهة شدت عذاب و فرط عقاب **معتزله** استدلال کرده اند باین آیت مجیده در قطع وعید اصحاب کبائر و گفته اند که صاحب کبیره مجرم است و آنکه مجرم است بجهنم میرود و بقول تعالی انه من یات ربه مجرمًا کلمهٔ من در معرض شرط است که افادهٔ عموم کند بدلیل انیکه یجوز استثناء کل واحد منها و الاستثناء یخرج من الکلام ما لولاه لدخل **رازی** گفته است که بعض متکلمین از اصحاب ما بر این کلام اعتراض کرده اند و گفته اند که تسلیم نداریم که صاحب کبیره مجرم است و دلیل بر این آن است که باری تعالی عزوجل قرار داده است مجرم را اینجا در مقابلهٔ مومن چه ما بعد آیت زیر بحث است و من یاته مومنًا قد عمل الصالحات و نیز میفرماید ان الذین اجرموا کانوا من الذین امنوا یضحکون و نیز در آیت زیر بحث است فان له جهنم لا یموت فیها و لا یحیی و مومن صاحب کبیره هرگاه در نار جهنم عذاب کرده شود یا بنحوی از انحاء وصف معذب نمیشود و در خبر صحیح آمده است یخرج من النار من کان فی قلبه مثقال ذرة من الایمان یعنی بیرون آورده می شوند از جهنم کسیکه در قلب آنها مثقال ذرهٔ از ایمان باشد **بعض اعلام** در اینجا فرموده اند ان هذا الاعتراض ضعیفة بدلیل آنچه گفته است که باری تعالی مجرم را به مقابلهٔ مومن اینجا قرار داده مسلم است لکن این در صورتی نفع و فائده در مطلب بخشد که ثابت کرده شود که صاحب کبیره مومن می ماند و **مذهب معتزله** آنست که صاحب کبیره مومن نمیماند پس معترض مذکور کانه این اعتراض بر مذهب نفس خود بنی ساخته است و این حجت بر غیر نمیتواند شد و اما آنچه گفته است که بحق صاحب کبیره نمیتوان شد که ان له جهنم لا یموت فیها و لا یحیی جوابش آنست که این هم مسلم نیست چه بدرستیکه عذاب جهنم در غایت شدت می باشد قال تعالی ربنا انک من تدخل النار فقد اخزیته و اما جواب از حدیث مذکور آنست که بالضرورت والیقین قرآن متواتر است پس خبر واحد او را معارض نمیتواند شد و **هرگاه** گفته شود که در علم اصول فقه مقرر است که یجوز تخصیص القران بخبر الواحد **خصم** بجواب می تواند گفت که این مفید ظن است پس جائز است رجوع کردن بسوے این در عملیات ولاکن مسائل ما نحن فیه از عملیات نیست بلکه از اعتقادات است فلا یجوز التمسک الیها هنا **اشکال** هرگاه گفته شود که آیت زیر بحث مشروط است بنفی توبه و بانکه نبوده باشد عقاب او محبط ثواب طاعت او و قد شرک بین الصورتین آنست که یافته نمیشود چیزے که حبط میکند این عقاب را لاکن نزد ما عفو محبط عقاب است و مجرمی که نباشد در حق او عفو جائز ندارد از اینکه داخل جهنم گردد **رازی** بجواب اعتراض گفته است اعلم ان هذا الاعتراض ایضا ضعیف اما شرط نفی التوبة فلانه انما قال من یات ربه مجرمًا و حال کونه مجرمًا و التائب لا یصدق علیه انه اتی ربه حال کونه مجرمًا و اما صاحب الصغیرة فلانه لا یسمی مجرمًا لان المجرم اسم للذم فلا یجوز اطلاقه علی صاحب الصغیرة بل الاعتراض الصحیح ان نقول عموم هذا الوعد معارض بما جاء بعده من عموم الوعد و هو قوله تعالی و من یاته مومنًا قد عمل الصالحات فاولئک لهم الدرجات العلی و علامنا فیمن اتی بالایمان والاعمال الصالحة ثم اتی بعد ذلک ببعض الکبائر خلاصه مقصود آنست که بدان بدرستیکه این اعتراض نیز ضعیف است اما شرط نفی توبه پس آن حاجت نیست زیرا که حق تعالی گفته من یات ربه مجرمًا یعنی بحالتیکه مجرم بوده باید نزد پروردگار و لاکن بر تائب صادق نمیاید اینکه گفته شود او نزد خدا بحالتی که مجرم است و اما صاحب صغیره مجرم نامیده نمی شود زیرا که مجرم اسم ذم است پس جائز نیست اطلاق این اسم بر صاحب صغیره بلکه اعتراض صحیح این است که بگوئیم عموم این وعد معارض است به آنچه آمده است بعد ازاین از عموم وعد که حق تعالی می فرماید و من یاته مومنًا قد عمل صالحا الخ و کلام ما در کسی است که بایمان

استدلال معتزله بر قطع وعید اصحاب کبائر و رد آن از رازی و بعضی از اصحاب او

جواب اشکال متعلق بمومن مرتکب کبیره

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

مومنین اہل کبائر و نجہنم نمیروند

وعمل صالحات آید و پس از آن مرتکب بعض کبائر شود **اقول** اصحاب کبائر از مومنین شیعہ امامیہ کہ گناہان کبیرہ کردہ باشند و بی توبہ مردہ باشند **خلافی** نیست میان علمائے امامیہ کہ ایشان مخلد در جہنم نخواہند بود و شفاعت رسول خدا و ائمہ ہدے البتہ بہ اکثر ایشان ملحق خواہد شد **واما** آنکہ بعضی از ایشان ممکن است داخل جہنم شوند و شفاعت بہ ایشان ملحق نگردد یا آنکہ بفضل خدا ہیچ یک داخل جہنم نمیشوند و عقاب ایشان یا در دنیا است یا در وقت مردن یا در قبر یا در محشر **واحادیث** درباب اختلاف و ابہام بسیار دارد و گویا سبب این اختلاف و ابہام آنست کہ شیعہ جرئت بر ارتکاب کبائر و معاصی نمایند **واما** آنچہ **معتزلہ** از اہل سنت را اعتقاد آنست کہ اصحاب کبائر در جہنم خواہند بود و احادیث و اخبار در نفی این قول بسیار است چنانکہ **ابن بابویہ** بسند کالصحیح از حضرت کاظم علیہ السلام روایت کردہ کہ مخلد در جہنم نخواہد بود احدے مگر اہل کفر و انکار و اہل ضلال شرک و کسی کہ اجتناب از گناہان کبائر نماید باشد از مومنان اور از گناہان صغیرہ سوال نمیشود حق تعالیٰ عزوجل میفرماید ان تجتنبوا کبائر ما تنہون عنہ نکفر عنکم سیاتکم وندخلکم مدخلا کریما یعنی اگر اجتناب کنید از کبائر آنچہ نہی کردہ اند شمارا از آن تکفیر میکنیم و میآمرزیم گناہان شمارا و داخل میکنیم شمارا در مدخل منزل کرامی **راوی** گفت یا ابن رسول اللہ فلم یجب الشفاعۃ قال الخبرنی ابی عن آبائہ عن علیؑ قال سمعت رسول اللہ صلعم قال لیس شفاعتی لاہل الکبائر من امتی واما الانبیاء فلاجناح علیہم قال الراوی کیف وقال اللہ تعالیٰ ولا یشفعون الا لمن ارتضی یعنی ان مرتکب الکبائر لیس من المرتضین قال علیہ السلام ما من مومن ومن یفعل المعصیۃ الا کرہہا ویتندم منہا یعنی راوی گفت چگونہ شفاعت از برائے اہل کبائر میباشد و حال آنکہ حق تعالیٰ میفرماید ولا یشفعون الا لمن ارتضی یعنی شفاعت نمی کنند شفاعت کنندگان مگر از برای کسیکہ پسندیدہ باشد و کسی کہ مرتکب کبائر شود و پسندیدہ نیست حضرت فرمود ہیچ مومنی نیست کہ ارتکاب گناہی بکند مگر آنکہ بد میآید او را آن فعل و پشیمان از آنست **پیغمبر** صلعم فرموده است کفی الندامۃ توبۃ یعنی کافی و بس است پشیمانی از برائے توبہ و قال صلعم من فرحہ حسنتہ وساءتہ سیئتہ فہو مومن و من تندم من معصیتہ یرتکبہا فلیس بمومن ولا یجب لہ الشفاعۃ وکان ظالما لنفسہ قال اللہ تعالیٰ ما للظالمین من حمیم ولا شفیع یطاع قال ابو عبد اللہ لا یکون مومن من لم یندم علی ذنبہ قال علیہ السلام لان من ارتکب کبیرۃ وعلم بوعید العقاب لیندمن علی ما فعل واذا ندم کان تائبا مستحقا للشفاعۃ واذا لم یکن نادما کان مصرا والمصر لا یغفر لہ لانہ لیس بمومن ولم یصدق بعقوبۃ ذنبہ ولو کان مومنا بہا قال رسول اللہ لا کبیرۃ مع الاستغفار ولا صغیرۃ مع الاصرار وقولہ تعالیٰ ولا یشفعون الا لمن ارتضی لہ اللہ تعالیٰ دینہ والدین ہو الاقرار بالجزاء علی الحسنات والسیئات ومن ارتضی اللہ دینہ لم یحکم علی ما یرتکب من المعاصی لعلمہ بعاقبتہ فی الاخرۃ خلاصہ مقصود آنست کہ حضور اقدس نبوی فداہ روحی فرمود ہر کہ شاد کند او را حق تعالیٰ آزاد رد او را و گناہ او پس او مومن است پس کسیکہ پشیمان نشود از گناہی کہ مرتکب او میگردد پس او مومن نیست و از برائے او شفاعت واجب نیست داد ظالم بر نفس خود خواہد بود و حق تعالیٰ میفرماید کہ نیست در قیامت ظالما را دوستی و نہ شفیعی کہ سخن او را شنوند و اطاعت او کنند **راوی** گفت یا رسول اللہ بچہ حجت مومن نیست تا یکی پشیمان نشود بر گناہی کہ مرتکب آن گردد آنحضرت صلعم بفرمود زیرا کہ ہر کہ مرتکب شود کبیرہ از گناہان را نزد اہل العلم الیقین کہ او را وعید عقاب کردہ اند البتہ پشیمان میشود بر آنچہ کردہ است و ہر گاہ پشیمان شود تائب خواہد بود و مستحق شفاعت خواہد گردید و ہر گاہ نادم بر آن نباشد مصر خواہد بود و مصر آمرزیدہ نمیشود برائے آنکہ مومن نیست و باور نکردہ است عقوبت گناہی را کہ مرتکب شدہ است و گر ایمان بعقوبت داشت البتہ پشیمان میشد و پیغمبر صلعم فرمود کہ کبیرہ نیست با استغفار و صغیرہ نیست با اصرار و اما آنچہ خدا فرموده است ولا یشفعون الا لمن ارتضی یعنی شفاعت نمی کنند مگر کسی را کہ خدا دین او را پسندیدہ باشد و دین او را آنچنان است حسنات و سیئات یعنی در دین داخل کسی کہ خدا تعالیٰ دین او را پسندیدہ باشد البتہ پشیمان میشود بر آنچہ مرتکب شدہ است بر گناہان خود چون میداند عاقبت آنرا در قبر و قیامت

آیہ بیان آنکہ حب علیؑ کفارۂ ذنوب مومنین میشود

اقول از احادیث فریقین ثابت است کہ محبان علی ابن ابیطالب را گناہے باقی نمیماند کہ بجہنم سوزد حب علی کفارۂ معاصی او میشود و در ثبوت این کافی است حدیث حب علی یاکل الذنوب کما تاکل النار الحطب یعنی دوستی علی گناہان را میخورد چنانکہ آتش ہیزم را می خورد **ایضا** متفق فریقین است حب علی حسنۃ لا تضر معہا سیئۃ وبغض علی سیئۃ لا تنفع معہا حسنۃ و در تفسیر عسکری علیہ السلام ولایۃ علی حسنۃ وارد گشتہ است بہر حال ملخص روایت آنست کہ ولایت علی حسنہ است کہ بآن ضرر نمیرساند چیزے از سیئات ہر چند بزرگ باشد مگر آنکہ بہ الحاش میرساند تطہیر گناہان بہ محنتہاے دنیا و بہ بعضی از عذاب در آخرت تا آنکہ نجات بیابد از آن بہ شفاعت موالی طیبین و محبت علی علیہ السلام و اما مخالفت اجتناب سیئہ است کہ نفع نمیکند بآن ہیچ مگر آنکہ منتفع میشوند در دنیا بسبب طاعتہای خود بنعمت و صحت و فراخی روزی و چون وارد آخرت میشوند بغیر عذاب چیزے از برائے ایشان نخواہد بود **اشکال** آیت دلیل است کہ باریتعالیٰ در حق

قول مفسر در کفارۂ ذنوب بودن حب علی مومنین را

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ومکانی میباشد زیرا که در من یات ربنا لفظ ایتان بجز جسم ومکان امکان ندارد **جواب** حقیقة الامر آنست که این زعم فرقهٔ مجسمه است که در معنی همین آیت انه من یات ربه مجرما گفته اند الجسم انما یاتی ربه لو کان الرب فی المکان یعنی جز این نیست که جسم در وقتی نزد پروردگار تواند آمد که او تعالی در مکان وجهت باشد واین زعم مجسمه مردود است با اینکه گوئیم قرار داده شده است ایتان ایشان موضع وعدا یتان الی الله مجازا چنانکه ابراهیم خلیل الله علیه السلام گفته است انی ذاهب الی ربی سیهدین **اشکال** در آیت زیر بحث از ارتفاع ضدین که سلب موت وحیات هر دو از جسم واحد کرده صحیح نیست چه جسم حی لابد است که یا زنده باشد یا مرده چنانکه اجتماع ضدین در این معقول نیست ارتفاع ضدین هم صحیح نیست پس در وصف یموت ولا یحیی غیر معقول است **جواب** شبهه نیست که خلو از ضدین غیر معقول است لاکن در این آیت مراد از لا یموت فیها و لا یحیی آنست که اهل جهنم در نار چنین اند و حال ایشان چون اموات است نه زنده خواهند بود که فانی شوند وچون احیا هم نخواهند بود که از حیات تمتع شوند پس مقصود آنست که دائم خواهند بود و هو العالم **بحث رابع عشر** ومن یاته مومنا قد عمل الصالحات فاولئک لهم الدرجات العلی جنات عدن تجری من تحتها الانهار خالدین فیها جزاء من تزکی یعنی هر که سحرهٔ مومنین هرگاه در ما قبل شرح احوال محبین کردند متصل بآن اینجا شرح احوال مومنین خواستند بیان کرده باشند این است که گفتند وهر که بیاید بار یتعالی عزوجل در حالتیکه گرونده باشد در دنیا و تصدیق نماینده باشد بوحدانیت وی وبه انبیاء وی وبه تحقیق کرده باشد بیقین علمهای شایسته یعنی ادا نموده امر مفروضه را پس آن گروه مومنان دینکوکاران مر ایشانرا است درجهای بلند ومرتبهای ارجمند جنات عدن بدل درجات علی است یعنی مر ایشانرا است بوستانهای اقامت که همیشه در آنجا باشند پیوسته جاری باشد از زیر اشجار آن جویها در حالتیکه جاودانه باشند در آن بوستانها واین ثواب پاداش آنکس است که پاک باشد از نجاس شرک واز ناس لطخیان یا متطهر بود بطاعت واعمال خیر **کلبی** گفته است مراد آنکس است که زکوة نفس خود بدهد وابن عباس روایت من قال لا الٰه الا الله یعنی کسیکه کلمه توحید بگوید او در ضمن آیت داخل است در کبیر رازی ذیل آیت گفته است ان قوله قد عمل الصالحات یقتضی ان یکون اتیانه بکل الصالحات وذلک بالاجماء غیر معتبر ولا ممکن فینبغی ان یحمل ذلک علی اتیان بالواجبات یعنی بدرستیکه آیهٔ قد عمل الصالحات تقتضی آنست که عمل کنند همه اعمال صالحه را بالاجماع این معنی معتبر نیست وممکن نیست پس مناسب است آنست که حمل کرده شود بر ادای واجبات از تمامی صالحات چه مستحبات اقول صحیح نیست آنچه رازی گفته چه تکلیف عباد را بفعلی نکرده که مالایطاق باشد بنا بقول رازی هرگاه اتیان تمامی صالحات غیر ممکن باشد اعتراض لازم آید که بار یتعالی عباد را تکلیف بامور غیر ممکنه چرا فرموده او تعالی عادل است وکسی ظلم نمیکند پس ماچنین خواهیم گفت که آنچه بصحت پیوسته ما آنکه بهشت را درجات مختلفه میباشند واختلاف درجات بوجه اختلاف مدارج اعمال عباد است پس بالضرورت درجات عدن درجات علی که از همه اعلی مدارج اند برای اشخاصی است که اعمال آنها از همه عباد اعلی بود وتمامی صالحات را بجا آورده باشند وایشان حضرات انبیاء ورسل وحضرات ائمهٔ مطهرین وخلفای راشدین معصومین علیهم السلام اند که از همه اعلی درجه جنات عدن برای ایشان مخصوص است چه از ایشان یکی از صالحات هم در تمام عمر ترک نشده است پس بالضرورت مستحق چنین مدارج ایشانند واما بعد از ایشان چون سلمان ومقداد وابوذر واشال ایشان در درجه دوم بهشت اند که در حدیث آمده جنت مشتاق ایشان است پایه ایشان بعد از انبیاء وائمهٔ معصومین علیهم السلام بار بلند است در دنیا واخرت از ائمهٔ مومنین **تنبیه** هرگاه اتیان بسبیل اجمال بوضاحت پیوست پس باید دانست که این آیت مجیده دلیل جلیل است بر آنکه اصحاب کبائر مغفور ودر بهشت خواهند رفت بدو وجه **اول** آنکه میفرماید ومن یاته مومنا قد عمل الصالحات فاولئک لهم الدرجات العلی وانجا حق تعالی قرار داده است درجات علی را بهشت بمن کسی که بیاید پروردگار خود را بعد از ایمان بتمام صالحات پس معلوم شد که بهشت مقرر فرموده از این واضح گشت تمامی مرجا که غیر عالیه از بهشت بالضرورت میباید برسد بغیر انچنین اشخاص کاملین بوجه باد آنها نیستند مگر عصاة مومنین که گفتیم معاقب آنها مغفور میشود بدلیل المحسنین **وجه دوم** آنست که میفرماید ذلک جزاء من تزکی ومن تزکی معنی آنهم دلالت بالصراحت است بانکه درجات عالیه بهشت جزاء است برای من تزکی یعنی برای متزلی ومطهر از ذنوب معاصی باشد پس معلوم شد بحکم انخطاب که بهشت بالضرورت درجات غیر عالیه هم میدارد وآن درجات باید که جزاء برای من تزکی نباشد بلکه جزاء عصاة اهل ایمان باشند وایشان عوام مومنین اند که عصیان ایشان بدوستی ومحبت ائمهٔ معصومین علیهم السلام مغفور مغفور شود وهو العالم **تنبیه** بدانکه این هر سه آیت آخری میتواند که از تتمهٔ کلام سحره باشد یا ابتداء کلام باشد از حق تعالی عزوجل به آیهٔ وسخن سحره به آیهٔ والله خیر وابقی تمام شده باشد وچون قصهٔ ایشان شرحی مستوفی در سورهٔ اعراف بقلم تحریر در آمده اینجا بر سبیل ایجاز بهمین مختصر اقتصار کردیم والله اعلم

قوله تعالی ○ ولقد اوحینا الی موسی ان اسر بعبادی فاضرب لهم طریقا فی البحر

جواب اشکال آنست و دلیل آنچه صدای تعلق و دو انجمنه و اشکال آنست

جواب اشکال وصف لا یموت ولا یحیی جلوع الوین لازم آید

درمیان محملی از حال بهشت و اهل آن مے فرماید

بیان دو وجه و جهانیه نفس از غفران اصحاب کبائر و دخول در بهشت گوید

يَبَسًا لَّا تَخٰفُ دَرَكًا وَّلَا تَخْشٰى ﴿۷۷﴾ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُوْدِهٖ فَغَشِيَهُمْ
مِّنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿۷۸﴾ وَاَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهٗ وَمَا هَدٰى ﴿۷۹﴾ يٰبَنِيْٓ اِسْرَآءِيْلَ قَدْ
اَنْجَيْنٰكُمْ مِّنْ عَدُوِّكُمْ وَوٰعَدْنٰكُمْ جَانِبَ الطُّوْرِ الْاَيْمَنَ
وَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ﴿۸۰﴾ كُلُوْا مِنْ طَيِّبٰتِ مَا رَزَقْنٰكُمْ وَلَا تَطْغَوْا
فِيْهِ فَيَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبِيْ وَمَنْ يَّحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِيْ فَقَدْ هَوٰى ﴿۸۱﴾ وَاِنِّيْ لَغَفَّارٌ
لِّمَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدٰى ﴿۸۲﴾ وَمَآ اَعْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يٰمُوْسٰى ﴿۸۳﴾
قَالَ هُمْ اُولَآءِ عَلٰٓى اَثَرِيْ وَعَجِلْتُ اِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضٰى ﴿۸۴﴾ قَالَ
فَاِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْۢ بَعْدِكَ وَاَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ﴿۸۵﴾ فَرَجَعَ مُوْسٰٓى اِلٰى
قَوْمِهٖ غَضْبَانَ اَسِفًا ﴿۸۶﴾ قَالَ يٰقَوْمِ اَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا
حَسَنًا ﴿۸۷﴾ اَفَطَالَ عَلَيْكُمُ الْعَهْدُ اَمْ اَرَدْتُّمْ اَنْ يَّحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ
مِّنْ رَّبِّكُمْ فَاَخْلَفْتُمْ مَّوْعِدِيْ ﴿۸۸﴾

آیات مبارکہ وعدگانہ

ترجمہ این دہ آیت مبارکہ آنست کہ حق تعالیٰ میفرماید وہر آئینہ ما وحی کردیم بموسیٰ علیہ السلام یعنی وقتیکہ فرعون از رویت معجزات متاثر شد و در تعذیب بنی اسرائیل افزود ما گفتیم موسیٰ را اکنون شب ببرید بندگان مرا از مصر و چون بکنار دریا رسید لشکر فرعون از عقب بیاید باک مدارید پس فراگیرید برای ایشان راہے خوش یابس عصا را تا سازیم برای ایشان راہے در دریا و خشک کہ آب دلالتی نبود در آن نترسی از دریا فتن و نشمن یعنی ایمن باش کہ فرعونیان شما را در پی نباشند و نترسی از غرق شدن کہ شما را سلامت بگذرانیم پس موسیٰ علیہ السلام بامر الٰہی بنی اسرائیل را ببیرون برد پس آنہا در آمد بنی اسرائیل را فرعون با لشکر خود و بکنار دریا رسید موسیٰ علیہ السلام با قوم خود گذشتہ بود فرعونیان نیز در آمدند پس دریافت ایشان را از دریا آنچہ دریافت یعنی موجی دریافت و گمراہ کرد فرعون گروہ خود را در دین و راہ ننمود ایشان را ہدایت فرعون ای فرزندان یعقوب بدرستیکہ برہانیدیم شما را از دشمنان شما کہ فرعون و قوم او بودند و وعدہ دادیم بپیغمبر شما را بجانب انزال تورات برای شما جانب راست کوہ طور و فرو فرستادیم بر شما ترنجبین و مرغ بریان وقتیکہ در تیہ سرگردان بودیم و گفتیم بخورید از پاکیزہ ہا و علالہائے کہ شما را روزی کردیم و از حد در مگذرید در انچیزہائی ستم مکنید و ہر یک حصۂ خود بگیرید پس فرود آید بر شما خشم من و ہر کہ فرود آید بر او خشم من پس بتحقیق در ہاویہ افتاد یا ہلاک شد و بدرستیکہ من ہر آئینہ نیکوکار آمرزندہ ام مر آنکس را کہ توبہ کرد از شرک و ایمان آورد بوحدانیت حضرت من و بکرد عمل نیکو پس راہ راست دید چیز شتابان ساخت ترا تا تعجیل کردی و پیشتر آمدی از گروہ خود اے موسیٰ گفت موسیٰ کہ ایشان گروہ مردان اند کہ می آیند بر پی من و ساعت بساعت برسند و شتافتم بسوے تو ای پروردگار من تا خوشنود گردے از من چہ امتثال امر موجب رضای آمر است یعنی چیز آمدن از قوم از جہت تعظیم بود بر ایشان طلب خوشنودی تو کردم حق تعالیٰ فرمود پس بدرستیکہ در فتنہ انداختیم قوم ترا و بتلا ساختیم

ترجمہ آیات مبارکہ عشرہ

عبادت عجل از میں بیرون آمدن تو از میان ایشان و گمراه کردن یعنی سبب گمراهی ایشان شدن سامری پس موسی بازگشت از مناجات خود بعد ازان که چهل روز
گذشت و الواح فراگرفت بسوے قوم خود خشمناک برایشان و انده مناک از عمل ایشان و چون بمیان قوم رسید بانگ و خروش از ایشان شنید گرد او گرد
گوساله وف میزدند و رقص میکردند شتاب آغاز کرد و از روے ملامت گفت اے گروه من آیا وعده نداده بود شما را پروردگار شما وعده نیکو است که تورات بشما دهد
و من با اشراف قوم شما بطلب آن رفته بودم آیا دراز شد بر شما زمان مفارقت من و من چهل روز وعده کرده بودم و بهمان وعده باز آمدم یا خواستید آنکه فرود
آید بشما خشم از پروردگار شما بعبادت عجل پس خلاف کردید عهد مرا یا وعده مرا که کرده بودید به ثبات بر ایمان و قیام بر ادای امر من **وور تفسیرش چند بحث انه**

بحث اول و لقد اوحینا الی موسی ان اسر بعبادی فاضرب لهم طریقا فی البحر یبسا لا تخاف درگاو لا تخشی بدانکه سری اسم است
برای سیر لیل و اسراء مثل آهنت **و اما** در قرائت یبسا بچند قول اختلاف کرده اند **بعضی** یبسا خوانده اند **وجماعتی** یبسا بفتح باء و تسکین باء و قرائت
نموده اند پس کسی که یبسا خوانده او را بر معنی طریق گرفته است و کسی که یبسا بتحریک باء خوانده پس یبس و یابس شیئی واحد است و المعنی طریقا ذا یبس و
کسی که یبسا بتسکین باء خوانده است پس قرآن مخفف عن الیبس است پس مراد آن باشد که ماکان فیه وحل و لا ماء او ما ضل عن الماء **اقول** بر
حال یبس مصدر است که موصوف بود واقع شده یقال یبس یبسا و یبسا چون سقم سقما و سقما و از این جهت است که یبس باء موصوف می شود چون
شاة تایس و فتاة یسراء فاضاف ابنهما و هر گاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست چون وقتیکه فرعون از رویت معجزات
موسی علیه السلام متاثر شده در تعذیب بنی اسرائیل افزود و اطلاع آنوقت بار تعالی فرمود که ما وحی کردیم بموسی کلیم الله علیه السلام اینکه ببر به شب بندگان
مرا از مصر و چون بکنار دریا رسند و لشکر فرعون از عقب بیایند باک مدار پس بگردان از برای ایشان این راه را اصل ماخوذ است از قول عرب که می
گویند ضرب الرجل فی الارض اذا جعل **و یا میتوانند** ماخوذ باشد از ضرب اللبن اذا اتخذه و عمل یعنی فراگیر و قیام نما برای ایشان راهے

ابن عباس گفته است که مراد آنست بزن عصا را تا ما سازیم برای ایشان راهے در دریا خشک که در او آب ولاے نبود **علامه طبرسی**
گفته است در معنی آیت ای اجعل لهم طریقا یابسا فی البحر بضرب العصا لینفلق البحر یعنی تعیین کن برای ایشان راهی خشک در دریا
بزدن عصا را تا شگافته شود و راه در او پدید آید **و اما** لا تخاف حال است از ضمیر فاضرب پس معنی شود انیکه راهی برای ایشان پیدا کن در حالتی که
نترسی از دریافتن دشمن یعنی ایمن باش که فرعون و فرعونیان شما را در نیابند و در حالتی که نترسی از غرق شدن چه همه شما را بسلامت بگذرانیم و درک نکند
هر دو اسم او اکثر و چون موسی کلیم الله علیه السلام بامر الهی بنی اسرائیل را که هفتاد هزار نفر بودند از مصر بیرون برد دیگر روز قبطیان خبردار شدند و بجهة اینکه در خانه
هر یک از ایشان مصیبتی عظیم افتاده بود بآن مشغول بودند و نتوانستند که آن روز از پے بنی اسرائیل بروند روز دیگر فرعون گفت که تا ششصد هزار مرد
جمع شدند **و رابعی** آنست که مقدمه لشکر او این عدد بوده است **اقول** بهر حال در آیت دلالت بالصراحت است که در آنوقت اجابت کنندگان
دعوت موسی علیه السلام بکثرت بوده پس بار تعالی عز و جل خواست که ایشانرا متمیز گرداند از طایفه فرعون و خلاص گرداند از جنگ ظلم آنها این است
که موسی را وحی کرد که وقت شب مخلصین خود را بیرون برد تا مشاهده کند و اجتماع ایشان نشود که از استکمال مراد ایشانرا مانع گردند **بعض** مفسرین در
حکمت اسراء ایشان گفته اند لیکون عائقا عن طلب فرعون و متبعیه **جمعی** گفته اند لیکون اذا تقارب العسکران لا یری
عسکر موسی عسکر فرعون فلا یهابونهم **و مفسرین** در معنی آیت فاضرب لهم طریقا فی البحر یبسا وجه بیان کرده اند
اول مراد از فاجعل لهم فاضرب لهم باشد و این ماخوذ است از قول عرب که میگویند ضرب له فیما له سهما و ضرب اللبن عمله
ثانی آنکه فاجعل اینجا بمعنی فبین لهم طریقا فی البحر بالضرب بالعصا باشد آن طریق خشک در بحر چنان حاصل میشود که موسی
علیه السلام عصا او را بزند تا اینکه آب دریا باز شود پس از ضرب طریق جعل بالضرب مراد اینجا باشد **و اما** در معنی لا تخاف درگاو لا تخشی
مفسرین گفته اند لا تخاف ادرک فرعون و انی اجول بینک و بینه بالتاخیر **سوال** محل اعراب لا تخاف چیست **جواب**
باید دانست که سیبویه گفته است که لا تخاف مرفوع است از دو وجه است **یکی** رفع آن علی الحال کقولک غیر خائف و لا خاش **ثانی**
مرفوع علی الابتدائیت باشد و او لا تخاف اینقول فراء میباشد اما آنچه اخفش و زجاج گفته است این است المعنی لا تخاف فیه
لقوله و اتقوا یوما لا تجزی نفس عن نفس او لا تجزی فیه نفس و حمزه و لا تخف خوانده است بنابر انیکه گفته نهی است الو
بیگوید که حمزه این را جواب شرط قرار داده است بر معنی اینکه ان تضرب لا تخف و بنابر این قرائت در لا تخشی دو وجه ذکر کرده اند یکی آنست
که لا تخشی جمله مستانفه است که گفته شده است و انت لا تخشی الخ **ثانی** ان لا تکون الا لالف
هی الالف المنقلبة عن الیاء التی هی لام الفعل و لکن ذلک الاطلاق و صل الفاصلة یعنی در این الف منقلب است از یاء

در بیان توضیح الفاظ آیت مجیده گوید

در معنی ضرب عصا و اختلاف مفسرین در آن

جواب سوال از محل اعراب لا تخاف

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

در بیان لغت و اشتقاق لفظ یم

در تحقیق الفاظ آیت گوید

بیان اینکه آیت مستطاب بعضی که خدا را خالق کفر می گوید

کیفیت انفلاق بحر بعصای موسی و تعداد هم سبطان او

السلام افعل باشد و لکن زائده است از جهة فاصله کقوله تعالی اضلونا السبیلا و یظنون بالله الظنونا و هو العالم **بحث ثانی** فاما فرعون بخنوده ففشیهم من الیم ما غشیهم و اضل فرعون قومه و ما هدی بدانکه **قراء** اختلاف کرده اند در قرائت ففشیهم **بعضی** خوانده اند ففشاهم من الیم ما غشیهم **و جماعتی** ففشیهم قرائت کرده اند پس بهر حال غشیهم یعنی علاهم و سترهم باشد ما غشیهم برای تعظیم امر گفتای غشیهم ما لا یعلم کنهه الا الله تعالی **و اما یم** بمعنی عظیم المیاه را گویند چنانچه در **کشاف** جار الله زمخشری در تفسیر رازی گفته اند الیم البحر الذی لا یدرک قعره و عمقه یعنی یم اسم بحریست که قعر و عمق آن معلوم نباشد **و بعضی** گفته اند هو لغة البحر و معظم مائه **سوال** آبا این لفظ یم در اصل عربی است یا عجمی **جواب** مجملاً باید دانست که از **بهری** گفته است الیم معروف لفظة سریانیة عربتها العرب و تقع اسم الیم علی البحر الملح و البحر العذب و یدل علی ذلک قوله تعالی فاقذفیه فی الیم و المراد به نیل مصر و هو عذب یعنی یم لفظ سریانیست معروف و آنرا عرب معرب ساخته اند و بر آب شور بسیار دور و نیز بر آب شیرین باطلاق تعظیم میشود چنانکه در آیت فاقذفیه فی الیم اطلاق شده است و موسی را در یم که قذف شده آن خاص نهر نیل بود و آب آن شیرین بود دلالت بر عمق بسیار دارد **اقول** بهر حال اصل باب یم قصد است در **مصباح** میگوید و الیم البحر و یمنته قصدته و یممت الصعید تیمما و تممت ایضا **رازی** گفته است و اشتقاقه من الیمم لان المستقین یقصدونه و از اینجاست که تیمم عوض وضو و غسل قرار یافته چه مقصود و منظور از تراب طهارت شرعی میباشد بنهج معهود **و هرگاه** بالاجمال ایخال بوضاحت پیوست تنبیه باید دانست که ملخصاً معنی و مقصود از آیت مجیده آنست که از پی درآمدن بنی اسرائیل را فرعون با لشکریان خود **بعضی** گفته اند که با ارتعدیه است و معنی آنست که فرعون از پی ایشان در آورد لشکریان خود را **و یا** فعل متعدی بنفسه است و مفعول دوم آن محذوف است یعنی از پی ایشان در آورد فرعون نفس خود را با لشکر خود بنا بر معنی اول اتبع بمعنی تبع است بهر حال چون بکنار دریا رسیدند موسی علیه السلام با قوم خود از آن گذشته بود فرعون نیز در آزاه که ایشان رفته بودند در آمدند و آن دوازده راه بود که موسی علیه السلام عصا بر دریا زده بود و بقدرت الهی آن راه ها پیدا شده بودند و چون در میان دریا رسیدند پس فرو گرفت ایشان را از دریای عمیق آنچه فرو گرفت ایشان را **انجا** ابهام در کلام جهة تفخیم مسند الیه است یعنی آنچنان موجی دریافت ایشان را که بچکس بکنه آن نرسید تا لفظی به ازاء آن وضع توان کرد و بعبارتی بیان توان کرد که مخبر باشد بانکه این چگونه بود بهر حال بعد ازین میفرماید و گمراه کرد فرعون گروه خود را در دین و راه ننمود ایشان را این تهکم است با او چه میگفت که ما اهدیکم الا سبیل الرشاد **و بعضی** گفته اند معنی آنست که فرعون قوم خود را در دریا گم کرد و ایشان را راه بیرون شدن ننمود و خود نیز راه نجات نیافت بلکه همه غرق شده بهلاکت ابدی گرفتار شدند **ابو مسلم** گفته است که رواه تعلت زعم کرده اند که اسمهم و تعمهم واحد است و ذلک جائز **و محتمل** است که با زائده باشد و معنی شود اتبعهم فرعون جنوده کقوله تعالی لا تاخذ بلحیتی و لا برأسی و اسری بعبده لیلا **زجاج** گفته است که قرائت فاتبعهم فرعون و جنوده است ای و معه جنوده **و بعض** بخنوده خوانده اند و معنی شود الحق جنوده بهم و یتوانند که بمعنی معهم باشد **تنبیه** در آیت دلیل جلیل هست که باری تعالی خالق کفر و ضلالت نیست چنانچه **قاضی** هم اعتراف کرده است باین چه گفته است لو کان الضلال من خلق الله تعالی لما جاز ان یقال و اضل فرعون قومه بل وجب ان یقال الله تعالی اضلهم و لان الله تعالی ذمه بذلک فکیف یجوز ان یکون خالقا للکفر لان من ذم غیره بشیء لا بد ان یکون هو غیر فاعل لذلک الفعل و الا لاستحق ذلک الذم خلاصه آنست که هرگاه ضلالت از خلق باری تعالی میبود البته باید که گفته شود گمراه کرد فرعون قوم خود را بلکه واجب بود اینکه گفته آید خدا تعالی قوم فرعون را گمراه کرد و نیز بحکم اینکه حق سبحانه مذمت کرده است باین فعل گمراه کردن فرعون را پس چگونه جائز است که خود او تعالی خالق آن بوده باشد زیرا که آنکس که غیر خود را بر چیزی مذمت کند لازم میباید که خود او فاعل آن فعل نبوده باشد و اگر نه پس خود او هم مستحق همان مذمت خواهد شد تعالی الله عما یصفه الجاهلون **اقول** در این مقام مناسب است که مجملاً این واقعه انفلاق یم و غرق شدن آل فرعون بعض ملاحظه ناظرین درج نمایم پس بر سبیل جمع بین الاخبار المختلفة ملخص واقعه چنین است که هرگاه بضرب عصای موسی علیه السلام فرق و فلق بحر حاصل شد دوازده شق برای دوازده سبط اسرائیلیان در دریا حاصل و حادث شدند اما در تعداد ایشان روایات مختلفه وارد شده اند **و رازی** و جماعتی دیگر گفته است که تمامی اسرائیلیان بر کنار دریا شش لک نفوس بودند هر سبطی از ایشان نفوس پنجاه هزار نفس بودند هر یکی از اسباط اثنی عشر پنجاه هزار قوم خود را با خود از یک راه از دریا روانه شدند و بابن دریا رسیده بموسی گفتند که ما را دران خود را نمی بینیم موسی عرض کرد خدایا بر سوء اخلاق و جهالت اسرائیلیان مرا اعانت کن مامور شد

ذکر دعائی که موسی را از نجات یافتن از غرق خواند

که بعصا دیوارهای آبها را زنن پس طاقها و رهای بزرگ در دیوارهای آب ظاهر شدند بنحویکه از میان آنها یکدیگر را دیده سخن میگفتند همین کیفیت بکنارهٔ دیگر از دریا تا دیوارهای آب کاناز از زمین دریا چون کوههای عظیم معاینه میشد در **معالم التنزیل** بغوی و نیز **ابو الفتوح** از ابن مسعود روایت کرده که قوم موسی همراه موسی شش لک و هفتاد هزار نفر مقاتل مجاهد بودند بغیر از جوانان بیست ساله و بغیر از مردان شصت ساله **اما** هرگاه که بکنار دریا رسیدند قوم بموسی علیه السلام گفت این است پیش روی ما دریا و از عقب ما فرعون میآید کلیم الله علیه السلام آنگاه بدعا و مناجات بارتعالی مشغول شد **ثعلبی** از عبد الله سلام در تفسیر خود روایت کرده است که موسی در آنوقت گفت یا من کان قبل کل شیئ و المکون لکل شیئ و الکائن بعد کل شیئ اجعل لنا فرجا و مخرجا یا بارتعالی بموسی علیه السلام وحی کرد ان اضرب بعصاك البحر پس موسی بزد بعصای خود دریا را پس دوازده شگاف در آن پدید آمد عشر آن گفته که حضور پنوی صلعم فداه ورد وحی بفرمود آیا خبر دهم شما را از کلماتی که موسی بآن تکلم کرد در دریا شگافته شد صحابه گفتند آری پیغمبر صلعم فرمود که موسی گفته بود اللهم لك الحمد و الیك المشتکی و انت المستعان و علیك التکلان و لا حول و لا قوة الا بالله العلی العظیم و در تفاسیر خصت **اهل البیت** علیهم السلام آمده است که بارتعالی موسی علیه السلام وحی کرد اینکه بنی اسرائیل بگویید که تجدید کنند توحید مرا و اقرار دهند بولایت حقیت محمد صلعم را که سید بندگان و کنیزان من است **و امامت** و ولایت علی علیه السلام را که برادر محمد است **و امامت** و ولایت آل طیبین طاهرین او را تم قولوا اللهم بجاههم جد لنا علی متن هذا الماء یعنی خدایا بجاه محمد و آل طاهرین او ما را بگذران بر روی آب این دریا موسی بعد از این ذکر عصا بر آب زد و تمامی قوم همین دعا را خواندند و از دریا بسلامت عبور کرد **اقول** ممکن است که موسی در آنوقت این همه اوعیه را خوانده باشد که از برکت آن او و قوم او را نجات از غرق شدن حاصل گشت اللهم صل علی محمد و آل محمد **بهر حال** جمهور اعلام چنین آورده اند که هرگاه موسی علیه السلام با بنی اسرائیل از دریا بیرون آمدن از مصر کرده در شب بسیار متحیر گشت از سبب حیرت شیوخ بنی اسرائیل نقل کردند که یوسف وصیت کرده بود وقت بیرون آمدن موسی از مصر نعش مرا نیز همراه بیرون برید پس پیره زن اسرائیلیه که واقف قبر یوسف بود بعد از انجاح سه حاجت خود باظهار قبر او وعده کرد **اول** ای موسی من ضعیفه پیرم بجوانی مرا برگردان **دویم** مرا همراه خود ببر **سیوم** منزل من در بهشت باشد موسی بوحی الهی هر سه حاجت او را اجابت کرد پس بالموسی بکنار رفته دعا کرد آب نیل کم شد قبری در آن ظاهر گردید پس از آن قبر صندوق نعش یوسف بیرون آورده همراه خود برداشتند و در شام او را دفن کردند

ذکر اجابت سه حاجت ضعیفه که نشان قبر یوسف بود و در نیل غرق

اول نقل نعش یوسف از مصر بشام بعد بنش قبر او از متواترات فریقین است **بغوی** و **ثعلبی** و **مجلسی** و صاحب **روض الجنان** و غیرهم از خاصه و عامه بلا اتفاق نقل کرده اند میتوانند که این همه احادیث بر جواز نقل اموات بشام مطهره بوده باشد **بهر حال** فرعون مضل ضال بعد از طلوع آفتاب اردیه همانشب که موسی تقرر کرده بود همه را کین دولت و خواص و عوام قوم خود را مع لشکر و عسکر بتعاقب موسی و اسرائیلیان روانه شد بحالیکه همه مسلح و مجهز بودند فرعون هم از سر تا پای تمامی سلاح آهنی پوشیده بود در تفسیر **الجنان** میفرماید که فرعون چهار صد من آهن پوشیده و بر حصان سیاه سوار بود و مقدم لشکر او بنابر روایت **مجلسی** ره از امام رضا علیه السلام آورده شش لک آدم و ساق لشکر خود فرعون با هزار هزار سوار اسپهای سیاه رنگ بود و قلب لشکر صنفی تیر انداز و صنفی نیزه دار و صنفی چوب دار طلا و نقره و آهن و بروایت **ابن جریج** بمین دیسار فرعون پنجصد هزار شاهزادگان و امراء و اصحاب خواص با تاجهای مکلل و دستوانهای طلا سوار بر حصانهای سیاه بودند و هزار هزار آدم بر اسپهای الوان مختلفه سوار بودند در **معالم التنزیل** بغوی نقل کرده است که مقدمهٔ لشکرش یا مان با هفت لک و هزار هزار آدم مقاتل و خود فرعون با هفتاد هزار آدم بر اسپهای شکی سیاه رنگ همه نسل عربی و نژاد بوده اند پس با ایشان مجموع این گروه ضال بکنار دریا رسیدند بنی اسرائیل همین که فرعون را دیدند موسی علیه السلام را گفتند ای کلیم اینک پیش روی ما دریا و عقب ما فرعون است موسی بجواب ایشان گفت باکی نیست زیرا که خدا با من است و روایت **ابن عباس** اینست که یوشع ابن نون پرسید که ای موسی خدا بتو چه گفته موسی گفت مرا مامور گردانیده است به گذشتن از این دریا پس یوشع علیه السلام سه مرتبه اسپ خود را در دریا انداخت زمین را در آب نیافت آنگاه موسی علیه السلام را وحی شد که بگو اللهم صل علی محمد و آل محمد و عصا بر آب بزن موسی چنین کرد که ناگاه دوازده سبط دریا دوازده راه خشک از یک سر تا آن سر دیگر پدید آمدند بحنویکه از راه رفتن ایشان گرد و غبار در هوا روان میچید یوشع از همه پیشتر و موسی عقب همه لشکر بود اسرائیلیان در آنوقت موسی را گفتند برادران ما کجایند ایشان را نمی بینیم موسی فرمود هر یکی براهی میرود قبول نکردند و خواستند که یکدیگر را ببینند موسی گفت خدایا اینوقت اجابت کن مرا بر جهل ایشان موسی مامور شد که بعصا دیوارهای آب را سوراخ کن که ناگاه دوازده آب طاقها و سوراخهای بزرگ پدید آمد پس از میان همان سوراخها یکدیگر را میدیدند و کلام میکردند تا اینکه از کنار دوم دریا بیرون شدند فرعون مع تمام عسکر و لشکر اینهمه احوال را مشاهده میکرد هول عظیم بر قلب آنها حاصل شد قوم فرعون او را گفت که خدای موسی بر چنین کارها قادر است تو تلبیس کردی گفت که این قدرت خدای موسی نیست بلکه از بهت من چنین حالت بدیها حاصل شد گفتند اگر تو اینهمه اقتدار حاصل باشد پس ما را به بهت خود

کیفیت عبور کردن موسی با لشکر خود از دریا

از این دریا عبور نمیکنی **حصان** خاصیتی دارد که از هالک و مغاضب و مخاویف قدم خود را حفظ و حصن مینماید فرعون علاوه از حصان خود صد هزار اسپ حصان در لشکر خود داشت آنها همینکه بآب دریا نگاه بهیکردند هم نمی نمودند به اقدام جرئت نمیکردند **جبریل** بامر رب جلیل متمثل شده بر یابوی گرد بیابان طالب نر بود سوار شد از یمین فرعون گذشت و لجام حصانش را بدریا میل داد حصان او عقب مایان گرفت و بدریا در آمد عقب او جمیع لشکر و لشکر بدریا داخل شدند که فورا به امر آله آب دریا شکست و طغیان عظیم در آن حادث گشت که اصوات مهیبه هائله از آن مسموع میشد مذموم موسی به آن کنار دیگر بسبیل سلامت ایشان را می نگریستند پس **فرعون** بحالت غرق شدن مضطربانه گفت **امنت بانه لا الله الا الذی امنت به بنو اسرائیل** جبریل آنوقت مشت خاک بدهان ناپاک فرعون انداخت و گفت **الآن وقد عصیت من قبل و کنت من المفسدین** یعنی بانوقت ادعای ایمان میکنی حال آنکه قبل ازین عاصی و مفسد بودی نبی اسرائیل گفتند فرعون کجا است ای موسی و حضرت موسی گفت فرعون غرق شد ایشان باور نکردند پس باریتعالی همه قبطیان را در قعر دریا هلاک کرد و نعش جمله از ایشان بر روی آب بنیاد مگر حق تعالی نعش فرعون را بر روی آب بیرون آورد تا طالمان را عبرت از او حاصل شود پس موج دریا نعش او را بکنار خود بر بلندی انداخت **آیه فالیوم ننجیک ببدنک لتکون لمن خلفک آیة** اشاره بآنست **روایتی** آنست که از غضب الهی آب دریا کار آتش کرد که همه ایشان را بسوزانید و فرعون را بعضی چون مشاهده کردند دیدند که جسد ناپاک او اندرون زره و بیراهن همچو چوب سوخته بود مگر آهن و لباس و سر و گردن بحال خود بود تا معاینه کنندگان او را بشناسند **اشکال** شکی نیست که بحار مدو جزر میدارند پس میتواند که وقت عبور موسی خزر دریا باشد و چون فرعون خواست که بگذرد تا آب دریا شده باشد این صورت را معجزه موسی چرا گفته شود **جواب** ظاهرا باید دانست که آنچه از جهات بصحت پیوسته همانا که بمجرد ضرب عصای موسی در بحر قوی راه خشک پیدا شد که گرد و غبار از آن راه بهوا می پیچید و در آیت هم به موسی همین حکم شد که طریق یابس برای آنها به ضرب عصا بگردان **فاضرب لهم طریقا فی البحر یبسا** و این حالت در مد و جزر نمیتوانست شد چه مد و جزر بتدریج در چندین یوم حاصل میشود و اینجا در طرفة العین بمجرد ضرب عصا موسی طریق یابس در میان بحر ظاهر شد و چون فرعون به معه عسکر و لشکر خود در آن طریق یابس داخل شدند آن طاقهای آب ایستاده که چون جبال رفیعه سر بآسمان کشیده بودند از هم پاشیده شدند **فرید** بر این بر معجزه موسی بودن فلق بحر اجماع همه انبیا و ائمه معصومین است **گذشته** ازین تو انیم گفت که اگر مد و جزر آب میبود بنی اسرائیل که قوم نوح بودند بالضرورت احتجاج میکردند که ای موسی در این مد و جزر چرا ما را هلاک می کنی **اشکال** اطفال قبطیان چون اطفال قوم نوح غرق شدند بجرم والدین اطفال صبیان غیر مکلفین چگونه جائز تواند بود **جواب** نزد اهل سیر غرق شدن صبیان و نسوان قبطیان اصلی ندارد **آری** در تفاسیر خاصه و عامه آنچه مروی گشته همانا که در شبی که موسی علیه السلام اراده و قصد کوچ داشت در همان شب دختران باکره و زنازادگان قبطیان را طاعون گرفت و جمیعا بآن مرض در همان شب مردند بروایت **ثعلبی** هفتاد هزار نفوس بودند و بروایت **مجلسی** هشتاد هزار تعداد اطفال بود که بغیر از چارپایان در آنشب مردند بهر کیف غرق شدن آنها ثابت نیست باریتعالی عزوجل هرگاه بحسب حکمت و مصلحت خود جمعی را در یک وقت بمیراند ظلمی لازم نمیگردد چه ممکن است که آجال ایشان در همین یک وقت بیک مرض مقرر بوده باشد **و باقی** اجوبه اسوله متعلق این مسئله در مجلدات سابقه مفصلا بذکر در آمده احتیاج به تکرار نیست **و هو العالم** **بحث ثالث** یا بنی اسرائیل قد انجیناکم من عدوکم و واعدناکم جانب الطور الایمن بباید دانست که باریتعالی عزوجل هرگاه که با نعام مختلفه ممتاز گردانید قوم موسی علیه السلام را به انواع نعم خواست که اینهمه انواع را ذکر فرموده باشد و شکی نیست در اینکه ازاله مضرت میباید مقدم باشد از ایصال منفعت و در این هم شبهه نیست که ایصال منفعت دینیه اعظم از حیث نعمت از ایصال منفعت دنیویه است انیست که حق تعالی عزوجل در اینجا ابتدا در سلسله ذکر نعمات ببیان ازاله مضرت بقوله یا بنی اسرائیل قد انجیناکم من عدوکم و واعدناکم فرموده این اشاره است بسوی نعمت اولی که همان ازاله ضرر فرعونیان است از ایشان چه بالیقین آنچه بتحقیق پیوسته همانا که فرعون ایشان را اذیت میکرده است به انواع کثیره ظلم از قسم قتل و اذلال و اتعاب فی الاعمال و امثال این پس باریتعالی از همه پیشتر از سخت ترین مضرتها قوم موسی علیه السلام را برهانید **نسیت** که حق تعالی میفرماید ای فرزندان یعقوب بدرستیکه ما برهانیدیم شما را از دشمنان شما که فرعون و قوم او بودند و میتوانند بود که خطاب به بنی اسرائیل عهد جناب ختمی رسالت پناه روحی باشد بنابراین اسناد نجات به ایشان بجهة آن باشد که نجات آبا سبب وجود ایشان شده پس گویا ایشان اند که از غرق شدن ناجی شدند و حیات یافته و بنور الهی مشرف شده اند چنانچه در تفسیر **صافی** و غیره نیز این قول و احتمال ذکر فرموده اند **و لاکن** بنظر قاصر این خاسر قول اول اوجه است **و هو العالم** **بحث رابع** **و واعدناکم جانب الطور الایمن** بدانکه در این محل کلام و اعدنا است که آیا بدون الف و عدنا است یا مع الالف و اعدنا از باب مفاعله که بامید گریم وعده شدن باشد در این دو قول اند **اول** مختار اهل بصره و ابو جعفر در اینجا و در سوره اعراف و سوره بقره

کیفیت غرق شدن فرعون با عسکر خود در بحر

جواب اشکال متعلق بمد و جزر بودن بحر و معجزه موسی بودن آن

جواب اشکال اطفال قبطیان را در بحر غرق کردن ظلم است

ذکر نعمت اول خدا تعالی القوم موسی که ازاله مضرت بود

تائی در هر سه جاے بالف مختار باقی همه قراء است و اما مختار شیخنا ابو الفتوح آنست که واعدنا بالف از باب مفاعله بلا اشتراک معنی بین الفاعلین یا بین الفاعل و المفعول است چون عافاه الله و سافرت و عاقبت اللص و امثال این و همین اصح الوجهین است پس وعدنا از یک جانب فاعل اقرار قطعی و ایصال امرے و در ایفاے آن بوقتی معین یا غیر معین باشد یا انکار قطعی از امرے میباشد اما واعدنا اقرار یا انکار امرے از هر دو جانب فاعل و مفعول بگلیه باشد چه باب مفاعله نزد اهل وضع و اهل معانی اکثر در جانبین مشترک است پس در این آیت مجیده واعدنا مشترک است میان موسیٰ و بار یتعالی به این معنی که حق سبحانه عز و جل بموسی علیه السلام وعده کرد بعطای کتاب تورات در وقت معین و کلیم الله موسی علیه السلام هم وعده کرد بحضوری خود برای گرفتن کتاب مذکور در وقت موعود اما وعده و موعد وعده و موعدة مصادر وعد یعدان و مصادر مثنیه جمع نمیدارند و وعد و وعدة گاهی که اسم اند جمعش عدات میاید و وعد را جمعی نیست زیرا که مصدر است و وعدة متعدی به دو مفعول مشبوه چنانکه در این آیت و نیز در آیت واذ واعدنا موسی اربعین لیلة سوره بقراست و اقتصار بر مفعول واحد جائز است اما موعد گاهی برای مکان و زمان و مصدر میاید و اما میعاد نیامده است مگر برای وقت و موضع و اما وعد موضوع برای خیر و وعید برای شر اگر مطلق باشد و اگر مقید بود پس در خیر و شر مشترک میباشد چون وعد الله الذین آمنوا و اوعدته بالشر میگویند و لاکن اوعدته الشر نمیگویند و هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که این نعمت ثانیه است از بار یتعالی بر قوم موسی علیه السلام بذکر منفعت دینیه که میفرماید و واعدناکم جانب الطور الایمن مفسرین در وجه منفعت این گفته اند انه تعالی انزل فی ذلک الوقت علیهم کتابا فیه بیان دینهم و شرح شریعتهم یعنی بار یتعالی عز و جل نازل فرمود در آنوقت بالشان کتاب تورات که در آن بیان دین و شرح شریعت ایشان بود پس بهر حال معنی مقصود از آیت آنست که حق تعالی میفرماید وعده دادیم شما را بطرف راست کوه طور برای مناجات موسی علیه السلام و انزال تورات براو و تعدیهٔ مواعدها را ایشان با آنکه آن مر موسی را بود یا مر او را و هفتاد کس از بنی اسرائیل را که اختیار کرده بود بجهة ملابسه است چه مواعدهٔ موسیٰ و بقتلے ایشان ملابس و متصل بود اقول حقیقت الامر آنست که کافهٔ مفسرین گفته اند که بار یتعالی عز و جل موسی علیه السلام را وعده داده بود که بعد از اهلاک فرعونیان کتاب تورات بتو خواهم داد و موسی علیه السلام هم بنی اسرائیل را وعدهٔ الهی نقل کرده بود چنانکه مرویست ان موسیٰ وعد بنی اسرائیل و هو بمصر ان اهلک عدو هم اتاهم بکتاب فیه بیان ما تاتون و ما یذرون فلما اهلک فرعون سئل موسی ربه لکتاب فامره تعالی بصوم ثلاثین یوما و هو شهر ذی القعدة فلما تم الثلثین انکر خلوف فیه فتسوک موسی فقالت الملائکة کنا نشم من فیک رایحة المسک فافسدته بالسواک فاوحی الله تعالی الیه اما علمت ان ریح فم الصائم اطیب عند الله من ریح المسک فامره الله تعالی ان یزید علیها عشرة ایام من ذی الحجة و ذلک قوله تعالی و تممناها بعشر خلاصهٔ مقصود از این مرویه آنست که موسی علیه السلام در مصر قوم خود را وعده داده بود باینکه بار یتعالی وقتیکه فرعونیان را هلاک گرداند من کتابی مشتمل بر احکام و شریعت از حق سبحانه برای شما خواهم آورد که در آن بیان مامورات و منهیات الهی است پس چون فرعون هلاک شد موسی علیه السلام کتاب مذکور را از بار یتعالی طلب نمود یزدان پاک عز و جل موسی علیه السلام را مامور گردانید که قبل از اعطاء کتاب سی روز روزه بگیرد و آنزمان که موسی روزه گرفت ماه ذیقعده بود بسبب صیام خلوف یعنی بدبوی دهان صائم حادث میشود بوجه صوم همان خلوف در دهان موسی نیز حاصل شد لهذا موسی در صوم آخر مسواک کرد تا ملائکه متنفر از خلوف نشوند ملائکه موسی را گفتند که ای موسی در حالت صوم بوے معطر مشک از دهان تو تا حال شمیدیم و حالا از وجه مسواک کردن آن بوے خوش از دهان تو زایل شده به مسواک آنرا فاسد گردانیدی پس بار یتعالی موسی را وحی کرد که ای موسی آیا ندانستی که ریح فم صائم اطیب است نزد من از ریح مشک پس حق سبحانه آنجناب را مامور گردانید که دیگر ده روز از ذی الحجه روزه گذارد بسوی همین ست در آیت و اتممناها بعشر پس بهر حال موسی علیه السلام باتمام صیام سی روز در شب سی و یکم بمناجات بار یتعالی مشغول شده و یزدان پاک تا عاشر عشرهٔ ذی الحجه باکلیم خود اکمال و اتمام کلام خود فرمود و توارت او را عطا فرمود و اتممناها بعشر یعنی باتمام و اکمال آن وعده ثلثین ایاما بعشره کردیم اشاره بهمان است چنانچه طایفه از مفسرین گفته اند ان الله تعالی امر موسی ان یصوم ثلثین یوما و یعمل فیها ما یتقرب به الی الله تعالی ثم کلمه و اعطاه الواح التوراة فی العشر الزائدها فلهذا قال و اتممناها بعشر یعنی بدرستیکه بار یتعالی عز و جل موسی علیه السلام را مامور گردانید اینکه سی روز روزه بگیرد و در این ایام اعمالی کند که بوجه آن الی الله تقرب جوید پس ازین حق سبحانه تعالی با آنجناب کلام کرد و الواح تورات عطا فرمود در عشرے که اضافه فرموده بود بهمین وجه فرموده است و اتممناها بعشر کلبی ذیل همین آیت زیر بحث گفته است لما جاوز موسی علیه السلام ببنی اسرائیل البحر قالوا له لیس وعدتنا من ربنا انک فیه

ذکر نعمت دوم بار یتعالی بقوم موسی علیه السلام که منفعت دینیه کتاب تورات بود

در تحقیق لفظ واعدنا و لفظ وعدنا و وقت اشتقاق آن

کیفیت نزول تورات و چهل یوم صوم داشتن موسی علیه السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

الفرائض والاحکام قال لبنی ثم تعجل موسی الی ربہ لیاتیہم بالکتاب ووعدہم ان یاتیہم الی اربعین لیلۃ من یوم انطلق وانما قال وواعدناکم لانہ انما واعد موسی ان یوتیہ التوراۃ لاجلہم فخصہم بالذکر آنست کہ چون موسی علیہ السلام بنی اسرائیل را از دریا گذرانید انجناب را گفتند ای موسی آیا با ما وعدہ نکردی کہ من از پروردگار خود برای شما کتابی خواہم آورد کہ در آن فرائض واحکام باشند بفرمود تا چہل شب روزہ بگیرید پس موسی معجلت کرد بسوی پروردگار خود تا برای ایشان تورات را بیاورد ووعدہ داد ایشان را کہ تا چہل شب کتاب گرفتہ نزد ایشان بیاید وجہت کہ وواعدناکم گفت بجہت اینکہ موسی وعدہ کردہ بود کہ بیاورد برای ایشان کتاب تورات را **اشکال** جبل را یمین ویساری نمیباشد در این آیت جانب الطور الایمن کوہ طور را جانب راست چرا ذکر فرمود **جواب** ہرچند معلوم است کہ کوہ را یمین ویسار نمیباشد لکن در اینجا مراد آن است کہ طور سینا از یمین کسی کہ میگذرد از مصر بسوی شام **تنبیہ** گاہ مجملاً حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ الایمن بالجر از نعت شدہ است چون جر منسوب خرب **واما** انتفاع قوم بان کتاب ظاہر است چہ حق تعالی عزوجل تورات را برایشان نازل بفرمود کہ در آن شرح دین واحکام وفرامین رب العالمین بودہ است شکی نیست کہ برای طالب دین نعمتی بہتر از این منفعت دینیہ نیست **ویتوانند** کہ غیر از این دیگر منفعت دنیوی در این آن باشد کہ چون موسی علیہ السلام بطور کلام باری المنعام کرد در این شرافت عظیم برای قوم حاصل گشت وہو العالم **بحث خامس** وظللنا علیکم المن والسلوی کلوا من طیبات ما رزقناکم بدانکہ اہل اشتقاق گفتہ اند کہ لفظ من از منّ یمنّ منّا بمعنی احسان کردن باشد چہ عطایای باری تعالی عزوجل بقوم موسی علیہ السلام از روی تفضل واحسان بود این است کہ بمنت ذکر فرمود واز اینجا است آیہ لا تبطلوا صدقاتکم بالمن والاذی یعنی باطل نگردانید صدقات خود را بہ منت گذاردن واظہار احسان نمودن واذیت رسانیدن بفقرا **ومنّان** از اسماء حسنی باری تعالی است کہ سبقت بہ اعطاء میکند از روی تفضل واحسان در **مبانی** ونیز در تفسیر **مجمع** گفتہ اند ومنہ بکسر میم ومن صنیعۃ حسنۃ ومعرفۃ باشد وبمعنی قطع خیر نیز میآید از ہمین جا است انّ لہ اجرا غیر ممنون ای غیر مقطوع واصل باب از احناء است وبمعنی قوت قلب ہم استعمال میشود حتا کہ میگویند فلان ضعیف المنۃ ای ضعیف القوۃ ومتون وسرو موت وکثیر الاتنان باشد **اما سلوی** پس باید دانست کہ در لغت نام طیور باشد چنانکہ در **قاموس** گفتہ کہ سلوی طائر را گویند واحدش سلوۃ است ودر صحاح **جوہری** از انحفش حکایت کردہ است کہ لفظ من بر واحد وجمع اطلاق میشود صیغہ واحد از آن نیافتم واہل لغات در معنی سلوی اختلاف کردہ اند **جمعی** گفتہ سلوی طائری باشد **بعضی** گفتہ اند سلوی اسم عسل است وبدین قول **زہیر** است لانہم الذین السلوی **زجاج** وابو علی فارسی گمان کردہ اند کہ مراد از سلوی عسل است ولاکن این قول صحیح نیست **جماعتی** میگوید کہ سلوان اسم آبی است کہ باشامیدن آن غم وہم زایل میشود وسلوۃ عیش وعید میباشد واما **مفسرین** نیز در حقیقت من وسلوی اختلاف کردہ اند **بعضی** را قول آنست کہ لفظ من چیزے باشد ہمچو شبنم کہ شبانگاہ بر اشجار میبارد ابن **عباس** را ہمین قول است **وبعضی** گفتہ اند من صمغی است کہ بر اشجار جمع میشود وطعم ورنگ وبوے آن چون عسل است **مجاہد** را ہمین قول است واما آنچہ **سدی** گفتہ انیست کہ بر بنی اسرائیل عسل ابیض خالص میبارید **عکرمہ** گوید کہ رب غلیظ بود در **قاموس** میگوید کہ من ندادت وتراوت بود کہ شبانگاہ از آسمان بر اشجار واحجار میبارید وہمان ندادت بعد از نزول شہرین چون عسل میشد در جفاف چون صمغ وشیر خشت وزنجبین میگردید **فیروز آبادی** در معنی من وسلوی جمیع بین الاقوال المختلفہ ذکر کردہ است **ضحاک** گفتہ کہ گندم بریان وبختہ بود **وہب منبہ** گفتہ است کہ من چیزے رقاق یا نان رقاق بالفتح یعنی نان ہموار کہ خیلی نازک ونرم باشد **ربیع** ابن انس گوید کہ از این شیرابی طور شہرین چون عسل نازل میشد وبنی اسرائیل باآب ممزوج کردہ می آشامیدند در تفسیر **درمنثور** از سدی نقل کردہ است کہ من بر درختان چیزے میباشد چون بنجبیل بر بنی اسرائیل نازل میشد **زجاج** میگوید من جمیع آنچیزہا ملیست کہ باری تعالی منت گذارد ایشان را بعطای آن در قرآن نہ نصب داشتند ونہ نصب ونہ حساب ونیز **سیوطی** از قتادہ نقل کردہ است کہ من چیزے بود مانند برف کہ شبانگاہ بر خانہائے بنی اسرائیل میبارید سفیدتر از شیر وشیرین تر از شہد ہر روزے ہر نفری برایخود یک صاع از آن میگرفت ودر روز جمعہ یوم السبت را ہم میگرفتند چہ در آن روز نازل نمیشد وزیادہ از آن برداشتہ ونگہداشتہ نمی توانستند زیرا کہ در آن کرم پیدا می شد ودر حدیث **بنوی** صلعم آمدہ است الکمأۃ بفتح کاف وسکون میم وفتح ہمزہ بمعنی سماروغ کہ از زمین میروید یعنی الارض آنرا نیز میگویند پس معلوم شد کہ کمأۃ بر بنی اسرائیل نازل شدہ بود اما **سلوی** پس باید دانست کہ **ثعلبی** از مفسرین نقل کردہ است کہ بنی اسرائیل چون مدت دراز من را خوردند لہذا بہ موسی علیہ السلام گفتند کہ حلاوت من ما را بدذایقہ گردانیدہ است از خدا تعالی برای ما گوشتے طلب کن پس بدعاے موسی حق سبحانہ عزوجل برایشان سلوی عطا بفرمود **اکثر** مفسرین گفتہ اند چون **ابن عباس** وغیرہ کہ سلوی طائر

جواب اشکال اینکہ جبل را یمین ویسار نمی باشد جانب الطور الایمن چرا گفت

در بیان تحقیق و اشتقاق و لغت و اطلاق لفظ من فرماید ۱۲

اختلاف علما و مفسرین در معنی لفظ من گوید

در بیان حقیقت و اختلاف معنی سلوی گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

سماوی بود و از جماعتی از صحابه چون ابن مسعود روایت کرده سلوی مشابه بود بطائر آسمانی و ابو العالیه گوید سلوی طایرے بود سرخ رنگ و بقولی مایل بسرخی بود که از آسمان فرود میآمد در عرض یک میل و بعضی گفته اند که در بلندی یک نیزه بود و ثعلبی نقل کرده اند که سلوے طایرے بود بزرگتر از کبوتر نهایت طیب و چرب که باد جنوب آنها را در معسکر ایشان میانداخت پس ریشه و پرهاے آنها بهوا برخاسته میشد و بنی اسرائیل بدستهاے خود ذبح نموده بریان میکردند و تناول مینمودند عکرمه میگوید سلوے طیریست در ملک هندوستان بزرگتر از گنشک و کوچکتر از کقتر و در تفسیر منیر میگوید سلوے مرغان خوش رنگ و باصوت و الحان دلکش بودند باد بر آنها می وزید و ریشه و پرهاے آنها می افتاد بے رگ و پی استخوان و مغز بودند که بقدرت قدیر مقابل شوی میشدند پس بنی اسرائیل بقدر ضرورت خوراک روز و شب از آن میگرفتند و همراه ترنجبین تناول میکردند در تفسیر امام همام عسکری علیه السلام و در مبانی و نیز در تفسیر صافی آنست که من ترنجبین و سلوے آسمانی اطیب طیور و لحم نزد ایشان میافتاد ایشان صید میکردند و میخوردند و در تفسیر علی ابن ابراهیم است که بنی اسرائیل را ابر روزانه سایه میافگند و شبانگاه برگیاه و اشجار ترنجبین و بوقت غشاء برمائده هر یکی هیر شوی میافتاد و چون ایشان شکم سیر می شدند همان طیر شوی بقدرت یزدان پاک جسیم پرو بال فوراً بهم رسانیده طیران میکرد و عیسی علیه السلام سنگی برای ایشان آورد که از ان دوازده چشمهٔ آب میجوشید و هر چشمه بطرف سبطے جاری میشد و آنها از همان آب میآشامیدند ثعلبی نقل کرده است که غیر از ایشان شش لک آدم غیر از حیوانات این آب و غذا را میخوردند و در مبانی از ابن جریج نقل فرموده است و ثعلبی در عرایس از دیگر مفسرین آورده که ایشان بموسی علیه السلام گفتند ما را سایه و آب و غذا و عماد و نور لجا است لباس ما در ابتدا میان این بیابان کهنه و چرکین نشده شد خداے تو برای ما لباسے بفرستد تا از احتیاج لباس نامناسب پس ازین لباس ایشان ابدا چرکین و کهنه و پوسیده و باره نمی شد بلکه من بعد همین که اولاد ایشان را پیدایش لباس ایشان هم آنروز می شد و هر قدر طفل طویل القامت میشد لباس بمقدار او برابر میبود و هرگاه که نافرمانی ربانی از ایشان ظاهر شد به مجرد انحراف اینحال زایل گردید و لکن کانوا انفسهم یظلمون اشاره بهمین مرام است که نفع خود را خود ناقص کردند تنبیه پس بهر حال باید دانست که انزال من و سلوے بر ایشان منت ثالثه است از باری تعالی عزوجل این است که میفرماید و فرستادیم بر شما ای بنی اسرائیل ترنجبین را و مرغ بریان در وقتیکه در وادی تیه سرگردان بودید بخورید از پاکیزه ها یعنی حلال ها که تمارا روزی کرده ام آیا من و سلوے از آسمان فرود میآمد یا از جاے دیگر هرگاه از آسمان فرود آمده بود از بهشت آخرت بود یا از جاے دیگر که غیر از بهشت آخرت باشد اقول اصل آنست که معنی انزال و تنزیل انتقال شئی از علو بسوی سفل میباشد پس از نفس آلایت انزال آن از علو ثابت میشود لکن از بهشت آخرت آمدن من و سلوے ثابت نیست بلکه محقق آنست که از بهشت آخرت بوجه بالیقین غیر معصومین در این دار دنیا برای اکل نعمات اخروی قابل نیستند و معلوم است که نعمات جنت و البسه و اغذیه آنرا ابتلا و تغیر و انقطاع نیست و حال آنکه نقیم از صفت من و سلوے آن بود که اگر آنرا از یک شب و روز زیاده مدت میگذاشتند بوسیدگی در آن حادث می بود همین دلیل کافیست که آن نعمت دنیاوی بود نه اخروی مفسرین در جمله کلوا من طیبات ما رزقناکم گفته اند که کلوا در موضع نصب است بتقدیر فقلنا لهم کلوا یعنی پس گفتیم مر ایشانرا که بخورید از پاکیزه جمیع آنچه روزی کردیم شما را یعنی من و سلوی را و معلوم است که اضمار و تقدیر زینت فصاحت و بلاغت و اینجا خطاب کلوا امر بالایجاب نیست بلکه امر بالاباحت است کقوله تعالی و اذا حللتم فاصطادوا که این خطاب امر هم بالاباحت میباشد بالاتفاق اصولیین و نکته دیگر اینجا آنست که هر آنچه را باری تعالی عزوجل بلفظ طیب تعبیر کند آن حلال است و مباح و غیر طیب حرام چه رزق از این دو صورت خالی نمیتواند بود حلال باشد یا حرام و حرام نزد عدلیه ابدا روزی نمیتواند بود والا در عطب و حالت هلاکت که انحصار بر همان گردد و در نه هلاک شود پس استناد روزی حرام بسوی خالق انام صحیح است و ارزاق حرام من الله نیست پس هر شیئی نجس و مغصوب و مخلوط بجمیع الوجوه حرام میباشد بعض مفسرین در معنی الطیبات گفته اند المن و السلوی من الله الا لقمة یعنی از طیبات مراد لذائذ نعمات است زیرا که من و سلوی از لذائذ اطعمه بوده اند کلبی و نیز مقاتل گفته است الحلال لا تمشی انزله الله تعالی الیهم و تمه بدالا دمیین یعنی از طیبات هر شئے حلال مراد است چه این شیئی بود که حق تعالی آنرا برای اشاء مخصوصا نازل فرموده که هرگز دست انسان بآن نعمت از این پیشتر مس نکرده بود و در تفسیر کبیر رازی ذیل همین آیت در صورت جمع بین الاوجهین چنین گفته است و یجوز الجمع بین الوجهین لان بین المعنیین مغایرة مشترکا یعنی جایز است جمع کردن در این هر دو وجه بانیکه در میان این هر دو معنی مشترک مغایرت میباشد و هو العالم بحث سادس و لا تطغوا فیه فیحل علیکم غضبی و من یحلل علیه غضبی فقد هوی و لا تطغوا ارتفاع طغوا باب قال باشد و طغی یطغی از باب تعب و نفع لغتیست و هر دو طغیان بود که در اصل تجاوز از حد باشد پس مراد از لا تطغوا فیه لا تتعدوا و احدا و الله است و نظیر همین است لا تطغوا فی المیزان ای لا تجاوزوا القدر و العدل و همچنین اذهب الی فرعون انه طغی که یعنی علا و تکبر و کفر بالله

در معنی و تفسیر آیات تفسیر من و سلوی و آیا از بهشت بود یا نه

در بیان نکته تجنیبه این آیه مجیده

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

لغة واشتقاق لاتطغوا وقرائت ومعنی فیحل گوید

یاشموا اما در فیحل قرا را اختلاف کرده اند عاصم و کسائی فیحل من یحلل هر دو را بضم خوانده است و عاشر از اصحاب عبد الله روایت کرده است که فیحل بکسره است و من یحلل برفع و اما قرائت عامه در هر دو کلمه بکسره است پس کسی که مکسوره خوانده معنی چنین کند که الوجوب من حل الدین یحل اذا وجب ادائه یعنی عذاب من لازم حال شما شود و عقوبت من بر شما واجب گردد و منه قوله تعالی حتی یبلغ الهدی محله و المضموم من معنی النزول و اما تقدیری که یعنی شقی است بعضی گفته اند فقد هوی یعنی فقد وقع فی الهاویة و گفته میشود هوی یهوی هویا و تقدیر از علو بسوی سفل ساقط شود و سرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که مفسرین در معنی لاتطغوا اختلاف کرده اند بر چند وجه ابن عباس گفته است مراد از لاتطغوا لاتظلم بعضکم فیما خولکم من صاحبه یعنی ستم نکنید در آن نعمت موهوبه من بریکدیگر یعنی هر یک زیاده از حصه خود نگیرد مقاتل و نیز ضحاک در معنی و مراد لاتطغوا گفته اند لاتظلموا فیه انفسکم بان تجاوزوا حد الاباحة یعنی ستم نکنید در آن بر نفسهای خود بتجاوز نکنید از حد اباحت کلبی گفته است لاتکفروا النعمة ای لاتستعینوا بنعمتی علی مخالفتی و لاتعرضوا عن الشکر و لاتعدلوا عن الحلال الی الحرام یعنی کفران نعمت من نکنید و بنعمت من بر مخالفت آماده مشوید و اعراض نکنید از شکر من و از حلال بسوی حرام نگروید بعضی گفته اند مراد آنست که از حد در نگذرید بجهته تعدی از حد و شرع که آن صرف نعمت باشد در معصیت و یا در گذشتن از حدی که مقرر کرده ایم در آن چون صرف و بطر و منع آن از اهل استحقاق اقول صرحال معنی و مراد از آیت چنین گردد که بار تعالی میفرماید قوم بنی اسرائیل را از حد در نگذرید در انچیز و نعمت که بشما ارزانی فرموده ام بجهته اخلال بشکر آن چه شکر قید نعمت موجود و صید نعمت مفقود است نظم شکر نعمت واجب آمد در خرد ✦ نعمت حق شکر را زانا بد ✦ شکر کن تا شادمانی در دو کون ✦ ور نه بخشاید در خشم ابد غرض نفرسود که قوت آن نعمت را بمعصیت صرف نکنید که اگر چنین کنید پس فرود آید بر شما خشم و غضب من و گفتیم که این ماخوذ است از حل الدین اذا وجب ادائه یعنی عذاب من لازم حال شما شود و عقوبت من بر شما واجب گردد و هر که غره و اید بر او خشم من و تخط و عذاب من پس بتحقیق که افتاد در ها و یه و یا هلاک شد و از اوج سعادت بحضیض شقاوت ابدی و عقوبت دائمی افتاد و در احتجاج الآ و نیز در تفسیر صافی و در کتاب التوحید باختلاف بعض الفاظ در تفسیر همین آیت مجیده از حضرت امام محمد باقر علیه السلام آورده اند که بجناب علیه السلام رسیده شد از معنی همین آیت که از غضب چه مراد است بفرمود که از غضب خدا تعالی مراد عقاب بار تعالی است پس از این امام علیه السلام بفرمود انه من زعم ان الله عز و جل زال من شیء الی شیء فقد وصفه بصفة مخلوق ان الله عز و جل لایتغیر بشیء و لا یتغیر له شیء و لا یعتریه بحث سابع و انی لغفار لمن تاب و امن و عمل صالحا ثم اهتدی خداوند متعال عز و جل در مقامات مختلفه قرآن مجید نفس خود را وصف کرده به لفظ غافر و غفور و غفار و با اینکه از برای او تعالی است غفران و مغفرت و تعبیر کرده است آنرا به ماضی و هم بمستقبل و امر اما اینکه نفس خود را بغافر وصف فرموده است فقوله غافر الذنب و اما اینکه بغفور نفس خود را وصف فرموده فقوله و ربك الغفور ذو الرحمة و اما وصف بلفظ غفار فقوله و انی لغفار لمن تاب و اما وصف بغفران فقوله غفرانك ربنا و اما وصف بمغفرت فقوله و ان ربك لذو مغفرة للناس و اما صیغه ماضی پس از انجمله است آنچه در حق داود علیه السلام گفته فغفرنا له ذلك و اما صیغه مستقبل فقوله ان الله لا یغفر ان یشرك به و یغفر ما دون ذلك لمن یشاء و نیز در جای دیگر میفرماید ان الله یغفر الذنوب جمیعا و نیز جای دیگر میفرماید در حق سید ارسل و هادی السبل صلعم لیغفر لك الله و اما صیغه امر فقوله و استغفر لذنبك و للمومنین و المومنات و در حق حضرت نوح علیه السلام گفته فقلت استغفروا ربکم انه کان غفارا و در حق ملائکه گفته است و یستغفرون لمن فی الارض اقول اصل آنست که این بارگاه چنین است که انبیاء با وجود معصوم و مغفور بودن بهم بجهته مزید ثواب و یا تعلیم امت و یا بغرض اظهار تذلل و عبودیت و انکسار خود از این بارگاه قدس و علاء برای خود و مغفرت طلبیده اند قرآن بر آن ناطق و شاهد است از انجمله حضرت آدم علیه السلام است که گفت و ان لم تغفر لنا و ترحمنا لنکونن من الخاسرین از انجمله است حضرت نوح نبی الله که گفت و لا تغفر لی و تو بخشی و از انجمله است جناب ابراهیم خلیل الله علیه السلام که گفت و الذی اطمع ان یغفر لی خطیئتی یوم الدین و برای پدر بزرگوار خود آنجناب طلب مغفرت کرد بقوله سأستغفر لك ربی از انجمله است جناب یوسف علیه السلام گفت و حق برادران خود لا تثریب علیکم الیوم یغفر الله لکم از انجمله است حضرت موسی علیه السلام که در قصه قبطی گفت رب اغفر لی و لاخی از انجمله است حضرت داود علیه السلام گفته است در حق او فاستغفر ربه از انجمله است جناب سلیمان علیه السلام که گفت رب اغفر لی و هب لی ملکا از انجمله است حضرت عیسی علیه السلام بقوله و ان تغفر لهم فانك انت العزیز الحکیم از انجمله است خواجه کائنات و خلاصه موجودات سید ارسل و هادی السبل صلعم محمد مصطفی صلی الله علیه و آله و سلم بقوله استغفر لذنبك و للمومنین و للمومنات اما امت فقوله و الذین جاءوا من بعدهم یقولون ربنا اغفر لنا و سرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت

سان آنکه کفران نعمت موجب غضب خدا است

غفار و غفور و غافر اوصاف بارتعالی اند ذکر مغفرت در قرآن بصیغه ماضی و مستقبل و حال و امر آمده است

طلب مغفرت از جانب عموم انبیاء علیهم السلام تعلیم امت بوده

پیوست پس باید دانست که معنی و مقصود از آیت آنست که حق سبحانه میفرماید بدرستیکه من هر آئینه بنیک آمرزنده ام مر آنکس را که توبه کرد از شرک و ایمان آورد و گردید بوحدانیت من و بجمیع آنچه پیغمبران از نزد من آوردند کرد عمل نیکو یعنی ادای فرایض نمود پس راه راست رفت یعنی استقامت و ثبات نمود بر ایمان و بر سنت و طریقه پیغمبر من مواظبت کرد و افعال و احوال خود را موافق نمود تا حین موت و اصلا بر طریق بدعت میل نکرد ربیع ابن انس و ابن عباس گفته اند که در ایمان خود شک نیاورد **اشکال** در این آیت بیان مغفرت کرده است برای کسی که توبه کرد و ایمان آورد و عملهای نیکو نمود بر این سه وصف در اضافه شرط ثم اهتدی مراد چیست چه این وصف در اوصاف شامل داخل است پس علیحده آنرا وصف کردن چیست **جواب** عبث نیست بلکه بعد از هر سه وصف این مبنی است بر اهم مطلب پس بهر حال باید دانست که **مفسرین** بجواب این اعتراض چندین وجه ذکر کرده اند **اول** بعضی گفته اند مراد از این استمرار بر این طریقه است چه مهتدی بودن او فی الحال کافی نمیشود او را در فوز بالنجات تا وقتیکه در مستقبل زمان بر همان مستمراً باقی نباشد که بر همان طریقه بمیرد و مؤکد همین است قوله تعالی ان الذین قالوا ربنا الله ثم استقاموا کلمه ثم برای تراخی میباشد در این آیت برای تباین مرتبتین بلکه برای تباین وقتین نیست پس کانه باری تعالی فرموده است ایشان بتوبه و ایمان و عمل صالح از خیر نهائی است که برای هر یکی اتفاق آن میافتد که در صعوبتی نیست جز این نیست که صعوبت در مداومت و استمرار بر این است **ثانی** جماعتی چنین گفته اند جواب این اعتراض که المراد من قوله ثم اهتدی ای علم ان ذلک بهدایة الله و توفیقه و نحن مستعینا بالله فی ادامة ذلک من غیر تقصیر همین قول ابن عباس است یعنی مراد آنست که از ثم اهتدی شخص بداند بدرستیکه حصول توبه و ایمان و اعمال صالحه بهدایت باری تعالی است و توفیق او و باقی ماندن اعانت جوینده بخدا تعالی مداوامت این بغیر از تقصیر کردن میان **ثالث** جمعی گفته اند المراد من الایمان الاعتقاد المبنی علی الدلیل و العمل الصالح اشارة علی اعمال الجوارح بقی بعد ذلک شیء متعلق بتطهیر القلب من الاخلاق الذمیمة و هو المسمی بالطریقة فی لسان الصوفیة ثم انکشاف حقایق الاشیاء له و هو المسمی بالحقیقة فی لسان الصوفیة فهاتان المرتبتان هما المرادتان بقوله ثم اهتدی خلاصه آنست که مراد از ایمان اعتقاد است که بر دلیل باشد و عمل صالح اشاره است بسوی اعمال جوارح باقی ماند بعد از این چیزیکه متعلق است بتطهیر قلب از اخلاق ذمیمه که آن موسوم است در لسان صوفیه بطریقت پس از این انکشاف حقایق اشیاء برای آن که در لسان صوفیه موسوم است بحقیقت پس از ثم اهتدی همین دو مرتبه مراد اند **اول** حق آنست که اینجا از اهتدی **ولایت** و امامت حضرات ائمه معصومین مطهرین اهل بیت رسول رب العالمین مراد است **پس** مقصود آنست که هرگاه کسی از شرک توبه کند و بتوحید باری و نبوت انبیاء علیهم السلام ایمان آورد و تمامی اعمال صالحه کند لاکن ولایت اهل بیت علیهم السلام را قبول نکرده باشد گاهی مغفور نخواهد شد و ناجی نمیشود چه از اهتدی بعد از توبه و ایمان عمل صالح مراد نیست مگر همین ولایت اهل بیت چنانچه در تفسیر **اهل بیت** نیز در معنی اهتداء همین وارد شده چنانچه جمهور اعلام و فریقین نیز این تفسیر لفظ اهتدی ذکر فرموده اند حقیر نیز بغرض ملاحظه ناظرین بعض احادیث معصومین و چند اقوال علماء فریقین تیمناً ذکر میکند چنانچه از **زید ابن اسلم** نقل است که علیا موخت تا بآن راه برد بطریق حق و از امام باقر جعفر صادق علیه السلام منقول است که در تفسیر این آیت بفرمود که ثم اهتدی و لا یتنا اهل البیت فوالله لو ان رجلا عبد الله عز و جل ما بین الرکن و المقام عمره ثم مات و لم یجئ بولایتنا لاکبه الله فی النار علی وجهه یعنی ثم اهتدی باین معنی که راه یافت بدوستی ما که اهل بیت پیغمبر صلعم میباشیم پس بخدا سوگند که اگر مردی در جمیع عمر خود عبادت خدا تعالی کند در میان رکن و مقام و بعد از آن بمیرد و التزام نموده باشد بدوستی ما اهل البیت حق سبحانه عزوجل او را بر روی در آتش جهنم افگند این روایت را **حاکم** و ابو القاسم **حسکانی** باسناد خود نقل کرده است و در تفسیر **اهل البیت** عموماً باین طریق است که ثم اهتدی الی ولایتنا علی ابن ابیطالب و **عیاشی** در تفسیر خود بطرق متعدده از محمد ابن سلیمان باسناد او و ابن کثیر رقی آورده ذکر کرده گفت داخل شدم بر ابی عبد الله علیه السلام پس گفتم جعلت فداک قول خدا تعالی و انی لغفار لمن تاب و امن و عمل صالحا ثم اهتدی مراد از اهتدی چیست فرمود التوبة و الایمان و العمل الصالح گفتم معرفة الائمة و الله امام بعد امام یعنی فدایت گردم یا ابن رسول الله صلعم در این آیت مجیده بعد از توبه و ایمان و عمل صالح مراد اهتداء چیست معصوم علیه السلام بفرمود اینجا بعد از توبه کردن و ایمان آوردن و عمل صالح نمودن از اهتداء او مراد معرفت ائمه معصومین مطهرین علیهم السلام است سوگند بخدا که مقصود معرفت امام بعد از امام است چه بدون معرفت امام توبه و ایمان و عمل صالح ثمری ندارد و بهمین وجه در حدیث صحیح آمده است من مات و لم یعرف امام زمانه فقد مات میتة جاهلیة یعنی کسی که بمیرد و معرفت امام زمانه را حاصل نکرده باشد او بموت جاهلیت مرده است مقصود همین که هرگاه معرفت امام نداشته باشد ایمان و توبه و اعمال صالحه در این صورت هیچ فائده او را نخواهد بخشید در **صافی** و نیز در تفسیر **قمی** از حضرت امام باقر علیه السلام آورده است دلیل همین آیت قال الا ترون کیف اشترط و لم ینفعه التوبة و الایمان و العمل الصالح حتی اهتدی و الله لو جهد ان یعمل ما قبل منه

جواب اشکال آنکه بعد از توبه و ایمان و عمل صالح از ثم اهتدی چه مراد است

باتفاق فریقین مراد از ثم اهتدی ولایت ائمه معصومین است

حق یهتدی قیل الی من جعلنی الله فداک قال الینا یعنی امام علیه السلام فرمود که آیا نمی بینی که حق تعالی برای مغفرت و نجات چگونه شرط کرده است که نعمتی نبخشد تو به کردن و ایمان آوردن و عمل صالح نمودن تا اینکه بعد از این ابتداء حاصل نکند سوگند بخدا و ندکه هرگاه جد و جهد کند از و مقبول نشود تا وقتیکه ابتداء حاصل نکند گفته شد ابتداء بسوی که حاصل کند فدایت گردم - فرمود ابتداء بسوی ما اهل بیت علیهم السلام حاصل کردن در قبولیت توبه و ایمان و عمل صالح شرط است و در کتاب **المجالس** از جناب پیغمبر صلعم آورده است انه قال تعالی فی حدیث ولقد ضل من ضل عنك ولن یهتدی الی الله من لم یهتد الیك والی ولایتك وهو قول الله عز وجل والی لغفار الآیة لحصا مقصود آنست که پیغمبر صلعم فرمود تعالی بتحقیق که گمراه شد کسی که از تو گمراه شد و هرگز هدایت الی الله نمیشود کسی که بسوی تو هدایت نشود و بسوی ولایت تو ابتداء حاصل نکند و همین معنی آیت لغفار الخ است و در کتاب **المناقب** از امام سجاد علیه السلام در معنی این آیت مجیده آورده است که ثم اهتدی قال الینا اهل البیت علیهم السلام و در کتاب **المحاسن** از امام جعفر صادق علیه السلام آورده ثم اهتدی قال الی ولایتنا و در **کافی** از امام باقر علیه السلام آورده است قال وهو مستقیل البیت انما الناس ان یاتوا هذه الاحجار فیطوفوا ثم یاتونا فیعلمونا ولایتهم لنا وهو قول الله تعالی وانی لغفار لمن تاب وامن وعمل صالحا ثم اهتدی ثم اومی بیده الی صدره الی ولایتنا و در تفسیر **عیاشی** از امام جعفر صادق علیه السلام آورده است قال لهذه الآیة تفسیر ولیس ذلك التفسیر علی ان الله لا یقبل من احد عملا الا من لقاه بالوفاء منه بذلك التفسیر وما اشترط فیه علی المومنین وفی **کافی** نیز از آنجناب علیه السلام آورده است قال انکم لا تکونون صالحین حتی تعرفوا ولا تعرفون حتی تصدقوا ولا تصدقون حتی تسلموا ابوابا اربعة لا یصلح اولها الا باخرها فضل اصحاب الثلثة وتاهوا تیها عظیما ان الله تعالی لا یقبل الا العمل الصالح ولا یقبل الله الا الوفاء بالشروط والعهود فمن وفی لله تعالی بشرطه واستعمل ما وصف فی عمله نال ما عنده واستکمل وعده ان الله تعالی اخبر العباد بطرق الهدی وشرع لهم فیها المنار واخبرهم کیف یسلکون فقال انی لغفار لمن تاب وامن وعمل صالحا ثم اهتدی وقال انما یتقبل الله من المتقین فمن اتقی الله فیما امر وتوقی الله مومنا بما جاء به محمد صلعم هیهات هیهات فات قوم وما تو قبل ان یهتدوا وظنوا انهم امنوا واشرکوا من حیث لا یعلمون انهم لم یاتوا البیوت من ابوابها اهتدی ومن اخذ فی غیرها سلك طریق الردی وضل عن سواء السبیل وطاعة ولی امر بطاعة رسوله وطاعة رسوله بطاعته فمن ترك طاعة ولاة الامر لم یطع الله ولا رسوله وهو الاقرار بما انزل من عند الله تعالی **اقول** در اینحدیث شریف ابواب اربعه اشاره است بسوی توبه از شرک و ایمان بولایت و عمل صالح و ابتداء حاصل کردن بسوی حج الله علیهم السلام چنانکه از ما بعد واضح و تبیین میشود و اصحاب ثلاثه اشاره است بسوی کسی که ابتداء حاصل کند بسوی حج آلهیه و شروط و عهود کنایه اند از امور اربعه مذکوره چه معلوم است که همین شروط مغفرت و عهود اند **و اما** از من اتقی الله اتقاء حاصل کردن از شرک و ارادت تحالف **و اما** متعلق لفظ غفار اینجا خواهم نکته بیان کرده باشم و آن این است که عبد را سه اسم باشد ظالم و مظلوم و ظلام پس ظالم فهم ظالم لنفسه **و اما** ظلوم انه کان ظلوما جهولا و ظلام در وقتی نامیده شود که ظلم او به کثرت ظهور نه یزد پس در مقابله این اسماء بار تعالی عز و جل را نیز سه اسم اند که هر اسمی بمقابله هریکی از اسماء است پس گاه حق تعالی میفرماید که هرگاه تو ظالم باشی من غفار میباشم و اگر تو مظلوم باشی من عفور میباشم و اگر تو ظلام باشی من غفار میباشم و انی لغفار لمن تاب وامن **سوال** آیا توبه کردن از کفر و شرک بیشتر از ایمان آوردن لازم و شرط است یا بس ایمان آوردن کافی است و ضرورت توبه و غیره نیست **جواب** علماء در این اختلاف کرده اند **بعضی** گفته اند ایمان آوردن بی توبه است از شرک پس ضرورت نیست که اول توبه کرده شود **و جمعی** گفته است یجب التوبة عن الکفر اولا ثم الایمان ثانیا لان الله تعالی قدم التوبة علی الایمان فی قوله وانی لغفار لمن تاب وامن الخ یعنی واجب است توبه کردن از کفر اولا و پس از توبه کردن ایمان ایمان شرط افتاده است زیرا که بار تعالی عز و جل مقدم ذکر فرموده است توبه را بر ایمان آوردن در آیت زیر بحث که میفرماید من مغفرت کننده ام هر کسی را که توبه کند از کفر و ایمان آورد **اقول** حقیقت الامر آنست که چون کسی اراده ایمان آوردن میکند بالضرورت اول بکفر و شرک پشیمان و متنفر میشود و قلب تا پشیمانی و نفرت قلبی و ندامت واقعی کسی را بکفر حاصل نشود فی الحقیقت او بر ایمان آوردن آماده نمیتواند شد همین معنی توبه است پس از این ثابت شد که هر ایمان آورنده بیشتر از ایمان آوردن بالضرورت قلبا تائب میشود **تنبیه** در آیت دلیل است که عمل صالح داخل نیست در ایمان زیرا که بر این آیت حق سبحانه و جل عمل صالح را عطف کرده است بر ایمان و معلوم است که معطوف مغایر معطوف علیه میباشد و هو العالم بالصواب **بحث** ما اعجلك عن قومك یا موسی قال هم اولاء علی اثری وعجلت الیك رب لترضی بدانکه یعقوب نافع عمر اثری بالکسر قرائت نموده است **وعیسی** ابن عمر اثری بالضم خوانده است و هرگاه اجمالا این معنی بوضاحت پیوست پس باید دانست که در آیت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

دلیل است براینکه باریتعالی عزوجل موسی علیه السلام را مع قوم مخصوص مامور گردانیده بحضور میقات مفسرین اختلاف کرده اند در این که از قوم چه مراد است بعضی گفته اند هم النقباء والمتبعون الذین قد اختارهم الله تعالی لیخرجوا معه الی الطور فقد علم موسی علیه السلام شوقا الی ربه خلاصه مقصود آنست که ایشان هفتاد نقباء موسی علیه السلام بودند که باریتعالی عزوجل ایشان را اختیار فرمود تا همراه موسی علیه السلام بسوی طور خارج شوند پس موسی از زیادتی شوقی که بسوی پروردگار خود داشت از ایشان سبقت و اقدام نمود جماعتی از مفسرین گفته است که القوم جملة بنی اسرائیل وهم الذین خلفهم موسی علیه السلام مع هارون وامره ان یقیم فیهم خلیفة لذا ان یرجع هو مع المتبعین فحضا مراد آنست که از قوم جانبی اسرائیل مقصود اند موسی ایشانرا خلف وعقب خود همراه هارون گذاشته بود و مامور گردانیده بود هارون را که تا مراجعت آنجناب در میان ایشان خلیفه موسی بوده باشد وهرگاه اجمالاً این معنی بوضاحت پیوست پس باید دانست که آورده اند که بنی اسرائیل بعد از هلاک فرعون با موسی استدعا نمودند که از برای ما قوانین شریعت وقواعد احکام دین مبین سازد موسی در این باب باب الارباب مناجات کرد خطاب مستطاب در رسید که با جمعی از اشراف بنی اسرائیل بکوه طور روند تا کتابی که جامع احکام شرع باشد بتوکرامت کنیم موسی علیه السلام هارون را بجای خود گذاشت و با هفتاد تن از اخیار قوم بنی اسرائیل متوجه طور شدند و در حین رفتن قوم را وعده داد که بعد از چهل روز میایم و کتابی که مشتمل بر قوانین شرعیه باشد میآرم چون بنزدیک طور رسیدند قوم را بگذاشت و از غایت اشتیاق که بکلام الهی و پیام ربانی داشت زود تر به بالای کوه برآمد خطاب در رسید که ای موسی چه چیز ترا شتابان ساخت تا تعجیل کردی و پیشتر آمدی ای موسی از گروه خود این سوال است از سبب عجلت که متضمن انکار آنست چه آن فی نفسه نقیصه است و با وجود این موجب اغفال قوم است و ابهام تعظیم بر ایشان فلهذا موسی در این دو امر جواب داد جواب انکار اهم بود از این جهت او را مقدم داشت گفت ایشان گروهی اند که می آیند بر عقب من و همین لحظه میرسند و من پیش از ایشان نیامده ام مگر بگامی چند که عادت غیر معتد به است پس تقدم من مثل تقدم بعضی رفقه است به بعضی در مسیر همچنان که عرف وعادت است در میان مردمان بهرحال بعد از این موسی گفت وشتافتم بسوی تو ای پروردگار من تا خشنود گردی از من چه سارعت امتثال امر موجب رضای آمر یعنی پیش آمدن من از قوم نه بجهت تعظیم بر ایشان بود بلکه محض طلب خوشنودی تو کردم ووفاء بعهد تو که موجب مرضاست قول وامر این آیه مجید وتنبیه بر فضیلت که موسی علیه السلام در سیر الی الملکان از قوم خود اقدام بفرموده واجب کرده باشد مراد از این آنچه حق سبحانه تنبیه فرموده است در آیت وما اعجلک عن قومک یا موسی نه امر و نهی است سوا کقوله وواعدنا موسی ثلاثین لیلة مراد میقات عند الطور است اشکال بهرحال در این آیت اجمالا وما اعجلک استفهام است و محال است از عالم الغیب والشهادة استفهام از چیزی کند که هیچ شئی از اشیاء بر او مشتبه نیست و در اینصورت جهل او تعالی لازم میگیرد جواب حقیقة الامر آنست که انکار در صیغهٔ استفهام است نه استفهام و لا ضیر فیه چه در تمام قرآن و کلام عرب انکار بصورت استفهام جایز و شایع است و پیشتر در مجلدات سابقه در این مرام بتفصیل تمام بحث کرده ایم مراجعت کرد از آنست اشکال موسی علیه السلام را خطاب رسید و عجلت و تعجیل امریست مذموم پس از پیغمبر صدور فعل مذموم جایز نیست جواب بعون الله الوهاب باید دانست که تعجیل مذموم است در امر دنیا و ماد را مر دین پس ممدوح است ذیرا که حق تعالی میفرماید وسارعوا الی مغفرة من ربکم وجنة پس همین دلیل نص تعجیل و مسارعت موسی ممدوح بود نه مذموم و نه از آیت زیر بحث ذم کردن باریتعالی او را ثابت میشود اشکال در آیت محل موسی از ترضی دلیل است که ارتکاب آنجناب باین فعل بغرض تحصیل رضای باری تعالی بود و این باطل است از دو وجه یکی بجهت اینکه در اینصورت تجدد صفت برای باری تعالی لازم میگیرد و دیگر از این لازم میآید که قبل از حصول این رضا طلبی تعالی از موسی راضی نباشد زیرا که بالیقین تحصیل حاصل محال است جواب اصل آنست که در این قول موسی علیه السلام مراد از طلب رضا تحصیل و دوام رضای باری تعالی است پس اعتراض را محل باقی نماند وهو العالم اشکال در آیت خطاب رب الارباب بموسی علیه السلام ما اعجلک سوال است از سبب عجلت پس لازم بود که موسی بجواب این میگفت طلبت زیادة رضائك واشتوق الی کلامك پس جواب گفتن موسی علیه السلام هم اولاء وعلی اثری غیر منطبق است بجواب این سوال جواب بعون الله الوهاب باید دانست که این سوال باریتعالی موسی را مشتمل است بر دو امر یکی انکار از نفس عجلت دویم سوال از سبب تقدم پس اهم الامرین نزد موسی علیه السلام جواب از امر ثانی بود این است که گفت کانه لما یوجد فی الاقدام یسیرا لا یحتفل به فی العادة ولیس شیء بین من سبقته الا التفکک یسیر تقدم بمثله الوفد عن قومهم ثم عقبه بجواب السوال عن العجلة فقال وعجلت الیک ربی لترضی مقصود همانا آنگه تقدیم موسی گفت من پیش از ایشان نیامده ام مگر بگامی چند که عادت غیر معتد به است پس تقدم من مثل تقدیم بعض رفقه است به بعضی در مسیر همچنان که عرف وعادت است در میان پس از این موسی علیه السلام بجواب سوال عجلت درآمد و گفت وشتافتم بسوی تو ای پروردگار من تا خشنود گردی از من چه بالیقین معلوم است که مسارعت امتثال امر موجب رضای آمر است

در بیان معنی قوله وما اعجلک عن قومک یا موسی ۱۲ ۱۳

جواب اشکال در استفهام وما اعجلک

جواب آنکه تعجیل مذموم است موسی چرا عجله کرد

جواب آنکه جواب موسی بخطاب باری غیر منطبق است

بعنی پیش آمدن من از قوم نه بجهة تعظیم امر ایشان است بلکه محض طلب خوشنودی تو کردم و وفا به عهد تو که موجب مرضات است در تفسیر **صافی** و نیز در کتاب **مصباح الشریعة** از امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده اند که معصوم علیه السلام فرمود الاشتیاق لا یشتهی طعاما ولا یلتذ شرابا ولا یستطیب رقادا ولا یأنس حمیما ولا یاوی دارا ولا لیسکن عمرانا ولا یلبس لباسا ولا یقر قرارا ویعبد الله لیلا ونهارا راجیا بان یصل الی ما یشتاق الیه ویناجیه بلسان شوقه معتبرا عما فی سریرته کما اخبر الله عن موسی بن عمران فی میعاد ربه بقوله وعجلت الیک رب لترضی وفسر النبی صلعم عن حاله انه ما اکل ولا شرب ولا نام ولا اشتهی شیئا من ذلک فذهب وجیئه ای بعین یوما شوقا الی ربه فلخلاصه مقصود آنست که معصوم علیه السلام فرمود شتاق کسی است که اشتهای طعام نداشته باشد و لذت شراب حاصل نکند و خواب شیرین نمی کند و با هیچ جسیم و عزیز از اقربای خود هم انس نمیگیرد و هیچ خانه را ماوای و مسکن نمیدارد و هیچ لباسی نمی پوشد و مقر و قراری ندارد شب و روز به عبادت معبود بالحق مشغول میباشد در حالتیکه امیدوار میباشد به این برسد بسوی چیزیکه مشتاق بسوی آنست و مناجات میکند بزبان شوق خود معتبر از چیزیکه در سریرت او بود چنانکه باریتعالی عزوجل خبر داده است از موسی بن عمران در میعاد پروردگار خود در آیت وعجلت الیک رب لترضی و حضور مقدس پیغمبر صلعم فداه روحی تشریح کرده است احوال موسی علیه السلام که آنجناب از شوق چهل روز چیزی نخورد و نیاشامید و اشتهای چیزی نکرد از این اشیاء و در ذهاب و مجیئ خود بحث تاسع قال فانا قد فتنا قومک من بعدک و اضلهم السامری بدانکه فتنه در کلام عرب الطاق میشود بر ابتلاء و امتحان و اختبار گذاشتن الفضة فی النار و در اصل این لفظ ماخوذ است از فتنة الفضة وقتیکه داخل میکنند نقره را در آتش تا متمیز گردد و بهمین معنی آیت انما نحن فتنة ای ابتلاء من الله و فتناک فتونا ای خلصناک من الغش والشوائب خلاصا و هرگاه اجمالا حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید که معنی و مقصود از آیت آنست که چون موسی کلیم الله علیه السلام از قول خود در رفتن بسوی میعاد پروردگار خود اقدام کرد حق سبحانه خواست آنجناب را آگاه کند که بعد از مفارقت تو قوم تو چه احداث کرد این است که اینجا میفرماید گفت حق سبحانه موسی پس بدرستیکه ما در فتنه انداختیم قوم ترا و ابتلا ساختیم ایشان را بعبادت گوساله از پس بیرون آمدن تو از میان ایشان یعنی امتحان کردیم ایشان را بعد از تو بشدید تکلیف بر ایشان و بابایشان معامله آزمایندگان کردیم به آنچه در میان ایشان پیدا شد از مرجل تا متمیز شود مخلص ما از منافق و بر عالمیان ظاهر گردد که مومن مخلص کدام است و منافق معادی کدام و گمراه گرداندیم ایشان را سامری به اتخاذ عجل و ایشان تابع او شده ضلالت را بر هدایت اختیار کردند **اقول** اسناد امتحان بخود کردن گو تشدید تکلیف است و اسناد اضلال بسامری ملائی ظاهر است بر بطلان مذهب کسانی که اضلال را نسبت بخدا میدهند و اشعار است بر اینکه فتنه غیر اضلال است و گویند معنی آیت آنست که ما الزام کردیم ایشان را که در این حال نظر کنند و تفکر و اندیشه نمایند بنظر صائب و رای صحیح تا بر ایشان ظاهر گردد بطلان آلهیت عجل و ایشان ترک تدبر نموده و حجج ظاهره و براهین قاهره قاطعه قطع نظر کرده به اضلال سامری در وادی ضلالت و غوایت افتادند و در سامری مفسرین اختلاف کرده اند **بعضی** گفته اند که او مردی بود منسوب بقبیلهٔ سامره از عظمای بنی اسرائیل و مطاع ایشان **جمعی** گفته اند او کافری بود از کرمان یا از ماجیا که موضعی است در عراق عرب از اسرائیلیان و نه از قوم بنی اسرائیل بود بلکه از جمع گوساله پرستان بوده و او را موسی **ابن ظفر** گفته اند و اظهار اسلام کرده بود ولکن باطنا کافر بود **ابن عباس** روایت کرده که او مردی ساحر از اهل اجرما موسوم به میخا بود و از همین قول مائل است **قتاده** و نیز **سدی** را قول آنست که سامری از عظمای بنی اسرائیل از قبیلهٔ سامره بوده است و در تفسیر **فضل الجبار** مذکور است که بعضی گفته اند از اهل جاجرمی و جمعی گفته اند از اهل کرمی بوده است **بغوی** و ایضا **ثعلبی** از سعید ابن جبیر آورده اند که سامری رومی بود از اهل کرمان و در **مجمع البیان** و ایضا در تفسیر **الجنان** و از حضرات عامه **ثعلبی** در معالم التنزیل **بغوی** را از ابن عباس روایت کرده اند که سامری موسی ابن ظفر مردی بود منافق گاوساله پرست پس در غیبت موسی کلیم علیه السلام وقت را غنیمت دانسته گوساله پرستی آغاز نهاد پس او را بمعیت قوم موسی اعتکاف بگاوساله پرستی کردند به استثنای دوازده نفر که بالمره بفریب و مکر او نیامدند **بعضی** گفته اند که بغیر از هارون و یوشع و کالب و خزیل مومن آل فرعون جمیعا کافر شدند بفریب و افسون سامری که گفت ای قوم بنی اسرائیل میدانید که موسی وعده داد شما را که پس از سی شب بسوی شما مراجعت خواهم کرد و نیامد بحکمة انکه او متروک باریتعالی گردیده است پس بالجمله الحال خدای موسی و هم خدای شما این گاوساله است چنانکه در سنجره طور حق تعالی با موسی کلام میکرد حالا در جسم این گاوساله همراه هر یکی از شما حق تعالی کلام خواهد کرد و بعد از این گاوساله آوازی داد که جمیعا به سجده در افتادند و بعضی از **مفسرین** گفته اند که اصح آنست که سامری از بنی اسرائیل بود در وقتی که فرعون با بنای ایشان میگشت او متولد شد و مادر او را بعد از تولد او را بکنار نیل در جزیره بیفگنده بود حق سبحانه عزوجل جبریل را امر کرده بود تا او را پرورش دهد با کول و مشروب و ملبوس و هی تنها گرداند بدین سبب او جبریل را می شناخت و در روز غرق شدن فرعونیان از زیر شکم اسپ جبریل قبضه خاک برداشته محافظت میکرد

شمهٔ از حالات مشتاق بار یتعالی از اخبار معصومین

در تحقیق لغت لفظ فتنه گوید و تفسیر آیت فتنه گوید

بیان شمهٔ از حالات موسی ابن ظفر که مشهور بود به سامری ۱۲

چنانچه در قرآن مجید از قول خود سامری نقل شده است که گفت بصرت بما لم یبصروا به فقبضت قبضة من اثر الرسول بهرحال سامری از موسی علیه السلام شنیده بود اینکه خاصیت اسپ جبریل آنست که خاک زیر سم او بر هر چه زنند از او آوازی بیرون آید و این از امور نادره است که حق سبحانه و تعالی در او موضع نهاده بود پس وقتیکه موسی علیه السلام بطور رفت سامری نزد هارون آمده گفت قدری پیرایه که از قبطیان غارت گرفته ایم با ما است و ما را در آن تصرف جائز نیست و می بینیم که بنی اسرائیل آنرا میخرند و میفروشند حکم فرما تا همه را جمع کنند و بسوزند هارون علیه السلام امر فرمود تا همه را جمع کرده و در حفرهٔ ریخته آتش در آن زدند و سامری زرگری بود چالاک همینکه این زرها را دید بگداخت قالبی بساخت و آن زر گداخته را در آن قالب ریخت و بشکل گاو ساله چیزی بیرون آورد و قدری از خاک زیر سم اسپ جبریل که فرس الحیوة گفتند و در دهن ریخت فی الحال زنده گشت و پوست براو پیدا شد و به آواز آمد تخصیص بشکل گوساله جهت آنبود که گوساله بموسی ایمان نداشتند گاو پرست بودند و فرعون نیز پیش از دعوی الوهیت باین کیش بود و گویند زنده نشد و لاکن بهان وضع که ریخته شده بود بانگ کرد و چهار دانگ از قوم بنی اسرائیل او را سجده کردند در مجمع البیان آورده که در روایت آمده که قوم بنی اسرائیل ششصد هزار کس بودند همه گوساله پرست شدند بگرد دوازده هزار نفر بر اسلام باقی ماندند در تفسیر در منثور سیوطی از حسن و ابن جریر آورده است که اسم عجل سامری بهوث بتاء مثلثه است و ثعلبی گفته است که بهوث بتاء فوقانیه موسوم بود تنبیه در اینکه چرا و چگونه بچه سبب گوساله آواز میکرد مفسرین را اختلاف است اکثر مفسرین را قول همانا که خاک زیر پای فرس الحیوان جبریل بر او خته بود و در وقت گداختن قدری در آن انداخته بود مؤثر در صدای همان خاک بود چنانکه مذکور شد بعضی گفته اند که بلیس در بطن گاو ساله داخل شد و آواز میکرد جمعی گفته اند که سامری مقام مؤثر عجل را بدیوار متصل گذاشته بود و کسی از اندرون بوار به منفذ در داده میدمید پس آواز میکرد اقول در تفسیر امام عسکری مثل این جماعتی گفته است که در جوف گاو ساله منافذ گذاشته بود از مخاریق چون هوا در آن می پیچید آواز گاو ساله مسموع میشد جبائی وغیره بهمین قایل است و مختار حسن و جمعی دیگر خرقات غریبه اند که وقت القای خاک پای جبریل در خمیر گاو ساله سامری او را گفت شو گاو ساله پس گاو ساله ذی جسد با صدا ایتار شد این تاثیر آن خاک بود و تمکین داده شد برای امتحان اسرائیلیان این روایت از ابن عباس نیز منقول است سدی میگوید که گاو ساله با جسد آواز بوجود آمد مرصع بطلا و نقره جواهرات مختلفهٔ ثعلبی گفته که با نداختن قبضهٔ خاک پای جبریل گاو ساله طلا و نقره منقلب شد بگوشت و خون و موی در بدن او بروئید پس راه میرفت و میدوید و صدا همیکرد و آواز می کشید پس سامری آنوقت میگفت هذا الهکم و الٰه موسی افسوس است که صاحب تفسیر صافی علی ابن ابراهیم قمی نیز مثل همین بعض اقوال گفته اند آیا این قصص و حکایات گوساله پرستی صحیح است یا نه بنا بر اقل عقل تجویز نمی کند که جماعتی از عقلاء معجزات و خوارق برای العین مشاهده کردند که بر تصدیق وجود باریتعالی و صداقت موسی قریب الحاء بودند پس ترک ایمان و اخذ صنم جمادی بالاهیت محض بسبب ظهور صدا از ان ابعد از شعور است فضلاً عن اتفاق العقول علیه و اگر گفته شود که صنم متخذ و مصنوع از جماد که نقره و طلا بود منقلب شد بلحم و دم و موی و حس و حرکت و صوت و رفتار در آن حادث گردید این هم از اشد اباطیل و من خرفات است زیرا که از دو حال خالی نیست که مؤثر در آن باریتعالی است یا سامری اگر خداوند متعال باشد پس دین و آئین خود و نبوت انبیاء را خود بباطل گردانیدن هم جائز و ممکن نیست و اگر مؤثر در آن سامری است پس به اتفاق کافهٔ عقلاء و انبیاء آدمی را اصلاً و ابداً ممکن نیست که از جمادات و معدنیات حیوانی را خلق کرده و جسدش را به لحم و دم مبدل ساخته بروح حیوانی متنفخ گرداند و اگر اثر و آن سحر و شعبده و ادویات و امثال آن باشد این هم جائز و ممکن نیست و اگر نه پس احیاء اموات بجماد و ادویه و شعبده متصور و ممکن تواند بود و اگر به تلبیس و تدلیس باشد به نحویکه گاو ساله جمادی یا بعد جماد بصورت احیاء مصور ساخته تا آنکه به مجرد جرم غفیر از عقلاء صداء و آواز کرد هذا الهکم و الٰه موسی این هم جائز نیست زیرا که بین المعجزة و السحر اشتراک لازم میاید پس بنا بر این امتیاز صادق از کاذب ممتنع خواهد شد و اگر تاثیر و ادویه و تدلیس و سحر باینمرتبه برسد پس معتقدان سحر و شعبده بازی و معتقدان گاو ساله ملوم و مذموم نباشند زیرا که عقل به صحت و حقیت آن حکم میکند جواب بعون الملک الوهاب شکی نیست که منقلب گشتن گاو ساله به لحم و دم و متنفخ شدن روح در آن و روئیدن موی بر بدن او و گفتن او هذا الهکم ضروری البطلان است چه معلوم و متیقن و محقق است که برایجاد و خلق و احیاء اشیاء از کتم عدم بعرصهٔ وجود احدے غیر الله تعالی قادر نیست و این واقعهٔ مذکوره در هیچ حدیثی متقن و مستند وارد نگشته و آنچه بعض محدثین نقل این واقعه کرده اند از عدم تدبر آنها در معقولات است که هر رطب و یابس خلاف معقولات را جمع میکنند و تنقید در اصل آن واقعه نمی کنند مخالفت معقول و ذلت اقدام جهول و اعتراض بر قرآن خدا و حدیث رسول صلعم دارد و میگردانند و آنچه علی ابن ابراهیم نقل کرده است اگر از صحاح اخبار باشد مطابق عامه پس بر تقیه محمول خواهد شد و آنچه جبائی صحیح پنداشته این است که در گاو ساله منافذ و مخاریق

بیان شمهٔ از حالات عجل سامری که موسوم بهبوث بود

بیان مزخرفات اقوال عامه که در وجود صوت عجل گفته اند

جواب اشکال در منقلب شدن عجل جماد بلحم و شحم و دم

گذاشته بودند چون هوا دران منافذ می پیچید چون آواز گوساله مسموع میشد **جمهور** بآنچه غالب شده اند بهاما که در وقت گداختن طلا قبضهٔ خاک حافر فرس الحیوة یا از زیر پای خود جبریل قبضهٔ خاک مقبوضه انداخته گاو ساله جاوی ذی الخوار از قالب بیرون آمد **میگویند** در این صورت اشکالے باین وجه نیست کرده کلام ثابت شده که هر ذرهٔ از موجودات را موجد کامل و حکیم عادل عبث و بیفائده نیافریده چه صدور عبث بر ساحت کبریائیت او تعالی جائز نیست پس اگر اثر ادویهٔ مقروه و هم بعد از ترکیب و امتزاج بسبب عادت از عین ادویه و اشیاء ظاهر شود قلیل باشد یا کثیر بر باریتعالی قبحی لازم نمیگیرد زیرا که او تعالی بدلیل عقل و نقل از قبایح و محظورات مانع است و مرکب او غیر باریتعالی دیگرے نیباشد **آرے** سحر را اینقدر تاثیر نیست ماهیت ذاتی کن بلکه عند التحقیق معلوم است که سحر حقیقتی نمیدارد و آنچه در سحرهٔ موسی متصور شده از باب مخیلات و موهومات است **اما** ذم گاوساله برائے عدم تبدیل و تحقق در آن آنست دیرای انخاذ آلهیت بعجالت مع معاینه خوارق قاهره قبل ازان باشد **اما** وقوع ایشان در شبهه برائے غباوت و فرط جهالت ایشان عجب نیست این امری عیانست محتاج بیان نمیباشد فخر الدین **رازی** و مقلدش **نیشاپوری** گفته اند که تصحیح این قصه و القاء ایشان در شبهه ممکن نیست مگر از دو وجه

اول از جهت آنکه سامری منافق ساحر و در سحر و شعبده ماهر بوده و همه اقسام طلسمات و نیرنجات را بتجلی میدانست پس القائے شبهه در قوم بنی اسرائیل کرد که خوارق و معاجز موسی علیه السلام من الله نبوده بلکه اظهار آنها به انخاذ طلسمات باقوای فلکیه متعلق بوده اگر منجانب الله میبود مضاهی نمایم پس سامری به طاهر گوساله جمادی دیخوار ایجاد کرد تا به مشاهدهٔ آن هر کس خود را مثل موسی مدعی بتوان قرار داد و مرجع ایشان منحصر در موسی و هارون نماند بلکه مثل ایشان سامری هم مطاع قرار گیرد **اقول** بنابرین وجه بازاغراض باقی میماند بلکه بشکل تر میشود زیرا که در این صورت با معجزه معارضه میکند و نیز بشبههٔ قویهٔ تلبیس موسس قوم مذموم نباشد **ثانی** آنکه شاید عبدهٔ عجل سامری آنحادی و حلولی در اوایل بوده باشند حلول باریتعالی در عجل سامری تجویز کرده اطاعت در پرستش گاوساله نموده باشند **تنبیه** این بود شمهٔ از احوال قوم موسی علیه السلام و اما احوال امت مرحومهٔ محمدی صلعم که پس از مرور سیزده صد سال هجری فی مشاهدهٔ آنحضرت هیچ معجزه غیر از قرآن مجید مسلم و مومن صادق نمیباشد حد العنت کند **سامری** امت مرحومه را که در تخریب دین محمد صلعم و تذلیل آل آنجناب هر چه پتوانست کوشیده و لاکن والله متم نوره و لو کره المشرکون **بحث عاشر** فرجع موسی الی قومه غضبان اسفا بدانکه در اسف چند وجه است **اول** اینکه اسف بمعنی شدت غضب است و بر این تقدیر تکرار لازم نمیاید زیرا که لفظ غضبان افادهٔ اصل غضب میکند و اما قوله اسفا افاده میکند کمال الغضب **دویم** اکثر مفسرین گفته اند که اسفا بمعنی جزعا و حزنا است گفته میشود اسف یاسف اسفا و اسفان هو آسف **ثالث** جماعتی از مفسرین گفته است اسف بمعنی مغتاظ است و تفریق کرده اند و غیظ و غضب بانیکه باریتعالی عز و جل بغیظ موصوف نمی شود و لاکن بغضب موصوف میشود من حیث کان الغضب ارادهٔ الاضرار بالمغضوب علیه و الغیظ تغیر یلحق المغتاظ و ذلک لا یصح الا علی الاجسام و الضمیر تعالی و تقدس عن ذلک و البکاء فلا صاحت که غضب ارادهٔ اضرار است مغضوب علیه را و اما غیظ تغیر است که لاحق میشود به مغتاظ و این صحیح نمیشود مگر بر اجسام چون خدا بدین و گرانست و هرگاه اجمالاً حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی و مقصود از آیت چنین شود که باریتعالی عز و جل چون موسی کلیم را خبر کرد که قوم تو بعد از خروج تو بگوساله پرست شدند پس موسی علیه السلام بازگشت از مناجات بعد از آنکه چهل روز گذشته بود الواح تورات را فرا گرفته بسوے قوم خود در حالتی که سخت غضبناک بود اندوه گین از عمل ایشان یا خشم کننده و یا متحسر و متاسف بر آنکه بسبب ارتداد ایشان از ایمان و اقبال بگوساله پرستی از دست رفته اند و بهمان حالت بیامدند **تنبیه** بدان که در این آیت دلالت بالصراحت است بر اینکه باریتعالی خالق کفر و ایشان نبوده است زیرا که در آیت میفرماید و اضلهم السامری اضلال بسوے سامری نسبت کرده است هرگاه باریتعالی خالق ضلالت در ایشان میبود پرا گفته فعل سامری را در این بالضرورت اثرے نمیبود و لاکن نسبت اضلال بسوے سامری در قول مذکور مبطل زعم کسی است که در عباد تخلیق کفر را بسوے باریتعالی نسبت کند و نیز بدین موسی علیه السلام و قتیکه از ایشان فتنه را پرسید گفت افتهلکنا بما فعل السفهاء منا ان هی الا فتنتک تضل بها من تشاء و تهدی من تشاء انت ولینا فاغفر لنا و ارحمنا و انت خیر الغافرین و اکتب لنا فی هذه الدنیا حسنة و فی الاخرة انا هدنا الیک قال عذابی اصیب به من اشاء و رحمتی وسعت کل شیء فسأکتبها للذین یتقون و یؤتون الزکوة و الذین هم بآیاتنا یؤمنون الذین یتبعون الرسول النبی الامی الذی یجدونه مکتوبا عندهم فی التورات و الانجیل یامرهم بالمعروف و ینهاهم عن المنکر و یحل لهم الطیبات و یحرم علیهم الخبائث و یضع عنهم اصرهم و الاغلال التی کانت علیهم فالذین آمنوا به و عزروه و نصروه و اتبعوا النور الذی انزل معه اولئک هم المفلحون بگویند السبب فیه ان الله خلق فینا ما ذکر شد **علاوه** بر این گفتن موسی علیه السلام اما دقتم ان یحل علیکم غضب من ربکم دلیل جلیل است که اگر خالق کفر در ایشان باریتعالی میبود پس غضب کردن بر ایشان روا نبود در آنچه که خود خالق آنست **گذشته** بر این همه گوییم که بعد از شنیدن گوساله پرستی قوم مراجعت کردن موسی کلیم الله علیه السلام غضبناک و متحسر و متاسف و متلهف بر ایشان هم دلیل جلیل است باریتعالی در ایشان تخلیق کفر نکرده بود ورنه جائز نمی بود که موسی بر کفر یکه تخلیق خدا است اظهار تاسف و غضب میکرد و بصورت اظهار غضب موسی قوم را لازم میشد که بگویند چون سفیدی و سیاهی رنگ بدن این کفر هم از تخلیق خدا ما خود اختیارا آن نکردیم و نه بر دفع آن مقتدر میباشیم پس آنچه خدا در ما خلق فرموده چرا تو بر آن غضبناک و متاسف میشوی لاکن غضبناک شدن موسی و بجواب او چنین گفتن قوم دلیل است که اختیار کفر از فعل خود ایشان بوده نه از تخلیق باریتعالی پس اعتقاد فرقه **مجبره** در این مسئله که کفر را از تخلیق اعتقاد کرده اند از نفس همین آیت باطل باشد فضلا

قول رازی و نیشاپوری در حقیقت آن تلبیس عجل سامری گوید

تنبیه بر عجل پرستی غضبناک بر گشتن موسی بر قوم

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قول مفسرین در ابطال عقیدهٔ جبریه در مخلوق بودن کفر از آیات شریفه زیر بحث

عن ادلة العقلیة القاهرة و اما گروه **معتزله** در تفسیر این آیت موافق اند با گروه ماعدا یه امامیه که از تخلیق کفر در عباد انکار صریح کرده اند بقامهٔ براهین و دلایل قاهرهٔ عقلیه و نقلیه بهمین آیت بابطلان این عقیده فاسده تمسک گرفته اند و هم الجبریة فانهم قد ضلوا و اضلوا **تنبیه** هرگاه قطع نظر از براهین و دلایل قاهرهٔ عقلیه از نفس آیت زیر بحث ثابت و واضح شد که عقیده جبریه در مخلوق بودن کفر باطل است قطعاً پس در نفس آیت اگر اعتراض وارد میشود در لفظ فتنه است که اگر خدا خالق کفر نیست پس حرا از مود در اینجا فتنا نسبت فتنه بسوی خود کردن باریتعالی معارض میشود باستدلال مذکور **اقول** بلا شبهه این اعتراض وارد خواهد شد وقتی که لفظ فتنه در نفس آیت بر معنی خود باقی گذاشته آید ولاکن گفتیم که لفظ فتنه در لغت عرب به معنی امتحان هم استعمال گشته چنانکه گفته میشود فتنت الذهب بالنار یعنی امتحان کردم طلا را به آتش و مقصود مراد از ان تمیز کردن بد طلا از جید خالص از طلای مغشوش پس امتحان در آیت هم مراد از فتنا آنست که بعد از تو ای موسی قوم ترا ما امتحان کردیم و در اینصورت اعتراض را محل باقی نمی ماند و هو العالم **بحث حادی عشر** قال یا قوم الم یعدکم ربکم وعدا حسنا بدانکه هرگاه موسی کلیم الله علیه السلام از کوه طور مراجعت بقوم خود چون بمیان قوم رسید بانگ و خروش ایشان شنید که گرداگرد گوساله دف میزدند و رقص میکردند و بحتاب آفاز کرده از روی ملامت گفت اے گروه من آیا وعده نداده بود شما را پروردگار شما وعدهٔ نیکو یعنی مقرون بصدق و انجاز که تورات بشما دهد و شما آنرا خوانده و دانسته بمضمون آن عمل نمائید تا مستحق ثواب ابدی شوید و من بجهة این با اشراف و اخیار قوم شما بطلب آن رفته بودم **اشکال** معلوم است که اینوقت قوم موسی به آلهیت عجل سامری معترف شده بودند غیر از او دیگرے را خدا نمی دانستند چنانکه حق تعالی از این خبر داده است انهم قالوا اتخذ الهکم و الٰه موسی پس دوخدا در اینصورت توجه خطاب موسیٰ به الم یعدکم ربکم بسوی عجل پرستان صحیح نیست **جواب** بعون الله الوهاب گفته اند توجه الخطاب الیهم لانهم کانوا معترفین بالاله لکنهم عبدوا العجل علی التاویل الذی ذکروه عبدة الاصنام یعنی بسوی عجل پرستان بدینوجه موسی علیه السلام چنین خطاب کرد که ایشان معترف به آله بودند ولاکن ایشان عبادت میکردند عجل را برتاویلی که عبدهٔ اصنام از ذکر میکردند **سوال** از وعدهٔ حسن در این آیت چه مراد است **جواب** مفسرین در این وعده حسن اختلاف کرده اند بچند وجه بعضی گفته اند ان المراد علیهم من انزال التوراة علیهم لیقفوا علی الشرایع والاحکام و یحصل لهم بسبب ذلک مرتبة فیما بین الناس و هو الذی ذکره الله تعالی فیما تقدم من قوله و واعدناکم من جانب الطور الایمن خلاصه آنست که بتحقیق مراد آنست که آنچه وعده کرده است ایشانرا از انزال تورات بر ایشان تا واقف شوند بر شرایع و احکام و حاصل گردد ایشانرا بسبب مرتبت در میان مردم و این همان است که باریتعالی عزوجل ذکر فرموده است و واعدناکم جانب الطور الایمن و جمعی گفته اند که مراد از وعد حسن وعدهٔ صدق است بثواب بر طاعات **مجاهد** میگوید که انجا مراد از وعد عهد است و این همان عهدیست که حق تعالی میفرماید و لا تطغوا فیه فیحل علیکم غضبی الی قوله ثم اهتدی و دلیل است بر این ما بعد آیت زیر بحث که میفرماید افطال علیکم العهد ام اردتم ان یحل علیکم غضب من ربکم پس کانه موسی علیه السلام قوم خود را فرموده است افنسیتم ذلک الذی قال الله لکم و لا تطغوا فیه **جماعتی** گفته است الوعد الحسن ههنا یحتمل ان یکون وعدا حسنا فی منافع الدین و ان یکون فی منافع الدنیا اما منافع الدین فهو الوعد بانزال الکتاب الشریف الهادی الی الشرایع و الاحکام و الوعد لحصول الثواب العظیم فی الاخرة و اما منافع الدنیا فهو انه تعالی قبل اهلاک فرعون قد وعدهم ارضهم و دیارهم و قد فعل ذلک ملخصا مقصود آنست که اینجا مراد از وعده احتمال دارد که وعده نیکو باشد در منافع دین و هم در منافع دنیا **اما** وعده منافع دین پس آن وعده است به انزال کتاب شریف که هدایت کننده باشد بسوے شرایع و احکام و وعده بحاصل شدن ثواب عظیم در آخرت **و اما** منافع دنیا پس حق تعالی قبل از اهلاک فرعون ایشانرا وعده کرده بود که زمین و دیار به ایشان عطا بفرماید چنانکه حسب وعده عطا بفرمود **حسن بصری** گوید مراد بوعده حسن وعدهٔ نجات ایشان بود از فرعون و آمدن ایشان بجانب طور ایمن و وعدهٔ مغفرت مر تائب را که متمسک بدین وی باشد تا حین موت بر هر تقدیر موسی گفت که آفریدگار شما وعدهٔ راست بشما داده و بآن وفا نمود **بحث ثانی عشر** افطال علیکم العهد ام اردتم ان یحل علیکم غضب من ربکم فاخلفتم موعدی چون موسی کلیم الله علیه السلام از کوه مراجعت فرموده گوساله پرستانرا ملامت کرد بعد از آن بفرمود آیا دراز شد بر شما زمان مفارقت من و من بهمان وعده که کرده بودم و بهمان وعده باز آمدم یا خواستید آنکه فرود آید بر شما خشمی از خدائے شما بسبب عبادت عجل و مستوجب عذاب و عقاب الهی گردید بسبب آن پس خلاف کردید وعدهٔ را که کرده بودید بما بحسن خلافت که آن ثبات قدم شما باشد بر ایمان و قیام بر اوامر و نواهی من و متمسک شدن بطریق واطاعت ما و عمل بما مراد تلقین بس رجوع من بما از میقات **بعضی** گفته اند موعد آنبود که موسی ایشانرا گفته بود که در عقب من بمیقات آئید و ایشان بخالفت خلاف آن کردند

اعتراض از لفظ فتنه در این آیت مجیده

جواب اشکال خطاب کردن موسی علیه السلام قوم را بالم یعدکم ربکم صحیح نیست ۱۲

جواب سوال در معنی و مراد از وعده حسن بوجوه مختلفه متعدده

اختلاف الاقوال در معنی عهد گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

تقاعد شدند و گویند کما اخلفتنا ماخوذ است از اخلفت وعدا اذا وجدت الخلف فیہ یعنی پس یافتند خلف را در وعدۂ من بشما کہ آن عود من باشد بعد از رجیل روز و این ہر دو قول مطابق و مناسب جواب ایشان نیست **بعضی** در معنی طول عہد چنین گفتہ اند فطال علیکم العہد بتعمد اللہ تعالیٰ من انجائہ ایاکم من فرعون وغیر ذلک من النعم المعدودۃ یعنی آیا دراز شد بر شما زمان مفارقت من بہ نعمتہائے باریتعالیٰ از نجات بخشیدن او شما را از فرعون و غیر ازاں از نعمتہائے معدودہ کہ در اوائل سورۂ بقر بذکر در آمدند و این مانند آنست کہ حق سبحانہ عزوجل سیفرماید فطال علیہم الامد فقست قلوبہم جماعتی چنین گفتہ است و انہم عرفوان الاجل اربعون لیلۃ فجعلوا کل یوم سنۃ و ورد و ہو الی عشرین **قاضی** بجواب این گفتہ است ہذا ذلک لان ذلک لا یعد شیئا بہ علی احد جمعی چنگفتہ کہ موسیٰ کلیم اللہ علیہ السلام اینہا را وعدۂ سی روز نہ کردہ بود پس دہ نیکہ باریتعالیٰ عزوجل عشرۂ دیگر را بر آن افزود و این را بطول عہد تعبیر کردہ شد و اما جملۃ ارادوا ان یحل علیکم غضب من ربکم پس باید دانست کہ اجرا این علی الظاہر ممکن نیست چہ احدے از ایشاں ارادۂ این کند و لاکن معصیت و فعلیکہ موجب این است و مرید سبب مرید ستبع لعرض است اینکلام صحیح میشود **رازی** اینجا گفتہ است و احتج العلماء بذلک علی ان الغضب من صفات الافعال لانہ من صفات الذات لان صفۃ ذات اللہ تعالیٰ لا تنزل فی شیء من الاجسام یعنی علماء باین آیت احتجاج کردہ اند بر اینکہ غضب از صفات افعال است نہ از صفات ذات زیرا کہ صفت ذات خداوند متعال در چیزے از اجسام قطعا نازل نمیشود و اما قولہ فاخلفتم موعدی دلیل بالصراحت است بر اینکہ موعدی بود از جانب موسیٰ علیہ السلام باقوم **سوال** آن موعد چہ بود علیہ السلام باقوم چیست **جواب** دراین موعد دو احتمال تواند بود یکی آنکہ مراد از این ہمانا کہ قوم باموسیٰ علیہ السلام وعدہ کردہ بود کہ ما توفق خواہیم شد در مہمات و بر اثر توبہ آنجا خواہیم آمد و دیگر میتواند کہ مراد از این موعد آن باشد کہ قوم با آنجناب علیہ السلام وعدہ کردہ بود کہ ای موسیٰ تا وقتیکہ تو از طور مراجعت کنی بر دین و شریعت و تعلیم و احکام تو قائم باشیم حسب الحکم تو اطاعت و پیروی تمام دین علیہ السلام خواہیم کرد و لاکن آنہا بر این وعدۂ خود باقی نماندند و عہد و پیمان شکستند دین موسیٰ ترک کردہ گوسالہ پرستی آغاز نہادند این است کہ موسیٰ علیہ السلام از طور مراجعت کرد بفرمود فاخلفتم موعدی کہ آنچہ با من وعدہ کردہ بودید مخالفت آن کردید و ہو اعلم

قول قاضی بجواب بعضی مفسرین در معنی بملکنا گویند

جواب سوال آن موعد موسیٰ علیہ الصلوٰۃ والسلام بقوم چہ بود

آیات مبارکہ مجیدہ عشرہ

قولہ تعالیٰ ﴿۱﴾ قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ الْقَوْمِ فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ ﴿۲﴾ فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُ خُوَارٌ فَقَالُوا هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ ﴿۳﴾ أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿۴﴾ وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِن قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنتُم بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَٰنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي ﴿۵﴾ قَالُوا لَن نَّبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ ﴿۶﴾ قَالَ يَا هَارُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا أَلَّا تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي ﴿۷﴾ قَالَ يَا ابْنَ أُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَن تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي ﴿۸﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ ﴿۹﴾ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِّنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَٰلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴿۱۰﴾

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com
WWW.MAARIB.COM

ترجمهٔ این ده آیت مجیده گفتند گوساله پرستان خلاف نکردیم ما وعدهٔ ترا بقوت و اختیار خود ولکن برداشته بودیم بارها از پیرایهٔ گروه قبط که عاریت گرفته بودیم از ایشان پس بفگندیم آن را در آتش بحکم هارون علیه السلام پس همچنان که ما افگنده بودیم سامری نیز آنچه با او بود در آتش افگند پس بیرون آورد بسبب برای ایشان گوساله کالبدے از زر که مراورا بانگ گوساله بود پس گفت سامری و تابعان او که این گوساله خدائے شماست و خدائی موسی پس فراموش کرد موسی علیه السلام خدای را و بطلب او بکوه طور رفت آنکه باز نمیگرداند گوساله بسوے ایشان سخن را یعنی او را هر چند میخوانند جواب نمیدهد و نمیتواند بر ایشان زیانی و نه سودی یعنی قدرت ندارد بر رسانیدن زیان و سود بکسی و چنین چیز را که داعی خود را جواب ندهد و بر انتفاع و اضرار ایشان قادر نبود چگونه توان پرستید و بدرستیکه گفت مر ایشان را هارون علیه السلام پیش از آمدن موسی علیه السلام از روی مواعظ که اے گروه من جز این نیست که مبتلا شده اید بگوساله یعنی بسبب پرستیدن و بدرستیکه پروردگار شما خدای بسیار بخشایش است پس پیروی کنید مرا در عبادت او و گردن نهید فرمان مرا در دین ثابت باشید گفتند ما پیوسته باشیم بر پرستش گوساله بجاوران تا وقتیکه باز گردد بسوے ما موسے علیه السلام از طور و ببینیم که او پرستش میکند یا نه و آنچه سامری گفت که این خدای موسی علیه السلام است راست گفت یا نه پس چون موسی باز آمد اول با قوم عتاب نمود و ببرادر خود گفت ای هارون چه چیز باز داشت ترا چون دیدی تو که ایشان گمراه شدند از آنکه متابعت من کنی و فرو نشست اے خدا و حمایت دین یا از آنکه از پے من در آئی و خود را من رسانی آیا سرکشیدی از امر من گفت هارون از روے استعطاف ای پسر مادر من فرا مگیر محاسن مرا و نه موے سر مرا بدرستیکه من ترسیدم اگر مقاتلة کنم با ایشان یا ایشان را بگذارم و بیایم نزد تو آنکه تو گوئی تفرقه انداختی میان بنی اسرائیل و نه نگاه داشتی سخن مرا که گفته بودم گفت چیست این کار خطیر تو اے سامری یعنی چیست که کردے گفت سامری که بینا شدم بآنچیزے که بینا نبودند بدان بنی اسرائیل آن چیز یعنی جبریل را دیدم و بشناختم پس فراگرفتم مشتی خاک از اثر سم اسپ رسول یعنی جبریل مراد آنست که خاک زیر سم اسپ وی گرفتم و با خود داشتم چون گوساله را از قالب بیرون آوردم پس در افگندم آنرا در دهن گوساله تا زنده شد و به آواز آمد و همچنین که گفتم بیارا راست برای من و در نظر من نیکو آورد این کار را در نفس من و وتفسیر ش چند بحث اند **بحث اول** قالوا ما اخلفنا موعدك بملكنا بدانکه در لفظ بملكنا **واو** اختلاف کرده اند **حمزه** و کسائی بضمهٔ میم خوانده اند **و نافع و عاصم** بفتحهٔ میم **و ابو عمرو** و ابن عامر و ابن کثیر بکسرهٔ قرائت کرده اند اما کسره و فتحه هر دو بیک معنی و یک لغت اند چون رطل و رطل و ماضمه پس بمعنی سلطنت باشد و هرگاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که در ماقبل هرگاه مذکور آمد که موسی علیه السلام چون بسماع گوساله پرستی قوم از کوه طور مراجعت فرموده گوساله پرستان را از خلف وعده کردن الزام داد و جواب آنجناب علیه السلام گوساله پرستان گفتند ای موسی ما خلاف نکردیم وعدهٔ ترا بقوت و اختیار خود بلکه از ما لک امر خود می بودیم و سامری ما را بحال خود میگذاشت و این تسویلات نمیکرد ما خلاف وعدهٔ تو نمیکردیم و بران ثابت قدم میبودیم **مفسرین** اختلاف کرده اند که قائل این جواب کیست **بعضی** گفته اند که قائلین این قول کسانی بودند که عبادت عجل سامری نکرده بودند بنا بر این معنی چنین خواهد شد قالوا انا ما اخلفنا موعدك بملكنا ای بامرکنا لکنه پیشود که شخص فعل قریب خود را بسوی نفس خود مضاف گرداند کقوله تعالی واذ فرقنا بکم البحر و اذ قتلتم نفسا هر چند فاعل این فعل ابا ایشان بودند نه خود ایشان پس کانه ایشان گفتند الشبهة قویت علی عبدة العجل فلم نقدر علی منعهم عنه و لم نقدر ایضا علی مفارقتهم لانا خفنا ان یصیر ذلك سببا لوقوع التفرقة و زیادة الفتنة یعنی بلکه مقصود آنست که گفته شبهه قوی حاصل شد گوساله پرستان را پس مقتدر نشدیم بر انکه منع کنیم ایشانرا از پرستش گوساله و نه متمکن شدیم بر مفارقت ایشان زیرا که ترسیدیم از انکه مبادا سبب شود برای وقوع تفرقه و زیادتی فتنه و جمعی گفته اند کان این قول عبدهٔ عجل است و المراد ان علینا اوقع الشبهة فی قلوبنا و فاعل التبس فاعل السبب و مخلف الوعد هو الذی اوقع الشبهة فامکن کالمالك لنا خلاصه آنست که مراد آنکه بحقیقت اغیار شبهه را واقع ساختند در قلوب ما و فاعل سبب فاعل سبب مخلف وعده کسی است که شبهه را واقع ساخت پس او کانه بمنزلهٔ مالك ما است **اشکال** چگونه معقول است که ششصد هزار خلائے مکلفین در قضیهٔ واحدهٔ اندین حق برگشته اظهار کفر نمایند پس ازین بسبب رجوع موسی علیه السلام چگونه معقول است که در قضیهٔ واحدهٔ باز از کفر بسوی حق رجوع نمایند **جواب** بعون الله و لوکب گوئیم که ایمان الناس باشد صدور چنین حالات از آنها ممتنع نیست و در نگریدن ایشان شکی نیست در کیفیت حالات و عجائب مقالات ایشان بر متتبع خبر پوشیده نیست رب العالمین **بحث ثانی** ولکنا حملنا اوزارا من زینة القوم بنا بر قرائت اختلاف کرده اند در قرائت لفظ حملنا **کسائی** و **حمزه** و **ابو عمرو** و **عاصم** در روایت **ابی بکر** حملنا مخفف خوانده ماخوذ از حمل **و ابن کثیر و نافع** و **حفص** و **ابن عامر** حملنا مشدد قرائت نموده اند پس کسیکه بتخفیف قرائت نموده بنا بر آن معنی چنین شود حملنا مع انفسنا ما استعرناه من القوم و اما بنا بر قرائت مشدده در معنی آن چندین وجه تواند بود **اول** ان موسی علیه السلام حملهم علی ان لا

ترجمهٔ آیات دهگانه شافیه

جواب اشکال چگونه ممکن است که ششصد هزار نفر از حق برگشته و اختیار کفر کردند

ای امرهم باستعارة الحمل والخروج بها فکانه الزمهم ذلك خلاصه آنست که بتحقیق موسی علیه السلام حمل کرد ایشانرا بر این یعنی ایشانرا ملزم گردانید باستعارهٔ حملی وخروج بآن پس گوئی موسی این را لازم گردانید بر ایشان **دوم** جعلنا کالضامن لها الی ان نودیها لاجیث یامرنا الله یعنی ما گردانیدیم چون ضامن آن تا اینکه ادا کنیم آنرا بحیثیتی که بارتعالی عزوجل ما را مامور گردانیده است **سوم** ان الله تعالی حملهم ذلك علی معنی انه الزمهم فیه حکم المنعم یعنی بدرستیکه خدا تعالی عزوجل حمل کرده است این را بر ایشان بر معنی اینکه لازم گردانیده است ایشانرا در این حکم منعم

اما لفظ اوزار بعضی اثقال است بهمین وجه ذنب را وزر نامیده اند زیرا که ثقل است **اما** وجه اینکه چرا در این ثقل است احتمالات مختلفه بیان کرده اند **اول** انه اکثر تما کانت اثقالا یعنی بجهة کثرت آنها اثقال اند **دوم** ان المغانم کانت محرمة علیهم فکان یجب علیهم حفظها من غیر فائدة فکانت اثقالا یعنی بدستیکه مغانم بر ایشان حرام بودند پس بر ایشان واجب بود حفاظت آن بغیر از حصول فائده ازان از اینوجه آنها اثقال اند **سوم** مراد به اوزار آثام اند پس معنی شود حملنا اثاما **خبر** است که هارون علیه السلام فرمود انها لخبسة فطهروا منها و سامری گفت ان موسی علیه السلام اذا حتبس عقوبة بالحلی پس جائز است که بهمین قول مراد ایشان بوده باشد **وگاه** است که انسان میگوید چیزی را که لازم گرفته باشد رد آن هذا کله اثم وذنب پس بهرحال تسمیهٔ آن به اوزار جهة آنست که آنها اسباب آثام بودند چه بالیقین غنایم در آن زمان حلال نبود **ویا آنکه** ایشان ستامن بودند و مستامن را جائز نیست که اخذ مال حربی کند **چهارم** قبط ترنئس میکردند به این حلی در مجامع خود که جاری میشد در آنها گفرانیت که به لفظ اوزار وصف کرده شد چنانکه در همهٔ آلات معاصی چنین گفته میشود **اقول** بهرحال معنی و مقصود از آیت آنست که هرگاه در ما قبل قوم بجواب از الزام خلف وعده و اون موسی علیه السلام مجملا گفت ما اخلفنا موعدك خواست که متصل بهمین این عذر مجمل خود را تفسیر کرده باشند این است که قوم گفت ولکنا حملنا اوزارا من زینة القوم یعنی ولاکن برداشتیم وبار کردانیدیم حفص که حملنا بصیغه مجهول از باب تفعیل خوانده یعنی تحمیل کرده شدیم مراد آنست که ما را تکلیف کردند تا برداشتیم بارهائے گران و بسیار از پیرایه گروه قبطیان که عاریت گرفته بودیم از ایشان برسم عرس یا برای زینت عید و آنرا رد نکرده بودیم به ایشان در وقت بیرون آمدن از مصر تا ایشان واقف نشوند بخروج ما از شهر و گویند این زینت آنچیزی بود که دریا آنرا به کنار انداخته بود بعد از غرق شدن فرعونیان **اکثر** مفسرین را قول آنست که این سخن آن دوازده هزار مرد بود که گوسالهٔ را پرستیده بودند و بر صفت ایمان ثابت بودند یعنی مومنان گفتند که ما مالک نبودیم و نتوانستیم منع عهدهٔ عجل کردن و ایشانرا ازان باز داشتن بجهة کثرت ایشان و قلت **مبحث ثالث** فقد فاها فکذلك الفی السامری فاخرج لهم عجلا جسدا له خوار بدانکه عجل اسم گاو ساله نر است که بعمر یک ماه باشد در **مصباح** گفته است والعجل ولد البقرة ما دام رضیعا او شهرا بعده ثم ینقل عنه الاسم والانثی عجلة والعجول والدروجة تسمیه گاو ساله العجل یعنی گمان کرده اند که او بجهض تولد بسرعت و عجلت حرکت قیام و قعود و مشی میکند ماخوذ است از عجل یعجل عجلا از باب ضرب بمعنی صرع وخضر واستعجل فی امره و اما جسد یعنی بدن است که جهش اجساد میآید در **مصباح** میگوید الجسد جمعه الاجساد ولا یقال لشئ من خلق الا جسد بمعنی جسد اجساد است و برای هیچ چیز از خلق زمین جسد اطلاق نمی شود در **بارع** گفته است لا یقال الجسد الا للحیوان العاقل وهو الانسان والملائکة والجن ولا یقال لغیره جسد الا للزعفران والدم اذا یبس ایضا جسد وجاسد ومن هذا قوله تعالی فاخرج لهم عجلا جسدا ای ذا جثة علی التشبیه بالعاقل وبالجسم والجساد بالکسر الزعفران ونحوه من الصبغ الاحمر والاصفر و در **بحرین** میفرماید الجسد جسم للحیوان مثل البدن وهو روح وجسد غلیظ والروح ما لطف والجسد ما کثف والجسم یقع علی جسد الحیوان وغیره من الجمادات یعنی جسد جسم حیوان مثل بدنست که عبارت از روح و جسد معا باشد پس روح است آنچه لطیف میباشد و اما آنچه کثیف میباشد و لفظ جسم اطلاق میشود بر جسم حیوان و غیر حیوان از جمادات **واما** لفظ خوار بضمهٔ خا معجمه و فتحهٔ واو و در حقیقت آواز گاو و صوت کریه را گویند در **بحرین** گفته است الخوار صوت الثور وهو صوت غلیظ وبناؤه فعال یدل علی الآفة نحو الصراح والعطاس و **زمخشری** و نیز علامه **طبرسی** وغیرهما نقل کرده اند از قرائت امیر المومنین علیه السلام خوار بجیم معجمه مضموم مع همزه که بمعنی صیحه و آواز شدید بلند است کما قالوا و قراءوا علی علیه السلام جوار بالجیم والهمزة من جار اذا صاح و **هرگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که عبدهٔ عجل گفتند پس فگندیم آنرا در آتش بحکم هارون علیه السلام پس همچنانکه ما افگنده بودیم آن پیرایها را در آتش سامری نیز بیفگند آنچه با او بود از پیرایه گویند این کلامی است مهتدا از بارتعالی عزوجل یعنی همچنانکه ایشان افگنده بودند پیرایها را سامری نیز بیفگند آنچه داشت تا گمان برند که از ایشان است و در سلک طریقهٔ ایشان در کشاف **زمخشری** آورده است که سامری خاک قدم **خیروم** که اسپ جبریل بود در حفرهٔ آتش انداخت و منظهٔ ایشان چنان بود که وی پیرایه را انداخت پس بیرون آورد سامری برای ایشان گوساله در آیت جسدا بدل است از عجل یعنی

وجوه مختلفه در معنی اوزار و تفسیر آن میفرماید ۱۲

تحقیق در لغت اسف و لفظ عجل و جسد گوید

در لغة و اشتقاق لفظ خوار و تفسیر آنرا گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیرون آورد کالبدے از آن حلی کہ در آتش افگندہ بودیم مراد را بانگ گوسالہ بود و بعض **تفاسیر** آمدہ است کہ چون موسی علیہ السلام سی روز عدد وا حق سبحانہ عزوجل دہ روز دیگر بر آن بیفزود و بنی اسرائیل بعد از سی روز گمان بردند کہ موعد تمام شدہ و موسی از وعدۂ خود تخلف کردہ سامری بہ ایشان گفت کہ موسی بجہت آن خلف وعدہ کرد کہ حلی قبطیان با شما است و آن حرام است بر شما صلاح آنست کہ حفرۂ بکنیم و آنرا پر از آتش کنیم و ہمہ حلی کہ با ما است در آن اندازیم و بسوزیم و چون چنین کردند سامری آنرا بشکل گوسالہ چیزے بساخت مرصع بہ انواع جواہر و خاک قدم اسپ جبریل را در آن انداخت آواز گوسالہ از آن بیرون آمد پس **مفسرین** اختلاف کردہ اند کہ این پیرایہ کجا انداختند **بعضی** گفتہ اند قذفوھا فی حفرۃ کان ھرون علیہ السلام امرھم بجمع الحلی فیھا انتظار العود موسی علیہ السلام یعنی آن پیرایہ در حفرہ انداختند کہ خباب ہرون علیہ السلام مامور گردانیدہ بود بجمع کردن حلی در آنحفرہ بہ انتظار عود موسی علیہ السلام **جمعی** گفتہ کہ آنہا ہمہ پیرایہ را بجائی انداختند کہ سامری آنہا را مامور گردانیدہ بود **جماعتی** گفتہ است در جمع کردند کہ آنجا انبار بسیار افروختہ بودند بہر حال قوم موسی بعد از رفتن موسی بطور ہمہ زیورات طلا و نقرہ را گداختہ گوسالۂ ذو الجسد والجسد ساختند و تمام راجعیت موسی آبدو پرستیدند **مفسرین** اتفاق کردہ اند بر این کہ سامری صانع گوسالہ بود بر خلاف ہرون علیہ السلام و قوم ہمہ زیورات نقرہ و طلا از ایشان گرفتہ بگداخت و گاو سالہ صورتی از قالب بیرون آورد و بہ عبادت و پرستش او تمام مشغول شدند **سوال** آیا جسد عجل طلائے جمادی بود یا جسد لحم و عظم مع الروح بود **جواب** در این اختلاف کردہ اند مشتر از این از حالات عجل نسبتی بیان کردیم در اینجا بقیہ حالات را مع اختلاف الاقوال برائے ناظرین ثبت کنیم مختار جم غفیر از مفسرین گرو **جبریہ** آنست کہ مراد از جسد ابدان و روح معا است کہ آن عجل در حقیقت لحم و دم و عظم ذو الحیوٰۃ بودہ است و سبب آواز کشیدن او این بود وقتیکہ فرعون مع قوم خود تعاقب بموسی علیہ السلام کردند موسی مع لشکر خود از دریا عبور کرد اسپ فرعون و فرعونیان عبور نمیکردند جبریل سوار بر مادیان ابلق کہ بروایت **ثعلبی** وغیرہ بفرس الحیوٰۃ موسوم بود بیامد و از نزدیک اسپ فرعون بسوی دریا بگذشت اسپ فرعون و تمام لشکر او بسوے دریا روانہ شدند **سامری** مردی بود بصیار زرنگ و ہوشیار قبضۂ از خاک زیر قدم اسپ جبریل برداشت کما قال تعالی فقبضت قبضۃ من اثر الرسول چہ او دانستہ باشد کہ این کرامتی میدارد پس بوقت گداختن نقرہ و طلا سامری از ہمان خاک قدری بر قالب گاو سالہ وقت گداختن حلی بینداخت بکرامت ہمان خاک این نقرہ و طلا بے گداختہ بلحم و دم و عظم منقلب شد و روح حادث گردید بدو دلیل **اول** بقولہ تعالی عجلا جسدا لہ خوار والجسد ہم للجسم الذی یکون من اللحم والدم والعظم والحیوٰۃ **و** منھم من نازع فی ذلک فقال بل الجسد اسم لکل کثیف سواء کان من اللحم والعظم والدم ولم یکن الجسد کذلک خلاصہ آنست کہ جسد اسم است برائے بدن کہ از لحم و عظم و دم و حیات باشد پس مراد اینجا عجل ذو الجسم والروح است آنچہ **اعلام** بجواب اینقول گفتہ اند ملخصا آنست کہ لا سلام ذلک چہ در لغت جسد نام است برائے ہر چیز یکہ کثیف باشد خواہ از لحم و دم و عظم باشد یا نہ پس تخصیص آن بہ جسم ذی لحم باطل شد و اما دلیل ما آنست کہ اللہ تعالی عزوجل اثبت لہ خوار و قرائہ علی علیہ السلام لہ جوار بالجیم والھمزۃ ذلک صریح بان لہ صوت و مراخ و الصوت والمراخ مستلزم للحیوان الحی فثبت ان ذلک العجل کان من ذوی الابدان الاحیاء یعنی باریتعالی عزوجل اینجا ثابت گردانیدہ است کہ مراد از عجل را خوار بود و مصرحش قرائت امیر المومنین علیہ السلام است کہ بجیم بجوار خوانندہ است کہ از جار یعنی صوت است و صوت از نفس جماد محال است از این ثابت میشود کہ بالضرورت آن جسد از لحم و دم و عظم ذی روح بود و اگر نہ پس چگونہ آواز میکرد **محققین** بجواب این دلیل گفتہ اند انا لا ننکر عن الخوار لہ بل خوار بصنعۃ السامری فیہ علی وجہ مخصوص ولکن ننکر بان العجل کان جمادا لا ذو لحم و دم و روح و صوت ذاتا و طبعا یعنی منکر نیستیم از اینکہ آن گاو سالہ را صوتی نبود بلکہ بالیقین صوتی داشت اما آن صوت بہ صنعت سامری بر وجہ مخصوص پیدا میشد و لکن منکریم اول اینکہ آن گاو سالہ جسم جمادی بلا جسم و روح باشد کہ خوارش بصوت بقرہ شبیہ بودہ باشد بالیقین صوت و تکلم و حس و حرکت از صنم جمادی بذاتہ طبعا محال و ممتنع است **اقول** عجیب است از عقل این گروہ محض از وجہ دلیل آواز کردن عجل را لحم و دم و عظم و روح و حیات پنداشتہ اند حال آنکہ صبیان این زمانہ چنین صنایع عجیبہ اختراع می نمایند کہ اگر آنہا میدیدند شاید بہ الوہیت آنہا قائل شدند و اطفال ہم اعتراف میکردند چنانکہ مثلا **فونوگراف** ایجاد اہل امریکہ از آلات لہو و لعب است صنعت عجیبہ پیدا کردہ کہ ہر شخصی بہ مقابلہ و محاذات فونوگراف یک مرتبہ عبارتی بہر لہجہ کہ قرائت کند عینا ہمان عبارت بعین لہجۂ ہمان شخص قاری مسموع میشود اگر محققین جبریہ محض بدلیل آواز کردن عجل او را ذی لحم و خون و روح و حیات خدرعم میکنند پس فونوگراف کہ علاوہ بر آواز کردن عینا لہجۂ آنشخص قاری و عین عبارت مبسوطہ را میخوانند بطریق اولی خدا باید بدانند تعالی اللہ عما یصفہ المشرکون **اشکال** چونکہ اینحال من باب الامتحان و الابتلاء بنی اسرائیل بودہ و ابتلاء جائز است کہ او تعالی بتاثیر خاک سم اسپ جبریل حقیقت و ماہیت آن گاو سالہ را بہ لحم و دم و عظم و روح منقلب و مبدل گردانیدہ باشد چنانچہ عوام ہمین است

جواب سوال از جسد عجل طلائے جمادی بود یا ذو الجسم و لحم و عظم بودہ

در رد دلیل اول قایلین لحم و دم و عظم گوید

رد دلیل ثانی قایلان لحم و عظم و دم و روح عجل گوید

آنچه در عرائس ثعلبی از مفسرین نقل فرموده است که موسی علیه السلام بامر الله آن گوساله را بسوخت و سامری به امر موسی حیران بذبح گوساله شتابید و در آتش جسد او را بسوزانید و خاکستر او را در رود نیل بپاشید. وقالوا فاخذ موسی العجل فذبحه ثم برده ثم احرقه وجمع رماده وامر السامری بالبول علیه استخفافا وتصغیرا له ثم ذراه فی ماء النیل فذلک انه قال انظر الی الهک الذی ظلت علیه عاکفا الخ ثعلبی ونیز در تفسیر در منثور سیوطی آورده اند قال الله صلعم قال موسی یارب من جعل الروح فیه قال انا قال فانت اضللتهم یارب قال تعالی انی ابتدأت ذلک فی قلوبهم فبترته لهم بهمین مضمون بطرق خاصه هم روایت شده است **جواب** مشتمل بر چند وجه است **اول** آنکه بار تعالی را از اضلال خلق وتخلیق کفر مبرا و منزه میدانند آنها تقلیب باهیت جمادی به لحم ودم وروح جائز ندانسته همچنین میگویند که اجراء واظهار صوت انما هو من الله وموسی برخلاف واقع در حال امتحان وابتلا جائز نیست زیرا که این تلبیس است وتلبیس کار ابلیس است تعالی الله عن ذلک علوا کبیرا **اما** در سوره اعراف میفرماید الم یروا انه لا یکلمهم ولا یهدیهم سبیلا ضمیر فاعل در هر دو صیغه لا یکلمهم ولا یهدیهم بسوی عجل عاید است در این دلالت بالصراحت است بر عدم تقلیب وتبدیل باهیت جسد جمادی به لحم پس بان دلالت قرآنی بوضاحت پیوست که این گاو ساله جسم جمادی طلا و نقره بود وخوار در آن مجعول بصنعت سامری بود نه بتخلیق بار تعالی پس قول هذا الهکم والله موسی از سامری بود وقت اظهار آن عجل او و این در خوار عجل غلط محض وبهتان عظیم است **واما** اخباریکه بظاهر مخالف ومنافی باشند ببرهان وقران آنها موضوع عند عمل بر آنها جائز نیست هر چند صحیح الاسناد باشد چه متون آنها فاسد واز احاد اند ومعلوم است که اخبار احاد غیر محتج قاطعه من باب الظنون است وعمل بر ظن قطعا جائز نیست وعجب است از کسی که بچنین مفاهیم احادیث خود اعتقاد ندانسته ایرادو ثبت وضبط می نماید **اول** پس حق همانا که گاو ساله جمادی طلائی را از زرگر سامری اصلی بنی اسرائیل بساخت نه اینکه از لحم ودم وروح بوجود آمده باشد همین قول عدلیه ومذهب امامیه فاطبة وعقیده معتزله وجمهور محققین اشاعره وغیرهم است **اشکال** شکی نیست که همه بنی اسرائیل در آنوقت معسور ومقهور بودند زیرا که زنان ومردان ایشان را فرعونیان به کنیزی وغلامی گرفته بودند وبقوت لایموت هم ایشان را محتاج گردانیده بودند سیم وزر وجواهرات نزد ایشان کجا بود که باین بزرگی جثه وجسد گوساله ازان ساختند پس اسناد من حلیهم بسوی ایشان چگونه صحیح میتواند شد **جواب** حقیقت الامر آنست که اینقدر سیم وزر وجواهر بایشان از فرعونیان بمیراث رسیده بود کما قال تعالی واورثنا القوم الذین کانوا یستضعفون مشارق الارض ومغاربها التی بارکنا فیها **تتمیم** این امر بوضاحت پیوست پس باید دانست که نزد اهل سیر وتفسیر آنچه بصحت پیوسته همانا که اینهمه حلی واموال وجواهر فرعونیان بدو صورت قوم موسی را رسید اول قتل کان لبنی اسرائیل یوم الزینة یوم عید واجتماع فی السنة معینا ویتزینون فیه کلهم من الکور والاناث ویستعیرون الحلی من القبط فاستعاروا الحلی منهم حتی بقی تلک عندهم الی ان اهلکوا بالغرق کلهم یعنی بنی اسرائیل روز عید یوم الزینت ویوم الاجتماع در هر سالی معین داشتند واز قبطیان لباس وزیور بعاریت میگرفتند واینهمه زیور ولباس ثمنی وقیمتی تا غرق شدن فرعونیان نزد ایشان باقی ماند وپس از غرق شدن ایشان در تصرف خود آوردند **دویم** گفته که پس از غرق شدن وهلاک گشتن فرعونیان جمیع آنچه از املاک واموال واشیاء وخزائن واماکن بود بنی اسرائیل را بوعده الهی بمیراث رسید **اما** در اعصار واز منه سالفه مال غنیمت جائز التصرف بعموم امت نبود وجه اینکه امت موسی علیه السلام مجاز بتصرف نبود پس مامور بودند که تمام اموال نقدیه را در آتش بسوزانند از خصایص این امت مرحومه است که اموال غنیمت بر ایشان مباح وحلال است بهر حال همه مملکت ودولت فرعونیان اسرائیلیان را بمیراث رسید سامری که مردی بسیار زرنگ بود ودر صنعت زرگری کمال حاصل داشت از بنی اسرائیل اینهمه اموال فرعونی را با انواع جواهرات ونقود گرفت وآنها برضا ورغبت خود همه را به او تسلیم کردند سامری آنهمه نقود را در آتش گداخته بقالب ریخت وعجل بسیار مقبول موضوع الالتیام که بطن او فدا الخوار بود از قالب بیرون آورد **تبصره** هرگاه این واضح گشت پس معلوم شد که اموال فرعونیان همه بسوی یهود منتقل شد وملوک آنها گردیدند این است که در من حلیهم بسوی اسرائیلیان آنرا اسناد کرد **سوال** آیا تمام امت یهود از بنی اسرائیل با مراجعت موسی علیه السلام به الهیت عجل اعتراف کردند یا معترفین بعض طوائف بودند وهارون علیه السلام ایشان را از شرک مانع شد یا نه **جواب** اصل آنست که مفسرین اختلاف کرده اند **اکثر** را قول آنست که همه یهود در آنوقت کافر بالله ومشرک گردیدند تا وقتی که مراجعت موسی از طور چهل شبانه روز بگاو ساله پرستی مبتلا بودند **جمعی** گفته اند که عجل پرستی آنها یک ماه طول کشیده است آنگاه بر طور موسی علیه السلام راوحی شد ان قومک اتخذوا العجل الخ من دونی وهو عجل ذو جسد له خوار فرجع موسی الی قومه غضبان اسفا الخ سبعین رجلا کانوا مع موسی علی الطور فانهم ما سجدوا همین قول قتاده است واما حسن بصری گفته که قوم ششصد هزار

جواب اشکال دوم تاثیر خاک سم اسپ جبریل اعلم گوید

جواب اشکال منسوبین بنی اسرائیل را انهم نقود کجا بود که عجل از انها ساخته شد

جواب سوال تمام بنی اسرائیل آیا فی الوقت عجل پرست شدند یا بعضی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان آنکه تمام محتم موسی عجل پرست شدند بحکم الله

یهودی بوده اند که جمیعا بگاو ساله پرستی مبتلا شدند مگر از جمله آنها دوازده هزار نفر جمعیت و اتباع هارون علیه السلام گاو ساله پرستی نکردند و قال
فماذا ایها العجل وسمعوا قول السامری اقتلوا ابناء غیر اثنی عشر الفا وکانوا مع هارون ستمائة الف فعکفوا علیه یعبدونه
من دون الله ولجوه حتا ما اجوا مثله شیئا قط فقال لهم هارون یا بنی اسرائیل انما فتنتم به وان ربکم الرحمن
فاتبعونی واطیعوا امری قالوا لن نبرح علیه عاکفین حتی یرجع الینا موسی فاقام هارون فیمن معه من المسلمین
ملخصا مقصود آنست که حسن بصری گفت که تمامی یهود از زنان و مردان نزد هارون علیه السلام ششصد هزار نفر بودند همینکه عجل سامری را
دیدند و خوار او را شنیدند جمیعا به عبادت او مبتلا شدند مگر دوازده هزار آدم بعجل پرستش نکردند پس هارون عجل پرستان را فرمود ای قوم شما
مفتون و ممتحن شدید و پروردگار شما خالق مهربانست پیروی و اطاعت کنید مر اعابدین عجل گفتند که ای هارون ما بر عبادت و الهیت عجل عاکف
بیاشیم تا مراجعت موسی علیه السلام و ما بر ایمان سهان مردم باقی ماندند که همراه هارون بودند یعنی نزد **محققین** تمام قوم گاو ساله
پرست بودند مگر نفرے چند که همراه هارون بودند **منها** پسران هارون و یوشع و کالب و کسانی که بعد از هارون خلفاے موسی شدند
بودند و آن هفتاد نفر که با موسی بطور رفته بودند که آنها عجل پرستی نکردند همین صحیح واقعی است زیرا که آیت و اتخذ قوم موسی من
بعده الخ عام است و عمومیت قوم مقتضی کل است و استثنا بعض از آن ثابت نیست مگر هارون و برائت او بدو وجهت ثابت است
بقرآن و به ثبوت که مشروط بالعصمت است و در هارون هر دو ثبوت و عصمت بلا خلاف ثابت است و ما برائت اولاد هارون و کالب
و یوشع و دیگر خلفاے موسی علیه السلام و همراهیان موسی بر طور از لفظ الا بتهمن بعده بر سبیل قطع ثابت و واضح میشود و
نیشاپوری و فخر الدین **رازی** نیز همین گفته اند ان هذه الآیة تفید العموم یعنی تفید کل القوم قد اخذ والعجل
الها قال **الحسن** کلهم عبدوا العجل غیر هارون و قال الحزون بل قد بقی فی بنی اسرائیل من ثبت علی ایمانه و
ذلک الکفر انما وقع فی قوم مخصوصین لقوله تعالی ومن قوم موسی امة یهدون بالحق وبه یعدلون **تنبیه**
بهر حال ایجاد و امر ثابت شد ثانیا اول اینکه موسی کلیم الله علیه السلام بفرمان باریتعالی از ششصد هزار آدم هفتاد هزار و از هفتاد هزار آدم منتخب
و از منتخب آدم هفتاد نفر اشرف و اکمل و اعقل و اعرف بالله چیده و برگزیده و آنها را همراه خود بر طور برده تا شرف سماعت کلام الهی حاصل
کنند این **اصحاب منتخبه** بحجة درخواست رویت الله کافر شدند و این دلیل جلیل است که هرگاه غیر معصوم کسی را منتخب کند بطریق اولی
میباید باشد پس از این به ثبوت پیوست که انتخاب غیر معصومین صحابه یوم شورے یکی از خود را بدون نص خدا و نصب رسول صحیح نیست
ثانی هرگاه معلوم شد که ششصد هزار نفر از امت موسی علیه السلام بحضور هارون نبی علیه السلام به الهیت عجل معترف شدند
و بعبادت او مشغول گردیدند بعد از پیغمبر آخر الزمان صلعم در ارتداد صحابه آنجناب چه عجب و استبعاد تواند بود چنانکه در آزمان هارون
وصی موسی را ترک کرده به عجل سامری پرستش نمودند همچنان امت این پیغمبر صلعم نیز طابق النعل بالنعل امیر المومنین علی وصی پیغمبر صلعم را
ترک کرده پیروی و اتباع عجل تیمی مشغول شدند قرآن و حدیث بر این شاهد است اما **قرآن** آیت لترکبن طبقا عن طبق ناطق بر
این است در تفسیر این آیت احادیث متفقه فریقین آنچه وارد گشته برای ملاحظه ناظرین بندے از آنرا ایراد کنیم **ترمذی** در باب
لترکبن سنن من قبلکم از ابی واقد لیثی روایت کرده است ان رسول الله صلعم لما خرج الی حنین مر بشجرة للمشرکین یقال
لها ذات انواط یعلقون علیها اسلحتهم قالوا یا رسول الله صلعم اجعل لنا ذات انواط کما لهم ذات
انواط فقال النبی سبحان الله هذا کما قال قوم موسی اجعل لنا الها کما لهم الهة والذی نفسی بیده لترکبن سنن من
کان قبلکم هذا حدیث حسن وفی هذا الباب عن ابی سعید الخدری وابی هریرة ایضا الخ آنست روزی که حضور اقدس نبوی
صلعم بجنگ **حنین** بیرون آمد در راه بدرخت ذات الانواط رسیدند و مشرکین آنرا پرستش میکردند و بتمن و استبداد و اسلحه خود بآنجا
آویختند اصحاب وقتیکه این حالت را مشاهده کردند گفتند برای ما هم ذات الانواط مقرر کن چنانچه بآن مشرکین ذات الانواط مقرر است
پس پیغمبر صلعم فرمود سبحان الله این مقال شما مانند قول قوم موسی علیه السلام است که گفتند اجعل لنا الها کما لهم الهة سوگند
بخدا که هر آئینه شما مرتکب سنت و خصلت و عمل سابقین خود خواهید شد ترکه پیش از شما گذشته اند یعنی طابق النعل بالنعل بهود و نصاری
بود راوی این حدیث **ابوداؤد** و سعید خدری و ابو هریره است **بخاری** در جلد رابع در باب ماذکر عن بنی اسرائیل از سعید خدری روایت کرده
است ان النبی صلعم قال لتتبعن من کان قبلکم شبرا بشبر وذراعا بذراع حتی لو سلکوا جحر ضب لسلکتموه قلنا یا رسول الله والیهود والنصاری قال

بیان کافر شدن بعض صحابه موسی و بعض اصحاب پیغمبر ما

اخبار کتب سنیان در ارتداد بعض صحابه نبوی صلعم چون صحابه موسی طابق النعل بالنعل ۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اثبات ارتداد بعض صحابہ از مسانید ائمہ سنیان گوید

صلعم فرمود یعنی پیغمبر صلعم فداہ روحی فرمود ہر آئینہ شما صحابہ رفتار و پیروی خواہید کرد آنانرا کہ پیش از شما بودند از امم سلف وجب بوجب وقدم بقدم حتی اینکہ اگر ایشان بغار سوسمار رفتہ باشند شما ہم ہر آئینہ بآن فاخواہید رفت ما صحابہ عرض کردیم کہ آن پیشینیان آیا یہود و نصاریٰ اند حضور فداہ روحی فرمود پس کیست یعنی بعد از من شما صحابہ بصورت یہود و نصاریٰ طابق النعل بالنعل علی خواہید کرد در مسلم ہم ہمین خبر عینًا وارد گشتہ **بخاری** درہمین جلد متصل بخبر مذکور آوردہ است کہ رسالتمآب صلعم فداہ روحی فرمود ثم لیؤخذ بناس دون ذاک فاقول یا ربی اصحابی فیقال انک لا تدری ما احدثوا بعدک فاقول کما قال العبد الصالح عیسی ابن مریم وکنت علیہم شہیدا مادمت فیہم فلما توفیتنی کنت انت الرقیب علیہم وانت علی کل شیء شہید ایضًا در **بخاری** مجلد سابع در تفسیر سورہ کوثر احادیث متعددہ در ارتداد صحابہ ایراد کردہ است **منہا** ان النبی صلعم قال یرد علی الحوض رجال ممن صحبنی حتی اذا رأیتہم ورفعوا الی اختلجوا دونی فلاقولن ای رب اصحابی فیقال انک لا تدری ما احدثوا بعدک انہم ارتدوا علی ادبارہم القہقری فاقول سحقًا سحقًا لمن غیر بعدی یعنی مخصصًا متصور آنست کہ جماعتی در روز قیامت از صحابہ من بر من وارد خواہند شد آنہا مرا عینا میبینند و من ہم ایشانرا می شناسم از نزد حوض کوثر کشیدہ بسوے شمال یعنی بسوے نار جہنم خواہند برد من ندا خواہم کرد کہ اے پروردگار من انہا اصحاب من بودند باریتعالی گوید کہ ای حبیب من تو نمیدانی کہ ایشان بعد از تو بدعتہا در دین احداث کردند بتحقیق کہ ایشان بعد از تو مرتد شدند و پس پشت قہقری عود کردند یعنی بسوی کفر اصلی خود برگشتند پس در آنوقت من خواہم گفت دور باد دور باد کسانیرا کہ بعد از من دین مرا تغییر دادند ایضًا در **بخاری** محاربات من کتاب التوحید چند روایت ایراد کردہ است **منہا** از مغیرہ ابن شعبہ آوردہ قال سمعت النبی صلعم یقول لا تزال طائفۃ من امتی قوامۃ ظاہرین علی الناس حتی یاتیہم امر اللہ **منہا** از معاویہ روایت کردہ است یقول النبی صلعم لا تزال من امتی امۃ قائمۃ بامر اللہ لا یضرہم من کذبہم ولا من خالفہم حتی یاتی امر اللہ وہم علی ذالک درہمین روایت عینًا در **مسلم** و در صحیح **ترمذی** و نیز در **ابن ماجہ** ایراد کردہ اند حاصل جملہ اینست کہ حضور اقدس نبوے صلعم فداہ روحی فرمود پیوستہ مدامًا از امت من طائفہ خواہد بود کہ بر امر خدا و دین او قائم میماند ضرر نمیرساند ایشانرا تکذیب مکذبان و مخالفت مخالفان و ایشان پیوستہ بہمین حال در استمرار زمان تا آمدن امر اللہ باقی خواہند ماند **اقول** شارحین خاصہ و عامہ در حتی یاتی امر اللہ دو نحو توجیہ کردہ اند یکی متصود و مراد از این آمدن امر اللہ مہدی آخر الزمان است کہ آنجناب تمامی اہل دنیا را برحق ثابت میگردد و در قرآن مجید ہم باین اشارہ رفتہ در آیت اتی امر اللہ فلا تستعجلوہ سبحانہ وتعالی عما یشرکون پارہ چہل و شروع سورۂ نحل رکوع ۱۰ و این آیت مجیدہ مخصوصًا و ظہورا قائم آل محمد علیہم السلام حضرت امام مہدی آخر الزمان صلوات اللہ علیہ نازل گشتہ لفظ حدیث یاتیہم امر اللہ و لفظ آیت اتی امر اللہ میباشد مفسرین حقیقی کلام اللہ اہل البیت علیہم السلام در تفسیر ہمین آیت فرمودہ اند کہ امر اللہ ما اہل البیت پیغمبر ہاشم و در تفسیر **نور الثقلین** از مجمع البیان از قائم آل محمد علیہم السلام آوردہ و در حدیث طویلی کہ ملخص آن اینجا درج کردیم گفت پرسیدم سدیر ابن رسول اللہ مراد از امر اللہ چیست بفرمود نحن امر اللہ عز وجل وجنوده یعنی ائمہ امر اللہ و مائیم لشکر جنود پروردگار و در **اکمال الدین** و اتمام النعمۃ بہ اسناد خود از آبان ابن تغلب آوردہ است کہ حضرت ابو عبد اللہ علیہ السلام فرمودہ است اول من یبایع القائم علیہ السلام جبرئیل ینزل فی صورۃ طیر ابیض فیبایعہ ثم یضع رجلہ علی بیت اللہ الحرام و رجلہ علی بیت المقدس ثم ینادی بصوت دقیق فتسمعہ الخلائق الی امر اللہ فلا تستعجلوہ ملخصًا مقصود آنست اول کسیکہ قائم آل محمد مہدی آخر الزمان علیہ السلام را بیعت کند جبرئیل خواہد بود کہ در صورت طیر ابیض بر زمین بیاید و بیعت نماید پس بکیاے خود را بر بیت الحرام گذارد و پای دیگر را بر بیت المقدس و بآواز بلند گوید کہ ہمہ مخلوق آنرا شنوند ای امر اللہ فلا تستعجلوہ و مفصل تر بحث در تفسیر این آیت مذکور شد در مجلد **رابع عشر** از تفسیر من شاء فلیؤمن و من شاء فلیکفر و **دیگر** جماعتی از شارحین حدیث مذکور گفتہ اند کہ مراد از یاتیہم امر اللہ یوم القیامۃ است چہ در آن روز نیز از طائفہ واحدہ دیگرے ناجی نیست و نیز از غیر ایشان در بہشت خواہد رفت و بغیر ایشان باقی طوایف ضالہ بجہنم خواہد رفت و مصرح این است خبر متواتر متفق علیہ الامۃ قال النبی صلعم ستفترق امتی علی ثلاثۃ وسبعین فرقۃ کلہا فی النار الا واحدۃ منہا ناجیۃ یعنی زود است کہ متفرق خواہد شد امت من بر ہفتاد و سہ فرقہ از آنہا یک فرقہ ناجی بود باقی ہمہ فرقہا بجہنم خواہند رفت **اشکال** بہر حال آنچہ در نفس آیت است لذ خواند آیا این خواندن صوت عجل مشتمل بر کلام بود یا محض آواز بود **جواب** مشتمل بر دو وجہ است **اول** اینکہ جمعی قایل اند کہ آن صوت عجل بالضرورت مشتمل بود بر ہمین کلام کہ گفت ہذا الہکم والہ موسی از وجہ ساعت ہمین کلام معقول کثیر التعداد از عقلاے امت موسوی باآلہیت عجل قایل و معترف شدند **دویم** جماعتی از مفسرین گفتہ

شمہ از احوال ظہور مہدی آخر الزمان علیہ السلام گوید

جواب اشکال عجل کلامی کردن ناقص آوازے داد

WWW.MAARIF.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

که خوار وصوت آنعجل بکلامی مشتمل نبود بلکه محض آواز بود چنانکه گوساله ها آواز کنند بدلیل یکی بدلالت آیت سوره اعراف که میفرماید الم یروا انه لا یکلمهم ولا یهدیهم سبیلا یعنی نمیدیدند یعنی دیدند و قطعا دانستند که آن گاو ساله کلام نمیکند با ایشان و بسوی خیر و صواب و رشد ایشانرا هدایت نمی نماید و به فلاح و صلاح شان دلالت نمیکند زیرا که بر این امور جماد مقتدر و متمکن نمیتواند شد پس این حجت قاهره است بنفی تکلیم و تکلم گوساله که صوت و خوار او متضمن بکلامی نبود و دیگر در هذا الهکم و الٰه موسی اینجا اشاره است نسبوی عجل این مقتضی مغایرت است که قایل هذا الهکم و مشیر بسوی او میباید خود گوساله نباشد بلکه دیگری بوده باشد هرگاه این کلام عجل بسوی او انا الهکم میگفت نه هذا الهکم پس این کلام هذا الهکم الخ کلام سامری بود که از اندرون دیوار از میان سوراخ دیوار بر عجل این کلام میگفت **سوال** خوار وصوت از عجل مکرر به ظاهر شد یا بمرات و کرات بظهور رسید **جواب** اختلاف است **بعضی** گفته اند ابتدا بمرة واحده آواز گاو بچه شنیده بودند دوباره آنعجل آواز نکرد **جماعتی** گفته است که بمرات و کرات متعدده عجل آواز کرد و بهر مرتبه که او آواز میکرد مردم فورا بسجده در می افتادند **خطیب** در تفسیر خود گفته است قیل انه ما خار الا مرة واحدة **وقیل** انه کان یخور کثیرا فاذا خار سجدوا له واذا سکت رفعوا رؤسهم **قال وهب** یسمع منه الخوار ولا یتحرک **وقال** کان یخور ویمشی **بحث رابع** قالوا هذا الهکم والٰه موسی فنسی بدانکه هرگاه مذکور شد که همه پیرایه بنی اسرائیل را سامری در آتش گداخت آنرا به شکل گوساله چیزے بساخت مرصع بانواع جواهر و گوساله از غالب بیرون آورد پس گفتند سامری و متابعان او که معبود او بودند این گوساله خدای شما است و خداوند موسی پس فراموش کرد موسی خدای خود را و بطلب او بکوه طور رفت **اشکال** معتقدین آلهیت عجل باینکه دیدند این تصنع و معمول سامری است باز او را پرستیدند و عبادت او کردند اگر این گروه معتقدین تجسم بودند پس تکلیف از ایشان ساقط است بدلیل لیس علی المریض حرج و لا علی المجنون حرج و لاکن محال است که اینهمه مجمع عظیم در یکوقت فورا مجنون شوند و اگر این اعتقاد نداشتند پس چگونه گفتند هذا الهکم والٰه موسی **جواب** بعون الله الوهاب مفسرین گفته اند لعلهم کانوا من الحلولیة فجوزوا حلول الاله او حلول صفة من صفاته فی ذلک الجسم وانکان ذلک ایضا فی غایة البعد لان ظهور الخوار لا یناسب الالهیة ولکن لعل القوم کانوا فی نهایة البلادة والجلافة یعنی شاید که این گروه معتقدین آلهیت عجل از فرقه حلولیه بودند پس جایز دانسته باشند حلول اله یا حلول صفتی از صفات باریتعالی در جسم این عجل هرچند که این هم در غایت بعد است زیرا که ظهور خوار از مناسبت به آلهیت ندارد و لاکن شاید که قوم در نهایت بلادت و جلافت بود **سوال** ضمیر لفظ نسی راجع بسوی کیست **جواب** دراین اختلاف است **بعضی** گفته اند انه کلام الله تعالی کانه اخبر عن السامری انه نسی الاستدلال علی حدوث الاجسام وانها لا تحل الٰه لا یحل فی شیء ولا یحل فیه شیء خلاصه آنست که این لفظ هم کلام باریتعالی است گویا حق سبحانه از سامری خبر داده است که او فراموش کرده است استدلال بر حدوث اجسام و بدرستیکه خدا یتعالی در چیزے حلول نمیکند و خدا و تعالی چیزے حلول می نماید **اقول** بنا بر این بهر حال این لفظ قول خدا است و ضمیر راجع بسامری آنچه بروی بود از ثبات برایمان و پاسی شد آنچه بر آن بود از اظهار ایمان یا فراموش کرد استدلال را بر حدوث عجل و بر عدم استحقاق الوهیت آن **جمعی** گفته اند ان هذا السامری وصف به موسی علیه السلام و المعنی ان هذا الهکم والٰه موسی فنسی موسی ان هذا هو الاله فذهب یطلب فجر موضع آخر یعنی بدرستیکه این سامری موسی علیه السلام را بلفظ نسی وصف کرد و معنی چنین شود بدرستیکه این است الٰه شما و الٰه موسی علیه السلام پس موسی فراموش کرد خدای خود را و بطلب او بکوه طور رفت **و یا نسی** یعنی خطا و خطاء است یعنی که جناب موسی کلیم الله صلوات الله و سلامه علیه گمراه شد یعنی در طریق طلب خطا کرد و یا نسی یعنی ترک باشد یعنی واگذاشت ایخدا را و بجهت طلب خدائے دیگر بیرون رفت **اقول** بر هر تقدیر انچه قول سامری است و اتباع او از عبدة عجل قول ثانی منقول است از **ابن عباس** و قتاده و مجاهد و سدی و ضحاک وغیره **بحث خامس** افلا یرون الا یرجع الیهم قولا و لا یملک لهم ضرا و لا نفعا بدانکه **زجاج** گفته است ان لا یرجع رفع است بمعنی انه لا یرجع و مثل این است و حسبوا ان لا تکون فتنة فعموا و صموا بمعنی انه لا تکون و منصوب هم خوانده شده است بنا بر اینکه ان در اینجا ناصبه فعال است **و بهرگاه** اجمالا این معنی معلوم شد پس باید دانست که در اینجا حق سبحانه و تعالی جل جلاله حجت را لازم گردانیده است بر عبدة عجل باینکه میفرماید آیا نمی بینند یعنی نمیدانند گوساله پرستان که آن باز نمیگرداند گوساله بسوی ایشان سخنی را یعنی هرچند او را بطلبند جواب نمیدهد هم عدم عمل آنست که آن مخفه فاست نه از حروف ناصبه چه آن بعد از اے واقع شده که از افعال یقین است و از این بعد میفرماید و نمیتواند مر ایشانرا زیانی و سودی یعنی قدرت ندارد بر رسانیدن سود و زیان بکسی و چنین چیزے را که داعی خود را نه بر ایصال نفع و نه بر دفع ضرر ایشان قادر نبود چگونه توان پرستید از **مجاهد** مرویست که سامری آن گوساله را بصفت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ساخته بود که چون بادی در زیر او میدمید ندای آن باد در شکم او می افتاد و از گلوی او می برآمد و مخارق گلوی او را چنان ساخته بود که آواز یکه از آنجا حاصل شدی مانند آواز گاو بودی و بعد از آن او را بر صب با و نهادند و پیرامن آن را چنان بر زمین وضع کردند که باد در زیر او نشکمش تواند رفت پس بنی اسرائیل را جمع کرد و گفت بیائید و بنگرید که از برای شما از آن حلی ساخته ام ایشان بیامدند و نگاه کردند گوساله دیدند نیکو صورت مرصع بانواع جواهر و در پیش گاه بادی برآمد و در شکم گوساله افتاد و از خلق او بیرون آمد و از وی آوازی شنیدند مانند آواز گوساله و چون پیش از این گاو پرست بودند و تقید باطل در طبیعت ایشان رسوخ یافته بود بهمان طریق و کیش اول خود رجوع نموده بیکبار در سجده افتادند و گفتند هذا الهکم و الٰه موسی فنسی و از مقاتل روایت است که نیقصه بعد از آن بود که موعد موسی سی پنجروز گذشته بود و سامری در عرض سه روز که آنروز سی و ششم و سی هفتم و سی و هشتم بود حبر گوساله را تمام کرد و در روز سی و نهم بنی اسرائیل بر عبادت آن خوانده ایشان اجابت و سجده آن کردند و موسی بعد از چهل روز بیامد **مفسرین** گفتهاند در ذیل همین آیت مجیده هذا استدلال علی ان الجسم لا یصلح الٰها لانه لا ینکلم و لا ینفع و لا یضر و هذا یدل علی ان الاله لابد ان یکون موصوفا بهذه الصفات خلاصه آنکه این آیت استدلال است بر عدم الٰهیت عجل باینکه او سخن نمیگوید و نه نفع و ضرر میرساند در این دلیل جلیل است براینکه نباید خدا تعالی عزوجل باین صفات موصوف باشد و این مانند آیت مجیده است که در قصه ابراهیم علیه السلام میفرماید لم تعبد ما لا یسمع و لا یبصر و لا یغنی عنک شیئا و جناب موسی کلیم علیه السلام در اکثر امور بر دلایل ابراهیم علیه السلام رفتار می نمود **اقول** در آیت ایضا دلالت بالصراحت است براینکه واجب است نظر کردن در معرفت الله تعالی و در آیت دیگر میفرماید الم یروا انه لا یکلمهم و لا یهدیهم سبیلا و این قریب المعنی است به آنچه میفرماید و رزقوه عبدة اصنام الهما اجل یعنی همانا ازاین مقصود این نیست که هرگاه عجل سامری کلام میکرد و هر آئینه خدا میبود زیرا که جائز است چیزی مشروط بشرایط کثیره باشد که فوات یکی از ان شرائط مقتضی فوات مشروط است لاکن حصول یکی از این شرائط مقتضی حصول مشروط نیست **نکته عجیبه** در ذیل همین آیت مجیده در تفسیر **کبیر** رازی گفته است قال بعض **الیهود** لعلی علیه السلام ما دفنتم نبیکم حتی اختلفتم قال انما اختلفنا عنه و ما اختلفنا فیه و انتم ما جفت اقدامکم من ماء البحر حتی قلتم لنبیکم اجعل لنا الٰها کما لهم الٰهة خلاصه مقصود و مراد آنست که یکی از یهودیان تعریضا بجناب امیر المومنین علیه السلام گفت که شما گروه اسلامیان هنوز پیغمبر خود را دفن نکرده بودید که در میان شما اختلاف پیدا شد جناب ولایتمآب علیه السلام روی خدا بجواب یهودی گفت که اختلاف ما آنوقت از آنجناب نبود نه در آنجناب یعنی در حقیقت و نبوت پیغمبر صلعم اختلاف واقع نشد لاکن ای معشر یهود بعد از عبور کردن شما از دریای نیل هنوز اقدام شما تر بود که شما موسی علیه السلام را گفتید که برای ما هم معبودی مقرر کن چنانکه نزد بت پرستان خدایان متعدده اند آنگاه یهودی خیلی پشیمان شد **راوی** میگوید این مسئله مختلف فیها که یهودی بر آن طعن کرد مسئله محل دفن حضور رسالت مآب صلعم بود بوقت وفات آنجناب صلعم امت را در این اختلاف واقع شد که در کدام مقام دفن کرده شود بعضی میگفتند در مکه معظمه رسانیده دفن کنیم و جمعی میگفتند که در همین مدینه طیبه دفن کنیم پس این گروه ثانی هم در میان اختلاف کردند حاصل کلام آنکه گفتند که در مقبره بقیع الغرقد دفن کرده شود و بعضی مخالف این بودند آخر الامر طوعا و کرها همه متفق الرای شدند یا امیر المومنین علیه السلام و آنجناب رسالتمآب صلعم را در محل قبض روح دفن ساختند **اقول** بتوانند که مراد از این اختلاف آنوقت اختلاف شوری باشد که آنهم نادفن کرده پیغمبر را مجلس شوری در بنی سقیفه قائم کردند چنانکه بنی اسرائیل هارون وصی موسی علیه السلام را گذاشته بعجل سامری متابعت کردند همچنین امت محمد نیز علی وصی محمد صلعم را بیشتر از دفن حضرت رسالت صلعم ترک نموده بمتابعت عجل تمی برگشتند انا لله و انا الیه راجعون و لا حول و لا قوة الا بالله العلی العظیم **البحث سادس** و لقد قال لهم هارون من قبل یا قوم انما فتنتم به و ان ربکم الرحمن فاتبعونی و اطیعوا امری قالوا لن نبرح علیه عاکفین حتی یرجع الینا موسی بدانکه چون موسی علیه السلام بکوه طور رفت برای قوم بعد از خود هارون علیه السلام را خلیفه خود مقرر ساخت تا در این مدت قوم را امر بالمعروف و نهی عن المنکر کرده باشد و قوم از ضلالت و هلاکت محفوظ ماند پس بعد از موسی هرگاه که قوم بمرض عجل پرستی مبتلا شد آنجناب علیه السلام فریضه ذمت خود را ادا بفرمود و امر معروف و نهی عن المنکر این است که اینجا ذکر میفرماید یا رتعالی عزوجل یعنی و بتحقیق گفت مر ایشان را هارون پیش از آمدن موسی کلیم الله علیه السلام از موعد بطریق نصیحت و موعظه که ای گروه من جز این نیست که مبتلا شده اید بفتنه تکلیف و محض گشته اید بگوساله یعنی پرستش او و مراد آنست که حق تعالی عزوجل با شما معامله آزمایندگان کرده تا محک تمام عیار هر یک از شما بر عالمیان ظاهر گردد و بر ایشان روشن شود که کدام از شما بر دین اسلام ثابت و راسخ خواهد شد و کدام متزلزل و متذبذب یعنی تا محق از مبطل ممتاز گردد و بدرستیکه آفریدگار شما خدای بسیار بخشش کننده است نه غیر او پس پیروی کنید مرا در عبادت او و گردن نهید فرمان مرا در ثبات در دین اسلام و گویند هارون علیه السلام به ایشان این سخن گفت پیش از خواندن سامری ایشان را بعبادت عجل قایل شدن او بگفتار هذا الهکم و الٰه موسی یعنی چون صورت گاوساله بنظر وی درآمد گفت شما این محض خواهید شد و خدای شما رحمن است نه این قالب بی روح و مؤید وجه اول است اینکه در جواب هارون گفتند با اینهمه

این قضیه عجل پرستی چند روز بعد از طور رفتن موسی واقع حادث شد

تعارض یهود با امیر مومنان علیه السلام در اختلاف امت بعد از پیغمبر صلعم

تحقیق مفسر در اختلاف امت محمد صلعم بعد از وفات حضور پیغمبر

بعد از چند یوم رفتن موسی هارون علیه السلام امر معروف فرمود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بر پرستش گوساله هستیم و آنچه سامری گفت که این خدای موسی است راست گفت اقامت کنند گانیم و مجاور اینیم تا وقتیکه باز گردد بسوی ما موسی علیه السلام
از طور و ببینیم که او بر پرستش او میکند یا نه و آنچه سامری گفت که هذا الهکم و الٰه موسی تصدیق او می نماید یا نه هارون علیه السلام از ایشان تبرا کرد و آن دوازده
هزار مرد که بر دین حق ثابت بودند ایشان را بگذاشته بکنار رفت و باقی قوم گرداگرد عجل میگردیدند و گاهی رقص میکردند و دف و نی مینوختند و نمانی سجده و عبادت
شهقه و نعره می کشیدند و نشاط میکردند و چون موسی علیه السلام باز آمد و آواز ایشان شنید با آن هفتاد مرد که با وی بود گفت هذا صوت الفتنة
پس اول با قوم عتاب آغاز کرد چنانکه گذشت آنگاه روی ببرادر آورد و از روی غضب فرط خشم و کار الٰهی خود را نگاه نتوانست داشت و ضبط خود
نتوانست کرد چنانکه عادت جبلیه بشریه و طبیعت انسانیه است بی اختیار گشته الواح تورات را انداخت **مفسرین** در اینجا گفته اند اعلم ان هارون
علیه السلام انما قال ذلک شفقة منه علی نفسه و علی الخلق اما شفقته علی نفسه فلانه کان مامورا من عند الله بالامر
بالمعروف و النهی عن المنکر و کان مامورا من عند اخیه موسی علیه السلام بقوله اخلفنی فی قومی و اصلح و لا تتبع سبیل المفسدین
فلو لم یشتغل بالامر بالمعروف و النهی عن المنکر لکان مخالفا لامر الله تعالی و لامر موسی علیه السلام و ذلک لا یجوز
خلاصه مقصود آنست که بتحقیق جناب هارون علیه السلام خراین نیست که گفت از جهته آنچه شفقت داشت بر نفس خود و بر خلق اما شفقت علی نفسه
بجهته آن بود که آنجناب از جانب خدا تعالی عزوجل مامور بود به امر معروف کردن و نهی از منکر نمودن و نیز مامور بود از جانب برادر خود موسی علیه السلام
که فرموده بود او را که تو خلیفه من میباشی در قوم من بعد از من و اصلاح امور ایشان کن و طریق مفسدین را پیروی مکن پس هرگاه هارون علیه السلام به
امر بالمعروف و نهی عن المنکر مشغول نمیشد هر آئینه مخالف امر خدا و امر موسی میشد و این جائز نبود و آورده اند که **یوشع ابن نون** علیه السلام را
از خدا تعالی وحی شد که ای یوشع بدرستیکه من هلاک کننده ام از قوم تو چهل هزار نفر را که از اخیار ایشان باشند و شصت هزار نفر را از اشرار
یوشع علیه السلام گفت خدایا ایشان را از اشرار قوم من فما بال الاخیار پس باری تعالی بجواب او فرمود انهم لم یغضبوا لغضبی **ثابت** شد بآنچه
گفت که از من گفته است حضور اقدس نبوی صلعم بفرموده من اصبح و هم غیر الله تعالی فلیس من الله فی شیء و من اصبح لا یهتم
بامور المسلمین فلیس منهم **اقول** از آنجا که امر بالمعروف و شفقت علی المسلمین واجب و لازم است جناب هارون علیه السلام چون دید که قوم تهافت
علی النار است از آنرو که غایت شفقت بر حال ایشان داشت در امر بالمعروف ابدا به کثرت و قوت ایشان پروا نمی نکرد و حق را بر ایشان واضح گردانید
کما فرموده یا قوم انما فتنتم به الایة در تفسیر **کبیر** رازی در ذیل همین آیت گفته است ان الرافضة تمسکوا بقوله علیه السلام لعلی انت منی
بمنزلة هارون من موسی ثم ان هارون ما منعه التقیة و مثل هذا الجمع العظیم بل صعد المنبر و صرح بالحق و دعا الناس الی متابعة
نفسه و المنع من متابعة غیره لو کانت محمد صلعم علی الخطاء لکان یجب علی علی رضی الله عنه ان یفعل ما فعله هارون علیه السلام
و ان یصعد علی المنبر من غیر تقیة و خوف و ان یقول فاتبعونی و اطیعوا امری فلما لم یفعل ذلک علمنا ان الائمة کانوا علی
الصواب خلاصه مقصود آنست که گفت بدرستیکه روافض تمسک کرده اند بحدیث منزلت که فرموده است برای علی تو نزد من بمنزله هارون نزد
موسی پس میباشی بدرستیکه هارون بدون تقیه در چنین مجمع عظیمی بمنبر رفت و حق را بر ایشان واضح کرد و مردم را بسوی متابعت خود و دعوت نمود و از
متابعت عجل سامری ایشان را مانع شد پس هرگاه که امت محمد صلعم در تعیین خلافت برخطا میبود البته واجب بود که علی ابن ابیطالب علیه السلام
نیز تصریح حق میکرد بی تقیه چنانکه هارون کرده بود و بخوف میگفت که ای قوم پیروی من کنید و اطاعت امر من نمائید و عجل تیمی را پیروی مکنید
و هرگاه که علی چنین نکرد و دانستیم که امت محمد صلعم در انتخاب خلافت بر صواب بود **اقول** لاحول و لا قوة الا بالله چنین گفتن رازی را جهالت
گویم یا تجاهل عارفانه که بتعصب مذهبی با این طول باع و سعت اطلاع از حق علی چشم پوشیده چه امیر المومنین و امام المتقین علیه السلام
به کرات و مرات در آنوقت و هم در اوقات مختلفه بعبارات عجل تیمی بلکه بر مشایخ ثلثه اتمام حجت فرموده است که اجمالا و تفصیلا مورخین در تواریخ
و سیر ضبط فرموده اند چنانکه مردیست از حضرت **صادق** علیه السلام که چون امر خلافت بر ابوبکر استحکام گرفت حضرت امیر المومنین علیه السلام
بجهته اظهار عدم رضا بخلافت خود حاضر شد پس ولا تیمآب روحی فداه فرمود ای ابوبکر اکنون مرا خبر ده که مستحق این امر کیست ابوبکر گفت کسی که
بوفاء نصیحت و دفع مداهنت و محابات و حسن سیرت و اظهار عدل و علم بکتاب و سنت و فصل الخطاب باز هد در دنیا و قلت رغبت در دنیا
و انصاف مظلوم از ظالم قریب و بعید متصف باشد چنین کسی بخلافت رسالت مآب صلعم مستحق و اهل باشد **پس** امیر المومنین علیه السلام
فرمود ای ابوبکر ترا سوگند بخدا و ندمیدهم این خصائل که بیان کردی بگو در خود میدانی یا در من گفت در تو یا اباالحسن آنگاه حضرت امیر المومنین
علیه السلام فضایل خود را شمردن گرفت و در هر یک او را سوگند میداد و ابوبکر تصدیق او میکرد پس جناب امیر علیه السلام فرمود آیا اسلام

آنکه شفقه هارون بر نفس بود که از عجل پرستی مانع نشد ۱۲

قول رازی چنانکه هارون بعجل پرستی مشغول شد علی حرا بعبادت مشغول شد تیمی را مانع نشد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قول مفسر سرد جواب رای که علم چیرا مثل ما بر یون علیه السلام غاصبین خلافت را زجر و توبیخ و الزام نفرمود

من بر تمامی مسلمین سبقت گرفت یا اسلام تو آیا من اهل موسم و حامل سورهٔ برائت بودم یا تو آیا من جان خود را در وقت هجرت برخی پیغمبر کردم یا تو آیا ولایت خدا و رسول در آیت زکوٰة خاتم برای من نازل شد یا برای تو آیا در یوم غدیر مرا مولای تو و مولای کل مسلم فرمود یا ترا آیا در زارت حضرت پیغمبر صلعم مرا بود چنانکه یارون با موسیٰ یا ترا آیا رسول خدا صلعم با من و اهل و فرزندان من باشرکین نصاریٰ مباهله کرد با تو و اهل و فرزندان تو آیا آیه شریفه تطهیر از برای من و اهل و فرزندان من فرود آمد یا ترا یا تو و عشیرهٔ تو آیا من و فرزندان من صاحب دعوت حضرت رسول خدای صلعم بودم که فرمود اللهم هؤلاء اهلی الیك لا الی النار یا تو آیا این آیهٔ شریفه که خداوند فرموده است یوفون بالنذر و یخافون یوما کان شره مستطیرا در حق من است یا در حق تو آیا من آن کسم که از آسمان در حق او ندا آمد لا سیف الا ذوالفقار و لا فتی الا علی یا در حق تو آیا منم آنکسی که از برای نماز من شمس مراجعت کرد یا از برای تو آیا لوای فتح را رسول خدا در خیبر مرا داد یا ترا آیا تو اندوه پیغمبر و جمیع مسلمین را به قتل عمرو ابن عبد ود برداشتی یا من آیا تو از جانب رسول خدا صلعم رسالت جن یا فتی و کارپاسی بروهٔ یا من آیا ترا از آدم علیه السلام تا پدرت از سفاح و زنا مطهر فرموده یا مرا چنانکه فرموده است و انت من نکاح کامن سفاح من آدم الی عبد المطلب آیا ترا حضرت رسول صلعم اختیار فرمود و بفرمان خدا عز اسمه فاطمه را داد یا مرا آیا تو پدر حسن و حسین هستی که دو ریحان حضرت رسول صلعم اند یا من که میفرماید هذان سیدا شباب اهل الجنة و ابوهما خیر منهما آیا من ضامن قرض پیغمبر صلعم شدم و در موسم رجز خواندم و به انجاز موعد آن برآمدم یا تو آیا تو هستی که حضرت رسول صلعم برای اکل طیر خواند و فرمود اللهم ائتنی باحب خلقك الیك بعدی یا من آیا ترا بشارت رسول خدا به قتل ناکثین و قاسطین و مارقین در تاویل قرآن دادیم مرا آیا من به اصغای واپسین سخن رسول خدا نمودم و متصدی غسل و دفن وی شدم یا تو آیا رسول خدا صلعم در علم قضا مرا دلالت کرد و فرمود علی اقضاکم یا ترا آیا رسول خدا در حین حیات خود اصحاب را مامور داشت که مرا به امارت سلام دهند یا ترا آیا تو بقرابت پیغمبر صلعم بیش دستی داری یا من آیا تو هستی که خداوند هنگام حاجت دنیا و عطا داد بمفاد دوباعك جبریل و اصفت محمدا علیه السلام و اقطعت ولدك این هنگام ابوبکر بگریست پس جناب امیر المومنین علیه السلام فرمود آیا تو هستی که رسول خدا صلعم او را در کسر اصنام کعبهٔ محترمه بر کتف مبارک خود حمل کرد و اصنام را بشکست و چنان رفعت یافت که اگر خواستی دست به افق آسمان میرسانیدی یا من آیا تو هستی که رسول خدا صلعم فرمود انت صاحب لوائی فی الدنیا و الاخرة یا من آیا تو هستی که چون حکم رسید به سد جمیع ابواب مسجد فرمان شد که باب او گشوده باشد و از برای او در مسجد همان باشد که از برای رسول خدا صلعم است یا من آنگاه بفرمود سوگند میدهم ترا بخدا و ندانم تو هستی آنکس که پوشیده بحضرت رسول صلعم صدقه آورد و سخن باز گفت یا من و قبیلهٔ خداوند جماعتی را عتاب فرمود بین آیه شریفه ءاشفقتم ان تقدموا بین یدی نجوٰیکم صدقات فاذ لم تفعلوا و تاب الله علیکم فاقیموا الصلوٰة و اٰتوا الزکوٰة و اطیعوا الله و رسوله و الله خبیر بما تعملون یعنی آیا بیم کردید از درویشی که هنگام راز گفتن صدقها را پیش گذرانید و هر یک چیزی بصدقه دهید شما این نکردید خداوند متعال در گذرانید از شما این حکم را پس اقامهٔ نماز کنید و زکوٰة واجب را ادا نمائید و اطاعت خدا تعالی و رسول او را کنید که خدا بر کردار شما دانا است آیا پیغمبر در حق تو فرمود هنگام تزویج فاطمهٔ زهرا ز و جتك اقدم الناس ایمانا و اوسعهم اسلاما یا در حق من آیا رسول خدا صلعم در حق تو فرمود انت مع علی و علی مع الحق لا یفترقان حتی یردا علی الحوض یا در حق من اقول این بود شمهٔ از حالات امیر المومنین علیه السلام که عمل تهی را متعنبه گردانید لاکن از وجه حب دنیا و عقد الضغن و خفقان الزیات و ازدحام الخیول در فتح امصار او و یارانش منزجر نشدند فاشتروا به ثمنا قلیلا فبئس ما یشترون و مثل این زجر و توبیخ تنذیر و تخویف کردن امیر المومنین مشایخ ثلثه و هم متبعین ایشان را از غصب خلافت بغایت واضح است در دیگر کلمات طیبات آنجناب خصوصا و افعم ستشهاد کردن امیر المومنین و بد و عاکردن آنجناب در حق بعض منکرین و مبرو ص نجدهم و اعلمی شدن آنها بر متبعین اخبار خاصه و عامه مخفی و پوشیده نیست **تنبیه** در آیت زیر بحث تعلیم است بر حسن طریق موعظهٔ حسنه چه یارون علیه السلام در این وعظ مسلک احسن الوجوه اختیار نموده است از حیث آنکه اولا قوم را زجر و توبیخ کرده است از تمسک باطل بقوله انما فتنتم به و پس از این ایشان را بسوی معرفت الله دعوت کرده است بقوله و ان ربکم الرحمٰن و پس از این ایشان را به معرفت نبوت تعلیم داده است بقوله فاتبعونی و پس از این قوم را به تعمیل احکام شرایع ارشاد فرموده است بقوله و اطیعوا امری پس بهر حسن طریق در مسلک موعظهٔ حسنه میباشد پس اول از الهٔ شبهات باطل کرده شود چه بعد از آن اطمینان بر معرفت الله حاصل نمیشود و بدون معرفت الله تصدیق نبوت ممکن نیست تا تصدیق نبوت نشود تعمیل احکام شریعت ممکن نیست **سوال** در این آیت چرا ان ربکم الرحمٰن ربت را بر حمان وصف کرده است و ربکم الله نگفت **جواب** در این وجه است که میخواست قوم را مطلع گرداند که ایشان وقتیکه توبه کردند بار تعالی عز و جل توبهٔ ایشان را قبول کرده است چه او

سیان الزام و اتمام حجت کردن علیهم ابوبکر را در غصب خلافت

سیان اینکه آیت تعلیم است در بیان طریق موعظهٔ حسنه

۱۲۱۳

بیان انکه این جا چرا بر حمان خدا را وصف کرد

موصوف است به صفت رحمان و رحیم و از رحمت او بود که ایشان را از جمیع آفات فرعون خلاص گردانید و پس از این ایشان بجهت جهالت خود با ترتیب حسن استدلالی مقابله کردند به تقلید و جمود و گفتند لن نبرح علیه عاکفین حتی یرجع الینا موسی گویا قوم بهارون گفت که حجت ترا قبول نمیکنیم و لاکن موسی آنچه بگوید قبول خواهیم کرد و همین عادت مقلد است و هو العالم **بحث سابع** قال یاهارون ما منعك اذ رأیتهم ضلوا الا تتبعن افعصیت امری بدانکه ان صله است و مراد چنین شود ما منعك ان تتبعنی و میتواند معنی چنین شود ما دعاك الی ان لا تتبعنی پس در اصل منعك تمام مقام دعاك میباشد **اما** در اتباع دو قول اند یکی اینکه ما منعك من اتباعی بمن اطاعك و اللوم لك و ترك المقام بین اظهرهم و این قول **ابن عباس** در روایت عطا راست **دیگران** تتبعنی فی وصیتی او قلت لك اخلفنی فی قومی و اصلح و لا تتبع سبیل المفسدین فلم تركت فیهم و تادیبهم **مقاتل** نیز همین قایل است **واما** جلا فعصیت امری دلیل جلیل است بر اینکه تارك ماموربه عاصی است و هر عاصی مستحق عقاب است لقوله تعالی و من یعص الله و رسوله فان له نار جهنم خالدین فیها **و** لقوله و من یعص الله و رسوله و یتعد حدوده یدخله نارا خالدا فیها پس مجموع هر دو آیت بالصراحت دلالت میدارد بر اینکه امر برای وجوب است و تفصیلش میاید **و هرگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که بهر حال چون موسی علیه السلام از کوه طور آمد و از ایشان شنید بانگ مردم که بادی بود گفت هذا صوت الفتنة پس اول با قوم عتاب آغاز کرد چنانکه گذشت آنگاه رو بسوی برادر آورد و از روی غضب و فرط خشم و رکار آلهی خود را نگاه نتوانست کرد چنانکه عادت جبلیه بشر یعنی طبیعت انسانیه است بی اختیار گشته الواح را انداخت چنانکه کسی که در حالت فرط خشم در خود افتد و موی سر و محاسن خود را بگیرد و موسی موی پیشانی و محاسن هارون که جای مجرای نفس خودش بود و بدست گرفت و بسوی خود کشید و از روی عتاب گفت ای هارون چه چیز باز داشت ترا چون دیدی که ایشان گمراه شدند بعبادت عجل از آنکه متابعت کنی مرا و پیروی من نمائی در غضب و زجر کردن ایشان و محاربه و مقاتله با ایشان برای رضای آلهی و حمایت دین وی **یا** اینکه از پی من در آئی و خود را به من رسانی و مرا بآن اخبار کنی **الا** زیده برای تاکید معنی است مانند ما منعك الا تسجد ای هارون آیا سرکشیدی از فرمان که آن تصلب است در دین و محامات کردن در آن و یا از قول من در وقتیکه گفتم تو اخلفنی فی قومی و اصلح و لا تتبع سبیل المفسدین **و گویند** صورت این استفهام است مراد تقدیر و فرض است چه موسی علیه السلام میدانست که هارون در فرمان او عاصی نشده است **و یا** آنکه موسی در حالت فرط غضب و شدت غیظ پنداشته که هارون منع زجر ایشان نکرده و بجهة این نسبت عصیان او داده **و** بنابر این مراد بما منعك اذ رأیتهم ضلوا الا تتبعن عدم متابعت هارون باشد مر موسی را و لحق نشدن وی به او عصیان هارون لازم نمیاید چه ممکن است که این امر مشروط به مصلحت بوده باشد و هارون صلاح را در اقامت بیشتر دیده باشد از رفتن و مقرر است که الشاهد یری ما لا یری الغائب پس این منافی عصمت او نباشد **سوال** و وقتیکه موسی علیه السلام از طور مراجعت کرد بسوی قوم آنوقت بمعاینه گاو ساله پرستی غضبناك و غمگین و محزون شد با برهان طور بسماع این مغموم و محزون گردید **جواب** مفسرین را در این مسئله دو قولند **اما** قول ثانی اشهر است و مقتضای ظاهر این آیت و هم سوره اعراف نیز همین است که بحالت غضبان و نهایت حزن و ملال موسی علیه السلام از طور بسوی قوم مراجعت کرد پس بالیقین حق سبحانه تا که موسی پیشتر از رسیدن نزد قوم و قبل از معاینه گاو ساله پرستی بر احوال قوم مطلع گشته بود چنانچه در تفسیر **در منثور** سیوطی هم از ابن اسحاق همین قول را روایت کرده است ان موسی علیه السلام لما اتی قومه لوعلك قال یاموسی ان قومك افتتنوا من بعدك قال یاوت و کیف یفتتنون و قد الجیتهم من فرعون و نجیتهم من البحر و اقمت علیهم قال تعالی یاموسی انا قد فتنا قومك من بعدك عجلا حسدا لهرون یعنی موسی علیه السلام وقتیکه از نزد قوم بقصد طور برای مناجات آلهی روانه شد خالق متعال عز و جل بعض سامریان موسی علیه السلام بطور فرمود ای موسی قوم تو مفتون بعد از تو گردیدند یعنی بعبادت گوساله مفتون شدند موسی عرض کرد پروردگارا چگونه و چرا ایشان چنین کردند و حال آنکه اشارا تو از فرعون و بحر نجات دادی و انعامات بسیار کردی بار تعالی بجواب موسی گفت ای موسی ایشان عجل را به آلهیت گرفتند و بعبادت و پرستش او مشغول شدند چه برای آن گوساله صورتی و آوازی بود پس قائلین این قول اختلاف کردند **بعضی** گفته اند که بمجرد شنیدن احوال قوم موسی فوراً بسوی قوم رجوع کرد و این غلط است چه در سوره اعراف گفته و القی الالواح فرموده است از این ثابت میشود که موسی علیه السلام بعد فارغ شدن از مناجات به اخذ الواح رجوع الی القوم کرده بود **جمعی** دیگر گفته اند که موسی قبل از اربعین از طور برای اصلاح قوم آمده بسوی طور رجوع کرد پس از انقضای آیام عشره مع الواح تورات الی القوم مرتبه دویم رجوع فرمود **اقول** این قول هم ضعیف است زیرا که بی دلیل است جمعی

جواب سوال آنکه موسی بر عجل پرستی بطور غضبناك شد یا بعد از مراجعت

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

گفته است که باری تعالی عزوجل بعد از اعطاے تورات هما نوقت بر طور اعلام و اطلاع کرد موسی علیه السلام از افتتان بهود انیقول اصح الاقوال است و اشکال بنا بر توجه خطاب و عتاب موسی علیه السلام بهارون چه ازین معلوم موسی بود لهذا هارون نبی را حمل بمسامحه و تخطیه کردیا به لاعلمی توهما و ظنا و قیاسا بود و بنا بر اول لازم میاید خطاے هارون نبی معصوم که او بترک لوازم خلافت از ترک امر و نهی عاصی شد و از نبی معصوم صدور خطا ممتنع است و بنا بر ثانی یعنی اگر بلا علمی این حال و قیل و قال نبوده پس جهل کلیم الله لازم میاید مردد بر این سوء خلق موسی در حق هارون لازم آید و معلوم است که سوء الظن به امثال مؤمن جائز نیست **جواب** بعون الله الوهاب که اینهمه قیل و قال کلیم الله با هارون علیه السلام بالیقین من باب العلم بود و نه از سوء الظن نبود و مقصود از ان استفهام و تعلام کیفیت وقوع این اصنام پرستی بود و استفسار اینکه ای هارون چرا و چگونه و بچه سبب این حالت واقع شد و تو چرا ایشان را مانع نشدی چه این دعوے از نفس الآیت ثابت میشود زیرا که میفرماید یا هارون ما منعك اذ رایتهم ضلوا الا تتبعنی امر مے و دراین صراحت تمام است که مقصود موسی از این استفسار کیفیت است نه تحقیر هارون علیه السلام و هو العالم **بحث ثامن** قال ایها امرتنی امرا تاخذ بلحیتی و لا برأسی انی خشیت ان تقول فرقت بین بنی اسرائیل و لم ترقب قولی ای انکه بر گاه هارون علیه السلام بحال غضب غیظ و نهایت حدت موسی علیه السلام را بدید در مقام ملاطفت و استعطاف در آمد و گفت به موسی علیه السلام که ای پسر مادر من اگرچه موسی برادر بدرے و مادری او بود بقول اشهر و اکثر اما ذکر مادر کرد براے رقت دل موسی پس بجهت رفق و ملایمت و تحریک شفقت و مرحمت موسی را گفت ای پسر مادر من فرا نگیر محاسن مرا و نه سر مرا آتش غضب خود را فرو نشان و زبان اعتراض از من کوتاه فرما بدرستیکه من ترسیدم که اگر میقاتله و مجاد کنم بانها و یا انیاز او اگذاشتا پلی تو آیم انگه تو گوئی جدائی انداختی میان بنی اسرائیل و نگاه داشتی گفتار مرا که گفته بودم اخلفنی فی قومی و اصلح و مقرر است که اصلاح نگاه داشت قوم است و مدار امور دین با ایشان پس بجهت اینکه تو گوئی که من گفتم میان ایشان به اصلاح آور تو تفرقه و فساد در میان ایشان انداختی به قتال و جدال و یا به مفارقت و ملحق شدن من تو و ایشان را بامری گذاشتن من بطریق ملامت و نصح با ایشان سلوک میکردم و بر ان صبر و شکیبائی می ورزیدم تا تو باز آئی و تلافی این کار کنی **اقول** باید دانست که در لفظ ابن ام قراء اختلاف کرده اند ابن عامر و حمزه و کسائی و ابوبکر از عاصم ابن ام بکسرهٔ میم در اینجا و نیز در سورهٔ اعراف و ائت کرده اند بر تقدیر این که در اصل ابن امی بوده است یاء را حذف کرده اند لان مبنی النداء علی الحذف فبقی الکسر علی المیم بغیر اظهار الیاء لیدل علی الاضافة کما قال تعالی یا عباد و اما باقی **قراء** در هر دو جا بفتح میم قرائت کرده اند بدو وجه **یکی** اینکه ابن دام هر دو لفظ بکثرت استعمال کالنفس واحد است چون خمسة عشر و حضرموت بهین قول جمعی از معتبرین نحات است زمخشری بهین مایل است **دیگر** نصب ام بر حذف الف مبدله از یاء اضافیه است که در اصل بان اما بوده است چنانکه شاعرے گفته است ع یا بن عما لا تلومی و اهجعی یا شاعر انجا عما را بفتح خوانده است و الف را در یا بن عما بکثرت استعمال حذف کرده پس یا بن عم باقی می ماند همچنین دراین هر دو سوره الف اما از آخر حذف کرده و یا بن ام بر فتح قرائت نموده اند تا دلالت کند بر حذف الف و فتح میم و اما لفظ ام مادر را گویند که از او میزایند و او مرجع ولد میباشد و اما در **لغت** عرب ام بضمهٔ اول و ادغام میم یعنی اصل شئی است چنانکه در مصباح گفته است و امل الشئی اصله و الام الوالدة و قیل اصلها امهة و لهذا الجمع علی امهات **بعضی** گفته اند اصلش امات بغیر ها میباشد و بقولی اقهات و آمات و لغت اند برائے انسان استعمال میشود و دیگر انسان از برائے حیوان آمات بدون ها اطلاق میکرده و به لفظ امهات قرآن آمده است بقوله و ازواجه امهاتهم و **اما** اهل اشتقاق گفته اند که این لفظ ماخوذ است از ام یام قصدا که در اصل بمعنی قصد است پس نزد اهل **معانی** مادر باین نامیده شد چه مادر اصل مقصود ولد میباشد و مقتدا و را امام نامیدند زیرا که او مقصود مامومین و مقتدیان میباشد و ام الکتاب اسم لوح محفوظ است و قرآن نیز ام الکتاب میگویند چه ماخذ و مرجع کل کتب علمیه دینیه است و مکه معظمه را ام القرے نامند چه اصل تمامی قرے و بلاد دنیا است زیرا که اول زمین مکه آفریده شد و انان کل روے زمین مدحو و مبسوط شد و اول آبادی دنیا بلد مکه است که آدم ابو الانبیا علیهم السلام آنرا بنا و گذاشت و قوم عرب را امی نامیدند زیرا که ایشان را تا بنزول قرآن مجید کتابے منزل نبود و ایشان علوم کتب الهیه را نمیدانستند در مصباح گفته است **الامی** فی کلام العرب لا یحسن الکتابة فقیل نسبة الی الامم لان الکتابة کسبیة فهو علی ما ولدته امه من الجهل بالکتابة یعنی عرب را بنوعه امی گفتند که ایشان نوشتن و خواندن از روی کتاب میدانستند زیرا که نوشتن و خواندن اکتسابی است و قوم عرب اصل کتابت بالذات نمیدانستند لهذا الی الان منسوب گردیدند و قرآن هم باین معنی آمده است بقوله هو الذی بعث فی الامیین رسولا پس امیین قوم عرب را نامیده است و قیل ذلك نسبة الی امة العرب لان اکثرهم امیون سوال حضور حتی مرتب مطلع

جواب اشکال عتاب موسی بر هارون و علما را بوجه یا گناهی و وجه معصیت بود

در بیان قرائت لفظ یا ابن ام می گوید

در بیان لغت و اشتقاق لفظ ام می گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

را بوصف امی چرا مدح فرمود **جواب** حقیقت الامر آنست که مفسرین اختلاف کرده اند **بعضی** از علما گفته اند چونکه این پیغمبر صلعم نوشتن وخواندن نمیدانست لهذا به امی وصف کرده شد **اقول** این قول صحیح نیست چنانکه سن بعد واضح خواهد شد **جمعی** گفته اند چونکه مولد آنجناب ام القرے مکه معظمه بنسبت بلدیت باسی موسوم گشت **جماعتی** گفته است چونکه آنجناب صلعم از قوم امیین عرب بود بسوے آن امیین برسالت مبعوث گردید پس بنا براین امی باسناد قومی آنحضرت صلعم میباشد **بعضی** راقول آنست که آنجناب صلعم چونکه مقصد ومرجوع الیه امت است الی القیامت لهذا به امی وصف کرده شد **اقول** هر حال باطل است قول باینکه امی بودن پیغمبر صلعم یعنی بی علم بودن است ودراین شبهه نیست که آنجناب صلعم نوشت وخواند ازروے کتاب نمیکرد چنانکه در **کلیات ابوالبقا** از حضرت جعفر ابن محمد الصادق علیهم السلام آورده **و** مؤید همین خبریست که دار قطنی در محو کردن عهدنامه صلح حدیبیه بدست خود آنحضرت صلعم لفظ رسول الله را **اما** ملکه قرائت وکتابت آیا آنجناب داشت پس باید دانست که حضرات معصومین اخبار وعلماء ابرار در اراده این اقوال مختلفه اند از بعض اخبار معلوم میشود که ملکه مذکوره برای آنجناب صلعم مطلقا حاصل بوده از بعض روایات واقوال مستفاد میشود که مطلقا حاصل نبوده واز بعض اقوال معلوم میگردد که این ملکه قبل از بعثت آنجناب را حاصل نبوده بعد از بعثت حاصل شده دراینصورت از عبارات مصرحات جمهور اعلام رجحان این مستفاد میشود واز عبارت بعض علما خصوصا از عبارت سید مرتضی علیه الرحمه تجویز این مرام ظاهر میشود واز بعض **اخبار** حصول ملکه قرائت وعدم حصول ملکه کتابت مستفاد میشود **بهرحال** از مجموع اخبار دو امر واضح شدند **اول** قبل از بعثت قرائت وکتابت نکردن آنجناب صلعم واز احدے تحصیل نکردن آن دیگر حاصل بودن ملکه قرائت وکتابت بعد از بعثت بعد از نظر کردن بر ادله وشواهد این مطلب بر قطعی بودن شبهه باقی نمیماند بلکه از بعض عبارات علما مجمع علیه بودن این مستفاد میشود پس مخالفت کردن کسی دراین مطلب قادح نمی شود **آیا** این ملکه قرائت وکتابت آنجناب صلعم را بیشتر از نبوت حاصل بود یا نه قول بعضی از علماء آنست که حاصل نبود بهمین قول سید **مرتضی** علم الهدی **و** علامه **طبرسی** وحضرت **محقق** ثانی ونیز ابن فارسی وفاضل **سیوطی** وفاضل **نووی** وغیرهم است ودر **اعلام الوری** ونیز در کتاب **خصائص کبرے** بعض روایات شعر بهمین مرام آورده اند خصوصا **احدیث** منقول بین الفریقین نحن امة امیة لا نقرء ولا نکتب مستفاد وواضح میشود لکن **اقوی** واظهر واشهر بینا که بالضرورت والیقین ملکه قرائت وکتابت آنجناب صلعم را قبل از نبوت حاصل بوده ورنه خلوذات مقدس صلعم از صفت کمال لازم آید چنانکه از بعض روایات **بصائر الدرجات** ونیز در **علل الشرایع** ودر کتاب **خصائص کبرے** تائید این میشود وعبارات علامه **طبرسی** ونیز علامه **حلی** وعلامه **ابن فهد** وهمچنین شارح **مفاتیح** وفاضل **هندی** وحضرت علامه **مجلسی** وفاضل **کرمانی** وفاضل **رافعی** وغیرهم شعر این مرام است **سوال** جناب امیر المومنین امام المتقین علی ابن ابیطالب علیه السلام امی بوده یا نه وآیا آنجناب را ملکه قرائت وکتابت حاصل بوده یا نه واگر بوده من الله حاصل بوده یا بالکتاب عن الغیر **جواب** بعون الله الوهاب شکی نیست که علوم جمله حضرات ائمه مطهرین علیهم السلام لدنی اند ومحقق است که از غیر معصوم معصوم اکتساب نمیکند ورنه تفضیل مفضول لازم آید واما جلالت قدر آنجناب علیه السلام مقتضی آنست که ملکه قرائت وکتابت آنحضرت من جانب الله بوده باشد لاکن وقتیکه مسلم است که ملکه قرائت وکتابت حضور نبوی صلعم قبل از بعثت بوده پس تحصیل کردن جناب امیر علیه السلام این ملکه را از جناب پیغمبر صلعم ممکن بلکه راجحست زیرا که امیر المومنین علیه السلام خود اعتراف کرده است به تلمذ خود از پیغمبر صلعم لقوله علمنی رسول الله الف باب یفتح من کل باب الف باب واین قسم اخبار وآثار مرویه ائمه اطهار علیهم السلام بکثرت وارد شده اند که این مقام مقتضی تفصیل نیست وللبحث مقام اخر **سوال** آیا هارون برادر مادری موسی علیه السلام بوده یا برادر مادری وپدری آنجناب لاکن خطاب یابن ام دلالت میکند که برادر مادری بوده باشد الا به ام تخصیص نمیکرد **جواب** اهل سیر وانساب وارباب تفسیر بالاتفاق گفته اند که اگرچه موسی علیه السلام برادر پدری هارون بوده لیکن چون هارون در شهر واکثر اوقات مادر کرد برادر رقت دل موسی بسبب رفق وملائمت وتحریک مرحمت وشفقت موسی علیه السلام را گفت ای پسر مادر من چنانکه حسن گفته است والله لقد کان اخاه لابیه وامه الا انه انما نسبه الی الام لان ذکر الام ابلغ فی الاستعطاف وادعی فی الترحم **اشکال** بهرحال موسی کلیم الله علیه السلام را خشونت وتندی هارون جایز نبوده چه بالیقین اینچنین تغیر وتوهین حرکت مجانین است **هذا** علاوه براین برادرے مومنی سوء ظن کردن جایز نیست موسی نبی معصوم چگونه بر هارون نبی معصوم سوء ظن وبدگمانی نماید بهرحال دراین فعل لازم میآید که یا هارون بر باطل باشد وخلاف عصمت کرده باشد ویا موسی علیه السلام بر خلاف عصمت مرتکب گشته وبا هر دو باطل بوده خلاف عصمت کرده باشند **جواب** مشتمل بر وجوه مختلفه است **منها** علماے اعلام گفته اند آن موسی علیه السلام

جواب سوال معرکه الآرا در امی بودن جناب پیغمبر صلعم

بیان انکه پیغمبر صلعم ملکه قرائت وکتابت قبل وبعد بعثت داشت یا نه

جواب سوال در علم وملکه قرائت وکتابت امیر المومنین علیه السلام

جواب سوال موسی وهارون برادر پدری بودند یا مادری

جواب اشکال سرزنش هارون توسط موسی ع معصیت بود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

انما فعل ذلك مستعظماً متفكراً فيما كان منهم كما يفعل الانسان بنفسه مثل ذلك عند الغضب وشدة الفكرة فيقبض على لحيته ويعض على شفيته فاجرى موسى اخاه هارون نفسه فصنع به ما يصنع بنفسه الانسان عند حالة الغضب والفكر ملخصاً مقصود آنست كه موسى عليه السلام را چنين حالت غيظ وغضب باستعظام وبه تفكر در آنچه بنى اسرائيل كردند شى شد چنانكه گاهى انسان بفرط غيظ و بشدت فكر بر سر خود ميزند وريش خود را بدست خود ميگيرد ودست خود را بدندان ميكند ولب زيرينه زير دندان ميگيرد وهارون عليه السلام چونكه وموسى عليه السلام از يكديگر پدر ومادر دو برادر بودند او را جاري مجراى جان ونفس خود ميدانست پس او را كرد آنچه انسان در حالت غضب بنفس خود ميكند وهمين قول را در تنزيه الانبياء مرتضى علم الهدى از معتزله ابو على جبائى گفته اند وسيد بعد ازين فرموده است هذا من الامور التى يختلف احكامها بالعادة فيكون ما هو اكرام فى موضع استخفافا فى غيره ويكون ما هو استخفاف فى موضع اكراما فى آخر واين مختلف الاحكام بحسب عادت ميباشد پس آنچه بمثابه الاكرام در موضعى ميباشد همان در موضع ديگر استخفاف محسوب ميشود وآنچه در موضع استخفاف بود به موضع ديگر اكرام ميشود منها علماى اعلام گفته اند انما دلك ان يظهر ما اعتراه من الغضب على قومه لكفرهم ما صاروا اليه من الكفر والارتداد فضلا عن ذلك منه للتألم بضلالتهم ضلالهم واسلامهم عظم الخطب فليزجروا منه وعن مثله فى مستقبل الاحوال يعنى اراده كرد موسى عليه السلام كه اظهار كند آنچه او را لاحق ولاصق شد از غيظ وغضب به قوم براى صدور اكبر كبائر كفر وارتداد ايشان پس صدور اينحالت تالم وتعب از آنحضرت عليه السلام بضلالت ضلال ايشان بود وبغرض اعلام ايشان ازعظم سوء حال مآل ردينا وعقبى تا منزجر شوند از آن شنيع واقبح الحال وايشان واقدام برمثل آن در زمان آتى همين قول شيخنا مفيد محمد ابن نعمان وتبعه او ازعموزاده آنجناب شيخ المشايخ ابو الفتوح ميباشد منها انه انما جره الى نفسه ليناجيه ويستبرء حال منه لهذا اظهرها وهارون برائته نفسه لما اظهر برائته فدعى لموسى لنفسه ولم يتهمه بقوله لا تأخذ بلحيتى ولا برأسى يعنى هارون راسر وريش گرفته بسوى نفس خود كشيدن براى راز گوئى درميان خود هر دو برادر بود وهرگاه بريت از هارون مشاهده پس برائت خود را اظهار كرد براى هارون بقوله اى پروردگار من بيامرز مرا وبرادرم هارون را ظهر سى عليه الرحمة همين قائل است منها ان موسى عليه السلام لما رأى بها وهارون مثل ما به من الجزع والفزع والقلق اخذ برأس اخيه هارون مسكنا فكره هارون ان يظن الجهال ذلك استخفافا فاظهر برائته هارون بالدعاء له واذالة التهمة يعنى هرگاه موسى هارون را ديد كه مثل خود او جزع وفزع وقلق داشت لهذا موسى سر وريش برادر خود هارون را بغرض تسكين گرفت وهارون آزار كرده شمرد به انجهة كه جهال بمن گمان نكنند كه استخفاف كرد براى اظهار برائت هارون دعا كرده بغرض ازالة تهمت منها انه انكر على هارون على ما تبينه فى سورة طه ما منعك اذ رأيتهم ضلوا الا تتبعنى الآية همين قول ابو مسلم اصفهانى است يعنى غرض موسى عليه السلام در اخذ راس وريش هارون عليه السلام انكار بر هارون بود وهرگاه بنا برآيات سورة طه از هارون تثنيد وتشنيه شد كه اصلا تقصير واهمالى در آن نكرده اما سعى او پيش نرفت وقول او را قبول نكردند منها در تفسير كشاف جار الله رحمه الله در ذيل آيت واخذ برأسه فرموده اى يشعره اسفا يجره اليه بذلك وانما فعل ذلك لشدة ما ورد عليه من الامر الذى استفزه وذهب بفطنته ظنا باخيه انه فرط فى الكف يعنى موسى عليه السلام سر هارون را گرفته بسوى خود كشيد بجهة ورود آنچه فهم وفطانتش ربوده بود از او بگمان وتوهم آنكه هارون تقصير وتفريط كرده باشد در باز داشتن قوم از گوساله پرستى پس وقتى كه مجوبيت هارون شنيد كه قريب بود بجهة منع از عبادت عجل اورا قتل نمايند پس از جانب برادر تسكين يافت منها آنچه حضرت علم الهدى در كتاب تنزيه الانبياء بر اشكال آيت والقى الالواح الى قوله هارون ولا تجعلنى مع القوم الظالمين فرموده اين است قولنا ليس فيما حكاه الله تعالى من فعل موسى واخيه ما يقتضى وقوع معصية ولا قبيح من واحد منهما وذلك ان موسى اقبل وهو غضبان على قومه لما احدثوا بعده مستعظما لفعلهم منكرا فيما كان منهم فاخذ برأس اخيه يجره اليه كما يفعل الانسان بنفسه مثل ذلك عند الغضب وشدة الفكر الا ترى ان المفكر الغضبان قد يعض على نفسه ويقبل على اصابعه ويقبض على لحيته فاجرى موسى اخاه هارون مجرى نفسه فصنع به ما يصنع الرجل بنفسه ثم ذكر ما ذكرنا فى الوجوه المسطورة انفا لا حاجة الى اعادتها منها رازى هم از جانب مثبتين عصمت انبياء عليهم السلام در حق راس هارون الى نفسه فرموده است ان موسى جره الى نفسه ليسئله ويستكشف منه كيفية تلك الواقعة فان قيل فلم اذا قال يا بن ام ان القوم استضعفونى فلنا الجواب عنه ان هارون خاف ان يتوهم جهال بنى اسرائيل ان موسى غضبان عليه كما

وجوه مختلفه در سبب سكستن موسى كليم عليه السلام الواح را

وجوه مختلفه در ثبوت عصمت موسى وهارون عليهم السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

انه غضبان علی عبادة العجل فقال الهی بأی امرأتی القوم استضعفونی وما طاعونی فی ترک عبادة العجل وقد نهیتهم ولم یکن معی من الجمیع ما امتنعهم بهم عن هذا الفعل فلا تفعل بی ما تشمت اعدائی بی اعدائک فان القوم یحملون هذا الفعل الذی تفعله بی علی الاهانة علی الاکرام تفسیر جمهور علماء اعلام که قائلند بعصمت انبیاء علیهم السلام اذا کتفا کرده اند بالقائے الواح بغیر کسر آنها زیرا که کسر الواح خاص از کتاب الله هرگاه ثابت وصحیح نباشد پس اعتقاد وقول بکسر آنها خلاف عصمت انبیا وکتاب الله است چه بچنین القاء از موسی کلیم توهین واستخفاف بکتاب عاید میشود صدور چنین فعل دور از مطهرین ومعصومین وانبیا نیباشد واحوال وبعض اخبار احاد که صریح بر کسر الواح دلالت می کنند ماخوذ از تواریخ یهود اند پس واجب الترک زیرا که منافی بکتاب مجید وقانون در شریعت چنین مقرر است خبر یکه منافی ومعارض قرآن باشد هر چند صحیح الاسناد بود مطرود ومتروک است البته هرگاه توفیق آن مطابق برآن ممکن تاویلش ممکن بود واجب است که تاویل کرده آید وهو العالم بحث تاسع قال فما خطبک یا سامری قال بصرت بما لم یبصروا به فقبضت قبضة من اثر الرسول فنبذتها وکذلک سولت لی نفسی بدانکه خطب مصدر خطب الامر باشد اذا طلبه پس هرگاه کسی چیزے را طلب کند او را گفته شود ما خطبک معنیش باشد ما طلبک له والغرض منه الانکار علیه وتعظیم صنعه واما بصرت بما لم یبصروا به بکسر وقرائت شده است حمزه وکسائی بما لم یتبصروا وباقی قراء بیاء یبصروا قرائت نموده اند ای بما لم یبصر اله بنو اسرائیل واما در ابصار هم اختلاف است ابو عبیده گفته است بصرت بمعنی علمت بما لم یعلموا به واز همین باب است قول ایشان که میگویند دجل بصیر بالمداری ابن عباس نیز همین منقول گشته واما زجاج میگوید ابصرته بمعنی رأیته وبصرت بمعنی صرت به بصیرا بالما وديگران گفته اند معنی آنست که رأیت ما لم یروه پس بصرت بمعنی ابصرت باشد واما در قرائت قبضة نیز اختلاف کرده اند حسن گفته است که قبضة بضمه قاف است واین لفظ اسم است برای هر آنچه مقبوض باشد چون غرفه ومضغه واما القبضة فالمرة من القبض واطلاق این بر مقبوض تسمیه مفعول است بمصدر چون ضرب الامیر وایضا قبضت قبضة بصاد منقوطه وبصاد نیز قرائت شده است پس قبضة به ضاد واطلاق میشود بجمیع کف وبصاد اطلاق میشود باطراف اصابع ونظیر این است لفظ قضم وتقضم که به فاء اطلاق میشود بجمیع فم وبا قاف اطلاق میشود بر مقدمه آن وهرگاه اجمالات معنی معلوم شد پس باید دانست که آورده اند موسی علیه السلام لما فرغ من مخاطبة هرون علیه السلام وعرف العذر له فی التاخیر اقبل علی السامری یعنی بدرستیکه موسی علیه السلام وقتیکه فارغ شد از مخاطبه هارون علیه السلام وعذر تاخیر انا دانست بسوے سامری متوجه شد بعضی گفته اند ویجوز ان یکون قد کان حاضرا مع هرون علیه السلام فلما قطع موسی الکلام مع هرون اخذ فی الکلام مع السامری یعنی جائز است که سامری آنوقت حاضر بوده باشد با هارون پس وقتیکه موسی از هارون قطع کلام کرد با سامری متوجه کلام شده باشد جماعتی از مفسرین چنین هم گفته اند ویجوز ان یکون بعیدا ثم حضر السامری من بعد اوحی الیه موسی بمخاطبته یعنی جائز است که آنوقت سامری حاضر آنجا نبوده باشد لاکن بعد از آن حاضر شده باشد ویا اینکه بسوے سامری بجهة مخاطبة کلام خود موسی رفته باشد اقول بهرحال معنی ومقصود از آیت این است که موسی علیه السلام گفت پس چیست این کار عظیم تو ای سامری یعنی این هیئت که کردی وچیز تراباین داشت که گوساله ساختی وبجهة این بنی اسرائیل را ازدین حق برگردانیدے سامری بجواب موسی گفت بینا شدم بآنچیزے که بینا نبودند بنی اسرائیل بآن یعنی متفطن گشتم بآنچه ایشان ندانستند واز آن جهت ندانستند وآن این بود که رسول که آمد تو در وقت غرق شدن فرعون ردهانی محض بود دانستم که اثر موطی فرس او هیچ چیز نمیرسد مگر زنده میشود ویا مراد آنست که دیدم من مددگار ظاهر آنچه ایشان ندیدند از سوار شدن جبریل بر فرس الحیوة ونشناختن او جبریل را واثر قدم او را قبل ازاین گذشت پس قبض کردم وگرفتم بکف دست خود مقدار یک قبضه از نشانه آن رسول که متعاهد است میان من تو یعنی از خاک قدم اسپ جبریل واضافه اثر به رسول جهت ادنی ملابسه است وهی شایکه الف لام برائے جنس باشد وسامری بعنوان ملکیت آزاد دانسته بود شخصیت ومیتوانند بود که عدم تصریح به اسم بجهة آن بوده باشد که تا تنبیه کند بر آمدن جبریل در آنوقتیکه فرعون غرق میشدند ویا در آنزمانیکه موسی را بطور میبرد القصه سامری گفت که من پاره از خاک موطی فرس الحیوة قبض کردم پس بر انگیخته آنرا در میان گوساله که از حلی وزیور آنرا ریخته بودم یا در حلی مذاب قبل از انکه آنرا مصور سازم بصورت گوساله وبجهة آن گوساله زنده شد وبه آواز درآمد وبنی اسرائیل را بعبادت او خواندم وایشان اطاعت من کردند وهمچنین که گفتم یار است برائے من ودر نصرم نیکوساخت

بیان در توضیح قرائت ولغت این آیت مبارکه مجید گوید

بیان آنکه موسی بهارون قطع کلام کرده به سامری مخاطب شده

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ابوسلم اصفهانی گفته که از رسول مراد جبریل است

وجوه مختلفه بعض مفسرین در تائید قول مذکور گوید

ایکار رافض من جمهور مفسرین راظل آنست که اینجا از رسول مراد جبریل است که یوم خلق بحر او را دید از جناب مشیر مروی است ان جبریل علیه السلام لما نزل لیذهب بموسی علیه السلام الی الطور ابصره السامری من بین الناس یعنی بدرستیکه جبریل وقتیکه نازل شد تا که موسی علیه السلام را بطور برد از میان مردم سامری رویت او کرد ابن عباس گفته است در روایت کلبی انما عرفه لانه راه فی صغره و حفظه من القتل حین امر فرعون بذبح اولاد بنی اسرائیل کانت المرأة تلد و تطرح ولدها حیث لا یشعر بها آل فرعون فتاخذ الملائکة الولدان فیربونهم حتی یترعرعوا و یختلطوا بالناس فکان السامری من اخلاط جبریل علیه السلام وجعل کف نفسه فیه و ادا تضع منه العسل و اللبن فلم یزل یختلف الیه حتی عرفه ابومسلم اصفهانی گفته است که آنچه عامه مفسرین گفته اند که از رسول اینجا جبریل مراد است در قرآن باین تصریح نرفته پس میتواند که اینجا مراد از رسول موسی علیه السلام باشد و مراد به اثر او سنت و رسم آنجناب بود که بآن امر کرده بود چنانکه میگویند فلان یقفو اثر فلان و یقبض اثره اذا کان یمتثل رسمه و تقدیر چنین شود که موسی علیه السلام وقتیکه تخاطب نمود با سامری به لوم و مسئلت از امری که او را داعی شد بسوی اضلال قوم در باب عجل پس سامری بجواب موسی گفت بصرت بما لم یبصروا به ای عرفت ان الذی انتم علیه لیس بحق و قد کنت قبضت قبضة من اثر ک ایها الرسول و شیئا من سنتک و دینک نقذفته او طرحته فعند ذلک اعلمه موسی علیه السلام بما له من العذاب فی الدنیا و الاخری خلاصه آنست که سامری گفت که بصرت یعنی عرفت دانستم بدرستیکه بر آنچه شما بینا شدید برحق نیستید و بتحقیق که من گرفتم بکف دست خود مقدار یک قبضه از اثر تو ای رسول یعنی ای موسی یا ره از سنت و دین تو گرفتم پس قذف و طرح کردم آنرا پس آنوقت موسی علیه السلام اعلام کرد سامری را از عذابی که در دنیا و آخرت مستحق آن شده بود و اما اینکه به لفظ اخبار عن الغیب آورده پس این مانند آنست که کسی رئیس قوم خود را میگوید بحالت مواجه به او ما یقول الامیر فی کذا و یا ذا یا الامیر و اما اینکه سامری با وجود کفر و جحد به نبوت موسی علیه السلام را به لفظ رسول خوانده پس بر مثل مذهب کسی است که حق تعالی از او حکایت میفرماید یا ایها الذی نزل علیه الذکر انک لمجنون اگرچه آنها به ازال ایمان نیاورده بودند بعض مفسرین تبایر اصفهانی گفته اند که این قول ابومسلم هرچند مخالف قول عامه مفسرین است لاکن او به تحقیق است بچند وجه اول ان جبریل علیه السلام لیس بمشهور باسم الرسول و لم یجر له فیما تقدم ذکر حتی تجعل لام التعریف اشارة الیه فاطلاق لفظ الرسول لارادة جبریل علیه السلام کانه تکلیف بعلم الغیب خلاصه آنست که بتحقیق جبریل باسم رسول مشهور نیست و نه در ما قبل ذکر او شده است تا اینکه لام تعریف را بسوی آن اشاره کرد پس اطلاق کردن لفظ رسول به ارادهٔ جبریل کانه تکلیف بعلم غیب است ثانی اگر از رسول اینجا مراد جبریل باشد بالضرورت احتیاج باضمار افتد تقدیر شود قبضة من اثر حافر فرس الرسول و باین اضمار خلاف اصل است ثالث انه لا بد من التعسف فی بیان ان السامری کیف اختص من بین جمیع الناس برویة جبریل علیه السلام و معرفته ثم کیف عرف ان تراب حافر فرسه هذا الا ان قوما کفروه من ان جبریل علیه السلام هو الذی رباه فبعید لان السامری ان عرف جبریل حال کمال عقله عرف قطعا ان موسی علیه السلام نبی صادق فکیف یجاول الاضلال و امکان ما عرفه حال البلوغ فاما منفعة لکون جبریل علیه السلام مربیا له حال الطفولیة فحصول تلک المعرفة لخصما مقصودا آنست که چاره نباشد از تعسف در بیان اینکه سامری از میان جمله مردم چرا و چگونه برویت جبریل و معرفت او حصول و پس از این او چگونه دانست که بر اثر حافر فرس او این اثر است و آنچه ذکر کرده اند که جبریل او را تربیت کرده بود پس بعید است که سامری اگر در حالت کمال عقل دانسته بود جبریل را قطعا دانسته بود که موسی نبی صادق است پس چگونه گمراه شد و هرگاه بحالت بلوغ اینها ندانسته بود پس بحالت طفولیت سامری از مربی بودن جبریل و حصول این معرفت چه منفعت حال تواند شد رابع انه لو جاز اطلاع بعض الکفرة علی تراب هذا شانه لکان لقائل ان یقول فلعل موسی علیه السلام اطلع علی شیء یشبه ذلک فلاجله اتی بالمعجزات و یرجع حاصل السؤال من یطعن فی المعجزات و یقول لعلها تجوز ان یقال لاختصاصهم بمعرفة بعض الادویة التی لها خاصیة ان تفید حصول تلک المعجزة او لتلک المعجزة و حینئذ انسد باب المعجزات بالکلیة خلاصه مقصود آنست که اگر جائز میبود مطلع گشتن کفره بر تراب حافر فرس جبریل که چنین شان میدارد و میتواند قایل بگوید که موسی علیه السلام هم بر همچنین چیزے دیگر مطلع شده معجزات آورده باشد و راجح میشود حاصل این سبک سوال که

در معجزات طعن میکند و میگوید که چرا جایز نباشد اینکه گفته شود که ایشان را معرفت بعض ادویه حاصل بود که در حصول این معجزه خاصیت این معجزه خاصیت این معجزه میآورد پس بنابراین باب المعجزات مسدود خواهد شد و هو العالم **اشکال** بهرحال موسی علیه السلام با وجود اینقدر غیظ و غضب بر قتل سامری چرا او را قتل نکرد **جواب** حقیقت الامر آنست که از طریق فریقین از حضرت امام جعفر صادق علیه السلام منقول است و در تفسیر لباب التنزیل آورده است که موسی علیه السلام قصد قتل سامری کرد از حق سبحانه وحی آمد که او را مکش که صفت سخاوت بر او غالب است و چونکه از سخای وی مردم منتفعند پس نفع حیات او باز نتواند داشت و این مراست و اما ما ینفع الناس فیمکث فی الارض و از حضور مقدس نبوی صلعم رواه روحی ماثور است که تجافوا من ذنب السخی فان الله اخذ بیده کلما عثر یعنی از گناه سخی درگذرید که حق سبحانه دست وی گیرد هرگاه که بر گناه در آید

جواب اشکال اباء وجود غیظ موسی از قتل سامری نکرد

آیات مقدسات احد عشر

قوله تعالی ① قال فاذهب فان لک فی الحیوة ان تقول لا مساس وان لک موعدا لن تخلفه وانظر الی الهک الذی ظلت علیه عاکفا لنحرقنه ثم لننسفنه فی الیم نسفا ② انما الهکم الله الذی لا الٰه الا هو وسع کل شیء علما ③ کذلک نقص علیک من انباء ما قد سبق وقد اتیناک من لدنا ذکرا ④ من اعرض عنه فانه یحمل یوم القیامة وزرا ⑤ خالدین فیه وساء لهم یوم القیامة حملا ⑥ یوم ینفخ فی الصور ونحشر المجرمین یومئذ زرقا ⑦ یتخافتون بینهم ان لبثتم الا عشرا ⑧ نحن اعلم بما یقولون اذ یقول امثلهم طریقة ان لبثتم الا یوما ⑨ ویسئلونک عن الجبال فقل ینسفها ربی نسفا ⑩ فیذرها قاعا صفصفا ⑪ لا ترٰی فیها عوجا ولا امتا ⑫

ترجمهٔ آیات مبارکه یازده گانه

ترجمهٔ این یازده آیت مجمله آنست که موسی علیه السلام گفت مر سامری را که چون مرا از قتل تو نهی کرده شد پس بیرون رو از میان ما بدرستیکه هست ترا از عقوبت در زندگی آنکه گوئی هر که را که نزدیک تو آید مس مکن مر را چه مقدر شده بود که هر که نزدیک شود بوی او را آتش را بسوزد و او آتش را بسوزد و راست گوید پس بردمان ازوی متنفر شدند و او تنها چون وحشیان در صحرا می گشت و هر که او را دیدی مبالغه میکرد که ترا من میاو بدرستیکه مر ترا خدائی وعده در آخرت که هیچ وجه خلاف نکنند باو تو در آن بلکه بوخار سانند و نگاه کن به آن معبودی که تو بودی پیوسته بر پرستش او مقیم هر آینه بسوزانیم او را به آتش و این کسی است که گوید آن گاو را گوشت و پوست بود یا سوهان او را برادره سازیم وای بر ای قول است که او را جسد بود زرین بی حیات پس پراگنده سازیم خاکستر یا برادره آنرا در دریا پراگنده ساختنی جز اینکه معبود شما مستحق عبادت است آنکه الٰهی نیست معبودی فی الحقیقت بجز او فراگرفته است بهمه چیزها از روی دانش یعنی خدائی بجز آنست که علم او محیط باشد بهمه اشیاء نه غالب گوساله اگرچه زنده نیز باشد مثل این در عبادت و ناوانی پس موسی بفرمود تا آن عجل را بسوزانیدند و خاکسترش را در دریا ریختند همچنانکه قصهٔ موسی بر تو خواندیم میخوانیم بر تو ای محمد از خبرها آنچه بتحقیق گذشت یعنی از امور سابقه و قرون ماضیه بتو خبر میدهیم تا معجزهٔ نبوت تو بود و تنبیه و تذکیر مستبصران امت تو و بدرستیکه یاد دادیم ترا از نزد یک یاد کردن که موجب شرف باشد یعنی نبوت یا کتابی مشتمل بر اقاصیص و اخبار هر که روی بگرداند از این ذکر که نبوت است یا قرآن پس بدرستیکه آن معرض بردارد در روز رستخیز باری که کفر است در حالتیکه جاوید باشد در آن روز و بد است مر او را بار در رستخیز

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

یا ایشان که کفر و تکذیب است روزیکه دمیده شود در صور یعنی اسرافیل در صور بدمد و حشر کنیم گنهگاران را یعنی آنهاکه شرک آورده اند در آن روز کبود چشمان پنهان و آهسته میگویند با یکدیگر در تنگ نکردید در گور یا مگر دهٔ شبانه روز ما خدا ندیدیم و ما نزدیم به آنچه ایشان میگویند چون گوید تمام ترین ایشان از روی عقل و تنگ نکردید در قبر یا در دنیا مگر روزی و مدت لبث شما در دنیا یا در قبر مقدار یک شبانه روز بیش نبوده و می پرسند ترا از کوه ها یعنی از حال آن پس بگو بی تاخیر و جواب ایشان که بقدرت کامله پراگنده سازد آنرا پروردگار پراگنده ساختنی پس بگذارد قرارگاه ایشان یعنی زمین را خالی همواره یعنی در آن پستی و مغاره و نه بلندی و **تفسیر** در ضمن بحث اندر **بحث اول** قال الله تعالی الحنوة ان تقول لا مساس بدانکه چون موسی علیه السلام کلام سامری را شنید بجواب او خواست که بیان کند حال او را در دنیا و آخرت و حال خدای او را این است خواست اولا حالت دنیوی او را بیان فرموده باشد **بهرگاه** این معنی معلوم شد پس باید دانست که معنی و مقصود از آیت آنست که موسی علیه السلام گفت مر سامری را پس بیرون رو از میان ما پس هر آینه تست مقرر از عقوبت در زندگانی دنیا آنکه گوئی هر کس که نزدیک آید نیست مس کردن من ترا و مس کردن تو مرا یعنی هر دو شوتا نگذرا مس نکنیم چه حکم الهی و غضب پادشاهی چنین مقرر شده بود که او را کسی که مس کند او را تب بگیرد پس بجهت این مردمان از او متنفر شدند و ترک مکالمه و مخالطه نمودند با او و او تنها چون حیوانات وحشی در صحراها میگشت و هر که را از دور میدید مبالغه میکرد که نزدیک من میا چنانچه گفته است کیلا مساس کلام حالی است نه مقالی یعنی سامری بجهت خوف قتل از میان مردمان فرار کرده بود در صحرا میگشت و بجهت آنکه هیچکس نمیافت که با او ملاقات کند و مساس نماید بنزد آنکسی بگوید که قابل لامساس باشد در بعض تفاسیر آمده که اولاد سامری نیز چنین بودند و در این زمان نیز ایشان هستند و این حال دارند و این امر شنیع عقوبت بود مر سامری را در دنیا و هو العالم **بحث ثانی** وان لك موعدا لن تخلفه این جمله شرح حال سامریست در آخرت پس بدانکه موعد بمعنی وعد است ای هذه عقوبتك فی الدنیا تدل الوعد بالمصیر الی عذاب الآخرة فانت ممن خسر الدنیا والآخرة وذلك هو الخسران المبین یعنی این است عقوبت تو در دنیا پس بعد از این برانتوده که مصیر است بسوی عذاب آخرت پس تو از کسانی میباشی که خسر الدنیا والآخره و اراحاصل شد و این خسران مبین بدانکه اهل مدینه و اهل کوفه لن تخلفه بفتح لام قرائت کرده اند ای لن تخلف ذلك الوعد ای سیأتیك به الله ولن یتأخر عنك وابن کثیر و ابو عمرو و حسن به کسرهٔ لام خوانده اند ای لتجیئنه الیه ولن تغیب عنه ولن تخلف عنه و فتح لام اختیار ابو عبید است کانه گفته است موعدا حقا لا خلف فیه از ابن مسعود محکی گشته لن تخلفه نون پس کانه موسی علیه السلام قول خدا تعالی را حکایت کرده است بلفظه کما مر بیانه فی قوله لا هب لك و هو العالم **بحث ثالث** وانظر الی الهك الذی ظلت علیه عاکفا لنحرقنه ثم لننسفنه فی الیم نسفا بدانکه در ما قبل هر گاه شمه از احوال دنیا و آخرت سامری بیان فرموده خواست که بهمین متصل شمهٔ از حال الهٔ او هم بیان فرموده باشد **فضل** گفته است که ظلت بفتح ظاء و کسرهٔ آن هر دو آمده است همچنین تظلم تفعلمون و لاکن اصل این لفظ ظللت بوده است پس یک لام اول حذف کرده شد چه در عرب قاعده آنست که هر گاه دو لام دو یم ساکن بود لام اول را طرح کنند و کسی که ظاء را مکسور خوانده او کسرهٔ لام ساقط را بسوی ظاء منتقل کرده است و کسی که ظاء را مفتوح خوانده او بر حال خود آنرا باقی گذاشته است در مضاعف هم همچنین میکنند و میگویند مسسته و مسسته **واما** در لنحرقنه قرائت عامه ضمهٔ نون است و تشدید راء و معنی این است لنحرقنه بالنار و قرائت ابو جعفر و ابن محیصن تخفیف راء بفتح نون و ضمهٔ راء خفیفه که بمعنی لنبردنه است پس بهر حال معنی مقصود از آیت مجیده آنست که میفرماید و نظر کن بسوی معبود که تو بودی همه روز بپرستش او عاکف و مقیم و مجاور آن هر آئینه بسوزانیم آنرا به آتش پس پراگنده سازیم خاکستر بارادهٔ آنرا در دریا را ساختنی بجهت ریاضتی عقوبت و هم مکر سامری و اظهار عبادت مفتنان یعنی تا بدانند که آنچه تو ساخت و آنرا پراگنده گردانیدیم و هیچ از آثار آن باقی نماند صفت الوهیت بر او اطلاق کردن عین جهالت و محض ضلالت است **معمرین** را در معنی لنحرقنه سه وجه است یکی آنکه المراد احراقه بالنار و هذا احد ما یدل علی ان صاد لحما و دما لان الذهب لا یحل احراقه بالنار یعنی مراد سوزانیدن آن عجل است به آتش و این احد ادله است بر آنچه گفته اند که عجل از لحم و دم بوده است زیرا که احراق طلا و به آتش صورت امکان ندارد پس این معنی بنا بر قول کسی است که میگوید آن گاو را گوشت و پوست بوده **و ثانیه** ای معنی است قرائت لنحرقنه و لنذبحنه **و ثالثه** گفته است امر موسی علیه السلام بذبح العجل فسیل منه الدم فاحرق ثم نسف رماده یعنی موسی علیه السلام بذبح کردن گوساله امر فرمود پس جاری شد از او خون پس از آن بسوزانیدش آن را پراگنده ساخت خاکستر او را و دیگر لنحرقنه بمعنی لنبردنه بالمبرد یقال

در شمهٔ از حالات دنیویهٔ سامری گوید

در شمهٔ از حالات اخرویهٔ سامری گوید

در بیان کیفیت و احوال الهٔ سامری

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

حوقه یحرقها ذابرده دراین قرائت دلیل است که گوساله بگوشت وخون منقلب نشده بود ابو علی فارسی گفته میتواند که تحریق مبالغه حرق باشد که بمعنی بردن بالمبرد است یعنی بسوهان آنرا برادکنیم وریزه ریزه گردانیم این بنا بر قول کسی است که گفته او حیدی بود زین ویحیات مؤید ومقوی اینست قرائت لنحرقنه که از قرائت امیر المومنین صلوات الله وسلامه علیه است وهو العالم بحث رابع انما الهکم الله الذی لا الٰه الا هو وسع کل شیء علما بدانکه موسی علیه السلام وقتیکه فارغ شد از ابطال مذهب سامری پس خواست که بهمین متصل دین حق را بیان فرموده باشد این است که بمنقتان خطاب نموده گفت جز این نیست که معبود شما که مستحق عبادت است آنخدائیست که نیست معبودی بحق فی الحقیقت بجز او ذی فراگسیده بهمه چیز از روی دانش یعنی خدای بحق آنست که علم او احاطه نموده باشد بهمه اشیاء نه قالب گوساله که اگر زنده نیز باشد مثل است در غباوت وبلاوت پس موسی علیه السلام بفرمود تا آن عجل را بسوختند وخاکستر آنرا در دریا ریختند اقول این بود مجملی از احوال حضرت موسی کلیم الله علیه السلام وشیاطین زمانه انجناب اصل آنست که در زمانه هر پیغمبر علیه السلام شریری در مقابله او بوده است که مرادیت پیغمبر میکوشیده چنانکه در تفسیر علی ابن ابراهیم وایضا در تفسیر برهان از بحر بنی بروایت علی ابن ابی حمزه از ابی عبد الله علیه السلام آورده است قال ما بعث الله رسولا الا وفی وقته شیطانا آن یودیانه یعنی گفت که بار تعالی عزوجل مبعوث نفرموده است پیغمبری را مگر آنکه در زمانه او در وقت او دو شیطان بودند که اورا اذیت میکردند مانند پیغمبران اولوالعزم که نوح وابراهیم وموسی وعیسی ومحمد صلعم بودند که در زمانه هریکی از ایشان دو مشرر بودند اما شرار زمانه نوح ششصد نوبس مخرام بودند واما شرار زمانه حضرت ابراهیم خلیل الله علیه السلام نمرود بن کنعان بود واما شرار زمانه موسی علیه السلام سامری ومرعقیبا بود واما شرار زمانه عیسی علیه السلام فنیواس ومرسیون بود واما شرار زمانه محمد صلعم فخیر وزریق بود که ایشان در زمانه هر پیغمبر علیهم السلام آنچه توانستند باذیت او کوشیدند وهو العالم بحث خامس وکذلک نقص علیک من انباء ما قد سبق وقد اتیناک ذکرا بدانکه کاف منصوب المحال است بمفعولیت ای مثل ذلک الاقتصاص نقص بهر حال باید دانست که بار تعالی عزوجل هرگاه که قصه موسی وفرعون را در ماقبل شرح داد واو پس ازاین شمه از احوال موسی وسامری بیان فرمود خواست که بهمین متصل بحبیب خود مصطفی صلعم خطاب نماید کذلک نقص علیک من سائر اخبار الامم واحوالهم تکثیرا لشانک وزیادة فی معجزاتک ولیکون الاعتبار والاستبصار للمکلفین بها فی الدین خلاصه مقصود آنست که مانند این قصه موسی را که بر تو خوانده ایم میخوانیم بر تو ای محمد صلعم از سائر اخبار امم واحوال ایشان بجهة بزرگی شان تو وزیادتی در معجزات تو وزیاده شدن اعتبار واستبصار مکلفین بآن در دنیا وآخرت پس بهر حال مراد ومقصود از آیت آنست که حق سبحانه وتعالی جل خطاب بپیغمبر صلعم میفرماید این قصه موسی را که بر تو خوانده ایم میخوانیم بر تو ای محمد صلعم از سائر اخبار امم از خبر ملے آنچه بیقین وبتحقیق گذشته از قرون سابقه وامور ماضیه وقصص واخبار ایشان تا معجزه نبوت تو بود وزیادتی علم تو وشنیدنی تذکیر مستبصران امت تو وتا کید حجت بر معاندان تو گردد وبدرستیکه داده ایم ترا از نزدیک خود ذکرے یعنی یاد بودے که موجب شرف تو وسائر عالمیان است یعنی قرآن که مشتمل است بر این اقاصیص واخبار که بتحقیق است به تفکر واعتبار تنکیر ذکرا برای تعظیم یعنی ذکرے بزرگوار وتذکرے عالیمقدار که موجب نجات وسعادت دارین است مرکسی را که روی به او آورده یا متذکر شود متعظ بعضی گفته اند مراد بذکر در این آیت ذکر جمیل آنحضرت صلعم است وصیت عظیم او که فرا رسیده است بجمیع اهل ملت والحق این است وحاصل آن که جمهور مفسرین باین قایل اند که مراد از ذکر اینجا قرآن مجید است کما قال تعالی وهذا ذکر مبارک انزلناه وانه لذکر لک ولقومک والقرآن ذی الذکر وما یاتیهم من ذکر یا ایها الذی نزل علیه الذکر سوال قرآن چرا بذکر موسوم شد جواب مشتمل بر چند نوجه است یکی آنکه انه کتاب فیه ذکر ما تحتاج الیه الناس من امر دینهم ودنیاهم یلهما آنکه قرآن کتابی است که در آن ذکر تمامی آنچیزها است که مردم بسوے او محتاج اند از امور دین ودنیا ووجه آنکه بذکر موسوم شد الا بحبل من الله تعالی ونعمائه فقیه التذکیر والمواعظ یعنی قرآن مجید بذکر موسوم است بجهة انیکه ذکر میکند انواع آلاء خدای تعالی ونعمات او تعالی را پس در قرآن تذکیر ومواعظ اند سویم فیه الذکر والشرف لک ولقومک علی ما قال تعالی وانه لذکر لک ولقومک یعنی در این قرآن فکر وشرف تو وقوم تو میباشد بنابر آنکه بار تعالی میفرماید که این قرآن ذکر است برای تو وبرای قوم تو والله اعلم بحث سادس من اعرض عنه فانه یحمل یوم القیمة وزرا خالدین فیه وساء لهم یوم القیمة حملا بدانکه وزر عقوبت ثقیل بود تسمیه آن بوزر جهة تشبیه آنست در ثقل آن بر معاقب وصعوبت احتمال آن که ثقیل است بر حامل ودر بحرین

سیان انکه بعد ابطال مذهب سامری دین حق چیست

سیان اسماء واشرار ازمنهٔ انبیاء اولوالعزم علیهم السلام

سیان انکه بار تعالی قصص انبیاء را بر پیغمبر صلعم حکایة کرد

جواب سوال در وجه تسمیهٔ قرآن مجید بلفظ ذکر

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

گفته است اصل وزر چیزیست که آن را بار میکنند پس سلاح را وزر نامیدند زیرا که حمل کرده میشود و اوزار بمعنی اثقال آمده است و بهر گاه اجمالاً ایعنی معلوم گشت پس باید دانست که حق سبحانه وتعالی در ماقبل بیان نعمت خود کرد خواست که در اینجا ذکر فرماید شدت وعید کسی که از او تعالی اعراض کند و باو ایمان نیاورد این است که میفرماید هر که روگرداند از آن ذکر که جامع وجوه سعادت ونجات است وگفته که ضمیر راجع به او سبحانه است یعنی هر که اعراض کند از او سبحانه وبه اوامر و نواهی او عمل نکند پس بدرستیکه آن معرض بردارد در روز رستخیز باری گران که آن عقوبت عظیمه است وصعوبت مشقه بر او بجهت کفر و ذنوب او پس تسمیهٔ آن بوزر تشبیه آن بالضرورت در ثقل بر معاقب وصعوبت احتمال آن بر او یکسی که حامل اثقال عظیمه باشد که بسبب شدت ثقل آن پشت او شکسته شود و بعضی از مفسرین گفته اند مراد بوزر العظیم است که آن کفر است و در کلام مضاف محذوف است و تقدیر اینکه عقوبة الوزر وجزاءه و یا میتواند که از قبیل تسمیه سبب باسم سبب یعنی آن اعراض کننده در روز قیامت حامل عقوبت گناه خود باشد و بردارنده پاداش کردار خود در حالتی که جاوید باشد در آن وزر یا در حمل آن یعنی بعقوبت دائمی وعذاب ابدی گرفتار گردد و هرگز از زان خلاصی نیابد اما جمع خالدین و توحید اعرض بجهة حمل است بمعنی ولفظ و مثل این است قوله تعالی ومن یعص الله ورسوله فان له نار جهنم خالدین فیها و بداست مر ایشان را در روز قیامت بار ایشان که جزاء کفر و تکذیب است لفظ حملاً مفسر ضمیر مبهم است در ساء و مخصوص بذم محذوف است وسوق آیت دال است بر آن ای ساء حملاً وزرهم کقوله نعم العبد ای نعم العبد ایوب و لام لهم برای بیان است مانند لام هیت لک ای هلم لک وصحیح نیست که ساء بمعنی حزن باشد وضمیر فاعل در او راجع بوزر است زیرا که در اینصورت ذکر لام ونصب حملاً مفید و مزید معنی نخواهد بود و باقی تفصیل این مرام عنقریب انشاء الله تعالی در تفسیر میشه ضنکا مذکور خواهد شد و هو العالم بالصواب

بحث سابع یوم ینفخ فی الصور ونحشر المجرمین یومئذ زرقا بدانکه در قرائت ینفخ قراء اختلاف کرده اند **ابو عمرو** ینفخ بفتح نون خواند کقوله ونحشر و باقی **قراء** به فتح علی ما یسمی فاعله قرائت کرده اند ونحشر بالنون خوانده اند زیرا که نافخ نخشته است که در صور نفخ کند و او حاشر خداوند متعال است **بعضی** یوم ینفخ بیاء مفتوحه بنا بر غیبت خبر و ضمیر الی الله راجع است یا بسوی اسرافیل و اما یحشر المجرمین قرائت حسن است **وبعضی** صور بفتح واو قرائت کرده اند جمع صورت و اما صور نزد بعضی قرآن گویند مراد از نفخ کردن در آن خواستن مردم است بسوی محشر و جمعی گفته اند که صور جمع صورت است و مراد از نفخ تفخ روح است در آن و دلالت میکند بر این قرائت کسی که صور به فتح واو قرائت کرده است لاکن اول اولی است لقوله تعالی فاذا نقر فی الناقور و اما انجا مراد بار تعالی شناسانیدن امور آخرت است به امثال آنچه در دنیا مشاهدات کرده اند چه از عادت مردم است نفخ در بوق وقت اسفار در عساکر و اما زرق رنگ کبود می باشد در بحرین گفته است ذیل همین آیت مجیده که مراد از زرقا عمی است وگفته شده است که هو العطاش تظهر فی عیونهم کالزرقة **وبعضی** گفته اند که مراد از زرق العیون سواد الوجوه بشد ضحاک و مقاتل نیز همین قایل است **زجاج** میگوید یخرجون بصراء فی اول مرة ویعمون فی المحشر وسواد العین اذا ذهب تزرق **اشکال** چگونه اعمی نواند بود و حال انکه بار تعالی میفرماید انما یؤخرهم لیوم تشخص فیه الابصار و بالیقین شخوص بصر محال است و نیز میفرماید در حق ایشان اقرأ کتابك هر گاه ایشان اعمی باشند چگونه قرائت کرده میتوانند **جواب** حقیقت الامر آنست که در آن روز احوال ایشان مختلف خواهد بود پس این آیات مختلفه باعتبار اختلاف احوال ایشان وارد گشته است پس یک آیت متعلق احوال یک گروه است و آیت دیگر متعلق گروه دیگر پس معلوم شد که بین الآیات تعارض لازم نمیآید **ابو مسلم** گوید المراد بهذا الوزق شخوص ابصارهم والازرق شاخص لانه لضعف بصره یکون محدقا نحو الشیء یرید ان یثبته وهذا حال الخائف المتوقع لما یکره وهو کقوله انما یؤخرهم لیوم تشخص فیه الابصار **ثعلب** از ابن الاعرابی آورده است که زرقا بمعنی عطاشا زیرا که از شدت عطش سواد عیون ایشان متغیر میشود بزرق و دلالت می کند بر این قوله تعالی ونسوق المجرمین الی جهنم وردا و نیز از ابن الاعرابی **ثعلب** حکایت کرده است در معنی زرقا اوطامعین فیما لا ینالون و هر گاه بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که یوم ینفخ فی الصور بدل یوم القیامة است یعنی بداست عقوبت و وبال کفر ما ایشان را در روزیکه دمیده شود در صور یعنی اسرافیل در صور بدمد و حشر کنیم ما گناه کاران را یعنی آنانرا که شرک آوردند و نبوت پیغمبر ما صلعم تصدیق نکردند در آنروز در حالتیکه کبود چشمان باشند گفتیم که اتصاف عیون بزرقه جهنه است که آن اسود الوان عیون

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ترد عرب زیرا کہ رومیان کہ دشمن ترین دشمنان اند این صفت دارند و ابدار صفت عدو میگویند کہ اسود الکبد اصهب السبال ازرق العین یعنی فلان جگر سیاہ دارد و شارب زرد و سرخ و چشم کبود و این ہمہ از صفت رومیان است ہمچنان کہ زرقۃ العین علامت دوزخیان است سواد وجہ نیز علامت ایشان خواہد بود کقولہ تعالی وجوہهم مسودۃ و بنا بر قول کسی کہ گوید زرقۃ کوری و نابینائی است معنی چنین شود کہ ایشان را در روز قیامت نابینا محشور سازند کقولہ تعالی ونحشرهم یوم القیامۃ اعمی و بنا بر این قول تسمیۃ عمی بزرقۃ جہت آنست کہ در چنین ہنگام نور بصر حد میل نرقہ میکند و ہو العالم **بحث ثامن** یتخافتون بینهم ان لبثتم الا عشرا الخ اعلم بما یقولون اذ یقول امثلهم طریقۃ ان لبثتم الا یوما بدانکہ یتخافتون بمعنی تیارون گفتہ میشود خفت یخفت بخفاف مخافۃ والتخافت السرار و ہو نظیر قولہ فلا تسمع الا ہمسا مفسرین گفتہ اند و اما یتخافتون لانہ امتلات صدورهم من الرعب والهول او لانهم صاروا لبسبب الخوف فی غایۃ الضعف فلا یطیقون الجهر لفظا مقصود آنست کہ جز این نیست کہ پنہان و آہستہ گفتن ایشان بجہۃ آن بود کہ صدور ایشان از رعب و ہول مملو شدہ بود و یا بجہۃ اینکہ ایشان بسبب خوف در نہایت ضعف بودند پس بجہر گفتن طاقت ندا شتند **و نیز** اختلاف کردہ اند کہ از لبثتم مراد لبث در دنیا راست یا لبث در قبر **حسن** و ضحاک و قتادہ گفتہ اند کہ مراد لبث در دنیا است و بر این احتجاج کردہ اند بقولہ تعالی قال کم لبثتم فی الارض عدد سنین قالوا لبثنا یوما او بعض یوم فاسئل العادین **اشکال** از دو صورت خالی نیست یا گفتہ شود کہ ایشان مقدار لبث دنیا را فراموش کردہ باشند یا اینکہ فراموش کردہ باشند صورت اولی جائز نباشد و نہ گفتہ خواہد شد اینکہ جائز است انسان مثلا بنجاہ سال در بلدے ساکن باشد پس از آن فراموش کند و صورت ثانی نیز جائز نبود چہ بنا بر این کذب اہل آخرت لازم گیرد **جواب** بر چندین وجوہ متمل تواند بود **منها** اینکہ گفتہ اند لعلهم اذا حشروا فی اول الامر و عاینوا تلک الاهوال والانسان عند الهول الشدید یذهل عن اظهر الاشیاء خلاصہ آنست کہ شاید ایشان وقتیکہ در بدو امر محشور گردند و این اہوال را معاینہ کنند و انسان بوقت ہول شدید اظہر اشیاء را ہم فراموش میکند **منها** انهم عالمون بمقدار عمرهم فی الدنیا الا انهم قابلوا اعمارهم فی الدنیا باعمار الاخرۃ وجدوها فی نهایۃ القلۃ فقال بعضهم ما لبثنا فی الدنیا الا عشرۃ ایام و قال اعقلهم بل لبثنا الا یوما و امثالهم قد لبثنا فی الدنیا بالقیاس الی قد لبثنا فی الاخرۃ لعشرۃ ایام بل کالیوم الواحد بل کالعدم و انما خص العشرۃ والواحد بالذکر لان القلیل فی امثال هذه المواضع لا یعبر عنه الا بالعشرۃ والواحد خلاصہ مقصود آنست کہ ایشان عالم بودند بہ مقدار عمر خود در دنیا مگر اینکہ ایشان اعمار دنیویۂ خود را مقابلہ کردند بہ اعمار آخرت و آنرا بہ نہایت قلت یافتند پس بعضی از ایشان گفتند کہ ما در دنیا لبث نکردیم مگر روزے یا روز و اما عقلاے ایشان گفتند بلکہ بیشتر از یک روز لبث در دنیا نکردیم یعنی مقدار لبث ما در دنیا بہ مقابلہ لبث ما در آخرت ہمچو یوم بلا یک روز بود بلکہ ہیچ نبود و اما اینکہ چرا بہ عشرہ و احد مخصوص ذکر فرمودہ شد آنست کہ عدد قلیل در امثال این مواضع تعبیر کردہ نمیشود مگر بعشرہ یا بواحد **منها** انهم لما عاینوا الشدائد تذکروا ایام النعمۃ والسرور و تاسفوا علیها فوصفوها بالقصر لان ایام السرور قصار یعنی بدرستیکہ ایشان وقتی کہ شدایدرا معاینہ کردند ایام نعمت و سرور بیاد ایشان در آمد و بران متاسف شدند پس بہ قصر وصف آنہا کردند زیرا کہ ایام سرور قلیل میباشند **منها** ان ایام الدنیا قد انقضت و ایام الاخرۃ مستقبلۃ والذاهب وان طالت مدتہ بالقیاس الی الآتی وان قصرت مدتہ کیف والامر بالعکس ولهذه الوجوہ رجح اللہ تعالی قول من بالغ فی التقلیل فقال اذ یقول امثلهم طریقۃ ان لبثتم الا یوما **و اما عتی** از مفسرین گفتہ اند کہ مراد از لبث اینجا لبث قبر است و بعضهم قوله تعالی و یوم تقوم الساعۃ یقسم المجرمون ما لبثوا غیر ساعۃ کذلک کانوا یؤفکون **و** قال الذین اوتوا العلم و الایمان لقد لبثتم فی کتاب اللہ الی یوم البعث و اما کسی کہ بر اہل قیامت تجویز کذب کردہ پس برای او اشکالی در آیت نیست و اما کسی کہ بر آنہا تجویز کذب بمی کند میگوید ان اللہ تعالی لما احیاهم فی القبر وعدهم ثم اماتهم ثم بعثهم یوم القیامۃ لم یعرفوا ان قدر لبثهم فی القبر کم کان فخطر ببال بعضهم انه فی تقدیر عشرۃ ایام و قال اخرون انه یوم واحد غلبا فی العذاب بمدۃ اخری تمنوا زمان الموت الذی هو زمان الخلاص مما نالهم من هول العذاب خلاصہ مقصود آنست کہ بعد از بعثت باری تعالی عز و جل وقتیکہ ایشان را در قبر احیاء بفرمود و عذاب نمود پس از آن باز ایشان را بمیراند و بعد از آن باز ایشان را زندہ گرداند بروز قیامت ندانستند کہ مقدار لبث ایشان چہ قدر بود پس در دل بعضی از ایشان خطور کرد کہ آن زمان مقدار دو روز بود و بعضی گفتند کہ آن مقدار روز واحد بود پس وقتیکہ مرتبۂ دیگر در عذاب مبتلا شدند تمنائے زمان موت کردند کہ ہمان زمان خلاصی ایشان بود از انچہ رسید ایشان

در لغت و اشتقاق الفاظ آیہ و تفسیر یتخافتون گوید

اشکال و جواب بیان اہل محشر مقدار لبث خود را در دنیا

قول بعضی کہ مراد از لبث لبث دنیا است ۱۲

قول جمعی کہ مراد از لبث لبث قبر است ۱۲

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

در تفسیر و معنی از آیه شریفه زیر بحث گوید

از هول عذاب تنبیه اکثر مفسرین گفته اند که از ان لبثتم الا عشرا مراد عشره ایام است پس بنابراین قول لبثتم الا یوما بمقابله آن قلیل ست مقابل گفته است که از ان لبثتم الا عشرا مراد عشره ساعات است کقوله کانهم یوم یرونها لم یلبثوا الا عشیة او ضحاها و بنابراین تقدیر یوم از بیشتر باشد اقول پس بهرحال معنی مقصود از آیت آنست که در صفت اهل محشر میفرماید پنهان و آهسته گویند در میان یکدیگر یعنی بجهة فرط اهوال آنروز زهرهٔ آن نداشته باشند که آواز بردارند بلکه نرم و آهسته با یکدیگر گویند هرگاه نگریدی در دنیا نگرده شبانه روز یعنی در جنب درازی مدت آخرت و طول لبث ایشان در دوزخ گویا پشمرند مدت مکث را در دنیا و یا بجهة تاسف بر زندگانی دنیا در وقتیکه شاید عذاب را معاینه به بینند دیدند که ایشان مستحق آنند بسبب ضایع گردانیدن حیات دنیا در فضای اوطار و اتباع شهوات گویند که روزه دنیا را که عمل در آن موجب حیات ابدی و سعادت سرمدی بود از دست دادیم اوقات خود را در بطالت و تباهی و حطام فانی آن گذرانیدیم لاجرم بعذاب دائمی گرفتار گشتیم که هرگز امید نجات آن متصور نباشد و یا بجهة شدت هول و عذاب آنروز مدت دنیا را فراموش کرده باشند و گویند که مراد بعشرا از نفخه اولی است تا نفخه ثانیه که چهل سال است و بجهة آنکه در این مدت معذب نبوده تا هنگام بر ایشان آسان گذشته باشد و پنداشته باشند که ده روز بیش نبوده همچنان که کسی به تنعم سلوک میکند مر او زمان بر او اندک می نماید و نزد بعضی مراد ملک ایشان است در قبر چنانکه مذکور شد کقوله تعالی و یوم تقوم الساعة یقسم المجرمون ما لبثوا غیر ساعة یعنی زعم ایشان چنان باشد که ایشان زیاده روز در قبر نمانده اند و این بجهة آن باشد که عذاب قبر را نسبت بعذاب آخرت و اهوال آن سهل و آسان یافته باشند بر وجهی که گویا در خواب بوده اند و بعد از انکه متنبه شوند و مشاهدهٔ انواع عقوبات آخرت کنند از غایت سهولت آن عذاب پندارند که آن ده روزی بیش نبوده پس حق سبحانه میفرماید ما دانا تریم به آنچه گویند با یکدیگر مشاورت کنند از تعیین مدت لبث وقتیکه گوید اعدل و افضل ایشان یعنی نمامترین ایشان از روی رای و عقل که در نگرید در دنیا یا در قبر مگر روزی یعنی مدت لبث شما در دنیا یا قبر مقدار یکروز بیش نبوده مراد آنست که آنکسی که در رای و سداد اصوب ایشان است گوید که لبث شما زیاده از یک روز نبوده زیرا که یوم واحد و عشر را هرگاه مقابله کنند بروز قیامت و آنچه مر ایشان را ست از عذاب دائمی نسبت یوم واحد بآن اقرب باشد این استرجاع حق تعالی است مر قول آنکس را که شدت عذاب و وبال انتقال او بیشتر است از دیگران و هو العالم

در بیان توضیح الفاظ آیت شریفه زیر بحث گوید

بحث تاسع و یسئلونک عن الجبال فقل ینسفها ربی نسفا فیذرها قاعا صفصفا لا ترى فیها عوجا و لا امتا بدانکه فاء در فقل فاء تعقیب است زیرا که مقصود سائلین از این سوال طعن در حشر و نشر بود لاجرم حبیب خود را مامور کرد بجواب که مقرون باشد به فاء تعقیب زیرا که تاخیر البیان در مثل این مسئله اصولیه جائز نیست و اما در سائل فروعیه اکثر جائز دانسته اند و اما ضمیر در ینسفها عاید بسوی جبال است و در لغت نسف بمعنی تذریه و گداختن است ای تصیر الجبال کالهباء المنتثر تذکر و تذریه پس وقتیکه جبال زایل شوند حوالی زایل گردند پس اعتراض لفظ تخافتون رفع می شود چنانکه بیاید خلیل گفته است ینسفها ای یذهبها و یطیرها و اما ضمیر در قیعة بسوی ارض عاید است فاستغنی عن تقدیم ذکرها لما فی عادة الناس من الاخبار عنها بالاضمار کقولهم ما علیها اکوم من فلان و قال تعالی ما ترک علی ظهرها من دابة و اما قاعا بمعنی مکان مطمئن باشد و بعضی گفته اند که بمعنی مستنقع الماء باشد و اما صفصف جائی را گویند که بر آن نبات و گیاه نباشد ابو مسلم گفته است القاع الارض المنبسطة المستویة و کذلک الصفصف و اما عوج اعوجاج بکجی و انحراف و عدول باشد و اما امتا آنرا گویند که بلندی را گویند گفته میشود و جعل جبلها جثی ما فیها امت عکرمه نقل کرده است از ابن عباس که عوج بمعنی انخفاض است و اما امت بمعنی ارتفاع و بنابراین جمله فعلیه مفسر قاع صفصف باشد در کشاف زمخشری گفته است که عوج مکسور العین و مفتوح العین مختلف المعنی اند گفته اند که عوج بالکسر در معانی استعمال میشود و اما عوج بالفتح بر اعیان اطلاق شود و هرگاه بالا جمال حقیقت حال او فهمیده شود پس بایدانست که باریتعالی عز و جل وقتیکه امر یوم القیامة را وصف کرد خواست که همین متصل حکایت نماید قول کسی را که بحشر و نشر ایمان نداشتند این است که فرمود و یسئلونک عن الجبال و در تقریر این سوال وجوه مختلفه ذکر کرده اند بعضی گفته اند ان قوله یتخافتون وصف من الله تعالی لکل المجرمین بذلک فکانهم قالوا کیف یصح ذلک و الجبال هائلة و مانعة من هذا التخافت یعنی بدرستیکه در آیت ما قبل فقره یتخافتون وصف تمامی مجرمین است از ما رتفعات پس گویا که ایشان گفتند که این وصف تخافت چگونه صحیح تواند شد و حال آنکه جبال حائل و مانع اند از این تخافت ضحاک و غیره

در بیان اختلاف الاقوال در شان نزول آیت زیر بحث بمی فرماید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

گفته اند ان هذه الایة نزلت فی مشرکی مکة قالوا یا محمد کیف تکون الجبال یوم القیمة وکان سوالهم علی سبیل الاستهزاء یعنی این آیت مجیده در مشرکین مکه منظم نازل شد که آنها گفتند ای محمد صلعم روز قیامت کوه ها چگونه خواهند بود این سوال مشرکین بصورت استهزا بود جمعی گفته اند ممکن است که قوم بحضور نبوی صلعم گفته باشد انک تدعوان الدنیا ستنقضی فلو صح ما قلته لوجب ان تبتدئ اولا بالنقصان ثم تنتهی الی البطلان لکن احوال العالم باقیة کما کانت فاول الامر فکیف یصح ما قلته من خراب الدنیا خلاصه آنست که قوم گفت ای محمد صلعم بدرستیکه تو دعوی میکنی اینکه دنیا ختم و تمام خواهد شد پس اگر قول تو صحیح میبود واجب بود اینکه اولا ابتدا به نقصان میشد در آن و پس از این منتهی ببطلان میشد ولاکن احوال عالم باقی است برحال خود چنانکه اول بود پس چگونه قول تو صحیح تواند شد در خراب شدن دنیا **اقول** اصل آنست که در حقیقت این چیزها را جالینوس گفته است که حاصل شد او در اینکه سماوات فانی نمیشوند قال لانها لو فنیت لابتدات فی النقصان اولا حتی تنتهی نقصانها الی البطلان فلما لم یظهر فیها النقصان علمنا ان القول بالبطلان باطل یعنی جالینوس گفته است که هرگاه آسمانها فانی شوند باشد هر آئینه در نقصان ابتدا میشد اولا تا اینکه منتهی میشد نقصان آنها بسوی بطلان پس وقتیکه در سماوات نقصان ظاهر نشد دانستیم بدرستیکه قول ببطلان باطل است **پس** بهرحال خداوند متعال عزوجل حبیب خود محمد مصطفی صلعم را مامور گردانید بجواب این سوال فهم کرد و جواب امور دیگر نیز در شرح احوال قیامت و احوال آن این است که میفرماید و می پرسند ترا از کوهها یعنی از مآل حال آنها پس بگوی تا در جواب ایشان که بقدرت کامله پراگنده سازد آنها را آفریدگار من پراگنده ساختنی یعنی مانند دیگ روان آن را در اقطار منتشر سازد و در **تفسیر لباب التنزیل** آورده اند که برکند آنرا از بیخ پس اجزای آنرا ریزه ریزه گرداند تا چون ریگ شود و بعد از آن باد دبور را امر کند تا آنرا متفرق سازد و در **تبیان** گفته است که کوه ها را از اماکن خودشان بردارد و در دریا اندازد پس بگذارد قرارگاه آنها را که زمین است و گفتیم میتواند بود که ضمیر راجع بسوی ارض باشد و ح اضمار آن بدون ذکر مرجع بجهة دلالت جبال باشد بر آن کقوله ما ترک علی ظهرها من دابة و بنا بر معنی اول کلام بر حذف مضاف است ای فیذر مقادها چنانکه بان مفسر شده و بر هر تقدیر مراد آنست که حق سبحانه و جل بگذارد زمین را در حالتیکه ملسا باشد و خالی از کوه ها و نباتات همواره که همه اجزای آن بر صف واحد باشد در استواء و اصلا شائبه ارتفاع و انخفاض نداشته باشد نه بینی در آن هیچ اعوجاجی و نه اندک بلندئی چه جای بسیار بدانکه نصب قاعا و صفصفا بر حالیت است و واو در کلام مستأنف است برای بیان حالین واضح این است که اولی منصوب المحل است بر حالیت و اول و ثانی به اعتبار احساس است و ثالث به اعتبار مقیاس و لهذا ایثار عوج نموده به کسرهٔ عین که مخصوص بمعانی است بر عوج بفتح عین که مخصوص است باعیان در **کشاف زمخشری** آورده است که ذکر عوج در موقع عوج از بدایع جمله است در وصف ارض به استواء چه آن مستلزم نفی اعوجاج است بابلغ وجه زیرا که اهل بصر اگر قطعهٔ از ارض را تسویه کنند بنظر دقیق در تسویهٔ آن کوشند پس همه متفق شوند بر عدم اعوجاج آن و بعد از ان هندسی و مقدری را امر کنند که عرض استواء آن کند بر مقاییس هندسیه هر آئینه بوسیلهٔ مقیاس هندسی مطلع خواهد شد بر عوج آن در حالیکه اعوجاج آن بحاسهٔ بصر مدرک نشده باشد پس حق سبحانه نفی این عوج نمود که از ادراک بصر خارج است و بجهت دقت و لطافت بر کسی معلوم نمی شود مگر بر صاحب تقدیر و هندسه و چون این اعوجاج بمقیاس مدرک میشود نه باساس از این جهة ملحق بمعانی شده افظ عوج که موضوعست که بازاء این اختیار نموده شد بر عوج که استعمال آن در اعیان است نه در معانی خلاصهٔ معنی آنست که بعد از نسف جبال اگر بمقیاس هندسی در او تاویل نمائید هیچ عوجی در او نیابند چه جای آنکه در نظر معوج نماید پس این مبالغه است در نفی اعوجاج آن و در **تفسیر برهان بحرینی** آورده که در روایت ابی الجارود از جناب ابی جعفر علیه السلام است قوله قاعا صفصفا فالقاع الذی لا نبات فیه و الصفصف الذی لا نبات له یعنی قاع زمینی است که بر آن خاک نباشد و اما صفصف زمینی است که بر آن گیاه نباشد و هو اعلم

قوله تعالی ○ یومئذ یتبعون الداعی لا عوج له و خشعت الاصوات للرحمن فلا تسمع الا همسا ○ یومئذ لا تنفع الشفاعة الا من اذن له الرحمن و رضی له قولا ○ یعلم ما بین ایدیهم و ما خلفهم و لا یحیطون به

در بیان معنی و تفسیر آیت شریفه زیر بحث گوید

در بیان توضیح لفظ قاع و صفصف و عوج می فرماید

WWW.MAARIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

آیات مقدسات هشتگانه

عِلْمًا ○ وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِلْحَيِّ الْقَيُّومِ ۖ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ○ وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ○ وَكَذَٰلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا ○ فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا ○ وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلُ فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا ○

ترجمه آیات مبارکه مرقومه بالا

ترجمهٔ این هشت آیات مبارکه اینست که پیروی کنند همه مردمان آواز خواننده را یعنی اسرافیل که ایشان را بخواند بحشرگاه هیچ میل و کجی نکنند در راه او یعنی هیچ مدعوی نتواند که عدول کند از خواندن بلکه همه انقیاد نمایند مومنان بسرعت و کافران بدرنگ و پست شود آواز ها برای تحن گفتن خدای را از عظمت و مهابت وی پس نشنوی تو در آنروز مگر آوازی نرم یعنی صوت اقدام ایشان در رفتن بحشر آنروز سود ندارد در خواست کسی را مگر آنرا که دستوری دهد و رحمن شفاعت او را خدای تو بپسندد برای او سخن شفیع را میدانند خدای آنچه پیش آدمیان است از امور آخرت و آنچه از پی ایشان است از کار دنیا و احاطه نمیتوانند کرد بجمیع عالمیان بذات خدایتعالی از جهة دانش یعنی ذات الهی معلوم نگردد و خوار و فروتر شوند اصحاب رویها یعنی روز حشر همه مردمان ذلیل و خاشع باشند مر خدای زنده و پاینده را چون امیران در دست امیران و گویند مر او را مشرکان و مجرمانند و بدرستیکه بی بهره ماند و نومید گشته هر که برداشت ظلم را یعنی بار شرک را برگرفته به موقف حشر آید و هر که بکند بعضی از کارهای ستوده و حال آنکه مومن باشد چه صحت طاعات و قبول خیرات ایمان شرط است لاجرم هر مومنی که عمل نیکو کند پس نترسد در آنروز از ستم و بیداد کردن زیادتی سیاست امت و نه از کسر و شکست که نقصان عقوبت است یعنی نه از حسنات مومن چیزی کم کنند و نه بر سیئات وی افزایند و همچنان که منزل ساختیم این آیات متضمنهٔ مرموعید را فرو فرستادیم ملکانرا کتاب را قرآنی به لغت و زبان عربی و مکرر گردانیدیم در او از آیات وعید چون ذکر طوفان در حجفه و صیحه و خسف و مسخ شاید که بپرهیزند مشرکان و بترسند از آنکه مثل آنها بایشان فرود نیاید تا تجدید کند مر ایشان را پندی چون استماع وی کنند پس برتر است خدایتعالی از صفات مخلوقات یا برتر گشت از الحاد ملحدان یا پاکتر از قول مشرکان پادشاه ناطق الامر ثابت در ذات و صفات خود یا سزاوار ربوبیت و اوصاف کمال و هو الکبیر المتعال و شتاب منمای بقرائت قرآن پیش از آنکه ادا کرده شود تو را وحی آن و بگوی اے پروردگار من بیفزای مرا دانش به احکام شرع یا بقرآن و معانی آن و بدرستیکه ما وحی فرستادیم بسوی آدم صفی پیش از این زمان و فرمودیم او را که گرد شجرهٔ گندم نگردد و از آن نخورد پس فراموش کرد آنرا و نیافتیم مر او را عزمی بر گناه یعنی بخطا نه بعد صورتی از او بسمت صدور یافت یا نبود او را صبری بر آن منهی عنه **و در تفسیرش** چند بحث اند **بحث اول** یومئذ یتبعون الداعی لا عوج له بدل کل این صفت دویم است از یوم القیامت تنوین یومئذ عوض مضاف الیه است پس اضافه بوقت نفخ است و تقدیر شود اینکه یوم وقت النفخ یعنی روزی که بر کنده و پراگنده گردد در زمین و بتواند بود که بدل ثانی یوم القیامت باشد یعنی محرران حامل عذر خود باشند در آنروز و بلکه پیروی کنند همهٔ مردمان خواننده خود را یعنی اسرافیل که بآواز بلند همه مردمان را بحشرگاه قیامت خواند **و در خبر است** که چون وقت نشور در رسد خدای سبحانه اسرافیل را امر کند تا بر صخره بیت المقدس بر آید ایستاده بآواز بلند مردم را بخواند و مردمان از هر اوب که باشند متوجه به آن صوب شوند هیچ میلی و کجی نباشد مر آن داعی را یعنی هیچ مدعوی نتواند که عدول کند و منحرف گردد از خواندن او و بجانب او نیاید بلکه همه ساوی باشند در اجابت و انقیاد او و نمودن و بصواب و توجه نمایند مومنان بسرعت و کافران بدرنگ از ابی مسلم منقول است که معنی آیت آنست که اسرافیل در خواندن عدول نکند از احدی بلکه همه را بمحشر قیامت خواند **مفسرین** را در این آیت دو معنی الداعی اختلاف است **بعضی** گفته اند که مراد از این داعی نفخ فی الصور است **و جماعتی** گفته است که داعی فرشته بود ایستاده بر صخرهٔ

آیات مقدسات هشتگانه

در بیان کیفیت وقت حشر و نشر همه گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیت المقدس و نداوی کند اینها العظام النخرة و الاوصال المتفرقة و اللحوم المتمزقة قومی الی ربك للجزاء و الجزاء پس همه اینها صوت داعی را خواهند شنید پس او را پیروی خواهند کرد **و قولی** آنست که داعی اسرافیل خواهد بود که بر صخره بیت المقدس برآید **اقول** قابل دانستن این است که آیا این دعا قبل از احیا خواهد بود یا بعد از احیا پس هرگاه مقصود از دعا اعلام کردن به ایشان باشد واجب است که این دعا بعد از احیا بود زیرا که دعای میت عبث است و اگر غیر از این چیزی دیگر مقصود باشد مثل اینکه لطف باشد برای ملائکه و مصلحت باشد برای ایشان پس چنین دعا قبل از احیای ایشان هم جائز است **و اینجا** از داعی مراد یعسوب الدین امیر المؤمنین **مرتضی علی** علیه السلام است و همین در تفسیر اهل البیت علیهم السلام مروی گشته چنانکه در تفسیر **برهان** بحرینی بروایت عیسی ابن داود از ابی الحسن موسی ابن جعفر عن ابیه علیهم السلام ذیل همین آیت آورده است که فرمود پرسیدم از پدر بزرگوارم معنی آیت یومئذ یتبعون الداعی لا عوج له از امام علیه السلام فرمود که مراد از داعی امیر المؤمنین علیه السلام است که یوم القیامت آنجناب داعی و منادی خلق خواهد بود و هو العالم بالصواب

بحث ثانی و خشعت الاصوات للرحمن فلا تسمع الا همسا همس به معنی ذکر خفی باشد کما فی لم یخرج من فضاء الفم گویا که از فضای دهان بیرون نمی آید و همس الاقدام اخفی ما یکون من صوت القدم و گفته اند که این ماخوذ است از همس الابل و آن اصوات خفیفه اند وقت مشی کذا فی **البحرین** و نیز از همین ماخوذ است الحروف المهموسة و **ابن عباس** و عکرمه و حسن و ابن زید گفته اند الهمس وطء الاقدام و المعنی انه لا تسمع الا خفق الاقدام و نقلها الی المحشر خلاصه اینکه ایشان تفسیر همس کرده اند به خفق اقدام و نقل آن بمحشر یعنی آواز قدم ایشان در حین رفتن بمحشر نرم باشد بجهت هیبت و هول ایشان قدم را آهسته بر زمین نهند و نرم نرم روند **اقول** بهر حال این آیت صفت سویم یوم القیامت است و معنی و مقصود از آیت آنست که خدای تعالی میفرماید و بیت شود آوازها از برای خدا بجهت عظمت و مهابت او یا بجهت سخن گفتن او پس نشنوی تو در آن روز مگر آوازی نرم و سخنی آهسته **ابو مسلم** گفته است و قد علم الانس و الجن بان لا ملك لهم سواه فلا یسمع لهم صوت یزید علی الهمس و هو اخفی الصوت و یکاد یکون کلاما فیهم بتحریك الشفتین لضعفه و حق لمن کان الله محاسبه ان یخشع طرفه و یضعف صوته و یختلط قوله و یطول عجله خلاصه آنست که تمامی جن و انس دانند که ایشان را سوای باریتعالی عز و جل دیگر مالکی نیست پس نشنیده نمیشد صوت ایشان زاید از همس و آن خفی ترین صوت است و در اصل آن کلامی میباشد که فهمیده میشود بتحریك هر دو لب بجهة ضعف او و حق است کسی را که خدای تعالی عز و جل محاسب باشد باید که بترسد طرف او و ضعیف شود صوت او و مختلط شود قول او و طویل شود غم او در تفسیر **برهان** علامه بحرینی نیز **علی بن ابراهیم** ذیل همین آیت بروایت ابو الورد از حضرت ابی جعفر علیه السلام آورده است قال اذا کان یوم القیامة جمع الله الناس فی صعید واحد و هم عراة فیوقفون فی المحشر حتی یعرقوا عرقا شدیدا و یشتد انفاسهم فیکثرون فی ذلك خمسین عاما و هو قول الله و خشعت الاصوات للرحمن فلا تسمع الا همسا ثم ینادی منادی من تلقاء العرش بین الامی فیقول الناس قد سمعت فمن باسمه فینادی بنو الرحمة محمد ابن عبد الله الامی فیتقدم رسول الله امام الناس کلهم حتی یلتقی الحوض طوله ما بین ایلة الی صنعاء فیقف علیه فینادی بصاحبکم فلیتقدم امام الناس فیقف معه ثم یؤذن للناس فیمرون فبین وارد الحوض یومئذ و بین مصدوف عنه فاذا رأی رسول الله من یصرف عنه من محبینا بکی و یقول یا رب شیعتی علی اراهم صرفوا تلقاء اصحاب النار و منعوا ورود حوضی قال فاذا بعث الله الیه ملکا فیقول له ما یبکیك یا محمد فیقول الا ناس من شیعتی علی فیقول الملك ان الله یقول لك یا محمد شیعة علی قد وهبتهم لك یا محمد و صفحت لهم عن ذنوبهم لحبتهم لك و لعترتك و الحقتهم بك و هم کانوا یتولون به و جعلناهم فی زمرتك فاوردهم حوضك فقال ابو جعفر علیه السلام فکم بالك یومئذ و باکیة یناداه یا محمد اذا راوا ذلك و لا یبقی لحد یومئذ بتولانا و یحبنا و یتبرأ من عدونا و یبغضهم الا کانوا فی حیزنا و معنا و یرد و احوضنا و همین روایت را مالی شیخ علیه الرحمه نیز نقل فرموده است بروایت ابو الورد گفت شنیدم ابو جعفر محمد ابن علی الباقر علیه السلام را که می فرمود اذا کان یوم القیامة جمع الله الناس فی صعید واحد من الاولین و الاخرین عراة حفاة فیوقفون علی طریق الحشر حتی یعرقوا عرقا شدیدا و تشتد انفاسهم و ساق الحدیث الی آخره **بحث ثالث** یومئذ لا تنفع الشفاعة الا من اذن له الرحمن و رضی له قولا بدانکه **زمخشری** ذیل آیه گفته است که من در من اذن له صلاحیت میدارد که مرفوع و هم منصوب باشد پس مرفوع بودن آن بنا بر بدل بودن آنست از تقدیر مضاف محذوف مضاف الیه ای لا تنفع الشفاعة الا شفاعة من اذن له الرحمن و اما منصوب بودن آن بنا

بیان اینکه از داعی مراد چیست

کیفیت مردم در محشر و بخشش شیعیان علی علیه الصلوة و السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بر مفعولیت است فخر رازی گفته است که احتمال ثانی یعنی منصوب علی المفعولیت اولی است از چند وجه اول ان الاول یحتاج فیه الی الاضمار والاعراب والثانی لا یحتاج فیه الی ذلک یعنی بدرستیکه در صورت اولی الی الاضمار و تغییر اعراب احتیاج میافتد و در صورت ثانی که منصوب علی المفعولیت باشد باین احتیاج نمیافتد ثانی در آیت مجیده از لا تنفع الشفاعة مراد کسی است که او را شفاعت کرده شود استثنا بجهة یشان راجع است پس کانه میفرماید لا تنفع الشفاعة احد من الخلق الا شخصا مرضیا بالث ان من المعلوم بالضرورة ان درجة الشافع درجة عظیمة فهو لا تحصل الا لمن اذن الله له فیها وکان عند الله مرضیا فلو حملنا الاذن علی ذلک صارت العبارة جاریة مجری ایضاح الواضحات اما لو حملنا الاذن علی المشفوع له لم یکن ذلک ایضاح الواضحات فکان ذلک اولی بیان آنکه من مأذون مرفوع المحل است یا منصوب المحل است

معلوم است اینکه بتحقیق درجهٔ شفاعت کننده خیلی عظیم است پس این درجه کسی را حاصل است که باریتعالی عزوجل او را در این شفاعت کردن اذن داده باشد و او نزد حق تعالی مرضی باشد پس هرگاه آیت را بر این معنی مذکور حمل کنیم جاری خواهد بود مجری ایضاح واضحات و لاکن هرگاه آیت را بر مشفوع له حمل کنیم بالیقین در اینصورت ایضاح واضحات نخواهد بود پس اینصورت اولی است و هرگاه اجمالا این معنی معلوم شد پس باید دانست که حق تعالی میفرماید آنروز سود نداشته باشد درخواست کسی را مگر شفاعت کسی که دستوری دهد مر او را در شفاعت کردن خداوند بخشاینده و بپسندد برای او سخنی را و در باب شفاعت بجهت مکانت و منزلت او نزد حضرت عزت از انبیاء و اولیاء و صدیقین و شهیدان و صالحان و بنا بر اینکه مراد به من مشفوع له باشد معنی چنین شود مگر کسی را که ماذون باشد در آنکه شفاعت او کنند و خوشنود باشد خداوند آنکه شفاعت او نماید پس بر معنی اول مرفوع المحل است ببدلیت بحذف مضاف و بر معنی ثانی منصوب المحل است بر مفعولیت و محتمل است که از اذن مشتق باشد یا از اذن بضمتین که بمعنی گوش اشتق است و در رضی له بمعنی رضی لاجله است یعنی ای رضی قوله لاجله و مانند این لام است لامی که واقع شده در کریمه و قال الذین کفروا للذین امنوا لو کان خیرا ما سبقونا الیه ای لاجل الذین امنوا

معتزله گفته اند در تفسیر این آیت الفاسق غیر مرضی عند الله تعالی فوجب ان لا یشفع الرسول فی حقه لان هذه الایة تدل علی ان المشفوع له لا بد ان یکون مرضیا عند الله یعنی چونکه باریتعالی از فاسق خوشنود نمیباشد پس واجب است که پیغمبر صلعم در حق او شفاعت نکند زیرا که این آیت دلالت بالصراحة می کند بر اینکه چاره نیست مشفوع له را بیاید مرضی عند الله بوده باشد محققین بجواب معتزله گفته اند ان هذه الایة من اقوی الدلایل علی ثبوت الشفاعة فی حق الفساق لان قوله و رضی له قولا یکفی فی صدقه ان یکون الله تعالی قد رضی له قولا واحدا من اقواله الفاسق قد رضی الله تعالی قولا واحدا من اقواله هو شهادة ان لا الله الا الله فوجب ان تکون الشفاعة نافعة له لان الاستثناء من النفی اثبات خلاصه آنست که بتحقیق این آیت زیر بحث از قوی ترین دلایل و براهین است بر ثبوت شفاعت در حق فاسقان زیرا که جمله و رضی له قولا کافی است در صدق اینکه خدایتعالی یک قول نیک فاسق هم از او خوشنود میگردد و فاسق بیک قول نیک خدای خود را از خود خوشنود میکند که آن قول شهادت لا اله الا الله باشد پس واجب شد اینکه شفاعت نافع باشد برای فاسق زیرا که استثناء از نفی افادهٔ اثبات میکند اقول حق آنست که اقوال محققین از متانت خالی نیست لاکن بالضرورت تنها شهادت لا اله الا الله برای خوشنودی خدایتعالی کافی نمیشود مگر شرطها و شروطها چنانکه امام معصوم ناطق بالحق علیه السلام فرموده است نحن من شروطها یعنی اقرار بولایت ما اهل البیت علیهم السلام از جمله شروط قبولیت شهادت کلمه توحید است حقق است از طرق فریقین که هیچ عملی و عبادتی و طاعتی از احدی قبول نمیشود مگر بمحبت اهل بیت رسول علیهم السلام و در حدیث آمده است که ولو ان عبدا عبد الله الف سنة ثم الف سنة حتی صار کالشن البالی ثم لم یلق الله بمحبتنا اکبه الله علی منخریه فی النار خلاصه آنست که هرگاه عبدی عبادت کند خدایتعالی را هزار سال تا آنکه همچو مشک یعنی مشک کنده گردد باینهمه عبادت چون باریتعالی را ملاقات کند بغیر از محبت ما اهل البیت علیهم السلام حق تعالی چنین عابد را بروی در جهنم اندازد اشکال حق تعالی استثناء بدو شرط از این نفی کرده است یکی حصول اذن دیگر خوشنودی باریتعالی و لاکن در فاسق بنا بر تحقیق مذکور شرط واحد که رضاء و خوشنودی باریتعالی باشد اگر بیک قول حاصل شود شرط ثانی که حصول اذن باشد ثابت نمیشود جواب این قید رضاء و خوشنودی باریتعالی بقول واحد در حصول استثناء کافی است بدلیل قوله تعالی و لا یشفعون الا لمن ارتضی چه در این آیت دلالت بالصراحة است بر حصول قید اذن پس از مجموع آنها ظاهر میشود که چون حق تعالی از کسی خوشنود شود بالضرورت در شفاعت او اذن میدهد چون هر دو قید حاصل شوند استثناء حاصل میشود فقال میگوید که خدایتعالی اجازت شفاعت برای مومنین غیر مطیع نمیدهد برای عدل و حکمت او تعالی چه بقبول شفاعت در

زعم معتزله در شفاعت فساق و قول محققین در جواب فرقه معتزله

قول مفسر در تائید اقوال محققین گوید

جواب اشکال در باب شفاعت فاسق می گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

مؤمن غیر طایع تسویه میان اهل طاعت و اهل معصیت لازم میآید پس اگر عامل و غیر عامل و مطیع و متمرد در یک محل باشند این تسویه عدل نیست بلکه ظلم است چه معلوم است آن کسی که مدت العمر فاعل اعمال صالحه و باذل مال و آل جان و تارک لذات و مباحات فضلاً عن ترک المعاصی برای خدا کرد و کسی که بخلاف آن رفتار نمود برابر او نیست و تسویه او به ذی الاعمال اضمحلال حق مستحقین کانه بغیر مستحقین قبیح باشد لهذا نفی عام فرموده به استثناء اثبات شد که در مومن مرضی الاعمال و الافعال اذن حاصل میشود نه بغیر او **اقول** مسئلهٔ شفاعت بالجمله محتاج بتوضیح بیش ازین است پس باید دانست که حق تعالی در قرآن مجید بمقامات متعدده ذکر شفاعت کرده است **قوله تع** بل عباد مکرمون لا یسبقونه بالقول وهم بامره یعملون یعلم ما بین ایدیهم وما خلفهم ولا یشفعون الا لمن ارتضی وهم من خشیته مشفقون یعنی بلکه ایشان بندگان گرامی اند سبقت در کلام پیش خدا نمی کنند و ایشان بفرمان وی کار می کنند میداند خدا آنچه پیش ایشان و آنچه پس پشت ایشان است و شفاعت نمی کنند مگر برای کسی که خدا خوشنود شده است و ایشان از ترس خدا خوف دارنده اند **وقال الله** تعالی من ذا الذی یشفع عنده الا باذنه یعنی کدام است که شفاعت میکند مگر باذن و اجازت خدا تعالی **وقال الله** تعالی ما من شفیع الا من بعد اذنه یعنی هیچ شفاعت کننده نیست مگر بعد از اذن وی سبحانه انتهی از این آیات ظاهر شد که عهدهٔ شفاعت مقرر کردهٔ رب العزت است بغیر عطیهٔ او هیچ آفریده باین وکالت سرافرازی نمی باشد و شفاعت یعنی طلب مغفرت برای دیگری است پس براین منصب جلیل بندگان مکرمون نامزد میباشند و حضور پیغمبر صلعم خواجهٔ شفعاء اند که ماذون من عند الله بنص قرآن ثابت شده اند که او تعالی فرموده است **واستغفر** لهم الله ان الله غفور رحیم یعنی آمرزش طلب کن برای ایشان از خدا هر آئینه خدا آمرزنده است و مهربان و نیز فرموده است **ولو** انهم اذ ظلموا انفسهم جاؤک فاستغفروا الله واستغفر لهم الرسول لوجدوا الله توابا رحیما یعنی اگر ایشان وقتیکه ستم کردند بر خویشتن بیامدندی نزد تو پس آمرزش طلب کردندی از خدا و طلب آمرزش کردی نبی ایشان پیغمبر هر آئینه یافتندی خدا را رجعت باز آینده و توبه کننده مهربان از این مقام واضح شد که عهدهٔ شفاعت نیز از عهد رب العزت است که بهر کس نمیرسد مگر به اجازت وی که از حضرت پیغمبر صلعم بوی بشارت این منصب ارزانی شود و آنانکه بحسن عقیدت خود شان شفیعان امت و بزرگان دین و ملت معدود و اتے چند قرار داده اند حال ایشان مثل عاقبت کسانی مماثلت دارد که **ویقولون هؤلاء** شفعاؤنا عند الله یعنی مشرکین میگفتند که این بتان شفیعان ما هستند نزد خدا تعالی **ومخفی** نماند که عباد مکرمون ائمهٔ طاهرین علیهم السلام مراد اند که او تعالی در آیت **ما کان للنبی والذین** امنوا ان یستغفروا للمشرکین ایشان را همراه ذکر نبی در منع استغفار یاد فرموده است و آن مخبرست که ایشان علیهم السلام در عهدهٔ شفاعت ممتاز گردیده اند **اما** از استغفار مشرکین باز داشته شده اند **اما** آنکه مصداق **الذین امنوا** که در این آیت وارد است ائمهٔ طاهرین علیهم السلام اند از اخبار بشارت آثار آشکار است **منها** حدیث انت قسیم الجنة والنار یوم القیامة است یعنی تو ای علی قسمت کننده بهشت و دوزخ میباشی کما نقله فی **الصواعق** من النهایة و ابن حجر حدیث دیگر هم بسند خود از ابن سماک نقل فرموده است و حجت دانایش آنکه ابو بکر صدیق گفت که از رسول خدا صلعم شنیده ام که میفرماید **لا یجوز احد الصراط الا من کتب له علی الجواز** که از راه صراط نجاوز نخواهد کرد مگر کسی که علی ابن ابی طالب او را اجازت نامه بنویسد انتهی و این کتابت جواز عهدهٔ برهان در استحقاق عهدهٔ شفاعت حضرت شاه ولایت است و هم مثل معنی حدیث انت قسیم الجنة والنار یوم القیامة است از این اخبار ظاهر و آشکار است که کار سازی یوم القیامت در تقسیم نار و جنت و عهدهٔ اجازت برای مرور صراط بکتابت متعلق بشاه ولایت خواهد بود و از کرامت است که واضح است که کسی از عباد مکرمون بدون اذن باریتعالی تقدیم نمیکنند پس بجا آوری این مناصب مذکوره لامحاله باذن خدا تعالی خواهد شد و این همه خدمات محض طلب آمرزش و شفاعت و شفارش است بلکه در این ایصال الی المطلوب نیز شفاعت اضافه شده است که بعد از شفاعت تا جنت خواهد رسانید و دیگر **حدیث** ابن عباس از **طبرانی** و ابن ابی حاتم نقل کرده که ابن عباس گفت ما انزل الله یا ایها الذین امنوا مگر انیکه علی امیر ایشان و شریف ایشان باشد پس اگر در مفاد الذین امنوا که در آیت ما کان للنبی والذین امنوا وارد است دیگر مومنین موحدین مکرمین نیز مخاطب باشند تا هم امیر المومنین بوجه اقدم و اشرف اول ایشان و در این منصب میباشد چونکه دیگران ماذون من الله بواسطه نبی ثابت نشده اند لهذا الذین امنوا در این مقام المه کرام اند پس **شیخ المشایخ** فرمود بغیر فرقه و عیت اتفاق اهل قبله است که شفیعان معصومین اند که از ایشان بذوات هم معاصی صادر نگشته و همین را عقل هم مقتضی است اما معصومین که مطهرین اند سه صنف اند (۱) ملائکه (۲) انبیاء (۳) ائمهٔ اهل بیت اطهار علیهم السلام آیا بغیر ایشان شفاعتی هست یا نه مشهور

قول مفسر در توضیح مسئلهٔ شفاعت فرماید

در بیان حقیقت و کیفیت شفاعت و شفیع و مشفوع له گوید

حدیث مرویهٔ طبرانی که در حقیقت شفاعت فرماید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ومروی در مستفیضات اخبار و آثار صحیحه آنست که برای غیر این اصناف جهارگانه نیز هست (۱) علماء (۲) شهداء (۳) صلحاء (۴) صادقین مومنین انبیین مختارزادی ونیشاپوری وجم غفیر علمائے فریقین **اقول** بعد اینکه شفاعت از ضروریات دین اسلام است شکی نمی باشد لاکن اختلاف در حقیقت آنست که آیا شفاعت حضرت پیغمبر صلعم بجهة زیادتی منافع وثواب وعلو مدارج مومنین است یا بجهت اسقاط عقاب امت عاصی **وعیدیه** گویند انها عبارة عن طلب زیادة المنافع للمومنین المستحقین للثواب **واحتجاج** میکنند به اینکه بر حق تعالی عزوجل چنانکه ایفائے بوعدهٔ ثواب واجب است همچنین ایفاء بوعده عقاب نیز واجب است خلاف وعدهٔ خود فعلے است قبیح وصدور قبیح از باریتعالی جائز نیست فالشفاعة لاتنفع فی اسقاطه **واما العامة** فاکثرهم ذهبوا الی ثبوتها فی الموضعین وایشان **احتجاج** میکنند به اینکه اسقاط عقاب عصات امت چنانکه حسن است همچنین ازدیاد منافع مومنین نیز حسن است وصدور حسن از باریتعالی بذاته حسن است نه قبیح **واما الفضیلیه** گفته اند ان الشفاعة للفساق من هذه الامة فی اسقاط عقابهم وهو الحق واین گروه **احتجاج** کرده اند بعقل ونقل امابرهان **عقل** پس ظاهر است که عقاب برای مکلف است واسقاط ضرر عند العقل از مستحق ضرر امرے ممدوح وصفتی مستحسن است وبالیقین از حق تعالی صدور حسن جائز است **ونیز** عدم قبولیت شفاعت بجائی میباشد که احتمال ضیاع حق غیر باشد زیرا که قبیح است وهرگاه متضمن قبیح نباشد جائز است **واما نقل** پس از قرآن مجید وسنت بتطبیق علی ما رضی به اتفاق فریقین در خصوص همین مسئله شفاعت نازل گشته زیرا که حق تعالی حبیب خود پیغمبر صلعم را وعدهٔ حتمی داده است که آنچه میخواهی اینقدر بتو عطا کنم که راضی خواهی شد پس هرروز قیامت حق سبحانه اینقدر راست آنجناب صلعم را به شفاعت اومی بخشد که پیغمبر صلعم راضی خواهد شد چنانچه در **بدور السافره** فی امور الآخره آورده است عن علی ابن ابیطالب ان رسول الله صلعم قال اشفع لامتی حتی ینادی ربی تبارک وتعالی ارضیت یا محمد صلعم فیقول ای ربی رضیت **وآیت مجیده** واستغفر لذنبک وللمومنین والمومنات پس اگر این خطاب امر واجب بود اخلال واجب از سید الرسل وهادی السبل محال ومتنع است **وهرگاه** خطاب مذکور مندوب باشد نیز از آن غیر ممکن است زیرا که مخاطب بآن معصوم مطهر است پس بالضرورت استغفار آنجناب کفارهٔ گناهان امت عاصی میشود وکلمهٔ مومنین ومومنات بسبب دخول الف ولام افادهٔ استغراق جمیع افراد اهل ایمان مینماید غیر مومنین کالشامن کان من اهل الخلاف را از این خطاب خارج میکند **وآیت** ز یجب الامن اذن له الرحمن ورضی له قولا گفتیم که ضمیر له اگر بطرف شفیع راجع است مطلوب حاصل زیرا که کدام شخص از جناب پیغمبر صلعم گرامی مرتبت تر عند الله راضی واحق بشفاعت میتواند **واگر** مرجوع مشفوع است پس بالیقین مومن عند الله مرضی الایمان است بهر دو تقدیر شفاعت جائز وامری محقق است **وآیت مجیده** لایشفعون الا لمن ارتضی از اینجا نیز ثابت شد که مومن مرتضی بجهة ایمان است پس شفاعت او ثابت ومحقق گشت ودر شرح تجرید علامهٔ حلی علیه الرحمه میفرماید قوله تعالی عسی ان یبعثک ربک مقاما محمودا قیل انه شفاعة مفسرین در ذیل این آیت نوشته اند که مقام محمود مقام شفاعت است **واما اخبار** متواتره بسیار اند از آنجمله مرویهٔ فاحته وعامه که جناب پیغمبر فرموده است اذخرت شفاعتی لاهل الکبائر من امتی ودر کتاب **خصال** از حضرت ابی عبد الله علیه السلام آورده من انکر ثلاثة فلیس من شیعتنا المعراج وسوال القبر والشفاعة یعنی از شیعیان ما نیست کسی که یکی از این سه چیز انکار کند معراج پیغمبر صلعم وسوال قبر وشفاعت **صدوق المحدثین** از امیر المومنین علیه السلام آورده است ان فاطمة قامت بین یدی الله عز وجل یوم القیامة فتلبس حلة الکرامة وتقعد عن یمین العرش ثم تنادی یا رب احکم لی فیما بینی وبین ظالمی فوالله لاشفعن فی کل من ابغضنی فی دار الدنیا وظلمنی وآذانی فی عترتی ولحمتی وفی اهل بیتی وفی امتی فاقول یا رب سلم امتی فتقول

امتی فیدخلهم الله الجنة بشفاعتی فاما خیارهم فیدخلهم الله الجنة باعمالهم یعنی جناب پیغمبر صلعم فرمود من بہترین امت
برای امت خود ہستم گفته شد چگونه یارسول الله بفرمود اما خیار امت مرا پس باعمال خود شان داخل بہشت خواہند فرمود بیہقی از انس آورده
قال من کذب الشفاعة فلا نصیب له ومن کذب بالحوض فلیس لها فیه نصیب یعنے کسی کہ تکذیب شفاعت پیغمبر
صلعم کند او را از ان بہرہ نباشد وکسی کہ تکذیب حوض کوثر کند وی را نیز از ان بہرہ نباشد ابو مسلم از ابن عمر آورده کہ پیغمبر تلاوت
فرمود قول حضرت ابراہیم را رب انهن اضللن کثیرا من الناس فمن تبعنی فانه منی ومن عصانی فانک
غفور رحیم ونیز تلاوت کرد قول جناب عیسیٰ ان تعذبهم فانهم عبادک وان تغفر لهم فانک انت العزیز
الحکیم پس از آن دو دست بلند کرد وگفت امتی امتی ثم بکی گریه بسیار کرد حق تعالی جبریل را بطرف آنجناب فرستاد
وفرمود قل سنرضیک فی امتک ولا نسوءک یعنی عنقریب ای محمد صلعم ترا در بارهٔ امت راضی خواہیم کرد وہرگز ترا فراموش نکنیم
احمد ونیز طبرانی از عباده ابن ثابت از پیغمبر صلعم آورده اند کہ باری تعالی عزوجل فرمود یا محمد انی لما بعثت نبیا ولا رسولا
الا وقد سئلنی مسئلة اعطیتها ایاه فاسئلنی یا محمد تعط فقلت مسئلتی شفاعتی لامتی یوم القیامة فقال
ابوبکر یا رسول الله وما الشفاعة قال صلعم اقول یارب شفاعتی فیقول الرب نعم فیخرج ربی بقیة امتی
من النار فیدخلهم الجنة خلاصه مقصود آنست کہ باریتعالی عزوجل فرمود یا حبیب من ہیچ پیغمبرے را مبعوث نفرمودم
مگر آنکہ از من سوال فرمود ومسئلہ را دمن عطاء فرمودم پس سوال کن یا محمد صلعم عطاء کرده خواہی شد بگفتم سوال من شفاعت
من برائے امت من است در یوم القیامت ابوبکر گفت یارسول الله صلعم شفاعت چیست واز برائے کیست آنجناب صلعم
بفرمود چون روز قیامت شود خواہم گفت خداوندا شفاعت مرا قبول بفرما بجواب من بفرماید قبول فرمودم پس بگفته عصات
امت مرا از جہنم بیرون آورده در بہشت داخل خواہند کرد وہو العالم **بحث رابع** بعلم ما بین ایدیهم وما خلفهم
ولا یحیطون به علما یعنی میداند خداوند متعال آنچه پیش آدمیان است از امور آخرت وآنچه پس ایشان است از کارہائے دنیا
یا آنچه مقدم ایشان است از احوال ماضیه وآنچه بعد از ایشان است از امور مستقبله این قول اکثر مفسران است وما
میداند جمیع احوال وافعال ایشان را قبل از خلق وبعد از خلق ایشان ودر حال حیات ودر زمان ممات ایشان این قول ابی مسلم
است واحاطه نمیتواند کرد جمیع عالمیان بذات خداوند متعال از روے دانش یعنی ہیچکس از مخلوقات علم ندارد بذات
او سبحانه وعدم احاطه علم به او نه از قصور نسبت علمیت ونقصان است بلکه از کمال ذات متعالی او بی نہایت اوست یا
علم ایشان نمیتواند رسید به معلومات او سبحانه وگویند ضمیر راجع به احد موصولین است یا به مجموع آن یعنی ہیچکس از
عالمیان نمی تواند شد بما قبل یا ما بعد یا بہر دو چه ایشان علم بجمیع آن ندارند وتفصیل آنچه اجمالا دانسته باشند ازان نیز
عالم نیستند **اقول** حقیقت الامر آنست کہ ضمیر در قوله بین ایدیهم عاید بسوے کسانی کہ اتباع داعی کنند واما کسی کہ قایل
شد کہ مراد از قوله لمن اذن له الرحمن شافع است میگوید کہ این ضمیر عاید است بسوی آن ومعنی شود لا تنفع شفاعة
الملائکة والانبیاء الا لمن اذن له الرحمن فی ان تشفع له الملائکة والانبیاء **کلبی** ومقاتل گفته اند ما بین
ایدیهم یعنے ما بین ایدی الملائکة چنانکه در آیت الکرسی گفته است ودر این تفریع است برائے کسی کہ عبادت ملائکه
میکند تا شفیعوا له **مقاتل** گفته است یعلم ما کان قبل ان یخلق الملائکة وما کان منهم بعد خلقهم بعضی
گفته اند ما بین ایدیهم من امر الآخرة وما خلفهم من امر الدنیا **مجاہد** گوید ما بین ایدیهم من امر الدنیا والاعمال ما خلفهم من امر الآخرة والثواب
والعقاب **ضحاک** گفته است یعلم ما مضی وما بقی وما تکون القیامة **واما** در معنی ومراد جمله ولا یحیطون به
علما مفسرین دو وجه بیان کرده اند **اول** انه تعالی یعنی ان الله یعلم ما بین ایدی العباد وما خلفهم ثم قال ولا یحیطون به علما
ای العباد لا یحیطون بما بین ایدیهم وما خلفهم علما یعنی بدرستیکه باریتعالی عزوجل بیان کرد اینکه او میداند آنچه
پیش آدمیان است وآنچه پس ایشان است وبعد ازاین فرموده است لا یحیطون به علما یعنی علم بندگان احاطه کرده نمی
تواند به آنچه پیش ایشان است وآنچه پس ایشان میباشد **ثانی** المراد ولا یحیطون بالله علما یعنی علم بندگان احاطه
توانکرد بخدا یتعالی عزوجل **رازی** گفته وجه اول اولی است بجهة انیکه ضمیر واجب است که بسوی ماقرب مذکورات عاید باشد

سوال کردن ابوبکر از حضرت رسول صلعم در شفاعت و جواب یافتن

اختلاف مفسرین در معنی بین ایدیهم وما خلفهم

بیان اینکه ضمیر ایدیهم راجع بسوی کیست

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وایضا اقرب مذکورات جلو باین ایدیهم وما خلفهم است مزید براین بتوان گفت انما تعالی اورد ذلک مورد الرد لیعلم ان سائر ما یتعلق به علمه وما یتعلق به الجازاة معلوم لله تعالی **اقول** هرچند این وجه از روی قاعده مقدوح نیست ولاکن اصح آنست که گوئیم معنی چنین شود که هیچ کس از مخلوقات علم ندارد بذات او سبحانه عدم احاطهٔ علم به او ناز قصور نسبت علمیه ونقصان آنست بلکه از کمال ذات متعال وبی نهایت اوست این است که پیغمبر ما معترف گشته ما عرفناک حق معرفتک مراد عرفان گنه ذات باری تعالی است این وجه موجه باین وجه است که حضرات ائمهٔ اهل البیت علیهم السلام آیت را باین معنی تفسیر کرده اند چنانچه در کتاب التوحید وایضا در تفسیر صافی ذیل همین آیت از جناب امیر المومنین علیه السلام اورده اند که فرموده است لایحیط الخلائق بالله عز وجل علما اذ هو تبارک وتعالی احجل علی القلوب الغطاء فلا یعلم ما هیته الکیف ولا قلب یثبته بالحد فلا تصفه الاکما وصف نفسه لیس کمثله شیء وهو السمیع البصیر الاول والآخر والظاهر والباطن الخالق والباری المصور خلق الاشیاء فلیس من الاشیاء شیء مثله تبارک وتعالی علامه مقصود آنست که امام علیه السلام بفرمود که احاطه نمی کند علم بندگان حق تعالی را چه او تعالی را بابصار قلوب پرده آفریده است پس هیچ قلبی نیست که بکیفیت او تواند رسید وقلبی نیست که برای او حدی ثابت کند پس او تعالی را وصف نمیکنیم مگر بما که خود او نفس خود را وصف میکند بانکه هیچ چیز مثل او نیست واو تعالی سمیع وبصیر واول وآخر وظاهر وباطن وخالق وبارئ ومصور همه اشیا است پس هیچ شئی از اشیاء مثل او نمیتواند بود ودر تفسیر **برهان** علامه بحرینی و**محمد ابن یعقوب** از صفوان ابن یحیی آورده اند که گفت سوال کردم مرا ابو قره محدث که شود برای الحسن الرضا علیه السلام پس من برای او اذن گرفتم او بجذبت امام علیه السلام حاضر شد پس سوال کرد او را از حلال وحرام واحکام تا اینکه رسید مسئلت او بمسئله توحید فقال **ابو قره** انا روینا ان الله قسم الرویة والکلام بین نبیین فقسم الکلام لموسی ولمحمد صلعم الرویة فقال **ابو الحسن** علیه السلام فمن المبلغ عن الله الی الثقلین من الجن والانس لا تدرکه الابصار ولا یحیطون به علما ولیس کمثله شیء ثم یقول انا رایته بعینی واحطت به علما وهو علی صورة البشر الیس تحیون ما قدرت الزنادقة ان ترمیه بهذا ان یکون یاتی من عند الله بشیء ثم یاتی بخلافه من وجه اخر قال **ابو قره** فانه یقول ولقد راه نزلة اخری فقال ابو الحسن علیه السلام ان بعد هذه الایة ما یدل علی ما رأی حیث قال ما کذب الفواد ما رأی یقول ما کذب فواد محمد صلعم ما رات عیناه ثم اخبر بما رأی فقال من ایات ربه الکبری فایات الله غیر الله وقد قال الله ولا یحیطون به علما فاذا رأته الابصار فقد احاطت به العلم ووقعت المعرفة فقال **ابو قره** فکذب بالروایات فقال ابو الحسن اذا کان الروایات مخالفة القرآن کذبتها وما اجمع المسلمون علیه انه لا یحاط به علما ولا تدرکه الابصار ولیس کمثله شیء و اما در معنی وتفسیر مابین ایدیهم **علی ابن ابراهیم** گفته چنین است که ما معنی من لخبار الانبیاء وما خلفهم من اخبار القائم علیه السلام یعنی ملخصا مقصود آنست که بارئ تعالی عزاسمه وجل مجده اند آنچه پیش ایشان است از اخبار انبیاء علیهم السلام وآنچه پس ایشان است از اخبار قائم آل محمد مهدی موعود علیه السلام **بحث خامس** وعنت الوجوه للحی القیوم وقد خاب من حمل ظلما بدانکه عنو در لغت عرب بمعنی خواری وخضوع وذلت است وعانی که بمعنی اسیر است از این ماخوذ است گفته میشود عنا یعنو عناء اذا صار اسیرا در **بحر** میفرماید وعنت الوجوه ای خضعت وذلت ومثل همین در **وعاء** نیز وارد گشته وعنت له الوجوه عناء بالفتح والمد التعب والنصب من عنی بالکسر اذا اصابه مشقة ونصب واز همین باب است عنا الرجل یعنی عناء اذا صار اسیرا احتسب عنائی ودر **وعاء** آمده است الحمد لله الذی احل منافی عانین ای جعل الناس تخدمنا ونحن بین جماعة عانین از اینجا واکه بمعنی تعب ومشقت است وبرگاه اجمالا این معنی معلوم شد پس باید دانست که این صفت ششم است از یوم القیامت که حق تعالی میفرماید وخوار وذلیل باشند روبها مراد اصحاب روبها است یعنی در روز حشر همه مردمان ذلیل وخاضع وخاشع باشند برخلاف بندهٔ پائیده را همچو اسیران که بذلت پادشاه قهار باشند وبدرستیکه بی بهره ماند ناامید گشت از رحمت خدا تعالی هرکه برداشت بار ظلم را وبه ظلم مراد کفر وشرک است وسائر عصیان وتعدی بر مردمان بدانکه مراد از خیبت در وقد خاب من حمل ظلما بمعنی حرمان است معنی شود حرم الثواب من حمل ظلما ومراد این بود که ومن وافی بالظلم ولم یتب عنه معتزله بایین آیت مجیده در منع عفو استدلال کرده اند وگفته اند که جمله وقد خاب من حمل ظلما عام است حاوی دشمال هر ظالمی وبتحقیق حق سبحانه وجل در این بخبیت حکم کرده است **اقول** بجواب ایشان اینجا همین قدر کافی راست که باب العفو وسیع است پس منافی قول ایشان است وللبحث مقام آخر والکلام علی الموت وما الوعید قد تقدم

قول مفسر در معنی این آیت مطابق مذهب اهل البیت

لغت در بیان لغت وتحقیق لفظ عنو وعناء گوید

مفسرین گفته اند ذکر الله الوجه و اراد به المکلفین انفسهم لان قوله و عنت من صفات المکلفین لا من صفات الوجوه و هو کقوله وجوه یومئذ ناعمة لسعیها راضیة **اشکال** عناء را بسوی وجوه اسناد کردن صحیح نیست زیرا که جلدی معنی میشود **جواب** حقیقت الامر آنکه وجه اسناد عناء بوجوه آنست که اثرات و خشیت در او ظاهر میشود زیرا که آن محل معظم حواس است و دیگر آنکه تا شایسته باشد به آنکه پرگاه وجوه با آنکه اشرف اعضاء است متصف بعناء ذلت باشد بواقی اعضا بطریق اولی ذلیل و خاشع خواهند بود و بدان گفته است و انما اختص الوجوه بالذکر لان التضوع بها بین و فیها اظهر یعنی چنین نیست که ذکر وجوه تخصیص فرمود بجهة اینکه تضرع و خشوع در وجوه ظاهر میگردد **ابو امامه باهلی** در تفسیر الی الحی القیوم گفته روی عن ابی امامة انه قال التمسوا اسم الله الاعظم فی هاتین السورتین البقرة و آل عمران فوجدناه فی سورة البقرة الله لا اله الا هو الحی القیوم و فاتحة سورة آل عمران الم الله لا اله الا هو الحی القیوم یعنی حق تعالی بر ذات خود بر ان خلق الیوم لا یصح الامتناع عما ینزل بالمرء من الجائزات و ان حالة مخالفة لحال الدنیا بحیث یختار فیها الطاعاتی و یمتنع من المعاصی خلاصه آنست که در **الجنان** وغیره از پیغمبر صلعم مرویست که فرمود طلبکنید اسم اعظم خدای تعالی را در سه سوره بقره و آل عمران و طه راوی گفت پس بیافتیم آنچه در این هر سه سوره مشترک است آیت الله لا اله الا هو الحی القیوم پس حق سبحانه عزوجل بدین تحذیر بیان فرموده است بدرستیکه در این روز قیامت صحیح نیست امتناع از چیزی که نازل میشود بر شخص از مجازات و بدرستیکه حال او آنجا مخالف بحال دنیا است که در دنیا معاصی را اختیار میکرد و از طاعات باز میماند و در **الجنان** مرویست که عمر ابن ابی سلمه گفت اندیشه کردم و بیحث اسم در این سه سوره نیافتم سوای این اسماء مبارکه در سورهٔ بقره الله لا اله الا هو الحی القیوم و در اول سوره آل عمران الم الله لا اله الا هو الحی القیوم و در سوره طه عنت الوجوه للحی القیوم **اقول** حقیقت الامر آنست که اولا باید دانست که آیا لفظ حی چون لفظ حذر و طمع بود که دو یا را باسکان اول ادغام کردند حی شد یا حیو بود که واو ما قبل یا مدغم کرده یا را در یا ادغام کردند علماء را در این دو قول اند **ثانی** مختار ابن الانباری است که او ماخوذ از حیات دانسته که بمعنی زندگی بجان در حیوان باشد آیا علی الحقیقت است یا مجاز مشهور اول است اما بالیقین حیات حیوانی نسبت بذات باری تعالی عزوجل ممتنع و محال است زیرا تجرد و منزه از جسم و لوازم جسمانی است پس بالضرورت بالنسبت بار یتعالی مراد از حیات فائده حیات است و آن این است که انسان بوجود حیات باقی و قادر و عالم و مدرک معقولات میباشد پس بنابر این متکلمین توجیه کرده اند **حلمی** گفته اند حی عبارت است از ادراک فعال **بعضی** گفته اند الحی هو الذی کان علی صفة یجب لاجلها ان یدرک اذا وجدت یعنی حی کسی است که ادراک مدرکات تواند کرد **جمعی** گفته اند الحی من کان علی صفة لا یستحیل معها ان یکون قادرا عالما یعنی حی آنکس است که دارای صفتی بود که بوجود آن قادر و عالم بودن او محال نباشد **اکثر** را قول آنست که الحی هو الذی یصح ان یعلم و یقدر یعنی حی کسی است که صحیح باشد مراد اینکه بداند و بر مقدور قادر همیشه بود **اشکال** بنابر این تجویز صحت پس نزول آن نیز جائز باشد **جواب** البته بالنسبت عالم امکانی جائز است زیرا که در هر آفریده مادهٔ حق تعالی آفریده که بوجود آن علم و قدرت بحسب قوت و امکان در او میباشد مادام که آن مادهٔ باقی پس نزول آن مادهٔ علم و قدرت نیز از نزول زائل میشود **و اما** علم و قدرت باری تعالی چون بغیر ماده است لهذا محتاج بقوت نیست این است که اکثر مفسرین چون **بیضاوی** وغیره گفته اند و کل ما یقطع له فهو واجب لا یزول لامتناعه عن القوة و الزوال یعنی آنچه بر حق تعالی صحیح باشد پس آن واجب است مراد را ابدا بنحویکه نزال آن از او تعالی ممتنع و محال است بجهة امتناع ادا از فوت و زوال **سوال** آیا این صفت حیات بر حق تعالی از روی حقیقت است یا مجاز **جواب** اصل آنست که مفسرین را در این دو قول اند **شیخ المشایخ** قدس سره که بار یتعالی عزوجل خود را مدح کرده بصفت حی و مراد از حی ذاتی بود موصوف بصفتی که بوجود آن محال نباشد عالم تعالی و بودن او و این صفت خدا یتعالی را ذاتی است یا مقتضی صفت ذات و **معالم التنزیل** گفته که مراد از حی بودن خدای تعالی باقی و دایم بودن اوست بدوام و آن برای کسی است که حیات داشته باشد و حیات صفت ذاتی باریتعالی است **اشکال** حق سبحانه اگرچی بالمجاز باشد پس این وصف مجازی چه رجوع برای او تواند بود زیرا که ادانی حیوانات بحیات حقیقی موصوف اند **و اگرچی بالحقیقت** است هم صحیح نیست زیرا که صفت حیوانات است **جواب** مشتمل بر چند وجه است **اول** آنکه حالت برای ممکن الوجود از ایجاد غیر است اما بالضرورت واجب لذاته بذاته است پس ما به الامتیاز واجب از حیات ممکن متفرد شد اگرچه در لفظ مشترک باشد **ثانی** محققین گفته اند که حی در لغت از کمال شیئی فی جنسه است لهذا اشجار و اراضی مختضره مورقه معموره را حی میگویند یحیی الارض بعد موتها بهین وجه وارد گشته

جواب اشکال که عناء را بوجوه چرا نسبت کرد

قول مفسر در تحقیق حقیقت اسم حی گوید

جواب اشکال بر حی بودن خدای تعالی عز اسمه مجازا و حقیقة

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اختلاف الاقوال در معنی حی القیوم مراد از حی القیوم گوید

قول مفسر در معنی حی القیوم از طریق اهل البیت علیهم السلام

بین مفهوم امبلی بالفظ حی بودن شئی است باکمل احوال وصفات واضافات واعتبارات ومقصود از حی بودن حق تعالی همین کمال است وبس عالما اما لفظ قیوم بین قرائت قیوم و قیام وقیم ولاکن قرائت اولی اشهر نزد جموم قرا است واما قرائت ثانیه بنا بر نقل ابنوی قرائت عمر ابن مسعود است وبنا بر نقل شیخ الشایخ قرائت عبد الله ابن مسعود است واما قرائت ثالثه از علقمه محکی شده است واما قیوم در اصل قیووم بروزن فیعول است چون یا واو دیگ جا جمع شد نه واو را بیا بدل کردند پس یا وساکن اول را در ثانی ادغام کردند قیوم شد واما قیام قیوام بروزن فیعال بوده واین هم واو یا شد یا را در یا او ادغام کردند قیام شد در تفسیر کبیر رازی نقل کرده است که زجاج گفته القیوم هر دو لفظ عبرانی اند ولاکن ابن قول ضعیف است چه موضوعیت آنها در عربیت بلا خلاف موجود است مگر گفته شود اینکه در هر دو لغت مطابقت اتفاق افتاده است پس مفسرین مختلف توجیه کرده اند بعضی را قول آنست که قیوم وقیام اسم کسی بود که او را اعتقاد نباشد دایم هر دو از اسماء حسنی باریتعالی اند در شرح مصابیح فیروزآبادی ونیز در قاموس همین قول اختیار نموده است وجمعی گفته اند قیوم عالم بالامور باشد من قولهم هذا یقوم بهذا الکتاب یعنی یعلم ما فیه یعنی جناب باریتعالی زنده وبه امور عالم وآدم عالم است سعید ابن جبیر گوید که معنی این دایم الوجود است ضحاک گوید یعنی کسی که در ابتداء وانتها موجود باشد ابو روق گفته القیوم هو الله لا یبلی یعنی قیوم کسی است که ابدا تغیر نپذیرد ولم یزل ولا یزال عما کان علیه ربیع را قول آنست که قیوم قیم میباشد بر همه چیز به افناء وارزاق وحفظ ونظم وتدبیر واحیاء وامانت وهمین قول قتاده است کلبی وحسین میگوید قیوم کسی است که قایم علی کل نفس باشد به آنچه کسب کرد تا آنکه هر نفسی را جزاء دهد ابو عبیده گفته قیوم لایزل وباقی است بعض متکلمین گفته اند قیوم کسی باشد که قایم است بذاته وبرپا دارنده است غیر خود را امیه ابن الصلت گفته است شعر لم یخلق السماء والنجوم مهما قهر قیوم یزل دائما یفنی والحشر والجنة النعیم هم الا لامر شانه عظیم ه در تفسیر مجمع البیان ونیز در تفسیر مبانی میفرماید که همه انبوه القیوم حاویست پس حمل آن علی العموم اولی است ابن بابویه فی التوحید گفته الحی معناه الفعال المدبر وهو حی لنفسه لا یجوز علیه الموت والفناء ولیس یحتاج الی الحیاة بها یحیی ابن فهد در عدة الداعی گفته هو الفعال المدرک وهو حی بنفسه لا یجوز علیه الموت والفناء ولیس لمحتاج الی حیات بها یحیی کفعمی گفته است هو الله لم یزل موجودا بالحیات موصوفا لم یحدث له الموت بعد الحیاة ولا العکس قاله البادرائی ودر منتهی السئول فرموده انه الفعال المدرک حتی ما لا فعل له ولا ادراک فهو میت وقال درجات الادراک ان یشعر المدرک نفسه فالی الکامل هو الله یندرج جمیع المدرکات تحت ادراکه حتی لا تشذ عن علمه مدرک ولا عن فعله مخلوق وکل ذلک لله فالی المطلق هو الله خلاصه مقصود همه آنست که حی بمعنی فعال مدرک است که بنفسه زنده باشد موت وفناء وزوال اورا لاحق نشود واما قیوم پس در عدة الداعی ابن فهد ودر کتاب التوحید ابن بابویه قریب المضمون گفته اند القیوم هو القائم الدایم بلا زوال ویقال هو القیم علی کل شیء بالرعایة ومثله القیام وهما من فعول وفیعال من قمت بالشیء اذا تولیته بنفسک وتولیته حفظه واصلاحه وقال بیره خلاصه مقصود همه آنست که قیوم کسی را گویند که بلا زوال وتغیر قائم ودائم بوده گفته میشود که او قیم است بر هر شئی برعایت ومثل همین است قیام واین هر دو بروزن فعول وفعال اند از قمت بالشئی وقتیکه آنشی را به تولیت نفس خود بگیری وحفظ واصلاح وتدبیر آن را متولی شوی اقول بهر حال آنچه بر سبیل جمع بین الروایات والاقوال المختلفه محقق گشت همانا که مفهوم الحی القیوم واجب لذاته است زیرا که بالنقیض قایم بذاته واجب بالذات است وجمیع آنچه از ممکنات وموجودات موجود است وجود وعدم آن بوجود وایجاد واجب الوجود وابسته می باشد مروایست از امیر المومنین علیه السلام که آنجناب فرمود یوم البدر چون به قتال کفار مشغول بودم بخاطرم رسیدی که خبری از پیغمبر خدا صلعم نشنیده ام باید گرفت مکرر بر قیام گاه آمدم در هر مرتبه دیدم که حضرت ختمی رسالت صلعم در سجده است یا حی یا قیوم ذکر میکند وپیوسته در ذکر همین دو اسم مشغول بود تا فتح مکه حاصل شد ودر الخصال مرویست که اکثر وبیشتر دعاء جناب ختمی مآب صلعم ذکر همین دو اسم اعظم بود پس اسلمان را لازم است که بتاسی آنجناب صلعم ذکر این هر دو اسم را وظیفه خود قرار دهند بحث سادس وطن یعل من الصلحات وهو مومن فلا یخاف ظلما ولا هضما بدانکه یهضم وهضمت به معنی کسر ونقصان است از همین باب است هضیم الکشح یعنی ضامر البطن ونیز از همین باب است طلعها هضیم او منضم بعضه الی البعض قبل ان ینشق عنه القشر ابو مسلم گفته است الظلم ان ینقص من الثواب والهضم ان لا یوفی حقه من الاعظام لان الثواب مع کونه من الذات لا یکون ثوابا الا اذا قارنه التعظیم وقد یدخل

النقص فی بعض الثواب ویدخل فیما یقارنه من التعظیم فنفی الله تعالی عن المؤمنین کلا الامرین خلاصه مقصود آنست که نقص
منقیص از ثواب است و اما هضم هادم ایفاء حق اوست او تعظیم وگاه است که داخل میشود نقص در بعض ثواب و داخل میشود در آنچه مقارن
آنست از تعظیم پس حق سبحانه عزوجل از مؤمنین هر دو امر را نفی فرموده است **و اما** فلا یخاف در موضع جزم است زیرا که در موضع جواب شرط
گشته پس تقدیر چنین شود فهو یخاف و نظیر همین است **و من عاد فینتقم الله منه** فمن یؤمن به فلا یخاف **بخسا ولا رهقا و**
ابن کثیر فلا یخف بر نهی قرائت کرده است **وهو حسن** زیرا که معنی شود فلیأمن و نهی عن الخوف امر بالامن است **فظفا و هر گاه**
اجمالا این معنی معلوم شد پس باید دانست که مراد و مقصود از آیت این است که بار تعالی میفرماید و هر که بکند بعضی از کارهای شایسته و
عملهای نیکو و ستوده و حال آنکه او گرونده و ایمان آورنده باشد بوحدانیت خدا و نبوت جمیع انبیاء چه در صحت طاعات و قبولیت آنها
ایمان شرط است پس نترسد در آن روز قیامت از ستم و بیداد که آن منع ثواب باشد بر ایمان و عمل صالح و نترسد از کسر و شکست که آن نقصان
آن ثواب باشد بر آن بلکه ثواب آنرا بروجهی که موافق اعمال او باشد و ذاخر اعمال او باو رسانند بدون کسر و نقص **یا** انکه چون ظلم و هضم که
افراط و تفریط است در راه خدا تعالی از او صادر نشده باشد پس از جزای آن خائف نبود و بنابراین معنی در کلام مضاف محذوف
است و تقدیر شود ای جزاء ظلم و هضم **ابن عباس** روایت کرده است که از این نترسد که از این حسنات او چیزی کم کنند و بر سیئات او
افزایند **ضحاک** گفته مراد آنست که نترسد آنکه مواخذه کنند او را بعملی که نکرده باشد و باطل سازند حسنه او را و بر آن ثواب ندهند **آیت**
دال است بر بطلان تحابط **اقول** در آیت دلیل است که اعمال صالحات در نفس ایمان داخل نیستند و بیشتر مفصل در این مرام بحث کرده
شد احتیاج بتکرار نیست **بحث سابع** **وکذلک** اشاره است بانچه قرآنا عربیا و صرفنا فیه من الوعید لعلهم یتقون بدانکه از جمله اسماء
کلام الله المجید **قرآن** است و اصل قرآن چون غفران مصدر است از قرء یقرء که بمعنی تلاوت باشد چه قرآن به مفاد آیت فاقرءوا
ما تیسر منه از حین نزول تا بقای دنیا نامی امت بدرس و تدریس و تلاوت و قرائت قرآن مامور من الله است بهمین
وجه این کتاب الله به قرآن موسوم گشت همین وجه مشهور و از **ابن عباس** مروی شده است **بعضی** گفته اند که قرآن
مصدر قرء یقرء بمعنی جمع یجمع باشد **پس** بنابراین چونکه قرآن جامع صور و نقوش حروف و آیات مع التزام انضمام
بعض است لهذا این کتاب بقرآن موسوم گشت **و یا** بموجب اینکه تبیانا لکل شئ جامع علوم اولین و آخرین و احکام حلال
حرام و امر و نهی و وعد و وعید و قصص و آیات و سور است از نیوجه بقرآن موسوم گشت این مختار **قتاده** و تبعه اوست **و هو**
القرآن جملة للکتاب والفرقان هو المحکم واجب العمل به یعنی قرآن اسم جمله کتاب الله است و فرقان نام محکم و اجب عمل
بیا شد و اما **فرقان** هم اسم مصدر فرق یفرق باشد پس فرقان مفرق بین الباطل و الحق و ممیز بین الکذب و الصدق تا وقت
قیامت است به اوکد و اصح و براهین قاطعه **ابن عباس** نیز همین وجه را اختیار فرموده است **جمعی** گفته اند وجه تسمیه آن بفرقان جهة آنست
که حامل و تابع او مودی به نجات و خارج از ضلالت میشود چه آیت **ویجعل لکم فرقانا** بمعنی نجات است **و هر گاه** بالاجمال حقیقت حال معلوم
پس باید دانست که **کذلک** عطف است بر **کذلک نقص** پس تقدیر چنین شود **ومثل ذلک الانزال وعلی هذا انزلنا القرآن**
کله یعنی مثل انزال این آیات که متضمن وعید است بر همین نهج ما نازل فرمودیم تمام قرآن را در حالتیکه این قرآنی است بلغت عربی یعنی
آنرا بر این وتیره نازل فرمودیم **صرفنا فیه** حال است از ضمیر **انزلناه** یعنی انزال نمودیم در حالتیکه مکرر گردانیدیم در او از آیات وعید بروجوه
مختلفه و الفاظ متنوعه چون ذکر طوفان و رجفت و صیحه و خسف و مسخ شاید که بپرهیزند مشرکان و عاصیان و بترسند از اینکه بایشان نازل
شود بجهة آن از کفر بعصیان مجتنب شده تقوی را ملکه خود سازند **اقول** در نصب قرآنا دو وجه اند یکی اینکه نصب او بدل است
از ضمیر ها در **انزلناه** گانه تقدیر چنین میشود انا انزلنا قرآنا و عربیا صفت آنست و دیگر نصب قرآنا بتوطیه حال است زیرا که عربیا
است چنانچه میگوئی مررت بزید رجلا صالحا رجلا منصوب بر حال است و صالحا توطیه بر حال او میباشد **بهر حال** تو سبحانه
در اینجا قرآن را به دو اعتبار وصف کرده است **اول** کونه عربیا لتفهم العرب فیقفوا علی اعجازه و نظمه و خروجه عن جنس
کلام البشر یعنی یک امر کز قرآن را به آن وصف کرده عربی بودن اوست تا عرب بفهمند و واقف شوند بر اعجازیت و نظم او و خارج بودن
او از جنس کلام بشر **ثانی** وصف کرده است آنرا به صرفنا فیه من الوعید ای کررناه و فصلناه در تحت وعید داخل میشود بیان
فرایض و محارم لان الوعید فعل یتعلق تکلیفه یقتضی بیانه الاحکام این است که بعد ازین میفرماید لعلهم یتقون مراد

در بیان لغت و اشتقاق لفظ قرآن و فرقان گوید

در تشریح الفاظ این آیت گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

زهرمات وترک واجبات است **مفسرین** در تفسیر این آیت گفته اند معناه لتعلموا انه من عند الله خاصة علی نوع کلامکم الجاری علی عادتکم عمومًا فاذا عجزتم عن معارضته وعن اتیان مثله فاعلموا انه کلام الخالق قد اختصه وانزله یعنی تا بدانید شما که این کلام خاص من عند الله است از نوع کلام شما که جاری بر لهجهٔ شما میباشد و هرگاه از معارضه و اتیان مثل آن عاجز شدید پس بدانید که این قرآن کلاً او بعضًا بر سبیل خارق العادت نازل گشته است این است که شما را مانع و صارف میشود از اتیان مثل آن **مروی است** از ابن عباس عن النبی انه قال انزل القرآن بلسان ثلثة لسان عربی و لقان عربی و کلام اهل الجنة عربی یعنی حضور مقدس نبوی صلعم فرموده است که قرآن عربی است بسه جهة (۱) بجهة اینکه من پیغمبر عربی میباشم (۲) بجهة اینکه کلام الله یعنی قرآن به الفاظ عربی است (۳) اینکه کلام اهل جنت عربیست **تنبیه** در این دلالت است بر چند چیز **منها** بر اینکه تمام کلام خدا یتعالی لفظًا و معنًا حادث است نه قدیم زیرا که اگر قدیم میبود انزال و تنزیل و نقل و تحویل بالضرورت در آن ممکن نبود **ایضًا** در قدیم تقدم و تاخر و ترتب و ترکیب اصلا متصور نیست اما در حروف و کلمات و آیات و سور ترتیب و ترکیب بالضرورت ثابت و موجود است **ایضًا** قرآن به کلام عربی است و محقق است که هر قسم عربی باشد یا فارسی یا لغت عبری و سریانی و غیرها به اتفاق امم جمیعًا حادث است نه قدیم پس بنا بر این زعم کرامیه و حنابله بقدم کلام الله باطل و فاسد شد و اما قول **اشاعره** که میگویند الفاظ کلام الله بالضرورت حادث اند ولکن معنی نفسی آن قدیم است هم باطل محض است چه بالضرورت مفاهیم و معانی الفاظ کلام الله من باب الاجسام اند و یا من باب الاعراض **پس** بنا بر اول کثرت و تعدد قدما لازم آید با این معنی که هر هر لفظ قرآن یک یک قدیم بود باشد بطلان آن واضح است و اما بنا بر ثانی ذات الله المجرده محل اعراض لازم آید مع مجرده عن الجسم و لوازمه و معلوم و معین است که قیام اعراض بغیر محل جسمانی ممتنع و محال است **منها** قرآنًا عربیًّا دلالت میکند که تمامی الفاظ قرآنی و همه کلمات ربانی فصیح عربی اند همین مذهب عامهٔ مفسرین است **ابو عبید** گفته است من زعم ان فی القرآن غیر العربیة فقد قال بغیر الحق و اعظم علی الله القول بخلاف القرآن

اشکال از بعض روایات ابن عباس و مجاهد و عکرمه واضح میشود که در قرآن بعض لغات از غیر لسان عربی اند مثل سجیل و مشکات و آلیم و استبرق و دیباج و نحوا نها از الفاظ عجمیه اند و همین قول راجمعی از مفسرین چون زمخشری وغیره ذکر کرده اند پس بنا بر این قول بعجمیت عربی بودن تمامی حروف و الفاظ قرآن چگونه صحیح تواند بود **جواب** آنچه بعض محققین گفته اند این است که ان هؤلاء اعلم من ابی عبید کانه بلسان العرب وکل الفاظ القرانیه ولکن قلنا بطریق الجمع بین القولین بان هذه الالفاظ اصلها کلمات بها العرب وداروت علی السنتهم وصارت عربیة فصیحة وان کانت غیر عربیة فی الاصل لکن لما تکلموا بها نسبت الیهم فصارت لهم لغة فظهر بهذا البیان صحة القولین خلاصه آنست که ابن عباس و مجاهد و عکرمه اعرف و اعلم از ابو عبیده بودند بر لسان عربیت ولاکن ما در اینجا بر سبیل جمع بین القولین دو وجه ذکر کنیم **اول** الوجهین این است که الفاظ مذکوره در اشکال اگر اعجمی فرضًا بودند پس چونکه عرب الفاظ مذکوره را در السنهٔ کلام خود استعمال کردند لهذا آن الفاظ عربی فصیح قرار گرفتند پس بنا بر این اعتراض از محل باقی نمی ماند **ثانی** قلنا یجوز بان هذه الالفاظ عند وضع کلمات العربیة وقعت واتفقت موافقة لکلمات العجمیة فلا یرد الاشکال بالاصالة لخصوصا مقصود آنست که ما میگوئیم جائز است اینکه نزد وضع لسان عربی کلمات این الفاظ موافق و مطابق به الفاظ عجمی اتفاق افتاده باشد بنا بر این وجه هم اشکال و اعتراض وارد نمی شود و هو العالم **اشکال** کلمهٔ لعل در اصل برای معنی شک و تردد موضوع گشته پس در این آیت بحق عالم الغیوب و القلوب چگونه وچرا اطلاق کرده شد حال آنکه علم او سبحانه و تعالی بچیزها براو مخفی و پوشیده نیست **جواب** فی الحقیقة متفق علیه مفسرین است که کلمهٔ شک او ترجی چون لعل و عسی در حق عالم الغیوب و القلوب محال و مطلق نسبت کردن صحیح نیست زیرا که بالیقین تردد و شک و احتمال وقوع و عدم آن از باریتعالی ممتنع و محال است پس بنا بر این لعل و عسی هم جا در حق باریتعالی عزوجل برای ثبوت و حصول مراد و مقصود اطلاق میشود **پس** در این آیت تاویل لعلکم تتقون چنین گردد که کانه باریتعالی سبحانه چنین میفرماید لتعلموا و تفهموا و تفکروا فی معانی الفاظ القرآن العربی المبین فینضح لکم وجود توحید الموحد تعالی و احوال المبدا و المعاد و تنزیل القرآن و ترتیبه و ترکیبه خاصة من الله بطریق التعجیز لکم فاتقوا الله یعنی مقصود از اینجمله آنست که شما بیندیشید و بدانید و تفکر کنید و تدبر نمائید در معنیهای الفاظ قرآن عربی مبین پس واضح میشود مر شما را توحید وجود واجب الوجود و بیان میشود بشما احوال مبداء و معاد و بآن ثابت میشود شما را تنزیل قرآن و ترتیب و ترکیب کلمات و معانی آن من الله بطریق اعجاز و تعجیز مر شما را میباشد **تنبیه** در این آیت مجیده لعلکم تتقون فرموده است و در سورهٔ یوسف در مثل همین آیت میفرماید لعلکم تعقلون بهر حال در این آیت دلالت بالصراحت است که تمامی عقلاء مکلفین مامور و مکلف اند که اتقاء و پرهیزگاری حاصل نموده تعقل و تفکر و تدبر در کلمات ربانی و آیات قرآنی نموده باشند

بیان اینکه در آیت مجیده دلالت بر چند چیز است

جواب اشکال که در قرآن بعض لغات غیر عربی اند

جواب اشکال لعل برای شک است برای خدا اطلاق آن جائز نیست

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بلکه مرایشانرا بر ترک آن ذم اتم و وعید شدید در قرآن مجید وارد شده است بقوله تعالی انهم الا کالانعام بل هم اضل سبیلا پس آنچه مناقض کتاب الله و معارض آن باشد واجب الترک و الطرح میباشد و ما واجب التمسک و العمل مخصوصا مفاهیم محکمات الفاظ قرآنی اند که بنص امیزان و دریافت حق از بالها است و آنچه بعد تدبر از محکمات الفاظ کتاب الله واضح گردد بدلالت این ثابت شد که آن هیئت حجة الله القاطعة البالغة بر همه می باشد و هو العالم **بحث ثامن** او یحدث لهم ذکرا یا احداث نماید یعنی مجدد گرداند قرآن برای ایشان پندی و نصیحتی و عبرتی چون استماع آن کنند و بجهت این است که اسناد تقوی به ایشان کرده و اسناد احداث بقرآن چه ذکر که اللفظ و اعتبار است حادث میشود نزد تلاوت و سماع آن کقوله و اذا تلیت علیهم ایاته زادتهم ایمانا و گویند ذکر بمعنی شرف است یعنی تا قرآن محدث شرف و بزرگواری ایشان شود بسبب ایمان آوردن بآن یا احداث نماید برای ایشان ذکر خدا و کیفیت اذکار و آداب تسبیحات بر طریق مجدد نه بر طریق قدمای سلف باشد یا مجدد گرداند احکام شرایع را برای ایشان و نسخ ادیان سابقه نماید اقول ملخص کلام آنست که حق تعالی میفرماید انزال قرآن کردیم بنحویکه متضمن آیات وعید است بطریق تذکیر تا بندگان خدا تعالی بآنچه آن تقوی را ملکه خود سازند و آثار شعار و دثار خود نمایند و در مقام اطاعت و عبادت راسخ شوند و اگر چنین نکنند لااقل از آن عبرت گرفته خائف گردند و در کسب خطیات و معاصی متوانی شوند و فتوری در عصیان و طغیان ایشان پیدا شود **مفسرین** را در تفسیر آیت چنین قول است که گفته اند ان یکون المعنی انما انزلنا القران لاجل ان یصیر وا متقین ای محترزین عما لا ینبغی او یحدث القران لهم ذکرا ای یدعوهم الی الطاعات و فعل ما ینبغی خلاصه آنست که معنی چنین شود که جز این نیست که ما نازل فرمودیم قرآن را بجهة اینکه ایشان متقین شوند یعنی محترز گردند از آنچه که مناسب نیست و یا احداث نماید یعنی مجدد گرداند قرآن برای ایشان پندی و نصیحتی و عبرتی که بخواهد و مایل گردانند ایشانرا بسوی طاعات و فعل چیزیکه مناسب است **سوال** قرآن چگونه محدث برای ذکر تواند شد **جواب** محققین چنین گفته اند ان حصل الذکر عند قرائته اضیف الذکر الیه یعنی چونکه وقت قرائت قرآن مجید ذکر حاصل شد اضافت ذکر بسوی آن کرده شد **سوال** چرا ذکر را بسوی قرآن مضاف کرده شد و تقوی را مضاف نکرده نشد **جواب** گفته اند انما التقوی عبادة عن ان لا یفعل القبیح و ذلک استقرار علی العدم الاصلی فلم یجز اسناده الی القران اما حدوث الذکر فامر حادث بعد ان لم یکن فجازت اضافته الی القران خلاصه آنست که بتحقیق تقوی عبارت است از اینکه ارتکاب فعل قبیح کرده نشود و این استمرار است بر عدم اصلی پس جایز نیست اسناد آن بسوی قرآن اما حدوث ذکر پس امریست که حادث میشود بعد از عدم پس جایز است اضافت آن بسوی قرآن **سوال** در اوکید کلمه او آوردن صحیح نبود زیرا که او برای منافات میآید و در تقوی و حدوث ذکر منافات نیست بلکه انتفاء صحیح نمیشود دیگر باذکر **جواب** در اصل این مانند آن است که میگویند جالس الحسن او ابن سیرین ای لا تکن خالیا منهما همچنین در اینجا نیز میباشد و هو العالم **بحث تاسع** فتعالی الله الملک الحق بدانکه هرگاه در ما قبل از عظمت قرآن بیان فرمود خواست بهمین متصل عظمت نفس خود را هم بیان فرموده باشد تا شبیه نبود بر اینکه تعظیم باری تعالی عز و جل واجب و لازم است پس بهر حال معنی چنین شود که حق تعالی میفرماید پس بلند است خدای و مرتفع از صفات مخلوقات و چون ذات و صفات او از معاملات مخلوقات متعالی است پس قرآن که کلام اوست مماثل کلام ممکنات نباشد یا بزرگ است از الحاد ملحدان یا پاک از قول مشرکان و بر هر تقدیر مراد آنست که هیچکس در ذات و صفات مشابه او نیست چه او قادر و عالم از هر قادری و عالمی و هر قادر و عالم که سوای اوست محتاج است به او و او غنی مطلق است **و دیگر** آنکه هر قادری و عالمی غیر از او قادر است بر بعضی دعاجز از بعضی دیگر و عالم بر بعضی دیگر و جاهل از بعضی دیگر بخلاف او سبحانه تعالی عز و جل که قادر و عالم بالذات است عالم بجمیع معلومات و قادر بر جمیع مقدورات و علی هذا القیاس بواقی صفات **العلی** بهر حال مقصود آنست که بلند است پادشاه دنیا و آخرت که نافذ است امر و نهی او بر همه چیز پس حقیق است به آنکه امیدوار باشند بوعده و بترسند از وعید **الحق** صفت آن پادشاه است یعنی چنین پادشاهی که ثابت در ذات و صفات است و یا مراد اینکه حق است لذاته در ملکوت خود و یا اینکه ثابت است مراد را در جمیع ملکوت آسمان و زمین هر زمان چه هر پادشاهی غیر از مالک بعضی اشیاء است و او نیز در معرض فنا و زوال است **مفسرین** گفته اند تعالی تفاعل من العلو و قد ثبت ان علوه و عظمته و ربوبیته بمعنی واحد و هو اتصافه بنعوت الجلال و انه لا تکیف الا و هام و لا تقدره العقول و هو منزه عن الموانع و المضار فهو تعالی انما انزل القران لتحترزوا عما لا ینبغی و انما نزهه عن التکمیل لطاعاتهم و التضرر بمعاصیهم مقصود این است که تعالی باب تفاعل از علو است و بتحقیق ثابت شد اینکه علو و عظمت و ربوبیت باری تعالی بمعنی واحد است و این اتصاف او است بنعوت جلال او تمام و عقول بوی نمیتوانند رسید و لهذا منزه

در بیان معنی و مراد از احداث ذکر می فرماید ۱۲

جواب سوال مکه قرآن چگونه محدث برای ذکر تواند بود و جواب سوال مکه واو برای منافات است اینجا صحیح نیست

در معنی و تفسیر تعالی الملک الحق گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

در بیان اقتضائی آیت مجیدہ لا تعجل با قبل گوید

و مضار منزہ است پس او تعالی ذرا این نیست کہ قرآن را نازل فرمودہ است کہ احتراز کند از آنچہ کہ سزاوار نیست ارتکاب آن واد تعالی منزہ است از تکمیل طاعات بندگان و تضرر بہ معاصی ایشان **بحث عاشر** و لا تعجل بالقران من قبل ان یقضی الیک وحیہ در تعلق این آیت مجیدہ با ما قبل **ابو مسلم** گفتہ است کہ از آیت و یسئلونک عن الجبال تا انجا کلام تمام شد این آیت و لا تعجل بالقرآن خطاب مستانف است پس کانہ فرمودہ است و یسئلونک و لا تعجل بالقران **در تفسیر کبیر** رازی گفتہ است روی انہ علیہ السلام کان یخاف من ان یفوتہ منہ شئ فیقرا مع الملک فامرہ بان یسکت حال قراۃ الملک ثم یاخذ بعد فراغہ فی القراۃ فکانہ تعالی شرح کیفیۃ نفع القران للمکلفین و بین انہ سبحانہ متعال عن کل ما لا ینبغی و انہ موصوف بالاحسان و الرحمۃ و من کان کذلک وجب ان یصون رسولہ عن السھو و النسیان فی امر الوحی و اذا حصل الامان عن السھو و النسیان قال و لا تعجل بالقران پس بہر حال معنی و مقصود از آیت این است کہ حق تعالی میفرماید و شتاب مکن بقرائت قرآن پیش از آنکہ ادا کردہ شود بسوی تو وحی آن پس این نہی است از استعجال در تلقی وحی از جبریل و مسارعت با او در قرائت تا آنکہ وحی تمام شود و آن نہی است بعد از ذکر انزال این آیت بر سبیل استطراد پس آیت مستلزم آن نباشد کہ تلقی و مسارعت قبل از نزول این منہی باشد و نافی عصمت او و مثل این است کرمہ لا تحرک بہ لسانک لتعجل بہ این قول **جبائی** و **ابن عباس** و حسن است و دیگر قول آن است کہ آیت و سورت مجملہ کہ بر تو نازل شد بر اصحاب خود مخوان و بر ایشان ذکر مکن تا بیان آن بر تو فرود آید و معانی آن بر تو مبین شود این قول **مجاہد** و قتادہ و **عکرمہ** و **ابو مسلم** است یا سوال از انزال قرآن مکن قبل از آنکہ وحی بہ تو آید چہ حق سبحانہ و جل بحسب مصلحت زمان انزال آن می کند و از ماوردی این قول منقول گشتہ است و در **زاد المسیر** از حسن بصری نقل کردہ است ان المراۃ اتت النبی صلعم فقالت زوجی لطمنی وجہی فقال بینکما القصاص فنزل قولہ و لا تعجل بالقران فامسک رسول اللہ صلعم عن القصاص حتی نزل قولہ تعالی الرجال قوامون علی النساء و خلاصہ آنست کہ مروی زن خود را طپانچہ زدہ او پیش حضرت رسول صلعم آمدہ قصاص طلبید آنحضرت خواست کہ بہ قصاص حکم کند این آیت فرود آمد و حضرت صلعم در آن توقف فرمود تا آیت الرجال قوامون علی النساء نازل شد پس بنا بر این معنی آیت چنین شود کہ ای محمد صلعم حکم مکن بچیزے مگر بعد از انزال قرآن **ضحاک** گفتہ است ان اھل مکۃ و اسقف نجران قالوا یا محمد اخبرنا عن کذا و کذا و قد ضربنا لک اجلا ثلثۃ ایام فاطل الوحی علیہ و فشت المقالۃ بان الیھود قد غلبوا محمدا فانزل اللہ ھذہ الایۃ و لا تعجل بالقران ای بنزولہ من قبل ان یقضی الیک وحیہ من اللوح المحفوظ الی اسرافیل و منہ الی جبرئیل و منہ الیک خلاصہ مقصود این است کہ اہل مکہ و اسقف نجران گفتند ای محمد صلعم خبر دہ ما را از فلان و فلان امر کہ سہ روز ترا برائے آن مہلت دادیم پس در نزول وحی بر آن جناب صلعم تاخیر شد و مشہور گشت کہ یہود بر پیغمبر صلعم غالب آمدند پس باری تعالی این آیت را نازل فرمود و لا تعجل بالقران یعنی بہ نزول قرآن تعجیل مکن پیشتر از اینکہ تو وحی آید از لوح محفوظ بسوے اسرافیل از او بسوی جبرئیل از جبرئیل بسوی تو رسد و اللہ اعلم

در تفسیر آیت شریفہ رب زدنی علما گوید

بحث حادی عشر و قل رب زدنی علما یعنی بگو ای پروردگار من بیفزای مرا دانش بہ احکام یعنی مرا علمی بعد از علمی کرامت فرمای و یا مراد آنست کہ زیادہ کن دانش مرا بقرآن در ثانی آن یعنی نزول آیتی و سورۂ بعد از آیتی و سورۂ و یا تبیین معنی آن و یا از فنون کن علم مرا بہ قصص انبیاء و بہ منازل ایشان و یا زیادہ کن حفظ مرا تا فراموش نکنم آنچہ بمن وحی میکنی مراد آنست کہ بدل استعجال بقرائۃ سورہ و سوال از زیادتی علم کن چہ آنچہ تو وحی کردہ خواہد رسید بہ تو بتقدیر حفظ تو در خواہد آمد از **عایشہ** مرویست کہ حضرت رسالتمآب صلعم فرمود اذا اتی علی یوم لا ازداد فیہ علما یقربنی الی اللہ فلا بارک لی فی طلوع شمسہ یعنی اگر روزے بگذرد کہ زیادہ نشدہ باشد مرا در آن علمی کہ نزدیک گرداند مرا بخدا یتعالی برکت مکناد خدا مرا در طلوع شدن آفتاب آن روز بر من میمون مباد در **الطایف** تیشری مذکور است کہ موسی علیہ السلام زیادتی علم طلبید حق تعالی حوالہ او را بخضر کرد و بی طلب پیغمبر ما را دعاے زیادتی علم بیاموخت و حوالہ ما را بغیر خود نکرد تا معلوم شود کہ در مکتب ادب ادنی قبل سبق قل رب زدنی علما خواندہ باشد ہر آنکہ در درسگاہ علمائے ما الم نکشد تعلم نکند تعلمت خیر الاولین و الاخرین بہ گوش ہوش مستفیدان حقایق اشیاء تواند رسانید **تنبیہ** بدانکہ این آیت مجیدہ مشتمل است بر کمال تواضع و شکر خدا یتعالی پس مقصود حسنین شود رب زدنی علما الی ما عاتبت خان لک فی کل شئ علما و حکمۃ و در تفسیر **لباب التاویل** گفتہ است قیل ما امر اللہ رسولہ صلعم بطلب الزیادۃ فی شئ الا فی العلم و کان ابن مسعود اذا قرء ھذہ الایۃ یقول اللھم زدنی علما و ایمانا و یقینا خلاصہ آنست کہ گفتہ

شده است حق سبحانه تعالی عزوجل حبیب خود محمد مصطفی صلعم را بجز علم در هیچ چیزے بطلب زیادتی امر نکرده است و ابن مسعود وقتیکه این آیت را قرائت میفرمود میگفت خداوندا زیاده کن علم و ایمان و یقین مارا **اقول** حقیقت الامر آنست که پیغمبران در آنچه میباید محتاج بغیر نباشند علم شرایع و احکام است اگر بعض علوم که تعلق بشرایع و احکام ندارند باری تعالی بتوسط پیغمبرے تعلیم پیغمبرے نماید چنانکه بتوسط ملائکه تعلیم اومی نماید مفسده ندارد چنانچه واقعه جناب موسیٰ و خضر بر این شاهد صادق است **واما** جناب ختمی رسالت صلعم فداه روحی مستثنا از این است چه غایت الغایات تمامی کمالات علمیه و عملیه بر خاتم الانبیاء صلعم ختم میشود پس آنجناب صلعم ذات ماکان و مایکون را عالم بود بواطن و ظواهر همه ذرات عالمیان را یزدمتان عزوجل برادر روشن و منکشف ساخت و آنجناب صلعم و اهل بیت طاهرین او علیهم السلام از کسی تعلیم نگرفتند بلکه علوم اهل بیت اطهار از خاتم الانبیاء بوده و آنجناب صلعم را من الله علم حاصل شده در **امالی الشیخ مفید** علیه الرحمة حدیث طویلی آورده است که شخصی ابن عباس را پرسید از حال علی ابن ابیطالب علیه السلام و ما بقدر مطلوب ایجاز کرده فقال له ابن عباس اعلی تسألنی علم عندک اما انا فقال لو کان علی اعلم عندک منک ما سئلتک فغضب ابن عباس حتی اشتد غضبه ثم قال ثکلتک امک علی و کان علمه من علم رسول الله صلعم و رسول الله علمه من فوق عرشه بعلم الیقین من الله و علم علی من العلم و علمی من علم اصحاب محمد کلهم فی علم علی کالقطرة الواحدة فی سبعة البحر خلاصه مقصود آنست که پس ابن عباس گفت ای سائل نزد تو علی ابن ابیطالب اعلم است یا من سائل گفت هرگاه نزد من علی اعلم میبود از تو پس ترا سوال نمیکردم ابن عباس بسیار غضبناک شد و گفت ای سائل بگرید بر تو مادر تو مرتضی علی را تعلیم داده است و علم آنجناب از علم پیغمبر صلعم بود و پیغمبر خدا تعالی از فوق عرش تمامی ما کان و ما یکون تعلیم داده بود پس علم پیغمبر صلعم من الله بلا واسطه است و علم علی از پیغمبر صلعم میباشد و علم من از علم علی است و علم جمیع اصحاب پیغمبر صلعم در مقابله علم علی بمنزله یک قطره است در هفت دریا **شهیه** نرود در اینجا که جبرئیل درمیان اگرچه واسطه بود مگر همچو قاصدے که پیغام عاشقی بمعشوقی میرساند و خود حقایق آن اشارت را نمیداند **مروته** مذکوره را محمد ابن الحسن المعروف به **نقاش** در مجلد اول از تفسیر القرآن که به **شفاء الصدور** موسوم است و نیز علامه هاشم ابن سلیمان بحرینی در کتاب **غایة المرام** و حجة الخصام در باب الخامس والعشرون حدیث نوزدهم نقل فرموده است **اقول** بهر حال چنانچه خاتمیت نبوت بحضور خاتم الانبیاء والرسل متعلق گرفته همچنان چون خاتمیت تمامی اوصاف آن اعلمیت هم مخصوصاً بر جناب ختم گردید این است که حضور ختمی رسالت صلعم را انجناب الله تمامی علوم موهوبه شده نه از کسی دیگر طلب دکسب علوم نموده نه کسی را قابلیت حاصل بود که آنجناب صلعم را تعلیم کرده تواند و نه آنجناب را بعد از تولد ضرورت تعلم از کسی بود وجود محترمش در همان صدر آفرینش زمانی که اول الخلق بود جامع جمیع علوم و کمالات وهبی ذاتی علماً و اشمالاً این چنین استدعا از خدا تعالی لاست پس معلوم است که بمقابله علم خدا کمال هر کاملی هم ناقص است غرض درین برهان است برای اثبات علم خالق و علم مخلوق **و میتوانند** که دراین هم دلیل باشد برائے بودن علم لدنی مستعلی وهبی ذاتی چه استدعای زیادت دانستن که علم موجود آو فیضان همان فیاض است که بلفظ ذاتی مزید علم را از او طالب گشته **واما** اوصیائے آنجناب صلعم تمامی علوم را بتعلیم و باطنیه نبویه وارث شدند به مفاد آنچه از ایشان مروی گشته و علمنا واحد زیرا که من الله علوم خاتم الانبیاء صلعم اضعاف آن بود که بانبیائے سلف جمله عطا شده بود و انهمه علوم نبوے به اوصیائے معصومین مطهرین آنجناب علیه و علیهم السلام رسید پس اوصیائے نبوی فداه روحی هم از جمله انبیائے سلف اعلم بعلوم لدنی بودند در **کافی** کلینی و علامه مجلسی در نبوت **بحار الانوار** از جعفر الله خداوند سیف التمار آورده اند که گفت ابو عبد الله علیه السلام بمن مرور بالکعبة و رب البیت ثلاث مرات لو کنت بین موسی و الخضر لاخبرتهما انی اعلم منهما و لانبئتهما بما لیس فی ایدیهما لان موسی و الخضر اعطیا علم ما کان و لم یعطیا علم ما یکون و ما هو کائن حتی تقوم الساعة و قد ورثناه من رسول الله صلعم و راثة خلاصه آنست که امام علیه السلام سه مرتبه سوگند بر رب کعبه یاد فرمود و گفت هرگاه میبودم من درمیان خضر و موسیٰ هر آئینه خبر میکردم آنها را که من از سر دوی آنها اعلم و آنها را آگاه میکردم بچیزیکه علم آن در دست آنها نبود زیرا که موسی و خضر علیهم السلام را علم ما کان عطا شده بود و لاکن آنها را داده نشد علم ما یکون و علم آنچه الی یوم القیامت شدنی بود و بتحقیق که ما اهلبیت پیغمبر صلعم بوراثت از آنجناب صلعم فداه روحی این همه علوم را وارث شدیم و در **خصال** از صادق آل محمد علیهم السلام آورده است که جناب امیر المومنین علیه السلام را پرسیده شد از اعلم الناس فقال من جمع علم الناس الی علمه و در تفسیر **صافی** نیز از آنجناب آورده است در ذیل همین آیت که پیغمبر صلعم فرمود فضل العلم الحب

درمیان اینکه علم علی از رسول صلعم و علم پیغمبر من الله است

درمیان وقیقه از زیادت علم گوید

درمیان علم پیغمبر صلعم و علوم اوصیاء آنجناب علیهم السلام گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

الی الله من فضل العبادة یعنی فضل علم محبوب تر است نزد باری تعالی از فضل عبادت **بحث ثانیعشر** ولقد عهدنا الی ادم من قبل فنسی
ولم نجد له عزما بدانکه در ولقد عهدنا الی ادم من قبل شکی نیست که از عهد مراد امر است از اله تعالی یا نهی است آنرا و چنانکه در اوامر و صیامی ملوک
گفته شود اشار الملک الیه وعهد الیه **واما** در اینکه از من قبل کدام قبل مراد است مفسرین اختلاف کرده اند **بعضی** گفته اند ای من
قبل هؤلاء الذین عرفناهم الوعید فی القرآن **ابن عباس** را قول آنست که من قبل ان یاکل من الشجرة عهدنا
الیه ان لا یاکل منها **حسن** میگوید ای من قبل محمد صلعم والقرآن **واما** میان نزد بعض ارباب **تفسیر** یعنی سهو است و عدم وجدان
عزم بر ذنب یعنی آدم سهو کرد و ما نیافتیم از او عزمی بر ذنب زیرا که او را در آن خطا کرد نه آنکه عمدا مرتکب آن شد یعنی غرض او مخالفت امر نبود **قتادة**
را قول آنست که عزم بمعنی صبر است یعنی او را نیافتیم که صابر باشد بر آن منهی **واما** کسانیکه گفته اند مراد از نسیان اینجا نقیض ذکر است میگویند
ما عوتب علی ترک الحفظ والمبالغة فی الضبط حتی تولا منه النسیان **حسن** میگفته است والله ما عصی قط الا
بنسیان وکسی که گفته است از نسیان مراد ترک است میگوید انه ترک ما عهد الیه من الاحتراز عن الشجرة واکل ثمرتها
واما در امر منسی نیز مفسرین اختلاف کرده اند بعضی بر آنند که آن نسیان وعید بود به بیرون آمدن او از بهشت بعد از اکل شجره **وحماعتی**
گفته است که آن نسیان قول حق تعالی بود که باو گفت که ان هذا عدو لک ولزوجک **وجمعی** دیگر بر آنند که آدم فراموش کرد که این
نهی از جنس شجره است و گمان بود که نهی از شخص شجره باشد و باین جهة اکل شجرهٔ دیگر نمود که از انجنس بود چون باو آنرا ساطه و براهین قاطعه ثابت
شد که انبیاء علیهم السلام معصوم اند از جمیع ذنوب کبیره و صغیره و سهو و خطا، و نسیان پس اقوال مذکوره باطل باشد و مراد باین عهد
نهی تنزیهی و ترک باشد و نسیان بمعنی ترک و عدم عزم او بر آن بسبیل عهد است یعنی آدم علیه السلام ترک او لی نمود که آن عدم اکل شجره بود
و عزم را جزم نکرد باین که آنرا نخورد بلکه عمدا آنرا تناول نمود **واما** لم نجد از ماخوذ از وجودی است که بمعنی علم است پس له عزما هر دو مفعول دوم اشد
و اگر از وجودی مشتق است که مناقض عدمست پس له حال است از عزما یا متعلق است به نجد **واما** عزم تصمیم و تصاب است پس احتمال دارد
که معنی چنین شود لم نجد له عزما علی المقام علی المعصیة پس الی المدح اقرب است و محتمل است که مراد چنین شود و لم نجد له عزما
علی ترک المعصیة **ویا** اینکه لم نجد له عزما علی التحفظ والاحتراز عن الغفلة **و یا** معنی شود لم نجد له عزما علی الاحتیاط و
کیفیته الاجتهاد این بنا بر قولی است که گفته اند انه علیه السلام انما اخطاء بالاجتهاد **اقول** باید دانست که این مرتبه ششم
است ایجاز از قصهٔ جناب آدم علیه السلام در قرآن اول در سورهٔ بقره و دویم در اعراف **وسویم** در سورهٔ حجر و چهارم در سورهٔ اسرا و پنجم در
سورهٔ کهف و ششم در این سوره مبارکه **وهرگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که معنی و مقصود از آیات
چنین شود که حق تعالی میفرماید و بدرستیکه ما عهد کردیم بسوی آدم صفی الله علیه السلام پیش ازین زمان یعنی امر کردیم او را که گرد شجرهٔ منهیه
نگردد و از آن نخورد و اینجا لام جواب قسم محذوف است و این جمله قسمیه معطوف است بر آیهٔ وصرفنا فیه من الوعید و حقیقت معنی این
تصریف آیات قرآنی متذکر شوید و مثل آدم مباشید که ما عهد کردیم و امر نمودیم او را به آنکه شجرهٔ منهیه را تناول مکن پس فراموش کرد آن امر را
و شجرهٔ منهیه را اکل نمود و نیافتیم او را عزمی در التزام امر و میتواند بود که این جمله معطوف باشد بر ولا تعجل بالقرآن یعنی تعجیل مکن در تلاوت
قرآن قبل از اتمام آن بجهة خوف نسیان آن ولاکن توکل کن بر خدا و طلب توفیق نما از او در حفظ آن چه به آدم که پدر تست عهد کردیم باو
و فراموش کرد آنرا و حفظ آن ننمود پس سوال توفیق کن از ما در حفظ آن تا مانند او آنرا فراموش نکنی **بعضی** از مفسرین گفته اند که این معطوف
است بر کذلک نقص علیک من انباء ما قد سبق یعنی همچنین میخوانیم بر تو خبرهای گذشتگان و از جمله آن قصهٔ آدم علیه السلام
را که عهد کردیم به او و او آنرا فراموش کرد و بآن ثبات نورزید و تصمیم عزم نمود بر آن **اشکال** کدام عهد را آدم علیه السلام فراموش کرد
و آن کدام عزم بود که در ابو الانبیاء و علیه علیهم السلام یافته نشد با یقین معهود خدا را ترک کردن کبیره است و سهوا فراموش کردن نسیان
باشد تساهل و تغافل عن الله هم معصیت است و اگر اراده حتمی از عزم مراد باشد که آدم نداشت غیر مکلف بودن او لازم آید علی التقادیر
عصیان و نسیان آدم علیه السلام لازم میآید که عقلا و نقلا جائز نیست **جواب** باید دانست که جماعتی از مفسرین گفته اند که این عهد کنایه است
از امری که بسبب ارتکاب آن آدم علیه السلام از بهشت بیرون آمد یعنی باری تعالی آدم علیه السلام را فرمود که از این درخت نخوری آدم علیه السلام
اجابت آنرا که بر خود لازم گردانید **بعضی** گفته اند از این عهد مراد عهدیست که حق سبحانه و جل جلاله با آدم علیه السلام نمود که شیطان دشمن تو است
به فریب او در نیائی **واما** مراد از نسیان ترک است چنانچه **بیضاوی** در ذیل آیت نسیان نسیان را ترک نوشته است **جماعتی** از مفسرین

در بیان لغت و اشتقاق الفاظ این آیت محمدیه مبارکه گوید

معنی و تفسیر نسیان کردن جناب آدم علیه السلام گوید

جواب اشکال که کدام عهد را آدم علیه السلام فراموش کرد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

در معنی و مراد نسیان گوید

گفته اند عزم بمعنی رای معزوم و بمعنی جد و کد در امری باشد پس بر تقدیر اول معنی شود که آدم جد و کد در اجتناب از منهی نفرمود از انجهت از بهشت بیرون آمد و اما بر تقدیر ثانی معنی چنین شود که آدم علیه السلام را رای مقرر نداشت عهد ما ترک کرد و بفریب شیطان از بهشت بیرون شد بهر دو تقدیر نه معصیت لازم گردد و نه نسیان بمعنی ترک و نجد از ایجا و باشد پس بنا بر این معنی چنین خواهد بود که امرنا آدم بشیء من قبل فترک المسبب النسخ یعنی النسخ فترک امرنا له بعد ذلک بامر آخر یعنی امر کردیم آدم علیه السلام را بچیزی در اوایل پس او را نسخ کردم و آدم بسبب آن نسخ از ترک نمود و بعد از این آدم را امری نکردم چنان محتوم باشد اگر این قول صحیح باشد البته معقول خواهد بود

جواب سوال و بیان حقیقت واقعه اکل آدم علیه السلام گوید

سوال حقیقت واقعه آن عهد که از ایندرخت نخوری چیست **جواب** تمام این واقعه عهد آدم در سوره بقره مبین گشته در آیت او قلنا یا آدم اسکن انت و زوجک الجنة و کلا منها رغدا حیث شئتما و لا تقربا هذه الشجرة فتکونا من الظالمین یعنی ای آدم و حوا ساکن شوید در بهشت و بخورید از ان بفراخی هر جا که میخواهید و قریب این درخت نشوید هر گاه قرب آن جویید جمله ظلم کنندگان خواهید شد **اشکال** هر گاه بار تعالی در این آیت آدم و حوا را بالمشافهه از قرب درخت معین منع شد ایشان چرا قبول این نهی نکردند و هر نهی حرام است پس فاعل منهی صاحب کبیره است آدم ابو الانبیاء که معصوم بود چرا مرتکب معصیت شد و هر گاه نهی تحریمی نمیبود حق تعالی ایشانرا از ظالمان نمی شمرد بقوله فتکونا من الظالمین و خود هم بظلم اقرار نمیکردند بقوله ربنا ظلمنا و اگر کبیره نمی بودیم لباس ایشان از بدنهای ایشان سلب کرده نمیشد و ایشان عریان نمی گشتند بقوله تعالی فلما ذاقا الشجرة بدت لهما سوآتهما و اگر کبیره نمیبود از بهشت بیرون نمی آمدند **جواب** مشتمل بر چندین وجه است **اول** اینکه چنین آیات به مقابله آیت ان الله اصطفی آدم و نوحا و آل ابراهیم و آل عمران علی العالمین بلاریب و شک از جمله متشابهات اند زیرا که یکی دیگر را منافی اند چه اصطفا اعلی ترین مراتب است و اما صفت ظلم و عصیان بدترین اوصاف می باشد پس نابراین اجتماع نقیضین یا ارتفاع آنها لازم میگیرد این ممتنع و محال است فاذا امتنع هذان الصورتان ثبت احد النقیضین و هو العصمة پس واجب شد که آنها مأول باشند زیرا که آیت اصطفا مطابق عقل و نقل است **بلی** بعض اهل سنت گفته اند که آدم و حوا اگر خطا کردند از روی اجتهاد بود و هر مجتهدی چه خاطی باشد یا صائب نزد ایشان مصیب است بلکه مثاب است زیرا که صحابه چنانکه در قضیه قاسطین و ناکثین و مارقین یعنی در جنگ صفین معاویه را و در جنگ جمل ام المومنین عایشه را و طلحتین و در جنگ نهروان خوارج را مجتهدین خاطی جاهی میدانند **وجه ثانی** باید دانست در اصول مقرر شده که هر خطاب در اصل صلاحیت ایجاب و استحباب و اباحت دارد همچنین هر نهی صلاحیت تحریم و تنزیه دارد هر گاه این واضح گشت پس در خطاب اسکن و کلا اصولیین را اختلاف است جمعی گفته اند هر دو خطاب امر است **بعضی** گفته اند هر دو اباحت است **و اما** قائلین به امر از اختلاف کرده اند که آیا این امر واجب است یا مستحب یا مباح **اصح** نزد جمهور اباحت است زیرا که سکونت آدم و حوا و خوردن ایشان در جنت واجب نبود چنانچه آیت واذا حللتم فاصطادوا هنگامیکه محلل از احرام میشوید پس صید کنید این صید کردن امر است و لاکن واجب نیست بالاتفاق **و اما** در لفظ لا تقربا مفسرین و اصولیین را سه قول اند **یکی** نهی است و قائلین به نهی از اختلاف کرده اند که آیا تحریمی است یا تنزیهی **مختار جمهور** همانا که نهی تنزیهی است تحریمی منجمله ایشان از اصحاب ما صاحب التبیان **شیخ الطایفه** و صاحب روض الجنان **ابو الفتوح** رازی و صاحب مجمع البیان **طبرسی** و علم الهدی سید **مرتضی** و حضرت علامه شیخ **مفید** و امثال ایشان است **و اما** از حضرات عامه فخر الدین **رازی** و فاضل **نیشاپوری** و امام ابو حامد محمد **غزالی** و اضراب ایشان میباشند پس بنابراین آدم و حوا فعل مکروهی بعمل آوردند نه فعل حرام نه صغیره و نه کبیره پس بنابراین تقدیر غایت مدانی الباب همانا که از ثواب زاید محروم ماندند و بهمین بنا گفتند ربنا ظلمنا انفسنا الی قوله لنکونن من الخاسرین تلاوت کردند فی الواقع ظلم بمعنی نقص و بخس است یعنی نقصان ثواب و کمی آن بر ای نفسهای خود کردیم در آن انکار نیست **دیگر** اینکه نهی تحریمی است و آن اینجا شایان انبیاء علیهم السلام نیست چه مرتکب حرام فاعل کبیره است و کسی که ملعون و فاسق و ناری باشد اصلا مرتبه نبوت نمی تواند رسید پس واجب شد که این نهی تنزیهی قرار داده آید باثبوت اینکه نهی تنزیهی در قواعد اصول مقرر به اتفاق علمای جمهور مشهور است چون لا تجلس علی الطریق یعنی بر راه منشین **و اما** خطاب لا تقربا بمعنی از نزدیک و اجرا ء صاف شد یعنی اکل از ترک کنید و از خوردن آن کناره کشید پس از این معلوم شد که این نهی در حقیقت امر است زیرا که ترک تناول مامور گشت و نهی و امر هر دو اصحاب ما مخصوص بصیغه نمیدانند که در آن احتمال و اشتراک نباشد این است که گاهی امر به صیغه نهی چون لا تقربا بلوکام نهی به صیغه امر چون اعلموا ما اشتم اذا حللتم فاصطادوا و امثال نزد اصولیین شد **بلی** امر ابا بصیغه

وجوه مختلفه بجواب اشکال تخلف آدم از امر حق تعالی

بیان اینکه این نهی تحریمی بود یا نهی تنزیهی بود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

نهی موسوم کردند که معنی نهی از آن مستفاد میشود چه مراد از نهی ترغیب امتناع است در فعل و تزهید در آن فعل میباشد و امانهی را باین سبب امر نامیدند که در ان ترغیب فعل مامور و تزهید ترک آن میباشد چنانکه در عرف چنین مستعمل است که امرت فلانا ان لا یلقی الامیر مفاده نهیته ان لا یلقیه یعنی نهی کردم او را که ملاقی امیر نشود و نهیت فلانا عن هجر زید ای امرته بمواصلته یعنی نهی کردم او را از هجر زید یعنی او را امر بوصلت او کردم **تنبیه** هرگاه این مقرر شد پس باید دانست که امر حکم واجب باشد یا مستحب از انبیاء علیهم السلام ترک امر واجب ممتنع و محال است **پس** آدم علیه السلام اگر ترک امر الهی کرد یقینا ترک واجب نکرد بلکه یا ترک مستحب کرد و یا ترک اولی نمود در این صورت بثواب زاید از او نقصان حاصل میشود اما معصیت لازم نمیگیرد و این است که آدم گفت ربنا ظلمنا یعنی ثواب زاید را نقصان کردیم همین مختار جمهور اقتدای جمهور اصحاب ما چون سید مرتضی و علامه ابو الفتوح رازی و غیرهم است و در کبیرین قریب العبارت چنین آورده اند و النهی فی و لا تقربا للتنزیه او التحریم لا صح الاول لان الصیغة وردت فی کلیهما یعنی فی التنزیه و التحریم و الاصل عدم الاشتراک فیحصل صحة فی القدر المشترک بینهما و هو ترجیح جانب الترک علی الفعل من غیر دلالة علی المنع من الفعل او الجواز و لکن الجواز ثابت بحکم الاصل فان فی الاشیاء الاباحة فاذا ثبت هذا الاصل الی مدلول اللفظ صار المجموع دلیلا علی التنزیه و هذا اولی لیرجح حاصل معصیته الی ترک الاولی فیکون اقرب الی عصمة الانبیاء انتهی خلاصه آنست که نهی لا تقربا تنزیهی است نه تحریمی براصح اقوال زیرا که صیغه نهی در تنزیه و تحریم وارد است و اصل هم در نهی عدم اشتراک است **پس** بنا بر این قدر مشترک در تنزیه و تحریم حقیقت حاصل میشود و آن ترجیح دادن ترک فعل است بغیر وجود دلیلی بر منع فعل یا ترجیح دادن جواز فعل را بر ترک او بموجب قاعده مقرره جواز فعل ثابت بحکم اصل است چه اصل در اشیاء اباحت است هرگاه اصل اباحت را ضم و جمع یابد مدلول لفظ لا تقربا کنیم از جواز و نهی دلیل تنزیهی حاصل میشود بدین ثبوت آن تحریم بالمال مطلوب حاصل شد و این در این مقام اولی و افضل است زیرا که با این ترک اولی لازم میآید نه معصیت و عمل بر ترک اولی و افضل و انسب است از عمل آن بر معاصی انبیاء علیهم السلام **وجه سوم** آنکه بعض افاضل میفرمایند جنت دار الثواب نه دار التکلیف و آن بالضرورت معلوم است پس بهشتا مرونهی بصورت حلال و حرام تیست **واما** از آیت اسکن و کلا و لا تقربا امر و نهی نمایند این نصیحت به آدم و حکمت خالق عالم است پس هر آنچه آدم تصرف کرده مباح بوده نه حرام پس معصیت چگونه بر آن اطلاق میشود و الا دار التکون و الجزا دار تکلیف مبدل میشود ببطلان این عدم معصیت آدم علیه السلام ثابت شد **اقول** این در وقتی ثابت میشود که جنت جنت آخرت باشد اما اقوال و اجوبه سابقه مشتمل و حاوی هر دو جنت میباشند پس اجوبه سابق بالضرورت اقطع اند **وجه چهارم** آنچه در تحقیق این مرام نیشاپوری گفته ان النهی فی قوله و لا تقربا انما تناولها معا فیجوز لکل واحد علی الانفراد اکله یعنی اگر خطاب نهی لا تقربا به آدم و حوا هر دو یک جا شامل است نه بالانفراد پس هر یکی از ایشان اگر بالانفراد تناول کرده اند مرتکب حرام نشده اند **وجه پنجم** اینکه بعض قدماء اهل سنت گفته اند که آدم علیه السلام برای دنیا پیدا شده بود و پیشتر از ایجاد آدم باریتعالی ملائکه را از این خبر داده بود بقوله انی جاعل فی الارض خلیفة و لاکن این در اصل مشروط بود بر خوردن آدم از آن درخت پس هرگاه آدم از آن درخت بخورد بدنیا آمدن او لازم نمیآید که آدم معصیت در تناول آن کرده باشد زیرا که معلوم است که او اگر تناول میکرد یا نمیکرد حسب قرار داد مشیت بدنیا میآمد **پس** بنا بر این معذرت و توبه کردن آدم علیه السلام برای برگشتن بآن دار النعیم از این دار التقسیم بود حق سبحانه عز و جل معذرت و توبه آدم علیه السلام را به اجابت رسانید و چونکه لباس آن عالم لایق پوشیدن در این عالم نبود به این وجه از او نزع کرده شد در این قدر لازم نمیآید **وجه ششم** آنچه بعض اصحاب ما در ایراد ظلمنا گفته اند این است که ان الظلم فی الاصل وضع الشیء فی غیر موضعه فظهر ان الوصف بالظلم لا یستلزم ما ادعاه المستدل اذ لا شک ان مخالفة اوامر سبحانه وضع الشیء فی غیر موضعه و موجب لنقص الثواب خلاصه آنست که ظلم در اصل وضع کردن چیزی باشد در غیر موضع خود و توصیف ظلم مستلزم کفر و فسق کبیره نیست زیرا که تارک امر ندبی هم شامل است و لفظ ظالم بر تارک کردن امر مندوب نیز بالضرورت وضع کردن شئی در غیر موضع میباشد بدین وجه از اصل ثواب زائده تارک را نقصان حاصل میشود پس معلوم شد که ظالم بر تارک ندب نیز اطلاق میتواند شد در تنزیه الانبیاء علم الهدی سید مرتضی در ذیل آیت ربنا ظلمنا انفسنا فرموده است انا نقضنا انفسنا و فتنا ها ما کنا نتحقه من

در بیان حقیقت نهی لا تقربا گوید

در بیان مقصود از کلا و لا تقربا گوید

در بیان معنی ظلم و مراد از ظلمنا و ظالمین گفتن آدم علیه السلام

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

الثواب بفعل ما اريد من الطاعة وحرمناها الفائدة الجليلة من النعيم وذلك الثواب وان لم يكن مستحقا قبل ان يفعل
الطاعة التي يستحق بها هو في حكم المستحق فيجوز ان يوصف من فوت نفسه بانه ظالم لها كما يوصف بذلك من فوت
نفسه المنافع المستحقة وهذا هو قوله تعالى فتكونا من الظالمين خلاصه آنست كه تنقيص و تقليل كرديم ثواب جليل مر خود را
بسبب مخالفت امر باريتعالي پس قبل از آن مستحق آن نبود مگر چه كسي كه طاعتي مامور شده باشد اگرچه او را هنوز بعمل نياورده باشد او در حكم مستحق داخل
ست انيست كه باريتعالي آدم را و نيز خود آدم هم نفس خود را از جمله آنها شمرده است كه منافع مستحقه را از خود فوت كرديم اين است معني ظلمنا
ومقصود از فتكونا من الظالمين و در مجمع البيان حضرت علامه طبرسي ميفرمايد وقيل معناه ظلمنا انفسنا بالنزول الى الارض ومفارقة
العيش الرغد يعني نزد بعضي ظلمنا به انچه آدم گفت كه يعني ظلم كرديم نفس خود را يعني نقصان كرديم خود را بانكه از نعمات وافره دائمه برون آمديم
بسوي نعمات منقطعه كه بتعب وكسب آنها در زمين حاصل ميشوند و در عيون الاخبار از حضرت امام رضا عليه السلام مرويست كه قال
الله تبارك وتعالى قال لآدم اسكن انت وزوجك الجنة وكلا منها رغدا حيث شئتما ولا تقربا هذه الشجرة واشار لها
الى شجر الحنطة فتكونا من الظالمين ولم يقل لهما لا تاكلا من هذه الشجرة ولا تاكلا منها فلم يقربا تلك الشجرة وانما اكلا
من غيرها فانما ازلهما الشيطان عنها وتسبب لاخراجهما مما كانا فيه بسببها وقال انما نهاكما عن هذه الشجرة وانما نهاهما كما ان تقربا غيرها ولم ينههما
عن الاكل منها الا ان تكونا ملكين او تكونا من الخالدين وقاسمهما اني لكما لمن الناصحين ولم يكن آدم وحواء تائبين
قبل ذلك من يحلف بالله كاذبا فاقدما لهما بغرورهما اكلا منها ثقة بيمينه بالله الخ وجه هفتم جواب جمله وان لم تغفر لنا وترحمنا
لنكونن من الخاسرين اين است كه غفران به معني ستر و خسران بمعني نقصان است كه متدرج و نفع باشد پس اين كريمه بمعني لو
خود باقي است بنابران معني چنين شود كه پروردگارا نقصان كرديم خود را در تحصيل ثواب زايد بهر گاه مخالفت امر بندوبي مارا نپوشاني و
ستور نداري بفضل و رحمت خود بهر آئينه از جمله كساني ميباشيم كه نفعي ندا شته باشند چنانچه بعضي از اصحاب ما مزموده اند ان الخسران
ضد الربح ولا شك ان من نقص ثوابه فقد خسر يعني خسران ضد ربح و نفع است شكي نيست در انيكه هر كسي را كه ثواب زائده نبود او
خاسر است و آدم از تحصيل ثواب باز ماند بابن معني خاسر است يعني ثوابش ناقص شد وجه هشتم از بعض اصحاب ما در جواب فوسوس
لهما الشيطان فاخرجهما مما كانا فيه وآيت ليبدي لهما ما وري عنهما من سوآتهما ان اخراج آدم من الجنة ليس لكبيرة
ولا عقوبة ولا استخفاف لان ذلك نظر الى الانبياء مسلوب قطعا ولعله كان على وجه المصلحة وكذا القول بسلب
اللباس ملخصا مقصود آنست كه اخراج آدم از جنت و عريان شدن او در آن از جهة عقوبت و استخفاف نبود زيرا كه كبيره و نوعي
بالنسبت الى الانبياء عقوبت و استخفاف ممتنع است شايد برآمدن ايشان از جنت و سلب شدن جامه از ابدان ايشان بجهة مصلحتي
بود نه بر وجه عقاب و در تنزيه الانبياء علم الهدى سيد مرتضى ميفرمايد الاخراج من الجنة لا يكون عقابا لان سلب اللذات و
المنافع ليس بعقوبة وانما العقوبة هي الضرر والالم الواقعان على سبيل الاستخفاف والاهانة وكذلك نزع اللباس
وابداء السوءة ولو كانت هذه الامور مما يجوز ان يكون عقابا ويجوز ان يكون غيره لصرفناها عن باب العقاب الى
غيره بدلالة ان العقاب لا يجوز ان يستحقه الانبياء عليهم السلام خلاصه مقصود آنست كه اخراج آدم از بهشت اگر وي
عقاب نبود زيرا كه عاصي نبود پس سلب لذات و منافع عقاب نيست و عقوبت ضرر و الم انفاني است كه بطريق استخفاف و اهانت واقع
ميشود همچنين نزع لباس و اظهار و كشف عورتين بر سبيل اهانت هر گاه كشف عورت و اخراج او ميان عقاب و غير عقاب مشترك باشد
هر آينه باب العقاب را بطرف غير عقاب ما برميگردانيم زيرا كه بالاتفاق تجويز عقاب انبيا صحيح نيست پس برون آمدن آدم عليه السلام از بهشت براي مصلحتي
و حكمتي بود و آن بظاهر اين است كه تغيير نسل به آدم و بندريت او در علم الهي مقرر شده بود و پيشتر از آدم ملائكه را خدا تعالى از آن اخبار كرده بود والله اعلم
سوال بنابران پس آيت فازلهما الشيطان چرا مخالفت اين ميكند جواب حقيقت الامر آنست كه علم الهدى سيد مرتضى متعلق
اين ميفرمايد وانما وصف ابليس بانه مخرج لهما من الجنة حيث وسوس اليهما وزين عندهما الفعل بكون عند
الاخراج وان لم يكن على سبيل الجزاء عليه لكنه يتعلق به تعلق الشرط في المصلحة وكذلك وصفه بانه مبدئ لسوءتهما
من حيث اغواهما حتى اقدما على ما سبق في علم الله فيه بان اللباس ينزع عنهما خلاصه مقصود آنست كه ابليس آدم عليه السلام
را اغوا كرد و وسوسه انداخت و فعل را در نظر ايشان زين نمود پس بآن اقدام نمودند و از وجه فعل آدم بر دن او از بهشت بيرون آمدند

در تحقيق معني ان لم تغفر لنا وترحمنا مي فرمايد ۱۲

در تحقيق معني فوسوس لهما الشيطان مي گويد ۱۲

در جواب سوال متعلق فازلهما الشيطان گويد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

و برآمدن فرع لباس ایشان بصورت جزاے بدنبود زیرا کہ عاصی نبود ندیلی ملذن و نماندن ایشان معلق و مشروط بحکمت بود یا باین معنی کہ در علم الٰہی مقرر بود کہ تا وقتیکہ آدم بوسوسہ مبتلا نشود تا آنوقت حکمت و مصلحت در آنست کہ او در بہشت ساکن باشد و وقتیکہ اقدام بر آن فعل کرد بجہت آن حکمت مقتضی این است کہ مکان و لباس او مبدل شود اگر گفتہ شود کہ در لفظ فازلہما ازلال چہ معنی دارد **جواب** ازلال و زلت بمعنی لغزش قدم میباشد و باین شبہہ نیست کہ بسبب وسوسۂ ابلیس و قسم خوردن او پاے آدم و حوا از اطمینان خود و از آن مکان لغزید یعنی بسبب قسم خوردن آن لعین آدم و حوا مائل بدرخت معین شدند از مکان جاودانی و از نعمات و افرۂ یزدانی بمکان تکلیف فانی فرود آمدند این امر سبب معلوم در آن قدمی نمیباشد و تا وقتیکہ نمیخورند از آن مکان بیرون نمیآمدند **اشکال** آیت و عصی ادم دقبل لغوی نیز مخالف است بتحقیق مذکور زیرا کہ در لفظ عصی بصراحت دلالت است بر وقوع معصیت از آدم علیہ السلام ہمچنین لفظ غوی صدر شد است پس غاوی و عاصی تاکید یکدیگر اند معصیت کبیرہ از این ثابت است فضلاً عن الصغیرہ و تاویل مذکور اینجا گنجایش باقی نمی ماند **جواب** اول محققین گفتہ اند ما المعصیۃ فی مخالفۃ الامر و الامر من الحکیم تعالیٰ قد یکون واجبًا و قد یکون ندبًا معًا فلا یمتنع علی ھذا ان یکون ادم مامورا الی تراک التناول من الشجرۃ مندوبًا فیکون ادم بموا قعھا تارکًا نفلًا و فضلًا و غیر فاعل قبیحًا فلیس یمتنع ان یسمی تارک النفل عاصیًا کما یسمی تارک الواجب کذالک ان یسمی من خالف ما امر بہ سواء کان واجبًا او نفلًا بانہ عاص ظاھرًا و لھذا یقولون امرت فلانًا و لکنہ ما امرنی و خالفنی و ان لم یکن ما امر بہ واجبًا خلاصہ آنست کہ معصیت و اصل مخالفت امر باشد خواہ واجب بود و یا مندوب صلاحیت ہر دو میدارد و بنا بر این نظر بہ نبوت آدم علیہ السلام ترک واجب از انبیاء قطعًا ممتنع است زیرا کہ انبیاء علیہم السلام معصوم پس ترک امرے کہ آدم علیہ السلام کرد با ضرورت امر مندوب بود نہ واجب عرفًا تارک مندوب را عاصی میگویند چنانکہ گفتہ میشود کہ فلانی را بہ کار خیرے امر کردم و او مخالفت کرد اگر چہ این امر در اصل لازم و واجب نباشد پس آدم در ذنب عاصی بود **وجہ دوم** آنکہ قول باری تعالیٰ فغوی فعناہ انہ خاف لانا نعلم انہ لو فعل ما ندب الیہ من ترک التناول من الشجرۃ لاستحق الثواب العظیم فاذا خاف الامر و لم یصر الی ما ندب الیہ فقد خاب لا محالۃ لانہ لم یصل الی الثواب الذی کان یستحق بالامتناع و لا شبھۃ فی ان لفظۃ غوی تحتمل الخیبۃ خلاصہ آنست کہ غوی بمعنی خاب و زیان آمدہ بنا بر این اگر آدم ترک امر مندوب نمیکرد مستحق شدن بہ ثواب زائدہ عظیم معلوم است چونکہ ترک مندوب کرد لفظ غوی بمعنی خاب کنایہ از آنست بہ این معنی ہیچکس را نزاع نیست **وجہ سوم** سلمنا ان غوی ضد الرشد و ھو التوصل بشیء الی شیء فمن ارتکب ما یبعدہ عن مطلوبہ کان ضالا غاویًا و لو کان بمخالفۃ امر ندبی او ارتکاب نہی تنزیھی خلاصہ مقصود آنست کہ بفرض تسلیم اگر غوے بہ معنی ضد رشد باشد پس رشد بہ معنی رسیدن بہ سبب تمسک شئی بطرف شئی دیگر باشد و بنا بر این ہر کس کہ مرتکب امرے میشود کہ بسبب آن بعید از مطلوب میشود او را گمراہ و غاوی میگویند اگر مخالفت امر ندبی یا ارتکاب نہی تنزیھی کردہ باشد **اشکال** بہر حال اگر عصمت و بیگناہ بودن آدم علیہ السلام تسلیم کردہ شود توبۂ آدم چہ معنی دارد کہ حق تعالیٰ از آن خبر میدہد ثم اجتبٰہ ربہ فتاب علیہ و ھدٰی و آیت فتلقی ادم من ربہ بکلمات فتاب علیہ یعنی آدم توبہ کرد و حق تعالیٰ آرزو بہ اجابت رسانید و معلوم است کہ توبہ ندامت است بر معصیت پس توبۂ آدم علیہ السلام دلیل است بر صدور فعل قبیح **جواب** مشتمل بر چند وجہ است **اول** اینکہ بعض اصحاب فرمودہ اند کہ آدم علیہ السلام بالمرۃ مرتکب گناہے نشد پس بنا بر این او را توبہ بانچہ رجوع کردن و برگشتن باشد و آدم مسئلت کرد کہ باز مرا بہ این مکان برگردان حق تعالیٰ او را وعدہ داد کہ ترا باز بسوے این مکان میرسانم این معنی فتاب علیہ است **وجہ دوم** محقق است کہ توبہ بر ترک کردن نفل و ندب صحیح است چنانچہ بر ترک کردن واجب ہم میشود پس توبۂ انبیاء و ائمہ علیہم السلام برانچہ جبیا نتند کہ ترک ندب و اولی نمیکنیم **سوال** ہرگاہ از آدم علیہ السلام قبیح و معصیتے صادر نشد پس توبہ از چہ میکند و چگونہ بر عدم معصیت توبہ صحیح میشود **جواب** اطلاق لفظ توبہ بر آن صحیح میتواند شد زیرا کہ توبۂ انسان گاہے بہ سبب شغل مباحات و گاہے بر سبیل انقطاع از غیر اللہ و گاہے برائے ثواب میباشد زیرا کہ توبہ و التجاء الی اللہ فی الواقع عبادت است و بار تعالیٰ ضامن ثواب عبادت میشود پس توبہ و اصل عبادت است موجب ثواب چنانچہ بعض اصحاب ما ہم ہمین فرمودہ اند و قال الحسن ان یقع من لم یعھد من نفسہ قبیحًا علی سبیل الانقطاع الی اللہ و الرجوع الیہ و یکون وجہ حسنھا فی ھذا الموضع استحقاق الثواب او کونھا لطفا کما الحسن ان یقع من یقطع علی غیر مستحق للعقاب خلاصہ مقصود آنست کہ گاہی فاعل قبیح نیست چونکہ او حسن است پس صحیح ہم ہست و وجہ حسن آن این است کہ توبۂ او بہ صورت انقطاع از غیر اللہ و رجوع او الی اللہ میباشد لہذا مستحق ثواب بر توبہ

جواب سوال متعلق فازلھما الشیطان میگوید ۱۲

وجوہ مختلفہ در معنی و عصی آدم ربہ فغوی میگوید

جواب اشکال انبیاء اگر معصوم میشند آدم علیہ السلام توبہ کرد

وجوہ مختلفہ در وجہ توبہ کردن آدم علیہ السلام

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

میشود یا وجه حسن آن از جهت لطف بودن آن است چنانکه حسن آن ثابت است از کسی که او قطع کرده بر آن که او مستحق عقاب و عذاب نیست وجه سوم اینکه نزد متکلمین امامیه توبه بسقط عقاب نیست لهذا برای صغیره تجویز توبه میکنند اگرچه مؤثر در اسقاط فهم و عقاب نیست پس تائب آنچه را وقت توبه مستحق میشود او استحقاق ثواب توبه میدارد و حق تعالی ضامن ثواب اندوی تفضل میشود این است معنی فتاب علیه ای ضمن ثوابها یعنی مراد از قبول کردن توبهٔ او آنست که حق سبحانه ضامن ثواب تائب میشود و عقاب معصیت او را ساقط میگرداند چنانکه در تنزیه الانبیاء علم الهدی سید مرتضی میفرماید ان التوبة عندنا وعلی اصولنا فغیر موجب لاسقاط العقاب وانما یسقط الله تعالی العقاب عندها تفضلا والله توجه التوبة وتوثر فیه هو استحقاق الثواب فقبولها علی هذا انما هو ضمان الثواب علیهما فمعنی قوله تعالی فتاب علیه انه قبل توبته وضمن له ثوابها خلاصه مقصود آنست که بنا بر اعتقاد ما توبه مسقط عقاب نیست بلکه وقت ثبوت آن باری تعالی عز وجل مسقط عقاب میشود از روی تفضل نه از روی وجوب چه نزد ما امامیه واشاعره قبول توبه واجب نیست بلکه نزد توبه تائب مستحق ثواب میشود پس قبول آن بر این صورت ضمان ثواب آنست پس هر جا که فتاب علیه مذکور باشد معنی آن همانا کبار تعالی ضامن ثواب شد پس توبهٔ آدم هم از همین قبیل است والله اعلم

قول سید مرتضی علم الهدی در آنکه توبه مسقط عقاب نیست

قوله تعالی ○ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْٓا اِلَّآ اِبْلِيْسَ اَبٰى ○ فَقُلْنَا يٰٓاٰدَمُ اِنَّ هٰذَا عَدُوٌّ لَّكَ وَلِزَوْجِكَ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقٰى ○ اِنَّ لَكَ اَلَّا تَجُوْعَ فِيْهَا وَلَا تَعْرٰى ○ وَاَنَّكَ لَا تَظْمَؤُا فِيْهَا وَلَا تَضْحٰى ○ فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطٰنُ قَالَ يٰٓاٰدَمُ هَلْ اَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلٰى ○ فَاَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَّرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصٰٓى اٰدَمُ رَبَّهٗ فَغَوٰى ○ ثُمَّ اجْتَبٰهُ رَبُّهٗ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدٰى ○ قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيْعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَاِمَّا يَاْتِيَنَّكُمْ مِّنِّيْ هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقٰى ○ وَمَنْ اَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِيْ فَاِنَّ لَهٗ مَعِيْشَةً ضَنْكًا وَّنَحْشُرُهٗ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ اَعْمٰى ○ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِيْٓ اَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيْرًا ○

آیات مبارکه شریفه دوگانه

ترجمهٔ آیات مقدسات عشره

ترجمه این ده آیت مبارکه این است که حق سبحانه میفرماید و یاد کن چون گفتیم مر ملائکه را که سجده کنید مر آدم را سجدهٔ تحیت و کرامت پس سجده کردند همگی شیطان درمانده از حمیت سر باز زد از سجده پس گفتیم ما ای آدم بدرستیکه این دیو دشمن است مر تو را و مر جفت ترا که حوا علیها السلام است پس باید که بیرون نکند شما را یعنی سبب بیرون شدن شما نشود از بهشت پس تو در رنج افتی یعنی از بهشت بیرون روی بکد یمین و عرق جبین اسباب معاش

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

تو تا باید کرد بدرستیکه ترا سهت در بهشت آنکه گرسنه نمیشوی در آن که همه نعمتها آماده است و برهنه نمیگردی که از ملبوسات آنچه باید بهت و بدرستیکه تو تشنه نمی شوی
در وی که عیون و انهار دایم است و در آفتاب نمی باشی که ظل بهشت همیشه ظلیل است و در بیرون بهشت این صورتها میسر نیست پس وسوسه کرد بسوی آدم ع
شیطان پس از آنکه به بهشت در آمد و حوا را دید و از مرگ بترسانید و حوا با آدم علیه السلام از مرگ ترسان شده با ابلیس که صورت بدیشان نموده بود رجوع
کرده بطریق تضرع از وی علاج مرگ بطلبید گفت اے آدم علاج این مرض خوردن میوهٔ شجرة الخلد است آیا دلالت کنم ترا بر درخت جاویدے که هرگز از آن
بخورد هرگز نمیرد و راه نمایم ترا به ملکی که کهنه نشود یعنی زوال بدان نرسد آدم علیه السلام گفت آری دلالت کن مرا به آن ابلیس بر سوگند خورد آدم و حوا را
که نصیحت منهیه پس بخورد از آن درخت پس آشکارا شد مر ایشانرا عورات ایشان یعنی لباس بهشت از ایشان برخاست و برهنه شدند و در ایستادند و
چسپانیدند بر عورات خود از برگ درخت بهشت و خلاف کرد آدم علیه السلام مر پروردگار خود را و خوردن میوهٔ درخت پس بی بهره ماند از مطلوب خود که
عمر جاودانی بود بعد از آن به توبه و استغفار قیام نمود و حضرت رسالت پناهی را به شفاعت آورد پس بگزیدی او را خدا تعالی پس قبول کرد توبهٔ او را و او را نجات
او را به ثبات بر توبه گفت خدا تعالی مر آدم و حوا را که فرود آیید از بهشت همه با هم برخی از اولاد شما مر برخی را دشمن بود چنانچه حالا واقع است از تخاصم و
تحارب و اگر مخاطب آدم و ابلیس اند عداوت ذریت هر دو با هم ظاهر است پس اگر بیاید بشما و قتیکه در زمین باشید از نزدیک من راه نماینده یا کتاب
سبب هدایت او یعنی کتاب و رسول پس هر که پیروی آن هدایت مرا کند پس گمراه نشود در دنیا و برنج نیفتد در آخرت یعنی بعقوبت و عذاب مبتلا
نشود و هر که روی بر تابد از هدایت مرا که سبب یاد کردن من است یا اعراض کند از کتاب من پس به تحقیق مر او راست زیستنی تنگ و سخت در دنیا یعنی
در کسب حرام افتد یا به عمل بد مبتلا گردد و یا قناعت از او بستانند و بدام حرص در ماند و حشر کنیم آن معرض را در روز قیامت نابینا که هیچ چیز نه بیند مگر جهنم
و اصناف عقوبتهاے آن گوید اے پروردگار من چرا حشر کردی مرا نابینا یعنی بچه سبب مرا نابینا محشور کردی و حال آنکه بودم من بینا و قتیکه
سر از قبر بر آوردم **و در تفسیرش** چند بحث اند **بحث اول** واذ قلنا للملائکة اسجدوا لآدم فسجدوا الا ابلیس ابی بدانکه
اذ قلنا متعلق است باذکر یعنی یاد کن اے محمد صلعم حال آدم ع را در اینوقت تا مبین شود بر تو که او تارک مندوب بود و از اولوالعزم و اثبات نبود
و یاد کن او را نیز که چون گفتیم مر فرشتگان را که سجده کنند آدم را سجدهٔ تحیت و کرامت پس سجده کردند همه ایشان مگر ابلیس که دیو در مانده از رحمت
است سر باز زده از سجده این جمله مستانف است از برای بیان آنچه مانع سجود از او باشد از استکبار و میتواند که ابی احتیاج نداشته باشد به تقدیر
مفعول که آن سجود است که مدلول علیه اسجدوا است زیرا که معنی آن این است که اظهر الاباء عن الاطاعة یعنی اظهار امتناع کرد از فرمان بردار
اقول تفصیل تمام تحقیق این مرام در مجلدات سابقه خصوصاً در سورة البقره باستقصاء مذکور شد احتیاج به تکرار نیست **بحث ثانی** فقلنا یا
آدم ان هذا عدو لک و لزوجک فلا یخرجنکما من الجنة فتشقی یعنی حق تعالی میفرماید پس گفتیم که ای آدم بدرستیکه این دیو لعین
که ابلیس است دشمن است مر تو و مر زن ترا که حوا است پس باید که بیرون نکند شما را یعنی سبب بیرون کردن شما نشود از بهشت بسبب وسوسه او
و قصد او غرض که در شما بیابد پس تو در رنج افتی آن هنگام که چون از بهشت بیرون روی گرفتار شوی به انواع محن و بلوی و مصائب و آفات که لازمهٔ
دنیا است که چون کدیمین و عرق جبین در اسباب معاش وغیر آن **اشکال** تخصیص اسناد شقی به آدم بعد از اشتراک ایشان در خروج
چرا کرد **جواب** تخصیص بجهة الکفاء است به استلزام شقاء آدم شقاء حوا را زیرا که مرد قیم است بر زن و زن محکوم و تابع او است
و یا بجهت رعایت فواصل و یا بجهة آنکه مراد به شقاء تعب است و طلب معاش و این وظیفهٔ رجال است چه ایشان حامل مؤن زوجات اند
سوال سبب عداوت ابلیس با حضرت آدم علیه السلام چیست **جواب** مشتمل بر چند وجه است **اول** ان ابلیس کان حسودا فلما رأی
آثار نعم الله تعالی فی حق آدم علیه السلام حسد فصار عدوا له خلاصه آنست که بتحقیق ابلیس خیلی حاسد بود پس وقتیکه آثار نعمتهاے
باریتعالی را در حق آدم علیه السلام معائنه کرد عداوت و حسد آغاز نهاد پس دشمن آدم شد **ثانی** ان آدم علیه السلام کان شابا عالما
لقوله علم آدم الاسماء کلها و ابلیس کان شیخا جاهلا لانه اثبت فضله بفضیلة اصله و ذلک جهل و التشیخ الی الجهل
ابدا یکون عدو الشاب العالم خلاصه آنست که بتحقیق آدم علیه السلام جوانی بود عالم حق تعالی عز و جل تمامی اسماء را به آدم علیه السلام
تعلیم داد و ابلیس شیخ بود و جاهل زیرا که به اصل خود فضیلت را ثابت کرد و همین جهالت او بود و شیخ جاهل همیشه دشمن جوان عالم باشد
ثالث ان ابلیس مخلوق من النار و آدم مخلوق من الماء و التراب فبین اصلیهما عداوة فبقیت تلک العداوة فیما بینهما یعنی
بدرستیکه ابلیس از آتش مخلوق شده بود و آدم مخلوق بود از آب و گل پس ابلیس اصل خلقت خود و آدم را ذکر کرد و بعد از دت و این عداوت او
باقی ماند **سوال** شبهه نمیست در اینکه از بهشت مخرج آدم و حوا باریتعالی بود پس بآیت فلا یخرجنکما من الجنة اخراج ایشان را بسوی ابلیس

جواب
اشکال تخصیص اسناد
شقی با دم بعد اشتراک
ایشان در خروج
چرا کرد

جواب
سوال سبب
عداوت ابلیس با دم
علیه السلام
چیست

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

چرا نسوب کرد **جواب** حقیقت الامر آنست که هرچند آدم وحوا به اخراج کردن باری تعالی از بهشت بیرون شدند لاکن سبب خروج ایشان چونکه وسوسهٔ ابلیس بود و خروج بر آن مرتب شد باین اعتبار اسناد کردن خروج ایشان بسوی ابلیس صحیح و درست است **بحث ثالث** ان لک الا تجوع فیها ولا تعرا وانک لا تظمؤا فیها ولا تضحی یعنی بدستیکه مرترا است در بهشت آنکه گرسنه نشوی در او زیرا که جمیع نعم مرغوبه در او حاصل است و برهنه نگردی زیرا که از ملبوسات آنچه باید و شاید در او موجود است و بدرستیکه تو تشنه نشوی در او چه آن محتوی است بر عیون و انهار دائمی و در او آفتاب نیابی چه ظل بهشت همیشه ظلیل است آفتاب در او راه ندارد و چه در او ضیاء و نور ظل حمد دست بدون وجود آفتاب و در بیرون بهشت این نعمتها میسر نیست تخصیص این چهار چیز که طعام و شراب و لباس است و مسکن که مانع آفت آفتاب و سرما است بجهت آنست که مدار معاش آدمیان بر این منوط است پس این هر دو آیت در بیان و تذکیر آنچیزیست که مر آدم را بود در بهشت از اسباب کفایت و اقطاب کفاف که آن شبع و ری و کسوت و مکان است بدون احتیاج باکتساب آن و سعی در تحصیل اغراض آن کسرد منظم انقطاع و زوال است همچنانکه در دنیا مشاهده میشود چه اکثر مردمان بجهة نقد اغراض متحیر و مبتلا و اندیه تقایض اسباب مذکوره و تذکیر این نعم زروی و ذکر نفی تقایض آن بجهت آنست که تا قرع سماع شود باصناف شقوت که مخذر منهاست **سعید** ابن جبیر روایت کند که چون آدم علیه السلام زمین آمد جبرئیل بفرمان ملک جلیل گاوی سرخ از برای کشت کردن وی از بهشت آورد و آدم علیه السلام به آن گاو کشت میکرد و زمین را حی شگافت و عرق از پیشانی وی میریخت وحی گفت این شقاوت است که حق سبحانه مرا گفت فلا یخرجنکما من الجنة فتشقی **سوال** واو در وانک قایم مقام ان است و کلام در تقدیر این است که انک ان اتاک وحال آنکه ان واخوانش و پیشوران و نمیگویند ان ان واو منطوق **جواب** عاطف اگرچه ناب مناب ان است لاکن نیابت او از این حیثیت است که او حرفیست عامل نه از این حیثیت است که حرف تحقیق است پس مانع نباشد دخول آن بر آن همچنانکه مانع است دخول ان بر آن و لهذا نحات تجویز بعضی چیزها کرده اند در معطوف که در معطوف علیه تجویز نکرده اند مانند ورشاة وسخلتها دره اند که چون ابلیس بجهة امتناع او از سجود آدم مسخوط شد بسخط الهی و غضب پادشاهی گرفتار شد پیوسته در اندیشهٔ آن بود که نوعی کند که آدم را از اوج جاه کرامت و عزت بحضیض چاه مذلت رساند آخر بوسیلهٔ مار و طاوس چنانکه در سورهٔ بقره و سورهٔ اعراف سمت ذکر یافت به بهشت در آمد و قصد

بحث رابع فوسوس الیه الشیطان قال یا آدم هل ادلک علی شجرة الخلد وملک لا یبلی یعنی پس وسوسه کرد بسوی آدم ابلیس پلید **سوال** وسوسه را به الی چرا متعدی کرد **جواب** تعدیه وسوسه به الی بجهت آنست که آن متضمن معنی آنها است یعنی برسانید وسوسهٔ خود را به آدم **قوله تعالی** مکث الله واشالیه وسوسه او با نجا بود که باو حی و ملاقات کرد و او را از گرد تبر تسلط و او را با آدم بالگفت و آدم بسیار از گرد تر سان شد و چون ابلیس یافت که آدم از این خلیفه تصور پیری را مانع خود را با و آدم بطریق تضرع آغاز علاج مرگ طلبید ابلیس گفت ای آدم علاج این مرض خوردن میوهٔ شجرة الخلد است که بعد از آن گفت یا دلالت کنم ترا بر درختی که هر که از آن بخورد هرگز نمیرد اضافت شجره بخلد که بمعنی خلود است جهت آن است که بزعم او آن شجره سبب خلود بود یعنی ترا دلالت کنم و راه نمایم بر شجرهٔ که سبب زندگانی جاوید باشد و ترا دلالت کنم بپادشاهی که کهنه نشود یعنی زوال بدان نرسد **هروست** که ابلیس آدم را گفت که در بهشت احوال تو چون است گفت همه نعم بهشت مرا مباح است از خوردن و آشامیدن و پوشیدن و نشستن و هیچ چیز از انها منع نکرده اند مگر یک جنس درخت که مرا گفته اند از آن نخورم ابلیس در حال گفت که من ترا راه نمایم بدرخت خلد که هر که از آن بخورد در بهشت جاوید بماند و هرگز گرد فنا و زوال بدامن او نرسد و بپادشاهی ترا دلالت کنم که هرگز آخر نشود آدم گفت آن کدام درخت است ابلیس اشاره به شجرهٔ منهیه کرد و آدم گفت این درختی است که مرا از آن منع کرده اند از آن نخواهم خورد و ابلیس سوگند خورد که غرض من از این نصیحت تست و من بجز خیر خواهی تو چیزی دیگر نمیخواهم ظن آدم چنان بود که هیچکس سوگند دروغ نتواند خورد و بجهت این از سوگند او فریب خورده اکل از شجره نمود **اقول** باید دانست که وسواس بالفتح حدیث نفس را گویند در **صراح** میگوید وسواس بالفتح اندیشه بد آواز خفی و نرم را گویند و بالکسر مصدر در دل افگندن از وسوس یوسوس وسوسة و وسواسا ربا عی مجرد فعلل یفعلل فعللة و فعلا لا بمعنی اندیشه شر در دشت و قلب و نفس ناشی شود و وسوسه و تحس و همس متحد المعنی اند چیزی آهسته گفتن و همس آهسته بدوز دشت در نفس و شنیدن آواز خفی و نرم است اما فهمیده نمیشود در **مصباح** گفته است الوسواس اسم من وسوست الیه نفسه اذا حدثته و بالکسر مصدر و وسوس متعد یا بالی **وقوله تعالی** فوسوس لهما الشیطان اللام بمعنی الی و بالفتح رضی است که حادث می شود به غلبهٔ سودا و ذهن بسبب آن مختلط میشود و یقال لما یخطر بالقلب من شر و لما لا خیر فیه وسواس گفته میشود به آنچه در دل از شر خطور میکند و هر آنچه در آن خیری نباشد در **کلیات ابو البقاء** گفته است الوسوسة هو القول الخفی الفصل الاضلال من وسوس الیه و وسوس لهای فعل الوسوسة لاجله و هو حدیث النفس و الشیطان بما لا ینفع فیه ولا خیر کالوسواس بالکسر و الاسم بالفتح یقال لما لا نفع من تقدیر او علی انسان و لا له خاطر تنبیه پس قریب النوع

جواب سوال متعلق واو وانک گوید

در معنی تفسیر وسوسه کردن ابلیس با آدم و حوا علیهم السلام گوید

در بیان معنی و اشتقاق لفظ وسواس شیطان گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

یعنی حدوث خوف وترس وافگندن در دل میباشد سوال مابین وسوسه وهجس وخطر چه فرق است وفاعل وموجد آن کیست جواب
همه اینها متقارب المعنی اند چنانچه از کلیات واضح گشت وسبب حصول این اکثر خصوصا در وسوسه ابلیس لعین نزد اصحاب دین ونزد اهل طریقت
و اما در لفظ شیطان اهل اشتقاق دو قول دارند یکی از شطن اذا بعد عن الحق والنجاة والرحمة پس نون اگر اصلی بود
شیطان بروزن فیعال است وهر عاتی متمرد از انس وجن ودواب شیطان میباشد چنانکه عرب اسپ سرکش را هم شیطان گفته اند
ودیگر پائے شیطان اگر اصلی ونونش زاید است برعکس اول باشد پس از شاط یشیط اذا بطل او احترق بود پس فتن آن فعلان است
وبر تقدیر اول شیطان اسم لقب سوء ود بود ابلیس متمرد بعید از رحمت ونجات آله است وبر تقدیر ثانی ابلیس باطل محترق بنار ابدی در عقبی است
اقول بهر حال هرگاه ابلیس پر تلبیس مشاهده کرد احوال آدم علیه السلام ونعمات وراحت او را دید حسد بیاید برد پس آدم وحوا را وسوسه انداخت
دیدو وسوس لی عرب گفته اند فعل الوسوسة له یعنی کاری کرد ابلیس به آدم که موجب صدور وحصول وسوسه گردید برادم وحوا او دیو وسوس
الیه القاء وسوسه کرد بسوے آنها خارج از انها چنانچه در مجمع فرموده الفرق بین وسوس الیه ووسوس له ان معنی وسوس
انه القی الی قلبه المعنی بصوت خفی ومعنی وسوس له انه اوهمه وقلبه وخازن بغدادی میگوید الوسوسة حدیث
یلقیه الشیطان فی قلب الانسان یقال وسوس اذا تکلم کلاما خفیا مکررا واصله من صوت الحلی ومعنی
وسوس لهما فعل الوسوسة والقاها الیهما تبصره باید دانست که بنا بر همین مفسرین راه این دو قول اند یکے ابلیس در قلوب آدم
وحوا القاے وسوسه کرد ودیگر ابلیس در آنها وسوسه آفریده به این معنی که بکلام ابلیس در آدم وحوا اشتباه ناشی شد چنانچه متدینی به متدینی دیگر
بذکر وتکرار اورا بر خلاف دین او بگوید پس او در دین خود شک وشبهه میکند وازان دین برمیگردد ونکذا بالنسبت آدم وحوا ابلیس لعین همین کار کرد
اشکال آدم وحوا میدانستند که شیطان مضل نهال شمن وعدوی جان ومال وایمان ایشان است حق تعالی هم از عداوت این ملعون
ایشان را آگاه کرده بود مزید براین آدم وحوا در جنت بودند واما ابلیس از جنت خارج بود چرا وچگونه ایشان علیهم السلام فریب ومکر ابلیس
خوردند جواب مشتمل بر چندین وجه است اول نزد کسانیکه میگویند جنت آدم علیه السلام جنت آخرت نبود بلکه جنت دنیا بود وآدم علیه السلام
هم در همین بهشت دنیاوی بوده است ابلیس متشکل شد بشکل غیر اصلیه خود در همین بهشت دنیا داخل شده به آدم وحوا ملاقات کرد وایشان گمان
کردند که این فرشته است از ملائکه ارضی که حفاظت بهشت بر ذمه او میباشد چون میدانستند که ملک معصوم از مکر وفریب ومعصیت لهذا
سوء ظن باو نکردند پس ابلیس آنوقت ایشانرا بگفت که از لوازم اکل ثمر این نوع درخت خلود ابدی بلا موت وزوال فنا در همین بهشت میباشد
که ابدالآباد در این بسیرت ملک میمانند وحق تعالی شمارا از شجره واحده عینی منع کرده است نه از نوع وجنس آن شجر ودر این قول خود آنملعون حلف
وسوگند خورد پس باین سبب دو وسوسه آدم وحوا اکل ثمر آنشجر کردند وهر سه یعنی آدم وحوا وابلیس از آن بهشت دنیا کشیده شدند همین مذهب
طایفه عدلیه معتزله منهم مذهب ابو مسلم اصفهانی وزعم جماعتی از امامیه میباشد اهل کتابین هم همین قایل اند در تورات هم همین مکتوب است
اشکال این توجه در وقتی بصحت میتواند رسید که خطاب قلنا اهبطوا منها جمیعا بایشان نیز مرتبط به معنی نزول از علو بموضع سفل
است از این رد میشود قول کسی که گوید اینواقعه بهشت دنیا بود جواب گفته اند که هبوط بمعنی خروج وحرکت است از منزلت عالیه
مرتبه رفیعه پس بنا بر این گویند معنی چنان میشود که از این مرتبت واز دار کرامت ومقام نعمت وراحت بیرون روید بحالت تنازله به منزل
محنت تبصره بعضی نداریخا فرموده اند میتواند که این جنت دنیا در نواحی مغرب بین بین الجبال یا بر جبال بوده باشد بنا بر این وجه خطاب اهبطوا الخ
کرده شد چنانکه به قوم بنی اسرائیل از نواحی شام خطاب اهبطوا مصرا آمد وجه ثانی آنچه محققین گفته اند که بهشت آدم دار الجزاء اخروی
بود همین قول جمهور واکثر طوایف اهل اسلام است پس مفسرین بالاتفاق والقائے ابلیس به آدم وحوا وجوه مختلفه اند منها سکان دیو
من الارض الی السماء والی الجنة بالقوة الفوقیة التی جعلها الله له یعنی ابلیس از زمین تا آسمان والی جنت وسوسه میکرد بقوت
فوقیه که او سبحانه برائے آن لعین آفریده بود حسن بصری همین قایل است منها مختارا جماعتی آنست که آدم وحوا بسیر وسیاحت جنت
میکردند وابلیس بیرون جنت منتظر ایشان میبود چون روزے ایشان بدروازه بهشت آمدند این ملعون بیرون ایستاده ایشان را
وسوسه انداخت منها طوائف کثیر از فرق اسلامیه قایل اند به اینکه آدم وحوا گاهے بر صفیل وسور محیط جنت سیر وتماشا ونظاره
میکردند ابلیس خارج از سور دور ایستاده می نگریست از همانجا ایشان را به این وسوسه مبتلا ساخت منها انه ممنوع نفسه
عن دخول الجنة بعد الاخراج ولکن ارسل بعض اتباعه الیهما وهم غیر ممنوعین عن الدخول فوسوس الیهما بلسان

جواب سوال در فرق میان لفظ وسوسه وهجس وخطر گوید

جواب اشکال متعلق بهشت دنیا که آدم علیه السلام آن بود

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

نائبه وفعل النائب فعل المنيب یعنی خود ابلیس صیغهٔ ممنوع بود از دخول جنت ولاکن به ارسال بعض تبعهٔ خود که از دخول بهشت غیر ممنوع بودند وسوسه کرد و فعل غائب و نائب حکم منیب و متبوع دارد **منهم** اینکه جماعتی گفته اند که ابلیس متمثل بصورت دابة فدخلت فلم یعرفه الخزنة فوسوس لهما یعنی ابلیس متمثل شد بمثل دابه جنت پس بهشت داخل شد و خزنهٔ بهشت او را نشناختند پس ابلیس او را بوسوسه انداخت **منهم** گفته اند منع عن السکون والدخول فی الجنة علی جهة التکرمة فکان دخل مع الملائکة وهم لا یعرفونه ولم یمنعه لانه لا یتأذی آدم وحوا یعنی آن ملعون از دخول و سکونت بهشت ممنوع بود بجهة تکریم پس بوقتیکه با طایفهٔ ملائکه داخل بهشت شد ایشان او را نشناختند و ممنوع نگردید بجهة ابتلاء و امتحان آدم و حوا چه ابتلاء امرے مجوز است چنانچه در دنیا انبیاء را مبتلاء حاصل میشود **منهم** گفته اند انه دخل فی فم الحیة فدخلت الجنة والحیة وسوست لهما یعنی ابلیس در دهان مار داخل شد پس مار در بهشت داخل گردید و ایشانرا وسوسه انداخت همین قول در **تورات** یهود منقول گشته رازی مع جماعتی دیگر این را رکیک گفته اند چه جمعی از محدثین هم این قول را نقل کرده اند **اقول** حق آنست که این وجه آخر غایت رکیک است و خلاف معقول **واما** آنچه گفتند که آدم و حوا چرا گفته ابلیس و وسوسه او عمل کردند گوئیم که این امر بدو وجه متمثل تواند بود **اول** جمعی منهم الرازی وتبعه او چون نیشاپوری و خازن بغدادی وغیرهم گفته اند لانه یعلم ان یقال ان ابلیس لقی آدم مرارا کثیرة ورغبه فی اکل الشجرة بطرق کثیرة فلاجل المواظبة والمداومة علی هذا المقدار کلامه فی آدم علیه السلام انتهی یعنی بعید نیست که ابلیس به ملت کثیره بوجوه عدیده وطرق وغیره در اکل از شجر ایشانرا ترغیب داده و به این مواظبت و مداومت او بر این تلبیس و تمویه کلام او تاثیر کرده در آدم علیه السلام **ثانی** و این شک و شبهه نیست که ابلیس آدم را تلبیس تام کرده بنوعی خود را پوشانید که آدم او را نشناخت این است که او را بر صداقت دعوای حلف هم داد و ابلیس هم سوگند دروغ یاد کرد و هرگاه آدم علیه السلام می شناخت او را قسم نمیداد زیرا که او ملعون است و قسم او اعتبار ندارد پس آدم به مقتضای بشریت و بظاهر شریعت گمان کرد که ملک معصوم است باید که دروغ گو او مبتلا شد **جمعی** تصریح این کرده اند که ابلیس بحوا تلبیس کرده از شجرهٔ منهیه حوا بخورد و هم به آدم خورانیده همین قرائت عربیه حال مسطور است که انبجالت در جنت دنیا بنواحی عدن بود از مار حوا شنیده بخورد و به آدم نیز خورانید چنانچه در قرائت سادسهٔ **تورات** در حال پیدایش حوا از یک ضلع آدم و پیدایش جنت فردوس در عدن برای سکونت آنها بود شیطان بهیئت مار در آن جنت داخل شده بود فقالت الحیة للمرئة احق قال الله تعالی لا تاکلا من جمیع الفردوس یعنی مار بحوا گفت که آیا حق و راست است که حق سبحانه شما هر دو را نهی کرده از جمیع این درختهای بهشت نخورید فقالت المرئة للحیة نحن اکلون من جمیع ثمار شجر الفردوس فاما ثمرة الشجرة التی فی وسط الفردوس قال الله لا تاکلا منها ولا تقربا الیها لکیلا تموتان یعنی پس زن یعنی حوا بجواب مار گفت که ما مجازیم ایشم در خوردن همه انواع ثمار شجار جنت اما ثمرهٔ شجرهٔ که در میان فردوس است حق تعالی فرموده که شما هرد و مخورید از آن و نزدیک آن مشوید تا نمیرید هر دو فقالت الحیة للمرئة انکما لا تموتان موتا بل قد علم الله ان فی الیوم الذی تاکلان منها تنفتح اعینکما وتکونان مثل الالهة العارفة بالخیر والشر پس مار گفت بحوا نخواهید مرد مردن واقعی بلکه خدا تعالی دانسته است روزیکه شما ثمر شجر خواهید خورد میشوید مثل الاصه که عارف بخیر و شر باشد فابصرت المرئة ان الشجرة شهیة الماکل حسنة المنظر فتناولت من ثمرتها فاکلت واعطت زوجها ایضا فاکل یعنی پس حوا دید که آن شجره منهیه شهی الاکل و نیکو منظر میباشد پس حوا از گرفت از ثمر آن درخت و خود خورد و شوهر خود آدم علیه السلام را نیز خورانید

اقول این نقل از تورات محرفه منسوخه بر سبیل حجت در تحریر ما وردم بلکه مقصود اظهار و بیان آنست که یهود هم به همین قائل شده اند **اشکال** چرا گفته نشود که در این تقصیر ابلیس چیست این خطا آدم و حوا حسب اقتضاء مشیت مبنی بر قضاء و قدر بود **جواب** عدلیه گفته اند هر چند آدم و حوا را از برای تعمیر زمین آفریده و خلق شده بودند بعد از تمکین آنها للغرت در بهشت بودند تا آنکه باری تعالی خواسته بود دیگر عزت و احترام از بهشت بسوی زمین ایشانرا بفرستاد و بدون محنت بغیر از جد و کد ایشان را الی مدت اعمارهم معاش میرسید چنانکه بنی اسرائیل را در سفر وادی تیه الی عصیانهم من الله تعالی هر صبح و مساء بدون محنت و اکتساب من و سلوی از آسمان میفرستاد و هر گاه بنوعی تقرب جستند مصلحت باری تعالی مقتضی آن شد که این نعمت را باخراج ایشان مبتدل گرداند این است که الی القیامت تمام ذریت ایشان در تحصیل معاش بمحنت مبتلا شدند و هو العالم **بحث خامس** فاکلا منها فبدت لهما سوآتهما وطفقا یخصفان علیهما من ورق الجنة بدانکه ابدی بیدی ابداء و مبنی اظهار چیزے باشد بر خلاف مخفی در بحرین میگوید الابداء الاظهار وهو جعل الشیء علی

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

صفة ما يصان به الرجل وصنة الاخفاء وكل شئ ازيل عنه الساتر فقد ابدى ومجرد ابن بدى يبدو بدوا آمده است يعنى ظهر وبدا وبدى الى البادية بداوة بالفتح والكسر يعنى برآمدن از بلدى بسوى دشت واضافت بدوى چون بلدى بادية نشين راميگويند واما سوءت فرج المرئة باشد طبرسى وخالدين زنى ميگويند كه باين وجه عورتين مرد وزن را سوءة ميگويند كه ظهورة يسوء الانسان ودر مصباح گفته است والسوءة العورة وهى فرج الرجل والمرئة والتثنية سوءتان والجمع سوءات وسميت سوءة لان انكشافها للناس يسوء صاحبها واما طفق يطفق طفقا بمعنى جعل واخذ باشد در بحرين گفته طفق بمعنى جعل يفعل ومثله ظل الاصل سعودى در تفسير خود ميگويد كه باب طفق از افعال شروع وتلبس وابتداء كردن به فعل ميباشد چون اخذ جعل وانشاء وابتداء وعلق ودهب باشد پس در اينجا وطفق يخصفان بمعنى اخذ يرقعان ويلزقان ودرقة فوق درقة واما خصف در حقيقت بمعنى دوختن ودوصل كردن چيزى ديگر از جنس يا غير جنس او باشد يخصفان ودرقة فوق درقة على عورتهما ليستتر ابهما كما يخصف النعل بان يجعل طاقة على طاقة وتوثق بالتشديد در بحرين ميفرمايد والخصف اصله الضم والجمع ومنه خصف النعل والخسف المثقب الذى يخصف به النعل ومنه قوله الا يخصف نعله ومنه قول النبى صلعم لكنه خاصف النعل فى الحجرة يعنى عليا عليه السلام يعنى خصف در اصل ضم است وجمع شيئى باشيئى ديگر واز اينجا است خصف النعل ومخصف بكسر ميم اسم آلة كه بآن سوراخ كرده ودوخته ميشود ونعل بريده وپاره شده وبهمين معنى است حديث نبوى صلعم كه فرمود ممتحن بالايمان وقاتل كفار خاصف النعل است يعنى كسى كه نعلين مرا ميدوزد وپينه اهل آن ميكند صحابه ديدند كه آن شخص على ابن ابيطالب عليه السلام است كه در خيبر پينه دوخت نعلين پيغمبر صلعم ميكرد وآنرا ميدوخت والاصف سرعة اللعن ولانه يقطعه بسرعة زمخشرى ميگويد كه قرائت يخصفان بكسرة خاء وصاد مع التشديد بود ودر اصل تخصفان بوده است وقرائت نهرى يخصفان از اخصف باب افعال بود منقول از خصف اى يخصفان انفسهما است ونيز يخصفان از خصف بالتشديد ميباشد اما قرائت مشهور يخصفان است وبر قرائت حسن اصل تخصفان تا افتعال را بعد تسكين در صاد ادغام كردند وخاء را بجهة اجتماع ساكنين كسره داده شد وهركاه بالاجمال حقيقت حال بوضاحت رسيد پس بايد دانست كه در اينجا حق سبحانه وتعالى كيفيت اكل حنطه كردن آدم واحوال بعد از آن را بيان ميفرمايد كه پس بخوردند آدم وحوا از آن درخت يعنى از ميوه آن پس آشكار شد براى ايشان عورت ايشان ودر ايتا وندوى چسپانيدند بر عورات خود از برگ درخت بهشت تا پوشيده شود چشم ايشان بر عورت يكديگر تفسير وآن برگ انجير بود وگويند درخ انجير بهشت مدور بود چون از او بردست گرفته بر عورت خود نهادند كف دست ايشان بدان شكل مدور شد قبل از آن بر صورت تدوير نبود وبيز گفته اند كه لباس ايشان از جنس ناخن بود چون اكل شجرة منهية كردند آن لباس از ايشان منتزع شد بقاى آن در اطراف اصابع ايشان بماند مرويست كه بعد از خوردن آن ميوه بادى برآمد وتاج از سر ايشان ربود وحلة بهشت را از ايشان بركنده ايشان برهنه ماندند رازى ودگر مفسرين گفته اند وذلك يدل على انهما تناولا اليسير قصدا الى معرفة طعمه ولولا انه تعالى ذكر فى اية اخرى انهما اكلا منهما لكان ما فى هذه الاية لا يدل على الاكل لان الذائق قد يكون ذائقا من غير اكل در بحرين فرموده است اى ابتداء ا بالاكل وانما لانهما شيئا يسيرا ولذلك اتى بلفظة ذاقا عبارة عن انهما تناولا شيئا قليلا لان مس الشجرة على خوف شديد لان الذوق ابتداء الاكل والشرب لتعرف الطعم يعنى در معنى آيت ذاقا بايد دانست كه ابتداء اكل ذوق است وآنها از ثمرة منهيه جزو كمى قليل نهايت گرفتند تا معلوم كنند كه ثمرة آن چگونه است بحالت خوف وترس لهذا در سورة اعراف بلفظ ذاقا يا فرموده وذوق ابتداء اكل وشرب است پس همان قليل يا مذلك شئ كثير آن بعد از دريافت مزة آن اكل كردند وبلع نمودند پس نور لباس ايشان منتزع شد وعورتين ايشان ظاهر شد وبرهنه گرديدند پس نهايت پريشان شده اندرون درختان بهشت مخفى شدند مرويست كه در آنوقت فرار كردن ايشان بارى تعالى ايشانرا ندا كرد آيا از من فرار اختيار ميكنى گفت نه مگر از وجه حيا چون در اخفى ميگويد در تفسير اهل البيت عليهم السلام چنين آمده است كانت سوءاتهما لا يبدو لهما فبدت يعنى كانت داخل بدنهما الا القمى وابو مسعود العياشى وفى الصافى وفى تفسير نور الثقلين وفى تفسير البرهان للبحرينى وغيرهم عن الصادق عليه السلام يعنى عورتين خود را يا عورتين يكديگر را آدم وحوا ظاهر نديدند زيرا كه داخل جلد يا تحت لباس شان بود پس وقتيكه لباس از ايشان منتزع شد عورتين ايشان آشكار گرديد تفسير ور منثور از ذهب منقل كرده كان على كل واحد منهما نور لا يبصر كل واحد منهما سوءة صاحبه فلما اصابا الخطيئة نزع منهما يعنى چون هر يكى از آدم وحوا نورى بود بانيو چون عورت يكديگر را ديده نميتوانستند پس وقت صدور خطيئه آن نور از ايشان زايل شد وعورتين هر دو بر گوا آشكار ومكشوف گرديد ايضا در تفسير مذكور از قتاده روايت كرده فلما ذاقا الشجرة بدت لهما سوءاتهما وكان قبل ذلك لا يرى احدهما يعنى پيشتر از خطيه هر يكى از ايشان عورت خود را نديده بودند يا عورتين يكديگر را معاينه نكرده بودند نيشابورى

در بيان قرائت ولغة واشتقاق لفظ طفقا وتحصيل معان گويد

شمة از احوال اكل شجر كردن آدم ع وفرزع لباس وغير ذلك او

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وفخر الدین رازی وخازن بغدادی وخطیب وغیرہم گفتہ اند فیہ دلیل علی ان کشف العورۃ قبیح من لدن آدم الی الآن ترى انهما كيف تابا الى الله تعالى فعقلهما قبح كشف العورة وبراین دلیل است برقبیح بودن کشف عورتین ہرچند ناظر محرمی حاضر نباشد وقباحت وخجالت این کشف عورت از زمان آدم علیہ السلام است آیا نمی بینی کہ چگونہ ایشان ہرد و پیشی کردند بسوے ستر عورتین بحدیکہ آنہا قباحت کشف عورتین مقرر بود والا مبادرت وعجلت در ستر عورتین خود ہریکی از آن زن وشوہر نمیکرد **اقول** اصل آنست کہ ناظر محرم یا نامحرم اگر نباشد کشف عورتین بحضور شخص زشت می نماید خصوصاً آنکہ متقی وزاہد بود مگر در وقت ضرورت چون بیت الخلا ودر وقت تطہیر واستبراء وامثال این از **عائشہ** روایت کردہ اند کہ گفت من ہرگز عورتین پیغمبر صلعم را ندیدم وآنجناب صلعم نیز گاہے عورتین مرا ندیدہ است چنانچہ در کشاف **مخشری** نیز از عائشہ آوردہ قالت ما رأيت منه ولا رأى مني يعني العورة **سوال** بہرحال لباس حضرت آدم وحوا در بہشت از چہ چیز بود کہ بباد اش ماکل شجر از ایشان منتزع شد **جواب** بحسب اختلاف اخبار وآثار محدثین اختلاف کردہ اند **بعضی** گفتہ اند لباس آنہا نوری بود ہمین قول بہ سب منسوب است **جمعی** گفتہ لباس استبرق خیانی بودہ است **جماعتی** سیگوید لباس زریف وکتاب بہشتی بود لا عين رأت ولا اذن سمعت **قولی** آنست کہ لباس ایشان از قسم پرہاے نازک ملایم سفید رنگ بود کہ خیلی براق ولمعان بود **بعضی** را قول آنست کہ لباس ظفر بود یعنی از سر تا پاے لباس از جنس ناخن داشتند کہ فی الحال اولاد آدم را در سر پاے اصابع دست وپا ہا ازان علامت ونشان باقی است لاکن چون لباس ایشیلی بہ لطیف ولبابت سفید ومصفا بود در مدارک **التنزیل** وغیرہ از قتادہ نقل کردہ اند کہ گفت کان لباسهما من جنس الاظفار كالظفر بياضا وصفاء ولطف والصفاء واللين فبقي بعد الخطيئة عند الاظفار تذكيرا للنعم وتجديدا للندم یعنی لباس ایشان در بہشت از جنس بود از روی سفیدی وصفائی بغایت لطیف ونرم بود بعد از وقوع خطیئہ ہمہ آن از ایشان منتزع شد ودر سر اصابع دست وپاے علامت ونشان باقی ماند تا موجب تذکیر نعمت وتجدید ندامت بودہ باشد ہمین احد مرویات **ابن عباس** وہب منبہ وعکرمہ وجمعی از متاخرین آنہا منہم **قرطبی** وابن ابی شیبہ وعبد ابن حمید وابن جریر وابن منذر وابن ابی حاتم وابو الشیخ وابن مردویہ وبیہقی در سنن وابن عساکر در تاریخ وثعلبی وسیوطی در تفسیر ومنثور روایت کردہ اند ودر تفسیر **درمنثور** سیوطی از انس روایت کردہ کہ گفت كان لباسهما ادم في الجنة الياقوت فلما عصيا قلص فصار الظفر یعنی لباس آدم در بہشت از یاقوت احمر بود بمجرد وقوع عصیان از او منتزع شد پس بر سر اصابع بصورت ناخن علامتی از آن باقی ماند **اقول** بہرحال ہرگاہ لباس بہشت از ایشان منتزع شد ایشان برہنہ ماندند آنچند آنوقت کہ ندا قرآن از آن خبر میدہد بہ اینکہ وطفقا يخصفان عليهما من ورق الجنة یعنی ایشان در ایستادند وہی چسپانیدند برعورات خود از برگ درخت بہشت تا پوشیدہ شود وچشم ایشان برعورت یکدیگر نیفتد وآن برگ انجیر بود **مفسرین** بدو وجہ این را تفسیر کردہ اند یکی آنکہ انهما يجعلان ورقة على ورقة ليستر سوآتهما ویگر جعلا يرفعان ويصلان عليهما من ورق الجنة **اشکال** این برگ سازا از کدام درخت بود معقول نیست کہ او راق ستر عورتین تواند شد **جواب** مختار اکثر اہل ادیان دائم آنست کہ آن برگہاے درخت انجیر بود در **تورات** ہمین منقول گشتہ وجائز است کہ از آن درخت شیری نزج ولزق چون صمغ بآن برگہا چسپیدہ باشد کہ بعد یگر آنہا چسپان شدہ قابل ستر عورتین شدہ باشد دراین چہ استبعاد تواند بود **اشکال** این نزع لباس بالضرورت برسبیل عقوبت بود واگر نہ کشف عورتین ایشان نمی شد **جواب** عقوبت بودن این بنا بر مذہب کسی تواند بود کہ صدور معاصی صغائر یا کبائر قبل از نبوت یا بعد از نبوت انبیاء علیہم السلام تجویز می نماید **اما** آنکسی کہ انبیاء علیہم السلام را قبل وبعد از نبوت معصوم ومطہر میداند این تجویز نمیکند وتغیر انحالت را بتغیر مصلحت وشیئت باریتعالی مبنی میداند واین باندانست کہ معصومین ونیز اطفال صغار گاہی لمصلحت مریض میشوند وصحت ایشان بمرض مبدل میشود ولاکن این مرض وسقم عقوبت وعذاب نمی گویند چنین است نزع لباس کہ من باب المصلحت بود کہ ارقام دائم عقبی بسوے عالم فانی ودنیا بہ اقتضاے مصلحتی میفرستند لایق وسزاوار نبود کہ در لباس عقبائی دراین دنیا بگذرند وسیدنا **القاضی** ونیز شیخنا **الطبرسی** وشیخ الشایخ **ابو الفتوح** رازی در اینجا نوشتہ اند وهذا انما كان لان المصلحة اقتضت اخراجهما من الجنة واهباطهما الى الارض لا على وجه العقوبة فان الانبياء لا يستحقون العقوبة واللعنة لان كل من فعل المعصية فهو فاسق ملعون فالملعون لا يصير نبيا ولا يكون نبيا ابدا خلاصہ آنست کہ نزع لباس از ابدان آدم وحوا علیہم السلام واخراج ایشان از بہشت وہبوط ایشان بسوے زمین من باب المصلحت بود نہ من باب العقوبة والعذاب زیرا کہ ہر آنکہ مرتکب معصیت گردد ظالم است وہر ظالم ملعون است لقولہ تعالى الا لعنة الله على الظالمين پس ظالم وفاسق ملعون قابلیت رسالت ونبوت ندارد **اشکال** در سورہ اعراف میفرماید فوسوس لهما الشيطان ليبدي لهما ما ووري عنهما من سوآتهما دراین دلیل است کہ نعوذ بر ہنہ گردانیدن ایشان را شیطان وسوسہ نمود حالت اگر غایت مافی الباب این بود

جواب سوال کہ لباس بہشت کدام نوع بود کہ از آدم منتزع شد

جواب اشکال متعلق بسائر عورتین آدم وحوا علیہما السلام گوید

جواب اشکال نزع لباس آدم وحوا برسبیل عقوبت بود

پس شیطان چگونه دانسته بود کہ سزای این فعل آدم نخشدن میباشد **جواب** شتمل بر دو وجه تواند بود **اوّل** ہرگاہ لام لیبدی برائے عاقبت بود بنابرین گفتہ اند ان الشیطان لم یقصد بالوسوسة ظهور عورتیهما خاصة ولم یعلم انهما ان اکلا من الشجرة بدت عوراتهما وانما کان قصده ان یحملهما علی المعصیة فقط کما عصی بنفسه عن السجود یعنی ابلیس قصد نکرد بوسوسہ انداختن مخصوصاً کشف عورتین ایشان را چہ نیدانست کہ بہ اکل منہی کشوف العورتین خواہد شد بلکہ مقصود او از وسوسہ آن بود کہ ایشان را بر عصیان مثل خود حمل کند چنانکہ خود او از سجدہ کردن عصیان ترک شد **ثانی** ان یجعل بدء والعورة کنایة عن سقوط الحرمة وزوال الجاه والمعنی ان غرضه من القاء تلك الوسوسة زوال حرمة ادم ونعمته وغزته وذهاب منصبه وتبدلها بالذلة کما حصل له یعنی بدو عورت آدم کنایہ از سقوط حرمت وزوال جاہ او است وغرض او از القاء وسوسہ ازالہ حرمت ونعمت وعزت آدم است وسقوط منصب او وتبدیل ایشان از عزت بذلت چنانکہ بواسطہ خود شیطان بہ لعنت خالق وخلق عزت مبدل بذلت شد **اوّل** میتواند کہ مقصود شیطان این ہر دو امر باشد کہ ہم زوال عزت ونعمت ومنصب وجاہ گردد وہم کشف عورتین شود ہر چند غیرے معاینہ کنندہ او نباشد چہ کشف عورتین بذاتہ مساءتی است کہ خود عریان را زشت می نماید وترا متقی قبیح وشکرہی پندارد این است کہ بجائے عورتین بلفظ سوءاتہما تعبیر بفرمود **اشکال** ہر حال ابلیس چگونہ دانستہ بود کہ از اکل شجرہ منہیہ زوال عزت وکشف عورت ایشان خواہد شد چہ عالم بالتاثیر والخواص بجز عالم الغیوب دیگرے نیست **جواب** مشتمل بر چند وجہ است **اوّل** آنکہ تحقیق گفتہ اند یحتمل انه دای فی اللوح المحفوظ او سمع من بعض الملائکة انه لو اکل من هذه الشجرة المنهیة بدت عوراتهما وتبدلت نعمته وعزته بالذلة وکانت مشقته فلحصول هذا الغرض کذب وجد فی الوسوسة الیه یعنی محتمل است در اینجا کہ ابلیس ملعون در سموات با ملائکہ بود این ہمہ احوال در لوح محفوظ معاینہ کردہ باشد و یا از زبان ملائکہ شنیدہ باشد کہ ہر گاہ آدم علیہ السلام اکل این شجر میکند نعمت وعزت او مبدل بذلت ومشقت خواہد شد لہذا در وسوسہ جد وکد بسیار کرد **ثانی** جائز است کہ آن ملعون چنین قیاس کردہ باشد کہ باستعمال منہی عنہ لابد علتی منافی نعمات مامورہ ومباحہ باو حاصل خواہد شد پس بہ این وجہ در ارتکاب منہی عنہ او را مرغب ومصر شد **تنبیہ** در آیت دلیل است کہ کشف عورت از اقبح قبایح در عقول وطبایع است ہر چند ناظر نامحرمی موجود نباشد بعض **فقہا** خاصہ وعامہ در نماز وسوده اند کہ مکشوف العورت در تنہائی بودن ہم از منکرات محرمات است **نیشاپوری** وفخر الدین **رازی** گفتہ اند دلت هذه الآیة علی ان کشف العورة من المنکرات وانه لم یزل مستهجنا فی الطبایع مستقبحا فی العقول قدیما وهو العالم بحدث سادس **وعصی ادم ربه فغوی** یعنی وخلاف کرد آدم پروردگار خود را یعنی امر سنت او را کہ آن عورتین میوۂ آن درخت بود پس بی بہرہ ماند از مطلوب خود کہ عزت وغیرہا بود وآنرا یا از وجہ اصلح کہ آن امتثال امر مندوب بود یعنی بجہت اضطرار او بقول حد وترک اولی نمود کہ آن عدم امتثال آن بود در امر سنت یا از ثواب امتثال بی نصیب ماند **اوّل** حقیقت الامر آنست کہ معصیت بمعنی مخالفت امر است مطلقاً خواہ واجب باشد خواہ سنت پس ترک سنت را نیز عاصی توان گفت واللہ امیگویند کہ امرت فلانا بکذا وکذا من الخیر فعصانی وخالفنی اگرچہ آن مامور بہ واجب نبودہ باشد وچون بہ ادلہ عقلیہ معلوم است انبیاء علیہم السلام مخالفت امر واجب نمی کنند بجہت انکہ آن منافی عصمت است پس بعصیان اینجا مخالفت اوست در امر سنت وترک نفل وفضل چنانچہ باین مفسر شدہ کذا قال صاحب **جامع البیان** والسید مرتضی علم الہدی فی **تنزیہ الانبیاء** واکثر مفسرین علیہم الرحمہ چنین ارشاد کردہ اند **اشکال** بنا بر این قاعدہ لازم میآید کہ انبیاء علیہم السلام را عاصی توان گفت چہ ایشان خالی نبودہ اند از ترک مندوب **جواب** چونکہ بحسب عرف در غالب استعمال این لفظ در فاعل قبیح وتارک واجب است پس جائز نباشد کہ آنرا علی الاطلاق بر انبیاء اطلاق کنند اما اگر مقید باشد برایشان اجرا می توان نمود چنانکہ گویند کہ خدا تعالی ظلان پیغمبر خود را بہ فعل سنت امر نمود وی از آن عاصی شد ومخالفت آن نمود در **جامع البیان** وتیسیر علم الہدی در **تنزیہ الانبیاء** آوردہ اند کہ محتمل است عصی در این مقام بمعنی خیبت باشد کما قال الشاعر **شعر** فمن یلق خیرا یحمد الناس امره ✤ ومن یغو لا یعدم علی الغی لائما ✤ یعنی خائب شد آدم از ثواب عظیم کہ مترتب بود بر امتثال امر مندوب ومیتواند کہ خیبت وی بمعنی نرسیدن وی باشد بمطلوب خود کہ آن خلود است انتہی کلامہ ومحققین در ازالہ این شبہہ سہ وجہ ذکر کردہ آمد **وجہ اوّل** اما المعصیة فهی مخالفة الامر والامر من الحکیم تعالی قد یکون واجبا وقد یکون ندبا معا فلا یمتنع علی هذا ان یکون آدم مامورا بالترک الثابت من الشجرة مندوبا فیکون آدم بمواقعتها تارکا نفلا وفضلا وغیر فاعل قبیحا فلیس یمتنع ان یسمی تارک النفل عاصیا کما یسمی بذلك تارک الواجب کما ان یسمی من خالف امره سواء کان واجبا ونفلا بالله عاص ظاهرا ولهذا یقولون امرت فلانا بکذا وکذا من الخیر فعصانی وخالفنی وان لم یکن ما امر به واجبا خلاصہ مقصود آنست کہ معصیت در اصل مخالفت امر می باشد خواہ واجب بودہ یا

جواب اشکال عرض ابلیس بالقاء وسوسہ کشف عورتین آدم وحوا بود یا زوال عزت ومنصب

جواب اشکال از ابلیس را چگونہ معلوم شد کہ اکل شجرہ منہیہ سبب عزت وکشف عورت آدم خواہد شد

آیت دلیل است بر قباحت کشف عورت ۱۲

جواب اشکال ابن آدم قاعدہ عاصی بودن انبیاء لازم میآید

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

مندوب صلاحیت ہر دو میدارد پس بنابراین نظریہ بنوت آدم علیہ السلام کردہ ترک امر واجب از انبیاء قطعاً ممتنع است زیرا کہ انبیاء علیہم السلام بلحاظ
عقلیہ واجلالہ او آلہ عقلیہ معصوم اند پس آدم امرے را کہ ترک کردہ آن امر مندوب بود نہ امر واجب و مستعمل است کہ تارک نفل و مندوب را عاصی
چنانکہ میگویند کہ فلانی را بکار خیرے امر کردم و او مخالفت کرد ہر چند کہ این امر در اصل لازم و واجب نباشد پس بالیقین آدم مندوب عاصی بود **وجہ ثانی** در وجہ معنی فعوٰے چنین گفتہ اند معناہ انہ خاب لانا تعلمانہ لو فعل ما ندب الیہ من ترک التناول من الشجرۃ لاستحق الثواب العظیم فاذا خالف الامر ولم یصل الی ما ندب الیہ فقد خاب لا محالۃ لانہ لم یصل الی الثواب الذی کان یستحق بالامتثال ولا شبہۃ فی ان لفظۃ غوی تحتمل الخیبۃ خلاصہ مقصود آنکہ غوی یعنی خاب و زیان آمدہ است پس بنابراین ہرگاہ آدم ترک مندوب نمود مستحق شد او بہ ثواب عظیم امرے بود معلوم و لاکن چونکہ او ترک مندوب کرد لفظ غوی یعنی خاب کنایہ ازان وارد گشتہ است پس دراین معنی احدے را نزاع نیست **وجہ ثالث** سلمنا ان غوی ضد الرشد وھو التوصل بشیٔ الی شیٔ فمن ارتکب ما یبعدہ عن مطلوبہ کان ضالا او غاویا ولو کان بمخالفۃ امر الٰہی او ارتکاب نہی تنزیہی خلاصہ آنست کہ ہرگاہ فرضاً تسلیم کنیم کہ غوے ضد رشد است پس رشد بہ معنی رسیدن بمطلوب است و غوی بمعنی دور شدن از مطلوب و رسیدن بچیزے بطرف چیزے دیگر باشد بنابراین کسی کہ مرتکب امرے میشود کہ بسبب آن از مطلوب بعید میشود او را ضال و غاوی می گویند ہر چند مخالفت امر الٰہی یا ارتکاب نہی تنزیہی کردہ باشد **ابو مسلم اصفہانی** گفتہ است انہ عصی و فوت مصالح الدنیا لا مما یتصل بالتکالیف وکذا القول فی غوٰے یعنی عصیان کرد آدم در مصالح دنیاویہ نہ در امور یکہ متصل بود در تکالیف شرعیہ و غوی نیز ہمین معنی محمول است و در تفسیر **برہان** بحرینی و ابن بابویہ ذیل ہمین آیت بروایت ابو الصلت ہروی حدیث طویلی ذکر نمودہ است کہ ما بہ قدر مطلوب ایجاز کردیم کہ چون مامون الرشید در مجلس علی بن موسیٰ علیہ السلام اہل مقالات از اہل اسلام و اہل دیانات از یہود و نصاریٰ و مجوس و صابئین را جمع کرد علی ابن محمد ابن جہم بایستاد و گفت یابن رسول اللہ آیا بعصمت انبیاء قایل میباشی فرمود آری گفت پس چہ میگوئی در معنی آیت وعصی آدم ربہ فغوٰی امام رضا علیہ السلام بجواب او فرمود ویحک یا علی اتق اللہ ولا تنسب الی انبیاء اللہ الفواحش ولا تتاول کتاب اللہ برأیک فان اللہ عز وجل خلق حجتہ فی ارضہ وخلیفتہ فی بلادہ لم یخلق للجنۃ وکانت المعصیۃ من آدم فی الجنۃ قبل ما اھبط الی الارض وجعلہ حجۃ وخلیفۃ عصمہ بقولہ عز وجل ان اللہ اصطفی آدم و نوحا و آل ابراھیم و آل عمران علی العالمین خلاصہ آنست کہ امام علیہ السلام فرمود افسوس است بر تو ای علی ترس از خدا بگیر و نواحش را بسوی انبیاء نسبت مدہ و کتاب اللہ را برای قیاس خود تاویل مکن پس بدرستیکہ بار تعالیٰ حجت خود خلق فرمودہ برائے زمین و او را خلیفہ خود مقرر کردہ بود در بلاد روی زمین برائے بہشت او را خلق نکردہ بود و معصیت آدم در بہشت واقع شد پس وقتیکہ آدم بسوی زمین آمد او را حجت خود و خلیفہ خود مقرر کرد و معصوم گردانید او را بقول خود کہ میفرماید بدرستیکہ حق تعالیٰ برگزید آدم و نوح و آل ابراہیم و آل عمران را بر ہمہ عالمیان **اقول** ابن روایت و امثال این آنچہ وارد شدہ محمول بر تقیہ می باشند ورنہ باعتقاد محققین فرقہ امامیہ کثرہم اللہ فی البریۃ آنست کہ سائر انبیاء علیہم السلام از اول عمر تا آخر عمر از جمیع معاصی و سیئات کبیرہ و صغیرہ عمداً و سہواً قبل از نبوت و بعد آن معصوم اند و در اینواقعہ آدم علیہ السلام نہ ترک کبیرہ شد و نہ صغیرہ غایت مافی الباب علمائے محققین اینواقعہ را ترک اولی تعبیر کردہ اند چہ حقیقت الامر آنست کہ ابو البشر علیہ السلام در وقتی اکل شجر کرد کہ ابلیس لعین فریب دہی آدم سوگند یاد کرد باسم بار تعالیٰ کہ محبت بود در انجناب لقولہ تعالیٰ وقاسمہما انی لکما لمن الناصحین زیرا کہ آدم گاہی پیشتر از آن ندیدہ بود کہ کسی باسم خدا تعالیٰ قسم دروغ یاد کردہ باشد ہرگاہ ابلیس لعین ابراین حلف دروغ سزائی دادہ نشد بوجہ اینکہ او از بار تعالیٰ مہلت طلبیدہ بود بقولہ قال انظرنی الی یوم یبعثون حق تعالیٰ او را مہلت دادہ بود قال انک من المنظرین این است کہ آدم علیہ السلام بغرض تعظیم اسم بار تعالیٰ عزوجل حلف ابلیس را تصدیق کرد پس آدم در اینصورت ابداً عاصی نمیتواند بود و نہ شیطان را شیطان دانستہ بفرب او ہم چہ او در صورت اصلیہ نزد آدم نیامدہ بود بلکہ آدم علیہ السلام محض از وجہ تعظیم اسم بار تعالیٰ بہ اکل شجر مائل شد بہمین وجہ میفرماید فدلاہما بغرور کہ ایشان را شیطان بہ فریب بسوے شجر مایل گردانید نہ چنین کہ فاغواہما یعنی ایشان را گمراہ گردانیدہ باشد **مسلم** است کہ ہرگاہ کسی نزد یکی از نام بہ اسم خدا تعالیٰ حلف یاد کند و بر تصدیق او مانا دانستہ مرتکب فعلی شود یعنی عاصی نخواہیم شد نہ در کبیرہ آن فعل شوم و خواہد شد و نہ در صغیرہ بلکہ چون بوجہ و غرض تعظیم اسم خدا تصدیق حلف کردہ ارتکاب آن فعل کردہ شد از ثواب اجر خالی نمیتواند بود **اما** آدم علیہ السلام چون پیغمبر بود بوجوب بار تعالیٰ بدون واسطہ احدے استغفار میتوانست کند شایان شان نبوت او این بود کہ بلا واسطہ چنانکہ انجناب من اللہ نبی لا تفرہا رسیدہ بود کان انسب و اولی لہ شان النبوۃ ان یسئل اللہ تعالیٰ ھل الامر کذلک یعنی مناسب و اولی بود کہ او نفسہ از بار تعالیٰ استفسار میکرد کہ آیا این شخص راست میگوید و آیا نہی از مامر تفہم شد فاذا مکان اولی لہ وانسب یعنی پس آدم ترک کرد آنچہ بشان او انسب و اولی بود کہ بودہ

وجوہ مختلفہ معنی عصی و غوی بودن آدم گویند

قول مفسر در عصمہ انبیاء و ترک اولی کردن آدم

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

کیفیت این امر را بنفسه از حق تعالی معلوم نکرد بانیوجه گفته میشود که آدم را بنیواقعه ترک اولی وانسب کرده نه گناه کبیره از او صادر گشته و نه ترک معصیت از انجناب شده این هم گفته میشود او ترک اولی کرده نظر بشأن نبوت او می باشد که حسنات الابرار سیئات المقربین و اگرنه نظر بساط ما ضعاف عباد چنین فعل ترک اولی هم نمیباشد زیرا که بقسم اسم عن سجانه اتمام حجت گردیده این بود حقیقت واقعهٔ اولی لغزش که از آدم ابوالبشر علیه السلام واقع شد اگر از دیگر انبیاء علیهم السلام مثلاً لغزشی واقع شده هم نظیر همین است و اگر نه کبیره و صغیره ابداً از احد انبیاء عمداً یا سهواً در تمام عمر واقع نگشته است چه ایشان بالیقین قبل از بعثت و هم بعد از آن معصوم و مطهر اند و همین است معنی ترک اولی که آنچه برای شأن ایشان شایان و انسب و اولی است بعض اوقات ترک می نمایند پس ازهمین ترک اولی ایشان استغفار و توبه می کنند نه از معصیت توبه و ندامت بانیوجه که اگر ترک اولی نمیکردیم از این بیشتر مرتبهٔ ثواب را حاصل میکردیم و هو العالم بالصواب **بحث سابع** ثم اجتباه ربه فتاب علیه وهدی بدانکه اجتباء در اصل ماخوذ است از جبی الی کذا فاجتباه و نظیر این است جلیت علی العروس فاجتلیتها و منه قوله عز وجل و اذا لم تاتهم بایة قالوا لولا اجتبیتها ای هلا جبیت الیك فاجتبیتها و اصل این کلمه بمعنی جمع است کما یقال اجتمعت الفرس نفسها اذا اجتمعت نفسها راجعة بعد النفار و **اما توبه** در لغت عرب بمعنی رجوع کردن و برگشتن است پس تاب و آب و ناب و آل و آض در جمیع همه متحد المعنی اند پس لفظ توبه از ناب یتوب توبة و توبا و متابا و توآب صیغه مبالغه از آن است پس بهریکی از این الفاظ که اظهار ندامت کند توبهٔ او صحیح شود و عبد چون از نافرمانی رجوع کند او را تائب نامند و فعل او را توبه گویند **سوال** لفظ توبه مشترک است بین الخلق و الخالق اما توبهٔ عبد رجوع کردن است از قبیح بانداست و پشیمانی و به این معنی توبه از خداوند متعال نزد عدلیه جائز نیست پس از توبهٔ باریتعالی چه مقصود و مراد تواند بود **جواب** اگرچه لفظ توبه مشترک است بین العبد و المعبود لاکن در هر دو مقام بحقیقت محمول اما ممتاز و متمیز بحسب حال میشود چه هرگاه عبد از قبیح باپشیمانی الی الله رجوع کند او را تائب میگویند پس در آنوقت اگر باریتعالی از اراده بغضب و عقاب نسبوی رحمت خود برگردد به این اعتبار او را نیز تائب و توآب و آداب می نامند و اما فرق به اعتبار لفظ آنست که در توبهٔ عبد لفظ الی در توبه معبود علی صله میآید چون تاب ذیل الی الله فتاب علیه و در اصطلاح **شرع** توبه عبارت است از ندامت و پشیمانی قلبی بر گناه سلف و ترک عزم بجزم کردن در حال استقبال از ایتیان آن **پس** هرگاه آینده اعادهٔ همان گناه بعد توبه کند آیا این گناه اول محسوب میشود یا گناه ثانی امت را در این دو قول است **محمد غزالی** گفته است که توبه بر سه امر مرتب میشود علم و حال و عمل اول موجب ثانی و ثانی موجب ثالث میگردد **اما علم** پس آن معرفت او بگناه و یقین حاصل شدن است در مضر و مهلك بودن آن پس باحساس آن قلب متاثر و متالم گردیده بر مافات متاسف میشود و این تاسف را ندامت نامند پس بحصول این بر تدارك فایت ارادهٔ جازم حاصل میشود آنگاه بحال و استقبال و ماضی اراده تعلق میگیرد اما تعلق **حال** آنست که بعد دانستن فی الحال ذنب متلبس را ترک نماید و اما تعلق **استقبال** آنست که آینده هم برای همیشه تا حیات مستعار خود بر ترک این فعل مهلك مولم عزم بالجزم کند و اما تعلق **ماضی** آنست که تلافی مافات نماید اگر قابل تلافی باشد چون صوم و صلوة و حج و زکوة و خمس و رد مظالم و امثال این کند اگر دشمنان عصیان کرده باشد پس مجموع این مفروض را توبهٔ شرعی میگویند **اقول** این مسئله توبه مشتمل بر چند بین از اهم امور است **منها** توبه از معصیت بر عبد واجب عینی است آیا وجوب آن عقلی است یا نقلی در آن علماء را دو قول اند **اول** مختار عدلیه است که امامیه و گروه معتزله میباشند بنا بر انیکه حسن و قبح عقلی است پس **عقل** دلالت بالصراحت دارد که ترک توبه موجب الم نفسانی است که آن عقاب و خوف آن ثابت الیقین و دفع ضرر و الم ثابت عقلا واجب است و معلوم است که خیر یکه دفع ضرر و الم منحصر بافعل آن نیز واجب است عقلا و چون دفع حاز الا این ضرر متوقف است بر معلوم یعنی معلوم خود موصوف بوجوب است پس آنچه واجب مطلق منحصر بآن است هم واجب است پس توبه واجب است **و اما نقل** این مختار باقی فرق مسلمانان خصوصاً گروه اشاعره است **لقوله تعالی** توبوا الی الله جمیعا **و آیه** توبوا الی الله توبة نصوحا **منها** توبه از قبیح بقبحه یا لوجه قبح و نیز از ترك واجب لوجه یا لوجه وجوب کنند در آن دو قول اند **اول** مختار اکثر اعلام منهم ابوهاشم و من اصحابنا سید مرتضی و نصیر الملة و الدین و آیت الله فی العالمین حلی و شیخنا المفاد و ابوالفتوح رازی و علامه طبرسی و غیر ایشان است **ثانی** مختار ابوعلی و جمعی از قدماء اصحاب ما است **پس** بنا بر قول اول نتیجه آنست که اگر از بعض معاصی توبه کند و از همه توبه نکند توبهٔ او صحیح نیست و بنا بر قول ثانی توبهٔ او صحیح میشود و لاکن تخفیف را به اینوجه و در این توقف است که هرگاه مثلاً کافری از کفر توبه کند و لاکن بر کذب باقی بماند اجماع امت قایم است که توبهٔ او مقبول است و احکام اسلام را و جاری می شوند **منها** توبه از فعل قبیح لقبحه و از ترك واجب لوجوبه باجماع امت واجب است همچنین از فعل مکروه لکراهته و از ترك مندوب لندبه عند اصحابنا واجب است زیرا که فعل مکروه نهی تنزیهی و ترك مندوب امر استحبابی باشد بر فعل اول و ترك ثانی ثواب مرتب نمیشود پس برای علت واجبه معلول واجب و برای علت مندوبه معلول مندوب متلازم است و در **روض الجنان** میفرماید توبهٔ انبیاء و اصفیاء و اوصیاء معصومین

حواب سوال که از توبهٔ خدایتعالی چه مقصود است

سان اینکه توبه بر علم و حال و استقبال مرتب می شود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

توبهٔ انبیا و معصومین از چیست ۱۲

علیهم السلام از باب مندوب و ترک اولی است اگرچه بر آن ذم و عقاب و استحقاق و عذاب مرتب نمی شود پس مراد از توبه ترک مندوب و مکروه رجوع کردن بفعل مندوب و ترک اولی میباشد مثلاً تارک تهجد اگر توبه کند که آینده ترک نکنم پس توبهٔ جلالنبیا خصوصاً توبهٔ آدم علیه السلام از همین باب است **منها** آیا عوض توبه ضمان ثواب است یا اسقاط عقاب مختار اصحاب تفصیل است یعنی نسبت به انبیا و حضرات ائمهٔ معصومین مطهرین علیهم السلام ضمان ثواب است زیرا که ایشان عاصی نمیباشند و اما بالنسبت عامهٔ خلق باریتعالی عزوجل بوقت توبه عبد اسقاط عذاب از او میکند و محتار عامه آنست که عموماً کثرت ثواب اسقاط عقاب میکند و لاکن این قول ضعیف است بچندین وجه **اول** بوجه اینکه بعض توبه ثواب ندارد چون توبهٔ خارج از زنا و توبه بدعی از شراب چه توبه ازان قبول است هرچند از فساد عقیدهٔ خود توبه نکرده باشد **دویم** اینکه اگر توبه کثرت ثواب میداشت پس در تقدم و تأخر معصیت ثواب توبهٔ واحده مقدمه کافی بود و حال آنکه سابق معصیت و لاحق آن توبه بالانفراد واجبا قطعا واجب است **سویم** اگر کثرت ثواب توبه عذاب گناه را ساقط میکند واجبا قطعا لازم میآید واجبا قطعا نزد ما باطل است ازاین ثابت شد که وقت توبه باریتعالی از تارک عذاب گناه اسقاط میکند **منها** اجابت توبه بر خدا یتعالی واجب است یا نه و بر فرض وجوب آیا وجوب عقلی است یا نقلی اعلام را دراین نیز دو قول اند اول مختار معتزله است نزد ایشان خدا یتعالی اگر توبه قبول نکند اخلال واجب کرده باشد و اما قول ثانی مختار باقی فرقات اسلامیه است که اجابت توبه از روی تفضل و احسان است اگرچه وعده مطلقه باجابت داده اما مخالفت وعده نمی کند **منها** هرگاه توبه بشرایط تامه واقع شود به اجماع امت آن توبه مقبول یعنی باریتعالی عزوجل اسقاط عقاب یا اعطاء ثواب مافات میکند بشرط قابلیت فاعل و وجود زمان محدود و اما تحدید زمان **توبه** از پیغمبر صلعم چنین مروی گشته بادر و ابا الاعمال ستة طلوع الشمس من مغربها و الدجال و الدخان و دابة الارض و خویصة احدکم یعنی الموت و امر العامة یعنی القیامة خلاصه آنست و پیش نکنید به اعمال خود شش چیز را طلوع آفتاب از مغرب و دجال بطال و دخان یعنی دود که عالم را فرا گیرد و دابة الارض که در میان رکن و مقام ظاهر شود و شروع جان کنی هریکی از شما و امر عامه یعنی قیام قیامت چه در همه این اوقات توبهٔ تائب قبول نمی شود زیرا که باجماع امت توبهٔ ضروری و اضطراری منظور و صحیح نیست **وهرگاه** اجمالاً حقیقت حال توبه بوضاحت پیوست پس باید دانست که مقصود از آیت زیر بحث این است که در اوراق سابقه سمت ذکر یافت که آدم علیه السلام چون ترک مندوب کرد باریتعالی امر فرمود که یا حوا از بهشت بیرون رفته بزمین رود آدم علیه السلام اطاعت امر کرده دست حوا بگرفت و از بهشت بیرون شده بدار الابتلا هبوط نمود و مدت دویست سال تضرع و زاری نمود توبه و انابت کرد آخر حضرت رسالت و آل اطهار او را صلوات الله علیهم اجمعین بشفاعت آورد پس حق تعالی برگزید او را یعنی نزدیک گردانید او را برحمت واسعهٔ خود بوسیلهٔ توفیق توبه و شفاعت حضرت خاتمیت صلعم یعنی آدم علیه السلام را بعد از نفار و فرار از حق سبحانه بجهة ترک مندوب بخود طلبید و بوسیلهٔ اثابت و شفاعت در دار کرامت و رحمت خود در آورد پس قبول توبه کرد و براه و راه نمود یعنی توفیق داد او را به ثبات بر توبه از ترک اولی و انسب و رسوخ او بر ذکر او سبحانه یا دلالت کرد او را بر کلماتی که باعث توبه او شد **کما قال** فتلقی آدم من ربه کلمات فتاب علیه وجه اول او جهاست **بمقام اقول** بر حال واضح تر آنست که گوئیم معنی تاب علیه آنست که باریتعالی توبهٔ آدم را قبول کرده چه گفتیم که توبه در اصل سه معنی رجع باشد یعنی از آن فعل رجوع کرده است و بر آن نادم شده است و قتیکه آدم از این ترک اولی که کرده بود نادم شد گفت خدایا از ضایع شدن ثواب زاید بر نفس خود ظلم کردم اگر تو این نقصان ما را نامل نمکنی و بر ما رحم نفرمائی خسران حاصل خواهد شد این بود ندامت و توبهٔ او که بر ترک اولی و انسب از او ظاهر شد و حق تعالی او را به اجابت رسانید **اشکال** این آیت نص است که توبه و ندامت تنها از آدم علیه السلام واقع شد زیرا که ضمیر واحد اطلاق گشته و حال آنکه مدار خطاب منهی عنه آدم و حوا هر دو شامل بود پس معلوم شد که حوا توبه نکرده باشد **جواب** اصل آنست که در اینجا به اینوجه در توبه بذکر آدم کفایت کرد بغیر از ذکر حوا که آدم اصل متبوع مستقل بود و حوا تابع او و معلوم است که تابع و متبوع هر دو در حکم واحد اند **بعض** اعلام در اینجا گفته اند که قاب علیهما به اینوجه گفته که قرینه خارجه قائم بود بر آن چنانکه در آیت والذین یکنزون الذهب والفضة ولا ینفقونها نفرموده است و همچنین در آیت واذا رأوا تجارة او لهوا انفضوا الیها گفته و لاکن الیهما گفته است زیرا که طلا و نقره نقد واحد و نیز تجارت و لهو در حال نماز بمنزلهٔ الجنس واحد است اما آیات دیگر چون قالا ربنا ظلمنا انفسنا اخبار و اجماع بر توبهٔ حوا و قرینه است که در آیت زیر بحث ذکر ضمیر واحد مذکر رود تغلیبا بحال علی النساء است بحالت متبوع و تابع بودن ایشان **اشکال** بنا بر آنچه در ما قبل مذکور شد همانا که آدم بالمره مرتکب معصیت نشد پس بنا بر این گفته میشود اگر او صدیقی کرده پس از بهشت چرا اخراج شد و از چه جهت امانت او کرده شد و چرا از بر عتاب واقع گردید **جواب** حقیقت الامر آنست که از وجه معصیت آدم از بهشت اخراج نشد و نه امانت آنجناب از قرآن ثابت میشود از بهشت بیرون شدن نه امانت است و نه عقاب بلکه این نتیجه و اثر اکل آن شجره مباشد

عوض توبه چیست ضمان ثواب است یا اسقاط عقاب ۱۲

احابت توبه بر خدا واجب است یا نه و زمان توبه کدام است

در بیان تفسیر و تعنی توبهٔ جناب آدم علیه السلام گوید

جواب اشکال آیت دلیل است که آدم توبه کرد و حوا نه

جواب اشکال اگر آدم گناه نکرد پس اخراج از بهشت و امانت و عتاب چرا به او کرده شد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

ومعلوم است که اثر مستلزم موثر بالضرورت میباشد از آن جدا و مفترق نمیشود مثلاً اگر کسی شیطنت و طعامی زهر قاطی کرده زید را بخوراند که او را
علم آن حاصل نباشد زهر بالضرورت اثر خود خواهد کرد و در این صورت زید شرعاً عاصی نمی تواند شد و نه مستحق مذمت میشود و یا مثلاً اگر شخصی
بر فصیل باغ بے دروازه در سیر مشغول باشد و کسی بفریب پای او را بلغزاند و او از آنجا خارج باغ بیفتد کسی او را مذمت نمی کند و لاکن او از
باغ ضرور بیرون خواهد ماند و از نعمات آن محروم خواهد شد بلا تشبیه بهمین حال آدمؑ را نیز قیاس باید کرد که بر آن فازلهما الشیطان عنها
ناطق صریحست که ابلیس پر تلبیس پای ایشانرا از بهشت لغزانیده بیرون رشید یعنی موجب و سبب اخراج ایشان از بهشت شد
بهرحال بیرون شدن آدم از بهشت بر وجه عتاب نبود بلکه اثر اکل همان شجر است چنانکه کشف عورتین اثر آن بود و اقامۂ آنجناب در بهشت مشروط بر
همین شرط بود که از شجر را تناول نکند و چون تناول کرد بمصلحت مقتضی همین بود که بعد از آن در بهشت نماند و وقت آن رسیده بود که به مقام خلافت
برسد انی جاعل فی الارض خلیفة دلیلست که آدم برای خلافت زمین پیدا شده بود پس او را برای همین غرض در زمین فرستادن چرا و چگونه نامانت
و عقاب قرار داده شود یا للعجب آدم را باریتعالی بر زمین فرستاده بخلافت خود مقرر میگرداند و حمقای آنرا امانت و عقاب می نامند الله اکبر این تعجب
امانت است که او را خلافت ارض عطا میشود و برگزیدۂ خلق گردانیده میشود بقوله ثم اجتبٰه ربه و آیه ان الله اصطفٰی آدم و نوحا و
آل ابراهیم و آل عمران علی العالمین **آنکه** به ادنی پایۂ از عقل و شمۂ از شعور ممتاز باشد داند که کسی که مرتکب فعل قبیح شود چگونه میتواند بود که او
مجتبی او برگزیده خدا و مصطفی عند الله و خلیفة الله فی الارض قرار گیرد حال آنکه لا ینال عهدی الظالمین عام و مطلق است از اینجا مقام عصمت
و شان نبوت ظاهر میگردد که آدمؑ به ادنی لغزش طلب مغفرت کرد و غرض او اظهار عبودیت و کمال خشوع و خضوع بود نه از ارتکاب معصیت که
این بر گوار بیک ترک اولی هم از وجه علو شان خود و کمال معرفت معبود خود قبیح می شمارد از همین وجه اظهار کمال عبودیت او رحمت واسعهٔ الهیه
جوش میزند او را مجتبی و مصطفی میگرداند و خلافت روے زمین شور و شیرین باد عطا می شود **اشکال** هرگاه مقصود از تخلیق آدم علیه السلام
خلافت ارض بود پس چرا او را ابتداءً در همین ارض گذاشته نشد و در بهشت او را ساکن گردانیده باز به اینچنین هیئت و کیفیت برای خلافت در زمین
فرستادن چه فائده داشت **جواب** حقیقت الامر آنست که در این کیفیت نکتهٔ عجیبه میباشد که بر مصلحت و حکمت غریبه مبنی است و آن نکته معجزه نبوت
که آدم ابو البشر علیه السلام بغرض خلافت الهیه مخلوق گشت تا هدایت و ارشاد عباد کند و بسوے حیات لازوال او ایشانرا راه نماید که دار السلام
و دار القرار و دار الآخرتش نامند پس برای تکمیل این مقصد عظیم ابو الانبیاء و البشر را ساکن بهشت گردانیدتا بعیون الراس سیر و سیاحت بهشت کند
و تا وقت خاص از جمله نعمات آن متلذذ شود و گذشته از علم الیقین بعین الیقین حقیقت و کیفیت آنرا دانسته باشد مقصود از این آن بود عبادے را
که بدان دعوت کند از حالات چشم دید خود مطلع گرداند و کیفیت واقعی نعمات آن بیان نماید تا در افهام کیفیت واقعیهٔ آن آدم را سهولت و آسانی حاصل
باشد زیرا که بر وجه تکمیل راه نمودن بمنزل مقصود منحصر بر همان کسی تواند بود که بنفس آنرا معاینه و ملاحظه کرده باشد پس در چنین حالت اضطرار و مغمومیت
و مخزونیت جدا شدن او از نعمات آنجا لطفی دیگر است از باریتعالی بر بندگان خود زیرا که با اینچنین حالت اضطرار از بهشت بیرون آمدن ابو الانبیاء و البشر
بسالهاے سال در فراق آن گریستن سامعین و معاینه کنندگان را دلالت میکند بر این که حقا که بهشت و نعمات آن چیز عجیبی است که حضرت ابو البشر
در فراق آن گریسته و چنین برگزیدۂ بارگاه الٰه در بند عود کردن آن مقام عظیم می بوده است حتی که فراق آن خلیفة الله فی الارض را بیقرار گردانیده در بند
بالیقین این واقعهٔ آدم عباد را بسوے طاعت خدا یتعالی قریب میگرداند و او را آماده میکند در تحصیل چنین بهشت **بخلاف** این هرگاه بحال خود
از بهشت آدمؑ علیحده و بیرون عیش چندان تقرب عباد الی الله و الجنه حاصل نمیتوانست شود و عموم ناس در چنین صورت بهشت و کیفیت از انتفاع
نمیکردند چه معلوم است که مواقع سرور انسانرا کم یاد می ماند و لاکن داستان رنج و الم و مصیبت و غم پیوسته بیاد او می ماند این است که واقعه بیرون
آمدن آدم علیه السلام از بهشت بر زبان هر صغیر و کبیر و برنا و پیر سر وقت بیاشد ذکر بهشت را سبب اوقات تازه می کند این بود به ظاهر مصلحت و حکمت
در اینکه آدمؑ را برای زمین خلق بفرمود و لاکن در بهشت تا مدتے معین او را ساکن گردانید **پس** بهرحال بالجمله هرگاه حکمت و مصلحت این واقعهٔ
آدم علیه السلام معلوم شد پس چنین گفتن که آدم در حالت عتاب و عقاب از جنت بیرون آمد بر قلت تدبر و عدم معرفت مبنی است خاصة وقتیکه
بعض آیات دلیل جلیل اند بر آنکه هبوط بعد از قبول توبه واقع شده است فتلقی آدم من ربه کلمات فتاب علیه انه هو التواب الرحیم و
قلنا اهبطوا منها جمیعا در این صراحت است که بعد از قبولیت توبه آدم علیه السلام بر زمین آمد پس معلوم شد که بعد از قبول توبه عتاب و
عقاب کردن معنی ندارد و هو العالم **بحث ثامن** قال اهبطا منها جمیعا بعضکم لبعض عدو و بدانکه هبط یهبط هبوطا
بمعنی فرود آمدن از بالا بسوے پائین در **مصباح** گفته است هبط الماء و غیره هبطا من باب ضرب نزل و هبطته

در جواب اشکال آدم را بعد از سکونت بهشت باز بچنین اهانت بخلافت زمین چرا فرستاد

نکته عجیبه که آدم بعد از توبه بر نشستن آن مانده نبود ترک اولی او مخرج آن آمدن او مبنی بر حکمت غریبه بود

انزلته يتعدى ولا يتعدى هبط ثمن السلعة وهبطت الوادي هبوطا نزلته ومكة تهبط الوحي واما بعض جزا كل را گويند
وابعاض اجزاء كل اند چنانكه گفته ميشود اخذت الكل الا بعضا او جزأ منه فرق آنست كه بعض را قابليت تجزيه است اما چون واحد تجزيه
نميتواند شد بهر حال كل مستلزم بعض وجزء است واما آنها مستلزم كل نيستند در مصباح ميگويد بعض من الشئ طائفة منه در قاموس
هم مثل همين گفته وجماعتي چنين ميگويد بعضهم البعض جزء منه فيجوز ان يكون البعض جزءا اعظم من الباقي كالمثانية
تكون جزءا من العشرة ثعلب گفته كه اهل نحو ميگويند كه بعض شئ از شئ را ميگويند يا اينكه بعض اسم است براى شئ از اشياء وبعضت
الشئ تبعيضا جعلته ابعاضا وثمانية زهري گفته است كه نحات تجويز كرده اند دخول الف ولام را بر لفظ بعض وبر كل مگر اصمعي از اين انكار
بليغ كرده است در بحرين فرموده البعض هو احد قسمي العدة كاحد قسمي العشرة بعضها واحد قسم الاثنين كذلك والا بعض
للواحد ودر كليات ابو البقاء ميگويد البعض هو طائفة من الشئ وهر گاه اجمالا حقيقت حال بوضاحت پيوست پس بايد دانست كه
مبنى ومقصود از آيت آنست كه گفت بار تعالى عز وجل بر آدم وحوا ابدا از تناول شجرهٔ منهيه كه فرو ريد از بهشت بزمين در حالتيكه مجتمع باشيد يعنى همه با هم
بر زمين فرو ريد برخى از شما اى آدميان بر بعضى ديگر را دشمن بود بجهة امر معاش چنانكه حالا بر آنند از تحارب وتخاصم وتنازع اقول در اينجا اهبطا بصيغة تثنية ودر
سوره اعراف اهبطوا بصيغة جمع ذكر فرموده است در مخاطبين اختلاف كرده اند چنانكه بيايد اشكال هر گاه در اين آيت اهبطا تثنية خطاب بشخصين آدم
وحوا باشد پس بعد از اين فاما ياتينكم بصيغة جمع ايشان را چرا خطاب كرد واگر ياتينكم بجمع خطاب است پس اهبطا چرا بصيغة تثنية ذكر فرمود جواب بايد دانست
كه مفسرين را در مخاطبين اين خطاب اختلاف است ابو مسلم گفته است الخطاب لآدم ومعه ذريته ولابليس ومعه ذريته فلكونهما
جنسين صح قوله اهبطا ولاجل اشتمال كل واحد من الجنسين على الكثرة صح فاما ياتينكم يعنى در اصل خطاب در اين آيت آدم
وذريت او ونيز با بليس وذريت او ميباشد پس باعتبار هر دو جنس مراد بودن خطاب اهبطا صحيح ميشود واما به اعتبار اشتمال هر يكى از جنسين بكثر
فاما ياتينكم صحيح ميشود در كشاف زمخشري ميگويد لما كان آدم وحوا اعلهما استلاما اصلا للبشر السبب الذين منهما تفرعوا جعلكانهما
البشر انفسهم فخوطبا مخاطبتهم بقال ياتينكم على لفظ الجماعة يعنى وقتيكه آدم وحوا هر دو سبب واصل بودند بر وجود بشر كه از ايشان همه انها
متفرع شده اند گويا ايشان انفس بشر قرار داده شدند پس خطاب كرده شد اين هر دو را مخاطبهٔ عموم بشر اين است كه بصيغة جمع ياتينكم آدم وحوا را خطاب
بفرمود جماعتي از مفسرين گفته اند كه خطاب من حيث المآل به آدم وحوا وابليس است در اهبطوا ودر ياتينكم واما در اهبطا خطاب بآدم وابليس است
اصالتا وحوا در اين خطاب بتبعيت داخل است پس جميعا داخل است اينجا بر هبوط آدم وحوا وابليس آنوقت در آسمان اول بودند هر چند ابتداء خطاب
به آدم وحوا بود ولى ابليس شامل آن خطاب شد كه هر سه نفر از مقامات عاليه بر زمين فرود آمدند ابليس از آسمان اول به ايشان ملحق شد جمعي گفته اند
كه در اين خطاب بخنفر شامل بودند آدم وحوا وابليس وطاؤس حاصل آنكه ابليس جن دشمن آدمى است وهمچنين آدمى نسلا بالنسل دشمن ابليس ميباشد
وكذلك در ميان آدمى ومار پيوسته عداوت ودشمنى است وهمين است حال عداوت مار وطاؤس كه الى يوم القيامت اين عداوت
ميان همه ايشان باقى خواهد بود اشكال در ميان ايشان سبب دشمنى وعداوت كميت ووجه آن چيست جواب جبريه را اعتقاد اين است كه
موجد هر خير وشر چونكه بار تعالى است لهذا سبب اين عداوت ودشمنى نيز حق سبحانه ميباشد تعالى الله عما يصفه الكافرون نصاحب اين
قول هر متبع خبير پوشيده نيست واما عدليه گويند اصل باعث اين عداوت ابليس است كه از روى تكبر بخود بر آدم وحوا حسد كرد وعداوت او پيوسته با
ذريت او در تزايد است اشكال خطاب از وجود مخاطبين عبث است ومعلوم كه در وقت خطاب اهبطا جميعا وخطاب ياتينكم نبى آدم موجود
نبودند وهر گاه ابليس وآدم وحوا را اين خطاب ياتينكم شامل باشد هم عبث يا جهل لازم گردد زيرا كه شيطان قطعا مرتد گشته واگر مار وطاؤس
با ايشان در اين خطاب شامل بود آنها غير ذوى العقول اند پس قابليت خطاب ندارند وتكليف به آنها قبيح است واگر خطاب مختص بآدم وحوا
تثنية بايد جمع گفتن خلاف موضوعست جواب اينكه مذكور شد كه خطاب به آدم وحوا وذريت او است جائز است زيرا كه در آنوقت هر چند به آدم وحوا
خطاب منحصر بود ولاكن مراد از آن ذريت آينده است چه ابوين اصل ورئوس واساس ذريت اند عقلاء وسلاطين خطاب ثواب وعقاب بر رئيس
اراكين خود ميكنند وآن در حقيقت به تمامى غائبين رعايا عايد ميباشد پس از تثنية جمع خلاف موضوع نميتوان شد اما خطاب بمار وطاؤس
صحيح نيست ومرويات متعلق اين اگر صحيح تسليم كرده شوند محمول خواهند شد بر اينكه خطاب مختص است به آدم وحوا وابليس وبعيت ايشان مار
وطاؤس را هم هبوط واقع شد وهو العالم تنبيه بدانكه مفسرين در تكرير اين خطاب نيز اختلاف كرده اند سعود ميگويد كه اين خطاب تناسب
است بعد از حذف سوال وسوال كانه آنست كه بعد از توبه چه واقع شد كانه بجواب اين گفته است قال اهبطا جميعا پس بنا على اين

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اختلاف مفسرین در تکریر خطاب

دیگری مشتمل بر حکم دیگر است **وبیضاوی** میگوید در تکریر خطاب اختلاف مقصود است چه در هبوط اول مراد نزول ایشان است در دار بلیه پر مکاره غیر مخلد بصورت تباغی و تعادی و در هبوط ثانی خطاب تکلیفی است در عالم تکلیف به آدم و حوا و ذریت ایشان قرن بقرن پس بیان این تکلیف آنست کر کسی که اتباع هدایت الله نماید و لایل او را عقل نقل کند مومن ناجی است و مخالف آن ضال و کافر ناریست در **صافی** میفرماید که هبوط اول اجمالی و هبوط ثانی تفصیلی است که احدی تقدم بر هبوط دیگران در فیقان نکند چون ذهب القوم جمیعا یعنی در سیرون ایشان متفرق نباشند اگرچه در وصول بمنزل متخلف باشند

حال آدم بعد از نزول و اسقوط و کیفیت ملاقات با حوا

اقول هرچند بعضی بخلاف این میگویند لاکن بتحقیق معقوله و فائدهٔ تامه ازاین هر دو قول معلوم نمیشود **مختار** جمهور اکثر هبوط ثانی تاکید اول است چون اهبطوا اهبوا **تنبیه** در احادیث خاصه و عامه مرویست که هرگاه آدم به ملک هند و حوا به جدهٔ نازل شدند تا صد سال بهم ملاقات نکردند پس ازان آدم از سر نهیب و حوا از جدهٔ حرکت کردند پس آدم در زمین هیچ قدمی نگذاشت مگر اینکه آنجا دهی بنا شده و در هیچ جای ننشست مگر اینکه آنجا شهری بنا گردیده است پس در مقام مزدلفه بهم متقارب شدند چه ازدلفا بمعنی تقارب باشد و سیوم عرفه در عرفات تعارف با همدیگر کردند و یوم العرفه و مقام بعرفات مسمی گردید چون در مقام منی رسیدند تمنای مغفرت کردند لهذا به منی آن مقام موسوم شد و وجوه دیگر نیز در وجه تسمیه آن نقل فرموده اند و هو العالم

بحث تاسع در تحقیق لغت و اطلاق لفظ اتیان و هدی وغیره می فرماید

بحث تاسع فاما یاتینکم منی هدی فمن تبع هدای فلا یضل و لا یشقی بدانکه اتیان و مجی و اقبال تقاریر یکدیگرند بمعنی آمدن که ضد آن ذهاب باشد **و اما** اتباع و اقتداء و احتذاء متقارب المعنی اند و تابع تالی باشد در **روض الجنان** میفرماید تبع و تابع و اتبع یکی باشد و تقیضش ابتداء و اختراع بود و تبیع بچه گاو بود که جمعش اتابیع آمده است و تبع ظل را گویند **و اما** هدی بمعنی دلالت الحق و بیان و اشارت بآن باشد خواه بر وجه عقلی باشد یا نقلی **و اما** هدای آیا بالف و فتحه است یا بدون الف لاکن با دغام یا چون علی و لدی بتبع کسرهٔ ماقبل الف اکثر و مشهور است و ثانی لغت **هذیل** است و بر فرض اول آیا بفتح اول است یا بسکون یا اول مجمع علیه سائر و اوار است و ثانی مختار **اعوج** است **و هرگاه** بالاجمال اینحال معلوم شد پس باید دانست که اما یاتینکم ان ما مجسرهٔ همزه و سکون بلفظ ما و مزیده است برای تاکید و تحسین نون تاکید در فعل است هرچند در فعل معنی طلب نباشد پس بمعنی ان یاتینکم باشد **سوال** اما یاتینکم شرط اول و فمن اتبع هدای شرط ثانی است جزای شرط اول چراند کور نگشته **جواب** اصل آنست که اینجا شرط ثانی با جزای خود جواب شرط اول است چون ان جئتنی فان قلادت احسنت الیک **پس** هرحال معنی مقصود از آیت زیر بحث چنین شود که حق تعالی میفرماید اگر بیایند و قتیکه در زمین باشید از نزدیک من راه نمایندهٔ یعنی آنچه سبب هدایت باشد از کتاب و رسول پس هرکه پیروی کند آن هدی را پس گمراه نشود در دنیا و برنج نیفتد در عقبی یعنی بعقوبت و عذاب دنیا و آخرت گرفتار نشود بلکه در هر دو سرا مترفه الحال و فارغ البال باشد از **ابن عباس** منقولست که حق تعالی ضامن شده هرکسی را که قرآن بخواند و عمل بآن کند به اینکه او در دنیا گمراه نشود و در آخرت بشقاوت و رنج گرفتار نگردد پس این تلاوت بفرمود که فمن اتبع هدای فلا یضل و لا یشقی **تنبیه** یاتینکم منی هدی الخ دلایل ظاهر است براینکه در آیت خطاب بتمامی ذریت آدم الی القیامت است بواسطه آدم چه آنجناب علیه السلام نبی الله و هادی خلق بود و خوف ضلالت و کفر نداشت **سوال** ایشان هدی بصورت تنکیر و تشکیک چرا واقع شد حال آنکه تعیین هدی بر خدا واجب است **جواب** گفته اند که در تنکیر و تشکیک اهدا ایذان است به آنکه در ایمان بخدا و بر توحید او و انزال کتاب و ارسال رسل بر باریتعالی واجب نیست زیرا که این امر عقلی است که خلق را بر آن آفریده و در عقول ایشان مرکوز گردانیده و بر آن نصب ادله قاهره فرموده و ازاله علت و تمکین بر استدلال و نظر کرده **مفسرین** در اینجا گفته اند فاما یاتینکم منی هدی فمن اتبع هدای و فیه دلالة علی ان المراد الذریة و قد اختلفوا فی المراد بالهدی فقال بعضهم الرسل و بعضهم قال الادلة و بعضهم قال القرآن و التحقیق ان الهدی عبارة عن الادلة فیدخل فیه کل ما ذکر و فی قوله فلا یضل و لا یشقی دلالة علی ان المراد بالهدی الذی ضمن الله علی اتباعه ذلک اتباع الادلة و اتباعها لا یتکامل الا بان یستدل بها و بان یعمل بها و من هذا حاله فقد ضمن الله تعالی له ان لا یضل و لا یشقی خلاصه مقصود آنست که در آیت زیر بحث دلالت بالصریح است براینکه مراد ذریت آدم و البیس است و بتحقیق که اختلاف کرده اند در مراد بهدی پس بعضی گفته اند که مراد رسولان اند و بعضی گفته اند که آیات و ادله اند از این مراد اند و بعضی را قول آنست که از هدای قرآن مراد است و تحقیق آنست که هدی عبارت از دلالت پس در این داخل اند همه انواع دلالت و جمله فلا یضل و لا یشقی دلالت است براینکه مراد بهدی آنکه باریتعالی عزوجل ضامن شده است براتباع او همین اتباع ادله است و اتباع این کامل نمیشود مگر به اینکه استدلال و عمل کرده شود به آنها و کسی که چنین باشد حال او بتحقیق که حق تعالی ضامن میشود او را که گمراه نشود در دنیا و برنج و تعب و رقصی و آلام در آخرت و اینکه اراده کرده از این لا یضل و لا یشقی مراد دنیا است یا دیگر بعضی گفته اند مگر اهل دنیا هدی رنج نمی در تقبی و عجما گفته اند در آخرت ایمن و در امان شوند و لا یشقی یعنی الم بهم نرسد و فی

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بیان اختلاف معنی لا اضل و لا اشقی گویند

ینبغی بهذا حاصل نمیشود تنبیه بنا براین قول آخر ایراد کرده اند به انیوجه صحیح نیست که از مشاهده ثابت گردید که بسیاری متعین هدایت خدا تعالی
واشقاو رنج در دنیا حاصل میشود ولاکن بجواب گفته شده است المراد لایضل ولا یشقی بسبب الدین فان حصل الشقاء بسبب آخر
فلا باس یعنی مراد آنست که گمراه نمیشود و رنج نمیکشد بسبب دین پس هرگاه بسبب دیگر رنج حاصل میشود مضایقه ندارد و هو العالم بالصواب
بحث عاشر ومن اعرض عن ذکری فان له معیشة ضنکا بدانکه ضنک مصدر است ولهذا تذکیر و تانیث در او مساوی است و بجهة
مبالغه در ضیق معیشت موصوف به واقع شده گفته میشود منزل ضنک وعیش ضنک فکانه قال معیشة ذات ضنک و بعضی
گفته است والضنک الضیق وهو مصدر یستوی فیه فی الوصف به المذکر والمؤنث وهرگاه اجمالاً این معنی واضح گشت
پس باید دانست که چون در ماقبل ذکر شد که حق سبحانه وتعالی متعین هدایت را وعده داده است که متصل در اینجا ذکر کند و عیب کسی را که از هدایت
اغراض نماید این است که فرموده و هر که روی بتابد از هدی که سبب ذکر و یاد کردن من است و داعی بعبادت من یا اعراض کند از قرآن که ذکر
من است پس بتحقیق مراد راست زیستی تنگ و زندگانی سخت در دنیا و این بجهة آنست که مجامع همت معرض از دین و مطامح نظر او مصروف
است به اغراض دنیا و حطام آن پس او همیشه متهالک و حریص است بر ازدیاد آن و خائف بر انتقاص آن و متاسف و مغموم بر فوت و نقص آن
پس البته این ضیق متوعد به ایشان را یا در دنیا حاصل میشود یا در قبر یا در آخرت یا در دین و یا در همه این مقامات اما اول که جماعتی از مفسرین
به آن قایل شده اند بجهت آنست که مومنین طالب آخرت اند چه ایشان بجهة اینکه متحلی اند بحلیه تسلیم و رضا و صبر و قناعت و توکل بر او سبحانه حق تعالی
اسباب رزق را به سماحت و بسهولت به ایشان میرساند توفیق سیدهد ایشان را در معیشت رافع و رانت کما قال عز من قائل فلنحیینه حیوة طیبة
وقوله تعالی ومن یتق الله یجعل له مخرجا ویرزقه من حیث لا یحتسب وقوله تعالی ومن یتوکل علی الله فهو حسبه
وقوله وان لو استقاموا علی الطریقة لاسقیناهم ماء غدقا واما کافر بالله حریص میباشد بر دنیا که پیوسته در طلب زیادتی است پس
عیش او ضیق و ضنک و حالت او مظلمه وایضاً ازکفره اند که حق تعالی بجهة کفر در حق ایشان فرموده ضربت علیهم الذلة والمسکنة
وباؤا بغضب من الله ذلک بانهم کانوا یکفرون بایات الله ونیز میفرماید ولو انهم اقاموا التورلة والانجیل وما انزل
الیهم من ربهم لاکلوا من فوقهم ومن تحت ارجلهم وقوله استغفروا ربکم انه کان غفارا یرسل السماء علیکم
مدرارا ویمددکم باموال وبنین ثانی که عذاب قبر باشد قول عبد الله ابن مسعود وابی سعید خدری وعبد الله ابن عباس
است که نقل کرده اند از ابو هریره از حضور مقدس نبوی صلعم فداه روحی قال صلعم والذی نفسی بیده انه لیسلط علیه فی قبره تسعة وتسعون
تنینا ابن عباس گفته این آیت نازل گشته در اسود ابن عبد الغزی المخزومی ومراد ضنک قبر است بنحویکه تختلف فیها اضلاعه واما ثالث
که گفته اند ضیق آخرت است در جهنم اینقول کلبی وحسن وقتاده است چه طعام اهل جهنم در آن ضریع و زقوم است و شراب آنها حمیم و غسلین است
فلا یموتون فیها ولا یحیون واما رابع که گفته اند که مراد از ضنک ضیق در احوال دین است این قول ابن عباس است که گفته
المعیشة الضنک هی تضییق ابواب الخیر فلا یهتدی لشیء منها یعنی مراد از معیشت ضنک این است که بر او ابواب خیر تنگ گردانیده شود
پس مهتدی نمیشود برای چیزی از آنها شبلی را پرسیده شد از معنی قول پیغمبر صلعم اذا رایتم اهل البلوی فاسئلوا الله العافیة یعنی وقتیکه
شما ببینید اهل بلا را پس خدا تعالی را سوال کنید از عافیت در معنی این گفت اهل البلاء اهل الغفلات عن الله تعالی فعقوبتهم ان
یردهم الله تعالی الی انفسهم وای معیشة اضیق واشد من ان یرد الانسان الی نفسه خلاصه آنست که اهل بلا کسانند
که از خدا تعالی غافل باشند پس عقوبت ایشان این است که خدا تعالی ایشان را بسوی نفسهای خود ایشان رد کند و کدام معیشت
تنگ و شدت است از اینکه انسان الی نفسه رد کرده شود عطاء میگوید المعیشة الضنک هی معیشة الکافر لانه غیر موقن بالثواب
والعقاب خلاصه آنست که مراد از معیشت ضنک معیشت کافر است زیرا که او به ثواب و عقاب مومن نمیباشد و اما خامس که بعضی گفته
اند این همه امور مقصود اند از امیر المومنین علیه السلام روایت که گفت جناب نبوی صلعم فداه روحی صلعم بفرمود انه قال عقوبته المعصیة
ثلاثة ضیق المعیشة والعسر فی الشدة وان لا یتوصل الی قوته الا بمعصیة الله وابن ابی الحدید شرح نهج البلاغه گفته
واعلموا ان المعیشة الضنک التی قال الله تعالی فان له معیشة ضنکا هی عذاب القبر یعنی در این آیت از معیشت ضنک مراد عذاب
قبر است ابن شهر آشوب از ابی صالح از ابن عباس آورده است در معنی آیت ومن اعرض عن ذکری فان له معیشة
ضنکا ای من ترک ولایة علی علیه السلام اعماه الله واصمه عن الهدی یعنی کسی که ترک کند ولایت علی ابن ابیطالب علیه السلام

در بیان معنی معیشت ضنکا

در تحقیق معنی معیشت ضنک و اختلاف مفسرین در معنی و مراد آن

یاد تعالی او را از هدایت نابینا و لال گرداند **اقول** ابن شهر آشوب آورده که ابو بصیر گفت جناب ابو عبد الله علیه السلام فرمود مراد ولایت امیر المومنین علیه السلام است ابو بصیر گفت ونحشره یوم القیامة اعمی قال یعنی اعمی البصر فی الآخرة اعمی القلب فی الدنیا عن ولایت امیر المومنین علیه السلام قال هو متحیر فی القیامة یقول لم حشرتنی اعمی وقد کنت بصیرا قال کذلک اتتک آیاتنا فنسیتها وکذلک الیوم تنسی یعنی ترکها وکذلک الیوم نترک فی النار کما ترکت الائمة علیهم السلام ولم تطع امرهم ولم تسمع قولهم **بحث حادی عشر** ونحشره یوم القیامة اعمی یعنی حق تعالی میفرماید که حشر کنیم آنمرض ذکر خود را در روز رستخیز در حالتیکه نابینا باشد و هیچ چیز نبیند مگر جهنم و اصناف عقوبات از اوصل همین است آیت ونحشرهم یوم القیامة علی وجوههم عمیا وبکما وصما **مجاهد** وضحاک ومقاتل گفته اند اعمی علی الحجة مراد آنست که اینجا اعمی بمعنی عدم بصیرت است نه بصر یعنی در آنروز چون اقامت حجت نتواند کرد و اثبات دلیلی نتواند نمود که نتیجه وصول او باشد ثواب و خلاصی از عذاب پس از طریق خیر و ثواب نابینا باشد **سعید** ابن جبیر نیز از ابن عباس این را روایت کرده است **قاضی** میگوید این قول ضعیف است لانه فی القیامة لابد ان یعلمهم الله تعالی ابطلان ما کانوا علیه حتی یمیز لهم الحق من الباطل ومن هذا حاله لا یوصف بذلک الا مجازا یعنی وجه ضعف این قول آنست که در قیامت لابد است که حق سبحانه وجل می نشاساند ایشانرا ابطلان اعتقادی که بر آن بودند تا تمییز گرداند ایشانرا حق از باطل و کسی که چنین باشد حال او وصف کردن بنابینائی بطریق حقیقت مگر بر سبیل مجاز **بلخی** گفته اند انه تعالی عز وجل علل ذلک العمی بما ان المکلف نسی الادلة فی الدنیا فلو کان العمی الحاصل فی الآخرة عین ذلک النسیان لم یکن للمکلف بسبب ذلک الضرر کما انه ما کان له فی الدنیا بسبب ذلک الضرر خلاصه آنست که باری تعالی عز وجل علت قرار داده است این عمی را بچیزی که بتحقیق بتکلیف در دنیا نسیان دلایل کرده بود پس هر گاه این عمی که حاصل میشود او را در آخرت عین همان نسیان باشد مکلف را بسبب این ضرری حاصل نشود چنانکه در دنیا او را حاصل نبود تکلیف بسبب این نسیان **رازی** میگوید ان تحقیق الجواب عن هذا الاعتراض ما اخوذ من امر آخر وهو ان الارواح الجاهلة فی الدنیا للمفارقة عن الابدان انها علی جهالتها تبقی علی تلک الجهالة فی الآخرة وان تلک الجهالة تصیر هناک سببا لاعظم الآلام الروحانیة تحقیق جواب از این اعتراض ماخوذ است از امر دیگر و آن این است که ارواح جاهله که در دنیا از ابدان خود مفارقت کردند باقی ماند بر همین جهالت در آخرت و بدرستیکه این جهالت در آخرت سبب اعظم برای آلام روحانیه او خواهد شد **اما** در معنی اعمی آنچه از اهل البیت علیهم السلام تفسیر وارد گشته این است که انه اعمی عن طریق الجنة یعنی معرض ولایت علی علیه السلام روز قیامت از راه بهشت نابینا محشور خواهد شد یعنی چشم او راه بهشت را نخواهد دید و در تفسیر **علی ابن ابراهیم** و نیز شیخ در تهذیب آورده اند از معاویه ابن عمار که گفت سئلت اباعبد الله علیه السلام عن رجل له مال ولم یحج قط قال هو ممن قال الله عز وجل ونحشره یوم القیامة اعمی قال قلت سبحان الله اعمی قال اعماه الله عن الجنة و در تهذیب در روایت دیگر است اعماه الله عن طریق الحق **محمد ابن یعقوب** بروایت ابی بصیر از ابو عبد الله علیه السلام مثل همین نقل فرموده است **بحث ثانی عشر** قال ربّ لم حشرتنی اعمی وقد کنت بصیرا یعنی ای پروردگار من چرا حشر کردی مرا در حالتی که نابینا بیم و بتحقیق که بودم در دنیا بصیر و بینا با آنکه چون از قبر بر خواستم بینا بودم اکنون که مرا بحشر آوردند چرا نابینا شدم این قول اکثر است **مجاهد** گفته معنی آنست که من بصیر بودم بحجت خود در دنیا یعنی باعتقاد من آن بود که حجت من نتیجه نجات باشد چرا اکنون ناجی نیستم و را همی برم بطریق صواب که ثواب است و مصداق این قول است روایت ماثوره از معاویه ابن عمار که در **الفقیه** وایضا در **مجمع** و نیز در تفسیر **قمی** و در تفسیر **صافی** و غیرها آورده اند که معاویه ابن عمار گفت سئلت اباعبد الله عن رجل لم یحج وله مال یعنی از ابو عبد الله علیه السلام پرسیدم که چه میفرمائی در حق مردیکه حج نکرده باشد با آنکه او را مال بوده باشد که سبب استطاعت او گشته باشد فرمود که هو ممن قال الله تعالی ونحشره یوم القیامة اعمی یعنی او از جمله کسانی باشد که حق سبحانه در باره ایشان میفرماید که ما ایشانرا روز قیامت نابینا حشر کنیم من سبحان الله او کور محشور خواهد گشت فرمود اعماه الله عن طریق الحق یعنی حق سبحانه او را نابینا سازد از راه حق که طریق اهل خیر است یعنی راه نبرد بطریق بهشت بجهة آنکه در دنیا بطریق خیر هندی نموده باشد و **مفسرین** در تفسیر این آیت دو وجه گفته اند **اول** انه تعالی انما انزل به هذا العمی جزاء علی ترکه اتباع الهدی والاعراض عنه خلاصه آنست بدرستیکه باری تعالی عز وجل چنین نیست که معرض ذکر را عمی و نابینا گردانیده است بجزای ترک کردن او اتباع هدی و اعراض کردن از آن **ثانی** هو ان ارواح الاشقیاء اذا فارقت ابدانها جاهلة ضالة عن الاتصال بالروحانیات بقیة علی تلک الحالة بعد المفارقة وعظمت الآلام

در بیان اینکه از اعمی حشر شدن چه مراد است

در اختلاف مفسرین در اینجا که اعمی و بصیر حقیقی مراد است یا مجازی

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

الروحانية فلهذا علل الله تعالى حصول العمى في الآخرة بالاعراض عن الدلائل في الدنيا ومن فسر المعيشة الضنك بالضيق في الدنيا قال الله تعالى ومن اعرض عن ذكري فان له معيشة ضنكا في الدنيا فله المعيشة الضنك في الدنيا والعمى في الآخرة خلاصه آنست كه بتحقيق ارواح بشريه وقتيكه مفارقت كنند از بدنها در حالتيكه جاهل وضال باشند از اتصال برزخانيات بعد از مفارقت بهمين حالت باقي مانند والام روحانيه عظيم شوند پس بهمين وجه حق تعالى عزوجل حصول عمى في الآخرت را علت گردانيده است باعراض كردن از دلايل در دنيا وكسى كه معيشت ضنكا را تفسير كرده است بضيق وتنگى در دنيا گفته است كه حق تعالى عزوجل بيان كرده است اينكه هر كه اعراض كند از ذكر او تعالى در دنيا پس براى او در دنيا معيشت تنگ است ودر آخرت عمى ونابينائى ودر كتاب **كافى** ونيز در تفسير **صافى** از امام **جعفر صادق** عليه السلام آورده در تفسير من اعرض عن ذكري مراد اعراض كردن از ولايت امير المومنين على ابن ابيطالب عليه السلام است واز اعمى مراد اعمى البصر بودن در آخرت واعمى القلب بودن در دنيا از ولايت امير المومنين عليه السلام است واو در روز قيامت محشور ميشود ومى گويد لم حشرتني اعمى وقد كنت بصيرا بارتعالى بجواب او گويد كذلك اتتك آياتنا فنسيتها يعنى تو آيات ما را كه ائمه معصومين عليهم السلام اند در تفسير اين گفته الايات الائمة فنسيتها يعنى تركتها وكذلك اليوم تترك في النار كما تركت الائمة يعنى مراد از آيات در آتك آياتنا حضرات ائمه اهل البيت عليهم السلام ميباشند پس ايشان را در دنيا تو فراموش كردى يعنى ترك كردى همچنين امروز تو ترك كرده ميشوى در آتش جهنم چنانكه تو ائمه اهل بيت طاهرين عليهم السلام را ترك نمودى

تفسير اهل البيت كه از اعراض ذكر ولايت على مراد است

قوله تعالى ① قال كذلك اتتك آياتنا فنسيتها وكذلك اليوم تنسى ② وكذلك نجزي من اسرف ولم يؤمن بآيات ربه ولعذاب الآخرة اشد وابقى ③ افلم يهد لهم كم اهلكنا قبلهم من القرون يمشون في مساكنهم ان في ذلك لآيات لاولي النهى ④ ولولا كلمة سبقت من ربك لكان لزاما واجل مسمى ⑤ فاصبر على ما يقولون وسبح بحمد ربك قبل طلوع الشمس وقبل غروبها ومن آناء الليل فسبح واطراف النهار لعلك ترضى

آيات مباركه مجيده خمسه

ترجمه آيات مقدسه پنجگانه

ترجمه اين پنج آيت مباركه گويد حق سبحانه وتعالى كار همچنين است كه دانستى آمد بتو آيتهاى كتاب ما يا دلايل قدرت وعلامات وحدت ما پس چشم بر هم نهادى از آن وترك كردى آنرا همچون ترك كردن تو آنرا در دنيا امروز ترك كرده شدى وبماندى در عذاب وهمچنانكه بدى گردانده از كتاب ما جزا را دايم باد اش ميدهيم آنرا كه از حد گذشته يعنى شرك آورده ونه گرويده بآيتهاى پروردگار خود بلكه تكذيب نمود وهر آئينه عذاب آن سراى سخت تر است از تنگ عيشى اين سراى وپاينده ترجمه آنكه انقطاع ندارد وآيا راه نمود مر مشركان قريش را او طريق اعتبار بر ايشان روشن نساخت آنكه چند هلاك كرديم ما پيش از ايشان از اصحاب قرنهاى گذشته چون قوم عاد وثمود ولمز ومير وند بوقت تجارت در مسكنهاى ايشان چون احقاف ودياريحجر وعلامت هلاك وعذاب مى بينند بدرستيكه در آن هلاك هر آئينه نشانهاست براى عقلها يا دليلها بر عذاب اهل انكار مر خداوندان عقول نابهيه را يعنى عقلهائيكه نهى كند ارباب خود را از تغافل واگر نه كلمه است پيش رفته وپيشى گرفته از پروردگار تو كه عذاب منكر انرا به آخرت افگنديا از نسل ايشان مومنان بيرون آرد هر آئينه بودى عذاب ايشان لازم مر ايشان را كه به نتيجه وجه مفارقت نكردى تا وقتيكه متاصل نساختى دو وقتيكه نام يعنى اگر وعده تاخير عذاب وحكم اجل مسمى نبودى هميه كافران نازل شدى آنچه بعاد وثمود نازل شد پس شكيبا باش اى محمد صلعم بر آنچه ميگويند اهل شرك از تكذيب تو وطعن بر قرآن تا وقتيكه حكم الهى در رسد ونماز بگذار كه مقرن

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

باشد بحمد پروردگار تو یعنی نماز بامداد بگذار بوقتیکه حمد گوئی خدائے را بر توفیق و هدایت پیش از طلوع آفتاب و پیش از فرو رفتن شمس یعنی نماز دیگر و در بعضی از ساعتهای شب پس نماز گذار یعنی نماز مغرب و عشاء و در طرفهای روز یعنی نماز ظهر چه وقت او نزدیک زوال است و آنطرف آخر نصف اوّل است از نهار و طرف اوّل نصف آخر روز و جمع لفظ اطراف بجهة امن است از التباس بوقت دیگر یا به اعتبار نصفین

بحث اوّل قال الله تعالی اتتك آیاتنا فنسیتها وكذلك اليوم تنسى بدانکه هر گاه در ما قبل مذکور شد که معرض ذکر بار تعالی روز قیامت اعمی محشور شود پس آنگاه او بگوید که من مینیا در دنیا بودم چرا اینجا نابینا حشر کرده شدم آنوقت حق سبحانه بجواب او چنین خواهد گفت همچنین بود فعل تو یعنی همچنانکه در دنیا چشم از طریق خیر پوشیدی با وجود ظهور و وضوح آن مانیز امروز راه راست را که طریق بهشت است از چشم تو پوشانیدیم و قول آتتك آیاتنا مفسر کذلك است یعنی آمد بتو آیتهای کتاب ما یا دلایل قدرت و علامات وحدت ما پس تو فراموش کردی و از آن چشم بر هم نهادی و در آن تامل نکردی و هیچ ترک کردن تو آیات ما را امروز ترک کرده و واگذاشته شدی در جائی که راه بیرون شدن آن را نمی یابی و نمیدانی یعنی در عذاب ابدی و عقاب دائمی گرفتار گشتی ذکر نسیت و تنسی در مقام ترک و تنرک از قبیل ذکر لازوم است در مقام لازم و در تفسیر سر مان علامه بحرینی و نیز محمد ابن یعقوب از محمد ابن عباس بروایت داؤد و نجار از ابی الحسن موسی ابن جعفر علیه السلام آورده است انه سئل اباه عن قول الله عز وجل فمن تبع هداى فلا يضل ولا يشقى قال رسول الله صلعم يا ايها الناس اتبعوا هدى الله تهتدوا وترشدوا وهو هداى وهدى اهل بيتى هدى على ابن ابيطالب عليه السلام فمن تبع هداه فى حياتى وبعد مماتى فقد اتبع هداى ومن اتبع هداى فقد اتبع هدى الله ومن اتبع هدى الله فلا يضل ابدا ولا يشقى قال ومن اعرض عن ذكرى فان له معيشة ضنكا ونحشره يوم القيمة اعمى قال رب لم حشرتنى اعمى وقد كنت بصيرا قال كذلك اتتك آياتى فنسيتها وكذلك اليوم تنسى وكذلك نجزى من اسرف فى فعله ولم يؤمن بآيات ربه ولعذاب الآخرة اشد وابقى خلاصه مقصود آنست که معصوم علیه السلام سوال کرد پدر بزرگوار خود را از قول خدا تعالی فمن تبع هداى فلا يضل ولا يشقى پیغمبر صلعم فرمود اى مردم پیروی کنید هدایت خدا را هدایت می یابید و برشد میرسید و آن هدای من است و هدای من هدای علی ابن ابیطالب است پس کسی که در حیات و ممات من هدای علی را پیروی کند پس بتحقیق که او هدایت مرا پیروی کرده است و کسی که پیروی هدایت من کند او پیروی هدایت الله کرده است و کسی که هدایت الله را پیروی کند پس او گمراه نمی شود و بخ نمیخورد فرمود و کسی که اعراض کند از ذکر من پس بدرستیکه برای معیشت ضیق میباشد بروز قیامت او را نابینا حشر کنیم او عرض بگوید چرا مرا اعمی حشر کردی و حال آنکه در دنیا من بصیر بودم حق تعالی بجواب او گوید همچنین بود فعل تو یعنی آمدند بتو آیتهای کتاب ما پس تو فراموش کردی آنرا همچنین در امروز تو نیز فراموش کرده شدی و همچنین پاداش میدهیم هر که را از حد در گذشته است در عداوت محمد صلعم و ایمان نیاورده بآیات پروردگار خود و هر آئینه عذاب آخرای سخت تر است و پاینده تر است

بحث ثانی وكذلك نجزى من اسرف ولم يؤمن بآيات ربه ولعذاب الآخرة اشد وابقى یعنی مانند اینکه جزا میدهیم کسی را که معرض است از آیات ما پاداش میدهیم هر کرا که از حد در گذشته است بشرک و کفر و به توغل و انهماک در شهوات مغویه و معاندات معمیه و نگرویده بآیتهای پروردگار خود تکذیب آن کرده و از آن مخالفت نموده و چون حق سبحانه و جل تو قد معرض نمودن از ذکر بد و عقوبت که آن معیشت ضنک است در دنیا یا در قبر و دیگر حشر بر وجه عمی در آخرت ختم آیات وعید فرمود بقوله ولعذاب الآخرة الآية یعنی و هر آئینه عذاب آنسرا که عمی است و عذاب آتش دوزخ در عقب آن سخت تر است از معیشت ضنک این سرا و پاینده تر از آن بجهة عدم انقطاع آن ابدا و یا آنکه عذاب دوزخ اشد و ابقا است از ضنک معیشت یعنی بنا بر آن قول که معاش او در دوزخ نازل شود تا محل و حال خود را مشاهده کند یا عذاب آخرت اشد است و ابقی از آنچه معرض کرده است در دنیا از ترک آیات دگرویدن بآن **مفسرین** اختلاف کرده اند که اینجا اسراف کدام چیز مراد است **بعضی** گفته اند ای من تجاوز الشرك والكفر **وجمعی** گفته اند که اسرف فی ان عصى الله در عصیان خدا از حد بگذرد **وجماعتی** گفته است قد بين الله تعالى المراد بذلك بقوله ولم يؤمن بآيات ربه لان ذلك كالتفسير لقوله اسرف وبين الله يجزى من هذا حاله بما تقدم ذكره من المعيشة الضنك والعمى وبين بعد ذلك ان عذاب الآخرة اشد وابقى اما الاشد فلعظمه واما الابقى فلانه غير منقطع خلاصه آنست که بتحقیق بار تعالی عز و جل معنی مراد از لفظ اسراف بیان فرموده است متصل بآن در قول خود که میفرماید ولم يؤمن بآيات ربه یعنی و نگرویده بآیتهای پروردگار خود زیرا که این جمله کالتفسیر است

در بیان معنی شدن تمعرض ذکر در روز قیامت

تفسیر و معنی آیت اعمی محشور شدن از طریق اهل بیت ع

بیان حال کسی که ایمان نیاورد بآیات الهیه

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

برای اشرف و نیز بیان فرموده است که او تعالی جزا امید هد کسی را که چنین باشد حال او جزائیکه مقدم شد ذکر آن از ضیق معیشت و عمی ایمان فرموده است بعد
ازاین بدرستیکه عذاب آخرت اشد است بجهة عظم او و ابقی است بسبب غیر منقطع بودن آن و هو العالم **بحث ثالث** افلم یهد لهم
کم اهلکنا من قبلهم من القرون یمشون فی مساکنهم ان فی ذلک لایات لاولی النهی بدانکه نهی جمع نهیة بضمتین
نون است و اولی النهی اولی العقول را گویند لای صاحبها ینتهی الیها عن القبایح و گویند ینتهی الی اختیار ارائه العقلیة بعض اعلم
چنین گفته اند ان للنهیة مزیة علی العقل و النهی لا یقال الا لمن لا عقل ینتهی به عن القبایح کما ان لقولنا اولو العزم مزیة علی اولی الحجی
قال الله تعالی بعضهم اهل الورع و اهل التقوی خلاصه آنست بتحقیق که برای نهیة مزیت حاصل است بر عقل و نهی گفته نمیشود مگر کسی که
او را عقل باشد که بآن از قبایح منتهی گردد چنانکه بتحقیق گفتن ما اولو العزم را مزیت حاصل است بر اولو الحجی بهمین وجه بعضی گفته اند که مراد از اولو النهی
اهل ورع و اهل تقوی اند **و هرگاه** بالاجمال حقیقت حال بوضاحت پیوست پس باید دانست که باریتعالی عزوجل چون بیان کرد کسی که اعراض
کند از ذکر او روز قیامت چگونه محشور خواهد شد خواست که بهمین متصل بیان فرماید چیزی را که اعتبار میکند بآن مکلف احوالی را که در دنیا واقع
می شوند به مکذبان رسل **پس** قرائت عامه بهند بیاء تحتیه است و فاعله هو قوله کم اهلکنا **فقال** میگوید جعل الکثرة
ما اهلک من القرون **مبینا** لهم کما جعل مشاف لک **و لعظا** لهم معتبرا **ابو عبد الرحمن سلمی** فلم نضطر نون قرائت
کرده است **زجاج** میگوید یعنی افلم نبین لهم بیانا یهتدون به او تدبروا و تفکروا و بهر حال شکی نیست که مراد از کم اهلکنا
مبالغه است در کثرت کسی که حق تعالی آنها را هلاک گردانیده است از قرون ماضیه **و اما** یعنی مراد یمشون فی مساکنهم چنین گفته اند که
ان قریشا یشاهدون تلک الایات العظیمة الدالة علی ما کانوا علیه من النعم و ما حل بهم من ضرب الهلاک و
المشاهدة فی ذلک من الاعتبار ما لیس لغیره **اقول** بهر حال ملخص مراد و مقصود از آیت این است که حق تعالی عزوجل میفرماید
آیا راه نمود مر مشرکان قریش را و طریق اعتبار برایشان روشن نساخت اینکه بسا هلاک کردیم پیش از ایشان از اصحاب قرنهای
گذشته چون قوم عاد و ثمود فاعل یهد جمله استفهامیه است و تقدیر اینکه افلم یهد لهم کثرة اهلکنا القرون قبلهم لتکذیبهم
رسلنا فیعتبروا و یومنوا یعنی آیا هدایت ننمود و تبیین طریق اعتبار نکرد مر صنادید قریش را هلاک کردن ما امم ماضیه را بجهت تکذیب
نمودن ایشان رسولان ما را تا به آن اعتبار گیرند و تصدیق نمایند بخدا و رسول او و با فاعل یهد مدلول علیه این جمله است ای فامر یهد
مضمون هذا الکلام ما نقدره و ترکنا علیه فی الاخرین سلام علی نوح فی العالمین ای ترکنا هذا الکلام **و میتواند**
بود که فاعل یهد حق تعالی عزوجل باشد یا حضرت ختمی رسالت فداه روحی صلعم و یهد بمعنی یعلم بود و جمله استفهامیه منصوب المحل بر مفعولیت
و معنی چنین شود آیا اعلام کفار مکه نکرد حق سبحانه و تعالی یا حضور اقدس نبوی صلعم این را که بسا هلاک کردیم در قرون سابقه امم انبیا را
بجهة تکذیب و عناد ایشان میروند کفار مکه یعنی تجار ایشان بوقت تجارت بشام در مسکنهای ایشان چون احقاف و دیار حجر و علامات
هلاک و عذاب ایشان را می بینند بدرستیکه در آن هلاک و عذاب هر آئینه نشانهاست برای اعتبار یابقایای مساکن ایشان علامات
بر عذاب اهل نکال و خذلان عقول ناهیه یعنی عقلهائی که ارباب خود را نهی کنند از تغافل و هو العالم **بحث رابع** **ولو لا کلمة**
سبقت من ربک لکان لزاما و اجل مسمی بدانکه لزاما یا مصدر لازم است که موصوف به واقع شده و یا فعالی است بمعنی مفعل
که بمعنی لازم است پس کانه آلت لزوم است و بجهة فرط لزوم لازم به آن مسمی شد کقولهم لزاز خصم ای الة اللزو الالجاء **و هرگاه**
مجملا انعمی واضح شد پس باید دانست که باریتعالی عزوجل در اینجا بیان میفرماید وجهی را که بسبب آن معجلا عذاب نازل نمیشود بر کسیکه تکذیب پیغمبر صلعم
این است که بفرمود **و لو لا کلمة** سبقت من ربک لکان لزاما و اجل مسمی در این آیت تقدیم و تاخیر است **و تقدیر** چنین شود **و لو لا**
کلمة سبقت من ربک و اجل مسمی لکان لزاما **سوال** این کدام کلمه است که باریتعالی میفرماید و اگر نه کلمه است که پیشی گرفته بر
این زمان **جواب** باید دانست که از کلمه مراد اخبار کردن باریتعالی است ملائکه را و در لوح محفوظ ضبط کردن است اینکه امة
علیه السلام و ان کذبوا فسیؤخرون **و لا یفعل بهم ما یفعل بغیرهم من الاستیصال** یعنی بدرستیکه امت
آنحضرت صلعم هر چند تکذیب آنجناب کنند هر آئینه مؤخر گذاشته شوند و به ایشان عذاب کرده نشود آنچه بدیگران کرده می شد **سوال**
سبب در این چیست که مثل دیگران ایشانرا عذاب نمی کند **جواب** حقیقت الامر آنست که علماء در این اختلاف کرده اند **بعضی** را
قول آنست که باین وجه عذاب از ایشان مؤخر کرد که او تعالی میداند که در ایشان بعضی که من بعد ایمان خواهند آورد **و جماعتی** میگویند

ازاحوال کسانی که تکذیب انبیاء و رسولان کنند

در بیان هلاکت تکذیب کنندگان انبیاء قرون سالفه

در بیان کلمة سبقت گوید

جواب سوال از کلمة سبقت چیست

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

او تعالی میداند که در نسل ایشان بعض مومن اند که در زمان آینده بوجود می آیند **جمعی** گفت المصلحة فیه خفیة لا یعلمها الا هو یعنی در تاخیر عذاب ایشان مصلحتی مخفی می باشد که بجز او تعالی دیگرے نمیداند و در تفسیر کبیر رازی در اینجا گفته است قال اهل السنة له ان یعلم الملائکة ان یخص من شاء بفضله و من شاء بعدله من غیر علة اذ لو کان فعله لعلة لکانت تلک العلة ان کانت قدیمة لزم قدم الفعل و ان کانت حادثة افتقرت الی علة اخری و لزم التسلسل فلهذا قال اهل التحقیق کل شیء صنعه لا لعلة خلاصه مقصود آنست که اهل سنت گفته اند که او تعالی میتواند بحکم مالکیت اینکه تخصیص دهد به فضل کسی را که بخواهد و بعذاب کسی را که بخواهد بغیر از هیچ علتی چه هرگاه فعل او بعلت باشد پس این علت اگر قدیم باشد لازم آید قدم فعل و هرگاه حادث بود محتاج گردد بسوی علت دیگرے و تسلسل لازم آید این است که اهل تحقیق گفته اند که هر شئی صنعت او است نه بجهة علتی **اقول** حقیقت الامر آنست که افعال و اقوال باریتعالی عزوجل نزد عدلیه بلکه نزد تمامی عقلاء متشرعین قطعا براغراض صحیحه و ارادات مرضیه مبنی اند چه بالیقین فعل بی ارادہ و بی غرض و بلا فائدہ عبث است بر علیم و حکیم تعالی عبث و لعب جائز نیست چه ارتکاب عبث قبیح است پس خدا یتعالی مرتکب عبث و قبیح نمی شود بلی فوائد و عواید آن راجع بعباد است نه بذات باریتعالی زیرا که او غنی بالذات است و نصوص صریحه مؤیدان امر اند چون آیت **افحسبتم انما خلقناکم عبثا** یعنی آیا گمان می کنید که شما را بی حکمتی و علتی آفریدیم و آیت **وما خلقنا السماء والارض وما بینهما باطلا ذلک ظن الذین کفروا** یعنی آسمان و زمین و آنچه درمیان آنها است باطل و بی غرض و بی ارادہ نیافریدیم این گمان کفار است **حیرت** میگویند که افعال و اقوال باریتعالی براغراض و ارادات صحیحه و حکم مرضیه مبنی نیست تعالی الله عما یصفه الکفرون **واما** در اجل مسمی مفسرین را دو قول اند یکی آنکه **ولولا اجل مسمی فی الدنیا لذلک العذاب وهو یوم بدر** یعنی اگر نه اجل مسمی بود در دنیا برائے این عذاب و آن یوم بدر است **دیگر** اینکه **ولولا اجل مسمی فی الاخرة لذلک العذاب** این قول را اقرب گفته اند **اقول** بهر حال معنی و مقصود از آیت این است که حق تعالی میفرماید اگر نه سخنی است پیشی گرفته براین نمان از پروردگار تو که عذاب منکران این امت را بآخرت افگند **یا** بوقتی دیگر در دنیا که آن روز بدر است تا مومنان را از نسل ایشان بیرون آرد و هر آئینه بودے مثل آنچه نازل شد بر عاد و ثمود از عذاب استیصال لازم منکران این امت را که بهیچ وجه مفارقت نکردی از ایشان تا همه را استیصال ساختی و اجل مسمی معطوف است بر کلمه یعنی اگر وعدهٔ تاخیر عذاب تا قیامت یا روز بدر و حکم بوقتی نامبروه شده در زمان معین و مقدر برائے اقل و اعمار ایشان نبودی هر آئینه همه کافران نازل شدی آنچه بر عاد و ثمود نازل شد و فصل میان معطوف و معطوف علیه بقولها لکان لزاما بجهة استقلال هر یک از آنهاست به نفی لزوم عذاب و میتواند بود که معطوف باشد بر ضمیر متکلم در کان یعنی هر آئینه بودی اخذ عاجل و اجل مسمی لازم حال ایشان **بحث خامس** فاصبر علی ما یقولون بدانکه هرگاه باریتعالی عزوجل بیان فرمود در ماقبل که مآل حال کفار مرجع و مآب ایشان عذاب و نکال است و ذکر کرد که او تعالی احدے را قبل از استیفاے اجل هلاک نمیکند خواست که بهمین متصل ایراد کند حبیب خود را به صبر کردن این است که بفرمود پس شکیبا میباش اے محمد صلعم بر آنچه میگویند اهل شرک از تکذیب و طعن بر قرآن تا وقتی که حکم الهی در رسد و عقوبت پادشاهی بر ایشان نازل شود **مفسرین** گفته اند و لا شبهة فی ان المراد ان یصبر علی ما ینکرهه من افعالهم فیحتمل ان یکون ذلک قول بعضهم انه ساحر او مجنون او شاعر او غیر ذلک یعنی شبهه نیست در اینکه مراد آنست بدرستیکه صبر کند بر آنچه مکروه می پندارد از اقوال این گروه کفار پس احتمال دارد که بوده باشد مراد قول ایشان که العیاذ بالله آنجناب صلعم ساحر و مجنون و شاعر است **و یحتمل** ان یکون المراد تکذیبهم له فیما یدعیه من النبوة یعنی و احتمال دارد که مراد از این تکذیب کردن ایشان باشد آنجناب صلعم را در دعواے نبوت **و یحتمل** ایضا ترکهم القبول منه لان ذلک مما یغمه و یؤذیه فرغبه تعالی فی الصبر و نهاه عن ذلک علی الاستمامة علی الدعاء الی الله تعالی و ابلاغ ما حمل من الرسالة و ان لا یکون مما یقلعون علیه صارفا لهم عن ذلک و احتمال دارد نیز اینکه مراد بوده باشد ترک کردن ایشان قبولیت را از آنجناب صلعم زیرا که هر یکی از این امور از چیزهائی است که آنجناب صلعم را غمگین میکرد و آنحضرت را اذیت میرسانید پس باریتعالی آنجناب صلعم را ترغیب داد در صبر و منعوش کرد آنحضرت را بر اینکه همیشه ادامت کند بر دعا کردن الی الله و ابلاغ رسالت و آنچه کرده آنجناب اقدام می کنند صارف نشود او را از این **تنبیه** گفته اند که این آیت مجیده به آیت سیف منسوخ است چنانکه **کلبی** و مقاتل گفته اند **هذا منسوخة بایة القتال** **بحث سادس** و سبح بحمد ربک قبل طلوع الشمس و قبل غروبها و من الیل فسبح و اطراف النهار لعلک ترضی بدانکه بحمد ربک در موضع حال

اینکه اجل مسمی متعلق به دنیا است یا آنکه متعلق به آخرت است

در بیان اینکه تعمیر ما مور به صبر بود در اذیت کفار

WWW.MAABLIB.COM
PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

واقع شده او وانت حامد لربك علی ان وفقك للتسبیح واعانك علیه نظیر همین آیت است واستعینوا بالصبر والصلوٰة مفسرین را اختلاف است در تسبیح اکثر وجمهور برآنند که مراد از این صلوات خمسهٔ یومیه اند ابن عباس میگوید دخلت الصلوٰة المفترضة قبل طلوع الشمس وهو صلوٰة الفجر وقبل غروبها وهو الظهر والعصر لانهما جمیعا قبل الغروب ومن اناء اللیل فتسبح المغرب والعشاء الاخیرة ویکون قوله واطراف النهار کالتوکید للصلوتین الواقعتین فی طرفی النهار وهما صلاة الفجر وصلاة المغرب کما اختصت فی قوله والصلوٰة الوسطی بالتوکید خلاصه آنکه بر پنج نماز یومیه دراین داخل اند پس قبل از طلوع شمس نماز صبح است وقبل از غروب آن ظهر وعصر زیرا که همه این نمازها پیشتر از غروب واجب میباشند از ومن اناء اللیل فتسبح مغرب وعشاء مراد است واطراف النهار تاکید است برای سجود نماز که واقع میشوند در دو طرف روز که نماز فجر ونماز مغرب است چنانکه صلوٰة الوسطی مخصوص است برای تاکید بعضی گفته اند که آیت دلیل است بر پنج نماز یومیه ونیز نمازها نیز اما دلالت این بر نمازهای پنجگانه بدین وجه است که زمان یا قبل طلوع شمس است ویا بعد از طلوع آن پس لیل ونهار داخل اند دراین هر دو عبارت پس اوقات صلوات واجبه داخل است دراین هر دو عبارت باقی ماند ومن اناء اللیل فسبح واطراف النهار لعلك ترضی برای تو اظهر است بعضی گفته اند که این آیت دلیل است بر کمتر از پنجگانه پس قبل طلوع الشمس برای فجر است وقبل غروبها برای عصر است ومن آناء اللیل برای مغرب وعشا پس ظهر خارج می ماند واما قول اول اقوی است وبالاعتبار اولی است این همه قدری صحیح تواند شد که تسبیح را بر صلوٰة حمل کرده شود ابو مسلم میگوید که لا یبعد حمله علی التنزیه والاجلال والمعنی اشتغل بتنزیه الله تعالی فی هذه الاوقات یعنی بعید نیست که حمل کردن آن بر تنزیه واجلال باری تعالی شود ومعنی شود اینکه مشغول شو بتنزیه خدا تعالی دراین اوقات مخصوصه اینقول اقرب است الی الظاهر دالی ما تقدم ذکره بعض اعلام اینجا در وجه اولویت چنین گفته اند وذلك لانه تعالی امره بالصبر علی ما یقولون من تکذیبه ومن اظهار الشرك والکفر والذی یلیق بذلك ان یأمره بتنزیهه تعالی عن قولهم حتی یکون دائما مظهرا لذلك وداعیا الیه فلذلك قال بالجمع کل الاوقات لخصوصا آنکه قول مذکور بدین وجه اقرب واصح است که بار تعالی عز وجل آنجناب صلعم را اول بصبر مامور داشت بر آنچه تکذیب او می کنند واظهار شرك وکفر می نمایند پس آنچه لائق بان بود همانا که مامور دارد آنجناب صلعم را بتنزیه حق سبحانه از قول ایشان تا که همیشه مظهر باشد این را وداعی بود بسوی تعالی بهمین وجه ودر آنچه جامع اوقات بود تنبیه در معنی لعلك ترضی چند وجه تواند بود اول این قول تا تندانست که ملك کبیر بکسی میگوید یا فلان اشتغل بالخدمة فلعلك تنتفع به ومقصود این میباشد که من تا بدرجه عالیه در نعمت خواهم رسانید پس فی الواقع این اشاره است الی قوله ولسوف یعطیك ربك فترضی ونیز اشاره است بآیت عسی ان یبعثك ربك مقاما محمودا ثانی بعضی چنین معنی کرده اند لعلك ترضی ما تنال من الثواب ثالث جمعی گفته لعلك ترضی ما تنال من الشفاعة کسائی - عاصم لعلك ترضی بضمهٔ تا قرائت کرده است والمعنی لا تختلف لان الله تعالی اذا رضاه فقد رضیه واذا رضیه فقد ارضاه اقول هرگاه این همه معلوم شد پس باید دانست که معنی مقصود از آیت این است که باری تعالی میفرماید ونماز بگذار در هر دو طرف النهار لیکن آن نماز مقترن باشد بحمد پروردگار تو یعنی در وقت نماز حمد گوی مر خدا تعالی را بر توفیق وهدایت یا منزه دان او را از شرك وسائر آنچه کفار نسبت باو میدهند از نقائص ومعائب در حالتی که حامد او باشی بر هدایت کردن او او را انعام نعم به تو دلالت کنیم که قول اول اکثر واشهر است وبنابر این بالیقین ذکر نماز بعنوان تسبیح وحمد بجهة آنست که نماز مشتمل بر تقدیس وتحمید است وچونکه قوله قبل طلوع الشمس متعلق است بتسبیح یعنی نماز گذار پیش از برآمدن آفتاب که مراد از این نماز صبح است ونیز نماز گذار پیش از فرو رفتن آن که مراد از این نماز ظهر وعصر است چه وقت ظهر وعصر در وقت آخر نهار است تا وقت عصر فقط ویا نماز عصر مراد باشد وآناء در من آناء اللیل جمع آنی باشد بکسر وقصر ویا آناء بفتح ومد ومن ازبرای ابتدائیت است یعنی در اوّل ساعات شب نماز گذار از این نماز مراد مغرب وعشاء است تقدیم زمان لیل بر تسبیح بجهت اختصاص آنست بزیادت فضل حق تعالی وقت مذکور جمع است از شواغل وبجهت میلان نفس باستراحت عبادت در او اشق واتعب ولهذا قال الله تعالی ان ناشئة اللیل هی اشد وطأ واقوم قیلا واز ابن عباس مرویست که مراد به آناء اللیل جمیع صلوات لیلیه از فرض وسنت وامّا مراد از اطراف النهار در طرفهای روز یعنی در وقت نماز صبح وظهرین که ظرف اول نصف اول است از نهار ودر طرف آخر روز است

وجوه مختلفه در اینکه اینجا از تسبیح مراد صلوٰة است

بیان اینکه تسبیح مراد است اینجا از تنزیه واجلال رب تعالی

در بیان معنی ومقصود از آیت شریفه زیر بحث گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

وتکرار امر بصلوٰة صبح ومغرب بهته اراده اختصاص است بمزیت فضیلت **بهرحال** نتیجه این همه کاریا فرموده لعلك ترضیٰ شاید که خوشنود کردی یعنی در اوقات مذکوره به نماز قیام نمای **لطمع** اینکه حق تعالی ترا خوشنود گرداند بمثوبات جلیله **وحفص** برنبای فاعل خوانده یعنی تا خوشنود شوی وخوشنودی در اصح اقوال بکرامتی باشد که حق سبحانه بحضرت رسالت صلعم داده وآن بالیقین شفاعت امت مرحومه است **والبیهقی** ولسوف یعطیك ربك فترضیٰ تقویت این قول میکند **وجما عتی** که حمل تسبیح برظاهر خود میکند میگوید که مراد مداومت است بر تسبیح وتحمید در شوم اوقات **تنبیه** بنا بر تفسیر اول که قول اکثر واشهر است آیت نص صریح است بسعهٔ وقت از برای صبح وظهرین زیرا که او سبحانه ذکر اول اخر اوقات او نموده ومراد به توسعهٔ نماز صبح امتداد آن است از اول صبح تا قبل از طلوع آفتاب وبه توسعهٔ ظهرین امتداد آنها است از اول زوال تا قبل از غروب **واما** امتداد عشائین واتساع وقت آنها معلوم می شود بصریح آثار اللیل **وبیاید** دانست که ظاهر این آیت بلکه ظاهر اکثر روایت **اهل البیت** علیهم السلام اگرچه اقتضای اشتراک ظهرین وعشائین میکند از اول وقت تا آخر آن لیکن اجماع مقتضی اختصاص جزء اول واخر وقت است بظهر ومغرب وبعصر وعشاء وحج واجب باشد توفیق به اینکه مراد به اشتراک ما بعد اختصاص است چون ظهر ومغرب وبعد آن مانند عصر وعشاء واین به تقیید مطلق است بدلیل اجماع **وبروایت** داؤد ابن فرقد از حضرت صادق علیه السلام که قال اذا زالت الشمس دخل وقت الظهر فاذا مضیٰ قدر اربع رکعات دخل وقت الظهر والعصر بالاشتراك حتی یبقی عن مغرب الشمس قدر اربع فیخرج وقت الظهر ویبقی العصر حتی تغرب الشمس یعنی بفرمود وقتیکه زوال آفتاب شد وقت ظهر داخل میشود پس چون بمقدار چهار رکعت وقت از آن بگذرد وقت مشترك ظهر وعصر داخل میشود وباقی می ماند تا وقتیکه بغروب آفتاب وقت چهار رکعت بماند پس خارج میشود وقت ظهر وباقی میماند عصر تا غروب آفتاب ودر کتب فقهیه این مرام به تفصیل تمام معلوم تواند شد **اشکال** نهار را ابتداء وانتهاء دو طرف اندیس اینجا اطراف النهار چرا بلفظ مفرد آورد **جواب** باید دانست که ذکر اطراف به لفظ جمع یا آنکه مراد طرفین است بجهت امن از التباس است کقوله ظهرا هما مثا ظهور التوسین یا اینکه مراد از اطراف النهار است بصلوٰة ظهر که آن در نهایت نصف اول از نهار وبدایت نصف ثانی است پس جمع اعتبار نصفین است **یا** اینکه مراد نماز عصر باشد وجمعیت اطراف بجهت اتساع زمان است وصحت ادای آن در هر جزئی از آن زمان وتواند بود که امر باقامت بطوع در اخر آنها وبدا قوله تعالیٰ ① وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ② وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَّحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ ③ وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِّن رَّبِّهِ أَوَلَمْ تَأْتِهِم بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ ④ وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُم بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِن قَبْلِ أَن نَّذِلَّ وَنَخْزَىٰ ⑤ قُلْ كُلٌّ مُّتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَىٰ

تفسیر اهل البیت علیهم السلام در معنی ومراد آیه زیر بحث

جواب اشکال نهار را طرفین اندیس اینجا اطراف النهار فرمود

آیات مبارکهٔ مجیده خمسه

ترجمہ این پنج آیات مبارکہ چنین است کہ دراز مکش نظر چشمہائے خود را یعنی منگر بسوے آنچیزے کہ برخوردار گردانیدیم بدان جمعے مہا را از کفرہ چون وثنی وکتانی دادہ ایم ایشانرا زینت زندگانی دنیا کہ مال ومنال است تا بیازمائیم ایشانرا در آن وروزی دادن پروردگار تو بہتر است و از مالہاے فانی بے اعتبار ایشان وپاینده تر و امر کن کسان خود را بہ نماز و صبر کن بر آن یعنی مداومت نما نمیخواہیم ترا روزے دادن یعنی نمیگوئیم کہ خود و کسان خود را روزی دہ ما روزی میدہیم ترا و ایشانرا پس برای نماز و تہیہ اسباب نیا زفارغ البال باش و سرانجام کار و نیک دیده مر خداوندان تقوی را راست و گفتند مشرکان مکہ چرا نمی آرد نزاے ما آیتی از پروردگار خود یعنی چرا از آنچہ مامی طلبیم معجزۂ ظاہر نمیگرداند آیا نیامد بدیشان خبر آنچہ در کتابہاے پیشین است از عذاب متفرعہ بر تکذیب انبیاء علیہم السلام و ہلاک امم کہ بعد از ظہور معجزات اقتراح آیات کردہ اند و اگر ما ہلاک کردمی کفار مکہ را بعذابی از نزدیک ما بسبب کفر ایشان پیش از بعثت محمد صلعم یا قبل از نزول قرآن ہر آئینہ گفتندے ای پروردگار ما چرا نفرستادی بسوے ما رسولے تا ما را باطاعت تو خواندی پس ما پیروی میکردیم آیتہاے ترا کہ بادی میفرستادی پیش از آنکہ خوار و در دنیا بہ قتل و سبی در سوا گردیم در قیامت بدخول در آتش پس منقطع گردانیم ایشانرا از محبت پیغمبر و قرآن فرستادیم و ایشان نگرویدند بگو ہر یکی از ما و شما منتظر است مال حال دیگرے را یعنی شما منتظر نکبت ما را چشم میدارید و ما بعقوبت شما پس انتظار برید و مترصد باشید پس زود باشد کہ بدانید یعنی در قیامت معلوم گردد کہ بحقیقت کیانند خداوندان راہ راست و کیست راہ یافتہ بحق مراد پیغمبر صلعم است کہ ہم راہ یافتہ و ہم راہ نمایندہ است **بیت** راہ دان و راہ بین وراہ بر ❊ در حقیقت منم بہ جز پیغمبر

ترجمۂ آیتہاے مجیدۂ پنجگانہ

تفسیر چند بحث اند **بحث اول** ولا تمدن عینیك الی ما متعنا بہ ازواجا منہم زہرۃ الحیوۃ الدنیا لنفتنہم فیہ بدانکہ ہر گاہ باری تعالی عز وجل در ما قبل حبیب خود را باشتغال تسبیح امر فرمودہ است کہ متصل بہمین از عینیہ انجناب صلعم را نہی فرمودہ باشد بین باید دانست کہ در ولا تمدن عینیك اختلاف کردہ اند **بعضے** گفتہ اند کہ مراد از این نظر العین است و ایشان گفتہ اند کہ مد النظر تطویل آنست و ان لا یکاد یرد بہ استحسانا للمنظور الیہ و اعجابا بہ چنانکہ حال نظارہ کنندگان قارون بود چہ ایشان میگفتند یا لیت لنا مثل ما اوتی قارون انہ لذو حظ عظیم یعنی کاشکی برای ما می بود مثل آنچہ برای قارون بود بدرستیکہ او صاحب حظ عظیم بود تا اینکہ اولو العلم والایمان ایشانرا متوجہ ساختند بسوے اینکہ ویلکم ثواب اللہ خیر لمن امن وعمل صالحا گفتہ اند کہ پس نظر غیر ممدود معفو عنہ است و ذلك کما اذا نظر الانسان الی شیء مرۃ ثم غض و لما کان النظر الی الزخارف کالمرکوز فی الطبایع قیل ولا تمدن عینیك او لا تفعل ما انت معتاد لہ و لقد شدد المتقون فی وجوب غض البصر عن انسنۃ الظلمۃ و عدد الفسقۃ فی اللباس والمرکوب و غیر ذلك لانہم اتخذ واہانۃ الاشیاء لعیون النظرۃ فالناظر الیہا محصل لغرضہم و کالمقوی لہم علی اتخاذہا **ابو مسلم** میگوید الذی نہی عنہ بقولہ ولا تمدن عینیك لیس ہو النظر الاول ہو الاسف لانا سف علی ما فاتك تماما لولہ من حظ الدنیا خلاصہ آنست کہ از آنچہ در آیت لا تمدن عینیك نہی وارد گشتہ آن نظر فیست بلکہ مراد از آن اسف است یعنی تاسف مکن از آنچہ کہ فوت گردید از چیزہا کہ میرسیدند او را از حظ دنیا و **بر گاہ** اجمالا این معنی معلوم شد پس باید دانست کہ مفسرین در شان نزول این آیت مجیدہ آوردہ اند قال ابو رافع نزل ضیف بالنبی صلعم فبعثنی الی یہودی لیبیع او سلف فقال واللہ لا افعل ذلك الا برہن فاخبرتہ بقولہ فامرنی ان اذہب بل درعہ الیہ فنزل قولہ تعالی ولا تمدن عینیك و بعضی از مفسرین نوشتہ اند کہ خلاصہ آنست کہ **عبد اللہ** ابن قسیط از **ابو رافع** نقل کردہ است کہ او گفت مہمانی بنزد پیغمبر صلعم آمد و در خانہ چیزے نبود کہ بدان اصلاح شان مہمان تواند نمود مرا بنزد یکی از یہود فرستاد و فرمود کہ او را بگو کہ محمد میگوید مہمانی بمنزل ما نزول کردہ و در خانہ چیزے نمی یابیم کہ بآن شرایط ضیافت بہ تقدیم تواند رسانید قدرے آرد بما بفروش و معاملہ کن تا ہلال رجب چون برسد بہاء بفرستیم من پیغام بہ یہودی رسانیدم او گفت نمیفروشم و معاملہ نمی کنم مگر آنکہ چیزے بمن رہن کنی من باحضرت مراجعت نمودم و صورت حال باز گفتم فرمود کہ واللہ انی لامین فی السماء و امین فی الارض اگر با من معاملہ کردی ہر آئینہ حق او را ادا کردمی پس زرہ خود را بمن داد تا نزد او گرو نہادم و این آیت جہت تسلی دل مبارک آنحضرت صلعم نازل شد و اما آنچہ فرموده است الی ما متعنا بہ مراد از این التذاذ نا بہ باشد الا متاع الا التذاذ بما یدرك من المناظر الحسنۃ و یسمع من الاصوات المطربۃ و یشم من الروایح الطیبۃ یعنی امتاع لذت حاصل کردن است بچیزے کہ ادراک میشود از مناظر حسنہ و شنیدہ میشود از اصوات مطربہ و شمیدہ میشود از روایح طیبہ و غیر ذلك از ملابس و مناکح

بیان قول بعضی کہ از مد عین مراد نظر العین است

جمعی تاسف علی ما فات گرفتہ اند

در بیان شان نزول این آیت مجیدہ و مما تعت مد العین بود

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

گفته شود امتعه امتاعا و متعه تمتیعا و تفعیل تقضی تکثیر است و اما قوله ازواجا منهم مراد از این اشکالا و اشباها من الکفار است
این لفظ از مزاوجت بین الاشیاء ماخوذ میباشد که بمعنی مشاکلت است و ذلک لانهما اشکال فی الذهاب عن الصواب
ابن عباس گفته است ازواجا منهم بمعنی اصنافا منهم میباشد کلبی و زجاج گفته اند ای و جالا منهم پس بهر حال معنی و مقصود
از آیت چنین شود که حق سبحانه بجهت تسلی دل مبارک حبیب خود میفرماید و باز مکش نظر مهر و دیده و چشم خود را بسوی آنچیزی که بر خود
گردانیدیم به آنچیز صنفها را از کفره چون وثنی و کتابی بجهت توقع احسان تو از ایشان و میتوانند که ازواجا منصوب باشد بر حالیت
از ضمیر به و منهم مفعول متعنا بود کانه قال الحالة کونه متعنا به و هو اصناف بعضهم و ماسا منهم یعنی چشمهای خود را مکش
و منگر به آنچیزی که متمتع گردانیده ایم بان بعضی مردمان را و جمعی از ایشان در حالتی که آنچیز اصناف و انواع نعمت است که آن زینت
و آرایش دنیا است از مطاعم و ملابس و مشتهیات نفسهای ایشان از صنوف ملاذ و ملاهی و اما زهرة الحیوة الدنیا منصوب
بر تضمین متعنا بمعنی اعطینا و خولنا یعنی عطا نموده ایم آنها را زینت و بهجت زندگانی دنیا که مال و منال است یا منصوب است
بر ذم بطریق اختصاص و یا بر آنکه مفعول دویم متعنا است یا ابدال از محل جار و مجرور یا از ازواجا بر تقدیر ذوی زهره و
بر هر تقدیر مراد آنست که نگاه مکن بزینت و بهجت زندگانی دنیا که بایشان داده ایم تا بسبب آن ایشانرا در آنچیز یعنی بواسطه آن
با ایشان معامله از مانیدگان کنیم به تشدید تعبد و تکلیف در ادای حقوق آن تا برعایان ظاهر شود که شکران و ادای حقوق آن
قیام می نمایند یا نه اگر شکر آن گویند و مطیع و منقاد امر و نهی ما شوند آن نعمت را برایشان زیاده گردانیم و اگر کفران آن کنند این نعمت را
از ایشان بگردانیم و بعذاب آخرت ایشان را معذب سازیم کلبی و نیز مقاتل را قول آنست که تشدیدا فی ما التکلیف علیهم لان
الاعراض عن الدنیا عند حضورها و الاقبال الی الله اشد من ذلک عند عدم حضورها و لذلک کان
رجوع الفقراء الی خدمة الله تعالی و التضرع الیه اکثر من تضرع الاغنیاء و لان علی من اوتی الدنیا مزیدا
من التکالیف لولا اهالما لرقهم تلک التکالیف لان القادر علی المعاصی لکن الاجتناء البعاصی اشق علیه من العاجز الفقیر فمن
هذه الجهات تکون الزیادة فی الدنیا تشدیدا فی التکلیف لنفتنهم بمعنی لنعذبهم مستعمل شده
تا عذاب کنیم ایشانرا در روز قیامت بسبب آن و آنرا علت بلاء و فتنه ایشان گردانیم در آخرت و از اینجا معلوم میشود که توسیع رزق
بر اهل دنیا در مظان تعذیب ایشان است در دنیا و آخرت و نزد جماعتی معنی آنست که اعطاء زینت دنیا بایشان جهت تشدید
تعبد است بر ایشان و تکلیف ایشان بمتابعت و اطاعت تو با وجود کثرت اموال ایشان و قلت اموال تو انا بی عبد الله
علیه السلام مرویست که چون این آیت مجیده فرود آمد حضرت رسالت صلعم تکیه زده بود درست نشست و فرمود من لم یتعزز
بعز الله تقطعت نفسه حسرات علی الدنیا و من یتبع بصره ما فی ایدی الناس یطل حزنه و لا یشفی غیظه و من
لم یر لله علیه نعمة الا فی مطعمه و مشربه تقصر عمله و دنا عذابه یعنی هر که بعزت و اجمندی خدا تعالی متعزز و اجمند
نباشد بلکه خواهد که در تعزز اعتصام بمخلوق نماید و غیر خدا تعالی را وسیله اجمندی خود گرداند با حسرت و ندامت از دنیا برود
و هر که چشم خود را بنعمتی فراز دکه در دستهای مردمان است و تمنای آن کند همیشه در غم و اندوه باشد و علت غیظ و
خشم او را شفائی نرسد و هر که مرئی نشود نعمتی که حق تعالی با و عطا فرموده باشد مگر در حال خوردن و آشامیدن خورش ناقص
باشد در گرداز خود و مشرف بر عذاب و عقاب که آن زوال نعمت است در دنیا و معذب بعقوبات جحیم و نیران در عقبی و نیز
از آنحضرت مرویست که لا تنظروا الی من هو فوقکم و انظروا الی من هو اسفل منکم فانه اجدر ان لا تزدروا نعمة
الله علیکم یعنی در آنکس منگرید که در نعمت و حطام دنیا زیاده از شما است و در شخصی نظر کنید که در نعمت و وسعت رزق کمتر از
شما است چه این اجری و اولی است به آنکه حقیر ندانید نعمت خدا را بر خود و بشکرگذاری این قیام نمائید مرویست که عروه بن
زبیر بر گاه که اسباب تجمل و خدم و حشم سلاطین را میدید این آیت را تلاوت می نمود و لا تمدن عینیک الی ما متعنا
به ازواجا منهم زهرة الحیوة الدنیا لنفتنهم فیه بحث ثانی و رزق ربک خیر و ابقی بدانکه رزق در لغت
بمعنی نصیب و حظ بطور مجمل باشد در بحرین میفرماید رزق در اصل لغت بمعنی عطای جاری باشد نقیض این حرمان است
و اما در شرع نزد عدلیه رزق عبارت است از آنچه منتفع توان شد چنانکه در تجرید میفرماید الرزق ما صح به الانتفاع

مبنی و مراد از آیت مجیده

مبنی و مراد از آیت مطابق تفسیر اهل البیت علیهم السلام

بیان رزق در لغة و شریعة

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

اعتقاد جبریہ در رزق عباد

یعنی رزق چیزیست کہ در شرع صحیح باشد نفع گرفتن از آن و در بحرین گفتہ الرزق ما صح ان ینتفع بہ المنتفع یعنی رزق آنست کہ صحیح باشد منتفع را نفع گرفتن از آن ابو الحسن بصری معتزلی گفتہ الرزق ھو تمکین الحیوان من الانتفاع بالشئ و فاضل علی غیرہ بان یمنعہ من الانتفاع بہ یعنی رزق تمکین حیوان باشد از انتفاع شئی و بر غیر منع انتفاع از آن حرام است پس رزق ایشان نجس و حرام رزق نیست مگر در ضرورت جبریہ آنچہ متعلق این اعتقاد ارند در مواقف آنرا بیان میکند کہ الرزق ھو عندنا کل ما ساقہ اللہ الی العبد فاکلہ فھو رزق لہ من اللہ حلالا کان او حراما اذ لا یقبح من اللہ شئی عندنا

یعنی نزد ما گروہ جبریہ رزق تمامی آنچیزہا است کہ باریتعالی بعبد بش کند پس او میخورد رزق او ست از جانب خدایتعالی حلال باشد یا حرام چہ نزد ایشان ہیچ قبیح بر باریتعالی قبیح نیست و در مقاصد چنین گفتہ است کہ الرزق فی الاصل مصدر سمی بہ المرزوق و ھو ما ساقہ اللہ الی الحیوان و انتفع بہ فدخل فیہ رزق الانسان و الدواب و غیرھا من المأکول یعنی رزق در اصل مصدر اسم مرزوق است و آنچیزیست کہ پیش کند خدایتعالی بحیوان و نفع بردارد بان مأکول

قول مفسر در معنی رزق عباد

بہر حال رزق حلال است یا حرام اما استناد در رزق حرام بخالق ملک علام نزد عدلیہ قبیح است لہذا نزد ایشان رزقی کہ خدا عطا می کند باید محلل و مباح باشد نہ حرام و اما معنی ارزاق خدا و ضایجاد رزق کردن است و اسباب تحصیل آن عطا فرمودن نہ چنانکہ باران در انواء و اصداف از آسمان بریزد و ارزاق با نہا معنی بر خدایتعالی نزد عدلیہ لازم است زیرا کہ بہ سبب آن بقاے نوع حیوانی است اگر چنین نکند عبث و ظلم بر خدا لازم گیرد خدا از ان منزہ است و بہمین ماذل است آیت فورب السماء انہ لحق مثل انکم تنطقون و آیت و ما من دابۃ فی الارض الا علی اللہ رزقھا در شرح تجرید توشحی گفتہ است آنچہ را کہ عبد در آن رزاق نفس خود است خدا در آن رزاق او نیست تعجب اینکہ چرا اینجا مخالف مذہب خود گفتہ چہ مراد ایشان فاعل کل خدایتعالی است و بندہ را اصلی نیست اشکال اگر روزی حرام و نجس رزق نیست پس ہر گاہ آدمی مدت العمر آب و غذاے حلال نخورده باشد لازم آرکہ او بی روزی زیست کردہ باشد و من اللہ او را رزق نرسیدہ باشد این خلاف است بہ منطوق آیت و ما من دابۃ فی الارض الا علی اللہ و رزقھا جواب در اصل این اعتراض فرقہ جبریہ است بر گردہ عدلیہ و فساد این محتاج بیان نیست از وجہ آنکہ در تعریف رزق دانستہ شد کہ نزد عدلیہ رزق اعم است و اما نزد جبریہ مراد از رزق انتفاع است چہ بہ اکل اغذیہ محللہ باشد یا تنفس ہواء بود یا بشرب معصرات محللہ و اکل بقولات و فواکہ باشد پس اکل نجس و حرام چونکہ در تمام عمر بالضرورت از بعض این محللات مذکورہ انتفاع برداشتہ کم از کم از وجہ تنفس ہواء لہذا و بالیقین مرزوق من اللہ می باشد و یتابع الاوزاعی میفرماید کہ اگر حیوانی یا جنینی قبل از تناول شئی محلل بمیرد آیا مرزوق من اللہ ہست یا نہ جوابکم جوابنا و ہر گاہ اجمالا این معنی بوضاحت پیوست پس باید دانست کہ در رزق ربک خطاب رب الارباب است بجناب رسالت مآب و مفسرین را در معنی این چند احتمالہ در تفسیر رازی و متعلقات نیشاپوری و غیرہما گفتہ اند و الاظہر ان مطلوبک اللہ تجلا من الثواب خیر من مطلوبک و ابقی لا تنفید و مرو لا ینقطع و لیس کذلک حالما انوہ من الدنیا یعنی بدرستیکہ مطلوب تو کہ یافتہ آنرا ای محمد ثواب بہتر است از مطلوب ایشان و ابقی است از جہت اینکہ ہمیشہ می ماند و منقطع نمی شود و اینچنین نیست حال ایشان آنچہ ایشان مال دنیا را حاصل کردند بعضی چنین گفتہ اند و لیحتمل ان یکون المراد ما اوتیتہ من نعیم الدنیا اذا قرنتہ بالطاعتہ خیر لک من حیث العاقبۃ و ابقی فذکر الرزق فی الدنیا و وصفہ بحسن عاقبتہ اذا رضی بہ و صبر علیہ

تفسیر آیت رزق پروردگار چگونہ بہتر و ابقی است

اقول بہر حال مقصود و مراد از آیت این است کہ باریتعالی عزوجل بجناب رسالت صلعم خطاب میفرماید کہ ای حبیب من روزی دادن پروردگار تو ترا روز بروز کہ بروجہ حلال است یا آنچہ روزی داده ترا از نبوت و ہدایت و آنچہ مذخر است برایتو در آخرت از مزیت درجہ و تقرب بر جمیع انبیا و سائر امت بہتر است از مالہای فانی بی اعتبار ایشان کہ ازان ممتنع اند چہ آن مشوب است بکدرت زیرا کہ اکثر آن از وجہ غیر شرع بہ ایشان رسیدہ چون ربا و سرقہ و غصب و لہذا اطلاق اسم رزق بر آن نمی توان کرد زیرا کہ رزق مخصوص است در اموال مباحہ و نیز اے حبیب من روزی تو باینده تر از آنست چہ بالضرورت بقاے مال حلال و برکت آن بیشتر است از بقای مال حرام یا خیریت و بقاے آن بہ اعتبار آنست کہ اموال دنیویہ در معرض انقطاع و فناء است و اما نعم اخرویہ متصف بتائید و بقاء است در کشف الاسرار آورده کہ زہرہ در اصل لغت بمعنی شکوفہ است

جواب اشکال متعلق روزی نجس و حرام گوید

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

پس حق سبحانه مال و منال را شگوفه خوانده زیرا که تری و تازگی و بقاے او دو سه روزے بیش نباشد و در اندک زمانی پژمرده شود و نیست و نابود گردد و نعم ما قال بعض الشعراء **قطعه** مال جهان بباغ تنعم شگوفه است ✤ کاول بجلوه دل ببرد اهل حال را ✤ یک هفته بگذرد که فرو ریزد از درخت ✤ بر خاک ره شود چو خس و خاک پایمال ✤ اهل کمال در دل خود جا چرا دهند ✤ آنرا که دمبدم زوال است آفت و زوال **پس چونکه** نعم دنیویه با وجود فنا و زوال مشوب است بشوب غصص و مستلزم انواع بلوی و محن و معذلک مانع نرود به زاد آخرت که منتج وصول است به نعم دائمه و سعادت سرمدیه از اینجهة حضرت عزت حبیب خود را نهی فرمود از مصروف داشتن همت بر آن تا همت عالی همت او اقتضا به او نموده از آن باز ایستند و بر مدارج رفعت و قرب متصاعد شده در ریاض جنان که محل برجمیع ملاذ ابدیه است قرار گیرند و هو العالم **بحث ثالث** و امر اهلك بالصلوة یعنی و امر کن کسان خود را به نماز یعنی بعد از آنکه مامور شدی به نماز در کریمهٔ فسبح بحمد ربك الآیة اهل بیت خود را به آن امر نما از **ابو سعید** خدری روایت است که چون این آیت مجیده نازل شد حضرت رسالت صلعم غداه روحی تانه ماه هر وقت نماز بدر خانهٔ فاطمهٔ زهراء و امیر المومنین علیهم السلام میامد و میگفت به آواز بلند الصلوة رحمکم الله انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیرا و همین روایت را **ابن عقده** به اسناد خود از طرق کثیره از اهل البیت علیهم السلام نقل کرده است و از **ابی برزه** و ابی رافع نیز ماثور است و جلال الدین سیوطی در تفسیر **درمنثور** از ابن عباس روایت کرده شهد نا رسول الله صلعم تسعة اشهر یاتی کل یوم باب علی عند وقت کل صلوة فیقول السلام علیکم و رحمة الله و برکاته اهل البیت انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس الخ الصلوة رحمکم الله حاصل آنست که ابن عباس گفت ما مشاهده کردیم که حضور مقدس نبوی صلعم تا نه ماه بر در خانهٔ علی ابن ابیطالب علیه السلام بر وقت هر نماز می آمد بعد از سلام و رحمت و برکت به ایشان رسانیده و آیت تطهیر بر ایشان میخواند و پس از این تاکید نماز ایشان را میکرد و امام **مودة القربی** همدانی در حدیث ذکر فرموده در یکی است یلبث بضعة عشر شهرا یعنی بر دروازهٔ ایشان پیغمبر ما ده ماه می آمد در **استیعاب** از ابو الحمراء مرویست قمت بالمدینة شهرا فکان رسول الله صلعم یاتی منزل فاطمة فی کل غداة فیقول الصلوة الصلوة انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس الخ یعنی ابو الحمراء گفت که من در مدینه یک ماه تمام کردم پیغمبر صلعم در صبح هر روز بر دروازهٔ فاطمه علیها السلام میرفت و میگفت الصلوة الصلوة و پس از آن آیت تطهیر بر ایشان میخواند و امام **ترمذی** سوره احزاب از زید ابن انس ابن مالک مرویست ان رسول الله صلعم مر بباب فاطمة ستة اشهر اذا خرج لصلوة الفجر یقول الصلوة یا اهل البیت انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیرا یعنی بدرستیکه حضور مقدس نبوی صلعم شش ماه کامل بر دروازه فاطمه علیها السلام مرور میکرد وقتی که برای نماز صبح بیرون میامد آنجا ایستاده میفرمود الصلوة ای اهل بیت پیغمبر و بعد از این آیت تطهیر را تلاوت میفرمود و **ابو جعفر** علیه السلام فرمود که امر کرد الله ان یخص اهله دون الناس لیعلم الناس ان لاهله عند الله منزلة لیست للناس فامرهم مع الناس عامة ثم امرهم خاصة یعنی حق سبحانه و جل پیغمبر خود را امر کرد که مخصوص گرداند اهلبیت خود را به امر کردن به نماز دون سایر مردمان تا بر عالمیان واضح و روشن شود که اهل بیت او را نزد بارئ عز و جل منزلتے است که کسی دیگر از بندگان آن منزلت ندارد پس بجهة این امر کرد اهل بیت را بامر دیگر مردمان علی العموم در کریمهٔ و اقیموا الصلوة و بعد از آن امر فرمود ایشان را علی الخصوص بر اداے آن در **تبیان** نیز آورده است که هر گاه آنحضرت صلعم فاطمه را روحی به اهالی خود رسیدے ایشان را به نماز امر فرمودی و این آیت زیر بحث بر ایشان خواندی **بعضی** از مفسرین گفته اند مراد به اهل البیت کسی است که تابع آنحضرت است در اسلام و ایمان و لاکن این قول خلاف ظاهر است و معذلک قول اول اکثر و اظهر است پس بنابر این قول معنی آیت آنست که ای محمد صلعم مر کن همه اهل ایمان را به نماز **اقول** بفرض تسلیم توانیم گفت از صحابه بعضی که به منافقت به سری بردند چون ایمان آنها به پایهٔ ثبوت نرسید در این خطاب شامل نباشند **وحق** همانا که گفتیم اینجا از اهلك مراد اقاربك باشد خاصة هر گاه که مختصات چون مرویهٔ حضرت امام معصوم ابی جعفر علیه السلام بر این شاهد ناطق باشد و نه شش ماه یا نه ماه یا ده ماه کامل علی اختلاف الروایات چنانکه مذکور شد از کتب عامه که پیغمبر صلعم هر بامداد بر در خانه مرتضی علی و فاطمه علیهم السلام میرفت و دق الباب میکرد و به ندا بلند میگفت الصلوة الصلوة انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیرا و در این به اینوجه اشکالی باقی نمیماند که به لفظ اهل البیت تا نه ماه پس ایشان را هر روز خطاب فرموده تاکید نماز میکرد و برای دیگرے از صحابه و غیره این کیفیت در میسانید فریقین بالاتفاق به ثبوت نمیرسد که به لفظ اهل خطاب

بیان آنکه پیغمبر صلعم نه ده ماه بدر دروازه علی و فاطمه رفته تا که آیه تطهیر میخواند و آیه تطهیر میخواند

روایات اهل البیت که این آیه تا که ایشان مخصوص بآل محمد است

قول مفسرین که اینجا از اهل بیت پیغمبر صلعم مراد اند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

فرموده به نماز مخصوصا بچنین کیفیت تاکید فرموده باشد همین برهان قاهر قاطع و دلیل باهر ساطع بر اینکه ایشان از اهلاند مراد مخصوصا اهل بیت اند تا منزلت و عظمت و رفعت و علو مکان ایشان عند الله المنان بر عامهٔ خلق الی یوم القیامه ظاهر گرداند چنانکه از روایت مذکورهٔ امام معصوم علیه السلام مرتبا تاکید این ثابت می شود **و اما** لفظ اهل اگرچند مقام در همین جلد در تفسیر مثل همین آیت وکان یامر اهله بالصلوة والزکوة سورهٔ مریم رکوع هفتم بتفصیل تمام تحقیق کردیم لاکن دراین مقام مجملا بعض دیگر دلایل قاهره که در آن مقام مذکور نشد ندارا ذکر کنیم پس بر حال اوّلا باید دانست که لفظ اهل در لغت عرب بچندین معنی میاید **اول** بمعنی اقرب وعشیره چنانکه میگویند اهل الرجل عشیرته وذووا قربائه **دویم** بمعنی ولی شخص ومولی امر چنانکه میگویند واهل الامر ولاته **سویم** بمعنی سکان بیت است چنانکه میگویند اهل البیت واهل السفینة ای سکان البیت والسفینة **چهارم** اهل بمعنی قابل ولایق که او را اهلیت حاصل باشد چنانچه در دعا آمده است اللهم لک الحمد کما اهلته یعنی حمد مر خدای راست که لایق وسزاوار آنست در **کتاب المناقب** مناقب آل پانزده معنی لغوی لفظ اهل نوشته است بهر کیف صدیقهٔ مطهره فاطمه زهرا وحضرات ائمهٔ اثنا عشر علیهم السلام آل شرف واهل شریف پیغمبر اند انتهی الخصه بنابر این اختلاف کرده اند **بعضی** گفته اند اهل اقرب عشیرهٔ پیغمبر صلعم اند واقربیت فاطمه زهراء وائمه معصومین علیهم السلام امری نیست که بر کسی مخفی وپوشیده باشد **جمعی** میگویند اهل کسی باشد که بجد اقرب وادون بالکسی منسوب گردد وبنابراین هم اتحاد وانتساب ایشان علیهم السلام بعبد المطلب امری پوشیده نیست پس ایشان اهل البیت بالیقین می باشند **جماعتی** میگویند اهل کسی باشد که نسب وسبب او با پیغمبر صلعم اتصال داشته باشد واسناد واتصال ایشان در نسب وسبب با پیغمبر صلعم امرے محقق ومتفق علیه امت است پس بالیقین ایشان اهل پیغمبر اند **بعضی** گفته اند اهل شخص کسانی اند که در اقرب رحم مجتمع شوند پس بنابراین هم ایشان علیهم السلام آل واهل محمد صلعم میباشند **جمعی** میگویند سکان خانه صوری هر که باشد او اهل البیت رجل است پس محقق است که سکان خانه صوری ومعنوی بحسب قرابت ونسبت وولایت پس ایشان علیهم السلام مخصوص اند چه بالیقین در ایشان علیهم السلام هر دو سبب صوری ومعنوی لایح است ودر غیر ایشان ثابت نیست تمام امت اتفاق کرده اند که علی وفاطمه وحسنین وباقی ائمه اطهار علیهم السلام اهل بیت پیغمبر اند چه بر اهلیت ایشان کتب موالف ومخالف ازاین مملو ومشحون اند **و آل محمد** میان اهل محمد علیهم السلام اند چنانکه بطریق عامه کمال الدین ابن طلحهٔ شافعی در کتاب **مطالب السئول** فی مناقب آل الرسول می نویسد والنبی فسر احدهما بالاخر والمفسر والمفسر سواء فی المعنی فیکون الله اهل بیته واهل بیته الله فیتحدان فی المعنی ویکشف حقیقة ذلک ان اصل آل اهل انتهی خلاصه آنست که حضور مقدس نبوی صلعم از آل واهل هر یکی را بدیگرے تفسیر کرده است ومفسر ومفسر به هر دو در معنی ساوی اند پس آل آنجناب همان اهل آنحضرت صلعم می باشند واهل بیت او آل آنجناب صلعم اند پس در معنی هر دو لفظ متحد اند واین حقیقت منکشف میشود از اینکه اصل لفظ آل اهل است **ها** به همزه منقلب شد چنانکه در بهات وانهات ماء همزه بدل شد پس از وجه توالی همزتین یک همزه به الف منقلب گردید این است که تصغیر اهل اهیل میاید کسائی امام نحو گفته که تصغیر آن اویل نیز میاید در **کتاب الغریبین** لابی عبید احمد ابن محمد ابن ابی عبید العبدی ابن وردید جمهره می نویسد که از آل محمد مراد اقرب قربائے محمد علیهم السلام اند در **مفردات** امام راغب گفته ویستعمل فیمن یختص بالانسان اختصاصا ذاتیا او بقرابة قریبة او بموالاة قال ال ابراهیم وال عمران وقال ادخلوا ال فرعون اشد العذاب وقیل ال النبی اقاربه وقیل المختصون به من حیث العلم وذلک اهل الدین ضربان مختص بالعلم المتیقن والعمل المحکم فیقال لهما ال النبی وامته وضرب یختص بالعلم علی سبیل التقلید ویقال لهم امة محمد ولا یقال لهم ال محمد وکل ال النبی امته ولیس کل امة له ال انتهی خلاصه آنست که استعمال میشود این لفظ در کسی که بشخص خصوصیت یا قرابت قریبه داشته باشد یا از وجه دوستی باو دست حاصل کرده باشد باری تعالی آل ابراهیم وآل عمران در قرآن گفته ونیز فرموده است ای آل فرعون شما در سخت ترین عذاب اخلید **واما** آل نبی اقارب او پیغمبر مراد گرفته می شوند وبعضی آل کسانی را می گویند که از جهة علم با پیغمبر خصوصیت داشته باشند ومراد از این اهل تدین اند که بر دو قسم اند گروهی است که بعلم الیقین وبعمل محکم مخصوص اند پس ایشان آل نبی اند امت آنحضرت گفته میشوند وجماعتی است که به تقلید علم خصوصیت حاصل کرده اند وانها محض امت گفته میشوند ولفظ آل بر ایشان اطلاق نمیشود وتمام آل آنجناب امت آنحضرت است ولاکن امت آل پیغمبر نمیباشد ودر **شرح السنة امام بغوی** آورده است از عبد الرحمن ابن ابی لیلی قال لقینی کعب ابن عجرة قال الا اهدی لک هدیة سمعتها من رسول الله صلعم فقلت بلی اهدها لی فقال سئلنا رسول الله صلعم کیف

معانی مختلفه لفظ اهل که بنابر سر معنی اهل پیغمبر آل طاهرین علیهم السلام مراد اند

بیان آل محمد علیهم السلام وانکه آل واهل محمد متحد اند لفظا ومعنا

احادیث اهل سنت در آل محمد اهل محمد علیهم الصلوة والسلام اند

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

الصلوٰۃ علیکم اھل البیت قال قولوا اللھم صل علی محمد وعلی آل محمد کما صلیت علی ابراھیم وآل ابراھیم وبارک علی محمد وعلی آل محمد کما بارکت علی ابراھیم وآل ابراھیم انک حمید مجید اخرجہ **البخاری** خلاصہ آنست کہ از عبدالرحمن ابن ابی لیلی مروست کہ من کعب ابن عجرہ ملاقی شدو گفت من ترا تحفہ دہم کہ از حضور مقدس نبوی صلعم شنیدہ ام گفتم بگو چیست کعب بگفت از پیغمبر صلعم پرسیدیم کہ یا رسول اللہ ما بر شما اہل البیت چگونہ صلوٰۃ بفرستیم آنجناب صلعم فرمود گفتہ باشید اللھم صل علی محمد وآل محمد الخ **اقول** حقیقت الامر آنست کہ برائے کسی کہ دیدہ حق بین وقلب صاحب یقین میسار دکافی است ہمین برہان قاہر کہ عموم مفسرین ومحدثین بالاتفاق نوشتہ اند چون **بغوی** در معالم التنزیل **ورازی** در کبیر **ونیشاپوری** در بیضاوی **ونسائی** در احمد وغیرہم از ابن عباسؓ آوردہ اند قال البعث رسول اللہ صلعم ابابکر بسورۃ التوبۃ وبعث علیاً خلفہ فاخذھا منہ وقال لا یذھب بھا الا انا او رجل من اھلی ھو منی وانا منہ اخرجہ احمد والنسائی خلاصہ آنست کہ حضور مقدس نبوی صلعم فداہ روحی ابوبکر ابن ابی قحافہ را سورۂ برائت داوہ فرستاد وعقب او امیر المومنین علی ابن ابیطالب علیہ السلام را روانہ کرد کہ از وے سورۂ برائت را واپس بگیرد پیغمبر صلعم فرمود این سورۂ برائت را رسانیدہ نمی تواند مگر خود من یا شخصی از اہل بیت من کہ او از من باشد ومن از او از این روایت ثابت شد کہ ابوبکر از اہل بیت پیغمبر نبود بہ ہمین وجہ علیؑ کہ از اہل بیت او بود عقب ابوبکر فرستاد تا سورۂ برائت را از او گرفتہ خود بر اہل موسم بخواند چنانکہ **نیشاپوری** میگوید در شروع توبہ ونزلت ھذہ السورۃ بعد تسع وکان قد امر فیھا ابابکر علی الموسم فلما نزلت الشروع اتبعہ علیاً آمراً کلب الغضبآ ولیقرأھا علی اھل الموسم فقیل لہ لو بعثت بھا الی ابی بکر فقال لا یؤدی عنی الا رجل منی فلما دنا علی سمع ابوبکر الرغاء فوقف وقال ھذا رغاء ناقۃ رسول اللہ صلعم فلما لحقہ قال امیرا ومامورا قال ما بود ووے وان ابابکر لما کان ببعض الطریق ھبط جبریلؑ وقال یا محمد لا یبلغ رسالتک الا رجل منک فارسل علیاً فرجع ابوبکر الی رسول اللہ فقال یا رسول اللہ اشیٔ نزل من السماء قال نعم انتھی بقدر الحاجۃ **بیضاوی** نیز عیناً ہمین مضمون را بہ اختلاف چند لفظ ذیل ہمین آیت برائت ایراد فرمودہ **وزمخشری** ہم بعد از ذکر این روایت میگوید ورووی ان ابابکر لما کان ببعض الطریق ھبط جبریل فقال یا محمد صلعم لا یبلغ رسالتک الا رجل منک فارسل علیاً فرجع ابوبکر الی رسول اللہ فقال یا رسول اللہ شیٔ نزل من السماء قال نعم انتھی خلاصہ مقصود آنست کہ در روایت مذکورہ ابن عباس وارد گشتہ کہ رجل من اھل بیتی و از این روایات محقق شد کہ آنشخص از اہل بیت پیغمبر صلعم علی ابن ابیطالب بود زیرا کہ پیغمبرؐ او را عقب ابوبکر فرستاد وآنجناب سورۂ برائت را از او گرفتہ بر اہل موسم خواند از این بوضاحت تمام رسید کہ صحابہ وخلفائے ثلثہ از اہل بیت پیغمبر صلعم قطعاً نبودند ورنہ از ابوبکر سورۂ برائت بحکم خدا تعالیٰ واپس گرفتہ نمیشد وجناب امیر علیہ السلام از اہل بیت مطابق حدیث مذکور ابن عباس واعتراف جمہور ائمہ مفسرین ستیان برائے ابلاغ آن بر اہل موسم مطابق وحی پیغمبر صلعم نمیرستاد وہو العالم **بحث رابع** وأصطبر علیھا یعنی وصبر کن بر نماز یعنی مداومت کن در امر بہ نماز وبر ادائے آن از **بکر ابن عبداللہ المزنی** روایت است کہ ہرگاہ نقرو احتیاج بر اہل بیت پیغمبر صلعم میرسید حضرت بایشان می گفت قوموا فصلوا بھذا امر اللہ رسولہ یعنی برخیزید ونماز گذارید کہ حق سبحانہ باین امر کردہ است رسول خود را تا حاصل کند حق سبحانہ عزوجل امر فرمود رسول خود را کہ با اہل خود اقبال کن بر صلوٰۃ کہ معظم عبادت است واساس وبوسیلہ آن استعانت جوی از خدا تعالیٰ بر خصاصت وفقر وفاقہ خود وغمگین مشو بہ امر رزق معیشت در تفسیر **کبیر رازی** ذیل ہمین آیت گفتہ وکان رسول اللہ صلعم بعد نزول ھذہ الآیۃ یذھب الی فاطمۃ وعلی علیھما السلام کل صباح ویقول الصلوٰۃ وکان یفعل ذلک اشھراً یعنی وبود پیغمبر صلعم کہ بعد از نزول این آیت مجیدہ ہر صبح وشام بدروازۂ فاطمہ وعلی علیہ السلام میرفت وحی گفت الصلوٰۃ تا چندین روز پیغمبر صلعم چنین کرد وتفصیل این مرام در بحث ماقبل مذکور شدہ وہو العالم **بحث خامس** لا نسئلک رزقاً نحن نرزقک والعاقبۃ للتقوی بدانکہ حق تعالیٰ عزوجل در اینجا میفرماید انا ما مرھم بذلک لمنافعھم وانہ متعال عن المنافع بقولہ لا نسئلک رزقاً نحن نرزقک یعنی جزاین نیست کہ باری تعالیٰ عزوجل ایشانرا مامور گردانیدہ است بہ این جہت منافع خود ایشان وباری تعالیٰ از منافع متعال است آیت زیر بحث بر آن شاہد است **ومفسرین** را در تفسیر این آیت مجیدہ چند وجہند **اول** آنچہ **ابومسلم** گفتہ این است کہ المعنی انہ تعالیٰ انما یرید منہ ومنھم العبادۃ ولا یرید منہ ان یرزقہ کما یرید السادۃ من العبید الخراج وھو کقولہ تعالیٰ وما خلقت الجن والانس الا لیعبدون یعنی بدرستیکہ حق سبحانہ عزوجل جزاین نیست کہ از آنحضرت واز ایشان عبادت میخواہد

استدلال مفسرین از کتب سنیان کہ پیغمبر سورۂ برائت را از غیر اہل خود وگرفتہ باہل خود وعلی داد

بیان اینکہ مراد از لا یذہب بہا الا انا او رجل من اہلی یعنی رجل من اہل بیتی علی است

اعتراف رازی کہ پیغمبر بعد نزول آیہ چندین ماہ بر دروازۂ فاطمہ وعلی رفتہ می گفت الصلوٰۃ

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

نمیخواهد از او که رزق دهد او را چنانکه آقا از غلام خود نمیخواهد و این مانند آنست که حق تعالی میفرماید که جن و انسان را خلق نفرمودیم مگر اینکه عبادت خدا بجا آورند و **بعضی** گفته اند که لا نسئلك رزقا لنفسك ولا لاهلك بل نحن نرزقك ونرزق اهلك فارغ البال باش و بما امرت به قیام نما

از آنچه ما از اومی طلبیم معجزه ظاهر نمیکند تا مصدق دعوای او باشد حق تعالی ایشان را میفرماید آیا نیامد بدیشان در قرآن بیان آنچه در کتابهای پیشین است یعنی تورات و انجیل از عذاب متفرع بر تکذیب انبیاء و هلاک تو میکه بعد ظهر معجزات اقتراح آیات کردند **و یا** آنکه چون ایشان طلب معجزه کردند حق تعالی الزام کرد ایشان را به اعظم معجزات که قرآن مجید و فرقان حمید است و فرمود که آیا نیامده است بدیشان بیان روشن که مشتمل است بر خلاصه و زبده آنچه در کتب سماویه بوده از عقاید حقه و تمامی احکام علم و عمل **یا** آنکه منزل الیه امی است و آن معجف را ندیده و نخوانده و از کسی تعلیم نگرفته و همه فصحای عرب از ایشان بمثل سوره از آن عاجز اند و با وجود چنین معجزی واضح آیتی دیگر طلبیدن عناد و انکار است **و یا** آنکه مراد و معنی چنین شود که آیا نیامد بدیشان یعنی نشنیدند از اهل کتاب بیان آنچه در تورات و انجیل است از صفت محمد صلعم و بشارت قدوم او **بعضی** از مفسرین گفته اند ان مافی القرآن اذا و افی مافی کتبهم مع ان الرسول صلعم لم یشتغل بالدراسة والتعلم و ما دای استاذا البتة کان ذلک اخبارا عن الغیب فیکون معجزا خلاصه آنست که بتحقیق آنچه در قرآن مجید است وقتی که موافقت کرد چیزی را که در کتب ایشان است با وجود آنکه حضور مقدس نبوی صلعم بدراست و تعلم از کسی مشغول نشد و البته هیچ استادی را ندید بالیقین قرآن او اخبار عن الغیب است پس معجزه میباشد **بعضی** چنین هم گفته اند ان بینة مافی الصحف الاولی مافیها من الاشارة بمحمد صلعم و بنبوته و بعثته **قفال** نیز **ابن جریر** ذکر میکند المعنی اولم تاتهم بینة مما فی الصحف الاولی من انباء امم التی اهلکناهم لما سالوا الایات وکفروا بها کیف عاجلناهم بالعقوبة فماذا یومنهم ان یکون حالهم فی سوال الایات کحال اولئک و انما اتاهم هذا البیان فی القرآن فلهذا وصف القرآن بکونه بینة ما فی الصحف الاولی خلاصه مقصود آنست که آیا نیامد ایشان را بینه که در صحف اولی است از اخبار امتهای گذشته که هلاک فرمودیم ایشان را وقتیکه طلب آیات کرده با آنها انکار نموده بودند چگونه بعقوبت ایشان عجلت کردیم پس چه چیز ایشان را ایمن گردانیده است اینکه بوده باشد حال ایشان چون حالت ایشان و جز این نیست که آمد ایشان را این بیان در قرآن این است که قرآن را وصف کرده است به بودن آن بینه ما فی الصحف الاولی و هو العالم

بحث سابع و لو انا اهلکناهم بعذاب من قبله لقالوا ربنا لولا ارسلت الینا رسولا فنتبع ایاتک من قبل ان نذل و نخزی بدانکه ایجاب بار تعالی عزوجل بیان فرمود انا ایشان آنچه که آنها در تکلیف عذر و علت داشتند پس از آیت مراد این است که کان لهم ان یقولوا ذلک فیکون عذرا لهم فاما الان و قد ارسلناک و بینا علی لسانک لهم ما علیهم و ما لهم فلا حجة لهم البتة بل الحجة علیهم یعنی ایشان می توانستند بگویند چرا فرو نفرستادی بسوی ما فرستاده از نزد خود تا ما را بطاعت تو خواندی و ما پیروی میکردیم آیتهای ترا که بادی میفرستادی پیش از آنکه خوار شویم در دنیا به قتل و سبی و غیر آن این سخنها عذر ایشان میتوانست بشود و اما حالا نمی شود چه بتحقیق برای قطع همین معذرت ایشان ما ترا رسول خود ساخته فرستادیم و از زبان تو ثواب و عذاب ایشان را بایشان حالی کردیم پس البته ایشان را حالا هیچ حجتی بر ما نیست بلکه حجت ما بر ایشان میباشد جلی دیگر میفرماید لئلا یکون للناس علی الله حجة بعد الرسل پس معنی و مقصود از من قبل میتواند و محتمل است که من قبل ارسالهم را باشد و نیز احتمال دارد که من قبل ما اظهرناه من البینات مقصود باشد پس معنی چنین شود که اگر ما هلاک میکردیم کفار مکه را بعذابی از نزدیک خود بسبب کفر ایشان پیش از بعثت محمد صلعم یا قبل از نزول قرآن یا پیش از نمودن بینه چه بینه بمعنی برهان و دلیل است پس ارجاع ضمیر مذکر و مؤنث لازم نیاید بهر حال معنی ما بعد این است که هر آینه گفتندی در وقت نزول عذاب ای پروردگار ما چرا فرو نفرستادی بسوی ما فرستاده از نزد خود تا ما را به طاعت تو خواندی پس پیروی میکردیم آیتهای ترا که بادی میفرستادی پیش از آنکه خوار شویم در دنیا به قتل و سبی و غیر آن در سوا گردیم در قیامت بدخول در آتش دوزخ یا قبل از آنکه خوار و رسوا گردیم بعذاب قبر و عقاب جحیم و یا پیش از خواری و رسوائی اما در دوزخ بعذاب الیم پس بالحجة قطع حجت آنها شد بفرستادن پیغمبر و قرآن و ایشان عناد ورزیده بجحود و انکار آن در آمدند از **ابو سعید خدری** مرویست که حضور پیغمبر صلعم فرمود که حجت میگیرند هر خدا تعالی بروز قیامت سه گروه یکی مالک فی الفترة که خواهد گفت لم یاتنی رسول فاحمل ذکرا لکنت اطوع خلقک لک یعنی مارا پیغمبری نیامد و اگر نه از همه بندگان تو زیاده مطیع میبودیم ترا و آیت لولا ارسلت الینا رسولا **دوم** مجنون است که روز قیامت خواهد گفت لم تجعل لی عقلا انتفع به یعنی مرا عقل ندادی بودی در دنیا که بآن منتفع میشدم **سوم** صبی که طفل صغیر است در روز قیامت خواهد گفت کنت صغیرا لا اعقل یعنی بچه کوچک بودم که ابدا از عقل و شعور و تمیز بهره مند نبودم فترفع لهم نار و یقال لهم ادخلوها فیدخلها من کان فی علم الله تعالی انه شقی و یبقی من کان فی علمه انه سعید آنگاه بار تعالی عزوجل ایشان را خطاب نماید

در بیان شبهات کفار و جواب آن می فرماید

بیان اینکه پیغمبر از کسی کسب علم نکرد و اخبار او باب لغیب معجزه بود

در بیان قطع معذرت کفار بارسال پیغمبر و قرآن گوید

عصیتم الیوم فکیف برسلی لو اتوکم یعنی امروز قیامت شما عصیان نمودید پس چگونه بود حال شما بر رسولان من که بشما میآمدند یعنی در ضرور شما در دنیا عصیان میکردید **قاضی** در این خبر طعن کرده میگوید لا یحسن العقاب علی من لا یعقل یعنی خوب نیست عقاب کردن بر کسی که لا یعقل باشد **اقول** حق آنست که ضعفاء و کم عقل و کسانیکه نتوانستند تحقیق کنند و ادراک حق نمایند ایشان از حوزه امر خواهند بود و تعالی هرگاه بخواهد بعدل ایشان را معذب گرداند و اگر بخواهد بفضل خود در بهشت داخل کند **اما** غیر مستحقین جنت و جهنم که غیر مکلف اند چون اطفال و صبیان مومنین و مجانین پس ایشان بالیقین بنص قرآن باتباع آباء خود بجنت میروند اما اطفال مشرکین و مجانین ایشان پس تعذیب شان عقلاً قبیح است و بر بار تعالی روا نیست زیرا که شرائط تکلیف متصف نبودند و فهم و خطاب و عقل نداشتند پس از کریم مطلق و فیاض برحق باثبوت غنا و عدم حاجت او افضل نسبت به ایشان جائز است بنا بر این دخول ایشان در بهشت جائز می باشد **معتزله** روایت می کنند که ایشان در جنت خدمهٔ اهل بهشت خواهند بود **و حشویه** مع جماعتی انا شاعره گفته اند که اطفال کفار و مجانین در جهنم ابد الآباد معذب خواهند بود بتبعیت والدین کفار خود چنانکه در دنیا بتبعیت والدین خود رق شدند و نماز و دفن ایشان را کرده نشد **اقول** تابع شدن ایشان در عالمی بوالدین خود مستلزم نیست که در عالم دیگر هم همان حکم باقی داشته باشد باثبوت آنکه تبعیت ایشان در این عالم با والدین ایشان بجهة اصلاح و نظم حال باشد چنانکه تمریض و قصد و حجامت ایشان برای اصلاح ایشان میباشد **و اما** استرقاق و عدم جنازه و امثال آن نسبت به ایشان لطف است و لطف امر مستحسن می باشد و هو العالم بالصواب **بحث ثامن** قل کل متربص فتربصوا فستعلمون من اصحاب الصراط السوی و من اهتدی یعنی بگو ای محمد به ایشان هر یک از ما و شما منتظر است مآل حال یکدیگر را یعنی شما چشم دارید نکبت ما را و ظفر خود را و ما انتظار می کشیم عقوبت شما را و نصرت و فتح خود را پس انتظار برید و مترصد باشید این در صورت امر است و مراد تهدید و وعید است مر کفار قریش را پس زود باشد که بدانید یعنی در قیامت معلوم شما گردد که در نفس الامر کیستند از ما و شما خداوندان راه راست یعنی دین مستقیم و طریق قویم و کیست راه یافته بحق و من در هر دو موضع برای استفهام است و در موضع الجر به ابتدائیت **و میتواند بود** که ثانیه موصول باشد بخلاف اولی بجهة عدم عائد مجرور معطوف باشد محل استفهامیه که فعل متعلق است از آن یعنی غیر عامل در آن و نیابنا بر این علم بمعنی معرفت خواهد بود **و یا** آنکه معطوف باشد بر اصحاب ای فستعلمون من اهتدی و بنا بر این مراد به من موصوله حضرت ختمی رسالت صلعم خواهد بود که پیشوای اهل اهتداء است **و بدانکه** آیت و اذا اردنا اهلکنا الی آخره دالست بر وجوب لطف چه او سبحانه تعالی بیان فرموده که بعثت رسول بر ایشان لطف است و اشعار نموده بانکه اگر بعث رسول نمیفرمود ایشان را حجت میبود بر او پس در بعث قطع عذر باشد و ازالهٔ علت و این محض لطف است **بهر حال** حق سبحانه و تعالی در این سورهٔ مبارکه را به نوعی از وعید در اینجا ختم میفرماید **و مفسرین** در این انتظار اختلاف بسه قول کرده اند **جمعی** گفته است تحتمل ان یکون قبل الموت اما بسبب الامر بالجهاد او بسبب ظهور الدولة و القوة یعنی احتمال دارد که این انتظار پیشتر از موت باشد یا بسبب امر جهاد و یا به سبب ظهور دولت و قوت **و جماعتی** میگویند و یحتمل ان یکون بالموت فان کل واحد من الخصمین ینتظر موت صاحبه یعنی احتمال دارد که این انتظار بالموت باشد بدین سبب که هر دو از خصم منتظر باشند موت صاحب خود **بعضی** گفته اند و یحتمل ان یکون بعد الموت و هو ظهور امر الثواب و العقاب فانه یتمیز فی الآخرة المحق من المبطل بما یظهر علی المحق من انواع کرامة الله تعالی و علی المبطل من انواع اهانته خلاصه آنست که احتمال دارد که انتظار بعد از موت بوده باشد و آن ظهور امر ثواب و عقاب است پس جزا این نیست که در آخرت محق از مبطل متمیز و ممتاز میشود به چیزیکه ظاهر میشود بر محق از انواع کرامت خداوند تعالی و بر مبطل از انواع اهانت **در تفسیر برهان** علامه بحرینی و ابن شهر آشوب از اعمش از ابی صالح از ابن عباس آورده است در قوله تعالی فستعلمون من اصحاب الصراط السوی و من اهتدی فهم اصحاب محمد صلی الله علیه و آله و در **کشف الحقه** نیز در تفسیر **صافی** آورده اند از امیر المومنین از حضور مقدس نبوی صلعم که آنجناب فداه روحی را گفته شد من الولی یا رسول الله قال ولیکم فی هذا الزمان انا و من بعدی علی ثم من بعده وصیی لکل زمان حجج الله لکیلا یقولوا کما قال الضلال من قبلکم فارقهم نبیهم ربنا لولا ارسلت الینا رسولا فنتبع آیاتک و نکون من المومنین و انی کان قد ضلوا لانهم جهالهم بالآیات و هم الاوصیاء خلاصه آنست که پرسیده شد پس ولی کیست یا رسول الله صلعم آنجناب فداه روحی فرمود ولی شما در این زمان من میباشم و بعد از من امیر مومنان علی ابن ابیطالب علیه السلام است و بعد از وی وصی من

بیان اینکه ضعفاء مرجون لامر الله خواهند بود

در معنی و مراد آیت مجیده

اختلاف مفسرین در معنی انتظار

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

در هر زمانه مجتهدے خدا تعالی اند تا اینکه نه گویند چنانکه گمراهان از پیشینیان شما گفتند بعد از مفارقت پیغمبرشان دنیا لو لا ارسلت الینا رسولا فنتبع آیاتک من قبل ان نذل و نخزی و چنین نیست که ضلالت و گمراهی ایشان جهالت ایشان بود به آیات که مراد از ان اوصیاء میباشند پس حق سبحانه تعالی عز و جل بجواب ایشان فرمود قل کل متربص تا آخر آیت زیر بحث و چنین نیست که تربص ایشان این بود که گفتند لبث فی سعة من معرفة الاوصیاء حتی یعلن امامه علیه

تنبیه ثواب و فضیلت این سورهٔ مبارکه در شروع همین سوره به تفصیل مذکور شد و اینجا به اختتام سورهٔ بهار که نیز خواستم که بر فضیلت اختتام این مجلد کرده باشم پس بدانکه در **ثواب الاعمال** از امام جعفر صادق علیه السلام آورده قال لا تدعوا اقرائة سورة **طه** فان الله یحبها و یحب من قرأها و من ادمن قرائتها اعطاه الله یوم القیامة کتابه بیمینه و لم یحاسبه بما عمل فی الاسلام و اعطی فی الاخرة من الاجر حتی یرضی خلاصه آنست که معصوم علیه السلام فرمود که نگذارید قرائت سورهٔ طه را پس بدرستیکه باری تعالی عز و جل این سورة را دوست میدارد و دوست میدارد کسی را که قرائت نماید آنرا و کسی که بر قرائت این سورهٔ مبارکه مداومت کند بروز قیامت حق سبحانه کتاب اورا بیمین او عطا بفرماید و حساب نمی کند او را بچیزے که در اسلام عمل کرده است و در آخرت او را عطا فرماید اجرے که او راضی شود الحمد لله و المنة که آنچه مقصود بود حاصل شد و بار بمنزل رسید باندا شتن بضاعت معرفت و سرمایه دانش و قلت اسباب و کثرت موانع انشاء الله وسیلهٔ نجات و هدایت گمراهان شود و ذخیره قیامت این احقر گردد اللهم ارنا حقایق الاشیاء کما هی و جنبنا عن الاشتغال بالملاهی اللهم فوضنا امورنا الیک و اتخذناک وکیلا نسئل الله تعالی ان یختم عواقب امورنا بالحسنی و یعصمنا من نزغات الشیطان و متابعة هوی النفس الامارة بالسوء و الضلالة بعد الهدی پس جامع ترین کلامیکه از رشحات اقلام اعلام عوالم قدس نقش پذیر تقریر و تحریر تواند شد کلام جامع حمد دانای جهان آرائی است که جمیع محرمکات علویه و سکنات سفلیه محض ثمر شجرهٔ هستیت اوست هر صفحه از صفحات وجود و هر ورقی از اوراق اشجار غیب و شهود بقدرت کامله اش قرآنی ناطق و هر حرفی از حروف کلمات آیات ظاهره و بینات باهره بر حکمت شامله اش فرقانی صادق حکیمی که در عالم بے رنگی یکرنگی ریخته که تمامی موجودات را با اینهمه اختلاف در آفرینش از نحو در اضی ساخته عبید را به بندگی و عنید را به شرمندگی کل حزب بما لدیهم فرحون و ورود و نزاد ان و ثنائے بی پایان بر صدر نشین نشیمن غیب و شهود و متکی بر بساط قرب و مقام محمود آرایش ده عالم و نمایش ده آدم رانها که پرتوے از مشاعل قلب تابانش قرآنی است که تمام بلغاے قحطان از زبردهٔ خوان بلاغتش چشم و دل سیر آخرین تقشی است که از زبردهٔ خفایعالم ظهور قدم گذاشته ولی قرنها قبل از وجود آدم خاتم نبوت و رانگشت معجز نمایش نقش گشت بنیا و آدم بین الماء و الطین نگاشته و بر آل امجادش که روشنی بخش آسمان و زمین و فرمان خلافتشان در یمین است خصوصا علی امیر المومنین امام المتقین و اولاد طاهرینش حضرات ائمه معصومین صلوات الله علیهم اجمعین از برادران ایمانی ملتمسم که بر خطا و لفظ و معنی مواخذه ننمایند و این غریق لجهٔ تقصیران را از استدعاے رحمت و غفران خدا ندمتان محروم نگردانند و حق ایشان را فراموش ننمایند که باد فور اشتغال و اختلال احوال و کثرت ملامت کنندگان و قلت حق شناسان حمدا لله المنان که تالیف این مجلد تفسیر بهم موفق و مؤید گردیدم و از بار تعالی عز و جل مزید مطلبم و از ملامت حق ناشناسان پروا ندارم و هو حسبی و نعم الوکیل نعم المولی و نعم النصیر الی ههنا ما اردت ایراده فی هذا المجلد **السادس عشر** من تفسیر شهد الموسوم بـ **لوامع التنزیل** و سواطع التاویل یعون الملک الجلیل فی الثامن و العشرین من شهر عید المومنین من شهور سنة ثلثین و ثلاثمائة بعد الالف من الهجرة المقدسة النبویة علی مهاجرها و الالف سلام و التحیة البهیة و یتلوه المجلد **السابع عشر** یعون الله الاکبر و الفه بیمناه و فی کتابه بها فی الاخرة محتاج ربه القادر العالم ابن ابی القاسم الرضوی القمی عبده **علی الحائری** القمی الرضوی فی دار الشریعة مبارک جویلی بلدة **لاهور** حفظه بالامان و الشرور من بلاد مملکت الفجاب

در بیان فضیلت سورهٔ طه میگوید ۱۲

در بیان خاتمة الکتاب گوید

بنام آنکه دین جان را بنور است	عیان اسرار معنی در حضور است	تعالی قدرته گردش تابد	چو خورشید گنبد گردون سابد	بحمد الله کز الطاف عاش	شد مخلق تجریر کلاش
که تفسیر علی جاری کرد	چو موسی قلع و قمع سامری کرد	بکوری حسود زشت کردار	وهد توفیق حق عمرش صد اندر	که تفریق حق از باطل نماید	خورد خصم را زایل نماید
هزار و سه صد و نود و چهار است	که شد تالیف این مهر بهجت	بسال دیگرش طبع و تمامی	ندارد جز دعا گوی شما هیچ	منور گشت عالم زین لوامع	زمین صدق اندر گاه بارد

که عمر آن جناب از صد فزون باد | عدویش همچو جهت من نزبون باد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

قصیدۂ مدحیہ از جناب فضیلت مآب مولوی سید سردار علی صاحب مولوی فاضل

بسم اللہ الرحمن الرحیم

نسیب عند عشاق المعلی ... ومعطی القلب غزلان الکمالی ... ومن سرها عیونهم نقوس ... الکتابات ولا نقش الخالی
ولا یبلون دمعا فی فراق ... الملحة بل الخیفة ذی الحلال ... کساویل لنسیهم اصول ... وفقه والکلام علی المرالی
وذکر لوا مع الشرب قبل ... لتسویل العلوم مع الدلال ... رایت لکان بعضا فبعضا ... ومن شر العداوة لا الی
ففیه ما لعلمن ولو لم ... یبین العرض لذات السؤال ... غربت فی الغرائب ساوعزا ... وشرفا فی المحبوب والسمالی
حسبت بان ذا التحریر این ... التفهم والثنا فوق المقالی ... کحبة اذا لاحظته قد ... رأیت تحته فرس الغضا
اناسی فی قلوبهم امور ... موانع نومهم طول اللیالی ... لهم عجز الثواب علی اخفاء ... وفرسان الیراعة فی الموالی
وما ارنی تعلق ذی الحوائی ... بتحسین المقصر فی الرجالی ... خیامهم لفی سوداء علم ... منازلهم علی غیر انتحالی
ادام الله ظلهم الی ان ... یخرج نوره تاج الموالی ... علی میدان قرطاس فراه ... لله البصر نقوش الاعتدالی
واخر ما دعوناه محمد ... وتصلیة علی طه والی

قصیدۂ مدحیہ مشتمل بر توصیف سرکار شریعتمدار حجۃ الاسلام جناب مستطاب سلیل الاطیاب سید علی الحائری ادام اللہ تعالی ظلہ العالی

سپید دم بهوا خیزد فضلان کمال ... دوید دست بدریا نور چاک خیزان ... صدف کرد بوکه این جرعه دوده بداد ... گهر گرفت که من کردم المال ... رسید مژده ادراک دلنشان بشنید
گرفت دلبت دیبه مشیم کشان کشان ... بگفت شاد مباش دهی محال ... ببین نظام شهامت نکو کردم ... رود ستاد ایشما بدین مثال ... کسی الانخندد زدر ایدین اجول
حضور عالی اعلی جناب سید عالی ... اگر بسعی مبارک رسد چنان اقبال ... مرا نغط در آورد این تعجیل ... بگفتم اینکه ترا نیست عقل حال ... مگر بعدل شریفش نمیکنی اجلال
اگر رفع ما بینو العرض رسد ... تو شنگری که حدیث مرا چه ماند حال ... مطلع ثانی ... بیش حضرت اعلی سپهر مرحمت شو ... نسم حضرت سرکار ما نجا وجلال
جمال چهره اسلام از رخت پیدا ... سواد دیده حور بن خلت بکحل جمال ... چه طی نقش سر نقش بوجان نادره ... چه حوض سیاب کی گلی مشتاق تعال ... سیاب بر من سیل پیشگاه حضور
زلطف غیب برآمد ز دست حق حسنی ... دلیکه نقش نظام حسین میسر سال ... آما عظیم مقامی دو شتی دارد ... فرشته بندرگاه مشوقی ... حدیث شاه شنو عرض مبسوط مجال
بعلم و فضل آن سی حضرت صاحب ... بلی کرد رسالت سته کمال ... چو خضر سرگل گاه کلان افتاد ... بلی لوا مع التزیل بیرق ... اگر مظفر دکرم خصائص ثابت
تولی از شعشعه انوار بهاروشن ... تولی کنده نوائی لنی من محال ... من شرب بیشت مبارت حکیم ... کر آئینه بضمیر میرت ماضی حال ... حسن شه آل رسول اکرم سند
۱۳۰ ... سهو که غافل حاوا ایات میتن ... سهو کی شاعر حسن شکر حال ... زیض تبعرات و بحر گهر اساسی
عطیه است که عنوانهم صدف ... زمان عمر تو پاشاد با وصال ... زمان عمر تو پاشاد با وصال

مثنوی تاریخیہ از جناب شاعر شیریں کلام حکیم شہاب الدین صاحب المتخلص بہ حقیر

اندرین ایام فرخت انتظام ... مولوی سید علی عالی مقام ... مایه صد نازعلما یان عصر ... مجتهد وقت علی الاطلاق نحریر
صدر ایوان شریعت مقتدا ... تکیه گاه مقبلان ماوای آن ... چهره شاهد رشن ز نور تقی ... روی او گلشن ز رنگ اتقیا
راسخ حاقش شاه حلوا ... ساخته از نخوت خود جا تعال ... خدمت دین ستاد ایام کار ... از نشر شعبت نت تا نام او ... ریزه چین خوان خلش اهل علم
مایه علش فرونستاز حیا ... پایه فضلش نرست از حیا ... رای اورونستر از مهر منیر ... فکر او وصاف تراز کوه متین ... چون بقرآن و خبر دارد نظر ... نام او شد در مه عالم سمر
معدن صدق و صفا کان یقین ... فخر دین علم و حیا اعزاز دین ... نقه الفقها و جود ما کان ... بهتر از اکسیر اشد خلاق ... مانع علم از فضل او شد اشتهار
سالک ابرراه ابرار آمده ... ماهج منهاج اظهار آمده ... رشحه کلکش بلاذ انجیات ... شاخ طوبی خامه اش اوراق ... کشت دین از فقه او سیراب شد
۱۳۱ ... درگه او مرجع ارباب فضل ... بارگاهش مجمع اصحاب حل ... رهنمای گمرهان تحقیق او ... چون بشت جاهلان اشد جحود ... مقتدی افاضلان تیقن او
مرحبا صد مرحبا بر رداه ... مرحبا صد مرحبا بر رداه

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

بسکه تاثیر دلآویزی در او دست — هر که باشد والا این جوی آب — منتهی مرد در نگاهش بست
مخزن علم و هنر وقف در ش — گوهر سرخ بقدر ان کوشش — گشت راه نامه زین شد ازو
هیچو باقر مجلسی و چون مفید — صد چو صد رو هست شاگرد رشید — داد شرح پارهٔ شش عشر
گوش عالم گوهر مقصود یافت — طالب دین در دولت بسود یافت — هست این تفسیر تفسیر عجب
چشمهٔ معنی ز وقوار ها — سر زده از ابتدا تا انتها — لفظ و معنی و بیان آراسته
حرز جان سازد جهان گر مرد را — بس سزاوار و بجا یابد بجا — داده بروی داد انصاف و وفا
از روایات و ز اخبار رسید — با همه تفصیل گشته مستفید — از وضوح شرح و معنی و دلیل
باشد از فیضان آفتاب جهان — فیضیاب و کامیاب از یکدگران — مژدها دای مومنین موثقین

شرع زو نور و فتا از امثال او	قال و قیل بابتا از احوال او	مقتدی در پیش فضلش منقطع	منتهی مرد در نگاهش مبتدی	گوهر سرخ بقدر ان کوشش	هر که باشد والا این جوی آب
منتخب افتش برای عمل او	پیچو والد مجتهد در امر شرع	مرکز ارشاد دین شیخ جهان	منده راه نامه زین شد ازو	صد چو صد رو هست شاگرد رشید	طالب دین در دولت بسود یافت
کس نیاورده درین دایر محیط	واعظی شرحی باین بسط بسیط	بر کلام الله ذو اقوال و خبر	داد شرح پارهٔ شش عشر	هست این تفسیر تفسیر عجب	سر زده از ابتدا تا انتها
زیور اسرار عالم یافته	نیر علم از جمالش تافته	لفظ و معنی و بیان آراسته	ناضلان دهر از تقریر ها	واده بروی داد انصاف و وفا	بس سزاوار و بجا یابد بجا
گشت مستغنی جهان از غیر	هست این گنجینه تفسیر	داده بروی داد انصاف و وفا	سهل شد بر طالبان طی سبیل	از وضوح شرح و معنی و دلیل	با همه تفصیل گشته مستفید
شد سخنجل معنی قرآن ز تو	مذهب حق یافته استاد ازو	از وضوح شرح و معنی و دلیل	دیدهٔ عالم ندیده اینچنین	مژدها دای مومنین موثقین	فیضیاب و کامیاب از یکدگران
کرده آسان مشکل فرقان بیا	حق مؤلف داده خیر الجزا	مژدها دای مومنین موثقین	در جهان مجموعه از چشم مدد		
آمده مطبوع طبع شیخ و شاب	الغرض مطبوع شد چون مشتهی	کردن حاسد تحمل من سند	زد رقم احقر حسن ابو الحسن		
		کاشف اسرار فرقان آمده			

قطعهٔ تاریخ منکلام شاعر شیرین کلام جناب خانم محمد صالح صادر حسین رضوی شئے

جناب خانمی علامه دهر	که باشد اینی از آیات قرآن	خوشا گفتیت که او را نوشتم	علی اسم مبارک حبذا شان	مفسر محمد زین المنابر	بود او پیشوای اهل ایمان
بعلم و فضل باشد بحر زخار	که هر غواص گیرد در بدامان	سخاوت پیشه او مثل آبا	شعار او دست بذل جود و احسان	خوشا نوشت تفسیر اللوامع	گزو سافع بود انوار عرفان
		بگفتا سال او جبه سخنور	همایون چاپ و تفسیر قرآن		
			۱۳۲۴		

ایضاً منه

مولوی سید علی جاید	عالم دین خدا مولی الجلیل	مطلع الانوار آیات آله	خوشمقال و خوشخصال و خوشمیل	محسن الشیعه که از تحقیق	پیروی ملت حضرت جلیل
نائب مهدی هادی نجم علم	اپلی عالم وجود او دلیل	خوب تفسیر اللوامع را نگاشت	بیمثال و بیمثال و بیمثیل	گفت عرشی فی البدیه سال طبع	طبع زد تفسیر قرآن بعدیل

قصیدهٔ حمدیه من العالم الجلیل و الفاضل النبیل جناب سید حامد حسین صاحب مجتهد العلماء اعلی الله مقامه صفهانی

یا من بلک الفخار تجلی بالشعر	قاوی بلک الکبار جمیعا	ای آنکه افتیا مذوقت از دیگر	از مادرت عصر تا بحضر انگار	اشنیده گوش حرف لعلهای	مادهٔ چشم هر تنی جو تو نور
منفا کنده گرد بسستی هزار جا	مرغ قیاس قصر علوم تو شکسته	باریک شد تن فلک از بس لاغر	پیچو نهال از اثر ضعف استعمار	قد صرت شافیا لما بک الصدر	والسر غ اشتفا بعوا بلک الجهل
ایزد را کشر شابیب مجد تو	این بنده پا بهند کشا نیست قدر	لولا و حوقتک با لهند معنا	وانها استمت علی الاطلاق	عشقت با ضطر آشکو کرد	گر نرسد ضعف کند شعر را شعار
انت بعلی فوق علو الاعلی	اعلا فضل تذی بالفضل	بحر عنایت متلاطم شود اگر	این قطره با به بحر رساند ضرر	فانظر بوجه ربک الاعلی	این گفته قیاس کن ای مستعار
قمری شوق سر و کشید بیاد تو	بلبل عشق گل کشد بهر گلزار	مور بدیدهٔ سلیمان رو آورد	شاهنشه ان بود از انعام شمار	نمو عجب که نخل شرف رفت	شاید تو شد بیجا نی فضل بیار
		نازم بسران سنج حن سنج رنگا	لا تقنطوا من رحمة الله	هرگز نباشد از خرد نیشتا	

مادهٔ تاریخ از نتیجهٔ فکر عالیجاه آقائی آقا سید ابو الفضل رضوی القمی المتخلص باطهر

شکر لله که افضل خداوند کبیر	جمع فرمود بیکجا عجایب بسیر	کس نوشته زبان جلو کلام حق	اخوی صاحب من کرد عجب خیر	جامع علم و هنر نامش صاحب اوج	تاج فرق علما هست جوانین
مجتهد هست باحکام شریعت پاک	مولوی سید علی حایری با توقیر	رهنمون شکار ره بمن کند این	شاهزاده پارهٔ قرآن بنمود تفسیر	سال تاریخ ز پی زیر خود پیدا	گفت طاهر که بگو شمع سعادتمند

اشعار هفتگانه بمناسبت اختتام تحریر کتاب من کلام عقیدتی و احترامی فقیر محمد حسین کاتب عفی عنه

سید علی که مادح دهر	چون او نه بد بدوش نیاز رد	تفسیر کلام پاک چون کرد	بنهاد بنای خیر در دهر	بر رغم معاندان بد	این گوهر شاهوار او رد
گو حاسد بد خصال دون را	از رشک و عناد و کینه بگرد	چشمی بکشاد و زوی انصاف	بنگر که چه خیر جاودانی کرد	آشفته نمود جیش اعدا	تا کشف سود مختفی کرد
پیروز دهش جزای این کار	کاحسان بموالی علی کرد	مردان خدا چنین نمایند	این است شعار هر جوانمرد	خواهم ز خدای هر دو عالم	اعدای ورا همیشه پژمرد

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

سنہ ۱۳۳۱ھ ہجری

اطلاع

سنہ ۱۹۱۳ء عیسوی

نوٹ:- فہرست مضامین اس جلد و شروع کتاب بعد از ضمیمہ تقریظات است بفرض آسانی ترتیب داده شد۔

برارباب الباب زاکیہ و اصحاب قلوب صافیہ مستتر نیست کہ مصنفات حجۃ الاسلام والمسلمین ناصر الملۃ والدین آیت اللہ فی العالمین صدر المحققین مولینا السید علی الحائری مجتہد العصر والزمان لاہور در تائید و تشیید و ترویج و تسدید طریقہ حقہ امامیہ اثنا عشریہ پایہ دارد کہ از صدر زمان الی الآن برائے ہیچ یکی از تالیفات تشیید حصوصاً تفسیر جامع العلوم لوامع التنزیل وسواطع التاویل کہ صیت جلالت و تشخص عالم را فرا گرفتہ و آثار ہدایات و برکاتش در اقطار روامصار از قاف تا قاف رسیدہ این است کہ حجج اسلامیہ اعلام عالیات و مجتہدین ایران در مدح و تجلیل و تعظیم و تفخیم این تفسیر جامع العلوم دقیقہ فروگذاشت نفرمودہ اند و ہمگی بر توحد و تفرد مفسر علامہ اتفاق و اطباق دارند و اعتراف بحسنہ اند کہ بموجودگی این تفسیر ضرورت ہیچ تفسیرے باقی نمی ماند و اقرار کردہ اند کہ این تفسیر رای منتہی و مبتدی و مقتدا و متقدی در تحصیل علوم قرآنی معلم و استاد کامل است اما افسوس کہ بوجہ نامساعدت دہر دون و عصر مسیمون از جملہ مجلدات این تفسیر جامع العلوم غیر از چند جلد بقالب طبع ریختہ نشدہ بلکہ بمصداق الاشیاء مرھونۃ باوقاتہا در این جزر زمان بتوفیق ایزد منان اینک مجلد سادس عشر ہم مطبوع گردید۔ یزدان پاک بحرمت سید لولاک صلعم رؤسا و امراء و نوابان و راجگان و شہزادگان مذہب حق را توفیق دہد کہ مال حلال خود را در اشاعت دین و نشر فضائل حضرات ائمہ معصومین صلوات اللہ علیہم اجمعین صرف نمایند۔ و در ترویج علوم قرآنیہ بکوشند و مجلدات غیر مطبوعہ این تفسیر جامع العلوم عقلیہ و نقلیہ را چاپ نمودہ برائے معلمین و متعلمین علوم قرآن ابواب افادہ و استفادہ جاری و ساری نمایند کہ بہترین باقیات الصالحات و مایہ افتخار نزد خالق و پروردگار کائنات و در این دہر ناپایہ دار بہترین یادگار می باشد و چونکہ از قیمت مجلدات ہمین تفسیر جامع العلوم بغرض اشاعت دین دیگر کتب و رسائل دینیہ چاپ میشوند لہذا از ناظرین این تفسیر امید قوی است کہ در ترویج و اشاعت این بکوشند و مومنین را ترغیب خریداری مجلدات این تفسیر نمایند۔ از متمولین و امرائے مومنین قیمت ہر جلد این تفسیر مبلغ پنج روپیہ و از غربائے مومنین مبلغ سہ روپیہ مقرر است مجلدات مطبوعہ این تفسیر حسب ذیل اند

۱	۲	۳	۴	۵	۶
جلد اول ۵	جلد ثانی ۵	جلد ثالث ۵	جلد سادس ۵	جلد ثامن ۵	جلد تاسع ۵
	جلد ثانی عشر ۵	جلد رابع عشر ۵	جلد خامس عشر ۵	جلد سادس عشر ۵	

جلد سابع عشر در جیز تالیف است امید است کہ توجہات بعض رؤساء مروجین دین مبین سید المرسلین عنقریب مجلدات غیر مطبوعہ بچاپ رسیدہ انتشار خواہند یافت و از انوار ہدایات خود عالم را منور خواہند ساخت و منہ المستعان و علیہ التکلان

المشتہر

PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com